

ENQUÊTECOMMISSIE

REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN

VAN HET ONDERZOEK

DEEL 2 ^{A EN B}

NEUTRALITEITSPOLITIEK / VERTREK VAN DE REGERING
DE EERSTE MAANDEN IN LONDEN

(PUNTEN B, C, D EN E VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERSLAG EN BIJLAGEN

TWEEDE DRUK

INHOUD

DEEL 2A

Inleiding	7
I. De Kabinetsformatie van Augustus 1939	9
II. De vacantie van de Minister-president in Augustus 1939.	11
III. Afwezigheid van de heer de Geer bij het nemen van een belangrijke beslissing inzake de mobilisatie	12
IV. De handhaving van de neutraliteitspolitiek	14
A. Bedenkingen van Nederlandse zijde	15
B. Beschuldigingen. van Duitse zijde ingebracht	25
V. Het Venlo-incident	34
VI. De staat van beleg	48
VII. Landing van een Duits vliegtuig in België in Januari 1940	50
VIII. Voorbereidingen met het oog op een eventuele inval	52
IX. De internering van 21 personen	58
X. Gebeurtenissen. onmiddellijk voorafgaande aan de 10de Mei 1940	60
XI. Overzicht van de voornaamste gebeurtenissen in en rondom het Kabinet in de Meidagen	63
XII. De missie van de heren van Kleffens en Welter	68
XIII. Afwezigheid van de Regering in de bijeenkomst van de Tweede Kamer op 10 Mei 1940	72
XIV. De mogelijkheid van noodwetgeving op 10 Mei 1940	75
XV. Telegram aan de Koning van Italië van 11 Mei 1940	78
XVI. De z.g. Sponeck-documenten	79
XVII. Het vertrek van H. M. de Koningin en het Prinselijk gezin	86
XVIII. Het vertrek van het Kabinet	97
XIX. De overdracht van het Regeringsgezag aan generaal Winkelman	111
XX. De capitulatie	121
XXI. Het vertrek van de Marine	135
XXII. Enkele vraagstukken uit de tijd van de uitoefening van het Regeringsgezag door generaal Winkelman	142
XXIII. De opvattingen ten aanzien van de voortzetting van de oorlog	152
§ 1. Inleiding	152
§ 2. De kentering in de opvattingen	156
3. Het Regeringscommuniqué van 14 Mei 1940	159
§ 4. De radiorede van de Minister-president op 20 Mei 1940	161
§ 5. De totstandkoming van het wetsbesluit A. 1.	163
§ 6. Het bezoek van de Minister-president bij Churchill	166
§ 7. Het verbreken van de diplomatieke betrekkingen met Italië	167
§ 8. Moeilijkheden bij de oprichting van het Londense „Vrij Nederland”	169
§ 9. De opvattingen van de heer de Geer inzake de mogelijkheid van het beëindigen van de oorlog door een compromis	171
§ 10. Nota's over de toekomstige positie van Nederland	184
§ 11. Conclusies der commissie	190
XXIV. De plannen tot verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië	192
XXV. Het ontslag van de heer de Geer	206
XXVI. Het optreden van de heer Gerbrandy als Minister-president	210
XXVII. De terugkeer naar Nederland van de heer de Geer	213
XXVIII. De positie van Kamerleden in Londen	229
XXIX. Bezwaren. tegen de heer van 't Sant geuit	232
XXX. De Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië	237
XXXI. Slotbeschouwing	262

DEEL 2B

Lijst van bijlagen behorende bij het Verslag over de punten B. C. D en E van het Enquêtebesluit (Neutraliteitspolitiek — Vertrek van de Regering — De eerste maanden in Londen)
Bijlagen

INLEIDING

IN dit deel van het verslag van de Enquêtecommissie worden de resultaten behandeld van het onderzoek naar de punten *b*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit van de Tweede Kamer van 6 November 1947.

Deze punten luiden:

- b.* de wijze, waarop in de Ministerraad het besluit tot het overbrengen van de zetel der Regering naar het buitenland is tot stand gekomen en de daaraan gegeven uitvoering;
- c.* de opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan;
- d.* het aftreden van jhr. mr. *D. J. de Geer* als Minister van Algemene Zaken en van Financiën en als Voorzitter van de Raad van Ministers;
- e.* de aan jhr. *de Geer* verstrekte opdracht voor een reis naar Nederlandsch-Indië en het falen daarin, alsmede de wijze, waarop hij naar Nederland heeft kunnen terugkeren.

Volgens deze omschrijving beperkt dit deel van het verslag zich in hoofdzaak tot de periode van 10 Mei 1940 tot begin Februari 1941, toen de heer *de Geer* van Lissabon naar Nederland vertrok. Punt *c* strekt zich naar de letter over de gehele periode 1940—1945 uit, doch in dit verslag wordt ook de behandeling daarvan tot het zo juist genoemde tijdvak van 10 Mei 1940 tot Februari 1941 beperkt. Hierin valt de tijd, waarin in het Kabinet voornamelijk door de houding van de heer *de Geer* met betrekking tot de doelstellingen van de oorlog grote moeilijkheden hebben bestaan. Voor wat de Nederlandse deelneming aan de oorlog in het algemeen betreft, heeft de commissie besloten daarvan een afzonderlijk punt van onderzoek, omvattende het militaire beleid na de Meidagen van 1940, te maken, waarover nader gerapporteerd zal worden. Dat onderzoek zal zich, voor zoveel nodig, over de gehele periode 1940—1945 uitstrekken.

De commissie moest er wel toe overgaan bij haar onderzoek over de punten *b*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit ook een aantal feiten en omstandigheden uit de tijd van vóór 10 Mei 1940 te betrekken, omdat dit voor een goed begrip der dingen onvermijdelijk bleek te zijn. Zij is hiervoor aanvankelijk enigszins huiverig geweest, daar het een periode betreft, waarin de verantwoordelijkheid van de Regering aan de Volksvertegenwoordiging nog bestond. Voornamelijk op grond van de overweging, dat deze verantwoordelijkheid met betrekking tot een aantal uiterst belangrijke vraagstukken slechts formeel aanwezig was, aangezien zij daarbij materieel niet ten volle gerealiseerd kon worden, is de commissie tot het inzicht gekomen, dat zij in het belang van het onderzoek deze aanvankelijke schroom diende te overwinnen. Het is toch voor een ieder duidelijk, dat van de mobilisatie in Augustus 1939 af de internationale verhoudingen te ongewis waren om bepaalde zaken, in het bijzonder die welke betrekking hadden op het defensiebeleid en de buitenlandse betrekkingen, onbelemmerd in het volle daglicht te behandelen. In die omstandigheden immers had dit niet anders kunnen geschieden dan tot 's lands schade.

Deze opvatting van de commissie bleek bovendien niet slechts door de feiten vereist, doch ook uitermate gewenst te zijn in verband met de gebeurtenissen rondom de figuur van jhr. mr. *D. J. de Geer*. Door het tegen deze gevoerde proces werden feiten bekend, die enerzijds een nieuw licht wierpen op de gebeurtenissen, welke onmiddellijk aan de Duitse inval vooraf zijn gegaan, doch anderzijds riep de onvolledigheid der publicatie van deze feiten soms onjuiste voorstellingen op, die tot moeilijk te verantwoorden conclusies leidden.

Het spreekt vanzelf, dat er ten aanzien van de daden van deze voormalige Minister-President — met het oog op wiens proces een uitgebreid gerechtelijk vooronderzoek heeft plaats gehad, waarvan de stukken ter beschikking van de commissie zijn gesteld — voor de commissie een geheel andere gedragslijn heeft bestaan dan die, welke gevolgd wordt in een strafrechtelijk onderzoek.

Bij de commissie toch ligt het zwaartepunt van het onderzoek in het bepalen van de politieke aspecten der gestelde daden en in het vaststellen en beoordelen van de politieke verantwoordelijkheid daarvoor. Zal derhalve niet getreden worden in de strafrechtelijke beoordeling van die daden, waarover een onherroepelijke rechterlijke uitspraak bestaat, geheel buiten beschouwing zullen deze, voor zover zij politieke kanten bezitten, niet kunnen blijven.

Bij dit gedeelte van het onderzoek zal de commissie dan ook, zoals hierna blijken zal, een dankbaar gebruik maken van het bij het justitiële vooronderzoek zo voortreffelijk samengestelde dossier, dat vrijwel al het materiaal in de zaak-de Geer bevat, ook al is niet alles daarvan ten grondslag gelegd aan de in deze zaak gedane rechterlijke uitspraak.

In dit dossier bevonden zich ook een aantal uittreksels uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad, welke ten behoeve van het justitieel onderzoek waren gemaakt. Weliswaar bepaalt de gewijzigde Enquêtewet in het tweede lid van artikel 21, dat van stukken, weergevende de behandeling van zaken ter vergadering van de Raad van Ministers, niet anders wordt verstrekt dan een door de Minister-President ondertekend uittreksel, vermeldende de in die Raad gevallen beslissingen, doch de commissie meent, dat de wet haar niet belet gebruik te maken van op andere wijze te harer kennis gekomen stukken, waaruit van de beraadslagingen in de Ministerraad blijkt. Zij heeft zulks dan ook gedaan. Slechts voorzover in deze stukken ook van de gedachtenwisseling tussen H.M. de Koningin en het Kabinet blijkt, heeft zij deze, in verband met het bepaalde in artikel 55 van de Grondwet, buiten beschouwing gelaten.

Aangezien in het onderhavige deel van haar verslag zeer vele getuigenverklaringen in de tekst verwerkt zijn, meent de commissie tenslotte goed te doen de navolgende passage uit de Algemene Inleiding, welke zij in deel 1 van haar verslag heeft opgenomen, in herinnering te brengen: „Bij de weergave van getuigenverklaringen in haar verslag heeft de commissie er steeds naar gestreefd zoveel mogelijk het essentiële daarvan op te nemen. Daartoe moest nauwe aansluiting worden gezocht bij de woorden, welke de getuigen hebben gebezigd. Waar het à l'improviste gesproken woord niet steeds voldoet aan de eisen, welke men aan een schriftelijk stuk mag stellen, heeft dit tengevolge gehad, dat uit taalkundig oogpunt de weergave van de getuigenverklaringen in dit verslag niet altijd onberispelijk is. De commissie heeft echter gemeend, dat een waarheidsgetrouw weergave moest prevaleren boven stylistische en taalkundige zuiverheid.”

I. De Kabinetsformatie van Augustus 1939

In 1935 werd met de wijziging van de Dienstplichtwet een nieuwe koers in de Nederlandse defensiepolitiek ingeslagen, die een direct gevolg was van het de vrede bedreigende optreden van *Hitler* en die een snelle opvoering van 's lands weerbaarheid beoogde.

In het begin van dat jaar schreef de toenmalige chef van de generale staf in een brief aan de Minister van Defensie de volgende sombere voorspelling neer:

„De Nederlandsche Regeering dient er bij het treffen van hare maatregelen van uit te gaan, dat binnen afzienbaren tijd zij, onafhankelijk van haar wil, niet slechts in een West-Europeeschen oorlog kan worden betrokken, tengevolge van een doortocht door ons gebied, doch dat daarbij van den aanvang af ernstig rekening moet worden gehouden met een directe bedreiging van ons onafhankelijk volksbestaan.”¹⁾

De eisen aan 's lands financiën daardoor gesteld, werden steeds hoger, doch omtrent haar inwilliging groeide bij Regering en Volksvertegenwoordiging een steeds grotere eensgezindheid. Het was dan ook niet op dit terrein, dat er in de zomer van 1939 politieke moeilijkheden, die tot Kabinetscrises leidden, ontstonden. Deze moeilijkheden lagen veeleer op zuiver binnenlands terrein, en met name op sociaal gebied: de uitgaven ter bestrijding van de werkloosheid.

Intussen verkeerde de buitenlandse politiek nog in het stadium van „vredesillusie”. Immers, de laatste hoop van Europa werd nog gevoed door de besprekingen, die lord *Halifax* op 19 Maart 1939 in Rusland begonnen was. Zij mislukten door her tot stand komen van het Duits-Russische handelsverdrag op 19 Augustus 1939, twee dagen later gevolgd door het niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en Rusland.

In deze sfeer ontving de heer *de Geer* op 4 Augustus 1939 de opdracht tot de formatie van een Kabinet.

Zoals bekend, trad hij niet in overleg met de politieke partijen maar vroeg personen. De heer *de Geer* zelf zegt met betrekking tot deze Kabinetsformatie in zijn in 1946 verschenen brochure „Verantwoording”:

„Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten:

1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog;

2°. de openstelling van liet Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef, door eigen of door anderer toedoen, maar in elk geval tot schade van 's lands belang, immers van een normaal functionneeren van ons parlementaire stelsel.”²⁾

Uit de hierover gevoerde besprekingen kan melding worden gemaakt van de drie voorwaarden door de heer *van den Tempel* gesteld en door de formateur aanvaard: ten eerste een wettelijk verplichte vacantieweek voor iedereen; ten tweede goedkeuring van zijn optreden als Minister door zijn partij en ten derde mede-opname in het Kabinet van de heer *Albarda*. De heer *Dijxhoorn*, aan wie de portefeuille van Defensie was aangeboden, heeft een bedenktijd van 24 uur gevraagd, daar hij aanvankelijk een afzonderlijk Ministerie van Marine gewent achtte.

De formateur zelf heeft op 5 Augustus, toen hij het Kabinet ongeveer voor elkaar had, aan dr. *H. Colijn* het Minister-Presidentschap aangeboden. Deze weigerde, doch verklaarde zich bereid dit voorstel opnieuw te overwegen, zodra de toestand zou verergeren. Na het uitbreken van de oorlog heeft de heer *de Geer* op 5 September nogmaals de heer *Colijn* voorgesteld hierop in te gaan. Na overleg met zijn politieke vrienden heeft deze nochtans gemeend te moeten weigeren.

Het eerste punt, door de heer *de Geer* in zijn bovenvermelde brochure genoemd, is voor de commissie aanleiding geweest de leden van het toenmalige Kabinet te vragen of tijdens de formatie dit Kabinet reeds is gezien als een mogelijk oorlogskabinet.

¹⁾ „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht 10—19 Mei 1940.” In opdracht van de hlinister van Oorlog samengesteld bij de sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf. Uitgegeven voor de Koninklijke Nederlandse Vereniging „Ons Leger”, te 's-Gravenhage, door A. W. Sythoff's Uitgeversmaatschappij N.V., te Leiden, 1947, blz. 6.

²⁾ Jhr. mr. *D. J. de Geer*, „Verantwoording”, Soest 1946, blz. 5 en 6.

7138 (*van den Tempel*)

7350 (*Dijxhoorn*)

8449 (*de Geer*)

- 8447 (*de Geer*)
 25833 (*van den Tempel*)
 7141 (*van den Tempel*)
- 7138 (*van den Tempel*)
- 7347—7349 (*Dijxhoorn*)
- 7244 (*Bolkestein*)
 7813 (*Albarda*)
 12157 (*Steenberghe*)
- 11916 (*van Kleffens*)
- 8150 (*Gerbrandy*)
- 8013 (*Welter*)
- 8150 (*Gerbrandy*)
 8013 (*Welter*)
- 7813 (*Albarda*)
- 11916 (*van Kleffens*)
- Hoezeer ook de natuurlijke neiging van een vredelievend volk als het Nederlandse uitging naar die ene mogelijkheid van bestendiging van de vrede, van een nuchter politiek inzicht mocht in die dagen, waarin het tempo der agressieve daden en redevoevingen in het nationaal-socialistische Duitsland steeds beklemmender werd, worden verwacht, dat het met de mogelijkheid van een aanstaande oorlog rekening heeft gehouden bij een zo uitermate belangrijke en verstrekkende politieke zaak als het vormen van een nieuw Kabinet. En zo men met deze mogelijkheid inderdaad rekening hield, was de vraag gewettigd, of men op goede gronden verwachten mocht buiten een mogelijk op handen zijnde oorlog te blijven dan wel of men bij de gegeven situatie moest uitgaan van de grote kans daarin betrokken te worden.
- Gezien het optimistische vertrouwen van die tijd, dat ons land wel niet in een oorlog betrokken zou worden, een mentaliteit, die in de loop der historie langzamerhand bij uitstek een Nederlandse was geworden en waarvoor men zich thans, bijna tien jaren later, geweld moet aandoen om ze nog in haar juiste verhouding te zien, heeft de commissie gemeend deze vraag aan de leden van dit Kabinet voor te moeten leggen.
- In het bijzonder bij de formateur en de heer *van den Tempel* heeft zij nader geïnformeerd of wellicht het voor het eerst opnemen van sociaal-democraten in het Kabinet gebaseerd was op de gespannen internationale toestand. De beide oud-Ministers menen echter, dat primair de binnenlandse verhoudingen daartoe geleid hebben. De behoefte in deze bijzondere omstandigheden een zo breed mogelijke basis in de volksvertegenwoordiging en een zo groot mogelijk vertrouwen in het volk te hebben, kwam er tevens bij.
- Voor het overige is uit de antwoorden van alle bij de formatie betrokkenen duidelijk gebleken, dat het eventueel in de oorlog gewikkeld raken niet expressis verbis een onderwerp van bespreking geweest is.
- De heer *van den Tempel* is van mening, dat niet gesproken is over een rechtstreeks betrokken worden in de oorlog, wel over moeilijkheden in verband met de handhaving van de neutraliteitspolitiek.
- Er is hem door de formateur geen mededeling daaromtrent gedaan, zegt de heer *Dijxhoorn*. Wel heeft de heer *de Geer* hem gezegd, dat de toestand spannend was.
- De heren *Bolkestein* en *Albarda* herinneren zich niet, dat de oorlog ter sprake is gekomen. De heer *Steenberghe* meent zeker te weten, dat er gesproken is over de handhaving van de neutraliteit, maar is van oordeel, dat dit nog iets anders is dan de vraag of men de gehele Kabinetsformatie moet zien als betrekking hebbende op de oorlog. De kwestie van de op handen zijnde oorlog is niet met zoveel woorden besproken, luidt het antwoord van de heer *van Kleffens*. De uitlating van de heer *de Geer* in zijn brochure vindt deze oud-Minister onverantwoord kras en, zo voegt hij er aan toe, zoals de internationale toestand op dat moment was, liet hij zelfs deze conclusie niet toe.
- De heer *Gerbrandy* verklaart, dat de voorstelling, door de heer *de Geer* gegeven, absoluut niet klopt met hetgeen hij er van weet. Hij zou zelfs gezegd hebben: „Ik treed in uw Kabinet, omdat de oorlog gaat uitbreken, naar mijn mening”. Deze opmerking werd door de heer *de Geer* ironisch opgevat. Daardoor had de heer *Gerbrandy* de indruk, dat de formateur juist niet aan oorlog dacht. De heer *Welter* zegt, dat dit Kabinet tijdens de formatie door hem gezien werd als een eventueel oorlogskabinet. Hij kan echter niet zeggen, dat dit met zoveel woorden in de besprekingen naar voren is gekomen.
- Ondanks het feit, dat de heren *Gerbrandy* en *Welter* dit Kabinet bij de formatie als een eventueel oorlogskabinet hebben gezien, staat ook voor hen vast, dat het punt „oorlog” tijdens de officiële besprekingen niet aan de orde is geweest. Zij gaan in dit opzicht mede met de andere verklaringen, die doorgaans de strekking hebben: niet rechtstreeks besproken, doch wel in de geest voortdurend aanwezig en slechts tot uiting komend in de beschouwing van de problemen rondom de handhaving der neutraliteit. „Het was sous entendu”, zegt de heer *Albarda*.
- De commissie is dan ook van mening, dat zij niet mag instemmen met de verklaring van de heer *van Kleffens*, die de bovenaangehaalde uitlating van de heer *de Geer* onverantwoord kras vindt. Zij is veeleer geneigd als haar mening te geven, dat ondanks de tijdsomstandigheden, waarin deze zaak zich afspeelt, het haar niet geheel duidelijk is kunnen worden, welke destijds op dit punt de opvattingen van de heer *de Geer* waren.
- In ieder geval meent de commissie te mogen zeggen, dat deze opvattingen bij de besprekingen in Augustus 1939 inzake de Kabinetsformatie minder duidelijk naar voren zijn gekomen dan uit de brochure van de heer *de Geer* van 1946 zou kunnen worden afgeleid.

II. De **vacantie** van de Minister-President in Augustus 1939

In het avondblad van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 25 Augustus 1939 verscheen in een commentaar op een interview, dat een journalist van „De Telegraaf” (24 Augustus) met de heer *de Geer* had gehad en waarin door deze zou gezegd zijn: „Ik heb vanmorgen den Ministerraad gepresideerd en voel mij overigens thans een vrij man”, de volgende opmerking:

„Het heeft reeds de aandacht getrokken, dat de heer *de Geer* op 12 dezer, een dag na de overdracht van de ministerportefeuilles, naar het buitenland was vertrrokken. De internationale omstandigheden waren toen reeds van dien aard, dat men begrijpelijkerwijs de aanwezigheid in den Haag van den Minister-President, die behalve Voorzitter van den Raad van Ministers, ook Minister van Financiën en Minister van Algemeene Zaken ad interim is, noodzakelijk oordeelde”.

Zoals bekend, is de heer *de Geer* onmiddellijk na de formatie van het Kabinet naar het Schwarzwald gegaan. Met het oog op de internationale toestand heeft hij op 22 Augustus 1939 zijn **vacantie** in Duitsland afgebroken om na aankomst in Den Haag deze onmiddellijk weer voort te zetten in het hotel Beekhuizen bij Arnhem.

Met uitzondering van de heren *van den Tempel* en *van Kleffens*, die hieraan geen herinnering behouden hebben, heeft dit onmiddellijk met **vacantie** gaan, zowel in den lande als bij de Ministers, een enigszins vreemde indruk gewekt.

De heer *Gerbrandy* vond in het feit van **vacantie** niets vreemds; slechts de mededeling, dat de heer *de Geer* naar het Schwarzwald ging, maakte een enigszins vreemde indruk. De heer *Welter* deed het niet prettig aan; hij vond het niet normaal. De heer *Bolkestein* betreunde het, terwijl de heer *Dijxhoorn* het wel vreemd vond. De heer *Albrda* zegt, dat het onmiddellijk na de formatie naar Duitsland met **vacantie** gaan de aandacht trok en verwondering wekte. De heer *Steenberghe* meent, dat alle Ministers het eigenaardig vonden, maar het gemotiveerd achtten door zijn hoge leeftijd en de inspanning, welke een heel parlementair jaar en de daaropvolgende Kabinetsformatie van de heer *de Geer* hadden geëist.

Uit deze verklaringen is het duidelijk, dat de oorzaak van de verwondering mede gelegen heeft in het feit, dat de Minister-President¹⁾ juist naar Duitsland ging. De geest, waarin door vrijwel alle Ministers de min of meer onaangename indruk hiervan wordt weergegeven, is doorgaans wel getemperd door de door de heer *Steenberghe* uitdrukkelijk vermelde motivering van de hoge leeftijd van de heer *de Geer* en de inspanning van het afgelopen jaar.

Kan de commissie, gezien de grote activiteit van de heer *de Geer* in die tijd, erkennen, dat enige rust voor de Minister-President dringend nodig was, de wijze waarop de heer *de Geer* deze in die omstandigheden mernde te moeten verkrijgen, komt ook de commissie enigszins vreemd voor. Nog afgezien van het vrij ongelukkig gekozen **vacantieverblijf** Duitsland, is het feit, dat de heer *de Geer* na zijn terugkomst nog enige dagen in Beekhuizen heeft doorgebracht, aangezien zijn huis in Den Haag nog niet in gereedheid was, moeilijk aanvaardbaar te achten. Hierdoor bleef hij in deze uitermate gespannen internationale toestand nog langer buiten het centrum van de Regering vertoeven en konden moeilijkheden, als nader in het volgende hoofdstuk worden beschreven, rijzen.

De commissie wil niet nalaten er thans reeds op te wijzen, dat deze houding van de heer *de Geer* symptomatisch mag heten voor het later zowel voor hem zelf als voor het landsbelang zo noodlottig gebleken onvermogen zich aan te passen aan niet met zijn denkbeelden strokende internationale verhoudingen. Daardoor heeft de heer *de Geer* bij herhaling de consequenties van gedragingen als deze te veel onderschat.

7143 (*van den Tempel*)
11919 (*van Kleffens*)

8157 (*Gerbrandy*)

8019 (*Welter*)
7249 (*Bolkestein*)
7354 (*Dijxhoorn*)
7815 (*Albardn*)
12161 (*Steenberghe*)

¹⁾ De titel „Minister-president” is eerst bij de wijziging van het Reglement van Orde voor de Raad van Ministers van 10 November 1945 (*Staatsblad* F 270) officieel vastgelegd. In de praktijk, zowel in de Volksvertegenwoordiging als in de pers, werd echter reeds geruime tijd voor 1940 de kortere en meer beeldende titel „Minister-President” gebruikt en niet de omslachtige titel „Voorzitter van den Raad van Ministers”. De commissie heeft zich bij dit gebruik aangesloten.

8445 (*de Geer*)

III. Afwezigheid van de heer de Geer bij het nemen van een belangrijke beslissing inzake de mobilisatie

Op 7 April 1939, Goede Vrijdag, werd de wereld opgeschrikt door het bericht van de overweldiging van Albanië door Italië. Mede als reactie daarop besloot de Regering de troepen, bestemd voor grens-, kust- en luchtverdediging en ter beveiliging van de mobilisatie van de rest van het leger, op te roepen. Op 24 Augustus, toen de internationale spanning door het steeds vijandiger worden van de verhouding tussen Duitsland en Polen nog werd verscherpt, ging de Regering over tot afkondiging van de voormobilisatie, nadat zij de dag tevoren het waarschuwingstelegram had doen uitgaan. Op 28 Augustus besloot de Regering tot de algehele mobilisatie met als eerste mobilisatiedag 29 Augustus 1939.¹⁾

Reeds in het vooronderzoek in de zaak-de Geer is de voormalige Minister-President er een grief van gemaakt, dat hij afwezig zou zijn geweest bij een dezer laatste ingrijpende beslissingen.

De reconstructie van de feiten zelf bleek moeilijk te zijn. De uit de aard der zaak belangrijkste getuige, de heer Dijxhoorn, is zeer positief in zijn ontkenning van de aanwezigheid van de heer de Geer bij één van de principiële besluiten.

De grote moeilijkheid voor de commissie lag hier in het feit, dat er van de buitengewone vergaderingen van het Kabinet geen notulen gemaakt zijn. Op een daartoe strekkende vraag aan het Kabinet van de Minister-President bleek de commissie, dat slechts de vergaderingen tot 8 Augustus 1939 en daarna weer van 6 September 1939 af zijn genotuleerd.²⁾

In het voorbijgaan mag de opmerking worden gemaakt, dat de bijzonderheid van het niet notuleren van buitengewone vergaderingen, waarin belangrijke besluiten genomen worden, niet zonder enige verbazing door de commissie werd geconstateerd.

Uit krantenberichten zou kunnen worden afgeleid, dat er vergaderingen van de Ministerraad aan de internationale politieke situatie gewijd zijn op 23 Augustus, 's avonds om 22 uur, en voorts op de ochtenden van de 24ste, 25ste en 26ste.

Op de avondvergadering van de 23ste waren volgens de bladen zowel de Voorzitter als de vice-voorzitter, Minister van Kleffens, die wegens ambtsbezigdheden te Brussel vertoefde, afwezig. De ochtendvergaderingen van de 24ste af zijn, volgens de bladen, weer door de heer de Geer gepresideerd.

Van een middagvergadering op 24 Augustus is in de kranten, die in die dagen met een opvallende nauwlettendheid de gangen van de Regering gadesloegen, geen spoor te vinden.

De volgorde der in verband met de mobilisatie uitgegane telegrammen blijkt aldus te zijn. Het waarschuwingstelegram A is uitgegaan op 23 Augustus, circa 6.45 uur. Het telegram B (vóór) mobilisatie 24 Augustus, circa 17 uur. Telegram C (algehele mobilisatie) 28 Augustus, circa 13 uur.³⁾ Tot het verzenden van telegram B kan het besluit derhalve zowel in de avondvergadering van 23 Augustus als in de ochtend- of in de middagbijeenkomst van de 24ste genomen zijn.

De heer de Geer zelf ontkent, dat het besluit tot (vóór) mobilisatie genomen zou zijn in afwezigheid van de Voorzitter. Hij zegt, dat hij op 23 Augustus 's avonds om half twaalf in Beekhuizen door Minister *Welter* is opgebeld met de mededeling, dat men in Ministerraad bijeen was wegens ernstige berichten, waardoor het gewenst was te mobiliseren. Gevraagd werd, of hij de volgende morgen wilde overkomen. De volgende dag is hij toen naar Den Haag gegaan en heeft hij de zitting medegemaakt, waarin tot mobilisatie werd besloten.

Volgens de verklaring van de heer Dijxhoorn heeft deze in de Ministerraad, welke des morgens is gehouden en waarbij de heer de Geer tegenwoordig was, voorgesteld de mobilisatie af te kondigen. Dat voorstel heeft hij er die ochtend niet door kunnen krijgen. De heer de Geer is daarop naar Beekhuizen gegaan. Des middags is op initiatief van de heer van *Kleffens* en hemzelf een nieuwe vergadering van de Ministerraad bijeengeroepen, die noodzakelijk geworden was, daar er inmiddels nieuwe feiten over de ontwikkeling van de internationale toestand bekend geworden waren, en daarin

¹⁾ Vgl. bijlage 1.

7363 (Dijxhoorn)

²⁾ Vgl. bijlage 1.

³⁾ Vgl. bijlage 2.

1163; 8445 (*de Geer*)

730; 7355 e.v. (Dijxhoorn)

7251 (*Bolkestein*)
3039; 7819 (*Albarda*)
3729 e.v.; 8154 (*Gerbrandy*)
4485 e.v.; 12166 (*Steenberghe*)
8021 (*Welter*)

4915; 7145 (*van den Tempel*)
11921 (*van Kleffens*)

25884 e.v. (*Dijxhorn*)

is toen het besluit tot mobilisatie genomen. Het is daarna aan de heer *de Geer* medegedeeld.

De zeer positieve verklaring van de heer *Dijxhoorn* over de afwezigheid van de Minister-President bij het nemen van het besluit tot mobilisatie vindt steun bij die, welke afgelegd zijn door de heren *Bolkestein*, *Albarda*, *Gerbrandy* en *Steenberghe*.

De heer *Welter* durft niet met zekerheid te verklaren, of de heer *de Geer* bij het besluit tot afkondiging van de mobilisatie aanwezig was of niet; zijn indruk is van wel.

Evenals de heer *van Kleffens* heeft de heer *van den Tempel* er geen herinnering meer aan.

Reeds bij ern eerste verhoor over dit punt was de heer *Dijxhoorn* tot de opvatting gekomen, dat de heer *de Geer* afwezig is geweest in de vergadering, waarin het besluit tot algehele mobilisatie is genomen, dus op 28 Augustus. In tweede instantie bleef de heer *Dijxhoorn* bij deze opvatting.

De commissie is van oordeel, dat de afwezigheid van de heer *de Geer* bij één der belangrijke beslissingen inzake de mobilisatie door de afgelegde verklaringen is komen vast te staan. Zij neemt aan, dat dit geweest is bij het besluit tot (vóór)mobilisatie op 24 Augustus 1939, aangezien vrijwel alle oud-Ministers, die zich dit voorval herinneren, verband leggen met het verblijf van de heer *de Geer* in Beekhuizen. De door de heer *Dijxhoorn* genoemde datum van 28 Augustus is weinig aannemelijk, omdat de heer *de Geer* na zijn terugkeer op 23 Augustus uit Duitsland nog slechts korte tijd in Beekhuizen is gebleven en vervolgens zijn intrek heeft genomen in het Parkhotel te 's-Gravenhage.

Overigens heeft dit geval naar het oordeel van de commissie slechts illustratieve waarde en de achteraf daarvan gegeven interpretaties in het raam van een vermeend falend defensiebeleid van de heer *de Geer* kan de commissie, zoals ook in het volgende hoofdstuk nog blijken zal, niet voor haar rekening nemen. Zij kan dit vooral daarom niet, omdat uit geen der voor haar afgelegde verklaringen gebleken is, dat de heer *de Geer* niet volledig met het door de Ministerraad genomen besluit zou hebben ingestemd.

IV. De handhaving van de neutraliteitspolitiek

Van veel groter belang dan de hiervóór behandelde kwesties is de vraag, of de politiek van het Kabinet er een van strikte handhaving der neutraliteit geweest is.

Het beginsel der neutraliteitspolitiek als zodanig betreft de commissie niet in haar beschouwing, aangezien dit beginsel vóór het uitbreken van de oorlog van 1940 door vrijwel het gehele Nederlandse volk aanvaard werd.

Wanneer men, uitgaande van de gebeurtenissen in de Meidagen, een blik terugwerpt op deze bijna tot traditie geworden neutraliteitspolitiek van de opeenvolgende Kabinetten in de jaren, voorafgegaan aan de oorlog, treft het in het bijzonder, dat het juist de oostelijke buurstaat geweest is, die voortdurend een opvallende openbare belangstelling voor deze politiek gehad heeft. Zo verklaarde *Hitler* op 30 Januari 1937, dat Duitsland bereid was de Nederlandse en Belgische neutraliteit te waarborgen. Den Haag antwoordde, dat dit aanbod uiteraard onaanvaardbaar was, daar onze neutraliteit beschouwd werd als een axioma, dat niet tot onderwerp van een overeenkomst gemaakt kon worden.

Op 30 November van het zelfde jaar verwierp de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, mr. J. A. N. *Patijn*, nogmaals een opnieuw aangeboden neutraliteitspact met Duitsland.

„Wij zijn niet verbonden met Frankrijk en Engeland, er is dus ook geen reden ons te binden met Duitsland,”

zo luidde het antwoord.

Als reactie op de persoonlijke boodschap van Roosevelt aan Hitler en Mussolini met het doel hen te bezweren de integriteit van ongeveer dertig Staten, waaronder Nederland, voor de duur van tien jaar te eerbiedigen, bood *Hitler* de volgende dag, 16 April 1939, aan dezelfde Staten een non-agressie-overeenkomst aan. Slechts Denemarken, Estland en Letland zijn op dit voorstel ingegaan. Nederland bevestigde stilzwijgend zijn traditionele opvattingen in deze.

Het nieuwe Kabinet-de Geer legde bij zijn optreden geen Regeringsverklaring af. Het enige waartoe de Minister-President zich gedrongen gevoelde, was een publieke verklaring, waarin het o.m. heette:

„Aangaande de plannen voor de toekomst meen ik mij op dit ogenblik te moeten bepalen tot de verklaring, dat de zelfstandigheidspolitiek, zoals die tot dusverre door ons land gevoerd is, onder het nieuwe Kabinet volledig en onverzwakt zal worden gehandhaafd.”

Enkele weken daarna, op 26 Augustus 1939, gevoelde de Duitse Rijksregering weer een dusdanige behoefte een verklaring van eerbiediging der Nederlandse onschendbaarheid af te leggen, dat zij haar gezant te 's-Gravenhage Graf *von Burkersroda* opdracht gaf dit persoonlijk bij Hare Majesteit de Koningin tot uitdrukking te brengen. De overbodig lange tekst hoorde Hare Majesteit onbewogen aan, zo verklaarde de Minister van Buitenlandse Zaken later.¹⁾

Dat was het in spanning verbeide, doch teleurstellende antwoord van de Duitse Rijksregering op de oproep van 23 Augustus 1939, door Zijne Majesteit de Koning der Belgen in naam van de Staatshoofden der z.g. Oslostaten, waaronder ook Nederland, tot de wereld gericht.

„Dat het geweten der wereld wakker worde. Het ergste kan nog vermeden worden. Maar de tijd dringt. Een afschuwelijke strijd in Europa wordt voorbereid”,

zo luidden enkele waarschuwendende zinnen van deze oproep.²⁾

Toen deze oproep zonder gevolg bleef en de toestand nog schein te verergeren, kwamen Koningin Wilhelmina en Koning Leopold overeen nog een poging te wagen om de totstandkoming van een vergelijk tussen de partijen te bevorderen. Zowel te Brussel als te 's-Gravenhage werd laat in de avond van de 28ste Augustus aan de gezanten van Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en Polen verzocht zich aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken te vervoegen ter ontvangst van een mededeling. Aan ieder hunner werd mondeling medegedeeld, dat de Koningin der Nederlanden en de Koning der Belgen bereid waren om, indien zulks door de partijen werd gewenst, gezamenlijk hun goede diensten te verlenen, teneinde de partijen

¹⁾ Mr. E. N. *van Kleffens*, „Overzicht van de gebeurtenissen tijdens de oorlogsdagen van 10—14 Mei 1940”, Londen z. j., blz. 30.

²⁾ De volledige tekst in het door het Ministerie van Buitenlandse Zaken gepubliceerde „Overzicht van de voornaamste tot November 1939 in verband met den oorlogstoestand door het Ministerie van Buitenlandse Zaken behandelde en voor openbaarmaking geschikte aangelegenheden.” 's-Gravenhage, 1939.

tot elkaar te brengen. Het aanbod was gericht tot de Duitse, de Franse, de Britse, de Italiaanse en de Poolse Regeringen.

Van Nederlandse en Belgische zijde werd geen ruchtbaarheid gegeven aan dit aanbod teneinde te vermijden, dat voortijdige publicatie eventuele inleidende besprekingen zou bemoeilijken. Het bericht over deze stap kwam het eerst uit het buitenland. Het initiatief der beide Vorsten mocht in beginsel een gunstig onthaal vinden. Helaas heeft het de oorlog niet kunnen voorkomen.

Toen ondanks dit alles de oorlog op 1 September uitbrak, volgde in het *Staatsblad* no. 188 en in de *Buitengewone Nederlandse Staatscourant* van 3 September 1939 de bekendmaking van de neutraliteitsproclarnatie. De werkzaamheid tot herstel van de vrede werd hiermede evenwel niet stilgelegd. Op 7 November toch verklaarden Hare Majesteit Koningin Wilhelmina en Zijne Majesteit de Koning der Belgen zich opnieuw bereid tot verlening van goede diensten. Een telegram werd hiertoe gericht aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Zowel van Franse als van Britse zijde kwam spoedig een antwoord, dat verwees naar vroeger afgelegde verklaringen, waarin de essentiële voorwaarden voor vrede voldoende waren uitgedrukt. Het Duitse antwoord kwam daarna en hield in, dat de betekenis van het aanbod verloren was gegaan door de bruuske Engelse en Franse afwijzing.

Bij gelegenheid van de beraadslagingen in de Tweede Kamer over de begroting van Buitenlandse Zaken in het najaar van 1939 vond de Minister van Buitenlandse Zaken mede hierin aanleiding nogmaals in het openbaar het vaste besluit der Regering tot strikte onzijdigheid bekend te maken. Een voor de Kamer ongewoon geestdriftige adhaesiebetuiging viel hem bij die gelegenheid ten deel.

Intussen schond Duitsland op 9 November te Venlo Neerlands grenzen, waartegen onmiddellijk te Berlijn protest werd aangetekend. Op de betekenis van dit incident zelf zal hierna nog worden teruggekomen.

Toen tenslotte op 19 April 1940 de omstandigheden het dringend noodzakelijk maakten de staat van beleg voor het gehele land af te kondigen, bevestigde de Nederlandse Regering nogmaals uitdrukkelijk haar standpunt van strikte neutraliteit.

In dit beknopte overzicht van de activiteit naar buiten van de Nederlandse Regering, waarin uiteraard slechts enkele hoofdmomenten voor een goed begrip van de in dit hoofdstuk behandelde materie zijn aangegeven, zijn de volgende punten van belang. Wanneer de Nederlandse Regering herhaaldelijk op haar neutraliteitsstandpunt in het diplomatieke en openbare verkeer het volle licht heeft geworpen, dan is dat, omdat, in tegenstelling tot Zwitserland en België, waar deze houding respectievelijk wettelijk is vastgelegd en berust op internationale conventies, de vastbesloten wil tot onzijdigheid in geval van oorlog altijd en wezenlijk een punt van politiek beleid is geweest.

Het antwoord van Denemarken, Estland en Letland op het aanbod van Duitsland tot het aangaan van een non-agressiepact tekent vervolgens scherp het verschil met de door Nederland aanvaarde gedragslijn. Tenslotte is het opmerkelijk, dat van Duitse zijde vóór 10 Mei 1940 nooit enige ernstige *démarche* is ondernomen om de Nederlandse Regering ten aanzien van de door haar gevoerde neutraliteitspolitiek in gebreke te stellen, zelfs niet na het z.g. Venlo-incident.

Ondanks de met angstvallige zorg door de Nederlandse Regering gevoerde neutraliteitspolitiek zijn niettemin later van Nederlandse zijde bedenkingen en van Duitse zijde zware beschuldigingen inzake onze neutraliteitshandhaving ingebracht.

Van Nederlandse zijde is gesuggereerd, dat in een „inner circle” van het Kabinet-de Geer, bestaande uit de Ministers *de Geer*, *van Kleffens* en *Dijxhoorn*, een z.g. Deens standpunt ten grondslag heeft gelegen aan enige feiten en omstandigheden in de mobilisatieperiode en met name aan de wisseling van het opperbevel, zonder dat hiervan iets uitgelekt zou zijn.

Van Duitse zijde brak een stortvloed van grove beschuldigingen van neutraliteitsbreuk los in de vroege ochtend van de tiende Mei 1940.

Beide vormen van kritiek zullen achtereenvolgens worden nagegaan.

A. *Bedenkingen van Nederlandse zijde.*

Dr. F. C. *Gerretson*, buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, heeft in een brief aan de commissie van 21 December 1947¹⁾ zich tot tolk gemaakt van de ongerustheid, die op dit stuk „in staatkundige kringen, die zeer dicht bij de Regering stonden en die over het algemeen als zeer welingelicht mochten gelden” bestond. In deze kringen heeft volgens de heer

¹⁾ Bijlage 3.

Gerretson de indruk bestaan, en bij sommigen de stellige overtuiging, dat de ontstellende gebeurtenissen het directe gevolg waren van de omstandigheid, dat een deel van de Ministers „de Duitsers opzettelijk de doortocht door het Zuiden van Nederland geopend, althans vergemakkelijkt had”.

„De voorstelling dezer kringen komt hierop neer, dat een drietal Ministers, de heren van *Kleffens*, *Dijxhoorn* en *de Geer* in de grond der zaak voor de, in voorzichtige suggesties vervatte, druk van Duitsland zouden zijn bezweken, maar door geheimhouding van bepaalde feiten zo zouden hebben gemanoeuvreed, dat, door het veroorzaken van een crisis in de legerleiding wegens andere bijredenen een zodanig gewijzigde troepenopstelling kon worden doorgezet, als aan de Duitse troepen een zo gemakkelijk mogelijke doortocht door het benedenmoerdijkse staatsgebied opzettelijk mogelijk maakte, zonder dat men daardoor de formele neutraliteit, d.w.z. de formele tegenstand tegen de schending der zuidelijke grenzen opgaf, en zonder dat de meerderheid van de Ministerraad en de legerleiding zich bewust was, welke de ware motieven zijn geweest, waarom deze groep ministers de crisis in de legerleiding, en daardoor de mogelijkheid van deze veranderde troepenopstelling, heeft uitgelokt.”

Deze voorstelling zou in summa hierop neerkomen:

„Er zouden Duitse *démarches* geweest zijn, die een doortocht door Nederland van Duitse troepen als waarschijnlijk, althans mogelijk suggereerden, en tot een gedogen van een dergelijke doortocht uitlokten. De bedoelde groep zou nu, zonder dat de legerleiding en de overige ministers van de bedoelde *démarches* in kennis waren gesteld, een beleid hebben gevoerd, dat hierop neerkomt, dat men weliswaar *formeel* en *volkenrechtelijk* de neutraliteit handhaafde en de schending daarvan tegenging, maar *feitelijk* en *militair*, door het ontruimen van de Peelstelling, d3 door de Duitse suggesties aangekondigde Duitse inval in de zuidelijke provinciën zoal niet uitgelokt, dan toch vergemakkelijkt, althans (behoudens een symbolische weerstand) zou gedoogd hebben.”

De heer *Gerretson* verklaart in zijn brief deze voorstelling van zaken in en na de Meidagen van 1940 persoonlijk vernomen te hebben van verschillende destijds vooraanstaande, thans overleden staatslieden, onder andere van de heren *de Vos van Steenwijk*, *Colijn* en *van Karnebeek*. Bovendien zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon, die dit aan hem, *Gerretson*, onder strikte geheimhouding heeft medegedeeld, hetzelfde hebben bevestigd. De brief vermeldt voorts een aantal feiten, die in verband met deze voorstelling in het geding zijn gebracht, welke juistheid dient te worden getoetst en welke onderlinge samenhang dient te worden vastgesteld.

Tot goed begrip volgen hier de betreffende feiten, zoals zij in de brief van de heer *Gerretson* vermeld staan:

1. In het requisitoir in het strafgeding tegen de toenmalige Minister-President, Jhr. D. J. *de Geer*, stelde de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam de volgende belangrijke feiten:

„Inderdaad heeft de Duitse gezant zich gewend tot de heer *Snouck Hurgronje* (Secr.-Gen. van het Dept. van Buitenlandse Zaken) aan wie hij als „een volkomen persoonlijke suggestie” de vraag heeft gesteld, of het denkbaar was, dat Duitse troepen zuidelijk van Roermond met toestemming van onze Regering, door ons land zouden trekken, waarbij dan de rest van Nederland onverlet zou worden gelaten. De heer *Snouck Hurgronje* heeft ontkennend geantwoord en Minister van *Kleffens* met een en ander in kennis gesteld; Minister van *Kleffens* verklaarde zich met het antwoord accoord. Daarna heeft de Duitse gezant zich nog eenmaal tot Minister van *Kleffens* persoonlijk gewend en heel voorzichtig geïnformeerd, of Nederland de Duitse troepen werkelijk zou bestrijden, als deze Nederland binnenkwamen. Antwoord zonder aarzeling bevestigend.”

2. Het is ondergetekende door een persoonlijk gesprek met enkele ministers van het Kabinet van 1940 gebleken dat althans deze ministers door de heer van *Kleffens* van de sub I bedoelde *démarches*, die toch uiterst belangrijk waren, vooral in verband met de wijziging in de troependislocatie, niet zijn ingelicht geworden.

Uit de mededeling van generaal *Reynders*, in het nummer van 25 October 1947 van Elsevier's weekblad, is tevens komen vast te staan, dat ook hij „van deze stappen, hoe ongelooflijk het moge klinken, geen mededeling heeft ontvangen.”

3. In een gestencilde brochure van de hand van Jhr. R. *Groeninx van Zoelen*, die daarin gebruik heeft gemaakt van mededelingen van Generaal *Reynders*, — welke brochure of nota

in veler handen is, en waarvan een exemplaar desgewenst door ondergetekende aan de commissie kan worden ter beschikking gesteld — komt, op pag. 20, de volgende mededeling voor.

„De 5de November, het was een Zaterdagavond, werd de Opperbevelhebber opgebeld door de Minister van Buitenlandse Zaken, met verzoek zich naar diens ambtswoning op het Lange Voorhout 38 te begeven, teneinde daar aan een dringende bespreking met de Minister-Præsident en de Minister van Defensie deel te nemen. Daar aangekomen vond hij de heren zojuist bijeen, en de heer *van Kleffens* leidde de bespreking in met de mededeling, dat hij een zeer ernstige waarschuwing van officiële Engelse zijde had ontvangen omtrent een op handen zijnde Duitse inval in ons grondgebied.”

Het is uit de nader in deze brochure gestelde feiten duidelijk, dat deze conferentie van 5 November de inleiding heeft gevormd tot alle volgende bijeenkomsten van het Kabinet enz., die tenslotte hebben geleid tot de crisis in het opperbevel, en de gewijzigde opstelling van de troepen, die de Duitse opzet praktisch in het gevele kwam, en vergemakkelijkte. Het treft daarbij, dat voor deze beweerdelijk slechts door nationaal-strategische motieven bepaalde andere dislocatie der troepen, het eerste initiatief is uitgegaan van de Minister van Buitenlandse Zaken.

De hier geciteerde feiten geven prof. *Gerretson* dan aanleiding tot de volgende vragen:

1. Welke zijn de data der bovengenoemde Duitse *démarches*?
2. In hoeverre kan de conferentie van 5 November door deze *démarches* zijn bepaald?
3. Is inderdaad de beweerde Engelse waarschuwing aanleiding geweest tot de conferentie van 5 November, dan wel de bovenbedoelde, maar aan de overige Ministers en de opperbevelhebber verzwegen, Duitse *démarches*?
4. Welke is de juiste datum en de feitelijke inhoud van de Engelse waarschuwing?

In dit verband vestigt de heer *Gerretson* nog de aandacht op een waarschuwing van de Pauselijke Stoel, welke dateert van een aan hem onbekende datum. Het is de commissie niet duidelijk geworden wat de heer *Gerretson* met deze waarschuwing, die, naar de commissie gebleken is, op 4 Mei 1940 is gegeven, in dit verband bedoelt.

De brief besluit met een enigszins wrange opmerking over de wordingsgeschiedenis van de commissie en de persoon van de voorsteller van het Enquêtebesluit. Hierop kan de commissie uiteraard niet ingaan. Zij constateert slechts uit het slot van de brief, dat de heer *Gerretson* desondanks genoeg vertrouwen in de objectiviteit van de commissie stelde om dit belangrijke onderzoek aan haar toe te vertrouwen.

Naar aanleiding van een uiteenzetting van de voorzitter der commissie ter gelegenheid van de behandeling van het initiatief-voorstel van de Enquêtecommissie tot wijziging van de Enquêtetwet in de Eerste Kamer *i*, deed prof. *Gerretson* aan de voorzitter van de commissie een brief dd. 8 Maart 1948 toekomen, waarin hij meent de in die uiteenzetting voorkomende passage over „een positieve beschuldiging tegen enkele Ministers”, op de door hem ingediende nota te moeten betrekken¹⁾. Hij bestrijdt hierin uitdrukkelijk, dat aoor hem een positieve beschuldiging zou zijn ingebracht, terwijl in zijn nota evenmin sprake is van het opgeven van de neutraliteit, maar slechts van het formeel en niet met alle mogelijke macht verdedigen van de neutraliteit.

Daar de heer *Gerretson* weigerde aan de oproep om voor de commissie te verschijnen gevolg te geven, maakte deze van de haar wettelijk bevoegdheid gebruik om hem tegen 18 Maart 1348 te dagvaarden.

Tijdens zijn verhoor als getuige bleek de heer *Gerretson* aan de voorstelling van zaken, zoals ze in zijn brief was neergelegd, wel degelijk ook persoonlijk waarde te hechten. Hoewel dit voor de hand lag, werd het uitdrukkelijk vastgesteld.

Daar zijn oordeel als historicus op prijs werd gesteld, ging de commissie over tot het beëdigen van de heer *Gerretson* als deskundige. Ka in verband met de zand- en grindkwestie uit de oorlog van 1914—1918 een aanval gedaan te hebben op het juridisch formalisme, dat de traditionele houding van het Departement van Buitenlandse Zaken zou kenmerken en waarvan de toenmalige Minister *van Kleffens* een duidelijke exponent zou zijn, gaf de heer *Gerretson* als zijn mening te kennen, dat op grond van de mislukkingen van de Duitse agressor in de vorige wereldoorlog als bekend verondersteld mocht worden, dat men in Duitse legerkringen in geval van een nieuwe oorlog behoefte zou gevoelen aan een bredere omzwaai, wilde men dit keer snel in Noord-Frankrijk invallen. Het grootste gevaar van

¹⁾ *Handelingen*, Eerste Kamer der Staten-Generaal 1947/48; blz. 76, kol. 2

²⁾ Bijlage 4.

4579 (*Gerretson*)

3) Voor militaire bijzonderheden: deel 1 van het Verslag der Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945.

4637 (*Posthuma*)

11923 e.v. (*van Kleffens*)

8610 (*Snouck Hurgronje*)

7364; 19095; 20049 (*Dijxhoorn*)

7147 (*van den Tempel*)

7254 (*Bolkestein*)

7820 (*Albarda*)

8024 (*Welter*)

12168 (*Steenberghe*)

8451 (*de Geer*)

8157 (*Gerbrandy*)

2) *I. H. Reynders*. „De wisseling in het opperbevel van land- en zee-macht in Februari 1940, hare oorzaken en hare gevolgen“, 's-Gravenhage 1945, blz. 28.

9510 e.v.; 19329 e.v. (*Reynders*)

schending van onze neutraliteit dreigde dus ten noorden van Maastricht. Het terugtrekken nu van troepen uit de Peel-Raamstelling was geschied vóór 10 Mei. Gewezen op het feit, dat de troepen in de ochtend van de 10de Mei nog in Brabant aanwezig waren, bleek de heer *Gerretson* uit eigen wetenschap de commissie hierover niet te kunnen inlichten¹⁾.

Bij het verhoor van de heer *Gerretson* werd ook ter sprake gebracht het ambtsedig proces-verbaal, dat door de heren *J. L. Posthuma* en *J. H. Heijink* in het kader van het vooronderzoek in de zaak-de *Geer* is opgemaakt en waarin verslag gedaan wordt van een vertrouwelijk gesprek van deze politieambtenaren met de heer *Gerretson* in Februari 1947 naar aanleiding van een in „De Nieuwe Eeuw” verschenen artikel. Hiernaar informerend, bleek de commissie, dat dit vertrouwelijke gesprek een zelfde strekking heeft gehad als de tot haar gerichte brief van 21 December 1947. De passage in het artikel in „De Nieuwe Eeuw”, dat van de hand van de heer *Gerretson* was en welke passage aanleiding had gegeven tot het onderzoek van de heren *Posthuma* en *Heijink*, behelsde de slotzin: „Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders?” De commissie achtte het van belang deze overeenstemming vast te stellen, opdat haar onderzoek in deze zo volledig mogelijk zou worden.

Teneinde deze zaak zo grondig mogelijk te behandelen, heeft de commissie een diepgaand onderzoek ingesteld naar de al of niet juistheid van de door de heer *Gerretson* ter fine van onderzoek gegeven voorstelling van zaken. De commissie heeft in dit verband alle leden van het Kabinet en de door de heer *Gerretson* zelf genoemde getuigen jhr. *Snouck Hurgronje*, generaal *Reynders* en jhr. *Groeninx van Zoelen*, alsmede generaal *Winkelzand* gehoord.

De voornaamste getuige in deze materie, de heer *van Kleffens*, herinnert zich, dat de Engelse gezant met lange tussenpozen tweemaal bij hem is geweest en een bericht had, dat heel ernstig was. Hij achtte het zijn plicht dit ter kennis te brengen van de Minister van Defensie, die toen bij hem gekonien is. Na enig overleg heeft men generaal *Reynders* verzocht even langs te komen. Aangezien hij de heer des huizes was, heeft hij, en niet Minister *Dijxhoorn*, toen generaal *Reynders* opgebeld. Hij herinnert zich niet het verband op die 5de November tussen het opbellen van de opperbevelhebber en die Engelse waarschuwing, maar het kan volgens hem heel goed zijn.

Ook de heer *Snouck Hurgronje* herinnert zich dit verband niet, daar Buitenlandse Zaken zoveel waarschuwingen kreeg. Een bijzonder indrukwekkende waarschuwing van Engeland is hem niet bekend.

De heer *Dijxhoorn*, die aanvankelijk gezegd had zich van een Engelse démarche niets te herinneren, verklaart in zijn laatste verhoor over dit punt, dat er, zoals de heer *van Kleffens* het zegt, wel een inlichting (hetgeen iets anders is dan een démarche) van Engelse zijde ontvangen is.

Gein van de andere leden van het Kabinet herinnert zich iets van een Engelse waarschuwing.

De oorsprong van dit verhaal is te zoeken in de brochure van de heer *Reynders*²⁾, waarin deze vermeldt:

„Op Zaterdag 5 November 1939 werd ik des avonds opgebeld door den Minister van Buitenlandsche Zaken, die mij verzocht zoo spoedig mogelijk in zijn ambtswoning te komen. Ik trof daar tevens den Minister van Defensie aan.

De Minister van Buitenlandsche Zaken deelde mede, zeer betrouwbare berichten te hebben gekregen aangaande een spoedig te verwachten aanval van Duitse zijde en verzocht mij te willen overwegen, welke maatregelen in verband hiermede dienden te worden getroffen.”

Het aan de gedrukte brochure van generaal *Reynders* voorafgegaane gestencilde en in beperkte kring verspreide geschrift van de heer *Groeninx van Zoelen* bevat een zelfde mededeling onder toevoeging, dat de heer *van Kleffens* de bespreking inleidde met de mededeling, dat hij een zeer ernstige waarschuwing van Engelse zijde had ontvangen omtrent een op handen zijnde Duitse inval in ons grondgebied.

De formulering in dit geschrift acht de heer *Reynders* juist, met uitzondering van het daarin vermelde feit, dat de Minister-President bij dit gesprek aanwezig was. Hij houdt het voor mogelijk, dat de heer *Groeninx van Zoelen* deze mededelingen van hem heeft ontvangen op voorwaarde, dat hij deze niet zou publiceren. In ieder geval is de heer *Reynders* in de bijeenkomst van 5 November gezegd, dat er ernstige mededelingen waren gekomen van de zijde van de Engelse gezant *Sir Neville Bland*.

De inhoud van deze mededelingen van de Engelse gezant is de heer *Reynders* niet bekend. Desgevraagd acht hij een verband tussen deze Engelse stap en het aanbod van goede diensten van 7 November niet onmogelijk. Hij durft echter niet met zekerheid te zeggen of er in

28108 (*Groeninx van Zoelen*)

deze bespreking over de wenselijkheid van een dergelijk aanbod met hem is gesproken. Hij heeft er wel van geweten, maar wanneer hij er van gehoord heeft, weet hij niet precies. In ieder geval heeft de heer *van Kleffens* er wel met hem over gesproken.

De heer *Groeninx van Zoelen* verklaart, dat de vermelding in zijn brochure, dat de conferentie op 5 November 1939 een gevolg was van een Engelse waarschuwing, is gebaseerd op hetgeen generaal *Reynders* hem dienaangaande had medegedeeld.

Met betrekking tot de aanleiding tot de bespreking op 5 November 1939 meent de commissie wel te mogen aannemen, dat de Engelse gezant op deze dag een ernstig bericht heeft overgebracht aan Minister *van Kleffens*. Deze heeft het zijn plicht geacht de Minister van Defensie, na hem verzocht te hebben bij hem te komen, hiervan op de hoogte te brengen. Na overleg met de Minister van Defensie heeft de heer *van Kleffens*, daar hij de heer des huizes was, zelf de opperbevelhebber van land- en zeemacht opgebeld om hem tot een bespreking uit te nodigen. Dat deze uitnodiging uit ging van de Minister van Buitenlandse Zaken, was in de gegeven omstandigheden zeer wel verklaarbaar en men kan daar niet de betekenis aan toekennen, die de heer *Gerretson* er blijkbaar aan hecht.

3478 e.v. (*Snouck Hurgronje*)

Over de Duitse stappen heeft de heer *Snouck Hurgronje*, daar hij gemakkelijker voor de commissie bereikbaar was dan de heer *van Kleffens*, het eerst een verklaring afgelegd.

Bij de verhoren over punt *a* van het Enquêtebesluit heeft de heer *Snouck Hurgronje* op de voorgrond gesteld, dat om de waarde van de gedane mededeling in het juiste licht te stellen, zijn verhouding tot de Duitse gezant van betekenis is. Hij heeft de toenmalige Duitse gezant leren kennen als een buitengewoon hoogstaand man, met wie hij zeer gaarne omging. Hij was sterk anti-nazi, waardoor de heer *Snouck Hurgronje* zeer vertrouwelijk met hem kon spreken. Graaf *Zech* is — het moet geweest zijn in 1939 of begin 1940 — bij hem geweest, en zei, als persoonlijk voorstel van hem: „Wat zou u er van denken, als het mogelijk was te bereiken, dat de Duitse troepen doorgelaten zouden worden.”

Het is, als hij zich niet vergist, tweemaal gebeurd. Eerst heeft de Duitse gezant gesproken over een lijn zuidelijk van Roermond, de kant van België uit; daarna heeft hij er nog eens over gesproken, en de heer *Snouck Hurgronje* meent, dat die lijn toen iets hoger lag. Hij heeft de gezant daarop geantwoord, dat hij dat absoluut aanvaarnemelijk achtte. De Nederlandse Regering had altijd het standpunt ingenomen, dat iedere overschrijding van de grens met de wapenen zou worden tegengegaan, terwijl hij bovendien in de praktijk niet goed zag, hoe dat kon. Hij kon zich niet voorstellen, dat men in Zuid-Limburg troepen had en bij het overige gedeelte van de grens in vrede met Duitsland leefde. Bovendien kwam het hem voor, dat Nederland op die manier internationaal een allernaarst figuur zou slaan, als het dit toeliet. De Duitse gezant heeft dat aangenomen. De heer *Snouck Hurgronje* heeft het natuurlijk dadelijk aan zijn toenmalige chef, de heer *van Kleffens*, overgebracht, die zijn antwoord goedkeurde. Later is de Duitse gezant er nog eens op teruggekomen en toen sprak hij van een beetje andere grenslijn. De heer *Snouck Hurgronje* heeft hem toen ook het zelfde antwoord gegeven.

Met de diplomatieke gebruiken kan hij niet beoordelen of dit inderdaad een persoonlijk idee van de Duitse gezant was of dat hij opdracht had gekregen om eens poolshoogte te nemen. Het was beide mogelijk, doch de heer *Snouck Hurgronje* houdt het eerder, zoals hij hem kende, voor de eerste mogelijkheid, nl. dat de Duitse gezant het zelf bedacht had. De tweede maal was de Duitse gezant er niet speciaal voor gekomen, zoals bij de eerste keer.

De heer *Snouck Hurgronje* meent, maar weet dat niet zeker, dat de Duitse gezant er later ook nog eens met de heer *van Kleffens* over gesproken heeft. Hij meent, dat de heer *van Kleffens* hem zo iets gezegd heeft.

De eerste maal was het derhalve wel zijn indruk, dat de Duitse gezant daar extra voor kwam.

Het is volgens hem niet te bewijzen, dat de Duitse gezant op eigen verantwoordelijkheid kwam, maar dat was zo zijn feeling. Een officieel bezoek afleggen bij de Minister, ging natuurlijk niet. Dat moest dus eventueel later komen. Het is een diplomatieke manier, dat men het op deze wijze doet.

Wat het tijdstip betreft, waarop deze stap heeft plaats gehad, is het, als de heer *Snouck Hurgronje* het zich goed herinnert, na de dreiging in November geweest, want hij heeft veel met de Duitse gezant daarover gesproken. Op dat ogenblik zou Graf *Zech* het onmogelijk gedaan kunnen hebben. Dan was het eenvoudig een voorstel geweest; dan was het niet dubieus geweest, dat het een voorstel was.

De heer *Snouck Hurgronje* neemt aan, dat het tussen 11 November

en Mei was, maar hij gaat hier op zijn geheugen af, want hij heeft geen aantekeningen. Hij kan absoluut niet zeggen of het in 1939 dan wel in 1940 is geweest.

De heer *Snouck Hurgronje* durft niet te zeggen, dat de heer *van Kleffens* er met de heer *de Geer* over gesproken heeft. De heer *van Kleffens* heeft het hem nooit gezegd, dat hij dat gedaan heeft. De heer *van Kleffens* stond er, als het kon, nog afwijzender tegenover dan hij zelf.

De heer *Snouck Hurgronje* neemt aan, dat de heer *van Kleffens* het het best heeft gevonden, dat dit binnen de muren van Buitenlandse Zaken bleef.

8609 (*Snouck Hurgronje*)

In aansluiting op deze verklaring zegt de heer *Snouck Hurgronje* bij de verhoren over de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit in dit verband, dat hij vergeefs geprobeerd heeft zich in herinnering te brengen, wanneer die Duitse stappen bij hem hebben plaats gehad.

Hij herhaalt, dat, indien de stap van Graf *Zech* in de tijd van de Novemberdreiging zou hebben plaats gehad, dit op hem een veel grotere indruk zou hebben gemaakt dan het gemaakt heeft, omdat wij leefden onder die dreigingen en dan zou het eenvoudig een voorstel van de Duitse gezant geweest zijn en daar was geen sprake van. De stappen van Graf *Zech* zijn gedaan in een tijd, die hij zich herinnert als volkomen rustig.

Het lijkt de heer *Snouck Hurgronje* zeer waarschijnlijk, dat geen van de Ministers van de heer *van Kleffens* ooit mededeling heeft gehad over deze Duitse demarche. De heer *van Kleffens* en hij hebben dit voor zich gehouden.

Gevraagd waarom een zo merkwaardige demarche niet medegedeeld is aan het gehele Kabinet of althans aan de Minister-president of enkele andere Ministers, die er meer bij betrokken waren, antwoordt de heer *Snouck Hurgronje*, dat het in de eerste plaats niet zeker was, of het van Graf *Zech* zelf kwam of van zijn Regering. Het was niet ondenkbaar, dat *Zech* voor zich zelf kwam. Hij trachtte altijd wat te zoeken om ons te helpen. Dat zou dus als een persoonlijke demarche kunnen worden opgevat.

De heer *Snouck Hurgronje* heeft het eerst ook als een persoonlijke demarche opgevat. Hij is gaan aarzelen, toen *Zech* het ook aan de heer *van Kleffens* heeft gezegd, doch dat is tweedehands kennis van hem.

11926 (*van Kleffens*)

Omtrent de poging, die de Duitse gezant heeft gedaan bij de heer *van Kleffens* om te onderzoeken of de mogelijkheid bestond, dat de Duitse troepen door het zuiden van ons land zouden trekken, waartegenover de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten, verklaart deze oud-Minister, dat een dergelijke poging, bij hem gedaan, bepaald veel vager was.

De Duitse gezant heeft hem eens zo langs zijn neus weg gezegd: als wij nu eens operaties zouden moeten beginnen, zou er dan niets aan te doen zijn? Dat is absoluut niet gepreciseerd in de vorm, zoals het tegen de heer *Snouck Hurgronje* is gezegd, waarbij gesproken werd over het zuiden en de rest ongemoeid zou worden gelaten. Zo ver ging de Duitse gezant niet. De heer *van Kleffens* denkt, dat de heer *Snouck Hurgronje* hem in zoverre heeft ontmoedigd, dat hij zich niet weer aan een échec wilde bloot stellen. Hij neemt aan, dat de Duitse gezant dat niet uit de duim heeft gezogen. Hij zal wel ern opdracht hebben gehad en hebben gedacht: ik zal nog eens heel voorzichtig proberen of er nog iets te bereiken is. Het is overigens heel moeilijk voor hem geweest om te zeggen in hoeverre *Zech* nu eigenlijk in opdracht handelde. De heer *van Kleffens* is in gemoede overtuigd, dat *Zech* niets van de bijzonderheden wist, en dat hij met name niet wist, dat wij op de 10de Mei zouden worden aangevallen. Een bewijs daarvoor is, dat hij onmiddellijk na afloop aan de kant is gezet. Hij is naar de heer *van Kleffers* meent op de 18de Mei naar Berlijn geroepen.

De heer *van Kleffens* weet niet, wanneer de stap bij de heer *Snouck Hurgronje* heeft plaats gehad, maar dat probeerseltje bij hem — het heeft misschien een halve minuut geduurd — was bepaald later dan 12 November. Hij is daar zeer zeker van en geeft als tijdstip aan: na 1 Januari.

12349 (*van Kleffens*)

Bij de verhoren over punt a van het Enquêtebesluit, verklaart de heer *van Kleffens* later, dat er twee dingen zijn geweest. Op een zekere dag, hij meent in begin November, heeft de Duitse gezant iets gezegd aan de heer *Snouck Hurgronje* in de geest van: als wij het noorden ongemoeid laten, kunnen jullie ons dan niet doorlaten in het zuiden? Daar is een zekere betekenis aan gehecht, volgens de heer *van Kleffens*, die wel wat te groot is. Men moet zich voorstellen, dat die buitenlandse gezanten visten — daarvoor is een gezant gezant — en probeerden te weten te komen, hoe het land naar alle kanten lag. Hij heeft ook wel eens de Engelse gezant bij zich gehad, die zeide: als wij hier binnenkwamen, schieten jullie dan op ons? Waarop hij gezegd heeft: natuurlijk, op iedereen, die hier binnenkomt.

De Duitsers waren net als de Engelsen: zijn die lui nu neutraal of wat zijn zij? Dat is hun natuurlijke taak als gezant van aangrenzende belligerenten. De heer *Snouck Hurgronje* moet gezegd hebben: natuurlijk is daarvan geen sprake, dat zulk een doortocht mogelijk is. Als wij neutraal zijn, dan bedoelen wij ook neutraliteit en een eerlijke neutraliteit. Daarop is gevolgd een verdunde uitgave van de zijde van de Duitse gezant tegen hem, die hem gezegd heeft: is daar werkelijk niets aan te doen? Waarop de heer *van Kleffens* geantwoord heeft: *U* kent ons toch wel. Dit moet niet beschouwd worden als een schokkende gebeurtenis. Dat is de routine van diplomaten in oorlogstijd. De Duitse gezant moest peilen: zijn zij nog zo hard in hun neutraliteitsverklaringen als zij beweren?

Voorts verklaart de heer *van Kleffens*, dat het kan zijn, dat hij van hetgeen de Duitse gezant gezegd heeft, mededeling heeft gedaan aan een of meer van zijn collega's. Het was geen opzienwekkende gebeurtenis. Het kwam meer voor. Als er dezelfde dag Ministerraad was geweest, had hij het misschien verteld. Het was een vanzelfsprekend iets. De gehele Ministerraad was het er over eens: wij zijn neutraal in de volle zins des woords. Hij kan zich niet herinneren, dat er speciaal gewag van gemaakt is.

11930 e.v. (*van Kleffens*)

Op de bij het verhoor over de punten *h*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit gestelde vraag, welke de mening is van de heer *van Kleffens* inzake de van de zijde van prof. *Gerretson* aan de commissie voorgelegde opvatting, dat sommige goedingelichte kringen van oordeel waren, dat de gehele wisseling van het opperbevel eigenlijk geen ander doel had dan om met onze militaire politiek te komen tot hetgeen men het Deense standpunt noemde en welke politiek — in het bijzonder bevorderd door de heren *de Geer*, *van Kleffens* en *Dijxhoorn* — door een aanbod van de Duitse gezant vóór 5 November, gecamoufleerd als een Engelse waarschuwing, ingeleid zou zijn, antwoordt de oud-Minister van Buitenlandse Zaken met de grootste stelligheid en nadruk, dat die visie onzin is en dat deze hele constructie kant noch wal raakt. Het is zijns inziens van a tot z de meest onverdunde onzin, die hij in jaren heeft gehoord.

De heer *van Kleffens* zegt bij dit verhoor, dat hij niet weet of hij hierover met zijn vroegere collega's gesproken heeft: hij denkt van wel. Men moet deze zaak bekijken in het raam van de omstandigheden, waarin deze dingen gebeuren. Van beide kanten gebeuren deze dingen wel eens. Dat is de routine van het contact met het corps diplomatique.

Hij herinnert zich, dat hij een gesprek met de Duitse gezant heeft gehad, hij gelooft gedurende ongeveer een kwartier, waarin de gezant dit zo langs zijn neus weg vroeg. Dat was echter in het geheel niet een plechtige *démarche*. De reden, dat hij het niet aan zijn ambtgenoten heeft medegedeeld, was hierin gelegen, dat hij het in de vorm, waarin het gebeurde, niet belangrijk vond.

Enige tijd, nadat deze verhoren hadden plaats gehad, schreef de heer *van Kleffens* de commissie, die hem gewezen had op het verschil tussen zijn verklaringen in deze beide verhoren omtrent het tijdstip van de stap van de Duitse gezant bij de heer *Snouck Hurgronje*, een brief ¹⁾, waarin hij dit verschil hierin verklaart, dat hij na het eerste verhoor (en vóór het tweede verhoor) over dit punt nadenkende tot het vermoeden is gekomen, dat de bedoelde opmerking door de Duitse gezant in begin November tegenover de heer *Snouck Hurgronje* is gemaakt. Zeker weet hij het niet en met zekerheid heeft hij dat ook in het tweede verhoor niet gezegd. Er staat daarover terecht in het tweede verhoor: „Ik meen in begin November”.

Het requisitoir van de advocaat-fiscaal in de zaak-de *Geer* heelt, zo verklaart de heer *Reynders*, hem van deze feiten op de hoogte gebracht. Wel heeft de heer *Snouck Hurgronje* hem in de bezettingstijd eens iets in die geest gezegd.

44 (*Reynders*)

9506 (*Reynders*)

In een later verhoor zegt hij met betrekking tot dit laatste nog, dat hij het voor het eerst gehoord heeft na de bezettingstijd in een gesprek met de heer *Snouck Hurgronje*. Als hij het zich goed herinnert, ging het er toen eigenlijk om of op de 12de November inderdaad een oorlog dreigende was geweest. Daarover sprekend, liet de heer *Snouck Hurgronje* zich ontvallen: nu maar wij hadden wel de nodige aanwijzingen, want ons was gevraagd of wij de Duitsers door zouden laten, wanneer zij zich bepaalden tot een aanval ten zuiden van Venlo. Dat was dus een gewoon particulier gesprek. De heer *Snouck Hurgronje* heeft toen niet met zo veel woorden tegen hem gezegd, dat die Duitse stap voor 12 November had plaats gehad, maar de heer *Reynders* moet het daaruit afleiden, omdat hij daardoor de indruk had, dat het inderdaad de bedoeling was geweest om ons aan te vallen. Deze conclusie behoefde er misschien niet uit te volgen, erkent de heer *Reynders*; eigenlijk heeft hij pas de zekerheid gekregen omtrent die verklaringen uit de behandeling van de zaak-de *Geer*.

¹⁾ Bijlage 5

25564 (*Snouck Hurgronje*)

De heer *Snouck Hurgronje* herinnert zich dit gesprek met generaal *Reynders* niet. De woorden, die de heer *Reynders* hem in de mond legt, en die hem door de commissie worden voorgelegd, kloppen niet precies.

De opmerking van de heer *Snouck Hurgronje* in het gesprek met generaal *Reynders* moet dan ook door deze laatste niet juist zijn weergegeven.

De mogelijkheid van een aanval op 11 November is niet bij hem opgekomen door een stap van Graf *Zech*. Daarvoor waren er voldoende andere gegevens in zijn hoofd. Ook in dit verband kan de heer *Snouck Hurgronje* geen aanknopingspunten vinden om te verklaren, dat deze stap voor of na 12 November heeft plaats gehad.

4617 (*Gerretson*)

Bij zijn verhoor had de heer *Gerretson* voor de commissie verklaard, dat de door hem in zijn brieven niet met name genoemde persoon, die van de heer *Snouck Hurgronje* gehoord zou hebben: „dat de bedoelde groep (Ministers) inderdaad bedoeld heeft, bij formele handhaving van de neutraliteit, de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling-Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten“, *shr.* R. F. *Groeninx van Zoelen* was,

Voor de commissie verklaarde deze echter, dat de weergave van het gesprek, wat zijn aard betreft, zoals *prof. Gerretson* die geeft, volkomen onjuist is. Er is geen sprake geweest van een vertrouwelijke confidentie van de heer *Snouck Hurgronje*. De aard van het gesprek waarop de heer *Gerretson* doelt, is geheel anders geweest.

28074 e.v. (*Groeninx van Zoelen*)

De heer *Groeninx van Zoeten* had nl. in November 1944 van generaal *Reynders* stukken gekregen met betrekking tot de wisseling van het opperbevel. Over deze stukken heeft hij een bespreking gehad met de heer *Snouck Hurgronje*, waarbij deze z.g. Duitse stappen niet ter sprake zijn gekomen. De heer *Snouck Hurgronje* heeft slechts gesproken over een manoeuvre met het IIIde legerkorps, waarvan hij gezegd heeft, dat dit gebeurd was om de Belgen duidelijk te maken, dat, indien zij het gat ten zuiden van de Peelstelling en het Albertkanaal niet zouden dichtten, wij niet van plan waren de Peel te verdedigen. Toen de heer *Groeninx van Zoelen* in een later stadium de heer *Reynders* weer ontmoette, heeft deze hem verteld, dat de Duitse gezant een wenk had gegeven aan Buitenlandse Zaken, waarbij de oud-opperbevelhebber de heer *Snouck Hurgronje* als zijn zegsman noemde. Daarop heeft de heer *Groeninx van Zoelen* een onderhoud met de heer *Snouck Hurgronje* gehad, waarin deze hem verteld heeft van een stap van de Duitse gezant bij Minister *van Kleffens*. Hij heeft hem niet verteld, dat de heer *Zech* bij hém is geweest. De heer *Groeninx van Zoelen* ontkent positief, dat hij aan *prof. Gerretson* heeft medegedeeld, dat de heer *Snouck Hurgronje* met hem gesproken heeft over het feit, dat de heren *de Geer, van Kleffens* en *Dijxhoorn* de bedoeling zouden hebben gehad bij formele handhaving van de neutraliteit de Duitse troepen feitelijk bij hun doortocht naar België en de bezetting van Vlissingen ongemoeid te laten.

28098 (*Groeninx van Zoelen*)

De heer *Snouck Hurgronje* verklaart in dit verband, dat hij wel gelooft met de heer *Groeninx van Zoelen* over de *démarche* van de Duitse gezant te hebben gesproken, doch dat hij hem niet verteld kan hebben van de z.g. defaitistische politiek, die hij volkomen fantasie noemt.

Het spreekt vanzelf, dat de kwestie van de Duitse stappen door de commissie ook aan alle leden van het Kabinet, alsmede aan generaal *Winkelman*, is voorgelegd.

4904; 7154 (*van den Tempel*)

3678 (*Gerbrandy*)

7260 (*Bolkestein*)

610; 19086; 7383 (*Dijxhoorn*)

3030; 3067; 7823 (*Albarda*)

8028; 11197 (*Welter*)

12171 (*Steenberghe*)

7660 (*Winkelman*)

1084; 8459 (*de Geer*)

De heer *van den Tempel* heeft er niets van vernomen, maar herinnert zich, dat een zelfde verhaal een rol gespeeld heeft in de vorige oorlog. De heer *Gerbrandy* heeft destijds niets vernomen van stappen van de Duitse gezant. De heren *Bolkestein* en *Dijxhoorn* hebben het pas na de bevrijding gehoord. De heren *Albarda, Welter* en *Steenberghe* hadden er zelfs nooit van gehoord. Ook de heer *Winkelman*, die dan toch uitvoerder geweest moest zijn van een eventueel daaruit voortvloeiend kriegsbeleid, is hiervan niets bekend.¹⁾ De heer *de Geer* verklaart, dat hij van de stappen bij de heer *Snouck Hurgronje* en bij de heer *van Kleffens* naderhand gehoord heeft; hij kan zich niet herinneren, dat hij het ook vóór 10 Mei 1940 gehoord heeft. Zo ja, dan heeft het dus op hem geen grote indruk gemaakt. Dat de Duitse gezant in Den Haag een balletje opwerpt om iets dergelijks gedaan te krijgen, via de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, acht de heer *de Geer* evenzeer mogelijk als hij het vanzelfsprekend acht, dat men op zo iets niet ingaat. Daarom kan het best zijn, dat het in de Ministerraad door de heer *van Kleffens* is medegedeeld.

Deze verklaringen stemmen dus volkomen met elkaar overeen in deze zin, dat de hier genoemde getuigen òf er nooit iets van gehoord hebben òf het na de bevrijding voor het eerst hebben vernomen.

¹⁾ Vgl. ook bijlage 6.

Als merkwaardige bijzonderheid is nog te vermelden, dat ir. P. F. S. Otten heeft verklaard, dat in de week na de veertiende Januari 1940 een invloedrijk Duits persoon hem een bezoek georacht had om hem te polsen hoe de Nederlandse Regering zou reageren, als haar verzoek werd troepen door Limburg te laten. „Voor elke Nederlander zou dit onaanvaardbaar zijn,” was het bijna vanzelfsprekende antwoord van de heer Otten. Toen hij dit de volgende dag aan Minister van Kleffens mededeelde, stemde deze er ten volle mee in. De opvatting van de heer van Kleffens, dat de *démarche* van graaf Zech bij hem in Januari geschied zou zijn, wordt door de getuigenissen van de heren Otten en Snouck Hurgronje versterkt.

Overigens wordt de onjuistheid van de voorstelling van zaken, als zou het ontslag aan de toenmalige opperbevelhebber mede een gevolg geweest zijn van onder Duitse invloed tot stand gekomen wijzigingen van de politiek van een gedeelte van het Kabinet ten aanzien van een eventueel te voeren verdediging, ook door een officieel Duits document dd. 5 Februari 1940, derhalve twee dagen na het ontslag van de heer Reynders eengetoond.¹⁾

Het betreft hier een na de oorlog gevonden rapport van de toenmalige Duitse gezant te 's-Gravenhage aan het Auswartige Amt te Berlijn over het ontslag aan generaal Reynders. Dit rapport begint als volgt:

„Der Rucktritt General Reynders' hat keinerlei politischen Hintergrund, sondern beruht letzten Endes auf der Verschiedenheit seines Temperaments und des Temperaments des Verteidigungs-ministers.”

Daarna gaat het voort met een aantal militair-technische meningsverschillen tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber op te sommen. Waarna het vervolgt:

„Neben diesem Motiv hat für den Rucktritt des Generals Reynders auch der von den meisten Zeitungen angegebene Grund eine Rolle gespielt, dass der Oberbefehlshaber eine Ausdehnung seiner Machtsbefugnisse wunschte, während der Verteidigungs-minister sie gerade ihm, in dessen Fähigkeit zum durchgreifenden und schnellen Handeln er nur wenig Vertrauen setzte, nicht hat geben wollen.”

Het is duidelijk dat deze zelfde gezant in dit rapport wel andere gronden zou opgegeven hebben als hij in deze zaak, zoals de bovenvermelde aantijgingen wilden doen verstaan, een belangrijke rol gespeeld zou hebben.

Tenslotte vestigt de commissie ter illustratie van de ondubbeltzinnige houding van de Regering ten aanzien van de integrale verdediging van het grondgebied bij een eventuele Duitse aanval, de aandacht op haar verslag over punt *a* van het Enquêtebesluit, waarin de wisseling van het opperbevel uitvoerig behandeld wordt en waaruit herhaaldelijk blijkt, hoezeer de Regering actief en waakzaam is gebleven op dit punt. De commissie moge in dit verband in het bijzonder nog verwijzen naar blz. 56 van genoemd verslag, waar zij uitvoerig betoogt, dat ook volgens de heer Reynders, het kernpunt van het verschil van mening, dat in Januari 1940 tussen de Regering en hem is ontstaan, het verschil van inzicht was ten aanzien van de terugtocht van de troepen uit de Grebbelinie op het oostfront van de vesting Holland, nadat deze troepen in gevechtsaanraking waren geweest met de vijand. De commissie voegt daaraan t.a.p. onder meer toe, dat hieruit zonneklaar blijkt, dat de Regering weliswaar een andere opvatting huldigde ten aanzien van de verdediging van Brabant dan de opperbevelhebber, doch dat dit bepaaldelijk niet zo belangrijk was, dat hieruit een conflict moest ontstaan.

Naar de overtuiging der commissie is door het voorgaande de grondslag van de verdachtmaking uit de z.g. staatkundige kringen, zoals deze door de heer Gerretson ten tonele is gevoerd, geheel komen te vervallen. Tijdens zijn verhoor gaf deze getuige reeds toe, dat de suppositie van het bestaan van een bewust overleg tussen drie leden van het Kabinet door het feit, dat de heren *Dijxhoorn* en *Winkelm* als voorstanders en uitvoerders van het plan de Peel-Raamstelling te ontruimen, niet van de Duitse *démarche* op de hoogte waren, verzwakt werd. De heer Gerretson trok zich dan ook terug op de achterliggende stelling, dat nl. deze drie leden van het Kabinet krachtens dezelfde *arrière pensée* kunnen hebben gehandeld. Daar de commissie zich tot het doorgronden van 's menschen geheimste gedachten, evenmin als de heer Gerretson, bekwaam acht en haar taak slechts zinn kan in het opsporen van feiten en omstandigheden, heeft zij deze stelling ongemoeid moeten laten. Dit echter niet zonder te constateren, dat er in de door haar onderzoek bekend geworden feiten geen redelijke grond voor deze veronderstelling bestaat.

Omtrent de feitelijke waarde der Duitse peilingen en informaties

¹⁾ Bijlage 7.

11932 (<i>van Kleffens</i>)	<p>bij de heren <i>van Kleffens</i> en <i>Snouck Hurgronje</i> kan de commissie het met de heer <i>van Kleffens</i> eens zijn, dat dit soort dingen van de zijde van beide partijen in het conflict wel eens gebeurde om te onderzoeken of de Nederlandse Regering nog zuiver op de graat was inzake de neutraliteitspolitiek.</p> <p>Toch meent de commissie dat deze z.g. Duitse stappen in een tijd als de mobilisatieperiode 1939—1940 niet als zo onbelangrijk mochten worden beschouwd als de heren <i>van Kleffens</i> en <i>Snouck Hurgronje</i> blijkbaar hebben gedaan. Zij betreurt het dan ook, dat de Minister van Buitenlandse Zaken geen aanleiding heeft gevonden de andere leden van het Kabinet daarvan op de hoogte te stellen.</p> <p>Overigens is de commissie op grond van nog onvoldoende uit Duitsland gekomen gegevens van mening, dat de betekenis, die de Duitsers aan deze stappen gehecht hebben, pas vastgesteld kan worden, wanneer alle documenten van het Auswartige Amt te Berlijn over de activiteit ten aanzien van Nederland openbaar worden.</p> <p>Hoe dit echter zij, de commissie vestigt er nog eens de aandacht op, dat het in de door de heer <i>Gerretson</i> opgeworpen vraagstelling niet ging om de betekenis, welke de Duitsers aan de bewuste stappen hechtten, doch om de vraag of op grond daarvan een deel van het Nederlandse Kabinet een z.g. Deense politiek zou hebben voorgestaan en bevorderd. Dazvan nu is niets gebleken.</p>
8612 (<i>Snouck Hurgronje</i>)	<p>Met betrekking tot het verzoek van de heer <i>Gerretson</i> aan de commissie een onderzoek in te stellen naar de vraag of van de Duitse stappen aantekening is gehouden in het journaal, dat op Buitenlandse Zaken bijgehouden diende te worden, kan worden medegedeeld, dat de heer <i>Snouck Hurgronje</i> heeft verklaard, dat in de hleidagen alles is vernietigd en dat er heel weinig papieren gegevens over zijn; als ze er zijn. Dr. J. H. <i>van Royen</i>, die in de Meidagen, torn de heer <i>Snouck Hurgronje</i> op het Departement aan het Beruidenhout vertoefde, practisch de dagelijkse leiding van het hlinisterie van Buitenlandse Zaken had, heeft in dit verband uiteengezet, dat de heer <i>van der Schrieck</i>, het hoofd van de codedienst van Buitenlandse Zaken. op een der laatste dagen met een vissersboot de codes of een aantal codes van dit departement heeft medegenomen. De heer <i>van Royen</i> meent vrij zeker te weten, dat de heer <i>van der Schrieck</i> geen andere stukken bij zich had; er was niet aan te beginnen. Dr. J. R. <i>van der Schrieck</i> heeft de commissie bij schrijven van 22 Maart 1949¹⁾ medegedeeld, dat de zending, die hij als koerier van Buitenlandse Zaken op 14 Mei had meegekregen, inderdaad codemateriaal bevatte, doch dat hem niet bekend was waaruit de rest van de zending, die hij heeft afgegeven aan de gezant te Londen, bestond. Deze laatste heeft in een brief van 30 Maart 1949²⁾ de commissie bericht, dat voorzover hem bekend, het z.g. journaal van Buitenlandse Zaken zich niet onder de koerierszending, die dr. J. R. <i>van der Schrieck</i> op 14 Mei 1940 naar Londen overbracht, heeft bevonden.</p>
15085 (<i>van Royen</i>)	<p>De insinuatie van de heer <i>Gevretson</i> met betrekking tot de bereidheid van de heer <i>Snouck Hurgronje</i> om voor de commissie te spreken, in welke bereidheid de heer <i>Gerretson</i>, blijkens zijn brieven aan de commissie, geen fiducia heeft³⁾, is onjuist gebleken, daar de heer <i>Snouck Hurgronje</i> een uitvoerige verklaring heeft afgelegd.</p> <p>De commissie betreurt het, dat in deze discussie vooraanstaande, thans overleden staatslieden betrokken zijn, te meer daar de heer <i>Gerretson</i> in zijn verhoor tenslotte niet positief verklaren kon, dat hij de kwestie van de demarches van een van die heren — <i>de Vos van Steenwijk, Colijn</i> of <i>van Karnebeek</i> — zelf heeft gehoord.</p> <p>Tenslotte verwijst de commissie, voor wat de militaire consequenties van deze zaak en in het bijzonder de opstelling der troepen betreft, naar Deel 1 van haar verslag.</p>
1) ¹⁾ Bijlage 8.	
2) ²⁾ Bijlage 8.	
3) ³⁾ Bijlagen 3 en 4.	
4605 (<i>Gerretson</i>)	
4624 (<i>Gerretson</i>)	
726; 7386 (<i>Dijxhoorn</i>)	<p>Alvorens tot haar conclusie over te gaan, leek het de commissie in dit verband van belang na te gaan of de heer <i>de Geer</i> ala Minister van Financiën of als Voorzitter van de Raad van Ministers wel behoorlijk heeft medegewerkt aan de maatregelen, die op het gebied van de defensie moesten worden getroffen.</p> <p>De heer <i>Dijxhoorn</i> verklaart, dat het wel eens moeilijk was, omdat de heer <i>de Geer</i> „vier, vijf keer dubbel" overtuigd wilde zijn, dat de voorgestelde uitgaven noodzakelijk waren. Maar het is beslist niet waar, dat hij daar onoverkomelijke bezwaren tegen had. De heer <i>Winkelman</i> heeft van de heer <i>de Geer</i> gekregen, wat hij gevraagd heeft. Indien hij de helft kreeg, beschouwde hij dit als een eerste termijn, waarop naar zijn overtuiging de tweede helft zeker gevolgd zou zijn. De heer <i>van den Tempel</i> heeft niet de indruk gehad, dat de heer <i>de Geer</i> passief of op enigerlei wijze de mobilisatie of landsverdediging heeft tegengewerkt. Zijn houding is veranderd na de val van Frankrijk. De heer <i>Albarda</i> herinnert zich niet, dat de heer <i>de Geer</i> op dit punt ooit enige moeilijkheid in de weg gelegd heeft, hetgeen bevestigd wordt door de heren <i>Gerbrandy</i> en <i>Welter</i>, terwijl</p>
7674 (<i>Winkelman</i>)	
4916 (<i>van den Tempel</i>) 3042; 7826 (<i>Albarda</i>)	
8174 (<i>Gerbrandy</i>) 8033 (<i>Welter</i>)	

11962 (*van Kleffens*)
4898; 12177 (*Steenberghe*)

4557 (*Bolkestein*)

1161 (*de Geer*)

743 (*Dijxhoorn*)
1134 (*de Geer*)

¹⁾ Bijlage 9.

de heer *van Kleffens* nooit gehoord heeft, dat er enige twijfel aan bestond. De heer *Steenberghe* wijst, om dit nog eens uitdrukkelijk te bevestigen, op de medewerking van de heer *de Geer* ook voor de economische verdedigingsvoorbereiding, waarvoor hij op een gegeven ogenblik de bevoegdheid kreeg om over 400 miljoen te beschikken. De heer *Bolkestein* is in de maanden vóór de oorlog niets gebleken van defaitisme, ook niet in de houding van de heer *de Geer*. De heer *de Geer* zelf verklaart, dat hij zich op het standpunt heeft gesteld, dat hij na September 1939 de defensie moest geven, wat de Minister van Defensie vroeg.

In dit verband moge er voorts de aandacht op worden gevestigd, dat de commissie reeds in haar verslag over punt a van het Enquêtebesluit op blz. 52 zich bezig heeft gehouden met het feit, dat de heer *de Geer* tijdens de discussies tussen de Minister van Defensie en generaal *Reynders* in September 1939 de taak van de troepen ten zuiden van de grote rivieren eens heeft aangeduid met de woorden: „symbolische verdediging”. Uit de verklaring van de heer *Dijxhoorn* voor de commissie is gebleken, dat het hier betrof een uit onkundigheid op militair gebied voortvloeiende verkeerde formulering, waarvan de heer *de Geer* de correctie door de heer *Dijxhoorn* onmiddellijk aanvaardde. Als merkwaardige bijzonderheid in deze wijst de commissie nog op de op 13 November 1939, dus vlak na het overgaan van de Novemberdreiging, door de heer *de Geer* gehouden radiorede ¹⁾, waarin hij gezegd heeft: „Geen ogenblik mag de indruk worden gewekt, alsof onze mobilisatie slechts formeel of symbolisch zou zijn.”

Het geheel der verklaringen op dit stuk overziende, spreekt de commissie als haar overtuiging uit, dat de door de heer *Gerretson* voorgedragen visie op de wisseling van het opperbevel in verband met het innemen van een z.g. Deens standpunt in een „inner circle” van het toenmalige Kabinet volkomen uit de lucht gegrepen is; dat er geen enkel verband bestaat tussen de Duitse stappen en de besprekingen met generaal *Reynders*; dat van een camouflage van de Duitse stappen door een beweerde Engelse *démarche* niets is gebleken; dat de visie op deze feiten en omstandigheden, zoals zij van de zijde van de heer *Gerretson* tot de commissie is gekomen, geheel ongefundeerd is gebleken.

Vraagt men zich achteraf af hoe deze voorstelling van zaken in de wereld gekomen is, dan liggen er, behalve speculatieve elementen, die hier ook een rol spelen, enkele historische factoren voor de hand die wel een zeker licht werpen op de sfeer, waarin deze visie is ontstaan. In de eerste plaats was de persoon van de Minister-President in die dagen op het gebied van defensie- en internationaal beleid geen inspirerende figuur, hetgeen overigens niet zeggen wil, dat hij niet behoorlijk medegewerkt zou hebben aan die militaire maatregelen, die de handhaving van een strikte neutraliteit vereisten. De commissie heeft al diens ambtgenoten gevraagd naar hun mening daarover met het resultaat, dat geen hunner van oordeel is, dat de heer *de Geer*, hetzij als Voorzitter van de Raad van Ministers, hetzij als Minister van Financiën, voor het doen van uitgaven op defensiegebied ooit enige moeilijkheid in de weg heeft gelegd.

Het tweede element is het aanvankelijk gebrek aan inzicht, zelfs bij vele vooraanstaande staatslieden, in de noodzaak van de verplaatsing van de zetel der Regering in de Meidagen. Deze politieke daad is door de geschiedenis volkomen gerechtvaardigd. Nochtans heeft er hiertrent aanvankelijk een volstrekte discrepantie van opvatting en gevoelens tussen Regering en volk bestaan. Het juiste inzicht is bij de Nederlandse bevolking pas langzaam gegroeid. In het tijdsbestek; waarbinnen dit groeiproces zich voltrok, moet ook de onderhavige constructie opgekomen zijn. Te gereeder kon deze gedachtengang ontstaan, daar de indruk, die de vijfdaagse oorlog toentertijd op elke Nederlander gemaakt heeft, verpletterend was. Toen men later het sterk gewaande Frankrijk eveneens in enkele weken ineen zag storten, kwam onze verdediging in een ander licht te staan. Men heeft zich in den beginne niet zonder meer kunnen neerleggen bij het feit van de snelle overrompeling. En juist doordat men aanvankelijk een te gebrekkige kennis bezat van de militair verreweg superieure kracht van het Duitse leger, zocht men naar de schuld in eigen midden. Nu de schuldvraag in deze zin ook na de bevrijding nog is gesteld stemt het de commissie tot voldoening, dat zij daarop een afdoend antwoord heeft kunnen geven.

B. Beschuldigingen, van Duitse zijde ingebracht.

Tijdens de bijeenkomst van het Kabinet ten huize van de heer *de Geer* in de vroege ochtend van 10 Mei 1940 ontving de Minister van Buitenlandse Zaken de boodschap, dat de Duitse gezant een belangrijke mededeling wenste te doen. Nadat de Minister zich omstreeks zes uur naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken had

begeven en de Duitse gezant bij hem was toegelaten, legde deze enkele uren nadat de inval had plaats gehad, een verklaring af, waarin werd medegedeeld, dat een groot Duits leger tegen Nederland optrok en dat iedere tegenstand doelloos was.

Als motief werd opgegeven het in het bezit hebben van onweerlegbare bewijzen van een dreigende inval van Frankrijk en Engeland, die met medeweten van Nederland was voorbereid.

Met verontwaardiging heeft de heer van Kleffens namens de Nederlandse Regering deze aantijgingen der Duitse Regering van de hand gewezen en verklaard, dat op generlei wijze met enige mogendheid geheime en tegen Duitsland gerichte afspraken waren gemaakt.')

Iets vroeger in die zelfde ochtend had zich in Berlijn reeds een soortgelijke dramatische dialoog afgespeeld tussen de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken, von Ribbentrop, en de Nederlandse gezant, jhr. mr. W. M. van Haersma de With. Aan deze laatste werd een lijvig memorandum overhandigd, dat gebaseerd bleek te zijn op twee rapporten, met name:

1. een door Frick en Himmler getekend rapport van 29 Maart 1940 over samenwerking tussen de Nederlandse geheime dienst enerzijds en de Franse en Engelse geheime diensten anderzijds;

I. een door Keitel getekend rapport van 4 Mei 1940, waarin werd beweerd, dat de Nederlandse Regering maatregelen op militair gebied genomen had, welke ten voordele van Engeland en Frankrijk zouden zijn en derhalve voor Duitsland nadelig. Bovendien bevatte het de beschuldiging, dat er een nauwe samenwerking tussen de Nederlandse generale staf en die van Engeland en Frankrijk had plaats gevonden.')

Hei antwoord van de Nederlandse gezant was even vastberaden als dat van de Nederlandse Regering zelf. Het stelde uitdrukkelijk vast, dat de Nederlandse neutraliteit met de uiterste nauwgezetheid was nageleefd.')

Die zelfde middag heeft Minister von Ribbentrop te Berlijn een persconferentie belegd voor de correspondenten van buitenlandse bladen, waarin wederom als doelstelling van de plotselinge overrompeling het voorkomen van een doortocht van geallieerde troepen naar het Ruhrgebied over Nederland en België vermeld werd. Sinds geruime tijd zou deze doortocht met medeweten van Nederland en België in het geheim voorbereid zijn⁴⁾. Als bewijs werd de pers eveneens bovenvermeld memorandum overgelegd.

In dit memorandum van de Duitse Regering wordt getracht deze voorstelling van zaken dusdanig te motiveren, dat er het bewijs uit moet voortvlorien, dat de Nederlandse Regering haar herhaalde verklaring, dat zij de neutraliteit naar alle zijden strikt zou handhaven, onder druk der Engelse en Franse Regeringen niet waar heeft kunnen maken. In het memorandum werd vooral op de volgende punten de nadruk gelegd:

i. Zowel de Nederlandse uers als leidende persoonlijkheden in het openbare leven hebben met steeds grotere nadruk betoogd, dat de plaats van Nederland aan de kant van Frankrijk en Engeland is.

2. De Nederlandse geheime dienst ondersteunde de pogingen van de Engelse Secret Intelligence Service om in Duitsland een revolutie te ontketenen.

3. Maatregelen op militair gebied tonen aan, dat de Koninklijke Nederlandse Regering haar grondgebied wilde openstellen voor een Engelse of Franse doortocht.

4. Er zijn geen maatregelen van Nederlandse zijde getroffen om het grote aantal luchtschendingen door Engelse vliegtuigen te voorkomen.

5. Er hebben dusdanige troepenverplaatsingen plaats gehad, dat zij duidelijk tegen Duitsland gericht zijn. Hiervoor heeft samenwerking tussen de onderscheidene generale staven plaats gevonden.

6. De Nederlandse westgrenzen werden volledig onbeschermd gelaten.

7. Engelse en Franse officieren hebben Nederlandse vliegvelden geïnspecteerd en op uitbreiding daarvan aangedrongen.

Uit tal van na de oorlog gepubliceerde documenten inzake de aanvalsplannen van de Duitse Regering is reeds duidelijk gebleken, dat de voorbereidingen tot verstoring van de vrede eenzijdig van Duitse zijde hebben plaats gevonden. In de uitspraak van het Internationale Militaire Tribunaal te Neurenberg van 1 October 1945 tegen de z.g. „grote oorlogsmisdadigers” (Hermann Wilhelm Goering en 21 anderen) vindt dit bevestiging. Met betrekking tot de inval in België, Nederland en Luxemburg wordt in dit vonnis o.m. gezegd:

„Het plan om België en Nederland binnen te vallen werd overwogen in Augustus 1938, toen de aanval op Tsjecho-Slowakije uitgewerkt en de mogelijkheid van een oorlog tegen Frankrijk en Engeland in overweging genomen werd. De nadruk werd ge-

¹⁾ Bijlage 10.

²⁾ Bijlage 11.

³⁾ Bijlage 12.

⁴⁾ Bijlage 13.

legd op het voordeel voor Duitsland, als het deze landen voor de eigen doeleinden zou kunnen gebruiken, in het bijzonder als luchtbases in de oorlog tegen Engeland en Frankrijk. In Mei 1939, toen *Hitler* zijn onherroepelijke beslissing nam om Polen aan te vallen en tenminste de mogelijkheid van een daaruit voortvloeiende oorlog tegen Engeland en Frankrijk voorzag, zeide hij tot zijn bevelhebbers:

„De Nederlandse en Belgische luchtbases moeten bezet worden. . . . De neutraliteitsverklaringen moeten genegeerd worden.”

Op 22 Augustus van hetzelfde jaar deelde hij zijn bevelhebbers mede. dat volgens hem Engeland en Frankrijk „de neutraliteit van deze landen niet zouden schenden”. Terzelfdertijd verzekerde hij België en Nederland en Luxemburg, dat hij hun neutraliteit zou eerbiedigen; en op 6 October 1939, na de Poolse veldtocht, herhaalde hij deze verzekering. Op 7 October gaf generaal von *Brauchitsch* aan legergroep B orders om voorbereidingen te treffen „voor de onmiddellijke inval op Nederlands en Belgisch gebied, indien de politieke toestand dit vereist”. In een reeks van orders, getekend door de beklagden *Keitel* en *Jodl*, werd de aanval bepaald op 10 November 1939, maar hij werd telkens uitgesteld tot Mei 1940, in verband met de weersomstandigheden en de transportproblemen.

Op de conferentie van 23 November 1939 zeide *Hitler*:

„Wij hebben een Achilleshiel: de Ruhr. Het verloop van de oorlog hangt af van het bezit van de Ruhr. Als Engeland en Frankrijk door België en Nederland naar de Ruhr doortreten, verkeren wij in het grootste gevaar. . . Engeland en Frankrijk zullen zeker het offensief tegen Duitsland openen, wanneer zij bewapend zijn. Engeland en Frankrijk kunnen pressie uitoefenen om België en Nederland te bewegen om Engelse en Franse hulp te verzoeken. In België en Nederland is de sympathie geheel aan de kant van Frankrijk en Engeland. . . Als het Franse leger België binnenmarcheert om ons aan te vallen, is het al te laat voor ons. Wij moeten hun vóór zijn. . . Wij zullen de Engelse kust bezaaien met mijnen, die niet op te ruimen zijn. Deze mijnenoorlog inet de Luftwaffe vraagt een ander uitgangspunt. Engeland kan niet leven zonder zijn invoer. Wij kunnen onszelf voeden. Het voortdurend zaaien van mijnen aan de Engelse kust zal Engeland op de knieën dwingen. Dit kan echter alleen gebeuren, als wij België en Nederland bezet hebben. . . Mijn besluit staat onwrikbaar vast: ik zal Frankrijk en Engeland op het gunstigste moment en zo spoedig mogelijk aanvallen. Dat de neutraliteit van België en Nederland wordt geschonden is van geen betekenis. Niemand zal er ons reken-schap van vragen, wanneer wij gewonnen hebben. Wij zullen de schending der neutraliteit niet op zulk een idiote manier als in 1914 uitvoeren. Als wij de neutraliteit niet schenden, doen Engeland en Frankrijk het wel. Zonder aan-val! is de oorlog niet tot een zegevierend einde te brengen.”

Op 10 Mei 1940 vielen de Duitse legers Nederland, België en Luxemburg binnen. Op dezelfde dag overhandigden de Duitse ambassadeurs aan de Nederlandse en Belgische Regering een memorandum, waarin beweerd werd, dat de Britse en Franse legers, met toestemming van België en Nederland, van plan waren door die landen heen te trekken om een aanval op de Ruhr te doen, en waarin de inval op deze gronden gerechtvaardigd werd. Duitsland verzekerde Nederland en België echter, dat hun zelfstandigheid en hun bezittingen geëerbiedigd zouden worden. Een dergelijk memorandum werd op dezelfde datum aan Luxemburg overhandigd.

Het Gerechtshof heeft geen bewijsmateriaal ter staving van de bewering, dat Duitsland een inval in Nederland, België en Luxemburg deed, omdat Engeland en Frankrijk plannen ter bezetting van deze landen beraamd hadden. De Britse en de Franse staf hadden samengewerkt bij het opstellen van bepaalde plannen, voor militaire operaties in de Lage Landen, maar het doel van deze plannen was de verdediging van deze landen in geval van een Duitse aanval.

De inval in België, Nederland en Luxemburg was volkomen ongerechtvaardigd.

Deze inval is uitgevoerd overeenkomstig een weloverwogen en lang van tevoren voorbereide politiek en was duidelijk een daad van agressie. Het besluit tot de inval is genomen zonder enige andere overweging dan de bevordering der agressieve politiek van Duitsland.”

¹⁾ Vgl. bijlage 14.

Ook uit het vonnis d.d. 11 April 1949 van het United States Military Tribunal IV te Neurenberg in de zaak tegen Ernst von *Weizsäcker* en 20 anderen blijkt van de plannen en voorbereidingen tot de misdadige, door niets gemotiveerde Duitse aanval op vreedzame naties. Een aantal der verdachten was hier o.m. te laste gelegd „having participated in the initiation and invasion of other countries and wars of aggression, including but not limited to planning, preparation, initiation and waging of wars of aggression and wars in violation of international treaties, agreements and assurances". Verscheidene van hen zijn op grond daarvan veroordeeld; de verdachte *Lammers* ook terzake van zijn medewerking aan de plannen en voorbereidingen met betrekking tot de aanval op België, Nederland en Luxemburg. ¹⁾

Niettegenstaande deze overtuigende rechterlijke uitspraken heeft de commissie gemeend de beschuldigingen, welke in het memorandum van 10 Mei 1940 van von Ribbentrop in concreto tegen Nederland zijn geuit, aan een nader onderzoek te moeten onderwerpen. Zij heeft daartoe een groot aantal personen gehoord, die uit hoofde van hun toenmalige werkring verklaringen konden afleggen over de wijze, waarop van Nederlandse zijde alles gedaan is om de neutraliteit zo strikt mogelijk te handhaven.

Uit de reeks van beschuldigingen, zoals die voorkomen in het Duitse memorandum, heeft de commissie er drie gelicht, nl. de opstelling van de troepen met het oog op de neutraliteitshandhaving, de besprekingen tusschen officieren van de Nederlandse generale staf en die van de Engelse en Franse staven en de samenwerking tussen de geheime diensten van deze landen.

Bij deze keuze heeft de commissie zich laten leiden door de omstandigheid, dat voor deze beschuldigingen van Duitse zijde zulk gedetailleerd en uitvoerig materiaal is aangevoerd, dat het mogelijk werd de daarin vermelde feiten en omstandigheden op hun juistheid te controleren.

Reeds voordat de commissie met haar werkzaamheden was begonnen, bleek van Nederlandse zijde aan de generale staf de opdracht verstrekt te zijn de opstelling van de Nederlandse troepen in de periode 1939—1940, zoals zij in het Duitse memorandum wordt behandeld, aan een onderzoek te onderwerpen.

²⁾ Bijlage 15.

Het rapport van de generale staf dd. 7 Juni 1947 wordt als bijlage aan dit verslag toegevoegd ²⁾. De conclusie luidt, dat Nederland ten allen tijde zijn neutraliteit wilde handhaven. Dat bij de voorbereidingen hiertoe meer troepen met het front naar het oosten werden ingezet, mag niet worden geweten aan het feit, als zoude Nederland een vijandige houding tegen Duitsland hebben aangenomen, doch zulks was slechts een uitvloeisel van het feit, dat de bedreiging uit het oosten onnoemelijk veel groter was dan die uit het westen, terwijl het weerstaan van een aanval over onze oostgrens geheel andere eisen stelde dan het tegengaan van een landing op onze kust.

Hoezeer de opstelling van de Nederlandse troepenmacht gericht was op de handhaving van onze neutraliteit naar alle kanten, blijkt bovendien nog uit het eveneens in dit rapport gereleveerde feit, dat het gehele 1ste legercorps, dat in het westen des lands was gelegerd, direct werd gealarmeerd en zijn voorbereide *gevechtsofstellingen aan* de kust innam, toen in de nacht van 21 op 22 Maart 1940 verdachte Engelse vlootonderdelen op de Noordzee waren gesignaleerd.

Het rapport van de generale staf over de opstelling van de Nederlandse troepen gedurende de mobilisatieperiode stemt dan ook geheel overeen met het algemene beeld, dat de commissie daarvan uit de talrijke en uitvoerige verhoren over punt n van het Enquêtebesluit heeft gekregen.

³⁾ Bijlagen 16 en 17.

Vervolgens is in het bezit van de commissie gekomen een rapport ³⁾, op verzoek van de Minister van Buitenlandse Zaken opgesteld door een militaire commissie, waarvan luitenant-generaal b.d. W. F. *Sillevis* voorzitter was. De commissie-Sillevis heeft een onderzoek ingesteld naar de z.g. samenwerking van de Nederlandse inlichtingendienst, van de Nederlandse zeestrijdkrachten en van de Nederlandse luchtverdediging met die van de (latere) geallieerden.

In dit rapport worden ook enige beschouwingen gewijd aan de besprekingen, welke volgens de Duitsers zouden hebben plaats gehad tussen officieren van de Nederlandse generale staf en die van de staven van Engeland, Frankrijk en België.

Dienaangaande wordt in bedoeld rapport het volgende vastgesteld:

„Uit de verklaringen van beide opperbevelhebbers van land- en zeemacht is met grote beslistheid komen vast te staan, dat nooit ofte nimmer de Nederlandse generale staf overleg gepleegd en(of) samengewerkt heeft met de generale staven van Engeland en Frankrijk-en België voor het voorbereiden of het uitvoeren van oorlogshandelingen tegen Duitsland.

Mitsdien kunnen alle in het memorandum en de bijlage genoemde feiten omtrent dit overleg en die samenwerking als in strijd met de waarheid worden aangemerkt."

Aangezien de verklaringen van de door de commissie-Sillevis gehoorde officieren niet onder ede waren afgelegd, heeft de commissie de daarvoor in aanmerking komende getuigen opgeroepen om deze zelfde zaken nogmaals aan een grondig onderzoek te kunnen onderwerpen.

De feiten, waarop de beschuldiging inzake het overleg met de geallieerde staven van Engeland, Frankrijk en België berust en die te vinden zijn in het bovenvermelde rapport van *Keitel*, komen in het kort hierop neer:

Op 15 Februari 1940 zouden officieren van de Nederlandse generale staf in civiel naar Brussel zijn geweest, zij zouden daar geïlogeerd hebben in het Palace Hotel. Op 16 Februari zouden zij een groot diner met Belgische officieren in Savoy hebben gehad en op 17 Februari een bespreking op het Ministerie van Oorlog hebben gehouden. Op 12 Januari zouden in Breda besprekingen hebben plaats gevonden tussen Nederlandse, Belgische, Engelse en Franse stafofficieren. Op 13 April zouden hoge Engelse officieren in het hotel „Stadt Weimar“¹⁾ in Rotterdam een bespreking hebben gehad met Nederlandse autoriteiten.

De heer Winkelzand is daarvan niets bekend.

De heer Reynders heeft verklaard, dat er nooit officieel contact met de latere geallieerden was geweest. Toen generaal Reynders het vermoeden kreeg, dat de Nederlandse gezant te Parijs op de een of andere wijze op de hoogte was gekomen van de inhoud van de bij hem gedeponeerde verzegelde enveloppe²⁾, bevattende de instructies voor de gezant, voor het geval Nederland werd aangevallen, heeft de heer Reynders zelf aan de militaire attaché te Parijs streng en duidelijk schriftelijk medegedeeld, dat hij hem pertinent verbood met enig lid van de Franse staf te spreken over de inhoud van deze brief.

De heer Dijkhoorn is over besprekingen, als bedoeld in de Duitse beschuldigingen, nooit iets gerapporteerd. Hij heeft er ook nooit iets van gezien of gehoord.

De heer van Kleffens heeft er al evenmin van gehoord. Op gezag van de heer Dijkhoorn heeft hij indertijd de Duitse beweringen op dit punt in zijn bekende boekje gequalificeerd als onzin.³⁾

Zowel de heer *Steenberghe* als de heer van den Tempel hebben er nooit van gehoord.

Lilientenant-generaal b.d. *H. A. C. Fabius*, na generaal-majoor *J. W. van Oorschot* hoofd van G.S.-III, heeft er al evenmin iets van gehoord. Deze laatste acht het ook volkomen uitgesloten.

Generaal-majoor *P. L. G. Doorman*, die in de periode 1939—1940 te Brussel werkzaam was, eerst toegevoegd aan onze militaire attaché en later zelf als militair attaché, ontkent met de meeste stelligheid, dat in Brussel een bespreking heeft plaats gevonden, waarbij Nederlandse stafofficieren betrokken waren.

De commissie acht het dan ook waarschijnlijk, dat de vermelding in het rapport van *Keitel* van Brussel als plaats, waar stafbesprekingen zouden hebben plaats gevonden, een gevolg is geweest van het feit, dat in het proces-verbaal van het z.g. verhoor van de bij het Venlo-incident dodelijk gewonde luitenant Klop daarover een verklaring is opgenomen. Zulk een verhoor heeft echter nimmer plaats gehad en het daarvan opgemaakte proces-verbaal is een doortrape vervalsing. In het volgende hoofdstuk komt de commissie hierop nader terug.

In dit verband verdient de volgende passage uit het rapport van de commissie-Sillevis nog vermelding:

„De mededeling op blz. 15, punt 3, betreffende afspraken tussen de Engelse en Nederlandse generale staven nopens samenwerking van de respectievelijke luchtwapens, alsmede de daarop volgende beschuldiging, dat de Nederlandse vliegvelden en hun grondorganisaties daarom veel groter waren, dan voor eigen gebruik nodig was, mist elke grond van waarheid. Immers, toen in de Meidagen van 1940 Engelse hulp op luchtvaartgebied kwam opdagen, bleek, dat juist door het ontbreken van elke afspraak de toestand der vliegvelden en hun grondorganisatie bezwaren opleverden voor een vlotte en snelle samenwerking. Onder meer gebruikten de Engelse jachtvliegtuigen benzine van een ander octaangehalte, terwijl de Nederlandse koppelingen voor benzineleidingen van een andere maat waren dan de Engelse.

Op Schiphol zijn nooit militaire Engelse vliegtuigen geland."

De heer Sillevis, door de commissie gehoord, onderschrijft nog eens de juistheid van het rapport der commissie, waarvan hij voorzitter was.

Hij is het geheel eens met de heer van de Plassche, die voor zijn

¹⁾ Waarschijnlijk werd hiermede bedoeld het hotel „Weimar“.

7660 (*Winkelman*)
166; 164 (*Reynders*)

²⁾ Zoals bekend, hebben de beide Nederlandse opperbevelhebbers tijdens de mobilisatie bij de Nederlandse gezanten in Frankrijk, België en Engeland verzegelde enveloppen gedeponneerd. Bij een eventuele Duitse inval moesten deze aan de verschillende Regeringen overgelegd worden, opdat deze hierdoor op de hoogte gesteld zouden worden van de opstelling van ons leger en de plannen van het Nederlandse opperbevel. Uitvoerig wordt hierover gesproken in Deel 1, hoofdstuk VI, blz. 53 en 59 van het verslag der commissie.

7376 (*Dijkhoorn*)
11943 (van *Kleffens*)
12171 (*Steeriberghe*)

³⁾ Mr. E. N. van Kleffens, „Overzicht van de gebeurtenissen tijdens de oorlogsdagen van 10—14 Mei 1940“, Londen, z.j.
7151 (*van den Tempel*)

12771 (*Fabius*)
22434 (van *Oorschot*)
28816 (*Doorman*)

14336 (*Sillevis*)

14277 (*Sillevis*)

commissie verklaarde, dat de Duitse insinuaties als een geheel van aperte leugens zijn te betitelen.

Daar geen der door de commissie gehoorde getuigen over de beschuldigingen van Duitse zijde inzake overleg lussen de generale staven van Nederland enerzijds en die van Engeland, Frankrijk en België anderzijds ook maar de minste aanwijzing kon geven, heeft zij hierin aanleiding gevonden haar aanvankelijke overtuiging over de volstrekte onjuistheid dezer door de Duitsers beweerde samenwerking thans als volkomen juist te beschouwen.

Met het volgende kan de commissie nog illustreren, hoe de Duitsers hebben getracht bepaalde feiten te wringen in de constructie der beschuldigingen, die zij ter rechtvaardiging van hun wederrechtelijke aanval meenden nodig te hebben. In het meergemelde rapport van *Keitel* komt o.a. de navolgende passage voor:

„Schliesslich ist am 3. Mai d.J. auf sichere Wege folgende Meldung aus Utrecht eingegangen: „Seit dem 29. März sind eine grössere Zahl Zivilisten in Utrecht zu beobachten, bei denen es sich um englische und französische oder belgische Offiziere handelt. Man sieht sie jedenfalls ständig in Begleitung niederländischer Offiziere. Eine Gruppe dieser Herren hat gestern Utrecht in mehreren Kraftwagen mit der Fahrtrichtung nach Osten verlassen. Auch diesmal befanden sich niederländische Offiziere in ihrer Begleitung“. Es ist offenkundig, dass es sich bei den in dieser Meldung erwähnten „Zivilisten“ um englisch-französische Verbindungsoffiziere zum niederländischen Oberkommando handelt.“

¹⁾ Bijlage 18.

Uit een hierbij overgelegde circulaire dd. 20 Maart 1940¹⁾ van de griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan de leden der Kamer blijkt, dat op 28 en 29 Maart 1940 er een excursie van deze Kamerleden langs de verdedigingslijnen in Noordbrabant en Limburg en langs de Grebbelinie heeft plaats gevonden, waarbij uiteraard voorlichting werd gegeven door Nederlandse stafofficieren.

Kennelijk zijn de „Zivilisten“, die volgens het rapport van *Keitel* Engelse en Franse verbindingsofficieren zouden zijn geweest, de hierbedoelde Kamerleden!

Met betrekking tot de inlichtingendienst zijn in de Duitse stukken niet slechts feiten genoemd, doch tevens wordt daarin een overzicht gegeven van de gehele organisatie van de inlichtingendienst.

Een juist inzicht in de organisatie en de methoden van deze dienst in het algemeen moet dan ook voorafgaan aan de beoordeling van zijn faits et gestes.

De commissie heeft zich hierover uitvoerig laten voorlichten door de heren *van Oorschot* en *Fabius*, die achtereenvolgens hoofd van de inlichtingendienst zijn geweest, alsmede door de heer *Roelofsen*, die rechtstreeks onder genoemde functionarissen geplaatst was.

9267 e.v. (*Roelofsen*)

Volgens generaal-majoor b.d. *J. C. Roelofsen* zijn er twee methoden mogelijk: of men aanvaardt het feit, dat de geheime diensten van andere landen hier werken en men houdt er contact mede, waardoor men weet wat zij doen en zelf van hun gegevens profiteert, of wel men verbiedt alle geheime agenten, zoals dat in Zwitserland geprobeerd is, waarbij men de zekerheid had, dat zij toch werkten, echter zonder dat men dit voldoende kon controleren en van de gegevens kon profiteren.

Het eerste systeem was het in Nederland sinds de mobilisatie van 1914—1918 aanvaarde. Het contact met de verschillende agenten was vrij regelmatig, maar naar alle kanten en zonder dat iemand anders bevoordeeld werd dan Nederland zelf.

Met betrekking tot de houding van de hoogste autoriteiten bevoogt de heer *Roelofsen*, dat de opperbevelhebbers, die wij gehad hebben, zich met het werk van de inlichtingendienst niet bemoeiden. Van de Minister-President, de heer *de Geer*, zegt de heer *Roelofsen*, dat deze er zeker buiten stond, terwijl ook de Minister van Defensie nooit ofte nimmer grote belangstelling voor de inlichtingendienst aan de dag legde.

Ais illustratie van de objectiviteit van het toenmalige hoofd van het bureau G.S.-III, generaal *van Oorschot*, kan het geval gelden van de drie onderscheidingen, die deze functionaris achtereenvolgens ontving en waarvoor hij gelijktijdig verlov tot het dragen had gevraagd, nl. Commander of the Most Excellent Order of the British Empire, het Franse Legioen van Eer en de Orde van de Duitse Adelaar.

De door de heer *Roelofsen* uiteengezette theorie omtrent het contact aan de basis met agenten van alle inlichtingendiensten wordt door de heer *van Oorschot* onderschreven.

22438 (*van Oorschot*)
9267 (*Roelofsen*)

Volgens de heer *Roelofsen* werd echter dit systeem in het bijzonder in de laatste jaren bedreigd door het feit, dat de Duitsers zelf zich steeds meer daaruit terugtrokken en hier intensief gingen werken met behulp van hun „vijfde colonne“. De heer *Sillevis* wijst er op, dat desniettemin de relaties met de Duitse militaire attachés zeker

14244 (*Sillevis*)

22441 (*van Oorschot*)

7665 (*Winkelman*)
9523 (*Reynders*)

12776 (*Fabius*)
14284 (*Sillevis*)

7151 (*van den Tempel*)
7259 (*Bolkestein*)

7369 (*Dijxhoorn*)

7374 (*Dijxhoorn*)

11943 (*van Kleffens*)

8774 (*van Angeren*)

even innig en sterk waren als met die van andere mogendheden, waarvan men een aantal sprekende voorbeelden geeft. Generaal *van Oorschot* is met de heer *Roelofsen* van mening, dat de Duitse inlichtingendienst steeds meer van de hier te lande verblijvende Duitsers gebruik maakte, die straf georganiseerd waren. Op officieel plan, via de militaire attachés, bleef het contact gehandhaafd doch aan de basis trad een scheiding op tussen Duitse agenten en die van andere mogendheden.

Zowel generaal *Winkelman* als generaal *Reynders* geven te kennen, dat bij het werk van de inlichtingendienst het hoofd van G.S.-III een enigszins zelfstandige positie ten aanzien van de opperbevelhebber had.

Men krijgt dan ook uit alle deskundigenverklaringen hierover de indruk, dat deze autonome positie van de inlichtingendienst, in het kader van de militaire organisatie, een zodanige is, dat de verantwoordelijke opperbevelhebber zich ieder ogenblik moet kunnen distantiëren van feiten en personen in deze dienst, die een bepaald gevaar opleveren voor de instandhouding van de goede betrekkingen met bevriende mogendheden. Het ontslag van generaal *van Oorschot*, na het Venlo-incident, is hiervan wel een duidelijk voorbeeld.

Zo het dus al vast staat, dat er van persoonlijke contacten kan worden gesproken, ook met de Duitsers, één ding is zeker: er is — gelijk ook de heren *Fabius* en *Sillevis* hebben verklaard — geen samenwerking met dergelijke diensten in *ambtelijk* of *organisatorisch* verband geweest.

Een geheime inlichtingendienst is een instituut van zodanige aard, dat het begrijpelijk is, dat de leden van het Kabinet, die met deze dienst niet direct te maken hebben, van de werkwijze daarvan niet op de hoogte zijn. Dit wordt nog eens onderstreept door de verklaringen van de heren *van den Tempel* en *Bolkestein*.

De heren *Dijxhoorn*, *van Kleffens* en mr. *J. R. M. vaiz Angeren*, destijds secretaris-generaal van het departement van Justitie, hebben er uit hoofde van hun ambt wel enigermate mee te maken gehad.

Zo verklaart de heer *Dijxhoorn*, dat er nooit officieel contact tussen de geheime diensten heeft bestaan. Hij kan dit daarom zo positief zeggen, omdat hij zelf wel eens voor de inlichtingendienst heeft gewerkt. Het is natuurlijk de taak van de militaire attachés in de verschillende landen om door ontmoetingen, bezoeken enz. iets te weten te komen; dat is geen officieel contact.

Tijdens de oorlog zijn de enige landen, waar men contacten tussen de oorlogvoerende partijen kon leggen, tenslotte de neutrale landen. Zo worden al die neutrale landen overstroomd door agenten van oorlogvoerenden. Men kan deze hun gang laten gaan of men kan er zich actief mee bemoeien; dat laatste is hier gebeurd, omdat deze agenten bij ons kwamen.

Inzake de samenwerking tussen de verschillende geheime diensten, verklaart de heer *van Kleffens*, dat er altijd contact is tussen de diensten en niet naar de ene kant alleen. De agenten vormden als het ware een onderwereld op zich zelf.

Dat er aanraking was in de zin van vertrouwelijke samenwerking naar één kant, daarvan heeft de heer *van Klefferz*s nooit iets gemerkt. Er was geen onbehoorlijk contact naar de een of andere kant. Natuurlijk wil men weten, wat de spionnen uitvoeren; praat men nooit met hen dan komt men er niet achter. Een zeker contact zal er dus wel zijn geweest. Er zal wel eens gepraat zijn met agenten van de Engelsen of de Duitsers, hetgeen niet zegt, dat wij iemand bevoordelen, behalve ons zelf.

De geheime dienst ressorteerde overigens niet onder de heer *van Kleffens*. Welk systeem men ook volgt, in beide gevallen kan men volkomen neutraal blijven.

De heer *van Angeren* betoogt, dat men, sprekend over het inlichtingenwerk van vóór de oorlog, ook wel zal kunnen aantonen, dat er met Duitsers is gewerkt. Er waren omstandigheden, waarin onze inlichtingendienst gebruik maakte van een Duitse agent en hem probeerde om te kopen. Dan kan een Engelsman, wanneer hij daar achter komt, ons het verwijt maken: jullie hebben met de Duitsers gewerkt. Nu lag de zaak met de Engelsen waarschijnlijk anders. Een geheime dienst blijft altijd een werk op zich zelf, waarbij men heel kwalijk de maatstaven van neutraliteit kan aanleggen, omdat de verhoudingen geheel anders liggen.

Wanneer dus in het Duitse rapport wordt beweerd, dat er ambtelijke samenwerking bestond met de Engelse geheime dienst, en dit rapport ter staving daarvan slechts wijst op een aantal persoonlijke contacten tussen Nederlandse en Engelse agenten, doet het daarmee zijn eigen bewijskracht teriet.

Hoe waardeloos het Duitse geschrift is, kan ook blijken uit hetgeen een nader onderzoek door de commissie van enige daarin genoemde voorbeelden heeft aangetoond.

Ten laste van generaal *van Oorschot* beweert het geschrift:

„Ähnlich dem selbstverständlichen Nachrichtenaustausch zwischen *Stevens* und seinem französischen Kollegen in Holland, Major *Trutat*, über alle militärischen und politischen Nachrichten aus Deutschland hatten auch *Stevens* und *Trutat* mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte einen gleichen Austausch mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationsdienstes im niederländischen Generalstab. Generalmajor *van Oorschot*, vereinbart.“

22445 (*van Oorschot*)

¹⁾ Vgl. ook bijlage 19.

Generaal *van Oorschot* was belast met het contact met de militaire attachés, zulks met goedvinden van de opperbevelhebber. Hij onderhield echter precies hetzelfde contact onder dezelfde goedkeuring met de Duitse militaire attachés als met die van andere mogendheden. Dit alles behoorde tot zijn normale taak ¹⁾, waarin geen enkele neutraliteitsverplichting geschonden werd. In het hierboven geciteerde wordt echter beweerd, dat generaal *van Oorschot* met goedvinden van de opperbevelhebber een overeenkomst van geregelde samenwerking zou hebben gesloten met vertegenwoordigers van de geheime diensten van twee landen, dus met uitsluiting van andere landen. Dit nu is blijkens de afgelegde getuigenverklaringen volkomen in strijd met de waarheid.

Op rekening van de hoogste chef van de Nederlandse zeemacht plaatsten de Duitsers de volgende insinuatie:

„Besonders wichtig in der Arbeitsverbindung zwischen Major *Stevens* und Captain *Best* und Captain *Dunderdale* war ein ehem. holländischer Marine-Offizier namens *Paul Koster*, der in Frankreich lebt. Er ist von Beruf Waffenhändler (Millionär). *Koster* hat hervorragende Verbindungen zur holländischen Wehrmacht. Seine Freundschaft mit dem holländischen Vice-admiral *J. Th. Furstner* — auch eng befreundet mit *Carstens* — ist so eng, dass er diesem den Plan eines Marine-Küsten-Nachrichtendienstes für die Engländer, gegen Deutschland gerichtet, bis ins einzelne nebst Agenten, Sendern und Kurierwegen ausgearbeitet, vortrug. Admiral *Furstner* deckte das Vorgehen des *Koster*.“

²⁾ Bijlage 20.

Een door de toenmalige commissaris van politie te Venlo op 20 November 1939 opgemaakt proces-verbaal ²⁾, waaruit bleek, dat dezelfde *Paul Koster* op 19 November 1939 te Venlo was aangehouden en zich beriep op de heer *Snosck Hurgronje* en de heer *van Oorschot*, gaf de commissie aanleiding zich daaromtrent nader op de hoogte te stellen.

11590 (*Eissens*)

Door de heer *G. J. C. J. Eissens*, commissaris van politie te Venlo, werden de in het proces-verbaal vermelde gegevens als juist bevestigd.

25810 (*Furstner*)

Bij het verhoor van de heer *Furstner* bleef van het Duitse relaas slechts het volgende over. *Koster* was de eerste Nederlandse onderzeebootcommandant van de „Luctor et Emergo“, en is later in Parijs in de wapenhandel gegaan. Hij was erelid van „Onze Vloot“ en er was een vriendschappelijke relatie ontstaan tussen de heer *Furstner* en *Koster*.

Tijdens de mobilisatie is hij bij de heer *Furstner* geweest met een verhaal, dat hierop neerkwam, dat hij een agentendienst wilde oprichten, die ook in Nederland zou moeten werken. Hij wekte de indruk met de Secret Service te maken te hebben. Hij had een kaart bij zich, waarop zeer summier enige kringetjes stonden aangegeven, die de plaats aanduiden, waar de heren zouden komen te zitten.

De heer *Furstner* heeft toen gezegd, dat wij neutraal waren en dat er eenvoudig geen sprake van kon zijn. Die kaart is door de heer *Furstner* — hij meent zelfs in de aanwezigheid van *Koster* — onmiddellijk verscheurd. ³⁾

³⁾ Vgl. ook bijlage 21.

Dit is hetgeen er over blijft van de in een officieel document zo zwaarwichtig opgezette beschuldigingen.

Wanneer men zich afvraagt op welke wijze de Duitsers achter deze gegevens, die zij dan naar behoefte hebben verwrongen, gekomen zijn, is het antwoord niet zo moeilijk. In de eerste plaats was elke Duitser tijdens het Nazi-regiem, zodra hij in het buitenland kwam te vertoeven, verplicht lid van een grote organisatie voor alle Kijks-Duitsers. Tegen Duitsers, die niet met deze „Ausland-Organisation“ medewerkten, werden in Duitsland représailles genomen ten aanzien van hun achtergebleven familierelaties of goederen. Zoals bekend, werkte deze organisatie in het buitenland onder de dekmantel van z.g. culturele organisaties. In Nederland was dit de „Reichsdeutsche Gemeinschaft in den Niederlanden“. Chef hiervan was officieel dr. *Butting*, wiens eigenlijke functie echter Landesgruppenleiter van de Ausland-Organisation was. Deze *Butting* verkreeg diplomatieke onschendbaarheid, doordat hij tot attaché van het Duitse gezantschap werd gemaakt. Voor zijn arbeid gebruikte hij het gebouw van de Oostenrijkse legatie, dat na de Anschluss van Oostenrijk bij Duitsland door hem geannexeerd werd. Dit gebouw genoot eveneens de

1) Vgl. bijlagen 22 en 23.

2) Vgl. bijlage 26

voorrechten, aan een diplomatenwoning eigen. Hij werkte hier ten nauwste samen met de chef van de „Abwehr” *Schultze-Bernett*, destijds beter bekend onder de schuilnaam „Jonathan”.

Het is licht te begrijpen, dat deze gehele „Kulturgemeinschaft” als inlichtingennet in Nederland gefungeerd heeft. 1)

Vervolgens zijn er ook nog een aantal verklaringen van Duitse hoge functionarissen van het Reichssicherheitshauptamt, te Neurenberg afgelegd, waaruit o.m. blijkt, dat de bij het Venlo-incident gevangen genomen officieren van de Engelse geheime dienst, de heren *Stevens* en *Payne Best*, in Duitsland een naar Duitse maatstaf gemeten goede behandeling hebben ondervonden.

Zo werden, aldus de getuige *Grothe* 2), de persoonlijke bezittingen van deze beide gevangen genomen Engelse officieren van Den Haag uit toegestuurd door bemiddeling van het Duitse Rode Kruis. Zo mocht ook de heer *Stevens* in München onder bewaking van een S.S.-man een schouwburgvoorstelling bezoeken. Deze bijzondere behandeling laat de mogelijkheid open tot de veronderstelling, dat zij zonder hun eigen land of Nederland opzettelijk te willen benadelen, in de verhoren een aantal op zich zelf misschien niet belangrijke gegevens aan de Duitsers hebben verschaft, die ten grondslag kunnen hebben gelegen aan de geschriften van *Keitel*, *Frick* en *Himmler*, welke de Nederlandse Regering op 10 Mei 1940 zijn overhandigd.

De commissie-*Sillevis* is met betrekking tot de Nederlandse inlichtingendienst tot de conclusie gekomen, dat deze dienst nimmer op enigerlei wijze heeft samengewerkt met de Engelse Secret Intelligence Service of met dergelijke diensten in Frankrijk en België.

Op grond van haar onderzoek in deze kan de commissie zich geheel bij deze conclusie aansluiten.

Haar oordeel samenvattend, is de commissie van mening, dat men noch de Regering noch de opperbevelhebber verwijten kan maken met betrekking tot de activiteit van de inlichtingendienst, aangezien deze geheel binnen het kader der neutraliteitspolitiek is gebleven. Bovendien is uit de verhoren duidelijk gebleken, dat de Regering en de opperbevelhebber practisch geen persoonlijke bemoeienis met de inlichtingendienst hebben gehad.

Als bewijs voor het niet handhaven van de neutraliteit hebben de van Duitse zijde zo naarstig vergaarde feiten en omstandigheden dan ook geen enkele waarde.

Teneinde deze gehele aangelegenheid zo scherp mogelijk te stellen, heeft de commissie aan alle leden van het Kabinet, mitsgaders de heer *van Angeren*, de vraag voorgelegd of de politiek van het Kabinet er een van strikte handhaving der neutraliteit geweest is.

De heer *van den Tempel* meent, dat men zich zelfs bepaalde offers getroost heeft om die neutraliteit daadwerkelijk tot de inval te betrachten. Het eerste legerkorps, dat aan de westgrens lag, is hier een, later gelukkig gebleken, voorbeeld van. De heer *Dijxhoorn* wijst er op, dat voor deze neutraliteitspolitiek met angstvalligheid is zorg gedragen. Niemand mocht er enige aanmerking op kunnen maken. Van dezelfde angstvalligheid legt ook de heer *Albarda* getuigenis af. De heer *van Kleffens* zegt: van het uitbreken van de oorlog af tot de inval is er geen tijdelijke afwijking van de neutraliteitspolitiek geweest. Even kort als positief zijn ook de verklaringen van de heren *de Geer*, *Bolkestein*, *Welter*, *Gerbrandy*, *Steenberghe* en *van Angeren*.

Een nader commentaar hierop mag overbodig heten. Wat Duitse officiële documenten uit die dagen, welke de strekking hadden aan te tonen, dat Nederland in de nakoming van zijn neutraliteitsverplichtingen zou zijn te kort geschoten, overigens waard zijn, zal in het volgende hoofdstuk nog nader blijken. Daar heeft de commissie o.m. het onomstotelijke bewijs kunnen leveren op hoe gewetenloze wijze het z.g. verhoor van de stervende luitenant Klop is gefingeerd.

7150 (*van den Tempel*)

7366 (*Dijxhoorn*)

7821 (*Albarda*)
11941 (*van Kleffens*)

8454 (*de Geer*)
7255 (*Bolkestein*)
8025 (*Welter*)
8159 (*Gerbrandy*)
12170 (*Steenberghe*)
8762 (*van Angeren*)

V. Het Venlo-incident

In de bladen van 10 November 1939 verscheen een bericht over een: „Onopgehelderd voorval aan de Duitse grens". Het luidde aldus: „Het A.N.P. meldt: Donderdagmiddag zijn bij de Nederlandsch—Duitse grens bij Blerik schoten gevallen, waarbij enkele in burger gekleede personen betrokken zijn geweest. Naar het schijnt is één persoon getroffen, terwijl de anderen ovei de grens gevoerd zouden zijn. De lezingen over wal is voorgevallen, loopen zeer uiteen, zoodat nog niet met juistheid kan worden medegedeeld, wat werkelijk is geschied. Het onderzoek, dat is ingesteld, zal meer licht moeten verschaffen." Van Duitse zijde verscheen over dit incident een officieel bericht ¹⁾ van het D.N.B., dat iets meer bijzonderheden bevatte, aangezien daarin o.m. melding gemaakt werd van het feit, dat de overweldigde personen ambtenaren van de Britse Intelligence Service waren, terwijl uit dit bericht ook bleek, dat deze Engelsen door Duitse organen overweldigd en als gevangenen der Duitse Staatspolitie aigeleverd waren.

¹⁾ Bijlage 24.

Nadere opheldering liet evenwel op zich wachten. Wel werd het Nederlandse publiek hierover uitvoeriger ingelicht in het door de Minister van Buitenlandse Zaken in Aprii 1940 gepubliceerde Oranjeboek, waarin de volgende uiteenzetting voorkwam:

„Medio October ontving de Chef van den Inlichtingendienst van den Generalen Staf de mededeeling van den Britschen Gezantschaps-secretaris en Chef van het Britsche Paspoorten Contrôlebureau te 's-Gravenhage, Majoor *Stevens*, dat Britsche organen in verbinding stonden met hooggeplaatste officieren van het Duitse leger, en dat Majoor *Stevens* uit Londen opdracht had ontvangen om met deze officieren besprekingen te voeren, om te onderzoeken of een basis zou kunnen worden gevonden voor mogelijke vredesonderhandelingen. Tot staving van zijn mededeelingen toonde majoor *Stevens* zijne instructie. Aangezien het niet mogelijk was de besprekingen in Duitschland of Engeland te voeren, wilde men deze gaarne doen plaats hebben op neutraal gebied, bij voorkeur niet te ver van de Duitse grens. Majoor *Stevens* deelde mede, dat naast hem kapitein *Payne Best* voor het voeren van de besprekingen was aangewezen. Gevraagd werd om maatregelen te nemen, opdat de betrokken vreemdelingen in het grensgebied niet onnoodig zouden worden lastig gevallen door de politie- en militaire autoriteiten. De Chef van den Inlichtingendienst heeft ter voldoening aan dit verzoek en om op de hoogte te komen van hetgeen zou worden besproken, een Nederlandschen officier, den eersten luitenant Klop, aangewezen om deze besprekingen bij te wonen, en hem opdracht gegeven er voor te waken, dat geen daden in strijd met de Nederlandsche neutraliteit zouden worden verricht. Een tweetal bijeenkomsten heeft vóór het incident bij Venlo op Nederlandsch gebied plaats gehad.

Op 9 November kwam een personenauto, waarin naar met grote waarschijnlijkheid mag worden aangenomen, gezeten waren inajoor *Stevens* en kapitein *Payne Best*, benevens luitenant *Klop* en de Nederlandsche chauffeur *Lemmens*, uit de richting Venlo aan bij het café *Backus*, gelegen op Nederlandsch grondgebied op geringen afstand van de Duitse grens. Daar aangekomen werden de genoemde personen overvallen door een aantal lieden die, beschikkend over een auto, die voor het Duitse douane-kantoor stond te wachten, de Nederlandsche grens hadden overschreden en het vuur op hen openden. Een persoon, klaarblijkelijk luitenant Klop, is neergeschoten, terwijl de overige personen met geweld over de Duitse grens zijn gevoerd. De gewonde of doode werd eveneens over de Duitse grens gesleept. Het geheele voorval speelde zich in zoo korten tijd af, dat het voor de grenswacht, die zich ter plaatse niet in de onmiddellijke nabijheid van de grens bevond, niet mogelijk is geweest tijdig in te grijpen.

Aangezien degenen, die den overval pleegden, in burger gekleed waren, was er aanvankelijk geen aanleiding de Duitse Regeering aansprakelijk te stellen. Wel is onmiddellijk aan de Duitse Regeering verzocht een onderzoek in te stellen. Toen evenwel in een Duitsch perscommuniqué werd medegedeeld, dat

de overval was geschied door Duitse *organen*, is tegen het Duitse optreden dienzelfden dag ernstig bezwaar gemaakt en opheldering verzocht. Van Duitse zijde werd op deze stappen, niettegenstaande daarop herhaaldelijk werd teruggekomen, niet geantwoord. Daarop heeft het Nederlandsche Gezantschap te Berlijn op 25 Januari aan de Duitse Regeering doen weten, dat het voor de Nederlandsche Regeering onmogelijk was deze zaak te laten rusten. Zij stelde aan de Duitse Regeering voor, de beoordeeling van het gebeurde aan de Nederlandsch-Duitse grens bij Venlo te onderwerpen aan een in gemeen overleg aan te wijzen instantie: hetzij een Nederlandsch-Duitse commissie ad hoc, de Permanente Conciliatie-Commissie, die tusschen beide landen bestaat, of een arbitrale instantie, dan wel een internationale rechterlijke instantie, daarbij de keuze tusschen de evengenoemde instanties aan de Duitse Regeering overlatende. Ook op dit voorstel heeft de Duitse Regeering ondanks eenige malen herhaald rappel nog niets laten hooren."

Hoewel dit voorval aan de Nederlands-Duitse grens voor het Nederlandse volk eer een mysterie dan een reden tot ongerustheid was, heeft het in de kringen der Regering een zekere schok teweeggebracht, daar men het gevoel had, dat hier handelingen waren geëerd, die, al waren zij niet in strijd met de handhaving van een strikte neutraliteitspolitiek, toch aanleiding zouden kunnen geven tot zekere critiek hierop. Dit bleek duidelijk uit het feit, dat de Regering het toenmalige hoofd van G.S.-III (de afdeling van de Generale Staf, die de militaire inlichtingendienst vormde), generaal-majoor *van Oorschot*, onmiddellijk van zijn functie heeft ontheven. Ofschoon de Duitse Regering het incident als zodanig niet terstond tegen de Nederlandse Regering gebruikte als een bewijs van schending der neutraliteit, speelde het in het hiervóór vermelde memorandum, aangeboden aan de Nederlandse gezant op 10 Mei 1940 door *von Ribbentrop*, een welhaast overwegende rol.

Immers hierdoor, zo heette het in het mede aan dit geschrift ten grondslag liggende rapport van *Frick* en *Himmler*, werd „durch die lebendigen Zeugen und Dokumente, das ergänzt und bestätigt, was bereits vorher über die hochverräterischen Umsturzpläne Englands und Hollands unter Beteiligung Belgiens bekannt war“.

Teneinde zich een duidelijk beeld van deze gehele zaak te kunnen vormen, heeft de commissie getracht te komen tot een reconstructie van de gebeurtenissen zelf, van de voorbereidingen, die er aan voorafgegaan zijn, en het aandeel, dat Nederland hierin gehad heeft. Uit verhoren verwachtte de commissie de politieke achtergronden te kunnen blootleggen en de juiste motieven te kunnen nasporen. Slechts indien daarover een helder beeld zou ontstaan zijn, zou de mogelijkheid tot een verantwoord oordeel over eventuele schending van de neutraliteit gegeven kunnen worden.

De heer *J. F. Lemmens*, de enige belangrijke nog in leven zijnde Nederlandse ooggetuige¹⁾, heeft als chauffeur van de heer *Payne Best* deze enkele malen in de maanden October en November 1939 vergezeld naar plaatsen, waar besprekingen met Duitsers plaats hadden. Zodanige besprekingen hadden volgens de heer *Lemmens* in October plaats gehad in Arnhem en Den Haag, en voorts op 7 en 8 November in Venlo. Op de 9de November werd hij om 11 uur opgebeld om de heren *Best*, *Stevens* en *Klop* wederom naar Venlo te brengen. Nadat zij eerst naar de marechaussee-kazerne gegaan waren om enige versterking mee te krijgen, kwamen zij om kwart over drie bij een café, *Backus* genaamd, gelegen in het z.g. niemandsland, het terrein tusschen het Nederlandse douanekantoor en de grens, dus nog Nederlands gebied. De gevraagde versterking was toen nog niet ter plaatse aanwezig.

Het feit, dat zij bij de marechaussee om versterking gevraagd hebben, wordt bevestigd door de commissaris van politie te Venlo, de heer *Eissens*.²⁾

Op het bordes van het café stond een Duitser, die een teken gaf met zijn arm, waarop er van de Duitse grens een auto, waarop een mitrailleur gemonteerd was, schietend aan kwam rijden. Luitenant *Klop* trok zijn revolver en schoot op de wagen met de mitrailleur. De Duitser, zoals later bleek *Schellenberg*, kwam daarop naar de Nederlandse auto toe, beval de inzittenden uit te stappen en plaats te nemen in de overvalwagen. Luitenant *Klop* werd gewond aan het hoofd en werd, nadat hij nog een poging gedaan had te ontvluchten, in de auto geworpen. Daarna zijn zij naar Dusseldorf gebracht, terwijl de volgende dag de drie overlevenden (luitenant *Klop* was inmiddels overleden) geboeid aan handen en voeten, met een escorte van 8 of 9 zwaarbewapende mannen naar Berlijn zijn gebracht.³⁾

De dramatis personae aan deze zijde waren, zoals bekend, de officieren van de Engelse Secret Service *Stevens* en *Payne Best*, de officier van G.S.-III luitenant *Klop*, alsmede de chauffeur *Lenzmens*.

De van Duitse zijde gepleegde mensenroof was de slotakte van

7377 (*Dijxhoorn*)
8622 (*Snouck Hurgronje*)

9303 e.v. (*Lemmens*)

¹⁾ Vgl. ook bijlagen 25 en 26.

11587 (*Eissens*)

²⁾ Vgl. ook bijlage 27.

9303 e.v. (*Lemmens*)

³⁾ Vgl. ook bijlage 28, houdende een verklaring van een der Duitse deelnemers aan de overval, en bijlage 29.

een aantal besprekingen, die sinds begin October in Nederland plaats hadden gevonden. Het zou voor de commissie van zeer groot belang geweest zijn, indien zij over het verloop dezer besprekingen de Engelse kroongetuigen *Stevens* en *Payne Best* had kunnen horen. Op een daartoe strekkend verzoek, aan de Minister van Buitenlandse Zaken gericht, teneinde diens bemiddeling daarvoor bij de Britse Regering te verzoeken, heeft deze Minister de commissie bij schrijven d.d. 10 Juli 1948 bericht, dat naar zijn mening het horen van getuigen van buitenlandse nationaliteit door de Enquêtecommissie in menig opzicht bezwaarlijk moet worden geacht. Derhalve achtte hij het minder wenselijk een verzoek aan de Britse Regering te richten om de heren *Payne Best* en *Stevens* toe te staan zich als getuigen door de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 te doen horen.

Een belangrijke vingerwijzing voor de commissie bevatte het artikel van dr. M. van *Blankenstein* in „Het Parool” van 5 Maart 1947¹⁾, waarin deze journalist zijn visie op deze zaak geeft en als waarschijnlijk contactman tussen de Duitse en Engelse onderhandelaren een zekere dr. *Franz Fischer* noemt. Volgens dit artikel zou deze *Franz Fischer* zich als bemiddelaar hebben aangeboden tussen Duitse Wehrmachtsskringen en de Britse Intelligence Service. Op de 9de November, de dag van het incident, kreeg het Beierse echtpaar bij hetwelk dr. *Franz Fischer* inwoonde, telefonisch bericht uit een emigrantenhotel in de Warmoesstraat te Amsterdam, dat *Fischer* zelfmoord had gepleegd. Niettemin, zo zegt dr. van *Blankenstein*, dook *Franz Fischer* later in België weer op.

Aangezien de commissie intussen was gebleken, dat de commissaris van politie te Venlo, de heer *Eissens*, van de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te 's-Hertogenbosch opdracht had gekregen een onderzoek in te stellen naar de feitelijke gebeurtenissen aan de grens, heeft zij ook de heer *Eissens* gehoord. Onder de stukken, welke reeds in diens bezit waren, en welke de commissie overhandigd werden, bevond zich een censuurrapport van de geallieerden in Duitsland²⁾ gedateerd 11 April 1947. Dit rapport bleek betrekking te hebben op een brief, die geadresseerd was aan dr. *Franz Fischer* in Stuttgart, waarbij het bewuste artikel in „Het Parool” was ingesloten en die verzonden was door een zekere *van Rheyn*, wonende in de Dr. de Visserstraat te Rotterdam. Bij verificatie van dit adres bleken zowel naam als adres gefingeerd te zijn. Intussen kon uit een en ander wel geconcludeerd worden, dat dr. *Franz Fischer* nog in leven was.

Aangezien het voor de commissie van het allergrootste belang was een nauwkeurig verslag van een insider over de in 1939 gehouden besprekingen te hebben, besloot zij in overleg te treden met mr. A. M. *baron van Tuyll van Serooskerken*, vertegenwoordiger der Nederlandse Regering bij het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg, om diens medewerking te verzoeken bij het opsporen en eventueel verhoren van deze *Fischer*.

De heer *van Tuyll van Serooskerken* verklaarde zich aanstonds hiertoe bereid, waarvoor de commissie hem ten eerste erkentelijk is. Hij zond op 2 October 1948 een aantal stukken³⁾, waaronder twee processen-verbaal van verhoren van dr. *Franz Fischer*, door hem zelf afgenomen. Later werden door de heer *van Tuyll van Serooskerken* nog een aantal andere verhoren afgenomen en stukken overgelegd, die een verdere aanvulling van het materiaal opleverden.⁴⁾

Een voor dit onderzoek eveneens belangrijk gegeven ontving de commissie door bemiddeling van generaal *van Oorschot*, wie tijdens zijn verhoor verzocht was in Engeland te proberen iets te weten te komen van de heren *Stevens* en *Payne Best*. Generaal *van Oorschot* toch kon de commissie doen toekomen een uittreksel uit een manuscript van een radiorede over het Venlo-incident, door de heer *Payne Best* voor de B.B.C. gehouden.⁵⁾

Payne Best bleek een exemplaar van deze radiorede ook toegezonden te hebben aan Z.K.H. *Prins Bernhard*. Deze was onmiddellijk bereid dit exemplaar aan de commissie af te staan, waardoor zij over de volledige tekst van de radiorede kwam te beschikken.⁶⁾

Op grond van deze stukken en verhoren was de volgende reconstructie van de feiten mogelijk.

Dr. *Franz Fischer* zou volgens eigen zeggen in 1935 Duitsland verlaten hebben, daar hij wegens zijn illegale activiteit moest vluchten. Volgens andere getuigen, waaronder de hierna nog meermalen te vermelden dr. *Knochen* en *Uhlenberg*, die functionaris van het Reichsicherheitshauptamt te Berlijn was en voor deze dienst de zaak *Fischer* behandeld had, moest *Fischer* echter uitwijken om aan een rechtsvervolging te ontkomen, daar hij zich schuldig gemaakt had aan verduistering van R.M. 350 000⁷⁾. Het verhoor door de commissie van de getuigen *P. Schreiber* en diens toenmalige echtgenote *S. Menzel*, bij wie *Fischer* in 1939 in Den Haag gewoond heeft, leverde weinig duidelijke gegevens omtrent zijn persoon en politieke instellingen op.⁸⁾

1) Bijlage 30.

11570 e.v. (*Eissens*)

2) Bijlage 31.

3) Bijlage 32.

4) Bijlagen 33, 34, 35 en 36.

5) Bijlage 37.

6) Bijlage 38.

7) Vgl. bijlage 33.

36082 (*Schreiber*)
36200 (*Menzel*)

8) Vgl. ook bijlage 39.

Fischer zou, volgens zijn verklaring, op instigatie van de bekende Duitse schrijver *Emil Ludwig* in contact gekomen zijn met dr. *Spiecker*, de voormalige perschef van de Rijkskanselarij ten tijde van *Marx* en *Wirth*. Deze dr. *Spiecker* organiseerde in het buitenland het verzet tegen de nazi-regering en zou graag verbinding willen hebben met de oppositiegroep bij de Duitse generale staf. Daartoe zouden in die tijd behoren generaal *von Wietersheim*, de chef van de generale staf van *von Fritsch*, en generaal *von Rundstedt*. Aanvankelijk via majoor *Wagner* en sinds eind 1937 via majoor *Travaglio* van de Luftwaffe, slaagde *Fischer* er in dit contact tot stand te brengen. In Januari 1938 vond door zijn bemiddeling een eerste samenkomst plaats tussen *Travaglio* en *Spiecker* in het Carlton-hotel te Amsterdam.

21028 (*Brijnen*)

De schuilnaam, waaronder *Travaglio* werkte, was majoor dr. *Solms*. Onder deze naam verschijnt deze wederom op 9 September 1938, begeleid door *Franz Fischer*, in Amsterdam, waar hij in het café van het hotel Parkzicht een bespreking heeft gehad met de heren dr. *W. Verkade* en *J. A. Lodewijk*, welke beiden handelden in opdracht van de heer *P. Brijnen*. Het relaas van deze bespreking, door de heer *Brijnen* aan de commissie gegeven, kwam hierop neer: In de jaren 1932 tot 1938 had de heer *Brijnen* een inlichtingendienst tegen de nationaal-socialisten opgebouwd, die ten dele gecamoufleerd werd door de persdienst van „Eenheid door Democratie” en ten dele achter het „Filter”. In Augustus 1938 kreeg hij bericht, dat een paar heren van de Duitse generale staf hem dringend te Venlo wilden spreken. Daar hij toen geen tijd had, heeft hij de heren laten weten, dat zij maar naar Amsterdam moesten gaan, waar zij twee van zijn mensen zouden vinden. Aldus geschiedde op 9 September 1938. De Duitsers kwamen met de mededeling, dat de Fuhrer van plan was een inval in Nederland te doen; hij wilde een oorlog. De Duitse generale staf meende, dat Duitsland niet gereed was voor een oorlog, en daarom wilde men *Hitler* er van overtuigen, dat hij vooral op de arbeidersmassa's geen staat kon maken. Daarom moest de heer *Brijnen* strooibiljetten laten drukken, die door het vliegtuig van een bekend industrieel, nl. *Fritz Thyssen*, de schrijver van „I paid Hitler”, uit Nederland zouden worden afgehaald om ze boven het Roergebied af te werpen. De arbeiders zouden door de inhoud van de strooibiljetten onrustig worden en op grond daarvan zou de legerleiding de Fuhrer kunnen overtuigen, dat Duitsland op dat ogenblik niet rijp was voor een oorlog. Over de financiële zijde van de zaak behoefde de heer *Brijnen* zich geen zorgen te maken, daar hem kredieten in ponden sterling ter beschikking zouden worden gesteld. De heer *Brijnen* is hier niet op ingegaan, want het enige, dat er volgens hem nog aan ontbrak, was een onder de pamfletten gedrukt „printed in Holland”.

21029 (*Brijnen*)

Dit verhaal werd door de heren *Verkade* en *Lodewijk*, hoewel niet in alle details, dan toch wel in zijn strekking bevestigd.

28397 e.v. (*Verkade*)
31355 e.v. (*Lodewijk*)

Het spreekt vanzelf, dat naar de figuur van *Travaglio* ook een onderzoek is ingesteld. Het is de heer *van Tuyll van Serooskerken* gelukt *Travaglio* te horen. 1)

1) Vgl. bijlage 33.

Uit het aan deze afgenomen verhoor bleek, dat *Travaglio* sinds 1935 als *Hauptmann* der Luftwaffe werkzaam was bij de contra-spionnage. Voor dit doel is hij in September 1938 in Nederland geweest en daar heeft hij *Fischer* leren kennen. *Fischer* heeft hem de naam van *Spiecker* genoemd, die hij tweemaal in Amsterdam heeft ontmoet. Bij deze ontmoetingen werd de vraag besproken, wat gedaan zou kunnen worden om de nieuwe oorlog, die *Hitler* aan het voorbereiden was, te verhinderen. Eén van de mogelijkheden was de verspreiding van propagandamateriaal tegen de politiek van *Hitler*, hetgeen zou kunnen geschieden in de vorm van „Deutsche Freiheitsbriefe”. 2) Door bemiddeling van *Franz Fischer* heeft *Travaglio* ettelijke duizenden van deze „Freiheitsbriefe” ontvangen.

2) Vgl. bijlage 33.

Zowel uit de verhoren van *Fischer* als van *Travaglio* als uit de radiorede van *Payne Best* blijkt, dat door bemiddeling van *Fischer* in September 1939 een eerste bespreking tussen *Payne Best* en de z.g. majoor dr. *Solms* in hotel *Wilhelmina* te Venlo heeft plaats gehad.

Fischer meent zich te herinneren, dat hij op de avond van de 30ste Augustus 1939, in opdracht van dr. *Spiecker*, uit Londen werd opgebeld, met de boodschap zich met de firma *Pharmisan* in Den Haag in verbinding te stellen, waar hij de heer *Payne Best* ontmoette. Omtrent de eerste bijeenkomst in Venlo heeft *Travaglio* slechts een afwijkende mening wat het tijdstip betreft. Volgens hem zou deze nl. geweest zijn vlak vóór het uitbreken van de oorlog, in Augustus.

Over dit eerste onderhoud verklaart *Travaglio*, dat *Payne Best* tijdens het gesprek over de politieke toestand liet doorschemeren, dat hij graag geheime inlichtingen wilde hebben. De reden, die hij daarvoor opgaf, was, dat *Hitler* slechts ter zijde gesteld zou kunnen worden, indien hij een eventuele oorlog zou verliezen. Daar *Solms* ondanks zijn anti-nazistische gezindheid zich er rekenschap van gaf, dat zijn medewerking tot het verschaffen van inlichtingen voor dat doel landsverraderlijk zou zijn, vroeg hij bedenktijd.

Volgens *Payne Best* zou *Solms* in dit onderhoud slechts een boodschapper geweest zijn van belangrijker lieden.

In de tweede samenkomst, na het uitbreken van de oorlog, die volgens *Travaglio* ongeveer tusschen 27 September en 1 November plaats vond, verklaarde *Travaglio (Solms)* zich bereid berichten te verschaffen. Er werd reeds geproken over de mogelijkheid van het verschaffen van een zendapparaat met code van de zijde van *Payne Best*. *Fischer* maakte deze bespreking niet mee.

Payne Best van zijn kant beweert, dat *Solms* toen met de boodschap was gekomen, dat een Duitse generaal van de oppositie hem wenste te ontmoeten.

Daar hij nu deze zaak belangrijk begon te vinden, meende bij majoor *Stevens* in deze zaak te moeten betrekken. Teneinde een ontmoeting met Duitsers in de grensgebieden mogelijk te maken, vroegen *Stevens* en *Payne Best* tezamen generaal *van Oorschot* om medewerking.¹⁾

Volgens generaal *van Oorschot* beweerden zij met belangrijke Duitsers te willen praten over de mogelijkheid om tot vredesonderhandelingen te komen. Daarbij zou een Duitse generaal, *von Wietersheim*, betrokken zijn. Generaal *van Oorschot* weigerde hun een laissez-passer te geven maar verklaarde zich bereid één van zijn officieren mee te geven teneinde hen in staat te stellen de Duitsers in de grens-zône te ontmoeten. Als voorwaarde stelde generaal *van Oorschot* echter, dat de Nederlandse officier luitenant *Klop* bij de besprekingen tegenwoordig moest blijven.

Waarschijnlijk ter verklaring van het feit, dat op de derde bespreking majoor *Solms* niet aanwezig was, last hier *Franz Fischer* de theorie in, dat hem eind September door *Payne Best* verzocht was in het belang van een spoedig aflopen van de oorlog de mogelijkheid te onderzoeken andere kringen, die zich hiervoor interesseerden, in de besprekingen te betrekken. *Fischer* heeft toen volgens zijn zeggen dr. *Knochen*, een ambtenaar van het Reichssicherheits-hauptamt, die werkzaam was bij de Ausland-Nachrichtendienst, welks taak het was inlichtingen uit het buitenland op politiek en economisch gebied te verzamelen, opgebeld. Deze verklaarde zich bereid alles te doen om daartoe geschikte persoonlijkheden, waartoe een vertegenwoordiger van het leger behoorde, naar Nederland te laten komen.

De eerste ontmoeting met deze heren, de derde in het geheel van de besprekingen van *Payne Best*, vond plaats op 19 October 1939.

De Duitsers zouden te Dinxperlo komen en luitenant *Klop* zou ze van daar naar Zutphen brengen. In plaats van de verwachte generaal kwamen daar twee Duitse officieren, kapitein *von Seydewitz* (door *Payne Best* *von Seidlitz* en door *Heinz Jost*²⁾), chef van dr. *Knochen*, *von Salisch* genoemd) en luitenant *Grosch*.

De Engelsen ontmoetten in Zutphen de beide Duitse officieren en gingen met hen naar Arnhem, waar de bespreking plaats zou hebben.

Volgens *Fischer* zou *Stevens* bij die gelegenheid mededeling gedaan hebben van de inhoud van een telegram, afkomstig van lord *Halifax*. Uit dit telegram kon opgemaakt worden, dat, men in Londen wenste, dat *Hitler* als verantwoordelijk leider op de achtergrond zou treden. Dr. *M. van Blankenstein* zegt, dat *Stevens* van de Engelse gezant in Den Haag geen medewerking zou hebben verkregen tot het houden van deze besprekingen, weshalve hij zich gewend heeft tot lord *Halifax*, die hem in dit telegram toestemming zou hebben verleend om door te gaan.³⁾

Payne Best verklaart, dat de Duitse officieren blijkbaar een weinig kwamen verkennen, maar dat zij niets konden mededelen, waaruit hun nauwe verbondenheid bleek met een revolutionnaire beweging. De generaal zelf zou een volgende maal komen.

Generaal *van Oorschot* heeft van deze bijeenkomst een vluchtig en mondeling verslag gehad van luitenant *Klop*. Er was slechts over vredesonderhandelingen gesproken. Tevens deelde de heer *Klop* mede, dat men met de Duitsers niet veel was opgeschoten. Naar de mening van generaal *van Oorschot* was de Duitse delegatie of zeer onbetekenend of zeer gevaarlijk, weshalve hij de zaak stop wilde zetten. Daar *Klop* toestemming vroeg nog eenmaal samen te niogen komen, omdat dan die Duitse generaal zou verschijnen, heeft hij hem als uiterste, waartoe hij gaan wilde, nog deze toestemming verleend.

Het is van belang hier op te merken, dat majoor *Solms* intussen van het toneel verdwenen is.

De tweede bijeenkomst (de vierde in de reeks van *Payne Best*) vond plaats op 30 October 1939 in Den Haag.

Van Duitse zijde verschenen ditmaal de reeds genoemde luitenant *Grosch* alsmede kolonel *Martini* en majoor *Schemmel*. De bespreking vond plaats ten huize van de heer *Payne Best* en werd niet door *Fischer* meegemaakt. Volgens *Payne Best* zeiden de Duitsers, dat zij *Hitler* gevangen wilden nemen en hem er toe wilden brengen

¹⁾ Vgl. bijlage 37.

22358 (*van Oorschot*)

²⁾ Vgl. bijlage 32.

25184 (*van Blankenstein*)

³⁾ Vgl. bijlage 37.

22358 (*van Oorschot*)

te gelasten, dat een junta van officieren de Regering zou reorganiseren en vredesonderhandelingen zou openen.

Als voorwaarde zou *Schemmel* gesteld hebben, dat zij eerst van Engeland en Frankrijk wilden weten of deze bereid waren Duitsland een rechtvaardige en eervolle vrede toe te zeggen.

Stevens zou over deze bijeenkomst aan Londen gerapporteerd hebben, waarop een tamelijk algemeen en vaag antwoord is teruggekomen.

Enige dagen nadien heeft *Payne Best* aan *Fischer* verteld, dat zij een zender met code aan de Duitsers hadden gegeven, waardoor zij geregeld met hen in contact konden blijven. Volgens *Payne Best* zou nu op voorstel van luitenant *Klop* de derde bijeenkomst plaats hebben in Venlo, en wel in café *Backus*, waar de Duitsers het antwoord uit Londen zou worden medegedeeld. Deze bijeenkomst had plaats op 7 November. Van Duitse zijde waren aanwezig *Schemmel* en *Grosch*. De Duitsers waren teleurgesteld over het antwoord, wilden ruggespraak houden en de volgende dag met hun chef (de generaal) terugkomen.

De volgende dag, 8 November, heeft dan de vierde bijeenkomst, waarbij luitenant *Klop* tegenwoordig is geweest (de zesde in de reeks van *Payne Best*), plaats, waarop van Duitse zijde slechts *Schemmel* verschijnt met de mededeling, dat de generaal is opgehouden door het aanbod van goede diensten van H. M. Koningin *Wilhelmina* en Z. M. de Koning der Belgen, waarover *Hitler* met zijn generale staf plotseeling een bespreking had gelast, waarbij de generaal aanwezig moest zijn. Men besloot derhalve de bijeenkomst te Venlo uit te stellen tot de volgende dag, 9 November, waarop om 4 uur des namiddags een laatste bijeenkomst zou plaats hebben.

Uit verklaringen, te Neurenberg afgelegd, en uit stukken¹⁾, die daarbij over het Venlo-incident geproduceerd en de commissie ter beschikking gesteld zijn, alsmede uit het verhoor van *Heinz Jost*²⁾ en dat van *Walther Müller*, hoofd van de afdeling VI (Inlichtingendienst) van de S.D.-Abschnitt Köln, gedetineerd in de cellenbarakken te Scheveningen, is komen vast te staan, dat de Duitse hoofdpersonen bij de z.g. onderhandelingen geïdentificeerd moeten worden als *von Salisch* (*von Seydewitz* of *von Seidlitz*), *Christensen* (*Grosch*), *Schellenberg* (*Schemmel*), allen functionarissen van het Reichssicherheitshauptamt, en professor *de Chrinis* (kolonel *Martini*), hoofd van de psychiatrische afdeling van het Charité-ziekenhuis te Berlijn.

Franz Fischer, die in de laatste besprekingen geen rol meer speelde, ontving de 9de November 1939, dus op de dag van het Venlo-incident, een uit Nederland verzonden telegram, waarin hij onmiddellijk naar Emmerik werd ontboden, aan welke opdracht hij nadat hij eerst telegrafisch bij *Grosch* bezwaar had gemaakt en daarop uit Berlijn een tweede telegram ontvangen had, gevolg heeft gegeven. Van Emmerik uit werd hij naar Berlijn gebracht, waar hij z.g. enige verhoren moest ondergaan. Hij zou, volgens zijn verklaring, Duitsland eerst na de aanval op het Westen weer verlaten hebben.³⁾

Aanvankelijk, en daarin is zij gesteund door het verhoor van *Walther Müller*, is de commissie van mening geweest, dat het eerste contact met werkelijke vertegenwoordigers van de Duitse oppositie gelegd is, doch dat de S.D. hierin spoedig penetreerde en het daarna voortzette als een „Spiel”. Aldus ook de theorie van *Payne Best* en van dr. *van Blankenstein*. Daar evenwel uit het verhoor van *Travaglio*⁴⁾ is komen vast te staan, dat deze nooit door de S.D. verhoord of gevangen genomen is, en tevens uit de verklaring van *Fischer* is gebleken, dat deze zich uit eigen beweging rechtstreeks in verbinding heeft gesteld met een nazi-man als dr. *Knochen*, die ambtenaar was bij het R.S.H.A., moest ernstig rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat *Fischer* van het begin af contact heeft gehad met provocateurs.

Nadat *Fischer* opnieuw een verhoor was afgenomen, heeft de heer *van Tuyll van Serooskerken* gemeend te moeten vaststellen⁵⁾, dat er geen twijfel meer kan bestaan omtrent de vraag of *Fischer* al dan niet een werktuig van de S.D. is geweest. Het feit alleen reeds, dat de reis- en verblijfkosten van een bezoek van *Fischer* aan Berlijn in November 1938 door de S.D. zijn vergoed, laat geen andere gevolgtrekking toe. *Fischer* zelf komt niet verder dan dat hij „das instinctive Empfinden” had, dat er tussen *Knocherz* en *Heydrich* enige relatie bestond. Van dit gevoelen heeft hij nochtans *Payne Best* niet in kennis gesteld.

De opvatting van de heer *van Tuyll van Serooskerken* vindt ook steun in het door deze aan *Heinz Jost*, chef van de afdeling VI van het R.S.H.A., afgenomen verhoor. *Jost* toch had vernomen, dat het contact tussen Amt VI en *Payne Best* mogelijkwijze via *Knochen* gelegd is door *Franz Fischer*. *Knochen* had zelf reeds in een verhoor⁶⁾, hem op 9 Februari 1948 afgenomen door mr. *Norbert G. Barr*, verklaard, dat hij in 1939 contact heeft gekregen met *Fischer* en hem aan de grens en in Nederland heeft ontmoet.

¹⁾ Vgl. bijlagen 29, 40, 41, 42 en 43.

²⁾ Vgl. bijlage 32.

16169 (*Miüller*)

³⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat merkwaardigerwijze de naam van dr. *Franz Fischer* voorkomt op de lijst van te arresteren personen, de „Fahndungsliste”, die zich bevond bij de z.g. *Sponeck*-documenten, welke in de oorlogsdagen van Mei 1940 in Den Haag zijn buitgemaakt en waarover uitvoerig gesproken wordt in hoofdstuk XVI van dit verslag.

i6212 (*Müller*)
25184 (*van Blankenstein*)

⁴⁾ Vgl. bijlage 33.

⁵⁾ Vgl. bijlage 33.

⁶⁾ Vgl. bijlage 32.

1) Vgl. bijlage 35.

Bij zijn verhoor¹⁾ op 1, 2 en 3 Februari 1949, afgenomen door de heer *van Tuyll van Serooskerken*, verklaart dr. *H. M. Knochen*, gedetineerd in de strafgevangenis „Cherche-Midi” te Parijs, dat *Franz Fischer* reeds in de jaren vóór 1939 in verbinding met de S.D. stond, eerst met *Boehnie*, later met hem. *Knochen* heeft *Fischer* toen meermalen gesproken, o.a. in de zomer van 1939 aan de Nederlandse grens. In September 1939 berichtte *Fischer*, dat hij mogelijkheden had voor een belangrijke verbinding met Engelsen. Daarop vond nogmaals een bespreking plaats tussen dr. *Knochen* en *Fischer* aan de Nederlandse grens, waarbij de bespreking met de Engelsen werd voorbereid. Voor deze besprekingen werden twee beambten van Amt VI van het R.S.H.A., *von Salisch* en *Christensen*, aangewezen. Later heeft *Heydrich* als nieuwe partner *Schellerberg* aangewezen, die zich als adjudant van de hogere officier, met wie de Engelsen zo gaarne verbinding wilden krijgen, zou voordoen. Met een door de Engelsen verschaft zendtoestel werd enige tijd onderling contact gehouden. Omstreeks 5 November kwam van hoger hand het voorlopige bevel de Engelsen te arresteren; het definitieve bevel werd op de 8ste of in de nacht daarop gegeven. Dr. *Knochen*, die tijdens de overval in het grensgebied aanwezig was, verklaart nog, dat de verwondingen van *Klop* zo ernstig waren, dat ook de snelste medische hulp hem niet meer redden kon. Van een verhoor van *Klop* is dr. *Knochen* niets bekend. Dr. *Knochen* gelooft niet, dat de overval verband hield met de door *Hitler* tegen 12 November beraamde aanval. Het leveren van het bewijs van de rieuriteitsschending door Nederland is z.i. niet het doel maar het gevolg van de overval te Venlo geweest.

2) Vgl. bijlage 36.

Dr. *Franz Fischer*, nogmaals door de heer *van Tuyll van Serooskerken* gehoord²⁾, ontkent met dr. *Knochen* tweemaal een bespreking aan de Nederlandse grens te hebben gevoerd. Hij heeft mei betrekking tot het eerste bezoek van de Duitsers aan *Payne Best* slechts telefonisch met *Knochen*, van wie hij niet wist, dat deze „Nachrichten-Offizier” was, gesproken. *Fischer* blijft er bij, dat hij op 9 November een in Nederland, in Dinxperlo, afgegeven telegram heeft ontvangen met verzoek naar Emmerik te komen.

3) Vgl. bijlage 44.

De theorie, dat het van den beginne af aan provocateurs zouden zijn geweest, wordt mede gesteund door de verklaringen van een aantal functionarissen van het Auswärtige Amt, afgelegd voor de verdediger van *Schellenberg* te Neurenberg.³⁾ De voorganger van *Schellenberg*, dr. *Werner Best*, Ministerialrat im Auswärtigen Amt, verklaart: „Diese Tätigkeit” — aan de orde is de activiteit van de Secret Service (*Stevens* en *Payne Best*) in Nederland — „sollte durch ein sogenanntes „Nachrichtenspiel” aufgeklärt werden. Zu diesem Zweck sollten angebliche deutsche Offiziere, die in Opposition zum Nationalsozialistischen Regime standen, mit den englischen Agenten *Best* und *Stevens* in Verbindung treten.” In Augustus 1941 heeft *Walter Huppenkothen* van *Schellenberg* de leiding van de buitenlandse contraspionage-afdeling overgenomen. Deze heeft zich toen de stukken over het Venlo-incident laten voorleggen. Op grond van de kennisgeving van deze stukken verklaart hij, dat „S.S.-Angehörige, die sich als zu einer gegen die deutsche Staatsführung konspirierenden Offiziersgruppe gehörend ausgaben” in Nederland contact hadden gekregen met de Secret Service. *Schellenberg* zelf verklaarde op dit punt voor het Amerikaanse Militaire Gerechtshof te Neurenberg⁴⁾: „Seit Jahren war in Holland ein deutscher Geheimagent tätig. Der Betreffende hat sich als Agent ausgegeben und hatte in diese Eigenschaft engen Kontakt mit dem Secret Service bekommen. Der Secret Service seinerseits hat offenbar die Doppel-Rolle dieses Mannes nicht erkannt und zu ihm Vertrauen gewonnen. Insbesondere deswegen wahrscheinlich Vertrauen gewonnen, weil der Agent auf einem Gebiet angab tätig zu sein, das für die Engländer von grossem Interesse war, nämlich im engen Zusammenhang mit einer Opposition im Rahmen der höchsten deutschen Wehrmachtsführung zu stehen.”

4) Vgl. bijlage 43.

22361 (van Oorschot)

Wat de inhoud van de besprekingen betreft, wordt van Engelse en Nederlandse zijde, i.c. door generaal *van Oorschot*, gesproken over vredesonderhandelingen.

22358 (van Oorschot)

De commissie heeft gemeend hiernaar uitdrukkelijk te moeten vragen, daar er ook wel gezegd wordt, en zoals begrijpelijk bijna uitsluitend van Duitse zijde, dat het doel van de besprekingen gericht was op het verkrijgen van hulp tot voorbereiding van een omwentelingspoging in Duitsland.

9292 (Roelofsen)

Van dit laatste heeft generaal *van Oorschot* zelfs nooit gehoord. Hem was als enig doel bekend eventuele vredesopgaven. Aan *Klop* was dan ook als voorwaarde gesteld, dat aan de figuur van *Hitler* niet mocht worden geraakt.

Ook de heer *Roelofsen* heeft van generaal *van Oorschot* nooit iets anders gehoord dan dat er sprake was van vredesonderhandelingen. Voor een neutraal land zou de grens van de neutraliteit overschreden

9526 (*Reynders*)

zijn, indien men aanwezig was geweest bij het voorbereiden van omwentelingspogingen.

Generaal *Reynders* deelt mede, dat hij een gesprek heeft gehad met majoor *van de Plassche*, waarin deze hem in verband met de dreigende toestand gesproken had over officieuze onderhandelingen, die op dat ogenblik gevoerd werden tussen Engelsen en Duitsers en welks nog een kansje op vredesonderhandelingen opleverden. Overigens had de heer *Reynders* van al hetgeen aan het Venlo-incident voorafging niets vernomen vóór de gebeurtenissen op 9 November 1939.

12781 (*Fabius*)

14251 (*Sillevis*)

Generaal *Fabius* weet ook slechts van bemiddelingspogingen af. Generaal *Sillevis* verklaart, dat de door hem gepresideerde commissie aanvankelijk enigszins sceptisch heeft gestaan tegenover de verklaring, dat het alleen om vredespogingen ging, juist in verband met het verloop van het Venlo-incident. Toch is het resultaat van het onderzoek geweest, dat er niet één aanwijzing verkregen is, dat met deze besprekingen iets anders zou zijn bedoeld dan het bevorderen van vredesonderhandelingen.

151SS (*Olifiers*)

Tenslotte heeft de heer *Olifiers*, destijds functionaris van G.S.-III, verklaard, dat deze besprekingen gehouden werden om nader tot een oplossing te komen voor een eventuele vrede.

Van Duitse zijde is de belangrijkste getuige *Schellenberg*, die in zijn verhoor voor het gerechtshof te Neurenberg niet zonder meer de mogelijkheid, dat het om vredesonderhandelingen ging, verwerpt, doch daaraan een dusdanige interpretatie geeft, dat volgens hem het voorbereiden van een vrede gelijk stond met de omverwerping van het Hitler-regime.¹⁾

¹⁾ Vgl. bijlage 43.

Heinz Jost, chef van afdeling VI van het R.S.H.A., laat duidelijk doorschemeren — gelijk ook in het rapport van *Frick* en *Himmler* van 29 Maart 1940 geschiedt —, dat de grondslag voor de besprekingen gevonden zou moeten worden in de wens tot het ter zijde stellen van *Hitler* en van het nazi-regime en het bevorderen van een de Engelse Regering gunstig gezind nieuw bewind.²⁾

²⁾ Vgl. bijlage 32.

Behalve de twee vermelde theorieën, wordt bij vrijwel alle lagere Duitse functionarissen de opvatting aangetroffen, dat dit gehele contact een zuiver technische spionage-aangelegenheid was en slechts ten doel had gegevens te verkrijgen omtrent de namen van in Duitsland voor de geallieerde inlichtingendiensten werkende agenten en bovendien door het in handen krijgen van de belangrijke Engelse agenten *Stevens* en *Payne Best* trachten te weten te komen, welke de organisatie was van de Secret Intelligence Service in het overige Europa. Deze opvatting vindt men b.v. in de verklaringen van *Naujocks*, dr. *W. Best*, *Huppenkothen*, *Radunski* en *Wolff*.³⁾ Het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat het verkrijgen van inlichtingen over de methoden van de S.I.S. en over de contacten daarvan in Duitsland een belangrijk nevendoeel geweest is. Uit andere stukken is echter gebleken, dat op hoog niveau na eerste kennisneming van het bestaan van dit contact waarschijnlijk het plan is uitgewerkt bij een eventuele inval in Nederland, welke, zoals bekend, reeds lang te voren vaststond, dit contact en hetgeen daaruit zou voortvloeien te gebruiken als een bewijs van neutraliteitschennis en dientengevolge hieruit een motief te smeden tot rechtvaardiging van de aanval op Nederland.

³⁾ Vgl. bijlage 44.

Dat er enig verband zou hebben bestaan tussen het tijdstip van het Venlo-incident en de tegen 12 November voorgenomen aanval, is door de commissie vrij spoedig verondersteld. Hoewel deze veronderstelling in geen der stukken enige positieve steun vindt, moet zij naar haar oordeel niet geheel en al verworpen worden.

⁴⁾ Vgl. bijlage 45.

In de richting der politieke motieven wijst vooral het belangrijke document⁴⁾, dat een notitie bevat van de hand van Legationsrat *Likus*, een intieme medewerker van *von Ribbentrop*, gedateerd 8 Augustus 1940, over de samenwerking tussen het Auswärtige Amt en het Reichssicherheitshauptamt.

Dit geschrift moet aantonen, dat de Sicherheitsdienst in het buitenland is ingezet ten dienste van de buitenlandse politiek van het groot-Duitse Rijk; ten eerste door middel van een inlichtingendienst en ten tweede door „die Vorbereitung und Durchführung von Unternehmungen, die von den diplomatischen Vertretungen des Reiches im Ausland weder veranlasst, noch ausgeführt, noch verantwortet werden können.“ Daartoe staan, zo luidt het rapport, de Sicherheitsdienst bijzondere troepen ter beschikking, die aan de volgende maatregelen op het gebied der buitenlandse politiek, ten dele voorbereidend ten dele uitvoerend, werkzaam waren: „Vorbereitung des Anschlusses Oesterreichs; Auflösung der Tschechoslowakei; Hilferuf Tiso's; Vorbereitung des Krieges gegen Polen: *Angelegenheit-Venlo, durch welche die völkerrechtliche Voraussetzung für die Massnahmen gegen Holland geschaffen wurde*; Telefongesprach Chamberlain-Reynaud betr. die Verwendung der Orientarmee gegen Russland: die *Angelegenheit-Duczansky*.“

1) R. W. Cooper, „The Nuremberg Trial“, Londen 1947, blz. 62, Vgl. bijlage 46.

2) Bijlage 47.

3) Vgl. bijlagen 26 en 48.

4) Vgl. bijlage 49.

5) Vgl. bijlagen 50 en 51.

6) Vgl. bijlage 50.

Overduidelijk blijkt ditzelfde ook uit het verslag van de redevoering, welke *Hitler* in intieme kring heeft uitgesproken op 23 November 1939, zoals deze voorkomt in „The Nuremberg Trial“ van *Cooper*¹⁾, waarin staat, dat volgens het zeggen van sommige aanwezigen *Hitler*, sprekend over het Venlo-incident, zou hebben gezegd: „At a given time, I shall use that to motivate my action“.

Van bovengenoemde politieke motieven blijkt ook duidelijk uit het z.g. verhoor, dat de stervende luitenant *Klop* op de 9de November 1939 in Dusseldorf zou zijn afgenomen.²⁾

In dit verhoor zou luitenant *Klop* verklaard hebben, dat hij aanwezig was geweest bij een bespreking tussen de Engelse en de Belgische generale staf in Brussel en voorts dat zijn onmiddellijke chefs, die weliswaar, evenals hij, sceptisch omtrent de mogelijkheid van tenuitvoerlegging van de omwentelingsplannen van de Duitse officieren waren, klaarblijkelijk daarmee doorgingen in het belang van de overeenkomsten en onderhandelingen tussen de Nederlandse generale staf en de Engelse generale staf.

Het is de commissie gebleken, dat deze verklaring een zuivere vervalsing is. Van de aanvang af heeft de commissie daarvan het vermoeden gehad. Een vermoeden, dat eerst steun vond bij enkele haar gebleken feiten en tenslotte geheel bevestigd werd door een aantal documenten van het Britse Foreign Office, welke zij door bemiddeling van het Ministerie van Buitenlandse Zaken verkregen heeft.

Reeds aanstonds viel de aandacht van de commissie op het getuigenis van de behandelende geneesheer dr. *Berends* voor het Amerikaanse tribunaal te Neurenberg³⁾, dat inhoudt, dat luitenant *Klop* met een dodelijk schot door het hoofd bewusteloos in het ziekenhuis, het Evangelisches Krankenhaus in Dusseldorf, zou zijn binnengebracht en nog slechts een aantal minuten zou hebben geleefd. Hieruit ontstond reeds dadelijk het vermoeden, dat luitenant *Klop* niet meer verhoord is kunnen worden. Verder verklaart dr. *Berends*, dat hij opdracht kreeg geen overlijdensakte op te maken. Niettemin heeft hij in tweevoud enkele notities gemaakt, waarvan hij er één opborg in het kaartsysteem van het ziekenhuis. Ongeveer in December 1939 echter werd hij te Berlijn ontboden — hij was toen reeds enkele weken gemobiliseerd — en verkreeg daar de opdracht van *Schellenberg* naar Dusseldorf te gaan om de aantekening in het kaartsysteem over luitenant *Klop* te verwijderen. Hij herinnert zich niet meer of hij het betreffende stuk verscheurd heeft of aan zijn begeleider, die met hem uit Berlijn was gekomen, heeft medegegeven.

Het vermoeden omtrent de onmogelijkheid luitenant *Klop* te verhoren vond verdere ondersteuning in de mededelingen van *Karl Benno Ditzges*⁴⁾, oud S.S. Hauptsturmführer en Kriminalrat, die — blijkens aantekeningen; welke ten grondslag gelegen hebben aan zijn verhoor in Neurenberg — vandr. *Hasselbacher*, hoofd van de Gestapo te Dusseldorf en mede-ondertekenaar van het proces-verbaal van het z.g. verhoor van luitenant *Klop*, in de namiddag van de 9de November opdracht heeft gekregen twee Engelse spionnen te fouilleren en die 's avonds met dr. *Hasselbacher* deze twee officieren en de chauffeur *Lemmens*, en derhalve niet *Klop*, heeft verhoord. Volgens de aantekeningen van *Ditzges* was *Klop* reeds gedood bij het schieten. Zijn lichaam was na balseming naar het Gestapogebouw gebracht. Het feit van de balseming van het lichaam van luitenant *Klop* heeft ook door andere hierna te noemen documenten bevestiging gevonden.⁵⁾ Heeft men dit gedaan «:n te zijner tijd een „corpus delicti“ bij de hand te hebben?

De aanvankelijke mening van de commissie, dat het proces-verbaal, houdende het verhoor van luitenant *Klop* vervalst moest zijn, is tenslotte geheel en al bevestigd door de bovengenoemde door bemiddeling van het Ministerie van Buitenlandse Zaken verkregen documenten van het Foreign Office.⁶⁾ Het zijn onder de persoonlijke papieren van S.S. Sturmbannführer *Schellenberg* te Berlijn aangetroffen medische verklaringen, die tegenstrijdig zijn, er! de correspondentie tussen de plaatselijke S.D. commandanten, *Schellenberg* en zijn collega's te Berlijn, waaruit een samenzwering blijkt tot vervaardiging van valse stukken en tot bedrog. Zoals reeds gebleken is, was *Schellenberg* als functionaris van het Reichssicherheitshauptamt belast met de behandeling van de zaak-Venlo

Het z.g. medische bewijsmateriaal bevat vier verklaringen, waaronder twee van Hauptsturmführer dr. *Jung*, geneeskundig ambtenaar van het hoofdbureau van de Staatspolitie te Dusseldorf. Deze arts heeft luitenant *Klop* aldaar het eerst medische bijstand verleend. Beide verklaringen dragen dezelfde dagtekening, doch de ene geeft een vroeger uur en een andere plaats van de verleende medische hulp aan dan de andere. Bovendien heet het in het eerste rapport, dat hij *Klop* bewusteloos aantrof en dat een kogel door diens hersenen was heengegaan, zodat de hersenmassa naar buiten kwam door beide openingen, en tevens dat er een schedelfractuur was. In het andere

stuk wordt echter vastgesteld, dat er een ernstige schaafwond was aan het hoofd zonder doorboring van de hersenen.

De andere twee verklaringen zijn van dr. *Berends*, arts aan het Evangelisches Krankenhaus, waarheen luitenant *Klop* daarna is overgebracht. In de eerste is sprake van een wond, veroorzaakt door een kogel in de rechterslaap, die naar buiten is gekomen achter het linker oor, terwijl de tweede verklaring, die blijkens het begeleidend schrijven als gevolg van een telefonisch verzoek aangeboden is aan het hoofdbureau van de Staatspolitie, deze verwonding beschrijft als niet dodelijk.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat hier twee echte en twee op last van de Gestapo vervaardigde valse verklaringen gevonden zijn.

Dit vermoeden wordt bevestigd door de brief van 7 December 1939 van *Hasselbacher*, hoofd van het hoofdbureau der Staatspolitie te Düsseldorf. Deze brief is aan *Schellenberg* gericht en onthult met vermelding van vrij wat bijzonderheden plannen tot vervalsing van het medisch bewijsmateriaal, die hun neerslag hebben gevonden in de boven besproken geneeskundige verklaringen. Zo wordt er in gewezen op de wenselijkheid, dat in de verklaring van dr. *Jung* melding zal worden gemaakt van een verhoor en van het feit, dat *Klop* het bewustzijn niet heeft verloren vóór 18.25 uur. Aan deze wensen werd getrouw voldaan in de tweede verklaring van *Jung*.

Dat de opzet geweest is met deze vervalste medische rapporten de weg te banen voor de vervaardiging van een vervalste verklaring, die aan luitenant *Klop* zou kunnen worden toegeschreven en een rechtvaardiging zou verschaffen voor het optreden van *Schellenberg* en zijn bende, blijkt eveneens uit een stuk, gedateerd 9 November 1939 en getiteld: „verhoor van luitenant *Klop*”. (Evenals de letterlijke tekst van de bovenvermelde medische verklaringen en de brief van *Hasselbacher* aan *Schellenberg* bevindt zich ook een afschrift van dit stuk in de in margine vermelde bijlage.) Net onderhavige stuk zit vol verbeteringen en toevoegingen in blauw potlood, blijkbaar in *Schellenberg's* handschrift. Bovendien worden er plaatsen in aangegeven voor *Klop's* handtekening, hoewel op het ogenblik, waarop het stuk in elkaar werd gezet, luitenant *Klop* reeds ten minste 28 dagen dood was. Het gehele stuk moet derhalve beschouwd worden als een concept voor een vervalste verklaring van luitenant *Klop*.

Met absolute zekerheid kan niet bewezen worden, dat luitenant *Klop* niet in staat was op enig tijdstip tussen het ogenblik, waarop hij door schoten getroffen werd en dat van zijn overlijden, een verklaring af te leggen. Het boven aangehaalde bewijsmateriaal echter sluit zulk een mogelijkheid vrijwel uit.

Deze conclusie wordt nog versterkt door het feit, dat onder de persoonlijke papieren van *Schellenberg* zich een aantal blanco vellen papier bevond, die aan de voet de handtekening „D. Klop” droegen. Er zijn er in het geheel 17 van, waarvan 15, waarop de handtekeningen met inkt gezet zijn, en 2, waarop zij met onuitwisbaar potlood zijn geplaatst. Beide met potlood gezette handtekeningen zijn doorgestreept met het zelfde potlood. Het is moeilijk niet de conclusie te trekken, dat deze handtekeningen pogingen of oefeningen van een deskundige vervalser zijn om een echte handtekening na te maken, gevonden op een van de papieren, welke op luitenant *Klop's* persoon in beslag genomen zijn, terwijl de 15 met inkt gezette handtekeningen de voltooide vervalsingen zijn. De voltooide vervalsingen zijn bestemd om gebruikt te worden als stukken, die een authentiek karakter geven aan een valselijk vervaardigde verklaring of bekentenis. Deze veronderstelling is te meer houdbaar, als men iet op het medische bewijsmateriaal. De handtekeningen zijn fors en verraden niet het minste teken van zwakte of beving, terwijl bekend is, dat *Klop* slechts zeer weinige minuten van zijn dood was op het ogenblik, waarop hij ze gezet zou moeten hebben. Bovendien was zijn rechterbovenarin zwaar gewond.

Reeds werd hierboven gewezen op het feit, dat het lijk van luitenant *Klop* gebalsemd is. Brieven van *Hasselbacher* van eind December 1939 leveren hiervan mede het bewijs. In de eerste vraagt *Hasselbacher* aan *Schellenberg* een spoedige beslissing op de vraag of het lijk verast moet worden. De tweede bevat aanwijzingen wat er niet het lijk van luitenant *Klop* gebeurd is tot op de 29ste December 1939. Na kennisneming van deze stukken, waaruit een uitgebreide vervalsing van bewijsmateriaal overduidelijk blijkt, kan geen twijfel meer overblijven aan de onechtheid van het bij het officiële Duitse memorandum van 10 Mei 1940 gevoegde z.g. verhoor van luitenant *Klop*.

De commissaris van politie te Venlo, de heer *Eissens*, heeft op 6 Februari 1949 nog gehoord *Edith Beer*, de secretaresse van dr. *Hasselbacher*, die verklaard heeft, dat zij de z.g. door luitenant *Klop* afgelegde verklaring niet heeft opgenomen, hoewel het gebruikelijk zou zijn geweest, dat zij als secretaresse van dr. *Hasselbacher* dit zou hebben gedaan.²⁾

¹⁾ Zie bijlage 50.

²⁾ Zie bijlage 52.

22464 (*van Oorschot*)

14274 (*Sillevis*)

¹⁾ Vgl. bijlage 53.

²⁾ Bijlage 54.

22366 (*van Oorschot*)

³⁾ Vgl. bijlage 43.

⁴⁾ *K. von Schuschnigg*, „Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot“, blz. 497.

Doordat het proces-verbaal van het verhoor van luitenant *Klop* een vervalsing is gebleken te zijn, behoeft de daarin eveneens opgenomen „verklaring“ over zijn deelneming aan een bespreking van stafofficieren te Brussel geen nadere behandeling meer. Te allen overvloede zij er hier nog op gewezen, dat generaal *van Oorschot*, daarover gehoord, voordat de commissie van de zo juist besproken documenten had kennis gekregen, deze bewering als pertinente onwaarheid qualificeerde, hetgeen ook reeds het inzicht was van de commissie-*Sillevis*. Uit de hierboven op blz. 29 vermelde verklaring van generaal-majoor *P. L. G. Doorman* is bovendien gebleken, dat er in Brussel nimmer een bespreking heeft plaats gehad met Nederlandse stafofficieren. Vermoedelijk is dan ook dit onderdeel door de Duitsers in de z.g. verklaring van luitenant *Klop* opgenomen als toekomstig „bewijsmateriaal“ voor de schending van de neutraliteit door Nederland, dat in de nota van *von Ribbentrop* van 10 Mei 1940 verwerkt kon worden.

Een duidelijk bewijs ook voor de motieven, op grond waarvan de hoge Duitse autoriteiten het Venlo-incident geprovoceerd hebben, is de eigenhandig geschreven voordracht van *Himmler* aan *Hitler* om de deelnemers aan het Venlo-incident te belonen met het IJzeren Kruis 1e en 2e klasse ¹⁾.

In dit document heet het:

„Die Manner hatten die Aufgabe, bestehende Nachrichtenverbindungen in der Weise auszunutzen, dass der Beweis für den fortgesetzten Bruch der Neutralität Hollands zu Gunsten Englands erbracht werden konnte.“

En voorts zou hier de in Neurenberg afgelegde verklaring ²⁾ van dr. *Friedrich Gaus*, voorheen Ministeriaaldirecteur und Leiter der Reichsabteilung des deutschen Auswärtigen Amtes mit dem Titel eines Unterstaatssekretars, nog een duidelijke bevestiging kunnen inhouden, waar hij, sprekend over het feit, dat het Auswartige Amt op de hoogte was van een aanstaande inval, onder punt 4 vermeldt, dat bij kort na Kerstmis 1939 van *von Ribbentrop* de mededeling ontving, dat het Auswartige Amt omvangrijk materiaal over het niet handhaven der neutraliteit door Nederland tot zijn beschikking had gekregen. Dit materiaal was door *Himmler* en *Heydrich* samengesteld, gedeeltelijk in verband met het Venlo-incident. Als kenner van het volkenrecht moest hij de feitelijke gegevens, bestuderen om te zien of Nederland inderdaad zijn neutraliteitsverplichtingen niet voldoende had nageleefd.

Op grond van deze belangrijke documenten kan men dus als vaststaande aannemen, dat op hoog niveau, nl. daar, waar in aller eerste aanleg de plannen voor een politieke gedragslijn ten aanzien van het buitenland werden bepaald, het hoofdmotief is geweest, dat een geprovoceerd incident bij een eventuele inval als bewijs zou kunnen dienen voor het feit, dat Nederland zijn neutraliteit niet had gehandhaafd.

Daarnaast behoeft het niet te bevreemden, dat ondergeschikten, die uitvoerders zijn van een bepaalde opdracht, hiervan niet op de hoogte zijn. Hoewel *Schellenberg* later een groot man is geworden in het R.S.H.A., bekleedde hij in 1939 nog slechts een ondergeschikte functie.

Uit het verhoor van *Schellenberg* in Neurenberg kwam nog een ander motief naar voren, dat in de verhoren, zowel in Neurenberg als voor de commissie, reeds een rol had gespeeld, nl. het verband met de op *Hitler* gepleegde aanslag van 8 November 1939 in de Braukeller te Munchen.

Schellenberg verklaart ³⁾, dat hij in de vroege morgen van de 9de November door *Himmler* zelf, met wie hij ambtelijk nooit iets te doen had gehad, werd opgebeld en het bevel kreeg, in verband met de in die nacht gepleegde aanslag op *Hitler* in Munchen, de beide Engelse spionage-officieren, zo mogelijk levend, over de Duitse grens te voeren. De aanslag zou geschied zijn door agenten van de Britse Intelligence Service en verklaringen van deze beide Engelse officieren zouden daarvoor als bewijs moeten dienen.

Toen echter uit de verhoren van *Stevens* en *Payne Best* bleek, dat dezen niets met de aanslag in Munchen te maken hadden gehad, heeft *Schellenberg* geadviseerd om het grote proces, dat *Himmler* zich voorstelde te voeren tegen de Engelse Secret Service, niet door te laten gaan, aan welk advies blijkbaar gevolg is gegeven.

Geruime tijd heeft men gemeend, dat deze aanslag in de Bürgerbraukeller te München door de S.D. zelf geënceneerd was. Een andere theorie is, dat de aanslag gepleegd zou zijn door de communist *Elsler*, doch dat *Himmler* steeds getracht heeft de verantwoordelijkheid te leggen op *Strasser*, *Stevens* en *Best*. In dit verband is merkwaardig hetgeen van *Schuschnigg* in zijn werk „Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot“ met betrekking tot *Elsler* mededeelt. *)

Von Schuschnigg heeft deze *Elsler* in de Gestapo-gevangenis te Munchen gezien en *Payne Best*, die hij in Dachau ontmoet heeft, wist

hem te vertellen, dat *Elsler* in dat kamp een speciale, gunstige behandeling genoot. Hij zou zelfs na de oorlog 40 000 mark van de Gestapo krijgen. Op het allerlaatste ogenblik, aldus *von Schuschnigg*, heeft de commandant van het kamp het volgende telegram, dd. 1 April 1945, ontvangen: „Der Reichsführer und Reichsminister *Heinrich Himmler* ordnet über allerhöchsten Auftrag an, dass der bekannte Haftling *Elsler* durch besonders verlässliche Leute sofort umzulegen sei, wobei über allerhöchste Weisung eine Pressenotiz zu veröffentlichen wäre, dass *Elsler* bei einem Terrorangriff des Feindes im K.Z. Dachau ums Leben kam." Dit telegram is volgens deze schrijver in originali in handen van *Payne Best* gekomen, die het hem getoond heeft.

Ter illustratie van de vele machinaties, die om het Venlo-incident heen opgezet zijn, heeft de commissie ook deze lezing willen vermelden. Het definitieve oordeel hierover laat zij aan de geschiedvorsers over.

De verklaringen samenvattend en de stukken beschouwend, meent de commissie, dat omtrent de Duitse doelstellingen geen onzekerheid kan bestaan en dat de verschillende verklaringen, daarover gegeven, niet met elkaar in tegenspraak zijn, doch slechts bewijzen, dat de doelstelling meerledig geweest is.

Men kan als vaststaand aannemen, dat, zij het dan wellicht niet in het allereerste begin, het voornaamste motief op hoog politiek niveau gelegen heeft, nl. het zoeken van argumenten, die een gewelddadige inval in Nederland zouden kunnen rechtvaardigen op grond van het niet handhaven der neutraliteit van Nederlandse zijde. Slechts de hoogste chefs *Hitler*, *Himmler*, *Heydrich*, en misschien nog een enkele andere, zijn hier waarschijnlijk van op de hoogte geweest. Daarentegen heeft in de kring van de speciale S.D.-commando's, in wier handen de uitvoering lag, als inotief gegolden het verzamelen van inlichtingen over methoden en werkwijzen van de Britse Secret Intelligence Service en het opsporen van in Duitsland voor deze dienst werkende agenten.

Blijkens het vonnis dd. 11 April 1949 van het United States Military Tribunal IV te Neurenberg in de zaak tegen *Ernst von Weizsäcker* c.s., in welke zaak *Schellenberg* mede berecht is, is het gerechtshof van oordeel, dat ook ten aanzien van *Schellenberg*, hoezeer deze ook aansprakelijk is voor zijn aandeel in het Venlo-incident — waarvoor hij in Nederland vervolgd en veroordeeld kan worden — niet bewezen is, dat hij geweten heeft van het doel, waarvoor zijn rapport over de gebeurtenissen te Venlo zou worden gebruikt.¹⁾

Een derde motief moet dan slechts incidenteel gespeeld hebben, en wel op last van *Himmler*: de opvoering van een monsterproces naar aanleiding van de aanslag in München in de Braukeller. Dit zou het Duitse volk duidelijk moeten maken, dat de Britse Inlichtingendienst, in samenwerking met de Nederlandse, Belgische en Franse inlichtingendiensten, bezig was te intrigeren tegen het bestaan en de veiligheid van de Duitse staat en zijn leiders.

Dat de aan het incident voorafgegane besprekingen van verschillende zijden als een belangrijke aangelegenheid werden gezien, blijkt wel uit het feit, dat zowel lord *Halifax* als *Hitler*, *Himmler* en *Heydrich* en in Nederland, hoewel zeer ten dele, generaal *van Oorschot* daarvan op de hoogte waren.

Wat de Nederlandse verantwoordelijkheid in deze betreft, moeten uitdrukkelijk vier instanties worden onderscheiden.

In de eerste plaats luitenant *Klop*, die na de eerste en tweede door hem bijgewoonde bespreking, toen generaal *van Oorschot* hem verboden had zich verder met de zaak in te laten, voor eigen risico doorwerkte. Luitenant *Klop* heeft hierbij stellig niet met de nodige terughoudendheid en voorzichtigheid gehandeld. Dit blijkt o.m. uit de inhoud van een schrijven,²⁾ dat generaal-majoor H. *Koot* onder dagtekening van 16 Februari 1949 tot de commissie richtte. Hierin vermeldt deze, dat luitenant *Klop* in de ochtend van 9 Nove ber 1939 nog bij hem is geweest met het verzoek de berichtgeving van de Duitse officieren aan hun opdrachtgevers te doen af luisteren, aangezien hij verwachtte, dat deze langs radio-telegrafische weg zou geschieden. Luitenant *Klop* kende de golflengte en wist, dat de code, welke zou worden toegepast, het z.g. „cijfervierkant", ook wel „play-fair-system" genoemd, was. De heer *Koot* heeft luitenant *Klop* toen nadrukkelijk voor een Duitse hinderlaag of provocatie gewaarschuwd, „omdat men dergelijke zeer gewichtige en geheime besprekingen niet toevertrouwt aan een door Jan en alleman af luisterbare radio-uitzending met toepassing van zo'n snertcode als het cijfervierkant in zijn meest eenvoudige vorm". Luitenant *Klop* zei daarop, dat hij op de mogelijkheid van een hinderlaag gerekend had en zijn revolver meenam. Gezien dat alles, is het onbegrijpelijk, dat luitenant *Klop* in Venlo de patrouille marechaussee niet heeft afgewacht alvorens naar café *Backus* te gaan.

¹⁾ Vgl. bijlage 14.

²⁾ Vgl. bijlage 55.

22359 (*van Oorschot*)
14266 (*Sillevis*)

9526 (*Reynders*)

7152 (*vnn den Tempel*)

7257 (*Bolkestein*)

7370 (*Dijxhoorn*)

7821 (*Albarda*)

8026 (*Welter*)

8160 (*Gerbrandy*)
8456 (*de Geer*)

11946 (*van Kleffens*)
12172 (*Steenberghe*)

S622 (*Snouck Hurgronje*)
8776 (*van Angeren*)

11946 (*van Kleffens*)

In de tweede plaats draagt als hogere instantie generaal *van Oorschot* de verantwoordelijkheid, voorzover het voorgevallene heeft plaats gehad vóór het ogenblik, dat luitenant Klop zelfstandig ging experimenteren, dus voorszover het de eerste en tweede door luitenant *Klop* bijgewoonde bespreking betreft. De commissie neemt daarbij aan, dat generaal *van Oorschot* niet anders geweten heeft dan dat het bij deze besprekingen ging om vredesposingen.

Een instantie hoger is de opperbevelhebber, generaal *Reynders*, die zegt: „Ik heb er wel eens wat van gehoord, maar ik heb er mij niet uitdrukkelijk mee bemoeid”, een mededeling, die steun vindt in de verklaringen der andere hieromtrent gehoorde getuigen.

In de vierde plaats komt de Regering. Uit de aard der zaak heeft de commissie aan alle leden van het toenmalige Kabinet uitdrukkelijk de vraag gesteld, of zij op de hoogte waren van de besprekingen tussen Engelsen en Duitsers in Nederland. Alle Ministers verklaren, dat zij van deze zaak voor het eerst iets vernomen hebben na het Venlo-incident op 9 November 1939.

Voorzover de heer *van den Tempel* zich herinnert, was het geval voor het Kabinet geheel nieuw. Op het Kabinet als zodanig maakte het een onaangename indruk, omdat het incident niet lag in de lijn, die wij dachten te volgen. „Het geval is, doordat er van Duitse kant geen inlichtingen over kwamen, nooit geheel klaar vóór ons gelegd.” Volgens de heer *Bolkestein* is het een van de ongelukkigste incidenten geweest, die hij heeft meegemaakt. Hij herinnert zich nog de consternatie van de betrokken Minister, toen het gebeurd was. De reactie was niet erg genoeglijk. De heer *Dijxhoorn* hoorde van het geval-Venlo voor het eerst, toen luitenant Klop doodgeschoten was. Eerst toen kreeg hij het verhaal, dat er besprekingen waren gevoerd. De opperbevelhebber heeft hem nooit laten weten, dat er zulke besprekingen plaats vonden op Nederlands grondgebied. Later vernam hij, dat luitenant *Klop* op een gegeven moment aan generaal *van Oorschot* had gerapporteerd, dat de besprekingen afgelopen waren. De heer *Albarda* zegt, dat het Kabinet angstvallig de hand heeft gehouden aan een politiek van strikte neutraliteit. Het bekende Venlo-incident heeft tot gevolg gehad, dat de verantwoordelijke chef van de inlichtingendienst, generaal *van Oorschot*, is ontslagen. De heer *Welter* verklaart: Het is geheel buiten kennis van het Kabinet als zodanig gebeurd; dit kwam het pas te weten toen het gebeurd was. De heer *Gerbrandy* bevestigt, dat een en ander heeft plaats gehad buiten medeweten van de Regering als zodanig. De heer *de Geer* meent, dat er niets in strijd met de neutraliteit is gebeurd. De heer *van Kleffens* had eveneens nooit iets van besprekingen gehoord. Ook de heer *Steenberghe* heeft verklaard, dat het Kabinet niets heeft geweten van de besprekingen, die aan het Venlo-incident zijn voorafgegaan. Het vernam pas iets van deze zaak, toen het incident zich had afgespeeld. Alles is volkomen buiten medeweten van de Regering geschied.

Ten overvloede heeft de commissie hierover ook nog gehoord de heren *Snouck Hurgronje* en *van Angeren*, die ten gevolge van hun functies geacht moesten worden van dergelijke zaken op de hoogte te zijn, doch ook deze beiden verklaarden positief, dat alles buiten de Regering om gebeurd is.

Dat derhalve met hetgeen aan het Venlo-incident is voorafgegaan, iets geschied zou zijn, dat met de door de Regering nauwlettend gevoerde politiek van neutraliteit strijdig zou zijn, is dan ook naar het oordeel van de commissie geheel en al onwaar. Hetgeen ook overduidelijk blijkt uit het feit, dat, indien bij de Duitsers op dat ogenblik daaraan enige twijfel bestaan zou hebben, de volgende dag de Duitse gezant stellig bij de Minister van Buitenlandse Zaken zou zijn geweest met de mededeling, dat van Nederlandse zijde in strijd met de neutraliteit gehandeld was. En dit is niet geschied. Van Duitse zijde is geen enkel protest ingediend.

Aldus ook het oordeel van de heer *van Kleffens*, die aan zijn verklaring nog toevoegt, dat de Nederlandse Regering, zoals trouwens uit het Oranjeboek van April 1940 reeds is gebleken, zelfs een onderzoek of arbitrage heeft voorgesteld, waarop de Duitsers, ondanks herhaald aandringen, niet zijn ingegaan.

De Regering gaat dan ook, naar het oordeel der commissie, in deze zaak geheel vrij uit.

Het valt achteraf te betreuren, dat de verantwoordelijkheid voor dit incident door de toenmalige chef van G.S.-III, de heer *van Oorschot*, alleen en in haar volle zwaarte moest worden gedragen. Het is het risico van dit vak, dat, naar de commissie gebleken is, door de heer *van Oorschot*, om het met zijn eigen woorden te zeggen „blijmoedig” aanvaard is. Deze houding siert de krijgsman.

Toen, na het Venlo-incident generaal *van Oorschot* van zijn functie was ontheven, volgde luitenant-generaal H. A. C. *Fabius* hem op als hoofd van G.S.-III.

In een nota van de heer *Fabius* aan de commissie wordt de opmerking gemaakt, dat „de Minister-President het geval-Venlo naar binnen afdeed door een brief te schrijven aan de O.L.Z., dat het aan het militair gezag verboden moest worden om buiten het departement van Justitie om contact te onderhouden met agenten van Buitenlandse mogendheden." Dit zou volgens de heer *Fabius* praktisch neerkomen op volkomen desorganisatie en lamlegging van de militaire veiligheidsdienst.

Deze brief, die op zijn last na de capitulatie op 14 Mei 1940 verbrand is, behelsde dus:

I . Een indirect verbod tegen de toepassing van artikel 13 van de Oorlogswet;

II. Een verwijt, dat het militair gezag zijn bevoegdheden had overschreden en de neutraliteitspositie in gevaar had gebracht."

12787 (*Fabius*)

In zijn verhoor bevestigt de heer *Fabius*, dat deze brief van de Minister-President er geweest is, doch hij kon niet meer positief zeggen aan wie deze brief gericht was. Hij heeft het idee, dat dit een brief aan de opperbevelhebber was. Hij weet zeker, dat hij die brief zelf op zijn bureau heeft gehad.

12792 (*Fabius*)

De stipte uitvoering van deze brief heeft generaal *Fabius* in strijd geacht met het belang van het land, weshalve het hem mogelijk lijkt, dat hij aan die brief zo min mogelijk bekendheid heeft gegeven om voor de eventuele niet-naleving geen ander verantwoordelijk te stellen. De strikte naleving van de orief van de heer *de Geer* zou volgens de heer *Fabius* betekend hebben, dat het contact met buitenlandse agenten in het vervolg alleen via het departement van Justitie mocht lopen.

7379 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* is van deze brief niets bekend. Hij acht het onwaarschijnlijk, dat een dergelijke brief buiten hem om geschreven zou zijn.

8458 (*de Ceer*)

8627 (*Snouck Hurgronje*)

25508 e.v. (*Reynders*)

25670 (*Rooseboom*)

9284 (*Roelofsen*)

Zowel oud-Minister *de Geer* als de heer *Snouck Hurgronje* herinneren zich niets van zulk een brief, evenmin als de heren *Reynders* en *Rooseboom*, de toenmalige chef van afdeling B van G.S.-111.

De heer *Roelofsen* heeft deze brief nooit gezien. Het lijkt hem vreemd, dat Minister *de Geer*, die zo formeel was, rechtstreeks aan G.S.-III zou hebben geschreven. Wel kan hij zich voorstellen, dat de secretaris-generaal van het departement van Financiën, dat de heer *de Geer* beheerde, de heer *van Asch van Wijck*, die een neef van generaal *Fabius* was, de zaak in deze geest mondeling met de heer *Fabius* behandeld zou hebben. Hij voegt hieraan toe, dat de heer *Fabius* zich er niet aan gehouden heeft en gewoon met het systeem is doorgegaan.

Daar geen der getuigen, die door hun functie of ambt van dit schrijven rechtstreeks kennis behoorden te dragen, hieromtrent iets heeft kunnen mededelen, dat de bewering van de heer *Fabius* ondersteunde, wil het de commissie voorshands voorkomen, dat zijn overigens zeer positieve verklaring op een misverstand moet berusten.

Wellicht is in een of andere vorm aan de orde gesteld een betere coördinatie en samenwerking met Justitie, een veronderstelling, die steun vindt in de opmerking van de heer *Roelofsen*, dat inderdaad in deze geest gesproken is.

22430 (*van Oorschot*)

Gezien de grote ongerustheid van de toenmalige Minister-President over het verloop van het Venlo-incident, mag met deze mogelijkheid wel rekening worden gehouden. De mate van zijn ongerustheid blijkt ook uit de verklaring van de heer *van Oorschot*, dat de heer *de Geer* in Engeland gezegd heeft, dat wij, als wij dat geval-Venlo niet gehad hadden, geen oorlog met *Hitler* zouden gekregen hebben. Een zelfde relaas vertelt de heer *van Blankenstein*, wie de heer *de Geer* in Londen toegevoegd zou hebben: „U hebt zeer veel kwaad aanggericht met het geval-Venlo".

9436 (*van Blankenstein*)

VI. De staat van beleg

De problematiek, welke vastzit aan de staat van beleg, is door de commissie behandeld in het verslag over de wisseling van het opperbevel.

Indien de commissie er thans nog op terugkomt, is het slechts, omdat zij de politieke motieven, waarop het van militaire zijde zo zeer gewraakte langdurige uitstel van de afkondiging van de staat van beleg heeft berust, bij de leden van het toenmalige Kabinet heeft willen nagaan om ze op hun juistheid te toetsen. Immers, de staat van beleg is een in het gewone leven van het volk diep ingrijpende maatregel met ver strekkende consequenties.

Wanneer dan ook van militaire zijde tijdens de mobilisatie herhaaldelijk bij de Regering is aangedrongen op het zo spoedig mogelijk afkondigen van de staat van beleg, voornamelijk in verband met de door de legerleiding gevoelde noodzaak grotere bevoegdheden te hebben op civiel gebied — een zaak dus, die de veiligheid en de zelfstandigheid van de staat aangaat, en derhalve van het grootste gewicht is — moet men aannemen, dat de gronden, waarop de herhaalde weigering van de Regering berustte, van nog gewichtiger aard waren.

Volgens het getuigenis van de heer *de Geer* is de kwestie van de staat van beleg dan ook meermalen in de Ministerraad besproken en was er over de vraag, of het moment ter invoering reeds aangebroken was, somtijds verschil van opinie maar is er nooit heftig verschil van gevoelen geweest.

De heer *van Kleffens* heeft verklaard, dat het wel vast staat, dat de heer *de Geer* de grootste rem was, terwijl de sociaal-democraten er ook vóór waren met de invoering van de staat van beleg zolang mogelijk te wachten, welk laatste standpunt zich volgens de heer *van Kleffens* zeer wel liet verdedigen.

Als hoofdmotief gold voor al de Ministers de overweging, dat men de grondwettelijke vrijheden en bevoegdheden van het Nederlandse volk niet eerder wilde beperken dan wanneer het absoluut onvermijdelijk was.

Het zolang mogelijk eerbiedigen van de democratische zeden en vrijheden en het zolang mogelijk handhaven van de normale toestand was een zaak van vitaal belang met het oog op de behartiging van de rechten van de burgerbevolking.

Volgens de heer *Gerbrandy* was het nuttig effect van de staat van beleg, waarin de verhouding als het ware werd omgekeerd en de civiele autoriteiten ondergeschikt werden gemaakt aan de militaire, evenzeer te verkrijgen op een andere manier.

Op deze gedachtengang sluit de opmerking van de heer *van Kleffens* nauw aan, dat men naar een compromis zocht, dat te ener zijde recht deed wedervaren aan de eisen van de gespannen toestand en te anderzijde het normale leven niet meer besnoeide en inperkte dan verantwoord was.

De grote belangstelling van de onderscheidene Ministers voor de gevolgen van de toepassing van de staat van beleg voor de onder hun departement ressorterende gebieden komt tot uiting in de verklaringen van de heren *van den Tempel* en *Steenberghe*. Zij versterken slechts de waarde van het leidende motief, wanneer zij er op wijzen, dat allerlei beperkingen op economisch en sociaal gebied en aantasting van het economisch leven in Nederland pas zo laat mogelijk mogen plaats hebben.

Als tweede motief wordt zowel door de heer *de Geer* als door de heer *Albarda* de bezorgdheid opgegeven, de burgerij te behoeden tegen nodeloze spanning en ongerustheid.

Als derde motief wordt door de heer *Steenberghe* nog gewezen op het feit van een zeker wantrouwen tegen de toenmalige opperbevelhebber, waardoor men de vrees koesterde, dat deze de bevoegdheden, voortvloeiende uit de staat van beleg, niet juist zou hanteren.

De commissie, deze motieven achteraf beschouwende, kan deze billijken. Immers, juist op grond van de na de oorlog opgedane ervaring met het militair gezag is gebleken, dat de bezorgdheid voor het in het gedrang komen van de grondwettelijke rechten, vrijheden en

8462 (*de Geer*)

11959 (*van Kleffens*)

7384 (*Dijxhoorn*)

8032 (*Welter*)

8171 (*Gerbrandy*)

3045; 7825 (*Albarda*)

8462 (*de Geer*)

7262 (*Bolkestein*)

3683; 3739; 8171 (*Gerbrandy*)

11959 (*van Kleffens*)

7151 (*van den Tempel*)

12176 (*Steenberghe*)

8462 (*de Geer*)

7825 (*Albarda*)

12176 (*Steenberghe*)

bevoegdheden van het volk bij afwijking van het normale regiem geenszins ongegrond te noemen is. Slechts tegenover het tweede motief staat zij een weinig sceptisch. In een democratisch land, waar vrijheid van voorlichting door de organen van de pers mogelijk is, kan het volk zelf tot een juist inzicht komen van de situatie, waarin het land verkeert, en kan het ook spanningen, die onvermijdelijk zijn, verdragen. Een beleid, dat geïnspireerd zou zijn door een patriarchale houding, geeft blijk van een onvoldoend inzicht in de eigen kracht van het volk.

In haar verslag over punt a van het Enquêtebesluit heeft de commissie uitvoerig het feit behandeld, dat de Regering, die enerzijds huiverig was om de bevoegdheden der Oorlogswet te spoedig aan het militair gezag te geven, doch anderzijds de behoefte aan bepaalde buitengewone bevoegdheden onder de gegeven omstandigheden wel gevoelde en deze bij wege van een afzonderlijke wettelijke regeling aan het civiele gezag wilde verlenen, in gebreke is gebleven om zulk een wettelijke regeling tijdig tot stand te brengen. Daardoor heeft zij ongetwijfeld haar stelling nemen tegen de toepassing van de bepalingen der Oorlogswet verzwakt. De commissie volstaat met te dezer plaatse hierop de aandacht te vestigen. Zij moge voor het overige verwijzen naar genoemd verslag.

¹⁾ *Winston Churchill*, „Mémoires over de tweede wereldoorlog“, Deel II, blz. 183 en 184.

²⁾ Vgl. ook bijlage 56. In het in deze bijlage opgenomen citaat uit *Erich Kordt's* „Wahn und Wirklichkeit“ wordt als datum van de noodlanding van het Duitse vliegtuig in België 10 Januari 1940 genoemd. Ook in het vonnis dd. 11 April 1949 van het United States Military Tribunal, IV, te Nurenberg (zie bijlage 14), in de zaak tegen *Ernst von Weizsäcker* c.s. wordt als datum daarvan 10 Januari 1940 aangegeven. De commissie heeft de werkelijke datum van deze gebeurtenis niet kunnen vaststellen en moet dus volstaan, met de aandacht te vestigen op het verschil tussen de in deze bronnen opgegeven datum en die, welke vermeld wordt in de „Mémoires“ van *Churchill*.

19483; 25514 e.v. (*Keynders*)

25563 (*Snouck Hurgronje*)

25889 (*Dijxhoorn*)

18336 e.v. (*van de Plassche*)

26013 e.v. (*de Beus*)

VII. Landing van een Duits vliegtuig in België in Januari 1940

In de mémoires van de Engelse voormalige Minister-President *Churchill*¹⁾ wordt melding gemaakt van de noodlanding van een Duits vliegtuig in België op 19 Januari 1940.²⁾

Dit feit was wel bekend, doch de zeer concrete voorstelling van zaken, door de heer *Churchill* gegeven, gaf de commissie aanleiding te onderzoeken of en in welke mate daarvoor in aanmerking komende Nederlandse autoriteiten toentertijd reeds dezelfde kennis van zaken bezaten als de heer *Churchill* thans als toen reeds bekend onthult. In dit vliegtuig toch werden papieren gevonden: waarvan *Churchill* letterlijk zegt: „Deze papieren bevatten het volledige, feitelijke plan voor de invasie van België, Nederland en Frankrijk, waartoe *Hitler* besloten had.“

De Franse en Engelse Regeringen hebben volgens deze bron afschriften ontvangen van deze documenten. Moet hieruit de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de Nederlandse Regering van deze documenten niet op de hoogte is gesteld?

Volgens generaal *Reynders* is tijdens zijn opperbevelhebberschap dat tot 6 Februari 1940 geduurd heeft, de Nederlandse Regering als zodanig niet ingelicht. Hij herinnert zich slechts, dat op een gegeven oogenblik het bericht van het neerkomen van het vliegtuig bekend werd en het feit, dat er toen onder de leden van de Regering enige ongerustheid bestond.

Hij is toen door de hlinister van Buitenlandse Zaken ontboden, bij wie zich de Minister van Defensie reeds bevond. Tot vrij diep in de nacht hebben zij gewacht op nadere berichten.

De juiste inhoud van de documenten heeft de heer *Reynders* echter niet vernomen. Dat berichten daarover wel bij Buitenlandse Zaken zouden zijn binnengekomen en niet doorgegeven zouden zijn aan de opperbevelhebber, acht generaal *Reynders* wel volkomen onjuist, maar niet ondenkbaar. Er heersten zijns inziens op Buitenlandse Zaken blijkbaar min of meer bijzondere opvattingen, hetgeen ook gebleken zou zijn ter gelegenheid van de stappen, door de Duitse gezant bij Buitenlandse Zaken gedaan, waarvan Buitenlandse Zaken hem niet op de hoogte heeft gesteld.

De heer *Snouck Hurgronje* is van mening, dat het neerschieten van het vliegtuig niet zo'n indruk heeft gemaakt als achteraf wel wordt voorgesteld. Wij, aldus de heer *Snouck Hurgronje*, hebben dit altijd voor camouflage gehouden.

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat dit bepaaldelijk geen onbekende zaak was en dat de inlichtingendienst er vrij spoedig achter is gekomen.

Er is evenwel verschrikkelijk over gedelibereerd, of deze documenten echt of vals waren. Volgens deze getuige moet de toenmalig-opperbevelhebber, generaal *Reynders*, evenals hij zelf, door de inlichtingendienst, die rechtstreeks onder hem ressorteerde, op de hoogte gebracht zijn.

Dat echter de Regering van België, en in een later stadium de Regeringen van Frankrijk en Engeland, de Nederlandse Regering mededelingen zouden hebben gedaan omtrent die papieren, herinnert de heer *Dijxhoorn* zich niet.

De verklaring van de heer *Dijxhoorn*, dat men omtrent de inhoud van de zich in het vliegtuig bevindende papieren vernomen heeft door middel van de inlichtingendienst, wordt bevestigd door de heer *van de Plassche*, het toenmalige hoofd van G.S.-III, A. Dit verliep echter niet vlot. De inlichtingen zijn hoofdzakelijk langs vertrouwelijke weg van Belgische zijde verkregen. Zonder enige twijfel is de Regering van de resultaten van het onderzoek op de hoogte gesteld.

De heer mr. J. G. *de Beus*, toentertijd gezantschapsraad aan het gezantschap te Berlijn, vermeldt, dat men daar via Den Haag direct uitvoerig bericht kreeg, dat het vliegtuig stukken bevatte met nauwkeurige plannen voor de inval in België.

Omtrent de vraag of het werkelijk authentieke documenten waren of opzettelijk misleidende en of het een echt ongeluk was of opzet, bleek men, volgens de verklaringen van de heer *de Beus*, op grond van informaties uit de bron van majoor *Sas*, te Berlijn de mening te huldigen, dat het inderdaad een echt ongeluk was en dat de stukken de ware plannen bevatten.

1) Bijlage 57.

De heer *van Kleffens* heeft bij schrijven dd. 21 Maart 1949¹⁾ met betrekking tot deze aangelegenheid aan de commissie medegedeeld, dat, als zijn geheugen hem niet bedriegt, wij, na herhaald aandringen, van Belgische zijde een omschrijving hebben ontvangen van de inhoud. Langs welke weg dit is geschied, kan de heer *van Kleffens* zich echter niet meer herinneren. Van de Britse of Franse Regering heeft de Nederlandse Regering bij zijn weten niets over de inhoud van bedoelde stukken vernomen.

Uit de voorgaande verklaringen is naar het oordeel van de commissie wel komen vast te staan, dat de Nederlandse Regering over de juiste inhoud van de gevonden documenten niet is ingelicht door de Regeringen van Engeland, Frankrijk en België. Aangenomen moet worden, dat de informatie, die de Regering tenslotte heeft gekregen, — een omschrijving van de inhoud der gevonden stukken, zoals de heer *van Kleffens* zegt — haar geworden zijn door middel van de inlichtingendienst.

De aldus verkregen gegevens hebben herhaaldelijk een onderwerp van bespreking uitgemaakt bij de betrokken instanties; daarbij is volgens de heer *Dijxhoorn* veel gedelibereerd over de vraag of de documenten echt of vals waren.

Generaal *Reynders* heeft verklaard, dat hij over deze zaak op een gegeven ogenblik een bespreking heeft gehad met de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie. Toen waren echter blijkbaar de gegevens, die de inlichtingendienst met moeite heeft kunnen vergaren, nog niet bekend.

Hoe dit echter zij, de commissie meent, dat er in het onderhavige geval geen enkele reden is voor de bewering van generaal *Reynders* als zou het niet ondenkbaar zijn, dat Buitenlandse Zaken inlichtingec, die het over de inhoud van deze documenten zou hebben verkregen, niet aan de opperbevelhebber zou hebben doorgegeven. Dit klemt nog te meer, omdat volgens de afgelegde verklaringen de inlichtingen over de inhoud der documenten blijkbaar zijn gekomen van de inlichtingendienst, die onder de opperbevelhebber zelf ressorteerde.

VIII. Voorbereidingen met het oog op een eventuele inval

Afgezien van de mobilisatie, zijn de commissie een aantal maatregelen bekend geworden, die de Regering heeft genomen met het oog op een eventuele inval. Voorzover deze voor zich zelf spreken, volstaat de commissie met het noemen daarvan. Voorzover zij toelichtingen verkreeg tijdens de verschillende verhoren, welke voor een juist begrip noodig gemist kunnen worden, worden deze hierna weer gegeven.

Reeds in 1937 zijn „Aanwijzingen“ gegeven betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen in geval van een vijandelijke inval.

Over deze „Aanwijzingen“ moet worden opgemerkt, dat zij belangrijk beter effect tijdens de bezetting zouden gesorteerd hebben, indien zij op grotere schaal in de ambtenarenwereld bekend waren geweest.

In Mei 1943 is hierop een „Commentaar“¹⁾ verschenen, hetwelk aan alle hogere ambtenaren toegezonden en in alle illegale bladen gepubliceerd is. Naar later gebleken is, heeft jhr. mr. dr. L. H. N. Bosch Ridder van Rosenthal in de samenstelling hiervan een zeer actief aandeel gehad. De Nederlandse Regering te Londen heeft het „Commentaar“ als authentieke uitleg aanvaard en daarvan door de radio aan het bezette gebied mededeling gedaan.

Omtrent de wordingsgeschiedenis van de „Aanwijzingen“ van 1937 weet de heer van Kleffens op te merken, dat hij reeds in 1923 en 1924 bemoeienis heeft gehad met een soort „Aanwijzingen“, bijv. hoe de gemeentebesturen zich hadden te gedragen, indien er een oorlog kwam. Deze werden voorbereid bij de Juridische Afdeling van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

De tweede voorbereidingsmaatregel was de opdracht aan prof. mr. dr. G. van den Bergh, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, om een wetsontwerp te maken tot voorziening in een mogelijke noodtoestand van de staat, een staatsnoodwet. Deze aangelegenheid werd voor de commissie uitvoerig door prof. van den Bergh toegelicht. Hierbij bleek, dat deze zaak al begonnen was, toen de heer Goseling nog Minister van Justitie was. De heer van den Bergh werd advies gevraagd over de Oorlogswet en de wijziging daarvan, welke wijziging over twee aangelegenheden liep. De ene gedachte was, of mogelijkwijze de Oorlogswet als het ware in etappes in werking zou kunnen worden gesteld, zodat niet per se alle bevoegdheden onmiddellijk zouden moeten ingaan. De andere gedachte was, of ook bijzondere bevoegdheden aan het burgerlijk gezag gegeven konden worden. Zijnerzijds is toen de gedachte ter sprake gebracht, dat de toestand zich zo zou kunnen ontwikkelen, dat men verder zou moeten gaan en een regeling van staatsnoodrecht zou moeten maken, waarbij gedurende de noodtoestand bij Koninklijk besluit regelen van wetgevende aard zouden kunnen worden gegeven. Dat denkbeeld heeft men met beide handen geaccepteerd, waarna hij de opdracht kreeg dit nader uit te werken.

In het door de heer van den Bergh gemaakte voorontwerp (verder is men in 1940 niet gekomen) werd uitgegaan van een wettelijke regeling, volgens welke bij Koninklijk besluit, waarover, indien mogelijk, de Raad van State gehoord zou worden, verklaard zou kunnen worden, dat de noodtoestand voor de staat is ingetreden.

Het optreden van deze nieuwe rechtsfiguur zou slechts mogelijk zijn, indien, zoals artikel 1 luidde, het gehele grondgebied van het Rijk in Europa, hetzij in staat van oorlog, hetzij in staat van beleg verkeerde en enig deel van dat grondgebied door vijandelijke troepen werd bezet. In dat geval kon bij Koninklijk besluit verklaard worden, dat de noodtoestand voor de Staat zou zijn ingetreden. Binnen acht dagen na opneming van het besluit in het *Staatsblad* moest een voorstel tot bekrachtiging daarvan aan de Staten-Generaal worden gedaan. Indien dit voorstel werd ingetrokken of indien een van de beide Kamers der Staten-Generaal tot niet-aaneming daarvan besloot, zou het besluit van rechtswege vervallen.

Dit impliceerde, dat de toestand zou voortduren, als de Staten-

¹⁾ De volledige tekst met het „Commentaar“ is te vinden in „Onderdrukking en Verzet“ Amsterdam, 1948, blz. 387 e.v.

11967 (van Kleffens)

15939 e.v. (van den Bergh)

15943 e.v. (van den Bergh)

Generaal niet meer bijeen zouden kunnen komen; in dat geval toch zouden zij de noodtoestandsverklaring niet meer kunnen verwerpen.

In deze juridische constructie werd de noodtoestand alleen dan mogelijk gemaakt, wanneer in het gehele land de staat van oorlog of de staat van beleg gold, d.w.z., dat de toestand van artikel 195 der Grondwet was ingetreden, hetgeen afwijking van de daarin genoemde artikelen van de Grondwet uitdrukkelijk mogelijk maakte.

Om volledig, althans formeel in overeenstemming met de Grondwet te blijven, werden deze artikelen dan ook in het voorontwerp met name genoemd.

Op de vraag, of de heer *van den Bergh* dit stuk geschreven noodrecht achteraf blijft verkiezen boven het ongeschreven noodrecht, zoals zich dat heeft ontwikkeld en zoals wij dat in de oorlogsjaren hebben gekend, meent deze deskundige, dat de voordelen stellig groter te achten zijn dan de nadelen. Men zou dan kunnen zeggen, dat naast dit geschreven staatsnoodrecht, evenals in Noorwegen, ook het ongeschreven staatsnoodrecht gold. Principieel verandert er ten aanzien van het ongeschreven staatsnoodrecht niets al neemt de omvang van het geschreven staatsnoodrecht toe.

Daar krachtens een artikel van het voorontwerp het bepaalde in artikel 124, lid 2, van de Grondwet ten aanzien van de tijdens de noodtoestand door de Regering afgekondigde besluiten dienovereenkomstige toepassing vond, moesten deze besluiten als onschendbaar worden aangemerkt en zou derhalve de rechterlijke toetsing afstuiten op die onschendbaarheid. Deze zelf onschendbare bepaling van het voorontwerp zou haar onschendbaarheid over al deze krachtens de noodtoestand uitgevaardigde besluiten uitstralen.

Een en ander impliceert niet, dat de heer *van den Bergh* er voorstander van zou zijn bij een eventuele Grondwetsherziening in onze hoogste staatswet bepalingen van staatsnoodrecht op te nemen, die in dergelijke situaties toepassing kunnen vinden.

Ter motivering hiervan verwijst hij naar de situatie, die zich in de laatste wereldoorlog in België heeft voorgedaan, toen slechts een deel der Ministers in Londen zat en de Koning daar niet bij was. Een grondwettelijke regeling, volgens welke de Kroon noodwetgeving tot stand zou mogen brengen, zou dan wellicht moeilijkheden hebben opgeleverd.

De heer *van den Bergh* is dan ook slechts een voorstander van een regeling op wettelijk niveau van een gedeelte van het noodrecht, dat te overzien is. Dit behoeft echter niet te betekenen, dat ook een beperking wordt aangelegd ten aanzien van het noodrecht, dat niet te overzien is.

In het ontwerp, dat door de heer *van den Bergh* was gemaakt, is iedere afwijking, die nog in overeenstemming met de Grondwet was te brengen, via de vier artikelen van de staat van beleg, uitdrukkelijk vermeld, mitsgaders de onteigening.

Bij de besprekingen met Minister *Gerbrandy* is het er in hoofdzaak om gegaan om alles, wat denkbaar was om zo ver gaande bevoegdheden mogelijk te maken als binnen het raam van de Grondwet mogelijk was, onder deze staatsnoodwet te brengen.

De casuspositie, dat de Regering het land zou moeten verlaten, is voorzover de heer *van den Bergh* zich herinnert slechts zeer incidenteel door de Minister ter sprake gebracht. Dat uit de besprekingen, die hierover met de Minister gevoerd zijn, op enigerlei wijze de indruk verkregen zou kunnen worden, dat in die tijd het eventuele vertrek van de Regering naar het buitenland was voorbereid, ontkent prof. *van den Bergh* ten stelligste.

Hiermede wordt de verklaring, die de commissie ook van anderen heeft gekregen, n.l. dat de Regering zich van de mogelijkheid van vertrek pas goed rekenschap is gaan geven in de Meidagen zelf, bevestigd.

Als derde en vierde maatregel van voorbereiding moeten worden genoemd de spreiding van de goudvoorraad in de onmiddellijk aan de oorlog voorafgegane jaren en de brieven, welke door de resp. opperbevelhebbers aan onze gezanten in Brussel, Parijs en Londen verzegeld waren verstrekt, om te openen in het geval dat wij werden aangevallen. Door deze spreiding van de goudvoorraad, welke zeer systematisch geschiedde, heeft men opzettelijk het risico verdeeld. Zeer veel goud is uit het land gestuurd, zodat er tenslotte maar voor 228 miljoen gulden is achtergebleven.

Als vijfde maatregel is er de in April 1940 door de heer *van Kleffens* met de heer *A. Pelt*, die bij de Volkenbond te Genève werkzaam was, gemaakte afspraak om zich ter beschikking te stellen, zodra er iets zou gebeuren.

Als zesde maatregel was er de wet van 26 April 1940 (*Staatsblad* no. 200), die het mogelijk maakte de zetel van naamloze vennootschappen te verplaatsen naar het buitenland.

Als zevende maatregel, de opdracht, die op 7 Mei 1940 aan onze ge-

15966 (*van den Bergh*)

11974 (*van Kleffens*)

11975 (*van Kleffens*)

zant te Washington is gegeven, om zo nodig als betaalmester te fungeren. De heer *van Kleffens* vermeldt zich zelf als initiatiefnemer tot het aanstellen van de gezant in Washington als ontvanger- uitgever in tijd van oorlog.

7828 (*Albarda*)

De plannen tot dislocatie van de departementen kunnen als een achtste maatregel gelden. Reeds onder het Kabinet-*Colijn* waren voorbereidende maatregelen getroffen, verklaart de heer *Albarda*, welke van de veronderstelling uitgingen, dat de verdediging vrij lang zou kunnen worden volgehouden.

Er bestond een dubbel plan tot evacuatie binnenslands van verschillende departementen en van de Hoge Colleges van Staat. Dit plan was neergelegd in brieven, waarvan er op elk departement één — voor zover het dit departement betrof — verzegeld in de brandkast lag. Deze brieven zouden eerst mogen worden geopend op het daartoe te geven sein.

In het eerste plan was rekening gehouden met verplaatsing naar verschillende buitens in Rijswijk. Het tweede plan was bestemd voor een verder liggende situatie, waarin het verblijf in Den Haag niet zou kunnen worden voortgezet, en de Regering Den Haag zou moeten verlaten. Deze laatste regeling is tijdens het Kabinet-de *Geer* gemaakt, waarbij gedacht werd aan een evacuatie binnen de vesting Holland naar forten in de stelling-Amsterdam.

7829 (*Albarda*)

8042 (*Welter*)

12708 (*Beelaerts van Blokland*)

Hoewel een besluit om het land te verlaten in die phase niet genomen is, zou getracht worden Nederland te verlaten van IJmuiden uit. Dit alles ging uit van het optimistische inzicht, steunend op de verwachting van militaire zijde, dat er vrij lange tijd weerstand zou kunnen worden geboden. Eerst een dag of vier aan de IJssel en dan zeker enkele weken, zo niet enkele maanden, aan de Grebbe en de Hollandse waterlinie, aldus preciseert de heer *Albarda*.

Deze voorstelling van zaken wordt bevestigd door de heer *Welter*.

Blijkens een verklaring van de heer *Beelaerts van Blokland* zou ook de Koningin, indien dit nodig zou worden, zich naar een der hierboven bedoelde forten begeven.

12187 (*Steenberghe*)

Als negende maatregel vermeldt de heer *Steenberghe*, dat hij regelingen getroffen heeft om te verhoeden, dat de Nederlandse vloot, bij het uitbreken van de oorlog, naar onveilige plaatsen zou gaan. Namens deze bewindsman is als gevolg daarvan op 10 Mei 1940 door de marine-radiodienst medegedeeld, dat de schepen naar geallieerde havens moesten gaan, of anders naar neutrale havens, in afwachting van nadere bevelen, zodat zij in ieder geval niet in handen van de vijand konden vallen.

Reeds geruime tijd vóór de 10de Mei had de voorbereiding hiertoe plaats gevonden.

Op de 10de Mei heeft de Minister bovendien onze gezant te Londen gemachtigd de schepenvorderingswet en de wet vordering scheepsruimte toe te passen, onder nader voorbehoud van goedkeuring door de Staten-Generaal.

12177 (*Steenberghe*)

Als tiende maatregel is te beschouwen het feit, dat de heer *Steenberghe* in 1937 aan zijn departement order had gegeven een nauwgezette studie te maken van de maatregelen op het gebied van de bevoorrading, welke gedurende de eerste wereldoorlog waren genomen. Vooral de graanbevoorrading is een bijzonder punt van zorg geweest, waarvoor hij van de heer *de Geer* 400 miljoen gulden ter beschikking heeft gekregen. Als gevolg hiervan zou Nederland zich zelf drie of vier jaar behoorlijk hebben kunnen helpen.

De methode, die bij deze bevoorrading gevolgd is, is tweeledig geweest. Op industrieel gebied werd deze overgelaten aan het particuliere bedrijfsleven. waartoe door de heer *Steenberghe* in het begin van de oorlog Rijksbureaux zijn ingesteld, die tot taak hadden toe te zien of er voldoende voorraden waren. Alleen wanneer de voorraadvorming door het bedrijfsleven onvoldoende was, werd van Overheidswege ingegrepen. Slechts op het gebied van de voedselvoorziening heeft eer, rechtstreekse bevoorrading door de Regering plaats gehad.

14973 (*Hirschfeld*)

Omtrent de moeilijkheden bij deze economische verdedigingsvoorbereiding, zoals men dit genoemd heeft, na het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en Engeland en Frankrijk, vertelt de heer *Hirschfeld*, dat, zowel met de Engelsen als met de Duitsers voortdurend onderhandeld moest worden over de vraag, welke goederen in Nederland mochten worden ingevoerd en welke 'mochten worden uitgevoerd. Voor de opvattingen, die de Nederlandse Regering huldigde over de z.g. economische neutraliteit, bleek vaak weinig begrip te bestaan.

Met de heer *Hirschfeld* werd eveneens de vraag besproken of deze voorraadvorming het voor Duitsland niet nop aantrekkelijker maakte Nederland binnen te vallen.

14977 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* gelooft niet, dat deze overweging voor de Duitsers heeft gegolden, al erkent hij, dat hierover door hen wel degelijk gedacht is. Uit dien hoofde heeft hij bij de onderhandelingen,

die toen met de Duitse Regering plaats vonden over vraagstukken, verband houdend met de oorlogseconomie, de Duitsers meer dan eens laten voelen, dat Nederland in een oorlog een last zou zijn, en niet een voordeel, omdat de Nederlandse economie in sterke mate afhangt van het aanvoeren van grondstoffen van overzee.

Tijdens de bezetting is deze voorstelling van zaken door de feiten gewettigd. Immers, volgens statistieken gedurende de bezetting opge- maakt, bij voorbeeld over het gebruik van aardolieproducten en benzine, heeft Nederland voor civiele doeleinden tijdens de bezetting Duitsland aanzienlijk meer gekost dan de Duitsers aanvankelijk hebben kunnen wegvoeren. Van ijzer en staal, hetgeen ook de Duitsers hier nodig hadden voor het herstel van de bruggen e.d., was Duitsland gedurende de bezetting altijd een netto-leverancier ten behoeve van vitale onderdelen van de Nederlandse economie.

Omtrent de voedselbevoorrading en over de aanslag, door de Duitsers daarop gepleegd in 1940, wordt door de heer *Hirschfeld* het volgende globale overzicht gegeven:

14983 (*Hirschfeld*)

Voorraden voedingsmiddelen, aanwezig in Nederland op de datum van de Duitse inval in Nederland (10 Mei 1940)

De graanvoorraden bedroegen op 10 Mei 1940:

tarwe	450 200 ton
rogge	166 500 ton
gerst	252 000 ton
haver	122800 ton

Deze voorraden waren door de Nederlandse centrale Regeringsinstanties vóór de Duitse inval aangeschaft met het oog op de bevoorrading van Nederland, vooral ook wanneer de Engelse blokkadebepalingen verscherpt zouden worden. Bij de inval troffen de Duitsers dus een totale graanvoorraad aan van 991 600 ton.

De heer *Hirschfeld* verklaart, dat hiervan niets naar Duitsland is uitgevoerd, zodat deze graanvoorraden aan de Nederlandse bevolking en aan de Nederlandse economie ten goede zijn gekomen. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat in de gedwongen export van producten van de Nederlandse veeteelt naar Duitsland niet een deel van het voedergraan is opgegaan.

In Mei 1940 bevonden zich ook voorraden olie er! oliehoudende zaden in Nederland, evenals veekoeken. De voorraad olie en vetten bedroeg 130 700 ton; de voorraad oliezaden 111 300 ton en de voorraad veekoeken 85 300 ton. Van de olie — en dit slaat ook op de verwerkte oliezaden — werd ongeveer 1/3 gedeelte door de Duitsers voor export naar Duitsland gevorderd.

11975 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* heeft ten overvloede ook nog gewezen op de Prijzenwet, die de Staten-Generaal weliswaar niet meer hebben kunnen behandelen, doch die, als oorlogsmaatregel in Londen bij wetsbesluit uitgevaardigd, de grondslag heeft gevormd voor het hele optreden van onze marine tegenover vijandelijke schepen, met name tegenover koopvaardij schepen.

Het belangrijkste van alles vindt de heer *van Kleffens* de goede regeling, die reeds vóór de oorlog voor de koopvaardij ontworpen is, met name wat betreft de voorschriften over „trading with the enemy”, waarvan de Engelse Minister van Scheepvaart *Ronald Cross* erkende, dat zij beter was dan de Engelse.

Om volledig te zijn, moet aan het bovenstaande nog worden toegevoegd de mededeling van generaal *van Oorschot* omtrent de voorbereiding van een speciale militaire missie naar Engeland, die vertrekken zou in geval van het uitbreken van een oorlog met Duitsland. Omtrent 1 Februari 1940 kreeg de heer *van Oorschot* hiertoe de opdracht. Missies met gelijke opdracht waren volgens deze getuige ook voorzien voor Brussel, Parijs en Berlijn. Op 12 Mei 1940 arriveerde de heer *van Oorschot*, na grote moeilijkheden om weg te komen, in Engeland om zijn opdracht uit te voeren.

22411 (*vuil Oorschot*)

7828 (*Albarda*)
8468 (*de Geer*)

Het geheel van deze maatregelen overziende en in aanmerking nemende de mededeling van de heren *Albarda* en *de Geer*, dat een deel hiervan reeds genomen was onder het Kabinet-Colijn van 1937, is de commissie tot het inzicht gekomen, dat alles bij elkaar een vrij groot aantal maatregelen getroffen is met het oog op een eventueel betrokken worden van Nederland in de oorlog. Slechts bij de z.g. economische voorbereiding heeft de verzorging van het land in geval van een zeer langdurige neutraliteitspositie, gelijk in de oorlog van 1914—1918, mede sterk op de voorgrond gestaan. Wel heeft de commissie de indruk gekregen, dat de getroffen maatregelen niet deel hebben uitgemaakt van een afgerond plan, doch meer incidenteel zijn genomen.

De vraag van de commissie, of er behalve die tot een eventuele evacuatie binnen de vesting-Holland vóór 10 Mei 1940 nog andere

- voorbereidingen zijn getroffen op het gebied van de bescherming van de Koningin en de leden van het Kabinet, in het bijzonder met het oog op een mogelijk gedwongen vertrek naar het buitenland, is ontkenkend beantwoord. Alle Ministers zijn eenstemmig in hun verklaring, dat, voorzover er van voorbereiding sprake is geweest, deze slechts in de laatste dagen, onmiddellijk voorafgaande aan het vertrek en na de inval der Duitse troepen, heeft plaats gehad.
- 7162 (*van den Tempel*) De heer *van den Tempel* erkent, dat met het oog op die eventualiteit geen ingrijpende maatregelen zijn genomen. Het lag ook niet in de gedachtengang van de Regering te overwegen eventueel het Nederlandse grondgebied te verlaten. In antwoord op de opmerking, dat de inval in Polen en Scandinavië wel aanleiding had kunnen geven om maatregelen terzake te overwegen, meent de heer *van den Tempel*, dat men zijn eigen ruiten zou hebben ingegooid, indien men stappen had gedaan voor een verplaatsing van de Regering naar Engeland. Gegeven de positie waarin ons land toen verkeerde, kan hij niet inzien, dat dit mogelijk was geweest.
- 7266 (*Bolkestein*) De heer *Bolkestein* verklaart, dat hij er zich later altijd over verbaasd heeft, dat onze militaire autoriteiten zich vóór 10 Mei 1940 absoluut niet hebben gerealiseerd, wat er kon gebeuren in verband met het gebruik van vliegtuigen en parachutisten. Bij de vele discussies in de Ministerraad over militaire aangelegenheden zijn, voorzover hij weet, deze mogelijkheden nooit onder de ogen gezien. Onze militairen hebben niet ingezien, dat hetgeen is gebeurd, ons kon overvallen.
- 7391 (*Dijxhoorn*) Volgens de heer *Dijxhoorn* zijn er geen bijzondere maatregelen tot bescherming van de Koningin en de leden van het Kabinet genomen. Zij zaten in de vesting Holland betrekkelijk veilig. Enige maanden voordat de oorlog uitbrak, is een verplaatsing van de zetel van de Regering naar elders door hem in de Ministerraad ter sprake gebracht. Er is tenslotte geen uitvoering gegeven aan het maken van een plan.
- 7682 (*Winkelman*) De heer *Winkelman* weet niet of de Regering er zelf van te voren aan gedacht heeft, Het zou dan gebeurd zijn zonder zijn medeweten.
- 7828 (*Albarda*) Wat er tenslotte gebeurd is, verklaart de heer *Albarda*, is uit een improvisatie in de Meidagen voortgevloeid, omdat het iets geheel anders was dan men zich had voorgesteld.
- 7887 (*van Rhijn*) Voorzover er van voorbereiding sprake was, meent de heer *van Rhijn*, is dat toch alleen in de laatste dagen geweest en niet een voorbereiding, die al maanden vooraf zou zijn gegaan aan de fatale gebeurtenis.
- 8039 (*Welter*) Volgens de heer *Welter* was bepaaldelijk overwogen, dat de Regering bij een eventuele inval zich zou terugtrekken binnen de stelling-Amsterdam. Dit is in de war geraakt door het neerlaten van parachutisten, waardoor de verbindingen met de stelling-Amsterdam onveilig waren geworden.
- 8184 (*Gerbrandy*) Alles was er op berekend, zegt de heer *Gerbrandy*, dat men achter de waterlinie enige tijd stand kon houden. Niemand heeft vermoed, dat de periode van de strijd maar vijf dagen zou duren. Hij had militairen gesproken, die hem van te voren verzekerd hadden, dat op ten minste drie maanden gerekend kon worden.
- 8466 (*de Geer*) De toenmalige Minister-President, de heer *de Geer*, verklaart, dat er geen maatregel op dit gebied tevoren genomen, noch overwogen is.
- 11983 (*van Kleffens*) Dat er geen beschermingsmaatregelen voor de Koninklijke familie en de leden van het Kabinet zouden zijn genomen, is volgens de heer *van Kleffens* niet juist. Hij wijst in dit verband op de bunkers in de tuin van het Paleis aan het Noordeinde en bij het Huis ten Bosch. Voor de Regering waren forten bij de Haarlemmermeer in gereedheid gebracht. Hoewel de heer *van Kleffens* erkent, dat de gevoerde strijdwijze door niemand was voorzien, wil hij toch nog wijzen op het plaatsen van obstakels op de grote wegen om het landen van vliegtuigen te belemmeren en op het onderscheppen van een Duits telegram, waarin stond, dat dit een tegenvaller was. Wat betreft de evacuatie van de Regering was de moeilijkheid, dat wij, neutraal als wij waren, niet met Engeland konden gaan praten.
- 11987 (*van Kleffens*) De heer *Snouck Hurgronje*, die in de plaats van Minister *van Kleffens* de beraadslagingen in de Ministerraad in de Meidagen meemaakte, kan slechts getuigen, dat alles geïmproviseerd is.
- 8631 (*Snouck Hurgronje*) De commissie heeft over het algemeen de indruk, dat de Regering zich te zeer door militair optimisme heeft laten leiden, toen zij vóór 10 Mei 1940 verder gaande maatregelen ter bescherming van de Koningin en de leden van het Kabinet achterwege heeft gelaten. De heer *van den Tempel* acht daarenboven het nemen van maatregelen, b.v. voor de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Engeland, principieel in strijd met de neutraliteitspolitiek. De heer *van Kleffens* valt hem daarin bij.
- Zoals in de hoofdstukken XVII en XVIII nader zal worden aangetoond, zijn de in de oorlogsdagen van Mei 1940 genomen maatregelen tot bescherming van de leden van het Koninklijk Huis en de

Ministers dan ook geïmproviseerd en onder de drang van de gebeurtenissen tot stand gekomen.

De commissie is van oordeel, dat het in gereedheid brengen van bunkers en forten in het licht van hetgeen in de Meidagen van 1940 is geschied van geen grote betekenis is geweest. Zij erkent, dat het te voren contact opnemen met andere Regeringen over een eventueel vertrek uit Nederland in het kader van de gevoerde neutraliteitspolitiek overwegende bezwaren zou hebben gehad. Niettemin was het mogelijk geweest zelfstandig voorbereidende maatregelen te treffen voor het geval een vertrek door de oorlogsgebeurtenissen noodzakelijk zou worden. De commissie denkt hierbij in het bijzonder aan het gereedhouden van voldoende beveiligde vervoersgelegenheden, die er bovendien op berekend had moeten zijn, dat men met een behoorlijk geoutilleerd apparaat had kunnen vertrekken. Nergens is gebleken, dat laatstbedoelde maatregelen overwogen zijn, terwijl alleen de heer Dijkhoorn enige maanden, voordat de oorlog uitbrak, een verplaatsing van de zetel van de Regering naar elders eens in de Ministerraad ter sprake heeft gebracht. Omdat de kwestie niet urgent werd geacht, is er geen uitvoering gegeven aan het maken van een plan. Wanneer men het gebruik op grote schaal van het pantserwapen bij de aanval op Polen en het gebruik van parachutisten in Noorwegen in aanmerking neemt — op het vliegveld te Oslo zijn circa 3000 parachutisten neergekomen —, zou men hebben mogen verwachten, dat aan dit vraagstuk meer aandacht was besteed. Dat dit niet geschied is, vindt vermoedelijk enigermate een verklaring in het feit, dat men van militaire zijde de betekenis van deze geperfectioneerde strijdmethoden niet hoog genoeg heeft aangeslagen.

Hoe dit echter zij, op internationaal gebied was er in de bijna angstwekkende reeks van gebiedsschendingen van verschillende Europese landen een herhaalde waarschuwing gelegen voor de trouweloosheid van de Duitse machthebbers, zodat er derhalve voor de Nederlandse Regering alle aanleiding was om elke maatregel, die binnen het kader van de neutraliteitspolitiek ook maar enigszins mogelijk was, te treffen. Het nationaal-socialistische Duitsland had langzamerhand duidelijk aangetoond, dat het gegeven woord slechts waardevol te achten was, indien het strookte met het Duitse belang.

IX. De internering van 21 personen

Uit overwegingen van veiligheid heeft de opperbevelhebber in overleg met de Regering op de 4de Mei 1940 gelast een aantal personen te interneren, van wie gevreesd werd, dat zij bij een eventuele inval de vijand hulp zouden verlenen.

Over het aantal te arresteren personen is een verschil van mening geweest met het departement van Justitie, waar men reeds maandenlang aan een urgentielijst had gewerkt, waarop enkele honderden namen vermeld stonden.

Uit de verklaringsenerzijds van de heer *Winkelman* en anderzijds van de heren *Gerbrandy* en *van Angeren* blijkt, dat dit meningsverschil in wezen ging om de aan te leggen criteria. Aan het departement van Justitie helde men er toe over rekening te houden met de politieke gezindheid in het algemeen, terwijl de heer *Winkelman* zich op het standpunt stelde, dat er alleen personen moesten worden gearresteerd, die uit hooide van hun uitlatingen of gedragingen geacht konden worden voor Nederland een gevaar op te leveren.

In het dossier-de *Geer* heeft de commissie een verklaring gevonden, door de heer *Gerbrandy* afgelegd voor de heren *Posthuma* en *Heijink*, waarin in dit verband gezegd werd, dat de heer *de Geer* eigenlijk gewent zou hebben, dat er niet alleen N.S.B.-ers maar ook communisten zouden worden gearresteerd, zulks met het oog op de indruk, die het anders in Duitsland zou maken. Deze verklaring wordt door de heer *Gerbrandy* in zijn verhoor voor de commissie bevestigd, waaraan hij nog toevoegt, dat hij niet weet of het in een Kabinetzitting was gezegd. Wij acht het zelfs waarschijnlijk, dat deze wens door de heer *de Geer* in kleinere kring geuit zou zijn, omdat de besprekingen over de arrestatie in hoofdzaak buiten het Kabinet om gevoerd zijn. De heer *de Ceer* daarentegen verklaart, dat generaal *Winkelman* met zijn lijst van te interneren personen in de Ministerraad kwam, waar deze ongewijzigd is geaccepteerd. Di voorstelling van zaken betreffende zijn wens omtrent het mede-arresteren van communisten, noemt de heer *de Geer* een finiaie leugen.

De heer *Winkelman* heelt geen herinnering aan de kwestie van de communisten en behalve, dat hij het zich niet herinnert, acht hij het zelfs nog onwaarschijnlijk, dat de heer *de Geer* iets van die aard gezegd zou hebben.

De heer *van Angeren*, destijds secretaris-generaal van Justitie, meent, dat slecht; een aantal van deze 31 personen N.S.B.-ers ware:?. Hij meent, dat er ook een anarchist bij was; of er ook communisten op last van de heer *de Geer* zouden zijn gearresteerd, kan hij niet bevestigen.

De heer *Molenaar*, destijds hoofd van het interneringskamp in het fort „Prins Frederik” te Ooltgensplaat, waar deze 21 personen zijn ondergebracht, bevestigt het feit, dat er ook enkele vooraanstaande communisten bij waren. Ook de toenmalige luitenant K. *Punter*, die aan de heer *Molenaar* was toegevoegd, verklaart dat er één of meer communisten bij waren.

De heer *Molenaar* heeft de commissie de lijst van namen overhandigd, doch kon niet aangeven, wie daarvan de communisten waren.¹⁾

Ten aanzien van deze 21 geïnterneerden heeft de commissie zich nog beziggehouden met de vraag, op welke wijze deze lieden weer zijn vrijgeliomen en hoe zij in Nederland konden terugkeren.

De heer *van Angeren* had in één zijner verhoren terloops opgemerkt, dat hij op een zekere dag in Londen van de heer *Gerbrandy* het verwijt kreeg bevel gegeven te hebben tot vrijlating van de 31 geïnterneerden, toen dezen zich in Mei 1940 in Frankrijk bevonden. Hij was daar echter niet bij betrokken geweest, maar meende, dat deze personen vrijgeleeten waren ten gevolge van een verkeerd antwoord van het Nederlandse gezantschap in Engeland. Dit veriiërend bij de heer *Molenaar*, kreeg de commissie het omstandige verhaal van diens rondzwervingen met de 21 geïnterneerden in de Meidagen. Bij deze 21 voegden zich in Sluis een aantal Protestantse Joden, terwijl ook de bewaking nog enige uitbreiding had ondergaan, zodat de zwerende groep ongeveer 200 k 300 man sterk was. Op gerequireerde vrachtauto's zijn zij door België getrokken en verzeild geraakt in

8777 (*van Angeren*)
7675 (*Winkelman*)
8181 (*Gerbrandy*)
8777 (*van Angeren*)

8175 (*Gerbrandy*)

8464 (*de Ceer*)

7679 (*Winkelman*)

8777 (*van Angeren*)

28644 e.v. (*Molenaar*)

36196 e.v. (*Punter*)

¹⁾ Bijlage 58.

25120 (*van Angeren*)

28649 e.v. (*Molenaar*)

- 1) De commissie tekent hierbij aan, dat volgens het in de bladen van 3 Juni 1940 opgenomen relaas van mr. M. M. Rost van Tonningen de gevangenen nog van Ambleteuse naar Calais gevoerd zijn, waarbij de bedoeling voorzat hen met bestemming naar Engeland in te schepen, en dat zij aldaar door de Duitsers bevrijd zijn.

36157 e.v. (*Punter*)
28392 e.v. (*Dijxhoorn*)

7157 (*van den Tempel*)
7264 (*Bolkestein*)
7680 (*Winkelman*)

7827 (*Albarda*)
8035 (*Welter*)
11963 (*van Kleffens*)
12178 (*Steenberghe*)

Béthune in Noord-Frankrijk. Onder de vluchtelingen bevond zich een Duitse vrouw in vergevorderde staat van zwangerschap. Om haar de gelegenheid te geven wat op haar verhaal te komen na de uitputtende autotocht liet de heer *Molenaar* haar even naar een restaurant gaan. Zij werd opgemerkt, doordat zij Duits sprak; de heer *Molenaar* werd zelf gevangen gezet. Intussen ging de troep onder leiding van luitenant mr. *M. de Groot*, die in Zeeland bij het gezelschap was gekomen, verder van Béthune naar het interneringskamp te Ambleteuse. Daar werden de 21 arrestanten afgeleverd, doch na enige tijd kreeg men van de Fransen order om de gevangenen achter te laten en zelf door te reizen naar Lirnoges. Op weg daarheen heeft men in Rouaan, waar ook de heer *Molenaar* zich weer bij de groep gevoegd had, om advies gevraagd bij de Nederlandse legatie in Parijs, waar men te horen kreeg, dat men onvoorwaardelijk had te gehoorzamen aan de Franse autoriteiten. De vrijlating van de geïnterneerden is, zoals de heer *Molenaar* naderhand gehoord heeft, het gevolg geweest van het feit, dat de Duitsers bij verrassing de gehele streek bezet hebben en de geïnterneerden uit het kamp te Ambleteuse bevrijdden. 1) Met Londen heeft geen overleg bestaan.

Deze lezing wordt geheel en al bevestigd door de verklaring van de heer *Punter*.

Hetgeen de heer *Dijxhoorn* zich er van herinnert uit de Londense tijd, komt hierop neer, dat de Fransen inderdaad op een gegeven moment eisten, dat deze mensen zouden worden losgelaten, waarbij zou gezegd zijn, dat de Franse gendarmerie ingreep. Hij heeft deze zaak in Londen wel onderzocht. Van een opdracht van Nederlandse zijde uit Londen is hem niets bekend.

Wat het vrijkomen in Frankrijk van de 21 geïnterneerden betreft, meent de commissie, dat dit door de hierboven gerelateerde verklaringen van de heren *Molenaar* en *Punter* voldoende is opgehelderd. Van een verkeerde opdracht van de zijde van het Nederlandse gezantschap in Londen is, zoals hieruit blijkt, geen sprake geweest. Gebleken is, dat er overleg is gepleegd met het Nederlandse gezantschap te Parijs, waarbij gezegd is dat men de bevelen van de Franse autoriteiten had te gehoorzamen. Aangezien men zich in Frankrijk bevond, was dit een juiste instructie.

Ten aanzien van de vraag of zich bij de 21 geïnterneerden ook communisten bevonden, neemt de commissie op grond van de verklaringen van de heer *Gerbrandy*, alsmede van de heren *Molenaar* en *Punter*, aan, dat dit inderdaad het geval is geweest. Uit de gegevens, door de commissie bij de desbetreffende politie-autoriteiten opgevraagd, bleek, dat minstens negen van de 21 geïnterneerden gearresteerd waren in het bijzonder wegens verdenking van spionage ten gunste van Duitsland. Onder deze laatsten en de overigen bevonden zich leden van de N.S.B. en de N.S.N.A.P., terwijl van één persoon vastgesteld hon worden, dat hij toentertijd communist was. Doordat bij de politie te Rotterdam alle gegevens met betrekking tot bedoelde personen in de oorlog vernietigd waren en de commissie ook uit anderen hoofde over hen geen inlichtingen heeft kunnen verkrijgen was het haar ten opzichte van drie der 21 personen niet mogelijk iets naders te weten te komen.

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Gerbrandy* al9 zou het mede-internerende van communisten door de heer *de Geer* zijn gewenst met het oog op de indruk die het anders in Duitsland zou maken, heeft de commissie aan de leden van het toenmalige Kabinet en aan generaal *Winkelman* de vraag voorgelegd of zij hiervan op de hoogte waren.

De heer *van den Tempel* is hiervan niets bekend. De heer *Bolkestein* evenmin. Het standpunt van de heer *Winkelman* is iets geuan-geerder. Hij wil niet tegenspreken, dat misschien het woord communist door de heer *de Geer* of een van de andere heren genoemd is. Hij ontkent echter, dat er een opvallende aandrang van de heer *de Geer* zou zijn uitgegaan. De heren *Albarda*, *Welter*, *van Kleffens* en *Steenberghe* hebben er nooit van gehoord of herinneren het zich niet. De verklaringen van de heren *Gerbrandy* en *de Geer* zijn hierboven reeds vermeld.

Het resultaat van dit onderzoek is derhalve, dat alleen de heer *Gerbrandy* een positieve verklaring over een door de heer *de Geer* geuit motief heeft afgelegd, welke verklaring door de heer *de Geer* even positief als onjuist is afgewezen. De commissie kan onder deze omstandigheden niet anders doen dan in deze een „non liquet” uitspreken.

X. Gebeurtenissen, onmiddellijk voorafgaande aan de 10de Mei 1940

Nadat reeds in de maand November 1939 en in Januari 1940 de Nederlandse Regering ernstige waarschuwingen had gekregen over een op handen zijnde Duitse aanval, volgden van de 4de Mei 1940 af zeer concrete aanwijzingen, dat de inval voor de deur stond, elkaar spoedig op.

In tal van na afloop van de oorlog verschenen publicaties, zoals die van *Gisevius*¹⁾, wordt het feit vermeld, dat inderdaad de aanval van Duitsland op het Westen aanvankelijk voorbereid was tegen 12 November 1939. In het op blz. 27 van dit verslag geciteerde gedeelte van de overwegingen van het vonnis dd. 1 October 1946 van het Internationale Militaire Tribunaal te Neurenberg tegen de z.g. grote oorlogsmisdadigers wordt eveneens van dit feit — hier wordt als datum 10 November genoemd — melding gemaakt in de volgende bewoordingen: „Op 7 October gaf generaal *von Brauchitsch* aan legergroep B orders om voorbereidingen te treffen „voor de onmiddellijke inval op Nederlands en Belgisch grondgebied, indien de politieke toestand dat vereist.” In een reeks van orders, getekend door de beklagden *Keitel* en *Jodl*, werd de aanval bepaald op 10 November 1939, maar hij werd telkens uitgesteld tot Mei 1940, in verband met de weersomstandigheden en de transportproblemen”.

Mr. J. G. *de Beus*, die destijds aan het Nederlandse gezantschap te Berlijn was verbonden, verklaart, dat de inval op 12 November voor hem absoluut vaststond. De inlichtingen van de toenmalige militair attaché te Berlijn, majoor *Sus*, waren in dit opzicht betrouwbaar. Het was uiteraard bijzonder moeilijk na te gaan, waarom deze aanval op het laatste moment is uitgesteld, doch in Berlijnse kringen meende men, dat dit een gevolg was van een combinatie van factoren: 1°. de Rijn was toen zeer gezwollen en men vreesde hoog water; 2°. de weersomstandigheden waren slecht; 3°. Italië was er op dat ogenblik nog tegen; 4°. plotseling kwam de aanslag op *Hitler* op 5 November in de Burgerbraukeller te München er tussen.

Bovendien kwam er nog de tegenwerking van het Oberkommando der Wehrmacht bij. Deze tegenwerking was niet principieel, maar gold slechts het gekozen tijdstip, waarvan het meende, dat het geen succes zou opleveren.

De eerste zeer concrete waarschuwing, dat de aanval wederom op handen was, ontving de Nederlandse Regering op Zaterdag 4 Mei. Toen kwam er bij Buitenlandse Zaken een telegram binnen van het Vaticaan van de volgende inhoud: „Behoudens tussenkomst van derde Mogendheid of onvoorziene omstandigheden, offensief in het westen binnen zeer korte tijd te verwachten, omvattend, behalve Frankrijk, ook België en Nederland en wellicht ook Zwitserland.”

Toen Buitenlandse Zaken dit telegram²⁾ doorzond naar het gezantschap te Berlijn, bleek dit daar de bevestiging te zijn van een inmiddels door de militair attaché uit zeer betrouwbare bron³⁾ verkregen inlichting, dat enige mogelijkheid aanwezig was voor een aanval op Nederland en België in het midden van de daaropvolgende week. Hiervan werd Buitenlandse Zaken op de hoogte gesteld.

Een meer concrete aanwijzing kreeg onze Regering uit Berlijn op Zondag 5 Mei. Uit inlichtingen, ingewonnen bij de Japanse marine-attaché, was gebleken, dat deze een zeer spoedig offensief in het Westen hoogst waarschijnlijk achtte. Bovendien had men vernomen, dat een Duitse politie-hoofdofficier een „*Gestellungsbefehl*” ontvangen had, om zich op een bepaalde datum op een aangegeven plaats in Nederland te melden.

Op de avond van de 6de Mei ontving de militair attaché de inlichting, dat voorbereidingen getroffen waren voor een aanval op Woensdagochtend 8 Mei en dat de troepen zodanig in de uitgangstellingen waren gebracht, dat een aanval binnen 12 uur na het bevel van de Rijkskanselier kon geschieden.

In de loop van de 7de Mei vernam het Nederlandse gezantschap te Berlijn, dat *von Ribbentrop* met zijn naaste medewerkers bezig zou zijn een ultimatum aan Nederland en België te redigeren. Dit ultimatum zou door speciale afgezanten te Brussel en Den Haag overhandigd worden.

Deze mededeling omtrent de speciale afgezanten wierp een merkwaardig licht op een omstreeks 10 uur des ochtends ontvangen verzoek van het Auswartige Amt om onmiddellijk een visum te ver-

¹⁾ *H. B. Gisevius*, „Tot het bittere einde”, dl II, blz. 682 e.v.

25999 (*de Beus*)

²⁾ Vgl. bijlage 60 (III).

³⁾ Deze bron was de toenmalige kolonel van de Duitse Abwehr *Hans Oster*. Vgl. het verslag der commissie, deel 1, hoofdstuk XII.

lenen aan de „Gesandter in der Reichskanzlei des Fuhrers" Kiewitz, die zich om halfeen per vliegtuig naar Nederland moest begeven.

Ingevolge telefonische opdracht van het departement van Buitenlandse Zaken werd aan het Auswartige Amt medegedeeld, dat niemand per vliegtuig toegelaten kon worden. Hierop werd het antwoord ontvangen, dat Kiewitz dan de 8ste Mei per trein zou reizen. Het werd niet onmogelijk geacht, dat deze afgezant een persoonlijke boodschap aan H.M. de Koningin zou medenemen, in verband waarmede de aanbeveling naar Den Haag uitging, op diens aankomst te letten, aangezien zulks de voorbode zou kunnen zijn van een imminente aanval.

Bij de stukken, die de commissie door bemiddeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie verkreeg uit Neurenberg, is er één, dat een verhoor bevat van *Werner Kiewitz*, afgenomen op 8 December 1947 door mr. *Rodell*. Uit dit verhoor ¹⁾ blijkt, dat *Kiewitz* eind April 1940 door *von Ribbentrop* is ontboden. Hij zou met een bijzondere opdracht naar Nederland moeten vertrekken en daar trachten een audiëntie te verkrijgen bij H.M. de Koningin der Nederlanden. In een onderhoud met de Koningin moest hij iets ter sprake brengen, dat hem later zou worden medegedeeld. Daartoe moest hij zich dagelijks in Berlijn gereedhouden om met de D.-trein van 13 uur uit Berlijn naar Den Haag te gaan.

Het plan per trein te reizen is in een later stadium vervangen door een voorstel per parachute uit een vliegtuig te springen. Dit laatste plan werd in een onderhoud, waarbij *Hitler*, *Goering*, *von Ribbentrop* en *Keitel* aanwezig waren, als onuitvoerbaar verworpen. Aan het gehele plan werd verder om onnaspeurbare redenen plotseling geen uitvoering meer gegeven, als gevolg waarvan Kiewitz werd opgedragen terug te keren naar het legeronderdeel, waarbij hij gemobiliseerd was.

Het is Kiewitz zelf nooit geheel duidelijk geweest, wat hij precies in Nederland moest gaan doen. Hij had de indruk, dat hij de Koningin moest voorstellen niet op de binnenrukkende Duitse troepen te laten schieten.

In zijn verhoor verwijt hij de Nederlanders, dat zij getalmd hebben met het verstrekken van een visum. Dat dit opzet geweest is, valt ook te beluisteren in het verhoor van de heer de Beus, dat tot in details bevestigd wordt in het verslag, dat Hr. Ms. gezant te Berlijn ten behoeve van de Minister van Buitenlandse Zaken na zijn vertrek uit Duitsland, in Bern, over de gebeurtenissen tijdens de Meidagen en de dagen daaraan voorafgaand heeft opgemaakt. ²⁾ Het blijkt ook uit een ander stuk, dat de commissie uit Berlijn via het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie ontvangen heeft. Het is een bericht ³⁾, gedateerd 9 Mei 1940, afkomstig van de Rijksvreemdelingendienst in Den Haag, aan alle militaire wachten bij grenstoegangen, alle grensbrigades en alle posten van Invoerrecht en Accijnzen, waarin gelast wordt *Kiewitz* en *von Kiihlmann* niet door te laten, wanneer zij zich aan de grens melden, hen met onderscheiding te behandelen en onmiddellijk dringend telefonisch Den Haag letter IJ hiervan in kennis te stellen.

Tot zover het geval-Kiewitz.

In Berlijn ontving het gezantschap inmiddels op die zelfde avond van de 7de Mei uit verschillende bronnen waarschuwingen.

Op Woensdag 8 Mei is de militair attaché in de ochtend aan de leider der Attaché-Gruppe van het „Oberkommando der Wehrmacht" gaan verklaren, dat van Nederlandse zijde niet gevreesd werd voor een Engelse landing op onze kust, doch dat niettemin alle maatregelen getroffen waren, om een zodanige landing, indien nodig, met kracht van wapenen tegen te gaan. Hij vervulde hiermede een opdracht van de opperbevelhebber om zulks te gelegener tijd en plaats te doen, in verband met in de Duitse pers als dekmantel gebrandmerkte Engelse berichten omtrent een Duitse aanval op Nederland. ⁴⁾

Op Donderdag 9 Mei 1940 vernam de militair attaché des avonds, dat de bevelen voor het offensief om 2 uur des namiddags gegeven waren. Nadat hij hieromtrent te circa 10 uur volkomen zekerheid verkregen had, deelde hij dit te 20.55 uur Nederlandse tijd (22.35 uur Berlijnse tijd) telefonisch aan de marine-adjudant van de Minister van Defensie mede, met de woorden: „Morgenvroeg bij het aanbreken van de dag", welke woorden de adjudant herhaalde. Ruim een half uur later belde de luitenant-kolonel van de generale staf J. G. M. *van de Plassche* op, die in bedekte termen om een bevestiging van het bericht vroeg. De militair attaché antwoordde hierop o.m.: „Honderd procent zekerheid". Een inmiddels vercijferd telegram, dezelfde boodschap bevattende, werd aan het departement van Buitenlandse Zaken getelefoneerd. ⁵⁾

Die nacht ging men er te Berlijn op het Nederlandse gezantschap toe over alle nog niet eerder vernietigde documenten van geheime of vertrouwelijke aard, alsmede de code, te verbranden.

Zoals reeds gezegd, zijn de voorafgaande gegevens ontleend aan het verhoor van de heer de Beus, aangevuld met het overzicht van de voormalige gezant te Berlijn jhr. van *Haersma de With*. ⁶⁾

¹⁾ Bijlage 59.

26024 (de *Beus*)

²⁾ Bijlage 60.

³⁾ Bijlage 61.

⁴⁾ Bijlage 60 (III).

⁵⁾ Zie voor de lezing van majoor Sas van de gebeurtenissen op deze dagen het verslag der commissie, deel I, hoofdstuk XII, blz. 109. 25992 (de *Beus*)

⁶⁾ Bijlage 60 (III).

26024 (*de Beus*)

7165 (*van den Tempel*)

12192 (*Steenberghe*)

Over de zoëven genoemde *von Kühlmann* spreekt ook de heer *de Beus* als één van de vier personen, voor wie een dringend diplomatiek visum werd aangevraagd, tegelijk met dat voor *Kiewitz*.

Het was de commissie opgevallen, dat de heer *van den Tempel* in zijn Soek „Nederland in Londen”, op blz. 11 had neergeschreven, dat hij op de middag van de 9de Mei nadrukkelijk was gewaarschuwd, dat het nu ging gebeuren. Deze mededeling wekt de indruk, dat de heer *van den Tempel* reeds des middags — dus vóór het laatste bericht van de heer *Sas* — wist, dat de aanval nu definitief zou doorgaan.

Bij aanvraag bleek deze mededeling echter te berusten op een gesprek met de heer *Steenberghe*, waarin deze hem gezegd had, dat het mis zou lopen. De heer *Steenberghe* van zijn kant kan zich deze bijzondere waarschuwing niet meer herinneren. Waarschijnlijk heeft hij zo iets gezegd als: „Ik heb de indruk, dat het op het ogenblik zeer ernstig is.”

XI. Overzicht van de voornaamste gebeurtenissen in en rondom het Kabinet in de Meidagen

Teneinde de talrijke problemen, waarvoor het Kabinet in de Meidagen plotseling geplaagd werd, in hun juiste verband te zien, zal een korte samenvatting van de voornaamste gebeurtenissen in en rondom het Kabinet voorafgaan aan een afzonderlijke bespreking van de voornaamste dezer problemen.

De reconstructie steunt enerzijds op de gegevens, door de verhoren verschaft, anderzijds op enkele stukken, die de commissie zijn overhandigd en welke waardevolle aanvullingen opleveren, daar liet aantekeningen betreft, die opgesteld zijn te konden, korte tijd nadat zich deze gebeurtenissen hadden afgespeeld.

Het zijn in het bijzonder het door de heer *Bolkestein* vervaardigde korte overzicht van enige gebeurtenissen op 10 tot 13 Mei 1940¹⁾ alsmede de aantekeningen, opgesteld door de heer *Welter* over zijn reis met de heer *van Kleffens* naar Londen en daarna mede met de heer *Dijxhoorn* naar Parijs²⁾, en een schrijven van de heer *van Kleffens* dd. 9 Maart 1949 aan de commissie over hetzelfde onderwerp³⁾.

Nadat in de avond van 9 Mei uit Berlijn de laatste en definitieve waarschiwing van de heer *Sas* was binnengekomen, kwamen omstreeks half tien ten huize van de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *van Kleffens*, bijeen de Minister van Defensie de heer *Dijxhoorn*, de directeur van het Kabinet van de Koningin, jhr. mr. *G. C. W. van Tets van Goudriaan*, de chef staf landmacht, *H. F. M. baron van Voorst tot Voorst* en de heer *Snouck Hurgronje*.

Men verwachtte, dat de Duitse gezant met de één of andere eis of met een ultimatum zou komen.

Voordat de heer *Dijxhoorn* vertrok naar het huis van de heer *van Kleffens*, had hij een telefonisch onderhoud met generaal *Winkelmann*, waarbij hij deze machtiging gaf, reeds voordat er feitelijke vijandelijkheden hadden plaatsgevonden, de vernielingen, die ten oosten van de Maas en de IJssel voorbereid waren, te doen uitvoeren.

Daar er echter tot ongeveer 1.30 uur niets gebeurde, heeft men zich ter ruste begeven.

Tegen ongeveer 3 uur werd de Minister van Defensie door één van zijn adjudanten gewaarschuwd, dat het Centrale Luchtwacht Bureau voortdurend per radio melding maakte van het overvliegen van vreemde vliegtuigen van oost naar west.

De heer *van Kleffens* had intussen telefonisch bericht gekregen van de gezant te Brussel, waarin hem werd medegedeeld, dat Schaerbeek gebombardeerd werd. Volgens de heer *Dijxhoorn* zou men te Brussel gevraagd hebben of wij niet konden ophouden met die radioberichten van de Luchtwacht Dienst, aangezien de mensen in Brussel zich hierover zenuwachtig maakten.

De heer *Dijxhoorn* maakte juist aanstalten om stappen in deze richting te ondernemen, daar het wel een Duitse aanval op Engeland zou kunnen zijn, in welk geval het misschien verstandiger was, deze neutraliteitsschendingen niet zo van de daken af te schreeuwen, toen het bericht binnenkwam, dat Waalhaven en Bergen waren gebombardeerd.

Met de heer *van Kleffens* heeft toen overleg plaats gehad over het telegraferen van het codewoord naar Londen, Parijs en Brussel, via ontvangst waarvan de gezanten aldaar de verzegelde enveloppen moesten openen, bevattende een geheime instructie en een schrijven van de opperbevelhebber, vermeldende hetgeen er gedaan moest worden ter verkrijging van samenwerking met en steun van de geallieerden.

Nadat de heer *de Geer* hiervoor telefonisch zijn toestemming verleend had, is aldus geschied.

Tegelijkertijd werd afgesproken, dat de Ministers zo spoedig mogelijk bijeen zouden komen ten huize van de Minister-President.

Toen om ongeveer 5 uur de Ministerraad aldaar bijeen was, ontwierp de heer *de Geer* een proclamatie⁴⁾ van de Koningin aan het Nederlandse volk.

Hoewel een ieder natuurlijk zwaar onder de indruk was van het gebeurde, zo vertelt de heer *van den Tempel*, was de stemming volkomen kalm en zakelijk.

1) Bijlage 62.

2) Bijlage 63.

3) Bijlage 64.

11995 (*van Kleffens*)
7400 (*Dijxhoorn*)

7401 (*Dijxhoorn*)

7267 (*Bolkestein*)

4) Bijlage 65.

7169 (*van den Tempel*)

11997 (*van Kleffens*)

1) Bijlage 10.

Van het departement van Defensie kwam een boodschap binnen, dat men paraat was en dat op vele plaatsen gevechten aan de gang waren.

Tegen 6 uur kwam het bericht, dat de Duitse gezant de Minister van Buitenlandse Zaken een boodschap wilde overhandigen op zijn departement.

De gezant *Zech*, aldus vertelt de heer *van Kleffens*, kon niet praten, daar hij maar zat te huilen. Hij had een briefje bij zich, dat hij niet kon voorlezen en derhalve overhandigde. De boodschap ¹⁾ luidde aldus:

„Erklären Sie Einsatz gewaltiger deutscher Truppenmacht. Jeder Widerstand völlig zwecklos.

Deutschland garantiert den europaischen und aussereuropaischen Besitzstand und die Dynastie, wenn jeder Widerstand unterbieibt. Sonst Gefahr völliger Vernichtung des Landes und Staatswesens.

Daher dringend aiiffordern Aufruf Volk und Wehrmacht und Aufforderung Aufnahme Verbindung mit deutschen militärischen Kommandos.

Begründung: wir haben unwiderlegliche Beweise eines unmittelbar drohenden Einfalles Frankreichs und Englands in Belgien Holland Luxemburg der mit Wissen Hollands und Belgiens lange vorbereitet.

Ziel, Vorstoss Ruhrgebiet."

De heer *van Kleffens* heelt toen zijn antwoord schriftelijk geformuleerd. Aan het verzoek van de Duitse Regering kon niet worden voldaan en derhalve zou Nederland zich beschouwen als in oorlog te verkeren met Duitsland.

2) Bijlage 10.

Het letterlijke antwoord ²⁾ luidde aldus:

„Met verontwaardiging wijst Hr. Ms. Regeering de aantijging der Duitrche Regeering van de hand, dat zij op eenigerlei wijze, of met eenige Mogendheid geheime en tegen Duitschland gerichte afspraken heeft gemaakt.

Gezien den ongehoorden Duitschen aanval op Nederland, een aanval begonnen zonder eenige voorafgaande waarschuwing;, is de Nederlandse Regeering van oordeel, dat thans een staat van oorlog is ontstaan tusschen het Koninkrijk en Duitschland."

12194 (*Steenberghe*)

Kort hierna werd besloten — de heer *Steenberghe* zegt op zijn initiatief —, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zich naar Londen en Parijs zouden begeven. Zij moesten trachten zo spoedig mogelijk hulp te verkrijgen. Dit besluit werd binnen enkele uren uitgevoerd.

Inmiddels had de Ministerraad zich op initiatief van de heer *van den Tempel* verplaatst naar het Bezuidenhout, waar de departementen van Economische Zaken en van Sociale Zaken waren gevestigd.

Het bijeenblijven van de Ministers werd wenselijk geacht om snel ieder ogenblik beslissingen te kunnen nemen.

7405 (*Dijxhoorn*)

Omtrent de sfeer, die na verloop van enige tijd, naarmate de berichten minder gunstig werden, hier zoals elders ging heersen, vertelt de heer *Dijxhoorn* enkele bijzonderheden, die slechts vermeldenswaard zijn, omdat zij een licht werpen op de stemming, waarin de omgeving van het Kabinet verkeerde en waaronder het Kabinet moest werken.

Er was vooreerst het zonderlinge bericht, dat er giftige bonbons en sigaretten werden verspreid. De giftige bonbons had natuurlijk niemand gezien en de giftige sigaret, die gebracht werd, was er één van een vrij onbekend merk, dat, naar bleek, de heer *Hirschfeld* van het departement van Economische Zaken gewoon was te roken!

Op een gegeven ogenblik werd er zelfs „gas" en „brand" geroepen. Vanwege het luchtalarm zat alles toen weer in de schuilkelders, waar vele dames zaten te snikken.

7169 (*van den Tempel*)

De heer *van den Tempel* voegt hier nog als illustratie aan toe, dat hij op een gegeven moment van een officier bevel kreeg zijn kamer te verlaten en zich naar beneden te begeven. Het was de commandant van de bewakingstroepen in het departementsgebouw, die bericht van een dreigende overval op het departement had ontvangen.

Toen het landen van parachutisten in de onmiddellijke nabijheid van het Huis ten Bosch werd gemeld, heeft de Minister van Defensie aan de adjudant van Hare Majesteit, luitenant-kolonel *Phaff*, doen weten, dat hij geen verantwoordelijkheid op zich nani voor de gevolgen, indien de Koningin nog langer in het paleis Huis ten Bosch zou verblijven. Omtrent 11.30 uur hebben H.M. de Koningin en het Prinselijk gezin zich dan ook naar het paleis Noordeinde begeven.

De Ministerraad stond voortdurend in contact met de opperbevelhebber.

Toen uit het verloop van de gebeurtenissen op de eerste dag bleek, dat de Duitsers zich zo snel mogelijk meester wensten te maken van Den Haag, de zetel der Regering, heeft de heer *van Kleffens* in Londen

7403 (*Dijxhoorn*)

des avonds telefonisch van de heer *Dijn-hoorn* het verzoek gekregen er bij de Engelsen op te willen aandringen een divisie en, als dat niet kon, een brigade, alsmede luchtdoelartillerie te zenden. Voorts deelde de heer *Dijxhoorn* hem mede, dat het van het grootste belang was Waalhaven te doen bombarderen, hetgeen inderdaad is gebeurd.

Intussen was er om 1 uur een bijeenkomst van de Tweede Kamer der Staten-Generaal geweest. Noch de Minister-President, noch enige andere vertegenwoordiger van de Regering was daarbij aanwezig.

De nacht van 10 op 11 Mei en de volgende nachten werden door bijna alle Ministers en een aantal hunner ambtenaren op het departement doorgebracht. Slechts de heren *de Geer* en *Bolkestein* brachten de nacht thuis door, terwijl ook de heer *van Rhijn* één of twee nachten thuis is geweest.

12013 (*van Kleffens*)

Op Zaterdag 11 Mei heeft H.M. de Koningin een telegram gestuurd aan de Koning van Italië, waarop volgens de heer *van Kleffens* een nietszeggend antwoord is binnengekomen.

In Den Haag circuleerden hardnekkige berichten over straatgevechten en werd melding gemaakt van een Duitse pantserwagen, die door de straten reed. De Minister-president en de Minister van Defensie, die zich te ongeveer 12 uur naar de Koningin wilden begeven, werd om veiligheidsoverwegingen afgeraden deze tocht te ondernemen.')

) Vgl. bijlage 62.

8196 (*Gerbrandy*)

Die avond zou, volgens de heer *Gerbrandy*, het Kabinet het besluit genomen hebben H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor Den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, teneinde de Residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven.²⁾ Zoals nog nader blijken zal, kan geen der andere Ministers dit bevestigen.

2) Prof. mr. P. S. *Gerbrandy*, „Enige hoofdpunten van het Regeringsbeleid in Londen, gedurende de oorlogsjaren 1940—1945”, 's-Gravenhage, 1945, blz. 3.

In de vroege namiddag van Zondag 12 Mei verschijnt de opperbevelhebber op het departement voor een bespreking met de Minister-President en de Minister van Defensie.

8475 (*de Geer*)

Het was, aldus de heer *de Geer*, het kritieke ogenblik. De berichten van het oorlogsterrein waren ongunstig. De Wonsstelling was na weinig verzet bezwiken, de Nederlandse troepen hadden zich daar teruggetrokken op de stelling bij het Kornwerderzand; in het zuiden hielden de Duitsers de Moerdijkbruggen bezet; de Grebbelinie werd met moeite gehouden.

3) Vgl. bijlage 62.

Er werd daarom blijkens het overzicht van de heer *Bolkestein*³⁾ besloten het volgende telegram aan de Engelse Regering te richten:

„Situatie zo slecht, dat, wanneer niet onmiddellijk de Duitse opmars wordt gestuit door hulp geallieerden, de strijd zal moeten worden gestaakt. Onmiddellijke hulp kan de zaak redden.

Namens de Ministerraad,
w.g. *de Geer*
Minister-president.”

Daar de heer *van Kleffens* te Londen was, ging dit telegram via hem.

Het resultaat van de bespreking, die de heer *van Kleffens* daarop met de Engelse Prime Minister *Churchill* had, werd de Minister van Defensie laat in de avond medegedeeld: op Engelse hulp viel weinig te rekenen; wat nog gezonden was, o.a. een kleine afdeling Engelse troepen naar IJmuiden, was geschied tegen de wil van generaal *Gamelin*, opperbevelhebber der geallieerde strijdkrachten.⁴⁾

4) Vgl. bijlage 62.

Volgens het memorandum van de heer *Gerbrandy* zoll in een avondbijeenkomst van die Zondag, waarbij de heer *de Geer* ontbrak, het vertrek van de Regering besproken zijn. Dat het initiatief hiertoe zou uitgegaan zijn van de heer *Gerbrandy*, wordt door de heer *van den Tempel* bestreden, terwijl de meeste leden van het Kabinet de vermelding van de heer *Gerbrandy*, dat die avond reeds gesproken is over het vertrek der Regering, niet voor hun rekening nemen.

7171 (*van den Tempel*)

Die zelfde avond vertrok het Prinselijk gezin uit Den Haag via IJmuiden naar Engeland.

In de nacht van Zondag op Maandag, omstreeks 3 uur, kwam de opperbevelhebber, vergezeld van generaal *van Voorst tot Voorst* op het departement, en deelde mede, dat de militaire toestand slecht was.

Tijdens dit onderhoud verschenen jhr. *van Tefs van Goudriaan*, de directeur van het Kabinet van de Koningin, en de adjudant van H.M. de Koningin, luitenant-kolonel *Phaff*.

De Minister van Defensie was van oordeel, dat thans het ogenblik was gekomen om de Koningin te adviseren het land te verlaten. Hij zegt dit aan de heer *Phaff* medegedeeld te hebben, hetgeen deze zich echter niet herinnert. De opperbevelhebber is reeds vóór deze bespreking in het Paleis Noordeinde geweest om Hare Majesteit van de ernst van de toestand op de hoogte te stellen. Na de zo juist vermelde conferentie op het departement aan het Bezuidenhout heeft hij aan de heer *Phaff* medegedeeld, dat hij het vertrek van de Koningin wel gewenst achtte.

7704 (*Winkelman*)
25417 (*Winkelman*)

7711 (*Winkelman*)

Na meergemelde bespreking vergaderde de Ministerraad langdurig met de opperbeveihaber ter bespreking van de toestand. Moest de strijd worden gestaakt of moest hij worden doorgezet?

Men was tenslotte van oordeel, dat de strijd moest worden gestaakt, zodra verder weerstand bieden doelloos en nutteloos zou zijn.

7405 (*Dijxhoorn*)

Daarna kwam in het Kabinet de gedachte op Den Haag te verlaten. Hierover werd langdurig gediscussieerd. De opperbeveihaber was er tegen. De Minister van Defensie gaf aan de heer *Furstner* opdracht, zich in verbinding te stellen met de Engelse marine-attaché admiral *Dickens* om te vragen, of de Britse Admiraliteit enige destroyers ter beschikking zou willen stellen.

Enige tijd daarna kwam het bericht, dat de Engelsen van 10 uur af vijf destroyers in en nabij Hoek van Holland zouden gereed hebben liggen. Omstreeks 9 uur liet H.M. de Koningin telefonisch mededelen, dat Zij naar Hoek van Holland was vertrokken.

Na langdurige discussies, waarbij men niet tot eenstemmigheid geraakte, besloot de Ministerraad naar Hoek van Holland te vertrekken. De Ministers van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visserij achtten het vertrek onjuist en bleven derhalve, toen de Regering om 12.30 uur naar Hoek van Holland vertrok, in Den Haag achter.

Na aankomst in Hoek van Holland werd onmiddellijk in het fort aldaar een Ministerraad belegd, als resultaat waarvan de heer de *Geer* zich nog eens telefonisch in verbinding stelde met de opperbeveihaber over de opdracht, welke die morgen aan deze was gegeven niet betrekking tot zijn militaire taak. Eveneens werd met de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken getelefoneerd, waarbij de tekst van het communiqué ¹⁾ over het vertrek van de Regering werd verstrekt, en tenslotte, toen de politieke doelstelling van het vertrek in de besprekingen was komen vast te staan, werd deze de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* medegedeeld, waarop ook dezen zich naar Hoek van Holland hebben begeven. Deze Ministers hadden in die tussentijd op het departementsgebouw aan het Bezuidenhout het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* overgedragen.

Intussen was H.M. de Koningin met de Engelse torpedojager Hs. Ms. Hereward met bestemming Zeeuwsch-Vlaanderen vertrokken. Op zee kwam een radiobericht, dat Breskens door de Duitsers werd gebombardeerd. Er heeft toen aan boord een bespreking plaats gehad met als resultaat, dat besloten werd naar Engeland over te steken.

Omstreeks 19 uur vertrok de Engelse destroyer Hs. Ms. Windsor met de leden van het Kabinet naar Engeland.

Circa 20 uur van die zelfde dag, 13 Mei, kwam H.M. de Koningin te Londen aan. Van Buckingham Palace uit, alwaar Haar gastvrijheid was verleend, richtte de Koningin Haar eerste proclamatie tot het Nederlandse volk. De krachtige tekst moge hier volgen:

„Nadat volstrekt zeker was geworden, dat Wij en Onze Ministers in Nederland niet langer vrijelijk konden voortgaan met de uitoefening van het Staatsgezag, moest het harde, maar noodzakelijke besluit worden genomen, den zetel der Regeering te verplaatsen naar het buitenland voor zoo lang als onvermijdelijk en met de bedoeling ons terstond weer in Nederland te vestigen zoodra zulks maar eenigszins kan.

De Regeering bevindt zich thans in Engeland. Zij wenscht een Regeeringscapitulatie te voorkoinen. Daarbij blijft het Nederlandsche grondgebied, dat in Nederlandsche handen blijft, in Europa zoowel als in Oost- en West-Indië, één soevereine Staat, die zijn stem, als volwaardig lid der Statengemeenschap en in het bijzonder in de beraadslagingen van de gezamenlijke bondgenooten zal blijven laten hooren en tot zijn recht zal weten te brengen.

De Militaire Overheid, en in hoogste ressort de Opperbeveihaber van Land- en Zeemacht beoordeelt thans welke maatregelen in militair opzicht noodig en verantwoord zijn.

Daar waar de ovzweldiger heerscht, moeten de plaatselijke burgerlijke Overheden alles blijven doen wat in het belang der bevolking nuttig kan zijn, en in de eerste plaats medewerken tot het bewaren van orde en rust.

Ons hart gaat uit naar onze landgenooten in het vaderland, die harde tijden zullen doormaken. Maar Nederland zal zijn geheel Europeesche grondgebied éénmaal met Gods hulp herwinnen.

Herinnert U rampen uit vroegere eeuwen, waaruit Nederland is herrezen. Zoo zal het ook ditmaal gaan,

Dispereert niet. Doet allen wat U mogelijk is in 's lands welbegrepen belang. Wij doen het onze. Leve het Vaderland!

w.g. WILHELMINA."

¹⁾ Bijlage 66.

12728 (*Beelaerts van Blokland*)

¹⁾ Vgl. bijlage 64.

12057 (*van Kleffens*)

²⁾ Bijlage 67.

Deze tekst is in overleg met de heer *van Kleffens* gemaakt.¹⁾ Daarna heeft H.M. de Koningin zich door de radio tot de gehele wereld gericht in een uitvoerige verklaring van de te volgen gedragslijn.²⁾

In de nacht van 13 op 14 Mei ontspon zich in Den Haag op het algemeen hoofdkwartier een discussie tussen de opperbevelhebber van land- en zeemacht en de heer *Furstner*, bevelhebber der zeestrijdkrachten, tevens chef van de marinestaf, over diens vertrek naar Engeland, waarin de heer *Furstner*, ondanks het aanvankelijk afwijkend gevoelen van de opperbevelhebber, bij zijn voornemen om te vertrekken, is gebleven.

Op Dinsdag de 14de Mei kwam het Kabinet circa 9 uur te Tilbury in Engeland aan.

Des morgens om 10 uur vaardigde generaal *Winkelman* een proclamatie uit, waarin hij de redenen voor het vertrek van de Regering uiteenzette en mededeling derd van het feit, dat hij als haar hoogste vertegenwoordiger hier te lande optrad.³⁾

Die zelfde dag, omstreeks 13.30 uur, vertrok de heer *Furstner* met een aantal marine-officieren op een Scheveningse botter naar Engeland.

Na een om 10.30 uur in die ochtend ongetekend ontvangen en op die grond door de opperbevelhebber niet geaccepteerd ultimatum tot overgave van de stad Rotterdam, werd ondanks het feit, dat de tijdsduur van een tweede ultimatum nog niet verstreken was, Rotterdam om 13.30 uur gebombardeerd, waarna om 15.50 uur de overgave van de stad volgde. Daar de militaire situatie intussen onhoudbaar geworden was, besloot de opperbevelhebber, na overleg met enige opperofficieren, te 16.50 uur te capituleren.

Aan zijn ondercommandanten gaf hij daartoe per telex het volgende bevel:

„Duitschland heeft hedenmiddag Rotterdam gebombardeerd, terwijl Utrecht met vernietiging wordt bedreigd.

Ik meen derhalve, ter sparing van de burgervolking en ter voorkoming van verder bloedvergieten gerechtigd te zijn aan de troepen onder Uw bevelen het bevel te geven onzerzijds den strijd te staken.

Ik verzoek U daarom aan de daarvoor in eanmerking komende troepencommandanten onder Uw bevel opdracht te geven:

a. den strijd te staken, ter plaatse te blijven en voor zoover het behoud van een deel der wapens noodig is voor het bewaren van de orde en van de rust tot de aankomst van Duitse geregelde troepen, de wapens neer te leggen;

b. voor zoover zij in aanraking zijn met den vijand voordat zij de wapens neerleggen:

een parlementair met witte vlag enz. naar den vijand te zenden, met de mededeeling, dat aan de troepen onder hun bevel bedoelde opdracht is gegeven.

Ik teeken hierbij — wellicht ten overvloede — aan dat hei bepaald noodzakelijk is dat de discipline onder de troepen wordt gehandhaafd en dat ook de orde in door de troepen belegde oorden en terreinen verzekerd moet zijn, tot de aankomst van geregelde Duitse troepen.

Ik verzoek U verder aan de troepen en onderdeelen mede te deelen, dat ik vervuld ben van diepe bewondering en dankbaarheid voor hetgeen door U en door onze Troepencommandanten en troepen is verricht.

Slechts wanverhouding in het bezit van materiele middelen is, een enkele maal gepaard aan verraad, oorzaak geweest, dat niet op alle plaatsen waar zulks dezerzijds was gelast stand is kunnen worden gehouden.

Aan de soldateneer is door U ten volle voldaan.

Voor zoover zulks mogelijk is, moeten wapens, munitie en materieel worden onbruikbaar gemaakt of vernietigd; in het bijzonder geldt dit voor het kustgeschut.“⁴⁾

Om 19 uur ging er een officiële mededeling van dezelfde aard naar de Duitse gezant. Daarna volgde in overleg met de Duitse militair attaché een mededeling door radio-Hilversum. Als gevolg daarvan verscheen de volgende dag, 15 Mei, te plus minus 5 uur een Duitse officier op het algemeen hoofdkwartier, die het bericht bracht, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht te 8.20 uur Nederlandse tijd bij de Maasbrug te Rotterdam werd verwacht.

Na aankomst aldaar werd generaal *Winkelman* met de hem vergezellende officieren naar Rijsoord geleid. De ondertekening der capitulatievoorwaarden vond circa 9.20 uur Nederlandse tijd plaats.

Generaal *Winkelman* heeft van de capitulatie op 14 Mei 1940 aan het Nederlandse volk mededeling gedaan door een proclamatie,⁵⁾ welke hij op die zelfde dag in een radiorede⁶⁾ nader heeft toegelicht.

³⁾ Bijlage 68.

9083 (*Furstner*)

⁴⁾ De minute van het bevel is niet meer ter beschikking. Vermoedelijk is de oorspronkelijke tekst bij het overseinen per telex enigszins verminkt. De ondercommandanten, die het bevel in de hiernevens gestelde vorm ontvingen, hebben er niettemin op de juiste wijze uitvoering aan gegeven. Vgl. „Beknopt Overzicht“, blz. 226.

⁵⁾ Bijlage 69.

⁶⁾ Bijlage 70.

XII. De missie van de heren van Kleffens en Welter

Nadat in de vroege morgen van de 10de Mei het besluit was genomen twee der Ministers naar Londen te zenden, vertrokken omstreeks 9 uur de heer *Welter* en de heer *van Kleffens*, vergezeld van zijn echtgenote, van het Scheveningse strand per watervliegtuig naar Engeland. Het vliegtuig kwam bij Brighton op de zee neer; de Ministers arriveerden omstreeks 13.30 uur te Londen, waar zij om 14.30 uur onmiddellijk door de Britse Minister van Buitenlandse Zaken lord *Halifax* werden ontvangen ¹⁾.

Bij dit plotselinge vertrek in de ochtend van 10 Mei heeft de heer *van Kleffens* zijn dagboek in een tas op het Ministerie van Buitenlandse Zaken acilitergelaten.

Voorzover het de heer *Snouck Hurgronje* bekend is, is dit dagboek in handen van de Duitsers gevallen.

De heer *van Kleffens* bevestigt de juistheid van deze mededeling omtrent het lot van zijn dagboek. De Duitsers hebben het, toen zij na de capitulatie van het Nederlandse leger, het Ministerie doorzocht hebben, gevonden. Dat is hem achteraf gebleken uit een zich op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevindend proces-verbaal van een aantai ambtenaren van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken, die het Departement hebben doorzocht. Het heelt de heer *van Kleffens* altijd verwonderd, dat de Duitsers daar op de bekende wijze van *Goebbels* geen propagandistisch gebruik van hebben gemaakt. Merkwaardig vindt de oud-Minister van Buitenlandse Zaken dit niet, omdat er in dit dagboek iets zou voorkomen, dat niet in overeenstemming zou zijn met onze volstrekt scrupuleuze onzijdigheidspolitiek, maar wel omdat hij verwacht had, dat de Duitsers het zouden vervalsen. Hij heeft er later nooit meer van gehoord.

Over het verdere lot van dit dagboek is weinig bekend. Alleen wil de commissie niet onvermeld laten, dat haar op 10 November 1948, een knipsel uit eer. daarop niet nader aangeduide Duitse krant werd toegezonden, waarin in een beschouwing over de zaak-von *Weiszücker* voor het Neurenbergse tribunaal de navolgende merkwaardige passage voorkomt:

„Als Holland nach dein 10. Mai 1940 brsetzt wurde, fiel auch *Kleffens'* Tagebuch, in dem sich entsprechende Eintragungen befanden, in deutsche Mand. Nur dem Umstand, dass es ebenfalls wieder von Vertrauensleuten *Weizsackers* bearbeitet und ausgewertet wurde, ist es zu verdanken, dass *Hitler* und *Ribbentrop* nicht auf diese Weise von der durch den Baron *Bülow* und den Grafen *Zech* ausgeführten Friedensaktion *Weizsackers* erfuhren, was für die heiden Diplomaten ebenso wie für ihren Auftraggeber, den Staatssekretiiir, den Tod bedeutet haben wurde.“

De heer *van Tuyll van Serooskerken* heeft over het dagboek van de heer *van Kleffens* te Neurenberg von *Weizsucker* en von *Schmieden* gehoord. ²⁾ Laatstgenoemde heeft verklaard, dat slechts gedeelten van het dagboek aan von *Ribbentrop* getoond zijn, omdat het gedeelten bevatte, welke gevaar opleverden voor von *Weizsücker* en *Zech*. Waar het dagboek tenslotte gebleven is, kon von *Schmieden* niet zeggen.

Uit een brief ³⁾ dd. 24 Maart 1949 van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie aan de commissie is gebleken, dat ook de onderzoekingen van dit instituut na de oorlog in Duitsland niet geleid hebben tot de opsporing van het dagboek van Minister *van Kleffens*. De commissie keert thans terug tot de missie van de heren *van Kleffens* en *Welter*.

Op 10, 11 en 12 Mei legden zij verschillende bezoeken af; zij werden o.a. ontvangen door de Engelse Koning en enige malen door *Churchill* en lord *Halifax*. Ook bezochten zij de Franse ambassadeur. Verder woonden zij besprekingen bij in de oorlogsraad, waarin de hulp aan Nederland besproken werd. Voor hun verdere werkzaamheden in die dagen meent de commissie te kunnen verwijzen naar de hiernaast vermelde bijlagen ⁴⁾, waarin elk der beide Minis-

¹⁾ Vgl. bijlagen 63 en 64.

11919 (*van Kleffens*)

8612 (*Snouck Hurgronje*)

11919 (*van Kleffens*)

²⁾ Vgl. bijlage 71.

³⁾ Bijlage 72.

⁴⁾ Vgl. bijlagen 63 en 64.

ters daarvan verslag doet. Deze verslagen dekken elkaar niet geheel en al, doch geven toch wel een beeld van hetgeen werd verricht.

In de ochtend van de 13de Mei waren de beide Ministers aanwezig bij de aankomst van Prinses *Juliana*, Prins *Bernhard* en Hun kinderea en des avonds bij de aankomst van H.M. de Koningin.

In de nacht van 13 op 14 Mei werd een telegram verstuurd aan de Franse President *Lebrun*, waarin de situatie zeer scherp werd gesteld, in deze zin: òf afdoende hulp, dan vechten wij verder, òf geen hulp, dan nemen wij de vrijheid te handelen als meest in het belang van land, volk en soldaten¹⁾.

Op Dinsdag de 14de Mei heeft de ontmoeting plaats gehad met de andere leden van het inmiddels aangekomen Kabinet. Des middags om 17.30 uur vertrokken de heren *van Kleffens*, *Dijxhoorn* en *Welter* vervolgens naar Parijs, waar zij direct na aankomst een onderhoud hadden met de heer *Reynaud*, Minister-President.

De volgende dag, de 15de Mei, werd de delegatie ontvangen door de President van de Republiek en des middags werd een persconferentie gehouden.

Donderdag de 16de Mei vertrokken zij per auto naar Le Havre om zich per schip naar Southampton te begeven. De luchtweg was inmiddels niet meer veilig.

In zijn verhoor voor de commissie heeft de heer *Ch. J. I. M. Welter* het door hem verstrekte schema nader toegelicht.

De opdracht van de heren *van Kleffers* en *Welter* was hulp te vragen aan Engeland en Frankrijk door contact te zoeken met de Regeringen. Oorspronkelijk hebben zij dit contact met de Regeringen gehad, doch later hebben zij ook voeling gehouden met militaire autoriteiten.

In het eerste gesprek met *Churchill* hebben zij namens de Nederlandse Regering om drie divisies gevraagd. Het antwoord daarop was, dat dit uitgesloten was. Hetzelfde antwoord volgde, toen zij vroegen om twee en ten slotte om één divisie. De heer *Welter* herinnert zich nog de woorden van *Churchill*: „I cannot send territorials against Germans, that would be sheer murder.”

Daarna is gevraagd om luchtstrijdkrachten, waarop *Churchill* antwoordde, dat de enige die deze geven kon, *Gamelin* was. De Fransen hadden nl. liichtstrijdkrachten in Schotland om een expeditie voor te bereiden voor een invasie in Noorwegen. Ook bij de bespreking, die in Whitehall met de oorlogsraad plaats had, bleek, dat Engeland volstrekt onmachtig was Nederland te helpen.

In Parijs hebben zij hetzelfde gevraagd, doch de heer *Reynaud* gaf de meest categorische afwijzing.

De heer *van Kleffens* heeft ook van zijn kant de nodige toelichtingen gegeven.

De overwegingen, waarop het besluit van de Ministerraad om twee Ministers naar Londen en Parijs te doen gaan, heeft berust, waren de volgende. Zij moesten zorgen voor zo spoedig mogelijke hulp en alles doen, wat nodig was om een zo krachtig mogelijke integratie van het Nederlandse apparaat in de geallieerde oorlogvoering te krijgen. Bovendien gold de overweging, dat nu de overzeese gebieden meer dan ooit van groot belang zouden zijn voor de geallieerde oorlogvoering om hun strategische ligging en met het oog op de petroleum. Hiervoor was het volgens deze bewindsman gewenst, dat ook de heer *Welter* mee zou gaan.

Toen zij op de middag van de 10de Mei bij lord *Halifax* ontvangen werden, bleek reeds het nut van deze zending, daar de Engelsen van plan waren de olie-raffinaderijen van Curaçao te bezetten. Hiervoor sprekend, veronderstelde lord *Halifax*, dat wij dat zeker wel goed zouden vinden.

De heer *van Kleffens* heeft toen gezegd, dat hij daze figuur onder geen omstandigheid kon aanvaarden, doch wel begrijpend, dat de olie-industrie van Curaçao van vitaal belang was voor de gehele Engelse en derhalve ook voor onze oorlogvoering, deed hij het tegenvoorstel, dat deze troepen wel op Curaçao konden komen, maar onder het bevel van de Gouverneur van Curaçao. Dit voorstel werd door lord *Halifax* aanvaard.

In de ogen van de wereld werd hierdoor aan ons prestige recht gedaan, terwijl bovendien die figuur staatsrechtelijk, zo goed als onder de gegeven omstandigheden te verwerklijken was, verantwoord was.

Omtrent de bijeenkomst in de „warroom”, drie verdiepingen onder de grond in Whitehall verklaarde de heer *van Kleffens*, dat hun aldaar medegedeeld werd, dat er geen vliegtuigen konden worden ingezet om te helpen, omdat de jagers, die deze moesten begeleiden, niet de nodige radius hadden, waardoor de bommenwerpers te kwetsbaar werden. Hij vernam toen, dat er slechts Irish Guards naar Hoek van Holland waren gestuurd.

Nadat de heer *van Kleffens* had gehoord, dat de Moerdijkbrug in handen van de Duitsers was, heeft hij nog voorgesteld deze door

¹⁾ Vgl. bijlage 63.

8052 (*Welter*)

8072 e.v. (*Welter*)

12015 (*van Kleffens*)

12021 (*van Kleffens*)

- Engelse vliegtuigen te laten bombarderen. De Engelsen hadden vele technische bewaren en bleken niet bereid te zijn de weinige jagers, die zij bezaten, daaraan te wagen.
- 12025 (*van Kleffens*)
Aan *Churchill* in zijn kwaliteit van First Lord of the Admiralty heeft hij monitors gevraagd voor de Afsluitdijk. Hij herinnert zich nog, dat *Churchill* op een knop drukte, admiral *Philips* binnenkwam en het bevel kreeg: „Send three destroyers to that causeway and take risk." Het was de heer *van Kleffens* echter spoedig duidelijk, dat er op korte termijn niet veel van de Engelsen te verwachten was.
- In de namiddag van de 13de Mei bevonden de heren *van Kleffens* en *Welter* zich reeds op het vliegveld Heston om zich naar Parijs te begeven, toen er een boodschap kwam van het gezantschap, dat zij in verband met de aankomst van H.M. de Koningin moesten terugkomen.
- Toen zij in de namiddag van de 14de Mei naar Parijs gingen, was er in Londen van de capitulatie nog niets bekend.
- 12031 (*van Kleffens*)
De heer *van Kleffens* bleek niet op de hoogte te zijn geweest van de inhoud van de brief van de opperbevelhebber, die in Parijs gedeponeerd was en waarin gevraagd werd vier divisies over zee aan te voeren naar de vesting Holland. De heer *van Kleffens* zou het wel prettig gevonden hebben, indien hij van die verzoeken op de hoogte was geweest.
- Omtrent zijn bezoek aan Parijs, verklaart de heer *van Kleffens*, dat de Ministers niet veel meer hebben kunnen bereiken. Hij kan zich ook niet herinneren of zij nog de toezegging verkregen hebben, dat nieuwe troepen naar Zeeland zouden gaan. Dit soort militaire zaken werd door de heer *Dijxhoorn* behandeld, terwijl de heer *Welter* en hij werkten op het politieke plan: „volhouden“.
- De heren *van Kleffens* en *Welter* zijn vrij lang in Londen gebleven, omdat zij meenden, dat Parijs minder dringend was, aangezien er Franse troepen in het zuiden van Nederland waren. Bovendien, zo zeiden zij, was er van Nederlandse kant nimmer op aangedrongen, dat zij zich naar Parijs zouden begeven.
- 28372 e.v. (*Dijxhoorn*)
De heer *Dijxhoorn* herinnert zich slechts, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Engeland zijn gegaan om in de eerste plaats overleg te plegen met de Engelse Regering. Van het feit, dat zij ook naar Frankrijk moesten gaan, herinnert hij zich niets.
- Hij achtte dit ook verder niet zo dringend, aangezien er met betrekking tot de Fransen een behoorlijk contact tussen de beide opperbevelhebbers was, mede dank zij het feit, dat er in Parijs een militair attaché was, die contact had met generaal *Game'in*. Met Engeland daarentegen lag deze zaak anders, daar er slechts een marine-attaché was. In Londen diende dus eerst en terdege de Regering bewerkt te worden.
- Dientengevolge was het dus nodig, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* het contact op Regeringsniveau te Londen gingen opnemen. Juist met het oog op onze koloniën, waarvan men natuurlijk niet wist, wat er mee zou gebeuren, was het nuttig, dat de heer *Welter* daarbij aanwezig was.
- 28384 (*Dijxhoorn*)
Als verder motief voor het uitstel van de reis naar Parijs had de heer *Welter* aangevoerd, dat van Den Haag uit geen aansporingen daartoe tot hen gericht waren. Dit verklaart de heer *Dijxhoorn* door te wijzen op het feit, dat van Franse hulp niet veel te verwachten was. De Franse vliegdiens immers was in die tijd zeer inférieure.
- Wat betreft de Franse divisies, die volgens de optimistische opvatting van het verzoek in de verzegelde brief van 23 Maart 1940 naar de vesting-Holland gebracht zouden moeten worden, lag volgens de heer *Dijxhoorn* interventie van Regeringszijde bij de Franse Regering minder in de lijn, omdat er een behoorlijk contact tussen onze hoogste militaire instantie en de Franse opperbevelhebber was, hetgeen in Engeland niet het geval was. Dat dit contact met de Fransen goed was, leidt de heer *Dijxhoorn* ook af uit het feit, dat de Nederlandse militair attaché door de heer *Gamelin* in persoon werd ontvangen om met hem van gedachten te kunnen wisselen.
- Het hoofddoel van het bezoek van de heer *Dijxhoorn* met de heren *van Kleffens* en *Welter* te Parijs ziet eerstgenoemde in de noodzaak de Franse legerleiding op de hoogte te brengen van de ervaringen, die in Nederland waren opgedaan met de grote hoeveelheden tanks en parachutisten, en de manier, waarop de vijfde colonne had gewerkt, dus zuiver informatief voor de Franse autoriteiten.
- Hij geloofde dan ook, dat de werkzaamheden van de heren *van Kleffens* en *Welter* meer op ander terrein gelegen hebben. O.a. herinnert hij zich, dat de heer *van Kleffens* zich in het bijzonder heeft bemoeid met de propaganda en een persconferentie heeft gehouden te Parijs.
- Voorts verklaarde de heer *Dijxhoorn*, dat de situatie op de Quai d'Orsay reeds vrij moeilijk was en er op militair gebied zeker niets meer te bereiken viel.
- Zelfs informeerde men aan Franse zijde of het niet mogelijk was technisch personeel uit Nederland weg te halen om dit te werk te

stellen in Frankrijk. De heer *van Voorst Evekink*, onze militaire attaché te Parijs, had reeds van de Quai d'Orsay bericht gekregen om te vertrekken.

Tenslotte onderschrijft de heer *Dijxhoorn* de opvatting van de heren *van Kleffens* en *Welter*, dat hun taak in de eerste dagen in Londen moest liggen, omdat een contact op Regeringsniveau daar meer zin had dan in Parijs. Bovendien bevestigt hij nog, dat dit ook de opinie van de Nederlandse Regering was.

37199 (*Michiels van Verduynen*)

De Nederlandse gezant te Londen, jhr. mr. E. F. M. I. *Michiels van Verduynen*, verklaart, dat er nog andere redenen waren, waarom de heren *van Kleffens* en *Welter* in Londen moesten blijven, redenen, waarover hij enigszins geheimzinnig moest zijn, omdat het hierbij niet ging om de Regering, maar om andere personen. Er waren nog telegrammen, die verzonden moesten worden om het vertrek te bespoedigen. De commissie heeft gepoogd hieromtrent nader opheldering te krijgen, doch is daarin niet geslaagd.¹⁾

¹⁾ Vgl. bijlage 73.

37194 (*Michiels van Verduynen*)

Niet zonder belang is in het verband van de missie van de heren *van Kleffens* en *Welter* de mededeling van de heer *Michiels van Verduynen*, dat de Nederlandse Regering al maanden tevoren van hem wist, dat de Engelsen geen hulp konden bieden, daar zij niets hadden. De luchtmacht der Engelsen stond bovendien onder de bevelen van de geallieerde opperbevelhebber *Gamelin*.

Naar het oordeel van de commissie is het in de vroege morgen van de 10de Mei genomen besluit van de Ministerraad, om de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Londen en Parijs te doen gaan, juist geweest.

Door het feit toch, dat Nederland door Duitsland was aangevallen, waren wij automatisch bondgenoten geworden van Engeland en Frankrijk. Overleg op Regeringsniveau met de nieuwe bondgenoten was uiteraard dringend noodzakelijk.

Dat het resultaat in militair opzicht gering geweest is, moet, zoals duidelijk uit de afgelegde verklaringen blijkt, toegeschreven worden aan de zeer zwakke positie, waarin zich zowel de Engelse als de Franse defensie bevond.

Het heeft de commissie overigens bevreemd, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* niet op de hoogte waren van de inhoud van de op 23 Maart 1940 naar Londen, Brussel en Parijs verzonden verzegelde brieven. Weliswaar waren deze brieven van militair-technische aard, doch zij zouden een concreter grondslag hebben kunnen vormen voor de te voeren besprekingen over de aan Nederland te verlenen hulp.

De opvatting van de heer *Dijxhoorn*, welke wordt gesteund door de heer *Welter*, dat voor politiek overleg te Londen meer plaats was dan te Parijs, kan de commissie slechts gedeeltelijk aanvaarden.

Uit de verklaringen van de heer *Dijxhoorn* blijkt immers duidelijk, dat de militair attaché te Parijs slechts contact had met de legerleiding, zij het dan ook met de hoogste legerleiding.

Aangenomen mag worden, dat stappen, op Regeringsniveau ondernomen, de Franse Regering er wellicht toe gebracht zouden kunnen hebben, de inwilliging van het verzoek, door Nederland op militair niveau bij de Franse legerleiding gedaan, te bevorderen.

28378 (*Dijxhoorn*).

Evengoed immers als de heer *Reynaud* in het gesprek met de heer *Dijxhoorn* toegaf om politieke redenen aan België troepen te hebben afgestaan, had de Franse Regering ook, wanneer er van de zijde van de Nederlandse Regering aandrang bij haar was uitgeoefend, over de wensen van de Franse opperbevelhebber heen kunnen grijpen.

Hoe het ook zij, de commissie heeft enige moeite te aanvaarden, dat men niet tijdig een poging heeft gedaan om door besprekingen op Regeringsniveau bij de Franse Regering iets te bereiken.

De noodzaak om zulk een poging direct na 10 Mei 1940 te doen was te klemmender, omdat reeds op de eerste oorlogsdag de Moerdijkbruggen, die de toegang tot de vesting Holland vormden, in handen van de vijand waren.

Bovendien zou de directe aanval met parachutisten op Den Haag, het centrum van de Regering, wellicht als een argument te meer gegolden kunnen hebben om snelle en meer efficiënte hulp te vragen. Het feit, dat het Franse leger daartoe militair-technisch niet in staat was, kon op dat moment als tegenargument niet opgaan, aangezien dit toen nog niet gebleken was.

Hoewel vaststaat, dat er van de eerste dag af geregeld overleg geweest is tussen de Ministers te Londen en het Kabinet in Den Haag, is, naar het oordeel der commissie, wel duidelijk geworden, dat men ook van Den Haag uit de twee Ministers te Londen niet met klem gewezen heeft op het belang van een snelle interventie door hen bij de Franse Regering. Thans zijn zij te Parijs aangekomen, toen generaal *Winkelman* reeds gecapituleerd had.

XIII. Afwezigheid van de Regering in de bijeenkomst van de Tweede Kamer op 10 Mei 1940

1) Bijlage 74.

	<p>Op de 10de Mei zou des middags te 13 uur een reeds te voren uitgeschreven vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal plaats vinden. Tengevolge van de Duitse overrompeling kon er, doordat het quorum niet bereikt werd, slechts een bijeenkomst plaats hebben, welke door 38 leden werd bijgewoond en waarin de voorzitter, Mr. J. R. H. <i>van Schaik</i>, een korte redevoering heeft gehouden.</p> <p>In de namiddag van de vorige dag had de Minister van Justitie in de Tweede Kamer een wetsontwerp te verdedigen, waarvan de behandeling niet ten einde was gekomen. Zoals te doen gebruikelijk, zouden de discussies de volgende middag worden voortgezet.</p> <p>Daar het algemeen is opgevallen, dat van de zijde van de Regering niemand aanwezig was, heeft de commissie gemeend te moeten informeren of in de ochtend van de 10de Mei in het Kabinet niet de noodzaak of de wenselijkheid overwogen is, dat de Regering in de Tweede Kamer tegenwoordig zou zijn.</p> <p>De heer <i>de Geer</i> gelooft, dat de Ministers niet eens geweten hebben, dat de Kamer bijeenkwam. Wel herinnert hij zich, dat hij, toen de heer <i>van Schaik</i> hem in de ochtend van de 10de Mei opbelde en vroeg of hij de Kamervergadering toch zou laten doorgaan, daarop niet beslist instemmend heeft geantwoord. De heer <i>van Schaik</i> heeft hem niet verzocht, dat de Regering daar eventueel zou komen. De decisie van de heer <i>van Schaik</i> heeft hij niet gehoord. In ieder geval hebben de Ministers er niet over gesproken of zij er naar toe zouden gaan.</p> <p>De heer <i>van den Tempel</i> en de heer <i>Bolkestein</i> wisten niet, dat er een vergadering van de Tweede Kamer was.</p> <p>De heer <i>van Rhijn</i> herinnert er zich niets van, of de vertegenwoordiging van de Regering een punt van overweging heeft uitgemaakt.</p> <p>De heer <i>Gerbrandy</i>, die uit de aard der zaak van de uitgeschreven vergadering op de hoogte was, daar de voortgezette behandeling van een door hem te verdedigen wetsontwerp aan de orde was, beroept zich voor zijn afwezigheid op de informatie, dat de Kamer niet in voldoende mate, wat het aantal leden betreft, bijeen kon komen. Verder deelt hij met de heer <i>Steenberghe</i> de mening, dat er zoveel te regelen viel en dat er besprekingen van dringender aard waren, zodat het onmogelijk was er uit te breken. De heer <i>Steenberghe</i> heeft voor de commissie toegegeven, dat het achteraf verstandiger was geweest, als zij er wel heen waren gegaan.</p> <p>Iets positiever ten aanzien van de vraag, of de zaak besproken is, is de heer <i>Dijxhoorn</i>, waar hij beweert, dat het wel even ter sprake is gekomen, maar dat hij zelf onmogelijk tijd had.</p> <p>Stelliger nog is de verklaring van de heer <i>Albarda</i>, dat naar zijn mening iemand van de Regering, zo niet het gehele Kabinet, in de Kamer aanwezig had moeten zijn, ook wanneer de Kamervergadering niet voldoende was bezocht. Er was volgens hem in groepen, dus niet in de Ministerraad, over gesproken, doch de heer <i>de Geer</i> was daartoe niet bereid. De heer <i>Albarda</i> heeft er persoonlijk met hem over gesproken, doch kreeg als antwoord: „Ik zie daarvan de noodzakelijkheid niet in.”</p> <p>De commissie heeft gemeend bij de toenmalige voorzitter van de Kamer, de heer <i>van Schaik</i>, nader te moeten informeren, of hier inderdaad sprake is geweest van een nalatigheid van de Regering tengevolge van een zekere besluiteloosheid van zijn kant.</p> <p>Daarover gehoord, kon de heer <i>van Schaik</i> zich deze zaak nog precies herinneren.</p> <p>Het was volgens hem mogelijk geweest de Kamerleden af te telegraferen, maar daartegen had hij direct bezwaar, daar hij vond, dat, waar de Duitsers op die manier waren binnengevallen, de Kamer moest bijeenkomen om een woord van protest te laten horen.</p> <p>Met schending misschien van grondwettelijke en wettelijke bepalingen heeft de heer <i>van Schaik</i> toch maar gedaan, alsof er een wettige vergadering bijeen was en daar een korte, krachtige redevoering gehouden.</p>
8469 (<i>de Geer</i>)	
7172 (<i>van den Tempel</i>)	
7271 (<i>Bolkestein</i>)	
7956 (<i>van Rhijn</i>)	
8223 (<i>Gerbrandy</i>)	
12195 (<i>Steenberghe</i>)	
7419 (<i>Dijxhoorn</i>)	
7830 (<i>Albarda</i>)	
35749 e.v. (<i>van Schaik</i>)	

In de loop van de ochtend had hij de heer *de Geer* opgebeld om hem te zeggen, dat hij van plan was de Kamer bijeen te laten komen en daar van haar gevoelens te doen blijken.

Hij zei voorts, dat hij aannam, dat de Minister-President dan ook aanwezig zou zijn, doch deze antwoordde: „Ik heb er geen behoefte aan te komen; ik vind het niet nodig.”

Toen de commissie wees op de tegenspraak in de verklaringen van de heer *de Geer* en de heer *van Schaik*, vervolgde laatstgenoemde, dat hij met opzet heeft opgebeld, opdat de heer *de Geer* niet onkundig zou zijn van het bijeenkomen van de Kamer.

De heer *van Schaik* voegt als interessant detail aan zijn verklaring nog toe, dat hij vrij korte tijd vóór de oorlog, toen het hier begon te spannen, een gesprek gehad heeft met de heer *de Geer*, waarbij hij hem heeft laten weten, dat zowel de voorzitter van de Eerste Kamer, de heer *de Vos van Steenwijk*, als hij zelf er op rekenden, dat, als er moeilijke ogenblikken zouden komen of gewichtige beslissingen door het Kabinet zouden moeten worden genomen, zij in vertrouwen zouden worden genomen en het Kabinet met hen beiden overleg zou plegen. De heer *de Geer* heeft toen gezegd: „Daarop kunt u rekenen.” Doch dit is nooit gebeurd.

Getuige van het gesprek, dat de heer *van Schaik* met de Minister-President over de vergadering van de Tweede Kamer had gehad, was mr. L. A. *Kesper*, destijds griffier van de Tweede Kamer.

De heer *Kesper*, eveneens hierover gehoord, bleek hieraan nog een nauwkeurige herinnering te hebben.

De President van de Kamer heeft in zijn aanwezigheid de heer *de Geer* opgebeld en hem medegedeeld, dat er een vergadering van de Kamer zou zijn en er aan toegevoegd: „Ik neem aan, dat de Regering tegenwoordig zal willen zijn.” Wat de heer *de Geer* heeft gezegd, kon hij natuurlijk niet horen, maar onmiddellijk na het gesprek heeft de heer *van Schaik* hem gezegd: „Hij denkt er niet over, hij heeft er geen zin in, want hij heeft wel wat anders te doen en begrijpt bovendien niet waarom de Kamer moet bijeenkomen.”

De heer *van Schaik* wilde hierin berusten, maar de heer *Kesper* is volgens zijn eigen woorden misschien iets feller geweest en heeft gezegd: „President, het kan toch niet, dat de Regering zich dit legenen over de Kamer veroorlooft in deze tijd; dat lijkt mij volkomen onjuist.”

Daarop heeft de President weer de heer *de Geer* opgebeld, waarop deze geantwoordt heeft: „Ik zal nog wel eens zien.” Zowel de heer *van Schaik* als de heer *Kesper* waren evenwel overtuigd, dat hij niet zou komen.

Zeer positief verklaart laatstgenoemde dus, dat tot tweemaal toe de heer *van Schaik* wel degelijk als zijn wens te kennen heeft gegeven, dat de Regering in de vergadering van de Kamer tegenwoordig zou zijn.

Op dit punt nogmaals gehoord, blijft de heer *de Geer* bestrijden, dat de heer *van Schaik* de Regering verzocht heeft te komen.

De heer *de Geer* ontkent uitdrukkelijk, dat hij gezegd heeft dit op dat ogenblik van weinig nut te achten en het als vanzelfsprekend te beschouwen, dat de Regering niet naar de vergadering der Kamer kon gaan.

Naar het oordeel van de commissie is het bijwonen der Kamervergadering, zoals duidelijk uit de verklaringen van alle leden van het toenmalige Kabinet is op te maken, stellig geen punt van bespreking geweest in de Ministerraad, en indien het al in onderlinge gesprekken een rol gespeeld heeft, is dat toch zeker een zeer geringe rol geweest.

Het staat wel vast, dat een aantal Ministers in het geheel niet geweten heeft, dat er die dag een vergadering van de Tweede Kamer plaats zou hebben, en dat weer anderen, die dit wel wisten, te drukke bezigheden hadden om naar de Kamer te gaan.

Slechts de heren *Albarda* en *Steenberghe* voegen er uitdrukkelijk aan toe, dat het verstandiger was geweest, indien zij er wel heen-gegaan waren,

Het heeft de commissie verwonderd, dat de heer *de Geer* de staatkundige betekenis van dit contact met de Volksvertegenwoordiging blijkbaar in het geheel niet heeft gezien. Dit klemt te meer, nu de commissie op grond van de verklaringen van de heren *van Schaik* en *Kesper* moet aannemen, dat de heer *de Geer* te voren uitdrukkelijk van het bijeenkomen der Kamer op de hoogte is gesteld en uitgenodigd is daar aanwezig te zijn.

De commissie is van mening — zoals de heer *Albarda* het bij zijn verhoor heeft uitgedrukt —, dat deze samenkomst, al was zij slechts een bijeenkomst en geen vergadering, daar het vereiste quorum niet aanwezig was, een historisch karakter had kunnen verkrijgen en voor het moreel van ons volk van grote betekenis had kunnen zijn.

De commissie betreurt dan ook met de heer *van Schaik*, dat de

31352 (*Kesper*)

25939 e.v. (*de Geer*)

Regering op die gedenkwaardige dag niet in de Volksvertegenwoording aanwezig is geweest.

Op zulk een gewichtig oogenblik behoort de verbondenheid van volk en Regering in 'slands vergaderzaal uitdrukkelijk te worden beleden.

Een gezamenlijk protest van Volksvertegenwoording en Regering tegen de weergalozе schending van de Nederlandse soevereiniteit zou niet slechts op zijn plaats geweest zijn, doch zou ook voor het verdere verloop der gebeurtenissen die grondslag van vertrouwen hebben kunnen verstevigen, die bij het nemen van zo ernstige en zo ver strekkende maatregelen, als waarvoor zij stond, de Regering zo node ontberen kon.

De Noorse en Belgische Regeringen hebben dit alles blijkbaar anders gezien. Zij zijn respectievelijk op 9 April en 10 Mei 1940 niet alleen in de Volksvertegenwoording verschenen, doch hebben de medewerking van het parlement ingeroepen voor het tot stand brengen ener noodwetgeving. Op de vraag of dit laatste in Nederland op 10 Mei 1940 wenselijk en mogelijk was, zal de commissie in het volgende hoofdstuk nader ingaan.

XIV. De mogelijkheid van noodwetgeving op 10 Mei 1940

Reeds is in het vorige hoofdstuk naar voren gekomen, dat de Nederlandse Regering in de bewogen Meidagen van 1940 onvoldoende aandacht heeft besteed aan het ongemeen grote belang van overleg met de Volksvertegenwoordiging.

De commissie heeft in aansluiting hierop zich bij elk der leden van het Kabinet vergewist of het tot stand brengen in de oorlogsdagen van enigerlei vorm van noodwetgeving in het Kabinet is overwogen. Met te meer reden mocht de commissie dit doen, omdat haar de voorbeelden van België en Noorwegen, waar op het laatste ogenblik in overleg met de Volksvertegenwoordiging nog een soort noodwetgeving tot stand is gekomen, voor ogen stonden.

Op de 10de Mei 1940 werd te Brussel nog door de beide Kamers een door de Koning bekrachtigde wet betreffende overdracht van bevoegdheden in oorlogstijd aangenomen.¹⁾

Deze negen artikelen bevattende wet houdt afwijkingen in van de wetsbepalingen met betrekking tot de administratieve voogdij over de provinciën, de gemeenten en daaraan ondergeschikte instellingen, de intercommunale verenigingen en de organismen, die openbare vervoerdiensten in bedrijf hebben.

Deze wet voorziet in de mogelijkheid, dat tengevolge van militaire operaties het verkeer tussen de zetel der Wegering enerzijds en de hoofdplaats van een provincie anderzijds onderbroken is. Of wel indien dit zelfde het geval is tussen een gemeente en de zetel van de provinciale deputatie of tussen de bevoegde overheden en de organismen, die de openbare vervoerdiensten in bedrijf hebben, dan wel tussen magistraten of ambtenaren en de hogere overheid, waarvan zij afhangen.

De strekking van de wet is, om, indien het verkeer tussen een lager en een hoger orgaan of een lagere en hogere functionaris door militaire operaties verbroken wordt, de bevoegdheid van het hogere orgaan aan het lagere toe te kennen.

Bij verkeersherstel dienen de door de lagere organen verrichte handelingen aan de daartoe wettelijk bevoegde overheden ter goedkeuring te worden voorgelegd. Zij kunnen binnen zestig dagen door deze worden afgekeurd. Bovendien verleent deze noodwet aan de Koning het recht binnen drie maanden na beëindiging van de staat van oorlog de onderscheiden handelingen van bovenvermelde overheden te vernietigen wegens bevoegdheidsoverschrijding, wegens inbreuk op de wet of wegens krenking van het algemeen belang.

Krachtens deze wet dus hebben in België de secretarissen-generaal, toen de Regering het land moest verlaten, wetgevende bevoegdheden verkregen.

Van enigszins andere aard is de vorm van noodwetgeving, die de Noorse Regering in samenwerking met het Storting op 9 April 1940, de dag van de Duitse inval in Noorwegen, tot stand bracht.²⁾

In gemeen overleg met de in het Storting te Elveruin aanwezige vertegenwoordigers van het volk verkreeg de Noorse Regering volmacht tot het behartigen van de belangen van het Rijk en tot het nemen van maatregelen en beslissingen namens het Storting en de Regering, die beschouwd moesten worden als te zijn vereist met het oog op de veiligheid en de toekomst van het land. Hiermede verkreeg dus de Noorse Regering een vergaande volmacht.

Verschillende malen is na de bevrijding de vraag naar de omvang van deze bevoegdheden der Regering op het gebied van de wetgeving in Noorwegen aan de orde geweest. De eerste maal op 6 Augustus 1945 in verband met de zaak-Haaland. Het hoogste gerechtshof nam toen een beslissing over het Voorlopig Besluit betreffende de leeftijds-grens voor ambtenaren. De raadsheer Schjelderup, die het eerst zijn oordeel te kennen gaf en bij wie de overige raadsheren zich aansloten, gaf de volgende overweging:

„Ik ben (dientengevolge) van mening, dat de Koning van 9 April 1940 af de bevoegdheid had om de door de oorlog en oorlogstoestanden vereiste maatregelen te nemen om de vrijheid en de zelfstandigheid van het land te waarborgen en verder op alle manieren de Noorse belangen te beschermen en te behartigen, daaronder ook om voor te bereiden de door-

¹⁾ Bijlage 75.

²⁾ Vgl. bijlage 76.

¹⁾ Vgl. bijlage 76.

voering van het rechtsherstel, dat moest plaats hebben, wanneer deze oorlog eenmaal zou zijn afgelopen. Bij deze arbeid moest de Koning de bevoegdheid hebben om die maatregelen te treffen, die hij naar zijn beste weten noodzakelijk of doeltreffend moest achten, uitgaande van de omstandigheden, zoals di: verwacht moesten worden te zullen of te kunnen intreden."

Het verslag ¹⁾ van de Noorse commissie van onderzoek van 1945, Deel VI, blz. 18, die het beleid van het Noorse Kabinet tijdens de Londense periode heeft onderzocht, zegt omtrent de positie des Konings krachtens het noodrecht het volgende:

„In de positie, waarin Noorwegen zich bevond na 9 April en in het bijzonder na 7 Juni 1940" — de dag waarop de Noorse Regering het eigen grondgebied moest verlaten — „kreeg de Koning constitutioneel en persoonlijk een andere positie dan te voren. Dat betekent niet, dat de Koning een grotere politieke macht aan zich trok of dat deze hem werd toevertrouwd; de betekenis van zijn aanwezigheid ligt op een ander plan. De Koning was wettig Koning van Noorwegen, daaromtrent heerste geen schijn van twijfel. De Ministers, die hem omgaven, waren op grondwettige wijze door de Koning benoemd. Tezamen vormden zij de wettige Noorse Regering, die op grond van de Grondwet en de volmacht van Elverum het Noorse rijk konden vertegenwoordigen."

Uit de beide voorbeelden van noodwetgeving is duidelijk een geheel verschillende gerichtheid af te lezen.

In het Belgische voorbeeld wordt getracht ontwrichting van het rechtsleven in het door de vijand bezette grondgebied bij ontstentenis van de Regering zoveel mogelijk te ondervangen; in het Noorse voorbeeld wordt het accent gelegd op de noodzakelijkheid de Regering zoveel mogelijk de handen vrij te laten, teneinde de strijd om de zelfstandigheid van het Rijk krachtadig te kunnen voortzetten.

Hoewel het interessant zou kunnen zijn het reeds in hoofdstuk VIII van dit verslag vermelde voorontwerp van wet van prof. mr. dr. G. v. d. Bergh, dat helaas niet verder is gekomen dan het Ministerie van Justitie, te vergelijken met de Belgische en Noorse wetten, laat de commissie dit nochtans achterwege, daar het slechts op haar weg ligt zich uitsluitend te bepalen tot de vraag in hoeverre de leden van het Kabinet aan de mogelijkheid van het tot stand brengen ener noodwetgeving in de Meidagen van 1940 gedacht hebben;

De heer *van den Tempel* weet te vermelden, dat dit punt zeker geen onderwerp van overweging is geweest. Er had overigens ook geen praktische mogelijkheid toe bestaan, gegeven de situatie, waarin het land en ook Den Haag verkeerde.

De heer *Bolkestein* meent, dat er niet over gesproken is.

De heer *Steenberghe* herinnert zich niet, dat deze vraag door het Kabinet is overwogen, hetgeen ook de opvatting is van de heren *de Geer*, *Albarda* en *van Rhijn*.

Slechts de heer *Dijxhoorn* weet te verklaren, dat het wel eens ter sprake is gebracht, maar hij weet niet of het in dit stadium was of in een ander.

Gevraagd naar de motieven, waarop het niet nemen van een daartoe strekkend besluit berust heeft, menen de heren *Albarda* en *Gerbrandy*, dat men in de overtuiging verkeerde daar nog tijd genoeg voor te hebben. Alles was er immers op berekend, zo zegt *Gerbrandy*, dat men achter de waterlinie enige tijd stand zou houden. Van militaire zijde had hij de verzekering gekregen, dat dit enige tijd, ten minste drie maanden, kon zijn.

De heer *Albarda* acht het ook mogelijk, dat men geen dingen heeft willen doen op dat ogenblik, die een zekere paniek zouden kunnen verwekken of op een zeker defaitisme zouden kunnen wijzen.

De heer *van den Tempel* is de overtuiging toegedaan, dat er geen praktische mogelijkheid toe zou hebben bestaan, terwijl de heer *de Geer* en in mindere mate de heer *Steenberghe* verklaren, dat er formele bezwaren waren. De heer *Steenberghe* legt hierbij de nadruk op het feit, dat er de 10de Mei geen quorum in de Kamer bereikt kon worden en dat op de volgende dagen de Kamer niet meer bij elkaar kon komen.

De heer *de Geer* ziet niet in, hoe het mogelijk zou zijn geweest daarover in een korte spanne tijds de Raad van State en de Tweede Kamer en Eerste Kamer „te horen".

De commissie meent, dat uit deze verklaringen wel duidelijk vaststaat, dat geen der leden van het Kabinet in de Meidagen een concreet voorstel in deze richting heeft gedaan.

Noch het in de vorige oorlog in België gebeurde, noch het op 9 April 1940 te Elverum in Noorwegen voorgevallene schijnt zodanige indruk gemaakt te hebben, dat de gedachten in deze richting gingen.

7174 (*van den Tempel*)

7272 (*Bolkestein*)

12196 (*Steenberghe*)

8472 (*de Geer*)

7832 (*Albarda*)

7957 (*van Rhijn*)

7420 (*Dijxhoorn*)

7832 (*Albarda*)

8223 (*Gerbrandy*)

7832 (*Albarda*)

7174 (*van den Tempel*)

8470 (*de Geer*)

12196 (*Steenberghe*)

8470 (*de Geer*)

Wat de opgegeven motieven betreft, kan de commissie die, welke voortspruiten uit overschatting van de duur van onze tegenstand door de militaire adviseurs der Regering begrijpen, al zijn deze in het licht der gebeurtenissen onjuist gebleken.

In de voorafgaande hoofdstukken van dit verslag is reeds herhaaldelijk gebleken, dat deze motieven bij het stellen en niet stellen van daden door de Nederlandse Regering voortdurend een rol hebben gespeeld.

Het motief, dat de heer *Albarda* heeft willen laten gelden, kan de commissie moeilijk als juist erkennen. De situatie was voor het Nederlandse volk in die dagen door de overmachtige Duitse aanval reeds zo verontrustend, dat, als er ooit sprake van paniek zou kunnen zijn in de Nederlandse volksgemeenschap, deze dan had moeten uitbarsten.

Een kloek en zakelijk door de Regering, in overleg met de Staten-Generaal genomen besluit van deze strekking, zou beslist niet meer onrust hebben kunnen verwekken dan hetgeen reeds gebeurd was. Wat de technische en formele bezwaren betreft, is de commissie eveneens van oordeel, dat hierover nog wel discussie mogelijk was. Als de nood dringt, is een zeer snelle behandeling en afdoening in de Staten-Generaal herhaaldelijk mogelijk gebleken. De commissie moge hiervoor o.m. verwijzen naar de zeer omvangrijke wetgeving in September 1939 met het oog op de mobilisatie, welke in de kortst denkbare tijd tot stand is gekomen. Ook over bepaalde moeilijkheden van formele aard had men wellicht wel kunnen heenkomen.

Van welk een ontzaglijk belang de vraag, of de Regering in de Meidagen nog had moeten trachten enigerlei noodwetgeving tot stand te brengen, is, moge nog met het volgende geadstrueerd worden. In een later hoofdstuk van dit verslag zal de commissie mededeling doen van de geheel geïmproviseerde wijze, waarop in de middag van 13 Mei 1940, toen de Regering op het punt stond het land te verlaten, door twee Ministers, de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* is overgedragen. Deze laatste werd toen, naar later aangenomen werd, belast met de uitoefening van de gehele wetgevende en uitvoerende macht. Dit alles berust echter op staatsnoodrecht. Het is thans moeilijk uit te maken, of het inderdaad mogelijk zou zijn geweest in de Meidagen van 1940 in deze nog een redelijke wettelijke regeling tot stand te brengen. In ieder geval treft echter het totale gemis aan voorbereiding op dit punt alsmede het feit, dat, toen de oorlog was uitgebroken, zelfs niets van die aard ook maar is overwogen.

De Staten-Generaal kan men in deze moeilijk enige tekortkoming verwijten, aangezien zowel de omstandigheden van het ogenblik als de aard van de materie gebruikmaking van het toch reeds zo weinig hanteerbare recht van initiatief onmogelijk maakten. Hoogstens had uit de Staten-Generaal aandrang op de Regering om iets in deze richting te doen kunnen zijn uitgeoefend. Echter, de Regering was veel beter op de hoogte van de ernst van de toestand en van de urgentie van de zaak dan welk lid van de Staten-Generaal ook.

De commissie kan het dan ook niet anders zien, dan dat in die kritieke dagen de Regering te weinig waarde heeft gehecht aan de samenwerking met de Staten-Generaal, een tekortkoming, die zich ook hierin heeft gedemonstreerd, dat blijkbaar nimmer overwogen is een representatief gedeelte van dit College mede te doen uitwijken naar Engeland, waardoor althans bereikt had kunnen worden, dat het aldaar gevoerde beleid en de aldaar tot stand gekomen wetgeving op breder basis waren komen te berusten dan thans het geval is geweest.

De verklaring voor het feit, dat de hier aangerode problemen zelfs geen punt van overweging hebben uitgemaakt, is, naar het de commissie voorkomt, slechts hierin te zoeken, dat het verloop der gebeurtenissen dusdanig stormachtig is geweest, dat de Regering daardoor geheel overrompeld werd, waardoor, gelijk uit de volgende hoofdstukken nog zal blijken, aan de mogelijkheid tot gefundeerd beraad en aan haar besluitvaardigheid in ernstige mate afbreuk werd gedaan.

1) Bijlage 77.

XV. Telegram aan de Koning van Italië van 11 Mei 1940

Blijkens de avondbladen van 11 Mei 1940 heeft H.M. de Koningin een telegram gericht tot de Koning van Italië. Merkwaardigerwijze heeft de commissie onder de vele gegevens, welke zij door de bemiddeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam heeft ontvangen, een Duitse vertaling daarvan aangetroffen, die vermoedelijk door de Duitsers van het later door hen buitgemaakte telegram is gemaakt. De commissie vermeldt dit laatste feit, omdat deze Duitse vertaling ¹⁾, zoals hieronder zal blijken, een bepaalde aanwijzing oplevert.

De letterlijke tekst van het telegram luidt aldus:

„Ik doe een beroep op de edele gevoelens, welke te allen tijde het huis van Savoye bezielde hebben om het hoge gezag van Uwe Majesteit in te roepen in verband met het conflict, waarin Nederland zich gewikkeld vindt, niettegenstaande de strikte onzijdigheid, waaraan het krachtens traditie gehecht was en welke het nimmer één oogenblik heeft nagelaten te betrachten.

Ik hoop, dat Uwe Majesteit Haar invloed zal aanwenden, opdat de rampen van den oorlog aan de burgerbevolking bespaard zullen blijven en de grondbeginselen der menselijkheid geëerbiedigd zullen worden door alle oorlogvoerenden zonder eenige uitzondering.”

De commissie heeft getracht te verifiëren, hoe dit telegram in de wereld is gekomen.

De heer *de Geer* herinnert zich hier niets van, terwijl hij ook de betekenis van het telegram niet goed begrijpt.

8476 (*de Geer*)

8643 (*Snouck Hurgronje*)

De heer *Snouck Hurgronje* verklaart in zijn verhoor dit telegram voor het eerst te zien en oppert de mogelijkheid, dat het van H.M. de Koningin persoonlijk afkomstig is en rechtstreeks aan de Italiaanse Koning werd gericht. Een aanwijzing hiervoor is volgens deze getuige te putten uit de in het bezit van de commissie zijnde Duitse tekst, die als plaats van afzending Den Haag vermeldt. Een telegram toch, dat door bemiddeling van Buitenlandse Zaken verzonden zou zijn, zou via de Nederlandse gezant te Rome zijn gegaan. In ieder geval heeft de heer *Snouck Hurgronje* hier geen bemoeienis mee gehad. Daar hij in die dagen de heer *van Kleffens* in het Kabinet verving, bestaat nog de mogelijkheid, dat bij het departement geïnformeerd zou zijn of er bezwaar tegen bestond. Hiervan kon natuurlijk geen sprake zijn, weshalve men wellicht op het departement het overbodig heeft gevonden hem daarover in te lichten.

8652 (*Snouck Hurgronje*)

De heer *van Kleffens* antwoordt op de vraag, of dit telegram beschouwd moet worden als een Regeringsdaad of als een persoonlijke stap van de Koningin, dat H.M. de Koningin door de omstandigheden niet in staat was hem te raadplegen. Hij kan echter niet zeggen of één van zijn collega's geraadpleegd is. Onmiddellijk nadat H.M. de Koningin in Engeland was aangekomen, heeft de heer *van Kleffens* het gehoord en het uitstekend gevonden. Hij meent zich eveneens te herinneren, dat er een nietszeggend antwoord op gekomen is.

12011 (*van Kleffens*)

Uit de verklaringen van deze drie getuigen mag worden afgeleid, dat dit telegram beschouwd moet worden als een persoonlijke daad van H.M. de Koningin. Deswege ligt het niet op de weg van de commissie in nadere beschouwingen hierover te treden.

XVI. De zg. Sponeck-documenten

Bij de voorbereiding van de verhoren trok een passage in het door de Minister van Buitenlandse Zaken mr. E. N. van *Kleffens* in Londen vervaardigde „Overzicht van de gebeurtenissen tijdens de oorlogsdagen van 10—14 Mei 1940” de aandacht van de commissie.¹⁾

¹⁾ Mr. E. N. van *Kleffens*: „Overzicht van de gebeurtenissen tijdens de oorlogsdagen 10—14 Mei '40”, Londen z.j., blz. 65.

De heer *van Kleffens* maakte daarin melding van het in de vroege ochtenduren van Vrijdag 10 Mei 1940 neerschieten van een Duits vliegtuig, waarin zich een generaal bevond, die gedood werd. Zijn instructies, zo zegt de heer *van Kleffens*, werden op hem gevonden. Deze bewezen, dat generaal *von Sponeck* — dit was zijn naam — orders had om Den Haag op de eerste dag van de invasie te veroveren. Wanneer de Hollanders zich overgaven, moest hij hen behandelen zoals de Denen een maand te voren behandeld waren. In dat geval moesten zorgvuldige voorzieningen worden getroffen voor het plaatsen van een erewacht voor het Koninklijk paleis. Indien de Hollanders echter volhardden in de verdediging van hun land, moesten de Koningin en Haar Ministers zo spoedig mogelijk per transportvliegtuig naar Berlijn worden gebracht, waar zij, zoals bepaald was, behandeld zouden worden in overeenstemming met hun weigering om zich over te geven. Deze plannen werden vrijdeld. Op het uur, dat volgens de Duitse berekening Den Haag in hun handen moest vallen, lag generaal *von Sponeck* dood.

Als pikante bijzonderheid vermeldt de heer *van Kleffens* nog, dat het paard, waarop deze generaal van plan was geweest zijn triomfantelijke intocht in Den Haag te doen plaats vinden, het lot van zijn meester had gedeeld. Zelfs de paradeuniformen waren voor deze gelegenheid al vast meegenomen.

Indien deze weergave van de feiten in overeenstemming zou zijn met de werkelijkheid, zou aangenomen moeten worden, dat het algemeen hoofdkwartier reeds op de morgen van de eerste oorlogsdag authentieke bewijsstukken in handen had gekregen van de doelstellingen, welke de Duitsers nastreefden met betrekking tot de Nederlandse Regering. Door het toevallig in handen krijgen van deze documenten kon derhalve bij de militairen geen enkele onzekerheid bestaan over het lot, dat de leden van de Nederlandse Regering stond te wachten bij een eventueel welslagen van de Duitse militaire operatiën. Bovendien werd hierdoor voor de militaire leiding volledig zeker, dat een van de hoofddoelen van de Duitse aanval een zo snel mogelijke verovering van de residentie, waarin tevens de zetel van de Regering gevestigd was, zou zijn.

Bij de commissie is toen de vraag opgekomen of de Nederlandse Regering onmiddellijk van de inhoud dezer stukken op de hoogte is gesteld en tevens of het bekend worden van deze duidelijk omschreven Duitse doelstelling een rol gespeeld heeft in de beraadslagingen van de Ministerraad over hetgeen het Kabinet in geval van ineenstorting van het militaire afweerapparaat te doen zou staan.

Teneinde de gegevens, zoals die in het geschrift van de heer *van Kleffens* voorkwamen, te verifiëren, heeft de commissie zich tot de sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf gewend. Volgens de door dit bureau verstrekte schriftelijke inlichtingen is aldaar een dossier aanwezig, dat bij de sectie is ontvangen als het z.g. Sponeck-dossier. Bij onderzoek is echter gebleken, dat er twee dossiers zijn samengevoegd, te weten, a) het eigenlijke Sponeck-dossier, bevattende stukken, die in handen waren van het hoofdbureau I. c. van de staf der 22ste Duitse divisie; b) een dossier van 5./I.R. 65 (5de Comp. IIde Bataljon, 65ste Regiment Infanterie).

Het onder a bedoelde dossier is op 12 Mei 1940 gevonden op het vliegveld Ockenburg onder het stoffelijk overschot van een Duitse officier, die zijn vliegtuig, dat brandde, had verlaten en waarin zich behalve bovenbedoeld hoofd I. c. enig personeel van de divisiestaf heeft bevonden. Het dossier is daarna onmiddellijk door de reservekapitein der grenadiers C. G. *van der Putten*, die als commandant van de 13de mitrailleur-compagnie het vliegveld op 10 Mei na herovering had bezet, gebracht naar het algemeen hoofdkwartier, waar het op 12 Mei te 13.30 uur in ontvangst is genomen door de toenmalige kapitein, thans luitenant-kolonel *Olifiers* van afdeling G.S. III van het alge-

meen hoofdkwartier. Deze heeft de stukken dezelfde middag aan zijn onmiddellijke chef, luitenant-kolonel *van de Plassche* gegeven, die deze terstond aan generaal *Winkelman* heeft overhandigd.

Deze stukken zijn volgens een verklaring van de heer *Olijfers* op 13 of 14 Mei 1940 afgegeven aan de heer *Visser* van het Departement van Buitenlandse Zaken, met het verzoek te trachten deze bij het gezantschap van een neutrale mogendheid onder te brengen. De Amerikaanse gezant was bereid de documenten te aanvaarden met liet gevolg, dat deze stukken bij het vertrek van het Amerikaanse gezantschap via Duitsland en Italië verhuisden naar Washington, waar zij zijn overgegeven aan het War Department. Nadat de „Military Intelligence Division” er een memorandum over had gemaakt, zijn de stukken gedeponereerd bij het Nederlandse gezantschap te Washington. Drie fotocopieën werden naar Londen gezonden, waarvan een stel bij Buitenlandse Zaken bleef.

Het dossier sub b is, blijkens een daarbij aanwezige niet gesigeneerde aantekening, afkomstig uit het vliegtuig, dat op 10 Mei 1940 in de Adelheidstraat te 's-Gravenhage is neergestort.

Aangezien fotocopieën van dit dossier zich bevonden bij de naar Engeland gezonden fotocopieën van dossier a, ligt het vermoeden voor de hand, dat beide dossiers te zamen op 13 of 14 Mei 1940 aan het Amerikaanse gezantschap te 's-Gravenhage zijn gezonden.

De bestudering van de stukken leidde tot de volgende conclusies.

Dossier a bevat o.m. een blauwe en een rode omslag, voorzien van een brede diagonaalsgewijze aangebrachte gele band, hetgeen kennelijk betekent „Fall Gelb”, hetgeen de schuilnaam van de Duitse operatie in het Westen was.

De nummering der omslagen duidt er op, dat er nog andere zijn geweest, die zich echter in handen van andere Duitse officieren van de staf der 22ste divisie moeten hebben bevonden. Eer, der omslagen bevat het opschrift „Feindlage S” (toestand bij de vijand) en bevat de gegevens over Nederlandse troepen enz., waarvan de behandeling de bijzondere taak van het betrokken bureau van de divisiestaf was.

Voorts is aanwezig een (niet van een gele band voorziene) omslag met het opschrift: „Befehl für den Einsatz der Division”, waarin o.m. het gehele schema van de (lucht)landing der divisie voorkomt en waaruit blijkt, dat de divisiestaf te Ypenburg moest landen, hetgeen door het Nederlandse optreden op Ypenburg blijkbaar is moeten worden gewijzigd in Ockenburg, want, zoals later is gebleken, is ook de divisiecommandant zelf op of nabij Ockenburg geland.

Bij de stukken bevindt zich een „Fahndungsliste”¹⁾, bevattende de namen van een aantal personen, die bij aankomst der Duitsers onmiddellijk door hen moesten worden gearresteerd en waarop o.m. voorkwamen de namen van officieren van G.S. III. Deze lijst is na ontvangst der stukken op 12 Mei terstond ter kennis gebracht van de Belgische, Franse en Engelse gezantschappen.

Onder de documenten bevindt zich ook een Duitse uitgave van een kaart van Den Haag, waarop 23 voor de Duitsers belangrijke punten in de stad genummerd voorkomen. Als punt 1 was aangegeven het Koninklijk paleis Noordeinde, als 2 het hoofdkwartier van de O.L.Z., als 3 en 4 het hoofdstaatskantoor en het telegraafkantoor, als 5 het paleis van Prinses Juliana (Kneuterdijk), als 6 en 7 de departementen van Defensie en van Buitenlandse Zaken.

In een uitgebreide lijst van codeletters voor de radioberechtingsdienst zijn opgenomen met eigen codeletters: Königsschloß (volgens de kaart het paleis Noordeinde), Regierungsgebäude (zonder nadere onderscheiding) en Kriegsministerium.

Uit het dossier blijkt, dat de militaire attaché van het Duitse gezantschap in April en Mei een groot aantal militaire gegevens aan het „Oberkommando des Heeres” te Berlijn heeft gezonden. In één daarvan, gedateerd 9 April 1940, wordt vermeld dat „das Tronfolgepaar kein eigenes Palais in Den Haag besitzt, sondern bei Aufenthalt in Den Haag die Schloß der Königin (Noordeinde, Huis Ten Bosch) mitbewohnt”.

Een mededeling van 1 Mei 1940 vermeldt, dat generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* was belast met de waarneming van de functie van gouverneur der residentie met de conclusie, dat het dus niet in het voornemen lag de generale staf te verplaatsen.

Op een andere plattegrond van 's-Gravenhage zijn o.m. de woning van de Minister-President en van de chef staf landmacht duidelijk met zwarte lijnen aangegeven. In een der stukken, getekend door de divisiecommandant, staat het volgende: „In der Stadt 's-Gravenhage sind *deutsche Zivilpersonen* mit Sonderaufträgen eingesetzt. Sie sind im Besitz eines Ausweises nach untenstehendem Muster. Ihnen ist durch die Truppe jede angeforderte Unterstützung zu gewahren.” Van dit Ausweis is een voorbeeld aanwezig.

Het dossier bevat geen enkele aanwijzing, hoe ten aanzien van H.M. de Koningin en de Ministers diende te worden gehandeld.

Het dossier b is blijkens de bijgevoegde aantekening gevonden op

¹⁾ Bijlage 78.

een militair, die in de aanwezige appèllijst van de compagnie als Feldweibel staat vermeld.

Daar de bevelen van de bataljonscommandant daarin aanwezig zijn, is het kennelijk het dossier van de 1e luitenant, commandant van de 5e compagnie van I.R. 65 (een compagnie dus van het IIe bataljon van dat regiment), dat deze heeft doen medevoeren door zijn toegevoegde Feldweibel. Deze compagnie moest volgens het landingsschema te Ockenburg landen en is, indien deze stukken afkomstig zijn van het vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergestort, dan op weg daarheen afgeschoten.

Onder de orders van de commandant van het IIe Bataljon van het 65e regiment infanterie komen bevelen voor, die niet voortvloeiden uit de „Befehle für den Einsatz" van dossier *a*, hetgeen tot de conclusie leidt, dat het hoofd van bureau Ic (dat dossier *a* bij zich had) niet over alle bevelen beschikte, doch slechts over het voor hem nodige (o.m. het landingsschema).

Die andere bevelen moeten dan aanwezig geweest zijn bij het hoofd van bureau Ia, de onmiddellijke raadsman van de divisiecommandant; deze bevelen zijn niet in Nederlandse handen gekomen.

Uit de stukken van dossier b blijkt, dat de opdracht voor de 22e divisie was om zich onder gelijktijdige insluiting van de stad in het bezit te stellen van de „hoofdstad" van Nederland, 's-Gravenhage.

Het IIe bataljon van I.R. 65 had opdracht het vliegveld Ockenburg te nemen, het zodanig te beveiligen, dat landingen tot en met de volgende dag verzekerd waren, de uit 's-Gravenhage naar het Zuid-Westen voerende wegen voor elk verkeer in beide richtingen af te sluiten, te verkennen tegen de lijn Monster—Poeldijk en de Zuid-Westrand van Den Haag en: „mit restlichen (dus de overblijvende), möglichst starken, am A-Tag (dag van landing) gelandeten Kräften stellt es sich bereit, auf Befehl der Division von Sudwesten her in das Regierungsviertel vorzustossen".

Schetsen zijn aanwezig, aangevende de weg van Ockenburg en van Scheveningen naar het paleis Noordeinde. Ook dit dossier bevat geen enkele aanwijzing, hoe ten aanzien van M.M. de Koningin en de Ministers diende te worden gehandeld.

Het vorenstaande leidt tot de conclusie, dat de weergave van de inhoud der dossiers, zoals de heer *van Kleffens* deze in zijn boek gegeven had, daarmee niet in overeenstemming is. Van een opdracht om de Koningin en Haar Ministers zo spoedig mogelijk met een verkeersvliegtuig naar Berlijn te zenden is geen spoor in deze stukken te vinden.

Van belang zijn tevens nog de volgende gegevens.

Uit hetgeen na de oorlog bekend is geworden blijkt, dat de commandant der 22e divisie, generaal Graf *von Sponeck*, op of bij Ockenburg geland is en met restanten van zijn divisie is samengedrongen op het landgoed Ockenburg. Vandaar is hij in de nacht van 12 op 13 Mei zuidwaarts getrokken, heeft een aanval gedaan op een stafkwartier te Naaldwijk en is tenslotte terechtgekomen in Overschie, waar hij op 14 Mei van alle zijden zat ingesloten, toen Rotterdam capituleerde. Hij is dus niet, zoals vele geruchten luiden, zelf bij de landing gedood.

Hij stond onder bevel van generaal *Student*, die commandant van de 7e Flieger Division was, en tevens commandant van het Luftlandekorps, dat bestond uit de 7e Flieger Division en de 22e Divisie. Deze generaal is te Waalhaven geland. Tijdens een verhoor in Januari 1947 voor vertegenwoordigers van het bureau van sectie G. 8 van de generale staf heeft deze verklaard, dat zijn opdracht inhield o.m. de Regering en hogere leiding gevangen te nemen. Zoals uit het bovenstaande blijkt, is daaromtrent in de in 1940 buitgemaakte stukken niets te vinden.

Voorts is het wellicht van belang te vermelden, dat het *aanvanke-lijke* „Fall Gelb" niet omvatte de inzet van het Luftlandekorps in Nederland, doch in België en dat dit „Fall Gelb" belangrijk is gewijzigd, nadat in België door een noodlanding een belangrijk dossier in handen van de Belgen was gekomen. Bovendien kreeg generaal *Student* eerst in Maart 1940 opdracht voorbereidingen voor de inzet van luchtroepen in Nederland te treffen.

Hieruit is de uit dossier *a* blijkende veelvuldige verstrekking van gegevens in April door de militair attaché te 's-Gravenhage te verklaren.

Tegen Noorwegen is slechts één bataljon valschermtroepen ingezet en zowel uit de gegevens van dossier *a* als uit mededelingen van generaal *Student* blijkt, dat men in Duitsland door luchtverkenningen en spionageberichten georiënteerd was omtrent de maatregelen, die van Nederlandse zijde waren genomen, zoals: versperren van vliegvelden en mogelijke landingsterreinen, bewakingsmaatregelen bij vliegvelden, plaatsen van auto's op de weg Utrecht—'s-Gravenhage en dergelijke.

Tot zover de door de Sectie Krijgsgeschiedenis van de generale staf verstrekte gegevens.

In het verhoor van de heer mr. S. J. R. de Monchy, oud-burgemeester van 's-Gravenhage, kwamen de Sponeck-documenten ter sprake naar aanleiding van een opmerking, welke de heer de Monchy in zijn boek „Twee Ambtsketens" gemaakt had, luidende:

„Uit papieren, die op gedode officieren zijn gevonden, is af te leiden, dat men zich tegelijk ook van het „Regierungsviertel" van Den Haag meester had willen maken."

14200 (de Monchy)

Gevraagd naar de bron van zijn wetenschap omtrent de inhoud der papieren verklaarde de heer de Monchy, dat hij deze waarschijnlijk in de Meidagen van het hoofdkwartier had gekregen. Hij was er bijna zeker van, dat het vliegtuig in de Adelheidstraat op Vrijdagochtend was neergeschoten en dat er op Zondag geen vliegtuig naar beneden gekomen was.

15165 e.v (Hans)

Teneinde volledig zeker te zijn van het tijdstip, waarop het vliegtuig was neergekomen, besloot de commissie daarop één der politie-autoriteiten in Den Haag te verzoeken voor haar te willen nagaan of dit feit in de gewone politie-rapporten was terug te vinden. De heer D. Hans, hoofdinspecteur van politie, kon inderdaad de mededelingen van de heer de Monchy op dit punt na ingewonnen inlichtingen bevestigen. Ook was hem uit de politie-rapporten niet gebleken, dat er in Den Haag op Zondag 12 Mei een Duits vliegtuig was neergekomen. Uit het rapportenboek was komen vast te staan, dat op de betrokken Vrijdag omstreeks 14 uur bij de burgerlijke stand in Den Haag door een rechercheur van politie aangifte was gedaan van het overlijden van 17 Duitse militairen; deze waren afkomstig van het vliegtuig, dat neergestort was in de Adelheidstraat. Alle bezittingen van deze militairen zijn indertijd door de politie in beslag genomen, overgebracht naar de recherche en naderhand aan het Rode Kruis overgegeven. Het Rode Kruis heeft deze voorwerpen later aan de bezetter terug moeten geven. De dienstdoende rechercheur, die alle bezittingen gezien heeft, kan zich, aldus de heer Hans, absoluut niet herinneren, dat er papieren uit dit vliegtuig gekomen zijn, hetgeen ook onwaarschijnlijk is, daar het vliegtuig reeds in de lucht in brand stond.

15090 (Olifiers)

De heer Olifiers, destijds functionaris op het bureau G. S. III van de generale staf, deelt mede, dat de z.g. *Sponeck*-papieren hem op Zondagmiddag 12 Mei 1940 om kwart voor twee op het algemeen hoofdkwartier gebracht waren door de reserve-eerste-luitenant van de grenadiers van *der Putten*. Deze papieren waren volgens de heer van der Putten diezelfde morgen uit een half verbrand vliegtuig gekomen, dat bij de herovering van het vliegveld Ockenburg aangetroffen werd. Dit was geen vliegtuig van generaal *von Sponeck* noch van zijn adjudant, maar de papieren zijn zo genoemd, omdat er o.a. een bevel in zat, ondertekend door generaal *von Sponeck*. Alleen dit dossier heeft de heer Olifiers op Zondagmiddag van luitenant van der *Putten* gekregen.

15178 e.v. (van Hilten)

Met betrekking tot het verdere lot dezer documenten verklaart de heer Olifiers, dat hij meent, dat de heer van de *Plassche* ze naar Buitenlandse Zaken heeft laten brengen. De heer Olifiers heeft daar in ieder geval niet persoonlijk voor gezorgd.

De heer D. A. van Hilten, hoofd van de sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf, wijst bij zijn verhoor op het feit, dat het begrip *Sponeck*-papieren een verzamelbegrip is. Datgene, wat uit Washington in Nederland is teruggekomen, bestaat uit twee door elkaar geraakte dossiers, één dossier is gekomen uit het vliegtuig van de staf van generaal *von Sponeck* en het andere dossier heeft betrekking op het IIde bataljon van het 62ste regiment en is dus van een bataljonscommandant. Die beide dossiers zijn door elkaar geraakt en in Washington aldus bekeken. Ze zijn na de oorlog hier weer uit elkaar gehaald. Behalve de genoemde dossiers zijn er uit verschillende vliegtuigen nog andere stukken gekomen. De heer van Hilten veronderstelt dat de stukken betreffende het IIde bataljon uit de Adelheidstraat zijn gekomen en dat de andere stukken, die van de divisie-staf, uit de buurt van Ockenburg afkomstig zijn.

In deze gedachtengang moet de zaak dus geheel en al los worden gezien van de persoon van generaal *von Sponeck* of van zijn adjudant. Het waren dus feitelijk papieren, die behoorden tot de divisie, waarvan *von Sponeck* commandant was.

Wat betreft het tijdstip meent de heer van Hilten, dat de belangrijkste stukken zeer waarschijnlijk zijn gekomen uit een vliegtuig, dat op Vrijdag is neergeschoten.

Omtrent de inhoud van de stukken, die generaal van Hilten uit hoofde van zijn functie nauwkeurig heeft bestudeerd, verklaart hij, dat het verhaal, dat de ronde doet, van het naar Berlijn voeren van Koningin en Ministers niet juist is. In een bespreking, welke generaal *Carstens* en hij enige tijd na de bezetting met de Duitse gene-

15195 (van *Hilten*)
15056 e.v. (van Royen)

15277 (Visser)

1) Bijlage 79.

4500; 18371 (van de Plassche)

25245 e.v. (*Fabius*)

25306 e.v. (van Voorst tot Voorst)

28257 e.v. (*Römer*)

raal Student en nog enkele Duitse officieren gevoerd hebben over hetgeen van Duitse en van Nederlandse zijde in de oorlogsdagen was geschied, deelde een der Duitse officieren mede, dat het inderdaad de bedoeling geweest was met motorrijwielen, die in vliegtuigen vervoerd werden, welke op Ockenburg waren geland, Den Haag binnen te rukken en bepaalde punten, o.a. het algemeen hoofdkwartier en het hoofdkwartier van het Iste legerkorps te overvallen. In die bespreking zijn de persoon van de Koningin, van de leden van het Koninklijk Huis en van de Ministers niet genoemd. Toch is de heer van *Hilten* van mening, dat dit in de algemene strekking wel opgesloten lag.

Dr. J. H. van Royen, die in de Meidagen bij ontstentenis van de heer Snouck Hurgronje praktisch belast was met de dagelijkse leiding van het departement van Buitenlandse Zaken, meent zich te herinneren, dat hem de z.g. Sponeck-documenten door iemand van de staf van het algemeen hoofdkwartier gebracht zijn, doch het tijdstip, waarop dit gebeurd is, herinnert hij zich niet meer. Hem werd gezegd, dat zij uiterst belangrijk waren, doch hijzelf had geen tijd ze te bekijken. Er werd aan toegevoegd, dat het van het uiterste belang was, dat deze stukken in het buitenland kwamen en niet weer in handen van de Duitsers vielen. Met enig voorbehoud is de heer van Royen van mening, dat hij deze stukken gegeven heeft aan de Zwitserse gezant de Pury met het verzoek er voor te zorgen, dat ze in Zwitserland kwamen en daar aan de vertegenwoordiger van onze Regering werden ter hand gesteld. Hij heeft dit niet zelf gedaan, maar heeft dit laten doen via de heer van Vredenburg of de heer Visser. Hij heeft er niet aan gedacht deze papieren aan de heer Snouck Hurgronje te tonen, hoewel dit van belang had kunnen zijn voor de besprekingen, welke op dat ogenblik plaats vonden. Hij kan zich ook niet herinneren of hij op de hoogte gesteld is van de inhoud van deze papieren. Hij had de indruk slechts instrument te zijn tot het in veiligheid brengen daarvan.

Daarop hoorde de commissie mr. J. Visser, die mededeelde deze papieren niet in handen gehad te hebben. Wel heeft hij aan de Zwitserse gezant iets anders meegegeven, doch dat had met deze zaak niets te maken. Blijkens een schriftelijke aantekening ¹⁾, door hem aan de commissie toegezonden, blijkt ook de heer van *Vredenburg* de documenten niet in handen gehad te hebben.

De heer J. G. M. van de Plassche, hoofd van de afdeling Buitenland van G.S. III, herinnert zich positief, dat deze papieren van Ockenburg zijn gekomen. Volgens hem hielden zij het gehele plan voor de aanval op Den Haag in. Hij heeft van de wetenschap, uit deze papieren geput, aan de opperbevelhebber mededeling gedaan. De papieren zijn doorgegeven aan de heer Rörner. De heer van de Plassche meent, dat zij via Buitenlandse Zaken in handen van de Amerikanen zijn gekomen.

De heer *Fabius*, destijds hoofd van G.S. III, weet slechts mede te delen, dat hij zelf deze papieren vluchtig heeft doorgekeken en een officier van zijn dienst verzocht had hem over de inhoud verslag uit te brengen.

Desgevraagd herinnerde hij zich ook, dat op de kaarten, welke zich bij deze papieren bevonden, de Koninklijke paleizen en de Regeringsgebouwen waren aangegeven. Van het woord Koningin heeft hij niets gezien. Waar deze papieren verder gebleven zijn, is volkomen buiten hem om gegaan. Later is hem verteld, dat zij door Buitenlandse Zaken na de capitulatie naar het Amerikaanse gezantschap zijn gebracht.

De heer H. F. M. baron van Voorst tot Voorst is van mening, dat hij in zijn kwaliteit van chef van de staf van de Koninklijke landmacht reeds op Vrijdag de 10de Mei een bundel papieren had gekregen doch van Sponeck-papieren heeft hij nooit gehoord. Wel weet hij, dat deze stukken afkomstig waren van een vliegtuig, dat in de Adelheidstraat was neergekomen. Voor zover zijn herinnering gaat, zijn deze stukken hem in de middag van Vrijdag door majoor van de Plassche gebracht. Hij meent, dat het 65ste regiment infanterie -- en niet het 62ste, zoals de heer van *Hilten* waarschijnlijk per vergissing bij zijn verhoor verklaard heeft -- er in werd genoemd, alsmede de plaats van het Koninklijk paleis.

Uitgaande van de veronderstelling, dat er twee bundels papieren in omloop zijn geweest, informeerde de commissie bij deze getuige of inderdaad tweemaal een dergelijke bundel papieren op het algemeen hoofdkwartier is gebracht. Volgens de heer van Voorst tot Voorst is dit echter slechts één keer gebeurd. Het ene dossier, dat hij gezien heeft, heeft hij vermoedelijk de heer *Winkelman* getoond en daarna teruggegeven aan de heer van de Plassche. Hij herinnert zich ook, dat het woord Regeringscentrum in deze stukken voorkwam, doch hij heeft ze slechts uit militair oogpunt bekeken.

De heer R. *Römer*, destijds als kapitein op het bureau G.S. III van de generale staf werkzaam, gewaagt eveneens van het vliegtuig in

de Adelheidstraat op de eerste oorlogsochtend neergeschoten, waaruit twee bundels papieren kwamen, die door hem en de heer *Somer* zijn bekeken. Hij is er vrijwel zeker van, dat deze stukken op Vrijdagmorgen ca. 11 uur zijn gebracht. Van een tweede bundel papieren, welke 's Zondags zouden zijn binnengekomen, weet hij niets. Hem was opgevallen, dat op verschillende papieren een datum van 11 November 1939 stond, hetgeen merkwaardig is in verband met de eerste alerte van die zelfde tijd en hetgeen ook weer afwijkt van de mededeling van de heer *Fabius*, die op sommige stukken de datum van 12 Maart 1940 zou hebben gezien. Ook volgens de heer *Römer* stonden de Koninklijke paleizen, de Ministeries en de huizen van de Ministers op een kaart aangegeven. De opdracht met betrekking tot de persoon van Hare Majesteit de Koningin en de Ministers heeft hij nooit gezien. Later had hij naar aanleiding van het boek van de heer van *Kleffens* de indruk gekregen, dat er ook andere papieren geweest zijn, doch hij heeft nooit gehoord, dat deze in die dagen op het algemeen hoofdkwartier zijn geweest. Nadat de papieren bestudeerd waren, zijn zij ter hand gesteld aan de heer *Sicco Smit*, die ze aan de toenmalige Amerikaanse militair attaché heeft overhandigd teneinde ze naar Amerika te laten brengen. Dit zou volgens de heer *Rörner* op de zelfde dag geschied zijn. Hij acht het wel mogelijk, dat de heer *Sicco Smit* dit via Buitenlandse Zaken zou hebben gedaan.

Op een later tijdstip heeft de heer *Römer* nog een pakket papieren gehad, waarop de naam *von Sponeck* voorkwam; hij kan echter niet zeggen of deze stukken de zelfde soort aanvalspapieren waren als die, waarover de heer *Olifiers* heeft gesproken. Van een 62ste regiment infanterie weet de heer *Römer* in dit verband ook niets. Wel weet hij zeker, dat de stukken, welke hij op de eerste dag gezien heeft en die afkomstig waren uit het vliegtuig, dat neergestort was in de Adelheidstraat, de bevelen aan *von Sponeck* bevatten, die commandant was van de divisie, welke de aanval op Den Haag moest uitvoeren. Als plaats van herkomst van soortgelijke papieren zegt de heer *Römer* de naam *Ockenburg* niets.

35413 e.v. (*Sicco Smit*)

De heer *Sicco Smit*, destijds als reserve-kapitein bij G.S. III werkzaam, heeft verklaard, dat hij deze papieren in de oorlogsdagen van Mei 1940 rechtstreeks naar de toenmalige Amerikaanse gezant *Gordon* heeft gebracht. Of het originelen of kopieën waren, weet hij niet zeker, maar hij gelooft kopieën. De exemplaren, die hij heeft weggebracht, zijn in ieder geval niet via Buitenlandse Zaken gegaan. Hoewel hij meer betrokken is geweest bij de verzending dan bij het in ontvangst nemen, gelooft hij toch te weten, dat deze bescheiden op de eerste of tweede dag zijn binnengekomen.

De elkaar nogal tegensprekende verklaringen ten aanzien van het feitelijk verloop van zaken met betrekking tot de papieren, die gemakshalve met het begrip *Sponeck-documenten* worden aangeduid, hebben niet tot het resultaat geleid, dat de commissie aanvankelijk gehoopt had te verkrijgen.

Naar het oordeel van de commissie moet wel aangenomen worden, dat zowel op de ochtend van de 10de Mei als in de loop van de 12de Mei belangrijke Duitse stukken, betrekking hebbende op het aanvalsplan op Den Haag, op het algemeen hoofdkwartier zijn binnengekomen.

Wat de inhoud dezer stukken betreft, komen de verklaringen van de officieren, die daarmede te maken hebben gehad, doorgaans niet verder dan dat op de daarbij gevonden kaarten aanwijzingen te vinden waren over de plaats van de Koninklijke paleizen, de belangrijkste Regeringsgebouwen en het algemeen hoofdkwartier. Slechts een enkler getuige herinnert zich het woord Regeringscentrum. In ieder geval bevatten deze stukken volgens de afgelegde verklaringen niet de bijzonderheden over de behandeling van de Koningin en de Ministers, die de heer van *Kleffens* in zijn boek vermeldt. Ook de documenten, die de commissie als zijnde de z.g. *Sponeck-documenten* zijn getoond, bevatten zodanige gegevens niet. Wel is duidelijk, dat de bedoelingen van de Duitsers er op gericht waren het centrum van de Nederlandse Regering en van de oorlogvoering onmiddellijk te ontwrichten, doch van concrete en gedetailleerde plannen om Hare Majesteit de Koningin en de leden van het Kabinet in een transportvliegtuig naar Berlijn te voeren, indien de Nederlandse troepen weerstand zouden bieden, is de commissie niets gebleken. Zij moet er echter aan toevoegen, dat de algemene strekking van de doelstellingen der Duitsers van het eerste ogenblik af, waarop de drie vliegvelden rondom Den Haag werden aangevallen, in militaire taal al duidelijk genoeg werd uitgesproken. Dat de z.g. *Sponeck-documenten* derhalve voor de legerleiding geen schokkend nieuws brachten, kan de commissie met generaal van Hilten geheel eens zijn.

15197 (van Hilten)

Wat betreft het verdere lot van deze documenten staat voor de commissie slechts één ding vast en wel, dat deze tenslotte, waar-

- schijnlijk via het Amerikaanse gezantschap, in de Verenigde Staten zijn terechtgekomen.
- Het politieke belang van deze stukken, daarin bestaande dat de Ministerraad bij zijn beraadslagingen, in het bijzonder over het al of niet weggaan der Regering, volledig op de hoogte moest zijn van alle bijzonderheden van de Duitse aanvalsplannen, heeft de commissie aanleiding gegeven na te gaan of de leden van het Kabinet van hun inhoud tijdens de Mei-dagen, hetzij door de militaire autoriteiten, hetzij door Buitenlandse Zaken op de hoogte zijn gesteld.
- De heer van den Tempel kent de inhoud van deze documenten niet doch zou niet durven beweren er niets van gehoord te hebben.
- De heer *Bolkestein* heeft in die dagen van de inhoud van deze stukken geen mededeling ontvangen; hij heeft later wel vernomen, dat ze al gauw naar Amerika zijn overgebracht.
- De heer Dijkhoorn heeft deze stukken in Nederland niet gezien noch is hem iets omtrent hun inhoud ter kennis gebracht. Van hun bestaan en van hun verzending naar Amerika moet hij dus in een later stadium hebben gehoord.
- De heer Winkelman is van mening, dat, als deze stukken naar Buitenlandse Zaken gezonden zijn, men het toch aldus mag beschouwen, dat het Kabinet er van op de hoogte was. Hij heeft ze gezien en vermoedelijk gezegd, dat ze naar Buitenlandse Zaken moesten. De kennisneming van de inhoud van bedoelde bescheiden gaf hem geen aanleiding andere maatregelen te nemen dan die, welke reeds getroffen waren. De heer Winkelman vond het niet nodig ze onmiddellijk naar het departementsgebouw aan het Bezuidenhout, waar de Ministerraad aanwezig was, te laten brengen, omdat het feit, dat de Duitsers de leden van de Regering gevangen wilden nemen voor de Regering geen reden was om weg te gaan. De maatregelen ter bescherming van Den Haag waren reeds getroffen en de Duitsers zijn er dan ook niet in gekomen.
- De heer van *Rhijn* heeft er later wel van gehoord, maar durft niet te zeggen wanneer.
- De heer de Geer gelooft niet, dat de inhoud van deze bescheiden ter kennis van het Kabinet is gebracht. Het verhaal van het transportvliegtuig naar Berlijn meent de heer de Geer in die dagen in Den Haag gehoord te hebben, doch hij maakt uitdrukkelijk het voorbehoud, dat hij zich kan vergissen. In ieder geval zijn de documenten niet ter kennis van de Regering gebracht en hebben zij geen onderwerp van overweging uitgemaakt bij de beslissing, welke het Kabinet op Maandag 13 Mei genomen heeft.
- De heer Snouck *Hurgronje* verklaart, dat hij over deze papieren nooit anders dan bij geruchte had horen spreken. Van zijn departement had hij geen mededeling gekregen, dat deze daar waren ontvangen. Ook het overbrengen van deze papieren naar het Amerikaanse of Zwitserse gezantschap zou dan buiten zijn voorkennis zijn gebeurd.
- De heer Steenberghe heeft voor het eerst van deze stukken gehoord, toen hij al enige tijd in Londen was.
- De heer van Voorst tot Voorst, gewezen op de politieke betekenis van deze documenten, verklaart slechts, dat het vertrek van de Regering nog niet aan de orde was.
- De heer van de *Plassche* weet niet of de kennis van deze papieren belangrijk was voor het Kabinet. Het waren operatiepapieren. Die komen op het hoofdkwartier bij de opperbevelhebber. Zij hebben geen enkele invloed op de politiek, op de gang van zaken. De vraag of de Regering in Den Haag moest blijven of vertrekken, zou volgens hem niet van die papieren afhangen.

Na al deze verklaringen meent de commissie als haar conclusie te kunnen uitspreken, dat de z.g. Sponeck-documenten in de Meidagen waarschijnlijk in de Nederlandse sfeer niet verder gekomen zijn dan het algemeen hoofdkwartier. Of deze documenten dan wel een gedeelte daarvan vandaar naar het departement van Buitenlandse Zaken zijn gebracht is toch op z'n minst genomen twijfelachtig. Het Kabinet is van hun inhoud in ieder geval door het algemeen hoofdkwartier niet op de hoogte gesteld. Het wil de commissie voorkomen, dat bescheiden, welke in oorlogstijd uit handen van de vijand komen en de veiligheid van de Koningin en de leden van het Kabinet raken, rechtstreeks ter kennis van de Regering behoren te worden gebracht.

Voorzover de militaire autoriteiten de z.g. *Sponeck*-documenten slechts hebben gezien als de bevestiging van een hun reeds door de feiten bekend geworden aanvalsplan der Duitsers, hebben zij naar de mening der commissie uit het oog verloren, dat de inhoud dezer papieren daarnaast ook nog van belang had kunnen zijn voor de Regering, die in verband met een eventueel vertrek voor een verstrekkende beslissing van politieke betekenis stond en daarom zo goed mogelijk geïnformeerd moest zijn, ook over bijzonderheden, die uit militair oogpunt bezien misschien van minder gewicht leken.

XVII. Het vertrek van H.M. de Koningin en het Prinselijk gezin

Een belangrijke kwestie, waarmede de commissie zich heeft bezig gehouden, is het vraagstuk geweest, welke maatregelen in de woelige dagen van Mei 1940 door het Kabinet genomen zijn ter bescherming van Hare Majesteit de Koningin en de leden van het Prinselijk gezin.

Zij heeft daartoe aan alle leden van het Kabinet, aan de voornaamste landmacht- en marine-autoriteiten en aan leden van het Militaire Huis van de Koningin alsmede aan enkele functionarissen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een aantal vragen voorgelegd met betrekking tot eventueel van tevoren reeds getroffen voorzieningen ter bescherming van de leden van het Koninklijk Huis, en voorts inzake de daartoe strekkende maatregelen, in de oorlogsdagen genomen. Een belangrijke getuige, de directeur van het Kabinet van de Koningin jhr. mr. G. C. W. van Tets van Goudriaan, heeft zij helaas niet kunnen horen, daar deze inmiddels is overleden.

- 7161 (*van den Tempel*)
- 7179 (*van den Tempel*)
- 25839 e.v. (*van den Tempel*)
- 7131 (*van den Tempel*)

De heer *van den Tempel* geeft als zijn opvatting te kennen, dat vóór de schending van het grondgebied geen ingrijpende maatregelen zijn genomen ten aanzien van de bescherming van de Koningin. Het vertrek van het Prinselijk gezin op Zondag 12 Mei 1940 is volgens hem wel met medeweten maar niet op advies van het Kabinet gebeurd. De vraag of het vertrek van de Koningin geschied is op advies van het Kabinet kan hij niet bevestigend beantwoorden. Hij verklaart uitdrukkelijk, dat de vraag of de Koningin al of niet zou vertrekken niet aan het Kabinet is voorgelegd. Het Kabinet heeft kennis gekregen van het voornemen van Hare Majesteit om te vertrekken en, voorzover hij weet, is daartegen in de Ministerraad geen verzet geweest. In het algemeen maakt de heer *van den Tempel* nog de opmerking, dat de verbindingen van de Ministerraad als zodanig met de Koningin in die paar dagen niet van die aard waren, dat men te maken had met een geregelde gedachtenwisseling tussen Kroon en Ministerraad. Voor het overige waren degenen, die in die dagen verbinding met de Koningin moesten hebben, de heer de *Geer* en de heer *Snouck Hurgronje*, als plaatsvervanger van de heer *van Kleffens*, benevens de heer *Dijxhoorn*.

De heer *van den Tempel* herinnert zich nog zijn verwondering, dat de Ministers achteraf pas hoorden van het besluit van de Koningin dat H.M. naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan. Daarover is gediscussieerd, al was dat misschien niet in een voltallige Ministerraad.

- 7275 (*Bolkestein*)

De heer *Bolkestein* verklaart, dat het vertrek van het Prinselijk gezin heeft plaats gehad buiten medeweten van het Kabinet. Omtrent het vertrek van de Koningin deelt hij mede, dat het reeds de opvatting van het Kabinet was op 12 Mei, dat het vertrek van de Koningin nodig was. Daarvan is ook mededeling gedaan aan de Koningin, daar anders niet bekend kon zijn, dat Hare Majesteit eerst het advies van generaal *Winkelman* wilde afwachten.

- 7287 (*Bolkestein*)

Het gezelschap, dat de Koningin op haar reis naar Engeland begeleidde, bestond volgens de heer *Bolkestein* uit: jhr. mr. F. *Beelaerfs van Blokland*, vice-president van de Raad van State, jhr. mr. G. C. W. *van Tets van Goudriaan*, directeur van het Kabinet der Koningin, generaal-majoor H. J. *Phaff* en generaal-majoor jhr. W. C. M. *de Jonge van Ellemeet*, beiden adjudant van de Koningin, mejuffrouw *van Rhijn van Alkemade* en de heer F. *van 't Sant*.

- 7391 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* geeft als zijn mening te kennen, dat het inderdaad zo gegaan is, dat bijzondere maatregelen voor de bescherming van Hare Majesteit de Koningin en de leden van het Kabinet niet zijn genomen. Indien men rekening hield met een aanval uit het Oosten zaten zij volgens hem binnen de vesting-Holland betrekkelijk veilig.

- 7397 (*Dijxhoorn*)

Op de vraag, waarom de Koningin en het Prinselijk gezin met Engelse schepen zijn weggegaan in plaats van met Nederlandse, antwoordde de heer *Dijxhoorn*, dat, toen hij in de nacht van 12 op 13 Mei een bespreking met admiraal *Furstner* had over de wijze waarop Hare Majesteit weg zou kunnen gaan, bleek, dat er geen oorlogsschepen meer aanwezig waren.

Eensdeels waren deze in actie, anderdeels waren zij, voorzover voor de oorlogvoering hier te lande onbruikbaar, reeds naar Engeland overgestoken. Hij heeft toen met de heer *Furstner* afgesproken,

dat deze: met de Engelse marine-attaché, admiraal *Dickens*, contact zou opnemen om te vragen of de Engelsen met destroyers zouden kunnen helpen. Dit gesprek had om 5 uur in de ochtend plaats en om 7 uur kreeg hij van de admiraal bericht, dat er om 10 uur vijf destroyers aan de Hoek van Holland zouden zijn, waarvan één binnengaats.

7405 (*Dijxhoorn*)

Voorts doet de heer *Dijxhoorn* het relaas van een bespreking omstreeks drie uur van diezelfde nacht tussen de opperbevelhebber van land- en zeemacht generaal *Winkelman*, de chef staf baron *van Voorst tot Voorst*, de heer *de Geer* en hemzelf. Tijdens dit onderhoud verschenen jhr. *van Tets van Goudriaan*, directeur van het Kabinet der Koningin en een adjudant van Hare Majesteit. De toestand besprekende, bracht de heer *Dijxhoorn* naar voren, dat naar zijn oordeel het ogenblik was gekomen om Hare Majesteit te adviseren het land te verlaten. Daar deze mening heftige bestrijding van de zijde van beide generaals ondervond, werd besloten Hare Majesteit nog niet aan te raden het land te verlaten.

Aangezien de heer *Dijxhoorn* het met deze beslissing echter niet eens was, heeft hij de adjudant van de Koningin, de heer *Phaff*, bij het verlaten van het gebouw gezegd, dat hij er prijs op stelde, dat deze Hare Majesteit zou mededelen, dat hij als Minister van Defensie het met de genomen beslissing niet eens was en dat naar zijn oordeel voor de Koningin het ogenblik was gekomen om het land te verlaten, indien Zij niet het gevaar wilde lopen in handen van de Duitsers te vallen.

Tijdens de Ministerraad, welke daarop gevolgd is, kwam om 9.05 uur van het paleis Noordeiride het telefonische bericht binnen — welk bericht de heer *Dijxhoorn* zelf heeft opgenomen —, dat Hare Majesteit te 9 uur naar Hoek van Holland was vertrokken.

7411 e.v. (*Dijxhoorn*)

Het vertrek van de Koningin is niet door de heer *Dijxhoorn* voorbereid. Hare Majesteit heeft slechts in de morgen van de 13de Mei de mededeling gekregen, dat vijf destroyers om 10 uur aan de Hoek van Holland zouden zijn, zonder verder commentaar van de kant van de heer *Dijxhoorn*.

Met betrekking tot het vertrek van het Prinselijk gezin deelt de heer *Dijxhoorn* mede, dat over het vertrek van de Prinses vóór het uitbreken van de oorlog inderdaad is gesproken, maar dat dit nooit enig resultaat heeft kunnen opleveren, omdat Hare Majesteit over zaken, Haar Huis betreffende, geen ingrijpen van de kant van het Kabinet wenste.

Op de vraag of het Kabinet in het belang van het land en van de voortzetting van de dynastie wel eens een plan heeft beraamd om te zorgen, dat de Prinses met Haar kinderen in geval van oorlog direct weg konden, antwoordde de heer *Dijxhoorn*, dat hij daar wel over gesproken heeft, doch dat hem te verstaan was gegeven daarmee geen bemoeienis te mogen hebben. Het verloop van zaken is feitelijk zo geweest, dat de heer *Dijxhoorn* 's Zondags het bericht kreeg, dat het Prinselijk gezin vertrokken was. Hij heeft nooit geweten of er gezorgd was voor een escorte en als het er wel geweest is, wie het dan verzorgd heeft.

7837 e.v. (*Albarda*)

De heer *Albarda* verklaart, dat in de Ministerraad gesproken is over de wenselijkheid, dat de Koningin zich gereed zou maken om een verblijfplaats buiten ons land te zoeken. Hare Majesteit was daartoe aanvankelijk weinig geneigd en verklaarde hiertoe alleen bereid te zullen zijn, wanneer de Minister van Defensie en de opperbevelhebber en naar hij meent ook de commandant van de zeemacht op dat punt homogeen waren en een eensluidend advies gaven. Hij bevestigt, dat de heer *Dijxhoorn* al vrij spoedig ervan overtuigd was, dat het niet langer verantwoord was, dat de Koningin in Nederland bleef. Vervolgens meent de heer *Albarda*, dat de heer *de Geer* of de heer *Dijxhoorn* in overeenstemming met het Kabinet meer dan eens aan de Koningin gezegd heeft, dat het raadzaam was tot vertrek te besluiten.

7887 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* heeft de indruk gehad, dat, voorzover er van voorbereiding voor het vertrek van Hare Majesteit de Koningin sprake is geweest, dit slechts gebeurd is in de laatste dagen. Volgens hem heeft de Regering geen bemoeienis gehad met het vertrek van het Prinselijk gezin en van de Koningin. In overleg met de opperbevelhebber heeft de Koningin dit vrij zelfstandig bepaald. Op Maandagmorgen ontving het Kabinet de mededeling van het vertrek van de Koningin. Overigens was dit vertrek in overeenstemming met het gevoelen van het Kabinet en achtte de Ministerraad dit wenselijk.

7962 (*van Rhijn*)

Toch zou men volgens de heer *van Rhijn* de vraag kunnen stellen of het niet goed was geweest wanneer nog even contact had bestaan, voordat de Koningin vertrok. Een bespreking op dat ogenblik tussen Kroon en Kabinet over de vraag, wat het Kabinet te doen stond, is achterwege gebleven. Dit had natuurlijk in de eerste plaats op de weg gelegen van de Minister-President doch deze gaf weinig leiding.

8195 e.v. (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat er zeer beslist een besluit van het Kabinet is geweest om de Koningin te adviseren Den Haag te verlaten en dat dit besluit reeds op Zaterdag 11 Mei genomen is. Volgens hem heeft de Koningin op 13 Mei het advies, dat twee dagen te voren door het Kabinet en in de nacht van 12 op 13 Mei door de opperbevelhebber was gegeven, opgevolgd.

8485 (*de Geer*)

Wat het vertrek van het Prinselijk gezin betreft, is de heer *Gerbrandy* van mening, dat dit buiten het Kabinet om gegaan is. Uit de aard der zaak bemoeide men zich alleen met de Koningin en zou een advies aan Hare Majesteit vanzelf het Prinselijk gezin omvatten. Voorts staat hem niet voor de geest, dat er ooit gesproken is over de wenselijkheid, dat de Prinses, die weliswaar geen enkele functie vervulde, doch dynastie-bewaarster was, met Haar kinderen weg zou gaan.

Naar de mening van de heer *de Geer* wist het Kabinet, dat Hare Majesteit de Koningin op dit punt à la suite van generaal *Winkelman* was en dat Zij zijn advies zou volgen.

Daar het Kabinet Zondagmiddag reeds er van op de hoogte was hoe dit advies zou luiden, nam het als *sousentendu* aan, dat Hare Majesteit zou vertrekken. De heer *de Geer* aanvaardt de opvatting, dat hetgeen in die dagen gebeurde met Hare Majesteit de Koningin ook uit staatsrechtelijk oogpunt van dusdanig groot belang was, dat er een volkomen coördinatie had behoren te bestaan tussen de Koningin en het Kabinet over het vertrek van Hare Majesteit. Het Kabinet had in voortdurend contact behoren te staan met de Koningin teneinde Haar van advies te kunnen dienen, zodat Hare Majesteit tot een eventueel vertrek alleen had kunnen besluiten, wetende hoe het Kabinet er over dacht. De heer *de Geer* geeft toe, dat er in dit opzicht een lacune is geweest.

Inzake het vertrek van het Prinselijk gezin weigert de heer *de Geer* aanvankelijk te erkennen, dat dit staatsrechtelijke betekenis zou hebben gehad: doch gewezen op het grote belang van de voortzetting van de dynastie, aanvaardt de heer *de Geer* de betekenis hiervan en erkent nogmaals, dat er in de Meidagen fouten gemaakt zijn en constateert, dat ook hier een gebrek aan coördinatie aan de dag is getreden.

11985 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* erkent, dat het vertrek van de leden van het Koninklijk Huis een improvisatie geweest is, welke gedeeltelijk een gevolg was van het feit, dat niemand de strijdwijze van de Duitsers heeft voorzien.

12004 (*van Kleffens*)

Voor wat zijn contact in dit opzicht met Hare Majesteit betreft, beroept de heer *van Kleffens* zich op artikel 55 van de Grondwet.

Ten aanzien van het vertrek van het Prinselijk gezin, herinnert hij zich niet, dat dit in het Kabinet ooit ter sprake is gekomen. Hij wil slechts vermelden, dat hij hierover met Z.K.H. *Prins Bernhard* meermalen zeer uitvoerige besprekingen heeft gehad. Zonder toestemming van Zijne Koninklijke Hoogheid wil hij hierop liever niet ingaan, maar slechts constateren, dat er niet alleen door het Koninklijk Huis voor het Prinselijk gezin is gezorgd maar dat er ook overleg is geweest met de Minister van Buitenlandse Zaken.

37207 (*Michiels van Verduynen*)

De heer *Michiels van Verduynen* heeft in dit verband nog verklaard, dat de heer *van Kleffens* Zaterdagavond 11 Mei van Londen uit in een telegram met grote nadruk op het vertrek van het Prinselijk gezin heeft aangedrongen.¹⁾

¹⁾ Vgl. ook bijlage 73.

12201 e.v. (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* meent, dat het Prinselijk gezin op Zondag 12 Mei vertrokken is op advies van de Ministers van Defensie en van Buitenlandse Zaken doch is hiervan niet zeker. Hij kan zich niet positief herinneren, dat de leden van het Kabinet het vertrek van het Prinselijk gezin mede hebben voorbereid in tegenstelling tot het vertrek van de Koningin, waaraan dezen wel medegewerkt hebben.

Inzake de coördinatie op dit punt tussen de Koningin en het Kabinet herinnert de heer *Steenberghe* zich alleen, dat er een voortdurend overleg heeft plaats gehad met een van de adjudanten van de Koningin, de heer *Phaff*. Hij herinnert zich ook, dat tussen de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* enerzijds en de heer *Dijxhoorn* anderzijds geregeld overleg is geweest in de laatste dagen en dat er in de nacht van 12 op 13 Mei nog een bespreking is geweest, waarbij is medegedeeld, dat de Koningin niet wilde vertrekken. De generaals adviseerden de heer *Dijxhoorn* echter, dat H.M. wèl de volgende dag zou vertrekken. Hij meent, dat toen als criterium gesteld is, dat als Dordrecht zou vallen, de Koningin zou vertrekken.

7704 e.v. (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* verklaart, dat hij in de morgen van de 13de Mei of eigenlijk al in de nacht de Koningin in kennis heeft gesteld van de zeer ongunstige berichten. Hij heeft persoonlijk bij Hare Majesteit de toestand belicht. Hij heeft toen nog niet gezegd, dat het raadzaam was, dat de Koningin het land zou verlaten. Hij heeft Haar slechts voorbereid en gezegd, dat de toestand hoogst ernstig was. Na de bespreking met Minister *Dijxhoorn* heeft hij aan de

8658 (*Snouck Hurgronje*)

adjutant van Hare Majesteit, die hem advies vroeg over een eventueel vertrek van de Koningin, gezegd, dat hij dit wel gewenst achtte. Persoonlijk heeft hij geen maatregelen genomen voor de beveiliging en voor het escorte van de Koningin naar Hoek van Holland. Hij acht het waarschijnlijk, dat de commandant van Den Haag dat gedaan heeft en dat de verdere tocht is geregeld door de marine. Van het vertrek van het Prinselijk gezin op Zondag 12 Mei weet hij niets. Achteraf heeft hij gehoord, dat zij weg waren.

De heer *Snouck Hurgronje* verklaart, dat hij van het vertrek van het Prinselijk gezin pas hoorde, toen dit reeds plaats gehad had. Ten aanzien van het vertrek van de Koningin meent hij, dat te voren met het Kabinet wel is besproken, wat er zou gebeuren. Verder meent hij, dat de Koningin vertrokken was op een aanwijzing van het hoofdkwartier, dat het nu tijd was. Het Kabinet wist dat volgens hem echter niet, want hij herinnert zich, dat de heer *de Geer* voortdurend probeerde contact te krijgen om naar de Koningin toe te gaan.

9006 (*Heeris*)

De toenmalige schout bij nacht F. J. *Heeris*, na het vertrek van de heer *Furstner* chef van de marinestaf, verklaart, dat hij op Maandag 13 Mei omstreeks 12 uur werd opgebeld door de commandant van de positie Hoek van Holland, die hem mededeelde, dat er een zeer hoge persoonlijkheid te Hoek van Holland was, die naar *Breskens* wilde. Deze commandant vroeg hem daarvoor de veiligste route op te geven. De vraag werd tot hem gericht, omdat zijn eigenlijke functie chef van de Marine Inlichtingendienst en chef van het Hoofdbureau Zeeverkeer was. Hij heeft deze commandant toen de veiligste route met betrekking tot de mijnevelden opgegeven en aan het loodswezen te Vlissingen de order gegeven om twee loodsboten naar de Wielingen te zenden om dat vaartuig op te vangen. Hierdoor stond het voor hem vast, dat Hare Majesteit naar *Breskens* toe wilde. Ook volgens de heer *Heeris* waren er praktisch geen Nederlandse schepen meer, die op dat moment Hare Majesteit naar elders zouden kunnen brengen. Aan het aanvragen van de Engelse destroyer, waarmede het Prinselijk gezin van IJmuiden uit vertrokken is, heeft de heer *Heeris* geen medewerking verleend; dit was buiten hem om gegaan.

9096 e.v. (*Furstner*)

De heer *Furstner* zei aanvankelijk, dat hij geen bemoeienis had gehad met betrekking tot het aanvragen van Engelse destroyers ten behoeve van de overtocht, zowel van de Koningin als van de leden van het Kabinet, doch bevestigde later, dat de lezing van de heer *Dijxhoorn* over het contact met admiraal *Dickens* juist was.

Voor de ontwikkeling van de op dit punt ontstane en opgeloste controverse tussen de verklaringen van de heer *Dijxhoorn* en de heer *Furstner* verwijst de commissie naar hoofdstuk XVIII van dit verslag, waarin het vertrek van het Kabinet ter sprake komt en waarin zij deze controverse op blz. 100 uitvoerig behandelt.

Het maakte volgens admiraal *Furstner* aanvankelijk een wonderlijke indruk, dat de Koninklijke familie, zowel de Koningin als de Prinses en Haar kinderen met Engelse destroyers van hieruit zijn vertrokken in plaats van met Nederlandse schepen. Volgens de heer *Furstner* mag men dit feit echter niet zó stellen, dat het vertrek van de leden van de Koninklijke familie en natuurlijk ook van de leden van het Kabinet niet zou hebben plaats gevonden, wanneer de Engelsen niet gekomen waren. Dit was een kwestie van „efficiency“, waaraan in die omstandigheden prestigekwesties volkomen ondergeschikt waren. Bovendien was het met Engelse schepen ook beter uit een oogpunt van veiligheid, daar lang niet alle Nederlandse schepen met anti-magnetische mijnenkabels waren voorzien.

Daar na deze verhoren van de leden van het Kabinet en van de autoriteiten van landmacht en marine de commissie nog niet had kunnen vaststellen van welke zijde de technische maatregelen tot het vertrek waren genomen, besloot zij nader te onderzoeken, wie dan de op dit punt noodzakelijke voorbereidingen had getroffen.

11525 (*de Jonge van Ellemeet*)

In eerste instantie richtte zij zich daartoe tot jhr. W. C. M. *de Jonge van Ellemeet*, voormalig adjutant van Hare Majesteit de Koningin.

Met betrekking tot het vertrek van het Prinselijk gezin vermeldt deze, dat er op Zondagavond 12 Mei een gepantserde auto van de Nederlandsche Bank was gekomen, die het Prinselijk gezin naar IJmuiden zou brengen, waar een Engelse torpedojager (Hs. Ms. *Codrington*) wachtte. Hij weet niet of er een escorte bij deze auto was, maar herinnert zich wel, dat het Prinselijk gezin werd vergezeld door mevrouw *Röell* met haar dochttertje, kapitein-luitenant ter zee jhr. *van Holthe* en de gepensioneerde schout bij nacht baron *de Vos van Steenwijk* en diens echtgenote. Dezen zijn allen in die gepantserde auto gegaan en naderhand heeft hij horen vertellen, dat zij nog beschoten zijn en dat er nog bommen gegooid zijn in IJmuiden doch gelukkig zonder kwalijke gevolgen.

Of het Kabinet in het algemeen enige bemoeienis heeft gehad met

14294 e.v. (Phaff)

het vertrek van de leden van de Koninklijke familie weet hij niet, daar hij pas op Maandagmorgen omstreeks 6 uur hoorde, dat zij zouden gaan vertrekken. Deze mededeling kwam na een bespreking, welke in het paleis Noordeinde was gehouden tussen Hare Majesteit, de opperbevelhebber en de heer *van Voorst tot Voorst*. Voor verdere details verwijst hij naar zijn toenmalige collega, de heer *Phaff*, die altijd door de Koningin uitgezonden werd voor conferenties met de Ministers en met het hoofdkwartier.

Verder weet hij nog mede te delen, dat op het moment van het vertrek in het paleis waren aangekomen: jhr. *Beelaerts van Blokland*, vice-president van de Raad van State, en jhr. *van Tets van Goudriaan*, directeur van het Kabinet der Koningin. Door wie dezen gewaarschuwd zijn, weet hij niet; het was de eerste keer, dat hij in die dagen de heer *Beelaerts van Blokland* daar zag.

De heer H. J. *Phaff*, eveneens oud-adjutant van Hare Majesteit de Koningin, weet omtrent het vertrek van het Prinselijk gezin nog mede te delen, dat de gepensioneerde vice-admiraal *C. de Vos van Steenwijk* en zijn vrouw reeds lang te voren waren aangezocht om, wanneer het nodig was, de Prinses te vergezellen. Volgens hem zou het vertrek Zondagavond 12 Mei omtrent een uur of 9 's avonds in een gepantserde auto hebben plaats gehad. Hij kan zich niet herinneren of op een der voorafgaande dagen reeds pogingen zijn gedaan om te vertrekken.

Omtrent het contact, dat er geweest zou zijn met het Kabinet bevestigt de heer *Phaff*, dat hij op Zaterdag 11 Mei van het Kabinet een belangrijke mededeling, inhoudende een advies om Hare Majesteit in overweging te geven het land te verlaten, had gekregen.

De heer *Phaff* herinnert zich, dat generaal *Winkelman* heel vroeg in de ochtend van de 13de Mei in het paleis Noordeinde is geweest en daar met de Koningin heeft gesproken; van hetgeen er besproken is draagt hij geen kennis. Voorts verklaart de heer *Phaff*, dat hij op een iets later tijdstip van diezelfde ochtend in de Ministerraad is geweest op het Bezuidenhout, waar de Minister-President hem gezegd heeft, dat de toestand nu zo dreigend was en dat het gevaar zich zo ernstig liet aanzien, dat men niet meer voor de veiligheid van de Koningin kon instaan; men gaf Haar derhalve in overweging te vertrekken. Daarna heeft de heer *Phaff* aan de opperbevelhebber gevraagd, wat hij er van dacht, waarop deze hem eveneens te kennen gaf niet meer voor de veiligheid van de Koningin te kunnen instaan. Hij herinnert zich niet, dat Minister *Dijxhoorn* hem nadrukkelijk de mededeling heeft gedaan, dat langer wachten absoluut onverantwoord was. Hij heeft daarop deze mededelingen aan de Koningin overgebracht, waarop besloten is weg te gaan naar Zeeuwsch-Vlaanderen, naar Breskens. Naar zijn oordeel kan dan ook op de bemoeienis van het Kabinet als zodanig met een eventueel vertrek van de Koningin geen critiek worden geoefend. Men heeft zich tijdig van de zaak rekenschap gegeven en medegedeeld hoe men er over dacht.

12703 e.v. (*Beelaerts van Blokland*)

De vice-president van de Raad van State, jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland*, verklaart in zijn verhoor voor de commissie, dat hij in de Meidagen geregeld in telefonisch contact was met de Koningin en de Prins. Hij herinnert zich omtrent de lotgevallen van het Prinselijk gezin, dat het vertrek in ieder geval uitgesteld geweest is. Hij meende, dat het reeds 's Zaterdagochtends aan de orde is geweest.

Wat betreft het vertrek van Hare Majesteit zou de heer *Beelaerts van Blokland* niet kunnen zeggen, dat hij op de hoogte is geweest van het contact tussen het Kabinet en de Koningin. Hij weet slechts, dat hem 's Zaterdags of anders 's Zondags per telefoon te kennen is gegeven, dat Hare Majesteit advies had gekregen, hij weet niet van welke zijde, om maar te vertrekken, doch dat de Koningin het niet van plan was. Op Maandagmorgen 13 Mei om kwart over zeven kreeg hij de boodschap van Hare Majesteit, dat generaal *Winkelman* het niet langer verantwoord vond, dat de Koningin in Den Haag bleef. De Koningin was nu van plan te vertrekken en verzocht hem zo spoedig mogelijk te willen komen. In deze mededeling werd slechts melding gemaakt van generaal *Winkelman* en werden geen Ministers genoemd, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, zo verklaart de heer *Beelaerts van Blokland*, dat geen Minister bij die boodschap betrokken was.

Reeds in April 1940 had de Koningin als haar wens te kennen gegeven, dat, wanneer de omstandigheden zo zouden worden, dat Zij moest weggaan (het idee was naar een of ander fort te gaan), de heer *Beelaerts van Blokland* Haar zou begeleiden.

Hij achtte het reeds die zelfde ochtend niet onmogelijk, dat men naar Engeland zou gaan. Hij herinnert zich dat duidelijk, omdat mevrouw *Beelaerts van Blokland* een tweede koffer voor hem heeft klaar gemaakt voor het geval zij naar Engeland gingen ter aanvulling van de eerste, die reeds lang klaar stond voor het z.g. fortplan. Een positieve mededeling daarvan had hij op dat ogenblik echter niet gekregen. Het werd vermoedelijk door hem afgeleid uit de ontwik-

keling van de situatie. De Prinses en de Prins waren met de kinderen immers ook de vorige avond reeds naar Engeland vertrokken, zodat het voor de hand lag, dat ook de Koningin en Haar gezelschap naar Engeland zouden gaan.

15280 (*Visser*)

Voorts verklaart de heer *Beelaerts van Blokland*, dat zijn eerste persoonlijke contact met de Koningin over het vertrek op Maandagmorgen 13 Mei heeft plaats gehad en dat hij geen wetenschap heeft van de besprekingen, welke vóór die tijd van de kant van het Koninklijk Huis zijn gevoerd, hetzij met de leden van het Kabinet, hetzij met het algemeen hoofdkwartier. Persoonlijk heeft hij geen contact gehad met de Ministerraad, noch telefonisch noch op andere wijze. Hij is in deze dagen geen enkele keer op het Bezuidenhout geweest.

25254 (*Heeris*)

De heer mr. J. *Visser*, ambtenaar op het Ministerie van Buitenlandse Zaken, heeft toevalligerwijze enige bemiddeling verleend voor het in gereedheid brengen van scheepsgelegenheid voor de Koningin. In de nacht namelijk van Zondag 12 op Maandag 13 Mei heeft de heer *van Tets van Goudriaan* omstreeks drie uur Buitenlandse Zaken opgebeld en gevraagd om verbinding met Marine op te nemen en het vertrek van de Koningin van Hoek van Holland naar Zeeuws-Vlaanderen voor te bereiden. Dit kon geen betrekking hebben op het zich in verbinding stellen met de Engelsen, daar hij met dezen in het geheel geen bemoeienis heeft gehad, doch het was speciaal om een en ander van Nederlandse kant te organiseren. Hij weet niet of schout bij nacht *Heeris* direct genoemd is door de heer *van Tets van Goudriaan* of dat hij dat zelf gedaan heeft, doch in ieder geval herinnert hij zich met de heer *Heeris* contact gehad te hebben, omdat deze hem uit veiligheidsoverwegingen heeft teruggebeld, nadat hij hem telefonisch had opgeroepen. Bovendien herinnert de heer *Visser* zich precies, dat de heer *Heeris* hem toen gezeqd heeft, „dat een dubbel stel loodsen aanwezig was voor het geval een stel zou worden afgeschoten.”

Hierop heeft de commissie de heer *Heeris* wederom gehoord. Deze verklaarde slechts getuige geweest te zijn van een telefoongesprek op Maandagochtend omstreeks zeven uur tussen Minister *Dijxhoorn* en admiraal *Furstner*. Het toestel had een tweede luisterapparaat en admiraal *Furstner* verzocht hem mede te luisteren. In dit gesprek zei de heer *Dijxhoorn*, dat de Regering van oordeel was, dat liet ogenblik gekomen was voor de Koningin om weg te gaan. Hij verzocht de admiraal dit aan de Koningin te willen mededelen. In vrij krachtige termen gaf de admiraal te kennen, dat hij dit niet deed. Admiraal *Furstner* was van mening dat de Regering dit zelf maar aan de Koningin moest mededelen. Over destroyers werd overigens in dit gesorek geen woord gesproken.

25499 (*Phaff*)

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Visser*, waaruit zou moeten voortvloeien, dat de heer *Heeris* in de nacht van Zondag op Maandag bemoeienis zou hebben gehad met het verschaffen van scheepsgelegenheid voor de Koningin, ontkent de heer *Heeris*, dat hij over deze zaak 's nachts is opgebeld en houdt hij vol er geen enkele bemoeienis mee gehad te hebben.

25793 (*Phaff*)

Eveneens in tweede instantie legde de commissie aan de heer *Phaff* nogmaals de vraag voor, hoe de Engelse destroyers op 13 Mei 1940 in Hoek van Holland waren gekomen. De heer *Phaff* had daar echter geen idee van en verklaart, dat deze daar tot zijn verbazing aanwezig waren. Hij meent, dat deze destroyers daar wellicht gekomen zijn met een Engels infanterie-bataljon, dat zo juist aan land was gezet. Hij veronderstelt dit, omdat hij zich tevens nog herinnert, dat hij, toen hij te Hoek van Holland op zoek was naar de marinestaf om te vragen, hoe zij weg konden komen, de heer de *Jonge van Ellemeet* ontmoette, die hem vertelde, dat de commandant van een Engelse destroyer — Hs. Ms. Hereward — zeer verbaasd was, dat hij de Koningin zag en tot Hare Majesteit had gezegd: „Ik zal Uwe Majesteit brengen, waar Uwe Majesteit wenst hert te gaan.” Het merkwaardige in deze verklaring was, dat, als het zo gebeurd zou zijn, de commandant derhalve geen opdracht daartoe had.

Omtrent de bemoeiingen van het Kabinet met het vertrek van het Prinselijk gezin verklaart de heer *Phaff*, dat hij daarvan niets heeft gemerkt. Deze aangelegenheid werd behandeld door vice-admiraal *de Vos van Steenwijk*. Deze zou de Prinses begeleiden en hij moet dat dus allemaal geregeld hebben. Volgens hem was de heer *de Vos van Steenwijk* door de Koningin belast met de voorbereiding van het vertrek.

Het zoëven vermelde feit van de verbazing van de Engelse commandant, dat de Koningin bij hem aan boord zou komen, zou kunnen leiden tot de opvatting, dat deze Engelse schepen daar inderdaad toevallig aanwezig waren, doch daar de commissie intussen een brief van admiraal *Furstner* ontvangen had, waarin deze toegaf, dat hij in overleg met Minister *Dijxhoorn* in de vroege ochtend van de 13de Mei vijf Engelse destroyers had aangevraagd door bemiddeling van de Engelse admiraal *Dickens*, heeft de commissie de voorstelling van zaken, zoals zij door de heer *Phaff* gegeven was, verder laten rusten.

28611 e.v. (*de Vos van Steenwijk*)

Inzake het vertrek van het Prinselijk gezin hoorde zij vervolgens nog de heer C. baron *de Vos van Steenwijk*, die als enige adjudant met het Prinselijk gezin vertrokken is.

Met de voorbereiding van dit vertrek bleek ook deze echter niets te maken gehad te hebben. Tot de laatste dag toe wist hij eigenlijk niet, waar zij heen zouden gaan. Maanden te voren was hem reeds verteld, dat het Prinselijk gezin naar Frankrijk zou gaan. Toen hij de 10de Mei aan het Hof kwam — hij was adjudant in buitengewone dienst en had derhalve sinds het verlaten van zijn dienst geen relaties meer met het Hof — wist hij eigenlijk nog niet waarheen zij zouden vertrekken; het was nog niet uitgemaakt of zij naar Frankrijk af Engeland zouden uitwijken. Het definitieve plan is pas daarna ontstaan. Met de voorbereiding heeft hij niets te maken gehad.

Op de vraag of hieromtrent een advies gegeven is van de zijde van het Kabinet en hoe men aan de scheepsgelegenheid is gekomen vermocht hij geen antwoord te geven.

Omtrent het feitelijke verloop van de tocht van het Prinselijk gezin vertelt de heer *de Vos van Steenwijk* het volgende: Op de avond van de 10de Mei omstreeks 11 uur is reeds een poging gedaan om weg te komen, doch daar er toen geruchten binnen kwamen, dat de reis in verband met parachutisten te gevaarlijk zou zijn, is deze niet doorgedaan.

De volgende dagen heeft hij toen niets meer gehoord, daar hij buiten alle besprekingen werd gehouden. Op Zondag te 19 uur vertrok men op klaarlichte dag van de Hoge Wal. Een onaangename ogenblik voor de Prinselijke familie was de overtocht met de pont, toen er Duitse vliegtuigen boven hen kwamen. Wat precies op de tocht gebeurd is, kan hij niet zeggen. Telkens moest worden gestopt, men heeft vier uur voor deze autoreis nodig gehad. Het gezelschap, bestaande uit: het Prinselijk gezin, freule *Feith*, de gouvernante, mevrouw *Röell* met haar kind, de heer en mevrouw *de Vos van Steenwijk* en de heer *van Holthe*, zat op stroo in een pantserswagen van de Nederlandse Bank. In de auto was het pikdonker. Voor en achter werd deze geëscorteerd door een wagen met mariniers en matrozen. Wie voor dit escorte gezorgd heeft, weet de heer *de Vos van Steenwijk* niet. Van een directe aanval op de stoet is hem niets bekend. Omtrent 11 uur kwamen zij aan in IJmuiden, waar een Engelse torpedojager lag, welke onmiddellijk vertrok. Volgens de heer *de Vos van Steenwijk* is het zeker, dat de commandant van dit schip tevoren opdracht had gekregen om het Prinselijk gezin te halen.

Naar hij vermoedt zal de Engelse gezant de boodschap om dit schip ter beschikking te stellen aar, de Engelsers hebben overgebracht, doch hij houdt het ook voor mogelijk, dat de staf van de marine zich gewend heeft tot de Engelse militair attaché.

Terislotte vermeldt de heer *de Vos van Steenwijk* nog, dat hem in Januari of Februari door de Koningin gevraagd werd of hij eventueel bereid zou zijn met de Prinses mee te gaan naar het buitenland. Over Engeland is toen niet gesproken.

Omtrent het feitelijke verloop van het vertrek van Hare Majesteit, werd de commissie uit de aard der zaak het uitvoerigst ingelicht door de heren *de Jonge van Ellemeet*, *Phaffen* *Beelaerts van Blokland*.

Op 13 Mei te ongeveer 10 uur vertrok een stoet van enige auto's van het Paleis Noordeinde. In de eerste auto bevond zich de Koningin, naast Haar jhr. *de Jonge van Ellemeet* en op de twee strapontins de heer *Phaffen* de ordonnance-officier jhr. *van Lawick van Pabst*.

Verder maakten deel uit van het gezelschap: jhr. *Beelaerts van Blokland*, jhr. *van Tets van Goudriaan*, mejuffrouw *van Rhijn van Alkemade* en de heer *van 't Sant*, die plaats hadden genomen in de tweede auto.

De heren *de Jonge van Ellemeet*, *Phaffen* *van Lawick van Pabst* hadden alle drie een geladen pistool in de hand om, wanneer er iets zou gebeuren, de Koningin te beschermen. Daar men geen ogenblik zeker was, dat er geen parachutisten zouden zijn onder en tussen de mensen, die waren samengestroomd en merkten, wat er gebeurde, was er opdracht gegeven, dat iedereen met de handen in de hoogte moest staan. Er was een escorte vooruit en er volgde een vrachtauto met een mitrailleur. Dit militair escorte was door generaal *van Andel*, commandant van de vesting Holland, geregeld. Tijdens de tocht naar Hoek van Holland hebben zich geen incidenten voorgedaan. Slechts is een paar keer de oorspronkelijke route gewijzigd en moest men een omweg maken.

Te Hoek van Holland aangekomen, bleek er een torpedojager te liggen. Allen stonden op de kade tegen een loods te wachten, daar er nog allerlei maatregelen genomen moesten worden. Terwijl zij daar stonden, kwamen Duitse vliegtuigen over, waaruit een bom geworpen werd, welke neerkwam aan de achterkant van de loods, waartegen zij beschutting hadden gezocht. Er gebeurde gelukkig verder niets.

De tocht zelf was zeer gevaarlijk, aangezien de reis door een

11537 e.v. (*de Jonge van Ellemeet*)
14334 e.v. (*Phaff*)

12722 e.v. (*Beelaerts van Blokland*)

mijnenveld ging, waarvan de positie in Hoek van Holland toen nog niet bekend was. Een officier van de marine-reserve heeft toen het commando gekregen van de Engelse jager. Intussen had men telefonisch van de marinestaf de ligging van het mijnenveld opgekregen, waarna men „full speed” door het mijnenveld gegaan is. Er is verder niet gebombardeerd en men heeft geen vliegtuigen meer gezien.

De heer *Beelaerts van Blokland* verhaalt, dat het schip op weg was naar Vlissingen met uiteindelijke bestemming Breskens, toen er een radio-bericht kwam, dat Breskens blijkbaar al door de Duitsers was uitgekozen om er bommen op neer te gooien. Er heeft toen een bespreking met Hare Majesteit plaats gehad als gevolg waarvan het dwaasheid werd gevonden eerst naar Vlissingen te gaan. Het besluit werd nu genomen zich onmiddellijk naar Engeland te begeben. Dit was het eerste moment, dat het woord Engeland als doel van de tocht werd uitgesproken. De heer *Reelaerts van Blokland* herinnert zich dit nauwkeurig, omdat de bemanning van de Engelse jager, die juist uit Noorwegen gekomen was, haar grote blijdschap te kennen gaf eindelijk naar Engeland te kunnen terugkeren. In de late namiddag is het schip aangekomen in Harwich. Daar stond een extra-trein klaar, waarheen het hoge gezelschap zich begaf, nadat het was ontvangen door een Engelse admiraal, die daar het commando had. Te ongeveer acht uur arriveerden zij in Londen, waar de Engelse Koning en Koningin, *Prinses Juliana* en *Prins Bernhard* met een of twee kinderen alsmede de Nederlandse Ministers *van Kleffens* en *Welter* hen op het station opwachttten. De Koningin heeft toen gelogeed in Buckingham Palace met mejuffrouw *van Rhijn van Alkemade* en de heer *de Jonge van Ellemeet*. Ongeveer drie weken heeft Hare Majesteit daar gastvrijheid genoten, waarna Zij een eigen huis betrok in Eaton Square.

Tenslotte kan de commissie nog mededelen, dat luitenant-generaal b.d. *J. van Andel*, in Mei 1940 commandant van de vesting Holland, haar schriftelijk heeft bericht, dat door hem het escorte is beschikbaar gesteld voor de tocht van het Prinselijk gezin naar IJmuiden en voor de tocht van de Koningin naar Hoek van Holland, terwijl waarschijnlijk ook van zijn hoofdkwartier het verzoek om de auto van de Nederlandsche Bank is uitgegaan.¹⁾

1) Bijlage 80.

In verband met de hierboven weergegeven verklaringen over de vraag of er een advies van het Kabinet aan de Koningin inzake Haar vertrek is uitgegaan, een vraag die niet alle Ministers bevestigend hebben kunnen beantwoorden, heeft de passage op bladzijde 3 van het memorandum van prof. mr. *P. S. Gerbrandy* over enige hoofdpunten van het Regeringsbeleid in Londen de aandacht der commissie getrokken en is bij haar de vraag gerezen of er misschien in deze passage een vergissing is geslopen.

De heer *Gerbrandy* toch schrijft aldaar:

„Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeben.”

8195 (*Gerbrandy*)

Bij zijn verhoor heeft de heer *Gerbrandy* mei nadruk bevestigd, dat er inderdaad reeds op 11 Mei 1940 een besluit van het Kabinet is geweest om de Koningin te adviseren Den Haag te verlaten.

SI96 (*Gerbrandy*)

Ter opheldering van het feit, dat er tussen deze verklaring en de voorstelling van zaken, door andere leden van het Kabinet hierover gegeven, geen overeenstemming bestaat, geeft de heer *Gerbrandy* in zijn verhoor de volgende toelichting: „Op Zaterdag is het besluit genomen de Koningin over Haar vertrek te adviseren. De Koningin wenste niet te vertrekken zonder ook het advies van de opperbevelhebber te hebben. De Koningin heeft dus gewacht met de tenuitvoerlegging totdat twee dagen later generaal *Winkelmann* ook het advies tot vertrek had gegeven.”

8484 (*de Geer*)
12208 (*Steenberghe*)

De heer *de Geer* herinnert zich van hetgeen de heer *Gerbrandy* zegt, niets. De heer *Steenberghe* herinnert zich evenmin iets van een Qergelijk advies of besluit op 11 Mei 1940; het tegendeel durft hij echter ook niet te verklaren.

14308 (*Plzaff*)

De heer *Phaff* daarentegen verklaart, dat hij op Zaterdag 11 Mei om ongeveer half twee van Minister *Dijxhoorn* een telefonisch bericht had ontvangen, dat deze een belangrijke mededeling voor de Koningin had. De heer *Dijxhoorn* wilde deze door de telefoon geven. Daar de heer *Phaff* dit echter te gevaarlijk vond, is hij naar het Ministerie aan het Bezuidenhout gegaan en is daar ontvangen door het Kabinet, dat om veiligheidsredenen in de schuilkamer zat.

Bij monde van Minister *de Geer* en In aanwezigheid van de andere Ministers, en zeker van Minister *Dijxhoorn*, werd hem medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en Hare Majesteit in overweging gaf het land te ver-

- laten. Deze boodschap heeft de heer *Phaff* aan de Koningin overgebracht.
- 14319 (*Phaff*) De heer *Phaff* had de indruk, dat de volledige Ministerraad daar aanwezig was. Verder verklaart hij, dat hij niet meer weet, of men daarbij heeft aangeraden naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan of het land te verlaten.
- Op last van de Koningin heeft hij zich toen verstaan met de opperbevelhebber, die van mening was, dat het ogenblik tot vertrek nog niet gekomen was, en liet weten, dat hij zou waarschuwen, wanneer hij naar zijn oordeel niet meer zou kunnen instaan voor de veiligheid van de Koningin.
- In geen geval wenste H.M. toen het land te verlaten zonder instemming van de opperbevelhebber.
- 14312 (*Phaff*) Volgens de heer *Phaff* kan men dan ook niet zeggen, dat het Kabinet nalatig is geweest, daar het zich wel degelijk op Zaterdag 11 Mei, toen de Duitse troepen door Brabant oprukten, reenschap heeft gegeven van de positie van de Koningin en de gevaren, die Haar bedreigden.
- Deze verklaring van de heer *Phaff*, die de mededeling van de heer *Gerbrandy* aanzienlijk kwam versterken, was aanleiding voor de commissie in tweede instantie bij enkele leden van het Kabinet nader te informeren naar dit advies.
- 25621 (*Albarda*) De heer *Albarda* weet niet precies op welke dag, maar wel dat in de Ministerraad over de wenselijkheid gesproken is voor de Koningin een veiliger verblijfplaats te zoeken. Of er een formeel besluit dien-aangaande gevallen is, weet hij echter niet. De vergaderingen van de Ministerraad waren in die dagen eigenlijk permanent; zij waren niet zo formeel als dergelijke vergaderingen anders plegen te zijn.
- Hij meent zich in ieder geval wel te herinneren, dat met instemming van de Ministerraad dan wel op verzoek of volgens besluit van de Ministerraad aan de Koningin is gezegd, dat het Kabinet het niet verantwoord achtte, dat Hare Majesteit langer in Den Haag bleef. Wanneer dat geweest is, weet hij niet precies.
- Afgezien van het door de heer *Gerbrandy* aangegeven tijdstip, erkent de heer *Albarda* de mededeling van de heer *Gerbrandy* overigens als juist.
- 25765 (*Bolkestein*) De heer *Bolkestein* heeft geen herinnering behouden aan een officieel besluit op 11 Mei 1940 om aan de Koningin een advies, als door de heer *Gerbrandy* bedoeld, uit te brengen. Hij kan er zich niets van herinneren, hoewel hij, daar het midden op de dag is gebeurd, er bij geweest moet zijn.
- 25822 (*van Rhijn*)
7964 (*van Rhijn*) De heer *van Rhijn* kan niet verder komen dan zijn reeds in een vorig verhoor afgelegde verklaring, dat men zich wel de vraag kan stellen of het niet goed was geweest, dat nog even contact had bestaan, vóórdat de Koningin vertrok. Hij herinnert zich, dat hij bij het lezen van de betrokken passage van het memorandum van de heer *Gerbrandy* dacht: „dat klopt niet”, terwijl hij zich tevens herinnert alle Kabinetsvergaderingen te hebben meegemaakt.
- 25931 e.v. (*de Geer*) Met de voormalige Minister-President werd eveneens dit punt nogmaals doorgenomen. Aan een gesprek met de heer *Phaff* op Zaterdagmiddag 11 Mei heeft de heer *de Geer* geen enkele herinnering. Het kan zijn, dat reeds Zaterdagmiddag zulk een twijfel is gerezen over de houdbaarheid van de situatie, dat het Kabinet het gewenst vond, dat H.M. ging vertrekken. Waarschijnlijk acht de heer *de Geer* dit echter niet, omdat hij zich wel vrij nauwkeurig herinnert een conferentie op Zondagmiddag 12 Mei tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie over het critieke van de toestand. De resultaten van deze conferentie zijn daarna aan de Ministers medegedeeld. Bovendien houdt hij het voor onwaarschijnlijk, omdat er — volgens de bewuste passage in het memorandum van de heer *Gerbrandy* — al gesproken zou zijn van Zeeuwsch-Vlaanderen of Engeland en dat was volgens de heer *de Geer* precies de route, die door de Koningin gevolgd is na de ineenstorting. Op het laatste ogenblik toch was er nog enige hoop, dat Zeeuwsch-Vlaanderen te behouden zou zijn.
- Hoe het ook zij, het is de heer *de Geer* niet duidelijk, wat de heer *Phaff* bedoeld heeft met dat gesprek op Zaterdagmiddag.
- 25839 e.v. (*van den Tempel*) De heer *van den Tempel* vindt op grond van de aan de commissie bekend geworden nieuwe feiten geen aanleiding mede te delen, dat zijn aanvankelijke indruk van het verloop der feiten hierdoor is gewijzigd. Hij kan dus op de positieve vraag of het vertrek van de Koningin geschied is op advies van het Kabinet niet ja of neen zeggen.
- 7180 (*van den Tempel*) Deze zaken nog eens overdenkend, komt hij tot de conclusie, dat de indruk, die hij overgehouden heeft, niet in overeenstemming is met de voorstelling van zaken door de heer *Gerbrandy* gegeven. Merkwaardig is ook, dat de heer *van den Tempel*, verder sprekende over het weinig formele van de bijeenkomsten van de Ministerraad, die toen werden gehouden, vermeldt, dat Zondag reeds
- 25839 e.v. (*van den Tempel*)

8665 (*Snouck Hurgronje*)

7405 (*Dijxhoorn*)

vaststond, dat de Koningin zou vertrekken naar hetgeen de Ministers uit verschillende kring hadden gehoord.

De heer *Snouck Hurgronje* kan zich van een en ander niets herinneren.

Ten allen overvloede zij nog gereleveerd, dat de heer *Dijxhoorn*, gelijk hierboven op bladzijde 87 is vermeld, in een uitvoerige uiteenzetting van zijn opvatting in de nacht van 12 op 13 Mei over de noodzakelijkheid van een onmiddellijk vertrek van de Koningin, verklaard heeft, dat na heftige bestrijding van deze opvatting door de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst*, in de bespreking, die aan de Ministerraad voorafging, besloten werd Hare Majesteit nog niet aan te raden het land te verlaten.

Wanneer de commissie het geheel van de afgelegde verklaringen overziet, meent zij haar teleurstelling er over te moeten uitspreken, dat deze verklaringen niet duidelijker en meer met elkaar in overeenstemming zijn dan thans het geval is. Immers ook hier komen tegengestelde verklaringen voor op belangrijke punten. Met name geldt dit voor de vraag, welke de bemoeiingen zijn geweest van het Kabinet met het vertrek van de Koningin.

Voorts moet met betrekking tot het vertrek van het Prinselijk gezin geconstateerd worden, dat dit geheel buiten het Kabinet is omgegaan en dat dit in deze ook geen enkel initiatief heeft ontwikkeld. Slechts de heer *van Kleffens* heeft er enige bemoeienis mee gehad.

Coördinatie van het beleid van het Kabinet en dat van het Koninklijk Huis was in deze uit staatsrechtelijk oogpunt van het grootste belang geweest; ten aanzien van de Koningin met betrekking tot Haar persoon en de taak, welke Zij in het staatsbestel heeft te vervullen; ten aanzien van het Prinselijk gezin voor wat betreft het belang van de voortzetting van de dynastie.

Uit de verklaringen van de heren *van den Tempel*, *van Rhijn*, *de Geer* en *Dijxhoorn* zou men kunnen opmaken, dat het contact van het Kabinet met de Koningin teneinde Haar in deze zo uitermate belangrijke zaak van advies te dienen, ontbroken heeft.

Daartegenover staan echter de verklaringen van de heren *Gerbrandy*, *Bolkestein*, *Albarda*, *Steenberghe* en *Snouck Hurgronje* die — de een positiever dan de ander — zeggen, dat er wel degelijk een advies van het Kabinet aan de Koningin is uitgegaan. Deze verklaringen worden bovendien nog bevestigd door de heer *Phaff*.

Volgens de heer *Dijxhoorn* zou er slechts op Maandagochtend 13 Mei een advies van hem zelf aan de Koningin zijn gegeven.

Zonder meer constateren, dat de coördinatie volledig ontbroken heeft, zou derhalve te veel gezegd zijn. Wel kan naar de stellige overtuiging van de commissie uit de tegenspraak in deze verklaringen worden afgeleid, dat niet alle Ministers zich positief herinneren, dat door het Kabinet qua talis een advies is uitgebracht, zodat twijfel moet ontstaan of dit inderdaad is geschied.

De commissie wil niet verhelen dat haar dit in het bijzonder bij een onderwerp als het onderhavige heeft getroffen, omdat het hier mede ging om een uitermate belangrijke staatsrechtelijke aangelegenheid; te weten de vraag hoe de Regering bij een eventueel vertrek van H.M. de Koningin als eenheid zou kunnen blijven functioneren.

7704 e.v. (*Winkelman*)

25417 (*Winkelman*)

8196 (*Gerbrandy*)

14325 (*Phaff*)

Ten aanzien van de adviezen van generaal *Winkelman* aan de Koningin is ook geen volledige duidelijkheid ontstaan. In zijn eerste verhoor heeft hij verklaard de Koningin in de nacht van 12 op 13 Mei nog niet gezegd te hebben, dat het raadzaam was dat H.M. het land zou verlaten. Bij zijn tweede verhoor heeft hij daaromtrent een enigszins ander geluid laten horen, terwijl ook uit de verklaringen van de heren *Gerbrandy* en *Phaff* zou kunnen worden afgeleid, dat generaal *Winkelman* toen H.M. wel degelijk heeft aangeraden te vertrekken.

Het resultaat van de verhoren over de concrete vraag, of het Kabinet inderdaad, gelijk de heer *Gerbrandy* het in zijn memorandum stelt, reeds op Zaterdag 11 Mei 1940 besloten heeft de Koningin te raden het land te verlaten, is eveneens onbevredigend.

De heer *Gerbrandy* vindt voor zijn medeaeling positieve steun bij de heer *Phaff*. Wat de Ministers betreft is hierboven reeds opgemerkt, dat de heren *van den Tempel*, *van Rhijn*, *de Geer* en *Dijxhoorn* zich niet kunnen herinneren, dat er enig advies van het Kabinet aan de Koningin is uitgegaan, terwijl de heren *Bolkestein*, *Albarda*, *Steenberghe* en *Snouck Hurgronje* van oordeel zijn, dat weliswaar aan de Koningin met het oog op Haar vertrek geadviseerd is, doch daarbij al evenmin de lezing van de heer *Gerbrandy*, dat dit reeds op 11 Mei zou zijn geschied, kunnen bevestigen.

De commissie blijft hier staan voor een niet op te lossen moeilijkheid. De oorzaak hiervan moet naar haar mening voor een belangrijk gedeelte gezocht worden in het feit, dat in de dagen, dat het

Kabinet in het departementsgebouw aan het Bezuidenhout vertoefde. de orde in de besprekingen van de Ministerraad veel te wensen liet.

Tenslotte is er nog met betrekking tot het feitelijke verloop van de overtocht van H.M. de Koningin, het Prinselijk gezin en de leden van het Kabinet een punt van geheel andere aard, dat de commissie belangrijk genoeg vindt om het even aan te roeren. Uit alle verklaringen is haar gebleken, dat het aandeel van de Britse marine in deze buitengewoon groot is geweest. Met name de commandanten en bemanningen van Hs. Ms. Hereward, Codrington en Windsor hebben hiervoor grote persoonlijke risico's gelopen. Het is op zijn plaats hun hiervoor lof te brengen.

Het ware wellicht aantrekkelijker geweest, indien de Nederlandse marine zich van deze gevaarlijke doch eervolle taak had kunnen kwijten. Marinedeskundigen zijn echter van mening, dat dit technisch onmogelijk was, daar een gedeelte van de vloot reeds naar Engeland was overgestoken — dit deel bestond overigens merendeels uit voor zulk een belangrijke taak ongeschikte schepen — en een ander gedeelte actieve medewerking aan de strijd in Nederland verleende.

XVIII. *Het vertrek van het Kabinet*

In zijn memorandum geeft prof. mr. P. S. *Gerbranrly* op blz. 4 een uiteenzetting van de wijze, waarop naar zijn mening de discussies in de Ministerraad over een eventueel vertrek van het Kabinet op gang zijn gekomen. Deze passage luidt:

„Op mijn verzoek had op dien Zondagavond een bijeenkomst (niet officieel, want er was geen voorzitter) van de achterblijvende Ministers plaats, waarin ik den nadruk legde op de noodzakelijkheid te voorkomen, dat het Kabinet of leden der Regeering werden gevangen genomen en om zorg te dragen, dat, indien het tot een bezetting van geheel Nederland kwam, de Regeering, d.w.z. de Koningin en al de Ministers de zaken betreffende het opperbestuur van de Overzeesche Cebedsdeelen zouden kunnen blijven voeren, den strijd tegen den vijand konden voortzetten, leiding geven aan het volk in bezet gebied. De bespreking verliep zonder positief resultaat, zij heeft echter het profijt opgeleverd, dat de gedachte, dat het gehele Kabinet als zodanig te zamen met H.M. de Koningin zich naar elders zoude moeten verplaatsen (een gedachte, die toen nog niet algemeen werd aanvaard) een behoorlijke plaats in de overweging kreeg.”

Hieruit blijkt, dat volgens de heer *Gerbrandy* op zijn initiatief reeds op Zondagavond een uitvoerige gedachtenwisseling heeft plaats gehad over de wenselijkheid van het verplaatsen van de zetel van de Regeering, waarbij ook reeds de politieke doelstelling van deze maatregel helder naar voren was getreden.

¹⁾ Dr. J. *van den Tempel*, „Nederland in Londen”, Haarlem 1947, blz. 14.

Dr. J. *van den Tempel* zegt echter in zijn bekende boek,¹⁾ dat de mededelingen van prof. *Gerbrandy* op blz. 4 van het memorandum ten onrechte de indruk zouden kunnen wekken, alsof het vertrek der Regeering naar Engeland vrucht zou zijn geweest van het initiatief van de heer *Gerbrandy*.

²⁾ Op. cit. blz. 14.

Voor het overige wijkt de beschrijving van de heer *van den Tempel* niet belangrijk af van die, door de heer *Gerbrandy* gegeven. Sprekend over de gebeurtenissen, welke op de tweede oorlogsdag in de kring van de Regeering plaats vonden, zegt ook de heer *van den Tempel*, dat het Kabinet zich plotseling bevond in een gedachtenwisseling over de vraag of en waarheen de Regeering²⁾ zou uitwijken, wanneer de laatste mogelijkheid daartoe zou zijn gekomen. „Het waren weliswaar nogal warme discussies”, zo voegt hij er aan toe, „maar ik voor mij had toen reeds het gevoel, dat de beslissing bij voorbaat vaststond en dat iedereen au fond overtuigd was, dat de logica der gebeurtenissen onweerstaanbaar in een bepaalde richting wees.”

7171 e.v. (*van den Tempel*)

In zijn verhoor vult de heer *van den Tempel* het in zijn boek vermeldde, dat hij geheel handhaaft, aan door er aan toe te voegen, dat het reeds 's Zondags voor hem vaststond, dat de Regeering zou vertrekken. Hij is toen reeds afscheidsbezoeken gaan brengen in Den Haag. 's Zaterdags toch stond reeds min of meer vast, dat het Kabinet naar Engeland zou gaan. 's Zondags was de zaak in leite geheel en al beslist en 's Maandags zijn zij gegaan.

7268 (*Bolkestein*)

Dat er een initiatief, zoals boven vermeld, van de heer *Gerbrandy* zou zijn uitgegaan, is de heer *Bolkestein* niet bekend. Wel is mogelijk, dat de idee op een zeker ogenblik is uitgesproken, maar er kan niet gezegd worden, dat dit een besluit van de Ministerraad geweest is. Hij verklaart het verschil van mening tussen de heren *Gerbrandy* en *van den Tempel* door te wijzen op het feit, dat de Ministers voortdurend bij elkaar verbleven en van tijd tot tijd vergaderingen hielden.

7495 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat hij op Maandagmorgen, nadat omstreeks 9 uur het bericht ontvangen was, dat H.M. de Koningin naar Hoek van Holland was vertrokken, er bij zijn ambtgenoten op aangedrongen heeft spoedig een beslissing te nemen. Hierop begon opnieuw een uitvoerige discussie over de vraag, welke Ministers weg zouden gaan en welke achter zouden blijven. Alle mogelijke combinaties werden gemaakt en het hielp niets of hij al zeide, dat naar zijn smaak het gehele Kabinet moest vertrekken.

7904 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* is van mening dat een beslissing tot het verplaatsen van de zetel der Regeering pas genomen is in Hoek van Holland en dat men eigenlijk meer mag spreken van een weggaan

1) Bijlage 62.

8189 (*Gerbrandy*)

8498 (*de Geer*)

8670 (*Snouck Hurgronje*)

12219 (*Steenberghe*)

25613 (*Albarda*)

25614 (*Albarda*)

van de Ministers naar Hoek van Holland, zonder dat men daarover een bepaald besluit genomen had en zonder dat men zich precies gerealiseerd had, welke betekenis dit zou hebben. De heer *van Rhijn* beroept zich voor deze mening bovendien op de tekst van de reeds elders verineld notities,¹⁾ die door de heer *Bolkestein* in Londen gemaakt zijn. Hierin staat namelijk: „Na het vertrek van de opperbevelhebber, dit is in de ochtendvergadering van Maandag, werd het vertrek van de Regering opnieuw besproken; tot overeenstemming geraakte men niet.”

De heer *Gerbrandy* verwijst in zijn verhoor kortheidshalve naar zijn memorandum.

De heer *de Geer* gelooft, dat de heer *van den Tempel* op dit punt juist is en dat het niet speciaal het initiatief van de heer *Gerbrandy* was. Toen het Kabinet Maandagochtend begon, stond het volkomen blanco. Die ochtend is de zaak urenlang besproken en hij herinnert zich niet een buitengewoon optreden van de heer *Gerbrandy* in deze discussie. Het waren voornamelijk de heren *Dijxhoorn* en *Winkelman*, die daar de motoren waren.

Voor de heer *Snouck Hurgronje* blijft het vrij duidelijk, dat het vraagstuk van het vertrek pas concreet aan de orde is gekomen, toen de Koningin weg was.

Volgens de heer *Steenberghe* is er geen sprake van, dat er op Zondagavond reeds door de heer *Gerbrandy* een initiatief genomen zou zijn; evenmin herinnert hij zich, dat toen al over de doelstelling zou zijn gesproken.

Naarmate de militaire situatie slechter werd, zo zegt de heer *Albarda*, werd er natuurlijk meer gesproken over de vraag of de Ministers eventueel Nederland zouden moeten verlaten. Er bestond veel verschil van mening, veel onzekerheid. Mij zelf heeft zeer lang gemeend, dat men niet moest vertrekken. De twijfel werd geheel opgeheven, doordat op Maandagmorgen de mededeling werd gedaan, dat de Koningin was vertrokken. Dat besliste de hele zaak. Toen de Koningin vertrokken was, vloeide daaruit ah consequentie voort, dat ook de Ministers vertrokken. Toen was eigenlijk de zaak niet meer discutabel en is er in Den Haag niet meer over gedebatteerd.

De commissie merkt allereerst op, dat zij uit het algemene beed, dat zij van de activiteit van het Kabinet in die dagen gekregen heeft, de indruk heeft, dat de vergaderingen van de Ministerraad door het steeds bij elkaar zijn niet duidelijk te scheiden zijn geweest van de gewone besprekingen en onderlinge gedachtenwisseling, die uiteraard voortdurend plaats hadden.

Uit de verhoren is wel komen vast te staan, dat de passage over de vergadering van Zondagavond, de 12de Mei, zoals zij in het memorandum van de heer *Gerbrandy* voorkomt, op geen der onderdelen wordt bevestigd door de ambtgenoten van de schrijver. Er is toen blijkbaar slechts een bespreking geweest welke zich niet onderscheidde van alle andere min of meer officieuze besprekingen, welke in die dagen gehouden zijn. Noch van een opzettelijk aan de orde stellen van de wenselijkheid of noodzaak van een vertrek van het Kabinet, noch van een duidelijk initiatief van de heer *Gerbrandy* en in nog mindere mate van een heldere formulering van de politieke doelstelling van dit vertrek is bij een der andere getuigen sprake.

Ook het door de heer *van Rhijn* vermelde document²⁾ biedt voor de verklaring van de heer *Gerbrandy* geen steun, evenmin als het hierna volgende onderzoek, dat de commissie heeft ingesteld naar de vraag, waar en wanneer het besluit Nederland te verlaten tot stand is gekomen.

Teneinde een overzicht te verkrijgen over de samenhang der feiten, heeft de commissie deze laatste vraag aan alle leden van het toenmalige Kabinet voorgelegd.

7169 (*van den Tempel*)

De heer *van den Tempel* blijft bij hetgeen hij in zijn boek heeft geschreven en dat hij nog altijd juist vindt, nl. dat zich als vanzelf de vraag opdrong: wat staat de Regering te doen, wanneer de definitieve keer ten ongunste intreedt? Zoals reeds vermeld, is volgens deze oud-Minister die vraag Zaterdag 11 Mei al in den brede besproken. Zondag 12 Mei stond het voor hem vast, dat de Regering zou vertrekken en toen er in de discussies op gewezen werd, dat Zeeuwsch-Vlaanderen nog in onze handen was, vond hij dit een dwaze onderneming, doch dit plan is pas in discussie gekomen, toen bekend was geworden, dat de Koningin zich daarheen zou begeven. Als men, zo was zijn opvatting, naar Zeeuwsch-Vlaanderen ping en men zich tenslotte niet wilde overgeven, dan zou men toch naar Engeland moeten gaan.

7266 (*Bolkestein*)

7268 (*Bolkestein*)

De gedachte om naar Engeland te gaan, zo meent de heer *Bolkestein*, is langzamerhand ontstaan. Er is zeker op die Maandagmorgen in Den Haag geen besluit dienaangaande van de Ministerraad geweest. Hij heeft zelf een positief houvast aan de situatie, daar hij om

2) Bijlage 62.

7269 (*Bolkestein*)
7840 (*Albarda*)

8503 (*de Geer*)

12214 (*Steenberghe*)

7895 (*van Rhijn*)

8189 (*Gerbrandy*)

¹⁾ Prof. mr. P. S. Gerbrandy. „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945”, blz. 5.

7405 (*Dijxhoorn*)

7405 (*Dijxhoorn*)

9096 (*Furstner*)

9012 (*Heeris*)

11 uur zijn vrouw telefoneerde met de boodschap: „Wij gaan vertrekken, wij gaan naar Zeeland.” Dit waren de laatste woorden, die hij met zijn vrouw wisselde, vóórdát zij elkaar na 5 jaar weer spraken. Bovendien zou een besluit om naar Engeland te gaan een conflict gegeven hebben met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, die in Den Haag gebleven zijn.

De heer *Albarda* zou niet durven zeggen op welk ogenblik de doorslag is gegeven voor de gedachte, dat het alleen mogelijk zou zijn de oorlog voort te doen zetten door het gehele Koninkrijk, als de Regering zich in het buitenland bevond.

In Den Haag werd besloten te vertrekken, zo verklaart de heer *de Geer*, opdat de oorlog kon worden voortgezet. Het gaan naar Engeland werd, naar hij zich meent te herinneren, eerst perfect bij de beraadslagingen in Hoek van Holland.

Volgens de heer *Steenberghe* is noch omtrent de kwestie, waarheen men zou gaan, noch over de vraag wat men zou gaan doen op de ochtendvergadering in Den Haag een beslissing genomen.

Het spreekt vanzelf, dat de heer *van Rhijn* in deze de heer *Steenberghe* bijvalt; immers, zoals verderop zal blijken, huldigde deze beide bewindslieden een beslist van de anderen afwijkend eigen standpunt in deze gehele discussie. Volgens de heer *van Rhijn* is het hoofdpunt van de discussie op Maandagochtend geweest: wat staat de Regering te doen, wanneer mocht blijken, dat Nederland militair niet meer te redden is? Hij heeft van die vergadering vooral deze indruk overgehouden, dat er nogal gebrek aan leiding was van de zijde van de heer *de Geer*, die kennelijk ook niet wist op welke wijze hij deze zaak moest aanpakken, terwijl de heer *van Rhijn* omtrent de aard van de gevoerde discussie de opmerking maakt, dat die vergadering zich in het algemeen kenmerkte door een geest van twijfelen in die zin, dat men dikwijls niet wist, hoe men in verband met deze zo volkomen onverwachte omstandigheden het best zou kunnen handelen.

De heer *Gerbrandy* blijft de voorstelling van zaken, door hem in zijn memorandum gegeven, trouw. Deze komt in hoofdzaak hierop neer, dat in de loop van de nacht en van de ochtend van 13 Mei geen formele Kabinetsbeslissing werd genomen tot een collectieve verplaatsing van het Kabinet; dat echter in de voortgezette vergadering te Hoek van Holland zulk een beslissing wel is genomen, waarnaar alle Ministers zich hebben gevoegd.¹⁾

De heer *Dijxhoorn* geeft als het belangrijke moment van de discussie het ogenblik aan, waarop hij na afloop van de bespreking voorafgaande aan de Ministerraad van 13 Mei de adjudant van Hare Majesteit, luitenant-kolonel *Phaff*, mededeelde, dat hij het ogenblik gekomen achtte voor Hare Majesteit om het land te verlaten. Hierna heeft hij er bij de heer *de Geer* op aangedrongen de Ministerraad bij elkaar te roepen, omdat de vraag onder het oog moest worden gezien of ook het Kabinet het land niet moest verlaten. De heer *Dijxhoorn* zegt dat bij die bespreking om 6 uur in de ochtend, waarbij ook de heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* aanwezig waren, de gedachte om het Kabinet naar Engeland te doen oversteken grote tegenstand ontmoette bij deze beide militaire autoriteiten. Een beslissing werd ook volgens hem toen niet genomen.

Enige tijd daarna — en dit geldt als een illustratie voor de opvatting, welke in ieder geval bij de heer *Dijxhoorn* op dat moment reeds leefde — kwam hij in het gebouw vice-admiraal *Furstner* tegen. Hij stelde hem in kennis met de mogelijke plannen van de Regering en ook deze militaire autoriteit keurde die ten stelligste af.

De heer *Furstner* was volgens de heer *Dijxhoorn* over dit voorgenomen vertrek van de Regering zo verontwaardigd, dat hij met tranen in de ogen zei: „Is dit het land van een Tromp en de Ruyter?”. In dit gesprek kwamen de heren *Dijxhoorn* en *Furstner* overeen, dat laatstgenoemde aan de Engelse marine-attaché, admiraal *Dickens*, zou vragen of de Britse admiraliteit enige destroyers ter beschikking wilde stellen. De heer *Furstner* heeft dit gedaan en enige tijd daarna, om ongeveer 7.00 uur, de heer *Dijxhoorn* laten weten, dat van 10 uur af vijf destroyers in en nabij Hoek van Holland zouden liggen. Een dezer schepen zou binnengaats zijn.

Door deze verklaring meende de commissie een aanwijzing verkregen te hebben voor de beantwoording van de vraag, welke instantie voorbereidingen getroffen had voor het verschaffen van scheepsgelegenheid voos de Koningin en de leden van het Kabinet.

De heer *Furstner* deelt echter in zijn verhoor mede, dat dit geheel en al buiten hem om was gegaan. Alles, zo voegt hij er aan toe, werd ontzaglijk geheim behandeld.

De sous-chef van de marinestaf, de heer *Heeris*, verklaart, dat het aanvragen van scheepsgelegenheid ook buiten hem om gegaan is.

Daar de heer *Dijxhoorn* de heer *Steenberghe* als getuige van dit gesprek met de heer *Furstner* genoemd had en laatstgenoemde zowel

25672 e.v. (*Steenberghe*)

als zijn plaatsvervanger, vice-admiraal *Heeris*, er niets van af wisten, besloot de commissie de heer *Steenberghe* hierover nader te horen. Deze herinnert zich inderdaad dit gesprek tot op het detail van de tranen toe. Het gesprek zelf, zo verklaart de heer *Steenberghe*, liep voornamelijk over twee punten. In de eerste plaats het heengaan van de Koningin, waarbij de heer *Furstner* de toenmalige Minister *Dijxhoorn* verweet, dat hij geadviseerd zou hebben, dat de Koningin weg zou gaan. In de tweede plaats is gesproken over het weggaan van de marine, waarbij de heer *Furstner* zich op het standpunt stelde, dat er gevochten moest worden tot het uiterste, terwijl de opvatting van de heer *Dijxhoorn* was, dat in ieder geval gezorgd moest worden, dat, wanneer bleek, dat verder vechten nutteloos was, de marine zoveel mogelijk gered zou worden ten behoeve van de verdere oorlogvoering in geallieerd verband. De heer *Steenberghe* voegt aan zijn verklaring nog toe, ter verduidelijking van het feit dat hij zich een en ander zo nauwkeurig herinnert, dat er later in Londen nog wel eens over gesproken is. Hem is goed bijgebleven, dat de heer *Dijxhoorn* in Londen weinig hulde had gekregen voor zijn standpunt, terwijl de heer *Furstner* nog wel eens lof werd toegezwaaid. De heer *Steenberghe* bevestigt voorts eveneens, dat door bemiddeling van admiraal *Dickens* om scheepsgelegenheid zou worden gevraagd. Bovendien herinnert hij zich, dat op die morgen door de heer *Dijxhoorn* is medegedeeld, dat voor het vertrek van de Koningin in ieder geval alles in gereedheid was gebracht. Hij herinnert zich niet of in dat stadium met de heer *Furstner* de kwestie van de overplaat-sing van de Regering besproken is.

25798 e.v. (*Furstner*)

In tweede instantie werd door de commissie de vrij gedetailleerde verklaring van de heer *Dijxhoorn* op dit punt aan de heer *Furstner* voorgelegd onder mededeling, dat de heer *Steenberghe* de zakelijke inhoud van deze verklaring geheel had onderschreven.

Voorzover de heer *Furstner* zich echter kon herinneren, was hij in de oorlogsdagen helemaal niet in het gebouw van Economische Zaken aan het Bezuidenhout geweest. De gehele verklaring van de beide oud-Ministers was volgens hem dan ook een volkomen mystificatie. Met 99 pct. zekerheid durft de heer *Furstner* zeggen, dat het niet zo geweest was.

De commissie kwam hierdoor voor een raadsel te staan. Enige dagen na dit verhoor werd echter het raadsel geheel en al opgelost door een uitvoerige brief aan de commissie van de hand van de heer *Furstner* zelf, waarin deze mededeelde, dat hij bij nadere overdenking ter reconstructie van de gebeurtenissen in de oorlogsdagen van Mei 1940 tot de conclusie gekomen was, „dat generaal *Dijxhoorn* toch gelijk heeft, waar hij spreekt van een onderhoud, dat hij met hem gehad heeft in het gebouw van Economische Zaken" ¹⁾.

¹⁾ Bijlage 81.

28336 e.v. (*Furstner*)

In een kort daarop gevolgd verhoor bevestigt de heer *Furstner* de inhoud van zijn brief. Hij neemt aan, dat het gesprek verlopen is, zoals de heer *Dijxhoorn* dat beschreven heeft en zoals hierboven werd weergegeven. Het karakter van het gesprek moet, volgens de heer *Furstner*, geweest zijn, dat het om een voorzorgsmaatregel ging voor het onverhoopte geval, dat het vertrek noodzakelijk zou worden. Hij herinnert zich dat heel zeker, omdat het vertrek van Hare Majesteit, toen hij het door de radio hoorde, voor hem een verrassing was.

Indien hij, zo verklaart de heer *Furstner*, in een vroeger verhoor gezegd heeft niets met het vertrek van Hare Majesteit uitstaande gehad te hebben, dan komt dat, doordat hij tijdens het bewuste gesprek het gevoel had voorzorgsmaatregelen te nemen voor n'importe qui, die weg moest.

7713 (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* had, toen hij in de vroege morgen van de 13de Mei de Ministerraad verliet, niet de indruk, dat de gehele Regering weg zou gaan. Hij meende, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zouden blijven.

8670 (*Snouck Hurgronje*)

8672 (*Snouck Hurgronje*)

De heer *Snouck Hurgronje* zegt dat bij het binnenkomen van het bericht, dat Hare Majesteit was vertrokken, concreet aan de orde is gekomen wat het Kabinet zou doen, en toen was men eenstemmig van mening, dat de Premier mee moest gaan, althans naar Hoek van Holland moest gaan. Voorzover hij zich herinnert, stond het vertrek naar Engeland toen nog niet vast.

8803 (*van Angeren*)

8810 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* deelt mede, dat hij omstreeks het middaguur een telefoontje van de heer *Gerbrandy* kreeg, waarin deze zeide, dat de Regering ging vertrekken. De heer *van Angeren* is daarop naar het Bezuidenhout gegaan, waar hij de Ministers in auto's aantrof, op het punt te vertrekken. Op zijn vraag aan de heer *Gerbrandy*, waar zij heengingen, kreeg hij ten antwoord, dat dit niet gezegd kon worden.

25614 (*Albarda*)

25612 (*Albarda*)

In tweede instantie verklaart de heer *Albarda*, dat er in de Ministerraad geen eenstemmigheid was over de vraag of de Ministers eventueel Nederland zouden moeten verlaten. Hij heeft zelf zeer lang gemeend, dat de Ministers niet moesten vertrekken. Bij hem bestond het gevoel, dat hij zich niet mocht onttrekken aan het lot

- van het gehele volk. Hij gevoelde echter ook wel voor de rideneting van anderen, die zeiden: er moet toch een Regering in het buitenland zijn, die de oorlog kan voortzetten. Er bestond in de Minister-raad op dit stuk een twijfel, die eigenlijk geheel werd opgeheven toen op Maandagmorgen de mededeling werd gebracht, dat de Koningin was vertrokken. Dat besliste voor hem de gehele zaak. Er is daarna in Den Haag niet meer over gedebatteerd en men heeft slechts de nodige maatregelen genomen om naar Hoek van Holland te verrekken. De Ministers gingen daar niet heen in de onzekerheid of zij aan boord van een schip zouden gaan, maar in de zekerheid daar een door de Engelsen beschikbaar gesteld schip te zullen aantreffen.
- 25616 (Albarda) Toen het Kabinet die ochtend om ongeveer 12.30 uur uit Den Haag vertrok, stond het voor de heer Albarda wel vast, dat van een vertrek naar Zeeland practisch geen sprake meer kon zijn. Of dit op grond van ingekomen berichten met betrekking tot de militaire toestand is geweest dan wel op grond van andere mededelingen, weet hij niet meer.
- 25617 (Albarda) De heer Albarda gelooft niet, dat op het moment, dat het Kabinet Den Haag verliet, door velen werd gemeend, dat zij naar Zeeuwsch-Vlaanderen zouden gaan. Hij meent zich te herinneren, dat voor hem bij het verlaten van Den Haag geen onzekerheid bestond omtrent het vertrek naar Engeland.
- 25771 (*Bolkestein*) De heer Bolkestein voegt er in tweede instantie nog aan toe, dat het een positief feit is, dat de Koningin op de Noordzee van richting is veranderd, waaruit logisch volgt, dat het Kabinet toen nog niet het besluit kon hebben genomen om naar Engeland te gaan. Het besluit om over te steken moet ook volgens deze getuige pas genomen zijn in Hoek van Holland.
- 25854 (van den Tempel) De commissie heeft in tweede instantie de heer van den *Tempel* gevraagd waarom, indien men in Den Haag al wist, dat men naar Engeland zou gaan, gelijk de heer van den Tempel stelt, het nodig was, dat er te Hoek van Holland nog een formeel besluit in deze zin werd genomen.
- Als men het zo opvat, dat de meerderheid vast besloten was te gaan en dat men overwogen heeft: „Een formeel besluit zal het gemakkelijker maken”, zal dat, zo zegt de heer van den *Tempel*, niet ver van de werkelijkheid af zijn. Er waren meer Ministers, die hun bezwaren sterk aanvoelden, en men wilde gaarne gezamenlijk gaan. Een formeel besluit kon dat vergemakkelijken.
- 25912 e.v. (Dijxhoorn) Bij de behandeling met de heer Dijxhoorn van deze controverse tussen de verschillende leden van het Kabinet verklaart deze nog, dat telefonisch alleen was medegedeeld, dat Hare Majesteit was vertrokken naar Hoek van Holland. Er was dus volgens hem niets medegedeeld omtrent het doel van de reis: Zeeuwsch-Vlaanderen of Engeland. Reeds in Hoek van Holland evenwel had de heer Dijxhoorn vernomen, dat het schip, waarop Hare Majesteit zich bevond, naar Londen had koers gezet. Dit had hij vernomen van overste Loggers, die mijnen had geveegd om de doortocht naar Engeland te banen. Dit bericht is draadloos naar Hoek van Holland overgebracht doch was uiteraard (het kwam eerst in de loop van de middag binnen) 's morgens niet in Den Haag bekend. Daar wist men niet anders dan dat Hare Majesteit naar Hoek van Holland vertrokken was. De vergadering, welke in Hoek van Holland werd gehouden, was volgens de heer Dijxhoorn nodig, omdat aan de kwestie-Steenberghe en van Rhijn aandacht moest worden gewijd. Hij herinnert zich niet, dat de vraag besproken is, waarheen het Kabinet zou gaan en wat moest worden gepubliceerd als doel van de Regeringspolitiek. Wel herinnert hij zich, dat er sprake is geweest van een communiqué. Zoekend naar een verklaring van het verschil tussen de opvattingen der verschillende Ministers, oppert de heer Dijxhoorn de mogelijkheid, dat dit toegeschreven moet worden aan de vergadering in die ochtend, welke niet rustig verliep en nogal een „zenuwachtig gedoe” was. De Ministers liepen in en uit; van leiding was er eigenlijk geen sprake. Men was zenuwachtig en zat met het geval te kijken. Niettemin kan de heer Dijxhoorn zich verenigen met de voorstelling van zaken, dat er een verschil in opvatting was, waardoor de een op een gegeven oogenblik verder was dan de ander. De zaak bleef daardoor bij een aantal Ministers hangen en men kon niet tot een uitspraak komen; eigenlijk is het zo, dat pas in Hoek van Holland de eenheid is hersteld. Degenen, die nog niet zo ver waren, trokken bij en bovendien sloten de heren Steenberghe en van Rhijn zich aan.
- 29574 e.v. (*Gerbrandy*) Naar aanleiding van het verhoor van de heer van Angeren, waarin deze had verklaard, dat hij op het laatste oogenblik de heer Gerbrandy nog op het Bezuidenhout had getroffen, waarbij deze hem had medegedeeld niet te kunnen zeggen, waarheen men ging, verklaart de heer Gerbrandy nader: „Hetgeen de heer van Angeren daar zegt, is wel juist..... echter, dat het Ministerie naar Londen moest stond voor mij reeds vast; of eigenlijk, naar Londen mag ik niet zeggen, maar het stond voor mij reeds de Zondag daarvoor vast, dat het Mi-

1) Vgl. ook bijlage 82,

nisterie weg moest oin op andere wijze de zaak te blijven behartigen". De heer *Gerbrandy* deelt verder mede reeds 's Zondags daarvoor een bespreking te hebben gehad met enkele hoge ambtenaren van de politie, waarin hij hen reeds had voorbereid op de mogelijkheid van dit vertrek. De beslissing om op Maandag te vertrekken, is volgens de heer *Gerbrandy* op instigatie van de heer *Dijxhoorn* genomen. Hij zelf was voornemens geweest zo laat mogelijk te vertrekken, liefst Dinsdagnacht, nadat de Minister-President een radiorede voor het Nederlandse volk zou hebben gehouden. Omtrent het initiatief tot het meegaan van de secretaris-generaal van Justitie, de heer *van Angeren*, had de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum op blz. 5 gezegd: „Ik heb na overleg later op de dag gemeend de heer *van Angeren* te moeten mededelen, dat hij in elk geval mij behoorde te vergezellen." De heer *van Angeren* geeft, wat dit overleg betreft, de voorstelling dat het eerste initiatief genomen is op het Bezuidenhout, waar nl. de heer *Steenberghe* heeft gezegd: onder deze omstandigheden gaat het eigenlijk niet aan, dat de heer *van Angeren* hier blijft. De heer *Gerbrandy* wil dit niet tegenspreken, maar naar zijn herinnering lag het toch wel iets anders. 1)

Over de beantwoording van de vraag waar en wanneer het besluit Nederland te verlaten tot stand gekomen is, bestaat bij de Ministers verschil van mening. Vast staat, dat een formeel besluit eerst te Hoek van Holland is genomen, doch onzeker is welke de bedoelingen van het Kabinet als zodanig waren op het moment, dat men Den Haag verliet. Aangenomen mag worden, dat alle Ministers behalve de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* van oordeel waren, dat men Den Haag moest verlaten. Een aantal Ministers, zoals de heren *Gerbrandy*, *van den Tempel*, *Albarda* en *Dijxhoorn*, zeggen op dat moment reeds voor ogen gehad te hebben, dat Engeland het einddoel moest worden; anderen waren blijkbaar in hun gedachten nog niet zo ver. De heer *Bolkestein* b.v. meende, dat men naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan.

De commissie acht het niet onwaarschijnlijk, dar het zó geschied is, dat, in Hoek van Holland eenmaal gekomen op het punt, waarop in een vergadering een formeel besluit genomen moet worden, zij die in hun gedachten nog het minst ver gevorderd waren, ook genoodzaakt werden zich de uiterste consequentie — het gaan naar Engeland — te realiseren. Dit klemt te meer, waar het er in Hoek van Holland blijkbaar om ging, met het oog op een nog uit te vaardigen communiqué, zich de politieke doelstelling van deze handeling duidelijk voor ogen te stelle?. Hierdoor toch traden de motieven naar voren, welke tot deze handeling hadden geleid.

De commissie meent op grond van het voorgaande wel te mogen vaststellen, dat de onzekerheid over de bedoelingen van het Kabinet qua talis, welke onzekerheid bij het vertrek uit Den Haag stellig bestond, voorkomen had kunnen worden, indien reeds aldaar een formeel besluit was genomen. De commissie heeft de indruk, dat de onvoldoende leiding van de Ministr-President op een en ander niet zonder invloed is geweest.

De commissie heeft vervolgens een onderzoek ingesteld naar de staatkundige motieven voor de zetelverplaatsing der Regering. Er is daarbij ern onderscheid te maken in motieven van tweeërlei aard. Enerzijds de motieven, die hierop neerkwamen, dat de Regering vooral moest zorgen niet in handen van de Duitsers te vallen, negatief dus, anderzijds de motieven, die gericht waren op het voortbestaan van het Koninkrijk en op de noodzaak de oorlog tegen de Duitsers voort te zetten.

Zo is de heer *van den Tempel* de mening toegedaan, dat vertrekken betekende het zich scharen aan de zijde van de geallieerden en de strijd voortzetten.

De heer *Bolkestein* herinnert zich, dat het voortbestaan van het Koninkrijk en de voortzetting van de oorlog tegen de Duitsers primair een grote rol hebben gespeeld. Hij verklaart dat dit van het fort te Hoek van Holland uit uitdrukkelijk tegen de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* gezegd is, waarop dezen mededeelden, dat ook zij daarmee accoord gingen.

De heer *Dijxhoorn* deelt mede, dat het de bedoeling is geweest — om het met een Engelse uitdrukking te zeggen — „in the picture" te blijven, opdat Nederland zijn stem nog kon laten horen, tevens omdat wij onze overzeese gebiedsdelen nog altijd hadden en ook nog in het bezit waren van onze marine- en handelsvloot. Op deze gronden is reeds in Den Haag een voorstel tot vertrek van hem uitgegaan; in de ochtendvergadering is er van ± 6 uur tot ± 11 uur over gediscussieerd.

Volgens de heer *Albarda* heeft aanvankelijk de gedachte, dat de Koningin en de Ministers in handen van de Duitsers zouden vallen, een grote rol gespeeld. Gezien hetgeen er in de vorige jaren met *Hacha* en anderen was gebeurd, vreesde hij, dat de Ministers

7190 (*van den Tempel*)

7281 (*Bolkestein*)

7427 (*Dijxhoorn*)

7840 (*Albarda*)

niet allerlei duivelse methoden zouden kunnen worden gedwongen tot het geven van medewerking aan maatregelen of verklaringen, die tegen het belang van het Nederlandse volk zouden zijn. Daaraan wilde niemand zich blootstellen. Dit behoefde echter nog niet te leiden tot vertrek, want een andere regeling zou hier ook gevonden kunnen worden, bijvoorbeeld doordat de Ministers op het ogenblik, dat de Duitsers de macht zouden aanvaarden, ontslag zouden krijgen, hetgeen volgens hem mogelijk was, omdat reeds twee Nederlandse Ministers zich in het buitenland bevonden, nl. de heren *van Kleffens* en *Welter*. Het was dus mogelijk, wanneer naast deze Ministers enkele andere werden benoemd, toch een Regering te vormen, vooral ook, wanneer de Koningin in veiligheid was. De overweging, dat de Ministers niet in handen zouden vallen van de Duitsers, behoefde dus niet te leiden tot de conclusie: het Kabinet moet het land verlaten. Daarna is door de Regering overwogen, dat voortzetting van de oorlog mogelijk was, omdat, wanneer het Rijk in Europa in handen van de Duitsers viel, de overzeese gebiedsdelen nog als vrij deel van het Koninkrijk overbleven en dat daarmee de strijd zou kunnen worden voortgezet.

8503 (*de Geer*)

Volgens de toenmalige Minister-President, de heer *de Geer*, werd in Den Haag besloten tot vertrek, opdat de oorlog kon worden voortgezet. Het besluit om naar Engeland te gaan werd eerst perfect bij de beraadslagingen in Hoek van Holland.

Het is overigens voor hem hetzelfde om te zeggen: „de Regering moet niet in handen van de Duitsers vallen” en „zij moet niet haar bewegingsvrijheid verliezen met het oog op haar taak ten behoeve van het Koninkrijk.” Buiten die taak was het van hoegenaamd geen belang of zij in handen van de Duitsers viel. Maar, omdat het bestuur van het Rijk en de oorlog moesten worden voortgezet en contact met de koloniën moest worden bewaard, was het 's lands belang, dat zij niet in handen van de Duitsers viel. Zij moest zelfstandig kunnen blijven handelen. Het stond voor hem vast, dat dit al direct als motief had gespeeld. Hierom ook was gezegd, dat de vrouwen van de Ministers beter niet mee konden gaan, daar ook de schijn vermeden moest worden, dat het een uitwijken van emigranten was; de Regering had geheel andere motieven dan de émigrés.

8189 (*Gerbrandy*)

De mening op dit punt van de heer *Gerbrandy* is duidelijk genoeg gebleken uit de in het begin van dit hoofdstuk geciteerde passage van zijn memorandum, waarnaar hij bij zijn verhoor de commissie korthedshalve verwezen heeft.

7904 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* verwijst allereerst naar het stuk van de heer *Bolkestein*¹⁾, waarin te lezen is, dat de Regering om 12.30 uur vertrok en het voor de belangen van het land ongewenst achtte in handen van de vijand te vallen. Dit is ook de visie, welke de heer *van Rhijn* zelf in dit verband zou willen geven. Het gaan naar Hoek van Holland had dan ook volgens deze bewindsman niet de strekking om de zetel van de Regering te verplaatsen; dit is pas in Hoek van Holland min of meer vastgesteld.

¹⁾ Bijlage 62.

7907 (*van Rhijn*)

Voorts verwijst hij naar een andere passage in het zoëven vermelde stuk, waarin het heet, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe*, op hun departement achtergebleven, zich na kennismaking van het communiqué, dat de heer *de Geer* van Hoek van Holland uit aan de heer *Snouck Hurgronje* had getelefoneerd, op het standpunt stelden, dat het tot een splitsing van de Regering zou leiden, indien zij bij hun eerste besluit, nl. om te blijven, volhardden. Er was voor hen aanleiding tot de veronderstelling, dat de Duitse Regering zou trachten de indruk te vestigen, dat bepaalde beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland achtergebleven Ministers teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken.

12217 (*Steenberghe*)

Ook de heer *Steenberghe* deelt het inzicht van de heer *van Rhijn*, dat de intentie, waarmee het Kabinet naar Hoek van Holland is vertrokken, van negatieve aard is geweest, nl. om als Regering niet in handen van de vijand te vallen.

7895 (*van Rhijn*)

Het fundamentele verschil van inzicht, dat vóór het vertrek van het Kabinet tussen de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* enerzijds en de overige leden van het Kabinet anderzijds aan de dag trad, heeft, zoals bekend, aanvankelijk ook geleid tot een verschil van houding omtrent de te nemen maatregelen. Een ogenblik dreigde daardoor een splitsing in de Regering te ontstaan, die tot uiting kwam in het vertrek van de leden van het Kabinet naar Hoek van Holland zonder de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, die in Den Haag achterbleven.

De heer *van Rhijn* deelt hieromtrent het volgende mede. Het hoofdpunt van de discussie is geweest: Wat staat de Regering te doen wanneer mocht blijken, dat Nederland militair op dat ogenblik niet meer te redden is?

Na terloops gewezen te hebben op het vrij wanordelijk karakter van de vergadering in de ochtend van 13 Mei, welke zich door een

- geest van twijfelen kenmerkte en waar gebrek aan leiding was van de zijde van de heer *de Geer*, trad een meningsverschil aan het licht tussen de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* en de andere leden van het Kabinet. Dit meningsverschil bestond hoofdzakelijk hierin, dat eerstgenoemden de opvatting waren toegegaan, dat er twee ernstige bezwaren bestonden tegen het weggaan op dat ogenblik. Het eerste bezwaar was, dat het Kabinet toch in ieder geval zorg moest dragen, dat het gezag op een normale wijze werd overgedragen, en het tweede was, dat zij het gevoel hadden, dat het voor het Nederlandse volk een ontzaglijke slag zou zijn als de Regering verdween.
- Tegenover deze argumenten werd van de andere zijde volgens de heer *van Rhijn* opgemerkt, dat het zo gevaarlijk zou zijn, als Ministers in handen van de Duitsers zouden vallen. De betekenis van het argument „zich onttrekken aan de vijand“ ontkenden de heer *Steenberghe* en hij niet, maar zij stelden er tegenover, dat het in zekere zin ook weer aan hen zelf lag, wat zij dan deden en dat de risico's, welke men daardoor zou kunnen lopen, moesten worden gedragen en zouden opwegen tegen de bezwaren, welke het weggaan zou hebben. Er is toen geen beslissing genomen over hetgeen precies zou moeten gebeuren, maar de ontwikkeling der dingen is zó geweest, dat van militaire zijde maatregelen waren genomen om de tocht van de Ministers van het Bezuidenhout naar Hoek van Holland op een gemakkelijke wijze mogelijk te maken.
- Evenals vele andere Ministers onderschrijft de heer *Steenberghe* de mening, dat op de leiding van de heer *de Geer* in die dagen nogal veel critiek was. Ook volgens hem waren de motieven van de heer *van Rhijn* en hem in hoofdzaak tweërlei. Enerzijds was het hun in het geheel niet duidelijk, wat dit Kabinet buiten Nederland ging doen; er was wel eens even gesproken over bepaalde taken, welke daar zouden zijn, maar hij herinnert zich daartegen geopponeerd te hebben, daar er toch tal van Ministers zouden zijn, die in het buitenland in het geheel geen taak zouden hebben. In dat verband heeft hij de Ministers van Onderwijs, van Sociale Zaken en van Binnenlandse Zaken genoemd.
- Anderzijds was niet geregeld hoe het verder met het gezag in Nederland zou gaan als zij weggingen, en dit laatste was voor hem een zeer zwaar wegende reden.
- Hij heeft ook het standpunt ingenomen, dat, indien de Koningin bereikbaar geweest was, wellicht overwogen had kunnen worden Ministers, die niet in het buitenland nodig waren, alsnog te ontslaan, waardoor aangetoond zou zijn, dat zij, wanneer zij niet voor hun plicht naar het buitenland hadden moeten gaan, het lot van de bevolking hadden kunnen delen.
- Toen tenslotte de tijd drong, hebben de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* in de Ministerraad zeer uitdrukkelijk het standpunt ingenomen: er is één reden, waarom wij per se niet kunnen gaan, nl. dat het gezag in Nederland niet geregeld is.
- Met bovenstaande uiteenzetting zijn de motieven van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* wel in hoofdzaak weergegeven. De commissie heeft getracht na te gaan welke indruk deze ongetwijfeld respectabele motieven op hen, die bij de discussie daarover tegenwoordig zijn geweest, hebben gemaakt.
- De heer *van den Tempel* herinnert zich, dat vooral de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* grote bezwaren hadden tegen het vertrek. Zij gingen dan ook niet mede, maar, voegt hij er aan toe, zij zouden later komen.
- Op de heer *Bolkestein* heeft het motief van het niet in de steek laten van het volk de grootste indruk gemaakt.
- De heer *Winkelman* heeft oorspronkelijk in de mening verkeerd, dat niet de gehele Regering weg zou gaan; hij meende, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zouden blijven.
- De heer *Dijxhoorn* vertelt van zijn boosheid over het besluit van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* om achter te blijven en verder, dat hij op een gegeven moment als argumenten om de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* mede te nemen tegen de heer *de Geer* gezegd heeft: „U moet ze niet achterlaten, want de Duitsers zeggen natuurlijk, dat zij de enige Regeringspersonen zijn en forceren hen alles te tekenen.“ Op weg naar Hoek van Holland heeft hij de heer *de Geer* bezworen deze fout alsnog in een vergadering in Hoek van Holland te herstellen.
- De heer *de Geer* meent, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zijn achtergebleven om het vacuum in de uitoefening van het hoogste gezag op te vullen, maar ook omdat zij twijfelden omtrent de vraag of het wel gewenst was, dat de Regering vertrok. Van Hoek van Holland uit heeft de heer *de Geer* nog met de heer *Steenberghe* getelefoneerd, voornamelijk om hem te bewegen mede te gaan.
- De heer *Snouck Hurgronje* had de indruk, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* van plan waren helemaal te blijven.
- Uit deze verklaringen kan men opmaken, dat de andere leden
- 12198 (*Steenberghe*)
12224 (*Steenberghe*)
- 7171 (*van den Tempel*)
- 7282 (*Bolkestein*)
- 7713 (*Winkelman*)
- 7405 (*Dijxhoorn*)
7432 (*Dijxhoorn*)
- 7407 (*Dijxhoorn*)
8501 (*de Geer*)
- 8503 (*de Geer*)
- 8680 (*Snouck Hurgronje*)

van het Kabinet over het algemeen van oordeel waren, dat het de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* ernst was met hun voornemen in Nederland achter te blijven, doch dat er een belangrijke stroming was die zich hierbij niet wenste neer te leggen, waaruit dan ook het nadere contact van Hoek van Holland uit met de achtergebleven bewindslieden, met het doel deze alsnog te bewegen om mee te gaan, is voortgevloeid.

Wel krijgt men de indruk, dat de overige leden van het Kabinet niet voldoende het belang van het motief van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, dat het nodig was te voorzien in het vacuum in het Regeringsgezag, hebben ingezien.

Omgekeerd vraagt men zich af of beide laatstgenoemde bewindslieden aanvankelijk wel voldoende recht hebben laten wedervaren aan het argument van de meerderheid van het Kabinet, dat het van het grootste belang was, dat de Ministers in deze één lijn trokken en de Regering derhalve in haar geheel diende te vertrekken. Het treft dan ook, dat men in de discussie op Maandagmorgen niet tot een zodanige oplossing is kunnen komen dat beide belangen tot hun recht kwamen, hetgeen mogelijk was geweest, indien men tot het besluit was gekomen, dat alle Ministers gezamenlijk het land zouden verlaten, doch dat enige van hen eerst — en dan namens de gehele Ministerraad — de nodige maatregelen zouden treffen ter voorziening in het Regeringsgezag. Uiteindelijk is het aldus gebeurd, doch het zou van groter besluitvaardigheid hebben getuigd, indien het Kabinet daartoe vóór zijn vertrek om 12.30 uur had besloten.

Was enerzijds de voorziening in het burgerlijk gezag op het ogenblik, dat het verlaten van het Rijk in Europa in de Ministerraad in discussie kwam, een punt van groot gewicht, ook de voorzieningen op militair gebied vormden een belangrijk vraagstuk, dat onder de drang van de kritieke militaire situatie in de ochtend van de 13de Mei niet langer op een oplossing kon wachten en derhalve uitvoerig aan de orde is gekomen. Naarmate toch het opdringen der Duitse troepen met steeds grotere vernietiging van mensenslevens, zowel van burgers als militairen, gepaard zou gaan en steeds duidelijker begon te worden, dat op hulp van buiten niet langer gerekend mocht worden, moest wel de vraag rijzen: is het nog langer verantwoord op deze wijze weerstand te bieden?

7405 (*Dijxhoorn*)

In de vroege ochtend van deze Maandag omtrent 6 uur wordt dan ook door de Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn*, deze vraag in de Ministerraad ter tafel gebracht. Nu de Grebbelinie op vallen stond en de Duitse pantserwagens over de Moerdijkbrug in de richting van Dordrecht reden, kwam het hem niet wenselijk voor de strijd tot de laatste man en de laatste patroon voort te zetten, De discussie daarover werd in hoofdzaak gevoerd met de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Winkelman*, die vergezeld was van zijn chef staf, generaal-majoor baron *van Voorst tot Voorst*. De opperbevelhebber kon het standpunt van de heer *Dijxhoorn* niet aanvaarden, daar volgens hem tot het uiterste weerstand moest worden geboden.

7436 (*Dijxhoorn*)

Het was voor de heer *Dijxhoorn* een moeilijke aangelegenheid, alleen al om dit punt als krijgsman ter sprake te brengen in de boezem van de Regering; doch tegenover het volk en tegenover eigen geweten voelde hij zich als bewindsman daartoe verplicht.

Hoewel de opperbevelhebber een andere mening was toegedaan, heeft hij zich als goed krijgsman bij de wens van de Regering neergelegd. Er is op dit punt vrij snel een volmaakte overeenstemming bereikt.

Na afloop van deze discussie was de situatie voor de opperbevelhebber aldus, dat hij een blanco volmacht had om aan de hand van de toestand te beoordelen, wanneer en onder welke omstandigheden hij zou moeten capituleren; doch daarbij dienden de nadere richtlijnen in acht te worden genomen, die als resultaat van de bespreking werden gegeven en die in het algemeen betekenden, dat de strijd moest worden gestaakt, wanneer de offers verder als nutteloos moesten worden beschouwd.

7708 (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* bevestigt de door de heer *Dijxhoorn* gegeven voorstelling van zaken in grote trekken. Als detail voegt hij er aan toe, dat deze discussie ontstond op het ogenblik, dat er een brief uit Engeland was voorgelezen, waarin werd gezegd, dat wij wederom hulp hadden gevraagd, maar dat zij meenden, dat zij alles gedaan hadden, wat zij konden doen, en dat meer niet mogelijk was. Nu bleek, dat hulp van buiten niet meer verwacht kon worden, werd gevraagd of het niet beter was uit te scheiden. De heer *Winkelman* had daar bezwaar tegen en is daarop door de heer *Dijxhoorn* bijgevallen. Na enige discussie heeft hij toen een nieuwe instructie gekregen, die inderdaad hierop neerkwam, dat hij de weerstand nog zou volhouden, maar dat er geen nodeloze offers zouden moeten worden gebracht. Het voorstel om uit te scheiden van de kant van

7716 (*Winkelman*)

- de Regering, was, naar de heer *Winkelman* gelooft, niet unaniem, doch was wel het resultaat van die Ministerraad. Deze nieuwe opdracht had enkel en uitsluitend betrekking op het militaire.
- 7184 (*van den Tempel*) Omtrent deze discussie tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber herinnert de heer *van den Tempel* zich, dat er inderdaad meer leden in het Kabinet waren, die de mening van de heer *Dijxhoorn* deelden. Hij van zijn kant stond aan de zijde van de opperbevelhebber. Toen was de verwoesting van de steden nog niet in het geding. Dat heeft de heer *Winkelman* zijn standpunt doen veranderen en het zou ook zijn standpunt gewijzigd hebben. Voor hem gold toen nog de zienswijze: het is verschrikkelijk voor ons volk, maar laat ons niet vergeten, dat elke dag, die wij langer weerstand bieden tegen deze overval, een historisch feit is, waarnaar de internationale positie van ons land wordt bepaald voor nu en later. Maar alles heeft zijn grenzen, zo vervolgt de heer *van den Tempel*, en om twee of drie uur te winnen kon men niet een paar steden laten vernietigen. Toen eenmaal besloten was tegenstand te bieden, moest doorgevochten worden tot de laatste redelijke mogelijkheid toe.
- 7186 (*van den Tempel*) Het was een discussie, verklaart de heer *van den Tempel*, die reeds drie dagen lang doorliep en waarvan de conclusie was: laat generaal *Winkelman* de verantwoordelijkheid dragen voor het militaire beleid.
- 7279 (*Bolkestein*) De opdracht aan de heer *Winkelman* werd volgens oud-Minister *Bolkestein* die ochtend in zoverre beperkt, dat hem duidelijk gezegd is, dat naar de mening van het Kabinet moest worden doorgegaan met de verdediging, behalve indien vaststond, dat deze tot geen ander doel kon leiden dan tot het opofferen van mensenlevens.
- 7839 (*Albarda*) Hij heeft van deze discussie een zeer sterke herinnering over gehouden, omdat de heer *Dijxhoorn* op een gegeven ogenblik zeer emotioneerd opstond en zeide: „Generaal, ik laat mijn mensen niet nodeloos aflachten.”
- 7896 (*van Rhijn*) De heer *Albarda* onderschrijft de voorstelling van zaken, dat generaal *Winkelman* die ochtend een blanco volmacht kreeg met dien verstande, dat hem als richtlijn werd meegegeven, geen onnodige offers te brengen.
- 8215 (*Gerbrandy*) De heer *van Rhijn* is eveneens van mening, dat dit de richtlijn voor de heer *Winkelman* is geweest.
- Ook de heer *Gerbrandy* is het hiermee eens. Hij wijst er nog op, dat aan de discussie verschillende heren deelnamen en dat men er niet van kan zeggen: de Ministerraad hier en de opperbevelhebber daar. Het was een uitwisseling van gedachten.
- 8500 (*de Geer*) Na deze gedachtenwisseling is men zich bewust geweest, dat er een instructie bestond voor de opperbevelhebber betreffende de landsverdediging. Om alle misverstand af te snijden, alsof het Kabinet zonder de Koningin de bevoegdheid zou hebben om in die ochtendbespreking een opdracht te geven, die ook maar enigszins afweek van de instructie, die mede door de Koningin was ondertekend, heeft men daarna, in Hoek van Holland, nog gezegd: „Generaal, u blijft gebonden aan uw instructie: de verdediging van” — laat ik nu maar zeggen — „Holland en Zeeland, tot het uiterste.”
- De heer *de Geer* bevestigt, dat generaal *Winkelman* is weggegaan met een blanco volmacht ten opzichte van het militaire, die hij naar eer en geweten had u: te voeren, maar zich daarbij zeer wel bewust was van de richtlijnen van het Kabinet, nl. dat hij de strijd weliswaar zo lang mogelijk moest voortzetten, maar gern nodeloze offers mocht brengen. De opperbevelhebber was volgens hem gemachtigd te capituleren op het ogenblik, dat hij meende, dat het gewenst was; d.w.z. dat het generlei nut meer voor het land zou hebben, wanneer hij doorvocht.
- 8678 (*Snouck Hurgronje*) De heer *Snouck Hurgronje* volstaat met deze opvatting te beamen.
- 12213 (*Steenberghe*) De heer *Steenberghe* formuleert zelf: „weerstand bieden, zolang het weerstand bieden zin heeft.”
- 25327 (*van Voorst tot Voorst*) Daar de heer *van Voorst tot Voorst* getuige was geweest van deze gedachtenwisseling, heeft de commissie ook bij hem geïnformeerd naar het resultaat van deze bespreking. Hij vat dit aldus samen: „Na vrij lange discussie is uit de bus gekomen, dat de strijd tot het uiterste moest worden voortgezet met vermijding van onnodige offers.” Van dit gesprek had hij de indruk gekregen, dat het moeilijk was een goede formulering te vinden. Men voelde er voor de strijd voort te zetten, doch wist niet hoe dat tot uitdrukking te brengen. Hij herinnert zich nog het detail, dat Minister *Albarda* bezwaar maakte tegen de term „strijd tot het uiterste” en dat daarop toen de formulering „zonder onnodige offers” gevonden is.
- 25330 (*van Voorst tot Voorst*) De heer *van Voorst tot Voorst* onderschrijft ook het door de heer *Dijxhoorn* geformuleerde onderscheid tussen diens opvatting als krijgsman en die als lid van de Regering. Dit hield namelijk in, dat hij als militair het standpunt van de opperbevelhebber kon delen, maar als lid van de Regering er stelling tegenover moest nemen.

Ten aanzien van het standpunt van de heer *Winkelman*: „doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon“, maakt de heer *van Voorst tot Voorst* de commissie opmerkzaam op het feit, dat Ceze uitspraak moet gezien worden in het kader van de oorlogsopvattingen van 1940 en niet in het licht van het optreden van *Hitler* in 1945. Dan zou het betekend hebben, dat hij de consequentie van de totale vernieling van het westen van het land zou hebben willen aanvaarden en dit was geenszins het geval.

Persoonlijk vatte de heer *van Voorst tot Voorst* het zo op: „weerstand bieden, zolang de strijdkrachten kunnen vechten“ en daarom is er aan toegevoegd: met vermindering van onnodige offers.

Tenslotte merkt de heer *van Voorst tot Voorst* nog op, dat mede aanleiding tot het in debat brengen van deze vraag de wetenschap was, dat de Fransen reeds bezig waren terug te trekken uit het zuiden.

Uit de voorafgaande verklaringen zou een zekere tegenstrijdigheid afgeleid kunnen worden tussen het getuigenis van de heer *Winkelman*, dat de heer *Dijxhoorn* hem bijgevalen was, toen hij zijn standpunt van doorvechten tot het uiterste verdedigde, en de verklaringen van de heer *Dijxhoorn* zelf en enkele andere getuigen, die gewaagden van het onderscheid, dat deze bewindsman had gemaakt tussen zijn opvatting als militair en als bewindsman. In tweede instantie licht de heer *Winkelman* dit nader toe. Hij wil het niet tegenspreken, maar kan zich niet herinneren, dat de heer *Dijxhoorn* dit zo apodictisch heeft gezegd.

Zoals reeds werd vermeld, heeft de heer *Gerbrandy* aan de commissie medegedeeld, dat generaal *Winkelman* van Hoek van Holland uit nog door het Kabinet is opgebeld om hem er op te wijzen, dat hij gebonden bleef aan zijn oude, door de Koningin ondertekende, instructie.

Reeds tevoren had de heer *Dijxhoorn* verklaard, dat in Hoek van Holland op zijn voorstel de heer *de Geer* een en ander over de bedoelingen van de Regering ten aanzien van de duur van de te bieden weerstand onder woorden heeft gebracht. Daarna heeft de heer *de Geer* deze opdracht door de telefoon aan generaal *Winkelman* medegedeeld. De heer *de Geer* zou de minuut hiervan hebben behouden. Of er ook iets op civielbestuurlijk gebied in deze opdracht stond, staat de heer *Dijxhoorn* niet zo duidelijk meer voor de geest. Hoe de door de heer *de Geer* gegeven opdracht precies luidde, kan hij niet mededelen, maar het kwam hierop neer, dat de opperbevelhebber gemachtigd was de strijd te staken, wanneer verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was. En voorts, zo verklaart de heer *Dijxhoorn*, was de redactie, naar hij meent, zo gekozen, dat niet in het gehele land de wapenen behoeften te worden neergelegd, doch dat er ruimte bleef om op een bepaalde plaats de strijd voort te zetten.

Omtrent het telefoongesprek tussen de Ministerraad te Hoek van Holland en generaal *Winkelman*, waarin de instructie van deze laatste ter sprake gebracht zou zijn, kan de heer *van Voorst tot Voorst* geen verklaring afleggen. Wel weet hij, dat er, naar hij meent, op het algemeen hoofdkwartier, na de overdracht van het Regeringsgezag door de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* aan generaal *Winkelman*, een telefoongesprek met Hoek van Holland heeft plaats gehad, doch generaal *Winkelman* heeft hierover tegen hem geen bijzondere opmerking gemaakt.

Generaal *Winkelman* weet wel, dat hem van Hoek van Holland uit nog een telefoongesprek bereikt heeft; hij weet echter niet meer of hij met de heer *de Geer* of met de heer *Dijxhoorn* heeft gesproken. In dit gesprek werd, zonder verdere aanwijzingen, hetzelfde herhaald, wat hem reeds was medegedeeld in de Ministerraad van die morgen. De aanleiding tot dit telefoongesprek, zo meent de heer *Winkelman* zich te herinneren, heeft gelegen in het gesprek, dat hij na afloop van de Ministerraad des ochtends met de heer *Dijxhoorn* gehad heeft. Hij is toen teruggekomen op het voor hem zo moeilijk aanneembare om niet tot het uiterste door te zetten. Hij meent, dat de Minister hem toen gezegd heeft: ik zal er onderweg nog wel met Minister *de Geer* over spreken en uit Hoek van Holland bel ik u nog wel even op.

Daar dit telefoongesprek plaats heeft gehad na de Regeringsoverdracht, heeft het op de heer *Winkelman* geen blijvende indruk gemaakt, omdat hij van dat ogenblik af zelf de bevoegdheid had zijn instructie te veranderen, wanneer de omstandigheden dat nodig zouden maken.

De heer *van den Tempel* wil volstrekt niet zeggen, dat dit telefoongesprek tussen de heer *de Geer* en de heer *Winkelman* niet heeft plaats gehad maar het staat hem niet bij.

De heer *de Geer* herinnert zich aanvankelijk zelfs niet, dat hij met de heer *Winkelman* gesproken heeft of dat er iets bijzonders is gebeurd. Na kennisneming van de verklaringen van de heren *Dijxhoorn*, *Winkelman* en *Gerbrandy* verklaart hij wel aan te moe-

25420 (*Winkelman*)

7407 (*Dijxhoorn*)

25332 (*van Voorst tot Voorst*)

25421 (*Winkelman*)

25855 (*van den Tempel*)

25948 (*de Geer*)

ten nemen, dat er gesproken is. De lezing van de heer *Dijxhoorn* acht hij de waarschijnlijkste. Er schemert hem nu ook iets voor de geest van een aide mémoire, door Minister *Dijxhoorn* als deskundige gereed gemaakt, waarvan hij zich bij het telefoongesprek bediend heeft.

25952 (*de Geer*)

Uit alle verklaringen blijkt, dat over de in de Ministerraad van Maandagochtend aan generaal *Winkelman* gegeven volmacht overeenstemming van opvatting heeft bestaan. Deze volmacht evenwel had slechts betrekking op het militaire; over het overdragen van het burgerlijk gezag is toen nog niet gesproken. De inhoud van deze opdracht staat na alle verklaringen wel vast en komt hierop neer, dat generaal *Winkelman* de strijd weliswaar zo lang mogelijk moest doorzetten, maar nodeloze offers moest vermijden.

Ten aanzien van het over deze opdracht nog gevoerde telefoongesprek van Hoek van Holland uit heeft de heer *Winkelman* de opvatting, dat het een soort van herhaling is geweest van hetgeen 's morgens besproken is, welke herhaling voortgevloeid is uit de twijfel, die hij in het gesprek met de heer *Dijxhoorn* na afloop van de Ministerraad nog had geuit. De lezing van de heer *Dijxhoorn* sluit hier vrijwel bij aan. Alleen het accent lag waarschijnlijk bij de heer *Dijxhoorn* enigszins anders, nl. aldus, dat in de ochtendbespreking generaal *Winkelman* een bepaalde richtlijn is medegegeven, maar dat Minister *Dijxhoorn* later bedacht heeft, dat de formulering niet vaststond en dat het beter was deze op te schrijven en door de telefoon aan generaal *Winkelman* te dicteren.

Slechts de verklaring van de heer *Gerbrandy* wijkt enigszins af, doordat deze de nadruk legt op het feit, dat het Kabinet niet hevoegd was de bestaande instructie te veranderen.

Met de inhoud van de opdracht, die de Ministerraad met betrekking tot zijn verdere militaire taak aan generaal *Winkelman* heeft gegeven en welke later nog eens van Hoek van Holland uit telefonisch is bevestigd, kan de commissie geheel instemmen. Hoewel de commissie kan begrijpen, dat de opperbevelhebber als krijgsman aanvankelijk een afwijkende mening had, moest de Regering nog met tal van andere factoren rekening houden. De opperbevelhebber heeft zich, gelijk vanzelf spreekt, als een goed militair tenslotte bij de opvatting der Regering neergelegd. Van belang acht de commissie het nog er op te wijzen, dat uit het verdere verloop van zaken op 14 Mei gebleken is hoe juist het standpunt van de Ministerraad is geweest. Dit werd ook door de heer *Winkelman* in zijn verhoor onderschreven, toen hij naar aanleiding van het bombardement van Rotterdam en de bedreiging der Duitsers ook andere steden te bombarderen, verklaarde, dat hij het eerst moeilijk vond het standpunt van de Regering te aanvaarden, maar later van de onvermijdelijkheid daarvan overtuigd is geworden.

25434 (*Winkelman*)

Bij het onderzoek naar hetgeen verband houdt met de verplaatsing van de zetel van de Regering naar elders, is de commissie van de aanvang af overtuigd geweest, dat het een buitengewoon moeilijke taak zou zijn, na welhaast negen jaren, uitsluitend op grond van individuele verklaringen, een enigermate juist beeld van een gebeurtenis als deze te verkrijgen. Nochtans meent zij, het geheel van de verklaringen overziende, daarin op redelijke wijze geslaagd te zijn, al blijft voor haar het gevoel bestaan, dat het beeld niet volledig is.

Uit de verklaringen over de vraag, wat de Regering te doen stond, indien de Nederlandse verdediging ineenstortte en de Duitsers zich meester maakten van het land, blijkt, dat een reeks van besprekingen — zij het niet steeds in de Ministerraad — tijdens het bijeen zijn van de Ministers in het departementsgebouw aan het Bezuidenhout daaraan gewijd is. Ondanks de uitdrukkelijke verklaringen van sommige leden van het Kabinet, dat bij hen het besluit tot het verlaten van het land reeds in Den Haag op de ochtend van de 13de Mei en vroeger al vaststond, kan uit het geheel der verklaringen toch slechts worden opgemaakt, dat het *gehele* Kabinet als eenheid, pas in het fort te Hoek van Holland tot dit besluit is gekomen en blijkt, dat de gezamenlijke uitvoering van dit besluit meer op rekening van toevallige omstandigheden geschreven mag worden dan dat het volgens een weloverwogen plan verliep. De heer *de Geer* laat dit horen, als hij zegt: „het had best kunnen zijn, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* niet meer hadden kunnen terugkomen.” En de heer *Albarda*: „als de commandant van het Engelse schip, die eerst orders wilde afwachten, alvorens de Ministers aan boord te nemen, direct met het Kabinet uitgevaren zou zijn, dan zou een nader telefoongesprek met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* misschien niet eens plaats hebben gehad.”

8503 (*de Geer*)

25619 (*Albarda*)

Inderdaad kan men zich afvragen: als deze commandant eens iets gastvrijer was geweest, zou er dan in Nederland nog een

12198 (*Steenberghe*)
8635 (*Snouck Hurgronje*)
7895 (*van Rhijn*)
7405 (*Dijxhoorn*)
7846 (*Albarda*)

12020 (*van Kleffens*)
7192 (*v. d. Tempel*)
7286 (*Bolkestein*)
7429 (*Dijxhoorn*)
7844 (*Albaida*)
8214 (*Gerbrandy*)
7958 (*van Rhijn*)
8492 (*de Geer*)

7199 (*v. d. Tempel*)
7290 (*Bolkestein*)
7430 (*Dijxhoorn*)
7970 (*van Rhijn*)
8208 (*Gerbrandy*)
12296 (*Steenberghe*)

8803 (*van Angeren*)

8815 (*van Angeren*)

besluit gevallen zijn, waar alle Ministers mede accoord gingen, en is het niet een gelukkige toevalligheid geweest, die de mogelijkheid geopend heeft de in Den Haag begonnen beraadslagingen in Hoek van Holland perfect te laten worden?

Meer dan één lid van het Kabinet heeft terloops, en bij wijze van verontschuldiging, opgemerkt, dat het vrij ongeordend verloop der vergaderingen mede een gevolg was van het gebrek aan leiding. De voorzitter schoot, zo hebben verschillende getuigen verklaard, te kort. Maar als het gaat om zulke grote beslissingen, zo is men geneigd zich af te vragen, komt dan in zulke omstandigheden niet een krachtige figuur naar voren om voor zover en voor zolang dat noodzakelijk is, leiding te geven aan besprekingen, die geen uitstel kunnen gedogen, omdat het hoogste belang van het land op het spel staat?

Hei is een feit, dat vóór het uitbreken van de oorlog intern door het Kabinet nimmer de vraag onder het oog is gezien, hoe een eventuele evacuatie van de Regering naar het buitenland zou moeten geschieden. Dit vindt waarschijnlijk mede zijn oorzaak in de opvattingen omtrent de neutraliteitspolitiek, hoewel de commissie niet kan inzien, dat deze aan het intern treffen van voorzorgsmaatregelen in de weg behoefde te staan. Daardoor moest, hetgeen op 13 Mei plaats vond, noodzakelijk het karakter van improvisatie krijgen. Dit behoefde echter naar de mening van de commissie nog niet te betekenen, dat een besluit van het Kabinet in deze eerst op het allerlaatste ogenblik, kort voor het aan boord gaan, tot stand moest komen. Ook al houdt men volkomen rekening met de uiterst moeilijke omstandigheden waaronder gehandeld moest worden, dan is toch op de besluitvaardigheid van het Kabinet kritiek gerechtvaardigd.

De commissie wil nog op twee feiten wijzen, waarvan de vermelding door alle leden van het Kabinet vrij gelijklopend was.

Ten eerste het feit, dat de Ministers, met uitzondering van de heer *van Kleffens*, die reeds op 10 Mei was vertrokken, bij hun vertrek welbewust hun gezinsleden hebben achtergelaten.

Hierdoor heeft inderdaad het Kabinet vermeden aan dit heengaan het karakter te geven van een persoonlijke veiligstelling der Ministers en hun gezinnen. De bevolking zou zich anders moeilijk aan de indruk hebben kunnen onttrekken, dat behartiging van eigen belangen de boventoon gevoerd had. De commissie begrijpt, dat de Ministers hier een offer hebben gebracht als gevolg van het door hen juist aangevoelde onderscheid tussen het veiligstellen van de leden van het Kabinet qualitate qua — hetgeen door het landsbelang gevorderd werd — en het zorgen voor hun persoonlijke veiligheid.

Het tweede feit is het niet medenemen van ambtenaren geweest, hetgeen voor de latere arbeid te Londen een grote handicap voor het Kabinet geworden is. Als zodanig wordt deze omissie dan ook door alle leden van het Kabinet betreurd. Het is echter wel merkwaardig, dat ook de leden van het Kabinet, die verklaard hebben, dat zij reeds vroeg de overtuiging hadden, dat de Regering het land zou moeten verlaten, geen voorbereidingen hebben getroffen om een aantal bekwame ambtenaren mee te nemen.

De wijze, waarop de heer *van Angeren* is meegegaan en de — zij het bedekte — kritiek, die hij in dit verband uit tegen zijn toenmalige Minister, de heer *Gerbrandy*, is in dit opzicht illustratief.

De heer *van Angeren* heeft verklaard, dat hij, toen de Ministerraad op het punt stond naar Hoek van Holland te gaan, een telefoontje kreeg van de heer *Gerbrandy*, die zei: „Nu sterkte, zie maar, wat je er van maakt”. De heer *van Angeren* vroeg hem toen of hij nog even bepaalde dingen met hem bespreken kon doch kreeg geen antwoord, daar het gesprek verbroken werd. Hij is toen naar het Bezuidenhout gegaan en trof daar nog juist de Ministers aan, die van plan waren te vertrekken. Hij heeft nog slechts de tijd gehad om de heer *Gerbrandy* de hand te drukken, doch heeft geen gelegenheid gehad iets met hem te bespreken. Direct daarna heeft hij een onderhoud gehad met de heer *Steenberghe*, waarin o.a. de kwestie van de verhouding van de secretarissen-generaal tot de heer *Winkelman* aan de orde is gekomen en bovendien het feit, dat de Ministers zonder ambtenaren vertrokken. Hij heeft toen gezegd: „wat moet dat worden... Ministers zonder ambtenaren!” Tevens gaf hij daarbij uitdrukking aan zijn verontwaardiging, dat de Ministers er niet aan hadden gedacht mensen, die grote gevaren liepen, veilig te stellen. Daarbij dacht hij niet zozeer aan zich zelf als wel aan verschillende anderen o.a. zijn oud-chef de heer *Goseling*.

De heer *Gerbrandy* had ten opzichte van de heer *van Angeren* in zijn memorandum geschreven, dat hij na overleg later op de dag gemeend had de heer *van Angeren* te moeten mededelen, dat hij hem in elk geval behoorde te vergezellen.¹⁾

In zijn eerste verhoor vermeldde de heer *Gerbrandy* terloops, dat hij gelukkig op de valreep de heer *van Angeren* nog gevraagd had

¹⁾ Prof. mr. P. S. *Gerbrandy*, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen” blz. 5.

8208 (*Gerbrandy*)

- 12235 (*Steenberghe*) mee te gaan. Hij heeft dit niet alleen gedaan uit de overweging, dat de heer *van Angeren* een bekwaam ambtenaar was doch eveneens met de gedachte, dat deze groot gevaar zou kunnen lopen.
- De heer *Steenberghe* zegt, dat zij besloten hadden — met „zij” bedoelt hij hier de heer *van Rhijn* en zich zelf — in de bespreking, voorafgaande aan de gezagsoverdracht, de heer *van Angeren*, secretaris-generaal van Justitie, mede te nemen. De heer *van Angeren* was namelijk bij hem gekomen en had hem gevraagd de opperbevelhebber op zijn bijzonder moeilijke positie te willen wijzen, daar hij het waarschijnlijk achtte, dat zijn leven niet zo heel veel meer waard zou zijn, aangezien hij degene was, die in tweede instantie de verantwoordelijkheid had gedragen voor het besluit ten aanzien van de 21 N.S.B.-ers. In het telefoongesprek, dat de heer *Steenberghe* toen met de heer *de Geer* had, heeft deze de goedkeuring hiertoe van de Minister van Justitie gevraagd.
- 7933 (*van Rhijn*) De heer *van Rhijn* had reeds vermeld, dat ook bij hem de gedachte was opgekomen om de heer *van Angeren* mee te nemen, daar deze terecht ongerust was in verband met het gevangen zetten der N.S.B.-ers.
- 15001 (*Hirschfeld*) De heer *Hirschfeld* bestrijdt, dat de heer *Gerbrandy* op dit punt het initiatief heeft genomen gelijk deze in zijn memorandum schrijft. Hij zelf toch zou, toen na het vertrek van de Regering de heer *Vuil Angeren* zeer ontdaan bleek, hebben voorgesteld de situatie te bespreken met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*.
- 25098 (*van Angeren*) Daar intussen nog in het geheel niet duidelijk was, wat tenslotte beslissend geweest is voor het vertrek van de heer *van Angeren*, met name of dit een beslissing van de heer *Steenberghe* dan wel een initiatief van de heer *Gerbrandy* uit Hoek van Holland geweest is, werd deze onopgehelderde situatie nogmaals aan de heer *van Angeren* voorgelegd.
- 25829 (*van Rhijn*) Deze had de indruk, doch heeft het verder nooit onderzocht, dat de heer *Steenberghe* in telefonisch contact stond met Hoek van Holland en dat de heer *Gerbrandy* daarbij, al of niet op instigatie van de heer *Steenberghe*, gezegd zou hebben: „*van Angeren* moet mee.”
- 25686 (*Steenberghe*) De heer *van Rhijn* verklaart in tweede instantie, dat — en dit is zeer scherp bij hem blijven hangen — van hun kant gezegd is: „De heer *van Angeren* moet meegaan.” Deze gevoeld zich namelijk nogal ongerust in verband met de internering van al die N.S.B.-ers.
- 25688 (*Steenberghe*) De verklaring van de heer *Hirschfeld* wordt door die van de heer *Steenberghe* tot in de details bevestigd, wanneer deze verklaart, dat tijdens de bespreking, voorafgaande aan de overdracht van het Regeringsgezag, de heer *Hirschfeld* even was weggegaan en terugkwam met de mededeling: „Ik ben de heer *van Angeren* op de gang tegengekomen.” Hij heeft hem toen ineen naar binnen gebracht. Hierdoor had de heer *van Angeren* gelegenheid de heer *Steenberghe* te spreken vóór de andere secretarissen-generaal en kon hij hrm attenderen op zijn positie. Spontaan heeft de heer *Steenberghe* toen gezegd „Waarom zou u eigenlijk hier blijven?.” In het daaropvolgende telefoongesprek met Hoek van Holland heeft hij van zijn kant de zaak-vali *Angeren* behandeld. Er kan dan ook geen sprake zijn van een initiatief van de heer *Gerbrandy*.
- Indien er dus vroegtijdig bij enkele bewindslieden, en de heer *Gerbrandy* is er stellig één van, de opvatting bestaan heeft, dat het nodig was naar elders te gaan om het werk voort te zetten, dan zou dit duidelijk tot uitdrukking gekomen zijn in etn initiatief als het hier besprokene. De critiek van de heer *van Angeren* kan de commissie dan ook niet ongegrond vinden.

Indien tenslotte de commissie haar oordeel over het beleid van het Kabinet op deze gedenkwaardige ochtend zou willen samenvatten, zou zij stellig de geringe besluitvaardigheid als een zwakte willen aanmerken. Daardoor kor, eerst in Hork vaa Holland, vlak voor het definitieve vertrek een besluit worden genomen, waarmede alle Ministers accooord gingen en waarbij de doelstelling duidelijk geformuleerd werd en aldus naar buiten kon worden gebracht.

Dat er tenslotte toch nog, al is het op de valreep, een gemeenschappelijk besluit is genomen en uitgevoerd, is echter een feit van grote politieke en historische betekenis. Bij alle kritiek die stellig moet worden geoefend op de modus quo, zal men steeds dit uitermate belangrijke resultaat in het oog moeten houden alsmede het feit, dat het onder weergalozе druk en in de moeilijkst denkbare omstandigheden tot stand moest worden gebracht.

XIX. De overdracht van het Regeringsgezag aan generaal Winkelman

Eén van de vraagstukken, waarvoor het Kabinet geplaatst werd op het ogenblik, dat de Nederlandse verdediging dreigde ineen te storten, was de kwestie van de bestuursvoorziening na het vertrek van de Regering. Dit punt heeft in de discussies van de Ministerraad in de vroege ochtend van de 13de Mei een, zij het zeer bescheiden, rol gespeeld.

Zoals uit het vorige hoofdstuk gebleken is heeft de vraag, wat het Kabinet die morgen te doen stond, de Ministers uren achtereen bezig gehouden zonder dat men er in geslaagd is in die vergadering tot een afdoend antwoord te komen.

Indien men er in geslaagd was reeds in deze discussie tot een besluit over het vertrek van de Regering naar het buitenland en de doelstelling daarvan te komen, zou ongetwijfeld een vraagstuk als de voorziening in het Regeringsgezag vanzelf aan de orde gekomen zijn, hetgeen tot een beslissing daarover geleid zou moeten hebben. Nu dit echter niet het geval geweest is, meende de commissie, dat het van betekenis zou zijn door haar onderzoek te komen tot een zo exact mogelijke reconstructie van het feitelijke verloop der gebeurtenissen op dit punt.

Uiteraard waren hiervoor de belangrijkste getuigen de heren *Steenberghe, van Rhijn* en *Winkelman*.

Reeds bij de bespreking der motieven van de houding van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* ten opzichte van het vertrek van het Kabinet is gebleken, dat hun voornaamste bezwaar om Den Haag te verlaten gelegen was in het feit, dat er niets geregeld was nopens het Regeringsgezag in Nederland. De heer *Gerbrandy* heeft voor de commissie uiteengezet, dat hij daarover een andere opvatting had. Hij had de voorstelling, dat er door het telefoongesprek, dat van Hoek van Holland uit met de opperbevelhebber was gevoerd, geen vacuum was. In dit telefoongesprek toch was gesproken over de gedragslijn, welke de opperbevelhebber te volgen had en was uitdrukkelijk gezegd, dat het Kabinet niet de bevoegdheid had om de instructie te veranderen en dat zijn verantwoordelijkheid bleef bestaan. Hierdoor kwam, volgens de heer *Gerbrandy*, het gezag voor een groot deel bij de opperbevelhebber te liggen. Er was toch volgens deze bewindsman tegen de opperbevelhebber gezegd: U begrijpt wel, dat u door de Regering bent aangesteld. U hebt grote bevoegdheden. Die bevoegdheden en die verantwoordelijkheid houdt u.

8219 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* stelde zich de zaak als volgt voor: als de Ministers de departementen achterlaten met de secretarissen-generaal, dan zijn deze departementen weliswaar onthoofd, maar het gezag van de opperbevelhebber van land- en zeemacht blijft en eventueel het gezag van de secretarissen-generaal, die als het ware de Ministers moeten vervangen. In dit geval zouden de secretarissen-generaal en de opperbevelhebber naast elkaar komen te staan en zouden zij het door onderling overleg moeten vinden. De heer *Gerbrandy* voegt er echter aan toe, dat, hoewel hij de constructie zag: secretarissen-generaal juncto de opperbevelhebber, hij zich toch later, toen hem door de heer *van Angeren* werd medegedeeld hoe de overdracht van het Wegeringsgezag had plaats gehad, naar de andere opvatting heeft gevoegd.

8221 (*Gerbrandy*)

8222 (*Gerbrandy*)

7892 e.v. (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* heeft voor de commissie de volgende uiteenzetting over het verloop van zaken gegeven.

In de besprekingen van die ochtend, die feitelijk beheerst werden door het verloop der militaire gebeurtenissen, was een meningsverschil ontstaan tussen de heer *Steenberghe* en hemzelf enerzijds en de overige leden van het Kabinet anderzijds over de vraag, of het Kabinet er niet voor moest zorgen, dat het gezag op een normale wijze werd overgedragen.

De heer *Steenberghe* en hij hadden daarbij de gedachte, dat de opperbevelhebber zou worden geroepen en hem op de normale wijze het gezag zou worden overgedragen. Er bestond toch de mogelijkheid, dat er een revolutie of onlusten zouden uitbreken, als niemand zou weten, in wiens handen op dat ogenblik het gezag berustte. Een beslissing is toen niet genomen.

7897 (van Rhijn)

Toen alle Ministers tegen halfeen naar Hoek van Holland gingen, bleven de heer *Steenberghe* en hij achter. Omdat voor hen vooral de kwestie van het overdragen van het gezag zwaar woog, hebben zij zich beraden met de heer *Snouck Hurgronje*, die hun standpunt deelde, bij welk gesprek ook de heer *Hirschfeld* is gekomen. De conclusie van deze bespreking was, dat het burgerlijk gezag aan de opperbevelhebber zou moeten worden opgedragen en dat de beide achtergebleven Ministers als het ware een trait d'union moesten vormen om de secretarissen-generaal met de opperbevelhebber in contact te brengen. Zij waren van mening, dat generaal *Winkelman*, aangezien hij militair de leiding had, op dat oogenblik aangewezen was om ook het burgerlijk gezag op zich te nemen, daar zij het gevoel hadden, dat het voor hen uiterst moeilijk was om nog als Regering op te treden, terwijl de Koningin en het grootste deel van het Kabinet niet meer aanwezig waren.

Wat hun eigen positie betreft, konden zij door het vertrek van de Koningin weliswaar niet meer formeel als Minister aftreden, maar zij beschouwden zich als in feite geen Minister meer te zijn. Het aanvankelijk plan was dan ook, dit aan de Duitsers mede te delen.

Op dat oogenblik waren zij nog niet tot de conclusie gekomen naar Hoek van Holland te gaan en te proberen met de anderen weg te komen, omdat het gaan naar Hoek van Holland van het Kabinet op dat oogenblik nog niet de strekking had om de zetel van de Regering te verplaatsen.

Voor deze opvatting beroept de heer *van Rhijn* zich op het stuk ¹⁾, dat door de heer *Bolkestein* in Londen is opgemaakt, en waarin staat:

„Na het vertrek van de opperbevelhebber werd het vertrek van de Regering opnieuw besproken; tot eenstemmigheid geraakte men niet. Te 12.30 uur vertrok de Regering; zij achtte het ongewenst voor de belangen van het land, in de handen van de vijand te vallen.”

Aangezien de heer *Steenberghe* en hij niet meer wisten dan hetgeen die ochtend in de Ministerraad was gebeurd, was er voor hen, ook indien voorzien was in het Regeringsgezag, geen aanleiding met de andere leden van het Kabinet weg te gaan. Deze opvatting veranderde echter, toen Minister *de Geer* uit Hoek van Holland opbelde en mededeelde, dat men van plan was naar Engeland te gaan, met elkaar als Kabinet, als Regering, en dat men het zeer op prijs zou stellen als zij mede zouden gaan. Toen was de zaak snel beslist, omdat toen eigenlijk pas voldoende duidelijk werd, wat de strekking was van het naar Hoek van Holland gaan.

Terzelfder tijd ongeveer werd aan de heer *Snouck Hurgronje* een communiqué²⁾ verstrekt, dat in de ochtendbladen van de 14de Mei gepubliceerd is en waarin de politieke doelstelling van het vertrek van de Regering werd geformuleerd met deze woorden:

„In het stadium, waarin de strijd thans is getreden, heeft de Regering het noodzakelijk geacht in het belang van het land en zijn overzeese gebiedsdelen, en ter bevordering onder alle omstandigheden van haar volledige vrijheid van handelen, de zetel van het Kabinet te verplaatsen.”

Voor wat hun verder handelen en de motieven, die daaraan ten grondslag hebben gelegen, betreft, zoekt de heer *van Rhijn* wederom steun bij de notities ³⁾ van de heer *Bolkestein* daar hij persoonlijk dit stuk een beslissende betekenis toekent, omdat hij weet hoe het tot stand gekomen is.

In deze notities staat: „Na kennisneming van dat communiqué stelden beide op het Departement achtergebleven Ministers zich op het standpunt, dat het tot een splitsing van de Regering zou leiden, indien zij bij hun eerste besluit volhardden. Er was voor hen aanleiding tot de veronderstelling, dat de Duitse Regering zou trachten de indruk te vestigen, dat bepaalde beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland achtergebleven Ministers, teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken. Ontslag konden zij niet nemen, in verband met het gebleken vertrek van de Koningin. Daarom voegden zij zich in de namiddag bij hun ambtgenoten, die reeds aan Hoek van Holland waren.”

Inzake het feitelijke verloop van de gebeurtenissen, verband houdend met de gezagsoverdracht, heeft de heer *van Rhijn* verder verklaard, dat van een Kabinetsbesluit om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over te dragen, geen sprake is geweest.

De heer *Steenberghe* en hij zijn daartoe volkomen op eigen initiatief overgegaan en bovendien op eigen gezag, doch in de veronderstelling verkerend, dat de andere Ministers door de in de ochtend gehouden bespreking wel geweten zullen hebben in welke richting hun gedachten gingen. De heer *van Rhijn* zou niet durven zeggen of toen de naam van generaal *Winkelman* in verband met het burgerlijk

¹⁾ Bijlage 62.

7905 (van Rhijn)

²⁾ Bijlage 66.

7908 (van Rhijn)

³⁾ Bijlage 62.

7909 (van Rhijn)

7918 (van Rhijn)

7920 (van Rhijn)

- gezag reeds genoemd is. Hij acht het waarschijnlijk, dat de vraag, wie dat gezag in concreto zou moeten uitoefenen, niet als zodanig aan de orde is gekomen. Evenmin zou de heer *van Rhijn* durven zeggen, dat de heer *Steenberghe* en hij een soort blanco volmacht hadden gekregen van de Regering om een en ander naar eer en geweten uit te voeren, zoals de heer *Winkelman* die met betrekking tot het militaire had gekregen. Het duidelijke antwoord op de vraag, hoe het moest gaan met het opvullen van het hiaat, is pas gekomen in het onderlinge beraad met de heer *Snouck Hurgronje*, met name de figuur om de secretarissen-generaal er bij te halen. Dit werd door hen als een belangrijk punt gezien, omdat dan de departementale organisaties met generaal *Winkelman* in contact werden gebracht. Zij vreesden de mogelijkheid, dat, indien generaal *Winkelman* aan de secretarissen-generaal opdrachten zou geven, dezen zouden twijfelen aan zijn autoriteit. Zij hebben toen generaal *Winkelman* en de secretarissen-generaal ontboden. Toen allen bijeen waren op het departement van Economische Zaken, heeft de heer *Steenberghe* de aanwezigen, die in een kring geschaard stonden, met enkele woorden gezegd, dat de toestand uiterst moeilijk was, dat generaal *Winkelman* nu het Regeringsgezag zou uitoefenen en de secretarissen-generaal derhalve hun orders van generaal *Winkelman* moesten afwachten.
- De juiste woorden, die gebruikt zijn, durft de heer *van Rhijn* niet meer te zeggen, doch de strekking was in ieder geval de zo even aangeduide. De heer *Steenberghe* heeft slechts enkele minuten gesproken, waarop de heer *Winkelman* kort gereageerd heeft. Daarna zijn de secretarissen-generaal aan generaal *Winkelman* voorgesteld.
- Toen dit gebeurd was, moet het zo even vermelde telefoontje uit Hoek van Holland gekomen zijn. Nu daaruit bleek, dat er een nieuwe grondslag was voor het vertrek van de Regering en het punt van de gezagsoverdracht was opgelost, was er voor de heer *van Rhijn* geen beletsel meer om gevolg te geven aan de oproep van de Minister-President.
- Het voornaamste bezwaar tegen hun beider meegaan, te weten, dat er geen voorziening was getroffen inzake het Regeringsgezag, was opgeheven. Het tweede argument, het in de steek laten van het Nederlandse volk, bleef nog wel een rol spelen. Maar indien men het afwoog tegen het bezwaar van een splitsing van de Regering, nadat de nieuwe grondslag voor het vertrek bekend was geworden, waren de voordelen beslist groter dan de nadelen.
- Nadat de commissie door dit uitvoerige betoog een duidelijk inzicht had verkregen in de wijze waarop en de omstandigheden waaronder het burgerlijk gezag door de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* aan generaal *Winkelman* was overgedragen, bleef nog over de vraag of dit optreden dezer beide bewindslieden achteraf nog zo veel mogelijk geregulariseerd was.
- De heer *van Rhijn* gaf daarop de volgende voorstelling van zaken. Toen de heer *Steenberghe* en hij in Hoek van Holland kwamen, hebben zij zo links en rechts aan de collega's verteld, wat zij gedaan hadden. Hetgeen zij verricht hadden werd juist gevonden doch er is geen bepaalde Ministerraad over geweest, waarin een en ander gesanctioneerd werd. In Londen is het door Minister *Steenberghe* aan de Koningin medegedeeld. De Koningin heeft het toen geaccepteerd. Er is niet meer een Koninklijk besluit tot stand gekomen om het te regulariseren. De heer *Steenberghe* heeft de mededeling aan de Koningin echter niet namens het Kabinet gedaan. Zo ineent althans de heer *Van Rhijn*.
- Na de heer *van Rhijn* heeft de heer *Steenberghe* gelegenheid gehad zijn visie op deze belangrijke gebeurtenissen te geven. Deze liep vrijwel parallel met die van de heer *van Rhijn* en leverde op enkele punten scherpere details op.
- De heer *Steenberghe* bevestigt, dat de heer *Stouck Hurgronje* bij de bespreking op het departement van Economische Zaken na het vertrek van het Kabinet naar Hoek van Holland aanwezig is geweest. Ook hebben de beide Ministers de heer *Hirschfeld* laten komen. Van meer anekdotische aard is het detail, dat voor de aanvang van de besprekingen de heer *Snouck Hurgronje* de kamerbewaarder binnensiep, die hij verzocht boterhammen met spiegeleieren en ham te brengen, daar zij sinds die ochtend vier uur niets gegeten hadden en zo geen behoorlijke beslissingen konden nemen. Eerst nadat deze maaltijd genuttigd was, is gesproken over de gedragslijn die gevolgd zou moeten worden.
- Behalve generaal *Winkelman* en de secretarissen-generaal was ook de heer *van Voorst tot Voorst* bij de overdracht van het Regeringsgezag aanwezig.
- De juiste bewoordingen, welke hij bij de gezagsoverdracht gebezigd heeft, kan de heer *Steenberghe* niet meer weergegeven. Hij herinnert zich slechts, dat hij de opperbevelhebber en de secretarissen-generaal heeft medegedeeld, dat de oorlogstoestand zo ernstig was, dat men elk ogenblik moest verwachten, dat het einde van de vijandelijk-

heden zou aanbreken; dat de Koningin en het Kabinet hadden be sloten uit te wijken en dat het nodig zou zijn een gezag te behouden in de tijd tussen het weggaan van de Regering en het optreden van een ander gezag.

Uit naam van de Koningin en van het Kabinet wees hij voor dat gezag de opperbevelhebber aan, met het verzoek aan de secretarissen-generaal zich in alle opzichten naar de aanwijzingen van de opperbevelhebber te gedragen en voor de rest de zaken van hun departementen in de tussentijd zo goed mogelijk te behartigen. Hij heeft de overdracht van de bevoegdheden van Kroon en Kabinet, dus van de Nederlandse Regering, met name genoemd.

Hij herinnert zich niet, dat de secretarissen-generaal officieel van hun reactie hebben blijk gegeven; in ieder geval heeft iedereen op de een of andere manier doen blijken, dat men de door beide Ministers gegeven aanwijzingen zou opvolgen.

12253 (*Steenberghe*)

Als na deze uiteenzetting de commissie het tijdstip van het telefoongesprek met Hoek van Holland aan de orde stelt, meent de heer *Steenberghe* in tegenstelling tot hetgeen hij enkele minuten te voren had gezegd, dat dit gesprek moet hebben plaats gehad vóór de overdracht. Daardoor ontstond een tegenstelling tot de verklaring van de heer *van Rhijn*, die gezegd had, dat het telefoongesprek na de overdracht was gekomen.

12238 (*Steenberghe*)

12255 (*Steenberghe*)

Het feit, dat het daarvóór moet hebben plaats gehad, leidt de heer *Steenberghe* af uit het volgende. Uit het gesprek met Hoek van Holland is voortgevloeid het besluit van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* om met de andere leden van het Kabinet weg te gaan. Dien-tengevolge moest men van Hoek van Holland uit maatregelen nemen om hen te komen halen. Dat heeft enige tijd geduurd. Bovendien vraagt hij zich af of hij zo positief gesproken zou hebben over het weggaan van de Koningin en het Kabinet, als hij op het moment van de overdracht niet geweten had, dat hij ook zou gaan, hetgeen hij om 12.30 uur nog niet wist. Hij acht het niet uitgesloten, dat dit telefoongesprek heeft plaats gehad tussen het nemen van het besluit om het gezag over te dragen en de uitvoering daarvan. In dit verband gevraagd naar de reden, waarom hij in dit telefoongesprek direct gezegd heeft, dat de heer *van Rhijn* en hij zouden komen en dus een standpunt innam, dat volmaakt afweek van dat hetwelk hij om 12.30 uur had ingenomen, wijst de heer *Steenberghe* op twee punten: ten eerste, dat in het vacuum was voorzien of althans zou voorzien worden; ten tweede, omdat de heer *de Geer* uit Hoek van Holland bericht had, dat het Kabinet nader had beraadslaagd en dat men tot de conclusie was gekomen, dat er ook elders een grote taak voor het Kabinet lag. Deze doeleinden zijn opgenomen in het stuk dat de heer *van Rhijn* en hij, kort nadat zij in Engeland waren, hebben opgemaakt.

12258 (*Steenberghe*)

Voor de weergave van de punten, die op de gezagsoverdracht betrekking hebben, heeft de heer *Bolkestein* voor de opstelling van zijn „Overzicht ¹⁾ van enige gebeurtenissen van 10 tot 13 Mei 1940” de nodige gegevens ontleend aan dit stuk, daar deze zelf bij de overdracht van het Regeringsgezag niet tegenwoordig was geweest.

¹⁾ Bijlage 62.

12261 (*Steenberghe*)

Het oorspronkelijke stuk, door de heer *van Rhijn* opgemaakt in overleg met de heer *Steenberghe*, luidde aldus:

„Terwijl de andere Ministers naar Hoek van Holland vertrokken, meenden de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en de Minister van Landbouw en Visserij, dat zij moesten blijven. Zij achtten een vertrek onjuist, wanneer niet de noodige maatregelen waren getroffen om het gezag over te dragen, teneinde opstootjes te voorkomen. Voorts meenden zij in zulke oogenblikken het Nederlandsche volk niet alleen te mogen laten. Na het vertrek der andere Ministers hebben zij den opperbevelhebber bij zich ontboden om hem met het gezag te belasten tot op het oogenblik, dat de Deutsche Overheid zou komen.

Voorts hebben zij den opperbevelhebber in contact gebracht met de secretarissen-generaal der Departementen en aan deze hoofdamttenaren er mededeeling van gedaan, dat de opperbevelhebber het hoogste gezag uitoefende.

Intusschen was door den Voorzitter van den Ministerraad van uit Hoek van Holland een communiqué getelephoneerd, inhoudende, dat de Regering het wenschelijk oordeelde haar verblijf naar elders over te brengen, teneinde de Nederlandsche belangen van daaruit te kunnen behartigen. De Ministers van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visserij hebben zich daarop op het standpunt gesteld, dat het tot een splitsing in de Regeering zou leiden, indien zij bij hun standpunt volhardden.

Er is aanleiding voor de veronderstelling, dat de Deutsche Regeering den indruk zou trachten te wekken, dat bepaald: beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland

achtergebleven Ministers, teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken. Dit gevaar had kunnen worden afgewend, indien de Ministers ontslag van de Koningin hadden verkregen, maar dit ontslag was in verband met het gebleken vertrek van de Koningin niet mogelijk.

Voorts overwogen voornoemde Ministers, dat de Regeering in Londen nuttig werk zou kunnen doen:

1. doordat de Koloniën niet aan Duitschland zouden worden overgedragen;
2. doordat de Nederlandsche oorlogsvloot naar Engeland zou kunnen oversteken, om van daaruit den strijd vol te houden, terwijl een Nederlandsch legioen zou kunnen worden gevormd;
3. doordat de koopvaardijvloot grootendeels uit Duitse handen zou blijven;
4. doordat de vorderingen op het buitenland zouden kunnen worden bewaakt, ter voorkoming van incasseering door Duitschland;
5. doordat er bij het sluiten van den vrede een Regeering zou zijn om de Nederlandsche belangen waar te nemen. Een en ander heeft tot het vertrek doen besluiten."

Na het opkomen van deze nova: ten eerste, dat een weg gevonden was om te voorzien in het vacuum, en ten tweede, dat het Kabinet inmiddels zijn weg had gevonden met betrekking tot het vertrek en de doelstelling daarvan, is door beide Ministers nog overwogen, zo vult de heer *Steenberghe* aan, ontslag aan te vragen, doch daar inmiddels de Koningin vertrokken was, was dit niet meer mogelijk.

Voorts was de heer *Steenberghe* er op gewezen, dat wat in het bovenvermelde stuk onder punt 3 stond, tot zijn taak behoorde. Hij was dus daar wel degelijk nodig.

Hij kan niet met zekerheid zeggen of door de heer *de Geer* in dit telefoongesprek gewezen is op de mogelijkheid, dat Ministers, die hier zouden blijven, door de Duitsers zouden kunnen worden misbruikt in die zin, dat men hun bepaalde woorden in de mond zou leggen.

12262 (*Steenberghe*)

In dat zelfde gesprek heeft hij ook de heer *de Geer* mededeling gedaan van de overdracht van het Regeringsgezag. Voor zover hij zich herinnert, achtte de heer *de Geer* dit aanvaardbaar. In ieder geval is er geen bezwaar tegen gemaakt. Toen hij later in Hoek van Holland aankwam, heeft hij met de heer *van Rhijn* het gebeurde uitvoerig aan het gezamenlijke Kabinet inedegeedeeld. Er is toen geen woord van critiek geweest en hij heeft de indruk gehad, dat men buitengewoon opgelucht was.

12266 (*Steenberghe*)

De noodzaak van regularisatie heeft de heer *Steenberghe* zo sterk gevoeld, dat hij met het vragen van goedkeuring aan de Koningin niet gewacht heeft totdat hij door H. M. in audiëntie kon worden ontvangen. Toen daags na aankomst te Londen het Kabinet door de Koningin aan de Engelse Koning en Koningin op Buckingham Palace werd voorgesteld, heeft hij na deze kennismaking, toen de Koningin zich even met elk van de Ministers onderhield, daar ter plaatse tegen H. M. gezegd: „Majesteit, ik moet U in de eerste plaats mededelen, dat ik dat en dat gedaan heb. Er was een vacuum, als het Kabinet was weggegaan. Ik heb daarvoor bij elkaar geroepen de opperbevelhebber en de secretarissen-generaal en heb uit naam, niet alleen van het Kabinet, maar ook van Uwe Majesteit de macht aan de opperbevelhebber overgedragen en daarvoor zou ik gaarne Uw goedkeuring hebben."

12274 (*Steenberghe*)

De Koningin heeft hierop geantwoord, dat Zij dit uitstekend vond. Op dat moment is derhalve, zij het op informele wijze, de voor een Regeringsdaad vereiste wilsovereenstemming perfect geworden. De heer *Steenberghe* heeft, naar hij zich meent te herinneren, om de gehele zaak af te maken in het voltallige Kabinet ook nog mededeling gedaan van de goedkeuring van de Koningin.

12268 (*Steenberghe*)

Er is niet aan gedacht, zo verklaart de heer *Steenberghe*, deze aldus perfect geworden Regeringsdaad in een bepaalde vorm te gieten en te bevestigen in een Koninklijk besluit, daar in feite de zaak al was afgelopen, omdat intussen de bezetting was voltrokken. Door de commissie op de onjuistheid van dit motief geweest — de heer *Winkelman* heeft immers van 14 Mei tot 29 Mei 1940 in Nederland de wetgevende en uitvoerende macht uitgeoefend —, erkent de heer *Steenberghe*, dat men er niet aan gedacht heeft.

12273 (*Steenberghe*)

Tenslotte ontkent de heer *Steenberghe*, dat zijn handeling doorkruist of gevolgd zou zijn door een soortgelijke handeling van de heer *de Geer* van Hoek van Holland uit. Dit is hem althans niet bekend.

7721 (*Winkelman*)

De derde kroongetuige in deze was voor de commissie generaal H. G. *Winkelman*. Deze verklaart, dat de opdracht, die hem is ge-

7731 (*Winkelman*)

geven aan het einde van de Ministerraad in de ochtend van 13 Mei, slechts op het militaire en niet op het civiele gebied betrekking had.

Toen hij uit de Ministerraad ging, wist hij niet, dat het Regeringsgezag op hem zou overgaan. Temeer niet, daar hij bij het verlaten van de Ministerraad niet de positieve indruk had, dat het Kabinet zou weggaan. Omtrent het ontstaan van zijn bevoegdheden op het gebied van het civiele gezag, verklaart de heer *Winkelman*, dat hij op het algemeen hoofdkwartier bericht kreeg om bij Minister *Steenberghe* te komen voor een bespreking op het departement aan het Bezuidenhout. Hij heeft toen, waarschijnlijk in gezelschap van de heer *van Voorst tot Voorst*, een bespreking gehad met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, die hem mededeelden, dat zij ook naar Engeland gingen en dat het Regeringsgezag in zijn handen werd gelegd. Hierop volgde de mededeling, dat de secretarissen-generaal op het departement aanwezig waren en aan hem zouden worden voorgesteld.

Uit naam van de Regering heeft Minister *Steenberghe* hem mondeling deze opdracht gegeven. De heer *Winkelman* kan zich niet herinneren, dat toen gezegd zou zijn, dat de secretarissen-generaal voortaan onder zijn verantwoordelijkheid zouden werken doch naar zijn mening sprak dit vanzelf. Hij had aanvankelijk de indruk, dat deze twee Ministers zouden achterblijven, maar dat dit op het laatste ogenblik is gewijzigd en hem toen mondeling is medegedeeld, dat het Regeringsgezag op hem overging. Nadat de secretarissen-generaal aan hem waren voorgesteld, heeft hij hen toegesproken in deze geest, dat hij hun medewerking verzocht voor de moeilijke taak, die op zijn schouders was gelegd en dat hij vertrouwde daarop te mogen rekenen.

Het eerstvolgende contact met de secretarissen-generaal had plaats na de capitulatie. Bij deze gelegenheid werd besproken, hoe verder zou worden gehandeld met deze opdracht en hoe deze moest worden opgevat. Toen is ook gesproken over de omvang van zijn bevoegdheden. Als belangrijk document in dit verband, wijst de heer *Winkelman* op een brief ¹⁾, die hij aan de Commissarissen der Koningin heeft geschreven, nadat hij had gehoord van een bespreking, die de Duitse generaal *Streccius* met enige van de Commissarissen der Koningin had gehouden.

De regeling, die gemaakt was, is in deze brief te vinden. Zij luidt:

„Teneinde U — wellicht ten overvloede — een overzicht te geven van de thans geldende regeling van het bestuur des lands, deel ik U het volgende mede:

1. Vóór het verlaten van het land heeft de Regeering mij aangewezen als haar vervanger.

2. De zaken, welke volgens de bestaande wetten, voorschriften en bepalingen door de departementen zelfstandig kunnen worden afgedaan en waaromtrent geen principieele beslissing noodzakelijk wordt geacht, behoeven niet te mijner kennis te worden gebracht. De daarop betrekking hebbende beschikkingen worden geteekend door het waarnemend hoofd van het departement.

3. Aangelegenheden, waaromtrent een principieele beslissing mijnerzijds bepaald noodzakelijk wordt geacht, worden zoo eenigszins mogelijk mondeling door het waarnemend hoofd van het departement met mij besproken, waarna ik een beslissing zal nemen. De uitvoering wordt dan verder aan het departement overgelaten.

4. Aangelegenheden te wier aanzien in normalen tijd een wet, een algemeene maatregel van bestuur, of een Koninklijk besluit wordt vereischt, worden bij gebleken noodzaak geregeld door een „Besluit“ van mij. De aanhef van dit Besluit zal luiden:

„De Opperbevelhebber van land- en zeemacht, op de voordracht van den secretaris-generaal, waarnemend hoofd van het Departement van besluit als volgt:

5. De bestuursverrichtuigen van provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders moeten normaal hun voortgang vinden.

6. „Geschillen van Bestuur“ zullen op de gebruikelijke wijze worden behandeld.

7. De staat van beleg is nog van kracht.”

8681 (*Snouck Hurgronje*)

Jhr. mr. A. M. *Snouck Hurgronje*, hierover eveneens door de commissie gehoord, heeft merkwaardigerwijze geen herinnering aan het buitengewoon belangwekkende onderhoud, dat hij op die dag met de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* heeft gehad. Hij verbeeldde zich, dat de overdracht van het Regeringsgezag uit Hoek van Holland was gekomen. Slechts één belangrijk detail weet hij nog, nl. dat de

¹⁾ Bijlage 83.

- 8686 (*Snouck Hurgronje*)
 heer *Steerzberghe* tegen hem gezegd heeft: „Zullen wij *Winkelman* hierheen laten komen" en dat hij toen gezegd heeft: „Ik vraag mij af, of hij komt", omdat hij toen de indruk had, dat inmiddels al iets met de generaal was gebeurd. Daaruit toch zou zijn opmerking aan de heer *Steerzberghe* voortvloeien: „Het is de vraag of hij komt, want hij is uw baas." De verklaring van deze gebrekkige herinnering zal, zo meent de heer *Snouck Hurgronje*, wel gedeeltelijk gezocht moeten worden in de omstandigheid, dat hij als oudste secretaris-generaal zich toen heeft beziggehouden met het bij elkaar krijgen van deze functionarissen.
- Gevraagd naar hetgeen anders de betekenis van de samenkomst op het Departement van Economische Zaken van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* met de secretarissen-generaal zou zijn geweest, zegt de heer *Snouck Hurgronje*, dat de door beide Ministers opgegeven reden plausibel is, maar dat een andere reden kan zijn, dat de secretarissen-generaal hoofden van de departementen zouden worden als de Ministers weg waren. In deze laatste constructie behoefde natuurlijk generaal *Winkelman* er niet bij te zijn. De heer *Snouck Hurgronje* kan zich dan ook niet herinneren, dat de heer *Winkelman* daar aanwezig was, hoewel hij dit ook niet wil ontkennen.
- Voor het overige heeft hij het altijd zo beschouwd, dat de heer *Winkelman* een quasi-legale opdracht had om de civiele zaken waar te nemen. Iedereen heeft hem erkend en daardoor was het in feite gelegaliseerd. De secretarissen-generaal moesten ook beslissen of zij de generaal konden erkennen, want zij waren waarnemend hoofd van de departementen. Zij hebben toen natuurlijk gezegd: Wij erkennen hem als legaal en hij is onze baas. Zij hebben na het overnemen van het gezag door *Seys-Znquart*, voordat zij hun functie aanvaardden, ook gezegd: wij zijn in principe wel bereid, maar wij moeten toestemming hebben van de generaal. Hij was het hoofd.
- Tenslotte heeft de heer *Snouck Hurgronje* verklaard, dat, waar de heer *van Rhijn* en generaal *Winkelman* (de heer *Steenberghe* was op dat moment nog niet door de commissie gehoord) zich de toedracht herinneren, hij aanneemt, dat het gebeurd is, zoals zij zeggen.
- De weergave van deze gebeurtenissen, door de heer *H. F. M. baron van Voorst tot Voorst* voor de commissie gegeven, scheen aanvankelijk op een belangrijk punt in strijd met de verklaringen, door de vorige getuigen afgelegd.
- 25336 (*van Voorst tot Voorst*)
 De verklaring van de heer *van Voorst tot Voorst* kwam nl. hierop neer, dat de heer *Steenberghe* in zijn toespraak tot generaal *Winkelman* en de secretarissen-generaal zou gezegd hebben, dat hij in een telefoongesprek met Hoek van Holland van zijn collega's de opdracht had gekregen om zich met de heer *van Rhijn* bij de andere Ministers te voegen, en het land te verlaten; dat generaal *Winkelman* op grond van het feit, dat hij opperbevelhebber was en de staat van beleg was afgekondigd, door de Regering werd belast met de uitvoering van het burgerlijk en militair gezag en kon beschikken over de secretarissen-generaal. Hij herinnert zich positief, dat de heer *Steenberghe* als inleiding dit contact met Hoek van Holland vermeld heeft. Daardoor had de heer *van Voorst tot Voorst* de indruk gekregen, dat de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* berustte op een besluit van de gehele Regering.
- 25342 (*van Voorst tot Voorst*)
 Nadat hij door de commissie was gewezen op het grote belang van zijn verklaring in deze en hem verzocht werd nauwkeurig na te gaan, wat hij op dit punt meende te kunnen verantwoorden, handhaafde de heer *van Voorst tot Voorst* positief, dat de heer *Steenberghe* mededeling heeft gedaan van het telefoongesprek met Hoek van Holland, dat de beide Ministers nu ook moesten vertrekken en dat het Regeringsgezag werd overgedragen aan generaal *Winkelman*. Hij durft echter niet positief te zeggen of de heer *Steenberghe* daarbij ook gezegd heeft, dat de overdracht van het Regeringsgezag geschiedde in overleg met of in opdracht van de gehele Regering. Hij had toen positief de indruk, dat het een besluit van de Regering was, maar of dat met even zovele woorden erbij gezegd is, weet hij niet meer. Dat zal wel niet het geval geweest zijn. Zijn indruk kan gebaseerd zijn geweest op een (achteraf onjuist gebleken) gevolgtrekking, die hij toen gemaakt heeft.
- 25346 (*van Voorst tot Voorst*)
 Met betrekking tot het telefoongesprek, dat de heer *Winkelman* met Hoek van Holland heeft gehad, kan de heer *van Voorst tot Voorst* geen verklaring afleggen over de inhoud, doch wel over tijd en plaats, waarvan hij meent, dat het na de Regeringsoverdracht heeft plaats gevonden op het algemeen hoofdkwartier.
- 25346 (*van Voorst tot Voorst*)
 Dr. *H. M. Hirschfeld* maakt in zijn verhoor eveneens melding van het gesprek met de heren *Steenberghe*, *van Rhijn* en *Snouck Hurgronje* over de vraag, welke maatregelen men zou moeten nemen. Toen is ook het vraagstuk ter sprake gekomen van de positie van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Voordat generaal *Winkel-*
- 25342 (*van Voorst tot Voorst*)
- 25332 (*van Voorst tot Voorst*)
- 15001 (*Hirschfeld*)

15008 (*Hirschfeld*)

man was gekomen, was men tot de zeer positieve conclusie gekomen, dat de opperbevelhebber alleen het hoogste gezag in Nederland zou vertegenwoordigen. De secretarissen-generaal, die achter zouden moeten blijven, zouden ondergeschikt gemaakt worden aan de opperbevelhebber. De bedoeling hiervan was, dat er geen Regeringsvacuum zou mogen zijn.

Omtrent de tijdsduur, waarvoor men zich deze regeling had gedacht, vermeldt de heer *Hirschfeld*, dat volgens zijn herinnering de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* niet precies voor ogen hebben gehad: „als die capitulatie plaats vindt, komt er een streep onder, want dan zijn de Duitsers er.”

15012 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* zelf blijkt de opvatting te huldigen, die hij ook aan generaal *Winkelman* toeschrijft, dat de bedoeling als volgt was: er moet een Nederlands bestuursapparaat zijn, dat intact kan blijven, zolang de vijand het niet verhindert. Ten aanzien van de overdracht van het Regeringsgezag zelf verklaart de heer *Hirschfeld*, dat de heer *Steenberghe* in zijn toespraak gezegd heeft, dat de Regering naar het buitenland ging vertrekken om de belangen van het land ook buiten Nederland te blijven behartigen. Hij moet toen verder gezegd hebben, dat het hoogste Regeringsgezag en wel het gezag, dat zowel door de Kroon als door het Kabinet en door de Staten-Generaal werd uitgeoefend, in handen zou liggen van generaal *Winkelman*.

15015 (*Hirschfeld*)

Tot de secretarissen-generaal heeft de heer *Steenberghe* gezegd: „U ziet in de opperbevelhebber uw hoogste chef, waaraan u ondergeschikt bent en naar wiens bevelen u zult moeten handeien.” De heer *Winkelman* heeft er op gereageerd en de secretarissen-generaal waren er persoonlijk blij om, dat deze oplossing was gevonden. Aan een omgekeerde constructie — generaal *Winkelman* ondergeschikt aan de secretarissen-generaal, die waarnemend hoofd van de departementen waren — heeft niemand een seconde gedacht. De volgende ochtend is een vergadering van secretarissen-generaal belegd en daarin is uitvoerig de positie, waarin zij verkeerden, besproken alsook de vraag hoe de verhouding tot de opperbevelhebber zou zijn en hoe bepaalde besluiten zouden moeten tot stand komen.

Zij hebben allen contact gehad met generaal *Winkelman*, die gezegd heeft: „jullie moeten het werk doen, belangrijke vraagstukken leg je aan mij voor; ik wil geen lange nota's hebben; wie van de secretarissen-generaal mij wil spreken is welkom; ik zal bij voorkeur mondeling mijn besluiten nemen, die moeten door de secretarissen-generaal worden bevestigd of zij moeten mij een besluit ter tekening voorleggen.”

15019 (*Hirschfeld*)

15023 (*Hirschfeld*)

Ook volgens de heer *Hirschfeld* moet het telefoongesprek uit Hoek van Holland vóór de overdracht zijn gekomen, maar in ieder geval na het besluit daartoe. De inhoud van dit gesprek werd hem door de heer *Steenberghe* medegedeeld en dit kwam hierop neer, dat het Kabinet in Hoek van Holland besloten had naar Londen te gaan in verband met de vele belangen overzee, die nog te behartigen zouden zijn en niet slechts om te voorkomen, dat de Ministers in handen van de vijand zouden vallen.

8806 (*van Angeren*)

Met betrekking tot het initiatief geeft mr. J. R. M. *van Angeren* een lichtelijk afwijkende voorstelling van zaken. Hij was op dat gedenkwaardige uur op het departement aanwezig, daar hij van de heer *Gerbrandy* een telefonisch bericht had gekregen, dat de Regering op het punt stond naar Hoek van Holland te vertrekken. Hij wilde nog gaarne iets met de heer *Gerbrandy* bespreken doch heeft, toen hij deze op het moment van vertrek op het Bezuidenhout aantrof, nog juist tijd gehad hem de hand te schudden maar van een bespreking is niets meer gekomen. Op het departement hoorde hij, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* nog aanwezig waren. Hij is toen bij de heer *Steenberghe* naar binnen gegaan en heeft hem gevraagd of de secretarissen-generaal instructies konden krijgen. Daarna heeft hij hem voorgesteld de secretarissen-generaal bijeen te roepen. De heer *Steenberghe* kon dan instructies geven of wel zorgen, dat, wanneer zij weggingen, de heer *Winkelman* de leider zou worden. Met betrekking tot de vraag wie het eerst de mogelijkheid geopperd heeft, dat generaal *Winkelman* de centrale leiding op zich zou nemen verklaart de heer *van Angeren* nader, dat het met een gesprek altijd moeilijk te zeggen is, wie tenslotte precies het voorstel doet. Misschien heeft de heer *Steenberghe* dezelfde gedachte gehad.

8808 (*van Angeren*)

Het was de heer *van Angeren* er in ieder geval om te doen instructies te hebben. Het ging hem in hoofdzaak om een verhouding te vinden tussen het militaire gezag en het civiele gezag. Aan een constructie van een Staatsbestel met de heer *Winkelman* aan het hoofd, en dan de secretarissen-generaal dzaronder, heeft hij niet direct gedacht. Lijn vraag was: hoe is de verhouding?

8813 (*van Angeren*)

8824 (*van Angeren*)

Na dit gesprek heeft de heer *van Angeren* de collegae opgebeld. Het enige, dat de heer *van Angeren* zich herinnert over de toespraak van de heer *Steenberghe*, is, dat deze gezegd heeft, dat de secretarissen-

- 7409 (*Dijxhoorn*)
 8503 (*de Geer*)
 25098 (*van Angeren*)
 25424 (*Winkelman*)
 25430 (*Winkelman*)
 25584 (*Snouck Hurgronje*)
 25826 (*van Rhijn*)
 25687 (*Steenberghe*)
 25694 (*Steeriberghe*)
 25696 (*Steenberghe*)
 25698 (*Steenberghe*)
 25701 (*Steenberghe*)
 25703 (*Steenberghe*)
 9421 (*Idenburg*)
 25232 (*Boerstra*)
- generaal onder de heer *Winkelman* stonden. Overigens herinnert hij zich niet meer de juiste woorden, die gebruikt zijn.
- De heer *Dijxhoorn* vermeldt nog een telefoongesprek van de heer *de Geer* uit Hoek van Holland met generaal *Winkelman* met betrekking tot diens militaire opdracht. Hoe het gegaan is met de opdracht aan generaal *Winkelman* op civielbestuurlijk gebied staat de heer *Dijxhoorn* niet meer zo duidelijk voor de geest.
- De heer *de Geer* weet niet of de goedkeuring van het Kabinet reeds uit Hoek van Holland is gekomen. Wel weet hij, dat hij daar met de heer *Steenberghe* heeft getelefoneerd doch voornamelijk om hem te bewegen mee te gaan.
- In tweede instantie verklaart de heer *van Angeren* nogmaals, zij het ook terloops, dat hij de indruk had, dat de heer *Steenberghe* ook over de overdracht van het Regeringsgezag aan de heer *Winkelman* in telefonisch contact stond met Hoek van Holland. Zo heeft hij het altijd begrepen.
- De heer *Winkelman* verklaart in tweede instantie over het telefoongesprek met de heer *de Geer*, die toen in Hoek van Holland was, dat dit zowel de militaire als de civiele opdracht insloot. Het vond op het algemeen hoofdkwartier plaats. Hij meent dat het geschiedde nadat de overdracht tot stand was gekomen. Dit laatste durft de heer *Winkelman* echter niet positief te verklaren doch hij acht het wel mogelijk. Hoe het ook zij, dit telefoongesprek is door de heer *Winkelman* niet hoog aangeslagen. Hij vond het een absoluut onnodige herhaling van hetgeen 's morgens reeds gezegd was. De aanleiding tot dit gesprek is, naar zijn mening, de mededeling door de heer *Dijxhoorn* hem na afloop van de Ministerraad in die ochtend gedaan. Deze toch had, omdat hij — *Winkelman* — het nogal moeilijk vond zijn standpunt omtrent het tot het uiterste doorzetten te laten varen, beloofd daarover met de heer *de Geer* te zullen spreken.
- De heer *Snouck Hurgronje* verklaart in tweede instantie, dat bij zijn eerste verhoor zijn geheugen ten aanzien van de opdracht aan generaal *Winkelman* in de war was geweest en dat wat betreft het gesprek op het departement van Economische Zaken, dat vóór de overdracht heeft plaats gehad, de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* het bij het goede einde hebben.
- Het nog niet opgehelderde punt van het tijdstip van het telefoongesprek uit Hoek van Holland met de heer *Steenberghe*, werd nogmaals aan de heer *van Rhijn* voorgelegd. Deze, de nieuwe feiten vernemend, wilde wel aanvaarden, dat in ieder geval dit telefoongesprek is gevoerd op een moment, dat het voor hen belangrijke punt al van de baan was en dan zou het telefoongesprek ook wel vóór de overdracht doch na het besluit daartoe hebben kunnen vallen.
- De heer *Steenberghe* verklaart, dat de heer *van Angeren* beslist bij het begin van de bespreking niet tegenwoordig is geweest. Hij aanvaardt dus wel, dat de heer *van Angeren* vóór de andere secretarissen-generaal binnen is geweest, doch deze is in ieder geval na het gesprek met de heren *Snouck Hurgronje*, *Hirschfeld* en *van Rhijn* gekomen, toen het besluit reeds vaststond. De heer *van Angeren* heeft toen enkele opmerkingen gemaakt over zijn bijzondere positie.
- De verklaring van de heer *van Voorst tot Voorst* acht de heer *Steenberghe* een bevestiging van het feit, dat het telefoongesprek heeft plaats gehad vóór de overdracht, doch nadat het besluit genomen was. Hij vindt dit ook het meest waarschijnlijke, omdat hij meent zich te herinneren, dat er gezegd was: „Je hebt daar in ieder geval nog de tijd voor, want zij moeten je nog van Hoek van Holland uit komen halen.”
- Bovendien houdt hij positief staande, dat van Hoek van Holland uit geen opdracht is gekomen om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over te dragen. Ook ontkent hij, dat de gedachte om dit te doen in de ochtenddiscussies van de Ministerraad ter sprake zou zijn gekomen.
- Tenslotte merkt de heer *Steenberghe* in verband met de inhoud van het telefoongesprek, dat hij met Hoek van Holland heeft gehad en dat, zoals intussen is komen vast te staan, vóór de overdracht heeft plaats gehad, op, dat de „principiële” dingen, die, zoals hij dat in een vorig verhoor aanduidde, daarbij besproken zijn, betrekking hadden op het vertrek van de heer *van Rhijn* en hem, doch niet op de overdracht van het Regeringsgezag. De heer *Steenberghe* weet zeer positief, dat er in dit telefoongesprek geen initiatief of enige opdracht tot de overdracht uit Hoek van Holland is gekomen.
- Omtrent de overdracht van het Regeringsgezag deelde dr. P. J. A. *Idenburg* in zijn verhoor mede, dat hem tijdens de oorlog in Nederlandsch-Indië het verhaal ter ore was gekomen, dat de heer *de Geer* op het ogenblik, dat hij naar Engeland ging, aan de heer *Snouck Hurgronje* een briefje had gegeven met de opdracht om een capitulatie te verrichten, niet namens de militairen maar namens de Nederlandse Regering. De bron van deze wetenschap van de heer *Idenburg* was, volgens deze, luitenant-generaal M. *Boerstra*. Deze

laatste verklaarde dienaangaande in zijn verhoor, dat zijn mededeling door de heer *Idenburg* naar de strekking juist was weergegeven; hij had om redenen van landsbelang er op gestaan, dat deze zaak geheim zou blijven. De tegenstelling tussen een Regeringscapitulatie en een militaire capitulatie heeft hij uit de mededeling van de heer *Snouck Hurgronje* duidelijk begrepen.

25236 (*Boerstra*)

Verder preciseert de heer *Boerstra*, dat de heer *Snouck Hurgronje* van de heer *de Geer* een briefje zou hebben gekregen, waarin aan generaal *Winkelman* in overweging werd gegeven te capituleren. Deze opdracht was dus niet aan de heer *Snouck Hurgronje* gegeven maar via de heer *Snouck Hurgronje* aan de opperbevelhebber.

Duidelijk werd deze kwestie in dit verhoor nog niet; in ieder geval kwam wel een geheel andere lezing naar voren, waarin de heer *Snouck Hurgronje* slechts intermediair zou zijn geweest tussen de heer *de Geer* en de opperbevelhebber. Uiteraard werd deze zaak aan de voornaamste daarbij betrokkenen voorgelegd.

25576 (*Snouck Hurgronje*)

Allereerst aan de heer *Snouck Hurgronje*, die deze voorstelling van zaken volkomen onjuist acht. Hij ontkent een bijzondere opdracht van de heer *de Geer* vóór diens vertrek te hebben gekregen, terwijl hij evenmin op de hoogte was van een dergelijke bijzondere opdracht aan de heer *Winkelman*.

25580 (*Snouck Hurgronje*)

Ook omtrent de inhoud van het telefoongesprek van de heer *de Geer* met de heer *Winkelman* weet de heer *Snouck Hurgronje* niets anders dan dat de heer *Winkelman* volmacht had gekregen. Van een civiele capitulatie heeft hij nooit gehoord. Er moet volgens hem derhalve worden aangenomen, dat hier een verwarring van feiten, veroorzaakt door een verkeerde uitlegging van woorden, heeft plaats gehad.

25954 (*de Geer*)

Volledigheidshalve werd ook de heer *de Geer* deze kwestie nog voorgelegd, die verklaart, dat dit een van de vele legendes is, die hem bijna niet meer vermogen te schokken.

De commissie is, gezien de afgelegde verklaringen van oordeel, dat de mededeling, door de heer *Boerstra* aan de heer *Idenburg* gedaan, reële grond mist.

De overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* is naar het oordeel van de commissie door de uitvoerige getuigenverhooren voldoende belicht. Over de juiste gang van zaken was tot op heden weinig bekend. De betekenis echter, die deze gebeurtenis hier te lande heeft gehad voor de continuïteit van het gezag na het vertrek van de Regering, motiveert naar haar mening ten volle de uitvoerige behandeling dezer aangelegenheid.

Het mag thans wel als vaststaande aangenomen worden, dat de Regering als zodanig vóór haar vertrek geen besluit genomen heeft inzake de voortzetting van het gezag na haar vertrek. Er is de commissie al evenmin gebleken, dat het Kabinet zich van het vraagstuk op ernstige wijze rekenschap heeft gegeven door de verschillende mogelijkheden (het Regeringsgezag had b.v. ook aan de Raad van State overgedragen kunnen worden) tegen elkaar af te wegen. Men is kennelijk aan het probleem niet toegekomen. Een nalatigheid, die ernstige gevolgen zou gehad kunnen hebben, indien niet een persoonlijke daad van twee leden van het Kabinet deze op de hierboven uiteengezette wijze had opgevangen. Uit de verhoren is toch wel duidelijk gebleken, dat op het moment, dat de heer *de Geer* uit Hoek van Holland de heer *Steenberghu* opbelde, deze laatste en de heer *van Rhijn* reeds het besluit hadden genomen om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* op te dragen. Geheel op eigen verantwoordelijkheid hebben derhalve de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* de gevolgen van de nalatigheid van het Kabinet ondervangen, waarvoor hun alle lof toekomt.

Gelijk de commissie reeds op bladzijde 105 van dit verslag heeft opgemerkt is het te betreuren, dat het Kabinet in zijn vergadering van Maandagochtend niet tot het besluit is kunnen komen, dat alle Ministers gezamenlijk het land zouden verlaten, doch dat enige van hen eerst — en dan namens de gehele Ministerraad — de nodige maatregelen zouden treffen ter voorziening in het Regeringsgezag. De kortstondige eigen weg, die de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* in dit opzicht zijn gegaan, heeft tot gevolg gehad dat de nadelen, die uit de geringe besluitvaardigheid van het Kabinet hadden kunnen voortvloeien, zijn uitgebleven.

XX. De capitulatie

De militaire toestand van het land was in de ochtend van de 14de Mei uitermate kritiek. De militaire weerstand was bijna gebroken; het einde van de verdediging werd nog versneld door het door de Duitsers aan de stad Rotterdam gestelde ultimatum en het daarop gevolgde bombardement.

7750 e.v. (*Winkelman*)

Volgens generaal *Winkelman* werd hij op Dinsdag 14 Mei omstreeks tien uur of halfelf telefonisch door de commandant in Rotterdam ervan op de hoogte gesteld, dat deze een ultimatum had ontvangen met een looptijd van twee uur. Toen bleek, dat dit ultimatum een onaanzienlijk stukje papier was, dat niet behoorlijk was ondertekend en geen rangsaanduiding bevatte, heeft de opperbevelhebber geantwoord, dat een vraag in dergelijke vorm niet in behandeling kon worden genomen. Indien de Duitse aanvaller antwoord wenste, behoorde hij een behoorlijk ondertekend stuk te sturen. Vervolgens is een tweede, behoorlijk getekend, ultimatum gekomen, wederom met een looptijd van twee uur.) Dat heeft de heer *Winkelman* toen overwogen en daarop heeft hij vrij gauw bericht aan de commandant van Rotterdam. Ongeveer terzelfder tijd was ook voor Utrecht een dergelijk ultimatum binnengekomen. Voor wat betreft de juiste termijnen, verwijst de heer *Winkelman* naar de brieven, welke hij aan een aantal personen geschreven heeft naar aanleiding van een door *Seyss-Inquart* gehouden redevoering in Rotterdam over de verantwoordelijkheid voor het bombardement op deze stad.²⁾ Uit deze brief blijkt, dat *Seyss-Inquart* in zijn bij gelegenheid van een bezoek aan Rotterdam gehouden rede de vernietiging van een deel van Rotterdam wijt aan onze eigen schuld. Met dit verwijt zegt *Seyss-Inquart* niet de bedoeling te hebben de Nederlandse bevelhebbers te treffen, „omdat ten gevolge van de afwezigheid van de leiding de besluitvaardigheid van deze bevelhebbers zou zijn geremd“. Deze voorstelling van zaken, door *Seyss-Inquart* gegeven, is in strijd met de feiten, zoals deze zich in werkelijkheid hebben voorgedaan en welke de heer *Winkelman* in zijn zo juist vermeld schrijven aldus samenvat:

Op 14 Mei te 10.30 uur ontving de commandant in Rotterdam, kolonel *Scharroo*, een schriftelijk stuk, behelzende een ultimatum om de verdediging onmiddellijk te staken, daar anders de scherpste maatregelen tegen de stad zouden worden genomen. De tijdsduur van dit ultimatum bedroeg 2 uren. Het antwoord moest dus uiterlijk om 12.30 uur zijn ingekomen.

Daar de brief niet ondertekend was en dus de mogelijkheid van mystificatie niet uitgesloten was, heb ik per ommegaande schriftelijk doen weten, dat een dergelijk voorstel alleen dan in overweging kon worden genomen, indien het behoorlijk gewaarmerkt en door een bevoegden commandant zou zijn ondertekend.

Dit antwoord was om 12.15 uur, dus een kwartier vóór het verstrijken van den termijn, te bestemder plaats — Noordereiland bij *Koningsbrug* — aangekomen.

De Nederlandsche kapitein *Bakker* heeft daar echter met een Duitschen overste van *Choltitz* tot 12.35 uur moeten wachten op de aankomst van Deutsche generaals.

Om 13.20 uur is aan kapitein *Bakker* een nieuw, thans behoorlijk ondertekend ultimatum, met een geldigheidsduur van 3 uren, overhandigd. Hiermede is genoemde kapitein in gezelschap van 2 Deutsche officieren naar den Nederlandschen commandant teruggekeerd.

Intusschen was om 13.22 uur bij de nadering van een Duitsch vliegtuigskader op last van den Duitschen luitenant-generaal *Schmidt* een roodo seinpatroon afgeschoten (volgens Deutsche verklaring als teeken, dat het bombardement niet moest worden uitgevoerd) en om 13.25 uur werd dit bij het zuidelijk bruggehoofd van de Willemsbrug in opdracht van een der beide Duitschers, die kapitein *Bakker* vergezelden, herhaald. Desniettegenstaande is het bombardement van 13.30 uur toch begonnen.

Uit het vorenstaande blijkt, dat, indien de Duitschers het voornemen hebben gehad, het bombardement niet te doen doorgaan, de hunnerzijds daartoe getroffen regeling gefaald

¹⁾ De commissie merkt hierbij op, dat het tweede ultimatum een looptijd had van drie uur.

²⁾ Vgl. bijlage 84.

heeft en dat de aan Rotterdam toegebrachte schade in geen geval is te wijten aan mindere besluitvaardigheid van Nederlandse zijde."

Daar het in die tijd voor de heer *Winkelman* niet mogelijk was deze weerlegging van de verdraaiing der feiten, door *Seyss-Inquart* gegeven, door middel van de pers bekend te maken, heeft hij gemeend langs deze schriftelijke weg de Nederlandse weermacht te moeten bevrijden van de ten onrechte op haar geworpen blaam, dat zij de oorzaak van Rotterdams noodlot zou zijn geweest. Indien de Duitsers het bombardement, dat nu, hetzij door een misverstand, hetzij door opzet, heeft plaats gehad, hadden opgehouden tot de termijn van het tweede ultimatum was verstreken, had de heer *Winkelman* vóór het bombardement van Rotterdam gecapituleerd.

16046 (*Oud*)

Een enigszins andere visie op het afwijzen van het eerste ultimatum dan door de heer *Winkelman* in zijn bovenvermelde brief gegeven is, heeft mr. P. J. *Oud*, burgemeester van Rotterdam, bij zijn verhoor aan de commissie voorgelegd. Omstreeks 10 uur werd de heer *Oud* opgebeld, dat er in de buurt van de Maas aan de Hertenkade drie Duitse officieren met een witte vlag stonden, die riepen: „Holland in Ehren, wir haben parlementäre Briefe für den Bürgermeister." De heer *Oud* heeft de commandant van Rotterdam, de heer *Scharroo*, hierop gewezen, waarop deze hem verzocht naar zijn hoofdkwartier te komen. Er was toen juist een Duitse officier gearriveerd, die door de heer *Scharroo* alléén ontvangen werd, daar het een militaire aangelegenheid betrof. Na enige tijd kwam deze uit de kamer van de heer *Scharroo* met twee gele couverts, één gericht aan de militaire commandant, de ander in een raar taaltje, half Duits, half Nederlands, met het opschrift: „Aan die Autoriteiten van den Staat in Rotterdam." Uit deze couverts kwam een volkomen gelijkkluidend ultimatum van de volgende inhoud: ¹⁾

¹⁾ Vgl. bijlage 85.

„Aan de Kommandant van Rotterdam.

Aan Burgemeester en Wethouders en die Autoriteiten van den staat in Rotterdam.

De weerstand, die in het open stad Rotterdam tegen de offensieve der Duitse troepen getoont wordt, noodzaakt mij indien Uwe weerstand niet onmiddelijk gestakt wordt, die doelmatige maatregelen te nemen. Dit kan de volledige vernieling van het stad ten gevolge hebben.

Ik verzoek U als een man die verantwoordingsgevoel bezit, daarop aan te dringen, dat het stad niet dit zware verlies lijden moet.

Als teeken van overeenstemming verzoek ik U dadelijk een parlementaire te sturen, welke die noodige vollinacht bezit.

Indien ik binnen twee uren na de overhandiging van deze mededeeling kern antwoord ontvang, ben ik genoodzakt die scherpste maatregelen van vernieling te nemen.

De Kommandant van de Duitse troepen."

16047 (*Oud*)

Blijkens het stuk inoest binnen twee uur aan de voorwaarde, daarin gesteld, worden voldaan doch er stond geen tijdstip van uitreiking in. Deze uitreiking echter was geschied omtrent halfelf door de Duitse officier op het bureau van kolonel *Scharroo*. In aanwezigheid van de heer *Oud* heeft de heer *Scharroo* de opperbevelhebber opgebeld en instructies gevraagd. Tegelijkertijd verzocht de heer *Oud* ook even de heer *Winkelman* te mogen spreken, hetgeen door deze werd geweigerd. Daarna heeft de heer *Oud* de Commissaris van de Koningin, de heer *van Karnebeek*, opgebeld en er op aangedrongen de stad te sparen als de zaak toch hopeloos was. Intussen was reeds bekend geworden, dat de Koningin en de leden van het Kabinet waren vertrokken. In overeenstemming met een desbetreffend advies van de heer *van Karnebeek* trachtte de heer *Oud* nogmaals telefonisch contact met de heer *Winkelman* te krijgen. Na uitdrukkelijk in het telefoongesprek met de opperbevelhebber gezegd te hebben, dat, wanneer het in verband met het algemeen strategisch belang of in een ander belang van het land nodig zou zijn Rotterdam met de grond gelijk te maken, dit zou moeten gebeuren, heeft hij als burgemeester van Rotterdam gemeend verplicht te zijn er op aan te dringen, dat de stad gespaard zou worden als de zaak toch hopeloos stond en het bombardement toch tot niets meer kon dienen.

Generaal *Winkelman* antwoordde, dat hij alles zou overwegen en op tijd zijn beslissing kenbaar zou maken. Daarna heeft de heer *Oud* overleg gepleegd met de wethouders van Rotterdam of het zaak zou zijn een waarschuwing te geven aan de burgers. Uit vrees een ontzaglijke paniek te veroorzaken heeft men besloten dit niet te doen. Omtrent halfeen bleek uit telefonisch overleg met het bureau van de commandant van Rotterdam, dat er van de zijde van de opperbevelhebber nog geen definitief antwoord was. De heer

16049 (Oud)

Oud werd medegedeeld, dat hij nader bericht zou krijgen zodra er een definitief antwoord was gekomen. Nadat het bombardement had plaats gehad, heeft hij zich begeven naar het militair hoofdkwartier en heeft daar vernomen, dat het antwoord, dat in opdracht van generaal *Winkelman* was gegeven, luidde, dat geen beslissingen konden worden genomen op een ongetekend ultimatum. Verder vroeg generaal *Winkelman* ook de voorwaarden, welke voor de overgave werden gesteld. Op het Rotterdamse hoofdkwartier heeft de heer *Oud* een stuk zien liggen, op de achterzijde waarvan door een Duits generaal voorwaarden stonden geschreven voor de overgave. De ondertekening daarvan luidde „*Schmidt*”. Dit moet het tweede ultimatum geweest zijn doch dit stuk schijnt verdwenen te zijn.

Generaal *Winkelman* had nl. door een Nederlands officier, kapitein *Backer*, omstreeks halféén aan de Duitsers zijn antwoord op het eerste ultimatum laten overhandigen, waarin zijn bezwaren tegen een ongetekend stuk vermeld stonden en waarin hij de voorwaarden vroeg voor de capitulatie van Rotterdam. Op de achterkant van dat antwoord heeft de Duitse generaal *Schmidt* de voorwaarden gezet.

Het verschil in opinie tussen de heer *Oud* en generaal *Winkelman* hierbij is, dat de heer *Oud* de beslissing van de heer *Winkelman* niet in te gaan op een ongetekend stuk aanvechtbaar vindt. Het gevaar voor mystificatie acht de heer *Oud* niet mogelijk, aangezien het stuk was overgebracht door een Duits officier met witte vlag, overeenkomstig krijgsgebruik geblinddoekt. Deze man had dezelfde boodschap ook mondeling kunnen overbrengen, zodat er geen sprake van een mystificatie kon zijn. Strategische redenen zou de heer *Oud* natuurlijk hebben kunnen begrijpen, maar, indien deze geen aanleiding vormden om het ultimatum te rekken, was de argumentatie van een ongetekend ultimatum te zwak, juist wanneer de zaak er inderdaad hopeloos voorstond.

16055 (Oud)

Tijdens de Duitse bezetting heeft de heer *Oud* deze zaak wel besproken met de heer *van Voorst tot Voorst*, de chef staf van de heer *Winkelman*, doch hij heeft er verder ter wille van het algemeen belang over gezwezen. De bespreking met de heer *van Voorst tot Voorst* geschiedde naar aanleiding van de brief van generaal *Winkelman*, welke hem werd toegestuurd met het verzoek deze onder de gemeenteraadsleden te distribueren. De heer *Oud* heeft daar bezwaar tegen aangetekend, omdat hij dan de indruk zou vestigen het met dit schrijven eens te zijn. Hij heeft slechts zijn medewerking in deze verleend door de heer *Winkelzand* de adressen van de raadsleden te verschaffen.

Merkwaardig is voorts het verslag, dat de heer *Oud* doet van een bespreking in September 1940 met generaal *Student*, waarin deze ontkende, dat het bombardement zou worden afgelast, en aan zijn ontkenning toevoegde: U zult het tweede bombardement bedoelen. Uit dit gesprek bleek toen, dat de stad opnieuw gebombardeerd zou zijn 's avonds om 7 uur, als zij zich niet had overgegeven.

Voor het overige vraagt de heer *Oud* zich af, welke de betekenis nog is van een ultimatum, daar de Duitsers ook zonder ultimatum de stad hadden kunnen bombarderen, zoals zij zonder ultimatum Nederland zijn binnengevallen.

Nog afgezien daarvan werd de heer *Oud* in zijn opvatting, dat generaal *Winkelman* eigenlijk het bombardement van Rotterdam had moeten voorkomen, versterkt na het lezen van het memorandum van de heer *Gerbrandy*, waarin duidelijk staat, dat reeds op 13 Mei 1940 de opperbevelhebber had gezegd, dat de raak hopeloos was.

10801 (*Backer*)

De heer *J. D. Backer*, destijds kapitein der genie, die reeds bij de behandeling van het militaire beleid gedurende de Meidagen was gehoord over de verdediging van Rotterdam, had toen reeds verklaard, dat na het afgeven van het tweede ultimatum tengevolge van het verbreken van de telefonische verbinding met Den Haag, kolonel *Scharroo* alleen een beslissing had moeten nemen. Zij — dat zijn de op het bureau aanwezige officieren — hadden dit met z'n allen besproken. Generaal *Winkelman* daarentegen had met betrekking tot het tweede ultimatum verklaard, dat hij dat toen heeft overwogen en dat hij „vrij gauw” bericht heeft gestuurd aan de commandant van Rotterdam. Afgezien van het feit, dat de heer *Backer* de mededeling van de heer *Winkelman*, dat het tweede ultimatum binnen twee uur zou verlopen, heeft gecorrigeerd in die zin, dat deze termijn drie uur was, constateerde de commissie ook een tegenspraak tussen de verklaring van de heer *Backer*, dat kolonel *Scharroo* tengevolge van het verbreken van de telefonische verbinding alleen een beslissing heeft genomen, en de verklaring van de heer *Winkelman*, dat hij „vrij gauw” bericht had gestuurd. De heer *Backer*, hierover nader door de commissie gehoord, heeft echter deze tegenspraak weten op te lossen. Toen hij bij de commandopost met het tweede ultimatum was teruggekeerd, was de toenmalige overste van de generale staf *Wilson* daar aanwezig. Deze heeft toen aan kolonel *Scharroo* verlof

7751 (*Winkelman*)

25163 (*Backer*)

gevraagd met zijn officieren terug te keren naar Den Haag en heeft, weggaande, gezegd: Ik zal nog trachten een bevestiging van de goedkeuring van de capitulatie door de opperbevelhebber naar Rotterdam te zenden. Intussen werd de beslissing door kolonel *Scharroo* genomen en toen zij bezig waren de capitulatie aan te bieden op het Noordereiland, bereikte de goedkeuring van het hoofdkwartier via een koerier de commandopost van Rotterdam. Aangezien overste *Wilson* omstreeks drie uur Rotterdam heeft verlaten, moet het ongeveer vier uur geweest zijn, toen generaal *Winkelman* het bericht van de capitulatie van Rotterdam vernam. Inderdaad was dus de telefonische verbinding met Den Haag verbroken en inderdaad heeft ook de heer *Winkelman* „vrij gauw" geantwoord: Ik ga met dat tweede ultimatum akkoord.

Intussen werden door de heer P. W. *Scharroo*, destijds kolonel der genie en commandant van Rotterdam, tijdens zijn verhoor aan de commissie twee documenten overhandigd¹⁾ met betrekking tot deze gebeurtenissen in Rotterdam. Het ene²⁾ is een puntsgewijze opsomming in chronologische volgorde van het contact met de Duitsers van 10.30 uur af tot des avonds 19 uur. Het andere³⁾ bevat een aantal opmerkingen van de heer *Scharroo* in verband met verklaringen, door *Göring* en *Kesselring* te Neurenberg afgelegd, inzake de coördinatie van de Duitse troepenafdelingen voor Rotterdam. Beide stukken hebben blijkbaar ten grondslag gelegen aan de behandeling van het hoofdstuk over het bombardement en de overgave van Rotterdam in het „Beknopt overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht", samengesteld door de sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf, naar welk werk de commissie, voor zover het historische bijzonderheden betreft, korthedshalve verwijzen wil.

Tegenover de bewering van *Göving*, dat het bombardement slechts op militaire doelen heeft plaats gehad en noodzakelijk was om parachutisten in Rotterdam te ontzetten, stelt de heer *Scharroo*, dat slechts een tiental parachutisten zich had weten te handhaven in het gebouw van de Nationale Levensverzekering Maatschappij aan de Boompjes, nabij de Willemsbrug. Het waren de enige Duitse militaire eenheden, die zich op het tijdstip van het bombardement in Rotterdam ten noorden van de Maas bevonden en, zoals bekend, zijn de bommen in Rotterdam niet op militaire doelen maar op woonwijken in verschillende delen van de stad gevallen. Naar de overtuiging van de heer *Scharroo* is het plan tot het bombardement niet uitgegaan van de commandant van het aanvallende armée-corps, doch is het in Duitsland gelast en daarna doorgevoerd tegen de wens van de commandant van de troepen voor Rotterdam in en zonder aandacht te schenken aan diens duidelijk waarneembare pogingen om op het beslissende ogenblik het bombardement nog te keren. De voorstelling van zaken, door *Seyss-Inquart* over de vernietiging van Rotterdam gegeven, behoeft niet verder te worden besproken, daar reeds uit de hierboven vermelde gegevens genoegzaam bewezen is, dat deze volkomen onwaar is. *Göring* heeft getracht de verantwoordelijkheid voor de vernietiging van Rotterdam van zich af te schuiven op de volgende gronden:

1. er zouden van twee zijden onderhandelingen zijn gevoerd over een eventuele capitulatie, en wel door de commandant van het armée-corps buiten Rotterdam en door de commandant van de parachutisten, die zich in Rotterdam zou hebben bevonden; een en ander zou verwarring hebben gegeven;
2. de verbinding tussen de commandant van de aanvalstroepen en het luchteskader zou hebben gefaald.

Ten opzichte van punt 1 merkt de heer *Scharroo* in bovenvermeld stuk op⁴⁾, dat de commandant der parachutisten niet in Rotterdam was doch in Feijenoord en dat beide door *Göring* genoemde commandanten aanwezig waren bij de bespreking met de Nederlandse parlementair te 12.35 uur op het Noordereiland bij de Koningsbrug en met betrekking tot het tweede punt, dat de rode lichtkogels overal in Rotterdam te zien geweest zijn, zodat het uitgesloten is, dat het luchteskader ze niet heeft waargenomen. Bovendien zou *Kesselring* verklaard hebben, dat de berichten over de doelmatigheid en de juiste plaatsing van de bommen bovenmatig snel kwamen. In dat geval is het verwonderlijk, dat er wel radiocontact was voor de berichten, dat de stad in brand stond, doch niet voor de zo belangrijke mededeling, dat het bombardement niet vóór 16.20 uur zou mogen worden uitgevoerd. Tenslotte kan de opmerking van *Göring*, dat de uitbreiding van de brand een gevolg geweest zou zijn van het in brand raken van een margarinefabriek, tengevolge waarvan door wegstromende olie de brand verder zou zijn uitgebreid, naar het rijk der fabelen verwezen worden, aangezien een dergelijke fabriek in Rotterdam niet aanwezig was.

De heer *Scharroo* heeft aan de hand van deze beide stukken bij zijn verhoor nog eens mondeling de toedracht van zaken uiteengezet. Het eerste stuk toelichtend, verklaart hij, dat het vrij lang geduurd

¹⁾ Bijlagen 86 en 87.

²⁾ Bijlage 86.

³⁾ Bijlage 87.

⁴⁾ Bijlage 87.

heeft, voordat de beslissing op het eerste ultimatum uit Den Haag van generaal *Winkelman* ontvangen werd. Doch dit uitblijven heeft geen nadelige invloed gehad, want om 12.15 uur, dus ruim vóór de tijd, die was vastgesteld in het ultimatum, was de door de heer *Scharroo* daartoe aangewezen kapitein *Backer* op het Noordereiland aanwezig met een schriftelijk antwoord. De heer *Scharroo* weet niet met zekerheid te zeggen, of generaal *Schmidt* de capitulatievoorwaarden op de achterkant van dit antwoord heeft geschreven.

Nadat kapitein *Backer* om 13.20 uur met de nieuwe capitulatievoorwaarden, waarop uiterlijk om 15.20 uur weer antwoord moest zijn ingediend, na een verschrikkelijke tocht door het intussen gebombardeerde Rotterdam op het bureau was teruggekeerd, moest door de heer *Scharroo* zelf de beslissing genomen worden, daar de telefoonverbinding met het algemeen hoofdkwartier in Den Haag verbroken was. Bij zijn overwegingen is hij uitgegaan van de gedachte, dat, indien hij niet capituleerde, Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Haarlem hetzelfde lot zouden ondergaan als Rotterdam. Hiermede was namelijk zowel 's morgens door de parlementair op zijn bureau als door de onderhandelaars op het Noordereiland bedreigd. Verder was voor hem een beweegreden, dat hij geen hulp kon krijgen ter versterking van zijn volkomen ontoereikende troepenmacht. Hij heeft daarop om circa 15 uur enige officieren, onder wie overste *Wilson* en kapitein *Paters*, naar Den Haag gestuurd. Zelf is de heer *Scharroo* daarop met kapitein *Backer* naar het Noordereiland gegaan om te capituleren. Hij kwam daar om 15.50 aan. Vervolgens is hij naar de graansilo in de Maashaven gebracht, waar besprekingen over de capitulatie zijn gevoerd. Er is van de capitulatie van Rotterdam geen schriftelijk stuk opgemaakt. Ook het overleg des avonds om 19 uur over het afvoeren van krijgsgevangenen en de verdere regeling van de capitulatie is mondeling geschied. Toen de heer *Scharroo* omstreeks zes uur terugkeerde op zijn commandopost, was kapitein *Paters* uit Den Haag intussen op zijn bureau geweest om de goedkeuring van de heer *Winkelman* te brengen.

Gewezen op het merkwaardige feit, dat er blijkbaar goed contact was tussen de Duitse instantie, die het antwoord op het ultimatum moest ontvangen, en de instantie, die de vliegtuigskaders moest wegsturen, zo goed nl., dat het uitstel van het eerste ultimatum, dat om halféén afliep, wel tijdig kon worden doorgegeven, meent de heer *Scharroo*, dat dit contact vermoedelijk radiotelegrafisch was. Op de vraag, waartoe dan om halftwee die lichtkogels dienden, geeft deze getuige als zijn oordeel, dat men van Duitsland uit de stad kapot wilde hebben; men moest er door! Tot zover de heer *Scharroo*.

Het hierboven door de heer Oud opgeworpen probleem is een kwestie van oorlogsrecht. Teneinde een zo goed mogelijk inzicht te verkrijgen in dit netelige vraagstuk, meende de commissie niet beter te kunnen doen dan een deskundige op dit gebied daarover naar zijn oordeel te vragen.

Zij nodigde hiertoe uit prof. mr. dr. J. P. A. *François*, raadviseur aan het Departement van Buitenlandse Zaken. Deze deskundige verklaarde, dat er in het volkenrecht geen enkele regel is, die eist, dat een ultimatum ondertekend moet zijn. Een dergelijk voorschrift bestaat niet. Hij voegde er zelfs aan toe, dat in het algemeen in het diplomatieke verkeer vrij veel met ongetekende stukken wordt gewerkt, veel meer dan in het civiele verkeer. Het enige is, dat de authenticiteit van het stuk moet vaststaan, zodat er geen enkele twijfel over bestaat, dat het afkomstig is van degene waarvan wordt gepretendeerd, dat het afkomstig is. In concreto sprekende over het stuk, dat door de Duitse troepencommandant aan generaal *Winkelman* was voorgelegd, verklaart de heer *François*, dat dit wel een zonderling geschrift is en dat hij begrijpen kan, dat de verantwoordelijke man aarzelde over de vraag of hij dit als een authentiek geschrift van de bevelhebber van de troepen moest beschouwen. Het leek de heer *François*, dat de opperbevelhebber gerechtvaardigd is geweest, na ontvangst van een dergelijk stuk, zich eerst zekerheid te verschaffen of dit authentiek was. In deze opvatting wordt deze deskundige versterkt door het feit, dat de Duitsers het niet gek hebben gevonden, dat het is teruggekomen, doch een nieuw papier hebben gegeven en een nieuwe termijn hebben gesteld. Hierin ligt van hun zijde de erkenning van de fout van het eerste, ongetekende, stuk. De heer *François* zou niet durven beweren, dat het onder die omstandigheden een vereiste was, dat de opperbevelhebber aldus handelde, doch deze is in zijn houding volkomen gerechtvaardigd geweest door het wel te doen. Gevraagd naar de betekenis van de omstandigheden, waaronder dit ultimatum werd aangeboden en welke hierop neerkomen, dat de Duitse parlementair met een witte vlag over de brug is gekomen en daarna naar de kantonnementencommandant op de andere oever van de Maas geleid is, waaruit mag blijken, dat de Duitsers toch iemand als zodanig hadden laten gaan met een witte vlag, is de heer *François* de opvatting toegedaan, dat dit niet uitsluit, dat er een opzet zou kunnen zijn geweest van

32485 (*Scharroo*)

25219 e.v. (*François*)

25223 (*François*)

lagere officier., die dachten: misschien lopen zij er in. De overwegingen van de zijde van het Nederlandse opperbevel, dat hier wel-ucht behalve van een poging tot intimidatie ook van een poging tot mystificatie sprake kon zijn en dat men de kans liep alle vergoten bloed en alle door de Rotterdamse troepen en bevolking ten toon gespreide energie in één ogenblik van zwakte te verspelen, acht de heer *François* zeer deugdelijke motieven.

Hetgeen voor de heer *François* echter nog een twijfelachtig punt in deze zaak is gebleven, is het lange tijdsverloop tussen het aanbieden van het eerste ultimatum en het overhandigen van het antwoord van de opperbevelhebber daarop. Vijf minuten over halfelf toch heeft de opperbevelhebber het bericht gekregen, terwijl om kwart vóór 12 in Rotterdam bericht werd ontvangen dat er niet op kon worden ingegaan. Dat is dus bijna vijf kwartier om tot de conclusie te komen, dat op een ongetekend document niet kon worden ingegaan. Waar zoveel op het spel stond, vraagt de heer *François* zich af, of dit niet heel lang is geweest, temeer daar het ultimatum in twee uur afliep, zodat elke minuut waarde had.

25229 (*François*)

Tenslotte vat de heer *François* zijn conclusie aldus samen, dat bij gebrek aan algemeen erkende regels alleen van geval tot geval geoordeeld kan worden en vervolgens dat, gezien de omstandigheden en de inhoud van het stuk, het begrijpelijk is, dat generaal *Winkelman* hier een gerechtvaardigde twijfel koesterde en zeer ernstig de tegenkant, die aan deze zaak zat, nl., dat men hogere belangen zou hebben geschaad als men er ten onrechte op was ingegaan, heeft overwogen.

25453 (*Winkelman*)

Omtrent de vijf kwartier, die nodig waren geweest om in Den Haag op het algemeen hoofdkwartier tot een beslissing te komen inzake de capitulatie van Rotterdam, verklaart de heer *Winkelman* zelf, dat hij deze tijd gebezigd heeft om er over na te denken. Hij vindt het redelijk dat men, voor een dergelijke belangrijke vraag geplaatst, zich de nodige tijd gunt voor rijpe overweging. Bepaalde besprekingen heeft hij in die tussentijd niet gevoerd. Alleen de heer *van Voorst tot Voorst* was er bij. Ieder heeft zijn gedachten er over laten gaan en tenslotte heeft hij gezegd: dit zullen wij antwoorden. Dat kan zeer wel een uur geduurd hebben. Tot zover de heer *Winkelman* over dit punt.

25165 (*Backer*)

Door de verklaring van de heer *Backer*, dat de goedkeuring van de opperbevelhebber voor de capitulatie van Rotterdam na het tweede ultimatum omstreeks 4 uur in de namiddag moet zijn verleend, was er enige twijfel bij de commissie ontstaan over de vraag of er door generaal *Winkelman* wel een afzonderlijk fiat voor de capitulatie van Rotterdam gegeven was en of het toen niet reeds zo ver was, dat het besluit tot algehele capitulatie een voldongen feit was.

25349 e.v. (*van Voorst tot Voorst*)

De heer *van Voorst tot Voorst*, hiernaar gevraagd, kijkt voor wat aangaat het tijdstip, waarop het fiat voor de capitulatie van Rotterdam gegeven was, enigszins af van de voorstelling van zaken, zoals zij door de heer *Backer* was gegeven en meent dat dit fiat van de heer *Winkelman* reeds omtrent 3 uur was verleend. Hoe het ook zij, de heer *van Voorst tot Voorst* herinnert zich positief, dat er twee gescheiden handelingen zijn geweest, want volgens zijn herinnering zou na de kwestie-Rotterdam onmiddellijk de kwestie-Utrecht, waar eveneens een Duits parlementair was verschenen met een binnen twee uur aflopend ultimatum, in bespreking gekomen zijn. Dit nieuwe feit, nog versterkt door de mededeling, dat de Fransen ons grondgebied hadden verlaten, gaf de opperbevelhebber na overleg met enige opperofficieren aanleiding tot de algehele capitulatie te besluiten. Op grond van de capitulatie van Rotterdam alléén zou generaal *Winkelman* niet hebben gecapituleerd.

25440 e.v. (*Winkelman*)

De heer *Winkelman*, in tweede instantie, op de hoogte gebracht van het feit, dat tengevolge van liet bombardement van Rotterdam er geen telefonisch contact meer bestond tussen het algemeen hoofdkwartier en de commandopost van Rotterdam en dat derhalve zijn eerst afgelegde verklaring, dat hij de commandant van Rotterdam „vrij gauw” bericht had teruggestuurd over het tweede ultimatum, niet geheel juist kan zijn, erkent dat de voorstelling van zaken met betrekking tot de capitulatie van Rotterdam, zoals zij door de heer *Backer* is gegeven en door de heer *van Voorst tot Voorst* werd bevestigd en aangevuld (de heer *Scharroo* was toen nog niet door de commissie gehoord) zeer waarschijnlijk te achten is. De heer *Winkelman* heeft echter in de middag van 14 Mei niet geweten, hoe het bericht over het tweede ultimatum op het algemeen hoofdkwartier is gekomen. Hij heeft eerst later vernomen, dat de telefonische verbinding met Rotterdam verbroken was en dat het bericht door overste *Wilson* naar Den Haag was overgebracht. Hij heeft inderdaad „vrij gauw”, nadat hij van het tweede ultimatum kennis had gekregen, zijn beslissing doorgegeven. Toen wist hij echter nog niet, dat kolonel *Scharroo* reeds besloten had zelfstandig te capituleren. De beslissing over de capitulatie van Rotterdam heeft hij in ieder geval afzonderlijk van het besluit tot algehele capitulatie genomen.

7758 e.v. (*Winkelman*)

¹⁾ De tekst van dit bevel is te vinden op blz. 67 van die verslag.

²⁾ Bijlage 88.

8979 (*Heeris*)

25353 (*van Voorst tot Voorst*)

7749 (*Winkelman*)

³⁾ Vgl. bijlage 88.

Na het bekend worden van het feit, dat ook bij Utrecht Duitse parlementairs waren verschenen met een ultimatum voor deze stad, werd op het algemeen hoofdkwartier overwogen of het tijdstip voor de algehele capitulatie was aangebroken. Abusievelijk verklaarde generaal *Winkelman* in zijn verhoor op 14 April 1948, dat dit omstreeks 4 uur geweest zou zijn. Zowel uit het bevel aan de ondercommandanten tot staking van de vijandelikheden¹⁾ als uit een toelichting op de capitulatie-overeenkomst, door het hoofd van de juridische afdeling van het algemeen hoofdkwartier, mr. J. D. *Schepers*, geschreven²⁾ en de commissie overhandigd, blijkt, dat dit bevel aan de onderbevelhebbers om 16.50 uur is overgeseind. De heer *Wirzkelman* heeft alvorens de beslissing te nemen daarover getelefoneerd met de commandanten van het veldleger en van de vesting Holland om te vernemen hoe de toestand was. Daarop heeft hij persoonlijk het besluit genomen.

Contact met de Regering heeft hij niet gezocht. In de eerste plaats niet, omdat hij niet wist, waar de Regering zich bevond en vervolgens omdat hij, zowel het hoogste burgerlijk als militair gezag dragende, volkomen bevoegd was deze persoonlijke en moeilijke beslissing te nemen.

De heer *Heeris* meent te weten, dat er die middag op het hoofdkwartier een bijeenkomst is geweest, waar alle bereikbare opper-officieren hun oordeel gevraagd is over de noodzakelijkheid van een capitulatie.

De heer van *Voorst tot Voorst* vermeldt eveneens, dat na het binnenkomen van het ultimatum betreffende een bombardement op Utrecht door de heer *Winkelman* enkele opper-officieren zijn geraadpleegd.

Als motieven voor de beslissing te capituleren komen naar voren het bombardement van Rotterdam, het ultimatum betreffende een bombardement van Utrecht alsmede de toestand in het gehele land.

Nadat eenmaal het capitulatie-besluit was genomen en het daartoe strekkende telexbericht aan de onderbevelhebbers was uitgegaan met opdracht, dat deze elk voor zich een parlementair naar de tegenover hen staande Duitse Bevelhebber zou zenden om dit besluit mede te delen, achtte generaal *Winkelman*³⁾ deze wijze van in verbinding treden met de Duitse bevelhebber niet afdoende en besloot hij te trachten dit door middel van de Duitse gezant te bewerkstelligen. Te ongeveer 19 uur werd deze gezant door luitenant-generaal b.d. *Schuurman* officieel met het besluit van de opperbevelhebber in kennis gesteld. Daarna volgde, in overleg met de Duitse militaire attaché's, een mededeling door radio-Hilversum.

De letterlijke tekst van de door de heer *Schepers* verschafte toelichting vermeldt met betrekking tot het verdere verloop van zaken:

„Als gevolg daarvan verscheen 15 Mei te ± 5.00 een Duits officier op het A.H.K., die het bericht bracht, dat generaal *Winkelman* te 8.20 bij de Maasbrug te Rotterdam werd verwacht.

Te ± 7.15 vertrokken generaal *Winkelman*, generaal baron van *Voorst tot Voorst*, luitenant ter zee v. *Doorninck* en ondergetekende.

Te Rijsoord vroeg generaal *vorz Küchler* of generaal *Winkelman* gerechtigd was om namens de gehele weermacht te spreken en of zijn bevelen zouden worden opgevolgd.

Generaal *Winkelman* verlikaarde gerechtigd te zijn op te treden voor de weermacht in het rechtsgebied in Europa met uitzondering van Zeeland en dat zijn bevelen zouden worden nagekomen.

Daarna werden de voorwaarden voor de overgave punt voor punt voorgelezen. Tegen een enkele heeft generaal *Winkelmarz* bezwaren gemaakt, waarna de tekst werd gewijzigd (de bepaling omtrent Nederlandse vliegtuigbemanningen in het buitenland -- deze zouden eerst als franc-tireurs worden beschouwd).

Alvorens zijn handtekening te plaatsen heeft generaal *Winkelman* nog twee punten naar voren gebracht:

1) dat luitenant-generaal *Schuurman* buiten het krijgsgevangenschap moest blijven. Hij was niet in actieve dienst en had alleen de mededeling aan de Duitse Gezant gedaan, waardoor zijn naam in de pers was verschenen;

2) dat een deel van het materieel in de avond van 14 Mei vernield was.

Beide punten zijn aanvaard.

Daarna vroegen de verschillende aangewezen Duitse autoriteiten met wie zij verder moesten onderhandelen.

Generaal *Winkelman* verwees gen.-maj. *Schlieper* voor de overname van het materieel naar gen.-maj. *Hasselmann*; Kapitänleutnant zur See *Hain* werd naar Sch.b.N. *Heeris* verwezen.

In de middag van 15 Mei hebben deze conferenties plaats gehad.

Gen. maj. *Hasselmann* heeft het door gen. maj. *Schlieper* voorgelezen stuk aanvaard; Sch.b.N. *Heeris* werd het Zusatz-protocoll ter tekening voorgelegd.

Sch.b.N. *Heeris* verkeerde in de mening, dat dit alles in Rijnsoord was besproken — hetgeen niet het geval is geweest — zodat hij er niet over onderhandelde, maar het aanvaardde.

Tengevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelmann* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatz-protocoll”, toen bleek, dat het militaire personeel van de marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd.

Aangezien gen. maj. *Schlieper* ook voor de „Verwaltung” was aangewezen zijn in de „Verhandlungspunkte”, zoals deze door gen. maj. *Hasselmann* zijn aanvaard, verschillende bestuursbepalingen opgenomen.”

Aldus de uiteenzetting van deze gebeurtenissen in het stuk van mr. J. D. *Schepers*, destijds kapitein van de generale staf, welk stuk gedateerd is 19 Augustus 1940.

7771 e.v. (*Winkelmann*)

Deze voorstelling van zaken werd als juist bevestigd door de heer *Winkelmann* met deze toevoegingen, dat, in Rijnsoord aangekomen, hij de capitulatievoorwaarden voor het eerst onder de ogen kreeg en dat de aanvullende documenten niet door hem zijn getekend. Slechts de voorwaarden werden — en wel in het Duits — voorgelezen. De heer *Winkelmann* heeft toen bezwaar gemaakt tegen de bepaling, dat hij vliegers, die naar Engeland waren vertrokken, moest laten terugkeren en dat zij, wanneer zij daaraan niet zouden voldoen, als franc-tireurs zouden worden behandeld. Hij tekende hiertegen bezwaar aan, omdat het onuitvoerbaar was. Bovendien was het in strijd met het oorlogsrecht. Dit punt is aanvaard en deze clause is vervallen. Bovendien heeft hij voor de gepensioneerde generaal *Schuurman* vrijstelling van krijgsgevangenschap verkregen, omdat deze niet in actieve dienst was hersteld. De beide andere stukken, de „Verhandlungspunkte” en het „Zusatzprotokoll”, waren toen niet aanwezig. Het laatste is dezelfde middag of de volgende morgen meegebracht door *Hain*, die het afzonderlijk besproken heeft met de toenmalige schout bij nacht *Heeris*, die in de veronderstelling verkeerde, dat de opperbevelhebber het in Rijnsoord had behandeld en aat aldus was overeengekomen. Op grond daarvan is gewerkt; het heeft in ieder geval in de praktijk geen kwade gevolgen gehad. Een dag of drie, vier na de capitulatie is de heer *Winkelmann* in een gesprek met schout bij nacht *Heeris* gebleken, dat het zo gegaan was. Toen hoorde de heer *Winkelmann* voor het eerst van het „Zusatzprotokoll”.

Het verschil tussen de „Verhandlungspunkte” en het „Zusatzprotokoll” wordt door de heer *Winkelmann* aldus gezien. Het eerste is in hoofdzaak de verdere uitwerking voor de overgave en overname voor wat betreft de landmacht en het ander was een apart stuk met gelijke strekking voor de marine. Geen van beide stukken is dus door hem ondertekend. Hij kan niet verklaren in hoeverre deze stukken door de Duitsers eenzijdig zijn vastgesteld, daar het volgens hem niet onmogelijk zou zijn, dat de daarbij betrokken Nederlandse officieren bij het overleg in de bepalingen veranderingen hebben kunnen brengen.

Een ondertekend exemplaar van de capitulatievoorwaarden is door de heer *Winkelmann* voor zijn persoonlijk gebruik in de brandkast op zijn hoofdkwartier gelegd. Toen hij later door de Duitsers onverschuld uit zijn huis gehaald werd, heeft hij de sleutels daarvan aan zijn vrouw gegeven. Daarna is ook de chef van zijn staf weggevoerd. Hij weet niet wat er verder met die brandkast gebeurd is, maar de stukken zijn er niet meer. Er bestonden ongetekende afschriften van de capitulatievoorwaarden. Zulk een afschrift heeft de heer *Winkelmann* aan professor *Verzijl* gegeven. De tekst, zoals die voorkomt in het artikel van deze laatste over de capitulatie in „Onderdrukking en Verzet” op blz. 264 e.v., verklaart de heer *Winkelmann* conform het origineel te zijn.

8983 (*Heeris*)

Met betrekking tot de capitulatie deelt de heer *Heeris* mede, dat hij niet mee geweest is naar Rijnsoord doch, toen de opperbevelhebber terugkwam, bij deze werd ontboden en de opdracht kreeg naar het Hotel des Indes te gaan. Hij zou daar de Duitse kapitein ter zee *Hain* vinden, die een apart protocol voor de capitulatie van de Marine had, dat hij moest behandelen en tekenen. Daar *Hain* niet aanwezig was, is hij naar zijn eigen bureau teüggegaan en werd daar omstreeks één uur opgebeld met het verzoek zich te vervoegen bij het bureau van de Duitse marine-attaché. Daar heeft hij toen met admiraal *Hintzmann* en kapitein ter zee *Hain* de zaak besproken.

25454 e.v. (*Winkelmann*)

Hier bleek dus van een duidelijke tegenspraak tussen hetgeen de heren *Winkelmann* en *Heeris* verklaard hadden; een tegenspraak, welke hierop neerkomt, dat Generaal *Winkelmann* zegt pas een dag of drie, vier na de capitulatie van het „Zusatzprotokoll” gehoord te hebben in een gesprek met de heer *Heeris*, terwijl deze van zijn kant

25260 e.v. (*Heeris*)

25455 e.v. (*Winkelman*)

¹⁾ Bijlage 89.

25263 e.v. (*Heeris*)

¹⁾ Zie de tekst met vertaling in „Onderdrukking en Verzet”, Amsterdam, 1948, blz. 264 e.v.

25359 e.v. (*van Voorst tot Voorst*)

het aldus voorstelt, dat generaal *Winkelman* hem in de ochtend van de 15de, teruggekeerd van Rijsoord, de opdracht heeft gegeven een apart protocol voor de capitulatie van de marine met de Duitsers te gaan behandelen en tekenen.

De heer *Heeris* bleef in tweede instantie bij zijn voorstelling van zaken, dat generaal *Winkelman* hem op de dag van de capitulatie opdracht heeft gegeven het „Zusatzprotokoll” te tekenen.

In een later verhoor heeft generaal *Winkelman* verklaard, dat hij het mogelijk acht, dat hij, na terugkeer uit Rijsoord, de heer *Heeris* gezegd heeft zich in verbinding te stellen met *Hain*, voor wat betreft de afwerking van een en ander, zonder er idee van te hebben, dat daarvan een stuk op tafel zou komen, evenmin als hij dat geweten heeft van de „Verhandlungspunkte”, die aan generaal *Hasselmaa* zijn voorgelegd. Het is dus mogelijk, zo verklaart de heer *Winkelman*, dat de heer *Heeris* het zo heeft opgevat, dat generaal *Winkelman* reeds van het bestaan van dit afzonderlijke stuk op de hoogte is geweest, doch dit is dan in strijd met de werkelijkheid.

De heer *Heeris* heeft in een schrijven ¹⁾ aan de commissie dd. 13 November 1948 zijn lezing in deze nog nader toegelicht.

Omtrent het verloop van zaken tijdens de bespreking, die hij met de Duitsers heeft gehad, deelt de heer *Heeris* nog mede, dat er discussie is geweest over het vijfde punt van het „Zusatzprotokoll”, waarin o.a. vermeld staat:

„Havenautoriteiten en havenpolitie dragen de verantwoordelijkheid voor het verhinderen van sabotage aan havenwerken, loodsen, kranen, werkplaatsen en sluizen. Particuliere bedrijven moeten op volle kracht verder werken.

Als reeds vernielingen zijn aangebracht, moeten de herstelwerkzaamheden terstond een aanvang nemen.” ²⁾

De heer *Heeris* heeft bij die bespreking uitdrukkelijk gezegd, dat hij met particuliere en gemeentelijke havenwerken niets maar dan ook niets had te maken, waarop de Duitse marine hem te kennen gaf niet niet iedereen afzonderlijk te kunnen onderhandelen en hem voor de naleving verantwoordelijk stelde. Tenslotte verklaart de heer *Heeris* het „Zusatzprotokoll” ongewijzigd ondertekend te hebben. In dit verband sprekende over de voorstelling van zaken, zoals zij in het hierboven vermelde stuk van de heer *Schepers* gegeven is, acht de heer *Heeris* deze niet geheel juist, o.a. omdat de heer *Schepers* daarin geschreven heeft, dat schout bij nacht *Heeris* over het „Zusatzprotokoll” niet onderhandelde maar het aanvaardde. De heer *Heeris* heeft wel degelijk zijn bezwaren geuit en er tegenover de Duitsers opmerkingen over gemaakt; hij is er uren over bezig geweest. Op de door de commissie gestelde vraag of het dan niet in de lijn gelegen had *Hain* te laten verklaren, dat hij met de veranderingen accoord ging of wel andere reserves te maken, mogelijkerwijze zelfs zinnen te schrappen, zegt de heer *Heeris*, dat *Hain* op zijn bezwaren niet in wilde gaan en dat hij het toen maar over zijn kant heeft laten gaan, omdat hij dacht, dat deze bepaling van zelf zou worden vergeten als *Hain* ook tot de conclusie zou komen, dat de marine er niets mee te maken had.

Ten aanzien van de passage in de notities van de heer *Schepers*, aldus luidende:

„Tengevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelman* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatzprotokoll” toen bleek, dat het militaire personeel van de marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd.”,

wijst de heer *Heeris* op een misverstand. Immers op de marinewerf in Den Helder was geen militair personeel; daar was burgerpersoneel. De directeur was een burger. Op deze werf behoorden slechts enkele mensen in het torpedo-atelier tot het marinepersoneel; eveneens waren daar slechts enkele militaire geschutmakers in de geschutmakerij, maar voor de rest was het personeel van de werf burgerpersoneel. Uitdrukkelijk verklaart de heer *Heeris*, dat hij het „Zusatzprotokoll” ondertekend heeft, omdat hij aannam, dat de herstellingen in feite zouden moeten geschieden door burgerpersoneel. Het ging hier om punt 2 van het „Zusatzprotokoll”, luidende:

„Op de commandanten rust de verplichting, elke sabotage te verhinderen en reeds aangebrachte beschadigingen tot aan de overneming door de Duitse weermacht weer te herstellen.”

Zulk herstelwerk werd gedaan door het burgerpersoneel van de werf. Hij zou het stuk niet getekend hebben, wanneer hij daar niet van was uitgegaan. De voorstelling van zaken van de heer *Schepers* kan hij dus niet aanvaarden.

De heer *van Voorst tot Voorst* verklaart bij zijn verhoor ten aanzien van de capitulatie te Rijsoord, dat alle punten door

generaal *Winkelman* bestuaerd zijn. Hem bleek dat één punt niet toelaatbaar was. Er werd nl. geëist, dat generaal *Winkelman* de vliegers, die overgestoken waren, zou terugroepen. Indien zij hieraan niet voldeden en in de loop van de oorlog aan de oorlogshandelingen zouden deelnemen, zouden zij als franc-tireurs worden behandeld. Dat kon generaal *Winkelman* niet tolereren. Dat punt is dan ook geschrapt, in die zin, dat de kwestie van het franc-tireurschap er is uitgegaan, maar dat het terugroepen is gebleven.

Blijkens een aantekening, door de heer *van Voorst tot Voorst* bij punt 8 van de capitulatie-voorwaarden gemaakt, in welk punt van Duitse zijde kapitein ter zee *Hain* voor de marine en voor de landmacht generaal-majoor *Schlieper* waren genoemd voor verdere onderhandelingen, zou ook besproken zijn, dat andere functionarissen van de Nederlandse landmacht hierin betrokken zouden worden. Tenslotte echter zijn de „Verhandlungspunkte” alleen getekend door generaal *Hasselmann*, waaruit volgens de heer *van Voorst tot Voorst* blijkt, dat de Duitsers maar raak deden en de boel bij ons in de war stuurden. Wonderlijk is ook dat generaal *Hasselmann* de „Verhandlungspunkte” heeft ondertekend zonder dat hij daarvoor opdracht had van de opperbevelhebber.

De heer *van Voorst tot Voorst* beaamt, dat in de „Verhandlungspunkte” ook dingen voorkwamen, die met het materieel van de landmacht niet veel te maken hadden. Hij herinnert zich, dat hij diezelfde dag omstreeks kwart over twee door de heer *Hasselmann* werd opgebeld met de mededeling, dat de maatregelen ten aanzien van het doden van postduiven en het geld moesten doorgaan. De Nederlandsche Bank en de banken moesten nl. diezelfde middag maatregelen nemen, opdat het geld naar de buitenprovincies terugging en de Reichskreditkassenscheine een koers van f 1 = 1,50 R.M. hadden.

De namen, die later aan beide aanvullende stukken gegeven zijn, zijn in Rijsoord niet genoemd. Voor het luchtwapen is geen apart protocol opgemaakt.

Aan de tegenstelling tussen de heer *Heeris* en generaal *Winkelman* in verband met het tekenen van het „Zusatzprotokoll” heeft de heer *van Voorst tot Voorst* geen herinnering. Niettemin lijkt het hem onwaarschijnlijk, dat de heer *Winkelman* tegen de heer *Heeris* gezegd zou hebben zich naar *Hain* te begeven om een protocol op te maken. Omtrent de besprekingen, die met generaal-majoor *Hasselmann* gehouden zijn, weet de heer *van Voorst tot Voorst* nog te verklaren, dat er daarna verschillende controversen zijn geweest, doch dat later verschillende bepalingen na bespreking werden ingetrokken. Generaal *Hasselmann* heeft geen contact met hem gehad, voordat hij getekend had.

De heer *Winkelman* verklaart in tweede instantie eveneens, dat de ondertekening van de „Verhandlungspunkte” zeer snel haar beslag had gekregen, n.l. nog vóórdat generaal *Hasselmann* kon weten, dat hij door de opperbevelhebber voor het overleg was aangewezen. In verband met het „Zusatzprotokoll” verklaart de heer *Winkelman*, dat het bestaan daarvan na enige dagen door een toevalligheid aan het licht kwam in verband met werkzaamheden aan een werf. De heer *Winkelman* is ook wel van mening, dat de formulering van de heer *Schepers*, dat krijgsgevangenen het herstelwerk aan de marinewerf moesten doen, aanvechtbaar is, gezien het feit, dat het daar werkzame personeel grotendeels uit burgers bestond. Hij merkt daarbij echter op dat het (van Nederlandse kant beschouwd) evenmin geoorloofd is burgerpersoneel als orgaan van een militaire inrichting ten behoeve van de vijand te laten werken. De marinewerf toch is en was zijns inziens een militaire inrichting. Hij vermeldt verder nog, dat de heer *Heeris* weliswaar tenslotte heeft getekend, maar er intussen geen uitvoering aan gegeven heeft.

Mr. J. D. *Schepers*, destijds hoofd van de juridische afdeling van het algemeen hoofdkwartier, in zijn verhoor sprekende over de toelichting op de capitulatie-overeenkomst, door hem gemaakt en gedateerd 19 Augustus 1940, verklaart eveneens de twee bij de capitulatie behorende stukken niet eerder te hebben gezien dan enige dagen na de capitulatie.

Met betrekking tot de bepaling in de derde alinea van punt 2 der capitulatievoorwaarden, luidende: „Nederlandse vliegtuigbemanningen, die zich buiten het Nederlandse territoriale gebied bevinden, moeten naar Nederland terugkeren en zich verbinden niet meer tegen Duitsland te strijden”, deelt de heer *Schepers* mede, dat de aanvankelijk daarbij staande toevoeging, inhoudende, dat deze vliegers anders als franc-tireurs zouden worden beschouwd, er, nadat generaal *Winkelman* bezwaar had gemaakt, uit verdwenen is. Aan het voorschrift zoals dat vermeld staat in de derde alinea van punt 2 is nimmer gevolg gegeven. De order om terug te keren is nooit gegeven. De Duitsers hebben dat rustig aanvaard.

Naar aanleiding van punt 4, waarin staat, dat de vestingen en

25372 (van Voorst tot Voorst)

25454 e.v. (Winkelman)

28152 e.v. (Schepers)

verdedigingswerken (wapenarsenalen, munitiedepôts, oorlogstuigfabrieken, enz.) onbeschadigd overgedragen moesten worden en de commandanten en directeurs ter plaatse moesten blijven en verantwoordelijk waren, is er door generaal *Winkelman* op gewezen, dat er reeds vernielingen hadden plaats gehad. De Duitsers vonden dit begrijpelijk maar schreven voor, dat het na het geven van dit bevel niet meer mocht voorkomen.

Met betrekking tot de uitzonderlijke positie van Zeeland deelt de heer *Schepers* mede, dat er op de 14de Mei 's namiddags bij de uitvaardiging van het bevel om de wapens neer te leggen geen bevel naar Zeeland is gegaan. Er was geen telex-verbinding meer met Zeeland. Bij het bericht, dat generaal *Schuurman* overbracht, was Zeeland eveneens al direct uitgezonderd.

Gevraagd naar de argumenten voor deze beslissing, zegt de heer *Schepers* dit niet precies te weten. Hij gelooft niet het motief, dat generaal *Winkelman* daarvoor aan de Duitse militaire attaché's opgaf, nl. dat hij geen verbinding had met Zeeland, doch gelooft, hoewel hij daar niet zeker van is, dat Zeeland uitgeschakeld werd, omdat H.M. de Koningin eigenlijk van plan was naar Zeeland te gaan. Het argument, dat in Zeeland Franse troepen vochten, kon volgens de heer *Schepers* geen reden zijn voor de Nederlanders om de wapens niet neer te leggen als generaal *Winkelman* dat beval. In dit verband deelt de heer *Schepers* nog mede, dat de gezagsverhouding tussen de Franse en de Nederlandse commandanten in Zeeland niet geregeld was.

Voor het overige bevestigt ook de heer *Schepers*, dat voor de overgave van de Nederlandse luchtmacht geen afzonderlijke regeling door de Duitsers getroffen is.

Ook de heer *Schepers* verklaart, dat de „Verhandlungspunkte” en het „Zusatzprotokoll” in de ochtendbespreking te Rijsoord niet aan generaal *Winkelman* zijn voorgelegd.

Met betrekking tot het misverstand tussen generaal *Winkelman* en de heer *Heeris* is de mening van de heer *Schepers*, dat de heer *Winkelman* aan de heer *Heeris* niet een opdracht kan hebben gegeven, zoals deze laatste die heeft omschreven, omdat generaal *Winkelman* niet wist, dat er nog een stuk op komst was.

Zoals reeds boven werd vermeld heeft vice-admiraal *Heeris* bezwaar gemaakt tegen de voorstelling van zaken, zoals die voorkomt in de toelichting van de heer *Schepers* en waarin het wordt voorgesteld alsof de heer *Heeris* onmiddellijk zou hebben ondertekend zonder te onderhandelen. De heer *Schepers* kan hierop slechts mededelen, dat de toelichting, door hem in Augustus 1940 geschreven, tot stand gekomen is, naar hij aanneemt, in overleg met de marine-staf. Hij acht het waarschijnlijk, dat hij getelefonerd heeft, zowel met het bureau van generaal *Hasselman* als met het bureau van schout bij nacht *Heeris*. Hetzij de heer *Heeris* zelf, hetzij een van de toegevoegde officieren moet dan wel medegedeeld hebben, dat het „Zusatzprotokoll” zo maar getekend is.

Daarna komt de tweede grief ter sprake van admiraal *Heeris* tegen het reeds vermeide overzicht van de heer *Schepers* en wel met betrekking tot de passage:

„Ten gevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelman* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatzprotokoll”, toen bleek, dat het militair personeel van de Marinewerf aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd.”

De heer *Heeris* had hiertegen ingebracht, dat dit niet juist was, omdat het personeel van de marinewerf uit burgerpersoneel bestond en dit burgerpersoneel niet krijgsgevangen was.

De heer *Schepers* is wel geneigd toe te geven, dat het wel niet waar zal zijn, dat militairen de aangebrachte vernielingen herstelden, zodat de omschrijving van de reden misschien enigszins verkeerd is. Hij wijst echter in dit verband op een vergadering, welke op een gegeven ogenblik bij generaal *Winkelman* heeft plaats gehad en waarbij o.m. aanwezig waren: de directeur van het luchtvaartbedrijf, de directeur van de artillerie-inrichtingen, de directeur van de marinewerf en die van de topografische inrichting. Ter sprake is toen gebracht de vraag, wat deze bedrijven op dat ogenblik deden. Toen bleek, dat de marinewerf en de topografische inrichting in opdracht van de Duitsers aan het herstellen van aangerichte vernielingen waren, heeft generaal *Winkelman* dit verboden. Bij dit verbod werd geen onderscheid gemaakt tussen burger- of militair personeel. In dit verband wijst de heer *Schepers* op de conferenties, die generaal *Winkelman* ongeveer in dat zelfde stadium gehad heeft met personen uit Schiedam en vele andere plaatsen over het verrichten van bepaalde arbeid op sommige werven. Hierbij werd de zaak door generaal *Winkelman* ook meer bekeken van de kant van het object, volkomen onafhankelijk van de mensen, die er aan werkten.

28208 e.v. (*Schepers*)

28211 e.v. (*Schepers*)

28217 e.v. (*Schepers*)

Ter verklaring van bovenvermelde onnauwkeurigheden in zijn stuk wijst de heer *Schepers* erop, dat, toen hij dit overzicht schreef in Augustus 1940, zowel de heer *Winkelman* als de heer *Heeris* weg waren.

28226 e.v. (*Schepers*)

Naar aanleiding van het merkwaardige feit, dat in de „Verhandlungspunkte“ verschillende bestuursbepalingen zijn opgenomen, o.a. gelijkstelling van de gulden met 1.50 R.M. en bepalingen tegen prijsopdriving, merkt de heer *Schepers* nog op, dat in de staf van generaal *Hansen* waarschijnlijk iemand geweest is, die bestemd was voor de „Verwaltung“, dus een soort van chef van het militair gezag. Waarschijnlijk is dit generaal-majoor *Schlieper* geweest, doch dat weet hij niet zeker.

a

Mede in verband met het feit, dat er door een bericht in de pers in September 1948 enig misverstand dreigde te ontstaan over de omvang van de capitulatie, hoorde de commissie nog luitenant-generaal b.d. *W. J. C. Schuurman*.

28355 e.v. (*Schuurman*)

In dit bericht was nl. het adres, door burgemeester en wethouders van Middelburg gericht aan de Tweede Kamer van de Staten-Generaal, — waarin zij een meer tegemoetkomende houding inzake de vergoeding van oorlogsschade verzochten op grond van het feit, dat Zeeland een zeer zware tol had moeten betalen in de oorlogsjaren, omdat de strijd daar tot de 17de Mei 1940 is voortgezet, — verkeerd weergegeven. Het werd namelijk in sommige persorganen voorgesteld alsof het argument van burgemeester en wethouders van Middelburg was, dat de oorlog in Zeeland nog was voortgezet in strijd met de capitulatievoorwaarden.

De heer *Schuurman* heeft een duidelijk verslag gegeven van hetgeen door hem in verband met de capitulatie is verricht. In opdracht van generaal *Winkelman* is hij naar de Duitse gezant in het Hotel des Indes gegaan om mededeling te doen van het feit, dat de opperbevelhebber order had gegeven de wapens neer te leggen met uitzondering van Zeeland. Als motieven voor de capitulatie noemt hij het bombarderen van Rotterdam zonder behoorlijke waarschuwing of althans in strijd met de waarschuwing en de bedreiging, dat de stad Utrecht het zelfde lot zou ondergaan. De uitzonderingspositie van Zeeland is, nadat generaal *Winkelman* persoonlijk het besluit tot capitulatie genomen had, besproken in een z.g. Brede Raad, bestaande uit de voornaamste medewerkers van het hoofdkwartier.

De heer *Schuurman* vermeldt zich zelf als degene, die de gedachte, Zeeland buiten de capitulatie te laten vallen, naar voren heeft gebracht. Hij werd daarin echter onmiddellijk bijgevallen door de thans overleden generaal *Van Alphen* en door generaal *Winkelman*. In deze z.g. Brede Raad is in hoofdzaak gesproken over de juiste uitwerking en formulering van het besluit tot capitulatie, alsmede over de vraag, welke mogelijkheden er waren om in contact te komen met de Duitse troepen. Als gevolg van deze bespreking is de heer *Schuurman* naar de Duitse gezant gegaan.

28361 e.v. (*Schuurman*)

Net hoofdmotief voor de uitzondering van Zeeland was volgens generaal *Schuurman*, dat er nog Fransen vochten. Het argument van de mogelijkheid, dat de Koningin naar Zeeland zou gaan, heeft voor de heren *Schuurman* en *van Alphen* niet meegespeeld. Omtrent de gezagsverhoudingen in Zeeland tussen de Nederlandse commandant en de Franse verklaart de heer *Schuurman*, dat daarvoor geen regeling was getroffen. De mededeling, door hem aan de Duitse gezant gedaan, heeft hij mondeling overgebracht. Een schriftelijk geformuleerde opdracht heeft hij niet meegekregen. Tenslotte bevestigt de heer *Schuurman* de juistheid van de mededeling, welke hij in de „Nieuwe Rotterdamse Courant“ van 27 September 1948 gedaan had en welke luidde:

„Op 14 Mei 1940 werd mij door de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht gelast aan de Duitse gezant in Hotel des Indes in Den Haag mede te delen, dat de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht besloten had naar aanleiding van het bombardement van Rotterdam en de dreiging, dat andere steden dat lot zouden delen, waartegen wij geen tegenweer konden stellen, de wapens neer te leggen, met uitzondering van het gebied Zeeland, waar Franse troepen vochten, die niet onder onze bevelen stonden.“

Generaal *Winkelman* heelt bij schrijven¹⁾ d.d. 5 April 1949 aan de commissie medegedeeld, dat Zeeland door hem bij de capitulatie werd uitgesloten op grond van de volgende overwegingen:

1. capitulatie was hier nog niet noodzakelijk;
2. in de hem door H.M. de Koningin verstrekte opdracht was de bescherming van de provincie Zeeland van veel belang genoemd;
3. onze bondgenoten, de Fransen, bevonden zich nog in Zeeland; daarom mochten wij de verdediging aldaar niet zonder noodzaak opgeven.

¹⁾ Bijlage 90.

De commissie tekent hierbij aan, dat het eerste punt van de aan generaal *Winkelman* bij diens optreden als opperbevelhebber verstrekte opdracht als volgt luidde:

1. Ingeval Nederland wordt aangevallen, zal de verdediging in de eerste plaats gericht moeten zijn op de bescherming van het hart des lands, waarbij er naar moet worden gestreefd een zoo groot mogelijk gebied tot het uiterste te behouden.

Voorts moet in het gebied, waar de verdediging niet tot het uiterste kan worden gevoerd — rekening houdende met de beschikbare middelen — een vijandelijk voortdringen zooveel mogelijk worden bemoeilijkt. Daarbij wordt bescherming van de Provincie Zeeland van veel belang geacht.¹⁾

¹⁾ Vgl. Verslag der commissie, deel 1, blz. 104.

De commissie is vrij uitvoerig op het gebeuren van de capitulatie ingegaan. Het kwam haar noodzakelijk voor op een voor ons volksbestaan zo belangrijke gebeurtenis als de capitulatie van 14 Mei 1940, waarvan enerzijds nog niet veel bekend was en waaromtrent anderzijds een aantal controversen bestonden, het volle licht te laten vallen.

De commissie meent, dat door de voor haar afgelegde verklaringen alsmede door de geproduceerde stukken omtrent het feitelijke verloop der capitulatie een redelijk inzicht is verkregen. Een aantal aanvankelijk bestaande kleinere verschillen is door de verhoren tot een oplossing gebracht.

Dit is niet geheel het geval ten aanzien van de controverse tussen de heren *Winkelman* en *Heeris* met betrekking tot de ondertekening van het „Zusatzprotokoll“. De lezing van de heer *Heeris* ten aanzien van de opdracht, die de heer *Winkelman* hem op 15 Mei zou hebben gegeven om het „Zusatzprotokoll“ te tekenen, kan de commissie niet als geheel juist aanvaarden. Er heerst hier, zo meent zij, bij de heer *Heeris* een misverstand met betrekking tot de strekking der woorden van de opperbevelhebber inzake diens opdracht aan de heer *Heeris* om met de Duitser *Hain* over de afwikkeling van de zaken der marine contact op te nemen. Uit de verklaringen van de heren *Winkelman*, van *Voorst tot Voorst* en *Schepers*, in onderling verband beschouwd, blijkt genoegzaam, dat generaal *Winkelman* op 15 Mei 1940 niet geweten heeft, dat er, met betrekking tot de afwikkeling van de overgave der marine, nog een schriftelijk stuk ter tafel zou komen.

Wat betreft de grief van de heer *Oud*, is de commissie van mening, dat de uiteenzetting van prof. *François* in dit netelige vraagstuk verhelderend is geweest. Gezien de omstandigheden, de vorm en de inhoud van het eerste ultimatum, kan de commissie in haar grootst mogelijke meerderheid zich indenken, dat de opperbevelhebber twijfel koesterde aan de authenticiteit van het stuk en de volmacht van de parlementairs, die het op deze wijze aanboden. De vrees voor een mystificatie was niet denkbeeldig te noemen.

Aan de andere kant heeft de commissie oog voor de vrees van Rotterdam's burgemeester, dat op het ogenblik, waarop reeds bekend was, dat de militaire situatie uiterst kritiek was en de Koningin en het Kabinet het land verlaten hadden, ten aanzien van zijn stad nog risico's genomen zouden worden, die in zijn ogen militair slechts van uiterst twijfelachtige waarde zouden kunnen zijn.

De commissie wil niet nalaten haar waardering uit te spreken voor het feit, dat de heer *Oud* aan dit, zijn afwijkend inzicht, gedurende de bezetting geen uiting heeft gegeven en dit eerst thans in discussie brengt bij een instantie, waar hoor en wederhoor mogelijk is. Na overweging van de aangevoerde argumenten nadert de grootst mogelijke meerderheid der commissie evenwel meer tot het inzicht van de heren *Winkelman* en *François* dan tot dat van de heer *Oud*.

Met betrekking tot de door de heer *François* opgeworpen vraag of generaal *Winkelman* voor de bepaling van zijn standpunt ten opzichte van het eerste ultimatum inzake Rotterdam niet te lang de tijd heeft genomen, kan de commissie het met de heer *François* eens zijn, dat het inderdaad om minuten ging. Bij een vluggere afdoening had, achteraf bezien, wellicht de mogelijkheid bestaan, dat de opperbevelhebber vóór de afloop van de termijn, gesteld bij het eerste ultimatum, kennis had gekregen van het tweede en daarop zijn beslissing had kunnen geven. De commissie heeft echter volledig begrip voor de voor een enkel mens nauwelijks te dragen verantwoordelijkheid, die op dat moment op generaal *Winkelman* rustte. Temeer, daar in de gegeven omstandigheden het te nemen besluit niet alleen beslissend was voor het lot van Rotterdam, doch ook voor de strijd in het gehele land en daarmee tevens van invloed op de geallieerde oorlogvoering in haar geheel. En dit, terwijl de opperbevelhebber niet in de gelegenheid was met de Regering overleg te plegen.

Het is de commissie bij haar beschouwingen over de voorgaande op het bombardement van Rotterdam betrekking hebbende vraagstukken niet mogelijk geweest een drfinitief oordeel uit te spreken.

In de eerste plaats is nog veel te weinig bekend van de werkelijke bedoelingen, welke de Duitsers op 14 Mei 1940 met betrekking tot Rotterdam voor ogen stonden. In de tweede plaats komen hierbij in het geding volkenrechtelijke vraagstukken van zeer subtiele aard. Alzijdige beschouwing door bij uitstek deskundigen en afstand nemen, zoals dat alleen door verloop van tijd mogelijk is, zullen voor een gerechtvaardigd en definitief oordeel nodig zijn.

Ten aanzien van het in de middag van 14 Mei door generaal *Winkelman* genomen besluit om met uitzondering van Zeeland de wapens neer te leggen, is de commissie van oordeel, dat dit op dat moment onvermijdelijk was teneinde land en volk te sparen voor eeri onoverzienbare catastrophe, die militair beschouwd van geen betekenis geweest zou zijn.

XXI. Het vertrek van de Marine

Tijdens de verhoren van enkele marine-autoriteiten is de commissie gebleken, dat bij hen het gevoelen bestond, dat in de Meidagen van 1940 de coördinatie van het algemeen hoofdkwartier en de marinestaf, die afzonderlijk gehuisvest was aan de Badhuisweg te Scheveningen, te wensen had gelaten.

9063 (*Furstner*)

Zo verklaarde de heer *Furstner*, dat zijn stafkwartier tijdens de oorlogsdagen over het algemeen heel slecht op de hoogte werd gehouden van de gang van zaken op het algemeen hoofdkwartier. Als reden gaf hij daarvoor op de onbetrouwbaarheid van de telefoon en de moeilijkheden verbonden aan het gaan naar het hoofdkwartier, hetgeen gepaard ging met 13 of 14 keer aanhouden op straat. Hij had over de coördinatie erg te klagen. Dit had betrekking op de verschillende onderdelen van de zeestrijdkrachten, die aan de krijgsvorrichtingen in Nederland deelnamen. Deze immers waren toegevoegd aan de plaatselijke commandanten en deze commandanten stonden rechtstreeks onder de opperbevelhebber. Volgens de heer *Furstner* hield dit niet in, dat hij er direct niets mee te maken had, doch het kwam er zo'n beetje op neer, dat zij operationeel op eigen houtje werkten.

De heer *Furstner* had een tweeledige positie. Hij was chef van de marinestaf en als zodanig hoofd van de afdeling zeemacht van het algemeen hoofdkwartier; bovendien was hij sedert 1938 rechtstreeks ondergeschikt aan de Regering als bevelhebber der zeestrijdkrachten, die niet ter beschikking gesteld werden van de opperbevelhebber van land- en zeemacht voor de verdediging te land.

De klacht van de heer *Furstner* over gebrek aan coördinatie van het algemeen hoofdkwartier en de marinestaf werd door vice-admiraal *Heeris* nog met een ander voorbeeld toegelicht. Volgens de heer *Heeris* zou Dinsdag de 14de Mei 's middags op het hoofdkwartier bij de opperbevelhebber een bijeenkomst geweest zijn, waar o.a. alle bereikbare opperofficieren aanwezig waren en hun oordeel werd gevraagd over de noodzakelijkheid van een capitulatie. De marine is hierin volgens hem niet gekend. Dit heeft hem temeer verbaasd, daar hij zelf die middag bij de opperbevelhebber geweest is om hem het vertrek van admiraal *Furstner* te rapporteren en hem mede te delen, dat hij de dienst van deze had overgenomen. Toen hij daarna, teruggekeerd op zijn eigen hoofdkwartier, van derden de mededeling ontving, dat de Duitsers Rotterdam reeds voorbij waren, belde hij het algemeen hoofdkwartier op, waar hij te horen kreeg niet langs telefonische weg op de hoogte te kunnen worden gesteld. Hierop begaf hij zich naar de opperbevelhebber van wie hij hoorde, dat deze bezig was te capituleren. Hij heeft hierna onmiddellijk nog alles gedaan om de marine weg te sturen.

8979 e.v. (*Heeris*)

De heer *van Voorst tot Voorst* wijst er op, dat dit gebrek aan coördinatie, al vóórdat de oorlog uitbrak, de aandacht heeft gehad. De oorzaak ligt volgens hem in het feit, dat de organisatie van het algemeen hoofdkwartier na de mobilisatie van 1914—1918 is veranderd. Toen stond de opperbevelhebber met zijn chef van de staf boven alle onderdelen van de land- en zeemacht. Tussen de twee oorlogen is die organisatie gewijzigd en was de chef van de staf niet meer de chef van de staf van alle onderdelen, maar alleen van de landmacht. Na 6 Februari 1940 is een voorstel ingediend bij het departement, gesteund door de heer *Winkelman*, om de oude positie van de chef staf te herstellen. Door het uitbreken van de oorlog is daarvan echter niets gekomen. Tegenover de bezwaren van de marine-autoriteiten stelt de heer *van Voorst tot Voorst*, dat de marine, voorzover het operaties betrof te land en binnen de territoriale wateren, rechtstreeks ressorteerde onder de opperbevelhebber. Indien de marine het noodzakelijk gevonden had om meer naar voren te komen, had dat van de marine zelf uit moeten gaan. Voor het gebruiken van onderdelen van de marine kan het waardevol zijn het advies en de samenwerking te hebben van de chef van de marinestaf. Het feit, dat de toenmalige schout bij nacht *Heeris* niet gehoord is inzake het besluit tot capitulatie, is volgens de heer *van Voorst tot Voorst* inderdaad juist. Er is geen officier van de marine aan het hoofdkwartier verbonden geweest, doch, nu dit niet geschied was, had het op de weg van de marine gelegen er voor te

25294 e.v. (*van Voorst tot Voorst*)

25403 e.v. (*Winkelman*)

zorgen, dat dit wel gebeurde. Een ondercommandant immers behoort er zoveel mogelijk zelf voor te zorgen, dat hij op de hoogte is en dat hij verbinding heeft met de commandant van het hoofdkwartier.

De heer *Winkelman* verklaart dat hij met de chef van de staf zeeinacht en de chef van de staf landmacht persoonlijk contact had. Hoe de samenwerking tussen de twee stafkwartieren was, is natuurlijk buiten hem om gegaan. Iedere dag heeft hij met admiraal *Furstner* een bespreking gehad. Het is mogelijk, zo zegt hij, dat in de oorlogsdagen van 10 tot 14 Mei dit geregeld contact met de heer *Furstner* er niet is geweest. Evenals de heer *van Voorst tot Voorst* wijst ook de voormalige opperbevelhebber op de bevoegdheid van de chef staf zeemacht uit zichzelf bij hem te komen. Hij noemt dit zelfs een plicht. Een verwijt achteraf van de heer *Furstner* op dit stuk kan hij niet aanvaarden. Ieder uur van de dag en van de nacht waren de chef staf van de landmacht en de chef staf van de zeemacht bevoegd bij hem te komen, ook zonder belet te vragen. De heer *Winkelman* noemt het volkomen logisch, dat de beslissing tot de capitulatie genomen is buiten medeweten van de marine. Deze beslissing toch hing af van de toestand bij de landmacht en hing niet af van de toestand van de vloot. Voorts verklaart hij: wanneer ik de beslissing neem om te capituleren dan behoef ik die beslissing niet persoonlijk mede te delen, maar dan wordt dit van mijn hoofdkwartier uit medegedeeld aan het stafkwartier van de marine en dan begint men daar de verschillende maatregelen in verband met die mededeling te treffen.

Bij deze verhoren bleken derhalve de standpunten van de autoriteiten van de marine en die van de landmacht tegenover elkaar te staan. Formeel en organisatorisch lijkt de commissie het standpunt van de heer *Winkelman* onaanvechtbaar. Bovendien lag het zwaartepunt van de strijd in ieder geval bij de landmacht en voorzover die landmacht hierin werd bijgestaan door onderdelen van de marine voerde ook hij daarover het opper-commando en was de chef staf van de marine aan hem ondergeschikt. Het is dan ook geheel en al juist, dat de beslissing tot capitulatie werd bepaald door de situatie, waarin de verdediging te land verkeerde. Hier speelde de steun van de marine een weliswaar waardevolle, maar dan toch zeker bijkomstige rol. Toch wil het de commissie voorkomen, dat iets meer begrip van de zijde van de autoriteiten van de landmacht voor de positie en de taak van de marine op zijn plaats ware geweest, ook al lag het zwaartepunt van de strijd te land en niet ter zee. De commissie is dan ook van oordeel, dat het probleem van een behoorlijke samenwerking tussen de onderdelen van de Nederlandse krijgsmacht bij de toekomstige opbouw van onze defensie terdege onder het oog zal moeten worden gezien.

7405 (*Dijxhoorn*)

Toen in de vroege ochtend van de 13de Mei bij Minister *Dijxhoorn* het aanstaande vertrek van de Regering een punt van ernstige overweging uitmaakte en hij de voornaamste militaire chefs, de heer *Winkelman* en de heer *Furstner*, van de mogelijkheid van dit vertrek op de hoogte bracht, ging dit niet zonder moeilijkheden.

Volgens het uitvoerige verslag, dat door de heer *Dijxhoorn* aan de commissie is gedaan en dat berust op notities, welke kort na deze gebeurtenissen door de heer *Dijxhoorn* zelf zijn gemaakt, nam de opperbevelhebber diep ontroerd kennis van de naar voren gekomen gedachte om het Kabinet naar Engeland te doen oversteken en de strijd te staken. Hij vond dit in één woord schandelijk. Zoals reeds elders in dit verslag werd vermeld, was zijn standpunt: weerstand bieden tot het uiterste.

Na deze discussie met de opperbevelhebber kwam de heer *Dijxhoorn* in het gebouw van Economische Zaken vice-admiraal *Furstner* tegen. Hij stelde deze in kennis met de mogelijke plannen van de Regering. Met tranen in de ogen gaf de heer *Furstner* hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „Is dit het land van een *Tromp* en een *de Ruyter*?” Voor de door de Minister opgegeven motieven had de admiraal geen oor. Toen in dat zelfde gesprek de heer *Furstner* hem vroeg, wat in dat geval zijn taak zou worden, antwoordde de heer *Dijxhoorn* hem, dat zulks ter beoordeling was van de opperbevelhebber, doch dat hij hem, indien de heer *Furstner* van hem een advies verwachtte, zou aanraden ook naar Engeland te gaan en zo veel mogelijk schepen naar Engeland te doen overgaan.

Ondanks de ernstige bezwaren, welke de heer *Furstner* op dat ogenblik had tegen het vertrek van de Regering naar Engeland, is hij niettemin de volgende dag naar Engeland overgestoken en, zoals uit het verhoor van de heer *Winkelman* bleek, op eigen initiatief. De heer *Winkelman* wenste namelijk niet zonder commandant van de Marine te zitten en had daarom aanvankelijk bezwaar tegen het voorstel van vice-admiraal *Furstner* om naar Engeland te gaan.

Toen laatstgenoemde de heer *Winkelman* mededeelde, dat schout bij nacht *Heeris* de plaats van de heer *Furstner* kon innemen en

7683 e.v. (*Winkelman*)

9069 e.v. (*Furstner*)

volkomen van alles op de hoogte was, heeft de opperbevelhebber, omdat het voorstel op zich zelf redelijk was, er in bewilligd.

Volgens de heer *Furstner* is hij in de avond van de 13de Mei voor het eerst gewaarschuwd, dat er werkelijk ernstige zaken aan de hand waren. Wel had hij natuurlijk over de radio gehoord van de Moerdijk en van parachutisten, maar daarover werd toen nogal optimistisch gesproken vanwege het Iste legerkorps, dat in Holland stond. Per slot van rekening was de stemming in het stafkwartier van de Marine eigenlijk niet zo pessimistisch, omdat er over de telex berichten kwamen van de strijd uit Den Helder, IJmuiden en Vlissingen; vooral die uit Den Helder waren buitengewoon gunstig. Bij Kornwerderzand werden de Duitsers immers volkomen teruggeslagen.

De eerste waarschuwing kwam Maandagavond 13 Mei binnen van de eigen watervliegkampen van de marineluchtvaartdienst, met name van dat op de Loosdrechtse Plassen. Van daaruit werd hij die avond opgebeld met de vraag: „Admiraal, wat is er loos: wij zien hier allemaal Nederlandse soldaten koers West met weggegooide geweren, enz.?” Hij heeft toen een gesprek gehad met generaal *Winkelman*, waarin deze zeer somber was en op een gegeven moment zei: „Als het ergste komt, zal ik een integrale capitulatie aanvragen”. Hij heeft de heer *Winkelman* gezegd hier niets van te begrijpen, want per slot van rekening hadden wij toch nog Indië en West-Indië, terwijl de koopvaardijvloot en het grootste deel van de marine al in Engeland zaten. Van de eerste dag af was de marine reeds bezonnen met het evacueren van de „Sumatra”, de „Heemskerck”, de „Isaac Sweers”, de onderzeeboten en de grote mijnenlegger „Van der Zaan”. Kortom, alles, wat niet dadelijk dienen kon voor hulp aan de landmacht aan de oostzijde van de vesting Holland, was toen reeds weggestuurd. Aan het standpunt van generaal *Winkelman* viel niet te tornen; hij zag eigenlijk de nederlaag en de capitulatie. De heer *Furstner* kon zich bij deze opvatting niet neerleggen en heeft hem medegedeeld, dat hij van plan was naar Engeland te gaan. Het is toen zó afgelopen, dat de heer *Winkelman* — overigens zeer vriendschappelijk — hem zei: „Ja, admiraal. ik kan U niet bij Uw arm blijven vasthouden als U weg wilt”.

9073 e.v. (*Fursfner*)

Het viel de heer *Furstner* niet gemakkelijk tegen de opvatting van de opperbevelhebber van land-en zeemacht in te gaan, doch het feit, dat hij een dubbele functie had, nl. chef van de marinestaf en als zodanig hoofd van de afdeling Marine van het algemeen hoofdkwartier en verantwoordig verschuldigd aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht alsmede bevelhebber van de zeestrijdkrachten, in welke kwaliteit hij rechtstreeks ondergeschikt was aan de Regering in haar geheel, was hem voornamelijk uit hoofde van zijn tweede functie hierin een steun. Daaruit vloede voor hem ook de morele verplichting voort om de marine verder te „managen” en die marine was voor een groot gedeelte reeds in Engeland.

Daar de heer *Heeris* 's-nachts niet op het marinehoofdkwartier vertoefde, heeft hij de sous-chef van de marinestaf voor operaties, de heer *van Tijen*, hiervan op de hoogte gesteld.

De bezwaren van de heer *Winkelman* tegen zijn vertrek schrijft de heer *Fursfner* toe aan een soort van ouderwetse opvatting van het eervol strekken van de wapens en verder niets doen, wat de tegenpartij later kwalijk kan nemen. De heer *Furstner* legt er de nadruk op, dat de beslissing buitengewoon moeilijk voor hem geweest is, omdat, zo zegt hij zelf, „je niet wist of je deserteur was dan wel het landsbelang goed zag”.

Bovendien werd op het bureau overwogen, dat de mensen in Engeland een opperste chef moesten hebben en dat er daar een bevelsapparaat moest zijn. Reeds op de 11de Mei toch had de heer *Fursfner* in een gesprek met schout bij nacht *Doorman* deze naar Engeland willen sturen als chef materieel. Daar echter de chef materieel door de indeling der bevoegdheden volkomen gelijkwaardig naast de chef van de marinestaf stond en rechtstreeks onder de Minister en de commandobevoegdheid had over de schepen in aanbouw, behoefde deze dus geen bevel van hem op te volgen, hetgeen hij dan ook niet deed. Doch hij was wel bereid om de officieren van materieel, die mee zouden gaan naar Engeland, vast aan te wijzen. Deze zijn inderdaad Zaterdag 11 Mei aangewezen en op Dinsdag 14 Mei, nadat de heer *Furstner* 'smorgens om 8 uur de beslissing om te vertrekken had genomen, is hij om 13.30 uur met hen op de „Scheveningen I”, een botter met motorvermogen geëmbarkeerd en naar Engeland vertrokken. Een veertiental officieren was daar bijeen met vijf of zes Franse officieren en hun commandant, generaal *Mittelhauser*. Zij zijn niet onmiddellijk naar Engeland overgestoken doch eerst naar Duinkerken gegaan.

Bij haar voorbereidende werkzaamheden had de commissie met betrekking tot het wegzenden van de oorlogsvloot naar Engeland kennis kunnen nemen van de opvatting, zoals die door prof. mr. J. H. W. *Verzijl* op blz. 264 van „Onderdrukking en Verzet” is neergelegd en welke hierop neerkomt, dat de toenmalige schout bij nacht *Heeris*

8962 e.v. (*Heeris*)

na het vertrek van de heer *Furstner* naar Engeland, zodra hij kennis had genomen van het besluit van de opperbevelhebber om te capituleren, order had gegeven alle vaarklare oorlogsschepen onmiddellijk te doen vertrekken met bestemming Engeland.

De heer *Heeris*, daarover door de commissie gehoord, verklaart, dat admiraal *Furstner* gedurende de oorlogsdagen de kruiser „Sumatra” en enige onderzeeboten, die voor de verdediging van Nederland bestemd waren, naar Engeland had gezonden.

8964 e.v. (*Heeris*)

De „Heemskerck” was nog geen oorlogsschip; deze was pas van de werf in Amsterdam gekomen en klaar voor proeftochten. De „Isaac Sweers” bestond helemaal niet, zegt de heer *Heeris*; dat was de romp van een torpedobootjager, welke later de naam „Isaac Sweers” zou krijgen en welke romp met een sleepboot naar Engeland is gesleept. Ook de vier onderzeeboten, die gedeeltelijk in Vlissingen en gedeeltelijk in Rotterdam in aanbouw waren, waren nog niet door de marine overgenomen. Dit waren derhalve allemaal schepen, die niet onder de bevelhebber der zeestrijdkrachten, de heer *Furstner*, stonden. De voorbereidingen voor het wegbrengen van deze schepen waren dan ook alle geschied door de chef van de afdeling materieel marine van het departement van Defensie, schout bij nacht *Doorman*.

Van de eigenlijke oorlogsvloot was toen dus alleen de „Sumatra” weggestuurd, omdat deze hier te kwetsbaar was en niets kon uitrichten, alsmede drie kleine onderzeeboten, die hier voor de verdediging van Nederland nodig waren.

In dit verband legde de commissie aan de heer *Heeris* een beschouwing over het in veiligheid brengen van de marine van de hand van de heer *Furstner* op blz. 259 e.v. van „Onderdrukking en Verzet” voor, waarin deze vermeldt, dat hij, behalve de „Sumatra”, de „Heemskerck” en de „Isaac Sweers”, de onderzeeboten O 9, O 10, O 13, O 21, O 22, O 23 en O 24 de vaderlandse wateren heeft doen verlaten.

8964 (*Heeris*)

De heer *Heeris* stelt daartegenover over, dat de O 21, O 22, O 23 en O 24 boten in aanbouw waren en dus nog niet behoorden onder het commando van de heer *Furstner*, terwijl de onderzeeboten O 9, O 11 en O 13 kleine boten waren, in Nederland in dienst. De feitelijke toedracht van hetgeen er gebeurd is op 11, 12 en 13 Mei, zoals die is weergegeven in het artikel van de heer *Furstner*, acht de heer *Heeris* overigens juist. Met betrekking tot de gebeurtenissen op de avond van 13 Mei geeft de heer *Heeris* verder verslag van een soort marineraad, waarin, voornamelijk op initiatief van de kapitein ter zee *van Tijen*, de mogelijkheid besproken werd, dat de chef van de marinestaf, die tevens bevelhebber der zeestrijdkrachten was, weg moest gaan om in Engeland aan het Nederlandse materieel leiding te geven en er voor te zorgen, dat de nog niet voor de dienst gereed zijnde schepen daar werden afgebouwd. Er viel geen beslissing. Daarna heeft de heer *Heeris* de heer *Furstner* in een gesprek nogmaals gewezen op de noodzaak hiervan, waarop deze naar de opperbevelhebber is gegaan teneinde deze zaak ook met zijn hoogste chef te bespreken. Hierna is de heer *Furstner* op het bureau teruggekomen, met de mededeling, dat hij weg zou gaan. En zo is hij weggegaan, zonder orders achter te laten, ook niet over het wegsturen van de oorlogsschepen.

Erkende de heer *Heeris* derhalve de feitelijke toedracht van hetgeen er gebeurd is in de eerste oorlogsdagen, zoals weergegeven in het meer vermelde artikel¹⁾ van de heer *Furstner*, als juist, de beschrijving van de gebeurtenissen na het heengaan van de heer *Furstner*, acht hij onaanvaardbaar. In dit artikel staat: „Enkele uren voor de onvermijdelijke capitulatie van het Nederlandse leger van kracht werd, verlieten ook de kleinere marinevaartuigen, die tot het laatst aan het leger steun waren blijven verlenen, de vaderlandse wateren. Bij deze evacuatie trachtten bij herhaling Duitse bommenwerpers onze schepen tot zinken te brengen, hetgeen helaas ten aanzien van de kanonneerboot „Johan Maurits van Nassau” gelukte.” En iets verderop heet het: „Zo kon gezegd worden, dat de evacuatie der marine op 11 Mei begonnen, op 19 Mei was voltooid.”

8978 (*Heeris*)

Men zou hieruit volgens de heer *Heeris* de indruk verkrijgen, dat deze vaartuigen uit eigen initiatief de Nederlandse wateren verlieten. Doordat er nog op volgt: „Door een op het juiste ogenblik door de wd. chef van de marinestaf verzonden telegram, kon nog een gedeelte der in opleiding zijnde marinemannen uit Nieuwe Die, over zee en op last van de Commandant van Zeeland de opleiding lichtmatrozen van Vlissingen over land via België worden geëvacueerd,” wekt dit artikel de suggestie alsof hier een volledig te voren opgemaakt plan op 19 Mei voltooid was.

In „Onderdrukking en Verzet”,²⁾ schrijft prof. *Verzijl* evenwel het volgende:

„In zijn oorspronkelijke hoedanigheid van opperste militaire bevelhebber moest Generaal *Winkelman* reeds in de loop van de 14de Mei 1940 het bittere besluit nemen, de capitulatie der

¹⁾ Zie „Onderdrukking en Verzet”, blz. 261 e.v.

²⁾ Zie „Onderdrukking en Verzet”, blz. 264.

Nederlandse strijdmacht in het niet meer te redden gebied aan de overweldiger aan te bieden.

Zodra dit hem bekend was geworden, heeft schout-bij-nacht (thans gepensionneerd vice-admiraal) *Heeris*, die de vice-admiraal *Furstner*, na diens vertrek naar Engeland in de morgen van 14 Mei, als Hoofd van de afdeling Zeemacht en Chef van de Marinestaf was opgevolgd, na bespreking met de Opperbevelhebber aan de commandanten te Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder order gegeven, alle vaarklare oorlogsschepen onmiddellijk te doen vertrekken, met bestemming naar Engeland; het nodige personeel voor bewaking en handhaving van de orde moest worden achtergelaten, maar overigens moest zoveel mogelijk personeel worden afgevoerd; in het bijzonder het technische personeel moest met de vaarklare schepen worden medegestuurd. Hieraan is onmiddellijk voldaan, met het resultaat, dat geen enkel tot varen in staat zijnd oorlogsschip in handen van de vijand is gevallen. De op het IJsselmeer aanwezige Nederlandse oorlogsschepen zijn door de bemanningen tot zinken gebracht. Het aantal destijds vertrokken schepen bedroeg ongeveer twintig; ongeveer de helft van het totale in Nederland aanwezige marinepersoneel is op deze wijze aan gevangenneming ontkomen."

8979 e.v. (*Heeris*)

In deze passage wordt uitdrukkelijk melding gemaakt van een initiatief, dat men tevergeefs zoekt in het artikel van de heer *Furstner*.

De toelichting van de heer *Heeris* komt hierop neer: nadat hij van de opperbevelhebber in de namiddag van de 14de Mei vernomen had, dat deze bezig was te capituleren, is hij naar zijn hoofdkwartier gegaan en heeft hij per telex de order voor de verschillende ondercommando's doen verzenden.

De heer *Heeris* is daarmee doorgestaan tot des avonds ongeveer 9 uur. Toen zijn de laatste adelborsten en telegrafisten, die nog op het hoofdkwartier werkzaam waren, van Scheveningen uit vertrokken. Die zelfde nacht kwamen omstreeks 1 uur de twee Duitse marine-attaché's, die hier in Den Haag waren, informeren naar de marine. Vernemende, dat deze weg was, hebben zij de heer *Heeris* daarvoor verantwoordelijk gesteld. Zelf kon hij niet vertrekken, daar iemand moest blijven om de capitulatie, voor wat de marine betreft, te regelen. Het is de heer *Heeris* niet bekend of er van tevoren een plan is vastgesteld met betrekking tot de evacuatie van de marine. Hem was daar in ieder geval geen inbedeling van gedaan, noch vóór noch in de Meidagen van 1940.

8985 (*Heeris*)

Het wegzenden van schepen op 11, 12 en 13 Mei berust naar zijn mening dan ook op incidentele beslissingen, die overigens niet in overleg met hem genomen zijn, maar waarvan hij later gehoord heeft.

Niet alleen had de heer *Furstner* geen opdracht achtergeleaten, wat er met de achterblijvende schepen moest gebeuren, maar hij heeft ook zijn bevoegdheden niet overgedragen. De overgang van zijn bevoegdheden heeft eigenlijk automatisch plaats gevonden.

Het bevel, dat de heer *Heeris* op 14 Mei gegeven heeft tot het wegzenden van de resterende schepen, vloeide derhalve vanzelf uit zijn nieuwe functie voort. Hetgeen er vóór 14 Mei geschied is, is door admiraal *Furstner* gedaan, en hetgeen er na diens vertrek plaats vond is geschied op initiatief van de heer *Heeris*. De voorstelling in het artikel van de heer *Furstner*, waaruit men de indruk zou krijgen, dat een grote serie oorlogsschepen reeds weggezonden was en er tenslotte nog een paar achteraan gestuurd zijn en dat dit laatste eigenlijk de slotuitvoeringshandeling is geweest van een plan, dat men als één geheel moet zien, acht de heer *Heeris* gewrongen. Hij wijst er nog eens uitdrukkelijk op, dat dit onjuist is, daar de door de heer *Furstner* weggestuurde schepen geen oorlogsschepen waren, doch schepen in aanbouw en als zodanig onder het bevel van schout bij nacht *Doorman* staande

Op bevel van de heer *Heeris* zijn ongeveer een 20-tal schepen vertrokken met een gezamenlijke bemanning van ongeveer 2500 koppen. Het waren betrekkelijk kleine schepen met een tonnage van misschien 5000 ton in totaal. Deze schepen waren alle tot op het laatst op enigerlei wijze bij de oorlogvoering hier te lande betrokken geweest.

Verder zijn op het IJsselmeer enkele schepen, een oude pantserboot en een mijnenveger, tot zinken gebracht. Deze stonden onder bevel van schout bij nacht *Vreede*. De bemanningen zelf hebben die schepen tot zinken gebracht.

Tenslotte wijst de heer *Heeris* op een zelfde foutieve voorstelling van zaken inzake het vertrek van de marine in het in 1944 in Londen verschenen boek „Neerland's Zeemacht in Oorlog”.¹⁾ Letterlijk staat daar:

„Toen het hem duidelijk werd, dat de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht het moeilijke besluit tot capituleren zou moeten nemen, trof de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten, vice-admiraal J. Th. *Furstner*, maatregelen om te voorkomen dat

¹⁾ Zie „Neerland's Zeemacht in Oorlog”, door A. Kroese, Londen 1944, blz. 22.

de overgebleven schepen en vliegtuigen van de Koninklijke Marine in dezen val werden meegesleept."

Het heeft de heer *Heeris* gegriefd, dat hier met geen enkel woord gerept wordt over het feit, dat iemand anders na het vertrek van de heer *Furstner* de achtergelaten schepen van de marine op eigen initiatief heeft weggestuurd en dat de indruk wordt gewekt, dat de heer *Furstner* zelf er voor gezorgd heeft, dat de gehele vloot wegwkwam.

9004 e.v. (*Heeris*)

Voor deze voorstelling van zaken draagt de heer *Furstner* mede verantwoordelijkheid, daar hij dit boek met een voorwoord heeft ingeleid. De heer *Heeris* heeft een en ander nogal hoog opgenomen, omdat hij voor deze daad ook tegenover de Duitsers de verantwoordelijkheid heeft gedragen. Bovendien stelt hij deze zaak aldus, dat, als hij het niet gedaan had, hij nu in de gevangenis gezeten zou hebben wegens plichtsverzuim, en nu hij het wel gedaan heeft, zo betoogt hij, heeft een ander het gedaan.

9083 (*Furstner*)

Nadat de commissie kennis genomen had van het standpunt en de grieven van de heer *Heeris*, stelde zij de heer *Furstner* in de gelegenheid zijn mening daarover te geven. Inzake de overdracht van zijn commando, verklaart de heer *Furstner*, dat dit gebeurd is in de ochtend van de 14de Mei, omstreeks 9 uur, nadat hij in een telefonisch onderhoud met de opperbevelhebber had vernomen, dat de toestand heel slecht was. Hij heeft geen bepaalde instructies gegeven. Er was al enkele dagen over gepraat, zodat iedereen wist wat er moest gebeuren.

Het aandeel van de toenmalige schout bij nacht *Heeris* in het wegzenden van de marine ligt naar zijn mening hierin, dat hij het telegram tot evacuatie van de laatste scheepjes op het juiste ogenblik verzonden heeft.

Indien de heer *Heeris* dit niet zelf gedaan zou hebben, zou het zeker geschied zijn door één van de andere stafofficieren. De toenmalige luitenant-ter-zee *Nuboer*, aldus de heer *Furstner*, zegt zelfs, dat hij de overtuiging had, dat dit telegram al klaar lag vóór zij weggingen.

9084 e.v. (*Furstner*)

De heer *Furstner* weet niet of hij aan de heer *Heeris* pertinent order gegeven heeft, dat de schepen nog weggestuurd moesten worden. Het was zo vanzelfsprekend, dat hij gaarne wil aannemen, dat hij geen pertinente order gegeven heeft.

Overigens is de heer *Furstner* het eens met de voorstelling van zaken, zoals zij door prof. *Verzijl* gegeven is in „Onderdrukking en Verzet" en bevestigd is door de heer *Heeris* in zijn verhoor. Met deze beperking evenwel, dat alles reeds weggestuurd was, voordat de capitulatie inging, dus vóór 5 uur. Geheel zeker hiervan, blijkt de heer *Furstner* echter niet te zijn, daar hij ook wel eens gehoord had, dat er aan uitvoering van dit bevel van de heer *Heeris* nog gewerkt is na de capitulatie. De vraag of het wegzenden op dat ogenblik van de vloot op initiatief van de heer *Heeris* is geschied, bestrijdt de heer *Furstner* niet rechtstreeks, doch wel indirect, door vast te houden aan de opvatting, dat er van Vrijdagavond af, toen de „Sumatra" werd weggestuurd, tot het wegzenden van de „Van der Zaan", die op de 13de des morgens is uitgegaan, duidelijk van één doorgezette handeling sprake is. De verdienste van de heer *Heeris*, ligt volgens hem slechts hierin, dat hij bij de uitvoering er om gedacht heeft, het jonge personeel, dat nog losliep, met de kleine scheepjes weg te sturen.

9090 e.v. (*Furstner*)

Met betrekking tot de passage uit het artikel in „Onderdrukking en Verzet" van zijn hand, waarin het heengaan van de kleinere marinevaartuigen wordt voorgesteld als te zijn geschied op eigen initiatief en als een voortzetting van hetgeen er tevoren reeds was gebeurd, verklaart de heer *Furstner*, dat een en ander is geschied enkele uren vóór de onvermijdelijke capitulatie, met welk tijdstip hij niet bedoelt de formele ondertekening van de capitulatie op 15 Mei in Rijsoord, maar het besluit van de opperbevelhebber in de loop van de middag van de 14de Mei omstreeks 17 uur. De bedoeling was: wachten tot het werkelijk absoluut mis is en dan weg vóór de capitulatie ingaat.

Ten aanzien van de passage in het boek van de heer *Kroese* is de heer *Furstner* van mening, dat liet misschien wat summier is uitgedrukt, maar de gang van zaken wel weergeeft. Men gaat toch niet allerlei uitvoeringsdetails naar voren brengen in een dergelijk boek, dat in Londen is uitgekomen.

In verband met de op het IJsselmeer aanwezige Nederlandse oorlogsschepen, die door de bemanningen tot zinken zijn gebracht, vermeldt de heer *Furstner*, dat de Engelse motorgunboats, die ter versterking naar het IJsselmeer waren gekomen, tijdig hebben kunnen ontkomen, daar zij zeer grote snelheid bezaten.

9104 e.v. (*Furstner*)

Tenslotte terugkomende op de kwestie van het vertrek der schepen van de Koninklijke Nederlandse Marine naar Engeland, wijst de heer *Furstner* nog op de operatie, die op de staf van de marine was uitgewerkt, om een grote mijnenversperring te leggen met onze laatste mijnen tussen het lichtschip „Haaks" en de vaste

9116 (*Furstner*)

wal teneinde te beletten, dat daar op een gegeven moment Duitse oorlogsschepen voor onze kust zouden komen, In de operatiebevelen voor deze mijnenleggers stond o.a., dat zij na het leggen van de mijnen bij het lichtschip „Haaks^m zouden oversteken naar Engeland. Ook dit kleine feit is volgens de heer *Furstner* een bewijs van het algemene plan, dat er bestond. Weliswaar is er formeel geen algemeen bevel gegeven; dit zou met het oog op het moreel ook niet goed zijn geweest, doch er is op de achtereenvolgende Meidagen een aantal incidentele bevelen gegeven.

Omtrent de in aanbouw zijnde schepen bevestigt ook de heer *Furstner* uitdrukkelijk, dat deze niet rechtstreeks onder zijn commando vielen.

Als laatste punt wordt de vraag ter sprake gebracht of het niet zo georganiseerd had kunnen worden, dat de chef van de marinestaf op het moment van de capitulatie met een van de laatste twintig schepen zelf had kunnen vertrekken. De heer *Furstner* zegt dit niet te hebben overwogen. Er was werk te doen in Engeland, er moest gereorganiseerd worden. Het was geen tijd voor vlaghijsrij en show. Aanvankelijk was de overtocht beraamd met de Z. 5, een torpedo-boot, doch deze lag in Nieuwediep.

Wanneer de commissie thans enkele beschouwingen over het voorgaande geeft, wil zij beginnen er de aandacht op te vestigen, dat na de verhoren het officiële Gedenkboek ter gelegenheid van het Gouden Regeringsjubileum van H. M. Koningin *Wilhelmina* is verschenen. Daarin geeft de heer *Furstner* in een artikel over de Koninklijke Marine op blz. 242 e.v. opnieuw zijn visie op het vertrek van de marine in de Meidagen.

De heer *Furstner* heeft in dat artikel niet slechts een exacte uiteenzetting van het feitelijke verloop der gebeurtenissen gegeven, maar tevens laat hij recht wedervaren aan het zelfstandig optreden van de heer *Heeris*. De heer *Furstner* toch schrijft daarin: „Toen echter de waarnemend Chef van de Marinestaf in de namiddag van dezelfde dag (de 14de Mei) vernam, dat de Opperbevelhebber tot capitulatie op korte termijn had besloten, verzond hij onmiddellijk het telegram aan de commandanten van Den Helder, IJmuiden en Hoek van Holland om alles, wat nog varen kon, weg te zenden met medeneming van zoveel mogelijk jong personeel.”

Door de getuigenverklaringen en diverse publicaties is komen vast te staan, dat het vertrek van de Koninklijke Nederlandse Marine in de Meidagen van 1940 is geschied op last van drie marine-autoriteiten.

Voorzover het de zeewaardige oorlogsschepen betreft, die niet ter ondersteuning van de strijd te land konden worden ingezet, zijn deze op last van de heer *Furstner* naar Engeland gedirigeerd. Zo is geschied met Hr. Ms. kruiser Sumatra en de drie kleine onderzeeboten O 9, O 11 en O 13.

Voor Hr. Ms. kruiser Heemskerck, de torpedojager „Isaac Sweers” en de onderzeeboten met hoge nummers O 21, O 22, O 23 en O 24. heeft de chef van de Afdeling Materieel Marine van het departement van Defensie, de tegenwoordige vice-admiraal *Doorman*, de verantwoordelijkheid gedragen, terwijl vice-admiraal *Heeris* voor het overblijvende gedeelte, een twintigtal schepen met een gezamenlijke tonnage van ongeveer 5000 ton, waarop ook nog ongeveer 2500 man kon worden ingescheept, zelfstandig de beslissing heeft genomen.

Hoewel deze gezamenlijke beslissingen tenslotte 'slands belang hebben gediend en elk dezer drie functionarissen de lof voor hun aandeel niet mag worden onthouden, heeft de commissie ten aanzien van de gebleken wijze van uitvoering en de coördinatie daarbij toch wel enige bedenkingen.

Wat in het bijzonder de coördinatie betreft, maakt de overdracht van de werkzaamheden van de chef van de marinestaf aan zijn opvolger op de laatste oorlogsdag de indruk gebrekkig geweest te zijn. Gebleken is, dat er bij deze overdracht — voorzover er al van een overdracht sprake is geweest — weinig overleg over de nog te volgen gedragslijn heeft plaats gehad.

8988 (*Heeris*)

Voor het overige is de commissie uit de verhoren nog eens gebleken, hoe weinig vóór 10 Mei 1940 rekening is gehouden met de mogelijkheid, dat men, door de oorlog gedwongen, het land zou moeten verlaten. Immers, ook van een systematische voorbereiding van een eventuele evacuatie van de marine is weinig of geen sprake geweest.

XXII. Enkele vraagstukken uit de tijd van de uitoefening van het Regeringsgezag door generaal Winkelman

Met betrekking tot de uitoefening van het hoogste burgerlijke gezag door generaal *Winkelman* zijn voor de commissie nog enige vragen naar voren gekomen, waarvan de beantwoording haar niet van belang ontbloot schijnt.

Het aan generaal *Winkelman* opgedragen Regeringsgezag omvatte niet alleen het hoogste uitvoerende gezag doch ook de wetgevende macht. Hij heeft aldus gedurende korte tijd — van 13 tot 29 Mei 1940 — op grond van de hem door de Regering krachtens Staatsnoodrecht gegeven opdracht, ook de functie van centrale wetgever in het bezette Nederlandse gebied uitgeoefend, welke functie als zodanig ook door de Nederlandse besluitwetgever en door de bezetter erkend is.

Van het ogenblik der capitulatie af tot het moment waarop *Seyss-Inquart* zijn functie aanvaardde, 29 Mei 12 uur, werd van Duitse zijde het opperste gezag in het bezette Nederlandse gebied uitgeoefend door generaal *von Falkenhausen*, de bevelhebber van de Duitse legergroep in Nederland en België, zulks in opdracht van de opperbevelhebber van het Duitse leger, generaal *von Brauchitsch*. Er was toen dus geen afzonderlijk Duits civiel gezag. De toestand gedurende die tijd was derhalve in dit opzicht in overeenstemming met de bepalingen van het volkenrecht.

Op 29 Mei 1940 trad *Seyss-Znquart* op grond van een decreet van *Hitler* van 18 Mei 1940 in Nederland op als drager van het hoogste civiele gezag.

De wetgeving in het bezette Nederlandse gebied onderging toen derhalve een belangrijke verandering. Tengevolge van dit ingrijpen van de bezetter verkregen ook de secretarissen-generaal een andere positie. Aanvankelijk hadden zij onder de algemene leiding van de opperbevelhebber gestaan, sinds 29 Mei evenwel stonden zij rechtstreeks onder *Seyss-Inquart*.

De nieuwe regeling van het civiele gezag werd in de bladen van 30 Mei aldus bekend gemaakt:

Met ingang van gisteren is het hoogste gezag in civiele zaken in het bezette gebied van Nederland uitsluitend op den Rijkscommissaris overgegaan.

In verband hiermede werden de secretarissen-generaal der Departementen gisteren door den Rijkscommissaris Rijksminister *Seyss-Inquart* in zijn ambtsgebouw ontvangen.

De Rijkscommissaris zette hun uiteen, welke opdracht hij van den Führer heeft ontvangen en verzocht hun medewerking.

De secretarissen-generaal hebben met toestemming van den Nederlandschen Opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Winkelman*, hun medewerking toegezegd.

Met betrekking tot de totstandkoming van deze nieuwe figuur in de bestuursvoorziening van het bezette Nederlandse gebied kwamen tijdens de verhoren enkele interessante bijzonderheden aan het licht. Zo verklaarde generaal *Winkelman*, dat *Seyss-Inquart* niets met hem te maken wilde hebben en alle zaken met de secretarissen-generaal wilde behandelen. Deze hebben de heer *Winkelman* toen gevraagd, hoe zij dat moesten doen, waarop hij gezegd heeft: „Er is maar één oplossing: dat gij met *Seyss-Inquart* de zaak gaande houdt; ik ben uitgeschakeld.”

Hij vermeldt voorts het feit, dat de secretarissen-generaal bedankt hebben voor het noemen na de overname van het gezag door *Seyss-Inquart*. Inzake de uitnodiging van laatstgenoemde aan de secretarissen-generaal om aanwezig te zijn in de bijeenkomst in de Ridderzaal — waarvoor de heer *Winkelman* geen uitnodiging had ontvangen — verklaart de voormalige opperbevelhebber, dat hij toen met de secretarissen-generaal heeft afgesproken, dat zij die uitnodiging zouden aannemen onder twee voorwaarden: ten eerste, dat niet over de Koningin zou worden gesproken en ten tweede, dat het fabeltje, dat wij geheuld zouden hebben met andere landen, met Frankrijk en Engeland, niet gereleveerd mocht worden. Als dat wél gebeurde, zouden zij gezamenlijk zeer ostentatief de zaal verlaten. De secretarissen-generaal hebben zich daarmede akkoord verklaard

1) Bijlage 91.

7801 (*Winkelman*)

8707 (*Snouck Hurgronje*)

8716 (*Snouck Hurgronje*)

11688 e.v. (*van der Vaart Smit*)

2) Bijlage 91.

7808 (*Winkelman*)

en hebben van *Seyss-Inquart* de toezegging gekregen, dat over die twee punten niet zou worden gesproken. Dat is ook niet gebeurd.

Over de aard van het civiele gezag van 29 Mei af gewerd de commissie een schrijven dd. 25 Maart 1948 van dr. *H. W. van der Vaart Smit*, gedetineerd N.S.B.-er. In deze brief 1) wordt o.m. gesproken over een door generaal *Winkelman* getekende akte van 29 Mei 1940, inhoudende dat „de secretarissen-generaal als waarnemende hoofden der Nederlandsche departementen, met de formeele toestemming van generaal *Winkelman* als gevolmachtigd representant van het naar Londen uitgeweken Nederlandsche bewind hun volledige loyale medewerking aan de bezettingsautoriteiten beloofden”.

De heer *Winkelman* verklaart, dat het niet waar is, dat er een akte zou zijn van 29 Mei, die zijn handtekening zou dragen. *Seyss-Inquart* heeft direct tot de secretarissen-generaal gezegd: jullie blijft in functie en staat rechtstreeks onder mij. Deze zijn toen bij de heer *Winkelman* geweest en hebben gevraagd wat zij moesten doen.

Inzake de wijze, waarop de bevoegdheden van generaal *Winkelman* na de komst van *Seyss-Inquart* zijn komen weg te vallen, verklaart de heer *Snouck Hurgronje* dat hier eerst generaal *von Falkenhausen* was, wiens gezag in overeenstemming was met de volkenrechtelijke bepalingen. Deze zocht altijd naar een legale opvolger van generaal *Winkelman*. *Von Falkenhausen* vond, dat de positie van de generaal als krijgsgevangene zich er niet toe leende, dat hij aanbleef. Toen *Seyss-Inquart* aan het bewind kwam, zo verklaart de heer *Snouck Hurgronje* nader, heeft hij absoluut het militaire van het civiele gesplitst. Na de instelling van het Duitse burgerlijke gezag in het bezette Nederlandse gebied, zoals dat uit het decreet van *Hitler* voortvloeide, was de band, die de secretarissen-generaal met generaal *Winkelman* hadden gehouden er voor de laatste keer geweest, toen zij tegen *Seyss-Inquart* gezegd hadden: wij staan op het ogenblik legaal onder de generaal; we doen niets zonder het de generaal eerst te hebben gevraagd. Toen was het meteen uit, want toen is hun door *Seyss-Inquart* verboden om zich ook maar met iets militair te bemoeien; dat was Wehrmacht. En zij hadden alleen te maken met het civiele bestuur. Toen was de generaal af, wat betrof het civiele bestuur. Dat was de dag zelf, dat *Seyss-Inquart* in functie kwam, in de Ridderzaal, aldus de heer *Snouck Hurgronje*.

Met betrekking tot het stuk, waarover *van der Vaart Smit* spreekt, neemt de heer *Snouck Hurgronje* aan, dat het een eenzijdige akte, een protocol, is, dat door de Duitsers na de bespreking met de secretarissen-generaal opgemaakt is. Hij vermoedt, dat het een Duits stuk is; de secretarissen-generaal hebben het echter nooit gezien. Hij heeft nooit gehoord, dat het door generaal *Winkelman* ondertekend is. Hij heeft zelf ook nooit iets getekend. Hij wist ook niet, dat het gemaakt was. Later heeft hij wel eens zo iets gehoord.

Van der Vaart Smit verklaart, dat hij in zijn functie van hoofd van het Haagse A.N.P., welke functie hij na 14 Mei 1940 aanvaard had, de z.g. akte van 29 Mei voor de Duitsers heeft moeten vertalen. Het stuk kwam van het bureau van *Seyss-Inquart*. In de brief 2), die hij de commissie had geschreven, had hij vermeld dat hij dit stuk aan de Nederlandse pers zonder handtekeningen en met verbod tot discussie door had moeten geven. Tijdens zijn verhoor verklaart hij echter de handtekeningen op het hem verschaft stuk niet gezien te hebben. Het oorspronkelijke Duitse stuk heeft hij eveneens nooit gezien; hij heeft slechts een afschrift onder ogen gehad. Of er werkelijk een getekend stuk bestaat, ja of neen, behoort volgens deze getuige zelf tot het rijk van de veronderstellingen. Hij weet het niet.

Met betrekking tot de passage in zijn brief, waarin hij spreekt over een toezegging van volledige, loyale medewerking van de kant van de secretarissen-generaal, zegt *van der Vaart Smit* niet te durven weerspreken dat de feitelijke gang van zaken niet anders is geweest dan de volgende: de secretarissen-generaal zijn bij *Seyss-Inquart* geweest; deze heeft hun gevraagd in hun functie medewerking aan de rijkscommissaris te geven en de secretarissen-generaal hebben gemeend, mede op grond van de „Aanwijzingen” van 1937 aan de ambtenaren, die medewerking, zolang dat met hun eer en geweten strookte, te moeten verlenen.

Van der Vaart Smit erkent dat de consequenties, die hij in dit stuk gezocht heeft, er niet uit getrokken kunnen worden. Bovendien erkent hij, in tegenstelling tot de suggesties en beweringen in zijn schrijven neergelegd, dat hij weliswaar een Duits stuk heeft gezien, maar dat dit noch de handtekening van generaal *Winkelman* noch die van de secretarissen-generaal droeg.

Hoewel in het bezette Nederlandse gebied het opperste gezag aanvankelijk bij generaal *von Falkenhausen* was komen te berusten en na 29 Mei aan *Seyss-Inquart* het hoogste burgerlijke gezag was opgedragen, waardoor feitelijk een eind was gekomen aan de civiele bevoegdheden van generaal *Winkelman*, heeft deze toch gemeend, op grond van zijn oorspronkelijke opdracht, zijn stem te moeten laten

7811 (*Winkelman*)

horen, wanneer het nodig was. Zo heeft hij zijn ongenoegen te kennen gegeven, toen hij vernam, dat één van de Coinmissarissen van de Koningin een noenmaal met Duitse autoriteiten had gehad. Hij heeft toen een brief geschreven en als richtlijn voor de Nederlandse autoriteiten het voorbeeld aangehaald van de secretarissen-generaal, die bedankt hadden voor het noenmaal na de overname van het gezag door *Seyss-Inquart*.

Na het optreden van *Seyss-Znquart* heeft de opperbevelhebber nog wel bemoeienis gehad met de Nederlandse industrie, die voor het probleem stond of zij voor de Duitsers mocht werken en daarover het advies vroeg van generaal *Winkelman*. De heer *Winkelman* verklaart, dat hij aan de industrie geschreven had, dat naar zijn mening niet mocht worden gewerkt voor de Duitsers en aan de reserve-officieren, dat zij, ook al waren zij niet meer in actieve dienst, toch niet voor de Duitsers mochten werken. Hij is daarvoor bij *Christiansen* geroepen, die hem gezegd heeft, dat hij nog slechts belast was met de afwikkeling van militaire zaken en niet bevoegd was zaken van algemene aard te behandelen. Generaal *Winkelman* heeft dit niet kunnen ontkennen. Toen heeft men hem een stuk ter tekening voorgelegd, dat hij niet aanvaarden kon en hij heeft toen gezegd: „dit teken ik niet; ik zal het op mijn manier wel mededelen”. Hij heeft toen een brief geschreven aan de autoriteiten van het Nederlandse leger, welke hij aan de commissie heeft overgelegd. De inhoud daarvan is de volgende:

OPPERBEVELHEBBER VAN
LAND- EN ZEEMACHT.

Kabinet.
No. 83 P.

—
A. H. K., 12 Juni 1940.

In opdracht van de Duitse Regeering in het bezette gebied, deel ik U mede, dat verschillende bevelen en aanwijzingen, die ik U *na* 3 Juni 1940 heb doen toekomen, niet gegrond zijn op de taak, die mij met ingang van dien datum werd opgedragen.

Deze taak omvat uitsluitend de militaire demobilisatie van de Nederlandsche weermacht volgens de aanwijzingen van den Bevelhebber der Duitse weermacht in Nederland.

In verband hiermede trek ik die bevelen en aanwijzingen, betrekking hebbende op de werkwijze der industriele bedrijven in verband met artikel 52 van het Haagsche Reglement, bij deze in.

De Generaal,
Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht,
w.g. H. G. WINKELMAN.

Volgens de heer *Winkelman* hebben de Duitsers diezelfde avond in de krant laten zetten, dat hij al zijn aanschrijvingen over het niet werken voor de Duitsers bij deze had ingetrokken. Dat was niet juist, want in zijn brief had hij alleen die aanschrijvingen herroepen die hij *nà* 3 Juni had geschreven. Aanschrijvingen van gelijke strekking *vóór* die datum bleven uiteraard van kracht.

De commissie heeft nadien geconstateerd, dat in de bladen van 14 Juni 1940 bovenstaand schrijven van generaal *Winkelman* voorkomt. De tekst stemt inderdaad niet geheel overeen met die, welke de heer *Winkelman* heeft overgelegd. Naast een aantal veranderingen, die geen zakelijke betekenis hebben, zijn in de aanhef van de derde zin de woorden: „*die* bevelen en aanwijzingen” vervangen door de woorden: „*de* bevelen en instructies”. Daarmede is de betekenis van het schrijven van generaal *Winkelman* geheel veranderd; immers de beperking tot de bevelen en aanwijzingen van *na* 3 Juni 1940 is daardoor vervallen.

In tweede instantie verklaart de heer *Winkelman* nog, dat de door hem uitgevaardigde bepalingen betrekking hadden op twee afzonderlijke zaken, te weten: verbodsbepalingen voor militairen en militaire inrichtingen en aanwijzingen voor de particuliere industrie.

Na 3 Juni was de heer *Winkelman* van zijn functie ontheven, behalve voor wat betreft de demobilisatie. Hij heeft daarom zijn *na* die datum gegeven aanschrijvingen betreffende het voor de vijand werken wel moeten herroepen.

Met betrekking tot deze aanwijzingen voor de particuliere industrie maakt de heer *Winkelman* melding van enkele besprekingen over dit onderwerp met vertegenwoordigers van de Nederlandse industrie. Daarover is later het misverstand ontstaan, dat hij verklaard zou hebben, dat *wèl* gewerkt mocht worden voor de Duitsers, zelfs voor het vervaardigen van munitie. Als bewijs voor de hem ten onrechte toegeschreven opvatting moest een brief dienen, zo zegt de heer *Winkelman*, van een der bij het eerste onderhoud hierover aanwezigen

¹⁾ Vgl. bijlage 92.

25481 (*Winkelman*)

aan de inmiddels overleden burgemeester van Schiedam — die ook tegenwoordig was bij dit gesprek — waarin staat: Ter bevestiging van ons onderhoud deel ik u mede, dat dit en dat gezegd is. Maar deze brief was niet aan generaal *Winkelman* gericht, die het gezegd zou hebben, doch aan de sedertdien overleden burgemeester van Schiedam. Deze bevestiging van de woorden van de opperbevelhebber is dus van geen waarde.

Enige dagen nadien is er weer een andere bespreking geweest tijdens welke bleek, dat in het vorige onderhoud een misverstand gerezen was. Generaal *Winkelman* heeft torn met een voorbeeld de zaak verduidelijkt. Hij heeft gezegd, dat als een werkmans aan de werkbank staat, terwijl een Duitser hem zegt: dat wapen moet je afmaken en hem een pistool op de borst zet, dan is dat overmacht. Dit is heel wat anders dan gevolg geven aan een papieren opdracht van de Duitsers om oorlogstuig of schepen te maken. Ter bevestiging van dit laatste onderhoud heeft de heer *Winkelman* een brief geschreven, waarvan hij de commissie afschrift heeft doen toekomen en welke hier volgt:

OPPERBEVELHEBBER VAN
LAND- EN ZEEMACHT.
Afd. Landmacht.

Ter bevestiging van ons onderhoud deel ik u mede, dat ik het vervaardigen en repareeren van oorlogsmaterieel — al of niet oorlogsbuit — van Nederlandsch standpunt bezien ongeoorloofd acht en dat ik het zal afkeuren, indien de Nederlandsche industrie zoodanige werkzaamheden verricht.

Ik moge u verzoeken een en ander wel ter kennis te willen brengen aan de Heeren, die bij de bespreking aanwezig waren.

A.H.K. 27 Mei 1940.

De Generaal,
Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht,
w.g. H. G. WINKELMAN.

Aan:
den Weledelgeboren Heer
den Heer Kessler,
Directeur-Generaal Hoog-
ovens en Staal fabrieken,
te Velzen.

Dezelfde dagtekening als bovenvermeld schrijven draagt een brief van generaal *Winkelman* aan de secretaris-generaal van het departement van Defensie, waarin eveneens duidelijk de richtlijnen ten aanzien van het verrichten van werkzaamheden voor de Duitsers worden uiteengezet.

Deze brief luidt:

(Afschrift, niet van origineel)

OPPERBEVELHEBBER VAN
LAND- EN ZEEMACHT.
Sectie IVa
No. 294 A

Onderwerp: Werkzaamheden.

A.H.K. 27 Mei 1910.

Ik verzoek u de Directie der Artillerie-inrichtingen en de overige onder het Departement van Defensie ressorteerende aanschaffende autoriteiten met het volgende in kennis te stellen.

Ingevolge art. 52 van het Haagsch reglement betreffende de wetten en gebruiken van den oorlog te land mogen de inwoners van het door den vijand bezette gebied geen werkzaamheden verrichten, welke de verplichting mede brengen om aan de krijgsverrichtingen tegen hun Vaderland deel te nemen.

Op grond hiervan ben ik van meening, dat eenig staatsbedrijf noch eenig particulier bedrijf zal mogen medewerken aan de vervaardiging of het herstel van voorwerpen, welke, naar blijkt uit de daartoe van de zijde van het Departement van Defensie of de daaronder ressorteerende autoriteiten te verstrekken aanwijzingen of tekeningen, bestemd waren voor de Nederlandsche weermacht.

Eenzelfde standpunt dient ingenomen te worden ten aanzien

van voorwerpen, welke blijkens, de bestelling, rechtstreeks bestemd zijn voor de Duitse Weermacht.

Onder voorwerpen dienen in dit verband te worden verstaan: wapens of onderdeelen daarvan, munitie of onderdeelen daarvan, oorlogsvoertuigen, oorlogsvaartuigen, oorlogsvliegtuigen, uniformen voor de Duitse Weermacht, benevens alle voorwerpen welke *uitsluitend* kunnen dienen voor krijgsverrichtingen.

Ik acht het gewenscht, dat deze richtlijnen worden doorgegeven aan de particuliere industrie, waarbij ik er nog de aandacht op vestig, dat de particuliere industrie overigens vrij is in het gebruik van haar outillage.

De Generaal,
Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht,
w.g. H. G. WINKELMAN.

Aan:
den Secretaris-Generaal
v/h Dep. van Defensie
In handen van Lt. Kol.
A. H. Nijhoff, Hoofd II, Afd. B.
Casuariestraat nr. 16.

In de periode van 14 tot 29 Mei 1940 zijn van Nederlandse zijde enkele pogingen gedaan een of andere constructie te vinden, waardoor het Regeringsgezag op een bredere basis zou komen te berusten dan bij de overdracht op 13 Mei 1940 aan generaal *Winkelman* het geval was.

7795 (*Winkelman*)

Generaal *Winkelman* verklaart, dat hij in de periode van 14 tot 29 Mei bezoek heeft gehad van enkele mensen, die hem voorstelden een driemanschap te vormen. Hij herinnert zich, dat professor *van Hamel* bij hem is geweest; hij is op de plannen niet ingegaan en verder zijn er geen namen genoemd.

7804 (*Winkelman*)

Op de vraag, of *van der Vaart Smit* met de heer *Winkelman* in contact is geweest om een „waarnemende Nederlandse Regering” te vormen, antwoordt de heer *Winkelman*, dat hem daarvan niets bekend is.

In zijn bovenvermelde brief van 25 Maart 1948 aan de commissie toch had *van der Vaart Smit* medegedeeld, dat hij direct na 14 Mei had medegewerkt „aan een poging hier te lande tot een waarnemende Nederlandsche burgerlijke regeering, rondom en te zamen met generaal *Winkelman* te komen, teneinde hier *de komst* van een rijkscommissaris met al den nasleep van dien *te voorkomen*. Het overleg hiertoe begonnen wij” — zo gaat de brief voort — „op 15 Mei ten huize van dr. H. *Colijn*, die krachtig medehielp — leidde tot mr. J. B. *Kan* als formateur, kreeg de voorlopige medewerking via graaf *Zech von Burkersroda* van de Duitse rijksregeering en zou *geslaagd* zijn, indien generaal *Winkelman*, die wij noodig hadden om de Nederlandsche *legaliteit* te bezitten, niet eindeloos getalmd had, onzeker of zijn „volmacht” hem deze handeling veroorloofde.”¹⁾

¹⁾ Vgl. bijlage 91.

7804 (*Winkelman*)

Generaal *Winkelman* verwondert zich over dit verhaal, want met de heer *Kan* had hij in die tijd nauw contact, zodat, wanneer deze er bij betrokken was geweest, hij daarvan zeker iets zou hebben gehoord. Hij verwijst dit verhaal dan ook naar het rijk der fabelen. Van *van der Vaart Smit* heeft de heer *Winkelman* overigens nooit gehoord.

Andere pogingen in dezelfde richting zijn hem niet bekend. Er kan misschien wel eens, zo verklaart de heer *Winkelman*, over zijn gesproken; er kunnen mogelijk wel eens mensen met die gedachte bij hem zijn geweest, maar er zijn zoveel mensen geweest, dat hij zich dit niet meer kan herinneren.

8722 (*Snouck Hurgronje*)

De heer *Snouck Hurgronje* is bekend, dat generaal *von Falkenhausen* en vooral graaf *Zech* een opvolger wilden vinden voor generaal *Winkelman* of althans een figuur, waarbij het bleef zoals het was onder *Winkelman*: iemand die Nederlander was. Volgens generaal *von Falkenhausen*, aldus de heer *Snouck Hurgronje*, kon een vrijgelaten krijgsgevangene niet een soort hoofd van de regering zijn. Zij dachten, zo geloofde de heer *Snouck Hurgronje*, meer aan een civiele figuur; overigens is er nooit iets gebeurd. Hem is slechts bekend, dat generaal *Winkelman* een adviescollege wilde hebben. Hij gelooft, dat *van der Vaart Smit* zich vergist, indien hij spreekt over een regering om te voorkomen, dat er een Duits civiel bestuur zou komen. De Duitse gezant heeft met de heer *Snouck Hurgronje* gesproken over mogelijkheden, maar nooit van een regering.

Hij meent, dat er in een latere phase, toen *Seyss-Inquart* al in Nederland was, van Nederlandse zijde wel pogingen zijn gedaan om tot de vorming van een bewind te komen. Hij is er zelf nooit bij betrokken geweest; het was een verhaal, dat de ronde deed, doch uit eigen wetenschap weet hij er niets van. Hij gelooft, dat

11703 e.v. (*van der Vaart Smit*)

de heer *van Schaik* daar meer van weet. Behalve deze naam heeft hij ook nog de namen van *Colijn* en *de Vos van Steenwijk* gehoord. De heer *Snouck Hurgronje* legt er echter de nadruk op, dat hij geruchten vertelt en hierover geen positieve wetenschap heeft.

11709 e.v. (*van der Vaart Smit*)

De gegevens van *van der Vaart Smit* over de poging, waaraan hij zelf medegewerkt zou hebben, om direct na 14 Mei tot een waarnemende Nederlandse burgerlijke Regering te komen, worden door deze in zijn verhoor staande gehouden. Als verdere bijzonderheden vermeldt *van der Vaart Smit*, dat hij allereerst, tezamen met mr. *Westerman*, naar de heer *Colijn* is gegaan. Zij vroegen deze of hij er zelf voor voelde formateur van het Ministerie te zijn. De heer *Colijn* zou gezege hebben, dat hij zich zelf, als meer Engels gekleurd, voor de Duitsers minder persona grata achtte en hun Staatsraad *Kan* aangeraden hebben. Daarop zijn *van der Vaart Smit* en mr. *Westerman* naar de heer *Kan* gegaan en hebben deze gevraagd of hij de leiding van een dergelijk Ministerie op zich zou willen nemen. Dat zou de heer *Kan* aanvaard hebben. Met zijn drieën hebben zij toen een boodschap geformuleerd, namelijk, dat zij aan de Duitse autoriteiten zouden vragen of tegen de persoon van Staatsraad *Kan* — in verband met het Duitse arische standpunt — geen bezwaar bestond als formateur van een waarnemend bewind.

Via de Duitse gezant *Zech von Burkersroda* hebben zij bericht gekregen van de Duitse Rijksregering, dat er geen bezwaar was tegen de heer *Kan* als formateur van een voorlopig Nederlands bewind. Daarop zijn zij naar de heer *de Monchy*, de burgemeester van Den Haag, als vriend van generaal *Winkelman*, gegaan. De heer *de Monchy*, die het Ministerschap van Financiën van harte zou hebben aanvaard, zou ook toegezegd hebben de heer *Winkelman* te overtuigen, dat hij het plan moest aannemen. Na de toezeggingen van de heer *de Monchy* zijn zij naar dr. J. A. N. *Patijn*, aan wie zij de portefeuille van Buitenlandse Zaken hadden toegedacht, gegaan, die zijn sympathie toegezegd zou hebben, doch verzocht er hem buiten te laten. Hij voelde zich zelf te oud voor iets dergelijks. Het „Kabinet“ zou minstens tien man sterk moeten zijn, maar nu zij dachten reeds vijf leden te hebben, vonden zij het tijd de heer *Winkelman* te vragen. Zij stelden zich voor dat mr. *Westerman* de portefeuille van Justitie zou nemen en *van der Vaart Smit* die van Onderwijs. Vóór het bezoek aan generaal *Winkelman* is *van der Vaart Smit* nog naar *Mussert* geweest. Deze heeft zijn steun toegezegd. *Van der Vaart Smit* verklaarde zich ia de conferentie met *Mussert* bereid toe te treden tot de N.S.B., wanneer het plan zou slagen. Hij en mr. *Westerman* zouden dan in het „Ministerie“ als nationaal-socialistische vertegenwoordigers worden aangemerkt.

14191 (*de Monchy*)

Het bezoek aan generaal *Winkelman* bracht hen echter niet verder; deze wilde vrij lang bedenktijd hebben. Een tweede bespreking met generaal *Winkelman* zou hierop ongeveer een week later zijn gevolgd; deze wilde toen wederom bedenktijd hebben. De poging verliep hierdoor, daar intussen *Seyss-Inquart* door *Hitler* was aangewezen om hier de burgerlijke macht in handen te nemen. Tot zover de lezing van *van der Vaart Smit*.

De heer mr. S. J. R. *de Monchy*, oud-burgemeester van 's-Gravenhage, verklaart, dat hij op de morgen van 14 Mei met generaal *Winkelman* gesproken heeft over de instelling van een Raad van Advies voor de burgerlijke diensten. Hij heeft toen enige namen genoemd, o.a. de heren *Kan*, *Ligthart*, *Beyen* en prof. *Lieftinck*. Dit denkbeeld is toen ernstig overwogen door generaal *Winkelman* en de heer *de Monchy* heeft gehoord, dat men enkele dagen daarna was gekomen tot een drietal, dat men gevraagd heeft, te weten *Kan*, *van der Mandele* en *Donner*.

Daarna is de heer *de Monchy* benaderd door mr. *Westerman* en *van der Vaart Smit*, die wilden, dat er hier een soort van Regering kwam. Hij weet nog, dat hij hen met grote reserve heeft ontvangen. *Van der Vaart Smit* kende hij niet, maar het feit, dat deze met mr. *Westerman* kwam, was voor hem voldoende om zeer voorzichtig te zijn, omdat de heer *de Monchy* wist, dat mr. *Westerman* bij de N.S.B. was geweest en er betrekkelijk vlug, nog vóór de inval, weer uitgelopen was. Hij weet niet, of zij hem hebben gevraagd te willen bemiddelen; indien dit zo is, heeft hij dit zonder enige twijfel afgewezen.

Mr. *Westerman* en *van der Vaart Smit* wilden de opperbevelhebber vervangen door een Regering, een gemengd bewind, bestaande uit N.S.B.-ers en anderen, terwijl de opzet van de heer *de Monchy* was een Raad van Advies voor de opperbevelhebber. De aanleiding, die mr. *Westerman* en *van der Vaart Smit* hadden gevonden om bij de heer *de Monchy* te komen, was, dat zij hadden gehoord, dat deze een dergelijk plan bij generaal *Winkelman* had bepleit.

De juistheid van de voorstelling van zaken van *van der Vaart Smit*, alsof deze pas verdere stappen is gaan doen bij generaal *Winkelman*, nadat hij van de heer *de Monchy* een bevredigende toezegging had

gekregen, en het feit, dat men hem Minister van Financiën wilde maken, ontkent de heer *de Monchy* met alle beslistheid. Dat hij enige moeite zou doen hun plan met generaal *Winkelman* te bespreken, was bovendien uitgesloten. De heer *de Monchy* was met generaal *Winkelman* op een behoorlijke voet, maar volstrekt niet bevriend. In de Meidagen heeft hij als burgemeester van 's-Gravenhage enkele malen contact gehad met generaal *Winkelman*.

Het enige, dat de heer *de Monchy* op dit gebied verder nog heeft meegemaakt, is, dat hij in 1942 bezoek heeft gekregen van oud-Minister van Dijk, die hem kwam vertellen, dat er een combinatie van heren was, die t.z.t. het voorlopig bewind zouden willen vormen, wanneer de bevrijding daar was, dus niet in de Duitse tijd. De namen van deze personen zijn hem niet genoemd, doch hij heeft later begrepen, dat dit de groep *Verschuur, Vorrink*, enz. is geweest. De heer *van Dijk* kwam hem slechts vragen of zij, wanneer de bevrijding daar was, op hem konden rekenen als burgemeester van Den Haag, waarop hij natuurlijk „ja” heeft geantwoord.

14217 e.v. (*van Hamel*)

Prof. mr. *J. A. van Hamel* verklaart, dat hij na de capitulatie zeer sterk de wenselijkheid heeft gevoeld, dat er hier te lande in de eerste plaats voor het gevoel van het volk en in de tweede plaats tegenover de vijand een hoogste centrale instantie van binnenlands bestuur zou zijn. Hij is daarom naar generaal *Winkelman* gegaan en heeft deze gevoelens aan de opperbevelhebber kenbaar gemaakt en als zijn oordeel gegeven, dat constitutioneel de Raad van State daarvoor het aangewezen orgaan was. Als staatsrecht-jurist heeft hij dit denkbeeld aan generaal *Winkelman* in overweging willen geven. Het was zijn idee, dat de positie van een militaire chef niet duurzaam zou zijn en dat wij het best in onze eigen natuurlijke constructie voortgingen, wanneer de Raad van State uit eigen initiatief in overleg met generaal *Winkelman* had gezegd: zij, die van ons zijn overgebleven nemen de taak op zich, welke de Grondwet analogice hun toekent. Dit zou natuurlijk niet een verantwoordelijke staatsregering zijn geweest, die met de Duitsers zou moeten onderhandelen over het lot van Nederland — daarom was de Koningin juist weggegaan — maar het zou zijn een hoogste binnenlandse bestuurlijke instantie. Hij heeft feitelijk gedacht aan een analoge toepassing van art. 46 van de Grondwet, volgens welke bepaling onder bepaalde omstandigheden de Raad van State het Koninklijk gezag waarneemt.

Deze gedachte is niet door generaal *Winkelman* afgewezen, doch deze zeide: „Ik ben krijgsgevangen generaal en kan in deze geen beslissing meer nemen”.

De heer *van Hamel* heeft toen getracht dit idee te ventileren bij de heren van de Raad van State, maar hij heeft dadelijk gemerkt, dat men daar mijlen vanaf stond.

15199 e.v. (*Westerman*)

Mr. *W. M. Westerman* verklaart, dat hij vrij spoedig na het binnentrekken van de Duitse troepen contact heeft gehad met de heren *Colijn, Kan* en *de Monchy* in verband met de mogelijkheid om, nu de regering haar zetel naar Engeland had verplaatst, een voorlopige regering in Nederland te vormen, zulks in de overtuiging, dat het college van secretarissen-generaal niet de aangewezen instantie was om met de Duitse autoriteiten de toestand onder ogen te zien.

Daar hij op de hoogte was van de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman*, heeft hij deze een bezoek gebracht teneinde de plannen te bespreken. Generaal *Winkelman* stelde zich op het standpunt, dat de vorming van een dergelijk voorlopig bewind niet in overeenstemming was met de instructie, die hij van H.M. de Koningin had ontvangen. Generaal *Winkelman* heeft het dus direct afgewezen.

Voordat mr. *Westerman* naar generaal *Winkelman* ging, had hij over dit plan gesproken met de heren *Colijn, Kan* en *de Monchy*. Hij herinnert zich niet een bezoek te hebben gebracht aan de heer *Patijn*, maar acht het wel mogelijk, dat hij met hem heeft getelefoneerd.

Hij had, toen hij naar generaal *Winkelman* ging, geen namen van personen in gedachten, die het bewind zouden voeren. Er is slechts zeer algemeen over deze zaak met de zo juist genoemden gesproken. Er was hoegenaamd geen lijst van personen opgemaakt, die daarvoor eventueel in aanmerking zouden komen. De voorstelling van zaken van *van der Vaart Smit*, dat deze reeds een lijst van namen gereed had, moet hij voor rekening van *van der Vaart Smit* laten. In het gesprek met generaal *Winkelman* is derhalve geen gehele of gedeeltelijke lijst van Ministers voorgelegd en is slechts zeer in het algemeen de vraag besproken of het niet wenselijk was een bewind te vormen.

Dit gesprek heeft niet lang geduurd, daar generaal *Winkelman* er van het eerste ogenblik af zeer afwijzend tegenover stond. Er is volgens mr. *Westerman* geen sprake van, dat dit onderhoud zoals van *der Vaart Smit* zegt, een middag en een avond heeft geduurd; hij schat, dat het niet langer dan een half uur in beslag heeft genomen. Hoewel

generaal *Winkelman* afwijzend stond, heeft hij, voorzover mr. *Westerman* zich herinnert, tenslotte toch nog gezegd: „Ik wil de zaak wel in beraad houden.“ Een tweede onderhoud met generaal *Winkelman* heeft mr. *Westerman* nooit gehad. Hij had de overtuiging, dat er niets van kwam en heeft geen nader contact meer gehad met de opperbevelhebber.

Over de besprekingen met de heer *Colijn* verklaart mr. *Westerman*, dat hij het verslag daarvan, zoals *van der Vaart Smit* dit geeft, niet geheel juist acht, daar zij niet zo diep in de materie zijn doorgedrongen. Er staat hem wel voor de geest, dat de heer *Colijn* het even in beraad heeft gehouden. Wat betreft de heer *Kan* herinnert hij zich, dat zij deze slechts hebben gevraagd een belangrijke rol te spelen. Contact met de Duitsers over het plan is er van zijn kant nooit geweest. De gehele voorstelling van zaken van *van der Vaart Smit* over het contact tussen hen beiden en de Duitse gezant over de aanvraag van een toestemming aan de Duitse Rijksregering tot het vormen van een civiel Nederlands bestuur spreekt mr. *Westerman* positief tegen. Met geen enkele andere Duitse instantie heeft hij contact gehad.

15970 (*Patijn*)

De heer mr. J. A. N. *Patijn* herinnert zich noch van *van der Vaart Smit* noch van het onderhoud iets. Wel herinnert hij zich, dat mr. *Westerman* in het begin van de oorlog eens met iemand bij hem is geweest en dat men hem iets heeft gevraagd in deze richting, dat hij onmiddellijk heeft afgepoeierd. Mr. *Westerman* was inderdaad bij hem met iemand anders en dit kan natuurlijk wel *van der Vaart Smit* zijn geweest, doch de naam van deze andere weet de heer *Patijn* niet.

Voor het overige herinnert hij zich, dat hij wel eens een bezoek heeft gehad van de heer *de Monchy*, die hem vroeg of hij kans zag enige mensen te verzamelen, die eventueel, wanneer de Duitsers weg zouden zijn, tijdelijk de leiding op zich zouden kunnen nemen. Hij heeft deze zaak besproken met mr. *Koolen*, die het in beraad heeft gehouden, doch tenslotte heeft afgewezen op grond van het feit, dat er nog maar drie leden van de Raad van State waren. Daarna is de zaak besproken met de heer *van Dijk*. Maar toen bleek dat reeds verschillende mensen met het zelfde werk bezig waren, heeft hij zich teruggetrokken. Hij kan niet zeggen, wanneer dit is geweest; in ieder geval was het in het begin van de oorlog.

25756 (*van Schaik*)

De heer mr. J. R. H. *van Schaik* kwam in de eerste dagen na 14 Mei wel eens bij generaal *Winkelman* om een en ander te bespreken. Van deze wist hij, dat *van der Vaart Smit* en mr. *Westerman* de opperbevelhebber trachtten te benaderen. Hij heeft, toen generaal *Winkelman* hem dit vroeg, zijn mening over hen gegeven.

Tenslotte wil de commissie in dit verband nog vermelden dat in het dagboek van *Mussert*, dat zich op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevindt, geen enkele notitie terug te vinden is van besprekingen, die *Mussert* met *van der Vaart Smit* zou hebben gehad over een eventuele nieuwe regering met twee N.S.B.-ers. Alleen bevindt zich bij dit dagboek een op 17 Mei 1940 aan *Töpfer*, een officier van de staf van generaal *Hansen*, gedaan voorstel — er staat niet bij door wie het gedaan is — voor een voorlopig bewind. Achter de departementen van Algemene Zaken, van Buitenlandse Zaken, van Defensie en van Koloniën staat: de Militär-verwaltung.¹⁾ Achter Binnenlandse Zaken staat: raadadviseur Graaf *d'Ansembourg* en achter Justitie: raadadviseur mr. *Fruin*. Andere namen, waaronder die van *van der Vaart Smit*, worden in dit verband niet genoemd.

¹⁾ Vgl. bijlage 93

25757 (*van Schaik*)

De zaak, waarbij de heer *van Schaik* betrokken is geweest, was een geheel andere. Het was, naar hij meent, de Woensdag na de capitulatie, dus de 15de Mei, toen hij werd opgebeld door de heer *Colijn*, het kan ook de heer *van Dijk*, de oud-Minister, zijn geweest, die zei, dat het toch wel gewenst was, dat enige mensen, die een vooraanstaande plaats hadden in het Staatsbestuur, eens bijeen kwamen om overleg te plegen.

Hij is toen naar het Kuyperhuis gegaan en vond daar de heren *de Vos van Steenwijk*, *Colijn*, *van Dijk*, *Fock*, *van Karneheek* en *Koolen*, misschien ook, maar dat weet hij niet zeker meer, de heer *Donner*. Daar ter plaatse is de vraag ter sprake gebracht, of er niet iets in het land moest gebeuren. Het volk gevoelde zich verlaten. De Koningin was weg, ook de Ministers waren vertrokken en men vreesde, dat er in de bevolking een toestand van de grootste verwarring zou ontstaan. Er werd de wenselijkheid geopperd voor de belangen van het volk als zodanig op te komen, omdat de secretarissen-generaal als zuiver administratieve functionarissen te weinig vaste voet bij de bevolking hadden en ook te weinig politiek waren georiënteerd om voor de belangen en rechten van het volk te kunnen opkomen. Daarom werd overwogen of er niet een comité kon worden gevormd van op de voorgrond tredende Nederlanders, die voor

25757 (*van Schaik*)

1) Bijlage 94.

de rechtmatige volksbelangen op de bres zouden kunnen staan. Er zijn enige denkbeelden geopperd. Sommigen gingen in dit opzicht verder. Zij spraken van een provisioneel bewind. Er is na de samenspreking in het Kuyperhuis nog een bijeenkomst ten huize van de heer *de Vos van Steenwijk* geweest. De besprekingen zijn echter op niets uitgelopen. Het is een bijeenkomst geweest van mensen, die met elkaar een vertrouwelijk gesprek hebben gevoerd en de vraag onder de ogen hebben gezien, of zij in het belang van het land iets konden doen. Tot enige daad is het niet gekomen.

Het was zijn persoonlijke mening, dat het toch eigenlijk tegenover onze Regering in Londen minder juist zou zijn de door haar voor haar vertrek hier genomen maatregelen te doorkruisen door zich zelf in zekere zin als haar plaatsvervangers op te werpen. Zijn tweede bezwaar was, dat hij zag aankomen, dat een dergelijke combinatie van mensen of zeer spoedig moeilijkheden met de bezetters zou krijgen, waardoor hun werk op niets zou uitlopen of hand- en spandiensten voor de Duitsers zou moeten verrichten. Op grond van die motieven is hij tot de conclusie gekomen, dat het beter was vooralsnog niets te doen. Het enige, dat de heer *van Schaik* nog heeft kunnen doen, is een radiorede houden tot de Nederlandse bevolking. Over de moeilijkheden, die gepaard zijn gegaan met het uitspreken van deze radiorede, deelde de heer *van Schaik* nog de volgende bijzonderheden mede. *Mussert* heeft pogingen aangewend om door de radio het Nederlandse volk toe te spreken. De heer *van Schaik* meent, dat dit door de Duitse autoriteiten is geweigerd. Toen heeft de heer *Colijn* zich gemeld om iets tot de bevolking te zeggen. Dat is ook door de Duitsers geweigerd. Toch was men in bredere kring van mening, dat het goed zou zijn als er tot het Nederlandse volk een woord werd gezegd. Er heerste hier een algemene onthutstheid over het feit, dat de Koningin naar Engeland was vertrokken met medenemen van Haar Ministers. Er moest iets worden gedaan om aan de ene kant het volk te apaiseren en het aan de andere kant moed in te spreken. De redenering was deze, dat de heer *van Schaik* de meest aangewezen man was dit op zich te nemen. Hij heeft zich daarop bereid verklaard dit te doen.

Het was een van de moeilijkste opgaven, waarvan hij zich ooit heeft moeten kwijten. Hij moest aan de ene kant de rede zo inkleden, dat hij verlof kreeg van de Duitse militaire autoriteiten om haar uit te spreken; ook wilde hij niet, dat de Duitsers iets in zijn rede zouden schrappen of haar corrigeren. Derhalve moest hij enerzijds het in het Hotel des Indes zetelende militaire commando min of meer ontzien, aan de andere kant moest hij een woord van bemoediging tot het volk spreken, een zeker perspectief voor de toekomst openen en ook in enigerlei vorm protesteren tegen wat er gebeurd was. Maar hij gevoelde zich vooral verplicht de houding van de Koningin begrijpelijk te maken en in een beter daglicht te plaatsen. Wanneer hij zou spreken in de trant van: Leve de Koningin; Haar vertrek moet worden toegejuicht, omdat Zij in den vreemde onze rechtvaardige zaak kan dienen, zou dit de Duitsers ingenomen hebben gemaakt tegen de uitzending van zijn rede. En de bevolking, in haar stemming van toen, zou hem ook niet wel verstaan hebben. Wilde hij dus binnen de grens der te zijner beschikking staande mogelijkheden ons volk sterken en het tevens weder dichter tot de Koningin brengen, dan moest hij met allerlei psychologische factoren rekening houden. Zijn toespraak is dus het product geworden van moeizame overwegingen. Deze en gene heeft hij er ook wel in gekend en de tekst laten lezen. Aan generaal *Winkelman* heeft hij zijn voorgenomen rede vooraf voorgelegd. Deze was de aangewezen autoriteit om haar aan de Duitsers te doen toekomen. Deze bewilligden in het houden der rede, die zou uitgesproken worden op Zaterdag de 18de of Zondag de 19de Mei des middags om 1 uur. Alleen een enkel woord heeft hij er in veranderd. Een half uur van te voren kreeg hij van de P.T.T. bericht, dat de speech wegens „een technische storing” niet kon doorgaan en was uitgesteld. Zijn eerste gedachte was, dat de Duitsers bij nader inzien spijt hadden hem verlof tot spreken te hebben gegeven. Hij was er sterk door teleurgesteld en heeft, naar hij meent, ook bij generaal *Winkelman* pogingen aangewend om zijn voornemen tot uitvoering te kunnen brengen. Hem bleek toen, dat het Duitse hoofdkwartier vermoedelijk aan Hilversum niet had medegedeeld, dat men tegen zijn tekst geen bezwaar had, of die tekst aan de censuur te Hilversum had doen toekomen. Hilversum eiste dan ook voorafgaande overlegging van die tekst. Dat heeft hij geweigerd, zich beroepend op het militaire fiat. Het bescheid van Hilversum was: Dan spreekt u niet. Toen heeft hij gezegd: Dat zullen wij dan wel eens zien. Het slot is geweest, dat hij toch nog des Maandags 20 Mei heeft gesproken in het hoofdgebouw der P.T.T. te 's-Gravenhage.

De afgelegde verklaringen overziende, geeft de commissie als haar oordeel, dat van de feitelijke grondslagen van de constructies in

de aan haar gerichte brief dd. 25 Maart 1948 van *van der Vaart Smit* niet veel overgebleven is, zo zij al niet geheel zijn komen te vervallen. Van de z.g. acte van 29 Mei 1940 blijft niets meer over dan het bovenvermelde, destijds in alle kranten gepubliceerde, bericht over een nieuwe regeling van het civiele gezag. Deze regeling is volkomen door de Duitsers opgelegd en van handtekeningen van generaal *Winkelman* of van de secretarissen-generaal is blijkens de verklaringen van de heren *Winkelman* en *Snouck Hurgronje* geen sprake. *Van der Vaart Smit* heeft moeten toegeven, zodanige handtekeningen dan ook niet gezien te hebben.

In de pogingen om een constructie te vinden, waardoor het Regeeringsgezag op een bredere basis zou komen te berusten dan bij de overdracht op 13 Mei 1940 aan generaal *Winkelman* het geval was, moet onderscheid gemaakt worden tussen de initiatieven van de heer *de Monchy* en van prof. *van Hamel* en de plannen van *van der Vaart Smit* en mr. *Westerman*.

De bedoeling van de heer *de Monchy* was de opperbevelhebber in overweging te geven zich voor burgerlijke bestuursaangelegenheden te omringen met een college van deskundige adviseurs. In deze gedachtengang bleef de opdracht, waarbij het Regeeringsgezag in handen van generaal *Winkelman* was gelegd, volkomen intact. Er zou slechts een aanvulling komen in de vorm van een adviescollege.

Prof. *van Hamel* stond voor de geest, dat de Raad van State, naar analogie van het bepaalde in artikel 46 van de Grondwet, als hoogste centrale instantie van binnenlands bestuur zou optreden, waarbij dus het hoogste gezag van generaal *Winkelman* zou overgaan op de Raad van State. De heer *van Hamel* voorzag namelijk, dat de positie van een militaire chef als generaal *Winkelman* niet duurzaam zou zijn.

Beide initiatieven, dat van de heer *de Monchy* en dat van prof. *van Hamel*, hebben tot geen resultaat geleid. Zij zijn, ook bij generaal *Winkelman*, niet verder gekomen dan het stadium van overweging.

Van der Vaart Smit spreekt uitdrukkelijk van pogingen om tot een nieuw Nederlands bewind te komen, waarin reeds toen enkele nationaal-socialistisch georiënteerde figuren zouden worden opgenomen. Mr. *Westerman* geeft de indruk, dat het slechts bij enkele inleidende besprekingen is gebleven en dat de plannen minder scherp omljnd zijn geweest dan *van der Vaart Smit* het doet voorkomen. Beiden achtten echter voor de verwezenlijking daarvan de medewerking van generaal *Winkelman* noodzakelijk. Dat zij gepoogd hebben deze medewerking te verkrijgen werpt wel een bijzonder licht op de machtsbegeerte in hun kring. Blijkens de verklaringen van de heren *de Monchy*, *Patijn* en *Winkelman*, op welke laatste deze poging zo weinig indruk heeft gemaakt, dat hij zich deze niet meer herinnert, zijn de plannen van *van der Vaart Smit* en mr. *Westerman* geen ogenblik au sérieux genomen.

XXIII. De opvattingen ten aanzien van de voortzetting van de oorlog

§ 1. Inleiding

Op 13 Mei 1940 om 20 uur was H.M. de Koningin in Londen aangekomen; de volgende dag omstreeks 9 uur arriveerde het Kabinet. De Regering was toen derhalve in haar geheel met de Koningin aan het hoofd in Engeland.

Na aankomst in Londen heeft Hare Majesteit een proclamatie tot het Nederlandse volk gericht, waarin, zoals uit de op bladzijde 66 van dit verslag vermelde tekst blijkt, de motieven van het vertrek uit Nederland werden aangegeven en tevens de nieuwe taak en doelstelling van de Regering in het algemeen werden aangeduid.

De taak, die het Kabinet in Londen te vervullen kreeg, werd in deze proclamatie samengevat in de woorden: „Daarbij blijft het Nederlandsche grondgebied, dat in Nederlandsche handen blijft, in Europa zoowel als in Oost- en West-Indië, één soevereine Staat, die zijn stem als volwaardig lid der Statengemeenschap en in het bijzonder in de beraadslagingen van de gezamenlijke bondgenooten zal blijven laten hooren en tot zijn recht zal weten te brengen.”

Het voornaamste probleem, waarvoor de Regering kwam te staan, was het vraagstuk van haar houding ten aanzien van de voortzetting van de oorlog. Na jarenlang een politiek van strikte neutraliteit te hebben gevoerd, stond de Regering plotseling voor de taak gezamenlijk met Engeland en Frankrijk in bondgenootschappelijk overleg de strijd tegen de Duitse agressor voort te zetten. Daartoe was in den beginne nodig met de bondgenoten tot overeenstemming te komen over de oorlogsdoeleinden en in een later stadium over de vredesdoeleinden.

Het spreekt vanzelf, dat de vorm, welke aan deze politieke en economische samenwerking werd gegeven, eerst geleidelijk is gegroeid en dat dit niet zonder moeilijkheden gepaard is gegaan.

Een belangrijke voorwaarde voor een vruchtbare activiteit van het Kabinet was een gelijke waardering door zijn leden van de doelstellingen der beide oorlogvoerende partijen. Met name ten aanzien van de vraag, welke de bedoelingen van de Duitse agressor waren, was gelijkheid van inzicht van grote betekenis.

Gelijk bekend, is eensgezindheid op dit punt in het Kabinet niet zonder moeilijkheden tot stand gebracht. Zoals prof. *Gerbrandy* het uitdrukte, heeft het „houdt vol tot het bittere einde” zijn geboorteweëën gehad. In den beginne is er in Londen een zekere twijfel in het Kabinet geweest aan de juistheid van de gedachte, dat deze oorlog tot het bittere einde moest worden doorgezet. Eerst na verloop van enige maanden is, mede door het aftreden van de toenmalige Minister-President jhr. mr. D. J. *de Geer*, klaarheid in deze gekomen.

De moeilijkheden, welke zijn voortgesproten uit een verschillend inzicht van de leden van het Kabinet inzake de te volgen gedragslijn ten aanzien van de voortzetting van de oorlog, hebben een weerslag gevonden in een aantal gebeurtenissen, welke de commissie achtereenvolgens in dit hoofdstuk zal behandelen.

De beginselen, neergelegd in de radioboodschap, welke de Koningin kort na Haar komst in Engeland tot de wereld heeft gericht, zijn in het algemeen, zo zegt de heer *van den Tempel*, het handelen van de Regering steeds blijven beheersen. De motieven, in deze boodschap geformuleerd, werden, zijns inziens, in het groot gezien algemeen onderschreven. Dat de heer *de Geer* heeft medegewerkt om naar Engeland te gaan, wijst ook in deze richting; over de leidende gedachte bestond geen meningsverschil.

Doch volgens de heer *van den Tempel* is hierin verandering gekomen na de val van Frankrijk. Naar zijn persoonlijke indruk was de heer *de Geer* overtuigd, dat de oorlog verloren was en hij stond daarin zeker niet alleen; er was bij meer leden van het Kabinet twijfel dienaangaande.

Alvorens echter op deze moeilijkheden en de vraag of er inderdaad sprake is geweest van een zekere wankelmcedigheid bij een deel van

8232 (*Gerbrandy*)

7216 (*van den Tempel*)

11547 (*de Jonge van Ellemeest*)

het Kabinet met betrekking tot de opvattingen ten aanzien van de voortzetting van de oorlog, in te gaan, zullen eerst enkele materiële moeilijkheden, waarmede de Regering in Londen te kampen had, worden besproken.

Na aankomst in Londen heeft H.M. de Koningin als gast van de Engelse Koning en Koningin Haar intrek genomen in Buckingham Palace. Na drie weken is H.M. vertrokken naar een huis, dat voor Haar was gehuurd in Eaton Square, vlak achter Buckingham Palace. Toen de bombardementen op Londen begonnen, verbleef de Koningin des nachts in Claridge's Hotel, waar een speciaal gebouwde „shelter” was. Daarna is Hare Majesteit gaan wonen in een klein huis in Roehampton, een van de voorsteden van Londen. Intussen had de heer *Gerbrandy* voor Haar een huis gehuurd in Maidenhead. Het bureau van de Koningin is voor de verdere duur van de oorlog op Chester Square gevestigd geweest. Het huis in Maidenhead heeft de Koningin altijd aangehouden. Later werd het gebruikt voor representatieve doeleinden. De Koningin had echter zelf weer een ander huis gehuurd, welk huis door een bom werd getroffen, waarbij de Koningin gelukkig ongedeerd bleef. Daarna heeft Zij nog een huis gehad in Mortimer bij Reading. Voor officiële aangelegenheden bleef Stubbings House bij Maidenhead in gebruik.

De Ministers namen aanvankelijk hun intrek in Grosvenor House Hotel, aan Hyde Park grenzend, in Londen's West End. Ook de weinige ambtenaren, die met het Kabinet waren meegegaan of enkele dagen later op telefonisch verzoek uit Den Haag naar Engeland waren overgestoken, werden in Grosvenor House ondergebracht.

8845 (*van Angeren*)

Daar was een grote leegstaande slaapkamer, die voor de vergaderingen van de Ministerraad werd gebruikt en waar de kieren *van Asch van Wijck* en *van Angeren* werkten. Aanvankelijk werden alle correspondentie en elk wetsontwerp gemaakt op hotelpapier van Grosvenor House. Na enige tijd kwam er een juffrouw, die wel telefoneerde, maar niet kon typen. Men had geen Staatsbladen en geen Staatscourant. Wanneer er iets moest worden gedrukt, moest men naar de zetter gaan en naast hem gaan zitten om iedere letter voor te lezen en na te gaan of het goed was,¹⁾

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat in deze uiterst primitieve huisvesting en outillage na enkele weken, toen het Regerings-apparaat in Stratton House kon worden ondergebracht, een belangrijke verbetering is gekomen.

9193 (*Boon*)

De heer mr. *G. A. Boon*, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, verklaart, dat allerlei nieuwe ambtenaren moesten worden geassumeerd, mensen die in Londen woonden of die toevallig daar waren terechtgekomen. Men had natuurlijk een beperkte keus en daardoor werd er ook veel gebruik gemaakt van employé's van de Unilever o.a., die voor verschillende departementen mensen afstond.

9226 (*Schaepman*)

De heer Th. F. M. *Schaepman*, destijds lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, verhaalt over de periode, waarin het Kabinet Grosvenor House had verlaten en zich in Stratton House had gevestigd, dat zijn indruk eigenlijk was, dat de Regering de eerste twee maanden helemaal geleid werd door de Unilever. De heren *Rijkens*, *Polak* en anderen deden de zaken; dezen hadden de touwtjes in handen. Als men b.v. een handtekening moest hebben voor de een of andere aangelegenheid, bleek dit. Zo moest de heer *Schaepman* naar de Bank of England, daar hij nog wat geld had meegebracht, dat hij moest laten inschrijven en als dan de handtekening van de heer *Beyen* er onder stond, was het in orde. Als er b.v. de handtekening van de heer *de Geer* onder stond, dan werd er gezegd: „Neen, *Beyen* moet er onder staan”.

37814 e.v. (*Rijkens*)

De heer *P. Rijkens*, die als Voorzitter van de Raad van Bestuur van Unilever N.V. reeds vóór de oorlog te Londen woonde, verklaart, dat een dag of vier, vijf na de aankomst van het Kabinet in Londen de ambassadeur hem verzocht hem ter zijde te willen staan om de Nederlanders, die aankwamen, te ontvangen en op weg te helpen. In de eerste weken zaten de Ministers in een buitengewoon moeilijk parket, daar zij in Grosvenor House waren ondergebracht zonder enig apparaat of enige organisatie. De stemming in Grosvenor House was er toen een van de grootste verslagenheid, wat niet te verwonderen was.

Van de eerste oorlogsdagen af tot het weggaan van de heer *de Geer*, zo verklaart de heer *Rijkens*, bestond er in de Hollandse kolonie een grote terneergeslagenheid. Men had heel weinig vertrouwen in de leiding van het Kabinet. Aan de andere kant echter was de kring van mensen, waarmede werd gesproken, heel klein. Het was voor een groot gedeelte, afgaande op de atmosfeer die men aantrof, dat men zijn eigen houding bepaalde. Men meende uit hetgeen men hoorde — de heer *Rijkens* heeft geen enkel concreet bewijs — dat er heel weinig kracht en moed achter de toenmalige Regering stond. Men hoorde voortdurend van de grote moeilijkheid om besluiten aangenomen te krijgen. Er waren Ministers, die er over klaagden, dat er onder leiding van de heer *de Geer* zo weinig tot stand werd gebracht.

Was de eerste moeilijkheid, waarmede de Regering te maken

- 7209 e.v. (*van den Tempel*)
 had er een van zuiver materiële aard: gebrek aan behoorlijke be-
 huizing en aan een administratief apparaat, een tweede handicap
 vormde de bijzonder gebrekkige verbinding met Nederland.
 De heer *van den Tempel* verklaart, dat hij na de capitulatie op het
 bureau van de ambassadeur in Londen nog met de heer *Snouck*
Hurgronje heeft getelefoneerd. Deze telefonische verbinding is waar-
 schijnlijk mogelijk geweest tot de avond van 14 Mei. Daarna hadden
 de Ministers geen contact meer met Nederland.
- 7988 (*van Rhijn*)
 De heer *van Rhijn* zegt, dat in de eerste maanden de inlichtingen
 zeer schaars waren en dat pas na een maand of vier deze meer ge-
 regeld begonnen te komen.
- 8146 (*Welter*)
 De heer *Welter* verklaart naar aanleiding van een gesprek, dat hij
 in het voorjaar van 1941 met de heren *Jongejan* en *Boerstra* in Lis-
 sabon heeft gehad, dat hij toen persoonlijk veel heeft gehoord over de
 toestand in Nederland. Of men langs andere weg in Londen ook
 andere inlichtingen kreeg, weet hij niet, want die inlichtingen werden
 zeer geheim gehouden. De Ministers hoorden — ten minste hij
 hoorde — maar te hooi en te gras iets over de toestand in Holland.
- 12049 (*van Kleffens*)
 Ook de heer *van Kleffens* heeft de indruk, dat het een hele tijd
 heeft geduurd, voordat er contact was met Nederland. Er was geen
 behoorlijke verbinding, maar er waren mensen, die toen al kans zagen
 naar Zwitserland te komen.
 Een derde omstandigheid, die de arbeid van het Kabinet in Londen
 zeker niet vergemakkelijkt moet hebben, is van meer psychologische
 aard en komt gedeeltelijk voort uit de betrekkingen, die de Regering
 onderhield met de Nederlandse kolonie in Londen.
- 16118 e.v. (*de Jong*)
 Volgens de heer *L. de Jong*, thans chef van het Rijksinstituut
 voor Oorlogsdocumentatie en gedurende de oorlogsjaren in Londen
 werkzaam bij Radio-Oranje, deden zich binnen de Nederlandse
 groep in Londen een aantal psychologische moeilijkheden voor, die
 eigen zijn aan elk emigranten-milieu. De groep uitgeweken Neder-
 landers in Londen was zeer onharmonisch samengesteld; zij bestond
 uit ambtenaren met een overwicht van hoge ambtenaren, midden-
 standers, zakenlieden, jonge mannen, die spoedig weer verdwenen
 naar de strijdkrachten, zeelieden naar wie eigenlijk niemand omkeek,
 die alleen een eigen hotel hadden in het centrum van Londen.
 Door het feit van de scheiding van hun vaderland en hun familie
 verkeerden velen in emotionele conflicten en moeilijkheden; men
 was zeer gespannen en geïrriteerd tegenover elkaar. Er was een
 sterke neiging om allerlei achterklap als waarheid te accepteren en
 met een grote ijver en snelheid door te geven. In verschillende
 opzichten was het een moreel niet gezonde atmosfeer. Dit was een
 atmosfeer, die men in Londen ook aantrof in de kringen van de
 Noren, de Belgen, de Tsjechen enz. Dit is de psychologische achter-
 grond tegen welke men de uitgeweken Regeringen moet zien.
 Bij haar onderzoek naar de staatkundige gebeurtenissen te Londen
 heeft de commissie dan ook gemeend deze niet los te mogen maken
 van de omstandigheden en de sfeer, waarin zij hebben plaats gehad.
 Zij heeft derhalve bij vele getuigen ook in het algemeen geïnformeerd
 naar de geest, die in Londen in deze eerste tijd heerste.
 De verklaringen op dit stuk, waaruit, naar haar mening, de bijzon-
 dere moeilijkheden voor het Kabinet in zijn contact met dit Neder-
 landse milieu in Londen naar voren zijn gekomen, wil de commissie
 echter niet laten volgen zonder deze uitdrukkelijk te plaatsen in het
 licht van de hierboven geschetste karakteristiek van een emigranten-
 gemeenschap.
- 9186 (*Boon*)
 De heer *Boon* verklaart: „De stemming in Londen was toen in ver-
 schillende kringen vrij gedeprimeerd. Minister *Gerbrandy*, met wie ik
 het geenszins altijd eens ben geweest, was echter iemand die van de
 aanvang af een „diehard“ is geweest en die altijd tot het bittere einde
 door wilde gaan, een overtuiging die volkomen paste bij de Engelsen,
 die eveneens door wilden gaan tot het einde, en zo waren er meerdere
 Ministers. Maar overigens was er vaak, vooral na de val van
 Frankrijk, een gedeprimeerde stemming en geen onverzettelijke
 verzetsgeest.“ De heer *de Geer* was zeer gedeprimeerd en paste
 volstrekt niet in het Engelse milieu.
- 9214 (*Schaepman*)
 De indruk, die de heer *Schaepman* kreeg, was, dat de Regering
 eigenlijk niet wist, wat te doen. Hij had van de heer *de Geer* en ook
 van anderen de indruk, dat zij eigenlijk dachten: „De oorlog is afge-
 lopen, wat wil je?“, en met name na de nederlaag in Frankrijk.
- 9223 (*Schaepman*)
 Er was eigenlijk een soort wisselwerking, verklaart de heer *Schaep-*
man, tussen de leden van het Kabinet en de Nederlanders in Londen;
 ook bij deze laatsten was wel enige twijfelmoedigheid.
 Het was niet zo, dat hetgeen hij uit Regeringskringen bemerkte in
 schrille tegenstelling stond tot de opvatting van de Nederlanders in
 Londen. Er waren Ministers, o.a. de Minister van Defensie, die
 zeiden: „Het is afgelopen“. De stemming onder de mensen, die naar
 het zuiden waren uitgeweken en naar Engeland waren overgestoken,
 was zeer slecht, doch er waren ook mensen, die er anders over dachten.

- 9433 (*van Blankenstein*) Dr. M. *van Blankenstein*, hoofdredacteur van het Londen-
„Vrij Nederland”, had de indruk, dat de Ministers zich in
Londen zeer gedeplaceerd voelden. Net was heel moeilijk, zij zaten
daar altijd in de lobby van hotel Grosvenor House; daar bespraken
zij de zaken. Het was een hoogst ongelukkige toestand in het hotel.
De lijnen begonnen zich meer af te tekenen. Toen kwamen er wel
heel erge verschijnselen van defaitisme. Zij noemden dat toen
neutralisme.
- 9440 (*van Blankenstein*) Niettemin verklaart de heer *van Blankenstein*, dat onze Regering in
Londen in alle fasen huizenhoog uitstak boven alle andere emi-
granten-Regeringen. Daar is nooit een ogenblik twijfel aan geweest.
De Engelsen beschouwden het ook zo. *Churchill* was op *Gerbrandy*
gesteld, Hij vond hem een aardig, kittig ventje en om zijn snor en zijn
kale hoofd noemde hij hem „le petit Clémenceau”. Hij had plezier
als hij hem zag.
- 9450 (*van Blankenstein*) In het begin heeft de heer *van Blankenstein* al deze dingen wel tra-
gischer genomen: dat defaitisme of neutralisme, die ontmoediging en
dat hoofd laten hangen en zo. Al was het niet bij allemaal, het was
er toch bij velen.
- Bij de Engelsen was geen defaitisme, het drong niet tot hun fantasie
door — zoveel fantasie hadden zij niet — dat zij zich konden voor-
stellen, dat zij de oorlog zouden kunnen verliezen. Dit was voor hen
een enorme kracht.
- De gedrukte stemming begon te wijken omtrent 31 Augustus 1940
toen men het gevoel had „Wij zijn al over het ergste heen”. In het
algemeen kon men toen zeggen, dat in de Nederlandse gemeenschap
degenen, die defaitist waren, er op werden aangekeken. Het waren er
niet veel.
- De Nederlandse gemeenschap werd sterk met het Engelse op-
timisme geïnfecteerd. In de Regeringskringen was dit anders, maar
de positie was daar anders. De Minister van Defensie heeft in het
Kabinet betoogd en glashelder aangetoond, dat deze oorlog voor de
geallieerden verloren was. Men kon hem dat niet kwalijk nemen, hij
had dit deskundig uitgerekend; hij was daarom niet minder blijmoed-
dig. Toen Frankrijk viel, was er in zijn ogen niets meer aan te doen;
dit was het realisme van de vakman.
- Ter verklaring van deze stemming bij de militairen in het alge-
meen, wijst de heer *van Blankenstein* er nog op, dat er in Engeland
geen wapens waren en vooral geen geweren. Zo stonden de Home
Guards gewapend met een jachtgeweer voor het Ministry of Infor-
mation.
- 16105 (*de Jong*) De heer L. *de Jong* verklaart, dat een zekere angst bij de leden van
de toenmalige Regering onmiskenbaar was, doch om billijk te zijn,
vermeldt hij in die tijd persoonlijk ook niet vrij van angst te zijn ge-
weest. De vooruitzichten toch in Engeland in de zomer van 1940
waren slecht. Men wist in Engeland met zekerheid, dat bombarde-
menten zouden volgen, met misschien een invasie.
- De eerste indruk, die hij heeft gekregen van het Nederlandse
Kabinet in Grosvenor House, was niet zeer gunstig; er heerste een
sfeer van ernstige gedeprimeerdheid. Er waren enkele uitzonderingen.
Het keerpunt was volgens hem gelegen in de luchtslag om Engeland.
Toen keerde alles ten goede en torn zag men, dat het best meeviel.
- Ook de heer *de Jong* wijst op de invloed van de geestelijke kracht
van het Engelse volk. Dat er een zelfde tegenstelling bij de Engelsen
zou zijn geweest, tussen defaitisten en doorzetters, ontkent hij. Ter
verklaring daarvan wijst ook hij op het feit, dat de Engelsman
weinig fantasie heeft en dat het voor deze vanzelf sprak, dat de oor-
log zou worden gewonnen.
- 25709 (*Steenberghe*) De heer *Steenberghe* zegt, dat het het lot schijnt te zijn van een
„government in exile”, dat er ontzettend veel geroddeld en gekletst
wordt en juist door mensen, die dikwijls onvoldoende tot oordelen
bevoegd zijn. Er is waarschijnlijk een ander gedeelte van personen
geweest, dat zich er misschien aan heeft geërgerd, dat noch hij noch
de heer *Weltr* behoorden tot de categorie dergenen, die een van de
bekende goede Nederlandse figuren in Londen eens heeft gekarak-
teriseerd als de helden, die in Londen twee moffen nuchter voor het
ontbijt opaten. Maar er was natuurlijk ook een gedeelte van die
kolonie — in de regel naarmate men zelf meer boter op het hoofd
had — dat feller was in zijn uitlatingen, zonder gevaar voor zich
zelf, aangezien men niet in Amsterdam of in Den Haag maar in
Londen zat.
- 29197 (*Pelt*) De heer A. *Pelt*, hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst
te Londen, verklaart, dat de eerste phase van het beleid van
de Regering, die betrekkelijk kort na de aankomst van de Regering
in Engeland aanving en waarvan men kan zeggen dat zij heeft ge-
duurd tot het aftreden van de heer *de Geer*, tot op zekere hoogte een
phase van tweestrijd was. De heer *de Geer* verkeerde tot op het
ogenblik van zijn aftreden nog in twijfel over de vraag of wij voor
100 pct. een geallieerde Regering behoorden te zijn, of wij voor

- 100 pct. behoorden deel te nemen aan de geallieerde strijd.
- Uit deze verklaringen over de geest, die in Londen heerste, blijkt, dat het begrip defaitisme telkenmale terugkeert; hier en daar zelfs aan de hand van gegevens, die ontleend zouden zijn aan de besprekingen in het Kabinet zelf.
- Door deze laatste suggestie rees bij de commissie de vraag, of het inderdaad juist was, dat geheimen van het Kabinet in Londen gemakkelijk naar buiten doordrongen. De commissie heeft deze vraag aan een aantal personen uit de Londense kring voorgelegd.
- 7229 (*van den Tempel*) De heer *van den Tempel* meent, dat de belangrijke problemen niet buiten de Ministerraad onderwerp van gesprek hebben gevormd. Hij illustreert dit door te wijzen op het feit, dat het aftreden van de heer *de Geer* als Minister-President voor de publieke opinie nog niet zo sensationeel was; pas later zijn de grote bezwaren gekomen. De heer *de Geer* heeft nog na zijn aftreden een hoge ridderorde gekregen.
- 7304 (*Bolkestein*) De heer *Bolkestein* daarentegen verklaart, dat in Londen alles bekend werd.
- 7438 (*Dijxhoorn*) De heer *Dijxhoorn* heeft de opvatting, dat een gedeelte van het besprokene in de Londense kolonie doordrong. Het kan niet anders, of iemand moet buiten de Ministerraad een beetje loslippig zijn geweest.
- 7864 (*Albarda*) De heer *Albarda* is van mening, dat dikwijls in wijde kring dingen bekend waren, die in beperkte kring niet bekend waren.
- 8244 (*Gerbrandy*) De heer *Gerbrandy* verklaart, dat een gedeelte van de dingen in Londen al gauw overal bekend werd; er was een bepaald gedeelte, dat volkomen afgesloten was.
- 25710 (*Steenberghe*) De heer *Steenberghe* zegt, dat het helaas zo was — in ieder geval na een goed jaar, dat was ook een van zijn grootste grieven destijds —, dat de Kabinetsgeheimen in Londen, om het heel voorzichtig uit te drukken, niet altijd werden gehandhaafd. Hij wil niet zover gaan als in Londen wel eens werd gezegd, nl. dat als men 'smiddags bij de persdienst kwam, men daar kon horen wat er 's ochtends in het Kabinet was besproken. De Ministerraad was echter niet waterdicht, dus is het ook wel degelijk mogelijk, dat uit de besprekingen van het Kabinet bij de buitenwacht wat terecht is gekomen, met het grote gevaar, dat het dus maar „de klok horen luiden en niet weten waar de klepel hangt" was.
- 37229 (*Michiels van Verduynen*) Jhr. mr. E. F. M. J. *Michiels van Verduynen*, Nederlands gezant te Londen, verklaart, dat het zijn indruk was, dat het Kabinet niet gemakkelijk geheimen kon bewaren, doch na een zekere tijd zijn daartegen maatregelen genomen. Het werd de Ministers duidelijk op het hart gedrukt om hiermede voorzichtig te zijn. Het is later beslist minder geworden, maar het heeft een hele tijd geduurd; zelfs nog in de tijd, dat hij Minister was, hoorde hij van derden, dat de Ministerraad dit of dat voorstond, dus dingen die men niet kon weten.
- Met de geschetste sfeer en de genoemde omstandigheden moet rekening worden gehouden bij de beschouwing van een aantal feiten, die de commissie hierna gaat bespreken. Bij de aanvang van het onderzoek was het de commissie niet altijd mogelijk het ware van het onware duidelijk te scheiden. Door het onderzoek zelf heeft zij de scheidingslijn scherper kunnen trekken.
- Uit de talrijke feiten, die bij haar ter sprake zijn gebracht, heeft zij die genomen, welke de politieke opvattingen van het Kabinet met betrekking tot de oorlogvoering in het licht stellen. Voorzover deze betrekking hebben op de persoon van de toenmalige Minister-President zijn zij ook ter sprake gekomen in de strafzaak tegen de heer *de Geer*. Van de stukken uit deze zaak heeft de commissie een groot aantal kunnen gebruiken teneinde een aantal politieke vraagstukken, in het proces slechts gezien voorzover deze betrekking hadden op de opvattingen van de heer *de Geer*, in breder verband te beschouwen.
- Niet al die vraagstukken zijn van gelijke waarde; er zijn er van belangrijke aard, er zijn er die slechts een incidenteel karakter dragen. Tot de eerste behoren het z.g. compromis-voorstel van de heer *de Geer* en de door verschillende Ministers geschreven nota's over de toekomstige positie van ons land; tot de incidentele gevallen behoren b.v. de moeilijkheden met de heer *de Geer* bij het totstandkomen van het Regeringscommuniqué van 14 Mei 1940 en die bij het houden van een radiorede tot het Nederlandse volk op 20 Mei 1940. Het besluit van de Ministerraad in die periode om de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen is een probleem van zulk een betekenis, dat de commissie gemeend heeft daaraan een apart hoofdstuk te moeten wijden.

§ 2. De kentering in de opvattingen.

Alvorens de bespreking over de zoëven genoemde bijzondere onderwerpen te beginnen, wil de commissie er op wijzen, dat in het

algemeen gesproken er een scherp onderscheid kan worden gemaakt tussen de opvattingen van het Kabinet ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan in de periode van Mei 1940 tot, globaal gesproken, het najaar van 1940 en de opvattingen daarover van het Kabinet in de daarop volgende tijd.

Werd de tweede periode gekenmerkt door het feit dat er vrijwel een communis opinio bestond, dat de oorlog moest worden gevoerd tot het bittere einde, totdat de Duitsers verslagen waren, kenmerkend voor de eerste periode was, dat er in het Kabinet niet alleen ruimte was voor verschillende opvattingen op dit gebied, maar dat deze opvattingen ook vrij sterk naar buiten kwamen.

Voor dit onderscheid in twee perioden zijn zowel algemene als persoonlijke oorzaken aan te wijzen. De algemene oorzaken waren de militaire en internationale gebeurtenissen als het ineensstorten van Frankrijk, de dreigende slag om Groot-Britannië en de verwachte invasie. Hierin kwam in het najaar van 1940 verandering; op den duur werd de situatie nog duidelijker, in het bijzonder toen Rusland en Amerika aan de oorlog gingen deelnemen. De persoonlijke oorzaken hielden sterk verband met het feit, dat het Nederlandse Kabinet een Minister-President had, die zich moeilijk aan de gegeven omstandigheden kon aanpassen.

Kon men derhalve in de beginperiode nog niet spreken van een duidelijke doelstelling van de politiek van het Kabinet en waren toen verschillende opvattingen in en buiten het Kabinet nog mogelijk; in de latere jaren was, zoals gezegd, de doelstelling om de oorlog door te voeren tot het bittere einde, totdat Duitsland verslagen was, zowel in als buiten het Kabinet een communis opinio geworden.

Het hierboven ontwikkelde onderscheid in twee perioden werd tijdens de verhoren door vrijwel alle getuigen aanvaard.

Zo verklaart de heer *van den Tempel*, dat de overgang van de ene periode naar de andere moeilijk is aan te geven; doch een moment van de allergrootste betekenis in dit opzicht is de afweer van de luchtaanvallen op Londen geweest, in het bijzonder de luchtslag van Zondag 15 September 1940. Het is volgens hem niet zo, dat die omslag pas is gekomen, toen Rusland aan de oorlog ging deelnemen. Hij ziet deze veel eerder.

De heer *Bolkestein* ziet als scheidingslijn de maand September van 1940, en is van mening, dat deze mentaliteits-verandering reeds lang, voordat Rusland in de oorlog kwam, had plaats gehad.

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat de doelstelling van allen — hij schakelt de heer *de Geer* even uit — was: zo hard mogelijk aan de oorlog meewerken om die te winnen. Die is van de Ministers nooit anders geweest. Van het einde van 1940 af begon het te dagen, mede doordat de Amerikanen alles deden om de Engelsen maar in staat te stellen de oorlog te winnen. Van een invasie van Engeland door de Duitsers was geen sprake geweest in Augustus, September en October. Het ging allemaal niet door; dientengevolge was er minder behoefte om de andere kant uit te kijken. De Ministers kregen bericht omtrent landingsvaartuigen, die in Nederland werden gemaakt en omtrent oefeningen daarmede op de Noordzee, waarbij aan elkaar gebonden Rijnaken waren omgeslagen. De mensen kregen dus zo langzamerhand een hart onder de riem. Toen was er vanzelf minder aanleiding om te overwegen, wat er zou moeten worden gedaan als Duitsland de oorlog zou winnen. Dergelijke gedachten zijn langzamerhand afgezwakt.

De heer *Albarda* gelooft wel, dat de opvatting over deze twee perioden juist is, mits men in de schets van de gemoedstoestand niet alleen de Regering begrijpt, maar ook de haar omgevende Nederlanders in Londen, dus ook de ambtenaren en andere Nederlanders. Er was inderdaad in de eerste maanden bij sommigen een grote bezorgdheid over de afloop van alles en dat was begrijpelijk in verband met de ongunstige gang van zaken op de slagvelden van Europa en de vreselijke débâcle van Duinkerken. Hij wil echter niet zeggen, dat er in de eerste maanden in het algemeen een neiging was tot capituleren of met de Duitsers aanpappen; dit gelooft hij niet.

De heer *van Rhijn* bevestigt, dat het beeld van de twee perioden overeenkomt met zijn opvattingen en dat de verandering is opgetreden na de luchtslag om Engeland.

De heer *Welter* acht die visie over het algemeen wel juist. Hij wil er slechts aan toevoegen, dat voor hem persoonlijk het keerpunt was het intreden van Rusland in de oorlog, omdat toen de loop van de wereldgeschiedenis een andere keer had genomen, die naar menselijke berekening niet was te ontgaan. Hij heeft persoonlijk altijd het standpunt ingenomen, dat al onze pogingen in de oorlog moesten worden gezien in het kader van het nationaal belang. Het Koninkrijk der Nederlanden zag hij als een pyramide op zijn top, die bij een voortgezette grote beweging in de wereld moest omvallen en daarom was het naar zijn mening een Nederlands belang van de eer-

7232 (*van den Tempel*)

7313 (*Bolkestein*)

7451 (*Dijxhoorn*)

7850 (*Albarda*)

7972 (*van Rhijn*)

8085 (*Welter*)

ste orde. dat die beweging óf niet kwam óf zo spoedig mogelijk tot rust werd gebracht.

Een tweede gezichtspunt, dat hij altijd heeft verdedigd, was het volgende: niet slechts het Koninkrijk moest worden hersteld, maar een herhaling van agressie hetzij door dezelfde hetzij door een machtiger en misschien nog gevaarlijker tegenstander moest worden voorkomen. Er bestond volgens hem in de Ministerraad bij sommigen, met name bij de heer *van Kleffens*, een zekere neiging zich te veel te oriënteren op Engeland, zonder dat men zich er rekenschap van gaf wat Engeland's oorlogsdoeleinden waren. Indien het doel van Engeland totale vernietiging van Duitsland was, dan rees dadelijk de vraag: is dit ook een Nederlands belang? Is Nederland gebaat met een totale vernietiging van dit achterland, waarbij het nu eenmaal economisch betrokken is? Moet men niet denken aan andere machten die opkomen, aan de Russische macht, als Duitsland uitgeschakeld is? Is dit ook niet een groot Nederlands belang? Dergelijke vragen zijn volgens de heer *Welter* nimmer met ernst behandeld. Engeland heeft ons nooit, ten minste bij zijn weten, doen kennen wat zijn oorlogsdoeleinden waren. Hij had het gevoel, dat Engeland eigen doeleinden nastreefde, met name economische doeleinden, die gericht waren op de uitschakeling van de Duitse concurrentie op de wereldmarkt. In dit opzicht ging ons belang niet parallel met dat van Engeland.

Hij meent, dat de Nederlandse Regering behoorde te weten in welke richting de algemene oorlogspolitiek ging. Er bestond in dit opzicht in het Kabinet wel eenstemmigheid; alleen de heer *van Kleffens* was naar zijn persoonlijke mening te veel op Engeland gericht. De Engelse politiek beoogde, naar men zeide, een totale vernietiging van Duitsland en een oorlogvoering à outrance. De heer *Welter* is persoonlijk tot Juni 1941 het standpunt toegedaan geweest, dat het Nederlandse belang gediend was met een herstel van de onafhankelijkheid van het Koninkrijk en een waarborg tegen herhaling, maar niet met een totale vernietiging van ons economisch achterland. In Juni 1941 ging hij het anders zien, omdat Rusland toen in de oorlog kwam. Toen kwam de ineenstorting van de Westerse wereld. Toen kwam, wat *Colijn* eens noemde „Armageddon“ en bleef ons niets anders over dan af te wachten wat uit de baaierd zou te voorschijn komen en te trachten er nog het beste van te maken. Van dat moment af gingen de geijkte theorieën falen.

8231 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* gelooft, dat het beeld van de twee verschillende perioden wel is vol te houden, mits daarbij het volgende wordt bedacht: de scherpe tegenstelling — met vertrouwen doorzetten tot het bittere einde tegen een vijand, bij wie geen vrijheid en met wie geen compromis ooit mogelijk is aan de ene kant, tegenover een nagaan of er niet een kans is om tot vergelijk te komen in deze enorme risico's meebrengende oorlog aan de andere kant — werd in het Kabinet niet enkel door de loop der gebeurtenissen, maar mede door persoonlijke opvatting en ligging nopens het gehele probleem bepaald. Door de Kabinetswijziging in September 1940 triomfeerde de eerste zienswijze principieel, terwijl uiteraard zekere nawerking van de tweede conceptie niet met één slag maar wel door de loop der gebeurtenissen uit de beraadslagingen verdween.

8549 (*de Geer*)

De heer *de Geer* verklaart, dat de opvatting, dat men het doorzetten van de veranderde mening kan stellen op het moment van de mislukte aanval op Engeland in September 1940, juist kan zijn.

12053 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* zou niet willen zeggen, dat er bepaald twee groepen waren, een groep, die à outrance de oorlog wilde voortzetten, en een groep die aarzelde. Hij heeft zelf die aarzeling niet gevoeld en heeft altijd gevonden, dat het Kabinet, toen het er in slaagde buiten Nederland te komen, tot taak had de oorlog voort te zetten.

12275 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* bevestigt, dat men inderdaad een onderscheid kan maken tussen deze twee perioden, terwijl hij tevens de meergenoemde opvattingen over de algemene en persoonlijke oorzaken, die daaraan ten grondslag hebben gelegen, onderschrijft.

9129 (*Furstner*)

De heer *Furstner* wil wel erkennen, dat in September 1940 na de luchtslag om Engeland de mentaliteit in het algemeen beter is geworden, maar naar zijn overtuiging is eigenlijk het keerpunt pas gekomen einde 1941, na de „battle of the Atlantic“; in de meer leidende Britse kringen werd de onderzeeboot-oorlog buitengewoon gevaarlijk ingezien. Toen echter in September 1940 de grote dreiging voor Engeland voorbij was en het invasiegevaar was verdwenen, raakte toch de gedachte, dat de catastrofe onmiddellijk voor de deur stond, een beetje op de achtergrond.

9142 (*van Lidth de Jeude*)

Jhr. ir. O. C. A. *van Lidth de Jeude* acht de opvatting over de twee perioden wel juist, doch men mag niet vergeten, zo voegt hij er aan toe, dat ook in die eerste periode er al, vooral ook onder de Nederlanders daar, niettegenstaande grote spanning, groot vertrouwen in de uiteindelijke overwinning bestond en de houding van de heer *de Geer* toen al zeer onplezierig werd gevonden. Men kan gerust zeg-

- gen, dat, naarmate de oorlog een gunstiger verloop nam, het niet zo moeilijk meer was om het standpunt in te nemen: „Wij moeten tot elke prijs doorzetten," terwijl in het begin er nog vele factoren waren, die de heer *de Geer* en anderen weifelachtig maakten.
- 9449 (*van Blankenstein*) De heer *van Blankenstein* verklaart, dat tegen het einde van Augustus 1940 de gedrukte stemming begon te wijken. Hij herinnert zich nog een feest van de Nederlanders in Queen's Hall; dat was toen voor het eerst, dat men zich overdag weer veilig kon voelen voor bombardementen. Toen stond het al vast, dat de Duitsers overdag niet meer durfden terug te komen, er heerste toen een opgewekte stemming. Men had het gevoel: „Wij zijn al over het ergste heen", ofschoon de lucht-oorlog nog niet was afgelopen.
- 9946 (*Kasteel*) Dr. P. A. *Kasteel* vat de algemene toestand aldus samen: Toen het Kabinet pas in Engeland aankwam, waren er, die gedacht hebben aan de mogelijkheid om tot overeenstemming te komen. Hij vermoedt, dat er in het Kabinet leden waren, die van mening waren, dat een oorlog à outrance grote gevaren opleverde — zulks was niet alleen in Nederland maar ook bij zeer verantwoordelijke mensen buiten Nederland het geval — en er waren anderen, die zeiden: Neen, doorgaan tot het bittere einde. Hiertussen waren nog zekere variaties in de opvattingen.
- Hij zou niet durven zeggen, dat er na 1940 nog verantwoordelijke bewindslieden waren, die op het standpunt stonden: Wij moeten zien, dat wij de oorlog door overleg beëindigen. Officieel is hem daarvan niets bekend.
- 14169 (*Veraart*) Op de aan prof. dr. J. A. *Veraart* gestelde vraag, hoe de algemene opvattingen in de Nederlandse kolonie waren, antwoordde deze, dat velen na de capitulatie van Frankrijk zeiden: „De zaak is nu afgelopen, nu is het uit". Toen was er zeker het idee: Wat wil je nu nog verder? Toen bestond helemaal niet het gevoel: Liever allemaal dood dan onder *Hitler*. Men verwachtte, dat men nu tot een compromis zou komen. Er waren er velen die de ideologie, waarmee de Duitsers gekomen waren, helemaal niet zo verschrikkelijk vonden en die in hem een „diehard" zagen als hij dat Hitlerisme de ondergang vond van alles wat er aan ethische waarde in de samenleving bestond. Op dat niveau van denken heeft hij practisch geen mens ontmoet, zeker niet in de Nederlandse kolonie. Het was overigens later wel zo, dat er een communis opinio bestond, dat de oorlog alleen beëindigd kon worden door de nederlaag van Duitsland.
- 16105 (*de Jong*) Zoals reeds vermeld, meent de heer L. *de Jong*, dat het keerpunt is gelegen in de luchtslag om Engeland, Toen keerde alles ten goede en toen zag men, dat het best meeviel.
- 26056 (*de Beus*) Mr. J. G. *de Beus* verklaart, dat er zeer verschillende graden van vastberadenheid en van defaitisme waren, welk laatste eind Augustus, begin September wel begon te wijken. De „battle of England" was eigenlijk het keerpunt in de oorlog. Toen begon men geleidelijk aan veel meer vertrouwen in de overwinning te krijgen.
- Gelijk reeds eerder door de commissie is opgemerkt, wordt met betrekking tot de opvattingen in het Kabinet ten aanzien van de voortzetting van de oorlog door alle getuigen het meergenoemde onderscheid in twee perioden aanvaard. De meeste getuigen achten het tijdstip van de kentering gelegen in het vroege najaar van 1940; enkelen stellen het later. Hieruit volgt — de getuigen erkennen dit ook — dat tot het tijdstip van de kentering er geen eensgezindheid in het Kabinet bestond over de noodzaak de oorlog tot het bittere eind voort te zetten. Welke Ministers in de eerste periode deze noodzaak wèl en welke haar niet aanvaardden, onttrekt zich tengevolge van het voorschrift der Enquêtewet, dat de commissie verbiedt vragen te stellen over de beraadslagingen in de Ministerraad, aan haar waarneming. Slechts ten aanzien van de heer *de Geer*, wiens opvattingen in deze van dien aard waren, dat zij tot zijn ontslag leidden, is het duidelijk geworden, dat hij de noodzaak van de strijd tot het bittere einde niet inzag.

§ 3. *Het Regeringscommuniqué van 14 Mei 1940*

Zodra het Kabinet in Londen was aangekomen, werd de behoefte gevoeld naar buiten duidelijk te maken, welk standpunt de Nederlandse Regering innam ten aanzien van de capitulatie door generaal *Winkelman* en de voortzetting van de strijd.

Hiertoe moest in de avond van 14 Mei 1940 een communiqué worden uitgegeven voor de pers in het buitenland. „Het was niet mogelijk", zo schrijft de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum, „den Heer *de Geer* te krijgen tot de goedkeuring van een communiqué, dat dit doorvechten duidelijk stelde."

De heer A. *Pelt*, destijds hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst, heeft prof. *Gerbrandy*, waarschijnlijk ten behoeve van de samenstelling van zijn memorandum, een nota ¹⁾ gestuurd, gedateerd 22 December 1945, waarin een uitvoerige bespreking voorkomt van de moeilijk-

¹⁾ Bijlage 95.

29153 e.v. (*Pelt*)

heden, welke zich met betrekking tot dat communiqué hebben voorgedaan.

In zijn verhoor verklaart de heer *Pelt*, dat de aanvankelijke tekst van het communiqué door hem was opgesteld en dat de heer *de Geer* daartegen twee bezwaren ontwikkelde. Deze bezwaren werden door de heer *de Geer* uiteengezet in aanwezigheid van het gehele Kabinet, met uitzondering van de heren *van Kleffens*, *Dijxhoorn* en *Welter*, die naar Parijs waren vertrokken. Er volgde een zeer langdurige discussie, waaraan met name werd deelgenomen door de Minister-President, prof. *Gerbrandy* en de heer *van den Tempel*. De meeste aanwezige Ministers gingen in het algemeen akkoord met de zin van het communiqué; de discussie met de heer *de Geer* naar aanleiding van zijn bezwaren heeft niet tot een resultaat geleid. Het heeft geduurd tot ongeveer halftwaalf. Intussen zat niet alleen de Nederlandse maar ook de gehele internationale pers te wachten op de ministeriële mededeling. De vrees van de heer *Pelt* was, dat het communiqué niet meer de volgende dag in de ochtendbladen zou kunnen komen.

29163 (*Pelt*)

Voor de vermelding in het communiqué van het doorvechten in Zeeland heeft de heer *Pelt* op dat ogenblik geen machtiging van de Minister-President kunnen krijgen.

29171 (*Pelt*)

De heer *de Geer* wekte die avond bij de heer *Pelt* geleidelijk de indruk, dat hij niet van plan was — of daarover althans weifelde —, de oorlog aan geallieerde zijde voort te zetten. Hij had de indruk, dat de heer *de Geer* probeerde zich los te maken van de opperbevelhebber teneinde de vrijheid van handelen van de Regering, die nog geen beslissing had genomen omtrent hetgeen er nu verder te doen stond, in alle richtingen open te houden. De bezwaren ¹⁾ van de heer *de Geer* waren:

¹⁾ Vgl. ook bijlage 95.

1°. „dat wij niet met absolute zekerheid wisten of de troepen in Zeeland de strijd voortzetten en of de schepen der Koninklijke Marine in staat zouden zijn de wijk te nemen naar Engelse havens. Op deze gronden verzette de Minister-President zich tegen de passage in het communiqué volgens hetwelk de troepen in Zeeland en de marinestrijdkrachten met name werden genoemd als zijnde uitgezonderd van de overgave.”

2°. „dat de opperbevelhebber weliswaar had gehandeld op grond van algemene hem door de Regering verstrekte volmachten, maar dat diens beslissing tot overgave uitsluitend voor zijn eigen verantwoordelijkheid kwam en dat dit duidelijk in dit communiqué tot uitdrukking moest worden gebracht.”

7298 (*Bolkestein*)

De heer *Bolkestein* heeft een duidelijke herinnering aan het eindeloze geharrewar met de heer *de Geer*. Hij kan zich levendig de radeeloosheid van de gezantschapsraad jhr. mr. *P. D. E. Teixeira de Mattos* voorstellen, die met de heer *de Geer* niet tot een gemeenschappelijke formulering kon komen. Hij herinnert zich niet, waarover het precies ging; het is een dispuut van zeker anderhalf uur geweest.

7992 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* herinnert zich, dat hij een der kamers binnenkwam van Grosvenor House, waar de heren *Pelt* en *Teixeira de Mattos* met de heer *de Geer* in gesprek waren over een communiqué. Zijn indruk was, dat zij de grootste moeite hadden om de heer *de Geer* zover te krijgen, dat het communiqué op tijd gereed kon zijn. Hij vindt dit echter van een lagere orde dan b.v. het (later voorgekomen) feit, dat de heer *de Geer* enige malen kennelijk doelde op het zoeken van rechtstreeks contact met Duitsland.

8099 (*Welter*)

De heer *Welter* ziet het gebeuren met het communiqué met andere feiten van de zelfde orde niet als te kwader trouw geschied, maar eenvoudig als te zijn voortgevloeid uit de mentaliteit van iemand, die niet op die post had moeten staan.

8242 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* zegt, dat het een punt is van minder grote importantie en dat het mede in het proces-*de Geer* is aangevoerd als illustratie van de houding van de heer *de Geer* in het algemeen.

8510 (*de Geer*)

De heer *de Geer* zelf wijst er op, dat hij dit voorval in geen enkel ander stuk heeft gelezen dan in het memorandum van de heer *Gerbrandy*.

Hij kan daaromtrent niets meer zeggen dan in zijn brochure „Verantwoording” staat, nl. dat hij zich van de bijzonderheden van dit geval niets herinnert. Hij vermoedt, dat er een concept is geweest, waartegen enig bezwaar rees wat de vorm of de opportuniteit betrof, maar stellig niet een bezwaar als geïnsinueerd wordt. Bedenking tegen het stelling nemen van Nederland als doorvechtende natie heeft bij hem geen ogenblik bestaan. Dit spreekt vanzelf. Immers, dit stelling nemen was de grond van het gehele vertrek naar Engeland, waarvan hij zich in de Ministerraad van de ochtend van 13 Mei een warm voorstander betoonde en werd door dit vertrek op de duidelijkst denkbare wijze aan de buitenwereld kenbaar gemaakt. Dit kan hij nu onder ede bevestigen. Hij weet er meer niet van, al wil hij aannemen, dat de heer *Pelt* juist heeft gerapporteerd en dat de discussie na acht jaar niet meer in zijn herinnering leeft, juist doordat zij voor hem geen principiele betekenis had.

12289 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* herinnert zich nog heel goed, dat de heer *de Geer* helemaal niets wilde loslaten. Jhr. mr. H. L. F. van *Vredenburg*, destijds gezantschapssecretaris, heeft de heer *Steenberghe* er bij gehaald en hem gezegd: wij hebben iemand nodig, die stevig tot de heer *de Geer* kan spreken, want het communiqué *moet* uit. Hij heeft toen op verzoek van de heer *van Vredenburg* gezegd, dat er geen verder uitstel mocht zijn en dat het communiqué moest worden verstrekt. Hij herinnert zich, dat de heer *de Geer* bezwaar maakte, dat in het communiqué zou staan, dat de strijd zou worden voortgezet in Zeeland en in andere delen van de wereld. Hij herinnert zich niet, hoe het communiqué er tenslotte heeft uitgezien; hij heeft er alles op gezet, dat er althans iets werd gezegd.

25872 (*van den Tempel*)

De heer *van den Tempel* verklaart, dat er grote meningsverschillen over dat communiqué waren en dat hij toen moet hebben gezegd: „Ga nu maar weg en publiceer het maar zo”. Hij herinnert zich niet meer of het doorvechten in Zeeland een van de hoofdpunten van het geschil was.

37216 (*Michiels van Verduynen*)

De heer *Michiels van Verduynen* heeft gehoord, dat er ernstige moeilijkheden met dat communiqué geweest zijn.

¹⁾ De tekst van dit communiqué is toegevoegd aan bijlage 88.

De commissie acht door de afgelegde verklaringen hetgeen in de avond van 14 Mei 1940 aan de publicatie van het communiqué ¹⁾ is voorafgegaan voldoende opgehelderd. Duidelijk is geworden, dat de heer *de Geer* tegen de voorgestelde tekst bezwaren heeft ontwikkeld en hardnekkig volgehouden, in het bijzonder met betrekking tot het opnemen in het communiqué van de mededeling, dat de strijd in Zeeland en elders zou worden voortgezet.

§ 4. *De radiorede van de Minister-President op 20 Mei 1940*

Een ander feit van soortgelijke aard, in het memorandum van de heer *Gerbrandy* aangegeven, was de onmogelijkheid inzage te krijgen van een rede, die de toenmalige Minister-President op 20 Mei 1940 voor de radio tot het Nederlandse volk zou houden. Het memorandum vermeldt daarover het volgende: „Met allerlei listen is het den Heer *de Geer* gelukt met een van Nederlandsche zijde niet goedgekeurde tekst voor de microfoon te komen. De indruk van de rede in Engeland was miserabel”.

²⁾ Bijlage 96.

De radiorede²⁾ van de heer *de Geer*, waarom het hier gaat, bevatte enige passages die in Londen in brede kring ernstig becristiseerd zijn, mede omdat men daarvan een verkeerde uitwerking in Nederland vreesde. Deze passages luiden:

„Terwijl de Regeering van plan is haar plicht te doen, met betrekking tot deze onderwerpen, hoopt zij dat andere administratieve instanties in Nederland hun plicht niet zullen verwaarlozen. Hun plicht is thans, zoo goed zij kunnen met de Duitsche autoriteiten samen te werken, en daardoor de bevolking zooveel mogelijk te helpen. Aan de andere kant bestaat de plicht van de bevolking daarin om de autoriteiter, te help-n door zich kalm en ordelijk te gedragen en zich te onthouden van elke handeling, waardoor de normale verhoudingen verstoord worden. De Regeering hoopt, dat het Nederlandsche publiek zelfs in deze droeve tijden, zijn kalmte en waardigheid bewaart en daardoor de achting van den tegenstander verdient.”

³⁾ Bijlage 95.

Ook dit punt is uitvoerig toegelicht in de brief, die de heer *Pelt* aan prof. *Gerbrandy* heeft gestuurd.³⁾ Volgens dit schrijven had de heer *Pelt* de heer *de Geer* aangeboden een ontwerp voor hem op te stellen, doch deze gaf er de voorkeur aan zijn rede zelf te schrijven. Met de heer *de Geer* is de heer *Pelt* naar de B.B.C. gegaan. Op de vraag van laatstgenoemde of hij onderweg de tekst nog even kon zien, antwoordde dr. heer *de Geer*, dat hij slechts één tekst bij zich had en dat hij deze nog eens voor de laatste maal wenste door te lezen, vóór hij voor de microfoon moest komen. Bij de B.B.C. aangekomen, haalde de heer *de Geer* echter tot zijn verbazing een tweede tekst uit zijn binnenzak, die hij overhandigde aan de z.g. „switch censor”. Deze redevoering, zo heet het in het schrijven van de heer *Pelt*, heeft in Engelse en ook in Nederlandse kringen in Londen „een zeer slechte, wat slappe indruk” geïnaakt.⁴⁾

⁴⁾ Vgl. bijlage 95.

29172 (*Pelt*)

In zijn verhoor houdt de heer *Pelt* de mededelingen, in zijn schrijven neergelegd, staande en verklaart hij voorts, dat de Nederlandse nieuwsafdeling van de B.B.C. enige dagen te voren er sterk op aangedrongen had, dat er een verklaring van de Nederlandse Regering naar Nederland zou worden uitgezonden. De tekst, die de heer *de Geer* zou uitspreken, was helemaal gebaseerd op de meest orthodoxe interpretatie van het landoorlogreglement, dat echter door de Duitsers was geschonden en waaraan wij ons, naar het inzicht van de heer *Pelt*, ook niet meer hadden te houden. Het gevolg was, dat de heer *de Geer* in zijn radiorede de bekende raad gaf aan de Nederlandse ambtenaren. De censor interesseerde zich hiervoor niet, daar zijn opdracht was er uitsluitend op te letten, dat er geen

- dingen zouden worden gezegd, die voor de militaire oorlogvoering van belang waren.
- 7447 (*Dijxhoorn*) De heer *Dijxhoorn* verklaart in verband hiermede, dat de heer *de Geer* geen begrip had van hetgeen „oorlog voeren” zeggen wilde. Daardoor was hij, zijns inziens, veel te zacht en te theoretisch.
- 7994 (*van Rhijn*) De heer *van Rhijn* verklaart, dat de radiorede van de heer *de Geer* van 20 Mei 1940 vreselijk was, daar het er op neerkwam, dat de Nederlanders zich rietjes moesten gedragen. Iedereen was ontdaan over deze rede, vooral over de passage inzake de ambtenaren. De heer *de Geer* heeft deze rede zelfstandig opgesteld en geen overleg hierover willen plegen met de anderen. De heer *de Geer* was iemand, die altijd gewend was om helemaal zijn eigen gang te gaan en heeft dat systeem van handelen in die tijd sterk doorgevoerd.
- 8095 (*Welter*) De heer *Welter* bevestigt, dat deze rede in Londen een zeer slechte indruk heeft gemaakt.
- 12292 (*Steenberghe*) De heer *Steenberghe* is niet bij deze radiorede betrokken geweest.
- 8514 (*de Geer*) De heer *de Geer* verwijst ook voor deze kwestie naar zijn brochure „Verantwoording”, en wel naar de bladzijden 14, 15 en 16. Hij handhaaft elke letter van hetgeen hij daar heeft geschreven onder het opschrift „Verheimelijkte radiorede”.
- De inhoud komt hierop neer: Deze radiorede werd door hem te konden gehouden op de zelfde voet als waarop in Den Haag de radioredevoeringen van 13 November 1939, 3 Januari, 19 April en 4 Mei 1940 gehouden waren: nl. in de overtuiging dat hij daarmede in de geest van het Kabinet sprak, ook zonder dat vooraf de tekst was goedgekeurd. Te Londen kwam daar nog bij, dat hij door verschillende omstandigheden eerst vrij laat de rede kon samenstellen. Hij heeft niet geweten, dat men het op prijs stelde vooraf van het stuk kennis te nemen. Vóór de verschijning van het memorandum van de heer *Gerbrandy* is hem nooit door enig ander lid van het Kabinet noch door de schrijver daarvan enig verwijt terzake gedaan. Het enige lid van het Kabinet van wie hij daarover enkele critische opmerkingen vernam in de meest hoffelijke vorm en nadat hij zelf het onderwerp had aangeroerd, was de Minister van Buitenlandse Zaken.
- 12080 (*van Kleffens*) De heer *van Kleffens* verklaart, dat hij voor deze rede een tekst had gemaakt, die de heer *de Geer* vroeg in te zien. De heer *van Kleffens* heeft deze tekst niet meer, doch deze was aanmerkelijk scherper gesteld dan de rede, die de heer *de Geer* heeft uitgesproken. Over de houding van de ambtenaren tegenover de bezetter had de heer *van Kleffens*, bij zijn weten, in zijn ontwerp niet gesproken.
- Hij heeft zijn tekst aan de heer *de Geer* gegeven, die hem hierover verder niets zeide, doch blijkbaar zelf een andere tekst had gemaakt, die hij zonder hem daarin te kennen heeft uitgesproken voor de radio. Hij heeft de heer *de Geer* daarover later aangesproken en het kan best zijn, dat de heer *de Geer*, die dit wel voelde aankomen, het onderwerp zelf aansneed. Hij herinnert zich wel, dat de heer *de Geer* toen iets zei over tijdnood, waardoor hij er toe gekomen was. De indruk die deze rede in Engeland maakte, zo vervolgt de heer *van Kleffens*, was niet best.
- In het vooronderzoek van de zaak-*de Geer* heeft deze rede ook een rol gespeeld. Naar aanleiding van een overeenkomstige verklaring, die de heer *van Klefferis* daarin had afgelegd, is hem er toenmaals op gewezen, dat de heer *de Geer* zich absoluut niet kon herinneren, dat de Minister van Buitenlandse Zaken voor deze rede een tekst zou hebben geschreven. Hem werd gevraagd, of hij zich niet vergiste met de eerste uitzending voor Radio-Oranje op 28 Juli 1940, waarvoor hij volgens een artikel van de heer *van Blankenstein* in de „Stem van Nederland” van 25 Mei 1946 voor de heer *de Geer* een tekst zou hebben ontworpen. De heer *van Kleffens* heeft toen geantwoord — en bij dit antwoord wil hij voor de commissie blijven —, dat hij meent zich bepaald te herinneren, dat de radio-rede van de heer *de Geer* waarvoor hij een tekst had ontworpen, reeds in Mei en niet eerst in Juli is gehouden. Hij herinnert zich niet voor de eerste uitzending van Radio-Oranje enig ontwerp te hebben gemaakt. Overigens vindt de heer *van Kleffens*, dat de inhoud van zulk een redevoering eigenlijk eerst door alle leden van het Kabinet moet zijn goedgekeurd. Hij verwachtte ook, dat de heer *de Geer* dat zou doen.
- 12083 (*van Kleffens*) De heer *van Blankenstein* deelt mede, dat de heer *Pelt* hem had gevraagd de eerste radiorede voor Radio-Oranje te willen schrijven. Het Nederlandse volk begreep nl. nog steeds niet waarom de Regering was weggegaan. Toen hij het ontwerp aan de heer *Pelt* bracht, zeide deze, dat hij intussen een rede van de heer *van Kleffens* had ontvangen, die natuurlijk voorging.
- 9439, 25172 (*van Blankenstein*) Op de avond van de uitzending naar de radio luisterend, hoorde de heer *van Blankenstein* tot zijn verbazing zijn eigen rede. Hij is daarop naar de heer *Gerbrandy* gegaan en heeft hem gevraagd, hoe dat in elkaar zat.
- De heer *Gerbrandy* vertelde hem, dat de heer *de Geer* de rede van de heer *van Kleffens* niet wilde hebben. Toen heeft de heer *Ger-*

brandy gewacht tot twee uur voor het tijdstip, waarop de rede moest worden uitgesproken om aan de heer *de Geer* te vragen: „*de Geer* krijg ik de rede van *van Kleffens*”, waarop de heer *de Geer* geantwoord heeft: „Nee, die laat ik niet door”. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *de Geer* er op gewezen, dat hij er mee inzate en op de vraag van de heer *de Geer* of hij dan niets anders had, heeft hij hem gewezen op een rede, die hij nog had liggen van de heer *van Blankenstein*, welke hij de heer *de Geer* niet heeft gestuurd uit tijd-nood, doch hem door de telefoon heeft voorgelezen. Dit is, aldus de heer *van Blankenstein*, het verhaal van de heer *Gerbrandy*. Er is maar weinig kans, dat hij zich vergist, omdat zijn lezing over zoveel schijven loopt en zoveel contrôiepunten heeft, o.a. het gesprek met de heer *Gerbrandy*. De heer *van Blankenstein* is er positief zeker van, dat hij niets heeft te maken gehad met de radiorede van 20 Mei. Hij heeft deze rede niet eens gehoord, maar toen hij op het Ministerie kwam om informatie, was het eerste dat hij hoorde, dat alles op zijn achterste benen stond over die rede. De heer *van Blankenstein* acht het goed mogelijk, dat de heer *van Kleffens* aanleiding heeft zich te vergissen, omdat er zich twee keer iets van die aard bij een radiorede van de heer *de Geer* heeft voorgedaan; bovendien heeft deze gehele geschiedenis zich voor de heer *van Blankenstein* zo breed afgespeeld. De rede voor Radio-Oranje was van belang en zij lag op de weg van de heer *van Kleffens*, omdat het een speciaal onderwerp was, dat de Regering zeer na aan het hart lag, en ten aanzien waarvan moest worden gehandeld.

Vastgesteld kan worden, dat de heer *de Geer* op 20 Mei 1940 voor de B.B.C. een radiorede tot het Nederlandse volk heeft gehouden, waarin de aan het begin van deze paragraaf vermelde passages voorkwamen, passages waaruit blijkt, dat de heer *de Geer*, geheel levend in de sfeer van de door rechtsvoorschriften beheerste oorlogvoering, geen begrip bleek te hebben voor de wijze, waarop de oorlog door het nationaal-socialisme werd gevoerd. Op zich zelf zou dit, gezien ook het tijdstip waarop de redevoering werd uitgesproken, nog te begrijpen zijn; meer betekenis krijgt het echter in het licht van de verder door de heer *de Geer* aangenomen houding. Dit acht de commissie het hoofdpunt. De andere in dit verband te berde gebrachte omstandigheden, ziet zij als bijzaken.

Onjuist acht de commissie het voorts, dat de heer *de Geer* zulk een belangrijke redevoering — de eerste van hem tot het Nederlandse volk in bezettingstijd — heeft gehouden „op den ouden voet”, d.w.z. zonder dat vooraf de tekst door het Kabinet was goedgekeurd.

§ 5. *De totstandkoming van het wetsbesluit A. 1.*

Het eerste wetsbesluit, dat in Londen tot stand gekomen is — volgens de Londense nummering A. 1. —, is van ver strekkende betekenis geweest. Dit besluit is niet zonder moeilijkheden tot stand gekomen. Het ging nl. om een oplossing voor de vraag, wat er met de buitenlandse bezittingen van Nederlanders uit het bezette gebied moest gebeuren.

De moeilijkheid was, zo verklaart de heer *van Angeren*, dat men, gerekend met Engels-Amerikaans recht, niet die bezittingen eenvoudig onder zich kon nemen, doch voor een bescherming tegenover derden een volledige titel moest hebben. Zij moesten eerst ont-eigend worden, anders kon geen enkel proces worden gevoerd in Amerika of in Engeland. Het kon niet zo geconstrueerd worden, dat de Nederlandse Regering als gemachtigde voor deze belangen optrad. Dan kreeg men geen voet aan de grond voor de Amerikaanse en Engelse rechter en in dat geval betaalden de banken maar uit. Deze zouden kunnen zeggen: „Wij hebben een telegram van de eigenaar, dus we gaan onze gang, wij hebben niets te maken met de zaakwaarnemer”. Amerika was immers nog niet in oorlog; vandaar dat er voor gezorgd moest worden, dat deze buitenlandse waarden aan de zeggenschap van de banken werden onttrokken. Aldus is het tot ont-eigening gekomen.

Vrij kort na de vestiging van de Regering in Londen is daarover, mede als gevolg van een telegram, dat de Nederlandse gezant in Londen uit Amerika had ontvangen, gesproken. Toen is er gezegd: „er moet zo gauw mogelijk een besluit gemaakt worden.” Daarbij kwam de eerste maal de gedachte aan het staatsnoodrecht naar voren. Op grond derhalve van de Engelse en Amerikaanse wetgeving moest men komen tot een nogal extreme oplossing en juist het feit, dat men een dergelijke oplossing moest kiezen, heeft waarschijnlijk het verzet van de heer *de Geer* in de hand gewerkt.

De heer *van Angeren* heeft het wetsontwerp voorbereid. In het dossier, dat de totstandkoming van A. 1. bevat, bevinden zich de schetsen voor deze wet op blauwe correspondentiebriefjes van Grosvenor House. Op de dag dat het ontwerp in de Ministerraad in bespreking kwam, moest de heer *van Angeren* er steeds nieuwe veranderingen in aanbrengen.

- De heer *Gerbrandy*, die hem bij die gelegenheid verzocht dit te doen, heeft hem toen gezegd: „Ja, maar *de Geer* houdt niet op." De veranderingen waren van verschillende aard, dikwijls ook gezocht.
- Tenslotte heeft de heer *van Angeren* er op aangedrongen, dat men tot een eindbeslissing kwam. Het besluit moest zo gauw mogelijk vertaald worden en naar Amerika geseind. Het was een uitermate belangrijk stuk. Nadat het klaar was, is het vertaald en daarna telegrafisch overgeseind naar alle diplomatieke posten om te voorkomen, dat de Duitsers telegrafische opdrachten gaven via de Amsterdamse Bank of welke bank ook, om de saldi over te zetten. Op de vraag, of de gedachte deze zaak te entameren van de heer *Gerbrandy* kwam of van hem zelf, antwoordt de heer *van Angeren*, dat het initiatief eigenlijk naar voren is gekomen in een gesprek, zoals dat meer gebeurt bij samenspraken.
- Voorts verklaart de heer *van Angeren*, dat men bij de totstandkoming van het wetsbesluit A. 1. nog niet doelbewust tot de constructie van wetsbesluiten is gekomen. Hem stond toen ook nog niet voor de geest, wat er met deze wetsbesluiten zou moeten gebeuren na de terugkeer.
- Het standpunt, dat men bij de constructie in het algemeen ingenomen heeft, was, dat de Grondwet niet gebruikt kon worden door de tegenpartij, wanneer Nederland en de Nederlandse zaak herwonnen moesten worden. Nu de Regering op het ogenblik noodgedwongen, door een bezetter, Nederland had moeten verlaten, moest er dóórgeregeerd worden. Dit kon niet volgens de normale wetgeving gebeuren, zoals de Grondwet voorschrijft. De Grondwet voorzag echter niet in de onderhavige toestand en daarom werd niet tegen maar naast de Grondwet gehandeld.
- Dit betoog is eerst door de Engelse rechter en later ook door de Amerikanen erkend. De erkenning door de Engelse rechter zal zo ongeveer reeds in 1942 zijn geschied.
- De heer *Gerbrandy* vermeldt in zijn memorandum op blz. 7 en 8 met betrekking tot de totstandkoming van het besluit A. 1.:
- „De tekst, van de zijde van Justitie met grote zorg opgesteld, werd door den Heer *de Geer* telkens weer sterk gecritiseerd, tot dat het eindelijk gelukte het met hem eens te worden. Toen het er echter op aankwam, de voordracht aan de Koningin te teekenen, weigerde de Heer *de Geer*, voorgevende, dat hij in het besluit een aantasting van de rechten van Nederlanders zag."
- Omtrent het motief, dat de heer *de Geer* daartoe gebracht heeft, schrijft prof. *Gerbrandy*:
- „Veel collega's waren dan ook overtuigd, dat de eigenlijke reden — en zulks kwam zoo nu en dan om den hoek kijken — bij den Heer *de Geer* was (en dat geldt ook voor de eerstgenoemde voorvallen), zijn bereidwilligheid om met den vijand tot een compromis te komen."
- 7301 (*Bolkestein*) De heer *Bolkestein* verklaart, dat hij niet gaarne de heer *de Geer* ten laste zou willen leggen, dat hij in dit verband de Duitsers niet wilde prikkelen. Hij gelooft, dat zijn houding meer voortkwam uit zijn juridische opvattingen omtrent de eigendom.
- 7448 (*Dijxhoorn*) De heer *Dijxhoorn* herinnert zich, dat over dit Koninklijk besluit uit en ter na is gediscussieerd. De heer *de Geer* heeft zich enthousiast in de debatten gemengd. Eindelijk was het klaar, na veel pijn en met moeite, doch hij viel bijna van zijn stoel, toen jhr. *de Geer* daarop zei: „Ik teken niet."
- 7867 (*Albarda*) De heer *Albarda* gelooft, dat wat betreft het besluit A. 1. de heer *de Geer* dit een zodanig ingrijpen in het belang en de rechten van het Nederlandse volk achtte, dat het hem te ver ging.
- 7990 (*van Rhijn*) De heer *van Rhijn* verklaart, dat het bij A. 1. in de formule van de overdracht van de eigendommen zat. De eigendom ging over aan de Regering en dat was eigenlijk liet strijdpunt. De heer *de Geer* kennende, kan hij wel begrijpen, dat dit voor hem een onoverkomelijke constructie was.
- 8097 (*Welter*) De heer *Welter* is er zeker van, dat de weigering van de heer *de Geer* om het besluit A. 1. te tekenen, niet voortvloeide uit de gedachte om de Duitsers niet te ontstemmen doch volkomen verklaarbaar is, als men de juridische instelling van de heer *de Geer* kent.
- 8242 (*Gerbrandy*) De heer *Gerbrandy* acht het juist, dat de weigering van de heer *de Geer* meer verband hield met zijn juridische instelling. De heer *de Geer* zag in dit besluit een te ver gaande aantasting van de eigendom. Er zat mede achter, zo vervolgt de heer *Gerbrandy*, dat economische oorlogvoering hem niet lag.
- 8517 (*de Geer*) De heer *de Geer* verwijst naar de bladzijden 17, 18 en 19 van zijn brochure „Verantwoording". Aldaar geeft hij als zijn bezwaar aan: „dat door de figuur van het ontwerp wettige rechten van *loyale Nederlandse burgers* op losse schroeven werden gesteld; niet dat daardoor Duitse diefstal werd bemoeilijkt".

12293 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* is bij A. 1. betrokken geweest. Hij is daarvoor speciaal naar de heer *Michiels van Verduynen* gegaan, bij wie de heer *Beelaerts van Blokland* was. De heer *Steenberghe* heeft toen op de heer *Beelaerts* een beroep gedaan, gezien zijn persoonlijke verhouding tot de heer *de Geer*, om deze te bewegen dit besluit te doen uitgaan. De heer *Steenberghe* is het volkomen eens met de opvatting, dat de heer *de Geer* het besluit niet heeft willen tekenen, omdat hij een andere juridische en economische instelling daartegenover had.

12326 (*Steenberghe*)

De heer *de Geer* had het er voortdurend over, dat zij zich de beschikking aanmatigden over eigendom van derden. Het is hetzelfde punt, dat de Ministers moeilijkheden heeft gegeven met het goud van De Nederlandsche Bank. Ook daar nam de heer *de Geer* het standpunt in, dat zij niet over dat goud mochten beschikken.

De heer *Steenberghe* verklaart voorts, dat hem ter ore was gekomen, naar hij meent in een verhoor in de strafzaak tegen de heer *de Geer*, dat met name door de heer *van Blankenstein* zou zijn medegedeeld, dat de heer *Steenberghe* behoorde tot degenen, die principiële bezwaren hadden tegen het besluit A. 1. en dat dit bewezen werd door het feit, dat dit Koninklijk besluit niet door hem was ondertekend.

¹⁾ „Nederlandsch Recht in Oorlogstijd“, Londen, 1945, blz. 45.

Ook in het boekje „Nederlandsch Recht in Oorlogstijd“¹⁾ staat in een artikel „Bescherming van de Nederlandsche vermogen buiten vijandelijk gebied“ van de hand van mr. W. *de Jager*, dat de heren *de Geer* en *Steenberghe* dit besluit niet ondertekend hebben in verband met het feit, dat zij blijkbaar niet bereid waren om de verantwoordelijkheid op zich te nemen. Daarvan is echter geen sprake, zo verklaart de heer *Steenberghe*. Hij achtte deze zaak zó belangrijk, dat hij er speciaal voor naar het gezantschap is gegaan om te trachten gedaan te krijgen, dat de heren *Michiels van Verduynen* en *Beelaerts van Blokland* hun invloed zouden aanwenden om de heer *de Geer* tot andere gedachten te brengen.

De heer *Steenberghe* heeft dit Koninklijk besluit niet getekend om een geheel andere reden. Toen de heer *de Geer* eenmaal zover gebracht was, dat hij zich niet zou verzetten tegen de uitvaardiging van het Koninklijk besluit, heeft hij daaraan de voorwaarde verbonden, dat hij zelf het besluit niet zou tekenen. Toen heeft de heer *Steenberghe* in de Ministerraad medegedeeld, dat hij uiteraard volkomen bereid was dit Koninklijk besluit te tekenen. maar dat hij aan het oordeel van de Ministerraad wilde onderwerpen de vraag of het wel gewenst was — hij meent zelfs, dat het ook van andere zijde in de Ministerraad naar voren is gebracht — dat, wanneer de Minister van Financiën niet ondertekende, de Minister van Economische Zaken het wél zou ondertekenen, omdat het, wanneer de ondertekening beperkt bleef tot de Minister van Justitie, die het initiatief had genomen, de Minister van Buitenlandse Zaken met het oog op de werking van dit Koninklijk besluit in het buitenland en de Minister van Koloniën met het oog op de werking in de overzeese gebiedsdelen, minder zou opvallen, dat de Minister van Financiën niet ondertekend had dan wanneer ook de Minister van Economische Zaken daarbij stond. Hij heeft hierbij toen de voorwaarde gesteld, dat, wanneer hij niet ondertekende, dit niet betekende, dat zijn departement in deze geen zeggenschap zou hebben.

37259 (*Michiels van Verduynen*)

De commissie vestigt er de aandacht op, dat de voorstelling van zaken, hier gegeven door de heer *Steenberghe*, bevestiging vindt in het hierna vermelde uittreksel uit de notulen van de Ministerraad.

De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat het A. 1.-besluit een volkomen nieuwe figuur was, waarmede de heer *de Geer* niet meeding. Dat tenslotte de Regering — zij het dan ook voor een tijd — het vermogen, dat aan particulieren in Nederland toebehoorde, in bewaring nam, was voor de heer *de Geer* totaal onaanvaardbaar. Dat de Staat zich daarmee ging bemoeien, was voor de heer *de Geer* een thema, waarvan hij nog nooit gehoord had. Hij heeft nooit begrepen, dat het gedaan werd om het vermogen van het Nederlandse volk tenslotte te bewaren en zo mogelijk tegen acties van derden, i.c. Duitsland, te beschermen. De heer *Michiels van Verduynen* gelooft niet, dat het een pro-Duitse idee van hem was.

Met betrekking tot de totstandkoming van de eerste opzet en het eerste ontwerp zegt de heer *Michiels van Verduynen*, dat hij de heer *de Geer* zijn bezwaren daartegen niet kwalijk mag nemen, want de heer *Beyen* en hij hebben dit ontwerp samen gemaakt en de kwaliteit was aanvechtbaar. Het was heel nuttig en het heeft heel goed gewerkt, maar later is men op fouten opmerkzaam gemaakt.

Onder de processtukken van de zaak-de *Geer* bevindt zich een aantal uittreksels uit de notulen van de Ministerraad, voorzover deze betrekking hebben op de heer *de Geer*. Een dezer, dd. 74 Mei 1940, bevat een verslag van de „Voortzetting bespreking Koninklijk besluit blokkeering vorderingen“. Dit besluit werd na enkele wijzi-

gingen vastgesteld om ten spoedigste aan H.M. ter tekening te worden aangeboden. Het verslag luidt:

„De Min.-Pres. verklaart zich bij de vaststelling te zullen neerleggen, maar niet bereid te zijn het K.B. te contrasigneren. Hij zou het voor zijn persoon niet verantwoord achten mede te werken aan economischen oorlog tegen Nederland. Ten gevolge van deze mededeeling van den Pres. wordt besloten, dat alleen de Ministers van Justitie, van Koloniën en van Buitenslandsche Zaken, zullen teekenen. De Minister van Handel was bereid mede te teekenen. Het wordt echter beter geacht zijn onderteekening weg te laten, omdat anders het ontbreken van de handteekening van den Minister van Financiën te veel de aandacht zou hebben.”

De commissie is van oordeel dat uit het voorgaande duidelijk is komen vast te staan, dat de bezwaren van de heer *de Geer* tegen het besluit A. 1. niet hun oorsprong vonden in de wens Duitsers niet onaangenaam te zijn, doch waren gelegen in zijn juridische en economische opvatting inzake de eigendom, waarbij hij het belang van oorlogvoering op economisch terrein te weinig telde.

Overigens moet worden vastgesteld, dat de mening van de heer *Gerbrandy*, gegeven in zijn memorandum, als waren vele collega's overtuigd, dat de eigenlijke reden bij de heer *de Geer* was „zijn bereidwilligheid om met den vijand tot een compromis te komen” in de afgelegde getuigenverklaringen geen enkele bevestiging heeft gevonden.

§ 6. *Hef bezoek van de Minister-President bij Churchill*

In het vooronderzoek van de strafzaak-de *Geer* heeft de heer *van Kleffens* een verklaring afgelegd over het bezoek, dat door de heer *de Geer* bij *Churchill* is gebracht in tegenwoordigheid van hem en de Nederlandse gezant te Londen, jhr. *Michiels van Verduynen*.

Wij zaten, zo zegt de heer *van Kleffens* in bedoelde verklaring, in Londen als Regering van een soevereine Staat, die de gast was van de Engelsen. Wij wensten de goede diplomatieke vormen in acht te nemen op de zelfde manier alsof wij in Den Haag waren. Het bezoek werd voorbereid via onze ambassadeur. *Churchill* ontving ons in de grote zaal, waar de Ministerraad bij elkaar komt en zat daar alleen. De heer *de Geer* stapte met uitgestrekte hand op hem toe met de woorden: „Good bye Mr. *Churchill!*” Deze uitdrukking, die de Engelsen alleen bij het afscheid gebruiken, was als entrée minder juist. De heer *de Geer* voerde verder een vrij hakkelig gesprek en zonder dat wij daar ook maar enigermate op verdacht konden zijn, aldus de heer *van Kleffens*, zinspeelde hij daarbij op de wenselijkheid van een compromisvrede.

De heer *van Kleffens* — aldus luidt genoemde verklaring verder — mag niet meer met volkomen zekerheid zeggen, of de heer *de Geer* het eerst daarbij de vrede van Amiens noemde, maar het staat hem wel voor, dat het de heer *de Geer* was, die daar in die zin over sprak en niet *Churchill*. *Churchill* moest daar helemaal niets van hebben en zoals hij dan deed, gromde hij eens. Het was volkomen in strijd met de Engelse opvattingen, die uitsluitend geleid werden door de gedachte van voortzetting van de strijd zonder meer. Zowel de ambassadeur als de heer *van Kleffens* hebben toen hei gesprek ten spoedigste afgeleid op andere onderwerpen, maar het geheel maakte een allerakeligste indruk.¹⁾

In zijn verhoor bevestigt de heer *van Kleffens*, dat dit geval een allerakeligste indruk maakte. De positie waarin het Nederlandse Kabinet te Londen verkeerde, was, zo licht de heer *van Kleffens* toe, daarom zo moeilijk, omdat men in Engeland de Nederlandse Regering niet kende. Men zei daar: „Wat is dat voor een gezelschap uit Nederland, dat hier aankomt; kunnen wij daarmee werken: zij hebben een groot overzees gebied; zij kunnen in de strijd van groot nut zijn; maar valt er op hen te bouwen?” Het Kabinet moest er dus voor zorgen, dat er geen onenigheid op grote schaal naar buiten trad. Als dat gebeurd was, had men direct gezegd: „Die Hollanders zijn niets, zij zijn half goed en half niet goed”.

De tweede getuige van dit voorval, de heer *Michiels van Verduynen*, verklaart, dat de lezing, die de heer *van Kleffens* daarvan heeft gegeven, inderdaad juist is. Doch om te laten zien, hoe hun geheugen, van de heer *van Kleffens* en van hem zelf, uit elkaar loopt, wijst hij er op, dat de heer *van Kleffens* zich herinnert, dat de heer *de Geer* zelf de vrede van Amiens noemde, terwijl hij zich herinnert, dat dit niet juist was, want de heer *de Geer* maakt er een casuspositie van, die hij terug kon brengen naar de vrede van Amiens en *Churchill* zei toen, dat de heer *de Geer* dus eigenlijk de vrede van Amiens wilde hebben. Daar ligt een verschil in, dat echter niet van zo diepgaande aard is; zij weten beiden eigenlijk niet precies meer, hoe

¹⁾ Vgl. bijlage 97.

12072 (*van Kleffens*)

37214 (*Michiels van Verduynen*)

- 7303 (*Bolkestein*)
 7868 (*Albarda*)
 12300 (*Steenberghe*)
 8521 (*de Geer*)
- het gegaan is. Het was een hopeloos gesprek. De heer van *Kleffens* van zijn kant en hij hebben dat gesprek met de heer *Churchill* toen eigenlijk doorgevoerd en zo spoedig mogelijk beëindigd.
- De heer *Bolkestein* heeft aan het gesprek, dat de heer *de Geer* met *Churchill* heeft gehad, de herinnering, dat zijn collega's, die daarbij aanwezig zijn geweest, zeer onthutst en er werkelijk zeer elleidig onder waren.
- De heer *Albarda* is van mening, dat de toespeling van de heer *de Geer* op de vrede van Amiens bij het bezoek van *Churchill*, wél in zijn mentaliteit lag. De heer *de Geer* was op dit punt zeer pessimistisch.
- De heer *Steenberghe* weet maar al te veel van de indruk van het bezoek, dat de heer *de Geer* aan *Churchill* heeft gebracht. Het rapport, dat de Ministers hierover van de heer van *Kleffens* gekregen hebben, was inderdaad zéér ongunstig.
- Met betrekking tot dit voorval verwijst de heer *de Geer* bij zijn verhoor naar zijn brochure „Uit de nevelen”, blz. 15 en 16, waar hij gewezen heeft op het feit, dat het een vriendschappelijke bespreking was, waarbij zij meer hardop dachten dan voorstellen deden. In de loop van het gesprek heeft hij gezegd: als de oorlog blijft voortduren, zou het dan niet goed zijn eens te denken aan een adempauze, zoals bij de vrede van Amiens tot stand kwam? Er is geen sprake van, dat die vrede voor Engeland oneervol was, zoals men het wil doen voorkomen. Ten betoge daarvan heeft hij in genoemde brochure geciteerd hetgeen Thiers in zijn „Geschiedenis van het Consulaat en het Keizerrijk” vertelde, nl. hoe men in Engeland uitbundig heeft gejuicht over die vrede. De vrede van Amiens werd als een groot festijn gevierd. Het was bovendien zijnerzijds slechts een opmerking, die terloops in het gesprek werd gemaakt. Hij heeft niet gemerkt, dat er een bepaalde reactie op gekomen is. *Churchill* heeft slechts gezegd: „dat moeten wij niet doen”. Het is een zeer vriendschappelijk gesprek geweest.

Uit de verklaringen van de heren van *Kleffens* en *Michiels van Verduynen* alsmede uit hetgeen de heer *de Geer* dienaangaande aan de commissie heeft medegedeeld, is wel duidelijk geworden, dat de heer *de Geer* zelf in het gesprek met *Churchill* de gedachte aan een vrede, gelijk die van Amiens, heeft ter sprake gebracht.

§ 7. *Het verbreken van de diplomatieke betrekkingen met Italië*

- 7302 (*Bolkestein*)
 7447 (*Dijxhoorn*)
 8520 (*de Geer*)
- Eveneens is in het vooronderzoek van het proces-de *Geer* ter sprake gekomen de afwezigheid van Minister *de Geer* in de Ministerraad van 11 Juni 1940, waarin de Italiaanse oorlogsverklaring van 9 Juni aan Frankrijk en Engeland aan de orde was, en waarin maatregelen moesten worden overwogen in verband met deze nieuw ontstane toestand. Zowel de heer *Albarda* als de heer van *Kleffens* hebben in hun verklaringen in dit vooronderzoek deze afwezigheid geconstateerd.
- De heer *Bolkestein* weet niet meer of de heer *de Geer* aanwezig is geweest bij de discussies over de maatregelen ten aanzien van het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië. Het is hem blijkbaar niet opgevallen, dat de heer *de Geer* niet aanwezig was.
- De heer *Dijxhoorn* herinnert zich „de oorlogsverklaring aan Italië” heel goed! De Nederlandse oorlogsschepen voeren in Engels verband. Toen Engeland de oorlog verklaard had aan Italië, doch Nederland nog niet, ontstond de volgende positie. Indien Nederlandse oorlogsschepen, onder Engels commando vareride, een Italiaans schip zouden ontmoeten en opdracht zouden krijgen dit schip te torpederen, wat moest dan worden gedaan? Moesten wij dan zeggen: dat kan niet, wij zijn niet in oorlog met Italië? Dat ging natuurlijk niet. Naar het oordeel van de heer *Dijxhoorn* moest men alle as-satellieten over één kam scheren. Hij heeft op een gegeven moment het voorstel gedaan om Italië de oorlog te verklaren. De heer van *Kleffens* heeft toen nog een opmerking gemaakt, die hem trof, nl.: „Het is makkelijker een oorlog te maken dan vrede te maken.”
- De heer *de Geer* herinnert zich niet, dat hij in die vergadering afwezig was, maar weet wel, dat hij zich absoluut verenigde met het tegenover Italië ingenomen standpunt. Ook herinnert hij zich, dat de heer van *Kleffens* op een gegeven ogenblik in de Ministerraad een gedachtenwisseling inleidde met de woorden: „Wij verkeren in een vreemde positie tegenover Italië.” Als in die vergadering is besloten tot oorlog met Italië, dan was ik, aldus de heer *de Geer*, aanwezig.

De commissie tekent hierbij aan, dat de heer *de Geer*, blijkens het proces-verbaal van een hem op 14 Februari 1947 in het vooronderzoek van zijn zaak afgenomen verhoor, verklaard heeft zich zijn afwezigheid in de bewuste vergadering niet te herinneren en dus nog minder de reden van die afwezigheid. Hij zegt voorts, dat het van zelf spreekt, dat daarvoor slechts een normale reden, b.v. ongesteld-

heid, was, en voegt daar nog aan toe het jammer te vinden, dat die reden blijkens die notulen niet in de Ministerraad is medegedeeld, omdat hem dan niet zeven jaar later deze wonderlijke vraag had behoeven te worden gesteld.

De heer *Steenberghe* herinnert zich van deze kwestie in de Ministerraad niets.

12299 (*Steenberghe*)

25920 (*Dijxhoorn*)

In tweede instantie werd de kwestie van de vermeende oorlogsverklaring aan Italië nogmaals met de heer *Dijxhoorn* besproken in verband met het feit, dat deze bij het vorige verhoor verklaard had, dat tenslotte die oorlogsverklaring toen was doorgegaan. In feite echter is het toen tussen Nederland en Italië nog niet tot een oorlogsverklaring gekomen. Dat heeft nog een hele tijd geduurd en de toestand is lang zwevende gebleven. De heer *Dijxhoorn* durft dit niet precies te zeggen, maar in zijn vorige verklaring bedoelde hij tot uitdrukking te brengen, dat onze onderzeeboten, die in Engels verband voeren, de Engelse bevelen moesten volgen. Dit was de moeilijkheid; de positie van onze onderzeeboten. Er is aanvankelijk een tijdlang gevaaren in een tweeslachtige positie, maar op een gegeven ogenblik moeten wij, alsdus de heer *Dijxhoorn*, toch een oorlogsverklaring aan Italië hebben gezonden.

In een memorandum over het buitenlands beleid, dat de heer *van Kleffens* de commissie heeft doen toekomen, staat hierover:

„Toen in Juni 1940 de diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Italië door laatstgenoemd land werden afgebroken, nam de Nederlandsche Regeering aanvankelijk het standpunt in, dat, ofschoon er geen uitdrukkelijke oorlogsverklaring van Italië was uitgegaan, principieel solidariteit met de groote geallieerden op den voorgrond moest staan.

De concrete maatregelen, uit dit standpunt voortvloeiende, brachten het opbrengen van Italiaansche koopvaarders in Europeesche wateren mede, terwijl in de wateren van de gebiedsdeelen overzee eventueel vijandig optreden van Italiaansche hulpkruisers met tegenmaatregelen zou worden beantwoord.”

en verder:

„In November 1940 werd dit standpunt in dier voege gewijzigd, dat bij ontmoeting van Italiaansche oorlogsschepen, die beschouwd werden als raiders, onmiddellijk het vuur kon worden geopend, terwijl koopvaardersschepen op grond van hun bewapening of wegens bijstand aan raiders op dezelfde wijze zouden worden behandeld.

De eischen der economische oorlogvoering leidden er toe, dat Italië bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1941 op één lijn werd gesteld met vijandelijk gebied voor wat deze oorlogvoering betreft.”

Blijkens deze gegevens is derhalve de verhouding tot Italië in alle mogelijke trappen en graden geregeld. Nederland heeft zich eerst met ingang van 11 December 1941, derhalve nadat het met Japan in oorlog was geraakt en Italië zich ook aan de zijde van Japan had geschaard, als in oorlog met Italië beschouwd.¹⁾

Er is dus in Juni 1940 geen oorlogsverklaring geweest. Na hiervan kennis te hebben genomen, verklaart de heer *Dijxhoorn*, dat hij het in zijn herinnering had, zoals hij het in een vorige verklaring gezegd had. Hij herinnert zich tenslotte, dat het een hele tijd geduurd heeft en dat wij een hele tijd een halfslachtige positie hebben ingenomen. Op een gegeven moment moest het uit zijn! De heer *Dijxhoorn* heeft toen gezegd: „Ik geef order om te schieten!”

Een uittreksel uit de notulen van de Ministerraad van 11 Juni 1940 vermeldt, dat de vergadering plaats had op verzoek van de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie en dat deze wordt geleid door de Minister van Buitenlandse Zaken wegens afwezigheid van de Minister-President, die de beslissing aan de aanwezigen overlaat. De vraag wordt aan de orde gesteld, welke de Nederlandse houding tegenover Italië moet zijn nu dit land in oorlog is met de geallieerden. Besloten wordt het voorstel van de Minister van Defensie te aanvaarden luidende: „Italiaansche schepen in Europeesche wateren opbrengen naar geallieerde havens. Wordt vuur geopend, dan aanvallen. In geallieerd verband bevelen admiraliteit opvolgen.”²⁾

Inderdaad is komen vast te staan dat de heer *de Geer* in de vergadering van de Ministerraad van 11 Juni 1940, waarin onze houding in verband met de oorlogsverklaring van Italië aan Frankrijk en Engeland aan de orde werd gesteld, niet aanwezig was. Echter is niet gebleken, dat deze afwezigheid aan nalatigheid of opzet van de heer *de Geer* te wijten was. Bovendien ging hij met de genomen beslissing — zelfs bij voorbaat — accoord.

Van wijder strekking is de vraag, of de in Juni 1940 door

¹⁾ Vgl. bijlage 98.

25921 (*Dijxhoorn*)

²⁾ Vgl. bijlage 99.

de Regering genomen beslissing met betrekking tot de tegenover Italië aan te nemen houding juist is geweest dan wel of terstond tot een oorlogsverklaring onzerzijds had moeten worden overgegaan. De commissie stelt zich voor deze vraag nader te bezien bij de behandeling van de onderwerpen, die betrekking hebben op het buitenlandse beleid en op het militaire beleid, dat door de Regering te Londen is gevoerd.

§ 8. *Moelijkheden bij de oprichting van het Londense „Vrij Nederland”*

In het vooronderzoek in de zaak-de Geer heeft de heer C. J. van Sluys verklaard, dat hij uit eigen ervaring slechts één feit kan noemen betreffende de defaitistische houding van de heer de Geer en wel: dat de heer van Blankenstein geen hoofdredacteur mocht worden van het in Londen verschijnende weekblad „Vrij Nederland”, omdat hij te anti-Duits was; hij werd daarom tweede man. De commissie heeft gemeend deze uitlating te moeten verifiëren.

7319 (*Bolkestein*)

De heer *Bolkestein* verklaart, dat de heer de Geer bij de bespreking van de oprichting van „Vrij Nederland” een meerhoofdige redactie van drie heeft verdedigd — het blad toch zou enig contact met de Regering krijgen — omdat de heer de Geer persoonlijk bezwaren had tegen de heer van Blankenstein. Hij argumenteerde dit met het feit, dat de heer van Blankenstein lid geweest was van de geheime dienst in Nederland en daardoor zeer bijzonder onaangenaam zou zijn aan de Duitsers. Dit was inderdaad een persoonlijke opvatting van de heer de Geer. Hij geeft toe, dat de heer de Geer zo handelde om de Duitsers niet te ontstemmen.

7449 (*Dijxhoorn*)
7860 (*Albarda*)

De heer *Dijxhoorn* is het feit niet bekend.

De heer *Albarda* verklaart te geloven, dat het meer was, omdat de heer de Geer het in het bijzonder niet wenselijk vond, dat als hoofdredacteur optrad een Jood, teneinde in het belang van de Joden het anti-semitisme zowel in Duitsland als in Nederland niet te prikkelen. Voorts verklaart hij, dat de heer van Blankenstein aanvankelijk geen hoofdredacteur is geworden, maar dat hij het in feite toen wel geworden is. Hij maakte van de aanvang af deel uit van de redactie.

8100 (*Welter*)

De heer *Welter* verklaart, dat de heer de Geer niet tegen de benoeming van de heer van Blankenstein als hoofdredacteur van „Vrij Nederland” was. Eerder het tegendeel was het geval; hij gelooft, dat hij pro-van Blankenstein was. Hij herinnert zich niet, dat de heer de Geer ooit bezwaren tegen de heer van Blankenstein heeft aangevoerd. Hij zelf heeft daarentegen bezwaren gemaakt tegen de heer van Blankenstein, omdat hij hem niet de geschikte man daarvoor vond en wel op grond van de overweging, dat hem bekend was, dat de heer van Blankenstein al vóór de oorlog in Engelse dienst was getreden. Het was in Londen bekend, dat de heer van Blankenstein in relatie met de Secret Service stond en op die grond vond hij hem niet de man, die de nationale Nederlandse zaak in een onafhankelijk orgaan zou moeten voorstaan. De reserve, welke hij tegenover de heer van Blankenstein had, vloeide derhalve meer voort uit zijn standpunt ten opzichte van de Engelse politieke doelstellingen dan uit de vrees, dat men hem dat in Duitsland kwalijk zou nemen; dat was hem volkomen onverschillig.

8246 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* heeft de indruk, dat anderen dan de heer de Geer tegen deze benoeming ook bezwaren hadden, doch hij weet dit niet goed meer. Er zijn tegen de heer van Blankenstein bezwaren ingebracht, maar die kwamen niet van de heer de Geer. Tenslotte is de heer van Blankenstein toch in de leiding van „Vrij Nederland” gekomen, maar niet zoals oorspronkelijk de opzet was; een beetje aan banden gelegd.

8523 (*de Geer*)

De heer de Geer verklaart, dat hij persoonlijk geen bezwaar gemaakt heeft. Wel enige andere collega's; onder andere, naar hij meent, de heer *Steenberghe*. Men was bevreesd, dat de heer van Blankenstein dingen kon schrijven in „Vrij Nederland”, welke de Regering niet voor haar verantwoording kon nemen en die tenslotte een min of meer semi-authentiek karakter zouden schijnen te hebben. „Vrij Nederland” was geen Regeringsorgaan. De opvatting, dat de heer van Blankenstein zich te eenzijdig zou kunnen uiten, heeft hij nooit onderschreven. De bezwaren, zo vervolgt de heer de Geer, zijn echter niet doorgevoerd. De heer van Blankenstein is toch bij „Vrij Nederland” gekomen.

12085 (*van Kleffens*)

De heer van *Kleffens* herinnert zich dit voorval niet. Het was niet iets, waarmede hij zelf wat te maken had.

12303 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* verklaart, dat hij behoorde tot diegenen, die groot respect hadden voor de kundigheden van de heer van Blankenstein en die zich gelukkig zouden prijzen als hij aan het blad zou meewerken, doch hij heeft zich positief verzet tegen het hoofdredacteurschap, omdat bij de Ministers en naar hij meent ook in Neder-

land in vrij brede kring bekend was, dat hij in dienst van de Engelsen stond. Hij vond dit voor een hoofdredacteur van het enige Nederlandse weekblad in het buitenland ongewenst. Hij heeft er nooit iets van gehoord, dat dit standpunt werd ingegeven door vrees voor reacties van Duitse zijde. Hij acht het mogelijk, dat de heer *de Geer* zich op deze grond tegen deze benoeming verzet zou hebben, maar hij herinnert zich dit niet.

9434 (*van Blankenstein*)

De heer *van Blankenstein* verklaart, dat, toen hij werd voorgesteld als hoofdredacteur, er bezwaren kwamen van Regeringskant. Men zeide: Wij kunnen hem niet naar voren schuiven, omdat de Duitsers zich zo over hem beklagd hebben. De heer *Pelt*, die in de Kabinet-raad was geweest, had hem dat overgebracht. De heer *van Blankenstein* werd toen ontboden bij de heer *de Geer*. Dat de heer *de Geer* later in zijn eigen proces zou hebben gezegd, dat sommige Ministers persoonlijke bezwaren hadden, maar dat het niet was om de Duitsers, dat zij er tegen waren, is volgens de heer *van Blankenstein* een vergissing van de heer *de Geer*, hetgeen hij heel eenvoudig bewijzen kan uit een gesprek met de heer *Albarda*, waarin deze hem gezegd had: „Wij dragen de verantwoordelijkheid. Als wij u hoofdredacteur hadden gemaakt, zouden ze in Holland gezegd hebben: Zie je wel, die man, waarvan de Duitsers zeggen, dat hij niet neutraal is geweest, schuiven zij daar naar voren.” Dit heeft de heer *Albarda* toen ter verdediging van zijn stem gezegd. De figuur is daarna deze geworden, dat de heer *van Blankenstein* feitelijk de leider van het blad was. Doch juist, omdat hij het formele gezag niet had, moest hij zijn gezag veel sterker laten gelden, hetgeen onplezierig was. Toen de heer *Gerbrandy* Minister-President was geworden, heeft hij geprobeerd zijn positie te regelen. Zijn hoofdredacteurschap is ongeveer een jaar later in orde gekomen. Dit had echter geen politieke betekenis meer, maar was een kwestie van intern belang voor de krant.

25170 (*van Blankenstein*)

In tweede instantie, nadat de commissie niet gebleken was, dat de bezwaren tegen de benoeming van de heer *van Blankenstein* van de zijde van de heer *de Geer* waren gekomen doch wel de heren *Steenberghe* en *Welter* er positief tegen gekant waren, verklaart de heer *van Blankenstein*, dat hij heel stellig zeggen kan, dat de heer *de Geer* er wél bezwaren tegen had. In een gesprek, dat hij met deze heeft gehad, heeft de heer *de Geer* uitdrukkelijk gezegd, dat het geen persoonlijk bezwaar van hem was, maar dat het bezwaar was gelegen in de geschiedenis van Venlo. De heer *de Geer* heeft hem toen niet het besluit van het Kabinet uitgelegd, maar zijn eigen houding tegenover hem gerechtvaardigd en hem er tegelijkertijd nader over ingelicht.

25595 (*Albarda*)

De heer *Albarda* verklaart in tweede instantie, dat hij meent zich te herinneren, dat het motief van de heer *de Geer* is geweest in het belang der Joden het anti-semitisme niet te prikkelen. Het is echter ook mogelijk, dat hij zich daarin vergist. Met betrekking tot het gesprek, dat de heer *van Blankenstein*, zoals hierboven vermeld, met de heer *Albarda* zou hebben gehad en waarin hij hem een en ander medegedeeld had ter verdediging van zijn stem, merkt de heer *Albarda* op, dat hij dit zeker niet gezegd kan hebben: „ter verdediging van zijn stem”. Doch na de vergadering van de Ministerraad heeft hij op verzoek van de heer *van Blankenstein* met hem een onderhoud gehad. Deze was toen zeer verontwaardigd en zó hevig bewogen, dat hij daartegenover een min of meer afwerende houding heeft aangenomen, waarbij hij zich niet gerechtigd achtte hem te vertellen, hoe er in de Ministerraad zou zijn gestemd en wat daarover in de Ministerraad zou zijn gezegd. Hij heeft uiteraard alleen het door de Ministerraad genomen besluit mede voor zijn verantwoording genomen, zonder zich over zijn persoonlijke mening uit te laten. De heer *Albarda* merkt hierbij op, dat het alleen ging over de vraag van het hoofdredacteurschap en niet over de vraag of hij redacteur zou zijn, want daartegen bestond geen bezwaar. Toen werd besloten dat er een republikeinse redactie zou zijn zonder een hoofdredacteur. De kwestie was veeleer of hij naar buiten al of niet als exponent moest optreden. Het heeft practisch geen gevolg gehad en in feite is hij hoofdredacteur geworden.

De commissie meent dat uit het voorgaande duidelijk is geworden, dat in het Kabinet van verschillende zijden bezwaren zijn naar voren gebracht tegen het belasten van de heer *van Blankenstein* met het hoofdredacteurschap van „Vrij Nederland”. Deze bezwaren hebben blijkbaar tengevolge gehad dat de heer *van Blankenstein*, althans in den beginne, geen hoofdredacteur werd.

Voorzover de bezwaren afkomstig waren van andere leden van het Kabinet is gebleken, dat deze niets te maken hebben gehad met het motief de Duitsers niet onaangenaam te willen zijn. Wel blijkt daarbij een rol te hebben gespeeld de overweging, dat de heer *van Blankenstein*, in verband met zijn werkzaamheid in het verleden voor de Engelse geheime dienst, niet als een voldoende onafhankelijk man kon worden beschouwd. Ook ten aanzien van de heer *de Geer* is de commissie van oordeel, dat de afgelegde verklaringen, in onderling

verband beschouwd, niet de conclusie wettigen, dat hij in deze geleid is door de wens de Duitsers niet te ontstemmen.

§ 9. *De opvattingen van de heer de Geer inzake de mogelijkheid van het beëindigen van de oorlog door een compromis*

Na de capitulatie van het Franse leger hebben in het Kabinet uitvoerige discussies plaats gehad over het ten aanzien van de oorlog in te nemen standpunt. Op 17 Juni 1940 brengt de Minister-President naar aanleiding hiervan de internationale toestand ter sprake¹⁾. Hij verwacht, dat er een „vredesoffensief” (vredesaanbod) van Duitsland zal komen. Hij is van oordeel, dat wij dan moeten trachten invloed uit te oefenen. De Minister van Koloniën doet daarop mededeling van een gesprek met een Engels staatsman omtrent mogelijkheden van bemiddeling, waarbij een bepaalde mogendheid werd genormd. De Minister van Landbouw meent, dat ook de Franse Regering denkbeelden van de Engelsen zou kunnen overbrengen. De Minister van Justitie acht de situatie moeilijk te beoordelen. Hij herinnert aan de ervaringen met accoorden met Duitsland. De Minister van Defensie verwacht geen vredesaanbod van Duitsland. Hij acht een aanval op Engeland waarschijnlijk. De Minister van Onderwijs spreekt de wenselijkheid uit, dat wij zo nodig onze eigen houding kunnen bepalen, vrij van Engelse invloed. De Minister van Buitenlandse Zaken wijst op de mogelijke nadelen daarvan; de Ministers van Waterstaat en van Handel dringen er op aan, dat aan de Engelse Regering zal worden verzocht ons niet door uitspraken te binden. Er wordt besloten dat dit zal worden overwogen.

In de vergadering van 19 Juni²⁾ deelt de Minister van Buitenlandse Zaken mede na de besprekingen van de vorige dag tot de conclusie te zijn gekomen, dat enige onderhandeling met Duitsland op dit ogenblik tot geen enkel gunstig resultaat zou kunnen leiden. Het enig mogelijke is de gezant te Madrid mede te delen, dat op berichten wordt gerekend, indien iets te melden is, ook indien Nederland in voorwaarden van Duitsland niet wordt genoemd. Na enige discussie wordt het telegram goedgekeurd.

In de vergadering van 11 Juli³⁾ zegt de Minister-President, naar aanleiding van beschouwingen van de vorige dag van de Minister van Defensie over de militaire toestand, het nodig te achten, dat nu enig initiatief wordt genomen. De Minister-President bedoelt contact zoeken voor vredesmogelijkheid. Hij stelt voor een telegram te sturen aan Stockholm.

Zowel de Minister van Koloniën als de Minister van Defensie en de Minister van Sociale Zaken hebben tegen een dergelijke stap bezwaar zonder eerst in overleg te treden met de Engelse Regering, welke bezwaren de Minister-President bestrijdt door er op te wijzen, dat hij van een polsen van de Engelse Regering niets verwacht, daar Engeland moet waken tegen schijn van zwakte. De bespreking hierover wordt uitgesteld tot de volgende dag.

In de vergadering van 12 Juli⁴⁾ acht de Minister van Buitenlandse Zaken de verwachtingen van de Minister van Defensie te pessimistisch, maar hij acht zelfs voor het ongunstigste geval het voorgestelde initiatief verkeerd. De Duitse Regering wil met ons niet te maken hebben. Wij kunnen niet met de Duitse Regering aanraking zoeken zonder ons te vernederen (*capitis diminutio maxima* als wij bovendien nul op het request krijgen). De vraag of Nederland zelfstandig zoiets zou kunnen doen, beantwoordt de Minister van Buitenlandse Zaken ontkennend. Wij zouden door het initiatief ons land in de slechtst denkbare positie brengen. Voor de Minister-President is de uitslag niet van beslissende betekenis; hij acht de daad geboden om verdere ellende te voorkomen. De Ministers onderschrijven over het algemeen het standpunt van de Minister van Buitenlandse Zaken; de Minister-President gelooft niet, dat zij in tegenstelling tot het Nederlandse volk zouden komen en verwijst daarvoor naar de brochure van *Colijn*. Hij ziet, dat zijn voorstel geen instemming vindt en betreurt het, dat geen eigen politiek kan worden gevoerd.

In de vergadering van 22 Juli 1940 maakt de Minister-President enige opmerkingen naar aanleiding van de laatste rede van *Hitler* (de rede van 19 Juli 1940), waarin, naar hij meent, een vredesmogelijkheid is opengehouden. Hij vreest echter, dat de Engelse Regering hierin geen aanleiding zal vinden om te praten. De Minister-President meent, dat nu gevraagd moet worden naar de voorwaarden, wil men niet Europa ten gronde doen gaan, De Nederlandse Regering mag niet mede schuldig zijn door lijdelijk toe te zien; er moet thans iets gedaan worden. De Engelse Regering moet hiervan wel verwittigd worden, maar haar toestemming moet niet worden gevraagd. Hij stelt voor, door tussenkomst van één der Nederlandse gezanten, aan de Duitse Regering te doen weten, dat de Nederlandse Regering bereid is een deputatie af te vaardigen naar het continent teneinde over de mogelijkheid van vredesonderhandelingen (te spreken?)⁵⁾.

¹⁾ Vgl. bijlage 100.

²⁾ Vgl. bijlage 100.

³⁾ Vgl. bijlage 101.

⁴⁾ Vgl. bijlage 101.

⁵⁾ Vgl. bijlage 102.
De haakjes en het vraagteken zijn van de steller der notulen. (Zie bijlage 103).

Indien het Kabinet hiermede niet accoord gaat, zal de Minister-President aan H.M. de Koningin ontslag verzoeken.

De Minister van Buitenlandse Zaken doet mededeling van een gesprek, dat hij met lord *Halifax* (de Engelse Minister van Buitenlandse Zaken) heeft gehad, waarin deze als zijn mening te kennen had gegeven, dat de rede van *Mitler* nog niet serieus genoeg was. Op de man af hierover gevraagd, had lord *Halifax* gezegd, dat hij onderhandelingen met *Hitler* niet voor alle omstandigheden uitsloot. Hierover ontstaat een vrij uitvoerige discussie, waarin besloten wordt de rede van *Churchill* af te wachten en op 24 Juli opnieuw te vergaderen.

In deze laatste vergadering¹⁾ wordt de gedachtenwisseling geopend met de mededeling van de Minister-President, dat deze de redactie van zijn voorstel gewijzigd heeft naar aanleiding van de gemaakte opmerkingen. Er is afgezien van het vragen van een onderhoud; er kan worden volstaan met telegrafische of schriftelijke inlichtingen. De uitvoering hiervan zou de Minister-President over willen laten aan de Minister van Buitenlandse Zaken. In het memorandum van prof. *Gerbrandy* staat op blz. 8 de tekst afgedrukt van het voorstel van de heer *de Geer*. Het luidt als volgt:

„Naar aanleiding van het beroep, door den Fuhrer van het Duitsche Rijk in zijn Rijksdagrede van 19 Juli jl. gednan op redelijk en gezond verstand, ter beëindiging van den oorlog, verzoekt de Nederlandsche Regeering te mogen vernemen, op welken grondslag (met name wat de positie van Nederland betreft) de Fuhrer zich voorstelt, dat op dit oogenblik vriichtbare besprekingen ter bevordering van den vrede zouden kunnen worden geopend.

(w.g.) *de Geer*.”

Tijdens de daarover gevoerde gedachtenwisseling in de Minister-raad²⁾ van 24 Juli 1940 is de Minister-President het niet volkomen eens met de bezwaren, die tegen zijn voorstel worden ingebracht, maar wel hierover, dat wij geen separate vrede moeten zoeken, want die is niet verkrijgbaar. Hij is dus wel bereid de woorden: „met name wat de positie van Nederland betreft”, te schrappen. Hij stelt voor een gesprek van de Minister van Buitenlandse Zaken met lord *Halifax* af te wachten. Aldus wordt besloten.

In de vergadering van de Ministerraad van 36 Juli³⁾ doet de Minister van Buitenlandse Zaken verslag van zijn onderhoud met lord *Halifax*, waaruit hij concludeert, dat het ogenblik niet geschikt is voor een initiatief onzerzijds, en dat zulk een initiatief schadelijke gevolgen zou kunnen hebben. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft overigens lord *Halifax* onze bereidvaardigheid verzekerd en ook gezegd, dat wij niet zonder overleg zouden handelen. De Minister-president is zeer erkentelijk voor deze mededelingen, die hem voor het moment bevredigen.

Tot zover de daarover voorhanden zijnde gegevens uit de notulen van de Ministerraad, voorzover deze ter beschikking van de commissie staan.

Tegen de achtergrond van de moeilijkheden inzake het bepalen van een vast standpunt ten opzichte van de voortzetting van de oorlog werd de kwestie van het compromis-voorstel in de verhoren der commissie uitvoerig met de leden van het toenmalige Kabinet behandeld.

De heer *van den Tempel* begint zijn verklaring met de mededeling, dat hij de passages over de houding van de heer *de Geer* in het memorandum van de heer *Gerbrandy* niet de meest geslaagde van het boek vindt. In de dagen van de moeilijkheden van de defaitistische neigingen van de heer *de Geer* stond hij scherp tegenover deze. Gegeven diens opvattingen en mentaliteit heeft de heer *de Geer* zeker oprecht gemeend de strijd voor de vrijheid van Nederland en van Nederlandsch-Indië in Engeland voort te zetten. Hij heeft daarin gefaald. De heer *de Geer* kon tegen de grote moeilijkheden van dat ogenblik niet op. Na de val van Frankrijk heeft hij naar de mening van de heer *van den Tempel* het geloof in een uiteindelijke overwinning van de geallieerden verloren, doch niet alleen hij had dat geloof verloren, maar ook verschillende trouwe vaderlanders en respectabele Nederlanders, die in ons land gebleven waren en ook die in Londen waren. Hij verwijst in dit verband naar zijn boek „Nederland in Londen”, waarin te lezen staat, hoe men onder elkander in Londen daarover praatte.

De commissie wijst er op dat de passage⁴⁾, waarop de heer *van den Tempel* hier doelt, de volgende is: „De twijfel aan de verlossende kracht van de strijd met de wapenen was ook sommige andere Nederlanders in Londen niet vreemd.” Ter illustratie citeert de heer *van den Tempel* dan een artikel uit het Londense „Vrij Nederland” van 7 September 1940, waarin een indruk gegeven wordt van de stemming op het feest van 31 Augustus in Queen’s Hall. Daarin

¹⁾ Vgl. bijlage 102.

²⁾ Vgl. bijlage 102.

³⁾ Vgl. bijlage 104.

7222 (*van den Tempel*)

⁴⁾ Dr. J. *van den Tempel*: „Nederland in Londen”, blz. 37.

wordt de voortreffelijke geest geroemd, welke kon beluisterd worden. Hij voegt daaraan echter toe:

„Maar helaas ook wel andere praatjes, gevaarlijke praatjes over Englands overwinningskans, alsof dat wat met kans te maken had, alsof een Engelsche overwinning — en dat beteekent onze overwinning — niet een heilig geloofsartikel van ieder van ons behoort te zijn. Praatjes over remise-vrede en over militaire onmogelijkheid, den vijand grondig te verslaan, praatjes over het gevaar van Duitschland te provoceeren of in een verkeerde richting te drijven en meer van dat schoons uit een verloren tijdperk.”

Er waren, zo verklaart de heer van den Tempel, zeker leden in de Ministerraad, die een fanatiek geloof hadden in een uiteindelijke overwinning. Hij behoorde daar zelf bij; er waren ook leden van de Ministerraad, die andere overwegingen lieten gelden, die misschien zeer reëel waren. Zij zagen vooral de grote algemene ontredding.

Met betrekking tot de vraag, of de heer de Geer de bedoeling had bij de pogingen tot het voeren van besprekingen met de Duitsers eventueel ook te handelen zonder medewerking of buiten medeweten van de Engelse Regering, verklaart de heer van den Tempel, dat alles wel ver ging in die tijd, maar dat hij toch niet gelooft, dat de heer de Geer dat bedoeld heeft.

De heer van den Tempel kan zich in dit verband niet herinneren, of hij wel eens iets gehoord heeft in die dagen van een vredes-poging, die gedaan zou zijn door de heer Plesman, directeur van de K.L.M. in Juli of Augustus 1940. Deze bemiddelingspoging van de heer Plesman is zeker niet doorgedrongen tot het Kabinet in Londen. Hij herinnert zich het feit niet.

Met betrekking tot de bereidheid van de heer de Geer om per vliegtuig naar Frankrijk te gaan teneinde daar contact met de Duitsers te zoeken, verklaart de heer van den Tempel, dat hij niet gelooft, dat de heer de Geer deze bedoeling gehad kan hebben. In de Ministerraad is dit zeker niet geweest. Hem is hiervan niets bekend.

7305 (Bolkestein)

De heer Bolkestein verklaart, dat de heer de Geer plotseling, zoals zijn gewoonte was, het voorste! in de Ministerraad bracht om contact te zoeken met de Duitse Regering of met de Führer, teneinde te vernemen op welke condities een vrede zou kunnen worden gesloten. De tekst van het voorstel van de Geer in het memorandum van prof. Gerbrandy is van de heer Bolkestein afkomstig. Deze tekst is authentiek; hij was geschreven met het handschrift van de heer de Geer. Ook de haakjes om sommige woorden kwamen in de authentieke tekst voor. Tegen het voorstel is in het Kabinet zeer sterke tegenstand geweest; in dit opzicht was het hele Kabinet eensgezind. De heer Bolkestein gelooft, dat de heer de Geer inderdaad een dergelijk voorstel zonder medewerking of buiten medeweten van de Engelse Regering zou hebben willen uitvoeren. Zijn herinnering daaraan is gemakkelijk weer te geven door een uitdrukking van de heer van Kleffens, die hem bijgebleven is. De heer de Geer wilde, wanneer zijn voorstel aanvaard zou worden, het onmiddellijk uitvoeren uit eigen autoriteit. In zijn voornemen tot onderhandeling met de Führer werd hij enigszins gehinderd door de gedachte, dat hij daarvoor de medewerking van de Engelsen nodig had. Toen in de discussie gesproken werd over het gaan met een vliegtuig naar Duitsland of waarheen ook, merkte de heer van Kleffens schamper op: „zou U denken dat de Engelse Regering daarvoor een vliegtuig zou geven?”. Dat dit vliegtuig hem geweigerd zou zijn door de Minister van Waterstaat, weet de heer Bolkestein niet. Zijn conclusie is, dat de heer de Geer zich in die gedachtengang zo had ingeleefd, dat hij de juistheid er van zo sterk aanvoelde, dat hij het als een inconvenient zou gevoelen, wanneer een andere Regering daarin gekend moest worden. Van alle kanten bezien, pleit dit enigszins voor het nationaal gevoel van de heer de Geer; het hinderde hem, dat hij als Minister-President van een onafhankelijke Regering, zoals hij die zag, daarin de Engelsen moest kennen.

7309 (Bolkestein)

Van de vredes-pogingen door de heer Plesman ondernomen is volgens de heer Bolkestein in Londen niet meer bekend geworden dan een gerucht, dat deze gedaan zijn. Hij heeft niet gehoord, dat over die pogingen contact is opgenomen met de Nederlandse Regering in Londen.

Omtrent de verklaring van de heer van Blankenstein, welke in het dossier van de strafzaak-de Geer voorkomt, dat Minister Welter op een gegeven ogenblik ern dronk heeft uitgebracht op „de grote staatsman Pétain”, verklaart de heer Bolkestein, dat dit een van de verhalen is, die hij in Londen gehoord heeft. Hij kan dit niet als waar of onwaar kwalificeren; van het feit is hij niet op de hoogte. Wel zegt hij, dat de heer Welter in die dagen in algemene zin droomde van een Latijns blok, gevormd door Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië. In die sfeer moet men die uitlating zien.

7439 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat het natuurlijk volkomen nonsens was, een voorstel, als dat van de heer *de Geer*, te gaan doen. Op zijn hoogst zou de heer *de Geer* die persoonlijke mening voorzichtig hebben kunnen toetsen aan de mening van internationaal goed georiënteerde personen, hoewel de heer *Dijxhoorn* daar bezwaar tegen zou hebben gehad. Maar om blindweg te zeggen: we gaan dat voorstel doen, al of niet mei medeweten van de Engelse Regering (Engeland was niet verslagen en voorts onze belangrijkste bondgenoot), dit was natuurlijk volkomen kinderlijk. De heer *Dijxhoorn* schrijft dit toe, hij wil haast zeggen, aan godsdienstige overwegingen van de heer *de Geer*. Hij gelooft, dat de heer *de Geer* een zeer intens godsdienstig leven leidt, en dat hij de oorlog de grootste zonde vindt, die er op aarde bestaat, en dat hij als het ware de roeping had om als goed Christen, het koste wat het wilde, aan dit kwaad, aan deze zonde, een einde te maken. Hij gelooft eigenlijk, dat het zijn ingeving is geweest om door dat compromis-voorstel aan deze „doodzonde” een einde te maken en dat de heer *de Geer* oprecht gemeend heeft, dat hij hierin slagen zou.

7450 (*Dijxhoorn*)

Inzake een poging tot bemiddeling van de heer *Plesman* herinnert de heer *Dijxhoorn* zich, dat er op een gegeven moment iets gezegd werd over *Plesman*; of deze zulk een poging gedaan heeft is hem niet bekend; wel weet hij, dat er in de Ministerraad over *Plesman* gesproken is. Hij herinnert zich niet, dat het een serieus punt van bespreking geweest is, noch dat een opdracht of een verzoek tot het doen van een poging van de Regering is uitgegaan.

7855 (*Albarda*)

Het feit, dat de heer *Welter* een dronk zou hebben uitgebracht op *Pétain* is de heer *Dijxhoorn* niet bekend. In ieder geval is hij bij deze speech niet aanwezig geweest.

De heer *Albarda* verklaart, dat de heer *de Geer* het contact met de Duitsers zou hebben willen tot stand brengen door tussenkomst van de Koning van Zweden of van de Zweedse Regering. Hij weet niet of de heer *de Geer* zich voorstelde, dat dit buiten de Engelsen om kon gebeuren. Hij vermoedt dat dan spoedig zou zijn gebleken, dat het tegenover de Engelsen als een verraderlijke daad zou zijn beschouwd. Dit voorstel van de heer *de Geer* had echter geen schijn van kans. Het is met algemene verontwaardiging en afkeuring ontvangen.

j Bijlage 105.

De heer *Albarda* verklaart voorts naar aanleiding van de rede¹⁾ van lord *Halifax* van 23 Juli 1940, welke een antwoord was op *Hitler's* rede in de Rijksdag, dat deze rede misschien wei door *Churchill* zelf is gemaakt. Zij was in ieder geval niet aanmoedigend voor *Hitler*.

Van het verhaal, dat de heer *de Geer* op een gegeven ogenblik de gedachte zou hebben gelanceerd met een vliegtuig naar Frankrijk te gaan om daar contact te zoeken, zegt de heer *Albarda*, dat er iets van waar is. In die woorden is het niet juist, wel in het wezen van de zaak. Het was niet de heer *de Geer*, die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. Er is een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain*, en daarom zou contact gezocht moeten worden met Frankrijk. Bij die gelegenheid heeft de heer *Albarda* gevraagd, hoe men dan in Frankrijk wenste te komen. Op het antwoord, dat dit per vliegtuig zou moeten geschieden, heeft hij gerepliceerd, dat hij (als Minister van Waterstaat onder wie de burgerluchtvaart ressorteerde) daartoe zijn medewerking niet wilde geven.

7859 (*Albarda*)

De heer *Albarda* meent, dat van een dronk op *Pétain* door de Minister van Koloniën geen woord waar is. De heer *Welter* had wel bewondering voor *Pétain* en achtte hem een groot staatsman, dat is ongetwijfeld waar. Deze bewondering was misschien al een oude bewondering, maar is nog geuit, nadat de Vichy-Regering was gevormd.

Over de poging van de heer *Plesman* verklaart de heer *Albarda*, dat deze, voorzover hij weet, eerst later in min of meer vage termen is bekend geworden. Voorwerp van beraadslaging in het Kabinet heeft zij, naar zijn weten, nooit uitgemaakt, want het was toen al verleden tijd. Hij gelooft, dat het buiten medeweten van de Minister van Buitenlandse Zaken is geschied en dat het een min of meer particuliere poging van de heer *Plesman* is geweest.

7974 (*van Rhijn*)

Met betrekking tot de compromis-poging van de heer *de Geer*, verklaart de heer *van Rhijn*, dat het in iedere Ministerraad meer trof, dat de heer *de Geer* er een geheel eigen persoonlijke mening op nahield, die hierop neerkwam: „Als deze oorlog doorgaat dan gaat de wereld te gronde, en we moeten zorgen, dat de oorlog op de een of andere manier eindigt.” De heer *van Rhijn* heeft er geen bewijzen van, dat de heer *de Geer* daartoe stappen zou hebben willen doen buiten de Engelsen om, maar hij meent, dat hij inderdaad wel bereid zou zijn geweest tot een afzonderlijke regeling en zeker tot een af-

- zonderlijk contact, doch hij heeft hier bepaald geen bewijzen van. De heer *de Geer* heeft het nooit in die zin voorgesteld. De heer *van Rhijn* herinnert zich een Ministerraad, waarin de heer *de Geer* de wenselijkheid bepleitte om met Berlijn contact te zoeken en dat hij toen, voor zijn gevoel ietwat theatraal, zei, dat hij dan ook bereid was daartoe met *Hitler* te gaan praten, hetgeen de heer *van Rhijn*, eerlijk gezegd, ietwat lachwekkend vond. De heer *van Rhijn* wijst er op, dat de rede van lord *Halifax* juist die kwestie in het Kabinet sterk heeft beïnvloed. De beschouwingen van de heer *de Geer* stonden buiten de werkelijkheid. De heer *van Kleffens* had voortdurend contact met lord *Halifax*. Toen deze hem dan ook een duidelijk antwoord gaf, was naar hun mening de zaak daarmee afgelopen. Dat er sprake van geweest is met een vliegtuig naar Frankrijk te gaan, herinnert de heer *van Rhijn* zich niet. De berichten over een vredespoging van de heer *Plesman* zijn niet tot de heer *van Rhijn* doorgedrongen.
- 7987 (*van Rhijn*)
- 8089 (*Welter*)
- De heer *Welter* gelooft, dat de heer *de Geer* het bekende compromis-voorstel wel wilde doen in overleg met de Engelsen. Het voorstel zelf vond de heer *Welter* onaanvaardbaar. Hij gelooft, dat het niet goed doordacht is geweest van de heer *de Geer*. Op de ontwikkeling van de gedachtengang van de Minister-President geeft de heer *Welter* de volgende visie: voorzover hij zich dat herinneren kan, was de heer *de Geer* evenzeer er van overtuigd, als vele anderen, dat het belang van Nederland meebracht, dat deze oorlog zo spoedig mogelijk een einde nam. Dat was eigenlijk een communis opinio in de Ministerraad. Maar de heer *de Geer* ging in dit opzicht te ver naar zijn mening; niet alle middelen zijn tenslotte geoorloofd, ook als men een zeker doel voor ogen heeft en het middel, dat hij heeft voorgesteld, dat is dus een eigen vliegtuig naar *Hitler* te zenden, enz., was naar zijn mening onmogelijk. De heer *de Geer* wilde niet zelf met het vliegtuig naar *Hitler* gaan maar een afgezant zenden. In internationaal opzicht was de heer *de Geer* eigenlijk weinig geschoold en hij doorzag niet, dat dit onmogelijk was. Daar zat helemaal geen kwade trouw bij hem in. De heer *de Geer* meende, dat dit zeer sterk in het nationale belang was. Hij was een zeer bekwame binnenlandse politicus maar niet opgewassen tegen internationale moeilijkheden.
- 8104 (*Welter*)
- Het verhaal van de dronk op *Pétain* is, zo verklaart de heer *Welter*, niet juist. Het is één van de vele roddelarijen, die zich altijd voordoen in emigrantenkolonies. De heer *Welter* had er in zekere zin bewondering voor, dat *Pétain* probeerde van Frankrijk na de bezetting te maken wat er van te maken was. Hij stond voor een chaos in dat land. In dat opzicht had de heer *Welter* waardering voor hem, dus uit het nationale Franse oogpunt.
- 8109 (*Welter*)
- Naar aanleiding van de bemiddelingspoging van de heer *Plesman*, waarvan de heer *Welter* destijds wel gehoord heeft, deelt hij mede, dat er bij zijn weten drie van zulke pogingen geweest zijn. De eerste, die niet erg serieus was, ging uit van een groep Quakers in Amerika, die op grond van de bekende humanistische overwegingen probeerden een einde aan deze oorlog te maken. Deze heeft tot niets geleid. De tweede is geweest die van de heer *Plesman*. Deze kwam met Duitse voorstellen via Stockholm en die voorstellen hebben wij gekregen op Buitenlandse Zaken. Wij hebben toen die stukken aan lord *Halifax* gegeven en deze heeft gezegd: ik zal ze ernstig overwegen. Na enige tijd kregen wij, aldus de heer *Welter*, bericht, dat de Engelsen meenden, dat op de basis van die voorstellen een compromis niet mogelijk was. Een derde poging is gedaan door *von Papen* in Ankara door tussenkomst van de gezant *Visser*. Ook deze poging is op niets uitgelopen. De meest serieuze voorstellen zijn die geweest, die de heer *Plesman* naar Londen heeft laten zenden. Het waren uitgewerkte voorstellen. *Göring* was er bij betrokken. De Ministers zaten allemaal in spanning of er iets uit komen zou, doch na enige weken liet lord *Halifax* weten, dat de voorstellen geen kans zouden opleveren voor vredesonderhandelingen. De heer *Welter* heeft ze zelf niet gezien, doch hij weet, dat het in de Ministerraad behandeld is. De voorwaarden zijn niet medegedeeld.
- 8118 (*Welter*)
- 8234 (*Gerbrandy*)
- De heer *Gerbrandy* weet niet in hoeverre de toenmalige Minister-President inzake zijn bemiddelingspogingen met betrekking tot de vraag of het al of niet met medeweten van de Engelsen zou moeten gebeuren een klare voorstelling had. Eén beeld is hem altijd bijgebleven, nl., dat de heer *de Geer* een vliegtuig wilde sturen en dat daar in de Ministerraad bij enkelen nogal verontwaardiging over kwam. Aan het debat is een eind gekomen door de nuchtere opmerking van de heer *van Kleffens*: dacht jij, *de Geer*, dat de Engelsen je daarvoor een vliegtuig ter beschikking zouden stellen? Door deze vraag was de onzin van het voorstel gedemonstreerd. Als verklaring van de gedachtengang van de toenmalige Minister-President voegt de heer *Gerbrandy* er aan toe, dat de heer *de Geer* inderdaad in de hoop leefde, dat de oorlog door overleg beëindigd kon worden; dat

was zijn eerlijke overtuiging en streven. Dat kwam naar voren en vond zekere bijval.

De bemiddelingspogingen van de heer *Plesman* zijn wel tot de heer *Gerbrandy* doorgedrongen. Hij weet niet meer precies wanneer en herinnert zich niet, dat naar aanleiding daarvan iets gedaan is. Het is hem niet bekend, dat van de zijde der Nederlandse Regering een actieve medewerking aan deze zaak is verleend. Voorzover hij zich herinnert, zijn ze niet in het Kabinet besproken.

8539 (*de Geer*)

De opvattingen, waardoor hij in die tijd ten aanzien van dit voorstel geleid werd en het kader, waarin hij dit voorstel wilde zien, licht de heer *de Geer* aldus toe: Het was geen compromisvoorstel maar een voorstel om te polsen of een compromis mogelijk zou zijn. Het lag in de zelfde lijn als het aanbod van goede diensten, dat door H.M. de Koningin in November 1939 na het uitbreken van de oorlog was gedaan; in de zelfde lijn ook, waarin hij in de radiorede van 3 Januari 1940 had gesproken, nl. dat, indien het op deze wijze doorging, de oorlog tot een gemeenschappelijke ramp zou kunnen worden. Daarom heeft hij gezegd: laten wij zien of wij met behoud van de volkomen vrijheid en onafhankelijkheid van de Westerse democratieën tot overleg kunnen komen. Hij heeft in die radiorede reeds het zelfde gezegd, nl.: laten wij polsen of er misschien al genoeg leergeld is betaald om op de basis van volledig vrijheids herstel voor de Westerse democratieën met kans op gunstig resultaat tot overleg te komen. Wat door de heer *Plesman* in Stockholm werd gedaan, lag in de zelfde lijn. Van de heer *Plesman* weet de heer *de Geer* slechts, dat deze hiervoor in Stockholm is geweest. Toen de kwestie van eventueel overleg in de Ministerraad behandeld werd, heeft de heer *van Kleffens* medegedeeld, dat de heer *Plesman* reeds in die richting werkzaam was. Ook werden door zijn ambtgenoot in dit verband genoemd de pogingen van de gezant in Londen van een toen nog neutrale staat en van een Quaker in Anierika. Dat werd in die dagen volstrekt niet als ongehoord beschouwd. De vraag leefde toen: zal, als deze oorlog onbepert wordt doorgezet, dit niet de ondergang van de beschaafde wereld worden? De heer *de Geer* herinnert zich, dat de heer *van Kleffens* op verzoek van de Ministerraad naar lord *Halifax* is gegaan om de aan gelegenheid met hem te bespreken. Dit was naar aanleiding van de rede van *Hitler* op 19 Juli. *Halifax* heeft toen geantwoord: laat *Hitler*, als hij wil, met bepaalde voorstellen komen; laat hij ons die niet over oceanen toeschreeuwen. Met betrekking tot de rede van *Halifax* verklaart de heer *de Geer*, dat hij wel eens de indruk heeft gehad, dat deze met zijn antwoord het streven naar overleg zoveel mogelijk ontzien wilde, terwijl hij toch innerlijk reeds overtuigd was, dat tot het bittere einde moest worden doorgezet. In zulk een stemming kan men er toe komen te zeggen: „laat hij met voorstellen komen“, terwijl men leeft in het besef: dat doet hij toch niet. In Nederlandse kringen was het toen volstrekt geen doodzonde aan overleg te denken. Het standpunt van de heer *de Geer* is geweest, dat wij nooit vrede konden sluiten of ernstig konden onderhandelen zonder medeweten van de Engelse Regering, maar dat wij wel konden polsen. De grote moeilijkheid in een overleg is altijd, dat, als één van beide partijen een stap tot samenspreking doet, er prestigeverlies dreigt. Dit is ook telkens zo geweest in de eerste wereldoorlog. Daarom huiverde men voor iedere schijn van te willen onderhandelen en daarom ook was er iets voor te zeggen, dat nu de eerste stap niet door een grote mogendheid werd gedaan, maar dat door anderen gepolst werd en dan nog niet rechtstreeks maar via een gezant van een neutraal land. Op de vraag of de heer *de Geer* zo ver wilde gaan, dat hij eventueel zou willen laten polsen zonder de Engelsen te waarschuwen en of hij die pogingen zou willen doen op eigen gezag, antwoordt de heer *de Geer*, dat hij niet meer precies weet hoe hij zich dat dacht. In bepaalde omstandigheden zou het waarschijnlijk in het belang van de grote geallieerden en van de gemeenschappelijke zaak geweest zijn hen er in allereerste instantie buiten te laten. Immers, er dreigt altijd het gevaar, dat er iets van doorsijpelt van wie het komt.

8526 (*de Geer*)

Van het feit, dat de heer *Welter* een dronk op *Pétain* zou hebben uitgebracht, herinnert de heer *de Geer* zich niets. Dat het verhaal gegaan is acht hij aannemelijk; er gingen vele verhalen, maar hij acht het hoogst onaannemelijk, dat de heer *Welter* dit zou hebben gedaan. Hij heeft geen enkele reden te veronderstellen, dat dit verhaal grond heeft. Hij acht het helemaal in strijd met de opvattingen van de heer *Welter*.

12070 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* verklaart positief, dat de heer *de Geer* het voorstel om tot een compromis met *Hitler* te komen, zelfs had willen doen zonder medewerking of medeweten van de Engelsen. Hij beriep zich dan op de kwestie van de soevereiniteit, alsof dit er iets mee te maken had. Dat wij soverein waren was in confesso, maar het feit, dat hem ontging, was, dat wij bondgenoten waren en dat men, als men eerlijk tegenover elkaar is als bondgenoten,

niet een dergelijke stap doet zonder er eerst met de bondgenoot over te hebben gepraat. De heer *van Kleffens* geeft dit niet als zijn indruk maar meent dit regelrecht te kunnen afleiden uit concrete uitlatingen van de heer *de Geer*. Het meest frappante staaltje van het totaal niet begrijpen van de situatie door de heer *de Geer* was wel, dat hij dacht met een toestel van de K.E.M. voor dat doel uit Engeland te kunnen komen.

Van aansluiting bij de Vichy-Regering, zoals één der toenmalige ambtgenoten dat zou hebben voorgestaan, is de heer *van Kleffens* niets bekend. Wel was er bij een van de Ministers een grote bewondering voor de figuur van *Pétain*. Van aansluiting bij Vichy is geen kwestie geweest. Dat deze Minister een dronk op „de grote staatsman *Pétain*” zou hebben uitgebracht heeft de heer *van Kleffens* nooit gehoord, doch wel dat hij een soort van bewondering voor hem had, die wel meer mensen hadden. De leuze: travail, famille, patrie vond deze Minister mooi. In het Kabinet heeft dit nooit een praktische rol gespeeld.

Omtrent de poging van de heer *Plesman* verklaart de heer *van Kleffens*, dat hij op een goede dag bericht heeft gekregen, dat de heer *Plesman* in Stockholm was en dat hij aan de gezant aldaar daarvan mededeling had gedaan. Nu was de heer *Plesman* reeds lang op vredespogingen uit. Het maken van vredesplannen „loopt als een rode draad door zijn vliegend bestaan”. De persoonlijke opvatting van de heer *van Kleffens* was destijds, dat de heer *Plesman* iets irreëls najoeg. Hij kreeg niet de indruk, dat er met diens plannen, hij bedoelt de plannen van Stockholm uit, iets te doen was. Hij weet niet, wat er verder mee is gebeurd. De Nederlandse Regering heeft als zodanig in het overbrengen van deze plannen geen rol gespeeld. De heer *van Kleffens* kan zich daarvan niets herinneren. Die „*Plesman*-poging” heeft in elk geval geen erg diepe indruk op hem gemaakt. De gezant te Stockholm heeft slechts zijn plicht gedaan met de heer *van Kleffens* deze plannen te rapporteren. De heer *Plesman* wilde misschien wel, dat hij dat deed, maar de heer *van Kleffens* heeft de plannen niet aan de Engelse Regering doorgezonden, omdat hij dat niet wilde. Hij heeft er geen directe bemoeienis mee gehad. Het kan wel zijn, dat hij aan lord *Haiifax* heeft gezegd: dat is er. Als er zoiets was, vertelden zij dat aan elkaar als bondgenoten. Hij kan niet zeggen of het bericht uit Stockholm concrete voorstellen inhield. De heer *van Kleffens* acht het mogelijk, dat bij de stukken in het archief op het desbetreffende telegram nog een aantekening te vinden is, waaruit kan blijken of hij het aan *Haiifax* gezegd heeft, doch hij stelt er prijs op te verklaren, dat hij er zich nooit achter heeft gesteld om zoiets aan te bevelen of iets dergelijks. Wil men goede bondgenoten zijn dan moet men dergelijke dingen overbrengen; het zou voor de Engelsen iets kunnen zijn als er tegen zijn verwachting iets serieus in zat, dat *Hitler* wilde praten.

Van de poging van de heer *Visser* kan de heer *van Kleffens* zich niet anders herinneren dan dat deze hem wel eens schreef: „*von Papen* zoekt mij wel eens een boodschap te geven.” Dat waren nogal vrienden en die konden elkaar niet beter zien dan in hun resp. kwaliteit van gezant van Nederland en ambassadeur van Duitsland, maar dat er dergelijke pogingen zijn gedaan, daarvan herinnert hij zich niets. Hij onderscheidt wat de heer *Visser* heeft geschreven in die periode van hetgeen er in October 1939 is gebeurd.

12103 (*van Kleffens*)

In verband met een andere kwestie verklaart de heer *van Kleffens* nog, dat hij geen vertrouwen had in de heer *de Geer* op grond van al die vertoningen, die hij wilde uithalen, zoals het gaan met een vliegtuig naar Nederland om met *Hitler* te onderhandelen.

12282 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* kan zich niet goed herinneren of de heer *de Geer* de bedoeling had om zijn compromis-gedachte eventueel ook te verwezenlijken zonder medewerking en buiten medeweten van de Engelsen. In die periode vóór het aftreden van de heer *de Geer* waren er herhaaldelijk van die soort gevallen. Hij had van de heer *de Geer* sterk de indruk gekregen, dat die de gehele situatie niet begreep. Hij durft de vraag, of het zonder medewerking of buiten medeweten van de Engelsen zou moeten gebeuren, niet positief te beantwoorden. Wel erkent de heer *Steenberghe*, dat de heer *de Geer* de gedachte heeft geopperd om eventueel met een vliegtuig contact te zoeken, doch, zo verklaart hij, op dit punt heeft hij toch geen enkele medestander gehad. Dat er ook personen waren, die de gedachte voorstonden in die periode om aansluiting te zoeken bij de Vichy-Regering van *Pétain* heeft de heer *Steenberghe* nooit gehoord. Wel meent hij, dat de heer *van Kleffens* hem wel eens mededelingen gedaan heeft, dat er ook in het Engelse Kabinet personen waren, die dachten over een eventuele overeenkomst, mits dan voldoende waarborgen tegen nieuwe agressie zouden worden verkregen. Hij meent, dat in dit verband nog wel eens de naam genoemd is van lord

- Beaverbrook*. Dit speelde zowat in de tijd van de vredespoging van de heer *Pleanan*, waarvan zij in het Kabinet iets vernomen hebben. Hij meent, dat het de heer *van Kleffens* is geweest, die mededelingen heeft gedaan, dat de heer *Plesman* contact met *Göring* had gehad en dat hij bepaalde voorstellen had overgebracht en voorts dat de heer *van Kleffens* zich voorstelde om al deze inlichtingen door te geven aan de Engelse Regering, waarmee het Kabinet het natuurlijk geheel eens was. Hij herinnert zich niet, dat hij dit voorstel ooit zelf gezien heeft. Dat het Nederlandse Kabinet bij het doorgeven van die voorstellen een bepaalde rol heeft gespeeld herinnert de heer *Steenberghe* zich ook niet. Het is medegedeeld in het Kabinet. Er is ook medegedeeld, dat het aan de Engelsen zou worden doorgegeven, hetgeen alleen al uit een oogpunt van informatie juist was.
- 12307 (*Steenberghe*) Het verhaal van de door Minister *Welter* op *Pétain* uitgebrachte dronk heeft de heer *Steenberghe* wel gehoord, doch hij is er niet bij geweest en de heer *Welter* heeft het altijd ontkend.
- 8738 (*Snouck Hurgronje*) Met betrekking tot de plannen van de heer *Plesman* verklaart de heer *Snouck Hurgronje*, dat hij door deze volledig is ingelicht. Hij heeft er zelfs een volledig dossier over. De heer *Plesman* kende, zo verklaart de heer *Snouck Hurgronje*, op de een of andere manier *Göring* en heeft van deze voor een bepaald stadium een zekere vergunning verkregen om te proberen te bemiddelen op een basis, die zij samen besproken hadden. Hij meent, dat *Göring* er toen met *Hitler* over gesproken heeft; doch als hij zich goed herinnert hebben *Hitler* en *Göring* het later herroepen en toen is de heer *Plesman* toch naar Zweden gegaan en heeft hij van Zweden uit, naar hij meent, getelegrafeerd met de Engelsen.
- 9222 (*Schaepman*) Het oud-lid van de Tweede Kamer de heer *Th. F. M. Schaepman*, die van ongeveer eind Mei tot Augustus 1940 in Londen is geweest, verklaart, dat van het begin af aan de indruk in Londen was, dat de heer *de Geer* voor ons land zelfstandig een vrede wilde sluiten met Duitsland. De heer *de Geer* heeft dat niet met zoveel woorden tegen hem gezegd, doch wel, dat hij eerder in Nederland zou zijn dan de heer *Schaepman*, die over Portugal zou terugreizen. Hij heeft gezegd: „Het is afgelopen en ik haal U af aan het station van het Staatsspoor te 's-Gravenhage. Als U deze reis om maakt, dan doet U er veel langer over”.
- 9445 (*van Blankenstein*) Met betrekking tot het verhaal van de dronk op *Pétain*, die door de heer *Welter* zou zijn uitgebracht, verklaart de heer *van Blankenstein*, dat dit verhaal afkomstig is van zijn zoon, die het wederom heeft gehoord van de later gestorven mr. *Hart*, een functionaris aan het Departement van Koloniën in Londen. Overigens weet de heer *van Blankenstein* niet wie nog meer bij het diner, waarbij de bewuste toast zou zijn uitgebracht, aanwezig waren.
- 25599 (*Albarda*) In tweede instantie verklaart de heer *Albarda* met betrekking tot de Minister, die aansluiting zou hebben willen zoeken bij de Vichy-Regering, dat hij de naam van de heer *Welter* niet heeft genoemd en niet de bedoeling heeft gehad het noemen van die naam uit te lokken. Hij is tot zijn mededelingen gebracht door een vraag waaruit bleek, dat de commissie hierover van de heer *van Blankenstein* iets had vernomen. Hij meent wel te moeten zeggen, dat hem bekend en in die tijd gebleken is, dat de heer *Welter* met zijn sympathieën sterk aan de zijde van Frankrijk stond, een grote bewondering voor de politiek van *Pétain* had en eigenlijk wenste, dat wij ons zo veel mogelijk zouden distanciëren van Engeland. Het is gebleken, dat de heer *Welter* zoveel mogelijk toenadering tot de Latijnse staten zocht en zoveel mogelijk verwijdering van de Angelsaksische staten. De heer *Albarda* bedoelde niet, dat de heer *Welter* het tot een breuk met Engeland wilde laten komen maar deze was klaarblijkelijk beducht voor de Engelshegemonie in de oorlogvoering.
- 25871 (*van den Tempel*) Omtrent de vraag of in de Ministerraad het denkbeeld geopperd zou zijn om zich aan te sluiten bij de politiek van *Pétain*, verklaart de heer *van den Tempel*, dat er allerlei dingen gebeuren, waarvan men niet op de hoogte is. Hij herinnert het zich niet.
- 25773 (*Bolkestein*) De heer *Bolkestein* verklaart, dat de heer *Albarda* later wel met hem over deze zaak heeft gesproken. Van het feit op zich zelf heeft hij uit eigen herinnering geen weet, doch daarna heeft de heer *Albarda* hem dat herhaalde malen medegedeeld, waaruit hij de conclusie getrokken heeft, dat het hem in de Ministerraad is ontgaan.
- 25830 (*van Rhijn*) De heer *van Rhijn* zegt, nadat hem de mededeling van de heer *Albarda* inzake het denkbeeld zich aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* is voorgelegd, zich niets te herinneren, dat zou kunnen wijzen op een bespreking van de mogelijkheid om naar Frankrijk te vliegen teneinde met de Franse Regering in contact te koinen. Hij zou geen bezwaar hebben daarover iets mede te delen, maar hij moet het antwoord schuldig blijven.
- 25704 (*Steenberghe*) In aansluiting aan het verhaal over de heer *Welter* en diens dronk

25731 (*Welter*)

op *Pétain*, had de heer van *Blankenstein* verklaard, dat de heer *Welter* de klacht van alle Ministers in Londen was. Hij zou alles dwars gezeten hebben. Als illustratie daarvan voerde de heer van *Blankenstein* een gesprek aan met de heer *Steenberghe*, waarin deze gezegd zou hebben: „De heer *Welter* zit alles in de weg.” De heer *Steenberghe* verklaart, dat noch de bewoordingen noch de strekking van het verhaal aan de werkelijkheid beantwoorden. Hij heeft integendeel zeer nauw met de heer *Welter* in Londen samengewerkt.

Met betrekking tot de z.g. dronk op *Pétain*, verklaart de heer *Welter*, dat het hem tegen de borst stuit om op dergelijk geroddel in te gaan. De uitingen van een naar zijn mening tweede-rangs journalist als de heer van *Blankenstein* beschouwt hij als geklets.

25918 (*Dijxhoorn*)

Wat betreft de mededeling van de heer *Albarda*, dat hij aansluiting bij de Regering van *Pétain* zou hebben voorgestaan, verklaart hij, dat hij dit op de meest pertinente wijze wil ontkennen. Het ware dwaasheid, dat wij — die geallieerd waren met de Engelsen — in die omstandigheden het denkbeeld zouden opperen om een alliantie te sluiten met een Regering, die eigenlijk geen volledige Regering meer was. Dat zou geen zin en betekenis hebben. Men mag van hem niet verwachten, dat hij waanzinnige ideeën op het gebied van de buitenlandse politiek zou aanhangen. Hij acht het gewoon ondenkbaar, dat hij ooit een dergelijke idee zou hebben gehad.

25930 (*Dijxhoorn*)

In tweede instantie verklaart de heer *Dijxhoorn*, dat hij niet durft te zeggen of de heer *de Geer* het plan had te onderhandelen zonder medeweten van de Engelse Regering. Beide mogelijkheden zijn besproken, maar op de vraag hoe het gegaan is durft hij geen antwoord te geven.

Inzake het vliegtuig, dat naar Frankrijk zou gaan om contact met *Pétain* op te nemen, verklaart de heer *Dijxhoorn*, dat dat bedoeld was om contact op te nemen en te kijken hoe *Pétain* het in Frankrijk deed, niet om een kongsie met *Pétain* te sluiten. Het moet zo gezien worden: in het begin was *Pétain* niet zo verfoeid; in het begin was het zelfs zo, dat de Koning van Engeland of *Churchill* — hij weet niet meer waar hij dat vandaan heeft — een vriendelijk telegram aan *Pétain* heeft gezonden. *Pétain* is pas later afgezakt. De vraag was toen: „Zit er in de politiek, die *Pétain* volgt, niet iets?” De betreffende Minister heeft gezegd: „Laten wij eens met *Pétain* spreken en zien wat hij doet, hij is misschien een slim man, misschien horen wij wat van hem.” Maar om daaruit te concluderen, dat die Minister andere doeleinden had, zou hem te sterk zijn. Tegen praten had de heer *Dijxhoorn* geen bezwaar, maar aansluiten vindt hij wel erg. Doch hij stelt de vraag: hoe kon men zich in Engeland gaan aansluiten bij *Pétain*? Hij herinnert zich, dat het Kabinet de gedachte om met *Pétain* te praten heeft afgewezen, doch het staat volgens hem als een paal boven water, dat er over gesproken is. Hij weet ook, dat de heer *Welter* er altijd op stond de zaken door eigen bril te bekijken en er zich wel tegen verzette om goedmoedig achter de Engelsen aan te lopen. Dit kwam bij hem echter niet voort uit positief wantrouwen tegen Engeland.

26060 (*de Beus*)

26060 (*de Beus*)

In verband met de compromis-opvattingen van de heer *de Geer*, verklaart de heer *de Beus*, dat overwegingen van een compromis niet helemaal in strijd zijn met het Engelse karakter. Onmiddellijk na de val van Frankrijk hebben de Engelsen in het Kabinet een compromis overwogen. Zij hebben serieus bekeken of er kansen waren om de oorlog met succes voort te zetten en zij hebben geconcludeerd, dat dit inderdaad het geval was. De heer *de Beus* gelooft niet, dat er sprake was van defaitisme, nadat zij eenmaal onder invloed van de heer *Churchill* dat besluit genomen hadden. Toen zijn er ook contacten geweest tussen Nederlandse en Engelse Ministers, waarbij de Engelse Ministers zich zeer voorzichtig uitlieten, zoals een Engelsman altijd doet, „understating”, zeggende zo ongeveer: „Och, ja, ik geloof wel, dat wij nog kans hebben om te winnen.” Dooi velen, die het Engelse karakter niet kenden, werd dit uitgelegd als: „O, wee, als zij zo somber zijn, hoe slecht staat het er dan wel niet voor.” Daardoor werden ook wel eens Nederlandse Ministers beïnvloed, omdat zij dachten, dat de Engelsen eigenlijk niet zeer veel vertrouwen hadden in hun eigen zaak. Doch hij gelooft, dat het meer een niet begrijpen van het Engelse karakter was in het begin, dan wel dat er enig defaitisme bij de Engelsen aanwezig was.

29611 (*Gerbrandy*)

Met betrekking tot de politieke visie van de heer *Welter* in de eerste tijd in Londen inzake één groot Latijns blok tegen een Engelse hegemonie, bij welk blok Nederland zich dan behoorde aan te sluiten, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat hij daarvan niets weet. Het enige, wat hij zich herinnert, is, dat in dit verband de naam *Pétain* genoemd is, maar dat is een „on dit”.

De figuur van *Pétain* werd herhaaldelijk besproken in die tijd in de zin van: „Is dat nu een goede of geen goede Franse politiek?” De heer *Gerbrandy* vond die politiek om zo te zeggen afgrijselijk. De heer *Welter* en trouwens ook de heer *Steenberghe* zou eens gezegd

hebben, maar hij heeft dit van horen zeggen, dat zij die politiek van *Pétain* niet zo fel veroordeelden. Hij weet het echter niet precies meer. Dit heeft zich volkomen buiten de Ministerraad om afgespeeld in persoonlijke gesprekken.

37227 (*Michiels van Verduynen*)

De heer *Michiels van Verduynetz* heeft van het voorstel van de heer *de Geer* om te trachten een compromis-vrede met *Hitler* te sluiten niets meegemaakt.

37234 (*Michiels van Verduynetz*)

Inzake de vraag of de heer *de Geer* bereid was *Hitler* te polsen in samenwerking en met medeweten van de bondgenoten of dat hij eventueel bereid was het op eigen gelegenheid te doen, heeft de heer *Michiels van Verduynen* het gevoelen, dat de heer *de Geer* in verband met de toestand, waarin hij verkeerde, geen enkel middel onbeproefd zou hebben gelaten; met of zonder bondgenoten. Hij gelooft, dat het hem volkomen koud zou hebben gelaten. Hij zou alles aangegrepen hebben.

12804 e.v. (*Plesman*)

Nadat de commissie bij de leden van het Londense Kabinet de reacties had nagegaan op de vredes pogingen van de heer *Plesman*, heeft zij de heer *Plesman* zelf gehoord. Deze verklaart, dat de gedachte om te trachten te bemiddelen tussen de oorlogvoerende partijen van hem zelf was uitgegaan en teneinde deze gedachte te verifiëren heeft hij dit opgenomen met de heer *Snouck Hurgronje*, de heer *Ridder van Rappard*, oud-gezant in Kopenhagen, en de heer *Kröller*, commissaris van de K.L.M.

Door bemiddeling van de Zweedse piloot *Gustav von Rosen*, die in dienst was van de K.L.M. en een neef van *Göring* was, heeft hij eind Juni 1940 laatstgenoemde gesproken en hem zijn ideeën uiteengezet. *Göring* zou het opnemen met *Hitler*. Het voorstel van de heer *Plesman* was, dat een vliegtuig van Nederland naar Engeland zou gaan en dat men dus van te voren op de hoogte gesteld zou worden, dat dat vliegtuig in Engeland welkom zou zijn. *Göring* heeft hem verzekerd, dat hij genegen was op een gegeven moment daartoe gelegenheid te geven.

De heer *Plesman* heeft daarna o.a. gesproken met de heer *von Post*, de Zweedse zaakgelastigde, die zich in verbinding heeft gesteld met het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Berlijn, waar men er niets van wilde weten. Op dat moment waren er nog geen formuleringen van een voorstel. Daar waren nog geen besprekingen over geweest. Die formuleringen zijn pas naderhand gekomen.

In Augustus is de heer *Plesman* naar Stockholm gegaan en heeft het van daaruit opnieuw geprobeerd. Hij heeft die ideeën doorgegeven aan Londen, waarop Londen — d.i. het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken — antwoordde: „Ket is te weinig, wat daar op het ogenblik wordt aangeboden om daar verder op in te gaan." Dit telegram kwam van de heer *van Kleffens*. Daarna heeft hij zijn laatste bespreking gehad met *Göring* in Berlijn, maar toen was de zaak al weer in een zoveel verder stadium. Niettemin beloofde *Göring* hem, dat hij opnieuw zou proberen zich voor deze zaak in te zetten, maar er waren daar grote tegenstellingen, o.a. met *von Ribbentrop*.

De laatste keer zou de heer *Plesman* *Göring* ontmoeten op 6 September 1940 in Nederland. Dit is niet doorgegaan; hij heeft toen alleen kolonel *Schmidt* gesproken. Een bepaalde formulering is niet uit handen van een bepaalde Duitse instantie losgekomen.

12820 (*Plesman*)

De eerste bespreking hield slechts in, dat de opening gemaakt zou worden en dat de heer *Plesman* naar Londen zou gaan. *Göring* was bereid zijn medewerking te verlenen om een corridor vrij te houden, waardoor een vliegtuig naar Engeland zou kunnen gaan. Het antwoord van de heer *van Kleffens* luidde: „De aangelegenheid is alhier met belangstelling bestudeerd. De goede bedoeling van het initiatief wordt volkomen begrepen. Ik kan echter de betekenis van het gerapporteerde, niet hoog aanslaan, mede gezien de intrekking van het verlof tot het verzenden van het telegram op 25 Juli en het tijdsverloop sindsdien." De heer *Plesman* licht dit aldus toe: Op 25 Juli zou er een telegram naar Londen uitgegaan zijn, dat *von Post*, de Zweedse zaakgelastigde te Berlijn, had moeten verzorgen. Dat telegram werd door het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken „stilgelegd" en daaraan refereert het onderhavige telegram van de heer *van Kleffens*. De datum van dit telegram was vermoedelijk 27 Augustus 1940 en het is het enige bericht geweest, dat hij van de heer *van Kleffens* ontvangen heeft.

De rede van *Hitler* op 19 Juli 1940, een dag waarop de heer *Plesman* in Berlijn was, heeft bij zijn poging geen rol gespeeld.

Intussen was de commissie in het bezit gekomen van bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken berustende stukken, welke betrekking hadden op de bemiddelingspoging van de heer *Plesman* in 1940. Uit die stukken bleek, dat de heer *Plesman* reeds in 1939 contact heeft gehad met dr. *Kurt Weigelt*. Daarvan heeft de heer *Plesman* Minister *van Kleffens* op de hoogte gesteld.¹⁾

In de brief van de heer *Plesman* aan *Göring* d.d. 25 Juli 1940²⁾ is

¹⁾ Vgl. bijlage 106.

²⁾ Bijlage 107.

- 1) Bijlage 108.
- 2) Bijlage 109.
- 3) Bijlage 110.

32434 e.v. (Plesman)

de tekst van het telegram opgenomen, dat door middel van de onze gezant te Stockholm naar Londen gestuurd zou worden. In dit telegram wordt medewerking gevraagd voor de overkomst van Je heer *Plesman* per vliegtuig naar Londen „to discuss a matter of greatest international importance, not related to aviation”.

Uit de brief van 26 Juli 1940 van de heer *Plesman* aan de Nederlandse gezant te Stockholm, mr. E. *baron van Nagell*, blijkt, dat het concept-telegram door *Göring* met *Hitler* besproken is.¹⁾ Een uiteenzetting van de opvattingen van de heer *Plesman* over zijn bemiddelingspoging is neergelegd in een brief²⁾ van 30 Juli 1940 aan Ministerialrat *Böttger*.²⁾

Op 15 September 1940 heeft *Göring* aan de heer *Plesman* een uitvoerig schrijven³⁾ gericht, waarin hij zich volkomen losmaakt van de bespreking, welke hij met de heer *Plesman* heeft gehad. De vraag is toen bij de commissie opgekomen of de heer *Plesman* in zijn uiteenzettingen aan *Böttger* en bij hetgeen hij verder in dit verband heeft verricht, inderdaad afgeweken is van hetgeen *Göring* met hem besproken heeft dan wel of hij de indruk heeft, dat *Göring* zich in deze brief losmaakt van iets, dat hij wel degelijk tegen hem gezegd had.

In tweede instantie verklaart de heer *Plesman* hieromtrent, dat in de eerste plaats de brief van *Göring* bedoeld is om zich zelf te dekken. In de tweede plaats is de heer *Plesman* in zijn brief van 30 Juli wat verder gegaan dan *Göring* direct gezegd had, omdat daarin zekere suggesties staan om hem te drijven in de richting, welke de heer *Plesman* gewenst achtte. Het is de heer *Plesman* onmogelijk om te zeggen, waar hij iets verder heeft gedreven en waar hij de zaak precies heeft weergegeven.

In de brief aan *Böttger* had de heer *Plesman* concrete gedachten ontwikkeld over een vredesvoorstel. De vraag kwam naar voren of bij zijn onderhoud met *Göring* deze punten ter sprake waren gekomen dan wel of hij met *Göring* alleen gesproken had over de mogelijkheid van het contact. Dienaangaande verklaart de heer *Plesman*, dat het gesprek vrij lang is geweest en dat hij er voornamelijk op aangedrongen heeft, dat men nu in deze positie het moment moest kiezen.

De heer *Plesman* deelt verder mede, dat het natuurlijk niet zo gegaan is, dat er van de zijde van *Göring* zelf ook gesproken is over bepaalde voorwaarden, welke bij eventuele onderhandelingen aan de orde moesten komen. Zijn verhaal aan *Göring* ging nagenoeg in die richting, maar hier en daar heeft hij het meer vorm gegeven om hem tot uitspraken te brengen. Die vorm van hem is niet zo ver neg, anders zou *Göring* in zijn brief wel meer hebben gebulderd.

In een brief van 27 Juli 1940⁴⁾ heeft de heer *Plesman* aan de Nederlandse gezant te Stockholm vier punten opgesomd, welke van belang zouden kunnen zijn voor Engeland.

1. Er zal geen uitlevering van vlooteenheden plaats vinden.
2. De vroegere Duitse koloniën zullen worden teruggegeven. Overigens stelt Duitsland geen territoriale eisen.
3. De mogendheden, die in Afrika grondgebied bezitten, zullen aldaar nauw samenwerken. De inheemse bevolking van Afrika zal niet bewapend worden.
4. Het goud zal in zekere zin weer actief gemaakt worden, in de eerste plaats bij het begin van de herbevoorrading van Europa terstond na de vrede.

- 4) Bijlage 111

- 5) Bijlage 112.

Bij de stukken bevindt zich ook een brief dd. 1 Augustus 1940⁵⁾ van de secretaris-generaal de heer *Snouck-Hurgronje* aan onze gezant in Zweden, waarin hij verklaart de besprekingen van de heer *Plesman* van het grootste belang te achten en aan te nemen, dat de gezant Minister van *Kleffens* terstond en zo uitvoerig mogelijk daarover heeft ingelicht.

- 6) Bijlage 113.

Uit een schrijven van 13 Augustus 1940⁶⁾ van de heer *van Nagell* aan Minister van *Kleffens* blijkt, dat de heer *Plesman* de zo even genoemde brief van de heer *Snouck Hurgronje* zelf mee naar Stockholm heeft gebracht en dat de gezant aldaar de brieven, welke de heer *Plesman* hem van Berlijn uit had geschreven, niet in zijn bezit gekregen heeft. Hij stuurt thans echter het dossier naar Londen op.

32440 (Plesman)

Over bovengenoemde vier punten, zo verklaart de heer *Plesman* nader, heeft *Göring* zich in het gesprek met hem niet uitgelaten. Hij zinspeelde op de gevolgen, welke er zouden zijn als men het niet eens zou worden. Het gesprek was meer eenzijdig. Het gesprek komt derhalve hierop neer, dat *Göring* definitief heeft toegezegd zijn bemiddeling te verlenen voor het zenden van een vliegtuig. Het spreekt vanzelf, dat de heer *Plesman* op het uitvoerige schrijven van *Göring* van 15 September heeft moeten antwoorden.⁷⁾

- 7) Bijlage 114.

In een later stadium van haar onderzoek bleek de commissie, dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken nog over een aantal documenten, op deze zaak betrekking hebbende, beschikte. Daaronder

- ¹⁾ Bijlage 115.
²⁾ Bijlage 116.
³⁾ Bijlage 117.
⁴⁾ Bijlage 118.

bevonden zich een brief ¹⁾ dd. 20 Augustus 1940, door de heer *Plesman* van Stockholm uit aan Minister van *Kleffens* gezonden, het voor de heer *Plesman* bestemde telegram ²⁾ dd. 27 Augustus 1940 van de heer *van Kleffens* aan de Nederlandse gezant te Stockholm alsmede correspondentie ³⁾ tussen de heer *van Kleffens* en lord *Halifax* van diezelfde tijd en voorts een nota ⁴⁾ van het Ministerie van Buitenlandse Zaken bestemd voor lord *Halifax*, inhoudende een uitvoerige uiteenzetting van de bemiddelingspogingen van de heer *Plesman* met een opsomming van zeven punten, die met *Göring* waren besproken. De in het Engels gestelde nota zegt: „put forward by *Göring*”, en wekt de indruk, dat *Göring* zelf deze punten ter sprake zou hebben gebracht. Uit de bovenvermelde verklaring van de heer *Plesman* blijkt echter, dat het initiatief hier meer aan de zijde van de heer *Plesman* zelf heeft gelegen.

Behalve de vier reeds genoemde punten zijn volgens de onderhavige nota, welke blijkens eigenhandig geparafeerde aantekening in blauw potlood van de heer *van Kleffens* op 19 Augustus 1930 aan lord *Halifax* is medegedeeld, nog drie andere punten met *Göring* besproken n.l.:

5. Polen en Tsjechië zullen in de ontwikkeling van een eigen volksaard niet gestoord worden. De regeling evenwel ten aanzien van deze beide landen moet echter aan Duitsland worden overgelaten; Duitsland zal met de gezonde ontwikkeling van deze volkeren rekening houden. Inmenging hieromtrent van de zijde van andere mogendheden kan niet worden toegestaan.

6. Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk zullen als zelfstandige staten vrij zijn in de keuze van hun staatsinrichting en staatsbestuur, met dien verstande, dat tegenwerking tegen het Duitse Rijk uitgesloten is en vruchtbare samenwerking op economisch gebied verzekerd zal zijn. Ook Nederland met inbegrip van zijn overzeese gebiedsdelen zal derhalve zelfstandig zijn en op economisch gebied met Duitsland samenwerken op de wijze als dit vóór 1914 geschiedde; het ontstaan van tegenstellingen tussen de beide landen moet voorkomen worden.

7. Duitsland zal zijn bezetting uit Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk terugtrekken en geen militaire aanspraken jegens deze landen doen gelden.

Voorts worden een aantal gedachten gelanceerd over de voorwaarden waaraan een nieuwe, langdurige vredesperiode zou moeten beantwoorden. De verhouding tot Rusland en Japan, de positie van Gibraltar, Malta en het Suezkanaal, vraagstukken van wereldhandel, ontwapening, goud, vergoeding van oorlogsschade en openbare voorlichting worden hier tevens aangevoerd.

Op 27 Augustus 1940 heeft de heer *van Kleffens* deze stukken teruggekregen van lord *Halifax*. In het begeleidende schrijven ⁵⁾ zegt lord *Halifax*: „It was very good of you to give me an opportunity to see these documents and they have been studied with much interest.”

Van de zelfde datum is het hierboven reeds vermelde telegram van de heer *van Kleffens* aan de Nederlandse gezant te Stockholm en het afschrift van de brief ⁶⁾ van de heer *van Kleffens* aan lord *Halifax* in antwoord op diens schrijven. In deze brief deelt de Minister van Buitenlandse Zaken de inhoud van het aan de Nederlandse gezant te Stockholm gestuurde telegram mede.

Twee dagen daarna antwoordt lord *Halifax* ⁷⁾ „If I may say so, I think that the message which you have telegraphed to your Minister in Stockholm is entirely on the right lines.”

Wanneer de commissie de poging van de heer *de Geer* om contact te zoeken met de Duitsers teneinde te onderzoeken of de oorlog door een compromis met Duitsland beëindigd kon worden, tracht te reconstrueren, komt zij tot het volgende beeld.

Het voorstel dienaangaande, door de heer *de Geer* in het Kabinet gedaan, heeft kennelijk achtereenvolgens twee formuleringen gehad. Het voorstel, waarvan de redactie in het in memorandum van de heer *Gerhrandy* is opgenomen en dat tot strekking had via een neutrale mogendheid bij *Hitler* te informeren op welke grondslag vruchtbare besprekingen ter bevordering van de vrede zouden kunnen worden geopend, was de tweede versie, die door de heer *de Geer* aan de Ministerraad en wel in de vergadering van 24 Juli 1940 is voorgelegd. Daaraan was echter in de vergadering van 22 Juli 1940 voorafgegaan een voorstel van veel verdere strekking, dat de bedoeling had, dat Nederland door een bespreking rechtstreeks contact met *Hitler* zou zoeken, waarvoor per vliegtuig een deputatie naar het continent zou moeten worden gezonden.

Voor een goed begrip van de afgelegde getuigenverklaringen is het noodzakelijk zich voortdurend rekenschap te geven van deze twee fasen. De getuigen toch weten deze fasen niet steeds scherp uiteen

¹⁾ Vgl. bijlage 117.

⁶⁾ Vgl. bijlage 117.

⁷⁾ Vgl. bijlage 117.

te houden, hetgeen gezien de lange tijd, die sindsdien verlopen is, niet al te zeer behoeft te verwonderen.

De commissie neemt op grond van enige uittreksels uit de notulen van de Ministerraad, die te harer beschikking stonden, doordat zij zich in het dossier van de strafzaak-de *Geer* bevonden, alsmede van de verklaringen van de heren *Bolkestein*, *Welter*, *Gerbrandy*, van *Kleffens* en *Steenberghe* aan, dat de heer *de Geer* inderdaad aanvankelijk een deputatie met een vliegtuig naar het continent wilde laten gaan voor het door hem nodig geoordeelde overleg. Zij heeft uit al hetgeen haar daaromtrent bekend is geworden en in het bijzonder op grond van de verklaringen van de heren *Bolkestein*, van *Rhijn*, *Gerbrandy*, van *Kleffens*, *Mickiels* van *Verduynen* en de *Geer* de indruk gekregen, dat de heer *de Geer* dit voornemen zo nodig ook wilde ten uitvoer leggen zonder medewerking of medeweten van de Engelsen.

De door de commissie gehoorde oud-Ministers hebben allen verklaard, dat zij deze plannen van de heer *de Geer* terstond, als zijnde onuitvoerbaar en onwenselijk, scherp hebben bestreden. Uit de notulen van de Ministerraad blijkt, dat dit, behoudens een enigszins aarzelende eerste discussie, in de vergadering van 17 Juni 1940, toen de heer *de Geer* reeds de wenselijkheid uitsprak iets in de richting van vredesonderhandelingen te doen, inderdaad juist is. Merkwaardigerwijze heeft ook de heer *de Geer* zelf, die aanvankelijk van de aanvaarding van zijn eerste concrete voorstel op 22 Juli 1940 een portefeuillekwestie had gemaakt, in de vergadering van de Ministerraad van 26 Juli 1940, nadat de Minister van Buitenlandse Zaken mededeling had gedaan van besprekingen met lord *Halifax*, verklaard, dat deze mededelingen hem voor het moment bevredigden.

Eén van de sterk becritiseerde elementen in de plannen ten deze van de heer *de Geer* was, dat deze in strijd waren met de solidariteit, die bondgenootschappelijke verhoudingen nu eenmaal eisen. Door het onderzoek naar de voornemens, die de heer *de Geer* in Juli 1940 had, is de commissie gestuit op een ander geval, waarbij deze bondgenootschappelijke solidariteit mogelijkerwijze ook in het geding gekomen zou kunnen zijn. Uit de verhoren is komen vast te staan, dat de heer *Welter* uiterst kritisch stond tegenover de uiteindelijke doelstellingen van de Engelse politiek, hetgeen uiteraard zijn goed recht was. Echter is uit de verklaringen van de heren van *Kleffens*, *Bolkestein*, *Albarda*, *Dijxhoorn* en *Welter*, in onderling verband beschouwd, gebleken, dat deze laatste een Engelse hegemonie vreesde en dacht aan de totstandkoming van een blok van Latijnse staten, waarbij hij, volgens een zeer positieve verklaring van de heer *Albarda*, Nederland aansluiting bij Vichy-Frankrijk wilde laten zoeken en waarvoor hij contact wilde opnemen met *Pétain*. Dit laatste wordt evenwel door de heer *Welter* met de meeste nadruk ontkend. Dat de heer *Welter* per vliegtuig naar Frankrijk wilde gaan om contact op te nemen met *Pétain* wordt bevestigd door de heer *Dijxhoorn*, echter wilde hij dit, naar deze zegt, alleen doen met het doel om zich op de hoogte te stellen, niet om aansluiting te zoeken bij *Pétain*. Over het eerste is volgens de heer *Dijxhoorn* in het Kabinet wel gesproken, doch deze gedachte is afgewezen.

Aangezien uit de ter beschikking van de commissie staande uittreksels uit de notulen van de Ministerraad van een en ander niet blijkt en ook niet voldoende duidelijk is geworden in welke tijd een en ander precies heeft plaats gevonden, volstaat de commissie met mededeling van het bovenstaande. Zij stelt zich voor bij de behandeling van het buitenlandse beleid hierop nog nader in te gaan. Wel wil zij constateren, dat het in dit verband circulerende verhaal, als zou de heer *Welter* bij een bepaalde gelegenheid een dronk hebben uitgebracht op „de grote staatsman *Pétain*”, in de verhoren geen bevestiging heeft gevonden.

De commissie heeft, als zijnde met het voorgaande nauw verweven, in deze paragraaf ook de bemiddelingspogingen van de heer *Plesman* in Juli en Augustus 1940 behandeld. Uit de stukken en de verhoren is, naar de commissie meent, niet geheel duidelijk geworden in hoeverre *Göring* met de door de heer *Plesman* overgebrachte zeven punten heeft ingestemd. Uit het verhoor van de heer *Plesman* krijgt zij de indruk, dat bij deze in sterke mate de wens de vader der gedachte was, zodat hij getracht heeft de resultaten van zijn bespreking met *Göring* zoveel mogelijk aan zijn eigen ideeën aan te passen.

Voor het beleid van het Kabinet in Londen is van belang de wijze, waarop het Kabinet op de bemiddelingspogingen van de heer *Plesman* gereageerd heeft. De meeste Ministers hebben er wel van gehoord, doch zeggen dat een en ander weinig indruk heeft gemaakt. Ook de heer van *Kleffens* bagatelliseert in zijn voor de commissie afgelegde verklaring deze zaak. De Nederlandse Regering als zodanig heeft, volgens hem, in het overbrengen van deze plannen geen rol gespeeld; mogelijk is echter, dat hij er iets van aan lord

Halifax heeft gezegd, zonder er zich achter te stellen. Uit de laatste door de commissie hierover van het Ministerie van Buitenlandse Zaken ontvangen stukken is evenwel gebleken, dat de heer *van Kleffens* op 19 Augustus 1940 een uitvoerige nota daarover aan lord *Halifax* heeft gezonden en hem het dossier ter inzage heeft gegeven. Nadat lord *Halifax* een en ander had teruggezonden is op 27 Augustus 1940 het voor de heer *Plesman* bestemde afwijzende telegram verzonden. De commissie moet derhalve aannemen, dat de heer *van Kleffens* bij zijn verhoor met betrekking tot deze zaak meer op zijn geheugen dan op kennis der stukken is afgegaan.

§ 10. *Nota's over de toekomstige positie van Nederland*

Naar aanleiding van beschouwingen in een Duits blad over de „Neuordnung” van Europa en in „The Times” over de bestaansmogelijkheden van de kleine staten in de toekomst heeft de heer *van Kleffens* op 18 Juli 1940 in een nota aan de Ministerraad ¹⁾ de vraag aan de orde gesteld, of het niet zaak zou zijn — indien mocht aangenomen worden, dat niet alleen door Nederland een afzonderlijk volksbestaan wordt gewenst, maar dat een afzonderlijk volksbestaan te midden van grote statenblokken voor Nederland mogelijk is — aan de Britse Regering duidelijk te maken, waarom Engeland zelf en het Britse Rijk in volle omvang er belang bij hebben, dat Nederland (en ook België) als afzonderlijke staten (dus niet in enige statengroepen opgenomen) behouden blijven. Hij geeft zelf enige argumenten in deze nota om de Britse Regering duidelijk te maken, dat Engeland en het Britse Rijk belang hebben bij een waarlijk onafhankelijk Nederland en verzoekt zijn ambtgenoten dergelijke argumenten te verschaffen. Op deze nota van de heer *van Kleffens* zijn nota's gevolgd van een aantal andere Ministers, die op deze zaak ook hun visie hebben gegeven.

¹⁾ Bijlage 119.

12060 e.v. (*van Kleffens*)

In zijn verhoor acht de heer *van Kleffens* het volkomen juist om te zeggen, dat deze nota's rekening hielden met twee mogelijkheden. Deze nota's zijn geschreven in een tijd, toen *Hitler* op het volstrekte toppunt van zijn macht stond. Het was een open vraag of Engeland het zou houden, ja dan neen; dat wisten de Engelsen zelf ook niet. Zij zouden het proberen, even goed als verreweg de meeste leden van het Kabinet; of het zou lukken was wat anders. Een generale staf en een Ministerie van Buitenlandse Zaken moeten, willen zij niet achter de gebeurtenissen aanlopen, plannen maken en een gedragslijn hebben, omdat men dan alleen kan hopen de gebeurtenissen zoveel mogelijk te beïnvloeden. In die gedachtengang zijn die nota's geschreven: het kan ook anders aflopen en wat doen we dan, met de bedoeling om de Nederlandse zaak in deze omstandigheden zo goed mogelijk te dienen. Iedereen hoopte natuurlijk, dat dit nooit het geval zou zijn, maar het zou plichtsverzaking zijn geweest, indien men zich daarvan geen rekenschap had gegeven. Dat was nog vóór „the battle of Britain”.

12063 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* verwijst in zijn verhoor naar de verklaring, die hij in het vooronderzoek van het proces-de *Geer* heeft afgelegd en citeert daaruit de volgende passage:

„De nota die door mij in Juli 1940 is samengesteld bevat als het ware, een voorstudie, die haar oorsprong vond in destijds verschijnende berichten in de pers met betrekking tot de plannen, die Duitsland had ten aanzien van het vasteland van Europa en waarin beschouwingen werden gegeven over de positie van de kleine Staten, in dat geval.

Het was een zich verdiepen in het Duitse standpunt, waarover toen ook „The Times” geschreven had in de zin van twijfel aan de bestaansmogelijkheid van kleine Staten, indien in Europa een eenheid zou ontstaan onder Duitse leiding.”

„The Times” ging toen op eigen kracht, zo vervolgt de heer *van Kleffens*, ook vrij ver in de richting van: de kleine Staten hebben afgedaan.

Hij citeert dan verder uit zijn verklaring in het vooronderzoek van de zaak *de Geer*:

„Als een dergelijke toestand zou ontstaan, dan was het zaak van elke Regering, zich tijdig met de gevolgen van een dergelijke mogelijkheid bezig te houden. Ook in Engeland deed men dit. Er is geen enkele aanwijzing om deze nota te kunnen of te willen zien als een aanwijzing, dat ik uitging van de gedachte, dat Duitsland de oorlog wel zou winnen.

Als er collega's van het toenmalige Kabinet, om deze reden zelf over dit onderwerp geen nota met hun beschouwingen wilden geven, dan had ik mogen verwachten, dat ze dat *toen* gezegd hadden.

Het duidelijkst blijkt mijn opvatting in die tijd, uit het eveneens in Juli 1940 gereedgekomen boek, dat ik U al noemde, nl. „The Rape of the Netherlands”.

Als men dat leest, behoeft niemand in twijfel te verkeren

over mijn zienswijze. Men moet zo'n nota meer vergelijken met een plan van de generale staf om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn."

7222 (*van den Tempel*)

Met betrekking tot deze nota's gelooft de heer *van den Tempel*, dat de stemming, die er omstreeks die tijd in de Ministerraad was, het beste objectief beoordeeld kan worden aan de hand van deze nota's. Aan de nota's van de heren *van Kleffens*, *Welter*, *van den Tempel* en *Steenberghe*, die reeds in het bezit van de commissie waren, voegt de heer *van den Tempel* de nota van de heer *Albarda* toe.

De nota van de heer *Albarda* is volgens de heer *van den Tempel* van 19 November 1940, terwijl die van de heer *Steenberghe* van 11 November 1940 is. De nota van de heer *van den Tempel* zelf is van 7 Augustus 1940 en die van de heer *Welter* van 10 Augustus 1940. Sprekende over de nota's, die in een latere periode gekomen zijn, wijst de heer *van den Tempel* er op, dat deze natuurlijk al een overgang tot de latere tijd vormen. De strekking van de nota's vond de heer *van den Tempel* in het algemeen zeker niet gelukkig. In zijn stukken heeft hij debataantekeningen gevonden, waaruit blijkt, dat toen de nota's van de heren *Welter*, *Steenberghe* en *Albarda* in de Ministerraad aan de orde kwamen, hij een sterk afwijzend geluid heeft laten horen, in het bijzonder wat betreft de nota van de heer *Steenberghe*. Hij wil dit slechts constateren en vindt geen reden dit nader uit te werken. Hij herinnert zich de inhoud of de strekking van zijn eigen nota niet.

7238 (*van den Tempel*)

In deze nota¹⁾ bepaalt de heer *van den Tempel* zich eigenlijk tot het aangeven van een aantal nadelen en gevaren, welke het verlies van de onafhankelijkheid van Nederland of een sterke inbreuk op zijn zelfstandigheid, vanwege een overmachtig Duits Rijk, voor Engeland zouden medebrengen. In dit verband wordt een zestal punten genoemd.

¹⁾ Bijlage 120.

8577 (*van den Tempel*)

1. Het politiek-militaire argument inoge, door de ontwikkeling van het luchtwapn, misschien aan kracht hebben ingeboet, het blijft niettemin van grote betekenis. Een aanval op Engeland wordt zeker vergemakkelijkt, indien de Nederlandse (en Belgische) Noordzeekust met haar goede havens ter beschikking staat van de Duitse macht.

2. Engeland zou voor onafzienbare tijd een medestander voor behoud en ontwikkeling van de democratische levensvorm verliezen.

3. Relatief — gerekend per hoofd der bevolking, in verhouding tot andere Europese landen — is het handelsverkeer van Engeland met Nederland aanzienlijk.

4. De Nederlandse Noordzee-havens zullen als Duitse havens of als havens onder Duits toezicht aanmerkelijk inboeten aan betekenis voor de Engelse scheepvaart.

5. Een groot nadeel en gevaar schuilt voor Engeland in de geheel veranderde positie van de Nederlandse scheepvaart en van de buitenlandse handel van Nederland bij een Duits regiem.

6. Het Duitse systeem van „dwangorganisatie” en regeling van boven af op elk terrein van leven en bedrijf zal ook voor het „Nederlandse” gebied een gemakkelijke en snelle aanpassing mogelijk maken van de lonen en arbeidsvoorwaarden aan de eisen van een onverbidde concurrentiestrijd, in het bijzonder met Engeland. Dat geldt voor de arbeidsvoorwaarden voor de zeelieden en de havenarbeiders, doch evenzeer voor de werknemers in industrie, visserij en handel.

Deze zes punten worden verder in de nota uitgewerkt.

De nota wordt besloten met de zin: „De gevaren, welke voor Engeland en het Britsche Imperium besloten liggen in de vorming van een continentaal blok onder Duitse hegemonie, worden door de al of niet formeele opname van Nederland in dat blok in buitengewone mate vergroot.”

De heer *van den Tempel* verklaart, dat de nota van de heer *van Kleffens*, ingediend in Juli 1940, ongeveer te zelfder tijd dat de heer *de Geer* met het voorstel ter tafel kwam een vredescompromis met Duitsland te sluiten, en de nota's die onmiddellijk daarop verschenen zijn, stammen uit het zelfde tijdvak, toen men het nog niet helemaal eens was over het oorlogsdoel en de mogelijkheden, die in dit opzicht bestonden. De heer *van den Tempel* verheugt zich er over, dat de stromingen, die toen in de Regering bestonden, objectief kunnen worden voorgelegd door middel van deze nota's.

7321 (*Bolkestein*)

De heer *Bolkestein* bevestigt, dat de nota's in de sfeer van de eerste tijd lagen en dat daarin alle mogelijke situaties onder het oog werden gezien, die in de latere tijd, toen men de oorlog tot het bittere einde wilde uitvechten, in het geheel niet aan de orde zouden zijn gekomen.

7438 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat door sommige Ministers in de Ministerraad wel eens gesproken is over hetgeen gebeuren moest, indien de geallieerden gern kans zagen de oorlog te winnen. Immers,

7861 (*Albarda*)

¹⁾ Bijlage 121.

regeren wil zeggen vooruitzien. Dit was dus een gevolg van de wens van de Ministers om niet onvoorbereid voor verrassingen te komen. Het oorlogsdoel trachtte men daarbij duidelijk voor ogen te stellen. Hij herinnert zich er herhaaldelijk op gewezen te hebben, dat men hier oorlogsdoel met staatkundig doel van de oorlog verwarde. Het oorlogsdoel immers is de vijandelijke strijdmacht te vernietigen. Het staatkundig doel beweegt zich meer op politiek terrein en daarover kan men praten, ook al is het oorlogsdoel niet volkomen bereikt. Om dit laatste ging het bij die besprekingen. Hij zelf maakte zich er maar niet zo druk over en heeft den ook nooit een nota over dit onderwerp ingediend. Sommige Ministers hebben zich wel eens in een nota in dit opzicht geuit, daarbij in acht nemende, dat Amerika en Rusland niet in de oorlog waren en dat Frankrijk op de knieën geworpen werd. Zij stelden de vraag: „Stel eens voor dat deze oorlog door de Duitsers gewonnen werd, wat dan?“, maar daarmee is helemaal niet gezegd, dat deze Ministers defaitistisch waren of van plan waren er uit te scheiden of niet het uiterste te geven om zolang de oorlog duurde er aan mede te werken. Men moet als regeerder ook wel eens de andere kant uitkijken en dat men dat in intieme kring doet (dat was dan in de Ministerraad) vond hij voor zich, hoewel hij zelf daar geen behoefte aan had, helemaal niet erg. Hij heeft er geen van zijn ambtgenoten op aangekeken, dat hij dat gedaan heeft.

De heer *Albarda* is niet zeker van de strekking van zijn nota; hij heeft deze in jaren niet onder ogen gekregen, maar gelooft, dat hij in die tijd van mening was, dat alles moest worden gedaan om zo spoedig mogelijk aan de oorlog een gunstig en goed einde voor de geallieerden te maken. Het motto, waaronder hij deze heeft geschreven was „If we do not end war, war will end us“.

De heer *Albarda* betoogt in zijn nota, ¹⁾ dat voor het bereiken van een spoedige vrede een militaire actie niet genoeg is. Aan de strijd met de wapens moet geestelijke arbeid tot het beramen van de grondslagen voor de vrede gepaard gaan, dat wil zeggen dat het oorlogsdoel moet worden bepaald en dat het moet worden bekend gemaakt aan de gehele wereld.

De oorlog in Duitsland en Italië, zo gaat de nota verder, is niet populair en zeer velen in deze landen snakken naar de vrede. Indien de democratische staten de wetenschap tot die landen konden doen doordringen, dat zij niet het plan koesteren de volken ervan in knechtschap en armoede te brengen, maar voornemens zijn die landen plaatsen te verzekeren in een veilige volksgemeenschap, waarin de erkenning van zekere rechten en de behartiging van aller belangen zal zijn gewaarborgd, zouden de stemming en de houding van die volken snel kunnen veranderen.

Bij de bepaling van het oorlogsdoel, dat wil zeggen bij de bepaling van de beginselen van het vredesverdrag, zal moeten worden uitgegaan van de overtuiging, dat het doel niet kan zijn de terugkeer van Europa in de toestand van voor de oorlog. Hierop volgt een uitvoerige beschouwing over een nieuwe Statenorganisatie in Europa, waarbij wordt gesteld, dat een wereldbond verkieslijker ware. Hoewel het moet vaststaan, dat de staten, die tot de nieuwe rechtsgemeenschap toetreden, zich zekere beperkingen van hun souvereiniteit zullen moeten getroosten, moeten deze staten, onafhankelijke staten zijn. Bij liet sluiten van de vrede zal opnieuw de weg naar de ontwapening moeten worden ingeslagen. Zonder ver gaande beperking van bewapening zal de dreiging van het oorlogsgevaar niet verminderen en financieel herstel onmogelijk zijn. De ontwikkeling van de wapentechniek, voornamelijk de verschijning van de luchtvlotten, heeft aan de veiligheid van elk volk en elke staat een einde gemaakt.

Vervolgens wordt een beschouwing gegeven over de enorme verstoring in het economische leven na de oorlog en over de middelen tot herstel daarvan. Bij het einde van de oorlog zal, daaraan is niet te twijfelen, evenals na afloop van de vorige grote oorlog, een sterk verlangen naar vernieuwing op sociaal en economisch gebied in de arbeidersklasse opstijgen.

Voorts wordt in de nota een pleidooi geleverd voor afschaffing van tolmuren en andere handelsbelemmeringen; ook acht de schrijver de tijd aangebroken voor de z.g. gebonden economie.

De nota wordt besloten met enkele opmerkingen over de opportuniteit van een vredesvoorstel. Geconstateerd wordt, dat de militaire situatie veel beter is; de luchtaanval tegen Engeland is mislukt, de R.A.F. verricht krachtige overvalsdaden tegen de landen der vijanden, de invasie van de Duitsers is op een grote mislukking uitgelopen.

De conclusie is geoorloofd, aldus de heer *Albarda* in zijn nota, dat de positie van Duitsland en Italië verre van gunstig is en dat die van Engeland en zijn bondgenoten grond geven voor hoop op overwinning. In deze omstandigheden kan, zijns inziens, worden overwogen over te gaan tot wat men noemt een vredesoffensief, hetgeen op dit tijdstip geen teken van zwakte, maar een teken van wijsheid en kracht zal zijn. Dit behoeft niet

dadelijk te bestaan in een vredesvoorstel aan de Regeringen van Duitsland en Italië. Het is zelfs beter, dat daarmee de actie niet wordt geopend. Het eerste woord moet niet tot de Regeringen der vijandelijke landen worden gericht, maar tot de volken van de gehele wereld, met inbegrip van die van Duitsland en Italië. Dat eerste woord moet duidelijk maken, dat een ook voor de volken van Duitsland en Italië aannemelijke vrede is te verkrijgen, maar dat de dictatoren en hun dienaren daaraan in de weg staan, ook omdat van dezen geen trouw aan verdragen kan worden verwacht. Dan kunnen in Duitsland en in Italië spanningen optreden, die de vredesmogelijkheden vergroten. Dit zou in een proclamatie moeten geschieden, welke, zoals in de nota wordt gesteld, niet „morgen aan de dag" kan worden openbaar gemaakt, omdat de tekst eerst na rijp overleg en na beraad tussen de geallieerde Regeringen kan worden vastgesteld.

Het ogenblik is meer dan gekomen om tot zodanig overleg over te gaan teneinde zo spoedig mogelijk gereed te zijn voor de vredesactie en deze te openen op een daartoe geschikt ogenblik. Dit ogenblik is, volgens de steller der nota, zeer nabij. De tijd voor en omstreeks Kerstmis is bij uitstek geëigend voor vredesacties. De gemoedsgesteldheid der Europese volken is daarvoor dan gunstig. Het zou hem verheugen, als de Nederlandse Regering kon bevorderen en bereiken, dat deze grote zaak zo spoedig mogelijk wordt ter hand genomen.

7862 (*Albarda*)

In zijn verhoor verklaart de heer *Albarda*, dat hij van oordeel was, dat, als men zijn vredesdoel kon schetsen en proclameren, zodat het ook aannemelijk en aantrekkelijk was voor een belangrijk deel van het Duitse volk, men *Hitler* in zijn eigen land kon verzwakken en een ommekeer kon teweegbrengen om tot vrede te komen. Hij heeft, met medeweten van het Kabinet, hierover particulier gesproken met *Attlee*. Deze was de zelfde gedachte toegedaan. De heer *Albarda* dacht, dat Kerstmis een geschikt tijdstip zou zijn voor een indrukwekkende proclamatie van die aard. Hij bezit nog een briefje van *Attlee*, waarin deze schrijft, dat hij daarvoor in het bijzonder bij *Churchill* geen instemming kon vinden, omdat het naar het oordeel van deze zou kunnen worden opgevat als een bewijs van zwakheid en dus om psychologische redenen moest worden nagelaten.

7983 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* legt een nota over, welke is gedateerd 14 Augustus 1940 en waarvan hij meent, dat zij van de heer *van Angeren* is. De heer *van Rhijn* ontkent niet, dat deze nota's beschouwd kunnen worden als symptomen van de periode, waarin men ten aanzien van het voortzetten van de oorlog nog geen vaste gedragslijn had bepaald.

8094 (*Welter*)

De heer *Welter* bevestigt, dat deze nota's een duidelijke weerslag vormen van de tegenstelling tussen de periode vóór het najaar van 1940 en die daarna en tevens, dat in deze nota's nog heel sterk rekening wordt gehouden met de mogelijkheid van een vrede door overleg. In 1943 en 1944 zouden deze nota's niet meer denkbaar en trouwens ook doelloos zijn geweest.

De heer *Welter* vangt zijn nota ¹⁾ aan met een algemene beschouwing over de noodzaak klaarheid te brengen over het principiële standpunt van Nederland tegenover de opkomende denkbeelden omtrent de toekomstige ordening van Europa in de politieke en economische sfeer.

Hij beantwoordt de vraag, of het zuivere nationaliteitsbeginsel in de internationale verhoudingen de mensheid in haar geheel gelukkig heeft geleid, ontkennend.

De taak van het ogenblik schijnt hem te zijn tijdig en volledig te weten te komen, wat men eigenlijk in het ene en het andere kamp beoogt, teneinde te overwegen of en op welke manier daaraan, voorzover als redelijk mogelijk is, door ons zelf kan worden tegemoet gekomen in de richting van het belang ener supra-nationale Europese ordening. De imperiale constructie van het Koninkrijk der Nederlanden zal een voornaam argument opleveren om Nederland zoveel mogelijk zijn eigen weg te laten volgen. Het argument werkt op het staatkundige en economische plan.

Daarna onderwerpt de heer *Welter* dit argument op het staatkundige plan, met betrekking tot het leiding geven aan de zelfstandigwording van Indië, aan een beschouwing. Voor Indië is geen politieke situatie denkbaar, welke in de aanschouwing van vele mogendheden tegelijk (w.o. Japan en de Verenigde Staten) aannemelijker zou zijn dan de huidige: een geleidelijk proces van zelfstandigwording onder de milde voogdij van een hoog ontwikkeld, handeldrijvend, ongewapend volk als het Nederlandse, hetwelk de politieke leiding heeft in het staatsverband. De voortzetting van deze leiding tot aan de zelfstandigheid van Indië is een Pacific-belang van de eerste orde; een plotselinge verandering van die status quo schept in de Stille Oceaan geduchte gevaren.

Vervolgens onderzoekt de heer *Welter* het economische aspect van de betrekkingen tot Indië in dit verband, waarna hij er op wijst,

¹⁾ Bijlage 122.

dat het in het belang van grote supra-groeperingen schijnt te zijn, dat een Staat, die als Nederland over zulke productiebronnen beschikt, niet wordt geabsorbeerd in een politieke en economische machtssfeer, die ongetwijfeld de neiging en de middelen zal bezitten om die grondstoffen exclusief voor de eigen behoefteking te bestemmen.

Dij het overdenken van de beweegredenen om Nederland, zo veel als enigszins mogelijk is, los te doen blijven van een straffe supra-nationale ordening van Europa, komt ook naar voren de gedachte om de aard der Nederlandse cultuur in het spel te brengen, aldus de heer *Welter* in zijn nota. De historische en culturele kernachtigheid van Nederland zullen een respectabel argument blijken om ons volk zijn eigen lot zoveel mogelijk in handen te laten houden, van welke kant men ook verwacht, dat de impetus zal komen, waarvan een dergelijke supra-nationale ordening het resultaat zou kunnen zijn.

Aan het einde van deze oorlog voorziet de heer *Welter* bij beide partijen de wil om iets blijvends tot stand te brengen.

De nota sluit met de opmerking: „Wie ons kent, zal te meer geneigd zijn ons als eventueel *vrijwillig medewerkende, maar overigens eigen meester blijvende natie* het leven te gunnen.”

12287 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* herinnert zich, dat de heer *van Kleffens*, naar aanleiding van een nota zijnerzijds, de andere Ministers heeft uitgenodigd beschouwingen te geven, voorzover het hun departementen betrof. De heer *Steenberghe* heeft echter geen exemplaar meer, noch van zijn eigen nota noch van die van de heer *van Klefferis*.

In de nota van de heer *Steenberghe* ¹⁾ worden enkele economische niptecten van het vraagstuk, welke na de huidige oorlog de levensmogelijkheden zullen zijn van een onafhankelijk Nederland, naar voren gebracht. De Nederlandse markt is voor de totale Engelse uitvoer niet van groot belang; daarnaast is Engeland tot dekking van zijn behoefte voor een aantal levensmiddelen voor een deel op West-Europa aangewezen.

Langs de weg van de Nederlands-Britse handelsomzetten kan men volgens de heer *Steenberghe* niet komen tot een duidelijke beantwoording van de vraag naar Englands belang bij een onafhankelijk Nederland; eerder kan men het probleem benaderen door een blik te werpen op Englands economische oorlogsdoelinden.

Groot-Brittannië zal zich eerst dan als overwinnaar in de strijd kunnen beschouwen, indien het er in slaagt het Duitse industriële apparaat economisch onschadelijk te maken. Dit streven ligt geheel in de lijn van de Britse economische politiek, die gericht is op de beheersing van de voornaamste grondstoffen en op de politieke beïnvloeding van grote, economisch laag ontwikkelde gebieden, teneinde deze als afzetgebieden voor Britse industrieproducten te reserveren. Deze stelling wordt uitvoerig uitgewerkt. Uit deze overwegingen kunnen volgens de heer *Steenberghe* in zijn nota wel enige conclusies getrokken worden ten aanzien van Englands houding ten opzichte van een onafhankelijk Nederland.

Men moet echter ook rekening houden met de mogelijkheid, dat Engeland niet als overwinnaar uit deze strijd komt. Bij een eventuele vrede door vergelijk heeft men met twee factoren te rekenen.

1. Duitsland kan zijn economische hegemonie op het vasteland, eventueel in samenwerking met Rusland, voortzetten, en bij ern opheffing van de blokkade zijn uitvoersurplus op overzeese markten spuien.

2. Engeland zal de banden met zijn imperium, voortbouwende op de Ottawapolitiek, nauwer aanhalen en waarschijnlijk in samenwerking met de Verenigde Staten trachten te geraken tot een economisch blok, dat de voornaamste overzeese grondstoffen op monopolistische wijze beheersî.

Men krijgt dan eerst recht tegenover elkander twee geweldige economische agglomeraties.

Legt de Engelse afzet op de Nederlanáse markt bij Engelse overwegingen ten aanzien van de positie van Nederland geen gewicht in de schaal, ook op het gebied van de scheepvaart, de luchtvaart en de geldmarkt zijn geen punten te vinden, die ons voor Engeland economisch aantrekkelijk maken; integendeel, op al die gebieden doen wij Engeland concurrentie aan.

Waar Engeland echter een zeer groot belang bij heeft, is, dat in Nederland niet een zodanige politieke en sociale constellatie ontstaat, dat het Nederlandse bedrijfsleven dienstbaar wordt gemaakt aan een algemene, Europese, economische organisatie. Daarom moet Engeland in West-Europa staten tegenover zich hebben, die een economisch bestaan, uitgaande van de zelfde ideëen, als Engeland voorstaat, inrichten. Het is echter de vraag of dit argumenten zijn, die wij met succes kunnen hanteren tegenover Engeland om onze onafhankelijkheid te bepleiten. Het enige waarachtige argument voor Nederlands onafhankelijkheid is tenslotte de wil van het Nederlandse volk om een onafhankelijk bestaan te leiden.

¹⁾ Bijlage 123.

Vervolgens wordt de gedachte uitgewerkt, welke de economische mogelijkheden zijn van een onafhankelijk Nederland, al of niet geklemd tussen twee min of meer uitgestrekte economische blokken, waarbij zowel gewezen wordt op Nederlands rol in het wereldverkeer als op zijn functie van verhandelaar, veredelaar en vervoerder van uiiheemsche producten. De nota wordt besloten met de woorden:

„Aansluiting bij een Duitsch blok zou waarschijnlijk onzen landbouw ten goede komen, ten koste van industrie. Aansluiting bij een Angelsaksisch blok zou eerder de tendenz hebben onzen landbouw in nog grotere moeilijkheden te brengen, onze industrie (bevrijding van de Duitsche concurrentie) en onze scheepvaart- en overzeesche belangen te favoriseeren”.

12288 (*Steenberghe*)

In zijn verhoor bevestigt de heer *Steenberghe*, dat deze nota's in zoverre typerend zijn voor de tijd waarin men leefde, dat er toen ruimte was voor speculatieve beschouwingen over de afloop van de oorlog, die later niet merr mogelijk zouden zijn geweest.

8865 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* verklaart, dat de nota, die op zijn naam staat, niet van hem is. Het begeleidende briefje spreekt van een nota van het Ministerie van Justitie en niet van de Minister van Justitie.

9948 (*Kasteel*)

Dr. P. A. *Kasteel* verklaart, dat de nota over sociaal-economisch Nederland ca de oorlog, gedateerd 14 Augustus 1940, van de hand van prof. dr. J. A. *Veraart* is. Hij heeft, omdat de heer *Veraart* sociaal-politicus is en indertijd referendaris was bij het Departement van Justitie, de indruk, dat deze nota door deze op verzoek van de heer *Gerbrandy* is samengesteld.

14179 (*Veraart*)

De heer *Veraart* verklaart, dat deze nota inderdaad van hem is. Het is een advies aan de Minister van Buitenlandse Zaken betreffende sociaal-economisch Nederland na de oorlog, dat geschreven is naar aanleiding van een artikel in „The Times” van 18 Juli 1940. Hij erkent, dat deze nota in de gedachtensfeer van die tijd past.

¹⁾ Bijlage 124.

De nota ¹⁾ van de heer *Veraart* gaat uit van de veronderstelling, dat het door de vijand bezette Nederland in belangrijke mate, zo mogelijk geheel, zijn staatkundige onafhankelijkheid herkrijgt. Immers, als dit niet het geval is, wordt de sociaal-economische politiek van Nederland in Berlijn bepaald.

Er wordt een uitvoerige beschouwing gewijd aan de leuzen van de beide strijdende partijen op sociaal-economisch gebied, die de heer *Veraart* samenvat in de termen centralisatie en Fuhrer-principe, tegenover decentralisatie en medezeggenschap. Verder wordt een beschouwing gewijd aan de bedrijfsorganisatie en aan een nationaal-economisch plan, terwijl de nota als eindconclusie het volgende aanvaardt:

„Afgezien van de vraag, of Engeland den oorlog wint, of met remise genoeg moet nemen, zijn groot belang is, dat er een geordend Europa kome, maar niet volgens de ordegedachte van het Führer-principe, maar volgens de in deze beschouwingen ontwikkelde ordeningsgedachten van decentralisatie.

Dit sluit in, dat de Staten van Europa hun staatkundige onafhankelijkheid tegenover Duitschland herwinnen, deze duurzaam behouden en mede op Engeland georiënteerd blijven.

Onder die Europeesche Staten neemt Nederland een zeer belangrijke plaats in. De strijd van Engeland gaat, voor zoover het een economische strijd is, dan ook voor de zelfstandigheid van Nederland, omdat Engelands eigen levensbelangen in belangrijke mate met deze zelfstandigheid zijn gediend.

Het zal de groote taak van onze Regeering zijn daarop bij herhaling en met nadruk de Engelse Kegeering te wijzen, vooral indien er meer artikelen mochten verschijnen als in „The Times” van 18 Juli 1940, waarin, zij het op bedekte wijze, de vorming van groote economische complexen wordt bepleit.”

25875 (*van den Tempel*)

In tweede instantie is de heer *van den Tempel* nog gevraagd of hij de bijzondere critiek, welke hij op de nota van de heer *Steenberghe* had, zoals hij bij zijn eerste verhoor verklaarde, verder kon aangeven. Er zat volgens hem een teneur van twijfelmoedigheid in, waartegen hij gekant was; die teneur zat in wezen in al die stukken.

Blijkens in het bezit der commissie zijnde uittreksels ²⁾ van de notulen van de Ministerraad van 15 en 26 Juli en 7 en 14 Augustus 1940 is voorgesteld om de nota's in de Ministerraad te behandelen. De heer *Gerbrandy* maakte daarbij de opmerking, dat hij een nota van prof. *Veraart* zou inzeilden hoewel hij het daarmee niet helemaal eens was. De commissaris van politie J. L. *Posthuma*, die ten behoeve van het vooronderzoek in de zaak-de *Geer* inzage heeft gehad van de notulen van de Ministerraad, voorzover deze betrekking hebben op de heer *de Geer*, heeft op het daarvan door hem gemaakte uittreksel de aantekening gemaakt, dat uit de verdere notulen niet kan blijken, dat deze nota's in de Ministerraad werden behandeld.

²⁾ Bijlage 125.

De commissie acht het niet nodig de in deze paragraaf behandelde nota's aan een diepgaande bespreking te onderwerpen. In de nota's

worden onder de indruk van de Duitse bedreiging van ons zelfstandig volksbestaan argumenten aangevoerd voor de betekenis van een onafhankelijk Nederland na de oorlog alsmede voor het belang, dat ook Engeland daarbij heeft. Van enigszins andere aard is de nota van de heer *Albarda*. Daarin wordt voornamelijk het vraagstuk behandeld, hoe de oorlog zo spoedig mogelijk beëindigd kan worden. Daarvoor is zijns inziens nodig, dat het oorlogsdoel wordt bepaald en dat dit aan de gehele wereld bekend wordt gemaakt, hetgeen gepaard moet gaan met een z.g. vredesoffensief op een daartoe geschikt moment.

Men kan erkennen, dat een Regering bij het bepalen van haar toekomstige beleid er goed aan doet alle mogelijkheden onder het oog te zien. Wel is het duidelijk, dat deze nota's naar haar aard en strekking typisch behoren tot de eerste periode, waarvan in paragraaf 2 sprake is. Nadat in de latere tijd de oorlogsdoelstelling, ook van de zijde van Engeland, duidelijk was komen vast te staan, was er voor zulke nota's geen reden meer.

§ 11. *Conclusies der commissie.*

Met betrekking tot de in dit hoofdstuk behandelde onderwerpen, samenhangende met de opvattingen ten aanzien van de voortzetting van de oorlog, heeft de commissie in haar conclusie bij paragraaf 2 reeds aangegeven, dat onderscheiden moet worden tussen twee perioden, waarvan de kentering is gelegen in het vroege najaar van 1940. Nadien is de opvatting, dat de oorlog tot het bittere einde, tot de volkomen nederlaag van Duitsland, voortgezet moest worden, geleidelijk aan in het Kabinet gemeengoed geworden. Uit de in dit hoofdstuk behandelde stof is wel zeer duidelijk gebleken, dat dit voordien geenszins het geval was.

De redenen voor dit laatste zijn vele. Het Nederlandse Kabinet had op 13 Mei 1940 het land overhaast moeten verlaten; een dag later moest de opperbevelhebber, generaal *Winkelman*, reeds capituleren. En niet alleen Nederland bleek niet in staat de Duitse overmacht te weerstaan; België en Frankrijk volgden spoedig. Vooral de nederlaag van Frankrijk maakte een verpletterende indruk. Daarop volgde de dreiging van een aanval op Engeland, dat, voorzover naar buiten bleek, allerminst voorbereid was om de aanval af te slaan. In deze sfeer ontstond de gedachtenwisseling tussen weifelmoedigheid en onverzettelijkheid, beide ongetwijfeld in verschillende gradaties aanwezig.

Geheel anders werd de toestand, toen eerst de luchtaanval op Engeland was afgeslagen. Het vertrouwen begon te groeien. De kracht en de vastberadenheid, door het Engelse volk aan de dag gelegd, deelden zich in voortdurend sterkere mate aan anderen mede. Geleidelijk tekende zich door nieuwe en belangrijke feiten de ommekeer in de krachtsverhouding, af. De „battle of the Atlantic" verliep steeds gunstiger en tenslotte gingen ook Rusland en Amerika tegen Duitsland de oorlog in.

In het Nederlandse Kabinet kwamen bij dit alles nog persoonlijke factoren. In het bijzonder het feit, dat de Minister-President, wiens houding blijkbaar door de ineenstorting van Frankrijk beslissend is beïnvloed, niet inzag, dat het een ideologische strijd was, waarbij het ging om de waarde van de mens en slechts van mening was, dat voortzetting van de oorlog tot een gemeenschappelijke ramp zou leiden, werkte bij de beraadslagingen in het Kabinet belemmerend op een snelle kristallisering van de ideeën over de uiteindelijke doelstellingen van de oorlog. Toen eenmaal de heer *de Geer* als Minister-President vervangen was door een voorstander van de strijd tot het uiterste, kon het proces van het rijpen van het juiste inzicht in deze snellere voortgang vinden.

Dat de heer *de Geer* op dit punt remmend gewerkt heeft, is, naar de commissie meent, uit het in dit hoofdstuk behandelde voldoende duidelijk gebleken. Ook al is zij daarbij tot de conclusie gekomen, dat met betrekking tot de feiten, onderzocht in de paragrafen 7 en 8 de heer *de Geer* geen verwijt kan treffen, terwijl met betrekking tot het wetsbesluit A 1 (zie paragraaf 5) althans de in het memorandum van de heer *Gerbrandy* gemaakte grief ongefundeerd is gebleken, toch blijft er voldoende over om deze stelling te bewijzen. Bij het opstellen van het communiqué van 14 Mei 1940 bleek reeds van de reserves van de heer *de Geer* om duidelijk te laten uitkomen, dat de strijd werd voortgezet, ondanks het feit, dat het besluit tot vertrek van de Regering in het fort te Hoek van Holland voornamelijk op die grond steunde. Blijkens zijn radiorede van 20 Mei 1940 had hij onvoldoende begrip voor de wijze, waarop de oorlog door het nationaal-socialisme gevoerd werd. Steeds zón hij op middelen om de strijd, waarvoor hij een afschuw had en waarvan hij een ramp voor de mensheid als geheel vreesde, te doen bekindigen door middel van een vergelijk met een tegenpartij, waarmede geen eerlijk vergelijk mogelijk was. Dat hij steeds van deze gedachte vervuld was, blijkt reeds uit zijn vermelden

van de vrede van Amiens bij zijn bezoek aan *Churchill*; het blijkt onomstotelijk uit zijn voorstellen in Juli 1940 om contact op te nemen met Duitsland, voorstellen, die door alle Ministers, onder wie stellig toen nog verschillende opvattingen heersten over de uiteindelijke doelstellingen van de oorlog, als onmogelijk en hoogst ongewenst werden afgewezen.

Kenmerkend voor de eerste periode zijn ook ideeën als die van de heer *Welter* met betrekking tot het vormen van een tegenwicht tegen Engeland door een z.g. Latijns blok, waarvan de onmogelijkheid reeds zo spoedig bleek door de houding van enige der daartoe behorende dictatoriaal geregeerde stalen. Kenmerkend voor die periode zijn ook de in paragraaf 10 behandelde nota's van een aantal Ministers, al kan de commissie erkennen, dat ook hier gold: „gouverner c'est prévoir”, dat men als Regering alle mogelijkheden te voren onder het oog moet zien.

Bij haar conclusie ten aanzien van het behandelde in paragraaf 2 heeft de commissie er reeds op gewezen, dat zij tengevolge van het voorschrift der Enquêtewet, dat haar verbiedt vragen te stellen over de beraadslagingen in de Ministerraad, niet in staat is de vraag te beantwoorden, welke Ministers in de eerste periode wèl en welke niet de noodzaak om de oorlog tot het bittere einde voort te zetten, aanvaardden. Slechts doordat in het dossier van de strafzaak tegen de heer *de Geer* enige uittreksels uit de notulen van de Ministerraad aanwezig waren en doordat soms enkele oud-Ministers bij de verhoren zelf iets dienaangaande hebben medegedeeld, alsmede doordat een aantal ministeriële nota's ter tafel is gekomen, valt daarop af en toe enig licht. Echter in het algemeen te weinig om daaruit ten aanzien van de opvattingen van de individuele leden van het Kabinet gefundeerde conclusies te kunnen trekken. De commissie zal dit dan ook niet doen en zou anderen willen waarschuwen, die weg op te gaan. Van de eerste periode van de Regering in Londen kan, gelijk de heer *Gerbrandy* het in een zijner verhoren uitdrukte, gezegd worden, dat het „houdt vol tot het bittere einde” zekere geboorteweëën gehad heeft, doch tenslotte is, na het uittreden van de heer *de Geer*, spoedig een algemeen aanvaarde opvatting over de doelstellingen van de oorlog ontstaan. De divergentie van opvattingen vóórdien is met uitzondering van die ten opzichte van de meningen van de heer *de Geer* blijkbaar nimmer zo groot geweest, dat de spanningen de eenheid van het Kabinet ernstig bedreigd hebben.

XXIV. De plannen tot verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië

De vraagstukken en moeilijkheden, verband houdende met de in de zomer van 1940 nog niet geheel vaststaande politiek van de Nederlandse Regering in Londen met betrekking tot de voortzetting van de oorlog, zijn in het vorige hoofdstuk uitvoerig belicht.

Zonder het vraagstuk van de verplaatsing van de Regeringszetel naar Nederlandsch-Indië, hetwelk ongeveer een week na de ineenstorting van Frankrijk in de Ministerraad voor het eerst aan de orde kwam, tegen deze achtergrond te willen plaatsen, meent de commissie evenwel op gronden, aan de probleemstelling zelve ontleend, de beschouwing van deze kwestie niet geheel en al van deze achtergrond los te mogen maken. Immers, vast staat, dat een der belangrijkste aspecten in de discussies toch wel de vraag geweest is of het juist was Londen als centrum van de geallieerde, dus ook van de Nederlandse, oorlogvoering te verlaten. In verband met dit belangrijke aspect is de commissie van gevoelen, dat de behandeling van dit onderwerp onmiddellijk dient te volgen op het hoofdstuk over de vraagstukken, betrekking hebbende op de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan.

Op blz. 34 van zijn boek „Nederland in Londen" schrijft de heer *van den Tempel*, nadat hij eerst gewezen heeft op de zeer grote moeilijkheid precies de motieven of beweegredenen bij anderen te herkennen, en af te wegen, welke, weloverwogen of in het onderbewustzijn, tot een bepaalde opvatting, leiden:

„Het perspectief, dat de Regeering genoopt zou kunnen worden uit Engeland uit te wijken, leidde sommige collega's tot het denkbeeld in dat geval den zetel te verplaatsen naar vrij Nederlandsch gebied. Dit wilde in de praktijk zeggen: naar Nederlandsch-Indië. En toen dat denkbeeld eenmaal was opgekomen, werd verder gegaan, en de vraag gesteld, of het niet in het belang was van het Koninkrijk, in elk geval voor den duur der bezetting van het vaderland, den zetel der Regeering in Indië te vestigen."

Nadat de heer *van den Tempel* de daarvoor aangevoerde motieven heeft vermeld, schrijft hij:

„Ten slotte, na veel discussie, was er een meerderheid in den Raad voor het principe van zetelverplaatsing naar Nederlandsch-Indië. Doch er was in den Raad een kleine, besliste minderheid, waartoe ook Albarda behoorde. Ik was mordicus tegen — hoezeer het verlangen naar Indië ook lokte."

Hierop laat de heer *van den Tempel* een uiteenzetting volgen van de motieven, die aan zijn overweging ten grondslag lagen.

Een uitvoerig telegram van de Gouverneur-Generaal gaf warme steun aan het plan tot zetelverplaatsing. Uiteraard zou ook de Koningin zich in Indië hebben moeten vestigen.

„Maar, naar verluidt", zo vervolgt de heer *van den Tempel*, „werd gevreesd voor den invloed van de verandering van klimaat op haar uithoudings- en werkvermogen. Zoo raakte het onderwerp zonder verder gerucht van de agenda."

Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een *démarche* van den Gouverneur-Generaal. Inmiddels was de stemming tegen zetelverplaatsing sterker geworden. Zoo nauw mogelijk contact met Indië werd algemeen wenschelijk geoordeeld. Het voornemen voor een reis van *Welter* en *van Kleffens* naar Indië in den naasten tijd kreeg toen vasten vorm."

Het besluit om de Regering naar Indië te verplaatsen hield, zo verklaart de heer *van den Tempel* in zijn verhoor, natuurlijk verband met de stemming, die er in de Ministerraad was na de val van Frankrijk, waarna er bij meer leden van het Kabinet twijfel over de afloop van de oorlog was. Onder die omstandigheden kwam het voorstel in de Ministerraad om de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen. De heer *van den Tempel* zegt, dat uit aantekeningen, die hij gemaakt heeft, blijkt, dat in de maand Augustus langdurige en spannende debatten hierover zijn gevoerd. Die discussie heeft plaats gehad onder de indruk, dat de positie van Engeland vrijwel onhoudbaar was geworden. Zijn voornaamste verweer was toen, dat

een beslissing dienaangaande niet opportuun was. Indien de Engelsen bij een inval van *Hitler* in Engeland, naar Canada zouden uitwijken, zoals ondershands verteld werd, gelooft hij, dat de Nederlandse Regering dit in het alleruiterste geval ook gedaan zou hebben. Dat punt is niet aan de orde geweest. De heer *van den Tempel* handhaaft elk woord, dat hij over het voornemen tot zetelverplaatsing in zijn boek heeft geschreven. Hij kan dit plan niet anders zien dan als één van de symptomen van een zekere wankelmoedigheid, die toen bestond.

De totale indruk in Londen was: men voelt zich niet lekker meer, zoals men hier zit. Engeland staat alleen in die gigantische strijd; wij hebben nog vrij eigen gebied. Daarop is zeer sterk de nadruk gelegd.

De heer *van den Tempel* constateert verder, gelijk hij ook reeds in zijn boek vermeld had, dat de Koningin heeft laten weten, dat Lijoni gezondheidsredenen bezwaar had naar Indië te gaan.

8581 (*van den Tempel*)

De eerste discussie over dit onderwerp moet volgens de heer *van den Tempel* in Augustus 1940 zijn geweest. In Januari werd de zaak opnieuw „opgerakeld“ door een *démarche* van de Gouverneur-Generaal, doch toen was er een grote tegenstand tegen het voorstel. Zijns inziens heeft de heer *Gerbrandy* gearzeld in de zaak van het overbrengen van de zetel van de Regering naar Indië. De heren *Albarda* en *Bolkestein* en hij zelf en misschien nog anderen zijn er fel tegen geweest.

Dat de stemming bij de discussie over de *démarche* van de Gouverneur-Generaal reeds anders was, kwam niet allern, doordat de keer de Geer middelerwijl het Kabinet had verlaten, maar ook, omdat de zaak der geallieerden intussen veel sterker was komen te staan.

7312 (*Bolkestein*)

De heer *Bolkestein* begint zijn verklaring op dit punt met de vrees uit te spreken, dat de commissie tengevolge van belemmerende bepalingen, wel de formele waarheid zal horen, maar niet de historische waarheid. Hij schikt zich evenwel naar de opvatting van de commissie, dat het bij haar onderzoek niet in de allereerste plaats gaat om het schrijven van historie, doch om het vaststellen van politieke verantwoordelijkheid.

Hij verklaart vervolgens, dat in Juni of Juli door het Kabinet de vraag werd overwogen, of het wenselijk was de Regering naar Indië te verplaatsen. Een grote meerderheid van de Ministerraad heeft zich uitgesproken voor deze verplaatsing. Als hij zich goed herinnert, werd de minderheid gevormd door de heren *Albarda*, *van den Tempel* en hem zelf. De argumenten, die gebruikt werden voor de verplaatsing, konden hem niet overtuigen. Het eerste was, dat de situatie door de val van Frankrijk was veranderd, dat het dus niet meer een gemeenschappelijke strijd was van Engeland en Frankrijk tegen Duitsland, maar een eenzijdige strijd van Engeland alleen. De Regering mocht daarbij niet de schijn wekken zich tegen Frankrijk te keren. Men vreesde, dat dit het geval zou zijn, wanneer men voortdurend in de Engelse hoofdstad verbleef. Dit zelfde argument werd ook ten opzichte van Japan gebruikt. Men vermoedde, dat Japan en Engeland spoedig tot een conflict zouden komen, en men meende, dat, wanneer men in Londen verbleef, de Nederlandse Regering onmiddellijk in dit conflict betrokken zou worden, maar dat dit niet het geval zou zijn, wanneer de Nederlandse Regering in Batavia verbleef. Deze beide argumenten aanvaardde de heer *Bolkestein* niet. Hij moest natuurlijk wel de principiële opvatting aanvaarden, dat het voor de Nederlandse Regering goed zou zijn de strijd vanaf eigen grondgebied te leiden. Daar stond echter voor hem tegenover, dat het verlaten van Engeland in Nederland wel de indruk zou moeten maken, dat zij de oorlog als een verloren zaak beschouwden. De hoofdmotieven voor de meerderheid van het Kabinet om die overgang te bepleiten, waren deze beide opvattingen ten opzichte van Frankrijk en Japan en de opvatting, dat wij de strijd vanaf eigen grondgebied moesten leiden.

Aan het voornemen van de meerderheid is geen uitvoering gegeven, omdat daarna de gedachte is gekomen, dat een deel van het Kabinet naar Indië zou gaan. Daarmede verviel het principe van de meerderheid van het Kabinet en kwamen er alleen nuttigheidsoverwegingen ter sprake. Toen toch aangedrongen werd op het gaan van een deel van het Kabinet naar Batavia, is daaraan een einde gekomen door een mededeling van de Gouverneur-Generaal, dat hij dat niet gewenst achtte. Daarmede is deze zaak althans in 1940 voorgoed van de baan geweest. In 1941 is zij opnieuw ter sprake gekomen, doch niet in die omvang als in 1940.

Enige tijd na dit verhoor zond de heer *Bolkestein* de commissie een nota over het vraagstuk van de zetelverplaatsing. Deze nota bevat een samenvattend overzicht van het verloop dezer kwestie, voorzover dit de zomer van 1940 betreft. De heer *Bolkestein* schrijft daarin, dat begin Juli de gedachte in bespreking kwam, dat de voorzitter van de Ministerraad met enigen van zijn ambtgenoten zich naar Nederlandsch-Indië zou begeven. De meerderheid van de

Ministerraad verenigde zich met deze gedachte op drie gronden. Twee dezer gronden heeft de heer *Bolkestein* reeds in zijn verhoor aangeduid, nl. de opvattingen ten opzichte van Frankrijk en Japan. De derde was, dat ook tegenover Engeland de bestending van het verblijf van de Nederlandse Regering te Londen ongewenst was, daar deze dientengevolge in de afhankelijke positie kwam van b.v. de Regeringen van Polen en Noorwegen, die geen eigen gebied meer hadden. Voor het aanzien van Nederland zou dit zeer nadelig zijn. „Genoemde redenen echter”, zo zegt de nota, „pleitten voor een verplaatsing der *gehele* Regering.” Aan de Ministerraad was evenwel gebleken, dat om persoonlijke bezwaren de Koningin niet naar Nederlandsch-Indië zou kunnen gaan. Van een verplaatsing der *gehele* Regering kon dus geen sprake zijn. Tegen verplaatsing van slechts enkele Ministers maakte de Raad bezwaar.

Gevreesd werd, dat de individuele Ministers in Indië geen eigen taak zouden kunnen vinden, zelfs niet de Minister van Koloniën, zonder tijdelijke inkorting van de bevoegdheden van de Gouverneur-Generaal, hetgeen niemand wenste.

Bovendien werd het gevaar gevreesd, dat voor gewichtige beslissingen, die elk oogenblik konden worden gevraagd, het contact tussen de achtergebleven Regering te Londen en de delegatie in Indië niet zo spoedig als wel eens nodig kon zijn, zou kunnen worden gelegd.

Een daarop van de Gouverneur-Generaal ontvangen advies had ten gevolge, dat omstreeks half Augustus besloten werd, dat aan het voornemen van een reis van enige leden van het Kabinet naar Nederlandsch-Indië voorshands geen uitvoering zou worden gegeven.

De zaak bleef daarop tot het voorjaar van 1941 rusten.

7443 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat hem duidelijk is bijgebleven, dat de meerderheid van de Ministerraad er voor was om de zetel van de Regering naar Nederlands grondgebied te verplaatsen, naar Nederlandsch Oost-Indië. Maar door, hij zal het maar noemen: omstandigheden, is het toen niet doorgestaan; men kon het moeilijk forceren.

Daarna is het nog een tweede keer ter sprake gekomen, een tijd later toen het op het eiland „Engeland” niet zo erg mooi ging. Toen heeft hij er zich met felheid tegen verzet. De zaak lag toen ook heel anders dan de eerste maal. De tweede keer toch was de oorlogstoestand niet zo erg best. Indien de Regering dan Engeland had verlaten, zou het zijn gaan lijken op: „de ratten verlaten het zinkende schip”. Als zij, toen er van een „battle of Britain” nog geen sprake was, naar Indië waren doorgereisd, zou dat niet erg zijn geweest en zijns inziens volkomen begrijpelijk. Maar toen zij er eenmaal enige maanden geweest waren en een invasie van Engeland op het punt stond te gebeuren, heeft hij, toen het voorstel weer ter sprake kwam, gezegd: dat kunnen wij tegenover onze Engelse bondgenoten niet doen. Al was er overigens alles voor te zeggen geweest, dan mochten zij het op dat oogenblik psychologisch niet doen. Thans moesten zij blijven; het zou anders net zijn of zij bang waren geworden. Gelukkig was de meerderheid van de Ministerraad er toen niet meer voor te krijgen; dus is het niet doorgestaan. In de eerste phase was hij er een groot voorstander van om de zetel van de Regering op Nederlands gebied te hebben.

Ten aanzien van de moeilijkheid, dat men dan niet meer te Londen bij het centrum van de bondgenootschappelijke oorlogvoering had gezeten, welke moeilijkheid de heer *Dijxhoorn* erkent, is hij van mening, dat in ieder geval dan met verbindingsmensen in Londen had kunnen worden gewerkt.

7851 (*Albarda*)

De heer *Albarda* deelt mede, dat bij de neiging van het Kabinet om de zetel der Regering te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië, de gedachte voorzat, dat het wenselijk was, dat de Nederlandse Regering zich op Nederlands gebied zou bevinden. Bij alle gelegenheden heeft hij zich sterk tegen dit denkbeeld verzet, omdat hij meende, dat het voor Nederland van het grootste belang was, dat de Nederlandse Regering in Londen bleef, dat het internationale centrum en de zetel van het gehele geallieerde bondgenootschap was. De Regering moest voortdurend in contact blijven met de andere Regeringen, die daar vertegenwoordigd of aanwezig waren. Indien men op dat moment in de moeilijkheden, waarin Engeland verkeerde, zou zijn weggegaan, zou men dat daar beschouwd hebben als een vlucht.

De heer *Albarda* vreesde ook, dat het Nederlandse volk zou denken, dat zij uit vrees Londen zouden verlaten en dat dit weer door Duitsland zou worden uitgebuit.

Zijns inziens was het enige juiste standpunt: in Engeland blijven zo lang de Engelse Regering in Engeland blijft.

Toen in de Ministerraad werd besproken of men tot het vertrek naar Nederlandsch-Indië zou overgaan, is tenslotte telegrafisch het

advies gevraagd van de Gouverneur-Generaal, jhr. van Starkcnborgh en deze heeft toen getelegrafeerd, dat hij de overkomst van de Regering zou toejuichen en dat dit zeker door de Indische bevolking ook zou worden toegejuicht, mits het de volledige Regering was, de Koningin inclusief.

Het is toen niet gebeurd, omdat H.M. meende, in verband met Haar gezondheidstoestand, niet naar Indië te kunnen gaan.

7984 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* is van mening, dat het vraagstuk van de verplaatsing van de Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië niet beschouwd kan worden als een symptoom van de gedachten-gang, welke ten aanzien van de voortzetting van de oorlog in de eerste periode in de discussies van het Kabinet tot uiting is gekomen.

Deze kwestie, aldus de heer *van Rhijn*, werd ingegeven door de gedachte, dat het van zoveel betekenis zou zijn, wanneer men op eigen gebied was. Men wist helemaal niet, hoe de houding van de Engelse regering zou zijn. Achteraf is dit alles op voortreffelijke wijze verlopen. In de aanvang wist men dit nog niet; toen werd overwogen, dat het toch wel degelijk van belang zou zijn, als men op eigen territorium vertoefde.

Het tweede argument was, dat men meende, dat het Koninkrijk zich daarmee sterker maakte tegenover Japan, omdat er verschijnselen waren, dat Japan zich op het standpunt zou stellen, dat Nederlandsch-Indië op dat ogenblik geen Regering meer had.

Naar aanleiding van de gedachte, dat het verlaten van Londen in de zomer van 1940 toch ook wel een vrij onaangename indruk zou hebben gemaakt, zowel in Engeland als op het Nederlandse volk, is nog overwogen om te splitsen, zodat een gedeelte van het Kabinet naar Nederlandsch-Indië zou gaan met bepaalde volmachten en andere Ministers met bepaalde volmachten in Londen zouden blijven.

Het plan is tenslotte op de achtergrond geraakt, omdat alles met elkaar wel werd gevoeld, dat de bezwaren toch te groot waren om uit het centrum van de oorlogvoering weg te gaan; dat was eigenlijk wel het belang, dat overwegend was, waar nog bijkwam, dat de andere regeringen ook in Londen bleven.

8088 (*Welter*)

De verplaatsing van de Regeringszetel naar Nederlandsch-Indië is, volgens de heer *Welter*, uit en ter na overwogen in de Ministerraad en tenslotte is er een beslissing genomen, naar hij gelooft, met een meerderheid van acht tegen drie stemmen, dat het voorstel zou worden gedaan de Regering naar Indië te verplaatsen. De Koningin had daartegen grote bezwaren met het oog op Haar gezondheid. Zij kon de tropen niet verdragen. Toen is het verder blijven sluimeren.

8239 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* weet nog wel, hoe hij deze kwestie persoonlijk zag. Zijn persoonlijke opvatting was: het moet nooit gebeuren; het centrum van de oorlogvoering is Londen en dat mag je niet verlaten. Voor het andere standpunt waren ook argumenten aan te voeren, o.a. dat het ons eigen territorium was. Er was echter een bepaalde moeilijkheid, die ook ter sprake is geweest: wat is de verhouding, wanneer men komt op het gebied van de Gouverneur-Generaal? Moet dan de Koningin in Bandoeng zitten; hoe moet dat geregeld worden? Daar zit veel meer aan vast, zodra men zich de executie van het plan gaat indenken.

Men kan zeggen, zo vervolgt de heer *Gerbrandy*, dat het dus eigenlijk een idee is geweest, dat enige tijd een zekere populariteit genoot en aanhang had, maar dat toch onder de kracht van de feiten onder tafel is geraakt.

8528 (*de Geer*)

De heer *de Geer* bevestigt, dat er een besluit van het Kabinet is geweest de zetel van de Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen.

Gevraagd of de heer *de Geer* iets kan mededelen over de gronden van dit besluit, wijst deze er op, dat hij hierover niet kan spreken, daar dit zijn verhouding tot de Koningin raakt. Hij acht het juist, dat men ook dit Regeringsbesluit, evenals alle andere in de sfeer houdt van de ministeriële verantwoordelijkheid. Deze geldt niet alleen voor de verantwoordelijkheid voor het contraseign, dus voor de daad, maar ook voor het „laten"; zij geldt ook het niet doen. De Regering blijft volkomen verantwoordelijk voor het niet naar Indië gaan. Indien gevraagd zou worden, hoe het komt, dat het besluit om te gaan, niet is uitgevoerd, kan de heer *de Geer* niet precies antwoorden, maar de verantwoordelijkheid daarvoor neemt de Regering gaarne op zich.

De heer *de Geer* acht het mogelijk, dat het later nog eens besloten is, maar deze aangelegenheid is in zijn tijd in eerste instantie volkomen afgewikkeld in die zin, dat men niet zou gaan.

De heer *de Geer* was een voorstander van de verplaatsing op zich zelf op grond van de overweging, dat de Nederlandse Regering op eigen grondgebied was. Dat zou aan de indruk in ons land ten goede gekomen zijn.

12063 (*van Kleffens*)

Met betrekking tot het besluit van de Regering de zetel naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen en de gronden waarop dit besluit heeft berust, merkt de heer *van Kleffens* op, dat er indertijd in

hoofdzaak twee argumenten waren, die voor een zetelverplaatsing pleitten. Het ene was, dat het altijd een groot verschil maakt of men als soevereine Regering op eigen grondgebied zetelt met een eigen apparaat en met name in die tijd een eigen weerinacht dan wel of men gastvrijheid geniet van een ander, ook al heeft deze ons op de meest ruime en minst hinderlijke manier ontvangen en ons jarenlang de gelegenheid gegeven onze taak in volkomen vrijheid voort te zetten. Maar dit zijn toch, volgens de heer *van Kleffens*, twee verschillende sferen.

De andere overweging was, dat er een misverstand bestond tussen de gemeenschap in Nederlandsch-Indië en het Londense milieu. Een verschil, dat tenslotte, toen de zetelverplaatsing niet is doorgegaan, heeft geleid tot zijn reis met de heer *Welter* naar Nederlandsch-Indië.

De heer *van Kleffens* verhaalt, dat hij, in Indië aangekomen, het verwijt kreeg te horen, dat de Nederlandse Regering niet had gezorgd voor een aanvallend en verdedigend verbond met Engeland en Amerika. Hij gevoelde toen de behoefte in Indië duidelijk te maken, dat de Nederlandse Regering niets had nagelaten om een zo goed mogelijke internationale samenwerking op het gebied van de defensie te bewerken. Men kon hierover niet hardop spreken.

Hij heeft er toen dit expedient op gevonden, dat waarschijnlijk, zo merkt de heer *van Kleffens* op, met alle staatsrecht strijdt, dat hij alle Rotary-presidenten op Java heeft opgeroepen. Van hen mocht hij aannemen, dat zij fatsoenlijke mensen waren. Hij heeft hen in vertrouwen genomen en hun verteld, hoe de vork in de steel zat.

De heer *van Kleffens* weet niet, of de Gouverneur-Generaal erg enthousiast was over het plan tot zetelverplaatsing. Deze wilde zich, volgens hem, niet verzetten; dit kon trouwens ook niet. De moeilijkheden in verband met de verhouding van het opperbestuur en het algemeen bestuur in het zelfde land waren, volgens de heer *van Kleffens*, wel te ondervangen. Zijn aanwezigheid te Londen naast de gezant de heer *Michiels van Verduynen*, was ook eigenaardig, maar heeft nooit tot grote moeilijkheden aanleiding gegeven.

De Gouverneur-Generaal heeft de tweede reden, waarom het Kabinet bewogen werd naar Indië te gaan, nl. de tegenstelling, die er was gerezen tussen Londen en Batavia, zeer gevoeld.

De heer *van Kleffens* herinnert zich zeer goed een telegrafisch advies, waarin de Gouverneur-Generaal daarop wees en waarin hij ook zei: „Ik vind het wenselijk, dat er een paar leden van het Kabinet naar Indië overkomen.”

12277 (*Steenberghe*)

Het besluit om de zetel der Regering te verplaatsen heelt, zo verklaart de heer *Steenberghe* met de opvattingen van het Kabinet ten opzichte van de oorlog, niets te maken gehad.

Er waren drie Ministers tegen. Het betrof in het geheel niet de kwestie van een langdurige of een korte oorlog, maar het tot uitdrukking brengen van de zelfstandigheid van de Nederlandse Regering, door zich op eigen grondgebied te vestigen.

Er waren verschillende redenen om dit voor een deel van het Kabinet een punt van ernstige overweging te doen zijn. In de eerste plaats het feit, dat zij hoe langer hoe meer zagen aankomen als Regering van een klein land wel een beetje als een quantité négligeable te zullen worden beschouwd. In de tweede plaats hadden zij de overtuiging, dat b.v. op het gebied van de vertegenwoordiging van buitenlandse mogendheden bij het Nederlandse Hof een heel ander standpunt zou moeten worden ingenomen, wanneer zij op eigen terrein waren dan wanneer zij in Engeland zaten. Verschillende landen immers namen, omdat zij onder Duitse pressie stonden, het standpunt in: wij sturen geen vertegenwoordiging naar het Nederlandse Hof, wanneer het zich niet op Nederlands grondgebied bevindt.

Er was toen van een luchtoffensief tegen Engeland nog geen sprake, doch wel van een groot gevaar op zee, nl. het gevaar van torpedering. Hij herinnert zich, dat de tegenstanders van het besluit zeer ernstig op dit punt hebben gewezen.

Of het vertrek uit Engeland een ongelukkige indruk in Nederland zou hebben gemaakt, kan de heer *Steenberghe* niet goed beoordelen. De voorstanders dachten, dat het een goede indruk zou maken, dat zij er blijk van gaven op eigen territoire te willen zijn. Dit toch speelde zich af in die tijd, toen er door de geallieerden op werd aangedrongen, dat de Franse Regering niet zou blijven zitten in het onbezette gedeelte van Frankrijk, maar zich in Noord-Afrika zou vestigen en à l'instar daarvan dachten zij aan het eigen grondgebied, nl. aan Nederlandsch-Indië. Zij meenden, dat het in Nederland een goede indruk zou maken, wanneer zij op eigen grondgebied waren en dus als volwaardige partij in combinatie met de geallieerden zouden optreden.

Hierover was in het Kabinet verschil van mening, doch de heer *Steenberghe* gelooft niet, dat deze kwestie gezien moet worden in verband met de mate van oorlogvoering. Het is een vraagstuk op zich geweest. De Gouverneur-Generaal was er een sterk voorstander van.

1) Bijlage 126.

Later heeft het, zo meent de heer *Steenberghe*, nog eens een onderwerp van bespreking uitgemaakt.

Enige tijd na zijn verhoor deelde de heer *Steenberghe* in een brief ¹⁾ aan de commissie nog enkele bijzonderheden mede inzake de plannen van de Nederlandse Regering om naar Indië te vertrekken. De gegevens voor deze brief heeft de heer *Steenberghe* geput uit persoonlijke aantekeningen, welke hij in de zomer van 1940 had gemaakt.

Volgens deze brief is de betrokken kwestie het eerst besproken in de Ministerraad van Maandag 24 Juni 1940. Een drietal argumenten voor de verplaatsing worden in deze brief uitvoerig beschreven. Zij komen neer op:

1°. de noodzaak dat de Nederlandse Regering duidelijk aangaf zelfstandig te zijn en, hoewel geallieerd met Engeland, toch haar onafhankelijkheid niet te hebben verloren;

2°. het gevaar van een verwijdering tussen de overzeese gebiedsdelen en de Nederlandse Regering in Londen;

3°. het gevaar, dat bij een aanval op Engeland de Koningin met de Engelse Regering op het laatste ogenblik naar Canada zou uitwijken. Het Nederlandse Kabinet zou dan mede moeten gaan; het zou een zeer slechte indruk maken, indien de Nederlandse Regering van het ene naar het andere land vluchtte. De Belgen waren voornemens naar de Congo te gaan, zodat alleen de Polen en de Noren, die geen vrij grondgebied hadden, in Engeland, resp. in Canada zouden blijven.

Tot slot wordt in de brief gezegd, dat veiligheidsoverwegingen bij de meerderheid van het Kabinet, die naar Indië wilde gaan, zeker geen rol hebben gespeeld. In Juni en Juli 1940 was de veiligheid in Engeland groot. De bombardementen waren nog niet begonnen. Een tocht over de oceaan was echter hoogst gevaarlijk. De schepen waren bijna niet bewapend en de duikboten hadden vrij spel. Het argument van het grote gevaar werd dan ook door de minderheid, die tegen gaan naar Indië was, als argument aangevoerd.

Voorts deelt de heer *Steenberghe* in deze brief nog mede, dat de Gouverneur-Generaal inderdaad tot de overplaatsing van de Regering naar Indië heeft geadviseerd.

25600 (*Albarāa*)

In tweede instantie verklaart de heer *Albarda* nog, dat de heer *Welter* wenste, dat wij ons zoveel mogelijk van Engeland zouden distancieren, dat deze wens ook bleek uit het verlangen van de heer *Welter* de zetel van de Regering of die van het Kabinet naar Indië te verplaatsen, zelfs zonder de Koningin.

De heer *Welter* verheugde zich er op, dat, wanneer het Kabinet in Indië zou zijn gekomen, er dan een diplomatieke vertegenwoordiger van Spanje zou komen, hetgeen, volgens de heer *Albarda*, vrij zonderling was, want de gezanten zijn geaccrediteerd bij het Hof en niet bij de Ministers. De Spaanse gezant schijnt echter te hebben gezegd, dat hij de Ministers naar Indië zou volgen.

25606 (*Albaida*)

Uit het boek van de heer *van den Tempel* zou op te maken zijn, dat er zowel in de eerste fase van de bespreking over de zetelverplaatsing in de zomer van 1940 als in de tweede fase in Januari 1941, toen het vraagstuk weer aan de orde was gekomen, een advies is geweest van de Gouverneur-Generaal.

Ten aanzien van de eerste fase schrijft de heer *van den Tempel* in zijn boek op blz. 36:

„Minister *Welter* was overtuigd voorstander van de zetelverplaatsing. De meningsverschillen brachten hem er te ge-reeder toe, het advies te vragen van den Gouverneur-Generaal. Dat liet niet op zich wachten; het uitvoerige telegram gaf warmen steun aan het plan.”

Doelende op de tweede fase, schrijft hij:

„Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een *démarche* van den Gouverneur-Generaal.”

De heer *Albarda* herinnert zich niet, dat ook in de eerste periode — dus in de zomer van 1940 — het advies van de Gouverneur-Generaal is gevraagd.

Teneinde volledige klaarheid te verkrijgen over de vraag of in de eerste fase een advies aan de Gouverneur-Generaal is gevraagd, legde de commissie aan de heer *Albarda* de brochure „Uit de nevelen” van de hand van de heer *de Geer* voor, waarin deze de verklaringen citeert, die door de heer *Welter* in het vooronderzoek van zijn proces zijn afgelegd. Deze verklaringen komen hierop neer, dat men de pogingen van de heer *de Geer* om naar een compromis te zoeken moet zien in het licht van de tijd. De heer *Welter* spreekt dan van pogingen in de zelfde zin van een Amerikaanse Quaker en van die van de heer *Plesman*, waarna hij het volgende zegt:

„Mijn standpunt is steeds geweest, dat Nederland, een klein Moederland met enorm rijke gewesten, wat constructie betreft, een pyramide op de punt is, dus zo labiel staat, dat een oorlog dit evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zodat het een Neder-

lands belang was, dat deze oorlog zo kort mogelijk duurde. In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen — maar in overleg en samenwerking met de geallieerden, zijn zienswijze mede te delen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was."

Naar aanleiding van dit citaat was namelijk bij de commissie de vraag gerezen, of het hierbedoelde verzoek van de heer *Welter* om advies over een eventueel compromis wellicht identiek was met de vraag om een advies over de zetelverplaatsing. Een vraag, die tevens haar grond vond in het feit, dat met name de heer van *den Tempel* de kwestie van de zetelverplaatsing in verband had gebracht met de houding van het Kabinet ten opzichte van de oorlogvoering en er een symptoom van defaitisme in zag, terwijl andere Ministers deze zetelverplaatsing beschouwden als een zaak op zich zelf, waarin niets steekt, dat blijkt geeft van defaitisme.

25609 (*Albarda*)

De heer *Albarda* herinnert zich van het eerste advies (in de zomer van 1940) over de zetelverplaatsing van de Regering naar Indië niets. Hij wil hiermede niet zeggen, dat wanneer anderen beweren, dat het is ingewonnen, dit een onwaarheid zou zijn. Wel herinnert hij zich zeer duidelijk het advies van de Gouverneur-Generaal over een compromisvrede, dat door de heer *Welter* terloops in de Ministerraad is voorgelezen.

Omtrent de brief ¹⁾, die de heer *Albarda* op 16 Januari 1941 heeft geschreven aan de Voorzitter van de Ministerraad, verklaart de heer *Albarda*, dat er inderdaad een brief bestaat, die is geschreven, nadat hij op zijn verzoek een onderhoud met de Koningin over deze aan gelegenheid had gehad. Deze brief bevat enige opmerkingen naar aanleiding van het memorandum van de Gouverneur-Generaal, dat kort te voren in de Ministerraad ter tafel was gebracht.

De heer *Albarda* blijft in deze brief tegenstander van het besluit om de zetel te verplaatsen, daar hierdoor voor de positie van de belangen van het *gehele Koninkrijk* groot nadeel zou worden veroorzaakt en zelfs ernstig gevaar kan worden te voorschijn geroepen.

Hij somt voor zijn standpunt de volgende argumenten op:

1°. Het zou naar buiten de indruk maken, dat de Nederlandse Regering de wijk nam voor het dreigende invasiegevaar.

2°. Nu de krijgskansen een gunstiger wending nemen, moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat in de loop van dit jaar in de kring der geallieerden moet worden beraadslaagd over de oorlogsdoeleinden en vredesvoorwaarden.

3°. H.M. en het Kabinet moeten na de bevrijding van Nederland zo spoedig mogelijk naar Nederland terugkeren.

4°. Vertrek uit Engeland zou verbreking van het zeer uitgebreide contact, dat de Nederlandse Regering met de Britse Regering heeft, betekenen.

5°. Het werk, dat de Nederlandse Regering in Londen heeft verricht ten behoeve van het Koninkrijk, zou grotendeels worden afgebroken.

6°. Aan een reis van H.M. de Koningin naar Nederlandsch-Indië zouden thans zeer grote gevaren zijn verbonden; ook voor de Ministers en de staven, die deze moeten vergezellen, zou de reis riskant zijn.

7°. Op de veiligheid van Nederlandsch-Indië kan nog steeds niet worden vertrouwd. De positie van het gehele Koninkrijk, dus ook die van het Rijk in Europa, zou vrijwel hopeloos worden, indien H.M. de Koningin en het Kabinet in Nederlandsch-Indië in vreemde handen vielen.

Op grond van de documenten, die intussen bij de commissie ter tafel waren gekomen en van de verklaringen, over het vraagstuk van de zetelverplaatsing afgelegd, meende de commissie in de gang van zaken op dit punt vier fasen te kunnen onderscheiden.

Allereerst het besluit van het Kabinet om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen, hetgeen een meerderheidsbesluit was, waaraan echter geen uitvoering kon worden gegeven.

In de tweede plaats de gedachte, of het niet mogelijk was een gedeelte van het Kabinet tijdelijk in Indië te laten verblijven. Ook dit bleek onuitvoerbaar.

Beide voorgaande fasen lagen in de zomer van 1940. Hierna bleef de zaak voorlopig rusten, totdat zij in Januari 1941 weer aan de orde kwam door een *démarche*, zoals het in het boek van de heer

¹⁾ Bijlage 127.

25860 (*van den Tempel*)

van den Tempel wordt genoemd, van de Gouverneur-Generaal. Toen kon de gedachte echter geen meerderheid verkrijgen. Dit was de derde phase.

Tenslotte kan men als vierde phase de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Nederlandsch-Indië aanmerken.

Deze visie is in tweede instantie voorgelegd aan de heer *van den Tempel*, die verklaart, dat deze hem wel juist schijnt, doch er moeten volgens hem twee dingen bij worden gezegd; in de eerste plaats, dat de eigenlijke strijd in het Ministerie is geleverd in de zomer van 1940 en in de tweede plaats, dat de eerste periode werd afgesloten door een besluit van de Koningin om niet te gaan. Als deze er tusschen worden gevoegd, vindt de heer *van den Tempel* bedoelde visie wel juist.

Hij heeft overigens verschillende bezwaren gehad tegen de *démarche* van de Gouverneur-Generaal. Het is voor hem niet mogelijk na te gaan, hoe die *démarche* tot stand is gekomen. Het betrof hier een levensbelang voor het land en het zou wel interessant zijn te weten, hoe die *démarche* tot stand is gekomen.

In de *démarche* vindt de heer *van den Tempel* in de eerste plaats merkwaardig, hoe de Gouverneur-Generaal tot dit plan kon komen, gegeven onze verhouding tot Japan, gegeven verder de constitutionele verhouding van het opperbestuur in Indië tot het Nederlandse bestuur, gegeven de positie van de Koningin, gegeven ook de verhouding van ons tot de geallieerden, en dit terwijl hij wist, dat de zaak in de Ministerraad was besproken. Bovendien een stap van Indië uit, waar de eigen zorgen toch waarachtig wel groot genoeg waren. Het komt de heer *van den Tempel* voor, dat het voor een bewindsman in die hoge positie een wonderlijke stap was, maar ten aanzien van de vraag of het zijn eigen initiatief was, kan hij geen oordeel geven.

De heer *van den Tempel* kan zich niet vergissen met betrekking tot het advies van de Gouverneur-Generaal in de eerste phase. Er is werkelijk twee keer een schriftelijk stuk van de Gouverneur-Generaal geweest. De heer *Welter* heeft het voorgelezen in de Ministerraad. Hij heeft een advies gevraagd om sterk te staan in de Ministerraad en hij heeft dat daar medegedeeld.

25866 (*van den Tempel*)

Nopens de controverse of de verplaatsing van de zetel van de Regering een kwestie op zich zelf was dan wel verband hield met de opvattingen van het Kabinet ten aanzien van de voortzetting van de oorlog, geeft de heer *van den Tempel* als zijn mening, dat de motieven, die de verschillende Ministers leidden, alleen door hen zelf kunnen worden beoordeeld. Deze kwestie ligt inderdaad in zeker opzicht in een ander vlak dan de verschillende moeilijkheden, die er in de zomer van 1940 zijn geweest, in het bijzonder met de heer *de Geer* over het compromis.

De bemoeiingen van de heer *de Geer* betroffen onderhandelingen met de centrale mogendheden, met Duitsland, om desnoods tot een compromis te komen; dit was een direct ingrijpen in het verloop van de oorlog.

Men kan voorstander zijn geweest van het overbrengen van de zetel der Regering naar Indië zonder zover te gaan; men kan ook voorstander daarvan zijn geweest in de gedachte, dat wij op die voet onze strijd tegen de centrale mogendheden zouden voortzetten. In zoverre is er een bepaalde motivering te geven. Maar grondslag van het streven was toch ongetwijfeld, dat bij de voorstanders in het algemeen de bedoeling voorzat om de band met Engeland lossier te maken, de mogelijkheid te scheppen van een eigen politiek, een meer zelfstandige positie te krijgen in de oorlogvoering tegen de centrale mogendheden. Dat is de kern; in zoverre ligt het in een ander vlak. Maar toch lag er zijns inziens een volkomen verkeerde gedachte aan ten grondslag. Neem eens een ogenblik aan, dat de zetel van de Regering in Bandoeng was gevestigd. Hoezeer zouden de verbindingen met de machten, welke de oorlog voerden en bij welke wij ons hadden aangesloten, daaronder hebben geleden? Hoe konden wij ons dan ten volle doen gelden in de oorlogvoering? Het Engelse volk, dat zich al verlaten gevoelde in de wereld, had dit als een bevestiging van die verlatenheid beschouwd en dat zou de positie van de geallieerden en van Nederland ontzaglijk hebben geschaad. Hij laat de overwegingen van de heren ten volle gelden, maar dit alles hebben zij ten volle geweten; het is in de Ministerraad breedvoerig uiteengezet.

De gedachte, zo vervolgt de heer *van den Tempel*, de band met de oorlogvoerenden, speciaal met Engeland, wat lossier te maken, stond min of meer op de voorgrond bij de heer *Welter*, doch er waren ongetwijfeld andere Ministers, die voorstanders waren van het voorstel en bij wie overwegingen, als die van de heer *Welter*, wel niet gegolden zullen hebben. Hij wil daar laten of de heer *Welter* thans die zaak niet anders opvat dan destijds in Londen, maar voorzover een dergelijke overweging niet heeft gegolden, zou hij er zwaarder over oordelen.

Als men de gehele positie van ons land in aanmerking neemt, alsmede de reden, waarom de Regering uit Nederland was weggegaan en het doel, dat haar voor ogen stond, was dit toch al een wonderlijke geste.

Van het telegram van de Gouverneur-Generaal, waarin deze in een zevental punten formuleerde, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was, herinnert de heer van *den Tempel* zich niets. Hij kan zich niet voorstellen, dat dit telegram is overgelegd aan de Ministerraad. Evenmin kan hij zich herinneren of het advies van de Gouverneur-Generaal over de zetelverplaatsing en het telegram over een compromisvrede in hetzelfde stuk voorkwamen.

Wel heeft hij van de heer van *Kleffens*, nadat deze met de heer *Welter* een bezoek aan Indië had gebracht, en nadat deze laatste dnarover een rapport had geschreven, vernomen, dat men in Indië zeer gekant was tegen de opvattingen van de heer *Welter*.

25779 (*Bolkestein*)

Ook aan de heer *Bolkestein* werd in tweede instantie de reconstructie in vier fasen voorgelegd. Het klopt niet met zijn herinnering, voor wat de eerste fase betreft. Dit zou nl. niet zijn een meerderheidsbesluit om de gehele Regering naar Indië te verplaatsen, maar de behandeling van de vraag of het niet wenselijk was om een aantal Ministers naar Indië te doen gaan. Met inachtneming van deze correctie in het begin, gaat hij met deze voorstelling van de gang van zaken accoord.

De heer *Bolkestein* vindt het uiterst moeilijk deze kwestie te behandelen. Hij wil nog wel dit zeggen, dat een van de punten in de discussie over de vraag of zij al dan niet naar Indië zouden gaan, was, dat de Koningin hen had laten weten, dat Haar gezondheids-toestand zodanig was, dat Zij absoluut niet bestand zou zijn tegen het Indische klimaat.

Er is volgens hem in Augustus 1940 een advies over de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië door de Gouverneur-Generaal uitgebracht, terwijl er ook een *démarche* van de Gouverneur-Generaal is geweest in Januari 1941.

De kwestie van de zetelverplaatsing ligt naar het oordeel van de heer *Bolkestein* niet in het kader van de moeilijkheden, die er in de zomer van 1940 in verband met de Minister-president zijn geweest en deze kunnen derhalve niet gelden als een voorbeeld, dat het Kabinet niet zo stevig is opgetreden als onder die omstandigheden wel was gewenst. Het lag op een ander niveau; hij vindt het een beetje moeilijke kwestie.

Van een advies van de Gouverneur-Generaal, dat door de heer *Welter* gevraagd zou zijn over het voor en tegen van een compromis om de oorlog te beëindigen, is hem niets bekend.

25717 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* heeft over deze kwestie, althans in de eerste fase, enige aantekeningen voor zichzelf gemaakt.

De vraag, of de eerste fase eind Juni of begin Juli 1940 is geweest, heeft, volgens de heer *Steenberghe*, in zoverre betekenis, dat vooral in het begin het van meer belang was geweest, dat de gehele Regering verplaatst zou zijn, dan wanneer dat in een later stadium zou zijn gebeurd, omdat men dan blijk zou hebben gegeven van zo spoedig mogelijk op eigen terrein te willen zijn.

Wanneer deze zaak b.v. midden 1941 eerst aan de orde was geweest, zou dat natuurlijk een geheel ander karakter hebben gedragen. De kwestie van verder vluchten speelde in Juni 1940 helemaal geen rol, omdat de bombardementen en dergelijke pas eind 1940 zijn begonnen, terwijl in die tijd het over zee gaan naar Indië waarschijnlijk meer moed vereiste dan om te blijven zitten in Londen.

Het feit erkennend, dat de nederlaag in Frankrijk toch ook van belang was, wijst de heer *Steenberghe* er op, dat door de tegenstanders van dit voorstel geweest is op de grote gevaren van deze zeereis, hetgeen niet pleit voor de idee, dat de gevaren in Londen zo groot waren. Deze gevaren zijn door de voorstanders nooit naar voren gebracht, terwijl door de tegenstanders wel de gevaren van de zeereis zijn genoemd. Voorzover hier een kwestie van angst zou zijn geweest, weet hij heel goed, dat die angst helemaal aan de andere kant lag, nl. van de zeereis, niet van het blijven in Londen.

De heer *Steenberghe* is de mening toegedaan, dat de kwestie van de zetelverplaatsing naar Indië in een heel ander vlak lag dan b.v. het bekende compromis-voorstel van de heer *de Geer*. Het feit, dat een man als van *Starkenborgh*, als Gouverneur-Generaal, daarin vooral de eerste keer een zeer positief advies heeft gegeven, heeft bij hem, en waarschijnlijk ook bij de andere leden van het Kabinet, zeer zwaar gewogen.

Hem is niet bekend of het telegram van de Gouverneur-Generaal inzake een eventueel compromis hetzelfde is als diens advies over de zetelverplaatsing. Er is uitvoerig gesproken over het advies van de Gouverneur-Generaal, dat is ingewonnen over de zetelverplaatsing.

Hij zou zich zeker wel herinneren, als daar ook tegelijkertijd of ongeveer in dezelfde tijd gesproken was over een idee van de Gouverneur-Generaal over een compromis. Hij wil niet ontkennen, dat het mogelijk is, maar hij herinnert zich niet, dat het in de Ministerraad is besproken.

Het punt van de zetelverplaatsing heeft hij voor het eerst voor de commissie in verband horen brengen met defaitisme, angst en dergelijke. Maar er was werkelijk niemand op dat moment in Londen, die dat met elkaar in verband bracht. Het was een vraagstuk apart.

25739 (*Welter*)

De heer *Welter* acht het beeld van de vier fasen, dat de commissie verkregen heeft uit de stukken en de verklaringen, over de zetelverplaatsing naar Indië afgelegd, juist.

Hij acht het mogelijk, dat er twee adviezen zijn geweest van de Gouverneur-Generaal, één in de eersie en één in de derde phase. Het staat hem niet zo helder meer voor de geest, doch hij neemt het wel aan. Hij meent, dat er nog wel stukken zijn waaruit blijkt, dat de Gouverneur-Generaal het van harte toejuichte.

Met betrekking tot zijn verklaring in het vooronderzoek van de zaak-de *Geer*, zoals deze wordt vermeld in de brochure „Uit de nevelen" (blz. 35—37) in welke verklaring de heer *Welter* heeft gezegd, dat hij in Juni 1940 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief heeft gezonden, waarin hij hem verzocht over de mogelijkheid van een oompromis zijn zienswijze mede te delen, en waarop de Gouverneur-Generaal in een telegram in een zevental punten op voortreffelijke wijze formuleerde waarom een compromis voor Nederland van groot belang was, verklaart de heer *Welter*, dat dit telegram en de kwestie van de verplaatsing van de zetel van de Regering, positief gescheiden zaken waren, omdat het vraagstuk van een compromis in de eerste maanden van de oorlog een brandende kwestie was, die iedereen bezig hield, zowel de Nederlanders als de Engelsen.

Hij heeft toen de mening van deze ervaren diplomaat, die bovendien een grote kennis van Indië had, gevraagd, daar deze beter dan anderen in staat was te beoordelen in hoeverre het belang van het Koninkrijk gebaat zou zijn met een compromis-vrede.

Deze vraag heeft hij in Juni of Juli tot de heer *van Starckenborgh* gericht. Het antwoord daarop heeft hij in September ontvangen.

Het vraagstuk van de zetelverplaatsing moet naar de mening van de heer *Welter* zeer zeker als een zaak op zich zelf worden beschouwd.

25923 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* had in zijn vorige verhoor met betrekking tot deze kwestie gezegd, dat in Januari 1941 de zaak anders lag dan in Juni of Juli 1940, omdat er in de laatstgenoemde periode geen sprake was van een „battle of Britain". Toen kon men vóór dit voorstel zijn. In Januari 1941 echter kon dit niet, omdat de zaken op het eiland een ernstige keer hadden genomen.

Deze verklaring wordt in tweede instantie de heer *Dijxhoorn* voorgelegd, daar de commissie de indruk had gekregen, dat de critieke tijd in Engeland was geweest in September 1940, toen de grote luchtslag om Londen was begonnen.

Ter verklaring van zijn opvatting, zegt de heer *Dijxhoorn* thans, dat de invasie in Engeland in Januari 1941 nog niet van de baan was. Men was daarvoor nog angstig, maar het zat voor hem voornamelijk in de bombardementen, want er is in 1941 nog op grote schaal gebombardeerd. Wanneer men onder die omstandigheden zou zeggen: wij gaan naar Indië, dan zou met recht kunnen worden gezegd: die Hollanders hebben er genoeg van. Uit dien hoofde heeft hij zich tegen het verplaatsen van de Regeringszetel verzet.

25986 (*Beelaerts van Blokland*)

De heer *Beelaerts van Blokland* is van oordeel, dat het probleem van de zetelverplaatsing niet op hetzelfde niveau te stellen is als b.v. een poging om een compromis te sluiten met *Hitler*.

Er is toen gesproken over de mogelijkheid van de invasie in Engeland en dat men daarmee rekening moest houden. In dit verband is de zetelverplaatsing naar Indië ook besproken en daarbij deden zich natuurlijk verschillende overwegingen voor: om het vege lijf te bergen, kwam er bij enkelen ook wel bij.

De heer *Beelaerts van Blokland* gelooft zeker, dat bij de voorstanders van dit besluit de zakelijke overwegingen niet werden gebruikt „pour besoin de la cause", doch een materiële achtergrond hadden.

Het is zijn overtuiging, dat men de zaak van de zetelverplaatsing van de Regering naar Nederlandsch-Indië niet op één lijn mag stellen met al die andere dingen in de zomer van 1940, waarop zoveel kritiek is geweest.

29616 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* staat de reconstructie der feiten met betrekking tot de zetelverplaatsing niet zo gedetailleerd voor de geest, dat hij het beeld, dat de commissie daarvan heeft gekregen en hem voorlegt, kan onderschrijven. Hem staat voor de geest, dat hij van het begin af aan tegen dit plan is geweest, doch of dit nu betrekking had

¹⁾ Vgl. bijlage 82.

28946 (*Tjarda van Starkenborgh
Stachouwer*)

²⁾ Vgl. bijlage 128.

³⁾ Vgl. bijlage 128.

28949 (*Tjarda van Starkenborgh
Stachouwer*)

⁴⁾ Vgl. bijlage 128.

dan Londen betreft, steeds het standpunt te hebben ingenomen, dat de zetel der Regering behoorde te blijven in Londen (Engeland), omdat daar het hart der oorlogvoering was.

op de eerste of op de derde phase, zou hij nog even moeten nagaan.

De heer *Gerbrandy* heeft dit nagegaan, en in een schrijven ¹⁾ aan de commissie van 4 Januari 1949, deelt hij mede, wat de verplaatsing van de feitelijke zetel der Regering naar een andere plaats

Voorts deelt hij mede natuurlijk in de ministeriële verantwoordelijkheid voor een „voorlopige” beslissing in andere geest te delen.

Jhr. mr. A. W. L. *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*, de voormalige Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, vermoedt, dat het telegram, hem 2 Augustus 1940 door de heer *Welter* gezonden, ¹⁾ waarin hij in de gelegenheid wordt gesteld over het vraagstuk van de verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering naar Indië, zijn oordeel te geven, mede in verband met de a.s. onderhandelingen met Japan, voor hem de opening van deze zaak is geweest. Uit dit telegram blijkt, dat de Koningin overwogen had met het Kabinet naar Indië te komen, doch dat dit niet kon geschieden, wegens klimatologische bezwaren.

De heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* herinnert zich niet, dat, terwijl die zaak in overweging was, zijn oordeel daarover gevraagd is. Hij vermoedt, dat deze mededeling, die het besluit van de overweging inhoudt, het eerste is, dat hij er van heeft gehoord.

Hij vermoedt tevens, dat zijn telegram van 7 Augustus 1940 ³⁾ identiek is met hetgeen men genoemd heeft het advies van de Gouverneur-Generaal in die periode. Hij kan zich niet herinneren, dat daaraan iets is voorafgegaan.

Omtrent de voorstelling van zaken in het boek van de heer *van den Tempel*, waaruit opgemaakt kan worden, dat Minister *Welter* als overtuigd voorstander van de zetelverplaatsing in het stadium van de gedachtenwisseling en van de meningsverschillen daarover, het advies had gevraagd van de Gouverneur-Generaal, verklaart de heer *van Starkenborgh*, dat het voor de hand ligt, dat men met een kleine vergissing er toe komt zijn telegram van 7 Augustus 1940 te beschouwen als een advies over een zaak, die nog niet besloten was, terwijl het eigenlijk een meningsuiting was over een zaak, die al besloten was.

Hoe warm hij er voor voelde, dat de zetel der Regering verplaatst zou worden, moge blijken uit de omstandigheid, dat hij er nog over telegrafeerde, gelijk hij deed, want het is wat ongewoon, om, als gezegd wordt: de Koningin heeft dat en dat overwogen en besloten het niet te doen, nog overwegingen te noemen, die voor een andere beslissing zouden hebben gepleit.

Hij meende niettemin, dat in de vorm, waarin hij haar gegoten had, zijn meningsuiting niet ongepast was en dat zij voor later nuttig zou kunnen zijn. Vandaar, dat hij telegrafeerde, ⁴⁾ dat het feit, dat de Koningin overwoog naar Indië te komen, zeer gewaardeerd is, dat de bevolking het een voorrecht zou achten en dat het de onderlinge verhoudingen daar te lande ten gunstigste zou beïnvloeden. In het telegram wordt verder gezegd, dat de Gouverneur-Generaal overeenkomstig eenstemmig en stellig oordeel van strikt vertrouwelijk geraadpleegde adviseurs het overkomen van enige Ministers hoogst onraadzaam achtte.

De heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* vond het op zich zelf niet wenselijk, dat enige Ministers naar Nederlandsch-Indië kwamen, omdat hun aanwezigheid betrekkelijk weinig zin had.

De Regering was zonder Kamer, contact tussen Kroon en Ministers was te zeer noodzakelijk om Ministers af te zonderen en ver van de draagster van de Kroon in Indië te doen verblijven; deze scheiding was niet goed. Het zou daar ook allerlei moeilijkheden gegeven hebben, wat betreft hun bevoegdheid tegenover de Gouverneur-Generaal.

Het zich tijdelijk naar Indië begeven, heeft de oud-Gouverneur-Generaal opgevat als: enige tijd resideren, in tegenstelling met hetgeen hij later zelf heeft voorgesteld, nl. dat twee Ministers naar Indië zouden komen voor overleg, een verblijf, dat toen drie weken heeft geduurd, en dat ook nooit bedoeld was langer te zijn.

Behalve de bezwaren, verbonden aan het uiteenrukken van Kroon en Ministers op dat ogenblik en mogelijke competentieverwarring, zou ook het publiek de positie van deze Ministers niet hebben begrepen. Bovendien werd er in Indië toen al de kritiek uitgeoefend: waarom moeten de Ministers uit Engeland weg?

Het staat de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* wèl duidelijk voor de geest, dat toen wel degelijk overwogen is of er in de toenmalige positie van Indië ten opzichte van een mogelijke invasie van Japanse kant geen nieuw gevaar voor de Regering stak.

Hij kan niet meer precies zeggen, welke overwegingen op dit punt bij hem hebben gegoiden. Hij vond de sfeer toen stellig nog niet zo, dat deze overweging een bezwaar moest zijn.

Herstel van de verbinding tussen souvereiniteit en territorium had kennelijk voordelen voor onze positie tegenover het buitenland en tegenover de Indische bevolking alsmede tegenover Japan gehad.

Achteraf gezien, vindt de oud-Gouverneur-Generaal, dat de feitelijke loop van zaken, waarin de overkomst van de Regering naar Indië niet is doorgedaan, wel goed is geweest. Het zou op het ogenblik, zo voegt hij er aan toe, dat de ineenzakking in Indië kwam, een hoogst pijnlijke situatie zijn geweest; dan had men er ongetwijfeld toe moeten komen de Regering tijdig te verwijderen en die verwijdering van de Regering zou natuurlijk voor iedereen deprimerend zijn geweest. Men kon de Regering en vooral de Koningin niet in Japanse handen laten vallen.

28960 (*Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*)

Inzake het in Januari 1941 door hem gegeven advies gelooft de heer *van Starkenborgh*, dat de zaak aan de orde is gekomen door een initiatief van zijn kant en hij vermoedt, dat dit initiatief is gekomen door een bezoek van de heer *Pelt*. Hij heeft aan de heer *Pelt* een memorandum meegegeven, die het heeft doorgegeven aan de Regering, waarop een nadere discussie in het Kabinet is gevolgd en het denkbeeld opnieuw is afgewezen. Vervolgens is de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* gekomen met de suggestie ten aanzien van die beide Ministers.

Hij herinnert zich, dat hij het bewuste memorandum zelf heeft geredigeerd. De tekst heeft hij niet meer en hem is gebleken, dat ook de heer *Pelt* er geen afschrift meer van bezit, doch hij vermoedt, dat in dit stuk ongeveer de overwegingen opgenomen zijn, die ook in het telegram van 7 Augustus 1940 aan de Minister van Koloniën staan.

De reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* in het voorjaar van 1941 naar Nederlandsch-Indië was, volgens de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*, geen gevolg van de besprekingen over de zetelverplaatsing, doch geschiedde, omdat de Ministers en hij in het algemeen zouden willen spreken over de toestand, waarbij allerlei aan de orde zou komen. Er waren zakelijke redenen voor overleg. In Augustus 1940 was het bezoek voorgesteld als een genoegdoening voor Indië; dat was nu niet het geval.

Hij heeft er in een telegram speciaal de aandacht op gevestigd, dat het wenselijk zou zijn, dat zouden komen zowel de Minister van Buitenlandse Zaken als die van Koloniën en niet een van beiden. Als men alleen de Minister van Buitenlandse Zaken zou zenden, zou dat tegenover de buitenwereld te veel de indruk vestigen, dat in het bijzonder het buitenlandse beleid besproken diende te worden en indien alleen de Minister van Koloniën kwam, zou men wellicht in Indië denken, dat er speciaal over staatkundige hervormingen moest worden gesproken.

28963 (*Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*)

Inzake de reeds vermelde verklaring van de heer *Welter* in het vooronderzoek van de zaak-de *Geer*, waarin deze, in verband met zijn inzicht ten aanzien van de mogelijkheden tot beëindiging van de oorlog, in Juni of Juli 1940 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief zou hebben gezonden, waarin hij verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen, maar in overleg en samenwerking met de geallieerden — zijn zienswijze mede te delen, verklaart de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*, dat hij zich herinnert een persoonlijke brief van de heer *Welter* te hebben ontvangen, waarin deze hem vroeg hoe hij het sluiten van een spoedige vrede zag in verband met de Indische belangen.

Hij kan niet meer zeggen, of daar uitdrukkelijk bij stond, dat het een vrede zou zijn in overleg en in samenwerking met de geallieerden, doch dat doet er betrekkelijk weinig toe, want hij heeft de brief nooit anders opgevat dan dat het zou zijn in overleg met de Engelse Regering. Hoe men ooit zou kunnen denken, dat een regering, zetelend in Londen, tegen de zin van de Engelsen vrede zou kunnen sluiten, is hem een raadsel.

Voorts verklaart hij, dat de gedachte, dat men verband zou hebben gelegd tussen de overplaatsing van de zetel van de Regering en de kwestie van de vrede, hem geheel nieuw is. In zijn gedachten is dit verband er nooit geweest en hij ziet nog niet in, welk verband dat zou kunnen zijn, tenzij men meende, dat men van Indië uit gemakkelijker vrede zou kunnen maken, zonder medewerking van de geallieerden, dan in Londen.

Hij heeft bij de telegrammenwisseling en de besprekingen met de heren *van Kleffens* en *Welter* niet de indruk gehad, dat de kwestie van de zetelverplaatsing een zaak was, die men zou kunnen stellen in het kader van „minder sterk in zijn schoenen staan ten aanzien van de oorlogvoertig”.

Het trekt nu voor het eerst zijn aandacht, dat deze beide punten in zijn telegram ¹⁾ van 30 September 1940, dat een antwoord was op bovenvermelde persoonlijke brief van de heer *Welter*, staan. Hij kan alleen gissen, hoe het komt, dat in dit telegram beide punten (de

¹⁾ Bijlage 129.

verplaatsing van de Regeringszetel en de vrede) behandeld worden. Hij veronderstelt, dat de heer *Welter* in die persoonlijke brief eerst nog eens een woordje heeft geschreven over de zetelverplaatsing en verder heeft gezegd: nu wil ik u vragen, hoe denkt u over de vrede. Anders begrijpt hij niet, waarom hij in het telegram zou zeggen: „Ik merk op, primo....., enz.". In ieder geval zijn het voor hem afzonderlijke dingen geweest.

Wat de verdere inhoud van het telegram betreft, moet men wel in aanmerking nemen, dat hij in Indië van de verhoudingen in Europa betrekkelijk slecht op de hoogte was. Hij wist in die tijd wel uit krantenberichten, dat er hier en daar pogingen werden gedaan om aan de oorlog een einde te maken.

Hij gelooft, dat er kort tevoren aan Duitse kant het inzicht en de erkenning schijnen te zijn gekomen, dat de luchtaanvallen op Londen niet het gewenste resultaat hadden opgeleverd en er uitspraken kwamen in de richting: zouden wij er niet een einde aan maken?

In deze gedachte heeft hij een en ander gezien, speciaal antwoordende op de vraag, hoe de belangen van Indië in het groter verband lagen. Hij herinnert zich, dat hij een ogenblik heeft gedacht: kan ik wel een telegram sturen als dit, dat zoveel zegt, gezien het betrekkelijk weinige dat ik van de situatie weet en gezien het beperkte van de vraag. Maar het leek hem beter die vraag te beantwoorden in een ruimer kader. Zo is het telegram ontstaan.

De heer *Michiels van Verduynen* meent, dat het vraagstuk van de verplaatsing van de zetel van de Regering niet in het zelfde kader mag worden gesteld als de moeilijkheden, die er in de zomer van 1940 zijn geweest met de heer *de Geer*, zoals b.v. diens poging om een compromisvrede met Duitsland te sluiten. Het ene probleem had met het andere niets te maken. zij waren volkomen gescheiden.

De heer *Michiels van Verduynen* heeft betrekkelijk buiten deze zaak gestaan, maar het voornaamste, dat hij zich nog heel goed herinnert, is, dat het juist voor onze evacuë-regering op dat ogenblik van zeer groot belang scheen, dat de Nederlandse Regering ook inderdaad van uit Nederlands territorium zou spreken.

Uit de archieven van de inmiddels overleden oud-Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *H. van Boeyen*, werden de commissie enkele stukken verschaft, op het vraagstuk van de zetelverplaatsing betrekking hebbende.

In de hiervóór reeds vermelde nota van de heer *Albarda*¹⁾ van 16 Januari 1941 wordt in de aanvang verwezen naar het memorandum van de Gouverneur-Generaal, dat Dinsdag tevoren (14 Januari) door de Minister-President ter tafel was gebracht.

Onder de stukken van de heer *van Boeyen* bevindt zich het afschrift van een samenvattende nota over de vestiging van de Nederlandse Regering in Nederlandsch-Indië, welke, blijkens een begeleidend schrijven, in de op Dinsdag (14 Januari 1941) gehouden Ministerraadsvergadering werd besproken. Het begeleidend schrijven d.d. 16 Januari 1941 is afkomstig van de Minister-President.²⁾

De heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* herinnert zich van zijn memorandum, dat hij daarin heeft uiteengezet, dat het een abnormale situatie zou zijn om souvereiniteit en territorium te scheiden, dat de gastvrijheid, die de Regering te Londen genoot, toch wel was een gastvrijheid bij gastheren, die belang hadden bij onze daden, dat het voor de band tussen Nederland en Indië van belang zou zijn, dat de overgang plaats had en dat deze op de bevoking van Indië bepaald een galvaniserende werking zou hebben (het staat hem vaag voor de geest, dat die term er in staat).

In het in het bezit van de commissie gekomen afschrift van de bovenvermelde, uit de stukken van de heer *van Boeyen* afkomstige, samenvattende nota, welke in de vergadering van de Ministerraad van 14 Januari 1941 is besproken, komen de zelfde gedachten naar voren, terwijl daarin tevens te vinden is de door de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* aangegeven typerende uitdrukking en wel in deze woorden: „De persoonlijke aanwezigheid van Hare Majesteit zou een galvaniserende invloed uitoefenen en van moeilijk te overschatten staatkundige betekenis zijn."

Door deze aanwijzingen wordt het zeer waarschijnlijk, dat deze samenvattende nota identiek is met het door de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* als memorandum aangeduide geschrift.

In deze nota worden voor de vestiging van de Nederlandse Regering in Indië de volgende argumenten aangevoerd. Door deze vestiging zou de band tussen Regering en het door haar bestuurd gebied hersteld worden. De Regering zou ophouden balling te zijn, waardoor zij vrij en ongecontroleerd zou zijn in haar buitenlandse verkeer, Zij zou steviger staan, ook tegenover de Britse bondgenoot, zowel in oorlog als bij vrede. Na Nederland's bevrijding zou zij terugkeren niet gebracht door de overwinnaar, maar zich begevend van het ene Rijksdeel naar het andere; zij zouden steun ontnemen aan de ook in Indië veld winnende zienwijze, dat het Koninkrijk nimmer meer als wezen-

37201 (*Michiels van Verduynen*)

¹⁾ Bijlage 127.

²⁾ Bijlage 130.

28960 (*Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*)

lijk zelfstandige Staat met eigen buitenlands beleid te midden der natien zal staan, maar goed zal doen, zich blijvend in Britse hoede te stellen.

Een tweede reeks van argumenten heeft betrekking op de verhoudingen binnen het Rijksverband, waarbij het beraad over de veranderingen, die onvermijdelijk in de staatsrechtelijke structuur van het Koninkrijk dienen te worden aangebracht, het hoofdmotief vormt.

Deze nota is op 17 en 18 Januari 1911 in de Ministerraad besproken, waarbij tevens de tegenargumenten, in de reeds vermelde nota van de heer *Albarda* neergelegd, in geding zijn gekomen.¹⁾

Uit de notulen van deze vergaderingen blijkt, dat de meningen van de Ministers inzake de wenselijkheid van de vestiging van de Regering in Nederlandsch-Indië tegenover elkaar bleven staan en dat tenslotte door de Minister van Buitenlandse Zaken een denkbeeld werd geopperd, dat aan beide opvattingen recht zou doen wedervaren, hetwelk hierin bestond, dat wel de Regering (kennelijk is hier bedoeld: het Kabinet) zich verplaatste, maar twee of drie Ministers in Londen bleven, b.v. bij toerbeurt.

Uit deze notulen blijkt ook, dat de Ministerraad na een tweede uitvoerige discussie nog niet tot een besluit dienaangaande was gekomen. Notulen van volgende vergaderingen van de Ministerraad, aan dit onderwerp gewijd, staan de commissie niet ter beschikking. Uit de verhoren is intussen gebleken, dat de eindconclusie geworden is, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zich gedurende korte tijd voor overleg naar Nederlandsch-Indië zouden begeven.

Het beeld, dat de commissie, op grond van de verhoren en aan de hand van de stukken, var. het verloop van zaken bij het vraagstuk van de eventuele verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië heeft gekregen, komt in grote trekken overeen met de onderscheiding in vier fasen, die zij reeds in de loop der verhoren had menen te kunnen maken.

Nadat het vraagstuk reeds op 24 Juni 1940 in de Ministerraad aan de orde is geweest, is er in de eerste helft van Juli door het Kabinet een meerderheidsbesluit (met de stemmen van de heren *Albarda*, *Bolkestein* en *van den Tempel* tegen) genomen, dat strekte tot verplaatsing van de gehele Regering naar Nederlandsch-Indië. Dit besluit kon niet tot uitvoering worden gebracht, omdat bleek, dat de gezondheidstoestand van H.M. de Koningin zich tegen het gaan naar Indië verzette.

Daarna — en blijkbaar ook daarvoor — is in discussie geweest de gedachte om tijdelijk een gedeelte van het Kabinet (w.o. de Minister-president) in Nederlandsch-Indië te doen vertoeven. In een telegram van 7 Augustus 1940 heeft de Gouverneur-Generaal, die wel voorstander was van de overkomst van de gehele Regering, daarover een afwijzend advies uitgebracht, waarna ook deze gedachte verder is blijven rusten.

In Januari 1941 is de zaak nog eens aan de orde gekomen, toen de Gouverneur-Generaal in een memorandum wederom de wenselijkheid van de overkomst van de gehele Regering naar Nederlandsch-Indië had bepleit. Dit memorandum kwam 14 Januari voor het eerst in de Ministerraad ter sprake.

Nadat de heer *Albarda* in een nota van 16 Januari dat memorandum had bestreden en nadat een en ander een onderwerp van uitvoerige beraadslaging in de vergaderingen van de Ministerraad van 17 en 18 Januari had uitgemaakt, bleek de tegenstand tegen de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië veel groter dan in de zomer van 1940. Tenslotte werd het resultaat, dat de Regering in Londen zou blijven, doch dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zich gedurende korte tijd voor overleg naar Nederlandsch-Indië zouden begeven, hetgeen in het voorjaar van 1941 dan ook geschied is.

Hoewel het vraagstuk van de verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië wel sterk het karakter draagt van thuis te behoren in de moeilijke en onzekere tijd van de zomer van 1940 en het stellig niet geheel los kan worden gezien van de toen nog bestaande onduidelijkheden in de doelstelling van de oorlogvoering, hebben in de overwegingen daaromtrent in het Kabinet ook andere aspecten een rol gespeeld, waarbij de wens als zelfstandige Regering op eigen territorium gevestigd te zijn wel als het belangrijkste kan worden beschouwd. Tenslotte heeft het daartegenover staande argument, dat men zich niet op deze wijze uit het centrum van de oorlogvoering, dat Londen was, behoorde te verwijderen, de doorslag gegeven.

Gezien in het licht van het verdere verloop van de oorlog — in het bijzonder in het licht van de samenwerking met de bondgenoten en van de bezetting van Nederlandsch-Indië — kan dit besluit niet anders dan zeer juist worden genoemd. Achteraf beschouwd is dit resultaat van de discussies eigenlijk vanzelfsprekend. Dat dit resultaat zo moeizaam is bereikt, is alleen te begrijpen, wanneer men een duidelijk inzicht heeft gekregen in de problematiek van de eerste oorlogsmaanden, toen men op velerlei gebied nog worstelde om de juiste weg te vinden.

XXV. Het ontslag van de heer de Geer

Na het intrekken van het compromisvoorstel, dat de Minister-President in de Ministerraad ter tafel had gebracht met de mededeling, dat hij zijn ontslag zou aanvragen, wanneer dit voorstel niet werd aangenomen, bleef, ondanks het feit, dat de heer *de Geer* zich tenslotte neergelegd had bij het afwijzende standpunt van zijn ambtgenoten, een tegenstelling bestaan tussen de opvattingen van de heer *de Geer* ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en die van de overgrote meerderheid van het Kabinet.

Achtere de Minister-President het zijn plicht al het mogelijke te doen, teneinde de ramp, die naar zijn mening van de voortzetting van de tweede wereldoorlog het gevolg zou zijn, te voorkomen door overleg tussen de oorlogvoerende partijen tot stand te brengen, de meerderheid van de Ministerraad was van gevoelen, dat, gezien het karakter van de Duitse agressor, deze mogelijkheid ten enenmale uitgesloten geacht moest worden. Naar haar mening immers zou een ontijdig staken der vijandelijkheden slechts betekenen, dat men de Duitse aanvallers een nieuw respijt zou verlenen, waardoor deze de gelegenheid zou hebben hun oorlogspotentieel zodanig te versterken, dat na verloop van tijd een nieuwe aanval met meer succes zou kunnen worden ondernomen. Volgens deze gedachtengang bestond er op dat ogenblik geen enkele mogelijkheid van Duitse zijde waarborgen te verkrijgen tot naleving van eventueel overeengekomen vredesafspraken. Dit verschil van inzicht tussen de Minister-President en de overige leden van het Kabinet op een zo essentieel onderdeel van het Regeringsbeleid moest tot gevolg hebben, dat de Minister-President ontslag werd verleend.

Alvorens een overzicht te geven van de verklaringen der getuigen betreffende de redenen voor dit ontslag wil de commissie in het kort de aandacht vestigen op de moeilijkheden, welke artikel 55 van de Grondwet bij het onderzoek van dit punt opleveren.

Het betreft hier het ontslag van een Minister. Nu is de commissie van oordeel, dat voor zulk een ontslag naar Nederlands staatsrecht steeds een andere Minister de verantwoordelijkheid draagt. Een ontslagbesluit draagt dan ook altijd naast de handtekening van H.M. de Koningin het contraseign van een Minister. Zo is dan ook het Koninklijk besluit¹⁾, houdende het ontslag van de heer *de Geer* gecontrasigneerd door de heer *Gerbrandy*. Onjuist acht de commissie dus de opvatting van de heer *Gerbrandy*, zoals deze is gebleken uit de op bladz. 14 van zijn memorandum afgedrukte Regeringsverklaring, afgelegd na de terugkeer van de heer *de Geer* naar Nederland, als zou naar goed Nederlands staatsrecht voor het ontheffen van een Minister van zijn ambt juist geen verantwoordingsplicht bestaan.

Artikel 55 der Grondwet brengt naar het oordeel der commissie mede „dat over het overleg tussen de draagster der Kroon en het Kabinet omtrent zulk een ontslag geen mededelingen mogen worden gedaan. Doet men dit wèl, dan betreft men Hare Majesteit de Koningin in een discussie, welke artikel 55 juist wil voorkomen.

De enige mededeling, welke de commissie in dit verband toelaatbaar acht, is deze, dat de Minister het vertrouwen van de Koningin verloren heeft. Het bezit van dit vertrouwen toch is de noodzakelijke voorwaarde voor een handhaving als Minister. Men moet hierbij het begrip „vertrouwen“ in staatsrechtelijke zin opvatten, d.w.z. in deze zin, dat de Koningin overtuigd is, dat de Minister in het algemeen belang werkzaam kan zijn, hetgeen ook moet inhouden, dat hij met de Volksvertegenwoordiging vruchtbaar kan samenwerken. Indien niet blijkt van een andere, werkelijk bestaande reden tot ontslag, b.v. dat de Minister wegens ziekte ontslag gevraagd heeft, moet worden aangenomen, dat verlies van vertrouwen in de bedoelde staatsrechtelijke zin tot het ontslag geleid heeft. Er kan dan geen bezwaar tegen bestaan, dit met zoveel woorden te constateren. Zulk een verlies van vertrouwen is in dat geval immers de noodzakelijke voorwaarde voor het verlenen van het ontslag en de aanwezigheid van die voorwaarde zou, ook al werd zij niet uitdrukkelijk genoemd, reeds blijken uit de ondertekening van het ontslagbesluit.

In zijn memorandum, op bladz. 8, heeft de heer *Gerbrandy* enkele dingen omtrent de gang van zaken bij het ontslag van de heer *de*

¹⁾ Bijlage 133.

Geer gepubliceerd, welke mededeling de commissie niet in overeenstemming acht met het beginsel van artikel 55 der Grondwet. Zij zal de heer *Gerbrandy* op deze weg niet volgen; naar haar inzicht mag zij dit niet. Zij moet zich dus ook onthouden van een oordeel over de vraag, of de voorstelling in het memorandum de juiste is. Indien zij over die voorstelling zwijgt, mag men daaruit dan ook niet afleiden, dat zij de weergave van de gebeurtenissen, welke door de heer *Gerbrandy* gegeven is, bevestigt. Het zal duidelijk zijn, dat het niet blijven binnen de grenzen van artikel 55 — zoals de commissie die ziet — bedenkelijk is, niet alleen omdat daardoor H.M. de Koningin in een debat over het Regeringsbeleid kan worden betrokken, doch tevens omdat datzelfde artikel 55 zich tegen het controleren en eventueel corrigeren van zulke mededelingen verzet. In het onderhavige geval klemt dit nog te meer, omdat de voorstelling van zaken, welke de heer *Gerbrandy* over het ontslag van de heer *de Geer* heeft gegeven op bladz. 8 van zijn memorandum, indien men haar vergelijkt met zijn mededelingen op bladz. 37 over de daarna gevolgde kabinetsformatie, aanwijzingen voor innerlijke tegenstrijdigheid inhoudt.

Thans kan de commissie overgaan tot de mededeling van hetgeen de Ministers uit het toenmalige Kabinet hebben verklaard betreffende de redenen voor het ontslag van de heer *de Geer* en betreffende de aanleiding daartoe.

Vooraf zij nog vermeld, dat de uittreksels ¹⁾ uit de notulen van de Ministerraad met betrekking tot de vergadering van 19 Augustus 1940 de mededeling bevatten, dat de Minister-President zijn plan om naar Zwitserland te gaan — teneinde vacantie te nemen — heeft laten varen, omdat hij vernomen heeft, dat de luchtverbinding Spanje—Zwitserland verbroken was.

De heer *van den Tempel* ziet als reden van het ontslag, dat de heer *de Geer* wankelmoedig was geworden en vooral, dat hij die wankelmoedigheid uitte in verband met zijn blijkbaar voornemen om het inleiden van onderhandelingen te bevorderen desnoods buiten de Engelsen om.

De heer *van den Tempel* herinnert zich niet meer, dat de heer *de Geer* als Minister-President naar Zwitserland wilde gaan, en ontkent derhalve, dat zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan op het laatste moment nog een rol gespeeld heeft bij zijn ontslag. Naar zijn mening vond het aftreden zijn grond in de houding, die de heer *de Geer* toen begon aan te nemen. Als de hoofdredenen beschouwt de heer *van den Tempel*, dat de heer *de Geer* als Minister-President niet meer paste in een Kabinet, waarvoor het meer en meer duidelijk werd, dat de oorlog tot het uiterste moest worden voortgezet. Er was een grens, toen bleek, dat het gevaar dreigde, dat de heer *de Geer* via de Scandinavische landen besprekingen zou inleiden met Duitsland. Zijn aanblijven was toen natuurlijk onmogelijk.

De werkelijke reden van het ontslag van de heer *de Geer* is volgens de heer *Bolkestein*, dat deze, gegeven zijn defaitistische houding in de zomer van 1940 het vertrouwen van de Koningin had verloren. Dit is acuut geworden in de eerste plaats door het gemis aan vertrouwen, dat ontstaan is door de besprekingen over het verplaatsen van de Regeringszetel naar Indië en in de tweede plaats door het feit, dat hij de wens had te kennen gegeven naar Zwitserland te gaan.

Er was grote oppositie tegen, dat de heer *de Geer* dit zou doen. De heer *Bolkestein* herinnert zich zeer goed, dat, toen de heer *de Geer* zich tijdens de bespreking liet ontvallen: „Als een van u soms wil meegaan, dan vind ik dit ook goed”, de heer *Gerbrandy* zeide: „Dan ga ik mee”. Na afloop der vergadering gaf de heer *Gerbrandy* de heer *Bolkestein* deze uitleg van zijn woorden: „Ik moet toch oppassen, dat hij weer terugkomt.”

De heer *Bolkestein* herinnert zich, dat hij toen persoonlijk dacht, althans de vrees bij zich voelde opkomen: „zou de heer *de Geer* wel weer terugkomen?”

De heer *Dijxhoorn* verklaart, dat men de heer *de Geer* in dit Kabinet niet kon gebruiken, want niemand kon met zijn opvattingen instemmen. In laatste instantie heeft zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan de doorslag gegeven. Ook hij herinnert zich, dat de heer *Gerbrandy* toen, kennelijk met de bedoeling om een beetje op hem te passen, gezegd heeft: „Dan ga ik met U mee”.

De eigenlijke reden van het aftreden van de heer *de Geer*, zo verklaart de heer *Albarda*, was het gemis aan overeenstemming tussen de heer *de Geer* en de andere Ministers en tussen de heer *de Geer* en de Koningin. Gezondheidsredenen werden natuurlijk genoemd, omdat de werkelijke reden moeilijk in een communiqué of iets dergelijks zou zijn te omschrijven.

Het voornemen van de heer *de Geer* om met vacantie naar Zwitserland te gaan heeft, dunkt hem, er wel zeer toe medegewerkt. Ook de heer *Albarda* maakt melding van de meergenoemde opmerking van de heer *Gerbrandy*.

¹⁾ Bijlage 134.

8582 (*van den Tempel*)

8583 (*van den Tempel*)

7322 (*Bolkestein*)

7325 (*Bolkestein*)

7453 (*Dijxhoorn*)

7872 (*Albarda*)

7997 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* is van mening, dat de positie van de heer *de Geer* te Londen onhoudbaar was geworden. Het is een onhoudbare toestand als men een Minister-President heeft, die enige malen een zo essentieel voorstel in de Ministerraad doet, dat door geen van de collega's gesteund wordt. Dat het voornemen van de heer *de Geer* om naar Zwitserland te gaan, de aanleiding tot het ontslag geworden is, herinnert de heer *van Rhijn* zich niet met zekerheid, maar het was een onprettige geschiedenis. Het is niet zo geweest, dat de heer *de Geer* zei: „Ik wil met vakantie naar Zwitserland gaan” en dat de andere Ministers toen zeiden: „Dat kan natuurlijk niet” en dat daarmee de zaak van de baan was. De heer *de Geer* heeft op alle mogelijke manieren getracht aannemelijk te maken, dat het toch eigenlijk volkomen logisch was. Er waren drieërlei bezwaren tegen: in de eerste plaats, dat hij in zo'n tijd niet te missen was als Minister-President; in de tweede plaats de kans, dat hij niet meer terug zou kunnen komen, want Zwitserland was niet zo goed gezind jegens Nederland en in de derde plaats: wat moest het Nederlandse volk wel denken van een Minister-President, die in zo'n tijd met vakantie gaat naar Zwitserland?

8123 (*Welter*)

Met betrekking tot de reden van het ontslag van de heer *de Geer* verklaart de heer *Welter*, dat dit de persoonlijke verhouding van de heer *de Geer* tot de Koningin raakt en dat hij er de voorkeur aan zou geven zich ten aanzien van deze vraag te verschonen.

8249 (*Gerbrandy*)

Op de vraag aan de heer *Gerbrandy* welke eigenlijk de reden van het ontslag van de heer *de Geer* was luidde het antwoord: zijn verzoek om ontslag. Dat het voornemen naar Zwitserland te gaan, de druppel was, die de emmer deed overlopen, is volgens de heer *Gerbrandy* wat sterk gezegd. Het ziekteproces kwam eigenlijk tot een crisis; zo is het feitelijk. Overigens erkent de heer *Gerbrandy*, dat de hoofdreden ook naar zijn mening wel hierin was gelegen, dat de reeks feiten, die zich tijdens het Minister-Presidentschap van de heer *de Geer* in Londen heeft voorgedaan, alsmede diens persoonlijke instelling, hem voor het Minister-Presidentschap in die tijd minder geschikt bleken te doen zijn.

De heer *Gerbrandy* heeft indertijd het ontslag van de heer *de Geer* gecontrasigneerd en neemt ook thans de verantwoordelijkheid daarvoor op zich.

8545 (*de Geer*)

De heer *de Geer* zelf verklaart, dat de reden van zijn ontslag formeel geweest is zijn gezondheidstoestand; op verzoek van de Koningin is het zo gepubliceerd. Verder is de gehele procedure iets, waarover hij niet kan spreken. Zijn voorstel om met vakantie naar Zwitserland te gaan, ziet hij thans als formeel; meer aanleiding dan oorzaak.

8550 (*de Geer*)

De heer *de Geer* wil aanvaarden, dat de zakelijke achtergrond, die tot zijn ontslag geleid heeft, was gelegen in het feit, dat in het Kabinet de opvatting de overhand begon te krijgen, dat van Nederlandse zijde het standpunt van oorlogvoeren tot het bittere einde moest worden ingenomen en dat dientengevolge de representant van een andere opvatting niet meer de leiding behoorde te hebben van het Kabinet. Hij wil er alleen tegen op komen, dat hetgeen zijn opvatting wordt genoemd iets te maken heeft gehad met een andere opvatting omtrent het Duitse regime. Dat was het bij hem niet, maar de vrees voor een wereldcatastrophe.

12097 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens* verklaart, dat de reden van het ontslag van de heer *de Geer* was, dat hij zei, dat hij er mee ophield; hij kon er zich niet mee verenigen. De heer *de Geer* wilde van de algemene verantwoordelijkheid, die hem drukte, af.

Naar het gevoel van de heer *van Kleffens* was de reden van zijn aftreden wel, dat hij niet de geschikte man was om onder die omstandigheden het Nederlandse Kabinet te leiden. Het feit, dat de heer *de Geer* met vakantie naar Zwitserland wilde gaan, vonden de Ministers allen heel bedenkelijk, en zij vertrouwden dat niet helemaal.

12308 (*Steenberghe*)

De heer *Steenberghe* verklaart, dat de officiële reden, die de Ministers vernomen hebben, de mededeling was van de Koningin — en hij gelooft, dat dat ook constitutioneel was —, dat Zij geen vertrouwen meer in het beleid van de Minister-President had. Hij bevestigt, dat het hierop neerkwam, dat de heer *de Geer* absoluut de juiste ligging miste voor de dingen, die toen aan de orde waren, hetgeen het onmogelijk maakte, dat een man van zijn instelling leider kon zijn van een Regering, die de oorlog verder had voort te zetten. De heer *Steenberghe* kan zich niet herinneren, of het plan van de heer *de Geer*, zijn vakantie in Zwitserland te gaan doorbrengen, hierbij een rol heeft gespeeld.

Naar het oordeel van de commissie was het bij K.B. van 3 September 1940 aan de heer *de Geer* verleende ontslag het logische gevolg van het feit, dat in de hieraan voorafgegane tijd meer en meer gebleken was, dat samenwerking tussen de heer *de Geer* en de andere

leden van de Regering niet meer mogelijk was. Zijn besluit in Augustus 1940 om met vakantie naar Zwitserland te gaan mag misschien de onmiddellijke aanleiding tot het ontslag geweest zijn, hoofdzaak was, dat in het Kabinet steeds meer de opvatting, dat de oorlog tot het bittere einde moest worden voortgezet, als de enig mogelijke werd beschouwd, zodat voor een representant van een andere opvatting daarin geen plaats meer was en deze zeker niet de leiding daarvan kon hebben.

XXVI. *Het optreden van de heer Gerbrandy als Minister-President*

Na de ontslaanvraag van de heer *de Geer* als Minister van Algemene Zaken a.i. en van Financiën, stelden alle Ministers hun portefeuilles ter beschikking en werd de formatie van een nieuw Kabinet door H.M. de Koningin aan de heer *Gerbrandy* opgedragen.

In verband met het optreden van de heer *Gerbrandy* als Minister-President heeft de commissie aan alle leden van het Kabinet de vraag gesteld of in Nederlandse kringen in Londen de heer *Gerbrandy* toen algemeen gezien werd als de aangewezen man voor het Minister-*Presidentschap* van een Kabinet, dat de oorlog verder had te voeren.

8587 (*van den Tempel*)

De heer *van den Tempel* verklaart, dat daar eigenlijk niet veel over gesproken is. Hij voegt er aan toe, dat voorzover hem bekend de heer *Gerbrandy* door de Kroon tot Minister-president is benoemd buiten enig overleg met anderen, behalve misschien met de naaste kring om het Hoofd van de Staat.

Nadat de commissie uitdrukkelijk had gesteld, dat zij niet in de vraag wilde treden van de aanwijzing van de Kabinetsformateur, daar dit een daad is, die in het Nederlandse Staatsrecht tot de uitsluitende bevoegdheid van de drager van de Kroon behoort, doch dat zij zich slechts bezig wilde houden met de vraag, of de heer *Gerbrandy* in September 1940 reeds die positie bezat, dat hij algemeen of vrij algemeen werd beschouwd als de aangewezen Minister-President, die het Nederlandse Kabinet in de oorlog verder zou moeten leiden, zegt de heer *van derz. Tempel* deze laatste vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Het was voor de Ministers natuurlijk ook een verrassing, dat hij benoemd werd.

8594 (*van den Tempel*)

Voorts denkt de heer *van den Tempel* niet, dat de heer *Gerbrandy* zelf de opinie had, dat hij toen reeds een zodanige positie had, dat men hem eigenlijk reeds als de aangewezen man beschouwde. De heer *Gerbrandy* heeft zich tegen hem ook in die geest uitgelaten.

7327 (*Bolkestein*)

De heer *Gerbrandy* werd volgens de heer *Bolkestein* toen in het algemeen niet gezien als de aangewezen man voor het premierschap. Zijn persoonlijke mening in die tijd was, dat de vraag tot de heer *van Kleffens* gericht zou zijn geworden. Hij weet, dat de overweging waarom dat niet gebeurd is, deze is geweest, dat men vond, dat een Minister van Buitenlandse Zaken in die tijd zo bezet was met werk, dat hij niet tezelfdertijd Minister-President kon zijn.

7456 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* zegt, dat sommige heren zich hogelijk hebben verwonderd, dat de heer *Gerbrandy* aangezocht werd om een Kabinet te formeren. Het heeft hem persoonlijk verbaasd. Hij had gedacht, dat een ander zou worden aangezocht.

7875 (*Albarda*)

De heer *Albarda* merkt op, dat het Kabinet hieromtrent geen advies heeft uitgebracht. Misschien was het voor sommigen wel en voor hem zelf was het zeker een verrassing, dat de heer *Gerbrandy* toen als Minister-president optrad. De heer *Gerbrandy* was er zelf zeer door verrast en hij heeft andere Ministers zeer ernstig geraadpleegd over de vraag of hij het wel zou aannemen. Men kan niet zeggen, zo verklaart de heer *Albarda* nader, dat hij daarnaar gedongen en het met beide handen aanvaard heeft. Nadat de heer *Gerbrandy* er zeer ernstig over gedacht en gesproken had, heeft hij het als plicht aanvaard.

8001 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* is van mening, dat de heer *Gerbrandy* toen in Londen nog niet werd beschouwd als de aangewezen Minister-President. Daar was toen nog niet zo een vaste opinie over, want er waren er ook wel, die vonden, dat Minister *van Kleffens* meer a aangewezen persoon was. Het was voor hem geen verrassing, dat de heer *Gerbrandy* als zodanig optrad, daar deze zich op allerlei terrein verdienstelijk had gemaakt, bijv. op het gebied van de radio. De heer *Gerbrandy* toonde telkens actief te kunnen optreden.

8125 (*Welter*)

De heer *Welter* kan niet zeggen, dat de positie van de heer *Gerbrandy* toen reeds van die aard was, dat men hem vrij algemeen beschouwde als de aangewezen leider van een nieuw Kabinet. De heer *Gerbrandy* vond dat zelf ook niet en het heeft hem een grote strijd gekost dit te aanvaarden, voegt de heer *Welter* er aan toe. De heer *Gerbrandy* heeft alle mogelijke moeite gedaan om zich er aan te onttrekken. Hij zag er werkelijk erg tegen op en hij heeft dit ook ronduit gezegd tegen zijn collega's.

8275 (<i>Gerbrandy</i>)	De heer <i>Gerbrandy</i> verklaart, dat hij er natuurlijk niet over gemijmerd had om Minister-President te worden. Hij is begonnen met te weigeren en heeft, na overleg met de collega's, die pressie op hem uitoefenden, gezegd: het moet.
12104 (<i>van Kleffens</i>)	Met betrekking tot het optreden van de heer <i>Gerbrandy</i> als leider van het nieuwe Kabinet zegt de heer <i>van Kleffens</i> , dat men het de meest geschikte oplossing vond. Ook hij heeft de indruk van de heer <i>Gerbrandy</i> gekregen, dat het voor hem zelf een verrassing was. De heer <i>Gerbrandy</i> is nog eens bij hem geweest om hem te vragen of hij geen Minister-President wilde zijn. De heer <i>van Kleffens</i> heeft toen gezegd: neen, zeker niet, want hij had zich nooit op het terrein van de binnenlandse politiek bewogen. Hij had genoeg aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken alleen.
12314 (<i>Steenberghe</i>)	Op de vraag of de heer <i>Gerbrandy</i> toen in Eonden reeds algemeen gezien werd als de aangewezen premier voor het nieuwe Kabinet, antwoordt de heer <i>Steenberghe</i> : neen. De benoeming van de heer <i>Gerbrandy</i> was tot op zekere hoogte een verrassing voor de heer <i>Steenberghe</i> .
25970 (<i>Beelaerts van Blokland</i>)	Wat de positie van de heer <i>Gerbrandy</i> betreft, verklaart de heer <i>Beelaerts van Blokland</i> , dat deze de aangewezen man was om met de leiding te worden belast.
1) Bijlage 135.	Met betrekking tot de Kabinetsformatie van September 1940 had de commissie kennis gekregen van een stuk ¹⁾ , dat men zou kunnen noemen een concept-program voor het eerste Kabinet- <i>Gerbrandy</i> . Dit stuk is gedateerd 1 September 1940. Daarin heet het: <p>„Voor een regeering, die <i>tijdelijk</i> in Londen zetelt en daar voorloopig wel zal blijven teneinde datgene te bereiken, wat binnen de gestelde grenzen mogelijk is, <i>maar die bij terugkeer in Nederland onvoorwaardelijk de portefeuilles ter beschikking stelt</i>, teneinde een Kabinetsformatie, als na die terugkeer door de eischen van dat oogenblik geboden, mogelijk te maken, bestaat geen reden tot het hebben van een eigenlijk gezegd regeeringsprogramma.”</p> <p>Daarna volgt een vermelding van de hoofdpunten, „teneinde”, zo heet het in het stuk „zich een oogenblik scherp te realiseren, welke taken door de oorlogsomstandigheden van thans om vervulling roepen”.</p> <p>De punten zijn:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1°. Voortzetting der buitenlandsche politiek als tot heden. 2°. Beschikbaarstelling, met inachtneming van de belangen van het onbezette deel des Koninkrijks, van alle middelen en krachten tot het voortzetten van den oorlog ter herwinning van de volstreekte vrijheid en onafhankelijkheid des lands en ter bereiking van de best mogelijke resultaten bij den vrede, zulks met behulp van de bondgenooten, met name van Engeland. <p>Hierbij:</p> <ol style="list-style-type: none"> a. Weermacht in Engeland en elders opvoeren tot die hoogte, die met onze middelen en positie strookt. b. Mobiel maken van financieele en economische hulpbronnen (hierbij de goudkwestie). c. Krachtige verdediging en voorbereiding daartoe van Nederlandsch-Indië. d. Zorg voor Nederlanders (waaronder ook de z.g. geïnterneerden) in Engeland en in het algemeen in het buitenland. e. Materieele zorg voor onze bevolking direct ca den oorlog. f. Zich permanent op de hoogte houden van de mogelijkheden en noodzakelijkheden van een nieuwe orde van zaken t. o. v. Nederland in Europa en in de wereld. g. Klaar financieel beheer. <p>Het stuk was de commissie verstrekt door de heer <i>van den Tempel</i>, die met potlood bij punt <i>e</i> de aantekening had gemaakt, dat de door hem aangebrachte wijziging in <i>e</i> luidde: „Voorbereidingen en organisatie van tijdens en direct na den oorlog aan onze bevolking te verlenen materieele hulp.”</p> <p>In zijn verhoor verklaart de heer <i>van den Tempel</i>, dat de potlood-aantekening inderdaad een amendement van hem is. Hij kan overigens niet met volledige zekerheid zeggen of men met dit stuk in September 1940 in zee is gegaan. De heer <i>van den Tempel</i> gelooft wel, dat dit stuk gebruikt is als een program, dat het iets meer geworden is dan een concept en dat de wijziging geaccepteerd is, maar hij kan niet zeggen, dat het program later zo een rol heeft gespeeld.</p> <p>Naar aanleiding van het door de heer <i>van den Tempel</i> overgelegde waarschijnlijk concept-program van de heer <i>Gerbrandy</i> dd. 1 September 1940 verklaart de heer <i>Gerbrandy</i>, dat hem de woorden concept-program iets te sterk lijken. Hij heeft wel iets op papier gezet en, dit stuk herlezend, krijgt hij de herinnering aan iets dergelijks. De heer <i>Gerbrandy</i> heeft overleg gepleegd met Ministers, na</p>
25876 (<i>van den Tempel</i>)	
29623 (<i>Gerbrandy</i>)	

1) Vgl. ook bijlage 82.

punten op papier gezet te hebben en nadat hij in overleg met de heer *van Boeyen* gezegd had: „Je hoeft daarvan niet al te veel omslag te maken om een program te hebben, als je het maar met elkaar eens bent. Het is de houding inzake de oorlog, die beslissend is". Het is in formele zin iets te sterk om te zeggen, dat dit zijn program geweest is. Dit stuk is echter van hem en behoort thuis in de tijd van September 1940. 1)

Een groot aantal Ministers is blijkens hun voor de commissie afgelegde verklaring verrast geweest, dat de opdracht tot formatie van een nieuw Kabinet aan de heer *Gerbrandy* werd gegeven.

De commissie werd daarbij getroffen door de opmerking van enkele Ministers, die, zonder dat zij daarvan bepaald een verwijt maakten, niettemin de aandacht er op vestigden, dat zij er van tevoren niets van geweten hadden, noch er over waren geraadpleegd. In normale omstandigheden pleegt het in Nederland niet te gebeuren, dat de formateur zich wendt tot de Ministers van een demissionair Kabinet of tot een aantal leden daarvan om zich te vergewissen van hun opvattingen over de vraag of hij de opdracht zal aanvaarden. Doch in de Londense omstandigheden lagen de verhoudingen wel enigszins anders. De gewone adviseurs van de Koningin waren voor een deel afwezig. Slechts de vice-president van de Raad van State was van deze adviseurs een der weinigen, die nog kon optreden. Bovendien waren de Ministers van het eerste Kabinet in Londen tot hun ambt geroepen in 1939 op een wijze, waarvan vaststaat, dat zij de instemming had van de Volksvertegenwoordiging. Men zou daarom kunnen zeggen, dat zij te Londen, bij het wegvallen van de volksvertegenwoordiging, iets meer representeerden dan Ministers in Nederland onder normale omstandigheden in politiek opzicht plegen te vertegenwoordigen.

De vraag zou dus gesteld mogen worden, of misschien onder die bijzondere omstandigheden deze Ministers, die voor een groot gedeelte personen waren, die in het staatkundige leven van Nederland een belangrijke rol hadden gespeeld, een dusdanige positie hadden, dat althans de Kabinetsformateur, voordat hij tot een beslissing kwam over de aanvaarding van de hem verleende opdracht, met hen contact zocht. Vooral, omdat de kring van mensen, bij wie hij advies kon inwinnen, te Londen zeer beperkt was. De commissie meende uit de uitlatingen van sommige Ministers te kunnen opmaken, dat dezen iets gevoelden voor de opvatting, dat in de Londense omstandigheden meer rekening had moeten worden gehouden met hun opvattingen en dat dit voor de goede verhouding en voor het verloop van zaken in het algemeen van belang had kunnen zijn.

Teneinde een inzicht in deze kwestie te verkrijgen, heeft de commissie jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland*, vice-president van de Raad van State als deskundige gehoord. Deze werd als zodanig de vraag voorgelegd of het al dan niet wenselijk zou zijn geweest, dat in de bijzondere Londense omstandigheden de Kabinetsformateur bij zijn formatie zich vergewist had van de opvattingen van het demissionaire Kabinet, althans van die van een aantal leden daarvan.

De heer *Beelaerts van Blokland* bevestigt, dat men in de bijzondere Londense omstandigheden in theorie wel van een consultatie, als hier bedoeld, had kunnen uitgaan, doch het is voor hem de vraag of het in de praktijk veel resultaat zou hebben opgeleverd. Overigens is de heer *Beelaerts van Blokland* overtuigd, dat de heer *Gerbrandy* wel met verschillenden van zijn collega's zal hebben gesproken.

Op de vraag, of een ruimere consultatie in de bijzondere Londense omstandigheden al of niet wenselijk was, waarbij de Kroon geheel buiten beschouwing blijft, maar de zaak aldus wordt gesteld, of het niet voor de hand had gelegen, dat de Kabinetsformateur c.q. de toekomstige Minister-President overleg had gepleegd of contact had opgenomen met de leden van het demissionaire Kabinet, omdat dezen toch eigenlijk behoorden tot de weinige personen in Londen, die als politieke figuren, voortgekomen uit de belangrijke politieke stromingen in het Nederlandse volk, konden worden beschouwd, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat dit indertijd gebeurd is. Hij heeft overleg gepleegd met verschillende heren, die toen Minister waren, omdat hij bezwaar had om Minister-President te worden. Verschillende Ministers uit het demissionaire Kabinet hebben hem gezegd: nu moet het, je kunt het niet langer weigeren, je moet het Kabinet formeren.

Overleg met andere leden van het Kabinet over de wijze, waarop in de vacatures in het Kabinet zou moeten worden voorzien, heeft, zo verklaart de heer *Gerbrandy*, altijd plaats gevonden zonder uitzondering, maar niet met alle Ministers.

Blijkens de hierboven vernielde verklaringen van de heren *Albarda* en *van Kleffens* heeft de heer *Gerbrandy* over de vraag, of hij het Minister-Presidentschap zou aanvaarden, in ieder geval sommige van de Ministers van het demissionaire Kabinet geraadpleegd.

25970 e.v. (*Beelaerts van Blokland*)

29628 (*Gerbrandy*)

7875 (*Albarda*)
12104 (*van Kleffens*)

XXVII. De terugkeer naar Nederland van de heer de Geer

Ten aanzien van het in het Enquêtebesluit van de Tweede Kamer der Staten-Generaal onder e genoemde punt luidende: „De aan jhr. de Geer verstrekte opdracht voor zijn reis naar Nederlandsch-Indië en het falen daarin, alsmede de wijze, waarop hij naar Nederland heeft kunnen terugkeren", heeft de commissie in de inleiding van dit deel van haar verslag er reeds op gewezen, dat er met betrekking tot de daden van deze voormalige Minister-President — met het oog op wiens proces een uitgebreid gerechtelijk onderzoek heeft plaats gehad, waarvan de stukken ter beschikking van de commissie zijn gesteld — voor haar een geheel andere gedragslijn heeft bestaan dan die, welke gevolgd wordt in een strafrechtelijk vooronderzoek. In dit hoofdstuk zal derhalve niet getreden worden in de strafrechtelijke beoordeling van die daden, waarover een onherroepelijke rechterlijke uitspraak bestaat. Voorzover deze daden echter politieke aspecten bezitten, kunnen zij niet geheel buiten beschouwing blijven.

¹⁾ Na-oorlogse Rechtspraak, 1947, no. S90 (blz. 369 e.v.).

Tor goed begrip der feiten laat de commissie hier uit de sententie dd. 23 Mei 1947 van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam ¹⁾ in de zaak-de Geer de bewezenverklaring volgen.

Het Bijzonder Hof is tot de overtuiging gekomen en acht wettig bewezen: „dat verdachte in Europa als Nederlander in de zin van art. 83 Sr., in het tijdvak gelegen tussen 10 Mei 1940 en 1 Jan. 1943 opzettelijk gedurende de tijd van de op 10 Mei 1940 aangevangen oorlog van Duitsland tegen Nederland — nadat hij als voorzitter van de Raad van Ministers van het Koninkrijk der Nederlanden ter uitvoering van een besluit van die Raad om de Nederlandse Regering naar Engeland over te plaatsen en vandaar uit de oorlog tegen Duitsland voort te zetten, op 13 Mei 1940 met de alstoen nog niet naar Engeland vertrokken leden van die Raad naar Engeland was gegaan en te Londen het Nederlandse Regeringscentrum had gevormd, en vervolgens op 3 September 1940 als Minister en daardoor ook als voorzitter van de Ministerraad was afgetreden, en nadat hij zich omstreeks 5 Nov. 1940 van uit Engeland naar Portugal had begeven — voor welke reis de Nederlandse Regering te Londen hem de nodige faciliteiten had verleend, omdat hij bij monde van de Nederlandse Minister van Koloniën een Regeringsopdracht had ontvangen om zich op 's Rijks kosten naar Nederlands-Indië te begeven, ten einde aldaar zich op de hoogte te stellen van de financiële toestand van het gebiedsdeel in samenhang met die van het Rijk in Europa, zoals deze toestand zich onder de invloed der oorlogsomstandigheden bezig was te ontwikkelen en om daarbij meer in het bijzonder vraagstukken te onderzoeken, welke bij herstel van de onafhankelijkheid van het moederland op het gebied van de Overheidsfinanciën in beide delen van het Koninkrijk zouden rijzen en ten einde van zijn bevindingen dienaangaande rapport uit te brengen — en omdat verdachte deze opdracht had aanvaard en te kennen had gegeven, dat hij zich via Portugal naar Nederlandsch-Indië zou begeven,

1. omstreeks Febr. 1941 in strijd met de hem uitdrukkelijk kenbaar gemaakte wil van de wettige Regering in Londen, doch met toestemming van de Regering van Duitsland — met welk land Nederland alstoen in oorlog was — zich via Berlijn heeft begeven naar het door Duitsland bezette Nederlandse gebied en zich aldus heeft begeven in de macht van de vijand, waardoor bij de bevolking van het bezette Nederlandse gebied wel de indruk moest worden gewekt, dat een zo gezaghebbend persoon als de gewezen Minister-President van het Koninkrijk der Nederlanden in een verdere voortzetting van de strijd geen heil meer zag en bij de bondgenoten van Nederland in de gemeenschappelijke oorlog tegen Duitsland wel twijfel moest worden gewekt aan de vastbeslotenheid van het Nederlandse volk om de oorlog tegen Duitsland voort te zetten en aan de betrouwbaarheid van Nederland als bondgenoot der Geallieerde Mogendheden, en vervolgens

2. in April 1942 — in de tijd, waarin in Nederland de vrije meningsuiting door de bezettende macht aan banden was gelegd, en alleen datgene openlijk kon worden gepubliceerd wat de vijand wel-

gevallig was of door hem werd geduld — met toestemming van de Duitse autoriteiten en van het door Nederlandse nationaal-socialisten geleide Departement van Volksvoorlichting in Nederland heeft doen verschijnen en aldaar heeft doen verspreiden een door hem geschreven brochure, getiteld: „De Synthese in den Oorlog”, van welke brochure de tekst tevoren door de Duitse autoriteiten was goedgekeurd, in welke brochure — op grond van een door de schrijver veronderstelde synthese lussen de bij de beide oorlogvoerende partijen levende geachten, dat na de oorlog de afzonderlijke staten zich in een groter verband zouden moeten groeperen en daarbij politiek en economisch in mindere mate zelfstandig zouden worden — werd aangedrongen op samenspreking en overleg ter beëindiging van de oorlog tussen de Geallieerde mogendheden en Duitsland, welk laatste land zich beschouwde als exponent en promotor van de nationaal-socialistische revolutie, van welke revolutie de ideologische grondslagen in lijnrechte strijd waren met de ideologische grondslagen, waarop de Nederlandse staat berustte, en welk land bovendien de leiding over alle Germaanse volken voor zich opeiste en welk land zich alstoen nog in een strategisch gunstige positie bevond, waardoor het niet aanneemelijk was, dat dit land in werkelijkheid bereid zou zijn om de door Duitsland in gemelde oorlog nagestreefde strategische politiek en ideologische doelstellingen in ook maar enigszins belangrijke mate prijs te geven, en in welke brochure werd betoogd, dat de rede van de Fuhrer van het Groot-Duitse-Rijk van 19 Juli 1940 alle aanleiding gaf tot zulk een samenspreking en overleg, zulks hoewel verdachte bekend was, dat de wettige Nederlandse regering in Londen, alsmede de Engelse regering een overleg en samenspreking op grond van deze rede hadden afgewezen en bovendien gebleken was, dat de Fuhrer van het Groot-Duitse-Rijk *Adolf Hitler* zich niet gebonden achtte ran internationale overeenkomsten, indien hij op een gegeven moment meende, dat het belang van Duitsland medebracht, dat deze overeenkomst niet langer werd nagekomen,

door al welke handelingen zowel afzonderlijk als in onderling verband en samenhang beschouwd, de innerlijke weerstand van de bevolking van het door Duitsland bezette Nederlandse gebied tegen het nationaal-socialistische Duitsland — de vijand van Nederland — werd verzwakt en schade werd toegebracht aan de goede verstandhouding en aan de innige samenwerking tussen Nederland en diens bondgenoten in de gemeenschappelijke oorlog tegen Duitsland,

en aldus opzettelijk gedurende den tijd van voormelde oorlog de Staat tegenover de vijand heeft benadeeld en de vijand hulp heeft verleend.”

De Bijzondere Raad van Cassatie heeft bij uitspraak van 29 October 1947¹⁾ het door de heer *de Geer* tegen de sententie van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam ingestelde beroep verworpen. Slechts ten aanzien van de bij de bestreden sententie opgelegde hoofd- en bijkomstige straf en de daarvan gegeven motivering, werd de sententie vernietigd. De Bijzondere Raad van Cassatie legde een andere straf op.

Als documentatie voor de strafzaak tegen de heer *de Geer*, in welker mérites de commissie verder niet treedt, legt zij hierbij nog over het requisitoir²⁾ van de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, alsmede de pleitrede³⁾, door de heer *de Geer* voor dit gerechtshof gehouden, zoals die is opgenomen in zijn brochure: „Uit de Nevelen”.

De belangrijkste vraag inzake de terugkeer van de heer *de Geer* was voor de commissie, of van de kant van de Regering wel alles was gedaan om de heer *de Geer* van zijn voornemen naar Nederland terug te keren af te brengen.

In de stukken van het vooronderzoek in de zaak-de *Geer*, meende de commissie aanwijzingen te kunnen vinden, dat door de Nederlandse Regering te Londen niet die activiteit aan de dag gelegd is welke in een dergelijke ernstige aangelegenheid en onder zulke moeilijke omstandigheden geboden was.

Daar de briefwisseling tussen de heer *de Geer* en de Ministerraad — zowel de te Londen reeds gevoerde als die tussen Portugal en Londen — tijdens de verhoren herhaaldelijk ter sprake is gekomen. laat de commissie aan haar uiteenzetting over dit punt een chronologisch overzicht van de correspondentie terzake voorafgaan.

Op 4 September 1940, de dag, waarop de mededeling over het ontslag van Minister *de Geer* des ochtends in de bladen werd bekend gemaakt en 's avonds per radio werd uitgezonden⁴⁾, is in de Ministerraad⁵⁾ door de Minister-President verslag gedaan van een persoonlijk onderhoud met jhr. *de Geer*. De pas opgetreden Minister-president, prof. *Gerbrandy*, deelt mede, dat het hem gebleken is niet raadzaam te zijn jhr. *de Geer* te benoemen tot lid van de Raad van State. Daar de Raad in Londen niet kan bijeenkomen, zou deze benoeming geen zin hebben. De heer *Gerbrandy* heeft wel

¹⁾ Na-oorlogsche Rechtspraak, 1947, no. 1070 (blz. 97 e.v.).
Nederlandsche Jurisprudentie, 1948, no. 12 (blz. 17 e.v.).

²⁾ Bijlage 136.

³⁾ Bijlage 137.

⁴⁾ Bijlage 138.

⁵⁾ Vgl. bijlage 139.

1) Bijlage 140.

2) Prof. mr. P. S. Gerbrandy, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen", 1946, blz. 19.

3) Op. cit. blz. ZB.

4) Vgl. bijlage 139.

5) Op. cit. blz. 23.

6) Op. cit. blz. 25.

7) Vgl. bijlage 139.

8) Bijlage 141.

9) Bijlage 139.

10) Op. cit. blz. 9.

gedacht aan een opdracht voor jhr. *de Geer* b.v. om het belastingvraagstuk in Nederlandsch-Indië te onderzoeken. De Minister van Koloniën, de heer *Welter*, deelt daarop mede, dat hij bereids met de heer *de Geer* gesproken had, die wel bereid was en dat hij aan de Gouverneur-Generaal een telegram over deze zaak had gezonden.

Op 10 September 1940 stuurt de heer *de Geer* een brief ¹⁾ aan de Nederlandse gezant, jhr. *Michiels van Verduynen*, met het verzoek een brief aan de Portugese ambassade te Londen te willen zenden ter ondersteuning van zijn aanvraag om een Portugees visum.

Op 24 September 1940 heeft de voorzitter van de Ministerraad ²⁾ een brief geschreven aan de heer *de Geer*, waaruit blijkt, dat diens verzoek tot het verkrijgen van een visum voor Portugal in handen van de Regering werd gesteld en tevens, dat de Regering was medegedeeld, dat het door de heer *de Geer* gedane verzoek betrof het verkrijgen van een visum voor doorreis naar Zwitserland. De voorzitter van de Ministerraad deelt mede, dat de Regering overwegende bezwaren koestert tegen deze reis naar Zwitserland. Tegelijkertijd wordt een uitnodiging voor een belangrijke opdracht in Indië in het vooruitzicht gesteld. Tegen verlening van een doorreisvisum voor Portugal voor dit doel bestaat natuurlijk geen enkele bedenking.

Op 26 September 1940 antwoordt ³⁾ de heer *de Geer* op vrij bittere toon op dit schrijven. Nadat hij de in de brief van de Ministerraad voorkomende argumenten tegen een verblijf in Zwitserland heeft bestreden, schrijft hij, dat het zijn voornemen was om, in Lissabon vertoevende, te decideren of hij naar kennissen in Zwitserland zou gaan of naar zijn nicht in New-York. Voor beide gevallen werd rekening gehouden met een toekomstig vertrek naar Nederlandsch-Indië, zo de Regeeringsopdracht, waarvan destijds sprake was, doorging. Hij wil thans geen opdracht meer aanvaarden van een Kabinet, dat meent, dat zijn aanwezigheid in enig land „ernstig gevaar voor het Nederlands openbaar belang zou kunnen opleveren."

Op 2 October 1940 worden de beide laatste brieven in de Ministeraad behandeld, waarna besloten wordt, dat de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister-President een antwoord zullen ontwerpen, dat ter beoordeling aan de Raad zal worden voorgelegd. ⁴⁾

Op 8 October 1940 gaat een verzoeningsgezinde brief ⁵⁾ uit van de Ministerraad aan de heer *de Geer*, waarin te kennen wordt gegeven, dat er geen sprake van is, dat het Kabinet de heer *de Geer* niet vertrouwt. Voorts schrijft de voorzitter van de Ministerraad: „Waar ik schreef „dat onder de huidige omstandigheden de consequenties van uw gaan naar Zwitserland — ook tegen den wil van Uwe Excellentie — ernstig nadeel voor het Nederlandsch openbaar belang zou kunnen opleveren", heb ik geen oogenblik verondersteld, dat de woorden anders konden worden verstaan dan in volstrekt objectieven zin".

Op 16 October 1940 volgt op deze brief een antwoord ⁶⁾ van de heer *de Geer*, waarin deze zijn erkentelijkheid uitdrukt voor de vriendelijke brief van 8 October. Uit dit antwoord blijkt tevens, dat de heer *de Geer* intussen bezoek had gekregen van de heer *Welter*, die een besluit van de Ministerraad te zijner kennis had gebracht, waardoor het de heer *de Geer* ook zonder speciale Regeeringsopdracht mogelijk zou worden gemaakt naar Nederlandsch-Indië te gaan. Na het laatste schrijven van het Kabinet bestaat voor de heer *de Geer* geen bezwaar meer een opdracht te aanvaarden.

22 October 1940. De heer *Gerbrandy* doet in de Ministerraad voorlezing van de brief van jhr. *de Geer* van 16 October en de heer *Welter* geeft verslag van een onderhoud met de heer *de Geer*, die zich nader zou beraden of hij een opdracht naar Nederlandsch-Indië wil aanvaarden. ⁷⁾

Op dezelfde dag schrijft de secretaris van de Nederlandse legatie te Londen aan het Passpoort and Permit Office, dat de heer *de Geer* niet naar Zwitserland, maar via Portugal naar de Verenigde Staten zal gaan. Voorts is er correspondentie gevoerd tussen de heer *Michiels van Verduynen* en de Amerikaanse ambassade te Londen over een diplomatiek doorreisvisum voor de Verenigde Staten voor de heer *de Geer*. ⁸⁾

Op 5 November 1940 begeeft de heer *de Geer* zich per vliegtuig naar Lissabon.

Op 26 November 1940 schrijft de heer *de Geer*, blijkens de notulen van de Ministerraad van 3 December 1940 ⁹⁾ een brief aan Minister *Welter* waarin hij mededeelt, gaarne naar Nederland terug te keren.

Op 28 November 1940 wordt aan de Gouverneur-Generaal en aan de heer *de Geer* toegezonden de beschikking van diezelfde datum van de Minister van Financiën a.i., waarbij aan de heer *de Geer* wordt opgedragen zich naar Nederlandsch-Indië te begeven voor de bestudering van de ontwikkeling van de financiële toestand in Indië in samenhang met die van Nederland en van de vraagstukken, welke terzake na beëindiging van de oorlog zullen rijzen. De Koninklijke machtiging hiertoe was gegeven op 16 November 1940. ¹⁰⁾

Op 30 November 1940 stuurt de voorzitter van de Ministerraad een telegram aan de heer *de Geer* te Lissabon van de volgende inhoud: „Uw brief 26 November aan *Welter* stop. Kan uw opvatting en plan slechts betreuren aangezien gelijk met u gevoerde correspondentie heeft vastgelegd positieve medewerking Nederlandsche Regeering aan Uw uitreisvisum uitsluitend verleend voor doorreis naar Nederlandsch-Indië en aangezien duidelijk is tegen Uw gaan naar door U genoemd land a fortiori dezelfde bezwaren doch in versterkte mate bestaan als destijds tegen Uw gaan naar Zwitserland.”

Op 3 December 1940 doen de Minister van Koloniën en de Minister-president in de Ministerraad mededeling van respectievelijk de brief van 26 November en het telegram van 30 November.

5 December 1940. De Minister van Buitenlandse Zaken stuurt een telegram aan de gezant te Lissabon met verzoek om inlichtingen over de heer *de Geer*.¹⁾ Hij zegt in dit telegram, dat van de zijde van de Regeering de heer *de Geer* medewerking was verleend uitsluitend om Indiëwaarts te vertrekken en dat medewerking om zich naar Nederland te begeven hem niet zou zijn verleend.

9 December 1940. In antwoord op het telegram van de heer *van Kleffens* seint de tijdelijk zaakgelastigde te Lissabon, de heer *van Pallandt*, dat jhr. *de Geer* zich nog in zijn hotel te Estoril bevindt.

10 December 1940. In aansluiting op het telegram van 9 December 1940 van de heer *van Pallandt* aan de Minister van Buitenlandse Zaken, waaruit blijkt, dat hij een onderhoud heeft gehad met de heer *de Geer*, waarin laatstgenoemde een uitvoerige uiteenzetting heeft gegeven van de motieven, waarom hij naar Nederland wenste terug te keren. Met de zelfde post verzendt de heer *van Pallandt* een particulier schrijven aan de Minister van Buitenlandse Zaken, waarin hij nog eens ernstig van zijn bezorgdheid blijk geeft.²⁾

Op de zelfde 10de December deelt de Minister-President in de Ministerraad mede, dat jhr. *de Geer* zich nog steeds in Portugal bevindt en dat hij vreest, dat deze van zijn plan om naar Nederland te gaan nog niet had afgezien.³⁾ De Minister van Buitenlandse Zaken stelt de vraag, of er nog iets kan worden gedaan om jhr. *de Geer* van die reis te weerhouden. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart oppert daarop het denkbeeld, dat een der Ministers naar Portugal zal gaan om de zaak met de heer *de Geer* mondeling te behandelen. De Minister van Defensie meent, dat overwogen moet worden of de correspondentie met jhr. *de Geer* zal worden gepubliceerd. De Minister van Binnenlandse Zaken acht een bezoek bij jhr. *de Geer* nutteloos. Beter ware volgens hem als vervolg op het gestuurde telegram een brief te zenden, die later zou kunnen worden gepubliceerd. Er wordt besloten, dat de Minister van Binnenlandse Zaken een brief zal ontwerpen.

12 December 1940. Brief⁴⁾ van de Raad van Ministers aan de heer *de Geer* ten verfolge op het telegram van 30 November, waarin aan de bezorgdheid van de Ministerraad over het voornemen van de heer *de Geer* naar Nederland terug te willen keren, uiting wordt gegeven. Er wordt een dringend beroep op hem gedaan dit niet te doen. „De Ministerraad”, zo heet het in deze brief, „mag onder deze omstandigheden niet anders doen dan herhalen, dat een teruggaan van U naar Nederland door de *Regeering* diep betreurd zou worden en dat dit, zooals U bekend is, zou geschieden *tegen den wensch der Regeering*”.

17 December 1940. In de Ministerraad doet de Minister-President mededeling van een inmiddels rondgezonden brief over jhr. *de Geer* en van de brief namens de Ministerraad tot jhr. *de Geer* gericht. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart deelt mede te hebben vernomen, dat jhr. *de Geer* zich ook in verbinding heeft gesteld met de heer v. d. *Valk* te Genève. Daarom is deze terstond in-ge-licht omtrent de opvatting van de Regeering.⁵⁾

7 Januari 1941. De heer *de Geer* weerlegt in een brief aan de Ministerraad uitvoerig de argumenten van het hem dd. 12 December 1940 door de Ministerraad toegezonden schrijven. De brief besluit met de vaststelling, dat de schrijver niet kan inzien, dat hogere belangen zich verzetten tegen zijn terugkeer naar Nederland.⁶⁾

17 Januari 1941. In de Ministerraad wordt door de Minister-President de brief van de heer *de Geer* voorgelezen. De heer *Gerbrandy* stelt voor kort te antwoorden en daarmee de correspondentie te sluiten. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zou de voorkeur geven aan een brief, waarin de argumenten van de heer *de Geer* worden behandeld. De Minister van Sociale Zaken meent, dat ook eventueel door tussenkomst van de gezant moet worden voorkomen, dat jhr. *de Geer* naar Nederland documenten (gedenkschriften enz.) medeneemt. Besloten wordt tot een motiverende brief en de correspondentie niet gesloten te verklaren. De Minister van Binnenlandse Zaken zal de brief ontwerpen.⁷⁾

31 Januari 1941. De brief van de Raad van Ministers⁸⁾ aan de heer

¹⁾ Op. cit. blz. 26.

²⁾ Prof. mr. P. S. *Gerbrandy*, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen”, 1946, bl. 26.

³⁾ Vgl. bijlage 142.

⁴⁾ Vgl. bijlage 139.

⁵⁾ Bijlage 143.

⁶⁾ Vgl. bijlage 139.

⁷⁾ Bijlage 144.

⁸⁾ Vgl. bijlage 139.

⁹⁾ Bijlage 145.

1) Bijlage 146.

2) Bijlage 146.

3) Vgl. bijlage 139.

4) Prof. mr. P. S. Gerbrandy, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen“, 1946, blz. 29.
Zie voor de tekst van deze Regeringsverklaring blz. 14—16 van hetzelfde werk.

5) Op. cit. blz. 13.

6) De tekst van dit communiqué is toegevoegd aan bijlage 95.

de Geer, waartoe reeds op 17 Januari werd besloten, wordt verzonden. In deze brief heet het, dat de Ministerraad eenstemmig van oordeel is, dat de heer *de Geer* de kwestie van zijn terugkeer naar Nederland onjuist ziet en dat de Regering van oordeel blijft, dat het doel, dat hij nastreeft, principieel fout is. Tenslotte wordt de heer *de Geer* dringend gewaarschuwd zijn plan niet uit te voeren. De Raad heeft de diepe overtuiging, dat 's lands belang door zulk een uitvoering zeer ernstig kan worden geschaad.

Deze brief heeft de heer *de Geer* echter niet meer ontvangen, daar hij voor de aankomst daarvan Lissabon reeds had verlaten.

3 Februari 1941. De heer *de Geer* schrijft een brief ¹⁾ aan de heer *Welter*, waarin deze wordt gemachtigd in het door de heer *de Geer* niet waarschijnlijk geachte geval, dat de Duitsers met zijn terugkeer propaganda zullen drijven, desgewenst een bij de brief gevoegde verklaring te doen voorlezen. ²⁾

4 Februari 1941. In de Ministerraad deelt de Minister-President mede, dat de gezant te Lissabon heeft bericht, dat de heer *de Geer* de volgende dag naar Nederland zal vertrekken. Na enige discussie wordt besloten aan het gezantschap te Lissabon te telegraferen, dat een brief voor jhr. *de Geer* onderweg is en dat het van belang is, dat hij die alsnog leest voor zijn eventueel vertrek.

De Minister van Financiën a.i., doet voorlezing van een juist bij hem ingekomen brief van jhr. *de Geer* ³⁾.

Blijkens een brief van de gezant te Lissabon aan de Minister van Buitenlandse Zaken, is de heer *de Geer* in de morgen van 4 Februari per vliegtuig vertrokken ⁴⁾.

6 Februari 1941. De heer *Gerbrandy* bespreekt zijn Novemberontwerp-radiorede met de heer *Pelt*, het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst, en machtigt deze, na overleg met enkele terstond bereikbare ambtgenoten, dit ontwerp, voorzover nodig gewijzigd, voor de microfoon als Regeringsverklaring te doen uitgaan ⁵⁾. Aan de pers wordt een communiqué verstrekt ⁶⁾.

12 Februari 1941. In de Ministerraad brengt de Minister-President de brief ter tafel, welke door de heer *de Geer* op 3 Februari aan de heer *Welter* is gezonden en waarbij een verklaring van de heer *de Geer* is gevoegd, welke eventueel mag worden gepubliceerd.

Vervolgens wordt de voor de radio uitgesproken Regeringsverklaring besproken. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft bezwaren tegen de toon van deze verklaring. Sedert een paar dagen weet hij, dat jhr. *de Geer* reeds in Londen dacht over een vertrek naar Nederland. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zou gaarne willen, dat verklaringen, namens het Kabinet af te leggen, eerst door het gehele Kabinet worden gezien. Hij denkt, dat, als dit nu geschied was, enige uitdrukkingen en zinsneden gewijzigd zouden zijn. De heer *Steenberghe* acht ook niet juist de vermelde stelling, dat voor ontslag van een Minister geen verantwoordingsplicht bestaat. Ook de Minister van Waterstaat acht de inhoud niet geheel gelukkig. De Minister van Sociale Zaken vindt de redactie van de verklaring evenmin in alle delen gelukkig.

Aan de hand van deze gegevens heeft de commissie aan de leden van het toenmalige Kabinet de vraag voorgelegd, of inderdaad de Nederlandse Regering in Londen alles had gedaan wat in haar vermogen was om de heer *de Geer* van deze noodlottige stap af te houden en alles in het werk had gesteld om de nadelige gevolgen daarvan voor 's lands aanzien te vermijden.

De heer *Bolkestein* verklaart, dat de heer *de Geer* Engeland wenste te verlaten en er zich zeer over geërgerd heeft, dat een verlening van het visum niet vanzelf sprak.

Toen kwam in de Ministerraad de vraag aan de orde of men er aan moest medewerken de heer *de Geer* een visum te geven. Daarbij werd overwogen, dat de heer *Welter* voor hem een opdracht zou creëren, waarvan de heer *Bolkestein* indertijd meende, dat zij serieus was. Toen is aan de heer *de Geer* medegedeeld, dat hij een visum zou krijgen, wanneer hij de toezegging deed de opdracht te aanvaarden en naar Indië te gaan. Men kon toen niet verwachten, dat de heer *de Geer*, eenmaal in Lissabon aangekomen, zich daaraan zou onttrekken. De heer *Bolkestein* meent, dat in dit opzicht de Nederlandse Regering geen schuld treft.

Gewezen op het feit, dat de brief van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941, waarin hij zegt geen bezwaren te zien in een terugkeer naar Nederland, op 17 Januari in de Ministerraad wordt besproken en dat de Minister van Binnenlandse Zaken deze brief zou beantwoorden, terwijl dit antwoord op 4 Februari, de dag dat de heer *de Geer* Lissabon verlaat, nog niet te Lissabon is, erkent de heer *Bolkestein*, dat dit een wijze van handelen is, die in deze nogal ernstige aangelegenheid toch wel aan de langzame kant is. Daarbij mag niet worden vergeten, dat de normale gang van zaken was, dat de brief ter behandeling werd gegeven aan de gezant te Lissabon; de heer *Bolke-*

stein veronderstelt, dat de commissie weet, dat deze gezant, de heer *Sillem*, niet een van de meest actieven is geweest. Hij wil overigens niet bestrijden, dat de vraag blijft bestaan of de Nederlandse Regering in het licht van dit ernstige feit wel voldoende actief is geweest. Het leek hem toen nog ondenkbaar, dat de heer *de Geer* naar Nederland zou gaan. Het bericht, dat de heer *de Geer* tenslotte vertrokken was, was voor hem absoluut onverwacht.

In antwoord op de vraag of dit dan niet reeds op 7 Januari 1941 aan de Ministerraad duidelijk was, antwoordt de heer *Bolkestein*, dat hij bedoeld heeft te zeggen, dat hij het vóór die datum niet geweten heeft.

Hij geeft toe, dat misschien meer had kunnen worden gedaan om de heer *de Geer* daarvan af te houden, al betwijfelt hij, of dit zou zijn gelukt.

7457 (*Dijxhoorn*)

Op de vraag of er door de Nederlandse Regering te Londen wel met de nodige voortvarendheid gehandeld is, toen duidelijk begon te worden, dat de heer *de Geer* plannen koesterde om naar Nederland terug te keren, antwoordt de heer *Dijxhoorn*, dat dit alles door de heer *Gerbrandy* zelf is behandeld, zij het dat hij zijn ambtgenoten daarin kende.

De heer *Dijxhoorn* herinnert zich, dat hij eens heeft gezegd — of hij dit in een Ministerraad heeft gezegd of tegen een van zijn collega's, durft hij niet te zeggen — dat naar zijn oordeel de zaak doodeenvoudig was. Men vraagt of de heer *de Geer* op het gezantschap te Lissabon komt en neemt hem gevangen. Dit scheen echter niet te gaan, omdat wij dan waarschijnlijk in dat stadium moeilijkheden met al die Duitse agenten, die in Portugal waren, en dus ook met de Portugese Regering, zouden krijgen. Dat kon derhalve niet, maar hij dacht, dat de heer *Gerbrandy* van Londen uit deed wat hij kon. Thans geeft hij toe, dat het een beetje op een vertraagde film lijkt.

7877 (*Albarda*)

De heer *Albarda* heeft de indruk, dat wel al het mogelijke is gedaan. Het is best mogelijk, dat de correspondentie schijnbaar traag is gegaan. Men moet echter niet vergeten, dat er niet iedere dag een koerier naar Lissabon kon gaan en een brief van deze aard kon worden meegegeven. In die tijd was de verbinding met Lissabon nog niet zo geregeld als daarna met dagelijks verkeer. Hij heeft derhalve de indruk, dat aan deze kwestie wel het nodige is gedaan.

De heer *Albarda* zou niet weten met welke middelen het mogelijk was geweest, desnoods met dwang, de heer *de Geer* van zijn teruggaan naar Nederland af te houden, daar de heer *de Geer* zich op Portugees gebied bevond.

Het verhaal, dat circuleerde, dat de Nederlandse gezant te Lissabon hem op de thee had moeten vragen en iets in de thee had moeten doen om hem zo terug te krijgen naar Engeland, noemt de heer *Albarda* pure fantasie. Hieraan heeft de Regering nooit gedacht.

8003 (*van Rhijn*)

De heer *van Rhijn* is van mening, dat misschien terecht het verwijt kan worden gemaakt, dat men zich in de eerlijkheid van de heer *de Geer* heeft vergist, maar de heer *de Geer* was nu eenmaal in Nederland een figuur, waar men algemeen zeer tegen op zag en wiens lojaliteit men zeker nooit in twijfel trok en men heeft altijd gezegd — zo heeft hij voor zich het gereconstrueerd — „dat doet de heer *de Geer*. toch nooit”.

In verband met de nogal krasse brief van de heer *van Pallandt* van 10 December en de ondubbelzinnige brief van de heer *de Geer* van 7 Januari, op grond waarvan men de vraag kan stellen, of de Nederlandse Regering voldoende actief is geweest, verklaart de heer *van Rhijn*, dat hij op deze vraag het antwoord schuldig moet blijven, omdat hij het zich niet kan herinneren. De heer *van Kleffens* is, zo meent de heer *van Rhijn*, voortdurend bezig geweest. Naar zijn mening had men bij het Foreign Office niet het vermoeden, dat de heer *de Geer* naar Nederland zou gaan. Men kon Engeland niet verlaten, wanneer de noodzakelijkheid daarvan niet op een behoorlijke wijze aannemelijk werd gemaakt.

Het Engelse exit permit werd natuurlijk gegeven op het advies van de Nederlanders, zodat in laatste instantie de zaak dus berustte op het al dan niet hebben van vertrouwen in de heer *de Geer* door de Nederlandse autoriteiten, doch de aanvraag voor een permit voor de heer *de Geer* is gepaard gegaan met de mededeling, dat hij alleen naar Lissabon ging om zo spoedig mogelijk naar Indië door te reizen. De heer *de Geer* was dus, zeker ook moreel, volkomen gebonden door de stappen, die de heer *van Kleffens* had gedaan.

De heer *van Rhijn* zou niet kunnen zeggen, welke de reacties op het Foreign Office geweest zijn, toen het weggaan van de heer *de Geer* bekend werd.

Wel werd er in Engeland een of twee dagen door het publiek nogal over gepraat, maar daarna ging dit weer onder in de vele gebeurtenissen. Er stonden heel onprettige headlines in de bladen. In die paar dagen is er in de kranten heel wat over te doen geweest en, waar de Ministers kwamen, werd over die kwestie gesproken maar gelukkig is een en ander heel gauw vergeten.

Inzake de opdracht aan de heer *de Geer* om naar Indië te gaan deelt de heer *Welter* mede, dat hij met de heer *de Geer* te doen had en het jammer vond, dat deze uiterst bekwame man, vooral op financieel gebied uiterst bekwaam en scherpzinnig, in Boxmoor duimen zat te draaien.

Hij heeft toen de heer *de Geer* gevraagd of hij voor een bespreking met de Gouverneur-Generaal over financiële aangelegenheden naar Indië wilde gaan. De heer *de Geer* heeft dadelijk gezegd: dat wil ik wel doen.

Deze opdracht, die aldus uitgelokt was, is, zoals dikwijls met zulke opdrachten gaat, ten dele een daad van vriendschap, ten dele was het een noodzakelijkheid. Het was een mengeling van beide. De heer *Welter* heeft daarna een machtiging van de Koningin uitgelokt en toen is een Koninklijk besluit geslagen, waarbij het Kabinet gemachtigd werd de heer *de Geer* naar Indië uit te zenden en dat is toen gebeurd.

De gedachte was, dat Indik ons zou financieren, maar op een gegeven moment zei de Gouverneur-Generaal: „daar kan niets van komen, want de financiële vooruitzichten zijn zo somber, dat wij dit niet kunnen doen". Toen was dit denkbeeld van de baan, maar niettemin heeft de heer *Welter* toch aan de heer *de Geer* de opdracht laten verstrekken, omdat verschillende andere financiële aangelegenheden bespreking vereisten en deze opdracht heeft de heer *de Geer* aanvaard. Dat is een vaststaand feit. Met die opdracht in zijn zak is de heer *de Geer* naar Lissabon vertrokken. Van Lissabon uit heeft de heer *de Geer* hem herhaaldelijk geschreven. Uit die brieven merkte de heer *Welter*, dat langzamerhand het idee bij de heer *de Geer* opkwam, dat hij niet naar Indië zou gaan. Deze brieven heeft de heer *Welter* allemaal ter kennis gebracht van het Kabinet, dat daarop zeer krachtig heeft gereageerd. Dat waren officiële brieven. De heer *Welter* heeft zich in die tijd onthouden van correspondentie met de heer *de Geer*. Hij vond het beter, dat dit officieel gebeurde. Hij heeft een keer geschreven, toen hij dacht, dat de heer *de Geer* op zijn voornemen terugkwam en in dit schrijven uitdrukking gegeven aan zijn vreugde daarover.

De heer *de Geer* heeft een opdracht, die hij vrijwillig had aanvaard, niet uitgevoerd en dat spijt de heer *Welter*. Het was een bepaaldelijk omschreven, op schrift gestelde opdracht.

De heer *Welter* heeft de indruk, dat van de zijde van de Regering alles is gedaan om de heer *de Geer* zo mogelijk terug te houden van die stap.

De vertraging in de verzending van brieven ging dikwijls buiten de schuld van de Regering. In dit opzicht waren wij helemaal afhankelijk van de Engelsen. Iedere dag zonden de Engelsen een bag naar Lissabon met een vliegtuig, maar dan kon men er nog niet zeker van zijn, dat onze brieven megingen. Bij gelegenheid, als zulks te pas kwam, namen de Engelsen onze brieven wel eens mee, maar niet altijd dadelijk. Zij gingen ook wel per schip: dat hadden wij dus niet in de hand. Wij hadden daarin niets te vertellen. Echter meent de heer *Welter*, dat er wel eens is getelegrafeerd naar de gezant te Lissabon over de heer *de Geer*, en voorts weet hij, dat het Kabinet het ernstig heeft opgenomen.

Het zenden van een der Ministers naar Lissabon zou volgens hem misschien wel nuttig zijn geweest, maar het is niet gebeurd. Men heeft gedaan wat mogelijk was.

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat, achteraf gezien, men misschien niet alles heeft gedaan, wat mogelijk was in dit geval.

Tegen het laatst heeft de heer *Gerbrandy* persoonlijk in contact gestaan met de Secret Service; dat is om zo te zeggen gesmoord in: „dat is een delicaat ding".

De brief van 7 Januari 1941 herinnert de heer *Gerbrandy* zich niet. Na daarvan tijdens zijn verhoor kennis te hebben genomen, merkt hij op, dat uit die brief eerder kan worden opgemaakt, dat het een verdediging van het standpunt van de heer *de Geer* is dan dat men er uit zou kunnen concluderen, dat het vaststond, dat de heer *de Geer* zou vertrekken. Hij gelooft, dat het zó moet worden gezien, dat men in Londen toch eigenlijk, als puntje bij paaltje kwam, dacht: „dan zal die man het niet doen". Uiteindelijk heeft men het niet geloofd. De heer *Gerbrandy* erkent, dat de brief van 7 Januari niet op zich zelf staat, maar in samenhang moet worden gezien met de waarschuwingen van de heer *van Pallandt* en van anderen uit Lissabon. De vrees was toen aanwezig, dat de heer *de Geer* zou weggaan, maar of men zich toen wel heeft gerealiseerd, dat hij zou gaan, is misschien iets te sterk gezegd. Bovendien was het verkeer met Lissabon niet zo erg vlug.

In verband met de passage in zijn memorandum (blz. 13), waar de heer *Gerbrandy* geschreven heeft, dat hij terstond zijn November-ontwerp-radiorede met de heer *Pelt* heeft besproken, erkent de heer *Gerbrandy*, dat hij rekening heeft gehouden met de

8552 (*de Geer*)

mogelijkheid, dat de heer *de Geer* naar Nederland zou terugkeren. Doch het komt hem wat lang voor, dat dit in November al is gebeurd. Bovendien had de heer *de Geer* een opdracht naar Indië; hij had geld meegekregen; hij aanvaardde het geld; er wordt een brief gestuurd naar de Gouverneur-Generaal: de heer *de Geer* komt. Dat ligt allemaal in de richting: natuurlijk gaat hij naar Indië. Misschien kan men achteraf zeggen: „jullie zijn dom geweest, dat je nog niet meer hebt gedaan”, maar men moet toch verwachten, als men een opdracht heeft voor de Gouverneur-Generaal, als men gaat met geld van de Regering, als men een visum heeft, dat na ernstige voorbespreking is verleend, enz., dat men dan toch ook zal gaan. Toch, zo verklaart de heer *Gerbrandy*, kwam het vertrek van de heer *de Geer* als een donderslag.

De heer *de Geer* verklaart, dat hij nog steeds op het indertijd ingenomen standpunt staat, dat hij in de zelfde positie verkeerde als ieder ambteloos Nederlander, die, wanneer hij in een plaats als Lissabon verkeert, kan trachten naar Nederland terug te keren. Hij heeft dit standpunt uitvoerig uiteengezet in zijn brochures: „Uit de nevelen” en „Verantwoording”, en hij ziet dit nog steeds niet anders.

Teneinde duidelijk te maken waarom naar zijn mening die terugkeer regelmatig was, verwijst de heer *de Geer* naar artikel 266 B.W., dat handelt over echtscheiding uit hoofde van kwaadwillige verlating. Hierin wordt, volgens de heer *de Geer*, niet alleen zonder wittige oorzaak verlaten gediskwalificeerd, maar ook het continueren van die verlating, nadat de oorzaak heeft opgehouden.

De heer *de Geer* kan overigens zeggen, dat hij het werkelijk niet heeft gedaan uit gemakzucht. Hij had het gevoel de keus te hebben tussen het rustige leven in Indië en het leed in Holland, waar hij een steun voor de zijnen kon zijn, maar waarover hij de donkerste berichten ontving. Men had hem verteld, dat er in Holland een terreur heerste.

Er is hem wel eens gevraagd: wanneer gij alles hadt kunnen voorzien, wanneer gij hadt kunnen voorzien hoe die terugkeer, die niets anders was dan een zuiver particuliere daad van een gewezen Minister, misduid zou worden als een politieke daad, zoudt gij dan toch zijn teruggekeerd? Men weet nooit zeker wat men gedaan zou hebben, als men iets had voorzien, maar de heer *de Geer* gelooft, dat hij het toch zou hebben gedaan, omdat hij het een morele plicht achtte.

In dit verband geeft de heer *de Geer* een toelichting op de passage op bladzijde 9 van zijn brochure „Verantwoording”, luidende: „Had ik het grote misverstand kunnen vermoeden, dat op deze wijze gemaakt werd, dan was dit misschien op mijn besluit niet zonder invloed gebleven. Lucas 17 : 1 en 2 had daarbij richtsnoer kunnen zijn, maar dit ware dan een concessie geweest, vreedend aan eigen inzicht.”

Dit was dan, volgens de heer *de Geer*, een ander motief geweest dan eigen veiligstelling tegen misduiding en laster. In Lucas 17 staat, dat men de kleinen niet moet ergeren. De mensen, die zijn terugkeer verkeerd begrepen hebben, zijn dan hier gedacht als de kleinen. Overigens heeft de heer *de Geer* nooit ontkend, dat een andere mening verdedigbaar is.

In het verhoor wordt er dan van de zijde van de commissie op gewezen, dat men deze zaak natuurlijk abstract-juridisch en in het bijzonder staatsrechtelijk in het kader van de positie van Minister en gewezen Minister kan trachten te beoordelen, doch dat de oorlog geen normale tijd is en psychologische factoren dan een veel grotere rol spelen dan anders. waardoor de burger in sterkere mate door het centraal gezag, dat de Regering is, geleid wordt en een groter inbreuk op zijn vrijheid mogelijk is. Dit leidt tot de conclusie, dat men zich in oorlogstijd, ook al is men ambteloos burger, in het gareel van de oorlogvoering moet plaatsen. Het is dan in een bepaald geval beter, ook wanneer men het inzicht van de Regering in concreto niet deelt, zich toch naar haar oordeel te schikken.

5555 (*de Geer*)

De heer *de Geer* is het er mee eens, dat voor deze redenering ook ruimte is en heeft dit erkend in zijn geschrift. Het is dan echter een verschil van opvatting.

Met betrekking tot de opdracht naar Indië te gaan verklaart de heer *de Geer*, dat die opdracht in het begin serieus was maar vervallen is op een bepaalde dag, waarop de heer *Welter* hem bezocht heeft, nadat deze een telegram van de Gouverneur-Generaal had ontvangen. De Gouverneur-Generaal had eerst voorgesteld, dat Indië ons financieel zou helpen in de oorlogvoering door middel van heffing van opcenten op de Indische belastingen. In zijn telegram deelde de Gouverneur-Generaal mede, dat men die opcenten thans zelf nodig had voor de defensie in verband met de toenemende bedreiging van Indië. Tijdens een bezoek, dat de heer *Welter* hem op 20 October 1940 heeft gebracht, heeft deze gezegd: de opdracht is hiermede vervallen, maar ik wil, als het u aangenaam is, ook voor een bezoek aan uw kinderen er wel een andere opdracht voor in de

plaats stellen. Het is immers voor een particulier thans moeilijk voldoende faciliteiten te verkrijgen om naar Indië te gaan.

Die tweede opdracht was geen serieuze. De heer *de Geer* erkent, dat deze laatste opdracht, serieus of niet serieus, in een Koninklijke machtiging was neergelegd, waardoor het toch een formele opdracht werd, doch wijst er op, dat hij deze opdracht nooit heeft ontvangen. Het is hem wel in een particulier schrijven van de heer *Welter* medegedeeld. Deze formele opdracht mist een causa; — zij moest natuurlijk formeel worden vastgelegd, maar was gemaakt met de bedoeling, dat zij slechts een facilitéit voor hem zou zijn. De heer *Welter* heeft gezegd: ik wil er wel een andere opdracht voor in de plaats stellen, maar ik stel daarop geen prijs. Dit is ook te begrijpen, volgens de heer *de Geer*, als men de opdracht leest.

Dat Indië ons financieel zou steunen tijdens de oorlog was een reëel belang, waarover mondeling overleg terzake van de uitvoering de moeite waard was, maar om over de verhouding van de Indische tot de Nederlandse financiën, een zaak, die reeds tientallen jaren aan de orde was, te gaan spreken op een ogenblik, waarop men noch van Indië, noch van Nederland wist, hoi zij uit de oorlog zouden komen, hoe de financiële toestand van beide landen er dan uit zou zien, was irreëel. De opdracht werd gemaakt voor de reis en niet de reis voor de opdracht.

Het feit, dat hij de opdracht had aanvaard en daardoor een permit heeft gekregen, heeft de heer *de Geer* reeds erkend in zijn geschriften. Hij heeft oog voor het element, dat het exit permit stellig zou zijn geweigerd, wanneer hij zou hebben gezegd, dat hij naar Holland zou gaan, doch dat is volgens hem iets anders dan dat hij een taak in de steek zou hebben gelaten.

12108 (*van Kleffens*)

De heer *van Kleffens*, gevraagd naar de activiteit van de Nederlandse Regering met betrekking tot de plannen van de heer *de Geer* om naar Nederland terug te keren, wijst er op, dat men zich niet te zeer onder de indruk moet laten brengen van de data en goed voor ogen moet houden hoe het bijvoorbeeld was met het verkeer met Lissabon met een vijftal K.L.M.-toestellen, waarvan er twee verloren gingen. Wanneer er tien dagen tussen lagen was dat niets vreemds in die tijd. Later is het verkeer met Lissabon veel beter geworden.

De heer *van Kleffens* gelooft nu nog, dat het niet het geringste effect zou hebben gehad, als iemand naar de heer *de Geer* in Lissabon was gegaan. Misschien was het voor de verantwoordelijkheid au fond beter geweest om een poging te doen, maar men had ook andere zorgen. Iemand als de heer *Bolkestein* of de heer *Albarda* er heen sturen, die geestelijk weinig overeenstemming met de heer *de Geer* hadden — hoewel zij niet veel te doen hadden — had niet de minste zin. Wat de heer *van Boeyen* betreft, die hem in geestelijke zin het naaste stond, dat had wel zin, maar die was de hele dag bezig.

Het bedrog — want zo noemt de heer *van Kleffens* het — is gepleegd, toen de heer *de Geer* op zich had genomen naar Indië te gaan en op grond daarvan een uitreisvisum had gekregen. Als men met iemand heeft te maken, die te kwader vrouw is, helpt niets meer. Men kan hoogstens aan het Kabinet verwijten: U had *de Geer* beter moeten kennen, u had moeten bedenken: hij belooft alles wat u wilt, als hij maar naar Lissabon komt. Zo ergdenkend zijn de Ministers niet geweest. Wil men hun dit verwijten, uitstekend, maar daarna was de positie reddeloos verloren.

Wat een eventueel ingrijpen van de Secret Service betreft, verklaart de heer *van Kleffens*, dat men deze dienst niet moet toedichten, dat hij zo dom is om een oud-premier te ontvoeren.

De reactie in Londen viel overigens erg mee. De heer *van Kleffens* was heel bang, dat het een schandaal eerste klas zou worden, maar de speech van de heer *Gerbrandy* heeft hierin heel goed gewerkt. De positie van Nederland werd gaandeweg duidelijker in Londen en het bleek, dat wij betrouwbare bondgenoten waren. Een man als *Churchill* vergat de heer *de Geer* nooit van zijn leven: „Wat is dat voor een rare vent, daar kun je alles van verwachten.” Daardoor neutraliseerde het zich van zelf eigenlijk, het heeft ons niet geschaad. De heer *van Kleffens* heeft in die periode nooit moeilijkheden met de Engelsen gehad, doordat men zeide: Uw positie is niet duidelijk, want uw Minister-President is een man, die niet past in deze omstandigheden. Er is hem nooit, met geen enkel woord, daarover gesproken. Het speelde bijna geen rol; die mensen hadden heel andere zorgen.

12316 (*Steenberghe*)

Het staat de heer *Steenberghe* persoonlijk niet bij, welke correspondentie over de plannen van de heer *de Geer* om Lissabon te verlaten is gevoerd. Wanneer men die correspondentie ziet en de brief, die de heer *Gerbrandy* (12 December 1940) heeft gestuurd, dan heeft de Regering toch ook geen blad voor de mond genomen; zij heeft duidelijk gezegd: wij zijn daar tegen en wij laten u zelfs

een figuur slaan bij de Engelsen, gezien het daartoe ingediende verzoek.

In do Ministerraad is wel de opmerking gemaakt, dat de heer *van Boeyen* niet opschoot met zijn brief (van 31 Januari 1941), maar overigens gelooft hij niet, dat het iets zou hebben geholpen. Zij hadden de overtuiging, dat zij gedaan hadden, wat zij konden en dat men niet kon doorgaan met telkens de zelfde brieven te sturen.

Hij durft niet zeker te zeggen, of niet overwogen is een van de Ministers naar Lissabon te zenden: hij meent zich er wel iets van te herinneren.

De Engelsen waren met de hele situatie op de hoogte. Op de vraag hoe de Engelsen dit konden weten, antwoordt de heer *Steenberghe*, dat hij niet gelooft, dat één telegram uitging, of de Engelsen wisten wat er in stond. Die telegrammen zullen wel in code zijn geweest, doch de heer *Steenberghe* is er van overtuigd, dat de Engelsen die telegrammen zeker in het begin konden déchiffren.

De heer *Steenberghe* neemt aan, dat de Engelsen nooit een pas voor Lissabon zouden hebben gegeven, als zij hadden vermoed, dat de heer *de Geer* er dit gebruik van zou maken.

De radiorede, die is gehouden na het vertrek van de heer *de Geer*, heeft goed gewerkt in Engeland. De manier, waarop het Nederlandse volk die kwestie heeft opgenomen, is oorzaak geweest, dat de kritiek in Engeland verder zweeg.

9124 (*Furstner*)

De heer *Furstner* verklaart, dat het vertrek van de heer *de Geer* op de stemming bij de mensen van de marine gevolgen heeft gehad. Men vond dit eenvoudig afzichtelijk. Het is inderdaad op het moment een klap voor het moreel geweest, doch het heeft eigenlijk niet tot bepaalde gevolgen geleid. Het heeft ongetwijfeld op de zeelieden een onaangename indruk gemaakt.¹⁾

¹⁾ Vgl. ook bijlage 147.

Op het ogenblik, dat de heer *de Geer* naar Nederland terugkeerde, werd op de vloot gezegd: nu zie je wel, waar onze spaarduiten blijven; de Minister van Financiën is er van door.

9442 (*van Blankenstein*)

De heer *van Blankenstein* verhaalt, dat op een goede dag majoor *Loewe*, die in Nederland vóór en na majoor *Stevens* hoofd van de Hollandse sectie van de Engelse geheime dienst was, hem in Londen opzocht en hem vroeg rechtstreeks aan de heer *Gerbrandy* te vertellen, dat zij hadden gehoord, dat de heer *de Geer* in Lissabon van plan was naar Nederland te gaan. Hij heeft dat inderdaad aan de heer *Gerbrandy* verteld, die hem toen heeft gezegd: wij hebben dat ook gehoord en de heer *de Geer* een telegram gestuurd om te vragen hoe het er mee zit. Zij hadden echter net die morgen bericht gekregen, dat zij er op konden rekenen, dat de heer *de Geer* zich aan zijn woord zou houden en naar Indië zou gaan.

Met heeft de heer *van Blankenstein* altijd verbaasd, dat van deze telegrammenwisseling niets in het memorandum van de heer *Gerbrandy* is te vinden.

9953 (*Kasteel*)

In verband met het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland en ter bepaling van het moment, waarop de Nederlandse Regering zich van deze mogelijkheid voor het eerst rekenschap begon te geven, werden aan de heer dr. P. A. *Kasteel*, Gouverneur van Curaçao, destijds secretaris van de heer *Gerbrandy*, de volgende passages uit het memorandum van de heer *Gerbrandy* en uit de reeds eerder vermelde brief²⁾ van 22 December 1945 van de heer *Pelt* aan de heer *Gerbrandy* voorgelegd. Op blz. 12 van dit memorenduin staat:

²⁾ Bijlage 95.

„Al spoedig kwamen berichten uit Lissabon, die twijfel deden rijzen of de Heer *de Geer* zijn woord zou houden. Met het oog hierop heb ik, ongerust geworden, reeds vrij spoedig een ontwerp-radioredevoering gereedgemaakt, welke zou kunnen dienen, indien de Heer *de Geer* zijn woord zou breken, afzwenken naar Zwitserland of erger nog naar Nederland en aldus zijn vroegere ambtgenooten in den steek zou laten, eerlijk gezegd bedriegen”.

en in het schrijven van de heer *Pelt* komt het volgende voor:

„U kon mij niet onmiddellijk ontvangen, aangezien U op dat oogenblik druk bezet waart, maar verzocht mij overleg te plegen met Uwen toenmaligen Mabinetchef, den Heer P. *Kasteel*. Ik begaf mij onmiddellijk naar het bureau van den Heer *Kasteel* en deelde hem het nieuws in zake Jhr. *de Geer* mede. Tevens deed ik hem mededeeling van mijn ineening, dat wij nog dienzelfden avond een Regeeringsverklaring moesten uitzenden in boven aangegeven zin. De Heer *Kasteel* antwoordde hierop, dat hij in overleg met U zelf reeds in November van het vorige jaar aan de mogelijkheid had gedacht van wat nu werkelijkheid was geworden, en dat hij met het oog daarop toenmaals reeds een ontwerp-verklaring had opgesteld. Hij trok een lade van zijn bureau open en haalde dit ontwerp te voorschijn. Ik las het door en was van mening, dat hei in hoofdzaak aan het doel beantwoordde. Ik heb slechts eenige wijzigingen van minder belang voorgesteld en een nieuwe inleiding geschreven. Kort daarop had

ik een onderhoud met U, waarin U zich accoord verklaarde met den voorgestelden tekst, behoudens eenige kleine wijzigingen. Deze tekst, waarvan een exemplaar nog aanwezig is in de archieven van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, is denzelfden avond door mij zelf als chef van den Regeeringsvoorlichtingsdienst voor de microfoon opgelezen."

De heer *Kasteel* verklaart, dat hetgeen de heer *Pelt* mededeelt wel juist kan zijn. Het is best mogelijk, dat hij iets heeft klaar gemaakt, wanneer een geval van die aard zich mocht voordoen.

De Regeringsverklaring, welke te vinden is op blz. 14 tot 16 van het memorandum en die door de heer *Gerbrandy* aldaar is ingeleid met de woorden: „Mijn verklaring, door den Regeeringsvoorlichtingsdienst per radio afgelegd en aan de pers verstrekt, luidt als volgt", is waarschijnlijk door de heer *Kasteel* van tevoren klaar gemaakt. Hij durft echter niet te zeggen, dat zij zo lang van tevoren is klaar gemaakt; dat is niet zijn gewoonte. Hij schrijft meestal heet van de naald. Het is echter mogelijk, dat het misschien is gebeurd na het eerste bericht. Het feit, dat de radio-uitzending eerst plaats had op de avond van de dag van de terugkeer van de heer *de Geer* naar Nederland en dat 's morgens het bericht al in de ochtendbladen stond, zou er ook op kunnen wijzen, dat de rede reeds klaar was.

De Engelsen hebben deze kwestie over het algemeen op een behoorlijke manier behandeld.

Naar aanleiding van de passage op blz. 13 van het memorandum luidende: „In Februari 1941 kwam plotseling de Boston-zender in Amerika met het voor de Regeering in Londen afschuwelijke nieuws, dat de Heer *de Geer*, oud-Minister-president, naar Nederland was teruggekeerd. Gewaarschuwd door den Heer *Pelt*, leider van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, heb ik terstond mijn November-ontwerp-radiorede met dezen besproken en na overleg met enkele terstond bereikbare ambtgenooten den Heer *Pelt* gemachtigd dit ontwerp, voor zoover noodig gewijzigd, voor de microfoon als Regeeringsverklaring te doen uitgaan", verklaart de heer *Kasteel*, dat hij zelf die verklaring heeft opgesteld, doch niet denkt, dat andere Ministers hiervan wisten.

Niettemin is de heer *Kasteel* van oordeel, dat op het ogenblik, dat de heer *de Geer* de opdracht aannam, deze niet gedacht heeft: nu ga ik naar Nederland. Daarvoor ziet de heer *Kasteel* hem niet aan.

Wel heeft hij altijd gedacht, dat de heer *de Geer* een man was met wie men voorzichtig moest zijn ten aanzien van de oorlog. Zijn gedachte is veeleer, dat de heer *de Geer* eerst, toen hij in Lissabon was aangekomen en op een clipper wachtte, tot de conclusie is gekomen naar Nederland te gaan. De heer *Kasteel* durft niet te zeggen, maar acht het wel mogelijk, dat de brief van 26 November 1940 aan de heer *Welter* aanleiding is geweest voor deze praeparatoire maatregel van het ontwerpen van een radioverklaring.

Tenslotte verklaart de heer *Kasteel*, dat hij zich zeer goed herinnert het ontwerp te hebben gemaakt van de radiorede van 6 Februari, doch dat hij deze nooit uit zijn lade kan hebben gehaald, maar heet van de naald heeft geschreven. Er moet hier dus in het memorandum van een vergissing sprake zijn. Nader bestudering echter van de op blz. 14, 15 en 16 van het memorandum afgedrukte tekst van de radiorede, alsmede van de tekst van de op blz. 33 tot 36 voorkomende, niet uitgesproken, ontwerp-rede van prof. *Gerbrandy* naar aanleiding van de publicatie van de brochure „De Synthese in den Oorlog", brengt de heer *Kasteel* er toe te verklaren, dat beide teksten in ieder geval van hem zijn. Hij herinnert zich zeker, dat hij de op blz. 33 voorkomende tekst heet van de naald heeft geschreven. Toch durft hij nog geen positief antwoord te geven op de vraag of in November 1940, kort nadat de heer *de Geer* naar Lissabon was gegaan, reeds een ontwerp voor een radioredevoering is gemaakt, dat zou moeten dienen, wanneer de heer *de Geer* onverhoopt naar Nederland zou gaan.

De heer *Kasteel* zegt evenwel toe de gegevens, die hij daarover heeft, te zullen nagaan in Curaçao en de commissie van het resultaat daarvan schriftelijk op de hoogte te stellen.

In een brief aan de commissie d.d. 15 Mei 1948¹⁾ deelt de heer *Kasteel* mede, dat het hem wil voorkomen, dat de vraag of er in November 1940 zodanig ernstige aanwijzingen waren voor de mogelijkheid, dat de heer *de Geer* van Lissabon uit naar Nederland zou gaan, dat men toen reeds een ontwerpverklaring voor de radio heeft klaar gemaakt, bevestigend moet worden beantwoord. Hij leidt dit af uit een aantekening, die hij heeft gemaakt op 30 November 1940, waaruit blijkt, dat de heer *Welter* een persoonlijke brief van de heer *de Geer* uit Lissabon had ontvangen, waarin deze meldt zijn Indische zending niet te zullen vervullen, maar naar Nederland te gaan. Volgens de zelfde aantekening moet toen een conferentie hebben plaats gehad tussen de heren *Beelaerts van Blokland*, *Gerbrandy*, van *Kleffens* en *Welter*, terwijl de heer *de Geer* er telegrafisch op werd gewe-

9974 (*Kasteel*)

¹⁾ Bijlage 148.

- zen, dat zijn voornemen in strijd was met de afspraak blijkens vroeger gevoerde correspondentie over uitreis-visa. Herlezing van deze aantekening leidt de heer *Kasteel* er toe aan te nemen, dat de Rege-
ringsverklaring, opgenomen in het memorandum van de heer *Gerbrandy*, (blz. 14) inderdaad in November ontworpen kan zijn onder de onmiddellijke indruk van die, toen door de heer *Welter* ontvangen, mededeling van de heer *de Geer* zelf en dat die verklaring is blijven liggen, toen het vertrek niet plaats had, doch werd bewaard en eerst gebezigd, nadat de heer *de Geer* begin Februari daaropvolgend aan zijn vroeger aangekondigd voornemen uitvoering had gegeven.
- 14175 (*Veraart*) Inzake de indruk, die de terugkeer van de heer *de Geer* naar Nederland op de Engelsen maakte, verklaart de heer *Veraart*, dat deze indruk vreselijk was en dat wij tegenover de Engelsen een ellendig figuur sloegen. Dat het vertrek van de heer *de Geer* lang en ernstig de Nederlandse positie in Engeland heeft geschaad, is, naar de mening van de heer *Veraart*, niet waar.
- 16115 (*de Jong*) De heer *L. de Jong* herinnert zich niet of de Nederlandse gemeenschap in Londen de moeilijkheden met de heer *de Geer* eerder heeft zien aankomen. Hij gelooft, dat er een vage onrust was.
- Ook de heer *de Jong* onderschrijft de opvatting, dat de eerste indruk voor de Engelsen wel een schok was, doch dat zij zo veel aan hun hoofd hadden, dat de lotgevallen van de afgetreden Nederlandse Minister-President spoedig weer waren vergeten.
- Volgens de heer *de Jong* had Nederland in 1940 en 1941 niet zo'n beste naam in Engeland. Tenslotte waren wij in vijf dagen verslagen en de geruchten over de N.S.B.-ers waran zo talrijk, dat men het heel raar vond, dat Nederland zoveel verraders in eigen rijen had gehad.
- In de loop van 1940 vervaagde deze indruk, doordat er andere zorgen waren en ook omdat Indië op tal van gebieden medewerking verleende en de Nederlandse Regering zich behoorlijk gedroeg.
- Toen de heer *de Geer* deserteerde, werden al die oude snaren weer aan het tokkelen gebracht. De morele invloed daarvan op het Engelse publiek zou hij zeer ernstig willen noemen. Hij weet dit uit Engelse kringen, waarmede hij contact had.
- 26061 (*de Beus*) De heer *de Beus* is van mening, dat een zo opzienbarende gebeurtenis als het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland in Engelse kringen wel even de aandacht trok, maar dat het toch betrekkelijk snel weer over was. Het vertrouwen in het Nederlandse Kabinet is niet ernstig geschokt. De reactie was veel kalmer dan gevreesd werd, toen men op het eerste ogenblik het bericht hoorde.
- 29613 (*Gerbrandy*) In tweede instantie werd met de heer *Gerbrandy* nogmaals het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland en de bemoeiingen van de Nederlandse Regering daarmede van Londen uit, besproken. Uit het verhoor van de heer *Kasteel*, bevestigd door diens brief, kon naar de mening van de commissie geconcludeerd worden, dat het al van 30 November 1940 af de Nederlandse Regering in Londen duidelijk had kunnen zijn, dat het met de heer *de Geer* verkeerd zou gaan.
- Dit vond de heer *Gerbrandy* echter te sterk gezegd. Naar zijn voorstelling is het niet zo, dat de Regering op 30 November 1940 reeds wist, hoe de zaak stond; daar was altijd nog het gegeven: hij doet het after all *niet*. Toch was het wel zo, dat de heer *Gerbrandy* een radiorede gereed liet maken voor het geval, dat het toch zou gebeuren. Hij was ook niet gerust, maar zij vonden, dat het hoogst ernstig zou zijn, indien hij dat ging doen en dan zegt men: nu ja, hij doet het, als het er op aan komt, toch niet, want de heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat de mededeling, dat de heer *de Geer* ging, desondanks als een donderslag bij heldere hemel is gekomen. Dat schijnt een beetje contradictoir, maar zo ligt het wel.
- Aan de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* werd de vraag voorgelegd, of deze enige bemoeienis had gehad met de opdracht aan de heer *de Geer* om naar Indië te gaan, doch deze weet daar heel weinig van.
- 29054 (*Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*) Het staat de heer *van Starkenborgh* wel voor, dat er sprake is geweest van een financiering van de Nederlandse Regering door Indië. Hij dacht, dat dit denkbeeld in eerste instantie heeft gespeeld in de vorm van een vraag uit Londen of het mogelijk zou zijn een speciale belasting in Indië te heffen ten bate van het moederland. Hij gelooft, dat dit dadelijk is afgewezen als niet doenlijk en dat er toen over is gesproken, dat het beter zou zijn steun te verlenen uit de algemene geldmiddelen van Indië, maar dat men dadelijk heeft begrepen, dat dit middel van geen betekenis kon zijn, omdat de Indische uitgaven zelf een grote omvang hadden aangenomen. Bijzonderheden weet hij niet, maar hij heeft geen reden om aan te nemen, dat hetgeen in dit opzicht gesteld is door de heer *Welter* niet juist zou zijn.
- 37218 (*Michiels van Verduynen*) De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat het teruggaan van de heer *de Geer* naar Nederland geen indruk meer maakte. Ten

eerste zou het heel slecht geweest zijn als de pers niet genoeg bewerkt was om het bericht daarvan tenslotte in een vage en aannemelijke stijl voor ons in de pers te krijgen. Bovendien had iedereen altijd gezegd, dat hij een ziekelijke en oude man was en dat het zeer begrijpelijk was, dat hij was weggelopen. Daarom heeft het niet de minste indruk gemaakt.

De heer *Michiels van Verduynen* kan moeilijk zeggen, dat de heer *de Geer* het goed heeft gedaan, maar dat hij de Nederlandse zaak in Engeland kwaad heeft gedaan, neen. Daarvoor was de persoon en de positie van de heer *de Geer* veel te veel naar beneden gehaald.

De heer *Michiels van Verduynen* zou niet durven zeggen, dat de heer *de Geer* niet op problemen van internationale aard ingesteld was, gewoon en onder normale omstandigheden. De heer *de Geer* had die aanleg wel, maar hij handelde te Londen in een zeer geschikte geestelijke toestand en in een zekere bewustzijnsverenging.

De heer *A. Pelt* verklaart, dat vóór zijn vertrek uit Londen naar New-York en Batavia, eind September of begin October 1940, er reeds was gesproken over een opdracht van de Regering aan de heer *de Geer* om naar Batavia te gaan teneinde daar de financiële verhouding tussen de Nederlandse Regering, die natuurlijk een tekort aan middelen had, en de Nederlandsch-Indische Regering, die nog altijd middelen bezat, te regelen.¹⁾

De indruk van de heer *Pelt* is later geweest, dat men, toen de Indische Regering bezwaren maakte tegen de eerste opdracht, toch geïnsisteerd heeft, dat de heer *de Geer* naar Indië zou gaan, omdat men inmiddels reeds enige vrees was gaan koesteren, dat hij het voornemen had om naar Nederland te gaan.

Het feit, dat er twee opdrachten zijn geweest, is de heer *Pelt* bekend. De geschiedenis van de tweede opdracht heeft hij niet uit de eerste hand; wat hem wel bekend was bij zijn vertrek, was de eerste opdracht. Hij is vertrokken onder de indruk van de eerste opdracht en heeft te Batavia tegen een dochter van de heer *de Geer* gezegd, dat er een opdracht in de maak was en de kinderen dus hun vader in Indië zouden kunnen verwachten. De heer *Pelt* is toen uit Batavia vertrokken met een boodschap van de drie kinderen van de heer *de Geer* voor hun vader, nl. dat zij van harte hoopten, dat de heer *de Geer* naar Indië zou komen.

Teruggekeerd uit Indië bevond de heer *Pelt* zich enkele dagen vóór Kerstmis 1940 te Lissabon op doorreis naar Londen. Na aankomst ging hij naar de Nederlandse legatie en trof daar de heer *van Pallandt*, die hem zei: ik zit in een moeilijk parket, ik heb hier de heer *de Geer*, die een opdracht heeft om naar Indië te gaan. Hij heeft echter zijn vertrek reeds tweemaal uitgesteld, ofschoon hij de gelegenheid had om weg te gaan. De heer *van Pallandt* was daardoor achterdochtig geworden. Hij had de heer *de Geer* gesproken, doch had niets uit hem kunnen krijgen. De heer *van Pallandt* heeft de heer *Pelt* toen gevraagd of hij het wilde proberen.

De heer *Pelt* heeft daarop de heer *de Geer* in een hotel te Estoril, van welk hotel bekend was, dat het vol met Duitsers zat, gesproken. Ook hij kon niets uit de heer *de Geer* krijgen. Op een gegeven ogenblik heeft hij hem op de man af gevraagd: U denkt er toch niet over om naar Nederland te gaan?, waarop de heer *de Geer* antwoordde: neen, doch een ogenblik later zeide: stel, dat ik het deed, wat zou men mij dan kunnen verwijten?

Daarop heeft hij een discussie met de heer *de Geer* gehad over de vraag of hij zich als een gewoon particulier persoon zou kunnen beschouwen, hetgeen de heer *Pelt*, wijzend op zijn mede-verantwoordelijkheid voor de besluiten, welke de Nederlandse Regering had genomen inzake het niet aanvaarden van de neutraliteits-schending en terzake van de voortzetting van de strijd tegen Duitsland, niet heeft aanvaard.

Het is hem niet duidelijk geworden of de heer *de Geer* toen reeds voor zich zelf had besloten terug te gaan naar Nederland of niet. Formeel hield de heer *de Geer* vol, dat hij naar Indië wilde. De heer *de Geer* heeft eigenlijk met hem een discussie gevoerd over het hypothetische geval, dat hij naar Nederland zou gaan. De indruk van de heer *Pelt* was evenwel zo, dat hij, teruggekomen bij de heer *van Pallandt*, zei: ik weet niet wat ik aan die man heb, maar zuivere koffie is het niet. Ook de heer *Slotemaker de Bruïne*, die tegelijk met hem in Lissabon was, heeft een dergelijk vrij uitvoerig gesprek met de heer *de Geer* gehad, zonder nochtans iets wijzer te worden dan hij zelf, maar met hetzelfde onplezierige gevoel.

Voorts verklaart de heer *Pelt*, dat, toen te Londen het telegram binnenkwam met de mededeling, dat de heer *de Geer* in een Duits vliegtuig Lissabon had verlaten op weg naar Nederland, hij als hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst een bespreking heeft gehad met de heren *Gerbrandy* en *Kasteel* ter voorbereiding van een radioverklaring. De heer *Kasteel* heeft toen een lade van zijn bureau opengetrokken en gezegd: maak je over die spech maar niet bezorgd,

29179 (*Pelt*)

¹⁾ Vgl. ook bijlage 95.

die heb ik al geschreven; ik heb het zien aankomen en heb er reeds van tevoren over nagedacht, wat wij dan zouden moeten zeggen.

Deze speech was in November of December reeds gemaakt. Slechts enige passages zijn veranderd. Het moeilijkste was echter die avond om het gebeurde zo onschuldig mogelijk voor te stellen tegenover de buitenlandse openbare mening. De heer *van Houten* heeft toen de hele nacht op het Engelse Ministerie van Informatie doorgebracht en heeft onze positie werkelijk gered; anders had het ons onnoemelijk veel kwaad kunnen doen. Men heeft er zich op het Ministerie van Informatie uitgepraat door te verklaren, dat de heer *de Geer* niet helemaal bij zijn verstand was en dat hij heimwee had naar zijn familie en dat hij al een oud man was.

De heer *Pelt* verklaart, dat de heer *van Pallandt* ernstig heeft ioverwogen om met behulp van de Engelse geheime dienst de heer *de Geer* te kidnappen. De heer *van Pallandt* heeft het voor en tegen van deze zaak overwogen en is tot de conclusie gekomen, dat het geen praktische mogelijkheid was, mede omdat het een zeer moeilijke operatie geweest zou zijn, want de Portugezen waren op dat ogenblik niet bepaald geallieerd gestemd.

37824 (*Rijkens*)

De heer *Rijkens* zegt, dat de indruk in Engeland van het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland op dat ogenblik werkelijk verpletterend was. Hij gelooft zelfs, dat men zich in Nederland niet eens zo sterk gerealiseerd heeft, wat het voor de Engelsen, voor wie elke communicatie met de vijand volgens hun „trading with the enemy act” niet slechts uitgesloten, doch zelfs strafbaar was en die er niet aan dachten een brief indirect naar Nederland te sturen, betekende, dat de Minister-President van een van de bondgenoten via Lissabon naar zijn eigen land kon teruggaan.

De nawerking echter van deze indruk is ook volgens de heer *Rijkens* niet zo groot geweest. Dit kwam omdat men van Engelse zijde in de heer *de Geer* inderdaad al geen vertrouwen had. Men beschouwde het persoonlijk verlies als niet groot. Aan de andere kant had men wel vertrouwen in de heer *Gerbrandy*.

Hij is van oordeel, dat de heer *Gerbrandy* er veel toe heeft bijgedragen om het verlies aan prestige van Nederland tegenover de Engelsen weer te herstellen. Vooral in den beginne heeft men van Engelse zijde groot respect voor de heer *Gerbrandy* gehad, hetgeen de heer *Rijkens* toeschrijft aan diens vastbeslotenheid om de oorlog op een zelfde wijze te beëindigen, als de Engelsen zich dit voorstelden.

11747 (*van der Vaart Smit*)

Ter voorkoming van misverstanden wil de commissie er voorts nog op wijzen, dat de mededelingen van *van der Vaart Smit*, bij zijn verhoor gedaan, over besprekingen, die de heer *de Geer* te Berlijn zou hebben gehad en over een notulenboek van de Londense Ministerraad, dat deze mee naar Nederland zou hebben gebracht, volledig ongegrond zijn.

In het vooronderzoek van het proces-*de Geer* hebben deze geruchten reeds een rol gespeeld. Door confrontatie van de belangrijkste getuigen zijn de heren *Posthuma* en *Heijink*, die met dit onderzoek belast waren, er in geslaagd de onjuistheid van deze beweringen vast te stellen.

1) Bijlage 149.

De commissie verwijst hiervoor naar nevenstaande bijlage 1), welke het proces-verbaal uit het dossier-*de Geer*, dat hierop betrekking heeft, bevat.

De commissie is van mening, dat uit de stukken en de verhoren is komen vast te staan, dat het Kabinet na de ontvangst van het schrijven van de heer *de Geer* uit Lissabon d.d. 26 November 1940, aan de heer *Welter* gericht, kon weten, dat de heer *de Geer* voornemens was naar Nederland terug te keren. Het Kabinet heeft dit schrijven ook in die zin opgevat, getuige de ernst van het telegram, dat in antwoord daarop op 30 November aan de heer *de Geer* werd gericht, alsmede het feit, dat de heer *Gerbrandy* reeds toen door de heer *Kasteel* een ontwerp-radioredevoering liet gereedmaken om deze terstond te kunnen gebruiken, wanneer de heer *de Geer* aan zijn voornemen gevolg zou geven. Sedertdien zijn de waarschuwingen niet opgehouden, doch de reacties daarop van de Regering werden trager. Op de veelbetekenende brief van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941 werd het antwoord eerst op 31 Januari gezonden. Dit heeft de heer *de Geer* niet meer bereikt, aangezien deze op 4 Februari Lissabon had verlaten.

Toegegeven kan worden, dat, toen eenmaal de heer *de Geer* het plan gemaakt had om naar Nederland terug te keren, door middel van correspondentie waarschijnlijk weinig meer bereikt kon worden. De commissie is evenwel van mening, dat daarmede niet alle mogelijkheden uitgeput waren. Zonder te willen zeggen, dat elk middel — hoe extreem ook — had moeten worden toegepast, heeft het haar toch getroffen, dat het Kabinet er niet toe is gekomen een of meer van zijn leden, met een speciale missie naar Portugal af te vaardigen om te trachten de heer *de Geer* alsnog van zijn noodlottig voornemen af te houden.

De commissie is dan ook van oordeel, dat het Kabinet in deze niet alles gedaan heeft wat mogelijk was. Gelukkig zijn — gelijk uit de verhoren wel is gebleken — de gevolgen van de terugkeer van de heer *de Geer* voor de positie van ons land ten opzichte van de bondgenoten niet zo ernstig gebleken als aanvankelijk wel gevreesd werd. In die tijd vol snel opeenvolgende gebeurtenissen was de indruk er van vrij spoedig vervaagd. Ook in Nederland zijn om verschillende redenen — waarvan de ondubbelzinnige reactie van het Nederlandse volk zeker niet de minst belangrijke is geweest — de nadelige gevolgen van beperkte omvang gebleven.

Dit alles neemt echter niet weg, dat het ook anders had kunnen verlopen en dat de betrekkelijk gunstige afloop zeker niet te voorzien is geweest, zodat de Regering, die met alle eventualiteiten rekening behoorde te houden, de mogelijke terugkeer van de heer *de Geer* naar Nederland als een vraagstuk van de allerhoogste importantie had behoren te behandelen.

Met betrekking tot de publicatie door de heer *de Geer* tijdens de bezetting van de brochure: „De Synthese in den Oorlog” is uit de processtukken en de verhoren nog het volgende komen vast te staan.

Eerst heeft de heer *de Geer* onder het pseudoniem *Emeritus* een brochure „Doelloze ballingschap” geschreven. Dit is een brochure met het sprookje van *Tranquillus*, die enige tijd, nadat hij zijn ambt heeft neergelegd, in zijn land terugkeert, maar bij zijn terugkeer veel onbegrip ontmoet. De heer *Bert Bakker*, directeur van de uitgeverij *Daamen* heeft zich niet bereid verklaard deze brochure uit te geven.¹⁾

Daarop is gevolgd de brochure „De Synthese in den Oorlog”, die de algemene opvatting van de heer *de Geer* over de wereldstrijd inhield en waarin hij in de inleiding een korte verantwoording gaf van zijn terugkeer naar Nederland. Deze is uitgekomen op 5 April 1942 bij de uitgever *van Sijn* te Rotterdam.

Op 14 November 1942 heeft de heer *de Geer* een brief²⁾ aan *Goedewaagen* geschreven, waarin hij mededeelt opnieuw een kort geschrift te hebben samengesteld en waarin hij de bemiddeling van *Goedewaagen* inroept om verzekerd te zijn van de toelaatbaarheid van het geschrift voor de bezettingsoverheid.

Op 5 Februari 1943 antwoordt het hoofd der afdeling Kabinet en Juridische Zaken van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten — *Goedewaagen* was intussen van het Departement verdwenen — dat „na overleg met de betreffende Duitse instanties is gebleken, dat het voorloopig minder gewenscht is uw brochure uit te geven”.³⁾ De brochure zou de titel gedragen hebben: „Wachter, wat is er van de nacht?”. Het manuscript is echter, volgens de heer *de Geer*, vernietigd.

Op 3 Maart 1944⁴⁾ schrijft de heer *de Geer* aan de heer *van Sijn* te Rotterdam, dat hij nogmaals de behoefte gevoelt om te getuigen tegen de voortgaande afbraak der wereld. Hij meent, dat de bezettingsautoriteiten het wel zullen dulden, daar hij geen partij kiest. Hij koos in dit geval het pseudoniem *Kassandra*.

De heer *van Sijn* heeft er blijkbaar negatief op geantwoord, want op 8 Maart 1944 schrijft de heer *de Geer* opnieuw een uitvoerige brief aan de heer *van Sijn*, waarin hij mededeelt diens advies om het stuk te laten liggen op te volgen. Tegelijkertijd nodigt hij de heer *van Sijn* uit tot een bespreking in verband met zijn plannen om een vijfde, grotere brochure te schrijven, die na de bevrijding zou moeten uitkomen⁵⁾. Deze brief heeft betrekking op de nooit uitgegeven brochure „Morgenrood”.

Tijdens zijn verhoor vraagt de heer *de Geer* zich af, of de derde brochure „Wachter, wat is er van de nacht?” niet door *Kassandra* geschreven is en derhalve met de vierde brochure samenvalt. De heer *de Geer* weet thans niet meer of dit het geval is. Hij was zijn gehele leven gewoon te schrijven over wat in hem leefde, maar hij bewaarde niet wat gedrukt werd.

In ieder geval bevestigt de heer *de Geer*, dat de eerste en de derde en vierde brochure, welke laatste twee wellicht identiek zijn, in de zelfde geest zijn geweest als „De Synthese in den Oorlog” en dat hij deze tijdens de bezetting zou hebben uitgegeven, indien hij daarvoor toestemming had gekregen.

De vijfde brochure „Morgenrood” is tenslotte gedrukt in Soest, maar nooit uitgegeven.

In het vooronderzoek van zijn zaak had de heer *de Geer* verklaard⁶⁾, dat hij in de eerste helft van 1942 driemaal bezoek had gekregen van een zich noemende *van Lynden*, die na de bevrijding *van der Waals* bleek te zijn geweest. Deze heeft de heer *de Geer* een z.g. verzoek van de Koningin overgebracht om lid te worden van een uit vijf man bestaand „Nationaal Comité” voor de overgangstijd. De heer *de Geer* heeft dit aanvaard en toegezegd enige algemene hoofdlijnen op te stellen voor dit college. De heer *de Geer* heeft in één dezer gesprekken aan *van der Waals* verteld, dat hij een

8563 (*de Geer*)

¹⁾ Vgl. bijlage 150.

²⁾ Vgl. bijlage 151.

³⁾ Vgl. bijlage 151.

⁴⁾ Vgl. bijlage 152.

⁵⁾ Vgl. bijlage 152.

⁶⁾ Vgl. bijlage 153.

¹⁾ Bijlage 154.

25966 (*de Geer*)

brochure had geschreven, waarvan hij niet wist hoe men te konden daarover dacht. Hij vroeg hem te informeren of de inhoud van die brochure iets veranderde aan het hem door *van der Waals* overgebracht verzoek om zitting te nemen in het „Nationaal Comité“.

In verband met de door de heer *de Geer* gevraagde informatie gaf hij het manuscript van zijn brochure mede. Hij voegde er een eigenhandig geschreven briefje bij¹⁾.

Naar aanleiding van het feit, dat de heer *de Geer* het manuscript van zijn brochure „De Synthese in den Oorlog“, in 1942 naar Engeland heeft laten overbrengen, bevestigt de heer *de Geer* bij zijn verhoor door de commissie, dat hij in dat jaar driemaal een bezoek heeft gehad van de beruchte *van der Waals*. Deze is bij hem gekomen onder de naam *van Lynden*. Vóór de bevrijding heeft de heer *de Geer* niet begrepen, wat dat bezoek kon hebben betekend. Toen hij in de krant had gelezen, dat een zekere *van der Waals* was gevangen genomen en dat een zijner pseudoniemen *van Lynden* was, heeft hij zich aangemeld bij de recherche te Rotterdam, waarna hij met *van der Waals (van Lynden)* is geconfronteerd.

Bij het eerste bezoek, dat *van Lynden* hem destijds heeft gebracht, is hij er in gelopen; bij het tweede en derde bezoek had hij reeds een vermoeden. Bij het eerste bezoek heeft de heer *de Geer* gezegd: ik heb u te Londen nooit ontmoet, waarop *van Lynden* antwoordde: ik kwam pas sinds kort uit Amerika. Hij had het over het Nationaal Comité in overgangstijd en bracht een boodschap mee van de Koningin.

De heer *de Geer* is bij het eerste bezoek gaan weifelen, toen hij *van Lynden* uitliet en zeide: mijn respect aan Hare Majesteit. Toen zag hij een demonische triomf in zijn blik, waaruit sprak: wat is die man er in gelopen! Zo was althans zijn indruk. Later heeft de heer *de Geer* voor hem opgepast, hoewel hij telkens als *van Lynden* terugkwam, toch weer nu en dan moest denken: het is misschien toch echt. Zó kon hij zich voordoen.

Bij het eerste bezoek heeft de heer *de Geer* van zijn intermediair gebruik gemaakt om zijn brochure „De Synthese in den Oorlog“ naar Engeland te laten overbrengen.

Bij het vooronderzoek in zijn zaak heeft de heer *Posthuma* hem medegedeeld, dat het manuscript wel in Engeland is gekomen, maar dat *van der Waals* zelf daar niet is geweest. Dat wist men zeker. Het heeft de heer *de Geer* verbaasd. *Van Lynden* heeft blijkbaar handlangers gehad, die het manuscript naar Engeland hebben gebracht.

12121 (*van Kleffens*)

Omtrent het bekend worden van de brochure „De Synthese in den Oorlog“ te Londen verklaart de heer *van Kleffens*, dat een handelaar deze aan het gezantschap te Madrid had gegeven, voordat de brochure was gedrukt, en dat de heer *de Geer* wilde, dat de Koningin Haar sanctie daaraan zou verlenen.

Dat de heer *de Geer* de bemiddeling van *van der Waals* zou hebben ingeroepen, die zich destijds bij hem onder de schuilnaam *van Lynden* had weten binnen te dringen, heeft de heer *van Kleffens* nooit gehoord; hij meent, dat het een andere man is geweest.

29568 (*Gerbrandy*)

Inzake de bemiddeling van *van der Waals* bij het overbrengen van het manuscript van de brochure „De Synthese in den Oorlog“ van de heer *de Geer* naar Londen verklaart de heer *Gerbrandy*, dat hij niet weet of dit is gebeurd. Wel weet hij, dat de brochure te Londen is geweest, naar hij meent met de mededeling van de heer *de Geer*: ik zal de brochure niet publiceren, wanneer H.M. de Koningin daartegen bezwaren heeft. Zoals vanzelf spreekt, heeft de heer *de Geer* daarop geen antwoord gekregen; bovendien had de publicatie plaats zeer kort nadat de brochure in Londen was gekomen.

De heer *Gerbrandy* voegt hieraan toe, dat zelfs indien er een antwoord — wat natuurlijk niet gebeurde — gegeven ware, dit niet meer van invloed had kunnen zijn geweest op het al of niet verschijnen van de brochure.

Volledigheidshalve merkt de commissie hierbij nog op, dat door de Nederlandse Regeringsvoorlichtingsdienst op 21 April 1942 over Radio-Oranje naar aanleiding van de verschijning van de brochure van de heer *de Geer* een scherpe verklaring²⁾ is uitgezonden, waarin dit feit, in verband met de uitspraak van de heer *de Geer* bij zijn terugkeer, dat hij als vergeten burger wilde leven, als een tweede woordbreuk werd gekwalificeerd.

²⁾ De tekst van deze verklaring is toegevoegd aan bijlage 95.

XXVIII. De positie van Kamerleden in Londen

Het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de heer *Th. F. M. Schaepman* was bij het uitbreken van de oorlog op de terugreis van Zuid-Amerika en arriveerde op 10 Mei 1940 in Lissabon. Nadat hij tevergeefs getracht had Nederland te bereiken, is hij van Parijs uit in overleg getreden met de Nederlandse Regering; op het Nederlandse gezantschap te Parijs werd hem gezegd, dat hij moest proberen in Londen te komen teneinde daar verslag uit te brengen van zijn bevindingen in Frankrijk. Hij heeft daarin toegestemd op voorwaarde, dat hij niet in Engeland behoefde te blijven. Hij kreeg dan ook een visum voor in- en uitreis.

Van de leden der Eerste Kamer bevond zich te Londen prof. dr. *D. van Embden*, die in de nacht van 13 op 14 Mei 1940 op een vissersboot van IJmuiden uit naar Engeland was uitgeweken.

Naast een aantal andere vooraanstaande Nederlanders, die gedurende de oorlog te Londen zijn geweest, heeft de commissie de genoemde heren uitgenodigd om hun indrukken uit de Londense periode te geven. Een gemeenschappelijke klacht tegen de Nederlandse Regering van deze beide getuigen betrof het feit, dat zij niet bereid was de Kamerleden overeenkomstig hun positie te behandelen.

Y216 (*Schaepman*)

De heer *Schaepman* verklaart bij zijn verhoor, dat hij te Londen geweigerd heeft het aanbod van Minister *Gerbrandy*, ambtenaar te worden op het departement van Justitie, aan te nemen, aangezien hij op dat ogenblik Kamerlid wenste te blijven. De heer *Schaepman* heeft meermalen met de heer *de Geer* daarover gesproken. Als Kamerlid wilden zij hem niet erkennen. Hij heeft hun toen gevraagd of zij hem wilden betalen, daar hij op hun verzoek naar Londen was gekomen. De heer *de Geer* heeft hem toen bij monde van Minister *van Boeyetz* een rijksdaalder per dag aangeboden.

15257 (*van Embden*)

De heer *van Embden* heeft de Nederlandse Regering gevraagd, hem zijn achterstallige salaris als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam te willen uitbetalen, hetwelk dan later met de gemeente Amsterdam zou kunnen worden verrekend. Dit verzoek werd eerst geweigerd, maar na veel moeite heeft de Regering tweederde van één kwartaal salaris uitbetaald, verder niets.

Y182 (*Boon*)

De heer *Boon*, zelf oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, verklaart, dat de heer *Schaepman* voortdurend bij hem kwam en klaagde, dat hij dagelijks enige Ministers bezocht, omdat hij zijn schadeloosstelling als Kamerlid wilde hebben, want hij kon niet rond komen. De heer *Boon*, die toentertijd rechtskundig adviseur was op het bureau van de financiële adviseur van de Nederlandse Regering, mr. *Beyen*, en die zich als zodanig beziggehouden had met de eerste begrotingen, waardoor hij wist, dat daarin voor de Ministers behalve salaris, kinderbijslag enz., ook een verblijfsvergoeding van aanvankelijk 4½ pond per dag was opgenomen, heeft toen tegen de heer *Schaepman* gezegd, dat hij maar eens naar de hlinisterraad toe moest gaan en daar vertellen, dat de Ministers zelf zeer voldoende gehonoreerd werden, zodat het billijk was, dat ook hij zijn schadeloosstelling kreeg om van te leven.

25956 (*de Geer*)

Van de vergoeding aan de heer *Schaepman* weet de heer *de Geer* niets af. Hij heeft later wel eens meer gehoord van onjuiste verhalen, die de heer *Schaepman* omtrent hem deed, maar het verhaal van die vergoeding heeft hij, voorzover hij zich herinnert, tot dusver niet gehoord. De heer *de Geer* weet niet of de heer *Schaepman* tenslotte nog een verblijfsvergoeding heeft gekregen. Omtrent het feit, dat voor de heer *van Embden*, lid van de Eerste Kamer, evenmin een voorziening was getroffen, verklaart de heer *de Geer*, dat hij er niets van af weet. De heer *de Geer* acht het overigens nog een vraag, of men aan gemigreerde Nederlanders, zoals hij de heer *van Embden* beschouwt, die over eigen middelen beschikten, een vergoeding moest geven. Hoewel hij wil erkennen, dat, wanneer de heer *Schaepman* zijn schadeloosstelling als Tweede-Kamerlid had gevraagd, deze evenals de ambtenaren volkomen in zijn recht was. Het is buiten de heer *de Geer* om gegaan. Hij weet er niets van. Wellicht is het behandeld door de generale thesaurie. Er waren tal van aanvragen om steun van gestrande mensen.

25959 (*de Geer*)

- 29583 (*Gerbrandy*) De heer *Gerbrandy* weet van het niet-uitbetalen van de aan de heer *Schaepman* toekomende schadeloostelling weinig meer. Wel kan hij zich herinneren, dat hij ernstig bezwaar had tegen de terugkeer zonder meer van de heer *Schaepman* naar Nederland. Hij heeft toen, als Minister van Justitie, tegen de heer *Schaepman* gezegd: Ik ben bereid te bevorderen, dat u teruggaat, maar slechts indien u een bepaalde opdracht vervult. Hem staat echter voor de geest, dat het grote bezwaar tegen het gaan van de heer *Schaepman* naar Nederland vooral van de Minister-President uit ging.
- 9229 (*Schaepman*) De heer *Schaepman* daarentegen verklaart, dat hij met de heren *Gerbrandy*, *de Geer* en *Dijxhoorn* gesproken heeft over zijn terugkeer en dat hij bereid was een opdracht te aanvaarden. Hij was overtuigd, dat er geen enkele verbinding met Nederland was. Men had daaromtrent in Nederland niets voorbereid. Toen zij weg waren, zijn alle contacten verbroken. Hij heeft daarom gezegd: „Ik ben bereid om codes mede te nemen of boodschappen of wat dan ook, opdat jullie weer contact krijgen met Nederland.”
- 29586 (*Gerbrandy*) De heer *Gerbrandy* staat voor de geest, dat het medenemen van een boodschap van hem is uit gegaan. Hij meent dit zelfs zeer stellig te weten. Hij weet, dat hij als Minister van Justitie op het standpunt stond: alleen naar Nederland terug, wanneer dit ten dienste is van de goede zaak, dus wanneer de heer *Schaepman* bereid was een bepaalde opdracht te vervullen.
- 9231 (*Schaepman*) De heer *Schaepman* verklaart, dat, toen hij door bemiddeling van verschillende Engelse parlementsleden trachtte een visum van het Foreign Office te verkrijgen, hem een brief, getekend door de heer *Gerbrandy*, werd getoond, waarin het Foreign Office door het Nederlandse Gouvernement verzocht werd, de heer *Schaepman* onder geen voorwaarde een visum te geven. De heer *Schaepman* heeft toen een brief aan de Ministerraad geschreven en geëist, dat de Ministerraad het besluit zou nemen of hij vrij was, ja dan nee. Hij heeft daarop van de Regering een brief gekregen, waarin o.a. stond, dat de Nederlandse Regering geen bezwaar er tegen had, dat hij het Britse Rijk verliet. Er is, zo verklaart de heer *Schaepman* met meerderheid van stemmen hiertoe een besluit genomen in de Ministerraad.
- 29588 (*Gerbrandy*) De heer *Gerbrandy* durft dat niet te zeggen: voorzover zijn herinnering strekt, kwam het grote bezwaar van de zijde van de Minister-President, die de heer *Schaepman* in het geheel niet weg wilde laten gaan, terwijl de heer *Gerbrandy* hem alleen weg wilde laten gaan, indien de heer *Schaepman* zich beschikbaar stelde voor een bepaalde delicate opdracht.
- Blijkens in het bezit van de commissie zijnde afschriften van een deel van de notulen van de Ministerraad ¹⁾ is de brief van de heer *Schaepman* op 5 Juli 1940 door de Minister-president in de Ministerraad ter tafel gebracht. De Ministerraad besluit de mogelijkheid naar Nederland te gaan voor hem te onderzoeken. In de Ministerraad van 17 Juli brengt de Minister-President het verzoek van de heer *Schaepman* nogmaals ter sprake. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft nog geen informatie verkregen over de mogelijkheid daartoe; de Minister van Justitie vraagt uitstel van behandeling.
- In de vergadering van 26 Juli deelt de Minister-president mede, dat de heer *Schaepman* gelegenheid heeft om naar het vasteland te gaan, indien de Nederlandse Regering daartegen geen bezwaar heeft. De Minister van Justitie zegt, dat de Ministerraad geen verlof heeft te geven, doch dat hij moet volstaan met aan de Engelse Regering te zeggen, dat het vertrek van de heer *Schaepman* geen verband met enigerlei Regeringsopdracht heeft. Hiertoe wordt besloten.
- In de vergadering van de Ministerraad van 29 Juli deelt de Minister-President mede, dat de heer *Schaepman* is blijven aandringen op een verklaring „no objections”. De Minister van Justitie zegt, dat de heer *Schaepman* zich enige tijd geleden eerst zeer beklaagd heeft over de financiële regeling hem betreffend. Toen de Minister van Justitie daarover met de heer *Schaepman* sprak, deed deze mededelingen, die enige ongerustheid zouden kunnen wettigen. De heer *Schaepman* was daaromtrent nogal geheimzinnig. Voldoende opheldering is niet verkregen. In deze omstandigheid achtte de heer *Gerbrandy* het afgeven van een verklaring door de Regering niet verantwoord. Hij vreesde tevens, dat, als de heer *Schaepman* in Nederland terugkomt, er druk op hem zou worden uitgeoefend. De Minister van Justitie brengt vervolgens nadere inlichtingen ter tafel waaruit blijkt, dat de heer *Schaepman* geen Engelse opdracht meer heeft en verklaart volkomen vrij man te zijn. Besloten wordt te verklaren, dat de Regering geen reden ziet om het verblijf van de heer *Schaepman* te verlengen.
- Gelijk hierboven is vermeld, heeft de heer *de Geer* voor de commissie verklaard, dat, wanneer de heer *Schaepman* zijn schadeloostelling als Tweede Kamerlid had gevraagd, deze evenals de ambtenaren volkomen in zijn recht was geweest. De commissie heeft de indruk, dat te Londen toch niet alle ambtenaren zijn behandeld op

¹⁾ Bijlage 155.

de voet als door de heer de Geer als juist erkend. Zo heeft prof. dr. J. A. *Veraart*, hoogleraar en rector-magnificus van de Technische Hoogeschool te Delft, die bovendien ook oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal was, zich er voor de commissie over beklagde, dat hij van het eerste moment af door de Nederlandse Regering te Londen beneden zijn standing als hoogleraar is behandeld. Teneinde in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien, heeft hij bij het Ministerie van Justitie in de loop van de tijd vier opdrachten moeten aanvaarden. Ten eerste de zorg voor de Staatscourant, voorzover het de correctie en de opmaak betrof. Ten tweede enige bemoeienis met detentiegevallen van Nederlanders. Ten derde de behartiging van de comptabiliteit van het zeer kleine departement van Justitie en tenslotte de zorg voor de uitgave van het Staatsblad. Hij kreeg voor een en ander 14 pond per week, een salaris ongeveer gelijk aan dat van een adjudant-onderofficier. In 1942 kreeg de heer *Veraart* eindelijk een betere functie, nl. economisch adviseur van de Minister van Algemene Oorlogvoering. Doch omstreeks September 1944 werd hij door de heer Gerbrandy ontslagen als ambtenaar aan het departement van Algemene Oorlogvoering, in verband met een op 26 Augustus 1944 door hem in het Londense „Vrij Nederland” geschreven artikel over „Het constitutionele vraagstuk”. Hierna was de heer *Veraart* verplicht van de opbrengst van zijn pen en van een ondersteuning als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander te leven.

29594 (Gerbrandy)

¹⁾ Vgl. bijlage 82.

De heer Gerbrandy heeft in zijn verhoor de juistheid van de door de heer *Veraart* gestelde feiten toegegeven. Hij is echter van oordeel, dat de heer *Veraart* als ambtenaar weinig bruikbaar was, terwijl volgens hem het ontslag van de heer *Veraart*, gegeven de moeilijke positie van de Regering te Londen, gerechtvaardigd was. In een schrijven aan de commissie dd. 4 Januari 1949 ¹⁾ heeft de heer Gerbrandy nog medegedeeld, dat bij het ontslag van de heer *Veraart* mede een rol gespeeld heeft de overweging, dat het hier betrof vertrouwelijke, niet voor publicatie bestemde en nog niet tot eindbeslissing gebrachte handelingen binnen het Kabinet, tengevolge waarvan het moeilijk, zo niet onmogelijk, was voor de leden der Regering om zich duidelijk en afdoende uit te spreken. Het was — volgens de heer Gerbrandy — duidelijk uit het artikel-*Veraart*, dat een insider aan het woord was.

De commissie is van mening, dat hetgeen in dit hoofdstuk is naar voren gekomen, blijk geeft van weinig deferentie van de zijde van de Regering tegenover leden van de Staten-Generaal. Vooral treft de tegenstelling tussen de, op zichzelf wellicht gerechtvaardigde, regeling voor de financiële positie van de Ministers en de houding tegenover de heer *Schaepman* aangenomen, aan wie de uitbetaling van zijn schadeloosstelling is geweigerd. Ook voor de behandeling van de heer *Veraart* kan de commissie! weinig bewondering hebben.

Wat de terugkeer van de heer *Schaepman* naar Nederland betreft, is de commissie van oordeel, dat dit een geheel ander geval was dan dat van de heer de Geer, zodat deze daarop geen beroep kan doen ter verdediging van zijn gaan naar Nederland. De heer *Schaepman* was uitsluitend naar Londen gegaan om verslag uit te brengen van zijn bevindingen in Frankrijk, waarbij hij de voorwaarde had gesteld, dat hij niet in Engeland behoefde te blijven. In zijn terugkeer naar Nederland heeft de Regering dan ook op 29 Juli 1940 uitdrukkelijk toegestemd. De heer de Geer daarentegen is in strijd met de wil van de Regering vertrokken. Bovendien was hij Minister-President geweest van een Kabinet, dat met het oog op de voortzetting van de oorlog het land had verlaten, zodat uit zijn terugkeer — ook na zijn aftreden — voor 's lands belang zeer bedenkelijke gevolgen konden voortvloeien.

XXIX. Bezwaren, tegen de heer van 't Sant geuit

11556 (*de Jonge van Ellemeet*)

Jhr. W. C. M. *de Jonge van Ellemeet* maakte aan het slot van zijn verhoor de opmerking, te hebben verwacht, dat hem vragen zouden worden gesteld over de heer *van 't Sant*, aangezjn deze een, naar zijn idee, zeer merkwaardige invloed heeft gehad op veel dingen in Engeland. Hij gelooft, dat deze invloed niet ten goede is geweest, doch kan dit eigenlijk niet bewijzen; hij heeft er slechts persoonlijke indrukken over.

Hij heeft dikwijls gezien, dat de heer *van 't Sant* stukken van het Kabinet van de Koningin aandachtig zat te bestuderen, zodat de heer *van 't Sant* dus — maar dat is natuurlijk de persoonlijke overtuiging van de heer *de Jonge van Ellemeet* — de gelegenheid had om die dingen door te geven aan het Engelse gouvernemerit. Naderhand heeft hij mensen van de Engelse inlichtingendienst gesproken, die hem hebben verteld, dat zij alles, wat er bij ons gebeurde, wisten. De mensen van de Engelse inlichtingendienst, van de afdeling M.I. 5, dat is eigenlijk een militaire inlichtingendienst, waren er elke dag over de vloer.

Mededelingen van mevrouw *Teinperley—van Oss*, de weduwe van de vroegere Engelse militair attaché in Den Haag, aan de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff* gedaan, hielden in, dat de heer *van 't Sant* iemand was, die voor iedereen werkte, die hem maar betaalde en bovendien, dat de Engelsen het prachtig vonden, dat de heer *van 't Sant* op zo'n belangrijke post zat, waardoor zij alle mogelijke inlichtingen konden krijgen.

De heren *Warners* en *Lovink* hebben, volgens de heer *de Jonge van Ellemeet*, over de heer *van 't Sant* een rapport opgesteld ten behoeve van de heer *Gerhrandy*.

De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft er geen aanwijzingen voor, dat de heer *van 't Sant* b.v. ook aan de Duitsers inlichtingen zou hebben gegeven. Hij kan dat niet zeggen. Concrete feiten, kan de heer *de Jonge van Ellemeet* niet opgeven.

Daar het natuurlijk een buitengewoon ernstig feit zou zijn, indien de heer *van 't Sant*, misbruik makende van de destijds door hem beklede functie van particulier secretaris van H.M. de Koningin, aan een of meer vreemde mogendheden inlichtingen zou hebben doorgegeven, besloot de commissie hieromtrent aan een aantal getuigen, van wie verwacht mocht worden, dat zij van deze dingen op de hoogte konden zijn, te horen.

12747 (*Beelaerts van Blokland*)

Aan de heer *Beelaerts van Blokland* werd gevraagd, of hem feiten of aanwijzingen bekend zijn, welke aan de bovenvermelde supposities steun verlenen, doch de heer *Beelaerts van Blokland* acht dat volmaakt uitgesloten. Dat waren helemaal niet de bemoeiingen van de heer *van 't Sant* en hij had er ook niet mee te maken.

Voorzover de heer *Beelaerts van Blokland* weet, had de heer *van 't Sant* geen betrekkingen met de Engelse inlichtingendienst maar uitsluitend met Scotland Yard. In het begin zou de heer *van 't Sant* met Scotland Yard op dit terrein ook werkzaam zijn geweest. De militairen hadden echter die zaak in handen en zij vonden dat natuurlijk niet goed. Toen is hij daarvoor uitgeschakeld.

De heer *Beelaerts van Blokland* heeft nooit de minste aanleiding gehad om te geloven, dat de heer *van 't Sant* nog andere relaties had of zich met dingen bemoeide van staatszaken. Hij is er van overtuigd, dat de staatsstukken niet werden behandeld door de heer *van 't Sant* doch op het Kabinet van de Koningin bleven. Jhr. *van Tets van Goudriaan* was daar altijd aanwezig en als deze weg of ziek was, nam de heer *Beelaerts van Blokland* het waar.

De heer *Beelaerts van Blokland* ontkent dan ook, dat er op dit gebied voor de heer *van 't Sant* grote mogelijkheden zouden hebben bestaan; een dergelijke beschuldiging, heeft, volgens hem, geen grond. Hij heeft in Engeland deze veronderstelling nooit horen uiten, hoewel er wel bezwaren waren tegen de heer *van 't Sant*, doch dit waren persoonlijke bezwaren; die lagen niet op dit terrein.

14335 (*Phaff*)

De heer *Phaff* acht, gezien de persoon van de heer *van 't Sant*, de mogelijkheid aanwezig, dat deze van zijn vertrouwenspositie gebruik zou hebben gemaakt om de kennis, die hij uit hoofde van zijn functie verwierf, mede te delen aan een andere mogendheid of aan andere mogendheden. Hij weet er natuurlijk niets van en heeft

geen aanwijzing voor deze vermoedens. De heer *Phaff* bevestigt overigens hetgeen de heer *de Jonge van Ellemeet* had verklaard omtrent de besprekingen met mevrouw *Temperley—van Oss*.

In tegenstelling tot de verklaring van de heer *Beelaerts van Blokland*, die uit de gang van zaken, welke hij geconstateerd had, meende te kunnen afleiden, dat de heer *van 't Sant* geen gelegenheid had om kennis te nemen van belangrijke staatsstukken, verklaart de heer *Phaff*, dat de heer *van 't Sant* de stukken open kreeg en meenam en dat hij dit meermalen heeft gezien. Er waren stukken, die de heer *van 't Sant* kreeg in enveloppen, maar ook open. Verzegeld of niet, dat is voor de heer *van 't Sant* hetzelfde. Dat zei deze zelf ook; zij hebben wijze lessen van de Peer *van 't Sant* gehad over de inlichtingendienst. Men begint daar met het leren openen en weer dichtmaken van een brief, ook met een zegel er op. Daar moest dan een haar op en men moest controleren of het dezelfde haar was, die er in zat. Of men de heer *van 't Sant* verzegelde stukken gaf, dat betekende niets. Doch de heer *Phaff* laat volgen: men kan er natuurlijk niets zekers van zeggen, behalve dan dat de heer *van 't Sant* alle mensen tegen elkaar trachtte op te zetten.

De heer *Phaff* vreest dan ook, dat de heer *van 't Sant* van de mogelijkheden in de omgeving van de Koningin gebruik maakte om de positie van ons land tegenover andere mogendheden te benadelen.

Van het rapport, dat door de heren *Warners* en *Lovink* naar de Regering is gezonden, in 1941 of in 1942, heeft de heer *Phaff* vluchtig kennis genomen. Hij weet niet, of dit rapport ook betrekking had op deze zaak.

14948 (*Somer*)

Ook met dr. *J. M. Somer*, voormalig hoofd van het Bureau Inlichtingen te Londen werd de onderhavige kwestie besproken. Deze verklaart, dat hij de heer *van 't Sant* een buitengewone intrigant vindt, doch in de verhouding Nederland—Duitsland is aan hem geen twijfel mogelijk. Het is volkomen uitgesloten, dat deze man verraad pleegde.

De heer *Somer* mag grote bezwaren hebben tegen de heer *van 't Sant* als mens en als politieke figuur, maar als Nederlander en als getrouw aanhanger van de Koningin staat hij boven elke verdenking verheven. Daarvoor staat de heer *Soiner* absoluut borg. Wat men de heer *van 't Sant* in de tijd van de bezetting in de schoenen schoof, is niet juist.

De heer *Soiner* acht hem wel in staat Nederlandse gegevens aan de Engelsen te verstrekken en hij acht het ook waarschijnlijk, dat dit is gebeurd. Hij heeft het vermoeden, dat dit ook vóór de oorlog is gebeurd.

15988 (*Lovink*)

De heer *A. H. J. Lovink*, destijds secretaris-generaal van het departement van Algemene Oorlogvoering, verklaart, dat, als de heer *van 't Sant*, zijnde particulier secretaris van Hare Majesteit, over bepaalde dingen uit stukken, die te zijner beschikking stonden, heeft gesproken met de Engelsen, dit in veel gevallen helemaal geen bezwaar zou behoeven te zijn. Hem is er totaliter niets van bekend, dat de heer *van 't Sant* zijn kennis uit bepaalde stukken aan Duitsland zou hebben doorgegeven.

In het rapport, dat hij en de heer *Warners* over de heer *van 't Sant* hebben opgemaakt, komt het woord „landverraad” niet te pas.

Hij verklaart positief, dat hem niet is gebleken, dat de heer *van 't Sant* dergelijke mededelingen aan een niet-bevriende mogendheid heeft gedaan. Hem is ook niet gebleken, dat de heer *van 't Sant* mededelingen uit de voor hem toegankelijke staatsstukken deed aan een bevriende mogendheid.

De heer *Lovink*, die zich er tijdens zijn verhoor herhaaldelijk op beriep geen mededelingen te kunnen verschaffen, daar het hem niet geoorloofd was een oordeel uit te spreken over wat de heer *van 't Sant* als particulier secretaris van H.M. de Koningin heeft gedaan, erkent tenslotte, dat, indien de heer *van 't Sant* zich aan deze indiscretie zou hebben schuldig gemaakt, hij een handeling zou hebben verricht, die ligt buiten de formele kring van zijn bevoegdheden in bovenvermelde functie en dan een onrechtmatige daad zou opleveren. Voorzover hem echter bekend, kan men ook hier bij de heer *van 't Sant* niet spreken van indiscreties.

Wat het rapport betreft, verklaart hij vervolgens, dat dit door de heer *Warners* is opgemaakt ter voorlichting van de Minister-President. Hij kent dit rapport. Er is de heer *Lovink* niets van bekend, dat de heer *van 't Sant* indiscreties zou hebben begaan door bepaalde documenten, waarvan de Engelse regering geen kennis mocht hebben, aan deze regering bekend te maken.

Op de vraag of in dit rapport handelingen of tekortkomingen van de heer *van 't Sant* ter sprake zijn gekomen, die liggen buiten de formele kring van zijn bevoegdheden, en geacht kunnen worden niet in het belang van het land te zijn, antwoordt de heer *Lovink*, dat dit rapport een weergave bevat van alle geruchten omtrent de heer *van 't Sant*.

16044 (*Lovink*)

Het rapport bevat, volgens de heer *Lovink*, geen materiaal, dat steun geeft aan de twee bovenvermelde beschuldigingen. Hem zijn bepaald gern gedragingen, handelingen of uitingen van de heer *van 't Sant* bekend, waardoor deze het landsbelang in oorlogstijd geschaad zou hebben en die van zodanig gewicht geacht moeten worden, dat zij hem met de strafrechter in aanraking zouden kunnen brengen.

25125 (*van Angeren*)

De heer *Warners* heeft de commissie niet kunnen horen, aangezien deze in Indonesië verbleef.

De heer *van Angeren* verklaart, dat alle stukken, die van de Ministers naar de Koningin gingen, door de heer *van 't Sant* werden behandeld. De heer *van 't Sant* was de enige, die ter plaatse, waar de zaken werden afgehandeld, practisch alles deed.

Er is de heer *van Angeren* niets van bekend, dat de heer *van 't Sant* misbruik zou hebben gemaakt van zijn positie, zeker niet in de zin, dat hij de stukken, waarvan hij inzage had, aan anderen in handen zou hebben gespeeld.

25153 (*van Angeren*)

Inzake het rapport, dat door de heer *Warners* over de heer *van 't Sant* op verzoek van de Minister-President is uitgebracht, merkt de heer *van Angeren* op, dat hij wel weet, dat dit rapport is gemaakt, doch dat hij het niet heeft gekregen. Wel heeft hij de uitwerking op de heer *van 't Sant* gezien; die is ziek geworden en heeft een flauwte gekregen.

De heer *van Angeren* heeft ook de gevolgen meegemaakt. Naar aanleiding van het rapport is de heer *van 't Sant* van Maidenhead vertrokken naar een villa, niet ver daar vandaan, die bestemd was voor logé's.

De conclusie van het rapport is de heer *van Angeriz* niet medege-deeld. Zijn indruk was, dat het heel erg tegen de heer *van 't Sant* was.

De heer *van Angeren* had bezwaar, dat hij dit rapport niet kreeg, omdat hij het zo beschouwde, dat de heer *van 't Sant* formeel onder Justitie stond, van welk departement de heer *van Angeren* secretaris-generaal was.

25203 (*van Blankenstein*)

Aan de heer *van Blankenstein* werd in het algemeen de vraag gesteld, of de heer *van 't Sant* zich te Londen heeft gedragen, zoals men van een goed Nederlander mag verwachten, waarop de heer *van Blankenstein* antwoordde, dat hij gelooft van wel. Hij heeft de heer *van 't Sant* te Londen vrij veel gezien, hij heeft veel met hem gesproken en veel intieme dingen, die hij weet, heeft de heer *van 't Sant* hem verteld.

Dat de heer *van 't Sant* iets zou hebben gedaan ten nadele van het vaderland, gelooft hij positief niet.

Inzake de beschuldigingen, die voor de commissie zijn geuit, dat de heer *van 't Sant* wetenschap, die hij kon hebben uit staatsstukken, heeft doorgegeven aan een andere mogendheid, verklaart de heer *van Blankenstein*, dat hij aanneemt en daarvoor enige reden heeft, dat de heer *van 't Sant* niet correct is geweest. De heer *van 't Sant* kon zeer mededeelzaam zijn. Te Londen ontstond de tegenstelling tussen de heer *van 't Sant* en onze G.S. III en de Engelse M.I. 5; daar zat de heer *van Blankenstein* midden in. Hij heeft toen eens aan de heer *Laming* (een Engelsman, die tot de Engelse geheime dienst behoorde) gevraagd, wat zij tegen de heer *van 't Sant* hadden, waarop deze antwoordde: Wij vertrouwen hem niet, want in de vorige oorlog heeft hij, Nederlands ambtenaar zijnde, ons diensten bewezen, waarvoor wij hem na de oorlog f 25 000 hebben betaald. De heer *van Blankenstein* herinnert zich heel positief, hoe de heer *Laming* hem dat heeft verteld. Hij heeft deze toen gezegd, dat het bedrag van £ 25 000 overdreven was; het was een zeer aanzienlijk bedrag, maar niet zo groot. Dat is de heer *van Blankenstein* op het Foreign Office, door anderen, die hij daarnaar had gevraagd, gezegd.

25208 (*van Blankenstein*)

De Engelsen koesterden wantrouwen tegen de heer *van 't Sant* en waren hem eigenlijk veelal zeer vijandig gezind, maar niet Scotland Yard. Voorts verklaart de heer *van Blankenstein*, dat hij positief nooit iets heeft gemerkt van dingen, waarvan hij zou zeggen, dat het tegenover het vaderland fout was, maar de heer *van 't Sant* was tot veel bereid, als hij er voordeel in zag.

25981 (*Beelaerts van Blokland*)

In tweede instantie werd aan de heer *Beelaerts van Blokland* nader gevraagd, welke de bedoeling was van zijn verklaring in eerste instantie, dat de heer *van 't Sant* niet de mogelijkheid had van staatsstukken op de hoogte te zijn. Het zou toch vanzelfsprekend geacht kunnen worden, dat een secretaris toegang heeft tot alle correspondentie.

De heer *Beelaerts van Blokland* verklaart, dat de heer *van 't Sant* deze mogelijkheid had, in zoverre hij de brieven kon openmaken, voordat ze aan de Koningin ter hand werden gesteld. Maar als de heer *Beelaerts van Blokland* de briefwisseling nagaat, die hij met de Koningin had — H.M. schreef altijd zelf de adressen — dan heeft hij alle reden om aan te nemen, dat de heer *van 't Sant* er geen bemoeienis mee had.

De heer *Beelaerts van Blokland* kan niet positief zeggen, dat het voor de heer *van 't Sant* niet mogelijk was toegang te verkrijgen tot de stukken. Aan de andere kant staat, dat de Koningin ze zelf bewaarde, hoewel niet allemaal.

De heer *Beelaerts van Blokland* acht het niet uitgesloten, dat de heer *van 't Sant* er kennis van kon nemen. Hij heeft echter nooit de indruk gehad, dat deze belangstelling had voor stukken van politieke aard.

29641 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat de heer *Lovink* per se niet aan de samenstelling van het i-apport over de heer *van 't Sant* heeft medegewerkt.

Het is voor hem moeilijk zich over de beschuldigingen, tegen de heer *van 't Sant* geuit, onvoorbereid uit te laten. Hij wil dit à tête reposée doen, doch zijn oordeel is gunstig.

Het rapport van de heer *Warners* heeft de heer *Lovink* nooit gezien; het is een vergissing van de heer *Lovink*, wanneer deze verklaard heeft het rapport te kennen, zo zegt de heer *Gerbrandy*. Hij heeft het gezien in statu nascendi; het eindrapport is gegeven, nadat de heer *Lovink* naar Tsjoenking was vertrokken.

De heer *Gerbrandy* heeft met de heer *van Haersma de With* overleg gepleegd. Deze heeft hem gezegd: ik heb het rapport gelezen en ben tot de conclusie gekomen: daar kun je niets mee doen en mag je niets mee doen, want tenslotte zijn het enkel insinuaties. Dit was ook de opvatting van de heer *Gerbrandy* en daarna is het rapport geseponeerd.

De heer *Gerbrandy* stond te Londen op het standpunt: wanneer er werkelijk ernstige feiten zijn omtrent een of andere ambtenaar, dan moet ik die op de meest ernstige wijze onderzoeken. Het rapport van de heer *Warners* is er op ingesteld om de Minister-President, om zo te zeggen, duidelijk te maken: nu... het is toch niet helemaal goed. Die teneur zit in het rapport.

De heer *Gerbrandy* wil proberen ten behoeve van de commissie een samenvatting te geven, die behoorlijk licht verschaft over de heer *van 't Sant*.

31951 (*van 't Sant*)

De heer *van 't Sant* wil met grote nadruk vaststellen, dat bij de oprichting van de Centrale Inlichtingendienst aan de Engelsen is beloofd, dat alle inlichtingen, die wij zouden krijgen en die voor de algemene oorlogvoering van waarde waren, zouden worden doorgegeven aan de Engelsen. In zijn functie van hoofd van deze Centrale Inlichtingendienst heeft hij voor dat doel derhalve ter inzage gekregen rapporten, die verschillende gezanten van de landen, die niet bezet waren, inleverden.

Hij is volkomen gemachtigd geweest uit die stukken inlichtingen te geven aan de Engelsen; nog sterker, de heer *van Bylandt* heeft hem dikwijls persoonlijk nog inlichtingen gegeven, die in aanmerking kwamen voor doorgave aan de Engelsen. Wanneer men dus vraagt, of hij berichten aan de Engelsen heeft doorgegeven, is zijn antwoord: ja, maar nooit op verdachte wijze, doch volkomen loyaal en volkomen openlijk.

Op de vraag, of hij als particulier secretaris van H.M. toegang had tot staatsstukken, waartoe hij anders geen toegang zou hebben gehad en van die wetenschap gebruik gemaakt heeft om gegevens ter kennis van een andere mogendheid te brengen, antwoordt hij, dat zijn positie als particulier secretaris, vooral te Londen, moet worden beschouwd, als van degene, die het mindere werk doet, dat voor de directeur van het Kabinet der Koningin niet in aanmerking komt, omdat het geen Regeringszaken betreft. De stukken van de Regering gingen in gesloten enveloppen heen en weer; die stukken zag hij niet. Hij is van deze stukken de brievenbesteller geweest. Hij heeft nooit enig contact gehad mei de Duitsers en ook nooit geprobeerd het te krijgen.

37354 (*Michiels van Verduynen*)

De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat de heer *Beelaerts van Blokland* en de heer *van Tets van Goudriaan* hem te Londen op de meest formele wijze hebben gezegd, dat de heer *van 't Sant* zijn vertrouwen volkomen waardig was en dat er niet de minste aanleiding was om enigszins huiverig tegenover hem te staan. Hij heeft nog nooit aanleiding gevonden in zijn daden, of in het contact, dat hij met de heer *van 't Sant* had, uit een zakelijk en geen ander oogpunt, om ooit de mening te wijzigen, die de beide heren over hem hadden. Hij heeft niets op de heer *van 't Sant* aan te merken.

De heren *Gerbrandy* en *van Angeren* hebben hem de mening van de heren *Beelaerts van Blokland* en *van Tets van Goudriaan* ook bevestigd. De heer *Michiels van Verduynen* gelooft ook werkelijk, dat men de invloed van de heer *van 't Sant* op een aanzinnige wijze heeft vergroot, want hij gelooft, dat zijn invloed zeer gering is geweest. Hij heeft niet de indruk, dat de heer *van 't Sant* heeft geprobeerd om van de invloed, die hij had, gebruik te maken.

De veronderstelling van de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff* vindt de heer *Michiels van Verduynen* een schandelijke beschuldiging.

Hij heeft nooit gehoord, dat deze beschuldiging te Londen werd geuit en hij vraagt zich af: als de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff* die beschuldiging hier uiten, waarom hebben zij dit dan destijds niet gedaan?

Dat de heer *van 't Sant* staatsstukken kon zien, is zeker, want er werden natuurlijk stukken naar de Koningin gebracht, maar dat hij daarvan gebruik heeft gemaakt en nog wel een onbehoorlijk gebruik, hoort de heer *Michiels van Verduynen* tijdens het verhoor voor de eerste keer. Hij heeft als gezant te Londen nooit de minste aanleiding gehad om te zeggen: hier ontmoet ik bij de Engelsen wetenschap, welke zij eigenlijk niet konden hebben.

De commissie constateert, dat in de boven weergegeven voor haar afgelegde verklaringen geen bewijs is geleverd voor de beschuldigingen, die door de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff* zijn geuit, als zoude de heer *van 't Sant*, gebruik makende van de mogelijkheden hem verschaft door zijn positie als particulier secretaris van H.M. de Koningin, gegevens, ontleend aan staatsstukken, ter kennis hebben gebracht van een of meer andere mogendheden.

De commissie merkt hierbij nog op, dat over de heer *van 't Sant* in het bijzonder bij de verhoren over punt f van het Enquêtebesluit nog vele verklaringen afgelegd zijn. Daarop zal zij uiteraard te zijner tijd bij haar verslag over dit punt nader ingaan.

XXX. De Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië

Ongeveer twee maanden na de inval der Duitsers in Nederland werd een aantal personen plotseling door de Duitsers gevangen genomen en naar het concentratiekamp te Buchenwald overgebracht.

Deze daad werd door de Duitsers gemotiveerd als een représaillemaatregel voor de internering op 10 Mei 1940 van Duitse Rijks- onderdanen in Nederlandsch-Indië. Deze arrestaties, die de eerste op grote schaal waren in Nederland, wekten veel opzien.

De bedoelingen, welke bij de Duitsers met deze zogenaamde vergeldingsactie hebben voorgezeten, vallen enigszins op te maken uit de briefwisseling, die daarover is gevoerd tussen de Duitse autoriteiten in Den Haag en die te Berlijn. Een deel van deze correspondentie is in het bezit van de commissie.

Een notitie ¹⁾ van *Woermann*, destijds hoofd van de Politieke Afdeling van het Auswartige Amt, van 6 Juni 1940 maakt melding van een telefoongesprek, dat deze heeft gehad met de vertegenwoordiger van het Auswartige Amt in Den Haag, *Bene*, waarin deze laatste gezegd heeft, dat de kringen, die in Nederland eventueel voor vergeldingsmaatregelen in aanmerking zouden komen, naarstig naar wegen zochten om de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië tot een andere houding tegenover de Duitse geïnterneerden aldaar te bewegen.

In overleg met de Rijkscommissaris heeft *Bene* volgens deze notitie de meeste voorstellen terzake afgeslagen, doch een kort tevoren gedaan voorstel scheen zowel *Bene* als de Rijkscommissaris de moeite van het uitvoeren waard.

Dit plan behelsde, dat een zeer hooggeplaatst Nederlander, die goede contacten had en die zich hiervoor had aangeboden, naar Zwitserland zou gaan om van daar uit te proberen met de Gouverneur-Generaal in verbinding te komen om hem de toestand en de gevolgen voor de Nederlanders hier te lande uiteen te zetten.

In Den Haag vroeg men in dat telefoongesprek naar de opvatting van het Auswartige Amt daarover. Intussen zou men onafhankelijk van dit plan kunnen doorgaan met de uitvoering van de opdracht van de Minister van Buitenlandse Zaken tot représaille-actie.

Een nota ²⁾ van 10 Juli 1940 van de chef van de Ausland-Organisation, *Bohle*, aan de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken bevat het voorstel Nederlandse onderdanen, die in Duitsland geïnterneerd zijn, naar het Ems-Moor (Papenburg) over te brengen, in verband met de mensonwaardige huisvesting en behandeling der geïnterneerden op het eiland Bonaire. De behandeling van deze Nederlandse geïnterneerden moet met alle strengheid worden aangepakt. Hun verblijf moet zo primitief mogelijk zijn; het eten eenvoudig en juist genoeg voor hun onderhoud.

Van 17 Juli 1940 is een notitie ³⁾ van *Kuhlmann* over een bericht van een zekere dr. *Wissmann*, die van Den Haag uit heeft medegedeeld, dat, volgens een bericht van „United Press” uit Bandoeng, in Nederlandsch-Indië nog steeds 2500 Rijksduitsers geïnterneerd zouden zijn. De Rijkscommissaris zal proberen door de vertegenwoordiger van „United Press” in Amsterdam bevestiging van dit bericht uit New York te krijgen. Zodra nadere berichten binnenkomen, zal de Rijkscommissaris onmiddellijk een grote vergeldingsactie beginnen en een gelijk aantal vooraanstaande Nederlandse personen laten gevangen nemen en die zo lang gevangen houden, totdat er betrouwbare berichten zullen zijn, dat de Rijksduitsers in Nederlandsch-Indië in vrijheid zijn. De Rijkscommissaris vraagt aan het Auswartige Amt eventueel bekende bijzonderheden over het lot van de geïnterneerde Duitsers in Nederlandsch-Indië mede te delen.

Een schrijven ⁴⁾ van *Bene* aan Staatssecretar *Bohle* van 22 Juli 1940 vermeldt, dat sinds 18 Juli de Nederlanders, die als tegenmaatregel gevangen genomen zijn, naar Buchenwald worden gezonden. 250 waren er reeds overgebracht van de 400, die waren opgegeven. De Rijkscommissaris heeft politieke bezwaren tegen het plotseling gevangen zetten van nog 3000 personen, zoals hij met de Minister van Buitenlandse Zaken heeft afgesproken. Van tijd tot tijd zullen er kleinere transporten naar Duitsland plaats hebben, voornamelijk van die personen, wier internering hier te lande om verschillende redenen gewenst is. *Bene* veronderstelt, dat de radio de autoriteiten

¹⁾ Bijlage 156.

²⁾ Bijlage 157.

³⁾ Bijlage 158.

⁴⁾ Bijlage 159.

in Nederlandsch-Indië en te Londen van deze maatregel op de hoogte zal hebben gebracht en zegt af te wachten of de vrijlating van de Rijksduitsers in Nederlandsch-Indië hiervan het gevolg zal zijn.

Op zijn plan van 6 Juni inzake het zenden van een Nederlander naar Zwitserland, teneinde met Indië telefonisch in contact te treden, heeft hij blijkbaar geen antwoord gehad, daar *Bene* nogmaals om de mening van het Auswartige Amt daarover vraagt.

Op 3 Augustus vraagt een Duitse autoriteit in Nederland, waarschijnlijk *Seyss-Inquart* zelf, aan zijn „lieber Parteigenosse“ *von Ribbentrop*¹⁾ of deze zo spoedig mogelijk zijn standpunt ten aanzien van de als représaille-maatregel voor de behandeling van de Rijksduitsers in Nederlandsch-Indië in gijzeling genomen Nederlanders, wil laten weten.

Vier dagen daarna legt *Bohle* aan de plaatsvervanger van de Fuhrer een notitie²⁾ voor, waaruit blijkt, dat de Fuhrer enige weken te voren had bevolen, dat voor iedere, in de Nederlandse koloniën gedetineerde Rijksduitser, 10 Nederlanders in Nederland moesten worden gevangen gezet. Dit bevel was tot dusver nog niet uitgevoerd, daar de Rijkscommissaris *Seyss-Inquart* er bezwaren tegen had. Tegenover de 3000 gedetineerde Rijksduitsers in de Nederlandse koloniën zijn op dat ogenblik slechts 232 Nederlanders gevangen gezet. Om de Rijksduitsers te helpen, die, zoals bekend is, miserabel worden behandeld, zo schrijft *Bohle*, hebben wij nu eenmaal slechts het middel van scherpe représailles.

Het is de commissie gebleken, dat ook de Nederlandse Regering te Londen en de Nederlandse autoriteiten in Den Haag zich met dit vraagstuk bezig hielden en naar middelen zochten om de ramp van de gijzeling van een nog groter aantal Nederlanders te voorkomen door in overleg te treden met de Gouverneur-Generaal.

Blijkens ter beschikking van de commissie staande notulen³⁾ van de Ministerraad is door de Minister-president op 22 Juli de vraag gesteld of er niets gedaan wordt om de représaille-maatregelen in Nederland wegens internering van Duitsers in Nederlandsch-Indië ongedaan te maken. De Minister van Koloniën deelt mede, dat hij zich reeds in verbinding heeft gesteld met de Gouverneur-Generaal en met de Gouverneur van Suriname.

De secretarissen-generaal, de heren *Snouck Hurgronje*, *Trip*, *Hirschfeld* en *Six*, zijn er tenslotte toe overgegaan luitenant-generaal b.d. M. *Boerstra*, oud-commandant van het K.N.I.L. en mr. W. G. *Jongejan*, voorzitter van de Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië, te verzoeken zich zo mogelijk naar Nederlandsch-Indië te begeven, teneinde — zo heet het in de introductiebrief⁴⁾, die zij deze beide heren hebben meegegeven — aan de Gouverneur-Generaal beschouwingen voor te leggen, die zij van hoog belang achten, zowel voor het moederland als voor Nederlandsch-Indië, beschouwingen, waarmede zij instemmen en waaraan zij hopen, dat Zijne Excellentie aandacht wil wijden.

Uit een telexbericht⁵⁾ van 10 October 1940 van *Seyss-Inquart* aan *von Ribbentrop* blijkt nog, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* voor hun vertrek een onderhoud met de Rijkscommissaris hebben gehad en dat er een telegram van de secretarissen-generaal naar de Gouverneur-Generaal is gegaan.

Voorzien van de introductie van de vier genoemde secretarissen-generaal voor de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, vertrokken de heren *Jongejan* en *Boerstra* op 4 October 1940 uit Den Haag naar Berlijn. Na een oponthoud van ruim 3 weken reisden zij op de 29ste van dezelfde maand door naar Moscou, dat zij op 3 November 1940 per trein verlieten om op 14 November 1940 in Tokio aan te komen. In de eerste week van Januari 1941 ontmoetten zij te Shanghai de vertegenwoordiger van de Gouverneur-Generaal, dr. *Idenburg*. Op 10 Januari 1941 aanvaardden zij de terugtocht uit Shanghai om op 25 Januari 1941 weer in Den Haag aan te komen.

Enige maanden daarna maakten de heren *Jongejan* en *Boerstra* een reis naar Lissabon teneinde daar over de zelfde zaak besprekingen te voeren met Minister *Welter*, die vergezeld was van de heer *Pee-kema*, destijds hoofd van de 1ste afdeling van het Ministerie van Koloniën.

Om hetgeen van Nederlandse zijde is gedaan zo goed mogelijk te kunnen beoordelen besloot de commissie zich te laten voorlichten, door de heren *Jongejan* en *Boerstra* zelf.

De heer *Jongejan* vangt het verslag van zijn reis aan met de opmerking, dat de heer *Boersfra* en hij uit veiligheidsoverwegingen geen enkele aantekening hebben gemaakt van deze reis. Hij zal zich derhalve tot de hoofdzaken moeten bepalen.

Samengevat komt het relaas hierop neer. Ongeveer in Augustus 1940 is het plan tot deze reis het eerst opgekomen. De heer *Jongejan* had in die tijd veel contact met de heren *Hirschfeld*, *Trip* en *Snouck Hurgronje* alsmede met de Duitsers *Wohltat* en *Kreuter*. Deze

1) Bijlage 160.

2) Bijlage 161.

3) Vgl. bijlage 102.

4) Bijlage 162.

5) Bijlage 163.

Duitsers bleken in de besprekingen, die zij toen met de secretarissen-generaal en met de heer *Jongejan* hebben gehad, vertegenwoordigers te zijn van een bepaalde groep Duitsers, die met betrekking tot de herordering van Europa er voorstanders van waren, dat ook andere gebieden dan Europa daarbij in het oog werden gehouden. In deze gedachtengang zou bij de inschakeling van Nederland in de „nieuwe Duitse orde” Nederland moeten worden gezien in samenhang met zijn (overzeesegebiedsdelen. Tegenover deze opvatting bestond voornamelijk in radicale Duitse partijkringen de gedachte, dat met Nederland maar zo spoedig mogelijk korte metten moesten worden gemaakt en dat het maar onmiddellijk moest worden geannexeerd, zonder rekening te houden met zijn koloniaal bezit.

Tegen de achtergrond van deze strijd der meningen in de hoogste Duitse kringen wil de heer *Jongejan* zijn relaas plaatsen.

De aanleiding tot de reis is geweest, dat er van Duitse zijde een geweldige zaak werd gemaakt van het feit, dat de Duitse geïnterneerden in Indië niet vrijgelaten werden. De Duitsers hadden daarvoor, naar hij meent, een geheel eigen redenering, dat dit vasthouden eigenlijk niet mocht; daar moest een einde aan komen. Toen zijn zij gekomen met het dreigement: als dat zo door blijft gaan, zouden er représaille-maatregelen worden genomen en dan zouden er enige honderden gijzelaars uit de hoogste intellectuele kringen worden genomen en wel in de eerste plaats uit de Indische hoge ambtelijke en particuliere kringen. Deze bedreiging van de Duitsers werd door de secretarissen-generaal als ernstig opgevat.

De heer *Jongejan* wijst er op, dat dit het eerste geval was van mogelijkheid van représailles; met dat instituut had men hier nog geen kennis gemaakt. Misschien, dat men in later jaren dat lichter had geteld, maar dit werd van Nederlandse zijde verbazend zwaar opgenomen, omdat men het niet onmogelijk achtte, dat, als de Duitsers er eenmaal mee waren begonnen, dit voor andere dingen ook wel zou gebeuren. Er kwamen echter nog andere overwegingen bij, die, naar het gevoel van de heer *Jongejan*, bij de secretarissen-generaal sterker hebben gewogen. In de eerste plaats, dat het geïnterneerd zijn van de Duitsers in Indië door de hoogste partijkringen gebezigd werd als een middel om te stoken tegen Nederland. De meest radicaal georiënteerde kringen oefenden druk uit in Duitsland op de hoogste instanties om met Nederland korte metten te maken.

Daarna kwam het bericht, dat er twee stromingen waren: de ene zeide, dat men maar gauw de N.S.B. aan het bewind moest brengen, de andere stroming, dat Nederland geannexeerd moest worden. Vervolgens, dat door bepaalde mensen van de meest radicale partijinstanties het „Auslanddeutsche”-vraagstuk werd gebezigd om een actie tegen Nederland te ontketenen. Er werd van die zijde betoogd: doe al het mogelijke om deze betrekkelijk kleine kwestie uit de wereld te helpen, want jullie zullen er grote ellende van ondervinden.

Daar is toen ook nog bijgekomen, dat deze zaak werd gebezigd als een middel om **Hitler** te bewegen om Japan aanstonds in de oorlog te tietrekken, hetgeen anderen op dat ogenblik nog niet wensten, omdat men vreesde, dat, als Japan in de oorlog mee zou doen, het de heerschappij over de Oost-Aziatische gebieden voor zich zou opeisen.

Het was een complex van moeilijkheden, dat voor de secretarissen-generaal aanleiding was om te zeggen: wij kunnen dat niet allemaal beoordelen, maar van verschillende kanten horen wij dat; wij vinden dat niet onplausibel en is het dan niet de moeite waard om eens contact te trachten te krijgen met de Gouverneur-Generaal om deze kwestie te bepraten en te zien of er niet een of andere oplossing is te vinden? Daarbij kwam, dat zij dan tevens de gelegenheid hadden om precies te vertellen hoe de toestanden in Nederland waren.

De heer *Jongejan* herinnert zich niet of eerst overwogen was, dat hij naar Zwitserland zou gaan en daar telefonisch contact met Nederlandsch-Indië zou opnemen. Hij acht het wel mogelijk.

Die toestemming en de visa, die zij voor hun reis nodig hadden, hebben zij alleen kunnen krijgen met medewerking van de verschillende autoriteiten van de Duitse groep, die hij wil aanduiden met de groep-*Wohltat*. *Seys-Inquart* en enige partij-instanties voelden er eigenlijk niets voor, maar het Auswärtige Amt heeft het doorgezet.

De heer *Jongejan* kan niet zeggen, dat het zwaarste heeft gewogen: de mogelijkheid om contact te zoeken teneinde te kunnen spreken over de toestanden en de problemen in Nederland of de concrete aanleiding van de gijzelaars. Hij gelooft, dat het meer het gehele complex is geweest.

Die Duitse autoriteiten hebben geen bepaalde voorwaarden gesteld of getracht bepaalde waarborgen te krijgen, dat de heer *Jongejan* zou terugkeren. Hij heeft wel zelf van Tokio uit een telegram aan de (Gouverneur-Generaal gezonden, waarin hij heeft gezegd, dat hij aannam, dat aan zijn terugreis naar Nederland geen moeilijkheden in de weg zouden worden gelegd.

Van de algemene problemen, die verband hielden met het gijze-

laarsvraagstuk, heeft de heer *Jongejan* ook kennis gekregen door bepaalde instanties te Berlijn; o.a. hebben zij gesproken met de beruchte *Bohle*, die tijdens een onderhoud met allerlei dreigementen heeft gewerkt.

Te Berlijn heeft de heer *Jongejan* contact gehad met bepaalde exponenten van de verschillende opvattingen ten aanzien van het vraagstuk van de annexatie van Nederland. Zo was *Bohle* een exponent van het directe annexatiestandpunt, terwijl hij op het Auswartige Amt college heeft gehad over de economische positie van het „grote nieuwe Europa”, waarbij de overzeese gebiedsdelen niet gemist konden worden.

Toen zij in Tokio waren aangekomen, hebben zij geseind naar de Gouverneur-Generaal, dat zij er waren en een memorandum ¹⁾ opgesteld, die door een kapitein van de K.P.M. is meegenomen.

De heer *Jongejan* gelooft, dat de Gouverneur-Generaal wel geneigd was hen door te laten reizen naar Nederlandsch-Indië, doch het bezwaar daartegen zal, volgens de heer *Jongejan*, wel gelegen hebben in het feit, dat men zich in Indië niet zou kunnen voorstellen, dat zij deze reis zouden hebben gemaakt zonder de hulp van de Duitsers.

Er is nog een ogenblik aan gedacht hen in Manilla te ontvangen, doch daarvoor hebben zij geen visum gekregen van de Amerikanen. Ook heeft hij gehoord, dat de Gouverneur-Generaal nog het plan had hen op een schip in volle zee te ontmoeten.

Op een later tijdstip hebben zij het bericht gekregen, dat de chef van het Kabinet, de heer *Idenburg*, naar hen toe zou komen. Als ontmoetingsplaats werd Shanghai uitgekozen. Aldaar aangekomen heeft de heer *Jongejan* een gedeelte van de besprekingen niet kunnen bijwonen, omdat hij ziek was geworden.

Van hetgeen er is besproken heeft de heer *Idenburg* een rapport ²⁾ uitgebracht aan de Gouverneur-Generaal, waaruit het verloop van de besprekingen wel duidelijk blijkt.

Omtrent de weigering van de Amerikanen hun een verblijf in Manilla toe te staan, verklaart de heer *Jongejan* nog, dat hij vermoedt, dat er pressie is uitgeoefend. Hij weet wel bijna zeker van Engelse zijde. In dit verband legde de commissie aan de heer *Jongejan* een door haar van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen ontvangen rapport, dd. 26 December 1940 voor, dat ondertekend is met: *Walsh*, van wie de commissie het vermoeden had, dat hij iemand van het Engelse consulaat-generaal te Batavia of van de Britse ambassade te Tokio was.

In dit rapport ³⁾, waarschijnlijk uitgebracht aan het Foreign Office, wordt een uitlatingesignaleerd, die de heer *Jongejan* zou hebben gedaan, n.l.:

„Mr. *Jongejan* in particular is outspoken in his *strong disapproval* of continuing the collaboration of the Dutch with the British in the war effort. He maintains that under *Hitler's* New Order in Europe, Holland will flourish economically in a way that will never be possible when she is encircled by tariff barriers. Mr. *Jongejan* says that the leading Dutch people in Holland share these views— especially in business circles.”

De heer *Jongejan* verklaart, dat hij een dergelijke uitlating nooit heeft gedaan en dat deze ook helemaal niet klopt met zijn opvattingen. Wie die meneer *Walsh* is, weet hij niet. Hij acht het wel mogelijk, dat dergelijke rapporten hebben medegewerkt om b.v. het plan om bijeen te komen in Manilla te torpederen.

Het is de heer *Jongejan* niet bekend, dat de Duitsers eigenlijk wilden, dat de Duitse geïnterneerden in Indië zouden worden vrijgelaten en bovendien hun werk in Indië zouden kunnen hervatten. Hij heeft altijd het idee gehad, dat, als die Duitsers vrijgelaten zouden worden en naar hun land terugkeerden, zij dan heel blij zouden zijn. Maar hij acht het natuurlijk wel mogelijk.

De heer *Jongejan* weet niet wat er aan de andere zijde in Indië is besproken. Evenmin draagt hij kennis van het contact, dat met Londen werd opgenomen en van hetgeen daaruit te voorschijn is gekomen.

Ten tijde van de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Indië is de zaak weer opnieuw door de heren *Jongejan* en *Boerstra* besproken te Lissabon. Het idee daartoe werd geboren tijdens hun verblijf in Japan. Als het in het Verre Oosten niet „lukte”, voelden zij aan, dat zij in Holland natuurlijk een geweldig spektakel daarover zouden krijgen, omdat er „niets uit kwam rollen” en dan zouden de représailles doorgaan. Daarom waren ze er op uit om de zaak zoveel mogelijk te rekken en toen is het idee geboren om contact met de Regering in Londen te krijgen.

De reis naar Lissabon is hals over kop gegaan, toen de Engelse radio het bericht omriep, dat de heren *Welter* en *van Kleffens* over Lissabon naar Indië zouden gaan. ⁴⁾ De reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* is met medewerking geschied van soortgelijke instanties als de vorige keer.

¹⁾ Bijlage 164.

8896 (*Jongejan*)

²⁾ Vgl. bijlage 165.

³⁾ Bijlage 166.

8892 (*Jongejan*)

⁴⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat dit bericht op 10 Maart 1941 door Radio-Oranje is uitgezonden.

De heer *Welter* was in Lissabon zeer terughoudend. Hij zei in zeer algemene bewoordingen, dat de Regering het erg moeilijk vond, onder meer wegens moeilijkheden met onze geallieerden en dergelijke dingen, maar de heer *Jongejan* meende te begrijpen, dat de Gouverneur-Generaal er alles op wilde zetten om een oplossing te vinden, doch dat de grootste bezwaren eigenlijk bij de Regering in Londen lagen. Dat was zijn indruk.

De heer *Boerstra* en hij hebben de heer *Welter* gezegd, dat zij de toestand in Holland nog eens hadden gezien en dat zij na bespreking met de secretarissen-generaal nog steeds van mening waren, dat, als zij naast elkaar legden de betrekkelijk kleine zaak van het laten repatriëren van de Duitsers en de mogelijke repercussies op veel belangrijker gebied voor Nederland uit deze zaak, zij niet twijfelden, zodat zij deze laatste toch wel erg graag uit de wereld zouden zien geruimd.

Over het resultaat van de reis verklaart de heer *Jongejan*, dat de instanties, die het meest daarvoor geporteerd waren — hij wil zich bepalen tot het Auswärtige Amt — heel goed hebben begrepen, dat de heer *Boerstra* en hij op het gebied van het hele regiem van de Duitsers in Indië en van het repatriëren van de vrouwen inderdaad wel wat bereikt hadden.

Wat de mogelijkheid betreft van het vrijlaten der Duitsers in Indië zonder meer en die van het weg laten gaan van de mannen, zegt de heer *Jongejan*, dat hij daar rekening mee heeft gehouden. Hij had het verstandig gevonden, als men het wél had gedaan; dat was toen zijn opinie en hij heeft geen reden deze te veranderen.

Hetgeen hij zelf eigenlijk het voornaamste vindt, is, dat men aan de gijzelaars een zeker bijzonder regiem heeft gegeven en dat zij tot het laatst eigenlijk altijd als een uitzonderlijk soort mensen zijn behandeld.

Tenslotte verklaart de heer *Jongejan*, dat de heer *Boerstra* en hij, voordat zij op reis zijn gegaan, bij *Seyss-Inquart* moesten komen, omdat deze van hen het een en ander wilde vernemen.

Er is toentertijd wel eens in Nederland gezegd, dat zij waren uitgezonden om een afzonderlijke vrede van Nederland met Duitsland te bepleiten, maar daar is bepaald geen woord van waar. Dat idee is ook bij de secretarissen-generaal geen moment opgekomen.

De heer *M. Boerstra*, oud-commandant van het K.N.I.L., verklaart over de aanleiding van de reis, dat in de bladen hier te lande in de zomer van 1940 berichten waren verschenen over de minder juiste behandeling, die de Duitse geïnterneerden in Indië zouden ondergaan. Er was gebleken, dat dit te Berlijn nogal hoog werd opgenomen en men achtte het niet uitgesloten, dat ernstige représailles van de zijde der Nazi's daarvan het gevolg zouden zijn.

Een paar honderd Indische geïnterneerden werden al opgesloten, maar er werd gesproken over uitbreiding van het aantal tot enkele duizenden.

Er zat aan deze kwestie nog een andere zijde, nl. deze, dat, waar het hier betrof de beweerde minder goede behandeling van de Duitsers in Indië ten aanschouwe van de inheemsen, men daar in de kringen van *Hitler* buitengewoon gevoelig voor zou kunnen zijn. De verbitterde stemming van *Hitler* over Nederlandsch-Indië zou kunnen medebrengen, dat deze, voor het geval Japan zijn vingers naar het Zuiden zou uitstrekken, zich daartegen niet zou willen verzetten.

Een zogenaamde economische groep onder de Duitsers was er niet in het minst op gesteld, om economische zowel als om strategische redenen, dat Japan zich meester zou maken van Nederlandsch-Indië.

Er was voor ons als Nederlanders ook alles aan gelegen om die greep van Japan naar het Zuiden tegen te werken. Daarom zou het van grote betekenis kunnen blijken te zijn, wanneer de behandeling van de Duitsers in Indië, indien zij inderdaad te wensen liet, beter zou worden. Het was een groot landsbelang om Japan, hoe dan ook, voorgoed van Indië af te houden.

Er zat echter aan bemiddeling voor de heer *Boerstra* een kwalijke kant, want hij had in de maanden, dat de oorlog had geduurd, met geen Duitser gesproken. Hij had ze niet willen zien en nu zou hij met hen moeten gaan praten. Maar de heer *Snouck Hurgronje* had hem gezegd: U zou het misschien zó kunnen zien, dat u uitgaat in missie, waardoor u dan treedt in dienst van de secretarissen-generaal, niet in dienst van de Duitsers, en dat u met een Nederlands diplomatiek paspoort naar Indië gaat, voorzien van credentials, van geloofs-brieven, op de wijze van een gezant.

De heer *Boerstra* heeft er met de heer *Jongejan* over gesproken en toen bleek hem, dat het economische aspect al was bekeken en dat men van Duitse zijde overtuigd was van het grote economische belang, dat er in gelegen zou zijn voor Europa-Afrika, wanneer Japan van Indië afbleef. De zogenaamde economische groep had in Berlijn grote invloed.

De Duitsers bekeken het van hun standpunt; wij van ons standpunt,

de geallieerden inbegrepen. De Duitsers rekenden op een Duitse overwinning. Wij konden weliswaar niet met wiskundige zekerheid zeggen, dat deze zijde het zou winnen, maar wij vertrouwden er toch op en in die richting werkten wij,

De reis is gefinancierd door de Nederlandse secretarissen-generaal. Hoe die financiering in zijn werk is gegaan, weet de heer *Boerstra* niet. Wel hebben zij te Berlijn hun dollars moeten ontvangen bij de Reichsbank. Zij hebben zich altijd op het standpunt gesteld, dat zij uitgingen voor de secretarissen-generaal en niet voor de Duitsers en dat zij rapport zouden uitbrengen aan de secretarissen-generaal. Vóór hun vertrek hebben zij in gezelschap van de heer *Snouck Hurgronje* een onderhoud gehad met *Bene*, die zich op een gegeven oogenblik liet ontvallen, dat, als er geen verandering kwam in de situatie van de Duitsers in Indië, er 3000 Nederlanders zouden worden geïnterneerd.

Inzake de weigering van de Amerikaanse autoriteiten de heer *Jongejan* en hem toegang te verlenen tot Manilla, verklaart de heer *Boerstra*, dat de afwijzende beschikking uit Washington is gegeven, omdat zij uit bezet gebied kwamen. Niemand uit bezet gebied b.v. Noren uit Noorwegen, die door wilden reizen naar Londen, naar hun Regering, kreeg verlof om door de Verenigde Staten te reizen. Men moest zijn route via Canada nemen. Dat scheen een principieel standpunt te zijn, dat Washington innam. De Verenigde Staten namen dit standpunt in, hoewel zij nog niet in oorlog waren.

Toen Manilla wegviel, werd Bangkok voorgesteld als plaats van ontmoeting. Bangkok was voor hen echter bijna niet te bereiken. Ook heeft de Gouverneur-Generaal hen willen ontvangen in Indië, òf op een onbewoond eiland òf op een oorlogsschip, enfin, buiten de bewoonde wereld, maar dat zou tenslotte niet belet hebben, dat aan een en ander ruchtbaarheid zou worden gegeven. Daarna is het tenslotte Shanghai geworden.

Met betrekking tot het bovenvermelde rapport van de heer *Walsh*, merkt de heer *Boerstra* op, dat zij later te Lissabon wel hebben gehoord, dat er uit Tokio een kwalijk rapport over hen was binnengekomen en nogal speciaal over de heer *Jongejan*. Er was echter geen bepaalde aanleiding voor, dat over de heer *Jongejan* in die geest werd gesproken. De heer *Boerstra* vindt het nonsens, dat de heer *Jongejan* zich in die geest zou hebben uitgelaten. Zij hebben in Tokio niemand van de Engelsen ontmoet. Hij vindt het overigens in oorlogsomstandigheden niet vreemd, dat dergelijke verhalen de ronde doen.

De heer *Boerstra* had ook gemerkt, dat van Japanse zijde hun reis naar Shanghai niet erg welkom was; de Japanners waren wantrouwend.

Intussen was uit Indië verzocht om aan hun komst zo weinig mogelijk ruchtbaarheid naar buiten te geven, hetgeen ook volkomen hun zienswijze was, aangezien voorkomen moest worden, dat de pers zich van deze dingen meester maakte; dat zou de zaak geen goed doen. Het gevolg van deze aanwijzing was echter, dat zij door de consul-generaal te Shanghai buiten het eigenlijke Settlement in een hotel werden ondergebracht en dat hun werd verzocht zich niet in het centrum van het Settlement te bewegen. Het was voor hen een weinig waardige ontvangst en geen prettige positie, maar omdat het hier een landsbelang betrof, hebben zij dit aanvaard.

Zij hebben daar uitvoerig geconfereerd met de heren *Zdenburg* en *Ramaer*.

Het doel van hun reis moest voor de Duitsers en naar buiten alleen zijn de regeling van de kwestie van de geïnterneerden. Daar kwam bij — maar niet openlijk — de verhouding van Japan tot Nederlandsch-Indië. Bovendien hebben zij volop de gelegenheid gehad te spreken over de omstandigheden hier in Nederland en de heren *Idenburg* en *Ramaer* hebben hun mededelingen gedaan over de omstandigheden in Indië.

De heer *Idenburg* heeft hun gezegd, dat hij over het resultaat van de besprekingen geen zekerheid kon geven. De man, die besliste, was de Gouverneur-Generaal. Maar hij heeft tevens gezegd, dat in het algemeen de behandeling van de Duitsers toen goed was. Dat hebben de heren *Jongejan* en *Boerstra* op de terugreis steeds met overtuiging betoogd tegenover de Duitsers, die zij ontmoetten.

Aanvankelijk waren de Duitsers in Indië ondergebracht op het eiland Onrust en de situatie scheen daar nu niet in alle opzichten voldoende te zijn geweest door de haast, waarmede dit moest gebeuren. De Gouverneur-Generaal is zelf toen met de legercommandant naar Onrust gegaan en heeft geconstateerd, dat verbetering nodig was. Hij heeft opdracht gegeven om een nieuw kamp elders te bouwen, al zou het veel geld moeten kosten. Aldus is een kamp voor de Duitse geïnterneerden in Noord-Sumatra tot stand gekomen.

Het was een speciale grief van de Duitsers, dat deze geïnter-

neerden werden bewaakt door inlandse soldaten. Daar werkte het rasgevoel en die bewaking zou *Hitler* juist zo ergeren. De heer *Idenburg* heeft hun verzekerd, dat de Duitsers een verzorging kregen, die niets te wensen liet. Zij kwamen dus terug met berichten uit het Verre Oosten, dat de verzorging van de Duitsers aan redelijke eisen voldeed. Hoewel dit alles geruststellend was, merkten zij toch, in Berlijn terugkomend, dat daar twijfel was en dat men zich daar niet in alle opzichten gerust toonde.

De heer *Boerstra* heeft later gehoord, dat de Duitse ambassadeur in Japan, generaal Ott, een zeer goed rapport¹⁾ had uitgebracht over de toestand van de geïnterneerden.

Zo hadden zij, aldus verhaalt de heer *Boersira*, te Berlijn een onderhoud met Geheimrat *Helferich*. Deze sprak over de slechte behandeling van de Duitsers in Indië en de gevolgen, die dat zou kunnen hebben. Als een echte Duitser schoot hij uit zijn slof en riep uit: als dat niet in orde komt, als daar geen verbetering in komt „da wird es Blut und Tränen geben“. Toen heeft de heer *Boerstra* met zijn vuist op tafel geslagen en gezegd, dat voor dergelijke dreigementen geen Regering in Nederlandsch-Indië en geen Regering in Londen zou zwichten, ook niet al zou men nog eens bommen laten vallen op Rotterdam en op Utrecht en op Amsterdam; de zaak was door hen behandeld te Shanghai en daarmee was het uit.

Op de terugreis naar Nederland heeft de heer *Boerstra* de indruk meegenomen, maar hij is het met zich zelf hierover niet geheel en al eens, dat hun te Shanghai te kennen was gegeven, dat waiineer in het Westen een ontmoeting met de Nederlandse Regering zou kunnen plaats hebben, dat welkom zou zijn. De beslissing toch over de geïnterneerde Duitsers moest tenslotte te Londen vallen.

De heer *Boerstra* ziet dit als de aanleiding van zijn reis in het voorjaar van 1941 naar Lissabon. De doorslag heeft hier gegeven een radiobERICHT, dat de Ministers van *Kleffens* en *Welter* naar Indië gingen en Lissabon zouden passeren. Het was niet zo, dat hier in Nederland weer nieuwe représailles in het vooruitzicht waren, hoewel dergelijke dingen ons ook toen nog boven het hoofd gingen.

Het plan om naar Lissabon te gaan vloiede voort uit de gedachte, dat men daarmee een gelegenheid zou kunnen scheppen om de zaak op het hoogste niveau te bespreken.

8947 (*Boerstra*)

Te Lissabon hebben zij gesproken met Minister *Welter* en de heer *Peekema*. Zij hebben daar precies dezelfde uitwisseling van gedachten gehad en ook daar kregen zij geen definitief uitsluitel. Wel zei de Minister, dat hun rapport intusszn in Londen was aangekomen.

De heer *Boerstra* heeft later van zijn oud-adjutant, die toen militair attaché in Washington was, vernomen, dat dit rapport, voordat het in Londen was aangekomen, al in Washington in het Engels vertaald op de tafel van onze ambassadeur lag. De heer *Boerstra* had uitdrukkelijk aan de Gouverneur-Generaal verzocht om te willen voorkomen, dat het bij de geallieerden terecht kwam, omdat er allerlei dingen in zouden kunnen staan, die de Duitsers niet welgevallig waren.) Het zou ook in Japan voor ons gevaar kunnen opleveren, wanneer daar iets uitlekte.

Minister *Welter* deelde hun te Lissabon mede, dat het rapport door de Ministers gunstig was ontvangen, maar dat hij het samen met de Minister van Buitenlandse Zaken verder met de Gouverneur-Generaal zou bespreken.

In Nederland teruggekeerd, hebben zij hier ook weer gezegd, dat de Minister gunstig over de kwestie dacht en dat zij hiervan wel goede verwachtingen koesterden. Zo hebben zij deze zaak gaande gehouden.

Al die tijd zijn er geen internering-n geweest en toen Minister *Welter* uit Indië terugkwam, brak weldra de oorlog met Rusland uit, waarna de Duitsers geen belangstelling meer voor dit vraagstuk schenen te hebben.

De heer *Boerstra* heeft de indruk, dat hun reis met betrekking tot de door de Duitsers aangekondigde représaillemaatregelen de zaak slepend heeft gehouden en dat de resultaten, die zij rapporteerden en de goede verwachtingen, die zij uitspraken, toch wel aanleiding hebben kunnen geven aan verschillende Duitse instanties om te adviseren niet tot verdere interneringen over te gaan.

Er waren vier mogelijkheden, waaraan men ten opzichte van de Duitse geïnterneerden in Indië kon denken, nl. *a.* een verbetering in het regiem, *b.* de mogelijkheid om de vrouwen terug te sturen, *c.* de mannen vrijlaten en wegsturen en *d.* de verstgaande mogelijkheid, waaraan sommige Duitsers hier hebben gedacht, nl. dat men de mannen vrij zou laten en weer hun oude functies in Indië zou laten uitoefenen. Het onder *a* en *b* genoemde is inderdaad verwezenlijkt. De heer *Boerstra* had voor zich zelf de overtuiging, dat ook het weggeceden van de Duitsers wel tot de reële mogelijkheden behoorde.

De heer *Boerstra* erkent, dat, als deze mannen zouden worden

¹⁾ Vgl. bijlage 167.

²⁾ Vgl. bijlage 168.

afgevoerd, dit waarschijnlijk zou geschieden naar Japan en dat zij dan met de oprukkende Japanners mee terug zouden komen om hand- en spandiensten te verlenen, omdat zij van de toestand in Indië goed op de hoogte waren, doch hij stelt er tegenover, dat, als de Duitsers dit inderdaad hadden gedaan, het er met Indië wellicht niet zo slecht voor had gestaan, als nu de Japanners het op hun eigen manier zelf hebben „opgeknapt“.

De heer *Boerstra* is de mening toegedaan, dat de Nederlandse Regering zonder hoge belangen te schaden, wel ernstig de mogelijkheid in overweging had kunnen nemen om de Duitse mannen af te voeren. Hij heeft ook thans nog deze overtuiging.

Met betrekking tot het resultaat van zijn reis heeft de heer *Boerstra* het gevoel gehad, dat deze er toe heeft geleid, dat de interneringen in Nederland niet vertienvoudigd zijn.

8741 e.v. (*Snouck Hurgronje*)

Inzake de achtergrond van de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* verklaart de heer *Snouck Hurgronje*, dat het feit, dat talrijke Indische lieden in Buchenwald werden vastgezet, toen meer opwinding heeft veroorzaakt, dan later het geval is geweest met die talrijke ongelukkigen, die naar veel erger concentratiekampen werden gestuurd. Men vond, dat alles moest worden gedaan om die heren vrij te krijgen.

Er is toen overleg gepleegd met *Wohltat* en *Kreuter*, die fatsoenlijke Duitsers waren. Dezen hebben zich toen voor de zaak zeer ingespannen. De hoop was, dat, wanneer men de Duitsers in Indië, wier behandeling inderdaad niet zeer fraai was, een beetje beter zou behandelen, ook de Buchenwalders het beter zouden krijgen, respectievelijk vrijgelaten zouden worden. Daarnaast hebben de Duitsers er de politiek bijgehaald en dat is de missie geweest van de heren *Jongejan* en *Boerstra*, die niets behoeften te vragen, maar alleen van de gelegenheid om over de Duitse geïnterneerden op Java te spreken, moesten gebruik maken om bepaalde dingen ter kennis van de heer *van Starckenborgh* te brengen, en wel, dat de Duitsers met grote zorg keken naar onze koloniën en zeer vreesden, dat die in handen van Japan zouden vallen.

De heren *Jongejan* en *Boerstra* moesten de heer *van Starckenborgh* mededelen, dat Duitsland zou doen wat het kon om diplomatiek te beletten, dat onze koloniën onder Japan kwamen of dat er daar iets met Japan zou gebeuren.

Zij, die dit standpunt innamen, waren geen Duitsers van de uiterste nazigroep noch van de annexatiegroep, maar die zaak was wel mede van hoger hand bevestigd. De heer *Snouck Hurgronje* bedoelt hiermede, dat deze Duitse politiek een Duitse politiek was; het was niet maar een voorstel van een Duitser X.

Het initiatief tot deze reis is, zo verklaart de heer *Snouck Hurgronje*, van de Duitsers uitgegaan. Het was eigenlijk een wisselwerking, want de Duitsers hadden er belang bij, dat de Duitse geïnterneerden in Indië beter werden behandeld en wij hadden er belang bij, dat de heren in Buchenwald beter behandeld of vrijgelaten werden. Het was van betekenis, dat wij op die manier een zekere bevestiging kregen, eigenlijk van anti-annexionisme, en dat de Indische Regering werd ingelicht over hetgeen de Duitsers op dat ogenblik in Nederland deden.

Omtrent de reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* naar Lissabon zegt de heer *Snouck Hurgronje*, dat het de bedoeling was om daar precies hetzelfde verhaal te doen.

De heer *Snouck Hurgronje* had geen verwachtingen, dat de Nederlandse Regering aan de uiterste eisen der Duitsers ten opzichte van de Duitse geïnterneerden zou willen voldoen, maar men vond het wel van belang, dat onze mensen contact kregen met het buitenland en dat deze dingen op een betrouwbare manier aan de Regering in Londen bekend werden gemaakt.

De besprekingen over de geïnterneerden waren voor de heer *Snouck Hurgronje* niet de hoofdzaak, maar de aanleiding; het andere was belangrijker.

Uit de brief, die de heer *Peekema* van Lissabon uit naar Den Haag heeft gestuurd, had de heer *Snouck Hurgronje* de indruk gekregen, dat de heren *Welter* en *van Kleffens* enigmatische hun kant uit gingen, doch dat de Regering te Londen negatief besliste. De afwijzende houding van de Regering kon hij wel begrijpen.

Inzake de motieven, waarop men het minder gewenst heeft geacht, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* doorreisden naar Batavia, verklaart de heer dr. *P. J. A. Idenburg*, die destijds namens de Gouverneur-Generaal de besprekingen met de heren *Jongejan* en *Boerstra* te Shanghai heeft gevoerd, dat de situatie na de inval van Duitsland in Holland zodanig was, dat men in Indië iedereen, die uit Europa kwam, wantrouwde. Men werd bij voorbaat gewantrouwd, omdat niet bekend was in hoeverre uit Europa komenden onder invloed stonden van de Duitsers. Hierom achtte de Gouverneur-

9364 e.v. (*Idenburg*)

Generaal het onwenselijk om mensen, die uit Nederland naar Indië waren gestuurd teneinde daar besprekingen te voeren, zelf te ontvangen in Nederlandsch-Indië.

Men heeft daarom gezocht naar een vorm van een informele ontmoeting, ook al omdat men reacties vreesde in de gehele Indische maatschappij. Men zag in Indië op dat ogenblik geen mogelijkheid om deze mensen aan wal te voeren, zonder dat dit aan de gehele wereld bekend werd. Het plan om de conferentie in Manilla te doen plaats vinden is, volgens de heer *Idenburg*, niet doorgegaan, omdat, naar zijn persoonlijke indruk, de consul-generaal van Manilla heeft gezegd: U kunt hier wel komen praten maar er is niets verborgen te houden, dus u kunt hier geen gesprek voeren, dat om zo te zeggen aan de rest van de buitenwereld onbekend is. Het waren ongeveer de zelfde bezwaren als tegen het onderhoud te Batavia.

Tenslotte is de oplossing gevonden om naar Shanghai te gaan. Het oorspronkelijke idee was, dat de heer *Idenburg* alleen zou gaan, maar hij heeft er op aangedrongen iemand mede te zenden, die alle gesprekken, die hij zou moeten voeren, meemaakte om eventuele kritiek te kunnen uitoefenen op het gezegde en aangehoorde. De heer *Ramaer* werd daarvoor aangewezen, omdat deze als eerste gouvernements-secretaris een langdurige ervaring had gehad in de behandeling van vertrouwelijke politieke zaken.

Over de bespreking te Shanghai verklaart de heer *Idenburg*, dat zijn vrees, dat de zaak niet goed lag, niet is bewaarheid, maar dat de consequenties van die gesprekken ook niet zijn bewaarheid. Een grotere bewegingsvrijheid voor de Duitsers is nl. op geen enkele manier verwezenlijkt.

Omtrent de verschillende mogelijkheden, die er voor de Nederlandse Regering bestonden, verklaart de heer *Idenburg*, dat de Duitse vrouwen zijn weggevoerd, voorzover zij dit wensten.

De door de heren *Jongejan* en *Boerstra* naar voren gebrachte wensen, waren, volgens de heer *Idenburg*, gezien in het kader van de situatie in Nederland, logisch, doch in Indië kon een vrijlating van of vergunning van meer bewegingsvrijheid aan de Duitsers niet in overweging worden genomen.

In Indië stond men op dat ogenblik op het standpunt, dat alles wat van Duitse kant kwam, uiterst gevaarlijk was. Overigens moest men de instructies uit Londen afwachten.

Sprekend over de heren *Jongejan* en *Boerstra*, zegt de heer *Idenburg*, dat hij destijds de indruk had, dat dezen met hem kwamen spreken uit een overtuiging, die hun niet nabij lag, maar hun was aangebracht, voornamelijk op aandrang van de secretarissen-generaal in Nederland.

Men kon echter in Indië op geen enkele voorwaarde Duitsers in een positie stellen, die iets meer vrijheid van beweging inhield. Men kon hen wegvoeren naar het buitenland, maar men kon het hun niet in Indië zelf gemakkelijk maken.

Er is daarna te Batavia nog gesproken over een mogelijkheid om deze Duitsers over te brengen naar Chili of elders. Dit is allemaal niet gebeurd.

Naar aanleiding van de vraag of verwacht zou kunnen worden, dat, indien de Duitse geïnterneerden naar Japan zouden zijn gebracht, dezen bij een eventuele Japanse inval met hun Japanse vrienden zouden terugkeren teneinde met hen tegen ons te ageren, antwoordt de heer *Idenburg*, dat dit laatste achteraf verkeerd is gezien. De Japanners waren haast nog meer anti-Duits dan wij; zij vertrouwden de Duitsers in Indië in het geheel niet.

Met betrekking tot de vraag hoe men de belangen van de Duitsers in Indië en die van de door de Duitsers geïnterneerde Nederlanders tegen elkaar heeft afgewogen, merkt de heer *Idenburg* op, dat de Gouverneur-Generaal meende in deze zaak zelf geen beslissing te kunnen nemen en de uiteindelijke beslissing aan Londen over te moeten laten. Deze beslissing is niet genomen door de heren *Welter* en *van Kleffens*, toen zij in het voorjaar van 1941 in Nederlandsch-Indië waren. Ook later is de definitieve beslissing niet genomen, maar reeds op dat ogenblik stond het voor de heer *Idenburg* vast, dat deze beslissing in negatieve richting zou uitvallen.

Ten aanzien van het regiem van de Duitse geïnterneerden heeft de Regering van de aanvang af gewild, dat dit gehele regiem zou worden gevoerd naar Nederlandse principes van fatsoen. Dit bleek in het begin in de praktijk niet geheel het geval te zijn. Ruim een maand na de oorlog in Nederland is de Gouverneur-Generaal persoonlijk naar Onrust gegaan, waar al deze Duitsers geïnterneerd waren. De heer *Idenburg* is daarbij geweest. De conclusie van de Gouverneur-Generaal was, dat het regiem aldaar niet voldeed aan de normen van behoorlijke West-Europese mogendheden. De Gouverneur-Generaal heeft toen opdracht gegeven in de Alas-vallei in Atjeh een behoorlijk kamp te bouwen en daar is in een vrij korte tijd een uitstekend kamp gebouwd. De manier, waarop de Duitsers daar werden behandeld, was goed naar iedere maatstaf van een democratische

9398 e.v. (*Idenburg*)

mogendheid. De bewaking was, naar het inzicht van de heer *Idenburg*, overdreven zwaar. Met het feit, dat de bewaking door inlandse soldaten geschiedde, hadden de Duitsers niets te maken. Met is zo gebleven natuurlijk. Deze militairen zaten buiten het prikkeldraad achter mitrailleurs, maar zij kwamen niet binnen het kamp. De geïnterneerden hebben met de Indonesiërs niets te maken gehad. Dit kamp is pas betrokken in October-November 1940, nadat in Nederland dus de eerste interneringen hadden plaats gevonden. Het wegvoeren van de Duitse vrouwen uit Indië is later gebeurd, ruwweg geschat een jaar na de inval in Nederland. Zij moesten toen direct scheep gaan uit Indië.

De heer *Idenburg* had de angst, dat de maatregelen die genomen zijn, misschien juist medegewerkt hebben aan représailles, omdat min niet gedaan heeft wat de Duitsers wensten.

De beslissing van de Gouverneur-Generaal om een nieuw kamp op te richten was evenwel al lang genomen, voordat de berichten kwamen van de heren *Jongejan* en *Boerstra*. Het is echter mogelijk, dat de uitwerking daarvan eerst na de reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* in Nederland bekend werd. Maar de berichten van deze heren hebben de Gouverneur-Generaal niet geleid tot nadere beslissingen.

Naar de mening van de heer *Idenburg* is dan ook het afvoeren van de vrouwen niet beïnvloed door de berichten, die uit Nederland kwamen. Hij ziet hierin veeleer een consequentie van het feit, dat het aanhouden van zoveel geïnterneerden in toenemende mate als een iast werd gevoeld. Het was eenvoudig een uitvloeisel van de wens om niet geïnterneerd te houden, wat men op andere wijze kwijt kon. Zijns inziens is men onafhankelijk tot die beslissing gekomen. De heer *Idenburg* moet aannemen, dat de heren *Welter* en van *Kleffens* na de besprekingen te Batavia ruggespraak met Londen hebben gehouden, maar hij weet daar verder niets van.

Het oordeel van de Nederlandse Regering kwam zijn inziens neer op: wij kunnen hier verder niets aan doen, als gij er in Indië nog iets aan kunt doen, dan is dat goed.

Omtrent de mogelijkheid de Duitse mannen af te voeren naar Chili weet de heer *Idenburg* alleen, dat deze gesteld is, omdat men zich afvroeg of men niet van de Duitsers af kon. Later is hem gebleken, dat deze oplossing niet mogelijk was.

Gevraagd naar de ondertekenaar van het Engelse rapport van 26 December 1940 over de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra*, weet de heer *Idenburg* mede te delen, dat de heer *Walsh* consul-generaal in Indië was van de Engelsen. Deze heeft aan zijn eigen Regering gerapporteerd.

Als bron van de onjuiste mededelingen in het rapport van de heer *Walsh* wijst de heer *Idenburg* een inspecteur van het hoofdparket te Batavia aan, die, naar hij later heeft gehoord, bij een andere gelegenheid heeft gemeend aan de Engelsen te moeten zeggen, dat in de eerste plaats de Gouverneur-Generaal uitermate defaitistisch stond tegenover de gehele oorlogvoering en in de tweede plaats, dat de mededelingen, welke de heer *Idenburg* met toestemming van de Gouverneur-Generaal over de besprekingen te Shanghai aan de heer *Walsh* had gedaan, niet juist waren.

Het rapport van de heer *Walsh* van 26 December 1940 is van Batavia uit naar Engeland gestuurd en men heeft hiermede stemming gemaakt tegen de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra*.

Tenslotte voegt de heer *Idenburg* aan zijn verklaring nog toe, dat zijn persoonlijke indruk van de heren *Jongejan* en *Boerstra* was, dat zij zeer goede Nederlanders waren.

28904 e.v. (*Tjarda van Starckenborgh Stinchouwer*)

Door de uiteenzetting, die jhr. mr. A. W. L. *Tjarda van Starckenborgh Stinchouwer* inzake de internering van de Duitsers in Nederlandsch-Indië heeft gegeven, werd het beeld, dat de commissie van deze aangelegenheid had verkregen, nog belangrijk aangevuld.

De heer *Tjarda van Starckenborgh Stinchouwer* verklaart in de eerste plaats, dat hij er voortdurend prijs op heeft gesteld de internering van de Duitsers, zoals trouwens ook die van de N.S.B.'ers, te zien als een veiligheidsmaatregel en niet anders. Het was geenszins zijn idee een zekere vergelding op deze Duitsers toe te passen. Hij heeft zijn ondergeschikten steeds voorgehouden, dat de wijze, waarop wij de geïnterneerden behandelden, maatstaf zou zijn van ons internationaal fatsoen.

Een onderzoek van de procureur-generaal, nadat de interneringen hadden plaats gehad, heeft niets aan het licht gebracht over een of ander complot, dat de Duitsers bezig zouden zijn geweest te ontwikkelen. De interneringen waren dus zuiver geschied om te voorkomen, dat deze personen vanwege hun nationaliteit, voorzover het Duitsers waren, of vanwege hun ideologische verwantschap, voor zover het N.S.B.'ers waren, zich zouden laten verleiden tot verraderlijke daden. Ook moest in aanmerking worden genomen de stemming in de Indische maatschappij, die buitengewoon fel was, en die het eveneens onwenselijk maakte de Duitsers en N.S.B.'ers vrij te laten rondlopen.

Al spoedig kwamen er van Nederland uit vragen om bij de behandeling de situatie in Nederland zelf in aanmerking te nemen. De heer *Tjarda van Starkeizborgh Stachouwer* weet niet meer, hoe die uit Nederland kwamen, maar het staat hem duidelijk voor, dat in Indië nieuwsberichten bekend werden van Nederland afkomstig, althans zij wisten, dat men in Nederland op een of andere wijze hetgeen er in Indië voorviel vergeleek met wat er in Nederland gebeurde, daartoe natuurlijk aangezet door de omstandigheid, dat de Duitsers zelf dat verband hadden gelegd en uit wraakneming of als pressiemaatregel Nederlanders vasthielden.

De Regering te Londen was gevoelig voor de in Nederland geuite wensen. De heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* heeft zich tegen hun vervulling voortdurend verzet. Hij wilde niet, dat hier verband tussen zou worden gelegd, aangezien hij overtuigd was, dat met de Duitsers geen overeenstemming te verkrijgen zou zijn, die ons enige waarborg zou geven. Men moest toch bedenken, dat, wanneer wij faciliteiten aan de Duitsers bij wijze van pressie weigerden, de Duitsers ons onder een veel grotere druk konden zetten dan wij hen, doordat zij niet 2600 mensen in hun macht hadden, zoals wij, maar de gehele Nederlandse bevolking. De omstandigheden waren zo volkomen anders, dat zowel représaillemaatregelen als uitwisseling van faciliteiten, en zelfs een nauwkeurige vergelijking van de behandeling onzerzijds met wat in Nederland gebeurde, hem uit den boze leken.

Hoogstens een paar maanden na 10 Mei 1940 heeft de heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* het kamp op het eiland Onrust geïnspecteerd en aan de legercommandant gezegd, dat hij zo gauw mogelijk iets anders moest inrichten. Toen is de Alas-vallei in Atjeh ingericht.

De grief van de Duitsers, dat de bewaking geschiedde door inlandse soldaten, vond hij volkomen onredelijk. Overigens gebeurde de bewaking aan de buitenkant; binnen het kamp waren zo weinig mogelijk militaire maatregelen genomen.

De heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* was er verontwaardigd over, dat bepaalde orders, die hij had gegeven, langzaam werden uitgevoerd. Zijn standpunt is eigenlijk geweest: niet ingaan op de Duitse dreigementen: onze houding in Indië wordt bepaald door de eisen, die daar moeten worden gesteld, maar aan de andere kant moeten wij zorgen voor een behandeling, die, gezien de mogelijkheden, zo redelijk mogelijk is. Uit het laatste is voortgevloeid, dat de vrouwen gelegenheid hebben gekregen Indië te verlaten. Voor de vrouwen stond het in wezen anders dan voor de mannen, voor wat betreft de vraag of men haar uit Indië kon laten gaan. Dit was een maatregel in het kader van de redelijke behandeling, die in de loop van 1941 is genomen. Hij kan zich niet herinneren, dat er een verband is geweest tussen hetgeen de heren *Jongejan* en *Boerstra* hebben medegedeeld, en de maatregel, die in 1941, dus na hun bezoek, ten opzichte van de vrouwen definitief is geworden. Het lijkt hem bepaald zeer onwaarschijnlijk, want hij gelooft, dat de wens in Nederland om, door een vergemakkelijking van de behandeling van de Duitsers in Indië, ook een gemakkelijker situatie in Nederland te verkrijgen, hun al min of meer bekend was. In ieder geval heeft hem dat contact, naar hij aanneemt, niet beïnvloed.

Het bezoek van de heren *Jongejan* en *Boerstra* is alleen van waarde geweest als bron van inlichtingen omtrent de toestand in Nederland. Tegen loslaten van de mannen en de vrouwen in de maatschappij gold de overweging, dat dit vanwege de nervositeit in de maatschappij maar last gaf. Het loslaten en het brengen buiten Indië werd door hem niet voor beide categorieën als een groot gevaar gezien; dit gold n.l. niet voor de vrouwen. De Indische maatschappij echter was erg boos, dat die vrouwen weggingen. Er werd veel in de kranten over geschreven met sterk emotionele reacties.

Hij vond geen redenen aanwezig om de vrouwen vast te houden; daarom heeft hij er voor geijverd, dat zij weggingen. De vrouwen zijn in een paar Japanse schepen weggegaan naar plaatsjes, waar Duitse consuls zaten.

Dat men de mannen zou vrijlaten was voor de heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* uitgesloten. Wie de verantwoordelijkheid had voor de openbare orde, kon dit niet toestaan. Er was ook gevaar, dat verscheidenen zouden worden vermoord of althans gemolesteerd; dat zou tot veel meer moeilijkheden aanleiding hebben gegeven.

Het minst onredelijk was de eis, dat de mannen zouden worden weggestuurd. Hij had daartegen bezwaar, omdat hij er van overtuigd was, dat, wanneer zij uit Indië gingen, zij ook veel kwaad konden doen, vooral, wanneer zij met de Japanners zouden terugkomen.

Dat de Japanners nog meer anti-Duits waren dan wij en dat zij van de Duitsers niet veel gebruik gemaakt hebben, gelijk de heer *Idenburg* meent, kan volgens de heer *Tjarda van Starckenborgh Sta-*

chouwer wel juist zijn, doch hij kan daaromtrent uit eigen weten niets zeggen.

De heer *Tjarda van Starkerzborgh Stachouwer* herinnert zich niet, dat er, zoals de heer *Idenburg* heeft verklaard, sprake zou zijn geweest van wegvoering van de Duitse geïnterneerden naar Chili. Hij acht het wel mogelijk, dat het is genoemd, en dan waarschijnlijk in verband met de wensen van de heer *Welter*, die een politiek voorstond tegenovergesteld aan die, welke hij zelf volgde.

Hij heeft steeds begrepen, dat de heer *Welter* geneigd was verband te leggen tussen hetgeen in Indië gebeurde en wat de Duitsers in Nederland deden.

Toen de heren *van Kleffens* en *Welter* in Indië waren, is op een gegeven oogenblik een voorstel naar Londen gegaan, waarvan de heer *van Starckenborgh* de tekst niet meer weet. De heer *Welter* dacht bij voorkeur aan een ruil, b.v. overeenkomen met de Duitsers, dat wij de mensen boven de 60 jaar zouden loslaten en dat zij dit ook zouden doen; dat wij de internering zouden opheffen en dat de Duitsers hetzelfde zouden doen. De heer *van Starckenborgh* was daar echter tegen.

De heer *van Kleffens* heeft hem gezegd: wees toch minder star, want het is te bar, zoals je nu afwijst. De heer *van Starckenborgh* herinnert zich, dat hij toen een voorstel heeft gedaan, dat als gemeenschappelijk voorstel van de heren *van Kleffers*, *Welter* en hem zelf naar Londen is gegaan en daar niet is geaccepteerd.

Dat voorstel kwam hierop neer, dat Indië deed gelden grote behoefte te hebben aan allerlei werkers, die in Nederland zaten en niet naar Indië konden komen. Dat waren soms geïnterneerden in Nederland of Duitsland en soms personen op vrije voeten. Wij hadden gebrek aan officieren, ambtenaren en deskundigen van allerlei slag; de taak was veel omvangrijker dan tevoren; de toevloeiing uit Nederland was stopgezet en velen, die Indië nodig had, waren met verlof geweest en in Nederland gebleven. Wanneer wij Duitse mannen loslieten, dan zou dit voor ons een positief nadeel zijn, maar als men daartegenover zou kunnen stellen het positieve voordeel, dat wij uit Nederland werkers zouden (terug)krijgen, en wel waardevolle werkers, dan zou uitruil te overwegen vallen. De heer *van Starckenborgh* had gedacht, dat als de Duitsers b.v. zes zeelieden terugkregen, wij die en die officier zouden krijgen. Hij zou telkens de keuze hebben willen doen van uit het standpunt der utiliteit. De heer *Welter* zei meer dan eens: dan moet een aantal geïnterneerden in Nederland los, waartegenover de heer *van Starckenborgh* stelde, dat het niet ging over geïnterneerden, maar over voor ons nuttige mensen, geïnterneerd of niet. Dat vond tenslotte instemming bij de beide andere heren en is als hun gemeenschappelijk advies naar Londen geseind. Dit telegram bevindt zich niet bij de in het bezit van de commissie zijnde telegrammen; ¹⁾ er is wel een referentie aan in de aanwezige telegrammen. Er is een afwijzend antwoord gekomen. Waarom, begreep hij niet.

Het staar de heer *van Starckenborgh* vagelijk voor, dat hij nog eens het gezonden telegram heeft doorgelezen en daarin een zin heeft ontdekt, waarvan hij dacht, dat deze de indruk had kunnen wekken van iets anders dan zij bedoelden, nl. dat van de oude gedachtengang van uitruil van „geïnterneerden“ een spoor was gebleven. Toen is, naar hij meent, nog eens naar Londen getelegrafeerd, dat die uitruil niet de bedoeling was, maar daarop is geen antwoord meer gekomen. De heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* verwijst hiervoor naar het slot van zijn telegram van 5 December 1941 aan de Minister van Koloniën te Londen. ²⁾

De moeilijkheden van een eventuele uitvoering hebben zij dadelijk begrepen, maar als gedachte vond de heer *Tjarda van Starckenborgh Stachouwer* het plan aantrekkelijk. Na deze discussie tussen Batavia en Londen over dit laatste plan is er, naar hij meent, niets meer over geweest. Op de vraag of het waarschijnlijk te achten is, dat de in Indië genomen maatregelen ten aanzien van het wegzenden van de vrouwen en het regiem er toe hebben bijgedragen om de plannen van de Duitsers in de eerste tijd te mitigeren, stelt de heer *van Starckenborgh*, dat men eerder een beïnvloeding kan verwachten door zelf te doen wat redelijk is en te tonen, dat men zich niet van zijn weg laat afbrengen, dan door allerlei onderhandelingen te beginnen over faciliteiten, zoals radio's, speelkaarten, lectuur en zakgeld. Bovendien hield men de handen vrij en kon men doen wat de omstandigheden vereisten.

Met betrekking tot de vraag of er van de kant van de Nederlandse Regering te Londen een ernstige drang werd uitgeoefend om hem van de lijn, die hij had uitgestippeld af te trekken, had de heer *Tjarda van Starkerzborgh Stachouwer* eerst bepaald de indruk, dat de Regering het anders wenste. Uit telegrammen moest hij de indruk krijgen, dat de Regering in onderhandeling wilde treden. Dit is hem als een algemene gedachte bijgebleven. Bij het nalezen van de telegrammen vindt hij daarin verscheidene bevestigingen.

¹⁾ Bijlage 169.

²⁾ Vgl. bijlage 169.

Ter verklaring van het feit, dat de afwijzing van zijn laatste voorstel door de Regering te Londen schijnbaar in strijd is met deze indruk, licht de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* nader toe, dat hij van de heer *Welter* over deze zaak allerlei berichten kreeg. In hoeverre deze overleg had gepleegd met en instemming had verkregen van zijn collega's was voor hem in Indië eerst niet waarneembaar. Toen de heer *Welter*, op weg naar Indië, te Lissabon was en daar besprekingen had met de heren *Jongejan* en *Boerstra*, heeft de heer *van Starkenborgh*, naar hij meent, een telegram van de heer *Gerbrandy* gekregen, waarin deze zeide: denk er om, in deze zaak zijn wij het niet allemaal met elkaar eens. Hij zelf gelooft, dat dit voor hem het eerste teken is geweest, dat er geen overeenstemming in het Kabinet bestond.

Toen de heer *van Kleffens*, die hij persoonlijk zeer goed kent, hem had gezegd: „wees toch minder star“, is hij tot een regeling gekomen, die hij verdedigbaar vond, waarbij hij er zich over verheugde, dat zij voor de heer *Welter* het succes zou geven, dat de internering in Indië zou worden beëindigd.

Hij is er vrijwel zeker van, dat hij bedoeld telegram van de heer *Gerbrandy* heeft gekregen. Hij weet niet meer, waarom men hun voorstel in Londen niet wilde; misschien zag men op tegen de moeilijkheden van onderhandelingen.

De heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* drukt er zijn verwondering over uit, dat dit telegram zich niet bevindt bij de telegrammen over deze zaak, welke de commissie (door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen) ter beschikking zijn gesteld.

Over de bespreking met de heren *Boerstra* en *Jongejan* verklaart de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*, dat hij tegen hun komst naar Indië geen bezwaar had voor wat betreft zijn contact met hen. Hij kon niet aannemen, dat er kwade trouw was bij deze beide heren, doch vanwege de nervositeit in de Indische maatschappij vond hij het beter het niet te doen.

In verband met het rapport van de heer *Walsh* herinnert hij zich, dat er aan de Engelse kant bezwaar was; vooral de Engelse ambassadeur in Tokio had veel bezwaren.

Het kan zijn, dat hij zelf eerst aan de Regering te Londen heeft getelegrafeerd, dat het contact tot stand zou komen en haar heeft verzocht mede te delen, welke vragen zij voor haar eigen informatie aan de heren gesteld wenste te zien. Hij is toen ook door Londen tot voorzichtigheid aangemaand.

De reis naar Manilla is door de Amerikanen onmogelijk gemaakt door visa te weigeren aan beide heren; dat staat hem duidelijk voor de geest. Ook bevestigt de heer *van Starkenborgh*, dat er plannen zijn geweest om een ontmoeting te arrangeren ergens op een oorlogsschip; doch ook dat is hem ontraden met het oog op de indruk, die het op de manschappen zou maken, wanneer hij zou samenkomen met mensen, die a priori als verraders werden beschouwd, niet door de vlootvoogd, die het hem ontried, maar door anderen.

Toen de besprekingen in Shanghai eenmaal aan de gang waren, hebben de Engelsen geprobeerd een bijzondere kijk in de zaak te krijgen. Naar hij meent, heeft de Britse consul-generaal aldaar aan de heer *Idenburg* gevraagd of deze hem regelmatig van de besprekingen op de hoogte wilde houden. Op een desbetreffend telegram van de heer *Idenburg* heeft de heer *van Starkenborgh* geantwoord: dat mag u niet doen; dit zijn besprekingen tussen Nederlanders en die gaan de Engelsen niet aan; dwarskijkerij hebben wij niet nodig. Hij heeft wel gezegd: als het de situatie wat gemakkelijker kan maken en de argwaan kan wegnemen, heb ik geen bezwaar, dat u de consul-generaal het een en ander vertelt, dat u passend vindt. maar wij kunnen niet in de positie komen de Engelsen regelmatig verslag te moeten geven.

Aan de leden van het toenmalige Kabinet heeft de commissie de vraag voorgelegd, welk standpunt de Regering had ingenomen met betrekking tot de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië en het vraagstuk van de représailles in Nederland.

De heer *van den Tempel* herinnert zich goed, dat de algemene tendenz van de besprekingen is geweest: wij kunnen geen onderhandse onderhandelingen of ongeschreven verbintenissen met de Duitsers aangaan. Wij kunnen op hun wensen niet reageren, wij moeten ons vrij houden; anders komen wij in een ongewenste situatie. Aan de andere kant is er zeker geen reden om moeilijkheden in het bezette gebied als het ware uit te lokken.

Het Kabinet kon niets doen, dat leek op een concessie of tegemoetkoming aan de Duitsers. Die moeten zelf maar weten wat zij doen; maar vergroten van de moeilijkheden in Nederland ligt zeker niet op onze weg, Wij moesten dus zorgen, dat er geen gerechte klachten waren.

De heer *Bolkestein* herinnert zich, dat er een soort contact is ge-

8604 (van den Tempel)

7341 (Bolkestein)

weest, althans, dat er sprake is geweest van een soort contact met de Duitse Regering over de wijze van behandeling van de geïnterneerden. Het ging over de Duitsers, die in Indië door de Nederlanders waren geïnterneerd en de Nederlanders, die hier te lande of in Duitsland door de Duitsers waren geïnterneerd of nog geïnterneerd zouden worden.

Hij weet wel, dat de opvatting van het Kabinet was, dat die onderhandelingen niet moesten plaats hebben.

Het was een onderwerp, waarvoor hij zich sterk interesseerde, omdat zijn oudste zoon in Duitsland was geïnterneerd. Hij kan van zich zelf getuigen, dat hij, ondanks dit feit, meende, dat deze onderhandelingen niet mochten plaats hebben. Immers, de Duitsers in Indië waren volgens het geldende recht geïnterneerd; die waren als Duitsers in een land, waarmede zij in oorlog waren, geïnterneerd, terwijl de Nederlanders door de Duitsers ten onrechte waren geïnterneerd. Dat waren geen gelijkwaardige grootheden, die men tegen elkaar kon afwegen. De zaak van de Nederlandse geïnterneerden is behandeld in het Kabinet en is afgewezen. De heer *Bolkestein* weet zeker, dat men welbewust tot de conclusie is gekomen, dat men in eventuele onderhandelingen op dit stuk niet mocht treden. Het besluit was gegrond op de overweging, dat, naar het oordeel van het Kabinet, de interneringen in Indië terecht hebben plaats gehad en dat men over een représaillemaatregel, in strijd met het recht, niet mocht onderhandelen.

7460 (*Dijxhoorn*)

De heer *Dijxhoorn* herinnert zich van deze zaak weinig. Hij herinnert zich wel, dat deze in hoofdzaak in handen van de Minister van Koloniën lag en er werd, naarmate de zaak voortgang had, verslag uitgebracht aan de Ministerraad.

Zo herinnert hij zich, dat op een gegeven moment aan de betrouwbaarheid van de heren *Jongejan* en *Boerstra* werd getwijfeld. Sommige ambtgenoten waren van oordeel, dat men ze maar moest laten gaan, omdat zij meenden, dat het geen kwaad kon. Anderen wilden helemaal niet praten en de heren *Jongejan* en *Boerstra* verbieden om te gaan, een en ander onder het motto, dat met de Duitsers toch niet te praten viel.

Eind 1940 heeft de heer *Dijxhoorn* voorgesteld de generaals, die toen gevangen waren genomen, en de gijzelaars met Kerstmis een pakje te zenden, ook met wat kleren. Hij heeft tot antwoord gekregen, dat wij aan pakjes zenden niet deden, omdat zulks de oorlog zou kunnen verlengen, aangezien de Duitsers de pakjes toch niet doorstuurden en zij ze allemaal maar gaptten. Dit is in de Ministerraad met name door de heer *Gerbrandy* gezegd. Er werd ook gezegd, dat de Engelsen het niet wilden hebben.

Het algemene standpunt van het Kabinet inzake de Indische gijzelaars weet de heer *Dijxhoorn* niet precies. Wel meent hij, dat beschouwingen van volkenrechtelijke aard mede de houding van de Regering in deze hebben beïnvloed.

7882 (*Albarda*)

Het probleem van de Duitse geïnterneerden en de représailles, welke mogelijkerwijze in Nederland daaruit konden voortvloeien, heeft, volgens de heer *Albarda*, zeker de aandacht van het Kabinet gehad en, naar hij meent, is het ook herhaaldelijk in telegrammen en brieven met de Gouverneur-Generaal behandeld.

Er is aandacht gewijd b.v. aan de vraag of de behandeling, welke de geïnterneerde Duitsers in Indië ondervonden, wel in alle opzichten tegen kritiek bestand was, zodat men zich kon baseren op de overeenkomsten van Genève en op het oorlogsrecht. Er zijn ook verschillende verbeteringen in de positie van de geïnterneerden gebracht, meent hij zich te herinneren; vooral de positie van de vrouwen en kinderen is zo goed mogelijk geregeld om maar een schijn van grond voor représailles ten koste van Nederlanders te verzwakken, zo niet weg te nemen.

Van de eigenlijke gang van zaken met de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* weet hij zich niet veel meer te herinneren.

8008 (*van Rhijn*)

De kwestie van de internering in Nederlandsch-Indië is, zo verklaart de heer *van Rhijn*, zeker een paar maal besproken. De zaak was, dat men var, Duitse zijde beweerde, dat men Nederlanders moest interneren, omdat de Duitsers in Nederlandsch-Indië geïnterneerd waren en daar slecht zouden worden behandeld.

De Regering achtte de mogelijkheid niet helemaal uitgesloten, dat daar in Nederlandsch-Indië iets aan ontbrak en daarom is enige malen telegrafisch met de Gouverneur-Generaal over deze zaak contact gezocht, maar steeds waren de mededelingen zo, dat bleek, dat daar geen sprake van was.

Het standpunt is geweest, dat moest worden vermeden, dat over de behandeling van de Duitsers in Indië gerechtvaardigde klachten zouden kunnen rijzen, niet alleen omdat wij meenden, dat zulks uit een algemeen volkenrechtelijk oogpunt ongewenst zou zijn, maar ook tegenover het Nederlandse volk, wanneer er enige honderden gijzelaars door zouden worden genomen.

8135 (*Welter*)

Voorzover hem bekend is, is niet gedacht aan de mogelijkheid van uitwisseling. Hij herinnert zich vaag, dat de kwestie van de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* ter sprake is geweest.

De heer *Welter* herinnert zich, dat hij de heren *Boerstra* en *Jongejan* te Lissabon heeft ontmoet. Hij was te Lissabon met de heer *Peekenza*. De heren *Boerstra* en *Jongejan* waren zeer onder de indruk van de dreigementen van de zijde van de Duitsers, dat er heel ernstige represailles zouden worden genomen op Nederlanders, als wij niet besloten of tot vrijlating van de Duitsers of althans tot verzachting van de internering.

De heer *Welter* herinnert zich, dat zij zeiden: U moet niet vergeten: wij leven in een toestand, dat de waanzinnigste dingen kunnen gebeuren; als morgen *Hitler* zegt: pak 100 000 Nederlanders op en stuur die naar Polen, dan gebeurt dat. Zij vonden dit een heel serieuze zaak; het ging hier om het belang van onze mensen in Nederland.

De heer *Welter* heeft dit naar Londen gerapporteerd en inderdaad aangedrongen op verzachting van de internering van de Duitsers; hij meent ook aangedrongen te hebben op ontslag van de vrouwen. Hij vroeg zich af: is het voor het oorlogsdoel gemotiveerd vrouwen te interneren? Hoe het precies is afgelopen, weet hij niet. Hij weet alleen, dat op een gegeven moment is besloten de vrouwen los te laten; dezen zijn toen op een schip naar Japan gestuurd. Dat is liet resultaat geweest van de actie van de heren *Boerstra* en *Jongejan*.

De mogelijkheid om de Duitsers te laten gaan is niet overwogen, noch om de Duitsers naar elders te zenden. Wet bezwaar daartegen was, dat deze mensen grote plaatselijke kennis hadden in Indië en dat, in een conflict met Japan in de toekomst, de Japanners dan zouden beschikken over mensen, die grote plaatselijke ervaring hadden. Het zou daarom beter zijn, dat zij geïnterneerd bleven. Bij het uitbreken van de oorlog met Japan is een belangrijk aantal Duitsers weggevoerd naar Australië en Brits-Indië.

De heer *Welter* had de indruk, dat de zending van de heren *Jongejan* en *Boerstra* serieus was. Zij kwamen met introductiebrieven van de Nederlandse secretarissen-generaal; bovendien kende hij de heren persoonlijk. Zij hebben het geval voorgedragen: de nood van de Nederlandse bevolking, die verkeerde onder de dreiging van die krankzinnige représaillemaatregelen.

De behandeling van de Duitsers in Indië was inderdaad niet behoorlijk; die was ver over de schreef van wat eigenlijk noodzakelijk was. Hij heeft de Regering daar ook wel eens op gewezen. Hij heeft geïnformeerd hoe de Engelsen de Duitse geïnterneerden behandelden en die behandelden ze over het algemeen veel milder. In de behandeling der Duitsers in Indië is verandering gebracht.

De missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* is niet zonder succes geweest, met name de kwestie van de vrouwen. vond de heer *Welter* bepaald een succes.

Hij wil voorzichtig zijn in zijn uitlatingen, maar het is mogelijk, dat représailles achterwege zijn gebleven, omdat wij tenslotte de Duitse vrouwen hebben losgelaten.

8274 (*Gerhrandy*)

De kwestie van de Duitse geïnterneerden in Indië, en de représailles, die de Duitsers in Nederland daartegen hebben genomen en dreigden te nemen, heeft, zo verklaart de heer *Gerhrandy*, zeker de aandacht van de Regering gehad.

Hij herinnert zich het echter allemaal niet; slechts dit, dat deze zaak tot scherpe discussies in het Kabinet aanleiding heeft gegeven. Er is nogal wat over te doen geweest.

De heer *Furstner* zal daarover, volgens hem, veel weten. Dezs toch heeft met deze zaak te maken gehad in verband met de vraag of het gewenst was, dat de heren *Boerstra* en *Jongejan* zover als Batavia zouden gaan.

12126 (*van Kleffens*)

Het is voor de heer *van Kleffens* erg moeilijk om mede te delen, wat de motivering van de Regering is geweest om de beslissing inzake de Duitse geïnterneerden te laten luiden, zoals die geworden is, want hij was toen niet in Londen, maar op weg van Batavia, via Australië, waar de Regering met ons wilde praten over de Japanse dreiging, via de Verenigde Staten, waar hij ook nog een poosje is gebleven. Dat was de reden, waarom hij de heren *Jongejan* en *Boerstra* niet heeft ontmoet. Hij was er op gesteld met de Amerikaanse Regering te spreken, met name ook met het oog op de algemene toestand in de Stille Oceaan.

De heer *van Kleffens* heeft toen nog een poosje in Washington doorgebracht en is niet aanwezig geweest bij de beslissing te Londen. Van Indië uit heeft hij met de Gouverneur-Generaal een advies uitgebracht; hij weet niet meer precies of de beslissing van de Regering in overeenstemming is geweest mei dat advies. Er is uit en ter na over gepraat, het voordeel afgewogen tegen de nadelen. Met name herinnert hij zich de overweging: kunnen wij tegenover onze bondgenoten verantwoorden, dat wij een aantal gevaarlijke lieden eenvoudig weer terug laten gaan?

Van de zijde van de commissie gewezen op het feit, dat daartegenover stond, dat de Duitsers hier een aantal goede Nederlanders gevangen hielden, die misschien door een uitwisselingssysteem vrijgelaten hadden kunnen worden. zodat enkele voortreffelijke Nederlanders, die thans in Buchenwald de dood hebben gevonden, dat lot niet zouden hebben ondergaan, merkt de heer *van Kleffens* op, dat hij van de zaak der Duitse geïnterneerden en wat daarmede samenhangt geen aantekening meer bij zich heeft. Hij adviseert hierover de heer *van Starckenborgh* te horen.

Daar de Ministers, die in Londen waren, geen duidelijke mededelingen over het besluit van de Regering hadden kunnen doen en daarvoor hadden verwezen naar de heer *van Kleffens*, die naar hun opvatting daar het meest mee te maken had gehad, informeerde de commissie bij deze laatste naar het advies, dat hij in drze zaak aan de Regering had gegeven.

De heer *van Kleffens* verklaart evenwel, dat hij er helemaal niet mee te maken had. behalve dat hij als Minister in Indië was. Volkenrechtelijke kwesties kwamen er niet bij aan de orde, wei bondgenootschappelijke. Niettemin is er, aldus de heer *van Kleffens*, heel veel aandacht aan besteed. Hij kan met de grootste stelligheid verklaren, dat deze zaak — van Londen weet hij het niet, want daar was hij niet — met grote zorg is bekeken, ook met afweging van de moeilijkheden in het bezette gebied.

De reis van de heren *Boerstra* en *Jongejan* heeft haar nut gedaan, omdat men daardoor wist, wat er in Nederland aan de hand was; deze reis heeft mede invloed op de beslissing gehad.

De heer *van Kleffens* heeft nooit gehoord, dat er een ogenblik aan is gedacht de Duitsers naar Chili te laten gaan. Het lijkt hem onwaarschijnlijk: hij heeft nooit van dit idee gehoord, en nu hij het voor het eerst hoort, kan hij er geen aannemelijke constructie voor vinden.

f2325 (*Steenberghe*)

Hetgeen de heer *Steenberghe* zich herinnert van de motieven voor de beslissing van de Nederlandse Regering om de Duitsers niet uit Indië te laten weggaan, is, dat de overweging is geweest, dat het zeker niet uitgesloten was, dat Nederlandsch-Indië ook nog in oorlog zou komen, en dat er met name velen van deze Duitsers waren, die een dermate grote locale kennis hadden, dat het uitermate gevaarlijk zou zijn hen vrij te laten, daar zij eventueel door Duitsland aan Japan zouden kunnen worden uitgeleend.

Wat de uitwisseling betreft, meent hij zich te herinneren, dat, voorzover het een extra-argument had kunnen zijn om wel tot uitwisseling over te gaan, het Kabinet toen al tot de conclusie was gekomen, dat de Duitsers een maand na de uitwisseling toch wel hun schade konden inhalen door andere autoriteiten op te pikken.

In de eerste plaats was er dus het gevaar om de Duitsers in Tndië los te laten en in de tweede plaats zou het voordeel zeer problematisch zijn.

Inzake het buiten presentie van de heer *van Kleffens* nemen van een besluit meent hij zich te herinneren, dat in de tijd, toen de heer *van Kleffens* in Indië was, de gezant, de heer *Michiels van Verduynen*, in verband met de speciale deskundigheid op het gebied van de buitenlandse politiek, de vergaderingen van de Ministerraad heeit bijgewoond. De heer *Michiels van Verduynen* was uitstekend op de hoogte van de Indische kwestie. Hij herinnert zich niet, dat deze een tegengesteld advies heeft gegeven.

9478 e.v. (*Peekema*)

De heer mr. W. G. *Peekema*, oud-hoofd van de Eerste Afdeling van het Ministerie van Koloniën, verklaart, dat, toen de Ministers *van Kleffens* en *Welter* en hij in Lissabon waren op weg naar Indië en zij wachtten op vervoer naar Amerika, er op de allerlaatste dag van het gezantschap bericht kwam, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* zich gemeld hadden. De beide Ministers hebben toen overlegd of een onderhoud met deze heren gewent was en zij besloten, dat een onderhoud moest plaats hebben. De heer *van Kleffens* is dezelfde dag, naar hij meent, vooruit vertrokken.

De overwegingen van het besluit van de Nederlandse Regering om de mannen niet af te voeren uit Indië kan de heer *Peekema* niet mededelen, want dat besluit is te Londen genomen en van de beweegredenen heeft hij geen kennis gedragen. Tijdens de besprekingen te Batavia kon geen beslissing worden genomen, mogelijk, zo meent de heer *Peekema*, omdat de internering eer, kwestie was van buitenlands beleid, waar natuurlijk alleen het opperbestuur een beslissing in kon nemen. Hoewel de Minister van Buitenlandse Zaken in Indië aanwezig was, is daar toen geen beslissing gevallen.

Als de heer *Peekema* het zich goed herinnert, is men in Indië tot de conclusie gekomen, dat de Duitse mannen een last waren en is de vraag gesteld of een uitruilovereenkomst niet mogelijk was, of men met deze mensen als inzet de Indische specialisten, die in groten getale in Nederland zaten opgesloten, met name ook de gijzelaarsgeïnterneerden, niet kon uitruilen. De beide Ministers en de Gouver-

neur-Generaal vonden dat, zo mogelijk, wel een wenselijke oplossing; dat kon althans overwogen worden en dat is toen aan de Regering te Londen doorgegeven, maar deze heeft dit niet aanvaard. Om welke redenen, kan de heer *Peekema* niet in ededelen; hij heeft daar nooit kennis van genomen.

Met betrekking tot de maatregelen ten aanzien van de verbetering van het regiem en ten opzichte van het afvoeren van de vrouwen heeft men eerst te Londen gevraagd of men het daarmee eens was. Van de mogelijkheid de mannen eventueel naar Chili af te voeren is de heer *Peekema* niets bekend.

Wat betreft de invloed van de besprekingen met de heren *Jongejan* en *Boerstra*, is de heer *Peekema* van oordeel, dat, voorzover er enige sprake zou zijn van vrees voor Duitse représailles, deze besprekingen zonder invloed zijn geweest, want de Gouverneur-Generaal *van Starckenborgh* was niet iemand, die voor zulke argumenten ooit zou zwichten. Het was zuiver een kwestie van internationale behoorlijkheid en Nederlandse standaarden van fatsoen.

De bedreigingen van de Duitsers om steeds meer Indische verlofgangers en andere personen, wier namen in Indië enige indruk zouden maken, te interneren, waarover de heren *Jongejan* en *Boerstra* spraken, heeft niet nagelaten op hen in Lissabon indruk te maken. Zij dachten: Zo worden de kopstukken van het Nederlandse volk op die manier „koud gesteld" en hoe moet het dan met de geestkracht en de inwendige organisatie van de natie gaan onder de bezetting?

Men heeft het belang van deze mededeling vermoedelijk wel laten meewegen, maar niet in die zin, dat het een kwestie was van intimidatie, dat men zo zonder meer zou zeggen: voor dwang moeten wij zwichten. Het intimidatie-element heeft geen enkele rol gespeeld, maar het belang van hetgeen hier in Nederland zou gebeuren heeft vermoedelijk wel meegeteld.

De heer *Furstner* verklaart, dat hij met de heer *Gerbrandy* een gesprek heeft gehad inzake de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* in deze geest: als generaal *Boerstra* als oud-legercommandant in Batavia zou arriveren, zou er natuurlijk in de sociëteit „De Harmonie" een en ander worden besproken en dan was ik niet overtuigd, dat verhalen van de heer *Boerstra* over de enorme militaire kracht van de Duitsers bevorderlijk zouden zijn voor de standvastigheid van Indië om alles te doen wat voor de „war effort" bevorderlijk kon zijn.

De heer *Furstner* heeft het heel erg betreurd, dat zij zijn gegaan. Hij vond het een gelukkige oplossing, dat men ze in Shanghai heeft laten vasthouden. Hij voelde niets voor een contact tussen deze heren uit bezet gebied en degenen, die onze „war effort" moesten voeren.

In tweede instantie werd de verklaring van de heer *van Starckenborgh* aan de heer *Gerbrandy* voorgelegd en wel het gedeelte, waarin de oud-Gouverneur-Generaal had verklaard, dat hij in het algemeen sterk op het standpunt heeft gestaan, dat men over de kwestie van de geïnterneerden in Nederlandsch-Indië niet in onderhandeling met de Duitsers moest treden, en dat men alles met betrekking tot de Duitse geïnterneerden moest doen op grond van datgene, wat men zelf als redelijk beschouwde.

De heer *van Starckenborgh* heeft op grond van die overweging bevorderd, dat de oorspronkelijk slechte ligging van de geïnterneerden door een betere werd vervangen en ook heeft hij er zich mede kunnen verenigen, dat in 1941 de vrouwen gelegenheid kregen weg te gaan. Hij meende, dat men verder niet kon gaan, doch had de indruk, dat men van de zijde van de Regering te Londen wel verder had willen gaan. Tenslotte heeft de heer *van Starckenborgh* in de loop van de besprekingen over deze kwestie nog een gedachte geopperd, die hierop neerkwam, dat men kon proberen tot een zeker uitwisselingssysteem te komen, d.w.z., dat men een Duitser zou laten gaan, mits men daartegenover zou kunnen krijgen niet vrijlating van door de Duitsers geïnterneerde gijzelaars, maar overkomst naar Indië van personen uit Nederland, die voor Indië van belang konden zijn. Dat voorstel is toen door hem ook aan Londen gedaan, maar hij heeft daarop geen antwoord gekregen.

Na kennisneming van deze feiten, kan de heer *Gerbrandy* slechts verklaren, dat deze hem niet geheel nieuw in de oren klinken, maar dat hij er niets van durft te zeggen.

De heer *Michiels van Verduynen* heeft indertijd te Londen wel te maken gehad met het probleem van de Duitse geïnterneerden in Indië. Zijn indruk in die tijd is geweest, dat de Gouverneur-Generaal de lijn in het algemeen strakker hield dan de Nederlandse Regering te Londen. De reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* heeft, volgens de heer *Michiels van Verduynen*, nooit tot resultaat geleid.

Enkele Duitse documenten, die door bemiddeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in het bezit van de commissie

25807 (*Furstner*)

29637 (*Gerbrandy*)

37278 (*Michiels van Verduynen*)

¹⁾ Bijlage 170.

zijn gekomen. werpen nog een zeker licht op hetgeen er van Duitse zijde met betrekking tot deze kwestie te doen is geweest.

Onder deze documenten bevindt zich een niet gedateerde notitie, ¹⁾ getekend door dr. *Albrecht*, hoofd van de juridische afdeling van het Auswärtige Amt. Daarin wordt o.m. het volgende gezegd:

Aan alle in Nederlandsch-Indië geïnterneerde vrouwen, op drie na, die van spionage worden verdacht, is toegestaan te vertrekken; 2100 Duitse mannen bevinden zich in een pas gebouwd kamp in de Alas-vallei, waarvoor f 500 000 is uitgetrokken; 100 mannen zouden op vrije voeten zijn. De afgezanten van de secretaris-generaal *Snouck Hurgronje*, generaal *Boerstra* en „Präsident” *Jongejan*, hebben met de vertegenwoordigers van de Gouverneur-Generaal de interneringskwestie besproken en voorgesteld alle geïnterneerden naar huis te sturen. Het standpunt van de Gouverneur-Generaal is nog niet bekend; waarschijnlijk heeft hij intussen contact met Londen opgenomen. De heer *Snouck Hurgronje* is van plan de heren *Boerstra* en *Jongejan* naar Lissabon te sturen om door bemiddeling van het Nederlandse gezantschap aldaar invloed op Nederlandse kringen te Londen uit te oefenen.

Onmiddellijk na het bekend worden van het bericht, dat de Nederlanders in Indië Duitse staatsburgers hebben geïnterneerd — zo wordt verder in deze notitie gezegd —, zijn hier tegenmaatregelen genomen. Van de zich in Duitsland bevindende Nederlanders zijn er meer dan 900 geïnterneerd, Ongeveer 800 van dezen zijn intussen weer vrijgelaten, omdat zij dringend noodzakelijk waren voor het Duitse belang. De Rijkscommissaris in Nederland heeft een lijst van 1500 Nederlanders opgesteld, die voor internering in aanmerking komen. In verband met het vierjarenplan werden alle personen, die in het economische leven een functie bekleedden, van die lijst afgevoerd, zodat slechts ongeveer 350 Nederlanders, die gedeeltelijk tot hofkringen behoren, vrijmetselaars zijn of betrekkingen met Nederlandsch-Indië hebben, van niet-economische aard, geïnterneerd zijn. Intussen is bij de Rijkscommissaris een nadere lijst van 1000 Nederlanders opgesteld, die eveneens voor internering in aanmerking komen.

Voorts is in het begin van de maand, waarin de notitie is opgesteld, de handels-attaché van het Duitse consulaat-generaal te Batavia, *Ruckenbrod*, die grote kennis van personen bezit, naar Den Haag gestuurd om gezant *Bene* behulpzaam te zijn met het opstellen van een nadere lijst. Hij is vorige we-k weer teruggekeerd en heeft een lijst met ongeveer 1000 nieuwe namen meegenomen. *Ruckenbrod* heeft in het bijzonder op het oog gevangenneming van personen, van wie kan worden verwacht, dat dit een zekere uitwerking in Nederlandsch-Indië zal hebben. Dat zijn in de eerste plaats vooraanstaande persoonlijkheden van in Nederlandsch-Indië gevestigde Nederlandsche firma's, bloedverwanten van de Gouverneur-Generaal alsmede verantwoordelijke ambtenaren uit Nederlandsch-Indië.

De Nederlandse vrouwen, die aanvankelijk waren gevangen, genomen, zijn vrijgelaten, toen het bericht binnenkwam, dat de Nederlanders de Duitse vrouwen hebben laten vertrekken. Volledigheids-halve wordt nog vermeld, dat in opdracht van de Rijkscommissaris in Nederland nog ongeveer 300 burgers op politieke gronden zijn gevangen genomen.

De notitie, waaraan het bovenstaande is ontleend, moet blijkens de opmerking, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* met de vertegenwoordigers van de Gouverneur-Generaal hebben gesproken en dat hun reis naar Lissabon nog op het programma staat, opgesteld zijn na hun terugkeer uit het verre Oosten in Januari 1941 en vóór de tweede helft van Maart 1941.

Op 29 Augustus 1941 spreekt het Auswärtige Amt de wens uit, dat aan de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied verzocht zal worden de Nederlandse gijzelaars in Nederland onder te brengen, daar Buchenwald gedurende de laatste winter niet geschikt is gebleken. ²⁾

Blijkens een brief ³⁾ van 30 September 1941 van *Himmler* heeft deze daar op politieke gronden bezwaar tegen. Hij stelt derhalve voor, de Nederlandse gijzelaars „in dem klimatisch günstiger gelegenen Lager Dachau” onder te brengen.

Uit een brief ⁴⁾ van *Seyss-Inquart* van 14 October 1941 blijkt, dat er in Nederland geen politieke bezwaren tegen bestaan en dat de overbrenging in November mogelijk zal zijn. Met betrekking tot de talrijke sterfgevallen in de laatste winter wijst *Seyss-Inquart* op de ernstige gevolgen voor het verblijf van de gijzelaars in Duitse concentratiekampen, daar deze nadelig kunnen zijn voor de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië.

Uit een door dr. *Albrecht* ondertekende nota ⁵⁾ van 15 October 1941 blijkt, dat op 3 September 1941 de Duitse vrouwen nog niet allen Nederlandsch-Indië hebben verlaten. In het zelfde schrijven wordt een opsomming gegeven van Nederlandse staatsbiurgers in Duitse concentratiekampen: u. 241 mannen, tengevolge van de vergeldings-

²⁾ Vgl. bijlage 171.

³⁾ Vgl. bijlage 171.

⁴⁾ Vgl. bijlage 171.

⁵⁾ Vgl. bijlage 171.

actie van de vorige zomer in Buchenwald; 14 sterfgevallen zijn daar voorgekomen; *b.* 710 Nederlanders, wegens politieke acties in Buchenwald vastgezet; *c.* 650 Joodse Nederlanders, naar Mauthausen overgebracht. Het transport der onder *a* en *b* genoemde geïnterneerden naar de zich in Nederland bevindende kampen, wordt wegens het naar verhouding hoge sterftcijfer in het kamp (14 sterfgevallen op 240 geïnterneerden tegenover 14 sterfgevallen op 2400 geïnterneerden in de Alas-vallei) overwogen.

In deze nota trekt ook nog de aandacht het onder punt vier vermelde, waarin sprake is van een suggestie om de in Nederlandsch-Indië geïnterneerde Duitsers tegen Nederlandsch-Indische ambtenaren uit het moederland uit te wisselen. Dit voorstel zou onderzocht moeten worden in overleg met de Rijkscommissaris en de Reichsführer S.S. De waarde van deze démarche wordt niet hoog aangeslagen.

De overbrenging van de Nederlandse gijzelaars naar een karnp in Nederland heeft 15 November 1941 plaats gehad.¹⁾

Tot zover hetgeen de commissie met betrekking tot het lot van de geïnterneerden aan Duitse documenten ter beschikking staat.

De correspondentie en de telegrammen tussen Batavia en Londen gewisseld geven een beeld van de zorg, die door de Nederlandse Regering te Londen en de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië is besteed aan dit moeilijke vraagstuk.

Teneinde een goed inzicht te krijgen in het door de Nederlandse Regering te dezen aanzien gevolgde beleid wil de commissie dit hoofdstuk besluiten met een bespreking van de naar haar inzicht belangrijkste der telegrammen, die haar van de zijde der betrokken Ministeries ter beschikking zijn gesteld.

Op 26 Juli 1940 telegrafeert²⁾ de heer *Welter* aan de Gouverneur-Generaal, dat hij, in verband met de internering in Duitsland van enige honderden met verlof zijnde Indische ambtenaren en hun vrouwen, zich genoodzaakt ziet hem voor te stellen de Duitse geïnterneerden te veroorloven Indië te verlaten, b.v. naar neutraal gebied in ruil voor vrijlating van bovengenoemde in Duitsland geïnterneerden.

De heer *van Starckenborgh* antwoordt in een telegram³⁾ dd. 9 Augustus 1940, dat hij, nu de Duitsers tot représailles overgaan, elke opening van de gedachtenwisseling van onze kant onraadzaam acht, aangezien het niet wenselijk is onder die druk te handelen of daarvan de schijn te wekken. Eerst na opheffing van de Duitse maatregel zou de behandeling van liet vraagstuk, zijns inziens, weer mogelijk worden.

In een telegram⁴⁾ van 12 Augustus 1940 seint de heer *Welter*, dat hij de bezwaren van de heer *van Starckenborgh* tegen het openen van een gedachtenwisseling met Duitsland over vrijlating der geïnterneerden deelt. Deze heeft niet in zijn bedoeling gelegen. De Minister van Koloniën heeft zich voorgesteld, dat vóór een zekere datum (b.v. 15 September) de Duitsers zouden worden geëvacueerd, waarna dit door de radio bekend zou worden gemaakt. Hij vraagt de mening van de heer *van Starckenborgh*, mede nopens de mogelijkheid van praktische toepassing.

Een telegram⁵⁾ van de Gouverneur-Generaal van 21 Augustus 1940 geeft als totaal aantal mannelijke vijandelijke en staatloze geïnterneerden in Indië 2396, waaronder 150 Indo-Duitsers. Het aantal gevaarlijk geachte vrouwelijke Duitse geïnterneerden is 136. De mannen zijn aanvankelijk ondergebracht in een aantal kampen, waaronder dat op Onrust. Begin Juli is een aanvang gemaakt met de evacuatie naar een nieuw kamp Kotatjane in de Alas-vallei. Verder zijn nop ongeveer 100 vrouwen en 100 kinderen in beschermingskampen ondergebracht. Dit zijn Duitse vrouwen, die óf wel behoeftig zijn óf storend werken in de samenleving.

Op 22 Augustus 1940 seint de Landvoogd⁶⁾ aan de Minister van Koloniën, dat hij uit de in het telegram van 26 Juli voorkomende woorden „in ruil voor” afgeleid heeft, dat door de Minister van Koloniën een gedachtenwisseling bedoeld was. Hij handhaaft zijn oordeel, dat op dat ogenblik elk initiatief onzerzijds ten aanzien van de vrijlating van Duitse geïnterneerden in het teken van wijken voor Duitse druk zou staan, hetgeen hij om deze reden onwenselijk vindt. De door Londen gedachte procedure is naar het inzicht van de Gouverneur-Generaal ongewenst, wijl generlei aanwijzing bestaat, dat reciprociteit zal worden betracht. Voorts zal vrijlating zonder meer zeker begrijpelijke reactie onder het publiek verwekken. Hij meent daarom, dat voorshands door ons niets kan worden gedaan.

In een telegram⁷⁾ van de zelfde dag van de Minister van Koloniën aan de Gouverneur-Generaal verzoekt eerstgenoemde, gezien het betrekkelijk geringe aantal geïnterneerden vrouwen, vrijlating daarvan te overwegen, zo nodig met verklaring, dat zij niets tegen de veiligheid van de Staat zullen ondernemen.

1) Vgl. bijlage 171.

2) Vgl. bijlage 169.

3) Vgl. bijlage 169.

4) Vgl. bijlage 169.

5) Vgl. bijlage 169.

6) Vgl. bijlage 169.

7) Vgl. bijlage 169.

¹⁾ Vgl. bijlage 169.

²⁾ Vgl. bijlage 169.

³⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 4 September vraagt de Gouverneur-Generaal¹⁾ aan de Nederlandse Regering, of bij de uitwijzing van niet gevaarlijke Duitse vrouwen door de Regering reciprociteit op prijs wordt gesteld. Londen heeft hierop geantwoord²⁾, dat de Regering het bedingen van reciprociteit doelloos acht.

In een telegram³⁾ van 8 September 1940 van de heer *van Starken-Eorgh* aan de heer *Welter* wordt de verkorte inhoud weergegeven van het telegram, dat de Gouverneur-Generaal heeft ontvangen van de secretarissen-generaal in Nederland. In dit telegram deelt het college van secretarissen-generaal mede, dat reeds enige honderden Nederlanders als tegenmaatregel voor de internering van de Duitsers in Indië naar Duitsland zijn vervoerd. Ter voorkoming van verdere arrestaties en verergering van de toestand verzoekt dit college nadrukkelijk maatregelen in de volgende zin:

„*Primo* principieel besluiten Rijks Duitschers voorzoover praktisch mogelijk vrijlaten en vergunnen huizen terugkeeren.

Secundo niet in Indië wonende Rijks Duitschers of wier woningterugkeer onmogelijk hetzij desgewenscht repatriëren hetzij in gezond bergoord bijeenbrengen.

Tertio Duitsland toezegt Duitschers bevelen niets ondernemen strijdend tegen Indogezag of landsveiligheid.

Quarto nopens deze regeling aan hetzij Duitse consuls dan wel landesgruppenleiter der nsdap auslandorganisation grootst mogelijke bewegingsvrijheid geven, vergunnen over bescherming Rijks Duitschers onbelemmerd rapporteeren, orde en inwendig bestuur consigneeringsverblijf regelen en nakoming toezegging tertio verzekeren met gebruikmaking tusschenkomst beschermende mogendheid voor verkeer met indo-autoriteiten.

Quinto teruggave vermogen bezittingen eigenaren, herstel volledig beschikkingsrecht daarover, onbelemmerd beroeps- en bedrijfsuitoefening bijzonderlijk vergunning heropening zelfstandige handelszaken. Normale nakoming dienstcontracten door herplaatsing dan wel toepassing contractuele bepalingen nopens onslagtermijn, betaling kosten terugreis, enz.

Sexto gelegenheid openstellen voor hulp en ondersteuningsacties noodlijdend geworden Duitschers.

Aanbevelen 6 punten ernstige overweging en gunstig antwoord alsmede verzoeken telefoonverkeer met Nederland openstellen desnoods slechts voor nadere bespreking onderhavige aangelegenheid onderteekend *Snouck Six Matthijsen* einde".

⁴⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 9 September 1940 seint de Minister van Koloniën⁴⁾ naar Batavia, dat de Nederlandse gezant te Bern via een neutraal diplomaat uit Nederland mondeling mededeling heeft gekregen van de secretarissen-generaal, dat de interneringskwestie in bezet gebied accuut is en dat met de scherpste représailles door Duitsland wordt bedreigd, indien in het lot van de Duitse geïnterneerden geen verbetering komt.

⁵⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 12 September 1940 antwoordt de Landvoogd⁵⁾, dat de vrijlating in strijd is met het belang van de betrokkenen wegens een vijandig gezind publiek. De heer *van Starkenborgh* verklaart zich bereid vrij rond lopende en in beschermingskampen opgenomen vrouwen te doen weten, dat zij met kinderen op eigen kosten het land kunnen verlaten.

⁶⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 17 September 1940 vraagt de Landvoogd⁶⁾ in verband met de mogelijke reactie van de publieke opinie, of het juist is, dat over de evacuatie van de Duitse vrouwen uit Indië geen overleg is gepleegd met Duitse autoriteiten, zodat deze evacuatie met recht kan voorgesteld worden als een autonome Indische maatregel.

⁷⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 26 September 1940 wijst de Gouverneur-Generaal er in een telegram⁷⁾ aan de Nederlandse Minister van Koloniën op, dat het motief van de internering geenszins vergelding is geweest, doch bescherming van het land tegen mogelijke acties van de Duitsers, waarbij nog komt, dat de betrokkenen niet veilig zijn voor een uiterst verbitterd publiek. In het zelfde telegram wordt er op gewezen, dat de Alas-vallei voldoet aan de door de heer *Snouck Hurgronje* gestelde eis van een gezond bergoord.

⁸⁾ Vgl. bijlage 169.

Een telegram⁸⁾ d.d. 2 October 1940 van de Minister van Koloniën maakt melding van een gunstig rapport, dat is uitgebracht over de Duitse geïnterneerden door de Zwitserse consul. Voorts dringt het telegram krachtig aan op spoedige tegemoetkoming aan drie klachten in dit rapport op ondergeschikte punten, o.a. over het niet ontvangen van correspondentie en over de kleding.

⁹⁾ Vgl. bijlage 169.

In een telegram⁹⁾ van dezelfde dag seint de heer *Welter* aan de Landvoogd, dat het onnodig is te antwoorden op het telegram van de heer *Snouck Hurgronje*.

Op 11 October 1940 vraagt de heer *Welter* aan de Landvoogd hem in verband met nadere représailles van Duitsland geregeld op de hoogte te houden van de stand van de evacuatie van de Duitse vrouwen.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Vgl. bijlage 169.

Op 1 November 1940 deelt de heer *Welter* aan de heer *van Starkenborgh* telegrafisch mede, dat bij nota van het Duitse gezantschap te

1) Vgl. bijlage 169.

2) Vgl. bijlage 169.

3) Vgl. bijlage 172.

4) Vgl. bijlage 173.

5) Vgl. bijlage 173.

6) Vgl. bijlage 169.

7) Vgl. bijlage 169.

8) Vgl. bijlage 169.

9) Vgl. bijlage 169.

Bern aan de Zwitserse Regering, Duitsland thans principieel vrijlating verlangt van de Duitsers in Indië, alsmede teruggave en vrije beschikking over hun vermogens. „Dit”, zo luidt het in het telegram ¹⁾, „uiteeraard niet te behandelen door indische regeering met consul batavia punt wil consul eventueel mededeelen dat zulke onderwerpen dienen voorgebracht bij nederlandsche regeering londen.”

De Minister van Buitenlandse Zaken deelt in een brief ²⁾ dd. 14 October 1940 aan zijn ambtgenoot van Koloniën mede, dat de Duitse regeering heeft afgezien van nieuwe arrestaties van vrouwen in Nederland, welke zij op het punt had gestaan tot uitvoering te brengen, zulks in verband met de maatregelen, door Hr. Ms. Regering ten aanzien van de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië genomen.

In een telegram van 21 November 1940 ³⁾ van de heer *Welter* aan de Landvoogd deelt eerstgenoemde mede, dat de Regering, hoewel bedenkingen hebbend tegen de zending van de heer *Idenburg* naar Manilla, meent zich daar niet tegen te moeten verzetten, mits de heer *Idenburg* zich strikt beperkt tot het aanhoren van opmerkingen over de interneringen en het geven van inlichtingen daarover. De heer *Idenburg* zal met name geen toezegging mogen doen over voortzetting van de reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* naar Indië, waaromtrent de Landvoogd wordt verzocht de beslissing van de Regering in te roepen. Voorts wordt in dit telegram om voorlichting in algemene zin over het moederland gevraagd, met het oog waarop tien punten worden genoemd.

Op 9 Januari 1941 zendt de heer *van Starckenborgh* een uitvoerig telegram ⁴⁾ aan de Nederlandse Regering, waarin het verzoek van de heren *Jongejan* en *Boerstra* wordt doorgegeven om f 40 000 000 van de Javasche Bank te Amsterdam aan het Departement van Financiën in Den Haag over te dragen ter bestrijding van hetgeen in Nederland moet worden bijbetaald op Indische pensioenen en leningdienst. In het telegram wordt er op gewezen, dat inwilliging van dit verzoek betekent principiële doorbreking van het geldend algeheel verbod van zakelijk contact tussen Nederland en Indië en daarbij wordt tevens gewezen op de consequenties van inwilliging van soortgelijke verzoeken van particulieren.

Het antwoord van de Nederlandse Regering van 14 Januari 1941 ⁵⁾ luidt als volgt:

„In kwestie fondsen Javabank zou ik voorshands aanbevelen *Trip* doen weten hij moet handelen als meest in belang te achten moederland en Indië en als zodanig onvermijdelijk waartegen Javabank zich dan niet zal verzetten punt gevolgen hiervan te regelen na oorlog punt omtrent financieel contact particulieren sein ik nader”.

Het telegram was getekend *Welter*.

Op 14 Februari 1941 telegrafeert de heer *Welter* aan de Landvoogd te Batavia ⁶⁾, dat te Londen de vraag is gerezen of het niet raadzaam is reeds thans voorbereidende besprekingen te voeren met de Britse autoriteiten nopens de overbrenging van Duitse geïnterneerden naar Brits gebied in geval Indië in oorlog komt.

In een telegram ⁷⁾ van 5 Maart 1941 deelt de Gouverneur-Generaal de Nederlandse Regering te Londen mede, dat in de mededelingen van de heren *Jongejan* en *Boerstra* essentieel was een uiteenzetting van de moeilijkheden door de secretarissen-generaal en andere leidende persoonlijkheden in Nederland ondervonden, vooral in verband met de interneringen. De Gouverneur-Generaal wil volstaan met de conclusie van de heer *Idenburg*, die meent, dat de belangrijkste bezwaren van de Duitsers tegen de internering zijn weggenomen, nu de kamplegering der geïnterneerden gunstig is. De Gouverneur-Generaal blijft het wegzenden der geïnterneerden bezwaarlijk vinden.

Op 8 Maart 1941 telegrafeert de Minister van Koloniën aan de Gouverneur-Generaal ⁸⁾, dat de Zwitserse consul te Batavia in gevolge Duitse opdracht het bevel heeft gekregen een audiëntie bij de Gouverneur-Generaal aan te vragen en te informeren, welke maatregelen deze denkt te treffen naar aanleiding van het resultaat van de conferentie te Shanghai. De Duitse regeering verlangt spoedig antwoord, daar de wanverhouding tussen de Duitse geïnterneerden in Indië en de Nederlandse in Duitsland niet langer duldbaar is. Tevens dreigt zij met vermeerdering van de Nederlandse geïnterneerden tot het aantal der Duitse. De Gouverneur-Generaal wordt gesuggereerd de Zwitserse consul te ontvangen en hem mede te delen, dat een nadere beslissing inzake de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië niet zal worden genomen voor de aankomst van de Minister van Buitenlandse Zaken te Batavia.

In een telegram ⁹⁾ van 19 Maart 1941 antwoordt de Gouverneur-Generaal, dat hij de Zwitserse consul heeft ontvangen, doch het niet raadzaam heeft geacht te antwoorden overeenkomstig het advies van de Nederlandse Regering. Hij blijft ten zeerste bezwaar maken tegen de opheffing van de internering.

Op 9 April 1941 telegrafeert de heer *Gerbrandy* aan de heer *Welter*, die zich toen te Batavia bevond: „In interneringskwestie

¹) Vgl. bijlage 169.

²) Vgl. bijlage 169.

³) Vgl. bijlage 169.

⁴) Vgl. bijlage 169.

⁵) Vgl. bijlage 169.

⁶) Vgl. bijlage 169.

⁷) Vgl. bijlage 169.

⁸) Vgl. bijlage 169.

bedoeld Uw particulieren brief uit Lissabon is Koningin en Regeering gekend en te kennen zoodat geenerlei beslissing door U ware te nemen stop Ik wacht dus Uw voorstellen af".¹⁾

In een telegram²⁾ van de Minister van Koloniën (dat was uiteraard niet de heer *Welter*, want deze vertoefde op dat moment te Batavia) dd. 21 April 1941 aan de Landvoogd wordt medegedeeld, dat de Zweedse legatieraad aan de gezant te Stockholm heeft bericht, dat bij zijn laatste bezoek aan het kamp Buchenwald is gebleken, dat de stemming van de geïnterneerden zeer verbitterd was. Verschillenden hunner uitten de wens, dat in de kwestie van de behandeling van de Duitse geïnterneerden in Indië niet worde toegegeven.

Op 30 April seint de Minister-President³⁾ aan de Ministers van Koloniën en van Buitenlandse Zaken te Batavia, dat de Regering zich afvraagt of het opportuun zou zijn geheel eenzijdig en eigener beweging zo mogelijk nog meer verbeteringen aan te brengen in de toestand van de Duitse geïnterneerden. Hij verzoekt in verband met het afwijzende standpunt van de Regering betreffende de voorgestelde uitwisseling bovenstaande overweging te bespreken met de Landvoogd.

In een telegram van 1 Mei 1941⁴⁾ van de Landvoogd aan de Minister van Koloniën te Londen deelt eerstgenoemde mede, dat 13 Maart 1941 de internering van alle overige Duitse vrouwen is opgeheven.

In een telegram van 10 Mei 1941⁵⁾ van de heer *van Starckenborgh* wijst deze er op, dat weigering van redelijke verzoeken der Duitse regering op door de Minister van Koloniën aangegeven grond zijns inziens ongewenst is, omdat:

1. hierdoor verband tussen oizze interneringen en onrechtmatige Duitse maatregelen zou ontstaan hetgeen tot nu toe opzettelijk is nagelaten;

2. wanneer wij représailles nemen hiervan het eind niet te overzien is, waarbij men rekening moet houden dat deze van onze kant slechts op ruim 2000 Duitsers toegepast kunnen worden, terwijl de Duitsers dit daarentegen op de gehele Nederlandse bevolking zouden kunnen doen.

De Gouverneur-Generaal meent derhalve, dat van onze kant volhard moet worden op het standpunt, dat alles gedaan moet worden, wat ons behoorlijk voorkomt zonder op Duitse maatregelen acht te slaan.

In twee brieven resp. d.d. 3 Juni 1941 en 7 Juli 1941 van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Minister van Koloniën⁶⁾ wijst eerstgenoemde op nog steeds bestaande Duitse klachten inzake de geïnterneerden in Indië en geeft hij zijn ambtgenoot van Koloniën in overweging de Indische Regering te verzoeken deze klachtenlijst met de Zwitserse consul te Batavia te bespreken en er bij de Indische Regering op aan te dringen, dat de Nederlandse Regering geregeld op de hoogte worde gehouden van het verloop der op het interneringsvraagstuk betrekking hebbende kwesties.

Een parafraze van een geheimcijfer telegram uit Londen dd. 24 Mei 1941 van de Nederlandse Minister van Koloniën (de heer *Welter* bevond zich toen in Nieuw-Zeeland) aan de Landvoogd te Batavia bevat het volgende:

„Te uwer informatie referte telegram aan u van consul generaal Sydney nopens vraag aan Minister van Buitenlandse Zaken gesteld over geïnterneerden door Australischen Minister van Buitenlandse Zaken werd het volgende geseind aan *van Kleffens*

In gesprek met *Eden* heeft *Michiels* gisteren terloops gevraagd naar motief Britsche Regeering u door Australischen Minister van Buitenlandse Zaken vraag te laten voorleggen nopens juistheid bericht over loslating Duitse geïnterneerden stop aan Eden en chef far eastern afdeeling kwestie volkomen onbekend stop heden heeft de laatste *Michiels* medegedeeld dat inderdaad ondergeschikt ambtenaar de zaak op deze incorrecte wijze had ingeleid en *Michiels* verzocht namens foreign secretary verontschuldiging te aanvaarden stop op kwestie zelve is noch door *Michiels Eden* of foreign office ingegaan stop uw antwoord aan Australischen Minister van Buitenlandse Zaken heeft niet nagelaten *Gerbrandy's* bevreesing te wekken omdat het u bekend is uit gewisselde telegrammen dat meening regeering eene andere is."

Op 20 Juni 1941⁷⁾ doet de Minister van Koloniën aan de Gouverneur-Generaal mededeling van een door de Minister van Buitenlandse Zaken van de zaakgelastigde te Stockholm ontvangen telegram, waarin deze bericht, dat Berlijn het denkbeeld oppert oudere mannen en mannen, die het klimaat niet verdragen, mede af te voeren op het schip, waarmede de Duitse vrouwen en kinderen zullen worden weggevoerd.

Op 28 Augustus 1941 antwoordt de Landvoogd, dat hij daarvoor geen toestemming kan geven.⁸⁾

1) Vgl. bijlage 169.

2) Vgl. bijlage 169.

3) Vgl. bijlage 169.

4) Vgl. bijlage 169.

5) Vgl. bijlage 169.

6) Vgl. bijlage 169.

7) Vgl. bijlage 169.

8) Vgl. bijlage 169.

9) Vgl. bijlage 169.

10) Vgl. bijlage 169.

Intussen had de Minister van Buitenlandse Zaken op 14 Juli 1941 al een brief¹⁾ geschreven aan zijn ambtgenoot van Koloniën om mede te delen, dat hij met instemming kennis heeft genomen van een telegram aan de Landvoogd, waarin Zijne Excellentie stelling neemt tegen de enigszins negatieve houding, die ten deze door de Indische Regering was aangenomen.²⁾

In het telegram van 28 Augustus 1941 heeft de Landvoogd als motief tot het weigeren van zijn toestemming tot vertrek der bejaarde geïnterneerden opgegeven, dat zij wellicht zouden terugkomen met een eventuele Japanse bezetter.

Op 2 September 1941 antwoordt de Minister van Koloniën hierop³⁾, dat hij dit bezwaar weinig zakelijk gemotiveerd vindt. De Minister geeft de Gouverneur-Generaal in overweging zijn inzicht in deze te herzien, waarop de Gouverneur-Generaal op 12 September nader motiveert⁴⁾, waarom hij het niet met de Minister eens is.

In een telegram⁵⁾ dd. 17 November 1941 van de heer *Welter* aan de Landvoogd wordt medegedeeld, dat het Zweedse gezantschap te Berlijn onlangs opnieuw heeft aangedrongen op overbrenging van de Nederlandse geïnterneerde gijzelaars naar een kamp in Nederland, vooral in verband met de naderende winter. Van Duitse zijde is hierop geantwoord, dat het kamp in Nederland nog niet gereed was en dat overigens de Duitse Regering gedwongen is tot tegenmaatregelen wegens maatregelen tegen Duitse geïnterneerden in Indië. Hieraan werden klachten toegevoegd over de toestanden in de interneringskampen in Indië. Dit alles veroorzaakt tegenwerking tegen de bedoeling van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken om medewerking te verlenen tot verlichting van het lot der geïnterneerde Nederlanders. Tenslotte werd gewezen op de wens van de Duitse Regering wederzijds alle interneringen van burgers te doen ophouden, waarover onlangs opnieuw een *démarche* ondernomen is bij de Zwitserse Regering. Er werd nog aan toegevoegd, dat de voorgenomen nieuwe internering van 2000 prominente Nederlanders waarschijnlijk zou plaats vinden op 1 December, wanneer voordien geen tegemoetkomend antwoord op de voorstellen tot liquidatie van de interneringen zou zijn gekomen. Aan de landvoogd wordt in het telegram verzocht commentaar en inlichtingen te verstrekken.

In een telegram van 5 December 1941 van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën⁶⁾ merkt eerstgenoemde op, dat redelijke verzoeken voor verbetering van het regiem der geïnterneerden door hem steeds welwillend worden overwogen en waar mogelijk worden ingewilligd. De Gouverneur-Generaal voegt daaraan toe, dat hij zijn steeds ingenomen standpunt, dat tussen interneringen in Indië en interneringen in Nederland geen verband mag worden gelegd, onverkort handhaaft. Aan het slot van dit telegram komt een verwijzing voor naar de oplossing voor dit vraagstuk, die is gevonden tijdens de besprekingen in het voorjaar van 1941 met de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Koloniën te Batavia. In dit telegram zegt de Gouverneur-Generaal, dat hij deze oplossing nog steeds aantrekkelijk vindt; hierdoor krijgt Indië hoog nodige werkkrachten als tegenwaarde. Intussen vreest hij echter, dat de omstandigheden ongunstig zijn geworden voor bevredigend overleg met de tegenpartij, terwijl de Engelse ervaring omtrent uitwisseling van krijgsgevangenen niet bemoedigend is. Naar aanleiding van een interpretatie van dit plan in telegrammen, die hij heeft ontvangen uit Londen, wijst hij er op, dat zijn bedoeling geenszins was een oplossing te vinden voor interneringen in Nederland, doch dat hij heeft gedacht, dat het welkom zou zijn interneringskampen in Indië te kunnen liquideren.

Op 12 December 1941 — de oorlog met Japan was inmiddels uitbroken — vraagt de Minister-President⁷⁾ aan de Landvoogd diens mening ten aanzien van het denkbeeld in hoeverre hei gewenst is Duitse en eventueel Japanse geïnterneerden over te brengen naar Australië.

Op 16 December d.a.v. antwoordt de Landvoogd⁸⁾, dat verscheping thans is aan te bevelen. Hij vraagt toestemming om hiervoor in contact te treden met de consuls-generaal van Australië, Nieuw-Zeeland en Brits-Indië; tevens zou hij spoedige terugzending naar Japan van Japanse vrouwen en kinderen toejuichen, doch hij ziet in, dat deze terugzending moeilijk is te verwezenlijken.

Op 20 December 1941 stuurt de heer *van Starckenborgh* een dringend telegram⁹⁾ naar Londen om te melden, dat de ontwikkeling van de situatie in Malakka verwijdering van de geïnterneerden in de Alasvallei noodzakelijk maakt. Hij vraagt omgaand te seinen of er geen bezwaren zijn, dat hij de medewerking van die reeds eerder genoemde landen inroept.

In de nacht van 22 December 1941 antwoordde de heer *Gerbrandy*¹⁰⁾ „Accoord”.

De wegvoering der Duitse geïnterneerden naar Brits-Indië heeft daarna plaats gevonden.

¹⁾ Vgl. bijlage 169.

²⁾ Vgl. bijlage 169.

³⁾ Vgl. bijlage 174.

In een telegram ¹⁾ dd. 21 Januari 1942 van de Gouverneur-Generaal aan Londen wordt nog melding gemaakt van de scheepsramp bij het eiland Nias en van het verzoek van de Gouverneur-Generaal de Duitse Regering in te lichten.

De volgende dag, 22 Januari 1942, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat de inhoud van het telegram over de scheepsramp met de Duitse geïnterneerden aan de Zweedse Regering is doorgegeven ter inlichting van de Duitse Regering.²⁾ Echter zonder de mededeling, dat de gevolgde route te voren veilig was en zonder een rechtvaardiging opnieuw van onze evacuatiemaatregelen, teneinde te voorkomen, dat wij door als het ware verontschuldigende houding aanstonds in de verdediging gedrongen zouden worden bij te verwachten Duitse feitenverdraaiing.

Tenslotte wil de commissie nog wijzen op een belangrijke passage in het verslag ³⁾, dat door de heer *Welter* aan H.M. de Koningin is uitgebracht betreffende zijn dienstreis met de Minister van Buitenlandse Zaken naar Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao van 5 Maart 1941 tot 25 Juni daaropvolgend. Deze passage luidt:

„Hadden de Secretarissen-Generaal met de liquidatie van de interneering van Duitschers in Nederlandsch-Indië de bedoeling te voorkomen de massale deportering van vooraanstaande Nederlanders, waarmede van Duitse zijde was bedreigd, van de zijde der Indische Regeering en door mijn ambtgenoot en mij werd op den voorgrond gesteld het belang, dat Indië heeft bij een uitwisseling van de Duitse geïnterneerden met een aantal werkkrachten uit Nederland, waaraan Indië dringend behoefte heeft. Dit bracht het voordeel mede, dat de interneeringskwestie werd gebracht uit de sfeer van représailles of vrees daarvoor, in die van een zuiver zakelijken uitruil van de Duitse geïnterneerden — over het algemeen en in groote meerderheid niet-intellectueelen — tegen door Indië zeer benodigde intellectuele krachten.

Onze voorstellen zijn, zooals Uwer Majesteit bekend is, niet aanvaard.”

Het in dit hoofdstuk behandelde vraagstuk van de internering der Duitsers in Nederlandsch-Indië en de daarmee samenhangende représaillemaatregelen der Duitsers in Nederland is van zeer gecompliceerde aard en heeft aanleiding gegeven tot veelvuldig overleg tussen de Regering te Londen en de Gouverneur-Generaal. Het heeft de commissie daarom getroffen, dat de Ministers over deze zaak en het standpunt van het Kabinet in deze bij hun verklaringen voor de commissie zo weinig duidelijke mededelingen hebben gedaan. Te meer heeft dit de aandacht van de commissie getrokken, omdat men te Londen uiteraard meer dan te Batavia de weerslag ondervond van de uitermate grote indruk, die de eerste Duitse représaillemaatregelen in Nederland maakten.

De commissie heeft dan ook de bouwstoffen voor dit hoofdstuk voornamelijk moeten putten uit de mededelingen, die de Gouverneur-Generaal en de heer *Idenburg* haar hebben gedaan, alsmede uit de documenten, die haar ter hand zijn gesteld. Daaraan ontbreekt echter het telegram, waarin aan Londen het voorstel tot uitwisseling werd gedaan, zoals dat in het voorjaar van 1941 te Batavia door de Ministers van Koloniën en van Buitenlandse Zaken tezamen met de Landvoogd was geformuleerd.

Voorzover enkele Ministers verklaard hebben, dat het standpunt van het Kabinet met betrekking tot het vraagstuk der interneringen is geweest, dat men geen concessies kon doen, is dit niet in overeenstemming met de indruk, die men uit de documenten krijgt. Daaruit blijkt toch van een tegenstelling tussen het standpunt van het Kabinet te Londen, zoals dat in het bijzonder in de van de heren *Welter* en *van Kleffens* uitgaande stukken is weergegeven, en dat van de Gouverneur-Generaal. Was men te Londen niet ongeneigd om verband te leggen met hetgeen in Nederland gebeurde en nog kon gebeuren, de Gouverneur-Generaal is steeds consequent van de gedachte uitgegaan, dat het ten opzichte van de Duitse geïnterneerden in Indië in te nemen standpunt uitsluitend diende te worden bepaald door de eigen opvattingen omtrent internationaal fatsoen, los van eventuele dreigementen der Duitsers. Slechts in de periode gedurende welke de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Nederlandsch-Indië zijn geweest, is in Londen een andere toon te beluisteren. Toen werd zelfs het voorstel van de Gouverneur-Generaal en de twee te Batavia aanwezige Ministers om tot een bepaalde vorm van uitwisseling te komen niet aanvaardbaar geacht. Blijkbaar heeft in het Kabinet over de met betrekking tot het vraagstuk der geïnterneerden te volgen politiek verschil van mening bestaan.

Gezien de opvattingen, waardoor de nationaal-socialistische oorlogvoering beheerst werd, welke opvattingen bevestiging vonden in het verdere optreden van de Duitsers in Nederland, is de commissie van

oordeel, dat het standpunt als zou er mogelijkheid hebben bestaan met de Duitsers door overleg tot een bevredigende oplossing te komen, minder juist was dan dat van de Gouverneur-Generaal.

De commissie kan begrijpen, dat de secretarissen-generaal in Nederland, onder de indruk van de eerste interneringen hier te lande en van de achtergrond daarvan in de Duitse politiek, de behoefte hebben gevoeld aan contact met de Nederlandsch-Indische Regering en de Regering te Londen en er daarom toe zijn overgegaan hun medewerking te verlenen aan de reizen van de heren *Jongejan* en *Boerstra*. Echter is de commissie van oordeel, dat de secretarissen-generaal bij hetgeen zij met betrekking tot het onderhavige vraagstuk aan de Gouverneur-Generaal hebben voorgedragen, en met name in het tot deze gericht telegram, zich, blijkbaar uit vrees voor verdergaande représailles, niet voldoende van de Duitse wensen met betrekking tot de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië hebben gedistancieerd en daardoor te weinig recht hebben laten wederbaren aan de vele andere aspecten, die dit vraagstuk ook had.

De commissie heeft niet de indruk, dat de mededelingen van de heren *Jongejan* en *Boerstra* invloed hebben uitgeoefend op het standpunt van de Gouverneur-Generaal. Wel acht zij de mogelijkheid aanwezig, dat het feit, dat door hun reizen een aantal maanden met besprekingen werden gevuld, er mede toe bijgedragen heeft de Duitsers van verdergaande représailles af te houden, hetgeen ook vooral in die tijd van belang was, omdat toen de belangstelling van de Duitsers voor deze kwestie groter was dan later het geval is geweest.

XXXI. Slotbeschouwing

Het geheel van de feiten en beschouwingen in dit tweede deel van haar verslag overziende, meent de commissie, dat zij dit niet mag afsluiten zonder de aandacht te vestigen op enkele, naar het haar wjl voorkomen, voor de slotconclusie belangrijke aspecten.

De periode, waarvan zij thans het onderzoek heeft beëindigd, is voor een belangrijk gedeelte mede bepaald door de persoon van de toenmalige Minister-President jhr. mr. D. J. de Geer. Het spreekt vanzelf, dat het in Augustus 1939 gevormde Kabinet-de Geer tot op zekere hoogte het stempel droeg van zijn formateur. Van de neergang van deze, voorheen alom gerespecteerde, staatsman onderging het Kabinet echter later evenzeer de weerslag. De moeilijkheden, die de Minister-President had met de door de oorlog ontstane situatie, werden daardoor ook de moeilijkheden van het gehele Kabinet. Het kon niet uitblijven, dat, waar de leiding faalde, ook de Ministerraad grote moeilijkheden ondervond bij het bepalen van het politieke beleid. Zoals uit de verschillende hoofdstukken van dit verslag gebleken is, is de koers van dit beleid niet altijd even vast en doelbewust geweest. Uiteindelijk draagt daarvoor natuurlijk niet slechts de Minister-President doch het gehele Kabinet de verantwoordelijkheid.

De commissie heeft op aarzelingen, onvolkomenheden en tekortkomingen moeten wijzen. Dit was voor de commissie geen aangename taak in het bijzonder omdat zij uit de aard der zaak het gevoerde beleid te beoordelen kreeg, achteraf en onder zeer veel rustiger omstandigheden, dan waarin zij verkeerden, wier beleid de commissie moest toetsen. Het aan de commissie door de Tweede Kamer opgedragen onderzoek is een noodzakelijk substituut van de normale parlementaire contrôle, die in de jaren 1940—1945 niet kon worden uitgeoefend. De commissie wil er echter wel met nadruk op wijzen, dat dit substituut — de parlementaire enquête — met zich meebrengt, dat behalve de verantwoordelijke bewindslieden ook ieder ander Nederlander en in het bijzonder de ambtenaren, die aan de besluitvorming hebben meegewerkt, gehoord kunnen worden. Daardoor komt ook het licht te vallen op de fasen van voorbereiding en overweging, die bij de normale parlementaire contrôle meestal buiten beschouwing blijven, hetgeen uiteraard grotere mogelijkheden voor kritiek oplevert.

Wanneer de commissie evenwel tracht uit de veelheid van gebeurtenissen hoofd- en nevenzaken te scheiden, dan wil zij als een der belangrijkste beslissingen van de gehele oorlogsperiode naar voren brengen het op 13 Mei 1940 te Hoek van Holland genomen besluit de zetel van de Regering naar Engeland te verplaatsen.

Dit feit heeft de gehele verdere oorlogvoering van Nederland beheerst; het heeft de invloed van Nederland in de bondgenootschappelijke beraadslagingen verzekerd; het heeft de organisatie van de activiteit van marine en koopvaardij in de strijd ter zee mogelijk gemaakt; het heeft liet internationale prestige van Nederland hoog gehouden; het heeft aan het verzet in het bezette gebied een onontbeerlijke morele en daadwerkelijke steun verleend en tenslotte heeft het de mogelijkheid geschapen tot een effectieve voorbereiding van de bevrijding en het herstel van Nederland. Men denke zich slechts in, wat het lot van Nederland geweest zou zijn, indien dit besluit niet genomen en de Regering in handen der Duitsers gevallen zou zijn.

Het wil de commissie dan ook voorkomen, dat het tijdig verplaatsen van de zetel van de Regering een daad is geweest van eminent historisch en politiek belang, zodat het besluit daartoe als een van de belangrijkste creditposten op de balans van de verrichtingen van het Kabinet moet worden beschouwd.

Aldus vastgesteld 27 April 1949.

SCHILTHUIS.

DONKER.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

STOKVIS.

1)

¹⁾ Het lid der commissie de heer Fiévez heeft wegens ziekte aan de vaststelling van dit verslag niet kunnen deelnemen.

DEEL 2B / BIJLAGEN

LIJST VAN BIJLAGEN BEHORENDE BIJ HET VERSLAG OVER DE PUNTEN B, C, D EN E VAN HET ENQUÊTEBESLUIT

(NEUTRALITEITSPOLITIEK / VERTREK VAN DE REGERING I DE EERSTE MAANDEN IN LONDEN)

	Blz.		Blz.
1. Brief dd. 6 April 1948 van de Minister-President aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie over het afkondigen van de mobilisatie	7	19. Verklaring, door generaal-majoor b.d. W. J. van Oorschot op 3 Juni 1947 afgelegd voor de commissie-Sillevis	40
2. Brief dd. 12 Maart 1949 van de directeur van het Archief Koninklijke Landmacht aan de Enquêtecommissie	8	20. Proces-verbaal van verhoren, op 19 en 20 November 1939 afgenomen door Ch. A. S. Ph. Schebbelie, commissaris van politie te Venlo	41
3. Brief dd. 21 December 1947 van prof. dr. F. C. Gerretson aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie	9	21. Verklaring, door luitenant-admiraal b.d. Th. J. Furstner op 12 Mei 1947 afgelegd voor de commissie-Sillevis	44
4. Brief dd. 8 Maart 1948 van prof. dr. F. C. Gerretson aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie	11	22. Amerikaanse documentatie inzake de werkzaamheid der Duitse Auslandsorganisation	45
5. Brief dd. 16 Juli 1948 van mr. E. N. van Kleffens aan de griffier van de Enquêtecommissie	12	23. Amerikaanse documentatie inzake de werkzaamheid der Duitse Auslandsorganisation	46
6. Uiteenzetting van generaal H. G. Winkelman over de wijziging van het krijgsbeleid inzake de Peel-Raamstelling naar aanleiding van opmerkingen hierover door prof. dr. F. C. Gerretson in verband met de z.g. Duitse stappen	13	24. Officiële Duitse mededeling over de gebeurtenissen op 9 November 1939 te Venlo	48
7. Afschrift van een rapport dd. 8 Februari 1940 van de Duitse gezant te 's-Gravenhage over het ontslag van generaal I. H. Reynders als opperbevelhebber van land- en zee-macht	14	25. Proces-verbaal van het verhoor van J. F. Lemmens, op 17 Januari 1948 afgenomen door H. Ras	49
8. Brieven dd. 22 Maart 1949 en 30 Maart 1949 van dr. J. R. van der Schrieck en van jhr. mr. E. F. M. J. Michiels van Verduynen aan de Enquêtecommissie	15	26. Uittreksel uit het verhandelde ter zitting van 18 Februari 1948 van het American Military Tribunal te Neurenberg	51
9. Radiorede van de Minister-President jhr. mr. D. J. de Geer op 13 November 1939	16	27. Proces-verbaal dd. 11 November 1939, houdende verklaring van L. Curfs, opperwachtmeester der Kon. marechaussee te Venlo, in verband met het plaats gehad nebbend grensincident te Venlo	60
10. Instructie van de Duitse Regering aan de Duitse Gezant te 's-Gravenhage tot het afleggen van een verklaring aan de Minister van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940, gezien door genoemde Minister	17	28. Verklaring, dd. 3 September 1945 door Heinz Dinkheller afgelegd over het Venlo-incident	61
11. Memorandum van de Duitse Regering, overhandigd door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn op 10 Mei 1940	18	29. Engelse documentatie inzake de arrestatie van Stevens en Best op 9 November 1939	62
12. Antwoord van de Nederlandse gezant te Berlijn jhr. mr. H. M. van Haersma de With aan de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken, von Ribbentrop, na de inval van het Duitse leger in Nederland op 10 Mei 1940	28	30. Een artikel van de hand van dr. M. van Blankenstein in „Het Parool" van 8 Maart 1947, getiteld: „De achtergrond van het grensincident op 9 November 1939 bij Venlo"	63
13. Tekst van de rede door von Ribbentrop op de buitengewone persconferentie op 10 Mei 1940 te Berlijn gehouden	29	31. Censurrapport no. 39711, dd. 11-4-1947	65
14. Uittreksel uit het vonnis dd. 11 April 1949 van het United States Military Tribunal IV te Neurenberg in de zaak tegen Ernst von Weizacker c.s.	30	32. Stukken door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken op 2 October 1948 aan de Enquêtecommissie gezonden	66
15. Rapport van de generale staf inzake de opstelling van de Nederlandse troepen in de periode 1939—1940	34	33. Stukken door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken op 10 November 1948 aan de Enquêtecommissie gezonden	72
16. Rapport nopens het onderzoek naar de, in het door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940 aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn overhandigde Memorandum, genoemde samenwerking van de Nederlandse Inlichtingendienst, van de Nederlandse zee-strijdkrachten en van de Nederlandse luchtverdediging met die van de (latere) geallieerden	36	34. Stukken door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken op 12 November 1948 aan de Enquêtecommissie gezonden	76
17. Brief dd. 4 Juli 1947, waarbij het rapport van de commissie-Sillevis aan de Minister van Oorlog wordt aangeboden	38	35. Proces-verbaal dd. 4 Februari 1949 van het verhoor van dr. H. H. Knochen, afgenomen door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken en mr. J. J. M. Witlox	84
18. Rondschrijven dd. 20 Maart 1940 van de Griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan de leden dier Kamer	39	36. Proces-verbaal dd. 9 Februari 1949 van een verhoor van dr. Franz Fischer, afgenomen door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken en mr. J. J. M. Witlox	87
		37. Brieven dd. October 1948 van generaal-majoor b.d. J. W. van Oorschot aan de waarnemend commies-griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, dr. W. J. Schuijt	91
		38. Tekst van een radiorede door captain S. Payne Best over het Venlo-incident voor de B.B.C. gehouden	92
		39. Brieven dd. 30 December 1946 en 2 Januari 1947 van dr. Franz Fischer aan Susanne Menzel	93
		40. Brief dd. 29 December 1945 van mr. W. W. Mouton	
		41. Rapport dd. 11 Februari 1946, afkomstig van het Bureau Nationale Veiligheid District 's-Gravenhage	

	Blz.		Blz.
42. Proces-verbaal dd. 16 Mei 1947, afkomstig van Politieke Recherche Afdeling 's-Gravenhage e.o., Afd. K	94	71. Uittreksels uit een brief dd. 13 April 1949, alsmede een brief van dezelfde datum van mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken aan de Enquêtecommissie	148
43. Verslag van de zitting van 11 Mei 1948 van het United States Military Tribunal IV, Fall XI, te Neurenberg	96	72. Brief dd. 24 Maart 1949 van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie	149
44. Schriftelijke, niet beëdigde, verklaringen door de verdediger van Schellenberg te Neurenberg overgelegd	108	73. Correspondentie inzake telegrammenwisseling in de periode van 10 tot 14 Mei 1940 tussen het Nederlandse Gezantschap te Londen en Den Haag	150
45. Nota van Legationsrat Likus dd. 8 Augustus 1940 over samenwerking tussen het Auswartige Amt en het Reichsicherheitshauptamt	109	74. Rede door de Voorzitter van de Tweede Kamer, mr. J. R. H. van Schaik, gehouden in de bijeenkomst van deze Kamer op 10 Mei 1940	151
46. Rede door Hitler in intieme kring uitgesproken op 23 November 1939	110	75. Tekst van de Belgische wet van 10 Mei 1940 betreffende overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd	152
47. Hei z.g. verhoor van luitenant Klop	111	76. Uittreksel uit deel VI van het rapport der Noorse Commissie van Onderzoek naar de werkzaamheid van de Noorse Regering gedurende de oorlogsjaren	153
48. Beëdigde verklaring dd. 6 Februari 1948 van W. Behrends	112	77. Duitse tekst van het telegram, door H.M. de Koningin aan de Koning van Italië gericht op 11 Mei 1940	157
49. Gedeelte van persoonlijke aantekeningen dd. 1 April 1946 van Karl Benno Ditzges	113	78. „Fahndungsliste-Holland”, welke zich bevond onder de z.g. „Sponeck-documenten”	158
50. Rapport in Januari 1948 door het Britse Foreign Office aan Hr. Ms. Ambassadeur te Londen overhandigd	114	79. Aantekening dd. 25 Maart 1949 van de hand van jhr. mr. H. L. F. K. van Vredenburg over de z.g. Sponeck-documenten, vergezeld van een begeleidend schrijven dd. 12 April 1949 van mr. H. N. Boon	159
51. Rapport dd. 28 September 1948 van de hoofdofficier Civiele Dienst F. P. Preys inzake diens onderzoek naar het stoffelijk overschot van luitenant Klop	121	80. Brieven dd. 7 en 10 Februari 1949 van luitenant-generaal b.d. J. van Andel aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie inzake het escorte ter begeleiding van H.M. de Koningin en van het Prinselijk gezin bij het vertrek uit Nederland	160
52. Verklaring van Edith Beer dd. 6 Februari 1949	122	81. Brief dd. 17 September 1948 van de heer J. Th. Furstner aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie	161
53. Brief dd. 12 November 1939 van Himmler aan Hitler inzake onderscheiding deelnemers Venlo-incident	123	82. Brief dd. 4 Januari 1949 van prof. mr. P. S. Gerbrandy aan de Enquêtecommissie	162
54. Verklaring dd. 12 December 1947 van dr. Friedrich Gaus	124	83. Brief dd. 23 Mei 1940 van generaal Winkelman aan de Commissarissen der Koningin	163
55. Brief d.d. 16 Februari 1949 van reserve-generaal-majoor b.d. H. Koot aan de Enquêtecommissie	126	84. Rondschrijven dd. 27 Juni 1940 van generaal Winkelman inzake de door de Rijkscommissaris dr. Seyss-Inquart over het bombardement van Rotterdam gehouden rede	164
56. Uittreksel uit Erich Kordt's „Wahn und Wirklichkeit”	127	85. Brief dd. 16 Juli 1948 van mr. P. J. Oud aan de Enquêtecommissie ten geleide van een afschrift van het eerste ultimatum aan Rotterdam	165
57. Correspondentie met mr. E. N. van Kleffens over de landing van een Duits vliegtuig in België in Januari 1940	128	86. Chronologische opsomming van de gebeurtenissen te Rotterdam op 14 Mei 1940	166
58. Lijst van de 21 personen, die op 4 Mei 1940 te Ooltgensplaat zijn geïnterneerd	129	87. Beschouwingen van kolonel b.d. P. W. Scharroo over het bombardement van Rotterdam	167
59. Verhoor dd. 8 December 1947 van Werner Kiewitz	130	88. Toelichting capitulatieovereenkomst	169
60. Rapporten dd. 22 Mei 1940 van jhr. mr. H. M. van Haersma de With over de gebeurtenissen in de Meidagen van 1940 te Berlijn	132	89. Brief dd. 12 November 1948 van de heer F. J. Heeris aan de Enquêtecommissie	170
61. Bericht dd. 9 November 1940 van de Rijksvreemdelingendienst	136	90. Brief dd. 5 April 1949 van generaal Winkelman aan de Enquêtecommissie inzake het uitsluiten van Zeeland bij de capitulatie	171
62. Kort overzicht van enige gebeurtenissen op 10 tot 13 Mei 1940	N87	91. Brief dd. 25 Maart 1948 van dr. H. W. van der Vaart Smit aan de Enquêtecommissie	172
63. Brief dd. 18 Mei 1948 van de heer Ch. J. I. M. Welter aan de Enquêtecommissie ten geleide van een overzicht zijnerzijds van de reis van de heer van Kleffens en hem naar Londen en Parijs op 10 Mei 1940 en volgende dagen	139	92. Bericht in „De Telegraaf” van 14 Juni 1940 inzake de taak van generaal Winkelman	173
64. Overzicht van mr. E. N. van Kleffens van de reis van de heer Welter en hem naar Londen en Parijs op 10 Mei 1940 en volgende dagen	140	93. Nota van dr. W. J. Schuijt, waarnemend commies-griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over het dagboek van Mussert	174
65. Proclamatie dd. 10 Mei 1940 van Hare Majesteit de Koningin aan het Nederlandse volk	142	94. Radiorede door de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal mr. J. R. H. van Schaik gehouden op 20 Mei 1940.	175
66. Regeringscommuniqué dd. 13 Mei 1940 inzake het vertrek van de Regering	143		
67. Radiorede van H.M. de Koningin, na haar aankomst in Engeland gericht tot de gehele wereld	144		
68. Proclamatie van generaal H. G. Winkelman van Dinsdag 14 Mei 1940 naar aanleiding van het vertrek der Regering	145		
69. Proclamatie van generaal H. G. Winkelman van Dinsdag 14 Mei 1940, waarin mededeling wordt gedaan van het staken van de strijd	146		
70. Radio-rede van generaal H. G. Winkelman, gehouden op Dinsdag 14 Mei 1940 na de staking der vijandelikheden	147		

	Blz.		Blz.
95. Nota dd. 22 December 1945 van de heer A. Pelt aan prof. mr. P. S. Gerbrandy	176	124. Nota dd. 14 Augustus 1940 van prof. dr. J. A. Veraart, bestemd voor de Minister van Justitie, over de toekomstige positie van Nederland	223
96. Radiorede dd. 20 Mei 1940 van de Nederlandse Minister-President jhr. mr. D. J. de Geer.	181	125. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 15 en 26 Juli en 7 en 14 Augustus 1940	226
97. Uittreksel uit het proces-verbaal dd. 15 Februari 1947 van een verhoor van mr. E. N. van Kleffens, afgenomen door de heren Posthuma en Heijink	182	126. Brief dd. 13 October 1948 van mr. M. P. L. Steenberghe aan de Enquêtecommissie inzake de plannen tot verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering naar Nederlandsch-Indië	227
98. Documenten inzake de oorlogsverklaring aan Italië	183	127. Brief dd. 16 Januari 1941 van de heer J. W. Albarda aan de voorzitter van de Raad van Ministers naar aanleiding van het memorandum van de Gouverneur-Generaal inzake de verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering naar Nederlandsch-Indië	228
99. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 11 en 12 Juni 1940	184	128. Telegrammenwisseling dd. 2 en 7 Augustus 1940 en 20 Januari 1941 tussen de Minister van Koloniën en de Gouverneur-Generaal	229
100. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 17 en 19 Juni 1940	185	129. Telegram van 30 September 1940 van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië aan de heer Welter	230
101. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 11, 12 en 25 Juli 1940	186	130. Memorandum van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië inzake de vestiging van de Nederlandse Regering in Nederlandsch-Indië	231
102. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 22 en 24 Juli 1940	187	131. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 17 Januari 1941	232
103. Brief dd. 23 Februari 1949 van de heer J. L. Posthuma aan dr. W. J. Schuijt betreffende de afschriften van gedeelten van de notulen van de Ministerraad	189	132. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 18 Januari 1941	233
104. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 26 Juli 1940	190	133. Koninklijk Besluit, houdende het ontslag van de heer de Geer als Minister van Algemene Zaken a.i. en als Minister van Financiën	235
105. Radiorede dd. 22 Juli 1940 van Lord Halifax	191	134. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 19 Augustus 1940	236
106. Correspondentie inzake het contact in 1939 tussen dr. A. Plesman en dr. Kurt Weigelt	193	135. Concept-program dd. 1 September 1940 door de heer Gerbrandy ter gelegenheid van de Kabinetsformatie opgesteld	237
107. Brieven dd. 25 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan Göring en aan Schmidt	194	136. Requisitoir van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam in het strafgeding tegen jhr. mr. D. J. de Geer.	238
108. Brief dd. 26 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan mr. E. baron van Nagell	195	137. Pleitrede, door de heer de Geer op 10 Mei 1947 voor het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam gehouden	256
109. Brief dd. 30 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan Ministerialrat dr. L. Boettger	196	138. Mededeling inzake het ontslag van de heer de Geer, gepubliceerd in de ochtendbladen van 4 September 1940 en in de avond van diezelfde dag per radio uitgezonden	269
110. Brief dd. 15 September 1940 van Göring aan dr. A. Plesman	200	139. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 4 en 17 September 1940, 2 en 22 October 1940, 3, 10 en 17 December 1940, 17 Januari 1941, 4, 12, 18 en 25 Februari 1941 en 21 April 1942	270
111. Brief dd. 27 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan mr. E. baron van Nagell	201	140. Brief dd. 10 September 1930 van de heer de Geer aan de heer Michiels van Verduynen	272
112. Brief dd. 1 Augustus 1940 van jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje aan mr. E. baron van Nagell	202	141. Correspondentie inzake exit-permit en Amerikaanse reisvisum voor de heer de Geer	273
113. Brief dd. 13 Augustus 1940 van mr. E. baron van Nagell aan Minister van Kleffens	203	142. Uittreksel uit een particulier schrijven van de gezantschapsraad baron van Pallandt te Lissabon aan de Minister van Buitenlandse Zaken	274
114. Brief dd. 21 September 1940 van dr. A. Plesman aan Göring	204	143. Brief dd. 12 December 1940 van de Raad van Ministers aan de heer de Geer	275
115. Brief dd. 20 Augustus 1940 van dr. A. Plesman aan Minister van Kleffens	205	144. Brief dd. 7 Januari 1941 van de heer de Geer aan de Raad van Ministers	276
116. Telegram dd. 27 Augustus 1940 van mr. E. N. van Kleffens aan de Nederlandse gezant te Stockholm	206	145. Brief dd. 31 Januari 1941 van de Raad van Ministers aan de heer de Geer	277
117. Correspondentie dd. 27 en 29 Augustus 1940 tussen Minister van Kleffens en Lord Halifax	207	146. Brief dd. 3 Februari 1941 van de heer de Geer aan de heer Welter	278
118. Nota inzake de bemiddelingspogingen van de heer Plesman, door Minister van Kleffens aan Lord Halifax verstrekt	208	147. Correspondentie inzake de uitwerking van de terugkeer naar Nederland van de heer de Geer op de Nederlandse schepelingen	279
119. Nota aan de Ministerraad dd. 18 Juli 1940 van de heer van Kleffens over de toekomstige positie van Nederland	211		
120. Nota aan de Ministerraad dd. 7 Augustus 1940 van de heer van den Tempel over de toekomstige positie van Nederland	213		
121. Nota aan de Ministerraad dd. 19 November 1940 van de heer Albarda over de toekomstige positie van Nederland	215		
122. Nota aan de Ministerraad dd. 10 Augustus 1940 van de heer Welter over de toekomstige positie van Nederland	219		
123. Nota aan de Ministerraad dd. 11 November 1940 van de heer Steenberghe over de toekomstige positie van Nederland	221		

	Blz.		Blz.
148. Brief dd. 15 Mei 1948 van dr. P. A. Kasteel aan de Enquêtecommissie	280	163. Afschrift van een telexbericht van het Rijkscommissariaat in Den Haag aan „Referat Partei”, afdeling van het Auswärtige Amt te Berlijn	299
149. Proces-verbaal dd. 8 Februari 1947 van verhoren, afgenomen door de heren J. L. Posthuma en J. H. Heijink	281	164. Memorandum dd. 22 November 1940 van de heren Boerstra en Jongejan, bestemd voor de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië	300
150. Brief dd. 24 Maart 1941 van de heer B. Bakker aan de heer de Geer	286	165. Brief dd. 4 Maart 1941 van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën over de besprekingen te Shanghai, vergezeld van een uittreksel uit het rapport van de heren Idenburg en Ramaer	304
151. Correspondentie tussen de heer de Geer en het departement van Volksvoorlichting en Kunsten inzake het uitgeven van een nieuwe brochure	287	166. Rapport dd. 26 December 1940 van de Engelse consul-generaal Walsh te Batavia aan het Foreign Office	310
152. Brieven dd. 3 en 8 Maart 1944 van de heer de Geer aan de heer van Sijn inzake het uitgeven van een nieuwe brochure	288	167. Telegram dd. 19 Januari 1941 van de Duitse gezant te Tokio betreffende het onderhoud te Shanghai van de heren Boerstra en Jongejan met de heren Idenburg en Ramaer	311
153. Uittreksel uit het proces-verbaal dd. 31 Maart 1947 van verhoren, de heer de Geer afgenomen door de heren Posthuma en Heijink	289	168. Brief dd. 5 December 1940 van de heer Boerstra aan de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië	312
154. Briefje, door de heer de Geer aan de zich noemende van Lynden meegegeven ten geleide van het manuscript van zijn brochure „De Synthese in den Oorlog” en bestemd voor Londen	290	169. Telegrammenwisseling en correspondentie tussen Londen en Batavia inzake de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië	313
155. Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 8, 17, 26 en 29 Juli 1940	291	170. Notitie van dr. Albrecht, hoofd van de juridische afdeling van het Auswärtige Amt, inzake de internering van Duitsers in Nederlandsch-Indië en de in verband daarmee genomen tegenmaatregelen	323
156. Notitie van Woermann dd. 6 Juni 1940 over telefoongesprek met Bene	292	171. Stukken, betrekking hebbende op het overbrengen van de Nederlandse gijzelaars van Duitsland naar Nederland	324
157. Nota dd. 10 Juli 1940 van de chef van de Ausland-Organisation, Bohle, aan de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken	293	172. Telegram dd. 21 November 1940 van de Minister van Koloniën aan de landvoogd te Batavia inzake de zending van de heer Idenburg naar Manilla	326
158. Notitie dd. 17 Juli 1940 van Kuhlmann over een telefoongesprek met dr. Wissmann te den Haag	294	173. Telegrammenwisseling tussen Londen en Batavia inzake financiering Nederlandsch-Indische pensioenen en leningdienst	327
159. Brief dd. 22 Juli 1940 van Bene aan Bohle over de représaillemaatregelen inzake de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië	295	174. Uittreksel uit het rapport dd. 15 Juli 1941 van de Minister van Koloniën aan H.M. de Koningin betreffende zijn dienstreis naar Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao van 5 Maart 1941 tot 25 Juli d.a.v.	328
160. Brief dd. 3 Augustus 1940 (vermoedelijk van Seyss-Inquart) aan von Ribbentrop	296		
161. Notitie dd. 7 Augustus 1940 van Bohle aan de plaatsvervanger van de Führer	297		
162. Introductiebrief dd. 4 October 1940, door de Secretarissen-Generaal aan de heren Boerstra en Jongejan medegegeven voor de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië	298		

BIJLAGE 1

Brief dd. 6 April 1948 van de Minister-President aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie over liet afkondigen van de mobilisatie

KABINET VAN DEN
MINISTER-PRESIDENT
18840

No. 996.
's-Gravenhage, 6 April 1948.
Plein 1813, no. 4.

*Aan de Heer Voorzitter v. d.
Enquête-Commissie Regeringsbeleid 1940—1945,
Tweede Kamer der Staten-Generaal,
Binnenhof, 's-Gravenhage.*

Naar aanleiding van uw brief dd. 31 Maart, ongenummerd, moge ik Uwer HoogEdelgestrengste berichten, dat uit de notulen van de Ministerraad *niet* blijkt, op welke data besluiten zijn genomen tot het afkondigen van de verschillende fasen van de mobilisatie in 1939.

Op 7 April 1939 werden de telegrammen O, P en Q verzonden (telegram O betref de inneming van de oorlogsopstellingen van de z.g. — reeds onder de wapenen zijnde — grensbataljons; telegram P was het „waarschuwingstelegram buitengewone oproeping uitwendige veiligheid“; telegram Q was het telegram „Buitengewone oproeping uitwendige veiligheid“, waardoor bepaalde aangewezen troepen, bestemd voor de grens-, kust- en luchtverdediging, werden gemobiliseerd). Ten deze diene, dat noch in de notulen van de Ministerraad van 3 April, noch in die van 12 April 1939 van deze besluiten sprake is. Wel moge worden gewezen op de Koninklijke Besluiten nos. 181 en 182 van 10 April 1939, waarin de gevolgen van het telegram Q wettelijk werden vastgelegd, echter blijkt uit de notulen, dat deze Koninklijke Besluiten niet in de normale vergaderingen van de Raad van Ministers zijn goedgekeurd.

Op 23 Augustus 1939 werd het waarschuwingstelegram (telegram A) verzonden, en op de volgende dag telegram B, dat de 25e Augustus als opkomstdag voor vóórmobilisatie vaststelde. Op 28 Augustus 1939 werd telegram C verzonden, dat Algemene Mobilisatie gelastte met als eerste mobilisatiedag 29 Augustus. Uit de notulen van de Ministerraad blijkt, dat vergaderingen van deze Raad plaatsvonden op 8 Augustus 1939 en daarop volgend op 6 September 1939. Uit de notulen van deze vergaderingen blijkt niet, dat ten deze besluiten door de Raad zijn genomen.

*De Minister-President,
Voor deze:
De Raadadviseur in Algemene Dienst.
(w.g.) onleesbaar.*

BIJLAGE 2

Brief dd. 12 Maart 1949 van de directeur van het Archief Koninklijke Landmacht aan de Enquêtecommissie

DIRECTEUR ARCHIEF
KONINKLIJKE LANDMACHT.

No. 7S.A.

Telegrammen.

's-Gravenhage, 12 Maart 1949
Bleijenburg No. 38
Telefoon 110568

Aan
De Parlementaire Enquête-Commissie
's-Gravenhage.

Op het Rijkstelegraafkantoor te 's-Hertogenbosch werden de volgende telegrammen ontvangen:

Waarschuwingstelegram, tel. A: op 23 Augustus 1939 te	06.45
Voormobilisatie, tel. B: op 24 Augustus 1939 te	17.00
Algemeene mobilisatie, tel. C: op 28 Augustus 1939 te	13.07

Deze telegrammen berusten in het Geheim-Archief van de Garnizoens-Commandant 's-Hertogenbosch, hetwelk is opgelegd in het Archief van de Koninklijke Landmacht.

De Luitenant-Kolonel b.d.
Directeur voornoemd,
(w.g.) G. FABIUS.

BIJLAGE 3

Brief dd. 21 December 1947 van prof. dr. F. C. Gerretson aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie

Utrecht, 21 December 1947.

*Aan de Voorzitter van de Parlementaire Commissie
van Onderzoek Regeringsbeleid 1940—1945.
Tweede Kamer der Staten-Generaal, 's-Graverzage.*

Hoogedelgestreng Heer,

Ondergetekende, Prof. Dr. F. C. Gerretson, wonende te Utrecht, Janskerkhof 11, heeft de eer beleefd ter kennis te brengen van de Parlementaire Commissie van Onderzoek van het Regeringsbeleid 1940—1945, de navolgende feiten en omstandigheden, met verzoek naar de juistheid en de onderlinge samenhang daarvan een onderzoek te willen instellen, en zulks in verband met het volgende.

De Regering heeft de Natie voor het begin van de oorlog in de overtuiging gebracht, dat zij „haar plicht zou doen”, wat door de Natie algemeen begrepen is, dat zij het grondgebied en de onafhankelijkheid van de Staat met alle te harer beschikking staande middelen, tot het uiterste, althans op zo krachtadig mogelijke wijze, zou verdedigen; en de Natie was bereid onder de leiding der Regering daartoe de nodige offers te brengen.

De onverwachte terugtrekking van de oorspronkelijk ter verdediging van de Peelstelling aangewezen troepen; de snelle doorbraak naar de Moerdijk, de daaropvolgende capitulatie en de „vlucht” der Regering hebben op de Natie een uiterst demoraliserende indruk gemaakt, en aanleiding gegeven tot velerlei geruchten van verraad.

Onder het volk dacht men, en deze mening werd van zekere zijde opzettelijk verbreid, in het bijzonder aan militair verraad, van de zijde van de legerleiding en van de tactische aanvoering.

Naast deze populaire voorstelling, die thans geen andere weerlegging meer behoeft, heeft echter ook in staatkundige kringen, die zeer dicht bij de Regering stonden, en die over het algemeen als zeer welingelicht mochten gelden, de indruk, en bij sommigen de stellige overtuiging, bestaan, dat de ontstellende gebeurtenissen het directe gevolg waren van de omstandigheid, dat een deel van de Ministers „de Duitsers opzettelijk de doortocht door het Zuiden van Nederland geopend, althans vergemakkelijkt had.”

Waar de gebeurtenissen, als gezegd, op de Natie een sterk demoraliserende invloed hebben gehad, en het geloof aan de juistheid van dit „verraad” der Regering voor een aanzienlijk deel de oorzaak moet worden geacht, van zovele afval van de nationale plichten, schijnt een duidelijke vaststelling van de gang van zaken en van de oorspronkelijke motieven, die tenslotte geleid hebben tot het terugtrekken van de Peeltroepen, reeds uit dezen hoofde noodzakelijk. Maar het is misschien van nog groter belang, om vast te stellen, of een zekere groep in het Kabinet een politiek heeft gevoerd op eigen houtje in dien zin, dat zij feiten, waardoor zij tot zekere maatregelen is gecomoveerd, opzettelijk niet heeft medegedeeld aan de legerleiding en de overige ministers, die op deze mededeling recht hadden, omdat zij slechts door deze mededeling de ten aanzien van de legerdislocatie voorgestelde maatregelen met volle kennis van zaken en van de achter die voorstelling liggende eigenlijke motieven, konden beoordelen.

De voorstelling dezer kringen komt hierop neer, dat een drietal ministers, de Heren Van Kleffens, Dijkhoorn en de Geer in de grond der zaak voor de, in voorzichtige suggesties vervatte, druk van Duitsland zouden zijn bezweken, maar door geheimhouding van bepaalde feiten zó zouden hebben gemanoeuvreerd, dat, door het veroorzaken van een crisis in de legerleiding wegens andere bijredenen een zodanig gewijzigde troepenopstelling kon worden doorgezet, als aan de Duitse troepen een zo gemakkelijk mogelijke doortocht door het benedenmoerdijkse staatsgebied opzettelijk mogelijk maakte, zonder dat men daardoor de formele neutraliteit, d.w.z. de formele tegenstand tegen de schending der zuidelijke grenzen opgaf, en zonder dat de meerderheid van de Ministerraad en de legerleiding zich bewust was, welke de ware motieven zijn geweest, waarom deze groep ministers de crisis in de legerleiding, en daardoor de mogelijkheid van deze veranderde troepenopstelling, heeft uitgelokt.

Door op deze wijze (door slechts symbolische verdediging van het Zuiden des Lands) de verwachte omvatting van de vleugel der Frans-Belgische linies slechts een strobreed in de weg te leggen, hoopte men, aldus de voorstelling, dat Duitsland de stelling Holland, voorlopig

althans, ongemoeid zou laten. Afgezien van de mogelijke gevolgen van deze slechts symbolische verdediging voor het Belgisch—Franse front — met deze staten was Nederland immers niet verbonden en tegenover hen had het dus althans geen militaire verplichtingen — is echter voor Nederland het gevolg van deze veranderde troepenopstelling geweest, de onmiddellijke bezetting van de Moerdijkbrug en de omvatting van de stelling Holland, die de onmiddellijke capitulatie noodzakelijk maakte, en tot een *overhaaste*, voor de Natie niet behoorlijk voorbereide, aftocht van de Regering noopte.

Deze voorstelling komt dus in summa neer op het volgende:

Er zouden Duitse *démarches* geweest zijn, die een doortocht door Nederland van Duitse troepen als waarschijnlijk, althans mogelijk suggereerden, en tot een gedogen van een dergelijke doortocht uitlokten. De bedoelde groep zou nu, zonder dat de legerleiding en de overige ministers van de bedoelde *démarches* in kennis waren gesteld, een beleid hebben gevoerd, dat hierop neerkomt, dat men weliswaar *formeel* en *volkenrechtelijk* de neutraliteit handhaafde en de schending daarvan tegenging, maar *feitelijk* en *militair*, door het ontruimen van de Peelstelling, de door de Duitse suggesties aangekondigde Duitse inval in de zuidelijke provinciën zoal niet uitgelokt, dan toch vergemakkelijkt, althans (behoudens een symbolische weerstand) zou gedoogd hebben.

In strijd met het, aangekondigde, verweer met alle beschikbare krachten, en in flagrante strijd met de krachtige wil tot verzet tot het uiterste, die in de Natie leefde, zou de bedoelde groep van Ministers — de inner circle van het Kabinet — in wezen de Deense politiek hebben nagevolgd. Met het ongelukkig gevolg, dat deze dubbelzinnige politiek ertoe heeft geleid, dal de Natie al de nadelen van de formeel gehandhaafde neutraliteit, en de daaruit volgende oorlogsverklaring heeft moeten ondergaan, zonder de voordelen te genieten die Denemarken, tengevolge van het toelaten der Duitse troepen zonder oorlogsverklaring en zonder verzet, heeft genoten.

Deze voorstelling is, met verschillende nuances, voor juist gehouden door verschillende, destijds vooraanstaande, thans overleden staatslieden, onder andere de Heren De Vos van Steenwijk, Colijn, en Van Karnebeek, uit wier mond ondergetekende haar in en na de Meidagen van 1940 heeft vernomen. Ook zou de Heer Snouck Hurgronje aan een nog levende persoon, die dit aan ondergetekende heeft medegedeeld, hebben bevestigd, dat de bedoelde groep inderdaad bedoeld heeft, bij formele handhaving van de neutraliteit, de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten. De wetenschap van deze houding door zekere buitenlandse regeringen zou het aanzien van Nederland, en vooral van de Ministers van Kleffens, De Geer en Dijkhoorn, zeer nadelig hebben beïnvloed, waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber Reynders was gewaarschuwd.

In verband met deze voorstelling, zijn tot dusver de volgende feiten in het geding gebracht, wier juistheid ter bepaling en beoordeling van het door de inner circle van het kabinet-de Geer gevoerde beleid, dient te worden getoetst, en wier onderling verband dient te worden vastgesteld.

1. In het requisitoir in het strafgeding tegen de toenmalige Minister-president Jhr. D. J. de Geer, stelde de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam de volgende belangrijke feiten:

„Inderdaad heeft de Duitse gezant zich gewend tot de Heer Snouck Hurgronje (Secr.-Gen. van het Dept. van Buitenlandse Zaken) aan wie hij als „een volkomen persoonlijke suggestie” de vraag heeft gesteld, of het denkbaar was, dat Duitse troepen zuidelijk van Roermond met toestemming van onze Regering, door ons land zouden trekken, waarbij dan de rest van Nederland onverlet zou worden gelaten. De Heer Snouck Hurgronje heeft ontkennend geantwoord en Minister van Kleffens met een ander in kennis gesteld; Minister Van Kleffens verklaarde zich met het antwoord accoord. Daarna heeft de Duitse gezant zich nog eenmaal tot Minister Van Kleffens persoonlijk gewend en heel voorzichtig geïnformeerd, of Nederland de Duitse troepen werkelijk zou bestrijden, als deze Nederland binnenkwamen. Antwoord zonder aarzeling bevestigend”.

2. Het is ondergetekende door een persoonlijk gesprek met enkele ministers van het Kabinet van 1940 gebleken, dat althans deze ministers door de Heer Van Kleffens van de sub 1 bedoelde *démarches*,

die toch uiterst belangrijk waren, vooral in verband met de wijziging in de troependislocatie, niet zijn ingelicht geworden.

Uit de mededeling van generaal Reynders, in het nummer van 25 October 1947 van Elsevier's weekblad, is tevens komen vast te staan, dat ook hij „van deze stappen, hoe ongelooflijk het moge klinken, geen mededeling heeft ontvangen.”

3. In een gestencilde brochure van de hand van Jhr. R. Groeninx van Zoelen, die daarin gebruik heeft gemaakt van mededelingen van Generaal Reynders, — welke brochure of nota in veler handen is, en waarvan een exemplaar desgewenst door ondergetekende aan de Commissie kan worden ter beschikking gesteld, komt, op pag. 20, de volgende mededeling voor:

„De 5de November, het was een Zaterdagavond, werd de Opperbevelhebber opgebeld door de Minister van Buitenlandse Zaken, met verzoek zich naar diens ambtswoning op het Lange Voorhout 38 te begeven, teneinde daar aan een dringende bespreking met de Minister-President en de Minister van Defensie deel te nemen. Daar aangekomen vond hij de Heren zojuist bijeen, en de Heer Van Kleffens leidde de bespreking in met de mededeling, dat hij een zeer ernstige waarschuwing van officiële Engelse zijde had ontvangen omtrent een op handen zijnde Duitse inval in ons grondgebied.”

Het is uit de nader in deze brochure gestelde feiten duidelijk, dat deze conferentie van 5 November de inleiding heeft gevormd tot alle volgende bijeenkomsten van het Kabinet enz., die tenslotte hebben geleid tot de crisis in het opperbevel, en de gewijzigde opstelling van de troepen, die de Duitse opzet practisch in het gevele kwam, en vergemakkelijkte. Het treft daarbij, dat voor deze beweerdelijk slechts door nationaal-strategische motieven bepaalde andere dislocatie der troepen, het eerste initiatief is uitgegaan van de Minister van Buitenlandse Zaken.

Om het onderling verband tussen de sub 1, 2 en 3 vermelde feiten vast te stellen, zou het nodig zijn in de eerste plaats nauwkeurig vast te stellen, op welke data de bovengenoemde Duitse démarches zijn geschied; en in hoeverre de conferentie van 5 November door deze démarches kan zijn bepaald. Bovendien behoort te worden nagegaan, of het inderdaad de beweerde Engelse waarschuwing geweest is, die de aanleiding is geweest van de conferentie van 5 November, dan wel de bovenbedoelde, maar aan de overige ministers en de opperbevelhebber verzwegen Duitse démarches. Daartoe zou de datum en de feitelijke inhoud van de Engelse waarschuwing moeten worden nagegaan. In dit verband moet ook worden beschouwd een waarschuwing, die, op een aan ondergetekende onbekende datum, is ontvangen van de Pauselijke Stoel.

Voorts zou, omtrent de beweerde mededeling van de Heer Snouck Hurgronje aan de bovenbedoelde persoon, omtrent de bedoeling van de politiek van Buitenlandse Zaken en van de inner circle van het Kabinet, de getuigenverklaring van die persoonlijkheid dienen te worden gehoord.

De bedoelde mededeling is door de ongenoemde persoon aan ondergetekende gedaan onder oplegging van strikte geheimhouding, aangezien het hier een persoonlijke confidentie van de Secretaris-Generaal betrof, die deze, wanneer hij daarover zou worden ondervraagd, zeker zou ontkennen. Ondergetekende heeft geen vrijheid het opgelegde geheim zonder toestemming van de betrokkene te schenden; doch hij weet, dat de betrokkene zonder twijfel bereid zal zijn voor Uwe commissie getuigenis af te leggen.

Daar de betrokkene zich in het buitenland bevindt, heeft ondergetekende aanstonds getracht zich met hem in verbinding te stellen, doch het is hem niet meer gelukt voor de door Uwe Commissie bepaalde termijn antwoord te ontvangen. — Het wachten op dit ant-

woord verklaart, waarom ondergetekende met de inzending van deze vragen tot het laatste ogenblik heeft gewacht.

Tenslotte vestigt ondergetekende er de aandacht op, dat de uit dezen hoofde tegen de Heer Van Kleffens gerezen bezwaren reeds bij de formatie van het eerste na-oorlogse Kabinet omstandig aan de toenmalige formateur de Heer Schermerhorn zijn medegedeeld, maar dat deze een onderzoek naar de juistheid van deze bezwaren, dat toch, in verband met de noodzakelijke onaantastbaarheid van de reputatie van de Minister van Buitenlandse Zaken in dat Kabinet wel zeer wenselijk was, heeft geweigerd in een aan de steller der bedoelde gestencilde brochure gerichte brief van 2 Juli 1945, waarin o.a. het volgende voorkomt; en waarvan een afschrift door ond. te Uwer beschikking kan worden gesteld.

„Ik ben van plan de gedachte aan een Commissie van Onderzoek inzake deze materie toch nog eens verder te vervolgen. Ik geloof dat ons land daarmee meer gediend is en zelfs ook Generaal Reynders, dan met een brochure van Uw hand. Ik kan in alle oprechtheid niet zien, dat het Nederlandse volk daar nu in 't bijzonder op zit te wachten.

Intussen blijft deze zaak wel warm en zal er zelfs uit die beruchte doofpot nog wel enige stank en rook opstijgen. Mijn tactiek is enigermate anders dan U vermoedt. Ik heb er op 't ogenblik alleen bezwaar tegen deze zaak op straat in brand te steken, maar houd het vuur bij voorkeur in de kachel binnenskamers. Het volk kan dan misschien aan de kleur van de rook, die uit de schoorsteen opstijgt, zien wat er eigenlijk aan de hand is.”

Het kan de Heer Schermerhorn gaarne worden toegegeven, dat het Nederlandse volk niet bepaald op brochures, van wie ook, omtrent deze uiterst gewichtige aangelegenheid zat of zit te wachten. Maar het is duidelijk, dat het de brochureschrijvers slechts te doen was om een zakelijk onderzoek naar hoogst ernstige aangelegenheden uit te lokken, en dat de Heer Schermerhorn over zulk een onderzoek wel heeft „gedacht”, maar tevens dat hij het onderzoek opzettelijk achterwege heeft gelaten en dus inderdaad de doofpot heeft gehanteerd.

Voor een democratisch minister wekt dat sterke verwondering; democratie is nu eenmaal zonder openbaarheid onmogelijk; de openbare zaak wil openbaar worden behandeld.

Het wekt daarom voldoening, dat de volksvertegenwoordiging er anders over heeft gedacht, en thans de Commissie van onderzoek heeft benoemd, waarover de Heer Schermerhorn tevergeefs gedacht heeft. Het mag echter niet ontkend worden, dat de wordingsgeschiedenis van deze commissie, en in 't bijzonder ook de persoon van de voorsteller en zijn wijze van verdediging, in ruime kring de onaangename indruk heeft gewekt, alsof het niet de zucht naar zuivere historische waarheid, maar het verlangen om een hak te zetten aan bepaalde leden van het Kabinet de Geer is geweest, dat tot het voorstel tot instelling van Uwe Commissie heeft aanleiding gegeven.

Ondergetekende vertrouwt daarom, dat Uwe Commissie op volstrekt objectieve manier ook de aanhangig gemaakte aangelegenheid zal willen onderzoeken, ongeacht het feit, dat hierdoor een minister zou kunnen worden geïnculpeerd, die niet slechts van de Kabinetten de Geer en Gerbrandy, maar ook van het zittende Kabinet deel uitmaakt.

Gaarne stelt ondergetekende zich ter beschikking van Uwe Commissie ter verstrekking van nadere gegevens en ter bereiking van de genoemde getuige.

Hoogachtend,
Uw dw. dr.
(w.g.) GERRETSON.

BIJLAGE 4

Brief dd. 8 Maart 1948 van prof. dr. F. C. Gerretson aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie

Prof. Dr. C. Gerretson.

Utrecht, 8 Maart 1948.
Janskerkhof 11.

*Den Hoogedelgestrengen Heer
Den Here Mr. L. A. Donker,
Voorzitter van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid,
Tweede Kamer der Staten-Generaal, 's-Gravenhage.*

Hoogedelgestrenge Heer,

In de *Handelingen* der Tweede Kamer, fol. 76 kol. 2 lees ik de volgende passage:

„Bij de wisseling van het opperbevel heeft gespeeld de opstelling van onze troepen, de linies, waarachter wij ons zouden verdedigen, en de verplaatsing van die linies, vooral het al of niet verdedigen van de Peel-Raamstelling.”

„Nu is bij de enquêtecommissie ingekomen een *positieve beschuldiging* tegen enkele Ministers, dat zij met de wisseling van het opperbevel en de daarmee verband houdende wijziging in de opstelling van de troepen een schijn-vertoning hebben opgevoerd, doch dat hun bedoeling daarbij is geweest om te komen tot een situatie, waarbij Nederland zich niet zou verdedigen tegen een doortocht van Duitse troepen, waarbij Nederland zijn neutraliteit zou prijsgeven, zodat men zou komen in de Deense positie.”

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken, dat in deze passage door U wordt bedoeld op de nota, die ik bij de enquêtecommissie heb ingediend.

Indien dit waar is, ben ik over deze passage ten hoogste ontstemd.

In de door mij ingediende nota is niets hoegenaamd te vinden dat lijkt naar een positieve beschuldiging; evenmin is daar sprake van het opgeven van de neutraliteit, maar slechts van het formeel, en niet met alle mogelijke macht verdedigen van de neutraliteit.

De enige bedoeling van mijn nota is een objectief onderzoek uit te lokken naar de waarheid en het verband van verschillende feiten en omstandigheden, die aanleiding hebben gegeven tot de geruchten en indrukken, die in mijn nota zijn genoemd.

Ik stel in niets belang, dan in een strikt wetenschappelijk-historisch onderzoek naar de waarheid, naar de feiten; en acht het zelfs zeer ongewenst, dat de enquêtecommissie met beoordelingen komt van de feiten, waartoe ik haar allerminst capabel reken. Ook wanneer de feiten zo mochten liggen als op grond van verschillende aanwijzingen mag worden vermoed, dan nog is het volstrekt niet zeker, dat er „schuld” zou zijn bij de beleiders van de toenmalige Regerings-

politiek; de beslissing kan ook genomen zijn op grond van nog onbekende motieven en er kan ook error of judgment hebben plaatsgevonden.

Ik vrees, dat ik uit de bedoelde passage moet opmaken, dat althans de voorzitter der Commissie niet voldoende objectief tegenover de taak der Commissie staat, en dat beoogd wordt te komen tot de vooropgestelde conclusie, dat de ingebrachte beschuldiging onjuist is gebleken. Ik heb dat meegemaakt tot mijn grote ergernis bij de commissie die zich heeft beziggehouden met het onderzoek naar de gestie van de Driemannen van de Nederlandse Unie, in het rapport van welke commissie letterlijk al het historisch belangrijke is gesupprimeerd, en waar het blijkbaar alleen te doen is geweest om de heer De Quay, die ook ik trouwens onschuldig meen, vrij te pleiten; maar in welk rapport geen enkel van de vele belangrijke historische documenten voorkomt, waarover die Commissie heeft beschikt.

Tenzij ik dus van U de duidelijke schriftelijke mededeling ontvang, dat in de bedoelde passage van Uw kamerrede niet op mijn nota is bedoeld, ben ik niet bereid vrijwillig voor Uwe commissie te verschijnen. Het staat U natuurlijk vrij om mij te doen dagvaarden. Ik geef er de voorkeur aan, dan het rapport Uwer commissie te zijner tijd aan mijn gegevens te toetsen.

Wat betreft de getuige, bedoeld in mijn nota, wiens naam en verblijfplaats U verzocht, heb ik aanstonds aan zijn mij laatst bekende adres te Parijs getelegrafeerd, maar heb van de telegraaf bericht gekregen, dat hij sedert enige tijd is vertrokken zonder adres achter te laten.

Nader verneem ik, dat 'hij het laatst is gesignaleerd te Estoril bij Lissabon, en toen doende was naar Ierland te komen, waar hij zijn goederen heeft. Ik heb mij met zijn verwanten hier in verband gesteld, en deze zullen moeite doen zijn huidig adres op te sporen. Ik twijfel echter niet, of hij zal, zoals gewoonlijk, wel weer opduiken; in zijn laatste brief stelde hij mij een bezoek in Holland binnen enkele weken in uitzicht, maar ik heb hem niet gezien. Ik heb erover gedacht, om U een afschrift toe te zenden van de brief, waarin hij mij het terzake belangrijke nauwkeurig op mijn verzoek op schrift heeft gesteld; maar ik zie, dat hij mij in die brief op uitdrukkelijke wijze geheimhouding oplegt, en ik ineen mij niet gerechtigd zonder zijn toestemming daarvan af te wijken. Zo nodig, wanneer hij wellicht door deviezenmoeilijkheden wordt opgehouden, zou hij zijn getuigenis wellicht schriftelijk op gestelde vragen uwerzijds kunnen geven.

In elk geval blijf ik in deze zaak diligent. Het is trouwens wellicht goed eerst eens te zien, of de heer Snouck Hurgronje wil spreken. Zover ik hem ken, heb ik daarin weinig fiducia.

Met verschuldigde Hoogachting,

*Uw dienstwillige dienaar,
(w.g.) GERRETSON.*

BIJLAGE 5

Brief dd. 16 Juli 1948 van mr. E. N. van Kleffens aan de griffier van de Enquêtecommissie

Ambassade van het Koninkrijk der
Nederlanden
Washington 9. D.C.

Washington, 16 Juli 1938.

*HoogEdelGestrenge Heer Mr. A. F. Schepel,
Griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
Secretaris van de Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945, 's-Gravenhage.*

HoogEdelgestrenge Heer,

Onder dankzegging voor de verleende inzage heb ik de eer U hiernevens gecorrigeerd terug te zenden de stenogrammen van mijn verhoren op 18 en 19 Mei jl.

Ik wil niet nalaten de stenografen hulde te brengen voor hun werk. Dat er een verschil is tussen blz. 18 van het verhoor bij Subcommissie I en blz. 19 van het verhoor bij Subcommissie II valt hieruit te verklaren dat ik, na het verhoor bij Subcommissie I over dit punt nadenkend, tot het vermoeden ben gekomen dat de bedoelde opmerking in begin November door de Duitse gezant tegenover Jhr. Snouck Hurgronje is gemaakt. Zeker weet ik het niet, en met zekerheid heb ik dat ook in Commissie II niet gezegd. Op blz. 19 var, het verhoor in Commissie II staat dan ook terecht:

„Ik meen in begin November“.

Ik heb mij veroorloofd elke bladzijde te paraferen, en verzoek de Commissie deze parafen wel als handtekeningen te willen beschouwen. Gedurig op en neer moetende reizen tussen Washington en New York in verband met zittingen van de Veiligheidsraad der Verenigde Naties ontbreekt mij waarlijk de tijd om 342 handtekeningen te zetten.

Gelief, HoogEdelgestrenge Heer, de uitdrukking mijner hoogachting te willen aanvaarden.

(w.g.) E. N. VAN KLEFFENS.

BIJLAGE 6

Uiteenzetting van generaal H. G. Winkelman over de wijziging van het krijgsbeleid inzake de Peel-Raamstelling naar aanleiding van opmerkingen hierover door prof dr. F. C. Gerretson in verband met de z.g. Duitse stappen

(Overgenomen uit „De Schouw" van Donderdag 10 Maart 1949)

HET BELEID VAN DE OPPERBEVELHEBBER.

In zijn artikel „Kracht uit zwakheid" in De Schouw van 17 Februari jl. schrijft Prof. Gerretson over de tactiek van Kleffens, en hij geeft tot toelichting daarvan een historisch voorbeeld. Hierbij legt de schrijver verband tussen de gewijzigde betekenis van de Peel-Raamstelling en de in Januari '40 door de Duitse gezant bij Minister van Kleffens ingewonnen informatie betreffende eventuele doortocht van de Duitsers, maar hierin vergist de hooggeachte professor zich.

Het gewijzigde standpunt ten aanzien van de Peel-Raamstelling toch is het gevolg geweest van de wisseling in het opperbevel. Na mijn optreden als opperbevelhebber van land- en zeemacht in Febr. '40 heb ik geheel zelfstandig, uitsluitend op grond van militair-technische redenen, besloten af te zien van een hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling. Mij was bovenbedoeld onderhoud van de Duitse gezant met Minister van Kleffens niet medegedeeld en noch laatstgenoemde, noch een der andere Ministers hebben mij over verandering in de aard van de Peel-Raamverdediging gesproken.

Ook de door de schrijver afgekeurde manoeuvre is buiten voorkennis — laat staan instigatie — van Minister van Kleffens door mij eigener beweging gelast, en wel met de bedoeling te onderzoeken of het terugnemen van het III L.K. uit de Peel-Raamstelling zonder wijfving zou verlopen. Door daaraan een manoeuvre tegen een uit het Z. komende aanvaller te verbinden, hoopte ik het voornemen om dat L.K. niet aan de Peel-Raamverdediging te doen deelnemen voor de Duitsers te camoufleren en tevens te demonstreren, dat wij zowel naar het Z. als naar het O. ons op een verdediging voorbereidden.

Van de nopens die manoeuvre gevraagde inlichtingen is mij niets bekend, maar het antwoord, dat daarop volgens schrijver zou zijn gegeven, is blijkens het vorenstaande niet juist geweest.

Ten slotte moet ik er nog op wijzen, dat Prof. Gerretson zich vergist, als hij meent, dat het in ongeschonden staat in 's vijands hand vallen van de Moerdijkbrug een gevolg zou zijn geweest van de niet krachtadige verdediging van de Peel-Raamstelling. Het is niet nodig te dezer plaatse dieper op deze aangelegenheid in te gaan; ik volsta met de vermelding van het feit, dat, toen de Moerdijkbrug in de vroege morgen van 10 Mei in handen van de parachutisten viel, de Peel-Raamstelling nog intact was. De terugtocht uit die stelling ving eerst 11 Mei om 0.00 aan.

De Generaal b.d.

H. G. WINKELMAN,

Oud-Opperbevelhebber van Land-en Zeemacht.

BIJLAGE 7

Afschrift van een rapport dd. 8 Februari 1940 van de Duitse gezant te 's-Gravenhage over het ontslag van generaal I. H. Reynders als opperbevelhebber van land- en zeemacht

(Origineel in het archief van het Auswartige Amt te Berlin, waarvan photokopie door Sectie G 8 van de generale staf is overgelegd)

Deutsche Gesandtschaft

A 1047

3 Doppel

Inhalt: Rucktritt General Reijnders.

den Haag, den 8 Februar 1940.

Der Rucktritt General Reijnders' hat keinerlei politischen Hintergrund, sondern beruht letzten Endes auf der Verschiedenheit seines Temperaments und des Temperaments des Verteidigungsministers. An sich untersteht der Oberbefehlshaber der Wehrmacht direkt tier Königin. Da aber nach niederländischer Staatsauffassung die Krone einen Teil ihrer Befugnisse an die zuständigen Ressortminister delegiert hat — also bezüglich der auswärtigen Angelegenheiten an den Aussenminister, bezüglich der militärischen Fragen an den Verteidigungsminister, usw. — ist der Oberbefehlshaber auf dem Umwege über die Krone in gewissen Dingen der Untergebene des Verteidigungsministers. General Reijnders ist ein älterer, trockener und schon etwas verbrauchter Herr, der ein fleisziger Büro-arbeiter ist, dem aber nicht so furchtbar viel einfällt, während der Verteidigungsminister jung, frisch, lebendig und aktiv ist. Dass zwischen zwei so verschiedenen Naturen keine besondere Harmonie besteht, ist nicht verwunderlich, umso mehr als der Verteidigungsminister, der früher selber Generalstabsoffizier war, die Schwächen des Oberbefehlshabers genau kennt, während dieser in dem Minister immer noch den früheren Untergebenen sieht.

Schon vor drei Monaten wurde mir gesagt, die Durchführung der Ueberschwemmungsarbeiten, die ja für die Verteidigung des Landes nach holländischer Auffassung eine entscheidende Rolle spielen wird, habe von Zivilingenieuren vorgenommen werden müssen, weil das Oberkommando der Wehrmacht nicht damit fertig geworden sei. Auch auf anderen Gebieten ähnlicher Art ist es zwischen dem Verteidigungsminister und dem Oberbefehlshaber dauernd zu Reibungen gekommen, weil Ersterer der Ansicht war, General Reijnders nehme sich der ihm anvertrauten Aufgaben nicht mit genugender Energie an und lasse allzu sehr die Zügel schleifen.

Nach der Krisis im November hat der Verteidigungsminister dem Oberbefehlshaber nahe legen lassen, seinen Abschied einzureichen, um damit einer mehr energischen und tätigen Natur den Platz frei-

zumachen. General Reijnders hat diesen Vorschlägen aber ein taubes Ohr geliehen. Möglicherweise hat die Sorge vor einem deutschen Einmarsch, die um die Mitte des Monats Januar hier wieder sehr akut war, die Angelegenheit beschleunigt und den letzten Anstoss zum Rücktritt des General Reijnders gegeben. Wie ich von einer im allgemeinen ganz gut informierten Seite höre, hat der Verteidigungsminister der Königin dringend vorgestellt, General Reijnders wurde seiner Aufgabe jedenfalls dann nicht gewachsen sein, wenn Holland wider seinen Willen in den Krieg verwickelt wurde, und auf Grund dieser Vorstellungen soll die Königin dem General einen Wink haben geben lassen, er möge seinen Abschied einreichen.

Neben diesem Motiv hat für den Rücktritt des General Reijnders auch der von den meisten Zeitungen angegebene Grund eine Rolle gespielt, dass der Oberbefehlshaber eine Ausdehnung seiner Machtbefugnisse wünschte, während der Verteidigungsminister sie gerade ihm, in dessen Fähigkeit zum durchgreifenden und schnellen Handeln er nur wenig Vertrauen setzte, nicht hat geben wollen.

Ob der neue Oberbefehlshaber aus einem anderen Holz geschnitzt ist wie sein Vorgänger vermag ich nicht zu sagen, da ich General Winkelman nur sehr flüchtig kenne. Viel verspricht man sich hier von der Berufung des jüngeren Generals van Voorst auf einen Posten, der ungefähr dem des Generalquartiermeisters bei uns entspricht. Es ist sogar die Rede davon gewesen, General van Voorst zum Oberbefehlshaber zu machen. Man hat den Gedanken aber fallen lassen, weil er damit der Vorgesetzte seines älteren Bruders, des Kommandanten des Feldheeres, geworden wäre, während er so als die rechte Hand des Oberbefehlshabers zwar nach aussen hin Untergebener bleibt, dank seiner engen persönlichen Beziehungen zu General Winkelman aber doch seinen Einfluss in allen entscheidenden Dingen in genugender Weise zur Geltung wird bringen können.

(w.g.) ZECH.

An das Auswartige Amt Berlin.

(Boven stond) Auswärtiges Amt

Pol. II 527

eing. 12 Feb. 1940

Anl. 1.....2 Dopp. d. Eing.

(In margine stond:) Hat dem Herrn St(aats) S(ekretär) vorgelegen.

BIJLAGE 8

Brieven dd. 22 Maart 1949 en 30 Maart 1949 van dr. J. R. van der Schrieck en van jhr. mr. E. F. M. J. Michiels van Verduynen aan de Enquêtecommissie

Dr. J. R. van der Schrieck.

London, 22 Maart 1949.
17 Hay's Mews,
Mayfair,
London, W. 1,
Tel. Mayfair 3813.

*Aan de Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945,
te Den Haag.*

Mijne Heeren,

Ten antwoord op Uw schrijven No. 3482, dd. 15 Maart 1949 heb ik de eer U het volgende mede te deelen:

Ik ben ongeveer drie uur na de capitulatie van het Nederlandsche leger te Scheveningen sloop gegaan op verzoek van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken.

Ik had bij mij, als koerier, een zending van het Ministerie aan den Nederlandschen Gezant te Londen.

Het eenige, dat ik U met zekerheid omtrent deze zending kan mededeelen is dat zij al het codemateriaal bevatte, noodig in het telegraphisch verkeer tusschen den Minister van B.Z. en Harer Majesteits Gezanten en voor het verkeer tusschen den Minister van Koloniën met den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië en de Gouverneurs van Suriname en Curaçao.

Bovengenoemd materiaal viel onder mijn persoonlijke verantwoordelijkheid, terwijl de rest van de zending slechts aan mij werd toevertrouwd als koerier en werd afgegeven aan Hr. Ms. Gezant te Londen.

Met name is mij dus ook niet bekend of deze zending het Journaal van het Verkeer van B.Z. bevatte.

(w.g.) J. R. VAN DER SCHRIECK.

AMBASSADE DER NEDERLANDEN,
LONDEN.

No. 3022.

Hereford House, Flat 14,
117, Park Street, W. 1.
Mayfair 8806.

*Aan:
De Enquête Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945,
's-Gravenhage.*

30 Maart 1949.

In antwoord op Uw schrijven d.d. 23 dezer inzake de eventuele toezending naar Londen tijdens de Meidagen in 1940 van het zogenoemde journaal van Buitenlandse Zaken, heb ik de eer te Uwer kennis te brengen, dat, voor zover mij bekend, dit journaal zich niet onder de koerierszending, die Dr. J. R. van der Schrieck op 14 Mei van genoemd jaar naar Londen overbracht, heeft bevonden. Gehele zekerheid hieromtrent vermog ik niet te geven, daar zich bij deze inderhaast samengestelde zending geen inhoudsopgave bevond, hetgeen het, theoretisch althans, mogelijk maakt, dat dit journaal aan de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken persoonlijk was geadresseerd.

Zoals gezegd, heb ik echter dit journaal niet ontvangen of gezien en onder de archiefstukken ter kanselarij bevindt zich geen enkele verwijzing naar genoemd document.

De Ambassadeur,

(w.g.) E. MICHIELS VAN VERDUYNEN.

BIJLAGE 9

Radiorede van de Minister-President jhr. mr. D. J. de Geer op 13 November 1939

(Uit *Keesings Historisch Archief no. 440*)

Het is aan de regeering gebleken, dat in de laatste dagen geruchten geloopt hebben over een acuut dreigend gevaar voor ons land en dat die geruchten in breede kringen onrust hebben gewekt.

En nu wil ik U even komen vertellen, dat daarvoor geen enkele grond bestaat.

De aanleiding tot de geruchten schijnt te liggen in buitenlandsche radio- en persberichten er, ook in enkele daden van onze regeering.

Wat de eerste aangaat, wil ik U aanraden nooit te vergeten, dat in oorlogvoerende landen de begrijpelijke neiging bestaat, steeds de donkerste verwachtingen te koesteren over de voornemens der tegenpartij.

Die landen worden daartoe vanzelf gebracht, vooreerst door het ongunstige oordeel, dat zij over hun tegenstanders hebben, in de tweede plaats door hun zorg voor eigen veiligheid, een zorg, die hen noopt de kwaadste risico's onder de oogen te zien en aeze als reeds aanwezig te vronderstellen. Vandaar, dat onder de oorlogvoerend volken zoo gemakkelijk — en geheel te goeder trouw — geloofd wordt aan een schending van ons grondgebied. Dat geloof komt dan tot uiting in hun berichten en kan zich langs dien weg verspreiden ook onder onze bevolking. Ik raad U aan, daartegen geharnast te zijn en te bedenken, dat de neutraliteit ook in dit opzicht een eigen geestesgesteldheid eischt.

Noodzakelijke waarborg. — Wat mede tot de geruchten aanleiding schijnt gegeven te hebben, is, naar ik opmerkte, gelegen in enkele daden der regeering. Maar dan verkeerdelijk uitgelegde daden.

Ik wil ook daarop Uw aandacht vestigen.

In een tijd, als wij thans weer beleven, is het voortdurend noodig, ook voor neutrale staten, om de militaire maatregelen aan te passen aan den feitelijken toestand.

Toen de oorlog in Polen geëindigd was en na een korte tusschenpooze de spanning in het Westen klaarblijkelijk toenam, ontstond allengs een situatie, die, althans tijdelijk, aan de kracht en de intensiteit van onze mobilisatie andere eischen stelde dan te voren. Eenige maatregelen onzerzijds zijn daarvan het gevolg geweest. Het zou een noodlottige dwaling zijn, hieruit op te maken, dat de bedreiging van onze grenzen grooter geworden is.

De beste waarschuwing tegen die dwaling ligt misschien in een herinnering aan den jongsten wereldoorlog. Er zijn toen verschillende momenten geweest, waarop bijzondere maatregelen, b.v. een plotseling intrekken van periodieke en zelfs van zakenverloven, zekere vrees en onrust onder de bevolking veroorzaakten. Die maatregelen werden toen niet genomen, omdat het wezenlijk gevaar zoo veel grooter geacht werd dan te voren, maar omdat bepaalde omstandigheden aan onze paraatheid tijdelijk hoogere eischen stelden. De uitkomst heeft destijds in al die gevallen de vrees, die onder de bevolking was opgekomen, beschaamd.

Niet anders zal men het ook nu mogen zien. Een acuut gevaar bestaat thans evenmin als in de eerste dagen van September. Toen in die dagen onze geheele weermacht werd gemobiliseerd, heeft niemand daaruit een onmiddellijk bedreigd-zijn van ons land afgeleid. Die mobilisatie geschiedde ook niet, omdat gewantrouwd werd het ons van weerszijden gegeven woord, dat onze neutraliteit zou worden geëerbiedigd, maar omdat wij verplicht waren op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn, verplicht niet het minst tegenover hen, die onze grenzen wilden ontzien en die als belligerente inogendheden vanzelf elkanders woord minder vertrouwden dan wij dit zelf doen.

Onze mobilisatie gaf hun den waarborg, dien zij behoefden. Zij bood een wederzijdsche beschutting aan allen.

Maar wil zij dit blijver, doen, dan moeten haar kracht en omvang ook afhankelijk zijn van de wisselende omstandigheden. Geen oogen-

blik mag de indruk worden gewekt, alsof onze mobilisatie slechts formeel of symbolisch zou zijn. Van haar ernst moeten wij steeds zelf bewust zijn en moeten anderen overtuigd blijven. Alleen dan zal zij doeltreffend zijn.

Vandaar dat haar kracht niet een stabiele grootheid is, maar zich inoet aanpassen aan de hevigheid der spanningen, die zich in de nabijheid van onze grenzen voordoen. Dat is de beteekenis, die aan de recente maatregelen moet worden toegekend.

De regeering heeft geen enkele betrouwbare inlichting, die haar geloof aan liet wederzijds gegeven woord kan schokken. Ook nu vertrouwt zij in de oprechtheid van dat woord en vindt daarin een spoorslag te meer om stipt neutraal, naar alle zijden een gelijke waakzaamheid te betrachten.

Ik hoop, dat dit woord aan velen, die in de laatste dagen van onevenwichtigheid blijk gaven, de gemoedsrust en kalmte zal teruggeven, die wij in dezer tijd meer dan ooit noodig hebben.

De zorgen zijn waarlijk groot genoeg, om zich niet nog denkbeeldige er bij te scheppen.

Het is zoo waar, wat een oud lied zegt:

Een mensch lijdt dikwijls het meest
Door 't lijden dat hij vreest,
Doch dat nooit op zal dagen,
Zoo heeft hij meer te dragen,
Dan God te dragen geeft.

Dit is ook ondankbaar tegenover God.

Roeping der neutralen. — Wij mogen ons niet vergripen aan den zegen, dien Hij ons tot hiertoe geschonken heeft en dien wij, wel verre van hem roekeloos in de waagschaal te stellen (want zulke nervositeit trekt het gevaar aan), moeten zien als een roeping ons opgelegd om den vrede te bevorderen en hierdoor anderen te dienen.

Het is die roeping, welke onze geeerbiedigde Koningin en met Haar de Koning van België hebben gevolgd, toen Zij onlangs Hun nobel aanbod deden aan de belligerente mogendheden.

Indien dit pogen ditmaal nog mocht falen, zullen Zij en zullen de regeeringen van andere rijken, voor wie de vrede bewaard bleef, te gelegener tijd nieuwe stappen in diezelfde richting kunnen doen.

Elk neutraal land is thans een schijnend licht in de duisternis, die over ons werelddeel gevallen is.

Men kan ook zeggen: een maas in het net, waarin de oorlogvoerende volken, zoo de verschrikking doorgaat, straks dreigen verstrikt te raken. Wil er een dageraad voor Europa zijn, dan zal die, menschelijkerwijs gesproken, moeten komen van de neutrale landen. Er zijn er gelukkig nog vele, hoe meer er zullen zijn en blijven, des te grooter is de kans, dat dit werelddeel en zijn beschaving tijdig van den ondergang gered worden. Ook daarom is onze neutraliteit, en de eerbiediging daarvan door de strijdende naties, een zaak van hoog belang, waaraan wij niet defaitistisch mogen vertwijfelen.

Ten slotte ligt wat de toekomst ons brengen zal in Gods hand.

Het is mogelijk, dat ons beproevingen wachten, die wij nu nog niet kunnen voorzien. Maar ook dan zal dit niet mogen leiden tot een wanhoopsstemming. Indien wij onzen plicht doen, kunnen wij de uitkomst rustig overlaten aan Hem, die weet wat wij noodig hebben en die zich nooit vergist. Hoe hoog de golven ook gaan, wij weten, dat Onze Vader aan het roer staat en willen ern kalmen en blijmoedigen geest bewaren, met het lied van Paul Gerhard op de lippen, en vooral in het hart:

Beveel gerust Uw wegen,
al wat u 't harte deert,
der trouwe hoed' en zegen
Van Hem, die 't al regeert.

BIJLAGE 10

Instructie van de Duitse Regering aan de Duitse Gezant te 's-Gravenhage tot het afleggen van een verklaring aan de **Minister** van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940, gezien door genoemde Minister

Erklären Sie Einsatz gewaltiger deutscher Truppenmacht.

Jeder Widerstand völlig zwecklos.

Deutschland garantiert den europäischen und aussereuropäischen Besitzstand und die Dynastie, wenn jeder Widerstand unterbleibt. Sonst Gefahr völliger Vernichtung des Landes und Staatswesens.

Daher dringend auffordern Aufruf Volk und Wehrmacht und Aufforderung Aufnahme Verbindung mit deutschen militärischen Kommandos.

Begründung: wir haben unwiderlegliche Beweise eines unmittelbar drohenden Einfalles Frankreichs und Englands in Belgien Holland Luxemburg der mit Wissen Hollands und Belgiens lange vorbereitet. Ziel, Vorstoss Ruhrgebiet.

Antwoord van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de
Duitse Gezant te 's-Gravenhage op 10 Mei 1940

Met verontwaardiging wijst Hr. Ms. Regeering de aantijging der Duitse Regeering van de hand, dat zij op eenigerlei wijze, of met eenige Mogendheid geheime en tegen Duitschland gerichte afspraken heeft gemaakt.

Gezien den ongehoorden Duitschen aanval op Nederland, een aanval begonnen zonder eenige voorafgaande waarschuwing, is de Nederlandsche Regeering van oordeel, dat thans een staat van oorlog is ontstaan tusschen het Koninkrijk en Duitschland.

BIJLAGE 11

Memorandum van de Duitse Regering, overhandigd door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn op 10 Mei 1940

Die Reichsregierung ist sich seit langem über das Hauptziel der britischen und französischen Kriegspolitik im klaren. Es besteht in der Ausweitung des Krieges auf andere Länder und in dem Missbrauch ihrer Völker zu Hilfs- und Söldnertruppen Englands und Frankreichs.

Der letzte Versuch in dieser Richtung war der Plan, Skandinavien mit Hilfe Norwegens zu besetzen, um hier eine neue Front gegen Deutschland zu errichten. Nur durch das Eingreifen Deutschlands in letzter Stunde wurde diese Absicht zunichte gemacht. Deutschland hat hierfür vor der Weltöffentlichkeit den dokumentarischen Nachweis erbracht.

Sofort nach dem Scheitern der britisch-französischen Aktion in Skandinavien haben England und Frankreich ihre Politik der Kriegsausweitung in anderer Richtung wieder aufgenommen. So verkündete noch während des fluchtartigen Rückzugs der britischen Truppen aus Norwegen der englische Premierminister, dass England infolge der veränderten Situation in Skandinavien nunmehr in der Lage sei, eine Verlagerung des Schwergewichts seiner Flotte nach dem Mittelmeer vorzunehmen und dass englische und französische Einheiten bereits nach Alexandrien unterwegs seien. Das Mittelmeer wurde jetzt zum Mittelpunkt der englisch-französischen Kriegspropaganda. Diese sollte teils die Niederlage in Skandinavien und den erlittenen grossen Prestigeverlust vor den eigenen Völkern und der Welt verschleiern, teils sollte hierdurch der Anschein erweckt werden, als ob nunmehr der Balkan zum nächsten Kriegsschauplatz gegen Deutschland ausersehen sei.

In Wirklichkeit aber diente diese scheinbare Verlagerung der englisch-französischen Kriegspolitik nach dem Mittelmeer einem ganz anderen Zweck: Sie war nichts anderes als ein Ablenkungsmanöver grössten Stiles, um Deutschland über die eigentliche Richtung des nächsten englisch-französischen Angriffs zu täuschen. Denn, wie der Reichsregierung seit langem bekannt ist, ist das wahre Ziel Englands und Frankreichs: *der sorgsam vorbereitete und nunmehr unmittelbar bevorstehende Angriff gegen Deutschland im Westen, um über belgisches und niederländisches Gebiet nach dem Ruhrgebiet vorzuzufossen.*

Deutschland hat die Integrität Belgiens und der Niederlande anerkannt und respektiert unter der selbstverständlichen Voraussetzung, dass diese beide Länder im Falle eines Krieges zwischen Deutschland und England-Frankreich die strikteste Neutralität bewahren wurden.

Belgien und die Niederlande haben diese Bedingung nicht erfüllt. Sie haben zwar bisher den äusseren Schein der Neutralität zu wahren gesucht, in Wahrheit aber haben beide Länder völlig einseitig die Kriegsgegner Deutschlands begünstigt und ihren Absichten Vorschub geleistet.

Auf Grund der ihr vorliegenden Unterlagen und im besonderen der beiliegenden Berichte des Reichsministeriums des Innern vom 29. März 1940 und des Oberkommandos der Wehrmacht vom 4. Mai 1940¹⁾ stellt die Reichsregierung folgendes fest:

1) Seit Ausbruch des Krieges haben die belgische und die niederländische Presse in ihren feindlichen Auslassungen gegen Deutschland die englischen und französischen Zeitungen noch überboten. Diese Haltung haben sie trotz dauernder Vorstellungen durch das Reich bis zum heutigen Tage nicht geändert. Darüber hinaus haben führende Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens in den beiden Ländern in den letzten Monaten in immer steigender Masse zum Ausdruck gebracht, dass der Platz Belgiens und der Niederlande an der Seite Englands und Frankreichs sei. Viele andere Vorgänge des politischen und wirtschaftlichen Lebens in Belgien und in den Niederlanden unterstreichen noch diese Tendenz.

2) Die Niederlande in Verbindung mit belgischen Stellen haben sich dazu hergegeben, unter flagrantester Verletzung ihrer primitivsten Neutralitätspflichten die Versuche des englischen Secret Intelligence Service zur Herbeiführung einer Revolution in Deutschland zu unterstützen. Die auf belgischem und niederländischem Boden vom Secret Intelligence Service gebildete Organisation, die sich der weitestgehenden Unterstützung niederländischer und belgischer Stellen bis in die höchsten Kreise der Beamenschaft und des Generalstabes er-

freute, hatte nichts anderes zum Ziel als die Beseitigung des Führers und der Reichsregierung mit allen Mitteln und die Einsetzung einer Regierung in Deutschland, die gewillt wäre, die Auflösung der Einheit des Reiches herbeizuführen und der Bildung eines ohnmächtigen föderativer, deutschen Staatengebildes zuzustimmen.

3) Die Massnahmen der Königlich-Belgischen und der Königlich-Niederländischen Regierung auf militärischem Gebiet sprechen eine noch klarere Sprache. Sie geben den unwiderleglichen Beweis für die wahren Absichten der belgischen und niederländischen Politik. Sie stehen fernes in schroffstem Gegensatz zu allen Erklärungen der Königlich-Belgischen und der Königlich-Niederländischen Regierung, dass sie eine Benutzung ihres Staatsgebietes als Durchmarschland oder als Operationsbasis zu Lande, zur See und in der Luft mit allen Kräften und nach allen Seiten verhindern wurden.

4) So hat zum Beispiel Belgien ausschliesslich seine Ostgrenze gegen Deutschland befestigt, während es an seiner Grenze gegenüber Frankreich keinerlei Befestigungen angelegt hat. Wiederholte dringende Vorstellungen der Reichsregierung wurden zwar von der Königlich-Belgischen Regierung jedesmal mit der Zusage beantwortet, dass man eine Beseitigung dieses einseitig gegen Deutschland gerichteten Zustandes herbeiführen würde. Praktisch aber geschah nichts, und alle Versprechungen in dieser Richtung blieben unerfüllt. Im Gegenteil, Belgien hat bis in die letzte Zeit hinein ausschliesslich und unvermindert an dem Ausbau seiner gegen Deutschland gerichteten Befestigungen gearbeitet, während die belgischen Westgrenzen den Feinden Deutschlands offenstehen.

5) Ein ebensso offenes und ungesichertes Einfallstor ist das niederländische Küstengebiet für die britischen Luftstreitkräfte. Die Reichsregierung hat der Königlich-Niederländischen Regierung in fortlaufenden Mitteilungen den Nachweis über die Verletzung der niederländischen Neutralität durch englische Flugzeuge erbracht. Seit Kriegsausbruch sind englische Flieger fast täglich von den Niederlanden kommend über deutschem Boden erschienen, 127 solcher englischer Überfliegungen wurden einwandfrei in allen Einzelheiten festgestellt und der Königlich-Niederländischen Regierung notifiziert. In Wirklichkeit aber ist ihre Zahl weit grösser, sie beträgt ein Vielfaches der notifizierten Fälle. Auch bei all diesen weiteren Überfliegungen besteht kein Zweifel, dass es sich um englische Flugzeuge gehandelt hat. Die grosse Zahl der Überfliegungen und die Tatsache, dass hiergegen von der Königlich-Niederländischen Regierung keinerlei wirksame Massnahmen getroffen wurden, beweisen eindeutig, dass die englische Luftwaffe niederländisches Hoheitsgebiet mit Wissen und Duldung der Königlich-Niederländischen Regierung systematisch zum Ausgang ihrer Operationen gegen Deutschland gemacht hat.

6) Ein noch krasserer Beweis für die wahre belgische und niederländische Einstellung aber ist der allein gegen Deutschland gerichtete Aufmarsch der gesamten inobilisierten belgischen und niederländischen Truppen. Während Anfang September 1939 Belgien und die Niederlande ihre Truppen ziemlich gleichmässig an ihren Grenzen verteilt hatten, wurden parallel mit der sich immer mehr vertiefenden Zusammenarbeit zwischen den belgischen und niederländischen Generalstab Englands und Frankreichs einige Zeit später die Westgrenzen dieser Länder völlig von Truppen entblösst und die gesamten belgischen und niederländischen Truppen an der Ostgrenze der beiden Länder mit Frontstellung gegen Deutschland konzentriert.

7) Diese Massierung belgischer und niederländischer Truppen an der deutschen Grenze wurde vorgenommen zu einer Zeit, zu der Deutschland an seinen Grenzen gegenüber Belgien und den Niederlanden keinerlei Truppen konzentriert hatte, zu der England und Frankreich dagegen eine starke motorisierte Angriffsmasse an der belgisch-französischen Grenze versammelten. Das heisst also, Belgien und die Niederlande nahmen zu einer Zeit, in der ihre Neutralität im Westen durch die Haltung Englands und Frankreichs und durch die Massierung englisch-französischer Angriffstruppen immer bedrohter erschien — und sie daher alle Veranlassung gehabt hätten, ihre Sicherung hier zu verstärken —, ihre eigenen Truppen von diesen gefährdeten Westgrenzen fort, um sie an ihre Ostgrenzen zu werfen, die von deutschen Truppen völlig entblösst waren. Erst dann hat Deutschland seine Gegenmassnahmen getroffen und nun auch

¹⁾ Deze bijlagen zijn afgedrukt op blz. 16 e.v.

seinerseits Truppen an den belgischen und niederländischen Grenzen aufgestellt. Der belgische und der niederländische Generalstab aber haben durch diese plötzlichen und an sich jeder militärischen Regel widersprechenden Massnahmen ihre wahre Einstellung dekuviert. Ihr Vorgehen wird aber verständlich, wenn man weiss, dass diese Massnahmen im engsten vorherigen Einvernehmen mit dem englisch-französischen Generalstab getroffen wurden und dass die belgischen und niederländischen Truppen sich niemals als etwas anderes betrachtet haben denn als die Vorhut der englisch-französischen Angriffsmarine.

8) Unterlagen, die der Reichsregierung vorliegen, beweisen, dass die Vorbereitungen Englands und Frankreichs auf belgischem und niederländischem Gebiet für ihren Angriff gegen Deutschland bereits weitgehend fortgeschritten sind. So sind bereits seit längerer Zeit im geheimen alle Hindernisse an der belgischen Grenze nach Frankreich, wie einem Einmarsch der englisch-französischen Angriffsmarine entgegenstehen könnten, fortgeräumt. Flugplätze in Belgien und den Niederlanden sind von englischen und französischen Offizieren erkundet und ihr Ausbau veranlasst worden. Transportmaterial wurde von Belgien an der Grenze bereitgestellt und seit kurzer Zeit sind Vorkommandos von Stäben und Truppenteilen der englisch-französischen Armee in verschiedenen Teilen Belgiens und der Niederlande angekommen. Diese Tatsachen und weitere Meldungen, die sich in den letzten Tagen häufen, erbringen den einwandfreien Beweis, dass der englisch-französische Angriff gegen Deutschland unmittelbar bevorsteht und dass dieser Vorstoss an die Ruhr über Belgien und die Niederlande erfolgen wird.

Das Bild der belgischen und niederländischen Einstellung, wie es sich aus diesen unwiderleglichen Tatsachen ergibt, ist eindeutig und klar. Beide Länder haben sich vom Ausbruch des Krieges an und entgegen den von ihren Regierungen nach aussen hin abgegebenen Erklärungen insgeheim auf Seiteri Englands und Frankreichs gestellt, also auf Seite der Mächte, die sich zum Angriff gegen Deutschland entschlossen und ihm den Krieg erklärt haben. Obwohl der Herr belgische Aussenminister verschiedentlich von deutscher Seite in allem Ernst auf diese Haltung hingewiesen wurde, hat sich nicht das geringste geändert. Vielmehr hat der Herr belgische Verteidigungsminister kurzlich in der belgischen Kammer öffentlich Erklärungen abgegeben, die in nicht missverstehender Weise das Eingeständnis enthalten, dass zwischen den Generalstäben Belgiens, Frankreichs und Englands alle zum gemeinsamen Vorgehen gegen Deutschland notwendigen Massnahmen vereinbart worden sind. Wenn trotzdem Belgien und die Niederlande nach aussen auch weiterhin eine Politik der Unabhängigkeit und Neutralität proklamieren, so kann das im Lichte der feststehenden Tatsachen nur als ein Versuch angesehen werden, über die wahren Absichten der belgischen und niederländischen Politik hinwegzutauschen.

Dis Reichsregierung kann bei dieser Lage jedoch nicht mehr bezweifeln, dass Belgien und die Niederlande entschlossen sind, den bevorstehenden englisch-französischen Angriff nicht nur zu dulden, sondern nach jeder Richtung hin zu begünstigen und dass die von den Generalstäben der beiden Länder mit dem englisch-französischen Generalstab getroffenen Abmachungen ausschliesslich diesem Zwecke dienen. Der von belgischer und niederländischer Seite vorgebrachte Einwand, dass diese Entwicklung nicht ihrer Absicht entspreche, sondern dass sie einfach infolge ihrer Hilflosigkeit England und Frankreich gegenüber gezwungen gewesen seien, diese Haltung einzunehmen, kann nicht als stichhaltig anerkannt werden. Sie ändert aber vor allem für Deutschland nichts an der gegebenen Sachlage.

Die Reichsregierung ist nicht gewillt, in diesem dem deutschen Volke von England und Frankreich aufgezwungenen Existenzkampf den Angriff Englands und Frankreichs tatenlos abzuwarten und den Krieg über Belgien und die Niederlande in deutsches Gebiet hineinragen zu lassen. Sie hat deshalb den deutschen Truppen nunmehr den Befehl erteilt, die Neutralität dieser Länder mit allen militärischen Machtmitteln des Reiches sicherzustellen.

Die Reichsregierung hat dieser Mitteilung noch folgendes hinzuzufügen:

Die deutschen Truppen kommen nicht als Feinde des belgischen und des niederländischen Volkes, denn die Reichsregierung hat diese Entwicklung weder gewollt noch herbeigeführt. Die Verantwortung dafür fällt auf England und Frankreich, die den Angriff gegen Deutschland auf belgisches und niederländisches Territorium in allen Einzelheiten vorbereitet haben, und auf die belgischen und niederländischen Regierungstellen, die dieses geduldet und begünstigt haben.

Die Reichsregierung erklärt ferner, dass Deutschland nicht die Absicht hat, durch diese Massnahmen die Souveränität des Königreichs Belgien und des Königreichs der Niederlande noch den europäischen oder aussereuropäischen Besitzstand dieser Länder jetzt oder in Zukunft anzutasten.

Die Königlich Belgische und die Königlich Niederländische Regierung aber haben es heute noch in der Hand, das Wohl ihrer Völker in letzter Stunde sicherzustellen, indem sie dafür sorgen, dass den deutschen Truppen keinerlei Widerstand entgegengesetzt wird. Die Reichsregierung fordert die beiden Regierungen hiermit auf, unverzüglich die hierfür erforderlichen Befehle zu erteilen. Sollten die deutschen Truppen in Belgien oder den Niederlanden auf Widerstand stossen, so wird dieser mit allen Mitteln gebrochen werden. Für die sich daraus ergebenden Folgen und für das dann unvermeidliche Blutvergiessen wurden die Königlich Belgische und die Königlich-Niederländische Regierung ausschliesslich die Verantwortung zu tragen haben.

Berlin, den 9. Mai 1940.

Bijlagen van het Memorandum

DER REICHSMINISTER
DES INNERN.

Berlin, den 29. März 1940.

BERICHT

1) Schon während des Weltkrieges arbeitete der englische Nachrichtendienst nicht nur mit dem mit England verbundenen Belgien eng zusammen, sondern er konnte sich der Unterstützung massgeblichster amtlicher Stellen des auch damals neutralen Holland versichern. Auch damals konnte England und der englische Nachrichtendienst mit bewusster Unterstützung des neutralen Holland seinen Krieg mit den Mitteln der Zersetzung, Bestechung, Sabotage und Blockade führen, und zwar

- 1) unter dem englischen Nachrichtenoffizier Tinsley (Reserveoffizier der R.N.) gegen das deutsche Heimatgebiet,
- 2) unter Admiral Gordon Campbell gegen die deutsche Marine,
- 3) unter dem Major Wallinger und
- 4) unter Hauptmann Cameron, beide für die englische Territorialarmee gegen die deutsche Front.

Tinsley's Buro lief unter der Firma Uranium Steam Ship Comp. Unter seinen Mitarbeitern befanden sich ausser dem später emigrierten sudafrikanischen Juden und Engländer Hauptmann Landau der

spätere Nachfolger Tinsley's und PCO. in Den Haag Dalton, der Engländer Service alias Saunders, u.a.

Die Hauptarbeit in wirtschaftlicher Berührung gegen Deutschland (Schwarze Listen usw.) lag beim Rotterdamer englischen Generalkonsul, dessen wichtigsten Mitarbeiter der jüdische Handelsattaché Oppenheimer war. Wesentlichster Verbindungsmann der Engländer zu holländischen Behörden war damals der englische Hauptmann Bennet, der durch den holländischen Kommissar von Rotterdam van der Pol Nachrichten über Deutschland und alle Hilfen polizeilicher Art erhielt. Die beste Unterstützung erhielten aber die Engländer seinerzeit schon durch den Vertrauensmann der holländischen Königin, den Polizeikommissar van 't Sant in Rotterdam, der nicht nur selber englisches Geld nahm, sondern als Vertrauter des holländischen Prinzgemahls Heinrich der Niederlande die Verbindung zu diesem herstellte. Die Unterstützung des kostspieligen Lebens des Prinzgemahls mit englischen Nachrichtengeldern bildete dann die letzte Sicherung für das reibungslose Arbeiten des englischen Nachrichtendienstes im „neutralen Holland“.

2) Es ist bekannt, dass nach dem Weltkrieg diese enge Arbeitsgemeinschaft mit dem neutralen Holland und mit dem heute neutralen Belgien nicht aufgegeben wurde, sondern bestens ausgebaut, mit bestem Wissen und Billigung amtlicher Stellen immer weitergeführt wurde, und heute, den englischen Befehlen gehorchend, mit Hochdruck arbeitet.

Die Organisation des Secret Intelligence Service, die mit ihren Offizieren, Vertrauensmännern und englischen wie ausländischen Agenten

im englischen Weltreich mehr innerpolitische Funktion, ausserhalb des englischen Weltreichs nachrichtendienstliche, wirtschaftlich-propagandistische und Sabotage-Funktionen politischer und militärischer Art ausübt, wurde bisher von dem am 4.11.1939 verstorbenen Admiral Sinclair (C.S.S.) geleitet. Die Geschäfte hat zur Zeit sein ständiger Vertreter, Oberst Stewart Menzies, übernommen.

Das organisatorische Gerippe im englischen Reich wie in den ausser-englischen Ländern bilden die sogenannten Passtellen (Passport-Control-Office — P.C.O.), an deren Spitze jeweils erfahrene Nachrichtenoffiziere stehen, die zur Tarnung amtlich beglaubigte, diplomatische Beamte sind.

Wie z.B. Dunderdale in Paris, Pearson in der Schweiz, war Major Stevens als Passport-Control-Officer bei der Englischen Gesandtschaft in Den Haag als deren erster Gesandtschaftssekretar offiziell beglaubigter Diplomat.

Als wichtige Ergänzung dieser „amtlichen“ Nachrichtenorganisation der P.C.O. gibt es eine unmittelbar von London aus geleitete Sonderorganisation im S.I.S. — zuweilen auch Z-Organisation genannt —, in der eine massgebliche Rolle der frühere Passport-Control-Officer Colonel Dansey, jetzt in der Schweiz, spielt.

Diese Sonderorganisation hat überwiegend politische Aufträge von besonderer Bedeutung. Gleichzeitig obliegt ihr eine gewisse Form der internen Überwachung des Service selbst.

Die Z-Organisation steht in Friedenszeiten in keinem Zusammenhang mit den P.C.O.'s und kann im Kriege im Bedarfsfalle zur technischen Sicherstellung einer Kuriersverbindung und zur Vermeidung von sich gegenseitig gefährdender Agenten-Doppelarbeit mit der P.C.O.-Organisation gekoppelt werden. Dies hatte man in Holland durchgeführt. Wichtiger Beauftragter dieser Z-Organisation war der in Haft befindliche Mr. Best mit dem Sitz in Den Haag, der — wie bekannt — schon im Weltkrieg als Generalstabshauptmann in Holland im englischen Nachrichtendienst tätig war.

Cptn. Best übte als Mann dieser Sonderorganisation unter ausgesprochener kaufmännisch-wirtschaftlicher Tarnung, unter Benützung seiner jahrelangen Holland-Erfahrung, seine Tätigkeit im Rahmen einer vom ihm gegründeten Holding-Gesellschaft aus. Die Holding-Gesellschaft ist die Aktien-Gesellschaft N.V. Handelsdienst voor het Continent, Continental Trade Service.

Firmenteilhaber sind die Holländer Heuf und van der Willik. Sein Komplize war vor allem van der Willik, der politischen Nachrichtendienst und aktive Spionage zu Ungunsten Deutschlands laufend verübte.

Das Büro der Gesellschaft befand sich in Den Haag, Nieuwe Uitleg 15.

Best's Arbeit ist typisch für die Methoden des englischen Geheimdienstes: die wichtigsten Auskünfte durch wirtschaftliche und gesellschaftliche Verbindungen herauszuarbeiten. Seine Beziehungen zu holländischen Regierungsstellen, offiziell wie inoffiziell, waren ausserst gut und wurden verstärkt durch seine gesellschaftlichen Verbindungen, die ihm seine holländische Frau (Tochter des bekannten holländischen Generals van Rees) als Portrait-Malerin — sie malte den verstorbenen Prinzegehn Heinrich und im Auftrage des englischen Königs die Prinzessin der Niederlande — schaffte, falls die kaufmännischen oder illegalen nicht ausreichten.

Vor Kriegsbeginn stand Cptn. Best unmittelbar mit London bzw. mit dem Leiter der Z-Stelle in Brüssel (Dansey) in Verbindung. Dansey war im Laufe einer Woche drei Tage in London und jeweils drei Tage in Brüssel! Kurz vor Kriegsbeginn wurde Cptn. Best mit Major Stevens zur technischen Vereinfachung der Arbeit durch Befehl Londons zusammengekoppelt. Cptn. Best benutzte von diesem Zeitpunkt ab die technischen Vergünstigungen (Kurierweg, Code-Telegramm pp.) der P.C.O.-Dienststelle des Majors Stevens.

In der Dienststelle des Majors Stevens sind tätig:

- 1) Cptn. Hendricks, *früher belgischer Staatsangehöriger*, jetzt Engländer, war Vertreter von Stevens. Er ist der Hauptverbindungsman als früherer belgischer Staatsangehöriger, der auch während des Weltkrieges in der belgischen Armee gedient hatte, zum belgischen Nachrichtendienst und dem P.C.-Officer Oberst Calthrope.
- 2) Cptn. Rodney Dennys, offizieller Bearbeiter der Passkontrolle und Leiter der Überwachung.
- 3) Cptn. Lionel Loewe, *Jude*, Bearbeiter der Heeresfragen und Hauptverbindungsman zum holländischen Generalstab.
- 4) Vrinten, pensionierter, *holländischer Polizeibeamter*, mit hervorragendsten Beziehungen, ist der eigentliche Hauptagent und Agentenwerber (Recruter), seit dem Weltkriege in englischen Diensten; Verbindungsman zu sämtlichen holländischen Polizeibehörden.

5) Newhouse, britischer Pilot-offizier (Luftnachrichten).

6) Posthuna, *Holländer*, Agent und Passkontroleur.

7) Rhodes

8) Steetmann

9) Brewer

10) Inman

11) Walsh

Engländer, die rein nachrichtendienstlich unter der Tarnung des Pass-Controller tätig waren.

Funker der Dienststelle.

Das Büro befindet sich in Den Haag, Nieuwe Parklaan 57.

Die Zusammenarbeit zwischen Colonel Calthrope, dem Leiter der englischen P.C.O. in Brüssel, und Stevens war naturgemäss sehr eng und ausserst fruchtbar. Stevens stand neben seiner Verbindung zu und über Calthrope auch unmittelbar mit dem belgischen Nachrichtendienst in Den Haag, nämlich über den zweiten Militärattaché, Major Diepenrykx, in Verbindung.

Colonel Calthrope arbeitet sehr eng mit dem Leiter des belgischen Nachrichtendienstes, Colonel Merckx, zusammen. Die Tatsache des Zusammenwirkens der gemeinschaftlichen Tätigkeit des belgischen und französischen Nachrichtendienstes einerseits mit dem englischen Nachrichtendienst andererseits ist darüber hinaus u.a. daraus ersichtlich, dass der „ehemalige“ englische Nachrichtenoffizier, Hauptmann Leslie Melville, und der „ehemalige“ französische Nachrichtenoffizier, Cptn. Neix, Verbindungs-offiziere ihrer Nachrichtendienste beim belgischen Nachrichtendienst sind.

3) In Holland bedient sich der englische Nachrichtendienst, sofern er nicht in der Lage ist, deutsche Verräter anzuwerben, überwiegend holländischer Staatsangehöriger zur Erfüllug seiner Aufträge in und gegen Deutschland. Nach der gleichen Methode verfährt der S.I.S. auch in Belgien, wo man sich überwiegend der Belgier bedient.

Das englische System kann nur wirksam arbeiten, weil es die restlose Unterstützung und Billigung seiner Arbeit massgeblichster amtlicher, militärischer und politischer Stellen Hollands und Belgiens genießt.

Ahnlich dem selbstverständlichen Nachrichtenaustausch zwischen Stevens und seinem französischen Kollegen in Holland, Major Trutat, fiber alle militärischen und politischen Nachrichten aus Deutschland (Stevens war vor Dienstantritt in Den Haag zur Information in Paris, im deuxième bureau, bei Oberst Rivet und Oberst Slesser) hatten auch Stevens und Trutat mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte einen gleichen Austausch mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationsdienstes im niederländischen Generalstab, Generalmajor van Oorschot, vereinbart. Erleichtert wurde diese Aufgabe dadurch, dass Oorschot's Frau Engländerin und er selber Vorsitzender der holländisch-englischen Gesellschaft in Den Haag ist und jedes Jahr seinen Urlaub mit Admiral Sinclair (C.S.S.) und Cptn. Howard in England verbrachte.

General v. Oorschot hat Stevens die Bekanntschaft des Juden van Blankenstein, eines fanatischen Deutschenfeindes, vermittelt, und zwar in voller Kenntnis der Tatsache, dass Stevens nachrichtendienstliche Verbindungen gegen Deutschland suchte. General v. Oorschot hat mit ihm sogar eingehend über die Eignung des v. Blankenstein als Nachrichtenagent und seine Zuverlässigkeit im britischen Sinne, gesprochen. General v. Oorschot trat stets gegen jedermann als gewichtiger und ehrenwerter Zeuge für die ausschliesslich gegen Deutschland gerichtete Tätigkeit des britischen Nachrichtendienstes in Holland ein. *Dieses Bild wird durch die Tatsache abgerundet, dass der Leiter des holländischen Nachrichtendienstes der Angehörige des holländischen Generalstabes van Oorschot, für den britischen P.C.O. in Den Haag, die Agentennummer 930 führte.*

Die gleiche Zusammenarbeit besteht über den Austausch von Nachrichten zwischen dem belgischen und französischen Nachrichtendienst sowohl als auch dem englischen Nachrichtendienst mit dem Chef des belgischen Generalstabes, Generalmajor Michem bzw. dem Leutnant Général van den Bergen E.N., Verbindungs-offizier zum holländischen Generalstab. Cptn. Lionel Loewe arbeitet als Spezialist für Heeresfragen besonders eng mit seinem Kollegen, dem holländischen Hauptmann Olifiers, zusammen, der wiederum besonderer Spezialist in Fragen der deutschen Wehrmacht im niederländischen Generalstab war bzw. ist.

Major Roseboom, Leiter des holländischen militärischen Nachrichtendienstes (Abwehr) stand und steht noch in Verbindung mit dem nächsten Mitarbeiter und jetzigen Vertreter des Stevens, Hendricks, die beide aufs engste laufend put zusammenarbeiten.

Verbindungsman des französischen Nachrichtendienstes zum holländischen Generalstab ist Major Trutat, der wiederum besonders eng mit seinem Kollegen, dem Major van der Plassche, im hollän-

dischen Generalstab zusammenarbeitet und darüber hinaus gut befreundet ist.

Auf diesem Wege erhielten — wie die Aussage der beiden hier in Haft befindlichen Nachrichtendienstoffiziere bestätigt — England und Frankreich massgebliches Geheimmaterial über wichtige Dislokationen der deutschen Wehrmacht. Best charakterisiert die Zusammenarbeit wörtlich wie folgt:

„Stevens arbeitete in Holland so, alsob er Offizier des holländischen Generalstabs gewesen sei.“

Die Zusammenarbeit mit dem englischen Nachrichtendienst-Offizier, Captain Dunderdale in Paris, war naturgemäss sehr eng. Captain Dunderdale zog z.B. gemeinsam mit Major Stevens und Captain Best ein Agentennetz in Deutschland auf.

Besonders wichtig in der Arbeitsverbindung zwischen Major Stevens und Captain Best und Captain Dunderdale war ein ehem. holländischer Marine-Offizier namens Paul Koster, der in Frankreich lebt. Er ist von Beruf Waffenhändler (Millionär). Koster hat hervorragende Verbindungen zur holländischen Wehrmacht. Seine Freundschaft mit dem holländischen Vice-admiral J. Th. Furstner — auch eng befreundet mit Carstens — ist so eng, dass er diesem den Plan eines Marine-Kusten-Nachrichtendienstes für die Engländer, gegen Deutschland gerichtet, bis ins einzelne nebst Agenten, Sendern und Kurierwegen ausgearbeitet, vortrug. Admiral Furstner deckte das Vorgehen des Koster.

Koster hat sich dem britischen Nachrichtendienst nicht nur für die Beschaffung von Nachrichten über die Deutsche Wehrmacht, Heer, Luftwaffe, und Marine, sondern auch zur Durchführung von Sabotageakten jeder Art zur Verfügung gestellt. Für Sabotageakte stellte er laufend Agenten.

Dass aber nicht nur das Oberkommando der holländischen Land- und Seestreitkräfte bewusst mit England gegen Deutschland arbeitete, sondern auch andere massgebliche Stellen gleichfalls mit England zusammenwirkten, erhellen folgende Tatbestände:

Der holländische Justizminister des Jahres 1938, Dr. Goseling, war es, der auf Ersuchen des holländischen Generalstabs dem Wunsch Stevens' entsprechend die Enthaftung des im Auftrage Englands arbeitenden und in Dänemark wegen englischer Spionage verhafteten Emigranten und Schiffssaboteurs Pötsch veranlasste. Pötsch unterhielt im Auftrage des englischen Nachrichtendienstes ein ausgebautes Netz von Saboteuren-u.a. auch in den nordischen Ländern, das eine dauernd erhöhte Abwehrfähigkeit bis zu seiner Verhaftung in Dänemark erforderlich gemacht halte.

Um die Schwierigkeiten von vornherein auszuschalten, die dadurch entstehen könnten, dass nachgeordnete holländische Justizbeamte in Unkenntnis der Vereinbarung höherer amtlicher Stellen die Agenten und Nachrichtenoffiziere des S.I.S. behelligten und deren Arbeit störten, hatte der holländische General van Oorschoot mit den englischen und französischen Nachrichtenoffizieren verabredet, dass bei überraschenden Festnahmen die Agenten des englischen Dienstes sich stets als solche des holländischen Nachrichtendienstes ausgeben und sich auf General van Oorschoot berufen sollten. Diese Vereinbarung wurde deshalb auch wirksam, als der Sekretär des Cptn. Best, der Holländer Voorburgh, von nachgeordneten holländischen Justizorganen vorübergehend festgenommen wurde.

Als der Mitarbeiter des Major Stevens, Rhodes, (Eton-Schüler, Sohn eines Generals) durch den Verlust eines Geheimberichtes dergleichen blossgestellt war, dass die holländische Polizei gegen ihn einschreiten und ihn zur Ausweisung bringen musste, wurde durch Vermittlung des Generals van Oorschoot und des Majors Roseboom die Angelegenheit als unbedeutend, obwohl bereits der Britische Gesandte offiziell eine Demarche unternommen hatte, totgeschwiegen.

Diese Methoden bewahrten sich auch bei den Verhandlungen der englischen Nachrichtendienstoffiziere mit der vermeintlichen deutschen Opposition und deren vorübergehender Verhaftung.

So wie in Holland, arbeitet der Service auch in Belgien mit den amtlichen Stellen.

Dies erhellt das folgende Beispiel: Der bereits erwähnte Schiffssaboteur Pötsch wurde auf Veranlassung Calthrops durch Vermittlung Stevens' von den Hollandern nach Belgien abgeschoben. Alle Schwierigkeiten des Grenzüberganges und der erforderlichen sich wiederholenden Aufenthaltsgenehmigung durch die belgischen Behörden beseitigte Calthrope in der gleichen Form der Zusammenarbeit mit dem belgischen Nachrichtendienst und den belgischen Militärbehörden, wie Stevens und Best es in Holland taten.

4) Der Tradition und den Erfahrungen der englischen Politik und des englischen Geheimdienstes entsprechend versucht die Londoner Zentrale (hier Lord Halifax) seit längerer Zeit, mit allen Mitteln Verbindung zu deutschen Oppositionsgruppen aufzunehmen mit dem

Ziel, die nationalsozialistische Regierung zu stürzen. Nach der Vorstellung der überwiegend von Emigranten unterrichteten englischen Regierungskreise soll in Deutschland eine genügend starke Opposition bestehen. So erhält im Oktober 1939 Captain Best von der Zentrale in London den Auftrag, Verbindungen mit Mittelsmännern aufzunehmen, die bis dahin über den deutschen Emigranten, früheren Zentrumsmann und Ministerialdirektor Karl Spiecker an der englischen Z-Organisation angekoppelt gewesen waren.

Best erhält folgenden Auftrag: Vertiefung der Verbindung zur deutschen Opposition, möglichst Verhandlung mit einem von allen Oppositionellen in Deutschland bevollmächtigten hohen Beauftragten; Ziel der Verhandlung sollte sein: Völliger politischer Umsturz in Deutschland, Beseitigung des Führers und seiner engsten Mitarbeiter, Friedensschluss gemäss den englischen Kriegszielen, d.h. Wiederherstellung des status quo, insbesondere hinsichtlich der Tschechoslowakei, Österreichs, Danzigs, Polens usw. Grundgedanke war, dass England in der Wiederholung früherer Gedankengänge durch innerdeutschen Umsturz den Krieg, den es fürchtete, militärisch nicht führen zu können, zu seinen Gunsten entscheiden wollte.

Sicherheitsdienst der SS und Geheime Staatspolizei erhielten rechtzeitig durch ihre Nachrichtenverbindungen Kenntnis von diesen Plänen, schalteten sich ein und meldeten den Vorgang der Reichsregierung. Die Reichsregierung befahl das Weiterspielen dieses von England erstrebten Umsturzplanes bis und einschliesslich der Arretierung der englischen Nachrichtendienstoffiziere zum dokumentarischen Beweis.

Stevens erkannte die hohe politische Bedeutung dieser Verhandlungen und bemühte sich darum, dass die Londoner Zentrale (Sinclair bzw. Halifax) die Verhandlungen dem englischen Gesandten in Den Haag, Sir Blend, übertrüge. London lehnte in Übereinstimmung mit der Auffassung des englischen Gesandten diese Übertragung ab und beauftragte weiterhin den englischen Nachrichtendienst mit den Verhandlungen mit dem Befehl, laufend telefonische und telegrafische Unterrichtung zu geben.

Nach Aussage der englischen Nachrichtendienstoffiziere war die offizielle Ausschaltung des englischen Gesandten als Vertreter bei dem neutralen Holland eine diplomatische Vorsichtsmassnahme zur Wahrung des Gesichts nach aussen.

Zur reibungslosen Durchführung dieser wichtigen Umsturzverhandlungen (in der Note des englischen Aussenamtes als „Friedensverhandlungen“ zugegeben!) sucht Stevens den General van Oorschoot auf und unterrichtet ihn über den beabsichtigten Umsturzplan. *Van Oorschoot unterrichtet den Chef des Stabes des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte, Carstens, und deren Vorgesetzte über die Absichten des englischen Geheimdienstes und beteiligt sich auf Weisung seiner Vorgesetzten durch Entsendung des holländischen Generalstabsoffiziers Klop an den Umsturzverhandlungen, wobei er diesem ganz bestimmte Weisungen gab:*

- 1) Alle Kontrollschwierigkeiten im Zusammenhang mit den Umsturzverhandlungen zu beseitigen;
- 2) den persönlichen Schutz der englischen Nachrichtendienstoffiziere zu garantieren und
- 3) seine Vorgesetzten laufend über den Stand des Umsturzplanes zu unterrichten.

Um die Partnerschaft des neutralen Hollands an diesen Umsturzverhandlungen auf Seiten Englands auch den deutschen Mittelsmännern gegenüber zu verheimlichen, erhielt der holländische Generalstabsoffizier Klop vom General van Oorschoot vorsorglicherweise den Auftrag als englischer Offizier aufzutreten und den englischen Decknamen Captain Copper anzunehmen.

Durch Vermittlung und Unterstützung des Klop konnte es zu fünfmaligem Zusammentreffen von Stevens, Best, Copper (in Wirklichkeit Klop) mit den deutschen Mittelsmännern und zwar

- am 21.10 in Zutphen und Arnheim;
- am 30.10 in Den Haag
- am 7.11 in Backhus bei Venlo;
- am 8.11 in Backhus bei Venlo;
- am 9.11 in Backhus bei Venlo kommen.

Bei allen Zusammenkünften war Copper/Klop zugegen, beteiligte sich aktiv an den Verhandlungen, heseitigte alle polizeilichen und — soweit holländisches Operations- und Überschwemmungsgebiet gegenüber der deutschen Grenze berührt wurde — auch militärische Kontrollschwierigkeiten durch persönliches Eingreifen. Copper/Klop erwirkte die Freilassung der vermeintlichen Mittelsmänner der deutschen Opposition, als sie zur Feststellung ihrer Identität auf holländischem Boden einmal verhaftet worden waren. Er übergab auch den deutschen Mittelsmännern eine mit Copper unterschriebene Beschei-

nigung, in der alle holländischen Organe ersucht werden dem Inhaber dieser Bescheinigung die Möglichkeit zu geben, eine Geheimnummer in Den Haag (556.331) anzurufen: — *Die Nummer des englischen Geheimdienstes.*

Für die beiden letzten Zusammentreffen hatte Klop/Copper nach seinen eigenen und der Engländer Angaben zur Vorsicht ermahnt und gewarnt, eine grössere Anzahl holländischer Geheimpolizisten beordert und beim letzten Mal sogar die holländischen Militärposten zur Sicherung vorgezogen. Er war es auch, der beim letzten Zusammentreffen in Erkenntnis der unangenehmen Folgen seiner drohenden Verhaftung als Erster Feuer gab.

Die Verhandlungsgrundlage bildeten die von der Englischen Regierung durch Funkpruch an Best gegebenen und von diesem den deutschen Mittelsmännern übergebenen Weisungen. Diese Weisungen basierten auf folgenden englischen Vorschlägen: Beseitigung des Führers, Beseitigung des heutigen deutschen Regimes sowie aller führenden Männer und Ersetzung durch eine England genehme Regierung. Ferner wurde bei den Besprechungen verlangt die Aufgabe der derzeitigen deutschen Wirtschaftspolitik und die Rückkehr Deutschlands zum Goldstandard. Wie aus diesen Verhandlungen hervorging, war das Endziel der britischen Forderungen nicht nur die Rückkehr zum Versailler System, sondern darüber hinausgehend die Auflösung des Reiches und die Errichtung eines föderativen Staatensystems, Deutschland sollte auf alle Zeit ohnmächtig gemacht werden. Die deutschen Mittelsmänner gingen scheinbar auf den Plan ein, sie behielten sich die Genehmigung der deutschen Oppositionsführung vor; daraufhin wurden sie von den Engländern ersucht, einen hohen Bevollmächtigten beizubringen, der sich mit den englischen Agenten nochmals in Holland treffen sollte.

Nachdem die englischen Agenten diesen Verhandlungsverlauf an die Britische Regierung durch ein Telefongespräch des Herrn Stevens nach London im Beisein eines der vermeintlichen deutschen Oppositionsmitglieder berichtet hatten, erklärte der damalige Chef des englischen Nachrichtendienstes Admiral Sinclair telefonisch das Einverständnis des englischen Aussenministers Lord Halifax mit dem bisherigen Gang der Verhandlungen. Stevens gab nunmehr zur gefahrloseren Aufrechterhaltung des Verkehrs — wie bereits bekannt ein englisches Sende- und Empfangsgerät und einen Geheimcode, um mit den in Haag stationierten unter dem *belgischen Rufzeichen ON 4* arbeitenden englischen Leitfunkstelle Verbindung zu halten.

In Ausführung des ihnen erteilten Befehls gelang es dem Sicherheitsdienst des Reichsführers SS und der Geheimen Staatspolizei, unter Vortauschung von Grenz- und Beobachtungsschwierigkeiten die Engländer dreimal in ein als Schmugglerlokal bekanntes Gasthaus nach Venlo zu locken, 10 M. von der offiziellen Grenze entfernt. Befehlsgemäss arretierten sie hier nach einem Feuergefecht die beiden englischen Nachrichtenspezialisten, den schwerverwundeten holländischen Generalstabsoffizier und den holländischen Chauffeur der englischen Nachrichtenspezialisten, Lemmens.

In dem festen Glauben, mit einer „deutschen Oppositionsgruppe“ Verbindung zu haben, lässt der Vertreter Stevens, in Den Haag, Cptn. Hendricks, noch am 16.11.1939 — also 7 Tage nach der Verhaftung von Best und Stevens — um 12 Uhr 30 mittags der vermeintlichen deutschen Oppositionsgruppe mitteilen, dass „man den Funkpruch der deutschen Oppositionsgruppe vom Tage vorher erhalten habe und nach wie vor bereit sei, auf der in den Aussprachen bis jetzt festgelegten Basis weiter zu verhandeln, dass man jedoch vorher Herrn Ministerpräsidenten Daladier befragen müsse und dass man aufgrund der eingetretenen Umstände beim nächsten Zusammentreffen besonders Vorsicht walten lassen müsse“.

Durch die lebendigen Zeugen und Dokumente wird das ergänzt und bestätigt, was bereits vorher über die hochverräterischen Umsturzpläne Englands und Hollands unter Beteiligung Belgiens bekannt war.

5) Besonders erschütternd aber und aufschlussreich über die Pläne Englands mit den „neutralen“ Staaten Holland und Belgien ist die wegen ihrer Wichtigkeit wörtlich wiedergegebene, in Dusseldorf am Abend des 9.11.1939 aufgenommene Vernehmungsniederschrift des damals schwerverwundeten holländischen Oberleutnant Klop (Abschrift der Originalvernehmung in Anlage 1 und 2).

Das durch Oberleutnant Klop in seiner Vernehmung gemachte schwerwiegende Geständnis über die enge Zusammenarbeit des kriegführenden England mit dem „neutralen“ Holland und Belgien zum Nachteil des Deutschen Reiches wurde im Wege des Kreuzverhört Major Steven? und Captain Best vorgehalten, um weitere Einzelheiten über die für Deutschland gefährliche Zusammenarbeit Englands und Frankreichs mit dem „neutralen“ Holland und Belgien zu erlangen.

Diese für die Arbeit der britischen Agenten und deren verbreche-

risches Treiben wichtigen Angaben der britischen Nachrichtenoffiziere werden die Grundlage für ein demnächst öffentlich durchzuführendes ordentliches Strafverfahren abgeben, das Aufschluss geben wird über die dunklen Pläne der obskuren, homosexuellen, ja sogar asozialen verbrecherischen Elemente des sogenannten Secret Intelligence Service“.

Der Reichsführer SS
Der Reichsminister des Innern, und Chef der Deutschen Polizei,
(gez.) FRICK. (gez.) HIMMLER.

ANLAGE 1.

Staatspolizeistelle
Düsseldorf.

Dusseldorf, den 9.11.1939.

Um 17.50 Uhr wurde der Oberleutnant der holländischen Armee Dirk Klop — ausgewiesen durch den niederländischen Reisepass Nr. 074 911, ausgestellt am 3.5.1934 in 's-Gravenhage — im Zimmer der Fahrbereitschaft aufgesucht.

Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit seiner während der Fahrt von der Grenze (Niederdorf) bis zur Dienststelle der Staatspolizeistelle Dusseldorf gemachten Angaben wird er — trotz seines Zustandes — in Gegenwart eines Arztes zur Sache hier vernommen und sagt folgendes aus:

„Es ist zutreffend, dass ich nicht Engländer bin und auch nicht Copper heisse.

Die bei mir vorgefundenen Ausweise sind mein richtiger niederländischer Reisepass und meine holländischen Militärpapiere.

Ich bin der Oberleutnant Dirk Klop im holländischen Generalstab. Ich habe an den Besprechungen, die die mit mir festgenommenen Engländer mit deutschen Offizieren führten, teilgenommen. Ich bin persönlich kein Feind der Deutschen, ich habe selbst Verwandte in Deutschland, ich habe aus dienstlichen Gründen die Besprechungen mit wahrgenommen und habe ausschliesslich auf höheren Befehl gehandelt.

Ich habe von den Umsturzplänen der deutschen Offiziere aufgrund meiner laufenden Teilnahme an den Besprechungen genaue Kenntnis gehabt und hatte hierüber befehlsgemäss laufend Bericht zu erstatten.

Ich weiss davon, dass meine näheren Vorgesetzten die Durchführungsmöglichkeit dieser Umsturzpläne zwar auch, wie ich, skeptisch betrachteten, jedoch offenbar im Interesse der Vereinbarungen und Verhandlungen des holländischen Generalstabs mit dem englischen Generalstab immer weitertrieben.

Wenn ich öfters danach gefragt werde, ob solche Besprechungen stattgefunden haben, so kann ich hierzu aus meiner Kenntniss nur sagen, dass dies der Fall gewesen ist. Und zwar weiss ich es, da ich selbst als Offizier des holländischen Nachrichtendienstes Begleitoffizier bei einer Generalstabsbesprechung zwischen England und Belgien in Brüssel war. Auf die Frage, ob dann die Generalstabsbesprechungen Hollands und Englands zeitlich vorher lagen, muss ich mit „ja“ beantworten.

Auf die Frage nach dem Inhalt der Besprechungen kann ich keine Auskunft geben, da ich an ihnen nicht unmittelbar teilgenommen habe.“

(Vermerk: Klop bittet, die Vernehmung abubrechen, da er wegen momentaner körperlicher Schwäche nicht mehr folgen könne. Der im Zimmer befindliche Arzt unterstützt diese Bitte.)

Laut diktiert, genehmigt und unterschrieben:
(gez.) D. KLOP.

g. w. o.
(gez.) Dr. HASSELBACHER.

ANLAGE 2.

Vermerk:

Auf Anordnung des Arztes wurde Oberleutnant Klop um 18.25 Uhr in das Städt. evang. Krankenhaus in Düsseldorf eingeliefert.

Behandelnder Arzt: Chefarzt Dr. Berends.
(gez.) Dr. HASSELBACHER.

Vermerk:

Wegen der Wichtigkeit seiner Aussage habe ich beim Chefarzt Dr. Berends eine Fortsetzung der Vernehmung nach der ersten chirurgischen Behandlung gefordert. Diese konnte jedoch nicht mehr stattfinden, da Dr. Berends um 19.40 Uhr mitteilte, dass Oberleutnant Klop nach langer Bewusstlosigkeit um 19.35 Uhr, ohne das Bewusstsein wiedererlangt zu haben, trotz sofort getätigter chirurgischer Hilfsmassnahmen, verschieden sei.

(gez.) Dr. HASSELBACHER.

OBERKOMMANDO DER WEHRMACHT.

Berlin, den 4.5.1940.

An die Reichsregierung.

BERICHT.

A. Belgien.

Im Oktober 1936 erklärte der belgische König, dass Belgien in Zukunft jede Anlehnung an eine Grossmacht vermeiden und eine Politik unabhängig von der Gruppierung der Mächte betreiben wolle.

Als Folgerung aus dieser Unabhängigkeitspolitik konnte erwartet werden, dass von jetzt ab militärische Vorbereitungen zur Verteidigung der Unabhängigkeit nicht nur gegen Deutschland, sondern auch gegen Frankreich und England getroffen werden würden.

Demgegenüber ist festzustellen:

1) Die *Belgische Landesbefestigung* war seit dem Weltkrieg *einseitig gegen Deutschland* gerichtet.

Lüttich wurde zum mächtigsten Festungskampffeld Westeuropas ausgebaut, der Ausbau von Namur nur der Ostfront durchgeführt. An der deutschen, luxemburgischen und niederländischen Grenze entstand ein tiefes und dichtes Netz starker Grenzbefestigungen.

Die Grenze gegen Frankreich blieb dagegen völlig unbefestigt.

Dass dieses Befestigungssystem mit der neu begonnenen Unabhängigkeitspolitik nicht vereinbar war, hat der belgische Generalstabschef, General van den Bergen, im Sommer 1937 selbst zugegeben, als er erklärte, das ganze Verteidigungssystem Belgiens habe zurzeit noch — wie das in der Natur der Dinge läge — *Front gegen Osten*. In absehbarer Zeit jedoch würde Deutschland Gelegenheit haben, zu beobachten, dass man belgischerseits der neuen politischen Lage Rechnung trage und sich nach allen Seiten sichere.

Diese belgischen Erklärungen wurden in den seither verflossenen 2½ Jahren *nicht* eingehalten. Schon am 2.3.1938 erklärte der belgische Verteidigungsminister, Generalleutnant Denis, in einer Kammerversammlung, Belgien habe freie Hand über die Durchführung der Landesbefestigung, jedoch mit dem Vorbehalt, dass es dabei „fremden Ratschlägen folgen könne bzw. der Notwendigkeit der Zusammenarbeit mit anderen Staaten Rechnung tragen müsse“. Nach Lage der Dinge bezog sich diese Andeutung auf die Zusammenarbeit Belgiens mit Frankreich und England.

Während im Jahre 1939 für die Befestigung der Südgrenze 90 Mill. frcs. angesetzt waren, sollten für den Ausbau der ohnehin stark befestigten Ostgrenze weitere 270 Mill. frcs. ausgegeben werden. Damit wurde das Missverhältnis, das zwischen beiden Grenzen bestand, noch weiter verschärft.

Die *deutsche Luftaufklärung* über den französischen Befestigungen an der belgischen Grenze hat einwandfrei festgestellt, dass die belgische Grenze gegen Frankreich noch immer völlig unbefestigt ist. Durch andere zuverlässige Nachrichten ist bekannt, dass nur südlich Brüssel etwa in der Linie Ninove—Hal—Waterloo eine geringe Anzahl leichter Schartenstände erbaut worden ist. Diese schwache Stellung kann jedoch nicht als Befestigung an der Grenze gegen Frankreich gewertet werden. Sie stellt vielmehr eine Erweiterung des Réduit National, also des Rückzugsraumes des belgischen Heeres für den Fall eines Krieges gegen Deutschland unter Einbeziehung der Landeshauptstadt dar. Die südliche Hälfte des Landes beiderseits der Sambre und Maas steht nach wie vor einem französischen Durchmarsch gegen die deutsch-belgische Grenze völlig offen. Diese Tatsache führte sogar am 8.2.1940 in der belgischen Kammer zu einem scharfen Wortwechsel zwischen dem belgischen Verteidigungsminister und dem belgischen Abgeordneten Grammens.

Angesichts der mangelnden Tätigkeit an der französischen Grenze ist es um so mehr bezeichnend, das nicht nur nach dem Sommer 1937, sondern auch jetzt noch weiter mit Nachdruck ausschliesslich an den gegen einen angeblichen deutschen Angriff gerichteten Befestigungen gearbeitet worden ist.

2) Der französische General Dosse, damals Inspektor der *französischen Reserveoffiziersausbildung*, besichtigte im Januar 1939 die école de perfectionnement der *französischen in Brüssel ansässigen Reserveoffiziere*, wie auch seine Vorgänger in früheren Jahren es getan hatten. Wieweit belgische Offiziere an dieser Veranstaltung beteiligt waren, ist nicht bekannt geworden; jedenfalls nahmen belgische Generale, darunter der Verteidigungsminister, als *offizielle Vertreter der belgischen Armee* an einem im Anschluss an diese Besichtigung stattfindenden Essen teil. Offizielle Reden wurden ausgetauscht. Eine derartige französische Tätigkeit auf belgischem Hoheitsgebiet unter Billigung und Teilnahme offizieller belgischer Stellen war mit der vom

belgischen König verkündeten Politik der Unabhängigkeit nicht in Einklang zu bringen.

3) Belgien hat nichts getan, um den Boden für eine wirklich neutrale *Haltung der Bevölkerung*, insbesondere gegenüber der deutschen Wehrmacht zu bereiten.

Während die engste Verbindung zwischen dem belgischen und dem französischen und englischen Heer gehalten wurde, während französische Ehrenkompagnien noch 1939 zu Besuch bei belgischen Truppenteilen weilten und öffentliche Verbrüderungsszenen feierten wurde die Hetze gegen die deutsche Wehrmacht weiter geduldet, ja sogar gefördert. Bezeichnend dafür ist es, dass noch im Jahre 1937 die berüchtigten Greuelbilder in der Zitadelle von Namur, also einem militäreigenen Gebäude, angebracht und zur systematischen Hetze gegen Deutschland benutzt wurden.

4) Die in Warschau erfassten Akten der II. Abteilung des polnischen Generalstabes liefern die einwandfreie Unterlage für eine *polnisch-belgische Zusammenarbeit im Nachrichtenaustausch* über Deutschland. So geht u.a. aus einem Schreiben des polnischen Militärattachés in Paris, Oberst des Generalstabes Fyda, an den Chef der II. Abteilung des polnischen Generalstabes vom 7.5.1937 folgendes hervor:

Am 1.5.1937 wird zwischen dem Chef des belgischen Generalstabes und Oberst Fyda folgende *Vereinbarung* getroffen:

- a) Belgischer Generalstab stimmt mit Billigung des Kriegsministeriums der Zusammenarbeit mit II. Abteilung des polnischen Generalstabes bezgl. Nachrichtenaustausch über deutsche Wehrmacht zu.
- b) Unbedingte Geheimhaltung wird betont.
- c) Durchführung des Nachrichtenaustausches durch polnischen Militärattaché Brüssel.

Oberst Fyda berichtet, annehmen zu können, dass das belgische *Aussenministerium* von der *Zusammenarbeit unterrichtet sei*. Der Chef des belgischen Generalstabes hat sofortigen Austausch der belgischen Ausarbeitungen vom März 1937 über.

Beurteilung des deutschen Landheeres,
Beurteilung der deutschen Luftwaffe,
Beurteilung der deutschen Kriegsmarine

angeboten. Oberst Fyda lehnt dies unter Vorwand ab und erbittet telegrafische Entscheidung des Chefs der II. Abteilung in Warschau.

Darauf ergeht nachstehendes Telegramm des Chefs der II. Abteilung Warschau an Oberst Fyda:

„Einverstanden. Polnisches Material wird Mitte Juni übersandt.“

Es ist einwandfrei nachgewiesen, dass die polnisch-belgische Zusammenarbeit bis Anfang des Krieges zwischen Deutschland und Polen bestanden hat.

5) Die *Kräfteverteilung und der Aufmarsch des belgischen Heeres* sind einseitig gegen Deutschland gerichtet.

Schon im Frieden war die belgische Ostgrenze in wesentlich stärkerem Masse mit Truppen belegt als die Südwestgrenze. Dazu kam, dass sofort alarmbereite Grenztruppen zwar an der deutschen Grenze, nicht aber an der französischen unterhalten wurden.

Mit Kriegsbeginn marschierte zwar noch das belgische Heer mit der Mehrzahl der Divisionen zur Deckung der Südwestgrenze auf. Ende September standen im wesentlichen mit Front nach Südwesten und Westen 9 Infanterie-Divisionen und 2 Kavallerie-Divisionen, mit Front nach Osten nur 3, dazu 1 Division in Reserve und 2 Divisionen in Aufstellung in Gegend des Truppenübungsplatzes Beverloo.

Seit dem 2.10.1939 wurde jedoch eine grundlegende Änderung in der Aufstellung des belgischen Heeres durchgeführt und der grösste Teil an die Nordostgrenze verschoben. Auffallenderweise wurde gleichfalls am 2.10. die Aufstellung der restlichen bisher noch nicht mobilgemachten Infanterie-Divisionen 3. Welle angeordnet. Am gleichen Tage traten Erschwerungen bei der Einreise der Deutschen nach Belgien ein. Von der zweiten Oktoberhälfte ab standen von den 21 mobilgemachten Divisionen des Feldheeres etwa

- 14 Divisionen an der Nord- und Ostgrenze zwischen Antwerpen südlich Lüttich,
- 3 Divisionen als Heeresreserve im Raum um Brüssel und etwa
- 4 Divisionen, meist 3. Welle, an der Südwestgrenze und im Küstengebiet.

In der Nacht vom 7/8.11 wurde in Belgien für die ganze belgische Armee Urlaubssperre verhängt und im ganzen Land zahlreiche Kraftomnibusse und Lastkraftwagen eingezogen. Es hat sich bestätigt, dass am 8.11. eine Transportbewegung angelaufen ist; durch sie wurden starke Kräfte aus dem Gebiet um Brüssel, aus dem Küstengebiet und von der Südwestgrenze abtransportiert. Dieser Ab-

transport hat zu einer fast völligen Entblössung der Küste und französischen Grenze geführt.

Die in der nachfolgenden Zeit durchgeführten geringen Verschiebungen geben weiter das *Bild des Aufmarsches der belgischen Kräfte*, dass unverändert über 2/3 an der Ostgrenze und hinter den Albertkanal aufmarschiert sind. Der verbleibende Rest steht als Heeresreserve um Brüssel und im Küstengebiet. Nur ganz schwache Sicherungen, fast ohne Artillerie, sind an der französischen Grenze bzw. im Küstengebiet untergebracht. Noch schwerwiegender ist es, dass dieser völlig einseitige Aufmarsch des belgischen Heeres auch dann beibehalten wurde, als sich immer deutlicher die Bereitstellung starker englisch-französischer motorisierter Kräfte an der belgischen Grenze bis an die Küste ergab.

Vom 10.4.1940 etwa ab wurden geringe Truppenverschiebungen auch vom Albert-Kanal in das Innere des Landes vorgenommen. Es handelte sich hier jedoch nicht um eine Verstärkung der belgischen Südgrenze oder Küste gegen die Westmächte, sondern lediglich um Bereitstellung gewisser Reserven hinter der Front. Ein Teil dieser Kräfte wurde in den nächsten Tagen wieder an die Nordostgrenze zurückgeführt. Es muss also festgestellt werden, dass das *Gesamtbild des belgischen gegen Deutschland gerichteten Aufmarsches keine wesentliche Änderung* erfahren hat.

Gegen einen über die belgische Südwestgrenze vorgehenden Gegner kann von den dort stehenden belgischen Truppen kein nennenswerter Widerstand geleistet werden. Ein solcher Widerstand *soll* auch nicht geleistet werden, *da einwärtsfrei feststeht, dass am 14.1. früh bei allen belgischen Truppen an der Südwestgrenze und im Ardennengebiet ein Verbot erlassen ist, auf einrückende englische und französische Truppen zu schießen.*

6) Die *pioniertechnischen Vorbereitungen* zur Grenzsicherung sind einseitig gegen Deutschland gerichtet.

Schon bei Kriegsausbruch bestand an der deutschen Grenze ein dichtes Netz vorbereiteter und bewachter Sperrungen, an der französischen Grenze dagegen nur wenige ganz leichte Sperrungen. Während die Sperrungen an der belgischen Ost- und Nordgrenze fieberhaft weiter ausgebaut wurden, sind die Sperrungen an der französischen Grenze, wie einwandfrei festgestellt wurde, *seit Oktober 1939, besonders aber seit Anfang Januar 1940 beseitigt und die Sprengladungen aus den Kunstbauten wieder entfernt worden.*

7) Die Räumung militärischer Anlagen und kriegswirtschaftlich wichtiger Betriebe und der Abtransport der Bevölkerung ist nur in den Gebieten an der deutschen Grenze vorbereitet worden. Bezeichnenderweise sind die Ziele der Räumung Orte an der französischen Grenze und an der Küste.

8) Seit Oktober 1939 häufen sich die Anzeichen, dass Belgien nicht nur England und Frankreich durch seine einseitige militärpolitische Haltung begünstigt, sondern auch zu *militärischen Abmachungen mit den beiden Staaten* übergegangen ist.

Belgien hat sich das Recht zur Abhaltung von Generalstabsbesprechungen mit fremden Staaten in einer Erklärung des Auswärtigen Ausschusses des Senats am 22.6.1939 vorbehalten.

Der belgische Verteidigungsminister hat in der Kammeraussprache am 7.2.1940 hinsichtlich der militärischen Garantien gewisser Mächte erklärt: „Diese Garantie muss schnell funktionieren, um wirksam zu sein..... Unter Berücksichtigung dieser Verpflichtungen kann versichert werden, dass kein Faktor vernachlässigt wurde, der den Garantiemächten der Unabhängigkeit es ermöglicht, die Verpflichtungen zu erfüllen, die sie freiwillig eingegangen sind.“

Aus dieser Erklärung geht klar hervor, dass Besprechungen zwischen den Generalstäben Belgiens und der Westmächte durchgeführt worden sind, denn an Deutschland sind derartige Ansuchen niemals gestellt worden. Dazu muss festgestellt werden, dass derartige Besprechungen, die die Unterlagen für ein sofortiges Wirksamwerden der Garantieverpflichtungen Frankreichs und Englands bilden, mit höchster Billigung durchgeführt sein müssen. In einer Verfügung des belgischen Verteidigungsministeriums von 1937 sind genaue Anordnungen über die Strassenverteilung im Falle eines englisch-französischen Vormarsches schriftlich festgelegt.

Folgende Feststellungen beweisen ferner, dass belgischerseits Vorkehrungen für den französisch-englischen Einmarsch getroffen sind, und beweisen damit ebenfalls das Bestehen belgisch-französisch-englischer Generalstabsbesprechungen, die einseitig gegen Deutschland gerichtet sind:

a) *Beseitigung* der ohnehin geringfügigen *Sperrmassnahmen* an der französischen Grenze (vergleiche Ziffer 6).

b) Die Gendarmerie erhielt an der französischen Grenze am 6.11.1939 Anweisung, die Wege im Falle eines französischen Einmarsches *freizumachen* und alle zivilen Fuhrwerke von den Ein-

marschstrassen zu entfernen. Während im deutschen Grenzgebiet alle Wegweiser und Ortsschilder entfernt worden sind, blieben sie im französischen Grenzgebiet bestehen oder wurden wieder aufgerichtet. Die gleichen Beobachtungen wurden am 13. und 14. Januar 1940 gemacht. In den folgenden Wochen wurden entsprechende Massnahmen fortgesetzt.

c) Um den Antransport französischer und englischer Truppen zu erleichtern, wurde *Eisenbahnmaterial*, darunter insbesondere zahlreiche Lokomotiven, *an der französischen Grenze bereitgestellt*. Besonders zahlreiche Lokomotiven und Leerzüge wurden auf der Strecke Menin-Courtrai, in Vaux-les-Tournai, Bleton, Quiévrain und zwischen Charleroi und Maubeuge am 10.11., dann wieder am 25.11. und 2.12.1939 festgestellt. Ähnliche Tatsachen wurden erkannt am 23. und 24.1.1940, ferner Anfang April an der Grenze bei Mons-Maubeuge und bei Roubaix-Charleroi. Zu dem gleichen Zweck wurden Kraftfahrzeugkolonnen an der französischen Grenze gesammelt, u.a. in Quiévrain am 10.11.1939.

d) In der Nacht vom 13/14.1.1940 wurde von der Zentrale der belgischen Eisenbahnen in Brüssel ein Telegramm herausgegeben, durch das *belgisches Eisenbahnleermaterial* für die französisch-britischen Truppen *zur Verfügung gestellt* wurde. Das Telegramm hatte folgenden Wortlaut:

„Plus rien ne s'oppose à ce que le matériel des chemins de fer belges soit utilisé par les troupes franco-britanniques.“

e) Nach einer Meldung befand sich eine *französische motorisierte Kolonne* am 15.1.1940 auf dem französischen Teil der Strasse von Steenvoorde nach Poperinghe einmarschbereit in dem Abschnitt, wo diese Strasse die Grenze zwischen Frankreich und Belgien bildet. Der führende französische Offizier begab sich dann zwecks Feststellung, ob ein Vormarsch in belgisches Gebiet erfolgen sollte, etwa 200 m weit auf belgisches Gebiet, um mit dem dort anwesenden belgischen Offizier Rücksprache zu nehmen. Da sich herausstellte, dass entsprechende Befehle noch nicht gegeben waren, kehrte der französische Offizier wieder zu seiner Abteilung zurück und marschierte mit dieser ab. Eine Internierung des betreffenden Offiziers erfolgte nicht.

Am 15.1.1940 überschritt eine französische motorisierte Kolonne die *belgische Grenze* und marschierte einige Kilometer in das Land in der Richtung auf Poperinghe zu. Der örtliche belgische Befehlshaber hat diesem französischen Truppenteil ohne weiteres gestattet, wieder auf französischen Boden zurückzukehren.

f) Die Bürgermeister im Ardennengebiet erhielten am 10.12.1939 Anweisung, für die *Unterbringung französischer Truppen* Vorbereitungen zu treffen. Im Zusammenhang mit aus Frankreich vorliegenden Nachrichten ergibt sich, dass belgische Nachrichtentruppen im Dezember 1939 an der Errichtung einer für eine hohe französische Kommandobehörde bestimmten Befehlsstelle gearbeitet haben.

g) Im November und Dezember 1939 hielten sich *Vorkommandos für einen französischen Einmarsch* in der Gegend von Lutich und im Ardennengebiet mit Wissen der belgischen Offiziere auf. Sie traten zur äusseren Tarnung als französische Urlauber in Erscheinung und führten ihre Uniform im Koffer mit sich.

h) Die unter Einsatz sehr zahlreicher Bautrupps bei Lutich und am Albert-Kanal hergestellten *Stellungen und Befestigungen* sind offensichtlich vom Anfang an für den Einsatz englischer und französischer Kräfte berechnet, da ihr Umfang die Leistungsfähigkeit des belgischen Heeres bei weitem übersteigt.

Ebenso wurde im Dezember 1939 festgestellt, dass im Gebiet von Dinant und nordostwärts Mons die neuen Befestigungsarbeiten unter Leitung französischer Ingenieure ausgeführt wurden. Die Franzosen überschritten für diese Arbeiten täglich in französischen Kraftwagen die Grenze und wurden von Dinant im belgischen Militarkraftwagen zur Arbeitsstelle gebracht.

Bei Bauarbeiten im Bezirk Ervelde in Flandern für einen Umgehungsgraben und Stellungen für Flak, Artillerie und weittragende Geschütze wurden die Arbeiten durch englische Ingenieure geleitet.

Am 20.4. wurde aus Antwerpen gemeldet, dass der Dampfer „City of Simla“ (circa 11 000 t) mit Waffen, Munition und grossen Tanks für britische Truppen aus London eintraf und gelöscht wurde.

Aus allen diesen Feststellungen geht einwandfrei hervor, dass zwischen Belgien und den Westmächten nicht nur Generalstabsabmachungen bestehen, sondern dass Belgien seit Mitte Oktober die offene Unterstützung der Westmächte vorbereitet. Dem belgischen Heer fällt die Aufgabe zu, den zu erwartenden deutschen Gegenangriff gegen die zur Ruhr vorstossenden Engländer und Franzosen in der Nähe der Grenze so lange aufzuhalten, bis die englisch-französischen Kräfte herangekommen sind.

9) Hinsichtlich des Einsatzes der französisch-englischen Truppen auf belgischem Gebiet besteht in der belgischen Öffentlichkeit schon seit langem eine *geistige Übereinstimmung* mit den Westmächten; ihre Einstellung wird laufend mit behördlicher Billigung im Sinne der Westmächte weiter *beeinflusst und verstärkt*.

a) Am 26.2.1940 veröffentlichte der „Temps“ auf höheren Befehl einen Artikel, in dem ganz offen gesagt wird, dass die Verteidigung Belgiens besser gesichert wäre, wenn sich französisch-englische Streitkräfte an der Seite der belgischen Einheiten am Albert-Kanal, an der Maas und in den Ardennen befinden würden. Ein offizieller Protest belgischerseits gegen diesen Artikel oder ein Verbot der Zeitung ist daher auch nicht erfolgt. Lediglich die flämische Zeitung *Standaard* hat in scharfer Form gegen diese französische Forderung Stellung genommen.

b) Eine Meldung vom 15.2.1940 stellt fest, dass gerade in der letzten Zeit kleine belgische Tageszeitungen in längeren oder kürzeren Artikeln darauf hinwiesen, dass es zweifellos vom strategischen Gesichtspunkt unter Umständen besser sei, wenn Engländer und Franzosen schon jetzt an der Maas stehen würden.

c) In Paris sprach der belgische Abgeordnete Piérard über die „unlösbare Verbundenheit“ zwischen Belgien und Frankreich. Auch hier ist ein offizielles Abrücken von seiten der belgischen Regierung nicht erfolgt.

d) In der belgischen Zeitung „*Métropole*“ schreibt Augur nach einer Meldung vom 23.2.1940, dass England die „einseitige Neutralität Norwegens und anderer Staaten“ nicht dulden wolle. Es sei nur eine Frage der Zeit, dass diese Neutralität als hinfällig erklärt werde. Auch hier ist von einem Einschreiten der belgischen Behörden nichts bekannt.

e) Die französische Zeitung „*Journal*“ schreibt nach einer Meldung vom 9.1.1940 in einem aus *Brüssel* datierten Artikel, dass diejenigen in Frankreich sich täuschten, die glaubten, Belgien stehe nicht an ihrer Seite, usw.

10) Alle über den *französisch-englischen Aufmarsch* vorliegenden Nachrichten sowie die Ergebnisse der Luftaufklärung lassen einwandfrei erkennen, dass der linke Flügel zu einem Angriff durch *belgisches Gebiet* bereitgestellt ist.

An der belgischen Grenze stehen nahezu *sämtliche* motorisierten und inmechanisierten Infanterie-Divisionen, sowie die Panzer- und Kavallerie-Divisionen. In den Bahnhofen dieser Gegend und rückwärts davon ist zahlreiches Eisenbahnleermaterial bereitgestellt. Bei den französischen Divisionen befinden sich vor allem auch eine grössere Zahl nordafrikanischer Divisionen, die als ausgesprochene Angriffsdivisionen gelten.

Trotz dieses umfangreichen französisch-englischen für Belgien bedrohlichen Aufmarsches wurde die belgische Kräftegruppierung gleichzeitig einseitig gegen Deutschland gerichtet. Es fanden dann am 13.1 noch weitere Truppenverschiebungen nach Osten statt. Zwei bisher im Raum um Brüssel stehende Divisionen wurden an die Ost- bzw. Nordostfront, hauptsächlich zur Verstärkung des Albert-Kanal-Abschnittes, eine weitere bisher im Küstengebiet eingesetzte Division ebenfalls nach Osten abbefördert. Ferner wurden ab 12.1 die Grenzsicherungs- und Sperrmassnahmen an der belgisch-deutschen Grenze plötzlich so verschärft, dass eine fast vollkommene Abschlüssung der Grenze eintrat. *Dabei gab der Sender Bound Brook schon am 16.1. 16 Uhr bekannt, dass an der Westfront die englischen Truppen zum Einmarsch in Belgien bereitstanden.*

In den folgenden Wochen und Monaten wurden der verschärfte Aufmarsch gegenüber Deutschland und die völlige Öffnung der belgischen Südwestgrenze nicht rückgängig gemacht, sondern im Gegenteil noch weiter ausgebaut.

11) Auf dem *Gebiet der Luftwaffe* liegt ebenfalls eine *militärische Zusammenarbeit Belgiens mit den Westmächten* vor.

Sie ist bei ihrer einseitigen Durchführung ausschliesslich gegen Deutschland gerichtet und vollendet das Bild der Zusammenarbeit Belgiens mit den Westmächten zu Lande. Sie erstreckt sich auf Materiallieferungen, aktive Unterstützung im Flugzeugbau und wird weiter erhärtet durch die Anlage von Flugplätzen und Einsatzhäfen für England auf belgischem Hoheitsgebiet. Diese Flugplätze sind nur für einen Einsatz gegen Deutschland bestimmt. Durch diese Massnahmen und durch weitere Unterlagen werden einwandfrei die der Reichsregierung bekannten Vereinbarungen des belgischen Generalstabes mit denen der Westmächte bestätigt.

Die Neutralitätsverletzungen belgischen Gebietes durch Flugzeuge der Westmächte ohne genügende Abwehr-Massnahmen seitens Belgiens sind ein weiterer Beweis für diese einseitige Einstellung.

12) Auf dem Gebiete der *Seekriegsführung* unterstützt Belgien

die Westmächte dadurch, dass es eine bisher streng durchgeführte belgische Verordnung, nach der im Hafen von Antwerpen einlaufende Schiffe Sprengmunition über 300 kg entladen müssen, zu Gunsten der bewaffneten Handelsschiffe der Westmächte nicht mehr durchführt.

13) Es ist einwandfrei nachzuweisen, dass Belgien zur Vorbereitung einer Teilnahme am Krieg gegen Deutschland auch eine weitgehende *Begünstigung der Niederlande* vorgesehen hat.

Die niederländischen Truppen und Polizeikräfte im Maastrichter Zipfel hatten am 11.11.1939 den Befehl, nach Erfüllung ihrer Gefechtsaufträge über belgisches Gebiet und unter Benützung belgischer Eisenbahnen nach den südlichen Niederlanden auszuweichen.

14) Besonders schwerwiegend sind jedoch Meldungen aus letzter Zeit, die einwandfrei nachweisen, dass England nicht nur einen Einmarsch in Belgien vorbereitet, sondern dass sich bereits Engländer in Belgien befinden und zur Besetzung wichtiger Punkte wie Flugplätze — wenn natürlich auch getarnt — geschritten sind.

Schon im April befand sich englisches Militär getarnt in Belgien. Eine zuverlässige Quelle meldet: „..... England hat schon alles vorbereitet und Massnahmen getroffen. Man kann sagen, dass die Engländer schon in Belgien sind und dass im geeigneten Augenblick England die Maske abnehmen wird.“

Eine andere ebenso zuverlässige Quelle bestätigte diese Meldung durch die Mitteilung, dass sich am 15.4. in St. Niklas bei Lüttich 18 britische Flugzeuge befanden, bei denen es sich angeblich um „Sportflieger“ gehandelt habe. Diese sogenannten „Sportflieger“ seien englische Offiziere, die als Tarnung in der belgischen Armee als Instrukteure dienen.

Der Berichterstatte hat ferner in Knocke-Zoute an der See an der belgisch-holländischen Grenze auf dem Flugplatz 14 englische Maschinen beobachtet, die wieder als angebliche „Sportflugzeuge“ bezeichnet worden sind.

Auf die Tatsache, dass es sich auch hierbei um *Tarnmassnahmen* handelt, braucht nicht besonders hingewiesen zu werden.

Zu diesen Berichten sind in den letzten Tagen weitere aus völlig sicheren Quellen stammende Meldungen hinzugekommen, die darin übereinstimmen, dass seit den letzten Apriltagen bei einer ganzen Reihe belgischer Kommandostellen englisch-französische Vorkommandos eingetroffen sind. Diese Meldungen beweisen, dass das Einrücken der englisch-französischen Truppen in Belgien binnen Kürze bevorsteht.

So wird z.B. von der belgisch-französischen Grenze am 30. April folgende auf die Mitteilungen eines belgischen Beamten zurückgehende Meldung erstattet: „Dieser Tage sind in Gruppen von jeweils mehreren Personenkraftwagen, die belgische Nummern führten, aber zweifellos zum französischen Heere gehörten, französische Offiziere mit Begleitpersonal nach Belgien gekommen. Die Gruppen haben die Grenze fast alle in den frühen Morgenstunden passiert, so dass ihre Einreise nur von den Grenzbeamten und Grenzposten gesehen werden konnte.“

Von einem Gewährsmann wird am 1. Mai d.J. aus Antwerpen folgendes bekannt:

„In zwei Hotels in Antwerpen stiegen gestern Gruppen von Engländern ab, aus deren Verhalten ohne weiteres zu entnehmen ist, dass es sich bei ihnen um englische Offiziere handeln muss. Dies wurde auch dadurch bewiesen, dass alsbald nach dem Eintreffen der einen Gruppe zwei belgische Offiziere in dem Hotel vorsprachen, um mit den Engländern geraume Zeit zu konferieren.“

Nach einer Meldung aus Belgien vom 1. Mai d.J. sind in Namur seit einigen Tagen Franzosen anzutreffen, die augenscheinlich mit den belgischen Kommandostellen zu tun haben. Dies wird auch durch die Aussage eines belgischen Soldaten bestätigt, der gehört hat, dass es sich bei den Franzosen um vorausbeförderte Teile des Stabes einer Division handle, die an der französischen Grenze den Befehl zum Einmarsch nach Belgien in kürzester Frist erwarte.

Aus Brüssel trifft am 3. Mai folgende Meldung ein: „Nach Information aus sicherer, streng geheimer Quelle sind englische und französische Verbindungsstäbe im Laufe der letzten Tage bei verschiedenen höheren belgischen Kommandostellen eingetroffen. Nähere Meldungen darüber liegen bereits aus Gent, Antwerpen, Aerschot und Lüttich vor. Wie ich weiter erfahre, steht das Einrücken der Armeen der Westmächte in Belgien noch im Laufe des Mai bevor; es ist möglich, dass der Termin hierfür angesichts der allgemeinen Lage noch eine Vorverlegung erfährt.“

Nach der Aussage einer soeben aus Belgien zurückgekehrten Persönlichkeit herrscht seit einigen Tagen in belgischen Armeekreisen eine weit zuversichtlichere Stimmung. Ein ihm seit Jahren bekannter Geschäftsfreund, der ihm hiervon erzählte, gab dabei der Vermu-

tung Ausdruck dass dem wohl bestimmte Anzeichen dafür zu Grunde liegen müssten, dass Belgien nicht mehr Gefahr laufe, das Schicksal Polens oder Norwegens zu erleiden.

B. Niederlande.

Die häufige Betonung der Neutralitäts- und Selbständigkeitspolitik durch höchste Stellen in den Niederlanden liess erwarten, dass die Niederlande diese „Selbständigkeitspolitik“ nach *allen Seiten* hin wahren und jede Verletzung der Neutralität, von welcher Seite sie auch kommen würde, entsprechend abwehren würden.

1) Der *Aufmarsch des holländischen Heeres* bei Kriegsbeginn Anfang September 1939 trug auch der Tatsache Rechnung, dass für die Neutralität des Landes die Hauptgefahr in einer englischen Landung lag. So standen Ende September im westlichen Teile Hollands, also mit Front

im wesentlichen gegen England	5 Divisionen
an der Grebbe-Linie	2 „
an der Ostgrenze ausser Grenzschutztruppen (dabei die leichte Division)	2 „

In der zweiten Oktoberhälfte wurde jedoch wie beim belgischen Heer eine Verlagerung des Schwerpunktes innerhalb der Festung Holland von der Küste zur Grebbe-Linie festgestellt.

Am 25.10. standen bereits an der Grebbe-Linie etwa	3 Divisionen
in der Festung Holland nur noch etwa	2—3 „

Die Lage südlich der Maas blieb bei 5. und leichter Division im wesentlichen unverändert, während die 6. Division — bisher mit Schwerpunkt an der Küste eingesetzt — sich ebenfalls nach Osten verschoben hatte.

Mitte November war schon die Masse von 6 Divisionen an der Grebbe-Linie und ihrer südlichen Fortsetzung bis zur Maas anzunehmen. In der Festung Holland standen wahrscheinlich nur noch Teile der 1. und 2. Infanterie-Division, 12. Infanterie-Regimenter 3. Welle und die Ersatz- (Depot-) Einheiten.

Anfang Dezember standen mit <i>Front nach Osten</i> an der Grebbe-Linie und südlich (mit vorgeschobenen Kräften an der IJssel-Linie) etwa	6 Divisionen
südlich anschliessend an der Maas, Peelheide und Zuid-Willems-Kanal etwa	2 „
und die Masse der leichten Division; Maastricht—Zipfel etwa	1 verstärktes Regiment
in der <i>Festung Holland</i> nur Teile von	2 Divisionen

mit *Front nach Westen* an der Küste Marine-Infanterie, Teile 1 Division, einige Regimenter 2. Welle, rund 12 Regimenter 3. Welle und Depot-Bataillone.

Anfang Januar 1940 wurde in der Peelheide, also ebenfalls mit Front nach Osten eine neu gebildete Division, die „Peel-Division“ gemeldet.

Auch zwei weitere neu gebildete Divisionen oder Brigaden wurden in der südlichen Verlängerung der Grebbe-Linie mit Front nach Osten eingesetzt.

Der *einseitig mit Front nach Osten*, also gegen Deutschland, *gerichtete Aufmarsch* des holländischen Heeres ist seitdem nicht wesentlich geändert worden. Die Ausbauten und Sperrmassnahmen gegen Deutschland wurden laufend weiter verstärkt, während ein Ausbau von Sperrmassnahmen an der Küste oder der holländischen Südgrenze nicht oder nur zur Täuschung erfolgt ist.

In der Nacht vom 7/8.11. wurde wie in Belgien auch in den Niederlanden Urlaubssperre und Urlauberrückberufung angeordnet. Am 11.1. und in den folgenden Tagen wurde wieder in gleicher Weise auch in Holland Urlaubssperre befohlen, sowie Sperr- und Sicherungsmassnahmen an der holländisch-deutschen Grenze getroffen. Die Gleichzeitigkeit dieser Anordnung beweist die *enge Zusammenarbeit beider Generalstäbe*.

Diese Zusammenarbeit der Generalstäbe wird weiter bestätigt durch die Tatsache, dass am 15.2. holländische Generalstabsoffiziere in Zivil nach Brüssel gereist sind. Sie haben dort im Palace-Hotel gewohnt. Am 16.2. abends war ein grosses Essen mit belgischen Offizieren im „Savoy“ und am 17.2. fanden die Besprechungen auf dem Kriegsministerium statt.

Die schon im Teil A Belgien, Ziffer 9 erwähnte beabsichtigte Abbeförderung niederländischer Truppen über belgisches Hoheitsgebiet ist ein weiterer Beweis für das Bestehen von genauen Absprachen beider Generalstäbe.

Am 12.1. fanden in Breda *Besprechungen* zwischen *niederlän-*

dischen, belgischen, englischen und französischen Generalstabsoffizieren statt. Eine weitere Nachricht vom 9.2.1940 aus zuverlässiger Quelle besagt, dass trotz Verabschiedung hochgestellter Militärs die noch höher gestellten niederländischen Persönlichkeiten zu einem vorbereiteten, jähren Hereinlassen einer Entente-Armee fest entschlossen bleiben.

Am 13.4. sind im Hotel „Stadt Weimar“ in Rotterdam höhere englische Offiziere abgestiegen — darunter ein Generalmajor — zwecks Besprechungen mit den holländischen Behörden.

Die *Zusammenarbeit zwischen dem holländischen und englischen Nachrichtendienst* wird eindeutig belegt durch die Meldung eines sehr zuverlässigen Beobachters vom 12.3.1940., dass die holländische Grenzpolizei über die Angaben, die dieser einige Zeit vorher in England über sein Reiseziel und seine persönliche Verbindung gemacht hatte, genauestens unterrichtet war. Das Oberkommando der Wehrmacht verfügt aber noch über weitere Unterlagen, die eine Zusammenarbeit des niederländischen mit dem englischen militärischen Nachrichtendienst schlagend beweisen.

2) Auf dem *Gebiet des See- und Luftkrieges* liegen entsprechende Meldungen über eine Unzahl von Neutralitätsverletzungen und anderen neutralitätswidrigen Handlungen vor, die einseitig gegen Deutschland gerichtet sind und damit eine offene Stellungnahme gegen Deutschland zeigen.

Als besonders einseitige Unterstützung der Feindmächte bei ihrer Blockade gegen Deutschland und damit als feindliche Handlung gegen Deutschland ist folgendes hervorzuheben:

Während Anfang November festgestellt wurde, dass eine grosse Anzahl holländischer Motorschiffe in englischer Charter aber unter holländischer Flagge zwischen Dänemark und England fährt, haben sich Mitte Dezember holländische Lotsen — angeblich auf Befehl ihrer Regierung — geweigert, deutsche Dampfer von Emden nach holländischen Häfen zu bringen.

3) In der *Luftkriegführung* liegen ebenfalls die Beweise für eine einseitige Stellungnahme Hollands zu Gunsten der Feindmächte vor. Verschiedene Quellen melden *Absprachen zwischen dem englischen und dem holländischen Generalstab* über Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Luftwaffe. So haben schon im Juni 1939 englische Offiziere und englisches Fluggesellschaftspersonal niederländische Flugplätze und Luftabwehrmassnahmen überprüft, sowie den Flugmeldedienst vorbereitet.

Die Flugplätze und die Bodenorganisation der niederländischen Luftwaffe sind deshalb auch erheblich grösser als es für den eigenen Bedarf notwendig ist.

Ende September 1939 wurde bestätigt, dass die verschiedenen niederländischen Flakformationen aus England mit Geräten beliefert wurden. So kam es, dass z.B. schon am 30.9. auf dem niederländischen Flugplatz Schiphol 6 englische Militärflugzeuge zum Tanken gelandet sind.

Nach einer Meldung vom 2.2.1940 liefert die Flugzeugfabrik Koolhoven, Rotterdam, Flugzeuge nach Frankreich. Die Flugzeugteile werden in Poissy westlich Paris von französischen Arbeitern unter Anleitung holländischen Personals von Koolhoven montiert.

Am 8.3.1940 wird von einem Angehörigen der holländischen Flakartillerie gemeldet, dass mit Flak auf befreundete Flugzeuge (gemeint Westmächte) nicht geschossen wird, um diese zu treffen, sondern nur um sie aufmerksam zu machen.

Als besonders schwerwiegend müssen aber die *zahlreichen* Neutralitätsverletzungen durch Überfliegen niederländischen Hoheitsgebiets durch englische Flugzeuge angesehen werden, bei denen keine genügende oder überhaupt keine Abwehr stattgefunden hat. Sie werden ergänzt durch mehrere andere neutralitätswidrige Handlungen und durch Beobachtungen von Leuchtsignalen, die auf niederländischen Boden für britische Flugzeuge gegeben worden sind.

4) Auf dem *Gebiete der Wirtschaft* nimmt Holland auf den Druck Englands hin ebenso eine völlig feindselige Haltung gegen Deutschland ein.

5) *Zusammenfassend* ist festzustellen, dass die Niederlande entgegen ihren Betonungen des Neutralitätswillens in ihren *Handlungen* sowohl auf dem Gebiete der Land- wie der See- und Luftkriegführung einseitige und damit feindselige Massnahmen gegen Deutschland ergriffen haben.

6) Infolge der Entwicklung der militärischen Lage in den letzten Wochen ist die Möglichkeit englischer Landung in Holland besonders bedrohlich geworden.

Bereits am 18.4. meldet der deutsche Marineattaché in Den Haag, dass in der Nacht vom 14. auf den 15. und vom 15. auf den 16.4. von See aus Bewegungen englischer Schiffe auf die holländische Küste zu gemeldet wurden. U.a. wurde ein grosses englisches Kriegsschiff auf

der Fahrt entlang der Küste von Hoek van Holland nach Den Helder gesichtet. In der Nacht vom 13. auf den 14. April sind aber schon britische Torpedojäger in holländische Hoheitsgewässer eingefahren.

In den letzten Tagen gehen laufend Meldungen ein über Transportbewegung von den französisch-englischen Kanalhafen nach Nordosten. Da der norwegische Kriegsschauplatz infolge der Räumungsmassnahmen der Westmächte für eine solche Verschiffung nicht mehr in Frage kommt, ist die Möglichkeit der Landung dieser bereits eingeschifften, aber auch der aus Norwegen zurückkehrenden Truppe auf holländisches oder belgisches Hoheitsgebiet nun in bedrohlichster Nähe gerückt. Dafür spricht auch die soeben verfügte Sperrung der Handelsschiffahrt im englischen Kanal.

Schliesslich ist am 3. Mai d.J. auf sicherem Wege folgende Meldung aus Utrecht eingegangen: „Seit dem 29. März sind eine grössere Zahl Zivilisten in Utrecht zu beobachten, bei denen es sich um englische und französische oder belgische Offiziere handelt. Man sieht sie jedenfalls ständig in Begleitung niederländischer Offiziere. Eine Gruppe dieser Herren hat gestern Utrecht in mehreren Kraftwagen in der Fahrtrichtung nach Osten verlassen. Auch diesmal befanden sich niederländische Offiziere in ihrer Begleitung.“ Es ist offenkundig, dass es sich bei den in dieser Meldung erwähnten „Zivilisten“ um englisch-französische Verbindungs-offiziere zum niederländischen Oberkommando handelt.

C. Zusammenfassung.

In den letzten Wochen ist es immer mehr zur Gewissheit geworden, dass französisch-englische Massnahmen, wie Massierung der motorisierten und Panzerdivisionen an der belgischen Grenze, Verstärkung auf dem linken Flügel durch nordafrikanische Angriffsdivisionen, Laadung kanadischer Einheiten auf französischem Boden u.a., einen in nächster Zeit bevorstehenden Angriff der Westmächte über belgisch-holländisches Gebiet auf Deutschland vorbereiten.

Trotz dieser für Belgien bedrohlichen Tatsachen sind belgischerseits gegen Frankreich keinerlei Massnahmen ausgelöst worden. Der Aufmarsch blieb einseitig gegen Deutschland gerichtet, obwohl angebliche „alarmierende“ Nachrichten Monate hindurch keinerlei Bestätigung fanden. An der belgisch-französischen Grenze wurden die Strassensperren im ganzen Gebiet bis zum Meer beseitigt, während gleichzeitig gegen Deutschland erhebliche Verstärkungen und Verscharfungen an der Grenze vorgenommen wurden.

Die belgisch-französische Grenze steht damit einem überfallartigen Einmarsch der Westmächte jederzeit offen.

Ausschlaggebend ist dazu die *innere Einstellung* besonders Belgiens, die nicht als neutral, sondern als einseitig gegen Deutschland zu bezeichnen ist. Erst so erklärt sich die Begründung, die belgischerseits dem einseitigen Aufmarsch gegen Deutschland und der Auf-

hebung der Sicherungsmassnahmen gegen Frankreich trotz des für Belgien bedrohlichen Aufmarsches des französisch-englischen Stossflugels an der belgischen Grenze gegeben wird. Diese Begründung gelte dahin, dass Belgien sich nur von einem deutschen Aufmarsch bedroht fühle. Der französisch-englische Einmarsch und seine unleugbare Begünstigung durch Belgien haben immer ein deutsches Eindringen zur Voraussetzung. Hierin liegt die Unaufrichtigkeit, die den Zweck verfolgt, die von Belgien begünstigten Angriffsabsichten Englands und Frankreichs zu verschleiern. Das plötzliche Umgruppieren der belgischen Kräfte an die Ostfront mit dem 2.10.1939, *obwohl keine Bedrohung durch deutsche Massnahmen bestand*, hat einwandfrei die feindliche Haltung der belgischen Regierung bewiesen. Ein solches Entblößen einer Grenze kann nur mit Vereinbarung der an den Grenzen stehenden Mächte, also der Westmächte, durchgeführt worden sein. Dementsprechend haben die weiteren von Belgien ergriffenen Massnahmen bestätigt, dass die schnell beweglichen französisch-englischen Truppen mit belgischer Unterstützung beschleunigt auf belgischem Hoheitsgebiet, und zwar an der Nordost- und Ostgrenze, gegen Deutschland eingesetzt werden sollen. Die letzten eingegangenen Nachrichten erbringen den Beweis, dass nunmehr in kürzester Frist mit dem Beginn der englisch-französischen Offensive über Belgien und Holland gerechnet werden muss. So besagen die letzten Meldungen aus Brüssel, dass die Engländer sich in Belgien und Holland „nicht wieder von den Deutschen zuvorkommen lassen wurden“. Darüber hinaus steht fest, dass die unmittelbare militärische Vorbereitung des Angriffs durch Entsendung englisch-französischer Vorkommandos auf belgisches Gebiet bereits in vollem Gange ist.

Ausserdem zeigt die Fortrichtung des niederländischen Aufmarsches und die Gleichzeitigkeit von *niederländischen* Sperrmassnahmen gegen Deutschland die enge Zusammenarbeit zwischen dem belgischen und holländischen Generalstabe, die auch aus anderen Quellen bestätigt worden ist.

Die Lage an der deutschen Westgrenze hat mit Beginn des Frühjahrs und der damit verbundener Verbesserung der Gelände- und Witterungsverhältnisse einen bedrohlichen Charakter angenommen. Die Westmächte wollen daher jetzt von der angeblichen Voraussetzung eines von ihnen in Wirklichkeit dringend erhoffter: deutschen Einmarsches absehen und ihrerseits in nächster Zeit über belgisches und holländisches Gebiet gegen Deutschland vorgehen.

Die Unterlagen und Belege für die in diesem Bericht angeführten Tatsachen liegen dem Oberkommando der Wehrmacht vor.

Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht,

(gez.) KEITEL.

BIJLAGE 12

Antwoord van de Nederlandse gezant te Berlijn jhr. mr. H. M. van Haersma de With aan de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken,
von Ribbentrop, na de inval van het Duitse leger in Nederland op 10 Mei 1940

(Overgelegd door mr. J. G. de Beus tijdens zijn verhoor voor de Enquêtecommissie dd. 15 September 1948)

LEGATION
DES
PAYS-BAS

AFSCHRIFT

An das Auswärtige Amt
Berlin.

VERBALNOTE.

I. Wie aus bei der Königlich-Niederländischen Gesandtschaft eingetroffenen Informationen hervorgeht, hat die deutsche Wehrmacht ohne jede vorherige Warnung die Niederlande überfallen und hat der niederländische Minister der Auswärtigen Angelegenheiten dem deutschen Gesandten im Haag erklärt, dass sich die Niederlande demzufolge im Kriegszustand mit Deutschland befinden. Gegen die oben genannte Agressionstat legt der Königlich Niederländische Gesandte hierdurch einen ebenso energischen Protest ein wie es seine Regierung tat, und bittet um sofortige Erteilung der Passe für sich selbst, die nicht-deutschen Mitglieder seiner Familie und seines Haushalts, die Gesandtschaftsmitglieder mit deren Familien- und Haushaltsmitgliedern, sowie für das Gesandtschafts-personal mit seinen Angehörigen.

II. Die Agression Deutschlands gegen die Niederlande entbehrt jeder, auch der geringsten Rechtfertigung. Die Niederlande haben ihre Neutralität, die der Deutsche Reichskanzler in mehreren Erklärungen, zuletzt am 26 August 1939, feierlich versprach nicht zu verletzen, in gewissenhaftester Weise aufrechterhalten; sie haben sich völlig jeglicher militärischen Besprechung mit irgendwelchem anderen Staat enthalten, sie haben also nichts getan, woran ein unparteiischer und ehrlicher Beurteiler Anstoss nehmen könnte, in dem festen Entschluss, ihre Neutralität nach welcher Seite es auch immer sei, zu verteidigen. Die Niederlande waren stets bestrebt, für den Frieden zu wirken, was sich auch aus dem Vermittlungsangebot ergibt, welches Ihre Majestät die Königin in Gemeinschaft mit Seiner Majestät dem König der Belgier im November 1939 gemacht haben.

Deutschland hat unter Vergewaltigung der elementarsten Prinzipien des Rechts und der Moral die Jahrhunderte alten Bande des Friedens und der Freundschaft mit dem niederländischen Volk zerrissen.

Die deutsche Agression wird nicht verfehlen, das Weltgewissen tief zu erschüttern. Das Deutsche Reich wird der Geschichte gegenüber die ausschliessliche Verantwortung zu tragen haben.

Berlin, den 10 Mai 1940.

BIJLAGE 13

Tekst van de rede door von Ribbentrop op de buitengewone persconferentie op 10 Mei 1940 te Berlijn gehouden

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Protokoll über die Sonderkonferenz mit den ausländischen Pressevertretern am 10. Mai 1940

Vorsitz: Reichsauszenminister von Ribbentrop

1.) Meine Herren und Damen!

Ich habe Sie hierher gebeten, um Ihnen eine Erklärung zur Lage abzugeben. Meine Herren, England und Frankreich haben nunmehr endgültig die Maske fallen lassen. Nachdem der Einbruch in Skandinavien mislungen war, kam der Alarm im Mittelmeer. Dieses grosze Tauschungsmanöver sollte das wahre Ziel Englands verschleiern: den Vorstosz auf das Ruhrgebiet, auf das deutsche Industriegebiet, über Belgien und Holland. Dieser Angriff war, wie der Reichsregierung bekannt ist, seit langem mit Wissen Belgiens und Hollands im geheimen vorbereitet worden. Die Nachrichten der letzten Tage über englische Truppeneinladungen nach holländischen und belgischen Häfen sprechen eine deutliche Sprache. Der Reichsregierung ist nunmehr am gestrigen Tage bekannt geworden, dasz England der belgischen und niederländischen Regierung Mitteilung von der unmittelbar bevorstehenden Landung englischer Truppen auf belgischem und holländischem Gebiet gemacht hat. Diese Mitteilung deckt sich mit den in den Händen der Reichsregierung befindlichen unwiderleglichen Beweisen über den Aufmarsch der englischen und französischen Armee und über den unmittelbar bevorstehenden Angriff auf das Ruhrgebiet über belgisches und holländisches Gebiet. Der Führer ist nicht gewillt, das Ruhrgebiet, dieses wichtige deutsche Wirtschaftszentrum, einer neuen englisch-französischen Agression auszusetzen. Er hat sich daher entschlossen, die Neutralität Belgiens und Hollands gegen die englisch-französischen Aggressoren nunmehr unter seinen Schutz zu nehmen. Mag es sich um einen neuen Akt verbrecherischer Willkur Englands und Frankreichs handeln, die Deutschland diesen Krieg aufgezwungen haben, oder mag es sich bei diesem neuen englischen Angriffsakt um einen Akt der Verzweiflung handeln, durch den die jetzigen Machthaber in England und Frankreich die durch ihre bisherigen Misserfolge bedrohte Existenz ihrer Kabinette zu retten suchen — dies ist für die deutsche Regierung gleichgültig. Die deutsche Armee wird nunmehr mit England und Frankreich in der einzigen Sprache sprechen, die deren heutige Machthaber zu verstehen scheinen und mit diesen Machthabern endgültig abrechnen.

Ich habe die Ehre, Ihnen nunmehr das Memorandum zu verlegen, das heute vormittag der belgischen und niederländischen Regierung übermittelt wurde.

2.) Das Memorandum an die belgische und niederländische Regierung wird verlegen.

3.) Das Memorandum an die luxemburgische Regierung wird verlegen.

Berlin, den 10. Mai 1940

(gez.) Dr. PLATZER.

Uittreksel uit liet vonnis dd. 11 April 1919 van het United States Military Tribunal IV te Neurenberg in de zaak tegen Ernst von Weizsacker c.s.

The United States of America
against

Ernst von Weizsacker, Gustav Adolf Steengracht von Moyland, Wilhelm Keppler, Ernst Wilhelm Bohle, Ernst Woermann, Karl Ritter, Otto von Erdmannsdorff, Edmund Veesenmayer, Hans Heinrich Lammers, Wilhelm Stuckart, Richard Walther Darré, Otto Meissner, Otto Dietrich, Gottlob Berger, Walter Schellenberg, Lutz Schwerin von Krosigk, Emil Puhl, Karl Rasche, Paul Koerner, Paul Pleiger and Hans Kehrl

Defendants

Case No. 11
Judgment

On 15 November, 1947, an Indictment against the abovenamed defendants was filed with the Secretary General of the U.S. Military Tribunals at Nurnberg.

Enz.

Count one

Crimes against peace

The defendants Weizsäcker, Keppler, Bohle, Woermann, Ritter, Erdmannsdorff, Veesenmayer, Lammers, Stuckart, Darré, Meissner, Dietrich, Berger, Schellenberg, Schwerin-Krosigk, Koerner and Pleiger are charged with having participated in the initiation and invasion of other countries and wars of aggression, including but not limited to planning, preparation, initiation and waging of wars of aggression and wars in violation of international treaties, agreements and assurances. The invasions and wars referred to and the dates of their initiations are alleged to have been as follows:

Austria	12 March 1938
Czechoslovakia	1 October 1938 and 15 March 1939
Poland	1 September 1939
United Kingdom and France	3 September 1939
Denmark and Norway	9 April 1940
Belgium, Netherlands and Luxembourg	10 May 1940
Yugoslavia and Greece	6 April 1941
Union of Soviet Socialist Republics	22 June 1941
United States of America	11 December 1941

The prosecution dismissed this count as to the defendants Bohle, Erdmannsdorff and Meissner.

Enz.

Belgium: On 13 January 1937, Hitler stated that Germany had, "and here I repeat, solemnly" given assurances time and again that, for instance, between Germany and France there cannot be any humanly conceivable points of controversy; that the German government had given the assurance to Belgium and Holland that it was prepared to recognize and guarantee the inviolability of those territories. This was reiterated on 26 August 1939, and was again renewed on 6 October of that year. At that very time, by Hitler's order, the chiefs of the German army were engaged in planning and preparing the invasions of these countries.

Enz.

Belgium and the Netherlands: That both of these nations were pathetically eager to avoid being drawn into the holocaust is established beyond doubt. That they had every reason to be distrustful of Germany's word is equally clear. The testimony offered by the defense discloses that when the Third Reich assured the Low Countries that it intended to and would observe its treaty obligations, and had no hostile intentions, the intention to invade had already been determined upon and was only awaiting a favorable moment.

An attempt has been made to assert that the invasion of Belgium was justified because of conversations between the French and Belgium Military Staffs. The Belgian government had been apprehensive for many months that Germany would use its territory as a means to attack the French flank. German preparations to invade Belgium had been matured long since, and were hardly a secret. Belgium

was properly concerned regarding her defense and possible aid if she were invaded, and her conversations with the French and English were addressed to this alone. Hitler's attack was without justification or excuse, and constituted a crime against peace. As to Holland, there is even less ground for justification and excuse.

Enz.

Weizsacker

The defendant Ernst von Weizsacker entered the Foreign Office in 1920 and after serving in various capacities there and abroad was appointed Ministerial Director of the Political Division in 1937, and State Secretary in April 1938, serving in that capacity until the spring of 1943, when he was appointed German Ambassador to the Vatican.

As State Secretary he was second only to the Foreign Minister, Ribbentrop. All divisions of the Foreign Office were subordinate to him. His relations to Ribbentrop were never close, and gradually deteriorated. Through him and his office all the activities of the Foreign Office were channeled, and all divisions were found to report to him, and in theory and generally in practice received instructions from him. As his relations with Ribbentrop cooled, occasions arose when the latter gave direct instructions to ministers and ambassadors abroad, and in some instances to divisions of the Foreign Office, without first consulting or informing him, but generally that was not the case. Enz.

The Low Countries. The plans for the aggressive invasions and wars against Holland, Belgium and Luxembourg were prepared shortly after the beginning of the Polish war. Weizsacker admits that he knew them as early as 12 October 1939, and verified that it was only a question of when they would be put in motion. For various reasons these invasions were postponed from time to time, but finally erupted on 10 May 1940.

The question for determination is not whether Weizsacker had prior knowledge, but what, if anything, he did, either to implement, or, on the other hand, to prevent and frustrate these invasions. We shall in particular deal with these in the reverse order.

It was obvious to the defendant that these invasions, if carried out, had but one purpose, namely, a flanking movement against France, thus avoiding the hazards of a direct attack against the Maginot Line. On 12 October, that is, immediately after he became aware of the plans, he furnished Ribbentrop with a memorandum and followed it up by a discussion of 26 October. We quote from these memoranda because they are significant:

"Without waiting to anticipate the proper military judgment, the following is an accomplished fact in my opinion:

1. The submarine and surface commercial war, in consideration of the present number of warships, is not able to interfere with the British supplies from overseas to such an extent as to compel Great Britain to assume a conciliatory attitude, even if enemy and neutral ships are sunk without warning.

The German submarine building program will be able to meet the requirements only after a considerable time.

2. The war in the air against British supplies from overseas can likewise not be conducted effectively this winter.

3. Even a combination of points 1 and 2, meaning the intensified war on the sea and in the air against the British sea lanes would be inadequate today. Any such waging of the war must be undertaken with sufficient means and with lightning speed unless it peters out.

4. In consideration of the structure of Great Britain, airraids on the vital targets on land would not give much hope for dealing a deadly blow to Great Britain.

Apart from the military reasons there are also political viewpoints which forbid the starting of the unlimited war by submarines and in the air in the near future. This manner of warfare would force the neutral seafaring states into the arms of Great Britain. The USA would presumably soon disrupt their relations with us. Psychological and material reserves similar to those of 1917-18 would be unavoidable as a consequence of the unrestricted submarine war. For this reason we would make new enemies without being in the possession of arms which would force Great Britain to her knees.

Ad b) For splitting off France from Great Britain by force and to induce her to conclude a separate peace, an offensive against

France on land would be necessary. According to my information, the success of a frontal offensive along the border between Germany and France would come too costly. An offensive through Belgium would perhaps result in bringing this country into our hands, but would not open the road for an entry into France. We would only have a new, just as long and only much weaker defense-line than we have today. The extension of the war theatre would benefit only France and not us. Both methods — the frontal and the flanking attack — will not lead to the military target and would only awaken the fighting spirit of the French citizen and soldier which is still dormant today. Whether the possession of Belgium would actually be indispensable and decisive in the war in the air against Great Britain, must be left open.

From political viewpoints, the entry in Belgium would earn us only all the disadvantages with which we are sufficiently acquainted from the year of 1914.

Obviously, our strength lies in the defense. It is nearly impregnable. It gives us the wanted military security. It saves our material. It helps us to keep the neutral groups intact.....

..... If the enemy does not commit the grave error of violating the neutrality in a serious manner, then we can hope that the constant inactivity of a defense on both sides will slowly weaken the will to fight in France until it dies. And that would open the road to peace. The decision on whether we better remain on the defensive in the West or start an offensive after the conclusion of the Poland campaign is a matter of politics to a large extent.

An offensive would be imperative if it is expedient to bring the war to a speedy end. But there is no promise for such a success. The risk and the political effects would not be in harmony with each other. It goes without saying that the defensive is also a test of our nerves as well. Nevertheless, with Poland we have a pawn in our hands, while the enemy still has to procure such a pawn.

The offensive would be the beginning of the struggle for live or death. And the third parties would have the last laugh. The defensive still leaves us the possibility of a negotiated peace. Pending developments, I believe that defensive should be maintained.

Having received information that a general offensive with an invasion of Luxembourg, Belgium and Holland was being prepared in the beginning or in the middle of November I submitted a brief memorandum to Herr von Ribbentrop on 12 October 1939, in which I discussed the military plans for the six winter months from the political viewpoints and in particular advised against the invasion of the three neutral countries.

On 12 October we had a conference on this matter during which Herr von Ribbentrop briefly mentioned the reasons pro and con, but spoke dispassionately, saying that fate must not be provoked or something to that effect. He also was of the opinion that the Chamberlain speech of 12 October offered a suitable starting point for further peace talks, until the Führer, in the evening, gave vent to an opposite opinion.

Since I had no discussions any more in the meantime, but received information about the plan of the offensive which became more and more definite, today in Dahlem, in the house of the Minister, I again led the conversation to this topic and emphasized my previous statements. But I soon found out that Herr von Ribbentrop was not inclined to go deeper into this matter. He said that my memorandum was a concept which was similar to the terminology of the Anglo-French propaganda, which, if considered closely, did not want us to strike before the spring of 1940 when the full war production of Great Britain would become effective on the Continent. The reproach of being a defeatist sounded again as in the fall of 1939.

Herr von Ribbentrop talked about his responsibility which I had better leave to him. „We will not discuss this matter any more”.

I countered with the remark that I was sorry to hear this because I was in the possession of arguments which were important in my opinion but could not be discussed in such haste, of course.

Herr von Ribbentrop concluded our conversation with a gesture which unmistakably expressed his desire not to be bothered any longer with this matter.”

Op 9 January 1940 Weizsäcker addressed another memorandum to Ribbentrop regarding Mussolini's letter to Hitler, in which he says:

„The Duce does not believe in a victory in the West. Any attempt to force such a decision, in his opinion, will lead to Europe going Bolshevik. He therefore wants Germany not to look for military decisions in the West, but to mature her military aims.....

It goes without saying that the Duce's advice is motivated by Italian egotism, but nevertheless, it is the advice of a friend. If it is rejected the Duce will certainly have freedom of action, and wants to have it. His futile warning will serve him then as an excuse with

the Western Powers. The Duce will clearly indicate a parting of the roads. It must be taken seriously”.

In March 1940 he had the discussion with Sumner Welles to which we have already referred.

These documents do not evidence a desire to forward plans of aggressive war, but rather both a desire and a purpose to avert it. Such were his pacific professions, and we now turn to what is claimed to be his affirmative participation in these crimes against peace.

On 8 November 1939 Weizsäcker and Attolico conferred, and Weizsäcker reported thus (after referring to the offer of the Queen of Holland and the King of Belgium):

„During the further course of the conversation I told the Italian that present protests were being made to us by Belgium because of repeated transit flights over Belgian territory; from all these complaints only a single one seemed in my opinion to be justified. On the other hand, however, I continued *as instructed*, we should complain about the repeated violation of Belgian sovereign territory by the Allied air activity. Belgium and Holland would have to consider preserving their neutrality not only with words, but with deeds, and oppose English pressure, unless both countries want to gain the reputation of exclusively favoring our opponents.”

(Emphasis supplied.)

Unless otherwise explained, this conference does not indicate an attitude either of helpfulness, understanding or sympathy toward Belgium or Holland, or any hint to the Italians which they could use to prevent war from spreading to the Lowlands. The assertion by Buelow-Schwante and by the defendant that the former's and Weizsäcker's influence became the exciting factor of the Dutch and Belgian offers for meditation fails after examination of the evidence.

The next incident is that arising from the inquiries of the Belgian Government regarding the invasion documents found on a German airplane which grounded or crashed in Belgium on or about 10 January 1940. The Foreign Office, on Ribbentrop's orders, tried to conceal the facts. But this action is of no particular significance unless it was a part of a plan to deceive the Low Countries as to Germany's aggressive intentions.

On 15 January 1940, Weizsäcker reports a conversation with Count Davignon, the Belgian Ambassador to Berlin, in which the latter complained about the violation of Belgian neutrality by German planes; Weizsäcker said he promised an early reply, not only as to current alleged violations of Belgian territorial rights, but concerning previous complaints. He then proceeded to discuss a series of reports in the Belgian press, all of which he claimed showed a shocking state of excitement and of military activity, which was one-sidedly directed against Germany; that the Ambassador admitted this, but asserted that the military missions were merely preliminary safety measures such as already had been taken by Holland and Switzerland and gave the reason, therefore, that everyone in Berlin was speaking of the German invasion of Belgium and Holland and of the repeated flying of German planes over his country and of the warnings which had come from Italy. Weizsäcker reported that he had replied that Brussels should not be influenced by gossip in the streets and that English and French planes had been seen at the Belgian frontier and crossed in flight, and finally, „I could not recognize any particular cause for Belgian alarm”.

On 16 January 1944 Minister Spaak expressed his apprehensions to the German Minister Buelow-Schwante, in which he made clear that Belgium would resist any violation of its neutrality either by West or East.

On 17 January Weizsäcker reported a second visit from the Belgian Ambassador, in which the latter not only expressed his fears, but mentioned the military measures taken against Belgians and the military orders found in the airplane heretofore mentioned. Weizsäcker reports that he answered that he lacked a reason for such behavior, which he considered unjustified and suspicious, and he stated further that as to the captured military documents. „I looked surprised and repeated my remark of the day before yesterday that I knew of this story only through the press.”

On 22 January 1940 Weizsäcker reported this conversation with Attolico, who showed him an article in the „Temps” dealing with the emergency landing of a German plane near Mecheln, and remarked that this was an important event which Weizsäcker had not mentioned on the occasion of Attolico's visit the previous week, but as he, Weizsäcker, did not desire to enter into the subject, he merely said that the story was already making the rounds with the foreign press, and asked Attolico whether he could not tell him why it was that the Belgians were so alarmed a week ago. Weizsäcker further reported that he could not determine whether the Italians were informed on this whole question.

The defense submitted Exhibit 142, a certified declaration of the Belgian Ambassador, which contains the following:

".....Did the State Secretary attempt to prevent this invasion? It is difficult for the undersigned to make any statement on this subject. At all events, Herr Von Weizsacker gave the impression that he hoped to play his part in an attempt to prevent an extension of the war in the West. On the other hand, he made no attempt to deceive the undersigned or to relax his vigilance by stating that an invasion of Belgium and the Low Countries was out of the question".

This is an exceedingly cautious and uninformative statement. The prosecution exhibit to which we have referred was offered in evidence on 22 January 1948, and the affidavit of Count Davignon was authenticated on 23 March 1948. In view of the meticulous care with which the case of the defense was prepared, we deem it extremely unlikely that the attention of the Ambassador should not have been called to Exhibit 247, and inquiry made as to whether he had not received confidential information as to the activities of the feared event and occurrence which had caused such great apprehension on the part of the Belgian Ambassador. It is to be remembered that both Weizsacker and Count Davignon testified to the close personal friendship which they felt toward each other.

When Davignon made his final call on the day the German troops initiated their invasion, Weizsacker repeatedly tried to convince the Belgian that his government should cease resistance and gave an emphatic description of the annihilating consequences to Belgium if this was not done. The defendant did not explain his deceptive statements to the Ambassador that he knew nothing of Germany's intention to invade, and his explanations of this threat of dire consequences and annihilation are not only inadequate but his purported lack of recollection of what he said is unimpressive.

During all this time, as he himself admits, he knew that the invasions were planned and prepared, and waited only the strategic moment for their execution. Were we to judge him only by these things alone we would be compelled to the conclusion that he was consciously, even though unwillingly participating in the plans. But in determining matters of this kind we may not substitute the calm, undisturbed judgment derived from after-knowledge, wholly divorced from the strain and emotions of the event, for that of the man who was in the midst of things, distracted by the impact of the conflagration and torn by conflicting emotions and his traditional feelings of nationality.

This much is clear, that Weizsacker advised against the invasions and gave cogent reasons why they should not be embarked upon. His advice was rejected and this rejection was not the first he had suffered. He had before warned the Western Powers and unfortunately his warnings were ineffective. He had made suggestions which were or could not be carried out. The course of events had made his prophecies of failure and disaster seem like those of Cassandra. Even a stout heart for a time might fail under these circumstances and the lethargy of futility take its place. That his opposition revived and that he played a real part in the continuous underground opposition to and plots against Hitler and further forcible removal of that incubus from the scene of action, we have no doubt. Even heroes have their bad days, and while perhaps the defendant cannot be included in that category, he should not be held to a stricter test.

According to him the benefit of reasonable doubt, we are constrained to exonerate him. He did not originate the invasions and advised against them. He warned Ribbentrop against the Western offensives and the utilization of unrestricted submarine warfare. He may have failed to give the Belgians, Dutch and Italians specific warnings of the coming events, but that seems to be the extent of his misdoing. Under these circumstances we find the defendant Weizsacker not guilty with respect to the invasion of the Low Countries.

Enz.

Woermann

In addition to the general charges contained in Count One, it is specifically alleged that the defendant Woermann and other defendants named „as high officials of the German Foreign Office, played dominant roles in the diplomatic plans and preparations for invasions and wars of aggression, and later participated in the diplomatic phases of the waging of these wars." It is further specifically alleged that members of the German Foreign Office, including the defendants Woermann and Weizsacker, were secretly preparing the groundwork for aggression in Czechoslovakia by providing political, military and financial assistance to the Sudeten German Party, under the leadership of one Konrad Henlein, and inciting that movement to lodge

continual demands for the complete separations of the Sudetenland from the Czechoslovakian republic.

Enz.

We come next to the charges with respect to the Netherlands, Luxemburg, and Belgium. It appears from the evidence that, early in November 1939, Woermann was the recipient of official information indicating German troop concentrations on the Belgian and Dutch frontiers. It also appears from the evidence that Woermann, during the same month of November, was advised of the violation of Holland's neutrality by German aircraft.

On 13 January 1940, Woermann submitted a memorandum to defendant Weizsacker, conveying the information that the Belgian Ambassador desired to call on the State Secretary in connection with the continued violations of Belgian territory by German aircraft. He alludes to the fact that the Belgian Ambassador had complained, but formal complaints had been unanswered. Woermann concludes this communication by stating, „The Luftwaffe operational staff has been requested to give us a plausible explanation for Belgian consumption." It should be noted in this connection that Belgium, at this time, was a neutral country. The defendant admitted in his examination that the Mecheln Incident, which involved the landing of a German aircraft near Mecheln in Belgium, and of which the defendant learned in January 1940, gave him a „pretty strong hint" that Germany would attack France "and that this attack would be launched through Belgium and Dutch territory".

It appears that Woermann was advised about the Venlo Incident. He admits that "it was, of course, somewhat remarkable that Ribbentrop gave instructions to the officials of the Foreign Office concerned, including myself, that inquiries from the Dutch Government were to be answered to the effect that the case had not yet been cleared up." It appears from the testimony that on 10 May 1940, the day of the beginning of the military operations against Belgium, Holland and Luxembourg, Woermann was instructed to come to the Foreign Office at 5 o'clock in the morning, to be available for a conversation with the Luxembourg charge d'affaires. It was during this meeting that a copy of the German declaration of war was handed to such charge d'affaires by Woermann, after the military operations had, in fact, been started.

A memorandum dated 16 May 1940 written by Woermann for the State Secretary states:

"Today I told the Luxembourg charge d'affaires, who had called upon me after previous announcement, that we now considered Luxembourg an enemy country and that therefore he would have to leave. The rest will be settled by the Protocol Division".

While the evidence hereinbefore referred to would indicate that defendant Woermann was not without knowledge as to the criminal plans of the Reich with respect to Holland, Belgium and Luxembourg, it does not appear that he took part in the initiation or assisted in the formulation of the plans or took any affirmative action for the consummation of such plans. We will not, therefore, predicate a finding of guilt against defendant Woermann on account of the alleged aggression against the Netherlands, Belgium or Luxembourg.

Enz.

Lammers

In addition to the general charges made against all defendants named in this Count, many specific allegations are directed herein against the defendant Lammers.

We come now to a discussion of the charges against Lammers with respect to Belgium, Holland and Luxembourg.

The record contains evidence to show that in January 1940 a Fuhrer Decree was issued relating to "the preparation for the occupation of territories outside of Germany".

It is significant that a handwritten footnote on this letter states that:

"The Fuhrer has approved the decree, but ordered that it is to be issued by the Chief of the Reich Chancellery. We are to receive copies for distribution as suggested above."

It is also significant that a memorandum in said exhibit, from the Supreme Command of the Armed Forces, reads in part as follows:

"Memorandum Concerning Fuhrer Decree on Maintenance of Secrecy.

According to an announcement by Ministerialrat Director Kritzing, the Fuhrer Decree of 39 January 1940 has been forwarded in writing only to Field Marshal Göring, the Fuhrer's deputy, and the Reich Minister of the Interior. To the remaining ministers the decree was announced orally by Reich Minister Lammers."

It should be noted that the foregoing exhibit contains evidence which clearly indicates that the countries which it was planned to occupy were the countries of Belgium, Holland and Luxembourg.

It appears that on 31 January 1940 defendant Lammers forwarded to Keitel a photostat of the decree as approved by Hitler on 29 January. While the defendant in cross-examination before this Tribunal stated that the final decree was in absolute conformity with the draft, he admitted that he was not allowed to change the subject matter of the decree that had been approved by Hitler and that,

"Such a decree imposing the obligation to observe secrecy must have been enacted."

It should be noted that the foregoing decree was issued more than three months prior to the invasion of the countries of Belgium, Holland and Luxembourg. In the light of his obvious knowledge, and in view of the participation of Lammers in the handling of the foregoing decree, no time need be spent in consideration of Lammers' representations to the effect that contemplated military operations were not imparted to the civilian officials.

A decree was issued on 18 May 1940, following the invasion of Holland, Belgium and Luxembourg, which invasion took place on 10 May 1940, which decree was signed by Hitler, Göring, Keitel, Frick and the defendant Lammers. This decree provided for the execution of power by the government in the Lowlands. Paragraph 1 states in part:

"The Occupied Dutch Territories will be subordinated to the Reich Commissioner for the Occupied Dutch Territories."

Paragraph 7 of such decree contains the following:

"Regulations for the execution and completion of this decree will be issued according to my directives for the civilian sphere by the Reich Minister and Chief of the Reich Chancellory and for the military sphere by the Chief of the Supreme Command of the Armed Forces."

Under date of 21 May 1940 Lammers transmitted to the Reich Minister a letter enclosing a decree of the Führer signed by Hitler and Lammers, which announced the appointment of Dr. Seyss-Inquart as Reich Commissioner for the Occupied Netherland Territo-

ries and provided for the government of said territory. It specifically empowered Field Marshal Göring to issue directives within the limits of the duties incumbent upon him as Plenipotentiary for the Four Year Plan. It also provided that „this decree is not to be published".

The evidence above referred to, and evidence in the record, not specifically mentioned herein, indicates clearly that Lammers was a criminal participant in the plans and preparations for the invasion of and aggression against Belgium, Holland and Luxembourg, and in the Reich's administration of said countries after their invasion.

Enz.

Schellenberg

At the beginning of the wars described in the Indictment, the defendant Schellenberg was a comparatively minor official in the SD. He took an active part in the Venlo incident in which two British agents, Stevens and Best, were kidnapped on Dutch soil and brought to Germany, and the Dutch Army Officer Klop was killed. The prosecution asserts that this incident was used by Hitler as an excuse for the invasion of the Low Countries, and therefore Schellenberg is criminally liable.

We have no doubt that he was responsible for the incident in question, and we cannot accept his defense that he did not know of and had no control over these kidnappings and the assassination of Klop. The fact that after it had occurred he was sent to the Foreign Office to make a report, and that it was the intention of his superiors to use his report as proof that the Netherlands had violated its neutrality is not sufficient as the record does not disclose that he had any knowledge as to the purpose for which the report was to be used.

While his part in the Venlo incident may subject him to trial and punishment under Dutch law, that is a matter over which this Tribunal has no jurisdiction.

There is no evidence tending to prove that he took any part in planning, preparing, or initiating any of the wars described in Count One, or that he had knowledge that they were aggressive, or that with such knowledge he engaged in waging war.

We therefore acquit the defendant Schellenberg under Count One.

BIJLAGE 15

Rapport van de generale staf inzake de opstelling van de Nederlandse troepen in de periode 1939—1940

(Bijlage, behorende bij brief van het Ministerie van Oorlog van 7 Juli 1947, no. 190 Z.G.)

Zeer Geheim.

Toelichting bij het Memorandum, overhandigd aan H. M. Gezant te Berlijn op 10 Mei 1940, voor zover betreft de opstellingen van de Nederlandse troepen in de periode 1939/1940.

(Voor zover betreft het gestelde in het *Bericht* van het O.K.W. van 4-5-'40 onder „B *Niederlande*”).

De verwachting, neergelegd in de aanhef van dit gedeelte, namelijk dat Nederland zijn zelfstandigheid zou handhaven en elke schending van zijn neutraliteit zou afweren is niet ten onrechte geweest. Duitsland hield hier rekening mede. Het mag de Duitse Regering dus niet verwonderd hebben, dat de opstelling van het Nederlandse Leger in 1939 en 1940 geheel en voortdurend niet alleen zodanig was, dat tegen *elke* neutraliteitsschending onmiddellijk kon worden opgetreden, doch ook — rekening houdende met de mate van bedreiging uit enigerlei richting — aan wijziging onderhevig is geweest.

Om de ongehoorde aanval op Nederland goed te praten werd door het Duitse O.K.W. op stelselmatige wijze een reeks van onjuistheden op geraffineerde wijze aaneengeschakeld. De algemene tendens van het O.K.W. was erop berekend te verklaren, dat gedurende de mobilisatietijd van het Nederlandse Leger allengs aanmerkelijk meer troepen aan het Westfront werden onttrokken, en met front naar Duitsland werden opgesteld. Om hiertoe te geraken was het nodig, reeds van een totaal verkeerde basis uit te gaan.

De aantijgingen op de voet volgende, kan het volgende worden opgemerkt. Na het mobiliseren werd op 1 en 2 Sept. een opstelling ingenomen, bekend als de concentratie „Blauw” (neutraliteitsopstelling), waartoe troepen-verplaatsingen nodig waren uit de mobilisatiecentra naar de concentratiegebieden. Onjuist is de bewering, als zou de „Aufmarsch” (lees: ingenomen opstelling) berekend zijn geweest op het feit, dat voor onze neutraliteit het hoofdgevaar lag in een Engelse landing. Ware zulks inderdaad het geval geweest, dan zouden zeker meer dan twee Divisiën aan de kust moeten zijn opgesteld.

De onjuistheid in het Duitse bericht wordt doorgevoerd met de consequente, doch evenzeer onjuiste, bewering, dat in einde Sept. in het Westelijk deel van Holland, dus met front tegen Engeland, vijf Divisiën waren opgesteld. In wezen waren het twee Divisiën t.w. Ie en IIIe Div. (tezamen I L.K.). Om bij de opsomming niet te komen tot een groter aantal Divisiën dan waarover Nederland beschikte (acht Divisies en één Lichte Div.) moest de onjuistheid onvermijdelijk worden gevolgd door een nieuwe, welke dan ook onmiddellijk op de voorgaande aansluit, nml., dat in de Grebbelinie „etwa 2 Divisies” stonden. Van het begin van de opstelling af (2 Sept.) stonden er ruim vier (II en IV Div. van het II L.K., VII en VIII Div. van het VI L.K., met een deel van de Lt. Div. op de Veluwe). Over de beide brigades (C en D) in het Oostfront van de Vg. H. wordt niet gesproken.

Niet mag worden aangenomen, dat de Duitse inlichtingen- en spionagediensten dermate slecht hebben gewerkt, dat twee Divn. aan de kust waren aangezien voor vijf, en vier Divn. in de Grebbelinie voor twee. De hier bedoelde mededelingen mogen dan ook volledig als „bewuste leugens” worden gekenschetst.

Indien met de, daarna genoemde, twee Divn. „an der Ostgrenze zusser Grenzschutztruppen (dabei die leichte Division)” bedoeld zijn V en VI Div. (III L.K.) in de Peel-Raamstelling en het gros van de Lichte Div. in het Zuidelijk deel van de Peel, kan minstens worden gesproken van een tendentius-ongelukkige redactie.

In Noord-Brabant stonden met front-Oost twee divisiën en meer dan de helft van de Lichte Div.; tussen Rijn en Roermond was aan grenstroepen een sterkte gelijk te stellen met vier regimenten infanterie; in Zuid Limburg één regiment, en in Groningen en Drente twee regimenten. De troepen, welke in Brabant met front-Zuid waren opgesteld konden spoedig worden samengetrokken tot een reserve achter de troepen met front-Oost. De gewekte indruk, als zouden aanvankelijk betrekkelijk weinig troepen zijn opgesteld met front-Oost, is dus ten enenmale verkeerd.

Onbegrijpelijk is het, dat in de 2de helft van October een %verlegging van het zwaartepunt in de Vg. H. van de kust naar de Grebbelinie werd vastgesteld. Er hebben namelijk in het geheel geen

troepenverschuivingen plaats gehad, en de opstelling was einde October nog gelijk aan die ingenomen op 2 Sept. Opnieuw volgt een onjuiste mededeling: „Während die 6. Division — bisher mit Schwerpunkt an der Küste eingesetzt — sich ebenfalls nach Osten verschoben hatte”. De VIe Div., van 2 Sept. af ten Oosten en Noord-oosten van 's-Hertogenbosch opgesteld in het N. deel van de Peel-Raamstelling, met front-Oost, had generlei onderdeel, dus zeker geen zwaartepunt aan de kust en is ook niet verplaatst. Ook zijn in bedoeld tijdvak geen andere onderdelen naar het Oosten verplaatst. Wel werden in begin November enige troepenverplaatsingen uitgevoerd. De op 2 Sept. ingenomen opstelling had namelijk het nadeel, dat de Lichte Div. in twee groepen gescheiden was, waarbij nog de belangrijkste (Zuidelijke) groep door zijn opstelling in de Peel-Raamstelling het karakter van lichte troepen had verloren. Toen dan ook in de eerste helft van de maand November, op grond van de ingekomen berichten vermeend werd, dat met een onmiddellijk te verwachten Duitse inval in ons land ernstig rekening moest worden gehouden¹⁾, werd de Lichte Div. als mobiele eenheid in Noord-Brabant samengetrokken, grotendeels achter de rechter vleugel van de Peel-Raamstelling. Deze verplaatsing was nodig, omdat de Zuidelijke vleugel van de Nederl. troepen in de Peel niet aansloot bij de opstelling van het Belgische Leger. — Reeds het feit, dat er geen aansluiting was tussen deze beide vleugels, bewijst wel, dat er geen afspraken waren gemaakt tussen de Nederl. en Belg. Gen. Staven.

De aan de Peel-Raamstelling onttrokken troepen der Lichte Div. werden vervangen door een regiment infanterie uit de Westelijke helft van Noord-Brabant, waarna de in de Peel aanwezige troepen met het oog op de bevelvoering in Divisieverband (Peeldivisie) werden gebracht.

De Maasverdediging werd versterkt met twee bataljons uit het midden van het land.

De toestand in midden Nov. wordt in het bericht ook weder onjuist geschetst. Ten Noorden van de Maas en in de Vg. H. was sedert 2 Sept. generlei wijziging in de opstelling gebracht. Er waren dus vier Divn. en twee brigades (A en B tezamen gelijkwaardig met één Div.) in de Grebbelinie, de Betuwe en het Land van Maas en Waal, in stede van zes Divn. zoals in het bericht werd vermeld. Voorts waren nog steeds in de Vg. H. twee volledige Divn. aan de kust en de Brigades C en D in het Oostfront en verder enige depots voor opleidingsdoeleinden.

Tendentius misleidend is mede de opsomming van de troepen die als staande in begin December met front naar het Oosten worden vermeld. Immers plotseling wordt hier, voor het eerst, vermeld een (versterkt) regiment in Zuid-Limburg, alsof dit pas nu werd opgesteld. Dit regiment was daar vrijwel van het begin af reeds geweest.

Ook de, tendentius-geredigeerde, opsomming van de troepen „in der Festung Holland” en „mit front nach Westen an der Küste” is onjuist, gelet op het feit, dat hier geen wijzigingen hadden plaats gevonden.

De in begin Januari 1940 (als nieuw gevormde) gemelde „Peel Divisie” bestond in naam van begin November af, in wezen (wat troepensterkte betrof) feitelijk reeds van het begin af. Geheel onjuist is, dat in de Zuidelijke verlenging van de Grebbelinie (lees: Betuwe en Land v. Maas en Waal) twee nieuw-gevormde Divn. of Brigades, met front naar het Oosten werden ingezet. De beide Brigades A en B in bedoelde gebieden waren daar met front Oost, reeds van 2 Sept. 1939 opgesteld, en waren in de sterkte-vermeldingen van midden November en begin December reeds in het bericht medegerekend! Misleidend is dus, deze onderdelen nu nog eens als „nieuwe” te vermelden.

Met klem moet worden tegen gesproken, dat de troepenopstelling eenzijdig met het front naar het Oosten, dus eenzijdig tegen Duitsland was gericht. Immers aan de kustverdediging en aan het aan de kust gelegerde I L.K. werd geen man onttrokken.

Het spreekt vanzelf dat door en voor de troepen opgesteld met het front naar het Oosten allengs meer verdedigingswerken werden aangelegd, en dat met de aanleg van minder werken aan de kust kon

¹⁾ Uit later bekend geworden feiten en mededelingen is gebleken, dat inderdaad het plan heeft bestaan ± 14 November 1939 Nederland binnen te vallen.

worden volstaan. Immers bij het innemen van de opstelling aan de Grebbelinie waren daar generlei werken aanwezig, terwijl aan de kust reeds verdedigingswerken bestonden. Hierbij dient in het oog gehouden te worden, dat de bedreiging uit het Oosten, waar steeds sterker Duitse troepen werden geconcentreerd tegenover onze open grenzen, veel groter werd dan van het Westen uit over de Noordzee.

Er waren bovendien vele aanwijzingen dat met een Duitse inval ernstig rekening moest worden gehouden, de Duitse inval op 9 April 1940 in Denemarken en Noorwegen bevestigde het vermoeden dat Duitsland niet zou schromen, zonder voorafgaande waarschuwing een neutraal land binnen te vallen.

Dat Nederland zijn neutraliteit wilde handhaven, dus ook door optreden tegen een eventuele Engelse agressie of inval, moge o.m. blijken uit het feit, dat het gehele I L.K. direct werd gealarmeerd en zijn voorbereide geveclitsopstellingen aan de kust innam, toen

in de nacht van 21,122 Maart 1940 verdachte Engelse vloot-onderdelen op de Noordzee waren gesignaleerd.

Geen bevelen zijn gegeven, om bij het vuren op overvliegende vreemde vliegtuigen verschil te maken tussen vuur op Duitse of op andere vliegtuigen. Een Engels vliegtuig werd neergeschoten waarbij de piloot de dood vond.

De conclusie moet dan ook zijn, dat Nederland te allen tijde zijn neutraliteit wilde handhaven. Dat bij de voorbereidingen hiertoe meer troepen met het front naar het Oosten werden ingezet, mag niet worden geweten aan het feit, als zoude Nederland een vijandige houding tegen Duitsland hebben aangenomen, doch zulks was slechts een uitvloeisel van het feit, dat de bedreiging uit het Oosten onnoemelijk veel groter was dan die uit het Westen, terwijl het weerstaan van een aanval over onze Oostgrens geheel andere eisen stelde dan het tegengaan van een landing op onze kust.

BIJLAGE 16

Rapport nopens het onderzoek naar de, in het door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940 aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn overhandigde Memorandum, genoemde samenwerking van de Nederlandse Inlichtingendienst, van de Nederlandse zeestrijdkrachten en van de Nederlandse luchtverdediging met die van de (latere) geallieerden

(Overgelegd door luitenant-generaal b.d. W. F. Sillevius)

Algemeen. Op 3 September 1939 maakte de Nederlandse Regering hare Neutraliteitsproclamatie openbaar. (*Buitengewone Nederlandse Staatscourant.*)

Het op 10 Mei 1940 aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn overhandigde Memorandum behandelt in algemene bewoordingen het schenden van de in die proclamatie voorgeschreven neutraliteitsplicht, zowel van de Nederlandse Inlichtingendienst (punt 2) als van de Nederlandse luchtverdediging (punt 4), terwijl daarna in de twee bijlagen (blz. 9 en blz. 12 van het Memorandum) die beschuldigingen aan de hand van verschillende nader omschreven voorvallen worden uitgewerkt. Bovendien wordt ook het optreden van de Koninklijke Marine vermeld als eenzijdig tegen Duitsland gericht (blz. 15).

Alvorens op de geuite beschuldigingen meer in bijzonderheden in te gaan, is het nodig twee feiten vast te stellen:

I. Uit de verklaringen van de beide Opperbevelhebbers van Land- en Zeemacht is met grote beslistheid komen vast te staan, dat nooit ofte nimmer de Nederlandse Generale Staf overleg gepleegd en (of) samengewerkt heeft met de Generale Staven van Engeland, Frankrijk en België voor het voorbereiden of het uitvoeren van oorlogshandelingen tegen Duitsland.

Mitsdien kunnen alle in het Memorandum en de bijlagen genoemde feiten omtrent dit overleg en die samenwerking als in strijd met de waarheid worden aangemerkt.

II. Onwederlegbaar is, onder meer tijdens het proces te Neurenberg, bekend geworden, dat Duitsland reeds in begin November 1939 voornemens was Nederland met zijn krijgsmacht binnen te vallen.

Het wekt dan ook hogelijk bevreemding, dat ditzelfde Rijk het in Mei 1940 doet voorkomen, alsof nu de schending van de neutraliteit het noodzaakt voor de veiligheid van eigen bodem tot het offensief tegen Nederland over te gaan.

Nederlandse *Inlichtingendienst.*

blz. 5 pt. 2

blz. 9 punten 10 en 11.

De Nederlandse Inlichtingendienst is in 1919 door de toenmalige Minister van Oorlog W. F. Pop ingesteld met twee afdelingen, een voor het buitenland en een voor het binnenland. Van de oprichting af stond aan het hoofd van de Inlichtingendienst de in het Memorandum genoemde generaal-majoor J. W. van Oorschot.

De afdeling buitenland is te beschouwen als een studiebureau, dat tot taak heeft — met medewerking van de in het buitenland tewerkgestelde Nederlandse Militaire Attaché's — gegevens te verzamelen nopens de legers van verschillende, daarvoor in aanmerking komende landen.

Uit dit ook in het buitenland gevolgde systeem vloeit voort, dat de hier te lande gedetacheerde Militaire Attaché's van andere mogendheden contact zoeken met Nederlandse autoriteiten. Voor het tot stand brengen van dit contact is eveneens de meer vermelde afdeling v/d Nederlandse Inlichtingendienst aangewezen.

Het is dus volkomen normaal, dat dit bureau geregeld omgang heeft met de hier gedetacheerde buitenlandse officieren.

Als het Memorandum dan ook nadrukkelijk melding maakt van goede betrekkingen met militaire vertegenwoordigers van (latere) geallieerde mogendheden, rijst gerechte twijfel, of hier niet met opzet is vermeden mede te delen, dat de relaties met de Duitse militaire autoriteiten zeker even innig en sterk waren, waarvoor tal van bewijzen zijn te leveren.

Alleen ware hier te vermelden, dat de generaal-majoor van Oorschot in 1939 werd begiftigd met een der hoogste Duitse orden.

De bovenomschreven taak van de Nederlandse Inlichtingendienst sluit dus uit elke samenwerking in vredetijd met geheime diensten van vreemde mogendheden, zoals b.v. de Engelse Secret Intelligence Service; die samenwerking heeft ook inderdaad — zoals hieronder nader wordt toegelicht — niet plaats gehad, behoudens in een enkel hierna vermeld geval.

De tot in bijzonderheden afdalende omschrijving van de werk-

kring van de Engelsman Stevens en van de tot zijn bureau behorende personen, is dan ook in hoge mate misleidend.

Immers met geen dier in Engelse dienst staande personen is ooit enig ambtelijk contact geweest. Velen van die in het Duitse Memorandum genoemde ambtenaren zijn aan de officieren van de toenmalige Inlichtingen Dienst Generaal-Majoor J. W. van Oorschot, Majoor F. S. Rooseboom, Majoor J. G. M. van de Plassche en Kapitein C. M. Olifiers onbekend, terwijl slechts nu en dan enkelen van die buitenlanders werden ontmoet in het militaire gezelschapleven van de Residentie.

Het is ten enenmale onjuist, dat Generaal-Majoor van Oorschot de journalist van Blankenstein in verbinding zou hebben gebracht met de Engelsman Stevens.

Evenzo is het in strijd met de waarheid, dat de toenmalige Vice-Admiraal Th. J. Furstner, Chef Marinestaf, ingegaan is op de voorstellen van de in Frankrijk wonende oud Nederlandse Marine-officier Paul Koster. Dit spreekt wel overtuigend uit het feit, dat een der medewerkers van Koster wegens spionage door de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden tot een jaar gevangenisstraf is veroordeeld.

Ook het vermelde feit, dat de Nederlandse Generale Staf bemiddelend zou zijn opgetreden in het geval van de émigrant Pötsch moet naar het Rijk der fabelen worden verwezen.

De beschuldiging, dat de Engelsman Stevens in Nederland werkte, alsof hij een Nederlands Generale Staf-officier was, moet met kracht worden afgewezen.

Incident Venlo.

blz. 10 pt. 4

In October 1939 kwamen de Engelsen Stevens en Payne Best bij het Hoofd van de Inlichtingen Dienst met de mededeling, dat er een aanbod van Duitse militaire zijde was om vredesonderhandelingen aan te knopen met de Engelse Regering.

Duidelijk kwam daarbij naar voren, dat hier sprake was van een afzonderlijke vrede en dat de Duitsers als voorwaarde hadden gesteld, dat geen maatregelen zouden worden genomen tegen de persoon van Hitler.

De Generaal-Majoor v. Oorschot stemde toe het eerste contact tussen de Engelse en Duitse bemiddelaars te doen plaats vinden op Nederlandse bodem, daarbij uitdrukkelijk eisende, dat een Nederlands officier alle bijeenkomsten zou bijwonen. Hierbij zat de bedoeling voor, dat de Nederlandse Inlichtingendienst op de hoogte bleef van het besprokene op de samenkomsten en dat de Duitse vertegenwoordigers geen last zouden ondervinden bij grensoverschrijding er, bij verblijf in Nederland.

De hiertoe aangewezen Nederlandse officier, 1e Luitenant D. Klop had opdracht niet aan de onderhandelingen deel te nemen, doch te luisteren en te rapporteren.

Toen de Generaal-Majoor v. Oorschot uit de, van de Luitenant Klop verkregen rapporten de indruk kreeg, dat de onderhandelingen geen voortgang toonden, heeft hij Stevens aangeraden de bijeenkomsten op Nedeilandse bodem te staken, van welk advies Klop op de hoogte werd gebracht.

Eerst na het gebeurde op 9 November 1939 aan de Duitse grens bij Venlo kwam tot zijn grote verwondering ter kennis van het Hoofd Inlichtingendienst, dat tegen zijn advies en in tegenwoordigheid van Klop nog enkele bijeenkomsten waren gehouden vlak bij de Duitse grens, hetgeen hij, indien hij hiervan had kennis gedragen, zeker zou hebben verboden.

De Nederlandse Regering heeft eerst van het feit, dat er besprekingen gehouden werden, kennis genomen, nadat het incident te Venlo had plaats gehad.

De verklaring van de zwaar gewonde Nederlandse officier Klop — zoals die in het Memorandum op blz. 11 (Anlage 1) is opgenomen, kan uiteraard niet op hare juistheid worden gecontroleerd, doch wel kan worden geconstateerd, dat de verklaring van Klop over zijn aanwezigheid bij een stafbespreking te Brussel niet in die vorm kan zijn afgelegd, aangezien hij daarvoor niet is aangewezen.

Luchtverdediging

blz. 6 punt 4

blz. 15 punt 3

Alle Nederlandse batterijen luchtafweergeschut (zware, middelbare en lichte) hadden zonder enige restrictie de opdracht voorzover het ballistisch vermogen dit toeliet, op overvliegende militaire vliegtuigen van vreemde nationaliteit het vuur te openen.

Dat talrijke Duitse en Engelse militaire vliegtuigen zich toch boven Nederlands rechtsgebied bewogen, vindt alleen zijn oorzaak in de beperktheid van de middelen der luchtverdediging.

Vermelding verdient het feit, dat het enige militaire vliegtuig, dat is neergeschoten, een Engels vliegtuig was.

De mededeling op blz. 15 punt 3 betreffende afspraken tussen de Engelse en Nederlandse Generale Slaven nopens samenwerking van de respectievelijke luchtwapens, alsmede de daarop volgende beschuldiging, dat de Nederlandse vliegvelden en hun grondorganisaties daarom veel groter waren, dan voor eigen gebruik nodig was, mist elke grond van waarheid. Immers toen in de Meidagen van 1940 Engelse hulp op luchtvaartgebied kwain opdagen, bleek, dat juist door het ontbreken van elke afspraak de toestand der vliegvelden en hun grondorganisatie bezwaren opleverden voor een vlotte en snelle samenwerking. Onder meer gebruikten de Engelse jachtvliegtuigen benzine van een ander octaangehalte, terwijl de Nederlandse koppelingen voor benzineleidingen van een andere maat waren dan de Engelse.

Op Schiphol zijn nooit militaire Engelse vliegtuigen geland.

Koninklijke Marine

blz. 15 punten 2 en 6

De beschuldiging, dat het optreden van de Koninklijke Marine eenzijdig tegen Duitsland zou zijn gericht, met een bevoordeling van de met dat rijk in oorlog zijnde mogendheden, moet met klem worden afgewezen. Immers de meer in het bijzonder naar voren gebrachte handelingen der Koninklijke Marine, dat:

Nederlandse loodsen zouden hebben geweigerd Duitse schepen van Emden naar Nederlandse havens te brengen;

bewegingen van Engelse schepen in de nachten van 13/14, 14/15 en 15/16 April langs de Nederlandse kust zouden zijn gerapporteerd;

Engelse torpedojagers in de nacht van 13/14 April binnen de territoriale wateren zouden hebben gevaren;

zijn van elke grond ontbloot.

Een belangrijk deel van de niet onder rechtstreekse controle der Nederlandse Regering gebrachte *kustmotorvaartuigen* voer in de herfst van 1939 evenals vóór het uitbreken van de oorlog naar en van Engelse havens; doch een deel voer op de Oostzeehavens.

De *Nederlandse grote vaart schepen* onderhielden diensten voor de Nederlandse Regering. Een en ander valt geheel binnen het kader der internationale verhoudingen.

Conclusie.

I. De Nederlandse Generale Staf heeft nooit overleg gepleegd en samengewerkt met de Generale Staven van Engeland, Frankrijk en België omtrent het voorbereiden en uitvoeren van militaire operaties tegen Duitsland.

II. De Nederlandse Inlichtingendienst heeft nimmer op enigerlei wijze samengewerkt met de Engelse Secret Service of met dergelijke diensten in Frankrijk en België.

III. De handelingen van de Nederlandse Inlichtingendienst, die geleid hebben tot het geval Venlo, zijn — voor wat de beweegredenen en de uitvoering betreft — bedriegelijk voorgesteld, al kan worden erkend, dat in een dergelijke belangrijke aangelegenheid meer voorzichtigheid op haar plaats ware geweest.

Ten sterkste moet worden ontkend, dat de Nederlandse Regering enig aandeel zou hebben gehad in pogingen om Hitler en het Hitler-regiem omver te werpen.

IV. De Nederlandse luchtverdediging heeft nooit de door de Regering uitgevaardigde neutraliteitsproclamatie geschonden.

V. De Koninklijke Marine heeft nimmer handelingen verricht, die in strijd waren met haar neutraliteitsplicht.

VI. Het Memorandum met de bijlagen is een stuk, waarin onjuistheden, verdraaiing van de feiten en misleiding van de aan handelingen ten grondslag liggende beweegredenen, zodanig zijn dooreengeweven, dat een toelichtende verklaring bij het aan de openbaarheid prijsgeven van dit Memorandum een Nederlands belang van de eerste orde moet worden geacht.

's-Gravenhage, 4 Juli 1947.

De Commissie:

W. F. SILEEVIS,
Luitenant-Generaal b.d., Voorzitter.

G. W. STOEVE,
Vice-Admiraal b.d.

H. DE JONGH,
Generaal-Majoor b.d.

Mr. A. TELDERS, *Secretaris,*
Reserve-Kapitein der Jagers.

BIJLAGE 17

Brief dd. 4 Juli 1947, waarbij het rapport van de commissie-Sillevis aan de Minister van Oorlog wordt aangeboden

(Overgelegd door luitenant-generaal b.d. W. F. Sillevis)

COMMISSIE MEMORANDUM

1940

No. 48 Zeer geheim

Onderwerp: Aanbieding van een rapport.

's-Gravenhage, 4 Juli 1947.

Aan

*Zijne Excellentie
de Minister van Oorlog,
te 's-Gravenhage.*

De Commissie, benoemd bij beschikking van de Minister van Oorlog, d.d. 16 April 1947, zeer geheim Nr. 74 Z.G. heeft de eer Uwer Excellentie hierbij aan te bieden het rapport in tweevoud nopens het onderzoek naar de, in het door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940 aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn overhandigde Memorandum genoemde samenwerking van de Nederlandse Inlichtingen Dienst met die van de (latere) Geallieerden.

Tijdens hare werkzaamheden is het de Commissie noodzakelijk gebleken haar onderzoek ook uit te strekken tot de in het Memorandum eveneens naar voren gebrachte handelingen van de Nederlandse Luchtverdediging en van de Koninklijke Marine, zoals deze nader zijn omschreven op blz. 6, punt 5 en blz. 15, punten 2, 3, 5 en 6.

Die noodzaak vindt haar grond in het grote belang van een volstrekte volledigheid; de Commissie heeft daarom gemeend zonder opdracht Uwerzijds de bovenvermelde uitbreiding aan haar rapport te mogen en moeten geven.

De Commissie heeft inlichtingen ingewonnen bij de volgende personen:

Zijne Excellentie I. H. Reynders, Generaal b.d. Oud-opperbevelhebber Land- en Zeemacht.

Zijne Excellentie H. G. Winkelman, Generaal b.d. Oud-opperbevelhebber Land- en Zeemacht.

Zijne Excellentie Th. J. Furstner, Luitenant-Admiraal b.d. Oud Chef van de Marine-Staf.

Zijne Excellentie A. Q. H. Dijkhoorn, Oud-Minister van Defensie.
Jhr. Mr. A. M. Snouck Hurgronje, Secretaris-Generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken.

Generaal-Majoor b.d. J. W. van Oorschot, Oud-Hoofd G.S.-III.
Generaal-Majoor J. G. M. van de Plassche, Oud Hoofd Afd. Buitenland G.S. III.

Generaal-Majoor J. H. Droste, Oud Sous-Chef van de Staf van het Commando Luchtverdediging.

Luitenant-Kolonel b.d. F. S. Rooseboom, Oud Hoofd Afd. Binneland G.S. III.

Luitenant-Kolonel C. M. Olifiers, destijds toegevoegd officier Afd. Buitenland G.S. III.

Afschriften van korte verslagen van de verkregen inlichtingen worden — ter informatie van Uwe Excellentie — hierbij overgelegd.

Behoudens nadere bevelen Uwerzijds acht de Commissie de haar opgedragen taak beëindigd.

Namens de Commissie,

De Luitenant-Generaal b.d.

De Voorzitter,

(w.g.) W. F. SILLEVIS.

De Reserve Kapitein der Jagers

De Secretaris,

(w.g.) Mr. A. TELDERS.

BIJLAGE 18

Rondschrijven dd. 20 Maart 1940 van de Griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan de leden dier Kamer

STATEN-GENERAAL. TWEEDE KAMER.

Van den adjudant van den Minister van Defensie ontving ik heden — spoedshalve telefonisch — mededeeling van het programma voor het bezoek aan enkele verdedigingswerken. Dit programma luidt als volgt:

Op *Woensdag 27 Maart* verzamelen de deelnemers zich omstreeks 21 uur in Hotel Noord-Brabant aan de Markt in 's-Hertogenbosch. Hier zullen nadere gegevens over den tocht worden verstrekt.

Donderdag 28 Maart te 8.15 wordt van hier vertrokken voor een tocht door Noord-Brabant en Limburg. Deze tocht eindigt omstreeks 17 uur te *Arnhem*.

Vrijdag 29 Maart vertrekt het gezelschap uit Arnhem te 8.15. Dezen dag worden de Grebbelinie en enkele werken in de omgeving van Naarden bezocht. Einde van den tocht omstreeks 17.30 te *Amsterdam*.

Gedurende de geheele excursie zijn de deelnemers de gasten der Regeering. Deze zorgt ook voor logies. In welk hotel te Arnhem zal worden gelogeed, zal op verzoek nader worden medegedeeld. In ieder geval ontvangen diegenen, die zich alleen voor den tocht op Vrijdag opgeven, nog bericht van waar het gezelschap dien ochtend vertrekt.

Het is namelijk mogelijk, alleen een gedeelte van den tocht mede te maken. Men kan zich dan hetzij Donderochtend te 's-Hertogenbosch, hetzij Vrijdagochtend te Arnhem bij het gezelschap aansluiten; ook kan men Donderdagavond na aankomst te Arnhem het gezelschap verlaten.

Voor zoover u zich reeds mocht hebben opgegeven zonder daarbij uw opgave tot één dag te beperken, zal ik — behoudens omgaand tegenbericht — aannemen, dat u aan de geheele excursie zult deelnemen en dat voor u zoowel te 's-Hertogenbosch als te Arnhem logies moet worden gereserveerd.

Mocht u zich alsnog willen opgeven — vóór morgen, 21 Maart 12 uur — dan verzoek ik u te willen mededeelen of u aan den geheelen tocht, dan wel aan een gedeelte daarvan wilt deelnemen, en in het laatste geval, aan welk gedeelte en in hoeverre bij de bespreking van logies op u moet worden gerekend.

20 Maart 1940.

*De Griffier van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal,
(w.g.) A. F. SCHEPEL.
C. Gr.*

BIJLAGE 19

Verklaring, door generaal-majoor b.d. W. J. van Oorschot op 3 Juni 1947 afgelegd voor de commissie-Sillevis

(Overgelegd door luitenant-generaal b.d. W. F. Sillevis)

De vergadering der Commissie Memorandum 1940 van 3 Juni 1947 werd bijgewoond door Generaal Majoor b.d. J. W. van Oorschot, die tot Februari 1940 Hoofd van G.S. III is geweest, die enige verklaringen aflegde, welke hieronder in het kort zijn weergegeven.

Op een desbetreffende vraag deelde de Generaal v. O. mede, dat Minister Pop in 1919 G.S. III als zodanig heeft geschapen, met 2 afdelingen, een voor het buitenland en een voor het binnenland. Deze laatste stond in nauwe relatie met het Departement van Binnenlandsche Zaken (Centrale Inlichtingendienst).

De Militaire Inlichtingendienst was eigenlijk een studiebureau, dat de militaire aangelegenheden als recrutering, organisatie, enz., van de naburige landen onder de loupe nam. Daartoe ook was het nodig contact te hebben met de militaire attachés. Met die van alle landen werden vriendschappelijke relaties onderhouden. Indien in het memorandum met nadruk geweren wordt op bijzonder goede relaties met vertegenwoordigers van latere geallieerde naties, dan is daar met opzet weggelaten te vermelden, dat de relaties tussen de officieren van G.S. III en de Duitse autoriteiten zeker even innig en sterk waren.

Generaal v. O. stond aan het hoofd van deze beide diensten. Hij bezat een zekere zelfstandigheid ten opzichte van de Chef van de Generale Staf, maar wel deelde hij steeds de voornaamste en belangrijkste gebeurtenissen aan die autoriteit mede en dit bleef zo toen de mobilisatie plaats vond, Aan de grenzen werden de Inlichtingendiensten toen verscherpt.

In de grote havensteden, die eventueel inlichtingen zouden kunnen opleveren uit overzeese landen, waren geen G.S. III agenten. Hierop hield de politie het oog.

Op de in algemene termen vervatte beschuldigingen aan het adres van Nederland merkt de Generaal op, dat het ten laste gelegde niet waar was.

Het hier bedoelde Paspoortenbureau was werkzaam op Intelligense & Service gebied. Op een vraag aan Minister Ruys de Beerenbrouck of dit belet zou worden, antwoordde deze, dat het niet verhinderd moest worden. De werkzaamheden hadden weinig te betekenen; de term „larie” werd gebruikt.

Dansey was de Generaal niet persoonlijk bekend.

Payne Best, gehuwd met een dochter van de Generaal der Mariniers van Rees, werd niet erg vertrouwd. Sixma van Heemstra waar-schuwde tegen hen?

Hendricks, Rodney Dennis waren hem niet bekend. Loewe en Vrinten wel. Deze laatste was een der zes personen, die op last van Generaal Fabius in de vorige mobilisatie waren opgeleid tot oorlogs-rechercheurs en hij is daarna overgegaan naar de Haagse politie.

Newhouse en Posthuma zijn hem onbekend.

Rhodes en Walch kende hij wel; maar ambtelijk heeft hij niets met hen te maken gehad, hij heeft hen wel eens of meermalen ontmoet. Calthrope was hem onbekend.

Hier wordt ten laste gelegd, dat de Engelse Secret-Service zich van Duitse verraders bediende. Het lag niet op de weg van G.S. III om tegen dergelijke lieden een vervolging in te stellen.

De Generaal deelde daarna mede, dat hij in 1939 benoemd werd tot Officier van het Legioen van Eer, tot Commandeur van: the most Excellent order of the British Empire en dat hem eveneens het kruis van verdienste 1ste klasse der Orde van de Duitse Adelaar (verdienstkruis met sterren van de Rode Adelaar) werd verleend. In een K.B. heeft gestaan, dat H.M. de Koningin hem toestemming verleend heeft, de versierselen dezer ordes te dragen.

Alles wat hier wordt verteld, betreffende Nederlandse ondersteuning aan Engeland zou met hetzelfde recht van Duitsland gezegd mogen worden, maar dit is wijselijk doodgezwegen. Als de echtgenote van de Duitser von Geyer op Scheveningen kwam logeren, werd er voor bloemen gezorgd. Alle leden van G.S. III hadden met de buitenlanders contact en Lt. Kol. Rooseboom was z.i. wel iets te Pro-Duits. O.m. Luitenant Kolonel Gijsberti Hodenpijl, die twee jaren in het Keizerin Augusta regiment heeft gediend zorgde voor goede verstandhouding met de Duitsers.

Admiraal Sinclair heeft hij nooit gezien.

Generaal v. O. is op last van Minister Colijn voorzitter geworden van de Vereniging Nederland-Engeland.

Howard heeft hij op lunches en diners ontmoet.

Van Blankenstein is niet door hem bij de Engelsen geïntroduceerd.

Deze kon dat zelf wel behandelen. Deze was geen G.S. III agent. Dat hij op de lijst van het agentennet het nr. 950 verkregen had kan waar zijn. Men noemde zijn naam gemakshalve niet, maar sprak over zijn nummer. Maar dit bewijst niets en zulks valt te verklaren uit de op dit bureau heersende geest. Wat hier verklaard wordt over het contact met de Generaals van den Bergen en Michem, kon met nog veel meer reden gezegd worden over contact met Duitsland. Dit staat er echter wederom niet.

De arbeid van Stevens in Holland alsof hij in dienst der Nederlandse Generale Staf was, werd als nonsens gequalificeerd. Het geval Koster—de Fremery is hem bekend. De F. is naar Engeland gekomen en hij heeft hem daar ontmoet. Koster is dood. Van het geval Goseling is hem niets bekend.

Rhodes beging een verkeersovertreding en v. O. is toen als bekende te hulp geroepen en heeft hem geholpen.

Dunderdale is hem onbekend.

In October 1939 kwam Payne Best op zijn bureau met de mededeling dat er een aanbod van Duitse militaire zijde was, om vredesonderhandelingen aan te knopen met de Engelse Regering. De Duitse namen, die hierbij werden genoemd, is hij vergeten. Wel vertelde P. B., dat het over een afzonderlijke vrede ging en dat er geen maatregelen tegen de persoon van Hitler genomen moesten worden. Hij waarschuwde toen tegen het stellen van te groot vertrouwen in Duitsers. De Generaal heeft als voorwaarde gesteld, dat bij deze onderhandelingen een Nederlands officier aanwezig was, die dan meteen moest zorgen, dat de Duitse vertegenwoordigers geen overlast werd aangedaan bij grensoverschrijdingen.

Na de laatste bijeenkomst te Arnhem heeft hij Stevens aangeraden er mede op te houden. Er was toen echter al een tweede bijeenkomst afgesproken over 14 dagen. Daarna moest het uit zijn. Toen kwam Klop weer, de Generaal wilde toen wederom deze bijeenkomsten doen ophouden en deelde dit aan Klop mede. Van verdere bijeenkomsten bijv. in Den Haag, wist hij niets. Klop heeft blijkbaar op eigen initiatief verder gehandeld. Als plaats van bijeenkomst bij Venlo op 100 meter van de grens af te spreken, zou hij zeker hebben verboden.

Hij heeft deze kwestie wel met Generaal Reijnders besproken. Klop had een mondelinge instructie tot luisteren naar en aantekenen van het besprokene. Hij was steeds in burgerkleding. Buitenlandse Zaken heeft er z.i. niets van geweten, het was niet belangrijk genoeg.

De Duitsers hebben verband willen leggen tussen deze besprekingen en de aanslag op Hitler. Dit is hun niet gelukt. Stevens weet niet, of de Duitsers met wie hij heeft gesproken te goeder trouw waren.

Stevens was op zijn manier energiek, maar hij bereikte niet veel. De Duitsers, niet de Engelsen, hadden garanties nodig en verkregen deze.

Dat Klop de naam „Copper” zou hebben gebruikt is hem onbekend.

De Generaal verklaart hier nogmaals, dat het z.i. hier om vredesplannen en niet om revolutie ging. Als Klop zich hiermede „aktiviteitsdeelnemer” heeft, was dat tegen zijn opdracht in, die immers luidde: luisteren en mij vertellen.

Over revolutieplannen heeft Klop nooit iets verteld. De Generaal hield het gehele geval voor „Spielerei” en dat was een kolfje naar de hand van Stevens.

Over zijn ontslag zei de Generaal, dit is waarschijnlijk op aandringen van de Geer geweest, die nog in Engeland heeft gezegd: „als het incident in Venlo er niet geweest was, hadden we nooit oorlog gehad.”

De Generaal v. O. is over deze kwestie in de Ministerraad gehoord. Over de verklaringen van de zwaargewonde Klop betreffende zijn aanwezigheid bij een stafbespreking te Brussel, verklaart hij nog, dat dit zeker niet waar is. Voor een dergelijke opdracht zou Klop zeker niet zijn uitgekozen.

*De Secretaris der Commissie,
De Reserve Kapitein der Jagers,*
(w.g.) Mr. A. TELDERS.

Bovenstaande verklaringen stemmen overeen met de gegevens door mij verstrekt.

De Generaal-Majoor b.d.,
(w.g.) J. W. v. OORSCHOT.

15 Juni 1947.

BIJLAGE 20

Proces-verbaal van verhoren, op 19 en 20 November 1939 afgenomen door Ch. A. S. Ph. Schebbelie, commissaris van politie te Venlo

(Overgelegd door de heer G. J. C. J. Eissens, commissaris van politie te Venlo.)

COMMISSARIAAT VAN POLITIE

VENLO

PRO JUSTITIA

No. 438

Onderwerp:

Overtreding artikel 100
Wetboek van Strafrecht

PROCES-VERBAAL.

Den 19 November 1900 negen en dertig, des voormiddags 5 minuten voor 11 werd ons Charles, Augustinus, Servatius, Philibertus Schebbelie, Commissaris van Politie der gemeente Venlo door den bode van het Stadhuis, genaamd *Casper Theodor van Mosselveld*, oud 52 jaar, wonende te Venlo, Mgr. Nolensplein No. 9, die door ons reeds inzake het op 9 November jl. te Venlo plaats gehad hebbend grensincident als getuige was gehoord, medegedeeld dat hij dien morgen op straat door zekere Dawans was aangesproken die hem mededeelde agent van de Geheime dienst te zijn en of hij om 11 uur in het Hotel Americain-Lunchroom aan de Keulsche poort alhier wilde komen, teneinde aan een verhoor te worden onderworpen betreffende het grensincident op 9 November j.l.

Onmiddellijk werden maatregelen genomen en achtereenvolgens aangehouden op genoemde middag omstreeks 12 uur: *Petrus Josephus Dawans, geboren te Vliermael, (België) 30 Januari 1886 van beroep handelsreiziger, wonende te Venlo. Onze Lieve Vrouweplein No. 26 van Belgische nationaliteit*, die terzake gehoord, desgevraagd als volgt verklaarde:

„Ik ben in den oorlog 1914/1918 verbonden geweest aan den Franschen dienst onder den rayonchef Tagnon te Maastricht. Als bewijs hiervan leg ik u over een 2-tal op genoemden dienst betrekking hebbende stukken. (Bedoelde 2 stukken worden door Ons bij Dawans aangetroffen en van roode I en II voorzien).

Thans ben ik sinds een paar maanden verbonden aan den Nederlandschen dienst. Ik ben daartoe aangezocht door den Heer Straetmans te Maastricht meer speciaal om gegevens te kunnen verstrekken omtrent de bewegingen van het Duitsche leger aan de Nederlandsch—Duitsche grens. Dit kon ik doen door het nemen van informaties van menseben die de grens over kwamen, in Duitschland werkten enz. Van een en ander bracht ik rapport uit aan den Heer Straetmans. Soms schriftelijk, doch meestal mondeling. Al naar gelang de informaties die ik bracht werd ik betaald.

Ten bewijze dat ik bij genoemden dienst was, heb ik van den Heer Schoenmakers, wonende te Lanaeken en kantoor houdende te Maastricht, die mij zeide dat hij Chef van den Nederlandschen Inlichtingendienst in Limburg was, een identiteitsbewijs gekregen.

Oogenschijnlijk is dat bewijs afkomstig van de Philatelistenvereniging Vigilantia te Maastricht, doch ingewijden weten dat dit van den Inlichtingendienst is.

Bedoeld bewijs heb ik in mijn bezit en kan ik U toonen (Wij nemen uit handen van Dawans over bedoeld bewijs en merken dit met roode III).

In den loop van October 1939 heb ik in gezelschap van genoemden heer Schoenmakers getroffen een zekeren heer A. de Fremery uit den Haag. Omdat hij bij de besprekingen tegenwoordig was wist ik niet beter of genoemde heer hoorde ook tot den Nederlandschen Dienst. Hij kwam zoo met mij in gesprek en hoorde dat ik handelde in electriche boormachines. Hij vertelde toen, dat hij er wel twee of meer kon plaatsen en kwam ik met hem overeen hem twee te leveren. Dit is nadien geschied en heb ik hem van Venlo uit twee boormachines gezonden aan zijn adres, Amalia van Solmsstraat no. 108 te den Haag. Het verschuldigde geld ad. f 100 heeft hij door middel van P. J. Landry's Bankierskantoor N.V. aan mij overgemaakt.

Inlichtingen heb ik bedoelden heer de Fremery niet verstrekt en

nimmer heb ik opdracht van hem gekregen, inzake het verschaffen van inlichtingen.

Het bewijs van betaling ad. f 100 dat U bij mij aantrof heeft op genoemde levering betrekking. (Bedoeld betalingsbewijs wordt door ons van Dawans overgenomen en met roode IV gemerkt).

Gisteren was ik in Maastricht en sprak daar met den heer Straetmans, die woont te Maastricht op de Groote Gracht. Hij zeide, dat wij naar Venlo moesten gaan, om te kijken, hoe dat grensincident van 9 November jl. zich toegedragen had. Hij kon niet op hedenmorgen direct met mij meekomen en ben ik per trein vanuit Maastricht naar Venlo gegaan. Omstreeks 8 uur hedenmorgen kwam ik te Venlo. Ik ben eerst naar de Mis gegaan en ben toen in het café van Claessen aan de Keulsche Pooit een kop koffie gaan drinken. Den heer Straetmans zou ik tegen 11 uur, half twaalf in Hotel Dielen te Venlo treffen.

Met mij uit Maastricht is meegekomen Willem Verhagen, die ook in de Inlichtingendienst zou komen en wel met ingang van 1 December a.s. Omdat hij er iets voor voelde mee te gaan, is hij vanmorgen met mij meegekomen. Na de Mis is hij naar zijn alhier wonenden broer gegaan en ging ik — zoals reeds gezegd — koffiedrinken.

Van den kellner in dat café Claessen vernam ik een en ander omtrent het grensincident en gaf deze me den raad eens te gaan praten met den bode van het Stadhuis, Van Mosselveld, die van een en ander getuige was geweest.

Ik ben hierop naar de woning van Van Mosselveld gegaan, mij door bedoelden kellner aangeduid en heb Van Mosselveld aldaar gesproken.

Ik heb mij aan Van Mosselveld, die mij persoonlijk wel kent, voorgesteld als zijnde van den Geheimen Dienst en hem verzocht of hij geen inlichtingen inzake het voorgevallene aan de grens aan mij wilde verstrekken. Ik heb hem er bij gezegd, dat — indien hem van de zijde van de Justitie of zoo verboden was iets te zeggen, hij er niet op behoefde in te gaan. Als hij wel genegen was om iets te zeggen, kon hij ook omstreeks 11 uur bij Dielen komen. Van Mosselveld zeide, dat het goed was en dat hij tegen 11 uur wel zou komen aanloopen.

Ik ben daarop naar Dielen gegaan waar ik ook tegen 11 uur den heer Straetmans verwachtte. Deze belde me daar inmiddels op, dat hij niet om 11 uur daar kon zijn, maar later zou komen. Ik rekende toen zoo uit, dat hij — omdat hij mij vanuit Maastricht belde — omstreeks half twee te Venlo kon zijn.

Toen ik bij Dielen zat, kwam tegen half twaalf Verhagen binnen. Of deze iets inzake het grensincident te weten is gekomen weet ik niet. Daarover hebben we niet gesproken. Het is mogelijk wel, omdat ik hem — toen we des morgens van elkaar gingen — gezegd had „Kijk maar eens wat je te weten kunt komen.“ Bij Dielen zaten echter te veel menschen en konden we niei rustig spreken, vandaar dat ik ook niet weet of Verhagen iets te weten is gekomen."

Daarna hoorden we op genoemden datum omstreeks 12 uur 's-middags eveneens aangehouden Verhagen, genaamd:

Willem, Johannes, Maria Verhagen, geboren te Venlo, 24 December 1889, van beroep reiziger, wonende te Maastricht, Eburonenweg No. 39, die terzake gehoord, desgevraagd als volgt verklaarde: „Ik ben naar Venlo gekomen om te zien van mijn in Venlo wonenden broer Arnold, Pastoor Opheystraat, 25 gulden te krijgen, die ik voor mijn huishouding nodig heb. Ik moet n.l. gaan verhuizen, omdat ik werkloos ben, sinds Augustus j.l. en vorige week de eerste steun heb getrokken, groot f 13,70. Ik moet f 27,50 huishuur betalen, terwijl ik voor f 7 onderverhuurd heb. Dat is echter teveel huur nog voor mijn inkomen en daarom wilde ik minder gaan wonen. Mijn bedoeling is uitsluitend geweest van mijn broer nu geld te krijgen om de woninghuur vooraf te kunnen betalen — zooals te Maastricht het gebruik is — indien ik ging verhuizen.

Den door U bedoelden Dawans heb ik gisteren wel in Maastricht gezien, doch niet gesproken. Vanmorgen trof ik hem toevallig in denzelfden trein als waarmede ik naar Venlo ging. Ik heb met hem geen enkele afspraak gemaakt. Omtrent een geval dat aan de grens gebeurd zou zijn, weet ik niets en heeft Dawans mij daarover ook niet gesproken.

Van een geheimen Dienst weet ik niets af. Ook weet ik niet wat

Dawans hier in Venlo moest doen. Vanmorgen heb ik hem ook toevallig getroffen bij Hotel Dielen. Ik ging daar als het ware schuilen omdat het slecht weer was.

Met Dawans, noch met een Geheimen Dienst, heb ik iets te doen. Meer kan ik U niet verklaren."

Daarna hoorden Wij den op genoemden datum omstreeks half 2 uur aangehouden, door vorengenoemde *Dawans* genoemden *Straetmans*, genaamd:

Gustave Marie Henri Hubert Straetmans, geboren te Maastricht, 16 Juni 1902, koopman, wonende te Maastricht, Grootte Gracht No. 18,

die — terzake gehoord — desgevraagd als volgt verklaarde:

„Sedert het uitbreken van den laatsten oorlog ben ik in dienst van den Heer Schoenmakers A, wonende te Lanaeken in België die rechtstreeks in relatie staat met G.S. III en heb ik dienovereenkomstig reeds verschillende opdrachten uitgevoerd.

Krachtens mijn beroep zocht ik contact met verschillende personen, waaronder o.a. de Heer Koster te Parijs, Oud Nederlands marine-officier.

Gisteren kwam genoemde Heer Koster bij mij te Maastricht en verzocht mij hem naar Venlo te willen begeleiden omdat hij daar gaarne enige personen zou spreken.

Hedenmorgen heb ik dan ook den heer Koster naar Venlo vergezeld en omdat ik weet dat de heer Koster aan de Nederlandsche Regeering gewichtige diensten heeft bewezen en diensgevolge door den Duitschen dienst onder contrôle wordt gehouden, heb ik mij te zijner bescherming van een 2-tal automatische pistolen voorzien. Beide pistolen zijn met 6 scherpe patronen in houder geladen, kaliber 6.35.

Omtrent het doel van den tocht naar Venlo is verder niet gesproken, doch u begrijpt, dat ik dat wel kan vermoeden.

Mijn algemeene opdracht is om te trachten inlichtingen in te winnen omtrent Duitsche troepenbewegingen aan de Nederlandsch-Duitsche grens en alles wat daarmee verband houdt.

Door den Heer Schoenmakers voormeld, word ik voor mijn diensten betaald, doch omtrent de bedragen kan ik u geen mededeeling doen.

Alle rapporten die ik opmaak zend ik aan den Heer Schoenmakers. Aan anderen worden door mij geen rapporten gezonden.

U treft bij mij aan een bewijs dat ik een aangetekend stuk heb gezonden op 16 November 1939 aan den Heer de Fremery te 's-Gravenhage. (Wij nemen over bedoeld reçu en merken dit met roode V). Omtrent den aard van dit stuk wensch ik mij niet uit te laten. Het is nog wel eens vaker voorgekomen dat ik aan genoemden Heer een aangetekend stuk zond.

Het is mij niet bekend, dat genoemde Heer de Fremery voor een vreemden dienst werkt.

Wat betreft het grens-incident te Venlo op 9 November jl. spijt het mij zeer niet in staat te zijn over de daders eenige inlichtingen te geven. Ik doe echter aan de Commissaris van Politie te Venlo de toezegging dat, mochten mij eenige inlichtingen uit Duitsland hieromtrent ter oore komen, ik hem zonder verwijl en vóór ieder ander hiervan in kennis zal stellen.

Ik ben ei-van overtuigd steeds ten aanzien van mijn vaderland als goed Nederlander geheel vrijwillig mijn plicht te hebben gedaan.

Het identiteitsbewijs van de Philatelistenvereniging Vigilentia Maastricht en ook het bewijs van Vrije Doortocht, zijn mij door den Heer Schoenmakers, ter vergemakkelijking van mijn taak, ter beschikking gesteld.

(Bedoelde bewijzen, door ons op Straetmans bevonden, worden gemerkt met roode VI en VII, overgenomen).

Het bewijs van Vrije Doortocht is door mij meerdere malen, vooral op Zondag, gebruikt, speciaal om te voorkomen dat ik steeds mijn identiteit moest opgeven.

Meer kan ik u niet verklaren.

Omtrent de vuurwapens die in mijn bezit waren wil ik u de herkomst liever niet vertellen. Ik ben niet bevoegd bedoelde vuurwapens voorhanden te hebben, noch op den openbaren weg bij mij te hebben."

Hierna hoorden wij den op genoemden datum te omstreeks 1.30 uur aangehouden in de verklaring van Straetmans genoemden *Paul Koster, geboren te Delft, 11 December 1868, zee-officier buiten dienst, wonende te Parijs, 19 Boulevard Malesherbes*, die desgevraagd ais volgt verklaarde:

„Het notitieboekje, hetwelk u mij toont, alsmede de beide in het Engels gestelde, met potlood geschreven brieven, zijn van mij afkomstig. De aantekeningen in het boekje en de brieven zijn door mij

persoonlijk geschreven (Aan P. Koster wordt getoond een zakboekje 1937, alsmede een brief op een schrijfblocvel en een uit 2 bladzijden bestaanden brief, op briefpapier van „Grandhotel du Lévrier et de l'Aigle noir Maastricht", respectievelijk door ons gewaarmerkt met roode VIII, IX en X).

Verder wens ik mij terzake niet uit te laten, vóór ik word bijgestaan door een raadsman, waartoe ik mij wensch te wenden. Deze raadsman zal zijn Mr. Tripels uit Roermond."

De bovenbedoelde personen zijn na overleg met den Heer Officier van Justitie te Roermond na bovenbedoelde verhooren, als verdacht van overtreding van artikel 100 Wetboek van Strafrecht, door Ons in verzekerde bewaring gesteld en zijn hen de afschriften van de desbetreffende bevelen uitgereikt.

He: tijdstip van in verzekeringstelling van Dawans en Verhagen is 19 November 1939 te 6 uur namiddags, van Straetmans en Koster 7.30 uur namiddag.

Bovenbedoelde verhooren vonden plaats in tegenwoordigheid van en mede door den Rijksrechercheur 1e klasse Ferdinand Hendricus Zuurveld, ter standplaats Venlo en de Inspecteur van Politie tevens onbezoldigd rijksveldwachter te Venlo, Gerhardus Johannes Coenradus Jozephus Eissens.

De in bovenbedoelae verklaringen genoemde gewaarmerkte stukken I tot en met X worden als stukken van overtuiging bij dit proces-verbaal gevoegd.

Door den getuige *Johannes Bernardus Franciscus Hubertus Deckers* oud 30 jaar, kantoorbediende, wonende te Venlo, Boenerstraat no. 30 gehoord inzake het grensincident bij proces-verbaal no. 424a, werd medegedeeld, dat hij te zijnen huize een boodschap had gekregen of hij zich wilde gereed houden om hedenmiddag om 2 uur met een auto te worden afgehaald om naar Hotel Dielen te gaan, waar hem een verhoor zou worden afgenomen.

Omtrent vorenstaande werd tevens mededeeling gedaan door *Dieudonné Jozef Hubert Perree*, oud 31 jaar, meubelmaker, wonende te Venlo, H. Geeststraat no. 14, die hedenmorgen 19 November 1939 omstreeks 11.45 uur telefonisch mededeelde, dat hem door meergenoemden Dawans in het Stationshotel een verhoor zou worden afgenomen. Hierna werd Dawans aangehouden. Perree werd gehoord bij dezerzijds proces-verbaal No. 424 inzake grensincident.

De bij verdachte Straetmans aangetroffen automatische pistolen kaliber 6.35, respectievelijk genummerd 219 en 1361 zullen — in verband met de door Straetmans gepleegde overtreding der Vuurwapenwet subs wapenwet — worden gedeponereerd ter Griffie van het Kantongerecht te Venlo, terwijl het desbetreffende proces-verbaal zal worden gezonden aan den Heer A.O.M. bij de Kantongerechten te Roermond.

In verband met de aanvankelijke door verdachte *Koster* gedane mededeeling dat hij te Venlo vertoefde in opdracht van den Heer Jhr. Mr. A. M. Snouck Hurgronje, Secretaris-Generaal van het Departement van Buitenlandsche Zaken en in relatie stond met den Heer Generaal J. W. van Oorschot, Hoofd van G.S. III (militaire inlichtingendienst), is telefonisch contact gezocht met bovenbedoelde heeren waarbij de Heer van Oorschot mededeelde dat door hem aan den Heer Koster geen enkele opdracht was verstrekt terwijl de heer Snouck Hurgronje mededeelde dat hij met Koster wel over het betrekkelijke grensincident gesproken had, doch geen enkele opdracht had gegeven. Wel had hij gezegd: „Als U er meer van hoort, dan houd ik mij aanbevolen".

Mede in verband met de in beslag genomen overtuigingsstukken en het feit dat gebleken is dat zoowel Dawans als Straetmans in relatie staan met de Fremery uit den Haag, die mij relatant Zuurveld bekend is als behoorende tot de Engelsche dienst, is aan te nemen dat de verdachten *Dawans, Verhagen, Straetmans* en *Koster* voor genoemden dienst hun werkzaamheden verrichten.

Hierna hoorden wij op Maandagmorgen 20 November 1939, des voormiddags omstreeks 1 uur de te den Haag als verdacht van overtreding van artikel 100 Wetboek van Strafrecht op onzen last aangehouden en naar Venlo overgebrachten verdachte *August de Fremery*, geboren te 's-Gravenhage, 7 Mei 1895, wijnhandelaar, wonende te 's-Gravenhage, Amalia van Solmsstraat no. 108, die ons desgevraagd als volgt verklaarde:

„Ik werk voor den heer Koster te Parijs voor Nederland en dien uitsluitend Nederlands belang. Dit werk bestaat in het inwinnen van inlichtingen in den breedsten zin en wel inlichtingen op commercieel, strategisch en financieel gebied van Duitschland, Japan, Italië. Een onderdeel van mijn werk heeft uitgemaakt de vlootpolitiek van Rusland en daaraan is vastgeknoopt, het leveren van overzichten van de

ontwikkeling van de militaire vliegdiens en alles wat daarmee annex was.

Verdere verklaringen wensch ik niet af te leggen ook niet omtrent mijn relatie met Dawans en Straetmans, ten aanzien van welke personen U mij een ontvangstbewijs toont ad f 100 (Dawans) en een reçu van een aangeteekend stuk, afgezonden op 16 November 1939."

(Deze laatste zinsnede is niet door de Fremery accoord bevonden, omdat hij deze niet — volgens zijn zeggen — gedictieerd heeft, doch geeft weer de houding die hij aanneemt ten aanzien van de hem getoonde en voorgehouden stukken, gewaarmerkt met IV en V).

Verdachte de Fremery is na verhoor ingesloten en zal met de verdachten Dawans, Straetmans, Verhagen en Koster op Maandag 20 November 1939 aan den Heer Officier van Justitie te Roermond worden voorgeleid.

En hebben wij van vorenstaande op afgelegde ambtseed opgemaakt, getekend en gesloten dit proces-verbaal te

Venlo, den 20 November 1939.

Voor eensluidend afschrift:

*Gezien: Hoofd **Distr.** Venlo,*
(w.g.) H. TH. HALEWIJN.

Voor eensluidend afschrift:

(w.g.) onleesbaar.

BIJLAGE 21

Verklaring, door luitenant-admiraal b.d. Th. J. Furstner op 12 Mei 1947 afgelegd voor de commissie-Sillevis

(Overgelegd door luitenant-generaal b.d. W. F. Sillevis)

De vergadering der Commissie Memorandum 1940 op 12 Mei 1947 werd bijgewoond door de Luitenant-Admiraal b.d. Th. J. Furstner, Oud Chef van de Marinestaf gedurende 1939—1940, die enkele verklaringen aflegde, welke hieronder in het kort zijn weergegeven. Van Dunderdale heeft de Admiraal nooit gehoord.

Betreffende Koster deelde hij mede, dat dit een enigszins onbetrouwbaar heer was, die in November 1939 bij hem is geweest in verband met een op te richten organisatie van een agentennet over het gehele land, als het leger het land zou ontruimen. Er bestond een kaart met daarop aangebrachte kringen, zoals hij, Koster, zich zulk een net voorstelde. Deze kaart is diezelfde middag vernietigd.

Als Chef van de Marinestaf had hij geen eigen inlichtingendienst. Hij heeft destijds geantwoord, dat Nederland neutraal was en geen medewerking verleende aan oorlogvoerende landen. Misschien heeft Koster dit bezoek uitgespeeld tegenover de agenten. Een dezer agenten, de Fremery, is veroordeeld door de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden. Koster zou door de Gestapo in Grenoble zijn gefusilleerd.

Wat de overige aantijgingen betreft, er zijn nooit geallieerde convoien in Nederlandse territoriale wateren geweest. De Duitsers hebben indertijd van de Nederlandse binnenwateren gebruik willen maken door een route te nemen door het Stortemelk-Vliestroom-Inschot-Zuidoostrak-Tesselstroom-Mansdiep-Helsdeurwestgat ten oosten van Vlieland en Tessel.

Dit is door de Nederlandse Regering geweigerd. Betreffende het weigeren van Hollaridse loodsen op Duitse schepen van Emden naar Hollandse havens, merkt de Admiraal op, dat dit slechts kan slaan op het traject Emden—Delfzijl en hiervoor waren Duitse loodsen genoeg. Het is dus evenals de andere verdachtmakingen een poging tot verwarrende misleiding.

De Admiraal bekleedde naast de functie van Chef van de Marinestaf, in welke hoedanigheid hij onder de O.L.Z. stond, die van Bevelhebber der Zee strijdkrachten en ontving als zodanig zijn bevelen van de Regering. Dat is de reden, waarom hij evenals de Regering naar Engeland is vertrokken op de laatste oorlogsdag.

*De Secretaris der Commissie,
De Reserve Kapitein der Jagers,
(w.g.) Mr. A. TELDERS.*

Bovenstaande verklaringen komen overeen met de inlichtingen door mij verstrekt.

(w.g.) TH. J. FURSTNER.

BIJLAGE 22

Amerikaanse documentatie inzake de werkzaamheid der Duitse Auslandsorganisation

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

1. Ernst Wilhelm Bohle.

The world-wide web of Nazi foreign intrigue was spun in Berlin by the defendant Bohle, who from the earliest days of Nazism guided the destinies of the foreign organization of the NSDAP, the notorious Auslandsorganisation, commonly known as the „AO”. This organization was the birthplace of those Nazi fifth columns that festered within the countries marked for conquest.

The AO was a vast, centralized organization entrusted with responsibility for all Nazi party activities outside of Germany. Bohle, as a Gauleiter and a Lieutenant-General in the SS, was one of the most important pillars of the party, and he demanded that all German citizens and racial Germans residing abroad should actively espouse and secretly promote the cause of Nazism. German citizens living in foreign countries were recruited by AO agents into the ranks of the NSDAP by propaganda, terrorism and duress, and were forcibly obligated under AO supervision to participate in the furtherance of Nazi schemes to undermine the sovereignty of these countries. Thus, Bohle obtained the allegiance, often involuntary, of Germans abroad to the Nazi cause of aggression.

The AO, dedicated as it was to the domination and destruction of the countries it operated in, was compelled to camouflage its activities, and every available subterfuge was employed to conceal the character of AO agents. From 1937 to 1941, the chief years of German aggression, Hitler cloaked the AO with diplomatic immunity by giving Bohle the additional status of State Secretary and Chief of the AO in the German Foreign Office. Bohle was thus able to cooperate more closely with the diplomats of aggression in effecting German foreign policy. Secret AO agents in the guise of diplomatic officials were attached to the German legations abroad and behind this diplomatic facade were able to intensify their unlawful activities without fear of detection.

Bohle spearheaded the Nazi fifth column activities in those countries earmarked for destruction. AO agents maintained constant contact with subversive elements, kept inquisitorial discipline over German citizens, and established many dummy organizations to conceal the illegal nature of their work. In the prelude to the aggression against Austria, Bohle maintained, supported, and rigidly enforced party discipline within the outlawed Austrian NSDAP, attached his agents to the German Legation in Vienna, and utilized the „League of German Nationals” and the „Fatherland Front” for his nefarious purposes. He honeycombed this hapless country with his agents, and through economic pressure, intimidation and violence, created such chaos and turmoil that it fell an easy prey to Nazism.

In Czechoslovakia, Bohle threw his vast organization into the Sudeten question, and the AO was the central force in provoking the „incidents” against German racial minorities which Hitler used as his justification for the annexation of the Sudetenland. In country after country the AO was the vanguard of Nazism, and its fifth columns, with telling effect, prepared the way for conquest.

Bohle's direction of Nazi economic activities abroad, in close

cooperation with the Four Year Plan, was an important adjunct of the Third Reich's economic mobilization for aggression. Long before the outbreak of war, Bohle created a special *Economic Division*, headed by his deputy, Alfred Hess (brother of Rudolf Hess), to develop economic connections in foreign countries in the interest of German economic war preparations. German firms and merchants abroad were organized by AO agents and directed to provide the maximum economic support for Germany. Nazi business representatives received AO approval and fulfilled special economic tasks before being sent abroad and in *South America*, special economic units were engaged in undercover operations to secure vitally-needed raw materials for German war preparations.

Propaganda, too, was a potent weapon in Bohle's arsenal of aggression, and the AO's special propaganda section issued an unending stream of Nazi lies to convert German citizens, ethnic German groups, and the nationals of other countries to the German creed of conquest. In many speeches, Bohle himself urged Germans residing abroad to unite with their compatriots, the Nazis of the Third Reich. In the Balkans and the South American Republics, the AO through the medium of propaganda, enlisted many adherents to the German plans for world domination, and in the USA, the AO secretly furnished the German-American Bund with much of its venomous ammunition.

The AO was a natural vehicle for the espionage required to complete the Third Reich's preparations for war. Bohle's Berlin Office was the focus through which information concerning the military, economic and political life of the world was received, analyzed and channelled to various Reich authorities, including Hitler and the military.

Bohle directed the espionage phase of the AO's activities in close collaboration with the *Abwehr*, the military intelligence branch of the Wehrmacht which, in fact, *established a special spy group within the AO*. Reports were forwarded via diplomatic Couriers directly to the Abwehr liaison officer in the German Foreign Office, who was nominally an AO official.

The AO was also widely engaged in the commission of crimes against humanity and war crimes. From 1933 onwards, the AO, as the long arm of the NSDAP, directed the systematic persecution of German nationals of Jewish extraction residing abroad. In furtherance of Hitler's campaign of hatred, Bohle ordered the AO to institute economic boycotts of the businesses of German Jews in foreign countries and to effect forcibly the „aryanization” of German firms outside the Reich. The AO participated in blocking the funds and seizing the properties of these unfortunate German citizens, and Bohle even participated in measures to forestall their emigration to havens of refuge. During the war years, Bohle extended these measures of systematic persecution to include Jewish nationals of other countries that were occupied or controlled by Germany. The AO intensified its incessant, inflammatory anti-semitic propaganda, participated in the spoliation, ill-treatment and deportation of European Jewry, and otherwise hastened „the final solution”.

BIJLAGE 23

Amerikaanse documentatie inzake de werkzaamheid der Duitse **Auslandorganisation***(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)*

OFFICE OF CHIEF OF COUNSEL FOR WAR CRIMES

APO 696 A U.S. ARMY

Staff Evidence Analysis, Ministries Division

By: Werner Meyer.

Date: 2 December 1947.

Document Number: NG - 3661.

Title and/or general nature: Wolfgang zu Putlitz, formerly in the Foreign Office's service, asserts in certified affidavit that the Auslandorganisation used German diplomatic missions abroad as a protective screen behind which to pursue its own mischievous aims.

Form of Document: Typescript.

Stamps and other endorsements: Signatures of Wolfgang zu Putlitz and Dr. Walter Speyer, interrogator, Putlitz's initials.

Date: 1 December 1947.

Source: Original deposited at Documents Room, OCCWC, Neurenberg.

Persons or organizations implicated: Putlitz, Bohle, Zech, Count, Dr. Butting, Schultze—Bernett (also known as „Jonathan^s“), Van Houten, Lorentz, Hushahn, William Muller, Rost van Tonningen, Bene, Carlowa.

To be filed under these reference headings: NG - Foreign Office, NG - Auslandorganisation, NO - SS.

Translation of document no. NG - 3661.

Office of chief of counsel for war crimes.

Eidesstattliche Erklarung.

Ich, Wolfgang zu Putlitz, 99 A Queens Gate, London SW 7, England, nachdem ich darauf aufmerksam gemacht wurde, dass ich mich wegen falscher Aussagen strafbar mache, stelle hiermit unter Eid, freiwillig und ohne Zwang folgendes fest:

Ich bin deutscher Staatsangehoeriger und wurde am 16 Juli 1899 in Laaske, Mark Brandenburg, Deutschland geboren. Ich trat dem deutschen Auswaertigen Amt im Jahre 1925 bei und blieb dort bis 1939. Waehrend der Jahre 1934 bis 1938 war ich Legations Sekretaeer bei der deutschen Gesandtschaft in London, England. Von Mai 1938 bis September 1939 war ich Legationsrat im Haag, Niederlande.

Nachdem Gauleiter Bohle zum Staatssekretaeer im Auswaertigen Amt ernannt war bis zur Ernennung Ribbentrops zum Aussenminister, ist es der Nazi-Partei gelungen das Ziel zu erreichen, das sie schon seit 1933 erstrebt hatten: das heisst, die alten berufsmaessigen Diplomaten, von denen die meisten ihre neuen Richtlinien einer ruecksichtslosen Politik nur widerwillig und nicht ohne Zeichen von Widerstand annahmen, jeden wirklich wirksamen Einflusses zu berauben. Diese alten Diplomaten wurden jedoch nicht ihres Amtes enthoben, sondern im Dienst behalten und befoertiert. Da sie meistens angesehene Leute waren und einen guten Ruf im Ausland besaessen, schienen sie brauchbar als Schirm, der den Auslandsregierungen eine anstaendige Fassade zeigte, hinter der die Partei ihre eigenen verderblichen Schliche und Intriguen verbergen und bewerkstelligen konnte.

In Holland war Graf Zech deutscher Gesandter, ein Ehrenmann und ausserordentlich beliebt bei den Hollaendern. Aber innerhalb der Gesandtschaft war sein Wille von sehr geringer Bedeutung. Er selbst wurde von dem Parteibonzen in dem Amt terrorisiert und sein ganzer Stab war praktisch in dessen Gewalt. Dieser Parteibonze war A.O. Landesgruppenleiter Dr. Butting. Da die hollaendische Regierung die Landesgruppe verboten hatte, nannte Dr. Butting sich offiziell Chef der „Reichsdeutschen Gemeinschaft in den Niederlanden“, ein Name, der nur eine Tarnung fuer die alte verbotene Landesgruppe war.

In den inneren Kreisen wurde Butting immer Landesgruppenleiter der A.O. genannt. Um jede hollaendische Einmischung in seine Taetigkeit zu verhindern, wurde Butting Diplomatenstellung verliehen. Er

wurde zum Attaché bei der Gesandtschaft ernannt und in einem Gebaeude untergebracht, das der Gesandtschaft gehoerte: er wurde berechtigt das Diplomatenzeichen am Wagen zu fuehren und somit wurde ihm volle diplomatische Immunitaet gegeben. Seine ganze Korrespondenz mit der A.O. und anderen Nazibehoeraen in Deutschland ging met Diplomatenpost, frei von jeder Kontrolle.

Im Jahre 1939 ueberstieg die Materialmenge, die fuer Butting geschickt wurde, bei weitem die, welche fuer die eigentliche Gesandtschaft bestimmt war. Was darin enthalten war, war meist ein Geheimnis fuer uns, weil Buttings Pakete gewoehnlich versiegelt waren. Aber ich habe sehr viel Nazi-propagandamaterial gesehen, Botschaften vom Gestapohauptquartier usw. Ich weiss auch, dass das Gepaeck einmal ein ganzes Radiosendegeeraet enthielt, das in Buttings Haus aufgestellt wurde. Er teilte das Haus mit dem Beauftragten der „Abwehr“, Schultze-Bernett, der in eingeweihten Kreisen unter dem Decknamen „Jonathan“, bekannt war. Ich weiss, dass in jenem Hause dieser Sender von einem Mann gebraucht und bedient wurde, der „Japs“ genannt wurde. Nach dem Anschluss Oesterreichs annektierte Butting die Raeumlichkeiten der Oesterreichischen Gesandtschaft fuer Parteizwecke. Auch fuer dieses Haus galt die diplomatische Immunitaet. Es wurde vor allem zur Abhaltung von Konferenzen und Zusammenkuenften gebraucht. Das ermoeeglichte Butting, seine eigenen Raeumlichkeiten fuer Parteizwecke zu verwenden und sie von Besuchern frei zu halten, die vielleicht zu viel haetten sehen koennen.

Eine von Buttings Hauptbeschaeftigungen war es, seine Vertrauensleute in Firmen in Holland unterzubringen. So weit die Eigentümer deutsche Staatsangehoerige waren, war das verhaeltnismaessig einfach. Aber auch hollaendische Geschaeftsleute, die vom Handel mit Deutschland abhaengig waren, konnten veranlasst werden, dem Druck nachzugeben. Ich weiss, dass sogar der grosse Rotterdamer Seespediteur William Mueller, schliesslich einige seiner juedischen Direktoren entfernte und sie durch Leute ersetzte, die Butting angenehmer waren.

Die Grundlage jedoch, auf der es Butting gelang, in alle Einzelheiten des politischen und wirtschaftlichen Lebens in Holland einzudringen gab die deutsche Arbeitsfront, die ihm unterstand. Jeder in Holland lebende Deutsche war einem gewissen Druck ausgesetzt ihr beizutreten, da er oder seine Familie sonst frueher oder spaeter sicherlich ins Unglueck gerieten. Diese gewaltige Mitgliederzahl der Arbeitsfront versorgte Butting nicht nur durch ihre Beitraege mit einer grossen Geldsumme in auslaendischer Waehung, sondern ermoeeglichte es ihm auch, eine Kartei zu besitzen, die die umfassendste Information ueber das ganze Leben in Holland enthielt. Es war fuer den Abwehrmann Schultze-Bernett, der in demselben Hause arbeitete, leicht, nuetzliche Auskunfte zu erlangen, auch wenn er mit dem entferntesten Winkel Hollands Fuehlung aufnehmen wollte. Im Jahre 1939 bruestete sich „Jonathan“ einmal mir gegenueber damit, dass es praktisch keinen Stein oder Baum in Holland gaebe, den er nicht kenne. Buttings Kartei hat sicher gewaltig zu dieser Kenntniss beigetragen.

Man sagt, dass die Mitglieder der Arbeitsfront auch aktive Spionage bei ihren Arbeitgebern oder an ihren Arbeitsplaetzen betrieben. Ich weiss, dass im Jahre 1939, als alle deutschen Hausmaedchen, die in Holland arbeiteten, nach Deutschland zurueckgerufen wurden, Butting im Einvernehmen mit „Jonathan“ sorgfaeltig darauf achtete, dass bei Maedchen, die im Hause prominenter Hollaender arbeiteten. Ausnahmen gemacht wurden. Ich erinnere mich z.B. daran, dass eine Hausangestellte des hollaendischen Ministerpraesidenten, Dr. Colijn, bleiben durfte. Ebenso besinne ich mich darauf, dass Butting einmal erfuhr, dass ein Beamter des hollaendischen Arbeitsministeriums, namens van Houten, in grossen Schwierigkeiten war, weil seine Frau durch Luxuseinkaufe in Deutschland gewaltige Schulden gemacht hatte. Diese Schuld wurde bezahlt und seitdem war van Houten ein sehr nuetzliches Werkzeug, besonders, da er sich damals mit den hollaendischen Arbeitern zu befassen hatte, die, gewoehnlich fuer 3 Monate, unter besonders guenstigen Bedingungen zur Arbeit nach Deutschland geschickt wurden. Diese waren bei ihrer Rueckkehr voll des Lobes fuer das Nazisystem und wurden so die Hauptstuetzen der sogenannten „Fuenften Kolonne“ in Holland.

Butting aber vermied, soweit ich es beurteilen kann, sorgfaeltig,

eine direkte Verbindung mit den offiziellen Fuehrern der Nationalsozialistischen Bewegung in Holland. Diese fuhren gewoehnlich direkt nach Berlin, wahrscheinlich zu Bohle, Lorentz usw. Ich habe jedoch in Den Haag mehrmals gesehen, dass der Propaganda-attaché in den Haag, ein gewisser Hushahn, Rost van Tonningen Bargeld einhaendigte und Hushahn erzaehte mir auch, dass die hollaendischen Nazizeitungen, die von Rost van Tonningen geleitet wurden, deutsches Papier erhielten, fuer das sie nichts zu bezahlen brauchten. Dadurch vermied man Geldueberweisungen, die durch die Buecher haetten gehen muessen. Hushahn war natuerlich Mitglied der A.O. und stand in enger Verbindung mit Butting.

Ich habe schon ausgefuehrt, wie Butting die Diplomatenpost der Gesandtschaft missbrauchte, um illegales Material jeglicher Art nach Holland zu bringen. Daruber hinaus verfuegte er praktisch ueber den ganzen diplomatischen Apparat der Gesandtschaft. Er kontrollierte die Ausgabe der Paesse und Visen und sorgte dafuer, dass „Unerwuenschten“ keine gegeben wurden. Er liess durch die Gesandtschaft einen Druck auf die hollaendischen Behoerden ausueben, falls sie einem Nazi, den Butting wuenschte, eine Genehmigung verweigerten oder sie jemandem gaben, den Butting nicht moechte. Er liess die Gesandtschaft Proteste einreichen, wenn ein Anti-Nazibuch, -Schauspiel, -film oder sogar Zeitungsartikel irgendwo in Holland erschien.

Aus eigener Erfahrung weiss ich, dass die hollaendischen Behoerden nur zu eifrig diesen Schritten Folge leisteten, die Graf Zech und die Gesandtschaft nur zoegernd unternahmen, im geheimen hoffend, dass die hollaendischen Behoerden Buttings unverschaeimte Forderungen ablehnen wuerden.

Grundsatzlich war diese Lage und die Beziehungen zwischen der Gesandtschaft und der Landesgruppe A.O. 4, die in Holland bestanden, nicht sehr verschieden von denen in London, wo Bene und spaeter Carlowa Landesgruppenleiter waren. Ich habe Bohle einmal in London gesehen, als er angeblich gekommen war, um eine Ansprache an die Landesgruppe gelegentlich irgendeiner Nazifestlichkeit zu halten, aber in Wirklichkeit die Absicht hatte, die argwoehnischen Briten zu ueberzeugen, dass die A.O. nur eine harmlose Organisation war, die ausschliesslich kulturellen Zwecken diene. Damals sah er auch Herrn Churchill und die alten Diplomaten in der Botschaft waren sehr froh, als die sehen konnten, dass augenscheinlich Herr Churchill nicht umgarnt war, sondern das Spiel durchschaute.

Buttings „Reichsdeutsche Gemeinschaft“ in Holland war praktisch genau nach dem Muster aller Naziorganisationen aufgebaut, bei denen von den Kriesleitern bis hinab zu den Stuetzpunktleitern jeder jeden und ueberall ausspionierte. Sie hatte ihre „Pflichtversammlungen“, sammelten ihre Beitraege ein und uebten all die gewoehnlichen Funktionen jeder Nazipartei aus.

Ihre Anhaenger, gegen die sie keinen Verdacht hegten, hatten bestimmte Vorteile. Sie konnten Geld zu besonders guenstigen Bedingungen nach Deutschland senden, Genehmigung fuer Devisenverkehr erlangen, billige Ferienreisen haben usw. Der kleine deut-

sche Mann in Holland, der immer rechnen musste, dass er seine Beschaeftigung verlieren koennte und gezwungen waere ins Dritte Reich zurueckzukehren, kann, meiner Meinung nach, kaum getadelt werden, wenn er schliesslich, um seiner persoenlichen Sicherheit willen, in die Arbeitsfront eintrat. Er bemerkte oft noch nicht einmal, dass er dadurch zum Werkzeug bei den verderblichen Unternehmungen wurde, die durch die Bonzen der A.O. ausgefuehrt wurden.

Ich habe schon die enge Zusammenarbeit zwischen Butting und dem Abwehrmann Schultze-Bernett, alias „Jonathan“ erwaehnt. Ich muss auch seine enge Zusammenarbeit mit den Wirtschaftsattachés in Amsterdam erwaehnen, welche beauftragt waren, das Kriegspotential in Holland abzuschuetzen. Diese Arbeit wurde vor allem von einem gewissen Herrn Flesche ausgefuehrt, dem Praesidenten der Deutschen Handelskammer und einem sehr hohen Beamten in Buttings A.O.-Landesgruppe. Auf Grund der von ihm erlangten Auskunft muss das O.K.W. den groessten Teil seiner Wirtschaftsplaene fuer die Invasion Hollands ausgearbeitet haben. Eine mir genau bekannte Tatsache ist, dass mit Hilfe von Buttings Leuten im hollaendischen Oelhandel, im Sommer 1939 gewaltige Vorraeete an Oel und Treibstoff gekauft und in Holland gelagert wurden.

Ich habe Seiten 1 bis 6 dieser eidesstattlichen Erklaerung sorgfaeltig durchgelesen und sie handschriftlich unterzeichnet. Ich habe die notwendigen Verbesserungen handschriftlich gemacht und sie mit meinen Anfangsbuchstaben versehen und erklare hiermit freiwillig und ohne Zwang dass ich in dieser Aussage die volle Wahrheit nach meinem besten Wissen und Gewissen gesagt habe.

Neurenberg, Deutschland, 1. Dezember 1947.

Unterschrift:

(w.g.) Wolfgang zu PUTLITZ.

Sworn to and signed before me this 1 day of December 1947 at Neurenberg by Wolfgang zu Putlitz, 99a Queens gate, London SW 7, England, known to me to the person making the above affidavit.

(Signature:) Dr. WALTER SPEYER.

Beglaubigung der Uebersetzung.

19 Dezember 1947.

Ich, Charles Gordon, Civ. Nr. B-316497, bestaetige hiermit, dass ich ein offizieller Uebersetzer der deutschen und englischen Sprache bin und dass das obige eine wahrheitsgetreue und genaue Uebersetzung des Dokumentes NG-3661 ist.

(w.g.) CHARLES GORDON.

Civ. No. B-316497.

BIJLAGE 24

Officiële Duitse mededeling over de gebeurtenissen op 9 November 1939 te Venlo

(Overgenomen uit: het ochtendblad van „Het Vaderland“ van 22 November 1939)

Het incident bij Venlo

Een officieele Duitse mededeeling.

Het D.N.B. meldt uit Berlijn: Officieel wordt bekend gemaakt:

De in den Haag aanwezige centrale van Britsche Intelligence Service voor West-Europa heeft sinds geruimen tijd getracht in Deutschland complotten te doen smeden en aanslagen te organiseeren, resp. contact tot stand te brengen met door haar vermoede revolutionnaire organisaties. Op grond van even misdadige als onnoozele inlichtingen door Duitse emigranten, leefde men bij de Britsche Regeering en de onder haar staande Intelligence Service in de meening, dat zich in den staat, in de partij en bij de weermacht een oppositie bevond, die het doel had in het Rijk een revolutie te doen ontstaan. Onder deze omstandigheden werden ambtenaren van den veiligheidsdienst der S.S. ermede belast contact te zoeken met deze Britsche terreur- en revolutiecentrale in den Haag. In de meening werkelijk te onderhandelen niet revolutionnaire Duitse officieren onthulden de vertegenwoordigers van de Britsche Intelligence Service den Duitschen ambtenaren hun voornemens en plannen, ja, om een duurzaam contact met deze vermeende Duitse officieren te kunnen onderhouden leverden zij hun bovendien een bepaald draadloos zend- en ontvangtoestel, waarmede de Duitse geheime staatspolitie tot op den dag van vandaag het contact met de Britsche Regeering in stand heeft gehouden.

Op 9 November nu trachtten leiders dezer Britschen Intelligence Service voor Europa, de Heeren Best en Kapt. Stevens de Nederlandsche grens bij Venlo naar Deutschland te overschrijden. Zij werden daarbij door de hen bewakende Duitse organen overweldigd en als gevangenen der staatspolitie afgeleverd.

De met elkander in strijd zijnde mededeelingen betreffende hun gevangenneming, of deze nog op Nederlandsch gebied dan wel op Duitsch gebied geschied is, worden op het oogenblik onderzocht.

Proces-verbaal van het verhoor van J. F. Lemmens, op 17 Januari 1948 afgenomen door H. Ras

MINISTERIE VAN JUSTITIE
DIRECTORAAT-GENERAAL VOOR
BIJZONDERE RECHTSPLEGING
BUREAU COORDINATIE
PRO JUSTITIA

Betreft: Grensincident Venlo
Contra: Walther Schellenberg

Proces-verbaal

In opdracht van Mr. J. M. C. Romeija. Hoofd van het Bureau Coördinatie van opgenoemd Directoraat-Generaal en op verzoek van de Office of Chief of Counsel for War Crimes te Neurenberg, heb ik, Hendrik Ras, ambtenaar van het Bureau Coördinatie, tevens onbezoldigd Ambtenaar van Politie, een onderzoek ingesteld naar de omstandigheden van het grensincident Venlo op 9 November 1939, plaats gehad hebbende te Venlo.

Hiertoe hoorde ik op 17 Januari 1948 te den Haag als getuige Jan Frederik Lemmens, oud 49 jaar, wonende Binckhorststraat 88 te den Haag en van beroep garagehouder, die het volgende verklaarde:

Voorafgaande aan het grensincident Venlo hebben enkele besprekingen in Nederland plaats gehad met Duitsers, waaraan van Engelse zijde Majoor Stevens en Kapitein Best deelnamen. Kapitein Best, die meerdere malen van mijn diensten als chauffeur gebruik maakte, had mij gevraagd als chauffeur mee naar Venlo te gaan op 9 November 1939 en zodoende kan ik als ooggetuige en medeslachtoffer van de Duitse overval het volgende verklaren:

Op voorgenoemde datum begaven Majoor Stevens, Kapitein Best, de Nederlandse Luitenant Klop en ik ons per auto (Ford Lincoln Zephyr 1937, eigendom van Kapitein Best, die in den Haag woonde, rijdende onder Provinciaal-nummer H-43076) naar de Nederlandse grens bij Venlo, waar een bespreking plaats zou hebben in het Café-Restaurant „Frans Backus” om precies vier uur namiddags. Dit Café-Restaurant ligt ter linker zijde aan den weg van Venlo naar Kaldenkirchen, die over het Duitse Grensplaatsje Herongen loopt, en wel circa 5 meter van de Duitse grens op Nederlands gebied. Het Café heeft een open uitgebouwde waranda aan de wegzijde.

Toen wij op 9 November per auto de Duitse grens naderden, werden wij op circa 100 meter van de Duitse grens, waar zich een Nederlandse douanepost bevindt, aangehouden en Luitenant Klop stapte uit de wagen om de nodige formaliteiten te verrichten, waarna hij ons een teken gaf maar vast door te rijden, wat Best, die zelf aan het stuur zat, ook deed. Hij reed de wagen tot vóór het genoemde café — we kwamen hier om precies kwart over drie aan — en draaide deze toen achterwaarts in het zijlaantje naast het Café aan de Nederlandse zijde. Ik zelf zat achter Best in de wagen, die een normaal links stuur had en dus aan de zijde van het Café, toen wij aankwamen. Stevens zat naast mij en Luitenant Klop heeft te voet de honderd meter, die hem van het Café scheidden, afgelegd. Op de waranda van het Café zag ik, toen wij aankwamen, de Leider van de Duitse onderhandelaars, die mij van vorige onderhandelingen, waarbij ik ook als chauffeur had diens: gedaan, bekend was onder de naam „Schaemmel”, staan. Hij was in gesprek met de Café-houder Backus en zijn vrouw. Terwijl Best onze wagen achteruitreed en nog voordat deze manoeuvre voltooid was, zag ik Schaemmel een teken met beide handen geven; hij hief beide handen op en toen met een snelle beweging weer naar beneden. Tezelfder tijd stuurde hij Backus en zijn vrouw, met zijn beide handen duwend, naar binnen. Ik moet nog vermelden, dat Schaemmel bij deze gelegenheid zowel als bij andere in burger was.

Onmiddellijk na het gegeven teken trok hij zelf zijn revolver en kwam op onze wagen af, terwijl terzelfder tijd, in antwoord op zijn teken een Duitse overvalwagen, gewapend met een mitrailleur, en bemand met drie of vier geuniformeerde mannen, al schietend de Duitse grens overreed en tot voor onze wagen reed; deze overvalwagen had onzichtbaar voor ons direct aan de grens op Duits gebied opgesteld gestaan bij het Duitse douanehuisje, dat aan dezelfde zijde

van de weg als het Café ongeveer vijf meter van de grens op Duits gebied stond.

Eveneens op hetzelfde teken overvielen ons ca. twintig Duitsers, die op verschillende plaatsen rondom het Café op Nederlands zowel als op Duits gebied bleken te zijn opgesteld. Deze Duitsers waren gedeeltelijk in burger, gedeeltelijk in uniform en schoten allen voortdurend in de lucht, terwijl ze ons overvielen. Alles bij elkaar was het een oorverdovend lawaai.

Luitenant Klop, die, toen de overvalwagen schietend Nederlands grondgebied opreed, inmiddels ter plaatse gearriveerd was, trok direct zijn revolver en schoot op de overvalwagen, die, naar ik later constateerde, twee gaten in de voorruit had opgelopen. Hierop werd onmiddellijk op hem geschoten door de Duitsers, wie precies weet ik niet, en hij viel neer, doch leefde nog. Intussen werden wij gedwongen uit de wagen te stappen en moesten in de overvalwagen plaats nemen, ik persoonlijk werd de wagen ingesmeten en ook de zwaargewonde Luitenant Klop werd in de wagen van Best gegooid, terwijl beide wagens Duits gebied op werden gereden en alle Duitsers zich op Duits gebied terugtrokken. In reeds eerder genoemd Duits Douanehuisje werden we allen onder leiding van *Schaemmel* aan de handen gebonden en toen ik ondertussen achterom keek zag ik daar de gewonde Klop op de grond liggen. Hierna werden we in de overvalwagen via Kaldenkirchen naar Dusseldorf gebracht, waar we gefouilleerd werden en gevangenislieden aankregen. Na in de kelder van het Gestapogebouw in Dusseldorf opgesloten te zijn geweest, werden Stevens, Best en ik de daaropvolgende dag naar Berlijn getransporteerd in een colonne van zeven wagens, waarbij ook die van Best, onder zwaar gewapende escorte.

In Berlijn heb ik Stevens en Best niet meer gezien; ikzelf werd in de kelder van het Gestapogebouw aan de Prinz Albrechtstrasse opgesloten en verschillende malen aan verhoren onderworpen. Een maand later werd ik overgebracht naar het concentratiekamp Oranienburg, waaruit ik October 1940 ben ontslagen en door een zekere Grothe, in dienst van de Gestapo te Berlijn naar den Haag gebracht, waar ik vrijgelaten werd na enige formaliteiten, terwijl mij geheimhouding werd opgelegd. Gedwongen werd ik als monteur bij een Duitse Instantie in den Haag tewerk gesteld, waaraan ik mij na enige tijd kon onttrekken en daarna in dienst heb gestaan van de Ondergrondse in Holland. Later heb ik vernomen — dit was bij mijn terugkomst in Holland — dat Luitenant Klop aan zijn verwondingen in Dusseldorf is overleden. Na de bevrijding ben ik te weten gekomen, dat *Schaemmel* een deknaam geweest is van de leider van de overval; de naam *Schellenberg* is mij nooit genoemd in dit verband.

Ten slotte wil ik nog even vermelden, dat *Schaemmel* toen hij met getrokken pistool van de waranda af naar onze wagen liep en het portier openrukte tegen Best zei: „Sie sind etwas fruh, Herr Best, wir sind aber fruh genug da”. We waren nl., zoals uit het voorgaande al gebleken is, drie kwartier te vroeg in Venlo aangekomen.

Na voorlezing en volharding tekent de getuige deze verklaring in concept.

(w.g.) J. F. LEMMENS.

Gezien door de heer J. F. Lemmens, als zijnde gelijk aan het origineel.

Neurenberg, 17 Februari 1948.

(w.g.) J. F. LEMMENS.

Op Zaterdag 17 Januari 1948 hoorde ik te den Haag als getuige Walther Muller, geboren 17-7-1897 te Koeln, gedetineerd, die het volgende verklaarde:

Von Mai 1940 bis Ende 1943 bin ich in Holland, in den Haag beim S.D. als SS-Hauptsturmfuehrer taetig gewesen. Im Juni 1941, als ich Leiter des Refzrates VI beim Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D. war, ist voruebergehend SD-Hauptsturmfuehrer Bernhard Christensen zu meiner Vertretung (ich war krank) von Berlin, Reichssicherheitshauptamt, wo er Referent im Amt VI war, nach Den Haag heruebergekommen.

Gelegentlich hat er mir verschiedenes erzaehlt von dem Grenzueberfall bei Venlo am 9. Noveniber 1939. Er selbst war auch mit dabei gewesen unter der Fuehrung von Walther Schellenberg, der zu

dieser Zeit Referent im Amt IV des RSHA, in Berlin war. Dem Christensen nach war auch noch der damalige Obersturmfuehrer Dr. Knochen vom RSHA. mitbeteiligt. Die sonstigen SS- oder SD-leute, die zu dem Grenzueberfall kommandiert waren, sind ueber die Hintergruende nicht unterrichtet gewesen. Weiter hat mir Christensen noch erzaehlt, dasz der Ueberfall auf hollaendischem Gebiet stattfand und der hollaendische Leutnant Klop auf hollaendischem Gebiet angeschossen worden ist, nachdem er selber geschossen hatte, nachher ist er an seinen Verwundungen im Suedwallkrankenhaus in Duesseldorf gestorben.

Nach der Schiesserei sind die vier Leute, Stevens, Best, Klop und Chauffeur mitsamt dem hollaendischen Wagen ueber die deutsche Grenze hergeholt worden und nach Duesseldorf abgefahren.

Zuerst soll, dem Christensen nach, verabredet sein sich am 9. November in Duesseldorf zu treffen, was im letzten Moment von den

Englaendern verweigert wurde und daraufhin ist von deutscher Seite der Ueberfall geplant und durchgefuehrt worden, weil Himmler den Befehl gegeben hatte die beiden Englaender am 9. November festzunehmen.

Na voorlezing en volharding tekent de getuige in concept.

(w.g.) W. MUELLER.

Waarvan door mij op ambtseed is opgemaakt dit Proces-Verbaal, gesloten en getekend te den Haag op Zaterdag 17 Januari 1948.

De verbalisant,

H. RAS.

(w.g.) H. RAS.

BIJLAGE 26

Uittreksel uit het verhandelde ter zitting van 18 Februari 1948 van het American Military Tribunal te Neurenberg

(Overgelegd door de Commissaris van Politie te Venlo, de heer G. J. C. J. Eissens. Het stuk bevat de verhoren van Lemmens, Grothe en dr. Behrends)

In behandeling is de zaak tegen von Weizsaecker.

Mr. Nardy: Now, if your Honors please. I call your attention to the exhibit number 248 which is found in document book number 6 of the prosecution which is document NG-2615 and you will find, on page 36 of document book number 6, that this was a document dated 18 March 1940 which indicates further the Dutch Government's efforts to peacefully investigate the Venlo affair before an international body went to no avail. And there in document book number 6 on page 33, we find the defendant Weizsaecker stating, and I quote: „The Netherlands Minister today once more saw me about the Venlo Affair. He inquired whether I could give him any new information. I gave him the stereotyped negative reply." Now, if your Honors please.

Presiding Judge Maguire: What exhibit number is that?

Mr. Hardy: That already has an exhibit number, 248, your Honor.

Presiding Judge Maguire: Both excerpts are from the same exhibit.

Mr. Hardy: Yes, yes, your Honor.

Presiding Judge Maguire: All right, you may proceed.

Mr. Hardy: Now, if your Honor please, in lieu of introducing the next document I wish to call to the witness stand the witness, Jan Frederik Lemmens, L-e-m-m-e-n-s. This witness, your Honor, is a Dutch national who will testify in the Dutch language and a special interpreter has been made available here to sit beside him and interpret from Dutch into the language that the interpreters can follow through with.

The President: Will you kindly advise me what oath the Dutch witnesses usually take?

Mr. Hardy: That's another point. I am very thankful, your Honor. This witness it appears is a Baptist and I just learned for the first time that Baptists in Holland are somewhat like our Quakers in the United States and do not take oaths. However, they will affirm that they are telling the truth and so forth.

The President: All right.

Presiding Judge Maguire: Will you have a chair made available for the interpreter?

Mr. Hardy: There is one right there, your Honor.

The President: The interpreter has to be sworn too, I understand or has she been sworn?

Interpreter Hinchliff: I have been sworn in another Court, your Honor.

The President: Oh, I see.

Jan F. Lemmens, a witness, took the stand and testified as follows:

The President: Will the witness raise his right hand? I solemnly and sincerely declare and affirm that the evidence I shall give shall be the truth, the whole truth and nothing but the truth. (Witness repeated the oath.)

The President: The witness may be seated.

Direct examination

By mr. Hardy:

Q. Witness, your name is Jan F. Lemmens?

A. Yes.

Q. Which is spelled L-e-m-m-e-n-s?

A. L-e-m-m-e-n-s.

Q. You were born 11 May 1898 at the Hague, Holland?

A. Born 11 May 1898.

Q. In The Hague?

A. At the Hague.

Q. What is your present address?

A. 88 Binckhorststraat, The Hague. I had better spell that. B-i-n-c-k-h-o-r-s-t-s-t-r-a-a-t. The Hague.

Q. What is your profession, witness?

A. I am the owner of a garage.

Q. Is that your present employment?

A. Yes, at the moment also.

Q. What was your employment in the Fall of 1939?

A. I was also the owner of a garage then.

Q. Have you ever been engaged in the capacity of a chauffeur?

A. Yes, several times.

Q. In 1939 did you ever work as a chauffeur for a British officer named Captain Best?

A. Yes.

Q. When did you first meet Captain Best?

A. In 1925.

Q. And did you chauffeur for him intermittently for a number of years?

A. Yes, at intermittent times,

Q. Do you know the name Stevens?

A. Yes, I got to know the name in October 1939.

Q. In the Fall of 1939 did Captain Best engage you to drive him to Venlo at any time?

A. Yes, three times.

Q. Three times. Well, in what month were these trips taken to Venlo?

A. Three consecutive dates, on the 7th, the 8th and the 9th of November.

Q. What type of car did you drive?

A. It was Captain Best's car, a Lincoln Zephir, a Ford.

Q. Do you happen to remember the registration on his car?

A. It was H-43026.

Q. Now would you kindly tell us what happened on your first trip to Venlo on 7 November 1939?

A. I drove Captain Best to the hotel Wilhelmina. From there Captain Best left in another car. Then Captain Best returned in the afternoon, and then we left again for the Hague in the Ford.

Q. Did you meet anybody there other than Stevens and Best on the first meeting of 7 November?

A. Yes, I think the gentlemen had a discussion in the Hotel Wilhelmina.

Q. What happened on the second trip to Venlo?

A. On the second trip to Venlo we went to the Café Backus on the road to Kaldenkirchen.

Q. Whom did you see at the Café Backus?

A. There were two or three gentlemen there, and I had my lunch there. The gentlemen were in another room.

Q. Were you able to see any of the participants in the meeting in the other room?

A. Yes, one of them. I saw him again afterwards and recognized him.

Q. Regarding that fellow that you saw on the second meeting, do you remember whether you saw him also in the first meeting?

A. I wouldn't like to say that quite definitely, but I am almost certain of it.

Q. Did you ever later learn the name of the man that you saw on the second trip to Venlo?

A. Yes. Later on, yes, but not at the beginning.

Q. Well, what was the name?

A. The name was Schemmel.

Dr. Mintzel: Mr. President, I ask that the witness be asked to give his answers in the Netherland language loud so that they are audible in the courtroom.

Judge Maguire: The witness will do so.

By Mr. Hardy:

Q. You say that you later learned that man's name to be Schemmel; is that correct?

A. Yes, I learned that later on.

Q. Then did you visit Venlo for the third time on 9 November 1939. Is that what I understand?

A. Yes, on 9 November 1939.

Q. Now what time during the day on 9 November 1939 did you arrive in Venlo?

A. At the café Backus at approximately a quarter past three.

Q. Whom did you meet there?

A. I met there the same Mr. Schemmel again.

Q. Well, now did these discussions take place between Steveris, Best, Lt. Klop and this man Schemmel at the so-called Backus Café?

No, not the third day.

Q. Where is this café located geographically?

A. On the left hand side of the road.

Q. Well, is the café in Dutch or German territory?

A. On Dutch territory.

Q. How far was the café from the German border?

A. Approximately one hundred to one hundred fifty meters.

Q. Now witness, would you kindly tell this Tribunal in your own words, and try to speak quite distinctly and slowly so that the interpreters can interpret your story, just what happened when you arrived at Venlo on your third trip on 9 November 1939 in the vicinity of the café owned by Backus.

A. Right from the beginning?

Q. Yes, right from the beginning, please, in your own words now.

A. When we arrived at a quarter past three in the afternoon in the direction of the Dutch border, the Dutch customs office was on the righthand side. There were two Dutch customs officers there. They came and met us running. We stopped. Captain Best was driving. I sat on the lefthand side behind Captain Best. Lt. Klop was sitting in front next to Captain Best, and Major Stevens sat next to me. We stopped at the customs office. Lt. Klop got out of the car. He spoke to the customs officer and gave us a signal that we could proceed, which we did, and at a moment when we were still about a hundred meters away from the café, the attack took place. Shooting came from all sides, according to me, at the orders or command of this Schemmel. He was on the veranda of the café, and I saw how he pushed the innkeeper and his wife inside to the house, and he then made a signal with his hands. He put them up first and then down. At the same time from the direction of the German border came a car. I think it was a BMW. It had a machine gun mounted on it. It came shooting, firing at us. Lt. Klop who stood next to the car drew his revolver and shot at the car. Mr. Schemmel came to the Lincoln car at the same time with a revolver. He opened the door of the car and said to Mr. Best „You are a little bit early, but we are here”. We were taken prisoner and put into this open car. We were driven across the border as far as the German frontier office, on the lefthand side of the road. During the assault when Lt. Klop had fired, he was shot down. I cannot say by whom because there were too many

people around. When we arrived at the German customs office, we had to stand with our hands up, and when I looked around, turned around, Lt. Klop was lying behind us wounded on the ground. We were handcuffed and were taken to Duesseldorf. In Duesseldorf we were entirely searched, and the next morning we were under guard taken to Berlin. What happened further to Lt. Klop I don't know. In Berlin I was interrogated a few times principally regarding myself and about the assault, and on 10 December 1939 I was taken to Oranienburg, and there I was released on 2 October 1940. That is my full statement about the whole attack.

Q. Now, witness, when this attack took place, did it take place in Dutch territory?

A. Yes, absolutely.

Q. Now, you say that this man Schemmel made a gesture at the time just preceding the attack. Would you kindly show the Tribunal just what gesture he made?

A. With his hands up and down like that.

Q. How many men were in this German attack car?

A. Approximately three or four. I wouldn't like to say exactly.

Q. Were any other Germans participating in this attack other than those three or four in the attack car?

A. Yes, because in a very short time we were completely surrounded.

Q. Were these Germans in uniform or in civilian clothes?

A. Partly in civilian clothes and partly in uniform. I wouldn't like to say exactly how many of each, but some were in light grey uniforms.

Q. Well, then I understand you to say after you were surrounded and captured you were taken to the German customs post, is that correct?

A. Yes, I said that, at the German customs office where we had to stand with our hands up.

Q. Well, now what happened to Lt. Klop?

A. I said that he was lying behind us, behind our feet, seriously wounded.

Q. Did you see him?

A. Yes, I did see him because I looked around at him, and I had to look straight ahead again because I was hit on the head.

Q. Well, when you arrived at this German customs post, did they then tie your hands?

A. Yes.

Q. Now what happened to you when you were taken to Duesseldorf?

A. We were completely searched and then put overalls on. Everything was searched, and the next morning I got everything back, and I had to get ready for the trip to Berlin then.

Q. Did you see Stevens and Best in Berlin also?

A. Not in Berlin itself, but in Oranienburg.

Q. Did you see this named Schemmel in the prison in Berlin at any time?

A. Yes, certainly in Berlin.

Q. Well, then how long did you stay in Berlin?

A. Exactly a month.

Q. Then you stated you went to Oranienburg. Was that the concentration camp Oranienburg?

A. Yes, it was the concentration camp Oranienburg.

Q. Did you see Stevens and Best there?

A. Only Captain Best.

Q. Were you visited by anyone while you were at the concentration camp Oranienburg?

A. Oh, yes, several times, I had a visit from Mr. Schemmel, and as far as I know, also from Mr. Himmler.

Q. What did they want?
A. They really didn't want anything. They just wanted to know how I was and if I was fit.

Q. Now were you in solitary confinement in the Oranienburg concentration camp, or were you more or less a free prisoner?
No. It is something I have never forgotten, the heaviest punishment I have ever had. I was locked in a cell, and I never got an airing. I shall never forgive them for that.

Q. Now, how long did you stay in the concentration camp Oranienburg?
A. From 10 December 1939 until 2 October 1940.

Q. And then you went back to Holland?
A. Yes, and then a certain Mr. Grothe of the SS took me to Holland.

Q. How do you spell that name?
A. Yes, I remember it. It is G-r-o-t-h-e.

Q. Now, witness, would you kindly rise from your witness chair proceed over here to the first table and see if you can identify anyone sitting in that dock to be the man named Schemmel.
A. Yes, Mr. Schemmel.

Q. Which man is Mr. Schemmel? Which man counting from the lefthand side of the dock?
A. The fourth.

Q. The fourth man from the lefthand side of the dock?
A. Right.

Q. You may be seated, witness.

Mr. Hardy: If Your Honors please, I would like to have noted for the record that the witness identified the man as Schemmel to be defendant Schellenberg.

Judge Maguire: It will be so noted.

Mr. Hardy: I have no further questions, Your Honor.

Judge Maguire: Any cross examination?

Dr. Mintzel: Dr. Mintzel for the defendant Schellenberg.

Cross examination

By Dr. Mintzel:

Q. Mr. Lemmens, you have testified that you were in the service of Mr. Best for a number of years.

A. No. I think you are in error. I did several services for Mr. Best.

Q. Therefore, you saw him on various occasions throughout a number of years, and drove him?

A. Yes, that is correct.

Q. Did you only drive for Mr. Best in Holland, or did you also drive him abroad?

A. No, only in Holland.

Q. And when you yourself did not drive him abroad, do you know that he also went to Belgium and France?

How do you mean, Mr. Best himself or me? I only know that he went to Luxembourg.

Q. Thank you. Did 1/Lt. Klop also prior to meeting the German gentlemen meet Mr. Best?

A. I couldn't tell you that.

Q. Therefore, you drove Mr. Best to those meetings in Venlo, to those three conferences in Venlo. Did you also drive him to the conference on 21 October in Zutphen and in Arnheim and on 30 October in the Hague?

A. No, I only went to Arnheim with Lt. Klop.

Q. Do you know that 1/Lt. Klop in connection with these conferences with the German gentlemen used the name „Kopper“?
No.

Q. In that case you did not listen in on discussions between these gentlemen?

A. No, I can't say.

Q. In connexion with all these conferences which you experienced, that is, where you drove, Mr. Schemmel was also present?

A. Yes.

Q. Did Mr. Schemmel also talk to you personally?

A. Yes, he spoke to me personally in Berlin on the staircase of the courthouse in Prinz Albrechtstrasse.

Q. Witness, I mean did Mr. Schemmel on the occasion of these conferences in Holland have any personal talks with you?

A. No.

Q. No, not with you personally then. And were you present in the Hague when Messrs. Best and Stevens turned over radio equipment to Mr. Schemmel, and Mr. Schemmel put this carefully into his car?

A. Yes, I did see that, but I didn't know that it was Mr. Schemmel.

Q. In answer to a question I asked you a short time before, did not you say that you did not drive Mr. Best to the Hague?

A. Yes, I always drove for him at the Hague because his car was standing at my garage.

Q. Mr. Lemmens, did you know the purpose of these conferences between these gentlemen?

A. No, not at all. Of course, I did notice something, but I didn't know exactly what was taking place.

Q. In your statement you said — the statement which you made on 17 January in The Hague — that the Café Backus was a distance of five meters from the German frontier. That is very close, five meters, but you said one hundred to one hundred fifty just before.

A. Yes I mean the spot where we were standing with the car when the attack took place.

Q. How many meters do you remember the café Backus to be distant from the frontier?

A. I think you could imagine that yourself because the barbed wire was running immediately behind the garden of the café, and it was about the width of the house. Well, I should think it may have been five to ten meters.

Q. It was approximately 3.15 when you arrived by car in Venlo and Herr Schemmel was already there. Herr Lemmens, I now submit to you the statement made by Herr Schellenberg in regard to his participation in the incident on the 9th of November 1939 in Café Backus. Herr Schellenberg, as on the occasion of other conferences in Holland, in view of the fact that Dutch Police might exercise control at any time, did not carry a weapon on this day either. The salute which Herr Best and Herr Stevens gave him was not yet terminated when in answer to Herr Klop fire developed, and both sides shouted „hands up“ or something similar, whereupon Herr Schemmel raised his hands in order not to be shot in the confusion that ensued. When Herr Schemmel thereupon returned back to his car, wearing a monocle and a coat similar to that of Herr Best, he was just missed by a hair's breadth from being shot by a German because they considered him to be one of two Englishmen and thought he was going to escape. The leader of the German Commando Naujoks was just able to tear down the arm of the man who was proposing to fire. Herr Schemmel returned back to his car and drove right back to Duesseldorf in the company of a certain Herr Christensen. Herr Lemmens, as opposed to this statement which will be corroborated by a number of witnesses, do you propose to maintain the testimony which you gave today and which you gave in the Hague eight days after the incident happened, and do you continue to assure us that Herr Schellenberg was raising his hands above and that he was carrying a pistol.

A. Yes, I can tell you that very quickly. Mr. Best and I only knew him then as Mr. Schemmel. I saw him make this

signal with his hands quite distinctly, for it was in my opinion the signal for the attack. Whether he had a revolver on him or not it is possible, but he opened the door of his car and made this movement. It was the car in which I was sitting, and thus I was able to see everything quite distinctly, but everything happened at the same time. Whether he actually had the revolver in his hands, well that I couldn't say. **Yes**, but in my opinion it was so that he had the revolver.

Q. You are unable to state for certain that this is the case. You just believe it to be the case, the entire incident, even according to the report of the Netherlands Government, introduced in this Document Book, started at a tremendous speed at a moment's notice.

A. Yes, it certainly all happened very quickly. Yes, but because. I was not sitting behind the steering wheel I had plenty of opportunity to see everything distinctly.

Q. Herr Lemmens, do you know anything of the fact that Herr Schellenberg in the company of two people, before reaching the place arranged with Mr. Best and Mr. Stevens, was apprehended by the Netherlands Police and searched?

A. Yes, I also know that, but it was a long time previous to that. I cannot say exactly when.

Q. Certainly. I don't say that it was the same day, but it did happen on the occasion of one of these meetings.

A. But it was only Lt. Klop there.

Q. It may be. In any case even on the occasion of that meeting after being searched by the police, he did not carry a weapon because otherwise the Netherlands police would have found it. Herr Lemmens, the assault that took place was immediately in the vicinity of the Reich frontier. Are you of the opinion that it was necessary for a car which was on the German side, right in the vicinity of the frontier, to inform that car by raising hands or isn't it clear that in view of the short distance involved the people on the other side, upon their own initiative could see that now the time had come to start the assault.

A. Look here: I can only state the experience which I had.

Q. Herr Lemmens, after the interrogations were concluded you were returned to your native country. Do you know that it was Herr Schemmel who prevented the participants' being put in a gib show trial in Germany in order to prove that the Secret Service was responsible for assaults and attacks against the German Government, and, therefore, you owe it to Herr Schemmel that you were not involved in these matters.

A. No, I don't know that.

Q. After your return to Holland you were employed as an assembly man?

A. Yes.

Q. But after some time you gave this up?

A. Yes, I had to give it up.

Q. And after that you were able to devote yourself to the underground movement?

A. Yes, but I had to go to Ypenburg first, as they had told me in Berlin.

Q. Now, my final question: Were you yourself in the service of the Secret Service?

A. No.

By Judge Maguire:

Q. Now, witness, were any shots fired on either side before this signal with the arms was obeyed by the Defendant Schellenberg, whom you know as Schemmel?

A. No, not before that, but when Mr. Schemmel gave the signal shooting started at the same time.

Presiding Judge Maguire: Mr. Hardy?

Mr. Hardy: I have one question Your Honor.

Redirect Examination

By Mr. Hardy:

Q. Did Lt. Klop fire before the German fired?

A. No, the car came across from the direction of the German border firing and it was then that Lt. Klop fired at the car.

Mr. Hardy: I have no further questions, Your Honor.

Judge Powers: I have one.

By Judge Powers:

Q. Were these people in uniform?

A. Yes, partly they were in uniform and partly not.

Q. Well, I have particular reference to those that were in his car, the captain and the lieutenant.

A. No, they were in civilian clothes.

By Judge Maguire:

Q. Was Lt. Klop in uniform?

A. No, he wasn't either.

Mr. Hardy: I have no further questions, Your Honor.

Presiding Judge Maguire: The witness is then excused.

Mr. Hardy: If Your Honors please, I now request that the Witness Bruno Grothe be called to the witness-stand. This is a German national who will testify in the German language, Your Honor.

Bruno Grothe, a witness, took the stand and testified as follows:

The President: The witness will raise his right hand and be sworn: „I swear by God, the Almighty and Omniscient, that I will speak the pure truth and will withhold and add nothing.”

(The witness repeated the oath.)

You may be seated.

Presiding Judge Maguire: You may proceed, Mr. Hardy.

Mr. Hardy: Thank you, Your Honor.

Direct Examination

By Mr. Hardy:

Q. Witness, your name is Bruno Grothe, spelled G-r-o-t-h-e? Is that correct?

A. It is.

Q. When and where were you born?

A. On the 19th of December 1898 in Hamburg.

Q. What is your present address?

A. Right now here in Nuernberg.

Q. Are you confined in the Nuernberg Prison?

A. Yes, I'm here in prison, in Nuernberg Palace of Justice.

Q. Were you a member of the NSDAP, witness?

A. Whether I was a member of the NSDAP? Yes, since 1940.

Q. 1940. Were you a member of the SS?

A. SS? No, I wasn't a member there.

Q. Did you work for the Gestapo?

A. I was a police official; I was criminal official in the Gestapo Secret State Police. It's my profession to be a State policeman. I had been so for 26 years.

Q. I see. In what department in R.S.H.A. were you engaged?

A. I was first of all in Department III, and then the same division became IV, which was counter-intelligence.

Q. I see. Were you ever in Department IV-E?

A. Yes. Amt. IV'E, 4b, my last referat.

- Q. Do you know the name Walter Schellenberg?
- A. Walter Schellenberg? Yes. He was the Chief of Amt VI.
- Q. Was he ever in Amt. IV-E?
- A. Yes, once he was a Gruppenleiter (group leader) of IV-E temporarily.
- Q. When did you first make the acquaintance of Schellenberg?
- A. That was 10 November 1939, on the occasion of this Venlo incident. Prior to that, as far as I know, I never saw him.
- Q. I see. Well, how did you happen to make his acquaintance concerning the Venlo affair on 10 November, the day after the affair?
- A. On 9 November the two Englishmen, Stevens and Best, were apprehended in Venlo and were then brought to Berlin, and my chief, Dr. Schambacher, was ordered to interrogate these two officers as far as counterintelligence was concerned, and on that occasion I made Herr Schellenberg's acquaintance. At the same time I was Kriminalkommissar or Assistant Chief of the Kriminalraete. I was ordered to take care of these officers in a certain respect; that is, to see to it that they were accommodated in the building, that they were fed, furnished razor blades, cigarettes, or whatever they might need.
- Q. Now, were Stevens and Best interrogated by any one in your office in Berlin?
- A. Yes.
- Q. Were you present?
- A. Yes, at first I didn't interrogate them, and I wasn't present directly immediately at their interrogations. My order was to collect the interrogation records because excerpts were made from these records, and this was done in particularly heavy handwriting which was submitted personally to the Fuehrer. On that occasion I had to enter the rooms where the two officers were under interrogation, and then I saw, at least in part, how the interrogation proceeded. The interrogation was conducted by criminal commissars (Kriminalkommissars) and criminal counselors (Kriminalraete).
- Q. Witness, what happened after that to Stevens and Best? After they arrived in Berlin and were interrogated?
- A. They were held separately, each one in an office room, and for each of them an office room was cleared, and a bed was put in, and then the necessary guards were posted — they were SS people — and I was ordered to see to it that the necessary furniture — tables, chairs, etc. — was provided and also food. During the first few days they were fed from the canteen, and later on their food was provided by the prison itself.
- Q. Well, where did they go after they left Berlin?
- A. On 10 December 1939 both of them were brought to the Sachsenhausen Concentration Camp.
- Q. Well, were they brought to the concentration camp under cover names for purposes of security?
- A. Yes, both of them were given cover names. The one was called „Fuchs”, and the other was called „Wolf”.
- Q. Now, what did Schellenberg do? Did Schellenberg make any statements relative to the Venlo incident, which you heard yourself?
- A. Just a minute. I didn't quite get your question, Mr. Prosecutor.
- Presiding Judge Maguire:* It is necessary to recess; there is trouble with the recording machine.
- Mr. Hardy:*
- Q. Did you know yourself.....
- Presiding Judge Maguire:* Just a moment. We'd like to run to 11 o'clock. We'll find out how long it will be necessary to recess. Just a moment.
- Mr. Hardy:* I only have about eight more questions. I think we can finish up, then recess.
- By Mr. Hardy:*
- Q. Did Schellenberg.....

Presiding Judge Maguire: Just a moment.

Mr. Hardy: Oh, I am sorry, Your Honor.

Presiding Judge Maguire: Suspend for two minutes.

(Pause)

You may now proceed.

The courtroom will remain quiet, please.

By Mr. Hardy:

- Q. Now, witness, my question again: Did Schellenberg make any statements relative to the Venlo incident which you heard.
- A. Schellenberg did not discuss this Venlo incident with me personally. Whatever I know concerning this Venlo incident I know from the files.
- Q. Well, did Schellenberg make any statements about the success of the Venlo incident that you happened to hear?
- A. Concerning the success, of course, he was very pleased over it — that the issue was successful — but I only occasionally heard these remarks just on the very margin of things whenever he had some discussions with some criminal officials. But in my case he didn't discuss them with me personally. He didn't tell me. „Herr Grothe this happened”. So what I really heard listening in to other discussions.
- Q. Did Schellenberg receive any decoration for this work connected with the Venlo incident?
- A. Schellenberg and various other gentlemen received the Iron Cross First-Class in connection with this affair — not only Schellenberg, but other gentlemen too.
- Q. Was this the Iron Cross First-Class that they received?
- A. Yes, it was the Iron Cross First-Class.
- Q. Who awarded that to Schellenberg and decorated him with that Iron Cross First-Class?
- A. Well, in the office it was said that this had been bestowed upon him by the Fuehrer.
- Q. Did you know a man named „Lemmens”?
- A. Lemmens? Yes, he was a driver, I just saw him outside on the floor.
- Q. Did you ever hear the name „Schenne”?
- A. Schemmel? Yes, as far as I'm informed, this was Schellenberg's cover name.
- Q. I have no further questions, Your Honor.

Presiding Judge Maguire: Is there any cross-examination? You may proceed.

Cross Examination

By Dr. Mintzel:

- Q. Herr Grothe, it was your duty to see that Herr Best and Herr Stevens were taken care of the time of their confinement?
- A. Yes, it was.
- Q. Do you know that the numerous trunks that these gentlemen had — I believe there were sixteen trunks in all — they received these trunks so that they had all their things available while they were in confinement?
- A. Sixteen trunks? I know nothing about sixteen trunks.
- Q. Well, I am not going to establish this as a definite figure of sixteen, but do you know that the gentlemen received their personal effects from Holland to have them available?
- A. Yes, in the course of time they received their personal effects and they also received civilian clothes from England, through the intervention of the German Red Cross.
- Q. Later on, you also took care of Herr Stevens in Munich?
- A. Well, no, you can't say that I took care of him in Munich. I visited him two or three times in Munich. Well, „visited him” is saying too much. I visited him in an official capacity.

- Q. I am asking you for the reason that you have knowledge that in Munich Stevens had opportunity to attend the theatre in civilian clothes.
- A. Yes, accompanied by an SS man, in civilian clothes, he had an opportunity to go to a theatre performance.
- Q. As far as the treatment of these two gentlemen is concerned — that is what I wish to elucidate by these questions — the treatment that these two gentlemen received was adequate and reasonable?
- A. Yes, they were decently treated, on the whole.
- Q. „Decently treated“?
- A. Yes.

Presiding Judge Maguire: Any redirect?

Mr. Hardy: I have no further questions, Your Honor.

Presiding Judge Maguire: Do any of the members of the Tribunal wish to ask questions? The witness may be excused.

Mr. Hardy: Your Honor, before you recess for the fifteen-minute recess, my next witness will be Walter Behrends. He can be brought in and placed on the witness stand and be ready for examination immediately after the recess.

Presiding Judge Maguire: The Marshal may take care of it. The Tribunal will be on recess for fifteen minutes.

(A recess was taken.)

The Marshal: The Tribunal is again in session.

Mr. Hardy: If Your Honor please, this witness will be examined by Mr. Goodman of the prosecution. Before the examination starts, defense counsel for the defendant Dietrich has a request to make to the Tribunal.

Dr. Ficht: Dr. Ficht for the defendant Dietrich. May it please Your Honors, could you please excuse the defendant Dietrich from the afternoon's session so that he can prepare his defense and discuss it with his defense counsel? The prosecution has told me that he is not particularly affected by this afternoon's events.

Presiding Judge Maguire: I take it that is the fact. Mr. Hardy?

Mr. Hardy: I have nothing to introduce Dietrich.

Presiding Judge Maguire: Very well. The defendant Dietrich will be excused for the afternoon's session.

Mr. Hardy: If your Honors please, after the completion of the Schellenberg presentation, we have three affiants who will then be heard before the Tribunal in lieu of the document books on Schwerin-Krosigk, we will call three affiants. Dr. Kemmer will notify the defense counsel concerned.

Presiding Judge Maguire: In the event that the defendant Schwerin-Krosigk's case is not to be dealt with this afternoon, I believe a request was made that he be excused. Am I right on that?

Mr. Hardy: Schwerin-Krosigk you mean? Mr. Landis can answer that perhaps.

Mr. Landis: I talked with Dr. Fritsch last night. The German books were served, one in the morning and two in the afternoon and he told me that he was willing to waive the twentyfour rule. The English books for the Tribunal and the other necessary English books are being prepared now and should be ready this afternoon. I have been trying to get in touch with Dr. Fritsch to find out what his schedule is. He told me he would be ready to go ahead today.

Presiding Judge Maguire: Do you expect to reach his case?

Mr. Landis: After the three affiants?

Presiding Judge Maguire: Yes.

Mr. Landis: If you don't take the rest of the day.

Presiding Judge Maguire: Well, then, we'd better not excuse the defendant from the afternoon's session. Mr. Goodman?

Walter Behrends, a witness, took the stand and testified as follows.

The President: Let the witness rise and be sworn. The witness will raise his right hand and be sworn "I swear by God, the Almighty and Omniscient, that I will speak the pure truth and will withhold aná add nothing". (The witness repeated the oath.)

The President: You may be seated. You may proceed.

Direct examination.

By Mr. Goodman:

Q. May it please the Tribunal, now, Mr. Witness, your full name is Walter Behrends?

A. Yes.

Q. You were born on 10 December 1909 in Sandi, Germany?

A. Yes.

Q. How long have you been practicing medicine?

A. Since 1936.

Q. Are you a surgeon?

A. Yes.

Q. Were you engaged in your profession in the year 1939?

A. Yes.

Q. Where?

A. In Duesseldorf, in the Evangelisches Krankenhaus.

Q. Were you a member of the SS?

A. Yes.

Q. The Allgemeine SS?

A. Yes.

Q. In what year did you become a member?

A. 1933.

Q. Were you also a member of the Waffen SS?

A. Yes.

Q. In what year did you become a member of that?

A. 1943.

Q. Now, what were your ranks in these organizations?

A. In the General SS, Sturmman: in the Waffen SS, Hauptsturmfuehrer.

Q. When did you join the NSDAP?

A. 1937.

Q. Are you a member of any other Party organizations?

A. The NSV, The NS Welfare Organization.

Q. Do you recall an unusual incident taking place in your hospital in the fall or winter of 1939?

A. Yes.

Q. Will you describe this unusual incident in your own words?

A. In the hospital where I worked, towards the evening, a man was brought in who had been shot in the head. He was unconscious.

Q. Will you tell us — I beg your pardon.

A. He had no papers on him and I did not know who he was.

Q. Can you fix the time of the delivery of this man?

A. It must have been between five and seven o'clock: I think probably after six, but I can't say for certain.

Q. Did you examine this man personally?

A. Yes, I did.

Q. How long did he live after entering the hospital?

A. As far as I remember, perhaps ten minutes, perhaps a little more, I can't say as accurately as all that.

Q. Between five minutes and ten minutes.

Presiding Judge Maguire: No, that is not what the witness said. He said he lived perhaps ten minutes or a little more.

Mr. Goodman: I beg your pardon, your Honor.

Q. You gave him medical aid?

A. Yes.

Q. Can you state what the cause of his death was?

A. As far as I remember, he had been shot in the head and died of the wound.

Q. Now, did anyone come with the patient?

A. No.

Q. While you were examining him, did anyone come or arrive at the hospital?

A. While I examined him, the officials came.

Q. Did you know them?

A. No.

Q. What did they want?

A. They told me that they knew about the case and that I needn't bother to try to identify the man.

Q. What did they tell you not to do?

A. I needn't bother about him any more.

Q. Did you make out a death certificate?

A. No, I did not make out a death certificate because the officials told me that they would settle that themselves.

Q. Wasn't that somewhat unusual in death cases?

A. It was unusual.

Q. Then I understand that the police officials told you that there was no cause for you to worry about that, is that true?

A. Yes, that is right.

Q. At the time of this man's death, did you make any notations? Did you write down anything concerning the death?

A. Yes, I made a short note for my files.

Q. What did these notes include?

A. I wrote down quite briefly some medical notes. I don't exactly remember what, but I think something to the effect that he had been shot in the head, that he was unconscious, and that he died very soon, but I can't remember for certain exactly.

Q. Do you recall what you did with these notes?

A. Yes. I know that I put one copy in the hospital files and another one I either gave to the policeman straightaway or later on. As far as I remember, one copy went to those officials.

Q. What did you do in connection with trying to identify this person?

A. We did what we always do. We tried to find papers on him and searched him for any special characteristics or identifying marks. All we were able to find was that there was a Dutch label in his coat. That is all.

Q. I assume he was dressed in civilian clothes?

A. I can't say for certain. As far as I remember, it was a civilian coat but that is very uncertain.

Q. Now, what, if anything, did you hear about this matter after the events of that evening?

A. Later, in December, I heard of it once again, when I was ordered to Berlin.

Q. What date was that? About what date?

A. In December. I can't say more accurately.

Q. Were you still in the hospital?

A. No, I was no longer in the hospital.

Q. What had happened in the meantime?

A. I had been drafted and was in the frontline with the troops.

Q. You were stationed then at a point other than Duesseldorf?

A. Yes.

Q. Where was this located?

A. In Wandern.

Q. Where is Wandern?

A. East of Berlin.

Q. Then you heard — then you were ordered to Berlin. By whom?

A. I received the order from my company chief.

Q. And what did you do?

A. I went to Berlin.

Q. I am sorry. Whom did you see in Berlin?

A. In Berlin I talked to Schellenberg.

Q. How did you know this man was Schellenberg?

A. I can't say exactly today whether he introduced himself or whether I read the name on the door or how I found out.

Q. What kind of uniform did Schellenberg wear?

A. As far as I remember, he wore the uniform of a Sturmbannfuhrer.

Q. Did Schellenberg inform you why you had been ordered to Berlin?

A. Yes, he told me that it was connected with this case.

Q. What did he tell you?

A. I can't remember the details. He only said that I was to go to Duesseldorf.

Presiding Judge Maguire: I didn't get that answer.

Interpreter Lund: „He said I was to go to Duesseldorf.”

Presiding Judge Maguire: I did not get the answer.

Interpreter: (Repeating answer) I cannot remember the details. He only said that I was to go Duesseldorf.

By Mr. Goodman:

Q. Then you were ordered to Duesseldorf?

A. Yes.

Q. Did you know the purpose of your trip at that time?

A. I don't remember for certain whether I already knew it in the Berlin Office. I believe I only learned it in Duesseldorf.

Q. Did anyone accompany you to Duesseldorf?

A. Yes, someone went with me.

Q. Was it an SD man?

A. I cannot say. I simply do not remember the man at all.

Q. Did Schellenberg give you a special pass for this trip?

A. Yes.

Q. How do you remember that?

A. I know it fairly accurately because it was the first time that I rode in a sleeper.

Q. What were you told to do upon your arrival in Duesseldorf?

A. I remember that, with the man who accompanied me, I stood outside the Pathological Institute of the Academy, and that later I went to the hospital where I used to work. There I took this second copy out of the file and either tore it up or gave it to this man. I cannot say. All I know is that I took it out.

Q. Now the man who travelled with you, do you recall whether or not he was Schellenberg himself?

A. It is possible, but I do not think so.

Q. Do you recall what Schellenberg looked like?

A. No.

Q. Then you cannot identify Schellenberg. That is correct, isn't it?

A. No, I would not recognize him again.

Q. Now, when you arrived at the hospital in Duesseldorf you said you took out the record from the ... took out your notes from the record and either destroyed them or gave them to the man that accompanied you?

A. Yes.

Q. Did you have any conversation with this man who had accompanied you?

A. Yes, we talked to each other.

Q. What conversation took place? What was the nature of it?

A. I cannot remember the detail. I think perhaps I found out that he had apparently been instructed to take the body of this man away from the Pathological Institute, or to inspect it there; but I don't remember that very accurately either.

Q. Now, let me go back for a moment to the incident at the hospital. What happened to the corpse after the man died?

A. I cannot tell you: I did not bother about it because police officials had relieved me of the responsibility. They told me the body had been confiscated and I need not bother about it any more.

Q. Now, did anything later develop which gave you any indication who the dead man was, at any later time?

A. Nothing positive. Only when the Venlo Incident was published in the papers, I wondered perhaps this might have been participating in it.

Q. And that was for the first time, later, after the incident had taken place — I say the treatment had taken place?

A. After the treatment had taken place the first thing I heard again after that was when I was in Berlin, and then I never heard anything else about it.

Mr. Goodman: No further questions, Your Honor.

Presiding Judge Maguire: Any cross examination?

Mr. Goodman: Apparently none.

Presiding Judge Maguire: One question, witness.

Examination.

By Judge Maguire:

Q. Do you remember in what month this incident occurred, in 1939?

A. No, I cannot remember.

Presiding Judge Maguire: That is all.

Mr. Goodman: May I ask one more question, Your Honor?

Direct examination (*Continued*).

By Mr. Goodman:

Q. Do you recall what month you were called up for the army?

A. Yes, I was called up at the end of November; at the beginning of December I was at the Troop Exercise Grounds in Wandern.

Q. And was that after the incident had taken place — after the treatment had taken place?

A. I can no longer say that. I do not remember.

Mr. Goodman: No further questions.

Presiding Judge Maguire: There being no further inquiry, the witness is excused.

(Witness Excused).

Mr. Hardy:

Mr. Hardy: If your Honors please, I wish to turn to page 3 of the index of Document Book no. 71.

The President: Just a moment.

Mr. Hardy: Page 3 of the index, your Honor.

Presiding Judge Maguire: I understand you are passing up Document NG-4690.

Mr. Hardy: Yes, that is an affidavit of the witness who just appeared.

Presiding Judge Maguire: You may proceed.

Mr. Hardy: The next document, your Honor, is NG-4691, which is offered as Prosecution Exhibit 1144. This, your Honor, is an extract from the „Oberheitmann Material“, that was used in the Dietrich Case-Volume 111, under the dates 23 November 1939, 24 November 1939 and 25 November 1939, which contains the press directives issued relative to the Venlo incident. I will not bother to read those directives, your Honors. They are contained here for your perusal and they indicate the nature of the developments in the press and the manner in which Dietrich instructed his press to handle the situation. I offer that as Prosecution Exhibit 1144, your Honor.

Dr. Riediger (Counsel for the defendant Schellenberg): May it please the Tribunal. I beg your pardon if I come back once again to Document 4690.

Mr. Hardy: That was not offered, your Honor.

Presiding Judge Maguire: It has not been offered.

Dr. Riediger: Thank you.

Presiding Judge Maguire: Exhibit 1144 is received.

Mr. Hardy: Now, if your Honors please, I proceed to Document 789-PS, which is offered as Prosecution Exhibit 1145. This, your Honors, is a speech dated 23 November 1939, by Hitler, at a conference, to all Supreme Commanders. I want your Honors to note that this is not just a routine speech but this was one delivered to the Supreme Commanders in a conference at 12.00 hours on 23 November 1939, a little better than a week after the Venlo incident. I wish to point out on page 86 of the English, which is page 99 of the German — in the German you will find this, where I will start the quote, five lines up from the middle of the page in the German; there is a break in the middle of the page and five lines up this quotation will start — and I quote from the Hitler speech: „Mention of the incident at Venlo: The man who was shot was not an Englishman, but a Dutch General Staff officer. This was kept silent in the press. The Dutch government asked that the body of the Dutch officer be given up. This is one of their greatest stupidities. The Dutch press does not even mention the incident any more. At a given time I shall use that to motivate my action..... Breach of the neutrality of Belgium and Holland is meaningless. No one will question that when we have won.“

I offer that as Exhibit 1145, your Honor.

Presiding Judge Maguire: Where is the last statement? I do not find it.

Mr. Hardy: The last statement, your Honor, I have not quoted all the intermediary statements, it appears..... just a moment, I will check that for you.

Presiding Judge Maguire: I find that now, toward the bottom of the page.

Mr. Hardy: I offer that as exhibit 1145, your Honor.

Presiding Judge Maguire: It will be so received. Oh, pardon me.

Dr. Riediger: May it please the Tribunal. The original of the document is not signed. It does not show who wrote it, or where it came from. It has no signature of any kind.

Presiding Judge Maguire: Where did the document come from?

Mr. Hardy: Your Honor, I would have to check more thoroughly. This document was introduced in evidence in the I.M.T. and accepted as evidence in I.M.T. and it is contained in volumes of the I.M.T. print. I shall have to check further to give him the authentication of it. I apparently neglected to do that. It says here this was U.S.A. Exhibit no. 29, before the International Military Tribunal.

Presiding Judge Maguire: Which does not interest us.

Mr. Hardy: Pardon, Sir?

Presiding Judge Maguire: I say that does not interest us, in the absence of a certificate proper certificate that it was part of the record. But it will be received, conditionally upon awaiting further proof of identification.

Mr. Hardy: All right, your Honor, thank you. The next document, your Honors, is NG-4672. This I am going to offer as Prosecution Exhibit 1146. This is a report dated 29 March 1940 from the Reich Minister of Interior, signed by Frick, at that time the Reich Minister

of the Interior, and Himmler, the Reichsfuehrer-SS and Chief of the German Police, which sets forth the alleged justification for the intended aggression against the Netherlands through the fabrication of the Venlo Incident. The report is rather lengthy, your Honors, and on page 102 of the English document book, at the bottom of the page, which is page 111 in the German document book, the second paragraph, I wish you to note the following, and I quote:

„By pretending that at the border there existed the danger of being observed, the Security Service of the Reichsfuehrer SS and the Secret State Police succeeded in their order and lured the Englishman three times into a tavern at Venlo, known as a hangout of smugglers, which is situated 10 meters from the official frontier. After a gun-duel they arrested there the two British intelligence officers, the seriously wounded Dutch General Staff officer, and the British Intelligence officer's driver, Lemmens.”

I also want your Honors to note, on page 100 in the English, that this corroborates Lemmens' testimony relative to the three meetings in Venlo; also, on page 101 of the English, we find the German report states that Klop shot first and that he had secret police ready for the last meetings. As the witness Lemmens points out, quite the reverse was true. I also point out, on page 105 of the document book, a note that contains an alleged statement made by the Dutch officer Klop, prior to his death. I also wish your Honors to note that on page 107 we find a recording of Lieutenant Klop's death and mention made there of the attending physician, the witness Behrends. I offer that, your Honor, as Prosecution Exhibit 1146.

Presiding Judge Maguire: It will be so received. Nwt document.

Mr. Hardy: The next, your Honor, is merely by way of reierence. I refer to the affidavit of the affiant Gaus, which is NG-3945, which has been previously received in evidence as Exhibit no. 254. fnund in Book no. 6, page 66, wherein Gaus describes the Venlo Incident and states that he could not find any evidence establishing the participation of the Dutch and Belgian Governments in activities in breach of neutrality when matters were submitted to him Ior legal review in a form as set forth in the previous exhibit..... previous document. I am not going to read this extract, your Honor. I merely call attention to that exhibit in continuity of presentation. Of course, Gaus is going to be called for cross examination and at that time Defense Counsel will be permitted to cross examine hiin on these points.

Dr. Riediger: Although it has already happened, I would just like to reserve the right to cross-examine Gaus.

Presiding Judge Maguire: That right is reserved. Next exhibit.

Mr. Hardy: Now, if Your Honors please, we turn to page 9 of the index. This document, your Honor, is TC-57, which has been pre-

viously introduced as Exhibit no. 249, found in Book 6, page 39, and for the convenience of the Tribunal I have had another copy of that document inserted in this document book. This is a German memorandum to Belgium and the Netherlands, dated 9 May 1940, and it concludes that due to violations of neutrality by Belgium and the Netherlands, the ultimatum that German troops would invade the Low Countries "to insure the neutrality of these countries by all the military means at the disposal of the Reich." I am not going to turn to the document but for your Honors' convenience you will note on page 110 of your document books, which is page 120 in the German, the section numbered 11, where the Venlo Affair is given as the justification for the invasion. That has been previously introduced, your Honors, I just call it to your attention. I proceed now to the next document.

The next document, your Honor, is NG-2316, which I offer as Prosecution Exhibit 1147. This, your Honor, is a Foreign Office Memorandum, dated 9 August 1940, signed by Legation Councillor Likus, special confidant of the Foreign Minister Ribbentrop, containing notes relative to the assignment of the SD abroad. This memorandum clearly shows the collaboration between the Foreign Office and the RSHA and the use of the SD for carrying out illegal operations in the interest of foreign policy. The Venlo Incident is described herein as the method used to create a basis of international law for the aggressive measures against the Netherlands.

If your Honors will bear with me I would like to have you turn to page 119 of the English, the second sentence from the bottom of the page and continued over the page 120, which will be found on page 133 of the German in the middle of the page, starting with the words:

"Apart from those members of the SD who work abroad permanently through whose observations and reports all political incidents of the last years have been prepared, as per order in the manner prescribed by the Reich Foreign Minister, special persons are at the disposal of the SD for carrying out illegal operations. Members of the SD, following orders, partly prepared and partly carried out, for instance, the following measures of foreign policy....."

Then we skip down and we find listed the "Venlo affair, by means of which the conditions based on international law were created for the meaasures against Holland". I offer that, your Honor, as Prosecution Exhibit 1147.

Dr. Riediger: I consider the document to be irrelevant. The memorandum is dated August 1940, whereas Schellenberg only entered office in the RSHA in 1941. I would at least like my objections noted in the Record.

Presiding Judge Maguire: Your objection will be entered but the document will be received.

BIJLAGE 27

Proces-verbaal dd. 11 November 1939, houdende verklaring van L. Curfs, opperwachtmeester der Kon. marechaussee te Venlo, in verband met het plaats gehad hebbend grensincident te Venlo

(Overgelegd door de heer G. J. C. I. Eissens, commissaris van politie te Venlo)

2e Divisie
Koninklijke Marechaussee.
Brigade Venlo.
Nr. 560.

15 November 1939.

Op verzoek van den Heer Commissaris van Politie te VENLO — zulks op last van den Heer Procureur Generaal bij het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch — en met telefonische toestemming van den Heer Chef van den Generalen Staf, verklaar ik Leopold Curfs, Opperwachtmeester Brigade Commandant der Koninklijke Marechaussee te Venlo:

dat op een dag in de week van 30 Oct. 1939 tot 4 November 1939, zich aan de Marechaussee-kazerne alhier vervoegde een persoon, die zich kenbaar maakte en legitimeerde als zijnde: „1e Luitenant Klop“, ingedeeld bij den Generalen Staf G.S. III a.

Deze Luitenant gaf te kennen, dat hij een onderhoud op Nederlands grondgebied zou hebben, met een paar Duitsers, die daartoe over de grens zouden komen aan de Herongerweg te VENLO. Aangezien hem niet bekend was, of die heren voorzien waren van regelmatige buitenlandse paspoorten met visum voor Nederland, verzocht hij — zo mogelijk — het daarheen te leiden, dat die personen aan Nederlandse zijde geen hindernissen in de weg zouden worden gelegd. Omtrent de plaats van bespreking kon hij nog geen definitief punt aangeven. Hij vroeg mij, of ik in VENLO een daartoe geschikt verblijf wist. Ik gaf hem te kennen, dat mij daartoe de Officiers Societeit het best geschikt leek. De Luitenant intormeerde naar het hotel Wilhelmína, hetwelk ik ontraadde, aangezien daar veelvuldig Duitse auto's staan. De Officier is daarop vertrokken en ik heb zijn komst medegedeeld — per telefoon — aan den Heer Ontvanger der Belastingen aan de Herongerweg. In de loop van de namiddag kwam hij weder aan en zeide: „Ik ben bij Backus blijven zitten, het was daar rustig.“ Daarop heb ik tot hem gezegd: „Dan moet u toch uiterst voorzichtig zijn, want die Backus vertrouwt ik niet erg.“ De Luitenant antwoordde daarop: „Wij konden er toch rustig zitten.“ Daarop is hij weggegaan.

Op 8 November 1939 is de Luitenant wederom bij mij geweest en gaf te kennen een onderhoud te hebben bij Backus, met dezelfde heren. Hij vroeg me toen — zou er een patrouille marechaussee in de buurt komen — dat deze niet opzichtelijk aldaar zouden vertoeven.

Op 9 November 1939 te vijftien uur vijftien minuten, vervoegde de Officier zich wederom bij mij. Hij sprak: „Ik ga er weer heen, ik zou het op prijs stellen, als u een patrouille dien kant op wil sturen. Het gaat tegen den avond en als het donker geworden is, zou men ons van buitenaf kunnen beluisteren.“

Ik heb daarop een patrouille van twee marechaussees terstond naar de Herongergrens gezonden, met opdracht zich in de buurt van het grenskantoor op te houden en het café Backus onopvallend in 't oog te houden, waartoe zij zich zouden kunnen posteren op het Nederlandse ontvangerskantoor. De patrouille is vertrokken per rijwiel, terwijl de officier per auto was. Voordat zij — de marechaussee — ter plaatse was aangekomen, had het incident zich reeds afgespeeld.

Hiervan is door mij Opperwachtmeester opgemaakt dit relaas en gezonden aan den Heer Conimissaris van Politie te VENLO, ter doorzending.

Gesloten Venlo, 11 Nov. 1939.

De Opperwachtmeester,
(w.g.) onleesbaar.

Voor eensluidend afschrift,
(w.g.) onleesbaar.

BIJLAGE 28

Verklaring, dd. 3 September 1945 door **Heinz** Dinkheller afgelegd over het Venlo-incident

(Overgelegd door de heer G. J. C. J. Eissens, commissaris van politie te Venlo)

Afschrift

Heinz Dinkheller.

Düsseldorf, 3 Sept. 1945.

Betr.: Bericht über meine Wahrnehmung
beim Vorgang am 2 November 1939.

Aufforderung in meiner heutigen Vernehmung.

Im November 1939 war ich noch als Kraftfahrer bei der Geheimen Staatspolizei beschäftigt. Ich erhielt am 7 November von dem damaligen Leiter der Dienststelle den Auftrag, den SS Sturmbannführer Schellenberg vom Bahnhofhotel zur Dienststelle zu holen. Auf der Dienststelle trafen sich der Herr Dr. Hasselbacher und die Herren Sturmbannführer Dr. Knochen, Schellenberg und Gotsch. Nach längerer Besprechung erging am 8 November 1939 der Befehl an mich, die Herren nach Herongen an der holländischen Grenze zu bringen. Ich hatte dort an der Gastwirtschaft Nolken anderthalb Stunde zu warten. Nachdem die Herren einen Gang durch das Gelände gemacht hatten, habe ich sie zurück nach Düsseldorf gebracht, wo inzwischen ca. 10 Untersturmführer in Zivil eingetroffen waren. Am 9 Nov. 1939 gegen Mittag mussten sämtliche Führer und Männer, deren Führer der Sturmbannführer Naujoks war, wieder nach Herongen gebracht werden, wo sie ausstiegen und einzeln in die Richtung holländische Grenze gingen. Ausgangspunkt war in der Nähe der erwähnten Wirtschaft Nolken. Neugierdehalber habe ich ihnen nachgeschaut und festgestellt, dass sie die Richtung unter Umgehung des deutschen Zollhauses beibehielten und wahrscheinlich über die Grenze gingen. Nach geraumer Zeit näherte sich von Holland kommend ein P.K.W. der jedoch den deutschen Zollbaum nicht durchfuhr, wurde meiner Schatzung nach, zwischen beiden Zollhäusern abgestellt. Plötzlich erstand in der Nähe der Zollhäuser eine Schiesserei. Ich sprang in meinen Wagen und kam ans deutsche Zollhaus, dessen Schlagbaum nicht geöffnet worden war, wo mir der Sturmführer Dr. Knochen und Naujoks zwei gefesselte Herren, einer mit Monokel, in den Wagen setzten und mich aufforderten so schnell wie möglich nach Düsseldorf zu fahren. Die Aufregung der deutschen Herren war sehr gross, denn trotzdem ich fast immer eine gleiche Geschwindigkeit fuhr, fuhr ich nach ihrer Ansicht mal zu schnell und mal zu langsam. In Düsseldorf wurden die Herren bei der Gestapo (Prinz George Strasse) abgesetzt. Und wie mir schien gleich vernommen. Inzwischen traf auch der holländische Wagen ein, in dem sich ein schwer verwundeter Herr befand. Trotz seiner Verwundung ist er m.E. auch vernommen worden. Ich hatte von den leitenden Herrn etwas von grossem Coup oder grosser gelungenere Sache vernommen ohne zu wissen warum es sich eigentlich handelte. Als ich zum anderen Mittag zum Dienst erschien, waren die fremden Herren nach Berlin gefahren bis auf den Verwundeten, der inzwischen verstorben und in ein Krankenhaus eingeliefert sein sollte. Ich bekam einen Auftrag irgend jemand nach Berlin zu fahren. Es war jemand der mit den geschilderten Ereignissen nichts zu tun hatte, und traf im dortigen Kasino, die in Düsseldorf gewesenen Herren wieder, die mich einladen teilzunehmen an einem gemutlichen Zusammensein. Hier erfuhr ich dass es sich bei den festgenommenen Herren um die englischen Captains Stevens und Best gehandelt hat, deren Festnahme von langer Hand vorbereitet gewesen ware. Am anderen Tage wurden die an dem Ereignis beteiligten Herren, dort mit dem Eisernen Kreuz I und wenigen II Klasse ausgezeichnet. Mir wurde es II Klasse ausgehändigt weil ich doch nicht dabei gewesen ware. Die ganze Angelegenheit wurde vielleicht im Dunklen und kaum jemand hat davon erfahren, wie ich zum Beispiel erst in Berlin erfuhr was los war. Später habe ich nochmals gehört, dass die Vorbereitungen unter Freimaurerlogen gegangen sein sollten. Da ich aber in Sacharbeiten nicht eingewiesen worden bin, kann ich diese Zusammenhänge nicht schildern. Die Herren Stevens und Best sprachen, soweit ich mich erinnern kann fliessend deutsch. Ich habe auch gehört dass es sich bei den Verwundeten um einen holländischen Generalstaboffizier gehandelt haben sollte. Auch der Chauffeur des 12 zyl. Lincoln rote Limousine wurde nach Düsseldorf gebracht.

Während der Kampfhandlung habe ich keinen Zollbeamten bemerkt oder gesehen.

(w.g.) HEINZ DINKHELLER.

Commissariaat van gemeentepolitie Venlo

Hoofdbureau: Lohofstraat 12

Venlo, 8 November 1948.

8356

Grensincident 1939.

De Heer Procureur-Fiscaal bij
het Bijzonder Gerechtshof te
's-Hertogelbosch.

In aansluiting aan mijn brieven van 11 Februari jl., 14 Februari jl., 4 Maart jl. en 15 Maart jl. heb ik de eer U Edelgrootachtbare beleefd te berichten, dat de in mijn brief van 15 Maart jl., no. 995 genoemde Heinrich Dinkheller door mij is opgespoord. Hij bevindt zich in het Evangelisch ziekenhuis te Essen, alwaar hij na ontslag uit een interneringskamp wordt verpleegd. Zijn woonadres is Essen, Bredenerstrasse 1. Hij is zwaar ziek en de behandelend geneesheer stond mij slechts een zeer korte tijd toe voor verhoor, hetwelk in aanwezigheid van een Public Safety Officer uit Essen en een tot diens staf behorende tolk, plaats vond. De door Dinkheller afgelegde verklaringen kwamen overeen met de indertijd door hem bij een verhoor op 3 September 1945, vermoedelijk aan een Engelse instantie gedane mededelingen. Deze verklaringen zijn opgenomen in het bereids aan u bij brief van 29 Juni 1948 toegezonden dossier in zake het grensincident 1939.

Dinkheller was zichtbaar verzwakt en moest zich kenlijk inspannen om zijn gedachten te concentreren. Voor mijn onderzoek belangrijke details herinnerde hij zich niet meer. Mogelijk dat bij beter lichamelijke conditie nadere verklaringen door hem kunnen worden afgelegd.

Het door mij ingestelde onderzoek naar de verblijfplaats van de secretaresse van de (thans overleden) dr Hasselbacher, zal vermoedelijk met succes kunnen worden bekroond. Deze Fraulein Bahr, genoemd in de in het dossier voorkomende verklaring van Ditges, verblijft thans vermoedelijk in Düsseldorf. Het is niet onmogelijk, dat zij de zg. indertijd door Lt Klop afgelegde verklaring heeft opgenomen. Zij schijnt als secretaresse van dr Hasselbacher hem ook vergezeld te hebben tijdens de bezetting van België en verondersteld mag worden, dat zij geheel in diens zaken was ingewijd.

Door de heer Schuijt, secretaris van de Enquêtecommissie Regeeringsbeleid 1940—1945, werd mij medegedeeld, dat de in mijn brief van 11 Februari 1948, no. 995, als van geallieerde zijde geliquideerde dr Knochen nog in leven zou zijn en als ter dood veroordeelde in Parijs op de uitvoering van zijn vonnis zou wachten. Door bemiddeling van de Nederlandse aanklager te Neurenberg mr A. M. baron van Tuyll van Serooskerken zou de Enquêtecommissie vnd. mogelijk gelegenheid krijgen dr Knochen te horen.

Waar een verhoor van Knochen ook voor mijn onderzoek van belang is — dr. Knochen was getuige van en deelgenoot aan de gebeurtenissen aan de grens te Venlo —, moge ik u verzoeken wel met baron van Tuyll van Serooskerken contact te willen opnemen, ten einde te bewerkstelligen dat dr. Knochen ook door mij gehoord kan worden.

De heer Schuijt deelde in dit verband nog mede, dat er geen enkel bezwaar bestond, dat U in een eventueel verzoek Uwerzijds verwees naar het overleg hetwelk ter zake door de Enquêtecommissie en baron van Tuyll van Serooskerken werd gepleegd.

De Commissaris van gemeentepolitie.

(w.g.) G. J. C. J. EISSENS.

BIJLAGE 29

Engelse documentatie inzake de arrestatie van Stevens en Best op 9 November 1939

(Overgelegd door de heer G. J. C. J. Eissens, commissaris van politie te Venlo)

Afschrift

71 F.S. Section.
14 September 1945.

The arrest of Stevens and Best on 9 Nov. 1939.

Heinz Dinkheller, who was arrested by this section as a S.D.-man und Untersturmführer SS, was one of the group who arrested Stevens and Best, and a Dutch lieutenant Klop with his driver, J. Lemmens, who it seems came back to the Hague in 1943 and his last known address is Binckhorststraat 84, the Hague. The Dutch officer was shot and died in one of the hospitals of Dusseldorf, where it was kept for about two months, then the police took it away. As Dinkheller told us that he was only a driver at that time, he is not quite sure of what occurred. Other people, who seem to have been in the complot were Prof. Mas de Chrinis, who was last director of the Nervenlinik der Charite in Berlin, as a reward for what he has done at that time in this case. He even was a leading man in one of the ministries in Berlin and it is said that he committed suicide when Germany collapsed. He has been at the University of Cologne in 1939 and had a high SS rank.

A German, Lons, who lived in Herongen at that time on the border also seems to know more about it. He should be in Emmerich-Babberich at the present moment as a Steuereinnehmer.

Then a SS Obersturmbannführer, Knolle, who was a bookseller in Kiel in 1934, came to Dusseldorf in 1937, but was never seen in uniform in this town, his parents lived in Kiel, Hohenbergstrasse. During the war he was in the reception room of Höhere SS und Polizeiführer Rauter in the Ministry of Colonies in the Hague, Holland. He is a little fat man and has a squint, he speaks fluently Dutch. Inspector Eisens of the Dutch Police, who seems to be in 's-Hertogenbosch with the police now, made the reports in 1939 in Venlo and should be asked if necessary.

Schellenberg, who is mentioned in the report of Dinkheller was arrested and is in England now, for interrogation. He was leader of the S.D. in the RSHA.

Een artikel van de hand van dr. M. van Blankenstein in „Het Parool” van 8 Maart 1947, getiteld: „De achtergrond van het grensincident op 9 November 1939 bij Venlo.”

Tipje van sluier opgelicht door Dr. M. van Blankenstein

De achtergrond van het grensincident op 9 November 1939 bij Venlo

Gestapo zette val, maar Duitse officieren waarschijnlijk te goeder trouw

Major Stevens: ongewoon begaafd

Major Stevens was voor zijn taak een ongewoon begaafde persoonlijkheid. Hij sprak vele talen. Zijn Duitsch, zijn Fransch, zijn Russisch waren uitstekend, zijn Fransch kon hij als Franschman of met Engelsch accent spreken. Grieksch was zijn tweede moedertaal, hij sprak verder Arabisch, Hindoestanisch, Maleisch enz. Hij was een groot atleet, winnaar van vele bekens in allerlei soort. Verder bezat hij de gave van toneelspeelen. Hij was trotsch op zijn vermommingsen.

Zijn meeste dienstjaren had hij doorgebracht in Indië, in de harde school van de Intelligence Service op de North-Western frontier. Hij had daar uitbundig zelfvertrouwen verworven en hij was een man van groote doortastendheid en eerezucht.

Wie hem aan het werk zag, kon niet anders dan hem bewonderen. Tegelijkertijd echter moest men zijn hart vasthouden bij de gedachte dat de methoden der Duitschers zoo heel anders waren dan die aan de Britsch-Indische grens. Hij mocht dan al in Duitschland geruimen tijd hebben gestudeerd, de sfeer daar was aan hem ontglipt.

Twijfelachtige dokter

Nu kom ik op terrein, waar ik op combinatie en toevallige mededeelingen en ontdekkingen aangewezen ben.

Captain Payne Best, een sedert twintig jaren hier gevestigde en met een Nederlandsche gehuwde Engelschman, wiens middelen van bestaan soms zelfs voor zijn omgeving wat mysterieus waren, had oude betrekkingen met de Intelligence Service, die zeer levendig werden onder het regime-Stevens.

Naar het schijnt heeft hij den reeds genoemden Dr. Franz Fischer aangebracht. Het dokterschap van dezen nogal onontwikkelden man blijkt overigens twijfelachtig. Fischer bood zich als bemiddelaar aan tusschen Duitse „Wehrmachtskringen” en de Intelligence Service. Die militaire kringen zouden tegen Hitler en tegen den oorlog zijn.

Major Stevens was vol ijver voor het aangrijpen van deze gelegenheid. Zijn militaire chefs weigerden hem daartoe de toestemming. De Britsche legatie in Den Haag was mede er tegen. Hij ressorteerde — een ongebruikelijke figuur — mede onder de legatie als welker tweede secretaris hij hier ingeschreven stond.

Major Stevens liet zich echter door allen tegenstand niet afschrikken. Hij had de spleet ontdekt, waarin de wig gedreven kon worden, die de Duitse oorlogsconstructie kon doen uiteenvallen en hij kon geen afstand doen van de mogelijkheid, die zich aanbood. Hij bracht het zoo ver den toenmaligen Britschen Minister van Buitenlandsche Zaken, Lord Halifax, voor zijn plan te winnen. Deze gaf hem opdracht zijn pogingen voort te zetten.

Een moeilijk geval

Met deze opdracht vervoegde Major Stevens zich bij de Nederlandsche autoriteiten. Hij deelde haar mede, wat zijn plan was en hij vroeg haar medewerking voor zoover die noodig was. Hij legde er daarbij den nadruk op, dat niet een intrige tegen Hitler in de bedoeling der betrokkenen lag, maar eenvoudig omstandigheden te scheppen die een herstel van den vrede zouden afdwingen. Ten einde onzen autoriteiten zekerheid te verschaffen, dat niets geschiedde op Nederlandsch gebied, waarvoor zij de verantwoordelijkheid niet konden dragen, verzocht hij haar, hem door een Nederlandsch officier te laten vergezellen, die dan in de gelegenheid zou zijn een volledig rapport te verstrekken van het besprokene.

Het was moeilijk voor een neutrale regeering, maar men wist welke gevaren onweerstaanbaar dreigden. Men meende geen kans ongebruikt te moeten laten, die dit gevaar kon afwenden.

Zoo werd met toestemming van den opperbevelhebber Luitenant Klop van G.S. III voor deze taak aangewezen.

De eerste bespreking vond plaats in een lunchroom bij het station te Arnhem. Er verschenen twee Duitse officieren, typische Reichs-

wehr-officieren, die een volkomen betrouwbaren indruk maakten. Zij verklaarden niet tot een samenzwering tegen Hitler bereid te zijn, maar slechts den vrede te willen vergemakkelijken.

In hoeverre dit waar was, zij daargelaten. De omstandigheden en hetgeen veel later bekend geworden is, pleiten er niet voor; de positie echter vereischte deze verklaring.

De officieren verzochten volgende besprekingen te houden op de Nederlandsche grens. Voor een plaats als Arnhem was de medewerking van Nederlandsche grensautoriteiten noodig, bovendien moest ook in Duitschland hun tocht over de grens in het oog loopen. Deze wijze van onderhandelen was hun te gevaarlijk. Zoo werd besloten tot de ontmoeting bij Venlo.

Het is onbegrijpelijk dat een ervaren en gehaaid officier van de Intelligence Service de onvoorzichtigheid heeft kunnen begaan, herhaaldelijk op dezelfde plaats aan de grens besprekingen te houden. Waarschuwing tot behoedzaamheid van Nederlandschen kant was niet uitgebleven. Het is typisch voor den overmoed van Major Stevens, dat hij het gevaar hierbij niet inzag.

Zoo kon gebeuren wat gebeurd is; bij den, naar ik meen, derden tocht naar de grens, waren er de officieren niet, maar had de Gestapo een hinderlaag gelegd. Het gezelschap werd beschoten, waarbij Luitenant Klop werd gedood en anderen gewond en toen dit geschied was, kwamen de Duitschers over de grens en sleepten den auto met het gehele gezelschap, dat niet ontsnappen kon, op Duitsch gebied.

Hiermede eindigt het eigenlijke relaas der vermoede gebeurtenissen. Nu komt eenige toelichting en dan nieuwe bijzonderheden voor zoover ik daarmee in aanraking gekomen ben.

Agent-provocateur?

Intusschen gebeurde in Den Haag het volgende. De zoogenaamde Dr. Franz Fischer woonde ten huize van een Beiersch echtpaar. De man was schilder, zij waren uitgeweken, niet om redenen van politiek of afkomst, maar omdat de schilder de atmosfeer in Duitschland te onrustig had gevonden voor zijn werk. Deze lieden nu krijgen op den avond van 9 November telefonisch bericht uit een émigranten-hotel in de Warmoesstraat te Amsterdam, dat Dr. Franz Fischer zelfmoord heeft gepleegd. Dit heeft Dr. Franz Fischer niet verhinderd in België op te duiken. Vóór de invasie heeft hij zich niet meer in Nederland vertoond.

Wat is zijn rol geweest? In den beginne is de heer Payne Best hier verdacht gemaakt als verrader. Hij echter heeft stellig te goeder trouw de mogelijkheden aangebracht, die Fischer hem voorhield.

Men heeft ook gemeend dat het geheel van den beginne af een opzet is geweest van de Gestapo en dat ook de beide Duitse officieren dit spel meespeelden. Ik heb alle reden om aan te nemen, dat dit niet het geval is geweest. Daarop kom ik nog terug. Fischer heeft waarschijnlijk inderdaad betrekkingen gehad met de Reichswehr. Hij heeft het spel aan den gang gebracht en het is even goed gegaan. Toen heeft de Gestapo het ontdekt en het op haar manier overgenomen.

Het kan ook wezen dat zij het even heeft laten begaan en van den beginne af ingelicht was. De houding van Fischer op 9 November schijnt het vermoeden te wettigen dat hij een agent-provocateur is geweest.

Stevens leefde nog!

Nu komen wij weer op het gebied der feiten.

Men nam hier en ook in Engeland aan, dat Major Stevens dood was. Ik kreeg daarover echter een andere inlichting. De bron was verdacht, maar kon ook goed zijn.

Er zat in Den Haag een gewezen adspirant-officier der Hamburgsche politie. Ik heb hem onder vier namen gekend. Onze rijksrecherche meende tien namen van hem te kennen en had zeker gelijk. In Hamburg had hij arrestanten der Gestapo laten ontsnappen.

Toen was hij zelf gearresteerd. Hij veinsde ziekte en ontkwam uit het hospitaal, Daarop trad hij in dienst der Tsjechische contra-spionage.

In dien dienst heeft hij grote dingen gedaan, waarbij o.a. eenige Gestapo-agenten hun leven hebben verloren in harde grensavonturen. De Tsjechen stelden hem heel hoog, maar konden hem niet redden toen de Duitschers Praag binnenrukten. Daar heeft hij over zijn in

dienst treden onderhandeld met den Inlichtingen Dienst van de Reichswehr. Tegelijkertijd werd hij gejaagd door de Gestapo.

Tusschen deze twee instanties door slaagde hij er in naar Zwitserland te ontglippen. Opnieuw bood hij zijn diensten aan de Tsjechen te Londen aan. Deze meenden reden te hebben hem op bepaalde punten te wantrouwen. Mij heeft steeds zijn rapport over zijn ontsnapping onbevredigend geleken. Hij nu dook in Nederland op.

Het is mij altijd een raadsel gebleven waarom onze autoriteiten die tegenover onverdachte Deutsche vluchtelingen zoo meedoogenloos konden zijn, zijn aanwezigheid in ons land hebben geduld.

Het liep zoo dat ik hem op mijn dak kreeg. Hij bezocht mij geregeld met medeweten van onze autoriteiten. Ik was wel genoopt hem te ontvangen, daar hij een te gevaarlijk man was om den rug toe te keeren, zoo lang hij hier werd geduld. Spoedig bestond hier geen twijfel meer dat hij een agent der Wehrmacht was en speciaal tot opdracht had op het doen en laten van schrijver dezes te letten. Zijn betrekkingen met de Wehrmacht verheelde hij allermint. Hij streefde er naar in dienst te treden van den Engelschen Geheimen Dienst, die dit overwogen heeft, maar, begrijpelijk genoeg, het toch gewaagd vond.

Achteraf oprecht gebleken!

Deze man bleek achteraf het met zijn pogingen in Engelschen of weer in Tsjechischen dienst te komen ernstig te hebben gemeend. Op den dag der invasie had hij tot opdracht het huis van schrijver dezes te bezetten en daar een grondig onderzoek in te stellen naar Jocunienten, die Nederlandsche samenwerking met de Britten, toen wij nog neutraal moesten zijn, zouden bewijzen. Met grote behendigheid heeft hij personen uit mijn omgeving uit zeer gevaarlijke posities gered.

Hij heeft bij zijn zoogenaamd onderzoek alle correspondentie, die er nog in het huis aanwezig was, laten verdwijnen, wal vele menschen onaangenaamheden heeft bespaard, daar de Duitschers jarenlang ieder spoor van betrekkingen met mij, van welken aard ook, hebben vervolgd. Hij is er ook in geslaagd de Duitschers door oordeelkundige uitlevering en vernietiging van geldswaardige papieren, volkomen van het spoor te brengen ten opzichte van mijn bezit.

Dit was noodig te vertellen om den aard en de mate van geloofwaardigheid van deze figuur duidelijk te maken.

Zelfs Duitschers geïmponeerd

Deze man nu, kwam op een dag bij mij en zeide: Gij allen gelooft dat Major Stevens dood is. Hij leeft en wordt in Berlijn gevangen gehouden. Hij bood aan voor een bescheiden som zijn vrouw naar Berlijn te sturen om nauwkeurig alle gegevens omtrent den Major te verzamelen. Er waren redenen om dit aanbod aan te nemen, ook al verdiende bij voorbaat het resultaat geen vertrouwen.

De vrouw kwam terug met een zeer nauwkeurig verhaal. Het relaas van al het gelukkige toeval, dat noodig was geweest om haar ontdekkingen mogelijk te maken was voortreffelijk bedacht, maar onwaarschijnlijk juist door het vele toeval.

Zij vertelde dan dat Major Stevens in het Berlijnse Polizei-Präsidium in een cel gevangen zat. De Reichswehr eischte hem als krijgsgevangene op en had veel sympathie voor den moed, dien hij voortdurend had betoond, maar de Gestapo liet hem niet los. Haar verhaal was van uiterste nauwkeurigheid en bevatte allerlei bijzonderheden, die zij niet bedacht kon hebben. Major Stevens werd niet gemarteld, maar nooit uit zijn cel gelaten. Hij werd zelfs in zijn cel verhoord. De cel was goed, maar in de muren bevonden zich twee microfoons. Daar hij volstrekt weigerde iets te zeggen en op alle ondervraging met goedmoedigen spot antwoordde, hoopte men hem door eenzaamheid murw te krijgen. De verwachting is dan dat hij tot zichzelf zal gaan spreken.

De oorsprong van al deze details en van vele andere was zeer wel verantwoord. Voor ons echter bestond desniettemin nog niet de minste zekerheid, dat Major Stevens werkelijk nog leefde. Tijdens den oorlog echter mocht zijn echtgenoot in Engeland reeds brieven van hem ontvangen.

Korten tijd na dit rapport verschern de Deutsche agent bij mij en vertelde dat de zenuwen van Major Stevens bezig waren te bezwijken en dat hij reeds dingen had medegedeeld. Het bewijs daarvoor werd ons, zooals gezegd, geleverd in de Deutsche radio-uitzending van 10 Mei 1940, waarin gegevens stonden, die op een misverstand berustten, dat slechts hij kon hebben begaan. De agent deelde ook eens mede, dat twee officieren van de Reichswehr om het geval-Stevens waren gefusilleerd. De onderhandelaars?

Hij kwam terug

Na den oorlog kwam Major Stevens gezond en wel naar Engeland terug. Hij heeft echter alle contact vermeden met Nederlandsche kennissen uit zijn Haagschen tijd.

Later kreeg ik een brief van een hooge vrouwelijke functionaris der Nazi-partij, die in werkelijkheid steeds anti-nazi, haar daarvoor bijzonder geschikte positie had gebruikt om slachtoffers der Nazi's te redden en te laten ontsnappen en die ook bij bezoeken aan Nederland in de laatste maanden van 1939 Major Stevens en zijn medewerkers had ontmoet. Zij had later in zijn verklaringen zoo duidelijk gefigureerd, ofschoon haar naam hem ontschoten was, dat zij de bitterste gevolgen daarvan ondervonden had, die fysiek een wrak van haar gemaakt hadden. Haar leven was echter gespaard gebleven doordat Major Stevens zich bij een confrontatie in een concentratiekamp met groot beleid had gedragen.

Dit was de laatste mededeling over het geval, die mij eerst kortgeleden werd.

Duitschers gebruikten incident als motief.

De lezer zelf weet de rest. Onze regering heeft geprotesteerd tegen de schending van ons gebied op 9 November 1939. Het was machteloos praten, de Duitschers antwoordden niet. Toen zij echter Nederland binnenvielen, werd het voor propaganda gebruikt om ons volk te bewijzen, dat Nederland zelf begonnen was. Dat gaf indertijd voor de Duitschers aan het geval zeer groote waarde.

BIJLAGE 31

Censuurrapport no. 39711, dd. 11-4-1947

(Overgelegd door de heer G. J. C. J. Eissens, commissaris van politie te Venlo)

Afschrift

Afzender: R. H. van Rheyn,
Dr. de Visserstraat 17, Rotterdam.

Geadresseerde:
de heer Dr. Franz Fischer, Gerokstrasse 17,
Stuttgart O (14a), Wurtemberg Amerik.
Zone, Duitsland.

Onderwerp: Veiligheid.

Locatie van een Duitse agent-provocateur in Duitsland, die een rol zou hebben gespeeld in het grensincident bij Venlo (Nederland) op 9 November 1939

De enveloppe bevat, zonder begeleidend schrijven een uitknipsel uit „Het Parool" dd. Zaterdag 8 Maart 1947 (blz. 7), waarin is afgedrukt een artikel van de Nederlandse journalist Dr. M. van Blankenstein over „De achtergrond van het grensincident op 9 November bij Venlo".

Genoemd krantenuitknipsel wordt door afzender gericht aan Dr. Franz Fischer, Gerokstrasse 17, Stuttgart, die in het artikel als vermoedelijke agent-provocateur wordt gesignaleerd. Deze Franz Fischer zou namelijk in 1939 door tussenkomst van Captain Payne Best in aanraking zijn gebracht met Major Howard Henry Stevens,

omdat hij — Fischer — zich had aangeboden als bemiddelaar tussen Duitse „Wehrmacht" kringen, die tegen Hitler en tegen oorlog waren, en de Intelligence Service op te treden.

Op de avond van 9 November 1939, de dag waarop het grensincident bij Venlo had plaats gevonden, zou Dr. Franz Fischer in een emigrantenhotel aan de Warmoesstraat te Amsterdam zelfmoord hebben gepleegd, doch niettemin dook hij naderhand (volgens de schrijver van het artikel) in België op. Voor de invasie heeft hij zich niet meer in Nederland vertoond.

Naar het oordeel van de schrijver van het artikel (Dr. M. van Blankenstein) schijnt de houding van Dr. Franz Fischer op 9 November 1939 het vermoeden te wettigen, dat hij een agent-provocateur is geweest.

Omtrent de afzender van de brief, R. H. van Rheyn Dr. de Visserstraat 17 te Rotterdam, zijn geen bijzonderheden bekend.

De aandacht wordt er op gevestigd, dat de brief blijkens het poststempel gepost is in den Haag en niet in Rotterdam, de woonplaats van afzender.

Informatie bij het bevolkingsregister te Rotterdam.

Onder terugzending van aangehecht afschrift van censuurrapport No. 39711 dd. 11-4-1947 wordt bericht, dat de in dit schrijven vermelde naam van: R. H. van Rheyn, Dr. de Visserstraat 17 te Rotterdam, kennelijk gefingeerd is.

De naam Rheyn komt in de administratie van het Bureau van Bevolking alhier niet voor, terwijl het aangegeven huisnummer in de Dr. de Visserstraat een niet uitgegeven reserve-nummer is.

BIJLAGE 32

Stukken door mr. A. M. baron van **Tuyll** van Serooskerken op **2 October 1948** aan de **Enquêtecommissie** gezonden

Neurenberg, 2 October 1948.

*Aan den Heer Voorzitter van de
Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945
te 's-Gravenhage.*

Ik heb de eer U HoogEdelGestrenge de navolgende stukken te doen toekomen:

- a) het proces-verbaal van verhoor van dr. Franz Fischer dd. 29 September 1948;
- b) het proces-verbaal van verhoor van dr. Franz Fischer dd. 30 September 1948;
- c) het proces-verbaal van verhoor van Heinz Jost dd. 1 October 1948;
- d) een uittreksel uit het proces-verbaal van het verhoor ten overstaan van de daartoe benoemde rechter-commissaris van de getuige Wilhelm Wanek dd. 1 Juni 1948;
- e) een uittreksel uit de Erwiderung der Verteidigung auf den Schluss-Schriftsatz der Anklage gegen den Angeklagten Walter Schellenberg;
- f) een uittreksel uit de aantekeningen van M. Norbert G. Barr betreffende een door hem gehouden verhoor van Herbert Knochen.

Walter Hermann Goetsch (geb. te Berlijn 6 Augustus 1906), die is aangewezen als degene, die het schot op luitenant Klop heeft gelost, is ontsnapt uit het kamp te Ludwigsburg en is voortvluchtig.

De kolonel,

(w.g.) Mr. A. M. Baron VAN TUE'LL
VAN SEROOSKERKEN.

Op heden, 27 September 1948, verscheen voor ons, Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox, vertegenwoordigers der Nederlandse Regering bij het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg, in het Paleis van Justitie te Neurenberg een persoon die heeft opgegeven te zijn:

FRANZ FISCHER,

geboren te Ulm, 29 Augustus 1886, Dr. juris et rerum politicarum, van beroep koopman en wonende te Stuttgart, Gerokstrasze 17, en onderscheidenlijk op 27 en 28 September 1948 verklaard heeft als volgt:

„Am dritten Januar 1935 habe ich Deutschland verlassen und bin nach der Schweiz gegangen. Ich musste fliehen wegen meiner illegalen Betätigung. Ich war vom Minister Titulescu in Genf 13 Januar 1935 bestellt. Die Deutschen haben von der Schweiz meine Auslieferung verlangt. Die Schweiz hat meine Auslieferung abgelehnt und meine Abreise aus der Schweiz verlangt. Nachdem ich im Spital in Bern operiert war bin ich Mitte Juni 1935 nach Paris gefahren. Ich habe in Paris in der Rue d'Alésia gewohnt bis Ende Juni 1938.

Lange bevor ich nach Paris kam war mir ein gewisser Dr. Karl Spiecker mit Namen bekannt. Er war eine prominente Persönlichkeit in Deutschland. Er war Presse-chef der Reichsregierung unter den Reichskanzlern Marx und Wirth, und hatte den Titel eines Ministerialdirektors. Er hatte Deutschland schon im Jahre 1933 verlassen. Auf Veranlassung von Dr. Emil Ludwig habe ich Dr. Spiecker sofort aufgesucht als ich nach Paris gekommen war.

Dr. Spiecker arbeitete gegen die Nazis. Auf seinen Wunsch bemühte ich mich besonders um Herstellung der Verbindung zwischen ihm und der Opposition der deutschen Armee. Damals war das der General-Oberst Von Fritsch, sein Generalstabchef Von Wietersheim und damals auch noch der jetzige Feldmarschall Von Rundstedt.

Diese Leute kannte ich nicht persönlich, aber nur durch meinen Verbindungsmann in Deutschland, damals den Major Wagner, der im Zusammenhang mit den Ereignissen des 20. Julis 1944 ums Leben gekommen ist. Mein zweiter Verbindungsmann war kurz vor Januar 1938 der Major *Hans Travaglio*, Offizier der Luftwaffe. Ich war

Ende 1937 von Paris aus mit ihm in Verbindung gekommen. Nach vielen Mühen war es mir gelungen die Verbindung mit der Opposition (meinen alten Gesinnungsfreunden) aufzunehmen und es gelang mir dann auch eine direkte Verbindung zwischen Dr. Spiecker und dem oppositionellen Major der Luftwaffe Travaglio herzustellen. Die erste Aussprache zwischen Spiecker einerseits und Travaglio andererseits fand, wenn ich mich recht entsinne, im Januari 1938 im Carlton-Hotel in Amsterdam statt. Ich war auch anwesend. Travaglio war begleitet von einem Major Dibitsch und einem Zivilisten Dr. Kuhner. Von diesem ersten Zusammentreffen ab blieben Travaglio und Spiecker mit einander in Dauerverbindung.

Im Herbst 1938 wurde unsere Gruppe (Dr. Spiecker, Travaglio und ich) noch ergänzt durch Dr. Strauss.

Ende Juni 1938 musste ich Paris verlassen, weil im Zusammenhang mit dem Besuch des englischen Königspaares die Emigrantensliste nachgeprüft worden war. Darauf bin ich nach Holland gekommen.

Ich bin nach Amsterdam gefahren, wo ich gewohnt habe im Eden-Hotel in der Warmoesstraat bis Frühjahr 1939. Bei Ankunft in Amsterdam hat das Hotel mich bei der Fremdenpolizei gemeldet.

Im Eden-Hotel habe ich einen Hollander kennen gelernt, einen gewissen Loeb, einen Musiker, der in Oostzaan wohnte und in Carltonhotel musizierte. Weil es Schwierigkeiten gab für die Emigranten habe ich mich in Einverständnis mit Loeb gemeldet beim Bürgermeister in Oostzaan. Ich habe jedoch nicht in Oostzaan gewohnt, sondern im Haag bei meinem Freunde Paul Schreiber, der schon früher auch aus Deutschland emigriert war und in der Obrechtstraat 446 wohnte.

Paul Schreiber ist ein Kunstmaler und seine Frau heisst Suzanne. Wir haben uns bemüht einen Film herzustellen. Ich habe mich um die Finanzierung bemüht. Schreiber und seine Frau sind jetzt geschieden. Er ist jetzt mit einer Holländerin verheiratet und wohnt in Amsterdam. Ich kenne seine Adresse nicht. Seine Frau wohnt in Amsterdam, Roompotstraat 7¹.

Im Haag habe ich mich zwei oder drei Mal gemeldet bei der Fremdenpolizei, nachdem Dr. Strauss zu meinen Gunsten interveniert hatte.

Kurz nachdem ich in Amsterdam eingetroffen war, erschien Travaglio in Amsterdam bei mir und bat mich sofort alle Hebel in Bewegung zu setzen, dass die Absichten Hitlers die Tschechoslowakei wegen der Sudeten-Deutschen anzugreifen vereitelt wurden. Ich habe darauf sofort alle mir erreichbare Stellen verständigt, in erster Linie Dr. Spiecker in Paris und Mr. Wickham Steed in London (7 Lansdowne House Lansdowne Road W. 11) weil ich wusste, dass diese beide Herren zu den offiziellen Stellen in Paris, London und Prag Verbindung hatten. Ich entsinne mich dass während der Krisentage im September 1938 Dr. Spiecker auch einmal nach Amsterdam gekommen war, um sich mit Travaglio, der wieder nach Amsterdam gekommen war, zu treffen. Diese Zusammentreffen wiederholten sich in den darauf folgenden Monaten meiner Gegenwart, in Rotterdam, beziehungsweise im Haag, wo von Zeit zu Zeit Dr. Spiecker mit Travaglio zusammen gekommen waren.

Dr. Strauss war angeblich ein Hollander, von Beruf Kaufmann, wohnhaft im Haag in der Nähe von de Laan van Nieuw Oost Einde. Er hatte sein Büro im Büro des Rechtsanwalts Van Beest Holle. Dr. Strauss lernte ich kennen durch den jüdischen Emigranten Jacques Krako, früher Bankier in Berlin, der ebenfalls im Eden-Hotel in Amsterdam wohnte und mit Dr. Strauss in Beziehung stand. Dr. Strauss beschäftigte sich damals mit finanziellen Transaktionen. Dr. Strauss nahm an mir besonderes Interesse, weil er, wie er mir sagte, wichtige Verbindungen nach London habe. Diese Bemerkung war der Hauptanlass die Verbindung zwischen Dr. Spiecker und Dr. Strauss herzustellen, zumal Dr. Strauss erklärt hatte er sei in der Lage für eine wirkliche aktive Opposition gegen das Hitlersystem Gelder zu beschaffen.

Das erste Zusammentreffen in Rotterdam zwischen Dr. Spiecker und Dr. Strauss dürfte Ende 1938 stattgefunden haben. Bei allen diesen Unterredungen waren keine anderen Emigranten beteiligt. Ich habe auch niemals mit andern Emigranten — Schreiber vielleicht ausgenommen — darüber gesprochen. Auch nicht mit anderen Deutschen in Holland.

Dr. Spiecker wollte dass seitens der Armee etwas unternommen wurde gegen das Hitler-System; Travaglio antwortete immer dass er sich bemühte ein Zusammentreffen zwischen Spiecker und einem General zu arrangieren. Das ist aber nie gelungen. Dagegen soll General Von Wietersheim einmal in London gewesen sein.

Nach dem Einmarsch der Deutschen in Prag wurde verabredet Travaglio solle wenn eine Kriegsgefahr von seiten Hitlers drohe, mir ein Telegramm senden: „sofort Zimmer bestellen“. Das sollte bedeuten dass der Krieg dicht bevor stehe. Falls dieses Telegramm einmal käme sollte ich sofort den Direktor des Hotels Paulez, im Haag, dessen Name ich nicht mehr weisz, Dr. Strauss und Dr. Spiecker verständigen. Dr. Strauss hatte mir gesagt das Telegramm nach dem Direktor des Hotels Paulez zu bringen. Ich habe diesen Direktor nie gesehen. Dieses Telegramm kam bei mir in der Obrechtstraat am Sonntag, den 27 August 1939 an. Ich begab mich sofort in Begleitung meines Freundes Paul Schreiber nach dem Hotel Paulez, wo ich den Inhalt des Telegramms für den Direktor hinterliess. Anschliessend begaben wir uns zu Dr. Strauss in dessen Privatwohnung, den ich getroffen habe und sofort verstandigte.

Kurz nachdem ich mit Paul Schreiber in der Obrechtstraat zurück war, erschien Dr. Strauss und bat um Aushandigung des Telegramms für die holländische Regierung. Ich nehme an, dass Dr. Strauss das Telegramm dem General Oorschot, von dem er wiederholt gesprochen halte, geben wollte.

Ich habe das Telegramm dem Dr. Strauss gegeben. Anschliessend daran habe ich an Dr. Spiecker und ausserdem an Mr. Wickham Steed in London telegraphiert.

Wenn ich mich recht entsinne wurde ich am Mittwoch den 30 August 1939 gegen Abend aus London angerufen. Das Telephon war im Nebenhaus, bei einem Nachbarn. Das war ein Sattlermeister, ein Holländer, dessen Namen ich vergessen habe.

Da meldete sich ein Herr, der seiner deutschen Aussprache nach ein Engländer war, und sagte zu mir in deutschen Sprache, er solle mir Grüsse von Karl (d.h. Dr. Spiecker) bestellen, im ubrigen wurde ich von einer pharmazeutischen Firma im Haag weitere Nachrichten bekommen.

Tatsächlich wurde ich dann auch am Tage darauf angerufen, ich möchte mich bei der Firma Pharmisan einfinden. An die Adresse dieser Firma entsinne ich mich nicht mehr. Sie war in der Nähe von Hotel Paulez. Ich bin dann zu dieser Firma gegangen und wurde dort zu einem Herrn ins Zimmer gefuhrt, der sich inir erst einige Tage später als M. Best vorstellte, nachdem ich ihn um seinen Namen gebeten hatte. Er liesse sich dann zunächst die Situation schildern.

Anschliessend daran bat er inich so bald wie möglich eine Verbindung zwischen ihm und Travaglio herzustellen. M. Best hat mir nie erzihlt dass er zum Secret Service gehöre. Ich meinte ei gehöre zum Foreign Office. Ich verständigte daraufhin Travaglio über eine Deckadresse, er solle schnellstens nach Holland kommen.

M. Best hatte mich gebeten Travaglio, dessen Deckname dr. Solm war, schnellstens nach Venlo zu bestellen. M. Best hatte, wie er mir gesagt hatte, ein Zimmer im Hotel Wilhelmina reserviert.

Tatsächlich fand dann auch das erste Zusammentreffen zwischen M. Best und einem seiner Herren, dessen Namen ich nicht kenne, mit Travaglio in einem Hotel in Venlo — ich glaube Hotel Wilhelmina — statt. Das musz gewesen sein zu Beginn der zweiten Hälfte von September. Ich war nicht dabei.

Travaglio hat mich nach Ankunft aus Venlo angerufen; ich sagte ihm er solle nach Hotel Wilhelmina gehen. Ich hatte M. Best beschrieben, wie Travaglio aussah, namlich wie ein wohlernahrter französischer Abbé mit Basken Mutze.

M. Best hat mir erzählt, dass er den Travaglio getroffen hatte; das Ergebnis der Aussprache hat er mir nicht mitgeteilt. Später hatte M. Best mir gesagt, dass er mit Travaglio dauernd in Verbindung sei. M. Best hat mir nie gesagt wie und mit welchem Erfolg.

Einige Wochen später hat M. Best mich nach der Pharmisan (das Geschäftsbüro von M. Best) bestellt und mich gebeten, ich möchte einige technische Wunsche in einem Brief umfrisieren, damit Travaglio wisse warum es sich handelte. Es handelte sich um einen Code und infrarote Strahlen.

Seit dein Zusammentreffen zwischen M. Best und Travaglio habe ich letzteren bis Januar 1944 nie gesehen.

Ende September sagte M. Best mir einmal in seinem Buro ob es mir nicht möglich sei im Interesse einer Beendigung des Krieges noch andere Kreise in Deutschland anzusetzen. Ich antwortete ihm, ich wolle es versuchen.

Daraufhin rief ich Dr. Knochen in seiner Privatwohnung in Berlin an um zu erfahren, wie die Situation in Berlin sei. Er antwortete mir man sollte eben den Krieg beenden können. Ich sagte ihm darauf, wenn diese Absicht ernstlich bestehe, ware es möglich mit

maszgebenden Englandern zur Aussprache zu kommen. Daraufhin erklärte er, ich solle alles tun uni das zu erreichen, worauf ich erklärte es sollen geeignete Persönlichkeiten, worunter ein Vertreter der Armee, nach Holland kommen, was er inir in Aussicht stellte.

Daraufhin gab ich M. Best von dieser Möglichkeit Kenntnis, worauf er mir sagte ich möchte die Herren davon verständigen, sie sollen nach Dinxperloo kommen. Es wurde dann durch mich verabredet, dass an einem Sonntag im Oktober die Herren in Dinxperloo abgeholt würden.

Tatsächlich fuhren dann die Herren Best, Stevens — den ich im Laufe der Wochen bei M. Best kennen gelernt hatte — sowie ein Herr Hauptmann Cooper zusammen mit mir am vrrabredeten Sonntag weg. Herrn Hauptmann Cooper habe ich erst an diesem Sonntag kennen gelernt.

M. Best und Stevens blieben in einem Hotel in Zutphen zurück, und ich fuhr mit dem Hauptmann Cooper nach Dinxperloo wo wir nach längerem Warten zwei deutsche Herren trafen: einen Rittmeister Von Seydewitz und einen Hauptmann Grosch.

Wir fuhren nach Zutphen zurück und dann zusammen mit den Herren Best und Stevens nach Arnhem, wo M. Stevens uns alle in ein Privathause fuhrte. Im Wohnzimmer dieses Hauses fuhrten dann die Herren die eigentliche Aussprache. Ich war dabei anwesend. Es wurde die allgemeine Situation besprochen und was man tun könnte um den Krieg zu beendigen. Ich entsinne mich dass M. Stevens dann den deutschen Herren den Inhalt eines Telegramms zur Kenntnis brachte, das angeblich am Tag vorher von Lord Halifax eingetroffen sei (tatsächlich hatten die Herren Best und Stevens mir den Tag vorher von dem Telegramm erzählt und dabei durchblicken lassen, die Wunsche in London würden eben dahin gehen, dass Hitler als verantwortlicher Eeiter der deutschen Geschecke in den Hintergrund trete). Diesen Inhalt gab dann M. Stevens den deutschen Herren zur Kenntnis, woraufhin die Herren sagten, das werde schwer sein, da man in der deutschen Bevölkerung kein Verständnis dafür hatte, dass Hitler ausgerechnet jetzt nach dem Sieg über Polen die Führung aufgabe. Da mir von M. Steed schon lange vorher bekannt geworden war dass Ribbentrop aus London falsche Berichte an Hitler schickte um durch diese seinen Misserfolg bei den Engliindern zu verschleiern, machte ich den Vorschlag, man solle doch Ribbentrop aus dem Aussenministerium entfernen um auf diese Weise eine Grundlage zu weiteren Verhandlungen zu finden.

Nach längerem Hin und Her vereinbarten die ubrigen Herren, jeder Teil solle seine zuständige Stelle verständigen und es solle dann eine weitere Aussprache im Haag stattfinden.

Der Termin solle mir von den deutschen Herren durch ein Telegramm mitgeteilt werden, dessen Wortlaut zwischen den Herren Best und Stevens einerseits und den deutschen Herren andererseits vereinbart wurde. Der Wortlaut war ungefahr so: „Verlobungsfeier findet an dem und dem Tag statt.“

Da ich mit dem Zug nach Haag zurückfuhr, wahrend die ubrigen Herren im Auto fuhren, verständigte ich am andern Morgen die Herren Best und Stevens, ich wurde mich für verpflichtet halten darauf hinzuweisen, dass mir der Hauptmann Grosch unbekannt gewesen sei und ich hatte nicht schon am Tag zuvor darauf hingewiesen, weil ich es für wichtig gehalten hatte, dass die Herren sich wenigstens einmal aussprächen.

Als ich dann das nächste Mal bei M. Best war, sagte er dass ich fair gehandelt hätte ihm es wenigstens nachtriiglich zu sagen. Längere Tage sind vergangen und dann kam das vrrabredete Telegramm bei mir im Haag an (ungefahr in der zweiten Woche nach der Unterredung in Arnhem). Sofort nach Empfang des Telegramms brachte ich das Telegramm zu M. Best.

Wenn ich versuche die Zeit zurückzukunftieren, möchte ich annehmen, dass die deutschen Herren am Montag den 30 Oktober im Haag eintraien, jedenfalls war es, wenn ich mich halbwegs recht erinnere ein Montag.

Als ich an dem betreffende Montag bis gegen 3 Uhr Nachmittags gewartet hatte ohne einen Anruf van M. Best zu erhalten, rief ich bei M. Best in der Wohnung an und hörte zu meinem grössten Erstaunen, dass die Herren bereits eingetroffen seien und die Aussprache schon langst begonnen habe. Mein Erstaunen war umso grösser, weil M. Best nicht etwa sagte, ich solle sofort kommen, sondern am Telephon erklärte er werde mich dann anrufen sobald man mich benötigte. Dieser Anruf kam erst abends zwischen 8 und 9 Uhr und bestand darin, die Herren befanden sich jetzt bei Tisch, ich solle noch zu einer Tasse Kaffee kommen. Ich fuhr darauf in die Privat-Wohnung des Herrn Best und wurde von dem Zimmermadchen in den Salon geführt, wo ich wartete. Nach einiger Zeit kamen dann die Herren, Best, Stevens, Cooper, sowie drei deutsche Herren, daruiter Hauptmann Grosch. Die beiden anderen deutschen

Herren wurden mir von Herrn Best vorgestellt und zwar ein verhältnismässig kleiner Herr als Herr von Schemmel, den Namen des anderen als Oberst bezeichnenden Herrn habe ich nicht verstanden.

Als ich fragte, wie die Dinge nun aussehen würden, erklärten die Herren Best und Stevens, man sei zu einem sehr guten Ergebnis gekommen so dass mit einem guten Erfolg zu rechnen sein werde. Aber Einzelheiten habe ich von keinem der Herren erfahren. Die weitere Unterhaltung war dann allgemeiner Art und bestand vorwiegend darin dass M. Stevens von seinem Aufenthalt in Indien erzählte. Die Herren haben u.a. auch zu Beginn der Unterhaltung erzählt, die Ankunft der Herren aus Deutschland hatte sich verzögert, weil sie sich an der holländischen Grenze mit Herrn Cooper verfehlt hätten, was zur Folge gehabt habe dass die deutschen Herren von der holländischen Grenzpolizei einige Stunden aufgehalten worden seien. Nach vielleicht einer Stunde, zirka gegen 10 Uhr, — M. Cooper war in der Zwischenzeit weggegangen — brach man auf, nachdem man mir gesagt hatte ich solle am andern Morgen um 8 Uhr in der Pharmisan erscheinen, falls man mir vor Abfahrt der Herren nach Deutschland noch besondere Weisungen zu geben habe. Die deutschen Herren übernachteten, wie mir M. Best sagte, in der Privat-Wohnung eines seiner Mitarbeiter. Ich verabschiedete mich und fuhr mit der Elektrischen nach Hause. Am andern Morgen war ich Punkt 8 Uhr in der Pharmisan, wo sämtliche Herren — auch M. Cooper — anwesend waren. Auf mein Befragen welche Weisungen ich noch erhalten würde, erwiderten die Herren ganz allgemein, ich würde im Bedarfsfall wieder ein Telegramm bekommen und würde nach wie vor mit M. Best in Verbindung bleiben.

Alsdann verabschiedete man sich allgemein und ich verliess das Haus durch die reguläre Haustüre, während die anderen Herren den Ausgang nach der Rückseite des Hauses benutzten. Sie sind mit einem Auto weggefahren.

Ich erkrankte kurz darauf und musste das Bett hüten. Da ich M. Best davon verständigen liess, besuchte mich M. Best einige Tage später und sagte mir bei diesem Anlass, die Verständigung durch Sender sei jetzt hergestellt und es sei nicht ausgeschlossen, dass ganz bald wieder eine neue Zusammenkunft stattfinde, wenn die Dinge zu einem guten Erfolg führen würden, könne ich mir ein grosses Verdienst um den Frieden gutschreiben.

Ich hörte dann mehrere Tage wieder nichts mehr bis plötzlich wenn ich mich recht erinnere am Donnerstag 9 November 1939 spät abends, ein Telegramm kam, ich solle schnellstens nach Emmerich kommen. Das Telegramm war nicht unterzeichnet und war in Holland aufgegeben, ich weisz nicht wo.

Da ich wegen meiner schlechten Gesundheit nicht reisen konnte telegraphierte ich, wie bei den Zusammenkünften in Arnheim und in der Wohnung des Herrn Best verabredet war, an Hauptmann Grosch in Berlin-Stegwitz, ich sei nicht reisefähig. Daraufhin erhielt ich am Freitag 10 November 1939 abends wieder ein Telegramm, ich müsse unbedingt am Samstag in Emmerich sein. Ich weisz nicht mehr ob dieses Telegramm unterzeichnet war. Ich glaube, es kam aus Berlin und ich musste annehmen es sei die Antwort von Grosch.

Am Samstag in der Frühe wollte ich M. Best telephonisch sprechen, um zu erfahren was los sei.

Ich erhielt dann am Telephon den Bescheid M. Best sei nicht zu erreichen.

Weil ich nicht die Absicht hatte zu fahren, hatte ich M. Best vom ersten Telegramm nicht verständigt. Daraufhin habe ich M. Best in die Privatwohnung eine Karte geschrieben, ich hatte versucht ihn zu erreichen da ich ein Telegramm empfangen hatte nach Emmerich zu kommen. Ich wurde mich nach Rückkehr bei ihm melden. Ich fuhr dann mit einem Mittagzug aus Haag weg, um einen Anschluss nach Emmerich zu erreichen, wo ich dann nach Ankunft von einem Herrn in Zivil in Empfang genommen und in ein Büro im Bahnhof gebracht wurde. Der betreffende Herr stellte dann eine telephonische Verbindung mit Berlin her und erhielt den Bescheid, ich sei mit dem nächsten Zug nach Berlin zu begleiten. Die Fahrt nach Berlin erfolgte dann mit einem Nachtzug. Bei der Ankunft am Sonntag früh wurde ich im Bahnhof Zoo von einem andern Herrn in Zivil in Empfang genommen und nach einem mir bis dahin nicht bekannten Gebäude in der Wilhelmstrasse gebracht. Nach einiger Zeit erschien dann zu meinem grössten Erstaunen in feldgrauer Uniform Dr. Helmuth Knochen und Hauptmann Grosch, dessen wirklichen Namen „Christensen“ ich später erfuhr.

Ich fragte, was eigentlich los sei und was ich von den Dingen zu halten hatte, denn von den Vorgängen in Venlo war mir bis dahin noch nichts bekannt gewesen, woraufhin sie mir sagten, das müsse ich eben abwarten, das Haus dürfe ich jedenfalls nicht verlassen und ich dürfe auch an niemand schreiben, was mich in groszes Erstaunen versetzte, weil in dem Zimmer, in dem ich diesen Sonntag zu ver-

bringen hatte, das Telephon abmontiert wurde. Die Herren haben von Venlo kein Wort gesprochen.

An dem darauf folgenden Montag wurde ich Morgens in ein im obersten Stock desselben Hauses befindliches Zimmer gebracht, wo dann als erstes auch das Telephon abmontiert wurde. Frühstück, Mittag- und Abendbrot wurde mir nach dem Zimmer gebracht. Auch erhielt ich deutsche Zeitungen zum Lesen. Das letztere war dann die Ursache, dass ich an dem Morgen als die Bilder der Herren Best und Stevens mit einem entsprechenden Artikel erschienen waren von den Vorkommnissen in Venlo Kenntnis erhielt. Es ist nicht übertrieben, wenn ich sage, dass ich durch diese Nachricht wie vom Schlag getroffen war und ich bat deshalb auch sofort um eine Unterredung mit Dr. Knochen. Dr. Knochen sagte mir dann, als ich ihm erklärte ich sei sehr unglücklich zumal ich gehofft hatte, dass die ganzen Besprechungen ein anderes Ergebnis haben würden „man sei nicht inehr weiter gekommen“ ich wurde in den nächsten Tagen verhört werden.

Tatsächlich wurde ich dann auch bald darauf von einem Zivilisten vernommen. In irgendeiner Weise musste der Inhalt meiner Vernehmung nicht befriedigt haben, denn eines Abends (Anfang Dezember) wurde ich zu einem Herrn geführt der in schwarzer SS-Uniform war und den ich dann als den mir im Haag unter dem Namen von Schemmel vorgestellten Herrn kennen lernte. (Erst später erfuhr ich, dass sein wirklicher Name Schellenberg sei). Auch ihm erklärte ich, dass ich über diesen Verlauf sehr unglücklich sei, worauf er mir nur sagte, ich müsse noch ein zweites Mal vernommen werden und er rate mir, doch ja die volle Wahrheit zu sagen.

Bei dieser zweiten Vernehmung, die durch einen anderen Zivilisten erfolgte, merkte ich sofort, dass es sich um meine Beziehungen zu Travaglio handele, denn ich wurde wegen eines Bildes befragt, das Travaglio über Spiecker Ende 1938 nach England verkauft hatte, um Gelder für seine illegale Tätigkeit zu bekommen. Ich war sehr froh, dass ich wegen des Telegramms, das ich am Sonntag vor Kriegsausbruch von Travaglio bekommen hatte, nicht befragt wurde. Was sonst noch gefragt wurde weisz ich nicht mehr. Ich hörte dann nie mehr etwas; mein äusserer Zustand blieb nach wie vor derselbe, bis dann endlich — ich glaube Ende April 1940 — ich in das Büro von Dr. Knochen gerufen wurde, wo er mir eröffnete, meine Dinge seien jetzt in Ordnung und ich könne jetzt wieder an eine Arbeit gehen; Deutschland dürfte ich natürlich nicht mehr verlassen. Ich habe seit meinem letzten Zusammensein mit den Herren Best und Stevens in Holland keinen der Herren jemals wieder gesehen und habe überhaupt nichts mehr von ihnen erfahren können. Ich mietete dann ein möbliertes Zimmer in Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstrasse 7 bei Herrn von Brederlow und fand eine Tätigkeit beim Kohlen-Kommissar. Als nach dem Einmarsch in Holland, Belgien und Frankreich der Kohlen-Kommissar Beamte für die besetzten Gebiete aussuchte, meldete ich mich.

Ich wurde dann auch für Frankreich vorgesehen und reiste, wenn ich mich recht entsinne, Mitte oder Ende Juli nach Paris. Dort sollte ich die Ankunft des Kohlen-Kommissars abwarten und mich im Übrigen um die allgemeine Lage umtun.

Mein Aufenthalt in Paris dauerte nicht lange, da ich Ende September 1940 auf Veranlassung von Dr. Knochen verhaftet wurde. Der Grund war mir nicht bekannt. Ich bin niemals vernommen worden. Zuerst war ich zirka 4 Wochen im Keller des Gestapo-Gebäudes in der Avenue Foch untergebracht, dann wurde ich Ende Oktober 1940 nach Berlin in das Gefängnis der Prinz Albrechtstrasse eingeliefert. Dort verblieb ich bis — wenn ich mich recht entsinne — Anfang Mai 1941, wo ich dann nach dem Gefängnis am Alexanderplatz überführt wurde. Dort blieb ich bis Mitte September 1941, wo ich in das Gefängnis nach Moabit kam.

Bis dahin wurde ich nie vernommen, obschon ich dauernd darum gebeten hatte. Auch durfte ich nicht an meine Angehörigen schreiben und auch keinen Rechtsbeistand zuziehen. Ich war bis dahin von der Aussenwelt völlig abgeschnitten. Erst als ich in Moabit eingeliefert war, bekam ich die Erlaubnis, an meine Angehörigen zu schreiben. Erst im Februar 1942 wurde ich dann von einem Staatsanwalt vernommen in Zusammenhang mit geldlichen Vorgängen, die auf meine illegale Tätigkeit in den Jahren 1933 und 1934 zurückzuführen waren. Nach mehreren Monaten wurde im Juli 1942 in einem Geheimverfahren die Anklage gegen mich erhoben und ich wurde wegen handelsrechtlicher Untreue begangen, 1933 und 1934 zu drei Jahren Gefängnis und 10000 Mark Geldstrafe verurteilt, wobei die bis dahin erlittene Schutzhaft (nicht etwa Untersuchungshaft) angerechnet wurde. Daraufhin wurde ich in das Gefängnis nach Tegel bei Berlin gebracht, wo ich im Oktober 1943

entlassen wurde, weil meine Schwester sich für mich verbürgt hatte, dass ich keinerlei politische Tätigkeit ausüben würde. Ich durfte aber dann nicht nach Stuttgart zu meiner Schwester zurückkehren, musste vielmehr zusammen mit meiner Schwester Aufenthalt in Altensteig, Kreis Calw, nehmen, nachdem ich mich vorher hatte verpflichten müssen, restloses Stillschweigen über alles zu bewahren. Ausserdem wurde mir ein Arbeitsverbot auferlegt. In Altensteig war ich vom Anfang 1943 bis wenige Wochen nach dem Zusammenbruch.

Im Juli oder August 1945 zogen meine Schwester und ich dann wieder nach Stuttgart, Gerockstrasse 17. Auf meine Veranlassung hatte die französische Militärregierung das Amt für Wiedergutmachung eingerichtet, als dessen Leiter ich bestellt wurde. Das Amt wurde von der amerikanischen Militärregierung übernommen. Ich selbst bin dann im Laufe des Monats November 1945 aus meiner Stellung ausgeschieden. Anschliessend habe ich mich einige Monate charitativ betätigt, bis ich wieder schwer erkrankte. Als ich wieder etwas besser war, habe ich versucht, meine alte Tätigkeit als Kaufmann wieder aufzunehmen.

Im Januar 1944 musste ich mich aus gesundheitlichen Gründen in Berlin nochmals untersuchen lassen. Aus diesem Anlass versuchte ich Travaglio zu finden, der — wie man mir gesagt hatte — Oberstleutnant im Luftfahrtministerium sei. Es gelang mir denn auch ihn im Luftfahrtministerium kurz zu sprechen. In Anbetracht der kurzen Zeit konnten wir nur ganz wenig mit einander reden. Wir vereinbarten ein Zusammentreffen in Süd-Deutschland, sobald er in der nächsten Zeit nach Stuttgart oder München fahre.

Aus seinen kurzen Worten konnte ich nur entnehmen, dass er infolge der Vorgänge 1939 sehr in Druck gekommen war, aber zu Einzelheiten reichte die Zeit nicht. Als ich Travaglio sah, trug er die Uniform der Luftwaffe.

Nachdem ich Ende 1946 erfahren hatte, dass Dr. Spiecker nach Essen zurückgekehrt sei, habe ich sofort die Verbindung mit ihm aufgenommen. Ich habe ihn dann auch einmal im Anfang 1947 in Essen aufgesucht, konnte aber nur kurz mit ihm zusammensein, da er nach Düsseldorf gerufen wurde. Anschliessend daran trafen wir uns kurz einmal in Baden-Baden und über das gemeinsame Erleben haben wir erst etwas ruhiger gesprochen, als er mich im vorigen Sommer von Frankfurt aus in Stuttgart besuchte. Er wurde dann Vertreter des Landes Nord-Rhein-Westfalen im Wirtschaftsrat in Frankfurt und hat seit Monaten den Titel und Rang eines Ministers.

Von Venlo hat Dr. Spiecker mir nichts erzählt, er sagte nur ganz allgemein, es sei ein grosses Unglück gewesen, dass die Sache vom Politischen auf das Nachrichtendienstliche gekommen sei. Im einzelnen haben wir nicht über Venlo gesprochen, da weder er noch ich etwas darüber wissen.

Stevens, Best, Strauss, Knochen, Schellenberg, Cooper, Christensen (alias Grosch), habe ich nicht mehr gesehen. Constant van den Elshoudt Jr. (Stuivesantstraat 90, den Haag) hat mir in einem Brief vom 28 November 1946 geschrieben, dass Strauss gestorben sei in England.

Dr. Knochen habe ich erst im Sommer 1937 in Paris kennen gelernt. Er hat mich aufgesucht. Er wollte wissen, wie man mit Frankreich zu einer Verständigung kommen könne. Er hinterliess mir seine Privatadresse in Berlin-Schöneberg und auch seine Telefonnummer. Das war die Ursache, dass ich ihm dann, als die Tschechenkrise drohte, sofort schriftlich mitgeteilt habe dass es unbedingt zu einem Krieg komme, wenn Deutschland gegen die Tschechoslowakei vorgehe.

Im Anschluss daran unterhielten wir uns dann wiederholt telefonisch, wobei ich ihm immer meine Warnungen zum Ausdruck brachte.

Da die Tschechenkrise gut vorüberging, wollte ich zu Beginn des Jahres 1939 wissen, wie überhaupt die Dinge aussehen würden, weil ich den Besuch von Dr. Spiecker erwartete. Daraufhin kam Dr. Knochen im Februar 1939 einmal kurz nach Amsterdam.

Wir haben vorwiegend über die Verständigung mit Frankreich gesprochen.

Danach habe ich ihn erst wieder am 12. November 1939 in Berlin gesehen.

Als ich damals im September 1939 Dr. Knochen in Berlin anrief, habe ich Travaglio nicht davon verständigt. Doch erinnere ich mich dass ich im Haag vor meiner Abreise am elften November in der Zeitung, ich glaube „Het Volk“, eine kurze Notiz gelesen habe aus der hervorging, es habe an der Grenze ein ungeklärter Zwischenfall stattgefunden. Ich habe aber nicht im Entferntesten daran gedacht, dass es sich um solche Dinge, wie ich sie dann später erfuhren handeln würde.

Ich habe während meiner Zeit in der Schweiz, Frankreich und Holland u.a. davon existiert, dass meine Angehörigen mir auf alle mögliche Weisen Geld zukommen liessen. Das war im allgemeinen

drei bis vierhundert Mark pro Monat. Auch habe ich in Holland einmal von Herrn Best etwa 120 Gulden für meine Auslagen bekommen.

Ich habe die vorstehenden Ausgaben nach bestem Wissen und Gewissen gemacht.

(w.g.) FRANZ FISCHER.

Waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 28 September 1948.

(w.g.) Mr. J. J. M. WITLOX.

(w.g.) Mr. A. M. Baron VAN TUYLL
VAN SEROOSKERKEN.

Op heden, 29 September 1948, verscheen voor ons, Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox, vertegenwoordigers der Nederlandse Regering bij het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg in het Paleis van Justitie te Neurenberg:

FRANZ FISCHER

geboren te Ulm op 29 Augustus 1886 en wonende te Stuttgart, Gerockstrasse 17,
die verklaard heeft, als volgt:

„Im August 1940 hat ein gewisser Waldsteiner mir in Paris etwa R.M. 2000 zur Aufbewahrung gegeben. Dieses Geld habe ich für mich verwendet, weil ich vom Kohlen-Kommissar kein Gehalt bekommen hatte. Waldsteiner war nach Portugal weiter gereist und kam zu Beginn der zweiten Hälfte September zurück.

Ich konnte ihm das Geld nicht zurückgeben, weil ich das von meiner Schwester angeforderte Geld noch nicht bekommen hatte. Auch war Kohlen-Kommissar Walter immer noch nicht bei mir erschienen. Ich vermute dass ich deswegen im September 1940 in Paris verhaftet bin.

Im Januar 1935 bin ich in Lausanne verhaftet weil Deutschland meine Auslieferung wegen Unterschlagung gefordert hatte. Meiner Ansicht nach zu Unrecht.

In Paris habe ich im Jahre 1936 vom deutschen Konsulat einen neuen Pass bekommen. Im Sommer 1936 bin ich vom Boehme nach Berlin bestellt worden. Ich kannte Boehme vorher nicht. Ich bin im Sommer 1936 nach Berlin gefahren und habe mit Boehme in seiner Privatwohnung gesprochen. Er hat mir gesagt: „halten Sie mich politisch auf der Höhe“. Nachher habe ich Boehme noch einmal in Paris gesprochen und zweimal in Amsterdam. Boehme hat mich zweimal von Paris nach Amsterdam bestellt. Das erste Mal hat er mich gesprochen und mich gehört über Schriftstücke von mir und einen Brief von meiner Mutter an Von Papen die im Safe von Baron von Ketteler, Attaché bei von Papen, irgendwo gefunden worden waren.

Baron von Ketteler war auch Mitglied der Opposition. Die zweite Unterhaltung fand statt Ende Januar 1938 im Hotel Victoria. Diese Unterredung hat kurz gedauert und war ganz allgemein. Ich erinnere mich nicht mehr worüber wir gesprochen haben.

Ich erinnere mich auch nicht mehr dass ich Knochen an der holländischen Grenze gesprochen habe.

Als ich in Paris wohnte, hat Frau Bartsch vom deutschen Konsulat in Paris mir verschiedene Male Geld gegeben. Ich musste annehmen, dass sie dieses Geld von Boehme ersetzt erhalten würde.

Als ich in Holland wohnte habe ich aus Deutschland ein paar Hundert Gulden bekommen durch Wertbrief. Ich musste annehmen, dass dieses Geld von Boehme käme.

Kurz vor der Tschechen-Krise habe ich eine Unterhaltung zwischen Travaglio und einem gewissen Herrn Verkade von der Redaktion von „Het Volk“ vermittelt. Herr Verkade kannte Travaglio nur unter dem Namen „Dr. Solm“. Bei dieser Unterhaltung in einem Hotel in Amsterdam waren auch noch zugegen eine Holländerin, Fräulein Meier, Landesgerichtsrat Schroedter und ich. Fräulein Meier war eine Bekannte von Herrn Verkade und hatte eine Verfielfältigungsgeschäft am Damrak in Amsterdam. Herr Schroedter war ein deutscher Emigrant, wohnhaft in Amsterdam, ich weiss nicht wo. Bei dieser Unterhaltung hat man über die Frage gesprochen, ob es möglich sei, vom Ausland her finanzielle Hilfe an die Opposition in Deutschland zu erhalten.

Es ist mir unbegreiflich dass ich, wie Sie sagen, bei der Polizei im Haag eingeschrieben gewesen sein soll als „geboren in Berlin-Schöneberg, am 21. Oktober 1898“. Ich habe immer meine regulären Pass vorgelegt. Dieser Pass enthielt keine unrichtigen Angaben.

Ich glaube nicht, dass ich mit irgend jemand in Holland wegen eines Aufruhrs im Ruhrgebiet gesprochen habe, zum Mindesten erinnere ich mich nicht daran. Die einzige Möglichkeit wäre, dass ein solches Thema im engsten Kreis einmal berührt wurde. Dass ich einer solchen Idee zugestimmt hatte, glaube ich nie, weil ich schon im Dezember 1934 verhinderte, dass die Arbeiterschaft in Berlin durch die damalige Reichswehr provoziert wurde, da ich nicht wollte, dass die unteren Schichten des Volkes den Generalen die Kastanien aus dem Feuer holen.

Sie nennen mir den Namen „van der Willik“. Ich glaube, mich recht zu erinnern, dass ich diesen Herrn bei M. Best einmal kennen gelernt habe und dass *hl.* Best mir später sagte „bei diesem Herrn würden die deutschen Herren, wenn sie zu der zweiten Unterredung nach dem Haag kämen, übernachten“.

M. Best hatte dem hinzugefügt „der wohnt ganz draussen iind dort fällt es nicht auf“.

Dem Dr. Spiecker habe ich nie gesagt, ich sei in Verbindung mit Knochen, dem Knochen habe ich nie gesagt, ich sei in Verbindung mit Travaglio.

Sie erzählen mir, dass die Deutschen mich im Mai 1940 arrestieren lassen wollten. Das ist mir unverständlich, weil ich in Berlin war.

Ich weiss, dass mein Handeln seltsam erscheinen muss, in der geradezu unerträglichen Situation bestand aber für mich die einzige Möglichkeit darin, für die Erhaltung des Friedens und später für eine rasche Beendigung des Krieges zu arbeiten. Ich verstehe auch, dass Ihnen und den Ihnen nahestehenden Herren meine Reise nach Emmerich am 9. November 1939 seltsam erscheinen muss. Es blieb mir aber ja nichts andres übrig, nachdem ich noch ein zweites Telegramm erhalten hatte und M. Best nicht erreicht hatte.

Durch Frl. Meier habe ich einen gewissen Herrn Ebeling, einen deutschen Emigranten, kennen gelernt. Sein Wohnsitz war mir unbekannt.

Ich habe nicht gewusst, dass am 7, 8 und 9. November 1939 in Venlo oder in der Nähe von Venlo Besprechungen zwischen M. Best und Stevens einerseits und den deutschen Herren andererseits stattgefunden hatten.

Ich weiss nicht, weshalb Stevens und Best am 9. November verhaftet sind.

Ich habe Boehme und Knochen aus Frankreich und aus Holland Berichte allgemeiner politischer Art zugehen lassen, wobei ich immer versuchte Anregungen im Interesse einer Befriedung zu geben, was mir von Boehme einmal die Rüge eintrug, es sei nicht meine Aufgabe, Politik zu machen. Zu welcher Stelle Boehme und Knochen gehörten wusste ich Anfangs nicht, ich musste aber dann 1939 annehmen, dass sie zum Nachrichtendienst von Heydrich gehörten. Ich habe nie gewusst oder vermutet, dass Best zum Secret Service gehörte. M. Best hat mich zur strengsten Diskretion verpflichtet mit dem Hinweis, ich sei jetzt ein Soldat Englands.

Ich zeige Ihnen einen mir von Mr. Wickham Steed zugegangenen Brief vom 4.11.47, in dem er u.a. schreibt:

„Ich erinnere mich noch lebhaft der Depesche die Sie mir Mitte September 1938 aus Amsterdam sandten. Die Warnung welche sie enthielt, und die ich dem General von Fritsch zuschrieb, habe ich sofort an die zuständige Stelle geleitet“.

Die erwähnte Depesche war ein Telegramm das ich Mr. Steed aus Amsterdam sandte, nachdem Travaglio mich von der Absicht Hitlers, die Tschechoslowakei anzugreifen, verständig hatte. Mr. Steed irrt sich lediglich im Monat, denn das betr. Telegramm habe ich mindestens schon im August 1938 abgesandt.

Ich überreiche hierdurch den Umschlag des mir s.Z von Frau Schreiber zugegangenen Briefes.

Wenn ich meine heutigen Angaben nicht schon gestern gemacht habe, geschah es nicht, um etwa die Wahrheit zu verschweigen.

Ich werde mich über meine Vernehmung mit Ausnahme meiner Schwester mit niemandem unterhalten.

(w.g.) FRANZ FISCHER.

Ich habe die vorstehenden Ausgaben nach bestem Wissen und Gewissen gemacht.

(w.g.) FRANZ FISCHER.

Waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 29 September 1948.

(w.g.) Mr. J. J. M. WITLOX.

(w.g.) Mr. A. M. Baron VAN TUYLL
VAN SEROOSKERKEN.

Op 30 September 1948 verscheen voor ons, Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox, vertegenwoordigers der Nederlandse Regering bij het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg in de strafgevangenis te Landsberg een persoon, die heeft opgegeven te zijn:

HEINZ JOST,

geboren 9 Juli 1904 te Holzhausen, thans verblijvende in de Strafgevangenis te Landsberg, en zakelijk het navolgende verklaard heeft.

„In September 1939 kort na het uitbreken van de oorlog is Amt VI (buitenlandse inlichtingendienst) van het R.S.H.A. opgericht. Ik ben toen tot chef daarvan benoemd. Ik heb deelgenomen aan de veldtocht tegen Polen en ben eerst tussen 12 en 15 October 1939 in Berlijn teruggekeerd en heb toen mijn taak als chef van Arnt VI aanvaard.

Ik heb toen vernomen, dat een zgn. Nachrichtenspiel tussen vertegenwoordigers van Amt VI enerzijds en Best en Stevens anderzijds aan de gang was, en dat het contact tussen genoemde vertegenwoordigers enerzijds en Best en Stevens anderzijds gelegd was door zekere Fischer.

Ik heb mij met deze aangelegenheid niet bemoeid.

In Amt VI werd deze zaak behandeld door den Sturmbahnführer Filbert. In de week volgende op 15 October 1939 heeft Schellenberg van Heydrich de opdracht gekregen deze zaak verder te behandelen.

Het is mogelijk, dat de relatie tussen Arnt VI en Fischer een inbreng is van Knochen, Gruppenleiter in Arnt VI.

Het is niet ondenkbaar, dat Knochen niet aan Fischer heeft medegedeeld, dat hij, Knochen, tot de S.D. behoorde. Het is denkbaar, dat Knochen zich tegenover Fischer heeft voorgedaan als behorende tot de oppositie.

Ik heb nooit gehoord, dat Fischer Arnt VI bezocht heeft. Ik heb Fischer nooit gezien.

De man, wiens beeltenis voorkomt op de foto's, welke U mij toont en welke beeltenis — zoals U te kennen geeft — die van Fischer is, ken ik niet.

Naar mijn herinnering heeft men mij medegedeeld, dat het contact tussen Fischer en Best tot stand gekomen is door de vrouw hetzij van Stevens hetzij van Best, die kunstschilderes is. Mij is medegedeeld, dat Fischer verklaard heeft Best en Stevens sedert de eerste wereldoorlog, in ieder geval lange tijd, te kennen. Ik acht het wel waarschijnlijk dat Fischer dit heeft gezegd, daar er twijfel bestond, of Best en Stevens al dan niet tot de Secret Service behoorden.

Nimmer heb ik gehoord, dat er onderhandelingen zouden hebben plaats gehad tussen Best en Stevens enerzijds en officieren van de Wehrmacht anderzijds. De namen Travaglio en Dr. Solms, welke U mij noemt, zijn mij onbekend. Ik ken de naam Von Wietersheim, doch niet in verband met deze aangelegenheid.

Ik ken twee Boehme's, waarvan er één aan Arnt VI verbonden was. Ik kan mij niet herinneren, dat deze iets met deze zaak te maken zou hebben gehad.

De opdracht aan Schellenberg deze aangelegenheid te behandelen, was een „Sonderauftrag“, welke tot gevolg had, dat ik mij er niet mede had te bemoeien.

Schellenberg rapporteerde rechtstreeks aan Heydrich. Ik weet, dat de eerste bespreking in Nederland is gevoerd door S.S. Sturmbannführer Von Salisch en één of twee anderen, van wie ik mij de naam niet meer herinner. Het is mogelijk, dat Christensen daarbij is geweest.

Een volgende bespreking is van Duitse zijde gevoerd door Schellenberg, Professor de Chrinis en waarschijnlijk Christensen. Bij deze laatstbedoelde bespreking is, naar ik meen, Von Salisch niet geweest.

Mij is niet bekend, welke schuilnamen de Duitsers hierbij hebben aangenomen. De naam Von Seydewitz zegt mij niets.

Ik weet, dat Naujocks, die tot Amt VI behoorde, de opdracht tot het ontvoeren van de Engelsen rechtstreeks van Heydrich heeft gehad. Ik was in dezen uitgeschakeld. Het bevel daartoe is waarschijnlijk van Hitler gekomen, de reden daarvan is mij onbekend, zodat ik niet kan zeggen, waarom op 9 November tot arrestatie is overgegaan.

Bij de ontvoering waren o.a. ook tegenwoordig Hasselbacher en Knochen.

Het verhoren van Best en Stevens heeft plaats gehad door Arnt IVE (Binnenlandse Inlichtingendienst), onder leiding van Dr. Schambacher, de Engeland-specialist.

Het doel van Best en Stevens was in contact te komen met bepaalde kringen der Wehrmacht, teneinde te trachten een Putsch te bewerken.

Ik acht het uitgesloten, dat Heydrich de Wehrmacht van een en ander heeft in kennis gesteld.

Van horen zeggen weet ik, dat Canaris ontstemd is geweest, dat men hem in deze zaak niet heeft gekend.

Best en Stevens heb ik nooit gezien.

Mij is onbekend, dat Fischer aangehouden zou zijn geweest.

In de Wilhelmstrasse 101—106 te Berlijn waren de gebouwen van het R.S.H.A.

Het Document N.G. 2316, hetwelk U mij hebt voorgehouden, ken ik.

Dit is een rapport van Likus, de verbindingsman tussen Buitelandse Zaken en de S.D.

Likus, een jeugdig vriendje van Von Ribbentrop, wilde gaarne zich als belangrijk voordoen."

Waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 1 October 1948.

(w.g.) (Mr J. J. M. WITLOX)

(w.g.) A. M. VAN SEROOSKERKEN.

(Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken).

Verhoor van getuige Wilhelm Wanek, geboren 25 November 1909 te Wenen, wonende te „Giengen on the Brenz" (Wurttemberg).

Ondervraging door Dr. *Mintzel*.

Transcript 1 Juni 1948 (Commission)

(p. 696916970).

Q. Thank you witness. Do you know anything about the Venlo incident?

A. I know of the Venlo incident from discussions with several comrades who participated in the so-called „arrest action" and afterwards discussed this with me.

Q. Who were these people who talked to you?

A. Among others, there was Christensen, Guetschow, Naujocks and Goetsch.

Q. Were these the leaders of the Kommando who carried out the arrest?

A. Yes, all these were members of the arrest detachment. As far as I know, Naujocks and Goetsch were in charge of this.

Mr. *Hardy*: Could you kindly spell the name of the latter member of the Venlo incident?

Witness: The names?

Mr. *Hardy*: This is no question. You just said two particular people and I didn't get the names, and I would like to have them spelled into the record so that they will appear properly.

Witness: I understand your question to mean that I am to spell the four names. The first name is Christensen

(C-h-r-i-s-t-e-n-s-e-n) the second name is Guetschow

(G-u-e-t-s-c-h-o-w) the third one is Naujocks

(N-a-u-j-o-c-k-s) and the fourth name is Goetsch

(G-o-e-t-s-c-h)

Mr. *Hardy*: Has that correction been made in the second name? Dr. Von Papen informs me that the interpreter has not spelled it as given by the witness. That it should be „.....sch", the last name.

Interpreter: Yes, the last name should be G-o-e-t-s-c-h.

Mr. *Hardy*: Thank you, Your Honor.

By Dr. *Mintzel*:

Q. Witness, you said the leaders of this arresting detachment were Goetsch and Naujocks?

A. Yes.

Q. Do you know anything about the manner in which awards were given to people who participated in the Venlo operation?

A. Decorations were awarded according to the following view points: Heydrich and Himmler attached the greatest importance to the arresting operation and therefore when the decorations were handed out in the Reich Chancellery Goetsch received the first decoration, although he had placed himself further to the left in the line. And Heydrich emphasized that the operation as such was carried out under the charge of Goetsch and Naujocks. Therefore they were responsible for it and they were decorated for it.

Q. Did he tell you about the details in which it was carried out?

A. The decisive factor for Goetsch -- and he was also interrogated about this by high British officers when we were together -- was that he and his driver were shot at from the ambush. As a result, he shot back, and on that occasion the Dutch officer was wounded severely.

Dr. *Mintzel*: Thank you, I have no further questions.

*Erwiderung der Verteidigung
auf den Schluss-Schriftsatz der Anklage gegen den Angeklagten
Walter Schellenberg*

(blz. 15)

„Kein Zweifel kann bestehen an der Bedeutung dieser Bekundungen. Das Festnahmekommando *schoss*, um das Ueberraschungsmoment zu steigern, *in die Luft* — eine Tatsache, die trotz des raschen Ablaufs sogar Lemmens bemerkte —. Lt. Klop dagegeri *schoss als erster gezielt* auf die vorne in dem deutschen Wagen sitzenden und „*when he had fired, he was shot down*". Da er auf die vorne im Wagen des Festnahmekommandos sitzenden geschossen hatte, ist es alles andere als unglauhaft, dass einer derjenigen, die dort gesessrn hatten, die Schuesse erwiderte. naemlich Goetsch, der neben Naujocks das Kommando fuehrte, und dass nicht Schellenberg, der gar keinen Revolver hatte, Lt. Klop „kaltbluetig ermordete".

Voor copie conform,

(w.g.) Mr. A. M. Baron VAN TUYLL
VAN SEROOSKERKEN.

*Interrogation of Helmuth Herbert Knochen in Paris,
9 February 1948 by: Mr. Norbert G. Barr*

Q. How did you become involved in the Venlo-Schellenberg affair?

A. In 1939 when section VI was established, I was assigned to it. I contacted Fischer. The latter was previously working with Boehme. I think that I met Boehme for the first time in Berlin. He was in Holland. After I had contacted him for the first time we met at the border and in Holland. Fischer had found the possibility to contact the British. The British desired to see some German officers. It was not known whether I was already observed by the British Intelligence Service in Holland, therefore I could not go myself and get directly in touch with the British. Schellenberg was named Chief of this delegation; however, after one or two meetings, the British desired to meet a higher-ranking officer or a German general.

Q. Were the British told that a German general would come with the other officers?

K. Yes.

Q. Where were you at that time?

A. At that time I was in Duesseldorf and near Venlo.

Q. And later on?

A. My task was completed, because the interrogations were conducted by Schellenberg and section IV E. This section (counter-espionage) was interested in the results which were not as important for the information service Arnt VI.

BIJLAGE 33

Stukken door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken op 10 November 1948 aan de Enquêtecommissie gezonden

Neurenberg, 10 November 1948.

Afschrift

Rapport

Aan den Heer Voorzitter van de
Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945
te 's-Gvavenhage.

Ik heb de eer U HoogEdelGestrenge de navolgende stukken te doen toekomen:

a. een afschrift van een vanwege het Directoraat-Generaal voor Rijzondere Rechtspleging ter mijner beschikking gesteld rapport betreffende het verhoor van A. Ulenberg d.d. 25 October 1948;

h. het proces-verbaal van verhoor van J. Travaglio d.d. 1 November 1948;

l. het proces-verbaal van verhoor van Dr. Franz Fischer d.d. 5 November 1948;

d. de notulen van de zitting van Uwe Cominissie, houdende de verklaring van P. Brijnen gezegd van Houten, d.d. 24 Juli j.l.

Het onderzoek geeft mij aanleiding het navolgende op te merken.

Op grond van de door hem afgelegde verklaring kan, als vaststaande, worden aangenomen, dat Trsvaglio niet is gearresteerd door Gestapo of S.D. De veronderstelling dat de S.D. een groep samenzwerende officieren op het spoor zou zijn gekomen en daardoor contact met Best zou hebben gekregen, moet dan ook worden verworpen.

Het contact tussen Payne Best en de S.D. is rechtstreeks door Fischer gelegd.

Indien er nog twijfel bestond omtrent de vraag of Fischer al dan niet een werktuig van de S.D. is geweest, dan is deze twijfel opgeheven door de verklaring door Fischer op 5 November j.l. afgelegd. Het feit, dat de reis- en verblijfkosten van zijn bezoek aan Berlijn in Noveinber 1938 aan Fischer zijn vergoed, laat geen andere gevolgtrekking toe, dan dat Fischer een werktuig van de S.D. is geweest. De heren, die hem onderscheidenlijk in Amsterdam en in Hotel Excelsior te Berlijn hebben opgezocht, waren S.D.-lieden.

Met betrekking tot het onderwerp van de besprekingen, welke hij met deze lieden heeft gehad, is Fischer uitermate vaag; een nadere precisering is niet te verkrijgen. Wanneer men kiem over zijn relatie met de S.D. ondervraagt, komt Fischer niet verder, dan dat hij „das instinctive Empfinden" had, dat er tussen Knochen en Heydrich enige relatie bestond. Van dit gevoelen heeft hij evenwel Payne Best niet in kennis gesteld.

Ik heb pogingen in het werk gesteld Schellenberg te horen, doch tot dusver zonder resultaat. Hiertoe is de toestemming van Schellenberg en diens raadsman vereist. In een bespreking op 2 November j.l. met Dr. Mintzel, de raadsman, heeft deze te kennen gegeven, dat hij de quaestie met zijn cliënt zou bespreken en mij het antwoord zou doen weten. Hoewel ik reeds verschillende malen het kantoor van de raadsman aan deze quaestie heb herinnerd, blijft het antwoord uit.

Wij zullen mitsdien in het verhoor van Schellenberg moeten wachten totdat in zijn zaak vonnis is gewezen. Dan kan dit verhoor plaats vinden, zonder dat Schellenberg en zijn raadsman daarin moeten toestemmen. Ik kan niet langer achter een Duitse advocaat aanlopen!

Vanwege de Missie tot Opsporing (Hoofd: Kolonel van Lanschot; Bureau: Vlamingstraat 2, te 's-Gravenhage) is door Kapitein Preijs een onderzoek naar het lijk van wijlen Luitenant Klop ingesteld. Het desbetreffende rapport zal bij genoemde Missie te verkrijgen zijn.

De Kolonel,

(w.g.) A. M. v. TUYLL.

(Mr. A. M. Baron van Tuyll
van Serooskerken).

Op 21 October 1948 verhoorde ik te Essen *Alfred Ulenberg*, geboren 13 Februari 1910 te Essen, Duitser, wonende te Hamburg-Altona, Kothestrasse 9.

Ulenberg is vóór de oorlog als Hauptsturmführer geweest voor de Zentralabteilung III/3 van het S.D. Hauptamt en later voor Amt VI van het R.S.H.A.

Hij deelde mij mede van Mei tot October 1937 in Berlijn de zaak Fischer bewerkt te hebben, gezamenlijk met zijn destijds chef Standartenführer Böhme, die intussen gestorven is.

Ulenberg wist te vertellen, dat Fischer circa 350 000 RM. had verduisterd omstreeks 1932/1933. Om aan rechtsvervolgung te ontkomen, week hij uit en was o.a. in 1937/1939 in Nederland. Een agent van de Auslandsnachrichtendienst had contact met hem gekregen en vond, daar Fischer heimwee naar Duitsland had, hem een geschikte prooi. Er werd Fischer, die zich als politieke vluchteling had uitgegeven, voorgespiegeld weer t.z.t. naar Duitsland te kunnen terugkeren als hij tevredenstellend voor de S.D. werkte. Er zou hem dan weliswaar pro forma nog een proces worden aangedaan, maar dat zou wel loslopen. Fischer zegde toe en legde contacten met het Duitse emigrantencentrum in Londen, waar een zekere Spiecker de leider van zou geweest zijn. Spiecker o.a. zorgde voor contacten met de Engelse Intelligence Service. Fischer reisde verschillende malen naar Londen hiervoor.

Het is waarschijnlijk, dat Fischer voor dit doel ook „Spielmaterial" ter beschikking werd gesteld.

Nadat Ulenberg andere opdrachten had gekregen kan het zijn, dat de zaak verder nog door Bohme een tijdje is behandeld, maar dan als directe opdracht van Heydrich.

Ulenberg wist niet van andere aanlegenheden, door Fischer aangebracht, dan de zaak Venlo in beginstadium.

Volgens Ulenberg heeft Schellenberg ook reeds tijdens zijn verblijf in Dortmund in 1939 de zaak Venlo voorbereid. Hij oefende reeds lang vóór zijn directe actie (besprekingen met Stevens en Best) in het dragen van een monocle.

Ulenberg meende zich te herinneren, dat Fischer in ca. 1932 directeur van een Treuhandgesellschaft in Karlsruhe was geweest, als hoedanig hij genoemde verduistering pleegde.

Den Haag, 25 October 1948.

(w.g.) H. RAS,

*Civ. Officer Netherlands War
Crimes Commission, Herford.*

Op heden, 1 November 1948, verscheen voor ons, Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox, tegenwoordigers der Nederlandse Regering bij het Amerikaans Militaire Tribunaal te Neurenberg, in het Paleis van Justitie te Neurenberg een persoon, die heeft opgegeven te zijn:

Johannes Travaglio,

geboren 23 September 1892 te Frankfort a/Main, van beroep regisseur en wonende in Munchen, Dall' Armistrasse 16,
die verklaard heeft als volgt:

„Im September 1935 bin ich als Hauptmann der Luftwaffe eingetreten bei der Abwehr, Generalkommando 5 Stuttgart, und bin darin geblieben bis 1941. Ich war als I Luft tätig für Nachrichtenbeschaffung aus Frankreich. Ich hatte meine V-Männer in Deutschland und Frankreich. Die Begegnungen mit den Leuten fanden statt in Deutschland, in Holland und in Belgien, auch in Italien.

In 1938 war ich aus diesen Gründen mehrmals in Holland, Amsterdam, Rotterdam, Venlo. Ich habe den Franz Fischer in Holland kennen gelernt. Ich kannte seinen Bruder in München, Fritz Fischer, der die Verbindung mit seinem Bruder Franz hergestellt hat, soviel ich mich erinnere.

Ich habe mit Franz Fischer über politische Sachen gesprochen, wobei er mir den Namen *Spiecker* genannt hat. Ich habe zweimal

Dr. Spiecker in Amsterdam getroffen. Dr. Spiecker äuszerte dabei dass Hitler absolut einen Krieg vorbereite, was eine neue Weltkatastrophe hervorbringen wurde, und es wurden dabei die Fragen erörtert was zu tun ware, um dieses zu verhindern. Dr. Spiecker sah eine Möglichkeit durch Verbreitung von Propagandamaterial gegen Hitlers Politik. Dies soll geschehen in der Form der „deutschen Freiheitsbriefe“. Ich erklärte mich bereit dieses Propagandamaterial in Deutschland zu verbreiten, und bekam nacheinander — vermittelt durch Franz Fischer — etliche tausend dieser „Freiheitsbriefe“ (Siehe Anlage). Diese Briefe waren immer verschiedenen Inhalts. Bei meinen Besprechungen mit Fischer und Spiecker waren erstmalig Fischer, Dr. Spiecker, Major Diebitsch und Dr. Kuhner anwesend. Dabei hielt Dr. Spiecker eine langere Rede über die politische Lage und betonte, dass alles getan werden müsste um Hitlers Plane eines Angriffskrieges zu zerstören. Der inzwischen verstorbene Major Diebitsch und auch Dr. Kuhner sahen keine Möglichkeit und wollten scheinbar nicht sich aktiv dabei betätigen. Somit blieb ich allein in Verbindung mit Spiecker und Fischer.

Bei einem Besuch in Holland, wo ich mich mit Fischer verabredet hatte, sagte mir dieser telefonisch, dass er nicht kommen könnte, mich aber dafür mit einem Herrn zusammenbringen wollte, dem ich vollstes Vertrauen entgegenbringen könnte.

Das Treffen mit Best (Um diesen Herrn handelte es sich) fand in Venlo in Hotel Wilhelmina statt. Best erschien mit einem holländischen Herrn und wir unterhielten uns über die politische Lage. Dies war kurz vor Kriegsausbruch, im August. Im Laufe der Unterhaltung liess Best durchblicken, dass es geheime Nachrichten wunschte. Er begründete dies damit, dass Hitler nur erledigt werden könnte, wenn er einen eventuellen Krieg verlöre. Ich bat mir dabei Bedenkzeit aus, denn ich war mir klar dass ich auf Landesverrat, trotz meiner anti-nazistischen Einstellung, nicht eingehen würde.

Ein zweites Treffen wurde vereinbart, wobei Best allein erschien, wieder in Venlo, und zwar nach Kriegsausbruch.

Ich war bereit Best ihn interessierende Nachrichten zukommen zu lassen. Wegen der Nachrichtenübermittlung besprachen wir eine mögliche Funkübertragung. Best wollte mir einen Geheimschlüssel und Sender beschaffen, um nicht durch meine Reisen nach Holland bei dem S.D., der sehr zahlreich in Holland war, aufzufallen. Die Verabredung konnte nicht mehr getatigt werden, da Best inzwischen durch die bekannte Venloer-Affaire verhaftet wurde. Dadurch riss die Verbindung zu Best ab und ich hörte nicht mehr von ihm.

Von der Venlo-Affaire hörte ich lediglich durch die Zeitung, in welcher zwei Bilder waren von Stevens und Best. Den Stevens kannte ich nicht. Ich hatte begriffen, dass der Best zuin Secret Service gehörte. Mit holländischen Herren hatte ich nur ein einziges Mal zu tun, und zwar brachte mich Fischer mit zwei jüngeren Herren zusammen, die meines Wissens Mitglieder eines katholischen Bundes waren und Gegner des Nazi-Regimes. Was Fischer mit dieser Verbindung beabsichtigte ist mir heute nicht mehr ganz klar. Auf alle Falle zeitigte diese Verbindung keine irgendwelche weitere Zusammenarbeit. Es handelte sich um eine einmalige Besprechung der politischen Lage in Deutschland. Auf die von Fischer erwahnte Besprechung wo ein Herr Schroedter und eine junge Dame dabei gewesen waren, kann ich mich heute nicht mehr erinnern.

Ich habe bis auf den heutigen Tag nie erfahren können wie der S.D. die Verhaftung Best wirklich betatigt hat, noch inwiefern der S.D. Kenntnis hatte von dem Aufenthalt Bests in Holland.

Ich bin niemals vom S.D. über die Person des Best's in irgendwelcher Form vernommen worden.

Ich habe an Fischer kurz vor Kriegsausbruch das von ihm bezeichnete Telegramm geschickt, worin getarnt ausgedruckt war dass der Krieg unvermeidlich ist.

Mein Deckname war Dr. Solms.

Der holländische Herr, den ich in Begleitung Bests kennen lernte, war zirka 1,76 bis 1,78 gross, starke Figur, rundes Gesicht, frische Farben, stark meliertes graues Haar, Alter 40 bis 45.

Es ist richtig, dass ich ein Bild über Spiecker verkauft habe. Ich tat dies um kein Geld für Propagandazwecke aus dem Auslande entgegenezunehmen, was bei Entdeckung für mich gefährlich gewesen ware, und um die Propaganda von mir aus finanzieren zu können.

Ich habe nie in Aussicht gestellt, dass irgendein deutscher General nach Holland kommen sollte, sondern mich dahin geuszert, dass man am besten mit irgendeinem Generalstabsoffizier verhandeln müsste, der gleichen Sinnes mit uns ware, da nur er eine Möglichkeit hatte an die wirklich maszgebenden Stellen heranzukommen.

Eine Durchführung dieser Idee meinerseits wurde durch die Kriegsereignisse überholt.

Die Postverbindung mit Fischer wurde öfters durch einen gewissen Herrn Born vermittelt, der in Krickenbeck wohnte und ge-

schäftlich taglich in Holland zu tun halte, und meine Briefe an Fischer in Holland einwarf. Es handelte sich dabei nur um Benachrichtigung meines Eintreffens. Born is 1941 verstorben.

Dr. Strauss lernte ich in Amsterdam durch Fischer kennen.

Ich habe die vorstehenden Ausgaben nach bestem Wissen und Gewissen geinacht.

(w.g.) JOHANNES TRAVAGLIO.

waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 1 November 1948.

(w.g.) A. M. VAN TUYLL.

(Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken.)

(w.g.) J. J. M. WITLOX.

(Mr. J. J. M. Witlox).

I Anlage.

Gib mich Deinen Freunden weiter!

Deutsche Freiheitsbriefe Nr. 66

Freunde, Kameraden!

Der Krieg im Frieden geht weiter. Die Sorge um Familie und Land druckt taglich und wird nicht zur Gewohnheit. Die Angst vor dem Kommenden wachst und fuhr nicht zur Abgestumpftheit. Mit wachen Sinnen erleben wir diese Zeit des Wahns und sehenden Auges verfolgen wir die Vorbereitung der Katastrophe, die Deutschlands Verderben und Europas Ruin herbeifuhren wird. Immer grözzer wird die Menge der Sehenden und Wissenden bei uns — aber unbekümmert und ungestört wirken sich weiter das Unheil und der Wahnsinn aus, die in Deutschland das Regiment fuhren. Wie vor einem Jahr, so reihen auch jetzt Vorbereitungen sich an Vorbereitungen, Exzesse an Exzesse, die wohl ebenso wie vor einem Jahr eine „Septemberkrise“ einleiten sollen, eine „Septemberkrise“, die, so hoffen es unsere Hasardeure, wieder in ein „München“ auslaufen soll. Und wenn es nicht zu einem neuen „München“ kommt? Wenn im Glückspiel einmal verloren wird? Was dann? Der Menschheit ganzer Jammer packt uns an, wenn wir an die Folgen denken, die aus dem leichtfertigen, verbrecherischen Spiel um Macht und Geltung erwachsen können.

In den meisten von uns lebt noch die Erinnerung an die furchtbaren Jahre des Weltkrieges, an ihre Not und ihren Jammer, an die nie endenden Listen der Toten, Vermiszten, Verwundeten. Als der Hunger unser schlimmster Feind wurde, der Hunger, den unsere Gegner sich als starksten und grausamsten Bundesgenossen herangeholt hatten. Wir wurden seiner erst recht gewahr, als der Krieg schon ins vieite Jahr ging. Ein Jahr später war es mit uns zu Ende: wir hatten vergeblich gedarbt, gelitten, geblutet; vergeblich hatten sich zwei Millionen deutscher Manner ihrem Vaterland geopfert. Wo wir im Winter 1917 standen, da stehen wir jetzt: ringsum wachsame spähende Gegner — drinnen Ernährung nach Masz und Gewicht. Hitler hat uns im „Frieden“ dahin gebracht, wohin im Weltkrieg immerhin erst drei schwere, mörderische Jahre uns zu bringen vermocht hatten. Diesem „Frieden“ droht wieder der Krieg, der Krieg, der noch viel schlimmer, viel furchtbarer sein wird, als der letzte. Was tut Hitler, um ihn zu verhindern?

Viel drohender, viel geschlossener und wohl auch entschlossener als 1914 steht die Welt uns gegenüber. Diesmal ist Englands Haltung nicht zweifelhaff — England schweizt den Ring, der uns binden und niederhalten soll. Die Vereinigten Staaten Nord-Amerikas werden im Kriegsfall bestimmt nicht auf unserer Seite stehen, sondern den Demokratie zu Hilfe kommen. Zu uns gehört Italien, das Italien Mussolinis, der Deutschlands erbitterter Hasser im Kriege gewesen ist und alles getan hat, um sein Land zum Treubruch und zum Kampf gegen den eigenen Bundesgenossen zu bringen. Zu uns gehört Japan, das seit zwei Jahren seine besten Kräfte in China verströmt. Von ihm werden wir im Kriegsfall so wenig Hilfe erwarten dürfen wie von Italien, das noch weit mehr als wir vom Mangel an Rohstoffen und Nahrungsmitteln geplagt ist. Wurde einer von uns nach den Erfahrungen des letzten Krieges dann selbst Hoffnungen auf den Sieg haben, wenn es gelingen sollte, Polen mit unseren motorisierten Truppen niederzuwalzen? Haben wir vor 20 Jahren nicht die furchtbarste Niederlage erlitten, nachdem und obwohl wir 4 Jahre hindurch gesiegt hatten? Wenn heute die Kriegsfurie über Europa dahin rasen wurde, dann mag es zu Ende sein mit der Kultur und Tradition des Abendlandes, ganz gewisz aber wird Deutschland dabei zugrunde gehen, Nur Verbrecher können heute Europa in die Schrecken eines Krieges treiben; nur Irrsinnige können wahren, dass Deutschland heil daraus hervorgehen würde.

Was aber tut Hitler der heute Deutschlands Geschick in Händen halt, um den Krieg zu verhindern?

Während die groszen Demokratien uns in Aufrüstung zu überflügeln drohen, richten sie an das deutsche Volk Worte der Mahnung und Warnung. Bei ihnen wie bei uns hat das Volk die furchtbare Last des Krieges zu tragen — es ist darum recht und berechtigt, dasz die Völker zueinander reden. Von druben ruft man uns zu: Wir sind bereit, über alles zu reden, über alle strittigen Fragen zu verhandeln und mit euch nach gerechten Lösungen zu suchen. Aber wir dulden keine gewaltsamen Entscheidungen mehr, keine Vertragsbrüche, keine Gewaltakte gegen schwache Staaten. Der Gewalt wird künftig mit Gewalt begegnet werden. Darum habt acht, ehe es zu spat ist! Laszt uns zusammen den Frieden retten!

Das deutsche Volk kann nicht antworten, wie freie Völker, denn ihm ist der Mund verbunden und seine Zeitungen sind meinungs- und willenlose Sprechmaschinen. Könnten wir sagen, was wir meinen, tun, was wir wollen, dann gabe es niemals Krieg, dann würde Europa morgen eine ideelle und politische Wirklichkeit sein. Fur uns spricht und handelt nur der Mann, der die Gewalt in Deutschland an sich gerissen hat. Was sagt er? Was tut er? Er verlangt Danzig und droht den Polen, denen er zehnjährige Freundschaft geschworen hat. Er spottet der Demokratie und verhöhnt ihre Staatsmänner. Er pocht immerfort auf unsere militärische Stärke und verlangt „Lebensraum“. Alle Aufforderungen, woher immer sie kommen mögen, am Verhandlungstisch zu versuchen, eine Verständigung zu finden lehnt er ab. Er zeigt die „gepanzerte Faust“, die sein einziges Argument ist, vertraut auf sein Spielerglück und sein Horoskop. keine ernste mahnende Stimme laszt er sich nahen. Das Schicksal der Welt kann abhängen von seinen Gesichtern, seinen Träumen, seinen Wahnvorstellungen.

Hitlers Antwort an die mahnenden Deinokratien ist kalte Verachtung und böser Hohn. Und es geht um Millionen von Menschen es geht um die Zukunft der Menschheit.

Möge der gutige Gott verhüten, dasz wir anderen Völkern erst antworten können, wenn uns die Waffen in die Hand gedrückt worden sind; wenn wir mit unserem Leben wieder einstehen können für unsere Ueberzeugung, unser wahres Deutschland und für das Wohl Europas und der gesamten Menschheit. Möge Gott es verhüten, dasz eines gewissenlosen, besessenen Menschen wegen Millionen ihr Leben verlieren, eine zweitausendjährige Kultur jammerlich endet und das christliche Abendland aus der Menschheitsgeschichte ausgelöscht wird. Möge Gott es verhüten, denn er hat unser Volk und alle Völker dieses Erdteils schwach gesehen und unfähig, beizeiten die Wunde auszubrennen, die für uns alle tödlich werden kann. Europa hat heute einen einzigen Feind, einen uns allen gemeinsamen Feind: den Nationalsozialismus. Seine Vernichtung bedeutet für uns die Befreiung und für Europa die Rettung.

Das Vertrauen auf Gottes Hilfe, ehe es zu spat ist, entbindet uns nicht der Verpflichtung unsere ganze Kraf gegen die gottlose Tyrannei, die uns versklavt und ins Verderben treibt, einzusetzen. Wir haben noch keine Waffen, um der Gewalt mit Gewalt zu begegnen, aber wir haben die Waffen der Wahrheit, die das ungeheuerliche Lügennetz zerschneiden können, das die Nazi über unser Volk geworfen haben. Wir haben die Lüge zu zerstören, dasz die Einkreisung, von der die Nazi Iarmen, dem Neid und Hasz gegen unser Volk entstammt. Sie soll vielmehr verhindern, dasz auf auszenpolitischem Feld weiterhin mit derselben Brutalität gegen Schwachere vorgegangen wird, wie wir sie im Innern erlitten haben. Wir haben die Wahrheit zu bekennen, dasz nicht nur die Völker der von den Nazi verhöhten demokratischen Staaten, sondern auch deren Leriker sich an das deutsche Volk gewandt haben, um ihm zu erklären, clasz sie zu scheiden wissen zwischen dem Volk und seinen „Führern“, dasz mit dem deutschen Volk sich leicht ein freundnachbarliches Verhältnis finden liesze, nicht aber mit seinen wild gewordenen Nazi-despoten. Wir haben der Lüge zu begegnen, dasz Hitler im Dienste unseres Volkstums dem Ausland die Stirn böte, dasz die Befreiung deutschblutigen Volks aus der Tyrannei fremder Herrschaft Aufgabe, Ziel und Rechtfertigung seiner waghalsigen Auszenpolitik sei. Sind etwa die Deutschen Danzigs von den Polen bedrängt? Haben die Polen sie etwa gehindert, sich mit Haut und Haar dem Nationalsozialismus zu verschreiben? Was aber tut das Naziregime den deutschen Sudtirolera an, die seit Menschengedenken auf ihrer Scholle sitzen und sie wie kein anderer deutscher Stamm mit Blut und Leben verteidigt haben? Ihr Recht auf Boden gilt Hitler nichts, nichts, dasz ihre Geschichte die schönsten Blätter deutschen Heldentums und deutscher Liebe zur Heimat in der groszen Geschichte unseres Volkes füllt. Der deutsche Südtiroler wird verschachert; ihn verrät und verkauft Hitler an seinen Mussolini, der seit einem Jahrzehnt das deutsche Südtirol mehr qualt, als irgendanders ein deut-

scher Volksstamm im Ausland schikaniert worden is. Will sich der deutsche Sudtiroler heut nicht entdeutschen lassen, dann musz er fort vom Gut seiner Väter, von der Statte seiner Arbeit, fort aus den stolzen Bergen seiner Heimat. Das ist Hitlers Bekenntnis zum Deutschtum; das die traurige Illustrierung des nazistischen Blubo.

Pfui über die Buben, die solchen Verrats an Deutschen fähig sind. Und wie sie uns und unser eigen Blut verraten, so verraten sie auch die wrisze Rasse — sie, die das Rassenprinzip zum Idol gemacht haben. Japan versucht im Fernen Osten unter dem Schiachtruf „Asien den Asiaten“ die Macht und den Einflusz der weiszen Rasse zu vernichten, um in China, dem volkreichsten Land der Erde, sein Handels- und Industriemonopol errichten zu können. Weil damit dem heute verhaszten Engliinder Schaden zugefügt wird, freuen sich unsere kurzsichtigen Potentaten über diesen Schlag der Gelben gegen die Weiszen und sehen nicht, dasz damit zugleich dem deutschen Handel das geraumpiste Absatzgebiet genommen wird.

Wir haben die Pflicht, dem Nationalsozialismus immer und überall die Maske herunterzureiszen, damit er allenthalben erkannt wird in seiner unmenschlichen Fratzenhaftigkeit, seiner gewissenlosen Rücksichtslosigkeit und seinem brutalen Trieb nach Geltung und Macht. Nicht Deutschlands Grösze ist sein Ziel, denn er dient nur der Herrschsucht seiner Wortfuhrer, die hemmungsloser denn je einer vor ihnen sich zu dein Wort bekennen: Nach uns die Sintflut.

Diesem Moloch gilt der Kampf aller guten Deutschen.

Deutsche Freiheitspartei.

Op heden. 5 November 1948, verscheen voor mij, Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken, vertegenwoordiger der Nederlandse Regering bij het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg, in het Paleis van Justitie te Neurenberg een persoon, die heeft opgegeven te zijn:

Franz Fischer,

geboren te Ulm, 29 Augustus 1886, Dr. juris et rerum politicarum, van beroep koopman en wonende te Stuttgart, Gerokstrasze 17, en verklaard heeft als volgt:

„Am 8. oder 9. November 1938 wurde ich im Hotel Eden in Amsterdam besucht von einem mir bis dahin unbekanntem deutschen Herrn, dessen Namen ich leider nicht mehr weiss.

Er sagte mir, er komme entweder von Boehme oder von Knochen; genau weiss ich nicht mehr. Er sagte mir, er wolle mich sprechen und bestellte mich in ein Café in der Nähe.

Als ich ihn dort traf, versuchte er erst Auskunfte zu bekommen über die Mussert-Bewegung und die Degrelle-Bewegung. Ich habe ihm geantwortet, dass die Mussert-Bewegung abgelehnt wurde, und dass ich ihm über die Degrelle-Bewegung keinen Bescheid geben könne.

Daraufhin fragte er inich ob ich bereit sei in meiner persönlichen Angelegenheit nach Berlin zu fahren, was ich bejahte. Daraufhin sagte er mir: „Sie werden dann von mir hören“.

Wir haben noch über die allgemeine politische Lage gesprochen. Ich erinnere mich nicht, dass er auf besondere Einzelheiten abgehoben hat. Er hat mich bestimmt nicht nach besonderen Namen gefragt.

Am Freitag elften November 1938 erschien er wieder in Amsterdam und sagte mir persönlich, ich würde Samstag 12 November im Hotel Excelsior erwartet, in Berlin.

Daraufhin fuhr ich Freitagabend 11. November 1938 nach Berlin, wo ich Samstagmorgen eintraf.

Ich entsinne mich an das Datum deshalb genau, weil mein Aufenthalt ganz kurz nach dem Juden-Pogrom war. Es erschienen dann auch zwei Herren, deren Namen ich nicht mehr weiss. Sie fragten mich zuerst über die Rückwirkung der Münchener Vereinbarung im Ausland aus. Diese Fragen beantwortete ich dahin, dass Hitler nach meiner Meinung Höflichkeitsbesuche in London und Paris machen müsste und dass er (ich bin seinerzeit nach dem ersten Weltkrieg in die Pan-Europa-Bewegung eingetreten) um eine wirkliche Befriedung Europas durchzusetzen die Vereinigten Staaten von Europa in die Wege leiten müsse.

Als diese Unterhaltungen abgeschlossen waren, forderten sie mich auf, über Sonntag noch einmal meine Privatangelegenheit in einem Bericht niederzulegen. Das habe ich dann auch getan, und am Montag im Laufe des Vormittags wurde mein Bericht von einem der zwei Herren abgeholt. Daraufhin wurde ich entlassen und ich fuhr dann am Montag 14. November 1938 abends wieder nach Amsterdam zurück.

Ich habe diese drei Herren nie mehr gesprochen. Diese drei Herren

haben mir nicht gesagt dass sie vom S.D. seien. Sie haben mich nicht aufgefordert, für sie zu arbeiten. Sie haben mir auch nicht in Aussicht gestellt, dass ich nach Deutschland zurückkehren könne. Den Namen Ulenberg erinnere ich mich nicht.

Die Unterhaltung im Excelsior dauerte sehr kurz, die Herren waren in grosser Eile. Ich habe dann während meines späteren Aufenthalts in Holland nie mehr etwas über den weiteren Verlauf meiner persönlichen Angelegenheit erfahren.

Travaglio muss sich bestimmt irren, wenn er sagt, dass sein erstes Zusammentreffen mit Best kurz vor Kriegsausbruch stattgefunden habe, da ich ja M. Best erst am 31. August 1939 kennen gelernt habe.

Die Deutschen Freiheitsbriefe wurden mir von Dr. Spiecker geliefert und dann von mir an Travaglio und sonstige Freunde der Opposition weitergegeben.

Ich bin nur aus Paris nach London gegangen, aber nie aus Holland.

Als seinerzeit die Herren Von Seydewitz und Grosch in Dinxperloo eintrafen, musste ich lediglich annehmen, dass sie auf Veranlassung von Dr. Knochen kamen. Welche Stellung Dr. Knochen tatsächlich eingenommen hat und dass er zum S.D. gehöre, wusste ich damals nicht. Das habe ich dann erst später während meines Aufenthalts in der Wilhelmstrasse feststellen können. Ich hatte von der gesamten Struktur des S.D. vor meiner Anwesenheit in der Wilhelmstrasse nie Kenntnis und auch nicht von der Existenz des S.D. an sich.

Best täuscht sich, meines Erachtens, wenn er meint, ich hätte gewusst, dass die Leute, welche in Dinxperloo eintrafen Gestapo-Leute seien.

Ich hatte das instinktive Empfinden, dass Knochen in irgend einer Weise in Verbindung mit der Nachrichtenabteilung von Heydrich stehe. Das habe ich allerdings dem Best nicht gesagt; ich habe ihm aber sofort nach der ersten Aussprache in Dinxperloo-Arnheim gesagt, dass ich Grosch nicht kenne und dass Von Seydewitz mir lediglich ein Begriff von der Stahlhelm-Opposition sei

Der Name „Brijnen“ ist mir unbekannt.

Bei der Besprechung mit Herrn Verkade, über welche ich schon bei meiner ersten Aussage berichtet habe, war auch ein Herr Lodewijk anwesend.

Die Kosten meiner Reise nach Berlin und meines Aufenthalts in Berlin im November 1938 wurden mir im Hotel Excelsior von dem Herrn ersetzt, als er am Montag den 14. November 1938 meinen Bericht über meine persönliche Angelegenheit abholte. Ich hatte die Verbindung zwischen Herrn Best und Dr. Knochen nie hergestellt, wenn ich auch nur im geringsten hätte denken können dass diese Verbindung in einer so unglücklichen Weise ausgenutzt wurde. Ich wiederhole nochmals: „Ich hatte die Verbindung erst hergestellt als Dr. Knochen mir am Telephon erklärt hatte, man sei in Berlin an einer schnellen Beendigung des Krieges interessiert und man wolle deshalb jede Möglichkeit zu Besprechungen, wie man zum Frieden kommen könne, ausnutzen“.

Ich stehe seit Jahren der Christian Science Bewegung nahe und habe deshalb, als mir M. Best bei seinem letzten Besuch während meiner Krankheit (nach der Unterhaltung mit den Herren Schellenberg u.s.w. in seiner Privatwohnung) erklärt hatte, die Dingen seien auf einem guten Weg, extra noch den mir bekannt gewordenen Christian Science Praktiker Stuart (Jetzt wohnhaft 58B Schuijstr. Haag) aufgesucht und ihn gebeten, er und seine Freunde der Christian Science in Den Haag möchten doch für ein gutes Gelingen der damals schwebenden Besprechungen im Interesse des Friedens arbeiten.

Meine Kosten für die Reise nach Nürnberg betragen zusammen 44.20 Mark.

Ich habe die vorstehenden Ausgaben nach bestem Wissen und Gewissen gemacht.

(w.g.) FRANZ FISCHER.

Waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 5 November 1948.

(w.g.) A. M. VAN TUYLL.

Stukken door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken op 12 November 1948 aan de Enquêtecommissie gezonden

Neurenberg, 12 November 1945.

Aan den Heer Voorzitter der
Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945
te 's-Graverzage.

Ik heb de eer U HoogEdelgestrenge hiernevens te doen toekomen een uittreksel uit de „Abschliessender Schriftsatz ueber die strafrechtliche Verantwortlichkeit des Walter Schellenberg“ van Dr. Mintzel, de raadsman van W. Schellenberg.

De Kolonel,
(w.g.) A. M. VAN TUYLL.
(Mr. A. M. Baron van Tuyll
van Serooskerken).

Schluss-Schriftsatz fuer den Angeklagten Walter Schellenberg.

Vorgelegt durch
Dr. Riediger/Kurt O. Mintzel.

I. Der Venlo-Zwischenfall (Anlagepunkte I und II).

Die Anklage wollte anhand des hierzu beigebrachten Materials beweisen, dass Schellenberg eine hohe politische Stellung inne hatte, vermoege der er sich an einem Verbrechen gegen den Frieden „beteiligte“ durch Erfindung von Vorwaenden fuer Angriffe, indem er am „Venlo-Zwischenfall“ teilnahm, der fuer Verschleppung feindlicher und neutraler Staatsangehoeriger benutzt wurde, um einen Vorwand fuer den Einfall in die Niederlande und Belgien zu fabricieren.

Die Teilnahme Schellenbergs an dem „Venlo-Zwischenfall“ ist als solche von dem Angeklagten niemals bestritten worden. Soweit also die Beweisfuehrung der Anklage lediglich auf dem Nachweis beruht, dass Schellenberg in Venlo gewesen ist und mit den britischen Nachrichtenoffizieren (einschliesslich des ihm ebenfalls als Englaender „Copper“ bekannt gemachten Hollaenders Klop) verhandelt hat, eruebrigt sich eine Stellungnahme der Verteidigung—Lediglich was sich hinsichtlich der Art seiner Teilnahme an dem Zwischenfall aus dem Beweisverfahren ergab, ist von Bedeutung.

Der Zeuge Lemmens ist fuer die Beurteilung der Rolle, die Schellenberg in der Venlo-Affaire spielte, der Kronzeuge der Anklage. Er war der Fahrer des englischen Nachrichten-Offiziers Captain Best. Ein solcher Mann kann vielleicht versuchen, nach dem Ablauf von 8 Jahren aus seinem Gedachtnis recht und schlecht den aeusseren Ablauf des Zwischenfalls zu rekonstruieren. Ueber Schellenbergs Auftrag, ueber seine Verhandlungen, ob und wieweit dieser in Zusammenhang mit der weiteren Abwicklung des Falles taetig geworden ist, weiss der Chauffeur eines der Beteiligten nichts. Durch diesen Zeugen kann gar nichts bewiesen werden zu der einzigen Frage, die von Bedeutung ist fuer eine etwaige Schuld Schellenbergs an der Teilnahme bei der Vorbereitung eines Angriffskrieges. Es ist bemerkenswert, dass die Anklage vermieden hat, die eigentlichen Beteiligten an dem Venlo-Zwischenfall, Major Stevens und Captain Best, die sicherem Vernehmen nach wohlbehalten in England leben, als Zeugen zu rufen.

Es lag ihr offensichtlich nichts daran, von ihnen das bestaetigt zu sehen, was Schellenberg zum Ablauf der Venlo-Affaire selbst ausgesagt hat und uns von den Affianten der Verteidigung bekraeftigt worden ist. Dagegen war es ihr wohl darum zu tun, der ganzen Affaere durch die Betonung der bedauerlichen Verwundung und des spaeteren Todes des als Englaender Copper aufgetretenen Hollaenders Klop eine fuer den Angeklagten unangenehme Faerbung zu geben, obwohl dieses Ereignis von Schellenberg nicht verursacht wurde und auch nicht der Vorbereitung eines Angriffskrieges dienen konnte, die ja der Gegenstand der Anklage ist. Es genuegt hierzu zu sagen, dass sogar diese Stimmungsmache durch den Zeugen nicht gelungen ist. Denn obwohl es sich bei ihm nicht um einen objektiven sondern infolge seiner eigenen Betroffenheit von der Sache um einen gegen den Angeklagten voreingenommenen Zeugen handelt, konnte er doch nicht umhin, bezueglich des Lt. Klop zu erklaren; „... Lt. Klop, der neben dem Wagen stand, zog seinen Revolver

und schoss auf den ankommenden Wagen.“ Lt. Klop war also der erste, der gezielt schoss, und erst dieser gezielte Schuss wurde wieder gezielt erwidert mit der Folge der Verwundung des Lt. Klop. Denn dass etwa vorher von dem Festnahmekommando abgegebenen Schuesse nur in die Luft gefeuert waren und hoechstens der Hervorrufung eines Ueberraschungsmoments dienen sollten, geht zwingend aus der Tatsache hervor, dass ja die Festnahme der englischen Nachrichtenoffiziere nach dem Buergerbraeuattentat von Himmler befohlen worden war, dass also eine Gefaehrung des Lebens der Festnehmenden gar nicht im Sinne dieses Auftrages lag. Im uebrigen haette ein gezieltes Feuer des Festnahmekommandos offensichtlich von vornherein den Tod oder die schwere Verwundung der ueber-raschten Englaender zur Folge haben muessen.

Zu allem Ueberfluss hat der

Zeuge Waneck

ausgesagt, dass der SS-Angehoeerige Goetsch, der nebrn Naujocks Fuehrer des Festnahmekommandos gewesen ist, bei Erwidern der Schuesse des Lt. Klop diesen schwer verwundete.

Auch die Aussage des Zeugen

Dr. Behrends

konnte durch Herausstellung der Verwundung und des spaeteren Todes des Lt. Klop lediglich der Stimmungsmache dienen aber nicht dem von der Anklage zu fuehrenden Nachweis einer Beteiligung Schellenbergs an dem Venlo-Zwischenfall mit dem Vorsatz, dadurch teilzunehmen an der Vorbereitung eines Angriffskrieges.

Das Gleiche gilt fuer die Aussage des
Zeugen Grothe,

eines untergeordneten Beambten, der ueber diese im Sinne der Anklage allein bedeutungsvollen Grundfragen ebenfalls weder etwas sagen konnte noch ausgesagt hat.

Die Anklage hat nun ausser den Aussagen dieser Zeugen zum „Venlo-Zwischenfall“ eine Reihe von Dokumenten gebracht:

Anklage-Dokument NG 4510, Exhibit 1142.

Es handelt sich um einen Bericht des Hollaendischen Aussenministeriums an den niederlaendischen Reichstag vom April 1940 ueber den „Grenzzwischenfall bei Venlo“. Dieser Bericht sagt zunaechst weiter nichts als dass dieser Zwischenfall stattfand, was ja von niemandem bestritten wird. Im uebrigen bietet er keinerlei Grundlage fuer die Beurteilung der Rolle, die Schellenberg dabei spielte. Dagegen enthaelt er das im Sinne der Verteidigung bedeutungsvolle Eingestaendnis, dass der Chef des niederlaendischen Nachrichtendienstes den Lt. Klop zur Teilnahme an den Besprechungen angewiesen hat.

Klop war also Angehoeriger des niederlaendischen Militaerischen Geheimdienstes.

Das Dokument ist als offizielle Auslassung des niederlaendischen Aussenministeriums selbstverstaendlich mit der noetigen „diplomatischen“ Vorsicht formuliert, was seinen Beweiswert im uebrigen gering genug erscheinen laesst. Die besondere „Art“ der Abfassung einer solchen Aeusserung braucht an der Verteidigung nicht besonders bewiesen zu werden, sie ist eine auch dein Gericht bekannte Erfahrungstatsache. Dass es sich hier nicht um einen objektiven Tatsachenbericht handelt, sondern um eine aus diplomatischen Gruenden „vorsichtig“ redigierte Auslassung geht z.B. daraus hervor, dass von Major Stevens als von dem „britischen Gesandtschaftssekretaer und Chef des britischen Pass-Kontrollbueros in den Haag“ gesprochen wird. Es wird also die dienstliche Eigenschaft genannt, mit der Major Stevens zur Verdeckung der wirklichen Eigenschaft eines Leiters des britischen Secret Service bei der britischen Vertretung in Den Haag „eingebaut“ war, damit die sogar aus diesem Dokument erkennbare Zusammenarbeit zwischen dein Secret Service und dein Nachrichtendienst des niederlaendischen Generalstabs nicht gar zu auffaellig wurde. Dass Stevens und Best tatsaechlich die fuehrenden Nachrichtenoffiziere des Secret Service in den Niederlanden waren hat die Anklage in keinem Stadium des Verfahrens zu bestreiten gewagt. Keine Erklarung einer britischen Stelle wurde vorgelegt zur Widerlegung dieser Feststellung des Angeklagten und der Verteidigungszeugen, sogar jetzt, wo England keinerlei offizielle Widerlegungsstellungnahme einer gegnerischen Regierung zu einer derartigen Erklarung haette fuerchten muessen.

Auch in diesem Zusammenhang sagt das Schweigen des Herrn

Stevens und des Herrn Best alles. Dass die niederlaendische Regierung den Zwischenfall nicht vollkommen stillschweigend uebergehen konnte, ohne die Verbindung ihres Nachrichtendienstes mit dem englischen Geheimdienst allzu deutlich einzuigestehen, ist selbstverstaendlich.

Das naechste zum Venlo-Zwischenfall vorgelegte
Anklage-Dokument NG 4692, Exhibit 1143,

ist als Beweismittel belanglos. Es ist lediglich ein Begleitschreiben anlaesslich der Zuleitung des vorhergehenden Dokuments an das niederlaendische Parlament seitens des Aussenministers.

Die Anklage-Dokumente NG 4690 und NG 4671

sind als Beweisstuecke im Verfahren weder angeboten noch angenommen worden, an ihre Stelle ist die Aussage des Zeugen Lemmens und Dr. Behrends getreten. Diese Aussagen wurden bereits oben behandelt. Eingefuehrt wurden aber die Auszuege aus dem „Oberheimann-Material“.

Anklage-Dokument NG 4691, Exhibit 1144.

Dieses Material besteht aus Presseinformationen; diese beruhen auf Erklarungen, die von Ressortchefs des Propagandaministeriums in der Pressekonferenz gegeben wurden. Der Angeklagte Schellenberg hat also mit dieser Information nichts zu tun. Er hatte keinen Einfluss darauf, wie das Propagandaministerium ueber irgendwelche Ereignisse berichtet sein wollte, ebensowenig wie er damals Einblick in und Einfluss auf die Plaene der Reichsregierung hatte. Im uebrigen ist der Inhalt dieser Informationen fuer Schellenberg in keiner Weise belastend. Ein formeller Einbau von Stevens und Best in die diplomatische Vertretung Englands in den Haag ist ein Hilfsmittel, wie es von allen Staaten fuer die Vertreter ihrer Nachrichtenorganisationen benutzt wird. Sie wurde uebrigens spaeter von der Reichsregierung sogar in der Anlage zum offiziellen Memorandum an die niederlaendische und belgische Regierung erwahnt, das ein aeffentlich publiziertes deutsches Dokument war. Auch das was in den beiden weiter zitierten Informationen gesagt wird, besagt nichts zu dem Inhalt der Beschuldigung Schellenbergs denn der Inhalt dieser Beschuldigung ist ja die bewusste Teilnahme an der Vorbereitung eines Angriffskrieges, nicht etwa die Beteiligung an dem Venlo-Zwischenfall an sich.

Dann legte die Anklage vor das

Anklage-Dokument PS 789 Exhibit 1145.

Dies ist die weder unterschriebene noch beglaubigte, noch sonstige hinsichtlich der Zuverlaessigkeit der inhaltstreuen Wiedergabe nachpruefbarer Niederschrift einer Rede, die Hitler am 23.11.1939 vor den Oberbefehlshabern der Wehrmacht gehalten hat. Die Anklage ist dem Verlangen der Verteidigung nach naeherer Erklarung der Herkunft und des Charakters dieses Dokuments nicht nachgekommen. Der Zweck der Rede war offenbar der, die Bedenken zu zerstreuen, die die deutsche Generalitaet dagegen hatte, dass im Westen von der Offensive zur Offensive uebergegangen werden sollte. Diesem Zweck entsprechen die Formulierungen. Selbst wenn man annimmt, dass Hitlers Gedankengaenge richtig wiedergegeben sind, so besagen sie nicht, dass er in Beziehung auf den Angriff fest entschlossen gewesen ist. Nichts besagen sie indessen fuer die Behauptung der Anklage, dass der Venlo-Zwischenfall inszeniert worden sei, um durch die Feststellungen ueber die neutralitaetswidrige Zusammenarbeit des niederlaendischen Geheimdienstes mit dem Secret Service den Einmarsch in Holland zu motivieren.

Hitler sagt jedenfalls in dieser Rede nichts derartiges. Er stellt lediglich fest: „der Mann, der erschossen wurde, ist nicht ein Englaender, sondern ein hollaendischer Generalstaboffizier. Dies ist in der Pressr verschwiegen worden. Die hollaendische Regierung hat gebeten, dass die Leiche des hollaendischen Offiziers ausgeliefert wird. Dies ist eine ihrer groessten Dummheiten. Die hollaendische Presse spricht nicht mehr von dem Zwischenfall. Zu gegebener Zeit werde ich alles dies ausnutzen und mein Vorgehen inotivieren“.

Mit keinem Wort ist hier die Rede von einer vorbedachter Motivgewinnung fuer den Angriff, sondern es wird gesagt, dass die bei der Venlo-Aktion festgestellte Tatsache, dass Lt. Klop ein hollaendischer Geheimdienstoffizier und kein Englaender war, bei dem von Hitler geplanten Angriff zur Motivierung ausgenutzt werden kann. Noch weniger als nichts besagt das Dokument jedoch ueber eine Beziehung Schellenbergs zu diesen Gedankengangen. Wenn schon Hitler von dem Zwischenfall ueberhaupt nicht als von einem zur Motivierung veranstalteten spricht, sondern nur erwahnt, dass die anlaesslich des Zwischenfalls getroffenen Feststellungen bei der Motivierung seiner Handlungen benuetzt werden koennen, so kann

er weder sagen noch tut er das, dass Schellenberg oder irgend jemand beauftragt gewesen sei, solche Motive zu fabrizieren. Fuer die von der Anklage konstruierte Darstellung der Rolle Schellenbergs als eines mit Wissen angehenden Zwecks der Motivierung eines Angriffskrieges und entsprechendem Vorsatz an der Venlo-Affaire Beteiligten ergibt sich also aus diesem Dokument nichts.

Anklage-Dokument NG 4672, Exhibit 1146,

ist ein zusammenfassender Bericht des Reichsministers des Innern, Frick, und des Reichsfuehrers SS und Chef der Deutschen Polizei, Himmler, vom 29. Maart 1940, ueber die Arbeit des englischen Geheimdienstes in den Niederlanden und Belgien und seine Unterstuetzung durch die niederlaendischen und belgischen Behoerden. Das Dokument enthaelt alles, was deutscherseits ueber diesen Tatbestand festgestellt werden konnte und in diesem Zusammenhang sind auch die Feststellungen verwertet, die waehrend der Kontaktaufnahme mit den englischen Nachrichtenoffizieren durch die als deutsche Oppositionelle getarnten deutschen Geheimdienstangehoerigen getroffen wurden, sowie die Ergebnisse der Verhoere der festgenommenen Englaender und des Lt. Klop.

Dass alle diese Feststellungen nicht den Tatsachen entsprechen hat die Anklage nicht dargetan. Keinerlei dierbezugliche niederlaendische oder englische Erklarung liegt dem Gericht als Beweisstueck vor, die genauen Angaben des Berichts sprechen in dieser Hinsicht eine zu klare Sprache. Ueber den Zwischenfall in Venlo sagt nun das Dokument folgendes:

1. Die englischen Nachrichtenoffiziere Stevens und Best hatten den Auftrag erhalten, engste Verbindung mit der deutschen Opposition aufzunehmen und sie zum Sturz und zur Beseitigung Hitlers und seiner Regierung zu veranlassen;

2. Diese Opposition sollte fuer den Fall des Erfolges ihrer Bemuehungen auf Friedensbedingungen festgelegt werden, die die Aufgabe der deutschen Stellung in Europa bedeuteten;

3. Der Sicherheitsdienst haette von diesen Absichten durch seine Nachrichtenverbindungen Kenntnis bekommen, die Reichsregierung habe daraufhin befohlen, die hergestellte Verbindung aufrecht zu erhalten, das „Nachrichtenspiel“ weiter zu fuehren bis und einschliesslich der Arretierung der englischen Nachrichtenoffiziere;

4. Der niederlaendische Generalstab habe sich durch die Abstellung eines Offiziers, des Lt. Klop, durch den Leiter des niederlaendischen militaerischen Geheimdienstes van Oorschoot an den Verhandlungen beteiligt, also an Verhandlungen, die den Sturz der Regierung des Nachbarlandes zum Gegenstand hatten. Lt. Klop erhielt Befehl als englischer Offizier namens Copper aufzutreten.

Nach einer Schilderung des Ganges der Verhandlungen, waehrend denen direkte Verbindung zum Kopf des Secret Service in England bestand und den „Vertretern der deutschen Opposition“ zur Aufrechterhaltung der Nachrichtenverbindung arch ein englisches Send- und Empfangsgeraet ausgehaendigt wurde, ist in dem Bericht noch gesagt:

5. Die deutschen Nachrichtendienstleute haetten in Ausfuehrung des ihnen erteilten Befehls die englischen Nachrichtenoffiziere nach Venlo gelockt und dort festgenommen.

Zu dieser Darstellung ist folgendes auszufuehren:

Der Bericht vom 29. Maerz 1940 ist eine Beilage zu dem Memorandum der deutschen Reichsregierung an die belgische und niederlaendische Regierung vom 9. Mai 1940.

Anklage-Dokument TG 57, Exhibit 249

Dieses Memorandum stellt die Neutralitaetsverletzungen der niederlaendischen und belgischen Regierung gegenueber Deutschland zusammen. Es ist fuer die Verteidigung des Angeklagten Schellenberg nicht von solcher Bedeutung, wie fuer die angeklagten Politiker und Diplomaten, ob und inwieweit die in dem Memorandum enthaltenen allgemeinen Behauptungen ueber das Verhalten der Niederlande und Belgiens richtig sind. Aber in einer Atmosphaere in der aller Schatten auf das Verhalten der einen Seite und das strahlende Licht gerechten Tuns auf das der anderen Seite geworfen wird, darf hier noch erwahnt werden, was ueber das Zusammenspiel der Westalliierten mit Holland und Belgien erwiesen wird durch die im Verteidigungsdokument Nr. I fuer Veessenmayer wiedergegebenen Dokumente Nr. 49, 54, 62, 60 und 61.

Im uebrigen wird verwiesen auf die Feststellung im IMT-Urteil:

„Britische und franzoesische Staebte hatten bei der Aufstellung gewisser Plaene fuer militaerische Operationen in den Niederlanden zusammengearbeitet, aber der Zweck dieser Plaene war

die Verteidigung dieser Laender im Falle eines deutschen Angriffes."

(Ausgabe des Urteils im Verlag „Das Licht" S. 50).

Sicherlich hat Hitler beabsichtigt, Frankreich und England ueber die Niederlande und Belgien anzugreifen, aber ebenso zutreffend ist das was er in der als Anklage-Dokument eingefuehrten Rede gesagt hat: „In Holland und Belgien sind die Sympathien fuer Frankreich und England". Und nicht nur die „Sympathien" waren so gerichtet, wie sich aus den angefuehrten Beweisen ergibt. Es ist selbstverstaendlich, dass diese Lage von einem deutschen Angeklagten mit „deutschen Augen" betrachtet wurde, und zwar dann nicht wider besseres Wissen, wenn er kein Angehoeriger der kleinen herrschenden Clique war, sondern ein Mann, fuer den damals die von dieser Clique gesteuerte Anschauung der deutschen Oeffentlichkeit des Durchschnittsdeutschen massgebend war.

Zurueck zu dem Anklagedokument TC 57, Exhibit 249.

In diesem Dokurment ist also auch auf den Bericht vom 29. Maerz 1940, das Anklagedokument NG 4672, Exhibit 1146 verwiesen.

Aus der Tatsache, dass damit dieser Bericht als Bestandteil einer ausserpolitischen Note gekennzeichnet ist, ergeben sich Rueckschluesse fuer die Formulierung dieses Berichts. Die Verteidigung hat vorgetragen, und wie noch gezeigt werden wird, auch bewiesen, dass keineswegs von vornherein der Plan bestand, die englischen Nachrichtenoffiziere festzunehmen, sondern dass dieser Abschluss des Nachrichtenspiels auf einen nach dem Buergerbraeu-Attentat auf Hitler am 8. November erteilten Befehl zurueckging. Damals glaubte die Reichsfuehrung auf Grund der aus dem Kontakt mit Stevens und Best erhaltenen Informationen, dass deren Versuch, eine Beseitigung Hitlers zu erreichen, durch dieses Attentat Verwirklichung habe finden sollten. Aber im Laufe der Vernehmungen stellte es sich heraus, dass eine Ver- und Bindung zwischen Stevens und Best und dem Muenchener Attentat nicht nachgewiesen werden koenne. Infolgedessen wurde vermieden, in einem diplomatischen Schriftstueck diesen Grund fuer die Festnahme der Englaender anzugeben. Man stellte die Sache so dar, als ob diese Festnahme lediglich wegen der Sicherung des Beweises fuer das geheimdienstlich ermittelte Zusammenspiel der Hollaender mit den Englaendern erfolgt sei.

Es ist zu beachten, dass es „diplomatisch" viel „zweckmaessiger" gewesen waere, die Verhaftung mit dem Mordplan gegen Hitler zu begruenden, als zu sagen, es habe sich um eine rein nachrichtendienstliche Aktion gehandelt. Dass trotzdem diese Begrue ndung gewaehlt wurde, zeigt, wie sehr die tatsaechlichen Feststellungen ueber die englisch-hollaendische Zusammenarbeit der deutschen Regierung sogar in einer aussenpolitischen Verlautbarung als Rechtfertigung auch einer so weitgehenden Aktion tragbar erschienen. Im uebrigen ist der Bericht vom 29. Maerz 1940 nicht nur im Hinblick auf seine aussenpolitische Verwendung, sondern auch hinsichtlich seiner „innerpolitischen" Bedeutung offensichtlich das Ergebnis einer vielueberlegten Formulierung. Er ist nicht unmittelbar zu intern-nachrichtendienstlichen Zwecken zusammengestellt, sondern es kam seinen Verfassern offenbar nicht nur darauf an, das sachliche Ergebnis der Arbeit des deutschen Nachrichtendienstes darzustellen, sondern dieses als ein Erfolg einer besonders tuechtigen Arbeit erscheinen zu lassen. Das heisst: Himmler wollte die Arbeit des ihm unterstehenden Nachrichtendienstes besonders herausstellen. Dieses Bestreben wird erst recht deutlich, wenn in diesem Zusammenhang auch noch das

Anklage-Dokument NG 2316, Exhibit 1147

in den Kreis der Betrachtungen einbezogen wird, eine im Auswaertigen Amt verfasste Aufzeichnung vom 8. August 1940 ueber die Zusammenarbeit zwischen diesem Amt und dem Reichssicherheitshauptamt. Der Aufzeichnung liegt eine Unterhaltung zwischen dem Verfasser und dem SS-Brigadefuehrer Jost zugrunde.

Sie sagt (neben rein nachrichtentechnischen Dingen, wie z.B. dass die auslandsnachrichtendienstlichen Meldungen ausschliesslich dem Auswaertigen Amt zugeleitet werden), dass der Sicherheitsdienst im Ausland nach einem besonderen Arbeitsauftrag des Reichsaussenministers taetig geworden sei, u.a. auch in der „Angelegenheit Venlo", durch welche die voelkerrechtliche Voraussetzung fuer die Massnahmen gegen Holland geschaffen wurde.

„Hier ist das noch offensichtlich, was fuer den Bericht vom 29. Maerz 1940 bereits festgestellt wurde: Alle diese Aufzeichnungen dienen zugleich einer Hervorhebung der Taetigkeit des Auslandsnachrichtendienstes, die weit ueber die tatsaechliche Bedeutung dieser Taetigkeit hinausgeht. Denn es ist eine unsinnige Uebertreibung und schon nur mehr ein laecherliches Eigenlob, wenn der SS-Bri-

gadefuehrer Jost dem Verhandlungspartner vom Auswaertigen Amt gegenueber von der Angelegenheit Venlo behauptet, durch sie sei die voelkerrechtliche Voraussetzung fuer die Massnahmen gegen Holland geschaffen worden. Jost — unter dessen Leitung der Auslandsnachrichtendienst, wie von vielen Seiten bekundet worden ist, zu dem qualitativ am schlechtesten gefuehrten Amt des RSHA wurde — hatte es offenbar sehr noetig, fuer sich selbst durch ein entsprechendes Aufputzen der Arbeit seiner Dienststelle Reklame zu machen. Nur unter dem Gesichtswinkel, dass es sich bei allen diesen Dokumenten um die nachtraegliche Behauptung planvollen Vorgehens fuer zurueckliegende Augenblickserfolge handelt, kann der Beweiswert dieser Dokumente — der Aufzeichnung vom 8. August 1940 und des Berichts vom 30. Maerz 1940 — gewuerdigt werden. Keinerlei gleich „tuechtige" Dokumenten liegen vor, die vor den nachtraeglich „aufgeputzten" Ereignissen oder *unmittelbar* im Zusammenhang mit ihnen abgefasst worden sind. Wenn aber zusammenfassend klargestellt werden soll, was diese Gruppe von Dokumenten in Bezug auf die Rolle Schellenbergs im Venlo-Zwischenfalle beweisen kann, so bleibt sie noch geringerer Rest. Zunaechst ist in keinem von ihnen der Name Schellenbergs ueberhaupt genannt. Der Bericht vom 29. Maerz 1940 ist von Frick und Himmler gezeichnet, die Aufzeichnung vom 8. August 1940 nennt auf Seiten des RSHA den damaligen Amtschef VI, Brigadefuehrer Jost. Schellenberg war aber weder im November 1939 noch im August 1940 Mitglied des Amtes VI oder Untergebener von Jost. Wo ist der Angeklagte Schellenberg, diese nach der Behauptung der Anklage so bedeutende Figur im Spiel dieser Kraefte? Einen Gewaehrsmann hat die Anklage gefunden. In dem *Affidavit Dr. Gaus vom Dezember 1947, Anklage-Dokument 3945, Exhibit 254*

aeussert sich dieser Mann, getrieben von der Begierde der Wahrheit zu dienen, aber offenbar auch etwas beseelt von dem Verlangen, der Anklage und damit sich selbst gefaellig zu sein, auch kurz dahin, dass Schellenberg derjenige gewesen sei, der ihm das Material des SD ueberbracht habe, das in Zusammenhang mit dem Venlo-Zwischenfall zusammengestellt worden sei. Dr. Gaus erzaehlt auch, was ihm Schellenberg ueber den Venlo-Zwischenfall mitgeteilt habe. Er faehrt fort mit einer Schilderung seiner Beurteilung des von Schellenberg ueberbrachten Materials, das ihm — Dr. Gaus — nicht ausreichend fuer den Nachweis einer Neutralitaetsverletzung erschien, von dem er aber in gleichen Atemzug sagt, es habe gewichtige Beweise der Aktivitaet des Secret Service enthalten. Ribbentrop habe spaeter den Bericht mit Hitler besprochen und dieser sei nicht sehr von ihm beeindruckt worden.

Dr. Gaus weiss also allerlei zu sagen ueber den Venlo-Bericht des SD. Aber wer war denn die zustaendige und treibende aussenpolitische Kraft in Deutschland, wenn man von Hitler selbst absieht? War es das RSHA und der SD und nicht vielmehr Ribbentrop, dessen engster Mitarbeiter Dr. Gaus war, und das Auswaertige Amt, die Dienststelle des Herrn Dr. Gaus? Wer hat schliesslich ueber die Verwendung des von Schellenberg ueberbrachten Materials entschieden und es mit zur Kennzeichnung der unneutralen Haltung der Niederlande verwendet? Wer hat — was zweifellos aus Anlass des Einbaues des Berichts vom 29. Maerz 1940 in das Memorandum des Auswaertigen Amtes vom 9. Mai 1940 geschehen ist — diesem Bericht die endgueltige Form gegeben? Wer ist also verantwortlich dafuer, dass dieses Material im Zusammenhang mit der Motivierung des Einmarsches in Holland verwendet wurde? Und was hat Dr. Gaus ueber alle diese Dinge ausgesagt?

Heute, „nach 10 Jahren" hat Herr Dr. Gaus ueber hochwichtige Vorgaenge im Auswaertigen Amt nur ein „allgemeines Bild". Er war in den Tagen vor dem Einmarsch in Holland und Belgien jeden Tag und Teile der Nacht im Hause Ribbentrops. Er war in der Umgebung Ribbentrops, als dieser das Memorandum dann an Belgien und Holland diktierte, er war der hoechste anwesende Beamte des Auswaertigen Amtes. Trotzdem weiss Dr. Gaus, der Formulierungsexpert Ribbentrops, nicht, wer das Memorandum denn eigentlich verfasst hat. Und der Zeuge mit dieser Art von Erinnerung an Vergaenge, die sich waehrend seiner tage- und naechtelangen unmittelbaren Anwesenheit abspielen, moechte am liebsten glauben machen, dass er — auch hier „nach 10 Jahren" — das Wesentliche von dem wiedergegeben hat, was ihm Schellenberg ueber Venlo gespraechsweise erzaehlt hat.

Immerhin aber kann auch er nicht anders sagen, als dass Schellenberg damals ein „sehr junger", er selbst aber ein „doch schon ziemlich alter Herr" gewesen sei, eine Tatsache, die zweifellos auch recht bedeutungsvoll fuer die beiderseitigen Positionen gewesen ist.

Schliesslich hat Herr Dr. Gaus auch seine gesamte wortreiche Bekundigung ueber Schellenberg auf das zurueckgefuehrt, was sie tatsaechlich enthaelt: dass ihm Schellenberg ueber seine Verhandlungen mit den englischen Nachrichtenoffizieren in Venlo etwas er-

zaehlt hat und dass er ihm Berichtsarbeit¹⁾ in Belgien und Holland und seine Zusammenarbeit mit dem hollaendischen Geheimdienst ueberbracht hat. Schliesslich hat Herr Dr. Gaus sich in nur noch huinoristisch zu empfindender Weise um die klare Brantwortung der Frage herumzudruecken versucht, wer denn nun ueber die Verwendung des Berichtsmaterials ueber den britischen Geheimdienst entschieden hat, der Ueberbringer oder der Empfaenger des Materials, naemlich das Auswaertige Amt. Er selbst hat zwar das Material entgegengenommen, aber offeichtlich auch hier wieder einmal nicht das Geringste damit zu tun gehabt. Herr Dr. Gaus weiss nicht, ob Hitler oder Ribbentrop ueber die Verweendung entschieden hat und auf die wiederholte Frage, ob der Ueberbringer Schellenberg oder das Auswaertige Amt ueber die Verwendung durch das Auswaertige Amt entschieden hat, sagt er „ausweichend“: „Schellenberg war kein Angehoeriger des Auswaertigen Amtes“!

Nein, Schellenberg war kein Angehoeriger des Auswaertigen Amtes, und er konnte deshalb auch nicht ueber die Verwendung dieser Berichte durch dieses Amt entscheiden. Aber was war er denn nun damals, dieser, wie Herr Dr. Gaus sagte „sehr junge Herr“? Und was war seine Rolle in der Venlo-Affaire? Die Beantwortung dieser Fragen ist es, auf die es ankommt fuer die Entscheidung darueber, ob er durch seine Mitwirkung vorsatzlich oder wissentlich an der Vorbereitung eines Angriffskrieges hat teilnehmen koennen. Denn nicht die Teilnahine an dem Venlo-Zwischenfall an sich, sondern diese Behauptung ist ja Gegenstand der Anklage.

Der Venlo-Zwischenfall fand statt am 9. November 1939. 3 Jahre vorher hatte Schellenberg sein juristisches Staatsexamen bestanden und seine Neigung fuer aussenpolitische Fragen und in Zusammenhang dainit fuer auslandsnachrichtendienstliche Arbeit hatte ihn veranlasst, in das damalige SD-Hauptamt einzutreten. Dies geschah, weil man ihm zugesagt hatte, dass er nach entsprechender Vorbereitungszeit im Auslandsnachrichtendienst beschaeftigt werden wuerde.

Dies wird uebereinstimmend bekundet,

von dem Zeugen *Waneck*

sowie in den Affidavits

Amthor Schellenbg.-Dok. 1, Exh. 1

Dr. Best Schellenbg.-Dok. 3, Exh. 3

Neumann, Schellenbg.-Dok. 14, Exh. 14 und

Dr. Faeffgen, Schellenbg.-Dok. 17, Exh. 17.

Damit wird bestaetigt, was der Angeklagte selbst hierueber im direkten Verhoer ausgesagt hat. Er war nach seinem Examen als Regierungsassessor in den Reichsverwaltungsdienst, ins Reichsministerium des Innern uebernommen worden. Er war hauptamtlich Verwaltungsbeambt und zum Dienst im SD-Hauptamt und dann im RSHA nur abgeordnet. Sein „SS-Rang“ wurde waehrend dieser ganzen Zeit lediglich im Wege der Ranggleichung seinem Beamten-dienstrang entsprechend festgelegt.

Bei seinem Eintritt in das SD-Hauptamt hatte Schellenberg als Regierungsassessor den Rang eines SS-Scharfuhrers, das ist eines Unterfeldwebels. Es sei hier zum so- und sovielten Male in einem Nuernberger Prozess darauf hingewiesen, dass der Rangvergleich zwischen einem SS-Dienstrang und einem rein militaerischen Rang in wirklichkeit nichts sagt fuer die Bedeutung der jeweils tatsaechlich inne gehaltenen Stellung und die Beschaeftigung des Ranginhabers. Sie ist ein rein schematischer Vergleich, der sehr haeufig keinen Schluss zulaesst auf die Art und Bedeutung dieser Beschaeftigung. Jedenfalls war also Schellenberg all die Jahre bis zum Ende des Jahres 1939 mit untergeordneten Arbeiten beschaeftigt. Er war erst nach 1933, nach der sog. Machtuebernahme durch den Nationalsozialismus in die NSDAP und die SS eingetreten, er gehoerte nicht dem Kreis der „alten Kaempfer“ an und er genoss deshalb weder zu dieser Zeit noch jemals spaeter die Vorteile des Ansehens eines solchen und das diesem von vornherein entgegengebrachte Vertrauen. Nach abgeschlossener juristischer Ausbildung in das Amt gekommen, ging er an seine Aufgaben mit dein sachlichen Ernst eines juristisch geschulten Staatsbeamten heran und suchte dessen saubere und ordnungsgerechte Grundsaeetze in seiner Arbeit zu verwirklichen. Alle diese Tatsachen machten ihn noch mehr zu einem Aussenseiter in seinem Amt.

In den Affidavits

Amthor, Schellenbg.-Dok. Nr. 1, Exh. 1 und

Dr. Paeffgen, Schellenbg.-Dok. Nr. 17, Exh. 17

werden sie bestaetigt, der Angeklagte Schellenberg hat sie in seinem Verhoer geschildert. So wurde er zunaechst mit rein verwaltungstechnischen Dingen beschaeftigt und blieb ein „juristischer Hilfsarbeiter“ bis 1939, siehe das Zeugnis

¹⁾ Ueber die Taetigkeit des *britischen Nachrichtendienstes*.

Waneck und die Affidavits

Amthor, Schellenbg.-Dok. Nr. 1, Exh. 1.

Neumann, Schellenbg.-Dok. Nr. 14, Exh. 14

Dr. Paeffgen, Schellenbg.-Dok. Nr. 17, Exh. 17 und

Radunski, Schellenbg.-Dok. Nr. 19, Exh. 19.

Als im September 1937 das Reichssicherheitshauptamt gebildet wurde, erinnerte man sich wieder der Schellenberg gemachten Zu-sicherungen ueber seine Beschaeftigung mit auslandsnachrichtendienstlichen Aufgaben. Man entschied, dass er zunaechst in der Spionageabwehr die Arbeit der gegnerischen Nachrichtendienste und ihrer Agenten studieren solle. Und zur Vorbereitung auf seine Spionageabwehr-Taetigkeit sandte man ihn zur Staatspolizeistelle Dortmund.

Zur ihrem Bereich gehoerte das Ruhrgebiet und das anschliessend westliche Grenzgebiet. Er was ein Zentrum der Spionagetaetigkeit von Agenten auslaendischer Maechte. In der Aussage des Zeugen

Waneck

und in den Affidavits

Dr. Best, Schellenbg.-Dok. Nr. 3, Exh. 3

Neumann, Schellenbg.-Dok. Nr. 14, Exh. 14 und

Naujocks, Schellenbg.-Dok. Nr. 52, Exh. 46

ist diese Phase der Ausbildungszeit Schellenbergs erwaeht und die entsprechende Bekundung Schellenbergs im Zeugenstand bestaetigt. Im Oktober 1938 wurde dann Schellenberg nach Berlin zum Chef des Reichssicherheitshauptamtes Heydrich gerufen, zum Bericht ueber die Taetigkeit der Spionageabwehr im Ruhrgebiet. Bei dieser Gelegenheit wurde er, als der Spionageabwehrmann dieser Gebiete, auch befragt ueber seine Meinung zu einem zwischen Beauftragten des Auslandsnachrichtendienstes — Amt VI unter Jost — und Nachrichtenoffizieren des Secret Service in den Niederlanden angespon-nrnes „Nachrichtenspiels“.

Schellenberg sprach sich fuer eine Aufrechterhaltung dieser Verbindung im Interesse der Spionageabwehr aus, diesem Vorschlag wurde schliesslich zugestimmt und er erhielt den Auftrag, sich per-sonlich einzuschalten, da seine Beteiligung fuer ihn einen guten Schulfall bilde.

Vgl. hierzu Schellenbergs Aussage im direkten Verhoer, die be-staetigt wird durch die Affidavits

Dr. Best, Schellenbg.-Dok. 3, Exh. 3

(hier auch die Definition des Begriffes „Nachrichtenspiel“)

Huppenkothen, Schellenbg.-Dok. 12, Exh. 12

Radunski, Schellenbg.-Dok. 19, Exh. 19 und

Naujocks, Schellenbg.-Dok. 52, Exh. 46.

So wurde Schellenberg in dieses Nachrichtenspiel eingeschaltet. Es muss besonders darauf hingewiesen werden, dass die Verbindung hergestellt und unterhalten wurde nicht von der *Spionageabwehr*, in der Schellenberg damals ein Unterorgan in Dortmund war, denn die Spionageabwehr war eine Organisation, die naturgemaess nur im Lande selbst gegen gegnerische Spione innerhalb Deutschland arbeitete. Vielmehr war es das Amt VI — Auslandsnachrichtendienst unter Jost — zu dessen Arbeitsbereich diese Sache gehoerte. An Jost wurde Schellenberg zur Einweisung in diesen Fall auch verwiesen, wie er im direkten Verhoer bekundet hat. Diese Situation beweist einmal mehr die nur ausbildungsmaessige Einschaltung Schellenbergs in den Fall, der zur Zustaendigkeit eines Amtes gehoerte, dem Schellenberg gar nicht angehorte, naemlich des Amtes VI, und der von diesem Amt auch eingeleitet, zentral gesieuert und verantwort-lich durchgefuehrt wurde. Nichts an dieser ganzen Sachlage bietet einen Anhaltspunkt dafuer, dass Schellenberg ein junger, in Vorbe-reitung auf seine Auslandsnachrichtendienstliche Taetigkeit befind-licher Regierungsrat van sich aus den Venlo-Zwischenfall inszenierte, um einen Vorwand fuer einen Angriffskrieg gegen die Niederlande und Belgien zu „fabrizieren“. Dies wird auch betont in den Affidavits

Dr. Best, Schellenbg.-Dok. 3, Exh. 3,

Huppenkothen, Schellenbg.-Dok. 12, Exh. 12,

Neumann, Schellenbg.-Dok. Nr. 14, Exh. 14,

Radunski, Schellenbg.-Dok. 19, Exh. 19,

Wolff, Schellenbg.-Dok. 31, Exh. 31,

Naujocks, Schellenbg.-Dok. 52, Exh. 46.

Schellenberg hat als angeblicher Vertreter der deutschen militaerischen Opposition seine Rolle gegenueber den englischen Nach-richtenoffizieren gut gespielt, ebenso wie die anderen ihn bei den Verhandlungen jeweils begleitenden deutschen Nachrichtendienst-leute. Und die Englaender zusammen mit dein Englaender Copper alias Klop fuehrten mit ihm diese Verhandlungen, von denen die niederlaendische Regierung in der bereits besprochenen Verlaut-barung an den niederlaendischen Reichstag sagt, es habe sich um

englisch-deutsche „Friedensverhandlungen“ gehandelt, im vollen Vertrauen.

Sie uebergaben Schellenberg sogar ein Funkgeraet, damit die „deutsche Opposition“ auch von Deutschland aus in staendiger Verbindung mit ihnen bleiben koenne. Der Zeuge

Lemmens

musste sich auf Befragen im Kreuzverhoer an die Uebergabe dieses Geraets erinnern. Die ganzen Umstaende solcher Verhandlungen machen es schlaglichtartig klar, wie beschaffen die „neutrale Haltung“ der Niederlande auch in dieser Sache war, da sie einen Generalstaboffizier ihres militaerischen Geheimdienstes an Verhandlungen teilnehmen liess, die den Sturz der Regierung und die Beseitigung des Staatsoberhauptes eines Landes zum Ziele hatten, mit dem sie in normalen diplomatischen Beziehungen stand. Im Zusammenhang mit der Erinnerung des Lemmens an das Funkgeraet sei nur kurz darauf hingewiesen, dass der gleiche Zeuge im Kreuzverhoer zugeben musste, dass er andererseits an seiner zunaechst mit so grosser Bestimmtheit vorgebrachten Behauptung nicht festhalten konnte, Schellenberg sei im Besitz eines Revolvers gewesen: „ob er wirklich einen Revolver in seiner Hand hatte, kann ich nicht genau sagen. Ja, aber meiner Ansicht nach hatte er einen Revolver“, eine hoechst merkwuerdige Form der Aussage ueber einen Vorgang, den Herr Lemmens so „genau“ im Gedaechnis behalten hat, dass er „nicht genau“ sagen kann, ob er wirklich einen Revolver bei Schellenberg sah oder nicht! Schellenberg aber hatte ueberhaupt keinen Revolver bei sich, denn lange Zeit musste er sich auch bei dieser Gelegenheit vor der Ankunft der Englaender allein auf niederlaendischem Boden aufhalten und dazu zunaechst die Grenzkontrolle passieren. Da er dabei jederzeit einer Durchsuchung unterworfen werden konnte, wie sie bereits, einmal vorgenommen worden war, waere es ja auch hoechst unvernuenftig von ihm gewesen, als Deutscher mit einer Waffe in einem anderen Lande herumzu!aufen, das sich zwischen zwei Kriegsgegnern in staendiger Alarmbereitschaft befand und dadurch die Gefahr unliebsamer Verwicklungen und noch dazu der Gefaehrung seines eigenen nachrichtendienstlichen Auftrages heraufzubeschworen.

Denn diese Seite der Verhandlungen allein war seine Sache. Sie war ihm, der den Kontakt weder urspruenglich aufgenommen hatte, noch dem Amt Auslandsnachrichtendienst angehorte, das ressortmaessig die ganze Angelegenheit steuerte (vgl. hierzu das Affidavit

Neumann, Schellenb.-Dok. 14, Exh. 14)

als Einzelaufgabe, als Schulstueck uebertragen worden und nur sie hatte er zu loesen. Dies geht auch aus der Tatsache hervor, dass nach dem Entschluss, die Englaender im Zusammenhang mit dem Buergerbraeu-Attentat festzunehmen, mit der *Festnahme nicht Schellenberg* beauftragt wurde. Er wurde lediglich verstaendigt, dass ein spezielles Kommando damit beauftragt worden sei.

Fuehrer dieses Kommandos waren Naujocks und Goetsch, wie der Zeuge *Waneck*

ausgesagt hat und wie das auch aus dem Affidavit

Grothe, Schellenb.-Dok. 8, Exh. 18 und

dem Affidavit

Naujocks, Schellenbg.-Dok. 52, Exh. 46

fuer dessen Person hervorgeht. Naujocks sagt naemlich:

„als ich den Befehl zur Ausfuehrung der Festnahmeaktion der britischen Vertreter des Secret Service erhielt, wurde ich mit der Vorgeschichte der Entwicklung dieses Falles vertraut gemacht.“

Dass es *Goetsch* war, der im Verlauf der Aktion, nachdem Klop auf ihn gezielte Schuesse abgegeben hatte, diese gezielt erwiderte und dabei Lt. Klop schwer verwundete, wurde bereits oben nachgewiesen.

Dass diesem Festnahmekommando und nicht Schellenberg die geglueckte Festnahme in erster Linie als Verdienst zugerechnet wurde,

geht auch der aufschlussreichen Szene hervor, die sich bei der Uebergabe des Eisernen Kreuzes abspielte: Goetsch wurde in der Reihe der Auszuzeichnenden eigens als erster aufgestellt, und betont, die Aktion sei von Goetsch und Naujocks ausgefuehrt worden, ihnen gebuehre auch das Verdienst, was von dem

Zeuge *Waneck*

bestaetigt und von Schellenberg in seinem direkten Verhoer auch bekundet wurde. Bezeichnend ist hierbei besonders, dass es Heydrich selbst war, der angebliche besondere Freund und Goenner Schellenbergs, der Schellenberg auf den dritten Platz bei der Auszeichnungszereemonie hinter Naujocks und Goetsch stellte. Blitzartig beleuchtet das die wahren „Beziehungen“ Heydrichs zu seinem Untergebenen Schellenberg, den er ganz nach seiner Auffassung von dessen Verdienst wuerdigte und in keiner Weise „bevorzugte“. Fuer Heydrich war Schellenberg ein Dienstanfaenger, dessen juristische und persoenele Formulierungs- und Verhandlungsgewandtheit er erkannt haben mag, der aber selbstverstaendlich dadurch keineswegs zu seinem „Intimus“ wurde und dem der Chef der RSHA etwa seine Gedanken, Absichten und Plaene anvertraute. Dieses Verhaeltnis „Heydrichs“ zu Schellenberg hat der

Zeuge *Waneck*

mit ebensolcher psychologischer Klarheit gekennzeichnet, wie das geschieht im Affidavit

Dr. Paeffgen, Schellenb.-Dok. 17, Exh. 17.

Diese Bekundungen tragen den Stempel der Wahrheit an der Stirn und der Einsicht von Maennern, die in unmittelbarer, langjaehriger Kenntnis von den Menschen und Dingen begruendet ist. In diesem Zusammenhang wird auch verwiesen auf die Affidavits

Arnhor, Schellenbg.-Dok. 1, Exh. 1

Dr. Best, Schellenbg.-Dok. 3, Exh. 3

Neumann, Schellenbg.-Dok. 14, Exh. 14.

Weder Heydrich noch sonstwer hatte den Spionageabwehr — und Auslandsnachrichtendienst — Anwaerter Schellenberg in irgendwelche Plaene fuer einen Angriffskrieg gegen die Niederlande eingeweiht. Dieser fuehrte die Verhandlungen mit den Englaendern entsprechend dem ihm erteilten Auftrag, moeglichst viel Material ueber die Nachrichtenorganisation des Secret Service in Holland, ueber seine Verbindungen zu deutschen Agenten und ueber die allgemeinen englischen Absichten zu erfahren. Er wurde damit einer von den Teilnehmern an dem „Venlo-Zwischenfall“, als er nach dem Buergerbraeu-Attentat gegen seine eigenen Absichten von Himmler ueber raschend telefonisch die Mitteilung erhalten hatte, dass die Englaender festgenommen werden muessten. Er wusste von dem, was die nationalsozialistische Fuehrung zu einem solchen Befehl bewog, soviel und sowenig wie jeder andere Deutsche, naemlich das, was in den Verlautbarungen der deutschen Presse ueber die vermutete Beziehung der Englaender zu dem Anschlag auf Hitler gesagt wurde, vgl. die

Verlautbarungen in „Voelkischer Beobachter“

zum Buergerbraeu-Attentat Schellenbg.-Dok. 57, Exh. 54. Dass eine Verbindung zwischen Stevens und Best und dem Attentat bestanden haben *konnte*, lag ja auch cach deren Aufforderungen an die „deutschen Oppositionsfuehrer“ zur Beseitigung Hitlers keineswegs ausserhalb der Moeglichkeit.

Damit ist festgestellt, was die Beweisaufnahme ueber die Rolle Schellenbergs in der Venlo-Affaire ergeben hat.

Keinerlei Beweis wurde erbracht fuer ein Handeln Schellenbergs mit dem Bewusstsein und dem Vorsatz an der Vorbereitung eines Angriffskriegs teilzunehmen oder sich an einer darauf gezielten Verschwuerung zu beteiligen. Welche rechtliche Bedeutung dieser Tatsachenfeststellung fuer das Vorliegen oder Nicht-vorliegen einer Schuld und somit fuer eine Strafbarkeit im Sinne der Anklage zukommt, das wird im Abschnitt D dieses Trialbriefes untersucht werden.

BIJLAGE 35

Proces-verbaal dd. 4 Februari 1949 van het verhoor van dr. H. H. Knochen, afgenomen door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken en mr. J. J. M. Witlox

AMBASSADE DES PAYS-BAS.

vT/EG. No. 3/117-49

Parijs, 4 Februari 1949.

*Aan den Heer Voorzitter van de
Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945,
's-Gravenhage.*

Hierdoor heb ik de eer Uhoogedelgestrengte te doen toekomen het proces-verbaal van verhoor van Dr. H. H. Knochen dd. heden.

(w.g.) A. M. VAN SEROOSKERKEN

Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken.

Op achtereenvolgend één, twee en drie Februari 1900 negenenveertig, verscheen voor ons, Mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox in de strafgevangenis „Cherche-Midi” te Parijs een persoon, die heeft opgegeven te zijn:

Dr. Helmut Herbert Knochen, geboren 14 Maart 1910 te Maagdenburg, zonder beroep, thans gedetineerd in de strafgevangenis voornoemd.

die verklaard heeft als volgt:

„Ich bin im Jahre 1937 als Presseemann in die Presseabteilung des S.D. eingetreten. Damals war Boehme im S.D. Hauptamt, III, Abwehrfragen, tätig.

Im Anfang des Jahres 1939 hat Boehme mir den Fall Fischer zur Kenntnis gegeben und die Verbindung mit ihm hergestellt. Boehme hat verschiedene Sonderaufträge und schon in den Jahren vor 1939 die Verbindung zu Fischer gehabt. Als mir Boehme von Fischer erzählte, erwähnte er, dass dieser wegen krimineller Sachen ins Ausland gegangen war. Boehme hat mir damals gesagt, dass bei Fischer in allen Geldfragen sehr stark Obacht gegeben werden muss, Fischer habe immer viel versprochen, aber nur wenig gehalten.

Ich glaube, dass ich Fischer zum ersten Mal in Berlin gesehen habe, wahrscheinlich Anfang 1939, um ihn persönlich zu kennen, da Boehme damit rechnete andere Aufträge zu erhalten und deswegen mit Fischer nicht inehr lange persönlich in Verbindung stehen konnte. Dabei wurde kein konkreter Auftrag gegeben. Ich habe Fischer anschliessend einmal in Paris, dann in Amsterdam gesprochen und noch einmal an der holländischen Grenze, im Laufe der Sommermonate 1939.

Die Berichte Fischers betrafen allgemeine politische Tagesberichte, Informationen allgemeiner Art über die verschiedenen deutschen Emigrantengruppen ohne wirkliche geheime Nachrichten einzelner politischen Absichten.

Etwa August habe ich Fischer nochmals darauf hingewiesen, dass er eine konkrete Verbindung schaffen müsste, um in den politischen Absichten weiterzukommen. Er deutete mir an, dass er hierfür jetzt Möglichkeit sahe. Im September teilte er mir dann mit, dass er eine wichtige Verbindung habe, die grosse Möglichkeit bieten würde. Er müsste mich selbst sprechen. Ich habe ihn deswegen in Deutschland an der holländischen Grenze gesehen, wobei er inir von dem Kontakt mit Engländern sprach. Hierbei betonte er, dass diese auch die Verbindung nach London zu einflussreichen Kreisen hatten. Fischer wollte wissen, ob man deutscherseits auch zu den Engländern persönlich Kontakt nehmen würde und wirkliches Interesse bestehe. Dies habe ich zugesagt. Damit konnte Fischer die aufgenommene Verbindung vertiefen und konkreter gestalten, da er bisher nur Verbindung mit den Engländern hatte ohne deutscherseits eine Zusage machen zu können. Ich entsinne mich nicht, dass Fischer damals mir gesagt hat, ein gewisser Travaglio stehe schon mit den Engländern in Verbindung. Fischer hat mit den Engländern verschiedene Besprechungen gehabt, mich von ihren Absichten und Ideen schriftlich in Kenntnis gesetzt. Ich gab ihm Nachricht, dass auf die einzelnen Punkte eingegangen werden kann.

Nach einiger Zeit, im Oktober, teilte er mir mit, dass die Engländer

zunehmend nicht mehr allein mit ihm, Fischer, in dieser Form weiter verhandeln wollen, sondern auch bereit waren deutsche Herren, Militärs, zu sehen.

Um dies näher festzulegen und einen persönlichen Eindruck zu haben, fand nochmals eine Besprechung zwischen mir und Fischer an der holländischen Grenze in Deutschland statt. Hierbei wurde festgelegt, dass eine Besprechung in Holland zwischen Engländern und Deutschen stattfinden könnte. Alle diese Dinge wurden über den Vertreter von Jost, Dr. Filbert, an Jost, den Chef des Amtes VI des R.S.H.A., und von diesem an Heydrich gemeldet und jeweils genehmigt. Es wurden zu dieser Besprechung die Angehörigen des Amtes VI, v. Salisch und Christensen, bestimmt. Sie wurden von englischer Seite als Mitglieder einer oppositionellen Offiziersgruppe erwartet.

Ich habe beide an die Grenze begleitet und den Grenzübergang technisch vorbereitet, denn es waren damals im Westen schon militärische Sperrzonen, u.s.w. Ich habe bei dieser Gelegenheit Fischer auf holländischem Gebiet stehen sehen in Erwartung der beiden Herren. Die beiden Herren habe ich dann nach Rückkehr an einem vereinbarten Ort erwartet. Sie berichteten über gute Aufnahme durch die Engländer und die gehabte Besprechung, ich glaube in Arnheim. Wichtigste Punkte waren etwa, dass von beiden Seiten die Beendigung des Krieges gewünscht wurde. Die Engländer hatten, wenn ich mich richtig entsinne, gefordert, dass Hitler in den Hintergrund treten müsse, um zu einer Verständigung zu kommen. Von deutscher Seite war dies für kaum möglich hingestellt nach dem Erfolg im Polenkrieg. Es war dann die Abberufung Ribbentrops diskutiert, da er bei den Engländern nicht mehr als ernstlicher Verhandlungspartner angesehen wurde. Es wurde vereinbart das Ergebnis der Besprechung beiden Seiten zu melden und eine weitere Zusammenkunft in den Haag vorgesehen. Hierzu verlangten die Engländer einen höheren Offizier zu sehen. Es wurde noch betont, dass während der Besprechung von den Engländern mit London telefoniert worden war und die Zustimmung des Ergebnisses erreicht war. Ich glaube an dieser Besprechung hat Fischer noch selbst teilgenommen. Ein eingehender Bericht wurde von den Herren in Berlin gefertigt. Von englischer Seite war noch erwähnt, dass man sicher ein Funkgerät zur Verfügung stellen wolle, um die Verbindung technisch zu erleichtern.

Da die Frage nicht mehr den Charakter des reinen Nachrichtendienstes hatte, sondern die Aussenpolitik selbst betraf, wurde Ribbentrop durch Heydrich verständigt, um von diesem eine Sprachregelung für die nächste Besprechung zu erhalten. Ribbentrop liess mit einer Antwort warten. Da er für längere Zeit Berlin verlassen wollte, Heydrich selbst in den folgenden Tagen nicht in Berlin war, hat Best als Vertreter Heydrichs versucht, Ribbentrop noch kurz vor dessen Abfahrt zu sprechen. Dr. Best und ich haben ihn kurz vor Abfahrt auf dem Anhalter Bahnhof einige Minuten sprechen können ohne von ihm ein Ergebnis zu erreichen. Er gab nur seinem Misstrauen Ausdruck und sagte, es solle weiter verhandelt werden. Das Gespräch wurde geführt zwischen Ribbentrop und Dr. Best. Da ein älterer höherer Offizier in der kurzen Zeit nicht zur Verfügung stand, hatte Heydrich als neuen Gesprächspartner Schellenberg bestimmt, der als einer der Adjutanten erscheinen sollte, der weitere Verhandlungsvollmächte hatte als die bisherigen. Schellenberg bekam von dem Sachverhalt und dem Stand der Angelegenheit Kenntnis und wurde auch von mir mundlich in Kenntnis gesetzt.

Mit der Ernennung von Schellenberg für die nächste Besprechung ging der Vorgang starker in dessen Hand über; so berichtete er auch Heydrich persönlich nach seiner Rückkehr aus den Haag. Er hat mich auch informiert, aber die Einzelheiten, persönliche Eindrücke u.s.w. besprach er direkt mit Heydrich. Nach Erhalt des Funkgerätes wurden noch verschiedene Funksprüche gewechselt. Soweit ich mich entsinne wurden in den Haag nochmals die schon erwähnten Punkte behandelt, jedoch in grosseren politischen Zusammenhängen, im einzelnen vertieft und ausgebaut. Die Details habe ich augenblicklich nicht im Gedächtnis. Ich möchte jedoch hinzufügen, dass durch die Besprechung erreicht war, ein grösseres Vertrauen bei den Engländern zu gewinnen. Es hatte sich ergeben, dass sie Angehörige des Intelligence Service waren, die in vielen Teilen des englischen Empire schon tätig gewesen waren und auch ausser dem militärischen-politischen Ziel nähere Einzelheiten über die Opposition im deutschen Heer zu erfahren versuchten. Ich glaube dass sie auch militärische Nachrichten

erhalten wollten. Deutscherseits wusste man durch die Unterhaltung, dass die Herren Best und Stevens wirklich mit dem englischen Foreign Office im Hintergrund verhandelten und auch die Unterstützung gewisser holländischer Behörden hatten. Dies zeigte sich erstmals durch das Verhalten Fischers vor der Arnheim-Besprechung in dem holländischen Grenzgebiet als er in Begleitung der Engländer war. Dann in den Haag als die Engländer sich absolut sicher fühlten und auch darauf eingingen, direkt im militärisch gesicherten holländischen Grenzgebiet zu verhandeln. Zwischen der Besprechung in den Haag und der ersten Besprechung im Venloer Grenzlokal wurden zwischen Berlin und den Engländern mehrere Funksprüche gewechselt. Es wurde hierbei der mitgegebene englische Funkapparat benutzt, mit der vereinbarten Chiffre. Da sich der Apparat aber als zu schwach erwies, wurde mit eigenem Gerät weitergefunkt. Es wurde hierbei gemeldet, dass die englischen Vorschläge mit Interesse zur Kenntnis genommen und studiert wurden. Der Inhalt der Funksprüche ist mir im einzelnen nicht im Gedächtnis.

Von höherer Stelle wurde entschieden, dass das Spiel nicht mehr lange geführt werden sollte, da es doch zu keinem Ergebnis kommen könnte. Schellenberg hatte nach meiner Erinnerung schon in den Haag darauf hingewiesen, dass er und besonders höhere Offiziere nicht weiter bis nach den Haag reisen könnten. Sie könnten aus begründlichen Gründen nur noch in Grenznähe kommen. Es ist möglich, dass hierbei Venlo als Ort vorgesehen wurde, es ist aber auch möglich, dass Venlo erst auf dem Funkweg vereinbart wurde. Es war die Weisung ergangen, zu versuchen die Engländer bei einer dieser Besprechungen an der Grenze zu ergreifen und deswegen wurde ein besonderes Kommando von Berlin zusammengestellt, das nach Lage der Dinge durch Kräfte in Dusseldorf verstärkt werden sollte.

Diese Weisung, die Engländer zu ergreifen, erging von Heydrich, ich nehme an auf höheren Befehl, vor dem 7. November, etwa am 5. November.

Es erstaunte sowohl Schellenberg wie mich, dass die Besprechungen mit dem letzten Ziel, eine Verständigung und Beilegung des Konfliktes zu erreichen unter Ausschaltung von offiziellen Wegen der Diplomatie, unterbunden und untersagt wurden durch die plötzliche und schnelle Weisung, einen Zugriff vorzubereiten.

Mir ist nicht bekannt, dass deutscherseits versucht wurde von den Engländern Namen oder Organisation des englischen Intelligence Service in Deutschland zu erfahren. Ich weiss nicht, ob Schellenberg den holländischen Offizier, der mit Best und Stevens zusammen war und als Engländer vorgestellt wurde, schon als Holland-erkannt hatte, wie dann am 9. November durch die gefundenen Papiere bewiesen wurde. Als ich in Berlin war, etwa am 5. erhielt Jost den Befehl ein Kommando zusammenzustellen für die Festnahme der Engländer. Es war meines Wissens noch eine provisorische Zusammenstellung, da man nicht wusste, wurden die Engländer wirklich erscheinen und da die näheren örtlichen Bedingungen ebenfalls unbekannt waren. Es bestand für dieses Kommando damit ein gesonderter Auftrag festzustellen, ob die Durchführung auch praktisch möglich sei. Diese technischen Feststellungen lagen in der Hand von Naujocks und Götsch. Von diesen wurde entsprechend nach Berlin berichtet. Am 7. fand in Dusseldorf eine Besprechung statt, bei der auch der Leiter der Staatspolizeistelle Dusseldorf, Dr. Hasselbacher, in den Auftrag eingeweiht wurde. Ich glaube noch an demselben Tage haben Naujocks und Götsch die Feststellungen im Gelände und Beurteilung der Durchführung des erhaltenen Auftrages gemacht, möglicherweise auch schon am Tage vorher. Ich selbst bin am 7. oder 8. auch einmal mit den anderen Herren an die Grenze gefahren.

Die Beobachtung des betreffenden Grenzabschnitts erfolgte ständig, um zu wissen, ob sich Veränderungen auf holländischem Gebiet ergäben. Wenn noch am 7. alles normal war, wurden am 8. nach der zweiten Besprechung Schellenbergs in Venlo eine Verstärkung auf holländischem Gebiete beobachtet. Ich glaube, dass am 8. oder in der Nacht zum 9. der endgültige Befehl von Berlin nach Dusseldorf gegeben wurde. Ob Heydrich den Befehl unterschrieben hat, weiss ich nicht mehr. Auch die Befehle Hitlers an Himmler wurden durch Heydrich im allgemeinen mitgeteilt.

Es musste ständig nach Berlin durch Fernschreiben berichtet werden, ob neue Momente aufgetreten sind; es erfolgten ständig Rückfragen von Berlin. Am 9. war in der Nähe des Lokals eine Art polizeiliche Abriegelung oder Kette gemeldet worden. Da es möglich war, dass bis zuletzt noch ein Gegenbefehl von Berlin kommen konnte, blieb ich noch nach Abfahrt des Kommandos solange in Dusseldorf bis nach der vorgesehenen Zeit ein Widerruf des Befehles nicht mehr hatte zur Grenze weitergeleitet werden können. Ich fuhr dann selbst nach Ablauf dieser äussersten Zeit in das genannte Grenzgebiet. Als ich soweit war, dass ich die Grenzstelle selbst sehen

konnte, stieg ich aus dem Wagen aus und ging zu Fuss weiter. Kurze Zeit später kamen schon zwei Wagen in schneller Fahrt von der Grenzstelle selbst zurück. Ich kann daher über den Ablauf der Aktion selbst keine näheren Angaben machen. Ich weiss nur, dass nach der vorgefundenen Lage sofort gehandelt werden musste, um den verstärkten holländischen Kräften durch Ueberraschung zuvorzukommen.

Ich habe die beiden Engländer in Dusseldorf auf der Dienststelle gesehen, wo auch Schellenberg kurz mit ihnen sprach. Die Verwundungen des holländischen Offiziers waren so schwer, dass auch die schnellste ärztliche Hilfe ihn nicht mehr retten konnte.

Mir ist von einer Vernehmung des holländischen Offiziers nichts bekannt: Ich bin noch in der Nacht nach Berlin zurückgefahren und bin mit der Auswertung des Materials der Vernehmung der Herren Best und Stevens niemals befasst worden. Das war nunmehr Sache des Amtes IV. Ich habe die Herren nicht einmal mehr gesehen.

Die Erklärung von Dinkheller, ich hatte zwei gefesselte Herren gemeinsam mit Naujocks in seinen Wagen gesetzt, trifft nicht zu. Ich habe Best und Stevens erstmals in Dusseldorf gesehen und war auch nicht direkt am Ort, wie ich schon erklärte.

Es ist selbstverständlich, dass Fischer nicht länger in Holland bleiben konnte. Ob er noch besonders durch ein Telegramm aufgefordert wurde, ist mir nicht mehr erinnerlich. Aber sicher wurde kein Telegramm aus Holland an ihn aufgegeben. Er kam auf jeden Fall in die Wilhelmstrasse, wurde dort auf Befehl von Gruppenführer Müller, Amt IV, festgehalten und von dieser Dienststelle, die mit der gesamten weiteren Bearbeitung, Untersuchung und Auswertung des Falles Best—Stevens beauftragt war, ebenfalls vernommen. Dies war nötig, um über die Aufnahme der Verbindung Best—Stevens mit Fischer u.s.w. die Einzelheiten festzuhalten und zu klären. Fischer hat Geld erhalten, aber nicht in regelmässigen Abständen. Ich nehme an, dass Fischer gewusst hat, dass ich Nachrichten-Offizier war.

Was die höhere Führung veranlasste, die Nachrichtenverbindung mit der genannten Festnahme abzubrechen, weiss ich im einzelnen nicht. Ich habe an keiner Besprechung mit Himmler, Ribbentrop oder einem anderen höheren Chef, teilgenommen, wo dies begründet oder erklärt wurde. Ich nehme an, dass weitere Besprechungen zu Fragen geführt hatten die Einzelheiten über eine Offiziersopposition zum Gegenstand gehabt hatten. Englischerseits wurde mehr und mehr im Gegensatz zum anfänglichen Kontakt speziell auf die Opposition Wert gelegt. Von Seite der Führung bestand aber vielmehr das Interesse zu zeigen, dass es in Wirklichkeit keine aktive Opposition gab.

Wenn mir gesagt wird, dass ein Angriff Hitlers auf Holland für den 12. November 1939 festgesetzt war, so glaube ich nicht, dass der Befehl für den 9. in Verbindung damit stand. Nach dem, was ich damals im Grenzgebiet an militärischen Vorbereitungen gesehen habe, deuteten diese nicht auf eine Offensive. Ich zahle diesen Fall auch zu dem Kapitel „Nervenkrieg“ der von Hitler geführt wurde. Er gab der Wehrmacht solche Befehle, um in demselben Augenblick zu wissen, dass er kurz darauf einen Gegenbefehl geben würde, und einen neuen Termin geben wurde. Einen neuen Termin konnte er genauso widerrufen. Es lag eben alles völlig in seiner Macht. Ich sehe keine direkte Verbindung zwischen Venlo und einem tatsächlich geplanten Angriff. Nach meinem Wissen war die Beteiligung der holländischen Behörden (Unterstützung an der Grenze u.s.w.) bekannt, aber wie stark die Einschaltung war, ergab sich erst durch die bewiesene Tatsache der Teilnahme des holländischen Offiziers und durch die gefundenen Dokumente.

Das Schreiben Himmlers vom 12. November 1939 kannte ich nicht. Die Darstellung der gesamten deutsch-englischen Verbindung zeigt, dass die Beteiligten damals nicht den Auftrag oder die Aufgabe hatten, den Beweis zu erbringen für den Bruch der Neutralität Hollands, sondern dass sich dies erst als Ergebnis im Gesamtverlauf ergab.

Eine Verbindung von Best und Stevens zum Attentat in München bestand meines Wissens nicht, obwohl die Propaganda damals davon sprach.

(w.g.) H. H. KNOCHEN
(H. H. Knochen)

Waarvan Procesverbaal opgemaakt en gesloten te Parijs op 4 Februari 1949.

(w.g.) A. M. VAN TUYLL
(Mr. A. M. Baron van Tuyl van Serooskerken)

(w.g.) J. J. M. WITLOX
(Mr. J. J. M. Witlox)

BIJLAGE 36

**Proces-verbaal dd. 9 Februari 1949 van een verhoor van dr. Franz Fischer,
afgenomen door mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken en mr. J. J. M. Witlox**

Op 8 Februari 1949 verscheen voor ons,
Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken en Mr. J. J. M. Witlox, in het Consulaat der Nederlanden te Stuttgart,

Dr. FRANZ FISCHER,

reeds eerder gehoord.

De getuige heeft met nadruk ontkend, dat hij met de getuige Knochen — gelijk door deze is verklaard — tweemaal achtereenvolgens op Duits grondgebied bij de Nederlandse grens een bespreking heeft gevoerd.

De getuige heeft verklaard, en is bij deze verklaring blijven volharden, dat hij met betrekking tot het eerste bezoek van de Duitsers aan Payne Best slechts langs telefonische weg met Knochen heeft gesproken.

De getuige heeft volhard bij zijn op 27 September 1948 afgelegde verklaring luidende, dat hij op 9 November 1939 een, in Nederland afgegeven, telegram heeft ontvangen.

De getuige heeft daaraan toegevoegd, dat het telegram in Dinxperloo was afgegeven.

De getuige heeft ontkend geweten te hebben, dat Knochen Nachrichten Offizier was.

Waarvan proces-verbaal, opgemaakt en gesloten te Neurenberg op 9 Februari 1949.

(w.g.) A. M. VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN
(Mr. A. M. Baron van Tuyll van Serooskerken).

(w.g.) J. J. M. WITLOX
(Mr. J. J. M. Witlox).

Brieven dd. October 1948 van generaal-majoor b.d. J. W. van Oorschoot aan de waarnemend commies-griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, dr. W. J. Schuijt

Generaal-Majoor J. W. van Oorschoot
16 Lancaster Avenue
Farnham, Surrey

October 1948.

Zeer geachte Dr Schuijt,

Hoewel ik weer bijna een maand lang in Engeland ben, is het mij nog niet gelukt, den overste *Stevens* te pakken te krijgen, maar wellicht is zulks voor de door U gewenschte informatie ook niet meer noodig, daar ik de noodige inlichtingen op geheel onverwachte wijze uit een andere bron ontvang.

Ik kreeg n.l. onlangs een schrijven van Capt. *S. Payne Best*, met wien ik geenerlei contact had, maar die zoo vriendelijk was, mij ter inzage te zenden een manuscript voor een door hem te houden (en sedert gehouden) radio-rede over het „Venlo-Incident” voor de B.B.C. te Portsmouth. Hij deelde mij daarbij mede, dat hij ook een afschrift had gezonden aan Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden. In de radio-rede word ik met name genoemd en hoewel het blijkbaar de bedoeling van Capt. P. Best is geweest, mijn aandeel in de zaak in een zeer gunstig daglicht te stellen, heb ik toch gemeend een kort commentaar daarop te moeten leveren en dit aan Capt. P. Best toegezonden. Tot goed begrip van de zaak heb ik ook een afschrift van mijn commentaar aan Z.K.H. doen geworden.

Daar ik geen tijd had om afschrift van het stuk van Capt. P. Best te maken, teekende ik den inhoud daarvan aan en het relaas komt op het volgende neer:

Capt. *Payne Best* was een agent van de Intelligence Service te Londen en had als zoodanig contact met een Duitscher *Dr. Franz*. Van dezen vernam hij — kort na het uitbreken van den oorlog tusschen Engeland en Duitschland —, dat er in laatstgenoemd land een actie aan den gang was tegen *Hitler*. *Payne Best* merkt dan op: „once we were at war, it was obviously of paramount importance to investigate these matters and to find out whether there was any hope that internal dispensations might create conditions favourable to a quick end to the war.” *Dr. Franz* deelt mede, dat een zekere majoor *Solms* van de „Luftwaffe” belangrijke inlichtingen kan en wii geven. Daarvoor wenschte *Solms* een Britsch officier te ontmoeten, maar *Franz* moest er buiten blijven. *P. Best* sprak toen af met *Franz*, dat hij *Solms* in Holland zou te woord staan; maar omdat *Solms* niet lang afwezig kon blijven, zou het interview te *Venlo* plaats hebben. Dit gebeurde, doch *Solms* bleek slechts een boodschapper te zijn van belangrijker lieden. Met dezen wilde hij eerst ruggespraak houden en instructies vragen, naar aanleiding van het interview met *P. Best*. Een week later zouden zij een tweede samenkomst hebben. Gedurende de tweede ontmoeting zei *Solms*, dat „there was a big conspiracy to remove Hitler from power, in which some of the highest ranking army officers were involved”. Ten slotte deelde *Solms* mede, dat een Duitsche Generaal *P. Best* wou ontmoeten.

Tot zoover handelde *P. Best* op eigen gelegenheid, maar hij begon de zaak zóó belangrijk te vinden, dat hij meende den overste *Stevens* verder in de zaak te moeten betrekken. Teneinde de ontmoetingen met de Duitschers in de grensgebieden mogelijk te maken, vroegen vroegen zij mij om medewerking.

(Hier volgt dan in het manuscript de waardeerende meening omtrent den Gen. Maj. van Oorschoot, toenmaals hoofd van GS III.)

Op 18 of 19 October (den juiststen datum herinneren wij ons niet meer) bezochten *Stevens* en *P. Best* mij tezamen op mijn bureau. *P. Best* voerde het woord en „put his case before me in broad lines” (d.w.z. zij spraken niet van een „conspiracy” in Duitschland, maar beweerden dat zij met belangrijke Duitschers wilden praten over de mogelijkheid om tot vredesonderhandelingen te komen. Teneinde in staat te zijn de Duitschers in de Nederlandsche grens-zone te ontmoeten, vroegen zij mij hun een „laisser passer” te geven. Dit werd door mij geweigerd.)

Later op den dag ontving ik nogmaals bezoek van *Stevens* alleen die mij toen mededeelde, dat de Duitsche generaal *Wietersheim* heette en herhaalde zijn verzoek om een „laisser-passer”. Ik weigerde dit andermaal, doch ik verklaarde mij bereid, één van mijn officieren aan te wijzen, om den generaal aan de grens te ontvangen en dezen — als zijn papieren in orde waren — bij de Britsche heeren te brengen. Ik stelde toen tevens als voorwaarde, dat de aan te wijzen Neder-

landsche officier (Luitenant Klop) bij de besprekingen tegenwoordig moest blijven. Dit werd afgesproken.

De eerste ontmoeting had plaats op 19 October 1939. De Duitschers zouden te *Dinxperlo* komen en Klop zou ze van daar naar *Zutphen* brengen, waar van 8 uur 's morgens *Stevens* en *Payne Best* hen wachtten. *Franz* ging met Klop mee naar de grens en terwijl Klop in het douanebureau zou wachten, zou *Franz* naar de grens gaan om zijn vrienden te ontmoeten. Eerst te 12 uur meldde Klop per telefoon, dat de Duitschers er waren. Hij kwam — maar in plaats van den verwachten generaal bracht hij den kapitein *von Seidlitz* en Luitenant *Grosch*. Het langdurig verblijf van de Britten in het café te *Zutphen* had achterdocht gewekt en dat werd er niet beter op toen er nog een drietal Duitschers (v. *Seidlitz*, *Grosch* en *Franz*) bijkwamen. Soldaten in het café waarschuwdten de politie en Klop had veel moeite, de zaak te sussen. Dit maakte vooral de Duitschers zeer onrustig en daarom besloot men naar *Arnhem* te gaan en daar in het huis van vrienden van *Payne Best* te vergaderen. De „meeting” was weinig bevredigend. „The Germans could not tell us anything beyond admitting that they were connected with a revolutionary movement.” Zij kwamen blijkbaar een weinig verkennen; de generaal zou een volgend maal komen. „We did manage to get some further confirmation about the conspiracy and had a little general conversation on possible allied peace terms, but as it did not seem likely that we should get much further with these men, we asked Klop to take them back to the frontier.”

(Van deze bijeenkomst heeft Klop mij mondeling het een en ander verteld in een vluchtige ontmoeting op de gang buiten mijn bureau. Van de „conspiracy” maakte hij geen gewag, wel van het gepraat over vredesonderhandelingen en van het feit, dat men met de Duitschers niet veel was opgeschoten. Wat Klop precies zei, herinner ik mij nu niet meer, doch ik weet nog zeer goed, dat ik als mijn meening te kennen gaf, dat de Duitschers bf zeer onbeteekenend waren of zeer gevaarlijk en dat de zaak dus moest worden stopgezet. Klop vroeg mij toen of ik hem wilde toestaan nog éénmaal samen te komen, omdat de Duitsche generaal zou komen. Als uiterste gunst heb ik in die volgende samenkomst toen toegestemd, maar bepaald gezegd, dat het daarna uit moest zijn.)

De volgende bijeenkomst was bepaald voor 25 October, doch werd uitgesteld tot 30 October 1939. Men zou in *Den Haag* vergaderen en Klop zou de Duitschers daar brengen. Hij kwam met drie Duitschers, maar de generaal was er ook ditmaal niet. De Duitschers waren: de luitenant *Grosch* (reeds bekend) en twee nieuwelingen, n.l. Kolonel *Martini* en Majoor *Schaemmel*. De laatstgenoemde bleek de hoofdpersoon en deze voerde het woord. Hij zei, dat *Hitler* niet naar raad wilde luisteren en dus onschadelijk moest worden gemaakt. Men wilde hem niet vermoorden, want dat zou tot chaos leiden, maar men wilde hem gevangen nemen en hem er toe dwingen te gelasten, dat een „junta” van officieren de regeering zou reorganiseeren en vredesonderhandelingen zou openen. *Schaemmel* zei o.a.: „Before we take any steps against Hitler, we want to know whether England and France are ready to grant us peace which is both just and honourable.”

Over deze „meeting” heeft *Stevens* uitvoerig gerapporteerd aan *Londen*. Het antwoord was tamelijk algemeen en vaag. Aan de Duitschers mocht niets op schrift worden gegeven, maar een samenkomst was nog noodig om het Britsche antwoord op de vraag van *Schaemmel* over te brengen. Als plaats voor de ontmoeting stelde Klop nu voor *Venlo* te kiezen en nog wel het bekende café aan de *Duitsche grens*. Dit zou — volgens Klop — de zaak aanmerkelijk vereenvoudigen. Aldus werd afgesproken voor 7 November. *Stevens* en *Payne Best* zouden in *Venlo* blijven en Klop zou weer naar de grens gaan om de Duitschers te halen. Klop belde op van de grens, dat de Duitschers niet naar *Venlo* durfden komen en daarom adviseerde hij, om naar het café aan de grens te komen. Hoewel met tegenzin, stemden *Stevens* en *Payne Best* daarin toe. In het café troffen zij Klop, *Schaemmel* en *Grosch* en gaven aan dezen een resumé van het antwoord van *Londen*. De Duitschers waren ietwat teleurgesteld, maar zouden hun chef inlichten en wilden den volgenden dag weer vergaderen. De generaal zou er dan zijn en wilde aan de Engelschen eenige papieren ter hand stellen en voorts bepaalde punten persoonlijk bespreken. Afgesproken! Den volgenden dag (8 November) trof men in het café niemand dan *Schaemmel*, die zei, dat de generaal

was opgehouden. De Koningin van Nederland en de Koning van België hadden n.l. een vredesvoorstel gelanceerd en Hitler had zijn Generale Staf bijeengeroepen, om over de voorstellen te praten. De generaal moest daar bij zijn.

Schaemmel stelde voor den volgenden dag weer te vergaderen. De aanslag op Hitler zou *a.s. Zaterdag* plaats hebben, heden was het *Woensdag* en dus was morgen de laatste gelegenheid „Reluctantly” spraken de Engelschen af voor 9 November, te 4 uur n.m.

Op 9 November las Payne Best 'smorgens in de courant van de aan slag op Hitler in München en vroeg zich zelf af, in hoeverre dit feit verband hield met de actie van zijn „Conspirators” — Schaemmel & Co.

Stevens en Payne Best werden het er over eens, dat dit de laatste bijeenkomst moest zijn. Het gedraal („Shilly-shallying”) van de Duitschers begon hen te vervelen en na dit zou het uit zijn. Daar Payne Best moe was, nam hij den chauffeur *Jan Lemmens* mee, om te asrsteeren bij het rijden. Te 4 uur was men te Venlo — eigenlijk al te laat. (Klop had ook oponthoud in Den Haag gehad en men was daardoor iets te laat vertrokken). In Venlo bestelde Klop een wacht van marechaussees, maar die gingen op de fietsen, de auto ging vóór hen uit.

Aan het eind van den weg was de barrière naar Duitschland! Schaemmel stond op de verandah van het café en gaf een teeken! Payne Best meende, dat hij hun daarmede te kennen wilde geven, dat de generaal binnen was. Toen zij uit den wagen kwamen, was er plotseling groot rumoer. Zij waren omringd door „rough looking men, shooting with tommy-guns and waving pistols”. *Hands up!* Stevens zei nog tegen Payne Best: „Our number is up.” Zij werden, met den chauffeur gearresteerd en naar Duitschland gevoerd.

Klop had zich uit den wagen laten vallen en had kans gezien om in de verwarring weg te komen. Payne Best zag hem weg loopen en hij had gemakkelijk kunnen ontsnappen, doch terwijl hij zigzags-gewijze achteruitliep, vuurde hij op de Duitschers. Vier mannen beantwoordden zijn schieten en vuurden op hem, met het gevolg, dat hij plotseling inéénzakte. Dit is het laatste, dat men van Klop heeft gezien en het was niet mogelijk uit te maken, of hij dood dan wel slechts gewond was.

Verklaring van de débacle

Maj. *Solms* was oprecht en werd door de Gestapo verdacht en gearresteerd. Men leerde door zijn arrestatie zijn medewerkers kennen. Dezen werden bewaakt maar men liet hen voortgaan met correspondentie met Dr. *Franz*. Toen de eerste ontmoeting bepaald was, werden de Duitschers, die Stevens en Payne Best zouden ontmoeten, ingepikt en vervangen door Gestapomannen. Toen *Franz* te Dinxperlo naar de grens ging (op 19 October), terwijl Klop in het douanehuis wachtte, vond *Franz* daar *niet zijn vrienden*, maar Gestapo-lieden, die hem mededeelden, dat alles bekend was en dat zijn vrouw en twee zoons in *Dachau* gevangen zaten. Zij eischten van *Franz*, dat hij hen bij de Britten als hem bekende vrienden zou introduceren. Zoo hij zulks zou weigeren, dan kon hij zich voorstellen welk lot zijn vrouw en hinderen zou treffen. *Franz* bezweek voor dien drang en pleegde het verraad. Payne Best rekent hem dit niet te zwaar aan. Men moet eerst in de positie van *Franz* verkeeren om te beseffen wat dit beteekent en *Franz* was een onbeteekenenel mannetje. Achteraf begrijpt Payne Best, dat *Franz* den heelen dag te Zutphen-Arnhem hoogst nerveus was en zijn excuus, dat hij last had van zijn galsteenen (zijn gewone kwaal) slechts een voorwendsel was.

De eerste Duitschers van de Gestapo hadden opdracht om te verkennen. Daarop maakte men het plan om de Britten naar de grens te lokken en gevangen te nemen. *Schaemmel* moest dit doen en het gelukte hem. Hij was in werkelijkheid *Walter Schellenberg*, een hooge figuur in den I.D. van de Gestapo.

„He was the man who at the end of the war tried to induce *Himmler* to usurp *Hitler's* place and who after the latter's death, went to *Sweden* and tried to enlist the help of Count *Bernadotte* in an attempt to negotiate a separate peace with the Western Allies. He was a born conspirator and I believe was devoid of loyalty and principles of any kind. Cunning and unscrupulous, I must give him full marks for the way he played his part and duped us into entering his trap. We were three level headed experienced men, and he took us in completely.”

Met de door mij geciteerde (typisch Engelsche) opmerking eindigt Capt. Payne Best zijn relaas. Men mag aannemen, dat het een juist en authentiek verslag is van het gebeurde in de „Venlo-affaire”. De lezing baarde mij enkele verrassingen. In de eerste plaats bleek mij, dat Payne Best een agent was van de Londensche Intelligence Service. Ik heb dat nooit geweten en ik meen, dat het bureau-Stevens

het aanvankelijk ook niet wist. Daarin ligt niets buitengewoons, dergelijke speciale agenten, die direct contact houden met hun lastgever en waarvan niemand verder iets weet, komen bij inlichtingendiensten (de Nederlandsche had er ook enkele) altijd voor.

Zooals ik reeds tusschen haakjes opmerkte is mij nooit iets bekend geweest van andere samenkomsten dan de eerste meeting te Arnhem. *Uit de lezing van het relaas van Payne Best hoorde ik voor het eerst van mijn leven van de volgende „meetings”, behalve dan de laatste catastrophale in café Backus bij Venlo.*

Dat Klop mij daar nooit iets van zou hebben gemeld is onverklaarbaar, tenzij men aanneemt, dat andere, boven hem staande, autoriteiten van mijn bureau hem hebben opgedragen met de zaak door te gaan, ongeacht mijn uitdrukkelijk verbod.

Dit verbod maakte het noodzakelijk, dat de zaak voortgang had buiten mij om en dat Klop mij dus ook niets moest rapporteeren. Het ongeval te Venlo was echter voor mij niet te verbloemen en men kan zich mijn verbazing daarover voorstellen. Ik meende dat de heele zaak reeds lang was stop gezet en dat de affaire op niets was uitgelopen. Men heeft mij destijds als „zondenbok” voor het „geval Venlo” de woestijn ingezonden en ik heb dat blijmoedig aanvaard, vooral omdat mijn conscientie mij niets verweet. Ware mij toen echter bekend geweest, of had ik ook maar kunnen vermoeden, dat er tusschen „Arnhem” en „Venlo” nog drie samenkomsten waren geweest, dan had ik daar toch een onderzoek naar ingesteld. Doch — zooals gezegd — ik vernam zulks eerst dezer dagen van Capt. Payne Best, die — zooals hij mij ook schreef — uiteraard in de meening verkeerde, dat Klop mij uitvoerig van dit alles op de hoogte had gehouden.

De beantwoording van Uwe vragen is in het vorenstaande gegeven. Ik stip aan:

1. Het contact Payne Best—Dr. *Franz*.
2. Doelstelling *Solms* als boodschapper van Gl. *Wietersheim*.
3. Volgende vergaderingen, waarbij Stevens en Klop met verkapt Gestapo-lieden, waarvan hoofdpersoon *Walter Schellenberg*.
4. In het geheel hebben er zeven samenkomsten plaats gehad, n.l. 2 tusschen Payne Best en *Solms* te Venlo; 5 tusschen Payne Best, Stevens, Klop en de Gestapomannen en wel de 1ste te Zutphen-Arnhem op 19 October 1939, de 2de in Den Haag op 30 October, de 3de, 4de en 5de aan de grens bij Venlo.
5. Klop is bij alle vergaderingen (behalve 1 en 2) tegenwoordig geweest.
6. Van bewaking door verkleede inarechussee of politie maakt P. Best uiteraard geen gewag. Ik weet er niets van, doch kom op de bewaking op 9 November in het vervolg nog even terug.
7. Of Klop nog leefde op weg naar Düsseldorf wisten de Britten niet. Zij hadden hen: zien vallen, meer niet.
8. De leider *Schellenberg*, alias *Schaemmel*, gaf een teeken, dat P. Best meende voor de bezoekers bedoeld was.

Hiermede ben ik aan het eind van mijn verslag. Wet is lang geworden en ik hoop, dat het U niet te zeer verveelt. Wellicht bevat het gegevens, welke voor de commissie van belang zijn. Payne Best zei ook nog, dat noch hij noch Stevens de toestemming van den Britschen Inlichtingendienst zouden krijgen om zich beschikbaar te stellen voor een verhoor.

Met vriendelijken groet

Hoogachtend, Uw dw.

(w.g.) J. W. VAN OORSCHOT.

Gen. Maj. J. W. van Oorschot,
16 Lancaster Avenue,
Farnham,
Surrey.

30 October 1948.

Waarde Heer Schuijt,

Bijzondere familieomstandigheden en een mankement aan mijn been veroorzaakten vertraging in de beantwoording van Uw brief van 13 October 1948. Thans kan ik U daarop echter min of meer afdoende berichten.

Het oorspronkelijke memorandum van den Heer Payne Best is niet in mijn bezit. Hij zond het mij destijds voor korten tijd ter inzage, onder mededeeling, dat het manuscript het eenige exemplaar was, dat

hij over had en dat hij het terug moest hebben. De zakelijke inhoud nam ik over en zond ik U toe. Hij berichtte mij, dat hij ook een afschrift van het memorandum had toegezonden aan Z.K.H. Prins Bernhard. Wellicht is het mogelijk van Z.K.H. inzage te krijgen van het stuk. Van het commentaar, dat ik aan Payne Best zond deed ik ook een afschrift aan Z.K.H. toekomen.

Het feit, dat ik van Klop nooit iets hoorde van de vergaderingen in den Haag en te Venlo en dat ik omtrent die bijeenkomsten *voor* her *eerst* vernam uit het onlangs van Payne Best ontvangen stuk, is voor mij alleen verklaarbaar indien ik aanneem, dat autoriteiten van mijn bureau Klop hebben toegestaan om — ongeacht mijn verbod — met zijn actie door te gaan. Mogelijk, maar veel minder denkbaar is ook, dat de Chef v.d. Gen. Staf hem zulks opgedragen heeft. De eenige, die U m.i. hieromtrent wellicht zou kunnen inlichten is de Generaal-Majoor v. d. Plassche, die naar ik meen thans militaire-attaché te Praag is.

Het is mij nog niet mogen gelukken de door mij gemaakte aantekeningen uit het stuk van Payne Best te verifieeren in een onderhoud met Overste Stevens. Ik heb dit onlangs wel kunnen doen in een ontmoeting met Majoor *Loewe*, die destijds werkte op het bu-

reau-Stevens en die van de geheele affaire volkomen op de hoogte is. Daar hij zelf niet actief deel nam aan de samenkomsten en dus in zekeren zin een buitenstaander is, terwijl hij bovendien thans den militairen dienst heeft verlaten, is zijn oordeel wellicht nog van meer waarde dan dat van Stevens. Loewe is iemand voor wiens meening ik volkomen kan instaan en hij verklaarde, dat het relaas van Payne Best van begin tot eind *juist* is. Ik vermoedde zulks wel, omdat het moeilijk is aan te nemen, dat Payne Best in een radio-uitzending zaken zou inedeedeelen, welke niet met de waarheid strooken.

In mijn verhoor heb ik verklaard niet al te groote waarde te hechten aan den Heer Payne Best, omdat hij voor mij een raadselachtige figuur was. Thans is dat raadsel echter opgelost en dit heeft wel eenige wijziging gebracht in mijn oordeel.

Na de verklaring van Loewe mag aangenomen worden, dat het relaas van Payne Best althans te goeder trouw gegeven is.

Hopende in het vorenstaande voldoende antwoord op Uw vragen te hebben gegeven en met vriendelijken groet,

Hoogachtend,

(w.g.) J. W. VAN OORSCHOT.

Tekst van een radiorede door captain S. Payne Best over het Venlo-incident voor de B.B.C. gehouden

(Overgelegd door Z.K.H. Prins Bernhard)

THE VENLO INCIDENT.

by Captain S. Payne Best, O.B.E.

At the outbreak of war, our Intelligence Service had reliable information that Hitler was faced with the opposition of many men holding the highest appointments in his armed forces and civil service. The German General Staff had welcomed and gladly accepted rearmament at his hands, but did not believe that Germany was strong enough to wage a successful war. They rightly feared that Hitler was steering the country towards disaster. According to our information this opposition movement had assumed such proportions, that it might even lead to revolt and the downfall of the Nazis. That this supposition was justified has been amply shown by what we have learned since the end of hostilities about the many plots forged against Hitler and how narrow was the margin which saved him time and again.

Once we were at war, it was obviously of paramount importance to investigate these matters and to find out whether there was any hope that internal dissensions might create conditions favourable to a quick end to the war. Although many vague rumours had reached me in Holland, so far, I had failed to get hold of anything definite and — something had to be done about it.

For reasons of secrecy and security I had hitherto kept very much in the background maintaining a number of links between myself and my agents in Germany and restricting my own direct contacts to a few chief assistants. No one was supposed to know the identity of anyone except the person from whom he received his instructions and those working directly under him. I now decided to break with this practice and to attempt myself to establish direct relations with the opposition leaders in Germany.

Through a German refugee in Holland named Dr. Franz, we had for some time past received reliable and sometimes valuable information from a major in the Luftwaffe, named Solms. This man had frequently indicated that if he could be absolutely certain that Dr. Franz had really made contact with the British Intelligence Service he had some most important news to give. He was particularly insistent that a meeting between him and a responsible British officer should be arranged and he refused to give any further details to Dr. Franz. When I came to know the latter, I could very well understand this reluctance for, although Dr. Franz was a likeable little man, he was most excitable and very far from a model of discretion.

We met one day at the beginning of September 1939 and after a long talk I expressed to Dr. Franz my readiness to meet his friend if it were possible for him to come to Holland for this purpose. At first it was intended that our meeting should take place at the Hague or Amsterdam. This proved to be impossible since he could only make a flying visit of a few hours. He could however come to Venlo, as Germans living near the frontier were still allowed to cross the border to shop in neighbouring towns in Holland. We therefore arranged to meet at a small hotel there.

Major Solms was a big bluff self-confident fellow, a Bavarian and inclined to talk as big as he looked. I very soon discovered that he was not nearly as knowledgeable as he pretended and came to the conclusion, that he was little more than an errand boy for more important people in the background. Indeed, he eventually admitted that he could not say much until he had reported to his chief about our meeting. It was then arranged that we should meet again in a week's time.

At our second meeting he impressed me much more favourably; he was calmer, less boastful, and seemed to be acting under definite instructions. Whereas at our first meeting he had ranted a good bit about his honour as a German officer and had asked me, whether I thought he would be a traitor to his country, on this occasion he was quite cooperative. He answered one or two questions on technical air force matters which I put to him and in the end, told me that there was a big conspiracy to remove Hitler from power in which some of the highest ranking army officers were involved. He could give me no details, as the ringleaders would only deal with me direct. We therefore made some arrangements to facilitate future communication and agreed upon a code message by which his friends could

identify themselves. Sure enough some days later, Dr. Franz received a telephone call from Berlin, and a German officer whom he knew well, gave him the code message. A day or two later, a letter from the same man reached us through the channel which I had fixed up with Major Solms. In this, I was told that a certain German general would like to meet me, but to make absolutely sure that I was indeed a British agent, I was asked to arrange that a certain news item, the text of which was enclosed should be broadcast in the German News Bulletin of the B.B.C. This was easily arranged, and the paragraph was broadcast twice on the 11th of October. About the same time too, I received a last message from Major Solms, in which he told me that he was afraid that he was being watched by the Gestapo and would therefore have to lie low for a time.

These latest developments seemed to indicate that I might be on to quite a big thing, and as I feared that the job might prove to be more than I could manage alone, I asked Major R. H. Stevens, a British official at the Hague, whether he would be willing to lend me a hand; he agreed to this without demur and from that time on, we worked together as partners.

Although it sounds quite simple to speak of arranging to meet some Germans in neutral Holland, actually, many difficulties had first to be overcome. By this time, the Dutch army had been mobilized and the entire frontier zone organized to repel invasion. To reach the German border, numerous road blocks and military posts had to be passed and at each travellers had to establish their identity. Under such conditions any secret meeting with our friends seemed to be out of the questions.

After discussing this problem with Major Stevens, we decided that our only hope lay in placing our difficulties before the chief of the Dutch Military Intelligence, Major General van Oorschot in the hope that he might be willing and able to help. General van Oorschot was one of a comparatively small number of men in Holland who from the very first recognized the probability that his country would be invaded and overrun by Germany. He was too, a man who never feared to shoulder responsibility nor hesitated to take prompt action where such was necessary. We put our case before him in broadlines and he immediately consented to help us by sending one of his officers with us with authority to pass us through the Dutch military cordon and to assist the Germans to enter Holland. The only stipulation which he made was, that this officer should be present at our interviews with the Germans and that we would ourselves refrain from putting forward any proposals which might endanger Dutch neutrality. Considerable criticism has been levelled in Holland against General van Oorschot especially since the Nazis attempted later to justify their invasion by citing his action as a breach of Dutch neutrality. His action may have been ultra vires, and indeed, it was immediately disowned by his government, but had our enterprise proved successful, there is but little doubt that he would have deserved and received the gratitude of everyone engaged in the fight against Hitler. It was a time, of crisis which called for action even at the danger of doing the right thing in the wrong way.

On the 19th of October we heard that the Germans would be at a small village on the frontier called Dinxperlo at ten o'clock next morning. This was some 120 miles from the Hague and so we had to get off bright and early. Our party consisted of Major Stevens, Dr. Franz and the Dutch officer who had been detailed by General van Oorschot to look after us. This officer Lieutenant Klop was an exceedingly nice, upstanding young fellow whom we soon came to look upon as a good friend. As he spoke English perfectly we decided to pass him off as a British officer and Stevens gave him the name of Captain Coppens.

I drove, and we made quite good time. We reached Zutphen, a small town in Gelderland, at 8 o'clock and Stevens and I decided to wait at a café there whilst Klop and Franz went by taxi to fetch our friends from the frontier some twenty miles away. We had some breakfast and then Stevens and I hung about the café for hour after hour with no word nor sign from the rest of our party. We held the fort with numerous cups of coffee until, about noon, Klop rang up to say, that he too had been waiting all the time at the

frontier without a sign of the Germans. Two men had, however, now turned up and he was bringing them back right away.

When he reached us, he had with him instead of the General we had expected, and of whom we had a good description, two men in the early thirties whom Dr. Franz introduced as a Captain von Seidlitz and a Lieutenant Grosch; he said that he knew them both well and that they would tell us themselves why the general had failed to come himself. The men seemed very nervous and at first, were reluctant even to get out of the car. My intention had been to take them to Amsterdam where I had arranged for a quiet place for our talk, but they declared that this was impossible as they must be back again in Germany before eight, that evening without fail. This put me in rather a quandary. Stevens and I had been hanging about that café for so long that we felt that the waiters were beginning to eye us suspiciously. They had heard us talking English together and I felt sure, that if we now came in with two Huns, they would certainly report us to the police. Remember that this was near the German frontier and people were inclined to see spies everywhere.

I packed the whole party into my car and drove a little way into the countryside until we came to an isolated roadside café where I decided that we might stop for a lunch. Dr. Franz, who had been quite normal on the drive down, had become terribly excited, which we attributed to his joy at meeting his friends. He was really quite a nuisance as he kept running round the table from one to another of us, making all sorts of absurd remarks and interrupting our attempts to interrogate our guests. A couple of Dutch soldiers came into the café and I noticed that they were eyeing us very attentively and apparently trying to listen in to our conversation. We were still in the frontier zone and I did not want any trouble with the military. As soon therefore as we had finished our lunch, I telephoned to some friends in Arnhem, which was about ten miles further on, and asked whether I might come to their house as I had some people with me whom I wanted to talk undisturbed. „Certainly” was the answer and when we got there, the dining room was placed at our disposal and we settled down for a round table conference.

The Germans would not, or could not tell us anything beyond admitting that they were connected with a revolutionary movement. They said that their chief had been afraid of being held up at the frontier or that we might fail to keep the appointment. He had therefore sent them to see how the land lay. They made rather a joke of the fact that generals tend to leave sticky jobs to others but said, that when he heard from them how easily they had got through, he would certainly venture to pay us a visit next time himself.

We had scarcely started our talk when my friend came in, and in some agitation, told us that the house was surrounded, by police and that there were two men at the door asking about some Germans. Klop and I went out and sure enough, the street seemed full of side car combinations, and men of the Dutch gendarmerie. We learned that after we left the café the soldiers, who thought us very suspicious characters, had rung up headquarters and the police had then traced us through my trunk call to Arnhem. Klop had some difficulty in preventing the police from bursting into the house and arresting the lot of us, but after some argument they agreed to take him to their barrack where he quickly allayed suspicions of the officer in command.

Whilst all this was going on, the two Germans were in an absolute panic and Stevens had the greatest difficulty in preventing them from jumping out of the window and trying to escape. Franz too, became white as a sheet and seemed on the point of passing out. When Klop by his return, brought some semblance of calm, we tried to get down to business again. The two Huns still seemed to be scared out of their wits and it was very difficult to get anything out of them except that they wanted to go home. They were certain that they would be late and this would ruin them. We did manage to get some further confirmation about the conspiracy and we had a little general conversation on possible allied peace terms, but as it did not seem likely that we should get much further with these men, we asked Klop to take them back to the frontier. Dr. Franz was complaining that he felt very ill (he often suffered from gall stones), so we packed them off by train.

During the next days, we received several more communications from Germany. A fresh meeting was fixed for the 25th of October and then postponed until the 30th. Again a rendez-vous was given at Dinxperlo, but this time only Klop went to fetch the men and Stevens and I awaited them at the Hague. We did not want another experience like the last, which might have compromised us seriously; so, if the Germans wished to see us, they would have to do what we thought best.

Again we had a long wait. When at last Klop got back, he told us, that although he had been well on time, the Germans, instead of waiting quietly, had tried to make their own way into Holland, through a wood. They had been spotted, arrested and searched. Klop had taken advantage of their mishap to go through their belongings and inspect their papers. Everything seemed to be quite in order.

This time, instead of the officers we had expected, Klop had with him three men. One, was the man Grosch who had come over on the first occasion; and he introduced the two others to us as Colonel Martini and Major Schaemmel. Of the three Schaemmel was obviously the leader. It was difficult to assess his age, as although he had a babyish sort of face, most of it obliterated by numerous scars of those sabre cuts so dear to German students. But he was a well informed man, had a quick decisive manner, and a ready answer to all our questions.

He started by giving us a clear and convincing resumé of conditions in Germany and the degree in which the army had suffered in the Polish campaign. Losses in men and material had been high and the present military and economic conditions made it imperative that the war should be brought to an end quickly. Hitler though, would not listen to the advice of his General Staff and allowed nothing to stand in the way of his ambitions. Therefore, he must be got rid of. It was though, of no use to assassinate him, as this could only lead to chaos. The intention therefore was to take him prisoner and force him to give orders authorising a junta of officers to reorganize the government and start negotiations for peace.

Schaemmel said: „We are Germans and have to think of the interests of our own country first. Before we take any steps against Hitler we want to know whether England and France are ready to grant us a peace which is both just and honourable”.

A long discussion followed during which we hammered out a protocol which should be submitted by us to a higher level. We made it clear to the Germans that we had no authority to give them any assurances and that our task was solely that of intermediaries.

The Germans had to be back at the frontier before noon next day as a friendly customs officer who would pass them through, went off duty at that hour. It was clearly impossible for us to expect any answer from London before then and the Germans were therefore given a wireless transmitting and receiving set so that future communications would be facilitated.

Although Klop was present at our talk, he did not, of course take any part in the discussion. This was very useful, as he was free to observe the Germans and give undivided attention to their reactions. When we compared notes after the meeting he agreed that the Germans seemed to be genuine and thought that the whole thing looked most hopeful.

A full report was made to London and a day or two later we received a carefully worded and rather non-committal reply. We were authorized to impart the gist of this message to the Germans but were instructed to give them nothing in writing. The matter seemed very interesting and we were to follow it up with energy though at the time we were urged to be cautious and to avoid risk to ourselves.

After a preliminary technical hitch, wireless communication with the Germans worked smoothly and messages were exchanged daily at a certain hour.

Since we were not permitted to give the Germans anything in writing it was obvious that another meeting would be necessary so that we could tell them about the reply which we had received. For this next encounter, Klop suggested that Venlo would be a better place, as it was close to the frontier, and less than five miles away there was a very quiet customs post which was far easier to pass unobserved than that at Dinxperlo. We therefore made arrangements to meet the Germans there on the morning of 7th of November. Again it was the intention of Stevens and myself to put up at a hotel in Venlo whilst Klop went to the frontier and fetched the Germans. When he got there though he rang up to say that they seemed very frightened and would not agree to come to Venlo with him. For this part, he strongly advised us to come along to the frontier as there was a café from which he was telephoning which was much quieter and better for our purpose than the hotel in Venlo. He absolutely discounted any idea of danger and said that the café was well inside Dutch territory and nothing could possibly happen to us there. Neither Stevens nor I liked to venture so close to Germany but we had to admit that the Germans might be running far greater dangers if they came to Venlo and on the whole, we had better take Klop's advice. After all, he knew the ground better than we. So, off we went.

It was a pretty drive from Venlo to the frontier, a winding road through pine-woods. When we got to the café certainly nothing could have looked more peaceful. A red brick building with a roofed verandah at the front and sides. At the back, a large garde with swings see-saws and other amusements for children. It lay on the left hand side of the road and about 200 yards further on, we could see the black and white painted barrier of the German frontier. Nearly opposite the café was the Dutch customs house.

Klop met us at the door, and inside, in a quiet room next the café we found Schaemmel and Grosch. We gave them a resumé of the answer we had received to their questions which did not seem to come quite up to their expectations. They said though, that they would pass it on to their chief and then asked, whether it would be possible for us to come against next day to meet him. He had been unable to come this time, but he was anxious to see us as he wished to entrust some secret papers to us for safekeeping. The plot might fail. Plots often did, and he did not want all record of his work and that of his friends to be lost; besides there were certain points which he could only discuss with us personally.

„So”, we thought, „the general is getting windy and probably wants us to arrange a get-away for him”. But, as the request seemed reasonable we agreed and a meeting was fixed for the following afternoon.

Next day, we drove straight through to the café though this time Klop made a short stop at Venlo and went to police headquarters where he arranged that an armed guard should be sent to the frontier. It was not that we distrusted Schaemmel, but there was always the possibility that the Gestapo might have got on to him, and make a raid so as to catch him with us red handed. It would not be difficult to do this in such an isolated spot, so it was better to be on the safe side.

When we got to the café to our disappointment, we found only Schaemmel there. He was very sorry, but the general had been held up at the last minute. That morning an appeal for peace had been launched by the Queen of the Netherlands and the King of the Belgians. Hitler had called for a big star meeting at Munich to consider this, and the general had been obliged to attend. Could we come next day again? The attempt against Hitler was to take place on Saturday, today was Wednesday, so to-morrow would be last chance of a meeting. With some hesitation we agreed to try yet once more to meet the most elusive general. Neither Stevens nor I liked the idea of coming here again. The weather had turned dull and in the waning evening light we seemed a long way from home and far, far too close to Germany. We tried to fix our appointment for the morning, but Schaemmel said, that the general who was now in Munich could not possibly be with us before the afternoon. We therefor arranged to meet at 4 p.m.

The 9th of November 1939. The sky was overcast and threatened rain. I was very tired and it required a great effort to get up early, but I had been forced to neglect many matters of importance owing to the time lost by these visits to the frontier and there were some which I could not put off any longer. I had just time for a glance at the morningpaper. It carried a stop press notice about an attempt which had been made on Hitler's life, the previous day at Munich. He had, however, escaped injury. I wondered whether this had anything to do with our people, or whether there was another lot gunning for him. Then, I plunged into my work and it was after ten before I was free to join Stevens at his house. Klop had not yet arrived. Stevens felt exactly as I did, that the Huns were becoming a nuisance with their shilly-shallying. If they did not come up to the scratch this time, we would leave them to run their show alone. We would keep this one last appointment and then finis. Stevens produced some Browning automatics and we each loaded and pocketed one. Just in case. Then Klop came in and apologized for being so late. He had been very busy as there was a bit of a scare on. Some news had come through that the Germans might march into Holland at any moment. He did not believe the story himself and it certainly did not agree with any indications which had reached me.

We were just on the point of going off when a message from the Germans started to come in over the wireless. It might be to cancel our appointment so we had to wait until it had been transcribed and decoded. It was however, of no importance; merely a request for a change in the hours of transmission. This had delayed us and it meant that I should have to drive all out if we were to be on time. I had had my fill of fast driving lately, so took my chauffeur Jan Lemmens with me, in case we felt inclined to return by train ourselves.

When we reached Venlo, it was already four o'clock; the time fixed for our meeting. Although we stopped so that Klop could call at the police headquarters and arrange about the guard on the

frontier, we could not wait until the men had cycled the five miles there and pushed on ahead of them. All the way from the Hague we had noticed that military precaution had been intensified and we had been held up at every road block and tank barrier. Even now between Venlo and our café we were stopped twice by sentries. The latter of these was at a bend in the road, just before we entered the straight along which one had a view of the frontier. Somehow, or other, it seemed to me that things looked different to the previous days. Then, I noticed that the German barrier across the road which had always been closed, had been lifted and there was no thing between us and the enemy. I had a feeling of impending danger and yet, the scene was peaceful enough. No one was in sight except a German customs officer lounging along the road towards us and a little girl who was playing the ball with a big black dog in the middle of the road. I must have rather checked my speed, for Klop, who was sitting behind me, called out: „Go ahead, everything is quite all right”. I felt rather a fool to feel so nervous.

I let the car drift slowly along to the front of the café on my left, then reversed into the car park at the side of the house furthest from the frontier. Schaemmel was standing on the verandah at the corner and made a sign which I took to mean that our bird was inside. I stopped the engine and Stevens who had been sitting by me got out on the right, Mij car had of course left hand drive. I had just wriggled clear of the wheel and was following him out, when I suddenly heard a lot of noise; shouting and the sound of firing. I looked up and through the windscreen saw a large car drive round the corner until our bumpers were touching. It seemed to be packed to overilowing with rough looking men. Two were perched on top of the hood and were firing over our heads with tommy guns; others were standing in the car and on the running boards, all shouting and waving pistols. Four men jumped off the running boards almost before their car stopped and rushed at us shouting „Hands up!” I don't remember actually getting out of the car, but by the time the men reached us, I was certainly standing next to Stevens on his left. I heard him say, „We're for it, Best”. The last words we were to exchange for over five years. Then we were seized. Two men pointed their guns at our heads, the other two quickly handcuffed us. I heard pistol shots behind me on my right and saw the windscreen of the German car splinter into a star. I looked round and saw Klop. He must have crept out behind us under cover of the open car door. Now he was firing at the Germans who had captured us. He was running diagonally away from us towards the road, running sideways in big bounds firing as he ran. He looked graceful with outstretched arms, almost like a ballet dancer. Immediately all four men started shooting at him and after two or three steps he seemed just to crumble and collapse into a dark heap of clothes on the grass.

„Now March”, chouted our captors, and prodding us in the small of the back with their guns, they hurried us, with cries of „Hup! Hup! Hup!” along the road towards the German frontier. As we passed the front of the café I saw my poor chauffeur Jan Lemmens held by the arms by two men with whom he seemed to be struggling. Then we were over the border, the black and white frontier boom closed behind us, we were in Nazi Germany.

What had gone wrong? Had Schaemmel betrayed us, or was he like us a prisoner? It was some time before I learned the truck.

Major Solms did become suspect; he was arrested, and through him, the Gestapo got on the trail of his associates. These were watched but were allowed, unsuspecting, to continue their correspondence with Dr. Franz. Then, when our first meeting was arranged the men who should have met us were intercepted and arrested. Two Gestapo officials took their place.

When Dr. Franz went to Dinxperlo to meet his friends, Klop waited at the Dutch customs house and he walked on alone to the German frontier. To his horror, instead of finding his friends he was accosted by two men who told him that they were from the Gestapo that everything was known and that his wife and two sons had been arrested and taken to Dachau. Unless he vouched for them to the Britishers as the friends he had expected, well, he could imagine what would be done to his relatives. Franz was no hero. Just an ordinary little middle-class Bavarian with a liking for intrigue. What was he to do? Obey orders. No wonder that he was so nervous and excited on his return; no wonder that he went sick and after this meeting we hardly set eyes on him again.

These first Germans had merely been sent over to find out anything they could about us and no trouble had been taken to brief them properly in the part they were to play. Possibly but for the difficulties and excitement which attended their visit, we might have tumbled to the fact that they were imposters.

After this first contact had been established, the Gestapo decided on a more ambitious scheme which involved enticing us to the frontier and our capture. Schaemmel, who was entrusted with this task and who was, as I believe, the author of the plan, was in reality Walter Schellenberg. He was one of the head men in the Gestapo Intelligence Service, and later became Himmler's closest associate and confidant. He was the man who at the end of the war tried to induce Himmler to usurp Hitler's place and who, after the latter's death, went to Sweden and tried to enlist the help of Count Bernadotte in an attempt to negotiate a separate peace with the western Allies. He was a born conspirator and, I believe, was devoid of loyalty and principles of any kind. Cunning and unscrupulous I

must give him full marks for the way he played his part and duped us into entering his trap. We were three level headed experienced men, and he took us in completely.

As for Dr. Franz, he certainly betrayed our trust in him shamefully. Yet knowing as I do, what fate awaited his family had he done otherwise, I cannot find it in my heart to condemn him. Indeed, I bear no ill will towards any of the actors in my story. After all, we were all of us mere pawns in the gigantic game of the war, and we each and all tried to do our duty according to our lights.

Chagford, July 1948.

(w.g.) S. P. BEST.

BIJLAGE 39

Brieven dd. 30 December 1946 en 2 Januari 1947 van dr. Franz Fischer aan Susanne Menzel

Dr. FRANZ FISCHER

Stuttgart, Gerokstr. 17.
30 Dez. 46.Stuttgart, den 2 Januar 1947.
Gerokstr. 17.

Liebe Susanne!

Du wirst überrascht sein, diese Zeilen von mir zu erhalten: nach vielen Bemühungen ist es mir endlich gelungen mit Constant in Verbindung zu kommen. (Versuche, seit Ende Oktober 43 kurz nachdem ich aus den Berliner Gestapogefängnissen entlassen worden war, etwas über Euch zu erfahren scheiterten, zumal alle an Euch gerichteten Briefe unbestellbar zurückgekommen waren, was mich in grösste Sorge brachte). Ich bin leider nicht gesund genug, um Dir in einem langen Brief all mein Erleben zu schildern: Du siehst, dass ich zu den sogen. Überlebenden gehöre, was ich — es mag seltsam klingen — allerdings als kein grosses Glück betrachte, wenn ich sehe, auf welchem Niveau die Menschen in Deutschland angekommen sind, wo tatsächlich einer des anderen Wolf geworden ist.

Dass ich entlassen worden bin, habe ich nur der Intervention meiner Geschwister und der Tatsache zu danken, dass ich schwer krank war. Ich musste dann zwangsweise in einem kleinen Städtchen des Württ. Schwarzwalds Aufenthalt nehmen, weil man mich dort besser überwachen konnte. Am 16. April 45 marschierten dann die Franzosen ein. Ich habe immer viel an Euch alle und ganz besonders an Dich gedacht. Wie mir Constant schreibt, bist Du nun für Dich und Paul lebt für sich, wie ich höre ebenfalls in A'dam. Hoffentlich hast Du es all die Jahre nicht gar so schwer gehabt. Wenn Gott mir auch nur einen Teil dessen wiedergibt, was man mir genommen hat, wirst Du nicht unvergessen bleiben, denn wenn auch oft die Sorge in der Obrechtstr. war, werde ich doch nie vergessen, wie sehr Du um unser aller Wohl immer bemüht warst.

Ich lebe hier bei meiner Schwester, die leider immer noch manchen Kummer mit mir hat: weil ich mich nämlich nicht entschlieszen konnte, einer Partei beizutreten, liebt man mich keineswegs. (Das Ganze nennt man bei uns Demokratie!!) Wenn ich gesünder wäre, würde ich zu Dr. Spiecker nach Essen gehen wo er naturgemäss eine grosse Rolle spielt. Auch er hat seinen Sohn verloren: der meinige wurde im Aug. 43 abgeschossen, als er mit anderen Kameraden aus Süditalien in den Urlaub fliegen wollte. Er hinterliess eine junge Witwe und drei Kindern. Da Constant schreibt, Du wohnest bei Guts, bitte ich, Du mögest Familie G. herzlich von mir grüssen.

Hoffentlich darfst Du mit guter Gesundheit ins kommende Jahr hineingehen. Mit menschlichem Maszstab gemessen dürft Ihr in Holland Euch im neuen Jahr bald wieder eines fast normalen Lebens erfreuen und ich bin nicht zuletzt Deinentwillen froh darüber, denn wir in Dland werden schwere Wochen und Monate vor uns haben, besonders wenn erst einmal klar wird, in welches Elend die Nazis Dland hineingeführt haben. All die Dinge die schon jetzt nicht schön sind, werden erst dann zu ihrer vollen Auswirkung kommen, wenn es sich darum handelt, richtigen Frieden zu machen. Doch genug davon! Möge Gottes Liebe Dich in ihre Hände nehmen! Ich bekenne rückhaltlos, dass ich längst nicht mehr leben würde, wenn sich Gott nicht immer wieder meiner erbarmt hätte und erbarmen würde.

Mit besten Grüssen von meiner Schwester sende ich Dir aufs Neue innigste Wünsche und Grüsse als Dein Dir herzlich und dankbar verbundener

(w.g.) FRANZ.

„eine Ruine, aber keine schöne! (Bei meiner Entlassung wog ich ungefähr 148 Pfd bei Festnahme — 102, jetzt 112.)

An Paul werde ich extra schreiben: sage ihm, falls Du ihn siehst, herzliche Grüsse! Was tut er denn? Hat er sich verheiratet? Was arbeitet er?

Liebe Susanne,

wenn ich Dir nicht schon zu Weinachten bzw. zum gestrigen Jahreswechsel geschrieben habe, hatte es seinen Grund ganz einfach darin dass ich wieder einmal auf der Nase lag. Diese letztere Tatsache hinderte nicht, dass meine Gedanken umso intensiver zu Dir schweiften, da ich mich mit grosser Dankbarkeit daran erinnerte, welch schönen Christbaum Du aufgebaut hattest, als 1938 meine Schwester und ich am HI Abend bei Dir sein durften.

Nachdem nun gestern Dein 1. Kartengruss kam, der mich sehr erfreute und für den auch meine Schwester herzlich danken lässt, will ich Dir durch diese Zeilen sofort sagen, dass Du aus meinem Stillschweigen nicht folgern darfst, Du seiest etwa vergessen.

Im Gegenteil! Es ist keine Phrase, wenn ich Dir sage, dass mich in der Wüste meines derzeitigen Lebens immer grosse Wehmut befällt so oft ich an die Zeit in der Obrechtstr. denke, weil mir dann der Zusammenbruch all meiner Hoffnungen doppelt vor Augen steht. Es ist keine Übertreibung, wenn ich Dir sage, dass ich oft nicht mehr weiss, woher die Kraft nehmen, um dieses elende Leben fortsetzen zu können. Dabei die innere Verpflichtung auch schon wegen meiner Schwester, die sich jetzt schon wieder zwei Jahre für mich opfert, nicht fahnenflüchtig zu werden. Liebe Susanne, ich schreibe Dir deshalb so rückhaltslos, weil Du weisst, was alles unsereiner geopfert hat, um als sogen. freier Mensch leben zu können. Mein Leben ist dabei zerbrochen, denn ich bin körperlich und durch die jetzigen Zustände bei uns auch seelisch restlos gebrochen, weil ich einfach keine Hoffnung mehr habe.

Bitte schreibe nichts darüber, dass ich mein Herz bei Dir so rückhaltlos ausgeschüttet habe, Hanna ist über meinen Zustand ohnehin sehr unglücklich. Ich versuche immer wieder mich mit Hilfe von Chr. Science über das Äussere zu erheben, aber auch diese Hilfe versagt infolge meiner Schwäche auf die Dauer.

Ich bin froh in dem Gedanken, dass Du dort in Gesundheit und Frieden arbeiten darfst und wünsche von Herzen, dass Gott auch im neuen Jahr Dir zur Seite ist.

Wie gern würde ich einmal bei Dir hineingucken, um zu sehen, wie Du Dir Dein Leben eingerichtet hast nun ich hoffe dass Du mir in dem angekündigten Brief einiges darüber schreibst und auch, was Du von Paul, Guts und von Constant weisst. Grüsse alle recht herzlich von mir. (Obwohl ich allen geschrieben habe, erhielt ich nie mehr Nachricht).

Infolge meiner Erkrankung (Herz und Nerven) bin ich praktisch jetzt schon zwei Jahre ohne Verdienst. Ich denke natürlich mit Schrecken daran, wie das werden soll, wenn die Währungsreform erfolgt, weil es dann meiner Schwester auch beim besten Willen nicht mehr möglich sein wird, mich durchzuhalten. Doch genug davon!

Wie die Verhältnisse bei uns sind, wirst Du ja ab und zu hören: ich kann nur sagen, „Grauensvoll“, weil besonders die besitzenden Kreise alles darauf anlegen, die Bezahlung der „dicken“ Rechnung wieder einmal auf die Schultern der Armen und Ärmsten abzuwälzen. Dazu die dauernde Sorge, was zwischen den „Grossen Draussen in der Welt“ passieren wird. Deshalb noch einmal: Gott walte über uns allen in Gnaden!

Mit diesem Wunsch grüsse ich Dich auch im Namen meiner Schwester herzlichst.

Dein
(w.g.) FRANZ.

BIJLAGE 40

Brief dd. 29 December P945 van mr. W. W. Mouton

Afschrift

Londen 29 December 1945.

Hierbij heb ik de eer Uwer Excellentie het volgende mede te delen.

Door Colonel Wade, het Hoofd van het „Research Office“ van de U.N.W.C.C. werd mijn aandacht gevestigd op een Geheim „Interrogation“ Report gedateerd 29 Mei 1945, waarin o.m. de volgende verklaring van Emil Rasche voorkomt:

„He was told confidentially that De Chrinis, with two members of the S. D., Schellenberg and Dr. Knochen, had lured Best and several other members of the British Intelligence Service across the Dutch frontier near Venlo and drugged them. According to his accent, De Chrinis must be an Austrian.“

Betreffende Emil Rasche vermeldt het rapport het volgende:

Emil Rasche werd gearresteerd 5 April 1945 te Neustadt en ondervraagd 1 Mei 1945.

De gegeven informatie is waarschijnlijk betrouwbaar.

Uittreksel van een door Emil Rasche gegeven eigen levensbeschrijving: Geboren 8 Juni 1904, heeft Gymnasium afgevolgd, is daarna in de journalistiek gegaan, werd in 1933 lid der N.S.D.A.P., werd in Februari 1940 hoofd van Sectie PXIII van de pers-afdeling van het Departement van Buitenlandse Zaken en in Maart 1940 bevorderd tot „Legations Rat“.

In Juni 1943 verliet hij het Departement van Buitenlandse Zaken wegens onenigheid met Dr. Schmidt en werd uitgever van de „West Deutsche Zeitung“ (vroeger genaamd Westmark) in Ludwigshafen.

In Mei 1944 werd hij van deze post verwijderd wegens onenigheden met het Hoofd van het Propaganda Ministerie en sindsdien leefde hij teruggetrokken, wachtend op de val van Duitsland, terwijl hij trachtte een betrekking in de industrie te krijgen.

De levensbeschrijving komt in hoofdzaak overeen met die welke door een andere gevangene van hem is gegeven.

Waar hier sprake is van een misdrijf naar Nederlands recht o.a. art. 278 W.v.S.) en soortgelijke gevallen laatstelijk bij de U.N.W.C.C. zijn geaccepteerd als oorlogsmisdrijven zou door de Nederlandse Commissie inzake Oorlogsmisdrijven een onderzoek kunnen worden ingesteld, teneinde uitlevering te krijgen.

In verband met de omstandigheden, waaronder dit misdrijf is gepleegd (o.a. de functie der ontvoerden) heb ik nochtans gemeend geen verdere stappen te moeten ondernemen, alvorens het gevoelen van Uwe Excellentie te hebben ingewonnen.

*De Nederlandse vertegenwoordiger
in de U.N.W.C.C.*

(w.g.) Kltz. Mr. W. W. MOUTON

voor eensluidend afschrift,

*Het Hoofd der 2e Afdeling van het
Departement van Justitie*

(w.g.) onleesbaar.

BIJLAGE 41

Rapport, dd. 11 Februari 1946, afkomstig van het Bureau Nationale Veiligheid District 's-Gravenhage

(Verhoor van *W. Müller*)

Op verschillende data in December 1945 hoorden wij A. C. v. d. Spek en J. Luyendijk, beiden opsporingsambtenaar van het Bureau Nationale Veiligheid, district 's-Gravenhage, in de Strafgevangenis te Scheveningen:

WILHELM WALTHER MÜLLER,

geboren te Keulen, 17 Juli 1907, van beroep Ingenieur. Hij verklaarde als volgt:

„Ik enz.
.....

Venlo-incident:

In zomer 1939 werd in Duitsland door de Gestapo een hoge officier gearresteerd, die in verbinding stond met de Engelse officieren Best en Stevens. De Gestapo was er achter gekomen, dat bij spionage bedreef voor Engeland en dat hij vertegenwoordigd werd door een clique, die samenwerking wenste met Engeland en vermoedelijk Hitler ten val wilde brengen.

Deze samenspanning is te beschouwen als een voorgeschiedenis van de aanslag op 20 Juli 1944.

Heidrich gelastte persoonlijk de arrestatie van de officier en bij zijn verhoor bleek, dat reeds onderhandelingen hadden plaats gehad tussen hem, Stevens en Best.

Heidrich liet daarop het spel verder spelen door mensen van het R.S.H.A., die daartoe bepaalde foutieve inlichtingen moesten doorgeven.

Er zijn meerdere besprekingen gehouden op het Engelse Gezantschap in Den Haag. De Engelsen geloofden dat de onderhandelaars van Duitse zijde echt waren. Er is ook nog een zogenaamde geheime radioverbinding geweest tussen Berlijn en Londen, waarbij materiaal door „Duitsland” werd verschaft. Deze zender werkte tot November 1939, de dag van de arrestatie van Stevens en Best. Zo werd zogenaamde spionage „Spielemateriaal” aan Best en Stevens persoonlijk en per radio doorgegeven.

Toen het „Spielemateriaal” was uitgewerkt, heeft Himmler persoonlijk opdracht gegeven tot iedere prijs Best en Stevens te arresteren, desnoods op Duitse bodem. Bij een bespreking in een café in Venlo is afgesproken, dat de onderhandelingen verder op Duits gebied zouden worden gevoerd. Vóór de arrestaties van Stevens en Best had op Duits gebied nog een schietpartij plaats.

Bij de arrestaties werden auto's en ambtenaren ter beschikking gesteld van de Stapo Dusseldorf.

De Sachbearbeiters waren:

1°. Schellenberg, Sturmbannführer, behorende bij Amt IV. In 1943 werd hij Chef van Amt VI.

2°. Dr. Knochen, Hauptsturmführer, was bij Amt VI. Later is hij B.d.S. in Parijs geworden. (Standartenführer.)

3°. Christensen, Sturmbannführer, was bij Amt VI. Is daar later uitgegaan en directeur geworden van de Centrale Suiker Mij. in Amsterdam.

Hiervan naar waarheid opgemaakt dit rapport te 's-Gravenhage gesloten en getekend den 11en Februari 1946.

(w.g.) A. C. v. D. SPEK.

(w.g.) J. LUYENDIJK.

Gezien: (w.g.) ABBENBROEK.

Proces-verbaal dd. 16 Mei 1947, afkomstig van Politieke Recherche Afdeling's-Gravenhage e.o., Afd. K

(Verhoren van W. Müller en J. F. Lemmens)

Naar aanleiding van het bij dit proces-verbaal gevoegd censuur rapport inzake het grensincident bij Venlo van 9 November 1939. hebben wij, ondergetekenden, Jan Luyendijk en Arie Verhoeff, respectievelijk Hoofd en Rechercheur van Afdeling K bij de P.R.A. te 's-Gravzhage en beiden onbezoldigd ambtenaar van politie, ern nader onderzoek ingesteld en daartoe op 13 Mei 1947 gehoord de getuige:

WALTHER MULLER,

oud 39 jaar van beroep Ingenieur, tijdens de oorlog respectievelijk Hauptsturmführer en Referent bij de Befehlshaber der Sicherheitsdienst, thans gedetineerd in de Cellenbarakken te Scheveningen, die mij als volgt verklaarde:

„Op 1 September van het jaar 1939 ben ik in vaste dienst van de SD gekomen, als leider van de Afdeling VI bij de SD-Abschnitt Keulen. Dit was een onderafdeling van het Hauptamt te Berlijn, Amt VI Afdeling Buitenlandse spionage op Politiek en Economisch gebied. Omstreeks October van het jaar 1939 kwam ik in contact met drie leden van het Reichs Sicherheits Hauptamt (R.S.H.A.) namelijk Schellenberg, Dr. Knochen en Christensen, met als leider van deze drie Schellenbeig. Van deze personen hoorde ik dat zij een onderzoek hadden ingesteld naar de gedragingen van een bepaalde groep Duitse officieren, die in verbinding stonden met enkele leden van de British Intelligence Service, die in Nederland vertoefden. De Duitse officieren stonden onder leiding van een Overste en hadden contact met Captain Best en Major Stevens.

Doordat ik de leiding van Amt VI in Keulen had, werd ik van bovenvermeld feit op de hoogte gesteld. Het Spiel was reeds vanaf begin September 1939 in werking, doch ik werd in kennis gesteld omstreeks half October van genoemd jaar. De Duitse officieren waren naar ik mij herinner reeds in het einde van September 1939 door de Gestapo gearresteerd (Amt IV). Deze afdeling had ook de eerste verhoren afgenomen, doch Gruppenführer Heydrich chef van de SD, had bepaald dat het onderzoek verder moest worden verricht door leden van Amt VI. De verdachte Duitsers hadden toen reeds een volledige bekentenis afgelegd, zodat Arnt VI volledig op de hoogte was van de besprekingen die de Duitsers met de Engelse agenten in Nederland hadden gevoerd. Uit de verhoren kwam vast te staan dat het de bedoeling van de verdachte Duitse groep officieren was om in contact te treden met leidende personen in Engeland om het Nationaal Socialisme in Duitsland te bestrijden.

De Duitse overste had ingezien dat hij tegenover de Engelse agenten te ver was gegaan en te veel had verteld, zodat hij zonder opzet landverraad ten opzichte van Duitsland had gepleegd. Hij wilde na zijn gevangenneming zijn daden goed proberen te maken en gaf zijn volledige medewerking aan Amt VI. Hij gaf de drie hierboven genoemde leden van Amt VI een eigenhandig geschreven brief mede waarin hij vermeldde, dat hij zelf niet kon komen, omdat hij ziek was en door de Gestapo in het oog werd gehouden en daarom opdracht had gegeven aan drie hem ondergeschikte personen om de onderhandelingen met de Engelse agenten, waar toen bij toegevoegd was een officier van de Nederlandse geheime dienst n.l. de eerste Luitenant Klop, voort te zetten. Meergenoemde leden van Amt VI hebben toen het Spiel voortgezet en in Holland (Venlo) het contact verder onderhouden met de Engelse agenten. Na enkele besprekingen verkregen de drie Duitsers het volledige vertrouwen van de Engelse agenten, zodat de onderhandelingen gewoon werden voortgezet en de Engelsen meenden dat zij werkelijk te doen hadden met de Duitse verzetsgroep. Het vertrouwen werd zo groot van de Engelse agenten dat zij de Duitsers een seintoestel verstreken met de bedoeling dat de Duitsers contact zouden opnemen met de British Intelligence Service in Engeland. Dit seintoestel moest dan in het geheim worden opgesteld in Berlijn. In werkelijkheid werd het seintoestel echter opgesteld in het Reichs Sicherheits Haupt Amt te Berlijn. Door middel van het seintoestel en door persoonlijke besprekingen in Amsterdam, Den Haag en Venlo, beloofden de Engelsen de z.g. verzetsgroep van de Duitsers alle steun in hun verzetsstrijd tegen het Duitse Nationaal Socialisme. De Engelsen stelden hier echter tegenover dat de Duitsers voor de Engelsen moesten spionneren en hun materiaal ter hand stellen. De z.g. Duitse verzetsgroep trad via Heydrich in verbinding met het Ober Koinmando der Wehrmacht, die hun z.g.

materiaal (Spiel) ter hand stelde. Dit waren natuurlijk valse berichten, die zeer funest waren voor de Engelse legerleiding, omdat zij hun verdedigingsstelsel op bedoelde (valse) berichten instelden.

Doordat, zowel van Duitse als van Engelse zijde, de hoogste leiding er in betrokken was, was het voor de Duitsers uiterst moeilijk om het Spiel voort te zetten. De Duitsers begrepen dat er in Engeland ook de meest geslepen mensen werkzaam waren bij de afdeling spionage en het was voor de Duitsers niet langer mogelijk om de Engelse Intelligence Service voldoende belangrijk materiaal te verstrekken. Doordat men van Duitse zijde bevreesd was, dat de Engelsen de Duitse list zouden doorzien, gaf Himmler bevel over te gaan tot de arrestatie van de Engelse agenten die in Nederland vertoefden. Tot dit doel was met de Engelse agenten een bijeenkomst belegd in Dusseldorf, afgesproken was dat de z.g. Duitse verzetsgroep de Engelsen in Venlo zou opwachten en dan over de grens brengen voor een bespreking met een hoge Duitse officier. Deze bespreking zou plaats vinden op 9 November van hei jaar 1939. Een dag daarvoor 8 November 1939, vond er te München een aanslag plaats op Hitler. In verband daarmee werden de landsgrenzen op last van Himmler hermetisch gesloten. De Engelse agenten konden daardoor niet in Dusseldorf komen en liet Duitse plan dreigde te mislukkrn. Het lag in de bedoeling van de Duitsers om de Engelse agenten over de grens te lokken en in Duitsland te arresteren. Op Duits grondgebied, in de nabijheid van de Nederlandse grens, was een groep politiemannen (van de Staatspolitie Dusseldorf) samengetrokken om op alle gebeurtenissen voorbereid te zijn. Persoonlijk ben ik niet bij de gebeurtenissen in Venlo aanwezig geweest, doch kreeg uit hoofde van mijn beroep voldoende inlichtingen en kan daarom het volgende reconstrueren. In een café in Venlo hebben de Duitsers en de Engelsen elkaar ontmoet op 9 November 1939. De Engelsen vonden de situatie aan de Duitse grens zeer vreemd en wilden de bespreking te Dusseldorf uitstellen tot een nader te bepalen datum. De z.g. Duitse verzetsgroep antwoordde hierop dat het niet te pas kwam, om een Duitse Generaal, die met de Engelsen besprekingen zou voeren, te laten wachten, waarop de Engelsen besloten om hun afspraak na te komen en met de Duitsers naar Dusseldorf te gaan. De Duitsers gingen met hun eigen auto in de richting van de Duits-Nederlandse grens, gevolgd door de auto van de Engelse agenten. Vermoedelijk door de zenuwachtige houding van de Duitsers en door de gespannen toestand aan de grenzen, gepaard gaande aan eeri zekere feeling van de Engelse agenten, voelden de Engelsen dat het wel eens mis kon lopen. Daarop lieten zij de auto stoppen met de bedoeling om terug te keren, toen de Duitsers in de voor hen rijdende auto dit bemerkten, lieten zij ook hun auto stoppen. De Duitsers waren bevreesd dat op het kritieke moment hun list zou mislukken en bleven er bij de Engelsen op aandringen om door te rijden, onder het motief dat de bespreking in Dusseldorf uiterst belangrijk was en door moest gaan. Hierop werd van uit de Nederlandse auto op de Duitsers geschoten, vermoedelijk door de Nederlandse Luitenant Klop, niet omdat de Engelsen vermoedden dat zij met SD-ers te doen hadden, doch uitsluitend vanwege de gespannen toestand aan de grenzen. De groep politiemannen van de Slaatspolitie Dusseldorf, die aan de grens waren samengetrokken, beantwoordden daarop het vuren, met het gevolg, dat de Nederlandse Luitenant Klop zwaar werd gewond. Een der leden van de Gestapo werd licht gewond. Dit vond plaats des morgens om ongeveer 11 uur. De twee Engelse agenten n.l. Major Stevens en Captain Best, de Nederlandse Luitenant Klop en de Nederlandse chauffeur werden daarop gevankelijk door de politiemannen van de Staatspolitie Dusseldorf over de grens gevoerd en naar Dusseldorf gebracht. De z.g. Duitse verzetsgroep werd voor de vorm ook gevangen genomen met het doel de Engelse agenten niet te laten blijken dat zij met SD-ers hadden onderhandeld. De Nederlandse Luitenant Klop werd opgenomen in een ziekenhuis te Dusseldorf waar de Duitse doktoren alles in het werk stelden om het leven van Klop te redden, omdat hij een belangrijke getuige was. Dit mocht echter niet baten, want zonder dat het mogelijk is geweest om Klop een verhoor af te nemen is hij in de daarop volgende nacht overleden. De Engelsen agenten werden na een kort verhoor in Dusseldorf per vliegtuig overgebracht naar Berlijn voor een diepgaand onderzoek terwijl de z.g. Duitse verzetsgroep eveneens per vliegtuig werd overgebracht naar Berlijn, doch als vrij man.

De Nederlandse chauffeur is in Dusseldorf achtergebleven. De Engelsen hadden nog niet door, dat de Duitsers Schellenberg, Knochen en Christensen in werkelijkheid behoorden bij het Reichs Sicherheits Haupt Amt, Amt VI.

Het lag in de bedoeling van de Duitse leiding om de Engelse agenten in de waan te laten dat zij werkelijk met een Duitse verzetsgroep hadden onderhandeld, doch door het volhardend ontkennen van Major Stevens was het later noodzakelijk om hem te confronteren met de SD-er Schellenberg, zodat het voor Stevens niet m'eer mogelijk was om te ontkennen. Van dat moment af wisten de Engelsen dat zij hadden onderhandeld met de SD in plaats van met een Duitse verzetsgroep. Uit het onderzoek kwam verder vast te staan dat de Nederlandse chauffeur geheel te goeder trouw was geweest, zodat hij reeds voor het uitbreken van de oorlog tussen Nederland en Duitsland op vrije voeten werd gesteld en naar Nederland kon terug keren.

Een gedeelte van de Duitse pers heeft in hun avondeditie van 9 November 1939 bericht dat de aanslag op Hitler op 8 November 1939 verband hield met het grensincident bij Venlo op 9 November 1939. Dit is echter slechts een onofficieel persbericht geweest, dat geen enkele grond van waarheid bevatte.

Na voorlezing en volharding tekent hij:

(w.g.) WALTHER MULLER.

Vervolgens hoorden wij, verbalisanten, de getuige:

JAN FREDERIK LEMMENS,

oud 49 jaar, van beroep garagehouder en wonende Binckhorststraat 88 te 's-Gravenhage, die mij als volgt verklaarde:

„Als chauffeur van Captain Best heb ik verschillende malen bemerkt dat Captain Best en Major Stevens van de British Intelligence Service en de Nederlandse Luitenant Klop, in de maanden October en November van het jaar 1939 diverse besprekingen hebben gevoerd met enige Duitsers. Deze besprekingen hebben plaats gehad in Hilversum, Den Haag en drie keer in Venlo, ik ben nimmer bij deze besprekingen aanwezig geweest zodat ik niet weet wat of daar besproken is. Op 9 November van het jaar 1939 zou er wederom een bespreking plaats vinden in cafe Bachus te Venlo. Hoewel er nog nimmer aan een of andere Nederlandse politieinstantie was verzocht bij dergelijke besprekingen een oogje in het zeil te houden, was

er voor deze bespreking een uitzondering gemaakt en was dit aan de marechaussee te Venlo verzocht. Dit is echter misgelopen omdat wij drie kwartier te vroeg bij bovenbedoeld cafe aankwamen. Toen wij bij de Nederlandse douane kwamen is de Luitenant Klop uit de wagen gestapt en heeft enige ogenblikken met de Hollandse douane gesproken. Na dit onderhoud vervoegde de Luitenant Klop zich weer bij ons en verzocht Captain Best, die op dat moment de auto bestuurde, om door te rijden naar cafe Bachus hetwelk was gelegen vlak bij de Duits-Nederlandse grens.

Toen wij bedoeld cafe op ongeveer twintig meter waren genaderd zag ik dat op de stoep van dat cafe, de Duitser Schiminel, die ik reeds kende van de voorafgegane besprekingen een op en neergaande beweging met zijn armen maakte. Meteen werd er van uit de richting van de Duitse grens geschoten en kwam er een Duitse overvalwagen de grens over.

Van deze wagen werd met een mitrailleur in de lucht geschoten. De Nederlandse Luitenant Klop trok daarop zijn pistool en schoot in de richting van de Duitse overvalwagen, waarna de Duitsers op Klop schoten met het gevolg dat hij zwaar gewond ineen zakte.

Best, Stevens en ik werden daarop door de Duitsers op Nederlands grondgebied geboeid en in de overvalwagen gezet, waarna wij werden afgezet in het Duitse douanehuisje op Duits gebied om gefouilleerd te worden. Volgens mijn waarnemingen heeft de Nederlandse douane niet op de Duitsers geschoten. Dit alles speelde zich af des middags om drie uur. Wij werden daarop verder getransporteerd naar Dusseldorf en opnieuw geheel grondig gefouilleerd doch niet verhoord. Op 10 November 1939 werden wij niet zeven auto's, waaronder de door de Duitsers in beslag genomen auto van Best, naar Berlijn gebracht. In de Gestapo gevangenis te Berlijn heb ik vijf maal het relaas van het grensincident op papier moeten stellen. Op 10 December 1939 werd ik overgebracht naar het concentratiekamp Oraniënburg, waar ik Best op 1 Januari 1940 ernmaal heb ontmoet, ik kreeg echter niet de kans om enkele woorden met hem te wisselen. Op 2 October 1940 werd ik op voor mij onverklaarbare wijze in vrijheid gesteld.

Deze verklaring is in concept opgenomen en derhalve niet getekend.

Waarvan door ons dit proces-verbaal is opgemaakt te 's-Gravenhage, gesloten en getekend op 16 Mei 1947.

De ambtenaren van Politie,

(w.g.) A. VERHOEFF,

(w.g.) onleesbaar.

Verslag van de zitting van 11 Mei 1948 van het United States Military Tribunal IV, Fall XI, te Neurenberg

(Verhoor van Schellenberg inzake het „Venlo-incident“)

Durch Dr. Mintzel:

F: Herr Zeuge, ich wiederhole meine Frage, wann Sie endgueltig die Leitung der Gruppe Spionage-Abwehr im RSHA uebernahmen.

A: Die Leitung der Spionage-Abwehr-Abteilung habe ich um den 15. November, aber wahrscheinlich noch etwas spaeter, uebernommen.

F: Das war also schon nach dem 9. November 1939, also nach dem Venlo Zwischenfall?

A: Jawohl.

F: Dann wollen wir uns der Betrachtung dieses Ereignisses zuwenden. An den Beginn meiner Befragung ueber diesen Tatbestand stelle ich das, was die Anklage vertraegt im Zusammenhang mit dem Venlo-Zwischenfall. In der Anklageschrift heisst es auf der englischen Seite 17: „Der Angeklagte Schellenberg beteiligte sich an der Erfindung von Vorwaenden fuer Angriffe, stand mit den Plaenen und Vorbereitungen im Zusammenhang und nahm daran teil“ Und auf der englischen Seite 25 der Anklageschrift: „Der Angeklagte Schellenberg war an der Veranstaltung des Venlo-Zwischenfalles beteiligt, der fuer Verschleppung feindlicher und neutraler Staatsangehoeriger benuetzt wurde, um einen Vorwand zu fabrizieren fuer den Einfall in die Niederlande und Belgien.“ Schliesslich beschreibt die Anklage in ihrer Eroeffnungserklaerung den Hergang der Venlo-Angelegenheit kurz wie folgt: „Am 9. November 1939 wurden 2 britische Beamte, Stevens und Best, zusammen mit einem hollaendischen Offizier nach dem hollaendischen Dorf Venlo gelockt, nahe der deutsch-hollaendischen Grenze, zu einer Zusammenkunft mit Schellenberg und seinen Untergebenen. Dort wurden sie festgenommen und schleunigst ueber die Grenze gebracht.“ Die Aussagen, die die Opfer der Entfuehrung gemacht haben sollen im Laufe einer aiusfuehrlichen Vernehmung, wurden spaeter als Beweis benuetzt fuer einen hollaendischen Neutralitaetsbruch, und dazu verwertet, den Einfall in dieses Land zu rechtfertigen. Best und Stevens schmachteten in deutschen Konzentrationslagern, bis sie schliesslich von den Alliierten im Fruehling 1945 befreit wurden.“

Herr Zeuge, wie kam es zu Ihrer Beteiligung an der Venlo-Affaire?

A. Anfang Oktober 1939 hatte ich in Berlin dem damaligen Chef der Sicherheitspolizei und des SD Heydrich einen Gesamtbericht ueber die Situation der Spionageabwehr-Taetigkeit im Ruhrgebiet zu erstatten. Anlaesslich dieses Vortrages sollte auch darueber entschieden werden, wann ich meine endgueltige Taetigkeit in der Leitung der Spionageabwehr-Abteilung in Berlin uebernehmen sollte. Als ich dann in Berlin zum Vortrag war, wurde mir von dem Chef der Sicherheitspolizei erklart, dass in Holland ein sehr interessantes Nachrichtenspiel mit dem englischen Nachrichtendienst im Gange sei. Es muesse nun entschieden werden, ob man die Verbindung aufrecht erhalte und durch Lieferung irrefuehrenden Materials an den englischen Nachrichtendienst in das gegnerische Nachrichtensystem noch iverter eindringen wollte, oder ob man nicht den Vorgang abschliessen wolle, um an Hand der nach Deutschland festgestellten Spionagebeziehungen diese festzustellen und festzunehmen. Insbesondere war durch dieses Spiel herausgekommen, dass der englische Geheimdienst eine umfassende Organisation gegen die deutsche Luftwaffe aufgebaut hatte, und zwar war fuer jeden Flugplatz im Westen eine Spezialueberwachung vorgesehen, mit Spezialfunkgeraeten, die Bestueckung, Zahl und Abflugzeiten laufend melden sollte. Es war das sogenannte „observer corps“ genannt. Der Chef der Sicherheitspolizei neigte in seinen Ausfuehrungen mir gegenueber zu der Auffassung, dass man das Nachrichtenspiel beenden muesse, dass das staatliche Interesse groesser sei als die Fortsetzung und Aufrechterhaltung der geheimdienstlichen Beziehungen.

Das war an sich auch das Motiv, warum er mich als Spionageabwehr-Fachmann, der ich ja zu der damaligen Zeit gewesen bin, in diesem Falle einzuschalten. Aber da er die Frage noch offenliess und ich ihn auch darin bestaerkte, dass ich ja ueber die Einzelheiten des Sachverhaltes noch gar nicht im Bilde sei, erteilte er mir die Weisung, mich mit dem Chef des Auslandsnachrichtendienstes in Verbindung zu setzen, um die Einzelheiten zu besprechen. Meinen

eigentlichen Situationsbericht ueber die Spionageabwehr im Ruhrgebiet hat er sich gar nicht mehr angehoert, sagte, das kann ich mit Fachleuten besprechen, „kummern Sie sich erst mal um diesen Fall, das ist ein sehr guter Uebungsfall fuer Sie“.

F. Die Spionage-Abwehr, also die Gruppe IV-E des Reichssicherheitshauptamtes gehoerte doch zum Amt IV. Warum verwies Heydrich an den Amtschef VI?

A. Die Taetigkeit der Spionageabwehr hat freilich mit den uebrigen Sektoren des Amtes IV nichts zu tun gehabt. Wohl bestanden Arbeitsbeziehungen mit der sogenannten militaerischen Abwehr und dem Auslandsnachrichtendienst, vor allem dem Amt VI, dessen Amtschef ich spaeter wurde.

F. Was ergab Ihre Unterredung mit dem Amtschef VI?

A. Meine damalige Unterredung ergab dem Sinne nach folgendes:

Seit Jahren war in Holland ein deutscher Geheimagent taetig, dessen Namen ich jetzt hier nicht nenne moechte. Der Betreffende hat sich als Agent ausgegeben und hatte in dieser Eigenschaft engen Kontakt mit dem Secret Service bekommen. Der Secret Service seinerseits hat offenbar die Doppel-Rolle dieses Mannes nicht erkannt und zu ihm Vertrauen gewonnen. Insbesondere deswegen wahrscheinlich Vertrauen gewonnen, weil der Agent auf einem Gebiet angab, taetig zu sein, das fuer die Englaender von grossetm Interesse war, naemlich im engen Zusammenhang mit einer Opposition im Rahmen der hoechsten deutschen Wehrmachtsfuehrung zu stehen. Als nun um September 1939 der Krieg mit England begonnen hatte, gewann dies natuerlich fuer den englischen Nachrichtendienst ganz besonderes Interesse, denn es lag auf der Hand, dass er sich darum bemuehte durch einen politischen Umsturz oppositioneller Offiziere in Deutschland einen Umsturz herbeizufuehren. Das Nachrichtenspiel selbst war zu dem Zeitpunkt, als ich eingeschaltet wurde, bereits so weit durchgefuehrt, dass die englischen Nzchriftenoffiziere damit rechnen konnten, unmittelbar mit hoeheren Wehrmachtsangehoerigen intimere Besprechungen fuehren zu koennen, zumindest hat der Geheimagent diese Besprechungen als in der naechsten Zeit in Aussicht gestellt. Mein Ergebnis nun mit dem damaligen Amtschef VI des Auslandsnachrichtendienstes war, dass bei Abwaegung aller Momente es doch im geheimdienstlichen Interesse richtiger sei, dieses politische Spiel, wie es nun einmal angelaufen war, weiterzufuehren. Die Nachteile, die dadurch entstanden, dass wahrscheinlich in Westdeutschland der britische Nachrichtendienst durch seine bestehenden Kanale Erfolg habe, sollte in Kauf genommen werden. Es war immerhin eine nicht einfache zu treffende Entscheidung, da man nie ganz uebersehen konnte, in wie weit damit wirkliches Staatsinteresse gefaehrdet war.

F: Wurde davon gesprochen.....

A: Darf ich vielleicht noch sagen, dass ich dann den Vorschlag gemacht habe, dass ich selbst nach Holland gehen wollte und zwar als ein Hauptmann oder Angehoeriger des Oberkommandos der Wehrmacht und zwar unter dem Decknamen „Schemel“. Ich wollte dort dann bei einer Besprechung in Holland mit den Englaendern ein neues Treffen mit der Wehrmachtsopposition ausmachen und dieser mein Plan wurde auch von meinen Vorgesetzten genehmigt.

F: Es wurde davon gesprochen, dass dieses Nachrichtenziel Material ergeben sollte, das einen Vorwand fuer den deutschen Angriff auf Holland geben koennte?

A: Ich habe meine Unterredungen in der Angelegenheit so vollstaendig geschildert, dass ich diese Frage mit aller Bestimmtheit verneinen kann. Es ist weder in der Besprechung mit dem Chef der Sicherheitspolizei und dem SD noch mit dem Auslandsnachrichtendienst Amt VI davon gesprochen worden.

F: Wurde Ihnen vom Amtschef VI irgend etwas gesagt ueber eine Abmachung zwischen dem Auswaertigen Amt und dem Chef der Sicherheitspolizei ueber die Durchfuehrung von Untersuchungen im Interesse der deutschen auswaertigen Politik durch den Auslandsnachrichtendienst? Die Anklage sagt ja, dass die Venlo-Affaire durchgefuehrt worden sei im Rahmen einer solchen Abmachung.

A. Ich habe von einer solchen Abmachung nichts gewusst und mir ist darueber auch mit keinem Wort etwas gesagt worden. Ich hatte ja auch als der angehende Spionage-Fachmann damals noch keinen Einblick in die auslandsnachrichten-dienstliche Taetigkeit des Amtes VI; aber bei den Unterredungen ist so etwas nicht erwaehnt oder besprochen worden.

F. Herr Zeuge, ich halte Ihnen das von der Anklage im Dokumentenbuch 71, Englische Seite 117 als Exhibit 1147.....

Vorsitzender: 1147?

Dr. Mintzel: Ja, 1147.

F.eingefuehrte Schriftstueck vor, das aus einer Aktennotiz besteht ueber eine Unterredung zwischen dem Amtschef VI Jost und einem gewissen Lickus im Auswaertigen Amt. Diese Unterredung fand offenbar statt am 7.9.40 und dem Dokument liegt an eine Aufzeichnung ueber den Einsatz des SD im Ausland. Was haben Sie zu sagen, angesichts dieses Dokumentes ueber die Frage, dass Ihnen gesagt worden ist von der Arbeitsvereinigung mit dem Auswaertigen Amt?

A. Ich habe diese Aufzeichnung genau gelesen und festgestellt, das sind zwar Vereinbarungen ueber eine eigene Nachrichtenuebermittlung des Auslandsnachrichtendienstes und ueber die Beigabe von Angehoerigen des Auslandsnachrichtendienstes zu Missionen im Reich, dass sie im uebrigen aber nur ganz allgemeine Ausfuehrungen ueber die Beteiligung von Angehoerigen des SD an aussenpolitischen Vorgaengen enthalten, die offensichtlich rueckschauend vom Zeitpunkt der Aufzeichnungen aus gesehen, geschildert worden sind. Nach meiner Ueberzeugung sieht die Niederschrift so aus, als haette sie folgenden Zweck gedient: Man wollte aus irgend einem mir unbekanntem Grunde einen regen Einsatz des Nachrichtendienstes bei erwaehnten Vorgaengen nachweisen. Jedenfalls ist fuer mich aus dem Dokument ersichtlich, dass frueher schon eine grundlegende Vereinbarung ueber die Zusammenarbeit zwischen dem Auswaertigen Amt und dem SD getroffen worden ist. Das Dokument selbst ist vom 9. August 1940 und die anliegende Aufzeichnung vom 8. August 1940 und das kann doch selbstverstaendlich nicht die Grundlage einer Zusammenarbeit zwischen dem Auswaertigen Amt und dem Auslandsnachrichtendienst in der Venlo-Affzere im November 1939 gewesen sein. Fuer mich, da ich ja erst im Jahre 1941 in den Dienstbereich des Amtes VI eintrat, ergab sich eine Verbindung mit dem Auswaertigen Amt speziell in der Venlo-Angelegenheit damals direkt im November 1939, nach dem Abschluss und den Untersuchungen ueber die Taetigkeit des Secret-Service in Holland und zu seiner Verbindung zu hollaendischen Geheim-Dienststellen. Ich war damals beauftragt, diesen Bericht dem Auswaertigen Amt als Feststellungsbericht zu uebergeben.

F. Herr Zeuge, Sie hatten also mit den Aufzeichnungen, die in diesem Dokument wiedergegeben sind, nichts zu tun?

A. Nein.

F. Sie waren im Amt VI als diese Aufzeichnungen gemacht wurden.

A. Nein, ich war angehender Chef der Spionage Abwehrabteilung IV-E und hier handelt es sich bei diesem Schriftstueck um innerdienstliche Vorgaenge und um Aufzeichnungen des Auswaertigen Amtes und nicht um Aktenstuecke des Amtes VI oder fuer das Amt VI.

Im uebrigen las ich diese Aufzeichnungen hier das erste Mal in Nuernberg und zwar als Professor Kempner sie mir im Rahmen einer Vernehmung vorlegte. Ich selbst habe nach meiner Amtsuebernahme des Auslandsnachrichtendienstes das Beduerfnis zu einer engen Arbeitsvereinigung mit dem Auswaertigen Amt empfunden und auch eine solche entworfen; sie ist zwar leider erst im Jahre 1944 ratifiziert worden; aber nach den Grundzuegen wurde doch seit dem Jahre 1942, seit meiner intensiven Amtstaetigkeit im Auslandsnachrichtendienstes als Arbeitsgrundlage mit ihr gearbeitet.

F. Herr Zeuge, schildern Sie bitte den weiteren Verlauf der Venlo-Angelegenheit.

A. Ich glaube, es war — ja, es war anfangs Oktober 1939, dass ich zum ersten Mal nach Holland und zwar als Hauptmann Schemel gegangen bin. Es kam damals zu Verabredungen und den Plaenen einer grossen Besprechung in Den Haag, wobei ich den englischen Nachrichtenoffizieren, die ein sehr gutes Vertrauensverhaeltnis zu mir fanden, das Versprechen gab, bald einen General der deutschen Wehrmacht als namhaften Fuehrer der Offiziers-Opposition mitzu-

bringen. Ich gewann dann fuer die Mithilfe einen meiner besten Freunde in Berlin, Professor der psychiatrischen Abteilung der Charite in Berlin und Oberstarzt bei der Wehrmacht. Er wurde von mir in den Haag als der fragliche Vertreter des Fuehrers der Offiziers-Opposition vorgestellt. Da wir uns — er war erheblich aelter als ich — sehr gut als Freunde verstanden, gelang uns auch das Zusammenspiel bei der Sitzung mit den englischen Nachrichtenoffizieren in einer sehr guten Weise. Die Ergebnisse der einzelnen Besprechungsphasen wurden damals laufend der Zentrale des britischen Secret Service auf dem Funkweg durchgegeben. Ich moechte daraus den Rueckschluss ziehen, dass die Zentrale an dieser ganzen Angelegenheit das groesste Interesse nahm und auch die einzelnen Besprechungsphasen selbst steuerte.

F. Die niederlaendische Regierung hat in einem Bericht ueber die Verhandlungen des niederlaendischen Reichstages, der von der Anklage vorgelegt wurde im Dokumentenbuch 71, englische Seite 65 als Exhibit 1142 gesagt, dass der Chef des Nachrichtendienstes des hollaendischen Generalstabes die Mitteilung erhalten haette, dass britische Organe mit hohen Offizieren der deutschen Wehrmacht Verbindung haetten und Friedensverhandlungen fuehren wollten. Waren also Friedensverhandlungen der Gegenstand Ihrer Besprechungen?

A. Ja, es waren Friedensverhandlungen ganz besonderer Natur. Die englischen Nachrichtenoffiziere besprachen naemlich mit mir bis in die Einzelheiten hinein einen in Deutschland von der angeblichen Wehrnachtsopposition anzusetzenden Umsturz und die gewaltsame Beseitigung der Staatsfuehrung. Ihre Verhandlungstechnik behielt ich mir damals vor, das Ergebnis dieser Besprechungen zunachst der angeblichen deutschen Oppositionsfuehrung vortragen zu muessen. Wenn deren Zustimmung dann erwirkt sein sollte, wuerrd vorgesehen, dass ich mit endgueltigen Abmachungen diesmal gemeinsam mit den englischen Nachrichtenoffizieren konferiere, wobei vorgesehen war, dass ich moeglicherweise, und damit musste ich fast rechnen, zu dem damaligen Lord Halifax zum Vortrag fliegen sollte. Wegen der Notwendigkeit, dauernd in Kontakt zu stehen, tauschten wir dann ein modernes Funkgeraet mit modernen Geheim-Coden usw. aus.

F. Handelt es sich dabei um das Funkgeraet, dessen Uebergabe der hollaendische Fuehrer Lemmens im Kreuzverhoer am 18. Februar hat zugeben muessen?

A. Ja, das war das Funkgeraet.

F. Welchen Fortgang nahmen dann die Verhandlungen?

A. Es war an sich notwendig auf Grund der Verhandlungslage noch weitere Zusammenkuenfte zu vereinbaren, damit die Englaender nicht misstrauisch wurden. Ich lasse dabei das Ziel noch offen. Obwohl es tatsaechlich immer in den einzelnen Besprechungen gelang, immer wieder Namen von moeglichen Agenten in Deutschland und vor allem die Arbeitsmethode dadurch in Erfahrung zu bringen. Es waren 5 Zusammenkuenfte, die ich hatte. Aber ganz eindeutig muss ich hier feststellen, dass ich bei allen meinen Besuchen in Holland niemals eine Waffe bei mir hatte und zwar lag das gar nicht im Zuge meiner Verhandlungstaetigkeit. Zumindest musste ich ja immer wieder damit rechnen, dass ich irgendwie festgenommen wurde, denn umgekehrt war ich ja auch jederzeit gefaehrdet und einer polizeilichen Festnahme und Untersuchungsmoeglichkeit als deutscher Spion den hollaendischen Gesetzen unterworfen. Es waere also eine absolute Dummheit von mir gewesen, wenn ich Waffen mitgefuehrt haette.

Fortsetzung des direkten Verhoers des Zeugen Walter Schellenberg durch Dr. Mintzel.

A. (fortfahrend) Das hat sich auch als gut erwiesen, denn ich bin ja offenbar aus dem natuerlichen Misstrauen der englischen Nachrichtenoffiziere auch von der hollaendischen Polizei einmal festgenommen, voellig ausgezogen und untersucht worden, aber man hat nichts bei mir gefunden. An sich ist diese Festnahmeerst nachher, wieder auf Eingreifen der Englaender, bei denen auch der Verbindungsoffizier zum englischen Nachrichtendienst war, der hollaendische Oberleutnant Klop, der mir immer bekannt war als Englaender namens Copper: bin ich wieder herausgelassen worden. Es wurde dann als ein Betriebsunfall hingestellt, wie man so sagt, dass es mit der Anordnung nicht geklappt hat, man hat sich dann entschuldigt und wie man dann das so macht.

F. Sie erwahnen den hollaendischen ersten Leutnant Klop. In welchem Rahmen hielt sich die Beteiligung des Leutnant Klop an den Verhandlungen?

A. Er war damals fuer mich der Englaender Copper und hatte an den meisten Verhandlungen teilgenommen.

F. Zeuge, wann tauchte zum erstenmale der Gedanke auf, wie man versuchen koennte, die englischen Nachrichtenoffiziere festzunehmen?

A. Ich hatte naturgemaess ueber dieses sicher politisch sehr hochliegende Nachrichtenspiel mehrmals in Berlin Bericht erstattet und ueber den Fortgang und seine fruerehen Einzelheiten berichtet. Man schien durchaus in Berlin geneigt zu sein, meiner Absicht, das Nachrichtenspiel unter allen Umstaenden auf der Basis weiterzuspielen, zu folgen, und ganz allmaehlich áann, wenn die Unterlagen ueber weitere Spionageunterlagen, die ich ja fortlaufend gewann, spaerlicher wuerden, die Kontaktaufnahme abklingen zu lassen. Es war am — genau am 9. November 1939, als ich ploetzlich ganz wider Erwarten — ich hatte auch nie etwas bis dahin dienstlich mit Himmler zu tun gehabt — von dem damaligen Reichsfuehrer SS in Duesseldorf angerufen wurde und von ihm erhielt ich den Befehl, die beiden englischen Nachrichtenoffiziere in der Naeh von Venlo, wenn moeglich auf deutschem Boden, wenn nicht moeglich auf niederlaendischem Boden, durch ein besonderes militaerisches Kommando verhaften zu lassen, das bereits angewiesen sei. Himmler erklarte mir damals telefonisch, man habe in der Nacht vom 8. auf 9. November auf Hitler in Muenchen ein Attentat veruebt, Hitler sei mit dem Leben davon gekommen, aber hinter dein Attentat steckte nach seiner Auffassung der britische Secret Service, wahrscheinlich, so hat er sich am Telefon ausgedrueckt, meine beiden Kollegen Best und Stevens. Das waren die englischen Nachrichtenoffiziere, mit denen ich damals verhandelte, die mich ja nur hinters Licht gefuehrt haetten, auf der einen Seite sehr nett mit mir verhandelten und auf der anderen Seite haetten sie wirklich gehandelt. Das war die Einstellung von Himmler, gegen die ich damals gar nicht opponieren konnte. Ich war auch im Moment perplex, ich hatte von dem Attentat nichts gehoert. Es kam alles voellig unprogrammaessig und wider Erwarten ueber mich. Ich erinnere mich noch genau, dass der Befehl Himmlers den Satz enthielt, dass unter allen Umstaenden der Sinn der Verhaftung der englischen Nachrichtenoffiziere sei, die Englaender lebendig in deutsche Hand zu bekommen, um den Nachweis ihres Attentats in Muenchen zu bringen.

F. Was unternahmen Sie, um diesen Befehl auszufuehren?

A. Ich habe fuer den 9. November, also am gleichen Tage, als ich von Himmler diesen Auftrag bekommen hatte, da ich dauernd in einer Funkverbindung mit den Englaendern stand, eine Zusammenkunft in Venlo vereinbart. Als ich nachmittags an der Grenze eintraf, war dort bereits ein Sonderkommando von vielleicht 9—10 SS Angehoerigen, die unter dem militaerischen Befehl eines SS Sturmbannfuhrers Naujoks standen. Ich habe mich mit diesen natuerlich unterhalten. Ich habe mir Einzelheiten ihrer Ausruestung — habe ich mir angeguckt usw. Aber diese SS Fuehrer waren so selbstaendig und auf ihren Befehl festgelegt, dass Naujoks mir erklarte, ich koennte ganz beruhigt ueber die Grenze gehen, sie wuerden dafuer sorgen, dass mir schon nichts passiert; im uebrigen brauchte ich mich um nichts weiter zu kuemmern. An sich war die Sache einmal auch nicht ungefaerlich fuer mich, sondern natuerlich auch fuer die andern. Das ist nie zur Sprache gekommen. Seit Tagen hatte naemlich damals der deutsche Grenznachrichtendienst immer wieder gemeldet, dass in diesem Raum von Venlo auf hollaendischer Seite starke Grenzsicherungen zusammengezogen waren. Man wirsste nicht, ob es sich um die Auswirkung der allgemeinen Mobilmachung in Holland daher handelte, denn damals rechnete man schon im November mit einem Einmarsch Deutschlands in Holland, oder ob ein ganz besonderer Anlass vorlag. Fuer mich war nur diese Konzentration der ganzen Sicherungskraefte auffaellig und naturgemaess nicht angenehm.

F. Wurde zwischen Ihnen und dem Kommandofuehrer vereinbart, dass Sie den Augenblick fuer den Beginn der Aktion bestimmen sollten, durch eine Zeichengebung?

A. Nein, denn das Objekt lag ja so nahe, dass mit der blossen Uebersicht das ganze Terrain und alles, was sich dort abspielte, uebersehen werden konnte. Der Kommandofuehrer machte mich darauf aufmerksam, dass im Hinblick auf diese vorhin erwahnte verstaerkte Grenzsicherung sich zwar immer unvorhergesehenerweise ein Zwischenfall ereignen koenne, dass aber im uebrigen unter Beruecksichtigung der grossen Entfernung und vor allem des Ueberraschungsmoments die Sache so schnell ginge, dass ich wahrscheinlich davon

gar nichts merken wuerde. Sie waren ihrer Sache sehr sicher und so begab ich mich dann allein mit einem Begleiter, der mich schon fruher in Holland begleitet hatte, zu Fuss ueber die Grenze. Im Café Bakhus, das auf hollaendischem Boden lag, habe ich bei einem Aperitif gewartet, zunaechst einmal, denn der Zeitpunkt war nicht genau festgelegt. Es war zwischen 2 und 3 Uhr, die Verabredung. Ich war auch die Tage vorher in demselben Café gewesen und es war interessant dass von Tag zu Tag mehr Leute in dem Café waren und zwar fuer einen Mann, der einen Blick wie ich hatte. Ich merkte sofort also, das sind keine Zivilisten oder Bauern, sondern das sind irgendwie verkleidete Grenzpolizeibeamte oder sonstige Ueberwachungsorgane. Vor allem fiel mir auf, dass zahlreiche Radfahrer da waren, und eben als Bauern verkleidete Maenner mit Polizeihunden. Also die ganze Situation war mir nicht sehr angenehm und schien mir nicht guenstig, bei dem mir nun einmal erteilten Befehl hier mitzuwirken und durchzufuehren. Es schien so zu sein, dass die Englaender ein erhebliches Misstrauen haetten. Die Angehoerigen in dem Café selbst hielten sich aber zurueck. Es kam hier mal eine Unterhaltung zustande, aber von meiner Seite aus war ich auch zurueckhaltend. Ich wollte nicht irgend wie in ein festes Gesprach oder in eine Reihe von Neugierigkeitsfragen verwickelt werden. Ich hatte meinen Platz so in dem Café, dass ich aus einem breiten Fenster, ich moechte es als ein Verandafenster bezeichnen, sehen konnte, sodass ich die ganze Strasse, die von Holland aus und in gerader Linie heranfuehrt, uebersehen konnte. Den Wagen von Best und Stevens kannte ich und ich sah ihn auch, nachdem ich vielleicht zwei oder drie Mal vorher schon aufstehen wollte, weil ich glaubte, jetzt kommt der Wagen. Es war aber ein anderer. Ich sah ihn dann endlich herankommen. Ich ging sofort aus dem Café, aus dem Eingang heraus, auf die Strasse, ging die Strasse entlang und war also bereit oder im Begriff, die Herren zu begrüssen, wenn der Wagen angehalten haette. Der Wagen kam in schneller Fahrt heran, offenbar sah mich der Fahrer auf der Strasse, bremste, der Wagen verlangsamte seine Fahrt, ich merkte auch und ich sah, wie der Fahrer links oder rechts wollte, ob er zweifelte, soll er vor das Café fahren, sollte er auf der rechten Seite, rechten Strassenseite bleiben und ploetzlich bog er, was ich vorher gar nicht bemerkt hatte, direkt vor mir ab und setzte den Wagen auf den Parkplatz, der rechts von dem Café lag. So dass ich hinter dem Wagen hergehen musste. Es war mindestens eine Entfernung von 15—20 Metern, die ich dann zu Fuss hinter dem Wagen machen musste. Es ist vielleicht wichtig, dass ich an dieser Stelle das schon erwahne, dass in dem Moment, wo der Wagen von Best und Stevens auf dem Parkplatz war und ich hinterher ging, wir praktisch aus der Sicht der Landstrasse verschwunden waren, zumindestens von der deutschen Seite aus gesehen, denn davor lag das Café Bakhus. Ich ging also hinter dem Wagen her, der dann auf dem Parkplatz hielt, trat an den Wagen heran. In dem Moment, als sich die Insassen anschicken wollten, den Wagen zu verlassen, in demselben Moment hoerte ich hinter mir das Gerausch eines auf vollen Touren mit offener Auspuffklappe heransausenden Wagens. Ich hoerte auch ungefaehr in dem gleichen Moment, als ich noch so halb in der Bewegung auf den Wagen von Best und Stevens war, auch einzelne Schuesse. Aber es ist vollkommen unmoeglich, dass das veranlasst worden waere durch ein Zeichen von mir, wie es der Fahrer Lemmens hier behauptet hatte, denn ich stand auf dem Parkplatz und konnte von niemandem gesehen werden, ausser von Stevens und Best und seinem Begleiter. Ich moechte hervorheben, dass ich weder ein Zeichen gegeben habe, noch dass ich mit einer gezogenen Pistole an den Wagen trat, denn ich hatte gar keine Pistole dabei gehabt. Herr Lemmens hat im Kreuzverhoer erklart, dass er gar nicht sehen konnte, ob ich eine Waffe gehabt habe und er haette es nie so erklart.

Nach meiner Erinnerung hat Captain Best den Wagen gesteuert und neben ihm sass der mir als Englaender bekannte Copper, spaeter identifiziert als hollaendischer Oberleutnant Klop und hinter ihnen sass Stevens und der Fahrer Lemmens. Bei den ersten Schuessen nun, die ich auch hoerte — die gingen hinter mir offenbar in die Luft oder ich nahm persoendlich an, dass irgendetwas mit den Grenzsicherungsmassnahmen nicht in Ordnung gegangen waere und dass da schon eine Schiesserei entstanden waere —, sah ich, ehr ich ueberhaupt zu einer Begruessung kam, wie Copper blitzartig aus dem Wagen sprang, eine Pistole gezogen hatte, die er auf mich anlegte. Ich war im Moment naturgemaess, da ich nicht bewaffnet war, konsterniert, denn wenn jemand eine Pistole auf einen anlegt, macht man wahrscheinlich eine Reflexbewegung. Es ist moeglich, dass er mir zurief: „Heben Sie die Haende hoch“ oder aehnlich, und dass ich, um mich selbst zu retten, in diesem Moment die Haende hochgehoeben habe, was der Fahrer Lemmens geglaubt hat, genau gesehen zu haben.

Praktisch habe ich damit gerechnet, dass Copper, alias Klop wahrscheinlich in der Aufregung auf mich schiessen wuerde. Mein Glueck war wahrscheinlich, dass in demselben Moment, als dieser Zustand erreicht war, dieser Wagen, den ich schon immer dauernd durch diese offene Auspuffklappe und starkes Geraeusche kannte, nun um das Café Bakhus herum auch auf den Parkplatz kam und Copper hat sofort mich als Zielpunkt verlassen und schoss in einer kurzen Reihenfolge hintereinander in die Windschutzscheibe des herankommenden Wagens. Ich weiss das noch so genau wie heute, weil ich ganz perplex nach hinten schaute. Es gibt Moimente im Leben, die einfach einem festsitzen. Ich sehe noch immer, wie das Glas der Windschutzscheibe zersplitterte in tausend Splitter, zwei drei, vier Mal, ich stand wie festgewurzelt, ich wusste im Moment nicht, was ich machen sollte und nach meiner Erinnerung rollte dann das so ab, dass aus dem Wagen oder aus dem Wagen eines anderen ein SS-Fuehrer, dessen Namen ich notwendigerweise nennen koennte, heraussprang. Offenbar war er derjenige, an dem die Kugel durch die Windschutzscheibe und am Ohr vorbeigegangen war. Er haette auch verletzt sein koennen, das habe ich aber nicht sehen koennen. Jemand kam geduckt aus dem Wagen heraus, hat seinerseits die Pistole gezogen und rief seinerseits: „Haende hoch“, nun natuerlich auf den Hollaender Copper, den Englaender Klop, alias Copper, der immer noch im Anschlag auf ihn stand und beide haben nun ein regelrechtes Duell gehabt. Der eine schoss auf den anderen, ich weiss nicht, wie stark das Magazin von beiden war. Ich jedenfalls ging instinktiv immer mehr zurueck, denn ich stand fast mitten in diesem Kugelwechsel. Zumindest kann ein jeder sich das vorstellen, der das gehoert hat, in welcher Lage ich war; und ploetzlich sah ich, wie der SS stolperte und glaubte, dass er einen Schuss erhielt, und meinte, wie ich ihn stolpern mit der Pistole sah, mit der Hand eine Bewegung nach unten machte. Ich koennte es mir nicht erklaren, ob das angeblich eine besondere Technik des Schiessens war. Er hatte seinerseits noch in diesem Augenblick offenbar zwei oder dreimal abgedrueckt und nur diese Schuesse muessen nun den Copper getroffen haben. Das sah ich, denn Copper machte auf einmal aus der Schussbewegung heraus auch eine Bewegung wie Haende hoch, wie wenn er sich ergeben wuerde. Dann sah ich, wie er sich an etwas anhielt und ich weiss nicht mehr, ob am Wege oder einem Stueck des Gartenzaunes, das habe ich nicht mehr in Erinnerung. Ich weiss, dass er sich irgendwo dann festhielt. Ich selbst war nun mindestens sechs, sieben oder acht Schritte schon zurueckgewichen und war nun auf dem Wege nach links, um um das Café Bakhus herumzulaufen und um in meinen Wagen zu kommen. Ich hatte mit der ganzen Aktion als solche nichts zu tun. Offenbar trat da eine Verwechslung ein, denn auf einmal wurde ich festgegriffen, ich versuchte mich loszureissen, aber der andere war viel staerker als ich, das war ein baumlanges SS-Mann, der mich festhielt und sagte „so geht das nicht“ und verwechselte mich mit Best. Ich trug ungluecklicherweise ein Monokel und er hatte einen aehnlichen Mantel wie ich. Er glaubte, es waere Best, der haette entfliehen wollen, wie das bei solchen Dingen ja ueblich ist; bei solchen Zwischenfaellen ist die Aufregung bei allen Beteiligten sehr gross. Ich versuchte mich auch loszureissen. Der SS-Mann glaubte, ich sei Best, ich wollte fliehen, er fing an, auf mich zu schiessen und nur durch das Dazwischentreten — ich weiss nicht mehr, ob es Naujoks war oder ein anderer — es ist jedenfalls unbestritten, das einer von den Leuten den Arm hochschlug, so dass mir wiederum nichts passierte und als dies Geschehen soweit abgeschlossen war, war ich nur noch bestrebt, so schnell als moeglich in meinen Wagen zu kommen und den fuer diese militaerische Aktion Berufenen das Feld zu ueberlassen. Das war praktisch der Vorgang, wie er wirklich ablief, wie ich ihn erlebt habe und wie ich ihn heute noch gut in Erinnerung habe.

Vorsitzender: Es ist dies ein geeigneter Zeitpunkt, um unsere Mittagspause einzulegen. Der Gerichtshof vertagt sich bis 1.30 Uhr.

11. Mai-A.HM-1-Maier
Militaergerichtshof Nr. IV, Fall XI.

Militaergerichtshof Nr IV, Fall XI Nuernberg, Deutschland,
11. Mai 1948 Sitzung von 13.30 bis 16.30 Uhr.

Gerichtsmarschall: Der Gerichtshof Nr. IV tagt nunmehr wieder.

Vorsitzender: Herr Marschall, teilen Sie uns bitte mit, ob alle Angeklagten heute nachmittag anwesend sind?

Gerichtsmarschall: Hoher Gerichtshof, alle Angeklagten sind anwesend mit Ausnahme der Angeklagten Steengracht, Woermann,

Ritter, Lammers, Rasche, Darré, Puhl, von Weizsaecker, im Lazarett befinden sich die Angeklagten Stuckart und Keppeler.

Vorsitzender: Richter Powers wird heute nachmittag den Vorsitz fuehren.

Vors. Richter Powers: Sie koennen fortsetzen, Herr Doktor.

Durch Dr. Mintzel:

F. Herr Zeuge, Sie haben zuletzt darueber gesprochen, dass Sie Ihren Wagen aufgesucht haben und vom Kaffee Bakhus aus nach dem deutschen Gebiet zurueckgefahren sind. Wohin sind Sie gefahren?

A. Ich bin unverzueglich nach Duesseldorf gefahren.

F. Haben Sie waehrend der Festnahme-Aktion bei Venlo Anordnungen getroffen ueber die Festzunehmenden?

A. Solche Anordnungen habe ich nicht getroffen, das war auch nicht meine Sache, sondern die technische Durchfuehrung lag in den Haenden der Kommandofuehrer.

F. Was geschah nach dem Eintreffen des Kommandos mit den Festgenommenen in Duesseldorf?

A. Wie ich schon ehen sagte, bin ich direkt nach Duesseldorf gefahren. Als ich dort angekommen war, ich kann den genauen Zeitpunkt nicht mehr sagen, es kann $\frac{1}{2}$ 6 oder $\frac{1}{2}$ 7 Uhr gewesen sein, waren auch die Leiter des Kommandos kurze Zeit darauf eingetroffen. Diese berichteten in Gegenwart von Dr. Hasselbacher, das war ein Oberregierungsrat und Leiter der damaligen Polizeistelle in Duesseldorf, dass man festgestellt habe, dass der angebliche Englaender Copper gar kein Englaender, sondern ein hollaendischer Oberleutnant sei, und zwar ein hollaendischer Generalstabsoffizier. Dieser sei bei dem Schusswechsel, der stattgefunden habe zwischen dem vorhin von mir erwahnten, namentlich nicht genannten SS-Fuehrer und ihm, verwundet worden. Im uebrigen sei weiter nichts passiert, das Ueberraschungsmoment habe Erfolg gehabt, der hollaendische Grenzdienst habe sich nicht eingeschaltet, die beiden englischen Nachrichtensoffiziere seien lebendig in deutscher Hand. Der Oberregierungsrat Dr. Hasselbacher begab sich dann anschliessend sofort in den Raum, wo der hollaendische Offizier untergebracht war. Ich kenne die Oertlichkeiten dieser Polizeidienststelle nicht, kann also nicht sagen, in welchem Raum das war, ob das eine Fahrbereitschaft war oder wie das dort oertlich ausgesehen hat. Ich weiss nur, dass Dr. Hasselbacher beim Herausgehen sagte, dass er den Polizeiarzt mitnehme, er hatte naerlich einen Polizeiarzt in seiner Dienststelle selbst verfuegbar.

F. Herr Zeuge, haben Sie jetzt Anordnungen wegen der Festgenommenen getroffen?

A. Nein, ich habe mich aus der ganzen Sache bewusst herausgehalten, um keine ueberschneidenden Anordnungen und Befehle zu geben, da ich fuer die technische Durchfuehrung nicht verantwortlich war. Ich habe mich, soweit ich mich erinnere, noch am Sonnabend abends von Duesseldorf nach Berlin begeben, um dort ueber die Angelegenheit abschliessenden Bericht zu erstatten. Es ist auch so gewesen, dass ich, ich glaube, es war der 10. November, in Gegenwart der Kommandofuehrer, die dann zugezogen worden sind, ich glaube es war bei Himmler, Bericht erstatten musste. Ja, es war Himmler.

F. Ist es richtig, dass Sie spaeter von Hitler fuer Ihre Mitwirkung in der Venlo-Affaire ausgezeichnet wurden mit dem Eisernen Kreuz?

A. Jawohl, ich habe fuer diese ganze Angelegenheit das Eiserner Kreuz als Auszeichnung bekommen, und zwar von Hitler persoendlich. Ich weiss mich noch zu erinnern, dass wir antreten mussten, und zwar stand ich an dritter Stelle woraus folgte, dass man den beiden Kommandofuehrern mehr Bedeutung beimass als mir, der ich die Verhandlungen geleitet hatte.

F. Hatten Sie mit dem weiteren Ablauf der Angelegenheit zu tun?

A. Die weiteren Vernehmungen von dem Captain Best und Major Stevens wurden von geschulten Spionageabwehr-Spezialisten gemacht, und zwar wurden sie entsprechend, wie es ueblich war, zu der einschlaegigen Materie vernommen. vor allem ueber die Arbeit im einzelnen des secret service in Holland, in Belgien, in Frankreich und dann naturgemaess in Deutschland, Schwerpunkt der Vernehmung war auch die Zusammenarbeit zwischen dem englischen und hollaendischen Geheimdienst, soweit das feststellbar war. Es kam ganz klar dabei heraus, dass der englische Nachrichtendienst Holland als Glacis

gegen Deutschland stark ausgebaut hatte, und wie ich heute morgen schon erwahnte, war es nicht nur das Ruhrgebiet und militaerische Dislokation, sondern vor allem Flugplaetze, deren Belegung und so weiter. Es war ein sehr umfangreiches Agentennetz, das bereits im Aufbau begriffen war und das bereits mit aktiven Nachrichtenvermittlungsverkehr, von Best wie von Stevens geleitet wurde. Der hollaendische Geheimdienst muss von diesen Dingen und nach den Unterlagen, die wir damals hatten, Kenntnis davon gehabt haben.

F. Herr Zeuge, wollen Sie damit sagen, dass das von der Anklage im Dokumentenbuch 71, englische Seite 88, als Exhibit 1146 vorgelegte Dokument zutreffend sei. Es ist der Bericht vom 29. Maerz 1940 mit den Angaben ueber die Organisation des britischen Nachrichtendienstes in Holland und seine Verbindung mit dem hollaendischen Nachrichtendienst.

A. Die hier in diesem Bericht getroffenen Feststellungen entsprechen dem, was damals auf Grund der Vernehmungen und was auf Grund der uebrigen gesamten Ermittlungsunterlagen bekannt war, dass die hollaendische Regierung sich voellig darueber im klaren war, das die Verbindung des militaerischen Nachrichtendienstes mit dem englischen secret service zumindest zweifelhafter Natur war. Das ging schon daraus hervor, dass kurz nach dem Venlo-Zwischenfall der einschlaegige Chef des militaerischen Nachrichtendienstes Hollands, van Oorschoot, seines Postens enthoben wurde. Es war damals durchaus so, dass man auch hollaendischerseits bestrebt war, diese Feststellungen, die deutscherseits getroffen wurden, moeglichst zu vertuschen. Im uebrigen ein Gesamtverhalten der Hollaender, das bei den Verhandlungen im Rahmen des Auswaertigen Amtes zum Ausdruck kam.

F. Herr Zeuge, Sie haben die Aussagen des Zeugen Behrens, des Arztes, der den Leutnant Klop nach seiner Einlieferung ins Krankenhaus besuchte, gehoert, und Sie wissen, dass Dr. Behrens erklart hat, dass er sich im Dezember 1939 bei Ihnen in Berlin habe melden muessen und dass er von Ihnen nach Duesseldorf gesandt worden sei. Bitte, nehmen Sie Stellung zu dieser Aussage.

A. Ich habe natuerlich, ausser mit der Zusammenstellung dieser Berichte, der Einzelheiten des Falles Venlo und der kurz nachher uebernommenen Leitung der Dienstgeschaeft der gesamten Spionage-Abwehrabteilung eigentlich mit Einzelheiten aus dem Venlo-Fall nichts mehr zu tun gehabt. Ich erhielt nur im Dezember 1939, das weiss ich nicht ganz genau, durch einen telefonischen Anruf des damaligen Chefs der Sicherheitspolizei und des SD den Auftrag, diesen Dr. Behrens, den ich bis dahin nicht gekannt habe, zu mir kommen zu lassen, und ihm den Auftrag zu erteilen, sich in Duesseldorf mit dem Oberregierungsrat Dr. Hasselbacher, dem Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in diesem Rheinlandgebiet in Verbindung zu setzen, er solle sich mit ihm darueber besprechen, in welcher Form man in richtiger und ordentlicher Weise die Leiche des hollaendischen Oberleutnants Klop der damals an seinen Verletzungen eingegangen ist, sicherzustellen. Dr. Behrens, der bei irgendeiner Waffen-SS-Einheit war, die ich auch nicht kannte, er musste ueber die entsprechende Wehrmachtsdienststelle gehoeren, erschien eines Morgens bei mir. Ich habe, wenn es vielleicht hoch kommt, mit ihm 6, 7 Minuten gesprochen, ihm diesen mir erteilten Befehl weitergegeben und ich habe dann Dr. Behrens weder kurz nach dieser Zeit noch irgendwie spaeter waehrend des Krieges gesehen. Das erste Mal wieder hier in Court hier.

F. Herr Zeuge, bitte, nehmen Sie nun Stellung zu dem von der Anklage im Dokumentenbuch 71, englische Seite 82 als Exhibit 1144 vorgelegten Auszuegen aus dem sogenannten Oberheitmann-Material.

A. Da handelt es sich offenbar um Richtlinien fuer die Behandlung der Angelegenheit der deutschen Presse. Ich kann dazu im einzelnen gar nichts sagen. Ich kenne weder die damals erteilten Richtlinien, noch weiss ich, wie die im Dokument hier enthaltenen Notizen ueberhaupt zustande gekommen sind. Ich hatte mit der Behandlung dieses Falles in der Presse nichts zu tun. Ich weiss nur, dass einige Zeit nach dem Zwischenfall Notizen darueber in der deutschen Presse erschienen, die die Taetigkeit dieser englischen Nachrichtenoffiziere im Zusammenhang mit dem Attentat auf Hitler brachten — das Attentat, das ich schon erwahnte, am 8. November 1939 in Muenchen —, und das man in diesen Veroeffentlichungen durchblicken liess, dass den festgenommenen Englaendern wegen der naemlichen Verbindung mit dem Attentat auch der Prozess gemacht werden soll.

F. Haben die Verhoere und die Ermittlungen nach der Festnahme einen Zusammenhang zwischen der von Best und Stevens gegebenen Anregung, Hitler zu ermorden, und dem Anschlag vom 8. November ergeben?

A. Nein, absolut nicht. Ein Zusammenhang, dass gerade diese Nachrichtenoffiziere mit dem Attentat in Muenchen etwas zu tun hatten, ergab sich nicht. Ich vertrat daher auch konsequent meinen Vorgesetzten gegenueber den Standpunkt, dass eine Anklage mit der Behauptung eines solchen Zusammenhangs voellig unmoeglich sei, voellig unzweckmaessig sei und riet dringendst von der Durchfuehrung eines solchen Schauprozesses, auch entsprechend der Taetigkeit, der gesainten Taetigkeit der Spionageabwehr, ab. Ich glaube, dass sich meine Ansicht auch durchgesetzt hat, denn man hat den Gedanken doch fallen lassen, obwohl er urspruenglich ganz fest in der Planung der Fuehrung gewesen sein muss. Ich habe auch, ich kann das jetzt so einfach hier erklaren, obwohl ich um diese Sache habe richtiggehend kaempfen muessen.....

Richter Maguire: Herr Anwalt, darf ich fuer einen Augenblick unterbrechen.

Durch Richter Maguire:

F. Wer war der Chef, mit dem Sie diese Angelegenheiten besprachen?

A. Ich habe diese Angelegenheit ein oder zwei Mal mit dem damaligen Chef der Sicherheitspolizei und des SD, Heydrich, und bestimmt einmal mit dem damaligen Reichsfuehrer SS, Himmler, besprochen muessen, die ihrerseits mit Hitler in Verbindung standen ueber diese Frage.

F. Danke.

Durch Dr. Mintzel:

F. Herr Zeuge, der fruere Ministerialdirektor und Leiter der Rechtsabteilung im Auswaertigen Amt, Dr. Gaus, hat abgegeben eine eidesstattliche Erklarerung ueber die Vorgaenge im Auswaertigen Amt im Zusammenhang mit dem Angriff auf Holland und Belgien im Mai 1940. Auf diese Erklarerung von Dr. Gaus, enthalten im Anklagedokumentebuch VI, englische Seite 66, Exhibit 264, weist die Anklage hin, im Zusammenhang mit dem von ihr vorgelegten Memorandum der deutschen Regierung an Belgien und die Niederlande vom 9. Mai 1940, das enthalten ist im Anklagedokumentebuch 71, englische Seite 108, den Schluss zu ziehen, dass Sie durch Ihre Mitwirkung der Venlo-Affaire teilgenommen hatten an der Vorbereitung und Durchfuehrung eines Angriffskrieges. Bitte, nehmen Sie zu der Erklarerung des Dr. Gaus Stellung.

A. Ich habe schon erklart, dass bei der mir im Zusammenhang mit der Venlo-Affaire gegebenen Anweisung, mit keinem Wort die Rede davon war, dass die Feststellungen ueber die Taetigkeit des secret service in Holland dazu dienen sollten, einen Vorwand zu dem Angriff auf dieses Land zu treffen oder zu schaffen. Man hat mich lediglich, um meine Eignung fuer diese fuer mich vorgesehene Taetigkeit als Leiter der Spionageabwehr, einen praktischen Fall zu erproben, in die Venlo-Affaire eingeschaltet. Das war das Motiv, mit dem fuer mich die Sache begonnen hat und es sind genuegend Zeugen fuer mich da, die diese ersten Besprechungen mitgehört haben. Ich habe in diesem Sinn die Verhandlungen dann in Holland gefuehrt und habe dann nach Abschluss der Angelegenheit das gewonnene Material zusammengestellt in einer Uebersicht, einer Uebersicht der gesamten Taetigkeit der von mir festgestellten Arbeitsweise und Methode des britischen secret service in Holland. Ich gebe zu, dass ich auch zurueckgegriffen habe auf in der Spionageabwehr-Abteilung vorhandenes Akten- und Karteimaterial, das dort im Laufe der Zeit, sei es in taeglich zu benutzenden Handakten, sei es in Archivakten, bereits vorhanden war. Aber niemand hat in meiner damaligen Position als ganz junger Regierungsrat, ich war damals 29 Jahre alt, die Kenntnis von den deutschen Plaenen in Bezug auf die Kriegsfuehrung im Westen gegeben. Damals hatte mir niemand die zweifelhafte Ehre erwiesen, an einer sogenannten Verschwörung der deutschen Regierung in diesem Zusammenhang teilzunehmen.

F. Den erwahnten Bericht haben Sie Ende 1939 oder Anfang 1940 dem Auswaertigen Amt ueberbracht?

A. Ich habe den Auftrag, es war Ende 1939, ich kann nicht mehr sagen ob es noch in den Dezembertagen oder in den ersten Januartagen gewesen ist, den Ministerial-Direktor Gaus von den Ermittlungen im Falle Venlo zu unterrichten und ihm nach dem jeweiligen Stand der Vernehmungen, zusammengestellte Berichte, die Unterlagen zu uebermitteln, erhalten. Auf die Auswertung nun dieser von mir dem Herrn Ministerial-Direktor Gaus uebergebenen Berichte hatte ich keinen Einfluss. Gaus hat zwar mit mir allgemein ueber die Dinge gesprochen, aber es blieb bei einer allgemeinen

Eroerterung und ich glaube, nach ein oder zwei Besprechungen, wobei ich das Material bei Gaus gelassen hatte, war der Vorgang fuer mich erledigt. Im uebrigen moechte ich heute, wie ich nach der Kenntnisnahme von Dokumenten und von der Ansprache Hitler's, die von der Anklage im Dokumentenbuch 7, auf der englischen Seite.....

Dr. Mintzel: Dokumentenband 71, englische Seite 83.

Zeuge (fortfahrend): Dokumentenband 71, Seite 83, als Exhibit 1145 vorgelegt worden ist, und ich die Vorgaenge nun rueckschauend beurteile, feststellen, dass offenbar die Absicht der deutschen Fuehrung, im Westen, in Belgien und Holland, die Neutralitaet dieser Laender zu verletzen, anzugreifen, von vorneherein feststand und dass irgendwelche Feststellungen ueber die Zusammenarbeit des belgischen und hollaendischen Nachrichtendienstes in keiner Weise kausai sein konnte fuer die Durchfuehrung dieser Absicht. denn Hitler, wie es sich aus dem Dokument ergibt, hat in seiner Rede erklart, dass die Neutralitaet Belgiens und Hollands fuer ihn bedeutungslos sei. Er hat selbst gesagt, dass sein Entschluss unabaenderlich feststehe und es ist heute ganz allgemein bekannt, dass der Angriff bereits auf Belgien und Holland fuer November 1939 geplant, urspruenglich geplant war, und schon zu einem grossen Teil angelaufen war. Das hat General Jodl im IMT-Prozess ja auch festgestellt. Hitler hat zwar in der von mir zitierten Redr eine der Tatsachen, dass bei dem Venlo-Zwischenfall ein hollaendischer Generalstaboffizier dabei war, und diese Tatsache sich nachtraeglich ueberraschenderweise entpuppt hatte, erklart, dass er diese Dinge zur Motivierung der Vorgaenge im Westens zu gegebener Zeit benuetzen wolle. Ich kann nur wiederholen, dass ich genauso wenig wie irgendein Hauptmann einer im Westen bereitgestellten Division, damals eine echte Kenntnis von den wirklichen Plaenen Hitler's und seiner unmittelbaren Umgebung hatte, noch dass ich meine Spionageabwehrtaetigkeit im gesamten in solchen Plaenen ausgeuebt haette.

Dr. Mintzel: Herr Praesident, inzwischen ist das Dokumentenbuch mit den Dokumenten, die ich bis jetzt dem Gericht vorlegn kann, fertiggestellt worden. Soviel ich annehmen darf, liegt es jetzt auch dem Gericht vor.

Vors. Richter Powers: Ich glaube nicht, dass ich es habe.

Mr. Hardy: Mir wurde eine englische Abschrift ungefaehr um 11.30 Uhr ausgehaendigt. Ich habe versaeumt, es Ihnen zu sagen. Es kann sein, dass sie sich beim Generalsekretaer befindet und wenn Doktor Mintzel mit anderen Fragen weitermachen koennte, koennten sie in einigen Minuten beschafft werden und er koennte sie dann einfuehren. Ich moechte noch sagen, dass dies das Dokumentenbuch 1 ist. Ich hatte nicht genuegend Zeit, die ganzen Dokumente durchzugehen. Ich werde jedoch auf meine 24-Stundenfrist verzichten. Wenn ich Einwaende zu irgendwelchen Affidavits zu machen habe, so behalte ich mir das Recht vor, diese Einwaende spaeter vorzubringen.

Richter Powers: Das ist in Ordnung.

Dr. Mintzel: Herr Praesident, wenn es dem Gericht genehm ist, dann lege ich nun zunaechst die Dokumente vor, die in Verbindung stehen mit dem bisherigen Vernehmungsausschnitt.

Als erstes Beweisstueck moechte ich vorlegen das Schellenberg-Dokument 1, englische Seite 1 des Dokumentenbuches. Es soll die Exhibit-Nummer 1 erhalten. Es handelt sich um eine eidesstaetliche Erklaerung des

Richter Powers: Wird das Schellenberg Nr. 1?

Dr. Mintzel: Jawohl. Es ist eine eidesstaetliche Erklaerung von Heinz Amthor vom 26. Februar 1948. Amthor war seit 1936

Vorsitzender: Einen Moment, Herr Doktor. Ueber welches Dokument sprechen Sie — Auf Seite 1?

Dr. Mintzel: Seite 1 im Dokumentenbuch. Ich weise darauf hin, dass zu Beginn des Dokumentenbuches eine Uebersicht ueber den Inhalt sich befindet, die mit roemischen Ziffern gekennzeichnet ist, und denen die Seitenzahlen mit arabischen Ziffern folgen.

Amthor war seit 1935 im SD-Hauptamt faetig. Er bestaetigt, dass Schellenberg von 1937—1939 dort organisatorische Fragen bearbeitet hat, und dass ihm in Aussicht gestellt war, spaeter ein Arbeitsgebiet zu erhalten, dass seinen Interessyn fuer aussenpolitische Fragen entspraecht. Als zweites Beweisstueck lege ich vor das Schellenberg Dokument Nr. 17, Seite 61 des englischen Dokumentenbuches mit der Bitte, ihm die Exhibit Nr. 17 zu erteilen. Es ist eine eidesstaetliche Erklaerung des Dr. Paeffgen vom 12. 3. 1948. Dr. Paeffgen

aeussert sich ueber den Eintritt des Angeklagten Schellenberg in das SD-Hauptamt und dass entscheidend dafuer gewesen sei sein Interesse fuer den auslaendischen Nachrichtendienst. Der Uebertritt in dieses Arbeitsgebiet sei ihm dann spaeter in Aussicht gestellt worden.

Mr. Hardy: Ich nehme an, dass die Anklagebehoerde, oline weiteres wenn sie es wuenscht, diese Aussteller vor der Kommission zum Kreuzverhoer rufen kann. Ich werde mir das Recht bei jedem Affidavit vorbehalten. Aber am Schluss werden wir entscheiden, welchen der Aussteller wir zu rufen wuenschen, und wir werden die Verteidigung bitten, sie nach Nuernberg zu bringen, und dann werden wir sie durch eine Kommission, die der Gerichtshof bestimmt, ins Kreuzverhoer nehmen lassen. Ich nehme an, dass wir das tun koennen.

Vorsitzender: Was haben Sie dazu zu sagen, Herr Doktor — ueber die zur Verfuegungstellung dieser Affidanten. Stehen sie zur Verfuegung?

Dr. Mintzel: Die Zeugen stehen der Anklage zum Kreuzverhoer zur Verfuegung.

Richfer Powers: Gut. Es ist also so, dass das Recht der Anklagebehoerde reserviert wird, diejenigen zu bezeichnen, die sie zum Kreuzverhoer wuenscht.

Mr. Hardy: Danke sehr, Merr Richter.

Dr. Mintzel: Dann lege ich vor Schellenberg-Dokument Nr. 19, englische Seite 73 des Dokumentenbuches. Es handelt sich um eine eidesstaetliche Erklaerung des Konrad Radunski vom 16. 1. 1948. Radunski kennt aus eigener Erfahrung ebenfalls die Umstaende der erstn Taetigkeit des Angeklagten Schellenberg im SD-Hauptamt. Er bestaetigt, dass er als Referent mit Fragen allgemein organisatorischer und verwaltungsmaessiger Art befasst war. Als naechste Affidavit lege ich vor das Dokument Scheilenberg Nr. 27, Seite 93 des englischen Dokumentenbuches, dein ich die Exhibitnummer 27 zu geben bitte. Dieses Beweisstueck besteht aus der eidesstaetlichen Erklaerung des Wilhelm Wanerk vom 21. 4. 1948. Ich bitte die Exhibitnummer hier nur vorsorglich zu erteilen, weil Wanek einer der beiden deutschen Zeugen ist, die ich fuer den Angeklagten in den Zeugenstand zu rufen beabsichtige. Weiter lege ich vor

Mr. Hardy: Wird die Vertcidigung stipulieren, dass keine Notwendigkeit besteht, den Zeugen Wanek zu rufen, wenn ich damit einverstanden bin, dass dies als Eingestaendnis betrachtet wird und er nicht ins Kreuzverhoer kommt?

Dr. Mintzel: Nein, ich moechte diesen Zeugen Wanek als Zeugen fuer den Angeklagten Schellenberg zur Vernehmung rufen nach Abschluss des direkten und der Kreuzverhoers.

Richter Powers: Gut, Sie haben die Befugnis.

Dr. Mintzel: Als nachstes Dokument lege ich vor das Schellenberg-Dokument 3, Englische Seite 7 des Dokumentenbuches, als Exhibit Nr. 3. Es handelt sich um eine eidesstaetliche Erklarung des Werner Best vom 19.4.48. Werner Best war der Vorganger des Angeklagten Schellenberg in der Leitung der vornaligen Abteilung 3, spaeteren Gruppe 4e des Reichssicherheitshauptamtes. Als Leiter dieser Abteilung ist er unterrichtet von den Einzelheiten ueber die Einschaltung des Angeklagten Schellenberg in der Venlo-Angelegenheit. Er bekundet, dass der Fall als Nachrichtenspiel gefuehrt wurde, dass aber seine normale Durchfuehrung unterbrochen wurde durch das Attentat gegen Hitler am 8.11.1939. Best sagt auch, dass Schellenberg zur Zeit der Venlo-Aktion ein junger und kleiner Regierungsrat gewesen sei, der nicht den geringsten Einfluss auf die Behandlung der Sache gehabt hat. Als nachstes lege ich vor Schellenberg Dokument Nr. 8, englische Seite 27 des Dokumentenbuches, mit der Bitte, ihm die Exhibit Nummer 8 zu geben. Es handelt sich um eine eidesstaetliche Erklarung des Bruna Grothe vom 29.1.1948. Grothe, ein alter Polizeibeamter, war tatig in der Spionageabwehr. Er bekundet, was er von dem Ablauf der Venlo-Aktion gehoert hat und dass er persoenlich den Auftrag erhalten hat, die Betreuung der Gefangenen zu uebernehmen. Er aussert sich daruber, dass sie anstaendig untergebracht und behandelt wurden, und er erklart, dass auf Grund einer Beschwerde Schellenberg sich dafuer eingesetzt hat, dass die fuer die Haeflinge angeordnete leichte Fesselung aufgehoben wurde. Als naechstes Dokument lege ich vor das Dokument 12 auf Seite 39 des englischen Dokumentenbuches, mit der Bitte, ihm die Exhibit nr. 12 zu geben. Das ist eine eidesstaetliche Erklarung des Walter Huppenkoth von 30.4.1948. Huppenkoth war der Nachfolger des Angeklagten Schellenberg in der Leitung der Gruppe

Spionageabwehr. Er hat sich nach seinem Dienstantritt die Akten über den Venlo-Fall vorlegen lassen, und aussert sich darüber, was er anhand dieser Akten damals festgestellt hat, insbesondere erwähnt er, dass aktenmässig festgestellt gewesen sei, dass der verwundete Leutnant Klop erst festgestellt wurde mit diesem Namen und als Holländer nach dem Zwischenfall.

Als nächstes Dokument lege ich vor das Schellenberg Dokument Nr. 14 Seite 47 des englischen Dokumentenbuches. Ich bitte ihm die Exhibit Nr. 14 zu geben. Es ist eine Eidesstattliche Erklärung des Hans Hendrik Neumann von 19.2.1948. Neumann war zur Zeit des Venlo-Zwischenfalls persönlicher Adjutant bei Heydrich und Ordenanz-Offizier bei dem Infanterie-Begleitsbataillon des Führerhauptquartiers. Neumann bekundet, was ihm von der Venlo-Angelegenheit dienstlich bekannt geworden ist.

Als nächstes Dokument lege ich vor das Schellenberg Dokument Nr. 18, englische Seite 71 des Dokumentenbuches, dem ich die Exhibit Nr. 18 zu erteilen bitte. Das ist eine weitere eidesstattliche Erklärung von Dr. Paffgen vom 12.3.1948. Paffgen bekundet darin sein Wissen über die Art und Weise, wie englische Organe während des Krieges neutrale Staatsangehörige von neutralen Schiffen herunterholten, wo sie den Verdacht hatten, dass es sich bei ihnen um deutsche Agenten handelte. Im Zusammenhang mit diesem Vernehmungsausschnitt beziehe ich mich dann noch auf die bereits als Exhibit Nr. 19 vorgelegte eidesstattliche Erklärung des erwähnten Konrad Radunski, englische Seite 73 des Dokumentes, Radunski erklärt mit Bezug auf die Venlo-Affaire, dass es sich dabei für Schellenberg um einen Sonderauftrag gehandelt hat, auf Grund seiner damaligen Stellung im Reichssicherheitshauptamt sei Schellenberg sicher nicht in grössere Zusammenhänge der Politik und in der Planung solcher Aktionen eingeweiht gewesen.

Schliesslich lege ich nun noch vor das Schellenberg-Dokument Nr. 31 englische Seite 122 des Dokumentenbuches, mit der Bitte um Annahme als Exhibit Nr. 31. Es handelt sich hier um eine eidesstattliche Erklärung des Höchsten SS- und Polizeiführers in Italien und späteren Militärbefehlshabers in Italien, General der Waffen-SS Wolff vom 9.1.1948. Wolff erklärt, dass Schellenberg bei Abschluss des Venlo-Unternehmens als junger Mann galt, der keinerlei Einfluss auf die höhere Führung der Politik besass und auch nach der Überzeugung des Erklärers nicht in diese eingeweiht war.

(pagina 5369—5391)

13.Mai-M-LW-1-Brander

Militärgerichtshof Nr. IV, Fall XI.

Militärgerichtshof Nr. IV, Fall XI Nuernberg, Deutschland,

13. Mai 1948 Sitzung von 9.30—12.15 Uhr

Gerichtsmarschall: Der Hohe Gerichtshof des Militärgerichtes Nr. IV/XI. Der Gerichtshof tagt nunmehr.

Gott schütze die Vereinigten Staaten von Amerika und diesen Hohen Gerichtshof.

Ich bitte die im Gerichtssaal Anwesenden sich ruhig zu verhalten.

Vorsitzender: Der Gerichtsmarschall möge feststellen ob alle Angeklagten im Gerichtssaal anwesend sind.

Gerichtsmarschall: Hoher Gerichtshof, alle Angeklagten sind im Gerichtssaal anwesend mit Ausnahme von Wörmann, Ritter und Lammers die vom Gericht entschuldigt sind und der Angeklagte Stuckart, welcher im Hospital ist.

Vorsitzender: Gut. Herr Dr. v. Papen?

Dr. v. Papen: Ich möchte den Angeklagten v. Erdmannsdorf für heute Nachmittag entschuldigen und bitten, ihn auf Zimmer 57 bringen zu lassen, zur Vorbereitung seiner Verteidigung.

Vorsitzender: Ich nehme an, dass kein Grund vorliegt, warum der Angeklagte Erdmannsdorf heute nachmittag nicht entschuldigt werden sollte. Dem Antrag wird stattgegeben. Er kann nach Zimmer 57 geführt werden, zur Vorbereitung seiner Verteidigung. Herr Dr. Kubuschok?

Dr. Kubuschok: Hohes Gericht! Ich bitte den Angeklagten Rasche für heute Nachmittag zu entschuldigen und ihn auf Zimmer 212 bringen zu lassen. Sollte heute Nachmittag das Kreuzverhör-Lindemann stattfinden, so bitte ich ihn diesen Zeugen zu entschuldigen und ihn in den entsprechenden Raum zu bringen, um dem Kreuzverhör des Zeugen Lindemann beiwohnen zu können, vor der Kommission.

Vorsitzender: Ich verstehe, es handelt sich um Lindemanns Verhör vor einer Kommission heute nachmittag.

Dr. Kubuschok: Es ist möglich ja, Hohes Gericht. Eindemann steht als erster auf der Liste der 6 Zeugen, die vernommen werden sollen vor der Kommission. Es ist jedoch

Vorsitzender: Nun, in diesem Fall wollen Sie Rasche heute nachmittag nicht entschuldigt haben. Brauchen Sie ihn auch für das Kreuzverhör vor der Kommission?

Dr. Kubuschok: Ja, in diesem Fall

Vorsitzender: Gut, dem Antrag wird stattgegeben. Herr Richter Powers wird heute nachmittag den Vorsitz führen.

Richter Powers: Sie können fortfahren, Mr. Hardy.

Mr. Hardy: Danke sehr, Hohes Gericht. Ich möchte den Dolmetschern mitteilen, sollte ich zu schnell sprechen, dass diese ruhig das Licht aufleuchten lassen können.

Kreuzverhör Fortsetzung durch Mr. Hardy:

F. Herr Schellenberg, ich werde jetzt den Venlo-Vorfall mit Ihnen besprechen. Es war, als Sie bei der Gestapo waren, dass Sie mit den britischen Offizieren Stevens und Best unterhandelten. Stimmt das?

A. Jawohl.

F. Heydrich selbst hat Ihnen aufgetragen sich mit Stevens und Best in Holland in Verbindung zu setzen?

A. Es ist so abgelaufen, wie ich das gestern bereits ausgesagt habe.

F. Und Sie haben sich mit Stevens und Best unter dem Decknamen Schemmel in Verbindung gesetzt?

A. Ich kann mich nicht erinnern ob ich mich bei der ersten Besprechung bereits unter dem Namen Schemmel vorgestellt habe. Aber in den folgenden Besprechungen ist der Name Schemmel von mir gefallen.

F. Wurde Ihnen darüber Mitteilung gemacht, warum dieser Kontakt so wichtig war, dass Heydrich sich selbst persönlich dafür interessierte?

A. Diese Frage ist in einer bestimmten Richtung bereits gestellt, die nicht richtig ist. Ich war in Berlin zum Vortrag über die Spionageabwehr im Ruhrgebiet. Wahrscheinlich, es war ungefähr zur gleichen Zeit, als der Chef der Sicherheitspolizei Heydrich über dieses Nachrichtenspiel, was mit dem englischen Nachrichtendienst lief, erfuhr. Und wie ich bereits gestern aussagte, war nun die Frage zu entscheiden, ob man dieses Spiel bereits mit jemandem besprochen hat. Es handelte sich darum, ob es auf dem politischen Sektor weiter laufen soll. Wahrscheinlich hat Heydrich, als ich ihm nun davon berichtete, die Idee gefasst, mich in dieses Spiel einzuschalten. Ich glaube, das war ein ganz zufälliger Entschluss der ad hoc gefasst wurde, hervorgerufen dadurch, dass ich in Berlin erschien.

F. War Admiral Canaris, der Chef des Abwehrdienstes an dieser Sache überhaupt interessiert?

A. Es gab einen Chef des militärischen Nachrichtendienstes und es gab einen Chef des politischen Nachrichtendienstes. Einen Chef des militärischen Auslandsnachrichtendienstes und einen Chef des politischen Auslandsnachrichtendienstes. Canaris hat sich mit politischen Dingen zuständigkeithalber überhaupt nicht befassen dürfen.

F. Wir gehen weiter. Sie haben Stevens und Best das erste Mal in Den Haag Ende Oktober 1939 getroffen. Stimmt das?

A. Ich kann mich auf Daten nach den vielen Jahren nicht mehr genau festlegen. Es war um diese Zeit herum.

F. Und das andere Mal haben Sie diese Herren in Den Haag ungefähr um dieselbe Jahreszeit, im Oktober 1939, getroffen?

A. Das kann ich nicht mehr genau sagen, ob es bereits September oder Oktober war. Ich möchte fast heute sagen, dass es schon September gewesen ist. Aber wie gesagt, ich kann mich auf Daten jetzt nicht so festlegen, ohne dass ich meine Notizen vor mir hatte.

F. Nun behaupten Sie dann, dass es möglich ist, dass dieser Bericht über den Venlo Vorfall und über das Treffen mit Stevens und Best den Sie mit dem Gesandten Gaus zur Vorlage an Himmler

und Frick für ihre Unterschrift vorbereiten wollten, nicht ganz richtig ist, und zwar meine ich die Stelle, wo es heisst, dass das erste Treffen am 21. Oktober und das zweite am 30. Oktober stattfand, und das beide Treffen

Nun behaupten Sie, dass dieser Bericht nicht richtig sein kann, indem es heisst, dass die ersten beiden Treffen Ende Oktober 1939 stattfanden?

A. Diesen Rückschluss, den Sie aus meinem Teil der Aussage eben gezogen haben — ich habe ja extra offen gelassen, dass ich mich ohne Unterlagen nicht terminologisch festlegen kann. Aber wie es in dem Bericht steht, ist es richtig.

F. Sie hatten den Bericht jetzt verschiedene Monate zur Verfügung, nicht wahr?

A. Ja, ich habe soviel gelesen, ich bin so oft vernommen worden, ich glaube 340 mal allein in Nuernberg. Da kommen einem die Daten schon etwas durcheinander.

F. Wer ermöglichte diese Zusammenkünfte, diese zwei ersten Zusammenkünfte?

A. Ich verstehe den Sinn der Frage nicht. Wer es möglich gemacht hat, oder wie es möglich geworden ist?

F. Wer hat diese Zusammenkünfte in die Wege geleitet, so dass Sie die holländische Grenze überschreiten und die zwei britischen Offiziere Stevens und Best ohne Schwierigkeiten sprechen konnten?

A. Das haben die Engländer gemacht in Zusammenarbeit mit ihren holländischen Freunden. Die hatten ja Interesse daran, dass ich wiederkam.

F. Nun, stimmt es nicht auch, dass es in diesem Bericht im Dokumentebuch 71-C auf Seite 100 heisst

A. Deutscher Text?

F. Einen Moment.

Vorsitzender: Welche Exhibit Nummer ist das, Mr. Hardy?

Mr. Hardy: Das ist, Hohes, Gericht — einen Moment — Exhibit 1146.

Durch Mr. Hardy:

F. Es heisst hier: „Durch Vermittlung und Unterstützung des Kopper konnte es zu funfinaligem Zusammentreffen von Stevens, Best, Kopper mit den deutschen Mittelsmannern.“ Ist das richtig?

A. Ich nehme an, dass das eine Formulierungsfrage ist. Ich möchte bei dieser Formulierung an sich bleiben, obwohl das natürlich jetzt nicht bis ins letzte auseinander gesetzt werden kann, wer den grösseren Anteil hatte, ob die Engländer oder Kopper oder eine andere Person, die als Werkzeug benutzt wurde. Das sind ja Dinge, die, wenn man den taglichen Ablauf des Lebens in einer solchen Aktion beachtet, jetzt nicht auseinander gelegt werden können.

F. Gut. Wer hat nun dem ersten Treffen vom 21. Oktober 1939 beigewohnt? Ich meine das erste Treffen, ganz gleich an welchem Datum es stattfand?

A. Meiner Erinnerung nach war Stevens und Best dabei und zeitweise auch Kopper. Aber es kamen auch noch viele andere Personen. Es war ja eine Besprechung, die sich auf einen längeren Zeitpunkt erstreckte, es waren ja nicht nur 10 Minuten die man zusammen sass. Ich konnte mich nicht erinnern, aber wohl annehmen, dass auch noch ein paar andere Personen in dem Besprechungsraum erschieec waren, die ich aber heute nicht mehr identifizieren könnte.

F. Und dieselben Leute wohnten auch dem 2. Treffen bei?

A. Ja, wenn das in dem Bericht so steht, den ich jetzt im Moment zur Hand habe, möchte ich das annehmen, denn er war ziemlich genau damals.

F. Wer hat nun entschieden, dass das 3. Treffen in Venlo und nicht in Den Haag stattfinden sollte?

A. Ich weiss nicht, wer das entschieden hat auf deutscher Seite und ich weiss nicht, wer es entschieden hat auf englischer Seite. Ich weiss auch nicht, welche Entscheidung Sie jetzt meinen.

F. Wieso kam es, dass Sie sich plötzlich entschlossen nicht in Den Haag sondern in einer Grenzstadt zusammenzukommen?

A. Der Inhalt des Gespraches damals war so, dass ja die englischen Nachrichtenoffiziere unbedingt den General, also den obersten

Führer aus dem OKW selbst einmal sprechen wollten. Das war das Ziel und ich glaube sogar, dass es eben ein Agreement von uns gegenseitig war, dass wir die nächsten Besprechungen zur Erleichterung nicht so tief in Holland selbst machen wollten.

F. Nun, Sie haben sich dann an der Grenze am 7, 8 und 9 November getroffen. Ist das richtig?

A. Ja, so steht es auch in dem Bericht.

F. Nun, war es bereits festgelegt, sich an diesen drei aufeinanderfolgenden Tagen zu treffen, oder haben Sie erst nach Abschluss des ersten Treffens vereinbart am folgenden Tag nochmals zusammenzukommen? War es bereits vorher festgelegt, oder haben Sie das jeweils am Schluss jeder Sitzung beschlossen, am nächsten Tage wieder zusammenzukommen?

A. Ich glaube wir hatten damals ursprünglich die Auffassung, dass wir doch eine Reihe von Besprechungen hintereinander abhalten wollten. Die Sache sollte vorangetrieben werden.

F. Ich verstehe. Wurde Ihnen vorher schon mitgeteilt, dass Sie Stevens und Best entführen sollten?

A. Für mich ganz konkret und als Befehl wurde mir dies mitgeteilt durch Himmler selbst, bei diesem Telefongesprach, was ich erwähnt habe.

F. Also am 8. November, am Abend des 8., wie Sie in Ihrem direkten Verhör sagten. Ist das richtig?

A. Nein, nein, das war nicht abends, ich habe gesagt, dass ich morgens angerufen worden bin, sehr früh, es war gegen 7 Uhr vormittags, also ich habe noch im Bett gelegen. Ich bin herausgeholt worden aus dem Bett.

F. An diesem Nachmittag hatten Sie dann eine Zusammenkunft mit Stevens und Best?

A. Ja, das war eine schon länger vorgesehene Besprechung gewesen. Es war ja das Ziel gewesen in diesen Tagen den General der Oppositionsführung zu bringen.

F. Sie behaupten also tatsächlich, dass Sie nicht vor morgens früh des 8. November davon unterrichtet worden waren, dass die Engländer entführt werden sollten?

A. In dieser präzisen Form als Befehl war nicht davon vorher die Rede gewesen. Es war lediglich einmal erörtert worden der Gedanke, dass ich von den Engländern entführt werden könnte und dass das doch gar nicht so ohne Gefahr wäre, wenn ich mich in die Hände der anderen begäbe, und das ist immer schon mal erörtert worden: „Ja, was geschieht denn dann, wenn sie dich einfach wegnehmen, dann wirst du eines Tages im Londoner Tower erwachen, das ist unangenehm.“ Das waren naturgemäss Gedanken, die man sich untereinander besprach.

F. Sie haben erklärt, dass Sie nur von einem speziellen Befehl zur Entführung der englischen Offiziere Stevens und Best an diesem Morgen des 8. November Kenntnis hatten. Hatten Sie irgend etwas anderes ausser diesem speziellen Befehl zur Entführung Stevens' und Best's vor dem 8. November in Händen?

A. Was sollte ich in Händen haben?

F. Sie umgehen die Frage. Sie haben erklärt, dass Sie am 8. November von Himmler den Befehl erhielten.

A. Ja, ich habe Sie nicht verstanden. Ich habe einen telefonischen Befehl erhalten und den konnte ich nicht in Händen halten.

F. Aber, Herr Zeuge, Sie haben bei der Beantwortung meiner Frage über das Telefonat Himmlers erklärt, dass Sie zuerst diesen direkten Auftrag von Himmler in Form eines Befehles am Morgen des 8. November erhielten und Sie haben hier die kühne Folgerung daraus gezogen, dass Sie Kenntnis davon hatten, dass Stevens und Best vor dem 8. November entführt werden sollten. Ist nun meine Annahme richtig oder falsch? Ja oder nein.

A. Nein, Ihre Annahme ist nicht nur nicht richtig, sondern grundfalsch, das habe ich überhaupt nicht gesagt.

F. Nun, wir wollen das Protokoll für sich selbst sprechen lassen. Ich komme nun zu Dokumentenbuch 71, Hohes Gericht. Dies ist Exhibit 1146, Seite 102 des englischen Textes.

A. Buch 71?

F. Buch 71. Das ist — einen Augenblick, wir geben Ihnen das deutsche. Nun in Buch 71 — ich beziehe mich hier auf den letzten Absatz unten auf Seite 102, der besagt: „In Ausführung des Ihnen erteilten Befehls gelang es dem Sicherheitsdienst des Reichsführers SS und der Geheimen Staatspolizei, unter Vortäuschung von Grenz- und Beobachtungsschwierigkeiten die Engländer dreimal in ein als Schmugglerlokal bekanntes Gasthaus nach Venlo zu locken“. Drückt diese Feststellung nicht klar und deutlich aus, dass Sie die britischen Agenten dreimal nach Venlo locken sollten, oder haben Sie dafür eine phantastische Erklärung?

A. Ich brauche Ihnen keine fantastische Erklärung zu geben, sondern selbstverständlich war das Ganze insoweit ein Locken, als ja die eigentliche Oppositionsführung, mit der sie glaubten, zu verhandeln, gar nicht existiert hat. Es ist also im Deutschen eine Formulierungsfrage, Sie können für das Locken auch ein anderes Wort setzen.

F. Wir wollen fortfahren. Wer hat Stevens, Best, Klop und den Fahrer Lemmens nach Venlo am 9. November 1939 begleitet? Das war die letzte Zusammenkunft.

A. Soweit ich mich erinnere habe ich das, wie ich auch bereits geschildert habe, so in Erinnerung, es waren Best, Stevens, Kopper und Lemmens.

F. Sie hatten keine bewaffneten Leute bei sich, nicht wahr?

A. Wer, die Engländer?

F. Ja.

A. Ja, also, wie ich ja bereits auch gestern sagte, war eine sehr bemerkbare Verstärkung der holländischen Grenzpolizei und des Grenzschutzes da und ich erinnere mich auch noch, dass hinter dem Wagen von Best und Stevens ein 2. Wagen erschienen war. Ich habe aber damals in der Aufregung des Ablaufes dieses Vorfalles nicht erkennen können, ob da noch irgend welche Geheimdetektive oder sonstige Schutzbeamte drin waren. In jedem Fall waren aber zahlreiche holländische Grenzpolizisten, die ich, als ich wegfuhr, sah, wie sie mit ihren Gewehren in Richtung Holland verschwand.

F. Nachdem Sie von Himmler den Befehl erhielten, diese Leute zu entführen, machten Sie diese Reise immer noch unbewaffnet?

A. Reisen? Wohin?

F. Ich wiederhole meine Frage: Nachdem Sie von Himmler den Auftrag erhalten hatten diese Leute zu entführen, machten Sie diese Reise immer noch ohne Waffen zu tragen? Ist das richtig?

A. Ja, selbstverständlich.

F. War das nicht sehr mutig von Ihnen, unbewaffnet zu bleiben, wo Sie doch die Absicht hatten Agenten zu entführen?

Vors. Richter Powers: Ist das nicht etwas argumentativ?

Mr. Hardy: Ich streiche sie, Herr Vorsitzender.

Durch Mr. Hardy:

F. Sie haben nun im direkten Verhör erklärt, dass Himmler die Arrangements für diese Entführung traf? Ist das richtig?

A. Arrangements ist ein zu allgemeiner Ausdruck. Er hat mir den Befehl gegeben und auch erklärt, dass das Entsprechende veranlasst sei.

F. Und Sie trafen das SS-Kommando an der Grenze?

A. Einen Teil dieses SS-Kommando; ein Teil der SS-Männer war offenbar von der Polizeistelle Düsseldorf oder woher; das kann ich im einzelnen heute nicht mehr sagen.

F. Waren das nun SS- oder SD-Leute?

A. Ja, das — damit müsste ich auf die gesamten Ausführungen in meiner Basic Information eingehen und Ihnen einen längeren Vortrag über diese feinen Differenzierungen halten. Das mögen zum Teil SD-Leute, zum Teil nur SS-Männer gewesen sein.

F. Der Bericht besagt natürlich, dass es SD-Leute waren, nicht wahr?

A. Ja, das war vielleicht damals ein Sammelbegriff, der gebraucht wurde, um damit den Sicherheitsdienst als einen Teil der Nachrichtenorganisation der SS festzustellen, was ja auch tatsächlich der Fall gewesen ist.

F. Und diese SD-Leute, die die britischen Agenten Stevens und Best entführen sollten, unterstanden vollkommen — Und diese SD-Leute, die Stevens und Best entführen sollten, unterstanden vollkommen SS-Sturmbannführer Naujocks?

A. In der militärischen Aktion standen sie unter dem Befehl von Sturmbannführer Naujocks und von einem anderen SS-Führer, dessen Namen ich bisher noch nicht genannt habe.

F. Sie konnten ihnen also dann keine Weisungen erteilen? Wollen Sie das damit ausdrücken?

A. Ich konnte für den Ablauf und die Durchführung dieser Aktion an diese Leute keinen Befehl erteilen.

F. Zu welchem Zweck waren Sie dann dort? Man brauchte Sie dann ja gar nicht dazu, nicht wahr?

A. Ja, nun, an sich sollte doch die Besprechung als solche noch stattfinden, das war doch selbstverständlich.

F. Sie waren also überhaupt nicht mit der Durchführung dieser Entführungsaktion betraut und Sie hatten nichts damit zu tun, soll ich Sie dahin verstehen?

A. Das ist ein Werturteil, was ich abgeben müsste, inwieweit ich mich dafür verantwortlich fühle oder nicht.

F. Ist Ihnen der Name Knochen K-n-o-c-h-e-n bekannt?

A. Ja, Knochen ist mir bekannt.

F. Welche Rolle spielte er in Venlo?

A. Der Knochen hat im Venlo-Fall unmittelbar überhaupt keine Rolle gespielt.

F. War er am 9. November dort?

A. Nein.

F. Würde er es mit der Wahrheit nicht genau nehmen, wenn er erklärte, dass Sie mit der vollständigen Durchführung dieser Aktion in Venlo am 9. November zur Entführung der Agenten Stevens und Best beauftragt wären?

A. Er hat das wahrscheinlich später als einen Rückschluss aus dem Ablauf des Geschehens gezogen. Aber Einzelheiten hat er nicht übersehen können und kann sich deswegen auch insoweit kein Werturteil erlauben. Wenn er das gesagt hätte, würde ich bereit sein mit ihm konfrontiert zu werden.

F. Wie konnte nun dieser SS-Sturmbannführer Naujocks und sein Kommando feststellen, wer an der Grenze festzunehmen war, wenn Sie nicht dabei unterstützten?

A. Ja, die haben ja gesehen, wie ich aus dem Kraftwagen herausgegangen bin. Ich meine, das wäre ja — so ist es doch abgelaufen, so, wie ich es geschildert habe, ich verstehe Ihre Frage gar nicht.

F. Sagten Sie Naujocks und seinen SS-Männern, was für eine Art von Wagen die Engländer benutzen würden?

A. Ob ich denen das ausdrücklich gesagt habe, ich glaube, ich war noch nicht einmal in der Lage damals den Wagen und seine Fabrikmarke zu bezeichnen. Ich persönlich kannte den Wagen auf Grund seiner äusseren Konturen, aber ich wüsste heute noch nicht mal, ob es ein Buick oder ein Ford oder sonst was gewesen wäre.

F. Wie weit ist das Kaffee Bakhuis von der holländischen Zollstation entfernt?

A. Ja, ich bin da ein schlechter Sachverständigenzeuge. Ich weiss das nicht, das müssen die Holländer ja genau wissen, ich weiss es nicht.

F. Sind es 10 Meilen oder 1/2 Meile oder 500 Meter oder 100 Meter?

A. Na, also, es war bestimmt in Sichtweite, also, wie viel das nun in km. ausgedrückt war? — Vielleicht 400 m.

F. 400 m, gut.

A. Nein, nein, also ich will mich nicht auf die Zahl 400 m festlegen, damit Sie mir in der nächsten Frage wieder die Zahl vorhalten; so ist es nicht.

F. Wie weit war das Kaffee Bakhuis von der deutschen Zollstation entfernt?

A. Das war O das war vielleicht also zwischen 50 und 100 m.

F. Und das Kaffee Bakhus lag auf holländischen Gebiet, stimmt das?

A. Ja, also ich glaube, das ist eine an sich sogar noch umstrittene Frage, ob dieses Kaffee Bakhus nicht auf einem sogenannten Niemandsland gelegen hat. Das gibt es ja oft zwischen 2 Staaten, dass ein gewisser Grenzstreifen eigentlich keinem gehört. Man spricht nur nicht darüber, weil es Gewohnheitsrecht geworden ist. Und ich glaube, dass das Kaffee Bakhus zumindest, wenn man jetzt also staatsrechtlich die Sache vor einer Kommission zwischen Deutschland und Holland untersuchen würde, die Sache offengeblieben wäre.

F. Aber auf Grund des Beweismaterials, das diesem Gericht vorgelegt wurde, haben Sie im direkten Verhör festgestellt, dass das Kaffee Bakhus auf holländischem Boden stand, und Lemmens hat dies bestätigt. Ist das richtig?

A. Ich habe ja meine persönliche Auffassung gesagt, aber ich sagte, wenn eine staatsrechtliche Kommission das untersuchte, dann würde die wahrscheinlich zu einer anderen Erkenntnis kommen.

F. Gut. Sie haben nun im direkten Verhör gesagt, dass „Stevens und Best kamen in schneller Fahrt mit dem Wagen heran und der Wagen hielt dann auf einem Parkplatz rechts vom Kaffee.“ Ist das richtig?

A. Also, so, wie ich es gesagt habe, stimmt es.

F. Und dann sagten Sie: „sodass der Wagen“ und ich zitiere „praktisch aus der Sicht der Landstrasse verschwunden war, zumindest von der deutschen Seite aus gesehen, denn davor lag das Kaffee Bakhus“. Haben Sie das erklärt?

A. Ja, es war so, dass man von deutscher Seite aus, von der Landstrasse, die von Deutschland nach Holland führt, man diesen Parkplatz nicht einsehen konnte, es sei denn, man sei direkt am Kaffee Bakhus gestanden, dann konnte man natürlich schrag hineinsehen in den Parkplatz.

F. Und Sie haben ferner gesagt, dass unmittelbar nach Ihnen der deutsche Kampfwagen ankam, Sie verliessen das Kaffee Bakhus, um zu Best und Stevens zu gehen? Ist das richtig?

A. Ja, wenn ich das so gesagt habe, dann ist es vielleicht genau logisch gesehen nicht korrekt ausgedrückt, denn ich konnte ja selbst gar nicht sehen, wie sich dieser Vorgang abgespielt hat, da ich ja auch nicht um die Ecke gucken konnte. Es war lediglich von mir eine Annahme, dass es so geschehen sein muss, und deswegen habe ich in dieser Form auch ausgesagt.

F. Gut. Angesichts dieser Aussage und Ihrer Behauptung, wie um alles in der Welt konnten die SS-Leute wissen, dass dies das richtige Auto sei, nachdem es von dort, wo sie sich befanden, nicht gesehen werden konnte?

A. Ja, die haben ja den Wagen und mich zu dem Parkplatz gehen sehen, da nahmen sie an, dass das der Wagen war. Das ist gar nicht zu bestreiten. Aber wenn ich mich geirrt gehabt hatte, dann wäre ja alles offen gewesen. Die sind einfach losgefahren auf gut Glück.

F. Dann waren Sie also derjenige, der das Signal gab, als Stevens und Best dort waren, stimmt das? Ohne Ihre Hilfe konnten sie nicht wissen, wen sie festzunehmen hatten; ist das nicht zutreffend?

A. Wenn ich nicht da gewesen wäre, dann hätten sie praktisch die gesamten Insassen des Kaffees Bakhus festnehmen müssen und das war wahrscheinlich ein bisschen viel. Deshalb haben sie sich spezialisiert auf die, mit denen ich gesprochen habe.

F. Gut, danke. Soll ich nun weiterhin annehmen, dass Sie das Gericht glauben machen wollen, dass die holländische Regierung oder die englischen Agenten zahlreiche Grenzpolizisten am 9. November 1939, die als Bauern verkleidet waren, an der Hand haften?

A. Ich weiss nicht, ob sie als Bauern oder als Radfahrer oder sonst was verkleidet waren, aber Sie müssen ja wissen, dass damals Holland bereits voll mobilisiert war und bereits einen Angriff von Deutschland erwartete. Ich könnte Ihnen darüber weitere Ausführungen machen, aber das würde zu weit führen. Das war ja in voller Mobilisation, das Land, das war ja kriegsbereit.

F. Ergriffen Sie einige von diesen sogenannten Bauern?

A. Nein, ich nicht.

F. Dann ist es doch bestenfalls eine Annahme Ihrerseits, dass diese Bauern Polizeibeamte waren. Sie wissen das nicht sicher.

A. Doch, ich weiss es insoweit genau, als ich durchaus vertraut bin, wie Kriminalbeamte mit Polizeihunden umgehen und das waren Kriminalbeamte mit Polizeihunden; das habe ich genau gesehen.

F. Gut. Fahren wir fort. Nun, Herr General, im direkten Verhör haben Sie ausgesagt, und ich zitiere: „Ich begab mich zu Fuss über die Grenze zum Kaffee Bakhus, das auf holländischem Boden lag“. Ist das richtig?

A. Ja, ich gebe zu, dass ich da inkorrekt gewesen bin möglicherweise in Temperament des Sprechens. Ich glaube, dass ich mit meinem Wagen bis vor das Kaffee Bakhus gefahren bin.

F. Aha. Dann geben Sie also zu, dass in Ihrem direkten Verhör eine Unstimmigkeit enthalten ist, dass Sie also nicht zu Fuss über die Grenze gingen, sondern dass Sie mit Ihrem Wagen über die Grenze fuhren, ist das so?

A. Nein, das ist auch wieder ein unrichtiger Rückschluss. Ich will es jetzt einmal genau präzisieren. Ich bin wahrscheinlich über die Grenze gegangen und der Wagen ist langsam hinter mir hergekommen, weil ich die Grenzformalitäten ja offiziell erledigen musste, so dass ich praktisch neben meinem Wagen hergehend diese ungefähr 20 m oder 30 m zu Fuss gegangen bin. Ich habe es also kurz formuliert „ich bin zu Fuss über die Grenze gegangen“. Ob der Wagen nun 2 m neben mir fuhr, oder 5 m vor mir, das hielt ich nicht für so erheblich, wie Sie es jetzt herausstellen.

F. Fahren wir fort. Sie haben dem Gericht gegenüber erklärt als Sie Ihre Gefühle über diese Schiesserei darlegten, dass Leutnant Klop vier aufeinanderfolgende Schüsse in die Windschutzscheibe des deutschen Wagens abgab, ist das richtig?

A. Ja.

F. Und dann haben Sie erklärt, dass der SS-Führer dessen Namen Sie uns, wenn nötig, angeben konnten — aus dem Wagen sprang und ein Schiessduell mit Klop begann. Ist das richtig?

A. Ja — nicht, er hat nicht eine Schiesserei begonnen, sondern der Klop hat die Schiesserei begonnen.

F. Und in welcher Entfernung fand dieser Vorfall statt?

A. Vielleicht auf 10 m höchstens.

F. Höchstens 10 m.

A. Also, sagen wir, von hier bis zu der ausserten Kante des Saales.

F. Sie haben gesagt: „..... und beide hatten nun ein regelrechtes Duell gehabt. Der eine schoss auf den anderen“.

A. Ja.

F. Wie lange dauerte diese ganze Sache und wie viele Schüsse wurden abgegeben?

A. Ich habe gesagt — ich habe die Schüsse im einzelnen ja nicht zählen können. Ich weiss auch nicht, was die für Magazine in ihren Pistolen hatten, es war aber ein richtiggehender Kugelwechsel, denn ich stand ja dazwischen, um mich zischen ja die Kugeln von den beiden herum. So etwas vergisst man doch nicht.

F. Nun, als Klop die vier Schüsse auf die Windschutzscheibe abfeuerte und dieses Schiessduell mit dem SS-Führer hatte, besass er da eine Maschinenpistole oder hat er immer angehalten und diese Pistole von neuem geladen?

A. Wer?

F. Klop.

A. Er hatte einen schweren Colt und das ist eine Maschinenpistole mit 16 Schuss.

F. 16 Schüsse.

A. Das sind Maschinen mit grossen Pistolen mit 16 oder 22 Schuss drin. Ich kann inich nicht festlegen. Das war eine Armeepistole.

F. Gut, nun

A. Es war ein Armeerevolver oder eine Armeepistole.

F. Oh, danke sehr. Was haben Stevens und Best in dieser Zeit getan, als ihre Kollegen beschossen wurden. Haben sie ganz friedlich in ihrem Wagen gesessen?

A. Ja, diese sassen genau so perplex da, wie ich in dem Kugelregen stand.

F. Dann ist es also nicht richtig anzunehmen, dass Sie sie mit einer Pistole im Schach gehalten haben, so wie das dem Gerichtshof von dem Zeugen Lemmens dargestellt wurde, sodass Sie deswegen nicht Ihren Kollegen zur Hilfe kommen sollten?

A. Da war keine Rede davon. Ich hatte überhaupt keine Waffe bei mir.

F. Dieser SS-Führer, dessen Namen Sie nicht sagen wollten, der diese Schiesserei mit Klop hatte, war das nicht vielleicht Werner Getz?

A. Oh, nein, nein. Es war ein Mann ungefähr im Rang wie Naujocks.

F. Wo ist er jetzt.

A. Ich möchte fast sagen, als er hörte, dass die Dinge Venlo hier zur Sprache kommen, ist er entflohen. Ich wollte ihn gerne als Zeugen haben, aber deswegen möchte ich den Namen nicht nennen.

F. Es erscheint etwas merkwürdig, dass Sie diesen Namen nicht sagen wollen, wenn er an diesem Venlo-Vorfall beteiligt war. Würde seine Schilderung vielleicht anders aussehen als Ihre?

A. Herr Anklagevertreter, ich dachte Sie hätten für solche Dinge mehr Verständnis. Ich bin an sich von dem Mann ermächtigt, dass er diese Dinge freiwillig Ihren damaligen Vertretern in Wiesbaden mitgeteilt hat und kein Hehl daraus machte, dass er in Notwehr auf Klop geschossen hat, aber als jetzt nach drei Jahren diese Sache hier in meinem Prozess wieder hoch kommt und er vor der Denazifizierung stand, ist er entflohen. Das hätte ich wahrscheinlich auch gemacht dann.

F. Und Sie wollen mir nicht sagen, wer es ist, sodass ich Ihnen helfen könnte, wenn ich ihn nach Nürnberg bringe?

A. Darf ich mir dafür eine Bedenkzeit ausbitten?

Vors. Richter Powers: Können Sie in der Zwischenzeit nicht etwas anderes aufgreifen?

Mr. Hardy: Ja.

Durch Mr. Hardy:

F. Soll ich Ihrem direkten Verhör weiterhin entnehmen, dass einer der SS-Leute versucht hat, Sie während dieses Falles gefangenzunehmen?

A. Ja.

F. Wollen Sie damit sagen, dass diese SS-Leute, Sie nicht gekannt haben, als Sie nämlich im direkten Verhör gesagt haben, dass bevor Sie in das Café Bakhus gegangen sind, Sie anhielten und ihre Ausrüstung geprüft haben?

A. So habe ich das nicht formuliert, ich bitte mir das nochmals genau zu sagen, aber im übrigen, er hat mich auch nicht gekannt und im übrigen war er so aufgeregt durch die Schiesserei, dass er mich mit Best verwechselte. Ich trug genau einen Trench-Coat und hatte ein Monokel wie Best. Das sind im Moment so flüchtige Erscheinungsbilder, dass ich das dem Mann nicht übel nehmen kann, obwohl ich sonst nicht mit Best verwechselt werden möchte.

F. Nun, Herr General, Sie sagten im direkten Verhör, dass Sie das Eiserne Kreuz erhalten haben für Ihre Teilnahme an dem Venlo-Vorfall; stimmt das?

A. Ja.

F. Und doch bleiben Sie hier dabei, dass Sie mit diesen Sachen an der Grenze nichts zu tun hatten?

A. Ja, so habe ich das nicht behauptet, dass ich nichts zu tun hatte. Ich habe gesagt, dass ich von dem Ablauf der Dinge nichts gewusst hatte. Ich habe in meinem direkten Verhör eine eingehende Schilderung von diesen Dingen gegeben.

F. Nun, angesichts der Tatsache, dass Sie nur wenig zu tun hatten mit dieser Entführungs-Episode in Venlo, haben Sie da nicht das Gefühl, dass Sie diese hohe Auszeichnung, das Eiserne Kreuz I. Klasse, von Hitler persönlich unter falschen Vorsätzen bekommen haben?

A. Diese Frage von Ihnen, Herr Anklagevertreter mutet mich insoweit merkwürdig an, aber ich habe die Auszeichnung bekommen, weil es damals offenbar auf Hitler einen bestimmten Eindruck gemacht hat — und wie ich bereits sagte im direkten Verhör — wurde ich als Dritter dekoriert d.h. zunächst kamen die militärischen Kommandoführer an die Reihe und ich als Verhandlungsleiter an dritter Stelle. Mehr kann ich dazu nicht sagen.

F. Sie haben doch nun gehört, was der Zeuge Lemmens hier in diesem Gerichtssaal ausgesagt hat?

A. Ja.

F. Und Sie sind sich natürlich der Tatsache bewusst, dass Ihre Aussage von der Aussage Lemmens in jeder Einzelheit abweicht?

A. Ich weiss nicht, ob es in jeder Einzelheit ist, aber sicher in entscheidenden Punkten, die Herr Lemmens unrichtig dargestellt hat, also subjektiv von ihm aus. Ich will ihn in keiner Weise angreifen, aber es ist unrichtig und unwahr, was er hier ausgesagt hat.

F. Haben Sie da nicht das Gefühl, dass Lemmens hier einen Meineid geleistet hat?

Vorsitzender Richter Powers: Das ist etwas unwesentlich, was er sich dabei denkt.

Mr. Hardy: Ich glaube, Hohes Gericht, es ist wesentlich, nämlich in dem Fall, dass dieser Mann vollständig das Gegenteil von dem aussagt, was der andere ausgesagt hat.

Vorsitzender Richter Powers: Das bedeutet gar keinen Unterschied, ob er das hat oder nicht. Das Gericht wird darüber entscheiden ob er glaubt, dass er die Wahrheit gesagt hat oder nicht, ist völlig unwesentlich.

Mr. Hardy: Gut, Hohes Gericht.

Zeuge: Ich kann nur noch auf diesen Punkt hinweisen, dass Lemmens natürlich diese Dinge unter einer feindlichen Perspektive mir gegenüber sieht, was an sich durchaus verständlich ist und dadurch kommen diese Verschiedenheiten hinein. Im übrigen ist er, geistig gesehen, ein ganz kleiner Mann, wie er die Dinge sieht. Abgesehen davon, ich habe ihm geholfen, dass er vorwärts gekommen ist. Ich habe ihm geholfen, dass er aus Deutschland herausgekommen ist und nach Holland zurück ist und dass er dort in Holland Arbeit und Brot gefunden hat.

F. Wir wollen jetzt fortfahren. Also der holländische Offizier Klop wurde nach dieser Schiesserei nach Düsseldorf gebracht; stimmt das?

A. Nach den Berichten, die ich gehört habe von Hasselbacher, ja.

F. Haben Sie diesen sterbenden Offizier in Düsseldorf nicht besucht oder an der Grenze?

A. Nein. Ich bin völlig getrennt von der militärischen Aktion sofort weggefahren. Ich wollte mich von diesen Dingen trennen, weil ich diese Unordnung — ich war irgendwie auch im Wege, ich passte gar nicht hinein. Ich hatte keine Waffe, nichts. Ich hatte mich in meinen Wagen begeben, bin sofort weggefahren. Auch insoweit sagt Lemmens unrichtig, dass ich nochmals in das Zollhaus hineingegangen wäre u.s.w., das ist unrichtig. Ich bin sofort nach Düsseldorf gefahren.

F. Hat der Zustand von Klop Sie nicht beeindruckt, da Sie ihn doch schon vier oder fünf Mal vorher getroffen hatten, hatten Sie nicht an die Tatsache gedacht, dass der Mann verletzt war?

A. Ich habe den Zustand gar nicht gemerkt in dem Moment.

F. Wer hat ihm die Erklärung abgenommen, die wir in diesem Bericht finden, das ist Exhibit 1146, im Buch 71, Seite 102.

A. Ist das deutsche Fassung Seite 102?

F. Deutsche Fassung Seite 114.

Richter Maguire: Zu Ihrer Kenntnis, Mr. Hardy, Ihre Seite im Englischen ist 104 und nicht 102.

Mr. Hardy: Danke, Hohes Gericht.

Zeuge: Ich bitte jetzt nochmals Ihre Frage zu wiederholen, nachdem ich das Dokument habe.

F. Ich sagte, wer hat ihm diese Erklärung abgenommen?

A. Ich weiss nicht, in welcher Form und wie das geschehen ist. Ich bin nicht dabei gewesen. Ich kann darüber gar keine Einzelheiten angeben.

F. Nun, Himmlers Gründe für die Entführung von Stevens und Best waren, dass Stevens und Best im Zusammenhang gestanden haben sollen mit dem Versuch, Hitler bei der Münchener Versammlung zu töten; stimmt das?

A. Ich bin mir nicht im klaren darüber, ob Hitler selbst oder ob Himmler diese Idee hatte. Auf jeden Fall hat Himmler selbst zum Ausdruck gebracht und war völlig überzeugt davon, dass der britische Geheimdienst dahinter stand und dass Best und Stevens damit etwas zu tun haben.

F. Nun, Herr General, sagen Sie mir folgendes: Diese SS-Offiziere, die Stevens und Best entführt haben, wussten doch nichts von ihrer Arbeit; nicht wahr?

A. Das kann ich im einzelnen nicht sagen, das wäre etwas über anderer Wissen sagen.

F. Nun, wir finden hier diese Erklärung von Klop und zwar ist es eine Erklärung, die Leute entgegen genommen haben, mit denen Sie nichts zu tun hatten und sie bezieht sich nur auf Angelegenheiten, die Sie mit Klop vorhatten und nicht auf Dinge, die für Hitler oder Himmler von Interesse sein konnten, nämlich den Versuch Hitler durch britische Agenten zu ermorden. Es scheint sehr merkwürdig, dass ein Mann, der Sie zu einem anderen Zweck entführt, als dem, welchen Sie im Auge hatten, eine Erklärung erhielt, die nur für Ihre Notwendigkeiten passt und nicht für die ihrigen, stimmt das?

A. Inwieweit Dr. Hasselbacher über die gesamten Verhandlungen, die ich in Holland führte, eingeweiht war, kann ich nicht sagen. Ich möchte aber annehmen, dass — Dusseldorf war immer mein Ausgangspunkt, wenn ich zur Grenze hinkam — dass ich ihn unter Umständen einmal eingeweiht habe; denn es war auffällig, dass ich in allen möglichen Verkleidungen über die holländische Grenze kam. Es mag sein, dass ich Hasselbacher gesagt habe, ich habe dort ein Nachrichtenspiel. Es ist auch möglich, dass er neugierig war und ich habe diesen oder jenen Punkt durchsickern lassen.

F. Haben Sie nun teilgenommen an der

Richter Maguire: Einen Augenblick Mr. Hardy.

Durch Richter Maguire:

F. Herr Zeuge, natürlich ist alles möglich, aber was mich interessiert ist folgendes: Können Sie sich erinnern, die Angelegenheit mit Hasselbacher besprochen zu haben, bevor der Vorfall selbst stattfand oder haben Sie nach Ihrer Erinnerung es mit ihm nicht besprochen?

A. Also ich möchte erinnerungsmässig sagen, dass ich ihm Anäutungen gemacht habe, ich weiss nur nicht in welchem Ausmass, das kann ich heute nicht inehr genau erinnern; aber es war naturgemäss auffällig, dass ich immer in seinem Grenzbezirk tätig war und deswegen habe ich ihn ganz sicher immer über die Gesamtangelegenheit informiert.

F. Nun, wenn Sie das getan haben und einer der Gründe für diese Entführung war diese zwei Männer oder Agenten oder praktisch waren es drei, weil Sie damals Klop auch für einen Engländer gehalten haben, die vielleicht etwas mit diesem Attentats-Komplot gegen Hitler zu tun hatten — dann haben Sie sicher Hasselbacher nicht nur von dem ersten Teil informiert, sondern auch über dieses Attentat oder den angeblichen Zusammenhang dieser Leute mit diesem Attentatsversuch, das wäre doch wohl das Natürliche; nicht wahr?

A. Nein, ich habe ihn ja gar nicht über den Ablauf im einzelnen unterrichten können, sondern das haben die militärischen Kommandoführer getan. Ich bin völlig vom militärischen Kommandoführer losgelöst nach Dusseldorf gefahren.

Richter Maguire: Das ist alles. Sie können fortfahren, Mr. Hardy.

Durch Mr. Hardy:

F. Herr General, Sie haben nicht an den Vorarbeiten für diesen Bericht teil gehabt, der hier als Beweismittel vorliegt und zwar Exhibit 1446 im Buch 71. Diesen Bericht, der von Frick und Himmler unterzeichnet ist. Sie kennen ihn sehr gut.

A. Da waren Herr Gaus und ich daran beteiligt.

F. Und Sie kannten den Zweck dieses Berichtes; nicht wahr?

A. Nein, den ursprünglichen Zweck habe ich nicht gekannt. Ich dachte mir, dass es sich um eine Zusammenstellung zunächst handele, um Material, damit die Besprechungen mit der holländischen Regierung wegen der Neutralitätsverletzung abgerechnet werden konnten. Das war der ursprüngliche Zweck und dann merkte ich, nachdem immer mehr Material verlangt wurde, erst dann merkte ich, um was es hier ging, das merkte man doch aus den Zeilen.

F. Gut, dann wussten Sie also bei Ihren Besprechungen mit Gaus, während der Vorbereitung dieses Berichtes, dass er den Zweck verfolgte, zu beweisen, dass von Seiten der holländischen Regierung ein Neutralitätsbruch stattgefunden hat; nicht wahr?

A. Ich glaube, dass die grundlegenden Besprechungen über das eigentliche Motiv zwischen dem damaligen Chef Heydrich und Ribbentrop gewesen sind. Ich bekam lediglich einen Befehl, Materialzusammenstellungen zu Gaus zu bringen.

F. Stimmt nun die in diesem Bericht, den Sie Gaus übermittelten, enthaltenen Erklärungen überein mit den wirklichen Tatsachen oder waren in diesem Bericht auch einige Erfindungen darin?

A. Ja. Herr Gaus hat in seinem Statement ja die Frage unklar ausgedrückt; soweit ich im Bilde bin und auch unterrichtet bin, war das Material, das ich dem Auswärtigen Amt zur Verfügung gestellt habe, das Material, das tatsächlich in unseren Vernehmungsergebnissen u.s.w. vorlag und was im Auswärtigen Amt mit dem Bericht passiert ist, weiss ich nicht, d.h. also bei Ribbentrop.

F. Haben Sie diesen speziellen Teil des Berichtes erhalten, der auf Seite 113 im Deutschen steht, Seite 105 im Englischen, d.h. die Erklärung über dieses Komplott von Hasselbacher an Sie selbst, die in diesem Bericht hineingebracht werden sollte?

A. Ich kann mich nicht erinnern, wie das im einzelnen gewesen ist.

F. Aber Sie mussten das in Ihren Bericht hineinbringen, als Sie mit Gaus sprachen?

A. Das muss irgendwie in dem Berichtsmaterial dabei gewesen sein. Da war auch noch vieles andere Material dabei, was offenbar in dem Bericht nicht aufgenommen wurde, darüber kann ich Einzelheiten nicht sagen. Das waren solche Stösse, die ich immer abgegeben habe. Wie das zusammengeheftet und zusammengenommen wurde, das kann ich im einzelnen nicht sagen.

F. Nun wollen wir Seite 114 im Deutschen aufschlagen, das ist Seite 106 im Englischen, Hohes Gericht. Auf Seite 114, Seite 107 im Englischen, — Verzeihung, Hohes Gericht, finden wir 2 Notizen und die erste davon sagt, dass Leutnant Klop um 18.25 Uhr ins Krankenhaus eingeliefert wurde; ist es das, was er besagt?

A. Ja, 18.25 heisst es in meinem Text.

F. Das stimmt. Der zweite Vermerk zeigt, dass Klop um 19.35 Uhr starb, ohne das Bewusstsein wieder erlangt zu haben, trotz sofortiger chirurgischer Hilfe, stimmt das?

A. So steht es hier.

F. Nun, das steht nicht in Einklang mit den Tatsachen, nicht wahr?

A. Ja, ich weiss es nicht, ich nehme an, dass Dr. Hasselbacher Dr. Behrens gesprochen hat darüber, dem Zeugen, der ja hier auch ausgesagt hat, damals.

F. Nun, nach diesem Bericht lebte Klop noch eine Stunde und 10 Minuten im Krankenhaus; Dr. Behrens hat bekundet, dass Klop nur 10 Minuten noch lebte, nachdem er ins Krankenhaus eingeliefert wurde. Behaupten Sie weiterhin, dass dieser Bericht in allen seinen Einzelheiten richtig ist?

Vorsitzender Richter Powers: Nun gut. Herr Anwalt. . . .

Vorstzender Richter Powers: Einen Augenblick, Zeuge. Alles was Sie tun ist Argumentation. Er sagt, er war nicht dort. Den Schluss, den Sie daraus ziehen ist, dass er nicht mehr Recht dazu hatte, als ein anderer. Es ist kein eigentliches Kreuzverhör.

Zeuge: Herr Präsident, soll ich die Frage beantworten?

Vorsitzender Richter Powers: Nein.

Durch Mr. Hardy:

F. Im Dezember 1939 nun riefen Sie Behrens nach Berlin und sandten ihn nach Dusseldorf um die Protokolle über diesen Tod zu vernichten, stimmt das?

A. Ich habe von dem damaligen Chef der Sicherheitspolizei und des SD den Auftrag bekommen, Dr. Behrens, den behandelnden Arzt, ausfindig zu machen und wenn ich ihn dann zu mir ins Büro bestellt hatte, nach Dusseldorf nach Dr. Hasselbacher zu entsenden.

F. Warum war es nötig, diese Akten über den Tod des Leutnant Klop zu vernichten?

A. Die Gedankengänge, die der damalige Chef der Sicherheitspolizei und SD in dieser Angelegenheit hatte, sind mir unbekannt geblieben. Ich weiss nicht, warum er das gemacht hat.

F. Es war doch offensichtlich darum geschehen, den Tod irgendwie zu verheimlichen, nicht wahr?

A. Ich weiss es nicht, ich glaube es noch nicht einmal, denn es lag an sich kein Grund dafür vor.

F. Wir wollen uns einem anderen Thema zuwenden.

BIJLAGE 44

Schriftelijke, niet beëdigde, verklaringen door de verdediger van Schellenberg te Neurenberg overgelegd

Aff. Alfred Hellmuth Naujocks, geb. 2 September 1911 in Kiel (Dl).

Ich, Alfred Hellmuth Naujocks, geb. am. 2-9-1911 in Kiel, zur Zeit in Haft in Kopenhagen, nachdem ich zunäechst darauf aufmerksam gemacht wurde, dass ich mich einer Bestrafung aussetzen wuerde, falls ich eine falsche eidesstattliche Erklaerung abgebe, sage aus und erkläre, dass meine Erkläreung an Eidesstatt wahr ist und dass meine Erkläreung als Beweis dem Justizgerichtshof, Justizpalast, Nuernberg, Deutschland, vorgelegt werden soll, folgendes:

Mir ist aus der Darstellung der Venlo-Affaire im November 1938 genau erinnerlich, dass Schellenberg als Leiter der Abtg. III des geheimen Staatspolizeiamtes (Abwehr) vorgesehen war und zur Einschulung in der Praxis dieser Materiale nach Dortmund kommandiert oder versetzt wurde. Als ich den Befehl zur Ausfuehrung der Festnahmeaktion der brit. Vertreter des Secret Service erhielt, wurde ich mit der Vorgeschichte der Entwicklung dieses Falles vertraut gemacht. Aus der, mir hierdurch genauestens bekannten Entwicklung, geht eindeutig hervor, dass Schellenberg in dieses Nachrichtenspiel ausschliesslich aus abwehrpolizeilichen Gruenden auf Befehl von Heydrich eingeschaltet wurde. Die dienstliche Aufgabe bestand fuer ihn darin, den Versuch zu unternehmen, aus diesem Kontakt heraus die feindlichen Traeger des Spionagedienstes in Deutschland zu erkennen und zu bekaempfen. Mit eindeutiger Entschiedenheit erkläre ich, dass der Befehl zur Festnahme der brit. Vertreter des Secret Service 24 Std. nach dem Attentat auf Hitler am 8-11-1939 im Buergerbraeukeller in Muenchen gegeben, wurde hervorgerufen durch die Auffassung, der Secret Service staende hinter diesem Attentat und durch eine Vernehmung verantwortlicher Leiter des Secret Service wuerden die Taeter ermittelt werden koennen und der Nachweis erbracht, dass die kriegfuehrenden Maechte hinter einem solchen Attentat stehen, um damit eine innerpolitische Propaganda zu verbinden.

Im uebrigen war mir bekannt gemacht worden, dass sich diese Festnahmeaktion gegen britische *Offiziere* des Secret Service richtete, denen wir zu diesen Zeitpunkt als kriegfuehrende Soldaten gegenueber standen. Wenn sich auch bei diesen, ein Offizier einer offiziell neutralen Macht befand, war ich davon ebenso ueberrascht wie Schellenberg und andere Teilnehmer an dieser Gefangennahme-Aktion, weil dieser sich an den vorangegangenen Verhandlungen zum brit. Offizier selbst erkläre hatte und dieses durch seine mehrfache Teilnahme an Verhandlungen kriegfuehrender Partner unterstrich. Als sich aber bei der Durchsicht der Papiere der gefangenen Offiziere ergab, dass der eine von ihnen ein hoeherer Offizier des hollaendischen Generalstabes war, stellten wir zum ersten Mal mit ausgesprochener Ueberraschung fest, wie eng der brit. Secret Service mit dem „neutralen“ Generalstab Hollands zusammenarbeitete. Wenn dieser Tatbestand auch moeglicherweise *späeter* als Kriegsgrund gegen Holland angefuehrt werden konnte, so hat sich diese Moeglichkeit erst *nach* der Durchfuehrung dieser Aktion ergeben.

Kopenhagen, den 5. Januar 1948.

Aff. Bruno Grothe, geboren 19 December 1898 te Hamburg, Polizeibeamter.

Aanhouding te Venlo onder leiding van Schellenberg. Opperleiding had Naujocks.

Verhoren te Berlijn: onder leiding van Kriminalrat Dr. Schambacher.

Daaraan deelgenomen o.m. door:

Kriminalrat Dr. Schaefer.

Kriminalkommissar Fehmer (Wiesbaden).

Grothe heeft de Vernehmungsprotokollen gezien.

Daaruit is een rapport samengesteld voor Hitler.

Stevens en Best daarna naar Sachsenhausen en Stevens daarna naar Dachau.

Grothe heeft niet lang geleden brief gekregen van Best.

Aff. Dr. Werner Best, geboren 10 Juli 1903 te Darmstadt, Ministerialrat im Auswärtigen Amt, Reichsbevollmächtigter in Dänemark (thans in hechtenis in Kopenhagen).

Amt III der Gestapo: die Zentrale der mit der Spionageabwehr betrauten „Abwehrpolizei“.

In 1939 heeft Best, chef van Amt III, aan Heydrich voorgesteld Amt III aan Schellenberg te geven.

In October 1939 werd bekend de activiteit van de Secret Service (Stevens en Best) in Holland. „Diese Tätigkeit sollte durch ein sogenanntes „Nachrichtenspiel“ aufgeklärt werden. Zu diesem Zweck sollten angebliche deutsche Offiziere, die in Opposition zum Nationalsozialistischen Regime standen, mit den englischen Agenten Best und Stevens in Verbindung treten, ihnen falsche oder unwichtige Nachrichten aus Deutschland — sogenanntes „Spielmaterial“ — überlassen und möglichst viele wichtige Nachrichten aus dem englischen Lager zu gewinnen suchen.“

Schellenberg, als de komende chef van Amt III, kreeg van Heydrich opdracht dit Nachrichtenspiel te leiden. Doel was na te speuren wijze van arbeiden van Secret Service en verbindingen van Secret Service in Duitsland. „Es war beabsichtigt, diese Gegen- spionage so lange fortzuführen, als aus ihr wertvolle Nachrichten herauszuholen waren; dann waere das Netz der innerdeutschen Verbindungen abwehrpolizeilich abgerollt worden.“

De aanslag op Hitler in München 8 November 1939 heeft het ten uitvoer brengen onderbroken. Himmler heeft te kennen gegeven, dat de aanslag het werk was van de Secret Service en bevolen, Stevens en Best uit Nederland weg te voeren. Himmler wilde door een groot proces tegen Stevens en Best het gevaar van de Secret Service bekend doen worden. Dit proces is achterwege gebleven: „aus rechtlichen Bedenken oder aus Befuehrung vor englischer Retorsion gegen deutsche Staatsangehoerige!“

Aff. Walter Huppenkothen, geboren 31 December 1907, Regierungs- direktor im R.S.H.A.

Huppenkothen heeft in Augustus 1941 van Schellenberg overgenomen leiding van Gruppe IV en heeft zich toen doen voorleggen de stukken betreffende Venlo.

Op grond van de kennisneming van deze stukken verklaart Huppenkothen het navolgende:

SS-Angehoerige, „die sich als zu einer gegen die deutsche Staats- fuerung konspirierenden Offiziersgruppe gehörend ausgaben“, hadden contact gekregen in Nederland met Secret Service.

Men trachtte aldus gegevens van en over Secret Service te krijgen.

Himmler heeft het spel bedorven door bevel tot arrestatie te geven i.v.m. Muenchener Buergerbraeukeller.

Aus den Unterlagen war auch nicht andeutungsweise der Eindruck zu gewinnen, dass der Zwischenfall herbeigefuehrt worden war, um einen Kriegsgrund gegen Holland zu schaffen.

In de Unterlagen werden degenen die aan Duitse zijde hadden deelgenomen onder „Decknamen“ genoemd.

Aff. Hans Hendrik Neumann, geboren 4 Augustus 1904.

Een niet veelzeggende verklaring.

Neumann baseert zijn wetenschap op mededelingen van Schellenberg.

Neumann heeft niet de indruk, dat „die Aktion der Schlussstrich oder ein Teil eines Planes gewesen waere Holland einer Neutralitätsverletzung zu bezichtigen.“

Aff. Konrad Radunski, geboren 1 Juni 1907, werkzaam bij S.D.

Venlo-actie: ein echter Fall von Gegen- spionage.

Aff. Karl Wolff, geboren 13 Mei 1900.

Chef des persönlichen Stabes Reichsführer SS (1936—1943). Ver- bindungsoffizier der Waffen SS im Führerhauptquartier (1939— 1943).

Hoechster SS und Polizeiführer in Italien (1943—1945).

Auch konnte ich damals aus keiner Aeusserung Himmlers, Hitlers, Heydrichs oder Schellenbergs entnehmen, dass der Erfolg des Venlo- Unternehmens einmal zum Vorwand fuer eine späetere kriegerische Verwicklung mit Holland dienen sollte. Er wurde lediglich als Schlag gegen den weltberuehmten Secret Service hingestellt.

Memorandum-Legationsrat Likus betr. samenwerking tussen Buiten- landse Zaken en S.D. dd. 8 Augustus 1940.

So waren z.B. an folgenden aussenpolitischen Massnahmen die Mitarbeiter des S.D. auftragsgemaess z.T. vorbereitend, z.T. aus- fuehrend beteiligt.

.....

Angelegenheit Venlo, durch welche die voelkerrechtliche Voraus- setzung fuer die Massnahmen gegen Holland geschaffen wurde.

.....

BIJLAGE 45

Nota van Legationsrat Likus dd. 8 Augustus 1940 over de samenwerking tussen het Auswartige Amt en het Reichssicherheitshauptamt

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Document No NG-2316

OFFICE OF CHIEF OF COUNSEL
FOR WAR CRIMES

Auswärtiges Amt

Nr.

1 Anlage

Berlin W 8, den 9. August 1940.
Wilhelmstr. 74—76

Stempel: Geheim Handzeichen 10/8

Stempel:

Auswärtiges Amt

D II 621 g

eing. 12. Aug. 1940

1 Anl. (fach) Dopp.d.Eing.

Unter Bezugnahme auf die am 7. August d.J. mit dem Vertreter des Reichssicherheitshauptamts, SS-Brigadefuehrer Jost gefuehrte Unterhaltung, wird eine vom Herrn Reichsaussenminister gewuenschte Aufzeichnung, ueber die Zusammenarbeit zwischen dem Auswaertigen Amt und dem Reichssicherheitshauptamt mit der Bitte um Kenntnisnahme ueberreicht.

(gez.) Unterschrift

Handsch.

z.d.A.

Handzeichen 2/10

Pol g IIg Handz. 3/10.

Herrn

Gesandten LUTHER

Rauchstrasse 11

unter Geheim eintragen.

W. Vorlage 20.8.

w. vorgelegt erl. Handzeichen.

AUFZEICHNUNG

ueber den Einsatz des SD im Ausland.

Der Einsatz des SD im Ausland hat den ausschliesslichen Zweck, der Aussenpolitik des Grossdeutschen Reiches zu dienen. Dies geschieht:

1) Durch einen technisch vollkommenen Nachrichtendienst.

2) Durch die Vorbereitung und Durchfuehrung von Unternehmungen, die von den diplomatischen Vertretungen des Reiches im Ausland weder veranlasst, noch ausgefuehrt, noch verantwortet werden koennen.

Im Nachrichtendienst sind in den meisten Laendern Europas sowie in Nord- und Suedamerika ehrenamtlich wirkende Mitarbeiter taetig, die alles zu erfassen, zu beobachten und zu berichten haben, was fuer das Reich von Interesse und Bedeutung ist. Dieser Arbeitsauftrag umfasst alle Gebiete des oeffentlichen Lebens mit Ausnahme militaerischer Angelegenheiten sowie der diplomatischen Vertretungen des Reiches, soweit nicht etwaiger Landesverrat ein Eingreifen zur gesetzlichen Pflicht macht. Die letztgenannten Einschränkungen beruhen auf einem ausdruecklichen Verbot seitens des SD-Hauptamtes.

Die Uebermittlung der Nachrichten erfolgt auf schnellstem Wege an das Reichssicherheitshauptamt und zwar je nach Land, Sachlage und Moeglichkeit:

a) Durch eigenen Funkverkehr.

b) Durch den Kuriersdienst des Auswaertigen Amtes nach geltender Vorschrift.

c) Durch eigene Kuriere.

d) Durch Zoll- und Polizeibeamte oder sonstige geeignete Grenzgaenger.

e) Durch Fernschreiber.

Auf Grund einer zwischen dem Herrn Reichsaussenminister und dem Reichsfuehrer SS nach dem Erlass des Fuehrers vom 3.9.1939 getroffenen Vereinbarung ist mit Erlass des Reichsaussenministers

vom 26.10.39 — Aktenzeichen Pol. I Nr. 1641 (Geheime Reichssache) gez. von Weizsaecker — dem Reichssicherheitsdienst eine eigene Nachrichtenuebermittlung zugestanden worden. Alle diese Nachrichten werden, soweit sie aussenpolitischen Charakter tragen oder sonstwie das Interesse des Auswaertigen Amtes beruehren, ausschliesslich dem Auswaertigen Amt, Abtlg. Deutschland, zugeleitet.

Durch das Referat D II werden alle diese Nachrichten und Berichte, soweit sie nicht dem Herrn Reichsaussenminister zur Kenntnis gebracht werden, den zustaendigen Stellen des Auswaertigen Amtes zwecks Auswertung uebermittelt.

Da es im grundlegenden Interesse und im Wesen eines jeden Geheimdienstes liegt, die Namen seiner Mitarbeiter nicht bekanntzugeben, ist das Reichssicherheitshauptamt in Berlin ausser ueber die Personen und die Zahl der von ihm ins Ausland entsandten Beauftragten in Unkenntnis ueber die Gesamtzahl und die Namen aller fuer ihn arbeitenden Personen, zumal auch Auslaender in mancherlei Dienststellungen fuer den SD taetig sind. Aus diesen Grunden duerfen auch die Chefs der Vertretungen des Reiches im Ausland im Interesse des Reiches und zum Schutze der SD-Mitarbeiter nicht ueber den Personerkreis, die Auftraege und die Vorhaben der SD-Mitarbeiter unterrichtet sein. Dies ist deshalb notwendig, damit jeder deutsche Missionschef im Falle des Misslingens eines illegalen Auftrages jederzeit mit gutem Gewissen die Sache und die daran beteiligten Personen ableugnen kann. Fuer die Dauer des Krieges sind zur Beobachtung feindlicher Umtriebe und zur Verhinderung feindlicher Sabotage- und Terrorakte in den auf beigefuegter Anlage 1 aufgefuehrten Laendern Beauftragte des Reichssicherheitsdienstes in die Missionen eingebaut worden. Ihr Einsatz erfolgt im Rahmen des dem Gesandten von Killinger uebergebenen Arbeitsauftrages. Ausser den staendig im Auslande taetigen Mitarbeitern des SD, durch deren Beobachtungen und Berichte alle politischen Ereignisse der letzten Jahre auftragsgemaess in der vom Herrn Reichsaussenminister vorgeschriebenen Form vorbereitet wurden, stehen dem SD besondere Einsatzkraefte zur Durchfuehrung illegaler Unternehmungen zur Verfuegung. So waren z.B. an folgenden aussenpolitischen Massnahmen die Mitarbeiter des SD auftragsgemaess z.T. vorbereitend, z.T. ausfuehrend beteiligt:

Vorbereitung des Anschlusses Oesterreichs.

Aufloesung der Tschechoslowakei.

Hilferuf Titos.

Vorbereitung des Krieges gegen Polen.

Angelegenheit Venlo, durch welche die voelkerrechtliche Voraussetzung fuer die Massnahmen gegen Holland geschaffen wurde.

Telefongesprach Chamberlein-Reynaud betr. die Verwendung der Orientarmee gegen Russland.

Die Angelegenheit Durczansky.

In diesem Falle war im Falle einer Flucht durch den Funkverkehr des SD-Hauptamtes mit seinen Beauftragten eine heimliche Ausreise Durczankys auf jeden Fall verhindert worden. Eine zweckdienliche, enge und vertrauensvolle Zusammenarbeit zwischen dem Auswaertigen Amt und dem Reichssicherheitsdienst ist absolut sichergestellt. Neben der andauernden Erledigung aller laufenden Arbeiten finden in jeder zweiten Woche Aussprachen zwischen Vertretern des Auswaertigen Amtes und des SD-Hauptamtes, und zwar den Herren Gesandten Luther, Gesandter Schroeder, SS Brigadefuehrer Jost und SS Oberfuehrer Likus, statt in denen alle grundsatzlichen Fragen der Zusammenarbeit besprochen und geregelt werden.

Der Reichssicherheitsdienst hat durch SS Gruppenfuehrer Heydrich den Leiter der Abtl. VI (Ausland), SS Brigadefuehrer Jost, den Vertretern des Auswaertigen Amtes gegenüber immer wieder glaubhaft zum Ausdruck gebracht, dass der SD keinerlei aussenpolitische Tätigkeit ausübt und erstrebt, sondern durch den Einsatz seiner Kräfte im Ausland ausschliesslich einen Geheimdienst unterhält, der nur dem Reichsaussenminister und dem von ihm gefuehrten Auswaertigen Amt nutzbar sein soll.

Auf Grund einer zwischen dem Auswaertigen Amt und dem Reichssicherheitsdienst getroffenen Vereinbarung, sind die in Anlage 2 aufgefuehrten Polizeibeamten als Polizei-Attachés an vier Vertretungen des Reiches im Ausland entsandt worden.

Hierzu 2 Anlagen.

Berlin, den 8. August 1940.

(gez.) Unterschrift.

„A Certified True Copy“.

BIJLAGE 46

Rede door Hitler in intieme kring uitgesproken op 23 November 1939

(Uit R. W. Cooper: "The Nuremberg Trial". Londen 1947)

Verslag van rede in intieme kring door Hitler uitgesproken op 23 November 1939.

I have doubted for a long time whether I should strike in the East and then in the West. Basically I did not organize the armed forces in order not to strike. The decision to strike was always in me. Under pressure it was decided that the East was to be attacked first. If the Polish war was won so quickly, it was due to the superiority of our armed forces. Now the Eastern front is held by only a few divisions. It is a situation which we viewed previously as unachievable.

The opponent in the West lies behind his fortifications. There is no possibility of coming to grips with him. The decisive question is: how long can we endure this situation? Russia is at present not dangerous. It is weakened by many incidents today. Moreover, we have a pact with Russia. Pacts, however, are kept only as long as they serve the purpose. Russia will hold herself to it only so long as Russia considers it to be to her benefit. Even Bismarck thought so. Let one think of the pact as assuring our back. Now Russia has far-reaching goals, above all the strengthening of her position in the Baltic. We can oppose Russia only when we are free in the West. Further Russia is striving to increase her influence in the Balkans and is striving towards the Persian Gulf. That is also the goal of our foreign policy. Russia will do that which she considers will benefit her. At the present moment she has retired from internationalism. In case she renounced this, she will proceed to Pan-Slavism. It is difficult to see into the future. It is a fact that at the present time the Russian army is of little worth. For the next one or two years the present situation will remain.

Much depends on Italy, above all on Mussolini, whose death could alter everything. Italy has a great goal for the consolidation of her empire. Those who carry this idea are fascists and the Duce personally. The court is opposed to it. As long as the Duce lives, then it can be calculated that Italy will seize every opportunity to reach her imperialistic goal. However, it is too much to ask of Italy, that she should join in the battle before Germany has seized the offensive in the West: just as Russia did not attack until we had marched into Poland. Otherwise Italy will think that France has only to deal with her, since Germany is sitting behind its West Wall. Italy will not attack until Germany has taken the offensive against France. Just as the death of Stalin, so the death of the Duce can bring danger to us. Just how easily the death of a statesman can come I myself have experienced recently. The time must be used to the full, otherwise one will suddenly find himself faced with a new situation. As long as Italy maintains this position then no danger from Yugoslavia is to be feared.

Just so is the neutrality of Rumania achieved by the position of Russia. Scandinavia is hostile to us because of Marxist influences, but is neutral now. America is still not dangerous to us because of its neutrality laws. The strengthening of our opponents by America is still not important. The position of Japan is still uncertain; it is not yet certain whether she will join against England.

Everything is determined by the fact that the moment is favour-

able now, in six months it might no longer be so. As the last factor I must name my own person in all modesty: irreplaceable. Neither a military nor a civil person could replace me. Assassination attempts may be repeated. I am convinced of the powers of my intellect and of decisions. Wars are always ended only by the destruction of the opponent. Everyone who believes differently is irresponsible. Time is working for our adversary. Now there is a relationship of forces which can never be more propitious, but can only deteriorate for us. The enemy will not make peace when the relationship of forces is unfavourable for us. No compromise. Sternness against ourselves. I shall strike and not capitulate. The fate of the Reich depends only on me.

I am disturbed by the stronger and stronger appearance of the English. The English are a tough enemy. Above all in defence. There is no doubt that England will be very much represented in France at the latest in six to eight months.

We have an Achilles heel: The Ruhr. The progress of the war depends on the possession of the Ruhr. If England and France push through Belgium and Holland into the Ruhr, we shall be in the greatest danger. That could lead to the paralysing of the German power of resistance. Every hope of compromise is childish: victory or defeat! The question is not the fate of national-socialistic Germany, but who is to dominate Europe in the future. The question is worthy of the greatest efforts. Certainly England and France will assume the offensive against Germany when they are armed. England and France have means of pressure to bring Belgium and Holland to request English and French help.

In Belgium and Holland the sympathies are all for France and England. Mention of the incident at Venlo: The man who was shot was not an Englishman, but a Dutch General Staff officer. This was kept silent in the press. The Dutch Government asked that the body of the Dutch officer be given up. This is one of their greatest stupidities. The Dutch press does not even mention the incident any more. At a given time I shall use that to motivate my action. If the French army marches into Belgium in order to attack us, it will be too late for us. We must anticipate them. One more thing. U-boats, Mines and Luftwaffe (also for Mines) can strike England effectively, if we have a better starting-point. Now a flight to England demands so much fuel that sufficient bomb loads cannot be carried. The invention of a new type of mine is of greatest importance for the Navy.

Aircraft will be the chief mine-layers now. We shall sow the English coast with mines which cannot be cleared. This mine warfare with the Luftwaffe demands a different starting-point. England cannot live without its imports. We can feed ourselves. The permanent sowing of mines on the English coasts will bring England to her knees. However, this can only occur if we have occupied Belgium and Holland.

It is a difficult decision for me. None has ever achieved what I have achieved. My life is of no importance in all this. I have led the German people to a great height, even if the world does hate us now. I am setting this work on a gamble. I have to choose between victory or destruction. I choose victory.

BIJLAGE 47

Het z.g. verhoor van luitenant Klop

Staatspolizeileitstelle Dusseldorf

Dusseldorf, den 9. 11. 1939.

Um 17.50 Uhr wurde der Oberleutnant der holländischen Armee Dirk Klop — ausgewiesen durch den niederländischen Reisepasz Nr. 074911, ausgestellt am 3. 5. 1934 in 's-Gravenhage — im Zimmer der Fahrbereitschaft aufgesucht.

Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit seiner während der Fahrt von der Grenze (Niederdorf) bis zur Dienststelle der Staatspolizeileitstelle Dusseldorf gemachten Angaben wird er — trotz seines Zustandes — in Gegenwart eines Arztes zur Sache hier vernommen und sagt folgendes aus:

„Es ist zutreffend, dasz ich nicht Engländer bin und auch nicht Copper heisse.

Die bei mir vorgefundenen Ausweise sind mein richtiger niederländischer Reisepasz und meine holländischen Militarpapiere.

Ich bin der Oberleutnant Dirk Klop im holländischen Generalstab.

Ich habe an den Besprechungen, die die mit mir festgenommenen Engländer mit deutschen Offizieren führten, teilgenommen. Ich bin persönlich kein Feind der Deutschen, ich habe selbst Verwandte in Deutschland, ich habe aus dienstlichen Gründen die Besprechungen mit wahrgenommen und habe ausschlieslich auf höheren Befehl gehandelt.

Ich habe von den Umsturzplänen der deutschen Offiziere aufgrund meiner laufenden Teilnahme an den Besprechungen genaue Kenntnis gehabt und hatte hierüber befehlsgemäß laufend Bericht zu erstatten.

Ich weisz davon, dasz meine näheren Vorgesetzten die Durchführungsmöglichkeit dieser Umsturzplane zwar auch, wie ich, skeptisch betrachteten, jedoch offenbar im Interesse der Vereinbarungen und Verhandlungen des holländischen Generalstabs mit dem englischen Generalstab immer weitertrieben.

Wenn ich öfters danach gefragt werde, ob solche Besprechungen stattgefunden haben, so kann ich hierzu aus meiner Kenntnis nur

sagen, dasz dies der Fall gewesen ist, und zwar weisz ich es, da ich selbst als Offizier des holländischen Nachrichtendienstes Begleitoffizier bei einer Generalstabsbesprechung zwischen England und Belgien in Brussel war. Auf die Frage, ob dann die Generalstabsbesprechungen Hollands und Englands zeitlich vorher lagen, musz ich mit „ja“ antworten.

Auf die Frage nach dem Inhalt der Besprechungen kann ich keine Auskunft geben, da ich an ihnen nicht unmittelbar teilgenommen habe."

(Vermerk: Klop bittet, die Vernehmung abzubrechen, da er wegen momentaner körperlicher Schwache nicht mehr folgen könne. Der im Zimmer befindliche Arzt unterstutzt diese Bitte).

Laut diktiert, genehmigt und unterschrieben:

(gez.) D. KLOP

g.w.o.

(gez.) Dr. HASSELBACHER.

Vermerk:

Auf Anordnung des Arztes wurde Oberleutnant Klop um 18.25 Uhr in das Städt. evang. Krankenhaus in Dusseldorf eingeliefert.

Behandelnder Arzt: Chefarzt Dr. Berends.

(gez.) Dr. HASSELBACHER.

Vermerk:

Wegen der Wichtigkeit seiner Aussage habe ich beim Chefarzt Dr. Berends eine Fortsetzung der Vernehmung nach der ersten chirurgischen Behandlung gefordert. Diese konnte jedoch nicht mehr stattfinden, da Dr. Berends um 19.40 Uhr mitteilte, dasz Oberleutnant Klop nach langer Bewusstlosigkeit um 19.35 Uhr, ohne das Bewusstsein wiedererlangt zu haben, trotz sofort getätigter chirurgischer Hilfsmaßnahmen, verschieden sei.

(gez.) Dr. HASSELBACHER.

BIJLAGE 48

Beëdigde verklaring dd. 6 Februari 1948 van W. Behrends

Afschrift

Document NG - 4671

OFFICE OF CHIEF OF COUNSEL
FOR WAR CRIMES

Erklaerung unter Eid.

Ich, Walter Behrends, wohnhaft in Duesseldorf, Fuerstenwall 91, nachdem ich darauf aufmerksam gemacht worden bin, dass ich mich wegen falscher Aussagen strafbar mache, erkläre hierzu unter Eid:

2.) Ich erinnere mich, dass gegen Ende meiner Taetigkeit in diesem Krankenhaus im Herbst 1939, eines Abends ein Mann mit einer schweren Kopfverletzung eingeliefert wurde und ich zur aertztlichen Hilfeleistung gerufen wurde. Ich habe diesen Mann selbst untersucht und stellte fest, dass er einen toedlichen Kopfschuss, das Bewusstsein schon verloren hatte und dass ihm nicht mehr zu helfen war. Nach kurzer Zeit starb der Patient; ich vermag heute nicht mehr zu sagen, ob er noch fuenf (5) Minuten oder eine (1) Stunde gelebt hat, nachdeni er bei uns eingeliefert wurde.

Nuernberg, Deutschland, den 6 Februar 1948.

(w.g.) WALTER BEHREND.

BIJLAGE 49

Gedeelte van persoonlijke aantekeningen dd. 1 April 1946 van Karl Benno Ditges

Afschrift

This is the translation of a portion of the personal notes prepared by Karl Benno Ditges, former SS Hauptsturmführer and Kriminalrat, as the basis of his official statement upon oath. These passages are not included in the signed typewritten statement by Ditges, dated 3 April 1946.

Pages 17, 18 and 19 of pencilled notes.

The Stevens-Best Case.

The British intelligence officers had been made prisoners in the afternoon of 9 November 1939 on the Dutch-German border after a short shooting scrap. Consequently they were taken to Stapo-H.Q. at Dusseldorf, Prinz Eugenstr. 98 (?).

This action, as well as the conferences with the Englishmen that had gone before, had been directed by Schellenberg, who later became Brigadeführer; in this action among others Sturmbannführer Naujoks took part. It had been put through by order of Brigadeführer.....

These particulars I only learned afterwards.

The chief of Stapo-H.Q. Dusseldorf, Obersturmbannführer and Oberregierungsrat Dr. Hasselbacher (), who was the only one of his service, with his driver, Untersturmführer Dinkheller, to take part in this action on the frontier, ordered me in the course of the afternoon of 9.11.39 to search two English spies, who had been taken prisoners, for hidden papers. I did as ordered and made the prisoners take off their clothes. Afterwards they were clad by order of Hasselbacher in trainingsuits and — as I stated consequently were handcuffed because of the danger of their committing suicide.

I further searched the American car that had been used by the Englishmen before their arrest and had then been taken to Düsseldorf. During the search no material evidence of any kind was found. This had been put in a safe place beforehand.

After reporting to Hasselbacher I had to translate part of the papers etc. in foreign languages that had been found on the Englishmen and on the two Dutchmen (an officer and a driver).

In the evening Hasselbacher and I put through a formal interrogation of the two officers and the Dutch driver, this took place in Hasselbacher's workroom and in the presence of his secretary, Fraulein Bæhr. On this occasion one of the Britishers (Best?) for the first time named the „Z"-organisation.

On 10.11.39 by order of the RSHA the arrested men were taken by Schellenberg and his companions to Berlin by car.

The Dutch officer had been killed in the shooting. His corpse was embalmed in Dusseldorf and taken to the Stapo-building.

Further interrogations in Berlin were effected by Regierungsrat Dr. Scharnbacher.

(signed) DITGES 1.4.46.

Rapport in Januari 1948 door het Britse Foreign Office aan Hr. Ms. Ambassadeur te Londen overhandigd

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

THE VENLO INCIDENT OF NOVEMBER 9th, 1939

FURTHER PARTICULARS OF DEATH OF LIEIJT. KLOP

Since the preparation of our recent general report on the Venlo Incident, a re-examination of certain documents seized in Germany, but not hitherto translated, has been made with a view to seeing whether the Dutch Government's desire to have details of the death of Lieutenant KLOP and the disposal of his body could be further satisfied to any extent.

The result of this examination has proved sensational, for, though medical evidence has been discovered among the personal papers of SS. Sturmbannführer SCHELLENBERG (who was in charge of the case), this medical evidence is in itself contradictory, and a typical conspiracy of fabrication and forgery becomes apparent in the correspondence between the local S.D. Commanders, Schellenberg, and his colleagues in Berlin, which leaves little doubt which of the several medical reports are the true and original ones and affords reasonably clear conclusions as to the object of the elaborate falsification of evidence.

2. MEDICAL EVIDENCE.

(a) Report dated Dusseldorf, 9th November 1939, signed by Hauptsturmführer Dr. JUNG, Medical Officer of Stapo H.Q., Düsseldorf; states that *at about 16.10 hours „today” (9.11.39) he got into a motor vehicle on the Dutch frontier near Niederdorf, in which there was an unconscious man, shot and obviously badly wounded. He was taken to the Stapo H.Q. at 98 Prinz Georgstr. Dusseldorf, where he (Dr. Jung) examined him and found his condition to be as follows: (description of build & c.). Head and right upper arm bleeding copiously; breath rattling in throat; bullet wound above right temple; another 2 cm. behind the left ear; in both openings blood and brain matter apparent; skull above entry point obviously fractured; bullet wound in right shoulder joint, exit from upper arm, inside; blood spurting out when arm moved. Wounds bandaged and patient delivered to Evangelical Hospital, where death ensued a few minutes afterwards.*

Diagnosis:

1. *Bullet wound in head.*
2. *Bullet wound through upper arm with serious damage to major blood vessels.*

Both wounds fatal.

Consultation with doctor in charge of case in Evangelical Hospital (Dr. BEHREND) confirmed above diagnosis.

(b) Report dated Dusseldorf, 9th November 1939, signed by Hauptsturmführer Dr. Jung, Medical Officer of Stapo H.Q. Düsseldorf: States that „today” (9.11.39) at 17.45 hours he was called and went at once to the Transport Squad Room where he found a wounded man.

REPORT OF CONDITION

(Physical particulars, age, etc.). Two copiously bleeding wounds, one in head (*graze wound from base of nose obliquely left, bone graze but no penetration to brain*), and one through shoulder joint of right arm (*bullet entered joint and came out through upper arm etc.*). *Patient fully conscious. Interrogation began about 17.50 hours after first aid. Patient gave clear good answers. After half an hour patient asked for interrogation to be broken off, which considered medically necessary. On his instructions wounded man at once taken to Evangelical Hospital.*

Diagnosis:

1. *Graze wound in head.*
2. *Shot through shoulder joint and upper arm with serious damage to major blood vessels.*

(c) Original (and carbon copy) of medical report dated Evangelisches Krankenhaus, Düsseldorf, 9.11.39, signed by Dr. Behrends: (Chart of teeth etc.). *Blood in mouth cavity; bullet wound in right temple, exit behind left ear: bullet wound in right upper arm, exit right, back. Identifying marks, freckles, etc.*

(d) Letter dated Evangelisches Krankenhaus, Dusseldorf, 11.11.39, signed by Dr. Behrends:

„In accordance with your telephone request I enclose medical statement made out by me at the time of reception of the unknown man suffering from gunshot wounds, for your perusal and return.”

Statement

„Name: Not known.

Unknown man suffering from shot wound brought in by Stapo.” (Description similar to previous statement). „*Head wound not fatal, shoulder wound fatal, owing to damage to carotid artery.*”

3. COMMENTS ON MEDICAL EVIDENCE.

It will be observed that there is considerable discrepancy between 2 (a) and 2 (b) above both signed by the same doctor (Dr. JUNG) and both purporting to have been signed the same day. 2 (a) gives an earlier hour and a different place of Dr. Jung's attendance upon the wounded Lt. Klop. Further, although it covers the whole period during which his second report at 2 (b) alleges complete consciousness on the part of Lt. Klop and the making by him of a clear statement, it says nothing whatever about this and, moreover, describes the injuries and the disposal of the wounded man in such a way as to preclude the possibility that Lt. Klop could have made any statement whatever before his death. In particular 2 (a) shows that a bullet had passed through the brain, that brain matter was exuding from both the points of entry and of exit and that *the skull was fractured*. In 2 (b) this serious wound has become a *graze wound* with no penetration of the brain.

The discrepancies between 2 (c) and 2 (d) both signed by Dr. Behrends and purporting to have been both made on 9th November (the second being submitted as a result of a telephone conversation with Stapo H. Q. on 11.11.39), are similar in effect. 2 (c) describes a bullet wound passing through the brain, while 2 (d) disposes of this clearly serious injury as „*Head wound not fatal*”.

4. CONCLUSIONS FROM MEDICAL EVIDENCE.

It seems a reasonable conclusion that Dr. Jung's report at 2 (a) above and Dr. Behrend's statement at 2 (c) represent the genuine medical evidence and that their statements at 2 (b) and 2 (d) respectively are falsely dated declarations made under Gestapo orders conceivably to pave the way for the fabrication of a statement to be ascribed to Lieut. Klop, which Schellenberg and his gang may have needed to vindicate their action, but which the original medical evidence would have tended to discredit.

5. PROOF OF FALSIFICATION OF RECORDS.

This reading of the medical evidence is substantially supported by a letter dated 7th December 1939, from HASSELBACHER, Head of Stapo H. Q. Düsseldorf, addressed to SCHELLENBERG in Berlin. (Translation as APPENDIX A.)

This letter, though dated 7th December 1939, reveals in some detail plans to forge (and presumably to ante-date to 9th November) medical evidence materially coinciding with the medical certificates described at 2 (b) and 2 (d) above and a reference is made to the desirability of Dr. Jung's certificate being made to include a reference to interrogation and to the fact that Klop did not lose consciousness until 15.25 hours, which were in fact faithfully reflected in the medical report described at 2 (b) dated, it will be remembered, 9th November 1939, that is twenty-eight days before the scheme to fabricate it was formed. A cryptic reference will be noted in this letter to „the documents about Thomas Kemp”, which is partially explained by another document which will be mentioned later (vide para. 9 below).

6. FULFILMENT OF PLAN.

The fuller development of this plan may be seen in a document (translation as APPENDIX B) dated 9th November 1939 and entitled „Interrogation of Lieut. Klop“, which appears to represent the draft of a report purporting to give the textual statement alleged to have been made by Lieut. Klop in the presence of Dr. Jung and Hasselbacher on Klop's arrival in the Transport Squad Room at Stapo H. Q. Dusseldorf at 17.50 hours on 9th November.

The whole report, including the text of Lieut. Klop's alleged statement, is heavily amended and added to in blue pencil in what appears to be Schellenberg's handwriting and places are indicated for Klop's signature (and those of Dr. Jung, Dr. Behrends and Hasselbacher as witnesses or in token of the truth of the facts), although we know that by the time the report was concocted Lieut. Klop had been dead at least twenty-eight days.

We must assume that a finalised copy was in fact completed with the real signatures of the Stapo officers and the forged signature of Lieut. Klop as the whole report with very slight variations was found to have been incorporated in a more comprehensive report, probably intended for Hitler himself, the carbon copy of which, typed in the characteristic large letter typescript customary in documents intended for the Fuehrer's perusal, has also been found among Schellenberg's papers.

7. STATEMENT ATTRIBUTED TO LIEUT. KLOP.

Whether in fact Lieut. Klop was at any time capable of making a statement between the time of his being shot and the time of his death is a matter of which there is no absolute proof, though the evidence cited above almost precludes such a possibility.

It must be remembered that there is no point in the alleged statement, with the single possible exception of the statement that Klop had visited Brussels in connection with an Anglo-Belgian Staff Conference, which would not already have been known to Schellenberg or which would not have become evident from the papers seized from Klop's person.

We are unable to say whether in fact Klop had attended any such conference in Brussels, but it can be stated categorically that no such meeting took place during the period of his attachment to Stevens as escort and observer in connection with the 'negotiations' faked by the Gestapo.

If Klop did not attend such a conference, it seems a reasonable conclusion that the event was fabricated in order either to magnify the importance of the results of the Venlo 'Operation' and so justify it, or to provide, however poor it might be, some ground for accusing both Belgium and Holland of unneutral conduct.

8. FORGERY OF LIEUT. KLOP'S SIGNATURE.

At para. 5 (b) of our previous report on the Venlo Incident, it was stated that among Schellenberg's personal papers seized in Germany were a number of blank sheets bearing at the foot the signature of „D. Klop“ and the view was expressed that these signatures were probably forgeries.

The sheets in question have been carefully re-examined in view of the medical evidence and other circumstances now available. There are 17 of them in all, on 15 of which the signatures are in ink and on two of which they are in indelible pencil. Both of the pencilled signatures are crossed through *in the same pencil* and it is difficult to resist the conclusion that these are trial or practice efforts by an expert forger to copy a real signature found on one of the papers seized from Lieut. Klop's person, while the 15 signatures in ink are the finished forgeries intended for use as apparently authenticating a fabricated statement or confession. This assumption is the more tenable in view of the medical evidence. The signatures are bold and do not betray the faintest sign of weakness or tremor, whereas we know that Klop was within a very few minutes of his death when he is supposed to have made them, that his right arm was badly injured, and that blood spurted from the carotid artery when the arm was moved. We do not know whether Lieut. Klop was a right-handed man or not. Best's statement that, while running away, he fired over his left shoulder would seem to prove that he was. If so, it seems certain that he did not himself make the bold and unstraggling signatures found.

We have discovered no actual signed version of the statement attributed to Lieut. Klop in the document at APPENDIX B.

9. DISPOSAL OF LIEUT. KLOP'S BODY.

Two further documents and an undated note in what appears to be Schellenberg's handwriting provide certain evidence of the dis-

posal of Lieut. Klop's body though they do not afford as full information as the Dutch Government would no doubt desire.

The documents are: —

(a) Letter dated 28th December 1939 from HASSELBACHER, Head of Stapo H.Q. Dusseldorf to Oberfuehrer Muller, Berlin.

(b) Letter dated 29th December 1939 from HASSELBACHER to the same addressee.

The former of these ((a) above) refers to two newspaper cuttings from the Dutch newspaper „De Telegraaf“ of 19th and 21st December 1939, regarding the „Incident on the Dutch frontier“.

Hasselbacher draws special attention to the fact that in accordance with the statement made by Minister DE GEER, the Dutch Government had requested, *inter alia*, the release of the Dutch chauffeur (Note; Jan LEMMENS) and the handing over of the body of the Dutch officer. In view of this Hasselbacher requests an urgent decision whether the body should be reduced to ashes.

The second of these documents ((b) above), is reproduced in translation as APPENDIX C.

It states quite definitely that Klop's body had been embalmed by a certain Professor HUEBSCHMANN (who had been told that it was the body of a Communist named Thomas Kemp, which was needed in connection with an important treason case under trial in Berlin).

Until 29th December the embalmed body had been kept in a room in the Municipal Hospital, to which Professor Huebschmann alone had access and on that day it was removed to the Stapo H.Q. lock-up and placed in a cell, the key of which was deposited in Hasselbacher's own safe. The greatest secrecy appears to have been exercised. The coffin was made by the Stapo H.Q. house steward in the Stapo's own carpenter's shop; the removal took place after office hours; transport was carried out by members of the same 'Action Commando', who had carried out the murder and kidnapping on 9th November and they were again sworn to secrecy; and, as previously stated, Professor HUEBSCHMANN was told a story with the object of preventing him from connecting the embalming and removal of the body with the Venlo frontier incident.

We are unaware what reply was in fact given by the German Government to the Dutch Government's demand for the surrender of Lieut. Klop's body. All we do know about its disposal, in the absence of any real documentary evidence, is what may be assumed from an undated note in red pencil in Schellenberg's handwriting as follows: —

- „1. Medical Certificate and diagnosis.
2. Body must be burned.
Death mask.“

APPENDIX A

Letter from HASSELBACHER, Head of Stapo H.Q. Dusseldorf, to SCHELLENBERG, Berlin, dated 7th December, 1939

Dear Comrade SCHELLENBERG,

As I already indicated to you this morning on the telephone, the matter discussed between us should present no great difficulty.

SS-Hauptsturmfuehrer Dr. KEUPER will send me the documents about Thomas KEMP which are possibly still in the hospital. We must therefore decide whether we should make out a fictitious certificate of reception in the real name. I think this would be necessary so that if enquiries were made the requisite hospital records could officially be produced. It would be necessary, if we forged these new documents, to add a statement of condition, showing that the patient was taken in on the 9th November at about 19 hours, and was found to be suffering from a simple bullet wound through the head and an injury to the carotid artery, but that the head wound was not mortal and that death followed at 19.50 hours due to loss of blood from the artery. Whether, and in what form, the interrogation which took place here should be mentioned in the certificate must be left to you to decide, as I am not acquainted with all the documents you have assembled in the case. However, perhaps it would be desirable to mention in the certificate of reception that according to the doctor who first dealt with the case, Dr. JUNG, the patient did not lose consciousness until about 18.25 hours. A note by Dr. JUNG substantiating this would then have to be added to the file. Would it perhaps be a good idea to put the same note into the hospital records?

With regard to Dr. B., please find out through the SS Health Office where he is now. It would be advisable to ask Dr. B. to go to

Berlin in order to write a note which tallies with the other documents. Of course, Dr. B. could be left out altogether, but if the matter appeared in the Press his statement would have to be put into the dossier in some form or other.

You will see, therefore, that no difficulties have cropped up in Duesseldorf. Hauptsturmfuehrer Dr. KEUPER is only waiting for me to ring him up and tell him to get the necessary documents ready.

Perhaps you would be good enough to let me have an answer as soon as possible.

Yours, etc.
HASSELBACHER.

(Note in red pencil)
18.25 taken into hospital.
19.40 telephone call, died at 19.35.
Transport Squad room.
17.40 to interrogation of an unknown man.
17.50 beginning / 18.25 broken off.

APPENDIX B

(Note: M.S. alterations in the original text are shown in red ink and deletions as they appear in original text.)

Interrogation of Lt. Dirk KLOP

Stapo H.Q. Duesseldorf.

9th November 1939.

1. At 17.50 hours the Dutch Army Lieut. Dirk KLOP — identity proved by Dutch passport No. 074911 issued in The Hague 3.5.34 — was visited in the Police Transport Squad Room.

2. In view of the importance of the statements which he made during the journey from the frontier (Niederdorf) to the Stapo H.Q. in Duesseldorf KLOP — despite his condition — is interrogated on the subject here in the presence of a doctor, and makes the following statements:

3. „It is correct that I am not an Englishman and also that my name is not COPPER.

4. The papers found in my possession are my own Dutch passport and my Dutch military papers.

5. I am Lieut Dirk KLOP of the Dutch General Staff.

6. I have taken part in the discussions which the Englishmen arrested with me conducted with German officers. I personally am not an enemy of the Germans, I myself have relations in Germany. I only looked on at the discussions for official reasons and acted exclusively on orders from my superiors.

7. (Note: (crossed out in blue pencil) KLOP is deeply shaken and at times has to struggle hard against tears).

8. I had exact knowledge of the German officers' subversive plans on account of my continuous participation in the discussions, and had orders to submit current reports about them.

9. I know that my superiors, like myself, regarded these things with scepticism, but the knowledge was obviously of the greatest importance for the Dutch General Staff and its negotiations with the British General Staff.

10. (This paragraph amended to read: I know that my immediate superiors, like myself, were sceptical about the possibility of executing these subversive plans, but were obviously carrying on with them in the interest of the agreements and negotiations between the Dutch General Staff and the British General Staff).

11. However many times I am asked whether these discussions had already taken place, I can, from my own knowledge, only answer that this was the case. And I know this, because I myself as an officer of the Dutch Intelligence Service, once participated in a General Staff conference between England and Belgium in Brussels. Question: Then the General Staff conferences between Holland and England were in prospect? Answer: Yes.

12. Question: What briefly were the subjects discussed at the conferences in Brussels in which you personally took part, and where did the General Staff Conferences between England and Holland take place?

13. (These two paragraphs amended as follows: However many times I am asked whether such discussions did take place, I can only answer, from my own knowledge, that they did. And I know this because I myself, as an officer of the Dutch Intelligence Service, was an escort officer at a General Staff conference between England and Belgium in Brussels. To the question whether, therefore, the General Staff conferences between Holland and England were in prospect, I must answer „yes“.

14. To the question about the subjects discussed at the conferences I can give no information, as I did not directly take part in them. ~~I know now that at the same time Capt. Stevens)~~

15. (Note: KLOP requests that the interrogation should be broken off pro tem., as he cannot follow any more owing to bodily weakness. The doctor present supports this request).

16. As dictated, approved and signed:

(typed) sd. K L O P
in the presence of sd
Hasselbacher (written)
~~Schellenberg~~ (typed)

NOTE

17. ~~by interrogating officer~~ (crossed out in lead pencil)

On the doctor's instructions Lt. KLOP was taken in at the Municipal Evangelical Hospital in Duesseldorf at 18.25 hours. Doctor in charge of the case: Chief Medical Officer BEHRENDTS.

(note in lead pencil: Signature)

18. ~~NOTE~~ (crossed out in lead pencil)

Owing to the importance of his confession the Chief Medical Officer BEHRENDTS had ~~fixed~~ (in blue pencil: sanctioned) a continuation of the interrogation for 20.30 hours, after the first surgical treatment.

19. A continuation of the interrogation could, however, not take place, as Dr. BEHRENDTS had already telephoned at 19.30 hours to say that Lieut. KLOP had already been taken in at the hospital in an unconscious state and, in spite of immediate surgical treatment, had died at 19.35 hours without having recovered consciousness.

(in lead pencil: Signature)

The above two paragraphs amended as follows:

20. Owing to the importance of his confession a continuation of the interrogation was required of Chief Medical Officer BEHRENDTS, after the first surgical treatment.

21. This, however, could not take place as Dr. BEHRENDTS telephoned at 19.40 hours to say that Lieut. KLOP ~~approximately since 18.50~~ after a long period of unconsciousness had, in spite of immediate surgical ~~treatment~~ relief measures died at 19.35 hours without having recovered consciousness.

APPENDIX C.

Letter from HASSELBACHER, Head of Stapo H. Q. Dusseldorf, to SS. Oberfuehrer MUELLER, Berlin, dated 29th December 1939.

Ref: Incident on the Dutch frontier.

Previous Refs: Telephone conversation with SS. Sturmbannfuehrer SCHELLENBERG.

In accordance with the telephone conversation I today had the body of K. moved from the Municipal Hospital to my Stapo H.Q. lock-up. The transport was carried out by officials of my station who belonged to the special squad used at the time of the incident. The coffin in which the body was transported and now lies was made in the station's own carpenter's shop by the Stapo H.Q. house steward. Transport took place after office hours. The officials concerned were once again sworn to strictest secrecy.

Professor HUEBSCHMANN, who embalmed the body and kept it in a room to which he alone had access, was verbally informed that the body of the Communist Thomas KEMP was needed for the conviction of other persons accused in an important treason case being tried in Berlin. I am convinced that there is no occasion to fear that Professor Huebschmann connects, or can connect the body in any way with the frontier incident.

The key to the cell in which the body is housed is in my safe.

After careful consideration I decided that it was not necessary to swear to secrecy the male nurse SCHOTT or the sister Emilie FIGGE who saw K. when he was taken in at the Evangelical Hospital here. They knew nothing at all about the case and their suspicions would only be aroused if they were ordered to say nothing about it. Moreover it is my experience that such an order to keep silent might not be strictly obeyed. The lapse of time, the fact that the frontier incident is no longer talked about in Dusseldorf and subsequent more important war news which has overshadowed that event justified the assumption that if anything appeared in the press about Thomas KEMP it would not be connected with Lieut. K.

If my opinion is not shared I shall be glad of further instructions.

Signed: HASSELBACHER.

VERTALING.

Het Venlo-incident van 9 November 1939. Verdere bijzonderheden omtrent de dood van Luitenant Klop.

Sedert het gereedmaken van ons onlangs uitgebrachte algemene rapport over het Venlo-incident, heeft een hernieuwd onderzoek van bepaalde stukken, die in Duitsland in beslag genomen zijn, maar die tot dusverre niet vertaald waren, plaats gevonden teneinde na te gaan of aan de wens van de Nederlandse Regering tot het verkrijgen van verdere bijzonderheden omtrent de dood van Luitenant Klop en de beschikking over zijn lijk kon worden voldaan.

Het resultaat van dit onderzoek is sensationeel gebleken, want, hoewel medisch bewijsmateriaal ontdekt is onder de persoonlijke papieren van de S.S. Sturmbannführer Schellenberg (die met de behandeling van de zaak belast was), is dit medisch bewijsmateriaal innerlijk tegenstrijdig, terwijl een typische samenzwering tot vervaardiging van valse stukken en tot bedrog blijkt uit de briefwisseling tussen de plaatselijke S.D.-commandanten, Schellenberg en zijn collega's te Berlijn, welke weinig twijfel overlaat, welke van de verschillende geneeskundige rapporten de ware en oorspronkelijke zijn, en het trekken van vrij duidelijke gevolgtrekkingen aangaande het doel van de uitgebreide vervalsing van bewijsmateriaal mogelijk maakt.

2. Medisch bewijsmateriaal.

(a) Rapport gedateerd Dusseldorf 9 November 1939, ondertekend door Hauptsturmführer Dr. Jung, geneeskundig ambtenaar van het hoofdbureau van de Staatspolitie te Dusseldorf;

constateert, dat hij om ongeveer 16.10 „vandaag“ (9.11.39) *ingestapt is in een auto aan de Nederlandse grens bij Niederdorf, waarin zich eert bewusteloze man bevond*, die door schoten getroffen en kennelijk ernstig gewond was. Hij werd gebracht naar het hoofdbureau van de Staatspolitie aan de Prinz Georgstraat 98 te Dusseldorf, waar hij (Dr. Jung) hem onderzocht en zijn toestand als volgt bevond: (beschrijving van de bouw enz.). *Hoofd en rechterbovenarm hevig bloedend; adem rochelend; kogelwond boven de rechterslaap; een tweede 2 cm achter het linkeroor; in beide openingen bloed en hersenmassa zichtbaar; de schedel boven de plaats waar de kogel was binnengedrongen vertoonde een kennelijke fractuur; kogelwond in het rechterschoudergewricht, naar buiten gekomen uit de bovenarm, binnenzijde; het bloed spoot er uit wanneer de arm bewogen werd. De wonden verbonden en de patiënt afgeleverd aan het Protestantse Ziekenhuis, waar de dood enkele minuten later intrad.*

Diagnose.

1. Kogelwond in het hoofd.
2. Kogelwond door de bovenarm met ernstige beschadiging van hoofdbloedvaten.

Beide wonden dodelijk.

Consult met de behandelende geneesheer in het Protestantse Ziekenhuis (Dr. Behrends) bevestigde de bovenstaande diagnose.

(b) Rapport gedateerd Dusseldorf, 9 November 1939, ondertekend door Hauptsturmführer Dr. Jung, geneeskundig ambtenaar van het hoofdbureau der Staatspolitie te Dusseldorf: constateert, dat hij „vandaag“ (9.11.39) om 17.45 was geroepen en dadelijk was gegaan naar de kamer van de Transportcolonne waar hij een gewonde man vond.

Verslag over de toestand

(Lichamelijke bijzonderheden, leeftijd, enz.). Twee hevig bloedende wonden, een in het hoofd, (*schaafwond* van de onderzijde van de neus schuin naar links, *het bot geschaafd maar geen doordringing tot de hersenen*), en een door het schoudergewricht van de rechterarm (de kogel drong het gewricht binnen en kwam er uit door de bovenarm, enz.). *De patiënt bij vol bewustzijn. Verhoor begon omstreeks 17.50 uur na eerste hulp. Patiënt gaf duidelijke goede antwoorden. Na een half uur vroeg patiënt het verhoor af te breken, hetgeen medisch noodzakelijk geacht.* In zijn opdracht de gewonde man dadelijk naar het Protestantse Ziekenhuis gebracht.

Diagnose.

1. Schaafwond aan het hoofd.
2. Schot door schoudergewricht en bovenarm met ernstige beschadiging van hoofdbloedvaten.

(c) Origineel (en doorslag) van geneeskundig rapport, gedateerd Evangelisches Krankenhaus, Dusseldorf, 9.11. '39, ondertekend door

Dr. Behrends, (Tandformule, enz.). *Bloed in mondholte; kogelwond in rechter slaap, naar buiten gekomen achter linkeroor, kogelwond in rechter bovenarm, naar buiten gekomen rechts achter. Identiteitskenmerken, sproeten, enz.*

(d) Brief gedateerd Evangelisches Krankenhaus, Dusseldorf, 11.11. '39, ondertekend door Dr. Behrends: „Overeenkomstig Uw telefonisch verzoek sluit ik hierbij in, teneinde door U te worden ingezien en teruggezonden, een geneeskundige verklaring door mij opgemaakt ten tijde van de opname van de onbekende man, die door schoten gewond was.

Verklaring:

„Naam: onbekend.

Onbekende man, gewond door schoten, binnengebracht door Staatspolitie.“ (Beschrijving overeenkomend met vroegere verklaring). „*Hoofdwond niet dodelijk, schouderwond dodelijk, ten gevolge van beschadiging van de arteria carotica*“.

3. Opmerkingen over het medische bewijsmateriaal.

Men zal opmerken, dat er een aanzienlijk verschil bestaat tussen de hierboven genoemde stukken 2 (a) en 2 (b), welke beide ondertekend zijn door dezelfde dokter (Dr. Jung) en ten aanzien van welke beide voorgegeven wordt, dat ze op dezelfde dag ondertekend zouden zijn. 2 (a) geeft een vroeger uur en een andere plaats van Dr. Jung's bijstand aan de gewonde Lt. Klop. Verder zegt het, hoewel het betrekking heeft op de gehele periode gedurende welke volgens zijn tweede rapport 2 (b) Lt. Klop volledig bij bewustzijn zou zijn geweest en een duidelijke verklaring zou hebben afgelegd, hoegenaamd niets hieromtrent en bovendien beschrijft het de verwondingen van de gewonde man en hetgeen er mei hem gebeurd is op zodanige wijze, dat de mogelijkheid, dat Lt. Klop enige verklaring kan hebben afgelegd vóór zijn dood uitgesloten is. In het bijzonder vermeldt 2 (a) dat een kogel door de hersenen was heingegaan, dat herseninassa naar buiten kwam door beide openingen, zowel die waar de kogel was binnengekomen als die waar hij weer naar buiten gekomen was en dat *er een schedelfractuur was*. In 2 (b) is deze ernstige wond een *schaafwond* geworden zonder doorboring van de hersenen.

De verschillen tussen 2 (c) en 2 (d), beide ondertekend door Dr. Behrends en welke beide naar voorgegeven wordt op de 9de November zouden zijn opgemaakt (en waarvan het tweede is aangeboden als gevolg van een telefoongesprek met het hoofdbureau van de Staatspolitie op 11.11. '39,) komen op hetzelfde neer. 2 (c) beschrijft een kogelwond dwars door de hersenen, terwijl 2 (d) deze kennelijk ernstige verwonding afdoet met „*Hoofdwond niet dodelijk*“.

4. Conclusies uit het medische bewijsmateriaal.

Het schijnt een redelijke conclusie, dat Dr. Jung's rapport, hierboven aangeduid als 2 (a) en de verklaring van Dr. Behrends aangeduid als 2 (c) het echte medische bewijsmateriaal vormen en dat hun verklaringen, aangeduid onderscheidenlijk als 2 (b) en 2 (d) valselijk gedateerde verklaringen zijn, opgemaakt op last van de Gestapo, waarschijnlijk om de weg te banen voor de vervaardiging van een valse verklaring, die zou kunnen worden toegeschreven aan Lt. Klop, en die Schellenberg en zijn bende nodig gehad kunnen hebben om hun optreden te rechtvaardigen, maar waarmee de strekking van het oorspronkelijke inedische bewijsmateriaal in strijd geweest zou zijn.

5. Bewijs van vervalsing van stukken.

Deze uitleg van het medische bewijsmateriaal wordt in belangrijke mate ondersteund door een brief, gedateerd 7 December 1939, van Hasselbacher, hoofd van het Hoofdbureau der Staatspolitie te Dusseldorf, geadresseerd aan Schellenberg te Berlijn. (Voor de vertaling zie Aanhangsel A.)

Deze brief, hoewel gedateerd 7 December 1939, onthult met vermelding van vrij wat bijzonderheden, plannen tot vervalsing (en waarschijnlijk tot antedatering tot de 9de November) van medisch bewijsmateriaal. dat in het wezen der zaak samenvalt met de geneeskundige verklaringen, hierboven onder 2 (b) en 2 (d) beschreven, en er wordt in gewezen op de wenselijkheid dat in de verklaring van Dr. Jung melding zal worden gemaakt van verhoor en van het feit, dat Klop het bewustzijn niet heeft verloren vóór 18.25, aan welke

wensen getrouw werd voldaan in het medische rapport. beschreven onder 2 (b) en gedateerd zoals men zich zal herinneren, 9 November 1939, dat is 28 dagen vóórdat het plan om het valselijk te vervaardigen gemaakt werd. In deze brief trekt de aandacht een verwijzing, welke betekenis niet duidelijk is, naar „de stukken betreffende Thomas Kemp”, welke ten dele wordt verklaard door een ander stuk, dat later genoemd zal worden (zie punt 9 hieronder).

6. *Uitvoering van het plan.*

De verdere uitwerking van dit plan kan men zien in een stuk (voor de vertaling zie aanhangsel B), gedateerd 9 November 1939 en getiteld „verhoor van Luit. Klop”, dat blijkbaar het concept vormt voor een rapport, waarvan de bedoeling was, het de nauwkeurige tekst zou bevatten van de verklaring, welke zou zijn afgelegd door Lt. Klop in tegenwoordigheid van Dr. Jung en Hasselbacher bij Klop's aankomst in de kamer van de Transportcolonne in het Hoofdbureau van de Staatspolitie te Dusseldorf om 17.50 op de 9de November.

Het hele rapport, inclusief de tekst van Lt. Klop's beweerde verklaring, zit vol verbeteringen en toevoegingen in blauw potlood, blijkbaar in Schellenberg's handschrift, en er worden plaatsen aangegeven voor Klop's handtekening (en die van Dr. Jung, Dr. Behrends en Hasselbacher als getuigen of ten bewijze van de waarheid der feiten), hoewel wij weten, dat op het ogenblik, waarop het rapport in elkaar gezet werd, Luit. Klop reeds ten minste 28 dagen dood was.

Wij moeten aannemen, dat een definitief exemplaar werkelijk is voltooid met de echte bandtekeningen van de ambtenaren der Staatspolitie en de valse handtekening van Luit. Klop, aangezien bevonden werd, dat het hele rapport met zeer geringe afwijkingen is opgenomen in een uitvoeriger rapport, waarschijnlijk bestemd voor Hitler zelf, waarvan de doorslag getikt in het karakteristieke machineschrift met grote letters, gebruikelijk in stukken, die voor kennisneming door de Führer bestemd waren. eveneens gevonden is onder de papieren van Schellenberg.

7. *Verklaring toegeschreven aan Luit. Klop.*

Of Luit. Klop in werkelijkheid in staat was een verklaring af te leggen op enig tijdstip tussen het ogenblik waarop hij door schoten getroffen werd en dat van zijn overlijden, kan niet met absolute zekerheid bewezen worden, hoewel het bovenaangehaalde bewijsmateriaal zulk een mogelijkheid vrijwel uitsluit.

Men denke er aan, dat er geen punt in de aan hem toegeschreven verklaring is — met slechts deze ene mogelijke uitzondering, dat hij verklaarde een bezoek te hebben gebracht aan Brussel in verband met een Engels-Belgische stafbespreking — dat niet reeds aan Schellenberg bekend was, of dat niet gebleken was uit de papieren, die op Klop gevonden waren.

Wij kunnen niet zeggen, of Luit. Klop werkelijk zulk een bespreking in Brussel had bijgewoond, maar categorisch kan worden vastgesteld, dat geen zodanige bijeenkomst heeft plaatsgevonden gedurende de periode, waarin hij was toegevoegd aan Stevens als begeleider en waarnemer in verband met de namaak-onderhandelingen, die door de Gestapo zijn opgezet.

Indien Klop zulk een bespreking niet heeft bijgewoond, schijnt het een redelijke conclusie, dat de gebeurtenis geconstrueerd is teneinde hetzij de betekenis van de resultaten van de Venlo-„operatie” te vergroten en haar zodoende te rechtvaardigen, hetzij enig argument, hoe armzalig ook, te verschaffen om zowel België als Nederland te beschuldigen van onneutraal gedrag.

8. *Vervalsing van Luit. Klop's handteekening.*

In punt 5 (b) van ons vroegere rapport over het Venlo-incident werd medegedeeld, dat zich onder de persoonlijke papieren van Schellenberg in beslag genomen in Duitsland, een aantal *blanco* vellen papier bevond, die aan de voet de handtekening „D. Klop” droegen, en werd uitdrukking gegeven aan de opvatting, dat deze handtekeningen waarschijnlijk vervalsingen waren.

De bedoelde vellen zijn zorgvuldig opnieuw onderzocht met het oog op het medische bewijsmateriaal en andere gegevens, die nu beschikbaar zijn. Er zijn er in het geheel 17, waarvan de handteekeningen met inkt gezet zijn, en 2 waarop zij met onuitwisbaar potlood zijn gezet. Beide met potlood gezette handtekeningen zijn doorgestreept *met hetzelfde potlood* en het is moeilijk niet de conclusie te trekken, dat deze handtekeningen pogingen of oefeningen van een deskundige vervalsers zijn om een echte handtekening na te maken,

gevonden op een van de papieren, welke op Luit. Klop's persoon in beslag genomen zijn, terwijl de 15 met inkt gezette handtekeningen de voltooide vervalsingen zijn, bestemd om gebruikt te worden als stukken, die een authentiek karakter geven aan een valselijk vervaardigde verklaring, of bekentenis. Deze veronderstelling is te meer houdbaar, als men let op het medische bewijsmateriaal. De handtekeningen zijn fors en verraden niet het minste teken van zwakte of beving, terwijl wij weten, dat Klop slechts zeer weinige minuten van zijn dood was op het ogenblik, waarop hij ze gezet zou moeten hebben, dat zijn rechterarm zwaar gewond was en dat bloed uit de arteria carotica spoot wanneer de arm bewogen werd. Wij weten niet of Luit. Klop rechtshandig was of niet. De verklaring van Best, dat hij, terwijl hij wegliep, over zijn linker schouder schoot schijnt te bewijzen, dat dit zo was. Zo ja, dan schijnt het zeker, dat hij niet zelf de gevonden forse en zonder aarzeling geschreven handtekeningen gezet heeft.

Wij hebben geen werkelijk ondertekend exemplaar ontdekt van de verklaring, die in het stuk, opgenomen als aanhangsel B aan Luit. Klop wordt toegeschreven.

9. *Beschikking over het lijk van Luit. Klop.*

Twee verdere stukken en een ongedateerd briefje blijkbaar met Schellenberg's hand geschreven, leveren afdoende bewijs, betreffende het beschikken over het lijk van Luit. Klop, al geven zij niet zo volledige inlichtingen als de Nederlandse Regering ongetwijfeld zou wensen.

De stukken zijn:

(a) Brief gedateerd 28 December 1939, van Hasselbacher, hoofd van het Hoofdbureau van de Staatspolitie te Dusseldorf, aan Oberführer Muller, Berlijn.

(b) Brief, gedateerd 29 December 1939, van Hasselbacher, aan dezelfde geadresseerde.

De eerste van deze ((a)) verwijst naar twee krantenknipsels uit het Nederlandse blad „De Telegraaf” van de 19e en de 21e December 1939, betreffende het „Incident aan de Nederlandse grens”.

Hasselbacher vestigt in het bijzonder de aandacht op het feit, dat, in overeenstemming met de verklaring afgelegd door Minister de Geer, de Nederlandse Regering o.a. had verzocht het loslaten van de Nederlandse chauffeur (aantekening: Jan Lemmens) en de afgifte van het lijk van de Nederlandse officier. *Met het oog hierop verzoekt Hasselbacher een spoedige beslissing of het lijk verast moet worden.*

Het tweede van deze stukken ((b)) wordt in vertaling overgelegd als aanhangsel C.

Het bevat de duidelijke mededeling, dat Klop's lijk was gebalsemd door een zekere Professor Hubschmann (wie verteld was dat het lijk was van een communist genaamd Thomas Kemp, dat nodig was in verband met een belangrijke verraadszaak, welke in Berlijn terecht werd).

Tot de 29e December toe was het gebalsemd lijk bewaard in een kamer in het Gemeentelijk Ziekenhuis waartoe alleen Prof. Hübschmann toegang had, en op die dag werd het overgebracht naar de arrestantenbewaarkaatsplaats van het hoofdbureau van de Staatspolitie, en in een cel geplaatst waarvan de sleutel in Hasselbacher's eigen safe werd opgeborgen.

Blijkbaar is de grootste geheimhouding in acht genomen. De doodkist werd gemaakt door de conciërge van het hoofdbureau der Staatspolitie in de timmermanswerkplaats van de Staatspolitie zelf. Het weghalen gebeurde na kantoortijd; het vervoer werd verricht door leden van hetzelfde „Actiecommando”, dat de moord en de ontvoering op de 9e November had uitgevoerd, en zij moesten opnieuw een eed van geheimhouding afleggen; en, zoals hierboven werd vermeld, aan Prof. Hubschmann werd een verhaal verteld, met de bedoeling te voorkomen, dat hij het balsemen en weghalen van het lijk in verband zou brengen met het grensincident bij Venlo.

Het is ons niet bekend, welk antwoord in feite door de Duitse Regering werd gegeven op het verzoek van de Nederlandse Regering tot afgifte van het lijk van Luit. Klop. Alles wat wij wèl weten over de beschikking daarover, bij afwezigheid van enig werkelijk schriftelijk bewijsmateriaal is hetgeen kan worden afgeleid uit een ongedateerd briefje geschreven met rood potlood in Schellenberg's handschrift en luidende als volgt:

- „1. Geneeskundige verklaring en diagnose.
2. Lijk moet verbrand worden.
Dodenmasker.”

AANHANGSEL A.

Brief van Hasselbacher, Hoofd van het Hoofdbureau der Staatspolitie te Düsseldorf, aan Schellenberg, Berlijn, gedateerd 7 December 1939.

Beste Kameraad Schellenberg,

Zoals ik U vanochtend per telefoon al meedeelde, behoeft de aan gelegenheid, die wij bespraken, geen grotere moeilijkheid op te leveren.

SS Hauptsturmführer Dr. Keuper zal mij de stukken betreffende Thomas Kemp, die misschien nog in het ziekenhuis zijn, toezenden. Wij moeten dus beslissen, of wij een gefingeerd bewijs van opneming met de echte naam moeten opmaken. Ik meen dat dit nodig is, zodat indien er naar gevraagd wordt, de vereiste ziekenhuisregisters officieel overgelegd zouden kunnen worden. Het zou, indien wij deze stukken vervalsten, noodzakelijk zijn een verklaring betreffende de toestand van de patiënt bij te voegen waaruit blijkt, dat hij is opgenomen op de 9e November omstreeks 19 uur en dat hij bleek te lijden aan een eenvoudige kogelwond door het hoofd en een verwonding aan de arteria carotica, maar dat de hoofdwond niet dodelijk was en dat de dood intrad om 19.50 uur ten gevolge van bloedverlies uit de slagader. De beslissing of en in welke vorm het verhoor, dat hier heeft plaatsgevonden, in het bewijs moet worden vermeld, moet ik aan u overlaten, aangezien ik niet op de hoogte ben van alle stukken, die U in deze zaak bijeengebracht hebt. Misschien zou het echter wenselijk zijn, in het bewijs van opneming te vermelden, dat volgens de dokter, die het geval het eerst behandelde, Dr. Jung, de patiënt het bewustzijn niet eerder verloren heeft dan omstreeks 18.25 uur. Een briefje van Dr. Jung, dat dit bevestigt, zou dan aan het dossier toegevoegd moeten worden. Zou het misschien een goed denkbeeld zijn hetzelfde briefje in het archief van het ziekenhuis op te riemen?

Wat Dr. B. betreft, zoudt U door middel van de geneeskundige dienst van de SS willen proberen te weten te komen, waar hij nu is? Het zou aan te bevelen zijn Dr. B. te vragen, naar Berlijn te gaan teneinde een briefje te schrijven, dat klopt met de andere stukken.

Natuurlijk zou Dr. B. er ook helemaal buiten gelaten kunnen worden, maar als de aangelegenheid in de pers mocht komen, zou zijn verklaring in de een of andere vorm in het dossier moeten worden opgenomen.

U zult dus zien, dat er in Düsseldorf geen moeilijkheden gerezen zijn. Hauptsturmführer Dr. Keuper wacht nog slechts totdat ik hem cpbel en hem vertel, dat hij de nodige stukken moet klaarmaken.

Misschien wilt U zo goed zijn mij zo spoedig mogelijk te antwoorden.

Uw enz.
HASSELBACHER.

(Aantekening met rood potlood).
18.35 in ziekenhuis binnengebracht.
19.40 telefoongesprek, stierf om 19.35.
Kamer transportcolonne.
17.40 naar verhoor van een onbekende man.
17.50 begin / 18.25 afgebroken.

AANHANGSEL B.

(Aantekening: met de hand geschreven veranderingen in de originele tekst worden weergegeven in rode inkt en doorhalingen zoals ze in de originele tekst voorkomen).

VERHOOR VAN LT. DIRK KLOP.

Hoofdbureau van de Staatspolitie Düsseldorf.

9 November 1939.

1. Om 17. uur 50 werd Se luitenant van het Nederlandse Leger Dirk Klop — identiteit bewezen door Nederlands paspoort No. 074911, uitgegeven te Den Haag 3.5.34 — bezocht in de kamer van de Transportcolonne der Politie.

2. Met net oog op de belangrijkheid van de verklaringen, welke hij aflegde tijdens de reis van de grens (Niederdorf) naar het Hoofdbureau van de Staatspolitie te Düsseldorf wordt Klop, — ondanks zijn toestand — hier verhoord over dit onderwerp in tegenwoordigheid van een dokter. Hij legt de volgende verklaringen af:

3. „Het is juist, dat ik geen Engelsman ben en ook, dat mijn naam niet Copper is.

4. De papieren, die in mijn bezit zijn aangetroffen, zijn mijn eigen Nederlandse paspoort en mijn Nederlandse militaire papieren.

5. Ik ben Luit. Dirk Klop van de Nederlandse Generale Staf.

6. Ik heb deelgenomen aan de besprekingen, welke de Engelsen, die met mij gearresteerd zijn, hebben gevoerd, met Duitse officieren. Ik ben persoonlijk geen vijand van de Duitsers, ik heb zelf familie in Duitsland. Ik heb de besprekingen slechts als toeschouwer bijgewoond voor dienstdoeleinden en heb uitsluitend op bevel van mijn meerderen gehandeld.

7. (Aantekening: (doorgehaald met blauw potlood) Klop is zeer onder de indruk en moet op sommige ogenblikken hevig vechten tegen tranen).

8. Ik was nauwkeurig op de hoogte van de omwentelingsplannen van de Duitse officieren ten gevolge van mijn voortdurende deelneming aan de besprekingen en ik moest daarover doorlopend verslag uitbrengen.

9. Ik weet, dat mijn meerderen, evenals ik, deze dingen sceptisch beschouwden, maar de wetenschap hiervan was klaarblijkelijk van het grootste belang voor de Nederlandse Generale Staf en zijn onderhandelingen met de Engelse Generale Staf.

10. (Deze alinea luidt na verbetering: Ik weet, dat mijn onmiddellijke chefs, evenals ik, sceptisch waren omtrent de mogelijkheid van tenuitvoerlegging van deze omwentelingsplannen, maar klaarblijkelijk daarmee doorgingen in het belang van de overeenkomsten en onderhandelingen tussen de Nederlandse Generale Staf en de Engelse Generale Staf).

11. Hoeveel maal mij ook gevraagd wordt, of deze besprekingen reeds hadden plaats gevonden, ik kan uit eigen wetenschap alleen maar antwoorden, dat dit het geval was. En ik weet dit, omdat ik zelf als officier van de Nederlandse Inlichtingendienst eens heb deelgenomen aan een Generale Stafbespreking tussen Engeland en België in Brussel. Vraag: Lagen de Generale Stafbesprekingen tussen Nederland en Engeland toen in het vooruitzicht? Antwoord: Ja.

12. Vraag: Wat waren in het kort de onderwerpen, waarover werd beraadslaagd in de conferenties te Brussel, waaraan u persoonlijk hebt deelgenomen, en waar vonden de Generale Stafbesprekingen tussen Engeland en Nederland plaats?

13. (Deze twee alinea's zijn als volgt verbeterd: Hoeveel maal mij ook gevraagd wordt of zulke besprekingen plaats gevonden hebben, ik kan uit eigen wetenschap alleen maar antwoorden, dat dit zo is. En ik weet dit, omdat ik zelf, als officier van de Nederlandse Inlichtingendienst begeleidend officier ben geweest bij een Generale Stafbespreking tussen Engeland en België in Brussel. Op de vraag, of derhalve de Generale Stafbesprekingen tussen Nederland en Engeland in het vooruitzicht lagen?) moet ik antwoorden: Ja.

14. Op de vraag betreffende de onderwerpen waarover in deze besprekingen is beraadslaagd kan ik geen inlichtingen geven, daar ik daaraan niet rechtstreeks heb deelgenomen. ~~Ik weet nu dat ter zelfder tijd kap Stevens~~

15. (Aantekening: Klop verzoekt het verhoor af te breken, daar hij het wegens lichamelijke zwakte niet meer volgen kan. De aanwezige dokter ondersteunt dit verzoek.)

16. Gedicteerd, goedgekeurd en ondertekend:

(getikt) w.g. Klop.
in tegenwoordigheid van w.g. Hasselbacher (geschreven)
~~Schellenberg~~ (getikt).

17. Aantekening: ~~door de verhoerende ambtenaar~~ (doorgehaald met potlood).

Op instructie van de dokter werd Lt. Klop opgenomen in het Gemeentelijke Protestantse Ziekenhuis, te Düsseldorf te 18 uur 25. Behandelende geneesheer: hoofdgeneesheer Behrends.

(Aantekening met potlood: Handtekening).

18. ~~Aantekening~~ (doorgehaald met potlood).

Wegens de belangrijkheid van zijn bekentenis had de hoofdgeneesheer Behrends ~~vastgesteld~~ (in blauw potlood: goedgevonden) een

*) Noot van de Enquêtecommissie: Hier is een verschil tussen de Engelse vertaling van het niet in ons bezit zijnde Duitse stuk, dat onder de papieren van Schellenberg gevonden is, en liet wel aan ons bekende Duitse stuk, dat door de Duitse Regering is overgelegd als bijlage bij het Memorandum overhandigd door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken aan Hr. Ms. Gezant te Berlijn op 10 Mei 1940. In het laatstgenoemde Duitse stuk staat nl., dat de bedoelde Engels-Nederlandse stafbesprekingen „zeitlich vorher lagen" dus te voren hadden plaats gehad, terwijl zij volgens het Engelse stuk „in prospect" waren, d.w.z. in het vooruitzicht lagen. Het ligt voor de hand, dat, indien beide stukken op dit punt gelijkkluidend zijn, de Engelse vertaling op dit punt onjuist is.

*) Zie noot 1).

voortzetting van het verhoor om 20 uur 30 na de eerste chirurgische behandeling,

19. Een voortzetting van het verhoor kon echter niet plaats vinden, daar Dr. Behrends reeds om 19 uur 30 telefonisch mededeelde, dat Luit. Klop reeds bij zijn opneming in het Ziekenhuis in bewusteloze toestand verkeerde, en, ondanks onmiddellijke chirurgische behandeling, te 19 uur 35 was gestorven zonder weer tot bewustzijn gekomen te zijn.

(met potlood: Handtekening).

De twee bovenstaande alinea's verbeterd als volgt:

20. Wegens de belangrijkheid van zijn bekentenis werd aan de hoofdgeneesheer Dr. Behrends een voortzetting van het verhoor gevraagd, na de eerste chirurgische behandeling.

21. Dit kon echter niet plaats vinden, daar Dr. Behrends te 19.40 uur telefonisch mededeelde, dat Luit. Klop ~~ongeveer sedert 18 uur 50~~ na een langdurige bewusteloosheid, ondanks onmiddellijke chirurgische ~~behandeling~~ hulp, te 19 uur 35 gestorven was zonder weer tot bewustzijn gekomen te zijn.

AANHANGSEL C.

Brief van Hasselbacher, Hoofd van het hoofdbureau der Staatspolitie te Dusseldorf aan SS Oberfuhrer Muller, Berlijn, gedateerd 29 December 1939.

Betreft: Incident aan de Nederlandse Grens.

Verwijzing naar: Telefoongesprek met SS Sturmabführer Schellenberg.

In overeenstemming met het telefoongesprek heb ik vandaag het lijk van K. doen vervoeren van het Gemeentelijke Ziekenhuis naar

mijn arrestantenbewaarpplaats in het hoofdbureau der Staatspolitie. Het vervoer werd uitgevoerd door ambtenaren van mijn bureau, die behoorden tot de speciale groep, gebruikt ten tijde van het incident. De doodkist, waarin het lijk werd vervoerd, en waarin het nu ligt, is gemaakt in de timmermanswerkplaats van het bureau zelf door de conciërge van het hoofdbureau der Staatspolitie. Het vervoer vond plaats na kantoortijd. De hierbij betrokken ambtenaren hebben opnieuw een eed van de striktste geheimhouding afgelegd.

Aan Prof. Hubschmann, die het lijk gebalsemd heeft en die het bewaard heeft in een kamer, waartoe hij alleen toegang had is mondeling medegedeeld, dat het lijk van de communist Thomas Kemp nodig was voor de veroordeling van andere verdachten in een belangrijke verraadzaak, die in Berlijn berecht wordt. Ik ben overtuigd, dat er geen vrees behoeft te bestaan, dat Prof. Hubschmann enig verband legt of kan leggen tussen het lijk en het grensincident.

De sleutel van de cel, waarin het lijk is ondergebracht bevindt zich in mijn safe.

Na zorgvuldige overweging ben ik tot het besluit gekomen, dat het niet nodig was de verpleger Schott of zuster Emilie Figge, die K. gezien hebben toen hij werd opgenomen, in het Protestantse ziekenhuis alhier, een eed van geheimhouding te doen afleggen. Zij wisten in het geheel niets van de zaak af en zij zouden slechts achterdochtig worden, indien zij bevel kregen er niets over te zeggen. Bovendien is het mijn ervaring, dat de kans bestaat, dat zulk een bevel tot zwijgen niet strikt gehoorzaamd wordt. Het tijdsverloop, het feit, dat in Dusseldorf niet meer over het grensincident gepraat wordt en later belangrijker oorlogsnieuws, dat die gebeurtenis op de achtergrond geschoven heeft, maakten het aannemelijk, dat, indien er iets in de pers mocht verschijnen omtrent Thomas Kemp, dit niet in verband gebracht zou worden met Luit. K.

Indien mijn oordeel niet gedeeld wordt, zal ik gaarne nadere instructie ontvangen.

(w.g.) HASSSELBACHER.

BIJLAGE 52

Verklaring van Edith Beer dd. 6 Februari 1949

(Overgelegd door de heer G. J. C. J. Eissers, commissaris van politie te Venlo)

COMMISSARIAAT VAN GEMEENTEPOLITIE VENLO

Hoofdbureau: Lohofstraat 12

*De heer Procureur-Fiscaal
bij het Bijzonder Gerechtshof
te 's-Hertogenbosch.*

Onderwerp: Grens-incident 1939.

Venlo. 1039 — 18 Februari 1949.

In aansluiting aan mijn brief van 8 November 1948, no. 8355 betreffende bovenvermeld onderwerp, moge ik U het navolgende berichten.

Door bemiddeling van de PSO te Dusseldorf ben ik in de gelegenheid gesteld de in de 3e alinea van mijn vorenbedoelde brief genoemde secretaresse van de vm. leider van de „Staatspolizeistelle“ Dusseldorf, Oberregierungsrat Dr. Hasselbacher, te horen. Onder verwijzing naar bijgaand afschrift van de door haar op mijn verzoek op schrift gestelde verklaring kan alsnog het navolgende worden opgemerkt.

Uitdrukkelijk verklaarde „Fräulein“ Beer mij dat de indertijd zg. door Lt. Klop afgelegde en mede door Dr. Hasselbacher ondertekende verklaring, niet door haar was opgenomen. Zij verklaarde hieromtrent niets naders te weten, hoewel zij toegaf, dat indien een dergelijke verklaring zou zijn afgelegd, het gebruikelijk zou zijn geweest, dat zij als secretaresse van genoemde Dr. Hasselbacher deze verklaring zou hebben opgenomen. Zij herinnerde zich wel, dat het ongebruikelijk was, dat zoals zij in haar verklaring aangeeft de bezoekers van Dr. Hasselbacher persoonlijk per telex een bericht aan Berlijn doorgaven. Kennelijk mocht het dienstdoende personeel hiervan geen inzage hebben, zulks ofschoon het betreffende bericht in code was gesteld. Dit was door haar persoonlijk wel niet waargenomen maar werd op de betreffende „Dienststelle“ verteld. Omtrent het balsemen van het lijk van Lt. Klop verklaarde zij nimmer iets gehoord te hebben. De verblijfplaats van de tm Kommissar Ditges was haar onbekend; zij meende, dat deze tijdens de oorlog naar de Balkan was overgeplaatst. Zij herinnerde zich wel, dat een zekere Naujoks aan de overval had medegewerkt en kwalificeerde de in mijn brief dd. 5 Nov. jl. genoemde Heinrich Dinkheller als zijnde het hoofd van de chauffeurs van de „Dienststelle“.

Waar mogelijk meer genoemde Ditges mede gezien zijn dd. 1.4.1946 afgelegde verklaring, zich in afschrift bevindende in het door mij samengestelde en aan U overgelegde dossier, nadere inlichtingen kan verschaffen omtrent de vindplaats van het lijk van Lt. Klop, is door mij de medewerking gevraagd van de PSO te Dusseldorf teneinde de verblijfplaats van deze Ditges op te sporen. De volledige medewerking werd toegezegd en door mij is een afschrift achtergelaten van de verklaring van Fraulein Beer en van vorenbedoelde verklaring van Ditges.

De Commissaris van gemeentepolitie,

(w.g.) EISSENS.

G. J. C. J. Eissens.

PROCUREUR-FISCAAL DEN BOSCH

Afschrift.

Ich, die unterzeichnete Anwaltssekretarin Edith Beer, aus Düsseldorf, Parkstr. 51, geb. 9.8.1897, gebe auf Aufforderung folgende Erklärung ab:

Seit dem Jahre 1922 habe ich in verschiedenen Dusseldorfer Anwaltskanzleien gearbeitet und wurde im Jahre 1936 durch den Tod eines meiner Chefs stellungslos. Ich meldete mich pflichtgemäss beim hiesigen Arbeitsamt und wurde durch dieses der Staatspolizeistelle Düsseldorf als Kanzleiangestellte zugewiesen. Ich war zunächst in

verschiedenen Abteilungen (Personalabteilung, Kartei etc.) tätig und wurde auch etwa ab Frühjahr 1939 vorübergehend im Vorzimmer des Leiters beschäftigt. Meine Arbeit bestand in rein buromassigen Angelegenheiten. So hatte ich z.B. ankommende Besucher zu melden, den Besprechungskalender zu führen, ankommende und abgehende Telefongespräche zu vermitteln, Einladungen zu Abteilungsleiter- und ähnlichen Besprechungen herausgehen zu lassen, Rundscheiben an die Aussenstellen zu fertigen, gelegentlich auch Diktate aufzunehmen.

Zu dem Fall Stevens — Best äussere ich mich, soweit mir das nach einem Zeitraum von 10 Jahren noch möglich ist, wie folgt: Nach meiner Erinnerung übernahm etwa im Frühsommer 1939 die Leitung der Dienststelle der Oberregierungsrat Dr. Hasselbacher, der bereits im Jahre 1940 tödlich verunglückte. Im Sommer 1939 erschienen eines Morgens 3 Herren auf der Dienststelle, die ohne Anmeldung und ohne ihren Namen zu nennen gleich sich ins Leiterzimmer begaben. Erst später erfuhr ich, dass es sich um drei Angehörige des Reichssicherheitshauptamtes in Berlin handelte. Es wurden dann sehr ausgedehnte Besprechungen geführt, an denen auch der damalige stellv. Leiter der SD-Dienststelle Schmidt (oder ähnlich) teilnahm. Am frühen Nachmittag verliessen die drei Berliner Herren die Dienststelle und kehrten etwa zwischen 6 und 7 Uhr wieder zurück. Es fand dann wieder eine längere Besprechung statt, und im Anschluss daran suchten die Berliner Herren den Fernschreiber auf, wo sie ein längeres verschlüsseltes Fernschreiben nach Berlin eigenhändig durchgegeben haben sollen. Später wurden durch den Kommissar vom Dienst — ich glaube es war Kommissar Ditges, der an sich mit der Sache nichts zu tun hatte, vielmehr einer ganz anderen Abteilung angehörte und wohl nur in seiner Eigenschaft als Kommissar vom Dienst in Anspruch genommen wurde — zwei mir unbekannte Herren ins Leiterzimmer geführt, das sie nach nicht allzu langer Zeit wieder verliessen. Kurz darauf habe ich meinen Dienst beendet und bin nach Hause gegangen.

Am nächsten Morgen erschienen m.W. die drei Berliner Herren noch einmal kurz beim Leiter und sind dann wohl, wie ich vermutete, mit ihren „Opfern“ nach Berlin zurückgefahren.

Wenn ich darauf hingewiesen werde, dass es sich bei der besagten Aktion nicht um 2 sondern um 3 Personen gehandelt hat, von denen eine getötet worden ist, so erkläre ich dazu folgendes: Ich entsinne mich, an dem betreffenden Abend von Dr. Hasselbacher beauftragt worden zu sein, eine telefonische Verbindung mit den Städt. Krankenanstalten herzustellen. Der Inhalt des dann geführten Gespräches war und ist mir nicht bekannt. Ich vermutete aber, dass irgendein Ereignis eingetreten sein musste, das ärztliche Hilfe oder die Aufnahme in ein Krankenhaus notwendig machte. Wenn mir jetzt mitgeteilt wird, dass der Leichnam des Getöteten sich noch 3 Monate später in den Städt. Krankenanstalten befunden hat und dann von dort abgeholt wurde und verschwendet ist, so ist mir das völlig neu und ich habe trotz eifriger Überlegens keinerlei Anhaltspunkte entdecken können, die zu einer Aufklärung führen könnten. Ich war der Meinung, dass die drei Berliner Herren die 2 bzw. 3 Personen mit nach Berlin genommen hatten, zumal ja auch die ganze Aktion von Berlin aus gestartet worden war. Ich weiss jedenfalls mit Bestimmtheit, dass ich bezüglich des Schicksals dieses Dritten nicht ein Wort geschrieben habe. Zudem bestand auf der Dienststelle die Anordnung strengster Verschwiegenheit in allen dienstlichen Angelegenheiten auch innerhalb der Dienststellenangehörigen. Daraus erklart es sich auch, dass ich mich nie um Aufklärung mir unklarer Tatbestände bemühte, um keine Indiskretion zu begehen, die für mich die schlimmsten Folgen haben können.

Dusseldorf, den 6. Februar 1949.

(w.g.) EDITH BEER.

Voor eensluidend afschrift:

(w.g.) onleesbaar

Politie Venlo.

Afd. Administratie.

BIJLAGE 53

Brief dd. 12 November 1939 van Himmler aan Hitler inzake onderscheiding deelnemers Venlo-incident

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Berlin, 12 Nov. 39.

Mein Führer!

In der Anlage lege ich gehorsamst die Liste der SS-Führer und SS-Männer, die ich mir zur Verleihung des EK I II vorzuschlagen erlaubt habe, vor.

Die Männer hatten die Aufgabe, bestehende Nachrichtenverbindungen in der Weise auszunutzen, dass der Beweis für den fortgesetzten Bruch der Neutralität Hollands zu Gunsten Englands erbracht werden konnte,

Die gestellte schwierige Aufgabe ist von den Führern und Männern mit vollem Erfolg unter ganzem Einsatz ihrer Persönlichkeit gelöst worden.

(met de hand geschreven: gehorsamst)
p. z. raaf Himmler.

(met de hand geschreven: List an Gruf. Deydr, (?) = Heydrich?)
vorgelegt. Hier nicht erh.

BIJLAGE 54

Verklaring dd. 12 December 1947 van dr. Friedrich Gaus

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

DOCUMENT No. NG-3945

OFFICE OF CHIEF OF COUNSEL FOR WAR CRIMES

Eidesstattliche Erklahrung

Ich, Dr. Friedrich Gaus, im Jahre 1940 Ministerialdirektor und Leiter der Reichsabteilung des Deutschen Auswartigeri Amtes mit dem Titel eines Unterstaatssekretärs, erkläre hiermit, nachdem ich darauf hingewiesen worden bin, dass ich mich durch eine falsche Aussage strafbar mache, unter Eid, aus eigenem freien Willen und ohne Zwang oder Drohung das Folgende:

In den Monaten, die dem am 10. Mai 1940 eingeleiteten Angriff auf Holland, Belgien und Luxemburg vorausgingen, war es unter den leitenden Beamten des Deutschen Auswärtigen Amtes, zu denen auch ich selbst, von Weizsäcker und Woermann gehoerten, allgemein bekannt, dass dieser Einfall bevorstand. Diese Kenntnis ergab sich aus den nachstehend angefuhrten Tatsachen, die sich auf den Zeitraum vom Spaetherbst 1939 an bis zum Tage des Einfalls verteilen:

1. Ich wusste und es war im Auswärtigen Amte allgemein bekannt, dass im November 1939 das gemeinsame Anerbieten der Belgischen und Holländischen Regierung, in dem Konflikt zwischen Deutschland und den Westmächten zu vermitteln, deutscherseits durch das Deutsche Auswärtige Amt abgelehnt wurde.

2. Es war im Auswärtigen Amt vom Spaetherbst 1939 an die Wintermonate hindurch allgemein bekannt, dass deutsche Truppen in grosser Staerke an der holländischen und belgischen Grenze konzentriert wurden.

3. Verbindung zwischen dem Deutschen Auswärtigen Amt und dem OKW.

Während des ganzen dem Einfall vorausgehenderi Zeitraums stand das Auswärtige Amt im engsten Kontakt mit den militärischen Stellen. Heyden-Rynsch, der Verbindungsmann zwischen dem Auswärtigen Amt und dem OKW., berichtete dem Staatssekretär von Weizsäcker regelmässig. Ich habe ihn oeffter in von Weizsäckers Amtszimmer gesehen und wusste, dass er mit dem OKW. aufs engste zusammenarbeitete.

4. Der „Venlo-Zwischenfall“.

Im November 1939 veroeffentlichte die deutsche Presse eine offizielle Darstellung des „Venlo-Zwischenfalls“. Darin wurde berichtet, dass zwei Agenten des britischen Secret Service, die eine Revolution in Deutschland anzuzetteln versucht hätten, durch Angehörige des SD von Holland nach Deutschland herubergelockt und dort sofort festgenommen worden seien.

Bald nach Weihnachten 1939 teilte mir Ribbentrop mit, dass dem Auswärtigen Amt umfangreiches Material uiber holländische und belgische Neutralitätsverletzungen zur Verfugung gestellt werden wuere. Dieses Material sei von Himmler oder Heydrich zusammengestellt und zum Teil im Verfolg des Venlo-Zwischenfalls beschafft worden. Dazu gehoerten ausserdem auch andere Informationen, die der SD gesammelt hatte und die die unneutrale Haltung dieser Länder zeigten. Ribbentrop fugte hinzu, dass dieses Material in einigen Tagen von Schellenberg vom SD bei mir abgegeben werden wuere; er wunschte, dass ich als Kenner des Völkerrechts die tatsächlichen Angaben daraufhin prufe, ob Neutralitatsbruche begangen worden seien.

Bald darauf brachte mir Schellenberg einen langen Bericht und erzählte mir den tatsächlichen Verlauf der Dinge beim Venlo-Zwischenfall. Zwei britische Konsularbeamte in den Niederlanden, Stevens und Best, nach Angabe des SD Angehörige des britischen Secret Service, hatten versucht, eine Revolution in Deutschland herbeizufuhren. Er, Schellenberg, Angehöriger des SD, sei, als Mitglied der Opposition getarnt, mit Stevens und Best in Verbinduug getreten und habe mit ihnen ein Zusammentreffen in der Nähe der kleinen holländischen Stadt Venlo, nicht weit von der deutschen Grenze, verabredet. Vor diesem Zusammentreffen sei er geheim mehrere Male in Holland gewesen, um die notwendigen Verabredungen zu treffen. Stevens und Best seien zu der verabredeten Zeit in der Begleitung des holländischen Leutnants Klop gekommen und mit den Leuten des SD unter seiner, Schellenbergs, Fuhung zusammengetroffen. Es sei zu einer Schiesserei gekommen, bei der Klop schwer verwundet worden sei und alle drei ubertagt und uiber die deutsche Grenze

geschafft worden seien. Leutnant Klop sei kurz darauf in einem deutschen Krankenhaus an seiner Verwundung gestorben. Stevens und Best seien in Haft genommen worden und wurden fortlaufend vom SD und der Gestapo unter seiner, Schellenbergs, Leitung vernommen. Er, Schellenberg, habe fuer die erfolgreiche Durchfuehrung dieser Entfuehrung das Eiserne Kreuz I. Klasse erhalten.

Schellenberg erzählte mir diese Geschichte im Verlauf unserer ersten Zusammenkunft. Er ging dann den ganzen Inhalt des Berichts einschliesslich der von Stevens und Best bei ihrer Vernehmung gemachten Aussagen durch. Er erwähnte, dass diese Vernehmungen noch nicht abgeschlossen seien, dass er sie leite und dass noch mit weiterem Beweismaterial zu rechnen sei. Der Bericht enthielt viele Einzelheiten, auch ueber den Venlo-Zwischenfall, die sich auf die behauptete britische Spionagetaetigkeit in Belgien und Holland bezogen und das enge Zusammenarbeiten mit militärischen Kreisen dieser Laender betrafen.

Nachdem ich den Bericht mit Schellenberg durchgegangen war, sagte ich ihm, dass ich darin keinen Beweis fuer die Teilnahme der Holländischen und Belgischen Regierung selbst an jener Taetigkeit finden koenne und dass aus diesem Grunde auch kein Beweis fuer das Vorliegen von Neutralitaetsbruechen dieser Regierungen vorliege. Im Hinblick auf das grobe und illegale Vorgehen bei der Entfuehrung der beiden Leute und auf die fragwuerdigen Vernehmungsmethoden des SD hatte ich den Eindruck, dass der Bericht nicht in allen Punkten den Tatsachen entsprach. Da der Bericht jedoch reichhaltiges Material ueber die Taetigkeit des britischen Secret Service enthielt, konnte ich meinen Verdacht nicht begruenden.

Da die Vernehmungen noch nicht abgeschlossen waren, nahm Schellenberg den Bericht wieder mit. Ich berichtete Ribbentrop sofort ueber die Besprechung und sagte ihm, dass ich darin keinen Neutralitaetsbruch faende, der von der Belgischen oder Holländischen Regierung begangen worden waere und dass auch kein Beweis fuer eine neutralitaetswidrige, aggressive oder unfreundliche Haltung dieser Regierungi gegenuiber Deutschland vorliege. Ribbentrop erklärte, er wuensche den Bericht sofort nach seiner Fertigstellung zu haben.

In den folgenden Wochen des Monats Januar 1940 kam Schellenberg noch einige Male zu mir mit Ergänzungen des Berichts und mit den weiteren Vernehmungen von Stevens und Best, ueber die wir uns unterhielten. Schliesslich gab er mir etwa Ende Januar den Bericht in der damaligen von ihm stammenden Fassung und ich uebergab ihn dem Aussenminister. Spaeter erzählte mir Ribbentrop, dass er ueber den Bericht des SD mit Hitler gesprochen habe und dass dieser ihn nicht sehr eindrucksvoll finde.

Rintelen, Referent fuer Belgien und Holland in der Politischen Abteilung unter Woermann, erzählte mir, dass das Deutsche Auswärtige Amt einen formellen Protest der Niederlaendischen Regierung bekommen habe, der eine Auskunft ueber den Venlo-Zwischenfall und ueber das Schicksal der drei entfuehrten Personen verlange. Sowohl zu meiner als auch zu Rintelens Uberraschung ordnete Ribbentrop an, dass die Angelegenheit dilatorisch behandelt und keine Antwort erteilt werden solle. Ich hatte zwei oder drei laengere Besprechungen mit Ribbentrop und machte sogar einen Entwurf fuer eine von Ribbentrop zu zeichnende Antwortnote, obwohl ich fuer die Sache nicht zuständig war. Ich machte Ribbentrop darauf aufmerksam, dass die Holländische Regierung nach internationalem und diplomatischem Brauch Anspruch auf eine sachliche Auskunft habe. Er antwortete lediglich, dass er sich durch die internationale Uebung die Hand nicht binden lassen wolle.

Trotz mehrfacher Erinnerung der Holländischen Regierung verblieb Ribbentrop bei seiner Entscheidung. Rintelen zoegerte die Sache weiter hinaus, obwohl die Holländische Regierung auf eine Antwort draengte. Nach meiner Ansicht muss Rintelen die Sache mit seinen unmittelbaren Vorgesetzten Woermann und von Weizsäcker besprochen haben.

5. Etwa in Januar 1940 beauftragte Ribbentrop ferner Schmieden, der in der Politischen Abteilung Woermann unterstellt war, alles Material aus der holländischen und belgischen Presse zu sammeln, das eine unneutrale und feindliche Haltung gegenuiber Deutschland zeigte. Er hatte die Weisung, dieses Material zusammenzustellen und es fuer eine sofortige Verwertung bereitzuhalten. Ich nehme an, dass Woermann von den Berichten Schmiedens wusste, da Schmieden gelegentlich offen mit mir ueber diese seine Taetigkeit sprach. Da er aus seinem Auftrag kein Geheimnis machte,

schloss ich daraus, dass auch sein Vorgesetzter Woermann Bescheid wusste.

6. Im Januar 1940 suchte mir Buerkner, der Chef der Abteilung Ausland/Abwehr des O.K.W., mit einem juengeren Offizier auf. Er teilte mir mit, dass das O.K.W. Material ueber behauptete Neutralitaetsverletzungen Belgiens und Hollands zusammenstelle und aeusserte dabei, dass dieses Material recht mager sei. Er fragte, welche Form man diesem Bericht des O.K.W. wohl geben koenne; da er sich aber ueber den Zweck des Berichts nicht im klaren war, konnte ich ihm nicht alle von ihm gewuenschten einzelnen Ratschlaege geben.

7. Im Januar 1940 wurde es unter den leitenden Beamten des Auswaertigen Amtes bekannt, — mir wurde es, glaube ich, zuerst vom Botschafter Hewel erzaehlt — dass ein deutsches Militaerflugzeug versehentlich auf belgischem Gebiet gelandet sei und dass dadurch deutsche Plaene fuer den Einfall nach Belgien in die Hand der Belgischen Regierung gefallen seien. Der Vorfall verursachte grosse Erregung in den fuehrenden Kreisen und das Deutsche Auswaertige Amt versuchte, die wirkliche Sachlage zu verheimlichen und die Bedeutung der Sache wegzudeutern.

8. Im Januar 1940 hoerte ich, und es war im Deutschen Auswaertigen Amt allgemein bekannt, dass in den Niederlanden zum zweiten Male allgemeiner Alarm gewesen sei und dass man Truppen mobil gemacht habe, weil man glaubte, dass der deutsche Einfall bevorstehe. Es was auch staendiges Gerede von einer weitgehenden Konzentration deutscher Truppen entlang der hollaendischen und belgischen Grenze.

Ich erinnere mich auch an eine Unterhaltung, die ich mit dem Staatssekretaer von Weizsaecker etwa im Februar 1940 hatte. Ich aeusserte dabei, dass Ribbentrop mit Nachdruck alles moegliche Beweismaterial dafuer zu sammeln scheine, dass Belgien und Holland keine neutrale Haltung einnahmen. Ich fuehrte hierfuer mehrere Beispiele an. Von Weizsackers Antwort bestaetigte dies und liess erkennen, dass er sich ueber diese Sachlage im klaren war.

9. Etwa Anfang Maerz 1940 erfuhr ich, dass Ribbentrop Rintelen von der Politischen Abteilung beauftragt hatte, im Benehmen mit dem Oberkommando der Luftwaffe alle Faelle zu erfassen, in denen britische Flugzeuge beim Angriff auf Deutschland hollaendisches Gebiet ueberflogen, und diese Faelle zum Gegenstand formeller Protestnoten zu machen. Wegen der politischen Bedeutung der Angelegenheit wurde eine grosse Anzahl solcher Noten an die Niederlaendische Regierung gerichtet.

Die vorstehend erwaehten Tatsachen waren im wesentlichen allen leitenden Beamten des Deutschen Auswaertigen Amtes bekannt. Nach meiner Erinnerung ist es ganz sicher, dass von Weizsaecker und Woermann zu jener Zeit Bescheid darueber wussten, was waehrend dieses Zeitraums an das Auswaertige Amt herankam. Diese Tatsachen machten, in ihrem Zusammenhang betrachtet, bei uns allen den Eindruck, dass sie sich auf Vorbereitungen fuer einen kommenden Einfall nach Belgien, Holland und Luxemburg bezogen. Ausserdem lag es auf der Hand, dass Ribbentrop Material gegen diese Laender, wie die Schmiedenschen Presseberichte, die Berichte des SD und des OKW, die Proteste gegen die britischen Ueberfliegungen usw. sammelte, um Vorsorge fuer die Rechtfertigung eines solchen Einfalls zu treffen. Wenn dafuer auch keine der vorstehend erwaehten Tatsachen fuer sich allein ausreichte, so wurde doch durch ihr Zusammentreffen ein derartiger allgemeiner Eindruck bei den leitenden Beamten des Deutschen Auswaertigen Amtes hervorgerufen.

Ich bin sicher, dass Ribbentrop etwa von 2. oder 3. Mai 1940 ganz offen zu mir und anderen leitenden Beamten des Deutschen Auswaertigen Amtes ueber das Bestehen eines deutschen Einfalls nach Holland, Belgien und Luxemburg gesprochen hat. Waehrend dieser letzten Zeitphase vor der Invasion ueberpruefte Ribbentrop die verschiedenen gesammelten Berichte und Materialien ueber angebliche Neutralitaetsverletzungen dieser Laender gegen Deutschland und diktierte das Memorandum, das am Tage des Einfalls den Regierungen der angegriffenen Laender auf diplomatischem Wege uebergeben werden sollte. Etwa am 3. oder 4. Mai sagte er mir, dass die Berichte, die dergestalt von ihm diktierten Memorandum als Anlagen beigefuegt werden sollten, mit Ausnahme des Berichts des OKW., fertig seien. Er aeusserte sich dahin, dass der Bericht des Reichsministeriums des Innern, das heisst die endgueltige Fassung des Berichts des SD ueber den Venlo-Zwischenfall und ueber andere Vorgaenge, eine ausgezeichnete Rechtfertigung enthielte; dass das von Schmieden gesammelte Pressmaterial bereitliege; dass die formellen Proteste bei der Niederlaendischen Regierung wegen der fortgesetzten Ueberfliegung dieses Landes durch die britischen Luftstreitkraefte zusammengestellt seien und dass er den Bericht des OKW. ueber die Neutralitaetsverletzungen der genannten Laender in Haenden habe. Er war

indes nicht ueberzeugt, dass der OKW. Bericht in seiner ihm vorliegenden Fassung stark genug sei, um dem Memorandum als Anlage beigefuegt zu werden. Er hatte den Wunsch, dass der OKW. Bericht mit einem Crescendo aufgebaut werde, verschiedene Beispiele flagranter Neutralitaetsverletzungen dieser Laender gaebe und nachweise, dass die britischen und franzoesischen Streitkraefte den Einfall in diese Laender und ihre Besetzung vorbereiteten. Er wuenschte deshalb, dass das OKW. seinen Bericht in dieser Richtung aenderte, damit er die Dringlichkeit der Lage verstaerke und eine sich steigende Entwicklung zum Ausdruck bringe, die eine vortreffliche Rechtfertigung fuer die Einleitung einer militaerischen Aktion Deutschlands gegen Holland, Belgien und Luxemburg darstelle.

Ich glaube, dass ich diese Aeusserungen Ribbentrops damals Buerkner in einer Unterhaltung mitgeteilt habe, als er mich fragte, was Ribbentrop zu dem Bericht des OKW. sage. In den naechsten folgenden Tagen erfuhr ich von Rintelen, dass Ribbentrop ihn zum OKW. geschickt habe, um dort darauf hinzuwirken, dass der Bericht des OKW. in seinem Sinne verstaerkt wuerde.

Waehrend der Tage zwischen dem 3. und 10. Mai verbrachte ich einen grossen Teil meiner Zeit in den Bueros Ribbentrops im Hause Wilhelmstrasse 73 und nahm dort an den technischen Vorbereitungen fuer die Expedition der diplomatischen Noten teil. Waehrend dieser gespannten Tage wurde von Weizsaecker verschiedentlich von Ribbentrop empfangen, wobei ich selbst nicht anwesend war, da ich mit anderen Dingen beschaeftigt war.

Etwa am 4. Mai wurden 8 Kuriere ausgesucht, die die notwendigen Sendungen an die deutschen diplomatischen Vertretungen in den von dem Einfall bedrohten Laendern zu ueberbringen hatten. Fuer jedes Land wurden zwei Kuriere ausgemacht, um die sichere Ablieferung der Sendungen zu gewaehrleisten. Ich war an dieser Auswahl nicht beteiligt und glaube sicher, dass sie entweder vom Staatssekretaer von Weizsaecker oder von einem ihm unterstellten Beamten, der ueber die Wichtigkeit der Aufgabe dieser Kuriere genau informiert war, vorgenommen wurde. Ausser diesen Kurieren wurde der Gesandte Kiewitz mit der Ausfuehrung eines geheimen Auftrages betraut, ueber den ich nicht informiert worden bin. Er war beauftragt, sich unter falschem Namen nach dem Haag zu begeben, um dort den ihm von Ribbentrop erteilten Auftrag auszufuehren. Es ist selbstverstaendlich, dass jeder leitende Beamte des Deutschen Auswaertigen Amtes von der Vorbereitung der Kurierentsendung erfuhr und sich darueber klar war, dass etwas Aussergewoehnliches im Werk war. Soweit ich mich erinnere, wurde das Datum fuer den Einfall im allerletzten Augenblick verschoben, so dass die bereits abgeordneten Kuriere unterwegs angehalten und zurueckgewiesen wurden.

Es versteht sich fuer mich von selbst, dass von Weizsaecker in der Zeit vom 3. bis zum 10. Mai vollstaendig informiert war, da er in diesen Tagen der Spannung mehrere Besprechungen mit Ribbentrop hatte. Ueberdies verliess Ribbentrop, wie ich glaube, Berlin am Tage des Einfalls, dem 10. Mai 1940, waehrend von Weizsaecker zur Leitung des Auswaertigen Amtes und mit voller Verantwortlichkeit fuer die Behandlung der mannigfachen Aufgaben und Fragen, die sich notwendigerweise in den ersten Tagen nach dem Einfall ergaben, in Berlin verblieb. Ich glaube, dass es fuer Ribbentrop unmoeglich gewesen waere, das Deutsche Auswaertige Amt zu diesem kritischen Zeitpunkt zu verlassen, ohne von Weizsaecker als seinen Staatssekretaer und seinen Vertreter darueber zu informieren, wie er die Dinge behandelt wissen wollte. Da am Tage des Einfalls sofortige Zusammenarbeit notwendig war, ist es nach meiner Ansicht verstaendlich und wahrscheinlich, dass von Weizsaecker seinerseits Woermann darueber informierte, was von den Beamten seiner Politischen Abteilung zu tun war.

Ich habe jede der 8 Seiten dieser eidesstattlichen Erklaerung sorgfaeltig gelesen und sie persoendlich gezeichnet. Ich habe die notwendigen Aenderungen mit eigener Hand vorgenommen und sie paraphirt. Unter Eid erklare ich hiermit, dass ich in dieser Aussage die ganze Wahrheit gesagt habe.

Nuernberg, den 12. Dezember 1947.

(gez.) Friedrich Gaus.

Sworn to and signed before me this 12th day of December 1947 at Nurnberg, German, by Dr. Friedrich Gaus, known to me to be the person to be making the above affidavit.

(gez.) Unterschrift unleserlich.

A certified true copy

Brief dd. 16 Februari 1949 van reserve-generaal-majoor b.d. H. Koot aan de Enquêtecommissie

KANSELARIJ DER
NEDERLANDSE ORDEN

's-Gravenhage, 16 Februari 1949.
Javastraat 50.

*Aan de Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945
Binnenhof 1a, 's-Gravenhage.*

In aansluiting aan het telefonisch onderhoud, dat ik te dezer zake mocht hebben op 26 Januari jl. met Uw Voorzitter, heb ik de eer met betrekking tot het z.g. Venlo-incident van 9 November 1939 het hierna volgende voorval ter kennis van Uwe Enquête-commissie te brengen.

In de voormiddag van, naar ik bij reconstructie als juist meen te kunnen aanvaarden, 9 November 1939 vervoegde thans wijlen de 1e Luitenant D. Klop zich bij mij op mijn bureau in het Algemeen Hoofdkwartier, Lange Voorhout 7 alhier, waar ik mijn dienst verrichtte als res.kolonel, hoofd van de Afd. G.S.III C. belast met de cryptografische dienst en de censuur.

Luit. Klop deed mij toen zeer in het kort als gevolg van de grote haast, die hij had, mede, dat hij die dag zich per auto naar Venlo zou begeven ter begeleiding van 2 Engelse officieren van de inlichtingendienst, nl. Stevens en Payne Best en een chauffeur uit de Binckhorstlaan alhier. In Venlo zouden die middag de zeer geheime besprekingen van vorige dagen worden voortgezet tussen deze beide Engelse officieren met enige Duitsers. Lt. Klop verwachtte dat de resultaten van deze besprekingen langs geheime radiotelegrafische weg door de Duitsers naar hun opdrachtgevers zouden worden uitgesend. Dit was hij uit de vorige besprekingen te weten gekomen; hij deed mij tevens mede welk systeem van geheimschrift voor deze geheime radio-verbinding zou worden gebruikt. Ook vermeen ik mij nog te herinneren dat Lt. Klop mij tevens de golflengte opgaf, waarop dit radioverkeer zou plaats hebben, doch de zend-uren wist hij mij niet op te geven. Lt. Klop vroeg mij of het niet van belang was met behulp van het onder mijn bevelen gestelde radio-luisterstation van het A.H.K. naar de tussen de Duitsers gevoerde radio-berichtenwisseling uit te luisteren.

Ter toelichting diene dat Lt. Klop tevoren een mijner cryptografische cursussen gevolgd hebbende, als enigermate ingewijd is te beschouwen in het technisch bedrijf en de behoeften van de Afd. G.S. III C. en dat het hieraan is toe te schrijven, dat hij mij onmiddellijk in kennis stelde met de voor mijn dienst waardevolle gegevens.

Op mijn vraag welk cijfersysteem zou worden toegepast, kon. hij mij als mijn oud-leerling het juiste cryptotechnische antwoord geven en wel: „het Cijfervierkant". Op mijn daaropvolgende vraag: in welke vorm, deed hij mij tot mijn niet geringe verbazing mede, dat het in zijn meest eenvoudige vorm zou worden gebruikt, zoals beschreven in het z.g. Voorschrift Geheime Berichtenwisseling van de Kon. Landmacht.

Hoewel Lt. Klop mij niet heeft ingelicht over de juiste aard dezer geheime besprekingen, meende ik uit hetgeen hij daarover tegenover mij losliet wel op te maken, dat zij van bijzonder geheime en gewichtige aard zouden zijn en zich zouden bewegen op het gebied van vredes-sonderingen uitgaande van Duitse zijde.

Op grond van deze indruk heb ik Luit. Klop toen met nadruk gewaarschuwd voor een Duitse hinderlaag of provocatie, daarbij ongeveer deze woorden gebruikende: „Klop, dergelijke zeer gewichtige en geheime besprekingen vertrouwt men niet toe aan door Jan en alleman af te luisterbare radio-uitzending met toepassing van zo'n

snert-code als het cijfervierkant in zijn meest eenvoudige vorm. Waar het te bezigen geheimschrift uitgaat van Duitsers, die het beter kunnen en moeten weten, kan ik het niet toeschrijven aan cryptografische onbenulligheid, doch moet ik je ernstig waarschuwen voor een hinderlaag gespannen door de Duitsers: onderhandelaars of door andere Duitsers".

Als reactie op mijn ernstige waarschuwing trok Klop uit zijn broekzak zijn revolver en zeide: „Kolonel, op deze mogelijkheid heb ik gerekend", waarop ik antwoordde: „Ja, Klop, maar dan kan het misschien te laat zijn".

Na dit korte onderhoud — Klop maakte op mij de indruk van zeer gepresseerd te zijn in verband met zijn nog voor de boeg liggende autorit naar Venlo en wellicht andere regelingen — heb ik onmiddellijk het radio-luisterstation van het A.H.K. opgedragen uit te luisteren naar een onbekend station op de golflengte, die Klop mij had opgegeven, van die dag af 12 uur tot nader order. Met was mijn bedoeling om zo mogelijk langs deze weg door het ontsluiten van de gewisselde cryptogrammen inzicht in de berichtenwisseling te verkrijgen. (Deze over een paar dagen volgehouden radio-luisterdienst leverde echter geen resultaten op).

Toen ik diezelfde dag, in de achternamiddag op het Alg. Hoofdkwartier het ontstellende bericht vernam dat bij Venlo de Luit. Klop met zijn groep verraderlijk in Duitse handen was gevallen, waarbij hijzelf was neergeschoten, heb ik de toenmalige Majoor of Luit.-Kolonel J. G. M. van de Plassche en Generaal van Oorschot in kennis gesteld met het laatste onderhoud dat ik met Klop die morgen had gehad en mijn tot hem gericht waarschuwing. Het is gebaseerd op deze herinneringen, dat ik de datum van mijn laatste onderhoud met Lt. Klop, thans na de daarover verlopen 9 jaren, meen met zekerheid te kunnen vaststellen op 9 November 1939.

Te Uwer voorlichting moge ik, teneinde cryptografisch niet al te diep op het z.g. Cijfervierkant, in de Engelse vakliteratuur ook wel Playfair-systeem genoemd, in te gaan, volstaan met mede te delen, dat bij gebruik van dit systeem zoals beschreven in het Voorschrift Geheime Berichtenwisseling en in de Winkler Prins' Encyclopaedie 5e Druk onder het trefwoord: Geheimschrift, waarnaar ik kortheids-halve moge verwijzen, de klare tekst van een bericht tweeletters- of bigramsgewijze door crypto-bigrammen wordt vervangen. In zijn meest eenvoudige vorm gebezigd wordt de klare tekst van een bericht in de normale leesrichting van links naar rechts in bigrammen afgedeeld en met behulp van een in een vierkant geschreven verticijfers-alphabet tot crypto-bigrammen verticijferd. Uitsluitend om de cryptografisch zeer bruikbare varianten van dit systeem niet aan onbevoegden te openbaren, werd dit systeem in zijn meest eenvoudige vorm bekend gegeven teneinde de daarbij geldende regels van vervanging te leren kennen.

Elke ervaren cryptoloog zal het met mij eens zijn, dat het Cijfervierkant of Playfair-systeem in de bedoelde meest eenvoudige vorm voor verticijfering van gewone klare taal van nul en gener waarde is, daar het vooral met behulp van het z.g. „waarschijnlijke woord" zelfs bij zeer spaarzaam crypto-materiaal zonder veel inspanning gebroken (gedecrypteerd of ontsluitend) kan worden. Van ditzelfde systeem zijn echter varianten denkbaar, welke tot de onbreekbare of uiterst moeilijk breekbare cijfersystemen kunnen worden gerangschikt.

Gaarne ben ik bereid deze schriftelijke verklaring voor Uw Enquête-Commissie onder ede te bevestigen.

*De res. Generaal-Majoor b.d.,
Kanselier der Ned. Orden,
(w.g.) H. KOOT.*

Uittreksel uit Erich Kordt's „Wahn und Wirklichkeit“

(Die Aussenpolitik des Dritten Reiches — Versuch einer Darstellung)

Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft
1948 2e druk.

blz. 234

Die Flieger von Mecheln.

Hier ist ein Ereignis zu erwähnen, das auf den Verlauf der Operationen im Westfeldzug vielleicht entscheidende Wirkung ausgeübt hat. Am 10. Januar 1940 hatte ein nach Köln beordertes Kurieroffizier, der kurz vorher reaktiviert worden war, einen Weltkriegskameraden bei der Durchreise in Munster getroffen und durch das Zusammensein mit diesem den Nachtzug nach Köln versäumt. Der letztgenannte Offizier, ein gleichfalls vor kurzem reaktivierter Major der Luftwaffe, erklärte sich bereit, in den frühen Morgenstunden des nächsten Tages den Freund mit seiner Übungsmaschine nach Köln zu fliegen. Das Bodenpersonal auf dem Flugplatz bemerkte, dass der Major der Luftwaffe nach der ohne Schlaf verbrachten Nacht in seinem Auftreten nicht ganz sicher war. Er wollte die Maschine starten, bevor die Kabinentür geschlossen und die Bremsklötze entfernt waren. Nach einstündiger Flugzeit glaubten die beiden Offiziere, den Rhein überquert zu haben. Da stellte der Flieger fest, dass der Brennstofftank undicht sei und eine Notlandung versucht werden müsse. Diese erfolgte ohne Personenschaden, jedoch wurde das Fahrgestell beschädigt. Der Schreck der beiden Offiziere war erheblich, als sie durch Befragen eines in der Nähe arbeitenden Bauern feststellten, dass sie sich auf belgischem Gebiet in der Nähe des kleinen Ortes Mecheln in der Provinz Limburg befanden. Der Kurieroffizier versuchte in aller Eile seine Depesche zu versenden, musste aber feststellen, dass sein Feuerzeug versagte und er auch keine Streichhölzer bei sich führte. Es gelang ihm jedoch schließlich, eine Schachtel mit einem einzigen Streichholz von dem Bauern zu erlangen, womit er sich eiligst in Deckung begab. Tatsächlich zündete das Streichholz. Belgische Soldaten, die die Notlandung beobachtet hatten, eilten inzwischen herbei und fragten den Fliegermajor nach dem Verbleib seines Kameraden. Die Soldaten schickten sich gerade an, in eine von dem Fliegermajor angedeutete falsche

Richtung zu gehen, als eine leichte Rauchwolke ihnen das Versteck des Kurieroffiziers verriet.

Beide Offiziere wurden alsdann mit der noch fast unversehrten Depesche zur nächsten Kommandantur geführt, um dort verhört zu werden. Im Kommandanturzimmer befand sich ein Kanonenofen. Als die Depesche auf den Tisch gelegt wurde, sprang der Kurieroffizier schnell hinzu, ergriff sie, um sie in den Ofen zu schleudern. Da dieser aber gerade gefüllt worden war, misslang auch dieser zweite Vernichtungsversuch. Noch am selben Tage wurde aus Köln nach Berlin gemeldet, dass es sich bei der verlorenen Depesche um den im einzelnen ausgearbeiteten deutschen Durchmarschplan durch Belgien und Holland handele der nunmehr in den Besitz der belgischen Regierung gelangt sei.

Aussenminister Spaak liess am nächsten Tage den deutschen Botschafter von Bulow-Schwante zu sich kommen, schilferte ihm kurz den Tatbestand und fugte hinzu, Belgien wolle an seiner Neutralitätspolitik festhalten; es sei aber doch nötig, neues Vertrauen zu schaffen, denn die belgische Regierung sei nunmehr im Besitz eines deutschen Aufmarschplanes, aus dem hervorgehe, dass Deutschland die Verletzung der belgischen Neutralität erwäge. Er wolle im übrigen keine Konsequenzen aus dieser Tatsache ziehen und auch den Vorgang anderen Regierungen nicht mitteilen. Von auswärtiger Seite ist später angenommen worden, dass es sich bei diesem Aufmarschplan um eine Mystifikation gehandelt habe; man sah den Beweis dafür in der Tatsache, dass der deutsche Hauptangriff nicht nach dem „Mechelner Plan“ durch umfassendes Vorgehen eines starken rechten Flügels erfolgte, sondern der Durchstoss über Namur-Fumay angesetzt wurde. Tatsächlich lag der Notlandung bei Mecheln kein tückischer Plan Hitlers zugrunde; sie war ein tragikomischer Zufall, der allerdings wohl einzig dasteht. Nach diesem Ereignis erging der berühmte grundlegende „Befehl Nr. 1“ an alle Wehrmachts- und Zivilstellen, wonach alle dienstlichen Angelegenheiten nur mit den unmittelbar beteiligten Personen besprochen werden durften.

Selbstverständlich wurde der bekanntgewordene Plan sofort umgearbeitet, aber Hitler entschloss sich, zunächst im Norden militärisch vorzugehen und im Westen weiter Gewehr bei Fuss zu stehen.

BIJLAGE 57

Correspondentie met mr. E. N. van Kleffens over de landing van een Duits vliegtuig in België in Januari 1940

Enquêtecommissie
Regeringsbeleid
1940—1945

No. 3528

Aan:

Zijne Excellentie
Mr. E. N. van Kleffens
Ned. Ambassadeur
Washington D.C. 9
1470 Euclidstreet.

Excellentie,

De Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 van de Tweede Kamer der Staten-Generaal vooroorlooft zich de vrijheid u te verzoeken, de volgende vragen wel te willen beantwoorden. Zij zou het op prijsstellen, indien u haar het antwoord zo spoedig mogelijk wilt doen toekomen met het oog op het vaststellen van het verslag.

In verband met de landing van een Duits vliegtuig in België op 19 Januari 1940 wil de commissie u de vraag voorleggen of door de Belgische, Engelse of Franse Regering mededeling is gedaan aan de Nederlandse Regering van de inhoud der daarin gevonden Duitse plannen.

Indien dit niet het geval mocht zijn geweest, zou de commissie gaarne van u vernemen, op welke andere wijze de Nederlandse Regering van deze plannen op de hoogte is gekomen.

De Commissie voornoemd,

(w.g.) DONKER, Voorzitter.

(w.g.) SCHEPEL, Griffier.

AMBASSADE VAN HET KONINKRIJK
DER NEDERLANDEN

Washington 9 D.C.

Washington, 21 Maart 1949.

Bij brief van 18 Maart no. 3528 heeft Uwe Commissie mij wel de vraag willen voorleggen of, in verband met de landing van een Duits vliegtuig in België, op 19 Januari 1940 door de Belgische, Engelse of Franse Regering mededeling is gedaan aan de Nederlandse Regering van de inhoud der daarin gevonden Duitse plannen.

Voor de beantwoording van deze vraag moet ik afgaan op herinnering, schriftelijk materiaal staat ten aanzien van dit punt niet te mijner beschikking. Wat ik mij ten aanzien van de gestelde vraag te binnen kan brengen is het volgende:

Op mijn instructie heeft Hr. Ms. Gezant te Brussel van de belangstelling der Nederlandse Regering voor de door de Belgische militaire autoriteiten in beslag genomen Duitse documenten doen blijken, en wel meer dan eens. Opviel, dat het Belgische Ministerie van Buitenlandsche Zaken verklaarde niet op de hoogte te zijn met inbegrip van de Minister, hoofd van dat Departement. Ons werd medegedeeld, dat de inhoud der documenten alleen bekend was aan de Koning en enkele zijner militaire adviseurs. Tenslotte hebben wij, als mijn geheugen mij niet bedriegt, na herhaald aandringen een omschrijving ontvangen van de inhoud, maar of dit over Hr. Ms. Gezant liep, of rechtstreeks van de Minister van Defensie of de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht naar de Militair Attaché te Brussel, of langs het Belgische Gezantschap in Den Haag, kan ik mij niet herinneren.

Van de Britse of Franse Regering heeft de Nederlandse Regering bij mijn weten niets over de inhoud der bedoelde stukken vernomen. Ik weet trouwens niet of de Belgische Regering enige mededeling ter zake aan de Britse of Franse Regering heeft gedaan.

Gelet op het bovenstaande komt het mij voor dat de tweede door Uwe Commissie gestelde vraag vervalt.

Gaarne blijf ik ter beschikking van Uwe Commissie.

De Ambassadeur,

(w.g.) E. N. v. KLEFFENS.

BIJLAGE 58

Lijst van de 21 personen, die op 4 Mei 1940 te Ooltgensplaat zijn geïnterneerd

Naam	Voornamen	Plaats en datum van geboorte	Woonplaats
Lalieu	P. A. E.	Maastricht 29/8-1911	Amsterdam
Feldmeijer	J. H.	Assen 30/11-1910	Utrecht
Arendse	J. J.	Delft 14/3-1905	Delft
Kossen	G.	Anna Paulowna 29/7-1906	Nijmegen
Dillen, van	H. J. W.	Doetinchem 28/7-1900	Arnhem
Hilten, van	H. A.	Amsterdam 5/11-1896	Arnhem
Jelinger	F. E. H.	Valkenburg 27/8-1884	Haarlem
Niks-	J. A.	Onstwedde 29/6-1903	Arnhem
Rost van Tonningen	Mr. M. M.	Soerabaja 19/2-1894	's-Gravenhage
Hoonard, van de	J.	's-Gravendeel 1/5-1891	Rotterdam
Proost	J.	Geervliet 27/2-1882	Rotterdam
Kroller	W. N. A.	Rotterdam 10/12-1891	Rotterdam
Oord, van der	A.	Niedorp 17/6-1889	's-Gravenhage
Geelen	W. Th. M.	Roermond 19/1-1900	Eindhoven
Duijnen, van	P. H. J.	Roermond 10/4-1901	Waalre
Thomas	K. H.	Kerkrade 11/2-1909	Eindhoven
Verhoef	A.	Renkum 10/10-1889	Eindhoven
Bouten	A. G.	Rotterdam 5/8-1888	Rotterdam
Feij	A. J.	Vlissingen 5/4-1895	Rotterdam
Wolsink	J. B.	Ambt-Doetinchem 21/9-1909	Apeldoorn
Hasperhoven	G.	Lonneker 615-1902	Enschede

BIJLAGE 59

Verhoor dd. 8 December 1947 van Werner Kiewitz

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Vernehmung des Werner Kiewitz

am 8. Dezember 1947 von 14.10—18.00 Uhr durch: Mr. Rodell

- F. Herr Kiewitz, Sie wurden nach Den Haag gesandt?
- A. Nein, das hat leider nicht stattgefunden; ich sollte — Jas war etwas merkwuerdig, wer das erfunden hat, weiss ich nicht. Ich habe die erste Information von Ribbentrop bekommen.
- F. Direkt?
- A. Direkt.
- F. Und was war der Anlass dazu?
- A. Ganz klar ist mir diese Affaire nie geworden. Es war offensichtlich beabsichtigt, mich nach Den Haag zu schicken, um durch den dortigen Gesandten bei der Koenigin der Niederlande eingefuehrt zu werden und einen Vorschlag zu machen, gegen die einrueckenden deutschen Truppen keinen Schiessbefehl zu geben. Das scheint der tiefere Zusammenhang gewesen zu sein. Eine endgueltige Instruktion habe ich nicht erhalten, da diese Aktion nicht stattfand. Die Hollaender sind zumindest auf den Verdacht gekommen, dass ich mit einem solcher Auftrag zu ihnen gesandt wurde, und sie haben auch Massnahmen getroffen, dass diese Aktion nicht zustande kam. Das ist eine Sache, die praktisch dann nicht wirksam geworden ist, denn ich habe diese Mission nicht bekommen.
11. F. Jemand anders an Ihrer Stelle?
- A. Nein, sie wurde nicht ausgefuehrt. In der Nacht vom 9. zum 10. Mai 1940, gegen 2 Uhr, wurde mir am Telefon gesagt, die Sache haette keinen Zweck, die Koenigin sei schon weg und ich solle zu meinem Bataillon zurueckgehen.
12. F. Wer sagte das zu Ihnen?
- A. Ob es Adjutant von Puttkammer oder Oberst Engel gewesen ist, weiss ich nicht mehr.
13. F. Wie hiess dieser von Puttkammer mit Vornamen?
- A. Das weiss ich nicht. Er war immer Adjutant beim Fuehrer; er ist nur eine Zeit lang mal ausgeschieden, um dann als Admiral wieder hinzukommen.
14. F. Besprachen Sie sich jemals in dieser Angelegenheit mit von Weizsaecker?
- A. Nein.
15. F. Woermann?
- A. Nein.
16. F. Ritter?
- A. Nein. Ich bin gar nicht zu ihnen gekommen. Ich war Bataillons-Kommandeur in der Gegend von Aachen, ganz gewoehnlicher Infanterie-Batailliois-Kommandeur und sass als Reserve-Offizier da; die Leute wussten, dass ich an sich Gesandter war. Ich bildete dort das Bataillon aus, es war da noch kein Krieg. Da bekam ich eines Tages von dem Adjutanten des General-oberst Keitel ueber das Armeekorps-Oberkommando, 6. Armee, den Befehl, mich sofort nach Berlin zu begeben. Das war noch im Winter, ich erinnere mich, dass ich mit dem Auto durch Glatteis verunglueckt bin; es muss Ende April gewesen sein, das Datum kann ich nicht ganz genau sagen, meine Papiere sind in Berlin verbrannt, ich habe nichts mehr. Ich meldete mich beim Adjutanten von Keitel, der brachte mich zum Chef des OKW. Dieser sagte mir ganz kurz: „Weswegen Sie bestellt sind, weiss ich selbst nicht. Warten Sie in Berlin, schlafen Sie sich gut aus, Sie werden es noetig haben“. Das war alles, und ich war entlassen.
17. F. Und weiter haben Sie von der Sache nie etwas gehoert!
- A. Daraufhin vergingen 14 Tage, 3 Wochen. Ich bin in der Zwischenzeit in Berlin gewesen und habe auch in der Umgebung Bekannte besucht. Fuer mich war das ein erwuenschter Urlaub. — Ich lag bereits in meinem Bett, da wurde ich um 1 Uhr — es muss uin den 20. April herum gewesen sein — durch einen Vorzimmerbeamten des Reichsministers von Ribbentrop in meiner Wohnung in Berlin angerufen. Ich moechte sofort zum Reichsaussenminister von Ribbentrop kommen. In 112 Stunde war ein Auto da, und ich bin hingefahren und wurde nachts, gegen 1—2 Uhr etwa, von Ribbentrop empfangen. Der Minister sagte mir nur ganz kiurz: „Fuer Sie ist eine Sondermission vorgesehen. Sie sollen evtl. zur Koenigin von Holland fahren und in Verbindung mit dem Gesandten — wer das damals war, weiss ich nicht mehr...“
18. F. Zech?
- A. Ja, ich glaube — ... eine Audienz bei der Koenigin von Holland herbeifuehren, in der Sie ihr etwas zu eroeffnen haben, worueber ich jetzt noch nicht sprechen kann, worueber Sie noch weitere Instruktionen erhalten werden. Halten Sie sich von jetzt ab bereit, Sie werden wieder bestellt werden.“ — Nach ein paar Tagen wurde ich nochmals in der Nacht zu Ribbentrop bestellt. Er sagte mir nur, die Sache sei noch nicht so weit, es wuerde wohl zu einem Einmarsch nach dem Westen kommen, und in diesem Zusammenhang waere ein Auftrag, ein direkter Auftrag an die Koenigin von Holland, durch mich zu uebermitteln, der mir noch ausgehaendigt werden wuerde, zu erwarten. Ich solle mir inzwischen bei der Passabteilung des Auswaertigen Amtes meinen Sonderministerialpass in Ordnung bringen lassen, um jederzeit mit dem D-Zug, der etwa gegen 13 Uhr aus Berlin abfuhr, nach Den Haag zu fahren. Dort wuerde ich vom Auswaertigen Amt vorgemeldet werden beim Gesandten, so dass ich dort also sofort unterkaeme und auch abgeholt wuerde. Der Zug kam, glaube ich, in der Nacht um 12 Uhr oder 1 Uhr an, das war eine unguenstige Zeit. Daraufhin vergingen wieder einige Tage, dann wurde ich in die Reichskanzlei bestellt, und zwar mittags.
19. F. Zu wem?
- A. Zunaechst zu Keitel, der mich in das sog. Kartenzimmer mit reinnahm, wo dann auch der Fuehrer erschien, Goering usw. Dort wurde mir durch Ribbentrop eroeffnet, es waere so weit, die Reise koenne jeden Tag stattfinden, ich solle meinen Koffer packen und mich jeden Vormittag bereit halten, nochmal dorthin zu kommen in die Reichskanzlei. Das muss einige Tage vor dem Einmarsch gewesen sein, vielleicht am 4. oder 5. Mai. Inzwischen, ich weiss nicht, ob ich dass gesagt habe, hatte ich meinen Pass bei der Passabteilung des Auswaertigen Amtes abgegeben; es sollte ein Visum fuer Holland besorgt werden. Dieses Visum haben die Hollaender verzoegert. Also, es kam nicht wie ueblich, nach 6 oder 10 Stunden von der Gesandtschaft wieder, sondern die Gesandtschaft — das hat mir der Leiter der Passabteilung erzaehlt — hatte gesagt, sie muesse deswegen im Haag anfragen. Es war inzwischen der 6. Mai geworden, da wurde ich wieder in die Reichskanzlei, wieder in das Kartenzimmer bestellt, wo sich sehr viele Generale befanden.
20. F. Wer war vom Auswaertigen Amt anwesend?
- A. Meines Wissens nur Ribbentrop.
21. F. Von Weizsaecker? Woermann? Ritter?
- A. Nein, das war eine militaerische Sache.
22. F. Auch das erste Mal nicht?
- A. Nein, keiner von denen war dabei, das weiss ich ganz genau. Ob in diesem grossen Zimmer vielleicht im Hinter-

grund einer dieser Herren war, kann ich nicht sagen, es waren 50—100 Personen anwesend. Jedenfalls, als ich an diesem Tage, d.h., es muss der 6. gewesen sein, diesen Saal betrat — es gab da eine Doppeltuer — kam in diesem Augenblick aus dem Saal heraus der damalige Major von Below, Adjutant der Luftwaffe in der Adjutantur des Fuehrers, und sagte lachend zu mir: „jetzt werden Sie abgeworfen“. Im naechsten Augenblick kam ich herein und stand vor Hitler, dahinter das uebliche Gefolge, Goering, Ribbentrop und Keitel. In diesem Augenblick sagte Ribbentrop zu Keitel: „die Hollaender haben dem Kiewitz zwar das Visum gegeben, aber gleichzeitig in ihrer Presse veroeffentlicht, es solle wohl mit Holland dasselbe geschehen, wie s.Zt. in Norwegen.“ Er sagte dazu: „Mission Breuer“ — die ich im einzelnen nicht kenne — „deshalb ist es nicht zweckmaessig, dass Kiewitz mit der Bahn faehrt; es ist besser, der Vorschlag, dass er aus dem Flugzeug abgeworfen wird, wird angenommen.“ So ungefaehr drueckte er sich aus. Er hielt in meiner Gegenwart eine Art Vortrag. Daraufhin habe ich etwa folgendes geantwortet: „Ich bin noch nie im Flugzeug abgesprungen, aber, wenn es meiner Gewandtheit gelingt, selbst unbeschadigt auf den Boden zu kommen, falle ich irgendwo ausserhalb Den Haag ins Ge-laende, und zwar in einer Kombination, werde zunaechst verhaftet, und, wenn ich Glueck habe, kann ich in einigen Stunden bei den verschiedenen Stellen, zu denen ich gebracht werde, klar machen, dass ich kein Spion bin, sondern eine diplomatische Mission habe. Auf diese Weise werden viele Stunden mit Sicherheit verloren gehen; und ich habe doch gehoert, dass meine Aufgabe unmittelbar vor dem Zeitpunkt des Einmarsches der Truppcn liegen soll.“ So ungefaehr habe ich mich damals ausgedrueckt, worauf Hitler nur sagte: „Sie haben recht, wer hat denn diesen bloeden Vorschlag gemacht?“ Damit war ich entlassen und

bekam dann noch draussen von einem Adjutanten die Mitteilung — ich glaube, es war Below -- „Fahren Sie jetzt sofort zu Ihrem Oberkommando zurueck (Das war das Oberkommando Zweichenau in Diesseldorf) und da erwarten Sie weitere Befehle. Es ist beabsichtigt, Sie evtl. mit einem Zivilflugzeug nach Den Haag vorauszuschicken.“ Daraufhin bin ich nach Duesseldorf gefahren und habe im „Parkhotel“ beim Stab Weichenau gewartet. In der Nacht vom 9. zum 10. gegen 2 Uhr, als das Oberkommando bereits seinen Gefechtsstand bezogen hatte, also raus war aus dem Hotel, rief mich, nach wiederholtem Anrufen von meiner Seite, nun weiss ich nicht, ob Puttkammer oder Wedel an und sagte: „Gehen Sie zu Ihrem Bataillon zurueck, der Plan ist fallen gelassen worden, die Koenigin soll schon weg sein.“ Und so bin ich zu meinem Bataillon zurueckgegangen. Es war inzwischen 3 Uhr nachts geworden. 4.30 Uhr traten die Truppen an. Ich habe das OK am naechsten Tag, gegen Mittag in Sittard in Holland erreicht.

23. F. Wer brachte diese Botschaft nach Den Haag zu den Hollaendern?
 - A. Ich jedenfalls nicht, ein anderer m.W auch nicht. Es ist doch, soweit ich in den spaeteren Veroeffentlichungen gelesen habe, die Koenigin in der Nacht. . .
24. F. Eine Botschaft ist der Regierung ueberbracht worden, durch den Gesandten, der die Botschaft von einem Abgeordneten der deutschen Regierung erhielt.
 - A. Aber nicht von mir.
25. F. Wer brachte die Botschaft zu Zech?
 - A. Ich nicht. Ich kenne Zech nur von sehen. Ich bin vor dem Krieg mal in Den Haag gewesen.

BIJLAGE 60

Rapporten dd. 22 Mei 1940 van jhr. mr. H. M. van Haersma de With over de gebeurtenissen in de Meidagen van 1940 te Berlijn

GEZANTSCHAP
DER NEDERLANDEN
TE BERLIJN.

No. I.

Onderhoud met
Reichsminister von Ribbentrop.

Bern, den 22 Mei 1940.

*Zijner Excellentie den Heere Minister van
Buitenlandsche Zaken der Nederlanden
te Londen.*

Ik heb de eer Uwer Excellentie als volgt te berichten omtrent de wijze, waarop mij door den Duitschen Minister van Buitenlandsche Zaken mededeeling werd gedaan van de Duitsche aanvalsplannen ten aanzien van Nederland.

Om 5.30 uur in den morgen van Vrijdag 10 Mei 1940 vervoegde zich bij mij Legationsrat Wagner, die mij verzocht terstond bij den Heer von Ribbentrop te komen.

Om ongeveer 6.11 werd ik bij den Heer von Ribbentrop binnengeleid. Hij overhandigde mij dadelijk het hierbijgaand memorandum met bijlagen en verzocht mij dat te lezen.

Ik las het memorandum en weerlegde met verontwaardiging alle tegen ons aangevoerde beschuldigingen, hetgeen overigens niet moeilijk was, daar het leugenachtige karakter ervan overduidelijk was. Ik merkte op, dat van een Engelschen aanval tegen ons geen sprake was en dat, zoo dit wel het geval mocht zijn, Nederland dan zeker in staat zou zijn dien af te slaan.

Ik herinnerde aan de goede betrekkingen, welke steeds tusschen Nederland en Duitschland hadden bestaan, alsmede aan de correcte wijze, waarop wij onze neutraliteit hebben gehandhaafd, gelijk ieder onpartijdig en eerlijk beoordeelaar zou moeten erkennen.

De Heer von Ribbentrop zeide, dat hij over andere inlichtingen beschikte en dat de Venlo-affaire bewezen had, dat met medeweten van hooge Nederlandsche autoriteiten de Britsche Secret Service een aanslag tegen den Fuehrer en de Duitsche Rijksregering had voorbereid. Ik sprak met beslistheid tegen, dat Nederlandsche hooge autoriteiten bij zooiets de hand in het spel zouden hebben gehad, en weigerde te gelooven, dat zulk een attentaat, indien van Engelsche zijde zooiets ooit zou zijn beraamd, op Nederlandsch gebied zou zijn voorbereid. In elk geval hadden Nederlandsche ambtenaren daarvan geen kennis gehad.

Met betrekking tot de „andere inlichtingen”, waarover de Heer von Ribbentrop zou beschikken, moge ik melden, dat hij mij zeide uit zeer betrouwbare bronnen te weten, dat Woensdagavond 8 dezer in Engeland troepen voor ons land hadden klaar gestaan. Ik kon deze bewering gemakkelijk bestrijden, aangezien mij bekend was, dat het memorandum reeds Maandagavond gereed was gemaakt. Dit laatste heb ik den Heer von Ribbentrop echter niet gezegd, om redenen, welke voor Uwe Excellentie begrijpelijk zullen zijn.

De Heer von Ribbentrop deed een dringend beroep, dat wij geen weerstand zouden bieden. Hij zeide, dat wij wel moesten weten, dat de Fuehrer een goed vriend, doch ook een gevaarlijk vijand was. De onafhankelijkheid van Nederland en zijn overzeesche gewesten werd gegarandeerd, evenals zijn dynastie. Ingeval echter wij weerstand boden, zou dat niet meer het geval zijn. Alhoewel de telefonische verbindingen met Nederland verbroken waren, stond een telefoonlijn in het Auswaertige Amt te mijner beschikking. Ik zeide, dat ik gaarne met het Departement van Buitenlandsche Zaken wilde spreken (met de nevengeachte wat tijd te winnen), maar dat ik terstond kon zeggen, dat Nederland weerstand tegen wien ook zou bieden, die het zou aanvallen.

Tegen Engeland ging de Heer von Ribbentrop wederom hevig te keer, evenals tegen Polen. Engeland had nu den oorlog reeds verloren. Alleen Denemarken was „vernuenftig” geweest. Hij dreigde ook Nederland met „Vernichtung” van leven en goed.

Teneinde het telefoongesprek te voeren, verliet ik de kamer van den Heer von Ribbentrop. Het gelukte echter niet de telefoonver-

binding tot stand te brengen. Ik had er ook daarom prijs op gesteld Uwe Excellentie te spreken, aangezien de Heer von Ribbentrop mij had gezegd, dat het memorandum met bijlagen niet te 's-Gravenhage was overhandigd, hetgeen ik Haar had willen mededeelen. De Heer von Ribbentrop had mij gezegd, dat Graaf Zech opdracht had een korte mededeeling aan Uwe Excellentie te doen. Dit was toen nog niet geschied. Het was op dat oogenblik ongeveer 6.30 uur Duitsche tijd (dat wil zeggen 4.50 uur Nederlandsche tijd), terwijl — ben ik door de radio goed ingelicht — Graaf Zech eerst om 6 uur Nederlandsche tijd (dat wil zeggen 7.40 uur Duitsche tijd) bij Uwe Excellentie was.

Na mijn terugkeer in de kamer van den Heer von Ribbentrop bleef ik daar slechts een oogenblik om, staande, hem te zeggen, dat ik de verbinding met 's-Gravenhage niet had kunnen krijgen en dat ik niets had toe te voegen aan mijn verklaring, dat Nederland weerstand zou bieden en dat alleen Duitschland voor deze ongeprovoceerde daad van agressie tegen een bevriend land de verantwoording voor de geschiedenis zal dragen. De Heer von Ribbentrop zeide mij met leedwezen te vernemen, dat Nederland weerstand zou bieden.

Gedurende den tijd, dat ik op de telefoonverbinding wachtte, was Onderstaatssecretaris Gauss bij mij. Ik zeide hem hetzelfde als wat ik den Heer von Ribbentrop gezegd had.

Legationsrat Wagner bracht mij om 7.45 uur naar het Gezantschap terug.

De voormalige Gezant te Berlijn,
H. M. VAN HAERSMA DE WITH.

No. II.

Protest tegen Duitschen aanval.

Bern, 22 Mei 1940.

*Zijner Excellentie den Heere Minister van
Buitenlandsche Zaken der Nederlanden
te Londen.*

Ik heb de eer te berichten, dat, zoodra ik in den loop van den ochtend van Vrijdag 10 Mei door middel van de radio had kennis genomen van Uwer Excellentie's verklaring aan den Duitschen Gezant te 's-Gravenhage, dat Nederland zich ten aanzien van het Duitsche Rijk in staat van oorlog beschouwde, ik den aan Harer Majesteit's Gezantschap verbonden Gezantschapsraad heb opgedragen de hierbij overgelegde protestnota tegen den Duitschen inval, waarin tevens om onze paspoorten werd verzocht, aan het Auswaertige Amt te doen toekomen.

Van de zijde van de Belgische Ambassade werd tegelijkertijd een soortgelijke stap ondernomen.

Onze nota verbale werd omstreeks 3 uur door Jhr. Bosch van Drakestein aan den Souchef van het Protocol overhandigd. Omstreeks 8 uur des avonds ontving de Gezantschapsraad het verzoek zich terstond weder aan het Ministerie te vervoegen. Eerst nadat hij daar langen tijd had gewacht en hij bedreigd had het Auswaertige Amt te zullen verlaten, indien hij niet dadelijk zou worden ontvangen, werd hij bij den Heer von Halem binnengeleid.

Deze verklaarde de des ochtends ontvangen nota te moeten teruggeven aangezien deze een „Insolenz” was aan het adres van de Duitsche Regeering. Op de vraag van den Gezantschapsraad waarom de Duitsche Regeering genoemde nota beleedigend achtte, antwoordde de Heer von Halem, dat Rijksminister von Ribbentrop gevallen was over de voorlaatste alinea: „Deutschland hat unter Vergewaltigung der elementarsten Prinzipien des Rechts und der Moral die Jahrhunderte alten Bande des Friedens und der Freundschaft mit dem niederlandischen Volk zerrissen” en vooral ook over de uitdrukking: „die Agression Deutschlands”. Toen de Gezantschapsraad de opmerking maakte, dat in dit geval het lastig was een andere term dan „Agression” te gebruiken, zeide de Souchef van het Protocol kortaf: „Es gibt hier keine Agression.” Gevraagd wat het wel was, antwoordde hij: „Darüber sprechen wir jetzt nicht.”

Ik teeken hierbij aan, dat een copie van meergenoemde verbale nota door het Auswaertige Amt behouden is geworden.

Er werd Jhr. Bosch van Drakestein verder medegedeeld, dat de Heer von Ribbentrop een nota verwachtte waarin, zonder eenig verder commentaar, om onze paspoorten werd gevraagd. Een dergelijke nota, waarvan copie hiernevens gaat, werd opgemaakt, doch tot overreiking is het niet gekomen, aangezien inmiddels door tusschenkomst van den Zweedschen Gezant medegedeeld werd, dat het Auswärtige Amt bedoelde nota niet meer in ontvangst wenschte te nemen.

Het hiernevensgaande bericht van het Deutsche Nachrichtenburo geeft in schampere termen commentaar op den inhoud van de Nederlandsche en Belgische nota's.

De voormalige Gezant te Berlijn,
H. M. VAN HAERSMA DE WITH.

Verbalnote.

Wie aus bei der Königlich Niederländischen Gesandtschaft eingetroffenen Informationen hervorgeht, hat der niederländische Minister der Auswärtigen Angelegenheiten dem Deutschen Gesandten im Haag erklärt, dass sich die Niederlande im Kriegszustand mit Deutschland befinden. Demzufolge bittet der Königlich Niederländische Gesandte um sofortige Erteilung der Passe für sich selbst, die nicht deutschen Mitglieder seiner Familie und seines Haushalts, die Gesandtschaftsmitglieder mit deren Familien- und Haushaltsmitgliedern, sowie für das Gesandtschaftspersonal mit seinen Angehörigen.

Berlin, den 11. Mai 1940.

Verbalnote.

An das Auswärtige Amt Berlin.

I. Wie aus bei der Königlich Niederländischen Gesandtschaft eingetroffenen Informationen hervorgeht, hat die Deutsche Wehrmacht ohne jede vorherige Warnung die Niederlande überfallen und hat der niederländische Minister der Auswärtigen Angelegenheiten dem deutschen Gesandten im Haag erklärt, dass sich die Niederlande demzufolge im Kriegszustand mit Deutschland befinden. Gegen die oben genannte Agressionstat legt der Königlich Niederländische Gesandte hierdurch einen ebenso energischen Protest ein wie es seine Regierung tat, und bittet um sofortige Erteilung der Passe für sich selbst, die nicht-deutschen Mitglieder seiner Familie und seines Haushalts, die Gesandtschaftsmitglieder mit deren Familien- und Haushaltsmitgliedern, sowie für das Gesandtschaftspersonal mit seinen Angehörigen.

II. Die Agression Deutschlands gegen die Niederlande entbehrt jeder, auch der geringsten Rechtfertigung. Die Niederlande haben ihre Neutralität, die der deutsche Reichskanzler in mehreren Erklärungen, zuletzt am 26. August 1939, feierlich versprach nicht zu verletzen, in gewissenhaftester Weise aufrechterhalten; sie haben sich völlig jeglicher militärischen Besprechung mit irgendwelchem anderen Staat enthalten, sie haben also nichts getan, woran ein unparteiischer und ehrlicher Beurteiler Anstoss nehmen könnte, in dem festen Entschluss, ihre Neutralität nach welcher Seite es auch immer sei, zu verteidigen. Die Niederlande waren stets bestrebt, für den Frieden zu wirken, was sich auch aus dem Vermittlungsangebot ergibt, welches Ihre Majestät die Königin in Gemeinschaft mit Seiner Majestät dem König der Belgier im November 1939 gemacht haben.

Deutschland hat unter Vergewaltigung der elementarsten Prinzipien des Rechts und der Moral die Jahrhunderte alten Bande des Friedens und der Freundschaft mit dem niederländischen Volk zerrissen.

Die deutsche Agression wird nicht verfehlen, das Weltgewissen tief zu erschüttern. Das Deutsche Reich wird der Geschichte gegenüber die ausschliessliche Verantwortung zu tragen haben.

Berlin, den 10. Mai 1940.

No. III.
Geheim.

Bern, 20 Mei 1940.

Zijner Excellentie den Heere Minister van Buitenlandsche Zaken der Nederlanden te Londen.

Ik heb de eer Uwer Excellentie hiernevens aan te bieden een overzicht van de actie van Harer Majesteit's Gezantschap te Berlijn gedurende de dagen, welke aan den Duitschen inval in Nederland zijn voorafgegaan.

Ik moge hierbij aanteekenen, dat daarin ter wille van een zoo nauwkeurig mogelijke reconstructie der gebeurtenissen de teksten der cijfertelegammen bij wijze van uitzondering vrijwel woordelijk verwerkt zijn, hetgeen een reden te meer is, waarom dit overzicht als zeer vertrouwelijk behandeld dient te worden.

De voormalige gezant te Berlijn,
H. M. VAN HAERSMA DE WITH.

Strikt vertrouwelijk.

Overzicht van de gebeurtenissen te Berlijn gedurende de laatste dagen voor den Duitschen inval.

Met het oog op het gevaar voor het in Duitse handen vallen zijn alle copieën van vertrouwelijke berichten omtrent de gebeurtenissen der laatste dagen voor den Duitschen inval in Nederland vóór het vertrek uit het Gezantschapsgebouw te Berlijn vernietigd. Het onderstaande overzicht is derhalve gereconstrueerd na aankomst te Bern op basis van de herinneringen der leden van het Gezantschap na grondige onderlinge toetsing derzelve.

Zaterdag 4 Mei 1940.

Circa twee uur des namiddags deelde het Departement van Buitenlandsche Zaken in een cijferteleggram mede, dat van het Vatikan de volgende zeer geheime mededeeling was ontvangen: „Behoudens tusschenkomst van derde mogendheid of onvoorziene omstandigheden offensief in het Westen binnen zeer korten tijd te verwachten omvattende behalve Frankrijk ook België en Nederland, en wellicht ook Zwitserland.”

Dit bericht bevestigde de inmiddels door den Militair-attaché uit zeer betrouwbare bron verkregen inlichtingen, dat eenige mogelijkheid aanwezig was voor een aanval op Nederland en België in het midden van de daaropvolgende week. Zulks werd denzelfden middag doorgeteiegrafeerd.

Zondag 5 Mei 1940.

De Militair-attaché ontvangt bericht van een collega, dat deze in verband met de nervositeit ontstaan in de Middellandsche Zee o.a. bij den Japanschen Marine-attaché te rade gegaan was. Deze had verklaard, dat er naar zijn meening geen reden voor bezorgdheid in de Middellandsche Zee was, doch dat hij een zeer spoedig offensief in het Westen hoogst waarschijnlijk achtte. Deze zelfde collega had vernomen, dat een Duitsch politiehoofdofficier een „Gestellungsbefehl” ontvangen had om zich op een bepaalden datum op een aangegeven plaats in Nederland te melden. De Militair-attaché berichtte een en ander schriftelijk d.d. 6 Mei onder aanteekening, dat soortgelijke „Gestellungsbefehle” ook waren uitgegeven vóór den Poolschen veldtocht.

Maandag 6 Mei 1940.

Des avonds ontving de Militair-attaché de inlichting, dat voorbereidingen getroffen waren voor een aanval tegen Nederland en België op Woensdagochtend 8 Mei en dat de troepen zoodanig in de uitgangsstellingen waren gebracht, dat een aanval binnen twaalf uur na het bevel van den Rijkskanselier kon geschieden. Een ultimatum op zeer korten termijn werd waarschijnlijk geacht. Zulks werd in cijfercode aan het Departement van Buitenlandsche Zaken medegedeeld.

Daar de Belgische Militair-attaché niet bereikbaar bleek, heeft de Gezantschapssecretaris de Beus, in opdracht van Harer Majesteits Gezant, zich te circa twaalf uur 's nachts naar de woning van den Belgischen Ambassadeeraad begeven, die reeds ter ruste gegaan was, en hem van het bovenstaande mededeeling gedaan.

Dinsdag 7 Mei 1940.

Dinsdag omstreeks het middaguur werd vernomen, dat de Heer von Ribbentrop bezig zoude zijn met zijn naaste medewerkers een ultimatum aan Nederland en België te redigeeren, welk ultimatum door speciale afgezanten te Brussel en den Haag overhandigd zou worden, terwijl bijzondere missies in Rome en Moskou de Duitsche handelwijze zouden gaan rechtvaardigen. De mededeeling omtrent de speciale afgezanten wierp een merkwaardig licht op een omstreeks tien uur des ochtends ontvangen verzoek van het Auswartige Amt, om onmiddellijk een diplomatiek visum te verlenen aan den „Gesandter in der Reichskanzlei des Fuhrers" Kiewitz, die zich om half één per vliegtuig naar Nederland moest begeven. Gebruik makende van de bevoegdheden voortvloeiende uit de bestaande instructies en in verband met den dreigenden toestand werd, ondanks herhaald telephonisch aandringen van het Auswartige Amt, voor gelooalden Heer, evenals voor enkele andere Duitschers voor wie plotseling dringende visumaanvragen van het Auswärtige Amt kwamen, eerst toestemming aan het Departement van Buitenlandsche Zaken gevraagd. Bedoelde toestemming werd 14.15 uur telefonisch ontvangen, juist torn de hoogergenoemde inlichtingen in een cijfertelegram verwerkt waren. De Secretaris die het bericht in ontvangst nam antwoordde derhalve nog twee uren te zullen wachten met de verleening der visa, opdat men inmiddels te 's-Gravenhage het telegram ontcijferd zoude hebben. Te circa half vijf werden de visa verstrekt, met uitzondering van dat voor een persoonlijkheid, waarvan het Auswärtige Amt niet kon aangeven waar hij de Nederlandsche grens zou overschrijden. Bij deze gelegenheid bleek toevallig dat voor den Heer Kiewitz een speciaal vliegtuig den geheelen dag voor vertrek gereed stond. Ingevolge telefonische opdracht van Dr. van Royen werd aan het Auswartige Amt medegedeeld, dat niemand per vliegtuig toegelaten kon worden, waarop het antwoord ontvangen werd, dat de heer Kiewitz dan Woensdag te 12.43 uur per trein zoude reizen.

Des namiddags deelde de Belgische Ambassadeur aan Harer Majesteit's Gezant mede, dat zijn indruk was, dat het ultimatum nog niet geredigeerd was, doch het desbetreffende dossier nog slechts door den Heer von Ribbentrop in studie was genomen. Voorts zouden de speciale afgezanten alleen dienen ter overbrenging der ultimata, welke dan door de betrokken chefs van Missie overhandigd zouden worden. Tevens vernam de Militair-attaché dat het begin van het offensief vermoedelijk een dag verschoven was, doch zeker vóór het einde der week te verwachten was. Voorts werd niet onmogelijk geacht dat Gesandter Kiewitz een persoonlijke boodschap voor Hare Majesteit zoude medenemen, in verband waarmede aanbevolen werd op deszelfs aankomst te letten, aangezien zulks de voorbode zoude kunnen zijn van een imminenten aanval. Een ander werd in den loop van den avond naar den Haag gechiffreerd.

Dienzelfden avond ontving de Gezant van particuliere Duitsche zijde een waarschuwing dat ons land in onmiddellijk gevaar verkeerde. Hiertegenover staat, dat de Italiaansche Ambassadeur Attolico dien dag, gelijk hij reeds meermalen had gedaan, aan den Gezant als zijn meening te kennen gaf, dat voor de lage landen geen gevaar dreigde. Anderzijds gaf de Italiaansche Adjunct-Militair-attaché bij een bezoek aan den Nederlandschen Gezantschapsraad en Militair-attaché van een tegenovergestelde opvatting blijk.

Woensdag 8 Mei 1940.

Ter uitvoering van een opdracht van den Opperbevelhebber om zulks te gelegener tijd en plaats te doen, is de Militair-attaché in verband met in de Duitsche pers als dekmantel gebrandmerkte Engelsche berichten omtrent een Duitsche aanval op Nederland, Woensdagochtend aan den leider Attaché Gruppe van het „Oberkommando der Wehrmacht" gaan verklaren, dat van Nederlandsche zijde niet gevreesd werd voor een Engelsche landing op onze kust, doch dat niettemin alle maatregelen getroffen waren om een zoodanige landing indien noodig met kracht van wapenen tegen te gaan. Hij voegde er aan toe dat Nederland volkomen in staat was zijn eigen neutraliteit te handhaven en geen behoefte had aan „bescherming" van welke zijde ook. De betrokken Duitsche Hoofdofficier antwoordde hierop, dat hij deze houding kon begrijpen en haar geheel in de lijn achtte van de door Nederland betrachtte strikte neutraliteit. Hij zou onze verklaring ter kennis brengen van de bevoegde instanties.

Denzelfden ochtend werd ingevolge uit den Haag ontvangen instructie door den Gezantschapssecretaris op het Auswartige Amt verzocht vooraf mededeeling te doen van dag en plaats van den inreis in Nederland van vooraanstaande personen zooals die waarvoor visa gevraagd waren, zulks in verband met voor hun veiligheid

te nemen maatregelen. Van deze verklaring werd nauwkeurig acte genomen.

Des avonds was volgens ontvangen inlichtingen de toestand ongewijzigd en de Heer Kiewitz nog niet vertrokken, waarvan telegraphisch mededeeling gedaan werd.

Donderdag 9 Mei 1940.

Nadat de geheele Donderdag zonder eenig uiterlijk verontrusting teekenen verlopen was, vernam de Militair-attaché des avonds dat de bevelen voor het offensief om 2 uur des namiddags gegeven waren. Nadat hij hieromtrent te circa tien uur volkomen zekerheid verkregen had, deelde hij zulks te 23.35 uur Berlijnsche tijd (20.55 uur Nederlandsche tijd) telefonisch aan den Marine-adjutant van den Minister van Defensie mede met de woorden: „Morgen vroeg bij het aanbreken van den dag", welke woorden de adjudant herhaalde. Ruim een half uur later belde de Luitenant-Kolonel van dea Generalen Staf J. G. M. van der Plassche op, die in bedekte termen om een bevestiging van het bericht vroeg. De Militair-attaché antwoordde hierop o.m.: „100 % zekerheid". Vervolgens werd het volgende inmiddels vercijferde telegram aan het Departement van Buitenlandsche Zaken getelefoneerd: „Mededeeling relatie Militair-attaché begin offensief morgen bij aanbreken van den dag. Volgens hem volkomen zeker".

Ik moge nog aantekenen, dat de Belgische Militair-attaché door Majoor Sas dienzelfden avond te omstreeks 22 uur omtrent den voorgenomen aanval werd ingelicht.

Tenslotte werden in den loop van den nacht alle nog niet eerder vernietigde documenten van geheimen of vertrouwelijken aard, alsmede het cijfer verbrand. Te circa half vier bleek uit de radiomeldingen van den Nederlandschen luchtwachtdienst: dat de Duitsche aanval in de lucht reeds een feit geworden was.

No. IV

Bern, 22 Mei 1940,

PERSVERSLAG

Eerste dagen van den Duitschen inval.

*Zijner Excellentie
den Heere Miriister van Buitenlandsche Zaken der Nederlanden
te Londen.*

De wijze, waarop het Duitsche publiek op den inval in Nederland en België is voorbereid geworden, is van geheel anderen aard geweest dan bij den Duitschen inval in Denemarken en Noorwegen. Toen hadden pers en radio reeds dagen lang gewezen op de door de Westelijke mogendheden bedreigde neutraliteit der Scandinavische landen en was het allengs reeds min of meer duidelijk geworden, dat binnenkort wel iets in Noord-West-Europa zou kunnen gebeuren.

In de dagen, voorafgaande aan den inval in Nederland en België, heeft de pers daarentegen ernaar gestreefd de gedachten in een andere richting te leiden. De door haar gevoerde campagne had als uitgangspunt het van Duitsche zijde onthulde telefoongesprek tusschen Chamberlain en Reynaud, volgens hetwelk plannen zouden zijn bevestigd om tegen 20 Mei het oorlogstoonel tot Zuid-Oost-Europa en het Middellandsche Zeegebied uit te breiden. Met bijzonderen nadruk werd op 9 Mei melding gemaakt van de verklaring, welke door Lord Halifax in het Hoogerhuis omtrent de reden van het terugtrekken der Britsche troepen uit Noorwegen was afgelegd en inhield, dat de terugtrekking was geschied om elders nieuwe operaties te beginnen. Hieruit zou onomstootelijk blijken, dat de Geallieerden opnieuw van zins waren kleine neutrale Staten in hun netten te verstrikken en wel, naar ook uit een opmerking van Duff Cooper zou volgen, in den Balkan. Van Nederland en België werd in dit verband niet gerept.

De ochtendbladen van Vrijdag 10 Mei wekten nog op geenerlei wijze den indruk, dat er bijzondere militaire maatregelen waren getroffen en het offensief reeds was ingezet.

Om 8 uur 's ochtends heeft de Heer Goebbels een radiorede gehouden, waarin hij mededeeling van den inval deed en den tekst van het Uwer Excellentie bekende memorandum voorlas. Even tevoren had de Heer von Ribbentrop de vertegenwoordigers van de binnen- en buitenlandsche pers tezamen geroepen om hen van het gebeurde in kennis te stellen. De bladen, welke omstreeks het middaguur verschenen, brachten als eerste het nieuws van den inval en de Duitsche rechtvaardiging ervan, gelijk blijkt uit de hierbij overgelegde nummers van: „B.Z. am Mittag", „Der Angriff" en de eerste

editie van de „Nachtausgabe“. Ook voeg ik hierbij de „Deutsche Allgemeine Zeitung“ van Vrijdagavond, waarin ook is afgedrukt de oproep van den Führer aan de soldaten van het Westfront, waarin wordt gezegd, dat het uur van den beslissenden strijd voor de Duitse natie was gekomen.

De bladen van Zaterdagochtend 11 Mei maakten melding van het „Deutsches Nachrichten Büro“-bericht over de Nederlandsche en Belgische protesten, welke waren afgewezen. De „Berliner Börsen Zeitung“ kondigde dit aan met een over de geheele breedte der frontpagina loopenden slagzin: „Dreister Protestversuch der belgisch-holländischen Kriegsverbrecher zurückgewiesen“ en wijdde hieraan een hoofdartikel onder het opschrift: „Zwei Falschspieler“. Het „12 Uhr“ blad noemde de protesten: „Eine Unverschämtheit“: „„Protestnoten““ überreicht. Tatsachen können nicht aus der Welt geschafft werden!“ Een exemplaar van genoemde bladen gaat hierbij.

Het standpunt der Duitse Regeering werd ook in de „Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz“ van 10 Mei, No. 75, hetwelk hierbij is overgelegd, uiteengezet. Gelijk hieruit en de in het bijgaande „Presse Bericht“ van 11 Mei gegeven uittreksels uit de hoofdartikelen der dagbladen blijkt, zou het uitsluitend aan de on-neutrale houding van Nederland en België, waarvan de Regeeringen met de Geallieerden tegen Deutschland hadden samengespannen, te wijten zijn, dat de Duitse weermacht de Lage Landen had moeten bezetten om de neutraliteit daarvan onder de Duitse bescherming te nemen.

Voor zover kon worden nagegaan, is het bericht van het Duitse offensief zonder eenig enthousiasme door het Duitse publiek ontvangen. De reeds te Berlijn bestaande gedrukte stemming zou nog gedrukt zijn geworden; een dansverbod werd afgekondigd.

Het is de vraag, in hoever het Duitse volk geloof zal hechten aan de schaamteloze leugens, waarmede de Duitse Regeering den inval trachtte te rechtvaardigen. Al komt het onbegrijpelijk voor, áat men dit alles voor waar zou opnemen, het moet niet uit het oog worden verloren, dat het Duitse publiek sinds jaren door stelselmatige propaganda is vergiftigd en in het algemeen niet meer in staat is zich zelfstandig een oordeel te vormen. Zeer vele Duitschers zullen daarom ongetwijfeld aan de leugens geloof hechten.

Met de Pinksterdagen zijn geen dagbladen te Berlijn verschenen. Nadat de strijd eenmaal aan den gang was, zijn in de dagbladen verschillende berichten verschenen, afkomstig van het Duitse Nieuwsbureau en opgesteld door tot de zgn. Propagandacompagnieën behorende journalisten, die zelf aan de oorlogshandelingen meededen.

Eenige dergelijke artikelen, welke een beeld geven van den strijd in Nederland, alsmede in de dagbladen gepubliceerde foto's worden hiernevens overgelegd.

De voormalige gezant te Berlijn,
H. M. VAN HAERSMA DE WITH.

No. V

Bern, 22 Mei 1940.

Nederlanders in Deutschland na uitbreken vijandelijkhederz.

Zijner Excellentie

Den Heer Minister van Buitenlandsche Zaken der Nederlanden te Londen.

In den loop van Vrijdag 10 Mei 1940 is door publicatie in de dagbladen van de hierbij overgelegde mededeeling van het Duitse Nieuwsbureau bekend gemaakt, dat alle Nederlanders zich binnen 24 uur bij de politie moesten melden en hun verblijfplaats slechts met toestemming der politie mochten verlaten.

Te Berlijn zijn, naar mij werd medegedeeld, de mannelijke Nederlanders, die zich bij de politie aanmeldden, gedurende den nacht van Vrijdag op Zaterdag vastgehouden, maar in den loop van Zaterdag grootendeels weer vrijgelaten. Eenige dagen later zijn echter de vrijgelaten Nederlanders weder geïnterneerd als vergeldingsmaatregel voor de internering van de Duitschers in Nederlandsch-Indië.

De Nederlandsche en Belgische journalisten zijn terstond na het uitbreken der vijandelijkheden in het Hotel Kaiserhof geïnterneerd.

Ik moge nog vermelden, dat de Heer F. A. Overhof, voorzitter der Vereeniging „Nederland en Oranje“ en als zoodanig te beschouwen als het feitelijk hoofd der Nederlandsche kolonie te Berlijn, met zijn echtgenoot op Dinsdag 14 Mei aan het gemeenschappelijke noenmaal in het gezantschapsgebouw hebben aangezeten. Aan dezen laatsten maaltijd, welken ik als hoofd mijner missie te Berlijn mocht genieten, zijn vele hartelijke woorden gesproken, waarbij ik onder andere door tusschenkomst van den Heer Overhof van de kolonie afscheid heb genomen.

De voormalige gezant te Berlijn,
H. M. VAN HAERSMA DE WITH.

BIJLAGE 61

Bericht dd. 9 November 1940 van de Rijksvreemdelingendienst

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

7202/41.

9 Mei 1940 te 3.38 uur ontvangen van Districts-Commandant Nijmegen opdracht *te geven*.

Hedennacht of later kan verwacht worden, dat zich aanmelden tot doorlating:

1e. Werner Kiewits, gezant in de Rijkskanselarij. Hij reist op een Ministerieele pas voorzien van een gratis visum, afgegeven door het Consulaat-Generaal te Berlijn.

2e. Dr. Richard von Kichlmann. Hij is staatssecretaris a.d. Vermoedelijk voorzien van dezelfde pas met visum als Kiewits. Mogelijk echter van een diplomatiek paspoort met visum van onze gezant te Berlijn.

Deze personen mogen onder geen voorwaarde worden doorgelaten. Van de weigering tot doorlating moet onmiddellijk dringend telefonisch kennis gegeven worden aan letter IJ, Den Haag.

Zij moeten met onderscheiding worden behandeld.

Dit bericht doorgeven aan alle grensbrigades en aan alle posten van Invoerrechten en Accijnzen en aan alle militaire wachten op grenstoegangen.

Strikt Geheim.

Dit bericht is afkomstig van de Rijksvreemdelingendienst, Den Haag.

Een exemplaar voor doorlaatpost Hekkens.

D 549328.

BIJLAGE 62

Kort overzicht van enige gebeurtenissen op 10 tot 13 Mei 1940

(Opgesteld te Londen door de heer dr. G. Bolkestein, Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen)

Vrijdag 10 Mei

Terwijl reeds eenige dagen uit ontvangen berichten duidelijk was gebleken, dat een Duitse aanval op Nederland aanstaande was, begon deze op den 10den Mei ongeveer te 4 uur 's morgens. Duitse vliegtuigen vertoonden zich boven Den Haag en richtten eenige schade aan (Waaltdorpcrweg, Casuaristraat, Adelheidstraat). Spoedig daarna kwamen berichten in van vliegeraanvallen op de velden Schiphol, Waalhaven, Bergen, Vlissingen en van de neerdaling van parachutisten aan verschillende kanten van Den Haag.

De Ministerraad kwam te 5 uur bijeen ten huize van den Minister-President; tijdens deze bijeenkomst ontwierp deze een proclamatie van de Koningin aan het Nederlandsche Volk. Na goedkeuring hiervan door H.M., werd de proclamatie doorgegeven aan het A.N.P.; ze verscheen 's avonds in de bladen.

Te ongeveer 6 uur kreeg de Minister van Buitenlandsche Zaken bericht, dat de Duitse Gezant hem te spreken vroeg. De Heer van Kleffens vertrok daarom naar zijn Departement. De Duitse Gezant vroeg hem daar, namens zijn Regeering vrijen doortocht voor de Duitse troepen; werd deze verleend, dan zouden het regerend Vorstenhuis, de bestaande regeringsvorm en het grondgebied van Rijk en overzeesche gebieden ontzien worden; zoo niet dan zou tegen Nederland opgetreden worden met alle beschikbare middelen.

De Minister van Buitenlandsche Zaken antwoordde, dat aan het verzoek van de Duitse Regeering niet zou worden voldaan, en dat hij dus Nederland beschouwde als met Duitschland in oorlog.

De Ministerraad verplaatste zich te ongeveer 7 uur van het huis van den President naar het Departement van Sociale Zaken; Handel, Nijverheid en Scheepvaart; Landbouw en Visscherij. Al spoedig kwamen daar berichten in van straatgevechten in Den Haag op verschillende punten tusschen Nederlandsche soldaten en uit huizen vurende Duitschers of Duitschgezinden; ook van het optreden der parachutisten rondom Den Haag.

Na beraadslaging in den Ministerraad, vertrokken de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën te 10 uur naar Engeland om daar hulp te vragen voor de verdediging van Nederland. Zij maakten van Scheveningen uit de reis per watervliegtuig.

In den middag kwam bericht, dat, wegens het gevaar van een overval door parachutisten, de Koningin zich verplaatst had van Huis ten Bosch naar Haar Paleis op het Noordeinde.

Berichten omtrent straatgevechten bleven aanhouden.

Zaterdag 11 Mei

De nacht van 10 op 11 Mei en volgende nachten werd door bijna alle Ministers en een aantal hunner ambtenaren op het Departement doorgebracht. Op den morgen van 11 Mei bleek, dat het Departement aan alle zijden was afgesloten door Nederlandsche soldaten achter barricades, om een overval van Duitse troepen te beletten. De berichten van straatgevechten kwamen opnieuw binnen; melding werd gemaakt van een pantserwagen, door Duitschers bezet, die door de straten reed: niemand had echter dien pantserwagen gezien. Verhalen omtrent de bezetting van het politiebureau en het Vredespaleis door N.S.B.-ers bleken onjuist. Niettemin werden de Minister-President en de Minister van Defensie, die zich te ongeveer 12 uur naar de Koningin wilden begeven, gewaarschuwd dit na te laten: de tocht er heen werd onveilig geacht.

Omtrent den toestand te Rotterdam waren de berichten dien dag zeer tegenstrijdig; vaststaat, dat Waalhaven in handen van de Duitse troepen was en bleef, maar hoe verder de situatie zich ontwikkelde, werd niet duidelijk. Hetzelfde was het geval met Dordrecht. De brug over den Moerdijk, reeds den eersten dag door Duitse parachutisten bezet, bleef in de macht der Duitschers.

Op den avond van 10 Mei werd in Den Haag nog op verschillende plaatsen gevochten, met name in de omgeving van den Dierentuin en de Jan van Nassaustraet.

Zondag 12 Mei

Te ongeveer 13 uur kwam de Opperbevelhebber op het Departement voor een bespreking met den Minister-President en den Minister van Defensie; de berichten van het oorlogsterrein waren ongunstig; de „Wonsstelling” was na weinig verzet bezweken, de Nederlandsche troepen hadden zich daar teruggetrokken in de stelling op

het Kornwerderzand; in het Zuiden hielden de Duitschers de Moerdijkbrug bezet; de Grebbe-linie werd met moeite gehouden.

Te 16 uur werd daarom het volgende telegram aan de Engelsche Regeering gericht:

„Situatie zoo slecht, dat wanneer niet onmiddellijk de Duitse opmarsch wordt gestuit door hulp geallieerden, de strijd zal moeten worden gestaakt. Onmiddellijke hulp kan de zaak redden.

Namens den Ministerraad,

De Geer, Minister-President.”

Daarna begaf de Minister van Defensie zich naar het Departement van Buitenlandsche Zaken om Minister van Kleffens te Londen op te bellen en hem dezelfde mededeeling te doen; deze stond toen juist gereed den heer Churchill te bezoeken.

Het resultaat van deze bespreking met den Engelschen Prime-Minister werd den Minister van Defensie in Den Haag laat in den avond medegedeeld: op Engelsche hulp viel weinig te rekenen; wat nog gezond was, o.a. een kleine afdeeling Engelsche troepen naar IJmuiden, was geschied tegen den wil van Gamelin, den Opperbevelhebber der geallieerde strijdkrachten.

Dien dag, 12 Mei, was ook reeds ter sprake gekomen de wenschelijkheid van het vertrek der Koningin (waarheen was nog niet zeker). De Ministerraad achtte dit vertrek wenschelijk; de Opperbevelhebber nog niet. Het bleek, dat de Koningin eerst wilde vertrekken, als deze laatste dit noodig oordeelde.

Maandag 13 Mei

's Morgens te 4 uur kwam de Opperbevelhebber op het Departement, vergezeld van Generaal van Voorst tot Voorst en deelde mede, dat de militaire toestand slecht was. Spoedig daarna kwamen de Directeur van het Kabinet der Koningin en de Adjudant van H.M., de heer Phaff; het werd noodig geacht, dat de Koningin zou vertrekken, nadien Dordrecht in de handen der Duitschers bleek te zijn.

De Ministerraad vergaderde daarna langdurig met den Opperbevelhebber ter bespreking van den toestand. Tijdens deze bespreking kwam te 9 uur bericht, dat de Koningin vertrokken was. (Later bleek, dat H.M. bij haar vertrek van Hoek van Holland het voornemen had gehad naar Zeeland, bijv. Breskens, te gaan; op zee was haar de onmogelijkheid daarvan gebleken, en was Zij naar Engeland gegaan.)

In den Ministerraad werd naar voren gebracht den strijd te staken, indien deze verder doelloos bleek; de Opperbevelhebber wilde doorgaan, zolang dit mogelijk was.

Het in den Ministerraad opgekomen voorstel, dat nu de Koningin vertrokken was, ook de Regeering haar zetel zou verplaatsen — aanvankelijk werd ook aan Zeeland gedacht — had niet de instemming van den Opperbevelhebber. Na diens vertrek, werd het vertrek der Regeering opnieuw besproken; tot een eenstemmigheid geraakte men niet. Te 12.30 vertrok de Regeering; zij achtte het ongewenscht voor de belangen van het land, in de handen van den vijand te vallen. Het bleek aanvankelijk, dat de Ministers van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij deze opvatting niet deelden. Zij achtten een vertrek onjuist, wanneer niet de noodige maatregelen waren getroffen om het gezag over te dragen; zij meenden het Nederlandsche volk niet alleen te mogen laten. Na het vertrek der andere Ministers verzochten zij den Opperbevelhebber, die op het Departement gekomen was, zich met het gezag te belasten tot het oogenblik, dat de Duitse regeering dit zou overnemen. Voorts brachten zij den Opperbevelhebber in contact met de Secretarissen-Generaal der Departementen en deden aan deze hoofdambtenaren mededeeling, dat de Opperbevelhebber het hoogste gezag uitoefende.

In het fort bij Hoek van Holland aangekomen, deelde de Minister-President, na overleg met den daar gehouden Ministerraad aan den Opperbevelhebber mede, zich te houden aan de bestaande instructie met inachtneming, voor zoover hem mogelijk was, van de gevoelens van den Ministerraad, hem uit de bespreking van dien morgen bekend, en den strijd voort te zetten, tot het oogenblik, waarop voortzetting hem doelloos voorkwam. Aan den Secretaris-Generaal van

Buitenlandsche Zaken teifoneerde de President het volgende communiqué (gepubliceerd in de ochtendbladen van 14 Mei):

„In het stadium, waarin de strijd thans is getreden, heeft de Regeering het noodzakelijk geacht, in het belang van het land en zijn overzeesche gebiedsdeelen en ter bewaring onder alle omstandigheden van haar volledige vrijheid van handelen, den zetel van het bewind te verplaatsen. H.M. de Koningin en Haar Ministers hebben zich daarom naar elders begeven.”

Na kennisneming van dat communiqué stelden beide op het Departement achtergebleven Ministers zich op het standpunt, dat het tot een splitsing in de Regeering zou leiden, indien zij bij hun eerste besluit volhardden. Er was voor hen aanleiding tot de veronderstelling, dat de Duitse Regeering den indruk zou trachten te vestigen, dat bepaalde beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland achtergebleven Ministers, teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken. Ontslag konden zij niet nemen, in verband met het gebleken vertrek van de Koningin. Daarom voegden zij zich in den namiddag bij hun ambtgenooten, die reeds aan Hoek van Holland waren.

Ter versterking van het besluit der Regeering diende nog de overweging, dat de Regeering elders nuttig werk zou kunnen doen:

1. doordat de Koloniën niet aan Duitschland zouden worden overgedragen;

2. doordat de Nederlandsche oorlogsvloot naar Engeland zou kunnen oversteken, om van daaruit den strijd vol te houden, terwijl een Nederlandsch legioen zou kunnen worden gevormd;

3. doordat de koopvaardijvloot grootendeels uit Duitse handen zou blijven;

4. doordat de vorderingen op het buitenland zouden kunnen worden bewaakt, ter voorkoming van incassering door Duitschland;

5. doordat er bij het sluiten van den vrede een Regeering zou zijn om de Nederlandsche belangen waar te nemen.

Na verblijf op het fort Hoek van Holland vertrok de Regeering te ongeveer 19 uur op den Engelschen destroyer „Windsor” voor de leden der Regeering stelde de Kapitein zijn kajuit beschikbaar. Ook de Belgische Legatie bevond zich aan boord. Een aanval van Duitse vliegtuigen had geen succes; wel op een der destroyers, die de „Windsor” volgden, met andere uitgewekenen.

Dinsdag 14 Mei.

Te 9 uur kwam de „Windsor” te Tilbury aan, waar een trein met gereserveerde wagens de leden der Regeering wachtte en naar Londen bracht; aankomst aan station St. Pancras, van waar naar Hotel Grosvenor House.

In den namiddag werd bericht ontvangen van de capitulatie van den Opperbevelhebber.

Te 17 uur vertrokken de Ministers van Buitenlandsche Zaken, Defensie en Koloniën per vliegtuig naar Parijs, voor besprekingen met de Fransche Regeering. (Zij keerden op 17 Mei terug.)

's Avonds werd een communiqué opgesteld, bestemd voor de Engelsche bladen, waarin een verklaring werd gegeven van de redenen, die de Regeering tot haar vertrek hadden genoopt.

BIJLAGE 63

Brief dd. 18 Mei 1948 van de heer Ch. J. I. M. Welter aan de Enquêtecommissie ten geleide van een overzicht zijnerzijds van de reis van de heer van Kleffens en hem naar Londen en Parijs op 10 Mei 1940 en volgende dagen

's-Gravenhage, 18 Mei 1948
Statenplein 10

*Aan de Parlementaire Enquête Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945
Gebouw Tweede Kamer,
Binnenhof 1a, 's-Gravenhage.*

In de oproep voor Uw zitting van 14 April j.l. werd *niet* vermeld als onderwerp waaromtrent ik zou worden gehoord, de gebeurtenissen tussen 10 en 15 Mei 1940.

Als gevolg daarvan waren de *terzake* gestelde vragen voor mij een verrassing en kon ik mij de juiste loop der gebeurtenissen op die dagen niet zo aanstonds herinneren.

Uit bijgaande aantekeningen, opgesteld in die dagen, zal U de juiste loop dier gebeurtenissen kunnen bekijken.

Hoogachtend,
(w.g.) CH. J. I. M. WELTER.

Bijlage

Vrijdag 10 Mei.

's Ochtends half vijf gewekt door schieten en motorgeronk.

Ministerraad 8 uur besloten v. Kleffens en ik naar Engeland per hydroplaan. 9 uur 10 vertrokken van Scheveningen.

5 minuten na ons vertrek werd een andere hydroplaan neergeschoten. 11 uur 10 aankomst Brighton.

1.25 (Engelsche tijd) vertrokken naar Londen, waar aangekomen 2.35. 's Middags bezoek Lord Halifax.

Zaterdag 11 Mei.

Bezoek bij Kingsley Cross (Kanselier Schatkist).

Bezoek bij Corbin (Fr. Ambassadeur).

's Middags 6 uur door den Koning ontvangen.

Zondag 12 Mei.

Lunch bij Carton de Wiart (Belg. Amb.).

7 uur bij Churchill.

7 $\frac{1}{3}$ uur bij Oorlogsraad besproken de hulp aan Holland.

8 $\frac{1}{2}$ diner bij v. Swinderen.

Maandag 13 Mei.

's Morgens 11.7 aankomst Prins, Prinses en kinderen aan Liverpool Station. 's Avonds 7.48 H.M. komt aan. Was aanvankelijk voornemens naar Breskens te gaan per Britsche torpedobootjager. Onderweg bleek Breskens niet veilig, daarom doorgegaan naar Harwich.

Beelaerts en v. Tets medegekomen.

's Avonds Statement in B.B.C.

's Nachts verzonden telegram aan Lebrun, waarin situatie scherp gesteld: òf afdoende hulp, dan vechten we verder, òf geen hulp, dan vrijheid te handelen als meest in belang land, volk en soldaten.

Dinsdag 14 Mei 1940.

De rest van de Ministerraad is 9 uur te Tilbury aangekomen, daar situatie niet te houden en vermeden moest worden ze in handen vijanden vielen. 's Middags 5.30 naar Parijs gevlogen met v. Kleffens en Dijkhoorn. Dadelijk na aankomst onderhoud met Reynaud. 's Avonds diner bij Gezant.

Woensdag 15 Mei (Parijs).

Ministers van Informatie, Froissard en Koloniën, Mandel, bezocht.

Ontvangst bij President van de Republiek.

Lunch in de Présidence du Conseil.

's Middags persconferentie.

's Avonds bij gezant gegeten.

Donderdag 16 Mei.

Bezoek aan Armement, aan firma Brandt.

's Middags 6 uur door Mevr. v. Pallandt per auto naar Le Havre gebracht, daar luchtreis niet meer veilig.

Aan boord s.s. St. Briac naar Southampton.

Vrijdag 17 Mei.

8 uur aankomst Southampton.

12 $\frac{1}{2}$ uur aankomst Londen.

Overzicht van mr. E. N. van Kleffens van de reis van de heer Welter en hem naar Londen en Parijs op 10 Mei 1940 en volgende dagen

Op *Vrijdag 10 Mei* 1940 kwam ik om ongeveer 2 uur met de Heer Welter te Londen aan. Vergezeld van Jhr. Michiels van Verduynen, toen Hr. Ms. Gezant, begaven wij ons terstond naar het Foreign Office waar wij onmiddellijk werden ontvangen door Lord Halifax, Secretaris van Staat voor Buitenlandse Zaken. Met deze hadden wij een langdurig onderhoud over de situatie, die was ontstaan nu Duitsland door zijn aanval op Nederlands-, Belgisch-, Luxemburgs- en Frans gebied een eind had gemaakt aan de periode van bezet houden der Westelijke grenzen van Duitsland.

Voor Nederland, België en Luxemburg was de overgang het grootst, aangezien wij van onzijdig, oorlogvoerende partij waren geworden, en door deze ontwikkeling in de rij der geallieerden waren gekomen. De houding van Lord Halifax was een van verweikoming vanwege Groot-Brittannië in het Geallieerde kamp; van enige eisen of druk was geen sprake. O.m. werd gesproken over de zeer belangrijke rol van Aruba, en Curaçao; van de op die eilanden vervaardigde petroleumproducten hing, aldus Lord Halifax, de gehele geallieerde oorlogvoering af. Onzekerheid ten aanzien van de vraag of de Duitsers wellicht een aanslag op deze eilanden in de zin hadden, deed Lord Halifax de vraag stellen of er bezwaar tegen bestond, dat Britse troepen die Nederlandse gebiedsdelen zouden bezetten.

Wij hebben onmiddellijk bezwaar gemaakt tegen een bezetting, doch terstond blijk willen geven van onze nieuwe bondgenootschappelijke gezindheid door een tegenvoorstel te doen dat, in tegenstelling tot een eenvoudige Britse bezetting, met onze soevereiniteit volledig rekening hield: wij verzochten Engeland ter betere verdediging van de eilanden enige troepen beschikbaar te stellen, die zouden worden geplaatst onder het opperbevel van de Gouverneur van Curaçao, dewelke volgens onze staatsregeling het hoogste gezag heeft over de troepen in dat gebiedsdeel. Daarmede werd accoord gegaan, en aldus is gehandeld. Reeds terstond bleek daarmede het nut van onze aanwezigheid.

Ik heb vervolgens gelegenheid gevraagd en gekregen om de voornaamste medewerkers van Lord Halifax te ontmoeten, en ging met de heren Michiels en Welter te ongeveer half zes naar de heer Churchill, met wie wij, zeer in beslag genomen als hij was door de nieuwe Kabinetformatie, een korter maar even bevredigend onderhoud hadden.

Vervolgens ben ik met de Heer Michiels (ik herinner mij niet of de heer Welter ons vergezeld) een bezoek gaan brengen bij de heer Ronald Cross, Minister van Scheepvaart, teneinde een voorlopig gesprek te hebben over de positie van onze koopvaardijvloot.

Na even iets te hebben gegeten, hield ik een radiorede over de BBC, teneinde onze positie tegenover het Britse publiek duidelijk te stellen. Vervolgens heb ik nog een lang gesprek gehad in de „War Room“, enige verdiepingen onder de straat gelegen in Richmond Terrace, waar ik bij de Britse militaire leiders met klem van redenen aandrong op verlening van zo grote hulp als maar enigszins mogelijk was. Van deze bespreking kwam ik om 1 uur 's nachts in mijn hotel.

Zaterdag 11 Mei.

Vroeg op en op Hr. Ms. Gezantschap met de heren Michiels en Welter besprekingen gevoerd in telefonisch contact met den Haag dat toen nog via de gewone lijn kon worden bereikt. Ik hield een druk bezochte persconferentie. Naar aanleiding van eeri verzoek uit den Haag ben ik daarop naar de Heer Churchill gegaan om hulp te vragen teneinde van de zeezijde de opmars van de Duitsers langs de afsluitdijk te helpen vertragen. De heer Churchill liet zich uitvoerig door mij inlichten aangaande het profiel van de afsluitdijk, haalde toen Admiraal Phillips erbij, en droeg deze op, enige torpedoboten te zenden „and to take risks“.

De Heer Churchill zei: „come every day“; ik antwoordde dit gaarne te zullen doen, maar zo spoedig mogelijk naar Frankrijk te moeten gaan, wat hij volkomen begreep.

Het was toen half drie; de heer Churchill zei: „ik kan zien, dat U niet heeft gegeten“ (wat waar was), en bracht mij door allerlei gangen en trappen van het Admiraliteitsgebouw waar hij toen nog zetelde, bij Mevrouw Churchill, die mij iets te eten gaf.

Vervolgens bezocht ik de Franse Ambassadeur (Corbin) die ik verzocht aan zijn Regering mede te delen, dat de heren Welter en ik zo spoedig mogelijk naar Parijs wilden gaan.

De Koning van Engeland had de wens te kennen gegeven de heer Welter en mij afzonderlijk te ontvangen, wat die middag geschiedde. Mijn onderhoud met Zijne Majesteit duurde ongeveer drie kwartier.

Die avond werd gewerkt ter kanselarij van Hr. Ms. Gezantschap, alweer in telefonisch contact met Den Haag. Dat ik die avond ook nog aan den Haag zou hebben getelegrafeerd (zoals blijktens de brief van de Enquête-Commissie aan haar is gezegd door Jhr. Michiels van Verduynen) is mogelijk, maar ik herinner het mij niet.

Zondag 12 Mei werd de telefooncommunicatie met den Haag al moeilijker. Wij werkten de hele dag ter legatie. Er was veel te doen; de Britten en (via Parijs) de Fransen werden voortdurend bewerkt om zoveel mogelijk hulp te zenden; aan de Nederlandse gezantschappen moest duidelijk worden gemaakt dat Nederland, wat er ook mocht gebeuren, zijn stem als soevereine staat zou blijven doen horen; voor die gezantschappen moesten financiële voorzieningen worden getroffen, en bovenal moest onze hele buitenlandse politiek worden omgezet van neutraal op bondgenootschappelijk. Het lot van het personeel van Hr. Ms. Gezantschap te Berlijn en van de Nederlandse Consulaten in Duitsland baarde ons zorgen: het werd eerst 18 Mei uit Duitsland vrijgelaten.

Aanwijzingen werden ontvangen dat de Prinses sinds Zaterdagavond poogde, met de kinderen naar Engeland te gaan.

Wij besloten mede daarom, en niet wetend wat de Koningin zou doen, tot Maandagmiddag te wachten alvorens naar Parijs te vertrekken.

Maandag 13 Mei.

Prinses Juliana en Prins Bernhard kwamen 'smorgens aan met de Prinsessen Beatrix en Irene. Met Prinses en Prins had ik een onderhoud. De rechtstreekse telefonische verbinding met den Haag was verbroken, maar het gelukte eerst via Bandoeng en later via New York per radio in telefonisch contact te blijven. Evenals de vorige dag was het niet mogelijk de heer Churchill te spreken te krijgen, wat deze zelf betreurde, maar langs verscheidene wegen werd er voor gezorgd, dat op de Britsche regering zoveel mogelijk druk tot hulpverlening werd uitgeoefend.

Te ongeveer 4 uur begaven de heer Welter en ik ons naar het vliegveld Heston ten einde naar Parijs te vertrekken. Toen wij op het punt stonden ons naar de startplaats te begeven, waar het vlieguig gereed stond, dat ons zou vervoeren, werd ik verzocht aan de telefoon te komen. Hr. Ms. Gezantschap vroeg ons terstond terug te keren naar de legatie, aangezien bericht was ontvangen, dat de Koningin te Harwich was geland. Wij keerden dus naar Londen terug en begaven ons naar het station waar de Koningin zou aankomen, en waar Hare Majesteit door de Koning en Koningin van Engeland, Lord Halifax en anderen werd opgewacht.

Bij aankomst deelde Hare Majesteit mij mede, na een zeer korte rust terstond met mij aan het werk te willen gaan. Aldus geschiedde. De hele situatie werd grondig doorgesproken, met als resultaat dat ik na middernacht opnieuw naar de „War Room“ vertrok, en daar met de Britse militaire leiders opnieuw een uitvoerig onderhoud had, waarin ik op grond van de door Hr. Ms. uit Nederland meegebrachte en andere vandaar ontvangen berichten speciaal aandrong op vernieling uit de lucht van de Moerdijkbrug, en de positie aldus samenvatte: of Engeland biedt terstond afdoende hulp; in dat geval zou het mogelijk zijn, daadwerkelijke weerstand tegen de Duitsers te blijven volhouden¹⁾; of afdoende hulp wordt niet verleend; in dat geval zou Generaal Winkelman volmacht hebben te handelen zoals hij naar zijn oordeel het beste zou achten gelet op onze militaire mogelijkheden en op de burgerbevolking. De Britse militaire leiders noemden dit „a fair statement“, beloofden alles te zullen doen wat hun maar mogelijk was, doch openden geen vooruitzicht op werkelijk afdoende hulp.

¹⁾ „Er zij aan herinnerd, dat op dat ogenblik de Duitsers nog niet hadden gedreigd met het bombardement van Nederlandse open steden.“

Dinsdag 14 Mei

Reeds vroeg kwam bericht, dat de overige leden van het Kabinet in Engeland waren aangekomen. Zij bereikten te ongeveer 12 uur Hr. Ms. Gezantschap. Inmiddels had ik met de Koningin gewerkt te Buckingham Palace en daar het ontwerp opgesteld van de proclamatie die die dag door Hare Majesteit is uitgegeven. Onderhoud met Lord Halifax, die mij openhartig over de algemene toestand inlichtte zoals hij die zag.

Bespreking met Jhr. van Vredenburg, juist uit den Haag aangekomen, die in mijn aanwezigheid vervolgens door de Koningin werd ontvangen. Het vreselijk bericht kwam van het bombardement van Rotterdam.

Na bespreking met de leden van het Kabinet vertrokken de heren Dijkhoorn, Welter en ik naar Parijs, waar ik 's avonds een eerste onderhoud had met de Minister-Président, de heer Paul Reynaud.

BIJLAGE 65

Proclamatie dd. 10 Mei 1940 van Hare Majesteit de Koningin aan het Nederlandse volk

MIJN VOLK,

Nadat ons Land met angstvallige nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen en terwijl het geen ander voornemen had dan deze houding streng en consequent vol te houden is in den afgelopen nacht door de Duitsche weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan. Dit, niettegenstaande de plechtige toezegging, dat de neutraliteit van ons land zou worden ontzien zoolang wij haar zelf handhaafden. Ik richt hierbij een vlammend protest tegen deze voorbeeldeloze schending van de goede trouw en aantasting van wat tusschen beschaafde staten behoorlijk is. Ik en Mijn Regeering zullen ook thans onzen plicht doen. Doet gij den uwen, overal en in alle omstandigheden, ieder op de plaats, waarop hij is gesteld, met de uiterste waakzaamheid en met die innerlijke rust en overgave waartoe een rein geweten in staat stelt.

WILHELMINA.

BIJLAGE 66

Regeringscommuniqué dd. 13 Mei 1940 inzake het vertrek van de Regering

REGERINGSCOMMUNIQUE

In het stadium, waarin de strijd thans is getreden, heeft de *Regeering* het noodzakelijk geacht in het belang van het land en van zijn overzeesche gebiedsdeelen en ter bewaring onder alle omstandigheden van haar volledige vrijheid van handelen, den zetel van het bewind te verplaatsen.

Hare Majesteit de Koningin en Haar Ministers hebben zich daarom naar elders begeven.

Radiorede van H.M. de Koningin, na haar aankomst in Engeland gericht tot de gehele wereld

(Overgelegd door de Regeringsvoorlichtingsdienst)

At this immensely grave moment in the history of mankind, black, silent night has settled on yet another corner of this earth.

Over free Holland the lights have gone out, the wheels of industry and the ploughs of the field that worked only for the happiness of a peace-loving people have come to a dead stop or are turned to the grisly uses of a death-bringing conqueror; the voices of freedom, charity, tolerance and religion have been stilled.

Where only two weeks ago there was a free nation of men and women brought up in the cherished traditions of Christian civilisation, a nation which itself has been the historical fountain of many values and ideals honoured by all men of good will, there are now desolation and the stillness of death, broken only by the bitter weeping of those who have survived the extinction of their relatives and the brutal suppression of their rights and liberties.

Only hope still lives among the smoking ruins, the hope and faith of a God-fearing people which no human power, however evil, can extinguish — faith in the all-conquering might of divine justice, faith nourished by the proud memories of earlier ordeals manfully borne and in the end successfully overcome, faith anchored to the unshakable belief that such injustice as the people of Holland have suffered cannot endure.

But while the unhappy people of Holland still have their faith in the ultimate and inevitable deliverance to cling to, it is of all faiths the most difficult to nourish and to keep alive. For theirs must be a silent hope and a silent faith. Not for them the solace of a faith openly professed, not for them the soul-strengthening comfort of a hope shared and proclaimed in open association.

Oppressed, threatened, watched on every side by a Power that would tear out all hope from the soul of man, they can but pray in the silence of their heavy hearts. Their voice, the voice that through centuries has helped to spread the gospel of Christianity, of freedom, of tolerance, of enterprise and thought of human dignity, of all the things that make man worthy of his sojourn on earth, has been taken away from them.

So, it was four centuries ago when religious freedom was at stake. The world knows how the people of Holland then regained their voice. Thus it will be again. But until the jubilation of the new dawn they are not spared even this last bitterness of having to keep their flame of hope alive in the deadly silence of a night whence no voice, no ray of light shall come.

It is because Holland's voice must not, nay, may not, be allowed to remain strangled in these days of fearful trial for my people that I have taken the supreme decision to transfer the symbol of My Nation, as it is embodied in My Person and My Government, where it can continue to function as a living and a vocal force.

At this time of universal suffering I will not speak of the racking heart-searchings which the taking of this decision has cost one who, only little more than a year ago, was stirred to her very depths by the generous devotion of a warm-hearted people celebrating the jubilee of a Queen and a woman who for forty years has tried to serve Her Nation, as she tried to serve it on that day of fateful decisions and will try to serve it to her last breath.

I will speak only of the reasons that finally moved me to decide as I did. For there were cold and weighty reasons militating against the natural sentiment that prompted me and my family to stay and suffer what my unhappy people were called upon to suffer.

Plans found on the invader on the first day of his wanton assault, confirmed by the action of his airborne troops, soon made it clear that his first objective was to capture the Royal Family and the Government, thus to paralyse the country by depriving it of all leadership and legally constituted authority.

When, soon afterwards, the likelihood had to be faced that the treacherous methods employed by the enemy would succeed in finally undermining the gallant resistance of the Dutch forces, the decision could no longer be postponed.

If authority, obeying impulsive sentiment, were to stay — for indeed those who, like us, have lived such days know that it is not concern for personal life or liberty which supplies the driving motive — the voice of Holland, the very symbol of Holland, would have vanished from the earth.

There would be a memory, perhaps quickly fading in these world-shaking times where yesterday's memory is to-day's oblivion. Unrelieved black silence would have settled on that once happy land whose people would not even have the hope-giving thought of a Queen and a Government fighting for their ultimate resurrection, where fighting was still possible.

But there was more. Holland proper may have been lost for the time being, but when these crucial decisions had to be taken one province in the south still showed hope of being able to hold out for some time.

My Navy, with its proud traditions, remained intact, ready to join battle wherever needed, and, most important of all, an Empire scattered over the surface of the globe and counting sixty-five million inhabitants, remained free, part and parcel of that nation of free men that will not and cannot perish from the earth.

Was all this to be cast adrift on a wildly turbulent sea without leadership or authority? Duty, responsibility and far-sighted statesmanship lay elsewhere.

To keep the voice and the symbol of Holland alive, as an inspiration and a rallying point for those of our Army, our Fleet and our countless Empire subjects, nay, for Dutch men and women all over the world who will give their all for the resurrection of the dearly-beloved Motherland.

To keep the banner aloft, unseen and yet ever present for those who have lost their voice but not their hope nor their vision.

To speak for Holland to the world, not of the rightness of its cause, which needs no advocacy in the eyes of honest men, nor of the unspeakable horrors or the infamous tricks inflicted on its gallant army and its innocent population, but of the values, the ideals, the Christian civilisation that Holland at the side of its Allies is helping to defend against the onslaught of barbarism.

To remain true to the motto of the House of Orange, of Holland, of all that immense part of the world that is fighting for what is infinitely more precious than life: *Je Maintiendrai*. I shall maintain.

BIJLAGE 68

Proclamatie van generaal M. G. Winkelman van Dinsdag 14 Mei 1940 naar aanleiding van het vertrek der Regering

PROCLAMATIE VAN DEN OPPERBEVELHEBBER VAN LAND- EN ZEEMACHT

De loop van de krijgsverrichtingen hier te lande heeft Hare Majesteit de Koningin en Haar Ministers doen besluiten den zetel der regeering naar elders te verplaatsen. Dit besluit is genomen na rijpe overweging en op goede gronden. Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat immers niet alleen uit het gebied in Europa; van even veel beteekenis zijn de gebiedsdeelen overzee, waaraan ons kleine land sinds eeuwen zijn belangrijke positie te midden der volkeren voor een zeer groot deel heeft te danken. De regeering heeft den duren plicht, het bestuur over *alle* gebiedsdeelen van het Koninkrijk te verzekeren. Zij mag niet het gevaar loopen door een plaatselijk opdringen van den vijand te worden afgesneden. Zij kan de belangen van het moederland ook behartigen, wanneer zij elders in nauw overleg met onze bondgenooten kan handelen en besluiten. Nederland blijft derhalve onder het bestuur van zijn wettige regeering. Als haar hoogste vertegenwoordiger hier te lande treed ik op. Alle departementen van algemeen bestuur, besturen van provinciën en gemeenten blijven in hun bevoegdheden en verzekeren de voorziening in de noodzakelijke behoeften der bevolking. Alle berichter, vanwege den vijand, als zou het Nederlandsche volk van zijn leiding zijn verlaten, zijn derhalve beslist onwaar. De burgerij moet haar eersten plicht blijven vervullen, met rust en vastberadenheid de beproevingen doorstaan, waaraan wij buiten onze schuld zijn onderworpen, zooals de weermacht onder zeer moeilijke omstandigheden met voorbeeldigen moed haar eersten plicht, de verdediging des vaderlands, nakomt.

De militaire toestand kan thans als volgt worden geschetst:

In de Noordelijke provinciën heeft de vijand zich vastgezet. Een poging om den afsluitdijk te forceeren is tot nu toe verijdeld. Het Noordelijk gedeelte van Rotterdam is vast in onze handen. Het veldleger is hedennacht teruggenomen op onze bekende nieuwe Hollandsche waterlinie. De stelling van Den Helder is volkomen intact. In Brabant is de toestand onzeker. Zeeland is vast in onze handen. Onze luchtverdediging blijft, niettegenstaande de geleden verliezen, paraat. De strijd is zwaar. Hij is echter waard gestreden te worden, omdat het gaat om ons zelfstandig volksbestaan, dat wij eeuwen geleden onder leiding van Oranje hebben veroverd.

Leve H.M. de Koningin!

Leve het Vaderland!

BIJLAGE 69

Proclamatie van generaal H. G. Winkelman van Dinsdag 14 Mei 1940, waarin mededeling wordt gedaan van het staken van de strijd

PROCLAMATIE AAN DE BEVOLKING

Duitschland heeft hedenmiddag Rotterdam gebombardeerd, terwijl Utrecht eveneens met vernietiging wordt bedreigd. Ter sparing van de burgerbevolking en ter voorkoming van verder bloedvergieten, meen ik gerechtigd te zijn om aan de daarvoor in aanmerking komende troepen het bevel te geven den strijd te staken. Aan deze troepen is tevens opdracht gegeven om tot aankomst van de Duitse geregelde troepen de orde te handhaven en de daartoe noodige wapens en munitie te behouden. De strijd in Zeeland wordt nog voortgezet.

Ik breng met nadruk onder de aandacht van de bevolking dat alle tot nu toe geldende wettige bepalingen ter verzekering van de orde en de rust moeten worden nageleefd en dat het militaire gezag ter plaatse bevoegd blijft tot het oogenblik dat Duitse troepen zullen zijn aangekomen.

Ik doe een beroep op de bevolking om door een waardige, ernstige, rustige houding tijdens de bezetting die komen gaat, den eerbied van den vijand af te dwingen,

Door groote overmacht van de meest moderne middelen is hij er in geslaagd onzen weerstand te breken. Wij hebben ons niets te verwijten gedurende dezen oorlog. Uw houding en die van de troepen was rustig en vastberaden, Nederland waardig. Behoudt deze houding, vergeet niet dat gij Nederlanders zijt en dat het Koninkrijk der Nederlanden, al zal het moederland grootendeels door den vijand worden bezet, niet heeft opgehouden te bestaan.

Aan het einde van den oorlog zal Nederland weder als zelfstandige, vrije natie opstaan.

Leve Hare Majesteit de Koningin!

*De Generaal Opperbevelhebber van
Land- en Zeemacht,
H. G. WINKELMAN.*

Algemeen Hoofdkwartier 14 Mei 1940.

BIJLAGE 70

Radio-rede van generaal H. G. Winkelman, gehouden op Dinsdag 14 Mei 1940 na de staking der vijandelikheden

Nederlanders,

Ik heb er prijs op gesteld, u persoonlijk een toelichting te geven bij het hoogst ernstige besluit, dat u reeds hedenavond hebt gehoord door de Nederlandsche radio.

Wij hebben de wapens moeten neerleggen omdat het niet anders kon. Allen waren vastbesloten ons vaderland te verdedigen tot het uiterste. Welnu, ik, die als Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht alle berichten ontving, ik wist met volstrekte zekerheid, dat dit uiterste vandaag was bereikt. Onze soldaten hebben gestreden met een moed, die onvergetelijk zal blijven. Maar de strijd was te ongelijk; onze troepen stonden tegenover technische middelen waartegen de grootste menselijke moed niet is opgewassen. Bij duizenden zijn zij gevallen voor de vrijheid van Nederland.

De luchtstrijdkrachten, waarover wij thans nog beschikken, zijn zoo minimaal, dat zij onze troepen te land nagenoeg niet meer bij de operatiën konden steunen. Tegenover de Duitsche overmacht in de lucht hadden ook onze andere afweermiddelen, zooals de lucht-doelartillerie, slechts een beperkte uitwerking, hoe dapper en bekwaam de lucht doelbatterijen haar taak ook vervulden. Zoo stonden onze troepen bloot aan de vernietigende bombardementen van het Duitsche luchtwapen.

En niet alleen zij. Onder de burgerbevolking, onder vrouwen en kinderen, maakte de lucht oorlog talloze slachtoffers. In ons dichtbevolkte land, met zijn vele steden, kan bij lucht bombardementen moeilijk worden onderscheiden tusschen militaire en niet-militaire objecten. Rotterdam, dat vanmiddag door de Duitsche luchtmacht werd gebombardeerd, heeft het droevig lot van den totalen oorlog ondergaan. Utrecht en andere groote bevolkingscentra zouden binnen zeer korten tijd dit lot met Rotterdam moeten deelen.

Vrijwel geheel aangewezen op eigen kracht, waren wij niet in staat, ons land, onze burgerbevolking, voor dit geweld te behoeden. Het waren deze harde feiten, die mij noopten, mijn hoogst ernstig besluit te nemen: wij hebben den strijd gestaakt.

Ik kan mij ten volle indenken, dat dit besluit voor vele Nederlanders schokkend is. Laten zij allen echter beseffen, dat ik op dit oogenblik de Nederlandsche Regeering hier te lande vertegenwoordig en dat ik derhalve niet alleen gerechtigd, doch ook verplicht was, te besluiten, zooals het belang van het Nederlandsche volk in deze omstandigheden voorschrijft.

Het staat voor mij onomstootelijk vast, dat dit belang medebrenkt, dat de volstrekt ongelijke strijd moet worden gestaakt, opdat nog niet meer onschuldige slachtoffers vallen. Wie mijn verantwoordelijkheid kan peilen, beseft, hoe zwaar mij dit besluit moet zijn gevallen. Het kon echter niet anders luiden.

Nederlanders, hebt ondanks dezen zwaren tegenslag vertrouwen in de onverwoestbare krachten en tradities van ons volk. Wij hebben deze beproeving van een korten, doch hevigen oorlog moeten doorstaan. Wij zullen het nieuwe lot, dat ons voorloopig beschoren is, met denzelfden moed en vastberadenheid dragen, als waarmee wij den strijd voor onze zelfstandigheid hebben gevoerd. Hebt daarom, ik herhaal het nogmaals, vertrouwen op de toekomst.

Doch vooral: toont dit vertrouwen door de rust en orde te bewaren, welke wij zoo dringend behoeven om ons geschokte land weder op te bouwen. Laten wij ons thans richten op dezen eersten plicht, welke het Vaderland ons oplegt.

Leve Hare Majesteit de Koningin!

Leve het vaderland!

BIJLAGE 71

Uittreksel uit een brief dd. 13 April 1949, alsmede een brief van dezelfde datum van mr. A. M. baron van Tuyll van Serooskerken aan de Enquêtecommissie

Neurenberg, 13 April 1949.

*Aan den Heer Voorzitter
der Enquêtecommissie
Regeringsbeleid 1940—1945
te 's-Gravenhage.*

Op 8 April j.l. hebben Mr. Witlox en ik in de strafgevangenis te Neurenberg, in tegenwoordigheid van diens raadsman dr. Becker, een onderhoud gehad met Ernst Baron von Weizsaecker, die van 1938 tot 1943 het ambt van staats-secretaris van het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft uitgeoefend.

Venlo-incident.

Wij hebben Von Weizsaecker voornoemd in kennis gesteld van de door Dr. K. H. Knochen op 1 Februari j.l. aan ons afgelegde verklaring luidende, dat Von Ribbentrop hangende de besprekingen tussen de Heren Payne Best en Stevens enerzijds en de S.B.-lieden anderzijds, daarvan in kennis is gesteld (proces-verbaal, p. 3) en hem de vraag gesteld of hem zulks bekend was.

Het antwoord luidde ontkennend; hij was niet in staat nadere inlichtingen te verstrekken.

Dagboek van Minister van Kleffens:

Wij hebben Von Weizsaecker voornoemd, nadat hij het ter mijner beschikking gestelde couranten-uitknipsel had gelezen, de vraag gesteld, of hij inlichtingen kon verstrekken omtrent hetgeen met voormeld dagboek is geschied.

Von Weizsaecker antwoordde zich niet ter herinneren bedoeld dagboek ooit te hebben gezien of zelfs daarvan te hebben gehoord.

Hij verklaarde, dat op het Ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage in beslag genomen stukken naar Berlijn zijn gebracht, alwaar dezelve onder berusting zijn geweest van den Heer Von Moltke, die evenwel in 1943 is overleden.

De raadsman voornoemd gaf te kennen, en von Weizsaecker bevestigde zulks, dat omtrent genoemde vraag wellicht opheldering zou kunnen worden gegeven door Baron von Bulow-Schwante en tien Heer von Schmieden.

De Kolonel,

(w.g.) Mr. A. M. BARON VAN TUYLL
VAN SEROOSKERKEN.

Neurenberg, 13 April 1949.

*Aan den Heer Voorzitter
der Enquêtecommissie
Regeringsbeleid 1940—1945
te 's-Gravenhage.*

Op 11 April heeft de Heer von Schmieden, die assistent van den Heer von Moltke is geweest, het navolgende omtrent het dagboek van Minister van Kleffens verklaard.

Het dagboek is, nadat het naar Berlijn was overgebracht op het Ministerie van Buitenlandse Zaken onder de berusting van den Heer von Moltke gekomen.

Van het dagboek is toen een vertaling gemaakt.

Het dagboek bevatte evenwel gedeelten, welke gevaar opleverden voor Von Weizsaecker en Von Zech. Daarom zijn slechts gedeelten van het dagboek aan Von Ribbentrop getoond.

De Heer von Schmieden heeft het dagboek ingepakt, op het pak vermeld dal de inhoud hem persoonlijk toebehoorde en vervolgens het dagboek opgeborgen in de kluis, bestemd voor geheime stukken in het Ministerie van Buitenlandse Zaken ter Berlijn.

De geheime stukken zijn, toen de bombardementen op Berlijn heviger werden, naar Silezië overgebracht, waaraan de Heer von Schmieden niet heeft deelgenomen.

Bij het opdringen van het Russische leger zijn bedoelde stukken naar elders gebracht: De Heer von Schmieden weet echter niet waarheen.

De Heer von Schmieden kan dan ook op de vraag of het dagboek al dan niet naar Silezië is overgebracht geen antwoord geven. Indien het in het Ministerie van Buitenlandse Zaken is achtergebleven — aldus de Heer von Schmieden — moet het als verloren beschouwd worden.

Op verzoek van de verdediging is de zaak tegen Von Weizsaecker e.a. en met goedvinden van de Amerikaanse autoriteiten heeft de Heer von Schmieden een onderzoek ingesteld naar verschillende stukken, onder welke het genoemde dagboek, welk onderzoek geen resultaat heeft opgeleverd.

De Kolonel,

(w.g.) Mr. A. M. BARON VAN TUYLL
VAN SEROOSKERKEN.

BIJLAGE 72

Brief dd. 24 Maart 1949 van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie

RIJKSINSTITUUT VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

Rijksinstituut voor de Documentatie en de Geschiedschrijving
van Nederland in Oorlogstijd

Directie: Prof. Mr. N. W. Posthumus
Prof. Mr. B. H. D. Hermesdorf
Prof. Dr. Z. W. Sneller

Chef: Drs. L. de Jong.
dJ/F.

Amsterdam, 24 Maart 1949.
Herengracht 479.

*Aan de Voorzitter van de
Parlementaire Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945
Tweede Kamer der Staten-Generaal
Binnenhof, 's-Gravenhage.*

Ik moge U hierbij berichten, dat de onderzoekingen, welke het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in 1946, 1947 en 1948 in Berlijn, in Neurenberg en elders in Duitschland ingesteld heeft, niet geleid hebben tot de opsporing van het zogenaamde zakboekje van de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, Mr. E. N. van Kleffens, dat door de chef van het zogenaamde Kommando Künsberg gerangschikt werd onder de „Wichtige Sachen“, die hij na de capitulatie van het Nederlandse leger op 14 Mei 1940 in het Ministerie van Buitenlandse Zaken aantrof. Mocht dit zakboekje bewaard gebleven zijn bij de archiefstukken, die door voornoemd Kommando naar Berlijn overgebracht werden, dan dient met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te worden aangenomen, dat het met die archiefstukken verbrand is bij een geallieerd luchtbombardement op Berlijn in November 1943.

(w.:.) Drs. L. DE JONG,
*Chef van het Rijksinstituut voor
Oorlogsdocumentatie.*

BIJLAGE 73

Correspondentie inzake telegrammenwisseling in de periode van 10 tot 14 Mei 1940 tussen het Nederlandse gezantschap te Londen en Den Haag

Enquête-Commissie
Regeringsbeleid
1940—1945.

No. 2956.

*Aan: Zijne Excellentie
de Minister van Buitenlandse Zaken.*

In het verhoor van H. M.'s gezant Jhr. Mr. E. F. M. J. Michiels van Verduynen voor de Enquêtecoinmissie Regeringsbeleid 1940—1945, kwam het belang aan de orde van de telegrammen, die in de oorlogsdagen van Mei 1940 door H. M.'s gezant te Londen naar Nederland zijn gestuurd.

De Commissie voornoemd zou het voor haar onderzoek op prijs stellen van deze telegrammen afschriften te ontvangen. Zij hebben in hoofdzaak, doch niet uitsluitend, betrekking op de missie van de Heren Mr. E. N. van Kleffens en Ch. J. I. M. Welter.

Met het oog op het vaststellen van het verslag, dat binnenkort zal geschieden, zou de commissie Uw antwoord gaarne zo spoedig mogelijk tegemoet willen zien.

*De Commissie voornoemd,
(w.g.) L. A. DONKER,
Voorzitter.*

*(w.g.) A. F. SCHEPEL,
Griffier.*

BH

MINISTERIE VAN
BUITENLANDSE ZAKEN.

Directie Politieke Zaken.

No. 12315.

*Aan de Heer Voorzitter van de
Enquête-Commissie Regeringsbeleid
1940—1945,
te 's-Gravenhage.*

Naar aanleiding van Uw schrijven dd. 14 December 1948, no. 2956, betreffende de telegrammen, die in Mei 1940 door Harer Majesteit's Gezant te Londen naar Nederland zouden zijn verzonden, heb ik de eer U te berichten, dat ik Harer Majesteit's Ambassadeur te Londen heb verzocht mij de desbetreffende dossiers, die eventueel op Harer Majesteit's Ambassade aldaar aanwezig mochten zijn, te willen doen toekomen.

Toen mij in antwoord hierop werd bericht, dat dergelijke stukken en dossiers te Londen niet aanwezig waren, heb ik mij tot Harer Majesteit's Ambassadeur te Washington gewend met het verzoek mij alle mededelingen te willen verstrekken, welke de opsporing der bedoelde documenten zouden kunnen vergemakkelijken.

Ik moge het antwoord terzake van Mr. van Kleffens hiernevens te Uwer inlichting in afschrift doen gaan en mij korthedshalve verwijzing naar de inhoud daarvan veroorloven.

*De Minister van Buitenlandse Zaken,
Voor de Minister,
De Chef der Directie,
v/d
(w.g.) onleesbaar.*

BH

Afschrift.

Ambassade van het Koninkrijk der
Nederlandsen.

Washington D.C.

No. 760/217

Telegrammenwisseling tussen
Londen en Den Haag in de periode
van 10—14 Mei 1940.

Washington, 26 Januari 1949.

*Zijner Excellentie
de Heer Minister van Buitenlandse Zaken,
Plein 23, 's-Gravenhage.*

Naar aanleiding van Uwer Excellentie's brief van 14 Januari j.l. Directie Politieke Zaken No. 2012/78 betreffende telegrammenwisseling tussen Londen en Den Haag in de periode van 10 tot 14 Mei 1940 heb ik de eer Haar te berichten dat ik mij niet kan herinneren of in die dagen enig telegram is verzonden.

Ik betwijfel sterk dat telegrammen zijn gewisseld, immers de overbrenging van telegrammen kost, hoe snel zij ook geschiedt, altijd enige tijd, en er was in die dagen geen ogenblik te verliezen. Levendig herinner ik mij dan ook, hoe ik voortdurend met Den Haag in telefonische verbinding stond, vrijwel tot het eind van bovengenoemde periode toe. Aanvankelijk geschiedde dit langs de gewone Nederlands-Britse telefoonlijn; naderhand, toen de Duitsers die verbinding verbraken, heb ik nog met Den Haag draadloos getelefoneerd, zowel via New York als via Bandoeng of Batavia (rechtstreekse radiotelefonie was toen, ik weet niet om welke reden, niet meer mogelijk).

In dit verband moge ik er aan herinneren dat ik alleen, zonder enige hulpkracht, krachtens besluit van de Ministerraad tezamen met de Heer Welter op 10 Mei 1940 naar Engeland ben vertrokken. Ik had toen het voorrecht van bijstand van de zijde van Harer Majesteit's Gezant te Londen en de weinige hem toegevoegde ambtenaren van het Gezantschap aldaar; op (als ik mij niet vergis) 13 Mei voegden Graaf van Bylandt en de Heer Pelt zich bij mij, komende respectievelijk uit Egypte en Genève. Nog later, enige tijd na 14 Mei, kwam versterking in de vorm van ambtenaren van Harer Majesteit's Gezantschappen te Berlijn, Brussel, Parijs en Rome. Ik vermeld een en ander omdat zulks mij geschikt voorkomt om begrip te wekken voor het feit dat in de Meidagen, waarin te Londen talrijke besprekingen met Britse autoriteiten het grootste deel van de tijd vorderden, geheel of nagenoeg geheel met de telefoon moest worden gewerkt. Men leefde van uur tot uur, en voor de vorming van dossiers was, door de spoed waarmee moest worden gewerkt en het gering aantal hulpkrachten, geen gelegenheid.

Nog merk ik op dat de telefonische gedachtenwisseling tussen Londen en Den Haag in die dagen door Harer Majesteit's Gezant en mij werd gaande gehouden in de werkkamer van Jhr. Michiels van Verduynen, waar wij beiden ons werk verrichtten.

*De Ambassadeur,
(w.g.) E. N. VAN KLEFFENS.*

BIJLAGE 74

Rede door de Voorzitter van de Tweede Kamer, mr. J. R. H. van Schaik, gehouden in de bijeenkomst van deze Kamer op 10 Mei 1940

Geachte Medeleden!

Wij staan voor de afschuwelijke werkelijkheid van den oorlog.

Nederland, alom bekend als vredelievende en den vrede bevorderende natie, desondanks met meedoogenloos geweld overvallen.

Wij, vertegenwoordigers van het volk, protesteeren uit het diepst van ons hart en met de meeste felheid tegen de gruweldaad aan ons land en zijne inwoners bedreven.

Leger en vloot zullen echter in onverschrokken moed en in edele zelfopoffering den vijand met de wapenen weten te weerstaan.

In een roemvol verleden zullen wij de kracht vinden, onze onafhankelijkheid tegen den overweldiger te verdedigen.

Onze bevolking zal in waardigheid en kalmte, maar tevens in fierheid haren plicht vervullen.

In deze uren van nood en gevaar scharen wij ons eensgezind en vol vertrouwen om onze geliefde Vorstin en bidden wij Harer Majesteits Regeering kracht en sterkte toe.

God sta ons bij in deze beproeving en spare ons dierbare vaderland.

BIJLAGE 75

Tekst van de Belgische wet van 10 Mei 1940 betreffende overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd

(Overgenomen uit het Belgisch Staatsblad no. 132, blz. 2860)

Leopold III, Koning der Belgen,

Aan allen, tegenwoordigen en toekomstenden, Heil.

De Kamers hebben aangenomen en Wij bekrachtigen hetgeen volgt:

Artikel 1. In oorlogstijd worden de in de navolgende artikelen gestelde afwijkingen aangebracht in de wetsbepalingen met betrekking tot de administratieve voogdij over de provinciën, de gemeenten en daaraan ondergeschikte instellingen, de intercommunale vereenigingen en de organismen die openbare vervoerdiensteri in bedrijf hebben.

Art. 2. Wanneer het verkeer, tengevolge van de militaire operaties tusschen den zetel der regeering en de hoofdplaats erner provincie onderbroken is:

a) Oefent de gouverneur der provincie 's Konings tutelare macht uit en beschikt hij op de beroepen, welke bij de wet zijn voorzien tegen de beslissingen der provinciale deputatie;

b) Verrichten de provinciale raad en de provinciale deputatie met ingang van den dag waarop de gouverneur wegens den vijandelijken inval: zijn post heeft verlaten en tot den dag waarop hij hem hervat, vrijelijk alle handelingen welke de wet hun niet toelaat te verrichten tenzij met de medewerking van den gouverneur of onder de goedkeuring van den Koning; is de deputatie van den provincialen raad mitsdien bekleed met de tutelare macht welke op grond der wet aan den Koning en den gouverneur behoort en beschikt zij oppermachtig telkens wanneer bij de wet beroep op den Koning tegen hare beslissingen is opgesteld.

Art. 3. Wanneer het verkeer, tengevolge van de militaire operaties, tusschen een gemeente en den zetel der provinciale deputatie onderbroken is, verrichten het gemeentelijk gezag en de hem ondergeschikte instellingen vrijelijk de handelingen, welke wettelijk van de goedkeuring der deputatie afhankelijk zijn; wanneer echter het verkeer met den zetel der regeering is in stand gebleven, blijft 's Konings goedkeuring vereischt onder de voorwaarden bij de wet gesteld.

Art. 4. Wanneer, tengevolge van de militaire operaties, tusschen de bevoegde overheden en de organismen die de openbare vervoerdiensten in bedrijf hebben het verkeer onderbroken is, verrichten laatstvermelde vrijelijk alle handelingen welke zij, krachtens de wet

of hun aannemilgsvoorwaarden, slechts met de medewerking of mits de goedkeuring van bewuste overheden mogen vervullen.

Art. 5. Wanneer, tengevolge van de militaire opzraties, een magistraat of een ambtenaar, een korps van magistraten of van ambtenaren, buiten de bij bovenvermelde artikelen 2 en 3 voorziene gevallen, beroufd is van alle verkeer met de hoogere overheid waarvan hij het afhangt, of wanneer deze overheid niet meer functioneert, oefent hij/het, binnen zijn beroepswerkzaamheden en in de dringende gevallen, de heele bevoegdheid van bewuste overheid uit.

Art. 6. Zoodra zulks wegens verkeersherstel mogelijk is, dienen al de handelingen, welke krachtens bovenstaande bepalingen niet aan de daartoe wettelijk bevoegde overheden ter goedkeuring werden voorgelegd, aan laatstvermelde overgemaakt die, onverminderd de tenuitvoerlegging welke aan deze handelingen gegeven werd, deze binnen zestig dagen na haar ontvangst kunnen afkeuren.

Art. 7. Binnen drie maanden na beëindiging van den staat van oorlog kan de Koning de onderscheiden handelingen van bovenvermelde overheden vernietigen wegens bevoegdheidsoverschrijding, wegens inbreuk op de wet of wegens krenking van het algemeen belang.

Art. 8. De wet van 4 Augustus 1914 en de besluitwet van 1 December 1915, omtrent de overdracht van bevoegdheid, worden opgeheven.

Art. 9. De tegenwoordige wet treedt in werking den dag dat zij in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerd is.

Kondigen de tegenwoordige wet af, bevelen dat zij met 's Lands zegel bekleed en door het *Staatsblad* bekendgemaakt worde.

Gegeven in Ons Groot hoofdkwartier, den 10e Mei 1940.

LEOPOLD.

Van Koningswege:

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
ARTHUR VAN DER POORTEN.

Gezien en met 's Lands zegel bekleed:

De Minister van Justitie,
P. E. JANSON.

BIJLAGE 76

Uittreksels uit deel VI van het rapport der Noorse Commissie van Onderzoek naar de werkzaamheid van de Noorse Regering gedurende de oorlogsjaren

(Uit: „Innstilling fra Undersøkelseskommissionen av 1945, Oslo 1947")

TAAK EN ARBEIDSMOGELIJKHEDEN DER REGERING (bladz. 15 e.v.)

In de proclamatie van 7 Juni 1940, die de Koning en het Kabinet richtten tot het Noorse volk bij hun vertrek naar Engeland, werd gezegd, dat, al moesten zij voorlopig de strijd in het land zelf opgeven, de strijd om Noorwegens zelfstandigheid te herwinnen werd voortgezet buiten de landsgrenzen. Daarin werd verder gezegd: „De Koning van Noorwegen en het Noorse Kabinet zullen in de tijd van deze strijd de vrije woordvoerders zijn voor de nationale eisen van het Noorse Volk. Zij zullen zo lang mogelijk het zelfstandige leven van het Noorse Rijk in stand houden, zodat geen van de rechten, die aan een vrije staat toekomen, verloren zullen gaan. Het zal hun taak zijn om de politieke rechtsgrondslag van het land en het volk te beschermen, zodat ons vaderland op het ogenblik der overwinning naar voren kan treden en zijn nationale vrijheid kan handhaven”.

Met deze woorden hadden de Koning en het Kabinet een programma opgesteld voor hun toekomstige werkzaamheden. Hoe dit programma in bijzonderheden zou kunnen worden uitgevoerd, kon op dat ogenblik voor de Regering nog niet duidelijk zijn. De oorlog verliep voorlopig ongunstig voor de geallieerden en de vooruitzichten waren somber. De Regering was onbekend met de omstandigheden, waaronder zij in het vreemde land zou kunnen werken en zij wist niet welke nieuwe moeilijkheden zij zou kunnen ontmoeten. Zij had evenmin nader uitgewerkte plannen kunnen maken voor haar toekomstige werkzaamheden, afgezien van wat in het algemeen gezegd was in de proclamatie over het handhaven van de zelfstandigheid van het land, het voortzetten van de oorlog en het verdedigen van 's lands grenzen. Een nadere oplossing voor de problemen moest worden gezocht naarmate zij zich aanmeldde.

Voorwaarde voor het uitvoeren van de taak van de Koning en het Kabinet was, dat zij voortdurend Noorwegens souvereiniteit handhaafden. De Regering moest met behulp van de volmacht, welke haar te Elverum verleend werd, eisen, dat zij erkend bleef als de enige wettige vertegenwoordigster van het vrije Noorwegen. Zij moest zo spoedig mogelijk trachten van de neutrale en de geallieerde mogendheden de verzekering te verkrijgen, dat zij haar ook voortaan zouden beschouwen als de wettige Regering van Noorwegen, niet-tegenstaande zij haar vaderland had moeten verlaten. Tegelijkertijd moest een krachtige houding worden aangenomen tegenover de pogingen, die in Noorwegen zelf werden gedaan bij de Rijksraad-onderhandelingen om de positie van de Koning en het Kabinet te ondergraven. Deze handhaving van het gezag van de Koning en het Kabinet als de enige wettige dragers van de Noorse souvereiniteit was een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van de Regering buiten de grenzen van Noorwegen en zodoende voor haar ook een voorwaarde om haar verdere taak te kunnen uitvoeren.

Wanneer men de taak der Regering nader wil omschrijven, behoort eerst vermeld te worden, dat de grote politieke besluiten reeds genomen waren. Dit geschiedde op 9 April 1940, toen het Duitse ultimatum werd afgewezen, op 10 April, toen de nieuwe onderhandelingen met Duitsland werden afgebroken, en op 7 Juni, toen de Koning en het Kabinet, de voorzitter van het Storting en het militaire opperbevel naar Engeland vertrokken om de oorlog voort te zetten. Het werd nu de taak, om onder de dwang van de oorlog en in samenwerking met de geallieerden de besluiten in praktijk te brengen.

De Regering moest met alle kracht deelnemen aan de gemeenschappelijke oorlogvoering en zij moest alle hulpbronnen buiten Noorwegen aanboren in deze strijd, die een dubbel doel had: naar de mate van onze krachten bij te dragen, in de eerste plaats tot een overwinning op Duitsland en daarmee tot de herovering van Noorwegen. Een afzonderlijke strijd voor de bevrijding van Noorwegen kon de Regering niet voeren, maar dat verhinderde niet, dat de gedachte aan Noorwegens bevrijding de voornaamste plaats moest innemen in het bewustzijn van de Regering. Om het eerste doel te bereiken moesten een nieuw leger, een nieuwe vloot en een nieuwe luchtmacht worden opgebouwd en ons grootste actief buiten de grenzen van Noorwegen, de handels- en vissersvloot, moest in het gemeenschappelijk belang worden „ingezet”. Om het tweede doel te bereiken, moest de Regering zekerheid scheppen voor de bevrijding door afspraken met de geallieerden, overeenkomsten die Noor-

wegen verplichtten aan de oorlog deel te nemen voor de gemeenschappelijke taak en het recht gaven om zijn plaats in te nemen onder de vrije volken van Europa wanneer de Duitsers verdreven zouden zijn.

Naast het moreel en politiek in stand houden van de wil tot verzet in het vaderland, moest de Regering de bemoeiingen steunen, die reeds van de zomer van 1940 af in Noorwegen gedaan werden om militaire formaties op te bouwen, die aan de bevrijding konden deelnemen wanneer de tijd rijp was. Hoewel de Regering dit werk steunde en aan de binnenlandse strijdkrachten grote zelfstandigheid gaf, mocht zij de leiding nooit uit handen geven, zodat deze strijdkrachten een machtig orgaan zouden zijn geworden, onafhankelijk van of naast de Regering. De Regering zelf moest in overleg met de bondgenoten van Noorwegen beslissen, wanneer de binnenlandse strijdkrachten zouden moeten optreden.

In verband met de bevrijding van het land moest de Regering zich ook bezig houden met het herstel na de rampen van de oorlog. Deze gewichtige taak groeide in omvang gedurende de loop van de oorlogsjaren en er moest geprobeerd worden haar uit te voeren in samenwerking met de organen in het vaderland, die alle voor dezelfde problemen gesteld waren. Hier was sprake van een economisch, een juridisch, een politiek en een administratief herstel. Alle even gewichtig, maar niet even gemakkelijk om er inzicht in te krijgen of om er een oplossing voor te vinden. Het was gemakkelijk te zien, dat het land economisch uitgeput zou zijn na de oorlog, dat het productie-apparaat versleten en verzwakt zou zijn en het transportsysteem evenzo, dat de voorraden van grondstoffen en verbruiksgoederen opgebruikt zouden zijn. De Regering moest het als haar taak beschouwen voorraden bijeen te brengen, die zo spoedig mogelijk na de bevrijding konden worden overgebracht naar Noorwegen, en zij moest overeenkomsten sluiten betreffende de latere aanvoer in de grootst mogelijke omvang. Het was ook gemakkelijk te zien (en het was een absolute eis van alle trouwe Noren), dat er na de oorlog een afrekening moest plaats hebben met die elementen uit het volk, die zich ter beschikking van de vijand hadden gesteld of die in onbehoorlijke mate de belangen van de vijand hadden gediend. Het werd een taak voor de Regering om een berechting voor te bereiden. Er moest duidelijk gemaakt worden, dat een dergelijke berechting in wettige vorm moest verlopen en niet moest worden overgelaten aan het ingrijpen van individuen of groepen.

Misschien was het moeilijker om gedurende de oorlog de betekenis te begrijpen van het werk der Regering voor het politieke herstel, d.w.z. voor een terugkeer tot de normale grondwettelijke vormen, zo snel mogelijk en met zo min mogelijk wrijving. Tijdens een langdurige bezetting, terwijl de wettige Regering zich buiten 's lands grenzen bevindt en alle wettige autoriteiten in het bezette gebied buiten werking gesteld zijn, zal de constitutie van een land altijd blootgesteld zijn aan een ernstige spanning. Een bijzondere moeilijkheid ontstond in Noorwegen, doordat de Nasjonal Samling de macht tot zich trok en met Duitse hulp een nieuwe, z.g. nationale Regering vormde. Een natuurlijke reactie tegen de aanmatiging van bevoegdheden door de Duitsers en de N.S. was de vorming van een „thuisfront” met een langzamerhand stevig georganiseerde leiding. Het moest de taak der Regering worden samen te werken met de leiding van het „thuisfront” met het oog op 's lands bevrijding en herstel, maar tegelijkertijd (en hier lag de moeilijkheid) mocht de Regering de opperleiding niet uit handen geven en zij moest trachten te voorkomen, dat er een tegenstelling ontstond tussen het „buitenfront” en het „thuisfront”. Zij moest ook trachten te voorkomen, dat de in feite zeer grote macht, die langzamerhand werd bijeengebracht in handen van het „thuisfront”, de overgang naar normale grondwettelijke verhoudingen, na het einde van de oorlog, zou bemoeilijken.

Eindelijk moet vermeld worden, dat tot de taak der Regering ook behoorde het opbouwen van een Regeringsapparaat buiten de grenzen van Noorwegen en het zorgen voor de Noren, die bij het uitbreken van de oorlog in het buitenland waren, en voor de tien-duizenden, die later vluchtten naar Zweden of Engeland.

Het spreekt vanzelf, dat de oplossing van de problemen, waaraan de Regering na 7 Juni 1940 te kampen had, gepaard moest gaan met vele moeilijkheden. Hoewel zij van de zijde van de Engelse Regering respect en welwillendheid ontmoette en hoewel de taaie

vasthoudendheid en moed van de Engelsen in de zomer en het najaar van 1940 inspirerend moesten werken, was het toch niet te ontkennen, dat het geluk niet met de Westelijke mogendheden was. Het Engelse leger in Frankrijk was verslagen, Londen werd gebombardeerd en Groot-Brittannië vocht voor zijn leven. De samenwerking met de Engelse autoriteiten en de arbeid van de Regering zelf moesten onder deze omstandigheden lijden. Daar kwam bij, dat de leden der Regering terecht kwamen in een vreemde omgeving en dat zij tijd nodig hadden om daarin thuis te geraken.

Ook moet vermeld worden, dat de meeste Ministers in Londen aankwamen als de enige vertegenwoordigers van hun Departementen en dat dit natuurlijk praktische moeilijkheden moest meebrengen voor het werk der Regering. Afgezien van enkele zeer weinigen, gingen de hoofdamttenaren en andere ambtenaren van het secretariaat van de Ministerraad en van de Departementen niet met de Regering mee naar Engeland. Eerst in de loop van 1941 en later werden de moeilijkheden, die hier aangestipt zijn, langzamerhand overwonnen. Een ernstig bezwaar was het ook, dat de directe verbinding tussen de Regering en Noorwegen afgebroken werd door het vertrek van de Regering en dat zij eerst geruime tijd later werd hersteld en toen nog slechts in beperkte omvang.

Maar hoewel de moeilijkheden groot waren, waren vele voorwaarden aanwezig voor het uitvoeren van de taak der Regering. In de positie, waarin Noorwegen zich bevond na 9 April en in het bijzonder na 7 Juni 1940, kreeg de Koning constitutioneel en persoonlijk een andere positie dan tevoren. Dat betekende niet, dat de Koning een grotere politieke macht aan zich trok of dat deze hem werd toevertrouwd: de betekenis van zijn aanwezigheid ligt op een ander plan. De Koning was de wettige Koning van Noorwegen, daaromtrent heerste geen schijn van twijfel. De Ministers, die hem omgaven, waren op grondwettige wijze door de Koning benoemd. Tenzamen vormden zij de wettige Noorse Regering, die op grond van de Grondwet en de volmacht van Elverum het Noorse Rijk konden vertegenwoordigen. Veel betekende het ook, dat de Koning groot persoonlijk aanzien genoot te Londen en dat hij zeer geliefd was bij het Noorse volk, een geliefdheid, die door de twee oorlogsmaanden in Noorwegen in hoge mate was versterkt.

Een andere belangrijke voorwaarde voor het uitvoeren van haar taak door de Regering was eveneens aanwezig. Al onze gezantschappen en consulaten in geallieerde en neutrale landen waren intact en alle bleven de Regering trouw. Daardoor had de Regering tot haar beschikking een volledig en normaal fungerend apparaat en met behulp daarvan kon de Regering haar functies uitoefenen tegenover vreemde mogendheden, het recht van Noorwegen beschermen en de belangen van de Nooren in vreemde landen doen respecteren.

En eindelijk moet vermeld worden, dat behalve het goud van de Noorse Bank, dat voor de Noorse Regering gered werd, en de activa van de bank in de geallieerde en neutrale landen, de Regering de handels- en vissersvloot tot haar beschikking had. Deze omstandigheden worden nader behandeld in het hiervolgende rapport. Hier moet erop gewezen worden, dat de vloot met Regeringsgetrouwe zeelieden en reders aan de Regering verhoogde macht en aanzien gaf onder de geallieerden. Er zijn vele getuigenissen van Engelse, Amerikaanse en Deense zijde betreffende de betekenis van de vloot voor de oorlogvoering der geallieerden. Daar kwam bij, dat de vloot aan de Noorse Regering (in tegenstelling tot verschillende andere Regeringen in ballingschap) economische onafhankelijkheid gaf. Zij maakte het de Regering mogelijk met Noorse middelen de uitgaven voor de oorlogvoering, de staats-administratie en de vertegenwoordiging in het buitenland te bestrijden, steun te geven aan het verzet in het eigen land en in belangrijke mate het herstel van het land na de oorlog te verzekeren.

DE JURIDISCHE GRONDSLAG VAN DE GEZAGS-UITOEFENING DER REGERING

(blz. 236 e.v.)

Zoals uit de voorafgaande uiteenzetting is gebleken, heeft de Regering tijdens haar verblijf buitenslands uitgeoefend het aan het Storting krachtens par. 75 van de Grondwet toekomende recht tot het geven en intrekken van wetten, het opleggen van belastingen, het toestaan van gelden voor openbare doeleinden, het houden van toezicht op de Rijksuitgaven enz.¹⁾

Noten van de Nederlandse Enquêtecommissie:

- ¹⁾ Par. 75 van de Grondwet luidt: Het Storting is bevoegd:
a. wetten te geven en in te trekken, belastingen, invoerrechten en andere lasten op te leggen. . . . ;
b. leningen aan te gaan ten laste van het Rijk;
c. toezicht te houden op de Rijksfinanciën;
d. de nodige gelden toe te staan voor de Rijksuitgaven;
e. enz.

Zij heeft overeenkomsten gesloten met vreemde mogendheden en beschikkingen getroffen betreffende de krijgsmacht van het Rijk, die uitgingen boven dat wat ingevolge de Grondwet normaal behoort tot de bevoegdheid van de Regering. Vergelijk de paragrafen 25 en 26 van de Grondwet.²⁾

Ter illustratie van de omvang van de wetgevende werkzaamheid kan genoemd worden, dat in de Ministerraad van 9 April 1940 tot 25 Juni 1935 zijn tot stand gekomen 175 „Voorlopige Besluiten“, die betrekking hadden op de meest uiteenlopende takken van het rechtsleven, administratief recht, strafrecht, procesrecht en privaatrecht; verscheidene van deze Besluiten liggen binnen de verordenende bevoegdheid, die aan de Koning toekomt krachtens par. 17 van de Grondwet. Maar het is duidelijk, dat vele vallen buiten de regelmatige competentie der Regering ingevolge par. 17³⁾.

Inmiddels kreeg de Regering, zoals bekend, in de vergadering van het Storting te Elverum volmacht tot „het behartigen van de belangen van het Rijk en tot het nemen van maatregelen en beslissingen namens het Storting en de Regering, die beschouwd moeten worden als te zijn vereist met het oog op de veiligheid en de toekomst van het land“. Het is in overeenstemming met deze volmacht en het noodrecht waarop zij berust, dat de Regering van 9 April 1940 tot 25 Juni 1945 haar werk heeft verricht voor zover dat haar normale bevoegdheid te boven ging.

Bij de beoordeling van de vraag, hoever de Regering in overeenstemming hiermede gerechtigd was te gaan, meent de Commissie, dat er reden is om te wijzen op de volstrekt buitengewone situatie, waarin de Regering tijdens haar verblijf buitenslands verkeerde, zonder mogelijkheid van enige verbinding met het Storting. Aangezien verondersteld moest worden, dat deze situatie, zoals de toestand hier was, zich zou uitstrekken over een lange en onberekenbare tijdsruimte zolang als het land in oorlog was, scheen het vanzelfsprekend dat de Regering een vergaande volmacht moest hebben.

De vraag naar de omvang van deze bevoegdheid der Regering op het gebied van de wetgeving is na de bevrijding verschillende malen behandeld door het Hoogste Gerechtshof. De eerste maal op 6 Augustus 1945 in verband met de zaak Haaland. Het Hoogste Gerechtshof nam toen een beslissing over het Voorlopig Besluit betreffende de leeftijdsgrens voor ambtenaren.

De Raadsheer, die het eerst zijn oordeel te kennen gaf, Raadsheer Schjelderup, bij wie de overige raadsheren zich aansloten, gaf de volgende overwegingen:

„wat de uitvaardiging van het Besluit van 26 Januari 1945 betreft, kan ik namelijk niet van oordeel zijn, dat de Koning de grenzen van de wetgevende bevoegdheid, welke de buitengewone omstandigheden hem moesten toekennen, zou hebben overschreden. Wanneer het menselijk geacht werd, dat ook de leden van het Hoogste Gerechtshof, die in de bezettingstijd de wettelijke leeftijdsgrens hadden bereikt, desniettemin enige tijd in dienst moesten blijven, moet dit geacht worden zijn grond daarin gevonden te hebben, dat het aantal van deze raadsheren in de bezettingstijd verminderd was en dat de omstandigheden waaronder gewerkt moest worden dit noodzakelijk maakten . . .

. . . . Ik ben dientengevolge van mening, dat de Koning van 9 April 1940 af de bevoegdheid had om de door de oorlog en de oorlogstoestand vereiste maatregelen te nemen om de vrijheid en zelfstandigheid van het land te waarborgen en verder op alle manieren de Noorse belangen te beschermen of te behartigen, daaronder ook om voor te bereiden de doorvoering van de berechting, die moest plaats hebben wanneer deze oorlog eenmaal afgelopen zou zijn. Bij deze arbeid moest de Koning de bevoegdheid hebben om die maatregelen te treffen,

²⁾ Par 25 luidt: de Koning heeft het opperbevel over de land- en zeemacht van het Rijk. Deze mag niet vergroot of verkleind worden zonder medewerking van het Storting. Zij mag niet worden gesteld in dienst van vreemde machten en krijgsvolk van geen vreemde macht, uitgezonderd hulpstroepen tegen een vijandelijke overval, mag in het Rijk worden binnengebracht zonder medewerking van het Storting. Tot een aanvalsoorlog mogen het Noorse leger en de Noorse vloot niet gebruikt worden zonder medewerking van het Storting. De Landweer en de overige troepen, die niet gerekend kunnen worden tot de linietroepen, mogen zonder medewerking van het Storting nooit gebruikt worden buiten de grenzen van het Rijk.

Par 26 luidt: De Koning heeft het recht troepen op te roepen, oorlog te verklaren, vrede te sluiten, bondgenootschappen aan te gaan en te beëindigen, gezanten uit te zenden en te ontvangen.

³⁾ De Koning kan besluiten geven en intrekken, die betrekking hebben op de handel, de invoerrechten, de middelen van bestaan en de politie. Zij mogen echter niet in strijd zijn met de Grondwet en de wetten die door het Storting zijn gegeven (zoals de hierna volgende par. 77, 78 en 79 bepalen). Zij gelden voorlopig tot aan liet volgende Storting.

die hij naar zijn beste weten noodzakelijk of doeltreffend moest achten — uitgaande van de omstandigheden, zoals die bij het nemen van maatregelen waren of zoals die verwacht moesten worden te zullen of te kunnen intreden. Nader in te gaan op de vraag hoever deze wetgevende bevoegdheid van de Koning zich in de oorlogsjaren uitstrekt, vind ik in dit geval niet nodig."

De zaak Haaland werd daarna behandeld in een plenaire zitting en bij het uitspreken van zijn oordeel in deze zaak sloot de raadsheer, die het eerste sprak, met instemming van de overige leden van het Gerechtshof, zich aan bij de vorengenoemde overwegingen van Raadsheer Schjelderup.

In dezelfde zaak werd ook de vraag naar de grondwettigheid van het Rechtsvorderingbesluit van 16 Februari 1945 onderzocht door het Hoogste Gerechtshof, dat zich hierbij aansloot bij de overwegingen van de Rechtbank, luidende:

„Naar het oordeel van de Rechtbank moet men de rechtsgrond voor de wetgevende werkzaamheid van de Koning gedurende de bezettingstijd zoeken in de toen bestaande noodtoestand. Het was feitelijk onmogelijk voor het normale wetgevende orgaan — het Storting — om bijeen te komen en in vrijheid rechtsgeldige besluiten te nemen.

Het zogenaamde besluit van Elverum moet naar het oordeel van de Rechtbank beschouwd worden als een constatering van de zijde van het Storting, dat een dergelijke noodtoestand aanwezig was op 9 April 1940 en dat verwacht moest worden, dat deze een zekere tijd zou duren. Onder deze omstandigheden heeft de Koning gesteund op de wetgevende bevoegdheid die hij bezit krachtens par. 17 van de Grondwet. Maar ten gevolge van de omstandigheden is hij gedwongen geweest om de grens te overschrijden, die par. 17 heeft getrokken voor de normale uitoefening van de voorlopige wetgevende bevoegdheid.

Het was onder de buitengewone omstandigheden, die toen heersten, een kwestie van opvatting hoever de Koning in ieder afzonderlijk geval kon en moest gaan. Bij het beoordelen hiervan moet er o.a. op gelet worden hoe men op het ogenblik, dat een bepaalde wetgevende maatregel genomen werd, moest vermoeden, dat de toestand zich zou ontwikkelen.

De Rechtbank is niet van oordeel, dat de grens van deze buitengewone wetgevende werkzaamheid van de Koning is overschreden bij het Rechtsvorderingsbesluit van 16 Februari 1945. Het moest als noodzakelijk beschouwd worden vereenvoudigde procesregels gereed te hebben, opdat de veel omvattende berechting dadelijk na de bevrijding op gang gebracht en zo spoedig mogelijk voltooid kon worden."

Eindelijk onderzocht het Hoogste Gerechtshof in de zaak Haaland in hoeverre het noodrecht de Koning bevoegdheid gaf tot het weder invoeren van de doodstraf in Noorwegen, zoals dit geschiedde bij Voorlopig Besluit van 3 October 1941. De Raadsheer, die het eerst zijn oordeel gaf, wees ook hierbij op de overwegingen van de Rechtbank en sprak:

„Met betrekking tot de vraag of de Koning grondwettelijke bevoegdheid had tot het invoeren van de doodstraf, zoals dat is geschied bij Voorlopig Besluit van 3 October 1941, verwijs ik naar hetgeen ik eerder heb gezegd over de wetgevende bevoegdheid van de Koning in het algemeen. Dat de grenzen van deze bevoegdheid zouden zijn overschreden bij het Besluit van 3 October 1941 kan ik niet inzien."

De gehele berechting ¹⁾ werd overigens gebaseerd op het Voorlopig Besluit van 15 December 1944, houdende een toevoeging aan het Wetboek van Strafrecht betreffende verraad (Landverraadbesluit). Ook hier werd van de zijde van de verdedigers der verdachten beweerd, dat het Besluit een niet noodzakelijke toevoeging was tot de geldende regeling, neergelegd in de Hoofdstukken 8 en 9 van het Strafwetboek van 1902. Het Hoogste Gerechtshof is opnieuw tot de conclusie gekomen, dat de oorlogsomstandigheden deze regelen noodzakelijk maakten en dat het besluit in zoverre geldig is. Hier kan worden verwezen naar de uitspraak van 27 Augustus 1945 in de zaken tegen Carl Stephanson, van 1 Juli 1945 tegen Ragnar Omberg en 19 Augustus tegen Ottar Lie Motland en anderen.

In de tijd van 12 Juni 1945 tot het einde van dat jaar werd een reeks Voorlopige Besluiten genomen, welke verhouding tot de Grondwet behandeld is door het Odelsting, nadat daarover rapport was uitgebracht door de „Protokollcommissie".

¹⁾ Noot van de Nederlandse Enquêtecommissie:

Met deze berechting is bedoeld wat wij zouden noemen de bijzondere rechtspleging.

Deze Voorlopige Besluiten vallen uiteen in twee groepen: die welke genomen zijn vóórdat het Storting bijeen kwam op 14 Juni 1945 en die welke later genomen zijn.

De eerste groep omvat 8 Voorlopige Besluiten, genomen op 12 Juni 1945. Zij werden uitgevaardigd op grond van par. 17 van de Grondwet en de volmacht van Elverum en staan in zoverre op één lijn met de Voorlopige Besluiten die in Londen werden uitgevaardigd, afgezien van de omstandigheid, dat de dag voor de bijeenroeping van het Storting op dit tijdstip reeds was vastgesteld.

Een minderheid in de Protokollcommissie spreekt als haar oordeel over deze Besluiten uit, dat de Regering slechts Voorlopige Besluiten kan uitvaardigen, welke blijven binnen de grenzen van datgene wat de dwingende noodzakelijkheid eist.

De meerderheid daarentegen spreekt als haar oordeel over dit punt uit:

„Wanneer de minderheid van de commissie beweert, dat „zowel voor de Voorlopige Besluiten, die werden uitgevaardigd op de grondslag van de volmacht van Elverum, als voor die, welke werden uitgevaardigd buiten die volmacht, maar op grond van noodrecht, moet gelden, dat zij moeten blijven binnen de grenzen van wat de dwingende noodzakelijkheid absoluut eist" — dan worden hier al te enge grenzen getrokken voor de wetgevende bevoegdheid van de Londense Regering. Indien zij nieuwe wetten of wetswijzigingen wilde uitvaardigen (in de vorm van Voorlopige Besluiten), welke geen verband hielden met de bestaande situatie of de vraagstukken van na de oorlog of welke zonder schade konden worden uitgesteld, totdat weer normale constitutionele verhoudingen waren ingetreden, moet mderdaad gezegd worden, dat dit geen grondslag kon vinden noch in de volmacht van Elverum, noch in het constitutionele noodrecht. Maar de omstandigheden brachten mede, dat de Koning, terwijl het wetgevende orgaan, het Storting, buiten werking gesteld was, zowel het recht als de plicht had om alle wettelijke maatregelen te treffen, die naar zijn oordeel vereist werden met het oog op de belangen van het land, zonder de haarfijne afweging van de grenzen der „dwingende noodzakelijkheid"".

Betreffende de Voorlopige Besluiten van 12 Juni 1945 vond ook de minderheid, dat zij de Regering niet kon verwijten, dat zij buiten haar bevoegdheid was gegaan, terwijl zij (deze minderheid) daarentegen voorzover betreft de Voorlopige Besluiten, welke waren uitgevaardigd na het bijeenkomen van het storting, op deze grond critiek uitoefende op enkele Besluiten.

De meerderheid had geen aanmerking op de Besluiten van de Regering na de terugkeer in 1945 op deze grondslag.

De Commissie van onderzoek merkt op:

Onder verwijzing naar de hierboven aangehaalde uitspraken van het Hoogste Gerechtshof en de Protokollcommissie vindt de Commissie geen aanleiding om nader in te gaan op de grenzen van de buitengewone bevoegdheid, welke de Regering in Londen heeft uitgeoefend. Natuurlijk kan twijfel rijzen of bepaalde Voorlopige Besluiten zo noodzakelijk waren, dat zij niet konden worden uitgesteld totdat normale verhoudingen weer tot stand gekomen waren. Maar dat is een kwestie van opvatting, welke wel beslist zal worden door de Rechterlijke macht of het Storting en waarover de Commissie dus geen aanleiding vindt zich uit te spreken.

Intussen meent de Commissie krachtig te moeten onderstrepen, dat de situatie, welke in Londen bestond, een zo eigen karakter had, dat de praktijk welke gevolgd werd, daarom geen precedent mag scheppen voor een verwijding van de grenzen van het constitutioneel noodrecht. In het bijzonder wil de Commissie er de aandacht op vestigen, dat op grond van het Voorlopig Besluit van 15 April 1942 tot wijziging van het echtscheidingsrecht zich een praktijk heeft ontwikkeld met betrekking tot het toestaan van echtscheidingen, welke in niet geringe mate ontevredenheid heeft opgewekt.

Het Departement van Justitie had met instemming van het Departement van Eredienst het noodzakelijk gevonden de mogelijkheid te openen tot echtscheiding krachtens beschikking van het Departement, ook in zaken waarin de echtgenoten het er niet over eens waren om de beslissing aan het Departement over te laten, daar er buiten Noorwegen geen Noorse burgerlijke rechtbanken bestonden. De wijziging werd wenselijk geacht door Noren buiten Noorwegen om echtscheiding te kunnen verkrijgen van echtgenoten in Noorwegen, die hetzij zich schuldig hadden gemaakt aan ontrouw, of notoire omgang met Duitsers hadden, of waren toegetreden tot de N.S. Zij werd ook gemotiveerd met de omstandigheid, dat de echtgenoten dikwijls reeds vele jaren in feite gescheiden waren, zelfs ook vóór

het uitbreken van de oorlog, en dat het in de regel niet mogelijk was echtscheiding te verkrijgen in het buitenland — in Groot-Brittannië als gevolg van de strengere echtscheidingswetgeving en elders ten gevolge van de gangbare bepalingen van internationaal privaatrecht, welke de zaak ter behandeling verwezen naar Noorse autoriteiten. Deze aangelegenheid leidde tot een interpellatie in het Storting op 27 September 1945 en het Besluit werd ingetrokken bij een nieuw Voorlopig Besluit van 3 October van hetzelfde jaar. Na de behandeling, welke deze aangelegenheid zodoende heeft gekregen, ziet de Commissie geen aanleiding om daarop nader in te gaan.

Het lid der Commissie Professor Hallesby is het eens met de meerderheid in de beoordeling van het noodrecht en de uitgebreide toepassing daarvan als gevolg van de lange tijd, waarin het bestuur moest worden gevoerd met slechts één staatsmacht.

Toch meent hij aanmerking te moeten maken op één Voorlopig Besluit, nl. dat van 15 April 1942 betreffende de wijziging in het echtscheidingsrecht.

Dat het uitspreken van scheiding hier is overgebracht van de rechtbanken naar het Departement, daarop kan op zichzelf geen aanmerking gemaakt worden, aangezien men geen Noorse rechtbank in Groot-Brittannië had.

Bij deze wetswijzigingen maakt de Regering echter een praktijk in echtscheidingszaken mogelijk, welke breekt met de aloude rechtsregel: „audiatur et altera pars” — ook de andere zijde moet gehoord worden — doordat het Departement nu aan de ene echtgenoot mededeling kan doen van de scheiding zonder dat de andere echtgenoot gehoord is, ja zelfs zonder dat deze een vermoeden had gekregen, dat de scheiding aangevraagd en uitgesproken was.

Wij hebben voorbeelden van trouwe vrouwen, die gedurende alle oorlogsjaren in Noorwegen zich uitsloofden voor huis en kinderen en die toen op zekere dag te horen kregen, dat hun man echtscheiding verkregen had en hertrouwd was.

Men kan gerust toegeven, dat er trouweloze vrouwen waren, die omgang met Duitsers hadden en het was zeker moeilijk voor de mannen in het buitenland, die dat te horen kregen. Maar het was treurig, dat deze Noren in het buitenland, die overigens voortreffelijk hun krachten inspanden gedurende de oorlog, niet konden berusten in deze relatief geringe persoonlijke ongemakken, terwijl het volk thuis in Noorwegen op leven en dood vocht tegen de Duitsers en de Quislings.

En toch was het vele malen erger, dat deze houding een openbare goedkeuring verkreeg door een dergelijke echtscheidingspraktijk.

De Commissie heeft overigens geen aanmerkingen op het opleggen van belastingen door de Regering of het opnemen van leningen ten laste van de Staat. De wettigheid van deze maatregelen is voor zover bekend ook niet betwist. Hetzelfde geldt voor het toezicht op de Rijksuitgaven.

In verband hiermede staat het toestaan van gelden door de Regering. Dit werd natuurlijk ook vereist voor het handhaven van de werkzaamheden van de staat. De Commissie heeft bij haar arbeid geen gevallen van het toestaan van gelden gevonden, die niet verantwoord waren, maar zij moet ook op deze plaats wijzen op het nazien door de Rekenkamer van alle uitgaven.

De Commissie heeft ook geen aanmerkingen op de gezagsuitoefening der Regering voor zover deze betreft het aangaan van overeenkomsten met vreemde mogendheden en het beschikken over de krijgsmacht in grotere omvang dan de tekst van de Grondwet toelaat.

BIJLAGE 77

Duitse tekst van het telegram, door H.M. de Koningin aan de Koning van Italië gericht op 11 Mei 1940

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

P XII Funk — Frankreich Tschesch. 4 — 11. Mai 40.

132

R TOULOUSE — tschechisch — 23.45 h.

6. Haag. Königin *Wilhelmine sandte an den italienischen König* folgende Botschaft:

„Ich wende mich an Ihr edles Fühlen und appelliere an Ihre Autorität in Angelegenheit des Konfliktes, in welchem sich Holland trotz seiner strikten Neutralität, der es stets treu geblieben ist und die es sich nicht einen Augenblick ausser Acht gelassen hat, befindet. Ich hoffe, dass Ew. Majestät den *persönlichen Einfluss geltend machen kann*, dass die *Zivilbevölkerung vor kriegesischen Katastrophen verschont wird und dass die Grundprinzipien der Menschlichkeit von allen kriegführenden Staaten ohne Unterschied eingehalten werden.*

BIJLAGE 78

„Fahndungsliste-Holland“, welke zich bevond onder de z.g. „Sponeck-documenten“

(Overgelegd door de krijgsgeschiedkundige sectie van de generale staf)

AFSCHRIFT

Eins Gruppe Feldmann
KDO. I

22 Div. Ie Nr. 409/40 S V

FAHNDUNGSLISTE-HOLLAND

Den Haag. Geheime Kommandosache

Mayer, A. H. N., van Slingelandstraat 109.
Hendriks, Henry, van Stolkweg 34.
Hastings, PCO,
Walsh, Harry, Pansierstraat 7b/Kans.
Rhodes, PCO, Wagenaarweg 11, Pension Zonnehoek.
Denis, H. O. E. N. D., Koninginnegracht 45, Pension Cécil.
Bliviers, Hptm., Lange Voorhout 52 (Dienststelle).
Kerckhoff, J. G. K., Lohengrinstraat 9.
De Boom, Buitenweg 16.
van Slooten, Ostadestraat 170.
Delmars, Frl., Gedempte Burgwal 4a.
van Buuren, Frau, Stationsweg 27.
Lewis
Ridderbosch
Fischer, Dr., Franz, Obrechtstraat 446.
Schreiber, P. B., Obrechtstraat 446.
van der Loo, Paulinenstraat 18.
Eliazar, A., Zwolschestraat 349.
Drooglever Fortuin, W., Filmstadt.
Ludwig, A. H., Gedempte Burgwal 63.
Boekelmann, (Loosduinen).
Boland, H., Newtonstraat 326.
van Zilhout, Jean, Franklinstraat 19.
Morris, William, Rochusstraat 125.
Beyens, E. K., van Speykstraat 8.
Hollander, E. K., Surinamestraat 22.
Klenke, Frau W., Koninginnegracht 80a.
Scheulenburg, Rita, Stuijvesantstraat 114.
Ten Cate, Hendrik Horst, Heerenstraat 12.
van Tilburg, M. A., Javastraat 67/73/77.
de Haas, C. A. C. H., Torenstraat 68. b) Mevr. Willemsteyn.
Rietveld, J. A., Scheveningscheweg 25.
Scherpenhuizen, Jan, Bahnstraat 44.
Hoogesand.
Nathans, W. M., Anna v. Sachsenplein 1.
Buro Koninginnegracht 11. Tel. 112749.

Scheveningen.

Löwe, Conrad PCO, Berkenboschblockstraat 3.
Hooper, William (Bill), Zeekant 107.
Tuit, Johannes, Weststraat 9.

Rijswijk.

van 't Hart, Johann, Ruysdaelkade 1.
Boom, Johann, Broeksloot.
Cohm, J., Vondellaan 14.
De Beer, Daliastraat

Leiden.

Spaanderman.
De Heer, Hillebrandt, Sitterlaan 17.
Van den Bosch, Sitterlaan 56.
Valderen, M. O., Vronvensteeg 14.
Koolsbergen, Boerhovenlaan 25.

Leidschendam.

Eiffe, Cesar, Veurschestraat 85.

Sassenheim.

Barendrecht, J. J., Kooilaan 5.

Wassenaar.

van der Plassche, Major, Groote Hoefijzerlaan 55.
van Blankenstein, Dr., Konyllaan 1—3.

Gouda.

Kint, Flora, Bodegraafscheweg.
Klein, Bodegraafsche Straatweg 101.

Rotterdam.

Fontes, Jean, Provenierssingel 30.
Kamstra, R., Prinses Julianalaan 96.
Vrinten, Adrian, Avenue Concordia 6.
Helme(r)s, Anton E. N. D., Hang 22a.
Baas, Jacobus, Johannes, Cornelis, Witte Dorp Dremmelaanstraat 6.
van Santen, Jacobus, Obreenstraat 15b.
Feters, J. H., Nieuwe Binnenweg 85.
Brussen, A. J., Middelandstraat 85b.
„Fahrradhandel“, Paradijslaan 71.
„Rhea“ Rheinschiff-fahrt AG, Maaskade 164.
Lescanne, Dir. der. „Rhea“, Meeuwenstraat 2.
Duinker, H.
Seyerling, Klaas, Vierambachtstraat 122b.
Lareida, Jean, Renierstraat 9.
van den Vate, Beukelsweg 24c
Leusing, J. N., Vredenoordplein 32.
Spek u. Frau, Henk, Florastraat 33.
Beekhorst.
Kregeloh, Westersingel 54.
Oliver, E. T.
Keuzenkamp, P., Oude Binnenweg 69, La Floor.
Dissel, Pieter, Schiekade.
John, Karl August, Westzeedijk 104.
Van der Hoek.
Jansen, Westerbeckstraat 26B.
Van den Ham, Jan.
Storm, Meyndert, Garhouderstraat 39.
Schmidt, Friedrich, Ort: Oud Beyerland (Zuid-Holland), Oostdijk 72.
Kratzat, Gerhard, Le Havre.
De Koning, Wilhelmus, Frederikstraat 16a.
Scholter, E. Frederikstraat 16.
Grootenhuis, Wijnhaven 22.
Koning, Walter, Frederikstraat 16.
Sprenger, M., Schiedamscheweg 9a.
van der Waal, Westplein 2, Tel. 15244.
van der Hall, G. A., Zeemanstraat 5 C.
van der Hall, G. A.
van der Hall, B.
Steenhorst, Willem, Willem Buyteweghstraat 114b., Tel. 32013.
Steenhorst, jr., Willem Buyteweghstraat 114b. Tel. 32013.
Frau de Kate, Engl. Generalkonsulat.
Mason.
Gibb, Engl. Generalkonsulat.
Proost, Boompjes 81.
Hoekstra, J., Dillenburgstraat 26.
Ruighaven, P., Zinkerweg 19a.

Voor eensluidend afschr.

De Kapitein,

(w.g.) F. CH. L. RAADSVELD

4-2-48

's-Gravenhage.

BIJLAGE 79

Aantekening dd. 25 Maart 1949 van de hand van jhr. mr. H. L. F. K. van Vredenburg over de z.g. Sponeck-documenten, vergezeld van een begeleidend schrijven dd. 12 April 1949 van mr. H. N. Boon

In de Meidagen van 1940, vermoedelijk op 12 Mei, bevond ik mij op het Algemeen Hoofdkwartier, Lange Voorhout 40, toen de toenmalige majoor van de Plassche mij een bundel bescheiden toonde die korten tijd tevoren door Nederlandsche troepen waren buitgemaakt. Een van deze bescheiden was een oproeplijst (Fahndungsliste) waarop o.a. de naam van den heer van de Plassche en eveneens die van den toenmaligen kapitein Olifiers voorkwam.

Mijn advies luidde deze stukken zoo snel mogelijk te doen copieeren en er zorg voor te dragen dat zij Londen bereikten. Op eenigerlei -- mij niet bekende -- wijze moet aan dezen raad gevolg zijn gegeven. Ik herinner mij tenminste dat ik de z.g. Sponeck documenten eenige jaren later (1943 of 1914) in Washington ter inzage verkreeg. Vermoedelijk bestaat hiervan in het archief van Hr. Ms. Ambassade te Washington een dossier.

25.III.'49.

MINISTERIE VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN

Afdeling: Directie Politieke Zaken.

's-Gravenhage, de 12 April 1949.

*De HoogEdelGestrenge Heer Mr. L. A. Donker,
Voorzitter der Enquête-commissie Regeringsbeleid
1940—1945
te 's-Gravenhage.*

HoogEdelGestrenge Heer,

Ten verzoeken van Jhr. Mr. H. L. F. K. van Vredenburg heb ik de eer U hierbij te doen toekomen een korte aantekening van diens hand betrekking hebbende op de z.g. Sponeck-documenten waarover U hem heeft opgebeld.

Voor zoveel nuttig moge ik bij bijlage dezes nog aantekenen dat bij mijn aankomst te Washington in Augustus 1940 mij de originele Sponeck documenten werden getoond, welke bestonden uit de gedeeltelijke door brand beschadigde bundel stukken die naar het heette gevonden waren in de resten van het vliegtuig van de Generaal Commandant van de Parachute Divisie, die de landing in den Haag uitvoerde. Naar mij destijds werd medegedeeld, waren deze stukken door de Generale Staf in handen gesteld van de assistent Militair Attaché der Verenigde Staten, teneinde deze te doen overhandigen aan de Nederlandse autoriteiten te Washington. Deze procedure was gekozen, omdat men, gezien de ongunstige ontwikkeling van de krijgsverrichtingen geen gelegenheid zag het hoogst belangrijke dossier op veilige wijze naar Engeland te doen overbrengen.

Ik heb de documenten in Washington tezamen met wijlen Generaal Majoor Sas aan een uitvoerig onderzoek onderworpen. Onder de stukken bevond zich inderdaad een lijst met namen van personen, welke moesten worden gearresteerd alsmede een „city plan” van 's-Gravenhage, waarop de woningen van de Minister-President, de Minister van Oorlog en andere hoogwaardigheidsbekleders waren aangetekend.

Van de belangrijkste stukken in het dossier waren fotocopies vervaardigd, die naar de Nederlandse Regering te Londen zijn opgezonden. Bovendien is het materiaal gebruikt voor de samenstelling van een korte handleiding voor de Amerikaanse hogere krijgsschool, waar begrijpelijkerwijze belangstelling bestond voor de bestudering van aanvallen met parachutisten, die in 1940 nog niet algemeen bekend waren.

Ik neem aan, dat het bovenstaande U uit de getuigenverklaringen van Minister van Kleffens en wijlen Generaal Majoor Sas voor de Enquêtecommissie grotendeels bekend zal zijn.

Met de verzekering mijner meeste hoogachting,

Uw dienstwillige,
(w.g.) H. N. BOON.

BIJLAGE 80

Brieven dd. 7 en 10 Februari 1949 van luitenant-generaal b.d. J. van Andel aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie inzake het escorte ter begeleiding van H.M. de Koningin en van het Prinselijk gezin bij het vertrek uit Nederland

Bennekom, 7 Febr. 1949.

*Aan den Heer Voorzitter van de
Enquêtecommissie te den Haag.*

Naar aanleiding van het telefonisch onderhoud met den secretaris van Uwe Commissie heb ik de eer U het volgende mede te deelen.

Bij de tocht van het Prinselijk gezin naar IJmuiden — ik meen dat deze op 12 Mei 1940 plaats had — werd gebruik gemaakt van een auto van de Nederlandsche Bank. In de late namiddag van die dag kreeg ik de telefonische vraag uit het Paleis Noordeinde — van wie deze vraag kwam kan ik mij niet herinneren — om deze auto uit IJmuiden niet naar Amsterdam te doen terugkeeren, doch naar den Haag.

Een daartoe strekkende opdracht werd door mij aan het Commando van de Positie IJmuiden gegeven.

In de morgen van de volgende dag werd ik van het Paleis Noordeinde opgebeld — ik meen door Generaal Majoor Phaff — met de mededeeling, dat de auto niet was aangekomen. Nadat van die zijde nogmaals naar de komst van de auto was geïnformeerd werd blijkbaar ten paleize besloten voor de tocht van H.M. naar Hoek van Holland van een gewone auto gebruik te maken.

Door mij werd een escorte beschikbaar gesteld en de route, welke in verband met de veiligheid over Naaldwijk werd geleid aangewezen.

Van den begeleidenden officier vernam ik na afloop, dat de tocht zonder stoornis was volbracht.

Ik heb niet kunnen achterhalen waaraan het was te wijten, dat de gevraagde auto niet tijdig ter beschikking kwam.

De Luit.-Generaal b.d.
(w.g.) J. VAN ANDEL.

Bennekom, 10 Febr. 1949.

*Aan den Heer Voorzitter van de
Enquêtecommissie te den Haag.*

Naar aanleiding van de mij gestelde vragen in den brief namens Uwe Commissie van 8 Febr. j.l. heb ik de eer U mede te deelen: Tijdens een bespreking met Zijne K.H. de Prins op mijn hoofdkwartier in verband met het voorgenomen vertrek van het Prinselijk gezin stelde Luit.-Gen. Best — toen aan mij toegevoegd — voor om voor de tocht de beschikking te vragen van de auto van de Ned. Bank.

Naar alle waarschijnlijkheid is die vraag toen van mijn hoofdkwartier uit gedaan, zekerheid hieromtrent kan ik niet geven. De mogelijkheid bestaat, dat de vraag van het Paleis is uitgegaan, Gen. Maj. Phaff was bij bovengenoemd gesprek aanwezig alsmede de Kap. t. Z. Rost van Tonningen.

Bij deze bespreking heb ik de Prins medegedeeld, dat ik voor het oogenblik in verband met parachutistengevaar in de omgeving van Wassenaar en Leiden de tocht niet verantwoord achtte. De Prins vroeg mij toen hem op het Paleis op te bellen zoodra ik meer inzicht in de toestand zou hebben verkregen. In de late avond van dien dag heb ik toen Z.K.H. opgebeld met de mededeeling dat de tocht de volgende dag kon worden ondernomen. Hetgeen is geschied.

Door mij is een escorte beschikbaar gesteld terwijl voorts mijnerzijds bevelen zijn gegeven om de tocht voor zooveel mogelijk veilig te stellen en ongestoord te doen verlopen.

De Luit.-Generaal b.d.
(w.g.) J. VAN ANDEL.

BIJLAGE 81

Brief dd. 17 September 1948 van de heer J. Th. Furstner aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie

J. Th. Furstner.

's-Gravenhage, 17 September 1948
Benoordenhout 36.

Hooggeachte Heer Donker,

Bij nadere overdenking van de reconstructie der gebeurtenissen in de oorlogsdagen van Mei 1940 ben ik tot de conclusie gekomen, dat de Generaal Dijkhoorn toch gelijk heeft waar hij spreekt van een onderhoud, dat hij met mij had in het gebouw van het Departement van Economische Zaken.

Het moet reeds in het allereerste begin van de strijd, ik denk de tweede oorlogsdag, geweest zijn. Ik neem vooral aan, dat het gesprek, wat de hoofdzaak betreft, gelopen is zooals de Heer Dijkhoorn beschrijft en u mij eergisteren voor het eerst voorlaast, omdat ik mij wel herinner met den Britschen Admiraal Dickens afgesproken te hebben, dat er van de steeds voor Hoek van Holland patrouillerende divisie jagers, één jager steeds binnen zou zijn om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn. Het was op dat tijdstip nog de bedoeling, dat de Britten een bruggehoofd bij Hoek van Holland vast zouden houden. De Fransche Generaal Giraud stond met zijn gemotoriseerde divisie in Noord-Brabant. Wij rekenden op Britsche fightersquadrons, waarvan ook enkele van af de Nederlandsche kust verschillende malen gezien waren.

Het geheel bleek later een afschuwelijke misrekening te zijn geweest.

Het gesprek met Dijkhoorn moet in de gang of in een wacht-kamertje dicht bij de ingang van het gebouw hebben plaats gehad en slechts enkele minuten hebben geduurd. Het karakter van het gesprek moet geweest zijn, dat het om een voorzorgsmaatregel ging voor het onverhoopte geval, dat het vertrek noodzakelijk zou worden. Ik wikkelde de zaak na terugkomst op de Badhuisweg onmiddellijk af door met Dickens te spreken, die zelf toen nog niet het plan had te vertrekken maar die de voorzorgsmaatregel volkomen billijkte.

Mijn stap bij Dickens moet — voor mij althans — wel geheel het karakter van een voorzorgsmaatregel gehad hebben omdat ik me wel heel zeker herinner, dat het vertrek van H.M. ook voor mij een verrassing was, toen ik het door de radio hoorde. Dit verklaart misschien eenigszins, dat ik vroeger aan de Enquête-Commissie verklaard heb met het vertrek geen bemoeienis gehad te hebben.

Men moet bij de reconstructie dezer gebeurtenissen, na verloop van acht jaren, niet vergeten, dat de hopeloosheid eener verdere verdediging pas tegen het allerlaatst tot ons doordrong, althans tot de Marine, die op haar front (met name bij de verdediging van de Afsluitdijk) volkomen succes meende te hebben. Waar we, veel later dan het tijdstip van bovenvermeld gesprek, nog Britsche torpedomotorbooten voor de betere verdediging van het IJsselmeer aantrokken en behalve deze ook Fransche Magnetische mijnenvegers in Vlissingen zagen verschijnen, bestond er voor het optimisme bij Marine ook wel eenige redenen.

De Geschiedenis is anders gelopen en de moeizame voorbereiding en groote risico's van een landing op vijandelijk gebied moesten later door de Geallieerden toch worden geaccepteerd zonder bruggehoofd.

Mijn geheele denken was in die eerste periode ingesteld op een koppige verdediging tot de verwachte hulp, vooral aan luchtmacht, zou komen waarna ter zee van uit Engelsche bases en te land van uit het bruggehoofd op het vaste land, de strijd tegen Duitschland kon worden voortgezet. Ter wille van een eerlijk optimisme bij de aansporing van ondergeschikten om de uiterste krachtsinspanning op te brengen, heb ik vermoedelijk haast intuïtief het heele gesprek met den Heer Dijkhoorn zoo snel mogelijk vergeten nadat de voorzorgsmaatregel was uitgevoerd. Dit wegdrukken in mijn herinnering is blijkbaar zoo goed gelukt, dat ik tot eergisteren volkomen onbewust was van het feit, dat het had plaatsgehad.

Als U het van belang acht, dat ik het bovenstaande mondeling bevestig, dan zou ik het zeer op prijs stellen mijn verklaring van eergisteren te mogen aanvullen. Met gevoelens van groote hoogachting,

U w dw. dr.

(w.g.) J. TH. FURSTNER.

BIJLAGE 82

Brief dd. 4 Januari 1949 van prof. mr. P. S. Gerbrandt aan de Enquêtecommissie

Prof. Mr. P. S. Gerbrandt
Kanaalweg 113c,
Scheveningen.

Scheveningen, 4 Januari 1949.

*Den Hoogedelgestrengen Heer Mr. L. A. Donker,
Voorzitter der Parlementaire Enquête-Cie., Gebouw
Ile Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage.*

Hoogedelgestrenge Heer,

Ter voldoening aan mijn toezegging, gedaan bij een der laatst-gehouden verhoren, moge ik U het volgende mededelen:

1. Het opdracht geven aan de Heer van Angeren tot mede vertrekken naar Londen is inderdaad uitvloeisel geweest van overleg en ook van mij uitgegaan. Het telefoongesprek, waarbij de beslissing vastgelegd werd, heeft gelopen over een van mijn ambtgenoten. Wat van uit Den Haag is gezegd, heb ik derhalve uit de tweede hand.

2. Het stuk, door U betiteld als „program^m bij de Kabinetsformatie 1940. is in strikt formele zin niet geweest een program maar meer een leidraad bij de bespreking, toen ik toetreding verzocht. Het ging in September 1940 hoofdzakelijk over het doen verdwijnen van de aarzelende oorlogspolitiek van de Heer de Geer en in verband daarmee over het cachet, dat door de optredende Minister-President aan het Kabinet moest worden gegeven: dit werd ook aan mij bij een allereerste bespreking door enkele ambtgenoten verklaard. Het mij overhandigde stuk klopt op de laatste redactie, zodat ik vermoed. dat alle punten hierin opgenomen zijn.

Een regeringsprogram is wel vastgesteld in 1941.

3. Met enkele hoofdambtenaren van Justitie is reeds op Zondag, 12 Mei 1940, een bespreking gevoerd over de situatie, die zou ontstaan door vertrek van de Ministers naar elders. Bij deze bespreking was de Heer van Angeren niet aanwezig. In aansluiting daaraan heb ik deze zaak des Zondagsavonds in een officieuze bespreking van het Kabinet aangesneden en daarbij sterke nadruk gelegd op de noodzaak om ter voortzetting der regering des rijks ons, zodra het verblijf in Nederland niet meer mogelijk was, naar Londen te verplaatsen.

Natuurlijk was tevoren de gestie van het Departement ingeval van verplaatsing naar elders binnenslands reeds uitvoerig behandeld. Bij die behandeling werd nog niet gedacht aan verplaatsing van de feitelijke zetel naar het buitenland.

4. Ik heb in Engeland, wat de verplaatsing van de feitelijke zetel der Regering betreft naar een andere plaats dan Londen, steeds het standpunt ingenomen, dat de zetel der Regering behoorde te blijven in Londen (Engeland), omdat daar was het hart der oorlogvoering. Ik deel natuurlijk in de ministeriële verantwoordelijkheid door een „voorlopige" beslissing in andere geest.

5. Mag ik tevens nog even aanvullen mijn verklaring inzake de grief van Professor Veraart. Daarbij heeft n.l. mede een rol gespeeld de overweging, dat liet hier betref vertrouwelijke, niet voor publicatie bestemde en nog niet tot eindbeslissing gebrachte handelingen binnen het Kabinet, tengevolge waarvan het moeilijk zo niet onmogelijk was voor de leden der Regering om zich duidelijk en afdoende uit te spreken. Het is duidelijk uit het artikel-Veraart, dat een insider aan het woord is.

Met betuiging van hoogachting,

Uw dw.

(w.g.) P. S. GERBRANDY

BIJLAGE 83

Brief dd. 23 Mei 1940 van generaal Winkeiman aan de Commissarissen der Koningin

OPPERBEVELHEBBER VAN
LAND- EN ZEEMACHT

Kabinet No. 19 A.

Bijlage I.

A.H.K. 23 Mei 1940.

Naar de Commissaris der Koningin in de Provincie Zuid-Holland mij mededeelt, heeft op 21 Mei een bijeenkomst plaats gevonden op uitnodiging van den Duitschen Luitenant Generaal Streccius. Aan deze bijeenkomst namen ook deel de Commissarissen der Koningin in de Provinciën Noord-Holland en Utrecht.

Ik heb terzake in het bijzijn van den Commissaris der Koningin in de Provincie Zuid-Holland een bespreking gehad met genoemden Generaal.

Het kwam mij namelijk voor, dat deze bijeenkomst tot misverstand zou kunnen leiden en wel in dien zin, dat, met voorbijgang van het Centrale Bestuur, maatregelen zouden kunnen worden genomen, welke desorganiseerend zouden kunnen werken op den snellen wederopbouw en het herstel van ons land en welke de eenheid van opvatting — en daardoor de eenheid van ons vaderland — in gevaar zouden kunnen brengen.

Dat dit laatste — het in gevaar brengen van de vaderlandsche aaneengeslotenheid — vooral tegenover een vreemde bezetting zeer bedenkelijk zou zijn, behoeft wel geen betoog.

Zonder ook maar in het minst te willen afdingen op de groote verdiensten, die de Commissarissen der Koningin zich hebben verworven door zelfstandig alle maatregelen te treffen, welke huns inziens noodig waren, toen door den Duitschen inval de verbinding met het Centrale gezag was verbroken, meen ik toch, dat thans het oogenblik is aangebroken om de normale verhoudingen zooveel mogelijk te herstellen.

Teneinde U — wellicht ten overvloede — een overzicht te geven van de thans geldende regeling van het Bestuur des Lands deel ik U het volgende mede:

1. Vóór het verlaten van het Land heeft de Regeering mij aangewezen als haar vervanger.

2. De zaken, welke volgens de bestaande wetten, voorschriften en bepalingen door de Departementen zelfstandig kunnen worden afgedaan en waaromtrent geen principieele beslissing noodzakelijk wordt geacht, behoeven niet te mijner kennis te worden gebracht. De daarop betrekking hebbende beschikkingen worden geteekend door het waarnemend Hoofd van het Departement.

3. Aangelegenheden, waaromtrent een principieele beslissing mijnerzijds bepaald noodzakelijk wordt geacht, worden zoo eenigzins mogelijk mondeling door hit waarnemend Hoofd van het Departement met mij besproken, waarna ik een beslissing zal nemen. De uitvoering wordt dan verder aan het Departement overgelaten.

4. Aangelegenheden te wier aanzien in normalen tijd een wet, een algemeen maatregel van Bestuur, of een Koninklijk Besluit wordt vereischt, worden bij gebleken noodzaak geregeld door een „Besluit" van mij. De aanhef van dit Besluit zal luiden:

„De Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, op de voordracht van den Secretaris-Generaal, waarnemend Hoofd van het Departement van

Besluit als volgt:"

5. De bestuursverrichtingen van provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders moeten normaal hun voortgang vinden.

6. „Geschillen van Bestuur" zullen op de gebruikelijke wijze worden behandeld.

7. De Staat van Beleg is nog van kracht.

Voor zoover U zulks nog niet uit de *Staatscourant* bekend is, moge ik U mededeelen, dat ik ter coördinatie van en in het belang van

den wederopbouw en van het herstel der economische verhoudingen enz., heb benoemd:

1. tot regeeringscommissaris voor het herstel van het verkeerswezen, de drooglegging van onderwaterzettingen, den wederopbouw van steden, dorpen en gebouwen en al hetgeen daarmee samenhangt: *Dr. Ir. J. A. Ringers*;

2. tot regeeringscommissaris voor de voedselvoorziening: *Ir. S. L. Louwes*;

3. tot tijdelijk regeeringscommissaris voor de organisatie van den arbeid: *Prof. Dr. J. E. de Quay*;

4. tot secretaris-generaal, waarnemend Hoofd van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en dat van Landbouw en Visscherij: *Dr. H. M. Hirschfeld*.

Dezen Heeren is verzocht bij de uitvoering van de hun betreffende opdrachten het algemeene landsbelang in het oog te vatten, opdat — door onderlingen steun en door het gebruik maken van de in de verschillende gewesten aanwezige hulpmiddelen en hulpbronnen — op de meest doeltreffende, de meest economische en de snelste wijze het aangegeven doel wordt bereikt.

Voor zooveel noodig worden daarbij de aanwijzingen gevolgd van het hoogste Deutsche gezag in het land, waarnaar uiteraard de lagere Deutsche autoriteiten zich hebben te voegen. Voor zuiver gewestelijke of plaatselijke aangelegenheden ontmoet het geen bezwaar, dat gehandeld wordt naar de aanwijzingen van de betreffende Deutsche autoriteiten, althans indien deze op goeden grond die aanwijzingen meenen te moeten geven. Het is in beginsel *niet* noodig, dat omtrent alle vraagstukken aanwijzingen van Deutsche autoriteiten worden gevraagd of afgewacht. Worden echter hunnerzijds aanwijzingen gegeven en komen deze aanwijzingen in strijd met de maatregelen, welke worden voorgeschreven door mij, dan wel vanwege het betreffende Departement van Algemeen Bestuur, dan ware de nadere zienswijze te vragen aan het waarnemend Hoofd van het erbij betrokken Departement.

Daarnaast inoge ik U verzoeken Uw volle medewerking te willen verlenen aan den arbeid van de genoemde en eventueel nog te benoemen Regeeringscommissarissen en — indien hun aanwijzingen of richtlijnen zouden worden doorkruist door aanwijzingen van het plaatselijke Deutsche militaire gezag — hen hiermede in kennis te stellen. Zij zullen mij ongetwijfeld hieromtrent inlichten. Ik kan dan met het centrale Deutsche gezag de aangelegenheid bespreken en tot overeenstemming trachten te komen.

Ik twijfel er niet aan — en het is mij dan ook reeds herhaaldelijk gebleken — of U laat zich bij de uitoefening van Uw hooge ambt in dezen voor ons vaderland zoo moeilijken tijd in de eerste plaats leiden door de gedachte, dat bij ons volk het gevoel van trouw aan onze geëerbiedigde Koningin levendig wordt gehouden en waar noodig wordt opgewekt. Hare Majesteit heeft mede op mijn raad een besluit genomen, dat Haar zeer zwaar is gevallen, doch waarbij Hoogstdezelve uitsluitend het hoogere belang van het Koninkrijk der Nederlanden in den meest uitgebreiden zins des woords voor oogen heeft gestaan.

Door de eenheid van het land te bevorderen en door samen te werken met het — tijdelijk in mijn handen gelegde — centrale Nederlandsche gezag zal ongetwijfeld na het luwen van den storm ons vaderland ongebroken uit de branding weder oprijzen.

Ik zal het op hoogen prijs stellen, indien U de hiervoren neergelegde gedachten tot richtsnoer zult willen nemen bij de besprekingen met de burgemeesters en andere daarvoor in aanmerking komende personen in Uwe provincie en hun daardoor de leiding tot eensgezind samenwerken zult willen geven, welke zij thans meer dan ooit behoeven.

De Generaal,

Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht,

(w.g.) H. G. WINKELMAN.

BIJLAGE 84

Rondschrijven dd. 27 Juni 1940 van generaal Winkelman inzake de door de Rijkscommissaris dr. Seyss-Inquart over het bombardement van Rotterdam gehouden rede

(Overgenomen uit „Onderdrukking en Verzet“, blz. 277 en 278.)

AFSCHRIFT

Opperbevelhebber van
Land en Zeemacht

A.H.K. 27 Juni 1940

No. 146 P

Onderwerp: Rede van den
Rijkscommissaris
Dr. Seyss-Inquart

Ter gelegenheid van zijn bezoek aan Rotterdam heeft de Rijkscommissaris Dr. Seyss-Inquart een rede gehouden, waarin hij blijkens de in de pers verschenen verslagen o.m. heeft medegedeeld, dat de vernietiging van een deel van Rotterdam aan onze eigen schuld zou zijn te wijten. De Rijkscommissaris voegde er aan toe, dat dit niet bedoeld was als een verwijt aan de Nederlandsche bevelhebbers, omdat ten gevolge van de afwezigheid van de leiding de besluitvaardigheid van deze bevelhebbers zou zijn geremd.

Deze voorstelling van zaken is in strijd met de feiten, zooals deze zich in werkelijkheid hebben voorgedaan, zoodat ik mij genoodzaakt heb gezien bij Dr. Seyss-Inquart een protest tegen zijn rede in te dienen.

Daarbij heb ik deze autoriteit medegedeeld, dat het Eet, dat de Regering zich — te recht — in veiligheid had gesteld, van geen nadeeligen invloed op de Nederlandsche bevelhebbers is geweest en dat mij van mindere besluitvaardigheid van de bevelhebbers te Rotterdam niets is gebleken. Voorts heb ik gezegd, dat het niet onze schuld is geweest, dat Rotterdam werd gebombardeerd.

Daar het U ongetwijfeld belang zal inboezemen hoe de ware toedracht ten deze is geweest, geef ik U hieronder de bijzonderheden, waarmee ik mijn protest heb gestaafd.

Op 14 Mei te 10.30 uur ontving de commandant in Rotterdam, Kolonel Scharroo, een schriftelijk stuk, behelzende een ultimatum om de verdediging onmiddellijk te staken, daar anders de scherpste maatregelen tegen de stad zouden worden genomen. De tijdsduur van dit ultimatum bedroeg 2 uren. Het antwoord moest dus uiterlijk om 12.30 uur zijn ingekomen.

Daar de brief niet ondertekend was en dus de mogelijkheid van mystificatie niet uitgesloten was, heb ik per ommekeer schriftelijk doen weten, dat een dergelijk voorstel alleen dan in overweging kon worden genomen, indien het behoorlijk gewaarmerkt en door een bevoegden commandant zou zijn ondertekend.

Dit antwoord was om 12.15 uur, dus een kwartier vóór het verstrijken van den termijn, te bestemder plaats — Noordereiland bij Koningsbrug — aangekomen.

De Nederlandsche kapitein Bakker heeft daar echter met een Duitschen overste van Choltitz tot 12.35 uur moeten wachten op de aankomst van Duitsche generaals.

Om 13.20 uur is aan kapitein Bakker een nieuw, thans behoorlijk ondertekend, ultimatum, met een geldigheidsduur van 3 uren, overhandigd. Hiermede is genoemde kapitein in gezelschap van 2 Duitsche officieren naar den Nederlandschen commandant teruggekeerd.

Intusschen was om 13.22 uur bij de nadering van een Duitsch vliegtuigeskader op last van den Duitschen luitenant-generaal Schmidt een roode seinpatroon afgeschoten (volgens Duitsche verklaring als teken, dat het bombardement niet moest worden uitgevoerd) en om 13.25 uur werd dit bij het Zuidelijk bruggehoofd van de Willemsbrug in opdracht van een der beide Duitschers, die kapitein Bakker vergezelden, herhaald. Desniettenstaande is het bombardement van 13.30 uur toch begonnen.

Uit het vorenstaande blijkt, dat, indien de Duitschers het voornemen hebben gehad, het bombardement niet te doen doorgaan, de hunnerzijds daartoe getroffen regeling gefaald heeft en dat de aan Rotterdam toegebrachte schade in geen geval is te wijten aan mindere besluitvaardigheid van Nederlandsche zijde.

Daar het mij niet mogelijk is deze weerlegging door middel van de pers bekend te stellen, heb ik gemeend langs dezen schriftelijken weg de Nederlandsche weermacht te moeten bevrijden van de ten onrechte op haar geworpen blaam, dat zij de oorzaak van Rotterdams noodlot zou zijn geweest.

De Generaal,

Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht,

(w.g.) H. G. WINKELMAN.

BIJLAGE 85

Brief dd. 16 Juli 1948 van mr. P. J. Oud aan de Enquêtecommissie ten geleide van een afschrift van het eerste ultimatum aan Rotterdam

BURGEMEESTER
VAN ROTTERDAM.

Rotterdam, 16 Juli 1948.

*Aan de Enquête-Commissie
Regeringsbeleid,
's-Gravenhage.*

Hierbij heb ik de eer Uw Commissie naast het verslag mijner getuigenverklaring te doen toekomen een afschrift van het ultimatum betreffende het bombardement van Rotterdam, dat in die verklaring is ter sprake gekomen.

*De Burgemeester van Rotterdam,
(w.g.) OUD.*

Afschrift

„Den 14. Mei 1940.

*Aan de Kommandant van Rotterdam.
Aan Burgemeester en Wethouders en die
Autoriteiten van den staat in
Rotterdam.*

De weerstand, die in het open stad Rotterdam tegen de offensieve der Duitse troepen getoont wordt, noodzaakt mij indien Uwe weerstand niet onmiddelik gestakt wordt, die doelmatige maatregelen te nemen. Dit kan de volledige vernieling van het stad ten gevolge hebben.

Ik verzoek U als een man die verantwoordingsgevoel bezit, daarop aan te dringen, dat het stad niet dit zware verlies lijden moet.

Als teeken van overeenstemming verzoek ik U dadelijk een parlementaire te sturen, welke die noodige vollmacht bezit.

Indien ik binnen twee uren na de overhandiging van deze mededeeling geen antwoord ontvang, ben ik genoodzakt die scherpste maatregelen van vernieling te nemen.

De Kommandant van de Duitse troepen."

BIJLAGE 86

Chronologische opsomming van de gebeurtenissen te Rotterdam op 14 Mei 1940

(Overgelegd door P. W. Scharroo, kolonel b. d., bij zijn verhoor op 9 November 1948)

14 Mei 1940

10.30 Duitsch parlementair komt op commandopost kantonnements-commandant, Statenweg 147, met verzoek te capituleeren. Antwoord zou gegeven worden voor 12.30.

Na telefonisch overleg met den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht luidde het antwoord: Stuk niet onderteekend en bevat ook geen vermelding van afzender.

12.15 Met dit antwoord is kapitein Backer aanwezig op het Noordereiland bij de Koningsbrug. Met Oberst ltn. von Choltitz gewacht op komst van C. Arneekorps tot 12.35.

12.35 General-Leutnant Schmit met generaal-majoor Student en generaal-majoor C. van een divisie + stafofficieren onderhoud in een melksalon. Generalleutnant Schmit heeft in Duitsche schrijffletters de voorwaarden voor capitulatie op antwoord-brief geschreven.

13.20 Kapitein Backer keert naar mijn commandopost terug met de voorwaarden, waarop vóór 16.20 geantwoord moest worden. Als geleide werden aan kapitein Backer 2 Duitsche officieren gegeven.

13.22 Door de Duitschers worden op last van Generalleutnant Schmit roode lichtkogels afgeschoten, toen een vliegtuigskader werd waargenomen.

13.25 Roode lichtkogel bij Zuiderbrughoofd van Willemsbrug.

13.30 Eerste bommen op Rotterdam-Oost. Beide Duitsche officieren nemen afscheid op de Willemsbrug en keeren terug.

15.50 Met kolonel Scharroo is de kapitein Backer teruggekeerd op het Noordereiland voor overgave. Per auto naar graansilo bij Maashaven. Onderhoud met de drie reeds genoemde generaals in een autobus.

18.50 Zou intocht plaats hebben van Duitsche troepen. Dit is vervroegd tot 18.20.

± 19.00 Onderhoud met generaal Student en Oberstleutnant von Choltitz op Statenweg over afvoer krijgsgevangenen.

Beschouwingen van kolonel b.d. P. W. Scharroo over het bombardement van Rotterdam

(Overgelegd door P. W. Scharroo, kolonel b.d., bij zijn verhoor op 9 November 1948.)

Naar aanleiding van de mij voorgelegde verklaringen van Goering en Kesselring moge ik het volgende opmerken.

ALGEMEENE GANG VAN DE GEBEURTENISSEN OP 14 MEI 1940

Teneinde een juist oordeel te kunnen verkrijgen over de bovengenoemde verklaringen, is het noodig den algemeenen gang van de gebeurtenissen op den 14en Mei 1940 in herinnering te brengen.

Te ongeveer 10.30 kwam op mijn commandopost een Duitsch parlementair de overgave van de stad vragen. Antwoord op dit verzoek werd verwacht vóór 12.30.

Na telefonisch overleg met den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht werd door mij geantwoord, dat het overhandigde ultimatum niet was ondertekend en dit geen enkele vermelding bevatte omtrent den afzender terwijl de voorwaarden voor een eventuele capitulatie niet waren genoemd. Verzocht werd een nieuw en vollediger, alsmede behoorlijk ondertekend ultimatum te stellen, wanneer men meende de overgave van Rotterdam te kunnen eischen.

Met dit antwoord kwam de Nederlandsche parlementair te ongeveer 12.15 bij de Duitsche troepen op het Noordereiland bij de Koningsbrug.

Te 12.35 vond een onderhoud plaats met den Commandant van het Armeekorps, Generalleutnant Schmitt, waarbij ook tegenwoordig waren een generaal-majoor, Commandant van een Duitsche divisie en Generalmajor Student, Commandant van de Parachutisten.

Tijdens deze bespreking heeft Generalleutnant Schmitt eigenhandig de voorwaarden tot capitulatie geschreven op het door mijn parlementair overgebracht antwoord en hierin o.m. opgenomen de eisch, dat capitulatie vóór 16.20 (Nederlandsche tijd) zou moeten plaats vinden.

Te 13.20 werden aan den parlementair twee Duitsche officieren medegegeven als geleide tot het noordelijk einde van de Willemsbrug.

Toen op dit oogenblik een vliegtuigeskader werd waargenomen, werden te 13.22 op last van *Generalleutnant Schmitt roode lichtkogels afgeschoten*.

In weerwil hiervan keerde het vliegtuigeskader niet terug. In verband hiermede gaf bij het passeren van het zuidelijk brughoofd van de Willemsbrug, een der officieren, die den parlementair begeleidden, *wederom last rode lichtkogels af te schieten*.

Dit had evenmin het gewenschte resultaat. Te 13.30 vielen de eerste bommen op de woonwijk Rotterdam-Oost, dus niet op de militaire doelen, welke Goering wilde treffen, voorgevend dat het luchtbombardement noodig was om de enkele parachutisten te ontzetten, die zich hadden weten te handhaven in het gebouw van de Nationale Levensverzekeringmaatschappij aan de Boompjes nabij het Noordelijk brughoofd van de Willemsbrug.

De beide Duitsche officieren, die den Nederlandschen parlementair moesten begeleiden, namen bij het begin van het bombardement de vlucht naar Feijenoord.

Te 15.50, dus ruim vóór den vastgestelden tijd, was ik persoonlijk aanwezig op het Noordereiland, gedwongen om te capituleeren door de omstandigheden, teweeggebracht door het bombardement. Overleg met den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht was tengevolge van het vernielen van de telefoonverbinding door het bombardement, niet mogelijk.

Ik merkte aan den Generalleutnant Schmitt, Commandant van het Armeekorps op, dat ik het uitvoeren van het bombardement, ruim 23 uur vóór het einde van het ultimatum, beschouwde als een niet te verdedigen woordbreuk en dat ik, hoewel ik mij niet als overwonnen beschouwde, machteloos stond tegenover dit optreden en dus wel gedwongen werd om te capituleeren, ook omdat was bedreigd, dat bij niet capituleeren mijnerzijds, den Haag, Amsterdam, en Utrecht eenzelfde lot zouden ondergaan als het brandende Rotterdam.

Generalleutnant Schmitt was zichtbaar onder den indruk van het gebeurde. Opmerkend: „Ich verstehe, Herr Oberst, dasz Sie bitter sind“, deed hij duidelijk blijken, dat hij persoonlijk niet instemde met het bombardement en hij hiervoor geen verantwoordelijkheid droeg; dat hij integendeel alle mogelijke moeite had gedaan om het bombardement te voorkomen en hij het betreunde, *dut men aan zijn waarschuwingen geen aandacht had geschonken*.

Na den intocht van de Duitsche troepen in Rotterdam vond te 19.00 op mijn commandopost een bespreking plaats over den afvoer van de Nederlandsche troepen tusschen den Generalmajor Student en enkele door mij hiervoor aangewezen officieren.

De mededeeling van Goering, dat op mijn commandopost zou zijn onderhandeld over de capitulatie, is ten eenen male onjuist, aangezien de capitulatie reeds te 15.30 had plaats gevonden.

Tijdens de evengenoemde besprekingen klonk, eenigszins verwijderd, een schot, dat aanleiding was voor de Duitsche troepen denkende, dat zij beschoten werden, te gaan vuren, aanvankelijk in de straten, welke op het plein uitkwamen en vervolgens op de omringende woningen. Een van de kogels trof den General Major Student aan de linker-bovenzijde in het voorhoofd, terwijl de kogel door het schedeldek het hoofd verliet. Toen het vuren werd gestaakt, werden de bureaux van den commandopost ontruimd en moesten alle officieren, onderofficieren alsmede de burgers uit de naaste omgeving zich op het trottoir opstellen niet de handen omhoog, terwijl aanstalten werd gemaakt om hen terecht te stellen. Deze moord werd niet uitgevoerd, naar aanleiding van een verzoek aan den Oberstleutnant von Choltitz, eerst een onderzoek te willen doen instellen naar den aard van het projectiel, dat den generaal had getroffen. Bij dit onderzoek bleek het een Duitsch projectiel te zijn geweest.

Waarom werd het bombardement uitgevoerd?

Volgens Goering is het doel van het bombardement geweest hulp te verleen aan de parachutisten, die zich nog in Rotterdam bevonden.

Deze parachutisten bestonden echter uit slechts één groep van zeer enkele (ik vermeen ongeveer tien) parachutisten, die zich hadden weten te handhaven in het gebouw van de Nationale Levensverzekeringmaatschappij aan de Boompjes nabij de Willemsbrug.

Onjuist is de opmerking van Goering, dat deze troepen zich aldaar bevonden in „die bekende Butter- of Margarinefabrik, die später eine grosze Rolle spielte“. Een dergelijke fabriek was noch ter plaatse, noch elders in Rotterdam aanwezig.

Overigens bevonden zich op het tijdstip van het bombardement in Rotterdam ten Noorden van de Maas geen Duitsche troepen.

Voorts is wel zeer in tegenspraak met de reden, welke Goering voor hei bombardement geeft, dat *de bommen niet werden uitgeworpen op militaire doelen ten einde een kleine groep van enkele parachutisten te hulp te komen*, doch wel op woonwijken in verschillende gedeelten van de stad, op de kantoorgebouwen en winkels in het centrum, op het groote ziekenhuis aan den Coolsingel e.d.

Het is dan ook mijn vaste overtuiging, dat het bombardement van Rotterdam met opzet is geschied. Uitlatingen van officieren van de Duitsche bezetting van Rotterdam na de capitulatie en de wijze, waarop het bombardement werd uitgevoerd, versterken mij in deze overtuiging.

Dat Rotterdam tegen de verwachting in, met ongeschoolde troepen hardnekkig is verdedigd tegen een overmachtigen vijand is voor den Duitschen invaller een ernstige tegenslag geweest. Hierdoor kon de opdracht: Op 10 Mei snel door Rotterdam opmarcheeren naar den Haag", niet worden uitgevoerd.

Voor al ook het feit, dat de te Rotterdam geboden tegenstand het mede mogelijk heeft gemaakt, dat Hare Majesteit de Koningin heeft kunnen uitwijken naar Engeland, heeft aan Duitsche zijde groote teleurstelling en ontstemming verwekt. Men heeft mij dit later meer-malen doen blijken.

Rotterdam moest vallen! Toen dit door een militairen aanval niet kon worden bereikt, werd getracht door een luchtbombardement op stad en burgerbevolking, den militairen weerstand te breken.

Naar mijn vaste overtuiging is dit plan niet uitgegaan van den Commandant van liet aanvallende Armeekorps, doch is dit in Duitschland gelast en daarna doorgevoerd, tegen den wensch van den Commandant van de troepen vóór Rotterdam en zonder aandacht te schenken aan diens duidelijk waarneembare pogingen om op het beslissende oogenblik het bombardement nog te keeren.

De 26400 vernielde huizen, de ruim 150 000 dakloozen die al hunne bezittingen verloren, vormen een felle aanklacht tegen hen, die deze laffe misdaad op hun geweten hebben; een misdaad, welke uit een militair oogpunt niet noodzakelijk en zeker niet toelaatbaar was en

die alleen werd gepleegd uit wraak en teleurstelling over een niet verwachten tegenslag.

Hadden het bombardement en zijn gevolgen kunnen worden voorkomen?

Volgens Seyss-Inquart was de vernietiging van Rotterdam te wijten aan het feit, dat tengevolge van de afwezigheid van de leiding de besluitvaardigheid van de Nederlandsche bevelhebbers zou zijn gemind. Reeds uit de hierboven vermelde opvolging der gebeurtenissen op den 14den Mei wordt bewezen, dat de opmerking van Seyss-Inquart een leugen is, waarmede wordt getracht de verantwoordelijkheid voor een misdaad te rechtvaardigen.

Goering tracht de verantwoordelijkheid voor de vernietiging van Rotterdam af te schuiven op de volgende vermeende oorzaken.

1. Er zouden van twee zijden onderhandelingen zijn gevoerd over een eventueele capitulatie; en wel door den Commandant van het Armeekorps buiten Rotterdam en door den Commandant van de parachutisten, die zich in Rotterdam zou hebben bevonden. Een en ander zou verwarring hebben gegeven.

Nog daargelaten, dat de Commandant der parachutisten niet in Rotterdam was, doch in Feyenoord, moet worden opgemerkt, dat van tweeledige onderhandelingen nooit sprake is geweest. Beide commandanten waren aanwezig bij de besprekingen met mijn parlementair te 12.35 op het Noordereiland bij de Koningsbrug.

2. De verbinding tusschen den Commandant van de aanvalstroepen en het luchteskader zou hebben gefaald.

Het is uitgesloten, dat de door Generalleutnant Schmitt afgeschoten roode lichtkogels niet zouden zijn waargenomen door het luchteskader. Het was dien dag helder weder en bovendien waren de lichtkogels overal in Rotterdam te zien. Persoonlijk zag ik deze lichtsignalen vanuit mijn commandopost in het Noorden van Rotterdam.

Trouwens ook Goering erkent dit blijkbaar; doch niettemin worden de bommen op *de door hem bevolen deelen der stad* afgeworpen. Die bevolen deelen waren dus, zooals gebleken is, geen militaire doelen, doch woonhuizen, kantoren, winkels, ziekenhuizen, enz. in verschillende deelen van de stad, van welke doelen toch bezwaarlijk kan worden beweerd, dat zij een militaire beteekenis hadden, en wel van zoodanig belang, dat de vernieling noodzakelijk was om enkele parachutisten nabij de Willemsbrug te hulp te komen.

Gelijk reeds werd opgemerkt, deelde de Commandant van het Armeekorps mij mede, dat door hem alle mogelijke moeite was gedaan om het bombardement te voorkomen. Welke zijn pogingen zijn

geweest behalve het doen afschieten van roode lichtkogels, is mij niet bekend.

Wel blijkt uit de verklaringen van Kesselring, dat er radioverbinding was tusschen diens staf, den Generaal Student en de andere staven.

Veelzeggend is ook, dat de Generaal Student het bombardement niet heeft afgezegd, hoewel hij toch van de capitulatie-onderhandelingen volledig op de hoogte was.

Volgens Kesselring kwamen de berichten over de doelmatigheid en de juiste plaatsing van de bommen bovenmatig snel. Is het dan niet verwonderlijk, dat er wèl radio-contact was voor de berichten, dat de stad op verschillende plaatsen in brand stond, doch niet voor een zoo belangrijke mededeeling, dat het bombardement niet vóór 16.20 zou mogen worden uitgevoerd?

3. De groote uitbreiding van den brand zou een gevolg zijn geweest van het treffen van een margarine- en oliefabriek, ten gevolge waarvan door de wegstreamende olie en vetten de brand verder werd uitgebreid.

Ook zou door een energiek optreden van de brandweer uitbreiding van den brand kunnen zijn voorkomen.

Hieromtrent moet in de eerste plaats worden opgemerkt, dat een dergelijke fabriek van margarine en olie in Rotterdam niet aanwezig was.

De brandweer van Rotterdam treft geen schuld. Integendeel aangevuld met militairen en burgers, heeft zij met bovenmenselijke inspanning alles wat slechts eenigszins mogelijk was, gedaan om de uitbreiding van den brand te keeren. In deze taak werd zij echter bemoeilijkt door het feit, dat de waterleiding door het bombardement was vernield. Bovendien was de stad niet op één, doch op meerdere plaatsen in brand gestoken, zoodat op tientallen plaatsen tegelijk blusschingswerk moest worden verricht, waarbij bovendien nog door een fellen storm de brand steeds verder werd aangewakkerd en uitgebreid.

Het verwijt van te weinig energiek optreden van de brandweer mag allerminst worden gedaan door een man, die een niet te herstellen ramp heeft gebracht over een nijvere stad met haar burgerbevolking uit teleurstelling dat hij zijn doel niet kon bereiken op een wijze, een militair waardig.

's-Gravenhage, 4 April 1946.

De Kolonel b.d.

Oud-Commandant van Rotterdam,

BIJLAGE 88

Toelichting capitulatieovereenkomst

14 Mei 16.50 gaf de Opperbevelhebber (generaal Winkelman) bevel aan de onderbevelhebbers om de wapens neer te leggen en elk voor zich een parlementair naar de tegenover hem staande Duitse bevelhebber te zenden om dit besluit mede te delen.

Generaal Winkelman achtte deze wijze van in verbinding treden met de Duitse bevelhebber later niet afdoende en besloot te trachten dit door middel van de Duitse Gezant te bewerkstelligen. Deze werd te ongeveer 19.00 door lt.-gen. b.d. Schuurman officieel met het besluit van de opperbevelhebber in kennis gesteld.

Daarna volgde, in overleg met de Duitse militaire attaché's, een mededeling door Radio-Hilversum.

Als gevolg daarvan verscheen 15 Mei te ± 5.00 een Duits officier op het A.H.K., die het bericht bracht, dat generaal Winkelman te 8.20 bij de Maasbrug te Rotterdam werd verwacht.

Te ± 7.15 vertrokken generaal Winkelman, generaal Baron van Voorst tot Voorst, luit. ter zee v. Doorninck en ondergetekende.

Te Rijsoord vroeg gen. v. Kùchler of generaal Winkelman gerechtigd was om namens de gehele weermacht te spreken en of zijn bevelen zouden worden opgevolgd.

Generaal Winkelman verklaarde gerechtigd te zijn op te treden voor de weermacht in het rechtsgebied in Europa met uitzondering van Zeeland en dat zijn bevelen zouden worden nagekomen.

Daarna werden de voorwaarden voor de overgave punt voor punt voorgelezen. Tegen een enkele heeft generaal Winkelman bezwaren gemaakt, waarna de tekst werd gewijzigd (de bepaling omtrent Nederlandse vliegtuigbemanningen in het buitenland — deze zouden eerst als franc-tireurs worden beschouwd).

Alvorens zijn handtekening te plaatsen heeft generaal Winkelman nog twee punten naar voren gebracht:

1. dat lt.gen. Schuurman buiten het krijgsgevangenschap moest blijven. Hij was niet in actieve dienst en had alleen de mededeling aan de Duitse Gezant gedaan, waardoor zijn naam in de pers was verschenen;

2. dat een deel van het materieel in de avond van 14 Mei vernield was.

Beide punten zijn aanvaard.

Daarna vroegen de verschillende aangewezen Duitse autoriteiten met wie zij verder moesten onderhandelen.

Generaal Winkelman verwees gen.-maj. Schlieper voor de overname van het materieel naar gen.-maj. Hasselman; Kapitan-leutnant zur See Hain werd naar Sch.b.N. Heeris verwezen.

In de middag van 15 Mei hebben deze conferenties plaats gehad.

Gen.maj. Hasselman heeft het door gen.maj. Schlieper voorgelezen stuk aanvaard; Sch.b.N. Heeris werd het Zusatz-protocoll ter tekening voorgelegd.

Sch.b.N. Heeris verkeerde in de mening, dat dit alles in Rijsoord was besproken — hetgeen niet het geval is geweest — zodat hij er niet over onderhandelde, maar het aanvaardde.

Tengevolge van dit misverstand kreeg generaal Winkelman eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatz-protocoll” toen bleek, dat het militaire personeel van de marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd.

Aangezien gen.maj. Schlieper ook voor de „Verwaltung” was aangewezen zijn in de „Verhandlungspunkte”, zoals deze door gen.maj. Hasselman zijn aanvaard, verschillende bestuursbepalingen opgenomen.

's-Gravenhage, 19 Augustus 1940.

De Kapitein v. d. Generale Staf,
Mr. J. D. SCHEPERS.

BIJLAGE 89

Brief dd. 12 November 1948 van de heer F. J. Heeris aan de Enquêtecommissie

den Haag, 12 November 1948.

Aan
de Parlementaire Enquêtecommissie
Regeringsbeleid 1940—1945
Sub-Commissie I.

Ik heb de eer aan Uwe Commissie hierbij terug te zenden het door mij gecorrigeerde stenogram omtrent het behandelde op 13 September jl. Door zeer bijzondere omstandigheden was het mij niet mogelijk dit binnen drie dagen te retourneren, waarvoor ik mijne verontschuldigingen aanbied.

Onmiddellijk na mijn verhoor op dien datum, heb ik enkele opmerkingen ter zake, op schrift gesteld, met de bedoeling om, indien het stenogram in mijn bezit zou zijn gekomen, te overwegen, of het alsdan nuttig zou kunnen zijn, deze aan U aan te bieden. Na ontvangst van het stenogram, heb ik mijn opmerkingen op één punt uitgebreid, zooals U ongetwijfeld uit den tekst zult ontwaren.

Waar ik meen, dat kennisneming van deze opmerkingen er wellicht toe kan bijdragen, de zaak te verhelderen, veroorloof ik mij deze hieronder te doen volgen.

1. Re. de vraag van den Voorzitter, of ik wel eens met Gen. Hasselman gesproken heb over de „Verhandlungspunkte” en het „Zusatzprotokoll”. Ik antwoordde hierop, neen. Ter verduidelijking moge dienen, dat ik met het bestaan van „Verhandlungspunkte” — door Gen. Hasselman met een Deutsche instantie behandeld — onbekend was en daarvan eerst enkele jaren later heb gehoord. Ook over wat te Rijsoord was vastgelegd, was mij niets bekend.

2. Re. schrijven dd. 19 Augustus 1940 van Kol. Mr. Schepers. Ik merk hierbij op, dat Mr. Schepers bij mij, nimmer inlichtingen heeft ingewonnen, waarbij ik vermeld, dat ik, nadat ik Donderdag 12 Juli 1940, bewusteloos op mijn bureau gevonden was, door ernstige ongesteldheid enkele maanden niet in staat ben geweest, mij met dienstzaken bezig te houden. Zoodra ik van dit schrijven — bij de bestudeering van het dossier Rauter, had kennisgenomen, heb ik mij schriftelijk tot den Heer Schepers gewend en onder zijn aandacht gebracht, dat de mededeeling, dat ik niet onderhandelde, maar alleen aanvaardde, onjuist is, want dat ik, (in weerwil van het feit, dat ik meende, dat te Rijsoord alles was besproken), toch had onderhandeld en dat voorts de Marinewerf te Willemsoord — de eenige in Nederland bestaande Marinewerf — met burgerpersoneel en niet met militair personeel werkte en altijd gewerkt heeft.

3. Re. de controverse tusschen Gen. Winkelman en mij, waarbij de verklaring van Kol. Schepers meer naar de zijde van Gen. Winkelman ging. Ik merk hierbij op.

Volgens mij bestaat er geen niet op te lossen controverse tusschen Z.E. en mij, tenzij de generaal zou hebben verklaard, dat hij mij geen opdracht zou hebben gegeven met Kap. z. See Hain onderhandelingen te voeren en het bewuste stuk te teekenen. Dit echter kan ik mij niet indenken. Ik moge hierbij verwijzen naar blz. 17 van het Stenogram, waar staat:

„Daarna vroegen met wie zij verder moesten onderhandelen.

Genl. Winkelman verwees, kapn. z. See Hain werd naar Schout-bij-Nacht Heeris verwezen”.

Het feit dat volgens de verklaring van Gen. Winkelman deze eerst drie dagen na de capitulatie van het „Zusatzprotokoll” inzage heeft gehad, behoeft naar mijn bescheiden meening niet op een controverse te wijzen, maar op het feit, dat ik, er van uitgaande, dat gen. Winkelman het stuk kende en mij opdracht tot onderhandelen en teekenen gaf, er niet met hem over gesproken heb.

Uit het voorafgaande staat vast, dat te Rijsoord mijn naam werd genoemd, als degene, waarmede de Kap. z. See Hain te onderhandelen had. Volgens den boven geciteerden tekst, werd hij naar mij verwezen. Er blijft dus de vraag over, wie mij, die niet te Rijsoord aanwezig was, daarmede in kennis heeft gesteld. Dit moet een Nederlandsche instantie zijn geweest. Indien ik toch, zonder van iets te weten, door genoemden Kap. z. See tot een bespreking was opgeroepen, zoude ik daaraan zeker geen gevolg hebben gegeven, zonder mij vooraf met generaal Winkelman in verbinding te hebben gesteld.

Het is mij onbekend, wie de generaal Winkelman opgeeft als degene, die mij ter zake heeft ingelicht. Ik verklaar dat dit Gen. Winkelman persoonlijk is geweest in een zeer kort gesprek op zijn bureau, waarheen hij mij ontboden had. Na dit gesprek ben ik onmiddellijk conform de mij gegeven opdracht naar het Hotel des Indes gegaan (per auto) de plaats waar ik, volgens gen. Winkelman den genoemden Duitschen Zeeofficier zou vinden. Ik wijs er op, dat dus ik naar kap. t. z. Hain werd verwezen, afgescheiden van het feit, of te Rijsoord het omgekeerde plaats vond.

De mij gegeven order was duidelijk en positief. Ik ging niet op eigen initiatief naar het Hotel Des Indes, om daar een mij, zelfs van naam, onbekenden Zeeofficier te gaan zoeken en aldaar buiten den Opperbevelhebber om, te onderhandelen. Zonder lastgeving, zou ik nooit hebben kunnen onderhandelen en zou ik nooit eenig document hebben geteekend!

Ik zou mij daartoe nooit gerechtigd hebben geacht. Als illustratie van mijn opvatting ter zake kan dienen dat destijds de Oberstleutnant Otzen getracht heeft, mij te laten kennisnemen van den tekst der zogenoemde „eerewoordsverklaring”, welke tekst, naar mij bekend was, den Opperbevelhebber onbekend was. Het was mijn overtuiging, dat het zijne bedoeling was, mijn reactie op die kennisname waar te nemen. Ik heb hem toen mijn opvatting kenbaar gemaakt, dat het m.i. volkomen onjuist zou zijn, dat ik van dit, niet onbelangrijke stuk kennis nam, buiten den Opperbevelhebber om en dat ik dus weigerde het stuk in te zien.

Waar ik in een zeker minder belangrijke zaak aldus heb gehandeld, was het zeker voor mij onbestaanbaar, zonder opdracht te onderhandelen en te teekenen.

Ik leefde in de overtuiging, dat generaal Winkelman te Rijsoord het „Zusatzprotokoll” had gezien, maar dat volgens een of andere Deutsche opvatting, dit door een Deutsche Marine instantie met een representant der Kon. Ned. Marine moest worden behandeld en geteekend.

Tenslotte moge ik, in dit verband de vraag stellen, of gen. Winkelman, niet met recht, ten zeerste verontwaardigd zou zijn geweest, over mijn in hooge mate eigenmachtig optreden, indien ik niet alleen buiten Z.E. om, had onderhandeld met een Deutsche instantie, maar bovendien nog een document zou hebben onderteekend, en mij onomwonden daarvan had doen blijken en daaruit ook verdere consequenties zou hebben getrokken.

Ik verklaar, dat generaal Winkelman mij nimmer eenige opmerking daarover heeft gemaakt.

De gep. vice-admiraal,
(w.g.) HEERIS.

BIJLAGE 90

Brief dd. 5 April 1949 van generaal Winkelman aan de Enquêtecommissie inzake het uitsluiten van Zeeland bij de capitulatie

H. G. WINKELMAN

Generaal b.d.

Soesterberg, 5 April 1949
Arnersfoortsestraatweg 71b

*Aan de Heer Voorzitter van Subcommissie I
van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid '40—'45
te 's-Gravenhage.*

Ter voldoening aan de vraag, mij hedenmiddag kenbaar gemaakt door de Griffier van Uwe subcommissie, heb ik de eer U mede te delen, dat Zeeland door mij bij de capitulatie werd uitgesloten op grond van de volgende overwegingen:

- 1e. Capitulatie was hier nog niet noodzakelijk.
- 2e. In de mij door H.M. de Koningin verstrekte opdracht was de bescherming van de provincie Zeeland van veel belang genoemd.
- 3e. Onze bondgenoten, de Fransen, bevonden zich nog in Zeeland; daarom mochten wij de verdediging aldaar niet zonder noodzaak opgeven.

De Generaal b.d.,
H. G. WINKELMAN.

BIJLAGE 91

Brief dd. 25 Maart 1948 van dr. H. W. van der Vaart Smit aan de Enquêtecommissie

25 Maart 1948.

Aarz de Parlenientaire Enquête-Cornrnissie
Den Haag.

Hoogedelgestrengre Heeren,

Er zijn twee punten, die U mogelijk zouden kunnen ontgaan en zodoende door mij gaarne aan U geschreven worden.

a. Vooreerst de *acte* van 29 Mei 1940.

Toen Seyss-Inquart hier kwam, zag hij als goed jurist, dat de capitulatievoorwaarden van 14 Mei den oorlogstoestand *niet* beëindigden en trad direct met zijn juridische medewerkers in overleg, hoe hierin op de eenvoudigste wijze afdoend te voorzien. Resultaat van dit overleg, waar ik als toenmalig hoofd van het Haagsche A.N.P. toevallig van hoorde, was, dat op 19 Mei 1940 een acte tot stand kwam, inhoudende, dat „de secretarissen-geïeraal als waarnemende hoofden der Nederlandsche departementen met de *formeele toestemming* van Generaal Winkelman als gevolmachtigd representant van het naar Londen uitgeweken Nederlandsche bewind hun volledige *loyale* medewerking aan de bezettingsautoriteiten beloofden”.

Ik heb persoonlijk dit stuk in het Nederlandsch moeten vertalen en kreeg de opdracht het stuk zonder de handteekeningen en met verbod van discussie aan de Nederlandsche pers door te geven, hetgeen 29 of 30 Mei geschied is. De bladen hebben de publicatie afgedrukt.

De Duitsche juristen spraken hun groote voldoening over dit resultaat uit. Zij waren inzonderheid blij met de geheel vrijwillige handteekening van generaal Winkelman, dien zij moeilijk hadden kunnen dwingen, véél moeilijker dan de secretarissen-generaal, zeiden mij, welk een bof zij het achtten, dat het stuk op deze wijze de volkomen Nederlandsch-Londensche *legaliteit* kreeg en achtten deze aanvulling op de capitulatievoorwaarden in feite de legale staatsrechtelijke *beëindiging* van den oorlogstoestand en overgang van het gansche koninkrijk, zelfs mede met de overzeesche gebiedsdeelen, tot den toestand van gecapituleerd hebbend en bezet land onder het desbetreffende Geneefsche reglement.

Inderdaad was Generaal Winkelman, gedenke de bewoordingen zijner proclamatie van 14 Mei 1940 toen mede geheel onder den indruk der *beëindiging* van den oorlogstoestand en verzuimde ook in deze proclamatie niet, om in naam van Koningin en Regeering te Londen dit te constateren!

Mijns inziens vallen de handelingen van generaal Winkelman *als representant* van Koningin en Regeering en hiertoe *legaal gevolmachtigd*, onder het door U te beoordelen *Londensche beleid*.

En — het wil mij voorkomen, dat de Duitsche bedoelingen met de acte van 29 Mei 1940, die door de formeele toestemming van

generaal Winkelman hun staatsrechtelijk resultaat boekten, de be teekenis hebben, dat *na 29 Mei 1940* het Londensche beleid van een namens Koningin en Regeering vastgestelde beëindiging van den oorlogstoestand moest uitgaan, dat bijvoorbeeld deze handeling van generaal Winkelman — *indien* men den oorlog voortzette — *gedesavoueerde* had moeten worden, en dat voortzetting na deze acte en achterwegelating van desavouering een nieuwe motiveering vereischte. Ook, dat het Londensche Nederl. bewind na de acte van 29 Mei 1940 bezwaarlijk loyale Nederlandsche medewerking met de bezettingsautoriteiten strafbaar kon stellen.

Pacta servanda sunt.

b. In de tweede plaats wilde ik Uw aandacht vragen voor de poging, aan welke ik medegewerkt heb, om direct na 14 Mei 1940 hier te lande tot een waarnemende Nederlandsche burgerlijke regeering, rondom en tezamen met generaal Winkelman te komen, teneinde hier *de komst* van een rijkscommissaris met al den nasleep van dien *te voorkomen*. Het overleg hiertoe begonnen wij op 15 Mei ten huize van Dr. H. Colijn, die krachtig medehielp — leidde tot Mr. J. B. Kan, als formateur, kreeg de voorloopige medewerking via graaf Zech von Burkersroda van de Duitsche rijksregeering en zou *gestaagd* zijn, indien generaal Winkelman, dien wij noodig hadden om Nederlandsche *legaliteit* te bezitten, niet eindeloos getalmd had, onzeker of zijn „volmacht” hem deze handeling veroorloofde.

Nadere bijzonderheden mede met de namen der thans nog levende deelhebers in deze actie kan ik U desgewenscht volledig verschaffen. Het komt mij van belang voor, dat ook deze uitwerking van de volmacht van generaal Winkelman, als onderdeel van het door en namens de Ned. Regeering te Londen gevolgde beleid, onder Uw toetsing valt. Het *slagen* zou enorme gevolgen gehad hebben. Het niet-slagen had ze eveneens.

Met verschuldigde hoogachting, Hoogedelgestrengre Heeren

Uw dw. d.

Dr. H. W. VAN DER VAART SMIT.
thans gedetineerd te Westerbork —
onder nr. 14777 — barak 7, wiens dossier Maart 1946 werd afgesloten en die tot op heden nog niet geoordeeld is.

Ik kan U ook *overtuigend aantonen*, dat de Nederlandsche Londensche Regeering, door *onbekendheid* met de vileine Duitsche politiek, die het *toelegde* op de constante compromitteering der N.S.B., teneinde deze aan het eind van den oorlog *op zij te schuiven*, tot een volkomen onjuiste beoordeeling van de N.S.B. *moest* komen. Deze heeft fouten gemaakt, ernstige fouten, doch juist *niet* degene, die men te Londen moest onderstellen.

BIJLAGE 92

Bericht in „De Telegraaf" van 14 Juni 1940 inzake de taak van generaal Winkelman

Generaal Winkelman's taak

Uitsluitend de geleidelijke demobilisatie

Duitsch commissaris voor uitvoering

De Opperbevelhebber van de Duitse Weermacht in Nederland deelt mede, dat de taak van den Opperbevelhebber van de in staat van demobilisatie zijnde Nederlandsche land- en zeemacht, generaal Winkelman, zich uitsluitend uitstrekt tot de demobilisatie van de Nederlandsche Weermacht.

In verband hiermede wordt de volgende verklaring van generaal Winkelman van 12 Juni 1940 gepubliceerd:

„In opdracht van de Duitse regeering in het bezette gebied, deel ik U mede, dat verscheidene bevelen en instructies, die ik U na 3 Juni 1940 heb doen toekomen, niet behooren tot de taak, die mij van dien dag af is opgedragen. Deze taak omvat uitsluitend geleidelijke militaire demobilisatie van de Nederlandsche weermacht volgens de instructies van den Opperbevelhebber der Duitse Weermacht in Nederland. *Met het oog hierop trek ik de bevelen en instructies, die betrekking hebben op de werkwijze van de industriele bedrijven, overeenkomstig art. 52 van het Haagsche Reglement in.*”

Voorts wordt erop gewezen, dat de Opperbevelhebber van de Duitse Weermacht in Nederland als Duitse commissaris voor de ten uitvoerlegging van de demobilisatie der Nederlandsche land- en zeemacht heeft aangewezen Kol. I. G. Schwabedissen, chef van den staf van den Opperbevelhebber van de Duitse Weermacht in Nederland.

Van de zijde van het Rijkscommissariaat wordt voorts medege-deeld, dat de aangelegenheden van het Ministerie voor de Landsverdediging, voorzover zij betrekking hebben op de demobilisatie van de Nederlandsche land- en zeemacht, zullen ressorteeren onder den Duitschen bevelhebber der Weermacht in Nederland.

De Secretaris-generaal, de Heer C. Ringeling, wordt in verband hiermede uit zijn functie ontheven.

BIJLAGE 93

Nota van dr. W. J. Schuijt, waarnemend commies-griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over het dagboek van Mussert

In verband met de mededelingen van dr. van der Vaart Smit werd door mij het dagboek van Mussert, dat zich op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevindt, nagekeken. Van der Vaart Smit komt er twee keren in voor, o.a. op pagina 5 in verband met freule Op ten Noort en Mevrouw Delbaere (37 Mei 1940) en op pagina 7 (2 Juni 1940), waarin Oosterbaan naar van der Vaart Smit moet gaan ter beëindiging van reclamecampagne tegen N.S.B.'ers. Er valt geen enkel spoor te bekennen van besprekingen, die van der Vaart Smit met Mussert zou hebben gehouden over een z.g. nieuwe regering.

Bij dit dagboek bevinden zich notities van een bespreking op 18 Mei 1940 tussen van Geelkerken, d'Ansembourg en Töpfer, een officier van de staf van generaal Hansen. In deze notities komt de volgende zin voor:

„Dr. Vermeulen niet belangrijk, van Schaik en anderen loopen ook al regeeringen te formeeren. Ik kreeg het gevoel, dat Töpfer dit spelletje rustig toeliet, doch er totaal geen waarde aan hechtte.”

Verder ligt er bij het dagboek een papier, waarboven Mussert zelf geschreven heeft: „Voorstel gedaan aan Töpfer 17 Mei 1940”. Het stuk is getypt en heeft de volgende inhoud:

Voorloopig Bewind in Nederland

Algemene Zaken		de Militarverwaltung.
Buitenlandse Zaken		”
Defensie		”
Koloniën		”
Binnenlandse Zaken	Raadsadviseur	Graaf d'Ansembourg.
Financiën	”	
Economische Zaken	”	
Justitie	”	Mr. Fruin.
Sociale Zaken	”	
Landbouw	”	
Waterstaat	”	
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	”	

Dr. W. J. SCHUIJT,
wnd. commies-griffier.

BIJLAGE 94

Radiorede door de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal **ma. J. R. H. van Schaik** gehouden op 20 Mei 1940

Ministerie van Verkeer & Waterstaat

Kabinet van den Minister

's-Gravenhage, 20 September 1948.

*Aan de Heer Mr. L. A. Donker,
Voorzitter van de Enquêtecommissie,
's-Gravenhage.*

Hoogedelgestrengte Heer,

Ter voldoening aan Uw desbetreffend verzoek van 15 dezer zend ik U hierbij de tekst van de rede, die ik op 20 Mei 1940 voor de radio uitsprak.

Be door de Generaal Winkelman vooraf aan de Duitse militaire autoriteiten overgelegde tekst bevatte uiteraard niet de door mij in het originele stuk aangebrachte onderstrepingen onder de woorden, die ik met nadruk heb uitgesproken.

Hoogachtend,

(w.g.) Mr. J. R. H. VAN SCHAİK.

1 bijlage.

Landgenooten!

Heden is het juist tien dagen geleden, dat ons volk, na gedurende een lange reeks van jaren onder de wijze en zegecrijke leiding van het Huis van Oranje in vrede te hebben geleefd, tot verdediging van zijn land werd geroepen. Die dagen zijn als een orkaan over ons heengevaren. Nu in het bezette gebied de uitwendige rust geleidelijk is hersteld, gevoel ik mij gedrongen een enkel woord tot U mijne landgenooten te spreken.

In de allereerste plaats, hoe kan het anders, is dat woord gewijd aan hen, die met ontombare moed en dapperheid en met weergalooze zelfopoffering hun leven en bloed voor het vaderland hebben willen offeren. Hunne heldhaftigheid en ongeëvenaarde burgerzin zal als een onvergankelijke ster in de historie van het Nederlandsche volk blijven schitteren.

Vele kostbare levens hebben in vijf dagen van verwoeden strijd in den heldendood hun einde gevonden.

Talrijk zijt Gij, moeders, echtgenooten en kinderen, die Uwe zonen, Uwe mannen, Uwe vaders niet meer zult wederzien. Het slagveld heeft ze U voor goed ontnomen. Er blijft U slechts één groote troost: zij die het vaderland zoo roemrijk hebben gediend, hebben de krans der eeuwige belooning in hun graven medege dragen. Het geheele Nederlandsche volk deelt in den smartelijken rouw, die over U en in Uwe gezinnen is gekomen; het is dankbaar en zal dankbaar blijven voor hetgeen de dierbare gevallen voor ons allen hebben over gehad.

Niet weinigen helaas uit onze burgerbevolking zijn evenzeer slachtoffer geworden van de verschrikkingen van den oorlog. Ook voor hen, die op deze wijze zwaar beproefd zijn in hun nabestaanden, in hun have en goed, gevoelen wij diepe deernis.

De tranen van droefenis, die thans in zoo menig Nederlandsch huisgezin worden vergoten, zullen echter de levende bron worden voor nieuwe kracht en sterkte en in de families der getroffen en in gansch het volk.

Onze gedachten gaan in deze uren tevens uit naar onze Koningin, die, in Haar voortdurende zorg voor het hoogste landsbelang, thans mede in overleg met den Opperbevelhebber heeft gemeend niet te mogen uit den weg gaan voor eene beslissing, die Haar wel onnoemelijk zwaar moet zijn gevallen. Wij hadden Haar gaarne in ons midden behouden. Men zal echter goed doen te bedenken, dat het voorbarig schijnt reeds thans een oordeel te vellen, dat den toets der rechtvaardigheid en billijkheid kan doorstaan. Eerst de geschiedenis zal uitspraak kunnen doen over de vraag of ter handhaving van de soevereiniteit van den Staat de juiste weg is betreden.

Daareven gewaagde ik van de uitwendige rust, die in onze bevolking is teruggekeerd. Deze heeft haar inwendige kalmte nog niet ten volle herwonnen. Onze zenuwen zijn te sterk gespannen geweest, de vele even onverwachte als schokkende gebeurtenissen zijn te diep ingeslagen, dan dat ieder onzer na de ondergane ontroeringen reeds in staat zou zijn de algeheele zelfbeheersching terug te vinden.

Dat ik, landgenooten, mij met U in verbinding heb willen stellen is dan ook niet in de laatste plaats ingegeven door de behoefte om in de moeilijke omstandigheden, waaronder wij thans leven, U aan t sporen onze beste Nederlandsche traditie te handhaven, door als van ouds van wilskracht, evenwichtigheid en kalmte te doen blijken.

Dit zal te gemakkelijker vallen, wanneer Gij U er rekenschap van geeft, hoeveel vruchtbare arbeid er in de eerste tijden in ons geteisterd land te verrichten valt. Een der eerste voorwaarden om dat werk van herziening te kunnen tot stand brengen is, dat wij allen met den blik vooruit de dagelijksche plichten van onzen staat opnieuw gaan vervullen. Zulks in den ons kenmerkenden zin van orde en regelmaat en van stipte gehoorzaamheid aan onze Overheden. Daarbij eerbiedigend de voorschriften van den hoogsten en algemeen vertrouwen afdwingenden vertegenwoordiger der Regeering, den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Berustend tevens in de maatregelen der Duitse bezetting; maatregelen waarvan wij ons overtuigd meenen te mogen houden, dat zij zullen strooken met de eer van ons volk en zooveel mogelijk rekening zullen houden met de belangen des lands.

In de vervulling van de op ons rustende taak zullen wij toonen, dat wij één zijn, in één en dezelfde Nederlandsche gemeenschap. Indien er ooit een oogenblik is geweest, waarop allen, die het land in trouwe hebben willen dienen, behooren te vergeten, wat hen heeft verdeeld, dan is dat het oogenblik van vandaag.

Slaan wij de handen ineen en tezamen. Leven en werken wij met en voor elkander, en voor het herstel van onze natie, die het haar ten deel gevallen lot niet heeft verdiend. Houden wij fier het hoofd omhoog gericht. Ons spiegelend aan de lessen van het verleden, zullen wij in saamgebondenheid een nieuwe toekomst trachten op te bouwen. Die toekomst lijkt duister, maar onze geschiedenis leert, dat altijd de zon opnieuw voor het Nederlandsche volk is opgegaan.

Laat ons vooral ook bedenken, dat Gods hand ons bestiert en dat Hij in Zijne raadsbesluiten, al zijn die voor ons ondoorgrondelijk, ons zeker ten goede leidt.

Vertrouwend op Hem, moeten wij vastberaden en vol geestkracht gezamenlijk voorwaarts.

BIJLAGE 95

Nota dd. 22 December 1945 van de heer A. Pelt aan prof. mr. P. S. Gerbrandy

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Afschrift

Londen, 22 December 1945.

Den Hooggeleerden Heer Prof. P. S. Gerbrandy.

Hooggeachte Heer Gerbrandy,

Tijdens mijn laatste bezoek aan den Haag gedurende de eerste helft van November verzocht U mij, mijn herinneringen op papier te stellen met betrekking tot bepaalde gebeurtenissen, voor zoover ik zelf daarbij direct betrokken ben geweest, uit den tijd van het verblijf der Nederlandsche Regeering te Londen, met name voor zoover deze gebeurtenissen betrekking hebben op de houding van den vroegeren Minister-President Jhr. Mr. D. J. de Geer.

Het wil mij voorkomen, dat ter beantwoording van Uw verzoek de volgende gebeurtenissen in aanmerking komen om geboekstaafd te worden:

A. de bespreking, welke in den avond van 14 Mei 1940 heeft plaats gevonden in het Grosvenor House-hotel met een aantal leden van het toenmalige Kabinet ter vaststelling van een perscommuniqué betreffende de overgave van het Nederlandsche leger;

B. de radio-toespraak, door Jhr. de Geer gehouden ongeveer 20 Mei 1940 voor het Hollandsche nieuws van de B.B.C.;

C. een onderhoud, hetwelk ik eenige dagen voor Kerstmis 1940 heb gehad met Jhr. de Geer in een hotel te Estoril bij Lissabon, waar hij toenmaals vertoefde:

D. de door mij als Hoofd van den Regeeringsvoorlichtingsdienst op 6 Februari 1941 voor Radio-Oranje afgelegde Regeeringsverklaring naar aanleiding van het vertrek van Jhr. de Geer van Lissabon naar Nederland.

Alvorens deze onderwerpen in detail te behandelen, moet ik voorop stellen, dat ik geen dagboek heb gehouden gedurende mijn verblijf in Londen en dus op mijn geheugen af ga. Ik mag hier echter aan toevoegen, dat dit geheugen vrij goed is en dat bovengenoemde gebeurtenissen op het oogenblik, dat zij plaats vonden een sterken indruk op mij hebben gemaakt. Desniettenstaande ben ik van meening, dat mijn herinneringen met name op de punten A en D nuttig zouden kunnen worden aangevuld door personen, die eveneens hebben deel gehad aan de betreffende gebeurtenissen (in verband met punt A noem ik de overige aanwezige leden van het Kabinet d.w.z. alle leden met uitzondering van de Heeren van Kleffens, Welter en Dijkhoorn, benevens de Heeren Graaf van Bylandt en Jhr. P. D. E. Teixeira de Mattos). Tevens vermeld ik nog, dat, naar ik meen te weten, de Heer van Bylandt van het gebeurde op dezen avond aanteekeningen heeft gemaakt.

Wat de punten B en C betreft, ben ik praktisch gecproken de eenige getuige geweest, zij het dan ook dat Mr. F. C. A. Baron van Pallandt als toenmalig Zaakgelastigde te Lissabon uit den aard der zaak veel meer zal kunnen mededeelen over het verblijf van Jhr. de Geer daar ter stede dan mij mogelijk is.

Wat tenslotte punt D betreft, zou de heer P. Kasteel, Uw toenmalige Kabinetschef, thans Gouverneur van Curaçao, ongetwijfeld nuttige aanvullende mededeelingen kunnen doen.

Ad punt A.

Op 13 Mei 1940 was ik des namiddags omstreeks 4 uur uit Genève via Parijs te Londen angekommen, teneinde mij ingevolge een in April met den Heer van Kleffens gemaakte afspraak ter beschikking der Regeering te stellen. Op het oogenblik mijner aankomst vertoefde de Heer van Kleffens te Parijs, doch hij had mij op Maandag 13 Mei telephonisch de opdracht gegeven onmiddellijk na aankomst te Londen een aanvang te maken met de organisatie van een Regeeringspersdienst. Kort na mijn aankomst op de Legatie te Londen, waar men op dat oogenblik nog in telephonische verbinding met den Haag stond deelde de toenmalige chef der afd. Politieke Zaken van het Departement van Buitenlandsche Zaken, de huidige Minister zonder portefeuille, Exc. Dr. J. W. van Roijen mede, dat

de Opperbevelhebber had besloten tot overgave en met den vijand in onderhandeling was getreden over een wapenstilstand. Tevens deelde hij mede, dat Generaal Winkelman in den vooravond een radio-toespraak zou houden tot het Nederlandsche volk teneinde deze belangrijke gebeurtenis publiek te maken. Kort daarna bleek, dat geruchten van dezelfde strekking verschillende Engelsche redactie-bureaux hadden bereikt; als gevolg daarvan werd de Nederlandsche Legatie opgebeld, o.a. herhaalde malen door het Engelsche Ministry of Information, met de vraag of de Nederlandsche Legatie in staat was het nieuws daarover nader te bevestigen.

Van de zijde der Londensche correspondenten van Nederlandsche dagbladen, die in dien tijd vrijwel permanent op het Ministry of Information vertoefden, werd eveneens bij de Legatie er op aangedrongen, zoo spoedig mogelijk klaarheid te verschaffen, aangezien veel tegenstrijdige berichten de ronde deden en er de grootste onzekerheid omtrent de positie van en in ons land bleek te heerschen. Rij navraag in het Grosvenor House Hotel, waar de meeste leden der Regeering vertoefden, bleek geen der Ministers uitsluitel te kunnen geven, daar zij zelf zonder nieuws waren. Een poging om Den Haag weer op te bellen had aanvankelijk geen succes, daar geen verbinding kon worden verkregen. Toen eindelijk de verbinding tot stand kwam, bleek, dat men ook op het Departement van Buitenlandsche Zaken niet volledig op de hoogte was van den gang van zaken, ofschoon men het feit der overgave bevestigde. Men raade ons tevens aan te luisteren naar de reeds aangekondigde toespraak van Generaal Winkelman, die om 7 uur Ned. tijd zou plaats vinden. Genoemde rede bracht inderdaad de bevestiging der overgave, maar daarmee was nog geen volkomen zekerheid geschapen, daar in Engelsche pers- en politieke kringen de vraag opdook of de spreker die men gehoord had, wel inderdaad de Generaal Winkelman was en of in de rede niet een poging van Duitsche zijde moest worden gezien om verwarring te stichten in onze geleerden. Inmiddels was weer een telefoongesprek met Den Haag doorgekomen en voor ons, die op de Legatie aanwezig waren, bestond nu geen twijfel of de rede was authentiek geweest. In deze omstandigheden leek het mij noodzakelijk zoo spoedig mogelijk een communiqué op te stellen ter publicatie in de Engelse en wereldpers en niet in het minst ter voorlichting onzer eigen overzeesche gebieden, teneinde klaarheid te scheppen. Ik zette mij dus aan de redactie van zulk een communiqué, daarin bijgestaan door de Heeren van Bylandt en Teixeira de Mattos, terwijl ik tevens den Gezant Jhr. Michiels van Verduynen raadpleegde. Omstreeks half 9 'savonds was dit communiqué in ontwerp gereed. Een onzer belde het Grosvenor House Hotel op om te vragen of wij zoo spoedig mogelijk liet ontwerp zouden kunnen voorleggen aan den Minister-President. Deze liet echter antwoorden, dat hij aan tafel was en verzocht ons omstreeks half tien op zijn kamer te komen. Dit uitstel was ongewenscht, aangezien er nog steeds groote verwarring bleek te bestaan op het gebied der berichtgeving en hieraan zoo spoedig mogelijk paal en perk diende te worden gesteld. In dit verband vestigde ik de aandacht van den Minister-president op het feit, dat de provinciale edities der Londensche bladen reeds in den loop van den avond worden gedrukt. Jhr. de Geer hield er echter aan vast, dat hij ons niet voor half tien kon ontvangen.

Tegen het vastgestelde uur begaf ik mij met de Heeren van Bylandt en Teixeira, in de auto van de laatste, van de Legatie naar „Grosvenor House" Hotel. Toen wij werden binnengelaten in de kamer van den Minister-President vonden wij daar behalve hemzelf alle leden van het Kabinet met uitzondering van de reeds genoemde drie afwezige Ministers. Het ontwerp-communiqué, dat ik den Minister-President voorlegde, was gebaseerd op de volgende punten:

1. De Nederlandsche Strijdkrachten benoorden de rivieren, in Brabant en Limburg hadden zich overgegeven, nadat de Opperbevelhebber tot de conclusie was gekomen, dat verdere strijd geen zin meer had, noch in het belang van het eigen land, noch in dat der geallieerden.

2. Dat van deze overgave waren uitgesloten de nog verder strijdende troepen in de provincie Zeeland, benevens de strijdkrachten der Marine.

3. Dat Generaal Winkelman gehandeld had uit hoofde der hem door de Regeering vóór vertrek uit Den Haag verstrekte algemeene volmacht.

Dit ontwerp gaf aanleiding tot een zeer langdurige discussie, waarvan met name werd deelgenomen door den Minister-President, Prof. Oerbrandy, en den Heer van den Tempel. De meeste aanwezige Ministers gingen in het algemeen, behoudens redactiewijzigingen van secondaire aard, accoord niet den zin van het communiqué. De Minister-President formuleerde twee bezwaren:

1e. dat wij niet met absolute zekerheid wisten of de troepen in Zeeland den strijd voortzetten en of de schepen der Koninklijke Marine in staat zouden zijn de wijk te nemen naar Engelse havens. Op deze gronden verzette de Minister-President zich tegen de passage in het communiqué volgens hetwelk de troepen in Zeeland en de Marine-strijdkrachten met name werden genoemd als zijnde uitgezonderd van de overgave.

2e. Dat de Opperbevelhebber weliswaar had gehandeld op grond van algemeene hem door de Regeering verstrekte volmachten, maar dat diens beslissing tot overgave uitsluitend voor zijn eigen verantwoordelijkheid kwam en dat dit duidelijk in dit communiqué tot uitdrukking moest worden gebracht.

Wat punt 1 betreft werd hiertegen door andere Ministers, benevens door den Heer van Bylandt, Teixeira en mijzelf ingebracht, dat wij weliswaar op dit oogenblik niet met zekerheid wisten wat de positie der troepen in Zeeland en van de schepen der Koninklijke Marine was, maar dat wij wel zeker waren van het feit van hun expresse uitzondering in de bepalingen der overgave, aangezien die zekerheid berustte op de rede van Generaal Winkelman, bevestigd door telephonische mededeelingen uit Den Haag.

Jhr. de Geer hield echter hardnekkig vol, dat deze passage uit het communiqué diende te worden verwijderd, aangezien de vijand hierdoor slechts zou kunnen worden geprikkeld tot nieuwe wandaden zoals het bombardement van Rotterdam. De meeste andere aanwezigen waren van meening, dat deze passage juist wel gehandhaafd moest worden ter wille van ons prestige bij onze bondgenooten en tegenover de openbare meening in de Overzeesche Gebieden en elders in de wereld.

Ten opzichte van het tweede punt concentreerde de discussie zich rondom de vraag of de Regeering met haar communiqué den indruk moest wekken van den Opperbevelhebber volledig te dekken in het besluit tot overgave, dat hij had genomen op grond van de hem verleende volmachten, of wel dat de Regeering zich ietwat van hem moest distancieeren door te laten uitkomen, dat het besluit der overgave voor verantwoordelijkheid kwam van den Opperbevelhebber op grond van overwegingen, die alleen hij kon beoordeelen.

Ik moge hieraan toevoegen, dat de bovengeschetste discussie soms zeer verward was. De besprekingen werden deels staande gevoerd en herhaaldelijk waren kleine groepen van personen in verschillende hoeken van het vertrek tegelijk met elkaar in gesprek. Verschillende redactiewijzigingen werden aangebracht. Tegen half twaalf was in hoofdzaak overeenstemming bereikt op de twee bovengenoemde punten, maar nog geen redactie gevonden, die alle aanwezigen bevredigde. Inmiddels was weer eenige malen opgebeld door Nederlandsche of buitenlandsche journalisten met de vraag of de Regeering nog altijd geen communiqué kon uitgeven en ik gaf mij er rekenschap van dat, indien de tekst van het communiqué niet uiterlijk om middernacht in handen was van de in de „Ministry of Information" gevestigde „Foreign Office News Service", dit zou beteekenen, dat geen van de Londensche ochtendbladen het bericht nog op een behoorlijke plaats zou kunnen publiceeren en eventueel voorzien van commentaar.

Op grond van deze overwegingen heb ik kort na half twaalf de bijeenkomst verlaten en het communiqué telephonisch opgegeven aan de „Foreign Office News Service" in de redactie, zoals die op dat oogenblik vaststond. De uitkomst in de Londensche bladen van den volgende morgen heeft bewezen, dat de publicatie voor sommige hunner desniettemin te laat is geschied. In één geval staat vast, dat, indien een Nederlandsch journalist niet op grond van de rede van Generaal Winkelman een eigen commentaar had geschreven, het betrokken blad niet bijtijds zou hebben geweten wat de toestand in Nederland was. Andere kranten waren in een soortgelijke positie.

In Bijlage I gelieve U aan te treffen het communiqué zooals het tenslotte gepubliceerd is in de „Times" van 15 Mei 1940.

Ad punt B.

Gedurende de week volgende op 14 Mei was door het Hollandsche nieuws van de B.B.C. herhaalde malen aangeboden gebruik te maken van de microfoon om een Regeeringsverklaring te richten tot het Nederlandsche volk. H.M. de Koningin had op 15 Mei broadcast

vanuit Buckingham Palace. Van de zijde der Regeering was echter nog geen verklaring afgelegd en ik had er verschillende malen op aangedrongen, dat dit zoo spoedig mogelijk zou gebeuren. Na eenige dagen verklaarde Jhr. de Geer zich hiertoe bereid en ik maakte een afspraak met den leider van het Hollandsche nieuws van de B.B.C. dat de Minister-President zou spreken in de uitzending van nieuwsberichten van 6 uur 's-avonds.

Ik bood Jhr. de Geer aan een ontwerp voor hem op te stellen, doch hij gaf er de voorkeur aan zijn rede zelf te schrijven. Afgesproken werd nog, dat ik hem om half zes in het „Grosvenor House" Hotel zou komen halen, vanwaar wij ons tezamen naar het gebouw van de B.B.C. zouden begeven. Klokslag half zes bevond ik mij in het hotel en liet telephonisch mijn aanwezigheid weten aan den Minister-President, die nog op zijn kamer vertoefde. Hij verzocht mij te wachten. Toen het kwart voor zes werd, belde ik den Minister-President nog eens zelf op. Hij antwoordde, dat hij bijna klaar was met de redactie van zijn rede en in eenige minuten beneden zou komen. Inmiddels zat ik op heete kolen, want het werd hoog tijd om ons naar de B.B.C. te begeven. Bovendien was er mij, op grond van den weinig energieken indruk, dien ik mij in den loop der eerste week had gevormd van de houding van den Minister-President, veel aan gelegen den tekst der redevoering te kunnen doorlezen, teneinde eventueel nog wijzigingen te kunnen voorstellen. Nauwelijks waren wij dus in een taxi gezeten op weg naar de B.B.C. of ik vroeg aan Jhr. de Geer of ik zijn tekst mocht zien. De Minister-President antwoordde, dat hij *slechts één tekst* bij zich had en dat hij deze nog eens voor de laatste maal wenschte door te lezen vóór hij voor de microfoon moest komen. Hij verdiepte zich daarop weder in zijn tekst. Aangekomen op de B.B.C. begaven wij ons onmiddellijk naar de studio, waar de uitzending reeds een aanvang had genomen (de rede was aangekondigd) en waar men met spanning op ons zat te wachten. Onmiddellijk na de verwelkoming vroeg de leider der uitzending aan den Minister-President of deze misschien een tweede tekst van zijn rede bij zich had *voor de zgn. „switch censor"*, opdat deze tijdens de uitzending mee zou kunnen lezen. *Tot mijn verbazing haalde Jhr. de Geer daarop een tweede tekst uit zijn binnenzak.* Het was toen te laat voor mij om de tekst zelf nog te lezen en eventueel suggesties ter verandering te kunnen maken. Ik hoorde de redevoering voor het eerst, terwijl de Minister-President, voor de microfoon gezeten, haar uitsprak.

Zooals U zich zult herinneren, heeft deze redevoering in Engelsche en ook in Nederlandsche kringen in Londen een zeer slechten, wat slapen indruk maakt. De tekst, door den Minister-President aan den „switch censor" overhandigd, is den dag na de uitzending door het Foreign Office opgevraagd en het is mij ondanks herhaalde pogingen zoowel bij de B.B.C. als bij het Ministry of Information en het Foreign Office niet gelukt hem weer in handen te krijgen. Wel een Engelsche vertaling, waarvan ik echter de juistheid niet kan garandeeren en die zich moet bevinden in de dossiers, welke de R.V.D. te Londen heeft overgezonden naar Den Haag. Evenmin is het mij gelukt het persoonlijk exemplaar, door den Minister-President gebruikt, van dezen los te krijgen, m.a.w. het archief van den R.V.D. te Londen heeft de Nederlandsche tekst dezer radiorede nooit bezeten.

Ad punt C.

Begin October 1940 had ik mij in opdracht der Regeering naar Amerika en vandaar naar Batavia begeven teneinde in het algemeen contact op te nemen met den Indischen Regeerings-Publiciteitsdienst en in het bijzonder om overleg te plegen inzake de oprichting van een Nederlandsch Informatiebureau te New York. Tijdens mijn verblijf te Batavia had ik ten huize van Dr. N. A. C. Slotemaker de Bruine, toen nog Directeur van het Pers-agentschap Aneta, later Directeur van het Nederlandsch Informatiebureau te New York, kennis gemaakt met de dochter van den inmiddels als Minister-president afgetreden Jhr. de Geer. Deze dochter had mij na overleg met naar ik meen twee andere kinderen van de ex-Minister-President, die eveneens in Indië vertoefden, verzocht haar vader voor het geval ik hem nog mocht spreken een boodschap over te brengen. Deze boodschap kwam hierop neer, dat genoemde kinderen hoopten, dat hun vader zich zoo spoedig mogelijk naar Indië zou begeven, dat zij met verlangen naar hem uitzagen en hem zoo goed mogelijk zouden verzorgen.

Op mijn terugreis naar Londen kwam ik eenige dagen voor Kerstmis 1940 te Lissabon aan en begaf mij dadelijk naar de Legatie. De toenmalige Zaakgelastigde Baron van Pallandt, deelde mij al spoedig mede, dat hij zich alles behalve gerust gevoelde omtrent de plannen van Jhr. de Geer. Deze vertoefde reeds geruimen tijd in Lissabon en had onder tamelijk vage voorwendsels een toenmaals zeer moei-

lijk te verkrijgen gelegenheid om zich per „Clipper“ naar Amerika te begeven, laten passeeren. De Heer van Pallandt vroeg zich af of Jhr. de Geer niet in stilte het plan koesterde zich naar Nederland te begeven.

Toen ik hem mededeelde, dat ik opdracht had om Jhr. de Geer een boodschap over te brengen van zijn kinderen in Indië, verzocht de Heer van Pallandt mij deze gelegenheid te baat te nemen om een zoo uitvoerig mogelijk gesprek met den ex-premier te hebben teneinde te ontdekken wat deze eigenlijk van plan was. De dag na mijn aankomst te Lissabon heb ik mij dus, na telephonisch belet te hebben gevraagd, naar Estoril begeven, waar Jhr. de Geer toenmaals in een hotel vertoefde. In zijn hotelkamer heb ik een gesprek van ongeveer een uur met hem gehad. De boodschap van zijn kinderen als aanleiding nemende, vroeg ik hem wanneer hij voornemens was zich naar Indië te begeven. Op deze vraag gaf hij mij geen positief antwoord, maar ondervroeg mij uitvoerig over toestanden in Indië en over de verschillende reismogelijkheden. O.a. zeide hij mij, dat zijn Regeeringsopdracht hem niet tot haast noopte, dat hij op zijn leeftijd opzag tegen een vliegreis over de Atlantische Oceaan en dat hij overwoog of hij niet per boot rondom de Kaap zou gaan. De passagiersverbinding via de Middellandsche Zee en het Suez Kanaal was in dien tijd opgeheven.

Ik verrtrecte hem de gevraagde inlichtingen, er daarbij den nadruk op leggende, dat onder de huidige omstandigheden een reis per „Clipper“, die op zeer matige hoogte vloog, eigenlijk veel comfortabeler was dan een langdurige reis per boot, vooral wanneer deze op een Portugeesch schip moest plaats vinden, zooals de ex-Premier scheen te overwegen. Ik vertelde hem eveneens, dat ik kort tevoren per vliegtuig over de Stille Zuidzee was gevlogen van San Francisco naar Manilla en vandaar per K.N.I.L.M.-toestel naar Batavia en dat ook dit traject door de lucht mij heel wat verkieselijker leek dan een reis per boot. Ik herhaalde nogmaals dat zijn kinderen er op aandrongen, dat hij zoo spoedig mogelijk komen zou. Op deze inlichtingen en argumenten antwoordde Jhr. de Geer op een wijze, die mij toen voor het eerst deed begrijpen waarom Baron van Pallandt zich ongerust begon te gevoelen. Ik kreeg n.l. den indruk, dat de Heer de Geer naar uitvluchten zocht om niet naar Indië behoeven te gaan en met het plan rondliep om naar Nederland terug te keeren. Deze indruk werd tenslotte in den loop van het gesprek bij mij zoo sterk, dat ik na eenige overweging besloot hem ronduit de vraag te stellen: U denkt er toch niet over om naar Nederland te gaan? Hierop kwam een dubbelzinnig antwoord, de Heer de Geer antwoordde n.l., dat hij dat niet van plan was ofschoon hij natuurlijk zeer wel naar Nederland zou kunnen gaan en er wel goede redenen voor zou kunnen aanvoeren, aangezien zijn vrouw ongesteld was en hem noodig had. Ik bezwoer den Heer de Geer deze gedachte te laten varen, aangezien hij daardoor zijn land en zichzelf in een zeer delicate positie zou brengen. Met eenige heftigheid voerde hij hiertegen aan, dat ik dit geheel verkeerd zag, aangezien hij sedert zijn aftreden als Minister-President toch niet anders dan een particulier Nederlander was, elk particulier Nederlander het recht had naar zijn plaats van inwoning terug te keeren en dat dit zelfs door de Nederlandsche Regeering werd aangemoedigd wat betreft in Frankrijk vertoevende Nederlanders, die in de Meidagen van 1940 uit Nederland gevlucht waren. *Mijnerzijds trachtte ik hem aan het verstand te brengen, maar blijkbaar zonder eenigen indruk te maken*, dat hij ten eerste in de toen geldende omstandigheden zich niet los kon maken van een zoo recent politiek verleden als het zijne, aangezien dit onherroepelijk en op het Nederlandsche volk en op de geallieerde openbare meening een indruk zou maken, alsof hij, nog maar kort geleden Minister-President, den strijd opgaf. Ten tweede, dat de vijand na zijn terugkomst in Nederland zeer vermoedelijk zou trachten propagandamunt uit zijn terugkomst te slaan en misschien zelfs zou probeeren hem voor den vijandelijken wagen te spannen. Ten derde, dat hij zich alleen met toestemming en medewerking van den vijand naar Nederland zou kunnen begeven. Op het eerste punt voerde de Heer de Geer nog eens aan, dat hij slechts particulier persoon was en geen enkele politieke functie meer vervulde. Inzake het tweede punt voerde hij aan, dat ik den toestand veel te dramatisch inszag en dat hij zich in elk geval voor geen enkel vijandelijk doel zou laten gebruiken. Op mijn derde argument voerde hij aan, dat de vijand nu eenmaal feitelijk meester van de situatie was en dat er dus geen bezwaar zou kunnen bestaan dat een particuliere reiziger, die een visum noodig had, dit erkende. Andere reizigers deden dit toch ook. Ondanks het vuur zijner argumentatie besprak hij de mogelijkheid van zijn terugkeer weliswaar als een theoretische suppositie, maar zijn toon gaf mij den indruk, dat hij deze mogelijkheid toch innerlijk overwoog. Ons gesprek had nu bijna een uur geduurd en ik had het gevoel het niet langer te kunnen

rekken zonder het een zeer pijnlijk karakter te geven, waartoe ik op dat oogenblik onvoldoende vaste grond onder de voeten had. Ik heb mij er dus toe bepaald er nogmaals bij den Heer de Geer op aan te dringen zich zoo spoedig mogelijk naar Indië te begeven, daartoe onmiddellijke passage te zoeken, liefst per vliegtuig en dit voornemen te telegraphisch aan zijn kinderen in Indië mede te deelen. Terugkomende op de Legatie heb ik Baron van Pallandt verslag uitgebracht, hem de verzekering gevende, dat ik zijn ongerustheid volkomen deelde. De Zaakgelastigde heeft daarop nog Dr. Slotemaker de Bruine, die mij op deze reis vergezelde, eveneens verzocht een onderhoud met Jhr. de Geer te hebben. Dit onderhoud heeft ook plaats gehad, maar heeft naar ik meen te weten op Dr. Slotemaker de Bruine een soortgelijken indruk nagelaten als die, welke ik had medegenomen.

Ad punt D.

In den ochtend van 6 Februari 1941 bevatten de meeste Engelse bladen telegrammen uit Lissabon, dat Jhr. de Geer den vorigen dag onverwachts Lissabon had verlaten op weg naar Nederland. Tevens had het Ministerie van Buitenlandse Zaken een telegram ontvangen van de Legatie te Lissabon, waarin het bericht werd bevestigd. Zoo dra ik dit vernomen had, stelde ik mij in verbinding met U zelf als Minister-President, uit de overweging, dat dit bericht zoowel in geallieerde als in Nederlandsche kringen, vooral in bezet gebied, een deplorabelen en in ieder geval een verwarrenden indruk zou maken en dat de Nederlandsche Regeering te Londen tegenover deze gebeurtenis zoo spoedig mogelijk stelling zou moeten nemen, liefst nog dienzelfden avond in den vorm van een regeeringsverklaring, uit te zenden door Radio-Oranje. Mijn advies was in de voorgestelde verklaring het tafellaken tusschen Regeering en den ex-premier volkomen door te snijden.

U kon mij niet onmiddellijk ontvangen, aangezien U op dat oogenblik druk bezet waart, maar verzocht mij overleg te plegen met Uwen toenmaligen Kabinetchef, den Heer P. Kasteel. Ik begaf mij onmiddellijk naar het bureau van den Heer Kasteel en deelde hem het nieuws inzake Jhr. de Geer mede. Tevens deed ik hem mededeeling van mijn meening, dat wij nog dienzelfden avond een regeeringsverklaring moesten uitzenden in boven aangegeven zin. De Heer Kasteel antwoordde hierop, dat hij in overleg met u zelf reeds in November van het vorige jaar aan de mogelijkheid had gedacht van wat nu werkelijkheid was geworden, en dat hij met het oog daarop toenmaals reeds een ontwerp-verklaring had opgesteld. Hij trok een lade van zijn bureau open en haalde dit ontwerp te voorschijn. Ik las het door en was van meening, dat het in hoofdzaak aan het doel beantwoordde. Ik heb slechts eenige wijzigingen van minder belang voorgesteld en een nieuwe inleiding geschreven. Kort daarop had ik een onderhoud met U, waarin U zich accoord verklaarde met den voorgestelden tekst, behoudens eenige kleine wijzigingen. Deze tekst, waarvan een exemplaar nog aanwezig is in de archieven van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, is denzelfden avond door mijzelf als chef van den Regeeringsvoorlichtingsdienst voor de microfoon oplezen.

De taak van den R.V.D. was hiermede echter niet afgelopen. Het bericht omtrent het vertrek van den Heer De Geer naar Nederland had in de wereldpers en met name in de Engelsche pers sensatie veroorzaakt, een sensatie, die voor ons land alles behalve vleiende vormen aannam. In dit verband moet niet vergeten worden, dat wij een groot gedeelte van het jaar 1940 noodig hadden om het feit van onze overgave in de ooren der geallieerde openbare meening aannemelijk te maken en te compenseeren door een nieuwen indruk, dat Nederland met alle kracht en macht tot zijn beschikking den strijd voortzette. De daad van den Heer de Geer was dus een leelijke streep door onze rekening en het was duidelijk, dat wij ons tot het uiterste moesten inspannen om den hierdoor gewekten slechten indruk zooveel mogelijk weg te nemen. Op grond dezer overweging stelden wij een Engelsche versie op van de afgelegde Regeeringsverklaring en verzocht ik den Heer J. A. van Houten van den R.V.D. zich naar het Ministry of Information te begeven teneinde de daar verzamelde internationale pers mondeling van voorlichting te dienen. Na de uitzending van Radio-Oranje heb ik mij zelf ook naar dit hlinistry begeven.

Ik geloof niet te overdrijven, wanneer ik zeg, dat die avond voor den Heer van Houten en mij zelf een van de pijnlijkste ervaringen is geweest, die wij als leden van den Nederlandschen Regeeringsvoorlichtingsdienst te Londen hebben moeten doorstaan. Het name de Heer van Houten, die zich tot diep in den nacht aan deze taak heeft gewijd, zou U hieromtrent waarschijnlijk desgewenscht nog nadere mededelingen kunnen doen. Uit de later verschenen perscommentaren moge blijken, dat wij den kwalijken indruk, gewekt

door Jhr. de Geer's terugkeer naar Nederland althans gedeeltelijk hebben kunnen wegnemen, voornamelijk door betrokkene voor te stellen als iemand, die heftig leed aan heimwee, zeer bejaard was en niet geheel meer verantwoordelijk kon worden gesteld voor zijn daden.

Hiernevens gelieve U afschrift (bijlage II) te vinden van de Regeeringsverklaring van 6 Februari 1941, als wel van het dienstelfden dag in het Engelsch uitgegeven communiqué.

Tenslotte moge ik hier nog aan toevoegen den tekst van een Regeeringsverklaring, uitgezonden via Radio-Oranje op 21 April 1942, naar aanleiding van een door Jhr. de Geer gepubliceerde brochure, waarvan wij op dat oogenblik het bestaan, maar niet den volledigen inhoud kenden, door een uitzending van Hilversum.

Met gevoelens van hoogachting, heb ik de eer te verblijven,
Uw dw.
A. PELT.

Voor eensluidend afschrift,
De Commissaris van Politie 1e klasse,
J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
J. H. HEIJINK.

Afschrift

BIJLAGE I

NETHERLANDS LEGATION
COMMUNIQUÉ
(The Times May 15th 1940)

The Commander in Chief of the Netherlands Army has issued a proclamation to the troops concerned that fighting is to cease.

The decision was taken towards the end of the afternoon of May 14.

Enemy troops in great numbers have succeeded in crossing the Moerdijk bridges and in retaking Rotterdam, which had previously been heavily bombed.

Consequently the heart of the country was laid open to the enemy and the main forces of the army behind the Dutch waterline were threatened by immediate enemy attacks on their rear.

Under these circumstances and in order to avoid complete destruction of the country the Commander in Chief was of the opinion that further resistance had become useless and therefore was to be abandoned.

In conformity of the decision taken by the Netherlands Government the state of war between the Kingdom of the Netherlands and Germany continues to exist.

Voor eensluidend afschrift,
De Commissaris van Politie 1e klasse,
J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
J. H. HEIJINK.

Afschrift

BIJLAGE II

NEDERLANDSCHE REGEERINGS
PERSDIENST
RADIO ORANJE

Uitzending voor Donderdag 6 Februari 1941

Speech: Wet vertrek van Jonkheer Mr. D. J. de Geer

Landgenooten,

Volgens een heden in de pers verschenen bericht, bevestigd door het Nederlandsche Gezantschap te Lissabon, heeft Jhr. Mr. D. J. de Geer, oud-voorzitter van den hlinisterraad, gisteren onverwachts Lissabon verlaten op weg naar Nederland.

Omtrent deze gebeurtenis, waarvan de ernst U niet zal ontgaan, heeft de Chef van den Regeeringspersdienst U namens de Nederlandsche Regeering te Londen, een officieele verklaring voor te lezen:

Gij zult U herinneren, dat in Juni 1939 het kabinet Colijn de portefeuilles ter beschikking moest stellen. De motie-Deckers had duidelijk bewezen, dat dit kabinet niet het vertrouwen bezat van de Tweede Kamer en dus niet zou kunnen regeeren op grond van het gemeene overleg, dat in Nederland eisch is van normale staatkunde.

De Kroon, die in Nederland den kabinetsformateur aanwijst, moest de vraag oplossen, welke stzatsman voldoende alzijdig vertrouwen bezat om een nieuw ministerie te kunnen vormen. Adviezen en eigen inzicht plaatsten dit vertrouwen toan in Jhr. Mr. D. J. de Geer.

Deze vormde daarop het op een breede basis steunende kabinet, dat de Duitsche invasie beleefde, het verzet daartegen leidde en dat zich met de Koningin te elfder ure aan den greep van den vijand kon onttrekken.

Bereikt was daarmee vooreerst, dat de Regeering geen gijzelaar werd; vervolgens, dat zij het onbezette deel van het Koninkrijk in volkomen vrijheid kon besturen; tenslotte, dat zij mede daardoor den strijd kon voortzetten tegen den overweldiger van het in Europa gelegen rijksg gebied.

Het is duidelijk, dat de Heer de Geer als leider van het op dat oogenblik aan het bewind zijnde kabinet voor al deze daden mede de verantwoordelijkheid droeg.

Dat de Koningin hem in September j.l. van de ministerieele verantwoordelijkheid ontheffing verleende, is een daad, waarvoor, zooals Gij weet, naar goed Nederlandsch staatsrecht geen verantwoordingsplicht bestaat. De Kroon kan daarvoor uiteraard gronden hebben, die bekend zullen worden. wanneer Zij dat noodig mocht oordeelen in 's lands belang.

Gaarne had de Regeering den bejaarden staatsman na zijn aftreden in ruste den terugkeer naar zijn huiselijken haard gegund. In andere omstandigheden dan die nu in Nederland bestaan, zou dit wellicht hebben gekund, maar Gij allen, die in bezet gebied leeft, weet, dat op normale fatsoensbegrippen van de zijde der Duitsche bezettingsautoriteiten niet kan worden gebouwd.

Gij zult daarom wel beseffen, dat de Regeering zwaarwegende redenen kon hebben om den *oud-premier* de Geer evenmin aan den bezetter uit te leveren als zij in Mei j.l. den *premier* de Geer in Duitsche handen zou hebben gelaten. De heer de Geer kende deze ineening van de Regeering; zij is hem uitdrukkelijk op schrift medegedeeld en hij heeft haar geldigheid ook schriftelijk aanvaard.

Beseffend van welk een waarde de familieband voor iemand op hoogen leeftijd is, zocht de Regeering echter naar een mogelijkheid den grijzen staatsman op dit punt ter wille te zijn. Mede daarom verleende zij den heer de Geer een opdracht, die hem naar een der overzeesche gebiedsdeelen des rijks zou voeren, waar hij tevens in huiselijken kring van naaste verwanten zou kunnen verblijven tot ook voor hem, evenals voor de andere met de Koninklijke Familie in ballingschap levende regeeringspersonen, het uur van weerzien in vrij Nederland zou slaan.

De positieve medewerking der Koninklijke Nederlandsche Regeering bij het vertrek van den heer de Geer uit Engeland werd dus alleen verleend in het vertrouwen; dat de afgetreden minister-president zich zou begeven naar een onbezet Nederlandsch gebiedsdeel, een voorwaarde, die de heer de Geer ook uitdrukkelijk had aanvaard.

De Koninklijke Nederlandsche Regeering heeft nu moeten constateeren, dat zij zich in den heer de Geer heeft vergist. Zij heeft het uithoudingsvermogen van den heer de Geer onderschat en is in haar vertrouwen op diens loyaliteit beschaamd geworden.

De heer de Geer heeft immers, zonder andere waarschuwing dan een op de valreep verzonden brief aan een der leden van het Kabinet, de hem verleende opdracht neergelegd en is naar bezet Nederland afgereisd.

Deze Minister van Staat heeft het niet noodig geacht de Koningin in kennis te stellen van zijn voornemen; hij heeft evenmin van de Regeering, die hem voor een bepaald doel uitzond, de toestemming verkregen in deze opdracht verandering te brengen. Juist het tegen-deel.

De Regeering acht het haar plicht duidelijk te zeggen, dat zij dit heengaan van den heer de Geer niet slechts betreurt, maar het zeer tot haar leedwezen bestempelen moet als een daad van desertie, die een zwarte vlek werpt op een leven, dat zij zoo gaarne in waardigheid had zien eindigen.

Wij en Gij ginds, Koningin en Kabinet hier, maken allen een zeer zwaren tijd door. Wij zullen elkaar niet lastig vallen met ons

leed. Trouwens, wij kunnen aan het gebeurde niets meer veranderen. Wij kunnen ons alleen troosten met de gedachten, dat de latere historieschrijver de pijnlijke en voor het nationaal belang zoo schadelijke woordbreuk van den vorigen minister-president te boek zal stellen als een tragische teleurstelling in geplaatst vertrouwen.

In de achter ons liggende dagen heeft menig een van ons zich het woord herinnerd van den dichter, die spreekt over het „zeere” afvallen van de bladeren. Gelukkig weten wij, dat de boomen blijven staan.

De vrijheid sterft niet, wel vallen er, die haar verdedigen moesten en die heimwee naar familie en land verwarren met persoonlijke plicht of die de illusie koesteren, dat de vrijheid met inschikkelijkheid kan worden gekocht, in plaats van met kracht van karakter te worden veroverd.

Meer heeft de Regeering u voor het oogenblik over dit pijnlijke onderwerp niet te zeggen.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e klasse,

J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

J. H. HEIJINK.

Afschrift

BIJLAGE III

6-2-41

The Royal Netherlands Government have learned to-day with a profound sense of the indignation that notwithstanding solemn assurances given to the contrary Jonkheer Dr. D. J. de Geer, ex-prime-minister of the Netherlands has left Lisbon for the enemy occupied part of the Kingdom in Europe. Jonkheer de Geer, who in June 1939 had been charged by Her Majesty Queen Wilhelmina with the formation of the present cabinet, had retained its leadership up to September 1940. Thus he was the head of the Government at the moment of the German invasion on May 10th and he therefore had an important share in the responsibility for the unanimous decision of the Cabinet to leave the Hague for London with Her Majesty the Queen. This decision was reached to enable the government of function freely in the future conduct of the war at the head of all available Dutch sources outside Europe and of the overseas territories.

Some time after the resignation of Jonkheer De Geer from the Premiership in September 1940 the government decided to entrust him with a mission to the Netherlands East Indies, which would have enabled him to join some members of his family living in that part of the Kingdom. Jonkheer De Geer left England in November last on the express condition that the official facilities granted to him were to serve exclusively for the purpose just mentioned and he himself gave a formal undertaking to this effect.

Having learned with deep regret that the former Prime Minister has broken this solemn pledge by returning to occupied territory in stead of fulfilling his mission to the Netherlands East Indies, the Royal Netherlands Government have the painful duty to make it known that they consider Jonkheer De Geer's conduct as a breach of loyalty and as an act detrimental to the national interest.

This unfortunate incident can in no way be interpreted as an indication of any change in the firm determination of the Royal Nether-

lands Government to continue the war against Germany on the side of their British ally until ultimate victory.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e klasse,

J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

J. H. HEIJPNK.

Afschrift

BIJLAGE IV

NEDERLANDSCHE REGEERINGS VOORLICHTINGSDIENST
RADIO ORANJE

Uitzending van Dinsdagavond, 21 April 1942

Verklaring inzake jhr. de Geer.

Op 2 September 1940 trad jhr. mr. D. J. de Geer af als Minister-President en als Minister.

In October 1940 nam hij op zich van de Nederlandsche Regeering een opdracht uit te voeren in Nederlandsch Indië.

In plaats van zich daaraan te houden, stelde hij zich in Lissabon vrijwillig en zonder noodzaak in verbinding met Duitsche autoriteiten, met den vijand dus. Hij reisde met Duitsche medewerking over Berlijn — „dat was de vlugste route” schrijft hij nu naar Nederland.

Over deze daad — aanraking zoeken met den vijand en woordbreuk jegens de Regeering — heeft het Nederlandsche volk bereids geoordeeld door hem practisch uit de Nederlandsche gemeenschap te stooten.

Hij verklaarde plechtig voor de Nederlandsche pers, als vergeten burger te willen leven. In flagrante tegenspraak met dit aangekondigd voornemen heeft hij thans een politieke brochure uitgegeven, waarvan de verschijning door den vijand is toegelaten en waarover pers en radio alleen met 's-vijands toestemming kunnen spreken. Dat is een tweede woordbreuk en wel een met een heel leelijke bijmaak.

De brochure zelf is een sluw pleidooi voor vrede door vergelijk, d.i. voor vergelijk met een vijand, die zich aan geen verdragen houdt en die niet ons zelfstandig volksbestaan, niet een gemeenschap van vrije volken begeert, maar overheersching door Duitschland.

Ons volk en onze Regeering willen geheele vrijheid terug, geen schijnvrijheid gelijk de Geer wil.

Deze brochure is geschreven in den tijd van den grootsten nood des Rijks en is er op gericht het volk te doen verslappen, dat volk dat zoo vast staat in zijn moed en vertrouwen, geregeerd wordt door het Huis van Oranje, het welk van geen compromis weet, als het gaat om de hoogste goederen der natie.

Daarom is deze daad van jhr. de Geer erger dan dubbele woordbreuk. Zij kan slechts den vijand dienen. Die vijand en zijn handlangers zullen de brochure en den schrijver trachten te benutten, den Heer de Geer ten goede en den Heer de Geer ten kwade, al naar het uitkomt. Dit is het lot van alle verraders.

De Heer de Geer heeft gemeend eigen doeleinden te kunnen nagen. Dat kan hij niet, hij is slechts middel voor het doel van den vijand van zijn volk.

Met deze brochure heeft de schrijver, wat hem persoonlijk ook moge overkomen, verraad gepleegd aan het Nederlandsche volk.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e klasse.

J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 96

Radiorede d.d. 20 Mei 1940 van de Nederlandse Minister-President, jhr. mr. D. J. de Geer

Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer

(Vertaling van Engelse tekst, welke voorkomt op blz. 17 en 18 van „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen” door prof. mr. P. S. Gerbrandy)

Aan allen die de Nederlandse taal verstaan en die nu bezig zijn te luisteren, zou ik het volgende willen zeggen:

Sedert het uitbreken van den oorlog in het laatst van September, heeft de Nederlandse Regeering, in overeenstemming met den wensch van de bevolking, de meest volledige en strikte neutraliteit in acht genomen. Wij hebben nooit, ook maar een oogenblik naar verzoeken geluisterd om anders te handelen. Onze wensch om neutraal te blijven was vurig en oprecht. En wij zijn steeds in staat geweest onze daden in overeenstemming te doen zijn met onze bedoelingen.

Het is steeds een vaststaand feit geweest dat deze neutraliteitspolitiek zou beteekenen, dat als een van de oorlogvoerenden ons grondgebied mocht binnendringen, wij ons zoo krachtig mogelijk zouden verdedigen. Dit was niet in strijd, maar in overeenstemming met onze neutraliteitspolitiek. Want deze politiek behoorde beide oorlogvoerenden te verzekeren dat zij niet plotseling, vanaf ons grondgebied, door hun vijand zouden worden aangevallen. Onze strijdkrachten vormden een dekking voor een flank van elk onzer oorlogvoerende bureu. Zij konden beiden met het feit rekening houden dat Holland geen militair „Vacuum” zou zijn, doch zichzelf zou verdedigen.

Het resultaat hedt aangetoond dat ons land zich in dit opzicht van haar verplichtingen heeft gekweten tot het laatste oogenblik, als neutrale mogendheid. Het land dat ons grondgebied is binnengevallen, kan de oprechtheid van onze neutraliteit beoordeelen naar de kracht van den weerstand dien zij ontmoette. Als wij onszelf niet verdedigd hadden, zou dat land gerechtigd geweest zijn te concluderen, dat wij geen weerstand zouden hebben geboden indien zijn vijand ons had aangevallen. In dat geval zou het zich bedrogen hebben geacht en zou het tot de slotsom kunnen zijn gekomen, dat onze gewapende neutraliteit een bespotting was geweest, ons leger slechts schijn en dat het een „Militair Vacuum” als buur had gehad, gedurende de laatste acht maanden.

Daarom behoort onze ernstige tegenstand een reden temeer te zijn, zelfs voor het land dat wij tegenstand boden, om de oprechtheid en de eerlijkheid van onze politiek te erkennen.

Want hierdoor zou haar bewezen zijn dat wij hetzelfde gedaan zouden hebben, indien ons grondgebied van de andere zijde was aangerand.

Dat onze tegenstand, hoezeer wij ook ons best deden, onvoldoende was, verandert dit feit niet. Evenmin het feit dat, na deze aanranding, wij de hulp inriepen van de andere oorlogvoerenden. Integendeel deze hulp vergrootte de oprechtheid van onzen tegenstand, daar het deze tot de hoogste graad van doelmatigheid opvoerde.

De opmerking in zekere kringen gemaakt, dat wij tenslotte de ons

gegeven raad opvolgden, bondgenooten te zoeken tegen een mogelijke aanvaller, klinkt niet overtuigend.

Onze neutraliteitspolitiek eischte dat wij dit niet zouden doen, tot dat wij van één zijde werden aangevallen, maar het bracht ook mede, dat wij bondgenooten zouden zoeken zoodra ons grondgebied onverwacht werd geschonden.

Het is een feit, dat de handelwijze die door de Regeering is gevolgd sedert September, en waarover zij de wereld destijds heeft ingelicht, tot het einde is voortgezet op de meest loyale en gewetensvolle manier. Met andere woorden de Regeering heeft — zooals Hare Majesteit in Mare Proclamatie zeide —, een zuiver geweten met betrekking tot de catastrophe die gebeurd is.

De Regeering, — dat wil zeggen de Koningin en haar Ministers — zijn nu in het buitenland. De omstandigheid dat een groot deel van ons Rijk, bestaande uit overzeesche gewesten met meer dan 60 000 000 inwoners, onbezet is, maakt dit noodzakelijk. Het aantal telegrammen in de laatste week ontvangen uit Oost- en West-Indië dat behandeld is, bewijzen dit.

Voorts is het grootste deel van onze koopvaardijvloot buiten de Europeesche wateren en vele andere zaken, speciaal van economischen aard, vragen voortdurende aandacht. Terwijl de Regeering van plan is haar plicht te doen, met betrekking tot deze onderwerpen, hoopt zij dat andere administratieve instanties in Nederland hun plicht niet zullen verwaarloozen.

Hun plicht is thans, zoo goed zij kunnen met de Deutsche autoriteiten samen te werken, en daardoor de bevolking zooveel mogelijk te helpen. Aan de andere kant bestaat de plicht van de bevolking daarin om de autoriteiten te helpen door zich kalm en ordelijk te gedragen en zich te onthouden vón elke handeling, waardoor de normale verhoudingen verstoord worden.

De Regeering hoopt, dat het Nederlandsche publiek, zelfs in deze droeve tijden, zijn kalme en waardigheid bewaart en daardoor de achting van den tegenstander verdient. En, vooral hoopt zij, dat de geestelijke waarden die in de ziel van de natie gelegen zijn, geen schade zullen ondergaan.

De manier waarop wij ons lijden dragen is belangrijker dan de oorzaak van onze moeilijkheden.

Indien ons lijden ons niet ons Vertrouwen in God doet verliezen, dan kan zelfs het vreeselijkst leed een zegen blijken te zijn.

Vorenstaande vertaling is gemaakt in overleg en in samenwerking met mr. W. de Jager te Londen, Hoofd van de Juridische afdeeling van de Nederlandsche Ambassade te Londen.

*De Commissaris van Politie Ie klasse,
J. L. POSTHUMA.*

*De Hoofdinspecteur van Politie,
J. H. HEIJTNK.*

BIJLAGE 97

Uittreksel uit het proces-verbaal d.d. 15 Februari 1947 van een verhoor van mr. E. N. van Kleffens, afgenomen door de heren Posthuma en Heijink

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Over het bezoek, dat door de Geer bij Churchill is gebracht, in tegenwoordigheid van mij en onzen Ambassadeur in Londen, jhr. Michiels van Verduynen, kan ik u wel het een en ander vertellen. Wilt u hierover een goed beeld verkrijgen, dan moet ik u eerst de omstandigheden nader schetsen. Wij zaten in Londen als Regeering van een Souvereine Staat, die de gast was van de Engelschen. Wij wenschten de goede diplomatieke vormen in acht te nemen, op dezelfde manier alsof we in den Haag waren. Ik had het voordeel, dat ik in die dagen Halifax bijna dagelijks zag en sprak en kon hem dus vragen of wij inderdaad „welkom^m waren, wat hij volkomen bevestigde. Formeel was dus de situatie daardoor al in orde, maar ik vond het toch zeer noodig, dat onze Minister-President een officieel bezoek bracht en contact opnam bij den Engelschen Minister-President. Dit bezoek werd voorbereid via onzen Ambassadeur.

Nu is de Geer iemand, wiens horizon, om het zoo uit te drukken, in Zevenaar ophoudt. En alhoewel hij vroeger met vacantie wel eens in buitenlandsch gezelschap was, voelde hij zich in de Rijnstreek en Zwitserland allerminst thuis. Hij beheerschte de talen niet en zijn Engelsch was wel de taal, die hij het slechtst sprak. Ook in ons land zag hij buitenlandsche diplomaten hoogst zelden en nam daar het zoo noodige contact niet mee op. Toen ik dat contact voor hem trachtte te bevorderen door een lunch te houden, waarbij ik hem dan zeide, dat hij daar nu beslist naar toe moest, maakte hij groote blunders.

Oin nu op Churchill terug te komen, onze Ambassadeur en ik vergezelden hem dus bij dit bezoek. Churchill ontving ons in de groote zaal, waar de Ministerraad bij elkaar komt en zat daar alleen.

De Geer stapte met uitgestrekte hand op hem toe in de woorden: „Good bye Mr. Churchill." U begrijpt, dat deze uitdrukking, die de Engelschen alleen bij het afscheid gebruiken, als entree minder juist was. De Geer voerde verder een vrij hakkelig gesprek en zonder dat wij daar ook maar eenigermate op verdacht konden zijn, zinspeelde hij daarbij op de wenschelijkheid van een compromis-vrede. Ik mag niet meer met volkomen zekerheid zeggen of de Geer het eerst daarbij de vrede van Amiens noemde, maar het staat mij wel voor, dat hij het was, die daar in dien zin over sprak en niet Churchill. Churchill moest daar heelemaal niets van hebben en zooals hij dan deed, gromde hij eens. Het was ook volkomen in strijd met de Engelsche opvattingen, die uitsluitend geleid werden door de gedachte van voortzetting van den strijd zonder meer.

Zoowel de Ambassadeur als ik hebben toen het gesprek ten spoedigste afgeleid op andere onderwerpen, maar het geheel maakte een allerakeligsten indruk.

BIJLAGE 98

Documenten inzake de oorlogsverklaring aan Italië

1. Uittreksel uit een telegram dd. 12 Juni 1940 van Hr. Ms. Gezant te Bern aan de Minister van Buitenlandse Zaken.

Italiaanse Regering kan niet meer toestemmen in aanwezigheid diplomatieke vertegenwoordiging van Regering in oorlog met Duitsland.

ROSENTHAL.

2. Telegram dd. 16 December 1941 van de Minister van Buitenlandse Zaken aan Hr. Ms. Gezant te Stockholm.

Verzoeken Zweedse Regering vragen het volgende mededelen aan Italiaanse Regering:

De Nederlandse Regering heeft kennis genomen van overeenkomst tot stand gekomen tussen Duitsland, Japan en Italië, op 11 December. Nu Italië expresris verbis verklaard heeft zich te hebben geschaard aan de zijde niet alleen van Duitsland, maar bovendien van Japan, met welke Mogendheden het Koninkrijk der Nederlanden zich in oorlog bevindt, verklaart de Nederlandse Regering het Koninkrijk der Nederlanden met ingang van 11 December 1941 te beschouwen als in oorlog met Italië.

VAN KLEFFENS.

3. Schrijven van de Zweedse Gezant te Rome aan de Italiaanse Minister van Buitenlandse Zaken, op 24 December 1941 door deze Gezant overhandigd aan de Chef van de Europese Afdeling van het Italiaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Monsieur le Ministre,

Conformément aux instructions reçues j'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence la communication suivante dont la transmission au Gouvernement Italien par l'intermédiaire du Gouvernement suédois a été demandée par le Gouvernement néerlandais:

„Le Gouvernement néerlandais a pris connaissance de la convention conclue entre l'Allemagne, le Japon et l'Italie le 11 décembre 1941. Le Gouvernement italien ayant déclaré expressément qu'il s'est rangé du côté non seulement de l'Allemagne mais aussi du côté du Japon, deux puissances avec lesquelles le Royaume des Pays-Bas se trouve en état de guerre, le Gouvernement néerlandais déclare considérer le Royaume des Pays-Bas comme étant en état de guerre avec l'Italie depuis le 11 décembre 1941”.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma très haute considération.

H. BECK-FRIIS.

*Son Excellence le Comte Galeazzo Ciano,
Ministre des Affaires Etrangères,
etc., etc., etc.*

4. Uittreksel uit een telegram dd. 30 December 1941 van Hr. Ms. Gezant te Stockholm aan de Minister van Buitenlandse Zaken.

Op 23 December heeft Zweedse gezant te Rome aan Chef Europese Afdeling, Ministerie van Buitenlandse Zaken nota aangeboden met verklaring bedoeld Uw telegram 476.

De nota werd geweigerd met de motivering dat de Italiaanse Regering de Regering waarvan mededeling afkomstig niet erkent.

SCHELTUS.

BIJLAGE 99

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 11 en 12 Juni 1940.

(Afkornfig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van 11 Juni 1940 nm. 4 uur (Stratton House).

Vergadering op verzoek van Minister van Buitenlandsche Zaken en van Defensie.

Voorzitter: de Minister van Buitenlandsche Zaken, wegens afwezigheid van den Minister-President, die beslissingen aan aanwezigen overlaat.

Min. v. Buitenlandsche Zaken, mede namens *min. v. defensie*, stelt aan de orde de vraag, welke onze houding tegenover Italië moet zijn, nu dit land in oorlog is met „geallieerden”.

Uit Rome, van gezant, is vernomen, dat oorlogsverklaring alleen aan Frankrijk en Engeland, maar dat ook maatregelen voor vertrek zijn genomen. Belgische ambassadeur heeft aanzegging gekregen om weg te gaan.

In Indië zijn een paar Italiaansche schepen, in Curaçao een paar Italiaansche tankers. Een zeer groot Italiaansch schip, bewapend, is drie dagen geleden naar Batavia vertrokken om suiker te laden.

Nu Prinses in Canada is aangekomen, gaat Sumatra naar Indië. Heemskerk komt met convooi naar Engeland terug. In welke positie komen deze schepen, als zij Italiaansche schepen tegenkomen?

Al deze factoren zijn van dien aard, dat wij niet passief kunnen blijven. Stelt de vraag: is het niet wenschelijk, dat wij, zonder Italië formeel den oorlog te verklaren, die maatregelen nemen, die van een geallieerde redelijkerwijs kunnen worden verwacht. Welke instructies moeten nu worden gegeven, in de eerste plaats aan de marine?

Min. v. Justitie meent dat de eenige heldere positie is, dat wij ons als met Italië in oorlog beschouwen en dit ondubbelzinnig verklaren.

Min. v. Landbouw en V. acht dit meer door sentiment dan door wijsheid ingegeven advies. We moeten ons bepalen tot verduidelijking situatie, welke verduidelijking weliswaar tot verscherping kan leiden, door initiatief van de andere zijde.

Min. v. Defensie merkt op dat marine duidelijke, ondubbelzinnige instructies moet hebben.

Min. v. Koloniën waarschuwt tegen scherpe houding, nu wij geen grondgebied in Europa en geen groote vloot hebben; — wenscht dus een afwachtende houding.

Min. v. Sociale Zaken plaats zich aan de zijde *Min. v. Buitenlandsche Zaken*.

Min. v. Buitenlandsche Zaken herhaalt wat hij bedoelt: niet de oorlog verklaren, maar instructies geven om te handelen als vrienden van de geallieerden. Stelt zich voor met Lord Halifax te spreken.

G.G. van Ned. Indië en Gouverneurs Suriname en Curaçao kunnen opdracht krijgen Italiaansche schepen aan den ketting te leggen, tot nader order. Onze marine moet dan, tot nader order, Italiaansche schepen opbrengen.

Min. v. Handel, Nijverheid en Sch. sluit zich daarbij aan, hoewel hij in zijn hart voorkeur gevoelt voor standpunt *Min. v. Justitie*. Beveelt dan aan, dat we openbaar verklaren hoe ons beleid zal zijn.

Min. v. Justitie verduidelijkt zijn bedoeling. Hij is van oordeel dat wij op dit oogenblik feitelijk in oorlog met Italië zijn.

Min. v. Defensie opdracht aan Marine: Italiaansche schepen in Europeesche wateren opbrengen naar geallieerde havens. Wordt vuur geopend, dan aanvallen. In geallieerd verband bevelen admiraliteit opvolgen. Goedgekeurd.

Min. v. Buitenlandsche Zaken stelt nu voor Italiaansche schepen in overzeesche havens aan den ketting te leggen. Besloten wordt hierover eerst Lord Halifax te hooren en wel zoo spoedig mogelijk.

Vergadering van Woensdag 12 Juni 1940 nm. 3 uur (Stratton House).

Min. v. Buitenlandsche Zaken doet verslag van zijn onderhoud van gisteravond met Lord Halifax na den minister-president te hebben ingelicht omtrent besluiten van de vergadering van gisteren. Lord Halifax waardeerde de houding en de besluiten van de Ned. Regeering ten zeerste en wenschte een paar dagen beraad over de gedragslijn in Indische wateren. Ook aan Fransche Regeering zijn mededeelingen gedaan omtrent onze houding.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 100

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 17 en 19 Juni 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Maandag 17 Juni 1940 nm. 3 uur (Stratton House).

..... enz.

Min.-President bespreekt internationale toestand, nu het Fransche leger gecapituleerd heeft. Verwacht een „vredesoffensief“^w (vredesaanbod) van Duitschland. Is van oordeel, dat wij dan moeten trachten invloed uit te oefenen.

Min. v. Buitenlandsche Zaken kan den toestand nog niet geheel overzien bij gebrek aan stellige gegevens.

Min. v. Waterstaat vraagt of contact met Reg. van Noorwegen bestaat.

Min. v. Handel acht contact met Noorwegen weinig nuttig. Is bevreemd dat Engelsche Regeering ons vastlegt.

Min. v. Koloniën doet mededeeling van een gesprek met een Engelsch staatsman omtrent mogelijkheden van bemiddeling, waarbij een bepaalde mogendheid werd genoemd.

Min. v. Buitenlandsche Zaken verwacht daarvan niets.

Min. v. Koloniën meent, dat een derde mogendheid als boodschapper van Engeland zou kunnen optreden.

Min. v. Landbouw meent, dat ook Fransche Regeering denkbeelden van de Engelschen zou kunnen overbrengen.

Min. v. Justitie acht ook de situatie thans nog moeilijk te beoordeelen, nu gegevens ontbreken. Herinnert aan de ervaringen met accoorden met Duitschland.

Min. v. Defensie verwacht geen vredesaanbod van Duitschland. Acht aanval op Engeland waarschijnlijk.

Min. v. Onderwijs, K. en W. spreekt over de wenschelijkheid dat wij zoo noodig onze eigen houding kunnen bepalen, vrij van Engelschen invloed.

Min. v. Buitenlandsche Zaken wijst op mogelijke nadeelen daarvan.

Min.'s van Waterstaat en v. Handel dringen aan, dat aan Engelsche Regeering zal worden verzocht ons niet door uitspraken te binden. Dit zal worden overwogen.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.

(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(get.) J. H. HEIJINK.

Vergadering van Woensdag 19 Juni 1940.

Min. v. *Buitenlandsche Zaken* doet eenige mededeelingen over internationalen toestand. Vervolgens deelt hij mede, na de besprekingen van gisteren te zijn gekomen tot de conclusie, dat eenige onderhandeling met Duitschland op dit oogenblik tot geen enkel gunstig resultaat zou kunnen leiden. Het eenige mogelijke is den gezant te Madrid mede te deelen, dat op berichten wordt gerekend indien iets te melden is, ook indien Nederland in voorwaarden van Duitschland niet wordt genoemd. Na eenige discussie wordt het telegram goedgekeurd.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,

(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 101

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 11, 12 en 25 Juli 1940

(Afkomstig uit het dossier van de .strafzaak-de Geer)

Vergadering van Donderdag 11 Juli 1940 nm. 3 uur (Stratton House).

..... enz.

Min.-Pres. wil eerst nog spreken naar aanleiding van de beschouwingen van den Minister v. Defensie van gisteren, over den militairen toestand. Hij acht het noodig, dat wij nu eenig initiatief nemen. Spr. bedoelt contact zoeken voor vredesmogelijkheid. Stelt voor telegram aan Stockholm.

Min. v. Koloniën acht dit voorstel zeer ingrijpend. In elk geval zou begonnen moeten worden niet voorzichtig polsen. Ook de Engelsche Reg. zou wel geraadpleegd moeten worden. Een stap, zooals nu voorgesteld, zou te overhaast zijn.

Min.-Pres. verwacht niets van polsen Engelsche Reg., die nu niet van twijfel kan doen blijken.

Min. v. Defensie meent, dat die stap niet kan worden ondernomen zonder adhaesie Eng. Reg. nu wij in Engeland zijn.

Min.-Pres. meent, dat een fout zou zijn adhaesie van Eng. Reg. te vragen, omdat Engeland moet waken tegen schijn van zwakte.

Min. v. Buiteizlandsche Zaken reserveert zijn oordeel, maar noemt het voorgestelde een zeer krasse stap. Wij moeten niet vergeten, dat wij bondgenooten zijn. De uitslag kan zijn, dat bondgenooten slachtoffers worden. Merkt voorts op, dat Deutsche Regeering, onze Regeering niet erkent en dus niet te woord zal willen staan. Zweden is ook niet de geschikte tusschenpersoon. Spanje zou dan nog beter zijn.

Min. v. Koloniën heeft ook meer verwachting van Spanje. Duitschland zal ter wille van Zuid-Amerika, Spanje tot het uiterste ontzien.

Min. v. Sociale Zaken, dat zal de toekomst leeren. Spanje heeft thans evenmin reële macht als Zweden. Verwacht overigens van den stap geen enkel succes. Zonder polsen van de Eng. Reg. zou het zeker niet kunnen.

Min.-Pres. stelt voor deze zaak morgen te bespreken. Aldus besloten.

Vergadering van 12 Juli 1940 nm. 2½ uur. (Stratton House) Bijlage.

..... enz.

Min.-Pres. stelt nu aan de orde de voortzetting van het debat over zijn voorstel van gisteren.

Min. v. Buitenlandsche Zaken acht de verwachtingen van Min. v. Defensie te pessimistisch, maar acht zelfs voor het ongunstige geval het voorgestelde initiatief verkeerd. De Deutsche Reg. wil met ons niet te maken hebben. Wij kunnen niet met de Deutsche Reg. aanraking zoeken zonder ons te vernederen (*capitis diminutio maxima* als wij bovendien nul op het rekest krijgen). Onze positie is nu goed, wij zouden haar bederven. De vraag of wij zelfstandig zooiets zouden kunnen doen, beantwoordt spr. ontkennend. Het betreft een zaak die alle bondgenoten aangaat. Het gemeenschappelijk front zou worden verzwakt. Het oogenblik is ook ongeschikt omdat nu bij onderhandeling Duitschland zich als overwinnaar of toekomstig overwinnaar gaat gedragen. Wij zouden door het initiatief ons land in de slechtst denkbare positie brengen.

Min.-Pres. meent, dat juist omdat onze Reg. geen fouten heeft gemaakt wij dit initiatief kunnen nemen. Voor spr. is de uitslag niet van beslissende betekenis, hij acht de daad geboderi om verdere ellende te voorkomen.

Min. v. Justitie deelt de meening van Min. v. Buitenlandsche Zaken. Wij moeten het wagen alles te verliezen om voor de toekomst land en volk te behouden. Engeland strijdt weliswaar voor eigen imperium maar ook tegen een booze macht. Een tegenstander, die nooit zijn woord houdt, tractaten niet eerbiedigt, gewetensvrijheid vernietigt, christelijke cultuur vernietigt. Wij kunnen de hand niet toesteken. Ook is dat ontrouw tegenover andere landen. Nederland zou in vassalpositie komen. Ook een remise-vrede acht hij verwerpelijk.

Min. v. Defensie geeft nogmaals militaire beschouwingen. Herhaalt

dat zulk een initiatief zonder raadpleging van Engeland ongeoorloofd is. Zou niet in elk geval weigeren de hand uit te steken, maar daarvoor zouden omstandigheden anders moeten zijn.

Min. v. Binneizlandsche Zaken meent, dat Nederland, België, enz. overwonnen zijn, wat Min. v. Justitie over het hoofd ziet. Hoe langer de tegenwoordige toestand duurt hoe groter ook in Nederland de gevaren van het heidendom worden. Zou echter wel eens willen polsen of er geen mogelijkheid tot onderhandelen bestaat, bijv. door tusschenkomst V.S. Meent echter dat wij ons niet tot Diiitschland kunnen wenden.

Min. v. Onderwijs acht zelfstandig optreden nutteloos en gevaarlijk. Sluit zich aan bij gedachte van Min. v. Binnenlandsche Zaken, al vreest hij dat V.S. thans geen bereidheid zullen hebben. De ernige zedelijke macht waarop beroep zou kunnen worden gedaan, zou de Paus zijn.

Min. v. Waterstaat sluit zich aan bij Min. v. Buitenlandsche Zaken. Het zou zijn capitulatie en defaitisme in strijd met stemming van ons volk. Ongeoorloofd tegenover bondgenooten. Vredesvoorstel zou van Paus of V.S. moeten komen, het beste van de laatste. Betwijfelt of dit kan worden bevorderd.

Min.-President gelooft niet, dat wij in tegenstelling tot ons volk zouden komen. Zie brochure Colijn.

Min. v. Handel grootendeels met Buitenl. Zaken eens, wenscht scherpe oplettendheid van onze gezanten in Zweden, Spanje, Zwitserland, om ons omtrent elke mogelijkheid in te lichten.

Min. v. Sociale Zaken, geheel eens met Buitenl. Zaken.

Min. v. Buitenlandsche Zaken, wil ook gaarne een uitweg, maar ziet dien nog niet. Vereen. Staten kunnen op dit oogenblik ook niets doen. De omstandigheden kunnen echter, misschien zeer spoedig veranderen door den financieelen druk. De Paus heeft zich door een rusteloze activiteit voor den vrede gekenmerkt. Maar deze ziet nu ook geen kans. Spr. zal de gezanten in Zwitserland, Zweden en Spanje seinen dat ze nauwkeurig en aanhoudend moeten inlichten en hij zal zelf in Londen zijn ooren open houden.

Min. v. Koloniën meent, dat de brochure van Colijn verontrustend is. Het gevaar bestaat van de vorming van een voorloopige reeping in Nederland. Wij moeten wel waakzaam zijn. Er moet geen vreemding tusschen ons en het Nederlandsche volk ontstaan. Kunnen we niet berichten over Nederland inwinnen?

Min.-President ziet, dat zijn voorstel geen instemming vindt. Hij betreurt, dat wij geen eigen politiek kunnen voeren.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

Vergadering van Donderdag 25 Juli 1940.

..... enz.

Min. v. Buitenlandsche Zaken deelt mede, dat volgens een ontvangen bericht Dr. Colijn in Nederland een nationale partij gaat oprichten. Dat nationale Front zou de wenschen van de Nederl. bevolking bij het Deutsche bewind bepleiten.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJWK,

BIJLAGE 102

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 22 en 24 Juli 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Maandag 22 Juli 1940, namiddag 3 uur (Stratton House).

Min.-President maakt eenige opmerkingen naar aanleiding van de laatste rede van A. Hitler. De rede bevatte een nieuw element, de bedreiging tegen het Engelse Imperium is niet herhaald, vredesmogelijkheid is open gehouden. Volgens spreker dient dit Engelsche regeering aanleiding te geven om te praten. Vreest echter, dat dit niet zal geschieden. De pers verlangt naar een „battle of England”. Spreker acht ook de rede van Gen. Smuts zeer weinig sympathiek. Hitler's aanbod is een laatste. (kans?). Spr. meent, dat nu gevraagd moet worden naar de voorwaarden, wil men niet Europa te gronde doen gaan. Nederlandsche regeering mag niet mede schuldig zijn door lijdelijk toe te zien. Wij moeten thans iets doen, wel Engelsche regeering verwittigen, maar niet haar toestemming vragen. Wij zullen door die daad tenslotte Engeland helpen, door de oogen te openen voor een noodzakelijkheid. Het zou ook overeenstemmen met de meening in ons eigen land. Spr. stelt nu voor door tusschenkomst door een van onze Gezanten aan de Duitsche regeering te doen weten, dat onze Reg. bereid is een deputatie af te vaardigen naar het continent teneinde over mogelijkheid vredesonderhandelingen. (te spreken?).

Indien Kabinet niet accoord. dan zal spr. aan H. M. de Koningin ontslag verzoeken.

Min. v. Buitenlandsche Zaken heeft Zaterdag gesprek met Lord Halifax gehad en oordeel over rede van Hitler gevraagd. Lord H. had geen vertrouwen in belofte Hitler, dacht aan valstrik. Was niet bereid condities te noemen. Meende, dat indien Hitler werkelijk iets wil deze wel nader zal spreken. Achttende rede nog niet serieus genoeg. Spr. heeft geantwoord, dat naar zijn meening Hitler wel anders staat tegenover Engeland dan tegenover Polen en Tsjecho-Slowakije, daarbij opmerkend, dat Hitler wel zal begrijpen, dat Engeland Nederland niet in Duitsche handen wil laten. Op den man af gevraagd, zeide Lord Halifax, dat hij onderhandelingen met Hitler niet voor alle omstandigheden uitsluit. In aanmerking moet worden genomen, dat Duitsche petroleumpositie niet gunstig is.

Min.-President is getroffen door de mededeeling, dat men nadere voorstellen van Hitler mogelijk acht. Maar snijdt de Eng. Reg. door haar reacties die mogelijkheid niet af.

Min. van Buitenlandsche Zaken zegt verder, dat men thans in Duitschland op het toppunt van zijn kracht is, (men?) Hitler geen voorwaarden moet vragen. Op vraag van *Min. v. Defensie* zegt *Min. v. Buitenlandsche Zaken*, dat er naar zijn meening wel gesondeerd wordt.

Min. v. Handel niet minder verlangend naar vrede, mits behoorlijken vrede. Meent, dat Hitler met zijn z.g. vredesaanbod zich van het goede figuur wil verzekeren. Hitler's uitspraak is slechts en (gratuite verklaring?).

Op gebied van voedselnood zullen voor Duitschland niet eerder dan in het volgend voorjaar moeilijkheden komen.

Min. v. Koloniën noemt het belangrijkste in de rede van Hitler, de „volte-face”, dat hij niet meer de vernietiging van Engeland predikte. Acht ook het vredesaanbod van Hitler niet voldoende om daarop in te gaan. Verwacht, dat wel verdere stappen zullen worden ondernomen. Afwijzing in het openbaar acht spr. niet van overwegend belang. De Engelsche pers kan niet anders dan afwijzen. Acht het te vroeg voor conclusies en voor de consequenties van den President.

Min. v. Waterstaat betreurt het slot van 's President's rede. waardoor de bespreking bemoeijlijkt. Openen van vredesonderhandelingen zou op dit ogenblik capitulatie zijn voor Nederland. Zou in geen geval zonder voorkennis van Engeland mogen geschieden. Zou in strijd zijn met gevoelens Ned. volk, dat nu juist de ergerlijke dwangmaatregelen tegen N.V.V. en S.D.A.P. ondergaat. Acht beschouwingen van Gen. Smuts (radiorede van Zondag 21 Juli) in Nederlandschen geest. Ook de uitspraak van den R.K. Kardinaal van Westminster. Wij mogen niet zwichten van het groote kwaad, dat de hoogste waarde van ons leven bedreigt. In elk geval zou niet zonder beraad van Engelse Regeering kunnen worden gehandeld.

Min. v. Justitie vond in de rede van Hitler geen enkel houvast. Hecht aan die woorden geen waarde. Ziet ook geen „volte-face”. H. heeft reeds herhaaldelijk gezegd, dat hij geen kwaad voor Engeland wilde. Spr. verbaast zich over de rede van den president, die toch steeds voor eenheid in het Kabinet heeft gepleit. (Min. President: dat sluit uitreden uit het Kabinet niet uit). Spr. kan zich geen concrete voorstelling maken van President's verwachtingen. Spr. meent, dat het onmogelijk is met Hitler te onderhandelen, zoolang wij tot de bondgenooten behooren. Zie de positie van onze marine en die van onze handelsvloot, ook die van onze radio, enz. Wij blijven niet Engeland verbonden tot aan de vrede. Spr. gelooft niet, dat Duitschland Engeland kan overweldigen. Hij ziet zwakheden in positie Duitschland, o.a. het kwetsbaar Italië en de ont-wikkeling in N. Amerika. Vraagt hoe de President zich voorstelt dat uit zijn denkbeeld iets voortkonien kan.

Min. v. Onderwijs kan zich volkomen begrijpen, dat de President Nederland een eervolle vrede wil doen bevorderen. Meent, dat maar één concreet doel misschien zou zijn te bereiken. Kan Nederland bevorderen, dat Hitler zijn voorwaarden noemt? Is dat langs eenige weg mogelijk? Deze vraag zou de Minister van Buitenlandsche Zaken moeten beantwoorden.

Min. v. Landbouw gevoelt voor den gedachtengang van den *Min. van Onderwijs*. Hitler's rede is een „appeal”, „but there are no terms”. Weet niet of het mogelijk is mededeeling van „terms” uit te lokken. Redevoering van Lord Halifax van hedenavond kan die mogelijkheid reeds afsnijden. Daarom zou spoed vereist zijn. Meent dat de Engelsen te optimistisch zijn. Spr. acht het niet noodzakelijk onderhandelingen te vragen, maar wil alleen inlichtingen vragen. Het is niet onmogelijk, dat Engeland dit goedkeurt.

Min. v. Sociale Zaken ziet in de rede van Hitler niets gunstigs. Men leze zijn voorstelling over Nederland's rol nog eens na! Spr. meent, dat de e.v. twee maanden de beslissing zullen brengen. Brengen zij Duitschland geen succes, dan zijn de voorwaarden voor bespreking gunstig. Wij hebben ons vrijwillig verklaard tot bondgenooten van Engeland. Mogen wij dan de positie van Engeland schokken? President wil de zaak op gang brengen. Nederland kan de zaak niet op gang brengen, dat kunnen de groote mogendheden zelve alleen. *Min. v. Buitenlandsche Zaken* is bij Halifax reeds tot het uiterste gegaan en over 's President's consequenties zegt spreker, dat men zich toch rekenschap moet geven van de positie, die men scheidt in deze bijzondere omstandigheden.

Min.-President beantwoordt de vraag van *Min. v. Justitie*. De procedure aanbevolen door *Min. v. Onderwijs* wijst hij niet af. Wil den tekst van zijn voorstel wel herzien. Is grootendeels (eens?) met *Min. v. Landbouw*. Meent dat men van Sociale Zaken een portefeuille-quaestie het sterkst heeft gemotiveerd, omdat spr. zich niet met huid en haar aan Engeland wil onderwerpen. Wij moeten te allen tijde* onze volledige vrijheid eischen tegenover Engeland. Wij hebben ons nooit verbonden nimmer een zelfstandige vrede te sluiten. Engeland en wij moeten elkaar vrij laten.

In antwoord aan *Min. v. Justitie*: een royale regeling over onze marine is zeer zeker mogelijk, ook omtrent onze handelsvloot, al zijn er moeilijkheden. Maar spr. bedoelt bovenal een algemeene vrede. De onbetrouwbaarheid van Hitler kan niet eeuwig een beletsel voor een vrede blijven. Spr. wil niet zwichten voor Duitschland en in Nederland geen fascistische regeering zien komen.

Spr. stelt voor om de redevoering van Lord Halifax af te wachten en de besprekingen morgen voort te zetten.

Min. v. Landbouw zou dan voorstel president aldus willen wijzigen, dat enkel inlichtingen worden gevraagd van voorwaarden voor Nederland.

Min. v. Sociale Zaken wenscht ook de verklaringen van Churchill af te wachten en dan op Woensdag te vergaderen.

Besloten wordt, indien morgen een rede van Churchill, te vergaderen op Woensdag 11 uur.

Min.-President vraagt of er niets gedaan wordt om de represaillemaatregelen in Nederland wegens interneering van Duitschers in Ned.-Indië ongedaan te maken.

Min. v. Koloniën deelt mede, dat hij zich reeds in verbinding heeft gesteld met G.G. en Gouverneur Suriname.

Mirz. v. Defensie doet verslag van zijn bezoek aan het kamp er van de gunstige indrukken, daar verkregen. Ook de Engelsche auto-riteiten prijzen het Nederlandsche contingent.

Min. v. Defensie deelt mede, dat de Stuyvesant gereed is en vraagt of nu de Westerland nog ter beschikking moet blijven. Besloten wordt, dat de Westerland vrijgegeven zal worden en dat daarmede zoo mogelijk vluchtelingen uit Lissabon zullen worden gehaald. Even afwachten of die vluchtelingen naar andere werelddeelen kunnen gaan.

Min. v. Buitenl. Zaken deelt mede, dat de molest-premie naar Lissabon zeer hoog is en het risico zeer groot. Besloten wordt de Westerland vrij te laten. De vraag van het transport der vluchtelingen blijft aan de orde.

Min. v. Landbouw vraagt naar de radiorede van H.M. de Koningin, einde dezer week te houden. Merkt op, dat Kabinet daarvoor verantwoordelijk is. Voorkennis is dus gewenscht. *Min. v. Justitie* wil probeeren dat te bevorderen.

Vergadering van Woensdag 24 Juli 1940, 's voormiddags 10 uur (Stratton House).

Min.-President opent de voortzetting van de gedachtenwisseling van Maandag jl. Spreker heeft de redactie van zijn voorstel gewijzigd, naar aanleiding van opmerkingen. Afgezien is van het vragen van een onderhoud. Volstaan kan worden met telegrafische of schriftelijke inlichtingen. Uitvoering zou spr. willen overlaten aan *Minister v. Buitenl. Zaken*. Spr. verzocht de door hem vermelde consequentie niet te doen wegen bij de beoordeeling van zijn voorstel, dat slechts zakelijk moet worden beschouwd. Spr. bedoeling is de zaak over het doode punt heen te brengen.

Minister v. Defensie spreekt over de militaire aspecten, waarvan het moet afhangen voor (of?) de partijen den strijd zullen willen staken. Spr. meent, dat beide partijen den vrede moeten verlangen. Herinnerend aan wat spr. vroeger uiteenzette vestigt hij nu de aandacht op de nadeelen voor beiden van de wederzijdsche blokkade. Vooruitzicht op een snelle overwinning bestaat niet. Nu twee mogelijkheden: 1°. Hitler valt Engeland nu niet aan. Dan kan Engeland ook niets beslissends doen. Offensief op het contingent is onmogelijk. Het regiem zal niet in elkaar vallen, althans niet in afzienbaren tijd. 2°. Hitler valt aan; maar dat doet hij alleen als hij vrij zeker is dat hij zal slagen. Landing is geenszins onmogelijk en dan zijn de kansen van Engeland slecht, want het landleger is onvoldoende. Uit een en ander leidt spr. af dat Engeland wel een einde wil, maar niet à tout prix.

Bij stilstand-operaties heeft Duitschland ook groote moeilijkheden: beheer en voedselvoorziening, onderworpen landen, verhouding tot Italië. Duitschland moet dus ook wel willen eindigen, maar evenmin à tout prix. Spr. meent ook, dat de redevoeringen van Hitler en van Halifax beide de deur voor vrede hebben opengelaten. Echter moet voor een stap uiterste voorzichtigheid in acht genomen worden. Separaat vrede is onmogelijk en spr. zou zich tegen een poging daartoe stellig verzetten. Die poging zou trouwens op mislukking uitloopen. Er kan dan alleen maar een algemeene vrede worden gezocht, als goede bondgenooten. Als wij een stap doen, zal de wereld dat zien als een poging voor Engeland. Wij zouden Eng. Reg. moeten doen weten, dat wij het gewenscht achten de pogingen van Hitler en Halifax te ondersteunen en daarvoor het oordeel der Eng. Reg. zouden willen vernemen.

Min. v. Koloniën is het in het algemeen met rede van *Min. van Defensie* eens. Echter verwacht hij Deutsche aanval op het Engelsche Imperium in het Verre Oosten of in het Nabije Oosten. In Ned.-Indië is men zeer ongerust met betrekking tot Japan, dat ook enorme olievoorraden inslaat.

Min. v. Onderwijs acht den vorm van het voorstel ongeschikt. Meent dat het zou moeten zijn een opdracht aan een van onze Gezanten.

Min.-President: Dit is de bedoeling.

Min. v. Handel. In het algemeen eens met *Min.'s van Defensie* en van Koloniën. In geen geval handelen buiten Engeland om. Wij hebben verband met Engeland noodig, reeds wegens onze scheepvaart. Bovendien mogen wij onze bondgenoot niet in de wielen rijden. Vraagt ook of wij, in het conflict betrokken, wel de eerstge-roepen zijn. We zouden eerst wat meer kennis van den stand van zaken moeten zien te verkrijgen. Schort derhalve zijn oordeel op, al is hij geneigd te zeggen, dat het langs directen weg niet kan.

Min.-President meent, dat niet moet worden gewacht op oriëntatie, omdat hij van meening is, dat beide partijen wel zouden willen, maar geen van beide de zwakste wil schijnen. Wij zijn in gelukige positie van tot een der partijen te behooren, waardoor wij het recht

hebben ons met de zaak te bemoeien. Natuurlijk in overleg met Engeland.

Min. v. Buitenlandse Zaken verheugt zich, dat we ons tot zakelijke behandeling willen beperken. Is met veel van het door *Min.'s van Defensie, Koloniën* en *Handel* gezegde eens. Vraagt, is het moment reeds gekomen? Zegt niet dadelijk ja. Een niet duurzame vrede is weinig begeerlijk, omdat dan over eenige jaren een sterker Duitschland opnieuw zou kunnen gaan vechten, wat ook geen Nederlandsch belang is. Dus groote voorzichtigheid met alles wat we ondernemen zouden. In geen geval mogen we handelen zonder overeenstemming met Engeland. Engeland mag ons geen politiek opleggen, maar wij mogen ook aan Engeland geen politiek opleggen. Als wij bij Duitschland informeerden, verstaat men het zoo, dat Engeland informeert, wat zijn positie kan verzwakken. Duitschland zal ook ontijdig en onjuist publiciteit geven, wat zeer nadeelige gevolgen zou hebben voor Engeland en het imperium. Dus niet handelen zonder overeenstemming met Engeland. Dat zou ook deloyaal zijn en bovendien in een verre toekomst nadeelig voor onze belangen. Alleen voor Nederland te informeerden of het accent op Nederland te leggen, zou ook verkeerd zijn. Duitschland kan tegenover de bezette landen alleen deze houding aannemen, dat het zijn vuistpanden behoudt tot het met Engeland heeft afgerekend en vrede maakt. Onze positie wordt dus door zoo'n actie siechter.

Formeel ligt de zaak zoo, dat men met telegrammen en redevoeringen niet verder komt. Er kan alleen wat worden verwacht van onderhandsche pogingen, voor zoover deze geen vastrikken zijn. Het is mogelijk, dat de z.g. stap van Hitler een valstrik is. In de „Times" van hedenmorgen een bericht volgens hetwelk aan Engeland onaan-nemelijke voorwaarden zouden worden aangeboden. Duitschland schijnt overigens zijn aanval nog wat uit te stellen. Spr. zou wel de zaak met Lord Halifax willen bespreken, echte: niet op grondslag van het nieuwe voorstel, spreker (was?) voor een vraag of wij kunnen bijdragen tot het vinden en bewandelen van een weg om de zaak op gang te brengen.

Min.-President is het niet volkomen eens, maar wel hierover, dat wij geen separaat vrede moeten zoeken, want die is niet verkrijgbaar. Is dus wel bereid de woorden: „met name ook wat de positie van Nederland betreft" te schrappen. Spr. meent, dat wij recht hebben een vraag aan Hitler te stellen, omdat wij partij zijn.

Rancune mag ons niet weerhouden. Spr. houdt vast aan zijn wensch dat wij initiatief zullen nemen. Kunnen wij niet duidelijk doen uitkomen, dat onze stap niet van Engeland uitgaat?

Min. v. Handel meent, dat de standpunten niet ver van elkaar zijn verwijderd. De methode door *Min. v. Buitenl. Zaken* aanbevolen, acht hij de eenig mogelijke.

Min. v. Defensie ziet de synthese hierin, dat wij Engeland doen weten, dat wij bereidheid veronderstellen en bereid zijn in overleg met de Eng. Reg. de poging te ondersteunen. Het overleg met de Engelsche Regeering zal dan leiden tot bepaling van den weg.

Min.-President acht het mogelijk op deze wijze tot overeenstemming in het Kabinet te komen. Stelt dus nu voor afloop van een gesprek van *Min. v. Buitenl. Zaken* en Lord Halifax af te wachten.

Min. v. Sociale Zaken wil overeenstemming niet verhinderen, maar wil toch zeggen, dat hij het als een compromis beschouwt. Persoonlijk acht hij deze geheele bemoeiing van de Nederlandsche Regeering onnoodig, indien men werkelijk aan beide zijden toenadering wenscht. Ziet in onze bemoeiing gevaar voor de positie van Nederland, nu en later. Zal zich echter tegen het compromis niet verzetten.

Min. v. Justitie constateert met genoegen, dat gedachte aan separaat vrede verworpen is. Is ook bevreesd voor ontijdigen vrede en zou daarvoor geen verantwoordelijkheid op Nederland willen laden. Deze oorlog gaat om de grootste goederen der menscheid, die niet mogen worden opgeofferd. Heeft geen bezwaar tegen voorzichtige besprekingen van Kleffens-Halifax en vertrouwt op het zeer voorzichtig beleid van onzen *Min. v. Buitenl. Zaken*.

Min.-President merkt op, dat het zeer twijfelachtig is of de drager van de goede beginselen den oorlog wint. Maar hij vertrouwt op God's leiding.

Besloten wordt het gesprek met Lord Halifax af te wachten.

Min. v. Waterstaat doet mededeeling van de plannen der K.L.M. en het contact met British Airways Corporation.

Volgende vergadering Donderdag 3 uur,

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e klasse,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 103

Brief dd. 23 Februari 1949 van de heer J. L. Posthuma aan dr. W. J. Schuijt betreffende de afschriften van gedeelten van de notulen van de Ministerraad

J. L. Posthuma.

Amsterdam Z. 23 Febr. 1949.
Apollolaan 59.

*De Weledelzeergeleerde Heer Dr. W. J. Schuijt,
Secretaris Enquête-Cornnzissie,
Binnenhof, 's-Gravenhage.*

Zeer Geachte Heer Schuijt,

Naar aanleiding van Uw telefonisch verzoek op heden heb ik de bijlage no. 101 bevattende de afschriften van bepaalde gedeelten van de notulen van de Ministerraad nog eens doorgenomen en ik ben daarbij tot de conclusie gekomen, dat dit letterlijke afschriften van de betreffende gedeelten zijn, zodat ik aanneem, dat ook de tussen haakjes geplaatste woorden, hier en daar vergezeld van een vraagteken precies zo in de originele tekst staan.

Daar de originele tekst niet in mijn bezit is, grond ik deze mening op het volgende:

1e. Juist deze combinatie van tussen haakjes geplaatste woorden gepaard aan een vraagteken, vindt U uitsluitend in stuk G. van bijlage no. 101, in de uitvoerige notulen van de vergaderingen op 22 en 24 Juli 1940, die over één, nogal belangrijk onderwerp handelen.

2e. Het is niet in overeenstemming met mijn werkwijze, om deze woorden met een vraagteken in te lassen, als ik ze b.v. niet ontcijferen kon, zonder daarvan afzonderlijk dan melding te maken. Als ik zelf iets toevoeg dan zet ik dat er bij. Zie aan het slot van stuk F van bijlage no. 101.

Ik herinner mij thans niet meer, wie deze notulen destijds schreef. Ik meen de Heer Bolkestein, omdat, als ik mij goed herinner, de Heer Albarda slechts in het begin de notulen bijhield.

Naar mijn overtuiging heeft hij die de notulen in dit geval bijhield, de Heer de Geer niet overal letterlijk kunnen volgen en de weergave hier en daar van de woorden tussen haakjes met vraagtekens voorzien.

Absolute zekerheid kan slechts verkregen worden door vergelijking met de originelen, maar ik geloof niet dat ik mij met bovenstaande mening vergis.

Met beleefde groeten en de meeste Hoogachting,

*Gaarne Uw dw.
(w.g.) POSTHUMA,
Commissaris van Politie,
Hoofd Recherchedienst.*

BIJLAGE 104

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 26 Juli 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Vrijdag 26 Juli 1940 nm. 4 uur (Stratton House).

Min. v. Buitenlandsche Zaken doet verslag van zijn onderhoud met Lord Halifax, mededeelingen van vertrouwelijke aard. Concludeert, dat het oogenblik niet geschikt is voor initiatief onzerzijds en dat zulk een initiatief schadelijke gevolgen zou kunnen hebben. Spr. heeft overigens Lord Halifax onze bereidvaardigheid verzekerd en ook gezegd, dat wij niet zonder overleg zouden handelen.

Milt.-Pres. is zeer erkentelijk voor de mededeelingen, die hem voor liet moment bevredigen.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,
(get.) J. L. POSTMUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

Radiorede dd. 22 Juli 1940 van Lord Halifax

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

De navolgende rede werd over de radio uitgesproken door Lord Halifax, Foreign Secretary, op 22 Juli 1940, drie dagen na de rede van Hitler voor de Reichstag:

„Velen van U zullen twee dagen geleden e rede gelezen hebben, waarin Merr Hitler Groot-Britannië oproept zich aan hem te onderwerpen. Ik zal Uw tijd niet verknoeien met te spreken over de manier waarop hij bijna elke belangrijke gebeurtenis van dezen oorlog heeft verdraaid. Hij verklaart geen verlangen te hebben het Britsche Wereldrijk te vernietigen, maar er was in zijn toespraak geen woord, hetwelk er op wees dat vrede gebaseerd moet zijn op gerechtigheid, geen woord, dat de overige Europeesche volkeren eenig recht hadden op zelfbeschikking, het principe, waarop hij zich zoo vaak voor de Duitschers beroepen heeft. Zijn beroep werd slechts gedaan op het natuurlijke angstinstinct en zijn eenige argumenten waren bedreigingen.

Zijn stilzwijgen aangaande de toekomst van volkeren, welke hij onder een of ander valsch voorwendsel aan zich heeft onderworpen, is veelbetekenend. Het beeld, dat hij van Europa geeft, is een beeld van Duitschland, heerschend over deze volkeren, welke hij een voor een van hun vrijheid heeft beroofd. Ons beeld is heel anders. Wij zien Europa als een vrije verbintenis van onafhankelijke staten. En juist door deze tegenstelling laten bedreigingen ons onbewogen.

Thans heeft Hitler het duidelijk gemaakt, dat hij van plan is het geheele gewicht van de Deutsche macht tegen dit land in te zetten. Daarom heerscht in Groot-Britannië slechts één geest, een geest van onwrikbare vastberadenheid. Niemand twijfelt er aan, dat indien Hitler mocht slagen, dit het einde zou beteekenen van alles wat het leven waard maakt geleefd te worden, niet alleen voor ons, maar voor vele anderen bovendien. Wij beseffen, dat de strijd misschien alles van ons zal vergen, maar juist omdat de belangen, welke wij verdedigen een offer waard zijn, is het een edele roeping de verdedigers van zulke kostbare zaken te zijn. Wij hebben geen oorlog gewild en zeer zeker niemand wenscht dat de oorlog een dag langer dan noodzakelijk zal duren. Maar wij zullen door blijven vechten tot onafhankelijkheid, voor ons zelf zoowel als voor anderen, verzekerd is.

Wat bedoelen wij eigenlijk, wanneer wij zeggen, dat wij voor vrijheid vechten? Wij verlangen ons eigen leven te leven zooals wij het wenschen en niet voortdurend over onze schouders te moeten zien of de Gestapo soms luistert. Wij verlangen God te dienen zooals wij het wenschen en deze godsdienstige vrijheid, gebaseerd op het geweten, zullen wij niet prijsgeven. Want geweten is niet iets, dat je aan iemand anders kunt overhandigen. Maar in Duitschland hebben de menschen hun gewetens aan Hitler overgedragen, zoodat zij machines zijn geworden, welke opdrachten uitvoeren zonder zich af te vragen of zij goed of verkeerd doen.

En wat was de uitwerking daarvan op Hitler? Toen hij voor het eerst tot macht kwam deed hij moeite te verklaren, dat zijn doeleinden zeer beperkt waren. Hij stelde slechts belang in het welzijn van Duitschland. Hij stelde geen eischen met betrekking tot de naburige landen. Maar zijn honger groeide gestadig, tot den dag van heden speelt hij de rol van allerhoogste berchermer. Reeds zien wij hem regeeren in Centraal- en Noord-Europa door middel van creaturen, die slechts schaduwen van hem zijn. Verder naar het Zuiden zien wij Mussolini, overmoedig geworden door zijn overwinning over een Frankrijk, hetwelk hij niet bevochten heeft: hem wordt waarschijnlijk de rol toebedeeld van heerscher over het Middellandsche-zee-gebied, welk gebied hij niet veroverd heeft.

Voor Hitler is niacht geworden de uiteindelijke orde, welke over het lot van menschen en volkeren beslist. Duitschland heeft de macht, vandaar dat Duitschland alleen moet beslissen op welke wijze de volkeren samen zullen leven. Wat hindert het of zij het er niet mee eens zijn? De mensch is, in zijn opinie, een zwak feilbaar schepsel, geschapen om te gehoorzamen en dat spoedig zal leeren zijn meester te gehoorzamen. Volgens

Hitler is de ouderwetsche eerbied voor de belofte een teeken van zwakte en het sterke brein van den meester onwaardig. Hij wil niets weten van gelijkheid voor de wet, wat hij een belediging aan het verstand en de almachtige staat noemt. Ongeloof, wreedheid en misdaad worden gerechtvaardigd, omdat hij, Hitler, deze heeft ingesteld. Dat is de fundamentele uitdaging van den anti-christ en als Christenen is het onze plicht dezen te bevechten met alle ons ten dienste staande middelen.

De volkeren van het Britsche Kijk, tezamen met al degenen, die de waarheid, gerechtigheid en vrijheid beminnen, zullen nooit Hitler's nieuwe wereldorde aanvaarden. Vrije menschen, geen slaven: vrije volkeren, geen Deutsche vazalstaten: een gemeenschap van volkeren in vrijheid samenwerkend tot een ieders welzijn — dat zijn de steunpilaren van de nieuwe en betere wereld, die het Britsche volk wenscht. En ik hoop, dat ons land, hetwelk thans den strijd leidt om de onmetelijke menschelijke tragedie, die uit Hitler's overwinning zou voortspuiten, te voorkomen, den weg zal leiden voor alle volkeren naar een beter leven.

Wij kunnen het hart hoog houden, wanneer wij een blik slaan in de toekomst. Hitler kan de swastika planten waar hij maar wil, maar als hij de kracht van Groot-Britannië niet kan ondermijnen zijn de fundamenten van zijn wereldrijk op zand gebouwd.

De volkeren, die hij aan zich heeft onderworpen, vrvloeken hem in hun harten en bidden dat zijn aanvallen op de verdedigingswerken van onze eiland-vesting zullen afstuiten. Zij verlangen naar het tijdstip, dat wij er op uit zullen trekken en slag voor slag zullen terugbetalen. Wij zullen hen zeer zeker niet teleurstellen.

Dan zal de dag van afrekening komen, wanneer Hitler's dwaze plannen voor Europa de bodem zullen worden ingeslagen door de onoverwinbare hartstocht van den mensch voor de vrijheid. En buiten de grenzen van Europa, aan den anderen kant van den grooten Atlantischen Oceaen, leven machtige volkeren, die zijn werken met groeiende verachting gadeslaan.

De bewoners van de Vereenigde Staten hebben hun nieuw land niet opgebouwd teneinde het over te geven aan dezen fanaticus. Zij hebben een oordeel geveld over zijn bekrompen en verwrongen visie, zij zien in, dat zijn evangelie een evangelie van haat is, zijn beleid een beleid van brute kracht, zijn boodschap aan de menschheid, de slavernij van het menschelijk verstand onder meedoogenlooze tyrannie. Wij kunnen moed vatten uit de zekerheid, dat dat groote volk bidt voor onze overwinning over dezen slechten mensch en zijn handelwijzen even vurig als zijn slachtoffers daarvoor bidden. De grondslagen van hun land, evenals van het onze, zijn het geloof in God en de Christelijke leer. Daarom twijfel ik niet of de radio-toespraak van den Koning met Kerstmis, waarin hij zeide dat wij onze hand in Gods hand moesten leggen, maakte op hen evenveel indruk als op ons.

Waarheen zal God ons leiden? Niet langs gemakkelijke en plezierige wegen, daar kunnen wij van verzekerd zijn. Dat is niet Zijn gewoonte. Hij zal ons niet helpen bij het vermijden van moeilijkheden. Wat Hij wel zal doen is aan hen, die nederig vragen, die geest verleen, die door geen gevaren verstoord wordt. De Christelijke boodschap maakt Haar Brenger, God, tot den besten Vriend, waarmee de mensch leven of dood kan deelen.

Degenen, die zich niet bij de strijdkrachten kunnen scharen, moeten allen hun best doen op een andere wijze om die strijdkrachten te helpen. En er is een ding, dat wij allen kunnen: soldaten, zeelieden, vliegers en burgers, mannen, vrouwen en kinderen: iets dat misschien machtiger blijkt dan wij kunnen vermoeden. En dat is: bidden.

Maar gebed is niet slechts van God vragen wat wij noodig hebben, doch liever leeren op Hem te vertrouwen, Hem te vragen ons Zijn Wil te doen kennen en die met al onze kracht

ten uitvoer te brengen. Als wij werkelijk ons werk kunnen doen, wat dit ook moge zijn, zoo goed mogelijk in Gods oogen, dan zal het Zijn werk worden en kunnen wij de rest veilig in Zijne handen laten.

Dit is de geest, waarin wij tezamen deze kruistocht voor het Christendom moeten aanvaarden. Wij en onze Dominions staan en zullen blijven slaan tegenover de slechte machten. Wij zullen voorwaarts gaan, de schoonheid en de gevaren van onze taak duidelijk voor oogen ziende, maar versterkt door ons geloof, waardoor wij met Gods hulp zullen zegevieren."

Ontvangen 25 April 1947.

Deze vertaling is gemaakt aan de Nederlandsche Ambassade te Londen.

D E Commissaris van Politie,
(get.) POSTHUMA.

BIJLAGE 104

Correspondentie inzake het contact in 1939 tussen dr. A. Plesman en dr. Kurt Weigelt.

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Dr. Kurt Weigelt.

Berlin, den 11. Oktober 1939.
Deutsche Bank.

Herrn Direktor A. Plesman,
Koninklijke Luchtvaart Maatschappij
voor Nederland en Koloniën N.V.
Den Haag (Holland).

Sehr verehrter Herr Plesman,

Die Dinge an der Ostfront haben sich so schnell entwickelt, dass die mit Ihnen besprochene Idee, die ich weitergegeben habe, sich nicht mehr auswirken konnte. Wenn ich Ihnen erst heute davon Mitteilung mache, so bitte ich recht herzlich dies zu entschuldigen mit den zahlreichen Arbeiten und Reisen, die ich in der Zwischenzeit durchführen musste. Ich hoffe, Sie bald in Holland wiederzusehen.

Mit vorzüglicher Hochachtung,
Ihr sehr ergebener
(w.g.) WEIGELT.

's-Gravenhage, 14 October 1939.

Aan Zijne Excellentie Mr. E. N. van Kleffens,
Lange Voorhout 38,
's-Gravenhage.

Excellentie,

Ik heb de eer Uwer Excellentie hierbij te doen toekomen een afschrift van een brief van 11 October j.l., welken ik van den heer Dr. Kurt Weigelt ontving.

Hieruit kan men de volgende twee punten vaststellen:

1. de door mij tegenover Dr. Weigelt ontwikkelde ideeën zijn medegedeeld aan de hoogste autoriteiten;

2. deze ideeën passen niet meer op den inmiddels snel veranderden toestand.

Ik hoop, dat een der vele andere pogingen, welke aangewend worden, meer succes zullen hebben. Ik meende er goed aan te doen Uwe Excellentie op de hoogte te brengen van het verloop van deze poging.

Inmiddels verblijf ik met de meeste hoogachting van Uwe Excellentie,

de dienstwillige,
(w.g.) A. PLESMAN.

Haag, den 15. Oktober 1939.

Nerrn Dr. Kurt Weigelt
Direkfor der Deutschen Bank
Berlin W. 8.

Sehr verehrter Herr Weigelt,

Ihr Schreiben vom 11. d.M. habe ich empfangen; der Inhalt ist mir klar und zeigt, dass unsere Versuche gescheitert sind. Ich hoffe jedoch, dass andere Versuche einen besseren Erfolg haben werden obwohl ich die Lage heute ziemlich schwarz einsehe.

Oekonomische und politische Spannungen sollen ohne Krieg gelöst werden, weil ein Krieg als Werkzeug der schlechtesten ökonomischen Ertrag hat und neue Situationen schafft, welche in derselben unökonomischen Weise gelöst werden müssen. Hoffen wir, dass die Zeit bald kommen wird, dass die führenden Leute ein besseres Verständnis haben werden von dem Nutzeffekt einer Handlung.

Es wurde mich sehr freuen Sie wieder in Holland begrüssen zu können.

Inzwischen verbleibe ich mit vorzüglicher Hochachtung,

Ihr ergebener,
(w.g.) A. PLESMAN.

BIJLAGE 107

Brieven dd. 25 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan Göring en aan Schmidt.

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Herrn
Reichsmarschall H. Göring
Karin hull.

25. Juli 1940.

Hochverehrter Herr Reichsmarschall!

Es sei mir gestattet auf die interessante Unterredung, die Sie mir Mittwoch den 24. Juli gewahrten, zurückzukommen.

Ich habe inzwischen erfahren, dass die Amerikanische Botschaft keine Telegramme für Niederländische Staatsangehörige abschicken kann sondern dass hierfür die Schwedische Gesandtschaft zuständig ist. Ich bin der Meinung, dass der Schwedische Gesandte meinem Wunsch nachkommen wird, um nunmehr folgendes Telegramm zum Versand zu bringen:

dutch foreign minister van kleffens london mr. plesman requests me to transfer the following message stop as a result of discussions with highest german authorities at berlin please request his majesty's government permission that plesman general manager of klm royal dutch airlines flies to london to discuss a matter of greatest international importance not related to aviation stop dutch plane and dutch crew to fly from england to schiphol aerodrome to bring him to london stop if his majesty's government agrees which has to be acknowledged by cable to the swedish embassy in berlin the measures to be taken on this side for the safety of the plane will be sent to the swiss embassy in london by the german authorities stop the matter is very urgent expect from you all necessary assistance.

swedish legation berlin

Erst wenn der Niederländische Aussenminister an die Schwedische Gesandtschaft in Eerlin mitteilt, dass die Englische Regierung bereit ist ein Holländisches Flugzeug mit Holländischer Besatzung nach Amsterdam abfliegen zu lassen, werden die Deutschen Behörden ihrerseits durch Vermittlung der Schweizer Gesandtschaft in London die Sicherungsmassnahmen für einen reibungslosen Flug nach Holland bekanntgeben.

Nach allem habe ich die Überzeugung gewonnen, dass die Form, die ich Ihnen hiermit vorschlagen möchte, zweckmassiger ist als die von mir ursprünglich gewahlte, die zu mancherlei Komplikationen und Missverständnissen Anlass geben könnte.

Abgesehen davon glaube ich auch durch diese Form zu erreichen, dass der niederländische Aussenminister sich voll und ganz für die gute Sache einsetzen wird.

Es tut mir leid, dass ich Ihnen nicht gleich diese praktischere und zweckmassigere Lösung vorgeschlagen habe und ich möchte daher noch einmal an Ihre liebenswürdige Unterstützung appellieren, die Sie mir, wie ich hoffe, in derselben grosszügigen und interessierten Weise gewahren wollen wie es gesternmorgen der Fall war.

Mit dem Ausdruck der vorzüglichsten Hochachtung bin ich,

Ihr sehr ergebener,
(w.g.) A. PLESMAN.

Berlin, 25. Juli 1940.

Herrn
Oberst Schmidt
Ministeramt im Reichsluftfahrtministerium,
Berlin

Sehr verehrter Herr Oberst!

Wie ich Ihnen gestern telefonisch mitteilte, wird der Herr Reichsmarschall meine Pläne mit dem Führer besprechen.

Wie Sie aus dem beigefügten Brief an den Herrn Reichsmarschall ersehen, habe ich das geplante Telepramm wesentlich abgeändert. Ich bitte Sie, meinen neuen Vorschlag möglichst auf dem schnellsten Wege dem Herrn Reichsmarschall zuzuleiten und danke Ihnen nochmals für die uberaus liebenswürdige Unterstützung, die ich von Ihnen erhalten durfte.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung,

(w.g.) A. PLESMAN.

BIJLAGE 108

Brief dd. 26 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan mr. E. baron van Nagell

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Berlin, den 26. Juli 1940.

*Aan Harer Majesteit's Gezant te Stockholm
Mr. E. Baron van Nagell.*

Hochverehrter Herr van Nagell,

Anbei schicke ich Ihnen einen Brief, den ich an den Reichsmarschall Göring gerichtet habe, das Konzepttelegramm ist von Herrn Reichsmarschall mit dem Führer besprochen worden, darauf habe ich gestern nachmittag um 4 Uhr die Genehmigung bekommen, das Telegramm abzuschicken. Ich bin sofort zur Schwedischen Gesandtschaft gegangen, wo ich alle Einverständnis und Mitarbeit bekommen habe, um das Telegramm via Stockholm an den Aussenminister van Kleffens zum Versand zu bringen. Da jedoch drei Stunden verliefen, um von dem schwedischen Chargé d'Affaires, Herrn Von Post, die Bestätigung zu erhalten von der Deutschen Regierung, und weil das Telegramm chiffriert werden musste, gingen einige Stunden verloren, worauf um 9 Uhr der Chargé d'Affaires wieder angerufen wurde von der Deutschen Regierung mit der Mitteilung, dass das Telegramm zurückgehalten werden musste. Heute habe ich wieder eine Besprechung im Ministeramt gehabt, wobei ich ersucht worden bin, in Berlin zu verbleiben, da die Möglichkeit doch nicht ausgeschlossen ist, dass man doch noch die Genehmigung für den Versand erteilt. Es wäre vielleicht möglich, dass Sie von Stockholm aus schon unseren Aussenminister van Kleffens über diese Angelegenheit informieren.

Es ist selbstredend von der höchsten Wichtigkeit, dass van Kleffens in London Erfolg hat und von der englischen Regierung die Genehmigung erhält, das holländische Flugzeug abfliegen zu lassen.

Es muss vermieden werden, dass Seine Exzellenz van Kleffens bei mir Rückfragen halt, worum es sich handelt, denn es wird nicht möglich sein, die Sache genauer auseinanderzusetzen, weil Sie verstehen werden, dass man von hier aus nicht nähere Angaben machen kann. Wenn die Genehmigung doch noch kommt, das Telegramm abzuschicken, dann ist von den deutschen Behörden so weit gegangen, wie man es von den deutschen Behörden unter den heutigen Umständen erwarten kann. Ich nehme an, dass wenn die englische Regierung das Flugzeug abfliegen lässt, ich dann von den höchsten Behörden hier eine Angabe erhalte, was ich in London mitteilen kann.

Sie werden verstehen, dass es sich hier um die grössten Interessen von unserem Lande, von ganz Europa, vielleicht von der ganzen Welt handelt, ich muss daher Sie dringend bitten Ihre ganze Mitarbeit zu geben, und mir vertrauen, dass ich schon sehr weit in der guten Richtung Erfolg gehabt habe. Ich habe drei Stunden lang mit dem Reichsmarschall eine Unterredung gehabt, und habe die Auffassung der Deutschen Regierung kennengelernt, welche Auffassung meines Erachtens sehr akzeptabel ist und ein schnelles Ende möglich machen könnte an dem furchtbaren Zustand. Dieser Brief ist in grosser Eile geschrieben, ich bitte Sie auf den Stil nicht zu viel zu achten, aber das zu tun, was unter diesen Umständen notwendig ist.

Mit vorzüglicher Hochachtung,

*Ihr ergebener,
(w.g.) PLESMAN.*

Das Zurücknehmen der Genehmigung zum Versand des Telegrammes war auf Grund von dem Gefühl, dass die Deutsche Regierung damit ihre Schwäche zeigte. Ich habe den Eindruck, dass *militär Deutschland sehr stark ist, und dass diese Befürchtung für Schwäche notwendig sei*. Ich hoffe noch wieder die Genehmigung zu erhalten, denn es ist mir bestimmt zugesagt, dass die Sache nochmals geprüft werde. Ihrerseits möchten Sie wennmöglich schon Exzellenz van Kleffens vorbereiten, so dass wenn die Genehmigung kommt, die Sache in London nicht verzögert und bestimmt Erfolg hat.

BIJLAGE 109

Brief dd. 30 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan Ministerialrat dr. L. Boettger

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Den Haag, 30. Juli 1940.

Herrn Ministerialrat Dr. Leonhard
Boettger, Berlin
Reichsluftfahrtministerium Ministeramt

Sehr geehrter Herr Ministerialrat!

Es sei mir erlaubt Ihnen für Ihr grosses Entgegenkommen und für das gründliche Verstehen meiner Pläne und Gedanken meinen Dank auszusprechen.

Es war für mich ausserordentlich angenehm jemanden zu treffen, der die Mentalitäten der verschiedenen Völker so gründlich versteht, und der so viel Verständnis hatte für die verschiedenen Möglichkeiten um auf breitester Basis eine Verständigung herbeizuführen.

Am 27. Juli besprach ich mit Ihnen die Notwendigkeit Richtlinien aufzustellen, welche ich mitnehmen könnte falls meine Reise Durchgang fände.

Da ich anfangs der Meinung war, dass ich diese Richtlinien in Berlin ausarbeiten könnte, bat ich Sie diese Arbeit zusammen mit Ihnen vornehmen zu dürfen, wozu Sie sich bereit erklärten.

Als ich infolge der Mitteilung vom Oberst Schmid, der mir im Auftrag des Reichsmarschalls benachrichtigte, dass ich mich im Haag bereit halten sollte, aus Berlin abreisen musste, baten Sie mich obengenannte Richtlinien im Haag auszuarbeiten und sie Ihnen zugehen zu lassen.

Dieszufolge beehre ich mich Ihnen anbei ein Exemplar dieser Richtlinien zuzusenden (Anlage 1), in der Hoffnung, dass Sie dieser Angelegenheit Ihre Aufmerksamkeit widmen werden und dass ich rechtzeitig die Beurteilung der Deutschen Regierung empfangen werde.

Ich verstehe, dass mir diese Beurteilung nicht bekanntgegeben werden kann bevor meine Reise nach England feststeht. Jedoch müsste die Deutsche Regierung schon jetzt entscheiden ob sie mir die Behändigung dieser Mitteilungen an die Britische Regierung anvertrauen will, und ob man rechtzeitig Massnahmen nehmen wird, damit — sollte eine Reise nach England stattfinden können — vermieden wird, dass Verzögerung entsteht, weil dann noch erst die Richtlinien aufgestellt werden müssen.

Ich bitte Sie entschuldigen zu wollen, dass ich diese Richtlinien schon aufgestellt habe, und zwar so, wie mir scheint, dass sie auf Grund meiner Unterhaltung mit dem Reichsmarschall lauten könnten. Ich möchte betonen, dass nicht alle Einzelheiten mit dem Reichsmarschall durchgenommen sind; ich habe jedoch den Inhalt des Gespräches nach bestem Wissen in grossen Zügen wiedergegeben. Es fehlen einige Punkte, welche im Gespräch überhaupt nicht berührt wurden.

Es ist mir klar, dass bei dem ersten Kontakt nicht alles gleichzeitig in Behandlung genommen werden kann; es ist jedoch empfehlenswert möglichst weitzugehen, damit das Vertrauen, dass diese Vorschläge die Einstimmung der Deutschen Regierung haben, bekräftigt wird.

Sollte ich in England eine Stimmung vorfinden, die weitere Unterhandlungen nutzlos macht, dann kommt es mir am besten vor, überhaupt keine Mitteilungen über diese Richtlinien zu machen. Ist jedoch die Stimmung günstig, so würde ich gerne über einen guten Text verfügen.

Überdies übersende ich Ihnen anbei einen Entwurf der Einleitung meines Vortrages an die Britische Regierung. Dieser Entwurf (Anlage 2) muss nicht von deutschem sondern von englischem Standpunkt aus gelesen werden. Will man die Britische Regierung bewegen zum Entschluss, sich an Friedensunterhandlungen zu beteiligen, so muss man keinen Anstoss nehmen an Ausdrücken welche scheinbar weniger günstig für Deutschland lauten. Ausdrücke dieser Art sind notwendig um die augenblicklich bestehende Kluft zu überbrücken.

Obengenannte Einleitung kann natürlich auf viele andere Arten gestellt werden, abhängig von den Umständen und der Stimmung, welche ich bei der ersten Fühlungsnahme vorfinde. Hauptsache ist, dass das Ziel erreicht wird, nämlich eine Auffassung, welche sich bei starrsinnigen Leuten unerschütterlich festgesetzt hat, zu ändern

in eine Gesinnung des Verständnisses und der Vernunft. Dieses zu erreichen ist die schwierigste Aufgabe, die ein Vermittler auf sich nehmen kann. Bedrohungen und herbe Redensarten sind selbstverständlich nicht angebracht, da man hier mit Leuten zu tun hat, die sich nicht einschüchtern lassen. An erster Stelle müssen sie Sympathie empfinden für denjenigen, der ihnen eine anscheinend unangenehme Nachricht überbringt, ausserdem müssen seine Worte Anklang finden und muss ihnen Zeit gelassen werden einzuwirken.

Auch die deutsche Regierung ist vollkommen davon überzeugt, dass der Vermittler einer sehr kräftigen geistigen Abwehr entgegenzutreten hat. Das menschliche Element spielt hierbei eine wichtige Rolle. Gottseidank ist auch in Deutschland ein inniges Verständnis vorhanden für diese menschliche Seite. Trotz militärischer Siege, wie sie in der Weltgeschichte ihresgleichen nicht haben, hat Deutschland seine humanen Gefühle nicht verloren und ist auch dort der aufrichtigen Wille vorhanden eine andere Weltlage zu erreichen.

Ich ersuche Sie also, wenn irgendwie möglich, die Richtlinien vorzubereiten und festlegen zu lassen, und nicht zu viel Kritik auf die Einleitung auszuüben.

Im Falle Sie diese Schriftstücke weiter besprechen sollten, so würde ich es zu schätzen wissen, wenn Sie diesen Brief hinzufügen, damit man sich einen Begriff davon machen kann, in welcher Absicht diese Stücke zusammengestellt wurden.

Englische Übersetzungen der beiden Schriftstücke sind in Vorbereitung und wir werden Ihnen diese baldmöglichst zugehen lassen.

Zum Schluss möchte ich Sie höflichst bitten einliegenden Dankesbrief sowie die beigefügte Exemplare der Schriftstücke dem Oberst Schmid zugehen lassen zu wollen.

Ich danke Ihnen für Ihre tüchtige Mitarbeit die es mir sehr erleichtert hat den Auftrag, den ich mir gestellt hatte, auszuführen.

Mit verbindlichen Empfehlungen,
Ihr

(w.g.) A. PLESMAN.

P.S. Heute nachmittag versuchte ich Ihnen telefonisch mitzuteilen, dass die Schriftstücke Ihnen morgen per Kurier zugehen werden. Ich habe die Nummer 120047 Kurfürst, unter Angabe Ihres Namens, angefragt, aber das Amt teilte mir mit, dass man die Verbindung nicht herstellen konnte. Daraufhin bat ich Berlin zu benachrichtigen, damit Sie mich von dort aus anrufen könnten; jedoch auch dies wurde nicht erlaubt. Hieraus geht hervor wie schwierig es sein kann miteinander in Verbindung zu treten und dass unter gewissen Umständen grosse Verspätungen hierdurch entstehen können. Ich hoffe, dass es Ihnen möglich sein wird einen raschen Kontakt herbeizuführen.

Ausserdem möchte ich Sie höflichst bitten mir, der guten Ordnung wegen, den Eingang dieser Stücke zu bestätigen.

BIJLAGE I¹⁾*Algemeene grondslagen.*

Teneinde de Britsche Regeering te bewegen ernstig op vredesonderhandelingen in te gaan, is het noodzakelijk, dat zij bij het eerste contact weet waarom het in groote lijnen gaat. Vanzelfsprekend kunnen bij dit eerste contact de zeer uitgebreide problemen, welke te behandelen zijn, niet in hun geheel worden voorgelegd. Echter is het wèl noodzakelijk, dat de Britsche Regeering de zienswijze van de Duitsche Regeering ten aanzien van de hoofdpunten leert kennen en weet, dat deze punten door den hoogsten leider zijn goedgekeurd.

¹⁾ Aangezien de commissie in het bezit is van de oorspronkelijke Nederlandse tekst van de bij de brief van de heer Plesman aan Boettger van 30 Juli 1940 behorende 2 bijlagen, worden deze in de Nederlandse taal afgedrukt.

Hoofdpunten.

De hoofdpunten, welke door den Rijksmaarschalk reeds naar voren zijn gebracht, zijn de volgende:

1. Er zal geen uitlevering van vlooteenheden plaatsvinden.
2. De vroegere Duitsche koloniën zullen worden teruggegeven; overigens stelt Duitschland geen territoriale eischen.
3. De mogendheden, die in Afrika grondgebied bezitten, zullen aldaar nauw samenwerken. De inheemsche bevolking van Afrika zal niet bewapend worden.
4. Het goud zal in zekeren zin weder actief gemaakt worden, in de eerste plaats bij het begin van de herbevoorrading van Europa terstond na de vrede.
5. Polen en Tsjechië zullen in de ontwikkeling van een eigen volksaard niet gestoord worden. De regeling ten aanzien van deze landen moet echter aan Duitschland worden overgelaten; Duitschland zal met de gezonde ontwikkeling van deze volkeren rekening houden, inmenging hieromtrent van de zijde van andere mogendheden kan niet worden toegestaan.
6. Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk zullen als zelfstandige staten vrij zijn in de keuze van hun staatsinrichting en staatsbestuur, met dien verstande, dat tegenwerking tegen het Duitsche Rijk uitgesloten is en (vruchtbare) samenwerking op economisch gebied verzekerd zal zijn. Ook Nederland met inbegrip van zijn overzeesche gebiedsdeelen zal derhalve zelfstandig zijn en op economisch gebied met Duitschland samenwerken op de wijze als dit vóór 1914 geschiedde; het ontstaan van tegenstellingen tusschen de beide landen moet worden voorkomen.
7. Duitschland zal zijn bezetting uit Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk terugtrekken en geen militaire aanspraken jegens deze landen doen gelden.

Samenwerking.

De bovenstaande hoofdpunten hebben tot doel om een vrede te bereiken, waarbij een langdurige en vruchtbare samenwerking tusschen het Britsche Rijk en het Duitsche Rijk verzekerd wordt.

Het zal daarbij noodzakelijk zijn van het begin af aan de medewerking van de Vereenigde Staten van Amerika te verkrijgen, opdat de Vereenigde Staten van Noord Amerika, het Vereenigd Koninkrijk van Groot Britannië en Duitschland een samenwerking tot stand weten te brengen, welke gericht is op het behoud van den vrede, op een (grootscheepsche) oplossing van de belangrijkste economische vraagstukken en op de verbetering van het verkeerswezen, zoowel te water als in de lucht.

Indien zich vraagstukken mochten voordoen betreffende een bepaald territorium, zullen de Vereenigde Staten doorslaggevend zijn in Amerika, Engeland in het Empire en Duitschland op het vasteland van Europa; bij een gezonde samenwerking behoeven dergelijke vraagstukken echter niet op den voorgrond te treden. Wanneer men het bovenstaande als beginsel aanvaardt, komen de volgende punten ter sprake.

Rusland.

De samenwerking tusschen de Vereenigde Staten, Groot Britannië en het Duitsche Rijk zal een rustige en vredelievende samenwerking tusschen Duitschland en Rusland moeten bevorderen en niet mogen verstoren.

Japan.

Zonder eenigen twijfel zal de samenwerking, welke aldus de vier groote blanke mogendheden (n.l. de Vereenigde Staten, Groot Britannië, Duitschland en Rusland) met elkander zullen hebben gevonden, een kalmeerende uitwerking hebben op het conflict in Azië en daardoor de positie van Amerika ten opzichte van Japan zeer versterken, waardoor de uitbreiding van het conflict over de Stille Oceaan kan worden voorkomen. Deze kalmeerende werking moet er toe leiden, dat de belangen van de hier genoemde en ook van andere Europeesche mogendheden in Azië, niet worden geschaad en aldaar een krachtige opbloei van handel en verkeer kan plaats vinden.

Gibraltar en Malta.

Omtrent Gibraltar en Malta hebben geen meeningsuitingen plaats gehad. Het lijkt noodzakelijk, dat hieromtrent een standpunt wordt ingenomen; mocht dit standpunt inhouden, dat Gibraltar mocht terugkeeren tot Spanje, dan zou dit slechts aanvaardbaar zijn, indien Gibraltar werd ontmanteld en als versterkt punt geen rol meer zou kunnen spelen. Hetzelfde geldt voor Malta; mocht dit aan Italië worden afgestaan, dan zou dit land zich moeten verplichten aldaar geen versterkingen of vliegvelden van militaire beteekenis aan te leggen.

Suez kanaal.

Het Suez kanaal zal op zoodanige wijze worden geïnternationaliseerd, dat deze groote verkeersader een goedkoop transport en een meer geïntensiveerd verkeer zooveel mogelijk te bevorderen.

Wereldhandel.

Omtrent den wereldhandel dient te worden aanvaard, dat deze niet aan banden zal worden gelegd en dat vormen als autarkie en bescherming slechts als tijdelijke noodmaatregelen moesten worden toegepast. De Vereenigde Staten, Groot Britannië en Duitschland zullen met elkander maatregelen in den ruimsten zin nemen opdat een gunstige ontwikkeling van handel en verkeer zal worden bevorderd.

Mocht het gewenscht geacht worden inzake de voornaamste wereldproducten tot afspraken te komen, dan dienen deze in dien vorm tot stand te komen, dat de marktprijisregeling geen aanleiding zal geven tot het opdrijven van prijzen en tot de bevoorrechtiging van enkelen, doch zoodanig, dat deze samenwerking ten goede komt aan de verbruikende en voortbrengende massa. Groote prijschommelingen zullen door deze samenwerking dienen te worden voorkomen, waardoor het speculatieve karakter aan den wereldhandel zal worden ontnomen en deze zijn ware functie van bemiddelaar zal vervuilen, zonder dat door het nemen van onnatuurlijke maatregelen het reëele productieproces en het transportwezen op wisselvallige wijze zullen worden beïnvloed. Men zal zich hierbij van gecompliceerde experimenten onthouden en een vasten grondslag voor de algemeene welvaart van de massa moeten scheppen.

Goud.

Het goud dient — gelijk reeds opgemerkt — weer actief gemaakt te worden, waarbij Duitschland over een evenredige hoeveelheid zal kunnen beschikken om het productie- en distributieproces een vlot en gunstig verloop te doen hebben.

Bewapening.

De bewapening zal door een permanente, met groote macht bekleede, kleine commissie in voortdurend overleg worden behandeld, waarbij gestreefd zal worden naar een geleidelijke vermindering.

Verkeerswezen.

Het verkeerswezen zal op den grondslag van de vrijheid ter zee en in de lucht zooveel mogelijk worden bevorderd.

Openbare voorlichting.

De openbare voorlichting zal zoo moeten worden geleid, dat de hierboven aangegeven mogelijkheden van gunstige ontwikkeling niet door het scheppen van twijfel en tegenstellingen zullen worden gehinderd, hetgeen door een permanente commissie van samenwerking zal worden bewerkstelligd. De vrijheid van het woord, van het geloof en van de uitgesproken gedachte, in welke vorm dan ook, zal worden erkend; echter zal de hierboven genoemde commissie, welke met het noodige gezag en bevoegdheid zal worden bekleed, tot taak hebben deze vrijheid in de juiste banen te leiden en uitwassen te voorkomen.

Delgen van schade.

De bevordering van den wereldhandel, zooals hierboven aangegeven, zal tevens de mogelijkheid kunnen scheppen tot het vormen van een gemeenschappelijke kas, welke ter delging van schade, ontstaan door den oorlog, door rampen en dergelijke zal worden aangewend.

Voorkoming conflicten.

Bij de totstandkoming van den vrede op de hierboven aangegeven beginselen, zal worden vermeden, dat de kiemen tot nieuwe conflicten worden gelegd; daartoe zullen instanties worden gevormd en permanent met bekwame krachten bezet worden gehouden — Leer beperkt in aantal, doch bekleed met groot gezag en bevoegdheid — die tot taak zullen hebben om plotseling voorkomende tegenstellingen onmiddellijk in behandeling te nemen en af te doen, waarbij een rustige en niet naar buiten tredende behandeling zal zijn gewaarborgd.

Wederzijdsch vertrouwen.

De grondslagen, welke hierboven uiteengezet zijn, betreffen voornamelijk Groot-Britannië en Duitschland, doch maken een fundamentele samenwerking met de Vereenigde Staten mogelijk. Zij behandelen geen detailpunten; het is noodzakelijk, dat aanspraken van of vorderingen op andere mogendheden ten spoedigste en wel vóór den aanvang van de eigenlijke vredesonderhandelingen bekend gemaakt worden, opdat later geen verrassingen en teleurstellingen naar voren komen, die de goede bedoelingen spoedig zouden verstoren.

Zooals reeds boven aangegeven, is het onmogelijk om het geheele complex van vraagstukken gedetailleerd uiteen te zetten; echter dienen zoodanige hoofdlijnen in Groot-Brittannië bekend te worden gemaakt, dat de Regeering van Zijne Majesteit reeds onmiddellijk het volste vertrouwen daaraan kan schenken en zich bereid kan verklaren daarop de vredesonderhandelingen te openen. Niet zal mogen worden vergeten, dat een sterk wantrouwen bij het Britsche volk en de Britsche Regeering aanwezig is en dat men voor de keuze staat om of een voortzetting van de krijgshandelingen met alle gevolgen van dien te moeten verwachten of een nieuwe geest van samenwerking te bereiken. Slechts indien dit wantrouwen ten voile kan worden weggenomen, zal men mogen aannemen, dat de Britsche Regeering de uitwerking van het geheel aan door haar te kiezen jongeren zal willen overlaten. Eerst dan zal men ook kunnen verwachten, dat Groot-Brittannië zich ten volle zal inzetten om de medewerking van de V.S. te verkrijgen; deze zullen slechts bereid zijn die medewerking te geven, indien hun de zekerheid is verschaft, dat het is uitgesloten, dat de V.S. in nieuwe conflicten worden betrokken, doch dat integendeel, door de te maken afspraken van de drie groote mogendheden daarmede tevens andere conflicten een oplossing zullen vinden.

Medewerking der Vereenigde Staten.

Bij een juist samenspel van Engeland en Duitschland kunnen de V.S. gunstig worden beïnvloed; het is daarvoor thans het meest geschikte oogenblik, daar toch in November a.s. uit de verkiezingen in de V.S. zal blijken, in welke richting deze machtige mogendheid zich zal gaan ontwikkelen. Voor vele jaren zal het lot van Amerika worden bepaald en deze beslissing is juist op dit oogenblik van het grootste belang daar, indien het gunstige resultaat spoedig zou kunnen worden bereikt, de zich thans ontwikkelende vijandige geest in Amerika zou kunnen worden bezworen en daartegenover een geest van samenwerking zou kunnen worden gekweekt.

Uitbreiding der samenwerking.

Groote werken moeten als resultaat van deze samenwerking worden ondernomen, waardoor de gunstige economische ontwikkeling wordt bevorderd.

Het vertrouwen tusschen Engeland en Duitschland zou zich zelfs in die mate moeten ontwikkelen, dat de tegenstand tegen het bouwen van een tunnel onder het Kanaal zou worden opgeheven en de uitwisseling van goederen, personen en gedachten tusschen Engeland en het vasteland van Europa zoo veel mogelijk zal worden bevorderd.

Indien de leiding van het Deutsche volk een zoodanigen geest van vrijheid en vertrouwen zou kunnen scheppen, zou de grootste periode van de wereldontwikkeling zijn aangebroken: het met bloed en tranen geschapen heden zal slechts dan zijn waarde verkrijgen als ieder in de groote verliezen, welke hij vooral moreel heeft moeten lijden, kan gaan berusten, bezield door het rotsvaste vertrouwen in een langdurige en welvarende vrede.

BIJLAGE 2

De wereld staat op dit oogenblik voor een beslissing, welke wellicht grooter is dan eenige andere cit de historie. De belangrijkste mogendheden, welke bij het thans heerschende conflict betrokken zijn, zijn Engeland en Duitschland. Indien deze twee groote rijken tot een regeling komen, welke waarborgen voor een duurzamen vrede inhoudt, dan kan daardoor de grootste invloed ten goede op den loop van het wereldgebeuren worden uitgeoefend.

Blijft echter de tegenstelling tusschen deze beide mogendheden latent gloeien om bij iedere zich voordoende gelegenheid in een heftig oorlogsvuur weer op te laaien, dan zou de vrede slechts een nieuw tijdperk van tegenstellingen tusschen deze beide volkeren inluiden, hetwelk ernstiger gevolgen zou hebben dan ooit te voren en dat in de tot nu bestaan hebbende tegenstelling tusschen Duitschland en Frankrijk slechts een zwakke afspiegeling vindt.

De verhoudingen tusschen de volkeren zijn aan een voortdurende verandering onderhevig, welke gepaard gaat met wijzigingen van inzichten op geestelijk of zedelijk gebied, doch vooral ook verband houdt met de mogelijkheden op het gebied van de techniek, welke voor het eene volk niet gelijk zijn aan die voor het andere.

Daarnaast is van beteekenis, dat de volkeren ingedeeld kunnen worden in meer passieve en meer actieve. Wanneer wij Engeland en Duitschland moeten indeelen, dan behooren deze beide tot de actieve volkeren, geschikt tot het geven van leiding aan kleinere of aan minder krachtige volkeren, die tot de meer passieven behooren.

De verandering in de verhoudingen tusschen de volkeren spreekt wel het duidelijkst, wanneer men de positie van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika nagaat, welke zich ontworsteld hebben aan de voorgedij van Europa en welke na den wereldoorlog van 1914—1918 gegroeid zijn tot een machtigen en welvarenden staat, welke, indien hij niet zoo beschroomd ware om zich met het groote wereldgebeuren te bemoeien, van zeer grooten invloed zou kunnen zijn.

De afkeer van de Vereenigde Staten om met anderen in nauwer verband samen te werken, zou overwonnen kunnen worden, indien Engeland en Duitschland zich zouden vereenigen in een nauwe samenwerking, waardoor een tegenstelling tot de Vereenigde Staten zou kunnen worden voorkomen doordat deze zich van het begin af aan bij die tweeledige samenwerking zouden aansluiten en dus een drieledig verbond tusschen de drie machtigste staten ter wereld tot stand zou komen. Een dergelijk verbond zou een zeer kalmeerenden invloed uitoefenen op den toestand in het Verre Oosten, hetgeen de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk, Nederland en wellicht ook nog andere belanghebbenden als zeer welkom zouden begroeten.

Duitschland zou dan zijn verbintenis met Rusland in een rustige sfeer kunnen afwickelen, waardoor ook Rusland een periode van grootere welvaart tegemoet zou gaan en aan de bolsjewistische theorieën een deel van hun invloed zou worden ontnomen. Een groot gebied, zich uitstrekkende van de Pacific over Amerika, Engeland, Duitschland en Rusland tot aan de Pacific terug, zou voor een lange reeks van jaren in rust, orde en welvaart kunnen worden gebracht, waardoor het grootste gedeelte van de blanke wereldbevolking zich krachtig zal kunnen ontwikkelen met behulp van de moderne, waarover zij de beschikking heeft. Of de medewerking van de Vereenigde Staten zal kunnen worden verkregen, zal in hooge mate afhankelijk zijn van de wijze, waarop Engeland en Duitschland elkander vinden. Het is mogelijk om te bereiken, dat de zich in den laatsten tijd in Amerika ontwikkelende vijandige stemming jegens Duitschland, welke wellicht tot een vijandige stemming ten opzichte van geheel Europa zal overgaan, wordt ingeperkt en wordt veranderd in belangstelling en wil tot samenwerking.

Het is duidelijk, dat Duitschland buitengewoon profijt zou trekken van een dergelijken toestand; maar niet alleen Duitschland, doch geheel Europa zou in deze nieuwe orde een gunstigen grondslag van ontwikkeling vinden. Een dergelijken gang van zaken zou voor Engeland slechts aanvaardbaar zijn, indien daarmede een nieuw conflict met Duitschland voor goed uitgesloten zou zijn. Dan gaat ook Engeland bij deze nieuwe machtsgroepering een rustige en groot-sche ontwikkeling tegemoet, waarbij met behulp van de moderne scheepvaart en van de met de nieuwste vindingen uit te rusten luchtvaart aan het Britsche Rijk een bindende kracht kan worden gegeven, welke, bezegeld door de opofferingen van alle deelen van het Empire, het groote Britsche wereldrijk krachtiger en jonger dan ooit te voren aan den dag zou doen treden.

Reeds in October 1937 had ik de overtuiging, dat er een basis van samenwerking zou moeten en kunnen worden gevonden tusschen de verschillende Europeesche staten en wel in de eerste plaats tusschen Engeland, Frankrijk, Duitschland en Italië. Ik ontwikkelde een plan tot samenwerking in Afrika, waarbij Engeland, Frankrijk, België, Egypte, Italië, Spanje, Portugal, Zuid-Afrika en Duitschland zouden komen tot een associatie van negen mogendheden ter exploitatie van Afrika. Dit plan heb ik op 7 November 1937 te Roine met Mussolini kunnen bespreken. De bedoelde negen mogendheden zouden dan huil basis van samenwerking in Afrika vinden; overleg met andere mogendheden zou dus niet behoeven plaats te vinden. Ik stelde dit voor als Nederlander, hoewel Nederland bij deze associatie van negen mogendheden geen direct belang had.

Door mij werd uitgegaan van de gedachte, dat Afrika gedemilitariseerd zou worden; dat iedere mogendheid in haar eigen gebied slechts een gendarmerie zou onderhouden, omtrent de sterkte, oefening en bewapening waarvan een voortdurend grondig overleg zou plaats hebben; dat men ook overigens zou samenwerken in het belang van de bevolking van Afrika en den medischen dienst, de geologie, de verbetering van stroomversnellingen, het aanleggen van vliegvelden en het toepassen van radio, en in het algemeen verkeer, door onderlinge samenwerking zooveel mogelijk zou bevorderen. Het plan was gegrond op de veronderstelling, dat de Middellandsche Zee gemeenschappelijk zou worden gegarandeerd en dat het Suezkanaal zou worden geïnternationaliseerd. De negenbond zou een bestuurszetel in een daartoe passend gebouw in een nader te kiezen plaats oprichten, terwijl alle onderwerpen, ten aanzien waarvan de belangen met elkander in tegenstelling zouden kunnen komen, gemeenschappelijk zouden worden behandeld. Het bestuur zou een president kiezen om aan de werkzaamheden leiding te geven, zonder dat daarbij de

souvereiniteit van elk der staten over eigen grondgebied in het gedrang zou komen.

Kort nadat ik van bovenbedoelde bespreking met Mussolini in Den Haag was teruggekeerd, werd mij namens den Italiaanschen gezant medegedeeld, dat de Italiaansche Minister-President er geen bezwaar in zag, dat ik een bezoek zou brengen — zooals dit door mij werd gewenscht — aan den Engelschen Eersten-Minister.

Als gevolg daarvan had ik op 26 November 1937 een onderhoud met den Eersten-Secretaris, Sir Horace Wilson, die echter mijn verzoek om rechtstreeks met den Eersten-Minister in verbinding te treden, van de hand wees. Hij schreef mij op 1 December 1937, waarop ik bij mijn schrijven d.d. 3 December 1937 aan Sir Neville Chamberlain mijn plan uiteenzette. Hierop ontving ik van Sir Horace d.d. 7 December 1937 een antwoord, waarbij hij berichtte, dat ik mijn plan zoo volledig en duidelijk uiteengezet had, dat Mr. Chamberlain het onnoodig achtte, dat ik de zaak nog mondeling zou toelichten. Daarna heb ik van Engelsche zijde niets meer vernomen.

Bij de besprekingen, welke ik zeer onlangs met den Rijksmaarschalk Goering in Berlijn heb gevoerd, heeft deze mij bevestigd, dat ook het Duitsche Rijk genegen zou zijn tot een samenwerking als hiervoren bedoeld, toe te treden en aan de demilitarisatie van Afrika gaarne zal medewerken.

Bij deze besprekingen werden alle belangrijke punten op het gebied van internationale politiek en economie behandeld en ik heb den zeer stilligen indruk gekregen, dat ook Duitschland wenscht terug te keeren naar normale omstandigheden, zoowel op politiek, militair als economisch, als op verkeersgebied.

Ik heb van de Deutsche Regeering grondslagen ontvangen, welke als eerste mededeeling reeds vrij ruim zijn uitgewerkt en welke ik in staat nou zijn thans aan U voor te leggen, indien althans voor deze voorstellen een zoodanige sfeer van belangstelling bestaat, dat daaruit mag worden afgeleid, dat verdere onderhandelingen kans op succes bieden.

De wensch om te komen tot een vergelijk moet bij Duitschland stellig aanwezig worden geacht en wel in dien zin, dat daarmede bereikt wordt, dat verdere conflicten worden voorkomen. De toestand van oorlog, welke thans aanwezig is, zou bij voortzetting van de vijandelijkheden aanleiding geven tot een totale verarming en verzwakking van het Europeesche vasteland.

Wellicht geldt dit ook voor Engeland en het Britsche Rijk.

De toestand van heden kan tot op zekere hoogte als een remise worden gekenmerkt; voortzetting van den oorlog zal zeker geen gunstiger aspecten kunnen openen. Ook de wederzijdsche bombardementen zullen de beslissing niet kunnen brengen.

Ik heb den zeer stilligen indruk, dat van een ineenstorting van het Duitsche Rijk geen sprake kan zijn en dat ook de uithongering van Duitschland niet tot de mogelijkheden moet worden gerekend. Wel zullen de volkeren, welke niet tot het Duitsche Rijk behooren, zooals de Polen, de Tsjechen, de Noren, de Denen, de Nederlanders, de Belgen en de Franschen eerder met hongersnood worden bedreigd dan het Duitsche volk.

Ook mag worden aangenomen, dat een algeineene uitputting zich van Europa zal meester maken, welke slechts aan het Verre Oosten en aan de kans op een bolsjewistischen inslag van Europa ten goede zal komen.

Stelt men hier tegenover de mogelijkheden, welke geboden worden bij beëindiging van de vijandelijkheden en bij het komen tot een samenwerking tusschen Engeland, Duitschland en zoo mogelijk ook de Vereenigde Staten, dan zal het opmaken van de balans zeer zeker voeren tot beëindiging der vijandelijkheden.

Het is zeer wel begrijpelijk, dat voor het komen tot een samenwerking de eenige en grootste grondslag het vertrouwen moet zijn. Ook na 1870 had Duitschland zich niet bepaald bemind gemaakt; hetzelfde geldt voor na 1918. Dit heeft echter niet belet, dat Duitschland zich tot een grooten en machtigen staat heeft kunnen opwerken, zij het dan ook, dat de economische perspectieven op het oogenblik

niet als gunstig mogen worden worden aangemerkt. Zelfs moet echter tot de mogelijkheden worden gerekend, dat deze economische perspectieven van Duitschland op den langen duur verbeterd zouden kunnen worden, ook onder verdere versterking van de bestaande verhoudingen in de wereld. Erkend moet worden, dat Europa afgesloten van alle invoer uit de rest van de wereld, genoeg zou moeten nemen met een ongunstigen leviisstandaard gedurende een reeks van jaren, waarbij dus zoowel aan Duitschland als aan het overige Europa groote nadeelen zouden worden berokkend. Dat evenwel daardoor ook de economische situatie van de geheele wereld ongunstig zal worden beïnvloed, dient volmondig te worden erkend.

De dagelijksche vernietiging van innschenlevens en de belangrijke materiele schade, welke wordt aangericht, zullen zeker niet medewerken tot verbetering van den toestand.

Er is echter nog iets veel ernstigers: de gevoelens van haat zullen bij het voortzetten van den oorlog nog in hooge mate worden aangekweekt en het zal daarna een nog veel langere periode vergen — indien het ooit mogelijk zal zijn — om dien haat weer om te zetten in een toegenegenheid en een wil tot samenwerken.

Vastgesteld moet worden, dat aan alle regeeringsstelsel de groote fout kleeft, dal zij oorlogen niet hebben kunnen voorkomen.

Ook in Duitschland heerscht de opvatting, dat oorlog een handeling is met een negatief rendement, welke de fundamenteele problemen niet oplost. Bovendien geeft oorlog vaak een zeer wisselvallig spel te zien, waarvan de einduitslag niet met zekerheid kan worden voorspeld. Het heeft geen zin om na te gaan, welke fouten sinds 1918 door alle betrokkenen zijn gemaakt; het heeft meer zin zich op den toestand van heden te baseeren en vast te stellen, dat de wereld op een tweesprong staat, waarbij gekozen moet worden of de weg van begrip en samenwerking of de weg naar vergrooting van haat en verdere vernietiging.

Het is zeer wel bekend, dat daarvoor vertrouwen noodzakelijk is, maar tevens kan worden vastgesteld, dat vertrouwen niet wordt gewekt gedurende de voorbereiding tot of tijdens een oorlog, en dat dit vertrouwen nog veel minder aanwezig is bij hongerige magen en snel toenemende verslechtingen van den eenmaal bereikten levensstandaard.

De levensstandaard is niet de doorslaggevende maat van het geluk der menschheid. De geestelijke ontwikkeling is wel degelijk ten eerste verbonden aan het geluk. Deze geestelijke ontwikkeling wordt echter in tijden van voorspoed evenzeer bedreigd als in tijden van oorlog. Net is dan ook van het grootste gewicht, dat bij den nieuw te scheppen toestand tevens pogingen in het werk worden gesteld om een verhooging van het geestelijk peil te bereiken, welke niet alleen kan worden gevonden in een verhooging van de nationale gevoelens. Naast deze nationale gevoelens behoort de verantwoordelijkheidszin van den wereldburger te worden aangekweekt. De moderne verkeersmiddelen hebben de wereld tot een steeds kleiner tijdsbegrip teruggebracht en het zal mogelijk zijn om de grootste afstand op aarde in regelmatig luchtverkeer binnen drie etmalen te overbruggen.

De groote mogelijkheden, door de techniek aan de menschheid geboden, zijn niet ten volle en niet op de juiste wijze ten nutte gemaakt. Integendeel, zij zijn misbruikt en door tal van belemmerende en beperkende bepalingen onthoudt men elkander de vruchten van deze ontwikkeling. De groei van de techniek is deels oorzaak van de geestelijke verworping, echter moet het zeer wel mogelijk worden geacht de techniek ten volle aan de menschheid ten goede te doen komen, zonder dat daarbij geestelijke waarden in gevaar worden gebracht. Dit laatste zal zeker geschieden bij voortzetting van den oorlog. Het moet echter zeker mogelijk worden geacht om bij een juiste samenwerking tusschen Engeland en Duitschland ook in Duitschland dezen wereldburgerzin krachtig te ontwikkelen en ideeën van afsluiting, autarkie en overheersching op den achtergrond te doen geraken.

De verantwoordelijkheid van het thans niet beëindigen van den heerschenden toestand en van het daardoor medewerken aan nog grooter ellende en nog grooter verwijdering, moet als de allergrootste verantwoordelijkheid worden beschouwd, welke ooit aan staatslieden is opgelegd.

BIJLAGE 110

Brief dd. 15 September 1940 van Göring aan dr. A. Plesman

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Der Reichsmarschall
des Grossdeutschen Reiches.

Herrn Hauptquartier, den 15. September 1940.
Generaldirektor A. Plesman
Amsterdam.

Sehr geehrter Herr Plesman!

Ich habe mir nach Ihrem Vortrag die ganzen Dinge noch einmal grundlichst überlegt. Ich muss dabei die damalige Feststellung nochmals unterstreichen, dass ich Ihr Proinmemoria, das Sie an Herrn Ministerialrat Böttger geschickt haben, nicht erhalten habe. Herr Böttger hat es zwar sofort an Oberst Schmidt weitergegeben, aber Oberst Schmidt hat durch ein Missverständnis geglaubt, es handle sich um eine Abschrift eines an mich bereits gesandten Schreibens und hat dasselbe nicht an mich weitergeleitet. Wurde ich es erhalten haben, so hatte ich Ihnen sofort mitgeteilt, dass die darin niedergelegte Auffassung über unser Gespräch nicht ganz richtig ist und zum Teil Dinge enthält, über die keineswegs gesprochen worden ist. Ich habe Ihnen gegenüber immer betont, dass Sie sich in keiner Weise auf die deutsche Regierung oder mich bezüglich Ihrer Friedensaktion berufen könnten, was Sie mir stets zugesagt haben. Trotzdem ist aber Ihr ganzes Vorgehen so abgefasst, dass die andere Seite daraus falsche Schlüsse ziehen kann. Ich habe Ihnen auch auseinandergesetzt, warum die deutsche Regierung nach der Reichstagsrede des Führers mit keinem neuen Angebot kommen kann. Ich bin heute mehr denn je der Überzeugung, dass Herr Churchill nicht daran denkt, Frieden zu machen und dass Sie mit Ihren an sich anerkennenden Absichten auf der andern Seite Schiffbruch leiden müssen. Ich habe Ihnen abschliessend in Berlin sagen lassen, dass ich von der ehrlichen Absicht Ihrerseits überzeugt bin, dass ich aber den Zeitpunkt für noch nicht gegeben erachte und dass die deutsche Regierung über diese Dinge derzeit überhaupt nicht sich aussern könne. Ich bin heute nach wie vor der gleichen Auffassung und kann dies nur erneut bestätigen. Ich bitte Sie deshalb um weitere Missverständnisse völlig auszuschalten, vom Verfolg Ihrer Bemühungen Abstand zu nehmen, bis die Zeit dafür reif ist. Ich möchte daher noch einmal in aller Form und Deutlichkeit feststellen, dass Sie weder von mir noch von der deutschen Regierung beauftragt oder berechtigt sind irgendwelche Friedensgespräche mit der uns feindlichen Seite zu führen. Da in der Erteilung der Erlaubnis, Sie durch ein Flugzeug nach England bringen zu lassen, die Gegenseite schliessen könnte, dass doch die deutsche Regierung hinter Ihren Plänen stehen würde, vermag ich Ihnen aus diesem Grunde auch nicht diese Erlaubnis zu erteilen. Nachdem ich nunmehr Einblick in das von Ihnen abgesandte Memorandum gewonnen habe, muss ich Ihnen erklären, dass die darin niedergelegte Auffassung über unser Gespräch vom 24. Juli in verschiedenen Punkten nicht meinen damals geausserten Ansichten entspricht und ausserdem einige Dinge festlegt, die damals überhaupt nicht besprochen wurden. Es erubrigt sich deshalb im einzelnen, wie z.B. auf die Besatzungsfrage oder anderes einzugehen. Ich bedauere ausserordentlich, dass Sie dieses Memorandum abgeschickt haben, ohne ein ausdrückliche Bestätigung meinerseits abzuwarten; denn die Tatsache dass Sie mich im Besitz Ihres Schreibens glaubten und die Tatsache, dass ich dem Grafen Rosen gegenüber nichts von diesen Memorandum erwähnte, konnten Sie doch keinenfalls als Bestätigung desselben auffassen. Sie sind Geschäftsmann genug um genau zu wissen, dass, wenn man ein mundliches Gespräch schriftlich dem andern zusendet, erst eine Rückbestätigung des Betreffenden notwendig ist, um diese schriftliche Niederlegung des mündlichen Gesprächs anzuerkennen.

Zu der chronologischen Niederlegung der Ereignisse, wie Sie sie mir gegeben haben, möchte ich der Richtigkeit halber folgendes feststellen:

Am 24. Juli fand die Besprechung zwischen uns statt. Am 25. Juli nachmittags 4 Uhr wurden Sie keineswegs aus der Wohnung des Führers telefonisch ermächtigt, das von Ihnen vorgeschlagene Telegramm durch die Schwedische Gesandtschaft an den Niederländischen Gesandten in Stockholm abzusenden, sondern um die gleiche Zeit erhielten Sie einen Anruf meines Adjutanten in dem

er Ihnen mitteilte, dass ein wichtiger Passus dieses Telegramms wegbleiben müsse. Damit war aber noch keineswegs die Genehmigung erteilt, dass das Telegramm an sich abgehen sollte. Die Tatsache war so, dass ich Ihnen zugesagt hatte, den Führer zu fragen, ob Sie ein Telegramm absenden dürften, dass Sie mit einem Flugzeug nach England abgeholt werden könnten. Bevor ich Gelegenheit hatte den Führer zu fragen, legte mir mein Adjutant Ihr Telegramm vor. Ich erklärte sofort, dass der Passus, der auf mich persönlich bezug nahm, aus diesem Telegramm gestrichen werden müsse. Damit meinte ich selbstverständlich, dass ich das Telegramm nur ohne den Passus dem Führer vorlegen könnte, aber doch keineswegs, dass Sie berechtigt seien das Telegramm ohne diesen Passus abzusenden; denn ich hielt mich daran, dass die Absendung erst nach erneuter Rücksprache genehmigt oder nicht genehmigt werden könnte. Als der Schwedische Geschäftsträger eine Bestätigungsermächtigung forderte, gab mein Adjutant, der keineswegs eingeweiht war, diese, da er glaubte, dies sei zwischen uns so abgesprochen. Als er mir das mitteilte, inhibierte ich sofort die weitere Absendung. Am 26. Juli fand die Besprechung mit Oberst Schmid und Dr. Böttger statt. Dieses Gespräch konnte nach Auffassung der Herren jedoch keine Unterlage für ein Schreiben Ihrerseits an den Niederländischen Gesandten in Stockholm ergeben, sondern, wenn Sie an Ihren Gesandten einen Brief schickten, so war das Ihre private Sache. Eine besondere Genehmigung hierzu stand den Herren weder zu noch haben sie eine solche erteilt. Am 27. Juli fand eine Besprechung mit Dr. Böttger statt, in der Ihnen gesagt wurde, dass der Zeitpunkt für eine Aktion Ihrerseits noch nicht gegeben sei und Sie deshalb nach dem Haag abreisen möchten, und vorläufig in dieser Sache nichts weiteres zu unternehmen, bis man auf Ihre Dienste wieder zurückkommen würde. Am 1. August sandten Sie Herrn Böttger eine Bestätigung unseres Gesprächs, so wie Sie es aufgefasst haben. Dieses Memorandum ging mir jedoch nicht zu. Aber selbst wenn es mir zugegangen wäre, so ergab sich daraus ohne mein ausdrückliches Eingehen darauf keine weitere Bestätigungsmöglichkeit Ihrerseits. Am 6. August kam Graf Rosen zu mir und fragte mich, ob er nach Stockholm weiterreisen könnte. Hierbei druckte er sich ziemlich unklar über diese Reise aus, so dass ich ihm sagte, er solle sich aus den Dingen heraushalten. Wenn Herr Plesman mit seinem Gesandten sprechen wolle, so könne er selber hinreisen. An den weiteren Daten, die Sie geben, bin ich nicht beteiligt; erst wieder am 30. August, wo es zu einem neuen Gespräch zwischen uns kam und wo ich zu meinem grenzenlosen Erstaunen erfuhr, dass Sie trotz meiner damaligen Bitte, vorläufig stillzuhalten, weitere Schritte getan haben, die bei weitem über das hinausgingen, was überhaupt zwischen uns besprochen worden war. Ich erklärte Ihnen hierbei, dass ich von Ihrem Memorandum nichts wüsste und dass ich nach wie vor überzeugt wäre, dass Ihre Handlungsweise einer ehrlichen Auffassung entspreche, dass ich aber nach wie vor den Zeitpunkt für noch nicht gekommen hielt.

Mit dem heutigen Briefe teile ich Ihnen nun, um allen weiteren Missverständnissen Einhalt zu gebieten, klar und eindeutig mit, dass ich hiermit die gesamte Angelegenheit bis auf weiteres als erledigt betrachte und bestätige Ihnen noch einmal, dass Sie zu keinem Zeitpunkt das Recht gehabt haben, sich in der Friedensfrage auf mich oder die deutsche Regierung zu berufen, sondern dass Ihre Handlungsweise ausschliesslich auf Ihre private Initiative beruht, was Sie mir auch stets bestätigt haben. In der Wiedergabe unseres Gespraches vom 24. Juli jedoch und in der Absendung desselben an Ihren Aussenminister sind Sie grundsätzlich von dieser Einstellung abgewichen und haben sich ausdrücklich hierbei auf mich berufen und zwar in einer Weise, die den Tatsachen durchaus nicht entsprochen hat, soweit es sich um die Wiedergabe unseres Gespraches vom 24. Juli handelt. Ich glaube, dass ich nun abschliessend völlige Klarheit geschaffen habe. Ich bedauere nur, dass ich durch ein Missverständnis des Oberst Schmid nicht sofort in den Besitz Ihres Schreibens an mich gelangt bin, mit welchem Sie mir unser Gespräch vom 24. Juli bestätigt haben; denn dieses Schreiben hatte ich keine Stunde unbeantwortet gelassen, sondern hatte Ihnen sofort mitgeteilt, dass Sie sich in der Wiedergabe unseres Gespraches in einigen wichtigen Fragen in schwerwiegendem Irrtum befinden.

Mit deutschem Gruss

(w.g.) GÖRING, Reichsmarschall.

Brief dd. 27 Juli 1940 van dr. A. Plesman aan mr. E. baron van Nagell

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Berlin, 27. Juli 1940.

Aan Harer Majesteit's Gezant te Stockholm
Mr. E. Baron van Nagell.

Exzellenz,

Das Schreiben, das ich gestern an Sie richtete, wurde in sehr kurzer Zeit in die Schreibmaschine diktirt, da andernfalls das Flugzeug nicht mehr erreicht worden wäre. Ich werde darum noch einige Erläuterungen geben.

Von vielen Seiten sind Versuche unternommen worden um den Krieg zu beenden. Meiner Ansicht nach ist Herr Minister van Kleffens sehr sicher die am besten dafür geeignete Persönlichkeit, um bei der englischen Regierung als Vermittler aufzutreten. Wenn ich nach England käme, würde ich ihm die Vorschläge der deutschen Regierung in grossen Umrissen mitteilen können. Was für England von Interesse ist, ist folgendes:

1. keine Auslieferung von Flotten-Einheiten;
2. Zurückgabe der alten deutschen Kolonien: ausserdem keine territorialen Forderungen;
3. Zusammenarbeit der Mächte in Afrika, die dort die Macht haben, keine Bewaffnung inländischer Bevölkerung;
4. Gold wieder in gewissem Sinn aktiv zu machen, vor allem im Beginn der Wiederauffüllung von Europa unmittelbar nach dem Frieden.

Für Niederland das folgende. Selbständigkeit mit dem Behalt der Kolonien. Wirtschaftliche Zusammenarbeit mit Deutschland wie vor 1914. Die Versicherung, dass Niederland nicht mit anderen Mächten gegen Deutschland arbeiten wird. Der Herr Reichsmarschall Göring hat während seines Gespräches mit mir auf beinahe jedem Gebiet seine Gedanken geäussert. Auch die Möglichkeit einer Zusammenarbeit zwischen Deutschland, England und Amerika. Sowohl für Niederland als auch für England ist eine schnelle Beendigung in Hinsicht auf die eigene Position erwünscht. Leider sehe ich keine Möglichkeit eines militärischen Sieges seitens England und ich fürchte das Schlimmste bei den aussergewöhnlich schweren Bombardierungen, die zu erwarten sind. Es liegt im Niederländischen Interesse, dass England nicht völlig geschlagen wird, sowohl für unsere Position in Europa als auch im Fernen Osten. Ich nehme an, dass ich Sie nicht mehr auf eine Beschleunigung der Friedensverhandlungen hinzuweisen brauche.

Könnten Sie nun Herrn Minister van Kleffens über den ganzen Verlauf meiner Verhandlungen hier in Berlin unterrichten und ihn darum bitten, genau so zu handeln alsob das Telegramm doch abgesandt worden sei. Wenn die englische Regierung gestattet, das Flugzeug der K.L.M. nach Amsterdam fliegen zu lassen, und Herr Minister van Kleffens Sie davon in Kenntnis setzt und ich darüber über die Schwedische Gesandtschaft in Berlin in einer Form erfahre, dass ich die Deutsche Regierung davon in Kenntnis setzen kann, dann wurde die Deutsche Regierung die Schweizer Gesandtschaft in London unmittelbar wissen lassen, welche Sicherheitsmassnahmen getroffen werden wurden. Dann wäre das Eis gebrochen und die Verhandlungen könnten später fortgesetzt werden. Für unser Land steht alles auf dein Spiel, darum bitte ich Sie mit allem Nachdruck unsern Minister so vollständig als möglich von Stockholm aus zu unterrichten, sodass Seine Exzellenz in London auf das schnellste Schritte unternehmen kann. In einigen Tagen ist es vielleicht schon zu spät. Die Bombardierungen werden sehr hart sein und wenn England gezwungen sein wird um Bedingungen zu bitten, dann werden dieselben vielleicht untragbar und schwer und auch sehr viel schlechter für Niederland sein. Jetzt besteht noch die Möglichkeit eine gute Situation zu schaffen. Es steht fest, dass eine Mitteilung, aus der hervorgeht, dass ein Flugzeug nach Amsterdam fliegen soll,

hier jede Art von Unterstützung finden wird, nur wünschte man das Absenden des Telegrammes nicht zu gestatten oder besser gesagt, zog man die gegebene Zustimmung zurück. Sie wissen nun alles und können dafür sorgen, dass alles so verläuft als ob das Telegramm doch abgeschickt ist. Ich hoffe, dass Sie auch die Überzeugung bekommen haben, dass es im Interesse von Niederland und Niederländisch-Indien ist und dass wir viele Menschenleben retten und England vor einem möglichen Untergang behuten. England kann in absehbarer Zeit selbst keine Entscheidung forcieren und selbst wenn das jemals der Fall wäre, so wäre für jeden der Schaden auf allen Gebieten nicht wieder gutzumachen, auch nicht für Niederland. Je eher wir wieder zu einem normalen Zustand zurückkommen, desto besser.

Lassen Sie mich auf dem schnellsten Wege wissen, was von Ihnen getan wird und ob Sie mit mir mitarbeiten können um das Ziel zu erreichen.

Der Generalsekretär Snouck Hurgronje, Ridder van Rappard, der frühere Gesandte in Kopenhagen, und der Herr A. G. Kröller Sr., sind vollkommen in meine Pläne eingeweiht und haben ihnen zugestimmt. Sollte Seine Exzellenz van Kleffens erreichen, dass das Flugzeug fliegen darf und mir das in der richtigen Form mitgeteilt wird, dann hoffe ich vor meiner Abreise nach England in noch präziserer Form die eventuellen Vorschläge für die erste Begegnung mitzubekommen. Leider bringt uns jede Stunde näher an die grösste Katastrophe, die auch unser Land wieder schwer treffen wird. Ich weiss, dass mein Auftreten nicht strikt laut den üblichen Gewohnheiten ist, aber Not zwingt mich besondere Wege zu gehen, die ehrsam sind im Interesse unseres geliebten Vaterlandes.

Exzellenz helfen Sie mir, unterstützen Sie mich das grosse Ziel zu erreichen. Unser Volk wird Ihnen dankbar sein, ebenso wie ich selbst.

Mit freundlichen Grüssen,
(w.g.) A. PLESMAN.

N.B. Das Telegramm ist also nur aus taktischen Überlegungen nicht abgeschickt worden, obwohl sogar der Führer damit einverstanden war. Sollte also das Resultat doch erreicht werden, dann wäre die volle Unterstützung der deutschen Regierung gewiss. Sie wurden Herrn Minister van Kleffens zu diesem Resultat bringen können und je eher, desto besser. Wenn Seine Exzellenz mein Ziel und meine Arbeit begreift, ist das Resultat sicher.

Herr Minister van Kleffens kennt mich sehr gut und ist mir sehr geneigt. Er kann die englische Regierung zu der simplen Tat veranlassen um ein niederländisches Flugzeug mit niederländischer Besatzung abzuschicken unter Garantie. England verliert dabei nichts und gewinnt Zeit und die Gewissheit zu Verhandlungen in einer guten Sphäre. Ich wurde nach Stockholin kommen können, aber wenn ich auf Ihre volle Unterstützung rechnen kann, dann ist es besser hierzubleiben, da ich hier einen ausgezeichneten Kontakt mit der Schwedischen Gesandtschaft und alle Unterstützung auch technisch in Bezug auf Briefe, Telefon usw. geniesse, ausserdem bin ich in ständiger Verbindung mit den höchsten Beratern von Göring. Auch der Amerikanische Chargé d'Affaires bespricht alles mit mir. Eine intensive Arbeit an Ort und Stelle kann zum Resultat führen. Ich nehme an, dass wir alles in enger Beratung mit der schwedischen Regierung tun können, die auch nur Nutzen aus einem starken England zusammenarbeitend mit Deutschland und Amerika sieht.

Soeben bekomme ich vom Reichsmarschall Bericht, ich möchte mich noch heute nach Holland begeben und mich dort bereit halten. Mir wurde versichert, dass man über mich verfügen wolle und Massnahmen treffen wird, dass ich aus dem Haag abreisen kann. Ich habe also Berlin verlassen.

Eventuelle Berichte Ihrerseits erbitte ich an die Schwedische Gesandtschaft in Berlin, wo mein Vertreter, Herr Laponder, meine Interessen wahrnimmt.

BIJLAGE 112

Brief dd. 1 Augustus 1940 van jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje aan mr. E. baron van Nagell

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

B.Z., 1 Augustus 1940.

*Hoogwelgeboren Heer
Mr. E. Baron van Nagell
H.M.'s Gezant te Stockholm.*

Amice,

Graaf von Rosen, piloot van de K.L.M., brengt U dezen brief in opdracht van den Heer Plesman.

Genoemde Heer lichtte mij uitvoerig in nopens de besprekingen, die hij te Berlijn hield en waaromtrent hij U via de Zweden uitvoerig inlichtte.

Ik acht bedoelde besprekingen van het grootste belang en neem aan, dat ge er Van Kleffens terstond en zoo uitvoerig mogelijk over hebt ingelicht.

Geloof mij steeds

t.t.

(get.) SNOUCK HURGRONJE.

BIJLAGE 113

Brief dd. 13 Augustus 1940 aan mr. E. baron van Nagell aan Minister van Kleffens

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Gezantschap der Nederlanden.

Stockholm, 13 Augustus 1940.

Zeer geachte Heer van Kleffens,

De heer Plesman kwam hier gisteren uit Berlijn aan en overhandigde mij een briefje van Snouck, (waarvan U copie in het dossier van genoemden Heer vindt): ik heb de eveneens daarin afgedrukte brieven uit Berlijn nimmer ontvangen en zal aan B.Z. alhier nagaan, waarom men die achtergehouden heeft; men is hier meestal bang om zich aan koud water te branden.

De heer Plesman heeft nu slechts één idee en dat is om zoo spoedig mogelijk naar Engeland te kunnen vliegen; gevraagd zijnde wat ik van die kans dacht, heb ik mij wel sceptisch getoond, gezien de militaire actie van de laatste dagen.

Haersolte heeft eene regeling gemaakt, waardoor U mij weder geheime cijfertelegammen zal kunnen zenden: het werkt nog niet. Cijfers aan Haersolte heb ik binnen 24 uur.

Zou W mij s.v.p. willen seinen „Afrika”, als U dit dossier ontvangen heeft.

Met beleefde groeten heb ik de eer te zijn,

Uw dw.

(w.g.) E. VAN NAGELL.

Brief dd. 21 September 1940 van dr. A. Plesman aan Göring

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

's-Gravenhage, den 21. September 1940.

Herrn

Reichsmarschall H. Göring

Berlin.

Hochverehrter Herr Reichsmarschall!

Gestatten Sie mir Ihnen meinen Dank auszusprechen für Ihr Schreiben vom 15. September, dass mich am Abend von 18. ds. Mts. erreichte. Anlässlich dieses Briefes erlaube ich mir folgendes zu bemerken:

In meinem Schreiben vom 30. Juli an Ministerialrat Dr. Böttger bat ich ihn, Ihnen, ausser den zwei Memoranda, auch den an ihn selbst gesandten Brief zu überhändigen, worin ich unter anderem folgendes schrieb:

„Ich bitte Sie entschuldigen zu wollen, dass ich diese Richtlinien schon aufgestellt habe, und zwar so, wie mir scheint, dass sie auf Grund meiner Unterhaltung mit dem Reichsmarschall lauten könnten. Ich möchte betonen, dass nicht alle Einzelheiten mit dem Reichsmarschall durchgenommen sind; ich habe jedoch den Inhalt des Gespräches nach bestem Wissen in grossen Zügen wiedergegeben. Es fehlen einige Punkte, welche im Gespräch überhaupt nicht berührt wurden.“

Es kam mir vor, dass es im Interesse dieser Angelegenheit war, dass ich mich nicht ganzlich an den zwischen Ihnen und mir besprochenen Punkten hielt und ich erlaubte mir deshalb einige hinzuzufügen, welche meiner Ansicht nach in den Rahmen unseres Gespräches passten.

Da Ministerialrat Dr. Böttger mir telefonisch mitteilte, dass er die Papiere empfangen hatte und diese sofort an Sie weiterleitete, und da er hinzufügte, dass die Stücke einen guten Eindruck machten, kam ich — weil ich dann während einiger Zeit keine weiteren Nachrichten von Ihnen erhielt — zur Überzeugung, dass Sie mit dem Inhalt der Stücke im grossen ganzen einverstanden waren, besonders da Sie später Graf von Rosen gegenüber keinerlei Bemerkungen

machten. Ich konnte nicht vermuten, dass der Inhalt Ihnen nicht bekannt war, um so mehr weil Sie doch dieser Angelegenheit Ihre volle Aufmerksamkeit gewidmet hatten. Selbstredend wurde ich in geschäftlichem Verkehr nochmals dringend eine Bestätigung ersucht haben; da ich aber sogar keine schriftliche Empfangsbestätigung erhalten hatte, nahm ich an, dass Sie wegen politischer Gründe keine nachdruckliche Ausserung geben würden.

Ich bedaure, dass der Lauf der Dinge ganz anders gewesen ist als ich mir gedacht hatte und dass ich am 30. August erfahren musste, dass Sie die Papiere nicht gesehen hatten. Ich bin Ihnen sehr verbunden, dass Sie dennoch meiner guten Absichten überzeugt sind und dass Sie bereit sind zu geeigneter Zeit von meinen Diensten Gebrauch zu machen.

Ich bin immer noch der Überzeugung, dass der Zeitpunkt des 25. Juli wenn schon spät, doch noch günstig war, besonders da es sich an erster Stelle um Kontaktnahme mit England handelte und die eigentlichen Friedensbedingungen erst an zweiter Stelle kamen. Ich habe um so mehr Grund für diese Annahme, weil der Niederländische Minister des Auswärtigen noch am 27. August, also einen Monat später, folgende Ausdrücke in seiner Depesche gebrauchte:

„Die Angelegenheit ist hier in Londen mit Interesse studiert worden; die gute Absicht der Initiative wird vollkommen verstanden.“

Im jetzigen Stadium hat es vielleicht wenig Zweck, dass ich auf diese Angelegenheit weiter eingehe, besonders da Sie mir für den Moment zum Stillschweigen in dieser Sache verpflichtet, woran ich mich streng halten werde.

Das, was ich nach dem 25. Juli unternahm, war ganz als persönliche Initiative zu betrachten, und dies wurde auch nachdrücklich Seiner Exzellenz Van Kleffens erklärt.

Ich bin Ihnen für die von Ihnen persönlich genossene Mitarbeit sehr erkenntlich und schätze es sehr, dass Sie mir bei Ihrer so umfassenden Tätigkeit Ihre Ansichten schriftlich mitgeteilt haben.

Ihr sehr ergebener,
(w.g.) A. PLESMAN.

Brief dd. 20 Augustus 1940 van dr. A. Plesman aan Minister van Kleffens

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Stockholm, 20 Augustus 1910.

Excellentie,

In mijn schrijven van 13 Augustus berichtte ik Uw Excellentie, dat ik nog een week in Stockholm zou verblijven. Het koeriersvliegtuig arriveerde 14 Augustus in Engeland. Men deelde mij mede, dat de stukken per trein naar Londen zouden worden doorgezonden. Ik nam dus aan, dat U 15 Augustus in den morgen in het bezit daarvan zou zijn. Het is voor mij raadselachtig, dat Uw telegraaf, dat de ontvangst van de stukken bevestigde, eerst Maandag 19 Augustus te ± 17 uur aankwam. Bijna 4 dagen gingen verloren, m.h.o. hierop heb ik besloten mijn vertrek tot 26 Augustus uit te stellen.

Voor onze taak is het belangwekkend geweest, dat Engeland in de week van 12 tot 19 Augustus de luchtaanvallen goed doorstaan heeft. Moge ook in de komende dagen en weken de kracht en het moreel en het uithoudingsvermogen van Engeland duidelijk blijken en daardoor de kans op overwinning vergrootten.

Ik vrees echter, dat de overwinning op puinhoopen en op vele hongergraven zal worden gesloten, waar dan tevens de kiem voor een nieuwe oorlog zal worden geiegd. De hongerslachtoffers zullen op het continent voornamelijk buiten Duitschland vallen. Het ligt toch in ieders bedoeling, dat het volgende vredesverdrag een stabiele toestand moet scheppen. De stabiliteit is slechts te bereiken, indien de overeenkomst zoodanig geconstrueerd is, dat daaruit een automatische stabiliteit het gevolg is. Bij voorbeeld als Amerika en Engeland Duitschland verdedigen als het door Rusland wordt aangevallen en hun vrijheid terugnemen als Duitschland Rusland aanvalt, dan is Rusland ook, indien het van goeden wille is, zoowel in het Westen als in het Oosten gedekt, omdat Japan tegen de combinatie Amerika-Engeland-Duitschland niets heeft in te brengen. Deze groote beginselen hebben zoowel waarde t.o.v. een Duitschland met of zonder Hitler. Juist indien de Führer een stabiele tijd tegemoet gaat, moet hij tegenover zijn eigen volk bewijzen, wat hij onder langdurige vredesomstandigheden voor zijn volk kan doen. Ik ben van meening, dat het blijven eischen van zijn heengaan kortzichtig is en buitensporig veel offers zal kosten. De U.S.A. is de beheerschende factor. Ook dit land wenscht handel te drijven met een welvarend Europa. Waarom zal men blijven uitstellen? Wil men de eenmaal gemaakte fouten goedmaken? Is dat nog mogelijk? De dooden keeren niet weer, slechts millioenen dooden door honger enz. kunnen de lange lijsten van slachtoffers maar verdubbelen.

Indien in de U.S.A. een goede samenwerking tusschen het U.K. en Duitschland niet oprecht werd toegejuicht en wel zóó, dat men tegen de driebond bezwaren heeft, dan ziet het er slecht uit, daar m.i. deze driebond het hechtste fundament is voor een langdiirigen vrede, evenals de negenbond voor Afrika; daarnaast zullen vele andere accoorden moeten worden gemaakt, deze zullen echter onder invloed van den driebond in een rustige sfeer kunnen worden gemaakt en dan kan weer langzaam getracht worden de Volkenbond over een aantal jaren weer leven in te blazen.

Excellentie, ergens moet een begin gemaakt worden. Is het moment

nog niet gekomen? Ik ben van meening, dat de verkiezingen in Amerika in het teeken van den vrede moeten worden gehouden en niet in een geest van oorlog. Het grootste deel van de U.S.A. is opgebouwd uit Engelschen en Duitschers; zou deze bevolking niet den moed hebben hun verwante volken aaneen te smeden? Kunnen wij Hollanders daartoe niet den stoot geven? Wij, die Amerika mede opbouwden, wij bijna zonder hartstocht, maar met groot geloof aan het goede en eeuwige. Kunnen wij niet beide handen van twee groote volkeren bijeen brengen en in de hand leggen van de jongere afstammeling, moeten wij wachten tot beide zijn doodgebloed en de haat zich voor zeer lang zal vastzetten?

Excellentie, het oogenblik is m.i. gunstig. Aangenomen moet toch worden, dat met Augustus 1941 de Duitse luchtvloot nieuwe en zwaardere machines erbij heeft gekregen en ook al is dan de Engelsche luchtvloot oppermachtig, dan is daarmede de strijd niet uit.

Ik hoop, dat U mij duidelijk zult laten weten, wat mogelijk is. Hoe lang het nog moet duren, voordat een punt is bereikt, dat een automatisch stabiel contract kan worden afgesloten. Ik begrijp, dat indien U doet, wat ik gaarne zou zien, dan duurt het nog eenigen tijd, voordat de Engelsche Regeering met de Dominions heeft overlegd. Het is echter van belang te weten of mijn plannen:

- 1e. niet voor uitvoering vatbaar zijn;
- 2e. in overweging zijn genomen, maar een beslissing voorloopig niet mag worden tegemoet gezien;
- 3e. dat aan een oplossing krachtig wordt gewerkt en binnen enkele dagen een beslissing zal worden genomen.

Ik werk hier in Stockholm en kan mij hier wellicht nuttiger maken dan in Den Haag. In geval 1e echter, is een langer verblijf hier niet gewettigd. Een beslissing van zulk een groote draagwijdte kan niet in eens genomen worden, uitstel echter brengt misschien onherstelbaar risico mede. Bij een beslissing weet men nu de elementen, uitstel is een hazardspel, waarvan de goede uitslag waarschijnlijk veraf ligt en de kwade afloop nabij kan zijn.

Ik ben zeer verheugd met de laatste berichten van zelfvertrouwen en de bereikte resultaten en hoe sterker men staat hoe beter de onderhandelingen zullen slagen; deze uit te stellen tot na de volledige overwinning lijkt mij niet raadzaam. U kunt echter daarover beter oordeelen op grond van Uw gegevens. Ik hoop Uw inzichten spoedig te mogen leeren kennen.

Ik ontvang hier van de Britsche Legatie de mededeelingen, zooals deze in Zweden worden gepubliceerd, ook hoor ik regelmatig de B.B.C.

Toestemming voor het zenden van het vliegtuig, vervolgens de voorwaarden in ontvangst nemen en tenslotte de vlucht naar Londen zijn voor mij nu de hoofdmomenten.

Met verlangen zie ik uit naar Uw antwoord.

Inmiddels verblijf ik van Uwe Excellentie,

Uw dw.

(w.g.) A. PLESMAN.

BIJLAGE 116

Telegram dd. 27 Augustus 1940 van mr. E. N. van Kleffens aan de Nederlandse gezant te Stockholm

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

1201 g.a.

LC

27 Augustus 1940
19.00 uur

Legation Paysbas Stockholm.

Uw 100 Aangelegenheid hier met belangstelling bestudeerd stop goede bedoeling initiatief .volkomen begrepen stop kan beteekenis van het gerapporteerde niet hoog aanslaan mede gezien intrekking verlof verzending telegram 25 Juli en tijdsverloop sindsdien.

VAN KLEFFENS 601

Counsellor

BIJLAGE 117

Correspondentie dd. 27 en 29 Augustus 1940 tussen Minister van Kleffens en Lord Halifax

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Foreign Office.

Foreign Office
S.W. 1.
27th August, 1940.

His Excellency
Monsieur van Kleffens.

My dear Mr. van Kleffens,

I am returning herewith, with many thanks, the documents which you were good enough to leave with me about Mr. Plesman's conversations in Berlin.

It was very good of you to give me an opportunity to see these documents and they have been studied with much interest.

Yours sincerely,
(w.g.) HALIFAX.

Personal.

27th August, 1940.

The Right Honourable Viscount Halifax, K.G.,
G.C.S.I., G.C.I.E., &c., &c.
Ris Britannic Majesty's Principal
Secretary of State for Foreign Affairs,
Foreign Office,
S.W. 1.

Many thanks for your letter of August 27th, accompanying the file of documents relating to Mr. Plesman's conversations in Berlin.

I have now wired to our Minister in Stockholm, where Mr. Plesman has been waiting until now, to the effect that the documents he sent have been studied here with interest and that the good intentions prompting his initiative have been understood, but that I cannot attach great importance to what he related, considering, inter alia, the withdrawal of permission on the part of the Germans to dispatch the telegram Mr. Plesman suggested he should send me on July 25, and the space of time which has lapsed since that date.

I trust that this reply is in conformity with your own views on the subject.

29th August, 1940.

His Excellency
Monsieur van Kleffens,
&c., &c., &c.

Dear Monsieur van Kleffens,

I am much obliged to you for your letter of August 27th regarding the documents communicated to you by Mr. Plesman.

If I may say so, I think that the message which you have telegraphed to your Minister in Stockholm is entirely on the right lines.

Yours sincerely,
(w.g.) HALIFAX.

BIJLAGE 118

Nota inzake de bemiddelingspogingen van de heer Plesman, door Minister van **Kleffens** aan Lord **Halifax** verstrekt

(Overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken)

Early in July, Mr. A Plesman, General Manager of the K.L.M. (Royal Dutch Air Lines) conceived the idea of trying to promote peace between Britain and Germany.

Mr. Plesman is a man of vigour and determination, an imaginative brain, a stubborn, straightforward spirit, and a natural, though somewhat untrained, understanding of his own for the great problems of the day in respect of war and peace, international organization, and economics. He has a great many connections in all countries. His accomplishments are such that what he has to say is usually worth attention, although his lack of political experience makes it necessary to apply correction. There is no reason to think that he is in any sense pro-German. When in May last rumours were heard to the effect that the Germans had shot Mr. Plesman, nobody in Dutch circles was particularly surprised.

When Mr. Plesman decided to take action, he first discussed his plans with the Secretary-General of the Ministry of Foreign Affairs at The Hague (Jonkheer Snouck Hurgronje), Mr. Kroeller (Chief Commissioner for the Netherlands on the International Rhine Navigation Committee) and Ridder van Rappard, one of Holland's most experienced diplomats. This happened between July 6 and 13.

There was no choice as regards the country where to begin: Britain or Germany. Mr. Plesman being in occupied Holland, he could only start in Germany. He found a way of approaching Goering. One of his pilots, a Swedish Count von Rosen, is a nephew of Goering's first wife. Goering consented, when asked by Count von Rosen, to receive Mr. Plesman, whom he had met a few years ago.

Mr. Plesman arrived in Berlin on July 19 and called the next day (a Saturday) at Goering's office, where an A.D.C. told him that he was first to have a talk on Monday the 22nd with two of Goering's advisers, a Colonel (Oberst) Joseph Schmidt, „Chef des Ministeramtes (head of the Minister's office) in the Ministry for Air; and a „Ministerialrat“, Dr. Leonhard Boettger, a member of the same department in the Air Ministry. This preliminary conversation apparently satisfied the Germans that Mr. Plesman and his ideas could be taken seriously, for the following day he received a message that Goering desired to see him on Wednesday July 24.

The interview lasted for three hours without being disturbed. The general atmosphere was perfectly calm. No exact account of the discussion is available, but it seems that not only Mr. Plesman, but also Goering dwelt at length on a great many topics in connection with a peace-settlement as the Germans see it. Mr. Plesman's correspondence with the Netherlands Minister in Stockholm says: „In the course of the conversation I had with Marshal Goering he expressed his thought on almost every item, including the possibility of cooperation between Britain, Germany and the United States“.

Germany would demand the return of her former colonies, but would refrain from putting forward any other territorial claims (Alsace—Lorraine?); she favours cooperation in Africa between the Powers who rule there, and is against arming the native population in that continent. Other points put forward by Goering were:

1. Poland and Czechia will not be hampered in the development of their own national character, but under the exclusive supervision of Germany, without any outside interference.

2. Norway, Denmark, the Netherlands, Belgium and France will be independent states, free in the choice of their constitution and government. But „opposition to the German Reich must be excluded, and cooperation with Germany in the economic sphere must be assured“, whatever this may mean exactly. In any case, Germany would withdraw her military forces from the said countries, and would not claim any military rights there.

3. No surrender of naval units to take place.

Britain and Germany would make a joint endeavour to enlist the cooperation of the United States for the purpose of the future maintenance of peace and for solving important economic problems of world-wide importance. According to Goering, in the case of problems presenting themselves regarding a certain territory on the

continent of Europe, Germany would decide; Britain would be the decisive factor in the Empire, and the United States in the Americas. „But“ he added „such problems ought not to arise if cooperation is adequate“.

To Goering's mind, this state of affairs would strengthen the hands of the U.S.A. in Eastern Asia, thus preventing an armed conflict in the Pacific from breaking out.

So much with regard to the topics discussed in the course of the Goering-Plesman interview on July 24. With regard to ways and means, Mr. Plesman suggested to Goering that the German Government should authorise him to send a telegram, through the Swedish Government (to whom the protection of Netherlands Interests in Germany has been entrusted), to Mr. van Kleffens in London, asking him to obtain from the British Government a safe conduct for one of the K.L.M. planes now in England to fly to Holland, whence this plane would bring Mr. Plesman back to London in order to submit German suggestions to the British Government.

Goering thereupon saw Hitler and discussed the whole matter with the Führer. The day after Mr. Plesman had his talk with Goering, he received a telephone-call from Hitler's residence at 4. p.m., when one of Goering's A.D.C.'s told him that authority had been given to dispatch the telegram referred to in the preceding paragraph. Mr. Plesman went to the Swedish Legation, with a view to requesting that Legation to send the telegram via Stockholm. The *Chargé d'Affaires*, however, said that before doing so, he wanted confirmation for himself directly from a German source to the effect that the matter could be proceeded with. This confirmation came at 8. p.m. The Legation had just started putting the telegram into code, when at p.m. a message came, saying that the consent of the German Government to sending off the telegram had been withdrawn.

Mr. Plesman learned this only on the morrow: July 26. That day as well as on the 27th he wrote two letters to the Netherlands Minister in Stockholm, Baron van Nagell, succinctly informing him of everything and asking him to inform Mr. van Kleffens as if the German consent to the dispatch of Mr. Plesman's telegram had not been withdrawn. The withdrawal of consent, Mr. Plesman wrote to Baron van Nagell, had been caused by fear on the part of the German leaders lest this express consent should be interpreted as a sign of weakness; it did not mean that the Germans had suddenly decided to oppose Mr. Plesman's plans, or wanted to disavow Goering's utterances.

Mr. Plesman entrusted his two letters to Baron van Nagell to the care of the Swedish Legation in Berlin. The Legation appears to have transmitted the letters to the Ministry for Foreign Affairs in Stockholm, but this Ministry never delivered them to the addressee. Mr. Plesman who on July 27 had returned to The Hague and who was not acquainted with this strange inactivity on the part of the Swedish authorities, was anxiously waiting for some message from Baron van Nagell. When after a week no reply whatever had been forthcoming, he decided to go to Stockholm himself, where, on his arrival on August 12, he learnt to his surprise that the Netherlands Minister had never received either of his two letters of July 26 and 27. Steps were thereupon taken immediately to have a complete set of the relevant papers sent to Mr. van Kleffens in London, where they arrived in the evening of August 17.

The position is therefore: the Germans have disclosed certain ideas which they consider would have to serve as a basis, or part of a basis, for peace. They will not expressly sanction the departure of Mr. Plesman to England to explain them fully, but so far at any rate they not only place no obstacles in his way, but allow him travelling facilities to further his aim, with the knowledge that from Sweden we in England will hear everything, including the fact that the Germans first authorised Mr. Plesman's departure, but subsequently revoked their sanction, because they thought it might be interpreted as a „sign of weakness“.

It is worthy of note that on his return to The Hague on July 28, Mr. Plesman drew up a memorandum, chiefly reproducing, as he remembered it, the gist of his conversation with Goering apparently

interspersed with a few ideas of his own. He sent this memorandum to Berlin and asked for confirmation of this receipt and criticism of its contents. But he appears to have received neither the one nor the other — perhaps because it might be interpreted as a „sign of weakness“ to acknowledge receipt in writing or to express an opinion on paper.

Fundamental principles.

In order to induce the British Government to contemplate seriously the possibilities of peace, it appears desirable that it should know at first contact which fundamental principles are involved. It stands to reason that at this first contact the very vast problems to be dealt with cannot be presented in their full aspect. However it is necessary that the British Government should be informed about the views of the German Government concerning the principal points with the knowledge that these have been approved of by the Führer.

Principal points.

The principal points which have already been put forward by the Reichsmarschall, are the following:

1. No surrender of naval units will take place.
2. The former German colonies will be returned; Germany will make no further territorial claims.
3. The powers possessing colonial territories in Africa will cooperate closely on this continent. The native population of Africa will not be armed.
4. To a certain extent gold will be restored to activity, specially in the beginning of the refilling of Europe with goods, immediately after peace has been signed.
5. Poland and Czechia will not be hampered in the development of their own native character. However, all measures concerning both these countries must be left to Germany. Germany will take care of a normal development of both populations, but will not admit any interference concerning this matter by other powers.
6. Norway, Denmark, the Netherlands, Belgium and France will be independent states and free in the choice of government and of its frame; however, it must be understood that opposition to the German Reich will be excluded and that cooperation in economical affairs will be assured. Thus the Netherlands with their possessions overseas will be independent and collaborate economically with Germany in the same way as before 1914; the creation of contrasts between both countries has to be forestalled.
7. Germany will withdraw its military forces from Norway, Denmark, the Netherlands, Belgium and France, and will not claim any military rights to these countries.

Cooperation.

The above mentioned fundamental principles aim at the signing of a peace treaty which is of a nature to ensure a lasting and fruitful cooperation between the British empire and the German Reich. Moreover, it will be necessary to obtain from the very beginning the cooperation of the U.S.A., so that the U.S.A., the United Kingdom of Great Britain and Germany may create a cooperation aiming at the maintenance of peace, at the solution of the most important economical problems and at improvement of world transport on water and in the air.

In case of problems presenting themselves regarding a certain territory, the U.S.A. will be the deciding party in America, Great Britain in the Empire and Germany on the European continent, but such problems ought not to present themselves if the cooperation is adequate.

Accepting the above-mentioned principles, the following points may be raised:

Russia.

The cooperation between the U.S.A., Great Britain and the Reich will foster the peaceful and balanced cooperation between Germany and Russia, and will not have any hampering influences.

Japan.

Doubtlessly the cooperation thus created between the four white powers (i.e. the U.S.A., Great Britain, Germany and Russia) will have an appeasing influence on the conflict in Asia and will reinforce the position of the U.S.A. regarding Japan; thus the extension of the conflict to the Pacific may be avoided. This appeasing influence must have the effect that the interests of the above-mentioned and other European powers in Asia will not be harmed, and that commerce and transport in Asia may look forward to a powerful development,

Gibraltar and Malta.

No utterances of opinion regarding Gibraltar and Malta have taken place. However, it seems advisable that points of view are formulated and in case these contain the return of Gibraltar to Spain, this could only happen on the condition that Gibraltar will be dismantled and will not play a role any more as fortified area.

The same applies to Malta. Should it be ceded to Italy, this country should pledge itself not to establish any fortifications or military aerodromes on this island.

Suez Canal.

The Suez Canal will be internationalised in such a manner that this very important artery of traffic will encourage cheap transport and intensification of traffic.

World commerce.

As regards world commerce, the principle should be accepted that it should not be hampered in any way, and that autarky and protection had hitherto to be applied only as emergency measures. The U.S.A., Great Britain and the Reich will, in mutual agreement, take such measures as to intensify a favourable development of transport.

Should it be deemed advisable to make certain arrangements as regards the most important articles of world production, these measures should be based on the fundamental principle that the fixing of the market prices will not imply the increase of prices and the privileging of a few, but should be fixed in such a way that the great masses of producers and consumers will reap the benefit of this cooperation. This cooperation must see to it that great fluctuations of prices are prevented with the effect that the speculative character of world commerce disappears and that its true function of intermediary will be established without influencing the real process of production and transport by unnatural measures. One should refrain from complicated experiments and create a firm foundation for the general prosperity of the masses.

Gold.

As mentioned above, the gold should be made active again and Germany should dispose of a proportional quantity in order to foster the process of production and distribution in an advantageous way.

Armament.

A small permanent commission, invested with great executive powers will constantly treat all questions regarding armament and it will aim at a gradual decrease of armament.

Transport.

Transport will be fostered as much as possible on the principle of freedom of the sea and of the air.

Public information.

This should be organised in such a way that the above-mentioned possibilities of a favourable development will not be barred by the creation of doubt and contrasts. A permanent commission of collaboration will deal with this matter. Freedom of the word, of religion and of speech in every form must be recognised; however, the above-mentioned commission invested with the necessary power and authority will have the task of organising this freedom in a reasonable way and preventing excesses.

Repair of damage.

The development of world commerce, as described above, will create at the same time the possibility of forming a common fund out of which damages resulting from war or caused by catastrophes can be repaired.

Forestalling of conflicts.

In case of peace being arrived at on the above mentioned principles, care should be taken that no germs for future conflicts are contained in it. Permanent resorts should be created, formed by able personages, few in number, but invested with great power and authority, whose task it will be to deal instantly with unexpectedly arising contrasts, proceeding discreetly, avoiding public notice.

Mutual confidence.

The fundamental principles, outlined above, concern principally Great Britain and Germany, but enable at the same time the U.S.A. to collaborate. Details have been omitted; however, it is

necessary that claims on other nations should be brought forward as soon as possible, in any case before the opening of the peace conference, in order to avoid surprises and deceptions in a later stage of the proceedings, which would soon undo the good intentions.

It may be repeated that it is impossible to expound in details the entire complex of problems; however, such principal outlines ought to be given to Great Britain, that His Majesty's Government may lend at once its confidence and may declare its readiness to treat on their bases. It should be borne in mind that a strong distrust exists with the British people and their Government, and that the choice is impending either to continue the war activities with all their consequences or to achieve a new spirit of confidence. Only in case the distrust can be taken away entirely, can it be expected that the British Government will leave the ulterior dealings to a set of younger men of its own choice. Only in that case may it be expected that Great Britain will do its utmost to secure the cooperation of the **U.S.A.**, while the **U.S.A.** will only show their willingness if they have obtained the guarantee that the **U.S.A.** will not be involved in new conflicts, but that on the contrary their cooperation with the great European powers will at the same time lead to the solution of other conflicts.

Cooperation of the U.S.A.

A good cooperation between Great Britain and Germany may influence the **U.S.A.** favourably. The moment is opportune, as the

presidential election in November of this year will show in which direction this powerful nation will move. For many years the fate of the **U.S.A.** will be traced and if an early decision could be reached between Great Britain and Germany, it may result in barring the hostile spirit which is now developing in the **U.S.A.** and, on the contrary, foster the creating of a spirit of collaboration.

Extension of the collaboration.

Great works ought to result from this collaboration and in this way a favourable economic development will be fostered. The trust between Great Britain and Germany ought to be developed to such an extent that the opposition against the tunnel under the Channel will disappear and that an exchange of goods, persons and ideas between Great Britain and the Continent will be encouraged.

If the leaders of the German people were to create a spirit of freedom and confidence, this would mark the beginning of the greatest era of world development; the world of today, created by blood and tears, will only regain its value when everyone is ready to resign in his great losses, in the first place those he suffered morally, because he can look forward with confidence to a peace of long duration and prosperity.

Noot van de Enquêtecommissie:

Op de voorpagina van deze nota komt met blauw potlood de volgende aantekening in het handschrift van Minister van Kleffens en voorzien van zijn paraaf voor: „Op 19 Augustus 1940 aan Lord Halifax medegedeeld en hem het dossier ter inzage gegeven.”

Nota aan de Ministerraad dd. 18 Juli 1940 van de heer van Kleffens over de toekomstige positie van Nederland

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Berichten die in de laatste dagen in de pers de ronde doen, en die hun oorsprong hebben in Duitschland, geven ezn indruk van de plannen, die dat land ten aanzien van het vasteland van Europa heeft.

Officieel wordt aangekondigd een organisatie van het vasteland van Europa volgens het „Führer-Prinzip“.

In gewoon Hollandsch heet dat een continent, onderworpen aan Duitse leiding, welke leiding een supra-nationaal karakter heeft.

Die Duitse leiding zal zich, naar uit de ontvangen berichten blijkt, openbaren zoowel wat de organisatie der statengemeenschap op het vaste land betreft, als op het gebied van de economie, het muntwezen, de sociale verhoudingen.

Op elk van deze terreinen zijn de Duitse plannen revolutionair. Hitler is niet alleen een veroveraar, maar vooral een revolutieaanair, beziel met gedachten, die — men moge haar verwerpen — een constructief karakter hebben.

Wat de statengemeenschap op het vaste land van Europa betreft, wordt aangekondigd de „Europeesche revolutie“, die in laatste instantie zal worden voltrokken niet op het slagveld, maar „op een hooger plan“ (Frankfurter Zeitung 14 Juli 1940). De gemeenschap van gelijkgerechtigde soevereine staten die tot dusver bestond, zal, wat het vasteland van Europa aangaat, moeten plaats maken voor een supra-nationaal systeem, een eenheid onder Duitse leiding, met duidelijk aangegeven bevoegdheden voor de samenstellende deelen. Of die samenstellende deelen zullen zijn de oude afzonderlijke staten, dan wel, of te dien aanzien hergroepeerings en nieuwe formaties in overweging zijn, is dusver niet gebleken. „Nog niets is vastgesteld“, meldde dezer dagen de Berliner Börsen Zeitung, „van de nieuwe territoriale wijzigingen der van het noorden naar het zuiden loopende as“. Wel wordt de indruk verkregen, dat de Duitschers er niet op uit zijn andere landen te nazificeren. Nazificeren zij echter zich zelf (al of niet een handje geholpen door de Duitschers) dan, zoo zal men moeten aannemen, zal daartegen geen bezwaar worden gemaakt. Het vasteland van Europa zal aldus een eenheid vormen met een zekere mate van autonomie-naar-binnen voor de samenstellende deelen. Naar buiten zou elk zijn onderworpen aan Duitse leiding, een leiding, die ook de functie van elk der deelen in het geheel zou vaststellen. „De kleine en middelgrote staten van Europa hebben door dezen oorlog“, aldus de „Börsen Zeitung“ van 14 Juli, „de les ontvangen, dat het gevaarlijk is een op zich zelf staand bestaan te leiden tusschen rivaliserende groote mogendheden noodig is erkenning van het beginsel, dat het lot van kleine staten verenigbaar is met het feit, dat zij zich toevertrouwen aan de leiding en bescherming van groote rijken“.

Engeland zou buiten het continentale blok vallen, terwijl het in het Oosten begrensd zou worden door de Russische sfeer. Met opzet wordt hier gesproken van de Russische „sfeer“, niet van „Rusland“. Want blijkbaar laat deze internationaalrechtelijke uitwerking van de „Lebensraum“-theorie ook wat Rusland betreft, ruimte voor aanhechting van landen die, zonder tot het eigenlijke „Führer“-land te behooren, niettemin daarbij worden ingedeeld (de Baltische Staten). Voor ons zal bijzonder belangrijk zijn, of ook staten zullen *overblijven*, staten dus, die noch tot de eene —, noch tot de andere groep behooren. Dat Zweden en Finland bijvoorbeeld noch door Duitschland —, noch door Rusland zijn bezet, (in tegenstelling tot Denemarken, Noorwegen en de Baltische Staten), en niet alleen met Duitschland —, maar ook met Rusland economische betrekkingen mogen onderhouden, wekt den indruk, dat die mogelijkheid niet is uitgesloten. De positie van Zwitserland, dat noch tot Duitschland —, noch tot Italië schijnt te zullen moeten behooren, wijst daar eveneens op. Als dat juist is, is niet onmogelijk, dat ook Nederland, en misschien België, ten slotte buiten het onder Duitse leiding gestelde continentale blok zal kunnen vallen. Veel zal ten deze afhangen van den afloop van den strijd tusschen Duitschland en Engeland. Niet slechts indien Duitschland Engeland mocht overwinnen, maar ook zoolang Duitschland zich op het standpunt zegt te stellen, dat het Engeland geheel zal overwinnen, zal het ongunstig zijn, het eenmaal veroverde Nederland los te laten; zelfs indien het te eenigertijd tot de overtuiging mocht komen, dat het Nederland op den duur niet zal kunnen vasthouden, zal het zulks

toch zoolang mogelijk doen, ten einde het als vuistpand te gebruiken tegenover Engeland. Wat hiervan zij, het feit, dat Nederland niet geheel tot de continentale sfeer behoort (de cijfers van de handelsbeweging spreken te dezen aanzien een duidelijke taal, en ons overzeesch imperium onderstreept het krachtig) kan ons, in niet te ongunstige omstandigheden, helpen om buiten het Duitse vastelandsblok te blijven, zonder deswege in de Britsche sfeer op te gaan — evenals Zweden wellicht ook op den duur buiten de eigenlijke Duitse sfeer zal blijven, zonder daarom op te gaan in de Russische sfeer, evenals Finland wellicht los van Rusland zal blijven, zonder daarom onder Duitse hegemonie te komen, en evenals Zwitserland bestemd schijnt om noch geheel Duitisch —, noch geheel Italiaansch te worden.

Wat de economie, het muntwezen en de sociale zijde der Duitse plannen aangaat, moge er hier voorloopig mede worden volstaan enkele punten te noteeren die wellicht door meer bevoegden in studie zouden kunnen worden genomen.

Ten aanzien van de *economie* ligt blijkbaar een ver-doorgevoerde ordening-van-bovenaf in het Duitse voornemen. Men spreekt in Duitschland over het vastelandsblok als één reusachtig aggregaat, met een groote binnenlandsche markt waar „rechtvaardige“ prijzen zullen gelden, en wrar geen economische crises zullen voorkomen omdat de „Planwirtschaft“ die zal uitsluiten. Hoe elk deel van het blok zijn economisch leven zou moeten inrichten, zou volgens het „Führer-Prinzip“ te Berlijn worden uitgemaakt. Voor een Nederlandsch oor hebben deze geluiden weinig aantrekkelijks. Niettemin zal dezerzijds ook de vraag moeten worden overwogen wat de economische functie zal kunnen zijn van een vrij Nederland, ingeklemd tusschen het Duitse en het Britsche blok, elk waarvan waarschijnlijk sterk protektionistisch zou zijn geörienteerd.

Wat het *muntwezen* betreft, verluidd slechts, dat in het Duitse blok zal bestaan een vaste monetaire positie, gemanipuleerd, naar men mag aannemen, op de wijze waarop dusver de Rijksmark stabiel werd gehouden. Voor een land als Nederland, mocht dit u-orde gedwongen een plaats in het Duitse blok in te nemen, zou dit eigenaardige problemen in het leven roepen. De gulden immers is thans niet aan de mark, maar aan het pond en franc gekoppeld, die op hun beurt in een bepaalde relatie tot den dollar staan. Aan die situatie zou dan een eind komen. Ook voor Nederlandsch-Indië? Kan daar een zoo streng gesloten systeem worden doorgevoerd als Duitschland de laatste jaren heeft gekend? Zoo niet, hoe moet zich dan de verhouding ontwikkelen tusschen den Indischen gulden en de munt van het Duitse blok?

Wat eindelijk de *sociale problemen* aangaat, wordt van Duitse zijde te kennen gegeven, dat Duitschland niet van zins is aan de samenstellende deelen van het Europeesche vastelandsblok het Duitse sociale systeem op te dringen. Ook hier dus — evenals ten aanzien van de binnenlandsche staatkundige structuur — autonomie, althans voor zoover dit Duitschland past en in elk geval onder sterk Duitchen invloed. Dat men echter ten deze een onderscheid moet maken tusschen hetgeen gezegd en hetgeen gedaan wordt, blijkt wei uit hei lot van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen, dat dezer dagen gesteld is onder eenhoofdige leiding, en dat nog wel van een lid van de N.S.B.

Niet alleen tegenover Duitschland zullen wij op onze hoede moeten zijn wat de toekomst van Nederland als zelfstandige staat betreft, maar ook tegenover Engeland.

In de „Times“ van 13 Juli j.l. heeft een artikel gestaan, waarin al evenzeer als in de Duitse pers, twijfel werd uitgesproken aan de toekomstige bestaansmogelijkheid van de kleinere staten. Nu is weliswaar de „Times“ de Britsche Regeering niet, maar anderzijds is in de laatste jaren herhaaldelijk en genoegzaam gebleken, dat menigmaal de hoofdartikelen van dat blad aanwijzingen geven ten aanzien van gedachten en voornemens die leven in den boezem van de Britsche Regeering en van hare raadgevers.

Daarom zal het zaak zijn — indien wij mogen aannemen, dat niet alleen door Nederland een afzonderlijk volksbestaan wordt gewenscht, maar dat een afzonderlijk volksbestaan temidden van groote statenblokken voor Nederland mogelijk is — aan de Britsche Regeering duidelijk te maken waarom Engeland zelf en het Britsche Rijk in vollen omvang er belang bij hebben, dat Nederland (en ook

België) als afzonderlijke staten (dus niet in eenige statengroep opgenomen) behouden blijven.

Dusver, sinds de dagen van Koningin Elisabeth, is het *politieke* argument (de overzijde van de Noordzee niet in de onmiddellijke macht van eenige groote vastelands-mogendheid) voor Engeland voldoende geweest, om de onafhankelijkheid van Nederland een essentieel belang te achten. Het is de vraag of dat politieke argument voldoende zal blijken. Immers de ontwikkeling van het luchtwapen heeft zijn beteekenis verminderd. Of een vliegtuig, dat Engeland gaat aanvallen, uit Emmerik vertrekt of wel uit Scheveningen, maakt geen groot verschil, en naar mate de techniek voortschrijdt, zal dat verschil nog geringer worden. Hoezeer wij op politiek terrein met Engeland moeten oppassen, blijkt ook indien men aan Indië denkt. Indien het voor Engeland niet langer essentieel is of Nederland al dan niet bij Duitschland behoort, ligt de redeneering voor de hand: „laat Nederland maar aan Duitschland over; dan deelen de Nederlandsche overzeesche gebieden ook dat lot — Duitschland heeft dan meteen koloniën en Engeland behoeft aan Duitschland geen koloniën meer af te staan”.

Daarom zullen, naast het politieke argument, andere argumenten bedacht moeten worden — op economisch, monetair, financieel en sociaal gebied — om de Britsche Regeering duidelijk te maken, dat Engeland en het Britsche Rijk een belang hebben bij een waarlijk onafhankelijk Nederland. *Ik moge dus al mijn Ambtgenooten verzoeken, dergelijke argumenten te verschaffen.* Als een voorbeeld denk ik aan het volgende, dat ongetwijfeld voor uitwerking en vermeerdering vatbaar is.

Wanneer men vergelijkt hoeveel Frankrijk, Duitschland, België en Nederland jaarlijks in Engeland koopen, dan krijgt men de volgende cijfers (van 1936):

Frankrijk	£ 23.813.000
Duitschland	f 25.809.000
België	£ 14.148.000
Nederland	£ 14.312.000

Nederland, met 8 miljoen inwoners, koopt dus in Engeland meer

dan de helft van hetgeen Duitschland (80 miljoen) en Frankrijk (35 miljoen) er koopen. Gaat het op in een blok onder Duitse leiding, dan zal Engeland een zeer interessanten klant verliezen. Nog sprekender komt dat aan het licht, wanneer men ziet hoeveel elk der genoemde landen telkenjare per hoofd van de bevolking in Engeland koopt:

Frankrijk	£ —.8.6
Duitschland	£ —.5.8
België	£ 1.2.9
Nederland	£ 1.9.1

Per hoofd van de bevolking koopt Nederland in Engeland dus *vijfmaal* zooveel als Duitschland. Wordt Nederland bij een Duitsch blok gevoegd, dan zinkt de gemiddelde Nederlander dus van het niveau van £ 1.9.1 op slechts 5 shillings 8 pence.

Zulk een argument moet op een natie van „Shopkeepers” als de Britsche indruk maken.

Gehoopt wordt, dat dit voorbeeld kan worden vermeerderd. Wanneer wij een aantal goede motieven bijeen hebben om te be-toogen, dat Engeland en het Britsche rijk een wezenlijk belang hebben bij een waarlijk onafhankelijk Nederland, dan zou onze geheele actie hier te lande zich daarop moeten baseeren. Niet slechts de Regeering zou dat moeten doen, maar ook onze persdienst, ja elk onzer in eigen kring.

18 Juli 1940.

E. N. v. K.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.

(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 120

Nota aan de Ministerraad dd. 7 Augustus 1940 van de heer van den Tempel over de toekomstige positie van Nederland

De Nota dd. 18 Juli 1940 van Minister van Kleffens stelt de vraag aan de orde, welke belangen Engeland en het Duitse Rijk hebben bij een waarlijk onafhankelijk Nederland. Ik moge mij veroorloven de volgende notities dienaangaande onder uwe aandacht te brengen.

Het wil mij toeschijnen dat verlies van de onafhankelijkheid van Nederland, of een sterke inbreuk op zijn zelfstandigheid vanwege een overmachtig Duitsch Rijk, — behalve dat daardoor in het algemeen het machtsgebied van het Duitse Rijk zou worden uitgebreid — voor Engeland nog in het bijzonder de volgende — summier aangegeven — nadeelen en gevaren zou medebrengen.

1. Het politiek-militaire argument moge, door de ontwikkeling van het luchtwapen, misschien aan kracht hebben ingeboet, het blijft niettemin van groote beteekenis. Op grond van de volgende overwegingen kan zelfs de vraag worden gesteld, of dit argument inderdaad aan kracht heeft verloren. Een aanval op Engeland wordt zeker vergemakkelijkt, indien de Nederlandsche (en Belgische) Noordzeekust met haar goede havens ter beschikking staat van de Duitse macht. Dat klemt te meer voor de toekomst, voor het geval Groot-Duitschland, met zijn nieuwe hulpmiddelen, zijn handels- en oorlogsvloot tot groote ontwikkeling zou brengen. Ik elk geval zou daardoor de suprematie van Engeland over de Noordzee en het Kanaal worden aangetast. Engeland zou gedwongen worden tot een permanent en kostbaar stelsel van afweer en bij een acuut conflict zouden vitale belangen dadelijk in gevaar komen.

Anderzijds zou Westelijk Duitsland (het Ruhrgebied) door een nieuwe Westelijke linie worden gedekt, wat van belang is, ook al houdt men rekening met de vermoedelijke overweldigende beteekenis van het luchtwapen in de toekomst.

2. Engeland zou voor onafzienbaren tijd een medestander voor behoud en ontwikkeling van den democratischen levensvorm verliezen. De beteekenis van dit verlies kan niet worden afgemeten naar de dimensies van Europeesch Nederland. Het zelfstandige Nederland was van ouds een bolwerk voor de democratie en de geestelijke vrijheid. De invloed van het geestelijke leven en de cultuur van Nederland op het geestelijk leven van Westelijk- en Midden-Europa mag zeker niet worden onderschat. De ook in Engeland en Amerika gehuldigde opvattingen omtrent individueele vrijheid en rechtszekerheid, vrijheid van het woord en van godsdienstige en politieke overtuiging, parlementaire stelsel, enz. werden mede door Nederland op allerhande wijze — o.a. door het persoonlijk verkeer op het gebied van wetenschap en kunst, van industrie, handel, scheepvaart en bankwezen — geïnfilteerd in het Europeesche achterland. Voortaan zou aan deze bemiddelende rol van Nederland ten aanzien van levens- en maatschappijbeschouwing een einde komen. Een waarlijk vrije meeningsuiting en critiek omtrent staatkundig en geestelijk leven zouden op het Europeesche continent ternauwernood meer worden gehoord.

Het continent zou in toenemende mate als een compacte macht, ook op politiek-geestelijk terrein, komen te staan tegenover Engeland en het Engelsche Imperium — voorzooverre Engeland zelf zich ai vrij zou weten te houden van de nieuwe invloeden.

3. Relatief — gerekend per hoofd der bevolking, in verhouding tot andere Europeesche landen — is liet handelsverkeer van Engeland met Nederland aanzienlijk. Nu wordt in de nota van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, wel terecht opgemerkt, dat de export naar Nederland slechts iets meer uitmaakt dan 3 % van den totalen Engelschen uitvoer, doch elk verlies in exportmogelijkheid wordt in onzen tijd van hevig betwiste markten zwaar gevoeld. Bovendien is in aanmerking te nemen, dat de aard van een belangrijk deel van den Engelschen expurt naar Nederland dit zeer kwetsbaar maakt voor een Duitse afsnoeringspolitiek.

De waarde van den Engelschen invoer in Nederland bedroeg in 1939 rond f 117 000 000.

Daaronder waren begrepen de volgende, mede uit dat oogpunt, belangrijke posten:

Kolen, cokes en briquetten	f 12 556 183
x IJzer, staal en werken daarvan, enz.	7 052 183
Vertind blik er, blikwerk	2 294 170
x Koper, koper- en bronswerk	1 030 236
x Niet genoemde metalen, metaallegeeringen, enz. ...	1 282 072
x Chemische producten	3 089 009
x Geneesmiddelen en chemische voedingspreparaten	968 829

x Verwaren, kleurstoffen, lakken, vernissen	f 1 557 470
x Manufacturen, stoffen en weefsel	13 165 194
x Kleederen en bereide pelterijen	3 465 724
x Papier en papierwaren	1 681 160
Rij- en voertuigen	3 385 203
x Vaartuigen en vliegtuigen	1 977 899
x Werktuigen, toestellen, enz.	16 448 391
Radioartikelen	877 023
Gereedschappen	453 345
x Instrumenten en toebehoren	1 724 942
<hr/>	
f 73 009 030	

(Ten aanzien van de met x gemerkte posten staat tegenover den invoer een belangrijke uitvoer van soortgelijke goederen uit Nederland naar Engeland).

De invoer van Nederland in Engeland bestaat voor een belangrijk deel uit voedingsmiddelen.

De waarde van den Nederlandschen invoer in Engeland bedroeg in 1939 rond f 226 000 000. Daaronder waren begrepen de volgende belangrijke posten:

Gezouten vleesch	f 29 108 687
Boter	32 740 503
Kaas	2 244 119
Melk, melkproducten en caseïne	12 247 780
Eieren en eiproducten	28 031 060
Versche groenten	12 125 418
Ingemaakte groenten	1 740 257
Voortbrengselen van bloem-, bloembollen- en boom- kwekerijen	10 882 293
Plantaardige oliën	6 116 995
<hr/>	
f 135 237 112	

Engeland kan eventueel ongetwijfeld in toenemende mate de producten van landbouw en veeteelt uit de Dominions betrekken. Toch zal m.i. vermindering van het handelsverkeer, ook wat den invoer van deze Nederlandsche producten betreft, in elk geval voor Engeland een groot inconvenient beteekenen. En dit temeer, wijl onder de nieuwe verhoudingen vermoedelijk ook het handelsverkeer van Denemarken in een andere richting zou worden geleid. Denemarken en Nederland tezamen hebben een belangrijk aandeel in den totalen Engelschen invoer van enkele artikelen. Doch er is meer. Niet alleen bestaat de kans, dat het handelsverkeer met Nederland onder Duitsch regime zal afnemen. Als vrij zeker kan worden aangenomen, dat dit handelsverkeer onder bepaalde omstandigheden zeer aan stabiliteit zal inboeten. Invoer en uitvoer van Nederland zullen in laatste instantie beheerscht worden door de momenteele politieke, militaire en economische belangen van Duitschland.

4. De Nederlandsche Noordzee-havens zullen als Duitse havens, of als havens onder Duitsch toezicht, aanmerkelijk inboeten aan beteekenis voor de Engelsche scheepvaart. Daarbij is te bedenken, dat het verkeer in deze havens onderworpen kan worden aan regelen, gedictieerd door het Duitse belang.

5. Een groot nadeel en gevaar schuilt m.i. voor Engeland in de geheel veranderde positie van de Nederlandsche scheepvaart en van den buitenlandschen handel van Nederland bij een Duitsch régime. Men moet zich bij het overwegen van een en ander terdege reenschap geven van den logischen gang der ontwikkeling, van den drang der feiten en van de onvermijdelijke consequenties, indien geleidelijk de absorptie van vrij Nederland door Groot-Duitschland als een voldongen feit zal worden aanvaard.

De aanzienlijke Nederlandsche scheepvaart kan, in het algemeen gesproken, slechts blijven bestaan als een economisch verantwoord bedrijf. Het feit, dat deze scheepvaart in den jongsten abnormalen tijd meerdere malen door de Regeering is gesteund, maakt slechts geringen inbreuk op deze stelling. Trouwens, bij het subsidieeren van zijn scheepvaart had Nederland, als klein land, steeds zorgvuldig rekening te houden met eventueele repercussies en represailles.

Groot-Duitschland kan. het gevaar van tegenmaatregelen trotseerend, ook ten aanzien van de scheepvaart onder Nederlandsche (Duitse) vlag, met staatssubsidies e.a. de Engelsche scheepvaart „onderbieden”.

De verhouding wat betreft het aandeel der partijen in de wereldtonnage zou dadelijk in sterke mate worden gewijzigd ten gunste van Duitschland. De wereldtonnage van de handelsvloot bedroeg in 1938: 66.870.151 ton.

Daarvan kwam voor rekening van:

Engeland en Ierland (zonder de Dominions)	17.675.404	„
Britse Dominions	3.043.686	„
Duitschland	4.231.657	„
Nederland	2.852.012	„

De beschikking over de uitnemend gelegen en toegeruste Noord-zee-havens kan een uitermate krachtig middel worden in Deutsche hand om met de machtsmiddelen van een Groot-Duitsch-Rijk (monopolistische toewijzing van verkeer, subsidies in verschillende vorm, etc.) het Deutsche aandeel, of het onder Duitschen invloed staande aandeel in het internationale zeeverkeer, ten koste van dat onder Britsche vlag, aanzienlijk uit te breiden. Door dezen machtsstrijd op het gebied van de zeevaart zouden de bestaansvoorwaarden van de Engelsche Reeders, zeevarende bevolking en scheepsbouwers worden aangetast.

Wat den internationalen handel (commissiehandel e.d.) betreft: de aloude Nederlandsche handelsrelaties zouden, onder invloed van de Deutsche centrale economische leiding, in toenemende mate dienstbaar worden gemaakt aan den afzet van Deutsche producten; de vrijheid om ter markt te gaan, daar, waar het voordeeligt kan worden ingekocht, zal verloren gaan. Ook in dit opzicht zou de wijziging in de staatkundige positie van Nederland Duitschland in aanmerkelijke mate, mede ten koste van Engeland, ten goede komen.

h. Wet Deutsche systeem van „dwangorganisatie” en regeling van bovenaf op elk terrein van leven en bedrijf zal ook voor het „Nederlandsche” gebied een gemakkelijke en snelle aanpassing mogelijk maken van de loonen en arbeidsvoorwaarden aan de eischen van een onverbiddelijken concurrentiestrijd, in het bijzonder in Engeland. Dat geldt voor de arbeidsvoorwaarden voor de zeelieden en de havenarbeiders, doch evenzeer voor de werknemers in industrie, visscherij en handel. Weliswaar zou bijvoorbeeld uitbreiding van de zeevaart op de „Nederlandsche” havens onder een stelsel van vrije arbeidsovereenkomsten de strekking hebben de arbeidsvoorwaarden gunstig te beïnvloeden. Doch van zoodanige vrije overernkomst is thans in het Deutsche gebied geen sprake en zij is ook kwalijk bestaanbaar in de geleide economie van het Groot-Duitsche Rijk. Het belang van de „Staat” zooals de Deutsche Rijksleiding dat opvat, motiveert elken inbreuk op het levensniveau. Dit stelsel zonder scrupule toegepast door den grooten concurrent houdt voor zooverre het ook tot Nederland wordt uitgebreid een verdere bedreiging in voor den levensstandaard van de Engelsche arbeiders.

Het verdwijnen van een van de Regerring onafhankelijke Vakbeweging, en in het algemeen van de vrije, zelfstandige organisatie op sociaal gebied, in Nederland (België, Scandinavische landen), van welke kleine landen uit een krachtige samenwerking werd onderhouden met vele landen over de geheele wereld, zal, al ware het slechts langs indirecten weg, op den duur ongetwijfeld ongunstig

inwerken op de sociale verhoudingen in Engeland (de Angelsaksische wereld).

Door middel van de internationale verbindingen — internationale werkgevers- en werknemersorganisatie, het internationale Arbeids-Bureau, e.d. — werd getracht een zekere mate van evenwicht te bevorderen ten aanzien van de arbeidsverhoudingen in de verschillende landen en in het bijzonder om achterlijke arbeidsverhoudingen gunstig te beïnvloeden. Deze verbindingen zouden teloorgaan, waardoor het isolement van Engeland zou worden verscherpt.

7. Bij het overwegen van de beteekenis van het „germaniseeren” van Nederland en zijn bedrijfsleven voor de toekomstige positie van Engeland en diens economische en sociale leven is wel in aanmerking te nemen, dat onder het nieuwe régime Duitsland waarschijnlijk een aanzienlijk *koloniaal* bezit zal hebben. Voor zooverre het tegenwoordige koloniale bezit aan Nederland gehecht zal blijven, zou het in de praktijk onder Deutsche hegemonie komen.

Het „economisch” verkeer met de Deutsche (Nederlandsche) koloniën zal worden ingepast in de economie van het Groot-Duitsche Rijk. Voor een en ander zal reeds in de naaste toekomst het overwicht van Duitschland, niet alleen op industrieel terrein, doch zeer in het bijzonder op het gebied van zeevaart en handel, grootelijks worden bevorderd. De handel en scheepvaart onder Deutsche superleiding met de overzeesche landen en de koloniën zal steunen op de markt van het Groot-Duitsche Rijk, dat in oppervlakte en bevolking Engeland verre zal overtreffen en welk Rijk, naar mag worden aangenomen, een sterk exclusieve politiek zal voeren.

De Britse eilanden, aan de Westkust van Europa, zullen in een geïsoleerde positie kunnen worden gedrongen.

Uiteraard zal een verandering in de staatkundige positie van het uitgebreide Nederlandsche koloniale gebied, als gevolg van een principieele verandering in de staatkundige positie van Nederland, ook nog in ander opzicht verstrekkende gevolgen hebben voor Engeland en het Britsche Imperium. Een geweldige inachtsverschuiving zou daardoor intreden. Doch dit onderwerp valt buiten het kader van deze notities.

Terecht wordt in de nota van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart gerept, dat Engeland er het grootste belang bij heeft het gebied en de levensbronnen van de algemeene Europeesche economische organisatie, die haar bestaansgrond en levensmogelijkheid alleen zoll kunnen vinden in strijd tegen de rest van de wereld, zooveel mogelijk te verkleinen en ieder land, dat het uit de Deutsche invloedssfeer kan losrukken, te steunen. Overweging van het voorgaande moet den indruk versterken, dat de beteekenis dienaangaande van behoud van de zelfstandigheid van Nederland allerminst wordt bepaald door omvang en bevolkingscijfer van Europeesch Nederland. Rekening moet worden gehouden met zijn ligging en natuurlijke gesteldheid, zijn bestaansbronnen, zijn tradities en relaties en zijn cultureele beteeltenis. De gevaren welke voor Engeland en het Eritsch Imperium besloten liggen in de vorming van een continentaal blok onder Deutsche hegemonie, worden door de al of niet formeele opname van Nederland in dat blok in buitengewone mate vergroot.

7 Augustus 1940.

De Minister van Sociale Zaken.

Nota aan de Ministerraad dd. 19 November 1940 van de heer Albar^{da} over de toekomstige positie van Nederland

De hier volgende beschouwingen waren reeds voor een groot gedeelte op schrift gesteld, toen de nota d.d. 11 November l.l. van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart in ons bezit kwam. Nu deze nota eerstdaags in een vergadering van den Ministerraad zal worden besproken, meen ik goed te doen, ook mijn opmerkingen ter kennis van dien Raad te brengen. Mijn stuk kan nu beknopter zijn, dan ik het mij aanvankelijk had voorgesteld. Ik heb dus mijn beschouwingen bekort.

J. W. ALBARDA.

I.

„If we do not end war, war will end us.”

De waarheid van dit woord is onbetwistbaar.

Reeds nu, terwijl de oorlog nog slechts veertien maanden heeft geduurd, zijn de verliezen en de schaden aan alle zijden zoo groot, dat men kan twifelen aan de mogelijkheid van herstel. Met elken dag, dien de oorlog voortduurt, worden de problemen van het herstel ingewikkelder en moeilijker. De financieele en de economische vraagstukken hebben reeds een ongekend ernstig karakter verkregen. Geestelijke en moreele ontwrichting nemen een ontstellenden omvang aan. Hoe langer hoe grooter wordt ook het gevaar van staatkundige ontbinding. Indien dit alles nog lang doorgaat „war will end us”.

Dit woord mag niet worden opgevat als een gebod om onmiddellijk den strijd te staken. Het is ondanks alles noodzakelijk den strijd met inspanning van onze uiterste krachten voort te zetten tot het oogenblik, waarop de inachtsverhoudingen en de opvattingen van beide partijen een wapenstilstand mogelijk maken, die de inleiding kan zijn tot een aannemelijken vrede.

Machtsverhoudingen en opvattingen hebben invloed op elkaar. Verplaatsing van het militaire overwicht naar deze zijde zal aan de andere zijde volken tot bezinning kunnen brengen en regeeringen kunnen doen afzien van buitensporige en onrechtmatige verlangens. Verandering van opvattingen kan op haar beurt bijdragen tot militaire versterking hier en militaire verzwakking ginds, tot overwinning en tot nederlaag.

Daarom is voor het bereiken van een spoedigen vrede militaire actie niet genoeg. Aan den strijd met de wapens moet geestelijke arbeid gepaard gaan tot het beramen van de grondslagen voor den vrede.

Dit wil zeggen, dat het oorlogsdoel moet worden bepaald en dat het moet worden bekend gemaakt aan de geheele wereld.

II.

Aan hen, die te land, in de lucht en op de zee den strijd voeren, zal meestal als oorlogsdoel voor oogen staan het behalen van de overwinning. Daarvoor geven zij hun krachten en daarvoor stellen zij hun leven beschikbaar.

Staatslieden kunnen echter de overwinning niet als het eigenlijke oorlogsdoel beschouwen. Voor hen is de overwinning slechts de onmisbare voorwaarde voor de verwezenlijking van een oorlogsdoel. Die verwezenlijking zelf is het werk, waarvan eerst op den dag na de overwinning de uitvoering begint, maar dat reeds gedurende den strijd moet worden voorbereid.

Het oorlogsdoel mag niet bestaan in maatregelen van wraak. Hoe begrijpelijk en hoe onvermijdelijk het ook is, dat haat en wraaklust worden gekoesterd tegen een vijand, die meer onrecht heeft begaan, dan ooit in de geschiedenis eenige macht op haar geweten heeft geladen — geen staatsman mag zich voorstellen op den dag na de overwinning aan die gevoelens vrijen teugel te laten. Wel zal de overwinnaar gestreng moeten zijn, maar in zijn gestrengheid zal hij rechtvaardig moeten zijn. Haat en wraaklust overschrijden altijd de grenzen der rechtvaardigheid en zij kunnen nooit een toestand scheppen, die duurzaam is en den naam „vrede” verdient.

Het zal zeker noodig zijn, strafmaatregelen te nemen. Zulke maatregelen mogen echter niet het karakter van wraak dragen. Zij mogen slechts strekken ter bescherming van het algemeen welzijn tegen individuen, groepen en instellingen, die dat welzijn schandelijk hebben geschaad, en die, indien zij niet worden gebonden of vernietigd, dat welzijn opnieuw in groot gevaar zouden kunnen brengen. Zoo zal b.v. aan zekere leiders van het Deutsche Rijk de gelegen-

heid moeten worden ontnomen hun misdaden te herhalen, en spanningen, die nieuwe misdaden zouden kunnen voorbereiden, moeten onmogelijk worden geïnaakt. Het is zelfs denkbaar, dat naties, die nu het verraad hebben leeren kennen van Duitschers, die in hun midden woonden, of het gevaar hebben ondervonden van bezoeken van Deutsche toeristen, de vestiging en het verblijf van Duitschers in haar land aan beperkende bepalingen willen onderwerpen. Het is volstrekt niet fantastisch, dat met betrekking tot Duitschers wetten, zij het ook van tijdelijken aard, worden gemaakt, welke gelijkenis vertoonen met de decreten, in het Derde Rijk tegen de Joden uitgevaardigd. In Nederland zal menigeen zich herinneren, dat de N.S.B. herhaaldelijk overbrenging van werklozen naar Nieuw-Guinea en deportatie van Joden naar Guyana heeft gepropageerd. Men zal de vraag stellen, of nu niet een aantal nationaal-socialisten de rest van hun leven zou moeten doorbrengen in die door hen zelf zoo uitbundig geprezen oorden.

Maatregelen van dezen aard zouden stellig menigeen ecnige bevrediging schenken. Toch mogen zij niet worden genomen om die reden. Evenmin mag hun omvang evenredig zijn aan de maat van haat en wraakgevoelens. Zij mogen slechts worden genomen ter bescherming van de volksgemeenschappen en geen verdere strekking hebben dan door dat doel wordt bepaald.

Hoeveel gewicht men ook aan maatregelen van dien aard zou willen hechten, zij zijn niet te beschouwen als een oorlogsdoel. Zij kunnen deel uitmaken van de ordemaatregelen, die in een vredesverdrag moeten worden opgenomen, zonder daarvan echter de kern of het wezen te zijn.

Het oorlogsdoel moet zijn de vestiging van een volkerengemeenschap op grondslagen, welke waarborgen bieden voor een duurzamen vrede en voor de vrijheid en de welvaart der volken.

Slaagt men er in de hoofdzaken van zulk een oorlogsdoel beknopt aoch duidelijk te formuleeren en maakt men die formule algemeen bekend, ook in de landen der vijanden, dan kan dit van zeer grooten invloed worden, zoowel voor de bereiking van de overwinning als voor haar bespoediging.

Er zijn gronden om aan te nemen, dat de oorlog in Duitschland en in Italië niet populair is. Zeer velen in die landen snakken naar het einde van de worsteling en zij zouden zelfs een nederlaag voor hun regeeringen met ingenomenheid begroeten of althans met kalmte aanvaardden, indien zij niet vreesden, dat de overwinnaars aan de volken van Duitschland en Italië voorwaarden zullen opleggen, nog harder dan die van het verdrag van Versailles. Die vrees drijft hen in de gelederen, die achter hun oorlogvoerende regeeringen staan, en weerhoudt hen thans van elke poging om den vrede te bevorderen. Die vrees doet hen nu zelfs in Hitler en Mussolini verdedigers van het volkswelzijn zien.

Als tot die landen kan doordringen de wetenschap, dat de democratische staten niet het plan koesteren, de volken van die landen in knechtschap en armoede te brengen, nog veel minder om Duitschland en Italië te verwoesten, maar voornemens zijn dien landen plaatsen te verzekeren in een veilige volksgemeenschap, waarin de erkenning van elks rechten en de behartiging van aller belangen zullen zijn gewaarborgd, dan zullen de stemming en de houding van die volken snel kunnen veranderen. Dan zullen zij gaan inzien, dat Hitler en Mussolini en hun beider trawanten niet het heil van hun volken bevorderen, maar daaraan in den weg staan. Dan gaan moreele krachten werken, die op den uitslag van den strijd zeer grooten invloed kunnen verwerven en de komst van een goeden vrede kunnen bespoedigen.

III.

Bij de bepaling van het oorlogsdoel — dat wil zeggen bij de bepaling van de beginselen van het vredesverdrag — zal moeten worden uitgegaan van de overtuiging, dat het doel niet kan zijn de terugkeer van Europa in den toestand van vóór den oorlog.

In vele opzichten zal het nieuwe Europa zich van dat van vóór den oorlog moeten onderscheiden.

De eerste eisch, die aan het nieuwe Europa moet worden gesteld, is deze, dat er een vredestoestand moet heerschen, die met deugdelijke waarborgen is omgeven.

De Volkenbond heeft als vredesorganisatie gefaald. Dit is minder aan zijn grondslagen en zijn regels te wijten, dan aan het beleid van vele Regeeringen, die met toepassing van zijn beginselen geen ernst hebben gemaakt.

Het Volkenbondsverdrag zou grootendeels zeer goed bruikbaar zijn als statuut voor de rechtsgemeenschap in het nieuwe Europa en ook voor een rechtsgemeenschap, die zich mede over andere werelddelen uitstrekt. Om psychologische redenen zal het wellicht toch aanbeveling verdienen een nieuwe staten-organisatie te stichten, waarbij dan van de gegevens en van de outillage van den ouden Bond een ruim gebruik kan worden gemaakt.

Eén ding moet aanstonds vaststaan: dat de staten, die tot de rechtsgemeenschap toetreden, zich zekere beperkingen van hun soevereiniteit zullen moeten getroosten. Dat de onwil van een of enkele regeeringen de totstandkoming van een besluit kan verhinderen en, in bepaalde omstandigheden, de toepassing van rechtsregels kan verijdelen, is gebleken fnuikend te zijn voor het functioneeren van een internationale rechtsgemeenschap. Echter zal, indien de onderwerping van een minderheid aan besluiten der meerderheid wordt geregeld, tevens moeten worden gewaakt, dat niet enkele staten in de internationale organisatie heerschappij over andere kunnen uitoefenen.

De moeilijkheid om én het een én het ander bevredigend te regelen, zal niemand zich ontveinen. Staten, die niet zijn teruggedeeind voor de ontzaglijke moeilijkheden van een oorlog, mogen echter niet wijken voor de toch geringere moeilijkheden, aan het organiseeren van een duurzamen vrede verbonden.

Van groot gewicht is de vraag, welke uitgebreidheid de nieuwe statenorganisatie zal verkrijgen.

Verkiesselijk ware een wereldbond. Het zal wel voornamelijk van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika afhangen of een wereldbond tot stand kan komen. Is dit niet het geval, dan zal, althans voorlopig, genoegen moeten worden genomen met een Europeesche organisatie. Deze zal dan toch, wegens de verbindingen van verschillende landen in de dominions en koloniën, haar werking uitstrekken over belangrijke gebieden van andere werelddelen.

Over de vraag, welken omvang een Europeesche organisatie moet verkrijgen, loopen de gevoelens uiteen. Hitler praat over de vereeniging van Europeesche landen, zonder Engeland daartoe te rekenen. Anderen zijn afkeerig van de opneming van Sovjet-Rusland.

Naar mijn gevoelen zal de Bond voor alle staten van Europa moeten openstaan. Engeland kan daarbij allerm minst worden gemist, met een bevolking, die vredesgezind is en waarbij de gedachte van een internationale rechtsgemeenschap veel begrip ontmoet. Daarenboven is Engeland door groote economische en financieele belangen met het vasteland verbonden. Niet te vergeten is ook, dat Engeland een verbindingsschakel is tusschen Europa en de Vereenigde Staten, welke voor de Europeesche statengemeenschap en voor den wereldvrede van groote waarde zal zijn.

De bezwaren tegen de opneming van Sovjet-Rusland zijn bekend. Zij zijn voornamelijk van ideologischen aard. Hoe ernstig die bezwaren ook zijn — niemand kan de ideologie en de methoden van de Sovjet-republiek verder wegwerpen dan ik —, zij mogen mijns inziens niet den doorslag geven. Voor de verzekering van den vrede in Europa en ook in het belang van den vrede in Azië, is de medewerking van Rusland onmisbaar. Ook voor de behartiging van de economische belangen van Europa zijn goede relaties met Rusland noodig. Een Europeesche statenorganisatie, die Rusland uitsluit, zou een anti-Russische groepeerings worden, die de tegenwerking van Rusland zou ontmoeten en waarvan het bestaan oorlogsgevaar zou kunnen voortbrengen of vermeederen.

Ongetwijfeld levert de opneming van dictatoriaal geregeerde landen in een statengemeenschap groote bezwaren op. De naleving van internationale besluiten en overeenkomsten is alleen in democratische landen redelijkerwijs verzekerd. In dictatoriale landen ontbreekt het toezicht van een vrij parlement, een vrije pers en een vrije publieke opinie. Daarom zou elke staat, die van de statengemeenschap deel uitmaakt, moeten zijn onderworpen aan een controle vanwege organen der gemeenschap en zich moeten verbinden, dat hij aan die controle geen hinderpalen in den weg zal leggen.

Het spreekt vanzelf, dat niet de fout van Versailles mag worden herhaald, dat niet onmiddellijk de overwonnen landen tot den bond worden toegelaten. Duitschland en Italië zullen terstond moeten toetreden met gelijken rang als de andere mogendheden. Hierbij wordt natuurlijk aangenomen, dat een overwonnen Duitschland niet meer een nationaal-socialistisch Duitschland zal zijn. De zorg hiervoor is in de eerste plaats aan het Duitsche volk.

IV.

De Europeesche staten, die van den Volkenbond deel uitmaken, moeten zijn onafhankelijke staten. Het herstel van de volledige onafhankelijkheid van de thans door Duitschland bezette landen in Noord-West en West-Europa behoort tot het oorlogsdoel en dus tot de voorwaarden van den vrede. Wat met Oostenrijk, met Tsjecho-Slowakije,

met Polen moet gebeuren, is minder eenvoudig. Hiervoor zijn verschillende oplossingen mogelijk. Dat met het gebied van die drie landen het Duitsche Rijk vergroot zou blijven, is zeker niet gewenscht. Veeleer zou een verkleining dan een vergroting van het Duitsche Rijk moeten worden beoogd.

Over het vraagstuk van de grensregelingen in het nieuwe Europa meen ik hier niet te moeten uitweiden.

Het koloniale vraagstuk zal bij het ontwerpen van de grondslagen voor den vrede een voorname plaats innemen. Het schijnt mij toe, dat aan het mandatenstelsel uitbreiding kan worden gegeven. In elk geval zal het beginsel van de „open deur" voor alle koloniale gebieden moeten worden aanvaard.

V.

Ondanks de bittere teleurstellingen, die het streven naar ontwapening heeft ontmoet, zal bij het sluiten van den vrede opnieuw de weg naar de ontwapening moeten worden ingeslagen.

Indien niet tot een zeer belangrijke beperking van de bewapeningen terstond wordt overgegaan, zal de dreiging van het oorlogsgevaar niet verminderen.

Zonder ver-gaande beperking der bewapeningen zal ook financieel herstel onmogelijk zijn.

De ontwikkeling van de wapentechniek heeft een oplossing van het ontwapeningsvraagstuk nu tot een dwingende noodzakelijkheid gemaakt. Met de verschijning van de luchtvloten is aan de veiligheid van elk volk en van elken staat een einde gemaakt. Elk land staat in vollen vreedstijd bloot aan een overhoedschen aanval van de luchtmacht van een ander land. Er behoef aan zoo'n aanval zelfs geen mobilisatie of eenige andere waarneembare handeling vooraf te gaan. Hij is met enkele honderden vliegmaschinen en eenige honderden vliegers op elk oogenblik te ondernemen. De uitvoering is een zaak van slechts enkele uren. En al kan met een luchtaanval alleen een land nog niet worden veroverd (verdere ontwikkeling van het parachutisten-systeem zal misschien ook dit mogelijk maken), hoe ontzettend de gevolgen van een kortstondig luchtbombardement kunnen zijn is aan Warschau en aan Rotterdam bewezen. Geen wacht aan zijn grenzen, geen vloot aan zijn kust kan een land hier-tegen beschermen. Zoolang de staten over luchtmachten blijven beschikken, zal er geen veiligheid meer bestaan voor 's lands burgers, hoe ver hun woonplaatsen ook van de grenzen des rijks zijn gelegen.

In zulk een toestand kan de menschheid niet verder leven. Daaraan moet onverbiddelijk een eind worden gemaakt. Dit kan slechts geschieden door de vestiging van een internationale gemeenschap, die het gebruik van het luchtwapen en de instandhouding van luchtmachten aan alle staten verbiedt en het luchtwaperi alleen voor zich zelf beschikbaar doet zijn, als een machtsmiddel tot handhaving van recht en orde.

De instandhouding van weermachten te land en te water zal door de rechtsgemeenschap moeien worden geordend. Wederom moet hierbij een grove fout van Versailles worden vermeden. Beperking van bewapeningen moet terstond aan allen worden opgelegd en niet alleen aan de overwonnenen. De gelijktijdige ontwapening van alle verdragsluitende staten moet worden verzekerd.

Hoever met ontwapening zal worden gegaan, hangt van verschillende factoren af. In de eerste plaats van de lijst van de verdragsluitende partijen. Hoe meer staten zich bij de overeenkomst aansluiten, hoe verder kan worden gegaan. Ziehier wederom een reden, waarom het wenschelijk is aan de statengemeenschap een groote uitgebreidheid te geven. Vervolgens hangt de mate van ontwapening voor de verschillende aangesloten staten af van het systeem, dat de bond kiest voor de handhaving van vrede en orde en voor de toepassing van haar sancties. Gaat de bond beschikken over een eigen gewapende macht, dan zullen de nationale contingenten, in de verschiltende landen instand te houden, geringer kunnen zijn dan wanneer het machtapparaat van den bond wordt samengesteld uit daartoe opgeroepen nationale troepen en vlootdeelen.

Het zal onmogelijk zijn in den vrede te gelooven, indien niet na dezen oorlog de bewapeningen zeer belangrijk worden verminderd. Maar ook..... het zal onmogelijk zijn bewapeningen op den voet van vóór den oorlog voort te zetten, tenzij men aan de financieele eischen die zij stelt, de geheele volkswelvaart zou willen opofferen.

VI.

Het einde van den oorlog zal een enorme verstoring in het economische leven veroorzaken. De ontzaglijke productie van oorlogsmateriaal zal plotseling worden ingekrompen. Indien tot ontwapening wordt overgegaan, zal deze inkrimping nog verder strekken. Een crisis van ongekenden omvang zal van een en ander het gevolg zijn,

indien niet energieke maatregelen worden genomen om de verdwijnende bedrijvigheid door andere te vervangen. Er moet onmiddellijk werk zijn, niet alleen voor de arbeiders, die hun plaatsen in de fabrieken van oorlogsmateriaal verlaten, maar bovendien voor de gedemobiliseerde soldaten der miljoenenlegers.

Naar objecten voor werkverruiming behoeft niet lang te worden gezocht. Het herstel van verwoeste bouwwerken, fabrieken, woningen, havens, bruggen, wegen, kanalen enz. vereischt honderdduizenden handen. De aanvulling van de handelsvlooten en van de vissersvlooten kan velen werven en fabrieken arbeid geven. De aanvulling van de voorraden van grondstoffen en verbruiksgoederen zal groote bedrijvigheid kunnen scheppen. Echter kan niet worden vertrouwd dat al dit werk terstond krachtig zal worden aangepakt en doelmatig zal worden georganiseerd, indien dit niet door het vredesverdrag wordt mogelijk gemaakt en bevorderd. Hierbij moet ook aan kapitaalvoorziening worden gedacht. Met minder dan een internationaal plan van den arbeid en een internationaal financieringsplan zal niet kunnen worden volstaan.

Het herstel van de tijdens den oorlog aangerichte schade aan goederen en werken zal een reeks van jaren vorderen. Voorkomen zal moeten worden dat in den loop van die jaren groote schommelingen in de bedrijvigheid optreden. Voorkomen moet ook worden, dat, wanneer de herstelwerken geleidelijk afloopen, werkloosheid komt en toeneemt. De strijd tegen de werkloosheid zal op internationaal en op nationaal gebied moeten worden gevoerd met een energie, niet minder groot dan die, waarmee nu de oorlog wordt gevoerd. Het veelal vreesachtig en aarzelend beleid van vóór den oorlog zal moeten plaats maken voor krachtig aanpakken, waarbij met conservatieve vooroordeelen korte metten moet worden gemaakt. Bevrijdt men Europa niet van de werkloosheid, dan volgen na dezen oorlog jaren van nieuwe anti-democratische bewegingen, hevige binnenlandsche beroeringen en spanningen op internationaal gebied. Revoluties en oorlogen doemen dan op als een laatste oordeel over het ongelukkige Europa.

Er zal, ter voorkoming van zulk een noodlottige ontwikkeling, ook op economisch en sociaal gebied een nieuw Europa moeten worden voorschijn geroepen. De vrede mag geen groote teleurstelling worden. Men vergete niet, dat de dictators zich er op kunnen beroepen, dat zij in hun landen de werkloosheid hebben teruggedrongen en het economisch leven hebben geordend, en dat op dien grond in de bezette landen wel waarde kan worden gehecht aan hun beloften, dat zij ook daar zulke resultaten willen bereiken. De democratie zal bij zeer velen niet welkom zijn, als zij die verwachtingen verstoort en de werkloosheid laat terugkeeren. Zij zullen haar overwinning misschien niet eens meer verlangen, als zij daarvoor beducht moeten zijn.

Bij het einde van den oorlog zal, daaraan is niet te twifelen, evenals na den afloop van den vorigen grooten oorlog een sterk verlangen naar vernieuwing op sociaal en economisch gebied in de arbeidersklasse opstijgen. Het vredesverdrag moet aan dat verlangen in belangrijke mate tegemoet komen, of het zal al spoedig blijken geen verdrag te zijn, dat vrede verzekert.

VII.

De ontwikkeling van voortbrenging, handel en verkeer wordt belemmerd door de nauwe grenzen der landen. Het voortbrengingsvermogen van de groote bedrijven is te machtig geworden voor het afzetgebied in één land, in de eerste plaats voor dat in een klein land. De vergrooing van het voortbrengingsvermogen laat zich echter niet keeren. De toenemende behoeften van groeiende bevolkingen gedoogen niet stilstand, noch, veel minder, teruggang van die ontwikkeling. Als de grenzen belemmeringen voor die ontwikkeling zijn, ontstaan spanningen tusschen de staten, die door die grenzen zijn gescheiden. De autarkie behoort ongetwijfeld tot de oorzaken, waaraan de oorlog van 1939 moet worden geweten.

De grenzen tusschen de landen zullen zeker niet in afzienbaren tijd en misschien wel nooit verdwijnen. Zij behoeven echter niet in de mate van de laatste jaren belemmeringen voor het internationale handelsverkeer op te leveren. De tolmuren moeten worden geslecht. Hieraan zal niet ernstig te denken zijn, indien de bewapeningen moeten worden voortgezet. De staten zouden, om de kosten der bewapeningen te kunnen dragen, van de inkomsten uit invoerrechten geen afstand willen doen. Zij zouden ook om andere redenen niet tot de bevrijding van het handelsverkeer willen overgaan, indien niet een toestand van georganiseerde vrede wordt bereikt en de bewapeningen moeten voortduren. De beschermende handelspolitiek is immers tevens een oorlogsvoorbereiding, voor zoover zij bedoelt een land zooveel mogelijk onafhankelijk te maken van den invoer van onmisbare goederen uit het buitenland.

Voor de bevordering van vreedzame betrekkingen tusschen de volken, maar niet minder ter bevordering van het economisch herstel van Europa, is afschaffing van handelsbelemmeringen noodig.

De overgang naar vrij handelsverkeer, althans naar verkeer zonder invoerrechten, behoort deel uit te maken van het oorlogsdoel, om aanvaard te worden in het vredesverdrag.

Echter moet tevens worden gewaakt, dat niet een wilde internationale concurrentie ontstaat, die tot verspilling en tot crisis zou leiden. Daartoe zal in internationaal overleg naar een regeling van de voortbrenging moeten worden gestreefd, waarbij voor elk der daarbij betrokken landen zijn taak wordt bepaald.

Het tijdperk van de vrije mededinging en het vrije particuliere initiatief op economisch gebied is voorbij. Zij zijn nuttig geweest in den tijd van de ontwikkeling van voortbrenging, handel en verkeer tot hun tegenwoordig vermogen. Zij zijn zeer gevaarlijk, nu die factoren een enorme ontwikkeling hebben bereikt. Thans is de tijd aangebroken voor de z.g. gebonden economie. De wetenschap is hiervoor genoeg gevorderd.

VIII.

Hierboven zijn slechts enkele van de voornaamste trekken geschetst, die naar mijn meening het vredesverdrag moet vertoonen en die dus ook elk vredesvoorstel moeten kenmerken. Ik heb mij onthouden van pogingen tot nauwkeurige formulering, aangezien deze mij eerst mogelijk schijnt na ernstige besprekingen.

Het zij mij vergund nu nog enkele opmerkingen te maken over de opportuniteit van een vredesvoorstel.

Ook naar mijn gevoelen is de militaire situatie tot voor enkele maanden een volstrekt beletsel geweest voor eenig vredesinitiatief van de zijde van Engeland en zijn bondgenooten. Elke stap in die richting zou als een bewijs van zwakte en vrees kunnen zijn opgevat.

Echter is sedert eenigen tijd de situatie zeer aanmerkelijk voor de geallieerden verbeterd.

De luchtaanval tegen Engeland is onmiskenbaar mislukt. Hoeveel schade en leed hij ook heeft veroorzaakt en blijft veroorzaken, hij heeft niet een overwinning voor Duitschland opgeleverd. Integendeel heeft de R.A.F. den Duitschers een reeks nederlagen toegebracht en daarenboven verricht de Engelsche luchtmacht krachtige aanvalsdaden in de landen der vijanden. De geheele wereld is van de superioriteit der Engelsche luchtmacht overtuigd.

De met veel ophef aangekondigde en telkens opnieuw voorspelde invasie van de Duitsers in Engeland is op niets anders dan een groote mislukking uitgelopen. Dit échec heeft in de geheele wereld, ook in Duitschland, indruk gemaakt.

De bluf van Italië, dat het in de Middellandsche Zee en in Noord-Afrika Engeland een harden slag, mogelijk wel den genadeslag, zou toebrengen, is met niets anders dan een droeve figuur voor de Romeinse dictatuur geëindigd.

Het bewonderenswaardig verzet van Griekenland heeft het aanzien van de as ernstig vermindert.

Engelands vastbeslotenheid, om voor het Deutsche en Italiaansche geweld niet te wijken, en de wetenschap, dat Engeland in toenemende mate over de wapens gaat beschikken om den strijd steeds krachtiger te voeren, hebben op de stemming in Duitschland en op die in Italië een deprimeerende invloed uitgeoefend. De burgerbevolkingen in die landen zijn voor een belangrijk gedeelte oorlogsmoe. Zelfs is er depressie onder de soldaten.

Teleurgesteld zijn de regeeringen van die beide landen ook door den uitslag van de presidentsverkiezingen in Noord-Amerika, welke aan Engeland en zijn bondgenooten den krachtigsten steun van de Vereenigde Staten verzekert.

Denkt men nu bovendien nog aan de standvastige stemming van verzet, waarmee de Deutsche bezetter in Noorwegen en in Nederland en, zij het in mindere mate, ook in België en Frankrijk te worstelen heeft en aan de groote moeilijkheden, die het beheer van die landen hem nu reeds baart, dan is de conclusie geoorloofd, dat de positie van Duitschland en Italië verre van gunstig is en die van Engeland en zijn bondgenooten grond geeft voor hoop op een overwinning.

In deze omstandigheden kan m.i. worden overwogen, over te gaan tot wat men noemt een vredes-offensief. Dit zal nu niet zijn een teeken van zwakte, maar een bewijs van kracht en wijsheid. Dit behoeft niet dadelijk te bestaan in een vredesvoorstel aan de regeeringen van Duitschland en Italië. Het is zelfs beter, dat daarmee de actie niet wordt geopend. Het eerste woord moet worden gericht niet tot de regeeringen der vijandelijke landen, maar tot de volken van de geheele wereld, met inbegrip van die van Duitschland en Italië. Dat eerste woord moet duidelijk maken, dat een ook voor de volken van Duitschland en Italië aannemelijke vrede is te verkrijgen, maar dat

de dictatoren en hun dienaren daaraan in den weg staan, ook omdat van dezen geen trouw aan verdragen kan worden verwacht. Dan kunnen in Duitschland en in Italië spanningen optreden, die de vredesmogelijkheden vergrooten.

Een proclamatie, zooals hier wordt bedoeld, kan niet morgen aan den dag worden openbaar gemaakt, omdat de tekst eerst na rijp beraad en na overleg tusschen de geallieerde regeeringen kan worden vastgesteld.

Het oogenblik is meer dan gekomen, om tot zoodanig overleg over

te gaan, ten einde zoo spoedig mogelijk gereed te zijn voor de vredesactie en deze te openen op een daartoe geschikt oogenblik. Dit oogenblik is m.i. zeer nabij. De tijd voor en omstreeks Kerstmis eigent zich bij uitstek voor vredesacties. De gemoedsgesteldheid der Europeesche volken is dan daarvoor gunstig.

Het zou mij verheugen, als de Nederlandsche Regeering kon bevorderen en bereiken, dat deze groote zaak zoo spoedig mogelijk wordt ter hand genomen.

„If we do not end war, war will end us.”

Nota aan de Ministerraad dd. 10 Augustus 1940 van de heer Welter over de toekomstige positie van Nederland

Geheim

Alvorens de vragen, aan de orde gesteld in de nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken, in oogenschouw worden genomen, is het noodig, dat er klaarheid en zekerheid komen omtrent het principieele standpunt, door het Koninkrijk der Nederlanden in te nemen tegenover de allengs opkomende denkbeelden omtrent een toekomstige ordening van Europa, in de politieke en economische sfeer.

Het wil mij voorkomen, dat onze instelling er geene behoefte te zijn van integrale en besliste afwijzing. Op den voorgrond stellend, dat een in geen enkel opzicht gebonden of beperkte zelfstandigheid uiteraard in de eerste plaats behoort te worden nagestreefd, mag men de oogen niet sluiten voor de mogelijkheid, dat zulk een streven door gebeurtenissen, welke zich onweerstaanbaar voltrekken, eerlang als doelloos zou worden gestempeld.

Ik geloof niet, dat de nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken de bedoeling heeft, het principieele punt in zoodanigen zin aan de orde te stellen. Dit mag m.i. niet weerhouden, daaraan aandacht te wijden.

Wij zijn gewoon geraakt de Nederlandsche zelfstandigheidspolitiek, bij welke wij ongetwijfeld over het algemeen welgevaren zijn, te beschouwen als een axioma van ons nationaal staatkundig denken. Doch nieuwe tijden, nieuwe gedachten en nieuwe omstandigheden kunnen wellicht een Europeesche situatie in het leven roepen, waarin die politiek niet meer practisch te verwezenlijken is. Indien men moest aannemen, dat zulk een veranderde situatie zich eerlang zal voordoen, zouden wij daaruit tijdig de consequenties moeten trekken in dien zin, dat wij ons beleid niet meer richten naar het axioma der zelfstandigheidspolitiek. Deze politiek toch heeft twee zijden: onze wil om haar te voeren, maar *anderzijds de bereidheid van andere mogendheden om haar in hare gevolgen te erkennen*; en het staat te bezien, of deze bereidheid na de beëindiging van den oorlog jegens een „kleine“ mogendheid als Nederland nog wel algemeen verondersteld mag worden.

Wanneer de mogelijkheid wordt erkend, dat deze gedachtengang door de feiten der naaste toekomst zal worden bewaarheid, geeft dit eene aanleiding ons niet a priori afwijzend te stellen tegenover elke Europeesche ordeningsgedachte. Maar deze nuchter berekende overweging is niet de eenige. Als Nederlanders hebben wij bovendien een geestelijk erfstuk te onderhouden: onze traditioneele bereidheid tot samenwerking in internationaal verband, welke het welzijn der menschheid in waarheid dient. Iedere zoodanige vrijwillige verbondenheid impliceert een zeker offer van eigen vrijheid van beschikking. Met deze traditie ware het kwalijk te rijmen, indien wij ons thans zonder meer afwijzend stelden tegenover de gedachte op zichzelf, dat er een nieuwe orde in Europa op komst is, welke eventueel ook een zekere icperking van Nederland's internationale bewegingsvrijheid zou kunnen medebrengen.

Vooraf voor hen, wier levenstaak in Indië ligt, biedt een vraagstuk als dat hetwelk hier aan de orde is, bijzondere aspecten. Wij zijn b.v. gewend, den leiders onzer 70 miljoen Rijksgenooten overzee met volle overtuiging voor te houden, dat een afzonderlijk volksbestaan, los van de straffere ordening der Rijkseenheid, volstrekt niet het hoogst bereikbare goed is, met name waar het betreft het heil der groote massa der volks. Het schijnt overbodig te stipuleeren, dat ik hier geene vergelijking wil maken; ik vermeld dit slechts ter verklaring van het feit, dat wij van huis uit vertrouwd zijn met de gedachte dat, in grooter verband gezien, het geestelijk en stoffelijk welzijn der menschheid niet onder alle omstandigheden het meest wordt benaderd op de basis van het volstreckte eigenmeesterschap van een aantal raciale en cultureele eenheden.

Men vergeete overigens niet, dat ook de Nederlandsche zelfstandigheidspolitiek is ontstaan als product van bepaalde tijdsomstandigheden, en van bepaalde nationale en internationale gegevens. Zij is niet als een beginsel van openbaring boven het tijdelijke geplaatst; zij veroorlooft moreel zelfs Nederland niet, de oogen gesloten te houden voor eventueele grootere belangen der menschheid, welke de grenzen van ons territorium te buiten gaan. De gebeurtenissen sedert 1914, de toestanden welke zij in het leven riepen en hielden, ja feitelijk elke langere terugblik op de historie van ons werelddeel tot aan de dagen der Pax Romana toe, moet ook bij ons de vragen doen opkomen: of het zuivere nationaliteitsbeginsel in de internatio-

cale verhoudingen, een oogenblik afgezien van ons toedoen, de menschheid in haar geheel gelukkig heeft geleid, en tot welk een rampspoedige toekomst dit principe het met nationaliteitsproblemen erfelijk belast Europa mogelijk nog zou voeren.

Een blik op de kaart van Europa — niet van Nederland! — is voldoende, om ons te behoeden voor illusies, waarop voort te bouwen voor de toekomst wellicht onpractisch zou blijken te zijn. Onze geografische positie is zoo uiterst gewichtig, dat het niet denkbaar is, hoe juist Nederland zou kunnen blijven buiten eenig groot opgezet schema ter ordening van West-Europa, politiek, economisch en strategisch, indien het daartoe na den oorlog komt.

Aldus beschouwd, schijnt mij de taak van het oogenblik niet te zijn, hoe wij a priori argumenten kunnen vinden om buiten een georganiseerde en geleide Europeesche ordening te blijven; maar wel, hoe wij tijdig en volledig te weten komen, wat men eigenlijk in het eene en het andere kamp beoogt, ten einde te overwegen, of en op welke manier daaraan, voor zoover als redelijk mogelijk is, door onszelf kan worden tegemoet gekomen. Hoe verder een hoog ontwikkelde en solide georganiseerde nationale eenheid als Nederland blijkt te kunnen en te willen gaan in de richting van het belang eener supra-nationale Europeesche ordening, desnoods niet vrijwillige opoffering van een aantal eigen belangen en inzichten, hoe minder ver de bevoogding zich zal uitstrekken, waarmede men ons desnoods in het gareel zou kunnen dwingen.

Het spreekt wel vanzelf, dat ook in de hier geschetste opvatting (welke meer dan als nuance verschilt van de instelling, die uit de nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken blijkt), argumenten tot behoud van een zoo groot mogelijke zelfstandigheid van Nederland in een nieuw-Europeesch bestel in overvloed te vinden zijn.

Als een van de gewichtigste zal, dunkt mij, moeten worden erkend het feit, dat Nederland niet is gelijk te stellen met een klein land als b.v. Denemarken, doch staatkundig en economisch intregereerd en leidend Rijksdeel is van het grootere Koninkrijk der Nederlanden. In omstandigheden, welke wij niet hebben kunnen voorzien, blijft het, zie ik het goed, vooral onze imperiale constructie welke een voornaam argument oplevert om ons onzen eigen weg zooveel mogelijk te laten volgen, bepaald naar eigen ervaring en inzicht. Het argument werkt op het staatkundige en op het economische plan.

Het Koninkrijk der Nederlanden in zijn geheel heeft in zijn tegenwoordige gedaante een belangrijke functie te vervullen in de wereldorde, met name ten opzichte van Nederlandsch-Indië. Er is, bij den tegenwoordigen stand der ontwikkeling van deze rijke regionen, voor Indië geen politieke situatie denkbaar, welke in de aanschouwing van vele Mogendheden tegelijk (w.o. Japan en de Vereenigde Staten) aannemelijker zou zijn dan de huidige: een geleidelijk proces van zelfstandigwording onder de milde voorgedij van een hoog ontwikkeld, handeldrijvend, ongewapend volk als het Nederlandsche, hetwelk de politieke leiding heeft in het staatsverband.

De voortzetting van deze leiding tot aan de zelfstandigheid van Indië is een Pacific-belang van de eerste orde; een plotselinge verandering van dien status-quo scheidt in den Stillen Oceaan geduchte gevaren.

Geen macht ter wereld welke op werkelijk constructieve ordening uit is, en welker oogen voor dit aspect van het Nederlandsch-nationale wezen geopend zijn, zal de hier bedoelde functie van Nederland in het Koninkrijk kunnen negeeren, of er zonder dringende noodzaak de hand aan willen slaan. Er is integendeel reden om aan te nemen, dat uit politiek oogpunt gezien, de huidige situatie van Nederlandsch-Indië aanspraak heeft op bestendiging in elke weloverwogen en solide ordening. Maar voor die bestendiging is noodig een vrije staatkundige sfeer in het Moederland, waarin het opperbestuur over Indië wortelt; onvrijheid in die moederlandsche politieke sfeer door buitenlandsche inmenging toch, zou indirect het gevolg hebben inmenging van machtiger en militanter invloeden in het bestuur onzer overzeesche gebiedsdelen, en zou even onaanvaardbaar zijn voor onze naburen ginds (Japan, Amerika), als directe bestuursovername, welke zij onaanvaardbaar hebben verklaard. Zoo kan, dunkt mij, de waardevolle constructie van het Koninkrijk, mits goed naar voren gebracht, een steun zijn om voor het Moederland de grootst mogelijke mate van politieke zelfstandigheid te vindiceeren.

Wat nu het economisch aspect van de betrekkingen tot Indië in dit verband aangaat, denk ik aan het volgende:

Wederom anders dan een klein land zooals Denemarken, is Neder-

land met zijn bevolking voor een belangrijk deel aangewezen op de 250 à 300 millioen jaarlijksche revenuen uit Indië; de Nederlanische economie ontleent daaraan voor een belangrijk deel haar bijzonder karakter. Het geldt hier een in den loop van eeuwen geleidelijk ontwikkeld delicaat stelsel van investaties en internationale handelsbeveging, hetwelk voortdurende aanpassing behoeft aan de actueele omstandigheden over en weer. Om deze situatie in goede orde te houden is het noodig, dat deze economische sfeer Nederland—Indië intact blijft, onder leiding van de Nederlandsche economische belangengroepen, welke met het beheer van het koloniale beleggingsveld zoo vertrouwd zijn. Dat daarnaast volle gelegenheid blijft bestaan voor econoinische ontplooiing van andere zijde dan de Nederlandsche, behoeft hier niet te worden vermeld, wijl het volgt uit de traditionele „open deur” politiek van het Koninkrijk, welke van algemeene bekendheid is.

In hoeverre dit economisch argument, ontleend aan de structuur van het Koninkrijk, kan dienen ten betooge dat ook aan de Nederlandsche staatshuishouding vrijheid moet worden gelaten, blijkt uit de aanschouwing van de gevolgen, welke zouden intreden indien Nederland dergelijke vrijheid niet in voldoende mate behield.

Nederlandsch-Indië produceert de navolgende percentages van voor de wereldhuishouding gewichtige producten:

Kina	90%	van de werelduitvoer
Kapok	70%	” ” ” ”
Peper	79%	” ” ” ”
Rubber	38%	” ” ” ”
Klappproducten	30%	” ” ” ”
Agave	23%	” ” ” ”
Thee	17%	” ” ” ”
Suiker	5%	” ” ” ”
Koffie	6%	” ” ” ”
Oliepalmproducten	20%	” ” ” ”
Ruwe Aardolie	7.398	millioen KG
Tin	21	millioen KG

Als producent van tropische grondstoffen brengt Nederland zijn producten zonder eenige belemmering, als uitvoerverbod en uitvoerheffingen, of preferentieele rechten in het Moederland, op de wereldmarkt.

De voortbrenging en de uitvoer van producten van Nederlandsch-Indië is door buitengewone ontwikkeling van overheids- en particulier initiatief in eenparig versneld tempo, vooral sedert 1870, zoodanig geworden, dat men de uitvoeren van sommige der voornaamste producten (suiker, rubber, thee, tin, tabak, kapok, palmolie) heeft moeten beperken, om weder inogelijkheid van een provenu, dat den kostprijs dekt, ie verkrijgen; een kostprijs, die in Indië door zeer vooruitstrevende en rationeele productiemethode laag is.

Bij de rationeele aanpassing van het aanbod van grondstoffen aan de vraag heeft Nederland altijd gezocht naar internationale samenwerking en is steeds erop uit geweest, ook de consumentenbelangen een stem in het kapittel te geven; (vergelijk de suiker-, rubber-, tinschema's).

Het schijnt ook in het belang van groote, supragroeperingen te zijn, dat een staat, die als Nederland, beschikt over zulke gewichtige productiebronnen en die deze productiebronnen op zoo vooruitstrevende, intensieve en tegelijk zoo weinig op eigen behoeften ingestelde wijze exploiteert, niet wordt geabsorbeerd in een politieke en economische machtssfeer, die ongetwijfeld de neiging en de middelen zal bezitten om die grondstoffen exclusief voor den eigen behoeftenkring te bestemmen.

Zou men Nederland van zijn overzeesche gebiedsdeelen trachten los te maken, dan gaat Nederland met een prachtige outillage en ervaring als internationaal scheepvaart-, handels- en financieringscentrum, tot schade van West-Europa, ten onder, terwijl de overzeesche gebiedsdeelen, met name die in Oost-Azië, zullen komen onder de politieke en economische macht, hetzij van een der beide groote Europeesche groeperingen, met alle nadeelen voor de andere groep en met de zekerheid, dat zulks in het verre Oosten spoedig tot ernstige verwikkeling zal leiden, hetzij van Japan, een uiteindelijk, althans economisch voor alle Europeesche groeperingen niet aantrekkelijk houder van vitale grondstofbronnen.

Bij het overdenken van beweegredenen om Nederland zooveel als eenigszins mogelijk is los te doen blijven van een straffe supra-nationale ordening van Europa, komt ook naar voren de gedachte om den aard der Nederlandsche cultuur in het spel te brengen.

Het komt er op aan, dezen factor zoodanig te ontwikkelen, dat met eenigen grond mag worden verwacht, dat daarop acht zal worden

geslagen in de machtssfeer welke een dergelijke ordening tot stand zou kunnen brengen.

Bij de beschouwing van de onmiskenbare qualiteiten van Nederland en het Nedeilandsche volk in het geheele beeld van Europa, vatte men in het oog, hoe bijvoorbeeld de volgende factoren stellig zullen worden erkend: onze afkomst, op grond waarvan wij behooren tot dat complex van volkeren voor wie de heerschappij op aarde heet weggelegd; onze zelf gevonden ontwikkelingsgang tot één volk en één natie; onze nationale historie, in den loop waarvan wij mede ons stempel hebben gedrukt op belangrijke perioden der wereldgeschiedenis; onze onafgebroken cultureele arbeid, van de vroege Middeleeuwen af tot op den huidigen dag, in den loop waarvan een reeks schitterende figuren in kunsten en wetenschappen bijdragen hebben geleverd tot de geestelijke schatten der menschheid, welke niet zijn weg te denken; onze autonome evolutie van staatkundige instellingen, naar onzen eigen aard; ons grootsch kolonisatiewerk in Azië, Afrika en Amerika, gepaard aan de schepping van onze vooraanstaande plaats in de internationale handel en scheepvaart; het ons typeerend overwegend Christelijk karakter in het denken en doen van de natie in haar geheel.

Er is geen volk ter wereld, dat erop kan bogen, zooveel belangrijks in klein bestek bijeen te brengen als hier werd aangegeven: „nowhere else in the world does so small a thing cast so big' a shadow”. Dit kenmerkt het wezen van Nederland. Daarbij komt nog eene omstandigheid, welke evenmin over het hoofd kan worden gezien: het feit, dat het Nederlandsche volk nog lang niet is uitgebrand, doch zich integendeel op menig gebied nog altijd in opgaande lijn bevindt, en onder goede leiding de krachten kan ontplooiën om ook in de toekomst groote dingen tot stand te brengen.

Dit alles maakt Nederland zooals het is tot een zeer levenden en wezenlijken factor in het bestel van Europa. Wij hebben in dat bestel steeds een plaats ingenomen van eenig gewicht, wij doen dat nog; en wij deden en doen dat met eere. Zulk een nationaal geheel heeft, bezien van het standpunt van anderen, gegronde aanspraken om ook voortaan gerespecteerd te worden en intact gelaten, zoolang geen aantoonbaar hooger en algeineener belang een verandering eischt, zoolang geen andere organisatie dan een autonome Nederlandsche betere waarborgen biedt voor de behartiging van zulke wijdere belangen, en zoolang van een zelfstandig gelaten Nederland niet is te verwachten, dat het in storende mate tegen den draad eener supra-nationale ordening van Europa in zal optreden.

Van welke kant men ook verwacht dat de impetus zal komen, waarvan een dergelijke supra-nationale ordening het resultaat zou kunnen zijn, in elk geval komt het mij voor, dat de historische en cultureele kernachtigheid van Nederland een respectabel argument zal blijken om ons volk zijn eigen lot zooveel mogelijk in handen te laten.

Ik voor mij ben in dit opzicht niet pessimistisch. Als einde van deze oorlog voorzie ik iets anders en degelikers dan de verdragen van Versailles c.a. Aan Britsche zijde zijn invloedrijke groepen en personen van het begin van den oorlog af bezig geweest, de gedachten omtrent de toekomst van Europa in constructieven zin voor te bereiden (Federal Union beweging). De voor enkele maanden nog zoo actieve tegenwerking van Fransche chauvinistische kringen is geëlimineerd. En wat wij ook denken van de gedachtenwereld van het Derde Rijk en zijn machthebbers, op belangrijke punten zoo tegengesteld aan Nederlandsche overtuigingen, weinigen zullen in nuchtere redelijkheid volhouden, dat het daarginds geheel ontbreekt aan een zekere wijdheid van doelstelling en aan grondigheid van intellectueele voorbereiding.

Onder zulke omstandigheden kan men met eenige waarschijnlijkheid voorzien, dat de constructie van de beginselen van een toekomstige vrede, mede inhoudende de grondslagen voor een doelmatig geachte ordening der Europeesche zaken, zal plaats vinden in een sfeer, welke wordt gekenmerkt door den wil om *iets blijvends tot stand te brengen*. Als dit zoo is, past daarbij de bereidheid om ten volle recht te doen wedervaren aan wat reëel, gezond, levenskrachtig en eerbiedwaardig bestaat. Het is dan onze taak, ten aanzien van het wezen van Nederland onze gegevens klaar en overtuigend gereed te hebben, in zoodanigen vorm opgezet, dat zij de onvermijdelijke misvattingen bij invloedrijke niet-deskundigen kunnen wegnemen. Wie ons kent, zal te meer geneigd zijn ons als eventueel *vrijwillig medewerkende, maar overigens eigen meester blijvende natie* het leven te gunnen.

Londen, 10 Augustus 1940.

De Minister van Koloniën,

Nota aan de Ministerraad dd. 11 November 1940 van de heer Steenbergie over de toekomstige positie van Nederland

Minister van Kleffens stelt in zijn nota van 18 Juli een zeer belangrijk vraagstuk aan de orde, n.l. de vraag, welke na den huidige oorlog de levensmogelijkheden zullen kunnen zijn van een onafhankelijk Nederland. De aanleiding tot het stellen van deze vraag is gelegen in de van Duitsche zijde gelanceerde beschouwingen over de „Neuordnung” van Europa, alsmede de in de Engelsche dagbladen — met name de Times — opgeworpen twijfel over de bestaansmogelijkheid van kleine neutrale mogendheden.

In onderstaande beschouwingen mogen enkele economische aspecten van dit vraagstuk naar voren worden gebracht, waarbij uit der aard der zaak de nadruk is gelegd op de problemen van het moederland en de problemen met betrekking tot de overzeesche gebiedsdeelen slechts in zooverre worden aangeduid als voor een beoordeeling van de moederlandsche economische vraagstukken noodzakelijk is.

De vraag, in hoeverre Engeland, bij een geallieerde overwinning uit economische overwegingen het herstel van een onafhankelijk Nederland zal willen ondersteunen, is niet zonder meer aan de hand van de handelsstatistiek te beantwoorden. Wel is waar is de Nederlandsche markt voor de Engelsche uitvoerindustrieën niet van belang ontbloomd, maar op den totalen Engelschen uitvoer is dit een zo miniem deel — iets meer dan 3 % — dat men de kracht van dit argument niet zal mogen overschatten (zie bijlage I). Daarnaast is Engeland tot dusver voor de dekking van zijn behoeften aan een aantal levensmiddelen voor een deel op invoer uit West-Europa aangewezen (zie bijlage II). Dat Engeland deze artikelen, de Imperial Preference ten spijt, nog uit West-Europa, o.a. Nederland blijft trekken, is toe te schrijven aan een aantal specifieke voordeelen als kwaliteit en korteren reisduur. Of deze factor bij Engeland's houding ten opzichte van een onafhankelijk Nederland een overwegende rol zal spelen, is echter de vraag, te meer waar aan te nemen is, dat de Dominions als belooning voor hun „War effort” zeker in de toekomst grooten aandrang zullen uitoefenen voor het behoud en, indien mogelijk, voor de verbetering van de positie van hun landbouwproducten op de Britsche markt.

Komt men langs den weg van de Nederlandsch-Britsche handelsomzetten niet tot een duidelijke beantwoording van de vraag naar Engeland's belang bij een onafhankelijk Nederland, eerder kan men het probleem benaderen door een blik te werpen op Engeland's economische oorlogsdoeleinden. Groot-Brittannië zal zich eerst dan als *overwinnaar* in den thans woedenden strijd kunnen beschouwen, indien het er in slaagt, het Duitsche industriele apparaat economisch onschadelijk te maken. Instandhouding daarvan in zijn huidige omvang en organisatievorm zal voor Engeland steeds zoowel militair als economisch een bedreiging blijven vormen. Verschillende elementen in de Engelsche oorlogvoering — de blokkade (metaal legeringen, smeerolie), de vliegtuigaanvallen op industriele centra — wijzen daarop. Dit streven ligt trouwens geheel in de lijn van de Britsche Economische politiek. Kort samengevat is deze gericht op de beheersing van de voornaamste grondstoffen, op de politieke beïnvloeding van groote, economisch laag ontwikkelde gebieden, ten einde deze als afzetgebieden voor Britsche industrieproducten, als operatieterrein voor Britsch kapitaal te reserveeren en op het afwerpen van iedere industriele grootmacht, die deze Britsche positie bedreigt. Na 1870 heeft Duitschland zich tot deze taak opgeworpen: in zeer korten tijd van landbouwstaat tot industriestaat geworden, kon het door een grandioze kartelleering van zijn sleutelindustrieën tot een massale uitbreiding van zijn industriele productie komen. De eigen markt bleek voor deze productie al spoedig te klein, zoodat het Duitsche industrieproduct zijn weg op de wereldmarkt moest zoeken, waar het tegen het Britsche product in scherpe concurrentie trad. Vanaf de 80er jaren zien wij den Duitschen uitvoer met sprongen stijgen, alles ten koste van den Britschen export, en aan het einde van de 19e eeuw behoorde een Duitsch-Engelsche controverse niet meer tot de onmogelijkheden. Na den wereldoorlog heeft Duitschland alle economische rampen doorgemaakt, die over een groot land kunnen komen, om ten slotte met geleend geld weer den weg van industriele expansie onder straffe staatsleiding op te gaan, die Engeland vitaal moest treffen.

Engeland zal en kan nooit berusten in een Europeesche organisatie — onverschillig of het door Duitschland alleen of een onder Duitsche hegemonie staande statengroep is — die zijn economisch bestaan inricht op de lijfspreuk „exportieren oder sterben” en wel

op zoodanige wijze, dat de traditioneele afzetgebieden van de Engelsche industrie door de Duitsche industrie veroverd worden, hetgeen de bestaansvoorwaarde voor Duitschland is onder zijn huidige economische en sociale structuur.

Uit bovenstaande overwegingen kunnen — natuurlijk met de noodige reserve — wel eenige conclusies worden getrokken ten aanzien van Engeland's houding ten opzichte van een onafhankelijk Nederland op econ. gronden en de economische positie van Nederland in het algemeen.

Natuurlijk moet men echter ook rekening houden met de mogelijkheid, dat Engeland niet als overwinnaar uit dezen strijd komt en niet erin slaagt aan een economische, industriele aaneensluiting op het vasteland een einde te maken. Nog geheel afgezien van de mogelijkheid, dat Duitschland erin zou slagen het Britsche Rijk te vernietigen, moet men bij een eventueelen vrede door *vergelijk* rekenen met twee factoren:

1. Duitschland kan zijn economische hegemonie op het vasteland, eventueel in samenwerking met Rusland, voortzetten en bij een opheffing van de blokkade zijn uitvoersurplus op overzeesche markten spuien;

2. Engeland zal de banden met zijn Imperium, voortbouwende op de Ottawa-politiek nauwer aanhalen en waarschijnlijk in samenwerking met de Vereenigde Staten trachten te geraken tot een economisch blok, dat de voornaamste overzeesche grondstoffen op monopolistische wijze beheerscht. Men krijgt dan eerst recht tegenover elkander twee *geweldige* economische agglomeraties, die, in plaats van een economische samenwerking na te streven, tot een tot heden nog niet gekende rivaliteit zullen geraken.

Hoe echter de oorlog ook moge afloopen, als vrijwel vaststaand mag worden aangenomen, dat de Engelsche afzet op de Nederlandsche markt bij Engeland's overwegingen ten aanzien van de positie van Nederland, geen gewicht in de schaal zal leggen. Ook op het gebied van de scheepvaart, de luchtvaart en de geldmarkt zijn geen punten te vinden die voor Engeland ons economisch aantrekkelijk maken; integendeel, op al die gebieden doen wij Engeland concurrentie aan.

Waar Engeland echter een zeer groot belang bij heeft, is, dat in Nederland niet een zoodanige politieke en sociale constellatie ontstaat, dat het Nederlandsche bedrijfsleven dienstbaar wordt gemaakt aan een algemeene Europeesche economische organisatie, die haar bestaansgrond en levensmogelijkheid alleen zou kunnen vinden in strijd tegen de rest van de wereld. Onder het regime van de Duitsche bezetting en de blokkade zal Nederland onvermijdelijk die richting uitgaan, waarbij de heerschende werkloosheid een belangrijke stimulans zal zijn. Wat Nederland bij een Duitschen vrede — zelfs indien het daarbij politiek onafhankelijk werd — economisch zou worden, laat zich gemakkelijk raden. Daarom is het duidelijk, dat Engeland er het grootste belang bij heeft het gebied en de levensbronnen van een zoodanige Europeesche organisatie zooveel mogelijk te verkleinen en ieder land, dat het uit de Duitsche invloedssfeer kan losrukken, te steunen. Het kan slechts een belang voor Engeland zijn, dat niet de Nederlandsche landbouw een Duitsch voedingsinstituut, dat niet de Nederlandsche werklooze een bouwer aan het Duitsche industriele apparaat wordt, want dit apparaat functioneert zoodanig, dat het slechts door expansie in leven kan blijven, een expansie, die Engeland levensgevaarlijk treft. Tegenover de gedachte, die aan het Duitsche vierjarenplan ten grondslag ligt, moet Engeland stellen de vrijwillige samenwerking, de vrijhandel (zij het met restricties) en de democratie. Daarom moet Engeland in West-Europa staten tegenover zich hebben, die hun economisch bestaan, uitgaande van deze zelfde ideeën, inrichten. Nederland en België zijn onder de eersten, die Engeland aldus in zijn invloedssfeer moet behouden, wil het zijn positie kunnen handhaven. Baldwins woord, dat Engeland's grens aan de Rijn lag, is ook economisch waar, het is niet onmogelijk, dat Engeland na dezen oorlog die grens nog wel verder oostwaarts zal willen trekken.

Het is echter de vraag, of dit argumenten zijn, die wij met succes kunnen hanteeren tegenover Engeland om onze onafhankelijkheid te bepleiten. Het eenige waarachtige argument voor Nederlands onafhankelijkheid is ten slotte de wil van het Nederlandsche volk, een onafhankelijkheid bestaan te leiden en de wegen te zoeken, die dit in de telkens gegeven omstandigheden mogelijk maken. Daarom is

het zeer noodzakelijk, dat wij de economische gebeurtenissen zeer nauwkeurig volgen en dat op korten termijn een zeer eenvoudige instantie wordt ingericht, die de daartoe noodige gegevens verzamelt en de Regeering in staat stelt met zoo groot mogelijke kennis van zaken haar economische politiek uit te stippelen. Aan de hand van de nota van Minister van Kleffens kunnen deze mogelijkheden verder in detail nagegaan worden. Er zij hier echter gewaarschuwd tegen het stellen van voorbarige prognosen in een tijd, waarin alles in beweging is en de militaire en politieke krachtsverhoudingen zich iederen dag kunnen wijzigen. Hoogstens kan men spreken van bepaalde tendenzen, die zich in de gebeurtenissen manifesteren.

Wat de economische mogelijkheden van een onafhankelijk Nederland, al of niet beklemd tusschen twee min of meer autarke economische blokken, betreft, is primair te stellen de noodzaak, voeding te verschaffen voor een groot aantal menschen op een naar verhouding klein gebied, m.a.w. de mogelijkheid voedingsstoffen, die wij niet of niet in voldoende mate binnen eigen grenzen produceeren, uit het buitenland te betrekken en te betalen. Wil men niet in een vergaand staatsingrijperi in het economische leven vervallen, dan zal ervoor gezorgd moeten worden, dat de bewoners van Nederland zoo veel mogelijk door eigen arbeid in het bezit van de voor hen noodzakelijke goederen kunnen komen. Dat Nederland tot nog toe in staat is geweest een groote bevolking op een klein gebied te voeden, ja zelfs tot een zeer hoog welvaartspeil te brengen, is toe te schrijven aan Nederlands rol in het wereldverkeer, aan zijn functie van verhandelaar, veredelaar en vervoerder van uitheemsche producten. Uit deze activiteiten, die uiteraard in nauw verband staan met het bezit van Nederlandsch-Indië, put Nederland de baten, die het in staat stellen, de goederen, die het voor zijn welvaartspeil noodig heeft, in het buitenland te betrekken. Al naar mate de mogelijkheid geringer wordt deze diensten aan het buitenland te verleenen, zal het Nederlandsche welvaartspeil moeten dalen. Het behoeft geen betoog, dat een Nederland, ingeklemd tusschen een oieder Duitsche hegemonie staand vastelandsblok en een Angelsaksisch blok — een constellatie, die waarschijnlijk bij een compromis-vrede zou ontstaan, de grootste moeite zou hebben om het hoofd boven water te houden: met name de scheepvaartbelangen, de afzetmogelijkheden voor onze producten en de handel, in het bijzonder de geldhandel, zouden ernstig in het gedrang komen. Een veel lager levenspeil zou daarvan onvermijdelijk het gevolg zijn.

Aansluiting bij een Duits blok zou waarschijnlijk onzen landbouw ten goede komen, ten koste van industrie. Aansluiting bij een Angelsaksisch blok zou eerder de tendenz hebben onzen landbouw in nog grootere moeilijkheden te brengen, onze industrie (bevrijding van de Duitsche concurrentie) en onze scheepvaart- en overzeesche belangen te favoriseeren.

*De Minister van Handel, Nijverheid
en Scheepvaart,*

(w.g.) STEENBERGHE.

BIJLAGE I.

In- en uitvoer van Vereenigd Koninkrijk in £

Invoer					
	1934	1935	1936	1937	1938
Nederland	20.947.063	23.065.817	25.088.588	32.010.357	29.304.454
België	14.562.926	15.491.174	18.644.892	22.701.097	18.625.146
Frankrijk	19.236.112	21.613.978	25.623.465	25.625.800	23.567.680
Duitschland	30.578.031	30.076.170	33.002.134	36.118.060	30.137.614
Totaal	731.431.783	756.040.537	847.751.866	1027.824.428	919.508.933
Britsche landen	291.284.946	284.558.217	332.361.497	405.224.643	371.532.291
Uitvoer					
	1934	1935	1936	1937	1938
Nederland	14.080.623	13.960.903	14.302.435	17.084.082	14.797.846
België	12.906.169	13.123.405	14.159.598	17.020.976	12.652.798
Frankrijk	23.470.533	23.507.100	25.786.330	30.033.556	23.334.377
Duitschland	22.907.879	26.385.733	25.796.133	28.882.288	26.707.226
Totaal	395.985.521	425.834.428	440.604.879	521.391.494	470.755.320
Britsche landen	185.573.634	204.344.529	216.858.084	251.939.797	234.738.380

BIJLAGE II.

Invoer in het Vereenigd Koninkrijk van een aantal voedingsmiddelen in 1937

Boter:

Invoer uit alle landen	9.500.000 cwt.
Britsche Dominions	4.940.000 „
Denemarken	2.170.000 „
Nederland	720.000 „

Eieren:

Productie Vereenigd Koninkrijk	4.400 miljoen st.
Invoer uit alle landen	3.000 „ „
„ „ Denemarken	1.200 „ „
„ „ Nederland	525 „ „
„ „ Polen	272 „ „

Bacon:

Invoer uit alle landen	7.000.000 cwt.
„ „ Denemarken	5.000.000 „
„ „ Nederland	480.000 „
„ „ Polen	440.000 „

Gecondenseerde ondermelk:

Invoer uit alle landen	292.000 cwt.
„ „ Nieuw Zeeland	124.000 „
„ „ Nederland	78.000 „

Bovendien was Nederland de voornaamste importeur van gecondenseerde volle melk met suiker en leverde het aan Engeland belangrijke hoeveelheden verse groenten.

BIJLAGE 124

Nota dd. 14 Augustus 1940 van prof. dr. J. A. Veraart, bestemd voor de Minister van Justitie, over de toekomstige positie van Nederland

Ministerie van Justitie

*Aan Zijne Excellentie den Minister
van Landbouw en Visscherij.*

Londen, 14 Augustus 1940.

Hierbij doe ik U toekomen afschrift van de Nota, die het Ministerie van Justitie aan den Minister van Buitenlandsche Zaken deed toekomen.

*De Secretaris-Generaal van het
Ministerie van Justitie,
(w.g.) VAN ANGEREN.*

Sociaal-economisch Nederland na den oorlog

I

Een beschouwing over dit belangrijk onderwerp heeft thans slechts zin in de veronderstelling, dat het door den vijand bezet Nederland in belangrijke mate, zoo mogelijk gehéél zijn staatkundige onafhankelijkheid herkrijgt. Is dit immers niet het geval, dan wordt niet in Nederland maar in Berlijn bepaald, welke sociaal-economische positie dit plekje grond met zijn 8 tot 9 miljoen inwoners zal innemen in de nieuwe Europeesche orde.

Wat hier wordt onderzocht, zijn dus allereerst vragen, die kunnen en moeten worden gesteld, indien de oorlog zóó afloopt, dat Nederland weer als geheel zelfstandige mogendheid in den kring der volken optreedt.

Nu is het echter niet volstrekt ondenkbaar, dat het er in het verloop van den oorlog zóó komt uit te zien, dat Engeland zich zonder al te veel kleerscheuren kan terugtrekken, en — om dit te bereiken — geneigd zou zijn aan Duitschland ten aanzien van de vastelandsmogendheden en hun koloniën vergaande concessies te doen. Men kan het oorlogsvraagstuk en zijn oplossing niet nuchter genoeg bekijken. Wij zijn thans een gerespecteerde bondgenoot van „the Empire”. Maar het oogenblik kan komen, dat de geheele positie van dit Rijk zóó wordt, dat wij, gelijk de Minister van Buitenlandsche Zaken op blz. 5 van zijn Nota hypothetisch stelt, van bondgenoot veranderen in een kostbaar object, dat zijn diensten kan bewijzen om een voor Engeland dragelijken vrede te verzekeren.

Er is dus, zoo redeneert de Nota terecht, alles aan gelegen, dat onze diplomatie van dit oogenblik af werkzaam zij om de Engelsche regeering ervan te overtuigen, dat het voor het Britsche Rijk zelf van het grootste economische belang is, dat Nederland zijn zelfstandige plaats herneemt. Dit laatste beteekent niet, dat dit zelfstandig-Nederland niet bereid zou zijn, ja, niet gedwongen wordt, op zeer intensieve wijze medewerking te verleenen aan een nieuwe en internationale orde van zaken. Het tegendeel is waar. Men moet er volledig van overtuigd zijn, dat én na de geweldige wereld-catastrofe, die deze oorlog is, én na de ontzaglijke omkeer in den geest der volken, die voor een deel aan de catastrofe vooraf ging, voor een deel daaruit volgt, een complex van ook sociaal-economische verschijnselen op komst is, dat vóór enkele jaren nog vrijwel onbekend was.

II

Het valt niet te ontkennen, dat in de leuzen van elke der beide strijdende partijen, juist op sociaal-economisch terrein, één groote aantrekkelijkheid ligt. De as-mogendheden stellen een sociaal-economische orde — en thans zelfs een Europeesche sociaal-economische orde voorop. En men behoeft maar de teleurstelling in zoovele uitingen van hun tegenstanders te bespeuren, omdat zij een dergelijk sociaal-economisch ideaal niet bezitten, om de groote beteekenis van dit orde-ideaal te begrijpen. Een zoo omzichtig en gematigd orgaan als „The Times” — om uit vele organen slechts een enkel te noemen — verklaart bij herhaling, dat deze leuze van groote kracht is; verklaart ook, dat Engeland, na een overwinning er niet op moet rekenen, dat naar het oude wordt teruggekeerd; verklaart ook, dat aan een ideaal van sociaal-economische orde moet worden meegewerkt.

De geallieerde mogendheden, tegenover de as-mogendheden ge-

plaatst, vechten echter — behalve, voorzoover Engeland betreft, voor economische, vooral internationaal-economische belangen van groote beteekenis — voor een groot ideaal van de algemeenste internationale waarde: de geestelijke vrijheid. In de Radio-rede van Lord Halifax van Maandag, 22 Juli 1940 is deze leuze nog eens voortreffelijk geformuleerd. Men wil niets weten van de verslaving der volken, waarvan wij in Italië, maar vooral in Duitschland getuigen waren. Men gruwet van het juk, dat thans door de as-mogendheden wordt opgelegd. Men kan de woorden niet vinden om de Gestapo-practijken te veroordelen. En zonder eenige overdrijving kan dan ook worden gezegd, dat de volken van Engeland en de Dominions, de volken van Noord- en Zuid-Amerika, met een vurige kracht zijn bezielde, om voor de geestelijke vrijheid van de moderne menschheid tot het uiterste te vechten.

Bekijkt men nu de beide belangrijkste leuzen van de strijdende partijen, de orde-leuze en de vrijheids-leuze, van meer nabij, dan blijkt het, dat zij beide groote fouten vertoonen. Zonder twijfel scheidt de vrijheids-leuze in de geestelijke orde een gevaar voor bandeloosheid, waarvan met name in Engeland verscheidene teekenen zijn aan te wijzen. Maar vooral de orde-leuze der as-mogendheden bevat groote fouten, die niet nadrukkelijk genoeg kunnen worden onderstreept. De voornaamste zijn wel deze: de ondragelijke *centralisatie* in de voorgedragen orde én het ontbreken van de zoo natuurlijke en menswaardige *medezeggenschap*. Buiten Duitschland — het heeft weinig zin, hier over het zoo duidelijk secundaire Italië te spreken — en dan moet men er nog bijvoegen: buiten het Duitschland van de laatste zes jaren! — *botst alles tegen her Führer-principe*. De onredelijkheid en de onverdragelijkheid van dit beginsel in het sociaal-economische, waartoe de zaak in deze beschouwingen wordt beperkt, dringen zich op. Moderne volken weigeren er geloof aan te slaan, dat er een individu of een centrale groep van individuen bestaat, die de zoo ontzaglijk gecompliceerde sociaal-economische verschijnselen, optredende in een kring van honderden millioenen menschen, beheerscht. Onkunde over tal van punten, tirannie in regel en uitvoering, bevoorrechtiging van het Herrenvolk boven de volken der heloten, van de eene volksgroep boven de andere, moeten de noodzakelijke en verschrikkelijke gevolgen zijn. Daaruit zullen spanningen optreden, die na korten tijd opnieuw tot verschrikkelijke en bloedige botsingen moeten leiden.

Dit groote kwaad der centralisatie wordt nog ontzaglijk vergroot door het ontbreken der *medezeggenschap*. Ook al worden de ernstige wantoestanden, die van de centralisatie het gevolg zijn, niet door het bestaan van medezeggenschap — medezeggenschap der volken, medezeggenschap der volksgroepen, medezeggenschap eindelijk der individuen — weggenomen, zij zouden in ieder geval door een uitgewerkt instituut van medezeggenschap in belangrijke mate kunnen worden verminderd. Van deze medezeggenschap is echter in de door Duitschland gepredikte orde geen spoor. Het Führerprincipe wordt overal voortgezet. De Seiss-Inquart's volgen uit Hitler en overal hebben zij het inzicht van Berlijn te verwezenlijken.

III

De grove fouten van de Deutsche orde zijn te vermijden, indien in een belangrijk aantal zelfstandige volken, groote zoowel als kleine, een stelsel van sociaal-economische *decentralisatie*, waarin de *medezeggenschap* volkomen bestaat en dat gepaard gaat met een *nationaal-economisch plan*, zijn intrede doet, terwijl dan die volken, ook in het eigen belang, tegelijkertijd op internationale sociaal-economische samenwerking zijn gericht.

Nederland, dat in de richting van nationale ordening en internationale samenwerking wellicht meer presteerde met *practijk* en theorie dan enig ander volk ter wereld, heeft het recht en den plicht, ook aanstonds bij den vrede, voor het eigen ideaal van orde in het krijt te treden. Het heeft de taak van nu af ook de Engelsche Regeering er van te overtuigen, welke groote gevaren het Britsche Rijk bedreigen, indien de Deutsche orde aan zijn grenzen komt; het heeft niet minder de taak, de Engelsche regeering ervan te doordringen, dat de aanvaarding van een stelsel van decentralisatie, medezeggenschap en nationaal-economisch plan in het sociaal-economische, ook aan het Britsche Rijk een stelsel van orde schenkt, dat aan de Engelsche traditie van self-government aansluit en dat het Rijk van de grootste binnenlandsche onrust en spanningen verlost. Want Engeland is er niet mee af, dat het zich tegen het Führer-principe, ook in

de sociaal-economische orde, keert; het zal wel degelijk, gelijk ook in eigen kring wordt erkend, alle maatregelen moeten nemen, die noodig zijn om den vrede met de breede scharen van het arbeidende volk te verzekeren.

IV

Het zal nu goed zijn, in eenige belangrijke onderdeelen na te gaan, wat de eigen sociaal-economische orde, hier bedoeld, inhoudt.

I. *Organisatie.*

De organisatorische opbouw van het productie- en distributiesysteem vindt plaats *bedrijfs- en beroepsgewijze*. De solidariteit in het sociaal-economische, waartoe wij ons hier bepalen, voltrekt zich allereerst tusschen de bedrijfs- en beroepsgeenooten. Daarmee wordt verkregen, dat vooreerst het menschwaardig bestaan het deel wordt van allen, die in een bepaalden tak van productie of distributie werkzaam zijn. Zonder in alle bijzonderheden te treden, worde hier gezegd, dat dit beteekent, dat alle groepen van arbeidenden in het bepaalde beroep of bedrijf, zoowel in den tijd, dat zij kunnen werken, als in den tijd, waarin zij tot werken niet in staat zijn, een loon ontvangen, dat hen in staat stelt in hun redelijke behoeften op redelijke wijze te voorzien.

Dat met deze bedrijfs- en beroepsorganisatie de positie van den *ondernemer-kapitalist* een grondige wijziging ondergaat, spreekt vanzelf. Het bedrijf, dat in de afzonderlijke onderneming de kwaliteiten van den ondernemer waardeert en beloont, omdat hij is de leider van de onderneming, oefent echter op die belooning toezicht uit. Het laat die belooning niet langer bestaan buiten elk verband met den gepresteerden ondernemersarbeid. Ook de categorieën *winst* en *rente* worden niet langer aan het vrije spel der krachten overgelaten. Zij worden geeerbiedigd in verband met risico's en het beroep op de kapitaalmarkt, maar zij worden niet in de sfeer van geheimzinnigheid en duisternis gelaten, waarin zij tijdens het kapitalistisch systeem verkeerden. De *bedrijfsraad* oefent toezicht uit; het boekenonderzoek staat voor hem open. Marktverzicht, prijsregeling bepalen, welk loon, welke rente, welke winst, welke reserves in een gegeven tijdvak de optimale categorieën zijn.

Op deze wijze worden de tegenstellingen: ondernemer-kapitalist en arbeider geheel weggenomen. Niet, dat, zoals in zuiver-ideologische plannenmakerij, de ondernemer-kapitalist verdwijnt. Maar wel, dat zijn positie geheel aan het bedrijfsbelang en aan het algemeen belang wordt ondergeschikt gemaakt. Een sociaal-economische orde onder hei Führer-principe geeft voor deze allerbelangrijkste zaak in het geheel geen oplossing. Zij stelt een nationaal-kapitalistische orde in de plaats van de kapitalistische orde van de 19e en van het begin der 20e eeuw. Daarmee wordt echter geen principieele verbetering verkregen: een algemeene staats-slavernij in het sociaal-economische treedt op, waarbij alle persoonlijkheid wordt weggevaagd en alle ruimte blijft voor zeer ongepaste brlooningen voor een het geheele zakenleven leidende oligarchie.

Een dergelijk stelsel is internationaal-economisch volstrekt onbruikbaar. Het kan zich niet aanpassen aan andere economische systemen, het kan alleen economische groepen annexeren en overheerschen. Tegenover andere economische systemen stelt het zich noodzakelijk vijandig: het weert de producten van 5et buitenland zooveel mogelijk in den waan der autarkie. Het scheidt voor andere economische systemen de grootst mogelijke markt-mogelijkheden en oefent ondragelijken driik uit op allerlei internationale transacties. Voor een Britsch wereldrijk kan het internationaal-economisch nauwelijks leven zijn aan de grenzen van een aldus met het Führer-principe toegeruste honderden-millioenen-Wirtschaft.

II. *Medezeggenschap.*

De tegenstelling tussche: het decentralistisch systeem en de Nazi-orde treedt echter vooral aan het licht, indien men ziet, dat bij de decentralistische regeling de actieve medewerking van allen aan de nieuwe orde wordt verkregen. De democratie in het staatkundige wordt op sociaal-economisch gebied overgebracht. Het Nazi-régime, dat de democratie in het staatkundige vernietigde om er de politieke dictatuur voor in de plaats te stellen, kan er natuurlijk niet aan denken om de breede scharen van den arbeid actief te laten deel hebben in de leiding van het bedrijfsleven. De arbeiders-massa — en hier wordt alle arbeid van hoofd en hand bedoeld — mag in deze opvatting slechts passief de zegeningen van een nieuwe orde ondergaan. Er wordt voor haar gezorgd — zelf zorgt zij niet.

De gedecentraliseerde orde van bedrijfs- en beroepsorganisatie daarentegen richt zich voor medewerking tot allen. Maar zij doet dit beroep, voor zoover het kan worden beantwoord. In de afzonderlijke

onderneming van eenigen omvang leidt dat beroep tot het vormen van kernen om zorg te dragen voor de regelingen van den arbeid in die onderneming: een ondernemingsraad kan kostbare diensten bewijzen om het dagelijksch arbeidsproces zoo goed mogelijk te doen verlopen, om arbeider en ondernemer-kapitalist zoo dicht mogelijk bijeen te brengen. In het bedrijf echter — complex van ondernemingen — moet door de arbeiders van iedere groepeerings worden meegewerkt om te komen tot den *bedrijfsraad* als hoogste college in het bedrijf, waarin alle belangen van bedrijfsgeenooten en product, *in ondergeschiktheid aan het algemeen belang*, worden behartigd. Het ligt niet in de bedoeling om na de talrijke uiteenzettingen in de literatuur der bedrijfsorganisatie hier in den breede de functie en samenstelling van den bedrijfsraad te gaan behandelen. Genoeg zij, dat er vertegenwoordiging wordt gegeven aan de elementen van ondernemer-kapitalist en van arbeid in alle schakeeringen en dat het algemeen belang van meet af aan in den bedrijfsraad een belangrijke vertegenwoordiging vindt.

III. *Nationaal-economisch plan.*

In deze gedecentraliseerde orde wordt het allerminst voldoende geacht, dat het nationaal sociaal-economisch leven wordt overdekt met een vrij groot aantal nieuwe publiekrechtelijke lichamen, waarin het geheele productie- en distributiesysteem een nieuwe behuizing vindt. Behartiging van het algemeen belang is niet voldoende gewaarborgd door de behartiging van een groot aantal deelbelangen. De sofistieke grondstellingen der Manchesterschool worden geen waarheden, als men maar in plaats van individuen groepen van individuen, waaronder ook de arbeiders als bewuste medewerkers, tot punt van uitgang neemt. Er blijft een nationaal volksbelang en — verder liggend — een internationaal wereldbelang te behartigen, vooral ook in de sociaal-economische orde.

Het meest sprekende voorbeeld is wel de *algemeene arbeidsgelegenheid*.

Als iets de menschheid in Europa en Amerika de laatste jaren heeft verontrust, is het wel geweest de algemeene werkloosheid, die van 1930—1936 in de geheele wereld heeft gewoed. Men zegt niet te veel, indien men daaraan voor een belangrijk deel het grijpen naar een onzinnig anachronisme als de dictatuur toeschrijft; wanneer men daaruit voor een deel het ontstaan van den oorlog verklaart.

De oplossing van dit vraagstuk van Berlijn uit voor een geheel continent mag men gerust fantastisch noemen. Slechts door bergen van leed voor tal van individuen — men denke aan gewelddadige migratie en practische staatsdwangarbeid — kan men hier tot bovendien nog slechts zeer twijfelachtige resultaten geraken.

Oplossingen daarentegen in zelfstandige, nationale gemeenschappen gevonden, waarbij vooral de nationale band voor boosaardige ontwikkeling behoedt, zijn zeer aannemelijk te achten. Zoo heeft het Nederland van de naaste toekomst even goed als Engeland er in zijn nationaal-economisch plan voor te zorgen, dat alle arbeiders arbeid vinden. Zoo heeft het met de gegevens der statistieken er centraal voor te zorgen, dat de decentralistische opbouw van zijn productiesysteem bedrijfs- en beroepsgewijze *alle* arbeidskrachten opneemt. De beschikbare arbeid moet geheel over de beschikbare arbeidsgelegenheid worden verdeeld. Daaruit moeten voor het bestaan van allen de noodzakelijk consequenties worden getrokken. Er mag in geen land van na den oorlog meer zijn een bevoorrechte kaste van arbeiders, die volop werkt, en een uitgestooten kaste, die aan permanente werkloosheid wordt overgeleverd. De bedrijfsorganisatorische opbouw — die geheel andere en betere resultaten belooft dan het dwaze en onuitvoerbare bevel van een centrale overheid: dat iedereen zijn personeel in dienst moet houden! — geeft hier den allergrootsien steun aan het nationaal-economisch plan. Het toezicht van de bedrijven uit, door den bedrijfsraad, op *winst* en *rente*, waarborgt aan de arbeiders, dat het best mogelijke bestaan voor de arbeiders bij het te werk stellen van allen zal worden verkregen. Daarnaast heeft de landsoverheid de taak, naar nieuwe arbeidsgelegenheid uit te zien, waardoor een surplus van den arbeid kan worden opgevangen. Grootwerken-politiek als aanvulling van den normalen bedrijfs- en beroepsarbeid kan en moet hier, zooals overal elders werd erkend, de oplossing van een zoo belangrijk vraagstuk als dat der algemeene werkloosheid geven.

IV. *Financiën.*

Ook op het gebied der financiën zal met veel van het oude moeten worden gebroken. Alweer zal niet een continentaal regiment van Berlijn uit, waarbij de grofste bevoordeeling van het Herrenvolk en de zwaarste beschadiging der helotervolken moet worden verwacht, aan Europa de noodzakelijke oplossingen schenken. Ook al zal op dit

gebied, wellicht meer dan op enig ander, naar internationale samenwerking moeten worden gestreefd, het nationale zal ook hier slechts het veilig uitgangspunt kunnen zijn. Men kan niet met het einde: een internationale solidariteit, beginnen. En niets geeft het recht aan Berlijn om het blind vertrouwen in zijn leiding van een internationale solidariteit op financieel gebied op te eischen.

Bij het kiezen van een redelijk nationaal uitgangspunt, zal zeker als grondslag moeten worden genomen, dat diensten en goederen de basis moeten zijn voor een goed financieel systeem. Indien de moderne kwantiteitstheorie wordt aanvaard, zal men de kwantiteit van goederen en diensten aan het prijssysteem ten grondslag moeten leggen en zeker niet het goud. Nationaal zal men dan ook zeker geheel kunnen volstaan met een a-metalliek geldsysteem, terwijl het goud, gehanteerd door een centrale Staatsbank, in afzienbaren tijd nog diensten zal mogen en kunnen bewijzen voor internationale transacties van beperkte beteekenis.

In verband hiermee zal ook het vraagstuk van staatsschuld, provinciale schuld en gemeenteschuld een geheel andere beteekenis krijgen. Deze zullen niet langer mogen worden gezien als „tekorten“, maar als „tegenpost“ op een balans, waarop diensten en goederen de activa vormen.

He: is vrijwel onmogelijk in dit stadium der ontwikkeling — Juli 1940 — met grond iets te zeggen over de internationale valuta-verhoudingen. Ten onrechte wordt b.v. in de Nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken verklaard: „De gulden immers is thans niet aan de mark, maar aan pond en franc gekoppeld.....“ Voor den in bezet Nederland gebruikten gulden is dat zeer zeker niet waar. Slechts voor den Nederlandsch-Indischen gulden kan van een bepaalde verhouding, krachtens het monetair accoord, worden gesproken. Het kan thans niet anders, of de gulden in bezet Nederland is opgenomen in de a-metallieke Deutsche financiële Wirtschaft.

Dit feit zal voor de naaste toekomst groote moeilijkheden meebrengen. Wat zal intusschen met pond en franc zijn geschied? De oplossing zal alweer moeten worden gezocht in een strenge scheiding tusschen nationaal en internationaal financieel régime. Het nationaal régime zal aan de papieren Wirtschaft wel niet meer kunnen ontkomen; in het internationaal verkeer van diensten en goederen zal hetzij directe ruil moeten optreden, hetzij herleiding tot goud. Gedeeltelijk zal dus het régime van Schacht, gedeeltelijk het klassieke régime moeten worden toegepast. Daarmee is niets beslist over de verhouding tusschen de verschillende munteenheden. Aan een rustiger toekomst zal de oplossing van dit vraagstuk moeten worden overgelaten.

V. Internationale gemeenschap.

Nationale zelfgenoegzaamheid moet ver worden gehouden. Terwijl het dwaasheid is, een internationale, continentale gemeenschap voorop te schuiven, o.a. ook omdat immers in het nationale de echte gemeenschap nog zoo goed als geheel ontbreekt, moet van den anderen kant in een na-oorlogs-wereldbestel alle kracht er op worden gericht, dat de verschillende volken ook in het sociaal-economische elkaar gaan vinden.

Daartoe is het noodzakelijk, dat, vooral voor het sociaal-economisch wereldbelang, een Volkenbond herleeft. Niet op den ouden grondslag, waarbij, in ideologische overspanning alle volken zonder uitzondering werden genoodigd om in den Bond zitting te nemen, maar wel zóó, dat gelijkgerichte volken zich daar vereenigen, met de bedoeling ook om op den grondslag der verkregen nieuwe ervaring den kring gedurig uit te breiden.

V.

Het algemeen sociaal-economisch belang van een ordening als hierboven in korte trekken, én tegenover de orde van het Führer-principe, én tegenover de kapitalistische wanorde van thans in vele landen, werd aangeduid, moge thans wel gebleken zijn.

Ook al wordt verondersteld, zoals in de Nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken geschiedt, dat de buiten Nederland bestaande blokken sterk protectionistisch zullen zijn, dan mag — evenals voor het jongste verleden — worden aangenomen, dat een aantal belangrijke tropische producten en een aantal Nederlandsche kwaliteitsproducten in het buitenland zullen worden begeerd. Nederland met Indië zullen zeer vermoedelijk een belangrijk uitvoerland blijven. Op deze uitvoer zal evenwel niet de Nederlandsche economische structuur kunnen worden gebaseerd.

Deze zal haar grondslag moeten vinden in den eisch om aan een tot 12 of 15 miljoen aangroeiende bevolking een menschaardig en niet door crisis geschokt economisch bestaan te verschaffen. Om dit te bereiken zal een betere orde in onze internationale handelspolitiek noodzakelijk zijn. Al zal alles moeten worden vermeden, wat de kosten van levensonderhoud der breede klassen opvoert, een ten

prooi vallen aan de dumpingpraktijken van een der andere blokken kan niet worden geduld. Daarom zal een belangrijke mate van zelfvoorziening, met steun van de Overheid, noodzakelijk zijn, terwijl dan verder nieuwe handelsverdragen met een zoo groot mogelijk aantal mogendheden, waarin de Indische en Nederlandsche producten worden gecombineerd, worden gesloten. In onmiddellijke aansluiting hiermee moet worden onderzocht, wat Nederland voor Indië steeds meer economisch zal kunnen en moeten beteekenen.

Het spreekt verder van zelf, dat ook de hypothese kan worden aanvaard, dat de verschillende blokken om ons heen *niet* sterk protectionistisch zullen zijn. In dat geval wordt het veel minder moeilijk om voor het Nederland van na den oorlog een nieuwe welvaart op te bouwen.

VI

Nederlandsch-Indië in handen van een groot Duitschland is een voortdurende bedreiging van „the Empire“. Voor den nieuwen tijd kan, in overeenstemming met de Nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken, gerust worden gesteld, dat Nederland in het Westen, ook indien door Duitschland beheerscht, geen bijzonder *politiek* gevaar voor Engeland oplevert. Geheel anders is het echter met Nederlandsch-Indië, indien door de Duitschers beheerscht. Voor Britsch-Indië, voor Singapore, voor Guinea en Australië is een voortdurende bedreiging geschapen. En vooral om deze reden zal Engeland er nooit in kunnen berusten, dat het Nederland van vóór 10 Mei 1940 in de macht van Groot Duitschland verdwijnt.

Geheel afgezien echter van deze internationale politieke overwegingen, kan het nooit het belang van Engeland zijn, dat Nederland (met zijn koloniën) een onderdeel wordt van een groot-Duitsch, een continentaal Rijk. Engeland zou ook op economisch terrein het belangrijkste prijs geven van dat, waarvoor het thans vecht, indien het niet meewerkte aan de handhaving van Staten, die met een goede orde, toch niets willen weten van een orde krachtens het Führer-principe.

Want, indien Engeland afzet wil vinden voor zijn producten op het vasteland van Europa, dan moet het zich verzetten tegen een blok door Deutsche hegemonie beheerscht. In de Nota van den Minister van Buitenlandsche Zaken wordt een duidelijk beeld gegeven van wat Nederland als afnemer voor Engeland beteekent. Maar wat beteekenen ook: Noorwegen, Zweden, Denemarken, België, Polen, Tsjecho-Slowakije, Frankrijk, zooals zij waren? Het door Engeland berusten in een Duitsch blok beteekent het verloren gaan van het vasteland van Europa voor Engeland als markt. En hoe zou Engeland compensatie vinden? Zuid-Amerika wordt door de Vereenigde Staten omspannen. Voorzoover Zuid-Amerika aan de greep van de Vereenigde Staten ontsnapt, zal het nieuwe Deutsche blok de meest geduchte concurrent zijn, veel zwaarder dan het oude Duitschland ooit is geweest. Op China heeft Engeland niet meer te rekenen. Er zou dus niets anders overblijven dan „the Empire“ zelf — en wat aan Ottawa is voorafgegaan leert ons voldoende, hoe precair de positie van Engeland in „the Empire“ als leverancier van industriële producten is.

Men kan dan ook gerust stellen, dat de oorlog, voorzoover door economische motieven beheerscht, door Engeland ook wordt gevoerd voor herstel en behoud van afzetgebieden, die bij de integrale vorming en handhaving van het Deutsche blok onherstelbaar verloren zouden gaan.

VII

Als eindconclusie kan dan ook waarschijnlijk wel het volgende worden aanvaard:

Afgezien van de vraag of Engeland den oorlog wint, of met remise genoeg moet nemen, zijn groot belang is, dat er een geordend Europa kome, maar niet volgens de ordegedachte van het Führer-principe, maar volgens de in deze beschouwingen ontwikkelde ordeningsgedachten van decentralisatie.

Dit sluit in, dat de Staten van Europa hun staatkundige onafhankelijkheid tegenover Duitschland herwinnen, deze duurzaam behouden en mede op Engeland georiënteerd blijven.

Onder die Europeesche Staten neemt Nederland een zeer belangrijke plaats in.

De strijd van Engeland gaat, voorzoover het een economische strijd is, dan ook voor de zelfstandigheid van Nederland, omdat Englands eigen levensbelangen in belangrijke mate met deze zelfstandigheid zijn gediend.

Het zal de groote taak van onze Regeering zijn daarop bij herhaling en met nadruk de Engelsche regeering te wijzen, vooral indien er meer artikelen mochten verschijnen als in „The Times“ van 18 Juli 1940, waarin, zij het op bedekte wijze, de vorming van groote economische complexen wordt bepleit.

BIJLAGE 125

Afschrift van een uitreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 15 en 26 Juli en 7 en 14 Augustus 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Maandag 15 Juli 1940, nm. 3 uur (Stratton House).

Min. v. Buitenlandsche Zaken, doet eenige inedeelingen o.a. over verhouding tusschen Engeland en Japan en over geruststellende teekenen betreffende Ned.-Indië. Ook vernam spr. iets over plannen van Duitschland voor ordening van het Europeesche vasteland, die hem aanleiding geven tot uitvoerige beschouwingen omtrent toekomstige mogelijkheden.

Min. v. Koloniën herinnert aan recente artikelen van de „Times” eveneens handelend over her-ordening en her-groepeering in Europa.

Min. v. Waterstaat en *Minister v. Onderwijs* maken eenige opmerkingen.

Min. v. Buitenlandsche Zaken antwoordt met eenige beschouwingen over Nederland, dat noch uitsluitend tot het continent noch alleen bij Engeland behoort.

Vergadering van Vrijdag 26 Juli 1940 nm. 4 uur (Stratton House).
..... enz.

Min. v. Buitenlandsche Zaken meent, dat de tijd is gekomen, dat wij bestuderen hoe verschillende vraagstukken betreffende reorganisatie van Europa kunnen worden opgelost, waarvoor zijn vroeger uitgereikte nota het uitgangspunt zou kinnen zijn.

Min.-Pres. stelt voor die nota binnenkort in den Raad te behandelen, om daarna verschillende onderdeelen in nadere studie te nemen. De bespreking wordt bepaald op Woensdag a.s.

Vergadering van Woensdag 7 Augustus 1940 n.m. 3 uur.
..... enz.

Ministers van Sociale Zaken en *van Waterstaat*, deelen mede, dat zij nota's zullen inzenden naar aanleiding van het memorandum van *Min. v. Buitenlandsche Zaken*.

..... enz.

Min. v. Justitie zal een nota van prof. Veraart inzenden, hoewel hij het daarmee niet geheel eens is. Spr. meent, dat uitgegaan moet worden van de suppositie, dat Nederland zelfstandig wordt in een grooter verband. Vestigt daarbij de aandacht op het vraagstuk van de handelspolitiek.

Vergadering van Woensdag 14 Augustus 1940 n.m. 3 uur.

Min.-Pres. stelt voor om de behandeling van de nota van den *Min. v. Buitenlandsche Zaken* nog even uit te stellen, tot de daarop betrekking hebbende nota's van andere Ministers zijn ingezonden. Conform.

Uit de verdere notulen kan niet blijken, dat deze nota's in den Raad werden behandeld. (Mededeeling van Commissaris Posthuma).

Voor eensluidend afschrift,
De *Commissaris van Politie 1e kl.*,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De *Hoofdinspecteur van Politie*,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 126

Brief dd. 13 October 1948 van mr. M. P. L. Steenberghe aan de Enquêtecommissie inzake de plannen tot verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering naar Nederlandsch-Indië

Nr. M. P. L. Steenberghe.

no. 1087.

's-Gravenhage, 13 October '48.
Carnegielaan 1.
Telegramadres: Advising,
's-Gravenhage.
Tel: 320517.

*Enquête-Commissie Regeringsbeleid 1940—1945,
Gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.
Binnenhof 1a, 's-Gravenhage.*

Mijne heren,

Ten vervolge op mijn schrijven van 11 October, no. 1059, deel ik U inzake de plannen van de Nederlandse Regering om naar Indië te vertrekken, het volgende mede. De gegevens heb ik geput uit persoonlijke aantekeningen, weke ik in de zomer van 1940 gemaakt heb.

De betrokken kwestie is het eerst besproken in de Ministerraad van Maandag 24 Juni 1940. De argumenten voor een verplaatsing van de zetel van de Regeering naar Nederlandsch-Indië, welke argumenten door het overgrote gedeelte van de Ministerraad werden gedeeld, waren de volgende.

In de eerste plaats achtte men het nodig, dat de Regering duidelijk aangaf zelfstandig te zijn en, hoewel geallieerd met Engeland, toch haar onafhankelijkheid niet te hebben verloren. Dit zou het beste worden gedemonstreerd door vanuit eigen grondgebied te regeren. Ook andere regeringen, met name die van neutrale landen, zien ons momenteel niet als onafhankelijk. Zij weigeren gezanten naar de Koningin te zenden. Indien wij op eigen grondgebied zijn, kunnen zij veel moeilijker weigeren gezanten te sturen.

In de tweede plaats gaan de overzeese gebiedsdelen hoe langer hoe meer hun eigen weg. Zeer bijzonder is dit met Nederlandsch-Indië het geval. Het is daarom van het grootste belang, dat de Nederlandse Regering naar Nederlandsch-Indië gaat.

In de derde plaats bestaat het gevaar, dat bij een aanval op Engeland op het laatste ogenblik de Koningin met de Engelse Regering naar Canada zal uitwijken. Het Nederlandse Kabinet moet dan meegaan. Het zou een zeer slechte indruk maken, indien de Nederlandse Regering van het ene naar het andere land viuchtte. De Belgen zijn voornemens naar de Congo te gaan, zodat alleen de Polen en de Noren, die geen vrij grondgebied hebben, in Engeland, resp. in Canada zullen blijven.

Zonder op de discussies in de Ministerraad in te gaan, neem ik de vrijheid, in verband met opmerkingen bij een van mijn vorige verhoren gemaakt, te verklaren, dat veiligheidsoverwegingen bij de meerderheid van het Kabinet, die naar Indië wilde gaan, zeker geen rol hebben gespeeld. In de maand Juni en Juli 1940 was de veiligheid in Engeland groot. De bombardementen waren nog niet begonnen. Een tocht over de oceaan was echter hoogst gevaarlijk. De schepen waren bijna niet bewapend en de duikboten hadden vrij spel. Het argument van het grote gevaar werd dan ook door de minderheid, die tegen gaan naar Indië was, als argument aangevoerd.

In verband met de desbetreffende vraag van Uw Commissie deel ik U mede, dat inderdaad de Gouverneur-Generaal de overplaatsing van de Regering naar Indië geadviseerd heeft.

Gaarne ben ik bereid zo nodig op verdere concrete vragen te antwoorden.

Hoogachtend.

(w.g.) M. P. L. STEENBERGHE.

BIJLAGE 127

Brief dd. 16 Januari 1941 van de heer J. W. Albarda aan de voorzitter van de Raad van Ministers naar aanleiding van het memorandum van de Gouverneur-Generaal inzake de verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering naar Nederlandsch-Indië

(Afkomstig uit de nagelaten papieren van de heer H. vnn Boeyen)

Vertrouwelijk.

Den Heer Voorzitter van den Raad van Ministers.

Het zij mij vergund Uwer Excellentie eenige opmerkingen aan te bieden, waartoe het memorandum van den Gouverneur-Generaal, Dinsdag 1.1. door U ter tafel gebracht, mij aanleiding geeft.

Zooals Uwe Excellentie zich zal herinneren, was ik reeds in den zomer van het afgelopen jaar van gevoelen, dat het geen aanbeveling verdiende, de Nederlandsche Regeering zich naar Nederlandsch-Indië te doen verplaatsen.

Dit belet mij niet, het advies van den Gouverneur-Generaal thans onbevangen te beoordeelen. Het zou immers kunnen zijn, dat de omstandigheden sedert den vorigen zomer zich in zoodanigen richting hadden veranderd, dat op dit oogenblik verplaatsing naar Nederlandsch-Indië raadzaam moest worden geacht.

Echter ben ik van meening, dat de tegenwoordige omstandigheden een vertrek van de Regeering naar Nederlandsch-Indië nog minder raadzaam doen zijn, dan het, naar mijn gevoelen, in den vorigen zomer reeds was.

Ik kan mij zeer goed begrijpen, dat men in Nederlandsch-Indië de komst van Hare Majesteit de Koningin en Haar Ministers hartelijk zou toejuichen en ook, dat die komst en het verblijf in Nederlandsch-Indië voor de internationale positie van het Rijk in Azië tijdelijk belangrijke voordeden zouden opleveren.

Voor de positie van de belangen van *het geheele Koninkrijk* zou evenwel, naar mijn gevoelen, groot nadeel worden veroorzaakt en zelfs ernstig gevaar kunnen worden te voorschijn geroepen.

10. Indien op dit oogenblik de Nederlandsche Regeering Engeland verliet, zou men overal in de wereld kunnen denken, dat zij de wijk nam voor het invasiegevaar, dat van Duitsche zijde dreigt. Hierdoor zou defaitisme, ook bij het Nederlandsche volk, worden bevorderd en de Nederlandsche Regeering zou van lafhartigheid worden verdacht.

20. De krijgskansen zijn op dit oogenblik voor de Geallieerden veel gunstiger dan in den afgelopen zomer. Wij moeten rekening houden met de mogelijkheid, dat in den loop van dit jaar in den kring der Geallieerden ernstig moet worden beraadslaagd over oorlogsdoeleinden en vredesvoorwaarden. Als de Nederlandsche Regeering zich dan op zeer grooten afstand van Londen bevindt, zal zij geen grooten invloed bij die beraadslagingen kunnen uitoefenen, zelfs

daarbij vrijwel uitgeschakeld kunnen zijn, wat des te meer te betreuren zou zijn, daar vertegenwoordigers van België, Polen, Noorwegen, Tsjechoslowakije, Frankrijk, daaraan wel zullen deelnemen. Nederland zou dan in een zeer ongunstige positie zijn.

30. Indien de ontwikkeling der gebeurtenissen leidt tot de bevrijding van Nederland, zal Hare Majesteit de Koningin met Haar Kabinet zoo spoedig mogelijk naar Nederland moeten terugkeeren. Dit zou onmogelijk zijn, als de Regeering zich in Indië bevindt.

40. Onze Regeering heeft sedert den vorigen zomer een zeer uitgebreid contact met de Britsche Regeering verkregen. Niet alleen staat de Minister van Buitenlandsche Zaken in nauwe verbinding met het Foreign Office, maar ook verschillende andere Ministers hebben verheugende relaties met Britsche departementen. Vertrek uit Engeland zou beteekenen verbreking van die voor Nederland zeer belangrijke relaties en verlies van invloed op het beleid der Britsche Regeering, ook waar dit Nederland betreft.

50. Onze Regeering heeft in Londen zeer veel werk verricht ten behoeve van het Koninkrijk. Dit werk zou grootendeels worden afgebroken, indien de Regeering naar Nederlandsch-Indië vertrok. Wie zou de Regeeringszorg voor onze weermacht, die voor onze handelsvloot, die voor onze luchtvaart in Europa, enz. enz., op zich kunnen nemen, als onze Departementen Engeland verlieten?

60. Aan een reis van Hare Majesteit de Koningin naar Nederlandsch-Indië zouden thans zeer groote gevaren zijn verbonden. Het zou een ramp zijn, met nauwelijks ernstig genoeg te achten gevolgen, als Hare Majesteit van die gevaren het slachtoffer werd. Ook voor de Ministers en de staven, die moeten vergezellen, zou de reis naar Nederlandsch-Indië zeer riskant zijn. 's Lands belang zou ernstig geschaad worden, als zij verongelukten.

70. Nog steeds kan op de veiligheid van Nederlandsch-Indië niet worden vertrouwd. De positie van het geheele Koninkrijk, dus ook die van het Rijk in Europa, zou vrijwel hopeloos worden, indien Hare Majesteit de Koningin en Haar Kabinet in Nederlandsch-Indië in vreemde handen vielen.

Londen, 16 Januari 1941.

De Minister van Waterstaat,
J. W. ALBARDA.

BIJLAGE 128

Telegrammenwisseling dd. 2 en 7 Augustus 1940 en 20 Januari 1941 tussen de Minister van Koloniën en de Gouverneur-Generaal

Kabinet van den Minister-
President.

20749

's-Gravenhage, 21 September 1948.
Plein 1813, No. 4.

*Aan de Heer Voorzitter van de Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945,
Tweede Kamer der Staten-Generaal,
Binnenhof,
's-Gravenhage.*

Naar aanleiding van Uw brief d.d. 13 September No. 2182, heb ik de eer U te berichten, dat de door U bedoelde nota van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, inzake het al of niet verplaatsen van de Regeringszetel naar Nederlandsch-Indië, niet in het archief van mijn Ministerie aanwezig is. Ik moge U echter hiernevens aanbieden een 3-tal telegammen d.d. 2 Augustus 1940 van de Minister van Koloniën aan de Gouverneur-Generaal, d.d. 7 Augustus 1940 van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën, alsmede d.d. 20 Januari 1941, eveneens van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën.

De Minister-President,

voor deze:

*De Raadadviseur in Algemene Dienst,
(w.g.) onleesbaar.*

Afschrift.

GEHEIM CIJFER LANDVOOGD BATAVIA

PERSOONLIJK ONTCIJFEREN

KONINGIN HAD IN DEZEN TIJD GAARNE MET KABINET
NAAR INDIË WILLEN KOMEN DOCH HEEFT DAARVAN
WEGENS DE KLIMATOLOGISCHE BEZWAREN WELKE
DAARAAN VOOR HAAR VERBONDEN ZIJN KOMMA OOK
WAT REIS BETREFT KOMMA MOETEN AFZIEN PUNT
OVERWEEGT NU ECHTER VOORZITTER MINISTERRAAD
UITNOODIGEN ZICH MET EENIGE VAN ZIJN AMBTGE-
NOOTEN WAARONDER MINISTER VAN KOLONIËN TIJDE-
LIJK NAAR NEDERLANDSCH-INDIË TE BEGEVEN PUNT
KONINGIN WIL U ECHTER GAARNE IN GELEGENHEID
STELLEN HIEROVER UW OORDEEL TE GEVEN MEDE IN
VERBAND AANSTAANDE ONDERHANDELINGEN MET
JAPAN.

213.

WELTER.

Afschrift.

Geheim cijfertelegram Batavia No. 207.

Feit, dat Koningin overwoog naar Indië te komen is zeer gewaardeerd. Ik voeg hieraan toe geheele bevolking zou zulks grootste voorrecht geacht en onderlinge verhoudingen hier te lande zouden daardoor gunstigst beïnvloed terwijl ondeelbaarheid Koninkrijk en wil om in Azië onbeïnvloede eigen politiek voeren ook jegens buitenland, inzonderheid Japan, zou bevestigd. Omstandigheid dat Koninkrijk opnieuw vanuit Nederlandsch territoir geregeerd zou van bijzondere moreele beteekenis zijn.

Ik spreek daarom eerbiedig leedwezen uit dat gezondheidsoverwegingen uitvoering belemmerden.

Ik acht overeenkomstig eenstemmig en stellig oordeel strikt vertrouwelijk geraadpleegde adviseurs overkomen eenige ministers onraadzaamst. Ten eerste wijl Indische Gemeenschap hierin niets zal zien en bovendien indruk gewekt deze ministers voor kroon misbaar hetgeen voedsel gevend aan hier te lande vaak vernomen critiek op feit dat alle ministers Holland verlieten waartegenover steeds gesteld dat kroon met geheele Ministerie als Nederlandsche Regeering moet beschouwd.

Ten tweede wijl tot verwarring en wellicht pogingen tot ongewenscht politiek spel leidend misverstand hier te lande verwachtbaar omtrent staatsrechtelijke positie dezer ministers wier bevoegdheden, ver van Kroon verwijderd, onduidelijkst evenals hun verhouding jegens wettelijke kroonvertegenwoordiger.

Ingeval gelijktijdige Japansche onderhandelingen verhooging moeilijkheden vreesbaar daar Japansche vertegenwoordiger ongetwijfeld zal trachten zaken bespreken naast Delegatie met Gouverneur-Generaal en afzonderlijke leden Nederlandsche regeering wier status eveneens te dien aanzien zeer onzeker.

STARKENBORGH.

Afschrift.

Paraphrase Geheimecijfer Batavia.
Batavia, 20 Januari 1941.

Tijdens het oponthoud van Pelt in Indië heb ik hem nog mijn meening uitgesproken omtrent het belang van overbrengen van den zetel der Regeering naar Nederlandsch Oost Indië. Ik heb Pelt een kort memorandum meegegeven en daarin punten aangegeven in de verwachting dat hij in de gelegenheid was mijn inzichten in Londen in extenso uit een te zetten.

Eveneens heb ik hem gevraagd, Uwe Excellentie en den Minister van Buitenlandsche Zaken te verzoeken, indien mijn denkbeeld niet aanvaard wordt, Indië te bezoeken. Ik ben ervan overtuigd dat dit van geheel andere orde is en veel minder voordeelen biedt dan verplaatsing regeeringszetel, zie tevens in dat hiertegen bezwaar n.l. afwezigheid Londen en aanwezigheid in Indië. Voor beter begrip van den huidige toestand en verder te volgen gedragslijn, speciaal wat betreft bevrijding Nederland, is contact zoo voornaam, dat over de bezwaren, welke verminderd kunnen worden door bekorting oponthoud Indië voor absoluut noodzakelijke besprekingen tusschen ons drieën heengestapt moet worden.

Ik verzoek Uwe Excellentie het bovenvermelde ernstig te overwegen en mij Uw antwoord spoedig te berichten.

STARKENBORGH.

BIJLAGE 129

Telegram van 30 September 1940 van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië aan de heer Welter

Ik merk op *primo*, dat ik van het uitnemend Rijksbelang der vestiging van Koningin en Regeering in Indië thans zoo mogelijk nog meer overtuigd ben dan bij de afzending van mijn telegram no. 270; argumenten voor deze vestiging zijn meer klemmend naarmate de oorlog langer duurt.

Secundo. Een spoedige vrede is uitermate wenschelijk zoodra volledig herstel der Nederlandsche souvereiniteit verkrijgbaar is, doch dit is dan ook een volstreekte eisch.

Alsdan is een vrede bij vergelijk verkiesbaar boven oorlogsvoortzetting tot de vernietiging van de Duitsche macht, zelfs indien bereikbaar, aangezien *eerstens* zoodanige vernietiging kwalijk denkbaar is zonder heillooze ontredde van het vasteland van Europa waaraan de Nederlandsche stabiliteit en economisch welzijn eng verbonden zijn.

Tweedens. Werkelijke zelfstandigheid van Nederland bezegelt ons oorlogsdoel. Dit is niet gediend door het beheerschen van West en Centraal Europa door een mogendheid, ook niet indien deze mogendheid Engeland is, of door deeling van het leiderschap tusschen Engeland en Rusland.

Derdens. Droevige vooruitzichten van het moederland in den komende winter geven dringende reden tot spoed.

Vierdens. Staatkundig en economisch is de wederinvoering van Nederland en Indië in een gemeenschappelijk verband een hoogst ernstig probleem, hetwelk steeds moeilijker oplosbaar wordt, naarmate scheiding van beide Rijksdeelen en de onbevredigende positie van het Opperbestuur langer duren, en ook naarmate het moederland door een gerekten oorlog bij vredesherstel meer uitgeput en in verwarring zal zijn.

Vijfden. Positie van Indië tegenover Japan is na herstel van de betrekkingen met het moederland krachtiger, terwijl uiteraard de staking der vijandelijkheden in Europa de machtsverhoudingen in Azië fundamenteel zou wijzigen.

Zesden. Deze overwegingen zijn niet in strijd met afkeer voor Duitsche ideologie en ik vertrouw dat een vrede bij vergelijk, ook al brengt deze Duitschland eenig voordeel, vooral in Oost Europa, wegens het missen van het grootsprakig verkondigd oorlogsdoel het Nazi-regiem geenszins zal sterken; integendeel zal het prestige daarvan bij geleden en nog te lijden ellende ernstig in eigen land verzwakken; besmettingsgevaar is in ons land na de ervaring met de bezetting niet aanwezig.

BIJLAGE 130

Memorandum van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië inzake de vestiging van de Nederlandse Regering in Nederlandsch-Indië

(Afkomstig uit de nagelaten papieren van de heer H. van Boeyen)

Afschrift

Vestiging van de Nederlandsche Regeering in Nederlandsch-Indië

I. Door zoodanige vestiging zou de Regeering den band herstellen tusschen Haarzelve en het door Haar bestuurd gebied. Zij zou zich hooger plaatsen in het aanzien der wereld voor wie deze band een wezensfactor van elke ware regeering is. Zij zou ophouden ballinge te zijn, niet meer de gast zijn van een welwillend, maar in Haar daden geïnteresseerd gastheer. De draden die Haar met het buitenland verbinden, zouden samenkomen op eigen territoir. Zij zou in waarheid vrij en ongecontroleerd zijn in Haar buitenlandsch verkeer waarvoor eigen kanalen zouden ter beschikking staan. Zij zou in binnen- en buitenland het geloof versterken dat Zij — alleen van de algemeene constellatie afhankelijk — naar zelfstandig inzicht koerst, naar dat inzicht met name ook mate en duur van Haar samenwerking met den Britschen bondgenoot bepaalt. Zij zou steviger staan ook tegenover dien bondgenoot zoowel in den oorlog als bij den vrede. Zij zou na Nederland's bevrijding daar terugkeeren, niet gebracht door den overwinnaar maar Zich begevend van het eene Rijksdeel naar het andere. Zij zou steun ontnemen aan de zienswijze die ook hier te lande veld wint, dat het Koninkrijk nimmer meer als wezenlijk zelfstandige staat met eigen buitenlandsch beleid te midden der natiën staan zal maar goed doet zich blijvend in Britsche hoede te stellen. De Regeering zou een bedenkelijke tendens tot vereenzelviging met vreemde belangen tegengaan en voedsel toevoegen aan het nationaal gevoel dat het eigene boven alles stelt.

II. Door vestiging in Nederlandsch-Indië zou de Rijksregeering een waardevolle — zij het door den droeven wereldloop geboden — gelegenheid benutten Haar betrekkingen met Aziatisch Nederland te verinnigen, een zegenrijken stimulans verleenend aan de saamenhoorigheid binnen het Rijksverband. De persoonlijke aanwezigheid van Hare Majesteit zou een galvaniseerende invloed uitoefenen en van moeilijk te overschatten staatkundige beteekenis zijn.

Het Opperbestuur zou de problemen van Nederlandsch Indië waarvan hetzelve niet meer — zooals tevoren — door regelmatige bestudeering op de hoogte zijn kan, in eng contact kunnen benaderen; hetzelve zou zich rekenschap kunnen geven, hoe Indië politiek, sociaal en economisch den druk van het hedendaagsch gebeuren ondergaat en voor zichzelf verwerkt. De Nederlandsche en Nederlandsch-Indische regeeringen zouden Zich tezamen kunnen beraden over *de veranderingen die in de Staatsrechtelijke structuur van het Koninkrijk onverzijdelijk dienen te worden aangebracht* en waaraan Indië's binnenlandsch bestel moet worden aangepast. Hier — en eveneens op economisch terrein — liggen vraagstukken van de eerste orde, die het rijksverband in zijn essentiele deelen raken. Hun behandeling na den oorlog zal prompt en paraat moeten zijn. Algemeen inzicht in hun veelzijdige aspecten en aanvankelijk oordeel over de stroomingen die zich hun kader openbaren, zullen tijdig d.w.z. voor het herstel der gemeenschap tusschen de Rijksdeelen moeten verkregen zijn willen Opperbestuur en Nederlandsch-Indische Regeering op het vereischte oogenblik in staat zijn te leiden en aandrang in ongewenschte richting te weerstaan.

III. Naarmate de oorlog langer duurt, wint elk der sub I en II gegeven overwegingen aan gewicht.

Aan de Heeren Ministers.

Strikt persoonlijk.

Londen, 16 Januari 1941.

Ik heb de eer U hierbij te doen toekomen afschrift van de samenvattende nota, welke in den Dinsdag gehouden Ministerraadsvergadering besproken werd.

De Voorzitter van den Raad van Ministers.

BIJLAGE 131

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 17 Januari 1941

(Afkomsig uit de nagelaten papieren van de heer H. van Boeyen)

Buitengewone vergadering op Vrijdag 17 Januari 1941 in het Stratton House (des ochtends te elf uur).

De notulen enz.,

De Minister-President stelt aan de orde het memorandum van den Gouverneur-Generaal.

Minister van Waterstaat heeft zijn gedachten reeds schriftelijk uiteengezet en verwijst naar zijn nota.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart ziet tegenspraak tusschen het eerste en het zesde punt van de nota-Albarda. Het gevaar van de reis sluit het gevaar uit, dat de Regeering, naar Indië gaande, van lafhartigheid zou worden beschuldigd.

Omtrent punt 2 merkt spr. op, dat door een versterking van het Gezantschap te Londen daarin kan worden voorzien, ook door snelle terugkeer naar Europa. Bovendien zijn ook sommige andere Regeeringen der geallieerden niet in Engeland.

Omtrent punt 3 zegt spr. te betwijfelen, of het wel gewenscht is allerspoedigst naar Nederland terug te keeren, als de bevrijding komt.

Wat het contact betreft (punt 4) meent spr., dat dit toch kan worden onderhouden, waarvoor bijzondere voorzieningen kunnen worden getroffen.

De in punt 5 bedoelde zorgen kunnen door anderen dan de Ministers worden verricht.

Wat punt 7 betreft, merkt spr. op, dat het gevaar, dat de Regeering in vreemde handen zou vallen, belangrijk minder zou worden door de vestiging van de Regeering in Nederlandsch-Indië.

Na bestudeering van het advies van den Gouverneur-Generaal is spr. van oordeel geworden, dat wij moeten overgaan tot een beslissing, die van de allergrootste beteekenis is. De positie van onze Regeering is op dit oogenblik minder sterk en minder zelfstandig dan wanneer wij ons in Nederlandsch-Indië zouden bevinden. Het is van het grootste gewicht, dat wij ook van eigen gebied de vredesbesprekingen kunnen beginnen. Spr. wijst voorts op het artikel van de „Times“ van 16 Januari 1941, waaruit blijkt, dat naar veler oordeel in Indië te ver wordt gegaan in de richting, van denkbeelden, alsof het Koninkrijk blijvend met het Britsche Rijk zou worden verbonden. Wij moeten steun verleen aan den Gouverneur-Generaal, die volledige zelfstandigheid wil handhaven ook tegenover het Britsche Rijk. Wij moeten toonen zelfstandige bondgenooten te zijn.

Minister van Sociale Zaken wil niet het verleden zomer gezegde allemaal herhalen. Hij noemt het stuk van den Gouverneur-Generaal zeer ernstig, maar acht het effect van de door den Gouverneur-Generaal aanbevolen handeling, dat wij ons los maken van den Europeeschen toestand. Voor het oog van de geheele wereld ontrekken wij ons dan min of meer aan den strijd. De bevrijding van Nederland zal dan nog meer, ook voor het gevoel van het Nederlandsche volk, een daad van Engeland zijn en niet van Nederland zelf.

De indruk op het Nederlandsche volk, door ons vertrek gemaakt, zou fataal zijn. Onze motiveering zal niet worden aanvaard. Men zal allerlei ongunstige verklaringen geven.

Spr. acht politieke verwijdering van Engeland op dit oogenblik zeer ongewenscht.

Of wij terugkomen in Nederland hangt in de eerste plaats af van de krachtsinspanning van Engeland. Maar wij zijn toch ons zelf gebleven en zelfstandig als bondgenoot.

In Indië zullen wij den dagelijkschen gang der zaken niet meer op den voet kunnen volgen. Als er iets gewichtigs gebeurt, zal onze afwezigheid een zeer groot nadeel zijn.

Het werk, dat onze Regeering in Engeland doet, is verre van onbelangrijk en het is niet wenschelijk dit over te laten aan gemachtigden.

Spr. meent, dat onze aanwezigheid in Nederlandsch-Indië na korten tijd nog slechts weinig effect zal hebben.

Spr. acht voorbereiding van groote hervormingen, in Nederlandsch-Indië tot stand te brengen, noodig en ook mogelijk zonder ons verblijf in Nederlandsch-Indië.

Spr. meent, dat onjuiste opvattingen in Nederlandsch-Indië wel geredresseerd moeten worden, maar geen reden zijn voor onze verplaatsing.

Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen sluit zich aan bij de nota-Albarda en bij de rede van den Minister van Sociale Zaken. Het doel van onzen strijd is het herstel van Nederland, alleen te bereiken door een complete overwinning van Engeland. Wij moeten dus Engeland zoo lang mogelijk en zoo sterk mogelijk steunen. Hieromtrent leest spr. in het stuk van den Gouverneur-Generaal eenigen twijfel. Als wij Engeland verlaten, zonder feitelijke noodzaak, zal dit in Engeland worden gevoeld als een gedeeltelijk loslaten van de gemeenschappelijke zaak. Dit zou gevaarlijk zijn. De indruk op het Nederlandsche volk zou fataal zijn, vooral nu wij aan de winnende hand zijn. Koningin Wilhelmina is onmisbaar voor onze zaak, daarom mag Zij aan het gevaar van de reis niet worden blootgesteld.

Minister van Landbouw en Visscherij herinnert aan de besprekingen van verleden zomer. Hij acht de omstandigheden thans anders dan toen. Toen moesten wij ons werk hier grootendeels nog organiseren; nu loopt dat werk allemaal. Met het oog daarop kunnen wij nu beter vertrekken dan toen. Ten tweede acht spr. nu den toestand meer stabiel dan toen. Er zullen zich gedurende onze reis geen gewichtige gebeurtenissen voordoen, die onze aanwezigheid hier zouden vereischen. Als gewichtige gebeurtenissen komen, zullen wij wel reeds in Nederlandsch-Indië zijn. Ook is de dreiging van Japansche zijde nu minder groot dan toen. Indien de oorlog lang duurt, worden de argumenten van den Gouverneur-Generaal sterker. Spr. concludeert, dat het raadzaam is het advies van den Gouverneur-Generaal te volgen.

De Minister van Buitenlandsche Zaken wil beginnen met de zaak principieel te stellen. Hij acht het principieel juist, dat een Regeering zich bevindt op eigen grondgebied. Echter heeft de Koningin volstrekt bezwaar gemaakt om redenen, die geëerbiedigd moesten worden. Wij moeten dan vaststellen, dat zich de toestand voor onze Regeering heeft ontwikkeld in een voor ons gunstigen zin, omdat wij algemeen als soevereine regeering worden erkend, behalve dan door Duitschland. Spr. zou nog willen worden ingelicht aangaande de stemmingen in Nederlandsch-Indië, voor zoover deze voor ons besluit van belang zijn. Wat zal het voorts voor indruk maken op Engeland, op de Vereenigde Staten en in Nederland, als wij op dit moment vertrekken? Wij kunnen dit misschien de Engelsche Regeering wel doen begrijpen, maar moeilijker aan het publiek. Van vreesachtigheid zal men ons in Engeland wel niet verdenken. Maar het zal niet gemakkelijk zijn een goede verklaring te geven, waarom wij juist nu vertrekken. Spr. wil zijn stem nog niet bepalen, voor hij nader voorgelicht is.

Minister van Defensie vraagt het woord.

Hij zal spreken in de voortgezette vergadering, die morgen om elf uur zal worden gehouden.

Aldus goedgekeurd, enz., enz.

BIJLAGE 132

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van de Ministerraad op 18 Januari 1941

(Afkomstig uit de nagelaten papieren van de heer H. van Boeyen)

Buitengewone vergadering van den Ministerraad op Zaterdag 18 Januari 1941 in het Stratton House.

De notulen, enz.

Voortzetting van de discussie van gisteren.

Minister van Defensie was in Juli l.l. een groot voorstander van verplaatsing naar Indië. Toen is echter beslist hier te blijven. Zooals de dingen zich sedert Juli hebben ontwikkeld, brengen zij spr. tot aarzeling, of nu de geheele Regeering zich naar Nederlandsch-Indië moet verplaatsen. De tegen-argumenten hebben aan gewicht gewonnen, met name één: dat het op het Nederlandsche volk en op onze bondgenooten een ongunstigen indruk kan maken als wij nu naar Nederlandsch-Indië gaan.

De indruk in Nederland kan catastrophaal zijn. Men zal vragen: waarom dan al niet veel vroeger vertrokken? Men begrijpt ook, dat groote beslissingen nabij kunnen zijn, en zal meenen, dat dan onze Regeering in de nabijheid moet zijn. Men zal dan uit ons vertrek afleiden, dat de oorlog nog zeer lang zal duren, wat deprimeerend zal werken. Men zal ook niet begrijpen, dat de samenwerking met Engeland, waarover zoo prijzend is gesproken, nu wordt verzwakt. Onze propagandisten zullen dat niet goed kunnen praten. Onze bondgenooten zullen ook vreemd opzien, juist nu de oorlogskansen verbeterd zijn. Onze argumenten zullen hen niet overtuigen. Misschien zullen de Regeeringen onze verklaring aanvaarden, hoewel spr. daarvan niet zeker is. Het publiek zal echter niet gerust te stellen zijn.

In Juli hebben wij een gunstige gelegenheid laten voorbij gaan. Nu huilt spr. voor de uitvoering van het denkbeeld en hij wil zich tijdens het debat nog niet definitief uitspreken.

Minister van Koloniën meent, dat de zaak eigenlijk al meer dan voldoende is besproken; toch noopt het gewicht van de zaak haar nogmaals te behandelen. Spr. sluit zich aan bij de weerlegging van de nota-Albarda door Minister Steenberghe, met wiens betoog hij ook overigens instemt. De Minister van Buitenlandsche Zaken heeft de zaak te recht geplaatst op het niveau van nationaal belang en nationale trots. Een Regeering behoort op eigen gebied te zijn gevestigd. Dit is een axioma. Hier zijn wij ballingen, die geen volledig respect kunnen genieten. Zie Frankrijk's positie, die belangrijk is gebleven ondanks het gebeurde. Het is en blijft noodzakelijk, dat wij naar eigen gebied gaan.

In het contact met ons zijn de Engelschen volstrekt redelijk. Wij zullen hun dus volkomen duidelijk kunnen maken, dat wij naar eigen gebied moeten teruggaan. Als de Engelsche Regeering dat inziet, zal ook de Engelsche bevolking overtuigd kunnen worden. Eenige verwijdering tusschen Engeland en ons is niet te vreezen.

Bij onze vijanden zal onze verplaatsing den indruk maken, gunstig voor Nederland. Duitschland erkent den Gouverneur-Generaal en de Gouverneurs der andere overzeesche gewesten. Aan die taktiek der Duitschers brengen wij met onze verplaatsing een klap toe.

Welk novum is er? zoo is gevraagd. Er is volgens spr. geen novum noodig; maar er is wel een novum, n.l. dat de Gouverneur-Generaal nu, na acht maanden, op onze komst ten krachtigste aandringt.

Hoe zal de Nederlandsche bevolking reageeren? Er zijn wel aanwijzingen voor een gunstig antwoord. Spr. is zeker, dat ons volk de verplaatsing naar Nederlandsch-Indië als een groote en grootsche daad zal begroeten. Spr. heeft nooit van Nederlanders, die hij hier heeft ontmoet, een anderen indruk gekregen. In den Volksraad heeft men in Juni al op onze komst aangedrongen. Daarop heeft de Nederlandsche Regeering toen zeer vaag geantwoord. Spr. heeft rapporten ontvangen van de besprekingen met de Japansche delegatie, die ook telkens vraagt waarom wij niet in Indië zijn.

De Nederlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië is ultra-nationalistisch. Zij zal de komst der Regeering eenstemmig toejuichen. Ook de inheemsche bevolking, zij het op andere gronden dan de Nederlanders aldaar.

Spr. vernam nog dezer dagen van den heer Slotemaker de Bruïne, dat in Hongkong ook door mannen van den Engelschen geheimen dienst werd gevraagd, waarom wij toch niet in Indië zijn. Wij moeten er voor zorgen, dat men ons in het Oosten niet als een puppet-

Government gaat beschouwen. Ook Engelsche hoofdambtenaren hier maken soortgelijke opmerkingen.

Spanje en Japan hebben doen weten, dat zij bij ons in Indië Gezanten zullen zenden.

Dit alles bewijst, dat wij naar Nederlandsch-Indië moeten gaan. Hier zakken wij af naar afhankelijkheid, vooral als hier ons geld opraaft.

Gouverneur-Generaal seinde enkele maanden geleden (7 Augustus 1940), dat geheele bevolking grootste voorrecht zou achten en onderlinge verhoudingen gunstigen invloed zouden ondergaan als Regeering in Indië kwam.

Kan men nu denken, dat in Nederland anders zou worden gedacht?

Er is een Japansche dreiging, die toenemen kan. Spr. acht de vestiging van de Regeering in Nederlandsch-Indië een voorname waarborg voor de handhaving van den status quo in den Stillen Oceaan. Die vestiging zal belangrijk er toe bijdragen, dat Nederlandsch-Indië buiten den oorlog blijft.

Spr. meent niet, dat vertrek naar Nederlandsch-Indië onze medewerking aan de oorlogvoering zou verzwakken. Al onze strijdkrachten blijven hier in actie. Minister van Defensie kan uit Indië centrale leiding blijven geven.

Het contact met de Engelsche Regeering zal niet worden verbroken noch geschaad. Maatregelen zijn mogelijk om dat te voorkomen. Vereenigde Staten hebben ook genoeg contact met Engeland, en Japan met zijn bondgenooten, hoewel zelf op grooten afstand.

Het gevaar van de reis voor H.M. de Koningin bestaat inderdaad. Maar loopt Hare Majesteit hier geen gevaren? De oorlog kan treden in een phase van de vreeselijkste verschrikkingen.

De rol, die wij bij de voorbereiding van den vrede moeten vervullen, is voor ons moeilijk, als wij geen contact met eigen bodem en eigen volk hebben. Zonder dat contact worden wij een comité. In Indië zijn wij een Regeering, met allerlei hulp en allerlei hulpmiddelen.

Wij moeten de volstrekte overwinning van Engeland wenschen. Maar de oorlog werpt alles op zij. Uit den chaos moet iets nieuws komen. Wij moeten alle schakeeringen beoordeelen uit het oogpunt van ons nationaal belang, zooals de Gouverneur-Generaal te recht heeft betoogd. Wij moeten op eigen bodem zijn. Hiertoe bestaat de gelegenheid. Wij laden een zware verantwoordelijkheid op ons, als wij die gelegenheid niet aangrijpen.

Ook voor de ravitaillering van Nederland is het gewenscht, dat wij in Nederlandsch-Indië zijn.

Spr. ziet dus in elk opzicht voordeelen.

Hij doet een beroep op alle leden om de raadgevingen uit Indië niet in den wind te slaan.

De Minister van Binnenlandsche Zaken wil nog op drie punten de aandacht vestigen, die niet besproken zijn. Het Engelsche volk kan een eventueel gaan naar Indië niet misverstaan. Indië heeft in de achterliggende maanden overstelpend en overtuigend getoond de Engelsche zaak met *alle kracht* te willen dienen. Het heeft daardoor de bedding uitgegraven voor het verplaatsen van den zetel van de Regeering naar Indië. Wat dit punt betreft kan geen gunstiger oogenblik gekozen worden. Ieder misverstand is uitgesloten.

Maar in de tweede plaats mag wel overwogen worden wat het voor Nederland zal beteekenen, indien de zetel der Regeering op eigen grondgebied gevestigd is. Het is denkbaar en waarschijnlijk, dat allerlei lieden onder ons volk vroeg of laat de neiging zullen hebben bevoegdheden van de Regeering in handen te nemen. Met het oog op dit gevaar is het van de allergrootste beteekenis, dat de Regeering *op eigen* grondgebied en niet op vreemden zij het dan bevrienden bodem haar taak verricht. Spreker ziet in het gaan een dam opwerpen tegen veel verderfelijks, die niet gemakkelijk doorstoken zal worden.

En in de derde plaats zal de Regeering niet voorbij kunnen zien, dat Nederland vermoedelijk jaren lang zeer dringend de hulp en veel hulp van Indië behoeft. Dat land roept nu om de komst van de Regeering. Het is naar sprekers zienswijze geen wijs beleid met het oog op de toekomst aan dien roep geen gevolg te geven.

Doch dit alles is voor spreker niet de hoofdzaak.

De argumenten, die kunnen worden aangevoerd het verzoek af te wijzen zijn alle *opportunistisch* en dan wel in dezen zin dat de gevolgen onmogelijk kunnen worden overzien, dus speculatief zijn.

Daartegenover staat het beginsel, waarop de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën reeds de aandacht gevestigd hebben, n.l. dat het een eisch is voor iedere Regeering zoo mogelijk te midden van het volk op eigen grondgebied haar taak te vervullen. Het niet toepassen van dat beginsel zal ook gevolgen hebben, die, hij erkent dit, evenmin zijn te overzien. Hij is echter bij dezen stand van zaken meer verantwoord te kiezen voor het onbetwistbaar juiste principe „Regeering en volk moeten niet gescheiden zijn”

De *Minister-President* zal niet in herhalingen treden. Hij geeft toe, dat er veel gewichtigs is aan te voeren voor vertrek. Maar hij is niet daarvoor. Hij sluit zich aan bij den Minister van Defensie, maakt slechts enkele zelfstandige opmerkingen. In Juli was het zeer goed te verdedigen, maar nu veel moeilijker. Minister van Koloniën wil de verantwoordelijkheden vaststellen. Maar er is ook groote verantwoordelijkheid voor hen, die naar Indië willen gaan. Spr. heeft het gevoel, dat men zich in Nederland min of meer in de steek gelaten zal achten. Daarvoor heeft hij groote zorg. Ook meent hij, dat wij in het centrum van de oorlogvoering moeten zijn, nu zij niet in Nederland zelf kunnen zijn.

Spr. verwacht ook, dat wij in Nederlandsch-Indië met enthousiasme zullen worden begroet als de Koningin meekomt. Spr. vreest echter, dat we daar in veel grootere mate van Indië afhankelijk zullen worden, dan hier van Engeland. Spr. ziet onderscheid tusschen de bevolking van Nederlandsch-Indië en het Nederlandsche volk. in Nederland. Onze positie kan daar zeer zwak worden. Spr. erkent, dat er veel vóór is te zeggen; maar de balans slaat voor hem door naar het tegen. Spr. begrijpt zeer goed, dat men in Indië daden wil zien. Wij kunnen echter in Indië niet meer daden verrichten dan hier.

Minister van Buitenlandsche Zaken heeft uit de debatten van den Volksraad den indruk gekregen, dat de Voorzitter van dat college zich verkeerd heeft uitgelaten in een zin, die op verwijdering van Indië van Nederland wijst. Spr. vraagt of dit een persoonlijke visie van dien voorzitter is of een veel verbreide neiging.

Moet een rem worden aangelegd aan de ontwikkeling van het zelfbewustzijn in Nederlandsch-Indië en kan de komst van de Regeering daartoe bijdragen?

Minister van Koloniën heeft reeds in Indië doen weten, dat de uitlating van den heer Jonkman, die niet in den Volksraad is gegeven, bedenkelijk is.

Spr. verklaart, dat het proces van de zelfstandigwording van Indië voor de Regeering in goede banen moet worden geleid. Het proces is in gang. Wij kunnen daarop in Indië gunstiger invloed oefenen. De ongelukkige rede van den Heer Jonkman is een waarschuwing voor ons.

De Minister van Waterstaat meent dat de argumenten van zijn nota door den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart wel zijn weersproken maar geenszins weerlegd. Naar spr.'s gevoelen gelden zijn argumenten nog steeds onverzwakt. Hij geeft niet toe dat tusschen de punten 1 en 6 tegenstrijdigheid bestaat. Zij staan niet tegenover elkaar, maar naast elkaar. De een zal de naar Indië vertrekkende Regeering beschouwen als wijkend voor gevaren, de ander zal haar beschuldigen van roekeloosheid. Nu eens zal de een, dan weer de andere het meeste gehoor vinden bij het Nederlandsche volk.

Spr. zou het onverantwoordelijk achten de Koningin bloot te stellen aan de zeer ernstige gevaren van de reis en van het verblijf in Indië. Ja, als het goed afloopt zal het worden geprezen. Maar als een ramp gebeurt, zal men daarvan met recht ons de schuld geven. Het zou voor het geheele Nederlandsch imperium, ook voor het verband met Nederlandsch-Indië, een weergalooze ramp zijn als de

Koningin iets kwaads overkwam. Spr. wil daarvoor niet mede-verantwoordelijk zijn. Het is waar, dat ook in Engeland gevaren voor Hare Majesteit bestaan. Die hebben wij niet te voorschijn geroepen. De veel grootere gevaren van de reis zouden wij met ons eigen besluit te voorschijn roepen.

Spr. blijft ook van meening, dat de tegenwoordige omstandigheden en vooruitzichten de aanwezigheid van onze Regeering in Engeland gebieden. Als wij verleden zomer naar Indië waren vertrokken, zouden wij nu naar Engeland moeten terugkeeren, om mede te kunnen doen aan bepaling van het kriegsbeleid en aan voorbereiding van den vrede. Bij die voorbereiding zijn groote Nederlandsche belangen betrokken. Denk bijv. eens, dat men over veranderingen van Nederlandsche grenzen gaat spreken en dat daarbij dan wel andere geallieerden, maar niet de Nederlandsche Regeering aanwezig is. Gemachtigden, hoe bekwaam ook, kunnen daarbij de Regeering niet voldoende vervangen. Zij kunnen niet besluiten. Telefonische en telegrafische verbindingen tusschen Indië en Engeland zijn volgens een verklaring, die de Minister van Koloniën verleden jaar gaf, hoogst onbevredigend.

Wij hebben in Londen als geallieerden een zeer goede positie. Die positie brengen wij door ons vertrek in gevaar op een oogenblik, dat zij meer dan ooit van waarde moet worden. Hoe men ook wendt of keert, wij verwijderen ons van Engeland.

Spr. is van oordeel, dat onze aanwezigheid in Nederlandsch-Indië de acties daar, die op zelfstandigheid gericht zijn, zal doen opvlammen. Men zal met groote acties bij ons zijn verlangens manifesteren. Onze aanwezigheid zal dan het tegendeel van remmend werken op nationalistische en andere bewegingen.

De beslissingen voor het lot van de wereld, over dat van Nederland en ook over dat van Nederlandsch-Indië zullen in Londen worden bepaald. Daarom moet de Nederlandsche Regeering hier blijven, bevoegd en gereed tot werk en besluit.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart meent, dat wij ook verantwoordelijk zijn voor het blijven van de Koningin in Engeland en voor de daaraan verbonden gevaren.

De Minister van Buitenlandsche Zaken merkt op dat twee reeksen van respectabele overwegingen ter tafel zijn gebracht: eenerzijds die welke pleiten vóór verplaatsing der Regeering naar Indië, en anderzijds de argumenten, die wijzen op het nut van ons aller aanwezigheid in Engeland. De principiële overwegingen, die vóór het gaan naar Indië pleiten acht hij de gewichtigste. Hij zou niettemin graag een oplossing vinden, die aan beide opvattingen recht doet wederwaren. Deze zou hierin kunnen bestaan, dat wel de Regeering zich verplaatst, maar twee of drie ministers hier blijven, bijvoorbeeld bij toerbeurt. Er zullen dan bij komende besprekingen over vrede bevoegde Minister tegenwoordig kunnen zijn. Spr. zou denken, dat het nuttig zou zijn indien hij ook eens gelegenheid verkreeg persoonlijk met den Gouverneur-Generaal van gedachten te wisselen.

Voor onze defensie acht hij het noodzakelijk dat de Minister van Defensie als regel te Londen is, vooral voor de landmacht, die bijzondere zorg behoeft.

Spr. geloof ook niet, dat het goed zou zijn als wij bij den vrede allemaal in Nederlandsch-Indië zijn.

Minister van Waterstaat meent, dat in Engeland de Koningin en de meerderheid van het Kabinet moeten blijven, tot overleg en beslissingen bevoegd en paraat. Over een delegatie naar Indië spreekt hij nu niet.

Minister van Landbouw en Visscherij wijst op praktische bezwaren van het denkbeeld van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Vooral aan de rouleering acht hij groote bezwaren verbonden.

De enz.

Aldus goedgekeurd,

BIJLAGE 133

Koninklijk Besluit, houdende het ontslag van de heer de Geer als Minister van Algemene Zaken a.i. en als Minister van Financiën

(Overgenomen uit de Nederlandsche Staatscourant van Woensdag 1 September 1940, no. 160)

KONINKLIJK BESLUIT

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Hebben goedgevonden en verstaan:

(1) Aan Onzen Minister van Staat, Jhr. Mr. D. J. de Geer, op zijn verzoek eervol ontslag te verlernen als Minister van Algemeene Zaken ad interim en als Minister van Financiën, onder dankbetuiging voor de vele, langdurige en gewichtige diensten aan Ons en den Lande, ook onder zeer moeilijke omstandigheden, bewezen;

(2) Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, H. van Boeyen, ad interim te belasten met de leiding van het Departement van Algemeene Zaken;

(3) Onzen Minister van Koloniën, Ch. I. J. M. Welter, ad interim te belasten met de leiding van het Departement van Financiën;

(4) Aan Onzen Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Mr. M. P. L. Steenberghe, op te dragen alle zoodanige maatregelen te nemen of voor te bereiden, dienende voor de economische restauratie van het Rijk in Europa.

Onze Minister van Justitie is belast met het toezicht op de uitvoering van dit besluit.

Londen, 3 September 1940.

(w.g.) WILHELMINA.

De Minister van Justitie,

(w.g.) P. S. Gerbrandy.

MEDEDEELING

De Minister van Staat, Jonkheer Mr. D. J. de Geer heeft zich in verband met zijn gezondheidstoestand verplicht gezien, aan Hare Majesteit de Koningin ontheffing te verzoeken uit zijn ambten van Minister van Algemeene Zaken ad interim en Minister van Financiën.

Hare Majesteit de Koningin heeft goedgevonden het gevraagde ontslag eervol te verlenen met dankbetuiging voor de vele, langdurige en gewichtige door Jhr. Mr. D. J. de Geer aan Kroon en Lande, ook onder zeer moeilijke omstandigheden, bewezen diensten.

Prof. Mr. P. S. Gerbrandy, Minister van Justitie zal als Voorzitter van den Raad van Ministers optreden; de Heer H. van Boeyen, Minister van Binnenlandsche Zaken wordt ad interim belast met de zorg voor het Departement van Algemeene Zaken; de Heer Ch. I. J. M. Welter, Minister van Koloniën, wordt ad interim belast met de portefeuille van Financiën, terwijl aan Mr. M. P. L. Steenberghe, Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, de bijzondere opdracht is gegeven, alle zoodanige maatregelen te nemen of voor te bereiden dienende voor het economisch herstel van het Rijk in Europa.

BIJLAGE 134

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergadering van den Ministerraad op 19 Augustus 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Maandag 19 Augustus 1940 n.m. 3%uur (Stratton House).

Minister-President deelt mede vernomen te hebben, dat de luchtverbinding Spanje—Zwitserland thans verbroken is. Derhalve heeft hij zijn plan laten varen.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie 1e kl.,
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 135

Concept-program dd. 1 September 1940 door de heer Gerbrandy ter gelegenheid van de Kabinetsformatie opgesteld

(Overgelegd door de heer van den Tempel)

De leden van het Kabinet-de Geer hadden zich op bepaalde hoofdzaken als op een programma vereenigd. Aan dit programma wordt niet getornd, het is echter door de omstandigheden veelszins irrelevant geworden.

Voor een regeering, die *tijdelijk* in Londen zetelt en daar voorloopig wel zal blijven, ten einde datgene te bereiken, wat binnen de gestelde grenzen mogelijk is, *maar die bij terugkeer in Nederland onvoorwaardelijk de portefeuilles ter beschikking stelt*, ten einde een Kabinetsformatie, als na die terugkeer door de eischen van dat oogenblik geboden, mogelijk te maken, bestaat geen reden tot het hebben van een eigenlijk gezegd regeeringsprogramma.

De volgende hoofdpunten worden derhalve alleen vermeld ten einde zich een oogenblik scherp te realiseren, welke taken door de oorlogsomstandigheden van thans om vervulling roepen.

1. Voortzetting der buitenlandsche politiek als tot heden.

2. Beschikbaarstelling, met inachtneming van de belangen van het onbezette deel des Koninkrijks, van alle middelen en krachten tot het voortzetten van den oorlog ter herwinning van de volstreckte vrijheid en onafhankelijkheid des lands en ter bereiking van de best mogelijke resultaten bij den vrede, zulks met behulp van de bondgenooten, met name van Engeland.

Hierbij:

a. Weermacht in Engeland en elders opvoeren tot die hoogte, die met onze middelen en positie strookt.

b. Mobiel maken van financieele en economische hulpbronnen (hierbij de goudkwestie).

c. Krachtige verdediging en voorbereiding daartoe van Nederlandsch-Indië.

d. Zorg voor Nederlanders (waaronder ook de z.g. geïnterneerden) in Engeland en in het algemeen in het buitenland.

e. Materieele zorg voor onze bevolking direct na den oorlog.

f. Zich permanent op de hoogte houden van de mogelijkheden en noodzakelijkheden van een nieuwe orde van zaken t.o.v. Nederland in Europa en in de wereld.

g. Klaar financieel beheer.

Noot van de heer van den Tempel: De door mij aangebrachte wijziging in e) luidt: Voorbereiding en organisatie van tijdens en direct na den oorlog aan onze bevolking te verleen materieele hulp.

BIJLAGE 136

Requisitoir van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam in het strafgeding tegen jhr. mr. D. J. de Geer

Inleiding:

In de tweede helft van Maart 1946 ontving ik van Regeeringswege de eerste stukken, welke den grondslag hebben gevormd voor het onderzoek in de zaak van den Heer de Geer. Deze stukken bestonden uit een drukproef van de bladzijden 3 tot en met 36 van het memorandum van Prof. Mr. P. S. Gerbrandy, hetwelk later onder den titel „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen" bij de Rijksuitgeverij te 's-Gravenhage is verschenen, en uit de bijlagen 2 tot en met 7 van dit dossier, Prof. Gerbrandy heeft op bladzijde 16 van zijn zoojuist genoemd memorandum medegedeeld, dat hij in begin Juni 1945 vóór zijn aftreden als Minister van Justitie a.i. aan den Heer Tenkink — thans Secretaris-Generaal van dit Departement — mondeling had verzocht om den Officier van Justitie, tot wiens ressort de verblijfplaats van den Heer de Geer behoorde, op te dragen een vóóronderzoek in te stellen, teneinde te komen tot een antwoord op de vraag of een strafrechtelijke vervolging van genoemden de Geer gewenscht was. Na het optreden van de nieuwe Regeering, welke door de Heeren Schermerhorn en Drees werd geformeerd, heeft de Heer Tenkink dit verzoek ter kennis van deze Regeering gebracht.

De nieuwe Regeering vond toen geen aanleiding om een strafrechtelijk onderzoek tegen den Heer de Geer urgent te achten en was blijkbaar van meening, dat andere en belangrijker vraagstukken van landsbelang eerder voor behandeling in aanmerking kwamen. Toen echter de drukproef van het memorandum van Prof. Gerbrandy ter kennis van de Regeering werd gebracht, werd haar aandacht wederom op de zaak de Geer gevestigd en het gevolg was, dat ik opdracht kreeg in deze zaak een onderzoek in te stellen en dat mij daartoe de noodige bescheiden ter beschikking werden gesteld.

Alvorens verder op deze zaak in te gaan komt het mij gewenscht voor allereerst antwoord te geven op de vraag, waarom dit onderzoek aan mij werd opgedragen en niet aan het Hoofd van het Parket, den Procureur-Fiscaal Mr. Sikkel. De Regeering heeft in deze zaak nauwgezet alles willen vermijden wat zelfs maar de schijn zou kunnen wekken, dat het onderzoek in deze zaak niet absoluut onpartijdig zou plaats vinden; en waar uit het memorandum van den Heer Gerbrandy gebleken was, dat er tusschen de Heeren de Geer en Gerbrandy scherpe tegenstellingen waren ontstaan, achtte men het minder juist, dat het onderzoek in deze zaak zou worden opgedragen aan een autoriteit, die tot Mr. Gerbrandy in nauwe familiebetrekking stond. Ook Mr. Sikkel zelve kon zich met dit standpunt van de Regeering geheel vereenigen en heeft daarop vooropgesteld, dat deze zaak door mij, als zijn oudsten Advocaat-Fiscaal, zou worden behandeld.

Nadat ik de mij ter hand gestelde stukken had bestudeerd heb ik op 5 April 1946 een memorandum opgesteld, dat U in het dossier aantreft en dat als een handleiding moest dienen voor de opsporingsambtenaren, die met het politie-onderzoek in deze zaak zouden worden belast. Inmiddels kostte het groote moeite om personen te vinden, die in staat moesten worden geacht om het politie-onderzoek in deze zaak, hetwelk zich — naar zich liet aanzien — over verschillende landen in Europa zou moeten uitstrekken, naar behooren te verrichten.

Uit den aard der zaak was ik in de eerste plaats aangewezen op de opsporingsorganen der bijzondere rechtspleging. Het bleek echter niet mogelijk om in dien kring personen te vinden, die voor deze taak berekend waren, en bovendien den noodigen tijd beschikbaar hadden om een zoo'n tijdrovend onderzoek als in deze zaak naar alle waarschijnlijkheid noodig zou zijn, te verrichten. Dank zij een persoonlijk ingrijpen var, Minister Kolfshoten mocht ik tenslotte een beroep op de gewone politie doen, waarop de Amsterdamsche Hoofdcommissaris van Politie, de Heer Kaasjager, zoo bereidwillig was om voor dit onderzoek den Commissaris van Politie J. L. Posthuma en den Hoofdinspecteur van Politie J. H. Heijink ter beschikking te stellen. Ik wii hier nog eens met nadruk naar voren brengen, dat de keuze natuurlijk nooit op deze heeren zou zijn gevallen indien ook maar eenigermate twijfel zou kunnen bestaan aan hun gedrag gedurende den bezettingstijd. Zoo kon eindelijk op 13 Mei 1946 het politie-onderzoek in deze zaak beginnen.

Het zij mij van deze plaats vergund mijn bijzondere erkentelijkheid en waardeering uit te spreken voor de wijze, waarop de heeren Post-

huma en Heijink hun moeilijke taak hebben volbracht. En het is mij gebleken, dat ook het Hof groote waardeering koestert voor de wijze waarop Commissaris Posthuma en Inspecteur Heijink het onderzoek hebben verricht. Met groote bekwaamheid en toewijding hebben zij een dossier samengesteld, dat niet alleen uit justitieel oogpunt groote waarde heeft, maar dat ook als een belangrijk historisch document kan worden beschouwd.

Het politie-onderzoek in deze zaak heeft bijna een jaar geduurd. Op 1 April van dit jaar werd het dossier op het Parket ingeleverd. Dat lijkt vrij lang, maar het onderzoek in ingewikkelde strafzaken neemt steeds veel tijd in beslag en ook vóór den oorlog kwam het nu en dan voor, dat het politie-onderzoek in groote strafzaken meer dan een jaar duurde. In dit geval kwam hier nog bij, dat onderzoekingen in het buitenland en speciaal in Duitschland een langdurige voorbereiding eischten tengevolge van reis- en deviezenmoeilijkheden. Wilde men echter volledige klaarheid brengen over alle punten, die met betrekking tot den Heer de Geer zijn aangeroerd, dan was het niet mogelijk, het onderzoek in korteren tijd te voltooien.

Thans kom ik dan tot de zaak zelve.

De Ministeriele verantwoordelijkheid:

Wanneer de Heer de Geer zich thans voor U moet verantwoorden, dan diene men wel te bedenken, dat hier alleen sprake kan zijn van een strafrechtelijke verantwoordelijkheid en niet van een politieke verantwoordelijkheid.

Men kan het betreuren, dat naar onze staatsrechtelijke instelling de politieke verantwoordelijkheid van een Minister alleen tot gelding kan worden gebracht zoo lang de minister in kwestie nog aan het bewind is. Hij kan dan door de Staten-Generaal ter verantwoording worden geroepen en, indien de Staten-Generaal na zijn verantwoording te hebben aangehoord, meenen daarmede geen genoegen te kunnen nemen, dan kunnen zij over het door den betrokken Minister gevoerde beleid hun afkeuring uitspreken door bij meerderheid van stemmen een motie aan te nemen of een door den betrokken minister verdedigd wetsontwerp of verdedigde begrooting af te stemmen.

Ten aanzien van een minister, die reeds afgetreden is, bestaan al deze mogelijkheden niet. Wel bieden de algemeene beschouwingen bij de rijksbegrooting aan de leden der Staten-Generaal gelegenheid om ook op afgetreden Ministers critiek uit te oefenen, maar onze parlementaire tradities brengen mede, dat het dan in het algemeen niet komt tot een uitspraak van de meerderheid van een der Kamers der Staten-Generaal en zelfs indien het wel tot zulk een uitspraak zou komen, zou zulk een uitspraak toch weinig bevrediging kunnen geven, omdat de afgetreden bewindsman niet in de gelegenheid kan worden gesteld om persoonlijk zijn beleid in de Kamer te verdedigen.

Is dit bezwaar in het verleden ook wel gevoeld, zoo leidt het toch geen twijfel, dat in de laatste jaren dit bezwaar in steeds sterkere mate naar voren is gekomen. Dat over een tijdvak als dat van 1940—1945, een tijdvak, hetwelk voor ons bestaan als zelfstandige natie van zoo uitzonderlijk groote betekenis is geweest en waarin de Ministers van de Kroon voor zoo uitzonderlijk belangrijke beslissingen kwamen te staan — en dat nog wel terwijl ieder contact met de wettige volksvertegenwoordiging onmogelijk was geworden — dat over zulk een tijdvak door de betrokken Ministers tegenover het Parlement geen verantwoording kan worden afgelegd over het door hem gevoerde politieke beleid — zelfs al zouden zoowel de betrokken Ministers als het Parlement zulks wenschen — wordt steeds meer gevoeld als een tekort in onze democratische staatsinstellingen. Dit geldt zoowel voor het Kabinet de Geer als voor de Kabinetten Gerbrandy en ten deele zelfs voor het Kabinet Schermerhorn. Theoretisch bestaat weliswaar de mogelijkheid van een parlementaire enquête, maar deze zou toch maar een surrogaat zijn van een vrije gedachtenwisseling in het Parlement tusschen de betrokken Ministers en de Volksvertegenwoordiging. En men vraagt zich dan ook af of het niet gewenscht zou zijn, dat ook voor afgetreden Ministers de gelegenheid werd opengesteld om in de vergadering der Staten-Generaal hun beleid te verdedigen — in welke vergadering zij voor die gelegenheid dan een plaats zouden moeten innemen als waren zij nog Ministers.

Het spreekt echter vanzelf, dat het ontbreken van de mogelijkheid om de politieke verantwoordelijkheid van een afgetreden Minister tot gelding te brengen op zichzelf nog niet kan of mag leiden tot het instellen van een strafvervolging. De strafrechtelijke verant-

woordelijkheid zal nimmer in de plaats kunnen treden van de politieke verantwoordelijkheid. Zij staan naast elkaar en hebben elk haar plaats in ons staatsrecht.

Voor de strafrechtelijke verantwoordelijkheid is noodig, dat er een strafbaar feit is gepleegd en hri instellen van een strafvervolging zal alleen mogelijk zijn, indien uit bepaalde feiten en omstandigheden een redelijk vermoeden voortvloeit, dat er een strafbaar feit is gepleegd.

Wil dit alles nu zeggen, dat in dit proces de politieke houding van den heer de Geer tijdens en na zijn Ministerschap niet ter sprake kan of mag komen? Dit te beweren zou zeker onjuist zijn. Want bij een strafproces komt het niet alleen aan op het strafbare feit zelve, maar ook op de persoonlijkheid van den verdachte en op de motieven, die tot zijn daden hebben geleid. En wanneer de persoon van den verdachte bovendien is geweest Minister-President van het Koninkrijk der Nederlanden, dan zal het meer dan ooit noodig zijn om op dezen persoon het juiste licht te laten vallen. Dit is zoowel in het belang van den Staat als van den verdachte zelve. En daarbij zullen ook de politieke gedragingen van dien persoon ter sprake moeten worden gebracht.

Als uitgangspunt voor het onderzoek is genomen het tweede hoofdstuk van het Memorandum van prof. Gerbrandy. Het is echter van den aanvang af de bedoeling geweest om volkomen klaarheid te brengen over alle geruchten, welke over den heer de Geer in omloop waren — ook al leken deze geruchten misschien op het eerste gezicht niet erg waarschijnlijk — opdat het Nederlandsche volk een volkomen duidelijk beeld zou kunnen krijgen van alles, wat zich ten aanzien van dezen Staatsman heeft afgespeeld. En een eerste belangrijke uitbreiding moest het onderzoek al spoedig ondergaan als gevolg van de brochure, welke Generaal I. H. Reynders had doen verschijnen onder den titel: „De Wisseling in het Opperbevel van Land- en Zeemacht in Februari 1940, hare oorzaken en hare gevolgen”, op welke brochure door den gewezen Minister van Defensie, den Luitenant-Generaal A. Q. H. Dijkhoorn, was geantwoord, waarna een tweede brochure van Generaal Reynders was gevolgd. Voorts zijn in den loop van het onderzoek nog schriftelijke bescheiden ontvangen, die nog tot verdere uitbreiding van het onderzoek aanleiding hebben gegeven.

En nu zal ik in chronologische volgorde alles behandelen, wat voor de zaak de Geer van belang is en bij ieder punt mijn meening geven over de vraag of en in hoeverre door den heer de Geer een strafbaar feit is gepleegd.

Het Defensiebeleid. De Peel-Raamstelling.

Het eerste punt dat dan ter sprake komt is de wijziging, welke omstreeks Februari 1940 is gekomen in het defensiebeleid, speciaal voorzoover het betreft het opgeven van de z.g. Peel-Raamstelling.

Nu moet voorop gesteld worden, dat de vraag of een bepaald defensiesysteem in militair opzicht als het meest doelmatige moet worden beschouwd, in een strafproces natuurlijk niet aan de orde komt. Wanneer de Regeering — waarin de Heer de Geer toen als Minister-President een vooraanstaande positie bekleedde — op een bepaald moment van oordeel is geweest, dat het landsbelang een wijziging van het defensiebeleid voorschreef, dan zal men haar daarvan strafrechtelijk nooit een verwijt kunnen maken, zelfs al zou later blijken, dat het inzicht van de Regeering niet juist is geweest.

Anders zou de zaak worden, indien bij deze wijziging in het defensiebeleid andere factoren dan het landsbelang een rol zouden hebben gespeeld of indien de wijze, waarop deze verandering in het defensiebeleid werd geëffectueerd, schadelijke gevolgen met zich mede zouden hebben gebracht, welke de Regeering had moeten en kunnen voorkomen.

Wanneer wij nu de verwijten eens nagaan, welke in dit opzicht tot den Heer de Geer zijn gericht, dan kunnen wij deze in de volgende punten samenvatten:

1. de wijziging in het defensiebeleid zou een gevolg zijn geweest van de anti-militaristische geestesgesteldheid van den Heer de Geer, die eigenlijk geen krachtige weerstand tegen een Duitschen inval zou hebben gewenscht — een geestegesteldheid, welke ook tot uiting zou zijn gekomen in de onvoldoende financiering van onze defensie. Hier en daar is zelfs gezinspeeld op Duitsche sympathieën.

2. de wijziging van het defensiesysteem zou een gevolg zijn geweest van een druk van Duitsche zijde.

3. de wijziging van het defensiesysteem zou op een zoodanige wijze tot stand zijn gekomen, dat daardoor verwarring zou zijn gesticht bij onze latere bondgenooten en meer in het bijzonder bij de Franschen, die er bij de voorbereiding van hun militaire maatregelen

op gerekend zouden hebben, dat de Duitschers eenigen tijd in de Peel-Raamstelling zouden worden tegengehouden.

Er is naar al deze punten een onderzoek ingesteld.

Wat het eerste punt betreft, uit de verhooren is gebleken, dat de Heer de Geer een man was met een sterk pacifistischen inslag en een zeer geringe belangstelling voor militaire aangelegenheden. Alle gehoorde getuigen zijn het er over eens, dat de Geer zich tijdens zijn laatste ministerschap nimmer tegen door den Minister van Defensie voorgestelde uitgaven heeft verzet en dat hij ook nimmer uit eigen beweging voorstellen heeft gedaan tot verlaging van deze uitgaven. Het ging bij militaire kwesties eigenlijk precies zoo als bij kwesties, welke lagen op het gebied der internationale politiek. Deze terreinen „lagen” hem niet en wanneer iets hem niet lag, toonde hij heel weinig belangstelling en liet de zaken vrijwel geheel aan de andere ministers over. Werd hij een enkele maal toch genoodzaakt zich op deze voor hem vreemde gebieden te begeven, dan sprak hij een taal, welke door de militairen en de diplomaten niet werd verstaan, terwijl hun terminologie hem weer vreemd was.

Draagt de Heer de Geer dan geen enkele verantwoordelijkheid voor den deplorabelen toestand, waarin onze defensie zich bij het uitbreken van den oorlog bevond? Dat doet hij zeker wel. want hij maakte deel uit van verschillende regeeringen, welke, zoo niet uitsluitend, dan toch mede voor dezen toestand verantwoordelijk moeten worden geacht. Maar hij deelt deze verantwoordelijkheid met de andere leden van deze regeeringen, met de leden van het parlement en met nagenoeg het geheele Nederlandsche volk, en het zou onrechtvaardig zijn om de schuld van dit alles op de Geer te wentelen. Het zijn de partijen van de rechterzijde geweest, waaruit de regeeringen zijn voortgekomen, welke sinds 1918 voor ons militaire apparaat verantwoordelijk zijn en nagenoeg de eenige critiek, welke de partijen der linkerzijde op dit beleid hebben uitgeoefend, was hierin gelegen, dat zij nog verder wilden gaan in de verwaarloozing van ons militaire apparaat. Men moet constateeren, dat deze politieke partijen en onze volksvertegenwoordiging de instelling van ons volk in dit opzicht geheel en al hebben weerspiegeld. Ons volk had geen belangstelling voor militaire zaken en toonde een uitgesproken aversie tegen alles wat militair was, hetgeen tenslotte leidde tot een verraaging tusschen de begrippen militair en militaristisch. Ook de militaire leiders zelf dragen in dit opzicht een verantwoordelijkheid, omdat zij zich niet voldoende hebben ingespannen om de kloof te overbruggen, welke was ontstaan tusschen ons leger en ons volk. Zij waren te veel onder den indruk van de resultaten, welke de Pruisische militaire tradities hadden bereikt, maar vergaten, dat militaire tradities uit een volk zelf moeten voortkomen en niet kunnen worden overgeplant. Thans is de blik naar het Westen gericht, wat in vele opzichten een verbetering is, omdat de mentaliteit in dit opzicht dichter bij de Engelsche dan bij de Deutsche staat. Mits ook thans weer niet dezelfde fout wordt gemaakt. Want evenmin als een Nederlander een Duitscher is, is hij een Engelsman of een Amerikaan.

Intusschen is wel komen vast te staan, dat van een persoonlijke invloed van de Geer op het militaire beleid en op de wijziging in ons defensiesysteem in Februari 1940 geen sprake is geweest. Alle terzake gehoorde getuigen zijn het daarover eens.

Van meer belang is het tweede punt. Hierover hebben zich na de capitulatie van het Nederlandsche leger in Mei 1940 verschillende geruchten verspreid, geruchten, welke, na het verschijnen van de brochure van Generaal Reynders, weer zijn opgedoken en onder meer zijn aangeduid in een artikel in „De Nieuwe Eeuw” van 9 Februari 1946 (bijlage 137 van het dossier).

Het leek zelfs niet onwaarschijnlijk, dat deze geruchten een grond van waarheid bevatten. Uit publicaties van Duitsche zijde — U vindt ze in het dossier als bijlagen 116 en 117 — was gebleken, dat Deutsche propaganda had verkondigd, dat Nederland en België hun neutraliteitsplichten eenzijdig hadden opgevat en alleen militaire maatregelen hadden genomen tegen een eventueelen inval van Deutsche troepen, maar geen militaire maatregelen hadden genomen tegen een eventueelen inval van geallieerde troepen. Ten aanzien van België was het blijkens het memorandum van de Deutsche Rijksregeering aan de Belgische en Nederlandsche Kegeeringen van 9 Mei 1940 (bijlage 117) zelfs tot een officieel protest van de Deutsche Regeering gekomen. Het was dus niet zoo gek te veronderstellen, dat Duitschland ook op Nederland druk had uitgeoefend. De Peel-Raamstelling zou een beletsel kunnen zijn voor het uitvoeren van de Deutsche plannen ten aanzien van de Moerdijkbruggen. Wat lag nu meer voor de hand dan dat de Duitschers het versterken van de Peel-Raamstelling zouden aanvatten als een argument voor hun stelling, dat het Nederlandsche defensiesysteem eenzijdig tegen Duitschland was gericht en dat, wanneer Nederland alleen zijn zelfstandigheid wilde verdedigen,

een verdediging van het centrum des lands — zooals later in het plan Winkelman was voorzien — meer voor de hand lag. Wanneer de Nederlandsche Regeering voor deze argumenten bezweek en de Peel-Raam-stelling opgaf, dan zou de wrg naar de Moerdijkbruggen practisch open komen te liggen. Een dergelijk duivelsch plan zou juist iets voor de Duitschers zijn geweest. Bovendien gingen er nog geruchten over démarches van den Duitschen gezant.

Nu moet ik dadelijk vooropstellen, dat naar Nederlandsche opvattingen de neutraliteitsplichten zich niet beperkten tot het zoo lang mogelijk stand houden ter verdediging van eigen grondgebied tegen aanvallen van een der oorlogvoerende partijen — zooals men misschien bij oppervlakkige lezing van bladzijde 26 van de brochure van oud-Minister Dijkhoorn zou kunnen meenen — maar dat deze plichten ook medebrachten, dat zooveel als mogelijk was werd voorkomen, dat een der oorlogvorrende partijen over ons grondgebied werd aangevallen door de andere oorlogvoerende partij. Deze opvatting van onze neutraliteitsplichten — welke geheel in overeenstemming was met het Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige mogendheden ingeval van oorlog te land van 18 October 1907 (2de Haagsche Vredesconferentie) — is nog eens uitdrukkelijk naar voren gebracht bij de radiorede, welke de Heer de Geer op 19 April 1940 heeft gehouden en welke U vindt vermeld op bladzijde 6 en 7 van zijn „Verantwoording" (bijlage 98).

En wat is er nu verder waar van deze geruchten? Inderdaad heeft de Duitsche gezant een bepaalde activiteit ontwikkeld. Maar niet speciaal in verband met de Peel-Raam-stelling.

Het eerst heeft de Duitsche gezant Graf von Zech Burkersroda zich gewend tot den Secretaris-Generaal van het Departement van Buitenlandsche Zaken den Heer Snouck Hurgronje, aan wien hij als een „volkomen persoonlijke suggestie" de vraag heeft gesteld of het denkbaar was, dat Duitsche troepen zuidelijk van Roermond met toestemming van onze Regeering door ons land zouden trekken, waarbij dan de rest van Nederland onverlet zou worden gelaten. Of deze suggestie inderdaad „volkomen persoonlijk" is geweest, is wel zeer dubieus. De Heer Snouck Hurgronje heeft onmiddellijk geantwoord, dat naar zijn meening een zoodanige gedachte voor de Nederlandsche Regeering volstrekt onaanvaardbaar zou zijn, omdat onze Regeering een strenge neutraliteitspolitiek voerde. Na dit onderhoud heeft de Heer Snouck Hurgronje Minister van Kleffens van een en ander in kennis gesteld, waarna de Minister verklaarde, dat hij zich met het standpunt van den Secretaris-Generaal volkomen kon verenigen.

Daarna heeft de Duitsche gezant zich nog eenmaal tot Minister van Kleffens persoonlijk gewend.

Hij heeft toen heel voorzichtig geïnformeerd of Nederland de Duitsche troepen werkelijk zou bestrijden als deze Nederland binnen kwamen — waarbij hij het wederom deed voorkomen alsof hij alleen op eigen initiatief handelde. Minister van Kleffens heeft die vraag toen zonder aarzelen bevestigend beantwoord. Andere stappen van Duitsche zijde zijn er niet geweest.

Zoowel Minister van Kleffens en de Heer Snouck Hurgronje als oud-Minister Dijkhoorn verklaren nadrukkelijk, dat er geen enkel verband heeft bestaan tusschen deze démarches van den Duitschen gezant en het opgeven van de Peel-Raam-stelling. En gezien in het licht der latere gebeurtenissen is zulk een verband ook niet aannemelijk. Indien de Regeering inderdaad was gezwicht voor deze Duitsche voorstellen, dan was het onlogisch dat zij later door onze troepen weerstand liet bieden aan den Duitschen doortocht door het Zuiden van ons land, al was deze weerstand dan misschien niet erg doelmatig en krachtig. De consequentie zou dan geweest zijn een houding als Denemarken heeft aangenomen. Maar zulk een houding heeft onze Regeering uitdrukkelijk afgewezen. En de Duitschers hebben dan ook van den aanvang af hun aanvallen niet beperkt tot een poging tot doortocht in het Zuiden, maar zich tevens met kracht geworpen op het centrum van het land.

Het verwijt, dat de Regeering, waarin de Geer als Minister-President een vooraanstaande plaats innam, opzettelijk onder Duitschen druk een behoorlijke verdediging van ons land zou hebben prijs gegeven en bewust den Staat tegenover den vijand zou hebben benadeeld, is derhalve ongegrond gebleken.

De meeste aandacht heeft echter het derde punt getrokken.

Er is namelijk beweerd, dat de Regeering — waarin de Geer de functie van Minister-President vervulde — door de wijze, waarop de verandering in ons defensiesysteem is uitgevoerd, verwarring zou hebben gesticht bij onze toekomstige bondgenooten en meer in het bijzonder bij de Franschen, waardoor deze laatste min of meer zouden zijn misleid. Hierdoor zouden wij mede verantwoordelijk zijn voor de débacle in België en Noord-Frankrijk. En waar deze débacle den oorlog aanmerkelijk heeft verlengd, zou op deze wijze de Staat

tegenover den vijand zijn benadeeld. De Geer zelf zou van meening zijn geweest, dat Duitschland den oorlog toch zou winnen en dat het daarom maar beter was zich niet al te zeer tegen de Duitschers te verzetten.

De voorstelling van zaken is dan de volgende:

Aanvankelijk besloot de Regering op voorstel van Generaal Reynders om de Peel-Raam-stelling in een zoodanigen staat van verdediging te brengen, dat deze gedurende eenigen tijd — minstens een week — zou kunnen standhouden. Daartoe werd begonnen met het aanbrengen van verdedigingswerken in deze stelling. De Fransche legerleiding zou in aansluiting hieraan een militair plan hebben ontworpen, waarbij er rekening mede werd gehouden, dat de Duitschers in de Peel-Raam-stelling ongeveer een week zouden worden tegengehouden. Volgens sommigen zouden de Franschen zelfs voornemens zijn geweest om tot aan de Peel-Raam-stelling op te rukken en steun te verleen aan deze stelling.

In Februari 1940 werd op voorstel van den Minister van Defensie Dijkhoorn een wijziging in ons defensiesysteem gebracht, welke medebracht, dat geen hardnekkige weerstand in deze stelling zou worden geboden. Van deze verandering in onze defensieplannen werd niet alleen geen mededeeling gedaan aan de Fransche legerleiding, maar de Regeering deed het zelfs voorkomen alsof deze stelling ingeval van een Duitse inval wel hardnekkig zou worden verdedigd. Hoewel Minister-President de Geer wist, dat in de Peel-Raam-stelling geen noemenswaardige tegenstand zou worden geboden, deelde hij toch in zijn radiorede van 19 April 1940 mede, dat „wie ons land binnenkomt om van hieruit den achterliggenden vijand te bestoken zich den weg op de meest drastische wijze zal zien versperd en dat zulks elk der strijdende partijen beveiligd". Voorts werd tot op het moment van het uitbreken van den oorlog de militaire bezetting in de Peel-Raam-stelling gehandhaafd, doch op den eersten oorlogsdag ijlings teruggetrokken.

Het opgeven van de Peel-Raam-stelling zou tot gevolg hebben gehad, dat de Franschen niet tijdig de door hen geprojecteerde linie Antwerpen—Leuven—Wavre—Namen konden betrekken, waardoor hun oorlogsplan in duigen viel. Zij zouden hierover zeer teleurgesteld en ontstemd zijn geweest en van hun misnoegen duidelijk hebben doen blijken.

Wat is nu van dit alles komen vast te staan. Vooreerst dat inderdaad in Februari 1940 een belangrijke wijziging is gebracht in ons defensiesysteem. Dit was reeds bekend geworden uit de brochures van Generaal Reynders en van Oud-Minister Dijkhoorn.

Men raakt hier een der kernproblemen van de doelstellingen van onze defensie. Aanvankelijk streefde men tweeërlei doel na en wel 1. het zoolang mogelijk verdedigen ingeval van oorlog van de belangrijkste deelen van ons land en 2. een zoo stipt mogelijke nakoming van onze neutraliteitsplichten. Wanneer deze twee punten niet langer verenigbaar waren, zou het eerste punt voorrang hebben. Het eigenbelang van ons land was primair en dat zou ook niemand ons kwalijk kunnen nemen. Het meeningsverschil tusschen de Heeren Dijkhoorn en Reynders ging dan ook alleen om de vraag hoever men bij het tweede punt kon gaan zonder het eerste punt in gevaar te brengen.

Achteraf bezien, gezien dus in het licht van het verloop van dezen laatste oorlog, zou men het vraagstuk geheel anders kunnen stellen en zou men met name kunnen vragen door welk defensiesysteem het voortbestaan van ons land als zelfstandige natie het meeste gediend was. Moet het doel van onze defensie zijn om zoolang mogelijk een deel — en dan bij voorkeur het belangrijkste deel — van ons land militair in handen te houden — zelfs al zou dat gepaard gaan met groote verwoestingen en aanzienlijk verlies aan menschenlevens — of moet het doel zijn een zoo groot mogelijke bijdrage te leveren aan de gemeenschappelijke overwinning, een overwinning, welke voor het voortbestaan van ons land als zelfstandige natie noodzakelijk was. In het laatste deel van den oorlog hebben wij ons op het laatste standpunt gesteld — al is het dan misschien niet altijd heelemaal van harte geweest, — toen onze strijdkrachten niet in de eerste plaats werkten aan een zoo spoedig mogelijke bevrijding van ons land, maar zich geheel inzetten voor het gemeenschappelijke oorlogsdoel der geallieerden: het winnen van den oorlog.

Wanneer men bij den aanvang van den oorlog zich op dit standpunt had gesteld, dan zou men misschien toch weer gekomen zijn tot een verdediging van het Zuiden van het land met een eventueel terugtrekken van onze troepen op de Fransch-Engelsche linies. Maar zóó werd in 1940 de zaak niet gezien, ook niet door Generaal Reynders. Primair was toen een zoo krachtig mogelijke verdediging van het centrum van ons land. Voor de toekomst zal deze probleemstelling echter van het grootste belang zijn.

Van de wijziging, welke ons defensiesysteem in Februari 1940 had

ondergaan, is inderdaad geen mededeeling gedaan aan de Fransche legerleiding. Onze neutraliteitspolitiek bracht mede, dat geen samenwerking plaats had met andere mogendheden zoolang ons land nog niet door een der oorlogvoerende partijen was aangevallen. Alle berichten, welke van Duitsche zijde zijn verspreid over besprekingen met generale staven van andere mogendheden, zijn onwaar.

Dat deze neutraliteitspolitiek zeer groote nadeelen met zich bracht, wanneer het toch tot een oorlog zou komen, is zeker; zij leverde werkelijk een minimum aan veiligheid op. Maar deze neutraliteitspolitiek werd gedragen door de overtuiging van ons geheele volk. Toch werden de aan deze politiek verbonden bezwaren in militaire kringen en regeeringskringen wel degelijk gevoeld. Nadat Generaal Reynders had voorgesteld om onmiddellijk na de schending van ons grondgebied officieren met de noodige instructies en volmachten naar de hoofdkwartieren der eventuele bondgenooten te zenden teneinde met deze overleg te plegen, besloot de Regering om ter bespoediging van dat overleg bij onze Gezanten verzegelde brieven te deponeren, waarin onze wenschen ten opzichte van de te verlenen steun werden neergelegd en mededeelingen werden gedaan over onze eigen militaire plannen. Aan Generaal Reynders werd in November 1939 opgedragen zoodanige brieven op te stellen en inderdaad zijn deze brieven bij onze Gezanten te Brussel en Parijs gedeponerd. Toen in Februari 1940 onze defensieplannen werden gewijzigd zijn door Generaal Winkelman nieuwe brieven gemaakt, terwijl de oude, door Generaal Reynders opgestelde brieven, weer zijn teruggenomen. Van deze laatste brieven hebben de geallieerden derhalve nooit kennis genomen en dus ook niet van de militaire plannen van Generaal Reynders.

Zooals reeds werd opgemerkt hadden deze verzegelde brieven alle de strekking om na het uitbreken van den oorlog het overleg met onze bondgenooten te bespoedigen. Verder konden ze niet veel effect hebben, want op het oogenblik, waarop de inhoud ter kennis van onze bondgenooten werd gebracht, waren de krijgsplannen van deze bondgenooten reeds vastgesteld en in een modernen oorlog kan een krijgsplan maar niet zoo dadelijk worden gewijzigd.

Wil een overleg met andere mogendheden werkelijk effect sorteren, dan zal zulk een overleg van tevoren moeten plaats hebben en dat is onvereinbaar met een neutraliteitspolitiek. Deze neutraliteitspolitiek behoort thans tot het verleden en veiligheid zal alleen gevonden kunnen worden in samenwerking met andere mogendheden. Dat de neutraliteit zelve eenige veiligheid verschaft gelooft thans niemand meer, maar de neutraliteits*mentaliteit* leeft zelfs thans nog in ons volk en deze mentaliteit heeft ook in Londen nog langen tijd een belangrijke rol gespeeld.

Ook is het juist, dat de Geer in de radiorede van 19 April 1930 heeft medegedeeld, dat wie ons land binnenkwam om van hieruit den achterliggenden vijand te bestoken zich den weg op de meest drastische wijze zou zien versperd en dat zulks elk der strijdende partijen beveiligde. In verband hiermede heeft de Heer de Geer bij zijn verhoor verklaard, dat de term „drastische verdediging" niet op een bepaald punt in de verdediging sloeg dat misschien uit strategische overwegingen zou moeten worden prijsgegeven. Hoewel bij het na Februari 1940 gevolgde defensiesysteem van een flankdekking en van een beveiliging van onze Zuidelijke burenen niet veel terecht kwam geloof ik toch, dat de radiorede van 19 April 1940 meer moet worden gezien als een uiting van onzen neutraliteitswil dan als het geven van een garantie aan de Westelijke mogendheden, en er is dan ook in geen enkel opzicht gebleken, dat aan deze radiorede ooit meer betekenis is toegekend.

Ook is het juist, dat onze troepen eerst op het laatste moment uit de Peel-Raamstelling zijn teruggetrokken.

De alles beheerschende vraag is nu deze: hebben onze toekomstige bondgenooten — en in het bijzonder Frankrijk — gerekend op een krachtige verdediging van de Peel-Raamstelling?

Vast is komen te staan, dat de Franschen nimmer voornemens zijn geweest om ons te steunen bij de verdediging van de Peel-Raamstelling. Uit de inlichtingen van den Generaal-Majoor van Voorst Evekink blijkt, dat deze in November 1939 was te weten gekomen, dat door Generaal Gamelin na een bespreking op het Fransche hoofdkwartier te Vincennes een instructie was uitgevaardigd voor te nemen maatregelen ingeval van den Duitschen inval in Nederland, en dat uit deze instructie bleek, dat de Franschen ge-n belangstelling hadden voor een hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling en wel daarom niet, omdat de lengte van die stelling in wanverhouding stond tot de beschikbare Nederlandsche strijdkrachten en deze stelling te ver oostelijk lag om tijdig door de Fransche troepen te kunnen worden bereikt, terwijl, indien de Franschen er toch in zouden slagen deze stelling te bereiken, de verbindingen met de Fransche bases te lang zouden worden. Ook bleek duidelijk, dat het Fransche opper-

bevel niet van plan was om de troepen, welke voor hulpverlening aan Nederland bestemd waren, naar de Peel-Raamstelling te dirigeren. Op 5 April 1940 werden deze inlichtingen door een bevoegde Fransche autoriteit noemens bevestigd en werd ook nog als argument aangevoerd dat de Belgen niet bereid waren zich aan te sluiten op de Peel-Raamstelling. Zooals bekend is, is ook de omstandigheid dat de Peel-Raamstelling in het Zuiden niet aansloot aan het Belgische verdedigingsstelsel een der oorzaken geweest, dat onzerzijds deze stelling is opgegeven. De Fransche plannen waren gericht op aansluiting aan het in België te bereiken front Antwerpen—Leuven—Wavre—Namen (de z.g. Dijle-stelling) en op beveiliging van de Scheldemond voor afsluiting van Zeeland. Eerst daarna zou men naar gelang der omstandigheden trachten verder op te rukken, maar de Franschen beschouwden het als onzeker of ze daarbij de Peel-Raamstelling zouden kunnen bereiken.

Uit dit alles blijkt dus geenszins, dat de Franschen hebben gerekend op een min of meer krachtige verdediging door onze troepen van de Peel-Raamstelling. Op 5 April 1940 vernam onze militaire attaché zelfs, dat men van Fransche zijde gaarne zou zien, dat meer westelijk door onze troepen weerstand zou worden geboden, omdat de Duitschers dan het nadeel hadden van de langere aanvoertwegen.

Nadat de inval had plaats gehad, is op 10 Mei 1940 een telefoongesprek gevoerd tusschen onzen militairen attaché te Parijs de Heer van Voorst Evekink en het algemeen hoofdkwartier te 's-Gravenhage, alwaar Luitenant-Kolonel — thans Luitenant-Generaal — Wilson aan de telefoon kwam. En de inhoud van dit telefoongesprek heeft bij dit onderzoek aanleiding gegeven tot onzekerheid. Wanneer dit gesprek is verlopen zooals is weergegeven op bladzijde 46 van de tweede brochure Reynders, dan zou daaruit de conclusie kunnen worden getrokken, dat de Franschen inderdaad hadden gerekend op een krachtige verdediging van de Peel-Raamstelling. De Heeren Wilson en van Voorst Evekink geven onderling nogal erg afwijkende getuigenissen over dit telefoongesprek. De Heer van Voorst Evekink ontkent b.v. ten stelligste, dat hij erop zou hebben aangedrongen, dat Nederlandsche troepen zoolang mogelijk zouden standhouden in de Peel-Raamstelling en dat hij — op de meest krachtige wijze — zijn teleurstelling zou hebben uitgesproken toen hij hoorde, dat de hoofdstrijdkrachten reeds uit de Peel-Raamstelling waren teruggetrokken, immers — aldus verklaart hij — ik wist reeds lang, dat er geen Fransche troepen naar de Peel-Raamstelling zouden komen.

Tenslotte hebben wij dan nog de mededeeling, voorkomende op bladzijde 45 van de tweede brochure Reynders, dat de commandant van de Fransche troepen, welke na den Duitschen inval onze Zuidgrens overschreden, opdracht zou hebben gehad om zich ter beschikking te stellen van den commandant der Nederlandsche Peeldivisie. Met de Peel-divisie zijn bedoeld de troepen, welke in de Peel-Raamstelling hadden gelegen. Niet duidelijk was echter, of de Franschen toen meenden, dat deze Peel-divisie zich nog in de Peel-Raamstelling bevond of dat zij meenden, dat deze troepen reeds in beweging waren en zich misschien met de Fransche troepen zouden kunnen vereenigen. Ook dit punt kon ons dus niet voldoende klaarheid brengen.

Wie zou tenslotte beter opheldering over deze zaak kunnen geven dan de Fransche opperbevelhebber zelve? Ik heb dan ook Generaal Gamelin laten hooren en zijn antwoord vindt U als bijlage 91 in het dossier.

Uit de verklaringen van Generaal Gamelin blijkt duidelijk, dat het Fransche opperbevel zeer goed geweten heeft, dat het Nederlandsche leger de Peel-Raamstelling niet hardnekkig zou verdedigen. Heel erg behoef ons dit niet te verbazen. Tenslotte had Frankrijk niet voor niets in ons land een militaire attaché en de Fransche militaire inlichtingendienst gold altijd als een der beste in Europa. Ook Generaal Gamelin heeft daarbij gewezen op de omstandigheid, dat er geen aansluiting bestond tusschen de Peel-Raamstelling en het Belgische defensiesysteem bij het Albertkanaal. Door den brief van Generaal Winkelman zijn de Fransche plannen niet meer gewijzigd.

Wel verklaart Generaal Gamelin, dat men het van Fransche zijde heeft betreurd, dat de Fransche troepen niet voldoende tijd hebben gehad om zich krachtig te installeren in Breda en bij de Moerdijk. De Franschen zijn in zooverre teleurgesteld geweest, dat zij meer van onze tegenstand en van ons leger hadden verwacht. Misschien terecht. Zooals ook wij in dezen oorlog wel eens meer van het Fransche leger hadden verwacht. Maar een verwijt ligt hierin niet. Er is geen enkele aanwijzing, dat de Franschen zich min of meer bedrogen hebben gevoeld. De Generaals Winkelman en Van Voorst tot Voorst hebben later, toen zij in krijgsgevangenschap waren geraakt, zoowel met Generaal Giraud als met Generaal Moniot — den com-

mandant der infanterie van de Fransche geinotoriseerde divisie West-Brabant gesproken, maar hebben van deze Fransche opperofficieren nimmer eenig verwijt gehoord en ook nooit den indruk gekregen, dat zij teleurgesteld waren geweest over het feit, dat de Peel-Raamstelling niet krachtiger was verdedigd. Generaal Moniot heeft bij die gelegenheid nog aan Generaal Winkelman verklaard, dat hij opdracht had gehad om met zijn troepen achter de rivier de Mark te blijven.. Ook Minister van Kleffens heeft nooit iets gemerkt van eenige uiting van verwijt of teleurstelling van Fransche zijde en nog kort geleden zijn de meeste vooraanstaande figuren uit het Londensche kabinet, de Heren Gerbrandy en van Kleffens, met de hoogste Fransche ridderorden onderscheiden — ook al een bewijs, dat van ontstemming aan Fransche zijde geen sprake is. En hiermede geloof ik deze zaak op voldoende wijze tot klaarheid te hebben gebracht.

Telastelegging.

En thans kom ik tot de punten van de tenlastelegging, de terugkeer naar Nederland en de publicatie van de brochure „De Synthese in den Oorlog”.

Er is tusschen deze beide feiten wel verband gezocht. Aan den eenen kant wordt beweerd, dat de brochure alleen geschreven is om den terugkeer te rechtvaardigen, dus om gelegenheid te krijgen het voorwoord te publiceren: aan den anderen kant wordt beweerd, dat de brochure is geschreven om de houding van de Geer in Londen — en speciaal zijn voorstellen tot het openen van onderhandelingen voor een vrede door compromis — te rechtvaardigen, en om in bezet Nederland verder de denkbeelden te verkondigen en te propageeren, welke bij de Nederlandsche Regeering in Londen geen ingang hadden gevonden. Aan deze laatste bewering wordt dan nog wel toegevoegd, dat de Geer gemeend zou hebben dat voor hem het risico van een terugkeer naar door Duitschland bezet gebied geringer zou zijn dan men anders zou moeten verwachten, omdat de denkbeelden, welke hij wilde gaan verkondigen, zeer wel in het beleid van de Duitschers pasten. Ik moge U hier verwijzen naar de processen-verbaal nrs. 8 en 45 en min of meer ook 16.

En tenslotte behoeft de eene theorie de andere niet uit te sluiten.

Wil men over dit alles het juiste licht doen schijnen, dan zal het noodig zijn om zich eerst op de hoogte te stellen van hetgeen aan de Geer's terugkeer naar Nederland is voorafgegaan.

Vertrek naar Engeland.

Zooals de Geer schrijft op bladzijde 8 van zijn brochure „De Verantwoording” was de Deutsche inval op 10 Mei 1940 voor hem een zware slag. Deze staatsman, die toch reeds bij de Kabinetsformatie van Augustus 1939 niet blind heeft kunnen zijn voor de oorlogsdreiging en die een maand later deze dreiging tot realiteit zag worden, had zich een rol als die van Cort van der Linden voor ogen gesteld. Zijn geheele wezen was als het ware verweven met de neutraliteitspolitiek en hij werd door de feiten verbijsterd. En bij het eerste belangrijke besluit, dat genomen moest worden — het vertrek naar Engeland — ontglipte hem de leiding geheel.

Nu is het waar, dat in ons land de positie van den Minister-President een geheel andere is en was dan b.v. in Engeland, waar do Prime-Minister een veel meer overheersende positie inneemt. Maar aan den anderen kant had men van den Voorzitter van den Raad van Ministers toch zeker meer leiding mogen verwachten. De Geer echter die door een van zijn collega's wordt beschreven als een echte Paus, kwam thans in een moeilijk parket. Wanneer hij in normale tijden met een onderwerp ter vergadering kwam, had hij dit tevoren zoodanig uitgewerkt, dat hij voor zichzelf volkomen klaarheid had en wanneer een ander een onderwerp aansneed, waarover de Geer nog geen klaarheid had, dan wist hij dit te coupeeren en uit te stellen. Maar hier was geen uitstel mogelijk en nu raakt de Geer alle stuur kwijt. Van alle gewezen Ministers is van den Tempel de eenige, die verklaard heeft, dat de leiding van de Geer niet anders was dan gewoonlijk. Alle andere Ministers echter spreken van een gebrek aan leiding.

Nu kan ik geenszins beweren, dat de Ministerraad zelve een duidelijk beeld had van wat er moest gebeuren. De beslissing was dan ook zeer moeilijk. Werd aan den eenen kant door verschillende Ministers — waaronder vooral Dijkhoorn, Gerbrandy en Van den Tempel — gewezen op het groote belang om als Regeering te blijven voortbestaan en elders den strijd voort te zetten, door andere Ministers — zooals Steenberghe en Van Rhijn — werd weer gewezen op de enorme slag, welke een vertrek naar Engeland zou zijn voor het moreel van het Nederlandsche volk. En dit temeer nu immers de troepen nog te velde stonden. Bovendien waren in het geheel geen maatregelen genomen om het gezag over te dragen. Wel had men voor den oorlog reeds enkele voorzieningen getroffen om het Regeer-

ringsapparaat zoo noodig geheel binnen de vesting Holland te concentreren. Maar men had er nimmer aan gedacht, dat het wel eens noodig zou kunnen worden om een deel van het Regeeringsapparaat naar het buitenland te verplaatsen. Achteraf bezien was dat misschien wel vreemd, temeer omdat wel voorzieningen waren getroffen, welke het aan naamlooze vennootschappen mogelijk maakten haar zetel buiten het Rijk van Europa te verplaatsen. Maar toen de Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie aan zijn Minister de vraag stelde, welke instructies de Regeering bij haar vertrek achterliet, moest deze antwoorden, dat daar geen tijd meer voor was. Tenslotte heeft dat er toe geleid, dat aanvankelijk twee Ministers in Den Haag achterbleven, welke vervolgens in een spoedvergadering met den Opperbevelhebber en de Secretarissen-Generaal der Ministerieele Departementen het staatsgezag aan den Opperbevelhebber hebben overgedragen. Nadat in Hoek van Holland wederom een Ministerraad was belegd, waarin vooral naar voren kwam, dat een vertrek alleen *dan* belangrijke staatkundige beteekenis kon hebben, als het geheele Kabinet als een aaneengesloten eenheid vertrok, heeft de Geer de in Den Haag achtergebleven Ministers opgebeld, waarna allen naar Engeland zijn vertrokken.

De Geer heeft zich niet tegen het vertrek naar Engeland verzet, maar heeft daartoe geen initiatief genomen en er evenmin voor geijverd en volgens getuige Van Boeyen heeft het zelfs wel eenige moeite gekost om de Geer te overtuigen.

Er is bij deze discussies over het vertrek — welke soms een vrij verward verloop namen — nog één argument ter sprake gekomen, dat hier niet onvermeld mag blijven. En dat was het gevaar, dat de Duitschers een achterblijvend Minister woorden in den mond konden leggen, die niet waar waren en waartegen men niets zou kunnen uitrichten. De ex-Ministers Steenberghe, Van Boeyen en Albarda vermelden in hun verklaringen uitdrukkelijk dit argument en laatstgenoemde memoreert nog het lot van Hascha in Tsjecho-Slowakije.

Houding in Londen:

Hoe is nu de houding van de Geer in Londen geweest. De getuige Dr. M. van Blankenstein heeft zoowel in een viertal artikelen in „De Stem van Nederland” van Mei en Juni 1946 over het rapport-Gerbrandy als in zijn verklaring als getuige er op gewezen, dat onze Regeering in Londen en vooral de Geer niet los konden komen van de oude neutraliteitspolitiek. Het was alsof men dacht, dat verdediging tegen neutraliteitsschennis nog niet behoefde mede te brengen aansluiting bij de andere partij. Werkte hier de wet der traagheid? Kon men niet vrijkomen van een geesteshouding, welke meer dan een eeuw onze politiek had bepaald en niet geheel vrij was van het egoïsme van de bourgeois satisfait, die maling heeft aan wat er in de wereld om hem heen gebeurt, mits hij het zelf maar goed heeft en niet in zijn rust gestoord wordt? Bovendien maakte men zich bezorgd over de reacties, welke het vertrek naar Engeland bij de bevolking in Nederland had gewekt; men nam aan, dat het Nederlandsche volk het vertrek niet had goedgekeurd en zelfs dat het nu maar een overeenstemming met Duitschland wenschte. Men deed dientengevolge niet alleen zooveel mogelijk zijn best om aan te toonen, dat men toch werkelijk neutraal was geweest, maar men wilde bovendien angstvallig alles vermijden wat de Duitschers kon prikkelen. Heeft misschien toch ook nog een rol gespeeld de omstandigheid, dat de Ministers opzettelijk hun familieleden in Nederland hadden achtergelaten teneinde niet den indruk te wekken van een vlucht uit zelfbehoud? Toen bovendien nog de Duitschers voortdurend nieuwe militaire successen behaalden, ging deze houding al spoedig over tot een van defaultisme. Wanneer men de verklaringen leest van de getuigen Van 't Sant, Ten Have, Schaepman, Ds. van Dorp en Van Sluys, dan blijkt daaruit, dat men speciaal in de Nederlandsche kolonie te Londen in breede kringen overtuigd was dat in het Regeeringskamp een defaultistische geest heerschte. En dit defaultisme leverde wederom een goede voedingsbodem op voor het ontstaan van neigingen tot het sluiten van een vrede door compromis. Algemeen werd verteld, dat de Regeering verwachtte voor Kerstmis 1940 weer thuis te zijn en van meening was, dat de Duitschers op korten termijn zouden winnen. Toen de getuige Schaepman de wensch te kennen gaf om via Lissabon naar Nederland terug te keeren, zei de Geer tegen hem, dat hij beter kon blijven tot het tijdstip waarop alle Ministers zouden terugkeeren, welk tijdstip hij zeer nabij achtte. En toen Schaepman antwoordde, dat hij toch via Lissabon wilde reizen, zei de Heer de Geer schertsenderwijze, dat hij hem dan in Den Haag van het station Staatsspoor zou afhalen. Anderen beweerden weer, dat de Geer bezig was een speech voor te bereiden, welke hij bij intrede in Nederland zou houden. Al deze geruchten zijn typerend voor de sfeer, welke in Nederlandsche kringen in

Londen heerschte. Men had meer van de activiteit van de Regerring verwacht en vond dat van een doelbewust en krachtig beleid weinig te bekennen was.

Nu zou men vele Ministers van het toenmalige Kabinet groot onrecht aandoen door te veronderstellen, dat allen van défaitisme vervuld waren. Gold Gerbrandy reeds dadelijk in Londen algemeen als diehard, zeker waren er ook veel andere Ministers, die van défaitistische smetten vrij waren. Maar daartegenover staat, dat de Geer in zijn défaitistische houding zeker niet alleen stond. En het is noodig dit alles te weten om de figuur van de Geer juist te kunnen beoordeelen.

In één opzicht onderscheidde onze Regeering zich bijzonder gunstig van alle andere naar Engeland uitgeweken Regeeringen. Zij was met H.M. de Koningin aan het hoofd als één geheel naar Engeland uitgeweken en deze naar buiten gedemonstreerde eensgezindheid — die misschien grooter leek dan zij was — heeft in geallieerde kringen zeer veel indruk gemaakt en het aanzien van ons land aanmerkelijk verhoogd. Het was van de Regeering dan ook zeer juist gezien dat zij zooveel mogelijk moeite heeft gedaan om deze goodwill te behouden door in ieder geval naar buiten een zoo groot mogelijke eensgezindheid ten toon te spreiden.

In zijn boek over „Nederland in Londen" doet oud-Minister Van den Tempel het voorkomen alsof de capitulatie van Frankrijk op 17 Juni 1940 een beslissende wending heeft gebracht in de houding van de Geer en alsof het vanaf dat tijdstip snel bergafwaarts is gegaan. Ik geloof dat er aan de juistheid van deze stelling wel twijfel kan bestaan.

Communiqué overgave Generaal Winkelman:

Het eerste punt van belang, dat in Londen ter sprake kwam, was de wenschelijkheid om in verband met de overgave van Generaal Winkelman een communiqué uit te geven, waarin duidelijk werd gemaakt hoe de toestand in Nederland nu eigenlijk was en welk standpunt de Regeering verder zou innemen. Wel had Generaal Winkelman in den avond van 14 Mei omstreeks zeven uur in een radiorede mededeling gedaan van de capitulatie, maar men twijfelde in Engelsche politieke kringen en perskringen nog of degene, die in de radio gesproken had, wel inderdaad Generaal Winkelman was geweest en of hier niet sprake was van een Duitsche poging om verwarring te stichten. Bovendien bestond geen zekerheid over den omvang en de beteekenis van deze capitulatie.

De Heer de Geer herinnert zich van dit incident niets meer. De heer Pelt, die toen juist in Londen was aangekomen om de organisatie van den Regeeringsvoorlichtingsdienst op zich te nemen, heeft hierover een rapport gemaakt, hetwelk U als bijlage 95 in het dossier aantreft. Hij deelt hierin o.a. mede, dat hij tezamen met de Heeren van Bijlandt en Taxeira de Matthos van de Nederlandsche legatie een communiqué had ontworpen en dat daarbij ook onze gezant in Londen geraadpleegd was. Om half negen was dit ontwerp gereed, maar het duurde tot half tien voor de heer de Geer hen kon ontvangen.

Behalve over het rapport Pelt beschikken wij thans over de getuigenverklaringen van de oud-Ministers Gerbrandy, Van Rhijn, Van den Tempel en Bolkestein. Laatstgenoemde spreekt van lange overbodige gesprekken over formeele bijkomstigheden, terwijl anderen weer spreken van gebrek aan leiding en verwarde discussies. Intuschen drong de tijd en werd de pers ongeduldig. Tot een communiqué van Regeeringszijde is men echter niet kunnen komen en tenslotte hebben de Heeren Gerbrandy en Van den Tempel aan Pelt gezegd, dat hij zijn gang maar moest gaan. Zoo is tenslotte een mededeeling gepubliceerd van de Nederlandsche legatie in Londen, welke echter voor verschillende Engelsche bladen al te laat kwam,

Radiorede:

Nu het tot een officieel communiqué van Regeeringszijde niet was gekomen werd het te meer noodig geacht, dat de Regeering zich nu eindelijk eens duidelijk uitsprak en men achtte hiervoor een radiorede van den Nederlandschen Minister-President het aangewezen middel. Bovendien was door de Hollandsche nieuwsafdeeling van de B.B.C. herhaaldelijk het gebruik van de microfoon aangeboden voor het uitspreken van een Regeeringsverklaring aan het Nederlandsche volk.

Er is over deze radiorede heel wat te doen geweest. Hoewel de Ministers wel wisten, dat de Minister-President deze rede zou gaan houden, heeft de Geer over den inhoud van deze rede met het Kabinet geen overleg gepleegd. Alleen Gerbrandy — die de verantwoordelijke Minister voor de Pers, Radio en Propaganda was — heeft — zooals uit het politieonderzoek is gebleken — aan de Geer gevraagd wat deze van plan was te zeggen, waarbij hij er op wees, dat dit een zaak

van het geheele Kabinet was, maar hij kreeg op deze vraag geen antwoord.

Niet gebleken is, dat de Geer aan iemand ern toezegging zou hebben gedaan, dat hij van deze rede inzage zou krijgen alvorens deze werd uitgesproken.

Minister van Kleffens heeft verklaard, dat hij zelf voor deze radiorede een tekst had gemaakt, die aanmerkelijk scherper was en waarin niet gesproken werd over de houding, welke door de ambtenaren in het bezette gebied moest worden ingenomen. De Geer heeft volgens van Kleffens deze tekst in ontvangst genomen en verder niets gezegd, maar hij heeft tenslotte een andere rede uitgesproken. Ook de heer Pelt van den Regeeringsvoorlichtingsdienst had aan de Geer aangeboden een ontwerp voor hem te maken, maar de Geer gaf er de voorkeur aan zijn rede zelf te maken. Toen Pelt met de Geer per auto naar de studio reed, vroeg hij of hij de tekst van de rede mocht zien, maar de Geer antwoordde toen, dat hij slechts één exemplaar had en dat hij dit zelf nog even wilde doorlezen. Toen echter vlak voor de uitzending de leider van het zendstation aan de Geer vroeg of deze nog een tweede exemplaar bezat, opdat de Censor tijdens de uitzending mee zou kunnen lezen, haalde de Geer plotseling een tweede exemplaar te voorschijn.

Wat de Geer over deze radiorede te zijner verdediging aanvoert is mijns inziens wel zeer zwak. Het is onbegrijpelijk, dat er zelfs maar twijfel kan bestaan over de vraag of een radiorede van den Minister-President tevoren in het Kabinet moet worden besproken. Dit hangt m.i. geheel af van doel en strekking van zulk een rede. Wanneer Minister-President Beel een radiorede houdt om uiting te geven aan de vreugde van het Nederlandsche volk over de geboorte van een prinses, dan is het zeker niet noodig, dat zulk een rede tevoren in den Ministerraad ter sprake komt en wanneer de Minister-President tevens Minister van Financiën is en hij wil het Nederlandsche volk inlichten over een op handen zijnde reorganisatie van den belastingdienst, dan lijkt het mij evenmin noodzakelijk, dat zulk een rede tevoren aan het oordeel van den geheelen Ministerraad wordt onderworpen. Maar wanneer de Geer als Minister-President voor het eerst van uit Londen het Nederlandsche volk toespreekt om het inzicht van de Regeering mede te deelen over de houding, welke het volk tegenover den bezetter moet aannemen, en om het Regeeringsbeleid te verdedigen en voor de toekomst verder uit te stippelen, dan is dit een zaak van het geheele Kabinet en behoort zulk een rede tevoren in den Ministerraad behandeld te worden. Ook een beroep op de omstandigheid, dat hij vroeger meermalen een radiorede had gehouden zonder deze tevoren in het Kabinet ter sprake te brengen, gaat niet op. Want vooreerst waren daarover blijkens de verklaring van den getuige Van Boeyen ook vóór den oorlog reeds moeilijkheden geweest, maar bovendien waren thans de omstandigheden geheel anders, nu de Regeering zich op vreemd grondgebied bevond en alles uiterst gevoelig was. Alle gewezen Ministers uit het toenmalige Kabinet zijn dan ook zonder uitzondering van meening, dat tevoren overleg met het Kabinet had moeten plaats hebben.

Maar het meest van belang is thans voor ons de inhoud dier rede, omdat deze een bepaalde kijk geeft op de geestesgesteldheid, welke de Geer toen reeds had.

Wat bij deze rede het meest opvalt is datgene, wat er *niet* in staat, en dat was het onverzettelijk voornemen om den oorlog met alle ten dienste staande middelen voort te zetten, en de onvoorwaardelijke trouw aan onze bondgenooten. Daarnaast kan men ook kritiek uitoefenen op wat de rede wel bevatte, maar het eerste punt blijft toch het belangrijkste. De radiorede bestond alleen uit de verdediging van onze neutraliteitspolitiek — die overigens de Engelschen irriteerde, omdat daarin het Duitsche nazi-regiem werd besproken als volkomen gelijkwaardig aan de Britsche en Fransche Regeeringen — een aanmaning aan de Nederlandsche ambtenaren om zoo gord mogelijk met de Duitsche ambtenaren samen te werken —, welke aanmaning uit nationaal oogpunt beschouwd een veel zwakker geluid liet hooren dan de bekende regeeringsaanwijzingen aan de ambtenaren van 1937 — en een vermaning voor het Nederlandsche volk om door het bewaren van orde en rust de achting van den tegenstander te verdienen. En dan ontbreekt er weer iets in de rede — en dat is de restrictie, dat dit alles natuurlijk alleen geldt zoolang de vijand zelf zich ook aan de regelen van het volkenrecht houdt. En dat in dit opzicht eenige argwaan alleszins gerechtvaardigd was, hadden de eerste oorlogsdagen in Nederland reeds bewezen.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de rede overal een bijzonder slechten indruk maakte. De dienstdoende Engelsche Censor M. S. Wilde verklaarde bij zijn verhoor door den wachtheester der Koninklijke Marechaussee Van den Berg, te Londen, dat hij ernstig overwogen had of hij de rede niet zou afbreken. Alleen de overweging, dat zulk een afbreking steun zou hebben gegeven aan de Duitsche

bewering, dat de Nederlandsche Regeering aan Britsche contrôle onderworpen was, heeft hem hiervan tenslotte weerhouden. Uit de getuigenverklaringen van Dr. M. van Blankenstein en van De Man blijkt, dat de chef van de Hollandsche Sectie van het Engelsche Ministry of Information zeer verontwaardigd was over de rede en had medegedeeld, dat deze in Engelsche Regeeringskringen een ellendigen indruk had gemaakt. Getuige van 't Sant — het Hoofd van onze inlichtingendienst in Londen — spreekt van teleurstelling aan Engelsche zijde. Ook Minister van Kleffens zegt, dat de rede in Engeland geen besten indruk maakte.

In de Nederlandsche Kolonie te Londen maakte de rede blijkens de verklaringen van de getuigen Rijkens en Ten Have een défaitistische indruk en men vroeg zich af wat de Nederlandsche Regeering nu eigenlijk wilde.

Ook onder de Ministers is de rede algemeen afgekeurd. Toch is er niet veel over gezegd en de Heer Bolkestein, die nooit schroomt om gemaakte fouten te erkennen, verwijt zichzelf, dat deze zaak later niet duidelijk in den Ministerraad is behandeld. Men heeft dit verdedigd met het argument, dat men voor alles den vrede en de eenheid in het Kabinet wilde bewaren. Behalve Minister van Kleffens heeft echter ook de Heer Dijkhoorn een verklaring afgelegd over kritiek, welke tegenover de Geer over deze radiorede van de kant van de Ministers zou zijn geuit.

Besluit A I 1940:

Hoewel hierna in chronologische volgorde het bezoek aan Churchill volgt, zal ik thans eerst de gebeurtenissen bespreken welke zich hebben afgespeeld bij het totstandkomen van het Besluit A I 1940. Ook deze gebeurtenissen — welke nog geruimen tijd vóór de capitulatie van Frankrijk plaats vonden — werpen wederom een licht op de geestesgesteldheid van de Geer.

Dit besluit is zóó belangrijk geweest en heeft zóó heilzaam gewerkt, dat verschillende Ministers de eer hiervoor voor zich opeischen! En wanneer men zich in Nederlandsche kringen in Londen weleens beklaagd heeft over gebrek aan een doelbewust en krachtig beleid, dan werd hier toch zeker een daad gesteld, welke blij gaf van een helder inzicht in hetgeen in het belang van de oorlogvoering noodzakelijk was en van een uitgesproken wil om aan de zijde van de bondgenooten verder te strijden. Maar het is weer de Geer, die zich met dit besluit niet kan vereenigen en die tenslotte zelfs weigerde het te contrasigneren.

De bedoeling van dit besluit was om maatregelen te treffen lenende te voorkomen, dat de Duitschers zouden kunnen beschikken over in het buitenland uitstaande Nederlandsche saldi. Er heeft steeds veel Nederlandsch kapitaal in het buitenland uitgestaan, maar, toen dit besluit gemaakt werd, was dit kapitaal extra groot omdat daar ook veel zoo genaamd vluchtkapitaal bij was. Voor de Vereenigde Staten alleen bedroeg dit Nederlandsche kapitaal al meer dan 2½ millioen. De ervaringen, welke in andere landen in den oorlog van 1914—1918 waren opgedaan, hadden aangetoond, dat de Duitschers alle mogelijke moeite zouden doen om dit kapitaal in handen te krijgen. Het zou een zeer belangrijke aanvulling van hun deviezenvoorraad beteekenen. Te verwachten was, dat de Duitschers op de banken en op de beleggers in Nederland druk zouden uitoefenen om hun in het buitenland uitstaande gelden op een Deutsche rekening over te boeken, waarna zij dan misschien desnoods de tegenwaarde in Duitsch of zoogenaamd Hollandsch geld zouden uitbetalen. In het gunstigste geval zouden misschien de Amerikaansche banken deze saldi blokkeeren, hetgeen echter bevrozing tengevolge zou hebben, zoodat met dit kapitaal in het buitenland niet gewerkt zou kunnen worden. Daarom werd bij het besluit A I 1940 bepaald, dat al deze saldi in eigendom overgingen aan den Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door de Koninklijke Nederlandsche Regeering te Londen, en dat drie maanden na den oorlog teruggave aan de voormalige rechthebbers zou plaats vinden.

Hoewel de Geer over de beraadslaging over dit ontwerp had deelgenomen en de Ministers aan alle bezwaren van de Geer waren tegemoetgekomen, weigerde hij tenslotte het besluit te onderteekenen, wat voor vele Ministers een verrassing was.

Over de motieven van deze weigering worden verschillende geluiden gehoord. Een drietal Ministers verklaart, dat de Geer bezwaar had tegen wat hij noemde het voeren van een economischen oorlog tegen Nederland en dat hij zich bij de bevolking van het bezette Nederlandsche gebied niet onpopulair wilde maken (zie de processen-verbaal 40, 41 en 53 en bijlage 101 stuk A). Geirbrandy is van meening, dat de Geer de Duitschers niet op stang wilde jagen en den weg tot Nitler wilde openhouden en dat hij zich toen reeds afvroeg: „Hoe kan ik tot een accoord met Hitler komen?“. Ook de getuigenverklaringen in de processen-verbaal 37 en 42 wijzen in die richting. De

meeste Ministers zijn echter van oordeel dat de Geer alleen *juridische* bezwaren had tegen deze naar zijn meening te groote aantasting van het particuliere eigendom.

Wat van dit alles ook waar moge zijn, één ding blijkt hieruit mijns inziens duidelijk. Wanneer de Geer werkelijk bezielde was geweest van den vasten wil den oorlog met alle kracht aan de zijde van de bondgenooten voort te zetten, dan zou hij over al zijn bezwaren zijn heengestapt. Dat deze bezwaren voor hem zoo zwaar wegen is al een bewijs, dat hij het belang der oorlogvoering niet scherp genoeg zag. Want zelfs voor den meest overtuigden aanhanger van den particulieren eigendom kunnen momenten komen, waarop het eigendomsrecht moet wijken voor hoogere belangen. Dit beginsel is ook in onze wetgeving — met name in de onteigeningswetgeving — neergelegd. Zulks nog afgezien van het feit, dat zoo niet formeel dan toch zeker wel materieel het eigendom van deze in het buitenland uitstaande bezittingen toch nog altijd veiliger was in handen van de Nederlandsche Regeering te Londen dan in handen van de Duitschers.

Ik heb bij bovenstaande gebeurtenissen uitvoerig stil gestaan om aan te toonen, dat reeds vóór de capitulatie van Frankrijk er symptomen waren, welke duidelijk maakten, dat de Geer in een doelbewuste en krachtige oorlogvoering aan de zijde van de bondgenooten voor Nederland geen heil zag, symptomen, welke een geestesgesteldheid verrieden, die den grondslag zou vormen voor zijn latere pogingen om te komen tot een compromisvrede met Duitschland.

Bezoek aan Churchill:

De eerste poging — misschien mag men hier zelfs nog niet eens van een doelbewuste poging spreken — had reeds vóór de capitulatie van Frankrijk plaats en wel bij het berucht geworden bezoek aan Churchill.

De goede diplomatieke vormen brachten mede, dat de Nederlandsche Minister-President, die gastvrijheid genoot van Engeland, een officieel bezoek bracht aan den Engelschen Minister-President en aldus het contact met dezen opnam. Hij was hierbij vergezeld van den Minister van Buitenlandsche Zaken en van den Nederlandschen gezant in Londen. De Geer kwam hier zeer beslist niet als particulier maar als Minister-President en vertegenwoordiger der Nederlandsche Regeering en wat hij te zeggen had moest worden opgevat als weergevende de meening der Nederlandsche Regeering.

De Geer verklaart, dat hij naar Churchill was toegegaan zonder dat hij tevoren overdacht had wat hij met dezen zou bespreken, dat het gesprek vanzelf op den oorlog kwam, en dat hij als het ware hardop denkende de vraag heeft gesteld of het niet van belang zou zijn om thans — evenals in den Napoleontischen tijd — eenigen tijd vrede te sluiten, waarbij hij als voorbeeld had aangehaald de vrede van Amiens, bij welke vrede ook geen sprake was geweest van een Fransche overwinning. De Geer erkent, dat hij dit punt niet tevoren met den Ministerraad had besproken.

Behalve de Geer zijn bij dit onderhoud aanwezig geweest Minister van Kleffens en onze ambassadeur te Londen Jhr. Mr. Michiels van Verduynen en deze beide heeren zijn als getuigen gehoord. Het verslag, dat zij van dit onderhoud geven, geeft een bedroevend beeld van het optreden van onzen Minister-President. Ik zal hier niet al te ver op ingaan, maar volstaan met te vermelden dat de beide heeren zeer ontsteld waren toen de Geer plotseling en geheel onverwachts begon te spreken over de wenschelijkheid van een compromisvrede. Een van de heeren denkt zelfs aan een verstandsverbijstering. Het gezicht van Churchill betrok en hij gromde op zijn bekende manier om van zijn ontstemming te laten blijken. De Heeren Van Kleffens en Michiels van Verduynen hebben het gesprek zoo snel mogelijk in andere banen geleid, maar de indruk bleef allerakeligst.

Houding t.o.v. Italië:

Voordat het komt tot definitieve voorstellen in den Ministerraad van de Geer om met Duitschland te gaan praten, heeft eerst nog een andere gebeurtenis plaats, welke de aandacht trekt. Op 11 Juni 1940 nordt op verzoek van de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Defensie een Ministerraad gehouden teende te bepalen, welke onze houding tegenover Italië zal moeten zijn nu dit land met de geallieerden in oorlog is gekomen. De notulen van den Ministerraad vermelden, dat deze Ministerraad werd gepresideerd door den Minister van Buitenlandsche Zaken wegens afwezigheid van den Minister-President, die de beslissing aan de aanwezigen overlaat. De Heer de Geer kan zich hier niets meer van herinneren, maar zegt, dat er voor zijn afwezigheid vanzelfsprekend een normale reden moet zijn geweest b.v. ongesteldheid. Indien zulks juist is, dan blijft toch buitengewoon merkwaardig de aantekening in de notulen, dat de Minister-

President de beslissing over dit buitengewoon belangrijke punt reeds van tevoren „geheel aan de aanwezigen overlaat". Want de Geer, die een zeer op den voorgrond tredende figuur was, was niet gewoon belangrijke beslissingen aan anderen over te laten. Wanneer hijzelf niet kon komen, dan was toch allicht contact op een andere wijze b.v. per telefoon mogelijk geweest en wanneer zijn toestand zoo ernstig is geweest, dat ook dat niet mogelijk was dan zou hij zich zulks thans toch zeker nog wel herinneren.

Pogingen tot compromis met Duitschland:

Driemaal is de kwestie van een compromisvrede met Duitschland door de Geer in den Ministerraad ter sprake gebracht.

De eerste maal was op 17 Juni 1940 na de capitulatie van Frankrijk. De Geer verklaarde toen, dat hij een vredesaanbod van Duitschland verwachtte en dat wij dan moesten trachten invloed uit te oefenen. Men hoort dan in die vergadering eenige bezorgdheid uitspreken over de vraag of wij door de Engelschen niet te veel gebonden zullen worden en niet voldoende zelfstandig zullen kunnen handelen. De oude neutraliteits- en zelfstandigheidspolitiek werkt nog na, en het lijkt nog te veel of het in de eerste plaats gaat om een oorlog tusschen Duitschland en Nederland, waarbij Engeland nu toevallig een bondgenoot van Nederland is geworden, inplaats van om een gigantischen strijd tusschen wereldbeschouwingen en wereldmachten. Den volgenden dag deelde de Minister van Buitenlandsche Zaken mede, dat eenige onderhandeling met Duitschland op dat moment tot geen enkel gunstig resultaat zal kunnen leiden.

Op 11 Juli 1940 brengt de Geer de kwestie wederom in den Ministerraad ter sprake en wel naar aanleiding van de beschouwingen van den Minister van Defensie over den militairen toestand. De Geer verklaart het noodig te achten dat wij thans een initiatief nemen voor het zoeken van contact voor vredesopgaven en hij stelt voor een telegram naar Stockholm te zenden. Bij de beraadslagingen in den Ministerraad komt thans voor het eerst zeer duidelijk naar voren, dat de Geer buiten de Engelsche Regeering oni wil handelen. Hij wil niet alleen vooraf geen adhesie vragen van de Engelsche Regeering maar hij maakt er zelfs bezwaar tegen om de Engelsche Regeering hierover tevoren te polsen, en wanneer Albarda er nog op wijst, dat capitulatie en defaitisme in strijd zouden zijn met de stemming van het Nederlandsche volk, dan trekt de Geer dit in twijfel en beroept hij zich op de brochure van Colijn. Alle Ministers verzetten zich echter tegen het plan om buiten Engeland om met Duitschland te gaan praten, zulks nog afgezien van de omstandigheid dat de Duitschers de Nederlandsche Regeering in Londen niet erkenden en dus ook niet te woord zouden willen staan.

Speciaal Minister van Kleffens heeft deze aangelegenheid zeer tactvol behandeld en erop gewezen, dat het hier een zaak betrof, die alle bondgenooten aanging en dat door de vredesopgaven van de Geer het gemeenschappelijke front der geallieerden zou worden verzwakt. Op zijn voorstel wordt besloten de gezanten in het buitenland op te dragen nauwlettend acht te slaan op alle mogelijkheden, welke ter beëindiging van den oorlog naar voren zouden kunnen komen en om daarvan onmiddellijk kennis te geven aan onze Regeering, terwijl de Minister van Buitenlandsche Zaken zelf in Londen zijn ooren goed zal openhouden. Maar buiten Engeland om zal niets worden ondernomen. En steeds weer weerklinkt de waarschuwend stem van Gerbrandy tegen een tegenstander, die nooit zijn woord houdt en tractaten niet eerbiedigt. „Wij moeten het wagen alles te verliezen om voor de toekomst land en volk te behouden".

De laatste poging van de Geer vindt men vermeld op bladzijde 8 van Gerbrandy's Hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen. De Geer stelde thans voor door tusschenkomst van een van onze gezanten in het neutrale buitenland aan de Deutsche Regeering het volgende schrijven te richten.

„Naar aanleiding van het beroep, door den Fuhrer van het Deutsche Rijk in zijn Rijksdagrede van 19 Juli jl. gedaan op redelijk en gezond verstand ter beëindiging van den oorlog, verzoekt de Nederlandsche Regeering te mogen vernemen, op welken grondslag — met name wat de positie van Nederland betreft — de Fuhrer zich voorstelt, dat op dit oogenblik vruchtbare besprekingen ter bevordering van den vrede zouden kunnen worden geopend.", en hij stelt tevens voor aan die Regeering te doen weten, dat de Nederlandsche Regeering bereid is een deputatie af te vaardigen naar het continent.

Thans gaat de Geer zelfs zoover, dat hij met aftreden dreigt, indien het Kabinet met zijn voorstel niet accoord gaat. Hij verklaart zich zelfs bereid om zelf met Hitler te gaan praten (getuige van Rhijn) en hij wil daartoe met een vliegtuig naar Nederland gaan (getuigen van Kleffens en Bolkestein).

In zijn brochure „Verantwoording" schrijft de Geer op blad-

zijde 19: „dit klinkt tragisch omdat het den indruk wekt, alsof gestreefd werd naar een afzonderlijken vrede voor ons land, waarbij bovendien dezerzijds eenige concessies gedaan of eenig recht prijs gegeven zou worden. Van dit alles was natuurlijk niet in de alleringste mate sprake". Maar in de notulen van den Ministerraad van 22 Juli 1940 (bijlage 101 stuk G) staat vermeld, dat de Geer in den Ministerraad heeft gezegd. „Wij moeten te allen tijde onze volledige vrijheid eischen tegenover Engeland. Wij hebben ons nooit verbonden nimmer een zelfstandige vrede te sluiten. Engeland en wij moeten elkaar vrij laten. Een royale regeling over onze marine is zeer wel mogelijk — ook omtrent onze handelsvloot — al zijn er moeilijkheden. Maar ik bedoel bovenal een algemeen vrede. De onbetrouwbaarheid van Hitler kan niet eeuwig een beletsel voor de vrede blijven. Ik wil niet zwichten voor Duitschland en zou in Nederland geen fascistische Regeering willen zien komen." Hieruit blijkt derhalve, dat door de Geer wel degelijk ook aan een afzonderlijken vrede is gedacht, al maakt hij dan ook nog voorbehoud ten aanzien van de invoering van een fascistisch regiem in Nederland.

Weliswaar werden de notulen destijds noq niet in den Ministerraad voorgelezen en goedgekeurd, maar daar staat tegenover, dat blijkens verklaring van Gerbrandy de besprekingen over dit onderwerp juist in de notulen zijn vastgelegd om later geen moeilijkheden te krijgen, zoodat de opsteller van deze notulen wel extra zijn best zal hebben gedaan om alles zoo goed mogelijk weer te geven.

Wel moet hier onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat de Geer zich ten slotte door de andere Ministers heeft laten overtuigen, dat wij geen afzonderlijken vrede moesten zoeken en dat hij daarom in zijn oorspronkelijk voorstel de woorden „met name ook wat de positie van Nederland betreft" heeft geschrapt. Uit de notulen blijkt dan verder, dat de Minister van Justitie met genoegen constateert, dat de gedachte aan een afzonderlijken vrede verworpen is, waaruit dus ook weer blijkt, dat deze gedachte er wel degelijk geweest is.

In het Kabinet waren drie stroomingen — aldus oud-Minister van Boeyen. In de eerste plaats de groep Gerbrandy, die onder geen voorwaarde met Hitler wilde onderhandelen. Daartegenover de Geer, die naar een uitweg zocht om den oorlog verder te ontloopen of tot oplossing te brengen, zonder daarbij voldoende rekening te houden met de verplichtingen en consequenties, welke uit het bondgenootschap met Engeland voortvloeiden. En daartusschen een groep twijfelaars, die er wel voor voelden om eens inlichtingen in te winnen omtrent de voorwaarden, welke Hitler voor een vrede zou stellen, maar die in geen geval buiten Engeland om wilden handelen en daardoor eigenlijk geen oplossing zagen om er achter te komen, welke voorwaarden Hitler zou willen stellen.

Overigens zien wij ook bij deze beraadslagingen weer zeer sterk de neiging om toch vooral de eenheid in het Kabinet te bewaren. Terwijl men het aan den eenen kant er over eens werd, dat men niet buiten Engeland om zou handelen en de Geer het stellen van de Kabinetskwestie had laten vallen, zegt Minister van Kleffens aan den anderen kant toe, dat hij Halifax zal polsen over het Engelsche standpunt aangaande de rede van Hitler. En nadat uit het antwoord van Halifax en uit diens radiorede (bijlage 100) was gebleken, dat Engeland de Rijksdagrede van Hitler geen grondslag achtte voor het openen van besprekingen met Duitschland. is de zaak verder niet meer aangeoerd.

De vraag is gesteld of de Geer in de politieke constellatie, zooals die toen in Engeland was, een motief kon vinden om voorstellen te doen voor een vrede door compromis. In dezen geest gaat de verklaring van den Heer Welter, die hierin min of mees gesteund wordt door den Heer Bolkestein. Zonder eenigen twijfel — aldus de Heer Welter — dachten zoowel de Engelsche als de Nederlandsche Regeering destijds aan de mogelijkheid van een compromis. Er waren in Engeland machtige partijen — ook in het Engelsche Kabinet — die een compromis niet verwerpelijk achtten. Eerst nadat Rusland in den oorlog was gekomen en Halifax was vervangen door Eden. 2011 hierin verandering zijn gekomen. Ter staving van deze bewering is een Engelsch pamflet overgelegd van de Peace Aims Group of the Parliamentary Labour Party van 22 October 1940, dat de naam draagt van R. R. Stokes MP en dat u als bijlage 104 in het dossier aantreft. Lijnrecht daartegenover staan de meningen van alle andere Ministers en daarbij bevindt zich ook onze Minister van Buitenlandsche Zaken, die in dit opzicht toch wel zeker als bij uitstek deskundig kan gelden. De Heer Stokes — aldus Minister van Kleffens —, wiens naam onder het pamflet van de Peace Aims Group voorkomt, behoorde tot een groen malcontenten in het Engelsche Lagerhuis, welke steeds de Regeering aanviel, maar welke groep overigens zonder eenige belangrijke invloed was. Ook de vooraanstaande personen uit de Labourparty stonden wel degelijk op het standpunt van doorvechten. Halifax — die nog stamde uit het oorspronkelijke vrede-

lievende Kabinet van Chamberlain — had in verband met de politieke constellatie in Engeland zelfs extra redenen om duidelijk te doen blijken, dat hij stond op het standpunt van doorvechten. Aanvankelijk had Engeland — aldus nog steeds Minister van Kleffens — al het mogelijke gedaan om een oorlog te voorkomen en het had daartoe aan Hitler groote concessies gedaan, o.a. in de Tsjecho-Slowaaksche kwestie. Maar tenslotte was Engeland lot de overtuiging gekomen, dat een oorlog eenvoudig niet te vermijden was en het had op 1 September 1939 den oorlog aan Duitschland verklaard zelfs nog vóór Frankrijk, welk laatste land toch voor den oorlog veel minder tot een compromis geneigd was dan Engeland. En juist omdat de Engelsen tot de overtuiging waren gekomen, dat deze strijd uitgevochten moest worden, geloofden zij niet in de oprechtheid van Hitler's beroep. Zeker was Halifax te veel diplomaat om ook theoretisch iedere mogelijkheid voor een compromis bij voorbaat reeds uit te sluiten en als Hitler met aannemelijke scherp omschreven voorwaarden zou zijn gekomen, dan zouden die zeker overwogen zijn. Maar na de Rijksdagrede van Hitler zag Halifax zeker geen reële mogelijkheid voor zulk een compromis en in Engelsche Regeeringskringen was men dan ook overtuigd, dat de oorlog moest worden voortgezet en dat de strijd moest worden uitgevochten. En Minister van Kleffens wordt in deze opvatting door bijna al zijn collega's gesteund. Ook de Heer van Sluys, die als Nederlandsch medewerker aan de B.B.C. en aan „The Times" veel in contact kwam met het Foreign Office, is dezelfde meening toegedaan.

Kon de Geer dan misschien voor zijn vredes pogingen steun vinden in de opvattingen, welke golden in den boezem der Nederlandsche Regeering te Londen? Ook dit is beweerd, zoowel door oud-Minister Welter als door den getuige baron Mackay. ten bewijze daarvan zijn onder meer aangehaald de nota's, welke omstreeks dien tijd door verschillende Ministers zijn gemaakt over de levensmogelijkheden van een onafhankelijk Nederland na den oorlog.

Ongeveer gelijktijdig waren in een Duitsch blad beschouwingen verschenen over de Neu-ordnung van Europa en was in The Times een artikel verschenen, waarin twijfel werd uitgesproken aan de bestaansmogelijkheid van kleine neutrale mogendheden. Minister van Kleffens heeft toen een nota gemaakt, waarin hij de verschillende Ministers uitnoodigde om beschouwingen te geven over de positie van Nederland na den oorlog en de Ministers Welter, van den Tempel en Steenberghe hebben aan dit verzoek gevolg gegeven.

Er heerscht thans geen eenstemmigheid meer over de vraag van welk uitgangspunt bij deze nota's moest worden uitgegaan. Volgens Minister van Kleffens was het een zich verdiepen in het Duitsche standpunt zooals ook een Generale Staf plannen pleegt te maken voor alle eventualiteiten zonder daarbij nog te verwachten dat deze eventualiteiten ook werkelijk zullen intreden. Het was echter absoluut geen aanwijzing dat men inderdaad uitging van de gedachte dat Duitschland den oorlog werkelijk zou winnen. Volgens van Rhijn werd alleen uitgegaan van een economische suprematie van Duitschland en van de onafhankelijkheid van Nederland. Volgens Welter werd heelmaal niet uitgegaan van de suprematie van Duitschland, omdat Nederland dan zijn zelfstandigheid zou verliezen en deze nota's geen zin meer zouden hebben. Volgens Albarda werd zelfs uitgegaan van een geallieerde overwinning. De andere Ministers herinneren zich heelmaal niets meer van deze nota's. Met uitzondering van Minister Welter zijn alle Ministers het er echter over eens, dat deze nota's voor de Geer geen grondslag hebben kunnen zijn voor zijn voorstellen voor een compromisvrede.

Indien dus noch in de politieke verhoudingen in Engeland noch in de opvattingen van de Nederlandsche Regeering te Londen eenigen steun kan worden gevonden voor de vredes pogingen van de Geer, welke motieven hebben dan de Geer tot deze pogingen gebracht?

Ik geloof niet, dat deze voorstellen voor een compromisvrede zijn ontstaan uit een neiging om Duitschland ter wille te zijn ten koste van Nederland. Veeleer moet de grond ervoor gezocht worden in een sterk pacifistischen inslag. De Geer stond reeds vóór den oorlog sterk onder invloed van Hering — naar getuigen verklaren — en van de door dezen geleide beweging Kerk en Vrede. Hij voorzag thans, dat de oorlog ongekende afmetingen zou gaan aannemen en meende, dat dit de ondergang van Europa zou meebrengen. Een van de ex-Ministers uit zijn Kabinet verklaart, dat de Geer zijn persoonlijk godsdienstig inzicht zoover doordreef, dat hij het landsbelang voorbijzag. De Geer heeft toen zeker gemeend in het belang van Nederland te handelen en hij zou zeker niet zonder dat hij zulks noodzakelijk achtte de onafhankelijkheid en de vrijheid van Nederland hebben prijsgegeven. De onafhankelijkheid van Nederland stelde hij wel steeds als voorwaarde, maar — zooals een ander ex-collega zegt — hij zou het eventueel beter hebben gevonden om onder Duitschland te staan dan om verder medewerking te verlenen aan

de groote vernietiging en ellende, welke een voortzetting van den oorlog zijns inziens zou mede brengen. En bij den sophisticateden en sterk formalistischen inslag, welke de Geer volgens nagenoeg alle getuigen bezat, bracht dit het groote gevaar mee, dat hij ter wille van een formeel onafhankelijkheid de materiele onafhankelijkheid zou prijsgeven. Ik kom hierop nog terug bij de bespreking van zijn brochure „De Synthese in den Oorlog". „De Geer wilde met 75 % genoegen nemen en dat is voor een Staatsman een kwaad punt", zegt weer een andere ex-collega. Zeker is dat het geval, wanneer men staat tegenover tegenstanders als Hitler en von Ribbentrop.

Het is dan ook zeer begrijpelijk, dat men zich langzamerhand over de Geer als leider van het Kabinet in oorlogstijd ernstig ongerust begon te maken.

Uitermate zwaar werd thans de taak van de Kroon. Stond zij enerzijds tegenover een Minister-President, welke het vertrouwen van het Parlement had genoten, anderzijds was het Parlement niet meer in staat zich uil te spreken over de vraag of de Minister-President dit vertrouwen nog steeds genoot. En nu het belang van het Land op het spel stond, werd de Kroon wel genoodzaakt om de taak van het Parlement over te nemen. Ook hier drongen de problemen van het Noodstaatsrecht steeds meer naar voren. Toen de Geer in de tweede helft van Augustus 1940 bovendien nog blij gaf zich zoo weinig van den ernst van den toestand bewust te zijn, dat hij — op het moment waarop Nederland, België en het grootste deel van Frankrijk bezet waren — aan H.M. verlof vroeg om zijn vacantie in Zwitserland te mogen doorbrengen, werd hem in overweging gegeven zijn ontslag te vragen. De bijlagen 101 stukken i en j, 110 en 111 geven U een duidelijk beeld van het verloop der gebeurtenissen. Niet alleen als Minister-President, maar ook als Minister in een eventueel door een ander geleid Kabinet was de Geer onmogelijk geworden. Op 3 September 1940 werd hem eervol ontslag verleend. Om naar buiten niet den indruk te wekken van verdeeldheid in den boezem van het Kabinet werd in een pers-communicé (bijlage 112) de gezondheidstoestand van de Geer als motief aangevoerd en werd hem bij zijn heengaan een hooge Koninklijke onderscheiding toegekend. Een onderscheiding welke tevens min of meer als een doekje voor het bloeden was bedoeld.

Een strafbaar feit hebben de vredes pogingen van de Geer niet opgeleverd. Alleen al niet, omdat zijn voornemen tot het openen van onderhandelingen met Hitler niet tot een begin van uitvoering is gekomen en van een strafbare poging tot het plegen van een misdrijf van artikel 102 van het W. v. S. reeds daarom al geen sprake kan zijn. Maar zij hebben de inleiding gevormd tot latere daden, welke mijns inziens wel degelijk strafbaar zijn.

Terugkeer naar Nederland:

Begin Februari 1941 wordt in het bezette Nederlandsche gebied met ontsteltenis vernomen, dat de gewezen Minister-President de Geer naar Nederland is teruggekeerd. En één van de vragen die ons bestormen is geweest: Hoe is dit mogelijk?

Kou men zoo maar midden in oorlogstijd van Londen naar Den Haag reizen? Is de Geer op een goeden dag naar het Agentschap van de K.L.M. in Londen gestapt om daar een ticket naar Amsterdam of Rotterdam te nemen, vervolgens met een K.L.M. vliegtuig op Croydon opgestegen en tenslotte op Schiphol of Waalhaven geland? Neen, dat was onmogelijk. Schiphol en Waalhaven waren verwoest en alle verkeer tusschen Engeland en Nederland was stilgelegd. Om deze reis te volbrengen waren op z'n minst twee dingen nodig, n.l. toestemming van de Engelsche Regeering om Londen te verlaten en toestemming van de Duitsche Regeering om Nederland binnen te komen. Twee dingen die op zichzelf al onverenigbaar schenen, zeker wanneer het ging om een zoo vooraanstaande persoon als de gewezen Minister-President van het Koninkrijk der Nederlanden.

Laten wij beginnen met het eerste punt. De toestemming om Engeland te verlaten.

Reeds kort na zijn aftreden als Minister had de Geer aan de Engelsche Regeering een uitreisvisum aangevraagd voor een reis naar Portugal. Dit verzoek was door de Engelsche Regeering aan de Nederlandsche Regeering doorgezonden, met verzoek om advies. Onze Regeering had inmiddels vernomen, dat het wederom de bedoeling van de Geer was om zich naar Zwitserland te begeven, waarvoor de route via Portugal toen de eenige mogelijke was. In de correspondentie welke U vindt afgedrukt in het Memorandum van Gerbrandy op blz. 19, 20, 21, 22, 23 en 24 kunt U lezen, dat de Regeering er ernstig bezwaar tegen had, dat de Geer zich naar Zwitserland zou begeven, omdat zij in ieder geval wilde voorkomen, dat de gewezen Minister-President op eenigerlei wijze in handen van de Duitschers zou vallen. De Geer wist dus heel-goed, hoe de Regeering over dit punt dacht.

Intusschen was reeds het plan opgekomen om de Geer een Regeeringsopdracht te geven voor het instellen van een onderzoek in Ned.-Indië.

Eigenlijk is er, zooals blijkt uit de verklaring en van den heer Gerbrandy en van den verdachte zelf, sprake geweest van twee verschillende opdrachten. Aanvankelijk — vermoedelijk reeds voor het aftreden van de Geer — was besloten, dat eenige hoofdambtenaren van de Departementen van Financiën en Koloniën naar Ned.-Indië zouden gaan om aldaar met het Gouvernement te overleggen op welke wijze dit gebiedsdeel zou kunnen bijdragen in de kosten van de oorlogvoering. Toen de Geer als Minister was afgetreden werd hem verzocht de leiding van deze Commissie op zich te willen nemen. De Gouverneur-Generaal had aanvankelijk zijn instemming met dit plan betuigd. Later echter stuurde hij een telegram, dat de steeds dreigender wordende situatie in het Verre Oosten en de daardoor isoodzakelijk geworden vermeerdering van de uitgaven voor de eigen defensie, het voor Ned.-Indië onmogelijk maakten om in de kosten der oorlogvoering bij te dragen. Daarmede was de eerste opdracht van de baan.

Aan de Geer werd toen een nieuwe opdracht gegeven, waarvan U de tekst in de dagvaarding vindt. De heer Welter herinnert zich alleen nog maar deze 2e opdracht. Deze opdracht hield in, dat hij zich op Rijkskosten naar Ned.-Indië zou begeven, teneinde in overleg met den Gouverneur-Generaal en de Organen der Indische Regeering zich op de hoogte te stellen van den financiële toestand van dat gebiedsdeel, in samenhang met dien van het Rijk in Europa zooals deze toestand zich onder den invloed der oorlogsomstandigheden bezig was te ontwikkelen en daarbij meer in het bijzonder de vraagstukken te onderzoeken, welke bij herstel van de onafhankelijkheid van het Moederland op het gebied van de Overheidsfinanciën in beide deelen van het Koninkrijk zouden rijzen, en teneinde over zijn bevindingen rapport uit te brengen.

Er bestaat over de beteekenis van deze tweede opdracht geen volkomen eenstemmigheid. De Geer zelf zegt in zijn „Verantwoording“ op blz. 30, dat de toenmalige Minister van Koloniën, de heer Welter, hem had verklaard, dat hij deze tweede opdracht wel voor de eerste in de plaats wilde stellen, maar dat hij op de aanvaarding van deze tweede opdracht op zichzelf geen prijs stelde. Volgens de Geer werd deze opdracht alleen gegeven om voor hem de reis naar Indië mogelijk te maken. De heer Welter zelf verklaart, dat ook de tweede opdracht reëel en inhoudsvol was, al was dan ook de oorsprong te zoeken in den wensch om de Geer ter wille te zijn bij zijn verlangen zijn kinderen in Indië te bezoeken.

De heeren Gerbrandy, Steenberghe, van Boeyen, Dijkhoorn en Bolkestein achtten deze opdracht volkomen reëel en zakelijk. Bolkestein heeft gisteren nog eens uitdrukkelijk gezegd, dat hij de opdracht als bindend beschouwde. Dijkhoorn verklaart zelfs, dat een andere deskundige zou zijn uitgezonden, indien de Geer bedankt had, terwijl Gerbrandy verklaart, dat de Ministerraad wel degelijk waarde hechtte aan het door de Geer uit te brengen rapport, alhoewel daaraan verbonden werd de wensch om voor de Geer een goede oplossing te vinden.

De Geer zelf schrijft in zijn brief van 16 October 1940 aan den Ministerraad (te vinden op blz. 25 van het Memorandum van Gerbrandy), dat ook thans een bespreking in Ned.-Indië van eenig nut kon zijn.

De Heeren Albarda en van den Tempel achtten de opdracht een combinatie van een zuiver zakelijke opdracht en een soort vrijkaartje voor Indië. Maar de meeste aandacht verdient de verklaring van Minister van Kleffens, welke min of meer steun vindt in de verklaring van den heer van Rhijn.

Had van Rhijn reeds verklaard, dat het maar „beter“ was dat de Geer naar Indië ging, omdat hij in Londen toch niets te doen had — een verklaring, welke door Gerbrandy hier gisteren is bevestigd — Minister van Kleffens zegt onomwonden, dat de Ministers na de pogingen van de Geer om naar Zwitserland te reizen, reeds het gevoel hadden, dat hij naar Nederland wilde terugkeeren en dat zij op deze wijze wilden bereiken, dat hij niet naar zijn echtgenoot in Nederland, maar naar zijn kinderen in Indië zou gaan. Van Kleffens achtte de opdracht niet reëel, in dien zin dat het door de Geer te stellen onderzoek nu beslist noodzakelijk was, maar wel reëel in dien zin, dat de Ministers bepaaldelijk wilden, dat de Geer zich voor het uitvoeren van die opdracht naar Ned.-Indië zou begeven.

Over één punt echter zijn alle Ministers van het toenmalige Kabinet het eens. Aan de Geer zou door de Engelsche Regeering nimmer een uitreis-visum voor Portugal zijn verleend, wanneer hij niet naar Ned.-Indië had willen gaan. De getuige van 't Sant ver-

klaart, dat aan de Geer reeds tweemaal een exit-permit door de Engelschen was geweigerd en dat hij — van 't Sant — zelf daartoe het zijne had bijgedragen, maar dat de Engelschen tenslotte dit permit moeilijk konden weigeren toen de Geer een Regeeringsopdracht had gekregen voor een in Ned.-Indië in te stellen onderzoek.

Misschien had de Ned. Regeering zelfs nog wel zoover willen gaan om aan de Eng. Regeering een uitreis-visum te vragen ook zonder dat de Geer een Regeeringsopdracht had gekregen, — en de brief van De Geer van 16 Oct. 1940, welke staat afgedrukt op blz. 25 van het Memorandum Gerbrandy, wijst wel in die richting, hoewel geen van de op deze zitting gehoorde getuigen zich daar thans nog iets van kan herinneren en de Heer Welter zelfs van een misverstand spreekt — maar voorwaarde daarvoor zou toch steeds geweest zijn een reis naar Ned.-Indië.

Er zijn inderdaad wel aanwijzingen, dat De Geer reeds bij zijn vertrek uit Londen het denkbeeld heeft gehad om naar Nederland te gaan al ontkent hij dit feit ook ten stelligste. Behalve de verklaring van Minister Van Kleffens, hebben wij toch nog een verklaring van onzen Ambassadeur in Londen, den Heer Michiels van Verduynen, die gezegd heeft, dat hij steeds zorg heeft gehad over het vertrek van De Geer. Gerbrandy heeft aan de mogelijkheid van terugkeer naar Nederland blijkbaar reeds gedacht toen De Geer naar Zwitserland wilde gaan.

Getuige van 't Sant heeft verklaard, dat reeds in Londen geruchten gingen, dat De Geer na zijn aftreden niets liever zou doen, dan zich bij zijn familie in Holland voegen. Ook Mr. M. van Blankenstein heeft deze geruchten gehoord. De getuige Dominee v. Dorp heeft verklaard, van Albarda te hebben gehoord, dat De Geer het plan geopperd had om naar Nederland terug te keeren en dat de Ministerraad daartegen was, maar mogelijk zou maken, dat De Geer naar Indië ging. De Heer Albarda herinnert zich hier niet veel meer van; hij verklaart, dat het zeker te sterk is uitgedrukt om te zeggen, dat de Geer in Londen reeds het plan had om naar Nederland terug te keeren, maar dat hij — Albarda — mogelijk aan dominee van Dorp heeft verteld, dat de Geer den wensch had geuit naar Nederland terug te keeren. Of de Geer dezen wensch destijds inderdaad heeft uitgesproken, kan de heer Albarda zich thans niet meer herinneren.

Ten slotte moet ik nog wijzen op de notulen van den Ministerraad van 4 Februari 1941 (bijl. 101, stuk L), in welchen Ministerraad Van Kleffens heeft medegedeeld, dat hij sinds een paar dagen wist, dat de Geer reeds in Londen dacht over vertrek naar Nederland. Ook de vragen, welke Gen. v. d. Bent gister en vandaag heeft gesteld naar aanleiding van bepaalde passages uit de brochures *Synthese* en *Verantwoording*, hebben m.i. wel eenige opheldering over dit geval gegeven.

Maar het meest merkwaardig blijft toch het feit, dat de Geer, toen hij onmiddellijk na zijn aankomst in Lissabon te gast was bij den Nederlandschen gezant, aan diens echtgenoot de vraag stelde of zij den Duitschen gezant nog wel eens zag. Men leze de verklaring van de getuigen Mevrouw Sillem en Van den Berkhof. Deze vraag was op zichzelf al onbehoorlijk, want een Nederlandsch diplomaat behoort in oorlogstijd geen contact te orderhouden met de diplomaten van vreemde mogendheden, tenzij hij daartoe opdracht krijgt van zijn Regeering. Blijkbaar wilde De Geer toen reeds contact opnemen met den Duitschen gezant.

Het niet voldoen aan de Indische opdracht is terecht als woordbreuk gekwalificeerd. De Geer had de opdracht aanvaard — dit blijkt zoowel uit de verklaring van den heer Welter als uit de reeds aangehaalde brief van De Geer van 16 October 1940 (Memorandum Gerbrandy blz. 25) — en hij had hiervoor — zooals blijkt uit de bijlagen 148 en 149 — van Rijkswege een bedrag van \$ 1.900, — uitbetaald gekregen. Uit dit laatste feit blijkt ook al, dat er bij De Geer niet de minste twijfel kan hebben bestaan over de vraag, of het hier een officieele Regeeringsopdracht betrof.

Indien hij op een gegeven oogenblik van meening was veranderd en b.v. in verband met de vermoedenissen van de reis tenslotte toch liever niet naar Ned.-Indië had willen gaan, dan had hij niet alleen ontheffing van die opdracht moeten vragen, maar had hij bovendien naar Londen moeten terugkeeren, omdat hij wist, dat de uitreisvergunning alleen was gegeven voor een reis naar Indië. Dat hij nooit een uitdrukkelijke belofte heeft gegeven om niet naar Nederland terug te keeren, doet aan dit feit niets af. Men vraagt van zijn kassier ook geen uitdrukkelijke belofte dat hij de kas niet zal verduisteren, maar mag dit zonder meer aannemen. Door naar Nederland terug te keeren heeft hij van de verleende vergunning misbruik gemaakt.

Ik geloof niet, dat de Geer door het niet uitvoeren van deze opdracht op zichzelf den Staat tegenover den vijand heeft benadeeld. Wel heeft het niet uitvoeren van deze opdracht nog een verzwarend

karakter gegeven aan zijn terugkeer naar Nederland vanwege de reactie, welke dit alles heeft teweeggebracht. Maar daarop kom ik later nog terug.

Vrij kort na zijn aankomst in Portugal moet de Geer zich reeds tot den Duitschen gezant hebben gewend met de vraag of hij naar Nederland zou mogen terugkeeren. De Geer kwam op 5 November 1940 in Portugal aan en volgens verklaring van den Duitschen gezant heeft de Geer nog in het laatst van 1940 zijn verzoek om toelating in Nederland gedaan.

Er zijn allerlei geruchten in omloop over concessies, welke de Geer aan de Duitschers zou hebben moeten doen om toestemming te verkrijgen voor zijn terugkeer naar Nederland. Ik moge U hiervoor verwijzen naar een artikel in de Prinsesstad van 8 December 1945 (bijlage 14), naar een artikel in Prisma van 22 December 1945 (bijlage 14a) en naar een brief van den arts van der Kooi te Dronrijp aan de redactie van het Weekblad „Op Wacht” (bijl. 10).

Er is naar al deze geruchten een uitvoerig en nauwgezet onderzoek ingesteld en daartoe zijn als getuigen gehoord Baron van Hoyningen Huene — die Duitsch gezant was in Lissabon toen de Geer daar verbleef — von Ribbentrop, Seyss-Inquart, Rauter, de Gezant Bene — die vertegenwoordiger was van het Auswärtiges Amt bij den Rijkscommissaris — en tenslotte den Presse-Referent Janke. Uit al deze verklaringen is in geen enkel opzicht gebleken, dat de Geer eenigen dienst aan de Duitschers heeft moeten bewijzen of eenige mededeeling aan de Duitschers heeft moeten doen om toestemming voor zijn terugkeer te krijgen. De eenige voorwaarde, welke de Geer gesteld werd was, dat hij zich zou onthouden van elke politieke activiteit.

Het is wel interessant te lezen, welke de beweegredenen zijn geweest, welke de Duitschers ertoe hebben gebracht om aan de Geer toestemming te verlenen naar Nederland terug te keeren.

Von Ribbentrop heeft verklaard, dat het misschien nog wel eens in het belang van de Deutsche politiek kon zijn om met een man als de Geer op een goeden dag weer een Nederl. Regeering te vormen. Ook de Presse-Referent Janke spreekt zich hierover uit onder mededeeling, dat men wel eens zocht naar een of meer persoonlijkheden, die voor het Nederl. publiek aanvaardbaar zouden zijn, omdat men heel goed wist, dat Mussert en zijn partij door het Nederl. publiek nooit aanvaard zouden worden.

Von Ribbentrop had overigens eerst advies gevraagd aan Bene, die op zijn beurt den Rijkscommissaris weer om raad heeft gevraagd. Bene verklaarde, dat de reden voor de toelating van de Geer in Holland heeft gelegen in het propagandistisch effect van zijn wederverschijnen in bezet Nederland. Seyss-Inquart heeft de zaak weer voorgelegd aan zijn Commissarissen-Generaal tijdens een van de geregelde dienstbesprekingen. Rauter verklaart hierover, dat er bij die gelegenheid op gewezen is, dat de terugkeer van een Minister van de geëmigreerde Nederl. Regeering van bijzonder politiek belang was, omdat zulk een terugkeer deprimeerend op de bevolking moest werken.

Intusschen zat de Geer in Portugal nog te wachten op de toestemming van de Deutsche Regeering. Hij begon zelfs ongeduldig te worden en hij drong bij de Duitschen Gezant op spoed aan onder mededeeling dat hij anders naar Indië zou vertrekken.

Blijkens een op 30 November 1940 door Gerbrandy aan de Geer verzonden telegram (bijl. 99, stuk 7), een op 12 December 1940 door den Ministerraad aan de Geer verzonden brief (bijl. 99, stuk 9) en de notulen van den Ministerraad van 3 December 1940 (bijl. 101, stuk 1), heeft de Geer op 26 November 1940 in een brief aan Welter zijn voornemen kenbaar gemaakt om naar Nederland terug te keeren. De heer Welter heeft dezen brief in den Ministerraad ter sprake gebracht. Gerbrandy heeft toen als Minister-President op 30 November 1940 een telegram aan de Geer gezonden (bijl. 99, stuk 7), waarna de Ministerraad op 12 December 1940 nog een brief heeft geschreven (bijl. 99, stuk 9), waarin de Raad zijn bezwaren tegen de Geer's terugkeer nog uitvoeriger uiteenzette. De heer Welter vond het niet raadzaam om zelf in een particulier schrijven te antwoorden, omdat hij bang was, dat zulk een schrijven het Regeeringsstandpunt zou verzwakken. Hij was nl. gewoon op een vriendschappelijke wijze met de Geer te correspondeeren en dat zou in deze omstandigheden een te weinig krachtigen indruk maken. Toen hem echter het bericht bereikt had, dat de Geer toch maar naar Indië zou gaan, heeft hij aan dezen geschreven, dat hij toejuichte, dat de Geer zijn plan om naar Holland te gaan had opgegeven. De Geer heeft bij schrijven d.d. 7 Januari 1941 (bijl. 99, stuk 10) getracht de argumenten van den Ministerraad, vermeld in den brief van 12 December 1940, te ontzenuwen. De Ministerraad heeft hierop nog weer geantwoord bij schrijven van 31 Januari 1941, maar deze laatste brief heeft de Geer niet meer bereikt. Bij zijn vertrek uit Portugal heeft de Geer tenslotte nog een brief geschreven aan Minister Welter, gedateerd 3 Februari

1941, en dit is de brief, welke Gerbrandy in zijn Memorandum op blz. 15 aanduidt als „de op de valreep verzonden brief”.

Nadat de toestemming van de Deutsche Regeering was afgekomen vertrok de Geer op 4 Februari 1941 per vliegtuig van Lissabon naar Berlijn, vanwaar hij den volgenden dag per trein in gezelschap van een ambtenaar van het Deutsche Departement van Buitenlandsche Zaken naar den Haag vertrok.

Zooals U in de dagvaarding kunt lezen ben ik van oordeel, dat de Geer — die in Mei 1940 als Minister-President van het Koninkrijk der Nederlanden aan he: Hoofd van den Ministerraad met dien Raad naar Engeland was uitgeweken en in Engeland een Kegeeringscentrum had gevormd — door na zijn aftreden als Minister naar het door Duitschland bezet Nederland terug te keeren, den Staat tegenover den vijand heeft benadeeld en den vijand hulp heeft verleend. De heer de Geer betwist zulks en stelt zich op het standpunt, dat uit de geschiedenis van het W. v. S. blijkt, dat bij de totstandkoming van art. 102 van dit Wetboek uitsluitend is gedacht aan de verzwaking van de fysieke kracht van den Staat, d.w.z. aan het Defensie-apparaat, maar dat niet is gedacht aan beïnvloeding van de psychische instelling der burgers.

Nu is vooreerst de rechter bij de interpretatie van een wetsartikel niet steeds gebonden aan de woorden, welke meer dan 60 jaar geleden bij de totstandkoming van een wet zijn gesproken. De historische interpretatie is slechts een van de vele interpretatie-methoden, maar is niet de eenige interpretatie-methode. Want de wet is niet het einde, maar het begin van de rechtsontwikkeling. Het oogeblik van het totstandkomen van een Wet is het moment, waarop moreele begrippen overgaan in rechtsbegrippen, en van dat moment af begint de rechtsontwikkeling. En die rechtsontwikkeling houdt gelijken tred met de geheele ontwikkeling van onze Maatschappij. Vele wets-artikelen — zoowel in het civiele recht als in het strafrecht — werken thans op een wijze, waaraan bij het totstandkomen der Wet niet is gedacht en toch komt die werking volkomen overeen met het rechtsbewustzijn van ons volk.

Minister Modderman heeft bij de behandeling in de Kamer van art. 102 van het W. v. S. gezegd, dat art. 102 in het algemeen niets meer vorderde dan dat in tijd van oorlog opzettelijk den vijand hulp verleend werd of de Staat tegenover den vijand werd benadeeld, en dat met dit laatste niets anders bedoeld werd dan dat de *weerkraft* van den Staat opzettelijk werd verzwakt. Het blijkt niet, of Modderman met het woord weerkraft alleen de *militaire* weerkraft heeft bedoeld; de woorden, welke bij Smidt, geschiedenis van het W. v. S. deel II blz. 31/32 hierop volgen, n.l.: „in lid 2 worden enkele materiele daden van *overwegend* militair belang genoemd” doen veronderstellen, dat Modderman bij het eerste lid van art. 102 van het W. v. S. ook reeds heeft gedacht aan daden van niet of niet overwegend militair belang. Maar zelf als Modderman alleen heeft gedacht aan daden van militair belang, dan zegt dat nog niets voor de tegenwoordige interpretatie van art. 102 van het W. v. S. In een tijd als waarin Modderman leefde, werd de oorlog nog uitsluitend gevoerd door de militaire machten van den Staat en was van een ideologischen oorlog of van een totalen oorlog nog geen sprake. Maar deze laatste oorlog werd heelemaal niet alleen gevoerd met het militaire apparaat. Wanneer de oorlogen zelf van karakter veranderen dan veranderen ook de begrippen „weerkraft”, „hulpverleening aan den vijand”, en „benadeelen van den Staat tegenover den vijand” van karakter, zonder dat het wetsartikel zelf nog gewijzigd behoeft te worden. Bovendien is in dit geval door art. 22 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht de werking van art. 102 van het W. v. S. nog nader bepaald. Art. 22 B. B. S. bepaalt namelijk, dat onder hulpverleenen mede wordt begrepen het bevorderen en verspreiden van vijandelijke propaganda, het aan den vijand ter beschikking stellen van eenig geld of goed, het verrichten van eenige daad ten voordeele van den vijand en het beletten, belemmeren of verijdelen van eenigen tegen den vijand gericht maatregel. Uit dit artikel — dat overigens alleen op de mede ten laste gelegde hulpverleening en niet op de benadeeling van den Staat tegenover den vijand slaat — blijkt wel zeer duidelijk, dat men hier het gebied van het militaire apparaat geheel verlaten heeft. Maar in de kringen van de Strafrechtjuristen is meermalen betwijfeld of het wel noodig was geweest om art. 22 B. B. S. in het leven te roepen en is dit artikel meermalen overbodig genoemd. Noyen zegt op blz. 51 van zijn bekende standaardwerk: Van welken aard de daden van hulp en benadeeling zijn doet er niet toe. Bij de uitdrukking „tegenover den vijand” merkt hij op, dat deze beteekenen: Met betrekking tot de middelen van bestrijding of wering van den vijand. Simons/Pompe zegt dat onder art. 102 lid 1 W. v. S. elke handeling valt, welke tot een van de in dat artikel vermelde gevolgen — dus tot hulpverleening van den vijand of tot benadeeling van den Staat tegenover den vijand — leidt.

De jurisprudentie van den Bijzonderen Raad van Cassatie en van de Bijzondere Gerechtshoven wijst in dezelfde richting. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft in een arrest van 27 Januari 1947 in de zaak tegen Verschiltdt (na-Oorlogsche rechtspraak 1947 no. 736) uitgemaakt, dat i.v.m. het karakter van den modernen collectief gevoerden oorlog onder hulpverlening aan den vijand moet worden verstaan iedere opzettelijke medewerking aan een streven van den vijand, hetwelk middellijk of onmiddellijk met den oorlog samenhangt en waarin de vijand voor zijn oorlogvoering voordeel ziet. Het ging hier om het ophalen van Joodsche burgers. Ik moge hier verder verwijzen naar de sententiën* van het Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage van 2 April 1946 in de zaak tegen Schrieke (na-Oorlogsche rechtspraak 1946 no. 177) tegen welke sententie het cassatie-beroep werd verworpen bij arrest van den Bijzonderen Raad van Cassatie van 26 Juli 1946 na-Oorlogsche rechtspraak 1946 no. 528, de sententie van het Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage dd. 3 Juli 1946 in de zaak tegen Burgemeester Westra (na-Oorlogsche rechtspraak 1946 no. 401), de sententie van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam dd. 20 Juli 1946 in de zaak tegen den makelaar Everout (na-Oorlogsche rechtspraak 1946 no. 438), en de sententie van het Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage dd. 18 Februari 1947 in de zaak tegen den Leider van de Winterhulp Nederland Piek (na-Oorlogsche rechtspraak 1947 no. 790) — in al welke uitspraken een aantal handelingen onder de werkingssfeer van art. 102 W.v. S. zijn gebracht, welke in geen enkel opzicht een militair karakter droegen. In de zaak Everout was ook benadeeling van den Staat tegenover den vijand ten laste gelegd en bewezen verklaard, in de andere zaken was alleen ten laste gelegd en bewezen verklaard de hulpverlening aan den vijand.

Voor mijn opvatting, dat de terugkeer van de Geer de Staat tegen over den vijand benadeeld heeft, vind ik steun in talrijke getuigen. verklaringen. Wij hebben n.l. over deze vraag vooraanstaande en representatieve personen gehoord van alle politieke richtingen. Zooals U in de dagvaarding kunt lezen heelt dit nadeel voornamelijk aan twee kanten gewerkt, nl. bij de bevolking van het bezette Nederlandsche gebied en bij de bondgenooten van Nederland.

Wat het eerste punt betreft — het nadeel dat is teweeggebracht bij de bevolking van bezet Nederland — hierbij komen wij onmiddellijk in aanraking met het doel en beteekenis van het ondergrondse verzet. Ket scherpst geformuleerd vindt U dit in de verklaring van de getuigen Vorrink en van Randwijk. Vele Nederlanders hadden in dien tijd hun houding nog niet gevonden; zij doorzagen de Duitschers nog niet en hielden rekening met een Deutsche suprematie. Een ander deel van de bevolking verwachtte meer van tactisch manoeuvreeren dan van rechtstreeksch verzet. Het doel van de verzetsbeweging was niet in de eerste plaats om de Duitschers op militair gebied afbreuk te doen, maar om ons volk onverzoenlijk te maken tegenover den vijand en diens ideologieën en om te voorkomen, dat de suprematie van Duitschland en van het Nationaal-Socialisme als een fait accompli werd aardvaard. Op de verzetslieden zelf heeft de terugkeer van de Geer heusch geen invloed gehad; zij hadden hun houding reeds gevonden en zijn door deze gebeurtenis waarschijnlijk zelfs tot nog grootere activiteit aangespoord — en zoo zal dan ook de verklaring van de getuige Schouten moeten worden opgevat. Maar de slappe broeders — en dat was de overgrootste meerderheid van ons volk — moesten tot het inzicht worden gebracht, dat hun instelling van lijdelijkheid tegenover de Duitschers verkeerd was en juist op die slappe broeders heeft de terugkeer funest gewerkt. In het bijzonder was dit volgens Vorrink het geval met hen, die een officieele functie bekleedden: zij verloren het respect voor de Regeering in Londen en werden meer bereid tot concessies aan den vijand. Wat de Duitschers van ons verlangden — aldus de getuige Wagenaar — was capitulatie. Geen militaire capitulatie van het eene leger tegen het andere — want die had reeds in Mei 1940 plaats gehad. Maar *geestelijke* capitulatie en capitulatie aan de ideologieën van den vijand. De terugkeer van de Geer weid als een capitulatie gevoeld, en dat een zoo vooraanstaand man als de gewezen Minister-President de Geer capituleerde, was een buitengewoon slecht voorbeeld en bevorderde de capitulatie van de bevolking. En dat is blijkens de verklaring van Rauter ook de bedoeling van de Duitschers geweest. En hierin ligt m.i. eigenlijk de kern van de gehele zaak. Wanneer het Nederlandsche volk inderdaad geestelijk had gecapituleerd aan de Duitschers en aan het toen met hen onverbrekelijk verbonden Nationaal-Socialisme, wanneer inderdaad de innerlijke weerstand van het Nederlandsche volk tegen Nazi-Duitschland was gebroken, dan zou al het werk van onze Regeering in Londen nutteloos zijn geworden en dan zou onze Regeering in Londen inderdaad datgene zijn geworden waarvoor de Duitschers haar steeds hadden uitgemaakt: een iminigrantenclub zonder reële achtergrond, in plaats van te zijn en te blijven de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk. Want niet in Londen,

maar hier in Nederland streed en leed het Nederlandsche volk. Dan zouden wij het ellendig lot hebben gedeeld van volken als het Hongaarsche en het Roemernsche — die heusch ook niet allemaal zoo dol op de Duitschers waren, maar die meenden dat zij Duitschland en het Nationaal-socialisme als fait accompli moesten aanvaarden.

Deze geestelijke capitulatie zou ons hebben gedwongen om prijs te geven de beginselen van de erkenning van het recht van den mensch op zijn eigen persoonlijkheid, van de vrijheid van godsdienst, van de vrijheid van meeningsuiting, van de vrijheid van organisatie, van de gelijkheid van alle burgers voor de Wet, ongekend ras of afkomst en van zoovele andere beginselen, welke de ideologische grondslagen vormen van onzen Staat. En wanneer die ideologische grondslagen aan den Staat ontvallen dan is die Staat niet meer de *Nederlandsche* Staat, en dan is het begrip Nederland verworpen tot alleen nog maar een aardrijkskundig of taalkundig begrip. En daarom is iedere daad, welke de ideologische grondslagen van een Staat benadeelt een benadeeling van dien Staat zelve. De getuige Scheps noemt de terugkeer eveneens volkomen fout i.v.m. de psychologische uitwerking, welke dit op de bevolking van bezet Nederland moest hebben. Algemeen bekend was, dat de terugkeer van de Geer een zeer deprimeerenden indruk op de Nederlandsche bevolking zou maken, verklaart de getuige Schaepman. Toen ik vernam, dat de Geer was teruggekeerd, schrok ik geweldig en dacht: Nu is de oorlog hopeloos voor ons verloren — aldus de bekende Haagsche Ned. Herv. Predikant Ds. Straatsma. De Geer — die voor zijn terugkeer toestemming aan de Duitschers heeft moeten vragen, heeft hierdoor onze positie in Nederland t.o.v. de Duitschers verzwakt en ons een klap in het gezicht gegeven, verklaart Pater Stokman. Wij achten de terugkeer van de Geer in strijd met 's Lands belang, zegt de getuige Ds. Zandt. De getuige Stikker verklaart, dat hijzelf alsmede de menschen van zijn politieke richting de terugkeer beschouwden en nog beschouwden als een zeer ernstig vergrijp tegenover onze Regeering in Londen, dat een funesten indruk maakte tegenover de positieve Engelsche oorlogspolitiek. De heer Bolkestein heeft gisteren nog verklaard dat de terugkeer op de Nederlandsche bevolking wel een deprimeerenden invloed moest hebben.

Geen een getuige hebben wij kunnen vinden die de terugkeer naar Nederland niet heeft afgekeurd.

En wanneer wij daarnaast eens kijken naar het Nationaal-socialistisch kamp, dan lezen wij uit de verklaring van van Geelkerken, dat de Geer voor hem was geworden het begrip van een man, die met zijn vlucht uit Engeland te kennen had gegeven het gevoel te hebben voor een verloren zaak te staan en het met zijn houding van Mei 1940 niet meer eens te zijn. De indruk, welke de terugkeer van de Geer bij de N.S.B. maakte, was, dat dit vernietigend was voor het prestige van de Nederlandsche Regeering te Londen en dat het voor de Duitschers propagandistisch een stimulans was. Het Nederl. Dagblad van 27 Februari 1941 — hetwelk U als bijlage no. 128 stuk b no 9 in het dossier vindt — schrijft: Wij kunnen er bij voegen, dat het overigens voor de Deutsche zaak reeds een meer dan wel-sprekende internationale hoorbare motie van vertrouwen is, nu een Nederlandsch Minister-president, die in de Mei-dagen van verleden jaar naar Engeland vluchtte thans eigener beweging Engeland verlaat en naar Nederland terugvlucht. Inderdaad, hij was thans geen Minister-President meer; hij trad reeds lang geleden af en werd door Minister Gerbrandy vervangen. Maar dat maakt de beteekenis van deze daad niet geringer. Duitschland neemt er stilzwijgend nota van, wetende dat deze terugkeer reeds op zichzelf luid genoeg spreekt. Wij vonden de vlucht van den Minister-President karakterloos. De terugkeer is althans een erkennen van een toen gemaakte fout. Hopenlijk deelen de andere Ministers te Londen dit inzicht.

Bezien wij thans eens het nadeel, dat is toegebracht aan de verhouding tot de bondgenooten. De heer Gerbrandy heeft hierover gisteren reeds duidelijke verklaringen afgelegd. „Er was iets in onze wapenrusting getroffen, doordat onze gewezen Minister-President naar zijn land teruggekeerd was. De Regeringsvoorlichtingsdienst moest alles in het werk stellen om dezen slag in onze wapenrusting te pareeren.” Ook Boikestein heeft verklaard, dat het prestige van de Nederlandsche Regeering door den terugkeer zeer geleden heeft. Onze ambassadeur in Londen, de Heer Michiels van Verduynen, verklaart: „Ongetwijfeld is door de Geer's houding nadeel toegebracht aan de Nederlandsche zaak, al is dit nadeel door de sterke positie van Kroon en Regeering tot de kleinste mogelijke proporties teruggebracht.” De Londensche bankier Mr. August Philips getuigt: „Ik zag in het gaan naar Nederland afbreuk aan de Nederlandsche zaak; dat was ook de meening van de Nederlandsche Kolonie in Londen, Uit onderhandelingen, welke wij op financieel gebied met de Amerikanen voerden, bleek, dat de terugkeer ook bij de Amerikanen een slechten indruk had gemaakt.”

Paul Rijkens, directeur van de Unilever te Londen, verklaart, dat het prestige van de Nederlandsche Regeering door den terugkeer naar Nederland van de Geer tijdelijk is benadeeld. Ook de getuige Moret, bestuurder van de Centrale van Koopvaardij-Officiëren, acht door den terugkeer het prestige van de Nederlandsche zaak wel degelijk benadeeld, wat hem gebleken is uit gesprekken met Engelschen. Voor de reactie in Canada — waar men zich zelfs geen rekenschap gaf van het feit, dat de Geer geen Minister-President meer was — moge ik verwijzen naar bijlage 99, stuk 16.

En dat iedere verwijdering tusschen ons en onze Engelsche bondgenooten uiterst nadeelig was, niet alleen voor de gemeenschappelijke oorlogsvoering, maar ook voor den Nederlandschen Staat, is vanzelfsprekend. Om maar eens een enkel voorbeeld te noemen: Een van de grootste problemen, waarvoor onze Regeering in Londen zich geplaatst zag, was het behouden van contact met het door de Duitschers bezette Nederlandsche gebied, waardoor zij alleen op de hoogte kon blijven van wat er in ons volk omging en waardoor de band met het Nederlandsche volk alleen bewaard kon blijven. Dit was een Staatsbelang van de eerste orde. Nu waren de Engelschen echter van nature al zeer wantrouwend tegenover alles wat vanuit Europa in Engeland aankwam; zij hadden veel gehoord van verraad en spionage, welke in West-Europa plaats had gehad. Het gevolg was, dat vooral in het begin vele Engelandvaarders in concentratiekampen werden opgesloten en onze Regeering belemmerd werd in haar contact met ons land. Naarmate het wederzijdsche vertrouwen groeide, werden deze moeilijkheden geleidelijk overwonnen. Werd daarentegen het prestige van de Nederlandsche Regeering en van de Nederlandsche zaak benadeeld, dan kon dit wederzijdsche vertrouwen moeilijk tot ontwikkeling komen. Temeer wanneer deze benadeeling van het Nederlandsche prestige werd veroorzaakt door een gewezen Minister-President van het Koninkrijk der Nederlanden.

En tenslotte heeft de terugkeer nog ongunstig gewerkt op de Nederlanders in de geallieerde landen. Hierbij heeft ook de kwestie van de Indische opdracht een belangrijke rol gespeeld. Want of die opdracht nu belangrijk was of niet, tegenover de buitenwereld was er in ieder geval een opdracht en maakte het een zeer bedroevenden indruk, dat een staatsman — en dan nog wel een gewezen Minister-President — zulk een opdracht eenvoudig maar niet uitvoerde, maar in de plaats daarvan naar het door Duitschland bezette Nederlandsche gebied vertrok. Dit moge dan volgens de Strafwet niet bepaald een desertie zijn, in moreel opzicht werd het toch algemeen als een desertie aangevoeld. De heer Gerbrandy heeft er in de zitting van gisteren nog op gewezen, dat de terugkeer een funesten indruk heeft gemaakt in koopvaardijkringen. De Regeering was toen juist bezig schepelingen te dwingen ten behoeve van den oorlog dienst te doen op de koopvaardij-schepen, waarbij deze aan groote gevaren werden blootgesteld. Meer dan eens heeft de Regeering te hooren gekregen, dat zij De Geer naar Nederland had laten gaan, maar aan de andere kant de schepelingen dwong met levensgevaar dienst op de schepen te blijven doen. De heer de Geer verwijt dit tenslotte nog aan de Regeering in Londen. Wanneer jellu niet den indruk hadden gevestigd, dat ik een serieuze en waardevolle opdracht had gekregen, maar je mond had gehouden, dan zou er geen haan naar hebben gekraaid — aldus de heer de Geer. Voorwaar een sophisticated redeneering! Het volk kent geen verschil tusschen waardevolle en niet-waardevolle opdrachten en tusschen serieuze en niet-serieuze opdrachten, zeker niet in tijden van oorlog. Wanneer in tijden van oorlog een opdracht wordt gegeven, dan moet die opdracht worden uitgevoerd, zoolang de betrokkene niet van die opdracht is ontheven. En het gaat niet aan de Regeering te verwijten, dat Zij openbaar gemaakt heeft hetgeen gebeurd is, n.l. dat een opdracht was gegeven en dat die niet was uitgevoerd. Naar den geest was het niet uitvoeren van deze opdracht een desertie.

De getuige Moret — die Bestuurder was van de Centrale van Koopvaardij-Officiëren — verklaart, dat de terugkeer een belabberden indruk maakte onder de zeevarenden, die onder de vaarplicht vielen en aan wie steeds was voorgehouden, dat zij in de eerste plaats Nederlandsche Staatsburgers waren. Dit standpunt kreeg nu een ernstige knauw. De getuige Serraris, die dienst deed bij de brigade Prinses Irene deelt mede, dat de militairen vonden, dat van bovenaf een negatief voorbeeld werd gegeven. Blijkens verklaringen van Ds. van Dorp en van den Consul-Generaal de Meester werd de terugkeer naar Nederland in de Nederlandsche kolonie algemeen als verraad bestempeld, men was diep verontwaardigd.

Tenslotte kan ik nog wijzen op enkele Indische perscommentaren, welke U vermeld vindt in bijlage 45. Het Bataviaasch Nieuwsblad schreef: De daad van Jhr. de Geer blijft echter een pijnlijke en schrijnende wandaad tegenover Vorstin en Volk en is voorts on-

gunstig voor het oordeel van de wereld, die zou kunnen denken, dat de Nederlandsche weerstand aan het verslappen is. In de Deli-Courant lezen wij: Jhr. de Geer handelde vijandig jegens het nationaal belang, niet alleen door zijn desertie, maar mede in verband met het feit, dat hij zichzelf in handen van de Duitsche propaganda heeft gespeeld. Het te Soerabaia verschijnende Maleische blad Soera Oënoem schreef: de gebeurtenis heeft schrik teweeg gebracht onder Indonesiërs voor wie de Nederlandsche Staatslieden steeds goede voorbeelden waren. Het te Batavia verschijnende blad Tjalà Timoer noemde het vertrek naar Nederland een daad, welke beschamend was, zoowel tegenover de Engelschen als tegenover de Nederlanders. Het te Soerabaia verschijnende Chineesche blad Sin Tit Po achtte de „vlucht“ van de Geer een groot moreel verlies in het oog van de wereld. Het te Bandoeng verschijnende blad Sipa Tahönan vreesde dat, indien de vlucht van Jhr. de Geer een gevolg was van wanhoop aan Nederland's herrijzenis, ernstige gevolgen verwacht konden worden.

Krachtens artikel 102 van het Wetboek van Strafrecht is strafbaar hij, die *opzettelijk* in tijd van oorlog den vijand hulp verleent of de Staat tegenover den vijand benadeelt. Dat de Geer door zijn terugkeer in tijd van oorlog den Staat tegenover den vijand heeft benadeeld en daardoor ook den vijand hulp heeft verleend, meen ik overtuigend te hebben aangetoond. Thans zal de vraag besproken moeten worden of hij zulks *opzettelijk* heeft gedaan. De Geer ontkent zulks en het is een tragische bijkomstigheid, dat ik thans over de vraag van den opzet in discussie moet treden met den man, die meer dan 50 jaar geleden promoveerde op een proefschrift over „De grenslijn tusschen opzet en schuld“.

Onze rechtspraak kent tweeërlei vorm van opzet, n.l. opzet als oogmerk en opzet als noodzakelijkheidsbewustzijn.

Dat de Geer het oogmerk zou hebben gehad om den Staat tegenover den vijand te benadeelen of den vijand hulp te verleenen, neem ik niet aan. Het motief van zijn terugkeer is m.i. inderdaad in de eerste plaats geweest zijn verlangen om naar zijn echtgenoot terug te keeren. Misschien heeft daarnaast een rol gespeeld de wensch om in Nederland verder zijn pacifistische denkbeelden te propageeren, welke in Londen geen ingang hadden gevonden. Maar er is geen aanwijzing, dat hij het *oogmerk* heeft gehad om de Duitschers te helpen en zijn eigen land schade te doen.

Maar voor de toepasselijkheid van artikel 102 van het W. v. S. is reeds voldoende de *wetenschap*, dat door een bepaalde handeling de Staat tegenover den vijand wordt benadeeld of aan den vijand hulp wordt verleend. Dit is door literatuur en jurisprudentie erkend. Ik moge hiervoor verwijzen naar Simons/Pompe deel II, blz. 402, waar wordt gezegd, dat de verdachte strafbaar zal zijn, indien de opzettelijk verrichte handeling van zoodanigen aard is, dat de dader zich daarvan hulp aan den vijand of benadeeling van den Staat en het ten goede komen daarvan aan den vijand als het noodwendige of hoogst waarschijnlijke gevolg moet hebben voorgesteld en voorts in de gevallen, waarin het bestaan van voorwaardelijk verzet tot hulpverleening of benadeeling mag worden aangenomen.

Wat de jurisprudentie betreft, zou ik naar talrijke uitspraken kunnen verwijzen: ik moge hier volstaan met vermelding van het arrest van den Bijzonderen Raad van Cassatie van 22 Juli 1946 in de zaak tegen Schrieke (na-Oorlogsche rechtspraak 1946, no. 528), waarin dit punt uitvoerig behandeld wordt.

De vraag is nu deze: Heeft de Geer geweten, dat zijn vertrek naar Nederland den Staat tegenover den vijand zou benadeelen en een hulp voor den vijand zou zijn. En nu vraag ik mij af: Hoe kan men ooit beweren, dat men dit niet geweten heeft wanneer men van alle kanten gewaarschuwd is.

Zoodra de Regeering vernomen had, dat de Geer zich naar het door de Duitschers bezette Nederlandsche gebied wilde begeven, zond de Minister-President op 30 November 1940 aan de Geer een telegram, dat tegen de Geer's vertrek naar Nederland dezelfde bezwaren bestonden — maar dan in versterkte mate — als destijds tegen een vertrek naar Zwitserland (zie bijl. 99, stuk 7). Kort daarop, n.l. op 12 December 1940, verzond de Ministerraad een brief aan de Geer, welke U als bijl. 99, stuk 9, in het dossier kunt vinden. Hierin schrijft de Ministerraad o.a.: „Eenerzijds zou zonder eenigen twijfel Uw vrijwillige terugkeer onder het gezag van den overweldiger in zeer breeden kring niet worden begrepen en stellig als ontroef aan de zaak, waarvoor Nederland vecht, worden aangevoeld, waardoor het vertrouwen in Nederland en de zijnen wordt geschokt en wezenlijke landsbelangen worden geschaad. Anderzijds dreigt, dat Uw terugkeer door lieden, die nergens voor staan, zal worden uitgebuit en misbruikt.“ Verder schrijft de Ministerraad, dat de terugkeer naar Nederland door de Regeering diep betreurd zal worden en zou geschieden tegen den wensch der Regeering.

Men kan het misschien betreuren, dat deze brief nog geen krachtiger toon heeft laten hooren en dat daarin niet meer den nadruk is gelegd op den terugslag, welke de terugkeer zou hebben op de bevolking van het bezette Nederlandsche gebied — zij laat echter geen twijfel bestaan over het punt, dat de Regeering ae terugkeer nadeelig achtte voor de belangen van den Staat.

Ook aan waarschuwingen van andere zijde heeft het niet ontbroken. Onze toenmalige gezant in Portugal — de heer Sillem — heeft de Geer erop gewezen, dat zijn terugkeer in strijd was met den wensch van de Koningin en van de Nederlandsche Regeering, dat een zich vrijwillig voegen onder het Duitsche bewind zou worden beschouwd als een overloopen naar den vijand en dat Je indruk, welke deze stap zou maken bij de Nederlanders, die vrr van hun land voor onze vrijheid streden, deplorabel zou zijn. Hoe kunnen wij — aldus de Heer Sillem — van onze zeelieden, die vrouw en kinderen in Nederland hebben achtergelaten, verwachten, dat zij dag en nacht hun leven voor onze vrijheid veil hebben, indien wij zelf niet het voorbeeld geven. Ook heeft de Heer Sillem de Geer er op gewezen, dat hij voor de publieke opinie steeds zou blijven de Minister-President, die met de Regeering den oorlog voortgezet had op het oogenblik, dat Nederland overweldigd werd. en dat de moreele band met de Regeering ook na zijn aftreden als Minister bleef bestaan (zie bijl. 99, stuk 14). Voorts zeide de Heer Sillem, dat — indien de Geer naar Nederland vertrok — de goede klank, dien de naam de Geer in Nederland had, synoniem zou worden met het begrip landverrader (zie proces-verbaal no. 3).

Onze Ambassadeur te Brussel, de Heer van Harinxma thoe Slooten, die tegelijk met de Geer in Portugal vertoefde, heeft onwonden en duidelijk aan de Geer gezegd, dat een vertrek naar Nederland eenvoudig niet *kon*, dat hij oud-hlinister-President van de Nederlandsche Regeering was en bleef, dat hij niet zoo maar zonder meer naar het bezette Nederlandsche gebied kon gaan, want dat dit een zeer slechten indruk in Nederland zou maken.

De Heer van Pallandt heeft de Geer erop gewezen, dat de Duitschers zijn terugkeer zouden gebruiken voor hun propaganda, en dat deze terugkeer een ontmoedigenden invloed zou hebben op onze land-gznooten (zie nota Gerbrandy blz. 26). De heer Pelt heeft de Geer gewaarschuwd, dat hij zich niet kon losmaken van een zóó recent politiek verleden als het zijne en dat zijn terugkeer en op het Ned. volk en op de geallieerde openbare meening den indruk zou maken alsof hij, die nog kort geleden Minister-Præsiderit was, den strijd opgaf. Ook heeft hij de Geer erop gewezen, dat de vijand na zijn terugkomst in Ned. zeer vermoedelijk zou probeeren daaruit een propagandistisch succes te slaan (zie bijlage 95).

Mevr. Ries — die de laatste weken voor de Geer's vertrek naar Nederland op zeer goeden voet met hem was geraakt — heeft aan de Geer gezegd: „Ik begrijp niet hoe het op U weg kan liggen dit propagandamateriaal aan den vijand te leveren, wat zullen zij U dankbaar zijn" (zie bijl. 99, stuk 17).

Uit dit alles blijkt derhalve overduidelijk, dat de Geer er van alle kanten, en ook van Regeeringswege, op gewezen is, dat zijn vertrek nadeelig voor den Staat was. Voor zijn vertrek heeft hij aan den Ministerraad te Londen toegezonden een door hem onderteekende verklaring met het verzoek om deze per radio te laten voorlezen, indien de Ministerraad zulks wenschelijk zou achten. Deze verklaring luidt als volgt:

„Ik heb het land verlaten, omdat ik Minister was en omdat ik „meende — en nóg meen — dat de Ministers hun taak slechts „doeltreffender konden verrichten indien zij zich buiten het be- „zette gebied bevonden. Ware ik geen Minister geweest, dan had „ik het land niet verlaten, en nog veel minder het land verlaten „zonder mijn echtgenoot mee te nemen. Daarom was na mijn „aftreden als Minister mijn scheiding van land en gezin minder „gerechtvaardigd dan tevoren. Dit is de éénige beteekenis van „mijn terugkeer. Wie er een andere beteekenis aan hecht — en „met name ook maar het geringste prijsgeven van het standpunt „door de Nederlandsche Regeering sinds 10 Mei ingenomen — „vergist zich.”

Dat door deze verklaring het nadeel, dat voor den Staat door de Geer's terugkeer naar Nederland zou ontstaan, zou worden weggenomen, zal wel niemand gelooven. Want vooreerst zou deze verklaring, indien zijn werkelijk door Radio Oranje zou worden verspreid door de Duitschers ongetwijfeld als een deel van de geallieerde leugencampagne worden gekwalificeerd. Bovendien zou door deze verklaring bij de bevolking van het bezette Nederlandsche gebied zeker niet de indruk worden weggenomen, dat de oorlog practisch voor Nederland verloren was nu de gewezen Minister-President de Geer naar Nederland terugkeerde, al stond hij dan ook op het standpunt,

dat het juist was geweest, dat de Regeering op 10 Mei 1940 naar Engeland was gegaan. Tenslotte zou lang niet iedereen in het bezette Nederlandsche gebied van deze verklaring kennis kunnen nemen, aangezien het luisteren naar Engelsche zenders door de Duirschers verboden was en er juist onder de slappe Nederlanders velen waren, die aan dit verbod gehoorzaamden, terwijl verspreiding door de Pers in Nederland door de Duitschers ongetwijfeld zou worden belet.

Dat de Heer Ries zou gezegd hebben, dat deze verklaring afdoende was, wordt door dezen ten stelligste tegengesproken. Een tegenspraak, welke niet voor het eerst na 6 jaar is gegeven toen de herinnering aan het gebeurde misschien eenigermate was uitgewischt — zooals de Geer suggereert in een ingezonden stuk in Elseviers Weekblad van 23 November 1946 (bijl. 96c) —, maar welke reeds werd gegeven op 7 Februari 1941 in een brief aan Minister van Kleffens, welke U als bijlage 99 stuk 18 in het dossier kunt aantreffen.

Natuurlijk had de Geer het recht om zelf over zijn terugkeer anders te denken dan de Regeering in Londen. Ook Mussert heeft verklaard, dat hij ervan overtuigd is geweest niet te handelen tegen de belangen van den Nederlandschen Staat en van het Nederlandsche volk. Maar de Bijzondere Raad van Cassatie heeft hem erop gewezen, dat niets hem het recht gaf eigen overtuiging te stellen boven de bevelen van zijn Koningin en van zijn wettige Regeering en aarbij te handelen tegen den wil en den geest van nagenoeg het geheele volk, en dat het persoonlijk inzicht van Mussert geen maatstaf kon zijn voor hetgeen volgens de rechtsorde gerechtvaardigd is te achten (na-Oorlogsche rechtspraak 1946 blz. 208). En zoo is het ook hier; de Geer mocht desnoods anders *denken* dan de Regeering in Londen; anders handelen dan de Regeering in 's Lands belang coodig achtte, mocht hij niet. De oorlog eischt nu eenmaal een zekere discipline. Vanaf het moment, waarop de Geer door Regeering en door particulieren gewaarschuwd was, dat zijn terugkeer naar Nederland den Staat tegenover den vijand zou benadeelen, kan bij zich er niet meer op beroepen, dat hij niet geweten heeft, dat deze benadeeling van den Staat een gevolg van zijn terugkeer zou zijn. Zelfs al heeft dit nadeel tenslotte misschien wat anders gewerkt dan in de meeste van deze waarschuwingen was voorspeld. Wie gewaarschuwd wordt, dat benadeeling van den Staat van zijn handelingen het gevolg zal zijn, is voor dit gevolg aansprakelijk, indien inderdaad benadeeling van den Staat als gevolg van zijn handelingen intreedt.

De Geer *heeft* ook wel geweten, dat de Staat door zijn terugkeer naar Nederland tegenover den vijand benadeeld zou worden, maar hij heeft het niet *willen* weten. Hij heeft zijn persoonlijk verlangen gesteld boven het Staatsbelang en heeft doelbewust uit zijn bewustzijn alle gedachten verdrongen, welke aan de bevrediging van dit verlangen in den weg konden staan en heeft zich omringd met een muur van sophistische drogredenen.

Zooals ik reeds zeide: Hij heeft gehandeld tegen den wil van de wettige Regeering. En wie zal zeggen of hier ook nog niet een andere factor een rol heeft gespeeld, en wel de omstandigheid, aat de Geer zich niets wilde laten zeggen door Gerbrandy. Want Gerbrandy — die voor ons in Nederland het symbool was geworden voor de strijd van het Nederlandsche volk — Gerbrandy telde voor een doorgewinterde parlementaire als de Geer lang niet voor vol. Immers, Gerbrandy had niet een Kamer-fractie en een politieke partij achter zich en hij miste een belangrijke politieke ervaring. Ook in Londen waren er meer die er zoo over dachten! En men moet dankbaar zijn voor de wijsheid van H.M. de Koningin, die onmiddellijk heeft gezien, welke man Nederland in oorlogstijd als Hoofd van de Regeering noodig had.

De Brochure: De Synthese in den Oorlog.

En nu komen wij aan het tweede punt van de tenlastelegging: Het schrijven, doen verschijnen en doen verspreiden van de brochure „De Synthese in den Oorlog”.

Wanneer ik eerst even de dagvaarding op de voet volg, dan ge-loof ik, dat — als zijnde dit van algemeene bekendheid — geen nader bewijs behoeft de omstandigheid, dat in den tijd, waarin deze brochure verscheen, dit is in of omstreeks April 1942, 'in Nederland de vrije meeningsuiting door de bezettende macht aan banden was gelegd en alleen datgene openlijk kon worden gepubliceerd wat den vijand welgevallig was of door hem werd geduld. De getuigen van Randwijk en Scheps hebben het U trouwens nog bevestigd. En dit is juist een van de omstandigheden, welke het doen verschijnen van deze brochure zooveel erger maken. Ik kom hierop nog nader terug.

Vervolgens wordt in de dagvaarding grsteld, dat deze brochure is verschenen en verspreid met toestemming van de Deutsche autoriteiten en van het door Nederlandsche Nationaal-socialisten geleide

Departement van Volksvoorlichting. De Geer zelf verklaart hierover, ciat hij kort na zijn terugkeer in Nederland een communiqué wilde publiceeren, waarin de reden van zijn terugkeer duidelijk was gesteld en dat zoo was ingekleed, dat het voor de Duitsche censuur aanvaardbaar was. Hij zond dit naar het „Vaderland", maar het werd zoodanig besnoeid en verminkt, dat het zijn bedoeling niet juist meer weergaf (zie bijl. 99, stuks 19). Hij heeft toen hierover gesproken met zijn zwager Ernst Voorhoeve — de bekende propaganda-leider van de N.S.B. — die aanbodt moeite te doen om een beter communiqué geplaatst te krijgen. Blijkbaar zijn deze pogingen mislukt, omdat het Rijkscommissariaat zulks in strijd achtte met de Geer's belofte om zich buiten de politiek te houden (zie verklaring getuige Janke). Toen de Geer over dit alles nog eens had nagedacht, was hij tot het besluit gekomen de reeds eenigen tijd in hem levende gedachte over het wereldgebeuren in een brochure te publiceeren en bij die gelegenheid in een aan die brochure toegevoegd voorwoord de motieven van zijn terugkeer duidelijker weer te geven dan was geschied in het communiqué van het „Vaderland". Omdat hij nu zelf de instanties niet kende, waartoe hij zich moest wenden om toestemming voor de uitgave te krijgen, had hij het manuscript aan Voorhoeve gegeven met het verzoek voor een en ander te willen zorgen.

De getuige Ernst Voorhoeve verklaart, dat hij het manuscript van de Geer in ontvangst heeft genomen en dat hij het heeft gegeven aan Sommer — een van de naaste medewerkers van den General-Kommissar Schmidt. De Presse-Referent Janke — die de verbindingsman voor persaanleggenheden was tusschen het Auswärtige Amt te Berlijn en den Gezant Otto Bene eenerzijds en den Rijkscommissaris anderzijds — verklaart, dat de Generaal-Kommissar Schinidt hem op een goeden dag had medegedeeld, dat de propagandaleider der N.S.B. Ernst Voorhoeve — die een familielid van de Geer was — aan hem — Schmidt — had voorgesteld, dat de Geer een brochure zou schrijven met zijn inzichten over den oorlog en het verloop daarvan, alsmede over de mogelijkheid om tot een spoedig einde van den oorlog te geraken. Omdat het Auswärtige Amt de bevoegde instantie was voor alles wat de Geer betrof, werd de zaak overgedragen aan Otto Bene — de chef van Janke — waarna deze aan Yanke opdroeg ervoor te zorgen, dat de hoofdlijnen der Duitsche buitenlandsche politiek niet benadeeld werden door den inhoud van bovenbedoelde brochure. Janke heeft toen een bespreking gevoerd met de Geer in de woning van laatstgenoemde, bij welke gelegenheid de Geer de hoofdpunten van zijn brochure nader toelichtte. In hoofdzaak kon Janke zich met het plan van de Geer wel vereenigen, maar hij deelde de Geer mede, dat tegen enkele formuleringen in Berlijn wel bezwaren zouden rijzen. „De Geer bleef echter op principieele punten zijn meening handhaven" — aldus Janke — „maar op enkele andere minder belangrijke punten volgde hij mijn inzichten en wij hebben zoo over deze brochure onderhandeld." De Geer zou toen zijn brochure nogeens nader uitwerken en daarbij eenige meer belangrijke Duitsche inzichten betreffende de positie van Duitschland en Italië na den oorlog ontziet. Nadat de Geer zijn brochure nogeens nader had uitgewerkt, had — wederom ten huize van de Geer — een tweede onderhoud plaats, waarbij wederom werd onderhandeld' en aan beide zijden wat werd toegegeven, totdat een compromis tot stand kwam, hetwelk Janke aanvaardbaar voorkwam. Nadat vervolgens de Geer het geheele manuscript gereed had gemaakt, heeft Bene het in het Duitsch laten vertalen en vervolgens advies gevraagd aan Buitenlandsche Zaken te Berlijn. Uit Berlijn kwam bericht, dat een bepaalde passage over de verhouding tusschen Duitschland en Engeland en de evenwichts-toestand in Europa geheel moest verdwijnen, en Janke kreeg opdracht deze zaak wederom met de Geer te gaan bespreken. De Geer was hierover boos, temeer omdat hij het toch tevoren met Janke eens was geworden. Janke — die een andere meening over de buitenlandsche politiek van Duitschland had dan Berlijn en die door het Auswärtige Amt als het ware in zijn hemd was gezet — was ook boos op Berlijn, en het eindresultaat was, dat de Geer naar een formulering zou zoeken, welke aan de bezwaren van Berlijn eenigermate tegemoetkwam. Intusschen had Janke den Gezant Bene ervan weten te overtuigen, dat het Auswärtige Amt te Berlijn toch wel wat overdreef en dat de brochure toch geen invloed zou kunnen uitoefenen op het wereldgebeuren en ten hoogste belang zou kunnen hebben in Nederland zelve. Janke kreeg toen volmacht de zaak naar eigen goeddunken af te handelen, en het resultaat was, dat de door Berlijn afgekeurde passage niet behoefde te vervallen, maar dat de formuleringen door de Geer voor de Duitschers werden verzacht. Janke heeft beweerd, dat hij hierover later nog onaangenaamheden heeft gehad met Bene en Schmidt, maar Bene kan zich dat niet meer herinneren.

Vervolgens heeft Janke zich gewend tot Dr. Goedewaagen, den Nationaal-socialistischen Secretaris-Generaal van het Departement van

Volksvoorlichting. Aanvankelijk was er van die zijde eenig bezwaar, maar alleen — aldus Janke — omdat Mussert niet wilde, dat de Geer teveel op den voorgrond trad. Goedewaagen zag echter in de brochure een poging om de tegenstellingen tusschen het Nationaal-socialistische Duitschland en het Nederlandsche publiek te overbruggen en juichte deze poging toe. Tenslotte werd dan ook eveneens toestemming voor de uitgave verleend door het Departement van Volksvoorlichting. Er zijn later nog enkele moeilijkheden geweest over de papiertoewijzing, omdat het Departement van Volksvoorlichting verzuimd had in de toestemming te vermelden hoeveel exemplaren er mochten worden gedrukt. Het Departement heeft toen later nog een extra toewijzing verschaft.

De verklaring van Otto Bene komt met die van Janke vrijwel overeen.

Ook hier is het weer interessant te lezen, welke de beweegredenen zijn geweest, die de Duitschers er toe hebben gebracht om toestemming te geven voor de verschijning van deze brochure.

Seyss-Inquart heeft verklaard, dat hij de Geer eenmaal de mogelijkheid had willen geven om zijn terugkeer te rechtvaardigen, omdat hij gehoord had, dat er vlugschriften tegen de Geer in Nederland werden verspreid. Dr. Wimmer, General-Kommissar für Verwaltung und Justiz verklaart, dat de toestemming voor de brochure is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat dit de Duitsers uit een oogpunt van propaganda zeer te pas kwam (zie p.v. van Insp. van Noorhoorn, bijl. 2). Ook Bene verklaart, dat de toestemming van de uitgave van de brochure was gebaseerd op de te verwachten propagandistische uitwerking voor de door de Duitschers gewenschte „Europeesche gedachte" en voor het Duitsche Rijk. Het is hem niet bekend, dat de brochure uitsluitend zou zijn verschenen om de Geer in de gelegenheid te stellen in het openbaar iets te zeggen over zijn terugkeer. Rauter heeft met deze aangelegenheid geenerlei bemoeienis gehad.

De brochure is verschenen bij den Pacifistischen Uitgever van Sijn te Rotterdam. Deze verklaarde zich bereid tot publicatie en uitgifte van deze brochure, mits de Geer verklaarde:

1e. dat hij niet door de bezetters of door de N.S.B. tot het schrijven van deze brochure was geïnspireerd;

2e. dat hij vóór het verschijnen van deze brochure van den inhoud van die brochure kennis zou geven aan de Nederlandsche Regeering door aan deze Regeering een drukproef toe te zenden;

3e. dat hij noch met de bezetters noch met de N.S.B. sympathiseerde (zie bijlage 76 en p.v. 31).

Ook is op voorstel van van Sijn nog een wijziging in den tekst aangebracht.

Niet juist is, dat de Geer aan H.M. de Koningin zou hebben medegedeeld, dat hij die brochure alleen zou publiceeren, indien Hare Majesteit daartegen geen bezwaar zou maken. Van het Kabinet van H.M. de Koningin ontvingen wij een fotocopie van een door de Geer eigenhandig geschreven, doch niet onderteekend briefje, welke U als bijlage 150 in het dossier aantreft. In dit briefje wordt aan Hare Majesteit geen toestemming voor het publiceeren van de brochure gevraagd. Het luidde als volgt:

„Deze brochure is een cri de coeur.

Zij is geschreven in de overtuiging, dat de oorlog nog jaren zal voortduren en dat de beschaafde wereld haar ondergang tegemoet gaat, indien niet tijdig bezinning intreedt en alsnog een vrede door overleg tot stand komt.

In die overtuiging was het den schrijver onmogelijk, niet zijn waarschuwend stem te laten hooren en op die wijze zijn geweten te ontlasten.

Komt ook zonder overleg dit jaar een einde aan den krijg, dan zal zijn visie onjuist blijken en zal hij zich daarover verheugen."

De Geer verklaart, dat hij dit briefje tezamen met het manuscript van zijn brochure heeft meegegeven aan een zekeren Baron van Lijnden — die waarschijnlijk dezelfde persoon is als de thans in Rotterdam gedetineerde beruchte verrader Van der Waals — welke Van Lijnden zich bij hem had aangediend als vertegenwoordiger van de Nederlandsche Regeering te Londen en beweerde had, dat hij regelmatig clandestien heen en weer reisde tusschen Engeland en Nederland. Van Lijnden zou hem namens H.M. de Koningin gevraagd hebben of hij bereid was zitting te nemen in een Nationaal Comité, dat in den overgangstijd tijdelijk een geregelden gang van zaken zou bevorderen en dat uit 5 vooraanstaande mannen zou bestaan. De Geer zou toen aan Van Lijnden hebben medegedeeld, dat hij een brochure had geschreven, maar dat hij niet wist hoe men in

Londen daarover dacht en hij zou aan van Lijnden verzocht hebben om in Londen te informeerden, of de inhoud van zijn brochure ook verandering zou brengen in het aan hem gerichte verzoek om in het Nationaal Comité zitting te nemen. Later heeft Van Lijnden aan de Geer medegedeeld, dat de brochure geen bezwaar vormde voor toetreding tot bedoeld Nationaal Comité, maar op dat moment was de brochure reeds uitgegeven en verspreid.

Uit het bovenstaande blijkt overigens toch ook al weer, dat het verblijf van een gewezen Minister-President in het door de Duitschers bezette gebied niet zonder bedenkingen was. Er zijn helaas velen in de strikken van Van der Waals geloopt en dat kan men de slachtoffers in het algemeen niet verwijten, maar de Geer heeft zich door zijn terugkeer naar Nederland toch maar aan zulke gevaren blootgesteld.

H.M. de Koningin heeft het manuscript en het hierboven vermelde briefje van De Geer inderdaad ontvangen en heeft opdracht gegeven tot het schrijven van een brief, welke aan duidelijkheid niets te wenschen overliet, maar aangezien inmiddels in Londen bericht was ontvangen, dat de brochure reeds was uitgegeven, is deze brief niet meer verzonden.

Nadat de brochure was uitgegeven, heeft de Geer enkele exemplaren gezonden aan den Nederlandschen Gezant in Portugal, den heer Sillem, met verzoek deze door te zenden naar de leden van de Nederlandsche Regeering te Londen.

Nog tweemaal heeft De Geer nadien getracht een publicatie over hetzelfde onderwerp te doen verschijnen, n.l. in November 1942 en in Maart 1944. De eerste maal riep hij daartoe de tusschenkomst in van Goedewaagen, maar deze liet antwoorden, dat na overleg met de Deutsche instanties gebleken was, dat een uitgave van deze publicatie voorloopig minder gewenscht was (zie bijlage 8). De tweede maal weigerde de Uitgever van Sijn zijn medewerking (zie bijlage 78).

Ten aanzien van de brochure komen weer dezelfde vragen aan de orde als bij den terugkeer naar Nederland het geval is geweest: Heeft verdachte door de uitgave van deze brochure den Staat tegenover den vijand benadeeld, en zoo ja, heeft hij zulks dan *opzettelijk* gedaan.

Ook over de vraag of door de uitgave van de brochure „De Synthese in den Oorlog” aan den Staat nadeel is toegebracht zijn talrijke getuigen gehoord van alle politieke richtingen. En ook hier hebben wij weer geen enkele getuige kunnen vinden, die de brochure niet heeft afgekeurd. De heer de Geer heeft thans een brief voorgelezen van den heer van Sijn, die een ander geluid laat hooren. Maar veel autoriteit kan de meening van den heer van Sijn, die zelf de brochure heeft uitgegeven, niet hebben. En de eenige bijval, welke deze brochure in het buitenland heeft geogst, kwam uit een door Duitschland bezet land, dat — hoe groot later zijn verdiensten in het verzet ook zijn geweest — in de eerste jaren van den oorlog nu eenmaal niet een toonbeeld is geweest van verzet tegen den invaller.

De getuigen Pater Stokman, dominee Zandt, Wagenaar en Stikker leggen het zwaartepunt op de omstandigheid, dat de Geer voor het uitgeven van de brochure de toestemming van de Duitschers heeft moeten vragen en verkrijgen. „Daar de Geer de brochure schreef om zich te verantwoorden en daarvoor toestemming van de Duitschers kreeg, bewijst dit in zekeren zin dat zijn terugkeer heeft moeten werken ten gunste van de Duitschers en ten nadeele van de Nederlanders” — aldus Pater Stokman. Wagenaar verklaart, dat het een slecht voorbeeld was dat de Geer deze brochure in oorlogstijd met toestemming van de Duitschers uitgaf en dat dit een ruggesteun aan de Duitschers gaf.

Andere getuigen zooals Tilanus, Folmer en de oud-Ministers Steenberghe, Bolkestein en Van den Tempel leggen meer den nadruk op het feit, dat het tijdstip van het verschijnen van de brochure absoluut onjuist was. Tilanus zegt, dat het niet mogelijk was om van een synthese te spreken, zoolang Nederland en Nederlandsch-Indië nog in handen van den vijand waren, en dat synthese bovendien moeilijk was na alles wat de Duitschers ons hadden aangedaan; wij hadden reeds te droeve ervaringen met hun systeem. Oud-Minister van Boeyen verklaarde: „Als iemand zijn mond moest houden dan was het de Geer; bovendien was het in tegenspraak met zijn bewering dat de vijand niets van hem los zou krijgen.”

Oud-Minister Bolkestein acht niet alleen de toestemming van de Duitschers bedenkelijk, maar ook den inhoud van de brochure acht hij in verband met de tijdsomstandigheden gevaarlijk, omdat deze brochure in ieder geval nadeel moest toebrengen aan de goede geest en de moed van een groot deel van de menschen in Nederland. Ook Oud-Minister Van den Tempel wijst op deze laatste omstandigheid. Oud-Minister Van Rhijn vindt zoowel den inhoud als de publicatie van de brochure bedenkelijk en spreekt van een verlengstuk van de

fouten in Londen. Minister van Kleffens is eveneens deze meening toegedaan. „De Geer geeft in zijn brochure zijn oude standpunt weer in een nieuw kled. Dat hij deze brochure in Nederland schreef na overleg met de Duitschers is geheel onjuist, de inhoud van de brochure veroordeelt zichzelf.” Oud-Minister van Dijk verklaart, dat de houding van de Geer Je innerlijke geestkracht van het Nederlandsche volk niet ten goede is gekomen.

De getuige Schaepman noemt de brochure een verraad aan de Nederlandsche zaak en verklaart, dat zijn meening in dezen volkomen werd gedeeld door verschillende kamerleden en vooraanstaande personen met wie hij gedurende den oorlog omgang had.

Maar het scherpst geformuleerd vindt men het nadeel voor den Staat in de verklaringen en de publicaties van Van Randwijk, Vorrink, Mejuffrouw Dr. van der Molen en Scheps, die allen in het verzet een belangrijke rol hebben gespeeld. Zij wijzen er op, dat deze brochure eigenlijk op dezelfde wijze nadeelig heeft gewerkt als de terugkeer naar Nederland. „Ook door de brochure werd schade gedaan aan onze actie en werd de verzetsgeest benadeeld”, verklaart de getuige Van Randwijk. En Vorrink deelt mede: „De brochure heeft om dezelfde reden als bij den terugkeer het geval was een zeer noodlottige uitwerking op de lauwen gehad en heeft schade toegebracht aan den verzetsgeest. Het is geen misdaad om een bepaalde politieke meening aan te hangen, maar het uitgeven van deze brochure in oorlogstijd was een dolkstoot in den rug van het verzet en een totale miskenning van het totalitaire en ideologische karakter van den oorlog.”

In een voortreffelijke brochure, welke de Heer Scheps in den bezettingstijd kort na die van De Geer heeft doen verschijnen, heeft deze op scherpe en toch correcte wijze de brochure van De Geer veroordeeld. Men zou deze brochure — welke U als bijlage 64 in het dossier aantreft — hier eigenlijk in zijn geheel moeten voorlezen, omdat deze zoo juist alle punten aangeeft waar het hier om gaat.

Neemt U thans de dagvaarding eens voor U en laten wij de feiten nog eens scherp stellen.

In de dertiger jaren had zich in Duitschland een nationaal-socialistische revolutie voltrokken. De ideologische grondslagen van deze revolutie waren in lijnrechten strijd met de ideologische grondslagen waarop de Nederlandsche Staat berustte en welke dezen Staat hadden gemaakt tot datgene wat zij vóór 10 Mei 1940 was geworden en wat zij ook in de toekomst wil zijn: een rechtsstaat en een bolwerk van vrijheid en democratie, waarin alle menschen gelijke rechten hebben ongekend hun ras, afkomst, godsdienst of politieke richting en waarin het recht op de eigen persoonlijkheid werd erkend.

Vervolgens had het nationaal-socialistische Duitschland zich tot de tanden bewapend en eischte het voor zich op de leiding over alle Germaansche volken, teneinde ook onder hen de zegeningen van het nationaal-socialisme te verspreiden. Ook wij behoorden tot de Germaansche volken. In het voorjaar van 1940 had het zijn grooten slag geslagen en nagenoeg het geheele westelijke deel van ons continent neergeslagen. Het begon daarna de nationaal-socialistische opvattingen in de bezette gebieden door te voeren. Voor zoover ons land betreft moge ik hier wijzen op de maatregelen ter nazificeering van onze provinciale en gemeentebesturen (Verordening 152/41 en de ter uitvoering daarvan gegeven besluiten van 19 Augustus 1941), op de toen reeds talrijke maatregelen tot ontrecting van onze Joodsche medeburgers (in 1940 reeds de Verordening no. 189 en in 1941 de Verordeningen nos. 6, 18, 23, 27, 28, 35, 48, 102, 148, 154, 189, 198, 199 en 200 en verder de op heelemaal geen verordening steunende vexatoire maatregelen van den S.D.), de maatregelen tot ontbinding van onze politieke organisaties (Veroraennig 120/41), de maatregelen tegen het N.V.V. van Juli 1940 en nog vele andere maatregelen, welke alle zijn uitgevaardigd voordat de Geer zijn brochure liet verschijnen en welke alle geheel in strijd waren met de bepalingen en de beginselen van Haagsche Conventies.

Intusschen had het nationaal-socialistische Duitschland steeds nieuwe militaire successen behaald. Op 5 October 1941 had Hitler — sprekende over Rusland — reeds gezegd: „Ik spreek het eerst heden uit, omdat ik heden zeggen mag, dat deze tegenstander reeds gebroken is en nooit meer zal opstaan”. Duitschland had een machtige bondgenoot gekregen in Japan en ons gebied in Nederlandsch-Indië was practisch geheel verloren geraakt. Voor de Engelschen waren Singapore en Benghasi verloren gegaan. Duitschland bevond zich op het toppunt van zijn macht.

Daartegenover zien wij in Nederland werken, strijden en lijden een groep mannen en vrouwen, die zeer goed zagen waar het bij de Duitschers om ging. Zij wisten wat er gebeurd was in Oostenrijk, in Tsjecho-Slowakije, in Polen en niet te vergeten in Duitschland

zelf, en zij deden alle mogelijke moeite om ons land onverzoonlijk te maken tegenover de Duitschers en hun nationaal-socialistische ideologieën. En zij begrepen dat ieder compromis met den vijand het einde zou beteekenen van Nederland, misschien niet van Nederland als geografisch begrip maar wel van Nederland als politiek en cultureel begrip. Zij vormden maar een kleine groep en de machtsverhoudingen waren op dat oogenblik wel zeer in hun nadeel. Dat zagen zij ook zeer goed in. Maar er was voor hen eenvoudig geen andere mogelijkheid, wanneer zij ook maar iets wilden doen voor hun vaderland. Zij konden ook niet gelooven in de uiteindelijke overwinning van wat Professor Berkouwer in zijn radiorede op 5 Mei van dit jaar noemde: een cultuur zonder mededoogen. Zij stredden voor de grondslagen van onzen Staat.

Terwijl deze twee machten tegenover elkander stonden, schreef de Geer zijn brochure: „De Synthese in den Oorlog”. In deze brochure werd er op aangedrongen om met de Duitschers te gaan praten teneinde zoodoende een einde aan den oorlog te maken. Bij beide partijen leefden toch immers dezelfde gedachten, namelijk dat de Staten in een grooter verband moesten gaan leven en wat van hun zelfstandigheid moesten gaan prijsgeven en op grond van de synthese tusschen deze gedachten moest toch een compromis mogelijk zijn!

Men zou op dezelfde wijze kunnen spreken van een synthese tusschen wolven en schapen, omdat de beide diersoorten in groepsverband leven. Maar ieder verstandig mensch zou onmiddellijk antwoorden, dat een vrede tusschen wolven en schapen toch niet mogelijk zou zijn, omdat de aard van de wolven zoodanig is dat zulk een vrede voor de schapen alleen maar den ondergang zou kunnen beteekenen. Het komt niet aan op het groepsverband, maar op den aard en de mentaliteit van degenen, die in de beide groepen samenleven. Alleen bij een ongeveer gelijke geartheid en bij een ongeveer gelijke macht van de samenstellende deelen van elke groep kan zulk een compromis een resultaat opleveren, hetwelk voor beide groepen aanvaardbaar is. Maar op dat oogenblik waren de Duitschers nog ver in de meerderheid. Op zulk een moment een compromis te willen kan alleen maar in het voordeel van de wolven zijn.

Of wilt U een duidelijker taal? Dan behoeft U slechts te lezen wat Mejuffrouw Dr. van der Molen op 24 April 1942 in Vrij Nederland schreef:

„Nu de heiligste vruchten van Christendom en cultuur op het spel staan, nu ieder van ons bereid moet zijn het eigen leven te offeren in den strijd voor recht en waarheid, voor gewetensvrijheid en sociale rechtvaardigheid, kan van geen compromis met den vijand sprake zijn. Zooiets ook maar voor een oogenblik te hebben gewild, is reeds misdadig. Des te erger wordt het echter, nu de Heer de Geer hier in het Vaderland dagelijks kan waarnemen hoe de vijand wandaad op wandaad begaat en onrecht op onrecht stapelt. Dat hij zelfs nu nog spreken kan van toenadering en synthese is in *zijn* mond en in *zijn* omstandigheden niet minder dan *hoogverraad*.”

En iets verder:

„De synthese van den Heer de Geer is in wezen de felste antithese tusschen vrijheid en slavernij, tusschen recht en onrecht, tusschen eerlijke vrijwillige samenwerking en onduidbare dwang.”

En thans komen wij aan de laatste vraag: heeft de Geer door het schrijven en doen verspreiden van deze brochure *opzettelijk* den Staat tegenover den vijand benadeeld?

Ook hier krijgen wij weer hetzelfde onderscheid tusschen opzet als oogmerk en opzet als noodzakelijkheidsbewustzijn. En ook hier meen ik weer, dat de Geer niet het oogmerk heeft gehad om den Staat tegenover den vijand te benadelen. Maar ik neem wel aan, dat de Geer heeft kunnen en moeten weten en ook eigenlijk wel geweten heeft, dat het schrijven van deze brochure voor den Nederlandschen Staat nadeelig moest zijn.

Wanneer ik hier spreek van „moeten” weten, dan gebruik ik het woord „moeten” niet in normatieve zin, in den zin van „behooren” te weten. Want daarmee zou ik het terrein van den opzet verlaten. Maar ik gebruik het woord „moeten” in logischen zin, d.w.z., dat uit de feiten en omstandigheden, zooals zij toentertijd gegeven waren, logischerwijze moet volgen, dat een man van de ontwikkeling, de kennis, de eruditie en de ervaring van een de Geer dit geweten heeft.

In verband hiermede wil ik echter eerst nog even spreken over de waarschuwing, welke allen, die bij de Bijzondere Rechtspleging betrokken zijn, steeds weer te hooren krijgen. „Gij moet” — aldus wordt ons steeds op het hart gedrukt — „de handelingen en uitspraken van de verdachten zien tegen den achtergrond van den tijd

waarin zij hebben plaats gehad.” En wanneer wij deze opmerking in verband met de zaak de Geer laten gelden, dan moeten wij onwillekeurig denken aan twee andere gebeurtenissen, welke zerr de aandacht hebben getrokken, namelijk de brochure van Dr. Colijn en het optreden van de Nederlandsche Unie en haar driemanschap. En daarom vindt U in het dossier zoowel van de brochure van Colijn (bijlage 108) als het rapport over de Nederlandsche Unie en de besprekingen waartoe dit rapport in het Parlement aanleiding heeft gegeven (bijlagen 129, 129a en 129b).

Nu ligt het niet op mijn weg om hier de staf te breken over Dr. Colijn en over de Nederlandsche Unie en haar driemanschap en ik wil hierover dan ook slechts in zooverre spreken als ik beslist noodzakelijk acht om op de zaak de Geer het juiste licht te doen vallen.

Wat Dr. Colijn betreft — al heeft hij in zijn brochure „Op de grens van twee werelden”, welke brochure ik ten zeerste veroordeel, ook meer dan drie malen de democratie verloochend en al heeft hij blijk gegeven totaal vergiftigd te zijn geweest door den geest van défaitisme — hij heeft zeer spoedig zijn fouten ingezien en heeft daaruit de eenige consequentie getrokken die toen nog mogelijk was: hij heeft zich begeven in het ondergrondse verzet en is als gevolg daarvan in ballingschap gestorven. En zoo is hij toch nog gebleven een nationale figuur, die door Duitscher en N.S.B.-ers als een gevaarlijk tegenstander werd gezien. En al wil ik Dr. Colijn hier niet verdedigen, op twee punten moet toch in dit geval nog de aandacht worden gevestigd. Colijn's brochure werd geschreven in Juni 1940, toen de verwarring nog groot was en de verzetsbeweging niet of nauwelijks was ontstaan. En Colijn heeft tenminste het behoud van de constitutionele monarchie onder leiding van het Huis van Oranje en het behoud van onze geestelijke vrijheden met nadruk in zijn brochure verdedigd. En dat hebben wij in de brochure van de Geer gemist.

En wat nu de Nederlandsche Unie betreft: het voornaamste kenmerk van deze beweging was wel de tegenstrijdigheid tusschen de uiterlijke houding van haar leiders en de innerlijke gesteldheid van haar aanhangers. In het rapport van de door den Heer Schermerhorn samengestelde commissie — een rapport dat overigens meer den indruk maakt van een pleitnota dan van een kritische beoordeling en dat op 6 Februari 1947 op zoo voortreffelijke wijze in de Eerste Kamer is becommenteerd door den Heer Algra — in dit rapport wordt hierop op verschillende plaatsen gewezen (bladzijde 21/22 en bladzijde 33). Ik wil hier in het midden laten of deze tegenstrijdigheid ook in de bedoeling van de drie mannen heeft gelegen. Ook de commissie laat dit op bladzijde 22 van haar rapport in het midden, door achter het woord „oogenschijnlijk” een vraagteken te plaatsen. Tenslotte is de Unie meer geleid door haar aanhangers dan door de drie mannen. Maar de groote massa van de Unieleiden beschouwden de Unie alleen als een strijdmiddel tegen de Duitschers en tegen de N.S.B. en vatte de woorden en de publicatie van de leiders meer op als een politieke handigheid om de Duitschers zand in de oogen te strooien. Het kenmerk van de Unie was haar onoprechtheid en hierin lag ook de groote oorzaak van haar verval. En daardoor is het nadeel van verschillende handelingen en publicaties van de Unie ongetwijfeld zeer verzwakt. De Duitschers hebben dit tenslotte zeer goed begrepen en toen was het met de Unie spoedig gedaan. In December 1941 eindigden practisch haar werkzaamheden. Ook de Unie was overigens een specifiek product van het eerste oorlogsjaar.

Toen de Geer zijn brochure echter liet verschijnen, was de Heer Colijn allang van de dwalingen zijns weegs teruggekeerd en had zelfs de Nederlandsche Unie ervaren, dat een samenwerking met de Duitschers tot de onmogelijkheden behoorde zoolang men zich nog op Nederlandsch standpunt stelde. En niettegenstaande dit alles wilde de Geer toch nog een compromis met den vijand.

Dat de Geer geweten moet hebben, dat zijn eenzijdige actie voor een compromis met den vijand in strijd was met de belangen van den Staat, volgt in de eerste plaats al uit de omstandigheid, dat de Kegeering in Londen zich tegen zulk een actie reeds had uitgesproken toen de Geer nog Minister-President was. En bovendien verklaart de Geer, dat hij regelmatig kennis kreeg van den inhoud van radio-uitzendingen uit Londen, welke toch zeker niet wezen op een bereidheid tot een vrede door compromis. Naar mijn meening ligt hierin juist het motief voor het optreden van de Geer. Omdat zijn pogingen om buiten de geallieerden om een actie op touw te zetten voor een vrede door compromis in Londen schipbreuk hadden geleden, heeft hij hier in het bezette Nederlandsche gebied deze actie weer willen opnemen. Zulks hoewel hij wist, dat deze actie door de wettige Nederlandsche Regeering in Londen werd afgekeurd en hier geldt weer hetzelfde als bij den terugkeer. De Geer had het recht om anders te *denken* dan de Regeering in Londen. Maar anders *handelen*

dan de Regeering in 's Lands belang noodzakelijk achtte, mocht hij niet. De oorlog eischt nu eenmaal een zekere discipline.

Misschien zou men zelfs in oorlogstijd het schrijven van zulk een brochure — welke lijnrecht inging tegen de politiek van de Regeering in Londen en tegen de politiek van onze geallieerden — nog kunnen verdedigen, indien hier in Nederland een vrije meningsuiting mogelijk was geweest en ieder ander vrij en ongehinderd een brochure van tegenovergestelde strekking had kunnen schrijven. Maar de heeren Scheps en mejuffrouw van der Molen hebben hun leven op het spel moeten zetten om de denkbeelden te bestrijden, welke de Geer onder bescherming van de Duitschers mocht verkondigen.

Maar erger nog dan de Geers ontrouw aan de Regeering in Londen was zijn ontrouw aan het Nederlandsche volk. De Geer mag met nog zooveel nadruk zeggen, dat de zelfstandigheid van Nederland voor hem natuurlijk *conditio sine qua non* was, maar het begrip zelfstandigheid was in die dagen een zeer vaag begrip, vooral bij de As-mogendheden. Het is eenvoudig niet aan te nemen, dat de Geer ooit heeft gedacht, dat de Duitschers — die voor het bereiken van de geweldige resultaten, welke zij begin 1942 hadden binnengehaald, zéér, zéér groote offers hadden moeten brengen — dat die Duitschers plotseling zoozeer naar vrede verlangden, dat zij dit alles weer zouden prijs geven, Nederland zouden ontruimen en verder nu maar zouden afzien van de verspreiding en de invoering van de nationaal-socialistische beginselen in de door hen zoo vurig verlangde groot-Germaansche levensruimte, waartoe ook Nederland behoorde. Wanneer Duitschland op dat oogenblik een vrede zou aanvaarden, dan kon dat geen andere vrede zijn dan een vrede, welke Nederland hoogstens een formeele zelfstandigheid zou laten, maar welke Nederland in wezen geheel aan het nationaal-socialisme zou overleveren. Op zijn gunstigst Mussert als Duce of Führer, maar waarschijnlijk Rost van Tonningen als Rijksstadhouder of Reichsprotektor. Een vrede waardoor Nederland niet langer Nederland zou zijn.

En wist de Geer dan heusch niet wat dit alles te beteekenen had, de Geer van wien uit de stukken blijkt, dat hij zelfs een speciale studie had gemaakt van het nationaal-socialisme? Ook had de Geer „In de schaduwen van morgen” van Huizinga gelezen. Toch is hij zoover gegaan, dat ook op hem van toepassing zijn geworden de woorden, welke Huizinga schreef op bladzijde 129 van dat boek:

„Zoo zal hij een politiek systeem, dat hij aanvankelijk meende te moeten verachten, daarna te moeten vreezen, geleidelijk met ontzag gaan begroeten en eindelijk aanvaarden. Onrecht, wreedheid, gewetensdwang, verdrukking, leugen, trouweloosheid, bedrog, rechtsverkrachting? Maar de straten zijn nu toch prachtig schoon en de treinen komen op tijd!”

En — zal de Geer hieraan hebben toegevoegd — wij kunnen nu verder den oorlog vermijden als wij nu maar komen tot samenwerking en groepsvorming, welke zoowel op *politiek* als economisch georiënteerd zal zijn. (Synthese bladzijde 5).

En nu wil ik dadelijk toegeven, dat de oorlog een verschrikkelijk en afschuwelijk kwaad is en dat vermindering van den oorlog een groote zegen zou zijn. Maar er *kunnen* voor een volk omstandigheden zijn, waarin de ellende van den oorlog verre te verkiezen is boven het prijsgeven van nationale waarden, algemeen menselijke waarden en bovenmenselijke waarden. Dat hebben de Nederlandsche bisschoppen begrepen, toen zij de rechten der R.K.-kerk tegen den bezetter verdedigden, stelling namen tegen het door de Duitschers bevorderde nationaal socialisme en medewerking weigerden aan verwijdering van katholieke scholen van katholiek gedoopte kinderen van Joodsche afkomst, al welke maatregelen van katholieke zijde reeds waren genomen vóórdat de brochure van de Geer verscheen.

Maar dat hebben de Amsterdamsche tramconducteurs en trambestuurders, transportarbeiders en dokwerkers evenzeer begrepen, toen zij in Februari 1941 den ongelijken strijd aanbonden tegen den bezetter en een proteststaking voerden tegen den menschenjacht op onze Joodsche medeburgers. Zij hebben toen heusch wel geweten, dat zij hiermede het wegslepen van de Joden niet konden beletten en zij wisten ook wel, dat de Duitschers over veel grootere machtsmiddelen beschikten dan zijzelf. Maar de woede, waarmee de S.D. heeft losgeranseld op de aanstichters van deze staking, bewijst reeds van hoe groote moreele waarde deze proteststaking is geweest. Het was de eerste uerkelijke nederlaag van de Duitschers in Nederland

en het was naar den geest beschouwd zelfs min of meer een beslissende nederlaag.

En dit alles zou de Geer niet begrepen hebben? Het is niet aan te nemen. Maar de Geer heeft zijn eigen opvattingen over een vrede door compromis en het koppig doordrijven van zijn eigen zin gesteld boven de belangen van den Staat. Ook hier heeft de Geer weer niet *willen* weten wat hij eigenlijk wel wist, n.l. dat de vrede uit een nationaal oogpunt en uit een algemeen menschelijk oogpunt niet het allerhoogste goed is.

Ik heb er reeds meermalen op gewezen, dat bij een formalist als de Geer was, het gevaar groot zou zijn, dat hij met een formeele onafhankelijkheid van Nederland genoegen zou nemen en daarvoor de ideologische grondslagen van den Nederlandschen Staat zou prijsgeven. Dat dit gevaar niet denkbeeldig was, bewijzen reeds de in de dagvaarding eveneens vermelde beschouwingen, welke de Geer in zijn „Synthese” heeft gewijd aan het neutraliteitsbegrip. Wat kan men verwachten van den man, die het reeds als vanzelfsprekend aanvaardt, dat een vrij volk, het welk — om met Scheps te spreken — gewend is zelfstandig te denken en die zelfstandig gevormde meening naar zuiver democratische zeden uit te spreken en over te dragen, dat zulk een vrij volk door een der oorlogsvoerende staten belet moet worden om zich uit te spreken over het onrecht wat in en door dien staat wordt begaan, belet moet worden om kritiek uit te oefenen op de Ideologische grondslagen van dien staat? Welke waarborgen kan men voor onze vrijheid in de groot-Germaansche levensruimte verwachten van den man, die het reeds als vanzelfsprekend aanvaardt, dat de burgers van een neutralen staat terwille van den Duitschen staat in hun vrije meningsuiting moeten worden beperkt? Hierop is maar één antwoord: Geen enkele.

Bovendien werd hierdoor steun verleend aan de Duitse bewering, dat wij niet neutraal waren geweest, waardoor de Duitse inval als het ware werd gerechtvaardigd.

Om al deze redenen mijne Heeren Rechters is de brochure van De Geer geweest een verraad aan de Nederlandsche zaak, een verraad aan de ideologische grondslagen van den Nederlandschen Staat en daardoor ook een verraad aan dien Staat zelve.

En nu kom ik tot het moeilijkste punt in deze zaak. Niet het belangrijkste punt, maar wel het moeilijkste punt. En dat is de aan den verdachte op te leggen straf.

Het is in deze landen geen gebruik, dat menschen van 76 jaar nog terechtstaan. En ik ben er mij zeer wel van bewust, dat lang niet iedereen in Nederland instemt met het feit, dat jhr. de Geer hier nog terecht moet staan. Maar — nog afgezien van de omstandigheid, dat de Geer zich nog altijd maar op het standpunt blijft stellen, dat hij niet in strijd met de wet heeft gehandeld — er zijn nu eenmaal zaken, waarbij de persoon van den verdachte in het niet zinkt bij het belang van de zaak zelve. Wat mij betreft moogt gij ten aanzien van jhr. de Geer, die in het verleden aan ons land groote diensten heeft bewezen, alle barmhartigheid betrachten welke uw hart u zal zal ingeven. Maar dit zal u niet mogen afbrengen van één belangrijke plicht en dat is de plicht ervoor te zorgen, dat in de toekomst nimmer een Minister-President of een andere hooge ambtsdrager zich zou kunnen beroepen op de Geer, wanneer hij op soortgelijke wijze den Staat tegenover den vijand benadeelt. Belangrijker dan de straf is in deze zaak de veroordeeling, de *strafrechtelijke* veroordeeling. En de straf is alleen van belang voor zoover hierin de mate van Uw afkeuring tot uitdrukking komt. Niet alleen de straf, maar ook de *motiveering* van de straf.

Wie in den Staat een hooge positie heeft bekleed en in zijn volk een vooraanstaande plaats heeft ingenomen, draagt ook een hooge verantwoordelijkheid. En voor hem zal de maatstaf nog strenger moeten zijn dan voor den kleinen burger, die met ontzag tegen den persoon van zijn gewezen Minister-President opziet en moet kunnen opzien. Voor dezen verdachte zal ook de strafrechtelijke veroordeeling het grootste leed zijn. Een leed, dat wij hem niet kunnen en niet mogen besparen, aan den anderen kant voel ik er niets voor om dezen verdachte zelfs wat de straf betreft te „Petainiseeren”. Hij is daarvoor niet belangrijk genoeg en wij hebben geen behoefte aan net creëren van martelaren. Ik heb de eer te requireeren een straf, welke gedeeltelijk voorwaardelijk zal zijn — maar onder de gegeven omstandigheden meer een symbolisch dan een voorwaardelijk karakter zal dragen —, en welke gedeeltelijk onvoorwaardelijk zal zijn.

Pleitrede, door de heer de Geer op 10 Mei 1947 voor het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam gehouden

Mijnheer de President!

Het is mij aangenaam, dat ik mijn „geval" — zooals het genoemd is en waaraan zooveel raadselachtigs gezien werd — vandaag mag behandelen voor een Nederlandsch rechtscollege, waarvan ik weet, dat het onbevooroordeeld is en geen ander doel heeft dan de *waarheid* te zoeken en dat ik dus misschien dienen kan door ook mijnerzijds de feiten te laten spreken zooals ik ze zie, eenvoudig en onopgesmukt, misschien niet altijd even mooi voor mijzelf, maar ontdaan van het opgejaagde stof, waarin ze soms tot onherkenbaar wordens toe werden verminkt.

Als ik dit rechtscollege eens vergelijk met dat, waarvoor ik zou hebben terecht gestaan, indien na den oorlog de N.S.B. meester ware geweest in dit land en van rechtspraak in den nobelen zin van het woord geen sprake zou geweest zijn, dan voel ik mij dubbel dankbaar.

Mr. van Genechten, surrogaat-procureur-generaal bij den Hoogen Raad, heeft na mijn terugkeer in een door hem gehouden requisitoir verklaard, dat hij hoopte te zijner tijd mij ter verantwoording te zullen roepen over de euvelheden tegenover het nationaal-socialisme begaan.

Mussert hield in 1942, in een op ruime schaal verspreid pamflet, een requisitoir tegen mij, waarvan de korte inhoud aldus luidde:

Het was in de Tweede Kamer, dat Jhr. de Geer als spreektrumpet van het heerschende Jodendom optrad door te verklaren, dat Joden *volbloed* Nederlanders zijn.

Het was onder Minister-President de Geer, dat een aantal van onze Kameraden vóór de oorlogsdagen werd gearresteerd. De radio-rede van den Heer de Geer daarover was bedoeld om ons Volk duidelijk te maken, dat het hier ging om landverraders.

Het was onder Minister-President de Geer, dat alle nationaal-socialisten dag in dag uit voor verraders werden uitgemaakt en de maatregelen werden genomen, waardoor van 10—14 Mei duizenden fatsoenlijke menschen, mannen en vrouwen, op beestachtige wijze werden behandeld.

En zoo zouden wij kunnen doorgaan. Maar het heeft nu nog geen zin.

Een gerechtszaal met hoor en wederhoor is de eenige plaats, die geschikt is voor den oud-Minister-president Jhr. de Geer. Daar zal het verleden worden afgesloten.

Nu sta ik voor een rechtscollege, dat *vecht* spreekt na onderzoek en alle licht, dat het krijgen kan, bij dat onderzoek op zich laat inwerken. Dit geeft een gevoel van veiligheid en vertrouwen, en ook opgewektheid om naar vermogen licht bij te brengen.

In mijn jongensjaren — den tijd waarin ieder zoo zijn eigen droomerijen heeft — heb ik mij soms voorgesteld, hoe piquant, en tot zekere hoogte interessant, het inoest zijn, eens een tijdlang op grond van een valschen schijn verdacht te worden van een gepleegd ernstig misdrijf. Of het de lectuur van een boek, of iets anders was, dat mij hiertoe bracht, herinner ik mij niet meer. Maar wel weet ik, dat het veilige gevoel, dat onschuld geeft, gepaard aan het vertrouwen dat straks de wezenlijke dader wel ontdekt zou worden, mij ruim voldoende scheen om zulk een verdenking meer van den piquanten dan van den tragischen kant te zien.

Het leven brengt de dingen altijd nog anders dan men ze rijk heeft voorgesteld.

En soms erger.

Wat in jongensjaren gedroomd was, werd aan het eind van het leven werkelijkheid. Maar in bitterder vorm.

Ik ben verdacht geworden — ik denk nu juist niet uitsluitend aan dit *proces* — niet van een openbaar misdrijf, gepleegd door een onbekenden dader, maar van een booze psychische instelling.

Dit beteekent, dat tegenbewijs door het vinden van den wezenlijken dader onmogelijk was.

Dit beteekent óók, dat ander tegenbewijs een zwaren gang had, omdat het minder eenvoudig is, den schijn van een booze *gedachte* dan den schijn van een booze *daad* te ontzenuwen.

Maakte reeds dit de belevenis pijnlijker dan ik ze mij voorgesteld had, daar kwam iets nog ergers bij: de psychische instelling, waarvan ik verdacht werd, vloekte zóózeer met alles wat sinds lange jaren in mijn hart leefde, dat de verdenking mij dieper moest treffen dan *zelfs* de verdenking van menig misdrijf.

Ik ben verdacht geworden van ontrouw aan onze vrije en democratische staatsinstellingen, van sympathie voor nationaal-socialisme en fascisme, van geestelijke verbondenheid met menschen, die ik als landverraders beschouwde.

Dit was een marteling, heviger en dieper insnijdend dan een ervaring als ik in mijn jongensjaren mij voor oogen stelde.

Aanleiding tot deze folterende verdenking werd gevonden in mijn terugkeer naar ons land in Februari 1941.

Een terugkeer, die voor *mij* niets anders was dan een persoonlijke daad, behoorende tot mijn particuliere leven, maar die door anderen anders werd gezien.

Indien iemand mij acht jaar geleden gezegd had, dat er een tijd zou komen, waarin ik van sympathie met het nationaal-socialisme verdacht zou worden, dan had ik slechts aan ontoerekenbaarheid of aan een lugubere grap kunnen denken.

Reeds in de jaren vóór 1933, toen wij hier nog geen last van die beweging hadden, maar zij in Duitschland bij de verkiezingen steeds grooter triomphen vierde, de jaren waarin vele goede vaderlanders ten onzent nog meenden, dat er „ook wel wat goeds in zat", heb ik herhaaldelijk betoogd, dat hier een richting aan het woord kwam, die voor 100 % bederf was en zoowel Duitschland als de rest van de wereld met de grootste gevaren bedreigde. Het antwoord was soms — zelfs van geschoolde staatslieden — dat een beweging, die zóó snel om zich heen greep, toch wel iets zeer waardevols in haar mars moest hebben!

In 1933, na de „machtsovername" door Hitler, hield ik in de Tweede Kamer een rede, welke door een mijner collega's werd genoemd de meest principieele bestrijding van het nationaal-socialisme die hij tot dusver had gehoord.

Toen later het antisemitisme in Duitschland zijn orgiën vierde, heb ik in de Kamer dit kwaad gesignaleerd op een wijze, die mij van joodsche landgenooten, zoowel in als buiten het Parlement, woorden van hartelijke waardeering deed toekomen. Toen de rassenhaat ook in ons land, na aanvankelijke aarzeling, brutaalweg den kop opstak, was mij dit een dagelijksche pijniging, waaraan ik o.a. uiting gaf in mijn Kamerrede van 9 November 1938 in deze woorden:

Wij staan hier voor een der meest benauwende verschijnselen van onzen tijd. Het doet ons in wanhoop vragen, of de „cirkelgang der menschheid", waarover Des Amorie van der Hoeven destijds schreef, dan ook van toepassing is op de meest elementaire beschaving.... Toch dringt het heilloos verschijnsel van het anti-semitisme helaas ook in ons land door. De eerste symptomen daarvan zijn altijd, dat men de joden uit de volks-gemeenschap licht en als afzonderlijke groep plaatst naast de andere burgers. Alle verdere excessen komen hieruit voort. Een zoodanig symptoom vinden wij nu weer in de rede, die de heer Mussert dezer dagen heeft gehouden en waarin hij de beschuldiging van het anti-semitisme nu eens „precies en duidelijk" zou afwijzen. Hij zeide toen: „Wat gaat bij ons vóór: de belangen van het internationaal jodendom of de belangen van het Nederlandsche volk? Mijn antwoord daarop is: de belangen van het Nederlandsche volk gaan onvoorwaardelijk vóór." Mier is de antisemitische besmetting, die hij wilde „afwijzen", in optima forma. Want dat „internationaal Jodendom" is een luchtspiegeling van het antisemitisme en tot dat Nederlandsche volk behooren de Nederlandsche Joden. Rasdiscriminaties bestaan hier te lande niet. De Joden in ons midden zijn volbloed Nederlanders, op volkomen gelijke lijn staande met iederen anderen Nederlander."

Niet slechts op dit punt, maar ook in alle andere opzichten is het nationaal-socialisme sinds 1933 voor mij geweest de vijand No. 1, dien ik doorlopend bestreed in openbare bijeenkomsten en in de pers. Men heeft mij van bevriende zijde wel eens verweten, dat ik ten aanzien van *dit* verschijnsel ontrouw was aan mijn steeds verkondigde stelregel, „honig te puren uit elke bloem", d.w.z. oog te hebben voor het greintje waarheid dat iedere dwaling bevat en daaruit leering te putten. Men had gelijk. De reden was, dat ik in deze alliege van barbaarsheid, onrecht en leugen geen korreltje goud ontdekken kon.

In de toespraken, waarmee ik tusschen 1933 en 1939 ieder jaar de algemeene vergadering der Christelijk-Historische Unie opende, werd met toenemende ernst gewaarschuwd tegen de nationaal-socialistische dreiging. In 1937, toen de jaarvergadering op 1 April viel en daarom

een woord werd gewijd aan de inneming van den Briel, werd die waarschuwing besloten met de sommatie tot de N.S.B.: „In naam van Oranje, blijf af van dit volk. Te duur is zijn vrijheid gekocht”.

Ook op het gevaar van de nauwe relatie onzer N.S.B. met het Hitler-regime werd voortdurend gewezen. Toen na Hitler's woordbreuk tegenover Tsjecho-Slowakije in Maart 1939 het dagblad der N.S.B. schreef, dat in dat land „het recht hersteld” was, dat daar immers een einde was gemaakt aan het gestook van communisten, vrijmetselaars en internationaal jodendom en dat daar gezien werd de „samenwerking van nationaal herboren volken”, heb ik in de jaarvergadering der C. H. Unie van 1939 hierbij het volgende opgemerkt:

„Zulke woorden beteekenen niet alleen een bedenkelijke afstomping voor de eischen van recht en moraal, zij geven in den grond der zaak ook een rechtvaardiging voor een gelijken aanval op ons land als Tsjecho-Slowakije heeft ondergaan. Ook wij hebben onze communisten, vrijmetselaars en joden, die volgens de N.S.B. een geweldigen invloed oefenen op ons staatsbeleid. Waarom zou men aan het „gestook” dier menschen niet een eind maken en aldus ook ons opnemen onder de „nationaal herboren volken”?

Ik liet het hierbij niet, maar toonde aan, dat in het weekblad der partij die consequentie feitelijk reeds getrokken was. In dat artikel werd gewezen op een reeks misdragingen van onze autoriteiten en werden daaraan deze ontstellende woorden toegevoegd: „'s Lands belang eischt, dat aan al deze dingen snel en definitief een einde komt. Laat Tsjecho-Slowakije wat dat betreft een waarschuwend voorbeeld zijn”. Daarvan zeide ik:

Hier wordt dus verondersteld, dat een vreemde staat in de wijze, waarop wij onze eigen binnenlandsche aangelegenheden bedisselen, aanleiding zou kunnen vinden tot ingrijpen. En die onderstelling jaagt dezen schrijver niet het bloed naar de kaken, maar wordt door hem gelanceerd met zeker welgevallen en als motief gebruikt voor een aanmaning om ons leven te beteren en ons staatkundig beleid naar een buitenlandsch recept in te richten. Wie zoo iets leest, moet wel tot de conclusie komen, dat de houding van deze vaderlanders een noodlottige gelijkenis gaai vertoonen met die van de patriotten uit het einde der 18e eeuw en ook nu een gevaar oplevert voor de onafhankelijkheid van onze natie.

Ik behoef na dit citaat niet te zeggen, hoe grievend het mij getroffen heeft, dat blijkens het proces-verbaal één der getuigen bij het vóór-onderzoek verklaard heeft, dat ik bij de interneering der 21 in begin Mei 1940 bevorderd heb, dat naast nationaal-socialisten ook communisten werden aangehouden „in verband met den indruk in Duitschland”. Dit is pure fantasie. Generaal Winkelman kwam met zijn lijst van te interneeren personen in den Ministerraad. Verschillende vragen en opmerkingen, waartoe de lijst aanleiding gaf, werden door hem beantwoord. Zij bleef ongewijzigd. Haar te wijzigen „in verband met den indruk in Duitschland” kwam — gelukkig — in niemands hoofd op. Ik zou, zoo het anders geweest ware, mij geschaamd hebben.

Het ware „uilen dragen naar Athene” aan de reeds gegeven citaten nog meerdere toe te voegen. Ieder, die meegeleefd heeft, kan weten, dat het pure waanzin is, mij van eenig contact met de nationaal-socialistische levensbeschouwing te verdenken.

Toch heeft dit mij niet behoeft tegen de meest dwaze vertelsels.

In een anonymen schendbrief, dien ik in bezettingstijd ontving, werd mijn nationaal-socialisme zelfs in verband gebracht met het feit, dat ik een Deutsche schoonmoeder had. Dit was dezelfde dame, van wie ik in de Kamerzitting van 25 November 1938 — na een fel protest tegen de jongste antisemitische gruwelen in Duitschland — vertelde: „Een oude dame, weduwe van een Nederlander, maar zelf van Deutsche afkomst, zeide mij dezer dagen: ik schaam mij een Deutsche te zijn.” Waaraan ik dan blijkens de Handelingen toevoegde, dat ik haar getroost had met de opmerking, dat zij sinds langer dan een halve eeuw Hollandsche was door haar huwelijk.

Ik zou nog vele soortgelijke dwaasheden kunnen releveeren, maar ik wil Uw Hof die besparen. „Alle dingen stichten niet.” Ik volsta daarom met een „Ex uno clisce omnes”. Wat hier wil zeggen: leer uit dit ééne staal kennen de lawine van laster, die wegens mijn terugkeer over mij is uitgestort, het kwaad dat hij in mijn leven heeft gebrouwen.

Of dit tegen mijn terugkeer pleit, en óók of hij nog heel ander en veel *hooger* kwaad gebrouwen heeft, is een vraag, waarop ik vanzelf terugkom.

Eerst wil ik er nu nog de aandacht op vestigen, dat het diezelfde terugkeer was, welke aanleiding heeft gegeven tot tal van klachten

en grieven — ook van ernstiger menschen dan ik zoëven op 't oog had — die in de afgelopen jaren tegen mij te berde zijn gebracht. Een vriend schreef mij destijds terecht, dat veel hiervan nimmer opgedischt, laat staan voor goede munt opgenomen zou zijn, indien niet de ontstemming over mijn terugkeer de behoefte hiertoe had gewekt. Mijn terugkeer is de bron geweest van valsche of tendentieuze interpretatie van mijn woorden en daden; van misduiding van mijn bedoelingen; van een achterklap en achterdocht, die aan het ongelooflijke grenzen en waaraan ik nimmer blootgesteld zou zijn geweest, zoo niet die terugkeer een donkere omlijsting had noodig gehad. Waarschijnlijk een moderne toepassing van het klassieke „wie vuil is, dat hij nog vuil worde”.

Zelfs tafelgesprekken en andere uitlatingen in besloten kring, al dan niet uit hun verband gerukt, leverden hiertoe, gelijk mij de laatste maanden gebleken is, de stof. Uitlatingen, die ik mij vaak niet herinnerde, maar die, ook zoo zij juist mochten zijn, mij deden vragen, met welk recht men zulke opmerkingen aan de intieme sfeer onttrok, waarvoor ze geëigend waren. Opmerkingen, zoals ieder op zijn beurt ze in zulk een kring maakt, hardop denkend, zoekend en tastend, zich bewust van haar aanvechtbaarheid, maar wetend, dat hij ze hier maken mag, ter verbreding van de gedachtenwisseling en zonder gevaar daarvoor gesteenigd te worden.

Zulk een opmerking heb ikzelf b.v. in 1940 eens uit den mond van een ambtgenoot gehoord, toen deze zeide: „Ik heb aan Churchill gezegd, dat ik 't hem nooit vergeven zou, als hij Rusland als bondgenoot aanvaardde”. Het klonk mij vreemd, daar Rusland's deelneming aan geallieerde zijde mij steeds de beste, misschien (menschelijkerwijze gesproken) de éénige kans scheen om den oorlog, zoo die tot het bittere einde moest worden gevoerd, tot een goed resultaat te brengen. Het bondgenootschap is dan ook later — terecht — con amore aanvaard, getuige o.a. het verloop van verschillende conferenties. Ik heb er nooit aan gedacht, uit zulk een onvoldragen woord een wapen tegen mijn ambtgenoot te smeden. Dat men tegenover mij anders handelde, vindt slechts zijn oorzaak in mijn terugkeer. Die terugkeer heeft de lust geschapen om alles aan en in mij donker te zien en ook de onschuldigste nietigheden tot ernstige misgrepen op te vijzelen.

Een karakteristiek staaltje hiervan is het incident Amiens. Bij een bezoek met anderen aan Churchill zou ik, naar een *vooropgezet* plan en zonder anderen daarin tevoren te kennen, hebben aangedrongen op een soort „vrede van Amiens.” Rij dit verwijt werd dan de indruk gewekt, alsof die vrede feitelijk een capitulatie van Engeland was geweest. De waarheid is, dat dit bezoek — een eenvoudige kennismaking — werd gebracht zonder eenig vooropgezet plan, welk ook. Vanzelf kwam het gesprek op den oorlog. Ik wierp daarbij terloops de vraag op, of niet eerlang iets mogelijk en wenschelijk zou zijn als de vrede van Amiens (1802). Zooals men weet, was die vrede *niet* een voor Engeland oneervolle. Een afdoend antwoord verwachtte ik niet. Het moment was daarvoor ongeschikt. Churchill ging dan ook weinig op de zaak in. Dat hij verstoord was, is mij niet gebleken. Dat ik de zaak even te berde bracht, zal zijn voornaamste oorzaak gevonden hebben in mijn voorliefde voor parallellen in dezen oorlog met den Napoleontischen tijd (die mij altijd interesseerde en waarover ik veel las). Zoo heb ik in het eerste jaar van den oorlog meermalen gezegd, dat Hitler, zoo het tot een tusschen-tijdschen vrede kwam, waarschijnlijk op den duur wel Rusland zou binnenvallen en daar zijn verderf vinden, evenals Napoleon in 1812. Later noemde ik Montgomery den „Wellington van vandaag”, omdat hij, tegelijk met het aanstormen der Russen uit het Oosten, opdook uit het Zuiden, evenals Wellington na zijn overwinning bij Vittoria in 1813. Dat wie zulke parallellen vaak voor oogen had, en bovendien met een zeer langdurigen oorlog rekening hield, ook wel eens dacht aan een adempauze als de vrede van Amiens, is niet zoo verwonderlijk. En dat die gedachte onder vrienden — als hoedanig wij toch bijeen waren — ook wel eens naar buiten trad, behoeft niet a priori als een symptoom van verdorvenheid te worden beschouwd. Als mijn terugkeer er niet geweest was, zou er geen haan naar gekraaid hebben. Evenmin als hij kraaide naar de loslippigheid van andere niet-teruggekeerden.

Ter karakteriseering van dien „eerloozen” vrede van Amiens moge ik hier overigens citeeren de volgende regelen uit het standaardwerk van Thiers: „Geschiedenis van het consulaat en het keizerrijk”:

„Was de blijdschap levendig en algemeen in Frankrijk, in Engeland werd ze schier tot waanzin gedreven Men droomde van ongekende, onmetelijke, onmogelijke voordeelen. Er zijn zoo dagen waarop de volken evenals de personen wars zijn van elkander te haten, waarop zij de behoefte gevoelen aan een verzoening, al is die zelfs voorbijgaand, al is die zelfs bedriegelijk. Op dit oogen-

blik, dat helaas zoo kort van duur was, meende het Engelsche volk bijna, dat het Frankrijk beminde: het aanbod den held, den wijze, die Frankrijk regeerde, en in geestvervoering deed het den kreet hooren: „Leve Bonaparte!” Verderop: „Terwijl dit feest te Parijs plaats had, werd er in de City te Londen een luisterrijk banket gegeven, waar te midden van de levendigste toejuichingen de navolgende feestdranken werden uitgebracht: Aan den Koning van Groot-Brittannië! Aan den Prins van Wales! Aan de vrijheid en den bloei der vereenigde koninkrijken van Groot-Brittannië en Ierland! Aan den Eersten Consul Bonaparte, aan de vrijheid en bloei der Fransche Republiek! Van eenparige en daverende toejuichingen ging de laatste dronk vergezeld.”

Het spreekt vanzelf, dat wij in onzen tijd op die wijze geen vrede meer sluiten, — anderhalve eeuw voortgezette beschaving gaat niet spoorloos voorbij — maar dat de vrede van Amiens niet een Engelsche capitulatie was, wordt uit het geciteerde toch wel zeer duidelijk.

Een misduiding mijner bedoelingen moet ik het ook noemen, wanneer men mij wil verketteren om den brief aan v. Geelkerken¹⁾. In een krant had ik gelezen, dat deze in een toespraak mij de schuld had gegeven van den dood onzer jongens aan den Grebbeberg; wij hadden ons niet moeten verweren tegen den invaller. Ik heb dikwijls in mijn leven de behoefte gevoeld om tegen zulke wartaal, van wien ook komende, op te komen. Over dit zelfde onderwerp schreef ik uit Portugal een artikel voor een Zuid-Afrikaansch blad.

De correspondent van dat blad te Lissabon had mij verteld, dat de oppositie van de Herzog-Malan-partij — oppositie tegen Smuts en tegen meedoen aan den oorlog — vrij sterk was en voornamelijk zetelde onder de oud-Hollandsche Boeren. Ik zeide, dat ik dit tot zekere hoogte kon begrijpen, als reactie op den Boerenoorlog, maar dat ik *niet* begreep, aat die stemming niet gewijzigd was na den inval in Holland. Hij antwoordde toen, dat de Herzog-Malan-partij de stelling verdedigde, dat Nederland had moeten handelen als Denemarken, d.w.z. de Duitschers zonder verweer op zijn grondgebied had moeten toelaten; ons land zou dan goed behandeld zijn en onze Koningin had in het land kunnen blijven, evenals de Koning van Denemarken. Daar ik bemerkte, dat die correspondent, hoewel zelf een Smuts-man en verbonden aan een Smuts-orgaan, dit nog niet zoo héél dwaas vond, legde ik hem de zaak uit en gaf hem daarna een artikel voor zijn blad om te betoogen, hoe verraderlijk en verachtelijk zulk een rol voor ons land zou geweest zijn. In gelijken geest schreef ik nu later aan v. Geelkerken.

Men kan natuurlijk zeggen: was dit geen parelen voos de zwijnen werpen? 't Is mogelijk. Maar ik heb tal van malen aldus gehandeld. Het is mij vaak onmogelijk geweest, niet althans te *pogen* zulk spinrag uit menschelijke hersens op te ruimen.

Een paar voorbeelden uit den bezettingstijd. Een N.S.B.-er schreef mij over den rechercheur, die de eerste weken na mijn terugkeer vóór mijn huis stond. Hij meende, dat *ik* dien man daar gezet had en dat hieruit mijn kwaad geweten sprak omtrent veel dat ik tegenover de N.S.B. misdreven had. Die man stond daar echter noch op mijn verzoek noch met mijn vóórkennis, en ik weet tot op den huidigen dag niet of hij er stond om mij te *controleeren* of om mij te *beschermen*; al vermoed ik het eerste, omdat, toen hem door mijn gezin koffie werd aangeboden, hij verklaarde, dit niet te mogen aannemen. Dien N.S.B.-er nu, dien ik niet kende, maar die met zijn naam en adres teekende, heb ik geantwoord, in de hoop iets van zijn hallucinaties te kunnen verdrijven.

Misschien zal men opmerken: dit voorbeeld zegt niet veel, want *dit* was weer een N.S.B.-er, wien gij schreeft. Daarom nog een ander voorbeeld uit den bezettingstijd. Van bevriende zijde werd mij ter hand gesteld een illegale, inet groote felheid tegen mij geschreven brochure, terwijl mij door een ander werd meegedeeld, wie de waarschijnlijke schrijver was. Ik ontwierp toen een langen brief van ongeveer 12 zijdjés om den auteur uit den droom te helpen en omtrent mijn wezenlijke gevoelens in te lichten. Na voltooiing van den brief ging ik om verschillende redenen twijfelen, of de opgegeven schrijver toch wel juist was. Ik vreesde een dwaas figuur te slaan door al dit kruit te verschieten tegen een ondeugdelijk object. Ik hield daarom tenslotte den ontworpen brief in portefeuille. Na de bevrijding kwam ik op het spoor van den *wezenlijken* schrijver, die inderdaad een geheel andere was dan de mij indertijd genoemde. Ik schreef hem daarop, en hij bracht mij een bezoek.

Ik heb deze neiging tot, zoo men wil, parelen voor de zwijnen te werpen, altijd gehad. In mijn eerste ambtsperiode als Minister van Financiën kreeg ik eens over een belastingkwestie een anonymen brief, waarin met een moorddadigen aanslag gedreigd werd. Ik her-

¹⁾ Het gold hier een brief, waarin mijnerzijds geprotesteerd werd tegen een openbare uitlating van v. Geelkerken. De brief was niet meer voorhanden, maar v. Geelkerken had er tijdens zijn verhoor gewag van gemaakt.

inner mij dood ongelukkig geweest te zijn, dat geen naam en adres genoemd waren — niet om de bedreiging, want uit de heele inkleding was duidelijk dat dit een loos spel was — maar omdat ik zoo héél gaarne dien man de zaak had uitgelegd.

In nog vroeger jaren, tijdens de stakingen van 1903, de dagen van de „misdadige woelingen” zooals Minister Kuypcr ze noemde, werden in de groote steden oproerige meetings gehouden, waarin steeds „vrij debat” werd aangekondigd. Te Rotterdam, waar in toen woonde, ging ik daarheen, om licht te brengen in verduisterde hersens. Tot verbazing mijner vrienden, en blijkbaar ook niet zonder eenig risico. Want op één der bijeenkomsten kwam aan het eind de opstandige woordvoerder van dien avond, die mijn collega in den Gemeenteraad was en als zoodanig zekere égarde voor mij had, mij zeggen, dat hij het op prijs zou stellen, mij door een achterdeur de zaal te mogen uitleiden, daar ik op straat gevaar kon loopen.

Wel een bewijs, Mijnheer de President, dat het „zaaien aan alle wateren” mij in het bloed gezeten heeft. Misschien is dit af te keuren. Ieder heeft zoo zijn eigen hebbelijkheid. Maar *dit* is zeker, dat die brief aan v. Geelkerken uit dezelfde aandrifft is voortgekomen en dat ik — om ook den schijn des kwaads te vermijden — dien brief nooit geschreven zou hebben (of misschien 'n afschrift daarvan gehouden zou hebben), indien ik geweten had, dat er ooit een tijd zou komen, waarin uit al mijn handelingen venijn zou worden gezogen. Omdat mijn terugkeer dit noodig maakte, of wettigde, of den ontembaren wil daartoe schiep.

Ik kom nu tot mijn terugkeer zelf.

Deze was, zooals ik straks reeds met een enkel woord zeide, voor *mij* niets anders dan een persoonlijke daad, behoorende tot mijn particuliere leven.

Op 13 Mei 1940 had ik ons land verlaten, omdat mijn *taak als Minister* dit vorderde. Binnen enkele dagen zou, naar de opperbevelhebber meedeelde, ons leger moeten capituleeren en het Rijksg gebied in handen zijn van den vijand. De oorlog moest dan uiteraard worden voortgezet, met alle hulpmiddelen waarover wij bleven beschikken. Bovendien moest het opperbestuur van de overzeesche gebiedsdelen intact blijven. Voor een en ander was noodig, dat de Regeering niet gevangen genomen werd of in een afhankelijke positie kwam, maar haar volle vrijheid van beweging behield. De gevoelvolle regelen, waarin ds. Welter in die Mei-maand zijn gevoelens vertolkte: „Nee, 't was geen vlucht, die U deed gaan. Maar volgen waar God riep”, waren gericht tot H.M. de Koningin, maar — het zij met groote bescheidenheid gezegd — zij gaven tevens uiting aan wat, op lager niveau, Harer Majesteits Kabinet naar den vreemde riep.

Op 3 September 1940 werd mij op eervolle wijze ontslag verleend als Minister. Mijn taak was afgelopen. Zij kon niet langer gelden als motief voor mijn verblijf in het buitenland. Terugkeer naar ons land was dus de logische consequentie geweest. Aldus is mijn weinig gecompliceerde visie op de zaak. Toch kwam terugkeer aanvankelijk niet in aanmerking, omdat ik de mogelijkheid daarvan uitgesloten achtte. Toen mij later het tegendeel bleek, keerde ik terug, omdat ik gewoon was naar eigen oordeel te handelen en ofschoon mij bekend was dat anderen er anders over oordeelden. Misschien was dit verkeerd. Misschien moet het gekwalificeerd als onactvol, wereldvreemd, naief, individualistisch, eigengereid. Maar één ding is zeker: geen moedwillige verzaking van de landszaak, noch inschikkelijkheid tegenover den indringer of de indringersgenooten, heeft deel aan mijn terugkeer. Alle verdenking daaromtrent is valsch. Er is niets in mijn leven geweest dat haar steunt, en mateloos veel dat haar weerspreekt.

Heb ik dan niet in den steek gelaten een taak, mij opgedragen in Indië? Die vraag moet ik ontkennend beantwoorden, onder volle handhaving van wat ik geschreven heb op blz. 29 en 30 van mijn brochure „Verantwoording.”

Het doet mij leed, dat ik op dit punt de voorstelling, die de heer Welter geeft, moet weerspreken. Ik betwijfel geen oogenblik, dat hij hierbij te goeder trouw is. De feiten staan hem blijkbaar niet nauwkeurig meer voor oogen. Het is mij in de laatste maanden duidelijker dan ooit gebleken, hoe ongelijkmatig het herinneringsvermogen van menschen in *eenzelfde* aangelegenheid, die zij *tezamen* hebben doorgemaakt, kan werken. Dingen, die voor mij onherroepelijk vaststaan, bleken in het geheugen van anderen vervaagd. Ook omgekeerd bleek ik mij dingen niet te herinneren, waarvan ik wegens de stelligheid, waarmee zij van geloofwaardige zijde naar voren werden gebracht, toch de juistheid niet mag betwijfelen. De oorzaak ligt, geloof ik, hierin, dat een *zelfde* feit voor den één een veel grooter plaats in zijn leven, en dus in zijn gedachtenwereld, kan innemen, dan voor den ander. Zóó zal voor den heer Welter, die toen nog door zorgen en belangen van de eerste orde omringd was, deze opdracht kwestie een heel andere betekenis gehad hebben dan voor mij.

Ik stel er prijs op dit te zeggen, vóórdat ik een correctie geef op wat door hem tijdens de instructie is meegedeeld en gisteren in hoofdzaak herhaald is.

Die mededeeling komt hierop neer, dat hij op een Zondag in October 1940, bij een bezoek aan mij te Boxmoor, mij een opdracht gaf *zoowel* voor de voorbereiding der gedeeltelijke financiering door Ned. Indië van de moederlandsche oorlogskosten, *als* voor een onderzoek naar de algemeene financiële toestand in Ned. Indië, en dat ik die opdracht aanvaardde. Hij voegt er aan toe, dat hij een telegram kreeg van den Gouverneur-Generaal, dat, wegens de eigen moeilijkheden van Indië, van de gedeeltelijke financiering moest worden afgezien, doch dat hij „niet meer weet” of hij mij dit heeft meegedeeld.

De loop der zaak was echter een andere.

In den zomer van 1940, vóór mijn aftreden als Minister, werd besloten, dat een paar hoofdamtbenaren naar Indië zouden gaan om te overleggen over den besten vorm waarin uitvoering zou worden gegeven aan het door den G.G. opgeworpen plan, om het moederland tijdelijk bij te springen, waarvoor dan extra-heffingen in Indië noodig zouden zijn. Dit was het *eenige* doel van de reis. Na mijn aftreden werd mij welwillend aangeboden om, nu ik toch werkloos en doelloos in Engeland zat, de leiding van die deputatie op mij te nemen. Ik aanvaardde dit dankbaar. Er was nu weer nuttig en reëel werk te verrichten, in een materie van neteligen aard en van groot practisch belang.

Daarna gebeurde het volgende.

Op Zondag 20 October — den datum heb ik destijds in mijn dagboek aangeteekend, waarin alleen data staan die voor mij van eenig belang waren — kreeg ik een bezoek van mijn oud-collega te Boxmoor. Ik herinner mij dien zonnigen middag als den dag van gisteren. Wij dronken thee op het grasveld achter het huis. Na eenige pourparler's haalde de heer Welter een telegram van den Gouverneur-Generaal uit zijn zak, met den zooëven vermelden inhoud. Nadat hij het mij had voorgelezen, zeide hij: „Ik ben het daarmee ééns en de opdracht moet dus tot mijn leedwezen vervallen”. Daar ik een oogeblik het gevoel had, alsof hij twijfelde of ook ik 't er wel mee ééns zou zijn, stelde ik hem terstond gerust en verklaarde zijn gevoelens te deelen. De heer Welter ging toen voort: „Indien Gij echter de reis naar Indië, ook ter wille van een bezoek aan Uw kinderen, toch gaarne maakt, ben ik wel bereid, er een andere opdracht voor in de plaats te stellen. Maar *ik stel daarop geen prijs*”, waarmee hij zeggen wilde, dat hij het geheel aan mij overliet en ik het niet moest doen ter wille van hem of van de Regeering.

Ik antwoordde hem, dat ik dit een wel wat sonderlinge figuur vond en er gaarne eenige dagen over wilde denken. Later aanvaardde ik ook dit. Dat mij dientengevolge medewerking verleend is tot het verkrijgen van een „exit-permit” uit Engeland, is volkomen juist. Ik kom daar zoometeen op terug. Maar wat in *dit* verband de hoofdzaak is, is, of ik een ernstige Regeeringsopdracht om in Indië een Staatsbelang te behartigen en den strijd voor de vrijheid — zij het op het bescheiden terrein der financiering — mee te strijden, willekeurig in den steek gelaten heb. Dit ware een onvergeeflijke zonde geweest, met mijn verleden in strijd en mij zwaarder aan te rekenen dan aan menig ander. Maar die zonde heb ik *niet* begaan. Gelijk ik in mijn brochure „Verantwoording” schreef: „De opdracht werd gemaakt voor de reis; niet de reis voor de opdracht. Zij was een faciliteit, mij verleend; niet een taak, mij toevertrouwd.” Zóó zag ik het, en zóó zag ook de Regeering het. Dat zij tegen die figuur geen overwegend bezwaar had, blijkt trouwens ook uit den brief van 16 October 1940, van mij aan den Voorzitter van den Ministerraad, afgedrukt op blz. 25 van het Memorandum. Uit den inhoud van dien brief blijkt, dat er een besluit van den Ministerraad is geweest, waardoor het mij zelfs zonder speciale Regeeringsopdracht mogelijk gemaakt zou worden naar Ned.-Indië te gaan. De opdracht, zooals die nu tot stand kwam, was in *wezen* hetzelfde. Zij was op geen enkel, op de oorlogvoering betrekkelijk, openbaar belang gericht. Van een medegaan van ambtenaren, waartoe bij de eerste opdracht besloten was, was dan ook geen sprake merr.

Dat ik, door niet naar Indië te gaan, een publieke taak verwaarloosde, of de Regeering ook maar van verre iets onthield, waarop zij prijs stelde en dat haar in de zware oorlogsdagen tot steun of verlichting van lasten had kunnen strekken, is uitgesloten. De Regeering verwachtte van die opdracht geenerlei hulp. Vandaar dan ook, dat zij volkomen tevreden geweest zou zijn, zoo ik in Portugal gebleven was, en zij mij zelfs het advies gaf, mijn vrouw daarheen te laten overkomen.

De Regeering had geenerlei bezwaar tegen mijn niet gaan naar Indië, uitsluitend tegen mijn wél gaan naar Nederland.

Ik wist, dat de gevaren, die zij *daarvan* dachtte, zich niet zouden verwezenlijken en de praktijk heeft dit bevestigd. Intusschen heb ik wél achteraf ingezien, dat, waar mijn „exit-permit” slechts door haar medewerking verkregen was, ik tot het besluit had moeten komen, dat haar, m.i. onjuiste, inzicht omtrent het gaan naar Nederland in casu moest praevaleren boven het mijne. Ik had, zoo ik niet naar Indië ging, dan in Portugal kunnen blijven of desgewenscht naar Amerika of Z.-Amerika kunnen gaan, maar *niet* naar het land, waar zij — ten onrechte m.i. — uit mijn verblijf schade dachtte; óók niet, nadat mij in Portugal gebleken was, dat aan terugkeer naar ons land geen obstakelen in den weg stonden.

Dat ik deze zijde der zaak niet voldoende overwogen heb, is een fout, die ik reeds in mijn brochure „Verantwoording” op blz. 33 heb erkend. Schade heeft zij gelukkig niet gedaan, dan alleen aan miizelf.

Op de onderstelling, dat ik nooit voornemens ben geweest naar Indië te gaan, zal ik niet ingaan. Zóó iets is eigenlijk alleen te weerleggen — en dan nog alleen voor wie zich niet vastgebeten heeft in de achterklap — uit particuliere correspondentie. De briefwisseling met ons land moest over deze zaak natuurlijk zwijgen, van wege de censuur. Daarom heb ik eens gezocht in oude brieven, die ik nog heb uit Indië. Daarin zie ik, dat mijn dochter uit Bandoeng mij o.a. schreef: „Ik heb al zitten bedenken, of U bij ons zoudt kunnen wonen in dit huis. Maar het zou op den duur wel wat klein zijn. Als u wilt, dan kunnen wij vast naar een grooter huis uitkijken. Want er is maar heel weinig vrij op 't oogeblik! U kunt ook heel mooi boven Bandoeng wonen ik schijf U maar vast eens wat mogelijkheden — dan kunt U eens schrijven, hoe U er over denkt. U kunt natuurlijk ook voorloopig hier logeeren en dan eens verder zien. Dan maken wij een mooi hoekje in den tuin klaar.”

Uit den brief blijkt, dat dit een antwoord was op een telegram tan mij, waarvan ik helaas geen afschrift heb.

Doch genoeg hierover.

Ik kom nu nog even terug op mijn terugkeer zelf. Deze moge naïef en eigengereid zijn geweest, geen ontrouwe gedachte heeft deel aan hem gehad.

Er is kortgeleden in zeker Kamerdebat gesproken — terecht of ten onrechte — van een *phantoom* Linggadjati en een *werkelijk* Linggadjati.

Die terminologie kan hier overgenomen.

Het *phanfoom* van mijn terugkeer was: een knieval voor den vijand, een vergoelijking van den inval, een berusting in den bezettingstoestand, een daad van ontrouw aan mijn beginselen, een verloochening van mijn verleden, een begin van verraad.

Mijn *werkelijke* terugkeer was: de onpolitieke repatriëering van een ambteloois burger, die na de nederlegging van zijn ambt zich weer gevoelde als gewoon mensch, omdat het ambt nooit een hoogere heerlijkheid voor hem heeft gehad dan gelegen was in het dienstbetoon waartoe het hem riep; omdat hij zich daaruit nooit een pedestal heeft kunnen timmeren dat hem blijvend boven anderen verhieft.

„Eigengereidheid” is mij in mijn leven wel eens vaker verweten. Soms ook in vriendelijke beschouwingen en zonder dat juist dit *woord* gebruikt werd. Ik mag misschien Uw College er een voorbeeld van aanhalen, omdat dit voor een juist begrip nuttig kan zijn. Ik heb daarom eens opgezocht, wat destijds een geëerd Kamerlid-journalist — reeds lang overleden — te dezer zake over mij schreef. I-et artikel geeft een mengeling van lof en blaam, die ik beide voor rekening van den schrijver laat en waarin ik mijzelf ook niet geheel herken, maar het bevat waarschijnlijk toch een kern die eenig houvast geeft. Het werd geschreven door den heer van Vuuren in den tijd dat ik het dusgenaamde „Intermezzo-kabinet” presideerde (1926—1929), en werd opgenomen in het dagblad „De Tijd”. Het citeeren ervan is niet zoo erg aantrekkelijk, omdat het mijn persoon naar voren brengt, maar waar het in een proces als dit toch ook om belichting van de persoon gaat, kan ik er het Hof misschien mee dienen. Het volgende is er aan ontleend:

„De kracht van den heer de Geer komt echter in verband met zijn persoonlijkheid, vooral tot zijn recht als leider van een extra-parlementair Kabinet. De heer de Geer toch is in zijn gedachten en denkbeelden een individualist. Hij is een overtuigd christelijk-historisch man, omdat hij een even *ernstig* als oprecht en overtuigd christen is. Haast zou ik zeggen: als christelijk-historische partij is hij echter zichzelf genoeg..... In de praktijk der politiek vast op hem te rekenen heeft de rechterzijde nooit kunnen doen, maar zonder dat iemand harer deswege ooit aan zijn politieke eerlijkheid zal hebben getwijfeld. Hij was altijd uit op een origineelen kijk op de dingen en nam

dientengevolge graag een daarbij passend apart standpunt in..... Deze eigenaardigheid zou hem een blok aan het been zijn, indien hij geroepen ware Minister-president te zijn in een rechts Kabinet en met dit kabinet te steunen op een bepaalde meerderheid. In een extra-parlementair kabinet is dezelfde eigenaardigheid een verdienste. Het is als 't ware iets inhaerents aan den persoon van Minister de Geer, dat hij vandaag deze en morgen gene meerderheid heeft, die hem steunt. Hij heeft daarvoor slechts zich zelf te zijn, d.i. de man, die hij altijd is geweest. Voor zijn kabinet heeft zijn persoonlijkheid het gevolg, dat ieder Minister zijn eigen weg een beetje gaat en bij onderwerpen, die geen financiële gevolgen hebben, de homogeniteit ontbreekt. Bij een extra-parlementair-kabinet heeft dit ook weer zijn goede zijde. En daarom: zoolang wij een extra-parlementair kabinet moeten dulden, is een kabinet-de Geer niet het minst goede."

Ik zeide reeds, dat ik niet kan zeggen, dat ik mijzelf hierin geheel herken. Maar in elk geval wijst deze beschrijving door iemand, wiens streven naar objectiviteit algemeen bekend was, op een zelfstandigheidsdrang mijnerzijds. waaraan „les défauts" stellig niet zullen hebben ontbroken, maar welke dan toch voor wie billijk wil oordeelen een en ander kan verklaren wat hem anders onbegrijpelijk zou zijn.

Misschien heb ik „les défauts" niet altijd voldoende bestreden. Ik ben op dit punt echter eenigszins verward geworden, doordat, zoodat de schrijver óók opmerkt, het volgen van eigen oordeel mij zelden kwalijk genomen is.

Opmerkelijk in dit verband is, dat, toen dezelfde schrijver in 1921, bij het scheiden van jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman uit de Tweede Kamer, aan dien staatsman een waardeerend artikel wijdde, hij terloops deze opmerking plaatste: „Zijn liefde voor het vrije onderzoek doet hem, men zou haast zeggen, met genoegen zien, dat de leden van zijn partij hun eigen gang gaan. De heer Lohman ergert zich daarover niet, ja men zou zeggen: hij vindt dit heel aardig. De heer de Geer, die het meeste neiging daartoe toont, is zijn oeilam."

Of de heer Lohman ook het volgen van mijn eigen oordeel in de terugkeer-kwestie „aardig" zou gevonden hebben, valt vanzelf niet uit te maken. Zoo niet, dan zou hij er, dunkt mij, in elk geval steviger argumenten tegen aangevoerd hebben dan die ik — althans vóór mijn terugkeer — vernemen mocht.

Ook nu nog kan ik in die argumenten weinig houdbaars zien.

Het eerste argument was, dat ik geen „gunst" mocht vragen aan den vijand. Dit zou evenzeer gelden tegen alle „gestranden" die na 10 Mei 1940 naar hun woonstee terugkeerden. Ik gevoelde mij als één hunner, insover er, ondanks alle verschil, deze overeenkomst was: dat men door onvoorziene omstandigheden buiten zijn wil, doelloos en zonder taak, in het buitenland gescheiden van zijn betrekkingen was komen te leven. Die gestranden hebben allen toestemming nodig gehad voor hun repatriëering. Waar het op aankomt, is dan ook niet, of men toestemming vraagt, maar of men daarbij onwaardige voorwaarden aanvaardt. „Gunsten" — om dit leelijke woord nog eens te gebruiken — zijn in bezettingstijd door tal van trouwe vaderlanders gevraagd. Niet alleen door gestranden, die naar huis wilden. Maar ook door in het land vertoevenden, die om de een of andere reden b.v. naar Amerika (toen nog neutraal) wilden gaan; ik heb ze in Portugal ontmoet. Ook door velen, die hier te lande dagelijks bezig waren om bevrijding of verlichting van lasten te vragen voor gevangenen. Ook door hen, die gepleit hebben voor incidenteele verzachting van terreurmaatregelen als deportatie, collectieve straffen en andere barbaarsheden. Bezwaar daartegen is nooit gemaakt.

Een tweede argument was, dat ik mij door terugkeer in de macht van den overweldiger stelde. Dit zou niet alleen tegen de reeds genoemde „gestranden" aangevoerd kunnen worden, maar ook tegen allen, wien het in Mei 1940 zeer gemakkelijk geweest ware, met andere réfugié's tijdig het land te verlaten, maar die liever dan dit te doen, het lot van het overgrootste deel der bevolking deelden. En b.v. ook tegen den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, die na ernstig beraad besloot in het land te blijven op een moment, waarop de weg naar Australië wijd voor hem open lag en verschillende van zijn ambtenaren daarheen gingen. Niemand heeft hem dit euvel geduid. Integendeel is hem daarvoor warme hulde gebracht. „Hij stelde zich in de macht van den overweldiger". Anders gezegd: „hij besloot te deelen in de beproevingen van het volk, waaronder hij geleefd en gewerkt had." Twee formules voor dezelfde daad. Men koos de laatste. Terecht. Waarom zou in een ander geval juist de eerste moeten gekozen worden? Is het uitgesloten, dat die ander in ernst was, toen hij in een brief uit Portugal aan één zijner oud-collega's te Londen de begeerte uitsprak, „met het eigen volk mer

te worstelen, te lijden, te zuchten, te hopen, te bidden, te danken, m.a.w. den geestelijken strijd, die thans — vooral innerlijk — in ons land gevoerd wordt, van nabij te volgen." Natuurlijk is er verschil tusschen „terugkeeren" en „blijven". Maar niet op dit punt. Beide beteekenden: te kiezen voor het vrijwillig wonen in een bezet land, d.w.z. voor het zich stellen „in de macht van den overweldiger".

Een derde argument was, dat na mijn terugkeer de vijand mij zou uithooren over in Engeland heerschende toestanden en voornemens. Dat dit argument voor mij geen waarde had, behoeft wel geen betoog. Immers ik had dit zelf in de hand en wist dat ik onder geen beding of bedreiging mij zou laten uithooren.

Ook in ander opzicht trouwens heb ik mij nooit laten gebruiken. Eens kreeg ik een bezoek van iemand, die meedeelde verbonden te zijn aan de redactie van een onzer groote — toen gelijkgeschakelde — dagbladen. Hij vroeg mij, een bijdrage te leveren voor een uit te geven boekwerk, waarin het levenswerk zou worden geschetst van 25 overleden Nederlandsche staatslieden uit de laatste 100 jaar. Men zou volkomen vrij zijn in de behandeling van het onderwerp, maar een samenvattend vóórwoord zou worden geschreven door een auteur wiens naam omtrent het karakter van dat vóórwoord niet veel twijfel liet. Mannen van verschillende richting hadden reeds hun medewerking toegezegd. Een bekend liberaal journalist zou Thorbecke behandelen. Men kwam bij mij voor een bijdrage over Lohman, nadat twee met name genoemde personen, tot wie men zich eerst gewend had, maar die zich niet voldoende capabel achtten, op mij de aandacht hadden gevestigd. Ik begreep, wat zulke vertelsels waard waren en ik begreep óók, dat hier bedoeld was een poging om onze nieuwere staatkundige geschiedenis te vervalschen door de hoofdfiguren daaruit voor te stellen als pioniers van het nationaal-socialisme. (De schrijver van het vóórwoord zou daarvoor wel zorgen.) Wat op dit punt reeds vóór den oorlog vertoond was, liet hieromtrent geen twijfel. Ik wees het aanzoek af. Het boek is, voor zoover mij bekend, nooit verschenen. Den naam van mijn bezoeker vond ik na de bevrijding terug in een verslag van een zuiveringsproces.

Een vierde argument was, dat de vijand mijn terugkeer zou *uitbuiten* als een daad van berusting in den bezettingstoestand, iets wat verslappend zou kunnen werken op den geest van onze bevolking. Ik dachtte dit gevaar niet, omdat, gesteld al dat de vijand deze uitbuiting zou beproeven, niemand daar de dupe van zou worden. Men kende mijn antecedenten. Men kende de leugenachtige propaganda van den bezetter, zijn dagelijksche onderstebovenkeering van vaststaande feiten en verhoudingen. Dat juist *deze* leugen zou geloofd worden, was weinig waarschijnlijk. Bovendien was ik er zelf bij om haar te ontmaskeren. Erkend moest, dat dit laatste slechts in particulieren kring zou kunnen geschieden, omdat de bezetter het in de macht had openbare tegenspraak te weren. Daarom heb ik ten overvloede nog het Kabinet te Londen gemachtigd om eventueel door de radio een door mij geteekende verklaring te laten voorlezen, waarin de *wezenlijke* strekking van mijn terugkeer werd uiteengezet, eindigend in deze woorden: „Dit is de éénige beteekenis van mijn terugkeer. Wie er een andere beteekenis aan hecht — en met name ook maar het geringste prijsgeven van het standpunt door de Nederlandsche Regeering sinds 10 Mei ingenomen — vergist zich". De laatste kans op succes voor het gevreesde *misbruik* van mijn terugkeer was hiermede afgesneden.

Ten slotte heb ik nog een *vijfde* argument vernomen: De vijand zou indien ik in het land vertoefde, mij met propagandistisch oogmerk woorden in den mond kunnen leggen, welke ik nooit gesproken had, die geheel tegen mijn gevoelens indruischten, maar die ik buiten staat zou zijn te dementeren. De vijand was hiertoe inderdaad in staat, evenals hij in staat was deze valsheid te plegen tegenover *ieder* ingezetene wiens woord eenig gezag had. Maar is dit een factor waarmee rekening viel te houden? Men stelle zich eens voor, dat iemand het besluit van jhr. van Starckenborgh om in Indië te blijven zou hebben geblameerd, omdat de Japanners hem riu vervalschte uitlatingen konden toedichten. Hij zou vermoedelijk niet veel bijval gevonden hebben. In *mijn* geval had het argument nog veel minder zin. Indien de vijand dit soort misleiding wilde bezigen, had hij den teruggekeerden ex-minister waarlijk niet noodig. Tal van in ons land vertoevende prominenten stonden dan te zijner beschikking: militairen van den hoogsten rang, leden van Hooze Colleges van Staat, oud-ministers van groot formaat. De autoriteit van elk dezer had op de bedoelde wijze kunnen worden misbruikt.

Dit wonderlijke argument — mij eerst na de bevrijding onder de oogen gekomen — is gesteund met de opmerking, dat ik het zelf zou hebben gebruikt ter overreding van een paar collega's, die op 13 Mei 1940 overwogen hadden in het land achter te blijven. Ik

herinner mij niet, dat ik toen tegenover mijn collega's dit argument gebruikt heb, maar wil het feit, van geloofwaardige zijde komend, niet tegenspreken. Maar wél wil ik er op wijzen, dat er een groot verschil bestond tusschen de positie van de beide betrokken Ministers en de mijne in 1941. Het betrof toenmaals *bewindslieden in actieven dienst*, met volle ministerieele verantwoordelijkheid. Indien van zulke mannen valsche uitingen werden gepubliceerd, die bv. in strijd zouden zijn met de te Londen door het Kabinet gevoerde politiek, dan zou dit, zoo ze *geloofd* werden, een heel wat ernstiger karakter dragen dan een gefingeerde uitlating van een ambteloos burger. Reeds dit wijst er op, hoe onjuist het is ten dezen een beroep te doen op wat ter overreding door mij gezegd zou zijn tot die beide ambtgenooten in Mei 1940. Afgezien nog hiervan, dat het heel iets anders is, vriendschappelijk en collegiaal te waarschuwen tegen een denkbaar gevolg van een te verrichten daad, dan de *verrichte daad* als halsmisdrijf aan te rekenen . . . zelfs indien het gevolg niet intreedt.

In dit *proces* zijn nu nog twee andere argumenten naar voren gekomen.

Vooreerst, dat door mijn terugkeer verzwakt kon worden het vertrouwen dat onze bondgenooten in ons stelden.

In de tweede plaats, dat verzwakt kon worden de verzetsgeest onder ons volk. Nu dus niet door een Duitsche uitbuiting van mijn terugkeer, maar door den indruk dien het *feit zelf* maakte.

En van deze twee (thans naar voren gekomen) argumenten neemt men dan aan, dat bovendien de *ervaring* ze bevestigd heeft, m.a.w. dat hier van *ingetreden gevolgen* van mijn terugkeer kan worden gesproken.

Ik betwijfel de juistheid hiervan. Althans voorzoover niet gedacht wordt aan een zeer momenteel en voorbijgaand gevolg. Zóó iets als er, wat de verslapping van den volksgeest betreft, in Mei 1940 een oogenblik is geweest na het vertrek van de Regeering naar Londen.

Maar waar ik bovenal op wijzen wil: *voorzoover* er een oogenblik verslapping mocht zijn geweest, is dit minder een gevolg van mijn terugkeer, dan wel van de wijze, waarop men dien door de Radio heeft gecommentarieerd. Toen ik dit commentaar vernam, was mijn eerste gedachte: hoe ter wereld kan men zoo verblind zijn, deze persoonlijke handeling als een *politieke daad* voor te stellen? Gevoelt men dan niet, dat dit niet alleen een smaad voor *mij* is, maar ook den vijand in het gevlug komt inzoover hij mijn terugkeer zou willen vervalschen tot een daad van toenadering? Men had mij uit Londen geschreven, *aan mijn goede bedoeling niet te twijfelen*, maar te vreezen, dat de vijand, *tegen mijn bedoeling*, mijn terugkeer zou voorstellen als een politieke daad, ten einde daaruit propagandistische munt te slaan. Men *wist* dus, wat de betekenis van mijn terugkeer was en nu ging men voor den vijand het pad effenen om met dien terugkeer bedrog te plegen en propaganda te maken. Men legde *zelf* in mijn terugkeer wat men geducht had, dat de Duitschers er uit zouden halen. Nog dezer dagen werd mij gezegd door iemand, die aan onzen inlichtingendienst te Lissabon verbonden is geweest, maar dien ik daar niet ontmoette, dat hij diezelfde gedachte had gehad bij het aanhooren der radiorede. Hij zeide mij dit *spontaan* en met groote verontwaardiging, nog voordat ik hem iets omtrent mijn eigen indruk had meegedeeld.

Ik wil hier echter aan toevoegen, dat ik persoonlijk later in mijn oordeel milder ben geworden. *Indien* de Duitschers (waar men te Londen blijkbaar van overtuigd was) mijn terugkeer onder alle omstandigheden en onverschillig of men hun dit gemakkelijk maakte of niet, zouden willen uitbuiten als een daad van berusting in wat ons land was aangedaan, ten einde op die wijze, gebruikmakend van het vertrouwen dat ik in sommige kringen genoot, den volksgeest te verslappen, dan was het *zekerste* middel daartegen, dit vertrouwen grondig te schokken door den teruggekeerde als een verloren zoon aan de kaak te stellen. Het was oorlog. En tegen de valsche propaganda, welke ondersteld werd, was geen ander verweer mogelijk.

Aldus overwoog ik. Ik heb een afschuw van onnoodig wantrouwen. Daarom heb ik mij aan die gedachte vastgeklampt. Naar ik thans vrees, zonder voldoende grond: wat althans enkele mijner critici betreft.

Maar in elk geval blijft vaststaan, dat, *indien* mijn terugkeer een oogenblik den volksgeest mocht gedrukt hebben, dit vóór alles een gevolg is geweest van het onjuiste *politieke* licht dat daarop van stonde aan door derden geworpen is (zij het dan wellicht, zooals ik zeide, met een goede bedoeling).

De Heer van Randwijk, die op deze verslapping van den verzetsgeest het sterkst den nadruk legde, heeft blijkens het proces-verbaal in dit verband zelfs van verraad gesproken. Het is voor mij echter

de vraag, of hij in kwesties van verraad met bevoegdheid kan meespreken. In „Vrij Nederland" van 8 December 1945 lees ik in een door hem geteekend artikel, dat hij een tegenstander van onze neutraliteit was. Dit was natuurlijk zijn goed recht. al keurde hij hiermee af, wat nagenoeg ons geheele volk gewild heeft; wat ook landen als België, Zwitserland, Noorwegen en Zweden deden; en wat aan de kleine naties de éénige kans bood om buiten het acute oorlogsgeweld te blijven. Aan zijn goed recht ontneemt dit niets. Maar ik lees daar verder, dat, wanneer Nederland door zijn neutraliteitspolitiek aan den verkeerden kant terecht gekomen zou zijn, hij „landverraad in den zin der wet zou hebben gepleegd". Derhalve niet iets, wat men verraad *noemt*, omdat iemand teruggekeerd is of een brochure heeft geschreven, waar men het niet mee eens is, doch waarmee de schrijver geen oogenblik verraad heeft *beoogd* of *gewild*, maar opzettelijk landverraad in den wettelijken, dat is den *werkelijken* zin. Hij zou in het onderstelde geval dus een vijfde colonne gevormd hebben, dat wil zeggen, bewezen hebben, dat de ellendige nazimethodes school maakten ook buiten eigen kring.

Ik geloof niet, dat er eenige kans heeft bestaan, dat het plan van den Heer van Randwijk effectief had kunnen worden, omdat ik ineen — en ik geloof wel dat het heele Kabinet er zóó over dacht — dat een schending van ons grondgebied van andere dan van Duitsche zijde uitgesloten was. Maar hij zelf schijnt er anders over te denken en dit maakt zijn uitlating bedenkelijk en zijn bevoegdheid in verraadkwesties dubieus.

Overigens zou ik naar aanleiding van het getuigenis van den Heer van Randwijk nog willen opmerken, dat zijn vergelijking tusschen zeelieden, die onder den vaarplicht voeren en *in* dienst het schip verlieten, en een gewezen minister, die repatrieert, niet juist is.

Hij heeft hier feitelijk, zij het op zekeren afstand, een verkeerd voorbeeld van Mussert gevolgd. Mussert schreef in 1942 het volgende over mijn vertrek naar Engeland in Mei 1940:

„Er is een oud-Hollandsche eere-code, die zegt, dat een kapitein het zinkende schip niet verlaat. In de Mei-dagen van 1940 was de heer de Geer Minister-President; hij was kapitein op het schip van Staat. Dit schip werd lek geschoten, zoodat het snel ging zinken. De kapitein beval de matrozen te pompen met inzet van hun leven (te vechten op de Grebbeberg), liet tegelijkertijd heel voorzichtig en zachtjes aan den achterkant van het schip een sloepje zakken, sloop van de commando-brug af en roeide in de duisternis onkenbaar weg van het schip."

Wij zullen het er over eens zijn, dat dit een laaghartige misguiding was van mijn vertrek. Als kapitein kon ik *op* het schip niets meer doen. Wel daarbuiten. Het was in het belang van schip en passagiers dat ik heenging.

Maar uit dit staaltje kan men nu eens zien, hoe gemakkelijk het is, iemands motieven te vervalschen en daardoor zijn gedrag in een kwaad daglicht te stellen. Mijn vertrek is mishandeld. Mijn terugkeer eveneens. Ik wilde met mijn vertrek mijn landgenooten niet in den steek laten. Ik wilde dit met mijn terugkeer *evenmin*. Ik was toen geen kapitein van het schip meer. De roeping, die ik volgde bij mijn vertrek, was afgelopen. Ik meende nu het leed van mijn landgenooten te kunnen deelen. *Daarom* keerde ik terug.

Men heeft gezegd, dat ik niet „aanvoelde", welken indruk dit moest maken. Ik geloof nog steeds, dat die indruk grootendeels gewekt is door de commentaar die men door de radio er op leverde. Maar ik laat dit nu in het midden. Ik wil eens aannemen, dat die indruk, ook zonder de radio-rede, toch gewekt zou zijn. *Dàn* Is er sprake van een tekort aan begrip bij mij, van een psychische vergissing. Maar dit is iets anders dan een boos *opzet*.

Reeds dit alles maakt het weinig waarschijnlijk, dat mijn terugkeer wegens de *uitvloeisels*, die daaraan volgens sommigen een oogenblik verbonden zijn geweest, mij als een strafbaar feit zal kunnen worden aangerekend. Afgezien nog van wat ik nader hieromtrent zal aanvoeren.

Alvorens dit laatste te doen, wil ik echter nu eerst iets zeggen over een geschrift dat door sommigen met mijn terugkeer in verband is gebracht.

Het betreft de van mijn hand tijdens den oorlog verschenen brochure „De Synthese in den Oorlog." De inzichten, daarin verkondigd, werden geacht ook mijn terugkeer te hebben beheerscht.

Na het voorafgaande zal wel nauwelijks betoog behoeven, dat die opvatting allen grond miste.

Brochure en terugkeer lagen in geheel ander vlak.

De brochure had natuurlijk een politieke strekking. De terugkeer niet. Ik zou teruggekeerd zijn ook indien ik over alle punten,

in de brochure behandeld, *precies het omgekeerde* gedacht had van wat er nu staat.

De terugkeer was een persoonlijke daad, behorende tot mijn particuliere leven.

De brochure was een openbaar getuigenis ter zake van het wereldgebeuren.

Een getuigenis overigens, dat in de lijn lag van wat ik in voorafgaande jaren reeds tal van malen verkondigd had. Sinds het einde van den eersten wereldoorlog leefde ik onder den krachtigen indruk, dat een herhaling daarvan — en dan in nog vreeselijker vorm — het einde zou kunnen worden van de Europeesche beschaving. Ik stond in die opvatting allermint alléén. De Engelse Premier Lloyd George had zich na den wapenstilstand van November '18 aldus uitgelaten: „Dit is de laatste groote oorlog geweest, of zoo ik mij daarin vergis, zal de volgende van ons werelddeel een ruïne maken.” De Engelschman Brailsford schreef later: „Eenmaal is gedurende den leventijd van onze generatie de beschaving nog juist aan vernietiging ontsnapt. *Zij zal geen tweeden wereldoorlog overleven.* Het onkruid en de wildernis kunnen ook ónze velden en ónze steden overmeesteren, zooals zij de sporen van een vroegere cultuur hebben overdekt.” Tal van anderen hadden in gelijken geest gesproken, en de juistheid ervan was door weinigen betwist.

In de jaren, verstreken tusschen de beide wereldoorlogen, heb ik in geschriften en openbare redevoeringen herhaaldelijk op dat dreigende gevaar gewezen en in aansluiting daaraan met warmte gepleit voor de beginselen van den Volkenbond.

Ik heb dit steeds gedaan onder afwijzing, enerzijds van de eenzijdig ontwapening, anderzijds van de fatalistische berusting in de „onvermijdelijkheid” van den oorlog. Terwijl in de derde plaats afgewezen werd de bij velen heerschende mening, alsof „nooitmeer-oorlog” leuzen of andere algemeene vredespropaganda — zelfs in den nobelen vorm als waarin een schrijfster als Bertha von Suttner die indertijd voerde — ooit tot het gewenschte resultaat sou kunnen voeren. Aan het slot van een rede, destijds gehouden in de Westerkerk te Rotterdam en afgedrukt in het tijdschrift „Stemmen des Tijds”, vatte ik mijn oordeel over het *viertal* houdingen, dat tegenover den oorlog wordt ingenomen, als volgt samen:

De eenzijdige ontwapening is een loos gebaar zonder effect, zij het niet zonder gevaar.

De algemeene vredespropaganda is het beklimmen van een berg waar men telkens weer aftuimelt.

De berusting in den oorlog als een „noodzakelijk kwaad” is het prijsgeven van onze beschaving aan den ondergang.

Slechts de vorming van een internationale rechtsgemeenschap is de weg, dien de ervaring aanwijst als leidende tot het doel.

Een tijdlang is er eenige hoop geweest dat, onder de auspiciën van den Volkenbond, die internationale rechtsgemeenschap in zicht kwam. In de twintiger jaren van deze eeuw zijn er momenten geweest, die als belangrijke mijlpalen op den weg daarheen konden worden beschouwd.

Toen later alle goede verwachtingen dienaangaande beschaamd werden, toen de Volkenbond in zijn nobel pogen faalde en de wereld in '39 opnieuw in brand vloog, zijn er aanvankelijk velen geweest, die nog niet aan een inernstoring konden gelooven en, op hoop tegen hoop, aan de mogelijkheid van tijdige bezinning bleven vasthouden.

Ik behoorde tot hen en heb ook dáárom met groote sympathie kennis genomen van het aanbod van goede diensten, in November '39 gedaan door H.M. onze Koningin en den Koning van België.

Kort daarna, in mijn radiorede van 3 Januari 1940, gaf ik volgenderwijs uiting aan de gevoelens, waarmee ern voortgezette oorlog mij vervulde:

„Stel U voor twee sterke worstelaars, die op een smal pad aan den rand van een afgrond elkaar omklemd houden, in de volgestrekte verzekerdheid bij elk van beiden, dat het gelukken zal den ander naar beneden te werpen. Voor den objectieven toeschouwer staat het vast, niet alleen, dat elk van beiden 50 % kans loopt zich te vergissen, maar ook dat de grootste van alle kansen is, dat beiden zich vergissen en gemeenschappelijk het lot zullen ondergaan, hetwelk de één aan den ander had toegedacht. Aldus zie ik het beeld van wat dreigt, indien de huidige oorlog met de thans beschikbare vernielingsmiddelen tot het bittere einde wordt doorgezet.”

Critiek op dit beeld heb ik hier te lande van niemand gehoord.

Reeds tevoren, in mijn radiorede van 13 November '39, had ik gezegd: „Elk neutraal land is thans een schijnend licht in de duisternis, die over ons werelddeel gevallen is. Men kan óók zeggen: een maas in het net, waarin de oorlogvoerende volken, zoo de verschrik-

king doorgaat, straks dreigen verstrikt te raken. Wil er een dage-raad voor Europa zijn, dan zal die, inenschelijkerwijs gesproken, moeten komen van de neutrale landen.”

Ook hierop vernam ik geen critiek. Wel vele betuigingen van instemming. Uit de meest uiteenlopende politieke groepen. Een schrijver als mr. W. Verkade bracht deze woorden — eenigszins speculatiei — in verband met het aanbod van „goede diensten” en teekende er in het tijdschrift „Het Gemeenebest” bij aan: „Hieruit spreekt wel duidelijk het objectief en overheerschend onbaatzuchtig karakter van het aanbod der goede diensten”; hij besloot zijn artikel met dezen wensch: „Moge een uiteindelijk resultaat den triomf der goede diensten over den zenuwenoorlog brengen”.

Waarschijnlijk zal hij, en zullen velen mèt hem, op dit oogenblik niet meer betreuren, dat deze wensch niet is vervuld en dat noch het aanbod van goede diensten, noch andere pogingen in dezelfde richting gedaan, den vrede vóórtijdig hebben hersteld. „Wij kennen ten deele” is het woord, waaraan de loop der geschiedenis ons telkens weer herinnert. Nu de oorlog, inzonderheid door het ingrijpen van Rusland en Amerika, is geëindigd niet slechts met de nederlaag van Hitler en de bevrijding der overweldigde volken, maar óók met de vernietiging van het nazisme in *Duitschland-zelf*, verschijnen vele teleurgestelde verwachtingen van toen in een nieuw licht. Maar men zal èn dien wensch van mr. Verkade (en millioenen anderen) uit die dagen, èn wat daarvóór en daarna geschied is, moeten beoordeelen naar de toen voorhanden gegevens, niet naar achteraf verkregen wijsheid. „Il faut juger les écrits (et les actions!) d'après leur date.”

Dit geldt ook reeds voor de dagen van München. Het is tegenwoordig „bon ton”, smalend te spreken over wat toen door mannen als Chamberlain en Daladier gedaan is om den vrede van den rand van den afgrond te redden en waarover ik mij in September '38 warm heb verheugd, zooals ik in mijn zooëven genoemde brochure heb meegedeeld. (Ook al een grief tegen die brochure). Deze mannen zijn oorzaak — zoo las ik onlangs ergens — dat later „het nazisme slechts uitgeroeid kon worden door een half-Europa in puin leggende strijd.” Men vergeet zoo gemakkelijk. Laat mij daarom eens even herinneren, dat, toen Chamberlain op 28 September 1938 onder de grootste spanning zijn rede in het Lagerhuis hield en aan het eind daarvan meedeelde, dat hij den volgenden dag naar München ging voor de conferentie van vier, hij door bijna het heele Huis met de warmste sympathie werd begroet. Toch lag toen Berchtesgaden, met de afscheiding van Sudetenland, reeds achter den rug. Men wist met zekerheid, dat dáárop niet zou worden teruggekomen. In ons land werd in die dagen door verschillende bladen geschreven, dat de vrede nog slechts „door een wonder” kon gered worden. Eén onzer groote dagbladen eindigde zijn artikel met de woorden: „Wie bidden kan, die bidde.” Na Chamberlain's terugkeer in Engeland werd bij het monument der dooden te Londen een krans neergelegd door een moeder, die een zoon in den oorlog '14—'18 verloren had, met op de linten deze woorden: „Zij zijn dus niet voor niets gestorven.”

Veel sprekender nog is het volgende. Graaf Sforza, Italiaansch Minister van Buitenlandsche Zaken in den vóór-fascistische tijd, fel tegenstander van Mussolini en sinds diens optreden als *balling* levende in den vreemde, thans gelukkig als Minister in zijn land teruggekeerd, schreef in October '38, kort na de dagen van München in den trant van die Engelsche moeder: „Het zijn de dooden van 1914 tot 1918 geweest, die Europa op het laatste oogenblik op de bloedige helling hebben gestuit. Het is de herinnering aan hun offer, die den wil heeft doen zegevieren van hen, die den vrede verlangden.” Laat mij ook mogen herinneren aan de boodschap die President Roosevelt, op het oogenblik dat het gevaar het grootst was, naar Europa zond, aldus luidende: „Sluit nu ditmaal eens vrede vóórdat Gij den oorlog gevoerd hebt.”

Ontkend kan natuurlijk niet worden, dat er ook toen reeds menschen waren, zoowel in Engeland als elders, die het risico van het uitbreken van een nieuwen oorlog wilden aanvaarden. Maar zij vormden een kleine minderheid. In ons land waren er eenigen onder de sociaal-democraten, de „eenzijdige ontwapenaars” van weleer. Maar zij vonden ook in eigen midden krachtige bestrijding. O.a. schreef Johan Winkler, in een polemiek met prof. Bongers, dat de pogingen van Chamberlain en Daladier niet verachtelijk waren, maar „onze voorbede waard”.

Inderdaad is op München tenslotte een groote ontgoocheling gevolgd. De gesloten overeenkomst is in Maart '39 door Hitler op verraderlijke wijze geschonden en een half jaar later is de oorlog tòch uitgebroken.

Maar zelfs die ontgoocheling geeft geen reden München te betreuren. Want het is onwaar, dat het *uitstel* van den oorlog half Europa

in puin heeft gelegd. Het is, naar alle nienschelijke berekening, onjuist dat de wereld er beter aan toe geweest zou zijn, indien de oorlog in September '38 was doorgegaan; dat alsdan vlugger en met minder offers een zelfde resultaat zou zijn bereikt, als nu. De vóór-sprong, dien Hitler boven Engeland en Frankrijk in zijn bewapening had, was in September '38 nog grooter dan in September '39. Amerika was in 1938 meer dan ooit nog in zijn „isolationisme" gevangen. En van Rusland was in die dagen nog niet de minste steun te verwachten. Zelfs heeft daarna Rusland zich nog *geheel* van de Engelsche politiek afgekeerd, door in Augustus '39 een vriendschapsverdrag met Hitler te sluiten, waarbij o.a. Polen verdeeld werd. Dat in de critieke dagen van München Rusland gereed stond de zijde der geallieerden te kiezen, is dan ook uitgesloten. Uit dit alles blijkt, dat een oorlog, in September '38 uitgebroken, op zijn *gunstigst* op den *langen duur* een gelijk verloop zou gehad hebben als die welke een jaar later ontstond.

Dit wat de dagen van Munchen betreft.

Nu iets over de dagen van onze neutraliteit.

Het is tegenwoordig in sommige kringen ook „bon ton", te meenen dat die neutraliteits-politiek eigenlijk een groote fout van onze Regeering is geweest, daar wij aan den strijd tegen het nazi-barbarisme terstond actief hadden moeten deelnemen. Men verzuimt, daarbij te vermelden, dat — op een minieme minderheid na — onze geheele bevolking achter die politiek stond en dat in de Kamers, buiten de N.S.B.-fractie, die zich sphinxachtig uitliet, niemand een oogenblik aan de juistheid dier politiek heeft getwijfeld.

Maar men vergeet ook nog iets anders. De geallieerden zijn den oorlog *niet* als een ideologischen oorlog begonnen. Zelfs is in de jaren 1933 tot '39 — toen toch tal van nazi-onmenselijkheden reeds het licht hadden gezien en omtrent het karakter van het nazi-bewind geen twijfel meer kon worden gevoed — voortdurend in Volkenbondskringen het parool geweest (ook onder de leden, die later tezamen de geallieerden vormden): Wat wij *niet* moeten hebben, is een „ideologische oorlog". Evenmin thans tegen het Duitsche nationaal-socialisme, als vroeger tegen het Russische bolsjewisme, met zijn vorstenmoord en andere uitpattingen. Ieder land hebbe het staatsbestel, en het beschavingspeil, dat het zelf verkiest. Een da capo van de ideologische „coalitie-oorlogen" tijdens de Fransche Revolutie is thans uit den boeze. Vandaar dat, zoolang nog eenige hoop gevoed kon worden dat de Duitsche agressie-zucht zich tot door Duitschers bewoond gebied (zooals Oostenrijk en Sudetenland) zou beperken, men vrijheid vond den vrede te bewaren en de onmetelijke ramp van een nieuwen „modern oorlog" af te wenden. En zelfs nadat de oorlog uitgebroken was, is aanvankelijk dit standpunt nog gehandhaafd, zoodat dan ook hoogstaande Monarchen een aanbod van goed diensten tot herstel van den vrede konden doen *zonder* — blijkens het daarop ingekomen antwoord (waarop ik nog terug kom) — althans bij de *geallieerden* op een principieel „non possumus" te stuiten.

Intusschen is door den loop der gebeurtenissen de worsteling ten slotte een ideologische oorlog *geworden*. En wel met het verblijvend resultaat, dat het nationaal-socialisme niet alleen als dreiging voor andere landen is onschadelijk gemaakt, maar ook in *Duitschland-zelf* is uitgeroeid. Dit is een zegen, waarvoor wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn, ondanks de zee van ellende waardoor wij hebben moeten waden. Een kwaadaardig gezwel in het lichaam van ons werelddeel is uitgesneden. Wij lijden nog, en zullen misschien nog lang lijden, onder de gevolgen der operatie. Maar wij ademen ruimer en voelen ons in dit opzicht frisscher dan sinds 1933 het geval is geweest. Alzóó zal ook de schrijver in „het Gemeenebest", dien ik citeerde, het gevoelen, — ondanks zijn „ten deele kennen" (en dat van millioenen anderen) uit een vorige periode.

Dat „ten deele kennen" was er ook bij de velen, die na de Rijksdagrede van Hitler op 19 Juli 1940 een schemerende hoop kregen op herstel van den vrede, onder voorwaarden, die voor de geallieerden aannemelijk zouden zijn. Een absoluut afwijzende reactie op vermelde rede was er bij die velen *niet*. Terecht werd hierover door den heer Welter tijdens de instructie van deze zaak gezegd (ik citeer het hierover opgemaakte procvv-verbaal):

Het lag trouwens in het geheel niet in den geest van dien tijd om zoo volstrekt afwijzend te reageeren. Het is zonder den minsten twijfel, dat destijds, zoowel de Engelsche als onze Regeering, aan de mogelijkheid van een compromis dachten. In Engeland waren machtige partijen, ook in het Engelsche Kabinet, die een compromis niet verwerpelijkt achtten.

Niet minder juist is, wat de heer Welter er aan toevoegde, dat onze Regeering in die dagen meermalen bij de Engelse Regeering geïnformeerd heeft, hoe men stond ten opzichte van onderhandelingen met Duitschland. Van belang is ook wat hij hierop volgen liet:

Ik herinner mij nog heel goed, dat juist in die dagen in den Ministerraad werd medegedeeld, dat een Amerikaansch Quaker pogingen in het werk stelde om tot bemiddeling te komen en dat ieder onzer Ministers dit verbazend gelukkig vond. Dit teekende de stemming van ons allen. Voorts bracht de huidige Directeur van de K.L.M., na een bezoek aan Berlijn, via Zweden, uitgewerkte plannen der Duitschers om tot een overeenstemming te komen. Deze plannen waren gericht aan de Engelsche Regeering en werden door onzen Gezant in Zweden naar de Nederlandsche Regeering gezonden en door van Kleffens ter kennis gebracht van Halifax, die ze zeker niet beschouwde als iets, dat hij uit een verkeerd begrip van defaultisme of zelfs landverraad, niet in overweging mocht nemen, doch te kennen gaf, dat in deze een ernstig onderzoek zou worden ingesteld. In deze sfeer, dus om tot een compromis te komen, waarbij steeds de volkomen onafhankelijkheid en integriteit van Nederland gewaarborgd moest zijn, is, door de Nederlandsche Regeering bij monde van den Minister van Buitrlandsche Zaken, herhaaldelijk bij de Engelsche Regeering geïnformeerd, hoe zij hier tegecover stond en is dit steeds ernstig bestudeerd. Het is belachelijk om het zóó te stellen, dat de Engelsche Regeering absoluut afwijzend tegenover elke onderhandeling met de Duitschers stond.

De voorwaarden in de door den Directeur der K.L.M. in Berlijn ontvangen plannen waren volgens de Engelsche Regeering van dien aard, dat daarop niet kon worden ingegaan.

Mijn standpunt is steeds geweest, dat Nederland, een klein Moederland met enorme rijke gewesten, wat constructie betreft, een pyramide op de punt is, dus zoo labiel staat, dat een oorlog dit evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zoodat het een Nederlandsch belang was, dat deze oorlog zoo kort mogelijk duurde. In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen — maar in overleg en samenwerking met de geallieerden, zijn zienswijze mede te deelen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was.

Wat de heer Welter naast dit alles nog opmerkte omtrent „kinderlijke" voorstellen, die ik deed, laat ik natuurlijk voor *zijn* rekening. Ik geloof, dat hij datgene, wat ik voorstelde om de zaak op gang te brengen, tegenvoorstellen uit te lokken, latente mogelijkheden te activeeren, overschat in de beterkenis die ik er *zelf* aan hechte. Er is geen reden hierop nader in te gaan.

Maar wèl stel ik er prijs op hier te verklaren, dat ik nooit bedoeld heb — zooals door een der getuigen schijnt aangenomen te worden — om vrede te sluiten of ook maar serieuze vredesonderhandelingen te voeren buiten Engeland en de andere geallieerden om, maar slechts om te *informeeren* op welken grondslag men in Duitschland zich voorstelde dat op dat oogenblik vruchtbare besprekingen zouden kunnen worden geopend. Zóó staat het ook in het voorstel, op blz. 8 in het Memorandum vermeld. Waar iedere groote mogendheid het doen van den eersten stap in zulk een zaak pleegt te duchten, omdat daardoor een schijn van zwakheid kan worden gewekt die zij — terecht — boven alles wenscht te vermijden, kon het nuttig zijn, ook voor haar, dat anderen op eigen gelegenheid en eigen risico de gewenschte informatie poogden te verkrijgen. Dit was alles wat ik beoogde.

Ik kom nu tot mijn brochure „De Synthese in den Oorlog". Die brochure werd door *niets anders* ingegeven dan door de overtuiging — zoo men wil, de obsessie — waardoor ik sinds jaren gegrepen was en die mij óók op 3 Januari 1940 het beeld deed oproepen van de beide worstelaars op den rand van een afgrond. Een beeld, waartegen ik destijds geen woord van critiek hoorde. Ik *ging in dezelfde lijn voort*. Weliswaar waren die woorden gesproken in een tijd, dat ons land nog neutraal was, maar zij werden gericht tot mogendheden die *niet neutraal* doch *belligerent* waren. Indien zij oprecht gemeend waren, behielden zij dus hun beteekenis óók nu wij zelf tot de belligerenten behoorden.

De brochure was niet, zooals geïnsinueerd is, een „werk van den vijand." Er is noch om gevraagd, noch om gejuicht toen men er kennis van kreeg. Ik hoorde verschillende bezwaren van de censuur, waaraan ik *niet* tegemoet kon komen en ook niet tegemoet *kwam*. Enkele redactiewijzigingen, die niets om het lijf hadden, heb ik, terwille van een schijnsucces voor de censuur, aangebracht. In de principieele lijn van het betoog — dat overigens voor een deel ontleend was aan publicaties mijnerzijds van vóór den oorlog — is niets veranderd. De brochure was en bleef een „proprio motu". Een

doorleefd en *doorzwoegd* getuigenis. Een spontaan trekken aan de noodrem. Een uiterste poging om gemeenschappelijken ondergang te voorkomen. Een oproep tot bezinning niet naar één, maar naar alle zijden. Van bereidheid tot overgave was geen sprake. Het volledig vrijheidsherstel van de overweldigde westersche democratieën was als eerste en onverbiddelijk te stellen voorwaarde gedacht bij het te plegen overleg.

Dat voor de geallieerden overleg op dien voet niet a priori uitgesloten was, mocht vermoed worden na het antwoord dat de Koning van Engeland destijds gegeven had op het aanbod van onze Koningin in November '39. Dat antwoord bevatte, blijkens den toenmaals gepubliceerden tekst, deze woorden:

„Mijn Regeeringen waardeeren hoogelijk den geest van Uwer Majesteits aanbod en zij zullen altijd bereid zijn, een redelijken en vasten grondslag voor een billijken vrede aan een onderzoek te onderwerpen. Net is en was steeds mijn wensch, dat de oorlog geen dag langer dure dan volstrekt noodzakelijk is.”

Nadat verder in het schrijven de doeleinden van den strijd waren genoemd — o.a. „voor den vervolge te verhoeden het gebruik van geweld in stede van vreedzame middelen ter beslechting van internationale geschillen” — werd aldus besloten:

„Mocht Uwe Majesteit in staat zijn mij mededeelingen te doen van eenigerlei voorstellen van Duitschland, van een zoodanigen aard, dat zij een werkelijk vooruitzicht bieden op verwezenlijking van het door mij boven omschreven doel, zoo kan ik reeds aanstonds verklaren, dat mijn Regeeringen daaraan de meest ernstige aandacht zullen schenken.”

Van een oader alle oinstandigheden voortzetten van den oorlog tot een onvoorwaardelijke overgave, was hier nog geen sprake. In hoever dit stadium reeds bereikt was op het oogenblik dat de brochure geschreven werd (najaar 1941), valt niet te beoordeelen. Te minder, daar openbare uitlatingen op dit gebied, in oorlogstijd, vaak slechts relatieve beteekenis hebben.

Of de doeleinden, in het antwoord van den Koning genoemd, door overleg bereikbaar zouden zijn, zou uiteraard nader moeten blijken, en inzonderheid afhankelijk zijn van de mogelijkheid tegelijk den grondslag te leggen voor een hechte internationale rechtsorde.

Eén der voorlopige oplossingen, die daarbij ter sprake konden komen, — de vorming van regionale Statengroepen — werd in de brochure ontwikkeld.

De brochure beoogde niet, zooals geïnsinueerd is, een „afscheiding van de bondgenooten.” Slechts opzettelijke onderstebovenkeering van heel haar strekking en van de visie op het wereldgebeuren, die haar het leven gaf, kon tot een zóó dwaze voorstelling leiden. Met is immers voor ieder zinnig mensch duidelijk, dat een afzonderlijke vrede voor ons land den ondergang der Europeesche beschaving *niet* kon verhoeden.

Wat de brochure ingaf, was niet de verwachting van een Duitse overwinning of een geallieerde nederlaag, maar de verwachting van een vernietiging van allen. Aan een Duitse overwinning heb ik nooit geloofd. Wel aan een einde, waarin het zinloos was nog van overwinnaars en overwonnenen te spreken.

Défaitisme had daarom geen deel aan de brochure. Tenzij dan ... liet „défaitisme” van Lloyd George en tal van anderen, die reeds in 1918 voorspelden, dat onze beschaving geen tweeden wereldoorlog zou overleven.

En het défaitisme van de zeer velen, die nu weder hetzelfde zeggen van een *derden* wereldoorlog.

Het défaitisme van den Engelschen Premier Attlee, die in het vorige jaar in het Lagerhuis verklaarde: „Ieder van ons zal zich realiseeren, dat wij nu voor een eenvoudige keuze staan tusschen wereldsamenwerking of wereldvernietiging.”

Het défaitisme van den Amerikaanschen President, die soortgelijke klanken liet hooren.

Het défaitisme van den Engelschen Minister van Buitenlandsche Zaken uit de oorlogsjaren, Eden, die in een voor de Universiteit van Leeds eitgesproken rede zeide: „Een derde wereldoorlog zou de vernietiging van het menschelijk ras beteekenen.”

Aldus spraken de staatslieden.

De schrijvers konden het nog iets concreter zeggen. Dr. H. Brugmans schreef in het weekblad „Je Maintiendrai”, waarschuwend tegen voortgezet wantrouwen tusschen Rusland en de westersche democratieën, waaruit een derde wereldoorlog zou dreigen: „De vraag is dan niet meer, wie in zulk een strijd „overwinnaar” blijft. Het is zinloos, zich te verdiepen in de „kansen” van elk afzonderlijk. Een dergelijk conflict beteekent (menschelijkerwijs gesproken) een zekere zelfmoord voor alle deelnemers.”

Men kan over de juistheid van al deze uitspraken natuurlijk ver-

schillend oordelen. Men kan de latere juistere achten dan de vroegere, omdat over die vroegere het licht der geschiedenis reeds is gegaan. Maar men zal dan toch moeten erkennen, dat die vroegere — gezien de torn reeds bekende ontwikkeling der techniek — even gemotiveerd waren (en daarom toen evenmin weerspraak vonden) als die, welke thans zoo vlot door iedereen worden aanvaard.

Is het onmogelijk, zich voor te stellen, dat iemand in gemoede de situatie, door Brugmans zoo raak en puntig geschetst, *reeds nu* aanwezig achtte en *daarom* op overleg aandrong? En is het billijk, als dan zijn goede trouw te verdenken en hem te werpen in de buitenste duisternis van onvaderlandsliedend défaitisme?

Intusschen is ook ditmaal onze beschaving nog aan het ergste ontkomen.

En weder hebben de waarschuwingen geklonken, dat dit de laatste maal is geweest.

Zullen de waarschuwingen thans effect hebben?

Op *dit* punt, M. de Pr., kan ik mij het brevet toekennen van *niet* défaitist te zijn.

Ik ben dit nooit geweest en wil het ook nu niet zijn. In de donkere jaren van den Volkenbond heb ik nog op 30 November '37 gemeend mij in de Tweede Kamer aldus te mogen uiten:

„Stellig beleeft de Volkenbond thans een moment van de diepste inzinking. Maar wie dit een reden acht voor défaitisme, miskent zoowel het hooge ideaal, dat in dien Bond belichaamd is, als de lessen der historie. De geschiedenis leert ons, dat iedere groote vooruitgang mislukkingen en nederlagen heeft gekend als waarvan wij thans getuigen zijn; momenten waarop alles verloren scheen wat eenmaal gewonnen was. Willem de Zwijger wist ervan mee te spreken, maar wist ook, dat men niet succes behoeft te hebben om te volharden. „Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre ni de réussir pour persévérer.” Dat fiere woord willen wij overnemen. In het heden is de Volkenbond ons de brandende toorts in duisteren nacht, die niet gedoofd, maar naarstig onderhouden moet worden, opdat wij straks bij dat licht den weg terug vinden.”

Helaas is het een ander licht geweest, waarbij wij „den weg terug” hebben gevonden. Het licht van een brandende wereld en in vlammen opgaande cultuuroederen.

Maar de „weg terug” is er dan toch. Wij hebben een nieuw vredesinstituut gekregen in de organisatie der „Vereenigde Naties”.

Een instituut, dat met heel wat minder enthousiasme is begroet dan indertijd de Volkenbond. Velen schijnen het thans een blijk van de hoogste wijsheid en nuchterheid te vinden, op *dit* punt défaitisme te prediken. Ik vraag mij soms af, hoe zij nog een toekomst voor deze wereld kunnen zien, wanneer zij eenerzijds het „défaitisme” van Attlee, Truman, Eden en anderen deelen en tegelijk anderzijds, omdat zij „met beide voeten op den grond staan” (zooals zij zeggen), aan een blijvende wereldsamenwerking wanhopen.

Er is verleden jaar hier te lande een boek verschenen, waarvan de schrijver de consequentie van dit *tweevoudige* défaitisme onomwonden trekt. Hij schrijft kloekweg als titel boven zijn werk „Wereld zonder toekomst”. Het is van dr. J. A. Nederbragt, een bevoegd schrijver, die vóór den oorlog belangrijk diplomatiek werk heeft verricht. Eerst komt hij tot de conclusie, dat de wereld „geen toekomst meer heeft, *tenzij* wij den oorlog weten uit te bannen”. Een meening, die zeer velen met hem zullen deelen.

Maar dan stelt hij de vraag, of het vredesstreven nu misschien méér kans dan vroeger zal hebben, omdat men ziet waar het heen gaat. En zijn antwoord luidt ontkennend.

„De oorlogswapenen zijn door de eeuwen heen steeds geduchter geworden, maar er is nimmer stagnatie in het oorlogvoeren gezien, die van dat feit een gevolg was... Zeker, men heeft wel eens getracht, bepaalde wapenen bij onderling overleg uit te sluiten, en vooral heeft men getracht, bij overeenkomst, eerst om den oorlog door het zoogenaamde oorlogsrecht aan bepaalde regelen te binden, dan den oorlog onmogelijk te maken, maar niets heeft gebaat... De mensch laat den oorlog niet na, omdat de wapens zoo funest zijn; dat deed hij nimmer, hij doet het ook nu niet. En als men dan bedenkt, dat wij gekomen zijn in het tijdperk van den totalen oorlog, uit welks greep wij wel nimmer bevrijd zullen worden, en dat in de toekomst de staten uit den aard der zaak niet als eenlingen zullen vechten, maar dat de oorlogen meer en meer wereldoorlogen zullen worden, totdat zij alle continenten omspannen, dan ziet men deze wereld als een puinhoop vóór zich, waarvan de puinhoopen van thans slechts voorafschaduwen zijn”.

Ik ga met dit consequent défaitisme niet accoord. De wederop-

bouw — waaraan de schrijver wil meedoen — zal m.i. óók, en in de eerste plaats, moeten worden gezocht op het terrein van de internationale rechtsorde. Met frisschen moed en krachtiger dan ooit zal dáár het werk moeten worden hervat, dat roekeloos en misdadig getorpedeerd is. Het werk dat méér waard is dan alle ander herstelwerk tezamen, omdat het de *voorwaarde* bevat, waaronder al dat andere uitsluitend duurzaam gedijen kan. Het prachtigst herstel op geestelijk, technisch, economisch of sociaal terrein zal straks zijn waarde verliezen, indien de moderns oorlog blijft dreigen.

Voor „*défaitisme*” bestaat op *dit* punt ook geen *reden*. De geschiedenis leert niet uitsluitend, dat de oorlogswapens steeds geduchter worden en men ze niettemin blijft gebruiken. Zij leert óók, dat een samenleving, waarbinnen tevoren oorlog gevoerd werd, aldus georganiseerd kan worden, dat geen oorlog meer dreigt.

Het *défaitisme* in deze materie baseert zich op „realiteitsbesef”. Maar de vraag dringt zich op, of de „realiteit” zelve niet een andere, en betere, kan worden. Niet in dien zin, dat allen steeds door een goeden geest bezield worden. Want als het zóóver kwam, zou een volkenbond of veiligheidsorganisatie niet meer nodig zijn. Maar in dezen zin, dat de constructie der internationale samenleving in zich zelve een waarborg biedt tegen chronische oorlogsdreiging, of tegen het amok-maken van een booswicht of neurasthenicus, die zich de macht in zijn land heeft weten te verzekeren.

Het is niet waarschijnlijk, dat de nieuwe Veiligheidsorganisatie in dit opzicht reeds het hoogst bereikbare biedt, al kan zij zeker daarheen groeien. De Engelsche Minister van Buitenlandsche Zaken, Bevin, heeft eenigen tijd geleden gezegd, dat hij hoopte nog lang genoeg te leven om „het parlement van de wereldfederatie mm te maken”. Hij voegde er aan toe, dat op de vraag, wat de inhoud van zijn politiek was, zijn antwoord luidde: naar het Victoria Station te kunnen gaan en een kaartje voor waar ook ter wereld te kunnen kopen, zonder dat iemand mij om een paspoort zal vragen.

Men behoeft deze uitspraak — trouwens meer als boutade dan als program bedoeld — niet naar de letter te nemen, om te kunnen inzien, dat hier getast wordt naar een „realiteit”, waaronder vredesverwachtingen niet langer in droomland thuis hooren, maar ook gevoed kunnen worden door nuchtere „met beide voeten op den grond staande” menschen. Het is de „realiteit”, die, na een eeuwenlange worsteling, in de afzonderlijke staten verkregen is en die óók heerscht in een Bondstaat als Zwitserland en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Wat wij noodig hebben, is niet een *coalitie*, maar een *constitutie*, van Staten. Niet een heilige alliantie van tijdelijk eensdenkende overwinnaars, maar een super-nationale rechtsgemeenschap.

Indien dit voorshands universeel niet te bereiken is, zal reeds regionaal nuttig werk kunnen worden gedaan, zooals ook in de brochure „De Synthese in den Oorlog” is uiteengezet. Het Handvest van de „Vereenigde Naties” laat daartoe gelukkig alle ruimte.

Een denkbeeld als van de „Vereenigde Staten van Europa” verdient in dit opzicht ernstig overweging; al spreekt vanzelf, dat zulk een Europeesche Unie *geen spoor* zal mogen vertoonen van een aggressieve, of ook maar defensieve, teweerstelling tegenover anderen. Antithetisch gedacht, ware zij een nieuwe bedreiging van den vrede. Thetisch ingesteld, kan zij een bouwsteen vormen voor de noodzakelijke wereldsamenwerking.

Ook kleinere regionale groeperingen kunnen daarbij van groot nut zijn. Een bescheiden, maar waardevolle stap in die richting is de voorgenomen Tol-Unie van ons land met België en Luxemburg, terecht door een Amerikaansch deskundige genoemd een „constructieve Europeesche daad”, welke een voorbeeld stelt voor anderen. Op dit punt is er dan toch vooruitgang vergeleken bij de jaren na 1918! Toen destijds het Belgisch tractaat in de Eerste Kamer verworpen werd, sprak de heer Wibaut, vóórstander van het tractaat en lid dier Kamer, van de dreigende „Balkanisatie” van dit deel van Europa. Het was lichtelijk overdreven! Wij willen hopen, dat het niet overdreven is, wanneer wij thans de Tol-Unie zien als het „Wolkje als eens mans hand”, dat straks lafenis brengt op breeder terrein.

Op dit oogenblik zijn er helaas nog symptomen, die in heel andere richting wijzen. Symptomen van na-oorlogsche ontwrichting en losgeslagenheid, niet uitsluitend in particuliere levens. Hoe weinig vaak nog met de mogelijkheid van een duurzaam vrede gerekend wordt, blijkt wel treffend hieruit, dat, terwijl ieder *meningsverschil* tusschen de groote mogendheden het spook van een toekomstig conflict oproept, tegelijk hun *samenstemming* zich bij voorkeur richt op het maken van een afspraak tot gemeenschappelijk verweer tegen een nieuwen Duitschen aanval. Zóó denkt men in oorlogvoeren; tegen elkaar of tegen derden. Dit alles is „oude styl” en wijst op de onvoldragenheid van de nieuwe organisatie als *rechtsinstituut*.

Maar tot *défaitisme* mag dit toch geen aanleiding geven. Scepticisme omtrent wat de „Vereenigde Naties”, na haar tijd van pokken en mazelen, voor de wereld kunnen worden, is uit den booze en beteekent een doven van het „*licht in de toekomst*”, zonder hetwelk geen mensch en geen volk kan leven; laat staan werken.

Twee dingen staan vast:

- 1e. De oorlog, zooals hij nu gevoerd wordt, en in de toekomst accrescendo gevoerd zou worden, loopt uit op den *zelfmoord der beschaving*.
- 2e. De oorlog zal in deze onvolmaakte wereld niet overwonnen worden door goeden wil, pacifistische propaganda, heilige allianties, of resolute voornemens — waarmee blijkens de geschiedenis de weg ook naar de *oorlogshel* geplaveid is — maar slechts doordat ook op internationaal gebied de anarchie wordt vervangen door de rechtsorde.

De bevordering van zulk een orde is daarom voor de toekomst der wereld een kwestie van *leven* of *dood*, belangrijker dan alle belangrijke zaken, waarop onze belangstelling voor het heden gericht is.

Belangrijker ook dan dit proces en zijn afloop.

Toch moet ik daarop nu verder mijn aandacht concentreeren.

Daarom verzoek ik U te mogen uiteenzetten, waarom naar mijn meening, hoe ook het oordeel van het Hof moge zijn over de door mij gevolgde gedragslijn, die gedragslijn in geen geval zal kunnen leiden tot het uitspreken van een strafvonnis.

Alvorens dit te doen, wil ik nog even beantwoorden enkele opmerkingen, door den heer Advocaat-Fiscaal hedenmiddag gemaakt in aansluiting aan het bekende Memorandum. In hoofdzaak moge ik hier verwijzen naar mijn brochure „Verantwoording”, die deel uitmaakt van de processtukken.

Omtrent de radiorede van 20 Mei wil ik er echter nog eens op wijzen, dat van een opzettelijk achterhouden van die rede geen sprake is geweest. Ik heb haar door verschillende omstandigheden eerst zeer laat voorbereid. Ik herinner mij, dat ik, al schrijvende, ze bij gedeelten aan een typiste doorgaf om nog tijdig gereed te kunnen komen. Dat men op prijs stelde haar vóóraf te zien, is niet tot mij doorgedrongen en mij ook later nooit gezegd. Eerst in het Memorandum is mij dit geopenbaard. De verschillende radioredevoeringen, die ik in onze neutraliteitstijd hield, waren nooit tevoren in den Ministerraad geweest en na het uitspreken steeds met instemming begroet. Ik kon dus weinig vermoeden, dat ik hiermee op onveilig spoor was.

Wat de *inhoud* der rede aangaat, is de voornaamste grief, dat ik te veel over onze neutraliteit sprak, die nu immers afgedaan had. Maar dat spreken over onze neutraliteit en over de stipte en loyale wijze, waarop wij haar gehandhaafd hadden, was noodig ter weerlegging van de Duitsche leugen, dat wij den inval aan onszelf te wijten hadden. Door de Nederlandsche radio was gebiecht, dat wij wel erkennen moesten „een neutraliteit met een dubbelen bodem” te hebben gehad en dat dus de Duitschers in het recht waren geweest daartegen maatregelen te nemen. Ik wist op dat oogenblik — tien dagen na den inval — nog niet, of ons volk tegen zulke leugenachtige propaganda volkomen immuun was. Daarom scheen mij vóór alles noodig deze bedriegelijke voorstelling te weerleggen en hiermee voor iederen landgenoot vast te leggen, dat de Duitschers hun plechtige belofte, onze neutraliteit te zullen ontzien zoolang wij haar zelf handhaafden, op misdadige wijze geschonden hadden. Dat wij *voortaan* niet meer neutraal waren, sprak voor mij vanzelf, en naar ik meende ook voor ieder ander. Ons vierdaagsche verweer en het vertrek der Regeering naar Engeland sloten op dit punt allen twijfel uit.

Dat ik, nu de Regeering haar plicht deed, „de lagere administratieve organen” opwekte „den hunnen te doen” en hierin „het belang der bevolking naar vermogen te dienen”, was niet bedoeld ais een welwillendheid tegenover den vijand, maar als een bevordering van een geregelden gang van zaken, waarbij allen belang hadden. Seyss-Inquart was nog niet in het land, en van een overnemen, in strijd met het volkenrecht, van ons burgerlijk bestuur was nog geen sprake.

Mijn bezwaren tegen het voorstel van het Departement van Justitie inzake een deel van het Nederlandsch vermogen waren van louter juridischen aard, zooals bij het vóóronderzoek tot mijn genoegen door verschillende toenmalige ambtgenooten volmondig is erkend. Dat daarbij andere motieven werkten, is mij toen door niemand gezegd. Ook later nog, tijdens ons laatste onderhoud te Londen, heeft de Minister van Justitie mij verklaard, dat mijn bezwaren volkomen door hem geëerbiedigd werden. Eerst na mijn terugkeer is, in het bekende Memorandum, ook hieruit een wapen gesmeed.

Dat verschillende verbeteringen, door mij voorgesteld, in dat

ontwerp zijn aangebracht, kan juist zijn. Het komt ook in de Tweede Kamer herhaaldelijk voor, dat men op een ontwerp, waartegen men principieel bezwaar heeft, amendementen voorstelt, welke eventuele aanneming zonder invloed blijft op het eindoordeel. Er is een plicht „to make the best of it” ook voor den tegenstander. Ik heb aan dien plicht altijd vastgehouden, hoewel hierover wel eens anders wordt gedacht. Ik herinner mij, dat toen indertijd de Bakkerswet-Talma verworpen werd, ik tot de tegenstemmers behoorde, hoewel op een voornaam punt een door mij voorgesteld amendement was aangenomen. Waar men niet vóóraf weet, hoe de afloop van zulk een ontwerp zal zijn, moet men tijdens de behandeling steeds op verbetering bedacht zijn. In nog hoogere mate gold dit hier, waar ik wist, dat het ontwerp zou doorgaan, en ik niet voornemens was daarover een conflict uit te lokken.

Ik zal op andere grieven van soortgelijken aard thans niet ingaan, maar liever nu overgaan tot de uiteenzetting, waarom de in de dagvaarding vervatte klacht naar mijne meening niet zal kunnen leiden tot het uitspreken van een strafvonnis.

Art. 102 van het Wetboek van Strafrecht, in de dagvaarding geciteerd, bedreigt straf tegen wie „opzettelijk in tijd van oorlog den vijand hulp verleent of den Staat tegenover den vijand benadeelt”.

Het zal op de laatste woorden aankomen, daar aan *rechtstreeks* „hulp verleen aan den vijand” wel niet gedacht zal worden.

De hulp zal dus verleend moeten zijn *doordat* de Staat benadeeld is tegenover den vijand.

De vraag, die ik mij dus moet stellen, is deze: Heb ik „opzettelijk den Staat benadeeld tegenover den vijand”?

De heer Advocaat-Fiscaal blijkt te vermoeden, dat ik die vraag ontkennend zal beantwoorden op grond van de strekking die men tijdens de totstandkoming van ons Strafwetboek aan die woorden heeft gegeven. Ik zal dit niet doen, omdat ik erken, dat door het gewijzigde karakter van den oorlog een ruimere strekking denkbaar is geworden. Minister Modderman heeft bij de behandeling van artikel 102 verklaard, dat met de geciteerde woorden „niets anders bedoeld wordt dan dat men de *weerkraft* van den staat opzettelijk verzwakt”. Deze uitlating, gevoegd bij de voorbeelden die in het vervolg van het artikel gegeven worden, wijst er op, dat toenmaals uitsluitend gedacht is aan verzwakking van de fysieke kracht van den Staat, d.w.z. van het defensie-apparaat. Nu in onzen tijd de oorlog minder dan vroeger beperkt is tot de zuiver militaire activiteit, kan intusschen verdedigd worden, dat de beteekenis van artikel 102 daardoor is verruimd.

Binnen dat ruimere kader stel ik mij dus de vraag: heb ik *opzettelijk* den Staat tegenover den vijand benadeeld?

Het is duidelijk, dat hier gedacht wordt aan het zoogenaamd „voorwaardelijk opzet”. En het is dus nuttig, die figuur even te beschouwen.

Terwijl bij onvoorwaardelijk opzet de dader zijn *wil* richt op iets dat beantwoordt aan zijn motief en dat hij dus *wenscht*, is bij voorwaardelijk opzet de *wil* van den dader gericht op iets dat hij *niet* wenscht, maar dat hij aanvaardt als onvermijdbare aanwas van zijn begeerde oogmerk.

Een voorbeeld hiervan. Iemand steekt een huis in brand, waarin hij weet dat gevangenen zitten opgesloten, die waarschijnlijk niet te redden zullen zijn. Hij *wenscht* hun dood niet. Hij hoopt misschien zelfs vurig, dat zij er het leven zullen afbrengen. Maar hij laat zich door de voorziene mogelijkheid van hun dood niet weerhouden. Hij aanvaardt hun dood. Hij richt daarop — voorwaardelijk — zijn wil. Naast de opzettelijke brandstichting (*onvoorwaardelijk opzet*) is er dan, zoo de gevangenen sterven, opzettelijke doodslag (*voorwaardelijk opzet*).

Een *historisch* voorbeeld levert het geval van een zekeren Thomas, die op een naar Amerika bestemd schip verschillende hoogverzekerde kisten had doen inladen en in één daarvan een helse machine had geplaatst, ingericht om op een bepaalden tijd, als het schip op zee was, te springen en het schip spoorloos te doen verdwijnen. Een fout in de samenstelling deed de machine te vroeg, nog in de haven, springen, hetgeen den dood van verscheidene reeds aan boord zijnde passagiers ten gevolge had. Naast het onvoorwaardelijk opzet tot bedriegelijke verrijking ten koste der assurantiemaatschappij en tot vernieling van het schip, stond hier het *voorwaardelijk opzet* tot het doden van de passagiers. Hun dood was niet *gewenscht*, maar wel *gewild*.

De beide voorbeelden, die ik noemde, zijn nu uiterst eenvoudig.

Weinigen zullen betwijfelen, dat in beide gevallen *opzet* tot doden bestaat, zij het dan *voorwaardelijk opzet*.

Maar niet altijd staat de zaak er zóó simpel voor. Het is vaak niet gemakkelijk uit te maken, of de *wil* van den dader op het voorziene, maar niet-gewenschte gevolg gericht is.

Dit kan „in facto een zeer fijne vraag zijn”, zei Minister Modderman in de Tweede Kamer bij de behandeling van ons strafwetboek.

En de literatuur vertoont dan ook een staalkaart van meeningeli omtrent het *kenteeken*, dat bij de beantwoording van die vraag behoort te gelden.

Het meest bevredigend antwoord is wel dit: Opzet is uitgesloten (zoodat alleen voor culpa plaats blijft), indien de mogelijkheid van het niet-intreden van het ongewenschte gevolg in laatste instantie als beslissende factor heeft gewerkt. Daarentegen is er opzet, indien de kracht van het motief van den dader in zich zelf voldoende is geweest om de voorziene ongewenschte mogelijkheid te trotseeren. Men kan ditzelfde ook aldus uitdrukken (zooals sommige schrijvers het doen): Opzet is er, wanneer de dader, had hij het gevolg met *absolute zekerheid* voorzien, de daad evenzeer zou hebben verricht; culpa, wanneer in dat geval de daad zou zijn nagelaten. Eén der schrijvers zegt het in deze woorden: „De zekerste proef is, al het eventuele weg te denken en aan te nemen, dat een bovenaardsche macht den dader, toen hij voor zijn handeling stond, had voorspeld, welk gevolg daaruit zou voortvloeien. Wanneer men in verband met de omstandigheden moet aanemen, dat de dader ook dan zijn handeling zou verricht hebben, is het ingetreden gevolg hem als opzet aan te rekenen.”

Na deze korte beschouwing over het voorwaardelijk opzet moge ik nu de vraag stellen: Is het denkbaar, dat ik door mijn terugkeer „opzettelijk den Staat benadeeld heb tegenover den vijand.”

Of door mijn terugkeer de Staat benadeeld is — door ontstemming bij onze bondgenooten en door verzwakking van den verzetsgeest in ons land — laat ik nu in het midden. Ik heb daarover reeds iets gezegd en handhaaf mijn meening, dat dit nadeel nooit anders dan zeer momenteel kan zijn geweest en dan nog is uitgelokt door de misduiding door derden van mijn terugkeer als *politieke daad*.

Doch in *dit verband* is dit niet de hoofdzaak.

Immers vooreerst heb ik de mogelijkheid van benadeeling van den Staat niet voorzien.

In de tweede plaats zou ik, zoo ik haar wèl voorzien had, hierop nooit of te nimmer mijn wil gericht hebben.

Wat het eerste betreft, daartegen heb ik hooren aanvoeren: Gij hadt het *kunnen en moeten* voorzien.

Het is echter duidelijk, dat wij *hier* op een terrein komen, dat geheel buiten den dolus ligt. Dolus veronderstelt *wilsactie*, voorwaardelijk of onvoorwaardelijk. Een verwijt van onachtzaamheid, lichtzinnigheid, roekeloosheid zelfs, ligt op het terrein van de culpa en komt te pas bij de vraag, of culpa levis dan wel culpa gravis moet worden aangenomen. Als iemand met een pistool, dat hij dacht ongeladen te zijn, een ander neerschiet, kan er reden zijn hem te zeggen: Gij hadt *kunnen en moeten* weten dat het geladen was, maar uitsluitend om den graad van zijn culpa te taxeeeren, *niet* om te betoogen dat zijn *wil* gericht was op het *dooden van een medemensch*.

Indien óók het „*kunnen en moeten voorzien hebben*” voorwaardelijk opzet kan daarstellen; is al het zoeken door de juristen naar een duidelijk kenteeken ter onderscheiding van voorwaardelijk opzet en culpa, ijdel werk geweest. Immers alle gevonden kenteeken van „voorwaardelijk opzet” beginnen er mee, dat een bepaald gevolg *voorzien* moet zijn en geven dan een aanduiding, in welke gevallen dat *voorzienne gevolg* als in den wil opgenomen moet worden beschouwd. Indien ook op niet-voorzienne gevolgen de wil kan zijn gericht — op zich zelf reeds een duistere figuur: hoe kan de *wil* gericht zijn op iets, dat men niet eens *voorzien* heeft — is heel die studier vergeefs geweest.

Overigens wil ik nog opmerken, dat ook Minister Modderman bij de behandeling van ons Strafwetboek een omschrijving van het voorwaardelijk opzet gaf, waarin het „voorzien” van het gevolg een beheerschend element vormde. Hij zeide: „Het voorwaardelijk opzet bestaat, wanneer wij niet rechtstreeks den wil hadden gericht op het misdrijf, doch, de mogelijkheid *voorzienne* dat ons handelen zeker gevolg zal hebben, toch handelen zonder ons *door die voorziene mogelijkheid* te laten weerhouden. Dat gevolg heeft men dan eventueel in zijn wil opgenomen.” Dat men ook iets in zijn wil kan opnemen wat men niet eens voorzien heeft, was blijkbaar ook aan Modderman nog niet onthuld.

Mijn conclusie: „Gij hadt het kunnen en moeten voorzien” is een ethisch recept, dat bij de waardeering van de culpa diensten kan bewijzen. Maar „Gij hadt het *kunnen en moeten* voorzien en dáárom hebt Gij het *gewild*” is..... een contradictio in terminis.

De heer Advocaat-Fiscaal heeft nu vanmiddag gezegd, dat dit „moeten” niet in normatieve, maar in logischen zin moet worden opgevat. Hij schijnt daarmee te bedoelen het geval, dat voor een „voorzien” toch wel alle termen aanwezig waren, zoodat het onbegrijpelijk is, dat men het niet voorzien heeft. Het komt mij voor, dat

dit logisch „moeten voorzien” in feite niet veel verschilt van het normatieve en dat met deze onderscheiding niet ongedaan kan worden gemaakt het vaststaande feit, dat iets, wat niet wezenlijk en welbewust voorzien is, nooit in den wil kan zijn opgenomen.

De vraag, of ik door mijn terugkeer „opzettelijk den Staat benadeeld heb tegenover den vijand”, is met het voorafgaande beantwoord.

Ik moet nu nog een enkel woord wijden aan deze andere vraag, mede door de dagvaarding opgeroepen: of ik door mijn brochure „De Synthese in den Oorlog” opzettelijk den Staat benadeeld heb tegenover den vijand.

Ik heb over die brochure en over haar wezenlijke strekking en den impuls waaruit zij voortkwam, reeds een en ander gezegd. Waarop ik dus hier niet nader behoefte terug te komen. Wel wil ik nog opmerken, dat van die brochure hetzelfde geldt wat, naar ik straks herinnerde, van verreweg de meeste tegen mij aangevoerde grieven gezegd kan worden, dat ze nooit in dien bitteren en blameerende vorm zouden zijn te berde gebracht, indien niet de ontstemming over mijn terugkeer daaraan de behoefte had gewekt.

Ik heb in de bezettingstijd een andere brochure gelezen, waarvan de inhoud, toen ik te Londen daarvan kennis nam, mij zeer ergerde, ofschoon ik wist dat de vaderlandsliefde van den schrijver boven alle verdenking verheven was. In die brochure werd voorbarig rekening gehouden met een in de toekomst leidende positie van den vijand op het vasteland van Europa. Ook die brochure werd geschreven in een tijd, waarin ons land bezet was en alleen datgene openlijk kon worden gepubliceerd wat door den vijand werd geduld (zooals de dagvaarding het uitdrukt). Ik heb nooit gehoord, dat de goede trouw van dis schrijver is verdacht of dat hem opzet tot misdrijf is aangewreven. Terecht niet. Dat men dit tegenover mij wel doet, komt alweer doordat mijn brochure bezien wordt in het licht van mijn terugkeer, hoewel zij daar, gelijk ik strakt reeds uiteenzette, niets mee te maken heeft.

Wat de dagvaarding omtrent den inhoud van mijn brochure zegt, is grootendeels in ander verband reeds beantwoord. Slechts enkele punten eruit moeten nu nog naar voren gebracht.

Bij één der punten moest ik denken aan een woord van Talleyrand.

Deze heeft eens gezegd: „Geef mij drie regels schrift en ik zal u aan de galg brengen.”

Als hij in dezen tijd geleefd had, had hij iets ergers kunnen zeggen: „Geef mij drie regels schrift en ik zal u het omgekeerde laten verkondigen van wat gij met Uw heele ziel aanhangt.” Dit is in zeker opzicht erger dan de galg; althans voor zoover men bepaalde scherp belijnde denkbeelden heeft.

Zulk een denkbeeld was voor mij altijd, dat de oprechtheid van de neutraliteitspolitiek van een Staat niet mocht beoordeeld worden naar de persoonlijke gevoelens van de burgers, of naar de wijze waarop aan die gevoelens ook in de pers uiting gegeven werd.

Wanneer gedurende de acht maanden, dat ons land neutraal was, de N.S.B.-ers nu en dan de eerlijkheid van onze neutraliteitspolitiek in verdenking brachten, op grond van de algemeene geestesstemming in ons land, — een geestesstemming die ook de mijne was — en wanneer zij door deze verdachtmaking van de eerlijkheid onzer politiek reeds bij voorbaat een excuus aan de Duitschers boden om onze grens te schenden, dan heeft dit mij altijd in hooge mate geërgerd. „Wie het geringste begrip van volkenrechtelijke verhoudingen heeft” — schreef ik ergens — „weet, dat de neutraliteit van een land in oorlogstijd niet afhangt van de persoonlijke sympathieën of antipathieën der bevolking. In den Boerenoorlog stond nagenoeg ons geheele volk aan de zijde van Transvaal en Oranjevrijstaat; niettemin was ons land neutraal en is zijn neutraliteit nooit betwijfeld. Niet het percentage der burgers dat voor de ééne of voor de andere partij in den geest voorkeur heeft, maar de door het land effectief gevolgde politieke gedragslijn beslist over zijn neutraliteit.”

Er is mij in onzen neutraliteitsstijd wel eens verweten — ook door een collega — dat ik dit standpunt te doctrinair handhaafde, wanneer ik gaarne voor de vrije meeningsuiting onzer pers opkwam.

En nu, nadat ik steeds dit standpunt ingenomen, en volgens sommigen zelfs te steil en dogmatisch verdedigd heb zonder met praktische eischen voldoende rekening te houden, lees ik in de dagvaarding, dat ik in de brochure van 1942 precies het omgekeerde heb verkondigd. Ik lees daar, dat in die brochure „de door de Nederlandsche Regeering vóór den oorlog gevolgde volkenrechtelijke regelen der neutraliteit op grond van uitlatingen van Duitsche zijde werden beschouwd als te zijn overvleugeld door een soort van gewoonterecht, hetwelk zou medebrengen, dat de burgers van neutrale staten door hun overheid gedwongen zouden moeten worden zich te onthouden van critiek op een der oorlogvoerende Staten en op de ideologische grondslagen van dien Staat.”

Toen ik dit las, was mijn eerste gedachte: waar ter wereld heb ik dat — wat tegen mijn constant-gevolgde leer ingaat — geschreven?

Ik ging zoeken en vond de oplossing. Een oplossing, die echter toont, dat mij hier iets toegedicht wordt wat niet *mijn* meening is, maar de met eenige bitterheid weergegeven meening van *anderen*.

In de brochure werd gewezen op hei feit, dat na den oorlog waarschijnlijk de neutraliteit in den ouden vorm zou hebben afgedaan. Het Engelsche dagblad de „Times” had geschreven: „Het gewijzigd karakter van den oorlog heeft een eind gemaakt aan de neutraliteit als een toevlucht voor kleine Staten.” Ik meen, dat dit een opinie is, die ook in ons land zeer verbreid is.

In dit verband nu werd geschreven over de reeds vertoonde „*uitholling* van het tot dusver gangbare neutraliteitsbegrip.”

„Uitholling” wordt steeds in critischen zin gebezigd.

De brochure zeide daarover:

„Die uitholling kwam langs verschillende wegen. Vooreerst is er zelfs geen eenstemmigheid meer, wat — in tijd van oorlog — onder „neutraliteit” te verstaan is. De klassieke leer, dat zij slechts de Staatkundige gestie van de Regeering raakt, niet de uitlatingen van particuliere personen, is ernstig aangevochten. Verdedigd is de stelling, dat in een waarlijk neutraal land de pers zich van het uitspreken van voorkeur voor één der partijen behoort te onthouden en dat, zoo zij dit niet vrijwillig doet, het gouvernement haar daartoe behoort te nopen. Een gouvernement, dat ten dezen nalatig blijft — zoo werd gemeend —, schiet in de handhaving zijner neutraliteit tekort.”

Het is duidelijk, dat dit voor den schrijver een verbastering van de neutraliteit is. Zelfs een „uitholling” zooals hij het noemde.

Overigens is dit alles wat over dit punt (de houding van particulieren en pers tegenover de neutraliteit) in de brochure te lezen staat. Noch van „uitlatingen van Duitsche zijde”, noch van een „overvleugeling” der volkenrechtelijke regelen door „een soort gewoonterecht”, wordt hier met een woord gesproken.

Maar dan kwamen er nog een *tweede* voorbeeld van „uitholling” van het tot dusver gangbare neutraliteitsbegrip. De brochure ging n.l. voort:

„Is reeds op die wijs de neutraliteit tot een weinig omljnd begrip gemaakt, nog meer zwevend werd haar inhoud, toen ook voor de Regeeringsgestie niet steeds dezelfde normen van toelaatbaarheid bleken te gelden. Groote en ver van het eigenlijke oorlogsterrein verwijderde mogendheden konden zich, neutraal blijvend, soms allerlei veroorloven — tot eenzijdige wapenleveranties en inbeslagnemingen toe — wat in een kleineren en in den stormhoek gelegen Staat, zonder iemands tegenspraak, als eeri schending van zijn neutraliteit zou zijn beschouwd. Evenals op zoo menig ander punt werden ook op het onderhavige de nauwkeurig vastgestelde regelen van het volkenrecht overvleugeld door een soort gewoonterecht.”

Hier ging het dus niet over de houding van burgers, maar over de *Regeeringsgestie* in een neutralen Staat, d.w.z. over gereglemeerd volkenrecht, en dáárvan werd gezegd, dat het op een bepaald punt, evenals op zoo menig ander, werd „overvleugeld door een soort gewoonterecht.” En dit niet „op grond van Duitsche uitlatingen” (want de Duitschers zeiden er niets over), maar op grond van openbare feiten. Wanneer men zag, wat groote mogendheden, neutraal blijvend, zich konden veroorloven, dan gevoelde men zich, als bewindsman van een kleineren en in den stormhoek gelegen neutralen Staat, waar alle uitvoer met Argus-oogen bezien werd, soms wel heel erg gehandicapt en werd men sterk getroffen door den tweërlei toetssteen die werd aangelegd bij de beoordeeling van wat de neutraliteit vorderde, — terwijl toch naar volkenrechtelijken regel de neutraliteit voor *ieder* land, groot of klein, dezelfde rechten en plichten meebracht. Ook dit was een „uitholling” en werd als zoodanig door den schrijver der brochure inet ernige bitterheid signaleerd.

Over die tweede „uitholling” wordt overigens in de dagvaarding niet gesproken. Alleen over de eerste (die van het mondsnoeren der burgers).

De dagvaarding bevat dus ter zake van die eerste „uitholling” drie onjuistheden.

1e. Dat het mondsnoeren der burgers door den schrijver der brochure werd goedgekeurd, is onjuist.

2e. Dat die goedkeuring geschiedde onder invloed van Duitsche uitlatingen, is nog onjuister.

3e. En dat hei mondsnoeren werd gepromoveerd tot een „soort gewoonterecht” (een uitdrukking bij een heel andere zaak gebezigd) is het mees: onjuist van alles.

Ik neem dit den stellers van de dagvaarding niet al te kwalijk. De misduiding van mijn terugkeer heeft nu eenmaal de lange jacht op

mij geopend. In die situatie worden allicht vergissingen begaan. Ik zou dan ook op deze slak geen zout gelegd hebben, indien ik niet, ter volledige voorlichting van het Hof, mij hiertoe verplicht achtte.

Er is nog een ander punt uit de dagvaarding, waarop ik in dit verband wil wijzen.

Ik lees daar, dat in mijn brochure werd betoogd, dat Hitler's rede van 19 Juli 1940 aanleiding tot een samenspreking bood, hoewel mij bekend was, dat de Nederlandsche Regeering te Londen zulk een sanien spreking had afgewezen en hoewel bovendien gebleken was, dat men in Duitschland zich niet aan internationale overeenkomsten hield.

Dat de Nederlandsche Regeering de mogelijkheid van een samenspreking in gevolge de rede van 19 Juli '40 had afgewezen, is onjuist. Reeds in mijn brochure „Verantwoording” heb ik er op gewezen, dat „in die dagen spreken van vrede door overleg nog allerminst tot de zeven hoofdzonden behoorde, zoodat bv. groote belangstelling in den Ministerraad kon bestaan, toen onze deskundige ambtgenoot mededeeling deed van drie achtereenvolgende pogingen tot bemiddeling die gedaan werden: door den gezant van een neutralen Staat te Londen; door een vooraanstaand, ook thans nog in hooge eer zijnd Nederlandsch bedrijfsleider; en door een Amerikaansche Quaker. Iets onredelijks of gevaarlijks werd daarin niet gezien. Veeleer het tegendeel.”

Nog dezer dagen kreeg ik een bevestiging hiervan in een schrijven, dat mij gezonden werd door iemand die blijkbaar mijn brochure „Verantwoording” niet gelezen had en die mij — als iets nieuws voor mij — een en ander meedeelde omtrent het initiatief van dien bedrijfsleider en de telegramwisseling die er, via Stockholm, in Augustus '40 plaats had tusschen hem en onzen Minister van Buitenlandsche Zaken. De briefschrijver gaf mij in overweging, in dit verband getuigen a décharge te doen dagvaarden. Ik ben daarop niet ingegaan. Ik voel mij genoeg gedéchargeerd en heb weinig lust anderen te cnargeeren met stappen, die toen uit nobelen drang voortkwamen en waaraan geen onreine gedachte deel had, maar waarop thans een ander licht zou vallen.

Dit wat de afwijzing der samenspreking in den zomer '40 betreft. Wat aangaat de opmerking in de dagvaarding, dat reeds gebleken was, dat men in Duitschland zich niet aan internationale overeenkomsten hield, dit is juist. Maar dit was ook reeds gebleken — inzonderheid in Maart '39 in de Tsjechische kwestie — vóór de oorlog uitbrak. Dit was wél een reden om daarmee rekening te houden en stevige waarborgen te eischen, maar *niet* om geen poging te doen door overleg een dreigende catastrofe af te wenden in een tijd, toen heel ons werelddeel dreigde één puinhoop te worden. Vandaar ook, dat in het najaar '39 — d.i. *nadat* Duitschland's onbetrouwbaarheid reeds gebleken was — „goede diensten” werden aangeboden en dit aanbod door Engeland beantwoord werd op de coulante wijze waaraan ik straks herinnerde.

Want slotte moet ik nog een enkel woord wijden aan de grief van de dagvaarding, dat ik slechts kon schrijven onder toelating van den bezetter. Het feit is juist, evenzeer als dit geldt voor alle geschriften, die toen in het openbaar uitkwamen. Natuurlijk moest ik de censuur passeeren en het risico loopen, dat daarop de uitgave zou stranden, omdat ik vastbesloten was geen zakelijke veranderingen in mijn concept te aanvaarden. Met eenige moeite heb ik, ook bij stipte handhaving dezer lijn, mijn doel kunnen bereiken. Daar ik geen enkele Deutsche instantie kende en „groen” stond tegenover de vraag hoe ik deze zaak moest aanpakken, en wel eens vernam, dat men in allerlei zaken van de ééne instantie naar de andere werd gezonden, meende ik efficiënt te handelen door mij te informeren bij iemand die ten dezen waarschijnlijk wegwijs was, ook al was met hem om de bekende redenen het huiselijk en persoonlijk contact verboden. Dit heeft toen geleid tot een paar bezoeken te mijnen. Na deze technische assistentie bleef verder het contact verboden.

Wat nu de censuur-zelf aangaat, het spreekt vanzelf, dat het mij liever geweest ware, in vrijheid te schrijven en velerlei op te nemen dat thans *niet* gezegd kon worden. Maar ik koos het gedempte woord boven een zwijgen, dat mij benauwde. Ik kon nu althans eenige gedachten naar voren brengen, waarin de censuur, naar ik meende, wel zou berusten en die sterk in mij leefden en grootendeels ook vóór den oorlog reeds sterk in mij geleefd hadden. O.a. komen op de bladzijden 10, 11 en 12 der brochure heele passages voor, die bijna letterlijk uit vóóroorlogsche publicaties zijn overgenomen. Misschien was mijn geschrijf op dat tijdstip inopportuun en foutief, maar geen onzuivere gedachte had er deel aan.

Volledigheidshalve heb ik deze opmerkingen ter beantwoording van de dagvaarding willen maken. Maar ik kom nu nog even op de hoofdzaak terug. Is er *opzet* geweest den Staat te benadeelen? Dal ik teruggekeerd ben, of mijn brochure geschreven heb, *ten einde* den Staat te benadeelen, m.a.w. dat dit nadeel het *doel* van terugkeer

of brochure is geweest, is in niemands hoofd opgekomen. Toch kan de Staat benadeeld zijn en mijn opzet (voorwaardelijk) daarop zijn gericht. Ik heb daarop straks reeds gewezen.

Het toeval wil, M. de Pr., dat ik ruim een halve eeuw geleden deze kwestie gekozen heb als onderwerp van mijn dissertatie, onder het opschrift: „De grenslijn tusschen opzet en schuld”. Weinig heb ik toen, in den opgang van het leven, vermoed, dat een rampzalige oorlog er mij 52 jaar later toe zou nopen, dit geschrift onder *deze* omstandigheden naar voren te brengen.

In de dissertatie werd een ruime plaats gelaten aan het voorwaardelijk opzet. De bestaanbaarheid van dit opzet werd er in verdedigd tegenover rechtsgeleerden, die er vrijwel alle bestaansrecht aan ontzegden, door „willen” te assimileeren aan „wenschen”. Zóó bv. mr. Des Amorje van der Hoeven, die betoogd had, dat in het geval van dien man, dien ik straks noemde en die een schip met hoog-verzekerde lading in de lucht liet springen, er *geen* opzet tot dooden was, omdat het *doel* van dien man niet was de passagiers te dooden. Zóó ook andere schrijvers, die weliswaar zoo ver niet gingen, maar die toch ook het voorwaardelijk opzet binnen uiterst enge grenzen beperkten. De dissertatie liet een breed terrein voor het voorwaardelijk opzet open, omdat er inderdaad tal van gevallen zijn, waarin naast het begeerde gevolg de mogelijkheid van een ander gevolg voorzien is, dat niet begeerd is, maar dat men op den koop toe genomen heeft, dat „ingewilligd” is, d.w.z. in den *wil* opgenomen. Maar aan dien laatsten eisch werd dan ook in het geschrift streng vastgehouden. Omdat *opzet* zonder *wil* een chimère is. Naast de beide vereischten dat het niet-gewenschte gevolg is *ingetreden* en dat de mogelijkheid van dat gevolg door den dader is *voorzien*, werd daarom als derde vereischte gesteld, dat de intensiteit van het *motief* der daad in zichzelf voldoende is geweest om de voorziene mogelijkheid te trotseeren, dat dus niet de mogelijkheid van het *uitblijven* van het gevolg als beslissende factor heeft gewerkt, zoodat de dader, had hij het gevolg met zekerheid voorzien, de daad evenzeer zou hebben verricht.

Deze omschrijving van het voorwaardelijk opzet sloot zich bij de opvattingen van bevoegde schrijvers aan en werd blijkbaar ook door ae faculteit niet al te dwaas geacht, daar zij zo vriendelijk was het geschrift met een „cum laude” te stempelen.

Wanneer men deze omschrijving nu toepast op het onderhavige geval, dan zal men tot de conclusie komen, dat van voorwaardelijk opzet hier zelfs van verre geen sprake kan zijn. Ik behoef, na wat ik omtrent mijn terugkeer en mijn brochure reeds gezegd heb, *dit* niet nader te betoogen.

M. de Pr. Ik ben aan het einde van wat ik te zeggen had en wacht de decisie van het Hof af. Verzachtende omstandigheden heb ik niet aangevoerd. Omdat ze er niet zijn en ik U dus niet in oprechtheid kan adviseeren ze te laten gelden. Ik moet hier denken aan een episode, die ik mij herinner uit de dagen der Dreyfus-affaire in Frankrijk. Toen het tenslotte tot een revisie in die zaak kwam — een revisie die uiteindelijk tot vrijspraak leidde — werd aanvankelijk door een rechtsinstantie besloten tot een aanmerkelijke verlaging van de vroeger opgelegde straf. In een Fransch pro-Dreyfus-blad stond toen, als korte samenvatting van dit vonnis, deze scherpe zinsnede: „Dreyfus is schuldig, maar zijn *onschuld* is een verzachtende omstandigheid.”

Als door mij verzachtende omstandigheden werden gepleit, zou het daarop ongeveer neerkomen. Zulke omstandigheden zouden voor mijn besef slechts bestaan in . . . mijn onschuld. Wanneer ik schuldig ben, zie ik *niets verzachtends*. Veeleer het tegendeel! Indien ik, die heel mijn leven de leerschool heb doorloopen van wat Buys noemde „publiekrechtelijk denken”, die uit ervaring *weet*, wat het Staatsbelang van ons eischt en eischen mag en moet, mij verlaagd zou hebben tot een der misdrijven, in het Strafwetboek saamgebracht onder den titel „Misdrijven tegen de veiligheid van den Staat”, dan ware voor dezen zondeval geen verdoezeling denkbaar en slechts de zwaarste straf passend.

Ik zeg dit niet uit een soort valsche heroïsme. Ik wil ook niet dien indruk maken. Daarom voeg ik er aan toe, dat ik de vurige hoop voed, dat Uw College de beschuldiging van misdadig opzet zal afwijzen. Niet alleen omdat dit mijn rechtsgevoel zal bevredigen, maar óók wel om de meer persoonlijke reden, dat ik dan, na al het doorge maakte, nog een paar jaar avondvrede in mijn leven zal kunnen hebben.

Misschien heb ik die paar jaar in menig opzicht niet verdiend. Ik heb vele fouten en feilen en tekortkomingen in mijn leven begaan. Ik ben mij daarvan vaak het sterkst bewust geweest, als ik uitbundig geprezen werd. Maar wanneer op *deze* klacht het schuldig wordt uitgesproken, dan zal ik daartegenover staan met een rein geweten, en met zekerder zekerheid dan waarmee eens Galileï zijn „En toch draait ze” uitsprak, zal dan de intieme wetenschap in mij leven: „En toch ben ik *onschuldig*”.

BIJLAGE 138

Mededeling inzake het ontslag van de heer de Geer, gepubliceerd in de ochtendbladen van 4 September 1940 en in de avond van diezelfde dag per radio uitgezonden

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Mededeeling

De Minister van Staat, Jonkheer Mr. D. J. de Geer heeft zich in verband met zijn gezondheidstoestand verplicht gezien, aan Hare Majesteit de Koningin ontheffing te verzoeken uit zijn ambten van Minister van Algemeene Zaken ad interim en Minister van Financiën.

Hare Majesteit de Koningin heeft goedgevonden het gevraagde ontslag eervol te verleen en met dankbetuiging voor de vele langdurige en gewichtige door Jhr. Mr. D. J. de Geer aan Kroon en Lande, ook onder zeer moeilijke omstandigheden, bewezen diensten.

Prof. Mr. P. S. Gerbrandy, Minister van Justitie zal als Voorzitter van den Raad van Ministers optreden; de Heer H. van Boeyen, Minister van Binnenlandsche Zaken wordt ad interim belast met de zorg voor het Departement van Algemeene Zaken; de Heer Ch. I. J. hl. Welter, Minister van Koloniën, wordt ad interim belast met de portefeuille van Financiën, teiwijl aan Mr. M. P. L. Steenberghe, Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, de bijzondere opdracht is gegeven, alle zoodanige maatregelen te nemen of voor te bereiden dienende voor het economisch herstel van het Rijk in Europa.

BIJLAGE 139

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 4 en 17 September 1940, 2 en 22 October 1940, 3, 10 en 17 December 1940, 17 Januari 1941, 4, 12, 18 en 25 Februari 1941 en 21 April 1942

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Woensdag, 4 September 1940, n.m. 3 uur (Stratton House) enz.

Minister-President doet mededeeling van een persoonlijk onderhoud, dat hij niet Jhr. de Geer heeft gehad, welk onderhoud openhartig en vriendelijk is geweest.

Minister-President deelt mede, dat het hem gebleken is niet raadzaam te zijn Jhr. de Geer te benoemen tot lid van den Raad van State. Daar de Raad hier niet kan bijeenkomen, zou die benoering geen zin hebben.

Spreker heeft wel gedacht aan een opdracht voor Jhr. de Geer bv. om het belastingvraagstuk in Ned. Indië te onderzoeken.

Minister van Koloniën heeft daarom bereids met Jhr. de Geer gesproken, die wel bereid was, en aan den G.G. een telegram over de zaak gezondsn.

Vergadering van Dinsdag, 17 September 1940 n.m. 3 uur (Stratton House).

Minister-President doet verslag van een onderhoud met H.M. de Koningin waarbij H.M. verklaarde het zeer ongewenscht te achten, dat Jhr. de Geer eventueel naar Zwitserland zou gaan. Hiervan zal Jhr. de Geer mededeeling worden gedaan door de Ministers van Justitie en van Buitenlandsche Zaken.

Vergadering van Woensdag, 2 October 1940 n.m. 3 uur (Stratton House) enz.

Minister-President doet voorlezing van den brief gericht tot oud-Minister de Geer over een verzoek om een visum voor Portugal en doorreis naar Zwitserland. In dien brief wordt medegedeeld, dat de Regeering tegen het verlenen van dat doorreisvisum ernstig bezwaar heeft. De *Minister-President* doet daarna voorlezing van het antwoord van oud-Minister de Geer, die zich door dien brief gekrenkt heeft gevoeld, en mededeelt, dat hij of naar Zwitserland of naar de V.S. zou willen gaan. Jhr. de Geer concludeert, dat hij een regeeringsopdracht naar Ned. Indië niet meer wil aanvaarden.

Besloten wordt, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken en de *Minister-President* een antwoord zullen ontwerpen, dat ter beoordeeling aan den Raad zal worden gesteld.

Vergadering van Dinsdag, 22 October 1940 n.m. 2.30 uur (Stratton House).

De Minister-President doet voorlezing van een brief van Jhr. de Geer, zijnde een vriendelijk antwoord op den brief van den *Minister-President* van 8 October.

Min. van Koloniën doet verslag van een onderhoud met Jhr. de Geer. Deze zal zich nader beraden of hij een opdracht naar Ned. Indië wil aanvaarden.

Vergadering van Dinsdag, 3 December 1940 v.m. 11 uur (Stratton House).

Minister van Koloniën doet voorlezing van een brief van 26 November l.l. van Jhr. de Geer, uit Portugal. Daaruit blijkt, dat Jhr. de Geer gaarne naar Nederland zou terugkeeren.

Minister-President deelt mede, dat hij Zaterdag l.l. over deze zaak overleg heeft gepleegd met Min. van Koloniën en van Buitenlandsche Zaken, welk overleg heeft geleid tot het zenden van een telegrafisch antwoord, uitdrukkelijk dat het gaan naar Nederland niet in overeenstemming zou zijn met de gevoerde correspondentie en dat het vertrek dus als ongewenscht werd beschouwd.

Minister van Binnenlandsche Zaken begrijpt het verlangen van Jhr. de Geer, maar hij betreurt in hooge mate diens initiatief.

Minister-President stelt vast, dat in de gevoerde correspondentie de Regeering stellig haar afkeurend oordeel heeft neergelegd. *Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart* acht het niet uitgesloten, dat ongunstige gezondheidstoestand van Jhr. de Geer een rol speelt.

Vergadering van Dinsdag, 10 December 1940 v.m. 11 uur (Stratton House)..... enz.

Minister-President deelt mede, dat Jhr. de Geer zich nog steeds in Portugal bevindt. Echter vreest spreker, dat hij van zijn plan, om naar Nederland te gaan, nog niet heeft afgezien.

Minister van Buitenlandsche Zaken vraagt, of we nog iets kunnen doen om Jhr. de Geer van die reis te weerhouden.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart oppert het denkbeeld, dat een der Ministers naar Portugal zal gaan om de zaak niet Jhr. de Geer mondeling te behandelen.

Minister van Defensie meent, dat moet worden overwogen of de correspondentie met Jhr. de Geer zal worden gepubliceerd.

De *Minister van Binnenlandsche Zaken* acht een bezoek bij Jhr. de Geer nutteloos. Beter ware als vervolg op ons telegram een brief te zenden, die later zou kunnen worden gepubliceerd. Besloten wordt, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken een brief zal ontwerpen.

Vergadering van Dinsdag, 17 December 1940, v.m. 10.30 uur (Stratton House) enz.

Minister-President doet mededeeling van een inmiddels rondgezonden brief over Jhr. de Geer, en van den brief, naniens den Ministerraad, tot Jhr. de Geer gericht.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart deelt mede te hebben vernomen, dat Jhr. de Geer zich ook in verbinding heeft gesteld met den Heer Van d. Valk te Genève. Daarom is deze heer terstond ingelicht omtrent de opvatting der Regeering.

Vergadering van Vrijdag, 17 Januari 1941, v.m. 11 uur (Stratton House) enz.

Minister-President doet mededeeling van een brief d.d. 3 Januari van Jhr. de Geer aan den Ministerraad. Jhr. de Geer wenscht toch naar Nederland te gaan. De brief wordt voorgelezen.

Minister-President stelt voor kort te antwoorden en daarmee de correspondentie te sluiten.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zou voorkeur geven aan een brief, waarin Jhr. de Geer's argumenten worden behandeld.

Minister van Sociale Zaken meent dat ook, eventueel door tusschenkomst van den gezant, wordt voorkomen, dat Jhr. de Geer naar Nederland documenten (gedenkschriften enz.) meeneemt.

Besloten wordt tot een motiveerenden brief en de correspondentie niet gesloten te verklaren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken zal den brief ontwerpen.

Vergadering van Dinsdag, 4 Februari 1941, v.m. 10.30 uur (Stratton House).

Minister-president deelt mede, dat de Gezant te Lissabon heeft bericht, dat Jhr. de Geer morgen naar Nederland zal vertrekken. Na eenige discussie wordt besloten aan het gezantschap te telegraferen, dat een brief voor Jhr. de Geer onderweg is en dat het van belang is, dat hij dezen alsnog leest vóór zijn eventueel vertrek.

Minister van Financiën a.i. doet voorlezing van een juist bij hem ingekomen brief van Jhr. de Geer.

Vergadering van Woensdag, 12 Februari 1941, v.m. 10.30 uur (Stratton House).

Minister-President brengt ter tafel een brief, door Jhr. de Geer aan Minister Welter gezonden, bij welken brief een verklaring van Jhr. de Geer is gevoegd, welke eventueel mag worden gepubliceerd.

Minister-President heeft Woensdag l.l. bij H.M. de Koningin van het vertrek van Jhr. de Geer gesproken.

Spoedig daarna bleek, dat Jhr. de Geer's vertrek in de radio-Boston was bekend gemaakt. Daarom achtte spreker een publicatie noodzakelijk. Hij had een ontwerp daarvoor gereed. De gelegenheid ontbrak daarover andere Ministers te raadplegen. Spreker heeft toen den Heer Pelt verzocht de regeeringsverklaring voor de radio voor te lezen. Hij heeft H.M. daarvan verwittigd, die hem daarna haar in-

stemming heeft betuigd. Het is spreker gebleken, dat onder de Nederlandsche schepelingen het vertrek van Jhr. de Geer groote beroering heeft verwekt. De verklaring heeft veel kwaad gekeerd.

Minister van Buitenlandse Zaken begrijpt, dat de verklaring scherp moest zijn, aangezien anders de publieke opinie haar niet zou hebben begrepen. Hij vond echter den toon wel te bar. Spreker vraagt of het wel juist is, dat Jhr. de Geer beloofd had niet naar Nederland te zullen gaan. Spreker herinnert zich dat niet.

Sedert een paar dagen weet spreker, dat Jhr. de Geer reeds in Londen dacht over vertrek naar Nederland.

Minister-President zegt, dat toen bezwaar werd gemaakt tegen een exit-permit om naar Nederland te gaan Jhr. de Geer een opdracht naar N. Indië heeft aanvaard.

Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zou gaarne willen, dat verklaringen, namens het Kabinet af te leggen, eerst door het geheele Kabinet gezien worden. Spr. denkt, dat, als dat nu geschied was, eenige uitdrukkingen en zinsneden gewijzigd zouden zijn. Spr. acht ook niet juist de vermelde stelling, dat voor ontslag van een minister geen verantwoordingsplicht bestaat. Als er in de toekomst over deze zaak nog iets namens de Regeering gezegd wordt, hoopt spreker dat de Raad daarin gekend zal worden.

Minister van Waterstaat erkent, dat een snelle verklaring noodzakelijk was. Echter acht hij den inhoud niet geheel gelukkig. Hij meent, dat daarin noodeloos kwetsende qualificaties voorkomen. Hij vraagt zich af, of er, ook na de commentaren in de Engelsche pers, geen aanleiding bestaat de verklaring te publiceerden, die Jhr. de Geer ons heeft gezonden, al is die eigenlijk voor andere omstandigheden bestemd.

Die verklaring van Jhr. de Geer kan zijn positie in Nederland zuiverder maken.

Minister van Sociale Zaken acht ook de verklaring niet in alle deelen gelukkig geredigeerd. Er moet zeker geen schepje meer opgelegd worden.

Minister van Defensie meent, dat de verklaring van Jhr. de Geer alleen mag worden gepubliceerd indien de Duitschers verkeerde voorstellingen geven.

Minister van Koloniën en van Financiën a.i. sluit zich aan bij *Minister van Sociale Zaken*.

Minister-President meent, dat de verklaring goed heeft gewerkt en veel verkeerde commentaren heeft voorkomen.

Besloten wordt van brief en verklaring van Jhr. de Geer photocopieën te laten maken.

Vergadering van Dinsdag, 18 Februari 1341 n.m. 11 uur (Stratton House).

Minister van Buitenlandsche Zaken deelt mede, een tweetal brieven van de Heer Ries uit Portugal te hebben ontvangen. Van die brieven doet hij voorlezing, o.a. blijkt uit een der brieven, dat Jhr. de Geer reeds in het eind van November het visum voor Nederland bij de Duitschers heeft aangevraagd. De Heer Ries ontkent ten stelligste de verklaring van Jhr. de Geer te hebben goedgekeurd.

Vergadering op Dinsdag 25 Februari 1941 v.m. 11 uur (Stratton House).

De Minister-President deelt mede, dat Jhr. de Geer in den Haag is aangekomen. De laatste brief van den Raad aan Jhr. de Geer heeft dezen niet meer bereikt.

Vergadering van 21 April 1932 te 10.30 uur.

De Voorzitter deelt mede, dat Oud-Minister de Geer in Nederland een brochure heeft doen verschijnen, waarin hij een compromis-vrede aanbeveelt. Zulk een gedachte is gevaarlijk in een periode van mismoedige stemming in Nederland na de bezetting van Indië. Daarom is een woord van de Regeering over deze brochure noodig. De concept-formulezring van zulk een verklaring wordt besproken.

Voor eensluidend afschrift,
De Commissaris van Politie 1e kl.
(get.) J. L. POSTHUMA

De Hoofdinspecteur van Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 140

Brief dd. 10 September 1940 van de heer de Geer aan de heer Michiels van Verduynen

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Boxmoor, „Felden Lodge”,
10 September 1940.

Hooggeachte Heer Michiels,

Toen ik gisteren aan de Portugeesche Ambassade te Londen een visum voor Portugal vroeg, werd mij, *nadat* dit in mijn pas ingeschreven was en ik op het punt stond heen te gaan, verzocht te willen bevorderen, dat er nog een schrijven van de Hollandsche Legatie kwam om dit visum aan te vragen.

Men stelde dit voor als een formaliteit en zeide, daarom het visum maar wel verleind te hebben. Deze coulance werd natuurlijk zeer door mij gewaardeerd.

Zou ik U mogen verzoeken, er voor te willen zorgen, dat het bewuste schrijven, een soort bill of indemnity, thans alsnog uitgaat?

Met bijzondere hoogachting,

Uw dw.

(w.g.) De GEER.

BIJLAGE 141

Correspondentie inzake exit-permit en Amerikaans doorreisvisum voor de heer de Geer

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

No. 3073

22nd October 1940.

No. 3073

31st October 1940.

F. W. Bleeze, Esq.
Passport & Permit Office
Dartmouth Streef
S.W.I.

Herschel V. Johnson, Esq.,
Chargé d'Affaires to the
Embassy of the United States of America
1, Grosvenor Square, W.I.

Dear Mr. Bleeze,

With reference to our telephone conversation concerning the passport of the former Netherland Prime Minister *Jonkheer D. J. de Geer*, which I have been informed is at your office for endorsement of an exit permit for Switzerland, I am now writing to advise you that His Excellency is not going to Switzerland but to the United States of America via Portugal instead.

I should therefor be very grateful if an exit permit for the United States of America could be issued to His Excellency at your earliest convenience.

Yours sincerely,

Secretary of Legation.

Voor eensluitend afschrift,

De Commissaris van Politie,

(w.g.) POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(w.g.) J. H. HEIJINK.

Dear Mr. Johnson,

I herewith take pleasure in sending you the passport of *Jonkheer D. J. de Geer*, our former Prime Minister, with the kind request if possible to grant a diplomatic transit visa.

As *Jonkheer de Geer* intends to leave this afternoon via Lisbon and the United States for the Netherland Indies, I should be most obliged if you could see your way to deal with this matter at your early convenience.

Believe me, dear Mr. Johnson,

Netherland Minister.

Voor eensluitend afschrift,

De Commissaris van Politie,

(w.g.) POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(w.g.) J. H. HEIJINK.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

exh. 2 Nov.

His Excellency

Jonkheer E. Michiels van Verduynen

Netherlands Minister

21 Portman Square, W.I.

London, November 1, 1940.

Dear Mr. Minister,

I refer to your letter, No. 3073 of October 31st, with which you forwarded the passport of his Excellency *Jonkheer D. J. de Geer*, former Prime Minister of the Netherlands, with the request that he be granted a diplomatic transit visa for the United States.

I greatly regret to have to inform you that under the existing regulations issued by the Department of State which are most peremptory in character it is not possible for us to give a diplomatic visa to *Jonkheer de Geer* without reference to Washington. I have been very glad to send a telegram to the Secretary of State informing him of your request and stating that *Jonkheer de Geer* was under the necessity to proceed to Lisbon by air yesterday. I likewise requested authorization for the visa be telegraphed to the American Legation at Lisbon where *Jonkheer de Geer* would call.

Believe me, dear Mr. Minister,

Yours sincerely,

(w.g.) HERSCHEL JOHNSON.

Voor eensluitend afschrift,

De Commissaris van Politie,

(w.g.) POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(w.g.) J. H. HEWINK.

BIJLAGE 142

**Uittreksel uit een particulier schrijven van de gezantschapsraad baron van Pallandt te Lissabon aan de
Minister van Buitenlandse Zaken**

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Met dezelfde post gaat een verslag over het onderhoud, dat ik had met jhr. de Geer. De Gezant is een paar dagen op jacht en de zaak leek mij te veel haast hebben om te kunnen blijven liggen, daarom sprak ikzelf met den Oud-Premier.

Mij in dezen brief wat vrijer uitdrukkende moet ik beginnzn met te bevestigen, dat de heer d' Geer zwaar gaga is.

Hij begrijpt niets, is kennelijk verheugd met zijn plannetje om stiekum naar huis te gaan en neemt de houding aan van „wie doet me wat?“. Ook is hij ervan overtuigd, dat hij goede vrienden met de Duitschers zal zijn: wat hebben die me nou te verwijten, ik heb toch mijn plicht gedaan? Hij is zoo koppig en verkalkt, dat ik bang ben, dat zelfs een telegram van den Ministerraad hem niet stoppen zal. Aangezien de autoriteiten, waar hij zijn uitreisvergunning moet halen juist het meest in Duitsche handen zijn, zie ik geen kans hem op deze klip te laten stranden. Trouwens al namen wij hem zijn pas af, dan zouden de Duitschers hem wrl ezn andere verschaffen.

Mij lijkt de eenige mogelijkheid dat H. M. persoonlijk ingrijpt en hem in krachtige termen vei-biedt te reizen.

De gevolgen van een reis zooals hij van plan is te ondernemen, zijn natuurlijk niet te overzien. But it is difficult to influence a man who has lost his dignity! Vol trots op zijn sluwheid vertelde hij mij dat hij een telegram aan zijn kleinzoon had doorgekregen, omdat hij in het Duitsch had geseind!

BIJLAGE 143

Brief dd. 12 December 1940 van de Raad van Ministers aan de heer de Geer

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

12 December 1940.

Hooggeachte Heer de Geer,

Ten vervolge op het telegram, dat onze Voorzitter U onder dagteekening van 30 November jl. deed toekomen, stelt de Raad van Ministers er prijs op nog met enkele woorden toe te lichten, hoe zeer hij bezorgd is over Uw voornemen, naar Nederland terug te willen keeren.

Deze bezorgdheid verraadt waarlijk niet liet gemis aan begrip voor Uw schier ontembaar verlangen naar Uw geliefde vrouw, waarvan in het schrijfsn aan den Heer Welter zoo ontroerend blijkt, en voor Uw begeerte in Uw woning temidden van ons volk rustig aan den arbeid te mogen gaan.

De Raad kan voor dit verlangen niet anders dan diepe achting hebben. Hij gevoelt ook sterk wat voor U, die altijd midden in de branding van het volle leven hebt gestaan en voor wien zware arbeid een lust was, het is geweest, om juist nu in dezen zorgvollen tijd, te moeten toezien en den arbeid aan anderen te moeten overlaten. Dat dit laatste het gemis, niet bij Uw gezin te kunnen zijn, nog verzwart, verstaat de Raad ook zeer wel.

En toch moet hij een dringend beroep op U blijven doen, niet naar Nederland terug te keeren. U kent de gronden, waarop deze meening steunt.

Eenerzijds zou zonder eenigen twijfel Uw vrijwillige terugkeer onder het gezag van den overweldiger in zeer breeden kring niet worden begrepen en stellig als ontrouw aan de zaak, waarvoor Nederland vecht, worden aangevoeld, waardoor het vertrouwen in Nederland en de zijnen wordt geschokt en wezenlijke landsbelangen worden geschaad.

Anderzijds dreigt, dat Uw terugkeer door lieden, die nergens voor staan, zal worden uitgebuit en misbruikt.

Daardoor kan allereerst ontstaan, dat Uw eerlijke motieven, die voor U de grond zijn voor de volvoering van Uw plan, tot een aanfluiting zullen worden gemaakt, hetgeen U persoonlijk natuurlijk niet zal deeren, doch anderen, die U zoo liefhebben en eeren, wel degelijk onnoemelijk veel leed en hinder kan berokkenen. Doch bovendien valt te vreezen, hetzij dan dat U volstrekt zwijgt, hetzij dan dat U in een positie wordt gebracht, dat U terwille van 's lands belang toch moet spreken, dat of Uw zwijgen, of Uw spreken tenslotte voor Nederland en zijn zaak onherstelbare gevolgen heeft.

De Ministerraad mag onder deze omstandigheden niet anders doen dan herhalen, dat een teruggaan van U naar Nederland door de *Regeering* diep betreurd zou worden en dat dit, zooals U bekend is, zou geschieden *tegen den wensch der Regeering*.

Maar de Ministerraad wenscht daarnaast ook een dringend beroep op U, die reeds zooveel offers voor de publieke zaak heeft gebracht, te doen, dit zwaarste offer ook nog te brengen.

Misschien zou een poging Mevrouw de Geer te bewegen tijdelijk naar Portugal te komen, kunnen slagen en de groote en kwellende last, die op Uw schouders is gelegd, wat kunnen verlichten.

Met gevoelens van hoogachting,

De Rand van Ministers,

Voorzitter,

Secretaris,

Brief dd. 7 Januari 1941 van de heer de Geer aan de Raad van Ministers

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Estoril, 7 Januari '41.

Aan den Ministerraad.

Vertrouwelijk.

De goede intentie van Uw schrijven van 12 December j.l. heb ik levendig gevoeld en zeer gewaardeerd.

In het bijzonder droeg daartoe bij het juiste begrip, waarvan in de eerste alinea's van dat schrijven op zoo treffende wijze blijkt wordt gegeven.

Het is voor mij een reden te meer geweest om de bezwaren, die niettemin bij U bleven bestaan, ernstig onder de oogen te zien.

Het eerste bezwaar is, dat mijn „vrijwillige terugkeer onder het gezag van den overweldiger in zeer breeden kring niet zou worden begrepen en stellig als ontrouw aan de zaak waarvoor Nederland vecht, zou worden aangevoeld, waardoor het vertrouwen in Nederland en de zijnen wordt geschokt en waarachtige landsbelangen worden geschaad”.

Dit bezwaar is aldus te resumeeren, dat mijn terugkeer als een daad van overgave zou worden beschouwd.

Ik ben met U eens, dat dit bedenkelijk zou zijn. Maar ik ben overtuigd, dat, al moge bij een enkeling zulk een misvatting aanvankelijk rijzen, de ware positie te duidelijk is om niet spoedig algemeen te worden onderkend. Er zijn acht millioen Nederlanders, die zich „in de macht van den overweldiger” bevinden. Daaronder héél wat, die „vrijwillig” in die positie zijn gekomen, omdat zij zeer goed nog tijdig hadden kunnen uitwijken. Ik heb onder hen warme vrienden en de innigste relaties. Sommigen hunner zullen gehandeld hebben onder het parool, hetwelk een maand later in Frankrijk ten onrechte op *Ministers* werd toegepast: „Men helpt zijn land niet door het te verlaten”. Anderen zullen andere motieven hebben gehad. Maar aan niemand hunner is verweten „ontrouw” aan de Nederlandsche zaak.

Waarom zou nu alléén voor hem, die *tevoren* een Ministersfunctie vervulde, een uitzondering moeten worden gemaakt?

Waarom zou *henz* moeten worden verweten, dat hij zich onder den overweldiger plaatst, indien hij terugkeert tot het gezin dat hij „in dienst” verlaten heeft? Zijn positie staat feitelijk op één lijn met die van den „gestrande”.

Voor beiden geldt, dat zij *ten gevolge van onvoorziene omstandigheden tegen hun bedoeling door den oorlog ballingen zijn geworden*. De gestranden keeren — voor zover zij niet „en familie” gestrand zijn — doorgaans naar hun land terug.

Niemand beschouwt dit als ontrouw. Een enkel sprekend voorbeeld, dat mij hier voor den geest komt, moge ik noemen. Mevrouw Heldring geb. Star Numan, echtgenoote van den Directeur der Heldring-gestichten te Zetten, schreef mij, in Zuid-Afrika gestrand te zijn, doordat zij met Paschen daar de bevestiging van haar zoon had bijgewoond. Zij bleek vol strijdlust en zond haar kort tevoren bevestigden zoon naar Indië om als vrijwilliger in het leger dienst te nemen. Maar..... zij wachtte op de eerste goede gelegenheid om naar Zetten terug te keeren. Dit was gezond en logisch.

Inderdaad kan ik mij dan ook nauwelijks voorstellen, hoe iemand te goeder trouw het in zijn hoofd zou kunnen halen, in mijn terugkeer een daad van overgave te zien.

Ik heb in zekeren zin de proef op de som gekregen. In een brief van 12 October j.l. schreef mijn zoon te Balikpapan: „Ik heb zoo'n hoop, dat U Uw 70sten verjaardag hetzij in Nederland hetzij bij ons in Indië zult kunnen vieren en niet daar eenzaam in Londen”. Dit werd gezegd op een oogenblik, waarop van terugkeer naar Nederland nog geen sprake was en hem daarover dan ook met geen woord was geschreven (wel over Indië). Hij achtte dien terugkeer blijkbaar een doodgewone zaak. En dit hoewel hij in „Deutschfeindlichkeit” voor

niemand onderdoet en dezen zomer zelfs schreef, het eigenlijk jammer te vinden, niet in Europa te zijn, daar hij gaarne — als reserve-officier — de overweldiger mee zou bestrijden. Niettemin de geciteerde passus. Waarom zouden andere menschen van minder onderscheidingsvermogen blijk geven?

Het tweede bezwaar in Uw schrijven is, dat mijn terugkeer „door lieden, die nergens voor staan, zal worden uitgebuit en misbruikt”. Daardoor zullen mijn eerlijke motieven tot een aanfluiting kunnen worden gemaakt, hetgeen leed kan doen aan wie mij liefhebben, terwijl bovendien, zoowel wanneer ik mij er tegen verweer als wanneer ik zwijg, 's lands belang er door zal kunnen worden geschaad.

Dit bezwaar is mij minder duidelijk dan het voorafgaande.

Ik vermoed echter, dat het hier om *hetzelfde* bezwaar gaat, slechts met dit verschil, dat nu niet de vrienden, maar de vijanden gedacht worden als de misduiders van mijn terugkeer.

Die misduiding zal dan dus niet te goeder trouw, maar te kwader trouw geschieden.

De mogelijkheid dáárvan moet uiteraard worden erkend, al acht ik haar niet groot, juist omdat die dan te kwader trouw gegeven voorstelling zoo weinig aannemelijk zou klinken.

Maar als zij niettemin gegeven wordt, zullen wie mij kennen er geen geloof aan hechten, terwijl ook het groote publiek er allens wel aan gewend geraakt is, dergelijke beweringen van den tegenstander op de juiste waarde te schatten. Schade voor de Nederlandsche zaak zal er in geen geval uit kunnen voortvloeien, daar, *indien* de dwaasheid bij enkelen mocht inslaan, het odium daarvan zich tegen mij zal keeren, niet tegen ons land.

Tenslotte behoort ook niet te worden vergeten, dat ik er zelf bij zal zijn. Al ben ik voornemens als een vergeten burger te leven — indien ik van een moord beschuldigd zou worden, zou ik dit tegen spreken. En indien de vijand mij ontrouw aan de vaderlandsche zaak zou aanwrijven, zou ik evenmin zwijgen. Wel meent U, dat, wanneer ik „terwille van 's lands belang” mij verplicht zou achten te spreken, dit spreken 's lands belang ook alweer zou schaden. Maar het ligt voor de hand, dat ik U hierin niet kan volgen. Als ik „terwille van 's lands belang” spreek, ligt reeds daarin opgesloten, dat ik aldus meen het land te dienen, niet te schaden.

En mij van terugkeer naar Nederland te laten weerhouden door vrees, dat ik op een bepaald oogenblik — als een andere Bileam — sprekende het omgekeerde zal uitwerken van wat ik bedoel, kan uiteraard niet van mij worden verlangd.

In de voorlaatste alinea van Uw schrijven wordt mij, in sympathieke bewoordingen, gevraagd een „offer” te brengen.

Maar is dit niet een „*petitio principii*”? Een offer kan gebracht worden indien hij, die het brengt, het belang ziet, waaraan geofferd wordt. Zoolang hij dit *niet* ziet, kan moeilijk van een offer gesproken worden. Afgezien hiervan, is het overigens de vraag, of de terugkeer naar Nederland thans in dien zin aantrekkelijk is, dat het prijsgeven daarvan een offer zou mogen worden genoemd. Tegenover de lichtzijden, in den aanvang van Uw brief zoo treffend omschreven, staan aanmerkelijke schaduwzijden. Waar het voor mij in de laatste instantie op aankomt, is dat mijn plaats thans in Nederland is, tenzij hoogese belangen, als die ons in Mei naar Engeland deden gaan, ook nu nog aan terugkeer in den weg staan. Dit laatste kan ik op de bovengenoemde gronden niet inzien.

Aan het slot van Uw schrijven wordt gewaagd van een poging mijn vrouw te bewegen naar Portugal te komen. Aan deze oplossing zouden inderdaad eenige voordeelen verbonden zijn, maar ik acht haar reeds uitgesloten wijl de vereischte toestemming niet zou worden verleend.

Met de meeste hoogachting,
(w.g.) DE GEER.

BIJLAGE 145

Brief dd. 31 Januari 1941 van de Raad van Ministers aan de heer de Geer

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

konden, 31 Januari 1941.

Hooggeachte Heer de Geer,

Het zou onjuist zijn nog niet een enkel woord te antwoorden op Uw schrijven van 7 Januari 1941, waarvan de Ministerraad deels met blijdschap, deels met teleurstelling heeft kennis genomen.

Hij behoeft U wel niet te verzekeren, dat met vreugde werd kennis genomen van Uw mededeeling, dat er bij den Raad een juist begrip is van hetgeen U en de Uwen is opgelegd.

Maar daarom is het des te pijnlijker, dat de Raad eenstemmig van oordeel is, dat U de kwestie van Uw terugkeer naar Nederland onjuist ziet en dat hij U, na kennismaking van Uw bovenaangehaald schrijven en na nauwgezette overweging van al Uw argumenten moet zeggen, dat de Regeering van oordeel blijft, dat het doel, dat U nastreeft principiëel fout is en zakelijke gevolgen kan hebben, waarvoor U nooit de verantwoordelijkheid zult kunnen dragen.

Gij kunt niet van den Raad verlangen en verlangt ook niet, dat hij opnieuw de bezwaren formuleert, die bij de Regeering tegen Uw voornemen bestaan.

Ten aanzien van een punt uit Uw schrijven wordt echter een uitzondering gemaakt, omdat, naar het voorkomt, daaruit zoo duidelijk blijkt wat ons scheidt en het voor een goed deel Uw en ons standpunt beheerscht.

U vat op bladzijde 2 van Uw brief Uw standpunt ten opzichte van het eerste bezwaar van de Regeering aldus samen:

„Waarom zou nu alleen voor hem, die tevoren een Ministersfunctie vervulde, een uitzondering moeten worden gemaakt? Waarom zou *hem* moeten worden verweten, dat hij zich onder den overweldigender plaatst, indien hij terugkeert tot zijn gezin, dat hij „in dienst“ verlaten heeft? Zijn positie staat feitelijk op één lijn met die van den gestrande.”

De Raad kan deze gedachtengang niet volgen. Hij is van oordeel, dat dit standpunt geen rekening houdt met hetgeen achter ligt. Het miskent, dat de Regeering, dat het hooge gezag, dat waart ook U, geweigerd heeft aan de eischen van dien overweldigender te voldoen.

Het houdt geen rekening met het feit, dat de Regeering bevolen heeft geweld met geweld te keeren. Het ziet voorbij, dat diezelfde Regeering besloot zich niet alleen aan den greep van dien vijand te onttrekken, doch ook het verzet tegen hem elders voort te zetten.

Gij hebt met voortreffelijke liefde aan die taak medegewerkt, maar gij draagt voor dit alles nu ook niet alleen in het verleden, doch ook thans en blijvend verantwoordelijkheid, en een man als de Geer zal zich nooit en te nimmer daarvan ontdoen. Maar omdat gij deel uitmaakte van de Regeering, die een andere taak en roeping als welke Nederlander ook, had, kunt ge U, thans nu gij uit die Regeering getreden zijt, nooit met een strandeling op één lijn stellen.

En nu is het vanzelfsprekend, dat de vijand de Regeering (en ook U), die den euvelen moed had hem te weerstaan, diep aantrekt wat zij als Regeering heeft gedaan en haar zoo mogelijk voor dat beleid verantwoordelijk zal stellen. Hij is dat reeds verplicht om een schijn van rechtvaardiging aan zijn daden te geven. Hij zal dat niet doen — indien hij ziet, dat door het na te laten, betere van *zijn* belangen, dat zijn nimmer de belangen van land en volk, worden gediend.

Wie de dingen aldus ziet kan zich op meerdere gronden niet vestigen op het gebied, waar de vijand heerscht. Hij kan dat reeds niet uit zelfrespect; hij doet dit ook niet, omdat hij verstaat, dat zulk een daad dreigt uitgebuit te worden, hij wenscht dat evenmin omdat zij door niemand begrepen zal worden en uitermate verwarrend mort werken. Maar zoo dreigt ook, dat door Uw terugkeer, onbedoeld en ongewild, een daad geschiedt, die volstrekt onverantwoordelijk is en die, U vergeve ons dat wij eerlijk zijn, een smet dreigt te werpen op het leven van een man, die door velen geëerd en geliefd wordt vanwege zijn algeheele overgave aan de publieke zaak.

Het is den Raad allerminst aangezaam U dringend te moeten blijven waarschuwen Uw plan uit te voeren. Hij doet dat in de diepe overtuiging, dat 's lands belang door zulk een uitvoering zeer ernstig kan worden geschaad. Hij doet dit ook, omdat het zijn hoog geachte oud-President is, die een weg wil volgen, die voert tot een bittere ontgoocheling, die juist hem onthouden moet worden.

Met voren tot uitdrukking gebrachte gevoelens,

De Raad van Ministers,

(w. v.) P. S. GERBRANDY,
Voorzitter.

(w. g.) J. W. ALBARDA,
Secretaris.

BIJLAGE 146

Brief dd. 3 Februari 1941 van de heer de Geer aan de heer Welter

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Estoril, 3 Februari 1941.

Waarde Oud-Collega,

Van een der Heeren van het Gezantschap alhier afscheid nemende, werd mij gevraagd: „zijt Gij niet bevreesd, dat de Duitschers met Uw terugkeer propaganda zullen drijven?”

Mijn antwoord was ontkennend, zooals Ge na onze correspondentie zult begrijpen.

Daarop kwam de vraag: „Maar als ze het nu toch eens doen?”

„Dan zal ik het tegenspreken”.

„Dat kunt Ge in particulieren kring doen, maar niet in pers en radio”.

Dit laatste is natuurlijk juist. Maar ik meen, dat dan dienst kan doen een tevoren door mij opgestelde verklaring.

Daarom machtig ik U, in het door mij *niet waarschijnlijk geachte* geval, desgewenscht nevengeande verklaring te doen voorlezen.

Met vriendelijke groeten,

t.t.

(w.g.) DE GEER.

P.S. Toen ik vanmiddag aan Ries deze verklaring toonde, zei hij: „Ja, dit is afdoende, maar voor uzelf is het niet zonder risico (en hij herinnerde hierbij aan de tegenspraak van Winkelman). Maar dit risico loop ik, als het noodig wordt, gaarne.

Voor eensluidend afschrift,

De Commissaris van Politie,

(w.g.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(w.g.) J. H. HEIJINK.

**Verklaring van de heer de Geer, gevoegd bij zijn
schrijven dd. 3 Februari 1941 aan de heer Welter**

Ik heb het land verlaten, omdat ik Minister was en omdat ik meende — en nog meen — dat de Ministers hun taak slechts doeltreffend konden vervullen, indien zij zich buiten het bezette gebied bevonden.

Ware ik geen Minister geweest, dan had ik het land *niet* verlaten, en nog veel minder het land verlaten zonder mijn echtgenoot mee te nemen.

Daarom was na mijn aftreden als Minister mijn scheiding van land en gezin minder gerechtvaardigd dan tevoren.

Dit is de eenige beteekenis van mijn terugkeer.

Wie er een andere beteekenis aan hecht — en met name ook maar het geringste prijsgeven van het standpunt door de Nederlandsche Regeering sinds 10 Mei ingenomen — vergist zich.

3 Febr. 1941.

(w.g.) DE GEER.

Voor eensluidend afschrift.

De Commissaris van Politie,

(w.g.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie,

(w.g.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 147

Correspondentie inzake de uitwerking van de terugkeer naar Nederland van de heer de Geer op de Nederlandse schepelingen

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

DC
398

15 Februari 1941.

*Aan Zijne Excellentie den Minister
van Defensie.*

Ik heb de eer Uwer Excellentie mede te deelen, dat mij van zeer hoogstaande zijde met nadruk werd gewezen op het feit, dat onder schepelingen vrij heftige beroering gaande zou zijn in verband met het feit, dat, zooals men het uitdrukt, „de Regeering den heer de Geer wel naar vrouw en kinderen laat gaan”.

Men knoopte daar de vraag aan vast, of het niet goed zou zijn, daarom dit vertrek nog eens af te keuren en zeide, dat de heer Hudig bereid was dit te doen.

Ik sta tegenover de vraag voorshands afwijzend, maar ik geloof wel, dat het aanbeveling zou verdienen, eens na te gaan, of de beveling zelve op voldoende gronden steunt.

Mocht Uwe Excellentie mijn gedachte deelen, navraag willen doen — misschien ook bij den vice-admiraal, hetzij dat deze iets ter oore zou komen over de opinie op de oorlogs- hetzij over die op de handelsvloot — en mij van het resultaat daarvan op de hoogte willen stellen, dan zal ik dit zeer op prijs stellen.

Eenzelfde verzoek richtte ik aan onzen Ambtgenoot van Handel, Nijverheid en Scheepvaart.

*De Voorzitter van den Raad
van Ministers,*

Minister van Justitie.

MINISTERIE VAN HANDEL,
NIJVERHEID EN SCHEEPVAART.

(Netherlands Government; Ministry
of Trade, Industry and Shipping)
2210

London, W.1 25 Februari 1941.
Stratton House, Stratton Street.

*Zijner Excellentie den Heere
Minister van Justitie.*

Betr.: Jhr. de Geer.

In antwoord op Uwer Excellentie's schrijven van 15 dezer, no. 412, moet ik Haar berichten, dat, naar ik verneem het vertrek van Jhr. de Geer naar Nederland inderdaad de aandacht heeft getrokken van de bemanningen van de Nederlandsche Koopvaardijvloot. Ik ben der meening toegedaan, dat over deze quaestie reeds voldoende verklaringen en artikelen zijn gepubliceerd en dat het belang van ons Vaderland het beste wordt gediend door op dit zeer betreurenswaardige incident zoo min mogelijk terug te komen. Ik kan mij geheel met Uwer Excellentie's standpunt vereenigen, dat een verklaring daarentrent van den heer Hudig niet gewenscht is. Als eenige mogelijkheid zie ik, dat de N.S.H.C. in een rondschrijven aan de gezagvoerders der verschillende schepen zou verzoeken om telkens wanneer zulks in verband met beroering onder de mannen over deze quaestie gewenscht mocht blijken, de aandacht te vestigen op de verklaring van de Regeering ter zake, welke onder meer is gepubliceerd in „Vrij Nederland”. Waar Uwe Excellentie zich tevens heeft gericht tot onzen Ambtgenoot van Defensie, lijkt het mij juist de reactie van kolonel Dijkhoorn af te wachten: het komt mij namelijk voor aanbeveling te verdienen, dat ter zake een lijn wordt getrokken met de Koninklijke Nederlandsche Marine.

*De Minister van Handel, Nijverheid
en Scheepvaart,*

(w.g.) STEENBERGHE.

BIJLAGE 148

Brief dd. 15 Mei 1948 van dr. P. A. Kasteel aan de Enquêtecommissie

GOUVERNEUR VAN CURAÇAO.

Willemstad, 15 Mei 1948.

*Aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid
1940—1945
Tweede Kamergebouw
's-Gravenhage
Nederland.*

Onder terugzending van het hierbijgaand stenogram, dat ik heden heb ontvangen, met paars potlood heb gecorrigeerd en getekend, heb ik de eer ten gevolge op de in dit stenogram opgenomen verklaringen alsnog te melden, dat het mij wil voorkomen, dat de vraag van de heer Voorzitter „of er in November 1940 zodanige ernstige aanwijzingen waren voor de mogelijkheid, dat de heer de Geer van Lissabon uit naar Nederland zou gaan, dat men toen reeds een ontwerp-verklaring voor de radio heeft klaar gemaakt”, bevestigend moet worden beantwoord.

Ik leid dit af uit een na terugkomst op Curaçao gevonden contemporain gemaakte aantekening van 30 November 1940, waaruit blijkt dat de heer Welter een persoonlijke brief van de heer de Geer uit Lissabon had ontvangen, waarin deze meldde zijn Indische zending niet te zullen vervullen maar naar Nederland te gaan. Daarover moet toen, volgens dezelfde aantekening, een conferentie hebben plaats gehad tussen de heren Beelaerts van Blokland, Gerbrandy, van Kleffens en Welter, terwijl de heer de Geer er telegrafisch op werd gewezen, dat zijn voornemen in strijd was met de afspraak blijkens vroeger gevoerde correspondentie over uitreis-visa.

Herlezing van deze aantekening leidt mij er toe, dat kan worden aangenomen, dat de verklaring, opgenomen in het Memorandum van de heer Gerbrandy (hl. 14) inderdaad in November ontworpen kan zijn onder de onmiddellijke indruk van die toen door de heer Welter ontvangen mededeling van de heer de Geer zelf, dat die verklaring echter is blijven liggen, toen het vertrek niet plaats had doch werd bewaard en eerst gebezigd, nadat de heer de Geer begin Februari daarop volgende aan zijn vroeger aangekondigd voornemen uitvoering had gegeven.

Inmiddels heb ik de eer te zijn, hoogachtend,

Uw dienstvaardige,
(w.g.)^p. KASTEEL.

Proces-verbaal dd. 8 Februari 1947 van verhoren, afgenomen door de heren J. L. Posthuma en J. H. Heijink.

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

PRO JUSTITIA

Politie te Amsterdam.

Hoofdbureau.

No. 2.

Onderwerp: Onderzoek
Jhr. de Geer.

Proces-verbaal

Wij ondergeteekenden Jacobus Lykle Posthuma, Commissaris van Politie en Johan Hendrik Heijink, Hoofdinspecteur van Politie, beiden te Amsterdam en beiden onbezoldigd rijksveldwachter, verklaren, in verband met de bijlage No. 10 van het dossier waarop het onderzoek is aangevangen en dat nader is omschreven in proces-verbaal No. 111947, deze bijlage op 23 Mei 1946, te hebben getoond aan Klaas Minnes van der Kooi, geboren te Leeuwarderadeel, 17 Januari 1907, van beroep arts, wonende te Dronrijp aan den Hoofdweg in huize „Osinga State“. Deze verklaart ons:

De brief, die U mij zoojuist toont, is door mij geschreven (Zie ook bijl. 11). Ik heb in December 1945 in de Prinsestad, een weekblad, een hoofdartikel gelezen, waarin naar voren werd gebracht waarom nu, na de bevrijding wel Mussert was gevangengenomen en niet de Geer, die in den oorlogstijd naar Nederland was gekomen. Over dit onderwerp heeft toen ook in andere bladen het een en ander gestaan en daar mij bijzonderheden bekend waren, zooals uit mijn brief blijkt, heb ik hierover geschreven naar de redactie van het weekblad „Op Wacht“, gevestigd te 's-Gravenhage, op welk blad ik geabonneerd ben en met welk blad ik uit den bezettingstijd goede relaties had.

Waar ik in de meening verkeerde, dat de mij bekende bijzonderheden omtrent de handelingen van de Geer wel algemeen bij de autoriteiten bekend zouden zijn, heb ik daar nimmer eerder over geschreven, tot mij uit het artikel in de Prinsestad bleek, dat deze bijzonderheden vermoedelijk niet zoo bekend waren.

U vraagt mij nu of ik weet wie die Scharfuhrer is, die ik in mijn brief als zegsman van de gegevens noem. Ik kan U die noemen. Toen ik in Groningen voor arts studeerde, leerde ik daar als medestudent kennen Axel Wolthuis, die voor advocaat studeerde en die in mijn studententijd zoogenaamd mijn corpsgrootvader was.

Daardoor ontstond een nauwere band. Reeds voor den oorlog 1940, was mij bekend dat deze Wolthuis bij de NSB was gegaan en torn heb ik hem verder los gelaten. Hij was een goede kennis van mij dus ik had verder niets tegen hem, maar door zijn politieke richting had hij als het ware voor mij vrijwel afgedaan. Hij, Wolthuis, had zich inmiddels destijds als advocaat in Groningen gevestigd. In den oorlogstijd is hij in Avegoor in opleiding geweest voor de Germaansche S.S. en daardoor weet ik dat hij zich Scharfuhrer noemde en lid was van deze instelling. Ik heb hem echter nimmer in uniform gezien.

In November 1944 werd mijn zwager Nanninga, meubelfabrikant in Groningen, gehuwd met mijn zuster, door de Duitschers aangehouden en weggevoerd naar een kamp bij Hannover. Men zeide dat er wapens en munitie bij hem thuis of in zijn zaak waren aangetroffen. In elk geval ik stelde alle pogingen in het werk om hem vrij te krijgen en heb zelfs groote bedragen aangeboden, doch het lukte mij niet. Toen heb ik weer aan Wolthuis gedacht daar ik begreep, dat er alleen hulp kon komen van iemand die persona grata was bij de Duitschers. Daar ik geen direct contact meer met Wolthuis had, ben ik op zoek gegaan. Ik had gehoord dat hij in Leeuwarden Vrederechter was geworden en naar men zeide, ook in Arnhem, doch ik kon hem op die gegevens niet in Leeuwarden te pakken krijgen. Het was ongeveer December 1944 toen ik dit probeerde. In Groningen heb ik toen een bezoek gebracht bij zijn ouders, doch ook daar beweerde men zijn adres niet te kennen. Ik heb daar de boodschap achter gelaten om hem als hij thuis kwam mede te deelen dat ik er was geweest en dat ik hem iets te vragen had. Ongeveer veertien dagen later kreeg ik hier bij mij thuis een briefkaartje van hem waarbij hij berichtte, dat hij mij op een bepaalden dag in Groningen

kon ontvangen, doch dat hij mij vermoedelijk niet zou kunnen helpen. Hij kende toen de aard van mijn verzoek nog niet, want dat had ik niet aan zijn familie verteld, doch ik denk, dat hij na vier jaar niets van mij te hebben gehoord, wei begreep in welke richting ik iets te vragen had. U heeft dit laatste niet juist van mij verstaan. Het was zoo, dat hij schreef, dat hij op een dag in Januari, ik meen midden in de maand, bij mij hier thuis zou komen. Zoo is het ook gebeurd en kwam hij toen hier.

Hij vertelde mij, dat hij bij de Germaansche S.S. had gediend. Ik weet zijn juiste functie niet meer, het kan Scharfuhrer, maar het kan ook Unterscharfuhrer geweest zijn. In elk geval hij vertelde dat hij, als ik mij wel herinner, kort na de mislukking van den slag bij Arnhem, in Apeldoorn met een troep het bevel had gekregen om op het publiek te schieten en dat hij het bevel had gegeven om er over heen te schieten. Hij was daarna direct ontwapend en op weg naar de kazerne in Apeldoorn had hij achteraan de troep moeten loopen en hij had begrepen, dat het nu mis voor hem was en was op een geschikt moment hard weggelopen en gedeserteerd. Sedert dien had hij moeten onderduiken en verbleef op verschillende adressen. Ik heb hem de zaak van mijn zwager verteld, doch U begrijpt dat hij onder deze omstandigheden zeide dat hij bezwaarlijk iets voor mij kon doen. Ik ben ervan overtuigd, dat hij onder andere omstandigheden wel bereid zou zijn geweest mij te helpen. Hij is toen een paar dagen hier bij mij thuis geweest en ik meen dat hij een paar dagen hier logeerde. In die dagen heb ik over verschillende onderwerpen met hem zitten praten en op een avond heeft hij mij het verhaal gedaan over de handelingen van de Geer en diens verband met Ernst Voorhoeve, die volgens Wolthuis een zwager van de Geer zou zijn. U leest mij mijn brief dd. 26 December 1945 nog eens voor en heb ik hetgeen Wolthuis mij hierover verklaarde, op deze wijze en in dezen vorm, uit zijn mond gehoord. Ik herinner mij daarbij nog, dat Wolthuis mij zeide, dat Ernst Voorhoeve gedeelten uit dat notulenboek der Nederlandsche Regeering aan hem had voorgelezen en heeft hij dus hetzij dat notulenboek of aantekening daaruit gezien. Ik kan U niet meer zeggen, wanneer Wolthuis deze ervaring met Ernst Voorhoeve heeft opgedaan. Met name weet ik niet of dit kort of lang voor de desertie van Wolthuis is geweest.

Na de bevrijding is Mr. Wolthuis, volgens geruchte, in een kamp bij Avegoor opgesloten geweest en daar ontvlucht. Ik hoorde later, dat hij ergens in de buurt van Veendam, door een inwoner van Groningen in een tram was herkend en weer gegrepen en ongeveer een week geleden vernam ik uit een radiobericht, dat hij of in Zandvoort of in Amsterdam weer gegrepen was met een andere SS'er en moet hij dus nu weer in arrest zijn. Waar hij precies zit, weet ik niet. Toen Wolthuis hier bij mij thuis een paar dagen was, was mijn vrouw ook thuis en zij weet in elk geval, dat hij hier was. Ik zou niet met zekerheid kunnen zeggen of mijn vrouw de nededeelingen van Wolthuis over de Geer persoonlijk mede uit den mond van Wolthuis heeft gehoord, doch zij kan U dit nog even verklaren, daar zij juist op het punt staat om op reis te gaan en hier nog aanwezig is.

(Verklaring echtgenote van arts v. d. Kooi volgt hierna)

U vraagt mij of Wolthuis zich ook uitgelaten heeft over de plaats in door Duitschers nog bezet gebied, waar de copy van die notulen bewaard bleven door Ernst Voorhoeve. Neen, dat heeft hij niet gezegd en ik meen mij te herinneren, dat dit meer veronderstellender wijze door Wolthuis is gezegd op een opmerking mijnerzijds, dat het toch gevaarlijk was als de Geer met Ernst Voorhoeve met het origineel van dat notulenboek op stap waren gegaan naar het bevrijde Zuiden van ons land. Wolthuis zal toen de opmerking gemaakt hebben, dat Voorhoeve wel ergens een copy in veiligheid zou hebben gebracht.

U vraagt of ik nog een foto van Wolthuis in bezit heb en op Uw verzoek zoek ik in mijn fotoalbum en wijs U een foto van een studentenfuif aan, vermoedelijk uit 1928 of 1929, waar Wolthuis op staat. Ik sta u dit album tijdelijk af voor reproductie en U zegt mij, dat ik het daarna van Uwentwege weer toegezonden zal krijgen. Dit is de eenige foto van Wolthuis die ik heb.

Wolthuis heeft mij bij zijn mededeelingen steeds gesproken over

het notulenboek der Nederlandsche Regeering en hij noemde nimmer het bestaan van aantekeningen uit dat notulenboek.

Ten opzichte van de verhouding Voorhoeve en de Geer heeft Wolthuis mij geen andere bijzonderheden medegedeeld.

Na voorlezing en volharding geteekend,
K. M. VAN DER KOOL.

Op datum alsvoren hoorden wij de echtgenoot van den arts v. d. Kooi, die opgeeft genaamd te zijn Anna Elisabeth Ferwerda, geboren 20 Juli 1917 te Sint Anna Parochie, wonende bij haar echtgenoot, die verklaart:

„Ik herinner mij zeer wel, dat de mij bekende Mr. Wolthuis in midden Januari 1945 hier een paar dagen in huis is geweest, omdat mijn man contact met hem had gezocht in verband met de aanhouding van mijn zwager Nanninga, doch alhoewel ik van mijn man de verhalen over de Geer, die Wolthuis toen gedaan heeft, wel heb vernomen, mag ik niet meer met zekerheid zeggen, dat ik die verklaringen persoonlijk uit den mond van Wolthuis heb gehoord.”

Deze verklaring is in verband met het onmiddellijk vertrek van Mevrouw v. d. Kooi door ons in concept opgenomen en daardoor niet ondertekend.

Wij verbalisanten, hebben ons op denzelfden dag van deze verhooren naar Leeuwarden begeven, daar verbinding gezocht met de Politieke Rechercheafdeeling, die ons echter geen inlichtingen over de huidige verblijfplaats van Wolthuis kon geven. De overeenkomstige instantie te Amsterdam, die wij telefonisch naar het geval aanhouding van Wolthuis vroegen, wist hiervan evenmin iets. Echter kregen wij, toen wij dezelfde instantie te Groningen vroegen, van het Hoofd dier afdeling, den heer Nienhuis, een vrijwel volkomen bevestiging van de mededeelingen van getuige, arts v. d. Kooi, wat betrof de hernieuwde aanhouding van Wolthuis, die als advocaat in Groningen meer bekendheid genoot. Men wist ons daarbij te vertellen, dat Wolthuis na zijn jongste aanhouding, ongeveer een week geleden, weer naar het interneringskamp aan de Harskamp zou zijn teruggevoerd. Bij telefonische informatie aldaar, bleek hij daar inderdaad te zitten.

Wij zijn daarop denzelfden dag nog naar de Harskamp gegaan en hebben daar den volgenden morgen te 8.30 uur voormiddag Wolthuis gehoord, die ons desgevraagd opgeeft genaamd te zijn: Jan *Aksel Wolthuis*, geboren te Groningen 27 Februari 1903, van beroep Meester in de Rechten, thans gedetineerd in het interceeringskamp aan de Harskamp en die verklaart:

„U deelt mij mede, dat U met mij wenscht te spreken over een gesprek, dat ik ongeveer midden Januari 1945 met de mij bekende arts v.d. Kooi te Dronrijp gehad heb en U zegt mij dat U mij over dit gesprek thans niets meer wil zeggen en vraagt mij om nu zelf eens weer te geven, wat dit voor gesprek was. Ik begrijp uit Uw vraag al waar het om gaat, daar ik destijds inderdaad met v. d. Kooi gesproken heb over het notulenboek der Nederlandsche Regeering en daar zal het wel over gaan, daar dit belangrijk is. U zegt, dat U thans bezig bent met een onderzoek naar de handelingen van den oud-Minister-President de Geer. Ik beloof U desgevraagd, dat ik U zoo eerlijk mogelijk zal inlichten. Ik heb met v. d. Kooi hierover gesproken, maar ik heb daarbij het verhaal wel wat gekleurd en smakelijker gemaakt dan met werkelijke feiten in overeenstemming is te brengen en ik heb hem ook daarbij eigen conclusies verteld, die niet uit bepaalde mij bekende feiten onomstootelijk als juist moesten of konden worden aanvaard. U vraagt mij om nu het geval terug te brengen tot hetgeen ik met uiterst begrip voor vrsantwoordelijkheid daarover kan zeggen.

Ik heb destijds, in 1943, kort na de terugkomst van Ernst Voorhoeve van het Oostfront, met áeze meermalen gesprekken gevoerd. Ik kende Voorhoeve al jaren en ik ontmoette hem toen meermalen, daar hij in Nijmegen woonde en ik als Rechter, te Arnhem woonde. Wij gingen vaak in de omgeving van Groesbeek fietsen.

Het is bij een dier tochten geweest, dat Voorhoeve mij, torn wij over de Geer en diens terugkeer naar Nederland kwamen te praten, heeft medegedeeld, dat de Geer bij zijn vertrek uit Engeland en tijdens zijn verblijf in Lissabon en zijn terugkeer naar Nederland, het notulenboek der Nederlandsche Regeering bij zich had en dat hij, Voorhoeve, daarvan inzage had gehad. Voorhoeve zeide, dat daarin compromitterende dingen stonden voor de Nederlandsche Regeering en heeft zeker gezegd, dat hij, Voorhoeve, die toen nog propagandaleider der NSB was, dit materiaal zeer geschikt achtte voor bewerking om het Nederlandsche Volk in te lichten.

Bij e-n andere ontmoeting met Voorhoeve en wel in diens woning

eenigen tijd later, kwam toevallig tusschen ons ter sprake de goudpolitiek en bij die gelegenheid greep Voorhoeve naar een stapeltje papieren op zijn bureau en las mij toen van een stuk papier het een en ander voor, onder mededeeling, dat blijkens het notulenboek der Nederlandsche Regeering het Kabinet daar aldus over had gesproken. Dit is alles, wat er aan werkelijk feitenmateriaal in deze door mij kan worden verklaard. De rest zijn conclusies van mij, die meer of minder aannemelijk zijn of voor de hand liggen.

Zoo lag het voor de hand, dat ik de mededeelingen van Voorhoeve heelemaal niet gek vond, omdat ik wist, dat hij een zwager van de Geer was en ik ook wist, dat na diens terugkeer er familiebezoeken plaats vonden, waarbij Voorhoeve bij de Geer thuis kwam.

Geheel voor mijn eigen rekening is mijn verhaal over het bezoek van Voorhoeve en de Geer naar Brussel, waar toen de Nederlandsche Regeering was en het aanbieden aldaar van het notulenboek tegen belofte van geen rechtsvervolgung. Dit verhaal is niet ontleend aan eenigerlei mededeeling of zinspeling van Voorhoeve aan mij. Ook het bestaan van een copy is iets, wat ik zelf als aannemelijk beschouwde, maar waar ik niets van weet.

Voorhoeve heeft mij nimmer er over gesproken, dat hij op een of andere wijze, rechtstreeks of zijdelings, bemoeiingen gehad heeft met den terugkeer van de Geer naar Nederland, noch door voorbereiding bij de Duitschers noch anderszins. Dat is tusschen hem en mij eenvoudig nimmer ter sprake gekomen.”

Wij verbalisanten verklaren, dat op dit moment van het verhoor door verbalisant Posthuma eerst dit voorstaande deel aan getuige is voorgelezen, die verklaarde, dat deze weergave volkomen juist was en hij zich daarmee kon verernigen. Wij zetten nu het verhoor voort en verklaart getuige verder:

„Uit gesprekken met Voorhoeve bleek mij duidelijk, dat er een zekere familieverhouding nog aanwezig was, daar ik positieve antwoorden kreeg als ik eens vroeg hoe de Geer het nu maakte. Hij vertelde dan, dat die hei goed maakte en zich best amuseerde.

Ik kan er mij niets van herinneren, dat de brochure die de Geer tijdens zijn verblijf in Nederland in oorlogstijd schreef, tusschen mij en Voorhoeve ter sprake is gekomen.

Op Uw vraag hoe de NSB over de terugkeer van de Geer dacht, kan ik U zeggen, dat ik mij meen te herinneren dat Mussert openbaar heeft gezegd, dat daaruit bleek, dat de ratten het zinkende schip verlieten, daarbij doelende op de zinkende toestand van de Nederlandsche Regeering. De meeningen waren er in de NSB verdeeld over en ik persoonlijk vond het een minder juiste handeling en een uiting van défaitisme.

Ik heb wel van anderen als van Voorhoeve ook verhalen gehoord over de verhouding Voorhoeve en de Geer en over het bestaan van stukken die de Geer uit Londen medegenomen zou hebben. Met anderen bedoel ik voo aanstaande NSB-leden, maar ik heb werkelijk geen notie ervan van wie ik dit hoorde. Ik sprak er meerderen over, zoowel NSB-rechters als NSB partijmensen, b.v. Carp, maar ik kan niet zeggen of ik van hem iets bepaaldelijks hoorde.

(Wij verbalisanten stellen thans getuigen in kennis met het verhaal over deze zaak, zooals getuige v. d. Kooi in zijn brief dd. 26 December 1945 dat weer geeft en lezen hem daartoe dit deel uit dien brief voor).

Getuige verklaart hierover:

Ik heb inderdaad dat verhaal in dezen vorm aan v. d. Kooi gedaan maar het laatste, daar ben ik te ver in gegaan. Ik bedoel dien gang naar Brussel. Maar het eerste bevat Qandien gang van zaken zooals ik dien reeds verklaarde.

Ik heb beslist niet van Voorhoeve vernomen, dat de Geer destijds in Portugal contact met de Duitschers heeft opgenomen om naar Nederland te komen er, als contraprestatie dat notulenboek aan de Duitschers heeft aangeboden. Dit is wel een verhaal dat destijds de ronde deed, maar ik kan er geen bron van geven.

Dat er compromitterende passages in dat notulenboek stonden, heb ik wel van Voorhoeve. Daaruit zou zijn gebleken dat ze hun hoofd kwijt waren. Dat de Geer zich hierdoor ongehinderd in Nederland kon vestigen, en dat hij later de notulen aan Voorhoeve overhandigde, is ook een conclusie van mij zelf. Wel is weer juist, zooals ik al verklaarde, dat Voorhoeve mij mededeelde, dat hij inzage van die notulen had gehad. Ook is juist dat Voorhoeve mij zeide dat dit materiaal zeer geschikt was om als propagandamateriaal te worden bewerkt.

U wijst mij er op dat in de brief v. d. Kooi, over mijn verhaal, er een duidelijke conclusie ligt, dat Voorhoeve, omdat hij niet opschoot met de bewerking van die notulen als propagandamateriaal en nadat

hem het vuur te na aan de schenen werd gelegd, naar het Oostfront ging. Deze conclusie is van mij persoonlijk en steunt niet op mededeeling van Voorhoeve.

Ik ben 1 September 1942 als Rechter naar Arnhem gegaan en ik kwam toen uit Groningen, waar ik mijn practijk had. In Groningen is Voorhoeve met Leeuwenberg en Schuurman nog vlak voor zijn vertrek naar het Oostfront op een propagandatocht geweest. Voorhoeve is een klein jaar aan het Oostfront geweest en ging toen weer in zijn huis in Nijmegen wonen en daarna maakte ik de genoemde fietstochten met hem.

Woensdag 8 Mei jl. ben ik hier uit dit kamp ontvlucht en op Dinsdag 14 Mei jl. weer aangehouden in Amsterdam en na eenige dagen weer hier teruggebracht.

U vraagt mij weer te geven, welke zienswijze der Nederlandsche Regeering over het vervoer van het goud, door Voorhoeve bij dat gesprek werd aangehaald, aan de hand van dat papier op zijn lessenaar waarnaar hij toen greep. Ik denk hierover na, maar kan mij dat in den besten wil niet herinneren. Ik kan alleen zeggen dat het niet op politiek- doch op economisch terrein lag. Het was een geschreven stuk papier en niet met de machine geschreven, maar met de hand.

Voorhoeve heeft mij noch van dat notulenboek zelve, noch van eenigerlei aantekeningen, ooit iets getoond of laten lezen.

Ik kan U met zekerheid verklaren, dat ik na 1 September 1944 Voorhoeve niet meer gesproken heb. Reeds uit dien hoofde kan ik van Voorhoeve niets gehoord hebben over dien gang naar Brussel. Ik ben 12 September 1944 vanuit Avegoor gedeserteerd en ik was daar toen omdat ik mij daar moest melden als soldaat voor de opleiding van de Waffen SS. Ongeveer drie weken daarna, — ik liep toen nog in uniform en met valsche marschbevelen waardoor ik mij gedekt achtte —, maakte ik in Apeldoorn een razzia mede en om daaraan te ontkomen, ben ik toen gevlucht en ondergedoken. Ik werd toen op straat aangewezen omdat ik in uniform was en nog steeds een geweer bij mij had om bij die razzia op het publiek te schieten en daar voelde ik niets meer voor en ben vandaar even later weggelopen en gevlucht. Volgens mededeeling van anderen ben ik op 18 November 1944 ter dood veroordeeld wegens mijne desertie met medenemen van wapens. Ik neem dit wel aan, maar heb het zelf natuurlijk niet kunnen hooren of het zoo was.

Voorhoeve heeft mij zelf nooit iets gezegd dat hij dat notulenboek zou gebruiken om zijn eigen positie te redden. Wel gingen zulke verhalen over Voorhoeve doch van hemzelf heb ik daar nimmer iets over gehoord.

Ik zie Voorhoeve er niet voor aan dat hij een listige man is die zich wil dekken. Ik heb hem steeds als een idealist gezien.

U vraagt nog of ik weet met wiens hand dat bewuste stuk papier waarnaar Voorhoeve greep bij ons gesprek over de goudpolitiek, beschreven was. Ik kan dat niet zeggen, want ik weet het niet.

*Na voorlezing en accoordbevinding
geteekend,*

(w.g.) onleesbaar

Op 24 Mei 1946 hebben wij verbalisanten des namiddags te ongeveer 2 uur in de Tuchtsschool te Nijmegen aan de Berg en Dalscheweg, waar momenteel diverse politieke gedetineerden verblijven, gehoord een persoon die ons opgeeft genaamd te zijn:

Ernst Voorhoeve, geboren te Rotterdam, 27 Maart 1900, voorheen wonende Oranjesingel 39 te Nijmegen, thans adres voerende ten huize van zijn echtgenoot aan de Vossenlaan no. 20, te Nijmegen, waar deze sedert eind April of begin Mei 1946 woont, die verklaart:

„U deelt mij in grove trekken mede over welk onderwerp U met mij spreken wilt en ik moge U dan dadelijk opmerken, dat ik over mijne verhouding tot den oud-Minister-president de Geer, en over hetgeen ik wist te vertellen omtrent documenten, die ik van de Geer gekregen zou hebben, in December 1945 of in Januari 1946, reeds verhoord werd door de P.O.D. te Nijmegen en wel naar aanleiding van een artikel in een oud-illegaal blad, waarin hierover verklaringen werden weergegeven, die door den mij bekenden Wolhuis zouden zijn gedaan. Ik ben bereid ook U over deze zaak alles te vertellen zooals het gegaan is.

(Wij, verbalisanten, hebben het dossier van de P.O.D. te Nijmegen laten komen, doch hebben daarvan niet dadelijk kennis genomen en de heele volgende verklaring van getuige Voorhoeve opgenomen, alvorens kennis van dat dossier te nemen.)

Wat de hoofdzaak betreft kan ik U verklaren, dat ik nimmer, wanneer ook in eenigerlei vorm, eenig document, eenige aantekening, noch iets wat er ook maar op kan lijken en wat betrekking

zou hebben op notulen of verslagen van de Nederlandsche Regeering in Londen, van de Geer ter inzage gekregen heb, noch in handen heb gehad, noch op eenige wijze direct of indirect ter kennis heb gekregen.

Alle verhalen die hierover zijn gedaan of nog de ronde doen, zijn volkomen in strijd met de waarheid. De Geer heeft mij zelfs nooit met een woord over het doen of laten van de Nederlandsche Regeering te Londen gesproken. Evenmin is er iets van aan, dat ik met de Geer na de Septernberdagen of wanneer ook, naar Brussel geweest ben in verband of buiten verband met deze zaak. Wij zijn daar nimmer in dien tijd geweest en ik ben nimmer met hem in Brussel geweest.

De Geer is iemand die soms bijna ongelooflijk naief kan handelen, maar ik heb nog nooit iets van hem ondervonden of gehoord, dat in strijd zou zijn met de goede trouw.

Ik ken de Geer natuurlijk zeer goed, daar hij met mijn oudste zuster getrouwd is. Het was mij bekend, dat deze laatste zich hier zeer eenzaam voelde en graag zou zien, dat haar man weer bij haar was.

Ik hoorde voor het eerst over het plan van de Geer om naar Nederland te komen, toen mij hierover werd gesproken door een Duitscher, die hoofd was van een persafdeling van het Duitsche Ministerie van Buitenlandsche Zaken te 's-Gravenhage, wiens naam ik niet meer weet, doch die zijn kantoor had in het gebouw van de Pressestelle in of bij de Laan Copes. Deze man is later vertrokken. Hij vroeg mij in dit gesprek, dat echter niet hiervoor werd gehouden, hoe ik stond tegenover een terugkeer van de Geer naar Nederland. Ik meen, dat ik ook toen pas hoorde over het aftreden van de Geer en zijn verblijf in Portugal. Ik heb toen gezegd, dat ik daar geen enkel bezwaar tegen zag en ik heb daarbij aan de belangen van mijn oudste zuster gedacht, terwijl ik bovendien de Geer als volkomen loyaal zag, om zich buiten elke politieke activiteit te houden, indien hem dit als voorwaarde zou worden gesteld. Ik zie dat nog zoo en alhoewel ik zelf Nationaal Socialist ben en weet dat er in de N.S.B. zelve anders over werd geoordeeld en men daar deze terugkomst van de Geer becristiseerde, zie ik tegen die terugkomst nog geen bezwaar.

Eenige weken daarna, ik kan niet zeker zeggen hoe lang na dit gesprek, is de Geer inderdaad teruggekomen naar Nederland. Ik mern mij te herinneren, dat geruimen tijd daarna, de Geer mij eens een briefje geschreven heeft om mij te spreken en ik meen, dat hij direct het onderwerp erbij schreef en betrof dit de uitgave van zijn brochure „De synthese in den oorlog“. De Geer heeft daarover te zijnen huize toen met mij gesproken en hij heeft toen mijn bemiddeling ingeroepen voor de toestemming tot uitgave en ik heb dit verleend. Ik heb de conceptbrochure van hem medegekregen en die gelezen en meen ik dat ik die aan den Duitscher Sommer gegeven heb, die destijds de naaste medewerker van General-Kommissar Schmidt was. Ik meen, dat dit concept ook nog eerst naar Berlijn is geweest en vandaar teruggekomen met voorstellen tot wijziging, die ik echter niet zelf met de Geer wilde bespreken en heb ik de Duitschers toen gezegd, dat zij dat maar rechtstreeks met de Geer moesten behandelen. Ik weet wel, dat, als er sprake van wijzigingen is geweest dit uiterst onbelangrijke details betrof, daar de Geer het eenvoudig vertikte om aan hetgeen hij als zijn geestesproduct beschouwde ook maar iets van eenig belang te wijzigen.

Dat de Geer nog een tweede brochure heeft willen uitgeven en daarvoor toestemming heeft verzocht is mij geheel onbekend.

De Geer was een volkomen gesloten man en sprak niet alleen met mij maar in het algemeen nagenoeg met niemand over politieke zaken. Hij heeft mij nooit verteld hoe hij destijds naar Londen is gegaan. Hij heeft mij ook nooit een woord gesproken over het feit of zijn vermogen in beslag is genomen. Ik meen dat toen hij in Londen was, zijn vrouw mij vertelde dat de salarissen werden doorbetaald of een deel daarvan.

(Dit deel van de verklaring is getuige eerst voorgelezen en gaat hij daarmee accoord, doch merkt op en verklaart verder).

Het aftreden van de Geer heb ik waarschijnlijk eerder vernomen dan in het bovengenoemd gesprek met den Duitscher. De wijzigingen in de brochure kunnen ook wel door mij van de Duitschers zijn ontvangen en geloof ik dat ik die aan de Geer doorgaf en dat hij die eerst zelf met hen wilde behandelen.

Mijn bezoek bij de Geer, is naar ik met zekerheid meen te kunnen verklaren het eerste contact dat ik na de terugkeer met de Geer had. Sedert 1933 was ik lid van het Verdinaso en heb daarin ongeveer in 1936 of 1937 een leidende functie gekregen en was leider van het Verdinaso in Nederland en ben ik op 9 November 1940. met het

deel van het Verdinaso dat het met mij eens was overgegaan naar de NSB en ben toen direct leider van de propaganda-afdeeling der NSB geworden. Begin 1942 in Juli 1942, ben ik naar het Oostfront vertrokken en vandaar teruggekomen in Augustus 1943.

De Duitschers hadden bezwaar tegen mijn functie als propagandaleider der NSB omdat zij het niet eens waren met mijn politiek. Er was tegenkanting in de NSB tegen mij en felle tegenstand bij de Duitschers en het ging mij toen aantrekken om bij het vrijwilligers-legioen mijn krachten te gaan gebruiken. Toen ik terugkwam werd mij vanwege Mussert de eisch gesteld dat ik in opdracht van de Duitschers mijn functie van propagandaleider moest neerleggen.

Ik begrijp nog steeds niet, waarom Wolthuis deze onware en fantastische dingen heeft verteld. Ik heb geen hekel aan Wolthuis, en deze ook niet aan mij. Ik geloof, dat het geen evenwichtig man is, doch ik heb alleen goede ervaringen met hem opgedaan.

Na het vertrek van de Geer naar Londen ben ik nog meermalen bij mijn oudste zuster, de vrouw van de Geer op bezoek geweest.

Na de terugkomst van de Geer ben ik, naar ik meen, tweemaal bij hem geweest in de Prins Mauritslaan in 's-Gravenhage en eenmaal even in Soest toen ik mijn moeder vanuit Amsterdam naar Apeldoorn bracht. In het voorbijrijden door Soest is dit een vluchtig bezoek geweest.

Met Mussert heb ik over de terugkeer van de Geer nimmer gesproken en ook niet over de brochure van de Geer.

Ik herinner mij dat onderhoud met Wolthuis in mijn woning over de goudpolitiek niet meer, maar ik heb toen in elk geval geen stuk welk ook naar voren gebracht dat enig verband hield met de zienswijze hierover van de Nederlandsche Regeering in Londen; het is puur fantasie.

Volgens mij is de Geer naar Portugal gegaan om naar zijn kinderen in Indië te gaan en heeft eerst daar ontdekt, dat men vandaar ook in andere gevallen reeds terug kon komen naar Nederland en toen besloten om dit ook te gaan proberen.

In mijn verhoor door de POD heb ik met geen woord over de brochure van de Geer gesproken, omdat men mij daarnaar toen niet vroeg en er toen voor mij geen reden was om de zaak in dit verband als van eenig belang te zien.

Uit stukken en brokken heb ik destijds begrepen dat de Geer omdat hij naar Indië zou gaan, eenige documenten had medegekregen, die voor Indië bestemd waren. Hij zelf heeft mij hierover niet gesproken, en hoe het met die documenten is gegaan, nu hij niet naar Indië doch naar Nederland ging, weet ik niet.

De Geer heeft mij wel verteld, dat hij per vliegtuig in Berlijn aankomende door een vertegenwoordiger van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken daar was afgehaald, naar zijn hotel gebracht en de volgende morgen, naar ik meen, naar de trein is gebracht.

Ik heb bij de verleening van de bemiddeling voor de uitgave van de brochure ook gezorgd dat er een papiertoewijzing kwam.

(Uit het dossier van de POD te Nijmegen blijkt, dat deze getuige door den rechercheur J. A. Kilsdonk op 29 September 1945 bij een nader verhoor is gehoord over een artikel: „Kocht de Geer veiligheid van de Mofen”, voorkomende in de „Prisma” van 22 September 1945, no. 1. Uit deze verklaring blijkt geen enkel nieuw gezichtspunt in deze zaak.) Dit verhoor is opgenomen in dossier 5786 van tie Algemeene Politie Provincie Gelderland Politieke Dienst te Nijmegen.

Na voorlezing geteekend,
ERNST VOORHOEVE.

In verband met de omstandigheid, dat er op verschillende punten een tegenspraak bestaat tusschen de verklaringen van de getuigen Wolthuis en Voorhoeve hebben wij, verbalisanten, maatregelen genomen om deze getuigen nader te hooren en tegenover elkaar te stellen.

Op 1 Augustus 1946 hoorden wij daarom op het Hoofdbureau van Politie te Amsterdam waarheen wij beide getuigen vanuit hun interneringskampen hadden doen overbrengen, den getuige Wolthuis nader, die desgevraagd verklaart:

„U deelt mij mede, dat er op sommige punten tegenspraak bestaat tusschen mijne verklaring op 24 Mei 1946 voor U afgelegd en de verklaring van den getuige Voorhoeve. U wijst er mij op, dat ik bij het vorige verhoor beloofd heb U de waarheid mede te deelen, en mijn verklaringen te ontdoen van alle fantasieën, die destijds een deel hebben gevormd van mijne mededeelingen aan den arts van der Kooy te Dronrijp. U zegt mij bovendien, dat U enkele punten van mijn vorige verklaring gaarne nog door mij bevestigd zag. Op Uw vragen deel ik U thans het volgende mede. Inderdaad ontmoette ik

Voorhoeve destijds meermalen in Nijmegen en wij hebben ook meermalen in de omgeving van Groesbeek gefietst.

Ik handhaaf ook al hetgeen ik heb verklaard omtrent de mededeelingen van Voorhoeve aan mij over het „Notulenboek der Nederlandsche Regeering”. Met name dat Voorhoeve mij mededeelde, van dit Notulenboek inzage te hebben gehad.

Wat betreft het gesprek met Voorhoeve over de „Goudpolitiek” handhaaf ik, dat Voorhoeve daarbij vanaf een stuk papier dat hij van zijn bureau greep, voorlas, wat de meening der Regeering op dit punt bevatte, doch ik kan thans niet blijven bevestigen, dat hij daarbij mededeelde, dat deze gegevens afkomstig waren uit het Notulenboek der Nederlandsche Regeering.

Ik kan U ook nu nog geen nadere gegevens afleggen omtrent den juistten aard van de gegevens, die Voorhoeve mij van dat papier voorlas. Ik kan dus ook nu nog niet zeggen, wat de Nederlandsche Regeering over deze gouduitvoer had verklaard.

Ik verklaar ook thans mij niet te herinneren, dat de z.g. brochure de Geer destijds tusschen mij en Voorhoeve ter sprake is gekomen; wel herinner ik mij nog zeer goed, dat Voorhoeve met mij sprekende over dat Notulenboek der Nederlandsche Regeering onder meer heeft gezegd, dat er compromitteerende passages in dat Notulenboek stonden. Na voorlezing en volharding geteekend,

A. WOLTHUIS.

Hierna hoorden wij, verbalisanten, op 1 Augustus 1946 den getuige Voorhoeve, voornoemd, die verklaarde:

„U deelt mij mede, dat de tegenspraak op belangrijke punten tusschen de verklaring van Wolthuis en mij ook heden nog is in stand gebleven, zooals U, naar U zegt, uit een nader verhoor van Wolthuis op heden is gebleken. U deelt mij mede, dat Wolthuis met name handhaaft van mij vernomen te hebben dat ik inzage had gehad van het Notulenboek der Nederlandsche Regeering, dat door de Geer op zijn terugkeer naar Nederland zou zijn medegenomen. U deelt mij ook mede, dat Wolthuis handhaaft met mij een gesprek te hebben gevoerd over de „Goudpolitiek” en dat ik daarbij toen vanaf een stuk papier dat op mijn lessenaar zou hebben gelegen, hem het standpunt der Nederlandsche Regeering hieromtrent voorlas. Voorts deelt U mij mede, dat Wolthuis zelfs zegt uit mijn mond te hebben vernomen, dat dit Notulenboek compromitteerende passages bevatte. Ook zegt U mij, dat Wolthuis zich niet kan herinneren, dat de z.g. brochure de Geer tusschen mij en hem ooit ter sprake is gekomen.

Ik kan niet anders dan mijn verbazing uiten over deze verklaringen van Wolthuis, en ik kan er niets anders op zeggen, dan dat dit alles volstrekt onwaar en pure fantasie is; met name verklaar ik U nog eens, dat ik het Notulenboek der Nederlandsche Regeering niet alleen nimmer ter inzage heb gehad, maar dat daarover door de Geer nog nooit een woord met mij is gesproken. Zelfs het bestaan van een dergelijk Notulenboek is mij volslagen onbekend, bovendien zou ik duidelijk willen zeggen, dat ik uit handen van de Geer noch in directen noch in indirecten zin ooit eenigerlei aantekeningen of gegevens heb ontvangen of ter inzage gehad en dat de Geer evenmin mondeling mij over politieke inzichten der Nederlandsche Regeering heeft gesproken met name over de „Goudpolitiek”.

Na voorlezing en volharding geteekend,
ERNST VOORHOEVE.

Wij, verbalisanten, verklaren, dat de nadere verklaringen op 1 Augustus 1946 van de getuigen Wolthuis en Voorhoeve van elk afzonderlijk zijn opgenomen en na het afleggen hunner verklaring zijn geteekend.

Eerst daarna hebben wij beide getuigen in de verhoorkamer geconfronteerd en is hun in beider tegenwoordigheid door ons, verbalisanten, nogmaals op de belangrijke verschilpunten in hunne verklaringen gewezen.

Deze confrontatie had tot resultaat dat de heer Wolthuis het volgende verklaart:

„Nu ik uit de mond van Voorhoeve hoor, dat tusschen mij en hem nooit gesproken is over het Notulenboek der Nederlandsche Regeering noch over eenige andere aantekeningen, die Voorhoeve van de Geer ter inzage zou hebben gekregen, kan ik daarop niet anders zeggen, dan dat ik mij wel vergist zal hebben of hem verkeerd zal hebben begrepen. Op Uwe opmerking, dat de gang van zaken zoowel bij de verhooren op 24 Mei 1946 als op heden een dergelijk antwoord als zeer onwaarschijnlijk doet beoordeelen, antwoord ik U, dat ik 't wel een verstrekkende conclusie vind, omdat wij N.S.B.

gedetineerden door alhetgeen daarna gebeurd is, abnormaal veel vergeten zijn.

(Op dit moment van de verklaring vraagt de heer Voorhoeve verlof om iets te mogen opmerken. Hij deelt mede buitengewoon onaangenaam te zijn getroffen door het antwoord van getuige Wolthuis, wijst erop, dat door dit antwoord een mogelijke smet op zijn Voorhoeve's naam kan blijven hangen, en dringt er bij Wolthuis op aan om vrij van elke bijgedachte, los van eventuele vriendschapsgedachte of welke andere motieven ook, een rondborstige verklaring te geven, waarom hij thans bij zijn verhoor dit antwoord geeft.

De getuige Wolthuis is daarop door ons, verbalisanten, verzocht de opmerking van getuige Voorhoeve te beantwoorden en zegt getuige Wolthuis:

„Ik kan hier niets op zeggen”.

Hierna is door verbalisant Heyink, de verklaring van Wolthuis in bijzijn van verbalisant Posthuma en getuige Voorhoeve voorgelezen, waarna getuige Wolthuis deze verklaring teekent.

A. WOLTHUIS.

Voorts verklaren wij, verbalisanten, dat na de eerste verhooren van Wolthuis en Voorhoeve, wij het onderzoek in zake de Geer hebben voortgezet en daarbij o.a. hebben gehoord Oswald Baron Hoyningen Huene, Janke, en Goedewaagen. Zie hiervoor hunne verhooren.

In verband met deze verhooren hoorden wij, verbalisanten, op 1 Augustus 1946 nader de getuige Voorhoeve, die verklaarde:

„Vanaf 14 Mei 1940 tot October 1940 bezocht ik zoo nu en dan mijn oudste zuster, de echtgenoot van jhr. de Geer. Omdat ik lid van de N.S.B. wilde worden en mijn zuster beslist anti-N.S.B. was heb ik sinds November 1940 geen bezoek meer gebracht.

Eerst nadat ik van jhr. de Geer een briefje ontvangen had om bij hem te komen, bracht ik haar weer een bezoek.

Het is mij bekend, dat mijn zuster voornoemd, in October November 1940 zich lichamelijk niet geheel wel voelde. Ik heb toen eens bijgewoond, dat zij in een hevige huilbui uitbarstte omdat zij zich zeer eenzaam voelde daar haar kinderen en haar man niet bij haar waren.

Ik kan u niet veel mededeelen omtrent de gezondheidstoestand van haar.

Ik heb voorzoover mij bekend, het eerst, op verzoek van de Geer, met het manuscript van de brochure „De Synthese in den oorlog” mij vervoegd bij de Deutsche autoriteiten en wel bij den heer Sommer, de rechterhand van den General-Kommissar Schmidt. Ik weet het niet zeker, doch meen het wel voor zeker te moeten aannemen, dat ik toen met een getypt manuscript van deze brochure mij bij den heer Sommer vervoegde. Dit waren dus niet eenige losse punten, die konden dienen om een brochure samen te stellen, doch een volledig

manuscript van de brochure. Ik meen, dat het „voorwoord” daar toen reeds in verwerkt was. Zeker weet ik dit niet, doch ik heb geen enkele reden om anders te veronderstellen. Wel weet ik, dat de Geer mij niet gesproken heeft over door hem bij de Deutsche instanties aangewende pogingen om zich in het openbaar te rechtvaardigen over zijn terugkomst naar Nederland.

Ik kan mij niet meer herinneren, of ik destijds met den heer Goedewaagen over de brochure van de Geer gesproken heb. Het kan best zoo zijn, doch zooals gezegd, ik weet dit niet.

Het manuscript van de brochure heb ik bij mijn bezoek aan den heer Sommer achtergelaten.

Ik verklaar, dat ik geen enkele aanwijzing heb, dat de heer de Geer ooit met een Deutsche instantie zijn voornemen tot het maken van een brochure heeft besproken, zoodat er mijns inziens geen sprake kan zijn dat hier gedacht mag worden aan een suggestie van Deutsche zijde: bovendien kan ik verklaren, en dat met stelligheid, dat de brochure evenmin het gevolg is geweest van een of andere suggestie, van mijn kant. Naar mijn overtuiging is deze brochure geheel uit eigen initiatief van de Geer voortgekomen.

Na voorlezing en volharding gerekend,

ERNST VOORHOEVE.

Overlegging van bijlagen 14 en 14a.

In verband met de verklaring van getuige van der Kooi, op bladzijde 1 van dit proces-verbaal, waarin hij zegt, in December 1945 in het weekblad „De Prinsestad” een hoofdclartikel te hebben gelezen, waarin wordt besproken, waarom nu, na de bevrijding, Mussert wel gevangen was genomen, en niet de Geer, verklaren wij, verbalisanten, dat wij een exemplaar van genoemd weekblad „De Prinsestad” van 8 December 1945, bij dit dossier voegen als bijlage no. 14.

Waar tevens bleek, dat in het blad „Prisma” van 22 September 1945 1ste Jaargang no. 1 een artikel voorkomt, in direct verband staande met de verklaringen van de getuigen van der Kooi, Wolthuis en Voorhoeve, leggen wij een exemplaar van dit blad eveneens bij dit dossier over en wel als bijlage no. 14a.

Wij, verbalisanten, verklaren dat wij dit proces-verbaal hebben opgemaakt op ambtseed en hetzelfde hebben gesloten te Amsterdam den Sen Februari 1947.

De Commissaris van Politie,
(w.g.) POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur van Politie.
(w.g.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 150

Brief dd. 24 Maart 1941 van de heer B. Bakker aan de heer de Geer

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

24 Maart 1941.

Aan Zijne Excellentie Jhr. Mr. D. J. de Geer,
Minister van Staat,
Prins Mauritslaan 61,
's-Gravenhage.

Excellentie,

Uw antwoord op mijn laatsten brief, waarin ik U tot mijn leedwezen — dit zij in alle oprechtheid opgemerkt — moest berichten, tot uitgave van Uw manuscript niet te kunnen overgaan, noopt mij nog tot een wederantwoord, omdat ik — en naar ik rotsvast geloof vele anderen in den lande met mij — de overtuiging ben toegedaan, dat Uwe Excellentie met publicatie het tegendeel zal bereiken van wat U zich voorstelt.

Ik schrijf U thans niet meer in mijn kwaliteit van uitgever, doch als vaderlander onder millioenen anderen.

Ik zou dat nimmer hebben gedaan, wanneer ik over deze zaak niet met Uwe Excellentie in correspondentie was gekomen. Doch nu ik kennis heb kunnen nemen van Uw verweerschrift, staat het mij m.i. vrij, daarop te reageeren.

Uwe Excellentie moet vooral niet denken, dat ik ook maar in het minst zou twijfelen aan Uwe geslotenheid t.o.v. de bezettende autoriteiten. Prijs geven van die geslotenheid zou gelijk staan met landverraad en zou de Duitsche overheid ook geen hoogen dunk geven van de karaktervastheid der hoogste Nederlandsche ambtsdragers.

Die zijde van Uwe terugkeer kan buiten geding blijven. Maar, zooals indertijd de Koning van Engeland, Edward, niet kon huwen met Mrs. Simpson, omdat daardoor de troon werd verlaagd, zoo kon — het zij in bescheidenheid opgemerkt — Uwe Excellentie niet naar Nederland terugkeeren, zonder daarmede het volksvertrouwen te schokken. Ieder willekeurig Engelsch burger had kunnen huwen met een vrouw, die tot tweemaal toe was gescheiden; de Koning echter niet.

Ieder „gestrande” Nederlander kon naar het vaderland terugkeeren; Uwe Excellentie echter niet.

Dit is geen zaak, waaromheen men kan theoretiseeren, om het

recht te praten. De psychologische reactie van het volk is, dat het *niet* kan.

Londen heeft die reactie aangevoeld, toen het zich tegen den terugkeer verzette; van haar standpunt uit — onze Regeering is immers in oorlog — terecht.

Het heeft den geest der bevolking inderdaad geschaad, dat Uwe Excellentie terugkeerde. Ik geloof niet, dat ons volk U zal kwalificeeren als een verrader van geheimen. Het is teleurgesteld en mompelt: Als de gewezen minister-president terugkeert, moet de zaak der geallieerden er wel slecht voorstaan.

Deze reactie heeft Londen voorvoeld.

De bezettingsautoriteiten behoeften niet meer, dan deze terugkeer. Die was hun genoeg.

Dit alles neemt niet weg, dat ik volkomen begrijp, dat Uwe Excellentie gebukt gaat onder de volksmeening. Anders zou Uw brochure wellicht niet zijn geschreven. Gaarne had ik Uwe Excellentie mede geholpen, die meening te doen omslaan.

Maar ik geloof, dat de tijd daarvoor thans *niet* rijp is, ook omdat Uwe Excellentie in zijn geschrift weinig nieuws brengt, behalve, dat enkele punten verhelderend werken, t.w. waar het gaat om de opdracht voor Indië.

Ik weet: Uwe Excellentie behoeft zich aan mijn advies niet te storen. Maar dit is zeker: ik vertegenwoordig mee — ook nu nog, na kennisname van Uw geschrift — de vox populi.

Het komt mij voor, dat Uwe Excellentie beter doet, met te wachten iets over deze zaak in het licht te geven, tot u meer vrijuit kunt schrijven en ook Londen openhartiger kan spreken. Wel betreur ik, dat Londen zich op twee wijzen over Uw terugkeer heeft uitgelaten, hoewel gelukkig de laatste uitlating een correctie was van de harde eerste, zooals U in Uw brochure opmerkt.

Tenslotte: het komt mij voor, dat Uwe Excellentie, mocht U tot publicatie van Uw verweer overgaan, beter doet, dit in concreter en puntiger vorm te doen, dan in dien van het sprookje. De lezer zal gevoeliger zijn voor feiten, dan voor aanduidingen. Maar hoe het zij: ik meen, dat Uwe Excellentie inet uitgave een kwestie oprakelt, die voorbij is en waarover nog slechts terloops wordt gesproken. Stellig tot het oogenblik, dat geheele opheldering mogelijk zal zijn.

Met verschuldigde hoogachting,

u w

(w.g.) BERT BAKKER.

BIJLAGE 151

Correspondentie tussen de heer de Geer en het departement van Volksvoorlichting en Kunsten inzake het uitgeven van een nieuwe brochure

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN

Bureau voor de Perszuivering

Afd. Recherche.

Ref. vdL/JD

Onderwerp: zaak de Geer

's-Gravenhage, 1 Mei 1946.

Den Edelgrootachtbaren Heer

Mr. N. Sikkel.

Procureur-Fiscaal bij het

Bijzonder Gerechtshof te

Amsterdam

Edelgrootachtbare Heer,

Ten vervolge op ons onderhoud van 1 April j.l., doe ik U bij deze toekomen een map uit het archief van het departement van Volksvoorlichting, welke nieuwe gegevens over het geval *de Geer* bevat.

De brief van de Geer, die zich in de map bevindt, onthult dat hij nog een tweede brochure heeft geschreven en aan Professor Goedewaagen aangeboden.

De Duitse autoriteiten achtten een publicatie echter blijkbaar minder gewenst.

Met gevoelens van de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn van U, Edelgrootachtbaren Heer,

de dienstvaardige,

(w.g.) A. J. VAN DER LEEUW

Bijlage: 1 map.

Den HoogEdelGestr. Heer

Dr. T. Goedewaagen,

Secr.-Generaal v. h. Departement

van Volksvoorlichting en Kunsten.

den Haag, 14 November 1942.

Hoogedelgestreng Heer,

De nood der wereld, en de illusie waarin nog steeds een groot deel van ons volk bevangen is, als zou op korten termijn de vrede te wachten zijn, hebben mij er toe geleid, opnieuw een kort geschrift samen te stellen. Alvorens dit aan een uitgever te zenden, zou ik gaarne van de toelaatbaarheid van het geschrift voor de bezettingsoverheid verzekerd zijn. De vorige maal heb ik mij daartoe gewend tot den heer W. Janke. Daar deze inmiddels het land verlaten heeft, mag ik misschien in uw bemiddeling inroepen. Het zal U, naar ik vermoed, niet moeilijk vallen, U ten dezen bij de bevoegde instantie te informeren.

Ik hoop, dat deze hetzelfde breede standpunt zal willen innemen als destijds en dus ook nu de vrije meeningsuiting zal toelaten van

een schrijver, die zich buiten de politieke tegenstellingen houdt, d.w.z. aanvallend noch verdedigend optreedt jegens een der partijen in het huidige conflict, doch slechts uiting geeft aan zijn bezorgdheid voor het lot der wereld. Het is mij gebleken, dat deze breede opvatting van de bezettingsoverheid destijds waardeering heeft gevonden. Schade uit het oogpunt der bezettingsoverheid zou zulks alleen dan kunnen doen, indien het geschrevene werd opgevat als „geïnspireerd" en dus als een vredespoging harerzijds. Doch reeds de vorige maal is gebleken, dat voor die misvatting geen vrees behoeft te bestaan. Nergens is de toenmaals verschenen brochure aldus geïnterpreteerd. In bladen als de „Deutsche Zeitung" i. d. N." is er trouwens — op hoffelijke wijze — critiek op geoefend. Ten overvloede heb ik mij ook nu beijverd het geschrift aldus samen te stellen, dat ieder lezer het als een spontane uiting van den schrijver herkent. Om dit resultaat veilig te stellen — hetgeen feitelijk ook een belang van de bezettingsoverheid is — zou ik het geschrift dan ook alleen dan willen publiceeren, indien zulks in ongewijzigden vorm mogelijk is.

De laatste drie bladzijden zijn in 't bijzonder gericht tot de mij geestverwante groepen der bevolking.

Indien U het wenscht, ben ik gaarne bereid, aan het — hierbijgaande — geschrift een Duitsche vertaling toe te voegen. Uiteraard zal ik het waardeeren, indien, zoo noodig, ook de overweging uit de tweede eelina van dezen brief ter kennis van de bevoegde instantie wordt gebracht.

Hopende, dat het U mogelijk zal zijn aan mijn verzoek — dat U wel met de noodige discretie zult willen behandelen — te voldoen, en U dankend voor Uw eventueele bemoeiingen, blijf ik hoogachtend Uw dw.

(w.g.) DE GEER.

DEPARTEMENT VAN VOLKSVOORLICHTING EN KUNSTEN

's-Gravenhage, 8 Februari 1943.
Prinsessegracht 21
Telefoon 180130

Jhr. Mr. D. J. de Geer,

Prins Mauritslaan 61,

's-Gravenhage.

Met betrekking tot het manuscript voor een brochure, welke U November van het vorig jaar aan Prof. Goedewaagen toezond, deel ik U mede, dat na overleg met de betreffende Duitsche instanties is gebleken, dat het voorloopig minder gewenscht is Uw brochure uit te geven.

Ik zend U daarom Uw manuscript terug.

*Het Hoofd der Afdeling
Kabinet en Juridische Zaken,
O.l.:*

was niet getekend.

BIJLAGE 152

Brieven dd. 3 en 8 Maart 1944 van de heer de Geer aan de heer van Sijn inzake het uitgeven van een nieuwe brochure

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Soest, 3 Maart 1944.
Kerkstraat 15.

Hooggeachte Heer van Sijn,

De behoefte, nog eenmaal te getuigen tegen de voortgaande afbraak der wereld, deed mij het nevengaande schrijven. Zou dit als vlugschriftje kunnen worden uitgegeven? De bezettingsautoriteit zal het wel dulden, daar het geen partij kiest. Ik koos ditmaal een pseudonym; zooals U weet, is Cassandra de vrouw, die den ondergang van Troje voorspelde, niet geloofd werd, maar gelijk kreeg. Wil het mij eventueel terugzenden, daar ik er slechts één exemplaar van heb. Ik heb er ook over gedacht, het aan één der bladen te zenden, maar daartegen is het bezwaar, dat wat in een courant staat, tegenwoordig altijd als „geïnspireerd“ wordt beschouwd. Niet zonder reden.

Met vriendelijke groeten en hoogachtend

(w.g.) D. J. DE GEER.

Soest, 8 Maart 1944.

Hooggeachte Heer van Sijn,

Ontvang mijn dank voor Uw schrijven. Ik kan U geen ongelijk geven. Ik heb 't zelf reeds overwogen, maar wilde mijn meening nog eens aan die van een ander toetsen. De groote moeilijkheid is, dat men thans niet kan schrijven zooals men *wil*. Ik acht op 't oogenblik een vrede door overleg alleen mogelijk — en ook aannemelijk — met een ander bewind in Duitschland. Doch men kan *dit* niet schrijven. Daarom kan uitsluitend gewezen worden op het dolzinnige van dit doorvechten tot het bittere einde; wat feitelijk *beide* partijen nu blijken te beoogen. Want er is ook van geallieerde zijde geen stem vernomen die iets anders wil dan Duitschlands vernietiging, wie daar ook het heft in handen heeft. Dit jaagt alle Duitschers op elkaar, brengt onbepaalde verlenging van den oorlog en dreigt tot een algemeene ondergang te leiden.

Dat een geschrift, als dit, thans noodzakelijk *onvolledig* moet zijn en dus gemakkelijk kan worden misverstaan, blijft dus een ernstig bezwaar. Ik had 't aanvankelijk opgesteld voor de pers, en dan uitsluitend het citaat uit het geschiedenisboek van het jaar 3000, zonder méér. Later, vóór ik het U toezond, voegde ik er het tweede

deel bij. „Een uitweg ter ontkoming“ is dit zeker niet. (Althans niet uit de *huidige situatie*.) Dien kan men thans niet geven, zonder dingen te schrijven die verboden zijn. Ik laat het stukje dus liggen.

Maar nu ik U toch schrijf, nog iets anders.

Ik heb sinds eenigen tijd onder handen een heel andere, veel grootere brochure, eerst uit te komen na de bevrijding, maar dan ook zoo spoedig mogelijk. (In 't geval namelijk, als die bevrijding komt, en tijdig komt, waarop ik een half jaar geleden meer hoop had dan nu.) Zij beoogt — na een terugblik op de laatste jaren en na signaleering van het onrecht en de onwaarachtigheid waaronder ons volk geleden heeft — te pleiten voor vernieuwing in de internationale verhoudingen. Een uitgever, die ik vroeger meermalen ontmoette, zoowel in de C.H. Unie als in de kringen van „Volkenbond en Vrede“, een warm pacifist — ik ontmoette hem dan ook als zóódanig en niet als uitgever — schreef mij verleden jaar, mijn brochure „De Synthese“ in vele exemplaren gekocht en verspreid te hebben en te betreuren dat de waarschuwingen zoo slecht in acht genomen werden. Hij kondigde mij daarbij een bezoek aan. Bij dat bezoek bleek mij, dat hij gaarne nog iets doen wilde om het overleg te bevorderen, maar zijn denkbeelden daarover, waarbij hij hoog greep en die om het idealisme, dat er uit sprak, te bewonderen waren, leken mij niet zeer practisch. Deze uitgever nu, die mij later nog een paar malen bezocht, gaf mij bij één dier bezoeken in overweging, na het eindigen der vijandelijkheden een brochure te laten verschijnen, als ik nu schreef, en die toen reeds op mijn programma stond en voor een groot deel reeds in schets op papier stond. Ik deelde hem deze toevallige coïncidentie mede, en het ligt voor de hand, dat wij toen over de uitgave spraken. Ik merkte op, dat ik mij nog vrij moest houden, daar ik, als het zoover was, eerst den uitgever van „De Synthese“ op de hoogte wilde stellen. Kort geleden heeft nu zijn vrouw mij geschreven, dat hij in St. Michels-Gestel zit, blijkbaar als gijzelaar, en dat hij 't zeker op prijs zou stellen zoo ik hem daar eens een schrijven deed toekomen. Ik deed dit; over koetjes en kalfjes natuurlijk. Een en ander brengt mij er toe, U te verzoeken om, wanneer U eens in de buurt mocht komen, eens aan te komen of, zoo U hier zelden komt, mij eens te melden, op welk uur van den dag ik U gewoonlijk ten Uwent kan vinden. Ik kan daarmee eventueel rekening houden. De telefonen werken te Soest niet meer, behalve bij dokters en advocaten.

Deze brief is vanzelf niet ter bewaring bestemd.

Met hoogachting en vriendelijke groeten

(w.g.) DE GEER.

BIJLAGE 153

Uittreksel uit het proces-verbaal dd. 31 Maart 1947 van verhoren, de heer de Geer afgenomen door de heren Posthuma en Heijink

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

U vraagt mij af of het juist is, dat ik mijn brochure „De synthese in den oorlog" in 1942, vóór de uitgave, aan H.M. de Koningin heb toegezonden met een verzoek om toestemming voor die uitgave en zoo ja, langs welken weg die toezending plaats vond, welk begeleidend schrijven daarbij gevoegd was en of ik van dat schrijven nog een afschrift bezit.

Ik antwoord U, dat van een verzoek om toestemming voor deze uitgave aan H.M. de Koningin geen sprake is. Wel kan ik U vertellen, hoe, naar ik thans begrijp, mijn brochure in Londen moet zijn gekomen.

Blijkens mijn aantekeningen heb ik op 17 Maart 1942 in mijn woning te 's-Gravenhage bezoek gekregen van een mij onbekend persoon, die zich van Lynden noemde. Deze zeide mij van den overkant te komen en hij kwam mij namens H.M. de Koningin vragen of ik bereid was zitting te nemen in een Nationaal Comité, dat in den overgangstijd tijdelijk een geregelden gang van zaken zou bevorderen.

Hij vertelde opdracht te hebben om hiervoor vijf mannen uit te riodigen, die echter uit veiligheidsoogpunt voorloopig voor elkaar onbekend moesten blijven. Dit geheim moest voorloopig bewaard blijven; die vijf mannen zouden eerst later bij elkaar gebracht worden.

Hij had aanvankelijk zijn bezoek per telefoon aangevraagd en hij maakte een beschaafden indruk. Hij zeide vanuit Amerika naar Engeland te zijn gekomen. Hij verzocht mij met niemand over zijn bezoek te spreken. Hij had geen bepaalde introductie van derden.

Toen hij weg was, begon ik aan hem te twijfelen.

Bij dit bezoek heb ik hem verteld, dat ik een brochure had geschreven, waarvan ik niet wist hoe men daarover dacht en vroeg ik hem te informeren of de inhoud van die brochure iets veranderde aan het mij door hem overgebracht verzoek om zitting te nemen in het Nationaal Comité.

Hij stelde het mij voor, dat hij illegaal in Nederland was gekomen en gaf mij geheimzinnig te kennen, dat hij al voor de zevende maal vanaf Engeland naar hier was overgekomen. Hij had allerlei sterke verhalen.

Ik gaf hem op zijn verzoek ter uitvoering van de door mij gevraagde informatie, het manuscript van mijn brochure mede. Ik had toen zelf de drukproef al in mijn bezit. Tevens gaf ik hem een paar regels schrift in mijn eigen handschrift zonder onderteekening mede en voorzoover ik dat thans nog uit mijn hoofd kan weergeven schreef ik, dat ik deze brochure geschreven had in de veronderstelling, dat indien de oorlog uitgevochten moest worden, dit nog lange jaren zou duren, doch indien de oorlog dit jaar zou afloopen, ik mij daarover oprecht zou verheugen. (Zie verder bladzijde 32 en bijlage 143). Hij bracht uitdrukkelijk naar voren, dat hij namens de Nederlandsche Regeering te Londen kwam en in zijn gesprekken noemde hij steeds H.M. de Koningin.

Eenigen tijd na de bevrijding las ik in een of ander blad een stuk over den verrader van der Waals en bij de opsomming van de schuilnamen zag ik ook den naam van Lynden. Er waren naar ik mern zeventien schuilnamen opgesomd. Ingevolge het in die courant gedane verzoek aan ieder, die met dezen man in contact was gekomen, zich

te melden bij het hoofd van de politieke recherche te Rotterdam, heb ik dat ook gedaan en is daarna iemand van die recherche met een secretaresse bij zich bij mij gekomen en heeft mijn verklaring hierover opgenomen.

U toont mij thans een blad met een twaalfstal foto's, waarop de namen bedekt zijn en U vraagt mij of ik den door mij bedoelden man daarbij vinden kan. Ik wijs U één der foto's aan en U zegt, dat dit hem niet is. Ik wijs U een tweede foto aan en U zegt, dat dit hem inderdaad is.

Blijkens mijn aantekeningen kwam deze man op 25 April 1942 ten tweeden male bij mij in mijn woning te 's-Gravenhage.

Hij kwam toen met de mededeeling, dat de brochure geen bezwaar vormde om toe te treden tot het Nationaal Comité en ik had die toetreding bij zijn eerste bezoek reeds aanvaard. Hij deelde toen ook mede, dat er al een paar van die vijf mannen gevangen genomen waren en dat hij nog nader van zich zou laten hooren. Hij heeft mij nimmer een naam van een dier vijf mannen genoemd.

Ik zie in mijn aantekeningen, dat hij op 18 Juni 1942 voor de derde maal bij mij kwam. Wat hij toen kwam zeggen, weet ik niet meer. Het is niet onmogelijk, dat eenige der mededeelingen, die ik U nu als gedaan bij zijn tweede bezoek vertelde, bij dit derde bezoek zijn besproken.

Ik weet nog, dat hij mij vroeg op schrift te stellen hoe ik mij de uitvoerende taak van dat Nationaal Comité voorstelde, dan kon dat verder in Londen beoordeeld worden. Ik heb toen eenige algemeene hoofdlijnen opgesteld, maar weet niet meer of ik hem die gegeven heb.

Na zijn eerste bezoek is er al twijfel bij mij opgekomen, maar ik wist toch nog steeds niet zeker, waaraan ik mij te houden had.

U toont mij nu de bijlage Nr. 113, zijnde een afschrift van een brief d.d. 13 April 1942, namens H.M. de Koningin aan mij geschreven door den Heer v. Tets Goudriaan en U deelt mij daarbij mede, dat die brief niet aan mij verzonden is, omdat ik inmiddels de brochure al had uitgegeven. Ik heb van deze bijlage kennis genomen.

Ik liet het tijdstip van uitgeven mijner brochure geheel over aan den uitgever van Sijn, aan de hand van de technische mogelijkheden, zonder hierin in te grijpen, ingevolge het verzoek van van Lynden of ingevolge het ontstane verband tusschen het zitting nemen in het Nationaal Comité en een eventueel bezwaar daartegen door mijn brochure. De brochure kwam in de Paaschweek van 1942 uit.

Als deze van Lynden toevallig niet bij mij gekomen was, had ik het niet in mijn gedachten gekregen om die brochure naar Londen te zenden.

Toen de brochure uitgekomen was, heb ik een aantal exemplaren naar den Gezant Sillem te Lissabon gezonden, met verzoek deze als bestemd voor de leden van de Nederlandsche Regeering, door te zenden.

Na voorlezing geteekend,

(w.g.) DE GEER.

14 Maart 1947.

BIJLAGE 154

Briefje, door de heer de Geer aan de zich noemende van Lynden meegegeven ten geleide van het manuscript van zijn brochure „De Synthese in den Oorlog" en bestemd voor Londen

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Minuut van het briefje waarvan Jhr. D. J. de Geer een afschrift met het manuscript van zijn brochure „De Synthese in den Oorlog" medegaf aan den zich bij hem noemenden van Lynden.

Deze brochure is een cri de coeur.

Zij is geschreven in de overtuiging, dat de oorlog nog jaren zal voortduren en dat de beschaafde wereld haar ondergang tegemoet gaat, indien niet tijdig bezinning intreedt en alsnog een vrede door overleg tot stand komt.

In die overtuiging was het den schrijver onmogelijk niet zijn waarschuwend stem te doen hooren en op die wijze zijn geweten te ontlasten.

Komt ook zonder overleg dit jaar een einde aan den Krijg, dan zal zijn visie onjuist blijken en hij zich daarover verheugen.

In ontvangst genomen van Jhr. D. J. de Geer, te Soest, op 14 Maart 1947.

De Commissaris van Politie,
(w.g.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur v. Politie,
(w.g.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 155

Afschrift van een uittreksel uit de notulen van de vergaderingen van de Ministerraad op 8, 17, 26 en 29 Juli 1940

(Afkomstig uit het dossier van de strafzaak-de Geer)

Vergadering van Maandag 8 Juli 1940. (Stratton House)

.....enz.

Min.-President brengt ter tafel een brief van het kamerlid Schaepman. In dien brief wordt o.a. gevraagd of de Reg. het voor hem en anderen niet mogelijk kan maken naar Nederland te gaan. Dit zal worden onderzocht.

Vergadering van Woensdag 17 Juli 1940 nm. 3½ uur (Stratton House).

.....enz.

Min.-Pres. brengt nogmaals ter sprake verzoek van den Heer Schaepman om naar Nederland terug te kunnen gaan.

Min. v. Buitenlandsche Zaken, heeft nog geen informatie over mogelijkheid.

Min. v. Justitie vraagt uitstel van behandeling.

Vergadering van Vrijdag 26 Juli 1940 nm. 4 uur (Stratton House)

.....enz.

Min.-Pres. deelt mede, dat de Heer Schaepman gelegenheid heeft om naar het vaste land te gaan, indien Ned. Regeering daartegen geen bezwaar heeft.

Min. v. Justitie zegt, dat wij geen verlof hebben te geven. Wij moeten volstaan met aan de Engl. Reg. te zeggen, dat het vertrek van Sch. geen verband met eenigerlei regeeringsopdracht heeft. Aldus besloten.

Vergadering van Maandag 29 Juli 1940 nm. 3 uur (Stratton House).

.....enz.

Min.-President deelt mede, dat de Heer Schaepman is blijven aandringen op een verklaring, "no objections".

Min. v. Justitie: De Heer Sch. heeft zich eenigen tijd geleden eerst zeer beklaagd over de financiële regeling, hem betreffend. Toen de *Min. v. Justitie* daarover met hem sprak, deed de Heer Sch. mededeelingen, die eenige ongerustheid zouden kunnen wettigen. De Heer Sch. was daaromtrent nogal geheimzinnig. Voldoende opheldering is niet verkregen. In deze omstandigheid acht spr. het afgeven van een verklaring door de Regeering niet verantwoord. Spr. vreest ook, dat als de Heer S. in Nederland terugkomt, dan druk op hem zal worden uitgeoefend.

De Minister v. Koloniën heeft hedenmorgen van den Heer Sch. vrij geruststellende verzekeringen ontvangen.

Min. v. Justitie brengt nadere inlichtingen ter tafel, waaruit blijkt, dat de Heer Sch. geen Engelsche opdracht meer heeft en verklaart volkomen vrij man te zijn.

Besloten wordt te verklaren dat de Reg. geen reden ziet om het verblijf van den Heer Sch. hier te verlengen.

Voor eensluidend afschrift,

De Cominissaris van Politie 1e kl.
(get.) J. L. POSTHUMA.

De Hoofdinspecteur v. Politie,
(get.) J. H. HEIJINK.

BIJLAGE 156

Notitie van Woermann dd. 6 Juni 1940 over telefoongesprek met Bene

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Berlin, den 6. Juni 1940.

Gesandter Bene rief mich aus Anlász einer mit einer anderen Stelle des Hauses gefuhrteri telefonischen Unterhaltung aus dem Haag an und sagte, dasz die von möglichen Vergeltungsmasznahmen betroffenen Kreise in Holland eifrig nach Wegen suchten, um den Gnceralgouverneur von Niederlandisch-Indien zu einer anderen Haltung gegenüber den deutschen Internierten zu veranlassen. Er, Bene, habe im Einvernehmen mit dem Reichskommissar die meisten derartigen Vorschläge abgelehnt. Ein neuerdings gemachter Vorschlag scheine aber sowohl dem Reichskommissar wie ihm immerhin verfolgenswert. Er möchte hierzu die Meinung des Amts hören. Nach diesem Plan soll ein Niederländer in sehr angesehener Stellung mit guten Verbindungen, der sich hierzu erboten hat, nach der Schweiz fahren und von dort versuchen, entweder unmittelbar oder über London mit dem Generalgouverneur in Verbindung zu treten, um ihm die Lage und die Folgen für niederlandische Staatsangehörige auseinanderzusetzen. Herr Bene fugte hinzu, dasz die zusammen mit Gauleiter Bohle nach den Weisungen des Herrn Reichsaussenministers eingeleitete Repressalien-Aktion unabhängig von der Verfolgung dieses Planes ihren Fortgang nehmen könne.

Hiermit

Herrn V. L. R. ALBRECHT

mit dem Anheimstellen weiterer Veranlassung.

(gez.) WOERMANN.

BIJLAGE 157

Nota dd. 10 Juli 1940 van de chef van de Ausland-Organisation, Bohle, aan de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

St. S. und **Chef** AO.
FK.

40/25

Gemasz der mir mit Fernschreiben Nr. 100 vom 25 Juni 1940 erteilten Weisung mache ich fur die Behandlung der in Deutschland internierten feindlichen Staatsangehörigen folgende konkrete Vorschläge:

Die verhafteten niederländischen Staatsangehörigen sind insbesondere mit Rücksicht auf die menschenunwürdige Unterbringung und Behandlung der Internierten auf der Insel Bonaire in das Ems-Moor (Papenburg) zu überführen. Da die Engländer dazu übergegangen sind, auch die deutschen Frauen, Kinder und Greise zu internieren, sind ebenfalls sämtliche englischen Frauen, Kinder und Greise zu verhaften und in geschlossene Lager, die mit Stacheldraht umgeben sind und bewacht werden, unterzubringen.

Eine Anzahl Engländer ist ebenfalls in das Ems-Moor zu überführen. Als Vergeltung für die unwürdige Behandlung von deutschen Internierten in Kanada, Ägypten und Tanganyka.

Die Behandlung sämtlicher Internierten hat in aller Strenge zu erfolgen, die Unterkünfte haben möglichst primitiv und das Essen einfach und zur Ernährung gerade ausreichend zu sein. Der Postverkehr ist auf ein Mindestmasz zu begrenzen und ganz zu untersagen, wenn sich herausstellen sollte, dasz unsere internierten Volksgenossen nicht mehr mit ihren Angehörigen in Briefwechsel stehen dürfen.

Diese Massnahmen sind auch auf die besetzten Gebiete zu erstrecken.

Hiermit

dem Herrn Reichsaussenminister
vorgelegt.

Berlin, den 10. Juli 1940.

BIJLAGE 158

Notitie dd. 17 Juli 1940 van Kuhlmann over een telefoongesprek met dr. Wissmann te den Haag

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Sofort.

L.S. Dr. Wissmann, den Haag, teilt mit, dasz laut einer United Press-meldung aus Bandoeng, Niederländisch-Indien, in Niederländisch-Indien noch immer 2500 Reichsdeutsche interniert sein sollen.

Im Auftrage des Reichskommissars Seyss-Inquart ist die United-Press-vertretung in Amsterdam gebeten worden, aus New York eine Bestätigung dieser Meldung und nach Möglichkeit nähere Einzelheiten anzufordern.

Sobald nähere Nachrichten vorliegen, wird der Reichskommissar sofort eine grosse Vergeltungsaktion vornehmen und eine entsprechende Zahl führender holländischer Persönlichkeiten verhaften lassen, und solange in Haft behalten, bis zuverlässige Meldungen darüber vorliegen, dasz die Reichsdeutschen in Niederländisch-Indien in Freiheit sind.

Im Auftrage des Reichskommissars bittet Dr. Wissmann, nach Möglichkeit *bis zum 17. abends oder bis zum 18. mittags*, um Mitteilung etwaiger dem A.A. bekannter Einzelheiten aus jüngster Zeit über das Schicksal der internierten Deutschen in Niederländisch-Indien.

Seitens der Presseabteilung Ref. P.I.L.S. Kuhlmann wird taglich um 12 Uhr und um 19 Uhr mit Herrn Dr. Wissmann telefoniert.

Hiermit Dg.R.-VLR Albrecht.

Pol. VIII-Leg. Rat Knoll
Chef A.O.

zur gef. Kenntnis und mit der Bitte
um etwaige Mitteilungen an L.S.
Kuhlmann, App. 291.

Berlin, den 17. Juli 1940.

(w.g.) KUHLMANN.

BIJLAGE 159

Brief dd. 22 Juli 1940 van Bene aan Bohle over de représaillemaatregelen inzake de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

St. S. und Chef A.O.
den Haag, 22. Juli 1940.

DER REICHSKOMMISSAR
für die Besetzten Niederländischen Gebiete

Der Vertreter des Auswärtigen Amtes

D. Pol B No. 5c

1 Doppel

*betr. Gegenmassnahme für die in Niederl. Indien
verhafteten Reichsdeutschen.*

*Herrn Staatssekretär Bohle,
Auswärtiges Amt in
Berlin.*

hat dem St. S. und Chef A.O. vorgelegen.

Wie ich Ihnen schon mitteilte, sind nach Freigabe eines Lagers zur Unterbringung der als Gegenmassnahme zu verhafteten Niederländer seit dem 18. Juli die Verhafteten und der Abtransport nach Buchenwalde im Gange. Bis heute vormittag waren von den rund 400 aufgegebenen Personen etwa 250 abtransportiert. Etwa 50 waren wegen Alter, Krankheit oder Zugehörigkeit zur N.S.B. nicht festgenommen worden, sodass im Ganzen noch etwa 100 Personen zum Abtransport zur Verfügung stehen. Da die zu Internierenden im ganzen Land zerstreut wohnen, müssen sie erst gesammelt und vom Sammelpunkt abtransportiert werden. Es ist damit zu rechnen, dass bis morgen abend dieser Abtransport erfolgt sein wird.

Der Herr Reichskommissar hat mit dem Herrn R. A. M. in Berlin verabredet, dass, wenn notwendig, weitere 3000 Personen nach und nach abtransportiert werden sollen. Eine schlagartige Verhaftung wurde nicht empfehlenswert sein wegen der Ruckwirkung, die es auf

die von dem Herrn Reichskommissar zu befolgende Politik haben wurde. Es wurden also nach und nach kleinere Transporte nach Deutschland abgelassen werden, und zwar zunächst alle diejenigen Personen, deren Internierung hier aus mannigfachen Gründen wünschenswert erscheint. Der Herr Reichskommissar prüft zurzeit die von der Landesgruppe eingereichte Liste von etwa 150 Personen. Von dieser Liste werden voraussichtlich die meisten zur Internierung freigegeben werden so dass auch diese noch im Laufe der Woche abtransportiert werden können.

In der holländischen Presse sind bis jetzt zwei Verlautbarungen erfolgt. Diese Verlautbarungen und die Internierung selbst haben, wie wir aus holländischen Kreisen hören, bei der Bevölkerung tiefen Eindruck gemacht. Auch der englische Rundfunk hat über die Verhaftung berichtet, selbstverständlich in der ihm eigenen Form und Verdrehung.

Morgen wird eine ausführliche Presseverlautbarung erfolgen, in der auch der mir kürzlich eingeschickte Augenzeugenbericht verwertet wird. Ausserdem wird in dieser Notiz auf die Behandlung der Reichsdeutschen in Holland selbst verwiesen werden.

Im Zeitalter des Radios ist als sicher anzunehmen, dass die Behörden in Niederl. Indien über die erfolgte Gegenmassnahme unterrichtet sein werden, jedenfalls werden sie aber von London aus hören, und es wird abzuwarten sein, ob die Freilassung der Reichsdeutschen in Niederl. Indien nunmehr erfolgen wird. Man wird wohl acht Tage Frist geben müssen. Sollte bis dahin nichts erfolgen dann müssen weitere Verhaftungen vorgenommen und in der Presse angekündigt werden.

Es wäre dann zu überlegen, ob man den früheren Vorschlag der Holländer ausführen will, der dahinging, von der Schweiz aus durch einwandfreie Holländer nach Niederl. Indien telefonieren zu lassen. Darüber wüsste ich gern Ihre Meinung.

Für die Ausfertigung in der Presse wäre es erwünscht, wenn Sie mir Abschriften von den dort vorliegenden Berichten, aus denen die besonders schlechte Behandlung der Reichsdeutschen hervorgeht, zuschicken würden.

Heil Hitler!

Ihr

(w.g.) BENE.

Brief dd. 3 Augustus 1940 (vermoedelijk van Seyss-Inquart) aan von Ribbentrop

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

3. August 1940.

Lieber Parteigenosse von Ribbentrop,

In Angelegenheit der Geiselerhaftungen in den Niederlanden als Retorsionsmassnahmen für die Behandlung unserer Reichsdeutschen in Holl'andisch-Indien glaube ich, dass wir in einem grundsätzlich entscheidenden Augenblick stehen. Es handelt sich darum, ob diese Geiselerhaftungen dazu führen sollen, dass das Los unserer Reichsdeutschen entsprechend günstiger gestaltet wird, oder ob diese Geiselerhaftungen zu einem politischen Druckmittel verwendet werden.

Im ersteren Falle können wir von der hollandisch-indischen Regierung nur Massnahmen verlangen, deren Erfüllung voraussichtlich durch die Geiselerhaftungen selbst erreicht wird; im letzteren Falle müssen wir grundsätzlich alles, also die vollkommene Freilassung und Freizügigkeit, verlangen, obwohl wir uns darüber klar sein müssen, dass wir diesen Erfolg durch die Verhaftung allein nicht erreichen werden, weitere Druckmittel aber an Ort und Stelle in Hollandisch-Indien derzeit fehlen. Überdies ist zu beachten, dass mit der Verhaftung einer grossen Anzahl Personen zweiten oder gar dritten Ranges nichts gemacht ist, da ja überhaupt der Generalgouverneur und die Holländer in Indien wahrscheinlich alles tun werden, um uns zu möglichst umfangreichen Verhaftungen zu bringen, weil sie annehmen, dass hierdurch der Gegensatz zwischen der Besatzungsmacht und den Niederländern in Europa verschärft wird. Die Besorgnis der Niederländer in Hollandisch-Indien besteht ja vor allem darin, dass wir zu einem Einvernehmen mit den Niederländern in Europa kommen und sie dann in Hollandisch-Indien entweder vor die Entscheidung gestellt werden mitzugehen, was sie nicht wollen, oder beim Beharren in der Stellungnahme gegen uns mit dem Mutterland brechen zu müssen. Wenn wir nun zu weiteren Verhaftungen schreiten, so müssen wir Männer erster Garnitur auf allen, Gebieten, der Wirtschaft, der Verwaltung und der Gesellschaft, in die Lager abführen. Dies hat zur Folge, dass die augenblicklich hier eingeleitete Politik in den nächsten Wochen vielleicht auch Monaten zumindest eine grössere Verzögerung erfährt. Die Auswirkung der Geiselerhaftungen geht also über die Sphäre der Wahrung der Interessen unserer Auslandsdeutschen hinaus, erscheint mir überhaupt nicht für die unmittelbare Durchsetzung der Interessen dieser Auslandsdeutschen erfolgversprechend, sondern ist in ihrer Wirkung eine vorwiegend politische Massnahme.

Ich versuche, alle hier in Frage kommenden Gesichtspunkte zu wahren und den anzuwendenden Massnahmen eine Form zu geben, die sowohl vom Standpunkt der Interessenwahrung der Auslandsdeutschen wie auch vom niederländischen innenpolitischen Standpunkt das möglichste herausholen. Mein Vorschlag geht also dahin, dass wir nunmehr, da wir durch die bisherigen Verhaftungen gezeigt haben, dass wir Ernst machen können — wiewohl diese Verhaftungen im Hinblick auf die ausgewählten Personen noch keinen

Druck darstellen — auf irgend eine Art den Generalgouverneur wissen lassen, dass wir in unseren Retorsionsmassnahmen entsprechend fortschreiten werden, wenn nicht die Auslandsdeutschen, wo es geht, freigelassen werden mit allfalliger Meldungspflicht bei den Polizeibehörden und in Fallen, in denen die Sicherheit der Auslandsdeutschen vielleicht gefahrdet erscheint, diesen ein bestimmter Aufenthaltsort in gesunder Gegend zugewiesen wird, wobei eine bestimmte Gruppe von Personen, z.B. Schiffs-besatzungen usw. in Freiwilligen-Lagern mit einer eigenen deutschen Lagerpolizei zusammengefasst werden. Alle Vermögensbeschlagnahmen sind aufzuheben und das Vermögen wieder in die Verwaltung der Auslandsdeutschen zuruckzugeben, sodass auch die nach obigem Vorschlag konfinierten Deutschen die Möglichkeit der Fortführung ihrer Geschäfte haben. Wir verlangen, dass der Generalgouverneur innerhalb einer bestimmten Frist, allenfalls unter Aufnahme des drahtlosen Verkehrs, zu dessen Aufnahme wir ja bereit sind, die Zusage gibt, dass er die Bedingungen erfüllen will. Ich glaube, dass wir innerhalb 8—10 Tagen eine Antwort haben können.

Es besteht gar kein Hindernis, sondern es wäre vielleicht ganz zweckmässig wenn man hier die Niederländer wissen lassen würde, dass ein solcher Verständigungsversuch im Gange ist, bei dessen Ablehnung mit entsprechenden Massnahmen zu rechnen ist. Werden dann diese Massnahmen eingesetzt, so werden wir darauf verweisen können, dass wir ohnehin weitest entgegenkommen wollten, die Folgen daher nicht uns treffen, und wurden auf diese Weise die innerpolitische Auswirkung von uns abgelenkt haben. Denn diese Geiselerhaftungen müssen dann tatsächlich die erste Garnitur treffen. Hierzu gehören, wie bereits erwähnt, die massgeblichen Männer der Wirtschaft, der Verwaltung, aber auch der Gesellschaft schlechthin, die wir nicht unbedingt im Interesse der Besatzungsmacht brauchen, bzw. die nicht einen deutschfreundlichen Standpunkt bisher bezogen haben, wobei ich die ausgesprochen liberalistisch eingestellten Menschen nicht unbedingt ausnehmen kann, die früher vielleicht einmal, solange die Niederlande souverän waren, eine freundliche Haltung eingenommen haben, nunmehr ob ihrer liberalistischen Haltung und im Hinblick auf die wahrscheinlich zukünftige Entwicklung sich immer mehr als entscheidende Hindernisse einer Verständigung darstellen.

Die Liste dieser Personen lasse ich jetzt bereits zusammenstellen und werde sie Ihnen möglichst umgehend einsenden. Inzwischen konnte auf dem nach einer Verständigung des Aussenamtes vom 26. Juli durch Sie bereits gebilligten Weg eines Telefongespraches von der Schweiz aus an den Generalgouverneur der weitere Gang dieser Dinge betrieben werden. Ich bitte Sie, sich diese meine Vorschläge zu überlegen und mir mitzuteilen, ob Sie mit diesen Massnahmen einverstanden sind.

Inzwischen begrüsse ich Sie bestens mit

Heil Hitler!
als Ihr.

BIJLAGE 161

Notitie dd. 7 Augustus 1940 van Bohle aan de plaatsvervanger van de Fuhrer

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

EWB/Fg.

Anbei uberreiche ich

1. Aufzeichnung uber die Verhaftung von hollandischen Staatsangehörigen.

Hierzu ist mitzuteilen, dass der Fuhrer vor einigen Wochen befohlen hat, dass für jeden in den hollandischen Kolonien verhafteten Reichsdeutschen 10 Hollander in Holland festzusetzen sind. Dieser Fuhrerbefehl, den mir der Reichsaussenminister persönlich übermittelt, ist bisher nicht durchgeführt worden, weil Reichskommissar Seyss-Inquart grösste Bedenken hat, Gegenüber etwa 3000 verhafteten Reichsdeutschen in den niederlandischen Kolonien sind also heute praktisch nur 232 Hollander bei uns verhaftet.

Soeben ist Durchschlag eines Briefes des Reichskommissars an den Reichsaussenminister eingegangen, den ich beifüge. Ich bin grundsätzlich mit dem Vorschlag des Reichskommissars einverstanden, aber nachtraglich der Meinung, dass wir schon viel früher in dieser Form hatten vorgehen müssen. Um unseren Reichsdeutschen zu helfen, die bekanntlich miserabel behandelt werden, haben wir nun einmal nur das Mittel der scharfen Repressalien. Die bisher verhafteten Hollander sind im Konzentrationslager Buchenwald, getrennt von den reichsdeutschen Haftlingen, untergebracht.

2. Bezüglich der Verhaftung von Engländern füge ich eine Aufzeichnung bei.

Obwohl die Engländer überall auch deutsche Frauen verhaftet haben, hat das Oberkommando der Wehrmacht es bisher abgelehnt, Engländerinnen in Frankreich und Belgien zu verhaften. Ich habe vor einigen Tagen einen Schritt beim OKW getan und verlangt, dass die Engländerinnen in diesen Gebieten ebenfalls festgesetzt werden, zumal wir sowieso zahlenmassig immer noch am kürzeren Hebel stehen.

Hiermit

dem Stellvertreter des Fuhrers
vorgelegt.

Die Anlagen darf ich für die hiesige
Bearbeitung baldigst zurückerbitten.

Berlin, 7 August 1940

(w.g.) BOHLE.

BULAGE 162

Introductiebrief dd. 4 October 1940, door de Secretarissen-Generaal aan de heren Boerstra en Jongejan medegegeven voor de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië

(Overgelegd door het Miaisterie van Overzeese Gebiedsdelen)

's-Gravenhage, 4 October 1940.

*Zijner Excellentie
Jonkheer Mr. A. W. L. Tjarda van
Starkenborgh Stachouwer,
Gouverneur-Generaal van Neder-
landsch-Indië, te Buitenzorg.*

HoogWelGeboren Heer,

Wij veroorloven ons bij Uwe Excellentie in te leiden de Heeren Luitenant-Generaal b.d. M. Boerstra, oud-Commandant van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, en Mr. W. G. F. Jongejan, Voorzitter van den Ondernemersraad van Nederlandsch-Indië.

Genoemde Heeren zullen aan Uwe Excellentie beschouwingen onderwerpen, die wij van hoog belang achten zoowel voor het Moederland als voor Nederlandsch-Indië, beschouwingen, waarmede wij instemmen en waaraan wij hopen, dat Zij hare aandacht zal willen wijden.

Wij verzoeken Uwe Excellentie eerbiedig genoemde Heeren wel in audientie te willen ontvangen en vertrouwen te schenken aan hetgeen zij Haar zullen bvrichten.

Wij maken van deze gelegenheid gebruik Uwer Excellentie te verzoeken de uitdrukking onzer eerbiedige hoogachting wel te willen aanvaarden.

(w.g.) SNOUCK HURGRONJE

*Secretaris-Generaal van de Departementen
van Algemeene Zaken en van Buitenlandsche
Zaken.*

(w.g.) TRIP

*Secretaris-Generaal van het Departement
van Financiën.*

(w.g.) HIRSCHFELD

*Secretaris-Generaal van de Departementen
van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en
van Landbouw en Visscherij.*

(w.g.) SIX

*Secnetaris-Geizeraal van het Departement
van Koloniën.*

BIJLAGE 163

Afschrift van een telexbericht van het Rijkscommissariaat in Den Haag aan „Referat Partei“, afdeling van het Auswärtige Amt te Berlijn

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Hierb referat partei
fs fuer v. Ribbentrop
ja

hier reichskommissar den Haag ein fd
kann ich br ??

reichskommissar den Haag, fs 785 den 8. 10 1940 15,55

reichsaussenminister von ribbentrop berlin

am 7. ds sind die fuer die reise nach niederlaendisch-indien ausgewaelhten generalleutnant boerstra und praesident jongejan nach berlin abgereist. ich habe vor der abreise beiden den standpunkt dargelegt, wie er in dem telegramm der generalsekretaere an den generalgouverneur in hollaendisch-indien festgehalten ist. bezueglich moeglicher verhandlungen und abaenderungen verwies ich auf das aussenamt. andere fragen, z.b. solche der rohstoffbeschaffung fuer das reich, habe ich nicht beruehrt, noch wurden solche ueber meinen auftrag eroertert, zumal ich die zweckmaessigkeit der verbindung dieser fragen mit dem eigentlichen zweck dieser reise nicht ueberblicken vermag.

reichsk. seyss-inquart. +

durchgegeben: druege
angenommen: beyer dks hhi +

Het origineel bevindt zich in map I van de „Copien abgegebener Fernschreiben“ blz. 70262.

Memorandum dd. 22 November 1940 van de heren Boerstra en Jongejan, bestemd voor de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

22 November 1940.

Afschrift.

MEMORANDUM.

Ket lijkt ons, Boerstra en Jongejan, dienstig, alvorens onze reis uit Tokyo te vervolgen, in het kort vast te leggen, welke overwegingen de Secretarissen-Generaal Jhr. Snouck Hurgronje, Trip, Jhr. Six en Hirschfeld ertoe hebben geleid ons te verzoeken, ons naar Indië te begeven om den Gouverneur-Generaal in te lichten over de toestanden en verhoudingen in Nederland en op het Europeesche continent en met Zijne Excellentie bepaalde zaken te bespreken. Deze overwegingen, waarmede wij volledig instemden, worden naar ons inzicht het helderst belicht in het raam van een doorlopend relaas van de totstandkoming van onze missie. Daarin zal men dan tevens vinden, in welken zin ons betoog bij den Landvoogd zal luider.

Eenige weken na de capitulatie, kort na de instelling van het Deutsche civiel bestuur in Nederland, werd door eenige Deutsche heeren, waarvan een een zeer belangrijke functie in de economische leiding inneemt, belangstelling aan den dag gelegd voor Ned.-Indië. Beide heeren behoorden tot een zeer gematigde richting. Het bleek, dat zij zochten naar cijfermateriaal en argumenten om overtuigend de groote beteekenis van Ned.-Indië aan te toonen. Al spoedig schemerde iets door van hun visie, zooals deze nader zal worden uiteengezet.

Er hebben toen met deze heeren verscheidene besprekingen plaats gehad, voornamelijk door de heeren Trip en Hirschfeld, die daarbij Mr. Jongejan hebben ingeschakeld. In een later stadium hebben ook de heeren Snouck Hurgronje en Six daaraan deelgenomen.

De Deutsche heeren namen als uitgangspunt voor hunne beschouwingen uiteraard: een overwinning van Duitschland. Het behoeft wel geen betoog, dat van Nederlandsche zijde de andere mogelijkheden steeds mede in het oog werden gehouden!

In den loop van de besprekingen bleek duidelijk het bestaan in de toonaangevende Deutsche kringen en in de hoogste regionen te Berlijn van twee stroomingen.

De eerste richting huldigde de opvatting, dat het door Duitschland te scheppen nieuw Europa zich niets niest laten gelegen liggen aan Ned.-Indië, omdat dit ligt buiten het gebied, waar het nieuwe Europa in staat zou zijn op den duur voldoende macht uit te oefenen. De overzeesche belangstelling van Europa zou zich moeten bepalen tot Afrika. Ned.-Indië zou slechts een blok aan het been zijn.

Deze richting was die van de radicale partijgroep, voor welke economische overwegingen geen gewicht in de schaal leggen.

Hiertegenover huldigde een andere groep van ineen gematigden en van economisch geïntereerden het standpunt, dat het behoud van den band met Ned.-Indië ook voor het nieuwe Europa van essentieel belang was. Niet alleen was het een economisch belang van de eerste orde, maar ook historisch en cultureel uit het oogpunt van het behoud voor het blanke ras van een verworven eervolle plaats inocht men Ned.-Indië niet prijs geven.

Beschouwd in verband met Afrika was Ned. Indië ook grensstrategisch van gewicht tegenover de aspiraties van Japan.

De eerste richting beteekende een ernstig gevaar voor het Nederlandsche Koninkrijk: een zich désinteresseeren door Duitschland voor Ned.-Indië hield in, dat Duitschland aan Japan de vrije hand liet, ook t.o.v. Ned.-Indië. Bij den toenemenden invloed van Duitschland op de politiek van Japan, later ook tot uiting gekomen in het „pact van drie", kon dit stellingnemen van Duitschland van beslissenden invloed zijn voor den gang van zaken in het Oosten.

Gedurende de eerste maanden na de capitulatie nu is tusschen deze beide opvattingen een felle strijd gevoerd en het is ten slotte gelukt om in Berlijn, ook bij de hoogste instanties, de tweede richting te dorn zegevieren.

Wij zijn dan ook overtuigd — mede op grond van door ons te Berlijn gevoerde besprekingen — dat Duitschland niet de vrije hand heeft gelaten aan Japan t.a.v. Ned.-Indië, ook niet bij het pact van drie. Alleen reeds de mogelijkheid, den Gouverneur-Generaal van aeze wetenschap in kennis te stellen, leek ons van het grootst gewicht. Het kan in de practijk neerkomen op een tot Japan gericht „hands off".

Het zegevieren van de tweede richting beteekende voor ons, dat *alle* strijdende partijen erkenden, dat Ned.-Indië voor Europa diende te worden behouden.

Deze constellatie moest tot elken prijs worden gehandhaafd. Niet alleen is zij een factor in de ontwikkeling van zaken in het verre Oosten, maar ook heeft zij groote, wellicht doorslaggevendeteekenis voor de toekomst van Nederland als zelfstandig rijk. Want ingezien wordt, dat Ned.-Indië slechts voor Europa behouden kan blijven door middel van een zelfstandigen Nederlandschen staat.

Het behoud van deze constellatie wordt echter in gevaar gebracht, indien bij het bepalen van de houding van de Nederlandsche en Ned.-Indische Regeering zekere aspecten van onze positie buiten beschouwing worden gelaten. In het volgende zal hierop nader worden ingegaan.

In den loop van bovenbedoelde besprekingen en in de daaruit voortvloeiende onderlinge gedachtenwisseling met Secretarissen-Generaal teekende zich het volgende beeld af.

De ramp, die over Nederland was gekomen, de bezetting van het Moederland door Duitschland, het vertrek van H. M. de Koningin en de Ministers, de plotselinge afgeslotenheid van de rest van de wereld, ook van Nederlandsch-Indië, het met één slag verdwijnen van de belangrijkste welvaartsbronnen, het de facto opgenomen worden van Nederland in het Europeesche continent, deze en andere feiten leidden er toe, dat men zich meer en dieper dan ooit bezinde op de structuur van het Nederlandsche Koninkrijk; een klein Moederland met enorme overzeesche gebieden, dat niet beschikt over voldoende machtsmiddelen de integriteit van het Koninkrijk zelfstandig te waarborgen, een Koninkrijk, welks positie berust op een machtsevenwicht tusschen andere mogendheden; een Moederland, dat op zich zelf van relatief geringe beteekenis is, dat echter belangrijk, ja zeer belangrijk wordt door de verbondenheid met Ned.-Indië.

Daarnaast valt Indië te zien, zeker als van overwegende beteekenis voor de positie van het Koninkrijk der Nederlanden, zelfs voor de positie van het Moederland, maar niet minder als een land, dat los gedacht van Holland in de lucht zweeft en allern is een belangrijk grondstoffengebied, begeerenswaard voor groote en machtige mogendheden. Een zelfstandig Indië is niet denkbaar, en men hoede zich voor de illusie, dat het *tijdelijk* slaken van de banden met het Moederland wel mogelijk zou zijn: het wonder van de na-Napoleontischen tijd zal zich niet herhalen! In een Indië-los-van-Nederland zal binnen enkele tientallen jaren de Nederlandsche geest en cultuur verloren zijn: het zal voor goed ten prooi vallen aan andere machten.

Voor *beide* gebiedsdelen is een handhaving van de verbondenheid, ook van de lotsverbondenheid in tijden als deze, een kwestie van leven en dood!

De oorlog kan op drieërlei wijze eindigen:

- a. met een volledige overwinning van Engeland en zijn bondgenooten;
- b. met een volledige overwinning van Duitschland en zijn bondgenooten;
- c. met „gelijk spel".

In twee van de drie gevallen heeft Duitschland, dat Nederland bezet heeft, het lot van ons land in handen.

Het behoeft geen betoog, dat wij allen vurig hopen op een weder onafhankelijk Koninkrijk der Nederlanden, een herkrijging van onze onafhankelijkheid *niet* uit de hand van Duitschland, dat ons heeft overweldigd. Maar het ware een slecht te verdedigen politiek, niet ernstig rekening te houden met de situatie, waarin wij ons zullen bevinden in twee van de drie gevallen. Niemand minder dan Colijn — en men weet hoe zijn gevoelens gericht zijn — heeft als zijn overtuiging gegeven, dat wij voor afzienbare toekomst moeten rekenen met een Europeesch continent, waarin Duitschland den toon aangeeft.

Het moge ons smarten, het moge onze gevoelens kwetsen, wij hebben deze mogelijkheden nu eenmaal in het oog te houden. Koel staatsmanschap eischt zulks. Het is onze taak ervoor te zorgen, dat ook in het geval dat Duitschland op het continent het evenwicht behoudt, voor een onafhankelijk Nederland, in dat raam van

Duitsche zeggenschap in bepaalde aangelegenheden, de sfeer zoo gunstig mogelijk, althans niet noodeloos ongunstig zij.

Tot het scheppen van deze sfeer kan in belangrijke mate medewerken het hierboven uiteengezette belang van Nederlandsch-Indië voor het „nieuwe Europa” (economisch, historisch, cultureel, strategisch, ras), te zamen met de ook aan Duitsche zijde heersende overtuiging, dat men Nederland noodig heeft om Indië te behouden.

Eenige omstandigheden bedreigen nu, zoowel door haar materielen als door haar psychologischen invloed, het onder alle omstandigheden handhaven van den band tusschen Moederland en Indië, omstandigheden die tevens ernstige gevaren medebrengen voor de ontwikkeling van de interne verhoudingen in Nederland.

Redenen van hoog staatkundig belang hebben geleid tot het vertrek van H.M. de Koningin en van de Ministers uit Nederland. Het Nederlandsche Opperbestuur zetelt in Londen. Nederland mist ieder contact, met de Regeering zoowel als met Indië. Het Opperbestuur en de Regeering in Indië kunnen slechts zeer onvolledig zich een beeld vormen van hetgeen er in het Moederland geschiedt en van hetgeen er in het volk oingaat. Het Moederland is nog onwetender van hetgeen Opperbestuur en Indië denken en doen. Het gevaar voor een „uit elkaar drijven” van Holland en Indië is niet denkbeeldig. Er kunnen misverstanden ontstaan — er zijn er wellicht reeds ontstaan — die van fatalen invloed kunnen zijn op het voortbestaan van de verbondenheid, een gevaar, dat grooter wordt naarmate de oorlog langer duurt.

Daarnaast dient men zich den toestand in Holland goed voor oogen te stellen. Het Nederlandsche volk is zonder leiding, weliswaar heeft men zich vrij spoedig opgericht van den slag, die het vertrek van H. M. de Koningin en van de Ministers beteekende, doch de leiding is met dien slag in één oogenblik weggefallen.

De Secretarissen-Generaal met hunne naaste medewerkers en een aantal niet-ambtelijke Nederlanders doen wat in hun vermogen is om den gang van zaken eenigszins draaglijk te doen zijn, doch hunne krachten zijn beperkt en strekken zich niet uit over het geheele terrein van ons volksleven.

De invloed doet zich gelden van de radicale Duitsche partij-richting, die aanstuurt op een snelle gelijkenschakeling, welke van een annexatie niet veraf staat. Doorlopend worden pogingen in het werk gesteld tot economische penetratie en het ecarteeren van de Nederlandsche leiding uit het economische leven.

De N.S.B., gesteund door bepaalde Duitsche instanties, roert zich sterk.

Daarnaast is het als feit te aanvaardén, dat in breede lagen van het Hollandsche volk zich een sterke afkeer tegen het oude politieke partijen-régime heeft geopenbaard, verbonden met een verlangen naar een zeker krachtige, ja autoritaire regeering en naar een hervorming van onze economische en sociale structuur.

Voor het oogenblik moeten de beste mannen van Nederland zelf trachten den binnenlandschen toestand meester te blijven om ongelukken te voorkomen, met name te voorkomen een snelle gelijkenschakeling en een werkelijk aan het bewind komen van de N.S.B. Dit is de strijd van de Nederlanders in Nederland. Indien wij dezen strijd moeten opgeven is het veld vrij voor de elementen, die *niet* het goede met Nederland voor hebben.

Maatschappelijke en cultureele waarden zullen worden vernietigd en men hoede zich voor de verwachting, dat een herstel daarvan gemakkelijk zal plaats vinden, zoo al een herstel mogelijk zal blijven. De band tusschen Moederland en Indië zal geslaakt worden.

Van Nederlandsche zijde is bij de Duitsche instanties op deze gevaren herhaaldelijk en met nadruk gewezen. Ook wij hebben waar wij daartoe de gelegenheid hadden — o.m. in gesprekken met personen in vooraanstaande posities in Berlijn, gedurende ons verblijf aldaar op doorreis naar het verre Oosten — op den grooten ernst van deze dingen de aandacht gevestigd en met den grootsten klem gewaarschuwd tegen een forceeren van den gang van zaken in Holland, juist ook met het oog op de consequenties ten opzichte van de verhouding tusschen het hloederland en Indië. Hoezeer wij veel gansch anders zouden wenschen, meenen wij, dat al deze vertogen niet zonder uitwerking zijn gebleven.

Deze, hiervoren geschetste strijd van de Nederlanders in Nederland zou hun echter onmogelijk worden gemaakt, indien in sommige, op zichzelf misschien niet zoo belangrijke, maar door de Duitsche machthebbers om gevoelsredenen als zeer gewichtig beschouwde zaken, de bezetters geprikkeld worden, waarin dan degenen, die uit zijn op scherpstlijpen, een motief zullen vinden hun ver gaande en voor Nederland en Indië rampzalige verlangens door te zetten.

Wij meenen te dezer plaatse met grooten nadruk op het volgende te moeten wijzen. Het is bekend, dat de hoogste Duitsche instanties, met name Hitler zelf, in sommige zaken zeer impulsief reageeren.

Dit geldt voor al die aangelegenheden, waarbij naar hun inzicht het aanzien van de Duitschers is gemoeid, vooral tegenover andere rassen dan het blanke. Indien in zaken van dezen aard dingen geschieden, die naar hun meening „Duitsche eer” aantasten, dan kan dat leiden tot beslissingen, waarbij de consequenties niet tellen en waarbij niet wordt gevraagd of de maatregel in eenige redelijke verhouding staat tot het niet ingewilligde verlangen. Uit door ons gevoerde besprekingen, ook in anderen dan Duitschen, en mede zeer bevoegden kring, is ons onomstootelijk gebleken, dat men de felheid, onberekenbaarheid van dit reageeren niet sterk genoeg kan aanslaan. Men moge dit verschijnsel verwerpelijk vinden, het is een feit, waarmede men in de omstandigheden waarin *Nederland* verkeert eenvoudig rekening heeft te houden. Bij alles moeten alle Nederlanders, in Europa en in Indië steeds bedenken, dat wij voor alles in het oog moeten houden het belang van het Koninkrijk der Nederlanden. De feiten hebben ertoe geleid, dat Nederland strijdt in verbondenheid met Engeland. Ons zelfstandige doel is en blijft: een zelfstandig Nederland. Wij moeten de positie van het Moederland en de overzeesche gebieden, hunne door de bezetting van het Moederland zeer gecompliceerde verhouding en de vraag wat voor ons nuttig of noodig is steeds toetsen aan dit, *ons* doel.

Alle deze gezichtspunten en overwegingen leidden ertoe, dat tie Secretarissen-Generaal het van het hoogste belang achtten, dat de Gouverneur-Generaal mondeling zou voorgelicht worden zoowel over de verhoudingen in Nederland, over de gevaren welke daar dreigen, als over de positie van Nederland in Europa en over de denkbeelden, die ten aanzien van Nederland en Indië aan Duitsche zijde heerschen. Opdat de Landvoogd de essentiele beteekenis van Holland en Indië voor elkaar, *juist* bij de tegenwoordige omstandigheden en verhoudingen zou onderkennen en het bijzondere belang van het voorkomen van het ontstaan eener voor de „kwaadwillende” elementen gunstige atmosfeer, bijzondere belang zoowel voor de ontwikkeling der interne verhoudingen in Holland als voor de staatkundige toekomst van het Nederlandsche Koninkrijk in geval van een ongunstig of minder gunstig verloop van den oorlog.

Van bepaalde Duitsche zijde — in den aanvang van dit memorandum genoemd — werd voor dit denkbeeld eener missie de belangstelling opgewekt van de hooge Berlijnsche regeeringskringen. Zonder hunne medewerking ware het denkbeeld niet te verwezenlijken.

Men was hiermede doende, toen de zaak der *interneeringen* acuut werd. De interneering van alle Duitschers in Ned.-Indië is door Duitschland aanvankelijk alleen „gecompenseerd” door het interneeren van in Duitschland verblijvende Nederlanders, die, naar wij vernamen: vrij spoedig goeddeels zijn vrijgelaten. Door Duitschland werden de Nederlandsche krijgsgevangenen vrijgelaten en aanvankelijk werden geen in Nederland verblijvende Nederlanders geïnterneerd.

Van Duitsche zijde is gepoogd de interneeringen in Indië opgeheven te krijgen. Talrijke besprekingen daarover hebben plaats gevonden, ook met de Secretarissen-Generaal.

Na eenigen tijd volgde in Nederland de interneering van ongeveer 230 personen, voornamelijk Indische verlofgangers. De Secretarissen-Generaal hebben toen een tweetal démarches overwogen en tot uitvoering gebracht. Zij verzochten eenige Nederlanders door de radio eenige woorden tot Indië te richten, waaruit men kon hooren eenzijdig dat de Indische menschen in Nederland den moed niet verloren hadden, anderzijds dat de interneeringskwestie eer, zaak van groote consequenties was. Tegelijkertijd zouden de Secretarissen-Generaal telegrafisch aan den Gouverneur-Generaal zekere suggesties doen, welke tot een regeling zouden kunnen leiden. Het heeft onverwacht lang geduurd, alvorens overeenstemming over den tekst van het telegram was bereikt en door een fout in de regie hebben torn de toespraken en de verzending van het telegram niet gelijktijdig plaats gevonden.

Allengs werd de interneeringskwestie scherper en voor bepaalde Duitsche kringen in Nederland en Duitschland werd zij de hoofdzaak.

Het is toen zoo geloopt, dat de medewerking aan onze reis van de partij-instanties te Berlijn tenslotte — na een maand — verkrijgen is op grond van de daardoor geschapen mogelijkheid voor de Duitschers in Indië een verbetering te bereiken.

Ook tegenover de landen, die wij moesten passeren, en van welke wij de visa op onze paspoorten behoefden, is de aangelegenheid der interneeringeil als motief voor onze reis opgegeven.

Toen op de bovengenoemde démarches in Nederland geen reactie uit Indië bespeurd werd, zijn nieuwe interneeringen gevolgd — een 250-tal — op den dag van ons vertrek uit Nederland: vooraanstaande Nederlanders, ten deele mensen die in het maatschappelijk rader-

werk zeer moeilijk kunnen worden gemist. Op dezen weg kan en zal men, naar valt te verwachten, voortgaan.

Wij meenen de hoofdzaken van het betoog, dat wij ons voorstellen te houden, als volgt te kunnen resumeeren:

1. Het is noodzakelijk, dat door de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische Regeeringen een politiek wordt gevoerd die, zonder te kort te doen aan de eischen van de oorlogvoering, alle mogelijkheden van het resultaat van den oorlog reeds thans in het oog houdt.

2. Ons aller doel is: een onafhankelijk Nederlandsch Koninkrijk, *Holland en Indië te zamen*.

3. Holland en Indië zijn thans meer dan ooit voor elkaar van beteekenis. Bestendinging thans van den band — hoe dan ook — is een *kwestie van leven of dood*.

Dat men dit zoo ziet, blijke uit pers en radio; men getuige van de onvoorwaardelijke verbondenheid.

4. Van even groote beteekenis is, dat niet een sfeer wordt geschapen, die den radicalen Duitschers en den radicalen Nederlandschen elementen het veld vrij geeft en die de 98 % goede vaderlanders en ook de gematigde Deutsche kringen hun streven onmogelijk maakt (beiderlei streven loopt natuurlijk niet parallel! maar het ware dwaze kortzichtigheid niet gebruik te maken van die gematigde strooming).

De sfeer is van doorslaggevende beteekenis:

a. Voor de ontwikkeling van de interne Nederlandsche verhoudingen; waarbij van groot gewicht is het niet verdwijnen van de loyale leidende figuren, opdat geen onherstelbare dingen geschieden. Want inen vergete niet: het Nederlandsche Volk is geen dood object, doch een levend organisme, waarop een kwalijke geest op den duur, vooral via de jongeren, doorwerkt; zelfs bij een overwinning van de geallieerden stelle men zich niet voor, het Nederland van voor den 10den Mei naar den geest terug te vinden! Er zal veel veranderd zijn, ook bij gematigde en loyale leiding! Hoe dan bij een leiding door radicale elementen!

b. Voor de toekomstige staatkundige positie van Nederland in alle gevallen, dat Duitschland niet een volledige nederlaag leidt.

c. Reeds aanstonds voor de houding van Duitschland ten aanzien van Japansche aspiraties in de richting van Nederlandsch-Indië.

5. De kwestie der interneeringen is een der zaken, die deze sfeer beïnvloeden. Men dient deze aangelegenheid niet te streng formalistisch te bezien. Aan Duitschland staat t.o.v. de 8 miljoen Nederlanders een geheel arsenaal van représailles ten dienste (wegvoering op groote schaal, vooral ook van hen, die maatschappelijk, cultureel en economisch leiding geven, in beslag nemen van goederen en geldmiddelen, stopzetting pensioenbetalingen en leeningdienst, het ontnemen van het beheer en het aanstellen van Deutsche beheerders). Het kwaad, dat daarmede en met de sub 4 vermelde consequenties aan de groot-Nederlandsche zaak kan worden berokkend is onherstelbaar en overtreft veelvoudig het nut en het „moreele goed“, dat de interneering der Duitschers in Indië met zich brengt.

Tokyo, 22 November 1940.

(w. g.) BOERSTRA.

(w. g.) JONGEJAN.

Afschrift

Aanvulling op het memorandum van 22 November 1940

1. Het memorandum van 22 November alsmede de nota van dienzelfden datum waren bedoeld als leidraad voor en aide-mémoire bij de besprekingen, welke wij ons voorstelden te voeren met Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal. Toen wij vernamen, dat tegen ons verblijf in Nederlandsch-Indië overwegende bezwaren werden gezien, doch een onderhoud met Dr. Idenburg te Manilla wel zou kunnen plaats vinden, lag het in onze bedoeling de genoemde stukken op de aangeduide wijze voor een bespreking te bezigen. Nu ons is medegedeeld, dat de Amerikaansche Regeering den toegang tot Manilla weigert, moeten wij er ons op voorbereiden, dat wij zullen hebben terug te kerren zonder in staat te zijn geweest onze *stern* aan de Indische autoriteiten te hebben doen hooren. Al blijven wij hopen, dat nog te elfder ure daartoe een weg wordt gevonden.

In deze omstandigheden meenen wij echter een schriftelijke aanvulling van het memorandum en de nota niet achterwege te mogen

laten, hoezeer wij daarmede gearzeld hebben: aangelegenheden toch van zoo uiterst delicates aard als de onderhavige leenen zich eigenlijk alleen voor een bespreking; een bepaalde woordkeus, een nuance in de formuleering kunnen tot misverstand aanleiding geven, dat in den loop van een bespreking aanstonds uit den weg kan worden geruimd; bij uitsluitend schriftelijke behandeling, zonder de mogelijkheid van toelichting of redres, kan het echter leiden tot een geheel verkeerd beeld. Wij hebben dit risico van verkeerd te worden begrepen echter moeten aanvaarden, nu de mogelijkheid van een bespreking naar alle waarschijnlijkheid was afgesneden en wij ons niet verantwoord achten terug te keeren zonder getracht te hebben onze missie zoover mogelijk, althans schriftelijk te vervullen. Verschillende zaken, welke zich voor een schriftelijke behandeling in heé geheel niet feenen, moeten wij echter noodgedwongen onbesproken laten.

2. In onze stukken van 22 November hebben wij gewezen op de interne en externe gevaren, die het Koninkrijk der Nederlanden bedreigen, gevaren die geheel of ten deele hun oorzaak vinden in of verscherpt worden door de structuur van het Koninkrijk en door het feit, dat een deel van het Rijk, het Moederland, door Duitschland is bezet en verkeert onder het regime van bezet gebied, terwijl de overzeesche gebieden vrij zijn. Uiteraard is een vrij Indië onder de gegeven omstandigheden van het allergrootste belang — daarvan blykt mede uit onze stukken —. Te dezer plaatse meenen wij er nochtans met nadruk op te moeten wijzen, dat deze situatie bijzondere consequenties met zich brengt. Alle maatregelen, welke door de Nederlandsche of door de Nederlandsch-Indische Regeering worden genomen, zullen of kunnen hun weerslag hebben op de verhoudingen in het Moederland. Gaarne wordt erkend, dat de oorlogvoering bepaalde maatregelen kan vereischen, waarbij men heeft heen te stappen over de consequenties op ander gebied. Doch anderzijds wordt vermeend, dat zoover als eenigszins mogelijk de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische Regeeringen zich bij al Hare besluiten voor oogen moeten houden dien weerslag van Hare maatregelen. In onze vorige stukken hebben wij bereids uiteengezet, hoe deze consequenties zich kunnen uitstreken tot de toekomstige positie van het geheele Koninkrijk.

Wij in Nederland nu hebben ons bezorgd gemaakt, dat deze positie buiten Nederland niet ten volle werd onderkend en verschillende uitingen in de Nederlandsch-Indische dagbladpers, welke te onzer kennis kwamen, hebben dien indruk in hooge mate bevestigd.

De lotsverbondenheid van Indië met Nederland en van Nederland met Indië is thans, meer dan ooit in onze geschiedenis, voor het heden en de toekomst van volstrekt beslissende beteekenis. Het besef daarvan, de wil om onder alle omstandigheden één te blijven, moet zich duidelijk manifesteren, in pers, in radio, vooral: in de houding van de gebiedsdeelen tegenover elkaar, het toonen van begrip voor elkaars positie, het elkander steunen in den strijd die wordt gevoerd. Wij zetten reeds uiteen, welke de moeilijke strijd is, dien de Nederlanders in het bezette gebied hebben te strijden en wij menen voldoende duidelijk te hebben doen uitkomen, van hoe groote beteekenis, voor het heden en voor de toekomst, het is, dat zij in staat blijven dien strijd voort te zetten. Dit zal op zich zelf reeds moeilijk genoeg zijn: de tegenwerkende krachten zijn vele en iederen dag, dien de oorlog langer duurt, wordt ook de economische toestand van Nederland slechter. Het volkomen opdrogen van vele der voornaamste inkomstenbronnen in Nederland heeft vraagstukken geschapen, die voor het oogenblik door verschillende maatregelen een tijdelijke oplossing vinden, maar die op den duur tot zeer ingrijpende veranderingen in het geheele leven moeten leiden. En wij herhalen, dat men zich niet moet vleien met de hoop, dat dergelijke veranderingen slechts tijdelijk zullen zijn. Indien de oorlog eenige jaren duurt, kunnen, ja zullen er, onder den druk van den bezetter, wijzigingen in het Nederlandsche volksleven hebben plaats gehad, die met den Nederlandschen volksaard strijdig zijn, en nochtans niet meer ongedaan kunnen worden gemaakt.

Op den duur moet ook de financiering van de uitgaven, welke verband houden met de verhouding van Moederland tot Indië, spaak loopen. De betaling der pensioenen zal niet onverkort kunnen worden gehandhaafd, de dienst der Indische leeningen zal slechts gedeeltelijk kunnen blijven functionneeren; uitbetalingen tot onderstand, enz., op grond van bankcredieten, die tot nu toe door de banken op groote schaal werden gecontinueerd, zullen ophouden; de kantoren van met Indië in betrekking staande maatschappijen zullen worden gesloten.

Met deze en nog vele andere moeilijkheden zal men in Nederland te worstelen hebben. Men zal zoolang mogelijk trachten den toe-

stand draaglijk te houden, doch op den duur kunnen ernstige gevolgen niet uitblijven.

De menschen in Nederland nu mogen verwachten, dat degenen die zich buiten het bezette gebied bevinden, doen wat in hun vermogen is om die moeilijkheden te verzachten, althans niet te verzwaren.

3. De van Duitsche zijde reeds genomen en verder voorgenomen représailles tegenover de interneering der Duitschers in Indië zouden die moeilijkheden zoo verscherpen, dat — wij herhalen het hier met nadruk — den Nederlanders in het Moederland het volhouden van den strijd onmogelijk zou worden gemaakt.

Van de verder te verwachten représailles noemen wij in de eerste plaats: nieuwe interneeringen. Wij weten met stelligheid, dat het voornemen bestaat om, wanneer een bevestigende regeling niet tot stand komt, over te gaan tot de interneering van een paar duizend Nederlanders uit alle kringen van de Hollandsche samenleving, met name ook van vooraanstaande mannen uit het cultureele en het economische leven. Op den dag van ons vertrek vernamen wij, dat o.m. prof. Goudriaan, directeur-generaal van de Nederlandsche Spoorwegen, in hechtenis was genomen. Wie bekend is met den aard van het werk van prof. Goudriaan gedurende de bezetting, van zijn vaak met succes gevoerden taaien strijd tegen voorgenomen, voor de Nederlandsche samenleving heillooze maatregelen, kan beseffen, welke een groot verlies het is, dat hij „buiten gevecht" is gesteld. Ir Kessler, directeur van de Kon. Hoogoven Maatschappij te IJmuiden, tevens leider van het Rijksbureau voor metalen, vervult een hoogst belangrijke functie in het economische leven en op het economische strijdtooneel. Dag in dag uit heeft hij op de bres te staan voor het behoud van industriele mogelijkheden, van het grootste belang voor het economische en sociale leven in Nederland. Indien hij geïnterneerd zou worden, zou dat een slag beteekenen, waarvan zij alleen besef hebben, die weten wat er in Nederland omgaat.

Deze voorbeelden zijn met tientallen te vermeerderen. Zij zijn gekozen uit het terrein van het economische leven. Voor het gebied van het sociale en cultureele leven geldt hetzelfde: Nederland hangt boven het hoofd een uitschakeling van de mannen, die het in deze tijden juist *niet* missen kan.

Aan Holland zou de overtuiging moeten worden bijgebracht, dat een voorkomen van deze ramp werkelijk onmogelijk ware en dat belangen van nog hoogere orde zich verzetten tegen een uit den weg ruimen van de maatregelen, welke deze situatie in het leven hebben geroepen. Die overtuiging ontbreekt thans. Integendeel is men van meening, dat een oplossing wel mogelijk is. Het is zeker een verdedigbaar standpunt, dat alle vijandelijke onderdanen moeten worden geïnterneerd, voor zoover en zolang zij staatsgevaarlijk moeten worden geacht. Zelfs kan men alle weerbare mannen als zoodanig aanmerken, al is het de vraag of de enkele weerbaarheid staatsgevaarlijkheid in het eigen gebied met zich brengt.

Een vergunning aan weerbare mannen om zich naar hun vaderland te begeven, brengt inderdaad een versterking van 'svijands krachten met zich. Ja, zelfs niet-weerbare mannen kunnen in hun land plaatsen innemen, waardoor weerbare mannen vrijkomen voor den krijg dienste.

Blijft men zich strikt op dit standpunt stellen, dan zien wij geen uitweg. Maar wij meenen, dat wèl een oplossing te vinden is, indien men het oog gericht houdt enerzijds op de eischen, die de inwendige veiligheid van Indië stelt, anderzijds op de gevolgen van een voortduren van den huidige toestand. Uit alles wat wij hebben vernomen en gelezen hebben wij de conclusie getrokken, dat een terugkeer van de Duitsche mannen in hun ouden werkkring en hun oude omgeving uitgesloten en voor hen zelf ongewenscht is. Wij weten, dat bij de Duitsche autoriteiten juist dit een van de voornaamste desiderata is, opdat na den oorlog niet, gelijk na den vorigen oorlog, de Diiitschers hun oosities in de geheele wereld opnieuw moeten opbouwen. Wij beseffen echter dat, althans in Indië, de verhoudingen dat niet toelaten.

De gedachten gaan dan uit naar een vertrek van de Duitschers uit Indië. Wij bevelen dit met klem aan. Het bezwaar, dat daardoor de kracht van Duitschland versterkt wordt, erkennen wij. Doch daartegenover stellen wij:

a. dat bij den overvloed van menschen, waarover Duitschland beschikt, het geringe aantal in Indië geïnterneerde mannen, al waren zij allen „weerbaar", geen gewicht in de schaal legt;

b. dat — zijn wij wèl ingelicht — de Engelschen ten aanzien van de Duitschers in en om Singapore wel tot dezen maatregel zijn overgegaan, althans voor wat betreft een belangrijk gedeelte;

c. dat een verwijdering van de Duitschers uit Indië de atmosfeer aldaar zal zuiveren.

Maar, al zouden deze overwegingen op zich zelf niet voldoende zijn om tot dezen maatregel te besluiten, indien men daarbij in aanmerking neemt, dat een rampzalige ontwikkeling van zaken in het Moederland wordt voorkomen, zoo kan, dunkt ons, de beslissing slechts ten gunste van dezen maatregel uitvallen.

Wij kunnen ons voorstellen, dat niet met één slag aan alle interneeringen een einde kan worden gemaakt en dat met de opheffing eenige tijd gemoeid zal zijn. In afwachting daarvan zouden eenige maatregelen kunnen worden getroffen, welke het regime verzachten. In het algemeen zou men achterwege kunnen laten of doen ophouden al die maatregelen, die het karakter van straf in zich houden: interneering is geen straf, doch beoogt bewaking.

Een geheel vrij laten van vrouwen en kinderen — voor zoover niet aantoonbaar staatsgevaarlijk — lijkt ons in deze lijn te liggen. Wij wijzen erop, dat van Duitsche zijde het lidmaatschap der „Partei" op zich zelf niet als een aanwijzing voor staatsgevaarlijkheid kan worden aanvaard. Mede ware, natuurlijk gecontroleerd-contact van de geïnterneerden met hunne familie toe te laten. Het zijn slechts eenige suggesties, die wij hier doen.

Naast het doen vertrekken van de Duitschers uit Indië ware een ter beschikking stellen van hunne vermogens aan te bevelen. Het komt ons voor dat daartegen, juist wanneer het betreft Duitschers, die het land verlaten, geen bezwaar kan bestaan. Het gaat i.c. waar-schijnlijk ook niet om sommen van belang.

Ten slotte mogen wij nog in overweging geven dat, alvorens door Uwe Excellentie — gelijk wij hopen — maatregelen worden getroffen als door ons aanbevolen, langs den daartoe onder de huidige omstandigheden geëigenden weg zekerheid is verkregen, dat daarmede het conflict geheel uit den weg zal zijn geruimd. Indien deze zekerheid niet te voren wordt verschaft, is te vreezen dat van Duitsche zijde de tegemoetkomingen slechts als bate „ter gedeeltelijke voldoening" zullen worden geïncasseerd. Dit klemt te sterker, nu het zich laat aanzien, dat in elk geval een voldoen aan de Duitsche desiderata in vollen omvang onuitvoerbaar is.

4. Wij hebben als een der te verwachten verdere représailles in Holland genoemd: nieuwe interneeringen. De gevolgen daarvan zijn op zichzelf reeds zeer ernstig. Doch daarnaast zijn nog andere maatregelen mogelijk en ook reeds in uitzicht gesteld; het in beslag nemen van vermogens, het onder Duitsch beheer stellen van zaken, een verbod tot het uitbetalen van Indische pensioenen, het stopzetten van uitbetaling en aflossing van Indische leeningen. Wij zouden hier in den breede kunnen schetsen de gevolgen van dergelijke maatregelen voor het geheele leven in den lande, doch wij meenen, dat het niet noodig is daartoe over te gaan.

5. Nogmaals veroorloven wij ons, met den grootsten ernst Uwer Excellentie de vraag voor te leggen, of het nut van het handhaven der interneeringen der Diiitschers in Indië, hoezeer het op zich zelf verdedigbaar moge zijn, ook maar in de verte in betekenissen opweegt tegen de gevolgen voor het Moederland. Zwaarder dan het persoonlijk leed voor de geïnterneerden en hunne gezinnen — men telle dat overigens niet licht, al wordt het moedig gedragen — weegt het feit, dat het geheele cultureele en economische leven onherstelbaar wordt getroffen, dat de goede Nederlanders hun strijd onmogelijk wordt gemaakt, dat den niet goedwillenden in de kaart wordt gespeeld. Maar niet alleen voor de interne verhoudingen in Holland geldt dit alles. Gelijk in onze voorgaande stukken reeds werd uiteengezet, is het uit den weg ruimen van dit conflict van doorslaggevende beteekenis voor de atmosfeer, waarin in de naaste toekomst beslissingen ten aanzien van Nederland zullen worden genomen, welke van blijvend invloed zullen kunnen zijn op het leven in en van Nederland, ia van het geheele Nederlandsche Koninkrijk.

6. Naast een liquidatie van de interneeringen zouden wij nog willen aanbevelen, dat de Regeering het hare er toe bijdraagt, Indië te doen beseffen, dat men de groote Nederlandsche zaak door zelf-beheersching en waardigheid beter dient dan door het zich laten meeslepen door zijn, overigens zoo begrijpelijke gevoelens. Men behoeft waarlijk niet beducht te zijn voor de gevoelens van de Hollanders, die den oorlog in feite hebben ondergaan, die zich een meedoogenlooze vernietiging van Rotterdam hebben zien voltrekken en die uit ervaring weten, wat het zeggen wil te leven onder vreemde overheersching. Die Hollanders hebben echter ook ingezien, dat zelf-beheersching en waardigheid machtige wapenen zijn, en dat men niets bereikt met een onbeheerscht uiting geven aan zijn haat. Indië bewijst met de wijze, waarop het zich in pers, radio, op vergaderingen uit *geen* dienst aan Nederland. Integendeel, matiging op dit gebied ware te bevorderen.

Brief dd. 4 Maart 1941 van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën over de besprekingen te Shanghai, vergezeld van een uittreksel uit het rapport van de heren Idenburg en Ramaer

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

GOUVERNEUR-GENERAAL VAN
NEDERLANDSCH-INDIÉ.

No. 1z A. ZEER GEHEIM.

Batavia, 4 Maart 1941.

Bijlagen: Uitr. rapport.

Aan
Zijne Excellentie
den Minister van Koloniën.

Ik heb de eer Uwer Excellentie hierbij aan te bieden een uittreksel uit het rapport van de heren Idenburg en Ramaer over hun reis naar Shanghai.

Hoewel de besprekingen in vele opzichten verheldering hebben opgeleverd aangaande de situatie, waarvoor de Secretarissen-Generaal der Departementen in Nederland zich zien geplaatst en niet name duidelijk is geworden welk verband er kan bestaan tusschen de interneeringen der Duitschers h.t.l. en de situatie in het bezette Nederland, geven deze besprekingen mij geen aanleiding tot bijzondere maatregelen ten aanzien van de geïnterneerden.

Het is nu eenmaal een feit, dat de Duitsche wenschen in dit opzicht veel verder gaan dan ooit voor overweging in aanmerking zou komen; het zwaartepunt wat betreft onze medewerking aan dit vraagstuk kan moeilijk ergens anders liggen dan in de behandeling van de geïnterneerden en daarop zie ik, naar Uwer Excellentie bekend is, nauwkeurig toe. Wiet alleen de rapporten van den Zwitserschen Consul en die van Dr. Surbek geven van de behandeling der geïnterneerden een gunstig beeld, maar ook de Legercommandant, die in November van het vorig jaar het kamp in de Alas-Vallei inspecteerde (vergelijk no. 876 van het geheim mailrapport over 1940) en Dr. Idenburg, die vóór zijn reis naar Shanghai bedoeld kamp bezocht en daar een onderhoud had met een van de felste nazi's, Dr. Mengert, bevestigden volkomen, dat alles in het werk wordt gesteld om den Duitschen geïnterneerden een zoo goed mogelijke behandeling te waarborgen.

De heren Boerstra er, Jongejan beschikten blijkbaar op het oogeblik dat zij uit Nederland vertrokken nog niet over de veel gunstiger rapporten van den Zwitserschen consul, zoodat hun beschouwingen over dit onderwerp nog sterk onder den invloed stonden van hetgeen in de eerste maanden omtrent de behandeling der Duitsche geïnterneerden h.t.l., uit vaak zeer onwillende bron, is uitgestrooid, terwijl ook de Indische pers in dien tijd uitingen bevatte, welke de geloofwaardigheid van dit soort geruchten kon verhoogen.

Inmiddeis is in de laatste maanden ook duidelijk een kentering waarneembaar in de houding van de Indische bladen, die in het algemeen de behandeling van de Duitschers met wat minder subjectiviteit en wat meer zakelijkheid beginnen te beschouwen. Onderhandsch contact van den Regeeringspubliciteitsdienst en het Kabinet van den Gouverneur-Generaal begint in dit opzicht goede vruchten te dragen, zoodat mag worden verwacht dat beschouwingen en ingezonden stukken, zooals die in de eerste maanden na den inval in de Indische pers voorkwamen en welke ook op de Duitschers een zeer verkeerd indruk hebben gemaakt omtrent de reële behandeling van hun landgenooten, h.t.l. hoe langer hoe meer een zeldzaamheid zullen worden.

Bij de besprekingen is, zooals Uwer Excellentie uit het rapport zal blijken, mede ter sprake gebracht een eventueele wegzending van geïnterneerden. c.q. staande tegenover terugzending van personen, waaronder Indonesiërs en andere Wederlandsche onderdanen, uit Nederland en de Duitsche interneeringskampen.

Het is Uwer Excellentie bekend, dat de vraag of tot wegzending van de Duitsche geïnterneerden zou kunnen worden overgegaan hier te lande reeds in Juli 1440 aan de orde was. Overwogen werd, wie daarvoor in aanmerking zouden komen, waarheen zij zouden moeten worden geëvacueerd en of reciprociteit zou moeten worden verlangd. Tengevolge van de z.g. Duitsche represailles moest deze kwestie

echte: blijven rusten, aangezien het niet wenschelijk werd geacht onder drak te handelen, of den schijn daarvan te wekken. Bovendien zou toegeven op dit punt niet onwaarschijnlijk leiden tot nieuwec druk teneinde ook andere concessies te verkrijgen. Thans verzet zich nog een nieuwe omstandigheid tegen terugzending, aangezien verwacht kan worden, dat bij een eventueelen Japanschen inval de ex-geïnterneerde Duitschers met hun Japansche vrienden zouden terugkeeren teneinde niet hen tegen ons zoo militair als op het burgerfront te ageeren (v.g.l. mijn telegrammen nos. 246, 276 en 325 van 1940).

Uwe Excellentie zal in het rapport mede aantreffen een beantwoording van een aantal vragen, welke zij formuleerde in Haar telegrammen van 21 November en 10 December 1940, letters DL t/m DN en FI.

Op grond van h.t.l. ontvangen A.N.P.-berichten moet ik aanemen, dat Uwe Excellentie inmiddels over zoodanige bronnen van inlichting uit het bezette Nederland beschikt, dat de beantwoording van Haar vragen als verouderd kan worden beschouwd. Ik heb daarom ook gemeend een telegrafische beantwoording achterwege te kunnen laten.

Tenslotte vestig ik er nog eens de aandacht, op dat de heren Boerstra en Jongejan beducht waren voor een telegrafische gedachtenwisseling over de zaak, waarbij hun namen zouden worden genoemd of zelfs naar de gesprekken in Shanghai zou worden verwezen. Gezien de verhoudingen in het bezette gebied vreesden zij voor ernstige consequenties voor hun familieleden en hun persoon, wanneer teveel ruchtbaarheid zou worden gegeven aan hun mededeelingen.

In verband hiermede heb ik ook gemeend van iedere publicatie aangaande deze overigens h.t.l. in wijden kring bekend geworden besprekingen te moeten afzien, aangezien onvolledige publicatie h.t.l. onjuiste indrukken zou kunnen wekken en tot onjuiste reacties aanleiding zou kunnen geven.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(w.g.) A. W. L. TJARDA VAN STARKENBORGH.

Uittreksel uit het rapport van de heren Idenburg en Ramaer.

II. *Het hoofdpunt der besprekingen: de interneeringen.*

§ 1. *Inleidende opmerkingen.*

Den eersten Januari hadden wij onze eerste ontmoeting met de reizigers in hun hotel. Bij deze eerste bespreking, waaromtrent Dr. Idenburg reeds eenige indrukken meldde in zijn voorloopig rapport over de eerste twee dagen, bleek al aanstonds, dat de heren Boerstra en Jongejan er prijs op stelden de besprekingen van het hoofdpunt, de interneeringen, zoo volledig mogelijk te encadreeren in mededeelingen en beschouwingen omtrent de situatie in Holland. Toen wij vertelden, dat wij voornemens waren drie dagen later weer te vertrekken, toonden de beide heren zich uiterst teleurgesteld omdat zij betwijfelden of in een dergelijk kort tijdbestek de zaken wel ten volle konden worden besproken.

Reeds gedurende de eerste bespreking werd het ons duidelijk dat de heren gelijk hadden: een wederkerige acclimatisatie, alvorens tot „zaken te komen”, scheen aangewezen. Zooals bovnr reeds werd aangeteekend, bestond aan onzen kant in den aanvang een zekere aarzeling, die voortspoot uit het feit, dat de beide Nederlandsche aigezanten bij hun beschouwingen uitgingen van den toestand in Nederland, zooals deze thans is, terwijl aan den anderen kant bij de heren de neiging bestond om onze visie te interpreteren aan de hand van de uitlatingen van de Indische pers.

Het dagelijksch contact niet elkander heeft alle misverstand volkomen weggenomen. Een langer verblijf bleek bovendien nuttig, omdat de heer Jongejan al spoedig ziek werd, zoodat hij één dag niet aan de besprekingen kon deelnemen — dezen dag vulde de Generaal met uiterst belangwekkende mededeelingen omtrent den strijd in Holland en het voorspel daarvan — terwijl latere besprekingen in

verband met deze ongesteldheid moesten worden bekort. Zooals reeds gezegd, is de laatste dagen ook de generaal ziek geworden, hetgeen ook op den duur der besprekingen van invloed was.

Wij vermelden hierbij nog, dat de besprekingen in hoofdzaak hebben plaats gehad op de kamers der beide heeren; de gelegenheid in het Consulaat-Generaal bleek evenals die in ons hotel wegens gehoorigheid ongeschikt.

Wij komen thans tot den inhoud der besprekingen zelf, waarbij wij ons in hoofdzaak bepalen tot het weergeven van den gedachten-gang der beide heeren, zooals wij die uit de reeks der besprekingen begrepen. Hetgeen wij aan de heeren hebben medegedeeld omtrent het standpunt der Regeering aangaande de interneeringen en de situatie in Indië in het algemeen, behoeft hier niet te worden herhaald, omdat de besprekingen zelf niet het karakter droegen van een discussie, doch veel meer van een elkander voorlichten en trachten te begrijpen. In dit laatste zijn beide partijen, naar onze meening, volkomen geslaagd.

Hoewel in de brieven van Gen. Boerstra de reden tot de opdracht van de Secretarissen-Generaal en de inhoud van de opdracht zelf reeds helder zijn uiteengezet, achten wij het onzen plicht de uiteenzettingen der heeren nogmaals in het kort met onze eigen woorden te herhalen, opdat misverstand over deze zaak, welke den heeren zoo zwaar op het hart ligt, niet mogelijk zij. Dit is te meer onze plicht omdat de beide heeren vertrouwen, dat wij de boodschap, die voor Uwe Excellentie bestemd was, zoo goed mogelijk in hun gerst aan Uwe Excellentie te vertolken.

§ 2. De aanleiding tot de opdracht van de Nederlandsche „reizigers”.

Gen. Boerstra, die de zaak inleidde, begon te wijzen op de uiterst verantwoordelijke en moeilijke taak, waarvoor de Secretarissen-Generaal in Holland zich zien gesteld. De bevoegdheden van deze functionarissen staan niet vast. Formeel kunnen zij allerlei zaken, onder hun eigen departement vallende, bij verordening regelen, maar feitelijk is deze bevoegdheid natuurlijk beperkt door de goedkeuring van Seyss-Inquart en zijn eigen Duitsche ministers met hun eigen Duitschen staf, die ook op hun beurt weer zelfstandige verordeningen kunnen maken. In feite is de toestand zoo, dat de Secretarissen-Generaal op allerlei wijzen trachten zoo goed mogelijk een Hollandsch bewind in stand te houden: zij probeeren verduitsching en nazificering zooveel mogelijk te voorkomen en wanneer zij „overruled” worden door de Duitsche bezettingsoverheid, trachten zij de uitvoering der verordende maatregelen zooveel mogelijk in Hollandschen geest te doen geschieden.

Deze positie is natuurlijk uiterst moeilijk, omdat de kracht der Secretarissen-Generaal slechts voorkomt uit de loyaliteit van het Hollandsche volk en uit de mogelijkheid om in Holland een *goede orde* in stand te houden, een omstandigheid dus, waarbij ook de Duitschers tot op zekere hoogte gebaat zijn. Gen. Boerstra zeide: „Deze mannen verdienen onze eerbied en dankbaarheid: zij probeeren door op hun plaats te blijven het Nederlandsche volk te behoeden voor nazificering”.

Nu is de toestand zoo, dat aan den eenen kant er een constante druk uitgaat van de N.S.B. op Seyss-Inquart en de zijnen om de nazificatie een realiteit te laten worden, welke druk steun vindt in de sympathie van Seyss-Inquart zelf en de felle Duitsche Nazi's, maar dat aan den anderen kant een zekere weerstand wordt geboden door vrijwel het heele Nederlandsche volk en alle vooraanstaande Nederlanders, welke Seyss-Inquart, die een voorzichtig man is, niet met geweld durft neer te slaan. Daarnaast doet zich het verschijnsel voor, dat *er in Duitsche kringen geen eenheid van visie bestaat over de toekomst van Nederland*.

Er is geen Duitscher, die twijfelt aan een overwinning in dien zin, dat Duitschland de hegemonie op het vasteland zal behouden. De heet-hoofden der Nazi-partei nu stellen zich de Duitsche politiek als betrekkelijk eenzijdig continentaal voor: in hun systeem behoort Nederland eenvoudig gesubordineerd te worden — in welken vorm dan ook — aan Duitschland. Voor het overzeesche koloniale gebied hebben zij geen belangstelling; dit behoort niet bij hun „blok”.

Daarnaast is een meer *gematigde economisch ruimer denkende* groep, die wèl belangstelling heeft voor Indië en het Aziatisch-Nederlandsche gebied in geen geval voor Europa zou willen missen. Deze menschen zijn er verder van overtuigd, dat Indië voor het (Duitsche) Europa alleen behouden kan worden in den vorm van een *Wederlandsch-Indië*. Zij staan dus voor een zelfstandig Nederland — zij het ook onder Duitschen invloed —, desnoods onder het Huis van Oranje, met behoud van het Aziatisch deel van het Koninkrijk.

Er is over deze zaak een strijd geweest in de „Partei”, waarbij de in Holland vertoevende „gematigden” steun vonden bij Goering

(ik vermeld hier niet nogmaals den naam der gematigden omdat deze uiteraard zooveel mogelijk verzwegen moet blijven).

Hoewel Hitler zelf voor economische argumenteeringen niets gevoelt — volgens hem is economie „letzter Dreck” — is deze romanticus toch gewonnen voor het standpunt der „gematigden” op grond van het feit, dat Nederlandsch-Indië een eeuwenoude monumentale prestatie was van een volk, behoorende tot den Germaanschen stam.

Hierin ligt een uiterst belangrijke factor voor de houding van Duitschland tegenover Nederland en ligt de feitelijke en psychologische verbinding met de quaestie van de interneeringen. Immers zoo lang als de gematigde richting in de „Partei” in algemeenen zin deze politiek tegenover het Moederland weet te handhaven, bestaat de waarschijnlijkheid, dat Seyss-Inquart en de zijnen ook een zekere matiging zullen betrachten wat betreft de reële nazificering van Nederland. Deze nazificering moet men zich aldus voorstellen, *dat vrijwel alle vooraanstaande Nederlanders* op het terrein van economie en overheid worden vervangen door Duitschers en N.S.B.-ers. De neiging daartoe bestaat thans reeds ondanks het feit dat de Duitschers zelf niet overmatig veel waardeering hebben voor de leidende N.S.B.-ers, waaronder zich maar weinig werkelijk bekwame menschen bevinden; waar maar eenigszins aanleiding bestaat, verwijdt men zittende menschen uit hun posten en vervangt men hen door N.S.B.-ers en vooral wat het bedrijfsleven betreft, ook door Deutsche beheerders.

Dit is wat de Secretarissen-Generaal en met hen Gen. Boerstra en de heer Jongejan en, naar wij uit hun mededeelingen moeten afleiden, vrijwel alle vooraanstaande Nederlanders, het meeste vreezen.

In dezen zin moet men ook verstaan opmerkingen van menschen als Colijn en van de leiders der Nationale Unie over „samenwerking” met de Deutsche bezettingsoverheid.

Doorvoering van het nazisysteem beteekent niet alleen een neerslaan van iedere organisatie, waarin nog systematisch getracht wordt den Nederlandschen geest te handhaven, niet alleen een volkomen verandering van ons Nederlandsch onderwijs — een aanvankelijke poging daartoe is voorshands weer ingetrokken — maar bovendien een uitspeling van onze heele economie in handen van Duitschers en Duitscher-maatjes. Men vreest dat wanneer een dergelijke toestand, die in eerste instantie wellicht tot bloedig onderdrukt verzet zou leiden, eenige jaren kans zou krijgen om te worden doorgevoerd en brastendigd, ook bij een overwinning over Duitschland, voor een of meer generaties onherstelbare schade aan het Nederlandsche volksleven zou zijn gedaan, terwijl ook het verlies van Indië voor Nederland daaruit zou kunnen voortvloeien. Immers men denkt zich dan een overlaten aan Japan, wanneer Duitschland de macht behoudt, of een innerlijke scheuring tusschen Indië en genazificeerd Nederland.

Het spel, dat men zich voorstelt te spelen, komt neer op het zoo goed mogelijk in stand houden van het bestaande wrakke Nederlandsche gebouwtje in Nederland; de kans om dit spel te kunnen voortzetten is voor een belangrijk deel afhankelijk van het behoud in Duitschland van de politiek der „gematigden”. Het tijdelijk overwicht der „gematigden” in deze zaak steunt bij Hitler op het gevoelsargument van de positie van den Germaanschen stam in dit deel van Azië; op grond daarvan had Hitler destijds (en vermoedelijk ook thans nog) de grens van de Japansche machtsfeer getrokken benoorden Nederlandsch-Indië. Hierbij zij aangeteekend dat, naar de Duitschers aan de heeren mededeelden, Japan zoozeer onder invloed van Duitschland staat dat Duitschlands woord beslissend is. Uiteraard blijft deze uitspraak voor rekening der Duitschers zelf. Wellicht vergissen zij zich ook in de psychologie van den Japanner.

Deze politiek nu wordt bedreigd door de interneering van de Duitschers, welke de „Partei” mannen, nog afgezien van goede of slechte behandeling, beschouwen als een belediging van den Duitschen stam, een belediging te grieveender, omdat zij geschiedt voor het oog van „minderwaardige Aziaten”.

Men acht het een belediging, dat de geïnterneerden bewaakt worden door Inheemsche soldaten en geruchten over slechte behandeling dienen niet alleen voor propaganda, maar worden in het Partiecentrum grif geloofd. De geloofwaardigheid van deze geruchten werd nog verhoogd door de toon van de Indische pers en haar ingezonden stukken, waarin onomwonden een slechte behandeling der geïnterneerden werd aangeprezen. Daardoor is ook voor de gematigden de interneering een steen des aanstoots geworden. De Indische Pers heeft in dit opzicht inderdaad slecht werk gedaan.¹⁾

De beide heeren vertelden, dat zij in Holland en in Berlijn met Duitschers speciaal ook over de behandeling der geïnterneerde;

¹⁾ Mij bleek, dat de heeren nog niet geheel op de hoogte waren van de veranderingen, welke later in het regime der geïnterneerden zijn aangebracht

hebben gesproken. Zooals ik Uwe Excellentie reeds schreef, hebben zij, evenals de Secretarissen-Generaal, Jhr. Snouck Hurgronje en de heer Trip, tegenover de Duitschers aangevoerd, dat de persoon van Uwe Excellentie in zichzelf een garantie was, dat een onmenschelijke behandeling, wanneer zij ooit al mocht hebben plaats gehad, zeker niet met goedkeuring van de Regeering zou zijn geschied.

De bewustzijnsverenging en het gebrek aan zelfcritiek, waaraan de Duitschers tegenwoordig lijden, maakt de kwestie nog moeilijker. Men moet rekening houden met het feit, dat de leugen, die eerst gebruikt wordt als propagandamiddel of verontschuldigingmiddel, in den geest van deze menschen spoedig tot aanvaarde „waarheid” wordt.

Nij Nederland bezet is gaat hoe langer hoe meer vaststaan, dat Nederland in den oorlog is betrokken omdat het niet neutraal was. De weergalooze „goedheid” van den Führer om Nederlandsche krijgsgevangenen eerst goed te behandelen, daarna vrij te laten, wordt een realiteit, welke het Nederlandsche volk ook moet leeren inzien. Als men verder bedenkt, dat in den gedachtengang van deze Partemannen Duitschland niet verliezen kan en Nederland als Germaansch broederland bestemd is in de toekomst ten nauwste verbonden te zijn met Duitschland, dan kan men zich voorstellen hoe slecht het feit van de generale interneering van Duitschers in Indië en het gerucht omtrent hun slechte behandeling in het Deutsche gedachtensysteem past. Bohle, de Gauleiter der Ausland-Deutscher, wil bovendien voorkomen een herhaling van de geschiedenis na den vorigen oorlog, toen Duitschland zijn „Auslanddeutschtum” weer van voren af aan moest opbouwen. Men kan, volgens dezen Nazi, op grond van internationaal recht tegenwoordig nu het gaat om een oorlog tusschen volkeren méér burgers interneeren dan in vroegere oorlogen, maar men mag niet onbeperkt interneeren. Feitelijk wil hij dat een belangrijk deel der Duitschers min of meer op vrije voeten blijft en voortgaat zijn vroeger beroep uit te oefenen!

Men is nu in Holland uiterst bevreesd, dat een beroep op de interneeringen en minder goede behandeling van Duitschers in Indië den fellen „Partei”-mannen een wapen in de hand kan zijn om een verandering te brengen in Hitler's beslissing over de politiek tegenover Nederland. Dit gevaar is natuurlijk te grooter, omdat het argument voor de huidige politiek een zoo romantisch, onredelijk en sentimenteel karakter draagt, dat het spoedig door een andere sentimentsoverweging kan worden vernietigd. Hoe zwaar deze overweging telt bij de felle „Partei”-mannen blijkt wel hieruit, dat de reizigers tenslotte op grond daarvan toestemming hebben verkregen om hun tocht te ondernemen: Zij waren uitdrukkelijk gewaarschuwd door „gematigden” om tegenover den invloedrijken Bohle *uitsluitend* te reppen over de interneeringskwestie.

De reizigers hielden ons nadrukkelijk voor, dat men de beteekenis van Hitler's stemmingen en zijn daaruit voortvloeiende beslissingen niet mag onderschatten. „Wanneer Hitler vandaag in een woedeaanval beveelt, dat 50.000 Nederlanders naar Polen moeten worden getransporteerd, dan gebeurt dat morgen”, zeiden zij.

Het vorenstaande geeft, naar wij meenen, in het kort weer de gedachte, welke aanleiding was voor het ondernemen van de reis.

§ 3. Enkele mededeelingen over de situatie in Nederland.

In dit verband vermelden wij nog eenige mededeelingen van de heeren, welke wel niet rechtstreeks betrekking hebben op de interneeringen zelf, maar toch het algemeen beeld van het vraagstuk, zooals men dat in Holland ten tijde van de uitzending der beide reizigers zag, kunnen verscherpen.

Anders dan Denemarken, België en bezet-Frankrijk en evenals Noorwegen staat Nederland niet meer uitsluitend onder militair bestuur. Dit is uiteraard bekend, maar het is nuttig hierop nog eens inzonderheid de aandacht te vestigen omdat de aanstelling van een civiel-Duitsch bestuur een aanwijzing is voor het streven der Duitschers om „typisch-Germaansche” landen als Nederland en Noorwegen nauwer aan het Deutsche Rijk te verbinden dan België en Noord-Frankrijk. (Denemarken, dat geen verzet gepleegd heeft, wordt vermoedelijk volgens een andere methode behandeld).

Zooals reeds in het voorloopig rapport der eerste dagen werd medegedeeld is de zending van den heer Seyss-Inquart ter vervanging van het militair bestuur het gevolg geweest van zooals de heeren het uitdrukten, een soort paleisrevolutie binnen de hoofdleiding van de „Partei”, welke voor ons ongunstig is verlopen omdat daarbij de meer echt „politieke” leiders de overhand behielden.

Het militaire bestuur onder Generaal von Falckenhausen was voor ons zeer redelijk. Deze generaal, die thans militair gouverneur is van België, schijnt een fatsoenlijk man te zijn, veel meer militair dan Nazi. Ook het Deutsche bezettingsleger schijnt zich voorbeeldig te

hebben gedragen en nog te gedragen. Soldaten en officieren zijn uiterst beleefd en correct en van plunderingen is nergens ook maar eenigszins sprake geweest. Ook liet Gen. v. Falckenhausen aan de Nederlandsche bestuursorganen een zoo groot mogelijke vrijheid; zijn maatregelen waren uitsluitend van militaire aard.

Dit is alles anders geworden onder Seyss-Inquart. Hoewel deze, zooals gezegd, voorzichtig genoeg is om niet aanstonds de N.S.B. de macht in handen te geven, behoeft geen twijfel te bestaan over zijn gezindheid wat betreft de nazificatie van Nederland.

Nu weet hij wel, dat de groote meerderheid van het Nederlandsche volk niets van de N.S.B. moet hebben; hij is door mannen als Colijn, Trip en andere Secretarissen-Generaal daartegen voldoende gewaarschuwd. De uitlatingen der nog bestaande partijen en een actie als van de Nationale Unie laten hem daarover niet in het onzekere. Maar dit alles is voor echte „Partei”-mannen geen overwegend bezwaar om op een goed oogenblik, wanneer Hitler hen staat, met geweld door te tasten. Zij hebben dergelijke dingen meer bij de hand gehad en tenslotte zien zij ook in Duitschland zelf — naar zij zelf zeggen — toch het levend voorbeeld van de omzetting van een groote tegenwerkende massa door een kleine vastbesloten, geen middelen ontziende, minderheid.

Nu is de geest in Holland over het algemeen zeer goed. De algemeene houding is daar om de Duitschers zooveel mogelijk te negeren. Men tracht, als bij onderlinge afspraak, door een houding van waardige doch volkomen afzijdigheid den Duitschers te kennen te geven, dat men hen niet wenscht. In dit opzicht zijn, naar Duitschers zelf hebben medegedeeld, de Hollanders heel anders dan de Belgen, Franschen en zelfs ook de Noren. De eerste twee volken maken den indruk van volkomen geslagenheid en neerslachtigheid, de Noren uiten hun afkeer tegen de Deutsche bezetting veel meer door provocatie en plagerij. Naar Deutsche officieren aan Hollandsche autoriteiten mededeelden, vinden de Duitschers de Hollandsche houding van werkelijk verbluffende afzijdigheid, uiterst onaangenaam, omdat zij aan den eenen kant niet kunnen nalaten een zekeren eerbied te hebben voor het Hollandsche volk, maar aan den anderen kant geen enkel middel hebben om door de hooge afwijzendheid van den Hollander heen te breken.

Hoe gunstig dit ook moge zijn, dit beteekent allemaal niet, dat Seyss-Inquart met zijn Deutsche en Nederlandsche trawanten, gesteund door de Gestapo tenslotte niet een poging zullen wagen om dan maar met geweld Nederland onder het Nazi-juk te brengen.

Wat de N.S.B. betreft nog het volgende:

Dat de groote meerderheid van deze partij, die 40 000 leden telde verraad zou hebben gepleegd gedurende den oorlog, werd door de beide Nederlandsche reizigers volkomen onaannemelijk geacht. Ook thans nog is het een betrekkelijk klein deel, dat actief meedoet aan de georganiseerde poging om de macht in handen te krijgen en langs dezen weg Nederland reddeloos te verbinden aan Duitschland.

Integendeel zijn er in den laatsten tijd aanwijzingen dat een deel der leden meer symphatiseert met de eenheidsactie der Nationale Unie dan met het bedrijf van menschen als Mussert en Rost van Tonningen. Het actieve deel der partij echter is bezig zich naar Duitsch Parteimodel te organiseren in verschillende departementen van overheidsbemoedening: een aangewezen middel om een greep naar de macht voor te bereiden. Zij staan dadelijk gereed met kandidaten, wanneer een belangrijke vacature openkomt. Nog afgezien van het gevaar, dat dergelijke vacatures op groote schaal worden gemaakt door interneeringen, wordt men voortdurend bedreigd door de uiterste gestrengheid, waarmede het Deutsche bestuur doorvoering van zijn eigen maatregelen van de Nederlandsche autoriteiten eischt. Om enkele voorbeelden te noemen: Burgemeester de Monchy werd ontslagen, omdat zich op Koninginnedag eenige ongeregelheden hadden voorgedaan door een botsing tusschen burgers en een provocerend demonstreerende N.S.B.-er. De Monchy had aanvankelijk alle demonstraties verboden in een bepaald gedeelte van de stad. doch de Deutsche Overheid gelastte hem dezen maatregel in te trekken, maar stelde hem niettemin verantwoordelijk voor de handhaving van de orde.

Een ander voorbeeld: De Secretaris-Generaal van Onderwijs Prof. van Poelje, is ontslagen, omdat hij op Koninginnedag aan een groot deel van zijn gehuwde ambtenaren verlof had gegeven thuis te blijven teneinde, naar hij zeide, er op toe te zien, dat hun kinderen zich houden aan het Deutsche voorschrift, dat er dien dag geen schoolvacantie zou worden gehouden! Men zal inmiddels uit de berichten uit Holland gezien hebben, dat zijn plaats is ingenomen door een N.S.B.-er en dat ook de naam van het ministerie een beteekenisvolle verandering heeft ondergaan (n.l. Departement van Volksvoorlichting, Opvoeding en Cultuur).

Het is begrijpelijk dat er bij een groot deel van het Nederlandsche

volk een groote haat smeult tegen de N.S.B. Een haat, die wanneer de omstandigheden veranderen, zich vermoedelijk zal uiten in een bloedige wraakneming. Ook hiervoor zijn de bezadigde Nederlanders beducht; zoo mogelijk wil men dit voorkomen door een algemeenen geest van Nederlanderschap, waartoe men ook een groot deel van de N.S.B. hoopt te winnen, in het volk gaande te houden. Krijgt het Naziïsme de overhand, dan is de kans daartoe natuurlijk verkeken.

Het streven van de groep van leidende Nederlanders, welke de beide heeren vertegenwoordigen is: Nederland zooveel mogelijk Nederlandsch te houden opdat het onbevange en naar zijn eigen trant zijn staatkundige toekomst kan bepalen.

Tot recht begrip van den gedachtengang der beide heeren is m.i. mede van belang melding te maken van hun toekomstvisie, die blijkbaar door vele Nederlanders wordt gedeeld (men herinnere zich de rede Colijn in Augustus).

Zooals reeds boven wordt aangestipt, rekent men in Holland met de waarschijnlijkheid, dat Nederland zich zeker economisch, maar vermoedelijk ook in politiek zin, zal moeten oriënteren op Duitschland. Hoewel men zich de onafhankelijkheid en de terugkeer van het Koningshuis als *conditio sine qua non* stelt, voorziet men als groote waarschijnlijkheid, een positie van overwicht van Duitschland op het vasteland. Aan een militaire overwinning van Engeland in dien zin, dat een Engelsch leger de Duitse armee zou verslaan in West-Europa en Duitschland zou binnendringen, gelooft men niet. De mogelijkheid van een revolutie in Duitschland acht mijn vrijwel uitgesloten, zeker zoolang de oorlog gaande is. Men verwacht veeleer een vrede tengevolge van uitputting van beide partijen en men neemt aan, dat dit vergelijk voor ons toch vermoedelijk een Duitse „invloed” voor lange jaren met zich zal brengen. In economisch opzicht heeft men daartegen geen bezwaar, zoolang Nederland zijn positie van zeevarende koloniale mogendheid ongerept kan bewaren en niet een agrarisch filiaal wordt van Duitschland.

In staatkundig opzicht hoopt men de onafhankelijkheid en het koningschap van Oranjo te kunnen behouden, hetgeen men mogelijk acht, wanneer inmiddels Nederland niet genazificeerd is.

Een Duitschen „invloed” acht men echter een factor, waarmede men rekening moet houden.

Men hoopt, dat langs dezen weg niettemin de band tusschen Nederland en Indië bewaard zal blijven en rekent dan met de mogelijkheid, dat ook in Indië het feit van het Duitse overwicht op Nederland gevoeld zal worden en blijven.

Men acht het geenszins uitgesloten, dat na een vrede, het Duitse leger zich tegen het Hitler-regime zal richten, maar dat zal dan niet beteekenen, dat men de behaalde internationale politieke en economische voordeelen zal opgeven. Ook in dat geval moet men dus rekenen met een Duitse overwicht op Nederland en de nabuurvolken.

Men begrijpt, dat in den oorlogstijd het ideaal van een volledige overwinning moet gepropageerd blijven, maar men meent toch dat de Regeering zelf reeds nu rekening moeten houden met een toekomst als hierboven geschetst.

Hier wordt volstaan met het weergeven van den gedachtengang der beide heeren, zonder vermelding van hetgeen van onze zijde daartegenover werd gesteld. Wel kan men persoonlijk veel gevoelen voor het kernpunt van dezen gedachtengang nl., dat het, welke de toekomst ook moge zijn, in alle opzichten het beste is *thans* alles in te spannen om het Nederlandsche volkseigen te beschermen tegen nazificatie en verduitsching en dat het niet onredelijk is, dat men in het bezette Holland hoopt en verwacht, dat Indië naar vermogen die bescherming zal steunen.

In het vorenstaande is getracht het vraagstuk van de interneeringen zoo goed mogelijk te plaatsen in het kader van den toestand in het bezette gebied, zooals de beide heeren dezen beschreven.

§ 4. *Het verzoek der Secretarissen-Generaal.*

Het verzoek van de Secretarissen-Generaal is nu of niet op eenigerlei wijze een voor de Duitschers gunstige verandering kan worden gebracht in den toestand der geïnterneerden.

Wij hebben uiteraard uiteengezet, waarom van een grootere vrijheid van de geïnterneerden in Nederlandsch-Indië zelf geen sprake kan zijn en waarom een „kampïnterneering” van deze betreffende groote groep lieden onvermijdelijk was. We hebben verder uiteengezet, welke maatregelen er waren genomen om een zoo goed mogelijke behandeling der geïnterneerden te verzekeren en met nadruk verzekerd, dat de Regeering daarop nauwlettend toeziet.

De heeren hebben dit volkomen begrepen, maar niettemin de bijzondere aandacht van Uwe Excellentie gevraagd voor mogelijk verdergaande maatregelen.

In dit verband hebben wij vanzelfsprekend gesproken over de mogelijkheid van wegzending der geïnterneerden, een maatregel, welke — het zij hierbij uitdrukkelijk aangeteekend — blijft beneden het peil van de Duitse wenschen. Wij hebben in dit verband gewezen op de onmogelijkheid om een dergelijke stap, die veel verder gaat dan het internationale recht verlangt, te nemen, zonder overleg met, ja zelfs zonder instemming van onze Britsche bondgenooten, die zich anders voor de onaangename noodzakelijkheid gesteld zouden zien, om de Japansche schepen — want dit zijn waarschijnlijk de eenige, die voor het vervoer der Duitschers in aanmerking komen — aan te houden.

Ook dit hebben de heeren begrepen, maar dit verzwakt uiteraard niet hun verzoek om zoo mogelijk — zij het dan ook in overleg met de Britsche Regeering — een oplossing te zoeken.

In dit verband opperden zij de mogelijkheid van een nader overleg b.v. in Zweden, waar, naar zij zeiden, ook al andere besprekingen, zelfs tusschen Engeland en Duitschland, hebben plaats gehad.

Wij hebben de bezwaren van een dergelijk procedé volkomen onder de oogen gezien, ook al in verband met de moeilijkheid om onze zelfstandigheid tegenover het Britsche rijk te handhaven.

Voorts hebben wij nog gesproken over een mogelijke uitwisseling van geïnterneerden tegenover menschen uit het bezette gebied (waaronder Indonesiërs en Chineezers), dit alles echter uiteraard in den geest van het enkel opperen van gedachten.

Hoezeer de beide heeren aandrongen op een herziening van den status der geïnterneerden voegden zij hieraan toch toe de uitdrukkelijke waarschuwing om, vóórdat maatregelen werden genomen, zich te overtuigen van de gezindheid der Duitschers om daarmede genoegen te nemen, omdat, wanneer dit laatste niet het geval zou zijn, meer verloren dan gewonnen zou worden.

Wij hebben deze wenschen aangehoord, wij hebben getracht zoo onbevange mogelijk daartegenover te staan, maar het spreekt wel van zelf, dat wij in geen enkel opzicht eenige mogelijkheid van verandering van den huidige toestand in het uitzicht hebben kunnen stellen. Integendeel zijn wij uitvoerig op de mogelijkheden ingegaan, maar niettemin betoogden zij met kracht, dat moet worden getracht voor deze moeilijkheden een oplossing te vinden.

Wel konden wij, zooals gezegd, de verzekering geven van een goede behandeling der geïnterneerden ¹⁾, terwijl wij mede toezegden de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen — hoe overbodig ook — op de werkelijk funeste uitwerking van het onverantwoordelijk geschrijf van de Indische pers. Deze pers bewijst Nederland daarmede een zeer slechten dienst.

Hierbij zij nog aangeteekend, dat wij op den terugweg van ons verblijf in Hongkong gebruik maakten om ons op de hoogte te stellen van het geïnterneerden-regime der Engelschen. Dit blijkt op dit oogenblik vrijwel gelijk te zijn aan het onze, (misschien krijgen zij iets meer zakgeld) maar in den aanvang is men in de Britsche gebieden wel zeer veel zachtzinniger geweest dan wij in het begin. Men heeft daar langzaam aan de banden iets strakker aangehaald, terwijl wij den teugel iets hebben moeten laten vieren. Dit begin-verschil gepaard met het geschrijf in de Indische pers, is wellicht een der redenen, waarom juist onze interneeringen zooveel meer de aandacht hebben getrokken dan die van de Engelschen.

Zooals reeds gezegd hebben wij de kwestie van de interneeringen van alle zijden besproken, niet alleen in een bepaalden daaraan gewijden spreekmiddag, maar ook bij herhaling bij gedachtenwisseling over andere onderwerpen. De beide heeren spraken in dit verband ook nog de meening uit, dat een tegenhouden van de nazificering van Nederland toch ook moest worden beschouwd als een belang van hooger orde dan een nationaal belang alleen. Een genazificeerd Nederland kan h.i. ook voor Engeland niet anders dan een nadeel zijn. Zij verzochten ook hierop speciaal de aandacht te vestigen en meenden, dat, wanneer deze zaak in Londen zou worden besproken, dit punt bepaaldelijk ook naar voren zou kunnen worden gebracht.

IV. *Relaas van Mr. Jongejan over den economischen en financieelen toestand in Nederland.*

Hoewel den landbouwer allerminst vrijheid van beweging wordt gelaten en ook hij aan allerlei beperkingen is onderworpen, kan men zeggen dat het landbouwbedrijf uiterlijk bloeit. De landbouwer is dan ook over het algemeen niet ontevreden. Voor den oorlog had hij immers ook gern vrijheid van handelen, maar zijn product, dat vroeger voor een deel naar de mestvaalt ging, wordt nu in zijn geheel tegen behoorlijke prijzen verkocht. Uiteraard ontgaat het den boer — met zijn beperkte visie op het economisch bestel van Nederland

¹⁾ Mij bleek, dat de heeren nog niet geheel op de hoogte waren van de veranderingen, welke later in het regime der geïnterneerden zijn aangebracht.

als geheel — dat het van eminent belang is of zijn product in het Vaderland wordt geconsumeerd dan wel naar Duitschland wordt vervoerd en daarvoor met geld(papier) wordt betaald, waarvoor geen Duiische goederen kunnen worden gekocht.

In den voor den landbouwer schijnbaar verbeterden toestand is een groot gevaar gelegen, dat verergerd wordt door de met groote verontwaardiging door Mr. J. genoemde Nederlanders in leidende posities, zooals oud-Minister Posthuma, die de waarheid verbloemen en de situatie, zooals die na de Duitse bezetting is ontstaan, goedpraten, daardoor het volk vergiftigend met pro-Duitse propaganda.

De veeteelt staat er uiteraard hopeloos voor. Door gebrek aan veevoer moest men op groote schaal tot afslachten overgaan, onnoodig te zeggen dat de hoofdschotel naar Duitschland is gevoerd, ook hier tegen behoorlijke prijzen. Deze afvoer heeft zulke proporties aangenomen dat men er ernstig over heeft gedacht weiland te scheuren, doch daarvan is tot dusver op grond van allerlei bezwaren, afgezien.

De pluimveeteelt is vrijwel geheel ten gronde gericht, ook hier slacht op enorme schaal wegens gebrek aan voer. Oni een denkbeeld te geven van den toestand diene dat men in October 1940 per persoon aansprak had op één ei per week!

De industrie ontbreekt het aan voldoende grondstoffen, behalve steenkool, welke uit de mijnen in Limburg, wat hoeveelheid betreft, genoegzaam te krijgen is. Deze steenkool is echter lang niet voor alle industrieën geschikt.

Vanaf de komst van Fischboeck in Nederland is hem van Ned. zijde voorgehouden, dat men niet zou kunnen ontkomen aan een oplossing van het grondstoffenvraagstuk, omdat dit voor een land als Nederland een belang van de eerste orde vormt, nauw samenhangend met de werkloosheid.

Niettegenstaande dringend betoogen was men in October nog geen stap verder, hetgeen tot zekere hoogte begrijpelijk is, gezien in verband met de van D. zijde herhaaldelijk uitgesproken geruststellende (!) verzekering, dat de oorlog niet langer dan 4 à 5 maanden zou duren, waarna al deze vraagstukken als vanzelf een oplossing zouden vinden.

Fischboeck en Seyss-Inquart (zie zijn groote rede) hebben kort na aankomst hoog opgegeven over hun plannen tot oplossing van het n-erltloosheidvraagstuk; uiteraard hebben hun pogingen, mede door het grondstoffengebrek, totaal gefaald. Men schatte het aantal werkloozen per 1 Januari 1941 op 600 000, hetgeen waarschijnlijk eenigszins geflatteerd is vanwege het verbod om personeel te ontslaan. De Duitschers zijn met het geven van dispensatie van dit verbod vrij redelijk, doch men moet toch — om dispensatie van het ontslagverbod te krijgen — kunnen aannemelijk maken dat de financiële toestand van het bedrijf in dienst houden niet toelaat. Op deze wijze is niet te ontkomen aan uitholling van de bedrijven, die als er weer grondstoffen (en dus werk) beschikbaar mochten komen, niet meer over de noodige middelen zullen beschikken om de zaak te financieren.

Indien e-n werklooze het hem aangeboden werk weigert te verrichten, wordt hij naar Duitschland gezonden, het aantal van hen, die op deze wijze Nederland verlieten, is beperkt.

In het begin der bezetting zijn velen vrijwillig naar D. gegaan, vooral werklooze chauffeurs. Zij werden goed betaald.

De zee visscherij ligt nagenoeg stil, omdat de grootere schepen (trawlers) niet mogen uitvaren. Een uitzondering wordt gemaakt voor de allerkleinste booten en die zijn aan zeer strenge regels gebonden. Zij mogen 's-morgens uitvaren en moeten denzelfden dag vóór een bepaald uur weer binnen zijn. Komt een boot bijv. een half uur te laat terug, dan volgt een strenge straf, bijv. verbod om een maand uit te varen.

Ook van het dienstverkeer is bedroevend weinig over, de Rijnvaart lag in October nog stil omdat de opgeblazen bruggen nog niet geheel waren weggeruimd. De zee-scheepvaart is evenals de in de laatste jaren zoo bloeiende kustvaart stopgezet, met de daaraan verbonden havenbedrijven, werven, enz.

Aangezien het vrachtautoverkeer door het benzinegebrek vrijwel heeft opgehouden te bestaan was het plotseling opeischen door de D's van 1000 schepen der binnenscheepvaart van ± 400 ton elk, niet minder dan een ramp, dit betekende een onttrekking aan de capaciteit van de binnenlandsche verkeersmiddelen van ± 400.000 ton.

Aan de Marine is het beheer der havens opgedragen, doch voor het overige wordt alles wat met de scheepvaart samenhangt, door de Duitschers geregeld en beheerd.

Van Duitse zijde worden nu en dan wel opdrachten geplaatst bij de Nederlandsche industrie, waarbij er nauwkeurig op wordt toegezien dat het werk niet in handen komt van door Joden geleide bedrijven of bedrijven, die met Joodsch kapitaal werken.

Er bestaat constant groot gevaar dat de Duitschers zich in de Nederlandsche bedrijven indringen of N.S.B.-ers — die natuurlijk overal gereed staan belangrijke functies over te nemen — inschuiven. Dit gevaar zal acuut worden naarmate meer leiders van het Nederlandsche bedrijfsleven worden geïnterneerd (zooals Prof. Goudriaan van de Ned. Spoorwegen, Ir. Kessler van het Hoogovenbedrijf en de Directeur van Heinekens Bierbrouwerijen). Er zijn teekenen, die er op wijzen dat deze onthoofding ten doel heeft een voorwensel te hebben om de leiding in Duitse of N.S.B. handen te doen overgaan op de alsdan al dan niet gegronde reden dat het bedrijf niet goed geleid wordt. Ook is in bedrijfskringen de opinie vrij algemeen aanvaard, dat de D's het er op toeleggen bepaalde bedrijven zoodanig te fnuiken dat zij zich langen tijd na afloop van den oorlog nog niet zullen hebben hersteld, hetgeen ten voordeele van de Duitse industrie zou kunnen strekken.

De opbouw dienst, ingesteld voor het opruimen van de gebombardeerde gebouwen en den opbouw van nieuwe, heeft zich praktisch tot het eerste moeten beperken wegens gebrek aan grondstoffen. Weliswaar zijn bakstenen, die binnenslands worden aangemaakt, in voldoende mate aanwezig, doch hout, en ijzer ontbreken, evenals pijpen enz. Het spreekt vanzelf dat ook overigens de bouwnijverheid nagenoeg heeft opgehouden te bestaan.

De Indische ondernemers in Holland hebben steeds het standpunt ingenomen, dat het hun plicht was de kantoren full swing te laten doorwerken. Of dit steeds kan worden volgehouden is uiteraard de vraag. In het begin was het niet moeilijk — er was geld en voldoende werk, dat hoewel niet strikt noodig, toch als bepaald nuttig kon worden beschouwd, zooals het beter ordenen van archieven e.d. Het wordt echter hoe langer hoe moeilijker de menschen bezig te houden en als het geld opraaft, is het geen eenvoudige zaak aan het goede beginsel vast te houden, maar de geest is goed en men zal, ook tegenover de D's zoo lang mogelijk volhouden.

Wat de Staatsfinanciën betreft is in de eerste plaats van belang, dat de kosten van de bezetting van Nederland en wat daarmee samenhangt, door Nederland moeten worden betaald. In het begin ging dit om bedragen van 3 à 4 m.m. per dag. De heer Trip heeft na veel strijd van de D's gedaan gekregen, dat het aandeel van Nederland in deze kosten aanzienlijk werd verminderd op grond van de omstandigheid dat slechts een deel van de Duitse weermacht in Nederland noodig is voor de bezetting zelf en handhaving van orde en rust, terwijl een ander en zeer belangrijk deel in Nederland aanwezig is in verband met oorlogsdoeleinden (invasie van Engeland e.d.).

De inflatie, die men verwachtte als gevolg van deze enorme betalingen, is mede door de vermindering daarvan uitgebleven.

De geweldige teruggang van de omstandigheden, waaronder men thans in Nederland heeft te leven is niet gelegen in het feit dat er geen geld is, of dat het geld minder waarde heeft, doch veeleer omdat er niets te koop is. Het verbruik is geheel geregeld en de prijzen worden laag gehouden, zij zijn slechts zeer weinig gestegen. De regeling van een en ander werkt goed, een groot verschil met de distributieregelingen gedurende den oorlog '14—'18, toen men over het algemeen, mits over de noodige geldmiddelen beschikkend, het zich nagenoeg aan niets behoefte te laten ontbreken.

Het is geen gewoon verschijnsel dat men zijn inkomen niet op kan, vandaar dat er veel geld is, hetgeen mogelijk heeft gemaakt schatkistpapier tegen de normale lage rente op te nemen met looptijden tot 2 jaar.

De bedragen, welke op deze wijze worden opgenomen, belopen vele tientallen millioenen en kunnen slechts voor een gering deel uit de gewone middelen worden gefinancierd. Daarbij komt nog dat de remises uit Indië achterwege blijven, zoodat ± 100 m.m. per jaar aan Indië moet worden voorgesloten voor pensioenen en rente der leeningen.

Mr. Trip heeft daarom in overweging gegeven de 40 m.m. goud van de Jav. Bank te Amsterdam in de financiering van de Indische uitgaven in Nederland te betrekken, welk bedrag voor $\frac{1}{2}$ jaar voldoende zou zijn.

Hoe de Nederlandsche schulden tenslotte zullen moeten worden gefinancierd indien de toestand jaren duurt, weet niemand.

De plannen om een oorlogswinstbelasting in te voeren, zijn verworpen, doch het schijnt wel vast te staan, dat een algemeene winstbelasting zal worden geheven. Een zoodanige belasting en eventuele verhooging van bestaande belastingen, tarieven etc. (zie speech Seyss-Inquart) zullen in de verste verte niet in staat zijn de verhoogde uitgaven te dekken.

Dit alles heeft, zooals te begrijpen is, een daling van de beurswaarde van overheidsleeningen en obligaties tengevolge gehad (Indische leeningen zijn tot 70 % gedaald en later weer eenigszins ge-

stegen). Deze omstandigheid, gevoegd bij het voornemen der D's om de mark en de gulden gelijk te schakelen, d.w.z. de gulden op ± 70 ct. te brengen, heeft een hausse in aandelen tengevolge gehad. Bedoeld voornemen is door den heer Trip zeer krachtig aangevallen, tenslotte met succes, doch niet dan nadat hij de portefeuillekwes- tie had gesteld. Wohlthat heeft de situatie gered.

Aangezien de Deutsche aankopen in Nederland werden voldaan in (papieren) marken, die bij de banken inwisselbaar waren tegen gulden, vloeide veel van dit geld naar de Ned. Bank. Toen de eerste betalingen voor de onkosten der bezettingstroepen moesten worden voldaan, zond de heer Trip den D's 10 m.m. aan papieren marken, waartegen zij heftig protesteerden, een standpunt dat echter niet was vol te houden, zoodat het geld tenslotte geaccepteerd is.

Tot nog toe hebben de D's geen goud of geld geconfisqueerd. Dit past bij hun pogingen om een goede verstandhouding met de Nederlanders te bereiken, pogingen, die tot dusver niet het minste succes hebben. Aan den anderen kant hebben zij in Nederland nauwelijks behoefte aan Nederlandsch geld omdat zij evengoed in (ongedekt) Duitsch papiergeld betalingen kunnen doen. Overigens sturen zij aan op vervanging van den gouden standaard door een zgn. „Arbeitswährung”, hetgeen in een afgesloten gebied onder Nazi-regime wel doorvoerbaar schijnt.

V. Beantwoording der vragen van den Minister

ad 1. Tot nog toe, d.w.z. tot eind October 1940, kon men koopen datgene, waarop de verschillende levensmiddelenkaarten recht gaven.

ad 2. De kwaliteit van de meeste voedingsmiddelen was goed, verschilde over het algemeen niet belangrijk met die van vóór den oorlog, uitgezonderd brood, dat de kwaliteit van oorlogsbrood had, dat iets minder voedingswaarde heeft dan gewoon brood, doch overigens niet te wenschen liet. Men was er over het algemeen tevreden mee.

ad 3. Fruit en groenten zijn naar verhouding duur, maar de kwaliteit is goed. Te voorzien valt, dat ook wat deze artikelen betreft, kwaliteit en vooral kwantiteit zullen achteruitgaan. Appels worden zelfs gedistribueerd,

ad 4. Van zeer veel levensmiddelen zijn de prijzen vastgesteld. Over het geheel genomen zijn zij iets gestegen. Men houdt de prijsbeweging aardig in de hand, waarbij het van belang is dat het distributiesysteem goed werkt.

Wat de levensmiddelenvoorziening in het algemeen betreft, kan worden gezegd, dat deze alarmerend slecht is. Op 10/5 waren er zeer groote voorraden, voldoende voor normaal gebruik van 1 tot 1½ jaar.

Hiertoe behoorden vet, graan, wol, katoen, etc. Ook benzine was in groote hoeveelheden voorradig en daarvan betrekkelijk weinig tijdens de oorlogsdagen vernietigd. Al deze voorraden zijn derhalve naar D. vervoerd — zeep bijv. is op.

ad 5. onbekend.

Voor het overige moge, wat de bovenstaande punten betreft worden verwezen naar het relaas van den heer Jongejan.

Wat de overige vragen betreft moge het volgende dienen.

ad 6 en 7. Mededeelingen van militairen aard als de mogelijkheid van de oproeping van lichteningen en de bestemming van de Nederlandsche wapenvoorraden achtte Generaal Boerstra zich niet gerechtigd te geven. Wat ons uit andere bronnen hierover bekend is geworden — men krijgt in Shanghai heel wat gegevens — moge Uwer Excellentie mondeling worden medegedeeld.

Wel kan worden vermeld, dat een deel der gedemobiliseerde officieren en soldaten is ondergebracht bij een „opbouw dienst”, die langzamerhand wordt omgezet in een „arbeidsdienst”, waarvoor alle jongelui van dienstplichtigen leeftijd worden opgeroepen. Deze menschen waren tot dusver ondergebracht in kazerne's, terwijl het in de bedoeling ligt nog arbeidskampen op te richten. Deze diensten hebben tot dusver weinig reële beteekenis — en zullen die vermoedelijk ook niet krijgen — omdat de meest noodzakelijke grondstoffen voor „opbouw” en anderen arbeid ontbraken en zullen blijven ontbreken.

ad 8 en 9. Wat betreft de inwendige politieke situatie in Holland, zooals de verhouding tusschen de partijen en de actie van de Nationale Unie, daaromtrent vernamen wij niet veel meer dan hetgeen wij reeds mededeelden in ons eerste verslag.

Volledigheidshalve vermeld ik hier nog het feit, dat naar wij meenen reeds eerder bekend was — dat de socialistische partij en het N.V.V. zoomede de arbeiderspers zijn opgeheven. De organisatie van den arbeider is in handen gelegd van de N.S.B.-ers. Men onderschatte dit gevaar niet, omdat dit gepaard gaat met een min of meer gedwongen arbeid in Duitschland, waar Nederlandsche arbeiders tot dusver een zeer redelijk loon ontvingen. De dwang ligt in de omhouding van voedselkaarten aan werklozen, die niet bereid zijn in Duitschland te arbeiden.

ad 10. De heeren konden geen weg aangeven, waarlangs contact zou worden verkregen tusschen vooraanstaande Nederlandsche personen en de Nederlandsche Regeering in Engeland. Zij achten evenwel een zeker contact met medeweten van de Deutsche overheid op neutraal gebied, b.v. Zweden, niet geheel onmogelijk, wanneer het zou betreffen de bespreking van voorzieningen, welke voor beide oorlogvoerende partijen van belang kunnen zijn.

ad 11. Eerbiedige verwijzing naar het relaas van Mr. Jongejan.

BIJLAGE 166

Rapport dd. 26 December 1940 van de Engelse consul-generaal Walsh te Batavia aan het Foreign Office

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

AIDE MEMOIRE

December 26th 1940.

Visit of General Boerstra and Mr. Jongejan to the Far East.

1. I first heard some time ago from our Ambassador at Tokyo that two Netherlands nationals were said to have arrived at Tokyo from Holland to negotiate with or on behalf of the Germans in economic matters. This could not at first be confirmed.

2. Shortly afterwards the Foreign Office, London, informed me that Mr. Kleffens, the Netherlands Minister for Foreign Affairs, had told Sir Neville Bland, British Minister at The Hague, now in London, that the Netherlands Government were surprised to learn from General Pabst at Tokyo that General Boerstra and Mr. Jongejan¹⁾ — men, Mr. van Kleffens had said, of undoubted integrity — had arrived at Tokyo. They were staying with the 1st Secretary of the Netherlands Legation at Tokyo (Mr. Reuchlin).

3. I now learn from our Ambassador at Tokyo that General Boerstra and Mr. Jongejan are both strongly impregnated with anti-British propaganda of German inspiration. Mr. Jongejan in particular is outspoken in his *strong disapproval* of continuing the collaboration of the Dutch with the British in the war effort. He maintains that under Hitler's New Order in Europe Holland will flourish economically in a way that will never be possible when she is encircled by tariff barriers. Mr. Jongejan says that the leading Dutch people in Holland share these views — especially in business circles. It is, he maintains, important to persuade the Dutch officials in Netherlands India to share these views: if not, the Colony and the Mother Country will drift apart.

4. In Berlin on his way East the German Government gave him categorical assurances that Netherlands-India would remain a Colony of the Netherlands under the New Order.

5. The ostensible purpose of the visit of these two gentlemen to the Far East is to arrange for the repatriation of German internees in the Netherlands Indies, the Germans thinking it very galling that they should be guarded by „yellow soldiers“. They have expressed a desire to meet the Governor-General of Netherlands-India but this has been firmly rejected. Mr. Jongejan is dangerous, General Boerstra acts largely as a figurehead.

Since this refusal it has been necessary to arrange a meeting at Shanghai with Dr. Idenburg as representative of the Governor-General at the end of December. The Japanese Government are aware of this German machination and have shown this giving assistance to the two emissaries from Holland in various ways.

6. The fact that this intrigue by the Germans — for it can be called nothing else — has proceeded so far with success must encourage the Germans and the Japanese to redouble their efforts. The British Ambassador earnestly hopes that the Netherlands Minister for Foreign Affairs will ensure that Dr. Idenburg does not commit himself to anything at Shanghai.

He considers that merely listening to what they have to say is gesture enough.

7. The Netherlands Government must realize that the best defence against these German intrigues — this is the opinion of our Ambassador — is to present a united Anglo-American-Netherlands front in the Pacific.

(w.g.) WALSH.

December 26th 1940.

¹⁾ Mr. Jongejan was Director of the Ondernemers Raad in Holland.

BIJLAGE 167

Telegram dd. 19 Januari 1941 van de Duitse gezant te Tokio betreffende het onderhoud te Shanghai van de heren Boerstra en Jongejan met de heren Idenburg en Ramaer

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Tokio, den 19. Januar 1941
Ankunft: den 19. Januar 1941

Nr. 78 vom 19.1.

Telegramm
(Geh. CH.V.)
S
9.05 Uhr
i9.30 Uhr

Im Anschluss an Telegramm vom 27. November vorigen Jahres Nr. 11300

General Boerstra und Dr. Jongejan haben über ihre Unterredung mit Kabinettschef Idenburg in Shanghai folgendes berichtet:

Internierung Reichsdeutscher anfangs zweifellos in vieler Hinsicht sehr zu beanstanden. Durch eingreifen Generalgouverneurs noch während Monats Mai erhebliche Verbesserung eingetreten. Idenburg, der vor Abfahrt nach Shanghai Interniertenlager besuchte, erklärte, dass Unterbringung und Behandlung jetzt, soweit im Rahmen einer Internierung möglich, einwandfrei. Internierung erstreckt sich lediglich auf Männer, und zwar sind fast alle in klimatisch günstig gelegener Alasvalley untergebracht. Verpflegung gut, von deutschen Köchen zubereitet, Lagerkommandant besonders ausgesucht. Niederländisch-Indische Regierung hat deutschen Frauen empfohlen, sich aus finanziellen und Sicherheitsgründen in Schutzhaft zu begeben, meiste Frauen haben dieser Empfehlung folgegeleistet. Gegen Rückkehr Frauen nach Deutschland keine Bedenken. Aufhebung Internierung nach Ansicht Generalgouverneurs, der sich Lage Internierter besonders annehmen soll, infolge feindlicher Einstellung Bevölkerung praktisch undurchführbar. Keiner der jetzt internierten Deutschen wurde Anstellung finden und hatte somit nicht Möglichkeit, sich Lebensunterhalt zu verdienen. Es standen auch nicht genügende Polizeikräfte zur Verfügung, um den ungefähr 2500 Deutschen Schutz zu gewähren. Aufhebung Internierung würde schliesslich schwere Angriffe auf Regierung zur Folge haben und ihre Stellung ernstlich gefährden. Einzig mögliche Folgerung wäre Rückkehr Internierter nach Deutschland, soweit sie dies wünschen. Nach Ansicht der holländischen Herren erwäge Generalgouverneur diese Möglichkeit ernsthaft.

Holländische Herren haben Zusammensein mit Idenburg auch dazu genutzt, um eindringlichst enge Verbundenheit niederländischen Mutterlandes mit Kolonien zu betonen, sie wiesen dabei auf europäische kontinentale Orientierung des Mutterlandes hin, das das Los europäischen Kontinents unter allen Umständen teile. Frage *Internierung* Reichsdeutscher müsse auch unter Berücksichtigung dieses Gesichtspunktes behandelt werden. Es liege deshalb im gemeinsamen Interesse des Mutterlandes und Niederländisch-Indiens, deutschen *Wünschen* in Internierungsfrage entgegenzukommen um Lösung anderer grossen Probleme zu erleichtern.

Holländische Herren haben Eindruck, dass Idenburg, der Ende Januar wieder in Batavia, von Ausfahrungen stark beeindruckt, und dass auch Generalgouverneur sich ihnen nicht verschliessen wird.

Holländische Herren abreisen am 26. Januar, eintreffen Berlin voraussichtlich am 17. Februar.

(w.g.) OTT

Brief dd. 5 December 1940 van de heer Boerstra aan de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

Tokyo, 5 December 1940.

Excellentie,

Nu de Amerikaansche Regeering, hoewel ermede bekend, dat een ontmoeting te Manila met een door U afgevaardigde ambtenaar in de bedoeling lag, gemeend heeft ons een pasvisum te moeten weigeren, moeten Mr. Jongejan en ik ernstig rekening houden met de mogelijkheid, dat wij noch met Uwe Excellentie persoonlijk, noch met Dr. Idenburg aanraking zullen hebben, weshalve wij hebben besloten, met de eerstvolgende veilige gelegenheid U eenige stukken toe te zenden, waaruit, naar wij hopen, het groote belang van de zaak, waarvoor wij ons op verzoek van de Secretarissen-Generaal hebben gespannen, U duidelijk zal worden.

Deze stukken zijn:

a. de ons door Secretarissen-Generaal medegegeven, voor Uwe Excellentie bestemde „geloofsbrief”;

b. een memorandum, dat wij reeds hadden opgesteld als leidraad bij de met Uwe Excellentie c.q. met Dr. Idenburg te houden besprekingen;

c. een aanvulling daarop welke, nu persoonlijk contact dreigt te vervallen, ons noodzakelijk schijnt;

d. een door mij opgestelde nota, waaruit blijkt, hoe ik persoonlijk in de onderhavige aangelegenheid betrokken ben geworden en welke motieven mij ertoe hebben gebracht, de missie te aanvaarden; ik stelde er prijs op, een en ander in een afzonderlijk stuk uiteen te zetten;

e. een door mij opgestelde nota betreffende de mogelijkheid van in vrijheid stellen van zich in Duitschland in krijgsgevangenschap bevindende officieren; dit punt valt buiten de missie, maar aangezien, zooals uit de nota met bijlagen blijkt, ik nauw in deze aangelegenheid betrokken ben geworden, in het bijzonder voor wat de Indische officieren betreft, heb ik het mijn plicht geacht voor hen te doen wat mogelijk is, nu de gelegenheid daartoe mij is geboden; zeer hoop ik, dat Uwe Excellentie aan deze zaak wel de aandacht zal willen geven, welke zij verdient, en ertoe zal willen medewerken, dat een eventueele gunstige beschikking op het voorstel mij, hetzij nog in het Verre Oosten, hetzij anders in Nederland, zoo spoedig mogelijk bereikt.

De stukken sub b, c en d zijn, naar onze overtuiging, geheel in den geest van Secretarissen-Generaal gesteld.

Uwe Excellentie zal begrijpen, dat het ons een groote teleurstelling is, dat wij, die ons groote persoonlijke offers hebben getroost — U zult mij ten goede willen houden, dat ik over den aard hiervan niet uitweid — om Indië en Nederland te dienen zooveel als in onze macht is in de benarde omstandigheden, waarin wij ons allen bevinden, niet tot Nederlandsch-Indië worden toegelaten. Wij spreken elders van de vrees, dat Nederland en Nederlandsch-Indië uit elkander zullen drijven en, zoo vragen wij, is het nu geen koren op den molen van hen, die zulks wenschen, dat zij zullen kunnen zeggen: „Ziet, wat er is van den band, die Indië aan Nederland bindt. Zelfs een oud-legercommandant weigert men den toegang!” Gelijk zij ook zullen wijzen op de U ongetwijfeld bekende, minder gelukkige uitslating van een man als Mr. Jonkman. Wij matigen ons daarvoor overigens geen oordeel aan, omdat wij er niet meer van weten, dat een enkel courautenartikel ons heeft geleerd. Maar de indruk in Nederland zal slecht zijn. Zooals ook het geval is, wanneer de pers in Indië de namen van mannen in Nederland, die daar op de bres staan voor de belangen van ons land en op verzoek van de Secretarissen-Generaal door de radio een woord van geruststelling eenerzijds, van waarschuwing anderzijds tot Indië richten — met het oog op de interneeringskwestie — door het slijk haalt, terwijl men toch

had moeten bedenken, dat zulk een vernietigend oordeel niet mag worden gegeven, wanneer men van de omstandigheden waaronder werd gehandeld en de motieven, welke golden, ten eenenmale onkundig is. Een der hierbedoelde personen is thans geïnterneerd! Vrijheid van drukpers is een kostbaar goed. Doch er zijn, zoo meenen wij, grenzen.

Intusschen begrijpen wij, dat zeer ernstige overwegingen Uwe Excellentie tot Haar besluit hebben gebracht. De omstandigheid, dat wij nu eenmaal komen uit bezet gebied, is wellicht internationaalrechtelijk als een bezwaar aan te merken. Het is mogelijk dat Engeland — en Amerika — die ons niet kennen, onze komst bovendien uit wantrouwen ongaarne zouden zien. Ten slotte is er het gevaar, dat de pers, en niet alleen de Indische zich van „het geval” meester zou maken tot schade van ons aller zaak. Uw oordeel respecteren wij uiteraard, al kunnen wij toch de meening niet geheel van ons afzetten, dat, wanneer Uwe Excellentie uitvoeriger ingelicht had kunnen zijn over den aard van onze zending, de beslissing anders ware uitgevallen. Thans moest worden volstaan met een enkele aanduiding en met de mededeeling van Hr. Ms. Gezant alhier, dat het van groot belang was, dat U ons persoonlijk ontmoette.

Nog meenen wij, dat dit van het allergrootste belang zou zijn. Immers, door de afgeslotenheid, waarin Indië en Nederland ten opzichte van elkander zoo langen tijd hebben geleefd, is er in zaken als die, waarom het bij onze zending gaat, zoo licht misverstand, zelfs al stelt men het grootste vertrouwen in de personen. Allerlei vragen rijzen — welke dat zijn, is voor ons hier uit moeilijk te beoordeelen — en een onderhoud maakt het mogelijk, het bevredigende antwoord daarop aanstonds te geven. Bovendien zijn er zaken, welke zich nagenoeg uitsluitend tot mondelinge behandeling leenen.

Het „naast beste” middel voor een contact was inderdaad een ontmoeting met Dr. Idenburg te Manila. Door een vliegtocht van Manila uit, heen en terug, bestond dan de mogelijkheid tot een tweede conferentie, nadat Uwe Excellentie zou zijn ingelicht.

Een eventueele ontmoeting met Dr. Idenburg te Shanghai dan wel te Tokyo sluit deze mogelijkheid uit, en een uitsluitend schriftelijke behandeling is de laatste toevlucht, waartoe wij met een bezwaard hart besluiten. Want snelle beslissingen in de aangelegenheid der interneeringen zijn aldus niet te verwachten. Wij zullen die beslissingen althans niet mede naar huis kunnen nemen, en wij weten al te goed, hoe catastrofaal de gevolgen van een onvoldoende afwikkeling van deze kwestie zullen kunnen zijn. Ons zelve, persoonlijk, schakelen wij hierbij uit. Onze uiteenzettingen in de stukken zijn, meenen wij, duidelijk genoeg, en toch mogen wij niet nalaten nog eens uitdrukkelijk te zeggen, dat men de interneeringen in Indië niet „op zich zelf” mag zien. Deze aangelegenheid zit vast aan zoo overwegende landsbelangen, dat men zich heeft af te vragen: „Wat wordt er van Nederland, als Indië zijn standpunt handhaaft?”

Met het telegram, dat Hr. Ms. Gezant alhier zoo goed was op 4 December jl. voor ons aan Uwe Excellentie te verzenden, hebben wij het uiterste gedaan. Nog hopen wij op persoonlijk contact, doch mocht het daartoe niet komen, dan vertrouwen wij, dat Uwe Excellentie na bestudeering van de stukken, welke wij ons veroorloven: hiermede aan te bieden, zal beseffen, wat op het spel staat en dienovereenkomstig Hare maatregelen zal nemen.

Ten slotte mogen wij het vertrouwen uitspreken, dat zorg worde gedragen, dat dit schrijven niet bijlagen onder geen andere dan Nederlandsche oogen komt.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn

van Uwe Excellentie
de dienstwillige,
(w.g.) BOERSTRA.

BIJLAGE 169

Telegrammenwisselingen correspondentie tussen Londen en Batavia inzake de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

Landvoogd Batavia

Nummer 255

Vervolg mijn 233 waarop ik tot dusver geen antwoord mocht ontvangen.

Vernam met leedwezen en verontwaardiging dat eenige honderden Indische ambtenaren met verlof en vrouwen in Duitschland zijn geïnterneerd als represaille voor interneering Duitschers in Indië.

In verband hiermede zie ik mij genoodzaakt U voorstellen Duitse geïnterneerden veroorloven Indië verlaten b.v. naar neutraal gebied in ruil voor vrijlating bovengenoemde geïnterneerden aangenomen dat voor hen vrijgeleide verkrijgbaar

Wil spoedigst antwoorden

WELTER.

Uit: 26 Juli 1940. n.m.

Batavia Centrum 8 Augustus 1940 — Nethminkol London Geheim Cijfer Batavia

No. 276

Verwijs slot mijn telegram 246 bij overweging verwijdering interneeren zekere Duitser rees bij vraag wie daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, plaats van bestemming, eischen van reciprociteit. Hoewel ik Uw gevoelens ten aanzien Duitse maatregel bedoel Uw telegram 255 deel meen ik dat nu Duitschers tot represailles overgegaan elke opening gedachtenwisseling onzerzijds onraadzaam aangezien niet wenschelijk onder dien druk handelen of schijn daarvan wekken. Eerst na opheffing Duitse maatregel zou behandeling vraagstuk mijnsinziens weer mogelijk worden

STARKENBORGI-I.

9 Augustus 1940.

Geheim cijfer.

Landvoogd Batavia

Numer 298

Antwoord 276

Ik deel Uw bezwaren tegen openen gedachtenwisseling met Duitschland over vrijlating geïnterneerden.

Deze heeft echter niet in bedoeling gelegen.

Ik heb mij voorgesteld dat avant zekeren datum (b.v. 15 September) Duitschers zouden worden geëvacueerd waarna dit door radio bekend gemaakt

wil mij Uw meening spoedigst seinen mede nopens mogelijkheid practische toepassing

WELTER.

12 Augustus 1940.

nr. 320.

Batavia Centrum 21 Augustus 1940 — Nethminkol London. No. 320 Uw 289 alle geïnterneerde mannen oorspronkelijk ondergebracht dichtsbijzjnd kamp teweten op Java Onrust Ngawi Ambarawa. 4 kampen op Sumatra en 6 op Borneo en Celebes. Reeds spoedig geïnterneerden aldus gesplitst dat Ambarawa alleen bestemd Nederlanders waaronder de loyaal geachte genaturaliseerden terwijl overige kampen vijandelijke onderdanen en staatloozen. Begin Juli aanvang evacuatie vijandelijke onderdanen en staatloozen naar nieuw kamp Kotatjane in Alas Valleï. Begonnen Onrust Ngawi evacueeren wegens beperkte accomodatie Onrust en onwenschelijkheid groote groepen vijandelijke onderdanen op Java. Onrust en Celebes en Borneo kampen thans geëvacueerd, Ngawi bijna, Sumatra kampen volgen. Aantal vijandelijke en staatlooze mannen thans 2396 waaronder 150 Indo-duitschers waarvan evenals van aantal staatloozen mogelijkheid

van vrijlating in onderzoek. Over textbehandeling zie mijn 65 en 147. Enkele dagen na 10 Mei bleek noodzaak aantal om zelfde redenen als mannen gevaarlijk geachte Diiitsche en Nederlandsche vrouwen interneeren waarvoor kamp Banjoebiroe ingericht. Aantal Duitse thans 136. Van overige Duitse vrouwen werden in samenleving storend werkende alsmede behoeftige samengebracht in beschermingskampen waarvan 4 Java en 2 Sumatra (zie mijn 49). Aantal ongeveer 100 vrouwen en 100 kinderen, neiging vermeerdering wegens toememing aantal behoeftigen. Speciaal aanziens consuls diene ten volge mijn 8 en 18 dat Consul General en Consuls Soerabaja (evenals aldaar werkzame beroepsconsul Von Plessen) en Padang thuis onder politiebewaking, overige consuls met staven zijnde 10 man en 2 vrouwen, op verzoek Helveto consul met gezin (totaal 22 personen) gezamenlijk onder gebracht gebouw Soekaboemi behalve in kamp gelaten waarnemend honoraire consul Makassar die volgens Zwitser avonturier. Wegens slechte verbinding konden U uitvoerige gegevens toegezonden. Naamlijsten geïnterneerden geluchtpost 24 Juli, over beschermingskampen zie mailrapporten 722 geheim en 510 verzonden medio Juli.

STARKENBORGH.

22 Augustus 1940.

nr. 325.

Batavia Centrum 22 Augustus 1940.

Geheim Cijfer Batavia No. 325.

Uw telegram No. 298.

Uit woorden „in ruil voor" in Uw 255 afleidde ik dat door U gedachtenwisseling bedoeld.

Ik handhaaf oordeel, dat thans elk initiatief onzerzijds ten aanzien van vrijlating Duitse geïnterneerden zou staan in teeken van wijken voor Duitschen druk en daarom onwenschelijk.

Zoodra huidig beletsel door Duitschland weggenomen, acht ik gedachtenwisseling door bemiddeling neutrale instantie, waaraan reeds gedacht zonder Duitschen maatregel, noodzakelijk ter regeling reciprociteit.

Door U gedacht procedure mijnsinziens ongewenscht wijl geenerlei aanwijzing reciprociteit zal betracht, voorts zal vrijlating zonder meer zeker begrijpelijke reactie onder publiek verwekken.

Meen daarom, dat voorhands door ons niets kan gedaan.

Los hiervan staat de kwestie van niet-geïnterneerde Duitschers (kinderen en niet-gevaarlijke vrouwen), die Indië willen verlaten.

Hun aantal gering, want weinigen hebben daartoe benodigde middelen.

Ben geneigd vertrek niet beletten, tenzij Nederlandsche Regeering wenscht hiertegenover eenige reciprociteit bedingen.

Ik wijs echter op reciprociteit hiervan weinig effect, aangezien tegenover massa Nederlanders in Duitschland slechts enkele voor vertrek in aanmerking komende Duitschers staan.

Wil omtrent laatste kwestie spoedig Uw oordeel seinen.

STARKENBORGH.

nr. 345.

Landvoogd Batavia.

Antwoord 320 Gezant Bern seinde volgende „il résulte d'une conversation entre conseiller legation Allemagne Kordt s'occupant interets Allemands Indes Neerlandaises et pury que represailles prises en Mai et Juillet contre Hollandais. En Hollande sont dues a soi disant mauvais traitements subis par allemands aux Indes Neerlandaises principalement en raison internement des femmes questions qui irritent beaucoup Berlin. De cette conversation il resulte que allemands se montreront plus coulants si question a laquelle ils attachent extreme importance a savoir liberation des femmei aux Indes Orientales et Occidentales pouvait être resoluë aux preslable par un geste de votre part. Pourriez vous autoriser pury dire à Kordt

que en principe vous seriez d'accord liberer femmes. Ce geste conciant me parait possible puisque ces femmes peuvent être toujours surveillees par police et il serait probablement seul moyen pour arriver à soulager internes Hollandais et leurs familles" gezien betrekkelijk gering aantal geïnterneerde vrouwen verzoek ik U vrijlating overwegen zoonoodig met verklaring dat zij niets tegen veiligheid staat zullen ondernemen. Ik meen dat deze maatregel eventueel kan worden genomen afgescheiden van overweging evacuatie bedoeld mijn 298.

WELTER.

Uit 22-8-1940 n.m.

GEHEIMCIJFER.

nr. 365.

Landvoogd Batavia.

Nummer 365.

Blijkens mededeeling Gezant Bern zouden Snouck Hurgronje en Six en Fock U telegrammen hebben gezonden over behandeling Duitsche geïnterneerden en verband represailles wil seinen of U die telegrammen hebben bereikt. —

WELTER.

Uit: 27 Augustus 1940.

nr. 259.

Batavia Centrum 29 Augustus 1940.

Nethminkol Londen.

Geheim Cijfer Batavia No. 359.

Uw 365 geen telegrammen ontvangen.

STARKENBORGH.

nr. 386.

Batavia Centrum 4 September 1940.

Nethminkol Londen.

Geheim Cijfer Batavia No. 386.

Verwijzing slot mijn 325 eenige aanvraag om toestemming Indië verlaten aanhangig van niet gevaarlijke Duitsche vrouwen.

Verleening toestemming wachtend op bericht of Nederlandsche Regeering reciprociteit op prijs stelt.

Wellicht kan dit dadelijk beantwoord?

STARKENBORGH.

nr. 409.

CIJFER.

Landvoogd Batavia.

Nummer 409 Uw 386.

Ook ik acht aanzien niet-geïnterneerde vrouwen reciprociteit be- dingen doelloos.

Minister Buitenlandsche Zaken aanbeveelt haar spoedigst vertrek om over doode punt heenkomen.

Wij inmiddels antwoord mijn 345 aanzien geïnterneerde vrouwen bespoedigen.

WELTER.

nr. 391.

Buitenzorg, 8 September 1940 — Nethminkol Londen.

No. 391 verkorte inhoud telegram secretarissen generaal: naast aanstonds als tegenmaatregel interneering Duitschers Indië toe- gepaste interneering Nederlanders en Consuls verblijvende Duitschland thans eenige honderden (nagenoeg alle indoverlofgangers en verschil- lende hofdignitarissen) Duitschlandwaarts vervoerd als represaille behandeling Duitschers. College secretarissen Generaal nedadmini- stratie vertegenwoordigende verzoekt ter voorkoming verdere arres- taties en verergering toestand nadrukkelijkst maatregelen in volgen- den zin.

Primo principieel besluiten Rijks Duitschers voorzoover practisch mogelijk vrijlaten en vergunnen huizen terugkeeren.

Secundo niet in Indië wonende Rijks Duitschers of wier woning- terugkeer onmogelijk hetzij desgewenscht repatriëren hetzij in gezond bergoord bijeenbrengen.

Tertio Duitschland toezegt Duitschers bevelen niets ondernemen strijdend tegen indogezag of landsveiligheid.

Quarto nopens deze regeling aan hetzij Deutsche Consuls dan wel landesgruppenleiter der nsdap auslandorganisation grootst mogelijke bewegingsvrijheid geven, vergunnen over bescherming Rijks Duitschers onbelemmerd rapporteeren, orde en inwendig bestuur consignerings- verblijf regelen en nakoming toezegging tertio verzekeren met ge- bruikmaking tusschenkomst beschermende mogzndheid voor ver- keer met indoautoriteiten.

Quinto teruggave vermogen bezittingen eigenaren, herstel volledig beschikkingsrecht daarover, onbelemmerde beroeps en bedrijfsuit- oefening bijzonderlijk vergunning heropening zelfstandige handels- zaken. Normale nakoming dienstcontracten door herplaatsing dan wel toepassing van contractuele bepalingen nopens ontslagtermijn, betaling kosten terugreis, enz.

Sexto gelegenheid openstellen voor hulp en ondersteuningsacties noodlijdend geworden Duitschers. Aanbevelen 6 punten ernstige over- weging en gunstig antwoord alsmede verzoeken telefoon verkeer met Nederland openstellen desnoods slechts voor nadere bespreking onderhavige aangelegenheid onderteekend Snouck Six Matthijsen einde.

9 September 1940.

(w.g.) STARKENBORGH.

letter A.

9 September 1940.

Geheim.

Landvoogd Batavia (Cijfer).

Letter A.

Gezant Bern seinde volgende quote gisteren 6 September keerde neutraal diplomaat uit Nederland terug met volgende mondelinge mededeeling van Secretaris-Generaal dubbelpunt interneeringskwestie is accuut in bezet gebeid punt met scherpste represailles wordt door Duitschland gedreigd indien in lot geïnterneerden geen verbetering komt puntkomma vele nieuwe arrestaties worden gevreesd punt naar Secretaris generaal hoopt zal ned. regeering gebaar van verzoening maken hetgeen van belang kan zijn voor positie der Secretarissen Generaal die tot nu toe benoeming van N.S.B.-ers op belangrijke posten hebben kunnen verhinderen punt bovenstaande werd door anderen diplomaat eveneens uit Nederland teruggekeerd en door een privé brief van Chef Diplomatieke Zaken bevestigd punt beide diplomaten hebben uitdrukkelijk verzekerd dat bedoelde verklaring dezer hoofdamtbenaren niet onder Duitschen druk gegeven doch uit eigen initiatief voortkwam unquote wordt vervolgd.

WELTER.

letter G H I.

Batavia Centrum 12 September 1940 — Nethminkol Londen.

Geheimcijfer Batavia, G, H en I.

Uw 345 en letter A ad Primo meenen, dat nationale gevoelens te zeer beheerscht door oplaaiende hartstochten dan dat door U be- doelde belofte eenige waarborg biedt. Vrijlating voorts in strijd met belang betrokkenen daar door opneming in beschermings- kampen mede tegen vijandiggezind publiek, welks stemming vaak door vrouwen zelf uitgelokt. Gevolgen vrijlating derhalve niet verantwoord. Bovendien veel vrouwen behoeftig, zoodat bescher- mingskamp meestal economische wijze verzorging. Ben bereid vrij rond loopende en in beschermingskampen opgenomen vrouwen doen weten zij met kinderen op eigen kosten land kunnen verlaten en aan onbemiddelden passage betalen tot bijvoorbeeld Shanghai of Tokio waar bestemming door Deutsche consul verder te verzorgen. Aan ge- ïnterneerde vrouwen behoudens eventueel enkel bepaald gevaarlijk gebleken zelfde mededeeling terwijl voor geïnterneerde vrouwen, die voor evacuatie niet in aanmerking kunnen of willen komen regiem zal gezocht meer in geest beschermingskampen. Wil dadelijk seinen of in beginsel accoord, opdat met evacuatie op eigen kosten kan aangevangen en voorts doen onderzoeken of voorgestelde evacuatie onbemiddelden, waartoe niet kan overgegaan alvorens opvangen betrokkenen door Duitschen consulairen dienst verzekerd, uitvoer- baar.

Bericht ad ten tweede Uw telegram letter A volgt.

Toelichtingen inderdaad mede verstrekt aan Zwitserschen Consul hetgeen ook mij niet wenschelijk voorkomt.

(w.g.) STARKENBORGH.

14 September 1940.

Geheimcijfer, Batavia Y — 17 September 1940.

Gelieve verband mogelijk reactie publieke opinie omgaand seinen of veronderstelling juist over evacuatie Duitse vrouwen geen overleg gepleegd met Duitse autoriteiten, zoodat met recht kan voorgesteld als autonome Indische maatregel.

STARZENBORGH.

19 September 1940.

Batavia-Centrum — 26 September — Nethminkol London.
Geheimcijfer Batavia EE.

Blijkens ontvangen persbericht blijft Duitschland Indische overheid verantwoordelijk stellen door Duitschland genomen represailles wegens behandeling geïnterneerden hier. Verband hiermede vraag gezonden of Uwerzijds gereageerd telegram secretarissen-generaal mijn 391 en zoo neen of zulks niet alsnog gewenscht ter bevordering juist begrip bij landgenooten die administratie Nederland zoo goed mogelijk leiden. In antwoord zou kunnen gewezen motief interneering hier geenszins vergelding doch land beschermen tegen mogelijke actie's Duitschers waarbij komt betrokkenen niet veilig voor uiterst verbitterd publiek; voorts ware bedenken verschillenden behoeftig wegens verlies betrekking en volstrekt uitgesloten publiek tot steun bereid. Slot volgt.

STARZENBORGH EE.

Vervolg EE.

Belofte niets tegen maatschappij-ondernemer waardeloos, zie eerste zin mijn telegram G terwijl hervatting werkzaamheden in strijd wettelijke bepalingen rechtsverkeer vijand. Alasvallei voldoet aan door Snouck gestelde eisch „Gezond bergoord“. Mogelijkheid voor vrouwen kinderen vertrekken aan betrokkenen bekend gesteld. Als plaatsen genoemd Bangkok Shanghai Manilla bij nader inzien niet Tokyo. Wacht af hoevelen vertrek wenschen. Indien Snouck inlichten niet mogelijk via kanalen Uw letter A en 345 ben ik bereid te trachten, hoezeer onaantrekkelijk achtend Snouck telefonisch te doen antwoorden.

STARZENBORGH FF.

Landvoogd Batavia (Geheim Cijfer) aj — ak.
2 October 1940.

Letter aj en ak Zwitsersche Consul heeft omtrent bezoek verschillende interneeringskampen Sumatra gunstig rapport uitgebracht punt klachten alleen op volgende ondergeschikte punten primo niet ontvangen correspondentie secundo aantal geïnterneerde zeelieden onvoldoende kleeding tertio niet of niet voldoende gelegenheid uit eigen middelen aanschaffingen verrichten punt nopens tertio opwijs geïnterneerden in britsche kampen alleen niet beschikken over contant geld binnen kamp doch overigens wel toegestaan voor aanschaffingen beschikken over hunne geldmiddelen punt aandring krachtig spoedigste tegemoetkoming deze drie klachten waardoor vermeden kan worden dat zij ter kennis duitse regeering worden gebracht die daaruit zou trachten munt slaan nu dit op hoofdpunten niet mogelijk punt consul zelf heeft bezwaar dat niet toegelaten onderhoud met geïnterneerden buiten tegenwoordigheid commandanten kampen punt aanbeveel eveneens dringendst dit toestaan punt hetzelfde vroeger steeds door nederland geëischt bij behartiging duitse belangen punt eventueel consul verzoeken desiderata geïnterneerden ook rechtstreeks met commandanten bespreken punt verzoeken spoedigst antwoord.

WELTER.

2 October 1940.

Geheim Cijfer. Letter a.m.
Landvoogd Batavia
Antwoord EE

Voor bevordering juist begrip in Nederland betreffende interneeringen Indie wordt noodige gedaan door Radio Oranje punt Antwoord telegram Snouck onnoodig.

WELTER.

Geheim cijferteleggram.
Landvoogd Batavia.

Letter a u Wil in verband nadere represailles Duitschland mij geregeld op hoogte houden stand evacuatie Duitse vrouwen

11-10-1940.

WELTER.

letter Y.
Ministerie van
Buitenlandsche Zaken.
Netherland Foreign Office.

Londen, 14 October 1940.

no. 1467 G.A.
vV/vA.

Zijner Excellentie
den Heere Minister van Koloniën
te Londen.

Met verwijzing naar vorige correspondentie betreffende de interneering van Duitse onderdanen in Nederlandsch-Indië, heb ik de eer ter kennis van Uwer Excellentie te brengen, dat mij van H. M. Gezant te Stockholm het volgende telegram gewerd:

„My 83 number originally interned Hollanders Weissenburg sunk till twohundred sixtyfour but no further discharge granted stop Netherland redcross sent 647 foodpackages stop if further sending difficult Swedish redcross will send stop shoes badly required but mennoniten community Ingolstadt will procure money stop Complaints studied by Swedish Consul but mostly from difficult element~“.

Voorts gewerd mij van het Zweedsche Gezantschap de volgende mededeeling:

„Le Gouvernement allemand a fait savoir qu'à la suite de l'attitude de Gouvernement néerlandais dans la question des internés allemands aux Indes néerlandaises il a décidé exempter immédiatement des femmes de l'internement en cours et de suspendre jusqu'à nouvelle ordre des arrestations ultérieure envisagées. La Légation de Suède à Berlin serait intéressée à savoir le nombre d'internés masculins libérés aux Indes en vue de ses efforts d'obtenir des concessions réciproques de l'Allemagne“.

Aangezien de tekst van deze mededeeling mij niet duidelijk was, heb ik den Zweedschen Gezant bij Hr. Ms. Hof verzocht terzake nadere inlichtingen te willen inwinnen.

Tenslotte bereikte mij van Hr. Ms. Gezant te Bern een telegram, waarin de Heer Bosch van Rosenthal mededeelde van het Internationaal Comité van het Roode Kruis vernomen te hebben, dat de Duitse Regeering afzag van nieuwe arrestaties van vrouwen in Nederland, welke zij op het punt had gestaan tot uitvoering te brengen, zulks in verband met de maatregelen, die door Hr. Ms. Regeering ten aanzien van Duitse geïnterneerden in Ned.-Indië waren genomen. Laatstgenoemde Gezant was voorts nog door het Roode Kruis medegedeeld, dat de in Duitschland geïnterneerde Nederlandse vrouwen zouden worden vrijgelaten, zoodra der Duitse Regeering was gebleken, dat de geïnterneerde Duitse vrouwen in Ned.-Indië, Suriname en Curaçao genoemde gebiedsdeelen hadden verlaten.

De Minisfer van Buitenlandsche Zaken,
voor dezen
de loco Secretaris Generaal,
(w.g.) onleesbaar.

Ministerie van
Buitenlandsche Zaken.
Netherland Foreign Office.

Londen, 14 October 1940.

no. 1468 G.A.
vV/vA.

Zijner Excellentie
den Heere Minister van Koloniën.

Met verwijzing naar mijn schrijven van heden, Afd. D.Z., No. 1467 G.A., moge ik Uwer Excellentie beleefd verzoeken telegrafisch bij den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië inlichtingen te willen inwinnen nopens het aantal mannelijke Duitse onderdanen, die oorspronkelijk werden geïnterneerd, doch sindsdien werden vrijgelaten.

Ik stel mij voor het antwoord van Jhr. van Starckenborgh aan de Zweedsche Regeering mede te deelen, opdat deze eene verzachting van het lot der Nederlandsche geïnterneerden zal kunnen bewerkstelligen.

*De Minister van Buitenlandsche Zaken,
voor dezen
de loco Secretaris Generaal,
(w.g.) onleesbaar.*

QQQ.

Batavia Centrum 22 October 1940.
Geheimcijfer Batavia QQQ.

Uw BB vrijgelaten 191 Duitschers (hoofdzakelijk Oostenrijkers, Tsjechen, formeel niet als staatloos aan te merken personen, voorts joden) en 127 staatlozen.

STARKENBORGH.

Ministerie van Buitenlandsche Zaken.

Paraphrase van een cijferteleggram van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.
(Verwijzing naar brief van 14 October 1940, no. 1468/GA.)

Uit de interneering zijn tot dusver ontslagen 191 Deutsche onderdanen, hoofdzakelijk voormalige Oostenrijkers, voorts vele Tsjechen, formeel niet als staatloos aan te merken personen en Joden; alsmede 127 staatlozen.

De Minister van Koloniën geeft in overweging, bij de mededeeling van deze vrijlatingen, aan het Zweedsche Gezantschap niet te vermelden, dat onder de betrokken personen zoovele Oostenrijkers, etc. voorkomen.

Geheim cijfer

landvoogd batavia

letter cb verwijzing mijn bb

bij nota van duitsch gezantschap bern aan zwitsersche regeering beril van 4 October verlangt duitschland thans principieel vrijlating geïnterneerde Duitschers in Indië alsmede teruggave en vrije beschikking vermogens punt dit uiteraard niet te behandelen door indische regeering met consul batavia punt wil consul eventueel mededeelen dat zulke onderwerpen dienen voorgebracht bij nederlandsche regeering londen

WELTER.

1-11-40.

Geheimcijfer

letter d j.

D. J.

Landvoogd Batavia..

verwijzing mijn cb zwitsersche regeering bern bericht nader van duitsche gezantschap vernomen dat de genoemde principieele eischen van duitschland inzake geïnterneerden door twee secretarissen-generaal aan U geseind punt verder nog gevraagd vermeerdering steun behoeftige vrouwen en kinderen en verbetering postverkeer geïnterneerden met duitschland punt consul zwitserland batavia werd gemachtigd toezeggen verbetering lot geïnterneerde Nederlanders in duitschland wanneer autoriteiten in die houding wijzigen en eischen overwegen punt ten aanzien principieele punten blijft uiteraard gelden deze dienen voorgebracht regeering londen.

WELTER.

EK.

Geheim cijfer.

Landvoogd Batavia Letter EK.

Gezant Bern bericht dat Snouck van U rechtstreeks antwoord zou hebben ontvangen in vorm voorstel wegzenden alle geïnterneerderi uit Indië. Dit lijkt mij onwaarschijnlijk verband mijn AM. Verzoeken opheldering.

WELTER.

27 December, 1940.

Landvoogd Batavia (Geheim Cijfer)

Letter H.J.

Duitsche Regeering vraagt Zwitsersche Regeering onder verwijzing rapporten consul Zwitserland over interneeringskampen protesteeren en opheffing bevorderen volgende maatregelen dubbelpunt.

primo kamp alasvaliei bevel tot schieten zonder waarschuwing bij gezamenlijke poging vluchten
secundo kampen pageralam en sengkang afzonderlijke behandeling leden nazipartij

tertio in eenige kampen verbod zingen duitsche liederen punt
Aangedrongen voorts inzake bezoeken en vrijgeven dagbladen uniforme ruimere gedragslijn zoomede definitieve regeling postverkeer binnen en buitenland punt
Verzoeken inlichtingen

WELTER.

Ministerie van
Buitenlandsche Zaken.

Netherland Foreign Office.
No. 255 G.A.

Afd. Diplomatieke Zaken.

Londen, 11 Februari 1941.

*Zijner Excellentie
den Heere Minister van
Koloniën te LONDEN.*

Ik heb de eer Uwer Excellentie hiernevens te Harer kennisneming en met verzoek om terugzending een geheim rapport te doen toekomen van den Consul-Generaal te Singapore dd. 21 October l.l., dat mij eerst thans langs veiligen weg heeft bereikt.

Ik zou het op prijs stellen van Uwe Excellentie te mogen vernemen of Haar wellicht uit mededeelingen van den Gouverneur-Generaal bekend is geworden of het bestuur der Straits Settlements intusschen tot juister inzicht is gekomen nopens het beleid dat door Hr. Ms. Regeering ten aanzien van de Deutsche geïnterneerde in Nederlandsch-Indië wordt gevolgd.

*De Minister van Buitenlandsche Zaken,
voor dezen
de loco Secretaris Generaal,
(w.g.) onleesbaar.*

Geheimcijfer.

Landvoogd Batavia.

Letter DL.

Dezerzijds vraag gerezen of niet raadzaam reeds thans voorbereidende besprekingen te voeren met Britsche autoriteiten nopens overbrenging Deutsche geïnterneerden naar Britsch gebied ingeval Indië in oorlog komt punt In dat geval zal overbrenging gemotiveerd kunnen worden met overweging dat veiligheid dezer personen gewenscht maakt hen verder van krijgstooneel vervoeren punt Wil Uw gevoelens seinen.

WELTER.

14 Februari 1941.

de G.

MINISTERIE
VAN KOLONIEN
(Netherland Colonial Office)

STRATTON HOUSE
STRATTON STREET
LONDON, W.1.

HET MINISTERIE VAN KOLONIEN

heeft de eer hierbij te doen toekomen aan:

Zijne Excellentie den Minister van Buitenlandsche Zaken afschrift van een geheim cijfer telegram dd. 5 dezer, letter GG en GH van den Gouverneur Generaal.

*De Minister van Kolonien,
voor dezen,
de fd. Secretaris,*

8 Maart 1941.

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE
REGEERING

Codedienst.

Royal Netherland
Government

Code Department

Londen 7 Maart 1941.

XVA2/E S BVIACENTRUM 133/131 5 1136

GEHEIM CIJFER BATAVIA GG EN GH PARAPHRASE.

Het essentiele deel der mededeelingen van B en J was in uiteenzetting der moeilijkheden door de secretarissen-generaal en andere leidende persoonlijkheden in Nederland ondervonden vooral in verband met de interneringen. Het is mij onmogelijk hierover een telegrafische uiteenzetting te geven; mijn rapport zal U per eerste koerier bereiken.

Moge thans volstaan met conclusie van Idenburg. Deze meent dat de belangrijkste bezwaren zijn weggenomen vooral nu de kampegering der geïnterneerden gunstig is geworden en de rapporten van den gedelegeerde van het Roode Kruis en van den Zwitserschen Consul sinds de laatste maanden veel bevredigender zijn dan bekend was voor het vertrek der reizigers uit Nederland. Echter dient niet uit het oog te worden verloren dat de Duitsche wenschen verder gaan; vergelijk hiervoor mijn G t/m M. Toch bleek uit besprekingen met reizigers dat destijds bij de Duitschers het zwaarste heeft gewogen de slechte behandeling der geïnterneerden alhier.

Deze indruk moet sinds laatste maanden door de rapporten zijn weggenomen.

Het wegzenden der geïnterneerden naar het buitenland, opdat zij zich weer bij hunne echtgenooten kunnen voegen, is reeds daarom bezwaarlijk aangezien de overgrote meerderheid der geïnterneerden weerbaar is en ongeveer de helft bijzondere technische bekwaamheid bezit voor wat betreft oorlogvoering. Wegzenden ook daarom onraadzaam daar te verwachten is dat zij bij eventuele Japansche aanval als helpers zullen terugkeeren. Ten slotte moet tot elken prijs de indruk worden vermeden dat het wegzenden een toegeven zou beteekenen aan Duitsche bedreiging, die zich na succes op dit punt zeker tot andere terreinen zou uitstrekken.

Zie mijn telegram 78 voor verdere beantwoording van Uw telegram HJ (1940) en AE en AG.

STARKENBORGH GG, GH.

HU.HV. '41.

geheimcijfer.

Landvoogd Batavia.

Letter HU.Hv.

Gezant Bern seinde als volgt aan Minister van Buitenlandsche Zaken:

„Ingevolge Duitsche opdracht heeft Zwitsersche Regeering Consul Batavia bevolen audientie bij Gouverneur-Generaal aanvragen en informereen welke maatregelen hij denkt treffen naar aanleiding resultaat conferentie Shanghai stop Duitsche Regeering verlangt spoedig antwoord daar wanverhouding Duitsche geïnterneerden in Indië en Nederlanders in Duitschland niet langer duldbaar en dreigt met vermeerdering Nederlandsche geïnterneerden tot aantal der Duitsche" stop Minister van Kolonien dezerzijds telegrafisch te Lissabon geraadpleegd suggereert Uwer Excellentie Zwitserschen consul te ontvangen en hem mededeelen dat een nadere beslissing inzake de Duitsche geïnterneerden in Ned. Indië niet zal worden genomen voor de aankomst van Minister Buitenlandsche Zaken ie Batavia stop Opwijs reis van Ministers thans nog niet gepubliceerd.

8 Maart 1941.

NETHMINCOL.

PARAPHRASE

GEHEIM CIJFER BATAVIA GX, GY — 19 MAART 1941. —

13 Maart heb ik Zwitserschen Consul in audientie ontvangen in verband Uw telegrammen HU en HV. Ik achtte het niet raadzaam te antwoorden overeenkomstig Uw advies aangezien dit de veronderstelling zou wekken dat ons standpunt onzeker is. Daarom is door mij geantwoord dat deze aangelegenheid niet vatbaar is voor be-

handeling langs den consulaire weg doch dat deze langs diplomatieken weg moet worden voorgebracht. Op vraag van den Consul of alsdan op spoedige behandeling kan worden gerekend, heb ik geantwoord dat de meeste zaken telegrafisch worden afgedaan; op de vraag of dit onderwerp tusschen den Minister van Buitenlandsche Zaken en mij tijdens zijn verblijf alhier ter sprake zou komen, heb ik geantwoord dat er veel te bespreken is doch dat misschien ook deze aan-
gelegenheid zou worden aangeeroerd.

Volledigheidshalve teeken ik hierbij aan dat ik tegen opheffing der interneering ten zeerste bezwaar blijf maken.

STARKENBORGH GX, GY.

DLT.

Landvoogd Batavia.

Gezant Stockholm inzond rapport van bezoek Zweedsch gezantschapssecretaris aan interneeringskamp Buchenwalde op twintig December waaraan volgende ontleend aantal Indische geïnterneerden drietweetwee wier vertegenwoordigers interalia volgende klachten voorbrachten primo bestelling medicijnen voor eigen rekening ontogestaan secundo verstrekte kleding ontoereikend en onvoldoende beschuttend tegen koude terwijl verboden eigen kledingstukken uit bagage halen of uit Nederland doen nazenden voorts schoeisel zeer slecht en dragen eigen onderkleding onmogelijk daar deze niet naar kampwasscherij mogen gezonden wegens gebrek personeel en zelf wasschen ontogestaan om hygiënische redenen en ruimtegebrek tertio voeding ontoereikend en zendingen roode Kruis deels gehalveerd deels vastgehouden quarto ruimte voor lichaamsbeweging eenvijfnul nul vierkantmeter onvoldoende quinto ventilatie tweeacht nul kubiek meter voor zestig personen onvoldoende komma in vier van zeven afdeelingen ruimten overvuld sexto gebrek drinkwater septimo briefwisseling aanvankelijk eenmaal weeks thans teruggebracht tot eenmaal smaands terwijl met Indië practisch onmogelijk punt rapporteur bevond meeste klachten gegrond opmerkt echter ad secundum klachten gedeeltelijk toe te schrijven aan grootere gevoeligheid kampbewoners overigens juist dat sommige slaapzalen zeer koud ad tertium voeding hoewel gelijk aan rantsoenen voor lichten arbeid verrichtende Duitschers ontoereikend doch geen noodtoestand terwijl slechts een pakket per maand mag uitgereikt punt eindoordeel rapporteur toestand slechts kan verbeterd door overbrenging geïnterneerden naar andere plaats en wanneer betrokken autoriteiten kunnen bewegen worden milder standpunt innemen.

NETHMINCOL NEGENDRIE.

Uit: 19 Maart 1941. v.m.

GEHEIMCIJFER.

Landvoogd Batavia

Letter LS

Van Gerbrandy voor Welter

In interneeringskwestie bedoeld Uw particulieren brief uit Lissabon is Koningin en Regeering gekend en te kennen zoodat geenerlei beslissing door U ware te nemen stop Ik wacht dus Uwe voorstellen af

NETHMINCOL.

9 April 1941.

Koninklijke Nederlandsche
Regeering.
Codedienst.

Royal Netherland
Government
Code Department.

Londen 9 April 1941.

Batavia centrum 223 75/72 8 727S NIG ETAT.

Geheimcijfer Batavia letter II — paraphrase.

Referte Uw DL:

Het overbrengen van Duitsche geïnterneerden naar Britsch gebied iii geval van oorlog in den Pacific vergt scheepsruimte voor ongeveer 2700 man, met bewakingstroepen; dit is wegens gebrek aan scheepsruimte reeds thans zeer bezwaarlijk en zou in genoemd geval nog moeilijker worden.

Bovendien kan in die omstandigheid evacuatie naar Malakka niet in aanmerking komen; de geïnterneerden zouden dan naar Britsch-Indië, Australië, of Zuid-Afrika moeten worden geleid, waarbij convooiëring noodzakelijk zou zijn. In dat geval zou de bewakingstaak voor het leger worden verlicht hetgeen toe te juichen zou zijn; die taak is echter niet zoo zwaar dat bovengenoemde bezwaren daarvoor zouden moeten wijken.

STARKENBORGH
dech. 9/4/41 T.d.m.
par. G.S.

verzekering ontvangen duitsche regeering zelfde toestaat aanzien nederlandsche gedeporteerden punt naar aanleiding invulling soortgelijke vragenlijsten voor Curaçao is tweeen Februari aan Zweedsche regeering bericht dat ned. regeering op gelijke wijze uitvoerige inlichtingen wenscht ontvangen waarop echter tot heden niet geantwoord punt vermeden dient wij faciliteiten verleen zonder waarborg reciprociteit daarom gewenscht in zulke gevallen niet beslissen zonder overleg.

NETHMINCOL eenzestwee.

Uit: 2 Mei 1941. n.m.

Geheimcijfer.

NN.

paraphrase.

Landvoogd Batavia.
Letter NN.

Paraphrase.

Geheimcijfer Batavia KL KM

10 Mei 1941

Vervolg mijn 93 Zweedsche legatieraad Wistrand berichtte gezant Stockholm dertig December bij zijn laatste bezoek aan kamp Buchenwalde gebleken stemming geïnterneerden zeer verbeterd protesten talrijker maar moreel en moed voortreffelijk punt Verschillende hunner uitten in onbeluisterde gesprekken wensch dat in kwestie behandeling duitsche geïnterneerden in Indië niet worde toegegeven punt Overigens zelfde klachten punt Wil bovenstaande Minister mededeelen.

21 April 1941.

NETHMINCOL.

30 April 1941.

Geheimcijfer Batavia Driekleur 28 paraphrase

Van den Minister-president voor de Ministers van Koloniën en Buitenlandsche Zaken:

ten vervolge op mijn telegrammen 21, 22, 23 en 24 en mede in verband met Uwe telegrammen 12, 13 en 15 vraagt de Regeering zich af of het opportuun zou zijn geheel eenzijdig en eigener beweging zoo mogelijk nog meer verbeteringen aan te brengen in den toestand van de Duitsche geïnterneerden, casu quo waar meerdere bewegingsvrijheid zonder gevaar mogelijk zou zijn.

Verzoeken in verband met afwijzend standpunt der Regeering betreffende de voorgestelde uitwisseling bovenstaande overweging te bespreken met den Landvoogd.

DRIEKLUR 28.

Batavia Centrum 1 Mei 1941.

Nethminkol Londen.

Nummer 142.

Overeenkomstig slot mijn 501 passato luchtpostte Helvetoconsul 24 Januari nieuwe volledige lijsten mannelijke Duitsche geïnterneerden Bernwaarts daaraan hechtend door hem medio September passato ontvangen vrouwenlijst, zijnerzijds opmerkend deze onvolledig.

Inderdaad verzuimd consul nieuwe lijst zenden doch zijnerzijds daarom niet opzettelijk gevraagd.

Bedoelde lijst bevatte 147 namen van wie sinds medio September Mevrouw Koopmann overgebracht consulskamp Soekaboemi, dames Buermeister en Broicher vertrokken buitenland, tusschen medio September en eind Januari 10 dames uit interneering ontslagen namelijk Hanfland Siemens Gaertner Jordan Sparrer Jutner Schulze Prausnitz en beide dames Epp.

Attendeer 13 Maart interneering alle overige Duitsche vrouwen opgeheven (eveneens Nederlandsche en staatlooze) en vrouwen overgebracht beschermingskampen waarna kamp Banjoebiroe eind Maart opgeheven.

Aan Kuneman verzocht consul alsnog volledig inlichten.

STARKENBORGH.

DLT.

Landvoogd Batavia.

Indien Helvetoconsul medewerking vraagt om hem in staat stellen uitvoerige vragenlijsten betreffende geïnterneerden hem vanwege Duitsche Regeering gezonden in te vullen adviseert Buitenlandsche Zaken hierop antwoorden medewerking slechts zal verleend indien

Omtrent uitvoerige vragenlijsten is hier niets bekend, de Zwitsersche Consul ontving wel zoogenaamde „suchbogen” dit zijn opsporingsformulieren van de Duitsche Regeering waarop door Duitsche onderdanen die gezocht worden, ingevuld moet worden hun verblijfplaats gezondheidstoestand en eveneens dezelfde gegevens van hun gezinsleden. M.I. bestaat hiertegen geen enkel bezwaar, immers deze procedure vertoont groote gelijkenis met de correspondentie door middel van formulieren van het Roode Kruis. Ik wijs er verder op dat weigering van redelijke verzoeken der Duitsche Regeering op door U aangegeven grond m.i. ongewenscht is omdat,

1. hierdoor verband tusschen onze interneeringen en onrechtmatige Duitsche maatregelen zou ontstaan hetgeen tot nu toe opzettelijk nagelaten is;

2. wanneer wij represailles nemen hiervan het eind niet te overzien is waarbij men rekening moet houden dat deze van onzen kant slechts op ruim 2000 Duitschers toegepast kan worden terwijl de Duitschers dit daarentegen op de geheele Nederlandsche bevolking zouden kunnen doen.

Ik meen derhalve dat van onze kant volhard moet worden op het standpunt dat alles gedaan moet worden wat ons behoorlijk voorkomt zonder op Duitsche maatregelen acht te slaan.

Dit refereert Uw telegram 162.

STARKENBORGH.

Ministerie van
Buitenlandsche Zaken.
Netherland Foreign Office.

Londen, 3 Juni 1941.

Afd. Diplomatieke Zaken.
nr. 2505 G.A.

*Aan het Departement
van Koloniën,
te Londen.*

Met verwijzing laatstelijk naar uw schrijven van 16 Mei l.l. no. 362, heb ik de eer U hiernevens dubbel afschrift te doen toekomen van een rapport met bijlage van Hr. Ms. Gezant te Bern, dd. 14 Mei l.l., No. 2968/219, betreffende klachten van Duitsche zijde nopens de interneering van Duitschers in Nederlandsch-Indië.

Ik moge mij veroorloven in het bijzonder Uwe aandacht te vestigen op de laatste alinea van het bescheid dat de Duitsche klachten behelst. Het is namelijk de eerste maal dat van Duitsche zijde eene positieve toezegging wordt gedaan dat den Nederlandschen gedeporteerden eene gelijke behandeling ten deel zal vallen als den geïnterneerden Duitschers in Nederlandsch-Indië.

Hoewel de Gouverneur-Generaal zich steeds op het standpunt heeft gesteld dat geen verband tusschen de deporteringen en de interneeringen behoort te worden gelegd, meen ik mij niettemin, in het belang onzer landgenooten, te mogen veroorloven U in overweging te geven der Indische Regeering te verzoeken deze klachtenlijst met den Zwitserschen Consul te Batavia te bespreken. De Zwitsersche Consul zoude alsdan uitgenoodigd kunnen worden telegrafisch aan zijne regeering te berichten hoe de werkelijke toestand ten deze is. Ik neem aan dat het der Indische Regeering met het oog op de bestaande censuur mogelijk zal zijn inzage van dit telegram te verkrijgen, indien dit althans niet in eene geheime code is gesteld. Het zoude voor mij van belang zijn den inhoud van bedoeld telegram te leren kennen, daar ik alsdan kan weten welke verbeteringen

in het lot der Nederlandsche gedeporteerden op reciprociteitsbasis kunnen worden verzocht.

Met belangstelling zie ik Uwe berichten ten deze tegemoet.

*De Minister van Buitenlandsche Zaken,
voor dezen,
de loco Secretaris-Generaal,
(w.g.) onleesbaar.*

LC! Landvoogd Batavia.

Zweedsche Regeering berichtte Buitenzaken vrijlating Ned. gedeporteerden boven zestig jaar.

NETHMINCOL tweetweenul.

Uit: 17 Juni 1941 n.m.

Cable.
DLT.

Landvoogd Batavia.

Zaakgelastigde Stockholm seint minister Buitenlandsche Zaken Berlijn oppert denkbeeld nog beschikbare passagiersruimte op schip waarmede Duitsche vrouwen en kinderen zullen weggevoerd gebruiken voor oudere mannen en mannen die klimaat niet verdragen hetgeen invloed zou uitoefenen op behandeling nederlandsche gijzelaars die dan misschien naar andere plaats kunnen vervoerd punt op zweedschen wensch gijzelaars niet langer samen met politieke veroordeelden gevangen houden kan echter niets beloofd einde bericht blijkt juist ontvangen rapport bezoek zweedsch vertegenwoordiger aan Buchenwalde op 20 Mei laat behandeling nog veel te wenschen over hoewel eenige kleine verbeteringen aangebracht sedert vorig bezoek punt ik afvraag mij met buitenlandzaken of niet raadzaam als autonomen maatregel aan door U vast te stellen aantal bejaarde mannen toestaan Indië met vrouwenschap verlaten wil Uw beslissing seinen.

NETHMINCOL tweetweedrie.

Uit: 20 Juni 1941 v.m.

Ministerie van
Buitenlandsche Zaken.
Netherland Foreign Office.

Londen, 7 Juli 1941.

Afd. Diplomatieke Zaken.
nr. 3293 G.A.

*Zijner Excellentie
den Heere Minister van Kolonien
te Londen.*

Met verwijzing naar Uwe apostille van 20 Juni l.l. waarbij mij afschrift gewerd van Uw telegram aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van denzelfden datum, nummer 223, moge ik mij veroorloven er Uwer Excellentie's aandacht op te vestigen dat ten deze blijkbaar nog geen bescheid van den Landvoogd is ontvangen, aangezien ik aanneem dat Uwe Excellentie, ware Zij reeds in het bezit van bericht van Jhr. van Starckenborgh, mij dit zou hebben medegedeeld.

Indien de Indische Regeering Hr. Ms. Regeering niet geregeld op de hoogte houdt van het verloop der op het interneeringsvraagstuk betrekking hebbende kwesties, is daarvan het onvermijdelijk gevolg dat indirect in de kaart wordt gespeeld van den vijand, die beweert slechts met de Indische autoriteiten te maken te hebben, en het gezag van Hr. Ms. Regeering loochent. Indien de laatste tevens bij de Zwitsersche en Zweedsche Regeeringen den indruk zou vestigen van het te Batavia behandelde niet op de hoogte te zijn, zoude het gezag der Regeering daarmede evenmin een dienst zijn bewezen.

Ik hoop dat Uwe Excellentie in het bovenstaande aanleiding zal vinden om de Indische autoriteiten te wijzen op het belang van prompte berichtgeving ten deze.

*De Minister van Buitenlandsche Zaken,
(w.g.) onleesbaar.*

Paraphrase.

Batavia Centrum 9 Juli 1941.

Geheimcijfer Batavia PQ.

Referte telegram Driekleur 28 van den Minister-President voor de Ministers van Koloniën en Buitenlandsche Zaken.

Ik heb nagegaan of het mogelijk is verbeteringen aan te brengen in den toestand der Duitse geïnterneerden. Aan de bepalingen van het krijgsgevangenenverdrag wordt strikt de hand gehouden terwijl de algemeene toestand ook blijkens rapporten van den Zwitserschen Consul en van den gedelegeerde van het Rode Kruis gunstig is, zoodat verbetering slechts te vinden zou zijn in meer bewegingsvrijheid. Aan meerdere bewegingsvrijheid in den vorm van uitstapjes of bezoek aan familie is steeds risico verbonden in verband met pogingen tot ontsnapping, ongewenste contacten en reactie samenleving, terwijl verzwaring van de taak der overheidsorganen voor bewaking thans ongewenscht is. Ik acht het derhalve ongewenscht het geopperde denkbeeld tot uitvoering te brengen.

STARKENBORGH.

XE/141

Geheimcijfer.

XF.

Landvoogd Batavia.

Letter XE.

Naar aanleiding van Uw telegram PQ vraag ik mij af of niet bedoeling van telegram Driekleur 28 kan worden verwezenlijkt door autonome invoering milder regime op navolgende punten, welke meerendeels vroeger reeds overwogen dubbelpunt radio in kamp, meer vrijgevig standpunt inzake ontvangst respectievelijk verzending pakketten en correspondentie iets ruimer zakgeld meer bevoegdheid beschikking over eigen fondsen punt Hoewel geheel instemmend Uw inzicht dat positieve klachten over behandeling ongegrond schijnt mij niet juist standpunt innemen dat volkomen onschuldige verzachtingen in bestaand regiem overbodig punt Wijs b.v. op regeling ontvangst postpakketten welke practisch zeer bezwarend punt Verband hiermede aandrang zoodanige verzachtingen opnieuw ernstig overwegen.

WELTER.

11 Juli 1941.
15. 15. aan Codedienst.

Ministerie van Buitenlandsche
Zaken.
Netherland Foreign Office.

Londen, 14 Juli 1941.

Afd. Diplomatieke Zaken.

Nr. 3501 G.A.

*Zijner Excellentie
den Heere Minister van Koloniën
te Londen.*

Met verwijzing naar Uwe Excellentie's geheime apostille van 11 dezer heb ik de eer Haar te berichten, dat ik met instemming heb kennis genomen van Haar telegram van 11 dezer, aan den Landvoogd XE, waarin Uwe Excellentie stelling neemt tegen de ernigszins negatieve houding, die ten deze door de Indische Regeering was aangenomen.

*De Minister van Buitenlandsche Zaken,
voor dezen,
de loco Secretaris-Generaal,
(w.g.) onleesbaar.*

no. 280.

Batavia Centrum 6 Augustus 1941 - - Nethmincol Londen.

Nummer 280 Uw 296.

Aanziens groep bejaarde geïnterneerden wier aantal 74, wordt nagegaan uit welke categorie personen zij in algemeen bestaat en of daaronder tegen wier vertrek wegens politieke antecedenten bijzonder bezwaar.

Waarschijnlijk zou eventuele ondervraging uitwijzen velen verblijf in Indië verkrijgen.

Ik kom op aangelegenheid terug doch reeds opmerk toemend Japansch gevaar bedenkingen tegen vertrek waartegenover geen tegenwaarde, versterkt.

Aanleidend bericht Helvetoconsul nopens onderhandelingen nieuw evacuatie-schip onlangs gedetailleerde gegevens gevraagd alle zieken wier verpleging duurzamen aard terwijl zieken die in gelegenheid gesteld Asama Maru vertrekken opnieuw afgevraagd of volgende gelegenheid wenschen vertrekken.

STARKENBORGH.

VO, VP, VQ/141,

Paraphrase.

Batavia Centrum 28 Augustus 1941.

Geheimcijfer Batavia UO, UP, UQ.

Betreft vervolg van mijn telegram 280:

Een nader overwegen van de kwestie van het vertrek der bejaarde geïnterneerden versterkte mijn oordeel dat dit thans ongewenscht is. Er moet immers rekening gehouden worden dat zij zooveel mogelijk gehoor zullen geven aan een oproep om met den eventueelen Japanschen bezetter terug te komen, dit te meer daar zij in het Verre Oosten zullen moeten blijven omdat voor hen doorreizen naar Duitsland onmogelijk is. Zij zullen door hun kennis van het land en volk benevens wegens hun prestige als Europeaan voor het contact met de inheemsche bevolking een nuttige schakel kunnen zijn. Japan zal over dergelijke personen niet gemakkelijk in groote getale kunnen beschikken. Hoewel ik Uw wensch tot evacueeren begrijp kan ik onder de huidige gespannen toestand in de Pacific mijn bezwaren niet overwinnen aangezien het risico te groot is. Ik wijs er volledigheidshalve op dat er voorloopig geen vervoergelegenheid te verwachten is. Ik verzoek U mij te seinen of U ermee accoord gaat dat aan den Zwitserschen Consul geantwoord kan worden, dat voorloopig althans, de Regeering zich niet gerechtigd acht toestemming te geven tot vertrek.

STARKENBORGH.

Geheimcijfer.

Landvoogd Batavia.

Letter ADQ

Antwoord op Uw telegram UQ.

Examinatie van de lijsten der geïnterneerden geeft mij indruk dat ten aanzien van grootste deel bejaarden de vrees dat zij bij eventuele bezetting nuttige schakels zullen zijn weinig zakelijk gemotiveerd is. Geef U in overweging ook Uwerzijds deze procedure volgen waarna ik mij overtuigd houd dat U voor grootste deel oudere geïnterneerden mijn inzicht zal willen beamen. Kwestie vervoergelegenheid is in dezen van secundaire beteekenis. Wanneer in bovenstaande zin overeenstemming kan bereikt ten aanzien van hoofdzaak heb ik echter geen bezwaar dat U consul Zwitserland mededeelt regeling voorloopig opgehouden door moeilijkheden vervoer.

WELTER.

2 September 1941.
17.15 aan Codedienst.

WA, WB/141.

Paraphrase.

Batavia Centrum 12 September 1941.

Geheimcijfer Batavia WA en WB. Betreft Uw ADQ:
Het volgende om motiveering mijn UQ te verduidelijken:

Niet alleen ligt het voor de hand dat Japan bij eventuele actie tegen Nederlandsch Indië behoefte zal hebben aan Maleische tolken doch zulks wordt ook bevestigd uit geheimen bro zoodat het voor

de hand ligt dat zij ook van door ons vrijgelaten goed georiënteerde Duitschers gebruik zullen maken. In dit opzicht zijn vorige werking en leeftijd van minder beteekenis. Daarom vind ik het onjuist om tegenover den Zwitserschen consul melding te maken van vervoersmoeilijkheid als eenig bezwaar tegen de uitvoeringsregeling daar bij opheffing van dit bezwaar geen mogelijkheid zal blijven vertrek te weigeren. Indien U bezwaar heeft tegen het antwoord geformuleerd in mijn UQ — waaraan ik intusschen de voorkeur blijf geven — zou medegedeeld kunnen worden dat de afdoening van deze aangelegenheid niet van practisch belang is wegens de huidige vervoersmoeilijkheden en daarom is opgeschort.

STARKENBORGR.

Geheimcijfer.

Landvoogd Batavia.

Voorloopig accoord mededeeling slot Uw WB.

18 September 1941.
15.00 aan Codedienst.

Letter AFT.

WELTER.

GEHEIMCIJFER.

Landvoogd Batavia.

Letter AoV, AoW, AoX, AoY —

Door Gezantschap Zweden te Berlijn onlangs opnieuw aangedrongen op overbrenging van Nederlandsche geïnterneerde gijzelaars naar kamp in Nederland vooral in verband met naderende winter. Van Deutsche zijde hierop geantwoord dat kamp in Nederland nog niet gereed en dat overigens Deutsche Regeering in het geheel niet wenscht de Nederlandsche gijzelaars te kwellen doch alleen gedwongen is tot tegenmaatregelen wegens maatregelen tegen Deutsche geïnterneerden in Indië. Hieraan toegevoegd langdurige internerring van Europeanen in tropen voor hen verschrikkelijke inspanning medebrengt en dat toestanden in interneeringskampen in Indië ofschoon verbeterd toch nog in vele opzichten onbevredigend. Inrichting verblijven nog steeds provisorisch karakter bijvoorbeeld afdelingen voor verpleging zieken zeer primitief. Onlangs 28 Duitschers tot disciplinaire straffen veroordeeld in vorm interneering onder nog meer primitieve omstandigheden. Dit alles veroorzaakt tegenwerking tegen bedoeling Duitsch Ministerie van Buitenlandsche Zaken om medewerken verlichten lot geïnterneerde Nederlanders waarvan slechts 350 geïnterneerd als gijzelaars voor 2500 Duitschers in Indië. Ten slotte gewezen op wensch Deutsche Regeering wederzijdsch alle interneeringen van burgers doen ophouden waarover onlangs opnieuw demarche ondernomen bij Zwitsersche Regeering. Wanneer antwoord uitbleef nieuwe interneeringen van Nederlanders niet uitgesloten en daarvoor lijsten gereed. Over algemeene aspecten vraagstuk interneeringen handelt missive welke 12 dezer verzonden. Verzoeken inmiddels seinen Uw commentaar op bovenvermelde klachten en inmiddels strikte opdracht geven voor aanbrenge verbetering lot geïnterneerden waar noodig en mogelijk.

WELTER.

17 November 1941.

GEHEIMCIJFER.

Landvoogd Batavia.

Letter AOZ,

Vervolg op AOV t/m AOY.

Nader door Zweedsche gezantschap Berlijn gerapporteerd dat rapporten Dr Surbek van Februari jl. bij Duitsch Ministerie van Buitenlandsche Zaken bekend waren. Echter beweerd gezondheidstoestand interneeringskamp en wisselt met verschillende jaargetijden. Inlichtingen over slechte toestanden waren van lateren datum. Opgemerkt werd dat Engelsche kampen voor civiele geïnterneerden in Britsch Indie veel beter ingericht en beheerd.

Toegevoegd dat voorgenomen nieuwe interneeringen 2000 prominente Nederlanders waarschijnlijk zou plaats vinden op 1 December wanneer voor dien geen tegemoetkomend antwoord op voorstellen liquidatie interneeringen. Verzoeken uitvoerige inlichtingen over beweerde variaties gezondheidstoestand met jaargetijden en ook gemiddelde temperaturen in kampen seinen —

WELTER.

17 November 1941.

Paraphrase.

Batavia Centrum 5 December 1941 — Nethminkol London.

Geheincijfer Batavia AIN, AIO, AIP, AIQ, AIR, AIS.
Betreft Uw telegram AOV:

Ik merk op dat redelijke verzoeken voor verbetering regiem der geïnterneerden steeds door mij welwillend overwogen worden en waar mogelijk ingewilligd. Ik heb daarom aan den nieuwen Zwitserschen consul medegedeeld dat ik voor suggesties open sta. Hij diende na zijn eerste bezoek in Augustus een memorandum in met een aantal wenschen, welke deels werden ingewilligd en deels nog in onderzoek zijn, welke geen van allen wijzen op misstanden doch gericht zijn op gerieflijkheden, welke gewenscht zijn nu het verblijf langer duurt. De verpleging van zieken is niet primitief, ieder blok heeft een ziekenzaal, voorts is er een algemeen hospitaal. Bij de wenschen van den Consul zijn slechts twee betreffende ziekenverpleging, nl. een isoleerbarak voor besmettelijke zeikten benevens het verbeteren van tandheelkundige behandeling.

28 Geïnterneerden welke felle nazileiders en propagandisten zijn zijn sedert Maart afzonderlijk ondergebracht, hun is medegedeeld dat dit geen straf is doch gedaan is om hun de gelegenheid te ontnemen voor de kamporde ongewenschte invloed op medegeïnterneerden uit te oefenen. Hun behandeling is gelijk andere geïnterneerden doch zij blijven steeds van hen afgezonderd terwijl in verband met hun aantal de ruimte uiteraard beperkter is. Hun verzoek om een eigen ziekenzaal en afzonderlijke kookgelegenheid is ingewilligd, terwijl in onderzoek is of mogelijk hen in de gelegenheid te stellen zich te vertreden buiten de omrastering van het eigen blok. Sinds deze maatregel is de nazi-propaganda verminderd hetgeen de andere geïnterneerden waardeerden. Antwoord slot vragen volgt. Hoewel ik de aangekondigde brief uiteraard de noodige aandacht zal geven, merk ik reeds aanstonds op, dat ik mijn steeds ingenomen standpunt onverkort handhaaf dat tusschen interneeringen hier en de interneeringen in Nederland geen verband hoegenaamd gelegd mag worden noch met betrekking tot opheffen of vermindering aantal noch betreffende behandeling. Wat hier gedaan wordt heeft deugdelijke grond en de behandeling is redelijk. Bedreiging met represailles mag geen invloed hebben. De hier met Ministers besproken oplossing vind ik echter nog steeds aantrekkelijk. Hierdoor krijgt Indië hoognoodige werkkrachten als tegenwaarde. Intusschen vrees ik echter dat omstandigheden nog ongunstiger geworden voor bevredigend overleg met tegenpartij en verscheping terwijl Engelsche ervaring omtrent uitwisseling van krijgsgevangenen niet bemoedigend. Ik wijs er op naar aanleiding van interpretatie dit plan in QC en QD dat bedoeling geenszins was oplossing te vinden voor interneeringen in Nederland doch gedacht dat welkom zou zijn interneeringskampen in Indië kunnen liquideeren.

STARKENBORGH.

Geheim cijfer.

Landvoogd Batavia.

Letter AVR zal gaarne Uwe meening vernemen aanzien den denkbeeld in hoeverre gewenscht Duitsche en eventueel Japansche geïnterneerden overbrengen naar Australië.

GERBRANDY

12 December 1941.
17.15 aan Codedienst.

Koninklijke Nederlandsche
Regeering-
Codedienst.

ROYAL NETHERLAND
GOVERNMENT-
CODE DEPARTMENT.

Londen, 16 December 1941.

Batavia Centrum 107 15th 750 S.
Geheimcijfer Batavia AKM. Paraphrase.
Most immediate.

In het geval van een vijandelijke overheersing van de interneeringskampen van Duitschers en Japanners zullen deze een aanmerkelijke steun zijn voor den invaller, vooral door hun bekendheid met land en volk. Verscheping thans reeds naar Australië, Nieuw Zeeland,

Britsch Indië is aan te bevelen. Stemt U er mede in dat ik de bereidheid tot medewerking van die landen onderzoek door tusschenkomst van de respectievelijke consuls-generaal? Spoedige terugzending naar Japan van Japansche vrouwen en kinderen zou ik toejuichen, doch ik zie in dat deze terugzending moeilijk te verwezenlijken is.

STARKENBORGH
Dech. B. S. Par. G. S.

Geheim cijfer.

Landvoogd Batavia letter AWW, AWW.

Antwoord AKM.

Paraphrase.

Aangezien Engeland in verband met invasie Malaya waarschijnlijk verkeert in zelfde moeilijkheid met geïnterneerden aldaar wordt verscheping als door U voorgesteld met Foreign Office besproken punt inmiddels zou U zoo mogelijk en noodig kunnen overgaan tot wegvoeren geïnterneerden naar Java aangezien het verdrag verplichting bevat dat gevangenen en geïnterneerden buiten gevaarlijke zone moeten gebracht punt zal U over uitslag hier gehouden overleg ten spoedigste inlichten punt inmiddels geen bezwaar U vertrouwelijk overleg pleegt als aangegeven punt vertrouw dat bij eventueele overbrenging voorkomen zullen worden toestanden in interneeringskampen als tot recente klachten aanleiding hebben gegeven.

GERBRANDY.

18 December 1941.

Paraphrase.

Most Immediate.

20 December 1941.

Geheimcijfer Batavia ALN.

De ontwikkeling van situatie in Malaka maakt verwijdering van geïnterneerden in Alas vallei dringend. Hun vervoer wordt met spoed voorbereid.

Gelieve omgaand seinen of geen bezwaar dat ik medewerking door mij genoemde landen inroep.

Dit vervolg op mijn telegram AKM, hetgeen Uw telegram AWW heeft gekruist.

STARKENBORGH.

MOST IMMEDIATE

NACHT

GOVERNOR GENERAL BATAVIA.

GERBRANDY 506

Uw ALN accoord

Uit: 22 December 1941.

(Door Codedienst verzonden).

Koninklijke Nederlandsche
Regeering-
Codedienst.

ROYAL NETHERLAND
GOVERNMENT-
CODE DEPARTMENT.

Londen, 25 December 1941.

Batavia Centrum 121/118 23 215 S

Van Batavia. Geheimcijfer AMC. Paraphrase.

Betreft Uw telegram AWW. In verband met de scheepsruimte die beschikbaar is en veiligheid route, voorkeur gegeven evacuatie Duitse geïnterneerden Britsch-Indië boven Australië.

Consul-Generaal Simla droeg ik op ten spoedigste verzoek richten regeering aldaar.

Indien met recente klachten bedoeld wordt rapport gedelegeerde Roode Kruis Uw telegram AVT merk ik op, ten eerste, afvoergoten voor zoover noodig, afgedekt; ten tweede opdracht gegeven 2 waterfilters per barak verstrekken; ten derde lange broeken toegestaan tegen muskieten; ten vierde ter hand genomen assaineering omliggende kampongs.

STARKENBORGH AMC.

Paraphrase.

Batavia Centrum 28 December 1941.

Geheimcijfer Batavia ANE.

Britsch Indie is bereid onderbrengen Duitsche geïnterneerden welke vertrekken 28 December en 2 Januari. Het schijnt mij juister gezien belang maatregel de Duitsche Regeering Uwerzijds inlichten, echter niet voordat de tweede groep is aangekomen omdat eerder bekend maken eventueele Japansche voor ontzetting zou kunnen verhaasten dan wel pogingen zou kunnen uitlokken om het transport op zee op te vangen. De datum van aankomst zal ik U nader seïnen. Australie is bereid Japansche geïnterneerden opnemen doch ik geef om dezelfde redenen als ten aanzien Duitschers voorkeur aan Britsch Indië waarmede thans overleg gaande.

STARKENBORGH.

PARAPHRASE!

Batavia Centrum 21 Januari 1942.

Geheimcijfer van Batavia DC, DD, DE.

Referte mijn BZ. Het s.s. van Irnhoff met de laatste 473 geïnterneerden, 92 man bemanning en ongeveer 75 man bewaking vertrok van Sibolga 18 dezer, seïnde 19 dezer te 12.30 eerst „lek geslagen, pompen kunnen niet bijhouden" daarna „gebombardeerd vijandelijke luchtmacht", raid 60 mijl van Zuidpunt Nias.

Groep marine vliegtuigen en het s.s. Boelongan zijn aanstonds ter assistentie gezonden, vliegtuigen zagen 3 sloepen en 2 vloten met drenkelingen doch konden niet landen wegens weersomstandigheden. Het s.s. Boelongan onderweg gebombardeerd doch niet getroffen. Nadere inlichtingen zal ik U dadelijk seïnen.

Daar het betreuwenswaardige feit niet geheim gehouden kan worden, verzoek ik U de Duitsche Regeering in te lichten waarbij te wijzen op ten eerste doel evacuatie zooals vermeld Aneta communiqué heden,

ten tweede op traject Sumatra en Britsch Indie tot dusverre geen vijandelijke actie voorgekomen, zoodat aangenomen werd dat deze route nog veilig was. Sibolga onderging zelfde dag omstreeks zelfden tijd eerste 2 luchtaanvallen,

ten derde al het mogelijke wordt gedaan om de drenkelingen te redden.

Daar ruchtbaar worden niet kan worden voorkomen verband noodzaak inlichten nabestaanden bemanning en bewaking, Duitsche echtgenooten en Zwitsersche consul verzoeken seïnen zoodra Duitsche Regeering ingelicht.

STARKENBORGH.

GEHEIMCIJFER.

Landvoogd Batavia.

Letter EE.

Inhoud Uw DC DE aan Zweedsche Regeering doorgegeven ter inlichting Duitsche echter zonder mededeeling gevolgde route tevoren veilig en zonder rechtvaardiging opnieuw van onze evacuatie maatregelen teneinde voorkomen wij door alshetware verontschuldigende houding aanstonds in verdediging gedrongen bij verwachtbare Duitsche feitenverdraaiing.

GERBRANDY.

22 Januari 1942.

559/VII 3.

21 Juli '42.

Aan:
Zijne Excellentie
den Minister van Justitie.

Onderwerp:
Baron von Örtzen.
Baron von Wedell.

Met verwijzing naar Uw schrijven van 17 Juli jl. Geheim No. 1905/P. 20, betreffende bovengenoemde personen, heb ik de eer Uwer Excellentie te berichten, dat de naam van „von Örtzen" mij alleen bekend is uit de lijst van geïnterneerde Duitschers. Daaruit blijkt dat een zekere Klaus Detlof von Oertzen, oud 47 jaar, gehuwd, gepensionneerd fabrieksdirecteur, afkomstig uit Batavia in het kamp te Koetjatane geïnterneerd werd.

Gelijk U bekend werd een aantal geïnterneerden uit genoemd kamp overgebracht naar Britsch-Indië, op welk transport het schip waarop de geïnterneerden zich bevonden verloren ging tengevolge waarvan verscheidene der geïnterneerden omkwamen. Misschien is onze ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken in staat U mede te deelen of baron von Oertzen thans in Britsch-Indië geïnterneerd is.

Over baron von Wedell is mij echter niets bekend.

De Minister van Koloniën,
voor dezen,
De Secretaris-Generaal, a.i.,

BIJLAGE 170

Notitie van dr. Albrecht, hoofd van de juridische afdeling van het Auswärtige Amt, inzake de internering van Duitsers in Nederlandsch-Indië en de in verband daarmee genomen tegenmaatregelen

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Aufzeichnung.

zum Fernschreiben Nr. 109 aus Fuschl.

Samtliche deutsche Konsulatsangehörige sind aus Niederländisch-Indien nach Deutschland zurückgekehrt.

Allen deutschen Frauen, die sich in Niederländisch-Indien aufhalten, bis auf drei, die wegen Spionageverdacht festgehalten werden, ist die Ausreise gestattet. Ihre Reisebeschaffung ist im Rahmen der allerdings beschränkten Beförderungsmöglichkeiten im Gange. 2100 deutsche Männer sind interniert und befinden sich in einem mit einem Kostenaufwand von 500 000 Gulden neuerrichteten Lager in Allasvalley. Einige 100 Männer sind freigelassen.

Die Abgesandten des Generalsekretär Snouck Hurgronje, General Boerstra und Präsident Jongejan haben mit dem Vertreter des Generalgouverneurs die Internierungsfrage erörtert und die Heimtschaffung aller Internierten vorgeschlagen. Die Stellungnahme des Generalgouverneurs steht noch aus. Wahrscheinlich hat er sich inzwischen mit London in Verbindung gesetzt. Der schweizerische Konsul in Batavia als Schutzmachtvertreter hat Weisung erhalten, die Entscheidung des Generalgouverneurs zu beschleunigen und darüber umgehend zu berichten. Snouck Hurgronje beabsichtigt, die Herren Boerstra und Jongejan nach Lissabon zu entsenden, um durch Vermittlung der dortigen niederländischen Gesandtschaft Einfluß auf die niederländischen Kreise in London zu nehmen.

Sofort nach bekanntwerden der Nachricht, dasz die Holländer deutsche Staatsangehörige interniert haben, sind hier Gegenmaßnahmen eingeleitet worden. Zunächst wurden aus der Zahl der in Deutschland befindlichen Holländer über 900 interniert. Von diesen sind annähernd 800 inzwischen wieder entlassen worden, weil sie für den Arbeitseinsatz oder aus anderen in deutschem Interesse liegenden Gründen dringend gebraucht wurden. Sodann hat der Reichskommissar in den Niederlanden eine Liste von etwa 1500 Holländern aufgestellt, deren Internierung in Betracht kam. Auf Einspruch des Vierjahresplans wurden aber alle Persönlichkeiten, die im Wirtschaftsleben tätig waren, aus dieser Liste gestrichen, so dasz nur rund 350 Niederländer, die teilweise Hofkreisen angehörten, Freimaurern waren oder Beziehungen nicht wirtschaftlicher Art nach Niederländisch-Indien hatten, interniert worden sind.

Inzwischen ist beim Reichskommissar eine weitere Liste von 1000 Niederländern aufgestellt worden, die für die Internierung in Betracht kommen. Ferner ist Anfang dieses Monats der Handelsattaché des Deutschen Generalkonsulats in Batavia, Ruckenbrod, der über die notwendigen Personalkenntnisse verfügt, nach dem Haag entsandt worden, um Gesandten Bene bei Aufstellung einer weiteren Liste behilflich zu sein. Ruckenbrod ist in der vergangenen Woche zurückgekehrt und hat als Ergebnis seiner Tätigkeit eine weitere Liste mit annähernd tausend Namen mitgebracht. Ruckenbrod hat sein besonderes Augenmerk auf die Aufnahme solcher Persönlichkeiten in die Liste gerichtet, mit deren Verhaftung eine Wirkung in Niederländisch-Indien erwartet werden kann, d.h. in erster Linie maßgebliche Persönlichkeiten der in Niederländisch-Indien arbeitenden holländischen Firmen sowie Verwandte des Generalgouverneurs und sonstiger verantwortlicher Beamter in Niederländisch-Indien.

Die niederländischen Frauen, die anlässlich der ersten Verhaftungsaktion festgenommen worden waren, sind freigelassen worden als die Nachricht eintraf, dasz die Niederländer deutschen Frauen die Ausreise aus den niederländischen Kolonien gestatten. Der Vollständigkeit halber ist noch zu erwähnen, dasz auf Veranlassung des Reichskommissars in Holland annähernd 300 niederländische Staatsangehörige aus politischen Gründen in Haft genommen worden sind.

(gez.) Dr. ALBRECHT.

BIJLAGE 171

Stukken, betrekking hebbende op het overbrengen van de Nederlandse gijzelaars van Duitsland naar Nederland

(Overgelegd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Zu RK. 12582 B.

Berlin, den 29. August 1941.

Betrifft: Unterbringung niederländischer Geiseln.

1) Vermerk:

Das Auswärtige Amt teilt folgendes mit: Im Sommer 1940 seien 280 niederländische Geiseln im Konzentrationslager Buchenwald untergebracht worden. Der Aufenthaltsort habe sich während des letzten Winters nicht bewahrt. Es sei daher beabsichtigt, die Geiseln in Holland unterzubringen. Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete habe erklärt, er sei bereit, die Internierten in den Niederlanden unterzubringen, könne dies jedoch nur tun, wenn ihm das Reich einen ausdrücklichen Auftrag erteile. Das Auswärtige Amt bittet, ein entsprechendes Ersuchen an den Reichskommissar zu richten.

Der Reichsminister und Chef
der Reichskanzlei
Rk. 12582 B.

Berlin, den 30. August 1941
z. Zt. Führer-Hauptquartier
Nr. 949 3818
Geschr.
Gel. M/Hn
Abges. 30—8.
zu 2a + b) = m ja 1 Anl.

2) An

a) den Herrn Reichskommissar für
die besetzten niederländischen
Gebiete

Den Haag

b) den Herrn Reichsführer SS und
Chef der Deutschen Polizei im
Reichsministerium des Innern

— Sammelanschrift —

Betrifft: Unterbringung niederländischer Geiseln

Hiermit übersende ich erge-
benst
Photokopie
JPD 1804

eines Schreibens des Auswärtigen Amtes vom 23. August 1941, die Unterbringung niederländischer Geiseln betreffend. Für eine baldige Stellungnahme zu dem Schreiben wäre ich dankbar.

(N. d. H. RMin.)

3) An

das Auswärtige Amt.

Betrifft: Unterbringung niederländischer Geiseln.
Auf das Schreiben vom 23. August 1941 — R 23497 —

Auf Ihr Schreiben vom 23. August 1941 bin ich zunächst mit dem Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete und dem Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Innern in Verbindung getreten. Ich werde auf die Angelegenheit zurückkommen.

(N. d. H. RMin.)

4) Herrn RKabR. von Stutterheim erg.
m.d. Bitte um Mitzeichnung.

5) Nach 1 Monat.

RK. 14534 B.7 Okt. 1941

DER REICHSFÜHRER SS

und

CHEF DER DEUTSCHEN POLIZEI.

— IV D 4 — 36/40 —

Berlin SW 11, den 30. Sept. 1941
Prinz-Albrecht-Strasse 8
Fernsprecher: 12 00 40

An den Herrn Reichsminister und Chef
der Reichskanzlei

Berlin W. 8.

Vossstrasse 6

Betrifft: Unterbringung der niederländischen Geiseln.

Bezug: Schreiben vom 30.8.41 — Rk. 12582 B.

Die Frage der Unterbringung der niederländischen Geiseln denen das Klima im jetzigen Unterbringungsort Buchenwald in Thüringen teilweise nicht besonders zuträglich zu sein scheint, ist auf Anweisung des Reichsführers SS bereits erörtert worden. Gegen die Unterbringung der holländischen Geiseln in Hoiland bestehen aus sicherheitspolizeilichen Gründen starkste Bedenken. Um die klimatischen Schwierigkeiten für die holländischen Geiseln zu beseitigen, unterbreite ich den Vorschlag, sie in dem klimatisch günstiger gelegenen Lager Dachau unterzubringen. In Dachau besteht die Möglichkeit, den Geiseln eine gesunde Betätigung in dem dort angelegten grossen Heilkräutergarten zu bieten. Es ist mir klar, dass die Unterbringung der holländischen Geiseln in Dachau insofern zu Bedenken Anlass gibt, als dieses Lager in der deutschfeindlichen Hetzpropaganda im Auslande seit Jahren eine grosse Rolle spielt. Ich beabsichtige daher anzuordnen, dass die Unterbringung der holländischen Geiseln in einem besonders abgegrenzten Teil des Lagers erfolgt, und zu veranlassen, dass dieser Ort eine andere Bezeichnung erhält.

Ich darf um Mitteilung bitten, ob meinem Vorschlage zugestimmt wird.

im Auftrage:
(w.g.) onleesbaar.

R.K. 15326B 21. Okt. 1941.

Nachstehendes Fernschreiben habe ich heute nach Durchsage des Oberkommandos der Wehrmacht (Herr Althammer) aufgenommen:

Reichskommissar

Berlin, den 21. Okt. 1941. 9.15 Uhr Lönge.

FS. Nr. 3262

Den Haag, 20. Oktober 1941.

An Herrn Reichsminister und Chef der Reichskanzlei

Dr. Lammers

z. Zt. Führer-Hauptquartier.

Zum Schreiben — Rk. 14634 Bo — vom 14. Oktober 1941

Die Unterbringung der niederländischen Geiseln in den Niederlanden erfolgt auf dringenden Wunsch des Auswärtigen Amtes, da ansonsten die schwedische Gesandtschaft sich um die Niederländer kummert, die sich auf deutschem Reichsgebiet befinden, also auch um die Geiseln. Sicherheitspolizeiliche Bedenken bestehen laut Stellungnahme aller deutschen Polizeiinstanzen in den Niederlanden nicht. Die Vorbereitungen sind soweit gediehen, dass im November die Herüberbringung möglich ist. Angesichts der zahlreichen Todesfälle im letzten Winter mache ich auf die ernststen Folgen des Verbleibens der Geiseln in deutschen Konzentrationslagern zum Nachteil der deutschen Geiseln in Niederländisch-Indien nachdrücklichst aufmerksam.

Bitte Einvernehmen mit Reichsaussenminister herzustellen und allenfalls oberste Entscheidung einzuholen.

(gez.) Dr. SEYSS-INQUART.

.Nota van dr. Albrecht d.d. 15 October 1941

In Niederländisch-Ostindien sind im Lager Alas Vallei 2400 deutsche Männer interniert. Ferner befinden sich noch 118 deutsche Frauen und Kinder im Beschirmungslager Raja.

Der Schutzmachtvertreter berichtete über einen von ihm am 3. September 1941 in Raja ausgeführten Besuch, dass die Frauen sehr enttäuscht sind, dass sie noch nicht abtransportiert werden konnten, dass sie sich aber in bester Gesundheit befinden und von einheimischen Köchen gut gepflegt werden.

In Deutschland sind folgende Gruppen von niederländischen Staatsangehörigen in Konzentrationslager verbracht worden:

a) 241 Männer aus der Vergeltungsaktion im vergangenen Sommer nach dem Konzentrationslager Buchenwald. Von diesen sind im Laufe der Haft 14 gestorben.

h) 710 Niederländer, die wegen politischer Betätigung in Holland festgenommen und in das Konzentrationslager Buchenwald überführt worden sind.

c) 650 Juden niederländischer Staatsangehörigkeit, die im Zusammenhang mit den Vorgängen in Amsterdam festgenommen und in das Konzentrationslager Mauthausen überführt worden sind. Nach einer dem Auswärtigen Amt zugekommenen Mitteilung der schwedischen Gesandtschaft ist seitens der deutschen Polizeibehörden in den Niederlanden dem Jüdischen Rat in Amsterdam das Ableben von mehr als 400 dieser Häftlinge bekanntgegeben worden.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete hat ferner eine Liste von weiteren 600 niederländischen Staatsangehörigen vorbereitet, deren Internierung durchgeführt werden kann, sobald sie angeordnet wird.

Der Abtransport der unter a) und b) aufgeführten Internierten nach einem in Holland befindlichen Lager ist wegen der verhältnismäßig hohen Sterblichkeit im Lager (14 Gestorbene bei 241 Internierten gegenüber 11 Gestorbenen bei 2400 Internierten in Alas Vallei) in Aussicht genommen. Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete hat die für die Unterbringung notwendigen Vorbereitungen in Angriff genommen.

Zu den im Drahtbericht enthaltenen Vorschlägen ist folgendes zu bemerken:

I.

Von den bei Kriegsausbruch mit Holland in Niederländisch-Indien befindlichen Frauen und Kindern sind im Laufe des Sommers durch japanische Schiffe, im wesentlichen durch das hierfür von der japanischen Regierung zur Verfügung gestellte Schiff „Asama Maru“, 740 nach China und Japan abtransportiert worden. Um den Abtransport der noch in Niederländisch-Indien befindlichen 118 Frauen und Kinder zu ermöglichen, sind die Botschaft Tokio, das Generalkonsulat Shanghai sowie die Vertreter der Schutzmacht und des Internationalen Komitees vom Roten Kreuz ersucht worden, jede mögliche Abfahrtsgelegenheit zu prüfen und hierher mitzuteilen. Bis jetzt hat sich eine Möglichkeit des Abtransports nicht ergeben. Der Vorschlag, die Frauen und Kinder nach Thailand abzutransportieren, würde wohl eine Verbesserung ihrer Lage bedeuten, jedoch haben sich bisher die Holländer geweigert, holländischen Schiffsraum für deutsche Staatsangehörige zur Verfügung zu stellen.

II.

Es war bisher nicht möglich, den Grund für die Absonderung der 28 (nicht 25) Reichsdeutschen im Lager Alas Vallei mit Sicherheit festzustellen. Es könnte sich um eine Gegenmasznahme handeln, die durch die Unterbringung der holländischen Internierten in dem hauptsächlich zur Festhaltung von Kommunisten und Verbrechern bestimmten Lager Buchenwald und die hohe Sterblichkeit der Holländer in diesem Lager ausgelöst worden ist. Die schwedische Gesandtschaft hat bei mündlichen Vorstellungen immer wieder auf diese Verhältnisse als besonderen holländischen Beschwerdepunkt hingewiesen. Bei der niederländisch-indischen Regierung ist durch unsere Schutzmachtvertretung wiederholt die Aufhebung der Absonderung der 28 Reichsdeutschen verlangt worden.

Der Vorschlag, einen oder zwei Jahrgänge der in Holland zum Schulbesuch oder zur Berufsausbildung weilenden Söhne niederländisch-indischer Eltern zu internieren, konnte in der Weise zur Ausführung gelangen, dass die im wehrpflichtigen Alter stehenden Söhne in einem Lager zusammengefasst und einer Arbeit zugeführt werden, durch die ihre Berufsausbildung unterbrochen wird.

III.

Eine Anzahl von niederländisch-indischen Beamten befindet sich bereits im Internierungslager Buchenwald. Darüber hinaus könnte die Liste niederländischer Staatsangehöriger, deren Internierung als wei-

tere Gegenmasznahme in Frage kommt, besonders auf in Holland befindliche niederländisch-indische Beamte abgestellt werden. Hierdurch könnte der von Schneewind angeregte Austausch der in Niederländisch-Indien internierten deutschen Männer gegen im Reich internierte Beamte niederländischer Behörden vorbereitet werden.

IV.

Weitere Behandlung der Angelegenheit könnte folgendermaßen in Aussicht genommen werden:

1) Fortsetzung der Bemühungen um Abtransport der noch in Niederländisch-Indien befindlichen Frauen und Kinder sowie der älteren und kranken Männer, deren Freilassung die niederländisch-indische Regierung in Aussicht gestellt hat.

2) Sobald dieser Abtransport durchgeführt worden ist, oder sich aus den noch ausstehenden Berichten der für die Angelegenheit tätigen Stellen ergibt, dass mit einem Erfolg in absehbarer Zeit nicht zu rechnen ist, Anordnung der Internierung von weiteren Niederländern. Die bisher vom Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete vorbereitete Liste wäre darauf zu prüfen, ob sie durch Aufnahme weiterer niederländisch-indischer Beamter und in Berufsausbildung begriffener Wehrfähiger über 18 Jahre ergänzt werden kann.

3) Obwohl der Reichsführer SS sich bisher nur bereit erklärt, die in Buchenwald befindlichen Internierten nach Dachau zu überführen, wäre die Überführung nach einem in den Niederlanden befindlichen Lager zweckmäßig, um damit die Grundlage zu gewinnen, von der niederländischen Regierung die Aufhebung in Alas Vallei für den Verkehr der Internierten untereinander bestehenden Beschränkungen, insbesondere der Absonderung der 28 Deutschen zu fordern.

4) Prüfung des Vorschlags, die in Niederländisch-Indien internierten Deutschen gegen niederländisch-indische Beamte aus dem Mutterland auszutauschen im Benehmen mit dem Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete und dem Reichsführer SS. Falls kein Widerspruch erhoben wird, könnte durch die Schutzmacht in diesem Sinne an den Generalgouverneur in Batavia herangetreten werden. Die Aussichten eines solchen Schrittes sind allerdings nicht als sehr hoch zu bewerten, weil es unwahrscheinlich ist, dass die Britische Regierung freies Geleit für den Abtransport dieser Internierten unter denen sich 900 Seeleute und zahlreiche andere Techniker befinden, geben wird.

Hiermit

über Herrn U. St. S. Gaus
Herrn St. S. und Chef AO
Herrn St. S.

dem Büro RAM

zu dem Drahtbericht 2086 aus Tokio
vom 13 d.M. vorgelegt.

Berlin, den 15. Oktober 1941.

(gez.) Dr. ALBRECHT.

Afschrift.

RK. 17748B 10 Dez. 1941

DER CHEF DER SICHERHEITSPOLIZEI
UND DES SD

Berlin SW 11, den 5. Dezember 1941
Prinz-Albrecht-Strasse 8.

IV D 4 5699/41

An den Herrn Reichsminister und

Chef der Reichskanzlei

Dr. Lammers

in Berlin W. 8

Vosstr. 6, z. Zt. Führerhauptquartier

Betrifft: Überführung der in Buchenwald einsitzenden holländischen Geiseln nach einem Lager in Holland,

Bezug: Schreiben vom 30.8.1941 — RK. 12582 B und mein Schreiben vom 30.9.1941 — IV D 4 — 36/40. —

Die im Konzentrationslager Buchenwald einsitzenden holländischen Geiseln sind am 15.11.1941 mittels Sonderzug nach Holland überführt worden. Der Transport ist ohne jeden Zwischenfall verlaufen. Die Häftlinge sind am 16.11.1941 in der bereitgestellten Unterkunft in Hertogenbosch eingetroffen.

In Vertretung:
(w.g.) onleesbaar.

BIJLAGE 172

Telegram dd. 21 November 1940 van de Minister van Koloniën aan de Landvoogd te Batavia inzake de zending van de heer Idenburg naar Manilla

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

Landvoogd Batavia

Letter DL. DM. DN.

Antwoord MS

Hoewel zending Idenburg Manilla aan bedenking onderhevig meent Regeering zich daartegen niet te moeten verzetten mits hij zich strikt beperkt tot aanhooren opmerkingen over interneeringen zoomede geven inlichtingen daarover uitsluitend volstaat met overbrengen daarvan aan U zoomede oordeel over politieke betrouwbaarheid punt

Hij zal met name geen toezegging hoegenaamd mogen doen over voortzetting reis naar Indië waaromtrent U beslissing Regering gelieve invoeren punt

Voorlichting in algemeenen zin over moederland zal op prijs gesteld op volgende punten

eerste ontvangen de consumenten werkelijk de officieel gepubliceerde rantsoenen

tweede hoe is de kwaliteit van de belangrijkste voedingsmiddelen b.v. brood vleesch kaas boter melk eieren

derde hoe staat het met de voorziening van groenten en fruit

vierde hoe staat het met de prijzen van de levensmiddelen

vijfde is iets bekend over de vraag wie als voornaamste koopers op de Beurs optreden

zesde waar zijn Nederlandsche wapens en uitrustingen

zevende is na herstel Nederlandsch gezag oproeping lichten technisch mogelijk

achtste hoe is ontwikkeling politiek inzicht bevolking

negende wat kan medegedeeld over politieke stroomingen met name nationale unie

tiende bestaan mogelijkheden scheppen contact van vooraanstaande betrouwbare personen met Regeering Londen.

WELTER.

21 November 1940.

BIJLAGE 173

Telegrammenwisseling tussen Londen en Batavia inzake financiering Nederlandsch-Indische pensioenen en leningdienst

(Overgelegd door Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen)

Paraphrase.

Geheim cijfer Buitenzorg — 9/1/41 — Letter AA

Aansluitend aan mijn telegram P en Q door I werd geseind: reizigers brachten op verzoek van Trip voor de ongeveer 40 miljoen gulden van Javasche Bank Amsterdam aan Nederlandsch Ministerie van Financiën over dragen om hieruit voor ongeveer half jaar bestrijden hetgeen moet bijbetaald door Regeering in Nederland Indische pensioenen en leeningen dienst en verschillende posten voor rekening van Nederlandsch-Indië. Door Nederlandsch-Indische Regeering zouden deze 40 miljoen aan Javasche Bank Batavia kunnen vergoed en afgetrokken van hetgeen Nederlandsch-Indië aan Nederland schuldig is.

STARKENBORGH.

Paraphrase.

Geheim cijfer Buitenzorg 9 Januari 1941.

Letter AB.

Sluit aan op AA de reizigers vragen verder de verzekering dat uit dergelijke betalingen uit hoofde pensioenen en leeningen, enz. in Nederland ontstane vorderingen zullen worden erkend door Ned. Indië. Door de reizigers wordt tijdig antwoord gevraagd eventueel via Gezant Tokio waarheen zij terugkeeren op 10 dezer. Worden bedoelde verzoeken ingewilligd, dan beteekent dat principieele doorbreking van het geldend algeheel verbod van zakelijk contact tusschen Nederland en Indië. Aan den anderen kant kan worden gezegd dat door inwilliging: eerstelijk: geenerlei materieel voordeel aan den vijand wordt verschaft-

Wordt vervolgd.

STARKENBORGH.

Paraphrase.

Geheim cijfer — Buitenzorg — 9/1/41

Letter AC — sluit aan op mijn AB ten tweede voorkomt wellicht stopzetting uitbetaling Indische pensioenen leening rente waardoor veel duizenden armlastig zouden worden en bron van propaganda tegen de Indische Regeering en opperbestuur zou kunnen worden gevormd. Ten derde vergemakkelijkt de taak der Nederlandsche autoriteiten onder het bezettingsbewind. Opwijs ook officieel verzekering dat Ned.-Indië wettelijke verplichtingen in Nederland erkent, hoezee; vanzelfsprekend, begin van zakelijk Contact. De consequentie van inwilliging is voorts dat (drie groepen onontcijferbaar) geweigerd soortgelijke verzoeken van particulieren — Wordt vervolgd —

STARKENBORGH.

Paraphrase.

Geheim cijfertelegram — Buitenzorg — 9/1/41

Aansluitend aan mijn telegram AC — Naar aanvankelijk inzicht zou daarbij echter beperking gesteld kunnen worden dat zulke verzoeken ten eerste alleen behandeld via Commissie Rechtsverkeer Oorlogstijd secundo altijd geweigerd als denkbaar direct of indirect voordeel bij vijand bij inwilliging ten derde alleen met betrekking tot bestaande verplichting toegestaan of om tegoed Indo-ingezetenen in Nederland aan te wenden voor hulpbehoevenden. Aanwending overgedragen saldo voor aflossing Indo leeningen uitsluiten, die ook hier stopgezet.

Verder wordt aangenomen dat rekening gehouden in voorstel Trip met voortzetting bedrijf bij bank Amsterdam en voldoen nakomen verplichtingen in Nederland van Javasche Bank mogelijk laat. Voor en tegen zorgvuldig afgewogen ben ik geporteerd in deze richting te gaan daarbij voorbehoud makend dat bevredigende uitwerking van de regeling mogelijk. Vele moeilijkheden kunnen zich daarbij nog voordoen. Alvorens een nader onderzoek in te stellen en over te gaan tot raadpleging van een grooteren kring van adviseurs zal ik gaarne vernemen of opperbestuur accoord in beginsel. In dit geval wensche-lijk Britsche Regeering in te lichten om misverstand als gevolg van hier onvermijdelijk publiciteit te voorkomen.

STARKENBORGH.

Landvoogd Batavia (Geheim Cijfer)

14.1.41

Letter AE. AG.

Nam met groote belangstelling kennis Uw letters G tot met AE zij gaven mij aanleiding tot volgende opmerkingen.

primo niet duidelijk blijkt of I reizigers al dan niet ontmoet heeft wil mij hierover seinen;

secundo zoo eenigszins mogelijk ware bewaking geïnterneerden door inheemsche troepen onopvallend vervangen door bewaking Nederlanders daar dit klaarblijkelijk steen des aanstoots.

tertio aan bezwaren ondergeschikten aard van geïnterneerden b.v. contact met familie ontvangst correspondentie e.d. ware zoveel mogelijk tegemoet komen gelijk ik reeds meermalen aanbeveel.

quarto acht U mogelijk begin maken wegzending geïnterneerden in dien zin dat gehuwden vergund zich bij echtgenooten voegen vraagteeken.

quinto is juist dan geïnterneerden Singapore weggezonden vraagteeken.

sexto in kwestie fondsen Javabank zou ik voorshands aanbevelen Trip doen weten hij moet handelen als meest in belang te achten moederland en Indië en als zoodanig onvermijdelijk waartegen Javabank zich dan niet zal verzetten punt gevolgen hiervan te regelen na oorlog punt omtrent financieel contact particulier sein ik nader —

WELTER.

BIJLAGE 174

Uittreksel uit het rapport dd. 15 Juli 1941 van de Minister van Koloniën aan H.M. de Koningin betreffende zijn dienstreis naar Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao van 5 Maart 1941 tot 25 Juli d.a.v.

(Overgelegd door het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen).

Hoofdstuk 8. Interneeringen

Bij mijn geheim rapport van 31 Januari jl. No. 88, had ik, aan de hand van uit Nederlandsch-Indië ontvangen telegrammen, in voorloopigen vorm verslag gedaan van de voorstellen onzer Secretarissen-Generaal in bezet Nederland inzake de quaestie der interneeringen van Duitschers in Indië, gelijk deze in opdracht van de heeren Snouck Hurgronje c.s. door de heeren Boerstra en Jongejan ter kennis van den Gouverneur-Generaal waren gebracht.

Na mijn vertrek uit Londen is hier ontvangen het zeer geheim schrijven van den Landvoogd van den 4den Maart 1941, No. 1 z/A, waarbij waren gevoegd een uittreksel uit het verslag van de heeren Idenburg en Ramaer, die in opdracht van Jhr. van Starckenborgh de beide afgevaardigden uit Nederland te Shanghai hadden aangehoord, benevens afschriften van de schriftelijke bescheiden, welke de laatstgenoemden ter inleiding en toelichting van hunne missie ter kennis van den Gouverneur-Generaal hadden gebracht.

Vermits al deze bescheiden intusschen te hoogster plaatse zijn voorgebracht (vgl. dezerzijdsch geheim rapport van 21 April jl. No. 267), schijnt het mij onnoodig, ter inleiding van mijn verslag over de gehouden besprekingen met den Landvoogd over het interneeringsvraagstuk, hier een omstandige weergave in te lasschen van de inzichten der Secretarissen-Generaal terzake, welke bij bedoelde besprekingen als bekend werden verondersteld.

Hoewel ik van deze stukken eerst na mijn terugkeer heb kunnen kennis nemen, was ik over den inhoud bij aankomst in Indië niettemin reeds volledig ingelicht, tengevolge van de omstandigheid, dat, gelijk ik aan den aanhef mededeelde, de heeren Boerstra en Jongejan, in opdracht van de Secretarissen-Generaal, die van onze aanwezigheid in Lissabon hadden kennis gekregen, zich naar deze stad hadden gespoed, en erin geslaagd zijn daar zoo tijdig aan te komen, dat zij mij de inzichten van hunne opdrachtgevers mondeling hebben kunnen voordragen.

Wat nu de beraadslagingen met den Gouverneur-Generaal omtrent de interneeringsquaestie betreft, ik kan daarover kort zijn na de terzake gewisselde uitvoerige telegrammen.

Hadden de Secretarissen-Generaal met de liquidatie van de interneering van Duitschers in Nederlandsch-Indië de bedoeling te voorkomen de massale deportering van vooraanstaande Nederlanders, waarmede van Duitsche zijde was gedreigd, van de zijde der Indische Regeering en door mijn ambtgenoot en mij werd op den voorgrond gesteld het belang, dat Indië heeft bij een uitwisseling van de Duitsche geïnterneerden met een aantal werkkrachten uit Nederland, waaraan Indië dringend behoefte heeft.

Dit bracht het voordeel mede, dat de interneeringsquaestie werd gebracht uit de sfeer van represailles of vrees daarvoor, in die van een zuiver zakelijken uitruil van de Duitsche geïnterneerden — over het algemeen en in groote meerderheid niet-intellectueelen — tegen door Indië zeer benodigde intellectueele krachten.

Onze voorstellen zijn, zooals Uwer Majesteit bekend is, niet aanvaard.